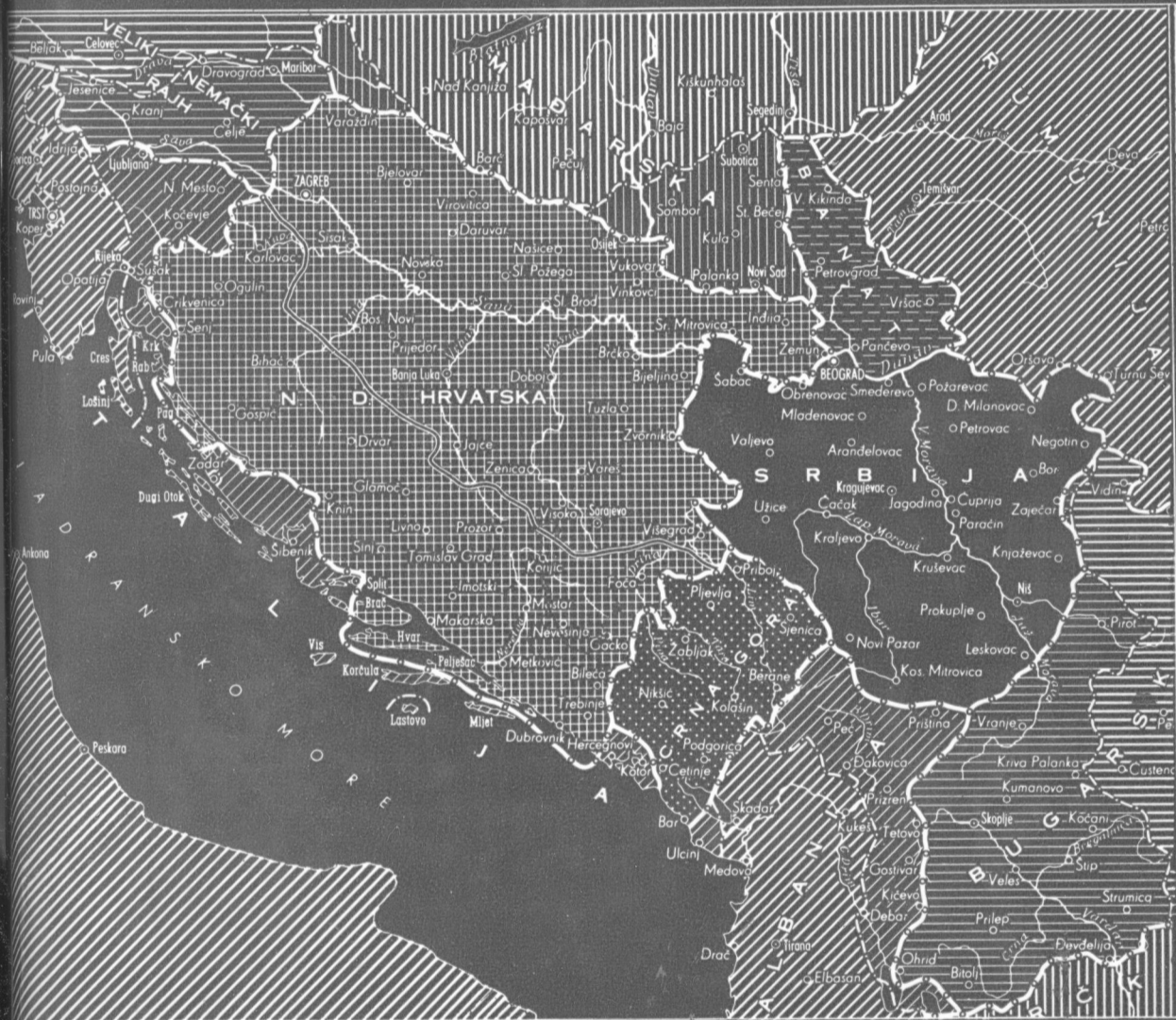

VELIMIR TERZIĆ

SLOM KRALJEVINE JUGOSLAVIJE 1941

UREDNIK
Vidak Perić

RECENZENTI
Milinko Đurović, general-pukovnik u penziji
akademik, *Milorad Ekmečić*
[akademik, *Metod Mikuj*
dr *Vuk Vinaver*

Veće naučnih i stručnih radnika Instituta za savremenu istoriju u Beogradu na svojoj sednici od 8. oktobra 1980. godine, na osnovu recenzija akademika profesora dr Metoda Mikuta i dr Vuka Vinavera, preporučilo je izdavanje ovog dela

REDAKTOR, LEKTOR i REGISTRAR. MILUTIN **SUSOVIC**, pukovnik u penziji

OPREMA. FRANJO KOMERICKI, akademski slikar

ih o 2628/ir •v/O

/-fi

VELIMIR TERZIĆ

SLOM
KRALJEVINE
JUGOSLAVIJE
1941

Uzroci i posledice poraza

2

NARODNA KNJIGA
BEOGRAD

PARTIZANSKA KNJIGA
LJUBLJANA - BEOGRAD

POBJEDA
TITOGRAĐ

OBOSTRANI PLANOVI,
PRIPREME I RASPORED
SNAGA 6. APRILA 1941

(Skica br. 2 u prilogu na kraju knjige)

NEMACKE PRIPREME, PLANOVI I SNAGE DO 27. MARTA 1941

Usled razvoja događaja posle kapitulacije Poljske, a naročito posle primirja sa Francuskom, 22. juna 1940, glavna Hitlerova briga bila je da okonča rat sa Velikom Britanijom, u to vreme jedinim ozbiljnim protivnikom. On se nadao da će Britanci, posle poraza njihovog poslednjeg saveznika na kontinentu prihvatiti kompromisan mir, tim pre što je u ovom trenutku tražio da mu Velika Britanija vrati samo bivše nemačke kolonije i prizna nemačku hegemoniju u Evropi. Staviše, on je bio spreman da sa Vel. Britanijom sklopi savez, koji bi osigurao veliku nemačku ekspanziju prema Istoku. Ali mu se ova nada nije ispunila. Naprotiv, Čerčil je u svom govoru preko radija, 14. jula 1940, obraćajući se Britanskoj Imperiji i Sjedinjenim Američkim Državama, nedvosmisleno izjavio da su Britanci odlučno spremni da se suprotstave kako iznenadnom desantu, tako i dugotrajnoj opsadi i da neće primiti nikakve uslove niti se upustiti u ma kakve pregovore, pa makar došli u najteže i dugotrajno iskušenje.¹

Da bi u takvoj situaciji okončao rat sa Velikom Britanijom, *Hitler je doneo odluku da izvrši invaziju na Britanska ostrva*. Iako je u tom smislu 16. jula 1940. izdao Direktivu br. 16 za pripremu desantne operacije (koja je nosila šifru »Seelowe«) on još uvek nije bio potpuno izgubio nadu u zaključenje sporazuma sa Velikom Britanijom, tako da joj je u svom govoru, održanom u Rajhstagu 19. jula 1940, uputio poslednji apel, ali i ovoga puta bez rezultata.²

Uviđajući daje suviše dockan izdao naređenje za izvršenje ove veoma složene desantne operacije i da ne raspolaže nadmoćnošću na moru, koja je neophodna za uspeh desanta, *Hitler je izdao Direktivu br. 17. od 1. avgusta 1940, kojom je predvideo da se preduzme velika vazдушna ofanziva*, u nadi da će njome zadati smrtni udarac Vel. Britaniji, ili da će bar pripremiti zgodno tlo za desant svojim kopnenim snagama. Ova tzv. »vazдушna bitka za Englesku« počela je već 8. avgusta 1940, ali je polovinom septembra obustavljen zbog velikih gubitaka nemačkog vazduhoplovstva.

Pošto je invazija na Britanska ostrva postala nemoguća, *Hitler je počeo pomišljati da u proleće 1941. napadne SSSR*. On je stekao uverenje da Velika Britanija odlučno produžava rat zato što se nada u pomoć SAD i Sovjetskog Saveza i da će i sama moći da izdrži dok se ne obrazuje veliki kontinentalni blok protiv Nemačke. Zato ova njegova zamisao o uništenju Sovjetskog Save-

za, dok je Velika Britanija još nemoćna, nije nova. Glavni cilj njegove politike uvek je bio da se »Nemački životni prostor« proširi prema Istoku, jer je tu ideju izneo i u svojoj knjizi »Mein Kampf«. *Pakt o nenapadanju sa Sovjetskim Savezom od 23. avgusta 1939.* bio mu je privremeno potreban da bi izolovao Poljsku i stvorio uslove za slobodnu akciju prema Zapadu. A sada - posle poraza Francuske i proterivanja britanskih snaga sa evropskog kopna - pružila mu se prilika da se razračuna sa Sovjetskim Savezom, bez obzira da li će pre toga pokoriti Veliku Britaniju ili je prinuditi da prihvati ponuđene uslove mira.

Ali njegovu zamisao da napadne Sovjetski Savez pomutili su događaji na Istoku. Posle završetka *sovjetsko-finskog rata*, 12. marta 1940, Sovjetski Savez se učvrstio na poluostrvu Hangeu (švedski Hangö, finski Hanko) na izlazu iz Finskog zaliva i proširio murmansku bazu na Ribarskom poluostrvu i poluostrvu Srednj (СреАннфт). *Prisajedinjenjem Besarabije i severne Bukovine*, 28. juna 1940, dokopao se ušća Dunava i postao sve aktivniji na Balkanu, naročito u Bugarskoj. Najzad, proglašenjem i *prisajedinjenjem sovjetskih republika³ Litvanije, Letonije i Estonije*, 1. avgusta 1940, Sovjetski Savez se učvrstio i na Baltiku i time povredio nemačke pretenzije i osećaje. Mada je sve te događaje - usled trenutne situacije - morao prećutno da odobri, Hitler je počeo da nazire početak jednog velikog zaokružavanja Nemačke. Naime, pored opasnosti od Sovjetskog Saveza, on se plašio i od toga da će se i SAD umešati u oružani sukob na strani Velike Britanije. A da bi to sprečio, preduzeo je diplomatsku akciju da uključi Japan u *vojni savez Osovine*, u čemu je i uspeo, jer je već 27. septembra 1940. u Berlinu svečano potpisan »Trojni pakt« između Nemačke, Italije i Japana, čiji je tekst već iznet.⁴

Posle zaključenja ovog Pakta Nemačka je, za vreme takozvanog ratnog zatišja, preduzela živu političku ofanzivu u Evropi, sa ciljem da i druge države uključi u Trojni pakt i time obezbedi uslove za zavođenje »novog poretka«. Pored toga, ona je u najvećoj tajnosti vršila i vojne pripreme za napad na SSSR.

Pošto je Nemačka u to vreme imala ukupno 126 pešadijskih i 16 motomehanizovanih divizija (računajući i SS formacije), a s obzirom na to da joj je - prema proračunu Generalštaba kopnene vojske - samo za napad na SSSR bilo potrebno oko 130-140 divizija, moralo se neodložno pristupiti formiranju novih jedinica.⁵

U međuvremenu Hitler je preduzeo mere da odstrani Britance iz zapadnog dela Sredozemlja i zauzme Gibraltar. Zato je u septembru naredio Vrhovnoj komandi kopnene vojske da prouči ne samo ovo pitanje (pod pretpostavkom da će Španija dozvoliti slobodan prolaz nemačkim trupama, pa i sama učestvovati u tim operacijama), nego i pitanje osiguranja Gibraltarskog moreuza radi nesmetanog prebacivanja Nemačkih trupa na severno-afričko područje. U početku pregovora sa Španijom po ovom pitanju Franko je bio voljan da uđe u rat, ali je posle neuspele nemačke vazdušne ofanzive protiv Velike Britanije oprezno odugovlačio pregovore.

U vezi sa ovakvim pretenzijama na Sredozemlju i Istoku, Balkan je počeo da igra značajnu ulogu u nemačkim strategijskim planovima radi obezbeđenja južnog boka Rajha. Zbog toga je Hitler želeo mir na ovom prostoru, u prvom redu radi eksploataisanja velikih poljoprivrednih i rudnih dobara čitavog Balkana i Podunavlja, a naročito rumunske nafte.

Da bi sačuvao mir na ovom prostoru i sprečio eventualni nepromišljen korak Musolinija protiv Jugoslavije, *Hitler je na sastanku sa grofom Čanom u*

Berlinu, 7. jula 1940, zahtevao da se pitanje Jugoslavije reši onako kako odgovara italijanskim interesima tek onda kada situacija bude povoljna. On se bojao da bi italijanska akcija protiv Jugoslavije mogla izazvati ratni požar na celom Balkanu, a time i intervenciju Sovjetskog Saveza, pa čak i uspostavljanje solidarnosti između Velike Britanije i Sovjetskog Saveza. *Na ovom sastanku je utanačeno: da Jugoslavija, onakva kakva je tada postojala, neće imati pravo na opstanak u novoj Evropi koju će stvoriti sile Osovine, da Italija za prvo vreme može grupisati strategijska sredstva i vojne snage, kako bi stupila u akciju čim se pruži povoljna prilika, ali samo u slučaju komplikacija na Balkanu ili približavanja sloma Velike Britanije.*⁶

Ministar inostranih poslova Rajha Ribentrop je italijanskoj vladi u Rimu 19. septembra 1940. ponovo izjavio da se Grčka i Jugoslavija nalaze u području italijanskih interesa i da Nemačka zadržava u Jugoslaviji jedino pravo na okrug Maribor.⁷

Dok je pripremao agresiju na SSSR i težio da male države u Podunavlju i na Balkanu milom ili silom privoli da pridruže silama Osovine, u međuvremenu su nastale komplikacije baš u tom osetljivom delu Evrope. Naime, posle priključenja Besarabije i Bukovine Sovjetskom Savezu, Bugarska i Mađarska su takođe postavile Rumuniji svoje stare revizionističke zahteve. Bugari su tražili južnu Dobruđu koju su izgubili Bukureškim ugovorom o miru 1913. godine, a Mađari su se pojavili sa mnogo većim zahtevima, tražeći od Rumuna celu Transilvaniju koju su izgubili Trijanonskim ugovorom o miru 1919. posle prvog svetskog rata. Da bi raščistio ovo pitanje, Hitler ih je uputio na direktne pregovore. I dok su se rumunsko-bugarski pregovori u Krajovi uspešno razvijali, između Rumunije i Mađarske su se odnosi toliko zaoštrili da je izgledalo da će doći do oružanog sukoba, tako da su Nemačka i Italija morale posredovati na taj način što su 28. avgusta pozvale u Beč mađarskog i rumunskog ministra inostranih poslova. Tako je ovaj spor privremeno bio rešen. *Arbitražnom odlukom od 30. avgusta 1940. godine (tzv. druga Bečka arbitraža)* severna polovina Transilvanije ustupljena je Mađarskoj, s tim što su Nemačka i Italija zagarantovale Rumuniji integritet ostalog dela teritorije.⁸ Pošto je ta tzv. *Bečka arbitraža* utanačena bez poziva i učešća Sovjetskog Saveza, sile Osovine su time htele pokazati da se Podunavlje i Balkan nalaze u njihovoj interesnoj sferi, što je znatno pomutilo sovjetsko-nemačke odnose.

Rumunski narod je sa velikim ogorčenjem primio ustupanje polovine Transilvanije Mađarskoj, tako da su u celoj zemlji priređene demonstracije. Vlada Gigurtua (Gigurtu Yon) je 4. septembra podnela ostavku koju je kralj Karol II (Carol Hohenzollern - Sigmaringen) prihvatio i u isto vreme naime novao generala Jona Antoneskua za predsednika vlade. Idućeg dana, usled teške situacije u zemlji, kralj je ukinuo Ustav od 27. februara 1938. godine, raspustio parlament i dao generalu Antoneskuu punu vlast u vođenju rumunske države. A pošto je general Antonesku noću 5/6. septembra pismeno zatražio od kralja da se odrekne prestola, sa motivacijom da je to želja armije i cele zemlje, kralj Karol je 6. septembra u 6 časova izjutra abdicirao u korist svog sina Mihaila i 7. septembra napustio zemlju. Pod nemačkim pritiskom je toga istog dana u Krajovi potpisan ugovor, prema kome je Rumunija ustupila Bugarskoj teritoriju južne Dobruđe.

Pod izgovorom da Rumuniji preti opasnost od SSSR-a, general Antonesku se politički vezao za Nemačku, sa kojom je sklopio tajni vojni sporazum o slobodnom ulasku Nemačkih trupa u Rumuniju.⁹ Pošto je već u septembru

1940. zaključen Tajni vojni savez između Nemačke i Rumunije, nemačka Vrhovna komanda oružanih snaga (OKW) je odmah naredila da se u Rumuniju uputi *nemačka Vojna misija* sa 13. oklopnom divizijom, ojačanom jednim tenkovskim pukom, 1 korpusnim pionirskim bataljonom, 1 korpusnim bataljonom za vezu sa 1 prislušnim vodom, 2 mostovna parka, zatim Vazduhoplovna misija sa tzv. *Vazduhoplovnom nastavnom grupom*, 1 ratni privredni štab i specijalni biro Obaveštajne uprave Vrhovne komande oružanih snaga. Na zahtev Antoneskua, prvi delovi *nemačke Vojne misije* ušli su u Rumuniju 7. oktobra 1940. godine.

Nemačka Vojna misija u Rumuniji imala je zadatak da osigurava petrolejska polja i reorganizuje i priprema rumunsku armiju za napad na Sovjetski Savez. Time je Rumunija praktično došla pod nemačku vojnu kontrolu i kao južni bastion uključena u Nemački front, koji se protezao od Crnog do Baltičkog mora. Ona je na taj način mogla da posluži bilo kao polazna osnovica za ofanzivu protiv Sovjetskog Saveza, bilo kao teritorija za osiguranje južnog boka Rajha i kao siguran liferant nafte. Hitler se u to vreme još nije bio definitivno rešio da napadne Sovjetski Savez, već se kolebao između Istoka i Zapada, te je za svaki slučaj pripremao obe operacije.

Pošto su pregovori sa Mađarskom o prolazu trupa nemačke Vojne misije preko njene teritorije za Rumuniju, posle Bečke arbitraže, uspešno završeni, *nemačke trupe su, počev od 13. septembra 1940. slobodno transportovane preko Mađarske u Rumuniju*. Tako je Rumunija, i pored gubitka znatnog dela nacionalne teritorije, 23. novembra 1940. godine potpisala *Trojni pakt* i definitivno prišla silama Osovine.¹⁰

Hitlerove odluke za napad na Grčku i Sovjetski Savez

Planovi za ovu kampanju, zajedno sa planovima koji su uključivali Gibraltar i severnu Afriku, bili su povezani u jedan zajednički strategijski plan, sa ciljem da se Britanci liše svih njihovih sredozemnih baza. Operacije protiv Gibraltara i Grčke bile su planirane tako da se izvedu jednovremeno u januaru 1941. g, dok je nemačka ofanziva u severnoj Africi trebalo da bude izvršena u jesen iste godine. No, već u decembru 1940. g. svi ovi nemački planovi pretrpeće značajne izmene (naročito zbog kritične situacije Italijana u severnoj Africi i odbijanja Franka (Franco y Bahamonde Francisco) da dopusti Nemcima pristup Gibraltaru).

Samovoljan i iznenadan italijanski napad na Grčku, 28. oktobra 1940, poremetio je nemačke političke i strategijske planove na Balkanu i iz osnova promenio situaciju na tom prostoru. Hitler je bio nezadovoljan takvim jednostranim Musolinijevim postupkom, jer se bojao da će Britanci (koji su 13. aprila 1939. garantovali integritet Grčke), zbog izazova ovim napadom, ne samo zauzeti vazduhoplovne baze na grčkoj teritoriji, sa kojih bi mogli da ugroze izvore nafte u Rumuniji, nego se i učvrstiti u Grčkoj i obrazovati novi Solunski front, koga se on dobro sećao iz prvog svetskog rata. Pošto se nisu ostvarile nade da će se ovaj sukob ipak brzo završiti u korist Italije, on je, zbog italijanskog neuspeha i iskrcavanja britanskih snaga na Krit, odlučio da interveniše i pokori Grčku i tako preduhitri Britance. Zato je 4. novembra naredio vrhovnom komandantu nemačke kopnene vojske maršalu Brauhiću (Brauchitsch Walter von) da izradi plan i izvrši pripreme za napad na Grčku. Dakle, ova

odluka je doneta sedam dana posle italijanskog napada na Grčku, i četiri dana posle britanske okupacije Krita i Lemnosa.

U *Hitlerovoj direktivi br. 18. od 12. novembra 1940.* iznete su osnovne ideje za vođenje operacija na Sredozemlju i specijalne odredbe za operacije na Balkanu. U njoj se, u odnosu na Grčku, kaže:

»Vrhovni komandant kopnene vojske preduzeće mere da u slučaju potrebe sa bugarske teritorije zauzme grčko kopno severno od Egejskog mora, i na taj način stvori preduslov za akcije nemačkih vazduhoplovnih jedinica protiv ciljeva u istočnom delu Sredozemnog mora, a naročito protiv britanskih vazduhoplovnih baza koje ugrožavaju rumunska naftonosna polja.

Da bi se garantovalo izvršenje svih mogućih zadataka i držala u šahu Turska, potrebno je da se pri ocenama i proračunima za koncentraciju trupa uzme kao osnov upotreba jedne armijske grupe oko 10 divizija. *Za koncentraciju ovih snaga ne može se računati sa upotrebom železničkih pruga, koje vode kroz Jugoslaviju* (Podvukao V. T.). Da bi se skratilo vreme potrebno za koncentraciju, ima da se pripremi što skorije pojačanje nemačke Vojne misije u Rumuniju, čiju ću jačinu lično odrediti, u kom cilju mi podneti predlog.

Vrhovni komandant vazduhoplovstva, u saglasnosti sa nameravanim operacijama kopnene vojske, izvršiće pripreme za upotrebu nemačkih vazduhoplovnih jedinica na jugoistočnom Balkanu kao i za organizovanje vazduhoplovne službe osmatranja i javljanja na južnoj granici Bugarske.

Nemačka Vazduhoplovna misija pojačaće se u obimu kako mi je to predloženo.

Željama Bugarske u pogledu naoružanja vojske (isporuka oružja i municije) trebalo bi izaći u susret«.

Hitler je odredio ovako slabe snage za napad na Grčku i eventualnu intervenciju protiv Turske zato što je sa sigurnošću računao da će Bugarska aktivno učestvovati u ovom ratu. A koliko je *veliki značaj u to vreme pridavao očuvanju mira na ostalom delu Jugoistoka, naročito u Jugoslaviji, dokazuje njegova zabrana upotrebe jugoslovenskih železničkih pruga*, da se tom upotrebom ne bi izazvale komplikacije na tom prostoru, iako je sasvim jasno da su železničke *pruge Beograd - Sofija i Beograd - Solun za Nemce imale ogromnu, stratejsku važnost, kako za koncentraciju snaga, tako i za brzo okončanje rata u Grčkoj.*

U pogledu nameravanih operacija na Sredozemlju, u direktivi br. 18. data su detaljna uputstva za napad na Gibraltar (operacija »Feliks«) i naređeno da se prouči pitanje pojačanja španske odbrane Kanarskih ostrva (Isias Canarias) i posadanje Kapverdskih ostrva, Madere i Azora (Azorska ostrva - Azori, port. Azores), aok su u ostalom delu direktive izneti Hitlerovi planovi za dalje vođenje rata uopšte.

Već nekoliko meseci posle poraza Francuske Hitler je pokušavao da uvuče Francusku u rat protiv V. Britanije. On je u ovoj direktivi izneo odnos Nemačke prema Francuskoj, sa kojom je nameravao da uspešno saraduje na taj način što bi Francuska na svojoj suverenoj teritoriji, naročito u afričkim kolonijama, tolerisala nemačke ratne mere i defanzivno i ofanzivno obezbeđivala zapadnu i ekvatorijalnu Afriku protiv V. Britanije i de Golovog pokreta.

Pošto je napuštena ideja o invaziji na Britanska ostrva, Hitlerova namera o napadu na Sovjetski Savez dobila je čvršću, iako još ne definitivnu formu. Zbog toga je na kraju ove direktive izdao i prvo pismeno naređenje za pripreme napada na Sovjetski Savez koje glasi:

• Povedeni su politički razgovori, sa ciljem da se za bližu budućnost razjasni držanje Rusije. Bez obzira do kakvih će rezultata dovesti ovi razgovori, ima da se nastave za Istok sve već usmeno naredene pripreme. Direktive za to izdaće se čim mi bude u osnovnim crtama dostavljen na odobrenje operacijski plan Vrhovne komande kopnene vojske i ovaj budem odobrio«.

Ovi politički razgovori počeli su 12. novembra 1940. dakle istog dana kad je Hitler izdao gore navedenu direktivu za operacije u Sredozemlju i na Balkanu. Ovog dana je, na poziv nemačke vlade, u Berlin stigao predsednik narodnih komesara SSSR-a i narodni komesar za inostrane poslove Molotov, sa većim brojem stručnih saradnika, gde je 12. i 13. novembra vodio razgovore sa Hitlerom, njegovim zamenikom Rudolfom Hesom, ministrom inostranih poslova Ribentropom i rajhsmaršalom Geringom.

Tom prilikom Hitler je pokušao da odvrati Sovjetski Savez od Evrope, u prvom redu od Balkana i Sredozemlja. U tom smislu Ribentrop je podneo Molotovu, već drugog dana pregovora, nacrt sporazuma, kome je bio priložen projekt dva tajna protokola, sa ciljem da se SSSR odvrati od Evrope i Balkana. Molotov je na sve te nemačke ponude podozrivo gledao i nije ih prihvatio.¹²

Pošto su nemačko-sovjetski razgovori završeni bez rezultata, Molotov je oputovao iz Berlina, da bi se po svim pretresanim pitanjima konsultovao sa vladom u Moskvi. Sovjetska vlada je u svom odgovoru, koji je 25. novembra predala nemačkom ambasadoru u Moskvi, iznela svoj stav po pitanjima koja su pretresana u Berlinu. Sovjetska vlada je svojim protivpredlozima u dostavljenom odgovoru u suštini odbila nemačke ponude, pokušavajući da odugovlačenjem pregovora dobije u vremenu. Međutim, Hitler nije više hteo da pregovara, već se definitivno odlučio da napadne Sovjetski Savez i odmah pristupi izvršenju intenzivnih vojnih priprema.

Da bi što pre rešio pitanje učešća Španije u napadu na Gibraltar i Bugarske u napadu na Grčku, Hitler se 18. novembra sastao sa španskim ministrom inostranih poslova Sunerom (Serrano Suñer Ramón) i bugarskim kraljem Borisom u Berhtesgadenu.¹³ Iako je tom prilikom težio da nagovori španskog ministra inostranih poslova da španska vlada što pre donese odluku, ovaj je izbegao pozitivan odgovor. Međutim, bez obzira na to što je učešće Španije u ovoj operaciji bilo nesigurno, Nemci su intenzivno nastavili pripreme, u očekivanju da će to pitanje biti uskoro pozitivno rešeno. S druge strane, i kralj Boris je, po pitanju učešća Bugarske u ratu protiv Grčke, bio vrlo uzdržljiv, bojeći se intervencije Turske, koja je sa Grčkom imala bilateralne paktove: Ugovor o prijateljstvu, neutralnosti, sporazumevanju i arbitraži, potpisan u Ankari 30. aprila 1930. godine; Pakt o srdačnom sporazumu, potpisan u Ankari 14. septembra 1933. godine; i Dopunski ugovor (protokol), potpisan u Atini 27. aprila 1938. godine.

Prema Paktu o srdačnom sporazumu bila je predviđena obostrana politička i vojna saradnja i uzajamna nepovredivost njihove zajedničke granice. U dopunskom protokolu je precizirano da bi obe države - u slučaju rata koji bi zahvatio zajedničku grčko-tursku granicu - ujedinjene odbrambenim savezom, saradivale na očuvanju nepovredivosti ove granice. U slučaju rata, u kome bi Grčka ili Turska bile izložene nekoj neizazvanoj agresiji nenapadnuta država bi se starala da se poštuje njena neutralnost, kako njena teritorija ne bi postala operativna baza protiv saveznice. Međutim, između Grčke i Turske nije postojala nikakva vojna konvencija.¹⁴

Prilikom ovih razgovora kralj Boris se takode ustručavao da javno pristupi Trojnom paktu, ali je izjavio Hitleru da može smatrati kao da mu je Bugarska već pristupila. On je u pogledu operacija izneo svoje mišljenje da se na bugarsko-grčkom graničnom pojasu s obzirom na atmosferske prilike i stanje puteva, ne mogu angažovati veće jedinice pre početka marta i umolio da se nemačke pripreme na bugarskoj teritoriji ni u kom slučaju ne preduzimaju do poslednjeg momenta. Pošto mu je sudelovanje Bugarske sada bilo sumnjivo, Hitler je naredio da se za operacije, umesto prvobitno određenih 10 divizija, odredi najmanje 12 i poveća broj brdskih divizija.

Bugarska vlada je u pregovorima sa nemačkom Vrhovnom komandom vazduhoplovstva, u pogledu organizovanja vazduhoplovne službe osmatranja i javljanja na južnoj bugarskoj granici - kako je to naređeno u pomenutoj direktivi br. 18 - pristala da se u Bugarsku u civilnom odelu prebaci jedna nemačka vazdušna osmatračka četa u jačini od 200 ljudi. Međutim, nemačko vazduhoplovstvo je tražilo da se prebace dve čete sa ukupno 500 ljudi, a donije čak i tri sa ukupno 800 ljudi, jer su u Berlin često pristizali izveštaji da Britanci sve bržim tempom izgrađuju vazduhoplovne baze na grčkom kopnu i egejskim ostrvima i da tamo, kako izgleda, neprestano prebacuju avione velikog akcionog radijusa. Međutim, pregovori sa bugarskim ministrom vojske po ovim pitanjima, pod uticajem poraza Italijana u Grčkoj, otegli su se do kraja godine.

Mađarska je pristala da nemačke trupe prelaze preko njene teritorije a Rumunija da se pojača nemačka Vojna misija u Rumuniji prilikom njihovog pristupanja Trojnom paktu - Mađarske 20. i Rumunije 23. novembra, kada ih je Hitler upoznao i sa svojom namerom za intervenciju u Grčkoj.¹⁸

U međuvremenu Nemci su vršili pripreme za napad na Grčku (operacija »Marita«), Vrhovni komandant kopnene vojske generalfeldmaršal fon Brauhič (Brauchitsch Heinrich Alfred Walter) i načelnik njegovog generalštaba generalpukovnik Halder (Halder Franz) su na konferenciji u rajhskancelariji 5. decembra podneli Hitleru *plan za koncentraciju i početni operacijski plan*.

Prema predloženom planu bilo je predviđeno da napad preko bugarsko-grčke granice najpre izvrši pet pešadijskih divizija i jedan samostalan puk, s tim da se udarna grupa od jedne tenkovske i jedne motorizovane divizije angažuje tek kada se pešadijski delovi probiju preko planine Rodope. Pošto su se očekivale teškoće prilikom nastupanja dolinom reke Strume, kroz tesnac južno od Sofije na dužini jednodnevnog marša, jačina snaga za dalje operacije zavisila bi od toga da li će se nadirati samo do Soluna ili još dalje. Za dalje nadiranje ka Atini stajale bi na raspolaganju dve tenkovske i jedna i po motorizovana divizija, a za osiguranje obale trebalo bi privući bugarske, a po mogućnosti i jugoslovenske trupe.

Prema osnovnoj zamisli koncentracijskog plana trebalo je prve divizije koje stignu u Bugarsku upotrebiti za osiguranje prema Turskoj, a napad na Grčku izvršiti snagama koje bi sledile za njima. Iza njih privukla bi se grupa za osiguranje prema Turskoj: šest pešadijskih i dve tenkovske divizije, kao i četvrti ešelon od šest divizija. Komandovanje ovim snagama trebalo je da preuzme Stab 4. armije generalfeldmaršala fon KJugea (Kluge Günter von).

Zatim je vrhovni komandant kopnenih snaga Brauhič izjavio da operacije ne mogu početi pre početka marta, kada nastaje topljenje snega i da se definitivna zapovest mora izdati sredinom decembra, pošto će koncentracija trajati 78 dana. Trajanje operacija ne može se predvideti, ali se mora računati

sa najmanje tri do četiri nedelje. Dalje je predložio da se što pre uspostavi veza sa bugarskim Generalštabom radi preduzimanja potrebnih izviđanja u Bugarskoj.

Pošto se saglasio sa određenim snagama i operacijskim planom, Hitler je naredio da se odmah pristupi opsežnim pripremama, da se operacije vode do Atine i da se ispita mogućnost zauzimanja ostrva Lemnosa i drugih važnih ostrva u Egejskom moru pomoću transportnih aviona. A ako bi nastupila potreba da se ofanzivno nastupi protiv evropske Turske, onda je, pored već određenih šest divizija za osiguranje boka, trebalo angažovati i šest divizija četvrtog ešelona. U izviđanju u Bugarskoj, koje bi trebalo da počne odmah, pored 15 oficira kopnene vojske, predviđalo se da učestvuju i po 3 oficira iz vazduhoplovstva i mornarice.

U daljem izlaganju Hitlerje napomenuo daje intervencija u Grčkoj nužna, iako do tada sa grčke teritorije nisu preduzimani napadi iz vazduha na nemačka interesna područja zbog pretnji protivmerama, i bez obzira što se takvo stanje verovatno neće promeniti ni sledećih meseci. Intervencija u Grčkoj je, po njegovom mišljenju, potrebna da se tamošnja situacija definitivno raščisti, sem u slučaju ako bi Grčka okončala konflikt sa Italijom i prisilila Britance da napuste grčku teritoriju. No, i u tom slučaju koncentracija protiv Grčke bila bi od koristi, pošto bi se angažovane snage mogle upotrebiti i za *Istočno ratište*. Prema tome, koncentracija za akciju protiv Grčke ima se izvršiti tako brzo da operacije mogu da počnu početkom marta. Zatim je dodao: »*Držanje Jugoslavije je veoma važno, jer ne možemo voditi uspešne operacije na Balkanu dok nismo u nju sigurni. Stoga je poželjno da se Jugoslavija privuče na stranu Osovine, a to je izgleda moguće ako se zaustavi italijanski front u Albaniji*¹⁶

Kako je Hitler cenio međunarodnu situaciju u to vreme kao i predlog za zajedničku akciju Nemačke i Italije, detaljno se vidi iz njegovog pisma Musoliniju od 20. novembra 1940. godine, koje je izneto u *Prilogu 6*.

Posle ove konferencije. Vrhovna komanda kopnene vojske je 11. decembra podnela Vrhovnoj komandi oružanih snaga definitivni plan za koncentraciju nemačkih snaga za napad protiv Grčke, prema kojem je na mesto Štaba 4. armije generalfeldmaršala fon Klugea određen štab 12. armije generalfeldmaršala Lista (List Wilhelm). Ova armija je imala da se koncentriše u Rumuniji tako da od 25. januara 1941. god. bude spremna da u roku od 12 časova posle prijema naređenja uđe u Bugarsku. Njene pokrete do bugarsko-grčke granice trebalo je osigurati isturanjem jakih snaga koje bi bile u stanju da eventualni napad sa turske teritorije odmah suzbiju svojim protivudarom. Najdalje 35 dana posle ulaska u Bugarsku, 12. armija je jakim desnim krilom trebalo da pređe bugarsko-grčku granicu, uništi 5 neprijateljskih pešadijskih divizija i pola konjičke divizije, koliko se predviđalo da ima u istočnoj Makedoniji,¹⁷ i da posedne Solun i sevemu obalu Egejskog mora. Pri tome su jake brze jedinice na desnom krilu imale zadatak da do prelasku planina severoistočno od Solunske kotline zauzmu područje Soluna i mostobrane na desnoj obali Vardara, kako bi potučenom neprijatelju presekle odstupnicu ka Tesaliji, a 12. armiji omogućile brzo napredovanje preko Vardara u jugozapadnom pravcu. Slabe motorizovane snage trebalo je angažovati preko Komotina (da bi sa istoka odbile neprijateljsku akciju), zatim brzo zauzeti grčko područje jugozapadno od Jedrena (tur. Edirne, antički Hadrianopolis) i jako osigurati pravac donjeg toka Marice (grč. Evros).

U sastav 12. armije bili su određeni: Štab 1. oklopne grupe generalpukovnika fon Klajsta (Kleist Ewald von), pet štabova armijskih korpusa, četiri tenkovske, 1 i po motorizovana, dve brdske i 10 pešadijskih divizija, kao i jedan samostalni puk. Ove snage trebalo je prebaciti u Rumuniju u tri ešelona:

-/ eielon (u vremenu između 3. i 24. januara): štabovi 12. armije, 1. tenkovske grupe, 14, 30. i 40. armijskog korpusa, zatim 5, 9. i 11. oklopna divizija, 60. motorizovana divizija, pola motorizovane SS divizije »Adolf Hitler«, 50, 72. i 164. pešadijska divizija, kao i jedna trećina armijskih jedinica i 50 železničkih vozova sa jedinicama vazduhoplovstva i materijalom za snabdevanje.

-// eielon (u vremenu između 24. januara i 5. februara): štab 18. armijskog korpusa, 2. oklopna divizija, 5. i 6. brdska divizija, 73. pešadijska divizija i 125. pešadijski puk, kao i dve trećine armijskih jedinica i 60 železničkih vozova sa materijalom za snabdevanje;

-/// ešelon (u vremenu između 5. i 26. februara): Štab 11. armijskog korpusa. 46. 56, 76, 183.¹⁸ 198. i 294. pešadijska divizija, kao i ostatak materijala za snabdevanje.

Na traženje Vrhovne komande kopnenih snaga, vazduhoplovstvo je dodelilo 12. armiji 8 izviđačkih eskadrila (od kojih 4 za oklopne divizije) i 8 teških i 7 lakih protivavionskih divizionara. Za podršku kopnenih snaga određen je 8. vazduhoplovni korpus, sastava: dve izviđačke eskadrile za daljno izviđanje, jedan ojačani bombarderski puk (od tri grupe, »štuka« i jedne bombarderske grupe) i jedan lovački puk (od dve lovačke i jedne razaračke grupe)¹⁹

Na osnovu ovog plana Hitler je 13. decembra 1940. godine izdao Direktivu br. 20. za napad na Grčku (operacija »Marta«), koja glasi:

• 1. Ishod borbi u Albaniji još se ne da sagledati.

Pitanje osujećenja britanskih težnji - da se, pod zaštitom Balkanskog fronta, stvore vazduhoplovne baze, u prvom redu opasne za Italiju, a pored toga i za područje rumunske nafte - dobija, zbog ugroženog stanja u Albaniji, dvostruku važnost.

2. Stoga nameravam:

a) da se u narednim mesecima u južnoj Rumuniji obrazuje jedna grupa koja će se postepeno pojačavati;

b) da se ova grupa, kada nastupe povoljne atmosfere prilike - po predviđanju u martu - uputi preko Bugarske i dalje tim pravcem u cilju zauzimanja severne obale Egeja i - ako bi to bilo potrebno - cele grčke kopnene teritorije (akcija »Marila«).

Treba računati na podršku Bugara.

3. Za prikupljanje grupe u Rumuniji važi ovo:

a) 16. tenkovska (oklopna) divizija, koja stiže u decembru, dolazi k Vojnoj misiji, s tim da se zadaci obeju ničemu ne menjaju.

b) Posle toga prebaciće se jedna grupa od oko sedam divizija (prvi ešelon strategijskog razvoja) u južnu Rumuniju.

Pionirske snage mogu se, u cilju pripremanja prelaza preko Dunava, u potrebnom obimu uputiti već sa transportima 16. tenkovske divizije (kao nastavna grupa). Za njihovo stavljanje u akciju na Dunavu komandant kopnene vojske zatražiće blagovremeno svoju odluku.

c) Za upućivanje daljih transporta do krajnje jačine koja je predviđena za akciju »Marita« (ukupno dvadesetčetiri divizije) ima da se izvrše pripreme.

d) Vazduhoplovstvu pripada uloga da ogaranjuje vazдушnu zaštitu za koncentraciju, kao i to da na rumunskom tlu pripremi potrebne ustanove, odnosno uređaje za operativnu službu, kao i za službu snabdevanja.

4. Sama akcija »Marita« pripremiće se na sledećoj osnovi:

a) Prvi cilj operacije jeste zauzimanje egejske obale i Solunske kotline. Produženje napada preko Larise i Korintskog tesnaca može nastupiti kao neophodno.

b) Zaštita boka prema Turskoj pripašće Bugarskoj armiji, s tim što će se ista, pored toga, još ojačati i osigurati postavljanjem, odnosno držanjem u pripravnosti nemačkih jedinica.

c) *Da li će bugarske jedinice sem toga učestvovati u napadu, neizvesno je. Tako isto se ne može ni jugoslovensko držanje zasad još sagledati.*

d) *Zadatak vazduhoplovstva biće da uspešno pomaže nastupanje kopnene vojske na svim odsecima, da protivničko vazduhoplovstvo izbací iz stroja i da - po mogućstvu - vazdušnim desantima zauzme britanska uporišta na grčkim ostrvima.*

e) *Pitanje, na koji način će italijanska oružana sila potpomagati akciju »Marita« i kako će se postići saglasnost u operacijama, rešiće se docnije.*

5. *Pošto vojne pripreme na Balkanu povlače za sobom naročito velike političke reakcije, to je potrebno da se sve mere Vrhovne komande u tom smislu tajno sprovede.*

O prolaženju transporta kroz Mađarsku i njihovom stizanju u Rumuniju Vrhovna komanda oružane sile javljaće odmah i to će se u početku pravdati potrebom pojačanja Vojne misije u Rumuniji.

Za vođenje pregovora sa Rumunima i Bugarima, iz kojih bi se dale naslutiti naše namere, kao i davanje obaveštenja Italijanima, potrebno je za svaki pojedini slučaj moje odobrenje, to isto važi i za odašiljanje organa za pribavljanje podataka kao i konačara.

6. *Po završetku akcije »Marita« postoji namera da se gro jedinica koje budu u njoj učestvovala upotrebe za nove zadatke.*

7. *Očekujem izveštaje gospode najviših komandanata o njihovim namerama - od komandanta kopnene vojske već je dobiven. Planove o pripremama dostaviti mi sa tačnim zadacima i sa vremenskim rokovima; ovo važi i za potrebno pozivanje pod zastavu obveznika koji su zaposleni u ratnoj industriji (ponovo formiranje divizija puštenih na odsustvo)»²⁰*

Pada u oči daje Hitler u Direktivi br. 20. za 6 divizija povećao prvobitno predviđeni broj divizija, zbog sumnjivog držanja Turaka i pritiska na Jugoslaviju, čije držanje još nije bilo jasno. Najzad, ovo pojačanje bilo je potrebno da bi se operacija »Marita« mogla završiti pre početka napada na Sovjetski Savez, kako bi se glavna snaga mogla upotrebiti na Istočnom frontu.

Kao što se vidi, napad na Grčku (operacija »Marita«) bio je tesno povezan sa predviđenim napadom na Sovjetski Savez. Samo pet dana posle Direktive br. 20, Hitler je 18. decembra 1940. g. izdao svoju direktivu br. 21 za napad na Sovjetski Savez (operacija »Barbarosa«) - jednu od najsudbonosnijih direktiva za dalji tok rata. On je u uvodnom delu ove direktive uglavnom izneo neophodnost da kopnena vojska bude spremna da razbije Rusiju munjevitim poduhvatom i da će - ukoliko se ukaže potreba - izdati naređenje za koncentraciju trupa osam nedelja pre početka operacija, s tim što će se pripremama koje zahtevaju više vremena pristupiti odmah tako da se završe do 15. maja 1941. godine. Zatim je detaljno izložio svoje strategijske zamisli u pogledu izvršenja ovog poduhvata, koje ukratko glasi: na Istočnom frontu operisaće tri grupe armija, sa težištem severno od Pripjatskih močvara. Severno od ovih močvara operisaće Severna i Centralna, a južno Južna grupa armija. Severna grupa armija zauzeće Lenjingrad i Kronštad, a Južna grupa armija Ukrajinu. Zatim će se sve snage koncentrisati protiv Moskve. Pošto će Centralna grupa armija predstavljati glavni udarni klin, pridaće joj se najveći deo motomehanizovanih jedinica, s tim što će se posle proboja položaj Crvene armije podeliti i pomoći dejstva dveju krilnih grupa armija.

Za Balkan je od interesa 12. armija generalfeldmaršala Lista i 1. tenkovska grupa generalpukovnika Klajsta koje su posle završetka operacija u Grčkoj imale da obrazuju desno krilo Južne grupe armija, u kojoj su bile predviđene tri armije - dve za dejstvo severno od Karpata, a jedna u Moldaviji. Dok je 1. tenkovsku armiju trebalo angažovati severno od Karpata, dotle je 12. armija sa 13. i 16. tenkovskom divizijom imala da obezbedi rumunski pro-

stor, s tim da u toku operacija severnog krila grupe armija nadire iz Moldavije prema severozapadu.²¹

Iz ovih strategijskih zamisli jasno se vidi daje Hitlerov glavni cilj bio da brzim krilnim manevrima jakih tenkovskih i motomehanizovanih snaga poluče sovjetsku živu silu i izbori pobjedu, u svakom slučaju pre no što nastupi zima. *To znači da mu je stajalo na raspolaganje samo nekoliko meseci, jer ruske zime počinju vrlo rano. Zato je trebalo otpočeti operacije što je moguće ranije, čim to dozvole atmosferske prilike. Stoga je Hitler naredio da se sve pripreme imaju izvršiti do 15. maja 1941. godine. A do toga vremena trebalo je okončati i rat u Grčkoj.*

Nepoverenje između sila Osovine

I pored ideološko-političkog jedinstva misli i pogleda, kao i saglasnosti u ostvarenju političko-strategijskih ciljeva koje su postavili Hitler i Musolini u Evropi i u svetu, *ipak je između njih još od prvih dana sporazuma postojalo permanentno nepoverenje.* To njihovo nepoverenje, strahovanje i neiskrenost (iako su se zvanično i putem lične prepiske redovno zaklinjali jedan drugom na vernost) predstavlja jednu od osnovnih karakteristika njihovih savezničkih odnosa sve do kapitulacije Italije 1943. Stalno opsednut sumnjama u iskrenost svoga saveznika, Čano kaže: »Hoće li solidarnost dvaju režima biti dovoljna da održi ujedinjena dva naroda koje rasa, kultura, vera i ukusi guraju na suprotne polove«²². Krijući svoje planove i ciljeve od najbližeg svog saveznika Musolinija, Hitler je - skoro redovno bez konsultacije sa njime - donosio najznačajnije vojno-političke odluke. On nije obavestio Musolinija o svom upadu u Austriju i Čehoslovačku, a odlučio je da napadne Poljsku 1. septembra 1939. godine, iako mu je Musolini predhodno stavio do znanja daje Italiji potrebna pauza do kraja 1942. godine.

Za uzvrat, i Musolini to isto čini svojim upadom u Albaniju u proleće 1939. godine, a kasnije agresijom na Grčku u jesen 1940, jer nije konsultovao Hitlera. Jedan drugoga stavljaju pred svršen čin. Između njih je postojalo i suparništvo, trenje i nepoverenje po pitanju ostvarenja osvajačkih planova na Balkanu, Sredozemlju i Jugoslaviji. Iako je Hitler u više navrata 1938, 1939, 1940 - lično ili preko Geringa, Ribentropa, Franka, Makenzena (Mackensen Hans G.) i dr. - izjavljivao da Sredozemno more treba da bude italijansko more, *da Jugoslavija stoprocentno ulazi u interesnu sferu Italije i da je hrvatsko pitanje čisto italijanski problem, ipak je, kad se radilo o podeli plena na Balkanu, odnosno o komadanju Jugoslavije, brzo i svom žestinom intervenisao, sukobljavajući se sa ciljevima i prohtevima Rima.*

Posle sastanka u Salcburgu 12. i 13. avgusta 1939. Čano kaže:

»U Rim sam se vratio pun gnušanja prema Nemačkoj, njenim vodama i njihovom načinu rada i postupanja. Prevarili su nas, lagali su nas, a sada nameravaju da nas uvuku u pustolovinu koju nismo hteli i koja može da ugrozi i režim i zemlju.«²³

Prilikom susreta u Veneciji, 16. juna 1941. sa Ribentropom, radi dogovora o pristupanju NDH Trojnom paktu, na Čanovu primedbu da po celom svetu kruže glasovi o skorom napadu Nemačke na SSSR. Ribentrop je odgovorio: »Dragi Čano, još ne mogu da vam kažem ništa. Svaka odluka je tajna, sakrivena u neprobojnom Firerovom srcu. *Ali jedna stvar je sigurna: ako napadnemo, Staljinova Rusija biće zbrisana s geografske karte za osam nedelja.*«^{24*}

Kad su se najzad, u proleće 1941. godine, konačno složili o komadanju i podeli Jugoslavije, posle njenog sloma, Musoliniju je uspelo da »kao svog čoveka« nametne Pavelića za šefa nove tzv. Nezavisne Države Hrvatske (NDH)- uprkos prećutnom protivljenju Berlina. No, kasnije, Musolini je prinuđen da pokorno prima k znanju svaku Hitlerovu odluku kao znatno nadmoćnijeg partnera. Tako, o svome napadu na Sovjetski Savez, Hitler nije uopšte obavestio Musolinija. čak ni posle izdavanja *direktive br. 21 od 18. decembra 1940. godine.*²⁵

Ovo dokazuje i Hitlerovo pismo od 31. decembra 1940. u kojem ga je obavestio o opštoj situaciji, a koje u izvodu glasi:

»Duče,

.. Proučavajući opšlu situaciju dolazim do sledećih zaključaka;

1. Rat na Zapadu, sam po sebi, dobijen je. potreban je još jedan poslednji snažan napor da bi se uništila V. Britanija. Da bi doneli odluku o načinu na koji isti treba da bude izveden moramo tačno uočiti razloge koji mogu sprečiti potpunu propast V. Britanije, nakon što intenzivnost naših vazdušnih i podmorničkih ofanziva bude dala svoje rezultate. U toj bici. čim budemo postigli prve uspehe, Nemačka će morati preduzeti značajne mere da bi izvela konačan juriš na Britanska ostrva. Koncentracija naših snaga zahtevaće daleko veća sredstva protivvazdušne odbrane nego što smo to prvobitno mislili...

Bugarska takode ne pokazuje žurbu da se pridruži Trojnom paktu i da zauzme jasan stav u svojim međunarodnim odnosima. To se dešava usled sve jačeg i jačeg pritiska koji Sovjetska Rusija vrši na nju. Da je kralj odmah pristupio našem Paktu, niko se ne bi usudio da na njega vrši takav pritisak. Najgore je što taj uticaj truje javno mnjenje, koje nije neosetljivo prema komunističkoj zarazi.

Mađarska i *Rumunija* su neosporno države koje su zauzele najodređeniji stav u toku ovog sukoba. General Antonesku je priznao da budućnost njegovog režima, a i njegova lična sudbina, zavise od naše pobeđe. Iz toga je on izvukao jasne i određene zaključke, koji su snažno podigli njegov ugled u mojim očima.

Ni stav Madara nije manje lojalan. Od 13. decembra nemačke trupe neprekidno prolaze njihovom zemljom da bi stigle u Rumuniju.(Podvukao V.T.). Obe zemlje stavile su svoje železničke mreže na raspolaganje, iako da se nemačke divizije mogu brzo uputiti prema osetljivim mestima. O operacijama koje predviđamo i koje bi mogle postati neophodne ne mogu reći više (podvukao V.T.), jer upravo u ovome momentu radimo na tome da izgradimo planove za njih. U svakom slučaju naše snage biće dovoljno jake da otklone svaku opasnost bočnog protivmanevra.

Samo jedna stvar. Duče, je neophodna, da vi stabilizujete vaš front u Albaniji, tako da tamo vežete bar deo grčkih i britansko-grčkih snaga.

Jugoslavia oprezno dobija na vremenu. Mote se dogoditi, ukoliko uslovi budu povoljni, da ona izrazi telju da zaključi s nama pakt o nenapadanju, ali izgleda da, za tmenat, ona niuikom slučaju neće pristupiti Trojnom paktu; ja ne mislim ni pokušavati da postignem nešto više pre nego što naši vojni uspesi ne poboljšaju psihološke uslove. (Podvukao V.T.).

Rusija. Budući da postoji opasnost da u nekim balkanskim zemljama dođe do unutrašnjih borbi, neophodno je ispitati krajnje posledice do kojih bi one mogle da dovedu i držati spremnim mehanizam sposoban da ih preduhitri. Ja ne predviđam bilo kakvu rusku inicijativu protiv nas sve dok je Staljin živ i dok mi sami ne bi postali žrtvom ozbiljnih teškoća. Kao prvu stvar neophodnu za srećan završetak ovog rata smatram. Duče. postojanje jedne nemačke armije, dovoljno jake da bi mogla parirati sve eventualnosti na Istoku. Ukoliko snage te armije budu izrazitije. utoliko ćemo biti sigurniji da se nećemo morati njome poslužiti protiv nepredviđene opasnosti.

Tim opštim pogledima želim da dodam da su sadašnji odnosi sa SSSR-om vrlo dobri. Mi stojimo pred zaključenjem jednog trgovinskog ugovora, kojim će biti zadovoljene obe strane i postoji ozbiljna nada da ćemo moći, na razuman način, otkloniti uzroke spornih pitanja koji još postoje među nama.

U stvari, jedine tačke po kojima još nismo postigli saglasnost su Finska i Carigrad. Sto se tiče Finske, čini mi se da neće doći do nepremostivih teškoća, jer mi ne smatramo da Finska u nekoj većoj meri pripada našoj sferi uticaja. i jedina stvar koja nas interesuje to je da novi rat ne izbije u tom delu sveta. S druge strane, nije u našem interesu da prepustimo Carigrad Rusiji i Bugarsku boljševizmu. Pa ipak i po tom pitanju trebalo bi sa najboljim name-

rama omogućiti da se postigne rešenje koje bi sprećilo da dode do nesnosnog stanja i koje bi olakšalo ono što želimo. To rešenje biće utoliko lakše postići ukoliko Moskva bude jasnije shvatila da nas ništa ne može primorati da prihvatimo sporazum sa kojim ne bi bili zadovoljni ..»²⁶

Koncentracija nemačkih snaga u Rumuniji

Pripreme za koncentraciju nemačkih snaga u Rumuniji otpočele su odmah posle izdavanja *Direktive br. 20. od 13. decembra 1940.* Sredinom decembra ojačana je nemačka Vojna misijdu Rumuniji sa 16. oklopnom divizijom i pionirskim jedinicama, namenjenim za podizanje mostova na Dunavu, a početkom januaru 1941. počelo je prebacivanje 12. armije i vazduhoplovstva. Međutim, usled velikog snega, prvi železnički transporti morali su se obustaviti za nekoliko dana, a kasnije je bilo smetnji usled snežnih nanosa.

Hitlerje početkom januara 1941. naredio da se Sovjetski Savez ne obaveštava o pripremama na Balkanu tako dugo dok sam ne postavi pitanje, ali je posle nekoliko dana promenio mišljenje, jer su u inostranoj štampi počele kružiti vesti o tome kako su - prema izjavama izvesnih bugarskih krugova - neki delovi nemačkih trupa prebaćeni u Bugarsku i da se i dalje prebacuju sa znanjem i saglasnošću Sovjetskog Saveza, koji je, navodno, o tome obavešten od bugarske vlade. *Povodom ovih vesti Telegrafaska agencija Sovjetskog Saveza (TASS) je 13. januara 1941. dala zvaničnu izjavu (notu) da je prebacivanje nemačkih trupa u Bugarsku - ukoliko je izvršeno ili se i dalje nastavlja - urađeno bez znanja i saglasnosti Sovjetskog Saveza, jer on o tome nije obavešten ni od nemačke ni od bugarske vlade. Sutradan je Bugarska telegrafaska agencija dala zvanični demanti, naime, da se na bugarskoj teritoriji ne nalaze nikakve inostrane trupe i da Bugarska, prema tome, nije preduzela nikakve diplomatske korake kod inostranih vlada.* U vezi s tim, Nemačko Ministarstvo inostranih poslova bilo je prinuđeno da obavesti sovjetskog ambasadora u Berlinu o nemačkim transportima u Rumuniju.²⁷

Sovjetska vlada nije ravnodušno primila ovo nemačko obaveštenje, tako daje sovjetski ambasador u Berlinu 17. januara predao nemačkom Ministarstvu inostranih poslova protestnu notu koja glasi:

»Prema svim izveštajima, u Rumuniji su se prikupile znatne nemačke trupe koje su spremne da umaršuju u Bugarsku s namerom da okupiraju Bugarsku, Grčku i naroćito Dardanele. Nema sumnje da će V. Britanija pokušati da spreći operacije nemačkih trupa da okupiraju moreuz, da zapoćne vojne operacije protiv Bugarske u savezu s Turskom i da od Bugarske stvori poprište borbi.

Sovjetska vlada je izjavila više puta nemačkoj vladi da ona smatra teritoriju Bugarske i moreuz kao zaštitnu zonu SSSR, i da ona ne može da ostane ravnodušna prema događajima koji ugrožavaju interese Sovjetskog Saveza. *U vezi sa svim tim okolnostima sovjetska vlada smatra za svoju dužnost da skrene pažnju da će prisustvo bilo kojih inostranih oružanih snaga na teritoriji Bugarske i moreuza smatrati kao povredu bezbednosti Sovjetskog Saveza.* (Podvukao V.T.).

Nemaćki odgovor na ovu notu predat je sovjetskom ambasadoru 21. januara u nemaćkom Ministarstvu inostranih poslova. Tom prilikom mu je uglavnom rećeno da nemaćka vlada nije primila izveštaje da Britanci nameravaju da okupiraju moreuz i da ne veruju da bi Turska to dozvolila. Međutim, pošto

je vlada Rajha obavještena da se V. Britanija sprema da stupi na grčku teritoriju - što bi značilo ugrožavanje nemačkih interesa na Balkanu - ona priprema izvesnu koncentraciju trupa ka Balkanu, koja ima jedini cilj da spreči Britance da stupe na grčko tlo. Vlada Rajha veruje da će ova akcija poslužiti i sovjetskim interesima koji se takode protive stupanju V. Britanije u ove oblasti.

Posle toga je Hitler zabranio otvorene pripreme za prelaz preko Dunava u Bugarsku sve dok on lično ne izda naređenje. On nije verovao da bi intervencija u Grčkoj mogla da izazove rat sa Sovjetskim Savezom, ali je smatrao da je moguće da će Sovjetski Savez pokušati da izazove Tursku na neprijateljski postupak protiv Nemačke.²⁶

Hitlerova odluka da pruži pomoć Italiji u Africi i Albaniji

Italijani su u međuvremenu u Africi i Albaniji zapali u vrlo kritičnu situaciju. Pošto je postojala opasnost da izgube Tripolitaniju i da pretrpe poraz na Albanskom frontu - što bi dovelo do njihovog unutrašnjeg političkog sloma - Hitler je 9. januara 1941. održao konferenciju sa svojim vojnim predstavnicima, na kojoj su razmotrene mere za ukazivanje pomoći Italijanima u Albaniji i Libiji. Tom prilikom su pretresane i pripreme za napad na Grčku i mere za izvršenje okupacije neposrednog dela Francuske. Naime, iz obavještenja koja su Nemci dobili početkom decembra 1940. godine moglo se naslutiti da će francuski general Vagan, komandant francuskih snaga u Africi, napustiti Petenovu vladu i da će se time odvojiti afrički posedi od Petenove Francuske. Zbog toga je Hitler još 11. decembra 1940. izdao Direktivu br. 19 radi preduzimanja potrebnih mera za okupaciju čitave francuske teritorije (operacija »Atila«). On je sada na ovoj konferenciji u prisustvu vojnih predstavnika i ministra inostranih poslova Ribentropa izneo svoje gledište na vojnopolitičku situaciju, i prema Zapisniku sa ove konferencije, rekao:

»Izgled na uspeh za rat u Poljskoj i na Zapadu svojevremeno sam optimistički procenio, jer sam zdravim razumom došao do uverenja da su tvrdnje neprijatelja o njihovom gigantskom naoružanju iz privrednih razloga nemoguće. Na primer, proizvodnja gvožđa u Nemačkoj je dvaput veća od proizvodnje V. Britanije i Francuske zajedno. Isto tako, Nemačka je proizvodila dvaput više aluminijuma nego obe države zajedno, a raspolagala je i sa većom radnom snagom. Uostalom, privredna snaga u demokratijama nije se mogla toliko pojačati kao u Nemačkoj. Razmišljanja o finansijskim izdacima neprijateljskih država dovela su do istih rezultata. Pored svega ovoga nemačka vojska je imala nesumnjivu prednost u taktičkim gledištima. Takva razmišljanja o privrednim, finansijskim i vojnim pitanjima ne varaju. Tom metodom moramo se služiti i danas prilikom procene situacije.

Noriška je čvrsto u našim rukama, njena odbrana je garantovana, tamo se iskrcavanje Britanaca ne može očekivati, a mogući su jedino britanski rejdovi radi uznemiravanja.

Posednute zapadne oblasti ugrožene su jedino od britanskog vazduhoplovstva. Francuska je srnula u rat i otreznila se već u jesen 1939. godine. Smrtni udarac, koji je dobila leti 1940. godine, došao je potpuno neočekivano i imao je odgovarajuće dejstvo. Sada je, usled grčkih uspeha u Albaniji, nastupila izvesna promena u raspoloženju. Na okupiranom području postoji samo jedna želja da se rat što pre okonča. Na neokupiranom delu jedan deo stanovništva, pa i vojske, gaji nadu da će doći do promene situacije. Ovi ljudi imaju nameru da pruže Nemačkoj otpor. Uostalom, primećuje se veća tendencija da se mnogo ne angažuju. Sve ovo još jače se ispoljilo u severnoj Africi. Francuski narod jednodušno odbija ustupanje Nice, Korzike i Tunisa Italiji. De Golov pokret sigurno je neprijatan francuskoj vladi u Višiju (Vichy) i ima mnogo pristalica u Francuskoj. Naročito je opasan general Vagan. On je maršalu Petenu (Petain Henri Philippe) kategorički izjavio da će severnu Afriku učiniti samostalnom ako Petenova vlada prihvati borbu protiv V. Britanije. Stoga se francuska vlada nalazi u škripcu. Za sada je pooštrila stav prema Nemačkoj, iako su odgovorni vojni kru-

govu potpuno svesni slabosti i nemoći Francuske. Pripreme za poduhvat »Atilak« nisu ostale nezapažene. Posle svrgavanja Lavala (Laval Pierre), Nemačka nema više nikakvih obaveza, i to je dobro.

Španija se drži kolebljivo. Iako ima malo nade na uspeh, ponovo će se pokušati da se španjolska vlada odluči na rat.

Na Balkanu prema silama Osovine jedino je prijateljski raspoložena Rumunija, a lojalna Bugarska. (Podvukao V.T.). Kralj Boris je dosad iz straha odugovlačio pristupanje Trojnom paktu. Posledica toga je ruski pritisak sa ciljem da Bugarsku upotrebi kao koncentracijsku prostoriju protiv Bosfora. Stoga je Bugarska rešena da pristupi Trojnom paktu.

Jugoslavija se prema silama Osovine drži hladno. Ona hoće da dobije, i da aktivno ne učestvuje i zato se uzdržava da donese odluku (Podvukao V.T.).

Na svim pomenutim područjima je promena na štetu Nemačke isključena. Čak i gubitak severne Afrike stvorio bi vojnu situaciju kakva je bila pre 25. juna 1940. godine. Time je *opita situacija Nemačke* mnogo povoljnija od situacije 1. septembra 1939. godine.

Desant na Britanska ostrva jedino je moguć ako se postigne potpuna vazдушna nadmoćnost i tamo nastupi izvesna zamorenost, akciju preduzeti u protivnom bilo bi zločin. Britanski ratni cilj, na kraju krajeva, sastoji se u tome da Nemačku potuče na kopnu. Ali zato nema dovoljno sredstava. *Britanska ratna mornarica* je, usled angažovanja na dva međusobno daleko odvojena ratišta, slabija nego ikada, njeno pojačanje u odlučujućim razmerama nije moguće. *Usnabdevanju britanskog vazduhoplovstva sirovinama nastale su teškoće usled nedovoljnog uvoza, naročito aluminijuma, a dejstvo nemačkog vazdušnog i pomorskog rata jako se štetno odrazilo na britansku industriju.* Tako je industrija aviona toliko oštećena da je njena proizvodnja smanjena umesto povećana. Nemačko vazduhoplovstvo mora da produži ova razaranja još smišljenije nego dosad. Najzad, britanska vojska ne dolazi u obzir kao invaziona armija. V Britaniju održava nada u Sjedinjene Američke Države i Sovjetski Savez, te će uništenje britanske matice zemlje vremenom biti neizbežno. Ali V. Britanija se nada da će izdržati dok se obrazuje veliki kontinentalni blok protiv Nemačke. Diplomatske pripreme za to mogu se jasno zapaziti.

Staljin, gospodar Rusije, mudra je glava. On neće da nastupi otvoreno protiv Nemačke, ali mora se računati s tim da će u situaciji teškoj za Nemačku u većoj meri praviti teškoće. On želi da baštini osiromašenu Evropu, a prožet je i težnjom na Zapad. Njemu je potpuno jasno da će posle potpune pobeđe Nemačke situacija za Rusiju biti vrlo teška.

V. Britaniju održava mogućnost ulaska Rusije u rat. Ona će napustiti trku tek kada bude razbijena ova njena poslednja kontinentalna nada. Britanci bi bili potpuno ludu ako ne popuste kad uvide nemogućnost da dobiju rat. Jer, ako izgube rat, neće imati više snage da održe Ujedinjeno Kraljevstvo. Međutim, ako se održe i uzmognu da formiraju 40-50 divizija, a pomognu im Sjedinjene Američke Države i Sovjetski Savez, tada će za Nemačku nastati vrlo ozbiljna situacija. To se ne sme dogoditi.

Da bih učinio korak napred držao sam se uvek načela da prvo treba razbiti najvažnije neprijateljske pozicije. Stoga sada treba razbiti i Sovjetski Savez, (Podvukao V.T.). Ili će Britanci tada popustiti ili će Nemačka protiv njih produžiti borbu pod povoljnijim uslovima. Razbijanje Sovjetskog Saveza omogućiće i Japanu da se svim snagama okrene protiv Sjedinjenih Američkih Država, što će ove sprečiti da uđu u rat.

Kada će biti razbijen Sovjetski Savez nije od naročite važnosti. *Ruska vojska* je doduše kolos od pečene gline bez glave, ah se sigurno ne može predvideti kako će se dalje razvijati. Pošto se Sovjetski Savez mora u svakom slučaju pobediti, to je bolje da se to učini sada kada njegove oružane snage nemaju vođe i slabo su opremljene i kada ima da savladaju velike teškoće u svojoj sa stranom pomoći razvijenoj industriji. I pored toga se Sovjetski Savez ni sada ne sme potceniti. Stoga se nemački napad mora izvršiti najjačim snagama. Ni u kom slučaju ne sme da dođe do frontalnog potiskivanja Rusa i radi toga su potrebni najbrutalniji prodori. Najvažniji je zadatak brzo presecanje Istočnog prostora. Zatim se mora naročito pojačati desno krilo nemačkih snaga koje će nadirati severno od Pripjetskih močvara. Razdaljine u Rusiji u stvari su velike, ali nisu veće od onih daljina koje su nemačke oružane snage već dosad savladale.

Razbijanje Sovjetskog Saveza biće za Nemačku veliko rasterećenje. Tada će na Istoku moći da ostanu 40-50 divizija, vojska će se moći smanjiti, a celokupna *ratna industrija* angažovani za vazduhoplovstvo i ratnu mornaricu. Rusko ogromno prostranstvo skriva neizmerna bogatstva. Nemačka mora njime da ovlada privredno i politički, a da ga ne priključi. Ona će time raspolagati svima mogućnostima da vodi rat i protiv kontinenta, i tada je više niko neće moći da pobedi. Kada se rat na Istoku završi Evropi će stati dah.²⁹

Po završenoj konferenciji, *Hitler je, u pogledu mera za ukazivanje pomoći Italijanima u Africi i Albaniji, 11. januara 1941. godine izdao svoju Direktivu br. 22.* U njoj je uglavnom naredio da Vrhovna komanda kopnene vojske formira takvu jedinicu (čiji će sastav naknadno odrediti) koja će biti sposobna za odbranu Tripolitanije, a naročito za borbu protiv britanskih oklopnih divizija, i da 10. vazduhoplovni korpus sa operacione baze na Siciliji napada britanske pomorske snage i britanske pomorske puteve između zapadnog i istočnog Sredozemnog mora, a pomoću međuaerodroma u Tripolitaniji (Tripolitania) da stvori preduslove za napad na britanske iskrene luke i baze za snabdevanje na obali zapadnog Egipta i Kirenajke (Cyrenaica). Za pomoć italijanskim snagama u Albaniji predvideo je da se uputi jedan nemački korpus, u koji bi ušla 1. brdska divizija i oklopne jedinice, sa zadatkom da u prvo vreme posluži kao podrška italijanskoj Grupi armija, zatim da joj docnije olakša prelaz u napad i, najzad, da iz pozadine otvori tesnac³⁰ zapadno od Soluna i time potpomogne frontalni napad 12. armije iz Bugarske.

Sastanak Hitlera i Musolinija u Berghofu 19-20. januara 1941.

0 predstojećem ulasku nemačkih snaga u Bugarsku, radi napada na Grčku, I o pitanju nemačke pomoći u Albaniji i Africi, Hitler je detaljno informisao Musolinija tek na sastanku u Berghofu 19-20. januara 1941. Na ovoj konferenciji, kojoj su prisustvovali Hitler i njegovi najuži saradnici, sjedne, i Musolini, grof Cano i generali Guconi (Guzzoni Alfredo), Maras (Marras Efisio L) i Gandi, s druge strane, Hitler je odustao od odašiljanja predviđene vojne pomoći u Albaniju i na zaključku konferencije, 20. januara, izneo svoje gledište na opštu i vojnopolitičku situaciju. Sadržaj njegovih izlaganja, prema Zapisniku sa konferencije, uglavnom je sledeći:

»Finska ima za nas veliki značaj zbog rudnika nikla jedinih u Evropi. Rusi nam doduše obećavaju da će nam isporučivati potrebne količine nikla, ali samo tako dugo dok oni to hoće. Prema tome Finska se ne sme više dirati.

Zbog naše koncentracije u Rumuniji Rusi su uputili notu. daće im se odgovarajući negativan odgovor. Rusi su uvek drski onda kada im se ništa ne može učiniti (zimi).

Koncentracija u Rumuniji ima trostruki cilj: a) operacija protiv Grčke; b) zaštitu Bugarske od Rusije i Turske i c) ispunjenje garantija datih Rumuniji

Za svaki od ovih zadataka potrebna je zasebna grupa snaga, što iznosi u celini vrlo jake snage čija je koncentracijska prostorija jako udaljena od naših baza i iziskuje mnogo vremena.

Poželjno je da se ova koncentracija okonča bez neprijateljske intervencije. Usled toga treba je držati što duže u tajnosti. Tendencija će biti da se što docnije prede Dunav, a posle toga da što pre otpočne napad. I zbog toga - pored teškoća u transportovanju, koje su se obelodanile u jučerašnjim vojnim pregovorima - ne bi bilo ni celishodno da se sada odašilje neka nemačka jedinica u Albaniju. Jer ako bi se ona zadržala pozadi fronta, to bi kod Italijana izazvalo psihološko dejstvo sa neželjenim komentarima: Italijani u teškoj borbi - Nemci to gledaju neaktivno iz pozadine. *A ako bi mi ipak angaivali nemačke jedinice u borbama, onda bi rime pre vremena pokrenuli rat na Jugoistoku.*

Turska će najverovatnije ostati neutralna, bilo bi vrlo neprijatno kada bi se ona solidansala sa Engleskom i ako bi joj stavila na raspolaganje svoje aerodrome.

Opita situacija na Istoku može se pravilno oceniti samo u vezi sa situacijom na Zapadu. Napad na Britanska ostrva je naš poslednji cilj. Mi se tamo nalazimo u situaciji kao onaj koji ima samo jedan metak više u pušci i ako promaši taj metak nastaje situacija mnogo gora nego što je bila. U takvom slučaju desant se ne bi mogao ponoviti, jer bi usled neuspeha izgubili suviše mnogo materijala. Posle toga Engleska ne bi imala više nikakve brige i ona bi tada gro svojih snaga mogla upotrebiti na periferiji gde god hoće. Međutim, sve dotle dok

napad nije izvršen. Englezi moraju sa njim da računaju. Samo izvesni ustovi dozvoljavaju desant, koje nam jesen nije dala: ni tri dana uzastopce lepo vreme.

Opšti zadatak na Zapadu je, osim zaštite naših baza od Kirkenesa do španske granice, intervencija u slučaju ako se Engleska učvrsti u Portugaliji. Stoga jedna grupa snaga mora uvek da je spremna u južnoj Francuskoj.

Zatvaranje moreuza kod Sicilije pomoću vazduhoplovstva predstavlja samo slabu naknadu za nezauzeti Gibraltar. Mi smo izvršili pripreme tako da bi uspeh bio osiguran. Ali zauzimanjem Gibraltara mi bismo bili u stanju da se jakim snagama učvrstimo u severnoj Africi, a time bismo opet onemogućili Veganu iznuđivanje. Stoga, ako bi Italiji ipak uspelo da nekako pokrene Franka da uđe u rat, to bi bio veliki uspeh i u najkraćem vremenu bi se situacija u Sredozemnom moru iz osnova izmenila.

Od Amerike, i ako uđe u rat, ja ne vidim neku veliku opasnost. Veća je opasnost od ogromnog bloka Rusije. Mi imamo doduše veoma povoljne političke i privredne ugovore sa Rusijom, ali ja više volim da se oslonim na sredstva sopstvenih snaga, koje su zato u znatnom broju vezane na ruskoj granici, usled čega sam sprečen da zaposlim u *proizvodnji naoružanja* dovoljan broj ljudi, da bi podigao do maksimuma naoružanje vazduhoplovstva i ratne mornarice.

Dok je Staljin živ sigurno je da nema opasnosti: on je mudar i oprezan. Ali kad on više ne bude tu, mogli bi Jevreji, koji su sada na drugom i trećem mestu, da dođu na prvo mesto. Mora se dakle biti oprezan. Rusi stavljaju uvek nove zahteve, koje oni pronalaze u već zaključenim ugovorima. Zato oni hoće da ti ugovori ne budu nikad formulisani određeno i precizno. Faktor Rusija mora se, dakle, stalno imati pred očima, štiteći se od nje snagom i diplomatskom dovitljivošću.

Ranije. Rusija nije predstavljala nikakvu opasnost i ona je na kopnu bila potpuno bezopasna. Ali sada, u dobu vazduhoplovstva, iz Rusije i sa Sredozemlja može se *rumunsko petrolejsko područje, koje je od životne važnosti za Osloinu*, razoriti i pretvoriti u dim.

U svakom slučaju, mi ne smemo dragocene jedinice uputiti tamo gde bi bile nekorisne. Stoga u Libiju nećemo uputiti oklopnu jedinicu, već jednu jedinicu za zaprećavanje, koja se može brže pebaciti i koja bi još pre velikih vrućina mogla da stupi u dejstvo. Ova jedinica ima da se aktivno angažuje, jer mi nećemo činiti isto kao Britanci u Francuskoj. *Tenkovi i protivtenkovska oruđa*, koja se nalaze u sastavu ove jedinice, uništit će svaki britanski tenk koji se tamo pojavi.

Naše *protivtenkovske trupe* imaju iskustva, veruju u svoje oružje i svesne su svoje snage, a to je u borbi protiv tenkova vrlo važno. Mi smo tenkovskim strelcima, iz psiholoških razloga, dali ime »lovci tenkova« (Panzerjäger). Oni imaju da neprijateljske tenkove pronalaze i da ih uništavaju kao lovci divljač...²⁰

U opštim izlaganjima o faktorima koji su od presudne važnosti za uspeh u modernom ratu, Hitler je ukazao na važnost obuke, što zahteva mnogo vremena i rada i dobro obučeni kadar nižih starešina, pa je nastavio:

• *Obuka tenkovskih trupa* je vrlo teška: tenkovsku jedinicu najteže je improvizovati. I samo upoznavanje, već potpuno obučeni tenkista, sa novim tipovima traje mesecima.

Naše uspehe sa *oklopnim trupama* nismo postigli upotrebom teških tenkova. Mi smo dali prednost srednjim tenkovima. Francuzi su imali mnogo više teških tenkova nego mi. Najbolje što smo imali bili su naši tenkovski generali, koji su razvili sasvim novu taktiku i komandovali svojim jedinicama vrlo umešno i sa svesrdnim zalaganjem.

Zatim je Hitler govorio o važnosti mina u ratu na kopnu i upitao:

»Ima li mogućnosti za *primenu mina* u Tobruku i da li bi se one mogle tamo transportovati podmornicama? Tenkisti gube svaku volju za napad kad naiđu na minska polja. Pionirima je potreban veliki stepen herojstva da očiste minska polja.

Potrebno je imati snažno *protivavionsko naoružanje* sa vrlo mnogo municije, jer može nastupiti momenat da se rat vodi samo sa *avijacijom* i *ratnom mornaricom*. Protivu jako naoružanih brodova uspeha imaju samo obušavajući bombarderi.

Na kraju je Hitler govorio o odličnom utisku koji je dobio o generalu Antoneskuiu i rekao da je on pravi čovek. Duče je izrazio mišljenje da njegov odnos prema legiji nije dobar, a Hitler je na to opširno govorio o revolucijama uopšte i naveo da su samo fašistička i nacistička bile odmah konstruktivne, pa je dodao:

»U Rumuniji je predodređeni vođa ubijen (1938. Kodreanu osnivač legije Gvozdene garde - V.T.), a sa njim i prva garnitura legionarskih vođa. Tako je došlo da je vođa (general Antonesku), koji je iznikao iz armije, pokrenuo revoluciju i uklonio kralja. On je vatreni fanatik, spreman na svaku borbu za svoju zemlju i hoće da je vodi sa ili bez legije, pa ako je nužno i protiv legije.

Samo jedan može da bude vođa, šef države, a pored njega još i vođa jednog pokreta ne može se zamisliti. Najbolje bi bilo kada bi Antonesku istovremeno bio i vođa.³¹

Međutim, jedan dan kasnije 21. januara 1941, u Bukureštu je izbio oružani ustanak fašističke Gvozdene garde, u cilju svrgavanja generala Antoneskua i preuzimanja vlade od strane vođe Gvozdene garde Sima Horiije (Sima Horia). Vođe pobune nadale su se u omoć nemačkih trupa koje su u to vreme pristizale u Rumuniju radi koncentracije protiv Grčke, ne znajući da Hitler ima neograničeno poverenje u generala Antoneskua. Posle trodnevnih krvavih borbi, general Antonesku je ugušio ovaj ustanak pomoću rumunskih trupa koje su dovedene iz unutrašnjosti i pomoću nemačkih jedinica, koje se nisu upuštale u borbu, ali su krstarile ulicama i zauzele najvažnije strategijske tačke Bukurešta. Vođe pobune, na čelu sa Simom Horijom, pobile su u Nemačku, gde su internirane.³²

Ulazak nemačkih trupa u Bugarsku

Pošto je držanje Turske početkom 1941. godine još uvek bilo neizvesno (predstavnici Vrhovne komande britanskih snaga na Srednjem istoku su od 13. do 25. januara 1941. vodili pregovore sa turskim Generalštabom), *bugarska vlada nije htela ivanično da pristupi Trojnom paktu pre ulaska nemačkih trupa u Bugarsku i postavljala je uslove da Nemačka pre toga obezbedi jaku vazдушnu odbranu na bugarskoj teritoriji* Detaljni pregovori o ovim pitanjima između komandanta nemačke 12. armije feldmaršala Lasta i izaslanika bugarskog Generalštaba vođeni su 22. i 23. januara u Predealu (južno od Brašova - Brašov) u sedištu Štaba 12. armije. Po završenim pregovorima feldmaršal Listje podneo Vrhovnoj komandi kopnene vojske sledeći izveštaj:

• Bugarska je zabrinuta, jer je njena vojna odbrana nedovoljna. Njena zabrinutost je utoliko opravdana što se glavnina njene vojske nalazi po garnizonima u mirnodopskom stanju, a na granicama ima samo slaba osiguranja Bugarska vazдушna odbrana potpuno je nedovoljna. Najpre je potrebno da Bugarska izvrši tajnu mobilizaciju (trajanje 15 dana). Od nemačkih snaga sada stoje na raspolaganju u Dobrudži dve tenkovske (oklopne) divizije (5. i 11.), koje se, pod povoljnim atmosferskim prilikama, mogu u roku od četiri dana angažovati pozadi bugarske granične zaštite. Privlačenje daljih nemačkih snaga, u prvom redu protuavionskih jedinica, moguće je tek posle podizanja mostova. Samo vazдушna odbrana mostova ne može se organizovati pre 7. februara. Prema tome, najskromnija zaštita Bugarske nije moguća pre sredine februara. *Bugarska generalitabna komisija moli da se pristupanje Trojnom paktu ne objavi pre ulaska nemačkih trupa* (Podvukao V.T.).

Na osnovu ovog izveštaja Generalštab Vrhovne komande kopnene vojske podneo je predlog: da se kao termin za prelaz Dunava odredi 15. februar; da se dozvole pripreme za podizanje mostova na obema obalama; da se preduzmu mere da Bugarska radi osiguranja bugarske granice odmah izvrši mobilizaciju izvesnih delova svoje vojske, najmanje šest divizija, s tim da se nemačke jedinice u Dobrudži približe turskoj granici još pre 15. februara; da se *odmah preko Jugoslavije upute maskirani transporti materijala*, kako bi se do 15. februara u najpotrebnijem obimu mogla obrazovati obalska i vazдушna odbrana;

i da se rizik eventualne turske intervencije ublaži na taj način što bi se turskoj vladi dala umirujuća izjava.

Pošto se držao sporazuma sa kraljem Borisom, *Hitler se nije složio sa ovim predlogom, već je 28. januara naredio da nemačke trupe uđu u Bugarsku što je moguće kasnije - dakle niukom slučaju 15. februara.* Za to vreme 8. vazduhoplovni korpus imao bi da izvrši prikrivene pripreme i obezbedi vazdušnu odbranu luka Konstance (Costanja), Varne i Burgasa, kao i prelaze preko Dunava, 5 tim da operacije protiv Grčke obavezno počnu 1. aprila, kako je to već naređeno.

Naknadno je, na *Konferenciji u Predealu, 2. februara 1941.* godine, između nemačkih i bugarskih predstavnika, na traženje bugarskog izaslanika, postignut sporazum da bugarske trupe ne učestvuju u ofanzivnim operacijama nemačke vojske protiv Grčke ili Turske, ako to bugarsko vojno rukovodstvo izričito ne traži. Bugarska vojska je imala da osigura bugarsku granicu prema Turskoj i Jugoslaviji, s tim da se prema Turskoj upotrebe 3 divizije, a prema Jugoslaviji jake granične trupe. Nemačko vazduhoplovstvo imalo je da preduzme protivavionsku odbranu u slučaju da Bugarsku ugroze susedne države. U tom slučaju Stab nemačke 12. armije izdao bi jedinstvenu direktivu za operacije nemačkih i bugarskih trupa.

U vezi traženja bugarske vlade, *načelnik Operativnog odeljenja bugarske Vrhovne komande oružanih snaga tražio je od Ministarstva inostranih poslova da se pristupanje Bugarske Trojnom paktu objavi neposredno pred ulazak nemačkih trupa u Bugarsku, napominjući da je sa vojnog gledišta poželjno da se prethodno zaključi pakt o nenapadanju između Bugarske i Turske, kao i Nemačke i Jugoslavije, jer će transportne prilike biti mnogo olakšane, ako bi se transporti materijala mogli upućivati preko Jugoslavije.*³³

Bugarska i Turska su 17. februara 1941. zaključile Pakt o nenapadanju, a potom su objavile zajedničku deklaraciju da je uzdržavanje od svakog napada nepromenljiva osnova njihove spoljne politike. Uskoro posle toga, turski ministar spoljnih poslova Saradžoglu izjavio je:

*»Turska spoljna politika se nije izmenila i Turska ostaje i dalje verna svojim saveznicima. Ona je voljna da živi u prijateljstvu sa svim državama, a naročito sa svojim susedima. Turska ne može mirno da posmatra inostranu aktivnost u njezinoj zoni sigurnosti. Ona će se oružjem suprotstaviti svakom napadu upućenom protiv njene teritorijalne nepovredivosti ili njene nezavisnosti. Bugarsko-turski pakt je sporazum između dve zemlje, koje žele da očuvaju svoj mir, i koje su pružile jedna drugoj prijateljsku ruku, izjavljujući tom prilikom da one nemaju nikakvih agresivnih namera. Sve želje ove vrste, sa istim krajnjim ciljem, biće od Turske pozdravljene istom svesrdnošću.«*³⁴

Međutim, ni zajednička deklaracija bugarske i turske vlade o zaključenom Paktu o nenapadanju, ni izjava turskog ministra inostranih poslova, nisu bitno izmenili nepouzdanost turskog držanja. Doduše, ugovorne strane su podvukle da se ne menja osnova njihove spoljne politike i da će se međusobno uzdržati od svakog napada, ali time nije nikako rečeno da će Turska mirno posmatrati ulazak nemačkih snaga u Bugarsku, a zatim napad na njenog saveznika Grčku. *Stoga je bugarska vlada i dalje insistirala da se podizanje mostova na Dunavu i ulazak nemačkih trupa u Bugarsku odgodi do njenog definitivnog pristupanja Trojnom paktu, što je i ugovoreno za 1. mart.*³⁵

Na predlog Vrhovne komande kopnene vojske, Hitler je bio naredio da *podizanje mostova preko Dunava počne 21. februara, a prelaz nemačkih trupa u Bugarsku 23. februara, tako daje komandant 12. nemačke armije uneo ove termine u svoju armijsku zapovest br. 1 od 16. februara.* Međutim, na bugar-

sko traženje, Hitler je pristao da se ovi termini odlože i naredio da 28. februara bude definitivni rok za podizanje mostova, a 2. mart za početak ulaska nemačkih trupa. Tako je 28. februara u 7,00 časova počelo podizanje mostova preko Dunava na sledećim prelazima: kod Behatua (na ušću r. Žiul) pontonski most od rumunskog mostovnog materijala nosivosti 12 t. za jedan kolovoz i sa jednom skelom nosivosti 24 t, u Turnu Magureleu jedan most od nemačkog mostovnog materijala nosivosti 24 t za jedan kolovoz i u Đurđu most nosivosti 24 t za dva kolovoza, na dunavskim šlepovima, sa jednom skelom nosivosti 24 t. Toga dana prešao je bugarsku granicu jedan protivavionski divizion u pravcu Varne. Obe oklopne divizije (5. i 11.) koje su bile prikupljene u okolini Cerne Vode. stavljene su u pripravnost da bi se, u slučaju potrebe, mogle prebaciti na bugarsko-tursku granicu.³⁶

Bugarska je 1. marta pristupila Trojnom paktu svečanim potpisivanjem protokola u Beču. Tom prilikom bugarski predsednik vlade dr. Filov naročito je naglasio da će Bugarska i dalje poštovati zaključene ugovore sa svojim susedima i daje rešenja da produži i još više razvije tradicionalno prijateljstvo sa Sovjetskim Savezom.

Pošto posle pristupanja Bugarske Trojnom paktu više nije bilo smetnji za otvoreni ulazak nemačkih trupa u Bugarsku preko mostova koji su podignuti u predviđenom roku, to su jedinice 12. nemačke armije 2. marta u 6. časova počele da prelaze u Bugarsku. U isto vreme je otpočelo i prebacivanje 8. vazduhoplovnog korpusa, tako da je glavnina njegovih letaćkih jedinica 4. marta stigla na nove ratne aerodrome kod Sofije i Plovdiva.

Ovoga dana je nemačka Vrhovna komanda oružanih snaga izdala sledeće saopštenje.

• Radi osiguranja od poznatih britanskih mera u jugoistočnoj Evropi jedinice nemačkih oružanih snaga, pristankom bugarske vlade od 2. marta, ulaze u Bugarsku ...³⁷

Od početka podizanja mostova (28. februara), organi nemačke obaveštajne službe admirala Kanarisa prekinuli su sve telegrafске i telefonske veze Bugarske sa inostranstvom, dok je bugarska vlada izjutra 2. marta 1941. god. zatvorila granicu prema Turskoj, Grčkoj i Jugoslaviji.

Zbog ulaska nemačkih snaga u Bugarsku, Turska je zatvorila Dardanele i držala se uzdržljivo, a V. Britanija je prekinula diplomat, ke odnose sa Bugarskom. Nemački poslanik u Atini dobio je od Ribentropa uputstvo da sa Grcima više ne vodi nikakve pregovore. Jugoslavija, nalazeći se neposredno pred stupanjem u Trojni pakt, nije učinila nikakav protest, a opasnost od Turske je sasvim otpala, pošto su nemačko-turski odnosi postavljeni na prijateljsku osnovu posle Hitlerovog pisma od 4. marta 1941. predsedniku Turske Republike (u kojem su istaknute miroljubive namere prema Turskoj i date garancije da će nemačke trupe ostati 60 kilometara udaljene od turske granice) i odgovora predsednika Turske Republike İsmeta İnönüja od 20. marta 1941. godine.³⁸

Ulazak nemačkih trupa u Bugarsku i njihov strategijski razvoj prema Grčkoj razvijali su se po planu. Tako su prethodnice prednjih pešadijskih divizija 9. marta stigle na bugarsko-grčku granicu, a 14. motorizovani korpus sa 5. i 11. oklopnom divizijom potpuno prikupio na određenom privremenom prostoru pozadi bugarsko-turske granice. Osam dana docnije, tj. 17. marta, na bugarskoj teritoriji su se nalazili / i 11 ešelon, sa ukupno 11 i po divizija i jednim samostalnim pešadijskim pukom, to jest: štabovi 12. armije, 1. oklopne grupe, 14, 18, 30. i 40. armijskog korpusa sa 2, 5, 9. i 11. oklopnom divizijom. 60. motorizovanom divizijom, pola motorizovane SS divizije »Adolf Hitler«, 50, 72,

73. i 164. pešadijskom divizijom, 5. i 6. brdskom divizijom i 125. samostalnim pešadijskim pukom. Sledećih dana divizije su stigle na svoje koncentracijske prostorije.

Pošto su Bugari želeli da proglase Sofiju otvorenim gradom, u njoj su smeštene samo nemačke pozadinske službe. Istovremeno su u Bugarsku prebačene određene snage nemačke avijacije, koje su raspoređene na bazama u rejonu Sofija - Dupnica - Plovdiv, dok je jedan ojačani padobranski puk 7. padobranske divizije iz II. vazdušnodesantnog korpusa prebačen u Plovdiv, a ostale snage ovog korpusa bile su kod Bukurešta. *Treći ešelon* (Štab 11. armijskog korpusa sa 56, 76, 198. i 294. pešadijskom divizijom i Stab 50. armijskog korpusa sa 46. i 4. brdskom divizijom) tek je pristizao u Rumuniju.³⁹

Prema Zapovesti Komande 12. armije br. 2 od 10. marta, 11. armijski korpus je dobio zadatak da posle iskrcavanja (krajem marta) bude spreman, kad dobije armijsko naređenje, da pređe u Bugarsku kod Turn Magurelea i Đurđua, kako bi docnije sa 50. armijskim korpusom smenio 14. armijski korpus. U istom smislu je i 50. korpus dobio zadatak da posle iskrcavanja bude spreman da pređe iz Dobrudže u Bugarsku da bi docnije smenio 14. korpus.

Koncentracija nemačkih snaga duž bugarsko-grčke granice bila je uglavnom završena 20. marta, i to sa jakim desnim krilom, uglavnom na prostoru: Sofija - dolina r. Strume - bugarsko-grčka granica - Plovdiv. Do tog vremena politička situacija se utoliko razjasnila što se više nije očekivala intervencija Turske i što su pregovori o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu stajali pred uspešnim završetkom.*⁴⁰

Hitlerova konferencija sa vojnim šefovima 17. marta 1941.

Kada je vrhovni komandant kopnene vojske, 17. marta, prilikom pretresanja operacija »Marita« i »Barbarossa«, izvestio Hitlera da će 12. armija 1. aprila biti spremna za napad na Grčku, Hitler je naredio da se operacije u Grčkoj produže tako dugo dok se Britanci ne isteraju sa grčkog kopna i da se posedu Lemnos, Samotraki, Tasos i Kikladska ostrva (Kyklādes), da ih Britanci ne bi iskoristili za iskrcavanje na obalu zapadne Trakije. Dalje je naredio da Stab 12. armije posle završenih operacija ostane u Grčkoj, s tim da Štab 11. armije primi komandu nad jedinicama u Moldaviji za operaciju »Barbarossa«, sa zadatakom da osigura rumunski prostor, a time i južno krilo operacija.*⁴¹

Pošto je već bilo jasno od Turska neće ući u rat i da Jugoslavija stoji pred potpisivanjem Trojnog pakta, naređeno je Štabu 1. oklopne grupe da se vrati u Nemačku pre početka napada na Grčku i da se 13. i 16. oklopna divizija takođe vrate posle početka napada i docnije priključe 1. oklopnoj grupi severno od Karpata, pošto više neće biti potrebne u Moldaviji. Isto tako je naređeno da se šest divizija *III ešelona*, koje su bile namenjene za smenu 14. armijskog korpusa pozadi bugarsko-turske granice, zadrže u Rumuniji za operaciju »Barbarossa«.⁴²

Nemačko-italijanski razgovori o napadu Nemačke na Grčku

Nemačka nije zaključila sa Italijom neki obavezan sporazum o zajedničkoj saradnji u ratu protiv Grčke, mada je zastupnik šefa italijanskog Generalštaba, general Guconi, još početkom marta 1941. godine zahtevao od nemačkog ge-

nerala za vezu u Vrhovnoj komandi italijanskih oružanih snaga, generala Rintelena, da se održi jedna konferencija radi razgraničenja obostranih operativnih ciljeva i razmene štabova za vezu. Međutim, Hitler nije imao interesa za ovakav sporazum, pošto nije verovao u uspeh velike prolečne italijanske ofanzive u Albaniji. Iako je Vrhovna komanda nemačkih kopnenih snaga predložila da se u Albaniju uputi jedan manji štab za vezu, ipak je Hitler odlučio da se Štab 12. armije sporazume sa italijanskim vrhovnim komandantom u Albaniji, generalom Kavalerom, o razmeni oficira za vezu, s tim da se 0 vremenu i planu izvršenja akcije »Marita« Italijani obaveste tek 26. ili 27. marta - dakle, samo nekoliko dana pre početka napada.⁴³

Posle pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu 25. marta, Hitler je u hotelu Imperijal u Beču, primio grofa Čana, u prisustvu nemačkog ambasadora u Italiji fon Makenzena (Mackensen Hans Georg) i italijanskog u Nemačkoj Alfijerija. Prema Zapisniku sa tog sastanka on je najpre izrazio svoje zadovoljstvo što je Jugoslavija pristupila Trojnom paktu i time precizirala svoj stav, jer bi vojna akcija protiv Grčke bila vrlo lakomislen poduhvat u slučaju nesigurnog držanja Jugoslavije, pošto je glavna saobraćajna arterija preko Bugarske, na dužini od oko 350-400 kilometara, udaljena od jugoslovenske granice 20 kilometara. Zatim je naglasio da će Nemačka otprilike krajem marta završiti koncentraciju na Grčkom frontu, ali ni ovom prilikom nije pomenuo tačan datum izvršenja akcije »Marita«, koji je bio određen za 1. april, već je samo rekao da će se do kraja meseca čekati na lepo vreme da bi Nemačka mogla preći u napad, zato što se vazduhoplovstvo ne može upotrebiti po kišovitom vremenu u planinskim krajevima i što bi raskvašeno zemljište, od naglog popuštanja mraza, otežalo kretanje i smanjilo brzinu tenkovskih i motorizovanih jedinica. Iako je na kraju svog izlaganja ponovo naglasio da je mnogo spokojniji u pogledu daljeg razvoja na Balkanu, ipak je rekao da bi nesigurno držanje Jugoslavije stvorilo opasnu situaciju za nemačke vojne snage, s obzirom na veliku udaljenost njihovih baza i dodao: »Ovo je sada razbistreno, ukoliko to leži u ljudskoj moći, jer, uprkos svemu, unutrašnje prilike u Jugoslaviji mogu da se komplikuju« (Podvukao V.T.).

Generali nemačke Vrhovne komande nisu se u svemu slagali sa Hitlerovim odlukama u pregovorima sa Jugoslavijom, koji su se otegli od novembra 1940. do kraja marta 1941. godine, jer nisu mogli zamisliti rat u Grčkoj bez jugoslovenskih pruga: Maribor-Beograd-Niš i Beč-Beograd-Niš i dalje na jug i istok, i jugoslovenskog železničkog voznog parka sa 2200 lokomotiva i desetinom hiljada vagona. Zato su 13. marta tražili od Ritera (Ritter Karl) opunomoćenog ministra i direktora Ribentropovog kabineta da im se odgovori:

Da li će se smatran obaveznim obećanje koje je dato Jugoslaviji posle pristupanja Trojnom paktu da se preko njene teritorije neće transportovati nikakve nemačke trupe, jer je transportovanje trupa preko jugoslovenske teritorije veoma značajno za brzo regrupisanje snaga za »Mantu« (napad na Grčku) i za operacije »Barbarossa« (napad na SSSR). (Podvukao V.T.).

Riter je odgovorio daje obećanje obavezno, ali da to ne isključuje docniji sporazum u pogledu namirnica i materijala.

Vrhovna komanda je upotrebila sva sredstva da ubedi Ministarstvo inostranih poslova u važnost otvaranja puta kroz Jugoslaviju, ali 25. marta imala je da prizna svoj poraz.⁴⁵

Raspored nemačkih snaga 25. marta 1941.

U vreme pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu, sve nemačke oružane snage, osim 12. armije - koja je bila spremna za napad na Grčku - vršile su pripreme za napad na Sovjetski Savez. Pored reorganizacije postojećih divizija, tada je bilo u toku i formiranje novih, jer je nemački Generalštab, posle poraza Francuske 22. juna 1940. godine, odlučio da se udvostruči broj oklopnih i motorizovanih na račun drugih divizija. A kada je Hitler, krajem jula 1940, naredio da se u najvećoj tajnosti pristupi studiji i planiranju operacija protiv Sovjetskog Saveza, otpočelo je formiranje i novih pešadijskih divizija.

Neposredno pred nemački napad na Grčku, na dan 25. marta 1941, nemačke kopnene snage (računajući i SS formacije) imale su sledeći raspored:

- *Na Istočnom frontu* prema Sovjetskom Savezu 34 divizije, od kojih 1 oklopne i 1 konjička;
- *na Zapadnom frontu* u Francuskoj, Belgiji i Holandiji 62 divizije, od kojih 4 motorizovane i 2 oklopne;
- *u Danskoj i Norveškoj* 10 pešadijskih divizija;
- *u Africi* 1 oklopna divizija namenjena za pružanje pomoći Italijanima u ratu u Libiji; i
- *na teritoriji Rajha* 66 divizija, od kojih 6 motorizovanih i 9 oklopnih.*⁶

Kao što se vidi, Nemci su na Zapadu imali veliki broj divizija, verovatno radi toga da bi stvorili utisak da predstoji invazija na Britanska ostrva, sjedne, i da koncentrisanjem suviše jakih snaga na Istoku ne bi otkrili svoju nameru prema Sovjetskom Savezu, s druge strane.

U to vreme je veći broj divizija na Zapadu očekivao transportovanje na Istok, a neke su bile u toku transportovanja, s tim što je ijedne i druge trebalo zameniti novim jedinicama, koje su bile u formiranju i preformiranju u Nemačkoj. Tada se *u Bugarskoj* nalazila 12. armija sa 11 i po divizija (4 oklopne, 1 i po motorizovana, 4 pešadijske i 2 brdske) i 1 samostalni puk, spremni za napad na Grčku, i *u rezervi u Rumuniji* 6 pešadijskih divizija i 2 oklopne divizije kod nemačke Vojne misije u Rumuniji.

Iako nisu neposredno ugrožavale Jugoslaviju, navedene snage su za nju predstavljale ogromnu posrednu opasnost, jer su bile u stanju da je lako i brzo izoluju. Naime, nedovoljno naoružana Jugoslavija bila bi potpuno okružena, čim bi Solun pao u nemačke ruke, tako da ne bi mogla da dobija ratni materijal od Saveznika, koji joj je bio neophodan za vođenje rata, a tada bi bila izložena na milost i nemilost Hitleru. Do tog vremena sile Osovine ne bi imale potrebu da krše obećanje koje su dale jugoslovenskoj vladi prilikom pristupanja Trojnom paktu da će poštovati suverenitet i teritorijalni integritet Jugoslavije i da za vreme rata neće tražiti dozvolu za prolaz ili transport preko jugoslovenske teritorije. A da ne bi rasparčavali svoje snage na sporednim ratištima Nemci nisu preduzeli neke ozbiljnije vojne pripreme na granicama Jugoslavije sem mera za zaštitu granice i uobičajenih priprema koje su se sastojale u detaljnom proučavanju opšte, vojne, političke i ekonomske jugoslovenske situacije-

*Blagodareći svojim špijunima, čak i u Glavnom generalštabu, Nemci su uoči 27. marta dobili dragocene podatke o broju i rasporedu jugoslovenskog vazduhoplovstva, o dislokaciji pogonskog goriva, o artiljerijskim jedinicama i veoma tačne podatke o svim jugoslovenskim divizijama, naročito na Makedonskom i Severozapadnom frontu.*⁴⁷

Koliko je bila razgranata nemačka obaveštajna mreža u jugoslovenskim višim štabovima, zaključno sa Glavnim generalštabom, dokazuje *Prilog I* uz Uputstvo Vrhovne komande kopnene vojske od 30. marta o izvršenju strategijskog razvoja za napad na Jugoslaviju, u kome je do detalja izneta ukupna jačina jugoslovenske vojske i vazduhoplovstva i njihova borbena vrednost, o čemu će biti reći docnije.

Sem toga, Nemci su i u Jugoslaviji pripremili tzv. *petu kolonu* od nemačke narodne manjine i domaćih izdajnika - Pavelićevih ustaša, Ljotićevih zborša i drugih. Jezgro pete kolone sačinjavala je nemačka organizacija »Jupiter«, koja je, pored obaveštajne službe, imala zadatak da uspostavi vezu sa raznim subverzivnim elementima radi rušenja zemlje iznutra i da organizuje, naoruža i pripremi folksdojčerske poluvojničke formacije za razne diverzantske akcije, kad se za to ukaže potreba.

NEMAČKE PRIPREME I PLANOVI OD 27. MARTA DO 6. APRILA 1941.

Iznenaden i ogorčen zbog obaranja vlade Cvetković - Maček, Hitler je istog dana (27. marta) doneo definitivnu odluku da likvidira Jugoslaviju munjevitim napadom, uz pomoć svih njenih suseda (izuzev Grčke).

»Fireru je bilo jasno da neprijatelji Nemačke stote iza Simovićeve vlade« izjavio je Ribentrop na sudenju u Nirnbergu. »Hitler je bio pogođen u sam živac. Dobio je napad onog grčevitog besa usled kojeg se trenutno gubi moć razmišljanja i koji ga je katkad nagonio u njegove najužasnije avanture. Pribranjiji, on je mesec dana kasnije u razgovoru sa Sulenbergom (Schulenberg Friedrich von) rekao: «Jugoslovenski udar je došao iznenada, kao grom iz vedra neba. Kad su mi javili dvadeset sedmog ujutru, mislio sam da je to neka šala».⁴⁸

Uostalom, Hitler nije imao poverenja u novu jugoslovensku vladu generala Dušana Simovića, tvorca državnog udara, jer je bio uveren da će se nova jugoslovenska vlada pre ili kasnije pridružiti Zapadnim silama. *Ali njegov diktatorski temperament nije mogao da podnese drskost male zemlje koja se usudila da mu se suprotstavi, u vreme kad je bio na vrhuncu svoje moći. Zato je i odlučio da je kazni najsvirepijom kaznom: potpunim uništenjem.* On tu odluku nije promenio ni posle uveravanja novog ministra inostranih poslova dr Ninčića da će Jugoslavija produžiti dotadašnju prijateljsku politiku prema Nemačkoj - o čemu je nemački poslanik u Beogradu fon Heren odmah izvestio Berlin, sa napomenom da izgleda da Jugoslavija zasad neće ratifikovati Trojni pakt, ali ga neće ni otkazati. Sem toga, on nije poslušao ni predlog ministra inostranih poslova fon Ribentropa da se sačeka razvoj događaja i da se pre sile upotrebe diplomatska sredstva.

Nemački ratni plan za napad na Jugoslaviju

Odmah posle donošenja odluke za napad na Jugoslaviju, na konferenciji sa svojim vojnim saradnicima - kojoj su prisustvovali: vrhovni komandant vazduhoplovstva maršal Rajha Gering, šef Štaba Vrhovne komande oružanih snaga generalfeldmaršal fon Kajtel (Keitel Wilhelm), šef Operativnog odeljenja Vrhovne komande oružanih snaga generalpukovnik Jodl (Jodl Alfred), generalajtnant Bodenshic (Bodenschitz Karl), pukovnik Smund (Schmundt), ka-

petan fregate Putkamer, potpukovnik Serf (Scherf) i majori Belov (Below) i Kristijan (Christian), a kasnije i ministar inostranih poslova fon Ribentrop sa šefom njegovog ličnog štaba poslanikom Hevelom (Hewel Walther), vrhovni komandant kopnene vojske generalfeldmaršal fon Brauhič (Brauchitsch Alfred Walther),⁴⁹ šef Generalštaba kopnene vojske generalpukovnik fon Halder (Halder Franz), pukovnik Hojzinger (Heusinger), potpukovnik Sivert, general-major fon Valda (Waldau von), pukovnik Šmit (Smith Artur) i general-major Ion Rintelen (Rintelen Enno von).⁵⁰

Hitler je izjavio daje Jugoslavija nesiguran faktor, s obzirom na predstojeći napad na Grčku, a pogotovo za docniji poduhvat prema SSSR-u (operacija »Barbarossa«) i da je zbog toga odlučio da ju što pre razbije i vojnički i kao državu, ne čekajući moguću izjavu lojalnosti nove vlade. Zatim je prisutnima ukratko izložio nemački ratni plan za napad na Jugoslaviju, kao i uloge Italije, Mađarske, Rumunije i Bugarske. Detalji ovog plana vide se iz *Zapisnika ove konferencije*, koji u celosti glasi:

• Voda Rajha:

Opisuje situaciju u Jugoslaviji posle državnog udara. Konstatuje da je Jugoslavija nesiguran faktor s obzirom na predstojeću akciju »Marita«, a pogotovo na docniji poduhvat »Barbarossa«. Srbi i Slovenci nikada nisu bili naklonjeni Nemcima. Vlade nikada nisu čvrste zbog nacionalnog pitanja i /bog oficirske kamarile uvek su raspoložene za državne udare. Zemlja je imala u sadašnje doba samo jednog snažnog čoveka: Slojadinovića čiji je pad knez namesnik Pavle dopustio na svoju vlastitu štetu.

Momenat za upoznavanje stvarne situacije u zemlji i njenog stava pred nama povoljan je, kako iz političkih tako i iz vojnih razloga. *Da je do obaranja vlade došlo za vreme akcije »Barbarossa«, posledice za nas bile bi znamo teže.* (Podvukao V.T.)

Voda Ra/ha je rešen da preduzme sve pripreme da razbije Jugoslaviju i vojnički i kao državu, ne čekajući moguću izjavu lojalnosti nove vlade. Spoljopolitički se neće postavljati nikakva pitanja ni ultimatumima (Podvukao V.T.) Uveravanja jugoslovenske vlade, u koju se ionako ne može verovati, biće primljena k znanju. Napad će otpočeti čim za ovo budu spremljena odgovarajuća sredstva i trupe.

Radi se na tome da se dejstvuje što je moguće brže. Pokušaće se da susedne države uzmu na odgovarajući način učešće. Vojnu pomoć protiv Jugoslavije treba zatražiti samo od Italije i Mađarske, a u izvesnom pogledu i od Bugarske. Rumunija će, uglavnom, imati zadatak da posluži kao zaštita prema Rusiji. Poslanici Mađarske i Bugarske već su obavešteni. Duće ce se uputiti poruka još u toku dana.

Od naročnog je političkog značaja da se na Jugoslaviju udari nemilosrdnom žestinom i da se vojnički poraz ostvan munjevitom brzinom. Time bi Turska bila dovoljno zaplašena, što bi povoljno uticalo na docniji ratni pohod protiv Grčke. Treba računati s tim da će pri našem napadu Hn'ati stupiti na našu stranu (Podvukao V.T.) Odgovarajući politički postupak (docnije autonomija) biće im osiguran. Rat protiv Jugoslavije mogao bi da bude veoma popularan u Italiji, Mađarskoj i Bugarskoj, pošto ovim zemljama ireba staviti u izgled dobijanje izvesnih teritorija: Italiji dalmatinsku obalu, Mađarskoj Banat (Bačka) Bugarskoj Makedoniju.

Ovaj plan iziskuje da pravovremeno ubrzamo sve pripreme i upotrebimo lako jake snage da u najkraćem roku usledi slom Jugoslavije.

V vezi s tim početak akcije »Barbarossa« se mora odložiti za četiri nedelje.

Vojne operacije moraju se izvoditi na sledeći način:

1) Operaciju »Marita« otpočeti po mogućnosti što ranije sa ograničenim ciljem da se osvoji grčka Trakija i Solunsko polje sve do visinskog predela Vodene, pri tome izvršiti obuhvat preko jugoslovenske teritorije:

2) sa prostora južno od Sofije nadirati u pravcu Skoplja, radi rasterećenja boka Italijanskog fronta u Albaniji:

3) sa prostora oko Sofije nadirati jačim snagama u pravcu Niša i dalje ka Beogradu u koordinaciji sa:

4) nadiranjem jačih nemačkih snaga sa prostora oko Graca i Celovca (nem. Klagenfurt) u jugoistočnom pravcu, sa ciljem razbijanja jugoslovenske armije.

Za operacije pod 2) i 3) treba privući snage koje vrše obezbjeđenje prema Turskoj.⁵¹ zatim prekobrojne jedinice Južnog fronta i armijske rezerve.⁵² Osiguranje prema Istoku ima da preuzmu, sjedne strane, bugarske snage, pojačane jednom oklopnom divizijom prebačenom iz Rumunije" i. s druge strane, rumunske snage, kojima treba ostaviti samo jednu tenkovsku diviziju.⁵⁴

Snage po tački 4) mogu se uzeti iz koncentracijskih ešelona »Barbarossa«. ali pri tome prvenstveno voditi računa o brzini izvršenja. Odredene snage moraju biti dovoljno jake. (Podvukao V.T).

Italijani će imati glavni zadatak da odmah obustave ofanzivne akcije protiv Grčke, da se dovoljno osiguraju prema jugoslovenskoj granici i da iz Istre sa armijom »Po« preduzmu operacije radi obezbeđenja Nemačkog desnog boka.

5) Vazduhoplovstvo će imati zadatak da otpočne, što je moguće pre, razbijanje jugoslovenskih vazduhoplovnih baza i da uzastopnim napadima razori glavni grad Beograd, a po red toga da potpomaže nastupanje kopnenih snaga.

U tu svrhu moguće je i korišćenje mađarskih vazduhoplovnih baza.

Vrhovni komandant kopnene vojske:

Operacijski plan vođe Rajha poklapa se sa onim koji smo mi već predvideli. Za početak »Marita« može ostati 1. april, već prema vremenskim prilikama. Početak nastupanja ostalih udarnih grupa bice moguće, zavisno od strategijskog razvoja, između 3. i 10. aprila. Pitanje, da li će južne napadne grupe, u slučaju brzog napredovanja, imati određene ruke za dalje vodenje operacije »Marita«, vođa Rajha je načelno odobrio, ali je zahtevao da se operacije ne puštaju iz ruku, već da se čvrsto vode.

Vrhovni komandant kopnene vojske podneće noćas do 3 sata pismeno svoje namere (Abrichten).

Vrhovni komandant vazduhoplovnih snaga:

Javlja da iz Bugarske odmah mogu otpočeti vazdušni napadi sa 8. vazduhoplovnim korpusom, ali da vazduhoplovstvu za koncentraciju jačih vazduhoplovnih snaga treba 2-3 dana vremena. Namerava da na prostor oko Beča, Graca i u Mađarsku dovede jače jedinice bombardera i aviona za obrušavanje.

Po potrebi će se na južnoitalijanske aerodrome dovesti snage 10. vazduhoplovnog korpusa. Vodiće se računa da se pojača protivavionska artiljerija Beča, Koruške i Štajerske.

Voda Rajha:

Naređuje da se odmah pristupi preduzimanju svih priprema. On očekuje da mu se u toku večeri 27. marta dostave namere pojedinih delova oružanih snaga. Generalu Rintelenu je naredio da noću 27. marta primi poruku (misli se za Musolinija - V.T.) i usmene direktive vođe Rajha.⁵⁵

Iz ovog Zapisnika, tj. iz izjave vrhovnog komandanta kopnenih snaga: »Operacijski plan vođe Rajha poklapa se sa onim koje smo mi već predvideli«, jasno se vidi da su Nemci već imali *ratni plan protiv Jugoslavije* u slučaju ako ne bi pristupila Trojnom paktu. Međutim, verujući da će ona pod pritiskom prići silama Osovine, oni nisu imali konačno razrađene *početne operacijske planove*, niti su postojali zajednički planovi za učešće Italije, Mađarske, Bugarske i Rumunije u ovom ratu, izuzev, možda, tajnih klauzula o vojnoj saradnji u opštim linijama, koja bi se u slučaju potrebe detaljno utanačila. Zato je *operacijski plan protiv Jugoslavije* u prvom redu trebalo čvrsto povezati ne samo sa *operacijskim planom za napad na Grčku*, nego i sa *planom za napad na Sovjetski Savez*. U svakom slučaju, Nemci su težili da otpočnu operacije protiv Jugoslavije što ranije (koje je trebalo izvoditi istovremeno sa napadom na Grčku), kako bi operacija »Barbarossa« mogla da počne u određeno vreme, tj. *pre završetka mobilizacije, koncentracije i strategijskog razvoja jugoslovenske vojske*. Pošto je vlada generala Simovića tek 30. marta naredila *opšte aktiviranje <tajnu mobilizaciju>*, s tim da prvi dan aktiviranja bude 3. april 1941,

i time izgubila 7 dragocenih dana (od 21. marta do 3. aprila), Nemci su za grupisanje svojih operativno spremnih snaga do početka rata imali na raspolaganju 9-14 dana, a Jugoslavija samo i dana za mobilizaciju, koncentraciju i strategijski razvoj svojih snaga.

Kao stoje već ranije rečeno, pripreme za nemački napad na Sovjetski Savez trebalo je završiti do 15. maja. s tim što napad na Grčku (operacija »Marilya«) nije remetio predviđeni rok za napad na SSSR. Međutim, zbog napada na Jugoslaviju, pored snaga angažovanih za predstojeće operacije u Grčkoj, trebalo je angažovati nove snage koje su stajale neposredno pred transportovanjem na koncentracijsku prostoriju za operaciju »Barbarossa«, ili čiji je transport već bio u toku. *A pošto napad na Sovjetski Savez bez ovih snaga ne bi mogao otpočeti na vreme, naročito bez motorizovanih i oklopnih snaga, moralo se čekati dok se one oslobode, tako da se taj napad morao odgoditi.* Koliko bi trajalo to odgađanje zavisilo bi od toga koliko dugo će se nemačke snage zadržati u Jugoslaviji i koliko će im biti potrebno vremena za popunu i transport iz Jugoslavije do predviđenih mesta na koncentracijskoj prostoriji prema Sovjetskom Savezu. */ mada je Hitler odložio napad za četiri nedelje, napad je, u stvari, odložen za 5 nedelja, tj. od 15. maja do 22. juna 1941, što se veoma štetno odrazilo na operacije na Istočnom frontu u toku zime 1941/42. godine. Ūa ne bi došlo do novog odlaganja, trebalo je rat u Jugoslaviji što pre završiti.*³⁶ Radi toga su Nemci predvideli da se jugoslovenske snage napadnu na nekoliko odlučujućih mesta i razdvoje, kako bi im se onemogućilo jedinstveno komandovanje i osujetilo uredno povlačenje u planine i u Makedoniju. Nemci su, naime, verovali da će se jugoslovenska vojska, posle poraza na graničnim frontovima, povući na teško prolazne planine radi produženja gerilskog rata (koji bi za Nemce izazvao gubitak u ljudstvu i vremenu), da će jugoslovenska Vrhovna komanda nastojati da po svaku cenu održi vezu sa grčko-britanskim snagama i da radi toga pojačava svoje snage u Makedoniji. S druge strane, sad je i rat u Grčkoj trebalo povezati sa napadom na Jugoslaviju, tako da se obuhvatom desnog krila preko Jugoslavije (tj. preko Makedonije) olakša frontalno otvaranje utvrđenih graničnih planinskih prevoja i omogući docnije brzo nadiranje preko čitave grčke teritorije.

Sem toga, Nemci su težili da što pre otvore rečni saobraćaj na Dunavu radi transportovanja rumunske nafte i poljoprivrednih proizvoda sa Balkana za Nemačku, jer nedovoljne železničke pruge kroz Rumuniju i Mađarsku nisu bile u stanju da odgovore tom zadatku. Ali otvaranje ovog rečnog saobraćaja nije zav isilo samo od brzine operacija, već i od toga u kojoj će meri Jugoslavija (razaranjem, potapanjem i miniranjem) onemogućiti plovidbu Dunavom. Zato je trebalo da se najosetljivije mesto na Dunavu - Đerdap - zauzme već u samom početku operacija. Isto tako, bilo je važno da se zahvati jugoslovenska sirovinska baza, naročito rudnici bakra u Boru.

Odmah posle završene konferencije, *Operativno odeljenje nemačke Vrhovne komande izradilo je Direktivu br. 25. za napad na Jugoslaviju (ili »Hitlerov plan 25 protiv Jugoslavije«)*, u kojoj je izložen opšti operacijski plan nemačkih oružanih snaga. Pošto ju je Hitler potpisao već uveče 27. marta, ona je odmah dostavljena vrhovnim komandantima kopnene vojske, vazduhoplovstva i mornarice, šefu nemačke Vojne misije u Rumuniji generalu Hanzenu (Hansen) i nemačkom predstavniku pri italijanskoj Vrhovnoj komandi generalu fon Rintelenu (Rintelen Enno von). Evo njenog teksta u celosti:

»Direktiva (Plan) br. 25 (prevod)

1. Vojni puč u Jugoslaviji izmenio je političku situaciju na Balkanu. Jugoslaviju treba smatrati neprijateljem i u slučaju da uskoro da izjavu lojalnosti, pa je stoga treba razbiti što je moguće pre.

2. Moja je namera da koncentričnom operacijom sa prostora Rijeka - Grac. s jedne strane, i sa prostora oko Sofije, s druge strane, upadnem u Jugoslaviju opštim pravcem prema Beogradu i da njenu vojsku uništim, s tim da njen krajnji /užm deo otcepim od ostale teritorije i uzmem u svoje ruke kao bazu za produženje nemačko-italijanske ofanzive protiv Grčke. (Podvukao V.T.).

Iz vojnoekonomskih razloga važno je da se uspostavi saobraćaj na Dunavu i posednu rudnici bakra u Boru.

Pokušate se da se pridobiju Mađarska i Bugarska za saradnju u operacijama, stavljajući im u izgled vraćanje Bačke i Makedonije.

Političkim obećanjima u korist Hrvatske biće pooštrena unutrašnja politička zategnutost u Jugoslaviji (Podvukao V.T.).

3. U pojedinostima naređujem sledeće:

a) Cim budu prikupljene dovoljne snage i vremenske prilike to dopuste, avijacija će danonoćnim vazдушnim napadima razoriti terenska postrojenja (ratne aerodrome) jugoslovenskog vazduhoplovstva i Beograd.

b) Operacija »Marita« otpoćeće po mogućstvu istovremeno nikako ranije, zasad s ograničenim ciljem da se zauzme Solunski bazen i visinski predeo Vodena (grč. Edessa); 18. armijski korpus se pri lome može širiti preko jugoslovenske teritorije.

Iskoristiti povoljne prilike radi sprečavanja planske izgradnje fronta između Olimpa i visinskog predela Vodena.

c) Za napade, koji će uslediti sa prostora oko Sofije u severozapadnom i sa prostora Custendil - Gornja Džumaja u zapadnom pravcu, mogu se upotrebiti sve u Bugarskoj i Rumuniji raspoložive snage, s tim da kao osiguranje naftonosnih područja Rumunije. pored protiv avionskih snaga, treba da ostanu i snage u jačini oko jedne divizije.

Osiguranje prema turskoj granici, zasada, ima da se prepusti Bugarima. Pozadi njih, kao oslonac, ponovo će se pripremiti jedna nemačka jedinica, po mogućstvu oklopna divizija.

d) Udar, upravljn opštim pravcem od Graca prema jugoistoku, treba izvršiti čim se prikupe za to potrebne snage. Kopnenoj vojsci se prepušta to da li će radi otvaranja granice prelaziti preko mađarske teritorije.

Osiguranje na jugoslovenskoj granici odmah pojačati.

Isto tako, kao i na bugarskoj granici, važni objekti se mogu zauzeti i pre početka opšteg napada, istovremeno sa vazдушnim napadom na Beograd.

Vazduhoplovstvo će sa dve napadne grupe potpomagati operacije 12. armije, kao i udarne grupe koje će se obrazovati na prostoru oko Graca (Podvukao V.T.). Ono će u tu svrhu usmeravati težište dejstva prema vremenskom razvoju operacija kopnene vojske. Za razvoj i za napad mogu se iskoristiti i mađarske vazduhoplovne baze.

Ispitati da li treba upotrebiti 10. vazduhoplovni korpus za akciju sa italijanski teritorije. Međutim, zaštitna prainja transporta za Afriku mora ostati zagarantovana.

Produžiti sa pripremanja za osvajani«. OSIRVA Linnos, ali zapovest za izvršenje i/datu lično.

Treba se postarati za dovoljnu protuavionsku i dbranu Graca, Celovca. Bt-liaka Incm. Villach) i Leobena, kao i Beča

•i Vrhovna komanda oružanih snaga sklopive najpre načelne sporazume sa Italijom.

Kopnena vojska predvideće štabove za vezu sa italijanskom 2. armijom i sa Vlararima. Ovlašćuje se vazduhoplovstvo da se u razgraničenju operativnih vazdušnih prostora u odnosu na italijansku i mađarsku avijaciju vet sada sporazume sa vrhovnim komandantima dotičnih država

Snabdevanje mađarskih vazduhoplovnih baza mo/e da otpočne odmah

5. Gospoda v rhovni komandami i/vestiče me preko Vrhovne komande oružanih snaga o nameravanom vođenju operacija i o pitanjima u vezi s time

Adolf Hitler
F. d. R.
Borner Hauptman«"

Ma osnovu ove direktive vrhovni komandanti kopnene vojske i vazduhoplovstva pristupili su odmah izradi svojih operacijskih planova i pripremama za ovaj napad. Tako je vrhovni komandant vazduhoplovstva još noću 27/28. marta naredio da se do 30. marta oko Beča prikupi sedam bombarderskih grupa, tri grupe bombardera za obrušavanje (»štuka«) i jedna grupa dvomotornih lovaca (razarača). Za komandanta celokupnog vazduhoplovstva za *Balkansko ratište* određen je komandant 4. vazduhoplovne flote generlpukovnik Aleksandar Ler. Dalje je naređeno da nemački 10. vazduhoplovni korpus na Siciliji pojača 8. vazduhoplovni korpus grupama bombardera za obrušavanje i da sa aerodroma na Siciliji i donjoj Italiji učestvuje u napadu na Grčku i Jugoslaviju. Tom prilikom je komandant vazduhoplovstva stavio vojsci na raspolaganje svoj puk »Herman Gering«.⁵⁸

Četvrtoj vazdušnoj floti bili su potčinjeni 8. vazduhoplovni korpus, koncentrisan u Bugarskoj, kao i vazduhoplovne misije u Mađarskoj i Rumuniji.

Za dejstvo iz vazduha protiv Jugoslavije, sile Osovine grupisale su u vazduhoplovnim bazama u Austriji, Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj, Albaniji i Italiji, ukupno 2236 borbenih aviona (1062 bombardera, 885 lovaca i 289 izviđača), od čega 1570 nemačkih, a 666 italijanskih. Formacijski sastav, raspored, vrsta i broj aviona neprijateljskog vazduhoplovstva 6. aprila 1941. godine vidi se iz sledećeg pregleda:

a) Nemačko vazduhoplovstvo

Jedinica	Mesto grupisanja (Aerodromi)	Vrsta i broj borbenih aviona			
		Lovci	Bombarderi	Izviđači	Svega
Komanda 4. vazd. flote	Rejon Beča	–	–	26 ¹⁾	26
8. vazduhoplovni korpus	Bugarska: Sofija, Dupnica, Petrič i Plovdiv	160	160	94 ²⁾	414
Vazдушna komanda Arad	Rumunija: Temišvar (rum. Timișoara) i Arad Mađarska: kod Segedina (Szeged, Szegedin)	120	120	–	240
Vazдушna komanda Pečuj	Mađarska: Pečuj (mađ. Pecs, ant. Sopianca) i Kapošvar (Kaposvár)	110	–	–	110
Vazдушna komanda Grac	Austrija: u Štajerskoj i Koruškoj	120	120	60 ³⁾	300
Bombarderska komanda	Austrija: Beč i Bečko Novo Mesto (Wiener Neustadt)	–	280	–	280
10. vazdušni korpus	Južna Italija	80	120	–	200
	Svega ⁴⁾	590	800	180	1570
b) Italijansko vazduhoplovstvo					
2. vazduhoplovna eskadrila	Severna Italija: Gorica, Udine, Ronki, Treviso, Vičenca (Vicenza), Forli i Avijano (Aviano)	90	61	41	192
4. vazduhoplovna eskadra	Južna Italija: Bari, Fođa, Brindizi (Brindisi), Lete, Grotale i Đoja del Kole	65	181	–	246
	Albanija: Tirana, Drač, Velona, Devoli, Berata i Pekini	140	20	68	228
	Svega	295	262	109	666
Ukupno nemačkih i italijanskih aviona		885 ⁵⁾	1062 ⁶⁾	289	2236

¹¹ Za daljno izvidanje za račun komandanta 4. vazd. Bule-

- 2) Za taktičko izvidanje za ratun 12. armije
 ii Za taktičko izvidanje 2. armije.
- 4) I sastav ovog vazduhoplovstva ulazije I II va«Jutno-desanlni korpus jačine dve divizije, i to: 7 padobranska u Plovidu i 22- pešadijska spei ualizo^ana za vazduine desante u Bukureštu
- 5) Od ukupnoft broja lovaca 695 su bili jednomotonu a 190 dvomolorni (Nemci 400 I 190. Italijani: 295 i 0)
- 6) Od ukupno? broja bombardera 400 su biti za bombardovanje t/ obnišasanja. dok je 662 bilo za bombardovanje U horizontalnog leta (Nemci: 360 i 440. Italijane 40 i 122)

Neprijateljsko vazduhoplovstvo je, zahvaljujući činjenici da se već nalazilo u ratnom stanju i da je raspolagalo višegodišnjim borbenim iskustvom, bilo potpuno spremno za dejstva u operativnom, taktičkom i tehničkom pogledu.⁵⁹

Pripreme za sadejsivo nemačkih, italijanskih, mađarskih i bugarskih snaga

Predlog za koordinaciju nemačkih i italijanskih operacija protiv Jugoslavije, koji je izrađen 27/28. marta u nemačkoj Vrhovnoj komandi (OKVV), u celosti glasi:

Predlog za koordinaciju nemačkih i italijanskih operacija protiv Jugoslavije od 28. marta 1941.

1. U slučaju da politički razvoj bude zahtevao da se protiv Jugoslavije upotrebi oružana intervencija, nemačka namera je da se Jugoslavija što je moguće pre koncentrično napadne. njena oružana sila razbije i njena državna teritorija raspada.

2. U tu svrhu obrazovace se:

a) *Jedna udarna grupa* južno od Sofije radi nastupanja prema Skoplju i južno, da bi se južni deo Jugoslavije zauzeo kao baza zajedničkog napada protiv Grčke i otklanjanja opasnosti za pozadinu italijanskog fronta u Albaniji.

b) *Jedna udarna grupa*, koja ce se koncentrisati oko Graca, a prema prilikama i u jugozapadnoj Mađarskoj, radi upada u Jugoslaviju zapadno i u pravcu Beograda.

c) *Verovatnu jednu mađarsku napadnu grupu*, pojačana nemačkim snagama, koje će prodirati opštim pravcem sa obe strane Dunava ka Beogradu.

3) Operacija protiv Grčke počeece, ukoliko vremenske prilike budu dozvoljavale, 2. ili 3. aprila, s tim što ce se pri tome svojim desnim krilom širiti preko jugoslovenske teritorije. Njen cilj biće ograničen, pre svega na zauzeće kotline Soluna i visinskih predela Vodena.

4) Italijanske snage imaće sledeće zadatke:

a) Zaštita boka *nemačke napadne grupe Crac*, nastupanjem što jačim snagama ka liniji Split-Jajce.

b) Prelaz u odbranu na *Grčko-albanskom frontu* i priprema jedne napadne grupe radi hvatanja veze sa nemačkim snagama angažovanim oko Skoplja i južnije.

c) Neutralisanje jugoslovenskih pomorskih snaga na Jadranu.

d) Docije ponovno preduimanje napada protiv Grčkog fronta u Albaniji.

Za unutrašnje političko razbijanje jugoslovenske države naročito je poželjno: da se u svakom pogledu izade u susret hrvatskim težnjama za samostalnošću i da se Hrvati tretiraju kao prijatelji Osovine. Zato će biti celishodno da se odustane od ma kakvih vazdušnih napada na hrvatsku teritoriju, ukoliko se ne radi o akciji protiv neprijateljskih trupa koje se lamo bore. (Podvukao V.T.)

5. Može se računati sa sledećim vremenskim tokom nemačkih operacija:

a) *Napad na Grčku 2-3. aprila.*

b) *Napad sa prostora južno od Sofije 3. ili 4. aprila.*

c) *Napad sa prostora oko Graca i istočno 12. aprila.*⁶⁰ (Podvukao V.T.).

Ovaj predlog predat je generalu Rintelenu 28. marta u 3 časa, sa naređenjem da se avionom vrati u Rim i po ovom predlogu odmah otpočne pregovore sa italijanskom Vrhovnom komandom. U međuvremenu, u toku noći 27/28. marta, Hitlerje šifrovanom depešom, preko nemačkog ambasadora u Rimu, uputio Musoliniju sledeću poruku:

»DUČE,

Događaji me sile da Vam. Duče, ovim hitnim putem saopštim moje mišljenje o situaciji i odluke koje iz toga proizilaze.

1) *Još od početka sam smatrao da je Jugoslavija najopasniji faktor u sukobu sa Grčkom Doista, sa čislo vojničkog gledišta, uspeh nemačkog napada na Trakiju ne bi bio ogaramovan pri sumljivom držanju Jugoslavije, jer bi na našem ogromnom frontu mogao biti ugrožen desni bok nastupajućih kolona. (Podvukao V.T.)*

2) Zato sam preduzeo sve moguće i zaista sam učinio veliki napor da Jugoslavija uđe u našu interesnu sferu. Na žalost, taj napor ostao je uzaludan u zbog toga što je sve dockan započeto da bi se pravovremeno osigurao uspeh. Današnje vlasti ne ostavljaju nikakvu sumnju o skorjoj promeni jugoslovenske spoljne politike.

3) *Sada tu situaciju ne smatram katastrofalnom, ali ipak teškom, tako da ćemo morati izbegavati svaku grešku ako hoćemo da naš položaj uopšte ne dođe u opasnost. (Podvukao V.T.)*

4) Stoga sam preduzeo sve mere da bih mogao dočekati razvoj krize sa potrebnim vojnim sredstvima. Već je naredeno da se u Bugarskoj izmene zapovesti za marš.

Sada Vas iskreno molim. Duče. da sledećih dana ne započinjete dalje operacije u Albaniji. Smatram da je potrebno da sa svim mogućim snagama koja Vam stoje na raspolaganju posednete i zaštitite važnije prelaze iz Jugoslavije u Albaniju. *Ne radi se o merama dužeg trajanja, nego o merama provizornog karaktera koje treba preduzeti bar za sledećih četrnaest dana ili tri nedelje dok traje kriza. (Podvukao V.T.)*

Sem toga, smatram za potrebno. Duče, da pojačate svoje snage na *Italijansko-jugoslovenskom frontu* sa svim sredstvima i sa najvećom hitnošću.

5) Smatram. Duče, naročito potrebnim da sve što učinimo i preduzmemo ostane u potpunoj tajnosti da se sa tim upoznaju samo ona lica koja svakako o tome moraju biti upoznata. Ma kakvo širenje vesti o našim preventivnim merama potpuno bi ih osujetili.

6) Pozvao sam k sebi bugarskog i mađarskog poslanika i u glavnim crtama im poverio svoje mišljenje o situaciji: nastojao sam da ih zainteresujem za vojne akcije i predočio im ne-

gativne i pozitivne strane koje bi za njih nastale. Jer, bez saradnje Mađarske i Bugarske nije moguće. Duće, sigurno opensati onom brzinom koja bi eventualno usled događaja bila potrebna.

Ako mi bude moguće, obavesticu Vas, Duće, još u toku sutrašnjeg dana o događajima.

7) General fon Rintelen prijavio se, Duće, sutra kod Vas ako bude mogao da leti i saopštiće Vam buduće vojne mere koje ćemo noćas preduzeti radi priprema.

Ako o tim našim merama, Duće, u slučaju da budemo morali operisati, bude održana tajna, ne sumnjam da ćemo obojica doživeti uspeh, koji neće biti manji od onog u Norveškoj. To je moje čvrsto uverenje.

Primate moje srdačne i drugarske pozdrave

Vaš
Adolf Hitler«⁸¹

Nemački ambasador fon Makenzen predao je ovu Hitlerovu poruku Musoliniju 28. marta rano ujutro.

Iako je sada saradnja sa savezničkom Italijom prvi put trebalo da dođe do punog izražaja, Hitler ipak nije imao poverenja u nju, a naročito u njenog ministra inostranih poslova grofa Čana. Pada u oči daje nemačka Vrhovna komanda u Predlogu o koordinaciji sa italijanskim snagama samo maglovito nagovestila nemačke namere da razbije i rasparča Jugoslaviju u slučaju ako politički razvoj bude zahtevao oružanu intervenciju, iako je Hitler već bio doneo definitivnu odluku da je napadne. *Isto tako je i Hitler u svojoj poruci izvestio Musolinija samo o tome da je preduzeo sve mere kako bi mogao dočekati razvoj krize sa potrebnim vojnim sredstvima i dvaput ga upozorio na potrebu održavanja potpune tajnosti o preduzetim merama.* Staviše, dok je u svojoj definitivnoj odluci, još 27. marta pre podne, obavestio bugarskog poslanika Draganova i mađarskog Stojajija, (Stöyay Döma), italijanski ambasador Alfijeri nije bio obavešten o situaciji i Hitlerovim namerama. Zbog ovakve neobaveštenosti u Rimu je 27. marta nastala velika zabrinutost, jer su se Italijani plašili da će Jugoslavija iskoristiti **italijanske** neuspehe u Albaniji i napasti Italiju, naročito u pozadini italijanske Grupe armija u Albaniji. Zato je istoga dana naređeno generalu Kavaleru da zatvori sve glavne pravce koji iz Jugoslavije vode u Albaniju i da se pojača 2. armija u Julijskoj krajini. Olakšanje je nastalo tek kad je Musolini primio Hitlerovu poruku i kad je general Rintelen obavestio generala Guconija o situaciji.

Pošto se 28. marta vratio u Rim, general Rintelen je odmah poveo razgovore sa italijanskom Vrhovnom komandom o koordinaciji nemačkih i italijanskih operacija protiv Jugoslavije. Istog dana u 18 časova, u prisustvu generala Guconija, primio gaje Musolini, koji se saglasio sa nemačkim predlogom, ali je izrazio zabrinutost ako se napad nemačke 12. armije ne bi ubrzo razvijao i ako bi jugoslovenske jake snage prodrle u Albaniju. On je toga dana odgovorio Hitleru sledećim pismom:

»Fireru,

Ambasador fon Makenzen predao mi je Vaše pismo, koje se odnosi na situaciju koja je nastala u Jugoslaviji posle državnog udara. Želim da Vam kažem da sam mirno primio događaje, jer me oni nisu ni najmanje iznenadili, naročito kad sam doznao daje, pre potpisivanja Protokola u Beču, Stojadinović bio predan Engleskoj. *Moje je uverenje da je o državnom udaru već bilo odlučeno potpuno u sporazumu sa Regentom pre potpisa.* U pogledu mera koje zahteva situacija saopštavam Vam:

1) Već sam lično naredio generalu Kavaleru da obustavi ofanzivu koja je baš trebalo da otpočne.

2) Pešadijske jedinice pridolaze prema severnoj granici Albanije i zauzimaju položaje na trima pravcima verovatnog jugoslovenskog napada.

3) Dala su naređenja da sedam divmjj, „z“ije na našu istočnu granicu, gde se nala/c Jest drugih divizija kojima ie se pridružiti, a sem toga i 15.000 ljudi Granične straže koji su već u pripravnosti

4) Sve te pripreme biće završene što hitnije ! biće izvršene u tajnosti.

U istoj 7-Oni spremna je za operacije Druga vazduhoplovna eskadra

6) *Pored bugarske, a naročito mađarske saradnje, treba voditi računa o hn atskini separativnim tein/ama koje predstavlja dr Pavelič koji se nalazi nedaleko od Rima.* Hoću takođe da vam kažem. Fireru, daće rat u Italiji, ako postane neminovan, bili vrlo popularan. I sloga razloga delim potpuno Vaše uverenje da ce sadašnja kriza dovesti Osovinu konačno do potpunog uspeha

Molim Vas. Fireru, da primite izraz mog srdačnog drugarstva i moje prijateljske pozdrave.

Musolini«.⁸²

Karakteristično je da u pismu Musolini obaveštava Hitlera da je naredio generalu Kavaleru da obustavi ofanzivu koja je baš trebalo da otpočne. U stvari, *velika italijanska prolećna ojanziva, koja je počela 9. marta, bila je obustavljena 25. marta* zbog potpunog neuspeha i velikih gubitaka u ljudstvu i materijalu, te nije verovatno da su Italijani bili sposobni da samo nekoliko dana docnije otpočnu novu ofanzivu. *Musolini je isto tako, verovatno iz bojazni da Hrvatska ne pređe u interesnu sferu Nemačke, upozorio Hitlera da vodi računa ne samo o bugarskoj i mađarskoj saradnji nego i o Paveliču, koji je predstavljao hrvatske separatističke težnje.* Međutim, nesumnjivo da je Musolini, prisajedinjenjem Dalmacije i svih ostrva Italiji, težio da sa osakaćenom Hrvatskom stvori uniju pod krunom kraljevske kuće Savoja, s tim što bi na čelu Hrvatske ostao poglavnik Pavelič.

Još istog dana (28. marta) Musolini je u svojoj privatnoj vili »Torlonija« (»Torlonia«) tajno primio Pavelića i upoznao ga sa situacijom. Tom prilikom Pavelić je potvrdio svoje obaveze prema Italiji, sa garancijom da će ih lojalno izvršiti, dok mu je Musolini obećao da će Italija priznati njegovu vladu čim stigne u Hrvatsku i odobrio mu da sa sobom povede i ustaše koji su se nalazili u Italiji.⁶³

Hitlerov poziv Mađarskoj i Bugarskoj da učestvuju u napadu na Jugoslaviju

Još početkom mana, kad je Bugarska već bila pristupila Trojnom paktu, a deo nemačkih trupa ušao u Sofiju i Varnu, na sastanku mađarskog poslanika s Hitlerom, Ribentropom i predsednikom bugarske vlade Filovom, Hitler je izneo mišljenje da će Jugoslavija ostati mirna, ali, *»ako bi mrdnula neću se i teza ti da ju napadnem, toliko nadmoćnim snagama da će se odmah raspasti. To hi bio kraj Jugoslavije, jer bih ju definitivno razdelio«* - uzviknuo je Hitler. Obraćajući se Stojajiu i Filovu, on je napomenuo da Mađarska i Bugarska imaju teritorijalne pretenzije prema Jugoslaviji. On se povoljno izrazio u pogledu dobrih odnosa Mađarske i Bugarske sa Jugoslavijom, ali je u isto vreme istakao da je *»veći deo Jugoslovena na strani V. Britanije i Francuske«*. Uzimajući to u obzir, Hitler nije skidao s dnevnog reda vojne pripreme protiv Jugoslavije. I tako, u vreme kada su sa Jugoslavijom vođeni pregovori o pristupanju

Trojnom paktu, u Budimpeštu je stigao predstavnik nemačkog Generalštaba pukovnik Ebergard Kintel (Kintzel Ebergard), sa zadatkom da definitivno usaglasi plan za predstojeća vojna dejstva protiv Jugoslavije, čije je zauzimanje stavljeno u direktnu vezu s planovima za vodenje rata protiv SSSR-a, jer ne bi postajala opasnost za desni bok nemačkih oružanih snaga pri ostvarivanju plana »Barbarossa« ako bi se prethodno okupirala jugoslovenska teritorija.⁶⁴

Okolo podne 27. marta Hitler je preko mađarskog poslanika u Berlinu Stojajija predao mađarskoj vladi zvaničan predlog da Mađarska učestvuje u oružanom napadu na Jugoslaviju. Zbog hitnosti ovog zahteva, Ribentrop je Stojajiju obezbedio avion da bi što pre obavestio mađarsko rukovodstvo o Firerovim planovima koje je istovremeno već izložio i bugarskom poslaniku (kome je takođe predao zvaničan poziv za učešće Bugarske). Horti (Horthy de Nagubanja Nicolas) je u prisustvu predsednika vlade grofa Pala Telekija (Teleki de Sczez pal) i ministra inostranih poslova Lasla Bardošija (Bardossy Laslo), primio Stojajija koji ih je obavestio o razgovoru sa Hitlerom i o nemačkom planu za munjeviti udar i razbijanje Jugoslavije. Zatim je izneo kako ga je Hitler zamolio da poverljivo prenese regentu Hortiju *da Nemačka u punoj meri priznaje mađarske teritorijalne pretenzije u odnosu na Jugoslaviju koje sam Horti želi, tako da može uzeti Bačku i Banat i dodao »Uzmite koliko god hoćete«*. Naglašavajući da Mađarska nije potpuno ostvarila svoje zahteve u Transilvaniji, to joj se sada pruža mogućnost da ih 100% postigne u južnom pravcu. Zatim je rekao da mu je poznata težnja regenta Hortija da Mađarska dobije izlaz na Jadransko more. *Napomenuo je da je Rijeka italijanska, ali će iskoristiti svoj uticaj da se ubuduće reši i taj problem, da Hrvati treba da dobiju autonomiju, da Nemačka nema teritorijalnih pretenzija prema Jugoslaviji sem malog dela u rejonu Maribora, da ne teži da dobije izlaz na Jadran, jer su joj dovoljni Severno i Istočno more i da priznaje teritorijalne pretenzije Bugarske na Makedoniju.*⁶⁵ O tome je Agneš Godo u svom Referatu »Uloga Hortijeve Mađarske u realizaciji planova Trećeg Rajha protiv Jugoslavije«, referat na naučnom skupu na temu: »Treći Rajh i Jugoslavija 1933-1945«, Beograd, 1973, izneo sledeće (u izvodu):

»Posle odluke 27. marta o napadu na Jugoslaviju, Hitler je pozvao bugarskog i mađarskog poslanika. U razgovoru sa mađarskim poslanikom Derne Stojajijem, u prisustvu Ribentropa, nemačkog ministra inostranih poslova, Hitler je zamolio Stojajija da prenese Hortiju sledeću usmenu poruku:

.Nemačka vojska nema potrebe da traži pomoć, jer ona sama može - ako pređe preko Mađarske i iskoristi svoje efektivne u Rumuniji i Bugarskoj za dve do tri nedelje da sredi ceo srpski i grčki problem. Zato želim da pružim mogućnost šefu mađarske države i mađarskom narodu, koji je od početka rala bio veoma korektan, da srazmerno malim gubicima svojih vojnih snaga posedne one mađarske teritorije, koje su bile pripojene Jugoslaviji'.

.Nehmen Sie, was Sie wollen' - rekao je Hitler, ali prirodno osim Hrvatske, koja će biti nezavisna, s tim što će omogućiti Mađarskoj izlaz na more.

Posle ljubaznog i poniznog odgovora regenta Hortija Hitleru od 4. aprila da se u svemu slaže i prihvata sve njegove predloge, Stojajija je odmah stigao u Budimpeštu radi konsultacija o zajedničkim ratnim operacijama protiv Jugoslavije.«

Nemački plan za operacije Mađarske vojske

Prema planu Vrhovne komande nemačke kopnene vojske (OKH) od 30. marta 1941. predviđalo se učešće mađarskih trupa u operacijama između Dunava i Tise, s tim da 3. brigada 3. mađarske armije do 14. aprila posedne teritorije zapadno od Dunava, da 12. brigada 2. mađarske armije prodre između Dunava i Tise do Novog Sada, a 1. mađarska brigada da zauzme teritorije istočno od Tise, odnosno **da posedne** Banat. Sa takvim strategijskim planom u Budimpeštu je 30. marta stigao general Paulus. On je na Hirnberškom procesu, prilikom svedočenja o ovome, izjavio: »27. ili 28. marta na konferenciji; Hitlera, Kajtela i Jodla, u prisustvu vrhovnog komandanta (OKH) i načelnika Generalštaba, stigao sam upravo u trenutku kada je general Haider načelnik Generalštaba, davao obaveštenje da se Hitler odlučio da napadne Jugoslaviju, da bi prilikom operacija protiv Grčke, sprečio opasnost od jugoslovenskog napada sa boka, da bi se zauzimanjem Beograda mogla korisno iskoristiti železnička pruga preko Niša u pravcu Juga i da nemačko desno krilo od početka bude slobodno za realizaciju plana 'Barbarossa'.

Ovom prilikom su mi poverili, da u pratnji nekoliko generalštabnih oficira otputujem u Beč, sa zadatkom da prenesem obrazloženje ovih naredjenja nemačkim komandantima, a zatim da se što hitnije u Budimpešti dogovorim sa mađarskim Generalštabom o prolasku nemačkih trupa kroz Mađarsku i o učešću mađarske vojske u napadu protiv Jugoslavije. Čim sam ujutro 30. marta stigao u Budimpeštu brzo sam se, bez smetnji, uspešno sporazumeo sa generalom Vertom, načelnikom mađarskog Generalštaba. Iz geografske karte koju mi je predao mađarski Generalštab, videla se ne samo koncentracija trupa za napad na Jugoslaviju, već i koncentracija na karpatsko-ukrajinskoj granici radi zaštite prema Sovjetskom Savezu«.

Načelnik mađarskog Generalštaba Henrik Vert je o ovim pregovorima obavestio mađarskog ministra spoljnih poslova Bardošija:

»Na osnovu ovlašćenja 30. marta vodio sam pregovore sa general-potpukovnikom Paulusom, poverenikom nemačke Vrhovne komande i sa njim, u vezi zajedničke vojne akcije, postigao sporazum. Na osnovu ovoga sam sa znanjem vlade tražio hitnu mobilizaciju pet korpusa i jednog brzog korpusa za 4. april.«^{65a}

Mađarska je imala rezervisan stav prema državnom udaru od 27. marta, ali je njena vlada bila zabrinuta zbog Hitlerovog poziva da interveniše protiv Jugoslavije i da na taj način ostvaruje svoje teritorijalne pretenzije kako je to Hitler nudio. *lako je prihvatanje te ponude bilo u suprotnosti sa Paktom o veći tom prijateljstvu sa Jugoslavijom, ipak je Horti bio sklon da ju prihvati iz bojazni da bi odbijanje moglo izazvati nemačku okupaciju Mađarske u toku operacija protiv Jugoslavije.* Međutim, preovladalo je mišljenje predsednika vlade Telekija da se da manje obavezan odgovor, tako da se ograniči mađarska intervencija samo u slučaju dezintegracije jugoslovenske države.

Horti je 27. marta odgovorio Hitleru jednim pismom u kojem je ukazao na uticaj Sovjetskog Saveza na događaje u Jugoslaviji i na stalno neprijateljski stav rumunskih rukovodilaca. Zbog toga Mađarska mora da se čuva od sovjetske i rumunske pretnje »više nego da postavlja svoje zahteve Jugoslaviji sa kojom je tek zaključila Pakt o večnom prijateljstvu, u kojem je rezervisana mogućnost teritorijalne revizije«. U zaključku pisma Horti je naveo da ipak »sa iskrenim zadovoljstvom« prihvata predlog da se uspostavi direktan kontakt

između Nemačkog i mađarskog generalštaba. Međutim, ovaj pristanak ništio je mađarsku rezervisanost, jer su ga Nemci shvatili kao dokaz raspoloženja Mađarske da vojnički saraduje sa Nemačkom. Hitler je odmah poslao generala Paulusa (Paulus Friedrich von) da zaključi sporazum o boravku nemačkih trupa u Mađarskoj i učešću mađarske vojske u napadu na Jugoslaviju. Mađarski vojni rukovodioci spremni na puno učešće uz bok Nemačke. nisu vodili računa o nametnutim ograničenjima svoje vlade nego su »kijučili ugovor koji je obavezivao Mađarsku da napadne Jugoslaviju » isto vreme kad i Nemačka.⁶⁶

Na zasedanju vlade 28. marta bilo je postavljeno pitanje »mađarske časti« ako bi Mađarska učestvovala u napadu na Jugoslaviju, a istovremeno su u Budimpešti otpočeli i vojni pregovori. Na sednici slade ministar inostranih poslova izjasnio se u prilog prihvatanja Hitlerovog poziva i obećanja, a bilo je i mišljenja da to ne bi bilo u skladu sa mađarskom čašću zbog gaženja obaveza iz Pakta o večnom prijateljstvu. Predsednik vlade Teleki je saopštio da namera da podnese ostavku regentu Hortiju zato što ne može rukovoditi državom u situaciji kada se mora zajedno sa Nemcima nastupati protiv Jugoslavije i istovremeno štititi mađarske interese koje Nemačka može ograničavati. Ipak je vlada na zasedanju odobrila izjavu koju je Horti predao Berlinu o učešću Mađarske u napadu na Jugoslaviju, a Teleki je posle dugog razmišljanja i uveravanja ostalih članova vlade uvideo da bi bilo nepravilno davati ostavku, tako da su svi prisutni na zasedanju stekli utisak da je on saglasan da i dalje bude na čelu vlade. Zatim je 1. aprila u Budimpeštu stigao Paulus da bi sa mađarskim vojnim rukovodiocima razmotrio pitanje korišćenja mađarske teritorije kao baze za nemačku vojsku i pitanje učešća mađarskih trupa u napadu na Jugoslaviju, u čemu je postignuta saglasnost. *Istoga dana su hitno pozvani u Berlin prohitlerovski hrvatski elementi i dobili instrukcije za izvođenje subverzivnih dejstava u vreme Nemačkog napada na Jugoslaviju.*

Teleki je još 30. marta poslao poruke u London i Vašington da bi saznao njihov stav ako bi se rat rasplamsao neposredno na mađarskim granicama i ako bi Mađarska učestvovala u napadu na Jugoslaviju. Mađarski poslanik u Londonu Đerđ Barca (Barcza György) je 2. aprila poslao telegram u kojem je obavestio da će V. Britanija prekinuti diplomatske odnose sa Mađarskom sa svim posledicama koje od luda proističu. ako Mađarska bude pretvorena u bazu za napad Nemačke na Jugoslaviju, i da bi kršenje Ugovora o večnom prijateljstvu sa Jugoslavijom čitav anglosaksonski svet smatrao zločinačkim napadom. Kada je uveče 2. aprila dobio Barcin telegram. Teleki. sav rastrojen, šetajući po sobi i držeći se za glavu, rekao je: »Znao sam da će rezultat biti takav«. Zbog složene unutrašnje političke situacije u zemlji i sloma spoljnopolitičkog kursa, mađarski predsednik vlade je zapao u politički ćorsokak iz kojeg nije mogao izaći, tako da je 3. aprila izvršio samoubistvo.⁶⁷

Bugarska ne želi da direktno učestvuje u napadu na Jugoslaviju

U svom planu za napad na Jugoslaviju Hitler je, pored Italije i Mađarske, predvideo i učešće Bugarske, sa kojom je Jugoslavija takođe bila zaključila Pakt o večitom prijateljstvu. Bugari su prihvatili taj plan i nisu skrivali »radost« zbog događaja u Beogradu 27. marta, jer su smatrali da će prekinuti opasan tok kojim je Jugoslavija pristupanjem Trojnom paktu bila krenula u

saradnji za stvaranje novog poretka kao poverenik sila Osovine. Posle državnog udara, Bugarska je očekivala sukob Jugoslavije sa Nemačkom i Italijom, a time i mogućnost ostvarenja svojih aspiracija na Makedoniju u kratkom roku. Bugarska vlada je ipak brinula zbog stava Turske, bojeći se da se »zaletanjem« ne učine nepromišljene radnje. Naime, bugarski ministar inostranih poslova je 30. marta objasnio italijanskom predstavniku u Sofiji da će Bugarska »u sadašnjem uslovima, tj. ako izbije neizbežan konflikt između Osovine Rim-Berlin i Beograda, imali glavnu ulogu da nastavi da održava ravnotežu sa Turskom«. Zbog toga, da ne bi dala povod Ankari da interveniše, Bugarska neće napadati Jugoslaviju, već će, radi predostrožnosti, grupisati svoje snage prema turskoj granici, ali će preduzeti mere i prema Jugoslaviji da bi se izbegli naročito predviđeni upadi srpskih komita«. Pošto je bio zainteresovan da ne poremeti ravnotežu između Bugarske i Turske zbog obostrane neintervencije, Hg;. ler nije zahtevao direktno učešće bugarske vojske protiv Jugoslavije, upravo zbog toga da ne bi dao ni najmanji povod Turskoj za neku **eventualni!** nepoželjnu inicijativu, ali joj je dao zadatak da bude u pripravnosti prema turskoj granici.⁶⁷"

Nemačke propagandne mere uoči napada

Načelnik nemačke Vrhovne komande (OKW) feldmaršal fon Kajtel je 28. marta izdao Direktivu i o pripremanju napada na Jugoslaviju u propagandnom smislu, kako pre tako i u toku operacija, radi razbijanja duhovnog jedinstva naroda Jugoslavije. U ovoj direktivi izneta su sledeća uputstva za uništenje i razbijanje Jugoslavije:

a) da je neprijatelj Nemačke isključivo srpska vlada koja je za račun Engleske, i pored svih dalekosežnih ustupaka i garancija dalih Jugoslaviji, izazvala rat protiv Nemačke. Budući da su Srbi bezobzirno ugnjetavali nesrpske narodnosti Jugoslavije, naročito Hrvate i Makedonce, treba prikazati da nemačka vojska ne dolazi u hrvatske, bosanske i makedonske kuće kao neprijatelj. Naprotiv, ona ih sačuva da ih srpski šovinisti ne bace na ratište, gde će bez koristi ginuti za račun engleskih interesa. Ali, ukoliko bi, pod uticajem englesko-srpske propagande, i nesrpske narodnosti pružale otpor, nemačka vojska će ga slomiti, ma gde i ma ko ga pružio:

b) da pojedine armije pripreme plakate s proglasima stanovništvu, koji će odgovarati prednjim parolama, a koje treba da budu različite prema pojedinim pokrajinama. Ovi proglašenja, koji mogu sadržati i važna naređenja stanovništvu, imaju se štampati na nemačkom, srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku, s tim da se u pojedinim okupiranim delovima Jugoslavije može dopustiti izlaženje novina pod nemačkom cenzurom, u prvom redu u Hrvatskoj. Prema tome, treba upozoriti štampu da je njen glavni zadatak da na stanovništvo deluje umirujuće:

c) da se jugoslovenske radio-stanice zauzmu neoštećene i da se preko njih daju stanovništvu razna sopštenja, da se odvraća od borbe i poziva da sačuva mir i red. Sem toga, ove stanice treba da objavljuju one vesti koje će dobijati od prijemnih stanica Nemačke novinske agencije (DNB) kod pojedinih propagandnih trupa⁶⁸

Da bi pripremlilo javnost za napad na Jugoslaviju, Gebelsovo (Goebbels Paul J.) Ministarstvo propagande je dalo uputstvo nemačkoj štampi da objavljuje napise o tome kako Srbi sistematski progone manjine, kako srpski vojnici pale nemačke kuće, kako se stvaraju koncentracioni logori za nemačke manjine i vrši njihovo maltretiranje; kako srpska vlada naoružava srpske bandite i huška plutokrate protiv Nemačke,⁶⁹ zatim da ističe antisrpsko osećanje Hrvata, kaotičnu

privrednu situaciju, teške socijalne uslove itd. I, zaista, nemačka štampa i radio su odmah otpočeli hesomučnu kampanju protiv Jugoslavije, sa težnjom da nemačkom narodu prikažu kako u Beogradu sve više dolazi do izražaja uticaj antinemačkih snaga. Nemački listovi su opširno beležili izmišljene velike izgrede protiv Nemaca, naročito u Vojvodini, daje stanje u Hrvatskoj u potpunoj suprotnosti sa događajima u Srbiji i da se tamo ispoljava otvorena naklonost prema Nemačkoj i Trojnom paktu. Međutim, sem ove ratnohuškačke kampanje, iz štampe se nisu nazirali bilo kakvi politički zaključci. Staviše, dok su se nemačke oružane snage najhitnije pripremale za napad na Jugoslaviju, predstavnik Ministarstva inostranih poslova, opunomoćeni ministar dr Smit (Schmidt Paul Karl) je na konferenciji sa predstavnicima štampe izjavljivao da žali što još nije moguće odrediti zvaničan stav o razvoju događaja u Jugoslaviji, ali daje Nemačka, pored svoje odlučnosti, rado spremna da se sva pitanja rešavaju na miroljubiv način.⁷⁰

Uporedo sa Direktivom za pripremanje vojne propagande protiv Jugoslavije, *Nemci su izdali naređenje da se pojača rad petokolonskih organizacija* (»Jupiter«, »Kulturbund« i si.), koje su odmah otpočele razbijački rad. Veliku ulogu u tom pogledu odigrala je organizacija »Jupiter«, kojoj su stavljeni na raspolaganje svi folksdojčeri sposobni za vojsku. Ova organizacija je, koristeći jako razgranatu mrežu nemačkih obaveštajnih službi, odmah počela da prikuplja obaveštajni materijal, *da naoružava folksdojčere za diverzantske akcije i da, uz pomoć domaćih izdajnika, priprema sabotažu mobilizacije i koncentracije jugoslovenskih snaga*. Oružje i materijal za diverzantske akcije i sabotaže prebacivani su preko mađarske i rumunske granice. Radi preduzimanja potrebnih mera na lim granicama 28. marta je u Mađarsku upućen šef *Nemačkog Obaveštajnog centra iz Sofije*, a u Rumuniju delegat *Nemačkog Obaveštajnog centra iz Beča*.

Sve tajne radio-stanice »Jupiter« otpočele su noću 28/29. marta neprekidno da šalju obaveštajne izveštaje o vojnim pripremama jugoslovenske vojske i da istovremeno primaju naređenja za svoj rad. Tako je *Obaveštajni centar u Beču* preneo ovoj organizaciji Geringovo naređenje da se pokuša uništenje 60 aviona tipa »Meseršmit 109«, koji se nalaze na aerodromima u Zemunu i Zagrebu, kao i ostali modeli tamo gde za to postoje mogućnosti. Isto tako je preko ovih stanica preneto i Hitlerovo naređenje da se folksdojčeri ne odzivaju pozivu jugoslovenskih vojnih vlasti. Ove stanice produžile su svoj rad i za vreme operacija.

Sve ovo jasno pokazuje koliko je bila *razgranala petokolonska mreža u Jugoslaviji* i koliko su *nemački agenti* nesmetano mogli da obavijaju rušilački rad na očigled vojnih i civilnih vlasti. Ovo rečito dokazuje i depeša stanice »Jupiter« u Zagrebu koju je 6. aprila u 0,30. časova poslala svojim naredboдавcima o tome da je specijalni izaslanik ministra inostranih poslova (dr Vezemajer) stupio u vezu sa Pavelićevim ustašama i da je uspostavio vezu sa stanicom »Jupiter«. Taj specijalni izaslanik u Zagrebu je nesmetano vodio pregovore o razbijanju Jugoslavije sve do 10. aprila, kada je sa Slavkom Kvaternikom proglasio Nezavisnu Državu Hrvatsku (NDH). Toga dana je stanica »Jupiter«, pored političkih vesti o proglašenju NDH i vesti o pobuni hrvatskih pukova, javila da konfidenti nemačkih obaveštajnih službi i dalje nesmetano obavijaju svoj rad.⁷¹

Ceste promene planova Nemačke i Italije za razbijanje Jugoslavije

Da bi našli opravdanje za svoju agresiju na Jugoslaviju, Nemci su preduzeli niz mera da narodima sila Osovine i svetskoj javnosti objasne da Nemačka uopšte nije želela niti pripremala napad na Jugoslaviju već da je na isti bila izazvana provokacijama *srpske izdajničke klike u Beogradu*, koja je zbacila vladu potpisnicu Trojnog pakta i ugrozila živote nemačkog življa u Jugoslaviji. U vezi s tim Hitler i njegovi saradnici su stalno isticali da je Nemačka, sve do 27. marta 1941, prema Jugoslaviji gajila prijateljske namere, da nije imala ratne planove za napad na Jugoslaviju i daje Hitler doneo odluku za napad posle događaja od 27. marta, u kojoj je izložen nemački operacijski plan za napad na Jugoslaviju.

Načelnik štaba Vrhovne komande nemačkih oružanih snaga (OKW) maršal Kajtel izjavio je posle rata na Nirnberškom procesu da Nemci sve do 27. marta 1941. nisu imali razrađen konkretan plan za oružanu akciju protiv Jugoslavije. Ovo je tačno samo ukoliko se to odnosi na Stab OKW, u čiju nadležnost nije uopšte spadala izrada ratnih planova, već vođenje ratnih operacija sviju vidova oružane sile. Zadatak izrade svih ratnih planova (pa i ratnog plana za napad na Jugoslaviju) pripadao je Štabu Vrhovne komande nemačke kopnene vojske na čelu sa generalom Brauhičem, koji po ovom pitanju nije dao nikakvu izjavu.

Slične izjave, da Nemci nisu ranije pripremali ovaj napad nalaze se u zvaničnim izjavama od 6. aprila od strane Hitlera, ministra inostranih poslova Ribentropa, nemačke vlade i nemačke Vrhovne komande. Mada je Nemačka 6. aprila 1941. preduzela podmukli i iznenadni napad, bez objave rata, u biltenu nemačke Vrhovne komande od ovog dana naročito se naglašava da su nemačke kopnene snage prešle u protivnapad. To najbolje pokazuje koliko poverenja treba imati u zvanične nacističke izjave. Ne bi se trebalo čuditi ako bi Nemci tvrdili da i bombardovanje Beograda i drugih gradova bez objave rata spada u protivnapad i da oni ne snose odgovornost.

Hitler i Musolini u svojim imperijalističkim planovima u periodu 1937-1940, stalno su se bavili mišlju da likvidiraju Jugoslaviju kao državu. *Pre napada na Poljsku, u razgovoru sa grofom Canom (12. VIU 1939) Hitler je savetovao da Italija iskoristi prvu povoljnu priliku i da Jugoslaviju, kao lažnog neutralca, likvidira i okupira Hrvatsku i Dalmaciju.*

S druge strane, mada je Hitler izjavio posle priključenja Austrije, u proleće 1939, da će tadašnja granica prema Jugoslaviji ostati vešta i da on želi da živi u miru i prijateljstvu sa Jugoslavijom, nemačka Vrhovna komanda kopnene vojske (koja je imala ulogu Glavnog generalštaba) izradila je već u toku 1939. plan za napad na Jugoslaviju i podelu njene teritorije, u zajednici sa Italijom, Mađarskom i Bugarskom. Jugoslovenska vlada dobila je o ovome podatke preko svoje obaveštajne službe. Sem toga, predsednik Čehoslovačke Republike dr Eduard Beneš, u proleće 1940, izvestio je kneza Pavla daje Nemačka pripremila plan za napad na Jugoslaviju u pogodnom trenutku i da će, u vezi s tim, svi jugoslovenski pokušaji da se, u političkim ustupcima Berlinu, izbegne rat s Nemačkom, pretrpeti neuspeh.⁷²

Na sastanku između Hitlera i grofa Cana (7. jula 1940 u Berlinu) definitivno je utvrđeno da Jugoslavija onakva kakva je sada neće imati pravo da

opstane u novoj Evropi, koju će stvoriti sile Osovine. U vezi s tim bili su već gotovi politički i vojni planovi za razbijanje jugoslovenske države. Međutim, Hitlerje tada smatrao da izvođenje ovih planova treba odložiti za docnije, za pogodan momenat, kada Jugoslavija bude potpuno izolovana i okružena, s tim da se njena likvidacija prvenstveno izvrši putem »beskrvne« okupacije (kao u Cehoslovačkoj). Zato je 1940. savetovao Musoliniju da nastoji da se Jugoslavija pridobije drugim sredstvima < načinima, pošto se vojne operacije na Balkanu ne mogu izvoditi pre idućeg marta. U svom pismu Musoliniju 31. decembra 1940. Hitler navodi da prema Jugoslaviji ne misli ništa preduzimati pre nego što vojni uslovi ne poboljšaju psihološke uslove za to.

Krajem 1940. Hitlerje smatrao da će pogodan momenat za beskrvnu likvidaciju Jugoslavije nastupiti tek posle pokorenja Grčke i proterivanja Britanaca sa Balkana. Do tog momenta trebalo je Jugoslaviju zavaravati lažnim obećanjima o neutralnosti, kako bi se sprečilo njeno udruživanje sa Grčkom, V. Britanijom i Turskom i obrazovanje novog Solunskog fronta. Za to vreme eksploatisaće se njena privredna bogatstva, podmuklom propagandom raspirivati razdor među njenim narodima (obećanje nezavisnosti Hrvatima, »oslobodenje« nacionalnih manjina itd.), a putem pete kolone slabiti njenu političku, moralnu i vojnu snagu i pripremiti je za lak konačan slom.

U drugoj polovini 1940. i početkom 1941. sa ulaskom nemačkih snaga u Mađarsku, Rumuniju i Bugarsku, Vrhovna komanda nemačkih kopnenih snaga (OKH) svakako je modifikirala svoj ratni plan za napad na Jugoslaviju, s obzirom da su nemačke oružane snage, usled proširenja operativne osnovice, mogle za svoj razvoj koristiti i teritoriju Mađarske, Rumunije i Bugarske. Tako je nemački ratni plan, koji je predviđao samo nemačko-italijansko sadejstvo u napadu, verovatno dobio još nekoliko varijanti, u vezi sa nemačkim prodorom u Mađarsku, Rumuniju i Bugarsku. Za ovu pretpostavku postoje mnogi dokazi.

Načelnik Štaba Vrhovne komande nemačkih kopnenih snaga (OKH) general Halder (Halder Franz) u svom dnevniku navodi da mu je šef Operativnog odeljenja njegovog štaba pukovnik Hojzinger 11. oktobra 1940. dostavio plan napada na Jugoslaviju.⁷³

Početkom 1941. knez Pavle je dobio poverljiv izveštaj da je u instrukcijama Vrhovne komadne nemačkih kopnenih snaga (koje je potpisao general Brauhič) od 28. decembra 1940. planirana okupacija Jugoslavije, s tim da su za to predviđena dva slučaja. U prvom slučaju predviđena je okupacija Srbije bez otpora, dok je drugi slučaj predviđao postupak ako Jugoslavija pruži otpor. Za ovaj poslednji slučaj izrađene su direktive, koje su bile slične onima koje su Nemci izdali posle 27. marta 1941. godine.⁷⁴

Iz Zapisnika sa konferencije koju je Hitler održao sa svojim vojnim saradnicima 27. marta 1941, videli smo daje, posle Hitlerovog izlaganja ratnog plana za napad na Jugoslaviju, vrhovni komandant kopnene vojske general Brauhič izjavio: da se plan vođe Rajha (Hitlera) slaže sa onim planom kojeg je njegov štab već ranije predvideo. Ovo jasno i nedvosmisleno pokazuje da je Štab OKH već imao gotov ratni plan za napad na Jugoslaviju.

Iz posleratnih memoara šefa Operativnog odeljenja Vrhovne komande nemačke kopnene vojske generala Hojzingera vidi se: daje on u toku gore navedene konferencije sa Hitlerom davao podatke Hitleru o potrebnoj jačini pojedinih grupa za napad i odredio vreme početka napada na osnovu svoga ranije izrađenog plana za napad na Jugoslaviju. Isto tako je feldmaršal Paulus

(koji je u proleće 1941. bio načelnik Operativnog odeljenja Vrhovne komande nemačke kopnene vojske), posle svoga povratka iz sovjetskog zarobljeništva, dao izjavu da je postojao ratni plan za napad na Jugoslaviju daleko ranije, tj. pre 27. marta 1941, što se može videti iz presude Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu 1. oktobra 1946. (*Proces des grands criminels de guerre devant le Tribunal militaire international*, Nürnberg 14. XI 1945 - 1. X 1946, XVIII), kao i iz *Documents on German Foreign Policy, D, X*, dok. 353, knjige *German Campaigns in the Balkan (Spring 1941)* izdanje Ministarstva vojske SAD, str. 25 i drugih dokumenata.

TOK NEMAČKIH VOJNIH PRIPREMA ZA NAPAD NA JUGOSLAVIJU

Na osnovu Direktive br. 25, nemačke kopnene snage i vazduhoplovstvo produžili su ubrzane pripreme kako bi se predviđeni napad mogao preduzeti što pre. Tako je Vrhovna komanda kopnene vojske 27. marta odredila snage za napad na Jugoslaviju, s tim što je za operacije iz Austrije i Mađarske predviđena 2. nemačka armija, čiji je Stab bio u Minhenu (München). Sledećeg dana, 28. marta, komandant 2. armije dobio je Pripremnu zapovest⁷⁵ za koncentraciju, sa zadatkom da što pre uspostavi borbenu gotovost štabova 51. i 52. armijskog i 46. motorizovanog korpusa i štabova 125, 132, 183. i 197. pešadijske divizije i da 2. aprila 132. i 183. divizija budu spremne za transportovanje. Zatim je načelnik štaba Vrhovne komande 29. marta izdao dopunsko naređenje uz *Hitlerovu Direktivu br. 25. za napad na Jugoslaviju*, u kojem je predviđeno sledeće:

a) Administrativne odredbe u pogledu operativnih područja, izvršnih vlasti, novčanih pitanja, rekvizicije, saobraćaja i stambenih usluga za područje koncentracije nemačkih snaga u Štajerskoj i Koruškoj, Mađarskoj, Rumuniji i Bugarskoj.

b) Da jugoslovensko područje, koje će u toku operacije posesti nemačke trupe, postaje operativno područje kopnene vojske, na kome je vrhovni komandant vojske ovlašćen da vrši izvršnu vlast, koja može da se prenese i na komandante armija.

c) Da je zvanični kurs dinara prema nemačkoj marki 20:1, s tim da je u Jugoslaviji dozvoljena upotreba samo novčanica Državne kreditne blagajne (Reichskreditkasse), koje nisu imale vrednost u Nemačkoj, već su u velikim količinama štampane samo za upotrebu na okupiranim teritorijama. Pravo štampanja ovih novčanica imale su i armije na operativnom području, s tim što je vrhovni komandant kopnene vojske dobio naređenje da ih pripremi.⁷⁸ To je, u stvari, bila moderno organizovana pljačka, jer su ove novčanice važile za sve kupovine u rekvizicije. Staviše, naređeno je da se pripadnicima nemačkih snaga, po ulasku u Jugoslaviju, mogu isplatiti zadržane prinadležnosti u tim novčanicama, kako bi im se pružila prilika za ličnu pljačku.

Na dan 30. marta pomoćnik načelnika Generalštaba kopnene vojske, general Fridrih Paulus, održao je u Beču konferenciju sa komandantima 12. i 2. armije i 1. oklopne grupe i njihovim načelnicima štabova, na kojoj su razmotreni njihovi zadaci i početni operacijski plan za napad na Jugoslaviju. Po završenoj konferenciji u Beču, general Paulus je avionom otputovao u Budimpeštu radi razgovora o učešću Mađarske u ratu protiv Jugoslavije.⁷⁷

Vrhovna komanda kopnene vojske je 30. marta izdala *Uputstvo za izvršenje strategijskog razvoja nemačkih snaga za napad na Jugoslaviju (Poduhvat 25)*, kao i *Dopunsko uputstvo za napad na Grčku (operacija »Marita«)*, u kojima su

izneti zadaci i vreme početka dejstva nemačkih snaga, kao i način sadejstva Italijana, Mađara, Bugara i Rumuna. Uputstvo za napad na Jugoslaviju u celosti glasi:

»1) I'sled promene političke situacije na Balkanu, nastale zbog jugoslovenskog vojnog puča, Jugoslavija se mora smatrati neprijateljem i u slučaju da ona uskoro da izjavu lojalnosti.

Stoga je voda Rajha i vrhovni komandant rešio da se Jugoslavija razbije Sto je moguće pre.

2) Namera Vrhovne komande kopnene vojske je: da prodre u Jugoslaviju koncentričnom operacijom, s jedne strane, sa prostora Celovec - Grac i okoline N. Kanjiže (2. armija) i s druge strane, sa prostora oko Sofije (12. armija) opštim pravcem prema Beogradu i južnije, i da poluče i uništi jugoslovensku oružanu silu, sem toga da zauzme što je moguće pre južni deo Jugoslavije radi hvatanja veze sa italijanskom Grupom armija u Albaniji i kao bazu za produženje Nemačko-italijanske ofanzive protiv Grčke.

Iz vojno-privrednih razloga važno je brzo otvaranje saobraćaja na Dunavu i zauzimanje rudnika bakra u Boru.

3) Situacija kod neprijatelja:

U severnoj Jugoslaviji treba računati sa defanzivnim držanjem neprijatelja. *Nacionalne suprotnosti n'ofu čak navesti jugoslovensko rukovodstvo da se ograniči na odbranu jezgra srpskih zemalja.* U tom slučaju mora se računati sa mnogobrojnim uzastopnim zaprečavanjima na delovima slovenačke i hrvatske teritorije.

Pretpostavlja se da će neprijatelj u južnoj Jugoslaviji obilno koristiti zaprečavanja. braniti svoju istočnu granicu i da će istovremeno pokušati da oslobodi svoje zaleđe upadom u Albaniju, u sadejstvu sa grčko-britanskim snagama. Kada nemačkim napadom - zauzimanjem glavnih komunikacija - bude razbijena povezanost jugoslovenske odbrane, treba očekivati da će se jugoslovenske trupe uporno braniti i žilavo boriti na zemljištu dokle god budu imale municije i hrane. *Nacionalno pitanje moie da igra presudnu ulogu u pogledu trajanja i upornosti ovog otpora.*

Pojedinosti o situaciji kod neprijatelja vidi u *prilogu 1.*

4) Zapovest) izdate za operaciju protiv Grčke ostaju uostalom na snazi u pogledu zauzimanja ostrva u severnom Egeju, ali je Voda Rajha zadržao pravo neredenja za izvršenje osvajanja ostrva Lemnos. Osiguranje na turskoj granici privremeno je dopušteno Bugarima. Kao oslonac pripremiće se jedna tenkovska divizija.

5) *Regulisanje vremena operacija:*

a) 5. aprila, čim budu pripremljene dovoljne snage vazduhoplovstva i vremenske prilike budu to dopuštale, vazduhoplovstvo će vršiti neprekidne danonoćne napade na jugoslovenske terenske organizacije (aerodrome) i na Beograd.

Jednovremeno - nikako ranije - počće napad 12. armije (sem Severne grupe - I. oklopne grupe) protiv Jugoslavije i Grčke.

U slučaju nepovoljnih vremenskih prilika treba osigurati da komanda armije može odgoditi napad 10 časova pre određenog vremena za vazdušni napad.

8) *Sadejstvo drugih država:*

a) Sadejstvo Italije:

2. Italijanska armija, postavljena istočno od Trsta, vezace neprijatelja pred sobom. Dalje, ona će se priključiti nastupanju naše 2. armije opštim pravcem ka jugoistoku, čim nastupanje naše 2. armije poljulja neprijateljski front ispred 2. italijanske armije. Zatim će se odrediti granična linija (demarkaciona linija između ovih armija).

Na Grčko-albanskom frontu Italijani će preci u odbranu i zatvorili i braniti najvažnije granične prelaze iz Jugoslavije u Albaniju kod Skadra (alb. Shuder ili Shodra). Kukeša (alb. Kukes), Debra i Struge.

Oficira za vezu uputiće:

12. armija italijanskoj Grupi armija u Albaniji (već naređeno),

2. armija italijanskoj 2. armiji (naređenje sledi).

b) Sadejstvo Vladarske:

Mađarska će učeslovati u napadu na Jugoslaviju i nadirace u područje severno od Save i Dunava do ušća Tise.

U tom cilju mađarsko vojno rukovodstvo namerava da otprilike do 14. aprila pripremi na granici:

- u području zapadno od Dunava 3. armija, zasad 3 brigade.
- u području između Dunava i Tise 2. armiju sa 12 brigada.
- istočno od Tise pod 2. armijom 1 brigadu.

Za operaciju koju ima da izvede, mađarsko vojno rukovodstvo se potčinilo Vrhovnoj komandi kopnene vojske. Vrhovna komanda kopnene vojske uputiće jednog opunomoćnog generalštabnog oficira kao oficira za vezu kod mađarskog vojnog rukovodstva.

Granične linije

c) Sadejstvo Rumunije:

Ne treba očekivati aktivno učešće Rumunije u napadu na Jugoslaviju, ali će Rumunija na svojoj granici sprovesti pojačano granično osiguranje. Glavni zadatak Rumunije ostaje zaštita prema Rusiji.

d) Sadejstvo Bugarske:

U slučaju da bugarske snage budu aktivno učestvovala u napadu na Jugoslaviju, sporazumeće se Vrhovna komanda 12. armije sa bugarskim vojnim rukovodstvom. Bugarske snage angažovane protiv Jugoslavije potčinice se nemačkim snagama.

9) Sadejstvo vazduhoplovstva:

Ne treba vršiti vazdušne napade na hrvatsku teritoriju, sem u slučaju da na toj teritoriji delovi jugoslovenskih trupa budu napadni ciljevi (podvukao V.T.).

Sarađivace: komanda 12. armije sa 8. vazduhoplovnim korpusom, a komanda 2. armije sa 4. vazduhoplovnom flotom

Vrhovni komandant vazduhoplovstva obezbediće dovoljnu protivavionsku odbranu Graca, Celovca. Beljaka. Leobena, kao i Beča.

fon Brauhič«⁸

Uz ovo Uputstvo dostavljen je *Prilog 1* sa podacima o jugoslovenskim, a *Prilog 2* o nemačkim snagama.

U *prilogu J* navedeni su podaci o jačini snaga i stanju mobilizacije, o primenjenim pripremama za vođenje gerilskog rata i o dobroj obučenosti jugoslovenskih odbrambenih organizacija (sokoli, četnici i dr.), koje su već naoružane kao pešadija, ali bez teškog naoružanja. U pogledu borbene vrednosti jugoslovenske oružane sile u Uputstvu se navodi sledeće:

» . Obuka je u zaostatku. Naročito je zanemarena obuka u ratnoj službi, kao i sadejstvo rodova oružja u višim jedinicama. Najbolje su obučene srpske planinske trupe. Oficirski kor se sastoji od prestarelog generaliteta. Generalštaba koji je obučeni šematski po francuskom uzoru i trupnih oficira, doduše vojnički dobro obdarenih, ali rdavo obučenih. Vojnici su kao pojedinačni borci dobri. Oni su hrabri, žilavi i bez prohteva, ali su osetljivi prema modernom teškom oružju i vazdušnim napadima. (Konstacija da su oficiri i generalitet bili obučeni šematski po francuskom uzoru nije tačna. To se moglo govoriti do 1937 tj. do izdavanja Nove ratne službe koja je izrađena na osnovi ratnih službi i borbenih pravila svih evropskih armija, a ratna doktrina se od 1939. godine prilagođavala ratnim događajima, posebno na evropskom ratištu, poklanjajući pažnju prvenstveno odbrani od oklopnih i me orizovanih jedinica, noćnim marševima i dejstvima. kao i rušenjima i zaprečavanju).

Vazduhoplovstvo je još slabo razvijeno (sada ima oko 300 upotrebljivih i 700 zastarelih mašina). Borbenih jedinica ima samo mali broj.

Sažeto se može reci daje jugoslovenska armija sposobna da vodi ofanzivan rat u najboljem slučaju samo protiv ravnog neprijatelja. Jugoslovenski, naročito srpski, vojnici boriće se hrabro, primajući često i borbu prsa u prsa. Ali protiv nemačkih trupa jugoslovenska armija će brzo podleći«⁷⁹

U *Prilogu 2* iznei je sastav nemačke 12. i 2. armije, koje učestvuju u napadu na Jugoslaviju, i to:

- a) 12. armija:
- Štabovi: 1. oklopne grupe, 14. 40. i 41. motorizovanog korpusa. 11. 30. i 50. armijskog korpusa i 18. brdskog armijskog korpusa;
 - 5 oklopnih divizija (2. 5, 9, 11. i 16.);
 - 2 motorizovane divizije (60. i SS »Das Rajh«);
 - 8 pešadijskih divizija (46, 50, 72. 73. 76. 164, 198. i 294);
 - 3 brdske divizije (4, 5. i 6);
 - samostalne jedinice: pola motorizovane SS divizije »Adolf Hitler«, 2 motorizovana puka (»Grosdojčland« i »Gering«); 125. pešadijski puk i bugarske jedinice.
- b) 2. armija:
- Štabovi: 46. motorizovanog armijskog korpusa. 51. i 52. armijskog korpusa i 49. brdskog armijskog korpusa;
 - 2 oklopne divizije (8. i 14.);
 - 1 motorizovana divizija (16)
 - 6 pešadijskih divizija (79, 125, 132. 169. 183. i 197.); 1 brdska divizija (1).⁸⁰

Pored gore navedenih jedinica, Vrhovna komanda kopnene vojske je naknadno naredila da se 2. armiji dodeli i 101. laka divizija⁸¹ i da se, počev od 14. aprila, na prostoriju oko Beča koncentrišu: 100. laka, 20. motorizovana i 4, 12. i 19. oklopna divizija, s tim da se u slučaju potrebe prebace na Balkan kao rezerva Vrhovne komande kopnene vojske.⁸² Sem toga, naredeno je komandantu 18. korpusne oblasti, čiji se Stab nalazio u Salcburgu, da privremeno obezbedi granični front prema Jugoslaviji. Za ovo su upotrebljene granične jedinice 195. graničnog odseka (Stab u Gracu) i 14. graničnog odseka (Stab u Celovcu), sa ukupno 17 graničnih i 8 pionirskih četa, kao i mobilisane jedinice dopunske vojske (19 brdskih dopunskih četa. 3 protivtenkovske dopunske čete i 1 teška dopunska haubička baterija), koje su imale biti odmah spremne za dejstvo. Sve ove granične i dopunske jedinice su 30. marta privremeno stajljene pod komandu 538. divizije.

Vrhovna komanda oružanih snaga naredila je Vrhovnom komandantu vazduhoplovstva da iz sastava 11. vazduhoplovnog korpusa⁸³ iz severozapadne Nemačke prebaci u Rumuniju 22. pešadijsku vazdušnodesantnu diviziju, da bi je 12. armija upotrebila na pravcu Niš - Beograd.⁸⁴

Radi zauzimanja i osiguranja Đerdapa, naredeno je nemačkoj Vojnoj misiji u Rumuniji da u rejonu Turnu-Severina (ant. Dobreta) od pionira, artiljerije i delova vazduhoplovstva formira Đerdapski odred, koji će biti stavljen pod komandu 12. armije i stupiti u akciju odmah u početku napada. On je imao zadatak da, u sadejstvu sa rumunskim jedinicama, organizuje odbranu od monitora, sprečava potapanje brodova i uklanja ploveće mine. Đerdapskom odred, 12. i 2. armiji dodeljena je i po jedna četa 800. puka »Brandenburg« za specijalnu upotrebu.⁸⁵

Prema tome, Nemci su za operacije na Balkanu odredili 13 viših operativnih štabova, 36 i po divizija i tri samostalna puka, računajući tu i rezervu Vrhovne komande kopnenih snaga, od kojih su priveli na koncentracijske prostorije jedan štab armije, pet štabova armijskih korpusa sa armijskim i korpusnim jedinicama (teška artiljerija, pionirske jedinice i jedinice za vezu), osamnaest divizija i dva samostalna puka. Od ovih divizija pet se nalazilo u Francuskoj (4 oklopne u jedna brdska), jedna oklopna na graničnom pojasu prema Sovjetskom Savezu i dvanaest pešadijskih u Nemačkoj.

Da bi operacije protiv Sovjetskog Saveza mogle da otpočnu u predviđenom roku *faktor vreme bio je za Nemce od presudnog značaja*. Stoga je i koncentraciju ovih snaga, prema početnom operacijskom planu Vrhovne komande, trebalo izvršiti što je moguće pre.

Za koncentraciju 2. armije trebalo je određene snage prebaciti na prostoriju Grac-Celovec i Nad Kanjiža (Nagu Kanizsa) u zapadnoj Mađarskoj. Njihovo transportovanje do Beča nije pričinjalo velikih teškoća, jer kroz Nemačku u tom pravcu vode železničke pruge velikog kapaciteta. Međutim, pruge za dalje transportovanje i iskrcavanje južno od Alpa, do Graca i zapadno, nisu bile dovoljne, jer je jedino pruga Beč - Bruck (Bruck) - Grac većeg kapaciteta. Stoga su se neki delovi morali iskrcavati oko Beča i Salcburga i dalje upućivati peške. Slično je bilo i sa koncentracijom snaga u okolini Nad Kanjiže, tako daje samo jedan mali deo snaga (delovi na guseničarima) prevožen železnicom, dok su ostali motorizovani delovi marševanjem upućivani na koncentracijsku prostoriju. To je svakako usporavalo koncentraciju, ali su se Nemci ipak snašli na taj način što su najpre upućivali borbene, a zatim pozadnje ešelone. Oni su i kasnije ovakvu improvizovanu meru često primenjivali na Istočnom frontu - kada bi na pojedinim delovima fronta došli u ozbiljnu krizu.

Drukčije je bilo sa 12. armijom, pošto je u Bugarskoj imala znatne snage, koje su mogle da se angažuju za napad na Grčku i za napad na Jugoslaviju - u dva divergentna pravca. Za napad u pravcu Niša i Beograda mogle su se u prvom redu upotrebiti oklopne jedinice i pešadijske divizije iz *drugog ešelonu* Štab Prve oklopne grupe mogao je da preuzme komandu nad ovim snagama, samo je za njihovo pregrupisanje bilo potrebno nekoliko dana. Od novih snaga trebalo joj je kod Temišvara dodeliti jedan štab korpusa sa jednom motorizovanom divizijom i dva samostalna puka, da bi kasnije, zajedno sa 12. i 2. armijom, izvršila koncentričan napad na Beograd. Zatim je trebalo privući 22. vazdušno-desantnu diviziju, ali je i bez nje napad mogao da otpočne. *Ako je za pripreme za napad kompletnih jedinica 12. armije bilo potrebno 9 dana (od 27. marta do 6. aprila, a 2. armiji 15 dana (od 27. marta do 12. aprila) onda se može uočiti koliko je bilo potrebno vremena jugoslovenskoj vojsci da se mobilise, koncentriše i izvrši strategijski razvoj prema ratnom planu R-4H.*

Prema raspoloživom vremenu za koncentraciju na pojedinim glavnim pravcima napada, nemačko vrhovno rukovodstvo je odredilo i vremenski rok operacija. Sem toga odlučeno je da pojedine napadne grupe ne sačekaju koncentraciju svih snaga, već da krenu u napad čim im pristignu dovoljno jake snage za postignuće prvih operacijskih ciljeva, s tim da se ostali delovi uvode u borbu po njihovom pristizanju. Ovo počesno uvođenje snaga u borbu Nemci su mogli rizikovati zato što su pravilno procenili da se nespremna, nemobilisana i nekoncentrisana jugoslovenska vojska, podrivena petokolonaštvom, neće moći odupreti moćnoj nemačkoj ratnoj tehnici.

Osnovna ideja vođe Rajha za napad na Jugoslaviju i Grčku

Vrhovna komanda nemačke oružane sile (Glavni stan Vođe Rajha) je 31. marta 1941. godine sa pov. br. 44406 poslala sledeću depešu Vrhovnom komandantu suvozemne vojske i Vrhovnom komandantu vazduhoplovstva:

»Voda Kaiha je naredio sledeće:

- 1) Početak Balkanske operacije treba predvideti ovako:
 - 5 IV Napad »Marita«.
 - Udar ka Skoplju.
 - Napad vazduhoplovstva sa svim za to podesnim snagama na jugostovensku terensku organizaciju i na Beograd. (Vrhovna kda vazduhoplovstva odrediće vreme).
 - 8 IV Udar ka Nišu.
 - 12 IV Udar sa područja Graca sa snagama kojima se dotad bude raspolagalo.
- 2) Udarnu grupu ka Skoplju koja je važna radi brzog rasterećenja italijanskog istočnog boka u Albaniji - i radi osiguranja njenog severnog boka - pojačati (SS »A. H.«, čija docnija upotreba može doći u obzir u Tenkovskoj grupi I).
- 3) Radi pojačanja udarne grupe ka Nišu biće XX divizija privremeno potčinjena suvozemnoj vojsci. Privođenje će izvršiti Vrhovna komanda vazduhoplovstva. O pojedinostima sporazumeće se vrhovne komande.
- 4) Svim sredstvima pojačati mere za zaštitu Dunava protiv potapanja brodova, plovniha itd. U tu svrhu, po potrebi, privući snage Saveznika. Skreće se pažnja na mogućnost zauzimanja važnih objekata u početku operacija.⁸⁶

Ovoga dana je odlučeno da operacijama 2. i 12. armije rukovodi lično vrhovni komandant kopnenih snaga, generalfeldmaršal Brauhič, sa istaknutog komandnog mesta u Viner Nojštatu (Wiener Neustadt - Bečko Novo Mesto), gde je stigao sa delom Operativnog odeljenja. Vrhovni komandant vazduhoplovstva rajhsmaršal Gering obrazovao je svoje istaknuto komandno mesto na Semeringu (Semmering) jugozapadno od Viner Nojštata. Radi važnosti i brzine izvođenja balkanskih operacija i eventualne lične intervencije i Hitlerje sa svojim najužim saradnicima i jednim ešelonom Operativnog odeljenja, 11. aprila uveče, stigao u malu železničku stanicu Tauhen - Sauerok (50 km istočno od Graca na sporednoj pruzi), gde je pored tunela obrazovao svoj istaknuti štab.

Operacijske zapovesti komandanata Flote 4 i 12. i 2. armije

Na osnovi naređenja vođe Rajha Komanda 4. vazdušne flote (Flota 4) izdala je istog dana zapovest za napad na Beograd (operacija »Kazna«) koja se daje u *Prilogu 14*.

Na osnovu napred iznetih naređenja komandant 2. i 12. nemačke armije su od 2-4. aprila izdali svoje operacijske zapovesti za napad na Jugoslaviju.

*Operacijska zapovest komandanta 12. armije*⁸⁷ br. 4 od 2. aprila glasi:

- 1) Razvoj političke situacije doveo je do odluke da se Jugoslavija pokori, a istovremeno će se izvršiti napad i na Grčku.
- 2) Napad na Jugoslaviju izvođenje se sa bugarske i rumunske teritorije (12. armija) sa jugoistočne, a sa nemačke i susedne mađarske teritorije (2. armija), sa severoistočne strane. Pitanje sadejstva italijanskih i mađarskih snaga zasad nije još raščišćeno.
- 3) Neprijatelj:
 - a) *Grčka*:
Grci ce se, uzdajući se u englesku i jugoslovensku pomoć, verovatno odlučno odupreti nemačkom napadu. Prvi jači otpor može se očekivati na odseku Mesta i na utvrđenoj liniji (Metaksasova linija) koja je isturena do same bugarske granice.

Izgleda daje planirano postepeno odstupanje iz istočne Makedonije u jugozapadnom pravcu. Ali se pri tome mora računati sa žilavim otporom na Strumskom odseku, a sa odsudnom odbranom najdocnije na položaju - posednutom i od engleskih trupa - na planinskom grebenu, na opštoj liniji: Kajmakčalan - Voden - Veria - Katerini.

Grčke snage: Na Metaksasovoj liniji nalaze se 4 divizije (18, 12. 7. i 14). Otprilike dve divizije i jedna novoformirana brza brigada nalaze se na prostoru severno i severoistočno od Soluna. Pretpostavlja se da su delovi istih na Strumskom odseku.

Javljeno je da se na prostoriji Voden - Katerini nalaze delovi rezervne divizije.

Petnaest grčkih divizija vezano je na Albanskom frontu. Dve rezervne divizije nalaze se u formiranju (Atina i Peloponez); treba da otpočne formiranje još dve divizije u južnoj Grčkoj.

Britanske snage: oko tri motorizovane divizije, od kojih verovatno jedna oklopna divizija, izbile su sa svojim prednjim delovima u predeo Veria - Voden; glavnina je koncentrisana na prostoriji Katerini - Kožani - Larisa; delovi se nalaze još oko Atine. Javljeno je da se tamo iskrcavaju druge trupe.

Jačina snaga koje se nalaze na ostrvima nije poznata. Potvrđeno je da su posednuti Tassos, Lemnos i Lezbos; nije utvrđeno da li su izgrađeni kao uporišta.

b) *Jugoslavija:*

Verovatno je da će Jugoslavija težiti svim silama da spreči nemački prodor ka Italijanskom frontu u Albaniji i da održi vezu sa englesko-grčkim snagama

Radi toga su na jugoistoku Jugoslavije koncentrisane pretežno aktivne trupe, koje će se nesumnjivo od samog početka uporno boriti, a najdocnije iza Morave i Vardara odsudno braniti. Sem toga mora se računati s tim da će jugoslovenske snage, možda ojačane engleskim motorizovanim trupama, prodirati u Albaniju, u bok u pozadinu Italijana.

Potpuna mobilizacija treba da se izvrši od 3. aprila. Pošto su Treća i Peta armija ranije mobilisane, mora se pretpostaviti da su iste potpuno spremne. Treća armija je naknadno pojačana najmanje sa jednom konjičkom brigadom, jednim teškim artiljerijskim divizionom (verovatno armijske artiljerije) i jednim tenkovskim bataljonom. Javljeno je, ali dosad nije potvrđeno, da su prebačene na jug Drinska divizija (Prva armija), Sumadijska divizija (Peta armija) i Timočka divizija (Peta armija).

Prema tome, u najboljem slučaju, Treća armija, u južnoj Srbiji (Makedoniji), raspolaže sa: 3 pešadijske divizije, 9 mešovitih brigada, dalje: 1 konjičkom brigadom i 1 tenkovskim bataljonom, tj, ukupno: oko 21 puk većinom aktivnih trupa. Peta armija raspolaže sa oko: 5 pešadijskih divizija, 1 konjičkom divizijom i 1 tenkovskim bataljonom

Na bugarskoj i rumunskoj granici izrađuju se poljska utvrđenja. U blizini granice mora se računati sa pripremama za rušenje i drumskim preprekama. Javljeno je da na rumunskoj granici ima minskih polja.

c) *Vazduhoplovstvo:*

a) *Grčka:*

Ne može se konstalovati neko znatnije pojačanje engleske avijacije na kopnu. Sada se može računati sa oko 220 aviona. Jačina engleske avijacije na ostrvima, naročito na Kritu, nije poznata.

b) *Jugoslavija:*

Jugoslovensko vazduhoplovstvo vredno je pažnje lisled njegovih razgranatih, dobro izvežbanih terenskih organizacija i mnogih aerodroma kojima raspolaže, na koje su već pre dužeg vremena prebačene njegove letачke jedinice, malo je verovatno da će se moći jugoslovensko vazduhoplovstvo razbiti već prvog dana. U upotrebi su nemački, jugoslovenski i ruski tipovi aviona. Uglavnom, mora se računati s tim da će avioni na planinskom i ispresecanom zemljištu vršiti napade u niskom letu.

c) *Turska:*

Zasad nije verovatno da će Turska aktivno intervenisati iz Irakije. Tamošnje snage (oko 28 divizija) nepromenjene. Dosad nije potvrđena pojava engleskih trupa.

4) 12. armija - vidi priloženu kartu o situaciji (prilog I) napada X - dana iznenada preko jugoslovensko-bugarske granice od Custendila do zapadno od Petrića, kao i preko grčko-bugarske granice i razbija neprijateljske snage koje se nalaze u južnoj Srbiji (Makedoniji) i Trakiji. Cilj je ovog napada da se što brže prodre do albanske granice zapadno od Skoplja,

preko Vardara na liniju Voden - Veria, do Soluna, i na severnu obalu Egejskog mora, i na taj način stvore uslovi za uništenje jugoslovenskih i grčko-engleskih neprijateljskih trupa koje će tada biti razdvojene.

Dalji je zadatak 12. armije da sa 1. oklopnom grupom B-dana sa prostorijske severozapadno od Sofije, C-dana iz zapadnog dela Rumunije (okolina Temišvara), koncentrično nadire opštim pravcem ka Beogradu radi razbijanja neprijateljskih snaga koje se nalaze kod Niša i Kruševca, kao i onih severoistočno od Beograda, brzog zauzimanja glavnog grada Srbije, i otvaranja železničke pruge i drumova Beograd - Niš - Sofija, kao i Dunava, za Nemačku upotrebu.

5) U tom cilju naređujem:

a) 40. armijski korpus polazi u napad iznenadno X-dana sa prostorijske Custendil - Gornja Džumaja i prodire preko Kumanova - Štipa ka Skoplju. sa težištem duž drumova Custendil - Skoplje.

Glavno je pri tom da se srpske jedinice, koje se nalaze na prostorijski Kumanovo - Skoplje - Štip, koncentracijom svih snaga brzo potuku, Skoplje što pre zauzme, a potom odmah produži prodiranje do albanske granice opštim pravcem Prizren - Tetovo radi blagovremenog sprečavanja dejstva delova jugoslovenske vojske na severno krilo (talijanskog fronta u Albaniji).

U samom početku preduzeti mere da se stepenastim rasporedom po dubini i čestim izvidenjem spreči ugrožavanje otkrivenih bokova.

Od razvoja situacije zavisice da li će se 40. armijski korpus dočnije moći upotrebiti za operacije protiv Grčke.

b) 18. armijski korpus otvara X-dana prepadom Rupelski prevoj razbija svojim, na zapadnom krilu jako prikupljenim snagama, grčku graničnu odbranu i prodire što je brže moguće brzim jedinicama (2. oklopnom divizijom ud.), šireći se zapadno od Dojranskog jezera ka Solunu, kao i preko Vardara ka liniji Voden (ovde težište) - Veria. Važno je da se zaštiti bok u pravcu Štipa.

Treba iskoristiti povoljne prilike da se spreči plansko organizovanje grčko-engleskog fronta između Olimpa i brdskog predela Vodena.

U cilju brzog ovladavanja prelazom preko Sirume, kao i zaštite boka i pozadine, treba 72. diviziju uputiti na Serez: delove ove divizije treba isturiti na liniju Drama - Kavala.

ci Prvi zadatak 30. armijskog korpusa jeste da X-dana podre što brže na liniju: Ksanti - Gumuljina (Komotina) i da, upućivanjem motorizovanih snaga napred, brzo zauzme i osigura pristanišne gradove Kara Agač i Dede Agač.

Zatim, 30. armijski korpus, sa jako prikupljenim svojim snagama, bez gubljenja vremena, ima da ovlada prelazom na odseku Meste i da napada dalje pravcem preko Kavale na Solun.

Demarkacionu liniju na tursko-grčkoj granici nemačke trupe ne smeju prekoračiti bez naređenja armije (vidi armijsku zapovest br. 3).

Bugarskim trupama zabranjeno je nastupanje na područje severno od drumova Ortokaj - Dimotika

Postoji namera da se prepadom posednu ostrva Tasos, Samotraki, a u datoj situaciji i Lemnos, pod komandom 30. armijskog korpusa, u sadejstvu sa 8. vazduhoplovnim korpusom, kao i sa vazduhoplovnim desantnim trupama i snagama Ratne mornarice, određenim za to; zapovest za izvršenje sleduje.

d) Prva oklopna grupa napada iznenadno B-dana sa prostorijske severozapadno od Sofije preko srpsko-bugarske granice, razbija neprijateljsku grupu koja se nalazi na prostoru Pirota (ovde težište) - Leskovac i probija se što je brže moguće ka Nišu i Kruševcu.

Odavde se napad ima produžiti koncentrično ka Beogradu sa 41. armijskim korpusom, koji C-dana otpočinje nadiranje od Temišvara, radi što je moguće bržeg zauzimanja glavnog grada Jugoslavije i otvaranja železničke pruge i drumova Beograd - Niš - Sofija za Nemačku upotrebu.

e) 16. oklopna divizija - potčinjena neposredno armiji - biće u pripravnosti na prostoru Stara Zagora - Jambol - Sliven, da bi, u najlesnjoj saradnji sa bugarskim snagama koje se tamo nalaze, odbila eventualni turski napad na Bugarsku. Liniju: Trnovo na Marici (Simeonograd) - Jambol - Burgas nemačke trupe ne smeju do daljeg naređenja ni preletati ni prekoračiti.

6) Granične linije:

- a) Između 1. oklopne grupe i 40. armijskog korpusa: Sofija - Leva Reka (mesta pripadaju 1. oklopnoj grupi) - Ristovac (pripada 40. armijskom korpusu).
- b) Između 40 i 18 armijskog korpusa: Razlog - Simitli - Krivolak (južno od Štipa) - Bitolj (mesta pripadaju 40. armijskom korpusu)
- c) Između 18 i 30. armijskog korpusa (za prvu fazu): Plovdiv - Kavala - Atos (sva mesta pripadaju 30. korpusu).
- d) Između 30. armijskog korpusa i 16. oklopne divizije: Stara Zagora (16. oklopna divizija) - Harmanli (30) - Jedrene (16. oklopna divizija).

7) Armijske rezerve:

- a) 50. korpus sa potčinjenom 46. divizijom ima najpre da stigne drumom Karlovo - Plovdiv na prostor Pazardžika. da bi odatle, prema situaciji, bio upućen u pravcu Samokova ili Razloga
- b) II armijski korpus dovešće drumom Pleven - Lukovit - Botevgrad 76. diviziju, pozadi nje 196. diviziju, celom najpre na prostor Novoselci (istočno od Sofije) Postoji namera za dalje upućivanje preko Samokova - Dupnice u dolinu Strume.
- c) 60. pešadijska divizija (motorizovana) primaći će se X-dana drumu Pazardžik - Ihtiman - Samokov čelom do predela Dupnice i bice na raspolaganju armije. Nameravano je angažovanje već prema situaciji, ili kod I. oklopne grupe ili kod 40. armijskog korpusa.

8) Zadatak Vojne misije:

- a) obezbeđenje Đerdapa i artiljerijom,
- b) zaštita od monitora i plovnih mina na Dunavu.

Bugarska vojska:

Bugarske oružane snage vršiče mobilizaciju novih snaga i pojačace prvenstveno svoju zaštitu prema Turskoj. Iz političkih razloga bugarska oružana sila. do daljeg, neće prekoračiti grčku odnosno jugoslovensku granicu ni posle prelaska 12. armije,

Po prelazu granice bugarski oficiri za vezu kod 12. armije, kao i obratno, nemački oficiri za vezu kod bugarske oružane sile. vrtiče se u svoje komande.

10) 8. vazduhoplovni korpus potpomagace, u saradnji sa komandom 12. armije, najpre napad 18. armijskog korpusa - prvenstveno u cilju otvaranja Rupelskog prevoja, potom napad 40. armijskog korpusa sa težištem njegovog probijanja duž druma Custendil - Skoplje. Dalja njegova upotreba nameravana je. prema razvoju situacije, kod 18. odnosno 40. armijskog korpusa a delovima i kod I. oklopne grupe.

Detaljnu upotrebu pripremiće. u najtešnjoj saradnji, komandam 18 i 40. armijskog korpusa i 8. vazduhoplovni korpus.

Dalji zadatak 8. vazduhoplovnog korpusa da u okviru 4. vazdušne flote, po izvršenom izviđanju, što pre napadne jugoslovenske terenske organizacije (aerodrome) i da svojim napadima na Skoplje i Solun prekine tamošnje željezničke pruge

Granicu bombardovanja unazad, kao i liniju sa koje ce se pokazivati av ionski znaci raspoznavanja (zastave sa kukastim krstom), naređivaće komandanti korpusa za svoje odseke.

Italijansko vazduhoplovstvo. za vreme angažovanja Nemačkog vazduhoplovstva. u saradnji sa 10. i 8. vazduhoplovnim korpusom, štitiće napade oba korpusa.

11) Ralna mornarica: Vidi prilog 2.

12) Izviđanja:

I. oklopna grupa, odnosno 40, 18. i 30. armijski korpus otpočinju X-dana u Y-časova izviđanje na svojim rejonima dejstva do linije Beograd - Priština - Skoplje - Voden - Katarini - sev. obala Egejskog mora. Težište za I. oklopnu grupu prostor Niš - Kruševac. za 40 armijski korpus pravac Skoplje, za 18. armijski Korpus Voden - Solun. 30. armijski korpus Kavala.

Zamoljen je 8. vazduhoplovni korpus da vrši osrnatranja prostora južne Srbije i severne Grčke (drumove i železnice).

Uglavnom, stvar je u tome da se što pre utvrdi da li Srbi dovlače i druge snage iz sev. Jugoslavije u pravcu Skoplja, da li engleske snage ulaze u južni deo Jugoslavije, i da li Grci svoje snage iz Albanije ili iz unutrašnjosti Grčke prebacuju u pravcu Voden - Solun, ili evakušu istočnu Makedoniju.

Dalje je važno da se brzo ustanove eventualni neprijateljski desanti na severnoj obali Egejskog mora.

U ostalom vidi posebna naređenja za izvidanje.

13) Vazдушna zaštita: Vidi prilog 3.

14) Pioniri: Vidi prilog 4.

15) Drumovi i saobraćaj: Vidi prilog 5.

16) Veze: Vidi prilog 6.

17) Privreda:

U interesu opšteg ratovanja očekujemo od svih trupnih delova da na posednutim teritorijama ne diraju privredu, a naročito zatečene zalihe svih vrsta (na primer duvan, vino). Zalihe, biroi, laboratorije i druga osetljiva privredna postrojenja moraju se po potrebi osigurati.

18) Od presudne je važnosti da se operativne namere drže u tajnosti. »Osnovna zapovest vođe Rajha« ima se ponovo saopštiti svima oficirima, službenicima, podoficirima i vojnicima.

Naročito treba, što je moguće duže, držati u tajnosti određeno vreme (dan i čas) za početak napada.

Prikupljanje svih podataka mora se izvršiti sa najvećom oprežnošću (po potrebi u bugarskim uniformama).

19) Skreće se naročita pažnja na potrebu što jačeg obezbeđenja pozadnjih veza, veštačkih objekata itd. protiv sabotaže i ustanika (naročito u Srbiji). Nosiocce izveštaja, kurira itd. ne slati same, zarobljenike u odgovarajućoj meri čuvati stražama

20) Komandna mesta (karta 1:100.000. V posebno izdanje):

Komande 12. armije	Samokov
I. oklopne grupe	Banja
40. armijskog korpusa	Čustendil
18.	momentalno Sv. Vrač, od X-dana Marinoj>ol.
30.	Krdžali, X-dana Makaz (36 km južno od Krdžalija).
14.	Gornja Banja (5 km zap. od Sofije).
II.	Pleven
50.	Botevgrad
41.	Temišvar
16. okloDne divizije	Stara Zagora
60. pešadijske divizije	Plovdi\
(motorizovane)	

21) Izveštavanje: Vidi prilog 7.

Vrhovni komandant 12. armije
List, general-feldmaršal⁸⁸

Komanda 12. artnije izdala je sledeće naređenje o poičinjavanju jedinica:

- I oklopnoj grupi: 14. armijski korpus sa 5. i II oklopnom divizijom, 294. divizija, 4 brdska divizija, 41. armijski korpus sa divizijom SS »Das Rajh«, pešadijski puk »Gros Dojčland« i puk »Gering«.

- 40. armijskom korpusu: 9. oklopna divizija, divizija SS »Adolf Hitler« i 73. pešadijska divizija:

- 18. armijskom korpusu: 5. i 6. brdska divizija. 125. pešadijski puk. 72. divizija i 2. oklopna divizija;
- 30. armijskom korpusu: 164. i 50. pešadijska divizija;
- armijska rezerva: 60. pešadijska (moto) divizija i 16. oklopna divizija.⁸³

U izvodu iz Zapovesti br. 4. dati su sledeći pravci dejstva:

40. armijski korpus: pravac Stip - Skoplje i dalje Prizren-Tetovo; 18. armijski korpus: pravac Dojran-Solun; 30. armijski korpus pravac: Gomuljina-Kavala-Solun; I. oklopna grupa pravac: N'is-Kuršumlja i dalje koncentrični napad skupa sa 41. armijskim korpusom na Beograd; 16. oklopna divizija obezbeđuje levo krilo prema Turskoj. U rezervi: 50. armijski korpus sa 46. pešadijskom divizijom, 11. armijski korpus sa 76. i 198. divizijom i 60. pešadijskom divizijom; 8. vazduhoplovni korpus podržava napore 18. a potom 40. armijskog korpusa i 1. oklopnu grupu i napadima na Skoplje i Solun razara železničke komunikacije.⁸⁰

Procena situacije i odluka komandanta nemačke 2. armije

U Beču je 29. marta 1941. godine, pod rukovodstvom generala Paulusa, održana prva konferencija o nameravanim opštim operacijama protiv Jugoslavije. Učestvovali su komandanti obe armije: general feldmaršal List i general-pukovnik fon Vajks (Weichs Mahimilian) i komandant 1. oklopne grupe general-pukovnik fon Klajst (Kleist Evald von). Sem toga bili su prisutni načelnici štabova: generalštabni pukovnici fon Vielehen (Witzleben) i Cajcler (Zeitzler).

U podne 30. marta 1941. komandant i načelnik Štaba nemačke 2. armije vratili su se ponovo u Minhen (München).

Na osnovu razmatranja celokupnih operacija protivu Jugoslavije, izvršenog 29. 3. 41. u Beču, *Komanda 2. armije* 30. marta došla je do sledećeg zaključka:

»U okviru celokupnih operacija protivu Jugoslavije, armija ima zadatak da nastupa između tokova rek. Save i Drave, da brzim jedinicama prodre u područje zapadno Beograda i da u vezi sa Tenkovskom grupom 1.12. armija uništi neprijateljske snage u severnoj Jugoslaviji, dok bi pešadijski korpus imao najpre da zauzme brežuljkasto zemljište oko Zagreba, da bi dalje, već prema situaciji, sledovao brzim jedinicama ili napao neprijatelja preko Save u jugozapadnom pravcu. Uporedi karte: Plan za razvoj i operacije protivu Jugoslavije.

Prema dosadašnjim podacima o neprijatelju, u oblasti Ljubljane - Zagreb moralo bi se računati sa 4. jugoslov. armijom jačine od oko 3 pešad. divizije, 2 rezerv. divizije, 1 konjičkom divizijom i 4 brigade. O 2. jugoslov. armiji koja se verovatno nalazi u prostoru Sarajeva, ništa bliže nije poznato.

Pri nastupanju desnog krila 2. armije duž Save, prirodno je da će otvoreni južni bok morati da postaje sve dublji, a time će se uvećavati opasnost, tako da će jugoslovenske snage ovde izvršiti napad. Ovo je dovelo do razmišljanja da se desno krilo armije (49. arm. korpus) po dubini stepenasto rasporedi te da mu se dodeli i zadatak zaštite boka armije. Privođenje daljih snaga iza 49. arm. korpusa uzeto je u razmatranje.

U cilju i na levom krilu armija zemljište igra presudnu ulogu, s jedne strane zbog planina, a sa druge zbog rečnih tokova Mure i Save. Razmišljanja su pokazala da se zapadno od Mure još u početku treba da angažuje jedna jaka grupa, tako da ona samo jedan odsek »Dravu« treba da savlada i time pregazi odbranbene položaje preko Drave. Ovim bi takode trebalo da bude olakšano nastupanje snaga koje su zbog nedostatka prostora angažovane istočno od Mure i koje kasnije treba da pređu Dravu.

Na levom krilu armije, kod 46. molorizovanog korpusa, koji se sada tamo koncentriše, vladaju teške okolnosti koje se sastoje u savladivanju dvaju rečnih odseka Mure i Drave. To navodi na pomisao da se 4e. arm. korpus angažuje iz okoline Nad-Kanjiza ka Koprivici, da bi na ovaj način imao da savladuje samo jedan rečni otek. Ali zbog nedostatka bilo kakvih puteva koji izvode na Dravu, mogućnosti prelaza kod Legrada su nepovoljni, te se ova mogućnost mora da odbaci. Angažovanje glavnih snaga korpusa na prelazu kod Barća imalo bi doduše veliku prednost, jer brzo vodi brze jedinice u oblast predviđenu njihovim zadat-

kum. Ali ovu bi ipak dovelo do toga, da bi korpus još u početku morao da izgubi vezu sa armijom.

Stoga je *Komanda 2. armije odlučila:*

»12.4. 1941. godine u X-časova 2. armija u 3 grupe prelazi granicu i osvaja prelaze preko Drave. Zatim nastupa između Save i Drave u jugoistočnom pravcu, uništava neprijateljske snage na koje nailazi i brzim jedinicama probija se u područje zapadno od Beograda. Pešadijske jedinice najpre zauzimaju brežuljkasto zemljište s obeju strana i severno-istočno Zagreba i tada, već prema situaciji, sledeju brzim jedinicama i napadaju neprijatelja preko Save u jugozapadnom pravcu. Stoga je od osobitog značaja što ranije zauzimanje prelaza preko Save...«

Kasnije, usled izmenjene situacije i naknadnih direktiva primljenih od OKH. Štab 2. armije izdao je sledeću *Zapovest za početak operacija:*

• Armija napada 6. 4 u tri grupe između Save i Drave, izbija u rejon Beograda, a pešadijski korpusi zauzimanjem brdskih predela oko Zagreba stvaraju uslove /a prodor brzih jedinica ka Sarajevu. Vremenski razvoj operacija; 6. 4 napad avijacije i 12. armije na Jugoslaviju i Grčku; 8. 4. napada Severna grupa pravcem Niš - Beograd, a 12. 4. napada 2. armija.

Organizacija napada: Napad se izvodi u tri kolone: prva: 49. armijski korpus sa 1. brdskom divizijom; druga: 51. armijski korpus sa 132. i 183. pešadijskom divizijom i 101. lakom divizijom; treća: 46. armijski korpus sa 8. i 14. oklopnom divizijom i 16. pešadijskom (moto) divizijom.

Zadaci: 49. armijski korpus sa 1. brdskom divizijom napada u pravcu Celja i obezbeđuje mostobrane na Savi kod Brežica 51. armijski korpus obezbeđuje mostobrane na Savi, prodire u rejon Zagreba i obezbeđuje mostobrane na Savi. 52. armijski korpus prelazi preko Varaždina. zauzima brdske predele severoistočno od Zagreba. 46. armijski korpus, po prelasku Drave širokim frontom između Drave i Save. nadire ka Beogradu gde se spaja sa 1. oklopnom grupom 12. armije. Jedinice neposredno u sastavu armije (79, 169. i 197. pešadijska divizija) dobiće zadatke zavisno od razvoja situacije.

Komanda 2. armije ceni da pred sobom ima: 6 pešadijskih divizija. 4 mešovite brigade, 1 konjičku diviziju i 1 konjičku brigadu. Računa na rušenja i zaprečavanja»⁹²

Nemačka Vrhovna komanda je 3. aprila definitivno odlučila da napad na Grčku i prodor ka Skoplju počne 6. aprila, s tim da čas početka akcije odredi komandant 12. armije. Svi ostali termini ostali su nepromenjeni.

Operacijska zapovest komandanta 2. armije od 4. aprila glasi:

Direktiva za razvoj za »Poduhvat 25«

Karte: Pregledna karta Mađarske - Jugoslavije 1:1.000.000
Generalna karta srednje Evrope - Balkan 1:200.000

1) Usled promene političke situacije na Balkanu koja je nastala posle izvršenog vojnog puča u Jugoslaviji, mora se i Jugoslavija smatrati neprijateljem, iako je dala izjavu o svojoj lojalnosti.

Firer i Vrhovni komandant je odlučio da se Jugoslavija razbije u najkraćem mogućem roku. Ova operacija ce nositi šifru »Poduhvat 25«.

2) Namera vrhovne komande kopnene vojske (OKH) je da koncentričnim napadom iz oblasti Celovec - Drava - N Kanjiža (2. armija) i predela oko Sofije (12. armija) prodre u Jugoslaviju sa opštim pravcem Beograd i južno od toga mesta, da odlučno potuče i unuši jugoslovensku vojsku i da u što kraćem roku zauzme južni deo Jugoslavije, koji ce da posluži za uspostavljanje veze sa italijanskim trupama u Albaniji i kao baza za produženje Nemačko-italijanske ofanzive protiv Grčke.

Otvaranje saobraćaja Dunavom u što kraćem roku ima vojno-privredni značaj.

3) *Situacija kod neprijatelja.*

Treba računati sa defanzivnim držanjem neprijatelja u severnom delu Jugoslavije. Pojednosti vidi u prilogu 1.

4) 2. armija napada 12. 4. 41. u X časova. prelazeći granicu u tri grupe, i zauzima prelaze preko Drave. Zatim nastupa između Save i Drave u jugoistočnom pravcu, uništava neprijateljske snage na koje naiđe i prodire brzim jedinicama u predeo zapadno od Beograda. Pešadijske jedinice najpre zauzimaju brežuljkasto zemljište s obeju strana i sev. - ist. Zagreba, pa potom - prema razvoju situacije - nastupaju za brzim jedinicama ili vrše napad preko Save u jugozapadnom pravcu.

Stoga je od velike važnosti blagovremeno zauzimanje prelaza preko Save.
Raspored snaga i prostor smeštaja 2. armije vidi u prilogu 2a i 3.

5) *Vreme izvođenja operacija:*

a) 6. 4. napad vazduhoplovstva. a istovremeno napad 12. armije (osim Severne grupe - I oklopna grupa) protiv Jugoslavije i Grčke.

b) 8. 4. napad Severne grupe - pravcem Niš - Beograd.

c) 12. 4. napad 2. armije.

Svaki početak napada pod a), b) i c) konačno određuje Vrhovna komanda kopnene vojske 24. sata pre početka napada.

Za 2. armiju ratno stanje počinje u vremenu kada njeni prvi transporti stignu na prostor iskrcavanje (vidi prilog 4). Komande korpusa će odmah preuzeti potrebne mere za osmatranje i odbranu od eventualnih prodora neprijatelja preko granice. Stupiti u vezu sa graničnim jedinicama 538. granične divizije (važi za 49. i 51. armijski korpus) Sve granične jedinice i specijalne jedinice za zaštitu granice na području korpusa biće pod komandom korpusa (vidi Prilog 5). Napomena- Prilozi 2a, 3, 4. i 5 nisu pronađeni - V.T

6) *Zadaci:*

49. *armijski korpus* najpre prelazi granicu 1. brdskom divizijom na odseku Pliberk - Farna Vas. zatim probija neprijateljski granični položaj između Guštanja i Donjeg Dravograda i prodire ka Celju. Dalji zadaci korpusa će biti već prema razvoju situacije, osiguranje desnog boka armije i kasnije obrazovanje mostobrana na Savi sa obe strane Brežica.

51. *armijski korpus* probija neprijateljski granični položaj na odseku k. 907 (5 1/2 km južno od Loča) - Murek. U slučaju potrebe, da bi se olakšao i potpomagao napad 183. pešadijske divizije, delovima 132. pešadijske divizije napasti južnom obalom Mure u pravcu Mureka.

Zatim na odseku Maribor - Pluj prelazi preko Drave. (Po mogućstvu ne ruši artiljerijskom valrom Maribor).

Korpus prodire dalje preko linije Sv Martin - Durmanec prema brežuljkastom zemljištu sev Zagreba, zauzima ga i obrazuje mostobran na Savi sa obe strane Zagreba.

Kasnije, kad 183. pešadijska divizija pristigne, predviđa se njeno stavljanje pod komandu 52. armijskog korpusa.

52. *armijski korpus*, po dolasku 125. pešadijske divizije, prelazi Dravu na odseku Stajndorf (Steindorf) - Hordek da bi nastupajući preko linije Lepoglava - Varaždin zauzeo brežuljkasto zemljište sev. - ist. Zagreba.

O pridavanju 183. pešadijske divizije vidi pod '51. armijski korpus'.

46. *moiorizovani armijski korpus*, prodirući širokim tromom, zauzima prelaze preko Mure i Drave sa pravcem ka Varaždinu i Koprivnici, a delovima kod Barča. Posle savladivanja Drave, nastupajući širokim frontom između Save i Drave, prodire u područje zapadno od Beograda, da bi u sadejstvu sa delovima 12. armije (I oklopne grupe), koji nastupaju iz Bugarske i Rumunije ka Beogradu, uništio neprijateljske snage koje se nalaze u severnom delu Jugoslavije.

79. 169. i 197. pešadijska divizija, koje su pod neposrednom komandom armije, biće upotrebljene prema razvoju situacije, s tim što moraju biti spremne da pre dovršenja svoje koncentracije delimično stupe u dejstvo.

7) *Posebni poduhvati:*

Za popravku polaznih položaja, a pre početka napada 2. armije, preduzeće se posebni poduhvati.

Dozvolu za izvršenje ovih poduhvata daje isključivo Komanda 2. armije.

Ovde dolazi u obzir

a) Za 51. armijski korpus: zauzimanje prelaza preko Mure kod Radgone i Slatine Radenci i grupe uzvišenja jugozapadno od Radgone

b) 7.a 46. armijski korpus: prelaz preko Mure kod Murskog Središta i prelaz preko Drove kod Barča.

8) *Granične linije*: granična linija prema desnom susedu (2. italijanska armija) narediće se naknadno.

Između 49. i 51. armijskog korpusa:

Leoben (51) - Konflah (51) - Marenberg (51) - StraniCen (49) - Sv. Jurij (49) - Kozje (49) - Strinec (49).

Između 51. i 52. armijskog korpusa-

a) Pre stupanja u dejstvo 52. armijskog korpusa: duž Nemačko-madarsko-jugoslovenske granice do linije Radgona - Slatina Radenci (51) - Moravci (isključno) Bukovec (isključno)

b) Posle stupanja u dejstvo 52. armijskog korpusa: tok Mure od Graca do Mureka (Murek za 52) - Sv. Lenart (52) - Domova (51) — k 841 - Bedekovčioa (51) - Cučerje (51) - Sčitarjevo (51).

Između 52. i 46. (molorizovanog) armijskog korpusa:

Nemačko-madarska granica do jugoslovenske granice - Baltinci (46) istočno Varaždina (nečitko) (52) - (nečitko).

Put Varaždin - Zagreb stoji prvenstveno na raspolaganju 46. armijskom korpusu.

Leva granica armije:

Dunav od Budimpešte do Novog Sada - Užice (2), Pec (12).

9) *Susedi*

a) *Sadejstvo Italijana*

2. Italijanska armija, koja je angažovana istočno od Trsta, treba da priveže neprijatelja koji se nalazi pred njom. Osim toga, čim neprijatelj - usled nastupanja nemačke 2. armije - počne da se koleba pred frontom 2. italijanske armije, 2. italijanska armija prelazi u nastupanje.

b) *Sadejstvo Mađara*

Mađarska Ce učestvovati u poduhvatu protiv Jugoslavije i prodreti u oblasti severno od Save i Dunava do ušća Tise. Osim ovoga je predviđeno da do 14. 4. u predelu zapadno od Dunava bude pripremljena 3. mađarska armija (u početku 3 brigade).

Granica između 46. armijskog korpusa i mađarske armije biće u početku zapadna obala Blatnog jezera (Balaton) - Vizvar (Visvar).

10) *Sadejstvo vazduhoplovstva*

Vazduhoplovstvo ce sa po jednom napadnom grupom potpomagati operacije 2. i 12. armije. Napade ne vršiti protivu hrvatske teritorije, pa ni onda kad delovi jugoslovenskih trupa mogu da posluže kao ciljevi

Saraduju:

Komanda 2. armije sa 4 vazdušnom llotom. Obrazovana je protivvazdušna odbrana Graca (Graz), Klagenfurta (Celovec) i Leobena.

11) *Komandna mesta:*

2. armije	Sv. Radegund (St. Radegund 15 km. sev. Graca)
49. armijskog korpusa	Vollsberg (Walsberg)
51. ..	Lajbnic(Leibnitz)
52.	Banja Glajhenberg (Bad Gleichenberg)
46. molorizovanog armijskog korpusa	Nađ Kanjiža (Nagv Kanizsa)

Vežu između komandnih mesta uspostaviće armijski puk za vežu.

12) Na osnovu naređenja za koncentraciju, korpusi će u što kraćem roku izvestiti o sledećem:

- Namere.
- Popis trupa i pridatih armijskih trupa.
- Projektovana komandna mesta.
- Kada će trupe biti spremne za dejstvo.

*Prilog br. I Zapovesti komandanta 2. armije od 4. aprila 1941. godine -
Obaveštajni bilten br. I o stanju jugoslovenske vojne sile*

I Uopšte:

Jugoslovenske pešadijske divizije nemaju brojeve, već su nazvane po pokrajinama, rekama, planinama ili gradovima. I kod pukova se prilikom mobilizacije ne upotrebljavaju brojevi. I odnosu na nacionalne manjine jedinice su različito sastavljene. O njihovoj formaciji i naoružanju vidi priručnik *Jugoslovenska vojska*.

a) *Obuka i taktika.* Borbena obuka na terenu i sadejstvo rodova vojske je bilo često zapostavljeno. Trupe su vežbane u davanju otpora, odbrani i izvođenju proliivnapada. Polaganost je važnija na borbu i juriš pešadije, pri čemu je nedostatak sopstvenog naoružanja trebalo da nadoknadi dobro korišćenje zemljišta, okretnost i borbena vrednost pojedinaca. Srpska vojska je dobro obučena za borbu prsa u prsa. Ne može da izdrži vatru teške artiljerije, napade vazduhoplovstva i napade tenkova. Treba računati sa noćnim napadima i proliivnapadima jugoslovenskih jedinica.

Naročitu ulogu igra gerilski rat, za koji je naročito Srbin dobro izvežban. «četnici», jedna borbena organizacija, koja se sastoji samo od pouzdanih Srba, a formirana u samostalnim bataljone, treba da vrši sabotaže i prepade na više štabova. Oni će biti angažovani za pojačanje snaga na granici, gde će biti upotrebljeni poglavito za gerilski rat.

bi *Naoružanje i oprema jugoslovenske vojske* ne odgovara savremenim pojmovima i nedovoljna je. Ovome treba dodati i slabo vazduhoplovstvo. Veliki broj pripadnika raznih manjina u nekim jedinicama oduzima vojsci jedinstvenost i borbenu snagu.

II Jugoslovenska utvrđenja na odseku Koprivnica - Varaždin - Maribor - Donji Dravograd. (Vidi Prilog 4- ••Jugoslovenske rame oružane snage-).

a) *Utvrđenja:*

Betonski objekti su po vrsti i načinu izrade slični nekadašnjim češkim srednjim mitraljeskim bunkerima. Grupe lorifikacijskih objekata su u najvećem broju slučajeva međusobno spojene saobraćajnicama. Podzemne veze ne postoje. *Debljina* prednjeg zida i krova je prosečno 1 m armiranog betona, a bočni i zadnji su debeli 0,70 - 0,90 m. Da li su ugrađivane i *oklopne kupole* nije poznato, ali nije verovatno. Svaki objekat ima prosečno tri puškarnice - loparnice koje se mogu zatvoriti čeličnim klapicama. *Naoružanje* objekata se sastoji iz 3 teška mitraljeza, a mestimično - navodno - i iz proliivtenkovskih i lakih topova. Objekti su dobro kamuflirani. Dosada nema podataka o njihovom *unutrašnjem uređenju*. Ne zna se da li imaju uređaje za ventilaciju i električnu, odnosno vodovodnu instalaciju. Svi ovi objekti su zaštićeni sa više redi prepreka od bodljikave žice, pred kojima se na pojedinim mestima nalaze *protivtenkovske prepreke i protivtenkovski rovovi*.

Protivtenkovske prepreke se sastoje iz 3-5 paralelnih redova gvozdениh šina koje su *samo pobijene* u zemlju - nisu ugrađene u betonske blokove. Stoga ove prepreke ne predstavljaju ozbiljnu smetnju za tenkove srednje težine.

Protivtenkovski rovovi, čiji je strmi zid betoniran, široki su oko 8 m, a duboki oko 3 m. Izvršena su miniranja (u cilju rušenja) puteva i mostova i skoro svih graničnih prelaza. Ovo isto je sprovedeno na svim železničkim prugama i tunelima. Na važnim putevima miniranja su izvršena na znatnoj dužini puta. Na putu Sv. Egidij - Maribor, na primer, ova dužina iznosi oko 10 km.

b) *Položaj i pravac protezania utvrđenja:*

Usled planinskog karaktera Nemačko-jugoslovenske granice. Jugoslavija se uglavnom ograničila samo na zatvaranje onih puteva i planinskih prelaza koje bi Nemci, eventualno, koristili u slučaju rata. U tu svrhu su izgradili grupe utvrđenja koje se sastoje iz više betonskih objekata. Broj objekata uvek zavisi od važnosti prelaza i od stvora zemljišta.

Na nemačkoj granici, na odseku Radgona - Donji Dravograd, dosada se zna da postoje sledeće grupe utvrđenja:

- *Na Muri* po jedna slabija grupa kod Gornje Radgone i kod Mureka. Ove grupe zatvaraju jedina dva upotrebljiva prelaza na prirodnoj prepreci koju predstavljaju reka Mura. Obadva mosta su pripremljena za rušenje.

- *Na prostoru severno i sev. - zap. od Maribora* nalaze se tri grupe, i to:

- 1) kod Sv. Egidija;
- 2) sasvim južno od puta koji se oko 2 km južno Sv. Egidija račva i vodi za Jering i

3) vrlo iako utvrđena dolina r. Pesnice. (Sv. Margareta i istočno - Sv. Kunigunda - Sv. Jurij).

Zadatak ovih utvrđenja je zaštita glavne železničke pruge Grac - Maribor - Celje - Ljubljana - Trst i osiguranje mnogobrojnih pravaca koji vode sa severa i sev - zapada preko Maribora i izvode na koncentracijski prostor oko Ptuja (Ptujsko polje).

- Na uzvišenjima oko Maribora, a tako isto kod Kamnika i Zidanog Mosta, pripremljeni su mnogobrojni položaji za protivavionsku artiljeriju.

- Na granično/n odseku Sv. Jurij do Donjeg Dravograda severno od Drave nema utvrđenja. Objekti poljskog i stalnog tipa nalaze se tek na južnoj obali Drave. Predeo oko Donjeg Dravograda je jače utvrđen, usled svoje važnosti i pogodnosti za upade. Ovde se glavni objekti nalaze južno od Drave, odakle dominiraju dolinom Drave prema Lavamindu i dolinom Meže u pravcu Guštanja.

- Zapadno od Donjeg Dravograda dui desne obale Meje do Crne proteže se skoro neprekidna linija utvrđenja. Ona se sastoji iz objekata izrađenih u tipu poljske fortifikacije (streljački zakloni i mnogobrojna mitraljeska gnezda), koji su ojačani pojedinim zasebnim betonskim objektima. Svrha ovog srazmerno gustog sistema utvrđenja je zatvaranje puta koji vodi dolinom Meže i zaštita važnih rudnika olova i čelika.

U<j< madarskoj granici još se ne može dobiti tačna slika o broju i vrsti fortifikacijskih objekata na odseku Koprivnica - Varaždin. Zla sada je poznato samo: da postoje utvrđenja sa obe strane Varaždina, na južnoj obali Drave, ali se ne zna njihov položaj ni vrsta. Južno od ovoga meša proteže se. sve do predela jugoistočno od Koprivnice, jedan manje-više neprekidan protivtenkovski rov.

Ima izveštaja da utvrđenja ima i na prostoru Betovac - Koprivnica - Petrijanec i Pak-Icnica - Varaždin - Čakovec. Podaci o njihovom položaju i vrsti su nesigurni.

III Podaci o neprijatelju:

a) Uopšte. S obzirom na vojno-političku situaciju, na nedovoljno razvijenu železničku i pumu mrežu i na nejednoobraznu organizaciju vojske, jugoslovensko komandovanje će odmah gro svoje vojske kordonski rasporediti na granicama i - oslanjajući se na zemljište i slaba utvrđenja - preduzeti odbranu na samoj graničnoj liniji. Mobilizacija još nije završena. Gro vojske se još nalazi u svojim garnizonima. Za zaštitu granica su upotrebljeni posadni bataljoni, koji su pojačani pre nekoliko dana mobilisanim jedinicama.

b) Podaci o neprijatelju između Save i Drave:

Komanda 4 armije, Komanda 7. armije u Zagrebu (tek u toku formiranja).

Osim loga: Savska, Osječka i Dravska divizija (mesla nisu poznata), konjička divizija (verovatno I.), 7 posadnih bataljona, ostale jedinice (četnici).

Savsku diviziju sačinjava: 1 rezervna divizija i 3 rezervne brigade (odred); Osječku diviziju = 1 rezervna divizija; Dravsku diviziju = 3 rezervne brigade

Može se dakle u najboljem slučaju računati sa: 3 aktivne pešadijske divizije, 1 konjičkom divizijom, 2 rezervne i 6 mešovitih brigada

c) Izveštaji agenata:

1) I rezervna divizija u Karlovcu; I rezervna divizija u Varaždinu (navodno Murska); I odred u Delnicama (10 km sev. - ist. od Rijeke); 1 odred u Ljubljani. I odred u Celju i I odred u Bjelovaru.

2) Konjička divizija je navodno na prostoru istočno od Zagreba.

3) I posadni odred (broj IV) u Slovenskoj Bistrici

4) Na prostoru sasvim jugo-zapadno od Karlovca prikupilo se 800 pripadnika četničke organizacije.

Javljeno je da u Libeliče (sev - zap od Donjeg Dravograda) ima 300 vojnika, južno od Radgone 250 i u Murskoj Soboti 3 čete. U Celje je prispeo jedan čisto srpski puk: 39. pešadijski puk (Dravske divizije) nalazi se na maršu iz Celja za Donji Dravograd.

Željeznički transport iz Celja prema Donjem Dravogradu.

5) Opiti podaci:

Posadni bataljoni treba da budu pojačani do jačine puka. Pukovima će biti dodeljeni Srbi koji će biti raspoređeni po četama. Jedan deo rezervista mobilisanih u Ljubljani biće upućen u južnu Srbiju, pretežno u Bitolj. Slovenci su upućeni na službu i u Srbiju, dok se na graničnom odseku Saldenhofen - Donji Dravograd u jedinicama nalazi veliki procenat Srba⁹⁴

Prilog 2 Zapovesti komandanta 2. armije - Nemačke trupe za zaštitu granice prema Jugoslaviji i organizacija veze.

Za ovu zaštitu predviđene su granične trupe i dopunske jedinice 538. divizije. Za pripremanje nepredviđenih događaja na području 18. korpusne oblasti formiraće se -FC« (Fojercauber-Feuerzauber) jedinice za zaštitu granice.

A 1) *Raspored u borbenoj zoni 49 korpusa:*

a) »FC« (Fojercauber): Stab 538. divizije u Celovcu; Stab 139. puka; I Stab bataljona 136. puka; 5 lovačkih dopunskih četa - u Tržiču; 1 protivtenkovska dopunska četa, I Stab bataljona 139. puka, 1 lovačka dopunska četa u Lavamindu; 1 protivtenkovska dopunska četa, I lovačka brdska dopunska četa u Celovcu; I lovačka brdska dopunska četa u Ferlahu, I lovačka brdska dopunska četa u Rudenu i I teška poljska haubička baterija - u Beljaku (Villach).

b) *G. T. (Granična trupa): Komanda graničnog odseka Celovec (G. 194) sa sledećim jedinicama:* 1. bataljon 194. odseka (2 čete) u Beljaku. 2. bataljon 194. odseka (3 čete) u Ferlahu (Ferlach), 3. bataljon 194. odseka (3 čete) u Pliberku. I pionirski bataljon 194. odseka (3 čete) u Beljaku.

2) *V borbenoj zoni 51, armijskog korpusa:*

a) (FC) iz 538. divizije: 1 lovačka brdska dopunska četa 438. u Ejbisvaldu (Eibiswald). I biciklistički vod 138. u Luče. Komanda 138. lovačkog dopunskog brdskog puka sa 2 štaba lovačkog dopunskog brdskog bataljona 138. puka, 6 lovačkih dopunskih brdskih četa u Gracu, 1 protivtenkovska dopunska četa i po 1 ojačana lovačka dopunska brdska četa i/ 139. puka u Starzu i Glangfenbergu.

b) *(G. T.) Komanda odseka Grac (G. 195) sa delovima zapadno i istočno od Mure:* I bataljon 195. odseka (2 čete i 1 pionirska četa) u Svanbergu. 2. bataljon 195. odseka (3 čete i 2 pionirska četa) u Lajbnicu, 2. pionirski bataljon 195. odseka (Stab u Gracu), 3. bataljon 195. odseka (3 čete i 1 pionirska četa) u Stradenu, 4. bataljon 195. odseka (1 četa) u Firstenleldu (Fürstenfeld), kao i pojedina artiljerijska i protivtenkovska oruđa.

B) Jedinice navedene pod A. po njihovom dolasku u mesta korpusnih komandi, bice stavljene pod komandu korpusa.

C) 18. korpusna oblast naredila je 538. diviziji da se fojercauber formacije (jedinice za zaštitu granice) mogu upotrebiti samo ako neprijatelj izvrši napad. Upotreba ovih jedinica izvan granica Rajha ne dolazi u obzir.

Čim operativne trupe same preuzmu osiguranje svojih smeštajnih prostora, fojercauber-formacije se moraju uputili u svoja mesta stalnog boravka.

Telefonske i telegrafске veze prema skicama. 563. armijski puk za vezu, kad napad bude počeo, uspostaviće telefonsku i telegrafsku vezu sa komandom 49. 51. i 52. armijskog korpusa, a radio-vezu sa komandama 49, 51, 52. i 46. armijskog korpusa. Posle promene položaja, centar veze 46. armijskog korpusa biće Nađ Kanjiža, kome dodeliti na službu oficire. Radio veze ne upotrebljavati pre početka napada 2. armije.

U daljem toku operacija armijski puk za vezu uspostaviće glavnu armijsku osu veze pravcem Maribor - Ptuj - Krapina - Zabok i kako se predviđa pomoćnu osu pravcem Dravograd - Maribor.

Sadejstvo Mađarske, Bugarske i Rumunije

Za sadejstvo Mađarske, Bugarske i Rumunije sa silama Osovine u napadu na Jugoslaviju nemačka Vrhovna komanda je 4. aprila izdala Direktivu br. 26 koja u izvodu glasi:

» . *Saradnja sa saveznicima na Balkanu*

1) *Vojni zadaci* koji su, pri napadu na Jugoslaviju, namenjeni jugoistočnim evropskim državama, proističu iz politički postavljenih ciljeva:

Mađarska, kojoj treba da pripadne Banat, prvenstveno će okupirati ovu oblast, i izjasniti se da je spremna da sudejstvuje uništenju neprijatelja.

Bugarsku treba da dobije natrag Makedoniju, usled čega će biti zaimeresuvana. da napad u tom pravcu izvrši bez naročitog pritiska od strane Nemaca. Osim toga Bugarska će biti pojačana jednom nemačkom oklopnom formacijom radi zaslile pozadine prema Turskoj. U tu svrhu Bugarska će privući 3 divizije koje su stacionirane na grčkoj granici.

Rumunija će svoje zadatke ograničiti za zaštitu granica prema Jugoslaviji i Rusiji, kako u svom lako i u nemačkom interesu. Preko sela nemačke vojne misije treba i/dejsivovati da se poveća bojeva gotovost Rumunije prema Rusiji i da se, po mogućnosti, rumunske snage iz okoline Temišvara (jedna pešadijska divizija i konjička brigada) pomen, dalje na istok, kako se ne bi ometala veza između 2. mađarske armije i Nemačkog XXXI armijskog korpusa. U najmanju ruku morao bi se neometano razvijati obostrani saobraćaj između mađarskih i nemačkih organa veze preko rumunsko-mađarske granice.

2) *Vojna sadejstvo* i organizaciju komandovanja kod postojećih operacija vaze sledeće direktive.

Jedinstveno rukovođenje ovih pohodom zadržavam za sebe lično, ukoliko se u okviru celokupne operacije radi o postavljanju operativnih ciljeva italijanskih i mađarskih oružanih snaga. Ono se mora odvijati u takvoj formi, koja bi vodila računa o osetljivosti Saveznika i pružila mogućnost poglavljanja Italije i Mađarske da se pred svojim narodom i armijom pojavljuju kao suverene vojničke vode.

Ja ću stoga vojne zahteve za jedinstvo operacija, koji su ini upućeni preko Vrhovne komande kopnenih snaga i Vrhovne komande vazduhoplovstva, preneti kao predloge i želju u formi ličnih pisama. Dužem i regentu Hortiju.

Bugarsko državno i vojno rukovodstvo će, naprotiv, isti postupak prihvatiti preko komandanta 12. armije.

Ako poledine bugarske divizije učesluuju u operacijama proliv Jugoslavije, to se ono moraju počinuti mesnim nemačkim komandnim instancama.

3) U Mađarskoj treba da se obrazuje komandna instanca »Nemački komandant kod Vrhovne komande mađarskih oružanih snaga«, u čiji slab treba uključiti i jedan stab za vezu vazduhoplovstva.

Ova komandna instanca služi kako za muju vezu sa regentom tako i za vezu Vrhovne komande sa mađarskom Vrhovnom komandom.

Sve pojedinosti sadejstva sa italijanskim i mađarskim snagama treba da se regulišu preko delova oružanih snaga i preko organa za vezu, koje međusobno treba da izmenjam susedne armije odnosno vazдушna flota.

4) *Snage protivvazdušne odbrane* Rumunije i Bugarske ostaju uključeno u nemačku proliv vazdušnu odbranu ovih zemalja, sve dotle dok se ne angažuju u okviru sopstvenih oružanih snaga. Mađarska štiti samostalno svoju teritoriju, sa napomenom da objekte, koji su važni za nemačke snage koje operišu u Mađarskoj, obezbeđuju nemačke oružane snage.

5) Polazeći od novih postavki o jedinstvenom rukovođenju, ugovori sa Mađarskom i dalje ostaju. Italijanska 2. armija će leći dobiti slobodu pokreta kad bude počeo da se ispoljava napad nemačke 2. armije i pokretne grupe XXXI armijskog korpusa. U ovom cilju može postati neophodno da se napad prvenstveno mora izvesti u jednom više izuznom nego jugoistočnom pravcu. Vrhovna komanda oružanih snaga će sugerisati ograničenje italijanskog vazduhoplovstva na zaštitu knla i pozadine fronta u Albaniji, napad na Mostarski aerodrom i obalske aerodrome, kao i na sadejstvo pred frontom italijanske 2. armije čim ova stupi u napad.

6) Eventualne okupacione zadatke posle ratnog pohoda raznih država regulisacu kasnije. Po načinu sadejstva sa saveznicima, još u toku operacija, treba u svakom slučaju isticati ratno drugarsivo za postizanje zajedničkih političkih ciljeva.

Adolf Hitler
Za lačnosti (poipis nečitak)
generalštabni kapetan⁹⁶

Predsednik Turske republike Ismet Ineni (Inünü Mustafa Ismet) primio je 4. marta 1941. Hitlerovu poruku o svojim miroljubivim namerama prema

Turskoj, ističući tom prilikom da će nemačke trupe ostati daleko 55 km od turske granice. Ineni je polovinom marta u odgovoru Hitleru naglasio da će sa Nemačkom ostati u prijateljskim odnosima i u sadašnjoj balkanskoj situaciji zadržati neutralan stav. Tako je Hitler obezbedio punu neutralnost Turske za rat na Balkanu i kasnije za sve vreme drugog svetskog rata.

ITALIJANSKI PLANOVI I PRIPREME DO 27. MARTA 1941.

Ratni plan »P.R.-12«

U proleće 1940, kad je Italija odlučila da stupi u rat protiv V. Britanije i Francuske, opet se postavilo pitanje rata sa Jugoslavijom. Zato su u tajnom planu »P. R. 12« od aprila 1940. određene snage i njihov raspored prema Jugoslaviji.

Na dan 10. juna 1940, kada je Italija stupila u rat protiv V. Britanije i Francuske, italijanske oružane snage izvršile su strategijski razvoj prema Jugoslaviji onako kako je bilo predviđeno *ratnim planom »P. R. 12«*, ali nisu preduzele nikakvu akciju, očekujući kakav će stav zauzeti Jugoslavija. Kao što je poznato, Jugoslavija je ostala neutralna, mada je izvršila aktiviranje većeg broja ratnih jedinica.⁹⁶

Italijanski Generalštab je 4. jula 1940. obavestio komandante vojske, vazduhoplovstva i mornarice da može doći do eventualnog sukoba sa Jugoslavijom i naredio da se preduzmu potrebne pripreme. Zatim je 11. avgusta obavestio navedene komandante da je Musolini naredio da sve bude spremno za dejstvo 20. septembra 1940. U vezi s tim, izrađen je *novi ratni plan za napad na Jugoslaviju »E« (Emergenza)*.

Ratni plan »E« (Emergenza od 19. avgusta 1940.

Vrhovna komanda - Glavni generalštab

19. avgust 1940 - XVIII

Procena političke situacije

Nemačka i Mađarska su naši saveznici; Bugarska je naš saveznik ili bar protivnik Jugoslavije; Rumunija i Grčka su neutralne, a u odnosu na nas Grčka je nepouzdana.

Verovatan jugoslovetiski raspored

Naznačen je u prilogu br. 1 (nije pronađen ovaj prilog - V.T.), naravno, samo verovatan i u zavisnosti od procene političke situacije.

Predviđene operacije

Zadar: u prvoj fazi odbrana i zauzimanje ostrva; u drugoj fazi, ukoliko situacija dozvoli, ofanziva u cilju stvaranja šireg zaleđa grada.

Albanija: prema situaciji i raspoloživim snagama na licu mesta: aktivna odbrana ili ofanziva u cilju presecanja železničke pruge u dolini Vardara
Alpinski bojište: zauzimanje Slovenije i Hrvatske.

Na alpskom bojištu predviđeno je:

- Manevar u vidu klešta vodiče (uporedi prilog br. 2 (nije pronađen ni ovaj prilog - V.T.):

2. armija - 11 divizija (9 pešadijskih i 2 alpske) sa oko 250.000 ljudi - od julijske granice' u pravcu Col, Ljubljana, Zagreb;

6. armija - 9 divizija (3 peš.-mot., 2 alpske, 2 brze, 1 motorizovana, 1 oklopna) sa oko 150.000 ljudi - od Koruške i Štajerske takode u pravcu Zagreba.

- Sadejstvovaće 8. armija - 7 divizija (pešadijskih) sa oko 150.000 ljudi - u pravcu Ilirske Bistrice i Karlovca.

- 2, 6. i 8. armija stavljene su pod komandu jednog štaba grupe armija. Kao rezervu Generalštab KoV drži na raspolaganju 4. armiju - 10 divizija (7 pešadijskih, 1 brzu, 1 motorizovanu, 1 oklopnu) sa oko 160.000 ljudi.

- *Službe:* raspisom 15.000 od 13. avgusta naređeno je da se do kraja avgusta obezbedi oprema za jedinice i kantonmane, tako da se omogući raspored službi 15 dana od izdavanja naređenja Za smeštaj 6. armije predviđene su potrebne dotacije, a naređenje za njihov transport i raspored izdaće se naknadno.

- *Sadejstvo Kr. mornarice:* predviđeno je za ograničene zadatke duž obale, na osnovu zahteva koji će se preko Generalštaba KoV upućivati Komandi mornarice.

- *Sadejstvo vazduhoplovstva:* direktive predviđaju upućivanje zahteva regularnim putem: Generalštab KoV - Komanda vazduhoplovstva, sa izuzetkom za 6. armiju, za koju je predviđeno da upućuje zahteve neposredno delovima vazduhoplovstva koji će po svoj prilici biti raspoređeni u Koruškoj i Štajerskoj.

Iz primljenih obaveštenja proizlazi:

- Komanda grupe armija *neće* obrazovati sopstvenu rezervu; 4. armija joj nije jednostavno dodeljena, jer će Generalštab KoV (koji planira odlazak na julijsku granicu pri Komandi grupe armija) regulisati njenu upotrebu: ovo iz razloga što zbog posebnog sastava Komande grupe armija, koja, između ostalog, nije nadležna za pozadinsku službu, nije preporučljivo da joj se poveri celokupno vođenje operacija;

- proučava se mogućnost da se 6. armiji dodeli neka druga divizija i drugi štab arm. korpusa;

- razmatraše pitanje popune 6. armije i usklađivanja plana 12 (ratnog plana »P.R.-12« - V.T.) koji se odnosi na sadejstvo vazduhoplovstva na julijskoj granici.

Primedbe odeljenja:

Navedene direktive su odraz operativnog plana koji je već podnet na odobrenje načelniku Generalštaba sa promemorijom 154 od 15. jula.

Ipak se može napomenuli sledeće:

- odnos suprotstavljenih snaga (500.000 za odbranu i 550.000 - 700.000 - uključujući i rezervnu armiju - za napad) takav je da omogućuje ostvarenje plana samo ako bi Jugoslavija bila ozbiljno angažovana na Mađarskom i Bugarskom frontu i uzdržana unutrašnjim teškoćama;

- s obzirom na tako ograničenu nadmoćnost snaga bilo bi podesnije da se više koristi manevar, odnosno okruženje od Koruške i Štajerske, potiskujući ga što je moguće više ka istoku; ali povećanje snaga 6. armije zahteva za njen raspored više od mesec dana, koliko je danas planom predviđeno i postavljeno kao obaveza;

- u svakom slučaju plan zavisi od nemačkog odobrenja za prolaz naših trupa i, kao što je poznato, od nemačkog sadejstva sa 5000 vozila.

Pošto izgleda daje utvrđeno da se to neće odobriti, plan je za sada prevažden, pa ga, prema tome, bitno treba izmeniti na osnovu novih direktiva^{96a}

Međutim, Italija je, po Hitlerovom zahtevu, bila prinuđena da ovaj napad odloži do povoljnijih prilika - kad nastupi zaplet na Balkanu ili kad se približi slom V. Britanije. Posle toga Italija bi privremeno prenela težište svojih akcija u pravcu Grčke.

U jednoj direktivi načelnika Generalštaba italijanske Vrhovne komande od 10. septembra 1940. koja se odnosi na slučaj »E«, kaže se:

„I pored toga što je međunarodna politička situacija izmenjena, pa je za sada otklonjena mogućnost oružane intervencije u Jugoslaviji, ipak te studije treba revidirati i držati ažurno.

Taj rad bazirati na sledećem:

1) Mogućnosti i način kopnenog dejstva baziraju se na predviđanjima Generalštaba KoV.

2) Okupacija ostrva vrši se istovremeno s kopnenim dejstvom, pa, prema tome, treba da se poveže s planom operacija Generalštaba KoV.

3) Štab vazduhoplovstva proučiće način svog sadejstva u skladu s planovima KoV i Kr. mornarice i zavisno od svojih mogućnosti.«^{96b}

U primedbama Generalštaba italijanske Vrhovne komande od 11. septembra 1940. na operacijske planove protiv Jugoslavije, Grčke i Francuske potvrđeno je da se neće dobiti nemačko odobrenje za dejstvo italijanskih trupa sa pravca Koruške i Štajerske^{96c}

Posle toga, 12. septembra 1940, Generalštab je obavestio komandante vojske, vazduhoplovstva i mornarice da je politička situacija u Jugoslaviji takva da Musolini smatra da uskoro može izbiti ustanak. U stvari, u pogledu međunarodne političke situacije, nije postojala istovetnost gledišta između predsednika vlade i načelnika italijanskog Generalštaba.

Šestog oktobra 1940. Generalštab italijanske vojske obavestio je potčinjene komandante da je tadašnji ratni plan »E« već nepogodan za primenu i da

se predviđa studija *novog plana »E«(Emergenza)*, koji bazira na okupaciji jednog dela jugoslovenske teritorije usled teškog unutrašnjeg stanja u ovoj zemlji. Tom prilikom naročito je istaknuto da dosadašnje direktive oštaju u važnosti sve dok ne budu zamenjene sa novim, uprkos smanjenja snaga na Jugoslovenskom frontu.

Međutim, zbog napada na Grčku (28. oktobra 1940.) Italijani su bili prinuđeni da odustanu od ofanzivnih akcija prema Jugoslaviji i da se zadovolje odbrambenim merama, da bi otklonili eventualne opasnosti ako bi Jugoslavija zauzela nepomirljiv stav prema italijanskoj agresiji u Grčkoj. Mada je Jugoslavija objavila da ostaje neutralna u italijansko-grčkom sukobu, Italijani su zadržali iščekujuće-odbrambeni stav u periodu oktobar 1940 - februar 1941. Karakteristično je da je Italija, pored velikih neuspeha u Albaniji i s. Africi, u ovom periodu prema Jugoslaviji držala jake snage.

1) *Na Istarskom frontu* Italijani su pojačanim graničnim trupama poseli utvrđeni granični pojas na celoj dužini graničnog fronta od Rijeke do tromeđe sa Austrijom. U prvoj liniji ovog tvrđavskog pojasa nalazile su se granične trupe, a na drugoj liniji divizije iz sastava korpusa armije »Po« (u februaru 1941. preimenovana je u 2. armiju), čiji se Štab nalazio u Gorici.

Celokupan front (Rijeka - tromeđa sa Austrijom) bio je podeljen na tri odseka, i to:

a) *Južni odsek* od Rijeke do linije Prestiž - Cerkničko jezero, dužine 67 km, držale su granične trupe (27, 26. i 25. granični odsek) jačine 3 bataljona crnih košulja, 7 artiljerijskih diviziona (20 baterija) i 5 posadnih mitraljeskih četa; 5. armijski korpus (Štab u Novom Gradu južno od Trsta) sa 3 divizije u sledećem rasporedu: »Bergamo« u rejonu Rijeka - Kastav, »Sasari« (»Sassari«) u rejonu Sveti Petar na Krasu i Knežaku i »Lombardija« (»Lombardia«) u rejonu Čabarske Police (zapadno od Gerova). Sem toga, za odbranu Rijeke bilo je 5 specijalnih brigada, koje su obrazovale riječki garnizon.

b) *Srednji odsek*, od linije Prestiž - Cerkničko jezero do linije Žiri (isključno) - Idrija, dužine 25 km, držale su trupe (24. i 23. granični odsek) jačine 3 bataljona crnih košulja, 4 artiljerijska diviziona (10 baterija) i 3 posadne mitraljeske čete; 11. armijski korpus (Štab u Ajdovščini) sa divizijom »Izonco« (»Isonzo«) u rejonu Postojne i divizijom »Re« na pravcu Logateca (prostorija Crni vrh - Col - Gudović).

c) *Severni odsek* od linije Žiri (zaključno) - Idrija do tromeđe s Austrijom, dužine 70 km, držale su granične trupe (22, 21. i 17. granični odsek) jačine 5 bataljona crnih košulja, 11 artiljerijskih diviziona (31 baterija) i 7 mitraljeskih bataljona; 14. armijski korpus (Štab u Kobaridu) sa divizijom »Marke« (»Marche«) u rejonu Tolmina i divizijom »Pulje« (»Puglie«) u rejonu Trbiža.

d) *Armijsku rezervu*, u pozadini ovog fronta, sačinjavali su: 6. armijski korpus (Štab u Trstu-Trieste) sa divizijom »Kasale« (»Cassale«) u rejonu Senožeča i divizijom »Pavija« (»Pavia«) u rejonu Ilirske Bistrice; Brzi korpus (Štab u Gorici) sa 1. brzom divizijom oko Divače, 2. motorizovanom oko Gorice i 1. motorizovanom oko Galnika.⁹⁷

2) *Na Zadarskom mostobranu*, dužine 24 km, koji je takođe spadao pod komandu 2. italijanske armije, bile su Trupe Zadra sledeće jačine: 3 pešadijska bataljona, 1 motomehanizovani bataljon, 1 bersaljerski bataljon, 1 legija crnih košulja (2 bataljona i 1 mitraljeska četa), 6 samostalnih mitraljeskih četa, 6 samostalnih posadnih bataljona, 1 karabinjerski bataljon, 1 inžinjerijs-

ki bataljon, 1 finansijski bataljon, 2 artiljerijska puka i 4 samostalna artiljerijska divizion, tj. ukupno: 16 bataljona, 100 artiljerijskih oruđa, 20 tenkova i 7 mitraljeskih četa sa ukupnim brojnim stanjem oko 20.000 ljudi. Prema ratnom planu »E«, Trupe Zadra su imale zadatak da se odsudno brane na utvrđenom mostobranu.⁹⁸

3) *Na Albansko-jugoslovenskom frontu*, dužine 349 km, Italijani su u početku italijansko-grčkog rata imali slabe snage. Zbog teške situacije na Grčkom frontu (uspešna protivofanziva Grka) i bojazni od jugoslovenskih napada, Italijani su početkom februara 1941. naredili da sa Istarskog fronta prebace u Albaniju sledeće jedinice: 14. armijski korpus (Stab i divizije »Marke« i »Pulje«) i divizije »Kasale« i »Pavija« iz 6. korpusa, s tim da se 2. armiji umesto njih dodele novomobilisane jedinice. Posle odlaska navedenih jedinica, koji je otpočeo u februaru, oslabljen je Istarski front.

U februaru su na Albansko-jugoslovenskom frontu pod komandom 9. armije bile sledeće jedinice: 4. armijski korpus sa graničnim trupama i 3 divizije - pešadijska »Areco« (»Arezzo«) prema Strugi, planinska »Kunense« (»Cuneense«) prema Debru i oklopna »Centauro« (»Centauro«) prema Skadru, dok su granične trupe bile raspoređene duž celog fronta.

Italijanska Vrhovna komanda je početkom marta 1941, zbog nesigurnog držanja Jugoslavije, naredila:

- da italijanska vojska prema Jugoslaviji zauzme *zaštitni raspored*, shodno planu »E«; i
- da komande ratne mornarice i vazduhoplovstva izvrše sve pripreme za izvršenje *»zaštitnog rasporeda«* kada to bude naredeno.⁹⁹

Posle prijema ovog naređenja, komandanti 2. i 9. italijanske armije su preduzeli potrebne mere, tako da su njihove trupe do 27. marta zauzele *»zaštitni raspored«* prema jugoslovenskom frontu.

4. *Na Istarskom frontu* italijanska 2. armija zauzela je do 27. marta 1941. sledeći raspored:

- a) *Trupe Zadra*, nepromenjenog sastava i zadatka, bile su i dalje pod komandom 6. korpusa 2. armije,
- b) 5. *armijski korpus* (sa trupama za odbranu Rijeke, graničnim trupama i 3 divizije) držao je Desni odsek Istarskog fronta od mora do Postojne, i to: divizija »Bergamo« oko Rijeke, »Lombardija« jugoistočno od Ilirske Bistrice i »Sasari« na prostoriji Knežak - Sveti Petar na Krasu. Stab korpusa nalazio se u Novom Gradu južno od Trsta.
- c) II. *armijski korpus* (sa graničnim trupama, 3. planinski odred i 2 divizije) držao je Levi odsek Istarskog fronta od Postojne do tromeđe sa Austrijom, i to: divizija »Izonco« u rejonu Postojne, divizija »Re« u rejonu Crnog vrha, 3. planinski odred »Vale« na levom krilu korpusa (Predil - Rateče); Stab korpusa u Udinama.
- d) I. *brza divizija*, u pozadini, u rejonu Ajdovščine.
- e) *Armijski delovi* na pravcu Gorica - Logatec.
- f) *Armijska avijacija*, jačine 4 grupe sa ukupno 8 eskadrila, na aerodromima kod Gorice, Udine i Trsta; štab u Gorici.¹⁰⁰

Ovakav *»zaštitni raspored«* dozvoljavao je Italijanima udoban smeštaj, pošto se nalazio pod zaštitom prve linije utvrđenih položaja koju su držale granične trupe.

5) *Evakuacija stanovništva.* Pored zauzimanja zaštitnog rasporeda i pojačane aktivnosti obaveštajne službe 2. armije, italijanski Generalštab je 7. marta 1941. naredio da se izvrše pripreme za evakuaciju civilnog stanovništva iz prigraničnih zona Istre, Zadra i Cresa. Naknadno je ova odluka izmenjena utoliko što je trebalo iseliti samo stanovništvo slovenske narodnosti, dok je stanovništvo italijanske i nemačke narodnosti imalo ostati na svojim mestima. Evakuaciju su sporazumno vršile vojne vlasti i mesne prefektore, s tim što su u tom cilju 2. armiji dodeljena 4 karabinjerska bataljona. Evakuacija stanovništva nastavljena je sve dok je obustavljena naredjenjem Ministarstva rata od 8. aprila 1941. godine, usled preduzimanja ofanzivnih operacija 2. italijanske armije.

ITALIJANSKE PRIPREME I PLANOVI POSLE 27. MARTA 1941.

Neočekivani preokret u Beogradu (državni udar od 27. marta) potpuno je iznenadio Italijane. Oni su zbog toga odmah preduzeli hitne mere za pojačanje svojih vojnih snaga prema Jugoslaviji, naročito u Albaniji, gde još nisu bile stigle sve predviđene jedinice 14. i 17. armijskog korpusa.

Italijanska Vrhovna komanda je 27. marta izdala sledeće naredjenje komandantima vojske, vazduhoplovstva i mornarice:

»Nova situacija stvorena u Jugoslaviji zahteva da se bude spremno za svaku eventualnost na Julijskom (Istarskom) frontu, na Jadranu i u Albaniji. U očekivanju da se precizira naše držanje, komandant će preduzeti sve hitne ratne pripreme, koje treba izvršiti u slučaju da dođe do rata sa Jugoslavijom. U toku sutrašnjeg dana saopštiće se nemačke namere u pogledu eventualne zajedničke saradnje u napadu na Jugoslaviju.«⁹¹

Na dan 30. marta italijanska Vrhovna komanda je saopštila komandantima vojske, vazduhoplovstva i mornarice opšte linije sporazuma sa Nemcima i izdala im operativne zadatke za rat protiv Jugoslavije.

»1) *Zadaci vojske:*

a) Italijanske kopnene snage u Albaniji biće u odbrani na oba fronta (grčki i jugoslovenski) sve dok razvoj nemačkih operacija ne stvori uslove za prelaz u ofanzivu.

b) Na Julijskom (Istarskom) frontu vojska treba u prvo vreme da osigura odbranu fronta, zauzimajući takav raspored sa koga može razviti akciju radi izbijanja na liniju Split - Jajce, s tim da se ofanziva ne preduzima pre nego što se osete dejstva nemačkog napada na jugoslovenske snage na frontu 2. italijanske armije.

2) *Zadaci vazduhoplovstva:*

a) dejstvo protiv neprijateljske avijacije s ciljem da se uništi jugoslovenska avijacija i spreči britanska i grčka avijacija da koriste jugoslovenske baze;

b) dejstvo protivu jugoslovenskih pomorskih baza u Boki Kotorskoj, Splitu i Šibeniku, i

c) podrška operacija vojske (9. i 2. armije) bombardovanjem ciljeva, koje treba odrediti u sporazumu sa nemačkom avijacijom, s tim da se stanovništvo u Hrvatskoj i Dalmaciji ima apsolutno poštediti od vazdušnih napada.

3) *Zadaci rame mornarice:*

- a) da neutralise dejstvo jugoslovenske ratne mornarice; i
- b) da podržava operacije kopnene vojske.¹⁰²

Italijanske pripreme u Albaniji do početka operacija

Čim je saznao za državni udar u Beogradu, general Kavalero je, posle telefonskog razgovora sa Musolinijem, naredio svojim trupama na jugoslovensko-albanskoj granici da zatvore sve pravce koji iz Jugoslavije vode u Albaniju, a naročito pravce koji iz Crne Gore vode preko Skadra i iz rejonu Debra ka Tirani, s ciljem da zaštite bok i pozadinu jedinica 9. armije na Grčkom frontu.

Radi pojačanja snaga prema Jugoslaviji, Italijani su sa Grčkog fronta odmah oduzeli divizije: »Centauro«, »Pulje«, »Kunense« (Cuneense) i »Firence«, (»Firenze«) konjičke pukove »Milano« i »Aosta« i 2 grupe crnih košulja, a dočnije i diviziju »Pinerolo«, dok su divizije »Mesina« (»Messina«) i »Marke« (»Marche«), koje su bile u toku prebacivanja u Albaniju, skrenuli prema jugoslovensko-albanskoj granici.

Bojeći se za Skadar, gde mu je bila najosetljivija tačka, general Kavalero je u toku 28. marta odlučio da na Skadarskom pravcu na jugoslovensko-albanskoj granici odbranom spreči jugoslovenske snage da zauzmu položaje na Hotitu i da se na ovaj osjetljivi odsek uputi oklopna divizija »Centauro«. Radi osiguranja levog boka 9. armije u rejonu Ohridskog pravca naređeno je da se na taj sektor upute tek iskrcane divizije »Firence« i bataljon alpinaca »Intra«. Za zatvaranje Debarskog pravca određena je planinska divizija »Kunense« i konjički pukovi »Milano« i »Aosta«, a divizija »Pulje« (ojačana sa nekoliko bataljona karabinjera i finansijske straže) za zatvaranje prelaza Drima na pravcu Kukesa (Kukes).¹⁰³

Na dan 30. marta italijanska Vrhovna komanda je naredila da se italijanske trupe u Albaniji brane i na Grčkom i na Jugoslovenskom frontu sve dok razvoj nemačkog napada ne bude omogućio preduzimanje ofanzive.

Sledećeg dana (31. marta) stigla je u Tiranu iz Sofije nemačka Vojna misija, koja je upoznala generala Kavalera sa planom nemačkih operacija na Balkanu, i o tome da će u napadu na Jugoslaviju učestvovati i Mađarska. Posle odlaska nemačke Vojne misije u Bugarsku, tamo je upućena i italijanska Vojna misija sa generalom Guconijem (Guzzoni Alfredo) koji je po dolasku u Sofiju 1. aprila telefonski obavestio da će nemački napad na Jugoslaviju otpočeti 5. aprila.

Na dan 3. aprila došao je u Albaniju iz Bugarske nemački general Rintelen (Rintelen Eno) sa novim instrukcijama za planiranje zajedničkih nemačko-italijanskih operacija protiv Jugoslavije i Grčke. On je tom prilikom izložio plan nemačkih operacija prema Skoplju i Kosovu i istakao da nemačke trupe neće ispoljiti svoje dejstvo prema Skadarskom odseku i predložio da ovaj odsek pojačaju talijanske snage, da bi se sprečila jugoslovenska ofanziva, što su Italijani usvojili. Pošto su se Italijani u Albaniji sada morali boriti na dva fronta, Hitler je 4. aprila uputio lično pismo Musoliniju u kome je istakao *da je držanje Italijanskog fronta u Albaniji pr'n uslov za uspeh Nemačkog napada protiv Jugoslavije i grčke.*

U odbrani graničnog Albansko-jugoslovenskog fronta Italijani su se oslanjali na dva jaka krilna oslonca - na rejon Skadra i Debra i na tok r. Drima (Crni i Veliki Drim), koji je predstavljao moćnu prepreku pošto nije bio gazan u prolećno doba.

Deveta armija je noću 5/6. aprila prema Jugoslovenskom frontu u Albaniji imala 7 divizija, 1 planinski odred i 2 konjička puka, a očekivao se dolazak divizije »Marke« iz Italije.

Italijanske pripreme u Istri do početka napada

Kao što je napred izneto, 2. italijanska armija (sa 6 divizija, I planinskim odredom i trupama Rijeke i Zadra) nalazila se 27. marta u zaštitnom rasporedu iza utvrđenog graničnog fronta, koji su držale granične trupe. Da bi mogao odbiti eventualni jugoslovenski napad, komandant 2. armije je toga dana dobio naređenje Generalštaba br. 478 da armija što pre završi zaštitni raspored shodno ratnom planu »E«. On je istog dana nešto docnije primio i drugo naređenje br. 479 da armija iz zaštitnog pređe u odbrambeni raspored prema Jugoslovenskom frontu, s tim što će dobiti kao pojačanje: Brzi korpus od 3 brze divizije, Motorizovani korpus od 2 motorizovane i 1 oklopne, kao i 2 pešadijske divizije i izvestan broj artiljerijskih jedinica.

Na osnovu dobijenih naređenja, komandant 2. armije je 27. marta naredio da 1. brza divizija bude u pripravnosti za hitnu upotrebu u svako doba; da komandanti 5. i 11. korpusa zatvore sve prelaze na granici do 28. marta u 10 časova, s tim da istovremeno prelaze iz zaštitnog u odbrambeni raspored. Ovo naređenje je izvršeno u određenom roku.

Komandant 2. armije je 29. marta primio obaveštenja od Generalštaba da mu je upućen 6. korpus sa divizijama »Ravena«, »Asieta« (Assietta) i »Friuli« koje treba da uđu u sastav 2. armije. Time se jačina armije povećala na 5 korpusa sa 14 divizija. Krajem ovoga dana komandant armije dobio je od Generalštaba naređenje da sa dodeljenim snagama zauzme takav odbrambeni raspored iz kojeg će biti u stanju da brzo pređe u ofanzivu. Sledećeg dana (30. marta) Generalštab se saglasio sa njegovim operacijskim planom i naredio mu da u slučaju potrebe preduzme rušenje predviđenih objekata na vojišnoj prostoriji.¹⁰⁴

Na osnovu primljenih usmenih i pismenih naređenja komandant 2. armije je 30. marta izdao prvu *zapovest*, u kojoj je bilo predviđeno sledeće:

»1) 5. i 11. korpus, koji se nalaze u odbrambenom rasporedu na graničnom frontu, braniće zauzete položaje od Rijeke do tromede sa Austrijom, s tim da granica između korpusa bude linija: Mali Bovan - M. Javornik, 7 km jugozapadno od Cerknice.

2) Ostali korpusi i divizije koji pridolaze na određene železničke stanice, imaju se grupisati ovako:

- 6. korpus na prostoriji Vipava - Prevale. Motorizovani u rejonu Sežane, a Brzi na prostoriji Gradiške;

- 1. brza divizija na prostoriji Ajdovščina - Rihenberg - Dörnberg, 2. i 3. brza na prostoriji Gradiška - Krmin (8 km zapadno od Gorice), »Ravena« (Ravenna) na prostoriji 4-7 km zapadno od Postojne, »Asieta« (»Assietta«) u re-

jonu Cola, »Pasubio« (»Passubio«) južno od Sv. Petra na Krasu, »Torino« u rejonu Sarpjana, »Litorio« na prostori 10 km istočno do Trsta i »Friuli« u rejonu Senožeča.

- 3) Novopridošle divizije doći će pod komandu sledećih korpusa:
- divizija »Torino« pod komandu 5. korpusa;
 - divizija »Asieta« pod komandu 11. korpusa;
 - divizije »Ravena« (»Ravenna«) i »Litorio« (»Littorio«) pod komandu Motorizovanog korpusa; i
 - sve tri brze divizije pod komandu Brzog korpusa.¹⁰⁵

Direktive italijanskog Generalštaba vojske za napad na Jugoslaviju

Postoje smatrao da 5. korpus, i pored ovih značajnih pojačanja, neće biti dovoljno jak da brani dodeljeni odsek graničnog fronta, komandant 2. armije je 30. marta tražio od Generalštaba da mu dodeli 5 posadnih mitraljeskih četa i 3 bataljona crnih košulja sa manje važnih sektora fronta 11. korpusa, što je Generalštab odobrio 31. marta. Istoga dana je Generalštab vojske ponovo naredio depešom da se zatvore sve komunikacije i prelazi na granici prema Jugoslaviji i da se pojača budnost i gotovost jedinica, kako bi se odbio svaki neprijateljski pokušaj Jugoslovena. Posle završenih razgovora sa Nemcima o uzajamnom sadejstvu u predstojećim operacijama, Generalštab vojske je 31. marta izdao komandantu 2. armije svoju *Prvu operacijsku direktivu*, koja predstavlja *početni operacijski plan* za operacije ove armije protiv Jugoslavije. Sadržaj ove Direktive glasi:

»1) *V slučaju sukoba sa Jugoslavijom, koji može uskoro nastupiti, 2. armija će sa dodeljenim snagama preduzeti sledeće:*

- a) osigurati odbranu julijske granice;
- b) biti u stanju da u danom momentu glavnim snagama preduzme nadiranje sa granice u susret nemačkoj vojsci.

2) *Odbrana Julijskog fronta:*

- a) ima se primiti na položajima prve odbranbene zone;
- b) obratiti pažnju na zonu Godovići;
- c) u početku neprijateljstva obratiti pažnju na odbranu Rijeke;
- d) za smeštaj municije ne moraju se vršiti druge ispravke na granici.

3) *Ofanzivna akcija:*

- a) biće preduzeta ususret nemačkim snagama koje nadiru iz rejona Graca dolinom Save u pravcu Beograda;
- b) preduzeće se ofanzivna akcija što je moguće pre, ali ne ranije nego se oseti aktivnost pomenutih nemačkih trupa protiv jugoslovenskih snaga raspoređenih prema 2. armiji;
- c) zadatak je 2. armije: nastupanje do linije Split - Jajce u vezi levo sa susednim nemačkim snagama;
- d) treba imati u vidu da će neprijatelj, bez obzira na pritisak Nemaca na njegovu pozadinu, energično braniti svoje položaje;
- e) način napada: ne preduzimati frontalni napad na odbranbene položaje neprijatelja u zoni Rišnjak - Kamenjak, nego izvršiti obilazak sa severa radi napada između Cerkničkog jezera i Prezida u pravcu Čabar - Kočevje;

- f) sektor za ofanzivnu akciju: zahvatiće prostor od linije Postojna - Novo Mesto - Karlovac - Dvor - Banja Luka (sve isključno) do mora;
- g) nastupanje mora biti energično i brzo sve do linije Split - Jajce, štiteći levi bok od eventualnog neprijateljskog udara, i održavajući vezu sa susednim nemačkim snagama;
- h) pravci dejstva nemačkih trupa nisu poznati;
- i) snage razvijene na granici po prelazu u ofanzivu moraju biti povezane pri potiskivanju jugoslovenskih snaga.

4) U slučaju da nastane slom jugoslovenskih trupa pre nailaska nemačkih snaga preduzeće se odmah okupacija.¹⁰⁶

Radi dopune prednje Direktive, Generalštab vojske je krajem 31. marta izdao komandantu 2. armije *Drugu operacijsku direktivu Pov. br. 4263* sledeće sadržine:

- »a) U slučaju da Osovina odluči da napadne Jugoslaviju, nemačke trupe započeće neprijateljstvo 2 ili 3 aprila, nastupajući iz Bugarske prema Solunu i prema Skoplju.
- b) Istoga datuma započelo bi:
 - sadejstvo talijanskih trupa iz debarske zone; i
 - akcija italijanske mornarice i vazduhoplovstva na jugoslovenske ciljeve.
- c) Prema tome, ako se gore pomenuto ostvari, i ta bi armija započela neprijateljstvo 2-3. aprila. Svakako, o tome će biti prethodno obavještena Vaša ekscelencija.
- d) Akcija nemačke armije, koja će izbiti iz zone Grac i nastupiti Savskom dolinom u pravcu Beograda, započela bi 12. aprila, u sadejstvu sa mađarskim trupama.
- e) Zatraženo je od nemačke Vrhovne komande da njihove trupe sa severa zahvate desnim krilom dolinu Save na pravcu do linije Ljubljana - Kočevje - Vrbovsko - Ogulin, radi neposrednog uticaja na jugoslovenske snage prema julijskoj granici.
- f) Pri toj komandi obrazovaće se što pre italijanska Vojna misija, koja je određena da poveže Vašu ekscelenciju sa komandom nemačke armije u Gracu. Na isti način biće toj komandi dodeljena nemačka misija.
- g) Talijansko i nemačko vazduhoplovstvo neće napadati mesta u Hrvatskoj, pošto Osovina ima nameru da hrvatski narod smatra prijateljskim.¹⁰⁷

Iz prednje Direktive vidi se da su Italijani tražili da nemačke snage prošire svoje desno krilo južno od Save (do linije Ljubljana - Kočevje - Vrbovsko - Ogulin) verovatno sa ciljem da bi se time olakšao napad 2. armije, skratio prostor za spajanje Nemačkog desnog i italijanskog levog krila i da bi se dejstva 2. italijanske armije ograničila na zonu između Jadranskog mora i linije Ljubljana - Kočevje - Vrbovsko - Ogulin.

Na osnovu napred iznetih direktiva Stab 2. italijanske armije je u toku 31. marta izdao sledeća naređenja:

- a) da 5. i 11. korpus zatvore sve suhoputne drumove i prelaze na granici, s tim da se železnički saobraćaj i dalje nastavi, da korpusi budu maksimalno opreznii i borbeno spremni za odbijanje neprijateljskih akcija Jugoslovena;
- b) da komandant Brzog korpusa podeli 3 samostalna konjička puka tri ma brzim divizijama; i
- c) da II. korpus, u slučaju potrebe, može upotrebiti diviziju »Asieta«, koja se nalazi u rejonu Ajdovščine.

Krajem ovog dana komandant 2. armije je izvestio Generalštab da će jedinice 5. i 11. korpusa dovršiti svoj razvoj 3. aprila 1941.

Sledećeg dana, 1. aprila. Generalštab vojske je izdao komandantu 2. armije *treću direktivu* sledeće sadržine:

- 1) Eventualno neprijateljstvo sa Jugoslavijom počeće 5. aprila, a ne 2-3. aprila, kao što je ranije saopšteno.
- 2) Nastupanje nemačkih trupa iz rejon Graca otpočeće verovatno 12. aprila, kako je ranije bilo predviđeno.
- 3) Nemačka Vrhovna komanda prihvatila je naš zahtev da proširi dejstvo nemačkih snaga južno od Save do linije: Ljubljana - Kočevje - Vrbovsko - Ogulin
- 4) Nastupanje vaše armije treba da otpočne 15. aprila, do kada armija mora biti potpuno spremna za dejstvo.
- 5) Iz poznatih razloga na treba se upuštati u suviše jake vatrene akcije i do maksimuma štedeti raspoloživu municiju¹⁰⁸.

Pošto su Nemci proširili svoju zonu dejstva južno od linije Ljubljana - Kočevje - Ogulin, bilo je nužno da 2. italijanska armija izvrši pregrupisanje slabljenjem levog i pojačanjem desnog krila. Odredba u Direktivi o štednji municije verovatno je uneta zato što su Italijani čekali da Nemci nanesu Jugoslaviji odsudan udar i što su znali da će Jugosloveni, s obzirom na svoj ratni plan i nemački prodor ka Zagrebu i Karlovcu, biti prinuđeni na povlačenje, tako da Italijani ne bi imali potrebe da vode veće borbe za osvajanje položaja koje bi Jugosloveni i bez toga napustili.

Krajem ovog dana Generalštab je, u vezi Treće direktive, dostavio komandantu 2. armije sledeće telefonsko naređenje:

- 1) Da bi bili u stanju da što spremnije i efikasnije sprečite eventualne napade Jugoslovena na odseku severno od Postojne, divizija »Ravena« će se postaviti u rejon Tolmina, a divizija »Asieta« u rejon Col - Podkraj (12 km istočno od Ajdovščine):
- 2) Generalštab će uputili transportna sredstva za diviziju »Ravena«:
- 3) Isto tako na vreme će se slaviti na raspolaganje prevozna sredstva za njeno dalje prebacivanje do rejon njenog dejstva. U međuvremenu bice preduzete mere da se dobije 56. automobilski puk (270 automobila, od kojih 180 odmah, a 90 docnije)¹⁰⁹.

Italijanski Generalštab je 1. aprila obavestio komandanta 2. armije daje nemačka Vrhovna komanda prihvatila zahtev da proširi dejstva svojim snagama zapadno od Save na pravcu Celje - Ljubljana - Kočevje - Ogulin, i da će početak eventualnog neprijateljstva sa Jugoslavijom otpočeti 5. aprila, a nastupanje nemačke 2. armije iz rejon Graca verovatno 12. aprila, kako je ranije predviđeno. Istovremeno je naređeno komandantu 2. armije da nastupanje njegove armije otpočne 15. aprila, i do tog dana da bude potpuno spremna za dejstvo.¹¹⁰

Iz navedenih direktiva jasno se vidi da je italijanska Vrhovna komanda oklevala sa početkom napada, bojeći se otpora, pa čak i napada jugoslovenskih snaga. Ona je pogrešno računala da prema sebi ima oko 200.000 ljudi, a Nemci su smatrali da ih ima samo oko 50.000 koliko ih je stvarno bilo. Pošto su precenili jačinu jugoslovenskih snaga pred 2. armijom, Italijani su odlučili da napad počne tri dana kasnije od napada nemačke 2. armije, sa kojom je trebalo da sadejstvuje u napadu. S druge strane, oni su računali da će do toga vremena nemačke snage u svom prodoru sa severa zahvatiti i desnu obalu Save do linije Ljubljana - Kočevje - Ogulin i time privući znatan deo jugoslovenskih snaga sa Julijskog fronta, čime bi bilo olakšano nastupanje italijanske 2. armije i osiguran njen levi bok.

U toku 1. aprila stigli su na određene prostorije delovi divizija: »Litorio« (»Littorio«) »Torino«, »Pasubio«, »Ravena« (»Ravenna«) i 2. brza. Istovremeno je armija obavestena da će 7. korpus uputiti 2 mitraljeska bataljona za pojačanje 6. korpusa.

Generalštab vojske je ujutro 2. aprila depešom naredio komandantu 2. armije da preduzme mere protiv eventualnih pokušaja prodora oklopnih vozila sa jugoslovenske teritorije i da prekine železnički saobraćaj u pograničnoj zoni. Ovoga dana je, komandant 2. armije naredio da se divizija »Asieta« prebaci iz Ajdovščine u rejon Crnog vrha, kako bi se bolje zaštitio pravac Ljubljana - Trst.

Na osnovu napred iznetih direktiva, komandant 2. armije je 2. aprila dostavio komandantima 5. i 11. korpusa svoju *Direktivu* kojom ih je obavestio da će sile Osovine 5. aprila napasti Jugoslaviju; da 2. armija neće otpočeti napad tog dana, ali da se ovaj dan smatra kao početak neprijateljstva; i da će komandanti korpusa biti blagovremeno obavesteni o datumu početka napada."²

Kako su jugoslovenske snage eventualnim prodorom od Kastava do Matulja mogle okružiti italijanske trupe u rejonu Rijeke, to je 2. aprila Generalštab usvojio predlog komandanta 2. armije (br. 1905 od 31. marta) da se iz Rijeke povuku jedinice divizije »Bergamo« i specijalne riječke brigade i da se desno krilo 2. armije nasloni na Jadransko more kod Matulja. U Rijeci je trebalo da ostanu samo granične trupe i karabinjeri, sa zadatkom da odsudno brane Rijeku i u slučaju ako protivnik preseče vezu s desnim krilom 2. armije. Za pojačanje odbrane Rijeke komandant 2. armije je tražio sadejstvo ratne mornarice. Italijanska Vrhovna komanda je 3. aprila odobrila raspored snaga u Rijeci, s tim da tamo ostanu i jedinice crnih košulja i protivavionske jedinice. Pored odsudne odbrane Rijeke, ove trupe su imale zadatak da neposredno uguše svaki teroristički poduhvat. Pored toga Vrhovna komanda je naročito naglasila da teroristička akta u celoj Julijskoj Krajini (Istra) treba gušiti smrtnim kaznama i da se uvede policijski čas po naseljenim mestima."³

Radi pojačanja odbrane korpusa prve linije, komandant 2. armije je 5. korpusu dodelio 4 TM (teritorijalna rezervna) bataljona, a 5 bataljona 11. korpusu.

U toku 3. aprila primljena je vest da će jugoslovenske trupe, verovatno 4. aprila, izvršiti napad na Albanskom frontu. Zato je i trupama 2. armije na Istarskom (Julijskom) frontu naredeno da budu u strogoj pripravnosti i data su im uputstva da u slučaju jugoslovenskog napada na front 2. armije preduzmu odgovarajuće protivmere.

Generalštab vojske je 4. aprila obavestio 2. armiju da su mu iz 4. armije upućena 3 artiljerijska puka sa ukupno 8 artiljerijskih divizionara i daje naredeno 6. armiji da mu uputi kao pojačanje: 6. bersaljerski puk i 2. bataljon lakih tenkova. Sem toga, komandantu armije je odobreno da zadrži 9 baterija iz sastava graničnih trupa, koje je prema ranijem naređenju trebalo uputiti u severnu Afriku."⁴

Zbog bojazni od eventualnog jugoslovenskog napada, Musolini je 5. aprila uputio načelniku Generalštaba vojske sledeće pismo:

»U početku neprijateljstva sa Jugoslavijom upoznajte sve one koji su raspoređeni na granici Julijske Krajine: da ce svaki oficir, podoficir ili vojnik, koji bi se bez naređenja povlačio sa položaja - koji treba do kraja braniti - biti smesta streljan«."⁵

Ovoga dana (5. aprila) Generalštab vojske, je, na predlog komandanta 2. armije, zatražio od komandanta mornarice da pomorske jedinice podrže kopnene snage u rejonu Rijeke i da se jedan pomorski oficir uputi za vezu u Stab 2. armije. Komandant mornarice je 6. aprila uputio u Stab armije jednog pomorskog oficira i za podršku operacije 2. armije u rejonu Rijeke odredio razarače »Bari« i »Toronto« sa topovima od 149 mm i 1 naoružani šlep sa 2 topa od 190 mm."⁶

Hitlerovo pismo Musoliniju i Musolinijev odgovor Hitleru

U 20 časova 5. aprila italijanska Vrhovna komanda primila je od nemačke Vrhovne komande sledeći telegram: »Vojne akcije na kopnu protiv Grčke i južnog dela Jugoslavije počće u zoru 6. aprila. Istovremeno će uslediti vazduhoplovna dejstva nad čitavom jugoslovenskom teritorijom. Akcije protiv severnog i centralnog dela odpočće posle nekoliko dana«. General Kavale-ro, koji se nalazio u Tirani, dobio je ovu vest istog dana telefonom od generala Alfreda Guconija pomoćnika načelnika italijanskog Generalštaba. Međutim, nemački ministar inostranih poslova još uvek se držao neodlučnim u odnosu na Palatu Kidji u pogledu početka operacija. Naime, on je u 22,45 časova istog dana poslao telegram u Rim da predstoji akcija protiv Jugoslavije i Grčke i da nije učinjen nikakav diplomatski korak u Beogradu. On je pozvao italijansku vladu da nastavi na isti način i na kraju izložio opšte crte izjave koju nemačka vlada priprema da da štampi da bi objasnila razloge za preduzimanje vojne akcije protiv Jugoslavije. Ribentrop je saopštio tekst telegrama i vladama Bukurešta, Budimpešte i Sofije.

Hitler je, sa »žurbom koja je odgovarala tom trenutku«, uputio Dućeu pismo:» *Više ne ndim neku mogućnost da oklevam, pa ću s toga sutra ujutro uputiti nemačke formacije u napad jednu za drugom u pravi čas u kratkim intervalima. Rado bih pričekao još 6 ili 8 dana da bih mogao izvršiti do kraja potrebne pripreme za ovaj novi slučaj, ali posle razvoja situacije poslednjih dvadesetčetiri časa nisam više verovao da bih mogao primiti takvu odgovornost.* (Podvukao V.T.). Zbog iskrcavanja britanskih trupa u Grčkoj, vesti da Sovjetski Savez namerava da zaključi, ako ga već nije zaključio, pakt prijateljstva sa Jugoslavijom i poslednjih jugoslovenskih akcija koje duboko vređaju nemački Rajh, i koje su u isto vreme »nepodnošljive za nas kao velike sile, odlučio sam da se ubrza opšte preuređenje vojne situacije u ovom regionu«.

Hitler se nije ustezao da kaže daje ovu odluku »nerado« doneo, jer je bio zabrinut zbog eventualne neočekivane akcije Jugoslavije u vreme kampanje na Istoku. Tako je prvi put otkrio Musoliniju svoj plan za napad na Sovjetski Savez, tvrdeći da je zbog toga nastojao da dovede Jugoslaviju, ako je moguće »u prijateljske odnose sa nama bar pomoću ugovora, u ubeđenju da za takav cilj nikakva žrtva ne bi mogla biti smatrana teškom. Međutim, zadnji događaji su uništili takav plan i, što je još gore, oni bi mogli predstavljati užasnu opasnost koja bi stalno pratila naše operacije ako bismo imali takvog nesigurnog suseda«. (Podvukao V.T.). Na kraju je istakao potrebu zajedničkog vođenja rata i zamolio Musolinija da prihvati njegovo mišljenje kao garantiju uspeha.

Zabrinut za sudbinu svojih trupa u Albaniji, Musolini je 6. aprila poslao Hitleru sledeće pismo:

»Fireru.

Dobio sam Vaše pismo. Zbog svega što se 27. marta dogodilo u Beogradu sada ne preostaje ništa drugo nego da se preduzme ono što ste Vi izabrali: rešenje oružjem. Jugoslavija je prava versajska tvorevina, pa zaslužuje da bude prepuštena svojoj sudbini (Podvukao V.T.). Nema nikakve sumnje daje srpski vojnik hrabar i izdržljiv, ali je on u masi verovatno manje jak, zbog etničkog sastava i kulturnih razlika. Borba će biti oštra, ali ja sam apsolutno ubeden kao i Vi u konačan pobedonosan ishod te borbe.

Želim sada da Vam govorim o italijanskoj strategijskoj situaciji. Naredio sam evakuaciju civilnog stanovništva iz Rijeke, Zadra i Skadra. Ovo je bila bolna, ali neizbežna mera. (Podvukao V.T.). Dok se mnogo ne bojim za istočnu granicu, jer pretpostavljam da 14 divizija, koje se tamo nalaze, mogu da odbiju svaki pokušaj napada, situacija u Albaniji je drugačija; ne verujem da će Grci, koji već imaju petomesečno ratno iskustvo, prvi preduzeti inicijativu velikog sola, pa sam ubeden da su dovoljne snage koje se nalaze prema njima; međutim, najosetljivija je situacija na severnoj granici. Ja sam tamo koncentrisao 70.000 do 80.000 ljudi i naredio im da moraju izdržati do poslednjeg čoveka dok Jugosloveni ne osete s leđa nemačka klešta.

Ja se potpuno slažem s Vama da će ovde ratno vazduhoplovstvo imati glavni zadatak, pa sam zbog toga naredio da se Druga vazдушna flota premesti iz Venecije u Apuliju (Apulia, bal. Puglia) i da stalno bude iznad ratnog poprišta. Generalštabovi oba ratna vazduhoplovstva moraju preduzeti sve mere da saradnja dotičnih vazduhoplovnih snaga postigne najefikasnije dejstvo.

Takođe se potpuno slažem sa Vašim predlogom o jedinstvenoj komandi operacija prema formuli tačke 4, s tim što će generalštabovi utvrditi pojedinosti.

Uveren sam da će se i ova sadašnja iskušenja osovinskih snaga najbrže prebroditi, i u tom ubedenju ja Vas molim Fireru, da primite moje najsrdačnije i drugarske pozdrave.

Musolini¹ⁿ³

Predajući Musolinijevo pismo Hitleru, italijanski ambasador u Berlinu naglasio je daje Jugoslavija poslednjih dana činila napore da dobije u vremenu, ali Hitler na to nije obraćao pažnju, već je izrazio svoje zadovoljstvo zbog činjenice da će Nemačka i Italija veoma brzo povesti koordinirane operacije za potpunu likvidaciju britanskih pozicija na Jugoistoku.^{116h}

Raspored italijanske 2. armije noću 5/6. aprila i zapovesti komandanta 2. armije od 6. i 8. aprila

Noću 5/6. aprila 2. italijanska armija se nalazila u sledećem rasporedu:

- Štab armije sa prištapskim delovima u rejonu Gorice;
- u prvoj liniji 5. i 11. korpus, 3. planinski odred i granične trupe u nepromenjenom sastavu i rasporedu;
- u drugoj liniji: Brzi korpus sa 2. i 3. divizijom u rejonu Trsta, a 1. divizijom u rejonu Ajdovščine; Motorizovani korpus sa divizijom »Torino« u rejonu Ilirske Bistrice, divizijom »Pasubio« (»Pazubio«) oko Svetog Petra na Krasu, a divizijom »Litorio« (»Littorio«) u rejonu Trsta; 6. korpus sa divizijom »Friuli« u rejonu Divače, divizijom »Assieta« u rejonu Crnog vrha i divizijom »Ravenna« u rejonu Tolmina. Armijske i korpusne jedinice ostale su u istom rasporedu, a Trupe Zadra na utvrđenom Zadarskom mostobranu.¹¹⁷

Grupišući svoje snage sa težištem na najosetljivijem Južnom odseku, komandant 2. armije je imao nameru da spreči prodor jugoslovenskih snaga preko odseka Kastav - Cerknjičko jezero u pravcu Trsta. Odbrana ovog odseka poverena je ojačanom 5. korpusu, koji je pored svojih divizija »Bergamo«.

»Lombardia« i »Sassari« i graničnih trupa, imao još 3 divizije u drugoj liniji (»Torino«, »Pasubio« i »Friuli«),

Na ovom pravcu su se u slučaju krajnje nužde mogle upotrebiti još 3 divizije iz treće linije (armijska rezerva) iz rejonu Trsta (oklopna »Litorio« (Litorio) i 2. i 3. brza). Sa ovih 9 divizija, grupisanih na relativno uskom frontu (1/3 fronta armije) između Jadranskog mora i linije: Cerkničko jezero - Postojna - Divača - Trst, jasno se ispoljava težnja 2. armije: da u slučaju odbrane zaštiti Kupsko-tršćanski operacijski pravac i da u slučaju italijanske ofanzive ovim pravcem prodre u Jugoslaviju.

Na centralnom, znatno širem delu fronta 2. armije, nalazio se 11. korpus sa divizijama »Izonco« (»Isonzo«) i »Re« u prvoj i divizijom »Asieta« (»Assieta«) i 1. brzom u drugoj liniji. Ove snage su bile grupisane na prostori Postojna - Idrija - Cerknica - Col, sa zadatkom da zatvore Ljubljansko-tršćanski pravac. U slučaju potrebe ovaj korpus je takođe mogao računati na pomoć 3 divizije iz treće linije (armijske rezerve) u rejonu Trsta »Litorio« (»Littorio«), 2. i 3. brza). U slučaju italijanske ofanzive, ove snage su imale zadatak da vezivanjem jugoslovenskih snaga na svom frontu i dejstvom severno od Cerkničkog jezera u pravcu Ljubljane olakšaju prodor 5. korpusa na glavnom pravcu.

Na krajnjem levom krilu 11. korpusa, pored graničnih trupa i 3. planinskog odreda »Vale« (»Valle«) nalazila se divizija »Ravena« (»Ravenna«) u rejonu Tolmina, sa zadatkom da spreči eventualni pokušaj prodora Jugoslovena iz gornjeg toka Save ka gornjem toku Soče. Kao što se vidi ovo krilo 2. armije bilo je znatno slabije, s obzirom na očekivano dejstvo nemačkih snaga iz Austrije prema Savi i na mogućnost blagovremene intervencije TM bataljona iz rejonu Gorice.

Ovakva situacija na frontu 2. armije trajala je i noću 5/6. aprila. Ujutro u 1.30 časova primljena je depeša Generalštaba vojske da će rat sa Jugoslavijom otpočeti 6. aprila u 6 časova, a u 3,40 časova je naređeno 2. armiji da upozori 5. korpus o mogućnosti jugoslovenskog napada na Rijeku, o čemu je odmah obavestio komandant 5. korpusa. Zatim je Generalštab u 5 časova obavestio komandanta 2. armije: da će Nemci u prvim časovima 6. aprila otpočeti kopnene operacije protiv južne Srbije (Makedonije) i Grčke i vazduhoplovne operacije nad celom teritorijom Jugoslavije, i daće od tog vremena stupiti u dejstvo italijansko vazduhoplovstvo i ratna mornarica. Na kraju ove depeše ponovo je naglašeno da je Musolini naredio: da se saopšti svima da će svaki onaj ko se povuče sa položaja bez naređenja biti bezuslovno streljan i da se generali češće vidaju u prvim linijama.

U to vreme je komandant 2. italijanske armije, na osnovu podataka svoje obavestajne službe, smatrao da se u prvoj liniji nalaze tri jugoslovenske divizije i četiri odreda (od kojih 2 planinska), a u drugoj liniji tri pešadijske divizije, tj. ukupno oko 230.000 ljudi. Međutim, od jugoslovenskih snaga su prema 2. armiji stvarno nalazili samo Triglavsko⁶ delovi Triglavsko⁶ odreda i Rišnjački odred, u ukupnoj jačini oko 50.000 ljudi, računajući posadne i granične trupe.⁶

Pošto je primio naređenje za početak Nemačkog napada, komandant italijanske 2. armije je 6. aprila u 6 časova izdao svoju *Prvu opštu zapovest* koja glasi:

•Komanda 2. armije
Operativno odeljenje

Poverljivo

Predmet: Odbrana julijske granice
Kana: 1:100.000. izdanje 1937.

1) Zadatak

2. armija ima da osigura odbranu julijske granice od prolaza Kokovo (Coccau) do mora.

Granice sektora dodeljenog 2. armiji:

- na zapadu: dolina Lanca (Lanca) - M. Picul (Pizzul) - M. Kular (Cullar) - M. Sernio - M. Mariana - Amaro (mesto uključeno);
- na jugu: Jadransko more (Matulje).

a) - Dodeljene snage:

- armijski korpusi: 5. 6. 11. Brzi i Motorizovani;
- pešadijske divizije: »Friuli«, »Asieta« (Assitta), »Ravena« (»Ravenna«), »Sasari« (Sasari), »Lombardia«, »Bergamo«, »Re«, »Izonco« (Isonzo);
- motorizovane divizije: »Pasubio« (Pazubio), »Torino«;
- oklopna divizija »Litorio« (Littorio);
- brze divizije: 1, 2. i 3;
- 3. planinski odred Vale (Valle): bataljoni »Val Pelice« (Val Pelice), »Val Cenischia« (Val Cenischia), »Val toče« (Val Foče), alpski artiljerijski divizion »Val d' Adige« (Val d' Adige);
- armijska artiljerija: (vidi priloženi pregled br. 1);
- inženjerske i druge armijske trupe: (vidi priloženi pregled br. 1);
- granične straže i druge trupe za pojačanje granične zaštite (vidi priloženi pregled br. 2).

3) Operativna zamisao:

Nameravam:

- sa divizijama prvog borbenog reda do poslednjeg čoveka braniti prvi odbrambeni pojas;
- imati vrlo jaku manevarsku masu, podeljenu i ešeloniranu, koja će mi dozvoliti da se blagovremeno suprotstavim svim eventualnostima.

Julijska granica je podeljena na Severni i Južni odsek.

a) Severni odsek poveren je 11. armijskom korpusu.

Granice sektora:

- na zapadu: zapadna granica armije;
- na jugu: linija M. Grosso (M. Grosso) - M. della Trinuta (k. 1122 j. i. od Postojne) - Villa Slavina - Senožeče (mesta 11. armijskom korpusu).

Zadaci

Osigurati ceo prvi odbrambeni pojas između prolaza Kokovo i M. Grosso isključno, obračavajući naročito pažnju zonama Trbiž, Tolmin, Godovići i Postojna zbog njihove naročite važnosti za ciljeve odbrane. Posesti levu obalu potoka Čirkina i desnu obalu Idrije sa delovima koji imaju zadatak osmatranje i pružanje prvog otpora. Prema lome, u ovim zonama, pored zaštitnih trupa, treba da budu upotrebljene jedinice koje imaju jaku vatrenu moć. Međutim, naročito se treba postarati da dovoljne snage osiguraju zaprečavanje dolina koje izbijaju na levu obalu Idrije.

Dodeljene snage: (pored granične straže i drugih trupa za pojačanje granične zaštite):

- divizije »Re« i »Izonco«, 3. planinski odred;
- Komanda 3. armijskog artiljerijskog puka sa divizionima: 16. i 17. od 149/35 i 65. od 152/13;

4. Bataljon žičane železnice.

Radi povećanja efikasnosti odbrane II. armijskom korpusu su pridate:

- pešadijska divizija »Asieta« koja je razmeštena u zoni drugog odbrambenog pojasa između Zečjeg brda (severozapadno od Zaloga) i Loga di Montenero i

- pešadijska divizija »Ravena« razmeštena u zoni S. Lucia (Lucia) di Isonzo.

b) *Jutm odsek*: poveren je 5. armijskom korpusu.

Granice sektora;

- na severu: južna granica 11. armijskog korpusa;
- na jugu: Jadransko more (Matulje).

Zadaci

Osigurati ceo prvi odbrambeni sistem do Matulje uključeno. Naročitu važnost imaju zona Klana i zona Matulje; ova zadnja, desno krilo rasporeda 5. armijskog korpusa, predstavlja zonu koja je naročito osetljiva za odbranu.

Za Riječki koridor i grad Rijeku važe posebna uputstva koja su u tom pogledu data 5. armijskom korpusu - u suštini: odbrana do poslednjeg čoveka Komande mesta Rijeka sa snagama u mestu, isključivši mobilne trupe; i zaštita Riječkog koridora sa stalnim trupama i mobilnim jedinicama, koje su određene da se suprotstave eventualnim upadima malih neprijateljskih jedinica i četnika.

Dodeljene snage: (pored granične straže i drugih trupa za pojačanje granične zaštite):

- pešadijske divizije »Sasari«, »Lombardia« i »Bergamo«;
- mitraljeski bataljoni: 7. i 107;
- Komanda 10. puka armijske artiljerije sa divizionima: 12, 18, 23. i 24. od 149/35; 66. i 67. od 152/13; 52. od 152/37;
- 21. protivavionski divizion 75/27 C.

5) *Armijska rezerva*.

a) 6. armijski korpus (Komanda, trupe u službe armijskog korpusa (u zoni Vipava - Prevalo) i pešadijska divizija »Friuli« (u zoni Divača - Britof);

6) Motorizovani korpus (Komanda, trupe i službe u zoni Općina): motorizovana divizija »Pasubio« (u zoni Knežak), motorizovana divizija »Torino« (u zoni Sapjane), oklopna divizija »Litorio« (u zoni Herpelje - Markosina);

c) Brzi korpus (Komanda, trupe i službe armijskog korpusa u zoni Gradiška): 1. brza divizija (Rihenberg - Montespino - Sv. Križ - Ajdovščina - Cerknica), 2. i 3. brza divizija (u zoni Tržič i zapadna Soča).

6) *Komandno mesto*: Gorica do novog naređenja.

7) 5. armijskom korpusu se za buduću ofanzivnu akciju pridaje sledeća armijska artiljerija:

- Komanda 1. puka- 1. divizion 149/35 i 61. divizion 152/13.

8) 6. armijskom korpusu se za buduću otanzivnu akciju pridaju sledeće snage:

- 1, 2, 7. i 8. inženjerska pionirska četa.
- 3 komande armijskih pukova: 2, 7. i 9.
- 1 divizion 148/28: (nečitko),
- 7 divizona 149/35: 1, 2, 6, 8, 9, 10. i 14,
- 1 divizion 149/40: 30.
- 2 divizona 152/13: 53. i 54,
- 1 divizion 210/22: 33,
- 1 divizion 305/17: 122.
- 1 protivavionski divizion 57/27 C: 12.

9) *Vazduhoplovstvo*:

a) izviđačka avijacija:

- taktičko izvidanje: do linije prelaz Ljubel - Ljubljana - Kočevje - Delnice - Kraljevica;
- strategijsko izvidanje: od granice taktičkog izvidanja do linije Litija - Novo Mesto - Metlika - Karlovac - Senj;
- raspoloživa sredstva:
- Komanda 5. armijskog korpusa: izviđačka grupa u organskom sastavu;
- Komanda 11. armijskog korpusa: izviđačka grupa u organskom sastavu;

Komanda armije: 61. izviđačka grupa i 36. izviđačka eskadrila;

- b) *Učešće vazduhoplovstva* (bombarderska avijacija): dejstvovaće na sledeće objekte:
- železnička postrojenja, saobraćajne čvorove, kasarne i slagališta u Ljubljani, Vrbovskom, Novom Mestu, Karlovcu, Oštariji i Ogulinu;
 - zone sakupljanja rezerve: prema izveštajima i obaveštenjima.

General
Komandant armije
(V. Ambrosio Ambrosio Vittorio)«⁹

Kao što se vidi iz ove zapovesti, 2. armija je imala da zauzme *odbrambeni raspored* sa 5. i 11. korpusom u prvoj liniji, s tim što je 6. korpus imao da potpomaže 11. korpus sa 2 divizije (»Asieta« i »Ravena«) i 5. korpus sa jednom divizijom »Friuli«, dok su Brzi i Motorizovani korpus obrazovali armijsku rezervu. Sem toga, armija je u rejonu Gorice raspolagala sa 17 samostalnih teritorijalnih rezervnih (TM) bataljona, koji su imali zadatak da vrše posjedanje zauzete jugoslovenske teritorije iza operativnih jedinica.

Pošto ovakav odbrambeni raspored 2. armije, s obzirom na veliku dubinu (oko 50 km) i razvučenost snaga na širokom frontu, nije bio pogodan za preduzimanje ofanzive, komandant armije je, u saglasnosti sa Generalštabom vojske, odlučio da u prvu inuju, između 5. i 11. korpusa, uvede i 6. armijski korpus i da jedinice armije postavi u pogodniji raspored za preduzimanje ofanzive. Za izvršenje ove odluke komandant 2. armije je 8. aprila izdao svoju *Drugu operacijsku zapovest* kojom je naređeno sledeće:

- da se 6. korpus uključi u odbrambeni raspored između 5. i 11. korpusa i obrazuje Srednji odsek između Snežnika i Cerkničkog jezera;

- da u sastav 6. korpusa uđu četiri divizije: »Ravena« u rejonu Santa Lucije, »Asieta« kod Crnog vrha, »Friuli« u rejonu Divače i »Sasari« iz 5. korpusa koja će ostati na dosadašnjim položajima na levom krilu dosadašnjeg Južnog odseka;

- da 5. korpus (divizije »Bergamo« i »Lombardia«) posedne Južni odsek od Matulja do Snežnika, a da 11. korpus (divizije »Izonco« i »Re« i 3. planinski odred) zadrži svoj Severni odsek i

- da se određeni raspored ima završiti do 11. aprila izjutra.¹²⁰

U vremenu od 9-11. aprila komandant 2. armije je naknadno izmenio grupisanje svojih snaga u sledećem:

- divizija »Ravena« (iz 6. korpusa) prebačena je iz S. Lucije (rejon Tolmina) u rejon Snežnik u zonu 6. korpusa,

- divizija »Asieta« (iz 6. korpusa) prebačena je iz rejona Crni vrh na prostoriju Vel. Korena;

- 1. brza divizija došla je pod komandu 11. korpusa;

- oklopna divizija »Litorio« prebačena je iz Trsta u rejon Postojne; i

- 2. i 3. brza divizija prebačene su iz rejona Tržiča (Monfalkone) u rejon Trsta, i to 2. brza u Komen, a 3. brza u rejon Divače.¹²¹

Posle ovakvog grupisanja 2. italijanska armija je preduzela ofanzivu tek 11. aprila 1941.

MAĐARSKE PRIPREME ZA NAPAD NA JUGOSLAVIJU

Mada su Mađari želeli da u ovom ratu dobiju izvesne jugoslovenske teritorije, oni u početku nisu bili voljni da učestvuju u ratu. iako su 28. marta 1941. godine odobrili koncentraciju nemačkih snaga na svojoj teritoriji jugozapadno od Blatnog jezera. Većje napomenuto daje o ovom pitanju postojalo razmišljanje između mađarskog predsednika vlade grofa Telekija i mađarskog Generalštaba, pošto je Mađarska bila vezana sa Jugoslavijom Ugovorom (Paktom) o većitom prijateljstvu, potpisanom 12. decembra 1940. godine.¹²² Pored toga, grof Teleki nije bio ubeden u pobeđu Nemačke i nije bio voljan da svoju zemlju uvuče u rat. Međutim, kad je general Paulus 30. marta stigao u Budimpeštu, on je, mimo mađarske vlade, poveo pregovore sa načelnikom mađarskog Generalštaba generalom Vertom (poreklom Namac) i sa njim zaključio sporazum o učešću mađarskih snaga u operacijama. Prema ovom sporazumu Mađarska je obećala da će 14. aprila na granici pripremiti 8 pešadijskih, 2 motorizovane i 2 konjičke brigade.¹²³

Međutim, Grof Teleki, koji je uporno radio da svojoj zemlji zadrži izvesnu slobodu akcije, smatrao je postupak generala Verta kao izdaju protiv mađarskog naroda. On je 2. aprila uveče primio telegram od mađarskog poslanika u Londonu, u kome ga je ovaj izvestio da gaje britansko Ministarstvo spoljnih poslova zvanično obavestilo da Mađarska mora očekivati da će joj Velika Britanija objaviti rat ako uzme učešće u kakvom pohodu na Jugoslaviju. Tako se Teleki našao pred dilemom: ili da se uzaludno suprotstavi ulasku Mađarske u rat, ne verujući u pobeđu Osovine, ili da izda Jugoslaviju sa kojom je pre kratkog vremena sklopio Pakt o većitom prijateljstvu, što bi značilo i rat protiv zapadnih saveznika. U tom teškom položaju Teleki je našao samo jedan način da spase svoju ličnu čast. izvršiti samoubistvo.^{123a}

Prema nemačkom planu, jedan deo ovih snaga imao je da prodre u Jugoslaviju između Tise i Drave u pravcu Novog Sada i Osijeka, dok je drugi deo, koji je bio koncentrisan u Rumuniji, imao da nadire preko Banata u pravcu Beograda. Ali pošto su odnosi između Mađarske i Rumunije, posle Bečke arbitraže, bili još uvek zategnuti, Hitler je naredio komandantu nemačke Vojne misije u Rumuniji, generalu Hanzenu (Hansen Eric), da umoli maršala Antoneskua da sa područja oko Temišvara evakuiše rumunske jedinice i prepusti ovu teritoriju za koncentraciju mađarskih snaga. Međutim, maršal Antonesku je ne samo odbio ovaj predlog, već je zahtevao da Mađari ne prelaze istočno od Tise, verovatno u nadi da će prilikom konačnog raspoređivanja Jugoslavije Banat pripasti Rumuniji, kao kompenzacija za severnu polovinu Transilvanije. Da bi izbegao sukob, Hitler je naredio da se u Rumuniji kod Temišvara koncentriše jedna nemačka samostalna grupa, koju bi obrazovala SS motorizovana divizija »Das Rajh« (Das Reich), 2 motorizovana puka (»Grosdojčland« (»Grossdeutschland«) i »Gering« i vazduhoplovne i armijske jedinice, s tim da ovom grupom komanduje 41. armijski korpus.¹²⁴

S druge strane, prema Direktivi nemačke Vrhovne komande kopnene vojske od 30. marta, mađarske snage su imale dejstvovati samo sa mađarske teritorije, i to: zapadno od Dunava 3. armija sa 3 brigade; u Bačkoj 2. armija sa 12 brigada; istočno od Tise prema Banatu 1 brigada iz 2. armije, tj. ukupno 16 brigada, što odgovara jačini oko 8 divizija.¹²⁵ Prema naknadnom sporazumu između ministra mađarske vlade i predstavnika nemačke Vrhovne komande generala Paulusa od 5. aprila, Mađari su u početku imali da angažuju samo 1 brzi i 4 pešadijska korpusa (svaki jačine po dve brigade), odnosno ukupno 10 brigada, što odgovara jačini oko 4 divizije.¹²⁶

I Mađari su, isto kao i Italijani, oklevali sa početkom napada. Računajući sa jačim jugoslovenskim otporom, oni su, u očekivanju nemačkog uspeha, predvideli da napad otpočne tek 14. aprila 1941. *Mađarski početni operacijski plan* bio je saobražen nemačkom operacijskom planu i izrađen prema nemačkim željama i potrebama.

Posle Telekijevog samoubistva 3. aprila, regent Horti je odmah o tome obavestio Hitlera i Musolinija. U svom pismu, koje je istog dana mađarski ministar vojni Bana uručio Hitleru, Horti je izjavio da je Teleki »postao žrtva duševne krize« i zamolio Hitlera da »nemačka Vrhovna komanda precizira zadatke mađarske vojske po mogućnosti na takav način da bi mogli biti u skladu sa našom savešću«. Predajući pismo Hitleru, Barta je istakao da Telekijevo samoubistvo neće imati uticaja na učešće mađarskih fašista u napadu na Jugoslaviju i da bi, radi umirenja javnosti, bilo poželjno da Mađarska nastupi posle proglašenja nezavisne Hrvatske i isprovociranog konflikta. Fifer je opet obećavao Banat i Bačku, »bogate teritorije koje će znatno ojačati Mađarsku u privrednom pogledu« i prisutnom Kajtelu (Keitel Wilhelm) istakao da je neophodno da se što više vojnih snaga baci protiv Jugoslavije radi postizanja brzog uspeha«. Napomenuo je da će nova mađarska vlada na čelu sa Laslom Bardošijem (Bardossy László), biti bolja od vlade »lavirajućeg« Telekija.

Ipak, na sednici u Predsedništvu vlade, koju je sazvao Bardoši 4. aprila, istupio je Karolji Rašai (Károlyi Rasav), protestujući protiv pokušaja uvlačenja Mađarske u rat protiv Jugoslavije, a podržao gaje i bivši predsednik vlade Istvan Betlen (Betlen Istvan) koji je molio da se preduzme sve što se može da se Mađarska uzdrži od ulaska u rat. Sledećeg dana, 5. aprila, član Gornjeg doma parlamenta Geza Palfi upozorio je predsednika vlade Bardošija da »ne treba slepo ići za zahtevima Berlina i da se ne može dopustiti da vlada preduzme takve korake protiv Jugoslavije koji bi osramotili čast Mađarske«. Međutim, kad su ministri 4. aprila upoznati sa uspešnom misijom ministra Barta kod Hitlera prestalo je kolebanje vlade. Većina Hortijevaca bila je zadovoljna time što je Hitler odobrio da se Mađari angažuju posle proglašenja nezavisne države Hrvatske i da se njihova dejstva ograniče do Dunava, izuzev jedne brze divizije koju su nameravali da upotrebe u Bosni. Tako su se 4. aprila nemačke trupe počele približavati jugoslovenskoj granici. Na zasedanju Krunskog saveta 5. aprila opet je razmatrano pitanje učešća Mađarske u napadu na Jugoslaviju. Pošto je Barta, koji se vratio iz Berlina, informisao vladu o rezultatima svojih razgovora s Hitlerom, Ribentropom i Kajtelom, Honijevci su računali da će, uzimajući na sebe obavezu za ukazivanje pomoći Nemačkoj u potpunom uništenju jugoslovenske vojske, dobiti jugoslovensku teritoriju do Dunava. S obzirom na držanje Mađarske, Velika Britanija je 6. aprila prekinula sa njom diplomatske odnose, ali joj nije objavila rat.¹²⁷

Kao što se vidi, mađarsko vrhovno rukovodstvo, na čelu sa regentom Hortijem, popustilo je Hitlerovim zahtevima. Mađarski revanšistički prohtevi bili su jači od svih obaveza koje su proizilazile iz sklopljenih ugovora sa Jugoslavijom. Posle sporazuma sa Nalcima oko korišćenja vazdušnih baza i komunikacijske mreže za napad na Jugoslaviju, mađarsko vrhovno rukovodstvo se potpuno potčinilo Hitleru za izvođenje projektovanih operacija protiv Jugoslavije.

ULOGA BUGARSKJE I RUMUNIJE U NAPADU NA JUGOSLAVIJU

Pošto je Bugarska 24. januara 1937. godine zaključila Pakt o većitom prijateljstvu sa Jugoslavijom,¹²⁸ ona nije aktivno učestvovala u napadu. Kralj Boris je, zbog bojazni od intervencije Turske, odbio predlog general-feldmaršala Lista (List Wilhelm) o učestvovanju bugarskih snaga u ratu protiv Jugoslavije, izgovarajući se da nema dovoljno snaga na raspolaganju i da će tek 15. aprila moći da koncentriše pet divizija na turskoj granici.¹²⁹ Međutim, iako nije učestvovala u napadu na Jugoslaviju, *Bugarska je ustupila svoju teritoriju i baze za koncentraciju nemačkih snaga koje su bile određene za napad na Grčku i Jugoslaviju i time ga posredno pomagala.*

Nesumnjivo je da Nemci ne bi mogli napasti Grčku da je Bugarska pošteno održala svoju neutralnost i da bi vojni položaj Jugoslavije 1941. bio daleko povoljniji daje Bugarska bila neutralna, a kud i kamo stabilniji daje za odbranu svog suvereniteta zajedno sa Jugoslavijom stupila u rat protiv Nemačke. Umesto toga Bugarska je učestvovala u komadanju i okupaciji Jugoslavije. Nalazeći se na bugarskoj teritoriji nemačke trupe su ugrožavale najosetljivije mesto u strategijskom poretku jugoslovenske vojske, tj. jedinu moguću odstupnicu ka Solunu.

Rumunija, koja je takođe bila vezana sa Jugoslavijom starim prijateljstvom još iz vremena Male antarte, nije aktivno učestvovala u napadu na Jugoslaviju. *ali ga je i ona posredno pomagala ustupanjem svoje teritorije i baza nemačkim oružanim snagama i zaštitom njihovog grupisanja.*

Prema tome, *fašistička Bugarska i Rumunija su svojim neprijateljskim držanjem dovele Jugoslaviju u kritičku strategijsku situaciju i u velikoj meri doprinele brzom porobljavanju Balkana i znatno olakšale napad Nemačke na Sovjetski Savez.*

GLAVNE KARAKTERISTIKE PLANOVA I SNAGA SILA OSOVINE

Iako je rat na Balkanu predstavljao zajedničku nemačko-italijansko-mađarsku operaciju, zajednička Vrhovna komanda nije obrazovana. Hitler je svojom *Direktivom br. 26. od 4. aprila* zadržao pravo da lično komanduje ukoliko bi se radilo o operacijskim ciljevima italijanskih i mađarskih snaga u sklopu opšte operacije. Da bi sačuvao ugled savezničkih najviših vojnih rukovodilaca u očima njihovih oružanih snaga, naredio je da Vrhovni komandanti kopnenih snaga i vazduhoplovstva dostavljaju predloge njemu, s tim što će ih on upućivati Musoliniju i regentu Hortiju pismom u vidu svojih predloga i želja.

Ratni i početni operacijski planovi sila Osovine predviđali su koncentričnu ofanzivu protiv Jugoslavije sa svih strana (izuzev Grčke), i to:

- 12. nemačke armije iz Bugarske i Rumunije;
 - 2. nemačke armije sa teritorije zapadne Mađarske i Austrije;
 - mađarskih snaga iz Mađarske na frontu Baranje, Bačke i Banata;
 - 2. italijanske armije iz Istre i
 - 9. italijanske armije iz Albanije u pravcu Makedonije i Metohije, s tim što su se jedinice na frontu Crne Gore imale privremeno držati u defanzivi, da bi docnije prešle u ofanzivu preko Crne Gore ka Hercegovini i Dalmaciji.
- Za napad na Jugoslaviju predviđeno je ukupno 52 divizije (24 nemačke, 23 italijanske i 5 mađarskih) sa 2236 aviona (1570 nemačkih i 666 italijanskih).

To znači da su neprijateljske kopnene snage bile skoro dva puta jače od jugoslovenskih (31 divizija), a vazduhoplovne snage oko 5 puta. Sem toga, nemačke oružane snage bile su moderno naoružane i sa velikim ratnim iskustvom, dok su italijanske i mađarske u pogledu naoružanja i opreme bile slične jugoslovenskim oružanim snagama. Pored ostalog, zahvaljujući tako velikoj nadmoćnosti, došlo je do brzog sloma jugoslovenskog otpora. Sem toga, sile Osovine su mogle dovlučiti nove još neangažovane nemačke divizije iz Nemačke i italijanske iz Italije i angažovati bugarsku armiju, shodno odredbama Protokola o pristupanju Bugarske Trojnom paktu od 1. marta 1941. One su, u slučaju potrebe, mogle pojačavati vazduhoplovstvo, tako daje uspeh bio potpuno osiguran.

Mada Hitler u svom planu nije predvideo da bugarska i rumunska armija aktivno učestvuju u napadu na Jugoslaviju, one su ipak dobile vrlo važnu ulogu da svojim »neutralnim« držanjem zaštite neometano grupisanje nemačkih snaga u Bugarskoj i Rumuniji, tako da Nemci nisu imali potrebe da rasturaju svoje snage za sopstveno obezbeđenje. Zbog toga se koncentracija nemačkih snaga mogla izvršiti u potpunom redu, bez uznemiravanja i na očigled jugoslovenskih graničnih trupa, koje nisu smele intervenisati, da ne bi povredile »neutralnost« Bugarske i Rumunije i time pružile povod da ove države aktivno stupe u rat. Sem toga, u nemačkom planu je bilo predviđeno da komandant 12. nemačke armije, u slučaju potrebe, može aktivno upotrebiti bugarske snage, po prethodnom sporazumu sa bugarskim vojnim rukovodstvom, s tim da se ove snage potčine nemačkoj komandi.

Analizirajući nemačko-italijanske ratne i operacijske planove može se, pored ostalog, konstatovati sledeće:

1) Do 27. marta 1941. godine, nemačko vrhovno komandovanje je planiralo da pre pohoda na SSSR obezbedi Balkan likvidacijom Grčke oružanim, a Jugoslavije beskrvnim putem, razume se pošto prethodno slomi grčko-britanski otpor na grčkoj teritoriji. Zato se ističe potreba što bržih operacija i posebno se naglašava potreba za brzo zauzimanje Soluna i severne obale Egejskog mora, pored ostalog i zato da se Jugoslavija potpuno okruži i time dovede u bezizlazan položaj.

2) Posle 27. marta dopunjeni su i redigovani nemački ratni i operacijski planovi za napad na Jugoslaviju, kao i sve direktive komandanata 12. i 2. nemačke armije, koje su predviđale munjevitije operacije sa odlučnim i nezadrživim prodiranjem u dubinu teritorije, tako da se protivniku ne dozvoli da se osvesti i pribere. Ove operacije su bile koordinirane sa operacijama italijanske vojske.

3) Iako nije bilo nekog zajedničkog Nemačko-italijansko-mađarskog operacijskog plana za napad na Jugoslaviju, ipak su usklađivanje i koordinacija ostvareni postavljanjem zajedničkih političko-strategijskih ciljeva kako u toku ranijih sastanaka između Hitlera i Musolinija, tako i direktivama nemačke Vrhovne komande i specijalnim izaslanicima za vezu između vrhovnih komandi sila Osovine u početku rata.

4) Jednom rečju u Nemačko-italijanskim planovima predviđena su brza i iznenadna dejstva znatno nadmoćnijih snaga, naročito nemačkih oklopnih jedinica, duž komunikacija, radi postizanja brzog uspeha, odnosno brzog završetka rata na Balkanu, kako bi se snage sa balkanskog ratišta mogle brzo prebaciti i upotrebiti za napad na SSSR.

5) Karakteristično je da se u planov ima pretpostavljalo da će jugoslovenske snage »sigurno sve preduzeti da spreče prodor nemačkih snaga prema italijanskom frontu u Albaniji i da održe vezu sa britansko-grčkim snagama«. I dalje, »zbog toga su na jugoistoku Jugoslavije koncentrisane prvenstveno aktivne trupe koje će se, bez sumnje, od početka uporno boriti i najkasnije iza Morave - Vardara odsudno braniti. Sem toga, mora se računati da će jugoslovenske trupe, možda ojačane britanskim motorizovanim trupama, prodrati u Albaniju u bok i pozadinu Italijana«.

U duhu ovakve direktive, 12. armija je dobila glavni zadatak »da D-dana iznenadno prede u napad preko jugoslovensko-bugarske granice od Custendila do zapadno od Petriča i preko grčko-bugarske granice i razbije neprijateljske snage u južnoj Srbiji (Makedoniji - V.T.) i grčkoj Trakiji. Cilj napada: »Sto je moguće brže prodrati do albanske granice zapadno od Skoplja, preko Vardara ka liniji Voden-Ber do Soluna i na severnu obalu Egejskog mora«.

Kao što se vidi, težište nemačkog napada je u Makedoniji, kako bi se spajanjem nemačkih sa italijanskim snagama u Albaniji preseklala odstupnica jugoslovenskoj vojsci prema jugu, a razbijanjem oružanih snaga u rejonu Soluna i Trakije ove snage okružile i potpuno uništile.

6) Nemačko komandovanje predviđa glavni otpor jugoslovenskih snaga u »jezgru srpskih zemalja«, kuda će se jugoslovenske trupe blagovremeno povući iz drugih oblasti u ovaj prostor. Iako taj prostor nije tačno preciziralo, verovatno je daje pod pojmom »jezgra srpskih zemalja« u datoj situaciji smatralo Srbiju i Crnu Goru, jer je »najdalje iza Morave - Vardara, očekivalo odsudnu odbranu« jugoslovenskih snaga. Ono je očekivalo da će se u tome prostoru naći glavne snage jugoslovenske vojske, rešene da čvrstim držanjem jugoistočnog dela Jugoslavije pruže najveći i odlučujući otpor.

7) U nemačkim planovima ozbiljno se računalo na unutrašnje razbijanje jugoslovenske države, tj. na razdor među našim narodima. Ta predviđanja nisu bila bez osnova, jer su prvi dani rata zaista pokazali žalosnu sliku dejstva pete kolone u najraznovrsnijim oblicima: sabotaze, diverzije, špijuniranja, vojna sadejstva neprijatelju na svim frontovima i u pozadini, itd.

8) Na Jugoslovensko-albanskom vojištu Italijani su predviđali aktivnu odbranu, s tim da naročito čvrsto drže prelaze kod Skadra, Debra i Struge. Granični front prema Jugoslaviji trebalo je najupornije braniti, oslanjajući se na jake oslonce u rejonu oko Skadra i Debra i na tok r. Drima koji do maja predstavlja moćnu prepreku. Međutim, nemačka Vrhovna komanda je, radi opšte operativne sigurnosti svoje 12. armije, predviđala da italijanska Vrhovna komanda obezbedi u Albaniji: »držanje u pripravnosti jedne napadne grupe, koja bi pružila ruku nemačkim snagama upućenim prema Skoplju i južno«. Takođe je i zadatak italijanske 2. armije na Julijskom frontu bio defanzivan sve do 7. aprila kada je dobila ofanzivnu ulogu, tj. da nastupa prema jugoistoku (dužjadranske obale ka Crnoj Gori), štiteći desno krilo i bok nemačke 2. armije. To znači daje italijanskim oružanim snagama bila namenjena pomoćna, sadejstvjuća uloga - slično kao i mađarskim snagama.

9) Nemci su u svojim planovima predviđali da će jugoslovensko rukovodstvo izvršiti obimna zaprećavanja i da će na planinskim operativnim područjima organizovati gerilski rat, da bi produžilo otpor i odgodilo brzi završetak rata, ali to - kao što je poznato - nije bilo realno predviđanje.

S obzirom na izolovanost Jugoslavije i njenu vojničku nespremnost, s jedne, i gotovost nacističko-fašističkih oružanih snaga, s druge strane. Nemci su

posle događaja od 27. marta mogli veoma brzo da preorijentišu dovoljan broj snaga - koje su bile predviđene za rat protiv Grčke, a potom protiv Sovjetskog Saveza, i da zajedno sa svojim Saveznicima preuzmu koncentričnu ofanzivu sa više pravaca, s ciljem da snažnim dejstvom avijacije i brzim prodorom oklopnih i motorizovanih jedinica razbiju, razdvoje i okruže jugoslovenske snage i onesposobe ih za dužu borbu. Naime, jednovremenim napadom na Makedoniju i Grčku sadejstvovaće italijanske i mađarske armije u cilju zaštite bokova nemačkih trupa i vezivanja jugoslovenskih snaga.

Vreme prebacivanja nemačkih snaga u Bugarsku predstavljalo je kritičan period, jer su Grci zajedno sa Britancima i Jugoslovenima (ako bi ovi stupili u rat) mogli upadom u Bugarsku da otežaju grupisanje nemačkih snaga, ili da za to vreme likvidiraju italijanske snage u Albaniji. Međutim, ovo nije bilo moguće sprovesti zbog nedovoljnog broja britanskih snaga i kolebljivog držanja Jugoslavije i Turske, tako da su Nemci mirno završili svoj razvoj i bili spremni da 6. aprila pređu u napad.

Nemci su svoj početni operacijski plan zasnivali na tajnosti priprema, iznenađenju, silini početnog udara u brzom tempu operacija, jer se nije smelo dozvoliti Jugoslaviji, Grčkoj i V. Britaniji da na vreme izvrše svoje pripreme i da na planinskom grčkom zemljištu stvore solidan odbrambeni front, koji bi usporio završetak rata na Balkanu, čime bi se poremetilo izvođenje planiranog napada na SSSR.

Italijanski početni operacijski plan predviđao je da italijanska 2. armija (14 divizija) izvrši proboj Jugoslovenskog fronta između Prezida i Cerkničkog jezera, a potom da energično nastupa u zoni između jadranske obale i linije: Ljubljana - Kočevje - Ogulin - Slunj - Banja Luka, sve zaključno, s ciljem da izbije na liniju Split - Jajce. Trupe Zadra su imale zadatak da brane utvrđene položaje Zadarskog mostobrana, dok se italijanska 9. armija (8 divizija) na Albansko-jugoslovenskom graničnom frontu u početku trebalo da drži defanzivno, da bi docnije preuzela ofanzivu radi stupanja u vezu sa nemačkim snagama koje bi nadirale ka Skoplju i južnije.

Mađarski početni operacijski plan predviđao je ofanzivu sa obe strane Dunava, opštim pravcem ka Beogradu, u cilju osvajanja jugoslovenske Baranje, Bačke i Banata, s tim da u ovom napadu učestvuje ukupno 10 brigada.

Ratni planovi sila Osovine protivu Jugoslavije odgovarali su ratnom cilju, grupisanju jugoslovenskih snaga, situaciji u Grčkoj i glavnoj želji da se rat na Balkanu što pre završi. Pada u oči da su sile Osovine grupisale vrlo jake snage prema Severozapadnom frontu (Austrijski i Italijanski), iako su smatrale da će težište jugoslovenske odbrane biti u »srpskim zemljama« i da glavnog neprijatelja čini stanovništvo Srbije i Crne Gore. Istina, te snage su za vreme odlučujućih operacija vođenih iz Bugarske bile još u fazi koncentracije (nemačka 2. armija).

Jače grupisanje osovinskih snaga na Zapadu može se objasniti velikom nadmoćnošću sila Osovine; blizinom Zapadnog fronta Nemačkoj i Italiji i kratkoćom vremena za grupisanje snaga. Poznavajući tačno predviđeni raspored jugoslovenskih snaga u Srbiji i Makedoniji, sile Osovine su smatrale da su snage nemačke 12. i italijanske 9. armije dovoljne da zauzmu Makedoniju i Srbiju i da preseku odstupnicu jugoslovenske vojske u Grčku. S druge strane, zahvaljujući, pored ostalog, svojoj razgranatoj obaveštajnoj službi, sile Osovine su tačno znale ideju jugoslovenskog ratnog plana »R-41« i predviđeno grupisanje snaga, tako da nisu ni očekivale jači otpor na teritoriji Hrvatske

i Slovenije. Zato su težile da najkraćim putem prodru u centar Jugoslavije, vršeći istovremeno obuhvat levog krila jugoslovenskog strategijskog fronta i time izmanevruju jugoslovensku odbranu prema severu, pruže ruku ustaškoj pobuni u Hrvatskoj i ubrzaju okupaciju teritorije Hrvatske i na taj način da praktično razbiju državnu celinu Jugoslavije.

Mada su sile Osovine duže vreme pripremale napad na Jugoslaviju, njihove vojne pripreme neposredno pre napada, odnosno od 27. marta do 6. aprila 1941, karakteristične su po brzini i velikoj žurbi. S tim u vezi održano je nekoliko konferencija i izdato više direktiva i zapovesti.

Na taj način Jugoslavija je bila usamljena i opkoljena sa svih strana (izuzev Grčke) neprijateljski raspoloženim profašističkim vladama Mađarske i Bugarske prema Jugoslaviji u periodu 1940 - 1941, jer su, bez obzira na ugovore o prijateljstvu sa Jugoslavijom, dozvolile ulaz nemačkih snaga na svoju teritoriju i pristale da učestvuju u napadu na Jugoslaviju i njenoj teritorijalnoj podeli. One su želele da iskoriste ovu jedinstvenu priliku za sprovođenje svoje revizionističke politike i da povrate oblasti koje su na završetku prvog svetskog rata pripale Jugoslaviji. Hitlerje Mađarima obećao Bačku i Banat, a Bugarskoj Makedoniju i neke oblasti istočne Srbije. Na taj način se dogodilo slično kao u prvom svetskom ratu, kada su Bugarska i Austro-Ugarska sadejstvovala napadu Nemaca na Srbiju i Crnu Goru, s tim što je napad u prvom svetskom ratu imao za cilj da se uništenjem Srbije i Crne Gore onemogući stvaranje Jugoslavije, a u drugom svetskom ratu da se obezbedi njeno uništenje.

NAPOMENE

¹ *Archiv der Gegenwart, Wien, 1940, str. 4621.*

¹ *Archiv der Gegenwart, 1940, Str. 1346.*

³ *Archiv der Gegenwart. 1940. Str. 4644.*

* *Archiv der Gegenwart. 1940. str. 4714.*

⁵ Burghan Mueller - Hillebrand, *Das Heer 1933-1945. II.* Frankfurt/M. 1956. str. 1131-1134.

⁵ *Nemačke Kampanje na Balkanu (u proleće 1941).* Ministarstvo suvozemne vojske SAD. Odeljenje za vojna pravila-br. 20-260. Vašington, 1953 - prevod u Vojnoistorijskom institutu, Beograd, str. 1-5. *Tajni arhivi grofa Cana 1936-1942,* Zagreb, 1952, str. 396.

⁷ Isto, str. 410.

⁸ *Archiv der Gegenwart. 1940, str 4674—4676.*

⁸ *Izjava generala fon Paulusa sovjetskoj vladi.* AVII reg. br. 19/8. k. 1.

¹⁰ *Drugi svetski rat (pregled ratnih operacija).* 1. Vojno istorijski institut JNA. Beograd, 1957, str 395. 403-404; *Nemačke kampanje na Balkanu* (prevod), str. 4; AR 1941, ZD, I, dok. 332, str. 976-977.

" AVII. reg. br. 7/1, k. I.

¹² *Die Beziehungen zwischen Deutschland und der Sowjetunion 1939-1941. Dokumente des Auswärtigen Amtes, Tübingen. 1949, str. 245-286*

¹³ *Archiv der Gegenwart*. 1940, Str. 4781.

¹⁴ Papagos, *Grčka u ratu 1940-1941*. VIZ -Vojno delo«. Beograd. 1954. str. 32-34.

¹⁵ AR 1941, ZD. I, dok. 332. str. 978-979

AVn. mikrofilm. SAD-1/315-378; Helmuth Greiner. *Die oberste Wehrmachtführung 1939-1943*. Wiesbaden. 1951. str. 245-244.

" U stvari, u to vreme na bugarskom frontu su se nalazile četiri grčke pešadijske divizije, i to: 6. 7. 12. i 14. pored posadnih trupa u utvrđenjima. (Papagos. *Grčka u ratu 1940-1941*, strana 305)

¹⁸ Na mesto 183. pešadijske divizije docnije je određena 4. brdska divizija.

¹⁹ AVII, reg. br. 1/I. k. 1.

²⁰ AVII, mikrofilm. SAD-N-1. 315-378; *Nemačke kampanje na Balkanu*, Izdanje ministarstva suvozemne vojske SAD. Odeljenje za pravila br. 20-260 Vašington. 1953. Prevod u Vojnoistorijskom institutu Beograd, str. 8-10.

²¹ *Die Beziehungen zwischen Deutschland und der Sowjetunion 1939-1941*. Dokumente des Auswärtigen Amtes, Tübingen. 1949. dokument br 193. str. 298-302.

²² *Dnevnik grofa Cana 1937-1938*. Zagreb, 1954. strana 21.

²³ Isto. str. 101.

²⁴ Isto, str. 23.

²⁵ O napadu na Sovjetski Savez Hitler je obavestio Musolinija tek 21. juna 1941: »Trideset dana«, br. 62 Beograd, mart 1951. str. 17-18.

²⁶ Dr Bogdan Krizman (prevod), *Tajna pisma Hitler-Musolini (1940-1943)*, Zagreb. 1953, str. 35-40.

²⁷ *Archiv der Gegenwart*. Wien, 1941, str. 4861-62.

²⁸ »Spoljnopolitička dokumentacija«, lebruar 1950, Beograd, str. 336-337.

²⁹ AVII, mikrofilm. SAD-N-I. 218-314.

³⁰ AVII. reg. br. 2/2, k. 1

³¹ *Izveštaj sa konferencije Hitler-Musolint i o razgovorima feldmaršala Kajtela sa italijanskim generalom Guconijem* 19. i 20-januara 1941-u izvodu. AVII, reg. br 2/2, k. 1.

Pada u oči nesklad između Hitlerovog izlaganja o Sovjetskom Savezu na konferenciji koju je 9. januara održao samo sa svojim saradnicima i sada pred Musolinijem, grofom Canom i italijanskim generalima, što takode svedoči o nepoverenju koje je postojalo među najbližim saveznicima.

³² Isto.

³³ *Archiv der Gegenwart*, 1941. sti 4681. Od predvidenih jedinica I eielona u Rumuniju u punom sastavu stigli su samo štabovi 12. armije, I oklopne grupe, 14. i 36. armijskog korpusa; 5. i II. tenkovska divizija razmeštene su u Dobrudži na prostoru Krajova-Gingrin.

³⁴ *Archiv der Gegenwart*, 1941, str. 4895 i 4914.

³⁵ AVII, reg. br. 19/15, k. 5a i reg. br. 18/2a, k. I.

³⁸ AVII, reg. br. 19/15, k. 5a.

- ³⁷ *Archiv der Gegenwart*, 1941, str. 4912.
- ³⁸ *Archiv der Gegenwart*, 1941, str. 4919, 4938.
- ³⁸ Helmuth Greiner. *Das Eingreifen auf dem Balkan 1941* (AVII mikrofilm. SAD. E-1, str. 315-378); *Drugi svetski rat*, I. . . Str. 405.
- ¹⁰ Helmuth Greiner, *Die oberste Wehrmahtführung 1939-1943*, Limes Verlag. Wiesbaden. 1951, str. 266.
- " Isto. str. 267-268.
- ⁴² Burghart Müller - Hillebrand. *Die Improvisierung einer Operation*. (AVII, mikrofilm. SAD. N-J. 190-217).
- ⁴³ Helmuth Greiner, *Das Eingreifen auf dem Balkan 1941*. (AVIL mikrofilm. SAD, N-1. 315-378).
- ⁴⁴ AVII, reg. br. 2/14. k. la.
- ⁴⁵ Martin L. van Creveld, *Hitler's Strategy 1940-1941, The Balkan Clue*. Cambridge University Press. Cambridge 1947, str. 136-139; AVII. reg. br. 2/14, k. la.
- ⁴⁸ B. Müller-Hillebrand, *Die Improvisierung einer Operation* (AVII, mikrofilm. SAD-N-I, 218-314).
- ⁴⁷ AVIJ mikrofilm T-312. F⁵⁰»50. 450/80340, 96-97. 450/80341. 450/8034, 140-42.
- ⁴⁸ Vinston Cerčil. *Drugi svetski rat*, 11. »Prosveta«, Beograd, 1964, str. 149.
- ⁴⁸ Generalfeldmaršal fon Brauhić i generalpukovnik fon Haider su 27. marta pre podne u svome Štabu u Cosenu kod Berlina održali konferenciju sa komandantima grupa armija i oklopnih grupa, određenih za napad na Sovjetski Savez. U 12.00 časova konferencija je prekinuta pošto je Hitler pozvao u Berlin generalfeldmaršala fon Brauhića i njegovog načelnika štaba.
- ⁵⁰ Nemački general Rintelen, oficir za vezu u italijanskoj Vrhovnoj komandi slučajno se zatekao u Berlinu.
- ⁵¹ 14. motorizovani armijski korpus sa 5. i U. oklopnom divizijom.
- ⁵² Ovde je Hiller mislio na snage 12. armije koncentrisane protiv Grčke i na šest divizija koje su ostale u Rumuniji.
- ⁵³ 16. oklopna divizija iz sastava nemačke Vojne misije u Rumuniji.
- ⁵⁴ 13. oklopna divizija, takođe iz sastava nemačke Vojne misije u Rumuniji.
- ⁵⁵ *Savetovanje situaciji u Jugoslaviji*. AVII, reg. br. 3/2, k. I, ZD NORJ. II. 2, Beograd. 1945. str. 465-477; *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor der internationalen Militärgerichtshof. Nürnberg* 14. November 1945-1. Oktober 1946, Veröffentlicht in Nürnberg, 1948, str. 22-26; dr Ferdo Culinović. *Slom stare Jugoslavije*. Zagreb. 1958, str. 146-150.
- ⁶⁸ *Drugi svetski rat*. I. Vojnoislorski institut, Beograd 1957, str. 406-407; AVII. reg. br. 2/3. k. I.
- ⁵⁷ *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher*. . . . str. 26-28; F. Culinović, n. d, str. 150-151; Bogdan Krizman. *Hitlerov plan protiv Jugoslavije*, Zagreb. 1953, str. 84-86; ZD NORJ. li. 2, str. 465-467; AVII. reg. br. 3/1, k. I.
- ⁵⁸ Puk »Hermann Goering« (koji se sastojao iz jednog motorizovanog bataljona i više najmodernijih protivavionskih baterija) stigao je 29. marta u Beč.

⁵⁹ Andrija Pavlović, *Jugoslavensko vazduhoplovstvo u aprilskom ratu 1941. godine*, »Glasnik RV i PVO« br. 5. Novi Sad, 1972, str. 33.

⁴⁰ ZD NORJ, U, 2, str. 479-480; AVII, reg. br. 5/2, k. 1.

" Dr Bogdan Krizman, *Tajna pisma Hitler - Musolini 1940-1943 (prevod)* Zagreb, 1953. str. 47. AVII, reg. br. 14/14, k.1., Helmuth Greiner, *Die oberste Wermachtführung 1939-1943*. Limes Verlag, Wiesbaden 1951, str. 274-275.

⁶² B. Krizman, navedeni prevod, str. 49.

⁶³ Bogdan Krizman, *Svedoanstva o II svetskom ratu*. Zagreb, 1952. str. 43-44., AVII, mikrofilm Bon-1. 1037-1038.

⁶⁴ A. H. riyс*Кac».. Benpna bo BTopofi MHpoBOH BOHHe, H3AaTeAbCTBO HHCTHTypa Me3^AyHapoAHbix OTHOчeHHfl. MockBa, 1963, crp. 115-116.

⁶⁵ Isto, str. 119-120.

«« Angeš Godo. n. referat na naučnom skupu 1973. u Beogradu.

«« A. I. Puškaš, n.d., str. 120; DGFP, D. XII.-dok, 215 i 217; A. Breccia, n.d., str. 620-622.

⁶⁷ A. I. Puškaš, n. d., str. 121, 123, 125 i 128. U zapadnoj literaturi se tvrdi daje Teleki bio protiv učešća Mađarske u ratu i daje pristalica rata bio samo načelnik mađarskog Generalštaba Vert. Međutim, nemački poslanik u Budimpešti u izveštaju, na osnovi razgovora Stojajia i Bar-doša, saopštio je Berlinu da se Teleki na sednici vlade 28. marta sa radošću saglasio da Mađarska učestvuje u napadu na Jugoslaviju. Horti u svojim memoarima takođe odbacuje da je on bio aktivni pristalica otpočinjanja rata sa Jugoslavijom. (Isto, str. 127-128.)

^{87a} A. Breccia, n.d., str. 620; DGFP, D. XII, dok. 217 i 223.

⁶⁸ AVII, reg. br. 4/2, k. 1.

⁶⁹ *Nirnerska dokumenta JMT. VI*. str. 64. NCA, VI, str. 189, dok. 34-39, P. S.

⁷⁰ AVII, reg. br. 9/14, k. 1.

⁷¹ *Dnevnik organizacije »Jupiter« u Jugoslaviji*. AVII, reg. br. 1/13, k. 1.

⁷² AVII, k. 8a.

⁷³ »Ilusirovana politika« br. 114 od 10. januara 1961. godine.

⁷⁴ AVII, k. 8a.

Šef Servisa tajne vojnoobaveštajne službe Glavnog generalštaba dobio je 25. februara 1940. godine od predstavnika britanske tajne službe (sa kojim je saradivao) jedan mali elaborat - foto snimak od oko 6 stranica kucanih na pisačkoj mašini sa dve skice. Prvi deo elaborata od dve stranice i jedne skice odnosio se na Rumuniju i Bugarsku u koje je ulazak nemačkih trupa predviđen bez otpora. Drugi deo elaborata predviđen je slučaj ako Jugoslavija pristupi Trojnom paktu, tj. ako bez otpora pusti nemačke trupe preko svoje teritorije za napad na Grčku. To je bio »Poduhvat 25«, tj. da se 25 divizija upotrebi samo protiv Grčke, a u drugom slučaju ako Jugoslavija pokuša da pruži otpor, bez obzira da li je pristupila Trojnom paktu ili ne, predviđeni su pravci napada, određene snage i prvi ciljevi za sve napadne formacije prikazane sa šiframa. Glavni napad je predviđen iz Bugarske Nišavskim pravcem, a pomoćni ie-Austrije. Mađarske i Rumunije sa Beogradom kao glavnim ciljem. Ovaj, u stvari, nemački početni operacijski plan bio je izraden na Zasedanju nemačke Vojne komisije održane od 20. do 28. decembra 1940. godine, ozvaničen štambiljem Vrhovne komande kopnene vojske, pečatom i potpisom fon Brauhiča. Šef tajne vojnoobaveštajne službe predao je ovaj elaborat 26. februara 1941. godine načelniku Glavnog generalštaba generalu Petru Košiću. (Uglješa Popović, *Deseti po redu. Tajna vojnoobaveštajna služba bivše jugoslovenske vojske od 1938. do maja 1941. godine*, Beograd, 1976, str 74-77).

- ⁷⁵ AVII, mikrofilm SAD-N-3, 1-142.
- ⁷⁸ AVII, reg. 6/2. k. 1.
- ⁷⁷ *Izjava generala Paulusa, Nemačke kompanije na Balkanu. . . str. 42-43.*
- ⁷⁸ ZD NORJ, II, 2, str. 500-502; AVII, reg. br. 1/7, k. 1. Fotokopija ovog dokumenta je nepotpuna-nedostaje deo. 5. zatim tač. 6 i 7, a u tač. 8 nedostaje tekst za granice zone dejstva.
- ⁷⁹ ZD NORJ, U, 2, str. 503; AVII, mikrofilm Bon-2/202-203 od 31. marta 1941.
- ⁸⁰ ZD NORJ, II, 2, str. 503-505.
- ⁸¹ Lake divizije su imale po dva pešadijska puka. Organizacijski su predstavljale sredinu između pešadijskih i brdskih divizija, a bile su vrlo podesne za dejstva na srednje planinskom zemljištu i područjima siromašnim putevima. 1942. godine preimenovane su u lovačke divizije
- ⁸⁷ Mueler Hillebrand, *Das Heer 1933-1945. II*, Frankfurt/M 1956, su 156; *Ratni dnevnik nemačke 2. armije* - AVII, mikrofilm SAD-N-3, str. 12 i 28.
- Broj ovih divizija 8. aprila smanjen je na dve (4. oklopnu i 20. motorizovanu), ali ni one nisu upotrebljene.
- ⁸³ Ovaj vazduhoplovni korpus se sastojao iz 22. pešadijske (vazdušno-desantne) divizije i 7. vazduhoplovne padobranske divizije, čiji se jedan ojačani puk nalazio u Plovdivu radi zauzimanja ostrva Lemnos.
- ⁸⁴ Usled transportnih teškoća, u Rumuniju je stigao vazdušnim putem samo 16. pešadijski puk, jedan bataljon 65. puka i jedan divizion artiljerijskog puka, ali ni ovaj deo nije upotrebljen zbog lošeg vremena i brzog napredovanja 1. tenkovske grupe. Friedrich August von Metzsch, *Die Geschichte der 22. Infanterie-Divizion*. Kiel. 1952, strana 17.
- ⁸⁵ 800. puk »Brandenburg« za specijalnu upotrebu formiran je početkom rata od izabranog i naročito obučenog ljudstva, prvenstveno od folksdojčera iz onih zemalja u kojima će se upotrebiti. On je bio potčinjen Obaveštajnoj upravi Vrhovne komande oružanih snaga, s tim što se Štab puka sa nastavnim jedinicama nalazio u Berlinu. U 1941. godini postojale su kao borbene jedinice samo čete, koje su bile namenjene za svako ratište i dodeljivane armijama, sa zadatkom da lukavstvom (zloupotrebom neprijateljske uniforme i poznavanjem jezika) na prepad zauzmu važne strategijske tačke ili neoštećene objekte (mostove, rudnike i t. si.) do dolaska prednjih delova operativnih trupa. U 1942. godini ovaj puk je preformiran u diviziju za specijalnu upotrebu, čiji su pukovi upotrebljavani na Balkanu kao elitne jedinice za borbu protiv partizana.
- ⁸⁶ ZD NORJ, II, 2, str. 507; AVII, reg. br. 7/2, k. 1.
- ⁸⁷ 12. armiji pridata je i 16. oklopna divizija - AVII, reg. br. 11/13, k. 5.
- ⁸⁸ ZD NORJ, II, 2, str. 519-527; AVII, mikrofilm Bon-2, reg. br. 366 i 372.
- ⁸⁹ AVII, T-312. F-443, 443/8026, 076-077.
- ⁹⁰ AVII, T-312. F-443, 258-269.
- ⁹¹ AVII, mikrofilm NAV-N-T-312, F-1077/9281346-71.
- ⁹¹ AVII, mikrofilm NAV-N-T-312, F-1078/9, 818-824.
- ⁹³ AVII, mikrofilm NAV-N-T-312, F-110, E-131.
- ⁹⁴ AVII, mikrofilm Bon-2, reg. br. 376. Ovaj bilten nalazi se kao prilog br. 1 uz Zapovest komandanta 2. armije od 4. aprila.
- ⁹⁴³ Feuberzauber jedinice (»FZ«) služile su kao i granične jedinice za zaštitu granica.

- ⁹⁵ AVII, NAV-N-T-608, 1/474–78.
- ⁹⁶ Giuseppe Santoro, *L'aeronautica italiana nella seconda guerra mondiale, 1, Edizione Dadesi, Milano-Roma, 1950, str. 201.*
- ^{96a} AR 1941, ZD, I, dok. 261, str. 765 do 768; fotokopija u AVII, reg. br. NAV-I-T-821, 126/583 – 585.
- ^{96b} Isto, str. 765, prim. 2.
- ^{96c} Isto, str. 768, prim. 6; AVII, film, reg. br. NAV-I-T-821, 126 (646–647).
- ⁹⁷ AVII, F-2, reg. br. 1, k. 65.
- ⁹⁸ AVII, F-1, reg. br. 23, k. 63 i 69.
- ⁹⁹ G. Santoro, n. d., str. 202.
- ¹⁰⁰ AVII, F-2, reg. br. 52–57, k. 66, 67, 69, 73, 81.
- ¹⁰¹ G. Santoro, n. d., str. 202.
- ¹⁰² Isto, str. 102.
- ¹⁰³ Cavaleiro Ugo, *Diario 1940–43, dal Cap di S. M. E, Roma 1948, str. 76.*
- ¹⁰⁴ AVII, F-1, reg. br. 15–34, k. 67, 68, 193 i 197 i F-1, reg. br. 1, k. 53.
- ¹⁰⁵ AVII, F-1, reg. br. 24/2, k. 52 i F/1, reg. br. 1, k. 53 – *Istorijski dnevnik Operativnog odeljenja italijanske 2. armije.*
- ¹⁰⁶ AVII, reg. br. 27/2, k. 32., AVII, F-1, reg. br. 1, k. 53 – *Istorijski dnevnik Operativnog odeljenja italijanske 2. armije.*
- ¹⁰⁷ AVII, reg. br. 11/2, k. 72; AVII, F-1, reg. br. 1, k. 53 – *Istorijski dnevnik Operativnog odeljenja italijanske 2. armije.*
- ¹⁰⁸ Isto.
- ¹⁰⁹ AVII, F-1, reg. br. 16, k. 67.
- ¹¹⁰ AVII, reg. br. 11/2, k. 72.
- ¹¹¹ AVII, mikrofilm SAD – N – 3, str. 22; *Ratni dnevnik nemačke 2. armije.*
- ¹¹² AVII, reg. br. 4/2, k. 80; AVII, F-1, reg. br. 1, k. 53.
- ¹¹³ AVII, reg. br. 15/2, k. 72.
- ¹¹⁴ AVII, reg. br. 13/2 i 17/2 k. i 17/2 k. i reg. br. 15/1, k. 80.
- ¹¹⁵ ZD NORJ, II, 2, str. 528.
- ¹¹⁶ AVII, reg. br. 18/2 i 19/2, k. 72; reg. br. 22/2, k. 80; AVII, F-1, reg. br. 1, k. 53.
- ^{116a} AVII, mikrofilm Bon-2, reg. br. 416–418.
- ^{116b} A. Breccia, n. d., str. 682–683; DGFP, D, XII, dok. 275 i 286. *Istorijski dnevnik Operativnog odeljenja italijanske 2. armije.*
- ¹¹⁷ AVII, F-2, reg. br. 18, k. 67., AVII, F-1, reg. br. 1, k. 53 – *Istorijski dnevnik Operativnog odeljenja italijanske 2. armije.*
- ¹¹⁸ AVII, F-1, reg. br. 1, k. 53. *Istorijski dnevnik Operativnog odeljenja italijanske 2. armije.*

¹¹⁹ AVII, reg. br. 22, k. 69; AVII, F-1, reg. br. 1, k. 53 – *Istorijski dnevnik Operativnog odeljenja italijanske 2. armije.*

¹²⁰ AVII, reg. br. 22/2, k. 70.

¹²¹ AVII, F-1, reg. br. 28, k. 68. AVII, F-1, reg. br. 1, k. 53; *Istorijski dnevnik Operativnog odeljenja italijanske 2. armije.*

¹²² *Archiv der Gegenwart Wien, 1940*, str. 4811.

¹²³ Helmuth Grejner, n.d., str. 277 i 281.

^{123a} »Spoljnopolićka dokumentacija«, mart 1950, Beograd, str. 425.

¹²⁴ Mueller Hilleberand, n.d., mikrofilm SAD-N-1, 218–314.

¹²⁵ AVII, reg. br. 117, k. 1.

¹²⁶ Isto.

¹²⁷ А. И. Пушкаш, N. D., str. 128 – 132.

¹²⁸ *Archiv der Gegenwart, Wien, 1937*, str. 2902.

¹²⁹ Helmuth Greiner, n.d., str. 278.

JUGOSLOVENSKE PRIPREME, PLANOVI I SNAGE*

Iako su ratne pripreme oduvek imale odlučujući značaj u istoriji ratova, ipak njihov značaj naročito dolazi do još jačeg izražaja u vreme kada rat - s obzirom na primenu savremenih tehničkih sredstava i na način njegovog vođenja - dobija svenarodni karakter, tj. kada u njemu neposredno ili posredno učestvuju celokupni narodi zaraćenih država sa svim svojim duhovnim i fizičkim snagama i materijalnim sredstvima. Danas se ratni potencijal jedne države više nego ranije ogleda ne samo u brojnom stanju i kvalitetu vojne sile, već, pre svega, u privrednoj i moralnoj snazi i stabilnosti dotične države.

Doktrina totalnog rata zahteva da se u službu rata stavi čitav narod i svi njegovi materijalni izvori (saobraćaj, industrija, trgovina, poljoprivreda i ostale grane privrede i života). S obzirom na sredstva i način vođenja, *totalni rat* dobija moralno-politički, vojnički, privredni i psihološki karakter. Vojna sila je neosporno najvažniji instrument za ostvarenje vojničkog aspekta totalnog rata. A kako jačina vojne sile, odnosno ratnog potencijala, izrazito zavisi od privredne moći države, prirodno je da svaka država teži da ojača svoj, a oslabi protivnički privredni potencijal. To dovodi do privrednog rata, u kome svaka zaraćena strana teži da i svoje i tuđe privredne izvore do maksimuma iskoristi za rat, a da to spreči protivniku. Najzad, savremena tehnička sredstva (elektronika, radiotehnika, televizija, kompjuteri, štampa itd.) omogućavaju vođenje *psihološkog rata*, koji ima zadatak da se propagandom, politikom, radiom, štampom i špijunažom razbije i slomi neprijateljska volja za borbu, kako kod oružanih snaga tako i kod naroda.

Prema tome, očigledno je *da se sve više proširuje obim i vrsta ratnih priprema*, jer one, pored vojnih, moraju obuhvatiti još i psihološke i privredne pripreme. Zato vođenje *savremenog rata* nije samo stvar generalštaba, kao što je to bilo u ranijim ratovima, već i stvar državne uprave, koja je u potpunosti odgovorna za blagovremeno i potpuno izvršenje svih ratnih priprema. Ona

* Za ovaj odeljak konSceni su veoma dokumentovani podaci u studije generala Milutina Nikolića, pomoćnika načelnika Glavnog generalštaba bivše jugoslovenske vojske, a u aprilskom ratu pomoćnika načelnika Slaba Vrhovne komande Od 27 marta 1941 do 6 aprila /amienio je svrgnutog načelnika Glavnog generalštaba generala Petra Košića. U toku rata i posle oslobođenja imao je veoma korektno držanje i u odnosu na novu Jugoslaviju Svoju obimnu studiju predao je VojnoUtorijskom institutu i nalazi se u AVII pod P-17, F-1. reg br 1, k. 5.

određuje cilj rata, priprema sredstva za njegovo vođenje i ostvaruje ga svojom silom i drugim ratnim sredstvima do konačne pobeđe.

Državna politika ima odlučujuću ulogu u vođenju savremenog rata i određivanju njegovog cilja i karaktera, od čega u punoj meri zavisi i izvođenje ratnih priprema. *Spoljna politika* treba da obezbedi saveznike i njihovu vojnu i materijalnu podršku. *Unutrašnja politika* ima zadatak da pravilnim rešenjem socijalnih i nacionalnih problema i podizanjem standarda (kulturnog i životnog) pojača moralnu snagu i volju naroda za borbu u odbrani slobode i nezavisnosti svoje otadžbine.

Usled odlaska obveznika u sastav vojne sile nastaje smanjenje privredne proizvodnje, dok se potrošnja poljoprivrednih proizvoda nesrazmerno povećava. Ovo, pak, izaziva potrebu za *planskom ratnom privredom* i naročitom organizacijom celokupnog života na državnoj teritoriji za vođenje rata. U pozadini fronta treba organizovati tzv. *vojsku rada* (celokupno sposobno stanovništvo), koje treba da pokreće točak ratne privrede daleko većom brzinom nego u mirno doba. Pored toga, pojavljuje se potreba za uvozom svih nedostajućih sredstava (životnih i u bojnih) ili sirovina neophodnih za ratnu privredu. Ovo, pak, zahteva preduzimanje specijalnih trgovinsko-finansijskih mera. Najzad, savremeni rat zahteva da se ceo narod uključi u borbu i ostvari opšte-narodnu odbranu i civilnu zaštitu na celokupnoj državnoj teritoriji (slobodnoj i u ratu okupiranoj).

Kao što se vidi, ratne pripreme jedne države za vođenje savremenog rata su mnogostruke i složene. Za uspešno izvršenje ovih priprema potrebni su sledeći uslovi: 1) državna uprava koja ima takvo poverenje stanovništva koje joj omogućava da sprovede potrebne ratne pripreme; 2) solidna privredna baza u zemlji koja je neophodna za stvaranje dovoljno jakog privrednog potencijala i 3) pravilna unutrašnja i spoljna politika, neophodna za jačanje moralne i psihološke snage naroda. U Kraljevini Jugoslaviji 1941. godine nije bio ispunjen ni jedan od ovih uslova, što je u znatnoj meri paralisalo ratne pripreme, posebno na nekim područjima zemlje.

ORGANIZACIJA I FORMACIJA JUGOSLOVENSКИH SNAGA

Opšta organizacija vojne sile

Prema *Zakonu o ustrojstvu vojske i mornarice od 1931*, vojska, vazduhoplovstvo i mornarica obrazovali su narodnu vojnu silu (oružane snage), čiji je zadatak bio da brani otadžbinu i da bude potpora reda i zakonitosti u zemlji.¹ Ministarstvo vojske i mornarice bilo je najviša komandna, upravna i administrativna vlast vojne sile.

Vrhovni zapovednik vojne sile bio je kralj. Ministar vojske i mornarice komandovao je u miru vojnom silom u ime kralja, i bio odgovoran za spremnost i gotovost oružanih snaga i države za rat.

Glavni generalštab, kao organ Ministarstva vojske i mornarice, imao je sledeće zadatke:

- da pomaže ministra vojske i mornarice u pripremi oružanih snaga i zemlje za rat;
- da predlaže i izrađuje organizaciju, formaciju i dislokaciju vojske, vazduhoplovstva i mornarice;
- da proučava pitanja koja se odnose na naoružanje i materijalnu opremu oružanih snaga i da u tom pravcu čini potrebne predloge ministru vojske i mornarice:

- da proučava i priprema za odbranu celokupnu državnu leitonju;
- da prikuplja potrebne statističke podatke i izgrađuje projekte za pripremu države i vojske u vojnom pogledu.
- da se stara o održavanju i poboljšavanju naučne sprema na što većoj visini, ne samo viših komandanata, nego i celokupnog starešinskog sastava, kao i o njihovom usavršavanju u komandovanju i rukovođenju: da proučava naučnu spremu i moral sopstvene i stranih vojski, da izvodi savremenu nastavu (obuku) u vojsci, vazduhoplovstvu i mornarici, i u tom smislu podnosi konkretne predloge ministru vojske i mornarice;
- da izrađuje ratne i operacijske planove i sve što je u vezi s njima;
- da izrađuje sve planove koji se odnose na mobilizaciju i demobilizaciju vojne sile;
- da proučava vojno-političko i privredno slanje inostranih, prvenstveno susednih država, i prikuplja sve podatke u tom domenu;
- da piše isloriju naših ratova i sređuje materijal za ratnu arhivu.

Ministarstvo vojske i mornarice imalo je da dejstvuje i u ratu kao i u miru, s tim što bi izvesni poslovi na vojišnoj prostoriji (komandovanje, operacije, saobraćaj, disciplina, sanitet, sudstvo, snabdevanje itd.) prešli na *Vrhovnu komandu*, ili na *Komandu operativne vojske*, ako je njoj povereno komandovanje operativnom vojskom.

Vrhovna komanda počinje dejstvo po oglasu opšte mobilizacije i dejstvuje do svršetka rata, odnosno demobilizacije. Za vreme rata kralj je mogao poveriti komandovanje operativnom vojskom nekom vojvodi ili generalu, koji bi to vršio u svojstvu načelnika Štaba Vrhovne komande.

Jugoslovenska vojska imala je u svom sastavu:

- *glavne rodove* - pešadiju, artiljeriju, konjicu, inžinjeriju i vazduhoplovstvo;
- *pomoćne rodove* - pirotehničke, barutanske, automobilske, vozarske, pekarske, zana-llijske i bolničarske jedinice;
- *struke* - generalštabnu, tehničku, ekonomsku, sanitetsku, sudsku, veterinarsku, svešteničku i muzičku;
- *specijalne jedinice* - graničnu trupu i žandarmeriju.

Popuna vojne sile ljudstvom

Obaveza služenja u vojnoj sili bila je opšta - svaki državljanin muškog pola imao je pravo i dužnost da u njoj služi. Državljanii sposobni za službu služili su lično, a nesposobni su plaćali vojnicu.

Opšta obaveza trajala je 30 godina (20 u operativnoj i 10 u rezervnoj vojsci), tj. do navršene 40. godine u operativnoj vojsci i mornarici, a od 41. do navršene 50. godine u rezervnoj vojsci.

U pripravnom, mobilnom i ratnom stanju izvesni regruti i vojni obveznici (železničari, brodari, stručni radnici u izvesnim fabrikama, preduzećima i rudnicima, kao i potreban broj državnih i samoupravnih činovnika i službenika) mogli su biti zadržani na svom redovnom poslu da bi njihove ustanove - preduzeća mogla produžiti rad. Pošto su podpadala pod vojnu disciplinu ova lica nisu imala pravo da napuste svoj posao, jer se smatralo da su na vojnoj dužnosti.

Rok službe u stalnom kadru - za sve rodove vojske - iznosio je 18 meseci (puni rok) i 9 meseci (skraćeni rok), dok je u vazduhoplovstvu i ratnoj mornarici puni rok službe bio 2 godine. Pred sam rat, jula 1940. godine, puni rok službe za sve rodove vojske i mornaricu bio je određen 2 godine, skraćeni rok 18 meseci, a đачki rok 12 meseci.

Kraljevina Jugoslavija, tada sa oko 15 miliona stanovnika, imala je dobar vojnički materijal. Ljudstvo je fizički bilo dobro razvijeno, zdravo, izdržljivo

i sa malim zadovoljno, pošto je u velikoj većini odraslo na selu. No, ova posebna činjenica imala je tu rđavu stranu što takvo ljudstvo, u ogromnoj većini, nije raspolagalo skoro nikakvim tehničkim znanjem, što je otežavalo izbor ljudstva za tehničke jedinice.

Što se tiče starešinskog kadra - oficira i podoficira - i za njih važi manje-više isto što je rečeno i za obveznike. Oficirski i podoficirski kadar popunjavao se iz naroda. Većinu starešinskog kadra činili su rezervisti. Odnos aktivnog starešinskog kadra prema kadru iz rezerve bio je 1:5. Aktivnih oficira bilo je oko 10 hiljada, a približno toliko bilo je i aktivnih podoficira.

Aktivni oficiri popunjavani su iz Vojne akademije i u malom broju od aktivnih podoficira posle položenog ispita za oficira. Za usavršavanje u vojnim znanjima postojale su Viša škola Vojne akademije i stručne oficirske škole za pojedine rodove i vidove vojne sile. Za popunu generalštabne struke svake godine raspisivao se konkurs za prijem izvesnog broja oficira sa završenom Višom školom Vojne akademije na pripremu u Glavnom generalštabu, koji su posle uspešno završene pripreme prevedeni u generalštabnu struku. Od 1939. godine ta priprema sastojala se iz jednogodišnjeg Višeg tečaja Više škole Vojne akademije i jednogodišnje teorijske i praktične pripreme u Glavnom generalštabu i završnog ispita. Za popunu vojne sile rezervnim oficirima postojale su škole za rezervne oficire pojedinih rodova vojske i struka, u koje su stupali regruti sa završenom srednjom školom ili fakultetom.

Aktivni podoficiri dobijani su iz podoficirskih škola pojedinih rodova vojske i struka, a izvestan manji broj ostankom kadrovaca na drugom roku službe u kadru.

Mirnodopska organizacija vojske

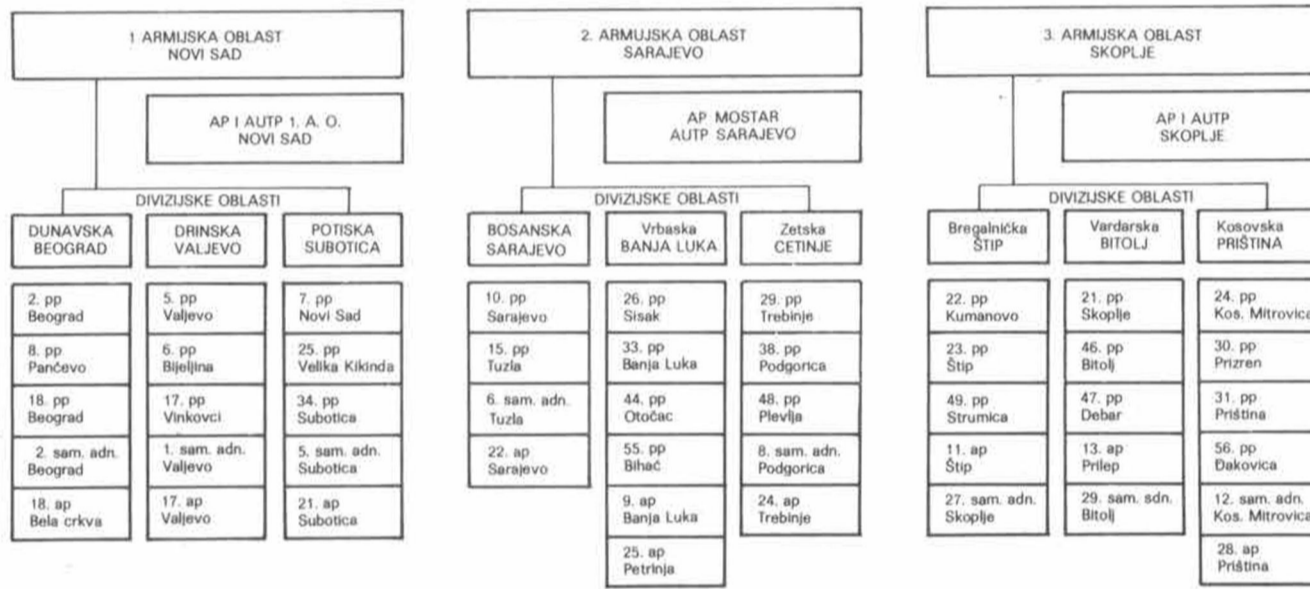
Mirnodopska organizacija vojske bila je regulisana Uredbom o formaciji vojske u mirno doba iz 1935. U vojnom pogledu, jugoslovenska državna teritorija bila je podeljena (u miru i u ratu) na 6 armijskih i 16 divizijskih oblasti. Divizijske oblasti delile su se na vojne okruge, a ovi na vojne srezove. Ova je podela izvršena u cilju popunjavanja vojske ljudstvom, popisnom stokom i prevoznim sredstvima. Sedišta armijskih oblasti nalazila su se: I u Novom Sadu, II u Sarajevu, III u Skoplju, IV u Zagrebu, V u Nišu i Primorske armijske oblasti u Mostaru. (Vojnoteritorijalnu podelu Jugoslavije v. skucu 1 na kraju knjige).

Komanda armijske oblasti bila je teritorijalni organ za komandovanje, nastavu i ratne pripreme svih jedinica i ustanova, koje su bile dislocirane ili su se mobilisale na njenoj teritoriji.

Svaka armijska oblast (izuzev Primorske) imala je po tri divizijske oblasti, a svaka divizijska oblast po tri vojna okruga, izuzev Dunavske koja je imala četiri okruga, tako da je bilo ukupno 49 vojnih okruga. Primorska armijska oblast imala je u svom sastavu samo Jadransku divizijsku oblast i komande obalskih tvrđava Boke i Šibenika. Sem toga, neposredno pod štabom armijske oblasti bile su armijske jedinice: artiljerijski puk, automobilski puk, vojna bolnica itd. (Sema 2).

Sedišta divizijskih oblasti nalazila su se: Drinske divizijske oblasti u Valjevu, Dunavske u Beogradu, Potiske u Novom Sadu, Vrbaske u Banjoj Luci, Bosanske u Sarajevu, ZeLskc na Cetinju, Kosovske u Prištini, Bregalničke u Supu, Vardarske u Bitolju, Savske u Zagrebu, Osječke u Osijeku, Dravske u Ljubljani, Moravske u Nišu, Sumadijske u Kragujevcu, Timočke u Zaječaru i Jadranske u Mostaru.

Komande armijskih oblasti jugoslovenske vojske 1. IX 1939.

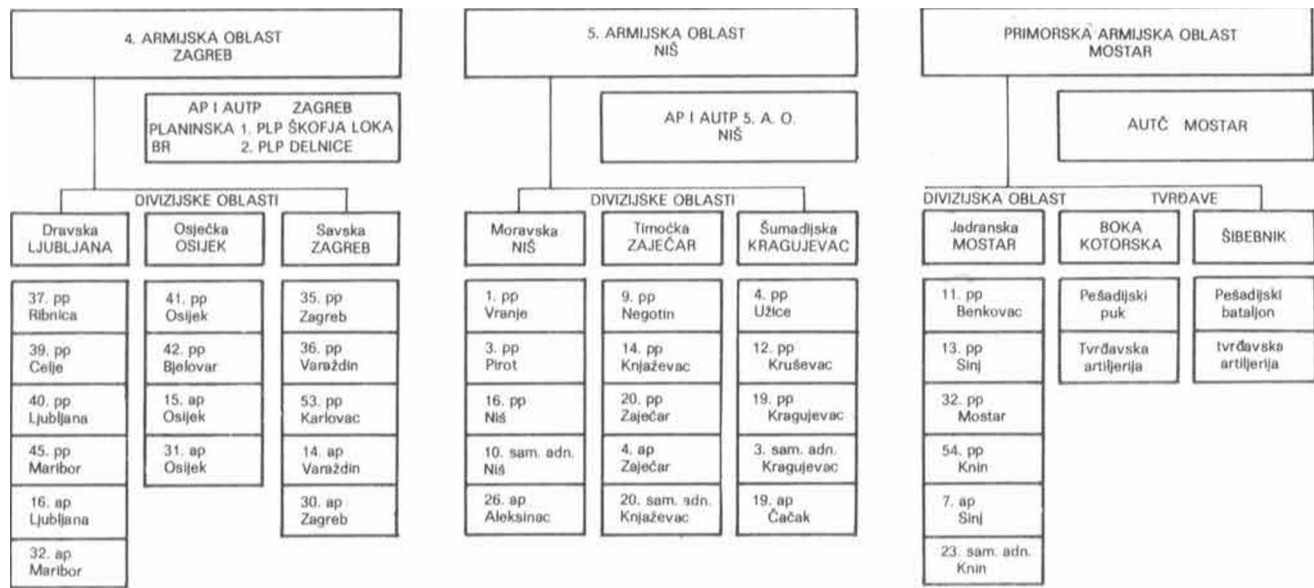

Napomena: nastavak Seme na sledećoj 104. strani.

vi
S
i
/

z
O

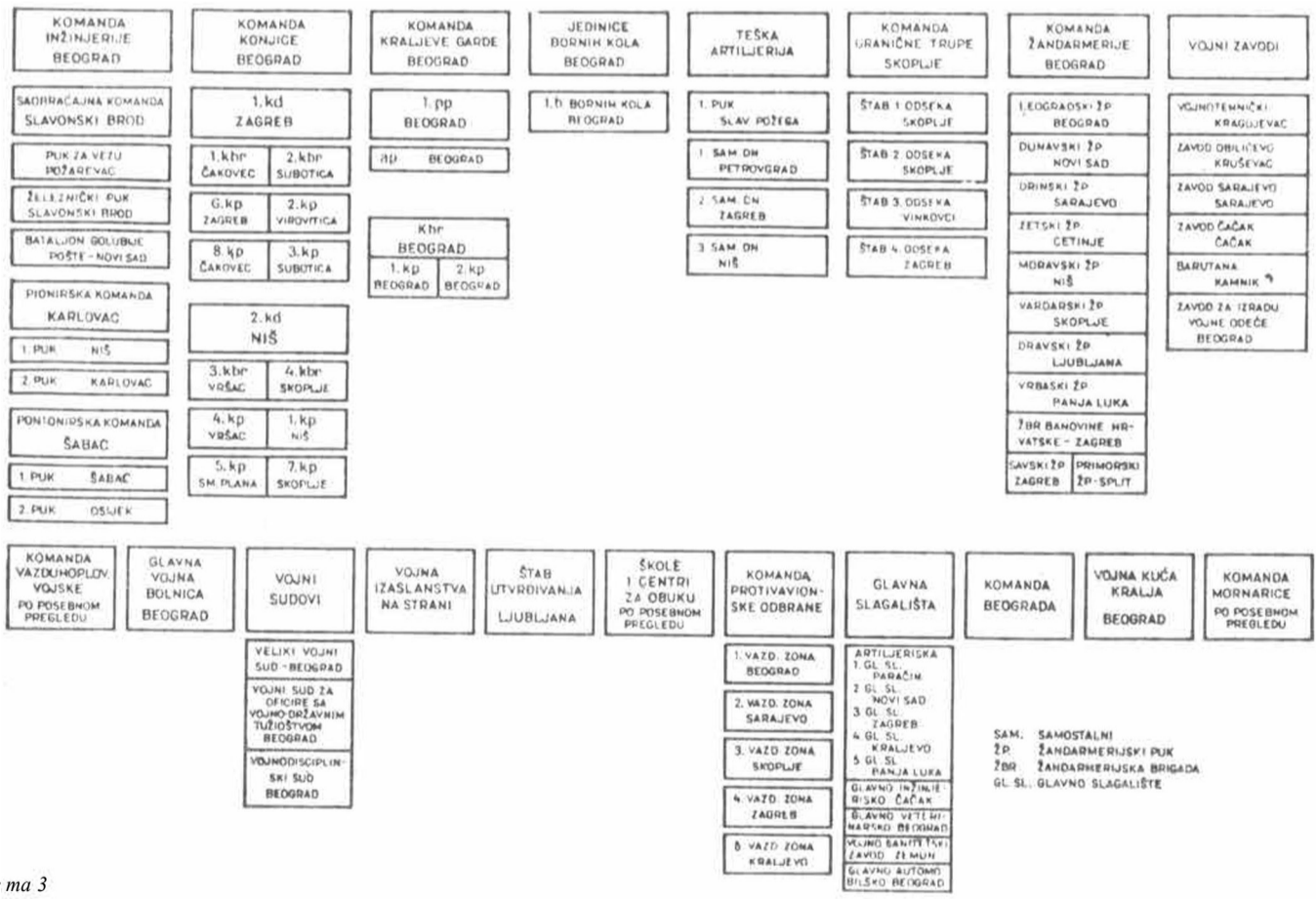
Q

AP - Artiljerijski puk
 AUTP - Automobilski puk
 AUTČ - Automobilska četa
 SAM - Samostalni
 PLP - Planinski puk
 AO - Armijska oblast

Se ma 2.

Komande i ustanove jugoslovenske vojske (osim armijskih oblasti) 1. IX 1939

Se ma 3

Svaka divizijska oblast imala je u mirno doba po dva do četiri pešadijska i jedan do dva artiljerijska puka. kao i druge potčinjene jedinice i ustanove. Komanda divizijske oblasti bila je organ za komandovanje, nastavu i ratne pripreme za sve jedinice i ustanove koje su bile dislocirane ili su se mobilisale na njenoj teritoriji.

Komande vojnih okruga bile su u:

Valjevu. Sapcu, Sremskoj Mitrovici. Rumi. Pančevu. Beogradu. Somborn, Petrogradu (Zrenjaninu), Starom Bečeju, Sarajevu. Travniku. Tuzli, Petrinji, Banja Luci. Otočcu. Trebinju, Cetinju. Pljevljima, Velešu. Kumanovu, Stipu, Skoplju, Kičevu. Bitolju, Kosovskoj Mitrovici, Prištini, Prizrenu, Celju, LJubljanu, Mariboru, Osijeku, Bjelovaru. Slavonskoj Požegi, Zagrebu, Varaždinu, Karlovcu. Pirotu, Vranju, Prokuplju, Požarevcu. Knjaževcu. Negotinu. Užicu, Kragujevcu. Kruševcu. Mostaru, Kninu i Sinju (u Beogradu su bila dva vojna okruga).

Komanda vojnih okruga bila je izvršni teritorijalni organ, kako za evidenciju ljudstva, stoke i vozila, tako i za pripremu i izvršenje mobilizacije vojne sile.

Neposredno pod Ministarstvom vojske i mornarice, van sastava armijskih oblasti, bili su (Serna 3, str. 105):

- *Vojne ustanove*: Vrhovna inspekcija vojne sile, Inspekcija zemaljske odbrane. Inspekcija pešadije. Inspekcija artiljerije, Vojni geografski institut i Vojni muzej;

- *vojne komande*: Komanda kraljeve garde sa gardijskim jedinicama. Komanda konjice sa tri konjičke divizije, Komanda inženjerije sa inženjerskim jedinicama, Jurišna komanda sa 6 jurišnih bataljona. Komanda teritorijalne vazdušne odbrane sa protivavionskim jedinicama i Komanda Beograda;

- *vojne škole*: Vojna akademija. Intendantska akademija. Komanda škola za pešadijske i artiljerijske oficire (sa Pešadijskom i Artiljerijskom oficirskom školom), Škola za rezervne pešadijske i Škola za rezervne artiljerijske oficire. Konjička škola, Inženjerska oficirska škola, Vojni zdravstveni internat, Škola za rezervne oficire specijalizovane za autovozarsku službu, 1. 2. i 3. pešadijska podoficirska škola. Artiljerijska podoficirska škola, Inženjerska podoficirska škola, Bolničarska podoficirska škola. Vojnoveterinarska podoficirska škola i Vojnomuzička podoficirska škola (Sema 4, str. 107):

- *vojni zavodi*- Vojno-tehnički zavod u Kragujevcu Isa odeljcima u Skoplju. Zagrebu i Novom Sadu), Zavod Obilićevo. Zavod Sarajevo, Zavod Cačak. Zavod Lazarevac. Barutana Kamnik. Zavod za izradu vojne odeće u Beogradu (sa odeljcima u Nišu, Uzičkoj Požegi, Sarajevu i Zagrebu), Vojno-sanitetski zavod Beograd (Zemun);

- *glavna skladišta*: artiljerijska (I—IV). intendantsko, inženjersko. automobilsko i veterinarsko; i

- *Glavna vojna bolnica u Beogradu.*

- *Komanda granične trupe*: Stab u Skoplju, 4 granična odseka. 17 graničnih podotseka, 72 graničkečete. trupna podoficirska škola i graničarska pripravnica četa. svega 303 oficira i vojna činovnika i 7892 podoficira i vojnika.

- *Komanda žandarmerije*: Stab u Beogradu. 10 žandarmerijskih pukova sa 81 četom i jednim eskadronom, svega 732 oficira i vojna činovnika i 18.151 žandann.

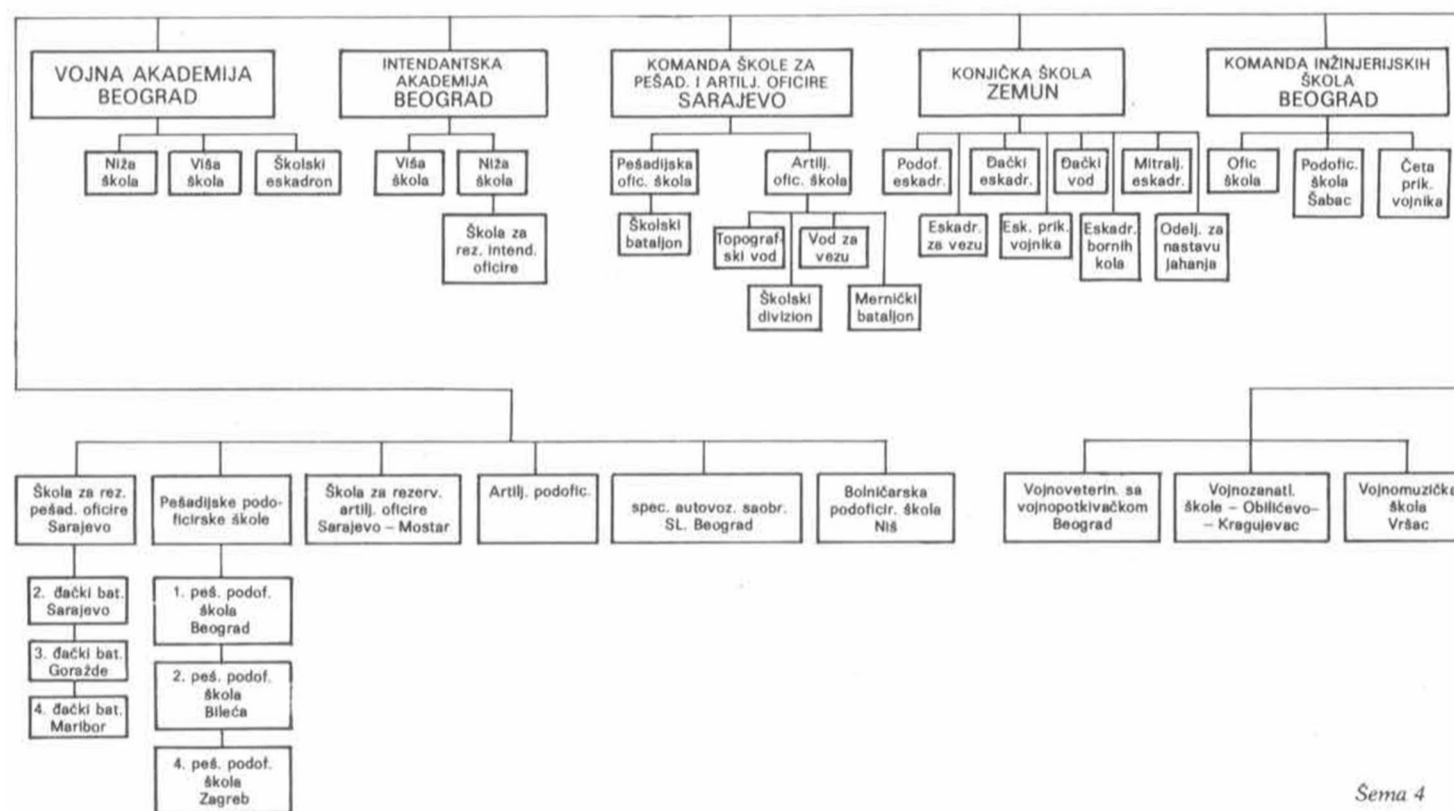
Ratna formacija vojske

Ratna formacija vojske regulisana je *Uredbom o formaciji vojske u mobilno i ratno doba iz 1936. i Uputa za izvođenje ove formacije iz 1937.*

U ratu se jugoslovenska vojska delila na operativnu i rezervnu vojsku, s tim stoje operativna vojska bila namenjena za vođenje operacija, a rezervna vojska za pojačavanje operativne vojske (po potrebi), za osiguranje granice i unutrašnjosti teritorije i za druge potrebe na vojišnoj i pozadnoj teritoriji.

Uzimajući u obzir raspoloživo ljudstvo, materijalna i živa sredstva. Glavni generalštab je predviđao da se za slučaj rata mobilise oko 1.700.000 ljudi (1.200.000 operativne i 500.000 rezervne vojske) i oko 600.000 grla stoke. Prema Uredbi o formaciji vojske u mobilno i ratno doba (izdanje 1936.) trebalo je formirati sledeće štabove, jedinice i ustanove (v. str. 108):

Vojne škole jugoslovenske vojske 1. IX 1939.

Sema 4

a) *Operativna vojska:*

- Kabinet pomoćnika vrhovnog komandanta;
- Stab Vrhovne komande; 3 štaba grupe armija; 7 štabova armija sa armijskim delovima (van divizijskog sastava); 28 pešadijskih divizija; 3 konjičke divizije; 2 planinska odreda (po 1 pešadijski planinski puk i 1 artiljerijski divizion); 15 združenih odreda (od po 1 do 3 pešadijska puka i 1 do 2 artiljerijska divizona); 1 gardijska konjička brigada; 2 tvrđavske komande (Boka Kotorska i Šibenik);
- Jedinice Vrhovne komande van sastava armija (Jurišna-četnička komanda, 4 puka teške artiljerije od 105-305 mm, 1 motorizovani divizion pt artiljerije, 2 tenkovska bataljona (jedan od 60 starih francuskih tenkova od po 5 t, a drugi od 50 francuskih tenkova nivijeg modela od po 12 t), 1 bataljon za vezu, 1 hemijski bataljon itd.);
- Komanda teritorijalne vazdušne odbrane sa jedinicama i ustanovama;
- saobraćajne jedinice (železničke, automobilske i vozarske);
- sanitetske jedinice: rezervne bolničarske čete i sanitetski železnički vozovi i brodovi;
- veterinarske jedinice: rezervne marveno-bolničke čete i marveni depo;
- sudske ustanove: Veliki vojni sud, Vojni sud za oficire, Vojno državno tužilaštvo za oficire, Vojno-disciplinski sud;
- radničke trupe;
- ustanove po artiljerijskoj, inženjerskoj, automobilskoj, saobraćajnoj, intendantskoj, veterinarskoj i dr. granama.

b) *Rezervna vojska.*

- 6 komandi armijskih oblasti sa potčinjenim jedinicama i ustanovama; 16 komandi divizijskih oblasti sa potčinjenim jedinicama i ustanovama; 49 vojnih okruga; 15 posadnih pukova za granična utvrđenja;
- jedinice za osiguranje granice i osiguranje unutrašnjosti u ukupnoj jačini od 48 pešadijskih pukova (jačine po 2 do 5 bataljona sa nešto artiljerije); sve pozadinske vojne komande, jedinice i ustanove;
- vojne škole, vojni zavodi, vojna glavna skladišta, vojne ustanove za cenzuru itd. koje su bile van sastava armijskih i divizijskih oblasti.

Ove komande, jedinice i ustanove, ukoliko su se nalazile na vojišnoj prostoriji, bile su potčinjene Vrhovnoj komandi, a one na pozadnoj teritoriji Komandi pozadine Vrhovne komande, odnosno Ministarstvu vojske i mornarice.

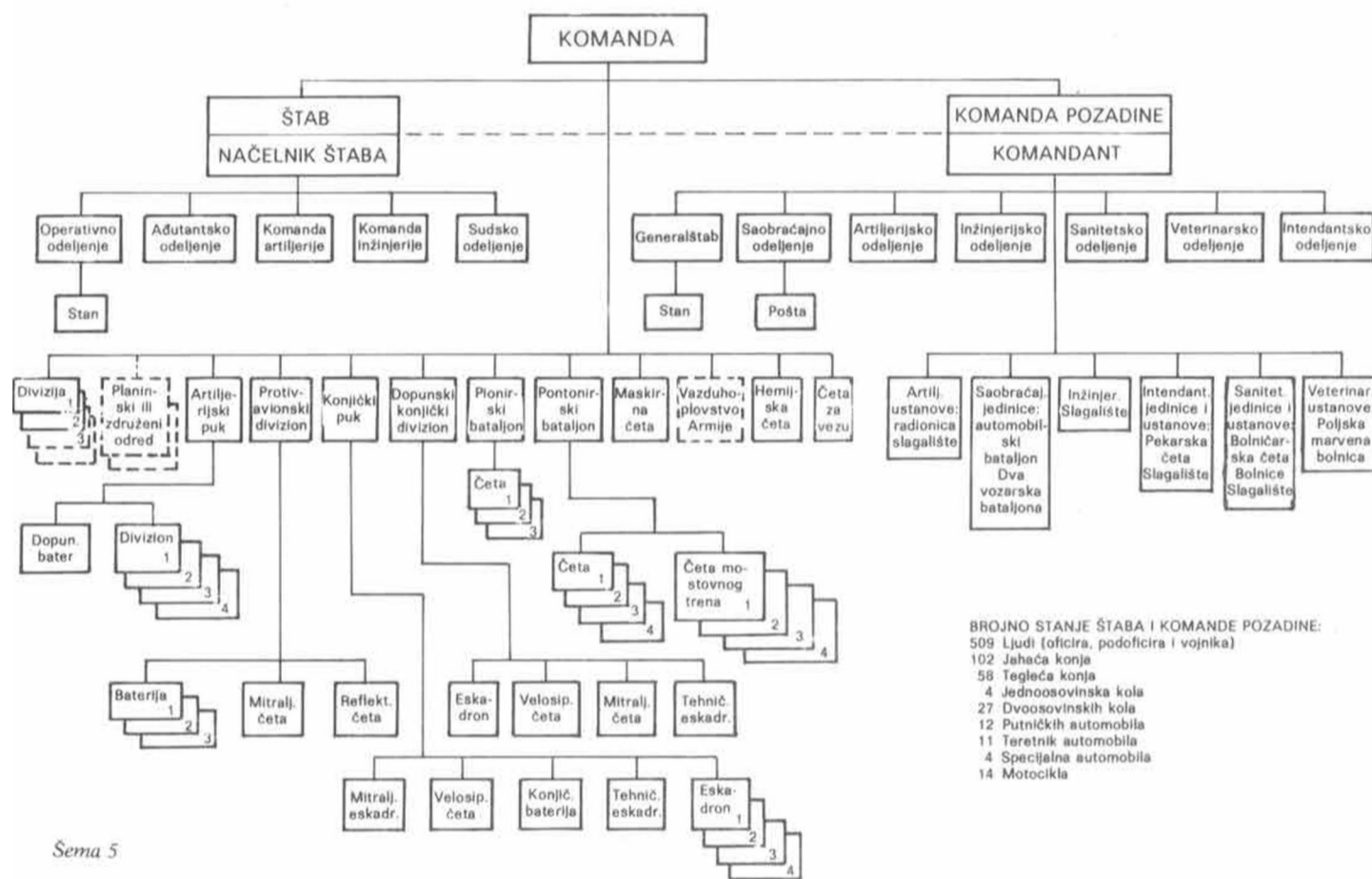
Grupe armija imale su štab, dve ili više armija i razne manje operativne jedinice, van sastava armija, neposredno potčinjene štabu grupe armija.

Armije su imale štab, dve ili više divizija, potreban broj združenih ili planinskih odreda: 1 artiljerijski puk od 4 divizona (2 divizona 105 mm i 2 haubička divizona 150 i 155 mm - svi sa stočnom vučom) i merničke čete; 1 protivavionski motorizovani divizion topova 80 mm (od 2-3 baterije, 1 reflektorske čete i PAV mitraljeske čete od 12 mitraljeza 15 mm); 1 konjički puk; 1 dopunski konjički divizion; 1 pionirski bataljon; 1 pontonirski bataljon; 1 maskirnu četu; 1 vazduhoplovnu grupu (2-3 eskadrile); hemijsku četu; četu za vezu; komandu pozadine sa sledećim jedinicama i ustanovama: pokretnom artiljerijskom radionicom i artiljerijskim slagalištem, inženjerskim slagalištem, jednim automobilskim i dva vozarska bataljona, pekarskom četom i intendantskim slagalištem, bolničarskom četom, 5 bolnica i sanitetskim slagalištem, poljskom marvenom bolnicom i veterinarskim slagalištem. (Serna 5).

Armijski delovi, van divizijskog sastava, imali su oko 20.000 ljudi i 13.000 grla stoke. Armiji su se po potrebi pridavali teška artiljerija i bataljon bornih kola

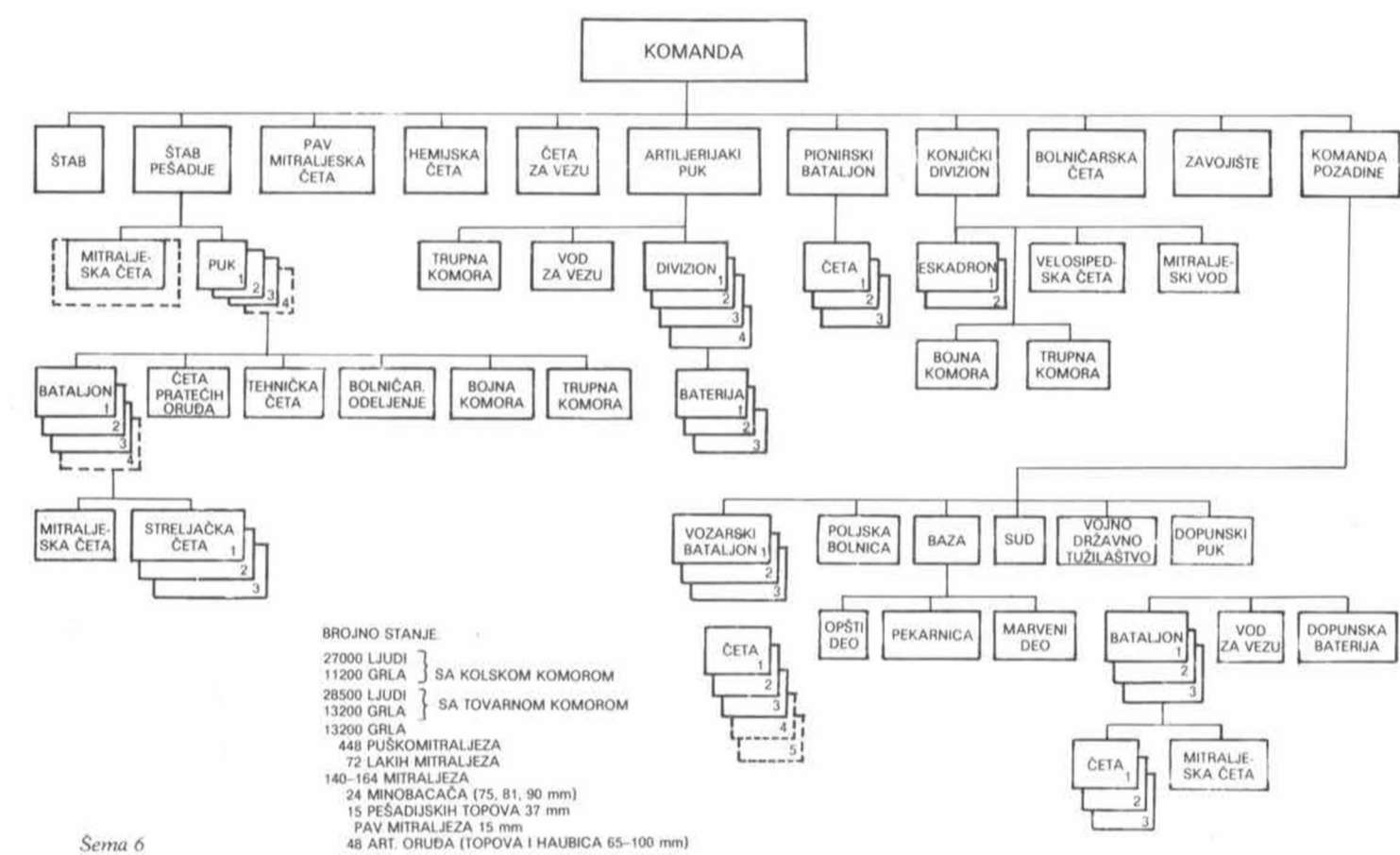
Pešadijske divizije su imale: štab divizije, štab pešadije, 3 pešadijska puka i pav mitraljesku četu (sa 6-8 oruđa od 15 mm; 1 artiljerijski puk (1 brdski divizion 65-75 mm, 2 poljska divizona 75-80 mm i 1 haubički divizion 100 mm sa stočnom vučom; 1 protivtenkovsku bateriju od 12 oruđa 37-47 mm; 1 konjički divizion od 2 eskadrona, velosipedske čete i mitraljeskog voda: 1 pionirski bataljon od 3 čete; hemijsku četu; četu za vezu; bolničarsku četu; divizijsku zavojište: dopunski puk (od 3 bataljona, 1 voda za vezu i 1 baterije); komandu pozadine sa 2 vozarska bataljona, poljskom bolnicom, bazom (uprava, 2 eksploataciona ode-

Armija jugoslovenske vojske I. IX 1939.

Sema 5

Divizija jugoslovenske vojske I. IX 1939.

Sema 6

ljenja, artiljerijsko, intendantsko i inženjerijsko slagalište, pekarnica, marveni depo, jedna radnička četa i 2 predajne stanice), vojnim sudom i vojnim tužilaštvom.

Tri divizijska vozarska bataljona nosili su: na svaku boračku pušku u diviziji po I šarzu (tj. borbeni komplet - bk) municije, a na sva ostala oruđa po 2 bk i po 2 tekuća i 1 rezervni obrok hrane. Vozarski bataljoni delili su se na tri dela, koji su obrazovali I. II i III stepen kolonske komore.

Pešadijske divizije sa dopunskim pukom bile su jake: sa kolskom komorom 27.000 ljudi i 11.200 grla stoke, a sa tovarnom komorom 28.500 ljudi, 13.200 grla stoke, dok je dopunski puk imao preko 6000 ljudi. Divizija je imala u naoružanju 11.920 pušaka, 440 puškomitraljeza, 90 lakih mitraljeza, 146 teških mitraljeza, 15 topova 37 mm, 12 brdskih topova 65 ili 75 mm, 24 poljska topa 75-80 mm, 12 haubica 100 mm i 12 pt oruđa 37-47 mm (samo neke divizije). (Šema 6, str. 110).

Pešadijski puk je imao: štab, 4 bataljona (od po 3 streljačke i 1 mitraljeske čete); četetu pratećih oruđa, tehničku četetu; bolničko odeljenje; bojnu i trupnu komoru (sa 2 obroka hrane)

Konjička divizija je imala: štab; konjičku brigadu od 2-3 konjička puka; divizion konjičke artiljerije (od 4 baterije, od kojih 1 motorizovana pt baterija 47 mm); velosipedski bataljon (3 streljačke i 1 mitraljeska četa); pontonirski eskadron; hemijski vod. eskadron za vezu; dopunski konjički divizion (2 eskadrona, 1 mitraljeski eskadron, 1 tehnički eskadron i 1 velosipedska četa); pozadnje jedinice i ustanove (vozarska četa, intendantsko slagalište itd.).

Konjički puk je imao: štab, 4 eskadrona, 1 mitraljeski eskadron, 1 tehnički eskadron, bojnu i trupnu komoru.

Neposredno pred rat vršeni su pokušaji da se 1. konjička divizija motorizuje, ali ovaj pokušaj nije u potpunosti uspeo zato što se u inostranstvu nisu mogla nabaviti motorna sredstva, tako da je ona imala 1 konjičku i 1 motorizovanu brigadu. Istina, pred rat je nabavljeno iz Sjedinjenih Američkih Država 1000 novih solidnih kamiona od po 2,5 tona, ali su oni bili namenjeni uglavnom za transportovanje trupa (od njih je formirano šest automobilskih bataljona - po jedan za svaku armiju).

Tvrđave: Boka Kotorska i Šibenik imale su posebnu formaciju i sredstva za odbranu s mora, iz vazduha i sa kopna. Pošada Boke Kotorske sastojala se od specijalnih trupa jačine oko 1 divizije, a Šibenika jačine oko 1 brigade.

Mirnodopska organizacija vazduhoplovstva

Mirnodopska organizacija vazduhoplovstva regulisana je Uredbom o formaciji vazduhoplovstva u mirno doba iz 1934.

Jugoslovensko vazduhoplovstvo razvilo se iz jedinica srpske avijacije i ljudstva i materijala nasleđenog od bivše Austro-Ugarske. Popuna letačkim osobljem (oficirima i podoficirima) vršena je prvih godina iz kopnene vojske na osnovu konkursom postavljenih uslova i po završetku letačkih škola (pilotске i izviđačke). Docnije su podoficiri dobijani iz vazduhoplovne podoficirske škole, a oficiri i dalje iz vojske (putem konkursa) sve do 1939, kada je obrazovana Vazduhoplovna akademija, iz koje su prvi oficiri izašli tek u aprilu 1941. Kako je broj oficira u srpskoj avijaciji bio vrlo mali, to je u prvim posleratnim godinama putem konkursa primljen izvestan broj oficira iz bivše austrougarske vojske, koji su pred aprilski rat držali u svojim rukama sve vazduhoplovne škole i veći broj komandantskih položaja (pukovi, baze i brigade). Kako je jedan broj ovih viših oficira tajno pripadao fašističkim (ustaškim ili petokolonaškim) organizacijama, to se ovo negativno odrazilo na ratne pripreme i operacije jugoslovenskog vazduhoplovstva u aprilu 1941. Međutim, mlađi oficiri i podoficirski kadar, koji je završio jugoslovenske škole, bio je

zadojen jugoslovenskim patriotizmom i voljom za odbranu otadžbine, što su u većini slučajeva i dokazali svojim držanjem i borbom u aprilskom ratu.

Komanda vazduhoplovstva bila je organ ministarstva vojske i mornarice za komandovanje, nastavu, snabdevanje i pripremu vazduhoplovstva za rat.

Vazduhoplovstvo vojske imalo je u svom sastavu: operativno i armijsko vazduhoplovstvo, zatim vazduhoplovne pozadinske komande, jedinice i ustanove i vazduhoplovne škole.

Operativno vazduhoplovstvo sačinjavale su bombarderske, lovačke i izviđačke jedinice avijacije (brigade, pukovi, grupe i eskadrile) namenjene za: samostalne vazduhoplovne operacije, teritorijalnu vazдушnu odbranu i podršku operacija vojske i mornarice. Ove jedinice bile su neposredno pod Komandom vazduhoplovstva vojske u pogledu taktičke upotrebe, popune, obuke i snabdevanja. U toku marta 1941. u sastav ovog vazduhoplovstva ušla je i novoobrazovana padobrantska četa.

Armijsko vazduhoplovstvo obrazovale su jedinice izviđačke avijacije (grupe i eskadrile) namenjene za neposrednu podršku armiji. Ove jedinice bile su u pogledu popune, obuke i snabdevanja pod Komandom vazduhoplovstva vojske, a u pogledu taktičke upotrebe pod komandom armija. (Formacija borbenih jedinica vazduhoplovstva 1. IX 1939. - Šema 7).

Vazduhoplovne pozadinske komande, jedinice i ustanove imale su zadatak da izgrađuju, opravljaju i održavaju vazduhoplovni materijal; da grade i održavaju aerodrome i letilišta; da organizuju i obavljaju sve neletačke stručne i pomoćne službe; da popunjavaju vazduhoplovstvo ljudstvom i da ga snabdeavaju svim životnim, vazduhoplovnim i ubojnim potrebama. Za obavljanje ovih službi postojale su (kako u miru tako i u ratu):

Komande vazduhoplovnih oblasti kao viši teritorijalni organi za komandovanje i rukovođenje pozadinskom službom vazduhoplovstva (baze, neletačke jedinice, radionice, slagališta);

- *vazduhoplovne baze*, kao niži teritorijalni organi za komandovanje i rukovođenje pozadinskom službom i kao administrativni organi III stepena za službu snabdevanja;

vazduhoplovne pozadinske jedinice: aerodromske, bazne, protivavionske, za vezu, fotografske, pionirske, meteorološke, hangarske, depažne, automobilske i vatrogasne;

- *vazduhoplovne pozadinske ustanove* (radionice i slagališta);

- *vazduhoplovne škole* (Vazduhoplovna akademija i Vazduhoplovna podoficirska škola) koje su služile za pripremu starešinskog kadra;

- *pilotske škole*: Izviđačka škola. Škola gađanja. Škola bombardovanja i Padobrantska škola koje su služile za pripremu letačkog osoblja; i

- škole avionskih mehaničara (Monterska i Motorska), Oružarska škola. Škola za vezu. Električarska, Fotografska. Meteorološka i Šoferska škola i Škola pomoćnih službi, koje su služile za pripremu raznih specijalista za stručne i pomoćne službe vazduhoplovstva.

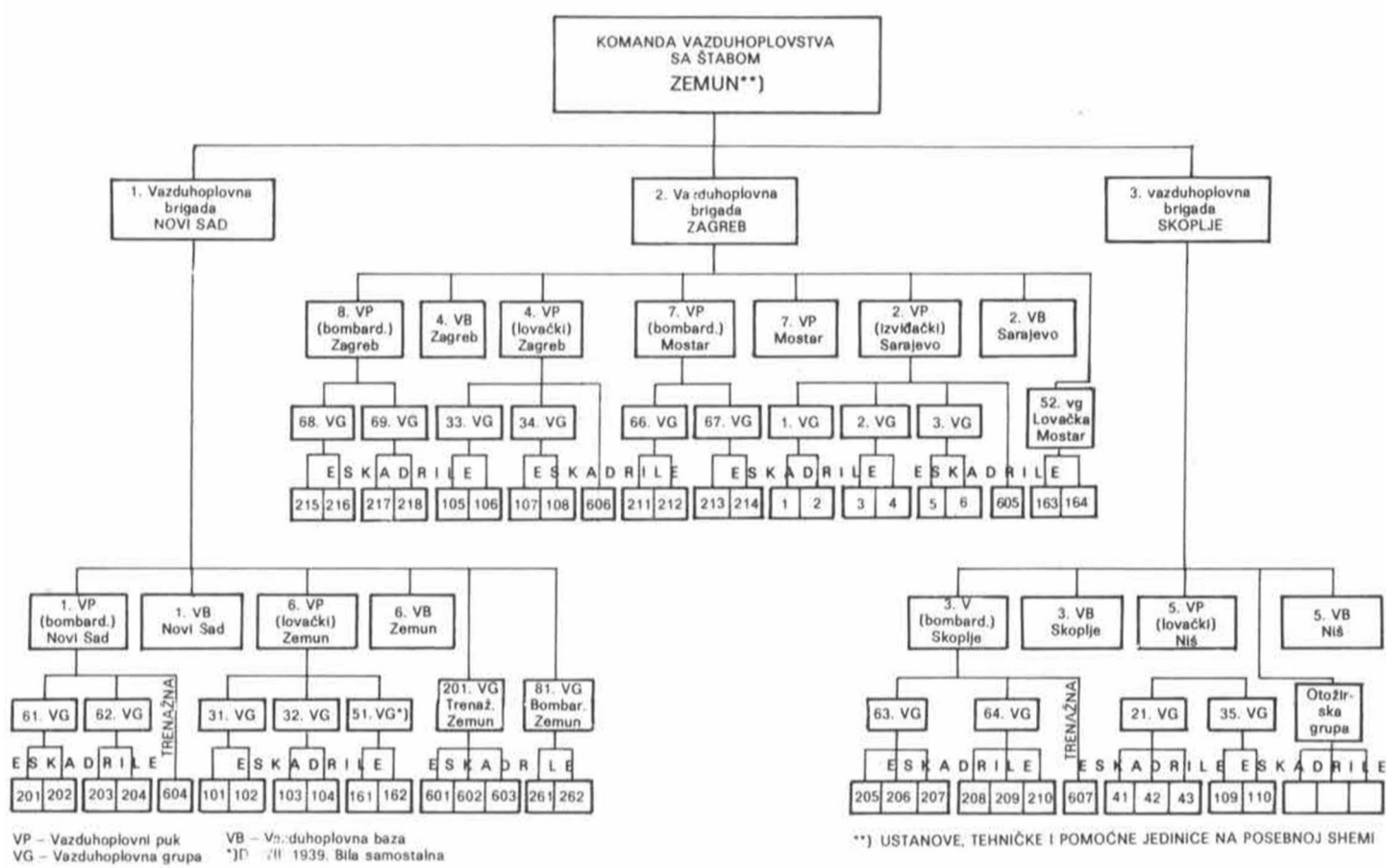
Ratna formacija vazduhoplovstva

S obzirom da vazduhoplovstvo u savremenom ratu mora da bude spremno za dejstvo čim počne rat, težilo se da se ratna formacija Vazduhoplovstva vojske vrlo malo razlikuje od mirnodopske. Ovo naročito važi za letačke jedinice, koje su ušle u rat sa takoreći mirnodopskom formacijom jedinica, samo su dopunjene ljudstvom iz rezerve.

Prema Uredbi o formaciji Vazduhoplovstva vojske u mobilnom i ratnom stanju (Str. Pov. Dj. br. 2753 od 16. II 1938.) i Uputu za izvođenje ove ratne formacije (Str. Pov. Dj. br. 620 od 18. II 1939.) jugoslovensko Ratno vazduhoplovstvo trebalo je da u slučaju rata formira sledeće komande, jedinice i ustanove:

a) *Stab Komande Vazduhoplovstva vojske*, kao organ za komandovanje operativnim vazduhoplovstvom;

Formacija borbenih jedinica vazduhoplovstva Jugoslavije I. IX 1939.

Šema 7

b) *Odeljenje r,u vazduhoplovstvo Ministarstva vojske i mornarice*, kao organ za rukovođenje celokupnom pozadinskom službom vazduhoplovstva;

c) *Jedinice Operativnog vazduhoplovstva*

- 1 vazduhoplovnu lovačku brigadu od 2 lovačka puka (2. i 6).
- 2 vazduhoplovnu mešovitu brigadu od 2 puka (4 lovački i 8. bombarderski);
- 3. vazduhoplovnu mešovitu brigadu od 2 puka (5 lovački i 3 bombarderski).
- 4. vazduhoplovnu bombardersku brigadu od 2 bombarderska puka (1. i 7);
- 81 samostalnu bombardersku grupu od 2 eskadrile;
- 11 samostalnu grupu za daljno izviđanje od 2 eskadrile;
- samostalnu lovačku eskadrilu (od Pilotske lovačke škole) i
- 1. padobransku čet;u;

d) *Jedinice Armijskog vazduhoplovstva:*

- 7 vazduhoplovnih izviđačkih grupa (redni brojevi 1-7) po jedna za svaku armiju: i samostalnu izviđačku eskadrilu (od Škole gađanja i bombardovanja) /n trupe Primorske armije oblasti:

e) *Trenažne letачke jedinice:* 7 trenažnih eskadrila.

f) *Jedinice specijalneaviacije:* 5 eskadrila za vezu. 2 sanitetske eskadrile i 5 transportnih eskadrila,

g) *Vazduhoplovne pozadinske komande, jedinice i ustanove*

- Komandu 1 vazduhoplovne oblasti u Zemunu za teritoriju 1. armijske oblasti.
- Komandu 2 vazduhoplovne oblasti u Sarajevu za teritoriju 2 i 4. armijske oblasti.
- Komandu 3. vazduhoplovne oblasti u Nišu za teritoriju 3 i 5. armijske oblasti;
- 25 vazduhoplovnih baza (10 baza I reda. 5 baza II reda i 10 baza III reda);
- pozadinske jedinice: 12 aerodromskih bataljona. 30 aerodromskih četa. 26 baznih četa, 8 automobilskih četa. 20 automobilskih vodova, 15 pav mitraljeskih vodova. 15 vodova za vezu, 10 svetonosnih vodova, 20 pionirskih vodova. 10 depanažnih vodova i 15 vatrogasnih vodova. 8 meteoroloških sekcija sa 66 meteoroloških stanica. Vazduhoplovna opilna grupa dopunske i radničke jedinice;
- pozadinske ustanove: 30 motorskih. 25 aeroplanskih. 30 oružnih i 3 automobilske radionice. 25 slagališta (10 prvog. 5 drugog i 10 trećeg reda); 1 glavno i 1 tranzitno slagalište i 20 električnih centrala. (Zbog nedostatka materijala i stručnog ljudstva nije bilo uopšte moguće formirati: svetonosne. hangarske i depanažne vodove, kao ni predviđene nove automobilske čete i vodove, radionice i električne centrale, sem onih koje su postojale u mirno doba);

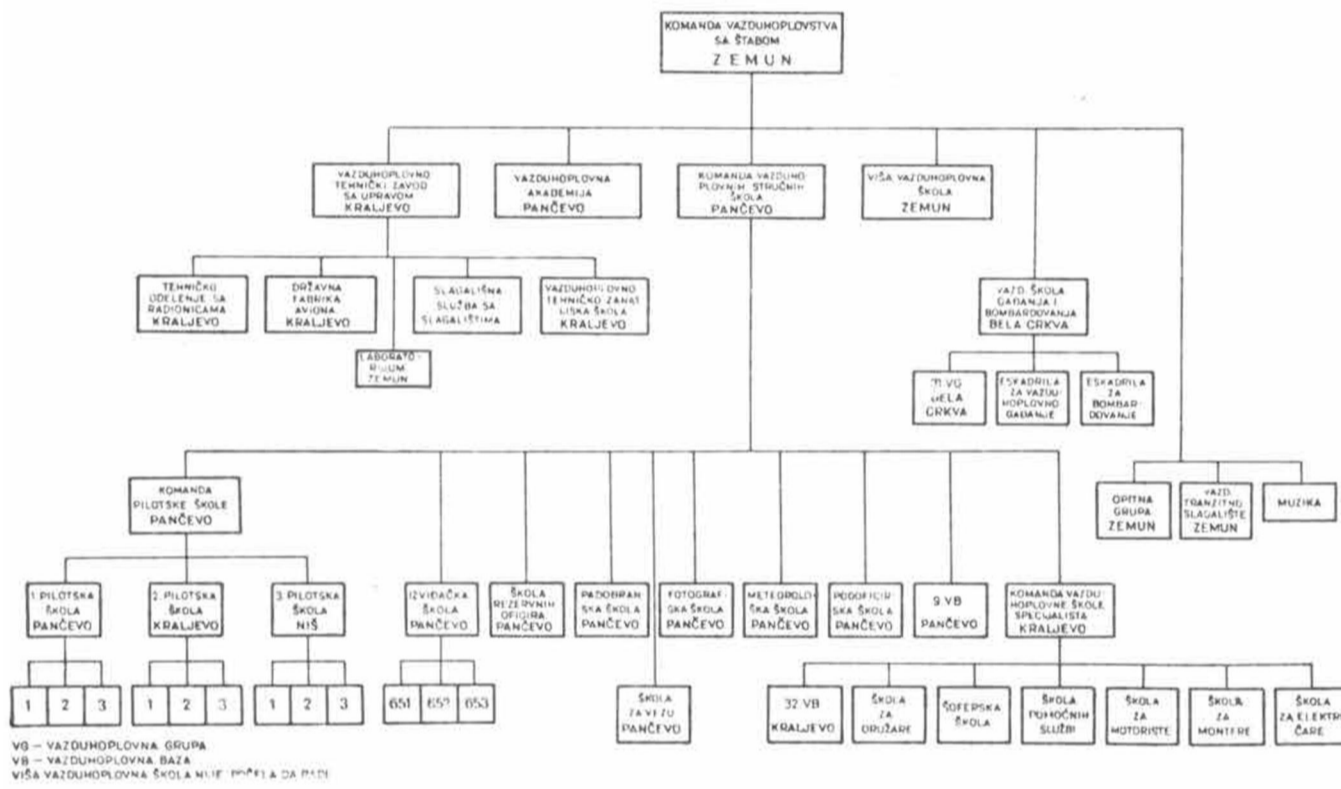
h) *Vazduhoplovne škole:* (Videti Ustanove, tehničke i pomoćne jedinice neposredno pod Komandom vazduhoplovstva - *Sema 8*).

Jugoslovensko vazduhoplovstvo bilo je popunjeno letaćkim, stručnim i neletaćkim osobljem do određenog ratnog formacijskog sastava, izuzev avionskih radiotelegrafista. Vojnici vazduhoplovstva služili su 2 godine u stalnom kadru, što je bilo dovoljno da uspešno završe opštu vojnu obuku i određene škole specijalista, tako da su bili dovoljno osposobljeni za vršenje ratnih dužnosti. Opšta vojna obuka svih vojnika izvodila se po baznim centrima za obuku, a potom su vojnici upućivani za stručnu nastavu u škole specijalista.

Nemački napad na Jugoslaviju zatekao je jugoslovensko vazduhoplovstvo potpuno mobilisano i na svojim ratnim mestima, shodno planu »R-41«. Ukupno brojno stanje svih ratnih komandi, jedinica i ustanova iznosilo je oko 50.000 ljudi, od kojih 20.000 iz kadra i oko 30.000 iz rezerve.

U članku *Jugoslovensko vazduhoplovstvo u aprilskom ratu 1941. godine* A. Pavlovića (koji je u početku rata bio šef Operativnog odeljenja Komande operativnog vazduhoplovstva), »Glasnik RV i PVO« br. 5, Novi Sad, 1972, na str. 33. 35-37, kaže se (i/vodno):

Ustanove, tehničke i pomoćne jedinice neposredno pod Komandom vazduhoplovstva 1. IX 1939.

Sema 8

»Jugoslovensko Ratno vazduhoplovstvo imalo je ukupno 420 borbenih aviona (147 bombardera, 142 lovca II dvomotornih i 120 starih jednomotornih izviđača). Od toga se 300 aviona (147 bombardera, 142 lovca i II dvomotornih izviđača) nalazilo u sastavu Operativnog vazduhoplovstva, a 120 starih izviđačkih aviona »brege-19« i »potez-25« u sastavu Armijskog vazduhoplovstva.

... *Jugoslovensko Ratno vazduhoplovstvo aktivirano je (tajna mobilizacija) 12. marta 1941. godine i nalazilo se na položajima predviđenim ratnim planom »R-41«.* Organizacija operativnih i pozadinskih veza bila je završena ... Sve jedinice vazduhoplovstva su od 22. marta 1941. godine bile u stanju stroge pripravnosti

Starešine i vojnici su danju i noću bili u svojim jedinicama, s tim što je za poletanje na ratne zadatke bilo potrebno: lovačkoj avijaciji 20 minuta, izviđačkoj 25, a bombarderskoj 30 minuta. Posle prijema obavještenja da će Nemačka napasti Jugoslaviju 6. aprila izjutra. Komanda vazduhoplovstva je 5. aprila oko 20 časova naredila da sve jedinice i ustanove vazduhoplovstva 6. aprila u zoru budu u stanju pripravnosti pod oružjem. Tako je za poletanje na ratne zadatke bilo potrebno: lovačkoj avijaciji 10 minuta, izviđačkoj 15, a bombarderskoj 20 minuta.

Moralno stanje ljudstva jugoslovenskog vazduhoplovstva bilo je vrlo dobro, uprkos nepovoljnoj unutrašnjoj političkoj situaciji i rdavoj spoljnoj politici. Ovo je naročito važilo za mlade vazduhoplovne oficire i podoficire koji su završili jugoslovenske vojne i vazduhoplovne škole, a bili vaspitani u jugoslovenskom patriotskom duhu.

I *vazduhoplovno komandovanje* (operativno i taktičko) nije bilo na nivou zahteva savremenog rata. Uzroci ovakvog stanja bili su, uglavnom, sledeći:

- Komandant vazduhoplovstva, njegov i pomoćnici i načelnik štaba, sve do 1940. godine nisu bili vazduhoplovci, već generalštabni oficiri vojske, sa simboličnim letačkim znanjem. Znači, nisu bili stručno sposobni za organizaciju vazduhoplovnog komandovanja;
 - Jugoslovensko vazduhoplovstvo nije ništa preduzelo za stručno usavršavanje svog komandnog kadra, mada se to moglo postići osnivanjem više vazduhoplovne škole (akademije) ili komandnih tečajeva. S druge strane, u jugoslovenskim vojnim školama nije se izučavala veština komandovanja, tako da su mlade starešine dolazile u trupu bez ikakvog poznavanja sistema i načela komandovanja;
 - Jugoslovensko vazduhoplovstvo, kao novi rod vojske, nije imalo komandnih tradicija, niti dovoljno iskustva u komandovanju, s obzirom da 95% starešinskog kadra nije učestvovalo u prvom svetskom ratu. S druge strane, ono nije imalo dobro organizovane komandno-štabne službe (generalštabna, obavestajna, adutantska), što se negativno odrazilo u toku aprilskog rata
 - Komandovanje je bilo znatno oslabljeno čestom smenom komandanata i komandira u predratno doba, kao i činjenicom daje veliki broj ratnih jedinica dobio komandante (komandire) na dan mobilizacije, koji nisu uopšte učestvovali u ratnim pripremama svoje jedinice u periodu 1939-1941. godine.
 - Natkad, komandovanje je bilo oslabljeno i time što je među višim komandnim kadrom bilo petokolonskih (fašisti i ustaše) i defetističkih elemenata, koji su zadržani na svojim položajima iz unutrašnjih političkih razloga.
- Vazduhoplovna ratna veština nije bila na potrebnoj visini, mada je situacija zahtevala da se pomoću nje nadoknade brojni materijalni nedostaci našeg vazduhoplovstva, koji su bili posledica sledećih činjenica:
- Vazduhoplovno komandovanje nije posvetilo potpunu pažnju razvoju vazduhoplovne ratne veštine, jer su vazduhoplovstvom sve do 1940. godine komandovali nestručnjaci.
 - Do aprilskog rata 1941. godine vazduhoplovstvo nije dobilo nijedan službeni propis (udžbenik) iz oblasti vazduhoplovne ratne veštine (strategija, taktika, navigacija, nastava vazdušnog gađanja, nastava vazdušnog bombardovanja, vazduhoplovna geografija, psihologija, vazduhoplovna istorija, itd.), zbog čega vazduhoplovna ratna veština nije dovoljno izučavana u školama i trupci.
 - Usled zakasnelog preoružanja vazduhoplovstva novim avionima i opremom. Koja je izvršena u periodu 1939-1941. godine, nije bilo vremenske mogućnosti za potpunu operativnu i taktičku nastavu i usavršavanje ratne veštine.
- Materijalne ratne pripreme jugoslovenskog vazduhoplovstva nisu bile završene do početka rata, što se negativno odrazilo na njegovu operativnu sposobnost u aprilskom ratu 1941. godine ...«'

. . . Stanje bojne gotovosti kod jugoslovenskog vazduhoplovstva vidi se iz jednog raspisa komandanta vazduhoplovstva, str. pov. broj V. D. Obr. 1034 od 5 marta 1941. godine, u kojem se, između ostalog, navodi sledeće:

- 1) Letačke jedinice nemaju dovoljno letaćkog i stručnog ljudstva za ratnu upotrebu.
- 2) Bombarderske jedinice nisu taktički spremne za ratnu akciju, pošto nisu uopšte spremne za noćni rad na ratnim letilištima i za letenje bez spoljne vidljivosti, a bez takve sprema ne može se ni zamisliti pravilan rad naše bombarderske avijacije.
- 3) Letačke jedinice nisu dovoljno materijalno opremljene za ratnu akciju, pošto im veći deo ratne opreme nedostaje.
- 4) Pojedini komandanti letaćkih jedinica nemaju uopšte raščišćene pojmove o lome šta spada u bojnu gotovost jedinica kojima komanduju, pa prema tome i prirodno ne preduzimaju mere za poboljšanje bojne gotovosti svojih jedinica«.

Dalje se navodi da mobilizacijske pripreme vazduhoplovnih baza i materijalnih odeljenja Štaba vazduhoplovstva nisu zadovoljavajući i da komandanti vazduhoplovnih baza i načelnici materijalnih odeljenja nisu dovoljno shvatili svoje uloge. Zatim se navodi sledeće:

»Napred navedeni primeri jasno ukazuju na to da starešine u vazduhoplovstvu nisu dovoljno shvatile ozbiljnost situacije u kojoj se danas nalazimo. Ratni požar zahvatio je već Balkansko poluostrvo i približio se našoj državi. Situacija nalaže najozbiljnije mere /a povećanje bojne gotovosti našeg vazduhoplovstva, koje mora biti spremno da sv akog momenta stupi u dejstvo ako to od njea zahteva otadžbina. «²

Mirnodopska organizacija Ratne mornarice

Mirnodopska organizacija Ratne mornarice bila je regulisana Uredbom o formaciji Ratne mornarice u mirno doba iz 1935.

Za osnovu razvoja jugoslovenske Ratne mornarice poslužili su ostaci austrougarske Jadranske flote posle prvog svetskog rata, koji su prema ugovoru o miru pripali Jugoslaviji. I prvo mornaričko ljudstvo - oficire, podoficire i izvestan broj stručnjaka - Jugoslavija je nasledila od bivše austrougarske mornarice. Ovo ljudstvo ostalo je na vodećim položajima sve do propasti Kraljevine Jugoslavije.

Kao što je u bivšoj jugoslovenskoj vojsci uglavnom preovladavao duh stare srpske vojske, tako su u bivšoj jugoslovenskoj mornarici nasledeni odnosi od bivše austrougarske mornarice. Kadar mornarice nije se vaspitavao na nacionalnim tradicijama, jer jugoslovenska mornarica do završetka prvog svetskog rata nije ni postojala. Sticajem prilika, u njoj se od samog početka osećao uticaj bivše austro-ugarske mornarice, jer se čak i 1927. godine u njoj nalazilo:

118 bivših austro-ugarskih vojno-pomorskih oficira: 1 viceadmiral, 2 kontraadmirala, 9 kapetana bojnog broda, 14 kapetana fregate, 12 kapetana korvete, 49 poručnika bojnog broda I klase, 18 poručnika bojnog broda II klase i 3 poručnika fregate. Pored njih, služilo je u mornarici još oko 160 oficira drugih specijalnosti (stručni, intendantski, administrativni, mornaričko-tehnički). Istovremeno, kadar školovan u jugoslovenskoj mornarici brojao je 20 poručnika fregate, 29 poručnika korvete i tri klase pitomaca (II, III i IV), sa ukupno 84 pitomca.³

U rukovodećim krugovima jugoslovenske vojske, mornarica nije uživala ni ugled, ni poverenje. Jedna komisija, koja je sredinom tridesetih godina is-

pitivala slanje u ratnoj mornarici, *podelita je oficire na »nacionalne« (»Franc-Jozefova grupa«), »nacionalne«, »anglofile« i »frankofile«,* pri čemu se osobito oštro oborila na »nacionalne« oficire i »anglofile«. Na osnovu izveštaja te komisije neki oficiri su bili po kratkom postupku penzionisani. a kao jednu od varijanti za rešenje nezdravnog stanja u mornarici, komisija je predložila da za komandanta mornarice bude naimenovan neko od generala kopnene vojske. *Čitave dve decenije postojanja bivše Ratne mornarice bile su ispunjene borbom pojedinih grupa za vlast i položaje,* a u toj borbi prave vrednosti su često gažene ili gurane u stanju. U periodu od dve decenije smenilo se na položaju komandanta mornarice 5 admirala. Nova shvatanja prema dužnosti i novi duh. nisu još bili toliko snažni da izbore preovladavajući uticaj i izmene fizionomiju mornarice.

Znalo se da bi ideologija Komunističke partije mogla da naide na širok odziv u podoficirskom kadru, pa stoga ništa nije bilo toliko oštro suzbijano i kažnjavano kao komunistička propaganda. No. i pored toga. našlo se u mornarici ljudi koji su imali smelosti da te ideje propagiraju, a verovatno bi i uspešni bili veći da je rad bio organizovaniji.⁴ S druge strane, ustaška i fašistička propaganda imale su uspeha među oficirima i podoficirima, tim pre što ni izdaleka nisu bile toliko suzbijane kao komunistička propaganda, a i zbog toga što su i neki oficiri bili podložni uticaju ove propagande, pa su podoficiri mogli računati na podršku takvih oficira. Ipak, veći deo podoficirskog kadra je stručno i savesno obavljao svoje dužnosti.

Uzeto u celini, u *starešinskom kadru* jugoslovenske Kraljevske mornarice postojao je jasno *izraženi antagonizam između oficirskog i podoficirskog kadra,* koji je, u zavisnosti od konkretnih odnosa na pojedinim brodovima flote, imao blažu ili oštriju formu. Ako se imaju u vidu odnosi koji su vladali u oficirskom kadru, kao i podeljenost podoficirskog kadra - što je sve imalo za posledicu uzajamnu netrpeljivost - može se opravdano *izvući zaključak da je moralno-političko stanje starešinskog kadra mornarice, odnosno njene flote, bilo veoma zabrinjavajuće* sa gledišta borbene gotovosti koju bi flota morala imati da bi uspešno izvršavala zadatke u ratu.

Život i rad mornara i podoficira na ratnim brodovima neobično je težak i po lome sličan životu radnika u tvornicama i rudnicima. Time je Lenjin svoje vreme i objašnjavao učešće mornara u revoluciji. S obzirom na takve uslove života podoficirski kadar je bio znatno podložniji shvatanjima koja su, na bilo koji način, osuđivala postojeće odnose i politički poredak u državi kojoj su služili. *Oštra klasna podvojenost,* koja se na brodovima vidno manifestovala i u međusobnim odnosima, i u poslovima, i u ishrani, i u smeštaju, kao i neljudski postupci pojedinih oficira, izazivali su spontani revolt i oštru reakciju. Tako se, na primer, na krstari i »Dalmacija« 1. decembra 1939. pobunilo 10 podoficira kada im je zastupnik komandanta naredio da se svakog sata. u vremenu od 13 do 22 časa, javljaju dežurnom brodskom oficiru, svaki put u drugom odelu i opremi.⁵

Odmah posle svog formiranja, jugoslovenska Ratna mornarica obrazovala je mornaričke i stručne škole u zemlji radi pripremanja oficirskog, podoficirskog i drugog stručnog kadra za popunu i razvoj mornarice. Sem toga, izvestan broj oficira slao je na usavršavanje u francusku i britansku mornaricu. Za ovaj rat, a prema broju plovnih objekata i drugim potrebama, može se reći da je mornarica bila dobro popunjena starešinama i stručnim osobljem, kako po broju tako i po stručnoj spremi.

Rok služenja kridrovaca u mornarici bio je 2 godine. Počev'od 1939. godine mornaričko ljudstvo iz rezerve stalno je pozivano na vežbe koje su trajale po 2-3 meseca, tako da je ljudstvo iz rezerve bilo dobro izvežbano za stručnu službu.

Komanda Ratne mornarice, kao organ ministra vojske i mornarice, služila je za komandovanje, popunu, nastavu i snabdevanje i pripremu mornarice za rat. (Sema 9)

Ratna mornarica imala je u svom sastavu: plovne jedinice na moru, plovne jedinice na rekama i jezerima, Pomorsku obalsku komandu. Komandu podvodnog oružja, Izvidničku i Mornaričku komandu, Pomorsko vazduhoplovstvo i pozadinske ustanove i škole.

Plovne jedinice na moru obrazovale su *Ratnu flotu* sastava: Stab, tri torpedne divizije (4 razarača, 12 torpiljarki i 2 borbena čamca, podmornička flotila (4 podmornice) i matični brod -Zmaj- sa 10 hidroplana

Plovne jedinice na rekama i jezerima obrazovale su *Rečnu flotilu* sastava: 4 monitora, 3 rečna remorkera, 2 stražarska čamca i nekoliko pomoćnih brodova.

Pomorska obalska komanda za odbranu morske obale, sa sedištem u Šibeniku, rukovodila je odbranom jadranske obale mornaričkim sredstvima i imala je neposredno potčinjene sledeće komande.

- *Pomorsku odbranu Selce* - za pripremu i izvođenje pomorske odbrane obale severnog Jadrana:

- *Mornaričku komandu* u Siben ku - za pripremu i izvođenje pomorske odbrane obale srednjeg Jadrana (ova komanda je istovremeno bila i matična komanda za sav mornarički kadar, a pod njom je stajala i stručnu podoficirska škola) i

- *Komandu podvodnog oružja* - za pripremu i izvođenje pomorske odbrane obale južnog Jadrana, a u prvom redu Boke Kotorske (ova komanda je istovremeno bila centralna ustanova za razvoj održavanje i snabdevanje podvodnim oružjem, kao i za obuku celokupnog kadra tih specijalnosti).

Izvidnička komanda, sa sedištem u Šibeniku, bila je odgovorna za pravilno funkcionisanje službe osmatranja i Veza. Ona je imala neposredno pod sobom 3 izvidničke centrale: Selce, Šibenik i Klinci (Boka Kotorska) kroz koje su prolazili svi telegrafsko-telefonski radio-i/veštaji i naređenja Komande mornarice. Ove izvidničke centrale imale su pod svojom nadležnošću više osmatračkih, tranzitnih i pokretnih signalnih stanica raspoređenih na osinima.

Pomorsko vazduhoplovstvo bilo je samostalno u pogledu organizacije, nastave i snabdevanja, tako da nije imalo ni organske ni operativne veze sa Vazduhoplovstvom vojske. Na čelu ovog vazduhoplovstva bila je Komanda pomorskog vazduhoplovstva, sa sedištem u Divuljama kod Splita, koja je bila organ Komande mornarice za neposredno komandovanje, nastavu, snabdevanje i pripremu /a rat jedinica Pomorskog vazduhoplovstva. U sastavu Komande pomorskog vazduhoplovstva bile su: 1. 2. i 3. hidropianska komanda, svaka od 2 grupe od po dve eskadrile 11 za izvidanje i 1 za bombardovanje. Pomorska vazduhoplovna škola nalazila se u Divuljama.

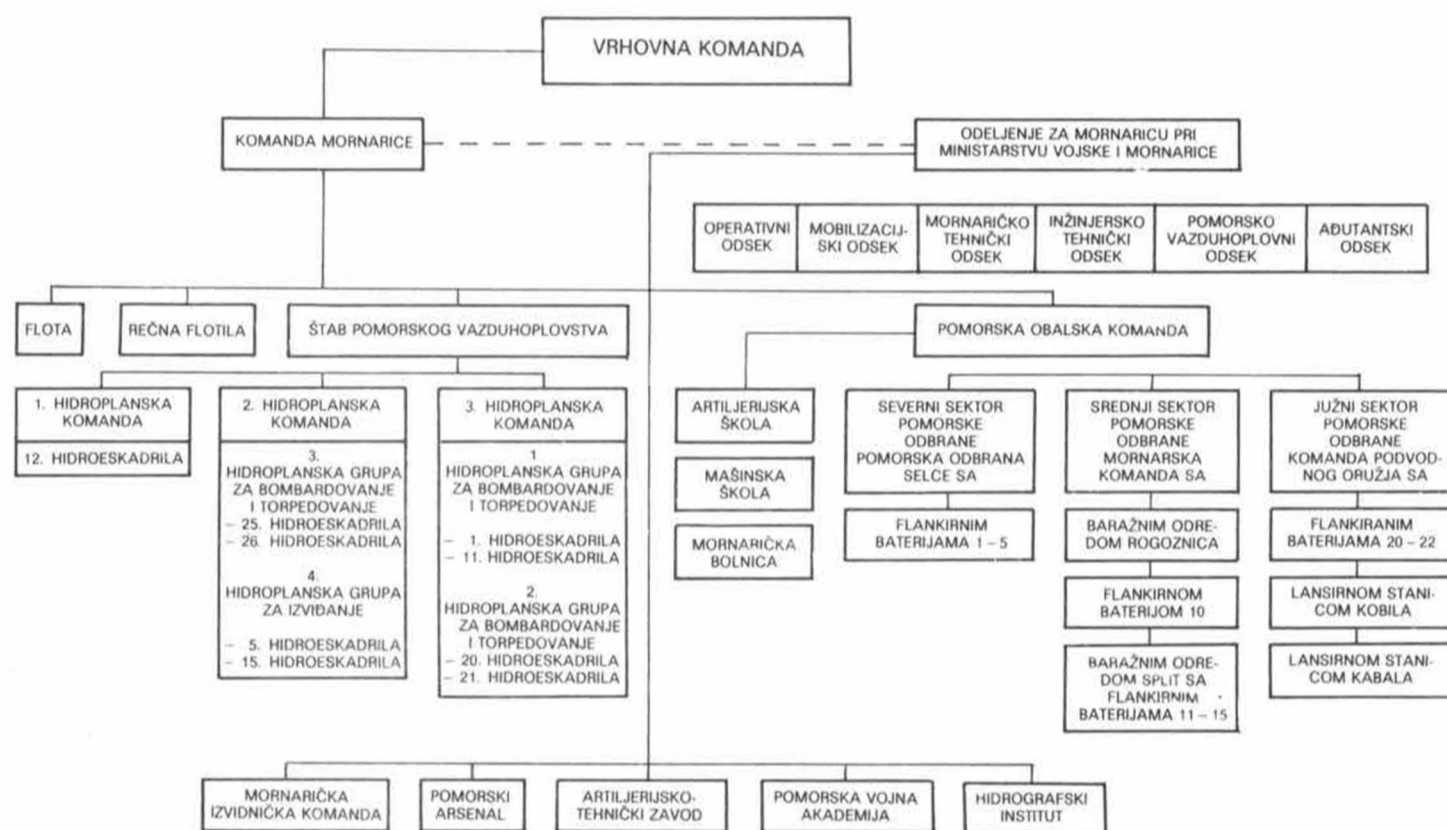
Pozadinske ustanove i škole bile su Pomorski arsenal u Tivlu (Boka Kotorska); Mornaričko-artiljerijsko-tehnički zavod u Lepelanima (Boka Kotorska); hidrografski institut u Splitu; Mornarička bolnica u Meljinama (Boka Kotorska); Pomorska akademija u Dubrovniku; Mornarička artiljerijska škola u Meljinama, Mornarička mašinska škola u Kumboru i Oporavilište mornarice u Skradu.

Ratna formacija Ratne mornarice

Ratna formacija Ratne mornarice bila je regulisana Uredbom o formaciji Ratne mornarice u mobilno i ratno doba iz 1935. i Uputom za izvođenje ove formacije iz 1935.

S obzirom da Ratna mornarica u savremenom ratu treba da bude spremna za dejstvo odmah u početku rata, težilo se da se njena ratna formacija što manje razlikuje od mirnodopske. Ovo naročito važi za plovne jedinice Ratne

Ratni razvoj Ratne mornarice Jugoslavije 1. IX 1939.

Ratna flota i Rečna flotila Jugoslavije 1939.

Klasa	Ime	Deplasman	Nametak	Bozina	K.S.	Godina i mesto gradnje	Dužina pločnice u mm	Primedbe
Krstarica	Dalmacija	2360	5183 pav 4447	16	8 500	Bremen 1899, rekonstruirana 1926.	4900	Nasrulanje iz 1926.
Razarač	Dubrovnik	1880	4140, 2284 pav 2840 pav 6 T.C. 333	37	48 000	Yarrow 1931, Glasgow	7000	
Velike torpiljarke	Beograd	1210	4120, 4121 pav 6 T.C. 333	37	44 000	Chantiers Loire-Nantes 1937.		Ljubljana januara 1940, potonula u luci Sibenik, izvedena iste godine
	Zagreb Ljubljana					Jadranska brodogradilista Split 1938-39.		
Torpiljarke	T1, T3,	350	1876 4 T.C. 450	22-24	5 000	Stabilimento tecnico-Trieste	1000	Preuzete od a.-u. flote
	T7, T6, T7, T8							
Podmornice	Plavci Nebija	975/1164	1810 6 T.C. 333	14/10	3 400 1 800	Armstrong Newcastle 1925.	5000	
	Smeli Osejak	630/809	1810 6 T.C. 333	14/9	1 900 1 100	Chantiers Loire-Nantes 1928-29.	3000 1000	
Minosoci	Galib Suzreb Oras Sokol Kobac Lokud	350	2490 pav	15	1 850	Hamburg, Rostock 1917-19.	3000	Kupljeni 1920. u Nemačkoj bez namrutanja
Minopolagaci	Malinaka Mljet Melnja Marsan Munar	127	1847	9	250	Jadranska brodogradilista Kraljeva 1931.		
Motorske torpiljarke	Orjen Velebit Dinara Triglav Suvobor Rudnik Kajmakčalan Durmitor	60	1840 pav 2 T.C. 333	34	3 000	Lürsen-Versrack 1936-37.	1680	
Borbena (torpedna) čamci	Četnik Četnik	15	21' Hjeha	40	800	Thornycroft, Glasgow 1927.	800	
Matični brod za hidr.	Zmaj	1900	2284 pav 2840 pav	16	3 250	Deutsche Werft Hamburg 1920.	4000	
Druger	Dz	80	2237	16		1896.		Za potrebe škole
Monitori	Varadar	550	28120, 28120 haub. 2266 pav 2840 pav	13	1 500	Gent-Danubius Budapest 1915	750	Preuzet od a.-u. rečne flote
	Drava	470	28120, 2266 pav	13	1 500	—	700	"
	Sava	380	28120, 1856 pav 1840 pav	13	1 400	—	500	"
	Morava	400	28120, 1856 pav 1840 pav	10	1 200	—	400	"
Patrolni brodovi	Sraka Gromak	36	1847	9		Nemačka 1920.		Za Obridako jezero

Prvi izdaci HVAR — 1939. god. la p. lo vnc* * * * * U.T.S./CA — 1939. god. la p. lo vnc* * * * * JAMA — 1939. god. la p. lo vnc* * * * *
 — Kdrin, 1939. god. la p. lo vnc* * * * * P. 10. 1. 1939. god. la p. lo vnc* * * * * P. 10. 1. 1939. god. la p. lo vnc* * * * *
 10. 1. 1939. god. la p. lo vnc* * * * * P. 10. 1. 1939. god. la p. lo vnc* * * * * P. 10. 1. 1939. god. la p. lo vnc* * * * *

Sema 10

flote i Rečne flotile, koje su samo dopunjene ljudstvom iz rezerve. Prema Uredbi o formaciji mornarice u mobilno i ratno doba trebalo je formirati sledeće komande, jedinice i ustanove:

Štab Komande mornarice, kao organ za operativno komandovanje Ratnom mornaricom;

Odeljenje za mornaricu Ministarstva vojske i mornarice, kao organ za rukovođenje celokupnom pozadinskom službom i snabdevanjem Ratne mornarice;

Ratna flota imala je:

- Slab komande flote na lakoj krstarici »Dalmacija«
- 1 torpedna divizija sa 4 razarača (»Dubrovnik«, »Zagreb«, »Beograd« i »Ljubljana«),
- 2. torpedna divizija sa 8 motornih torpiljarki (»Triglav«, »Suvobor«, »Dinara«, »Rudnik«, »Kajmakčalan«, »Durmitor«, »Orjen« i »Velebit«) i 2 borbena čamca (»Četnik« i »Uskok«),

- 3. torpedna divizija sa 4 stare torpiljarke (T 5, T 6, T 7 i T 8),
- Podmornička flotila sa 4 podmornice («Hrabri», «Nebojša», «Smeli» i «Osvetnik») i 2 matična broda («Hvar» i «Sitnica») i
- matični brod za hidroavione »Zmaj«;

Rečnu ilotilu sastava: 4 rečna monitora («Vardar», «Drava», «Sava» i «Morava») i 3 rečna remorkera («Cer», «Sabac» i «Sisak»), 2 stražarska čamca na Ohridskom jezeru («Graničar» i «Stražar») i 1 jahta («Dragor»);

Pomorsku obalsku komandu sa sledećim komandama i jedinicama:

- Pomorskom odbranom Selce sa minopolagačem »Malinska«,
- Mornaričkom komandom u Šibeniku sa minopolagačima »Galeb«, »Sokol«, »Labud«, »Mosor« i »Marjan« i
- Komandom povodnog oružja u Boki sa minopolagačima »Jastreb«, »Orao«, »Kobac«, »Meljine« i »Mljet« i školskim jedrenjacima «Jadran» i »D-2«;

Izvidničku komandu u Šibeniku:

Komandu Pomorskog vazduhoplovstva sastava: štab, 1.2 i 3. hidroplanska komanda.

Mirnodopske pomorske ustanove i škole produžavale su rad i za vreme rata.

Oglas mobilizacije (opšie aktiviranje) zatekao je Ratnu mornaricu većim delom mobilisanu, pošto je i ona, kao trupa za zaštitu granice, dobila naređenje za aktiviranje još u martu 1941. Međutim, kod većine oficirskog kadra Ratne mornarice nije bilo ni morala ni jugoslovenskog patriotizma. Kod izvesnog broja oficira (naročito starijih) ispoljavala se nacionalna podvojenost i netrpeljivost, što se negativno odražavalo na moral i borbeni duh. Među oficirima iz bivše austrougarske vojske bilo je petokolonaša, koji su sabotirali obuku i ratne pripreme Ratne mornarice. Zbog ove slabosti, *jugoslovensko Ratna mornarica je za sve vreme aprilskog rata 1941. gotovo u celini ostala potpuno neaktivna*, a to je bio svakako i razlog što je skoro celokupna flota u ispravnom stanju predata neprijatelju, umesto da je posle kapitulacije vojske isplovila i priključila se savezničkoj mornarici, ili da je, u krajnjem slučaju, uništila sva sredstva koja su neprijatelju mogla biti od koristi.

Naoružanje i oprema jugoslovenske vojske

Jugoslovenska vojska stupila je u aprilski rat 1941. sa približno sledećom količinom naoružanja:

oko 1.000.000 modernih pušaka (kalibra 7,9 mm »Kragujevac«); 19000 mitraljeza 7,9 mm. od kojih 1(XX) modernih iz Cehoslovačke: 20.000 puškomitraljeza 7,9 mm od kojih 17.000 modernih; 50.000 raznih pištolja i revolvera, oko 500 pav modernih mitraljeza (15 i 20 mm); oko 2.000 običnih mitraljeza 8 mm na adaptiranom pav postolju; oko 6 - 8.000.000 ručnih bombi; 300.000 nagaznih i oko 120.000 mina za rušenje (od 10 i 20 kg); oko 7.500 artiljerijskih oruđa svih vrsta, od kojih 4.000 modernih. 1.000 polumodernih. 2.000 potpuno zastarelih (većinom sporometnih) i oko 500 zastarelih obalskih oruđa.

Od modernih *artiljerijskih oruđa* bilo je: 800 pt topova 37 i 47 n.m. 256 brdskih topova. 300 poljskih topova, 732 haubica 100 mm. 252 pa\ topa (76,5 mm M. 36, M. 37 i 80 mm M. 28), 72 topa i haubice od 105 i 150 mm. 44 teška topa (22 od 150 mm. 10 od 220 mm i 12 od 305 mm) i 1.600 modernih bacača od 81 mm.⁶

Pošto Jugoslavija nije bila u mogućnosti da svoja granična utvrđenja opremi savremenim naoružanjem, neka utvrđenja su imala naoružanje starog modela (mitraljezi »Sent Etjen«, »Hočkis« i »Maksim«, puškomitraljezi

»Soša«, pozicijska oruđa itd.), neka uopšte nisu dobila stalno naoružanje, a pt i pav oruđa bilo je samo na nekoliko najosetljivijih odseka (48 pt topova 47 mm i 1.000 mitraljeza i bacača). Posadne jedinice dobile su samo 30.000 mina.⁷

Municije nije bilo dovoljno - za pušku svega oko 1 milijardu, a za artiljerijska oruđa 7,5 miliona zrna. To znači da je količina municije bila dovoljna za 75 dana za pešadijsko i oko 100 dana za artiljerijsko naoružanje, tj. najviše za 3 meseca. Međutim, pav baterije imale su municije samo za 3-7 dana, a pt jedinice po 200 metaka na 1 oruđe. Benzinom su se mogle zadovoljiti potrebe za 2-3 meseca rata.⁷

Raznovrsnost artiljerijskog oružja znatno je otežavala snabdevanje municijom, *pošto je za 149 raznih modela artiljerijskih oruđa bilo preko 300 vrsta municije.*

Pešadijske jedinice bile su naoružane: običnim puškama 7,9 mm M. 24 sa nožem, puškomitraljezom 7,9 mm i teškim i lakim mitraljezima iz prvog svetskog rata, prepravljenim u našim tehničkim zavodima na kalibar 7,9 mm. Strelci su bili naoružani ručnim a neki i tromblonskim bombama. U streljačkoj četi bilo je 144 puške, 12 puškomitraljeza i 16 tromblona. U mitraljeskoj četi bilo je 8 teških i 6 lakih mitraljeza. Čete pratećih oruđa po pešadijskim pukovima bile su naoružane sa 4 topa 37 mm (iz prvog svetskog rata), 4 bacača 81 mm M.31 i 2 bacača 75 mm M. 17 ili 90 mm M. 17. Protivoklopnih i protivavionskih oruđa u pešadijskom puku nije bilo, već mu se po potrebi iz divizije pridavao potreban broj oruđa i nagaznih mina. Kao što se vidi, jugoslovenska pešadija bila je naoružana slično kao i u prvom svetskom ratu.

Artiljerijske jedinice u pešadijskim i konjičkim divizijama bile su naoružane: brdskim topovima kalibra 65 mm (iz prvog svetskog rata) ili 75 mm M 15 i M 28; poljskim topovima 80 mm 5/8 (iz prvog svetskog rata); haubicama 100 mm M 14 i brdskim haubicama M 16 (starim iz prvog svetskog rata) prepravljenim u našim i čehoslovačkim vojno-tehničkim zavodima; poljskim topom 80 mm M 28 i protivoklopnim topom 47 mm. U pešadijskoj diviziji bilo je ukupno 48 artiljerijskih oruđa, bez protivoklopnih topova. To je bilo vrlo malo za ovako jake divizije (27-28.000 ljudi), kojima su u ratu davani srazmerno vrlo široki frontovi za odbranu. Glavni nedostaci artiljerijskog naoružanja pešadijske divizije bili su: slaba pokretljivost raspoloživih oruđa sa stočnom vučom, mali broj pt oruđa i nemanje pav oruđa uopšte.

Armijski artiljerijski pukovi imali su: topove 106 mm M 14 i 120 mm M 13, haubice 150 mm M 14 i protivoklopna oruđa 47 mm. Oruđa 105, 120 i 150 mm bila su zastarela (iz prvog svetskog rata) sa srazmerno malim dometom (haubice su imale domet samo 8 km). Sva oruđa armijske artiljerije bila su sa stočnom vučom, što im je znatno smanjivalo sposobnost manevrovanja.

Teški motorizovani artiljerijski pukovi bili su naoružani topovima i haubicama 150 mm M 36, merzerima 210 mm M 28, i merzerima 305 mm iz prvog svetskog rata - svi sa motornom vučom.

Protivoklopna oruđa predstavljali su lopovi 47 mm M 38 (sa nešto manje od 1.000 metaka na cev), koji su, sem kod konjičkih divizija, bili sa stočnom vučom, što im je znatno otežavalo manevrovanje.

Od *protivavionskih topova* stari poljski topovi 80 mm M 5/28, adaptirani za gađanje aviona, imali su mali domet i slabu moć, a upotrebljeni su za odbranu pojedinih stalnih objekata na ratištu. Pav topovi 75 mm M 36/37 i topovi 80 mm M 28 delom su upotrebljeni za odbranu stalnih objekata, a delom su

motorizovani - za formiranje protuavionskih divizionara armija i Vrhovne komande. Protuavionskih mitraljeza 15 mm »Zbrojovka« bilo je oko 400 komada i oko 100 parova mitraljeza 20 mm »Breda«.

Jugoslovenska vojska je imala samo 60 starih *tenkova* francuskog porekla M 17 od 5 tona, sa slabim oklopom, bez neke ozbiljnije borbene vrednosti i 50 novih francuskih tenkova M 35 od 12 tona, naoružanih topom 37 mm.

Inženjerijske jedinice su većinom bile opremljene materijalom zaostalim iz prvog svetskog rata.

Jedinice vojske su bile opremljene lakim pionirskim alatom u dovoljnom broju; bojne komore i pionirske jedinice imale su teži pionirski alat (asove, pijuke, sekire, cuskije i testere) u dovoljnom broju; pionirske jedinice bile su bez savremenih mašina i sprava. Iz Nemačke je nabavljen mali broj lakih plovnih sredstava (gumenih čamaca) za podizanje brzih pionirskih mostova i za prevoženje pojedinaca i lakog naoružanja pri forsiranju reka. Eksploziva i štapina bilo je dovoljno. Mina nije bilo u naoružanju pionirskih jedinica, pošto se predviđalo da teritorijalno zaprećavanje vrše pešadijske jedinice svojim minama.

Materijala za podizanje pontonskih mostova bilo je dovoljno. Armijski pontonirski bataljoni imali su metalne pontone »Birago«, koji su izrađivani u Čačku, Kruševcu i Smederevu. Svaki pontonirski bataljon imao je 32 motorna jurišna čamca domaće izrade, sa motorima »kovač« nabavljenim u Mađarskoj, namenjenih za prevoženje trupa preko reka i za druge potrebe. Pontonirski bataljon za teške mostove imao je teške pontonske mostove »Herbert« Nemačke konstrukcije sa materijalom za most dužine oko 1500 m, tri rezervna pontonska bataljona, iz pontonirske grupe Vrhovne komande, bila su opremljena francuskim materijalom »M-2« koji je služio za podizanje etapnih mostova.

Za popravku i izradu novih železničkih mostova, železničke jedinice su imale sklapajuće mostove (»Konj« i »Rotvagner«), u ukupnoj dužini oko 2500 m. Ovaj mostovni materijal bio je raspoređen u blizini velikih železničkih mostova, a rezerva u Brodu, za most dužine 500-700 m. Jedinice žičane željeznice imale su staru francusku opremu od koje je izvestan broj bio u rezervi.

Železničke jedinice su raspolagale izvesnom količinom kolosečnog materijala, lokomotivama i vagonima za poljske željeznice 0,60 m.

Motorizovane pionirske čete (svega ih je 3 formirano pred rat) imale su samo sredstva za zaprećavanje (oko 5000 mina i eksploziva oko 5 tona), laka plovna sredstva (gumene čamce) i 30 teretnih kamiona »Praga RV«.

Elektromašinski bataljon imao je 12 kompleta pneumatskog bušera »Krup« i 8 kompleta u rezervi.

Jediniice za vezu jugoslovenske vojske imale su dovoljno materijala za telegrafsko-telefonske veze, ali većinom starijeg modela (iz prvog svetskog rata). Počevod 1935. godine nabavljeno je i nešto savremenih telefonskih aparata i centrala, »morze«, i optičko-signainih aparata. Međutim, stanje radioveze nije bilo zadovoljavajuće ni u pogledu materijala ni u pogledu stručne obuke osoblja. Radio-stanice iz prvog svetskog rata se nisu mogle modernizovati, a one koje su nabavljene u vremenu od 1928-1930, takođe su bile zastarele. Tek posle 1937. godine pokrenuto je pitanje nabavke modernih radio-stanica, ali su izgubljene dve godine dok se 1939. donela odluka da se ove stanice izrađuju u Čačku, pošto se zbog izbijanja rata više nisu mogle nabaviti u inostranstvu. Od poručenih 2000 komada u Čačku do marta 1941. bilo je za-

vršeno samo oko 300, ali ni one nisu stigle do jedinica. Zbog toga za vreme rata nije bilo moguće organizovati ni operativnu ni trupnu radio-mrežu, što je znatno otežavalo komandovanje i obaveštavanje.

Jugoslovenska vojska imala je i mirnodopsku teritorijalnu stalnu radio-mrežu za vezu Glavnog generalštaba i štabova armijskih oblasti, koja se do-
cnije proširila do štabova divizijskih oblasti, a zatim do graničnih i važnijih garnizona. Ova radio-mreža, koja je u početku rata imala 41 radio-stanicu, imala je zadatak da obezbedi vezu između pozadinskih komandi i da posluži i za potrebe teritorijalne vazdušne odbrane. Ona je dobro funkcionisala zahvaljujući stručnom i dobro izvežbanom podoficirskom kadru, koji je završio dvogodišnju radio-telegrafsku školu u mornarici. Međutim, radio-stanice u sastavu operativnih jedinica vojske slabo su funkcionisale zato što nije bilo dovoljno stručnog kadra.

Intendantske jedinice i ustanove bile su potpuno opremljene, ali većinom starijim i nesavremenim materijalom. Pekarsku opremu sačinjavale su peći »Godel« starog modela, pošto su motorizovane peći bile tek u ispitivanju kad je izbio rat. Kuvarska oprema se sastojala iz tovarnih (od 25 litara) i vozećih kuhinja od 150 i 250 litara starog (austroougarskog) ili domaćeg modela.

Hrane za ljude i stoku bilo je za 2 meseca rata. Težina dnevnog tekućeg obroka iznosila je 1,276 kg za ljude, a 5,010 kg za stoku. Rezervni obrok ljudske hrane sastojao se iz: 500 grama dvopeka, 300 grama mesne konzerve i 70 grama kafene konzerve sa šećerom. Od predviđenih 20 miliona obroka do pred rat je obezbeđeno oko 2/3 ove količine.

Odećna oprema je bila kompletna samo za 750-800 hiljada ljudi pripadnika operativne vojske, a za ostale samo delimično. Šlemova, ranaca i lakih čebadi bilo je samo za 30% ljudstva operativne vojske, dok su za ljudstvo rezervne vojske predviđene samo: šajkače, šinjeli, uvijači i cipele, ali ni to nije bilo gotovo do početka rata. Ovaj nedostatak odećne opreme nastao je zato što je sve do 1938. nabavljana samo iz redovnog budžeta, koji nije bio dovoljan. Počev od 1938. nabavka ove opreme vršena je iz vanrednih kredita, ali se od tada pa do početka rata nije moglo nabaviti sve što je bilo potrebno. Pored toga, ni podela odećne opreme nije izvršena ravnomerno, tako da su najbolje bile opremljene 4. 2. i 1. armija.

Sanitetske opreme bilo je dovoljno samo za operativnu vojsku, dok je za organizaciju sanitetske službe u pozadini nedostajao potreban materijal. Naročito je bilo nedovoljno motornih sanitetskih transportnih sredstava. Sanitetsko osoblje (naročito iz rezerve) nije bilo dovoljno upoznato sa sanitetskom taktikom i upotrebom raspoložive sanitetske opreme.

Veterinarske opreme bilo je dovoljno za sve jedinice operativne vojske za tri meseca rata, dok su jedinice rezervne vojske dobile najviše do 50% sledujuće opreme. Nije se raspolagalo sredstvima za zaštitu stoke od bojnih otrova.

Profijantske, garnizonske i kancelarijske opreme bilo je toliko da se zadovolje najnužnije formacijske potrebe u početku rata.

Kao što se vidi, naoružanje i oprema jugoslovenske vojske bilo je raznovrsno i zastarelo, što je znatno umanjivalo borbenu vrednost jedinica i otežavalo obuku i snabdevanje. Zbog toga *jugoslovenska vojska nije bila spremna za vodenje savremenog rata, naročito sa tehnički znatno nadmoćnijom nemačkom vojskom.*

Iako je jugoslovensko vojno rukovodstvo od početka drugog svetskog rata nastojalo da se poboljšaju naoružanje i oprema, ono je u tom pogledu nailazilo

na nerešive probleme koji, na prvi pogled, izgledaju sasvim šimi. Na primer, nigde se nisu mogle nabavili gume za automobile i bicikle, tako da je neprijatelj u toku aprilskog rata lako zarobio izvestan broj potpuno novih automobila, koje jugoslovenska vojska nije mogla da koristi samo zato što nisu imali gume. Slično je bilo i sa gumenim čamcima, jer je od Nemaca dobijeno samo nekoliko komada na probu, ili ih nisu hteli prodati a s obzirom na veliki broj reka na našem ratištu bila je nužna nabavka ovih čamaca u velikim količinama. Kad su SAD i na Jugoslaviju proširile Zakon o zajmu i najmu (kad je počeo aprilski rat), već je bilo dockan da se ti čamci nabave.

I pored svih teškoća, Jugoslavija je ipak uspela da do početka rata postigne izvesno poboljšanje naoružanja i opreme. Tako je u četama povećan broj puškomitraljeza, a u diviziji je formirana mitraljeska četa ili bataljon, kao i pav mitraljeska četa od 6 mitraljeza; zatim je diviziji pridata pt četa od 12 pt topova 37 ili 47 mm i oko 1500 nagaznih mina; unificirani su bacači (81 mm M. 31 »Stoks Brandt«); delimično su dopunjena sredstva za vezu novim telefonima i radio-stanicama; artiljerijske baterije su dobile za samoodbranu po jedan vod od 2 stara mitraljeza. Međutim, vatrena moć divizije nije znatno pojačana, tako daje borac sa ličnim naoružanjem i dalje ostao glavni činilac; pt i pav sredstva bila su nedovoljna - daleko ispod minimuma potrebnog za samostalnu borbu, tako daje divizija, u stvari, zadržala sastav sličan onom iz prvog svetskog rata.

Armije su dobile po 1 motorizovani pav divizion savremenog tipa (od 3 baterije, 1 reflektorske i 1 pav mitraljeske čete).

Tenkovske jedinice (stvarno samo 1 bataljon sa starim kolima) pojačane su jednim bataljonom od 54 tenka (od 12 tona, slabog oklopa, sa mitraljezom ili topom 37 mm i brzinom ispod 20 km/ć), koja su nabavljena u Francuskoj i obrazovala 2. bataljon bornih kola. Tako je jugoslovenska vojska ušla u rat samo sa veoma neznatnim brojem tenkova koji se, s obzirom na oklop i brzinu, uopšte nisu mogli uporediti sa nemačkim oklopnim jedinicama niti se upotrebiti za neke manevarske ili protivudarne akcije.

Od motorizovanih sredstava su početkom 1941. u sastavu 3. konjičke divizije formirana dva divizona (1 motorizovani i 1 mehanizovani).

Vazduhoplovstvo je dopunjeno novim avionima, tako da je na početku rata imalo 415 aviona, od kojih 265 modernih. Nova ratna formacija bila je razvijena, ali je brojno stanje aviona bilo ispod formacijskog. Aerodromske jedinice bile su motorizovane i snabdevene novim sredstvima za vezu.

Teritorijalna vazдушna odbrana ostala je i dalje slaba zbog nedovoljnog i većim delom zastarelog naoružanja (topovi 80 mm M. 5/8 i M. 5/32 i stari mitraljezi od 8 mm na protivavionskom postolju). Od modernog naoružanja motorizovane su pav baterije 76,5 mm M. 36 i 37 i pav mitraljezi 15 i 20 mm. Za rukovođenje pripremom i izvođenje ove odbrane 1940. godine formirana je Komanda teritorijalne odbrane, kojoj su bile potčinjene Komanda protivavionske odbrane (PAO) i Direkcija za pasivnu protivavionsku zaštitu (PAZ).

Mornarica je od novijih jedinica imala samo 4 razarača, 4 podmornice i 8 motornih torpiljarki.

Jugoslovenska vojna doktrina

Kao što je poznato, jugoslovenska vojska razvila se iz negdašnje srpske vojske, koja je imala svoj ustaljeni vojni sistem i slavne tradicije, staro (klasično) na-

oružanje većim delom francuskog i trofejskog porekla i ofanzivnu vojnu doktrinu. Ovo je imalo odlučujući uticaj na stvaranje jugoslovenske vojne doktrine, pošto su svi najviši vojni rukovodioci u periodu 1918-1941. bili uglavnom iz srpske vojske, tako da su u početku nerado prihvatili predloge mladih oficira da se u tu doktrinu unesu nove ideje da bi se uskladila sa razvojem savremene tehnike i perspektivom budućeg rata. S druge strane, stvaranje jugoslovenske vojne doktrine bilo je pod snažnim uticajem francuske, a docnije i Nemačke vojne doktrine. Zato se ona i razvijala veoma sporo i sa mnogo lutanja i kolebanja. Najzad, na razvoj savremene vojne doktrine negativno su uticali nesređeno unutrašnje političko stanje, ekonomska zaostalost zemlje, zastarela borbena sredstva, slaba materijalna oprema, velike i glomazne divizije (oko 27.000 ljudi), slabe vatrene moći i bez motorizacije.

Jugoslovenski Glavni generalštab je sve do anšlusa 1937. godine razvijao *ofanzivnu doktrinu* manevra, koja se uglavnom, zasnivala na iskustvima iz balkanskih ratova i prvog svetskog rata, na visokim moralnim odlikama naših naroda u prošlosti i na njihovim borbenim tradicijama, kao i na izvesnim primesama francuske doktrine (taktička artiljerija, organizacija veza i stalna fortifikacija) i nemačke doktrine (taktički i operativni manevar i poljska fortifikacija). To se ogleda i u odredbama nove *Privremene opšte ratne službe*, koja je odobrena za štampu 1936. a izdata 1937. - dakle, u vreme kad se, usled izbijanja Nemačke na severnu granicu Jugoslavije, vojno-strategijska situacija iz osnova izmenila.

Evo nekoliko odredbi iz te »nove« Ratne službe:

Napad

• Napad je jedini vid borbe kojim se neprijatelj može pobediti. pošto je pobjeda nad neprijateljem krajnji cilj vojske u ratu. Zato napadnom vidu borbe, kao jedino rešavajućem, treba težiti u svim prilikama. U tom cilju kod trupa treba razvijati napadni duh do najvišeg stepena«, (čl. 983 *Privremene opšte ratne službe*, izdanje Ministarstva vojske i mornarice. Beograd, 1937).

• I mnogo nadmoćniji neprijatelj i najjači frontovi mogu biti savladani jedino napadom, ako se u njemu vešto kombinuju dejstva snage (pokret, vatra i udar) i iznenađenje. Nemanje u odgovarajućoj meri dovoljno svih borbenih sredstava (avijacije, bornih kola itd.) ne sme biti razlog da se od napada odustane. Nedostatak u materijalnim sredstvima može se delom nadoknaditi jačim moralom trupa, naročito starešina i pogodnim manevrom u odsudnom trenutku«, (čl. 984. *Privremene opšte ratne službe*).

• Uspjeh u napadu može se postići jedino tako, ako se sve raspoložive snage založe sa krajnjom odsudnošću i energijom. Prema tome, jedini vid napada koji po izvršenju i po upornosti i energiji izvođenja vodi pobjedi jeste *odsudan napad*« (čl. 985 *Privremene opšte ratne službe*).

»Sredstva za napad su manevar i udar. Manevar se ispoljava u kombinaciji vatre i pokreta, a udar u kombinaciji postignute vatrene nadmoćnosti i siline udara živom snagom (nožem i bombom). Vatra i pokret su elementi pripreme« (čl. 1072 *Privremene opšte ratne službe*).

»Odluke rada u napadu su: energija i iznenađenje. Energijom se postiže odsudnost, a iznenađenjem se dobija inicijativa u radu, ograničava se neprijatelju sloboda rada i natura inu se sopstvena volja. Jednom zadobijenu inicijativu, napadač mora bezuslovno i stalno održati u svojim rukama, jer ce samo iako biti u stanju da svoju volju do kraja i sprovede«, (čl. 1073 *Privremene opšte ratne službe*).

• Svaki napad una svoj glavni pravac napada, gde se nalazi težište borbe. Prema pravcu glavnog napada, a u odnosu na braniočev raspored, mogu se razlikovati frontalni, bočni i obilazni napad, kao i kombinacija ovih napada - obuhvatni napad« (čl. 1077 *Privremene opšte ratne službe*).

Odbrana

»Odbrana je takav vid borbe, u kojoj se jedna strana, obično slabija, za prvi trenutak zakopčava za zemljište sa ciljem da, koristeći se njegovom prirodnom jačinom i primenom fortifikacije, kao i vatrenom snagom svoga celokupnog naoružanja, slomi napadnu moć napadača, nanoseći mu što jače gubitke, a potom da sama, u pogodnom trenutku, preduzme inicijativu u svoje ruke, prede u napad i izbori pobjedu« (čl. 986 Privremene opšte ratne službe).

»Elementi odbrane su: vatra, zemljište i manevar. Vatra je najmoćnije i najvažnije sredstvo odbrane i ogleda se u iskorišćenju svog vatrene oružja. Zemljište pruža mogućnosti za stvaranje povoljnih uslova za upotrebu oružja, preglednosti, flankiranja, saobraćaja i zaklona celokupnog borbenog poretka. Manevar se ogleda u pogodnom rasporedu, u brznoj i iznenadnoj i pravilnoj upotrebi rezervi i materijalnih sredstava« (čl. 1257 Privremene opšte ratne službe).

»Snaga odbrane leži: u izdržljivosti trupa pod dejstvom neprijateljske vatre; u mogućnosti izražavanja najsnažnije vatre celokupnog svog naoružanja; u mogućnosti izvođenja manevra tajno i iznenadno, u najpogodnijem trenutku, kada napadač nema mogućnosti da ga parira i u pravilnom korišćenju prirodne jačine zemljišta i veslačkom ojačanju istog« (čl. 987 Privremene opšte ratne službe).

Prema načinu izvođenja predviđena je odsudna odbrana i odbrana za dobitak u vremenu.

»Odsudna odbrana ima za cilj pobjedu nad neprijateljem i zato se ona uvek završava prelazom u napad, iznenadno i u najpovoljnijem trenutku po nas, i najnepovoljnijem po neprijatelja. Odbrana za dobitak u vremenu ima za cilj da odbranom izvesnog zemljišnog odseka, stvori potrebno vreme ostalim delovima sopstvene snage radi izvršenja njihovog zadatka.«

Za dobijanje pobjede nad protivnikom jugoslovenska Privremena ratna služba u čl. 996 - 1007 predviđala je:

- moralnu snagu - najvažniji uslov za pobjedu;
- smelost i istrajnost u borbi:
 - duh inicijative, samostalnosti i uzajamnog potpomaganja;
- veštinu manevra, koja predstavlja najcelishodniju kombinaciju upotrebe snaga i sredstava, na izabranom pravcu, za postignuće određenog cilja, s tim da se u odsudnom trenutku, na rešavajućoj tački, bude jači od neprijatelja;
- iznenađenje - kao jedan od glavnih uslova za uspeh u borbi;
- vatrenu nadmoćnost nad neprijateljem;
- ekonomitu snaga, kako bi na rešavajućoj tački bili jači od neprijatelja;
- pravilno iskorišćenje zemljišta za povećanje vatrene dejstva i zaklanjanje trupa od ugleda i vatre;
- pravilno korišćenje vremena (kao godišnje doba, doba dana i atmosfere pojave) za vođenje operacija:
- svođenje elementa slučajnosti na najmanju meru kako bi se onemogućilo da neprijatelj postigne iznenađenje.

Kao što se vidi, ova doktrina je bila savremena u vreme postojanja Male Antante i Balkanskog sporazuma, kada se računalo da će se operacije eventualno izvoditi protiv Mađarske, Austrije i Bugarske, koje su ispoljavale revizionističke težnje, iako im je mirovnim ugovorima bilo ograničeno brojno stanje vojske i naoružanje. Dolaskom Nemačke na jugoslovensku granicu posle anšlusa situacija se iz osnova izmenila, tako da joj se i vojna doktrina morala prilagođavati i tako reći iz osnova menjati.

Očigledno je da izrazito ofanzivna vojna doktrina bivše jugoslovenske vojske nije odgovarala zahtevima drugog svetskog rata, u kome su glavnu ulogu imale oklopne i motorizovane jedinice i avijacija - naročito nije odgovarala vođenju rata sa modernom opremljenom nemačkom oružanom silom, jer

su za uspešnu priručnu takve doktrine, pored visokog morala trupa i naroda, bili potrebni sledeći preduslovi:

- savremenu naoružanje jake vatrene moći za uspešno izvođenje napada i za odbranu od napada neprijateljske avijacije i tenkova:
- velika pokretljivost (motorizacija) trupa i komore radi izvođenja manevra i
- snažna podrška avijacije.

Moral jugoslovenskih naroda i vojske nije bio na potrebnoj visini, uprkos njihovih nekadašnjih visokih moralnih osobina. Jugoslovenska vojska predstavljala je mešavinu više narodnosti i etničkih grupa, sa raznim gledištima na jugoslovensko jedinstvo i državu, od kojih su neki bili fanatični borci za odbranu slobode i nezavisnosti, drugi su bili pasivni, dok su treći (fašisti i pretežan deo manjina) bili spremni čak na izdaju i saradnju sa neprijateljem. Takva vojska, pored ostalog, nije bila obučena i spremna za izvođenje i primenu odgovarajuće taktike, odnosno ofanzivne doktrine.

Jugoslovenska vojska nije uopšte imala savremeno već staro i zastarelo naoružanje slabe vatrene moći, tako da nije bila u stanju da uspešno pripremi i izvede nijednu veću ofanzivnu operaciju protiv znatno nadmoćnije nemačke i italijanske armije. *Ona je dočekala aprilski rat sa divizijama klasičnog sastava, bez ijedne oklopne i motorizovane divizije.* Sem toga, pošto nije imala dovoljno sredstava za uspešno vođenje protivtenkovske i protivvazdušne odbrane, jugoslovenska vojska je bila ostavljena na milost i nemilost osovinske avijacije i tenkova. Ona nije imala ni materijalne uslove da bi izvršila motorizaciju trupa i komore, već je zadržala pretežno konje kao prevozno i prenosno sredstvo, dok su negde bile i volovske zaprege. Usled toga jugoslovenska vojska nije bila sposobna za ma kakvo ozbiljnije strategijsko i operativno manevrovanje u savremenom ratu, u kojem su pokreti i inače znatno otežani napadima neprijateljske avijacije.

Slaba jugoslovenska avijacija nije bila u stanju da uspešno podržava operacije vojske i mornarice niti da zaštiti jugoslovensku teritoriju od vazdušnih napada znatno nadmoćnije osovinske avijacije.

S obzirom na ofanzivnu doktrinu sila Osovine i njihovu znatnu nadmoćnost. Glavni generalštab je, počev od 1938. godine, radio defanzivne ratne planove (»S«, »R-40« i »R-41«), ali - s obzirom na napred navedene slabosti jugoslovenske vojske (slab moral rukovodstva i starešina, zastarelo naoružanje, slaba pokretljivost, nedovoljna podrška avijacije) - nije bilo uslova za njihovu uspešnu realizaciju, bez obzira na *promene u vojnoj doktrini, koja postaje defanzivna* i težnju da se, korišćenjem zemljišta, utvrđivanjem, rušenjem i zaprećavanjem i zadržavajućom odbranom, *pruži duži otpor agresoru, sačuva živa sila i odgodi rešenje rata* do povoljnijih političko-strategijskih prilika na Balkanu. Iskustva iz rata u Poljskoj 1939. i na Zapadnom frontu 1940. godine, koja je na majstorski način izvlačio, prateći operacije, jugoslovenski vojni ataše generalštabni pukovnik Vladimir Vauhnik, Glavni generalštab je usvojio novu vojnu defanzivnu doktrinu koja se zasnivala pretežno na organizaciji i izvođenju odbrane od oklopnih i motorizovanih jedinica, uz primenu isključivo noćnih marševa, kao i noćnih borbi, zatim rušenja, zaprećavanja, utvrđivanja i protivnapada. No, ta ispravna doktrina nije primenjena u znatnijoj meri u aprilskom ratu.

Komandni kadar jugoslovenske vojske

Posle ujedinjenja 1918. godine u oružane snage nove države, pored aktivnih oficira i podoficira srpske vojske, primljeni su i oni aktivni oficiri i podoficiri vojske Kraljevine Crne Gore i Austro-Ugarske koji su to želeli, bez ikakve diskriminacije, i to u činu koji su do tada imali. Zatim su prema činu i stručnosti, razmešteni po jedinicama i ustanovama u celoj zemlji, bez obzira na njihovu narodnost.

Najveći broj oficira i podoficira u vojsci bio je iz stare srpske i crnogorske vojske, a oficira i stručnog osoblja u mornarici iz bivše austrougarske mornarice. U vazduhoplovstvo takođe su primljeni oficiri i podoficiri iz srpske, crnogorske i austrougarske vojske (koji su to želeli), a neki i iz carske ruske vojske.

Zbog takve popune starešinskim kadrom iz tri različite vojske - srpske, crnogorske i austrougarske - u kojima su vladali posebni duh i disciplina, sa različitim obukom i vaspitanjem - prirodno je da je taj kadar bio heterogen. Oficiri i podoficiri srpske vojske, koji su bili u većini, naročito na rukovodećim položajima, nastojali su da svima nametnu duh, disciplinu, administraciju i nastavu srpske vojske, sa čim se često nisu slagali oficiri i podoficiri iz bivše austrougarske vojske, tako da su neki napuštali dalju službu u vojsci. To se naročito događalo u početku i zbog nepoverenja koje su prema njima ispoljavali neki ratni oficiri srpske vojske.

U vazduhoplovstvu, stanje je bilo znatno bolje - vladali su drugarstvo i poseban duh i disciplina. Oficiri i podoficiri crnogorske i austrougarske vojske tretirani su u svakom drugom pogledu ravnopravno sa oficirima srpske vojske. Oni su zauzimali položaje prema činu i stručnoj spremi kako u trupnim jedinicama tako i u ustanovama: U Dvoru, Kraljevoj gardi, Ministarstvu vojske i mornarice, Glavnom generalštabu, u vojnim izaslanstvima, vojnim školama itd. No, ni među oficirima i podoficirima srpske vojske nije bilo jednodušnosti, naročito među starijim oficirima iz balkanskih i prvog svetskog rata. Naime, pod vodstvom pukovnika Dragutina Dimitrijevića (Apis); u srpskoj vojsci postojale su tri grupe oficira: prva - pripadnici tajne organizacije »Ujedinjenje ili smrt«, iz »Crna ruka« druga - njihovi protivnici - pripadnici tzv. »Bele ruke« koju je u ime prestolonaslednika Aleksandra vodio general Petar Zivković; i, treća, najveća grupa koja se nije mešala u politiku. Zbog inceniranog atentata na prestolonaslednika, vođa »Crne ruke« pukovnik Dimitrijević je u decembru 1916. godine uhapšen na Solunskom frontu i na poznatom »solunskom procesu« osuđen na smrt (sa majorom Ljubom Vujovićem i Radom Malobabićem) i 26. juna 1917. streljan na Solunskom polju. Na obnovljenom procesu u Beogradu 1953. Apis je rehabilitovan. Njegovi najbliži drugovi, saradnici i prijatelji oterani su na robiju, a većina pripadnika »Crne ruke« penzionisana je, tako da je srpska vojska ostala bez znatnog broja spremnih i hrabrih oficira. Petar Zivković sa svojim prijateljima i saradnicima sprovodio je personalnu politiku u vojsci i mornarici pod Aleksandrovim pokroviteljstvom od 1916. godine sve do kraljeve pogibije 1934. Tako su predstavnici »belorukaca« i njihovi simpatizeri zauzimali najviše položaje i postepeno uklanjali one koji im se nisu slepo pokoravali. Time se može objasniti česta smena generala na najvišim položajima, počev od ministra vojske i načelnika Glavnog generalštaba, pa i onih na nižim položajima.

Zbog nagomilanosti starešinskog kadra u višim činovima, bilo je usporeno napredovanje mladih oficira i u vojsci i u mornarici, tako da su, bez obzira na odlične kvalifikacije, ponekad morali da čekaju po nekoliko godina preko zakonskog roka na unapređenje i dobijanje odgovarajućeg položaja. Zato je mladim oficirima izgledalo da su zapostavljeni i da im se čine velike smetnje u napredovanju propisanim ispitima za čin kapetana, majora, pukovnika, brigadnog i divizijskog generala, koje su pojedinci s teškom mukom polagali (govorilo se da se ispit ne može položiti bez protekcije ili podmićivanja pojedinih članova ispitnih komisija, a stvarno je i bilo takvih slučajeva).

Nagrađivanje, naročito mladih oficira, bilo je dosta slabo, jer su odmah po završetku akademije morali nabaviti celokupnu ličnu mirnodopsku, a kasnije i ratnu opremu. Ova oprema stajala je 14 do 20 hiljada dinara (mesečna plata potporučnika varirala je od 2 do 2.500 dinara), a konjički i artiljerijski oficiri, kao i komandiri četa još po 7 do 10 hiljada za nabavku konja i konjske opreme. Tome treba dodati da su mnogi oficiri (naročito oni sa porodicom) morali plaćati za stan najmanje jednu trećinu svojih mesečnih prinadležnosti.

U vojne akademije stupali su većinom sinovi siromašnih roditelja, tako da su se po izlasku iz vojnih škola morali odmah zadužiti za nabavku opreme i taj dug stalno otplaćivati od svojih mesečnih prinadležnosti. Međutim, oficir je na javnom mestu morao da reprezentuje vojsku - da bude »gospodin«, a kod kuće, sam ili sa svojom ženom i decom, mogao je i da gladije, a da to niko ne vidi.

Nastava i taktička upotreba jugoslovenskih oružanih snaga

Nastava i obuka, kroz koju je do aprilskog rata prošlo oko 2 miliona ljudi, nije odgovarala savremenom načinu vodenja rata, pre svega, zbog nedostatka savremenog naoružanja i opreme, kao i kratkog roka službe u kadru (9 i 18 meseci). Sem toga, vojnici su često puštani na duža odsustva usled nedostatka finansijskih sredstava za izdržavanje punog kadrovske brojnog stanja, što je negativno uticalo na njihovu stručnu obuku i bojnu gotovost. Obveznici su retko pozivani na vežbu zbog nedostatka kredita, a nije bilo novčanih sredstava ni za izvođenje većih združenih vežbi i manevara, u kojima bi se dopunila stručna obuka i oskudna saradnja rodova vojske i vidova oružane sile. Pešadijske jedinice nisu bile dovoljno obučene i opremljene za postavljanje minskih polja i njihovo čišćenje, kao ni za zaprećavanje i rušenje komunikacija.

Zbog slabe tehničke opremljenosti jedinica (nedostatka oklopnih, motorizovanih, protutenkovskih i protivavionskih sredstava) jugoslovenska vojska je dočekala drugi svetski rat nedovoljno spremna za uspešnu odbranu od napada neprijateljske avijacije i oklopnih i motorizovanih jedinica, bez obzira na to što je radi poboljšanja vojne nastave 1939. godine bila obrazovana Vrhovna inspekcija vojne sile (u čiju je nadležnost prešla celokupna nastava u vojsci), jer je već bilo dockan da se stanje popravi. Zato ona u aprilskom ratu nije mogla da spreči nemačke proboje frontova niti da uspori ili zaustavi duboke prodore nemačkih oklopnih i motorizovanih jedinica. Isto tako, ona nije bila dovoljno obučena i pripremljena za vođenje dugotrajnog rata, koji je zahtevao maksimalno korišćenje zemljišta i vođenje zadržavajuće borbe po dubini, kako bi se usporilo nadiranje daleko nadmoćnijih fašističkih snaga i

stvorilo potrebno vreme za mobilizaciju sopstvenih oružanih snaga i izvora za snabdevanje, tj. za izvođenje defanzivnog ratnog plana »R-41« i dobijanje savezničke pomoći. Zato je, pored ostalog, trebalo ranije izvesti solidno fortifikacijsko uređenje državne teritorije po dubini, uz obilno zaprećavanje i rušenje, i primeniti partizansko ratovanje, *kako bi se rešenje raia što više odložilo* i time stvorila mogućnost, bilo za uspešno povlačenje u Grčku radi sjedinjenja sa grčkim i britanskim snagama i obrazovanja zajedničkog fronta, bilo za organizaciju daljeg, dugotrajnijeg otpora u unutrašnjosti zemlje.

Stručna sprema oficira i podoficira nije bila slaba, ali nije ni odgovarala svim tadašnjim naučnim dostignućima vojne nauke i tehnike zbog toga što za vreme mira nisu raspolagali savremenim borbenim sredstvima, sa kojima bi se vežbali i na koje bi se navikavali. Sem toga, oni nisu imali ni potrebno iskustvo kako se od takvih sredstava treba braniti. Stručna sprema oficira koji su ranije služili u srpskoj, crnogorskoj i austrougarskoj vojsci, onih iz posleratne vojne akademije, kao i oficira koji su postali od podoficira, bila je pred rat prilično izjednačena. Međutim, i pored svega nastojanja, nije bilo potpuno uklonjeno nepoverenje između oficira raznih narodnosti, naročito između oficira iz srpske vojske i onih koji su služili u austrougarskoj vojsci, a i među nekim najvišim starešinama iz srpske vojske osećalo se trenje pripadnika »bele« i »crne« ruke. Najzad, kod višeg oficirskog kadra bilo je čestih pojava protekcije, korupcije i karijerizma, tako da su više puta smenjivani sposobni komandanti, koji se nisu slagali sa postojećom politikom vlastodržaca i njihovih eksponenata

Nastava i obuka *vazduhoplovstva* izvedena je dosta dobro, zahvaljujući punom roku službe od 2 godine i pravilnoj organizaciji škola. Prema tome, može se smatrati da je stručna nastava i obuka letaćkih i neletaćkih jedinica vazduhoplovstva bila zadovoljavajuća. Posebna slabost je bila u tome što se nije raspolagalo dovoljnim brojem modernih aviona, pošto se od 1939. godine (kad je izbio rat) nisu mogli nabaviti, jer ih niko nije hteo da proda. Čak je i Nemačka otkazala isporuku bombarderskih aviona »Do-215«, ne samo zato što su joj bili potrebni, nego i zato da ne dođu u ruke njenim eventualnim budućim neprijateljima. Zbog toga je bilo više od jedne trećine zastarelih aviona (naročito kod armijske avijacije), a nedostajalo je i oko 130 aviona do formacijskog sastava. Letaćkog osoblja bilo je dovoljno (pilota je bilo preko 2000), izuzev radiotelegrafista u avionima, što je negativno uticalo na komandovanje formacijama u letu. Međutim, zbog kasnog preoružanja, nije bilo dovoljno vremena za izvođenje taktičke obuke letaćkih jedinica, mada je tehnika letenja bila završena. Isto tako, zbog kasne nabavke ratne opreme aerodromskih četa, još nije bila dovoljno usavršena njihova ratna služba.

Već je napomenuto da jugoslovenska avijacija nije bila sposobna za izvođenje većih operacija noću i po magli, tj. bez spoljne vidljivosti, pošto za to nije imala tehničkih sredstava za organizaciju ratnih aerodroma za noćno letenje. Armijska avijacija bila je dobro obučena za podršku armija (pešadijski, artiljerijski i komandni avioni), ali je njen rad bio moguć samo uz lovačku zaštitu, koje nije bilo. Operativno vazduhoplovstvo (bombarderska i lovačka avijacija) nije bila dovoljno obučena za podršku kopnenih armija i ratne mornarice, pošto se u ovom pravcu pre rata malo vežbalo. Manevrovanje avijacijom bilo je znatno otežano usled malog broja ratnih aerodroma (letilišta), mada su sve vazduhoplovne grupe imale motorizovan neletaćki deo (aerod-

romska četa - taktička baza) koji se mogao premeštati brzinom 30-40 km na čas.

Nastava i obuka u *Ratnoj mornarici* izvodila se dobro, zahvaljujući punom roku službe od 2 godine i pravilnoj organizaciji stručne nastave i obuke u stručnim i pomorskim školama. Međutim, Ratna mornarica je imala veoma mali broj savremenih jedinica (svega 4 podmornice, 4 razarača i 8 motornih torpiljarki) koje su se mogle uspešno upotrebiti u pribrežnim vodama, i to pod uslovom da se zaštite od vazdušnih napada. Ona je bila brojno i kvalitativno neuporedivo slabija od ratne flote sila Osovine, kojom su raspolagali za operacije u Jadranskom moru, a sem toga nije imala podršku Kopnenog vazduhoplovstva, niti zaštitu lovačke avijacije, pošto je Pomorsko vazduhoplovstvo bilo veoma slabo. Pa ipak mornarica je imala pogodne uslove za uspešnu saradnju sa kopnenom vojskom u odbrani Primorskog fronta i za ometanje italijanskog pomorskog saobraćaja sa Albanijom, mada se zajedničkom radu mornarice i kopnene vojske pre rata malo poklanjalo pažnje.

Pomorsko vazduhoplovstvo je bilo u početnoj fazi organizacije. Ono je stupilo u rat sa ukupno oko 150 hidroaviona (120 starijih operativnih i 30 školskih) za izvidanje i bombardovanje. Lovna avijacija nije bilo, pošto je lovačku zaštitu jadranske obale trebalo da vrši lovačka avijacija vazduhoplovstva vojske. Isto tako, nije bilo ni torpedne avijacije, iako je bila neophodna za podršku operacija jugoslovenske mornarice prilikom zaštite obale ili za napad na neprijateljsku flotu i pristaništa.

S obzirom na svoju brojnu i taktičko-tehničku slabost, jugoslovenska Ratna mornarica se nije mogla upotrebiti za ofanzivne pomorske operacije protiv ratne mornarice sila Osovine, ali je bila sposobna za uspešno sadejstvo pri odbrani jadranske obale i operacijama oko reka.

Jedinice Rečne flotile, uprkos starih brodova, mogle su uspešno da podržavaju kopnene trupe i sprečavaju rad neprijateljske rečne flotile, pod uslovom da se obezbede od napada iz vazduha.

Spremanju najviših komandanata nije obračunavana dovoljna pažnja, iako je to bila jedna od glavnih dužnosti Glavnog generalštaba. Ovo je imalo za posledicu da najviši komandanti nisu bili dorasli da uspešno rukovode velikim operativnim jedinicama u savremenom ratu. Znatno manji broj generala bio je preostao, a viši komandni kadar nije bio dovoljno upoznat sa modernim gledištima ratne veštine i iskustva iz prvog perioda drugog svetskog rata. Sem toga, vršene su česte promene načelnika Glavnog generalštaba (na ovom položaju se za 22 godine između prvog i drugog svetskog rata izredalo devet lica). Očigledno je da su ti rokovi bili veoma nedovoljni za dobro upoznavanje raznoraznih i delikatnih dužnosti načelnika Glavnog generalštaba, a kamoli za izvršenje izbora komandanata i za njihovu temeljnu pripremu za budući rat. Izgleda da je položaj načelnika Glavnog generalštaba bio priprema da se dođe na položaj ministra vojske i mornarice, pošto su gotovo svi, sem vojvoda, kasnije dobijali položaj ministra vojske.

Načelnici Glavnog generalštaba nisu postavljeni i smenjivani po stvarnoj potrebi službe i u korist interesa vojske, već kako je to zahtevala trenutna politika vladajućeg režima. Usled ovih čestih smena u periodu od 22 godine nijedan general se nije mogao naročito istaći i steći potrebno poverenje u vojsci i narodu, a što je najvažnije, nije se mogao spremiti da uspešno rukovodi oružanom snagom u budućem ratu.

Nesređeno unutrašnje političko stanje u Kraljevini Jugoslaviji vrlo je štetno uticalo na moral obveznika, ne samo zbog nedostatka istinskog jugoslovenskog patriotizma, nego i zbog destruktivnog rada petokolonaških i separatističkih elemenata. Najzad, usled eksteritorijalnog služenja kadrovaca - vojnika i starešina i velike mešavine ljudstva raznih narodnosti, kao i zbog nepovoljnih unutrašnjih političkih prilika, nije se moglo ostvariti potrebno poverenje i kohezija između oficira i vojnika, kao ni između vojnika raznih narodnosti - i pored nastojanja onih vojnih starešina koji su bili patriotski orijentisani. I to je svakako negativno uticalo na moral i borbenu vrednost jedinica. To je, umesto homogene, bila heterogena vojska.

S obzirom na napred navedenu nedovoljnu stručnu spremu, kao i moralnu i tehničku slabost, jugoslovenska vojska nije imala dovoljno uslova za uspešno vođenje rata u aprilu 1941. protiv znatno nadmoćnijih osovinskih snaga. No, da je bilo volje rukovodstva i starešina, da su pripreme bile blagovremeno izvršene, ipak su, bez obzira na brojnu i tehničku nadmoćnost osovinskih snaga, postojale mnoge mogućnosti i uslovi za duži otpor i borbu.

MATERIJALNE RATNE PRIPREME

U Kraljevini Jugoslaviji došlo se kasno do ubeđenja da se bez solidnih i blagovremeno izvedenih materijalnih priprema zemlje za rat i organizacije pozadine ne može uspešno voditi savremeni rat, a još manje očekivati pobeda. Iako su gorka iskustva Srbije u toku 1914. i 1915. bila u tom pogledu najbolja pouka, ipak odgovorni vojnodržavni organi nisu koristili ta iskustva, jer je planska izgradnja ratne industrije otpočela suviše doka - tek 1937. godine. Tada su preduzete mere za razvoj industrije, prvenstveno lakog naoružanja, pojedinih delova vojne opreme, prehrambenih i drugih ratnih ubojnih i životnih potreba. U vezi s tim, formirana je *Inspekcija zemaljske odbrane*, u koju su ušli svi ministri materijalnih resora, inspektor zemaljske odbrane i načelnik Glavnog generalštaba, sa zadatkom da se staraju o razvoju ratne industrije i o pripremama i izvršenju ekonomske mobilizacije za slučaj rata. Međutim, rezultati rada ovih organa nisu dali očekivane rezultate, pošto su glavni materijalni izvori bili pretežno u privatnom, a najčešće u inostranom vlasništvu, ili pod kontrolom moćnih političkih ličnosti, koje su kočile svaki državni uticaj, ukoliko to nije odgovaralo njihovim ličnim interesima.

Inspekcija zemaljske odbrane je 27. avgusta 1938. godine sa Str. Pov. Br. 990 obavestila načelnika Glavnog generalštaba o glavnim nedostacima u pogledu materijalnog potencijala i obezbeđenja stanovništva od napada iz vazduha. I/ ovog obimnog izveštaja navešćemo samo neke konkretne predloge da bi se nedostaci otklonili:

»Inspekcija zemaljske odbrane nala/i da bi upotpunjavanje naše industrije, kao i njena opšta organizacija za ratnu proizvodnju, trebalo da ude u plan za razvijanje domaće industrije od značaja po zemaljsku odbranu, a ovaj plan da bude baziran na opštem državnom privrednom planu, kao što je to slučaj u mnogim naprednim državama u svetu

Izvođenje mobilizacije industrije imalo bi se izvršilo u planu za opštu državnu mobilizaciju, čiji je projekat izrađen u Inspekciji zemaljske odbrane.

Sem toga Inspekcija zemaljske odbrane smatra da bi kao jednu od najhitnijih mera za osposobljavanje i organizaciju domaće industrije za ratnu proizvodnju trebalo izraditi plan državnih nabavaka (ne samo iz oblasti vojnog, već i iz ostalih resora), kojim bi bile obuhvaćene sve državne nabavke bar za 5 godina unapred, s tim da se iste ostvare u zemlji domaćom radnom snagom i iz domaćih sirovina.

Na kraju. Inspekcija zemaljske odbrane nalazi da bi sprovođenje državnih nabavaka i s tim u vezi. organizaciju industrije za ratnu proizvodnju trebalo objediniti i poveriti jednom centralnom telu...

Za obezbeđenje pouzdane ishrane vojne sile i stanovništva treba stvoriti rezervu hrane i žita i kukuruza za 6-12 meseci rata. i što pre podići potrebne silose za pouzdano čuvanje ove hrane..

Postoje konstatovala daje država, u pogledu pasivne odbrane stanovništva od napada iz vazduha i bojnih otrova, potpuno nespremna predlaže da se:

- 1) što pre ozakone:
 - a) predložene izmene i dopune Zakona o zemaljskoj odbrani,
 - b) Uredba o zaštiti od napada iz vazduha. koja je već izrađena i na koju se čeka konačno mišljenje Glavnog generalštaba.
 - v) Uredba o službi odbrane od požara (iz nadležnosti Ministarstva unutrašnjih poslova).
- 2) Odmah nabaviti, kao prvu pariju, bar 500.000 maski za civilno stanovništvo, u duhu odluke Saveta zemaljske odbrane od 11. juna 1938. godine, a u smislu predloga koji je komisija već podnela.
- 3) Odmah nabaviti bar 4000 Dreherovih aparata i 8000 pari zaštitnog odela ili obezbediti njihovu industrijsku izradu u zemlji.
- 4) Nastojati da se u najkraćem roku podigne u zemlji fabrika za izradu vojnih i civilnih maski i drugih zaštitnih sredstava sa takvim kapacitetom da se najdalje u roku od 2 godine stanovništvo i vojna sila obezbede individualnim zaštitnim sredstvima.
- 5) Odmah otpočeti sa podizanjem skupnih zaštitnih skloništa po važnijim središtima države, koristeći za njihovu izradu naš domaći građevinski materijal i naš radnu snagu.
- 6) Nastojati da se vežbe stanovništva u zaštiti od napada iz vazduha vrše intenzivno uz aktivnu saradnju vazduhoplovstva i protivavionske odbrane, tako da i sva sreska mesta u državi najdalje svake treće godine vrše ove vežbe.«¹⁰

/industrijalizacija zemlje

Da bi se jugoslovenska država i oružane snage materijalno pripremili za rat i da bi se obezbedilo uspešno vodenje rata, na duže vreme, trebalo je. pre svega. stvoriti solidnu ekonomsku osnovu sa obezbeđenim stalnim izvorima za popunu najvažnijih vojnih potreba i u što većoj meri učiniti je nezavisnom od inostranstva. To se nije moglo zamisliti bez stvaranja industrijske baze zemlje i ubrzanog rada na industrijalizaciji. Međutim, Kraljevina Jugoslavija se odlikovala velikom ekonomskom zaostalošću, naročito u pogledu industrije, zatim slabom komunikacijskom povezanošću pojedinih pokrajina i rasparčanošću ekonomike usled ranije pripadnosti raznim ekonomskim celinama (Srbija, Crna Gora, Austro-Ugarska). A pošto je bila agrarni privesak zapadnih kapitalističkih zemalja, Jugoslavija je zavisila od njih i u ekonomskom pogledu.

Organizacija ekonomike nailazila je na velike teškoće i zbog kapitalističkog društvenog uređenja. Naime, pošto je privreda bila u privatnim rukama, njeno objedinjavanje u jedan sistem i pod jednom upravom bilo je vrlo teško. S druge strane, ekonomski razvoj zemlje, u prvom redu industrijalizacija, bio je znatno otežan nepovoljnim unutrašnjim političkim prilikama. Zbog toga se, uprkos izvesnim nastojanjima, u pogledu opšte industrijalizacije sporo na-

predavalo, naročito u izgradnji teške industrije, iako je Kraljevina Jugoslavija raspolagala velikim rudnim blagom i drugim sirovinama. Naravno, te sirovine su pretežno korišćene za izvoz, a vrlo malo za domaće industrijske potrebe. Tako je Jugoslavija sve do aprilskog rata 1941. ostala izrazito poljoprivredna zemlja, u kojoj se oko 80% stanovnika bavilo zemljoradnjom, a samo 20% drugim granama privrede.

Stanje razvoja opšte industrije u Kraljevini Jugoslaviji početkom 1941. vidi se iz sledećih pregleda:

a) Statistički pregled industrije Kraljevine Jugoslavije 1941.

Grana industrije	Tvornice		Kapital (u 000 dinara)	Radna mesta	Pogon (KS)	Vrednost proizvodnje (u 000 din.)
	broj	% od ukupnog br.				
L	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Ekstraktivna i vezivnog materijala	96	2.26	794.647	12.426	22.867	294.220
Metalurška	43	1.01	759.358	15.514	31341	1.337.634
Prerada metala	283	6.65	613.127	42.668	17.867	829.490
Keramike i stakla	234	5.50	438.332	17355	12.386	264.022
Drvna	622	14.61	957.703	42.020	42.950	802.335
Hartije (sa štamparijama)	139	3.26	470.019	11.095	12.600	465.945
Hemijska	241	5.66	1,178.521	16.040	56.060	1,106.747
Prehrambena poljoprivredna	1374	32.28	2,770.019	42.676	98.747	3,830.660
Tekstilna	491	11.53	1.504.963	75.046	39.101	2.885.994
Kože i krzna	109	2.56	337.503	14.025	8.915	603.739
Električne centrale	607	14.26	2.316.369	7.940	526.663	2,392.466
Ostalo	18	0.42	113.033	3.808	1.658	942.240
SVEGA:	4257	100%»	12.253.599	300.613	871.155	15,755.492

b) Statistički pregled industrije Kraljevine Jugoslavije po narodnosti vlasnika tvornica u 1941.

Red. br.	Narodnost	Broj tvornica	Kapital (u 000 din)	Radna mesta	Pogon (KS)
1.	Čisto jugoslovenska	3222	6,143.236	171.968	385.034
2.	Čistostrana	183	909.274	17.990	170.237
3.	Pretežno jugoslovenska	346	1,747.067	49.249	89.276
4.	Pretežno strana	318	3,266.605	51.505	216.838
5.	50% jugoslovenska i 50% strana	48	101.260	4.328	4372
6.	Bez podataka o narodnosti	140	86.157	5.573	5.198
	SVEGA:	4257	12,253.599	300.613	871.155

Industrija životnih namirnica i industrija obuće pokrivala su zahteve potrošača, a tekstilna industrija nije odgovarala tadašnjoj potrošnji. Pošto kapacitet crne metalurgije nije zadovoljavao domaće potrebe, 20% se uvozilo iz inostranstva. Kapaciteti obojene industrije bili su izgrađeni samo za početne faze prerade rude namenjene izvozu, dok su potrebe za polufabrikatima ove industrije pokrivanе uvozom. Industrija mašina nije skoro ni postojala, a metaloprerađivačka delatnost je bila relativno mala. Proizvodnja gvozdene rude iznosila je oko 600.000 tona, što je onda bilo dovoljno. Sirovinska baza metalurgije bakra, aluminijuma, olova i cinka bila je povoljna za proširenje u ovoj oblasti.¹²

Ratna industrija

Kako obrambena moć svake zemlje zavisi u prvom redu od kapaciteta ratne industrije, koja treba da proizvodi ubojna i druga sredstva, to je pitanje organizacije i razvoja ratne industrije od primarnog značaja za materijalnu pripremu svake zemlje za rat. Ovo je naročito važno za Kraljevinu Jugoslaviju zato što nije imala dovoljno razvijenu opštu industriju i što su vojne nabavke u inostranstvu zahtevale ogromna devizna sredstva i veliko opterećenje inače slabih državnih finansija.

Stvorena vojska milionskog sastava troši dnevno ogromne količine životnih i ubojnih sredstava, a da bi se ona osigurala za rat potrebno je da se još u mirno doba pripremi barem količina koja će zadovoljiti potrebe za 1-3 meseca rata, s tim da se ta sredstva drže u magacinima (i delom kod trupa) za eventualnu ratnu upotrebu i da se pripremi ratna industrija, kako bi se posle 1-3 meseca rata (kada se potroše mirnodopske rezerve) moglo obezbediti dalje pravno snabdevanje vojne sile.

Prema tome, problem ratne industrije dolazi na prvo mesto, ako se želi da oružana vojna sila ima savremeno naoružanje i opremu. Ali za njegovo re-

šenje bila je potrebna daleko tešnja saradnja vojske i tehničkih instituta, kako u planiranju, tako i u razvoju ratne industrije. Pre svega, trebalo je utvrditi vrste i količine svih ratnih potreba, a potom pristupiti organizaciji i razvoju ratne industrije, koja bi ove potrebe proizvodila. Međutim, u Kraljevini Jugoslaviji se nisu pravilno određivale ni ratne potrebe, niti je razvoj ratne industrije saobražavan tim potrebama, tako da je kapacitet ratne industrije ostao veoma slab, što je izazvalo velike teškoće prilikom naoružanja i opreme oružane sile.

Razvoj jugoslovenske ratne industrije do početka drugog svetskog rata bio je veoma slab zato što nije blagovremeno shvaćen njen značaj i što joj nije posvećivana dovoljna pažnja. Tek neposredno pred drugi svetski rat, pod pritiskom izvesnih vojnih krugova, pristupilo se proširenju teške industrije u Zenici, ali ni od nje nije bilo veće koristi, jer nisu bile nabavljene sve potrebne mašine za izradu ratnih sredstava i potreba. Pošto je tek pred sam rat otpočela izgradnja hemijsko-industrijskih kombinata u dolini Kolubare i Save, prirodno je što ni ova postrojenja nisu bila gotova do aprilskog rata. Tako se jugoslovenska ratna industrija sastojala samo iz šest vojnih zavoda (Kragujevac, Kruševac, Čačak, Sarajevo, Kamnik i Beograd) i nekoliko privatnih preduzeća za proizvodnju lakog naoružanja, aviona i motora.

Vojni zavodi mogli su da proizvode samo lako naoružanje i izvesnu opremu po artiljerijsko-tehničkoj, inženjerskoj, sanitetskoj, veterinarskoj i ekonomskoj grani službe, zatim municiju, bombe i si., ali je proizvodnja imala vrlo mali kapacitet i u mnogome je zavisila od uvoza sirovina i inostranstva. Privatna industrijska preduzeća bila su u početnoj fazi razvoja, a većinom su radila po stranim licencama i sa malim kapacitetom. Vazduhoplovna industrija izradila je 4-8 ratnih aviona mesečno, a automobilska i motorna industrija bile su tek u začetku. Brodogradilišta nisu bila osposobljena za gradnju ratnih brodova ratne mornarice, pa čak ni njenih potrebnih delova.

Uopšte uzev, domaća ratna industrija nije mogla ni izbliza da zadovolji ratne potrebe oružane sile, tako da je *Jugoslavija bila prinuđena da nabavlja iz inostranstva celokupno tehničko naoružanje i specijalnu opremu, kako za vreme mira tako i u toku rata.*

Razvoju jugoslovenske ratne industrije u toku drugog svetskog rata od 1. septembra 1939. do 27. marta 1941. poklonjena je daleko veća pažnja zato što su se pojavile velike teškoće prilikom raznih nabavki i inostranstva, a i zbog neposredne opasnosti od izbijanja rata. Međutim, zbog ratnih prilika u Evropi teško su se mogle nabavljati mašine i sirovine za ratnu industriju, a raspoloživo vreme za izgradnju ove industrije bilo je vrlo kratko, tako da se težište napora moralo preneti na proširenje postojećih vojnih zavoda i privatnih industrijskih preduzeća radi pojačanja njihovog proizvodnog kapaciteta. Tako su vojni zavodi povećali proizvodnju do 50%, a vazduhoplovna industrija preko 100%.

S druge strane, u pogledu priprema i organizacije industrijske mobilizacije nije konkretno urađeno skoro ništa, sem prikupljanja statističkih podataka o postojećim industrijskim preduzećima. Zbog toga nijedna fabrika civilnog sektora nije bila pripremljena za ratnu proizvodnju naoružanja sem onih koje su to naoružanje proizvodile u miru. Dakle, o nekoj industrijskoj mobilizaciji ratne proizvodnje ne može biti ni govora, a još manje u pogledu sirovina i polufabrikata.

Usled slabo razvijene automobilske industrije, sva prenosna i prevozna sredstva jugoslovenske vojne sile (izuzev vazduhoplovstva i ono malo motorizovane artiljerije) bila su sa stočnom vučom. Kako ni konja nije bilo dovoljno, to je pred rat Jugoslavija nabavila u SAD 1000 kamiona (od 2 i po tone), koji su iskorišćeni za popunu najnužnijih nedostataka u jedinicama i za formiranje 6 automobilskih bataljona, tj. po jedan za svaku armiju. S druge strane, usled nedovoljne eksploatacije nafte (koje je bilo u zemlji) Jugoslavija nije imala benzina, tako da je motorizacija bila ne samo na vrlo niskom stupnju, nego i zavisna od uvoza benzina. Zbog toga vojska nije ni imala motorizovanih jedinica.¹³

Uoči rata Jugoslavija je imala sledeća postrojenja vojne industrije:

- Vojnotehnički zavod Kragujevac, koji je proizvodio: 250 pušaka 7.9 mm (dnevno), 500 puškomitraljeza 7,9 mm -Zbrojovka« mesečno, zatim minobacače 81 mm, ručne ofanzivne i defanzivne bombe, 200.000 metaka pešadijske municije dnevno, jahači, zaprežni, tovarili i oružani pribor. Sem toga, u njemu je prepravljeno 360 haubica 100 mm, a radio je i na raznim prototipovima naoružanja;
- Vojnotehnički zavod Sarajevo, koji je godišnje proizvodio 14.000 artiljerijskih zrna kalibra 76 i 100 mm i oko 100.000 lakih nagaznih mina od 6 kg.
- Vojnotehnički zavod Kamnik, koji je godišnje proizvodio: 600.000 kg crnog baruta, 16.000.000 m štapiona i 2.000.000 kg baruta kamniktita,
- Vojnotehnički zavod Obilićevo, koji je proizvodio: nitrocelulozni barut, bojne otrove, sredstva za zamagljivanje i 1000 maski protiv bojnih otrova dnevno;
- Vojnotehnički zavod Cačak, koji je proizvodio inženjersko-tehničku opremu, a neposredno pred rat, počev od 1940, poljske telefone, a zatim i radio-stanice (prva serija je izašla 1. februara 1941);
- Zavod za izradu vojne odeće u Beogradu (sa odeljcima u drugim mestima), koji je izrađivao vojnu odeću, obuću i opremu po logorskoj grani itd. i
- Zavod Lazarevac, obrazovan krajem 1939, izrađivao je eksploziv i barut.

Pored vojne industrije, za izradu ili opravku naoružanja korišćene su sledeće privatne fabrike:

- Fabrika oružja u Užicu za prepravku 10.000 manliherovih pušaka i izradu 10.000.000 pušanih metaka;
- Preduzeće »Vistad« u Valjevu i Višegradu za izradu: 10.000.000 pušanih metaka, 400.000 ručnih bombi, bombi za lake bacače, 100.000 bombi za bacač 81 mm i vazduhoplovne bombe od 12,5 i 20 kg;
- Fabrika »Jasenka« u Smederevskoj Palanci i fabrike vagona u Kruševcu i Slavonskom Brodu za izradu 8000 lakih minobacača;
- Kranjska industrijska družba »Jesenice« za izradu postolja, štitova, kupola i vrata za bunkere i 50.000 nagaznih mina;
- Mehanička radionica inž. Spartalja u Beogradu za izradu upaljača za artiljerijsku municiju i bombe (nekoliko partija po 10.000 komada);
- Fabrike aviona »Ikarus«, »Zmaj« i »Rogožarski« u Zemunu i državna fabrika aviona u Kraljevu za izradu (po stranim licencama) bombardera »Do-17« i »Blenhajm«, lovaca »Hariken« i lovaca naše konstrukcije -IKA-3«;
- Fabrika motora u Rakovici (kod Beograda) za proizvodnju avionskih motora i automobila od 2,5 tone »Praga« (dve serije po 200 komada): i
- više manjih i većih radionica u raznim mestima za izradu odeće i logorske opreme, rezervne hrane itd.

Pošto je kapacitet ratne vojne industrije bio suviše mali, a i zbog sve težih nabavki u inostranstvu, u ovom periodu su preduzete mere da se iskoriste raspoloživa novčana sredstva za razvoj industrije, koja bi proizvodila lako naoružanje i municiju. Radi toga je zaključeno više ugovora sa stranim i našim fabrikama, kako bi se proširila baza osnovne ratne industrije, i to:

- Čehoslovačka je 1940 isporučila i montirala fabriku za izradu maski protiv bojnih otrova sa kapacitetom 1000 komada dnevno;

Nemačka je u Vreocima, pred kraj 1940. podigla fabriku azotnih jedinjenja kapaciteta 8 tona dnevno - korišćenjem kolubarskog lignita /a i/ radu nilroceluloznih baruta;

Nemci su 1940. osposobili naš zavod u Ilijašu (kod Sarajeva) za proizvodnju 2400 artiljerijskih zrna za 8 časova (1100 za pt top 47 mm, 1200 za poliski top 77 mm ili haubice 150 i 200 zrna za merzer 220 mm);

- Fabrika -Škoda- iz Cehoslovačke je u toku 1940. proširila vojnotehnički zavod u Sarajevu za dnevnu proizvodnju 1400 artiljerijskih zrna (500 za haubice 100 mm, 200 za pav top 80 mm, 200 za poljske topove 80 mm i 500 za pt lopove 47 mm, ali je proizvodnja otpočela tek pred rat sa 500 zrna za pl topove 47 mm dnevno;

Fabrika »Zbrojovka« iz Cehoslovačke je u Kragujevcu podigla radionicu za izradu 500-1000 puškomitraljeza mesečno - do rata proizvedeno ukupno 11.000 komada;

Nemačka fabrika »Krup« je otpočela izgradnju fabrike u Ilijašu kod Sarajeva za proizvodnju municije i artiljerijskih cevi, ali nije završena do početka rata;

Cehoslovačke fabrike »Skoda« su zaključile ugovor da u toku 1940-1941. osposobe Zavod u Vogošću (kod Sarajeva) za izradu 2400 artiljerijskih zrna dnevno (1000 za pt 47 mm, 1200 za 75-150 mm i 200 za 220 mm), ali ni ovo nije do rata ostvareno;

- Fabrika vagona u Slavonskom Brodu trebalo je da izradi 150.000 zrna za haubice 100 mm M. 28. u saradnji sa vojno-tehničkim zavodima u Sarajevu i Kragujevcu, ali zbog nedostatka sirovina nije proradila do početka rata;

- Trebalo je da zavod Kamnik u s. Vreocima (pored fabrike azotnih jedinjenja) podigne radionice za izradu crnog baruta, štapina i kamniktita, s tim da budu gotove tek u 1941. godini.

Očigledno je da jugoslovenska rama industrija nije bila u stanju da snabdeva jugoslovenske oružane snage, iako je u ovom periodu radila punim kapacitetom, lim pre što izvestan broj fabrika i radionica još nije bio dovršen do početka rata.

Nabavka ratnog materijala u inostranstvu

Pošto jugoslovenska ratna industrija nije bila u stanju da zadovolji ni minimalne potrebe oružane sile, *to su se cekokupno teško naoružanje i specijalna oprema morali nabavljati iz inostranstva.* Ovo je zahtevalo ogromna novčana sredstva u stranim valutama, koje država nije mogla da obezbedi iz redovnog budžeta, već je za to trebalo obezbediti vanredne kredite.

U periodu do početka drugog svetskog rata Jugoslavija je nabavljala naoružanje i opremu, uglavnom, od svojih bivših Zapadnih saveznika, prvenstveno od Francuske, od koje je još 1927. godine dobila zajam od 300 miliona franaka. Za ovu sumu su uglavnom nabavljani avioni, bacači 81 mm, mitraljezi »Darn« i razni drugi materijal pretežno iz proizvodnje u toku prvog svetskog rata. Počev od 1928. počela je nabavka iz Cehoslovačke. u prvom redu novih poljskih i protivavionskih topova M. 28 fabrike »Skoda«. Ovo je još više povećalo raznovrsnost jugoslovenskog naoružanja i opreme. Nabavka iz Cehoslovačke postaje sve veća od 1931. godine, sa težnjom da se unificira naoružanje Male Antante. Ovaj naslon na Cehoslovačku u pogledu naoružanja svakako je bio pravičan, pod uslovom da politička saradnja i vojni savez budu zaista čvrsti. Međutim, nabavka naoružanja iz Cehoslovačke posle 1935. godine dovedena je u pitanje usled pogoršanja političkih odnosa, tako da Jugoslavija - pored vojnih nabavki u Cehoslovačkoj i Francuskoj - preduzima nabavke u Nemačkoj, Italiji i V. Britaniji i lime još više povećava raznovrsnost svog naoružanja i opreme. Ali nabavke postaju sve teže zato što su sve navedene sile vršile ratne pripreme i osetno smanjivale izvoz, odnosno prodaju inostranstvu. S druge strane, politički odnosi Jugoslavije sa Francuskom i Cehoslovačkom znatno

su oslabili usled profašističkog kursa jugoslovenske vlade, a posle propasti Čehoslovačke, nabavke vojnog materijala iz ove zemlje bile su svedene na minimum. pošto su bile pod kontrolom Nemačke. Najzad, sile Osovine su nerado prodavale ratni materijal Jugoslaviji, zato što još uvek nisu bile sigurne u njenu lojalnost.

Od početka drugog svetskog rata do 27. marta 1941., tj. u periodu brzog sloma Poljske i zapadnih država: Danske, Norveške, Holandije, Belgije i Francuske, Jugoslavija je bila prinuđena da nabavkama u inostranstvu bar delimično otkloni nedostatke naoružanja i opreme svoje oružane sile. Trebalo je u prvom redu uvesti delimičnu motorizaciju vojske, nabaviti pt i pav oruđa, preoružati Vazduhoplovstvo i pojačati Ratnu mornaricu.

Međutim, zbog rata u Evropi teško je bilo nabaviti ma šta; zaraćene države, iz pojmljivih razloga, nisu htele da prodaju ratni materijal, a nezaraćene zapadne sile i SSSR nerado su prodavale ratni materijal Jugoslaviji, jer je njena vlada vodila profašističku politiku. Ukoliko bi neke države i pristale da prodaju svoj ratni materijal, one bi nudile samo ono što je zastarelo i tražile zlatne devize, ili postavljale razne ekonomske i političke uslove.

Savremeni ratni materijal mogao se dobiti u ograničenoj količini, i to samo u zamenu za isporučene sirovine potrebne ratnoj industriji (rude, bakar, uglj itd.), stoku, stočne i poljoprivredne proizvode. Najzad, nabavku ratnog materijala znatno je otežavala britanska blokada, koja nije dozvoljavala uvoz onim zemljama koje su prekoračile predratni izvoz u Nemačku, kao što je bio slučaj sa Jugoslavijom, koja je svoju privredu u ovom periodu orijentisala pretežno ka Nemačkoj i Čehoslovačkoj (nemačkom protektoratu). O ekonomskim odnosima Jugoslavije 1939. i 1940. godine sa raznim zemljama izneto je u *Prilogu 9*, a postoji i veoma dokumentovan članak dr Živka Avramovskog *Ekonomski i politički ciljevi njemačkog izvoza naoružanja u balkanske zemlje uoči drugog svetskog rata*, »Vojnoistorijski glasnik« br. 2. maj-avgust 1972. Beograd, str. 61-88.

Tako je Jugoslavija nabavku ratnog materijala najvećim delom vršila od budućih neprijatelja, tj. od Nemačke i Italije, s tim što su nabavke u Nemačkoj (iz Čehoslovačke). prema sporazumu od 1939. godine, vršene kroz kliring, koji je bio aktivan sve do aprilskog rata, pošto je isporuka odugovlačena, otkazivana itd. Neke druge države tražile su devize ili zlato (Italija i SAD) ili avanse kao Čehoslovačka posle ulaska Nemaca.

Početkom 1940. V. Britanija i Francuska (koje su dotle sa malim procentom učestvovala u našem izvozu) pokušale su da ponudom većih cena otkupe svu našu robu i sirovine koje smo davali Nemcima putem kliringa. One su naročito tražile kudelju, bakar, olovo, cink, antimon i hrom, ali Jugoslavija nije u potpunosti prihvatila ove ponude, već je pristala da isporuči samo jedan neangažovan deo traženih sirovina u zamenu za nešto naoružanja i opreme.

Najzad, Jugoslavija je bezuspešno pokušavala da izvrši izvesne nabavke i u SSSR-u. Iako je Sovjetski savez u novembru 1940. preko svog vojnog izaslanika u Beogradu, ponudio da isporuči sve što treba od naoružanja, s tim da se plaćanje reguliše docnije (traženo je 600 aviona, 300 tenkova i topova razne vrste), ipak do aprilskog rata nije ništa isporučeno.

Ponude Japana nisu mogle biti prihvaćene, jer se njihovo naoružanje znatno razlikovalo od jugoslovenskog.

Zbog navedenih teškoća oko nabavki u inostranstvu, nisu se mogli potpuno iskoristiti ni odobreni vanredni krediti. Sva nastojanja da se nabavke

prošire ostala su bez uspeha, naročito posle sloma Francuske. Neke već ugovorene isporuke ostale su nerealizovane, dok su druge otkazane ili menjane, kao što je bio slučaj sa Njemcima koji su umesto poručenih pt topova 47 mm. isporučili mnogo slabije pt topove 37 mm.

O teškoćama za nabavku naoružanja i realizaciji kredita detaljnije je izneto u *Prilogu 10*.

Pošto je nabavka naoružanja vršena iz raznih zemalja, jedinice jugoslovenske vojske imale su više vrsta i modela artiljerijskog i pešadijskog naoružanja (austrijsko, francusko i čehoslovačko) što je otežavalo obuku, održavanje naoružanja i snabdevanje municijom. 1 Ratna mornarica je imala raznovrstan materijal, na primer od 4 podmornice 2 su bile britanske, a 2 francuske; razarač »Dubrovnik« nabavljen je u V. Britaniji, njegovi glavni lopovi u Čehoslovačkoj, pav topovi u Švedskoj, torpeda u V. Britaniji, komandni artiljerijski računari u Holandiji, a radio-stanice u Belgiji. Razarač »Beograd« nabavljen je u Francuskoj, a motorne torpiljarke tipa »Orijen« u Nemačkoj.

Koliko je *jugoslovenska Mornarica* bila zastarela, heterogena i po svojim taktičko-tehničkim svojstvima zaostala može se videti iz sledećih podataka: Ona je imala:

- krstaricu »Dalmacija« (bivša nemačka krstarica »Niobe« iz 1899 godine, kupljena od Nemačke 1926. godine:
 - 6 parnih torpiljarki iz prvog svetskog rata, iz bivše austrougarske flote;
 - 6 nunopolagaca (Nemačke proizvodnje) tipa »Galeb«, koji su izgrađeni u Nemačkoj 1920 godine;
 - 5 minopolagaca tipa »Malinska«, izgrađena u Jugoslaviji 1931. godine;
 - razarač »Dubrovnik«, izgrađen 1931. i podmornice »Nebojša« i »Hrabri«, izgrađeni u V. Britaniji 1926.;
 - razarač »Beograd«, i/građen 1938-39 i podmornice »Smeli« i »Osvetnik«, izgrađeni u Francuskoj 1929.;
 - 4 monitora (»Vardar«, »Sava«, »Drava« i »Morava«) iz bivše austro ugarske flote;
 - 8 motornih torpiljarki tipa »kaimakčalan«, nabavljeni u Nemačkoj 1936. i 1937.;
 - brodovi »Zagreb« i »Ljubljana«, građeni u našim brodogradilištima 1938. i 1939.;
 - matični brod za hidroavione -Zmaj«, izgrađen u Nemačkoj 1930. godine."

I vazduhoplovstvo je nabavljalo avione, naoružanje i opremu od raznih država:

Od Nemačke - lovačke avione »M-109«, bombardere »Do-17«, avione za vezu »Roda«, motorizovane radionice, radio-stanice i lotolaboratorije i terenske automobile za motorizaciju aerodromskih četa; od Italije - bombardere »Savoja Marketi«, školske avione »Kaproni«; od V. Britanije lovačke avione »Hariken« i »Hoker Fjuri« i bombardere »Blenhajm«; od Francuske avionske motore; od Belgije avionske mitraljeze, itd.

Ovde treba naročito istaći da su sile Osovine nastojale svim sredstvima da onemoguće naoružanje Jugoslavije modernim naoružanjem i opremom, kako bi se smanjio eventualni otpor predviđenoj fašističkoj agresiji. U ovom pogledu naročito se isticala Nemačka, koja je na sve moguće načine ometala i sabotirala jugoslovenske nabavke u inostranstvu. U ovom pogledu karakteristični su sledeći primeri: kada je Jugoslavija htela da nabavi veći broj bombardera od Italijana, intervenisao je lično maršal Gering i jevtinije ponudio Nemačke bombardere »Do-215« iz ratne rezerve, što je Jugoslavija prihvatila. Iako su ovi bombarderi isplaćeni putem kliringa, Nemci ih nisu nikada isporučili. a i prilikom isporuke prodatoga materijala, vršili su sabotazu svake vr-

ste (isporučivali lovačke avione i pt oruđa bez municije, kamione bez guma itd.). O teškoćama nabavke ratnog materijala vidi *Prilog 10*.

Uprkos napred iznetim teškoćama, Jugoslavija je ipak u periodu od 1. septembra 1939. do 27. marta 1941. nabavila sledeći ratni materijal:

1000 mitraljeza 7.9 mm »Zbrojovka«, 347 pa\ mitralicza 15 mm »Zbrojovka«. 120 pav topova 75 mm M. 36 i M. 37 sa po 1000 zrna, 108 pav topova 80 mtn M. 28 sa po 1000 zrna, 55.000 zrna za pav topove 80 mm M. 28 sa 100.000 upaljaca za ova zrna. 150 pt topova 37 mm M. 38 »Skoda«, sa po 1000 zrna. 212 pt topova 47 mm »Skoda« sa po 500 zrna. 200 automobila »Praga« od 2,5 tone i 500 000 maski protiv bojnih otrova - sve iz C ehoslovačke; 120 pav mitraljeza 20 mm Breda i 40 bombardera »Savoja Markeli- i/ Italije: 48 pt lopova 47 nun »Breda« sa po 500 zrna iz Španije, 12 lovačkih aviona »Hariken« i 20 bombardera Blenhajm« iz V. Britanije: 80 lovačkih aviona »Me-109«, 40 bombardera »Do-17«, 20 izviđačkih aviona »Roda«. 200 kamiona »Stajer« i 1000 bicikla iz Nemačke: 40 motora za pontone iz Mađarske: 54 tenka • Reno« od 12 t iz Francuske; i 1000 teretnih automobila »Sevrolet« od 2.5 t iz SAD

Popuna jugoslovenske vojske transportnim sredstvima

Jugoslovenska vojna sila za slučaj rata popunjavala se popisnom stokom i prevoznim sredstvima (konji, vozila sa stočnom vučom i motorna vozila), ali se prilikom popune naišlo na sledeće teškoće:

- zbog slabog razvoja automobilske industrije i nedovoljno razvijene motorizacije. transportnih sredstava nije se moglo računati ni na tipizirana motorna vozila ni na rezervne delove;

- konja i konjskih prevoznih sredstava nije bilo dovoljno, a ono čime se raspolagalo nije bilo dobrog kvaliteta, niti je brojno odgovaralo potrebama pojedinih oblasti, tako da su se konjske zaprege morale zamenjivati volovskim zapregama, ne samo za komoru već i za poljsku artiljeriju nekih divizija. Sem toga, zbog velikog nedostatka konjske zaprege u Makedoniji, Crnoj (jori, Bosni i Hercegovini bilo je predviđeno da se u ove krajeve, na slučaj mobilizacije, upućuju konji i zaprege iz Vojvodine i Srbije, što je znatno usporavalo mobilizaciju.

prema ondašnjem jugoslovenskom zakonodavstvu, narod nije obavezan da drži popisnu stoku i vozila (kao što je to bio slučaj u Kraljevini Srbiji), već se za popunu vojne sile uzimalo samo ono što se prilikom popisa nade na licu mesta. Međutim, zbog otuđivanja ili promene vlasnika, veći broj stoke i prenosnih sredstava, koji je bio upisan u jedinične spiskove, nije došao na mobilizacijsko mesto, bilo zato što više nije postojao ili zato što je promenio vlasnika - davaoca.

Prema tome, pošto prevozna i prenosna sredstva nisu ni u najnužnijoj meri mogla zadovoljiti potrebe ratne formacije, jugoslovenska vojska nije imala dovoljnu pokretljivost i manevarsku sposobnost koja bi se mogla meriti sa pretežno motorizovanim armijama sila Osovine.

Finansiranje jugoslovenskih ratnih izdataka

Za razvoj ratne industrije i nabavku ratnog materijala u inostranstvu i zemlji bila su potrebna ogromna finansijskasredstva koja Jugoslavija - kao siromašna zemlja - nije mogla da obezbedi.

Posmatrajući nacionalni dohodak koji je iznet u ovom *Pregledu*, vidi se da su poljoprivreda i stočarstvo bili glavni činioči sa oko 50% doprinosa, dok su šumarstvo, rudarstvo, industrija, zanatstvo, kućna radinost i građevinski radnici davali oko 30%, trgovina, kreditne i osiguravajuće ustanove oko 13%,

a saobraćaj i pošta oko 7% nacionalnog dohotka. Iz ovoga *Pregleda* se najbolje vidi da je Kraljevina Jugoslavija bila izrazito zemljoradnička zemlja, sa slabom industrijom, trgovinom i finansijama (naročito u stranoj valuti).

Jugoslovenski nacionalni dohodak u periodu 1926-1939. kretao se između 37,5 i 70 milijardi dinara, kao što se to vidi iz sledećeg pregleda

Nacionalni dohodak	1926.		1931.		1935.		1936.		1937.		1938.	
Vrednost u milijardima dinara	69.608,2		42.040,7		37.584,8		42.154,7		44.163,3		46.813,9	
Od toga:	%		%		%		%		%		%	
Poljoprivreda, stočarstvo, ribarstvo i kućne prerade	36.116	51,8	18.421	43,8	19.107,1	50,8	22.876	54,6	21.860	49,6	21.871,9	46,7
Šumarstvo, rudarstvo, industrija, zanatstvo, kućna radnost i građevinski radnici	19.491	27,9	13.342,9	31,8	11.461,2	30,5	12.276,2	29,1	14.300,0	32,4	15.815,4	33,8
Trgovina, kreditne i osiguravajuće ustanove	9.205	13,2	7.186,7	17,1	3.935,3	10,5	4.013,6	9,5	4.960	11,2	5.687,1	12,2
Saobraćaj i pošta	4.895,7	7,1	3.090,1	7,3	3.081,2	8,2	2.687,3	6,8	3.015,5	6,8	3.439,5	7,3

Iz *Pregleda budžeta rashoda Kraljevine Jugoslavije* vidi se da je rastao od 1919. do 1931, opadao od 1932. do 1936, a zatim opet otpočeo da raste, tako da je u budžetskoj 1939/40. godini dostigao sumu od 12.947.000.000 dinara (predratnih). Sa raščćenjem i opadanjem ukupnog državnog budžeta rastao je i opadao kredit koji je svake godine dodeljivan vojnoj upravi za izdržavanje i opremu vojske, vazduhoplovstva, mornarice i granične trupe, tako da je taj kredit iznosio za 1939/40. godinu 2,928.165.957 dinara, ili 22,6^o državnog budžeta. U ovu sumu uračunat je i v anredni kredit za održavanje većeg broja rezervista koji su pozvani na vežbu zbog zategnute spoljno-političke situacije.

Pada u oči nagli skok budžeta za 1923/24. godinu od 6,9 na 10,3 milijarde, što je došlo zbog pada vrednosti dinara prema dolaru od 10 na 100 dinara za 1 dolar. Ovaj pad nastao je usled toga što su austrijske krune i crnogorski perperi u zemlji zamenjeni dinarom koji nije imao zlatno pokriće. Ako se ovo ima

u vidu onda porast budžeta u sledećim godinama nije bio odraz porasta finansijske moći stare Jugoslavije, već slika pada vrednosti dinara.

PREGLED

budžeta rashoda Kraljevine Jugoslavije od 1919 do 1940. godine

Budžetska godina	Državni budžet (redovni i vanredni rashodi) Din.	Vojni budžet (redovni i vanredni rashodi) Din.	Brojni odnos državnih prema vojnim rashodima
1919/20	2.353.337.214	575.876.917	4: 1
1920/21	3.996.356.564	1.120.804.560	4: 1
1921/22	6.136.785.115	1.489.356.657	4: 1
1922/23	6.934.597.864	1.127.803.394	6: 1
1923/24	10.334.000.000	2.039.001.416	5: 1
1924/25	10.405.000.000	1.956.000.000	5: 1
1925/26	11.777.190.023	2.112.861.021	5,5: 1
1926/27	12.504.000.000	2.413.000.000	5: 1
1927/28	11.477.570.000	2.348.991.025	5: 1
1928/29	11.580.119.028	2.428.571.226	4,5: 1
1929/30	12.464.474.012	2.549.696.611	5: 1
1930/31	13.348.013.170	2.522.888.333	6: 1
1931/32	13.210.303.954	2.595.906.592	5: 1
1932/33	11.323.200.000	2.132.293.803	5: 1
1933/34	10.438.326.579	2.000.300.000	5: 1
1934/35	10.171.250.798	1.943.275.390	5: 1
1935/36	10.249.802.346	1.858.896.717	5,5: 1
1936/37	10.323.513.198	2.308.397.737	4,5: 1
1937/38	10.910.000.000	2.459.165.957	4,5: 1
1938/39	12.180.000.000	2.772.165.957	4,5: 1
1939/40	12.947.000.000	2.928.165.957	4,5: 1

Celokupni državni budžet u 1938. godini iznosio je 25%, a sam vojni budžet tek 6,4% od nacionalnog dohotka. Slično stanje bilo je i ranijih godina. Tako malim budžetom jedva su se podmirivali redovni izdaci. Spoljni zajmovi pod iole povoljnim uslovima nisu bili mogući, a nisu se smeli ni zaključiti, jer država ne bi mogla da osigura za nove zajmove potrebne godišnje anuitete. Vlade u Kraljevini Jugoslaviji nisu imale potreban autoritet da bi narod smele opteretiti većim budžetom, dok se pojačanje privrede u zemlji, a time i državnih prihoda, nije moglo izvesti zbog kapitalističkog društvenog uređenja, pošto su finansijska sredstva bila u privatnim rukama, tako da je pojačanje privrede zavisilo od privatne inicijative i volje vlasnika.

Novčana sredstva za pripremu zemlje i oružane sile za rat bila su minimalna i jedva su pokrivala potrebe oko izdržavanja mirnodopskih formacijskih sastava vojske, vazduhoplovstva, mornarice i granične trupe. Zbog toga se nisu mogle vršiti ni nužne opravke vojnih zgrada, niti izvoditi veće vojne vežbe, a često nije bilo dovoljno novaca ni za izdržavanje predviđenog kadrovskog ljudstva, tako da su vojnici puštani na duža »privremena« odsustva.

Vojna uprava je predviđala za vojne potrebe u državnom budžetu sumu od oko 4,25 milijardi dinara godišnje, ali je Finansijski odbor Narodne skupštine tu sumu smanjivao uvek skoro na polovinu. Skupština je potom aklamacijom primala tako skresani vojni budžet, a narod je verovao da je vojsci i

tako mnogo dato. Međutim, nijedan ministar vojske nije zbog toga podneo ostavku na svoj položaj, niti dovoljno skrenuo pažnju vladi na potrebe vojne sile,

Vanredni krediti su se morali obezbeđivati zato što su finansijska sredstva iz redovnog godišnjeg budžeta jedva bila dovoljna za održavanje mirnodopske vojne sile. Oni su bili nužni za finansiranje materijalne ratne pripreme (razvoj ratne industrije, vojne nabavke i naoružanje i oprema vojne sile).

Prvi vanredni kredit od 300 miliona franaka (oko 1 milijardu dinara) obezbeđen je u Francuskoj 1927. godine za nabavku vojnog materijala.

U toku 1937, kada je opasnost rata bila na vidiku, Glavni generalštab je tražio vanredni kredit od 75 milijardi dinara radi nabavke potrebnog modernog naoružanja i opreme za vođenje rata za jednu godinu. Od ovog kredita, pored ostalog, trebalo je nabaviti 1000 ratnih aviona, naoružanje za dve oklopne divizije, motorizovanu artiljeriju za operativne jedinice (divizije i armije), protivoklopnu i protivavionsku artiljeriju i mitraljeze, nekoliko brodova ratne mornarice i municiju za sva artiljerijska oruđa za 10 borbenih dana. Naravno, finansijski slaba jugoslovenska država nije mogla obezbediti ovoliku sumu bez spoljnog zajma, koji se nije mogao realizovati, pošto je prelazio poverenje kreditora i materijalni potencijal Jugoslavije. Zato je odobreno samo 8 milijardi, tj. deset puta manje od onoga što je bilo neophodno, s tim da je od te sume do aprila 1941. utrošeno 7,5 milijardi (3,5 u 1939. i 4 milijarde u 1940).¹⁵

Ministarstvo vojske i mornarice je sa Pov. K. Br. 5101 od 5. oktobra 1939. godine naredilo načelniku Glavnog generalštaba da se avizirani vanredni kredit u iznosu 1,500.000.000 dinara rasporedi, i to:

1.220.000.000 dinara za popunu najnužnijeg naoružanja i opreme vojne sile, a 280.000.000 dinara za izdržavanje starešina, obveznika i popisane stoke pozvatih na vežbu. U naređenju je dalje detaljno raspoređen pomenuti kredit od 1.220.000.000 raznim ministarstvima, komandama i ustanovama i regulisan način njegove realizacije.¹⁶

Kako odobreni vanredni kredit nije mogao da zadovolji ni najnužnije ratne potrebe vojne sile, to su vojni organi tražili nove kredite. U proleće 1940. za vazduhoplovstvo tražen je kredit od 20 milijardi, za vazдушnu odbranu 7 i za utvrđivanje 7 milijardi. Nešto docnije, 1940. godine, Glavni generalštab je tražio naknadne vanredne kredite radi motorizacije vojne sile, i to: za delimičnu motorizaciju vojske 75 milijardi dinara, od kojih 50 milijardi odmah, i za potpunu motorizaciju vojske i komore 175 milijardi. Međutim, jugoslovenska država nije bila u stanju da ove kredite obezbedi, pogotovo u ovako kratkom roku. Jedini stvarni izvor za vanredne kredite bio je »Fond narodne odbrane« sa 4,850.000.000 dinara. Ovaj Fond se popunjavao »specijalnim doprinosom« (uz redovni porez), koji je iznosio 350 miliona dinara godišnje. Zajam u gornjem iznosu na teret »Fonda narodne odbrane«, zaključen sa Hipotekarnom bankom, iscrpljen je do jula 1940, tako da se moralo zadužiti za daljih 10 godina, ali je do početka rata iskoristio samo oko 1,500.000.000 dinara.

U periodu 1939-1941. utrošeno je iz »Fonda narodne odbrane« (za naoružanje, opremu i utvrđivanje) oko 9 milijardi dinara, što u odnosu na sumu od oko 5 milijardi dinara¹⁷ vanrednih kredita iz perioda 1918-1938. predstavlja znatan izdatak i naprezanje. Od 1918. do 1941., tj. za 22 godine, odobreno je oko 14 milijardi dinara vanrednih kredita,¹⁸ i to:

- 1927. iz Francuske oko 1 milijardu dinara,
- 1936. oko 4 milijarde dinara.

- 1939. iz »Fonda narodne odbrane« oko 3,5 milijarde dinara.
- 1940. iz »Fonda narodne odbrane« oko 4 milijarde dinara.
- 1941. iz »Fonda narodne odbrane« oko 1,5 milijarda dinara.

Svega oko 14 milijardi dinara.¹⁹

Kako je za potpunu modernizaciju i motorizaciju jugoslovenske vojne sile bilo potrebno najmanje 175 milijardi, to znači da je, u odnosu na stvarne potrebe, dodeljeno samo 8% neophodnih vanrednih kredita. Međutim, ni ovaj dodeljeni kredit nije se mogao pravilno iskoristiti usled ratnih prilika, teškoća nabavki u inostranstvu i kratkog roka za reaiizovanje nabavke.

S obzirom na oskudicu finansijskih sredstava za ratne pripreme, načelnik Glavnog generalštaba, general Simović, je u oktobru 1938. tražio da se novac namenjen za utvrđivanje graničnog fronta upotrebi za naoružanje i opremu vojske koja bi se osposobila za manevarski rat na svim frontovima, tj. za nabavku aviona, pt i pav sredstava, tenkova i drugih motornih vozila neopodnih za formiranje oklopnih i motorizovanih jedinica, kao i motorizovanih komora divizija i armija. Međutim, ovaj predlog nije usvojen, već je utvrđivanje nastavljeno, a jugoslovenska vojna sila je ostala bez savremenog naoružanja i opreme.

S druge strane. Jugoslavija je u ovom periodu (1939-1941) mogla dobiti samo nekoliko manjih zajmova u inostranstvu. Iz jednog uputstva Ministarstva vojske i mornarice (Str. Pov. K Br. 1026 od 24. VII 1939) vidi se da su u inostranstvu obezbeđeni sledeći krediti:

- a) prema *Tajnom protokolu od 10. juna 1939.* godine Italija je dala sedmogodišnji zajam od 500 miliona lira za nabavku naoružanja i opreme vojske i mornarice (artiljerija, avioni, automobili, sredstva protiv bojnih otrova, lađe, podmornice itd.);
- b) prema *Tajnom protokolu od 15. juna 1939.* Nemačka je odobrila kredit (čija se veličina ima docnije odrediti) za nabavku ratnog materijala za potrebe vojske i mornarice, s tim da se isplata vrši u bonovima sa 6% kamate, čija je amortizacija predviđena za 10 godina;
- c) prema *Sporazumu od 24. juna 1939.* Akciono društvo (ranije Skodini zavodi u Cehoslovačkoj) odobrilo je zajam u visini od 700 miliona čehoslovačkih kruna, s tim da se isplata vrši u bonovima sa 6% kamate, čija je amortizacija predviđena za 8 godina; i
- d) jedna francuska banka iz Pariza odobrila je 27. aprila 1939. godine kredit u nominalnom iznosu od 600 miliona francuskih franaka sa rokom od 12 godina za nabavku ratnog materijala.

Prema jednom drugom dokumentu, Velika Britanija je u proleće 1940. odobrila Jugoslaviji zajam od 790.000 funti, odnosno 80 miliona dinara na 20 godina sa 6% kamate, s tim da se isplata izvrši u dve tranše (do aprilskog rata iskorišćena je samo prva tranša).

Zaključak o materijalnim ratnim pripremama. Kao što se vidi, jugoslovenska vojska je - zbog slabo razvijene ratne industrije, nedovoljnih kredita, teškoća i afera oko nabavki itd. - ušla u rat većinom sa zastarelim naoružanjem, bez oklopnih i motorizovanih jedinica, sa slabom avijacijom i mornaricom, bez dovoljno motorizovane pt i pav artiljerije, radio-stanica, municije, avionskih bombi i životnih potreba itd. Sem toga, neki traktori i teška artiljerija imali su točkove bez guma, a pt i pav oruđa imali su municije samo za nekoliko dana. Sve ovo jasno pokazuje da jugoslovenska vojna sila nije bila u materijalnom pogledu dovoljno spremna za vođenje savremenog dugotrajnog rata.

Neke mere odgovornih faktora za odbranu zemlje (period 1938 -1940.)

Povodom cehoslovačke krize. Ministarstvo vojske i mornarice je u svom naređenju od 11. jula 1938. godine, između ostalog, naredilo sledeće:

Političke prilike u Evropi i dalje su vrlo ozbiljne, pa čak i zabrinjavajuće. Zatišje, koje je nastupilo u odnosima između Čehoslovaka i Nemaca ne daje nade da će dovesti do potpunog smirenja i otklanjanja opasnosti oružanog sukoba. Ovo u toliko pre, što Čehoslovaci po svemu sudeći ne misle na popuštanje zahtevima Sudetskih Nemaca, koji su sa svoje strane takode nepopustljivi. Sa druge strane, izgleda da Sovjeti i njima naklonjene sile vrše podsticaj čehoslovačkih merodavnih faktora kao i javnog mnjenja na nepopustljivost u cilju da bi zapalili srednju Evropu, koja omela širenje komunizma i sprovođenje komunističkih planova.

tsled ovakvog sticaja prilika nije nemoguće da u toku ove jeseni dođe i do oružanog sukoba u Evropi, koji će po svoj prilici privući i naše angažovanje. možda i protiv naše volje i želje.

Da nas događaji ne bi iznenadili i zatekli nespreme, potrebno je da Glavni deneralštab odmah uzme u proučavanje pitanja:

1 - Priprema za stavljanje naše vojne sile u mobilno stanje sa sredstvima sa kojima raspolažemo. U ovome cilju bilo bi potrebno:

- a - proveriti sadanje stanje mobilizacijskih priprema i odrediti mere, koje bi trebalo odmah preduzeti za dopunu ovih priprema;
- b - predvideli mere za što celishodniju raspodelu materijalne spreme i materijala uopšte za uredno izvršenje mobilizacije;..

2 - Obrada eventualnog ratnog plana prema Madarskoj u savezu sa Nemačkom, s pogledom na obavezu u Maloj Antanti, a specijalno prema Čehoslovačkoj.

Za opservacije prema Italiji i Bugarskoj za prvo vreme ostaviti najpotrebnije delove, koji bi inače kao poslednji mogli doći u kombinaciju za prevoženje na koncentracijsku prostoriju, ili bi ostali privremeno kao posada utvrđenih lačaka (Boke Kotorске i Šibenika).

3. Rad se na napred iznetim poslovima ima preduzeti odmah i dovršiti u najkraće mogućem vremenu, s tim da će se dopune moći raditi i docnije, u koliko vreme bude dozvolilo.

4. - Imati u vidu da ce kritično vreme biti: septembar i oktobar, a možda već od polovine meseca avgusia tek. godine, pa prema tome rad i organizovati.. „¹⁰

Ministarstvo vojske i mornarice je sa Str. Pov. Đ. Br. 1838/38. izdalo sledeće naređenje Glavnom generalštabu:

»Potrebno je izraditi što pre jedan ekspozice o našoj gotovosti za rat na koncu avgusta tek. godine.

Pri ovome treba kratko i pregledno rasmotriti sasvim objektivno: Političke prilike kako u pogledu spoljnih tako i unutrašnjih odnosa; Spremu zemlje i njenu sposobnost;

- a) u čisto vojničkom pogledu - suvozemna, pomorska i vazduhoplov na snaga, brojnost, oprema, kvalitet;
- b) u pogledu materijalnog potencijala, tj. mobilizacije zemlje - civilna mobilizacija;
- c) obezbeđenje od dejstva iz vazduha.

Načelnik ce mi dostaviti svoje mišljenje po svima ovim pitanjima kao i najhitnije mere, koje treba preduzeti za jačanje snage naše zemlje u vojničkom pogledu. Ovdje izneti samo ono što nam još nedostaje, a u granicama je neophodne potrebe i naše snage«.²⁰³

Na osnovi ovog naređenja Ministarstva vojske i mornarice, *Glavni generalštab* je u svom izveštaju K. Str. Pov. D. Op. Br. 1756 od 31. avgusta 1938. izneo osnovne nedostatke u spremi i sposobnosti jugoslovenske vojske i predložio:

». . . da bi se ratna gotovost naše vojne sile podigla na najnužniji stepen, neophodno je potrebno da se, pored već odobrenih kredita rešenjima Str. Pov. Dj. Broj 978/1935. god i Str. Pov. Dj. Broj 1406/1936 g., odobri suma u ukupnom iznosu:

- za vojsku	2.958.757.617 din.
- za vazduhoplovstvo	597.066.500 "
- za mornaricu	810.050.000 "

Ukupno: 4.365.874.117 din.

Ako se i/ ove sume odbije odobreni kredit za materijalnu opremu vojske, vazduhoplovstva i mornarice po rešenju Str. Pov. Dj. Bi. o. j. od 7. maja 1938. godine u iznosu od 1.000.000.000 dinara i to:

- za vojsku	540.000.000 din.
- za vazduhoplovstvo	200.000.000 din.
- za mornaricu	260.000.000 din.

potrebno je naknadno obezbediti i to:

- za vojsku	2.418.757.617 din.
- za vazduhoplovstvo	397.066.500 din.
- za mornaricu	550.000.000 din.

Ikupno 3.365.824.117 din. «²

Iz veoma obimnog izveštaja Glavnog generalštaba » ' 2". n > v i 1938. godine Str. Pov. Dj. Op. br. 2595 o stanju naoružanja i oprem vojne si /a ral Ministarstvu vojske i mornarice navešćemo samo neke znn. ajnije podatke. Pošto je iznet nepovoljan položaj Jugoslavije posle anšlusa, konstatuje se:

Posle rešenja «Cehoslovačke krize- naš vojnu-politički p. . . za i postao je još teži. jer je Nemačka. u stvari, izbila duž celog našeg severnog fronta. p . \ i Jarska sat: . predstav lja. u stvari, nemačku prethodnicu i bazu za Nemačko dalje prot m>. u pravcu iu«oistoka.

Položaj nase Kraljevine još vise je otežan i lime. slo su Mađarska i I tmask. oslobo dene obaveze mirovnih ugovora, sa najvećom grozničavošću pristupile opremanju svojih vojsaka najsavremenijim borbenim sredstvima, koristeći se povoljnim uslovima savremetk) orgamzovane Nemačke ratne industrije.

I tako se sada sticajem spoljno-političkih prilika, naša zemlja nasla u icdnom vrlo teškom vojno-političkom položaju okružena sa sviju strana neprijateljima *oljnički najsavremenije opremljenim, od kojih Nemačka i Italija, pored suvremenosti vojničke opreme, ras polažu još i sa nesravnjeno jačom brojnom nadmoenošću u odnosu na nasu vojsku.

Pred ovako opremljenim susedima. ne može se ni misliti, da bi naša vojska mogla sa uspehom da se bori. ako se i sama savremeno ne opremi

Medutim, naša vojska danas, ne samo što nije u svemu na visini suvremenosti opreme u odnosu na svoje susede. već se nalazi u takvom stanju naoružanja i materijalne opreme, da joj nedostaju bitne potrebe /a iole dužu borbu i život.«

U izveštaju su detaljno navedeni mnogobrojni nedostaci naoružanja i opreme: artiljerije i artiljerijske municije, motorizacije, maski protiv bojnih otrova, materijalnih sredstava po artiljerijsko-tehničkoj, sanitetskoj, veterinarskoj i geodetskoj grani, sredstava za podizanje ratne industrije i stvaranje ratne rezerve, za nabavku sredstava za PVO i ojačanje i modernizaciju ratnog vazduhoplovstva. Za ove poslednje se kaže:

»Prema napred izloženom stanju našeg vazduhoplovnog materijala, iluzorno je i očekivati, da ce naše vazduhoplovstvo u eventualnom ralu moći da ispuni sve one delikaine i važne zadatke za koje je ono namenjeno. Zbog toga. jačanje i preoružavanje naše avijacije hitna je i neodložna potreba koja se ne sme prenebreći ni pod kakv im izgovorom.

Pošto su detaljno navedeni ne samo nedostaci tog naoružanja, nego i krediti za njegovu nabavku u ukupnoj sumi od oko 15 1/2 milijardi dinara, a sa finansijskim sredstvima za utvrđivanje i pojačanje mornarice 24.729.549.074 din., u Zaključku izveštaja se. uglavnom, kaže:

»Sporazumom u Minhenu između četiri velike sile, postignutim po tenu žrtvovanja Cehoslovačke, rat nije potpuno otklonjen i sva sporna pitanja u Evropi nisu rešena, naprotiv, kako svi znaci govore, rat je samo odložen. Tek sad je produžena utakmica u naoružanju punim tempom.

Nemačka i Italija preduzimaju najopsežnije mere u pogledu svojih naoružanja. . . »Naglašavajući da se i u V. Britaniji i Francuskoj, bez obzira na oče-

kivanja da, u duhu Minhenske deklaracije, otpočinu pregovori s Nemačkom o ograničenju naoružanja, vodi grozničava propaganda za naoružanje i da »čak i Amerika preduzima opsežne mere za naoružanje i modernizovanje svoje narodne odbrane«. »Sve ovo najbolji je i očigledan dokaz, da *stojimo pred novim - možda sudbonosnim događajima u skoroj budućnosti.* (Podvučeno u originalu). Napominjući da se Rumunija i Bugarska znatno naoružavaju, u izveštaju se kaže:

»Stoga se i za nas pitanje naoružanja i opreme naše vojske i spremne zemlje za odbranu postavlja danas ispred svih ostalih problema državne politike. (Podvučeno u originalu).

Glavni đeneralštab, uzimajući u procenu celokupno pitanje spremne naše države za rat, predlaže da se pitanje naoružanja naše vojne sile i njenog osposobljavanja za sve eventualnosti, kao i pitanje podizanja ratne industrije u zemlji, uzme u najhitnije razmatranje i da se odobravanjem potrebnih kredita za gornji cilj stvore neophodni uslovi za bezbednost naše zemlje i naroda.

Iznoseći prednje, molim Gospodina Ministra za korak da se izdejstvuju potrebni krediti po ovoj pretstavci.

Molim da se ovo smatra kao vrlo hitno.

Predlog: prilozi po spisku²²

Izveštaj je dostavljen i predsedniku vlade Milanu Stojadinoviću koji je na svom primerku dopisao »Obrazloženje potrebe novih kredita za vojsku. Ovim povodom održana konferencija sa g. Min/istrom / vojske 23. XII 1938. Podneo sam ja o ovome lično Nj. V. Knezu pismeni referat 24. XII 938. Dr. M. Stoj.«²³

Načelnik Glavnog generalštaba je aktom Str. Pov. Dj. Op. br. 438 od 11. januara 1939. godine tražio od Ministarstva vojske i mornarice da se vazduhoplovstvo vojske pojača na hiljadu aviona i za to odredi kredit od dve milijarde osam stotina miliona dinara. U tom aktu, između ostalog, se kaže: ».. Naša vojno-politička i geografsko-strategiska situacija zahtevaju što hitnije i što veće pojačanje snaga našeg vazduhoplovstva, kao jednog od najmoćnijih sredstava bezbednosti i odbrane zemlje. To naročito zahteva nagli razvoj i pojačanje vazduhoplovstva naših suseda, koji se sada intenzivno izvode.

Za taj cilj treba se koristiti povoljnim uslovima, koji postoje u našim trgovačkim odnosima s Nemačkom, pošlo imamo uvek na našem potraživanju u Nemačkoj veće sume maraka, kao i time što nam se iz Nemačke nudi zajam na 10 godina, koji bi se mogao otplaćivati liferovanjem naših proizvoda: duvana, kukuruza, pšenice i ruda.

Prema tome, treba što pre izdejstvovati jedan veći zajam iz Nemačke i da se na račun tog zajma u prvom redu izvrši novi plan (II i III etapa) razvoja našeg vazduhoplovstva, paralelan i tako reći nezavisan od već predviđene I etape, koja je u izvođenju. Na taj način stvorićemo novu avijaciju u senci već predviđene, as naslonom na nemačku industriju i s podizanjem još jedne industrije motora u zemlji (za izradu motora hlađenih tečnošću ili bar za izradu rezervnih delova tih motora i njihove opravke i revizije).«

General Simović je predviđao da bi, kad bude završena II etapa razvoja vazduhoplovstva ukupan broj savremenih aviona, računajući 500 aviona koji se prema planu imao nabaviti u I etapi, iznosio 750 aviona (tj. da bi u trećoj etapi trebalo nabaviti 250 dvomotornih bombarderskih višeseda), pa je predložio da se nabavka navedenih aviona izvrši iz Nemačke na bazi desetogodišnjeg zajma Na kraju general Simović je naglasio da «... pri nabavci aviona

za dalji razvoj vazduhoplovstva. koji se sada predlaže, treba izvršiti nabavke i isporuke za cele jedinice s potpunom opremom i naoružanjem, i to odjednom za cele pukove. Samo time će se postići brza i uspešna efikasnost u pojačavanju vazduhoplovstva. Ovo bi se ipak moglo postići zahtevom, da nam se od strane Nemačke države dadu već gotovi avioni u jednom relativno kratkom roku. .«^{2*}

*Ministar vojske i mornarice je sa Str. Pov. Dj. Br. 1160 od 20. marta 1939. godine dostavio pregled materijalnih potreba koje treba nabaviti, čija se rekapitulacija vidi iz sledećeg pregleda:*²⁵

Zi	U Nemačkoj	U Italiji	U Češkoj	U Švedskoj	U Belgiji	U zemlji	Svega din.
Za vojsku	601.634000	573.480.000	100.000.000	-	-	415.350000	1.690.464.000
Za vazduhoplovstvo	1.050.150.000	18.200.000				215.000.000	1.283.750.000
Za mornaricu	90.000.000	21.466.000	17.550.000	21.480.000	900000	36.440.300	187.836.300
Ukupno DIN	1742.184.000	613.146000	117.550.000	21.480.000	900.000	666.790300	3.162.050.300

Razume se da je u posebnim pregledima tačno navedeno šta se od naoružanja i opreme ima i gde nabaviti za vojsku, mornaricu, i vazduhoplovstvo, s tim što treba imati u vidu primedbu br. 3 Redakcije Zbornika dokumenata na str. 152 i 153 da je Ministarstvo vojske u vreme uklanjanja dr Milana Stojadinovića bilo uglavnom orijentisano na nabavku ratnog materijala u Nemačkoj. Ono je planiralo da se, od ukupno 3, 162.050.300 dinara, u Nemačkoj nabavi ratni materijal za 1,742.184.000 dinara, tj. više ratnog materijala nego u svim ostalim zemljama zajedno.

UTVRĐIVANJE

Za odbranu veoma dugačkog graničnog fronta od oko 3000 km na kopnu i oko 1400 km na moru, jugoslovensko vojnopravno rukovodstvo je smatralo da će utvrđivanjem granica omogućiti uspešnu odbranu jugoslovenske teritorije. Zato je, u duhu svojih defanzivnih planova još 1937. godine preduzelo obimno utvrđivanje državnih granica i za rukovođenje radovima utvrđivanja obrazovalo Stab za utvrđivanje.

Planom za utvrđivanje prema Italiji predviđena je izrada većih stalnih fortifikacijskih objekata, tj. forova sa artiljerijskim naoružanjem i preprekama za posadu jedne čete, na glavnim oslonim tačkama položaja za neposrednu zaštitu pravaca koji vode preko Zirja, Škofje Loke, Vrhniko i Kamenjaka, s tim da se međuprostori između tih objekata utvrde u tipu poljske fortifikacije (pred mobilizaciju ili neposredno posle njihovog posedanja). Na teže prelaznim pravcima bile su predviđene pojedine oslone tačke i zaprećavanje.

Za izvođenje radova obrazovana su četiri odseka za utvrđivanje. Pošto je 1938. godine odlučeno da se utvrdi i zona oko Cerknice, obrazovan je i peti odsek. Zbog isuviše spore izrade predviđenih forova, iste godine je doneta odluka da se umesto njih rade srednji i laki fortifikacijski objekti (bunker) za pt oruđa, mitraljeze i puškomitraljeze sa pešadijskim i protutenkovskim preprekama ispred njih, kako na glavnom tako i na predsiraznom položaju.

Načelnik Glavnog generalštaba general Dušan Simović je krajem 1938. godine podneo predlog ministru vojske da se novac predviđen za utvrđivanje prema Italiji upotrebi za naoružanje i opremu vojne sile. Međutim, utvrđivanje je i dalje nastavljeno na osnovu odluke članova Vojnog saveta i ministra vojske i mornarice od decembra 1938, s tim što je težište rada na utvrđivanju prvenstveno na Severni front (tj. prema Nemačkoj i Mađarskoj).

Utvrđivanje od 1939-1941. godine

Zbog opasnosti od Nemačke agresije, počev od 1939, bilo je predviđeno da se na frontu od Triglava do r. Tise u početku izvrši zaprećavanje i zatvaranje najvažnijih pravaca, s tim da se docnije pristupi utvrđivanju širih i užih mostobrana. Zato je obrazovano još 7 odseka za utvrđivanje, s tim što su i radovi znatno ubrzani (naročito zemljani) zahvaljujući primeni vojne radne snage, tako da su potrošeni rovovi na najosetljivijim pravcima bili gotovi do jeseni 1939.

Na Graničnom frontu prema Italiji nastavljena je izrada jačih betonskih bunkera u više redi po dubini na važnijim taktičkim osloncima. U tim objektima postavljano je stalno naoružanje za uzajamno flankiranje predzemljišta i prepreke ispred objekata za potrošnu odbranu. Svi objekti su imali solidnu pešadijsku i potrošnu prepreku u vidu stalnih gvozdениh ili betonskih stubova (kolja), potrošna i betonskih krstila itd. Zona glavnog položaja išla je padinama: Blegoša - Hlovča njive - Zirovskog vrha - Sv. tri kralja - k. 665 (Zaplana) - Ljubljanskog i Vinjice vrha (šumska zona) - Slivnice - pošumljenog grebena kod s. Grahova i Loža - Petičaka. Desno se položaj naslanjao na zone zaprećavanja Selske Sore, Bohinjske i Korenske Save, a levo na zaprečne šumske zone Gorskog Kotara. Dalje na jug utvrđen je položaj za zatvaranje Riječkog pravca: Crni vrh - Bela Peša - Kamenjak - Trebešičen vrh - Svir - Plaše, sa naslonom na Medvednjak. Ispred glavnog položaja pa sve do granične linije obrazovana je duboka zaprečna zona.

Na graničnom frontu prema Austriji (Nemačkoj), na planinskom odseku Karavanki i Kamničkih alpa, primenjen je sistem zaprećavanja i zatvaranje planinskih prelaza, dok je na pravcu Dravograda, Maribora, Radgone i Ptuja utvrđivanje izvedeno u tipu manjih bunkera rasejanih po zemljištu sa preprekama oko njih, uz zaprećavanje komunikacija u rejonu severno od Drave i na neposrednim desnim obalama Drave i Mure.

Prema Mađarskoj, na odseku r. Drave, takođe su izradeni položaji sa manjim bunkerima, razbacanim po zemljištu, i zaprećavanje komunikacija, radi neposredne odbrane r. Drave. U vezi s tim preduzeto je utvrđivanje na njenoj desnoj obali u zoni između ove reke i linije: Vukovar - Papuk - Ravna gora - Bilo-gora, sa ciljem da se Drava iskoristi kao prepreka i zatvore pravci: Donji Miholjac - Našice; Moslavina - Orahovica; Barč - Virovitica i Koprivnica - Bjelovar.

Na Baranjskom odseku preduzeto je utvrđivanje Osječkog (užeg i šireg) mostobrana izradom protutenkovskog rova, žičanih prepreka, srednjih i malih bunkera. Ovde je utvrđen glavni položaj (s. Batina - Beli Manastir - s. Širine - s. Majska Maja - Deakova Pusta na r. Dravi), dok je utvrđivanje pred-

stražnog i prihvatnog položaja. kao i međuprostora, izvedeno samo delimično, s tim što se ostalo imalo izvesti posle posedanja položaja.

U Bačkoj, zbog otvorenosti zemljišta i njegove pogodnosti za masovnu upotrebu tenkova, utvrđivanje je vršeno u više pojaseva, sa jačim betonskim bunkerima, raspoređenim u 2-3 reda i obezbeđenim pt rovom i preprekama od žice. Prvi pojas nalazio se na liniji: Nova Kanjiža - Subotica - Bajmok - s. Stanišić - s. Gakovo s. Kolut; sa međupojasom: Senta - s. Cantavir - s. Pačir - Sombor i Ada - Bačka Topola - Sombor; drugi pojas na Velikom kanalu sa mostobranima kod Bečeja, Srbobrana, Novog Vrbasa, Kule i Crvenke i treći pojas sa mostobranima na Dunavu kod Novog Sada, Bačke Palanke i Bogojeva. Ovde su takođe primenjeni srednji i mali bunker i sa neprekidnim protivtenkovskim rovom i preprekom od žice. Krajem 1939. otpočelo je utvrđivanje položaja u severnom Banatu za odbranu od napada iz Mađarske, u tesnoj vezi sa položajima u Bačkoj, tj. u 3 linije po dubini, s tim daje poslednja linija bila na Begejskom kanalu.

U toku 1940. nastavljeno je utvrđivanje frontova prema Italiji, Austriji (Nemačkoj) i Mađarskoj. Sem toga završeni su planovi zaprećavanja i rušenja graničnog pojasa dubine 50 km i planovi rušenja komunikacija i drugih objekata u unutrašnjosti. Isto tako, početkom 1940. preduzeto je utvrđivanje Albanskog graničnog fronta, da bi se, izradom malih bunkera sa pt i pešadijskim preprekama na glavnim pravcima (Barskom, Podgoričkom, Djakovičkom, Prizrenskom, Debarskom i Struškom otvoru), sprečio brz prodor italijanskih oklopnih i motorizovanih jedinica

U drugoj polovini 1940. godine je, zbog prodiranja nemačkih snaga u Rumuniju i jasnih znakova da će ući i u Bugarsku, preduzeto utvrđivanje graničnih frontova prema Bugarskoj i Rumuniji. Utvrđivanje prema Rumuniji vršeno je samo u Banatu, gde su izrađivani mali bunker i sa protivtenkovskim rovom i preprekama od žice, u cilju zatvaranja pravaca koji iz Mađarske i Rumunije izvođe u Banat. Pri tome su kao prepreke korišćeni Vršački i Begejski kanal i blatnjava dolina Tamiša. Prva linija utvrđivanja nalazila se na liniji: r. Karaš - Vršac - Vršački kanal, a druga u visini Alibunara. Sem toga, otpočeto je utvrđivanje mostobrana kod Sente, Novog Bečeja, Zrenjanina, Titela i Pančeva, ali radovi nisu bili završeni do početka rata.

Prema Bugarskoj su 1940. godine otpočeli radovi na zaprećavanju i izradi manjih betonskih bunkera i protivtenkovskih rovova na glavnim pravcima (Strumičkom, Carevoselskom, Krivopalanačkom, Bosiljgradskom, Trnskom, Pirotskom, Knjaževačkom, Zaječarskom i Negotinskom), naročito na Krivo-rečkom i Pirotskom pravcu, ali su radovi bili još u toku kad je otpočeo rat.

Najzad, u toku 1940. otpočelo je utvrđivanje Primorskog fronta prema Zadru sa malim bunkerima, pt i pešadijskim preprekama na liniji: Karinsko more - Debelo brdo - Gradina - Nadinsko blato - Biograd na Moru, zatim u rejonu Šibenika i zaprećavanje pravaca: Split - Klis; Ploče - Metković - Mostar; Herceg-Novi - Tabinje; Tivat - Budva; Budva - Cetinje; Budva - Bar i Bar - Virpazar.

Načelnik Glavnog generalštaba je sa Str. pov. br. 8 od 10. septembra 1940. godine dostavio izveštaj Ministarstvu vojske i mornarice o stanju utvrđivanja i zaprećavanja Zapadnog i Istočnog fronta 3. armijske oblasti.²⁶

Ministarstvo vojske i mornarice je sa Str. Pov. Dj. br. 6440 od 8. juna 1940. izdalo naređenje komandantu 4. armijske oblasti da se izvrše sve tehničke i formacijske pripreme za rušenje i zaprećavanje. da se izradi pregled svih pred-

videnih objekata za rušenje i mesta zaprećavanja, da se sprovedu vežbe pionirskih četa u trajanju 14 dana i u više partija radi provere efikasnosti priprema. da se izrade detaljni uputi za vođe odeljenja za rušenje, odnosno zaprećavanje itd. Zatim su predviđena četiri stepena pripravnosti za rušenje i nadležnosti za izvršenje.

Stab 4. armijske oblasti je sa Str. Pov. Dj. br. 306 od 30. januara 1941. godine podneo izveštaj načelniku Glavnog generalštaba o stanju izvršenih priprema na objektima za rušenje i zaprećavanje.²⁷

Početkom 1941, neposredno pred Nemačko-italijanski napad na Jugoslaviju, *utvrđivanje graničnih frontova* nalazilo se u sledećem stanju:

«*Na talijansko-jugoslavenskom frontu* bilo je -koro završeno (sva zaprećavanja i predstražnja položaji su bili gotovi sami» su dovršavani radovi na glavnom položaju).

Na Austrijsko-jugoslavenskom (Nemačkom) frontu bila su završena sva zaprećavanja, kao i veći broj bunkera za odbranu doline Pesnice i desne obale r. Drave.

Na Mudarsko-jugoslavenskom frontu
- Varaždinski. Koprivnički. Virovitički i Podravsko-slatinski položaji za neposrednu odbranu Drave imali su bunkere i pt rov. ali bez prepreka:

- na Osječkom širem i užem mostobranu izrađeni su pt rov. srednji i mali bunkeri, ali prepreke nisu postavljene;

- na Bačkom odseku izrađeni su pi rov i odgovarajući broi malih betonskih bunkera sa niskom pešadijskom preprekom na celoj dužini granice.

- na Bačkom (-Velikom) kanalu, koji je korišćen kao pi rov organizovani su mostobrani kod Bečaja. Srbobrana \ Vrbasa Kule i Crvenke, sa malim bunkerima i pt rovovima, ali prepreke nisu bile postavljene, dok je Somborski mostobran bio još u radu:

Novosadski i Bačko-palanački mostobrani bili su delimično izgrađeni u tipu poljske fortifikacije i izvršeno zaprećavanje malim betonskim bunkerima.

- na desnoj obali Dunava, od Slankamena do Iloka, delimično je izgrađena linija za neposrednu odbranu Dunava sa malim bunkerima, bez prepreka

- u Sremu su bili u toku radovi na liniji: reka Vuka - r Vučica i Vukovar - Djakovo - Svilaj na Savi.

Na rumunsko-jugoslavenskom frontu izvršena su sva zaprećavanja važnih komunikacija i otpočeli radovi na širem i užem mostobranu kod Pančeva.

Na Bugarsko jugostovenskom frontu delimično je izvršeno zaprećavanje u rejonu Knjaževca. Zaječara i Negotina i na pravcima: Pirota. Trna. Bosiljgrada, Krive Palanke. Carevog Sela i Strumice. Protiv tenkovski rovovi i mali betonski bunkeri bili su u izradi ali prepreke od žice još nisu bile postavljene.

Na Albansko-jugoslavenskom frontu, delimično je izvršeno zaprećavanje na Si ruskom Debarskom, Prizrenskom, Djakovičkom. Podgoritkum i Barskom pravcu, gde su izrađeni mali bunkeri sa preprekama.

Va Primorskom frontu utvrđen je položaj prema Zadru i izrađeno nekoliko flankirnih baterija za zaprećavanje prilaza obali i ulaza u ratne luke i pojačane su utvrđene zone Šibenik i Boka Kotorska koje su imale staro tvrđavsko naoružanje, dok je zaprećavanje glavnih pravaca, koji od obale vode u unutrašnjost zemlje, bilo tek u početnoj fazi.

Na moru i rekama uoči rata Mornarica je izvršila polaganje mina prema predviđenom ratnom planu²⁸

Pored utvrđivanja graničnog fronta i pogranične zone bilo je predviđeno utvrđivanje nekoliko linija iza Severnog i Zapadnog fronta, i to:

desna obala Dunava na odseku Fruške gore (Slankamen - Ilok): desna obala Di ave (na pravcu Vinkovaca); na liniji r Vuka - r Vučica; linija Vukovar- Vinkovci - Djakovo - s. Svilaj (na Savi); širi i uži Beogradski mostobran: desna obala Dunava nizvodno od Beograda; desna obala Save između Beograda i usca Drine Naizad. predviđeno je utvrđivanje izvesnih linija na levoj i desnoj obali Save. za slučaj povlačenja levog krila I skraćivanja strategijskog fronta. i to Virovitica - r. Ilova - r Pakra, r Krka - Risnjak; r. Kupa - V. Kapela; r. Glina - Mala Kapela - Velebit; i Una - Velebit; položaj za neposrednu odbranu Zagreba, itd. Međutim, radovi na ovim linijama još nisu bili ni počeli kada je izbio rat.

Detaljnije o merama za utvrđivanje i zaprećavanje izneto je u *Prilogu 11.*

Počev od 1940. godine* za posjedanje utvrđenja i njihovo korišćenje za odbranu graničnog fronta obrazovane su *posadne jedinice*. Do početka 1941. bilo je formirano 15 posadnih bataljona sa 15 posadnih baterija. Za slučaj rata svaki batanjon je formirao posadni puk, a baterija posadni divizion. tako da je u aprilskom ratu bilo 15 posadnih pukova i 15 posadnih divizona sa 43 baterije, čija je mobilizacija trajala 6-36 časova. Njihovo naoružanje bilo je zastarelo i nedovoljno.

Posadne trupe nisu bile pokretljive, pošto im je naoružanje bilo vezano za objekte. Mogle su manevrovati samo u blizini objekata, naročito artiljerija, koja je imala zapregu samo za jedno odeljenje na bateriju, dok mitraljezi i bacači uopšte nisu imali prevoznih sredstava.

Mada je Jugoslavija utrošila nekoliko milijardi dinara na ova utvrđenja ona nisu odigrala predviđenu ulogu niti dala očekivane rezultate, uglavnom iz sledećih razloga:

a) ni u najvišem jugoslovenskom vojnom rukovodstvu, s obzirom na karakter savremenog rata. nisu bili raščišćeni pojmovi ni o operativno-strategijskoj i taktičkoj ulozi stalnih utvrđenja, ni o fortifikacijsko-tehničkoj izgradnji pojedinih položaja i objekata. *Plan utvrđivanja nije bio usklađen ni sa osnovnom koncepcijom ratnog plana »S-40«, »R-41«, niti sa njegovom evolucijom, s obzirom na dinamičnost razvoja međunarodne situacije i preteču fašističku ekspanziju na Balkanu. Zbog toga utvrđivanje većinom nije odgovaralo stvarnim potrebama, kako u operativno-strategijskom tako i u operativno-tehničkom pogledu objekata:*

b) Jugoslavija je imala dosta solidna granična utvrđenja (manji i veći bunker, pt i ostale prepreke, osmatračnice itd.) na Zapadnom i Severozapadnom frontu, gde su joj 1941. najmanje bila potrebna, dok ih nije bilo na frontu prema Bugarskoj, iako su tamo bila najpotrebnija za ostvarenje osnovne ideje ratnog plana "R-41", tj. za osiguranje odstupnice jugoslovenske armije u Grčku. radi sjedinjenja sa grčkim i britanskim snagama i obrazovanja »Solunskog« fronta. Kao što se vidi. *strategijska koncepcija utvrđivanja nije odgovarala osnovnoj koncepciji ratnog plana »R-41«. To znači da je najslabije bio utvrđen Bugarsko-jugoslovenski front, tj. baš onaj front na koji su Nemci izvršili glavni udar, dok utvrđeni front prema Italiji (raden 4 godine) nije ni došao do izražaja. jer su ga Italijani napali tek 1. aprila, kada je jugoslovenska vojska na ovom frontu već bila u povlačenju (no, mora se priznati da je to bila posledica nagle promene vojnopolitičke situacije usled ulaska nemačkih trupa u Rumuniju, a naročito u Bugarsku, jer se za tako kratko vreme do početka rata nije moglo mnogo promeniti u realizaciji plana utvrđivanja. Isto tako neosporno je i to da je za izradu ratnog plana »R-41« bilo još manje vremena - njegova razrada naređena je i počela tek 22. februara 1941 - upravo modifikacija ratnog plana »R-40« znatnim smanjivanjem strategijske rezerve, u kojoj je ostalo samo četiri divizije da bi se oduzetim divizijama pojačale snage na frontu prema Bugarskoj. Tako je došlo do kordonskog rasporeda, bez izrazitog težišta i bez kompaktne i dovoljno jake strategijske rezerve);*

c) završena utvrđenja nisu imala moderno, već zastarelo naoružanje, a mnogi objekti do početka rata nisu imali nikakvo naoružanje, tako da nisu bili ni od kakve praktične važnosti;

d) komandanti armija, zbog brzog povlačenja, nisu imali mogućnosti da iskoriste utvrđenja za dobitak u vremenu, a mnogi komandanti operativnih

jedinica nisu ni znali da ih pravilna iskursie i povežu sa zadatkom svoje jedinice;

3) izbor linija za utvrđivanje i jačina snaga kojima je trebalo posedati teritorijске objekte nisu bili usklađeni sa odgovarajućim operativno-taktičkim planovima, tako da se utvrđivanje razvijalo nezavisno od ratnih planova. Zbog toga je trebalo obustaviti radove na nekim linijama (Cantavir - Paćir, Bogojevski mostobran);

f) nije posvećena dovoljna pažnja zaprećavanju graničnih prelaza i komunikacija, koje od granice vode u unutrašnjost jugoslovenske teritorije, laku je bilo poznato da će oklopne i motorizovane jedinice imati presudnu ulogu u prvim godinama rata. ipak u Jugoslaviji nije posvećena dovoljna pažnja zaprećavanju graničnih komunikacija i prelaza, naročito prema Bugarskoj i Albaniji. Isto tako planirana rušenja na najvažnijim pravcima, naročito na Bugarskom (rontu, bila su nedovoljna da bi mogla omesti prodor nemačkih oklopnih i motorizovanih jedinica.

Nemci su u svojoj Direktivi br. 25 za napad na Jugoslaviju naročito istakli da treba očekivati obimna zaprećavanja, s obzirom na to da planinsko zemljište i mnogi rečni tokovi nude vrlo povoljne uslove za njegovu primenu. Međutim, brzi nemački prodori u svima pravcima kroz Jugoslaviju pokazali su da se organizaciji i pripremi zaprećavanja, kako u operativnim tako i u taktičkim razmerama, nije pridavao onakav značaj kakav su sami Nemci očekivali.

L duhu osnovne ideje latnog plana, utvrđivanjem najvažnijih graničnih frontova, u konkretnom slučaju prema Bugarskoj i Albaniji, trebalo se zaštititi od strategijskog prepada agresora i operativnoj armiji, odnosno glavnim snagama, stvoriti potrebno vreme i prostor za sprovođenje odlučujućih strategijskih manevara, a to - kao što smo već istakli - nije ostvareno.

JUGOSLOVENSKI RATNI PLANOVI

Osnovnu ideju ratnog i početnog operacijskog plana u bivšoj jugoslovenskoj vojsci davao je načelnik Glavnog generalštaba, koji je u isto vreme bio odgovoran vrhovnom komandantu i za njihovu izradu. Kralj, kao vrhovni komandant oružane sile, svakako je mogao uticati na ratne planove, ali, pošto je po tradiciji isključivo odgovornost za vođenje operacija, pa prema tome i za izradu ratnih i operacijskih planova, snosio načelnik Glavnog generalštaba (koji je na slučaj rata automatski postajao načelnik Štaba Vrhovne komande), to mu je kralj ostavljao punu inicijativu i slobodu u tom smislu, a ratni planovi su smatrani kao najviša vojna tajna. Pošto je vođenje operacija spadalo u isključivu nadležnost vrhovnog komandanta (odnosno komandanta operativne vojske ako bi ga kralj odredio), načelnik Štaba Vrhovne komande je o ratnim planovima neposredno referisao kralju, kao što je to bilo za sve vreme vladavine kralja Aleksandra, pa i za vreme namesničkog režima. Interesantno je da se uticaj ministra vojske i mornarice, kao predsednika vlade, svodio samo na to da načelnika Glavnog generalštaba obavesti o opštem pravcu vladine spoljne politike, o spoljno-političkoj situaciji i o obavezama koje su za Jugoslaviju proisticale iz pojedinih saveza, ne upuštajući se u operativna razmatranja, tako da je načelnik Glavnog generalštaba, na osnovu vojnih konvencija, razrađivao ratne planove. Ipak, ratne planove odobravala je kraljevska vlada.

Iako je od završetka prvog svetskog rata pa do 1938. godine Jugoslaviji pretila neposredna opasnost samo od Italije, s obzirom na slabost ostalih njenih suseda i oslonac na Malu Antantu i Balkanski sporazum, ona ipak nije smela zapostaviti svoje ratne pripreme, jer je kao nova država već od prvog dana imala mnoge spoljne neprijatelje sa revanšističkim tendencijama. Izlaskom Nemačke na jugoslovensku granicu (1938.) ratna se opasnost znatno pojačala i približila, što je zahtevalo obimnije ratne pripreme.

RATNI PLANOVI DO 1938. GODINE

Ratne planove Kraljevine Jugoslavije za sve ratne slučajeve radilo je Operativno odeljenje Glavnog generalštaba, s obzirom na vojno-političku situaciju i jačinu snaga »zaraćenih« država. Kao što je napomenuto, spoljno-politička situacija Jugoslavije u ovom periodu bila je uglavnom povoljna, s obzirom na njeno učešće u Maloj antanti, a docnije i u Balkanskom paktu. Mada su susedne države (Italija, Austrija, Mađarska, Albanija i Bugarska) gajile prema Jugoslaviji revanšističke i revizionističke težnje, ipak je njihova agresivnost bila znatno ukočena vojno-političkim ugovorima između Jugoslavije, s jedne, i Čehoslovačke, Rumunije, Grčke i Turske, s druge strane, kao i činjenicom da je pozadi Jugoslavije stajala Francuska, najjača kontinentalna sila u Evropi - njen saveznik i prijatelj iz prvog svetskog rata. To znači da je do 1938. godine Jugoslavija imala samo jednog jačeg suseda (Italiju na Severozapadnom frontu) koji je predstavljao ozbiljnog neprijatelja, naročito posle dolaska na vlast Musolinija, jer su ostali susedi (Austrija, Mađarska, Bugarska i Albanija), shodno odredbama ugovora o miru, imali ograničeno naoružanje i vojsku, ili su bili prirodni saveznici (Rumunija i Grčka). Stoga su svi jugoslovenski ratni planovi protiv Italije u ovom periodu bili odbrambenog karaktera, dok se protivu ostalih suseda predviđala ofanziva, u sadejstvu sa silama Male antante i Balkanskog sporazuma, ali samo u slučaju ako bi Jugoslavija ili neka saveznica bila napadnuta.

Ova relativna sigurnost Jugoslavije imala je negativan uticaj na njene ratne pripreme, pošto tadašnje političko i vojno rukovodstvo - verujući da nema ozbiljne ratne opasnosti - nije posvetilo potrebnu pažnju razvoju savremene oružane sile i odgovarajuće ratne industrije. Zbog toga je jugoslovenska vojska 1938. godine imala nesavremenu doktrinu i zastarelo naoružanje i opremu, s tim što se u pogledu ratne industrije oslanjala uglavnom na Čehoslovačku, a u pogledu pogonskog goriva na Rumuniju.

Na osnovu naređenja ministra vojske i mornarice od 11. jula 1938. godine u Glavnom generalštabu razrađen je tzv. Ratni plan »NMahAnB« - varijanta »De« Ratnog plana »O« protiv udruženih sila Nemačke, Mađarske, Italije, Albanije i Bugarske. U »Političkoj situaciji« »Opšteg dela« ovog Ratnog plana istaknuto je da »ova ratna kombinacija pretpostavlja rat Kraljevine Jugoslavije istovremeno protiv Nemačke i Mađarske i neodređeno držanje Italije, Albanije i Bugarske« a »eventualno i istovremeno rat protiv udruženih sila Nemačke, Mađarske, Italije, Albanije i Bugarske«, s tim što je Kraljevina Jugoslavija u savezu sa Čehoslovačkom, Rumunijom i Turskom, a eventualno i sa Grčkom, ili se pretpostavlja njena neutralnost. Tekst ovog Ratnog plana potpisan je 17. septembra 1938. godine.²⁹*

Bitne karakteristike ovog Ratnog plana izložene su uz takozvani **»Opšti ratni plan -O«**. Na konferenciji ministra vojske i mornarice sa članovima Vojnog saveta i načelnikom Glavnog generalštaba 20. decembra 1938. godine, načelnik Glavnog generalštaba general Dušan Simović je rekao »da Opšti plan predviđa dejstvo svih naših mogućih neprijatelja« - dakle za nas najgori slučaj, - a u njegovom obrazloženju iznosi se da će nas obzirom na sadanje odnose Italija podržavati«.

U Ratnom planu »O« Bugarska se smatra opasnim neprijateljem, naročito ako svoja dejstva poveže sa dejstvima iz Albanije, jer bi na taj način još u početnom svom uspehu mogla preseći glavnu vezu Jugoslavije sa Solunom, a upadom u pravcu Zapadne Morave bugarske bi snage zabile nož u srce jugoslovenskog ratnog organizma i lišile jugoslovensku vojsku sredstava za dalje vođenje rata (vidi odeljak Ratnog plana »O«: »Grupisanje naših snaga za doček«), Takođe se u odeljku »Politička situacija«, pored ostalog, konstatuje da »treba očekivati sa sigurnošću da će svaki naš budući ratni sukob s Nemačkom povuci za sobom i ratni sukob s Bugarskom, koja će stupiti u akciju protiv nas, čim Nemačka bude zadobila prve uspehe«, jer joj Nemačka »jedino može ne samo povratiti izgubljene teritorije, već i dovesti do ostvarenja njenih nacionalnih ideala i teritorijalnih aspiracija (istočna i južna Srbija, Mačedonija, Trakija i Dobrudža)«. Zbog toga se uočava izvesna razlika u gledanjima ministra vojske i Glavnog generalštaba na pitanje držanja Bugarske u eventualnom ratu koji bi Jugoslaviji bio nametnut od njenih suseda.³⁰

Pošto je ovaj Ratni plan već bio u razradi, njegove detalje trebalo je razraditi do 1. maja 1939. godine. Na bazi ovog Ratnog plana takođe je trebalo odrediti linije za utvrđivanje i izvršiti građevinsko projetovanje objekata na glavnom zaštitnom položaju Bačkog odseka, kako bi se u toku proleća 1940. moglo pristupiti njihovoj izradi.³¹

Posle anšlusa 1938. godine general u penziji Živko Pavlović, akademik i poznati vojni pisac, održao je krajem proleća iste godine predavanje u Srpskom kulturnom klubu u Beogradu o temi **»Strategijski položaj Jugoslavije u novom svetskom ratu«**. Po odobrenju Glavnog generalštaba, u krugu malog broja naročito pozvanih lica - iza zatvorenih vrata - stari ratnik i proslavljeni general, objašnjavajući svoje poglede na velikoj karti Balkana, uglavnom je istakao sledeće: Nemačka ubrzano postaje dominantna sila u Evropi. Izbijanjem na Karavanke postala je neposredni sused Jugoslavije. Političko-strategijska situacija u Evropi i na Balkanu iz temelja je druga nego što je bila pred prvi svetski rat. Zapadne sile nisu u stanju da slome sile Osovine. Oštrica Nemačke agresije usmerena je ka Istoku i jugoistoku Evrope. Zbog toga se bez otpora, Jugoslavija će ostati izolovana i neće biti nikakvih izgleda u slučaju rata. Za obrazovanje novog »Solunskog fronta«, pošto Italija neće biti saveznik Zapadnih sila. Za borbu protiv neprijateljskih moto-mehanizovanih jedinica, u savremenom mašinskom ratu, pružaju se mogućnosti za otpor **samo sa Istoka**. Jedine nade za uspešno rešenje novostvorene strategijske situacije Jugoslavije treba tražiti na Istoku Evrope, no to predstavlja domen političke strategije.

Posle završenog predavanja, na pitanje jednog svoga prijatelja »u četiri oka« - **na šta je mislio kada je pomenuo »Istok«, general Pavlović je odmah odgovorio da je mislio na Rusiju i da je za Jugoslaviju u to vreme jedina nada bila Sovjetska Rusija.**³²

S obzirom na vojnopolitičku situaciju u ovom periodu, Operativno odeljenje Glavnog generalštaba je izradilo ratni plan »S«, ratni plan »R-40« i ratni plan »R-41«.

Ratni plan »S« (Severni front)

Posle anšlusa (pripajanja) Austrije nacističkoj Nemačkoj u proleće 1938. godine, spoljnopolitička situacija Jugoslavije se iz osnova izmenila, jer se na njenoj severnoj granici, umesto slabih suseda (Austrije i Mađarske), pojavila snažna nacistička Nemačka. Ovaj vrlo moćni, tehnički izvanredno opremljen i vrlo agresivan sused postao je njen glavni i najopasniji neprijatelj, jer je brzim pro'dorom preko mađarske teritorije i iz Austrije mogao da ugrozi ceo jugoslovenski Severni front (naročito njegove najosetljivije delove), preko kojeg su "odili operacijski pravci ka životnim centrima Jugoslavije i odbranu razdvajali na dva dela. Staviše, Nemačka je eventualnim političkim, i vojnim pritiskom na Rumuniju i Bugarsku mogla da ugrozi i jugoslovenski Severoistočni i Istočni front. A pošto su Nemačka i Italija bile u savezu, od kojih je Italija imala neprijateljsko držanje prema Jugoslaviji, očigledno je daje i Zapadni front Jugoslavije prema Italiji i Albaniji bio ugrožen. Na taj način je postojala mogućnost da se koncentričnom akcijom iz Albanije i Bugarske preseče naša vrtza sa Solunom, koja bi za nas u slučaju rata bila najvažnija arterija za snabdevanje iz inostranstva. Ova, ionako nepovoljna situacija, još više se pogoršala posle Minhenskog sporazuma (kada je Čehoslovačkoj oduzeta Sudetska ob'ast) i posle raspadanja Male Antante.

Zbjg toga je Jugoslavija bila prinuđena da pređe u političku defanzivu i da - zbog neizvesnosti kojim pravcima mogu uslediti neprijateljski napadi i veoma dugačkih granica - zadrži što jaču strategijsku rezervu za eventualno pariranje neprijateljskih dejstava. Radi toga je u jugoslovenskom Generalštabu u toku zime 1938/39. godine, pod rukovodstvom načelnika Glavnog generalštaba generala Dušana Simovića, *izrađen nov ratni plan »S« (Severni front)* za slučaj rata između Jugoslavije, s jedne, i Nemačke i Mađarske, s druge strane. Ovaj Plan je predviđao napad Nemačke i Mađarske, uz pretpostavku da će Nemci za napad iskoristiti i teritoriju Mađarske i da će Jugoslavija imati da računa na eventualnu pomoć i podršku Francuske i V. Britanije.

Ratni plan »S« predviđao je:

1) Da se grupisanje snaga izvrši po dubini u tri linije:

a) *u prvoj liniji - za obezbeđenje graničnog fronta* samo najneophodniji delovi, uglavnom 11 pograničnih divizija (Zetska, Vardarska, Bregalnička, Moravska, Timočka, Potiska, Osječka, Murska, Dravska, Triglavska i Jadranska), zatim 10 samostalnih odreda i tri konjičke divizije (1, 2. i 3), kao i granične i planinske trupe i posade utvrđenih frontova i mesta, ojačane delovima rezervne vojske.

b) *u drugoj liniji rezerve grupa armija*, tj. 5. divizija, i to: za 3. grupu armija: Kosovska kod Uroševca, Toplička kod Vranja i Krajinska kod Niša; za 2. grupu armija: Slavonska na prostoriji Vinkovci-Đakovo-Slavonski Brod; i za 1. grupu armija: Savska na prostoru Zagreb-Karlovac-Sisak.

c) *U trećoj liniji - strategijska rezerva, Vrhovne komande* -12 divizija: Sumadijska, Ibarska, Dunavska, Sremska, Drinska, Cerska, Bosanska, Vrbaska, Unska, Lička, Hercegovačka i Dinarska.

Na taj način je za odbranu graničnih frontova, računajući i rezerve grupa armija, od ukupno 31 divizije bila predviđeno 19 divizija (16 pešadijskih i 3 konjičke), odnosno 60%, a u strategijskog rezervi 12 divizija, odnosno 40%.

2) Da jugoslovenske armije izvrše dubok odstupni manevar u pravcu juga, računajući na pomoć i prihvata francuskih i britanskih snaga. Ovaj manevar trebalo je izvesti najpre s naslonom na utvrđeni granični front, a potom na uzastopne rečne i planinske linije, s težnjom da ne dođe do odsecanja Soluna, da se vojska ne izloži cepanju i uništenju po delovima i da se pri tome iskoristi zaprećavanje i rušenje u najširem smislu. U toku ovog odstupnog manevra glavni zadatak strategijske rezerve (12 divizija) bio je ofanzivne prirode, tj. izvođenje protivudara, a izuzetno odbrana na ugroženim pravcima.

3) Da se organizuje *gerilski rat* u pozadini neprijateljskih armija, na teritoriji odakle su povučene sopstvene trupe.

4) Da se, prelaskom od četvorne na trojnu formaciju, smanji jačina dotadanih glomaznih divizija.

5) Skraćeno je vreme mobilizacije i ubrzana koncentracija vojske na ukupno 12 dana.³³

General Dušan Simović, između ostalog kaže:

»Vreme za izvršenje mobilizacije i koncentracije iznosilo je ukupno 12 dana. Sta ovo znači, može se oceniti po tome što je po prvom našem planu za rat protiv Italije to vreme iznosilo 46 dana (kako mi je to saopštio general Petar P. Pešić), a poslednji plan protiv Mađarske oko 28 dana do 30 dana (ukoliko se sećam). Pošto je ovaj plan »S« bio izrađen u opštim osnovama od strane Operativnog odeljenja Glavnog štaba, naredio sam da se razrada ovog plana od strane Saobraćajnog odeljenja izvrši u roku od tri nedelje formisanim radom. Pošto su raniji planovi razrađivani po 12-18 meseci, ovo moje naređenje izazvalo je najveći užas kod saobraćajnih stručnjaka koji su izjavili da im treba najmanje 6 meseci. Ipak je u toku zime 1938/39. u roku od 2¹/₂ meseca i početkom marta 1939. situacija bila čista i plan gotov za izvođenje, s tim da su se produžili manji poslovi na detaljnom usavršavanju mobilizacijskih priprema kod jedinica i tehničkoj dopuni kod organa državnih železnica.

Načisto prepisan i potpuno kompletiran elaborat ovog ratnog plana »S« - ukoliko se sećam - potpisao sam tek po mojoj smernici položaja načelnika štaba, mislim u maju 1940. godine.

Glavne karakteristike ratnog plana »S« bile su:

a) *Vrlo jake rezerve u H liniji* na raspolaganju Vrhovne komande, koje bi bile tajno mobilisane i, pre naređenja opšte mobilizacije vojske, prebačene na ugroženi front, što nam je davalo ova preimućstva:

- da se neprijatelj drži u neizvesnosti o našem završnom grupisanju;

- da se prebacivanje ovih snaga izvrši pre no što bi neprijateljska avijacija izvršila napad i rušenje naših železničkih pruga i vazdušnih objekata na saobraćajnim vezama;

- mogućnost da se još u miru predvidi *početni raspored vojske* na osnovu *zamisljene pretpostavke o neprijateljskom grupisanju i pravcima dejstva stvarne ratne situacije* dotičnog momenta, tj. na osnovu otkrivene namere neprijatelja, rasporeda njegovih snaga u završnom delu strategijskog grupisanja i pravca njegove akcije;

b) *Izvanredno velika brzina koncentracije* i mogućnost da se izbegne da ista bude poremećena, eventualno i sprečena napadom neprijateljske avijacije. «¹⁴

Ovaj Ratni plan uglavnom je odgovarao strategijskoj situaciji u kojoj se našla Jugoslavija posle priključenja Austrije Nemačkoj 1938. godine, (anšlus) tako da se može smatrati realnim. S obzirom na to što su se glavni neprijatelji

nalazili na severu i zapadu (Nemačka i Italija) i na to što se eventualna pomoć Francuske i V. Britanije mogla očekivati s juga iz Grčke, pravilno je predviđen odstupni manevar jugoslovenske vojske, utoliko pre što se to povlačenje imalo izvršiti sa naslonom na utvrđeni front, a potom na uzastopne rečne i planinske položaje, radi dobitka u vremenu i očuvanja snaga. I grupisanje snaga odgovaralo je opštoj ideji ratnog plana, pošto je za odbranu garničnih frontova (dužine oko 3000 km) predviđeno 19 divizija ili 60% ukupnog broja divizija. Najzad, predviđeno *vođenje gerilskog rata u pozadini neprijatelja*, na teritoriji odakle bi odstupale sopstvene trupe, odgovaralo je tradicijama jugoslovenskih naroda i pogodnosti zemljišta za ovaj oblik ratovanja.

Ratni plan »R-40«

Vojno-politički događaji iz 1939 (okupacija Cehoslovačke i Albanije, početak drugog svetskog rata, približavanje Bugarske silama Osovine itd.) naglo su pogoršali spoljnopolitičku situaciju Jugoslavije. Zato se pristupilo izradi novog ratnog plana »R-40« za slučaj rata Jugoslavije, s jedne, i Nemačke, Italije, Mađarske i Bugarske, s druge strane. U stvari, on je predstavljao modifikaciju ratnog plana »S«, koje je iziskivala sve veća opasnost za istočni bok i pozadinu. O izradi ovog Ratnog plana general Simović kaže:

»Cim sam primio dužnost načelnika Gl. G-štaba pristupio sam izradi novog ratnog plana. Razlozi:
- promenjena vojno-politička situacija.
- novo grupisanje Nemačkih snaga u Centralnoj Evropi.
- novi elementi za transport i prevoz trupa. U mom ratnom planu »R-40« nije bila predviđena gerilska akcija.
U osnovna operativna strategija, ideja: Strategijska odbrana. Glavna odbrana na liniji: Dunav-Sava - Una - Velebit.
Knez Pavle mi je kazao da se pri izradi ratnog plana imam oslanjati na sopstvene snage. I ja sam procenio (kao i ostali moji saradnici) uglavnom da smo ostali usamljeni i da sa tim računam u ratnom planu«. Na *Majskoj konferenciji 1940.* sa komandantima i svima najvišim vojnim starešinama, prihvaćen je plan »R-40«.²¹

Međutim, 15. januara 1940. smenjen je dotadašnji načelnik Glavnog generalštaba Dušan Simović i na njegovo mesto određen general Petar Košić. (Povodom ove smene bilo je dosta komentara. Preovlađuje shvatanje daje general Košić doveden na ovaj položaj da bi olakšao knezu Pavlu i Nediću da Jugoslaviju smelije približe silama Osovine. Simović smatra daje smenjen na zahtev Nemaca, što je vrlo verovatno. No, o nekim razlozima smenjivanja generala Simovića može se videti iz *Priloga 12*).

Posle prijema dužnosti novi načelnik Glavnog generalštaba general Petar Košić nije usvojio već gotov ratni plan, bez obzira na to što se mogao lako prilagoditi novoj situaciji. Istina, i novi ratni plan je zadržao osnovnu ideju iz ratnog plana »S«, tj. odbranu po dubini (zadržavajuća odbrana) prema nemačkim, italijanskim i mađarskim snagama na Severnom i Severozapadnom frontu, najpre sa naslonom na utvrđeni granični front, a potom na uzastopne rečne i planinske linije, s težnjom da ne dođe do odsecanja od Soluna, kao i cepanja i uništenja vojske po delovima. Sem toga, trebalo je zauzeti Zadar, prepadom, na Albanskom frontu voditi odsudnu odbranu radi obezbeđenja komunikacija ka Solunu, prema Rumuniji vršiti osmatranje, a prema Bugarskoj

preduzeti akciju u duhu Balkanskog pakta, koji je predviđao koncentričan napad svih članica Pakta u slučaju ako bi Bugarska napala neku od država ovog Pakta. Međutim, u pogledu rasporeda snaga, ovaj plan je predviđao veći broj divizija za odbranu graničnog fronta, na račun strategijske rezerve, jer je u prvom ešelonu određeno 22 divizije (19 pešadijskih i 3 konjičke), tako da je u strategijskoj rezervi ostalo svega 9 divizija, odnosno 30% od ukupne jačine. Ovaj Plan je predviđao sledeći strategijski razvoj jugoslovenskih snaga-

- i. grupa armija sa dve armije (ukupno 7 pešadijskih i 1 konjička divizija), i lo 3. armija (3 pešadijske divizije) na frontu prema Albaniji i 5. armija (4 pešadijske i 1 konjička divizija) prema Bugarskoj;

- 2. grupa armija sa dve armije (ukupno 6 pešadijskih i 1 konjička divizija i 1 odred) prema Mađarskoj (od tromede sa Rumunijom do Donjeg Miholjca), i to 1. armija (2 pešadijske i 1 konjička divizija i 1 odred) u Banatu i Bačkoj, a 2. armija (4 pešadijske divizije) u Baranji i donjoj Podravini;

- 1. grupa armija sa dve armije (ukupno 5 pešadijskih i 1 konjička divizija i 2 planinska odreda) na frontu prema Mađarskoj (zapadno od Miholjca), Austriji i Italiji, i lo 4. armija (3 pešadijske i 1 konjička divizija) u Podravini i 7. armija (2 pešadijske divizije i 2 planinska odreda) u Sloveniji;

- Trupe Primorske armijske oblasti (1 pešadijska divizija, komande utvrđenog Šibenika i Boke Kotorske i 2 odreda) neposredno pod Vrhovnom komandom za odbranu obale Jadranskog mora i za izvršenje prepada na Zadar; i

- Strategijska rezerva, jačine 9 divizija, i to 6. armija (pet pešadijskih divizija) na prostoru Ilok - Vukovar - Vinkovci - Županja - Rača i 4 samostalne pešadijske divizije kod: Zageba, Pakraca, Niša i Skoplja.³⁶

Po Uredbi o formaciji Mornarice u mobilno i ratno doba od 1935 od dela Štaba mornarice formirana je Komanda mornarice za neposredno komandovanje mornaričkim snagama. Komandi mornarice bile su potčinjene:

Flota, u čiji su sastav ulazile plovne jedinice iz mirnodopskog sastava, za koje se predviđalo pojačanje posade do 10°. a za podmornice formiranje jedne rezervne posade. Za potrebe Flote i pojedinih sektora odbrane predviđeno je opremanje (naoružanje) popisnih brodova: jedne pomoćne topovnjače (tipa »Karadorđe«), tri topovnjače (tipa »Makarska«), 22 minolovca (tipa motorni jedrenjak, lunolovac i si.) i jedan bolnički brod (tipa »Kumanovo«).

Rečna flotila sastavljena od operativnih plovnih jedinica, državnih i popisnih trgovačkih brodova, rečnog minersko-baražnog odreda, rečnog trenca, rečnog bolničkog trenca, i baze Rečne flotile. Od popisnih jedinica predviđeno je formiranje komandnog broda (tip »Zagreb«), 4 pomoćne vedete, 3 pomoćna remorkera od 200-300 t i 14 šlepova u sastavu rečnog trenca. 2 popisna šlepa za prevoz ranjenika i jedan popisni šlep za prevoz zaraznih bolesnika. Mornarički odred na Ohridskom jezeru (sa odeljenjem u Asamatima) operativno se potčinjavao 3. armijskoj oblasti.

Pomorsko vazduhoplovstvo služilo je za potrebe Flote, odnosno odbrane obale; svi borbeni aparati bili su predviđeni za izvidanje, jer nije bilo lovačkih aviona.

Pomorska obalska komanda imala je:

- Severni sektor od severne državne granice do linije o Vir - o. Poklib - o. Moravnik - o. Grnica (sve zaključno); u ovaj sektor spadalo je i područje Ljubačkog i Ninskog zaliva. Novigradsko i Karinsko more;

- Srednji sektor od južne granice Severnog sektora do svetionika Lirice u Mljetskom kanalu i od njega u smeru 225* prema otvorenom moru;

- Južni sektor je obuhvatao preostalo područje prema jugu do južne državne granice. Sektorske pomorske odbrane preuzimale su dotadašnje mirnodopske komande (Pomorsku odbranu Selce, Mornarsku komandu u Šibeniku i Komandu podvodnog oružja u Kumboru) zadržavajući i dotadašnje mirnodopske zadatke. One su bile odgovorne za pomorsko zaprečavanje i zaštitu minskih prepreka, a ojačavane su dodeljivanjem ratnih i popisnih brodova. Severni sektor imao je 5 flankirnih baterija sa topovima od 47,66 i 80 mm; Srednji sektor imao je Baražni odred u Rogoznici sa pet flankirnih baterija i topovima 66 i 88 mm. Južni sektor imao je 3 flankirne baterije lopova 66 i 47 mm i torpedne stanice Kobilica i Kabala."

Posle završene izrade ovog Ratnog plana, u Glavnom generalštabu održana je konferencija kojoj su, pored predstavnika Generalštaba, prisustvovali ministar vojske i mornarice Milan Nedić, general Petar Pešić (u ulozi pomoćnika vrhovnog komandanta kneza Pavla u slučaju rata) i svi ratni komandanti grupa armija. Pošto su upoznati sa ratnim planom »R-40«, prisutni ratni komandanti su dobili zadatak da pismeno dostave svoje eventualne primedbe na njega. Dostavljene primedbe kasnije su proučene i priključene elaboratu ratnog plana »R-40«, ali su one - prema izveštaju generala Košića kojeg je dao posle rata - bile isključivo taktičke prirode.³⁸

Međutim, događaji su se u toku 1940. godine toliko brzo razvijali i izazivali tako krupne promene u vojno-političkoj situaciji u Evropi i na Balkanu da im ratni plan »R-40« uopšte nije odgovarao, Nemačka je u aprilu pregazila - Dansku i Norvešku, a potom u maju i junu Francusku, Belgiju i Holandiju, dok je Britanski ekspedicioni korpus jedva uspeo da preko Denkerka prebaci u V. Britaniju samo goloruko ljudstvo. A pošto, posle pada Francuske, u Evropi nije bilo nijednog doraslog protivnika, Nemačka je mogla po volji da bira žrtve u jugoistočnoj Evropi. Zato su sile Osovine, bez sopstvenog rizika, svim sredstvima vršile pritisak na male države radi njihovog priključenja Trojnom paktu. Početkom oktobra nemačke trupe su preko Mađarske 4. novembra ušle u Rumuniju (koja je pristupila Trojnom paktu), a Italija je koncentrisala svoje snage u Albaniji i 28. oktobra 1940. napala Grčku. Mađarska se takođe priključila Trojnom paktu u novembru 1940. Tako je iz dana u dan sve više rasla opasnost za Jugoslaviju koja se i politički i vojnički našla usamljena, jer Balkanski pakt, u stvari, više nije postojao. Prilaz Bugarske Trojnom paktu očekivao se svakog dana. *Prema tome, iako dotadašnji ratni plan »R-40« nije više odgovarao, ipak jugoslavenski Glavni generalštab nije sve do 22. februara 1941. ništa preduzeo da se ovaj plan dopuni i saobruzi novoj situaciji ili da se izradi novi ratni plan.* Očigledno je daje tada već bilo isuviše kasno, a do toga je svakako došlo zbog kolebljivog držanja jugoslovenske vlade koja se pripremala da pride Trojnom paktu, tako daje ni ratne pripreme ni ratni plan nisu mnogo interesovali. Zbog toga su prema ratnom planu »R-40« vršene sve pripreme jugoslovenske vojske za aprilski rat, pošto je taj plan ostao u važnosti sve do početka marta 1941. godine.³⁹

Zaključak: I u ovom, kao i u svim drugim ratnim planovima, Glavni generalštab je, u saglasnosti sa tadašnjim vladama, *polazio od postavke da iz unutrašnjih političkih razloga treba braniti sve državne granice. Takav stav su naročito zastupali hrvatski i slovenački političari i izračito zahtevali da se njihove jedinice zadrže na nacionalnoj teritoriji.* Međutim, ova politika »zaštiti sve« vodila je neizbežnom rasturanju snaga i slabljenju strategijske rezerve (u ovom slučaju samo 9 divizija), što je znatno otežavalo izvođenje predviđene odbrane po dubini.

Osnovna ideja ovoga ratnog plana odgovarala je strategijskoj situaciji u kojoj se našla Jugoslavija 1940. godine. Međutim, raspored snaga nije odgovarao osnovnoj ideji ratnog plana, pošto su za odbranu graničnog fronta predviđene 22 divizije ili 70°, a u strategijskoj rezervi 9 divizija, odnosno 30°, od ukupne jačine. Sem toga, u njemu nije predviđeno vođenje gerilskog rata. Kako su po ovom ratnom planu izvršene sve pripreme jugoslovenske vojske za aprilski rat 1941. to u *tome leži osnovna greška »slabog planiranja jugoslovenske odbrane«*, koju ni novi plan »R-41« nije mogao ispraviti, s obzirom

na kratko vreme do izbijanja rata. mada su se još uvek mogle izvršiti neke izmene od velikog strategijskog značaja.

Ratni plan »R-41«

Početakom 1941. godine vojno-politička situacija Jugoslavije se još više pogoršala; nemačke vojne misije su izvršile sve pripreme za ulazak Nemačkih snaga u Bugarsku (opravku komunikacija, uređenje aerodroma, organizaciju PAO. podizanje mostova na Dunavu itd.): Bugarska se pripremala da priđe Trojom paktu u najskorije vreme, a rat je već bio na pragu Jugoslavije. Nemačke trupe u Mađarskoj i Rumuniji pripremale su se za ulazak u Bugarsku radi napada na Grčku, a eventualno i Jugoslaviju. Kako je Grčka već bila angažovana u ratu sa Italijom, a Turska je naginjala ka neutralnosti, to je Jugoslavija ostala usamljena i okružena sa tri strane neprijateljskim državama na dužini od oko 3000 km suvozemnog graničnog fronta. U takvoj situaciji jugoslovenski Glavni generalštab je 22. februara 1941. naredio da se izradi novi ratni plan »R-41«. To je, u stvari, bio prepravljeni plan »R-40«, sa delimično izmenjenom osnovnom idejom, povećanjem broja divizija u prvom ešelom! od 22 na 27, a smanjenom strategijskom rezervom od 9 na 4 divizije. Osnovno grupisanje snaga za ovaj ratni slučaj bilo je:

- prema Albaniji 4 divizije i 1 odred;
- prema Makedonsko-bugarskom frontu 4 divizije i 1 odred;
- prema Srpsko-bugarskom frontu 4 divizije i 2 odreda;
- prema Rumuniji 3 divizije i 5 odreda;
- prema Mađarskoj 7 divizija i 2 odreda;
- prema Austriji i Italiji 4 divizije i 4 odreda;
- na Primasko-obalskom frontu 1 divizija, 2 tvrđavske komande i 2 odreda i
- u strategijskoj rezervi 4 divizije (Mladenovac, Stara Pazova, Modrić i Nikšić).

Osnovnu ideju novog ratnog plana »R-41« dao je načelnik Glavnog generalštaba general Petar Košić, a odobrili su je knez Pavle kao vrhovni komandant, i general Petar Pešić, predviđen za pomoćnika vrhovnog komandanta u slučaju rata. Osnovna ideja za ovaj plan bila je: *zadriavajuća odbrana na svim frontovima (sem Albanskog): ofanziva prema Albaniji s ciljem da se, u sadejstvu s Grcima, potukli tamošnje italijanske snage i time osigura povlačenje jugoslovenskih snaga na jug i preko albanske teritorije; zauzimanje Zadra prepadom; pod jačim neprijateljskim pritiskom postepeno povlačenje opštim pravcem ka jugu, u Grčku, i tamo, u zajednici s Grcima, i eventualno drugim savezničkim snagama (Britancima), organizovati novi »Solunski front«, u cilju produženja rata.*⁴⁰

Projekt strategijskog razvoja

Na osnovu ratnog plana »R-41« trebalo je izvršiti *strategijski razvoj*, odnosno *početni operacijski plan*, u kojem je bilo predviđeno sledeće grupisanje jugoslovenske vojske, vazduhoplovstva i mornarice:

Štab Vrhovne komande u Koviljači. Vrhovni komandant - osamnaestogodišnji kralj Petar II, a njegov pomoćnik osamdesettrogodišnji vojvoda Petar Bojović - obojica samo nominalne ličnosti, pošto je stvarni vrhovni komandant bio armijski general Dušan Simović, načelnik Štaba Vrhovne komande i predsjednik jugoslovenske vlade (kralj Petar II i stari vojvoda Petar Bojović uopšte se nisu ni nalazili u Štabu Vrhovne komande), a stvarni pomoćnik načelnika Štaba Vrhovne komande bio je general Milutin Nikolić.

Štab Komande pozadine Vrhovne komande u Valjevu.

i. *grupa armija* imala je zadatak da povede ofanzivu prema Albaniji i da organizuje odbranu prema Bugarskoj. Bio je predviđen sledeći raspored:

a) Štab u Prištini:

b) 3. armija imala je zadatak da preduzme ofanzivu u Albaniji, sa ciljem da u zajednici sa grčkim snagama tuče italijanske jedinice i omogući odstupanje jugoslovenskih armija ka jugu. Na osnovu izmene ratnog plana »R-¹I« (Str. pov. Đ. br. 2729 od 4. aprila 1941. godine) predviđen je sledeći sastav i raspored:

- Štab armije u Skoplju;
- 6 pukova rezervne vojske (sa graničnim jedinicama) za zaštitu granica;
- Zetska divizija oko Podgorice (Titograd), sa Mornaričkim odredom na Skadarskom jezeru, koji je imao nekoliko zastarelih motornih oklopnih čamaca;
- Kovski odred - jedan pešadijski puk i jedan artiljerijski divizion oko Plava i Gusinja;
- Kosovska divizija na prostoru Đakovica - Prizren;
- Vardarska divizija na prostoru Rostuša-Debar-Struga;
- Hercegovačka divizija u rezervi oko Danilovgrada; i
- armijski delovi u rezervi kod Skoplja;

c) *Trupe 3. armijske oblasti* imale su zadatak da brane front prema Bugarskoj od Belasice do s. Žeravino - severno od Krive Palanke (zaključno), a zatim da borbom po dubini stvaraju potrebno vreme za osvajanje Albanije i povlačenje ostalih armija ka Solunu i kroz Albaniju za Grčku. Predviđen je sledeći sastav trupa 3. armijske oblasti:

- Štab u Skoplju;
- 3 puka rezervne vojske (sa graničnim jedinicama) za zaštitu granice;
- Strumički odred od 2 pešadijska puka i 2 artiljerijska divizona oko Strumice;
- Bregalnička divizija na prostoru Carevo Selo - Kočane - Štip;
- Moravska divizija u rejonu Krive Palanke, Stracina i Kumanova;
- Šumadijska divizija u rezervi oko Gradskog i Negotina; i
- armijske jedinice (7. konjički puk, 2 čete tenkova, 1 teški motorizovani artiljerijski puk) u rejonu Kumanova;

d) *Rezerva 3. grupe armija*: Ibarska divizija oko Uroševca, namenjena za ofanzivu prema Albaniji ili za odbranu prema Bugarskoj.

5. *armija*, neposredno potčinjena Vrhovnoj komandi, imala je zadatak da brani front prema Bugarskoj i Rumuniji od s. Zeravino-severno od Krive Palanke (isključno) do s. Brnjice (10 km istočno od Golupca) na Dunavu, a potom da vodi odbranu po dubini radi stvaranja vremena za povlačenje snaga sa Severnog i Severozapadnog fronta prema jugu, a posle toga da se, pod pritiskom nadmoćnijih snaga, povlači preko Srbije i Makedonije u Grčku. Predviđen je sledeći sastav ove armije:

- Štab armije u Niškoj Banji;
- 6 pukova i 3-4 bataljona rezervne vojske (sa graničnim jedinicama) za zaštitu granice;
- Vlasinski odred od 2 pešadijska i 1 konjičkog puka i 3 artiljerijska divizionna na pravcu Bosiljgrada i oko Vlasinskog blata;
- Toplička divizija oko Pirota;
- Kalnski odred od dva pešadijska puka i dva artiljerijska divizionna oko Kalne;
- Timočka divizija oko Knjaževca i Zaječara;
- Krajinska divizija na prostoru Negotin - Brza Palanka - Donji Milanovac;
- Drinska divizija u armijskoj rezervi oko Svoda i Leskovca; i
- jedan teški motorizovani artiljerijski puk i armijski delovi u rezervi oko Niša.

6. *armija*, takode neopsredno potčinjena Vrhovnoj komandi, imala je zadatak da brani front prema Rumuniji od s. Brnjice na Dunavu do Begejskog kanala, a docnije da vodi borbu po dubini i brani Dunav radi dobitka vremena za prihvat 1. armije, kada ova bude prinuđena na povlačenje preko Save; po potrebi da zatvara pravce koji od Negotina vode desnom obalom Dunava ka Beogradu, a posle toga da vodi odbranu po dubini kroz Srbiju i Makedoniju i da se pod pritiskom nadmoćnijih snaga povlači u Grčku. Njen sastav je bio:

- Štab armije u Azanji;
- 2 posadna bataljona (17. i 18) i 3-4 bataljona rezervne vojske (sa graničnim jedinicama) za zaštitu granice;
- Braničevski odred od dva pešadijska puka i dva artiljerijska divizionna oko Gradišta;
- Banatski odred (Gardijska konjička brigada, po jedan pešadijski, artiljerijski i konjički puk, jedan divizion teških minobacača i dva konjička divizionna) od Dunava do Begejskog kanala;
- Požarevački odred od dva pešadijska puka i dva artiljerijska divizionna oko Požarevca;
- Smederevski odred od tri pešadijska puka i tri artiljerijska divizionna oko Smederava;
- Sremska divizija u rezervi oko Beograda;
- Dunavska divizija u rezervi na prostoru Azanja - Smederevska Palanka;
- Savski odred od tri pešadijska puka i tri artiljerijska divizionna u rezervi oko Ripnja;
- 2. konjička divizija u rezervi oko s. Žabara; i

- 2 teška motorizovana artiljerijska puka i armijski delovi u rezervi oko Ralje i Mladenovca.

2. grupa armija imala je zadatak da brani Severni front prema Mađarskoj od Begejskog kanala do r. Čadavice u Slavoniji i da stvori vreme i prostor za povlačenje 1. grupe armija. Trebalo je da zauzme sledeći raspored:

a) Štab u Bijeljini;

b) 1. armija sa zadatkom da u naslonu na granična utvrđenja najpre pruži otpor na frontu od Begejskog kanala do Dunava, zatim da odsudno brani Dunav od Slankamena do Iloka (zaključno), da bi sprečila prelaz neprijatelja iz Bačke u Srem i stvorila vreme i prostor za povlačenje levokrilnih armija ka jugu kroz Srbiju; i. najzad, da vodi odbranu po dubini, s tim da se pod pritiskom nadmoćnijih snaga povlači kroz Srbiju ka jugu. Trebalo je da zauzme sledeći raspored:

- Štab armije u Rumi;

- 6 posadnih pukova (II, 12, 13, 14, 15. i 16) u graničnim utvrđenjima (u Banatu i Bačkoj) i jedan puk rezervne vojske (sa graničnim jedinicama) za zaštitu granice u Banatu;

- Senčanski odred od jednog konjičkog puka i jednog artiljerijskog divizionu kod Sente;

Potiska divizija severno od Bačke Topole;

- Somborski odred od jednog pešadijskog puka i jednog artiljerijskog divizionu kod Sombora;

- 3. konjička divizija u rezervi na prostoru Ruma - Ilok; i

- armijski delovi u rezervi na prostoru Ruma - Irig.

c) 2. armija sa zadatkom da u naslonu na granična utvrđenja brani front u Baranji između Dunava i Drave i na Dravi do r. Čadavice u Slavoniji radi stvaranja vremena i prostora za povlačenje levokrilnih armija, a potom da vodi borbu po dubini i da se pod pritiskom nadmoćnijih snaga povlači preko Bosne ka jugu. Predviđeno je da zauzme sledeći raspored:

- Štab armije u Đakovu;

- 10. posadni puk u graničnim utvrđenjima u Baranji i 1 puk rezervne vojske na Dravi;

- Osječka divizija u Baranji;

- Vrbaska divizija oko Našica;

- Bosanska divizija u rezervi oko Vinkovaca; i

- armijski delovi oko Đakova;

1. grupa armija imala je zadatak da brani front prema Mađarskoj, Nemačkoj i Italiji od r. Čadavice u Slavoniji do Karlobaga na moru, u sledećem poredu:

a) Štab u Sisku;

b) 4. armija sa zadatkom da brani front od r. Čadavice do Radgone Cisk-Ijučno! i da stvori vreme za povlačenje 7. armije, a zatim da vodi zadržavajuću odbranu i da se pod pritiskom nadmoćnijih snaga povlači preko Bosne ka jugoistoku. Predviđeno je da zauzme sledeći raspored:

- Štab armije u Bjelovaru;

- 3 puka rezervne vojske (sa graničnim jedinicama) za zaštitu granice;
- Slavonska divizija oko Suhog Polja u Podravini;
- Savska divizija oko Koprivnice i Đurđevca;
- Murska divizija oko Varaždina;
- Ormoški odred od dva konjička i jednog pešadijskog puka, jednog velosipedskog bataljona i jednog artiljerijskog diviziona oko Ormoža; i
- 1 bataljon tenkova i armijski delovi u rejonu Bjelovara.

c) 7. armija sa zadatkom da brani front od Radgone do Karlobaga (zaključno) i da se pod pritiskom neprijatelja povlači preko Bosne ka jugoistoku, u sledećem rasporedu:

- Štab armije u Brezicama;
- 8 posadnih pukova (1-8) u graničnim utvrđenjima na austrijskoj i italijanskoj granici;
- Dravska divizija oko Mairbora;
- Triglavski planinski odred od jednog planinskog puka i jednog artiljerijskog diviziona oko Kranja;
- Triglavska divizija jugozapadno od Ljubljane;
- Rišnjački planinski odred od jednog planinskog puka i jednog artiljerijskog diviziona oko Delnica;
- Lički odred od jednog pešadijskog puka i jednog artiljerijskog divizion na prostoru zapadno od Ogulina radi odbrane obalskog fronta Novi - Karlobag; i
- armijski delovi u rejonu Brežice - Zidani Most - Novo Mesto.

d) **Rezerva 1. grupe armija** (1. konjička divizija, I samostalni artiljerijski divizion i 1 pešadijski puk) oko Zagreba.

Trupe Primorske armijske oblasti imale su zadatak da u sadejstvu s Ratnom mornaricom brane Primorski front od Karlobaga do Budve, a Jadranska divizija da prepadom zauzme Zadar. Čapljinski odred imao je da zatvori i brani pravac dolinom Neretve, a Trebinjski odred da zatvori i brani pravac Dubrovnik - Trebinje - Bičica (Nikšić). Pod pritiskom jačih neprijateljskih snaga trebalo je da se ove trupe povlače u jugoistočnom pravcu. Predviđeno je da zauzmu sledeći raspored:

- Štab u Mostaru;
- 4 puka i 3-4 bataljona rezervne vojske (sa graničnim jedinicama) za zaštitu granice;
- Jadranska divizija prema Zadru;
- Komanda Šibenika (jedan pešadijski puk, tvrđavske, artiljerijske i inženjerske jedinice - jačine združene brigade);
- Čapljinski odred od jednog pešadijskog puka i jednog brdskog divizion na u Čapljini;
- Trebinjski odred od jednog bataljona i jedne brdske baterije u Trebinju; i
- Komanda Boke jačine oko 1 divizije sa tvrđavskom artiljerijom;

Rezerva Vrhovne komande: Dinarska divizija u Crnoj Gori; Lička divizija oko Modrića u Bosni; Unska divizija oko Stare Paoove, Cerska divizija i dve

Pregled vazduhoplovnih jedinica Operativnog vazduhoplovstva 5. IV 1941.

Naziv jedinice	Vazd. tip, broj i vrsta	Eskadrila	Dilokacija	Naoružanje	
				K-2	K-3
1. vazd. brigada (lovacka)	2. lovacki	31.	Kragujevac	11	Meisterchmitt Me 10
		51.	Knić	18	Hurricane
	6. lovacki	52.	Zemun	10	Meisterchmitt Me 109
		32.	Krusevac	6	JK-3
				34	Me 109
		33.	Bosanski Aleksandrovac	14	Hurricane
2. vazd. brigada (melovita)	4. lovacki	34.	Bosanski Aleksandrovac	6	Hurricane
				8	JK-3
	8. bombarderski	68.	Rovine (kod B. Luke)	11	Bristol Blenheim
		69.	Rovine (kod B. Luke)	12	Bristol Blenheim
		63.	Petrovac (kod Skoplja)	36	Dornier Do 17
		64.	Miloševo (kod Pristine)	34	Dornier Do 17
3. vazd. brigada (melovita)	5. lovacki	35.	Leskovac	16	Hawker Fury
		36.	Kumanovo	14	Hawker Fury
	1. bombarderski	61.	Bijeljina	11	Bristol Blenheim
		62.	Davidovac (kod Paraćina)	12	Bristol Blenheim
		66.	Prelina (kod Čačka)	15	Savona Marchetti SM-79
		67.	Gorobilje (kod Užičke Požege)	15	Savona Marchetti SM-79
81. vazd. grupa	bombarderska	—	Stanečevi	15	Savona Marchetti SM-79
		—	V. Radinski (Srem)	9	Bristol Blenheim 1
11. vazd. grupa	izviđačka	—		2	Hawker Hind
		—			
1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. grupa armiranog vazd.	izviđačke	14	Ruma, Srećevska Palenka, Srdinje (kod Niša), Petrovo, Novo Topolje, Plešo, Cetkije	oko	
				150	
Ukupno oko:				459	
Lovacka				125	od toga zastarelih 38 (Hawker Fury i JK-3)
Bombarderska				173	
Izviđačka				161	150 zastarelih (Breguet XIX, Potez XXV)

čete 2. bataljona tenkova oko Mladenovca. (Prema nekim podacima Dinarska div izija trebalo je da se grupiše u rejonu Danilovgrada, a po drugim u rejonu Nikšića, stoje verovatnije, jer se u rejonu Danilovgrada koncentrisala Hercegovačka divizija. - V.T.)

Kao što se iz prednjeg rasporeda vidi, u prvom ešelonu je bilo predviđeno 27 divizija ili 7/8 ukupnih snaga, dok je samo 1/8 ostala u rezervi Vrhovne komande. Sto je još gore, ova isuviše slaba i rasturena rezerva nije bila u stanju da prihvati glavne snage pri izvođenju zadržavajuće odbrane, a kamoli da izvodi neke operativne manevre, tim pre što nije bila motorizovana.

Za osiguranje komunikacije Skoplje — Solun, za vezu sa Grcima i za obezbeđenje odstupnice glavnih snaga na jug (južno od linije Skopska crna gora - Sar planina) takođe je bilo samo četiri divizije (ili 1/8 raspoloživih snaga), koje nisu bile dovoljne ni da zadrže nemački napad iz Bugarske, a još manje da vrše ofanzivu u Albaniji.⁴¹

Komandni sastav jugoslovenske vojske i mornarice - Prilog 13

Ratno vazduhoplovstvo vojske imalo je četiri brigade sa ukupno 8 pukova (4 lovačka i 4 bombarderska) i 2 samostalne grupe operativnog vazduhoplovstva i 7 izviđačkih grupa armijskog vazduhoplovstva. Imala je zadatak: da spreči dejstvo neprijateljske avijacije na jugoslovenskoj teritoriji; da napada aerodrome, koncentraciju trupa i železničke objekte u neprijateljskim prigraničnim zonama i da podržava operacije kopnene vojske i mornarice. Stab komande u Lješnici. Ukupna jačina jugoslovenskog vazduhoplovstva (operativnog i armijskog) iznosila je oko 400 aviona, od kojih je više od trećine bilo zastarelog modela, tako daje Jugoslavija stupila u aprilski rat sa svega 265 savremenih aviona.⁴² (Sema 11 na str. 169; šema 12 na str. 171; šema 13).

Sema 13

Formacijski sastav, raspored, vrsta i broj aviona jugoslovenskog armijskog vazduhoplovstva neposredno pred Nemačko-italijanski napad na Jugoslaviju 1941. godine"

Jedinica		Mesto grupisanja (aerodrom)	Broj aviona
1. Vazd. izviđačka grupa	I	Ruma	15
2. Vazd. izviđačka grupa	V	Sarlince kod Leskovca	16
3. Vazd. izviđačka grupa	II	Staro Toxilje kod Đakova	19
4. Vazd. izviđačka grupa		Pleso kod Zagreba	18
5. Vazd. izviđačka grupa	III	Tetovo	14
6. Vazd. izviđačka grupa	VII	Cerklje i Bregi kod Brežica	16
7. Vazd. izviđačka grupa	VI	Smed. Palanka	18
Samostalna izviđačka eskadrila	Primorska AO	D. Jasenica (Mostar)	4
			Svega: 120

NAPOMENA: Celo armijsko vazduhoplovstvo u svom naoružanju imalo je zastarele tipove aviona »potez-25« i »brege-19«.

Ratna mornarica pred rat imala je:

1 krstaricu, 4 razarača (od kojih »Ljubljana« na generalnoj opravci u Tivtu); 4 stare torpiljarke, 8 motornih torpiljarki (od kojih »Orjen« i »Velebit« na opravci u Tivtu); 4 podmornice, 11 minipolagača, 2 borbena čamca, 4 rečna monitora i oko 150 hidroaviona najvećim delom starijeg modela.

Formacijski sastav, raspored, vrsta i broj aviona /ugoslovenskog Operativnog vazduhoplovstva neposredno pred Nemačko-italijanski napad na Jugoslaviju, 6. aprila 1941. godine.*³

Jedinica	Mesto grupisanja [aerodrom]	lovci	bombarderi	izviđači	avioni za vesu	svaga
KOMANDA OPERATIVNOG VAZD. SA 701. EZV						
štab brigade i 702. ezv	Lješnica	—	—	—	6	6
6. LOV. PUK — štab	Beograd	2	—	—	6	8
32. vazd. grupa	Krušedol	1	—	—	—	1
51. vazd. grupa	Beograd	26	—	—	—	26
2. LOV. PUK — štab	Beograd	16	—	—	—	16
52. vazd. grupa	Knić	1	—	—	—	1
31. vazd. grupa	Kragujevac	14	—	—	—	14
		19	—	—	—	19
Ukupno u brigadi:		79	—	—	6	85
2. vazd. moto-vila brigada						
štab brigade i 704. ezv	Nova Topola	—	—	—	6	6
4. LOV. PUK — štab	Bosanski	—	—	—	—	—
i 33. 34. vazd. grupa	Aleksandrovac	26	—	—	—	26
8. bombard. puk — štab	Rovine kod	—	—	—	—	—
i 68. 69. vazd. grupa	Nove Topole	—	24	—	—	24
Ukupno u brigadi:		26	24	—	6	56
3. vazd. moto-vila brigada						
štab brigade i 703. ezv	Stubol kod Prištine	—	—	—	6	6
3. BOMB. PUK — štab	Petrovac (Skoplje)	—	1	—	—	1
63. vazd. grupa	Petrovac (Skoplje)	—	29	—	—	29
64. vazd. grupa	Obilić i Stubol	—	—	—	—	—
	Stubol	—	30	—	—	30
5. LOV. PUK — štab	Kosančić kod	—	—	—	—	—
	Leskovca	1	—	—	—	1
35. vazd. grupa	Kosančić kod	—	—	—	—	—
	Leskovca	14	—	—	—	14
36. vazd. grupa	Režanovačka kosa kod Kumanova	—	—	—	—	—
		15	—	—	—	15
Ukupno u brigadi:		30	60	—	6	96
4. vazd. bombarderska brigada						
štab brigade i 705. ezv	Ljubić kod Čačka	—	—	—	6	6
1. BOMB. PUK — štab	B. elina	—	—	—	—	—
61. vazd. grupa	Davidovac kod	—	—	—	—	—
	Paraćina	—	11	—	—	11
62. vazd. grupa	Bijeljina	—	12	—	—	12
7. BOMB. PUK — štab	Preljina kod Čačka	—	—	—	—	—
66. vazd. grupa	Preljina kod Čačka	—	13	—	—	13
67. vazd. grupa	Dobrić kod	—	—	—	—	—
	Užič, Požege	—	13	—	—	13
Ukupno u brigadi:		—	49	—	6	55
81. BOMBARDERSKA GRUPA	Orliješ (Mostar)	—	14	—	—	14
11. VAZD. GRUPA ZA DALJNJE IZVIDANJE	Vel. Radinci (Ruma)	—	—	11	—	11
SAMOSTALNA LOVAČKA	Kosor (Mostar)	5	—	—	—	5
ESKADRILA MOSTAR	Podgorica	2	—	—	—	2
UKUPNO U OPERATIVNOM VAZDUHOPLOVSTVU:		142	147	11	30	330

Sema 12

Napomena: Stanje operativnog vazduhoplovstva po tipovima aviona

- Lovачka avijacija: 61 Me-109 E, B IK-2,6 IK-3.25 »hoker hariken«. 30 »hoker fjuri« i dva »avia BH 33;
- Bombarderska avijacija: 60 »dornijea« Bo-17 (dvomotorni). 40 »savoja markeli« SM-79 (tromotor ni) i 47 »bristol-blenhaim« (dvomotorni);
- izviđačka avijacija: 11 »bristol-blenhajm« (dvomotorni).

StabKomande Ratne mornarice u Lješnici. Zadatak Ratne mornarice na moru bio je da Flotom, Pomorskim vazduhoplovstvom i sredstvima pomorskih obalskih komandi brani jadransku obalu, sprečava dejstva neprijateljske mornarice, štiti sopstvene i uznemirava neprijateljske pomorske komunikacije i sadejstvuje napadu na Zadar.⁴⁵ (vidi Šemu 14)

Rečna flotila. Pripreme flotile počele su u maju 1940. aktiviranjem jednog dela popisnih plovnih objekata, tako daje do druge polovine marta 1941. u flotili mobilisano preko 50 plovnih objekata (remorkera, šlepova, motornih čamaca itd.). Od ovih plovnih sredstava formirano je više grupa za zaprećavanje i razminiranje plovnih puteva. Neka su bila namenjena za patrolnu službu, rečni i bolnički tren, za evakuaciju Baze flotile u Novom Sadu, za formiranje ploveće baze i za skelske prevoze.

Rečna flotila je preduzela prve mere bezbednosti 16. februara 1941. na rekama, a krajem marta i početkom aprila izvršila lokaciju svih sastava prema predviđenom ratnom planu (vidi Šemu 14).

Na Dunavu:

a) na granici sa Rumunijom: 1. grupa monitora - »Vardar« i »Sava« u Dubovcu; 5. minersko-baražna grupa u Smederevu - remorker »Raška«, 3-4 šlepa i motorni čamci;

b) na granici sa Mađarskom: monitor »Drava« u Bezdanu, 1. minersko-baražna grupa u Bezdanu - remorker - »Šabac«, dva minolovca, jedan šlep i motorni čamci;

c) minersko-baražna grupa u Erdutu - jedan remorker, dva minolovca, jedan šlep i motorni čamci;

d) Komanda Derdapskog sektora u Tekiji sa grupama za zaprećavanje u Tekiji i Donjem Milanovcu, i to svaka grupa od po jednog monitora i po dva šlepa;

Na Tisi:

a) na granici prema Mađarskoj: monitor »Morava« u Staroj Kanjiži, 2. minersko-baražna grupa u Senti - 1 remorker, 1 šlep, motorni čamci;

b) 3. minersko-zaprećna grupa u Titelu - remorker »Sisak«. 2 minolovca jedan šlep i motorni čamci.

Komandno mesto flotile na brodu »Cer« u rejonu Novi Sad - Vukovar.

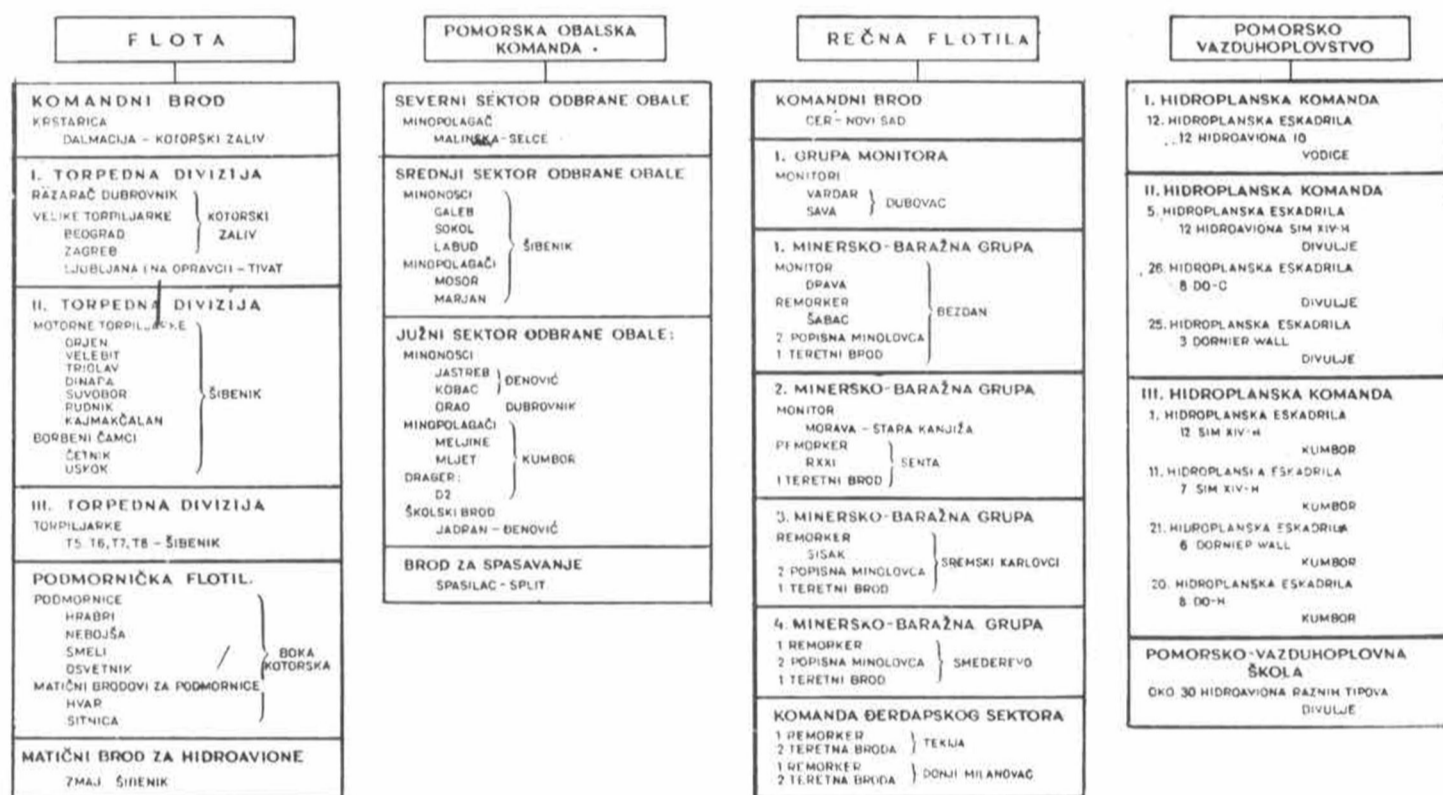
U operativnom pogledu sastavi su bili potčinjeni:

- 1. grupa monitora - Dunavskoj diviziji;
- sastav brodova u Bezdanu - Osječkoj diviziji;
- Komanda Derdapskog sektora - Timočkoj diviziji;
- Sastav brodova u Staroj Kanjiži - Potiskoj diviziji;
- Mornarički odred na Ohridskom jezeru - Vardarskoj diviziji.

Početni operativni zadaci Rečne flotile bili su: sadejstvo sa jedinicama kopnene vojske koje su se oslanjale na tok Dunava i Tise; zaprećavanje reka u cilju onemogućavanja dejstva neprijateljskih snaga u pozadini i na bokove kopnene vojske (KoV); podrška u suzbijanju neprijateljskih kopnenih snaga preko reka; zaštita sopstvene i onemogućavanje neprijateljske plovidbe.

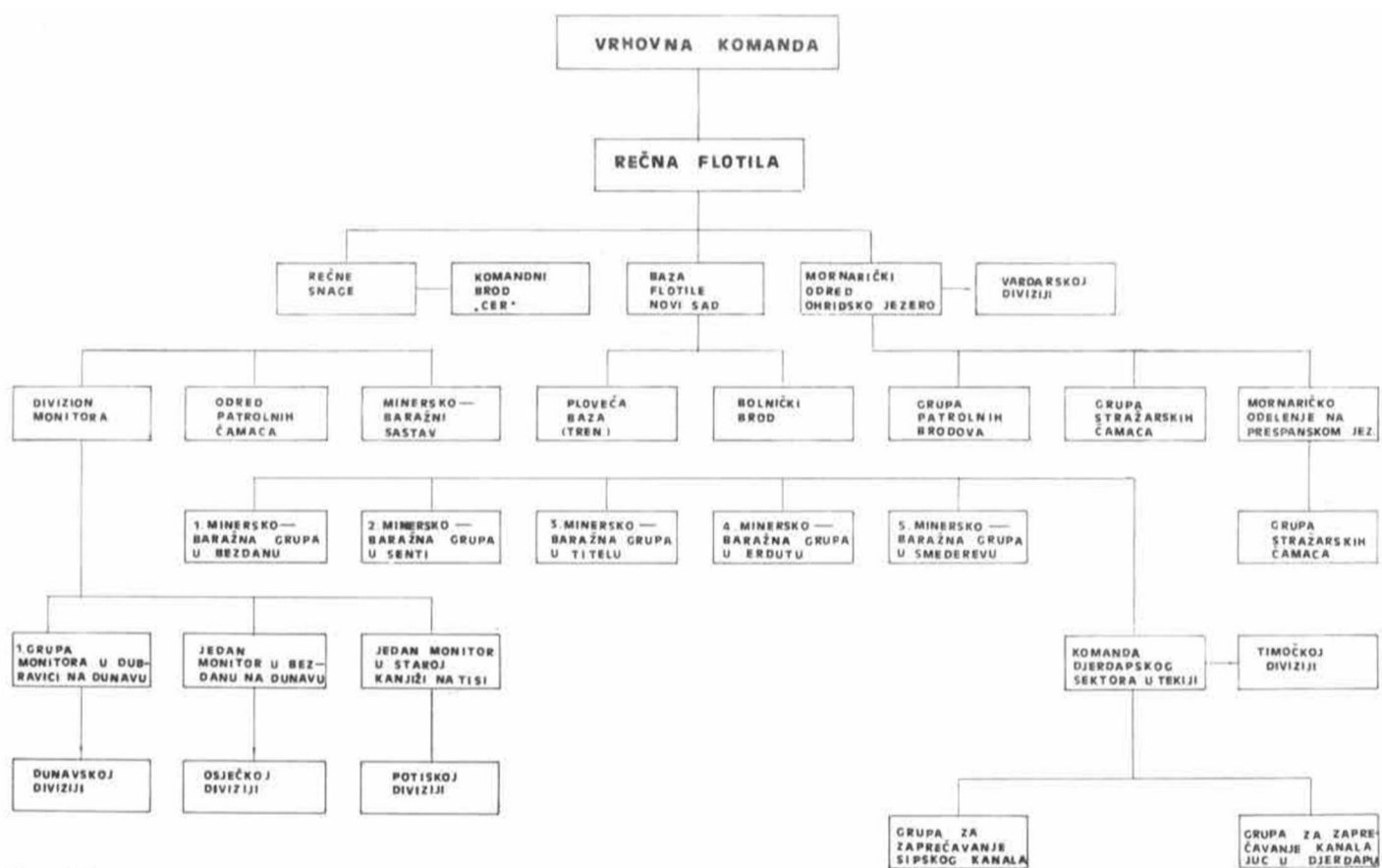
Minersko-baražne grupe imale su zadatak: zaprećavanje plovnih puteva minama, barikadama i potapanjem plovnih objekata; razminiranje plovnih puteva; zaštita mostova i plovnih postrojenja; razaranje na vodi.

Ratni raspored i dislokacija ratnih brodova i hidroaviona 5. aprila 1941. godine ⁴⁸

Sema 14

Organizacija komandovanja Rečnom flotilom u aprilskom ratu 1941. godine*⁶

Sema 15

Mornarički odred na Ohridskom jezeru imao je zadatak: kontrola saobraćaja, sprečavanje neprijateljskog prelaza (diverzija) i podrška KoV u zahvatu jezera.⁴⁷

Komanda teritorijalne vazdušne odbrane imala je zadatak da brani celokupnu jugoslovensku teritoriju od vazdušnog napada.

Protivavionska odbrana imala je zadatak da aktivnim dejstvom sprečava nalete i napade neprijateljskog vazduhoplovstva i važne centre i objekte ili zone, kako na vojišnoj tako i pozadnoj prostoriji. Na čelu ove odbrane nalazila se Komanda PAO sa sedištem u Beogradu, koja je pod sobom imala pet vazdušnih zona (po jedna za teritoriju svake armijske oblasti).

Vazdušne zone su imale izvestan broj mesnih vazdušnih odbrana čija je jačina zavisila od važnosti ciljeva koje je trebalo zaštititi, a najjača je bila vazdušna odbrana Beograda.

Službu osmatranju i javljanja (VOJ) protivavionske odbrane sačinjavala je mreža osmatračkih slanica, obaveštajnih i glavnih obaveštajnih centara, koja je imala specijalnu telefonsku mrežu i svoje izveštaje dostavljala komandama vazdušne zone.

Pasivna zaštita imala je zadatak da organizuje izradu skloništa, sanitetsku službu, evakuaciju, račišćavanje, vatrogasnu službu itd., u cilju što uspešnije zaštite stanovništva i državne teritorije od napada iz vazduha. Za rukovođenje ovom zaštitom obrazovana je još za vreme mira u sastavu Komande teritorijalne odbrane specijalna Direkcija za pasivnu zaštitu.⁴⁹

OSIGURANJE GRANICA

Osiguranjem granica trebalo je obezbediti urednu i neometanu mobilizaciju vojske. Za ovo osiguranje u slučaju rata bilo je predviđeno 15 posadnih pukova i 25 pukova rezervne vojske, s tim što su posadne jedinice imale da osiguravaju one delove granica gde postoje granična utvrđenja, a jedinice rezervne vojske one delove gde nije bilo ovih utvrđenja.⁵⁰ (Skica 5 na kraju knjige).

Planove i mobilizacijske elaborate za osiguranje granica radili su nadležni štabovi divizijskih oblasti, svaki za svoj deo granice, a odobravao ih je Glavni generalštab. Divizijski granični frontovi predstavljali su izvesnu operativno-taktičku celinu, za čiju su odbranu predviđene potrebne snage i njihov raspored.

Osnovu i kadar za formiranje jedinica za osiguranje granica sačinjavale su mirnodopske jedinice granične trupe i mirnodopske posadne jedinice. Ove jedinice popunjavale su se ljudstvom rezervne vojske (od 40-50 godina) iz najbliže okoline, kako bi se mogle mobilisati u najkraćem roku (12-24 časa), s tim što pripadnici nacionalnih manjina nisu raspoređivani u ove jedinice.

Materijalnu pripremu ovih jedinica vršili su vojni okruži, pod nadzorom štabova nadležnih divizijskih oblasti. Naoružanje i oprema jedinica za osiguranje granica bilo je većim delom zastarelo. Nije bilo protivavionskih i protivtenkovskih oruđa, kao ni specijalnih probojnih zrna, a mina vrlo malo, i to na najvažnijim pravcima. Naoružanje i oprema čuvani su na mobilizacijskim mestima dotičnih jedinica (kod graničnih i posadnih jedinica, opština i žandarmerijskih stanica).

Prema ratnom planu »R-41« trebalo je formirati sledeće jedinice za osiguranje granice:

- na granici prema Italiji: 4 posadna puka; 2 samostalna posadna bataljona i 4 posadna artiljerijska divizionara;
- na granici prema Austriji (Nemačkoj): 4 posadna puka i 1 samostalni posadni bataljon, 4 posadna artiljerijska divizionara i 1 bataljon rezervne vojske;
- na granici prema Mađarskoj: 7 posadnih pukova, 7 posadnih artiljerijskih divizionara i 3 puka rezervne vojske;
- na granici prema Rumuniji: 4 puka rezervne vojske i 2 posadna bataljona;
- na granici prema Bugarskoj: 7 pukova rezervne vojske;
- na granici prema Grčkoj: 3 puka rezervne vojske;
- na granici prema Albaniji: 4 puka rezervne vojske;
- na Primorskom frontu: 4 puka rezervne vojske (Šema 16 u tekstu i skica br. 5 na kraju knjige).

Prema ratnom planu »R-41« bilo je predviđeno da se na važnije granične odseke isture veći ili manji delovi operativne vojske, sa zadatkom da pojačaju jedinice za osiguranje granice i da zaštite koncentraciju oružanih snaga. Sem toga, bilo je predviđeno rušenje i zaprećavanje u dubini graničnog pojasa i utvrđivanje u tipu poljske fortifikacije. Planove za ovo rušenje i zaprećavanje izrađivali su nadležni štabovi divizijskih oblasti, s tim što su ove radove imale da izvode jedinice za osiguranje granice po izvršenoj svojoj mobilizaciji.

Prema naređenju *Ministarstva vojske i mornarice* Str. pov. D. br. 1570/39. bile su formirane tri motorizovane pionirske čete, koje su namenjene za radove na rušenju i zaprećavanju. U toku 1940. na važnim pravcima graničnog fronta prema Rumuniji i Bugarskoj izrađeni su i pojedini betonski bunkeri, koje su imale posedi jedinice rezervne vojske, određene za osiguranje granice. Karaule na Bugarsko-jugoslovenskom frontu mogle su protivstati i zrnima poljskog topa, dok su karaule na Mađarskom frontu imale betonske bunke.

V očekivanju strategijskog prepada trebalo je za zaštitu mobilizacije i koncentracije na najugroženije delove graničnog fronta (posebno prema Bugarskoj) blagovremeno isturiti gotove operativne jedinice - divizije, koje bi svojom upornom odbranom stvorile potrebno vreme i prostor za ostvarenje strategijskih zamisli predviđenih početnim operacijskim planom. Međutim, to nije urađeno, tako da su ugroženi granični frontovi, sem slabih zavesa (od graničnih i ponegde od posadnih trupa slabog kvaliteta), ostali uglavnom nezaštićeni.

Oficiri granične trupe i mirnodopskih posadnih jedinica bili su u potpunosti upoznati sa mobilizacijskim elaboratom i zadacima njihovih ratnih jedinica za vreme mobilizacije i rata. Svi rezervni oficiri jedinica za osiguranje granica bili su na vežbi radi upoznavanja sa svojim dužnostima, ali ne i obveznici.

Osiguranje unutrašnjosti teritorije

U mobilnom i ratnom stanju trebalo je zaštititi sve vrste komunikacija i objekata na njima, zatim materijalne izvore (tvornice, rudnike, slagališta itd.) i objekte državne uprave od napada sa zemlje i protiv sabotaze. Zato je *Glavni ge-*

Raspored trupa za odbrana graničnih frontova 5. aprila 1941. godine⁵¹

a) Posadne jedinice (posadni odredi i bataljoni)

2. posadni odred 1, 2 i 3. posadni puk, 1. samostalni bataljon II baterija Na italijanskom frontu, od Selca do Sore	3. posadni odred 4. i 5. posadni puk, 2. samostalni bataljon 3 baterije Na italijandko-nemačkom frontu, od Sore do Kokre	4. posadni odred 6, 7. i 8. posadni puk 8 baterija Na nemačkom frontu, od Črne do Dravinje	5. posadni odred 10, 11. i 12. posadni puk, 12 baterija Na mađarskom frontu, od Drave kod Donjeg Miholjca do potoka Tavankut	6. posadni odred 13, 14, 15. i 16. posadni puk, 9 baterija Na mađarsko-rumunskom frontu, od potoka Tavankut do Velike Kikinde	17. i 18. samostalni posadni bataljon Na rumunskom frontu, od Dragutinova do Vršca

b) Pukovi rezervne vojske

3 puka rezervne vojske Na mađarskom frontu, od Radgone do Donjeg Miholjca	4 puka rezervne vojske Na rumunskom frontu, od Vršca (isklj.) do ušća Timoka	7 pukova rezervne vojske Na bugarskom frontu	3 puka rezervne vojske Na grčkom frontu	4 puka rezervne vojske Na albanskom frontu	4 puka rezervne vojske Na primorskom frontu, od Bara do Sušaka

Sema 16

nerađištav za pripremu i izvršenje ovog osiguranja 1937. godine izdao poverljiv
i put. Medutim, tim Uputom nije bilo predviđeno osiguranje od eventualnih

vazdušnih desanata, većeje to regulisano posebnim naređenjem tek 1940. godine.

Planove za ovo osiguranje izrađivali su štabovi teritorijalnih divizijskih oblasti za objekte na svojoj teritoriji, s tim što je osiguranje imala da izvrši žandarmerija, ojačana potrebnim brojem obveznika rezervne vojske. Zato su za ovo osiguranje bila predviđena 23 puka rezervne vojske, a konkretnu razradu mobilizacijskog materijala vršile su žandarmerijske jedinice (pukovi, čete i vodovi), dok su kontrolu vršili štabovi teritorijalnih divizijskih oblasti. Izrađeni mobilizacijski elaborati, oprema i naoružanje čuvani su kod žandarmerijskih stanica, na predviđenim mobilizacijskim mestima.

Jedinice za osiguranje unutrašnjosti teritorije popunjavane su: žandarmrijom i oficirima i obveznicima rezervne vojske iz najbliže okoline, koji su se mogli mobilisati za najkraće vreme (12-24 časa), s tim što se pripadnici nacionalnih manjina nisu smeli raspoređivati ni u ove jedinice, tako da su u pojedinim krajevima (Makedoniji, Kosovu, Metohiji i Vojvodini), gde je preovladavalo manjinsko stanovništvo, jedinice za osiguranje dovođene iz Srbije. Tačan naziv ovih jedinica, njihov formacijski sastav i mobilizacijsko mesto bili su predviđeni Uputom za izvođenje ratne formacije Str. pov. Đ. br. 510 od 3. n.arta 1937. godine, dok su materijalne pripreme za njih vršili nadležni vojni okruži. Od naoružanja uglavnom su imale stare puške, a vojničke odeće i opreme nije bilo, iako je trebalo da svaki obveznik dobije kapu, šinjel i opasać. Mirnodopska telefonska i telegrafaska mreža služile su im kao sredstva za vezu.⁵²

U cilju zaštite vazduhoplovnih objekata i ratnih aerodroma u slučaju rata Ministarstvo vojske i mornarice je izdalo naređenje Str. pov. Đ. br. 5286 od 16. marta 1940. godine za formiranje specijalnih oblasnih jedinica.

Zaštita unutrašnjosti teritorije od eventualnog dejstva padobranskih trupa i vazdušnih desanata predviđena je posebnim naređenjem Ministarstva vojske i mornarice Str. pov. D. br. 5257 od 16. maja 1940. U ovom naređenju se ukazuje na dotadašnja iskustva u primeni *padobranskih trupa i vazdušnih desanata* u pozadini radi zauzimanja aerodroma, štabova i rušenja vojnih industrijskih preduzeća i komunikacijskih objekata itd. i naređuje da se za odbranu preduzmu sledeće mere:

- da se u svim garnizonima još u miru obrazuju *poterne jedinice* od pešadijskih i konjičkih jedinica (a u mestima aerodroma po 1 bataljon) sa automatskim naoružanjem, s tim da jedan deo bude u stanju pripravnosti;
- da vazduhoplovstvo u mestima aerodroma drži u pripravnosti potreban broj aviona radi suzbijanja eventualnih vazduhoplovnih akcija;
- da *teritorijalna vazдушna odbrana* najhitnije postavi na položaje aktivirane mesne vazdušne odbrane, koje će u slučaju pojave neprijateljskih aviona stupiti u dejstvo; i
- da komandanti armijskih oblasti, vazduhoplovstva, žandarmerije i granične trupe u potpunosti obezbede *službu osmatranja i javljanja* u cilju blagovremene upotrebe svojih jedinica u slučaju neprijateljskih desanata.

Osiguranje teritorije od napada iz vazduha

U mobilnom i ratnom stanju trebalo je zaštititi celokupnu državnu teritoriju, naročito važne zone i objekte, od neprijateljskog napada iz vazduha. Pri tome je:

Teritorijalna vazдушna odbrana (TVO) imala zadatak da aktivnim dejstvima sprečava nalete i napade neprijateljskog vazduhoplovstva na celokupnoj državnoj teritoriji, tj. na vojištu i u pozadini. Tim dejstvima trebalo je da rukovodi Komanda protivavionske odbrane koja je formirana još u miru. Ona je imala pod sobom *pet vazdušnih zona* (po jedna za teritoriju svake armijske oblasti), koje su imale izvestan broj mesnih vazdušnih odbrana, čija je jačina zavisila od važnosti ciljeva koje je trebalo zaštititi. (Sema 17).

Komandant vazdušne zone komandovao je neposredno svim protivavionskim jedinicama u svojoj zoni. Sem toga, teritorijalna vazдушna odbrana imala je zadatak da organizuje pasivnu odbranu od vazdušnih napada (izrada skloništa, vatrogasne službe itd.) u cilju što uspješnije pasivne zaštite stanovništva i državne teritorije od napada iz vazduha.

Teritorijalnu *vazдушnu odbranu* sačinjavale su protivavionske jedinice (artiljerijske, reflektorske i mitraljeske) i osmatračke jedinice (obaveštajni centri i osmatračke stanice). Protivavionske jedinice bile su namenjene za aktivnu odbranu, a osmatračke jedinice za vršenje službe opreze - odnosno službe osmatranja i javljanja za račun teritorijalne vazdušne odbrane.

Osnov za službu opreze sačinjavale su *žandarmerijske jedinice* (stanice, vodovi, čete i pukovi), koje je za slučaj rata trebalo pojačati ljudstvom rezervne vojske. Glavni obaveštajni centri bili su u sedištu vazdušnih zona, obaveštajni centri u sedištima žandarmerijskih četa ili vodova, a osmatračke stanice kod onih žandarmerijskih stanica koje su po svom položaju mogle doći u obzir kao osmatračnice.

Služba osmatranja (opreze) nije imala radio-stanice, već telefone. To je znatno otežavalo rad ove službe, pošto su izveštaji stizali sa velikim zakašnjenjem ili uopšte ne bi stigli ako bi telefonska linija bila prekinuta vazdušnim napadom ili sabotazom.⁵³

Prema direktivama Glavnog generalštaba i specijalnom Uputom za PAO od 1940. godine, Štab TVO je izradio:

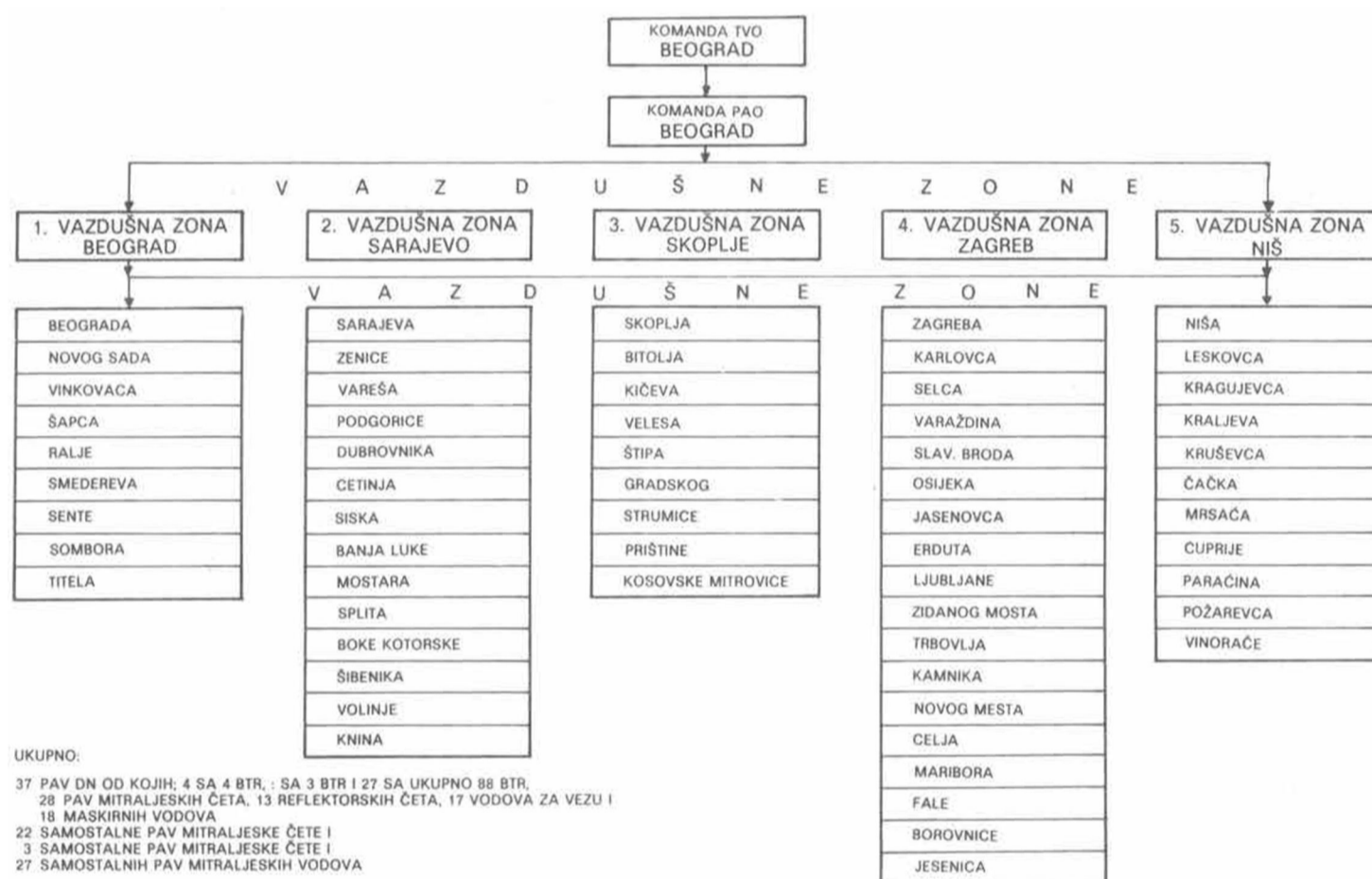
Opšti plan za osiguranje teritorije od vazdušnih napada, odnosno *Opšti plan teritorijalne vazdušne odbrane*, u dva primerka, od kojih se jedan primerak čuvao u Komandi TVO, a drugi u Operativnom odeljenju Glavnog generalštaba. Ovaj plan sadržavao je: spisak svih objekata koje treba osigurati od vazdušnih napada, odnosno gde treba organizovati mesne vazdušne odbrane; jačinu i sastav pojedinih mesnih vazdušnih odbrana i način organizacije službe osmatranja na celoj državnoj teritoriji (obaveštajni centri i osmatračke stanice).

Na osnovu Opšteg plana teritorijalne vazdušne odbrane Komanda PAO je izradila *Plan teritorijalne vazdušne odbrane* za sve potčinjene zone, takođe u dva primerka, od kojih je jedan primerak dostavljen vazdušnim zonama, a drugi zadržan u Komandi PAO, dok su komande teritorijalnih vazdušnih zona izradile planove za sve potčinjene mesne vazdušne odbrane u tri primerka, i to: jedan za dotičnu mesnu vazдушnu odbranu, drugi za Štab vazdušne zone, a treći za Komandu PAO.

Organizacija teritorijalne vazdušne odbrane za ratni slučaj »R-41« bila je ovako predviđena (Sema 17):

1. vazдушna zona, sa sedištem u Beogradu, imala je na svojoj teritoriji: 9 mesnih vazdušnih odbrana, 1 glavni i 13 obaveštajnih centara sa 96 osmatračkih stanica;
2. vazдушna zona, sa sedištem u Sarajevu, imala je na svojoj teritoriji 14 mesnih vazdušnih odbrana, 1 glavni i 30 obaveštajnih centara sa 147 osmatračkih stanica

Teritorijalna vazdušna odbrana Jugoslavije (za mobilno i ratno doba)^{bb}

3. vazдушna zona, sa sedištem u Skoplju, imala je na svojoj teritoriji 9 mesnih vazdušnih odbrana I glavni i 17 obaveštajnih centara sa 81 osmatračkom stanicom;

4. vazдушna zona, sa sedištem u Zagrebu, imala je na svojoj teritoriji 18 mesnih vazdušnih odbrana, 1 glavni i 19 obaveštajnih centara sa 156 osmatračkih stanica:

5. vazдушna zona, sa sedištem u Kraljevu, imala je na svojoj teritoriji 11 mesnih vazdušnih odbrana, 1 glavni i 13 obavštajnih centara sa 98 osmatračkih stanica.⁵⁴

Ukupno na celoj državnoj teritoriji bilo je: 61 mesna vazдушna odbrana, 5 glavnih i 98 obaveštajnih centara i 579 osmatračkih stanica.

Organizacija *pasivne zaštite (PAZ)* izvršena je prema *Pravilniku o zaštiti od vazdušnog napada*, koji je izdat u 5 knjiga u toku 1939-40. i to: opšti deo; hemijska služba, sanitetska služba; tehnička služba; i služba osmatranja.

Teritorijalna vazдушna odbrana raspolagala je sledećim naoružanjem:

42 pav baterije savremene konstrukcije (9 baterija 76,5 mm M. 36, i 37; i 33 baterije 80 mm M. 28 i 28A):

- 82 pav baterije starih adaptiranih lopova 80 mm M. 5/28 i 5/32;
- 2000 starih mitraljeza na pav postolju;
- 100 pav mitraljeza 20 mm M. 39 »Breda«;
- oko 120 pav reflektora (100 kalibra 150 mm i 20 kalibra 120 mm); i
- oko 60 prislušnih sprava.

Za ovo naoružanje raspolagalo se sa prosečno 2-5 b/k (šarži) municije.

Pored napred navedenog naoružanja, u sastavu operativne vojske bilo je:

21 pav baterija savremenih protivavionskih topova 76,5 mm m- 36 i 37 (ukupno 84 topa): i

- 346 pav mitraljeza 15 mm M. 38 »Zbrojovka« Od ovog naoružanja formirano je 2 pav divizionu Vrhovne komande, 7 pav divizionu za 7 operativnih armija i 28 pav mitraljeskih četa za operativne pešadijske divizije.

Broj, naziv i sastav jedinica teritorijalne vazdušne odbrane bio je predviđen *Uredbom o formaciji vazdušne odbrane u mobilnom i ratnom stanju* (Str. pov. Đ. br. 6486) od 12. juna 1940, kao i Uputom za izvođenje ove formacije (Str. pov. Đ. br. 6576) od 26. jula 1940. godine.

Mobilizacijskim pripremama rukovodila je Komanda ferijalne vazdušne odbrane, s tim što su izvršni poslovi bili u nadležnosti vazdušnih zona, protivavionskih i žandarmerijskih jedinica.

Pošto je posebnim naređenjem Ministarstva vojske i mornarice, početkom marta 1941. godine, naređeno aktiviranje jedinica Teritorijalne vazdušne odbrane, sve jedinice ove odbrane bile su na svojim ratnim položajima kad je izbio aprilski rat.

UREDENJE POZADINE

Saobraćajno odeljenje Glavnog generalštaba za svaki ratni slučaj radilo je *Plan za uređenje pozadine*, koji je predviđao mere za uređenje komunikacija (putnih, železničkih, plovnih i vazdušnih) i mere za snabdevanje vojne sile u toku rata životnim i ubojnim potrebama kao i popunu ljudstvom, stokom i vozilima.

Plan za uređenje komunikacija

Ovaj plan predviđao je uređenje suhoputnih, železničkih, rečnih, pomorskih i vazdušnih komunikacija i uređenje PTT i bežične službe.

Uređenje suhoputnih komunikacija. Celokupna drumska mreža bila je podeljena na »inspekcije vojnih puteva« koje su imale zadatak da održavaju disciplinu saobraćaja na svojoj putnoj mreži i objedinjavaju rad vojnoputnih organa. Duž puteva na međusobnom udaljenju 1-2 dana marša, obrazovane su *glavne i obične suhoputne stanice* sa sedištem u većim naseljenim mestima. Ove stanice su imale zadatak da se staraju o disciplini, obezbeđenju, snabdevanju i sanitetskom zbrinjavanju jedinica i pojedinaca u svojoj zoni. Zato su imale svoj štab, trupe, slagališta, pekarnice, ambulante i žandarmerijske stanice, a stajale su pod komandom divizijskih oblasti.

Uređenje železničkih komunikacija. Svaka mirnodopska železnička direkcija obrazovala je *komandu železničke mreže*, na čijem se čelu nalazio dotadašnji šef vojne delegacije, a za svakih 100 km železničke linije obrazovana je *komanda železničke linije*. Na železničkim stanicama u većim mestima i raskrnicama, koje su dobile ulogu ukrcnih ili iskrenih stanica, obrazovane su *komande železničkih stanica I, II ili III reda*.

Uređenje rečnih komunikacija. Mirnodopska Direkcija rečne plovidbe pretvarala se u *Komandu rečne mreže* pod komandom šefa dotadašnje vojne delegacije. Za svakih 100 km rečne linije obrazovana je *komanda rečne linije*. Rečna pristaništa od vojnog značaja dobila su *komandu pristaništa*.

Uređenje pomorskog saobraćaja. Celokupan obalski (pobrzežni) pomorski saobraćaj podeljen je na *kabotažne linije*, s tim što je svaka od ovih linija dobijala svoju komandu. Pomorske luke od vojnog značaja obrazovale su *komandu luke*.

Uređenje poštanske i telegrafsko-telefonske i bežične službe. U slučaju mobilizacije celokupna mirnodopska poštansko-telegrafsko-telefonska i bežična mreža sa svim osobljem i sredstvima prelazila je u pogledu upotrebe i cenzure pod Komandu poštansko-telegrafsko-telefonske i bežične službe na vojnišnoj, a na pozadnoj prostoriji pod komande štabova armijskih i divizijskih oblasti i vojnih okruga. Bilo je predviđeno da se vojna poštansko-telegrafsko-telefonska i bežična mreža organizuje prema vojnim potrebama, s tim da vojnu poštansku službu u vojsci obavljaju Glavna vojna pošta Vrhovne komande i vojne pošte armija, divizija i drugih jedinica koje imaju svoje poštanske brojeve.

Uređenje vazdušnog saobraćaja. U slučaju mobilizacije celokupna mirnodopska vazdušna saobraćajna mreža sa svim osobljem i sredstvima prelazila je pod vojnu upravu. Dotadašnja Direkcija »Aeroputa« (Društvo za vazdušni saobraćaj) u Beogradu pretvarala se u Komandu vazdušnog saobraćaja, dok su svi putnički aerodromi obrazovali komande vazdušnih pristaništa koja su bila neposredno potčinjena Komandi vazdušnog saobraćaja u Beogradu.

Plan za organizaciju snabdevanja vojne sile u ratu

Ovaj plan predviđao je podelu državne teritorije na *vojnišnu* i *pozadnju prostoriju* i posebnu organizaciju snabdevanja, s tim što je za potrebe snabdevanja vojne sile bilo predviđeno obrazovanje glavnih slagališta pozadine i vojniških slagališta. U glavnim slagalištima pozadine trebalo je smestiti životne potrebe za jedan mesec i ubojne potrebe za 2 meseca. Vojniška slagališta životnih i ubojnih potreba obrazovala su za početak rata *Glavnu administrativnu bazu (osnovicu)* koja se po dubini delila na:

- administrativne baze pojedinih armija, u čiji su sastav ulazila armijska slagališta životnih i ubojnih potreba, armijske pokretne radionice, njihovi odeljci i dopunske jedinice;
- administrativne baze pojedinih divizija (samostalnih odreda), u čiji su sastav ulazila eksploataciona odeljenja, slagališta intendantskih, artiljerijskih i inženjerijskih potreba, predajne stanice, pekarnice i marveni depoi dotičnih divizija (odreda).

Za Ratnu flotu su postojale pomorske baze u Šibeniku i Boki Kotorskoj; za Rečnu flotilu - Rečna baza u Novom Sadu, a za Flotilu Ohridskog jezera - Jezerska baza u Ohridu. Za potrebe vazduhoplovstva postojale su vazduhoplovne baze.

Za svaku operativnu jedinicu predviđalo se:

- mesto baziranja, tj. mesto sa koga će se dolična jedinica popunjavati onim životnim i ubojnim potrebama koje će joj se doturati iz pozadine i
- komunikacijski pravac, tj. put (ili snop puteva) na kojem su ešelonirane pozadnje ustanove i vozovi dotične jedinice i kojim se vrši dotur iz pozadine.

Snabdevanje vojne sile životnim i ubojnim potrebama moglo se vršiti:

- korišćenjem mesnih sredstava dotične teritorije putem eksploatacionih odeljenja;
- dotur iz pozadine - iz slagališta pojedinih baza na vojišnoj i pozadnjoj prostoriji; i
- korišćenjem sredstava koje trupe sobom nose u trupnoj, bojnoj i kolonskoj komori (7 obroka hrane i oko 2-3 b/k municije).

U slagalištima na vojišnoj prostoriji bile su predviđene sledeće količine životnih i ubojnih potreba:

Vrsta potreba	Divizijska baza	Armijska baza	Baza Vrhovne komande	Ukupno
Hrana	3 obroka (2 obična)	7 obroka	15 obroka	25 obroka
Artiljerijska municija	1 b/k	2-3 b/k	4 b/k	7-8 b/k
Pogonski i potrošni materijal	za 3 dana	za 7 dana	za 15 dana	za 25 dana
Inženjerijski materijal	po potrebi	za 7 dana	za 15 dana	za 22 dana
Sanitetske potrebe	za 3 dana	za 7 dana	za 20 dana	za 30 dana
Veterinarske potrebe	.	za 7 dana	za 15 dana	za 22 dana
Vazduhoplovne potrebe	.	.	za 7 dana	za 7 dana

Popuna ljudstvom, stokom i vozilima za vreme rata vršena je:

- ljudstvom iz svojih dopunskih jedinica, a potom iz dopunskih komandi divizijskih oblasti, koje su popunjavane: regrutovanjem mladih godišta, od preteklih i hranilaca, iz rekonvalescentnih odeljenja i revizijom sposobnosti privremeno nesposobnih;
- stokom iz Glavnog stočnog depoa, koji se popunjavao iz remonta, kao i uzimanjem od naroda popisne, još neraspoređene stoke;
- vozilima iz Glavnog automobilskog slagališta, koje se popunjavalo nabavkom iz vozila u zemlji i inostranstvu, kao i uzimanjem od naroda popisnih, još neraspoređenih vozila.

Plan uređenja pozadine za ratni slučaj »R—4J«

Podela ratišta na vojišnu i pozadinsku prostoriju. Pošto je jugoslovenska teritorija bila skoro potpuno okružena snagama sila Osovine i njihovih satelita bilo je potrebno da se sve vazduhoplovne baze, aerodromi i škole, kao i ubojna i intendantska slagališta vojske, koja su bila dislocirana istočno od Velike Morave i severno od Dunava i Save povuku što dalje u unutrašnjost zemlje. Zato je planom »R-41« bilo predviđeno da *pozadnja prostorija* obuhvata teritoriju ograničenu linijom: Pođujevo - Prokuplje - Kruševac - Kragujevac - Lazarevac - Valjevo - Tuzla - Doboj - Banja Luka - Jajce - Bugojno - Sarajevo - Višegrad - Ivanjica - Raška - Kopaonik, s tim da se na njoj smeste glavna slagališta pozadine. Ostali deo državne teritorije trebalo je da obrazuje *vojišnu prostoriju*, koja je rekama: Južna Morava, Velika Morava, Dunav, Sava i Una i linijom: Glamoč - Konjic - Foča - Pljevlja - Bijelo Polje - Priština bila podeljena na *zonu operativnih armija* i *zonu pozadine Vrhovne komande*, s tim što su se glavna vojišna slagališta imala smestiti u rejonu Skoplja, duž zapadne obale Južne i Velike Morave i južne obale r. Dunava, Save i Une, dok su armijska slagališta imala biti na suprotnoj obali spomenutih reka.

Posle 27. marta 1941. naređeno je da granica između vojišne i pozadnje prostorije bude linija: Kosovska Mitrovica - dolina Ibra - Kraljevo - Uzice - Višegrad - Sarajevo - Foča - Pljevlja - Bijelo Polje - Kosovska Mitrovica.

Glavna slagališta pozadine bila su: u Kruševcu, Kragujevcu, Valjevu. Doboju, Banja Luci i Sarajevu;

glavna intendantska operativna skladišta u Skoplju. Nišu, Paraćinu, Smederevskoj Palanci. Beogradu, Tuzli, Slavonskom Brodu, Sisku, Zagrebu, Karlovcu i Prijedoru;

Glavno slagalište vojne odeće u Beogradu sa odeljcima: u Nišu, Uzičkoj Požegi. Sarajevu i Zagrebu;

Glavno sanitetsko slagalište u Trsteniku;

glavna artiljerijska slagališta u dolini r. Ibra (Mrsać, Kraljevo, Raška, Kosovska Mitrovica) i

Glavno inžinjerijsko slagalište u Čačku.

Baza Vrhovne komande imala je svoja slagališta u Beogradu, D. Tuzli, Slavonskom Brodu, Sisku (Capragu), Zagrebu, Karlovcu, Prijedoru, Smederevskoj Palanci, Paraćinu, Nišu i Skoplju.

Baze operativnih jedinica nalazile su se: I. armije - u Klenku kod Šapca; 2. armije - u Slavonskom Brodu; 4. armije - u Dugom Selu; 7. armije - u Trebinju sa odeljkom u Velikom Lašću; 3. armije - u Skoplju; 5. armije - u Nišu sa odeljkom u Paraćinu; i 6. armije - u Velikoj Plani.

Trupe 3. armijske oblasti i trupe Primorske armijske oblasti nisu imale svoje baze. već su se snabdevale iz baza Vrhovne komande u Skoplju i Sarajevu.

Vazduhoplovstvo vojske snabdevalo se životnim i ubojnim potrebama sa najbliže vojne baze na ratištu, a vazduhoplovnim potrebama iz vazduhoplovnih baza.

Ratna mornarica i trupe Boke Kotorske i Šibenika imale su svoje baze u Boki Kotorskoj, odnosno Šibeniku.

Pojedine divizije i odredi imali su svoje baze na zadnjem delu svoje koncentracijske prostorije.

Slagališta baza Vrhovne komande, koja su se nalazila u Prijedoru, Zagrebu, Karlovcu i Sisku, trebalo je da baziraju na Banja Luku; slagališta u Slavonskom Brodu i Tuzli na Doboj; slagališta u Beogradu i Smederevskoj Palanci na Kragujevac i Valjevo; slagališta u Paraćinu i Nišu na Kruševac i slagališta u Skoplju na Kragujevac.

1. armija imala je da bazira na Beograd i Valjevo i iskrenu železničku stanicu u Klenku;

2. armija na Slavonski Brod i Donju Tuzlu i iskrenu železničku stanicu u Slavonskom Brodu;

4. armija na Zagreb i Sisak i iskrenu železničku stanicu Dugo Selo;

7. armija na Karlovac i Zagreb i iskrenu železničku stanicu Trebnje i Veliko Lašće;

Komanda Buke Kotorske i Šibenika na Sarajevo, odnosno Prijedor i iskrenu železničku stanicu u Herceg-Novom, odnosno u Šibeniku;

3. armija i Trupe 3. armijske oblasti na Skoplje;

5. armija na Niš i Paraćin; i 6. armija na Smederevsku Palanku i Kragujevac i železničku stanicu Velika Plana.

Baze pojedinih divizija i odreda imale su da baziraju na baze svoje armije, odnosno na baze Vrhovne komande i iskrene železničke stanice u mestu divizijske, odnosno odredske baze.

Divizije iz strategijske rezerve bazirale su: Lička divizija na D. Tuzlu; Unska divizija - na Beograd; Cerska divizija - na Kragujevac i Dinarska divizija na Sarajevo.

Suhoputne stanice formirane su skoro u svim većim mestima širom državne teritorije.

Komande železničkih stanica formirane su u mestu ili u blizini mobilizacijskih mesta pojedinih ratnih jedinica, kao i u mestima u blizini koncentracijskih prostorija pojedinih operativnih jedinica.

Komande prihvatnih železničkih stanica formirane su na važnijim železničkim raskrscima, kao što su: Zagreb, Slavonski Brod, Zemun, Lapovo, Niš, Skoplje, Sarajevo.

Komande pristaništa formirane su na plovnim rekama na važnijim pristaništima, kao što su: Apatin, Novi Sad, Zemun, Pančev o. Smederevo, Donji Milanovac i Prahovo na Dunav u; Sisak, Caprag, Slavonski Brod, Sabac, Zabrežje i Beograd na Savi; Osijek na Dravi; Senta na Tisi i Petrovgrad (Zrenjanin) na Begejskom kanalu.

Komande luka formirane su: na Sušaku, u Šibeniku, Splitu, Metkoviću i Kotoru.⁵⁶

Kao što se vidi, *osnovna ideja ratnog i početnog operacijskog plana oličavala se u manevarskoj odbrani prema jugu*, gde bi se, u naslonu na britanske i grčke snage, zauzeli položaji za odbranu, dok je ofanziva prema Albaniji predstavljala samo uzgrednu, pomoćnu operaciju radi obezbeđenja povlačenja. Ovaj Plan predviđao je da se za odbranu graničnih frontova upotrebe 22 divizije (19 pešadijskih i 3 konjičke), za ofanzivne zadatke (ofanziva u Albaniji i napad na Zadar) 5 divizija i za strategijsku rezervu 4 divizije. Prema ovom planu nije trebalo formirati nove komande, jedinice i ustanove, već su iskorišćene sve mobilizacijske pripreme i snage iz Ratnog plana »R-40«, s tim što su unete samo izvesne izmene u strategijskom razvoju.⁵⁷

Karakteristike ratnog plana »R-41«

Dok je osnovna ideja ratnog plana »R-40« predviđala samo odbranu jugoslovenske vojne sile u svojoj zemlji i zauzimanje Zadra, kao i ispunjenje savezničkih obaveza iz Balkanskog sporazuma i eventualno dejstvo protiv Bugarske, dotle se u osnovnoj ideji ratnog plana »R-41« ispoljava sumnja u mogućnost dugotrajne odbrane u Jugoslaviji i predviđa nužnost da jugoslovenska vojska napušta svoju zemlju i da se povlači na jug u Grčku, radi obrazovanja novog fronta u zajednici sa Grcima i Britancima. Ratni plan »R-41« dalje predviđa ofanzivu u Albaniji da bi se obezbedio prolaz jugoslovenskih trupa za Grčku.

U februaru 1941, kada je ova osnovna ideja stvorena, tj. dok Nemci još nisu bili ušli u Bugarsku i dok su Grci uspešno vodili ofanzivne operacije protiv Italijana u Albaniji, postojali su još neki, iako vrlo slabi, izgledi da bi se nešto slično moglo dogoditi kao i u toku 1915. godine, tj. da se u slučaju nužde bar jedan deo jugoslovenskih trupa povuče do Grčke i lamo, u zajednici sa grčkim i britanskim trupama, obrazuju nov »Solunski front« radi produženja rata.

Međutim, situacija u martu 1941. nije bila ni najmanje slična onoj u 1915. godini. Naime, 1915. godine u Albaniji je vladao Esad-paša, veliki prijatelj Srbije, za razliku od 1941. kada se tamo nalazilo oko 30 italijanskih divizija, od kojih je skoro 8 divizija bilo direktno orijentisano protiv Jugoslavije, a ostalo prema Grčkoj. Za povlačenje preko Albanije za Grčku sada je trebalo prvo potući Italijane, a za to nije bilo ni dovoljno snaga ni vremena, dok su srpske trupe u 1915. godini imale da savlađuju uglavnom terenske i klimatske teškoće i oskudicu i hrani. Sem toga, Kraljevina Srbija je bila znatno manja i teritorijalno prikupljenija od Jugoslavije; tada je veoma čvrsta i monolitna srpska vojska već bila prekaljena u borbama u ranijim ratovima i vešto vođena od iskusnog starešinskog kadra, i, što je glavno, već se nalazila u ratu, dok je sada jugoslovenska vojska tek trebalo da se mobiliše i koncentriše pred neprijateljskim snagama koje su bile delom grupisane i za kraće vreme potpuno spremne za napad. U 1915. godini u Bugarskoj su se nalazile samo bugarske trupe, a 1941. tamo je bila 12. nemačka armija sa moderno opremljenim oklopnim i motorizovanim divizijama, pored normalnih pešadijskih i brdskih divizija. Najzad, srpska vojska je 1915. izvela svoje povlačenje bez uznemiravanja od neprijateljske avijacije i oklopnih i motorizovanih snaga, dok je sada u 1941. jugoslovenska vojska imala da izvodi odstupni manevar pod stalnim udarima nemačke avijacije i motorizovanih jedinica sa bugarske teritorije.

I pored svih napred iznetih slabosti i očevidnih uticajnih faktoru u novostvorenoj situaciji, jugoslovenski Generalštab je u toku marta i dalje razrađivao ovaj Ratni plan, jer je, izgleda, smatrao da nema drugog izlaza, s obzirom na teško vojno-političko stanje Jugoslavije u proleće 1941, kao i činjenicu da su takvu osnovnu ideju Ratnog plana zahtevali budući ratni saveznici Grci i Britanci, mada još nije došlo do nekog definitivnog sporazuma o zajedničkom operacijskom planu niti o jedinstvenom rukovođenju jugoslovenskih, grčkih i britanskih snaga.

Jugoslovenska vojska mogla je da izbegne potpuno uništenje u slučaju tesnog operativnog sadejstva s grčkim i britanskim snagama, oslanjajući se pri izvršenju toga odstupnog manevra na utvrđene dobro posednute i odsudno branjene granične linije prema Bugarskoj i Albaniji, ali pod uslovom ako bi

snage u toku odstupnog manevra bile prihvaćene na unapred organizovanom položaju na južnoj državnoj granici prema Grčkoj (nekadašnja linija Solunskog fronta) i ako bi se ta linija povezala na zapadu sa grčkim frontom u Albaniji i na istoku sa utvrđenim grčko-bugarskim frontom. To znači da bi u tom slučaju bilo nužno dobrovoljno i blagovremeno napuštanje skoro čitave nacionalne teritorije i nastavljanje rata na tuđoj teritoriji sa obrnutim frontom prema severu. Međutim, *takvu odluku nije mogao da donese ni jedan jugoslovenski državnik, s obzirom na tadašnje unutrašnje prilike, jer su hrvatski i slovenački ministri već bili nagovestili da se Hrvati i Slovenci neće boriti van svojih nacionalnih teritorija.*

Ovde treba istaći da su vlada i Vrhovna komanda Kraljevine Srbije 1915. odlučili da se privremeno napusti cela državna teritorija, samo da bi se očuvala čast i spasla vojska za dalje vođenje oslobodilačkog rata. Ova činjenica mogla je poslužiti bivšem jugoslovenskom državnom i vojnom rukovodstvu kao iskustvo i podsticaj da se brže i lakše opredeli za napuštanje velikog dela jugoslovenske teritorije, pošto je to moglo biti u interesu strategije, tj. celishodno za upotrebu glavnih jugoslovenskih vojnih snaga u cilju ostvarenja krajnjeg ratnog cilja. Međutim, *do toga nije došlo, već se pribeglo kordonskoj odbrani cele teritorije, što je dovelo do opkoljavanja i zarobljavanja čitave jugoslovenske vojske.* Ali, ako se prihvati postavka da su zaista postojale unutrašnje političke smetnje za dublje povlačenje hrvatskih i slovenskih jed'nica, ipak se mogla predvideti izmena u ratnom planu na taj način što bi se u Makedoniji i na Kosovu predvidele bar još 4 divizije na račun Severozapadnog fronta. Za to je bilo potrebno da se odmah, posle ulaska nemačkih snaga u Bugarsku, izvrši tajna mobilizacija i koncentracija ovih snaga, bez obzira na protivljenje nekih političara. To bi, svakako, izazvalo otpor i nezadovoljstvo u tim krajevima. Uostalom, mogli su se predvideti obveznici koji bi bili spremni da se bore van sopstvene teritorije. Osim toga, na Skadarskom pravcu su bile dovoljne 2 divizije, tako da su sa tog pravca mogle biti upotrebljene, odnosno koncentrisane 2 divizije u rejon Kosova ili Kumanova. U tom slučaju se pre završetka Nemačke koncentracije u Bugarskoj, mogla organizovati jača odbrana prema Bugarskoj i uhvatiti čvrsta veza sa grčkim i britanskim snagama u Grčkoj. Ali izvođenje ovih mera nije bilo moguće, pošto tadašnja jugoslovenska vlada nije dozvoljavala neke značajnije vojne pripreme, da se time ne bi izazvala oružana intervencija Nemačke. A pošto joj nije pošlo za rukom da održi neutralnost Jugoslavije, ona je 25. marta u Beču potpisala Protokol o pristupanju Trojnom paktu i tako propustila poslednju priliku da se spasi bar one jedinice, koje su se već tamo nalazile i da se na vreme pridruže Saveznicima za borbu do krajnje pobede.

Prirodno je da jugoslovenski Generalštab, posle 27. marta, i da je hteo, nije imao vremena da sastavi novi ratni plan, a još manje da ga temeljno razradi. Međutim, u postojećem operacijskom planu mogle su se izvršiti izvesne izmene, bez obzira na neke opravdane razloge unutrašnjo-političke prirode i teškoće koje bi nastale usled odstupanja od gotovih planova za koncentraciju i prevoženje. Prirodno je da te izmene, *posle 27. marta,* nisu mogle doneti pobedu nad protivnikom, koji je u svakom pogledu bio nadmoćniji i u nesravnjeno boljim okolnostima, ali bi one svakako omogućile: da se pruži duži otpor i nanesu veće žrtve napadaču; da se u Grčku blagovremeno prebace bar izvesne snage; da se izvesne jedinice preorijentišu za gerilski rat; da se izbegne onako

brza kapitulacija itd. Po svemu izgleda da je bilo najcelishodnije odustati od koncentracije i *izbeći frontalan rat*.

Nova jugoslovenska vlada je pokušavala da pomoću miroljubivih izjava i diplomatskim putem odloži nemački napad i time stvori vreme za izvršenje mobilizacije i koncentracije i za najnužnije izmene u početnom operacijskom planu, ali je ovaj pokušaj propao zbog Hitlerove odlučnosti da što pre napadne i razbije Jugoslaviju i vojnički i kao državu. Tako je Jugoslavija, silom prilika, morala da stupi u aprilski rat sa ratnim planom »R⁴¹«, bez obzira što nije odgovorio ratnoj situaciji. A iznenadni nemački napad 6. aprila, kada se jugoslovenska vojska nalazila tek u četvrtom danu *opšteg aktiviranja (tajne mobilizacije)*, kao i munjevita akcija nemačkih oružanih snaga, onemogućili su neko veće pomeranje jedinica, iako su u tom pogledu vršeni izvesni pokušaji. General Simović i još neki generali bivše jugoslovenske vojske kažu u svojim posleratnim izjavama »da se nije imalo vremena« i daje »već bilo kasno« da se vrše ma kakve izmene u ratnom planu »R-41«. Smatralo se da bi bilo kakve izmene pre mobilizacije i koncentracije izazvale kaos i omele dovođenje snaga u ratno stanje, tj. u stanje gotovosti za vođenje operacija.⁵⁸ *Iako se sa tim slažemo, ipak se postavlja pitanje da li je i u takvim okolnostima opravdano sprovesti jedan ratni plan za koji su svi uvereni da nije odgovarao interesima odbrane zemlje? U svakom slučaju, vlada generala Simovića i Vrhovna komanda u aprilskim danima nemaju apsolutno nikakvog opravdanja što o ovoj očiglednoj činjenici nisu vodile računa. Prema Napoleonovim rečima »Svaki vojskovođa, koji uzme na sebe izvršenje plana za koji nalazi daje rđav i štetan, zločinac je. On treba to da predoči, da insistira da se plan izmeni, pa čač i pre ostavku da da. nego što bi postao oruđe za propast svojih«.*⁵⁹

Primena ratnog plana »R-41« još više je otežana time što nova jugoslovenska vlada *nije odmah 27. marta objavila opštu mobilizaciju*, jer bi u tom slučaju do početka nemačkog napada bilo na raspolaganju skoro 10 dana, tako da bi imalo vremena da se najveći deo operativnih jedinica mobilize i prebaci na koncentracijsku prostoriju. Izvođenje predviđenog povlačenja na jug, u Grčku, *zahtevalo je snažnu bočnu zaštitu prema Bugarskoj*, tj. sigurno zatvaranje pravaca ka Strumici, Carevom Selu, Krivoj Palanci i Nišu od prodora nemačkih oklopnih jedinica, a isto tako i *prema Albaniji*. Međutim, fortifikacijska organizacija pravaca ni prema Bugarskoj ni prema Albaniji nije bila dovršena; zaprećavanje prolaza nije izvedeno, a određene snage za odbranu Makedonije nisu bile blagovremeno koncentrisane, ni po snazi dovoljne, tim pre što nisu imale dovoljno pt i pav oruđa. Čak ni za izvođenje predviđene ofanzive protivu Albanije nisu određene dovoljne snage (svega 4 pešadijske divizije prema 8 italijanskih). Sem toga, grupisanje ovih snaga sa težištem na pravcu Skadra nije odgovoralo situaciji, jer je glavni pravac napada trebalo usmeriti u neposrednoj taktičkoj vezi sa Grcima.

Ceneći jugoslovenske oružane snage i vojno rukovodstvo po delima srpske vojske i njenog starešinskog kadra iz ratova 1912-1918. godine, i sama nemačka Vrhovna komanda je očekivala da će jugoslovenske snage zauzeti celishodniji raspored, tj. *na prostoru Srbije i Makedonije*. Sto tako nije učinjeno. bivša jugoslovenska vlada, zajedno sa Glavnim generalštabom, deli istorijsku odgovornost.

Očigledno je da jugoslovenski ratni plan »R-41« početkom 1941. nije odgovarao strategijskoj situaciji na Balkanu ni po osnovnoj ideji ni po grupisanju snaga. Krajem marta Jugoslavija je bila skoro potpuno opkoljena (od Ne-

maca, Italijana, Bugara i Mađara), tako da je ostao slobodan još samo uzan koridor u Makedoniji (oko 300 km) između Bugarske i Albanije. Pored loga najosetljiviji pravac dolinom Morave i Vardara bio je ugrožen nacelej dubini. Štaviše neprijateljske trupe, spremne za dejstvo, bile su znatno bliže tome pravcu nego jugoslovenske snage, koje je tek trebalo mobilisati i dovesti na koncentracijsku prostoriju u doline Vardara i Strumice. Pravac povlačenja kroz Albaniju takođe je trebalo tek sada osvajati, i to jedinicama kojima je iza leđa stajala snažna nemačka 12. armija. Već smo videli da se ovaj plan nije mogao ostvariti zbog kasno izdatog naređenja za mobilizaciju, a ni Britanci ni Grci nisu pristali da dovedu svoje trupe u rejon Dojrana radi prihvatanja jugoslovenskih snaga, verovatno zato što su i oni unapred bili ubeđeni daje Jugoslavija izgubljena.

Pošto je bio zasnovan na pogrešnoj proceni neprijateljskih i sopstvenih mogućnosti, ciljeva i namera, ovaj plan nije imao nikakvih realnih izgleda na uspeh. U tako izrazito nepovoljnoj vojno-političkoj situaciji, opkoljena znatno nadmoćnijim snagama, a iznutra politički razjedinjena, jugoslovenska vojska nije mogla braniti celu državnu teritoriju i sve granice, a još manje uspešno izvesti predviđeno povlačenje ka jugu da bi se izbeglo operativno okruženje i uništenje. Zato je u ovom slučaju, izgleda, trebalo ili se orijentisati na gerilski rat ili odrediti *državno težište* koje bi se najupornije i što duže branilo da bi se, sa osloncem na njega, moglo izvršiti organizovano povlačenje što većeg dela jugoslovenskih snaga u Grčku, odnosno što više produžiti otpor u unutrašnjosti zemlje.

Za tu svrhu, a s obzirom na spoljnu i unutrašnju situaciju, bilo je najpogodnije da *to državno težište* obuhvati Srbiju, Crnu Goru (sa Bokom Kotorskim) i Makedoniju, odnosno oblasti južno od Dunava i Save i istočno od linije r. Drina - Boka Kotorska. Interesantno je da su i *Nemci očekivali otpor u »jezgru srpskih zemalja«* i da će tamo najverovatnije biti koncentrisane glavne jugoslovenske snage. U ovoj oblasti trebalo je još za vreme mira izraditi mnogobrojne položaje za kružnu odbranu, izvršiti zaprećavanje i maskiranje svih vrsta i pripremiti rezerve hrane i municije u planinskim predelima, tj. tamo gde ne bi mogla doći do izražaja brojna i tehnička nadmoćnost neprijatelja. U slučaju nužde, ovaj državni redut bi se mogao skratiti prema severu i istoku na liniju: Vardar - Južna Morava - Zapadna Morava i dalje prema zapadu linijom: Drina - Boka Kotorska. Na taj način u trouglu: Srbija - Crna Gora - Makedonija trebalo je organizovati težište odbrane odakle su se glavne snage eventualno mogle povlačiti prema jugu u Grčku.

Ovakva koncepcija državnog težišta nametala je:

1) Nedložnu likvidaciju italijanskih snaga u Albaniji da bi se time obezbedilo povlačenje glavnih snaga ka jugu i hvatanje veze sa Grcima. Zato je predviđena ofanziva u Albaniji imala svoje strategijsko opravdanje, samo se postavljalo pitanje kada je, kako i kojim snagama trebalo izvesti. Takva ofanziva imala bi i svoje političko i moralno opravdanje, jer se postavlja pitanje zašto su Italijani došli u Albaniju i zašto su napali Grčku - saveznicu Jugoslavije. Očigledno je da je Italija već bila agresor, a poznato je da je ona vršila razne provokacije prema Jugoslaviji, naročito bombardovanjem Bitolja. Uostalom, ofanziva prema Albaniji bila je jedan od preduslova opstanka Jugoslavije u loj situaciji.

2) Blagovremeno obezbeđenje jake bočne zaštite prema istoku (Bugarskoj) na liniji Vardar - Južna Morava (Đevđelija - Niš), koja bi osujetila pro-

dor iz Bugarske, onemogućila brzo presecanje odstupnice kroz Makedoniju ka jugu i stvorila potrebno vreme i prostor za koncentraciju jugoslovenskih snaga prema Albaniji; i

3) Upućivanje izvesnih snaga u grčku radi organizovanja prihvatnog položaja, s obzirom na slabe britanske snage u centralnoj grčkoj Makedoniji.

Prema tome, jugoslovensko državno i vojno rukovodstvo je, naročito posle 27. marta, moralo usredsrediti najveću pažnju obezbeđenju od napada iz Bugarske i organizovanju blagovremene snažne ofanzive prema Albaniji, jer je od rešenja ova dva problema zavisila planirana odbrana zemlje i uspešno izvođenje ratnog plana »R-41«, ali pod pretpostavkom da je 27. marta objavljena opšta mobilizacija, jer bi se time dobilo 7 dragocenih dana.

Međutim, ne treba zaboraviti daje izvođenje ovakvog ratnog plana zahtevalo čvrsto moralno-političko jedinstvo jugoslovenskih naroda i njihovu spremnost za vođenje jednog tako teškog i dugog rata. Ali to jedinstvo i raspoloženje nije svugde podjednako postojalo zbog nerešenog nacionalnog i socijalnog pitanja.

Pod takvim okolnostima postavlja se pitanje da li bi odbranom težišta južno od Save i Dunava i napuštanjem severnih i severozapadnih oblasti državne teritorije bilo povređeno nacionalno osećanje tih naroda i da li bi to izazvalo još veće neraspoloženje prema ratu i vojno-državnom rukovodstvu. Cini se, da bi bila umesna takva riskantna ali dalekovidna odluka naročito posle 27. marta, pod uslovom da se i napuštene oblasti *brane manjim odredima i zaprečavanjem svih vrsta i da se i tamo primeni gerilsko ratovanje u pozadini neprijateljskih kolona*, radi stvaranja vremena i prostora za grupisanje glavnih jugoslovenskih snaga u zoni državnog težišta na jugoistoku Jugoslavije, a potom eventualno za izvođenje odstupnog manevra ka jugu. Ovakvu odluku trebalo je da donese general Simović, kao predsednik vlade i načelnik Štaba Vrhovne komande, uprkos protivljenju izvesnih članova vlade.

Ratni plan »R-41« morao je imati više varijanti sa posebnim operativnim razvojem za svaku od njih. Tako, na primer, ako se posle 27. marta računalo da će se zakasnuti sa mobilizacijom odnosno koncentracijom, onda je 4. i 7. armiju trebalo zadržati južno od Save na području: Bele Krajine, Like, Korduna i Banije, s tim da združeni pukovi i bataljoni organizuju kružnu odbranu u planinsko-brdskoj zoni ove teritorije, a 2. armija i trupe Primorske armijske oblasti južno od Save u Bosni (između Une i Drine), s tim da i one na sličan način organizuju pojedine zone za kružnu odbranu. Tako bi ove dve snažne pomoćne grupacije (hrvatsko-slovenačka i bosanska) sa glavnom (srpsko-crnogorsko-makedonskom) grupacijom - u kojoj bi bilo dve trećine do polovine celokupnih snaga - obrazovale kičmu odbrane na grebenu dinarskog planinskog sistema, sa jakim isturenim odredima na Savi i Dunavu. Ovakva varijanta bila je očevitno celishodnija i perspektivnija, naročito u slučaju nemogućnosti blagovremene koncentracije naših snaga severno od Save i Dunava, kao i spećenosti našeg proboja prema jugu - u Grčku. Međutim, za primenu ove varijante bilo bi bezuslovno potrebno da i vlada i Vrhovna komanda ostanu u zemlji da bi na licu mesta rukovodili ratom.

Ako se u ovakvoj varijanti ratnog plana (odnosno početnog operacijskog plana) doda solidna organizacija *diverzantskih i partizanskih odreda* u pozadini (sa kojima su Nemci ozbiljno računali) sa svestranim zaprečavanjem po dubini i u brdskim i planinskim oblastima, naročito posle neprijateljskog prelaza Save i Dunava, odnosno Morave i Vardara, onda bi se mogao očekivati

drukčiji razvoj događaja sa sasvim drugim rezultatima daleko povoljnijim od onih koji su nastali odmah posle 6. aprila. Razume se daje za ostvarenje ovakvih kombinacija početnog operacijskog plana bila potrebna nova organizacija komandovanja sa raščlanjavanjem velikih jedinica (divizija i armija) bez teškog naoružanja (poneti ono što se može), tj. na jedinice sposobne za pokret i dejstvo po svakom zemljištu, što je trebalo bezuslovno predvideti. U krajnjem slučaju trebalo je barem izdati naređenje da sve starešine i jedinice produže borbu tamo gde su se zatele i okarakterisati svaku predaju kao izdaju. Takvo naređenje svakako bi prihvatili svi antifašisti i napredne snage u svim našim krajevima. To bi možda dalo sasvim drukčiji tok celom ratu, pošto bi oko 1 milion boraca-partizana predstavljalo veliku opasnost za napadače. Sigurno bi i u takvim prilikama KPJ brzo ispoljila glavni uticaj na boračke mase, laročito posle stupanja SSSR-a u rat. Međutim, to jugoslovenska vlada i vojne rukovodstvo nisu uradili već su dopustili da vojska kapitulira i ide u zarobi eništvu. I umesto da su računali na duže vođenje rata i na primenu takve odbrane koja će agresorima onemogućiti da slome svaki otpor jugoslovenskih niroda, oni su radili baš onako kako je to odgovaralo doktrini fašističkog mjnjevitog rata, te nije ni čudo što je došlo do onakvog sloma jugoslovenske vojske i države u roku od 12 dana.

Karakteristično je da se u *Uputu za četničko ratovanje*, u izdanju Ministarstva vojske i mornarice od 1929. godine, pored ostalog, predviđalo *četovanje* kao akcija manjih odeljenja bilo na krilima i bokovima operativnih trupa bilo u neprijateljskoj pozadini nezavisno od operativnih trupa, dok je *gerila* defini; ana kao vid ratovanja koji se izvodi na okupiranoj teritoriji. U gerili je označena daleko veća samostalnost četa u pogledu vremena i prostora, dok je u četovanju delokrug tih jedinica vezan za operativne trupe. Zajedničko je i za jet.an drugi vid dejstva napad, »jer čete deluju samo napadajući i to uvek obave:'.no iznenadno«.

Početakom 1940. g. *Ministarstvo vojske i mornarice je donelo odluku o formiranju Jurišne, odnosno Četničke komande i specijalnih četničkih bataljona*. Tako je formirano svega šest takvih bataljona, po jedan pri svakoj armijskoj oblasti . U trenutku objave rata svi četnički bataljoni stavljeni su pod komandu operativnih armija, a Stab četničke komande u Kraljevu. Kasnije se ovaj Stab preselio u Sarajevo, gde se 18. aprila predao Nemcima. Tako čitava ova organizacija za četničko ratovanje u aprilskom ratu, pa i kasnije, nije došla uopšt do ma kakvog izražaja. Sa kapitulacijom jugoslovenske vojske 17. aprila 1941, i ona je prestala da postoji, a *gerilski rat u obliku svenarodnog otpora nije ul izio u planove Generlštaba bivše jugoslovenske vojske*.⁶⁰ Međutim, general Dušan Simović u jednoj posleratnoj izjavi kazao je: »uporno sam zastupao stano\ ište uoči samog aprilskog rata o potrebi da se odupre Hitleru i o mogućnostima da se u slučaju da vojska bude pobeđena nastavi gerilski rat od samoj naroda, a koji je način ratovanja, po mom mišljenju, najbolji i najefikasnij protiv savremenog munjevitog rata koji vode Nemci«⁶¹

Iz veoma interesantnog izlaganja našeg istaknutog istoričara i vojnog pisca generalpotpukovnika Milana Zelenike u njegovoj zapaženoj studiji *Rami i početni operacijski planovi u ratu Jugoslavije 1941. godine* izneće se u izvodu samo sledeće:

» . . . Pre svega, mot a se rasvetliti šta su Nemci konkretno podrazumevali pod raslegljivim geografskim pojmovima »severna Jugoslavija«, »jezgro srpskih zemalja« (der serbischen Kernlande), i »južna Jugoslavija«. Izgleda nam da Nemci nisu obraćali mnogo pažnje na tačno prostorno shvatanje ovih naziva, iako je to bilo potrebno za izbegavanje neporazuma.

Izgleda da su pod »Severnom Jugoslavijom« verovatno zamišljali teritoriju severno od Dunava i severno od Save do ušća Une ili Kupe, a odavde do neke linije preko V. Kapele ili Rišniaka za naslon na more, jer se odbrambena teritorija na zapadu samo takvim spuštanjem ispod Save mogla izvući iz obuhvatne osnovice 2. Nemačke i italijanske 2. armije. Sva ostala teritorija mogla je predstavljati južnu Jugoslaviju. Teže je prozreli šta bi prema shvatanju Nemačke Vrhovne komande kopnene vojske (OKH) trebalo da obuhvati »jezgra« O nekom takvom odbrambenom jezgru, odnosno bostionu ili redviju i si. govorilo se i mislilo vrlo mnogo u Glavnom generalštabu, a svakako i u Vrhovnoj komandi bivše Jugoslavije. U datim interpretacijama osnovne operacijske ideje jasno izbija želja svih glavnih jugoslovenskih saradnika na ratnom planu »R-41« da se stvori jedan redvi za odbranu Ali, gde je prostorno taj redvi trebalo da bude, sa kakvom ulogom i sa kojim snagama gaje trebalo branili, pomenuti saradnici nisu dali određen odgovor, iako su ta pitanja od najhitnijeg značaja i za plan i za docniji rad.

Nemamo nameru da već ovde ulazimo u kritičku analizu početnih operacijskih planova, već samo da ovom napomenom ukažemo kako su Nemci shvatili ovaj problem »jezgra«. No, ni oni nisu u tome potpuno određeni niti lako razumljivi. Ali, ipak, kod njih se mogu ustanoviti njegove najhitnije konture, ako se povežu podaci iz Uputstva OKH od 30. marta sa podacima komande 12. armije u zapovesti br. 4 od 2. aprila. Prema tekstu Uputstva, ovo »jezgro« se zamišljalo negde na tlu Srbije i Crne Gore, sa teritorijama koje su imale pre ujedinenja, kada su smatrane kao integralno »srpske« zemlje. Komanda 12. armije pretpostavljala je da će težište otpora tog »jezgra« svakako morati da bude na istoku, prema Bugarskoj, sa težištem na »jugooistoku Jugoslavije«, dakle u Makedoniji, verovatno zaključno sa Nišavskim pravcem, i da će odsudna jugoslovenska odbrana u ovom jezgru biti »najkasnije iza Morave-Vardara«. Može se postaviti pitanje: na koju se Moravu mislilo? Nesumnjivo na Južnu, a i na Zapadnu, jer su tim pravcima Nemci mogli da prodru iz Bugarske u Albaniju i da se, u vezi sa prodorom preko Vardara, spoje sa Italijanima u Albaniji i prekinu veze Jugoslavije sa Grčkom. Komanda 12. armije je pretpostavljala da će Jugoslavija »sigurno sve preduzeti da spreči« da do toga ne dođe. Teško se moglo zamisliti da će se ova odsutna odbrana protegnuti i iza Velike Morave, jer bi ona bila kompromitovana slomom iza Vardara i Južne Morave, naročito zauzimanjem Kruševca (koji Komanda 12. armije ističe kao drugi operativni cilj na Nišavskom pravcu) i jako ugrožena dejstvom protivničkih snaga preko Banata i Srema. Na osnovu ovih ovako uopštenih podataka i logičnih zaključaka iz njih se može dobiti konkretna predstava o prostoru »jezgra srpskih zemalja«, u kojem se pretpostavljalo da će Jugoslavija razvijati svoje glavno dejstvo. Ono bi se nalazilo između albansko-jugoslovenske i bugarsko-jugoslovenske granice, a na severu u zaplavi Nišave i Zapadne Morave, sa linijama otpora koje bi u ovakvom geografsko-strategijskom okviru, prema datim prilikama, opredeljivali operativno-taktički uslovi. Na osnovu raspoloživih podataka leže je doći do zaključka: dokle je Vrhovna komanda suvozemne vojske zamišljala protezanje ovog jezgra na sever u odnosu na teritoriju Crne Gore, tj. da li do njene bivše severne granice ili bi ono prelazilo i na teritoriju Bosne i Hercegovine i dokle? To pitanje za nju nije bilo ni važno, jer je glavno rešenje očekivala od nastupanja 12. armije iz Bugarske prema Albaniji južno od pravca Skoplje - Uroševac - Prizren, zaključno. Operacije 2. nemačke i italijanske 2. armije, koje su imale docnije da stupe u dejstvo i prema ovom delu otpornog jezgra, ne bi imale presudnog značaja na opšti razvoj operacija, ako bi se rad 12. armije uspešno i po planu odvijao ...

Iz Direktive br. 25 od 27. marta 1941. godine vidi se da nemačka Vrhovna komanda oružanih snaga (OKH) pridaje veliki značaj razdoru koji je vladao među jugoslovenskim narodima i predviđa razne političke mere da ga poveća i što više iskoristi u vojne svrhe. Iz te činjenice kako se iz Direktive vidi, Vrhovna komanda kopnene vojske (OKH) izvlači veoma važan zaključak da bi jugoslovensko vrhovno rukovodstvo zbog toga moglo da napusti ideju svake odbrane van »jezgra srpskih zemalja«, sem odbrambene delatnosti sporednih snaga, koje bi, u vezi postojećih zaprečavanja, usporovale neprijateljsko nastupanje. Međutim, u jugoslovenskom ratnom planu ne nalazimo nikakvu odredbu u kojoj bi se o toj, iako bolnoj i žalosnoj, ali svakako postojećoj stvarnosti, vodilo ma kakvog računa. Ova činjenica (ne kao isključiva ili najvažnija, čije se reperkusije ne bi mogle neuiralisati ili bar umanjiti pogodnim vojnim merama, nego u vezi i sklopu drugih važnih čisto vojno-strategijskih celishodnosti) mogla je mnogo pomoći tugaloslovenskom vrhovnom vojnom rukovodstvu da se brže i lakie opredeli i na tu zaista na/nepopularniju i najtežu odluku za napuštanje velikog dela sopstvene teritorije, ako je to smatralo neophodnim za celoslotodnu vojnu upotrebu svojih glavnih snaga, i Podvukao V.T.) Ralna istorija puna je primera koji ukazuju na pravilna rešenja u ovakvim kolizijama osećaja i razuma i obzira prema prolaznim i stalnim političkim interesima i raspoloženju naroda. Sećanje na odluku srpske Vrhovne komande 1915. godine da privremeno prepusti svirepim neprijateljima i celu Otadžbinu, koju je srpski narod tako strasno voleo

i vekovima krvlju natapao, samo da bi se očuvala njena čast i spasla vojska za dalju borbu za slobodu, pružalo je jugoslovenskoj Vrhovnoj komandi najveću moralnu podršku i za slična rešenja.

I, stvarno, tvorci i izvršioци plana »R-41« bili su se načelno odlučili za delimično, pa i potpuno napuštanje cele teritorije. No, u sprovođenju ove odluke »R-41« postupili su suprotno i ovoj svojoj načelnoj odluci i pretpostavkama iznetim u Uputstvu OKH o njihovom radu. Dok je OKH težila da što pre prikupi što veće snage prema jugoistoku Jugoslavije, svom glavnom geografsko-strategijskom objektu, u kome je gledala jedino mogući glavni geografsko-strategijski subjekat jugoslovenske vojske i s pravom zamišljala da se prema nje-mu najusiljenijim pokretima upućuju glavne jugoslovenske snage, dotle se pretežni deo ovih kretao i prikupljao obratnim pravcima, prema severozapadnim, severnim i severoistočnim granicama. A to su oblasti koje se u Uputstvu OKH nazivaju »Severnom Jugoslavijom« i onim delom »južne Jugoslavije« koji leži van »jezgra srpskih zemalja« i u kojima OKH nikako ne računa sa odsudnom odbranom jugoslovenske vojske, već sa slabom ili čak ne očekuje nikakvu odbranu ...

Nemačka Vrhovna komanda kopnene vojske je zamišljala da će se odbrana izvoditi sporednim snagama, tj. snagama koje preteču preko potrebnom maksimumu snaga za sigurno držanje jugoistoka Jugoslavije, uz korišćenje ešeloniranih i veštačkih zaprečnih linija i tačaka po dubini, radi usporavanja tenkovskih pokreta. Ona je sigurno zamišljala da bi i raspored određenih snaga za ovu odbranu bio ešeloniran po dubini, svakako sa stalnim, ma i minimalnim posadama sigurnosti na zaprečnim objektima. Ova uzastopna odbrana bila bi najslabija na najudaljenijim linijama od pretpostavljenog jezgra otpora, i jačala bi i sve više rasla ukoliko bi se približavala samom jezgru, tako da na kraju preraste u odsudnu odbranu. ako se doile ne bi postigao glavni cilj, tj. izlaćenje glavnih snaga za Grčku. Međutim, jugoslovensko rukovodstvo upotrebilo je odmah svoje glavne snage na istaknutim graničnim frontovima sa težnjom da sa njima izvodi manevarsku odbranu, ne predviđajući svuda odgovarajuće ešelone za prihvatanje ovih velikih snaga na tačno unapred određenim otpornim linijama u dubini teritorije.

Još od samog početka, pa i danas, i prijatelji i neprijatelji, stručnjaci i nestručnjaci, nazivali su da je takvo rešenje jugoslovenske Vrhovne komande bilo glavni uzrok što je slom jugoslovenske vojske bio onako neočekivano brz i potpun. Ali, postoje pojedine rasprave u inostranstvu, koje su inspirisane od članova bliskih tadašnjem rukovodstvu, u kojima se pokušava da se objasni i opravda to rešenje. Većinom se ističu unutrašnje-politički momenti i obziri u pogledu raspoloženja slovenačkog i hrvatskog naroda, stava Mačeka i drugih, i važnosti severnih oblasti kao ekonomskog izvora. Za čisto vojno obrazloženje iznete su postavke o nemogućnosti da se posle 27. marta 1941. godine odstupi od već ustaljenog plana »R-41«, naročito od predviđenih planova za koncentraciju i prevoženje, pripremljenih materijalnih baza i si. Zaista, to su vanredne teškoće, koje su se 27. marta 1941. godine postavljale pred jugoslovensko vrhovno rukovodstvo i sa političke i sa vojne strane, ali, po našem ubedenju, bila bi opasna zabluda, ako bi se usvojilo gledište da se moralo zadržati na rešenju koje je prihvatila Vrhovna komanda. Strategija bi izgubila onaj smisao koji joj je hteo da da Moltke Stariji u svojoj definiciji i njenoj interpretaciji, naime, daje to nauka i veština u dovitljivosti, brzom snalaženju u neočekivanim i promenljivim situacijama i improvizovanju protivmera i postupaka, da se ipak postignu pozitivni rezultati. Ta definicija, između mnogobrojnih koje o njoj postoje, svakako najpribližnije ocrtava delokrug strategije u novijoj evoluciji ratnih zbivanja. Pogrešno bi bilo shvatanje i početnog operacijskog plana, ako bi se stalo na gledište da se od njega i pred sam početak operacija ne može da odstupi. Dovoljno je u tom pogledu proučiti francuski plan 1870-71, austrijski, srpski i ruski, pa, unekoliko i nemački 1941. godine ...

Na osnovu izloženih objašnjenja u Uputstvu OKH može se doći do pravilnog odgovora na mnoga od tih pitanja. Zato ćemo istaći još neke podatke iz Uputstva koji za to mogu pružiti korisne indikacije. Tako, na primer, Vrhovnu komandu suvozemne vojske zabrinjavaju veoma velike sposobnosti, naklonosti i iskustva naših naroda, naročito srpskog (pri čemu uvek podrazumeva i crnogorski) za partizanski rat, za rat u planini i za blisku borbu. Ona u dva iri maha u Uputstvu skreće pažnju svojim armijama na to i sa sigurnošću računa da je jugoslovensko rukovodstvo temeljno pripremilo naslednike slavni četničkih odreda vojvode Vuka, Tankosica, Vojinovića i dr., koji su Austrijancima i Nemcima iz prvog svetskog rata ostali u strašnoj uspomeni. Koliko su se ugodno morali iznenaditi što je jugoslovensko rukovodstvo prenebreglo da organizuje i upotebi ovo svoje moćno borbeno sredstvo i što su se četnici, sa Kostom Pećancem na čelu, ubrzo našli s njima zajedno u borbi protiv sopstvenih naroda!

U Uputstvu se dalje ističe da će se u Jugoslaviji naići na obimno zaprečavanje, jer su Nemci s pravom pretpostavljali da će jugoslovensko rukovodstvo, posle presudne uloge koju su tenkovi odigrali u dotadanjim vojnama drugog svetskog rata, a nemajući tenkova i drugih aktivnih sredstava u zadovoljavajućem broju, tražiti u zaprečavanjima najveću pomoć – zaštitu – tim pre što su planinsko zemljište i mnogi rečni tokovi nudili veoma povoljne uslove za njihovu primenu. Po obimnim fortifikacijskim radovima, koji su u biv. Jugoslaviji preduzimani i o kojima su bili, svakako, obavestavani od strane petokolonaša, moglo se pretpostaviti da je ovoj vrsti utvrđivanja u Jugoslaviji poklonjena najveća pažnja. Međutim, brzi nemački prodori u svim pravcima najbolje su dokazali da se organizaciji i pripremi ovog važnog ratnog sredstva nije pridavao onaj značaj, kakav mu je pripadao i kako je u Uputstvu OKH bilo pretpostavljeno. ¹⁶

U svom odgovoru na navedenu kritiku generala Milana Zelenike, general Stan Simović, između ostalog, kaže:

»Zbog situacije, u kojoj se je Jugoslavija našla posle potpisa Trojnog pakta i državnog udara od 27. marta, za izmenu već razrađenog ratnog plana »R-41« nije bilo vremena, ni mogućnosti pre nego što se uredno završi mobilizacija i koncentracija naših oružanih snaga. U prvom redu zbog toga što se u prvom redu zbog raspoloženja ljudstva tih krajeva, a u drugom redu iz tehničkih razloga i udaljenosti, nedostatka pogodnih komunikacija, naročito železničkih, nemanja auto-parkova, jakog dejstva neprijateljske avijacije, a naročito zbog vrlo slabe stratejske rezerve.

Posebna problem predstavljalo bi napuštanje velikog dela sopstvene teritorije koje bi, zbog političkih prilika u dotičnim oblastima, uticalo vrlo štano na moral stanovništva i trupa iz tih krajeva i koje se – posle žalosnih događaja u Hrvatskoj i proglašenja NDH – ne bi moglo ni sprovesti, kao što su to sami događaji pokazali. Ideja potpunog napuštanja svake odbrane van »jezgra srpskih zemalja« značila bi ne samo napuštanje teritorije severno od Save i Dunava, već odricanje od svih snaga i materijalnih sredstava iz tih oblasti pre, no što su iste bile ugrožene. Pored toga to se ne slaže ni sa načelnim gledištem generala Zelenike, iznetim u »Vojnom delu« br. 5 za 1950. godinu na str. 96, a koje glasi: »U pogledu životnih potreba Jugoslavija je mogla da vodi rat pod pretpostavkom da se odmah u početku rata ne napuste žitorodni krajevi »Podunavlje, Pomoravlje, Posavina i Podravina«. General Simović dalje nastavlja: »Poređenje s povlačenjem srpske vojske 1915. godine ne može se vršiti, u prvom redu zbog toga što je srpska vojska bila nadahnuta istim duhom i idejama i što se u toku 4-godišnjeg rata očeličila u odbrani nacionalnih ideala... a potom i zbog toga što se postepenom odbranom takoreći svake stope u toku dotadašnjeg povlačenja, već nalazila čvrsto u rukama svojih starešina. Pa i pod tim uslovima imali smo velike teškoće, koje ne poznaju oni koji u tom poduhvatu nisu sudelovali. Sam pisac članka navodi, da je u 1941. »u političko-moralnom pogledu vojska stajala na nedovoljnoj visini, jer su nesređene unutrašnje političke prilike najnepovoljnije uticale i na nju«. Ta vojska nije bila sposobna za tako riskantne eksperimente i to u tako kritičkoj fazi i bez unapred brižljivo pripremljenog plana, a što tome još nemobilisana i nekonzentrisana.

Ako se ipak hoće da izvrši poređenje između situacije 1915. i 1941. treba, pored napred navedenog, uzeti u obzir i ostale okolnosti. Tako i srpska vojska 1915. iako je bila u izvanredno teškoj situaciji, imala je ove povoljnije okolnosti od situacije 1941:

- neprijatelj, iako je brojno bio znatno jači, nije raspolagao bornim kolima i noćnom avijacijom, te nije bio sposoban za vođenje munjevitog rata;
- glavni neprijateljski napad i nadiranje vršeni su u vidu frontalnog potiskivanja sa severa na jug;
- glavna neprijateljska ofanzivna grupa – XI nemačka armija – koja je nadirala dolinom V. Morave do u visini Zap. Morave, otpočela je već prvih dana novembra izvlačenje iz Srbije;
- na desnom boku bugarske snage nisu bile dovoljne jačine, a sem toga osećale su se ugrožene sa juga, pa je nadiranje savezničkih, francuskih i engleskih divizija od Soluna dolinom Vardara do Gradskog i Dojrana, davalo izgleda na otvaranje pravca odstupanja ka Solunu;
- u pozadini je bila slaba i dosta naklonjena Esad Pašina Albanija, čijom je blagovremenom okupacijom od strane tamo upućenih naših trupa bio obezbeđen prolaz naše vojske i sjedinjenje sa saveznicima.

Ideja o napuštanju ne samo velikog dela sopstvene teritorije, već i *povlačenje cele vojske u savezničku Grčku i obrazovanje novog »Solunskog fronta«* bila je *osnova celog našeg strategijskog plana*. Ali izvršenju istog moglo se pristupiti posle prikupljanja, tj. mobilizacije i koncentracije naših snaga i uz davanje otpora po dubini – kao što je to bilo i 1915.

Dalje je u članku navedeno: »I, stvarno tvorci i izvršioци plana »R-41« bili su se načelno odlučili za delimično pa i potpuno napuštanje cele teritorije. No, u sprovođenju ove odluke »R-41« postupili su suprotno i ovoj svojoj načelnoj oceni i pretpostavkama (!) iznetim u uputu OKH o njihovom radu«. Time pisac priznaje da su izvršioци plana »R-41« imali ideju o pregrupisanju snaga, kao što je to napred izneto. Ali da bi se sprovođenju ove odluke pristupilo, bilo je neophodno, da se prethodno izvrše osnovne ratne radnje – mobilizacija i koncentracija vojske, a za koje je bilo potrebno vreme, kao što je navedeno u pomenutom članku, kad je već bilo propušteno da se to izvrši po zahtevu britanskog generala Visona.

U ideji ratnog plana postojala je namera za izvođenje manevarske odbrane u tim oblastima, a ne odsudne odbrane. Bilo je izvršeno proučavanje zalamanja levog krila Severnog fronta na liniji Virovitica – r. Ilova – r. Glina – pl. Velebit i povlačenja tog krila na liniji Dunav (ist. Beograda) r. Sava – r. Una. Tome se imalo pristupiti postepeno pod pritiskom neprijatelja ... ali je došlo do raspada snaga 4. armije u Hrvatskoj i odsecanje 7. armije u Sloveniji, jer su nemačke nadmoćnije oklopne snage uspele da pregaze naše još nemobilisane i nekoncentrisane trupe na jugoistočnom frontu.

Navodi (general Zelenike – V.T.) da je jugoslovensko rukovodstvo upotrebilo *odmah svoje glavne snage (?)* na istaknutim graničnim frontovima i da je takvo rešenje jugoslov. Vrhovne komande bilo glavni uzrok što je slom jugoslovenske vojske bio onako neočekivano brz i potpun, pretpostavljaju odsustvo poznavanja situacije i odnosa neprijateljskih i naših snaga i potcenjivanja moći nemačke ratne mašine, koja je za 18 dana smrvila Poljsku – od naše jaču i bolje mobilisanu vojsku, a za 28 dana razbila do tada najjaču kontinentalnu silu – Francusku čija je vojska, spremna za akciju držala moćno utvrđene frontove, za čije su utvrđivanje izdate milijarde, koja je raspolagala snažnim vazduhoplovnim i svim tehničkim i borbenim sredstvima i koja je bila pomognuta jakim snagama saveznika – Engleske i Belgije ...»⁶²

MOBILIZACIJSKE PRIPREME

Savremeni rat traži vrlo jaku vojnu silu i ogromne količine životnih i materijalnih sredstava, koje nijedna država (naročito manja) iz ekonomskih razloga nije u stanju da drži u pripravnosti u mirno doba. Prema tome, svaka država treba da preduzme naročite mobilizacijske pripreme i organizaciju svih državnih i društvenih snaga (vojne, privredne, industrijske, saobraćajne, finansijske itd.) za ratne potrebe. To znači da se, pored mobilizacijskih priprema vojne sile, moraju vršiti i mobilizacijske pripreme države za vođenje rata, odnosno za izvršenje državne mobilizacije.

Pripreme za opštu državnu mobilizaciju

Korišćenju svih državnih i društvenih snaga i sredstava za odbranu države i njenih stanovnika, kao i za vođenje rata, predstavlja *opštu državnu mobilizaciju vojne sile, industrije, saobraćaja, finansija i ostalih grana privrede i javnog života*. Očigledno je da državna mobilizacija, kao osnovni strategijski preduslov za vođenje rata, ima ogroman značaj. Međutim, način pripremanja i izvođenja državne mobilizacije zavisi od mnogobrojnih stalno dejstvujucih faktora spoljno-političkog, vojno strategijskog i privrednog karaktera, kao i vladajućih okolnosti (posebno od uicaja neprijatelja).

Opštu državnu mobilizaciju obuhvata mobilizaciju vojne sile i svih materijalnih sredstava države, društva i stanovnika, za razliku od

delimične državne mobilizacije koja može obuhvatiti mobilizaciju jedne ili više grana privrede iz nadležnosti jednog ili više ministarstava.

Na pripremama državne mobilizacije u Kraljevini Jugoslaviji radili su i saradivali: Predsedništvo ministarskog saveta, sva ministarstva i Inspekcija zemaljske odbrane. Nadzor nad pripremama i izvršenjem državne mobilizacije vršio je Savet zemaljske odbrane, u koji su ulazili svi ministri (kao članovi vlade), pod predsedništvom predsednika Ministarskog saveta, inspektor zemaljske odbrane (kao sekretar) i načelnik Glavnog generalštaba sa konsultativnim glasom. Sem toga, za pripreme državne mobilizacije i njeno održavanje u toku rata postojali su specijalni mobilizacijski organi u Predsedništvu vlade, svim ministarstvima, banskim upravama, sreskim načelstvima, gradskim poglavarstvima i opštinama, Upravi grada Beograda, raznim direkcijama, oblasnim upravama, preduzećima itd.

Opšti plan državne mobilizacije izrađivao je Savet zemaljske odbrane. U njemu je u glavnim crtama bila predviđena uloga pojedinih grana državne uprave za slučaj rata.

U *posebnim planovima*, koje su izrađivala ministarstva, izložena je detaljna uloga dotične grane u pripremi i izvršenju državne mobilizacije (planovi za mobilizaciju industrije, saobraćaja, finansija itd.), s tim što je svaki viši mobilizacijski organ, na osnovu ovih posebnih planova, izrađivao mobilizacijske elaborate, tj. potrebne mobilizacijske upute, podsetnike i uputstva za potčinjene mobilizacijske organe.

Svaki plan državne mobilizacije imao je dva dela: prvi je obuhvatao one mobilizacijske poslove koji su se imali obaviti u mirno doba radi pripreme državne mobilizacije, a drugi sačinjavaju poslovi oko izvršenja ove mobilizacije koji su se imali obaviti od momenta prijema naređenja za opštu ili delimičnu državnu mobilizaciju pa do završetka mobilizacije.

Planovi za mobilizaciju vojne sile ili njenih delova imali su dva dela: prvi je obuhvatao mirnodopske poslove na pripremi ove mobilizacije, a drugi poslove oko izvršenja mobilizacije, koje je trebalo obaviti od momenta prijema naređenja za vojnu (opštu ili delimičnu) mobilizaciju pa do potpunog završetka mobilizacije dotične ratne jedinice, komande i ustanove. Pored toga, za svaku ratnu jedinicu je rađen tzv. *mobilizacijski podsetnik*, u kome je za izvršioce mobilizacije bilo predviđeno šta i kako treba da rade posle oglasa mobilizacije.

Mobilizacijske pripreme u periodu od 1934. do 1. septembra 1939. godine nisu odgovarale stvarnoj situaciji zato što državno i vojno rukovodstvo Kraljevine Jugoslavije nije dovoljno shvatalo opasnost rata koji se približavao niti je dovoljno nastojalo da se zemlja politički, ekonomski, vojnički i moralno pripremi za rat. Zbog toga se i u pogledu mobilizacijskih priprema države za rat učinilo vrlo malo, naročito u pogledu političke, privredne i moralne pripreme, dok se sa vojnim pripremama dosta zakasnilo. Ali ozbiljne ratne pripreme otpočele su tek 1937. kada su odobreni prvi vanredni krediti i stupila na snagu nova ratna formacija vojske (mada je nova ratna formacija vazduhoplovstva izašla 1939, a ratna formacija teritorijale vazdušne odbrane tek 1940).

Mobilizacijske pripreme ni u periodu od 1. septembra 1939. do 27. marta 1941. godine nisu bile zadovoljavajuće, iako je početak drugog svetskog rata bio poslednji znak uzbune za Jugoslaviju da se spremi za odbranu svoje nezavisnosti i slobode od fašističke agresije.

Brzi slom Poljske jasno je pokazao i najkonzervativnijim elementima jugoslovenskog državnog i vojnog rukovodstva kako teške posledice očekuju državu koja nije dovoljno poklonila pažnju pripremi države i oružane snage za rat i da jugoslovenska oružana sila nije spremna za vodenje savremenog rata usled zastarele organizacije, naoružanja i doktrine. S druge strane, rat u Poljskoj potvrdio je ogromnu ulogu vazduhoplovstva, oklopnih i motorizovanih jedinica, a posebno sredstava za odbranu od njih, upravo svega onoga što jugoslovenska oružana sila tada nije imala. Zato su se pred jugoslovenskim državnim i vojnim rukovodstvom pojavili teški zadaci mobilizacijskih priprema, pošto se ratna opasnost približavala granicama Jugoslavije. Međutim, preduzete mere bile su nedovoljno energične i polovične, u prvom redu zbog kolebljive politike vlade Cvetković-Maček, nepovoljne spoljne i unutrašnje situacije, kratkoće vremena, teškog ekonomskog stanja, slabe industrijske baze i razornog dejstva pete kolone u državnom i vojnom rukovodstvu. No, tada su, ipak, pod rukovodstvom Inspekcije zemaljske odbrane, na osnovu Zakona o zemaljskoj odbrani, Uredbe o državnoj mobilizaciji i Zakona o ustrojstvu vojske i mornarice, izrađeni: *Opšti plan državne mobilizacije* (koji se čuvao u Inspekciji zemaljske odbrane), *posebni planovi za državnu mobilizaciju svih ministarstava* (koji su čuvani u odgovarajućim ministarstvima) i *mobilizacijski elaborati* banskih uprava, raznih direkcija, oblasnih uprava, sreskih načelstava, opština, državnih ustanova, zadružnih i privrednih preduzeća, koji su predviđali sve detalje o pripremi i izvršenju državne mobilizacije.

Za izvršne poslove oko pripreme i izvršenja mobilizacije industrijskih preduzeća određenih za zemaljsku odbranu za svaku armijsku oblast obrazovan je tzv. *armijski industrijski komitet*, dok su preduzeća vazduhoplovne industrije stajala pod Komandom vazduhoplovstva, koja je imala ulogu armijskog industrijskog komiteta.

Izvršni poslovi, koji su se odnosili na ishranu vojne sile i stanovništva za vreme pripravnog, mobilnog i ratnog stanja, bili su sasređeni kod Ministarstva poljoprivrede, banovinskih komiteta i sreskih i opštinskih odbora za ishranu.

U okviru državne mobilizacije, a prema odredbama *Uredbe i Uputa za zaštitu od vazdušnih napada* (Službeni vojni list br. 12 za 1939), sva državna i samoupravna nadleštva i ustanove, fabrike i preduzeća, koja su od važnosti za državnu odbranu, bila su obavezna da preduzmu mere za pasivnu zaštitu od napada iz vazduha (PAZ). Isto tako, stanovništvo je bilo obavezno da učestvuje u izvođenju pasivne zaštite od vazdušnih napada (izrada skloništa, mere protiv požara, sanitetska služba, evakuacija, raščišćavanje ruševina itd.).

U vezi priprema za državnu mobilizaciju, jugoslovenska vlada izdala je 1940. godine *Uredbu o pomoćnoj vojsci zemaljske odbrane*, kojom je bilo predviđeno obrazovanje pomoćne vojske za slučaj rata.

Pomoćnu vojsku trebalo je da obrazuju svi državljani Kraljevine Jugoslavije muškog pola, sposobni za umni rad od navršene 16. do 70. godine ili za fizički rad od 16-65. godine, izuzev obveznika vojne sile. Ova vojska mobilisala bi se na slučaj opšte državne mobilizacije prema potrebama za obezbeđenje života i dejstva mobilisane vojne sile, kao i za održavanje života celog naroda i opstanka države u ratu. S obzirom na uloge i zadatke, pomoćna vojska se delila u tri poziva, i to:

- prvi poziv obrazovali su upravno i stručno osoblje i stručni radnici u industriji, zanatstvu, šumarstvu, rudarstvu, saobraćaju, građevinarstvu i sanitetu;
- drugi poziv sačinjavali su poljoprivrednici i stočari koji se u mirno doba bave poljoprivredom i stočarstvom, kao i stručnjaci ovih grana privrede;
- treći poziv obrazovali su svi ostali obveznici pomoćne vojske.

Pomoćnoj vojsci pripadala je takođe sva stoka (tovarna i zaprežna), stočna i motorna vozila, plovna sredstva, kao i mašine, sprave i alat, koji su sposobni za rad, a nisu uzeti za vojnu silu.

S obzirom na političku usamljenost, nužnu orijentaciju samo na sopstvene snage i sredstva, odbrambene ratne planove i delimično utvrđene granične frontove, sporu mobilizaciju i koncentraciju oružanih snaga, bilo je potrebno da Jugoslavija usmeri svoje ratne pripreme i sve napore ka vođenju dugotrajnog rata.

Prema tome, trebalo je mnogo organizovanije sprovesti državne mobilizacijske pripreme, preduzeti mere za vođenje gerilskog rata i u unutrašnjosti zemlje blagovremeno stokirati sirovine, ratni materijal i hranu, kako bi se omogućilo vođenje rata za duže vreme, oslanjajući se na sopstvene napore.

Za izvođenje napred navedenih državnih mobilizacijskih priprema uglavnom su postojali teorijski propisi (zakoni, uredbe, uputi itd.), ali se prilikom praktičnog izvođenja nailazilo na razne teškoće i zapreke, tako da su mnoge od predviđenih mera za državnu mobilizaciju ostale neizvedene, neke su delimično završene, a neke potpuno. Tako neurednom i nepotpunom izvršenju državnih mobilizacijskih priprema naročito su doprineli:

- omrznut državni aparat koji nije imao podršku većine jugoslovenskih naroda, tako da su zakoni, uredbe i naređenja često ostajali mrtvo slovo na hartiji;
- fašistički i razni petokolonaški elementi, koji su u svim granama državnog i vojnog aparata, svesno i planski sabotirali i ometali sve ratne odnosno mobilizacijske pripreme; i
- iznenadnost otpočinjanja rata i kratkoća vremena nisu dozvolili da se ostvare čak ni one potpuno završene pripreme za državnu mobilizaciju.

Očigledno je da bi otpor Kraljevine Jugoslavije bio znatno duži i solidniji da su državne mobilizacijske pripreme bile potpuno završene, da je vojnodržavni aparat imao veći autoritet, snagu i poverenje naroda i da su jugoslovenske narodne vlasti saradivale sa većom voljom i zalaganjem na izvršenju ovih priprema.

Pripreme za mobilizaciju vojne sile

Mobilizacija, kao prva i osnovna radnja za stavljanje vojne sile u ratno stanje, predstavlja jedan od najvažnijih problema svake vojne uprave. Ona je osnova za izvršenje koncentracije, strategijskog razvoja, borbenu gotovost uopšte i vođenje operacija. Ako se ona uspešno ne izvrši dovodi se u pitanje celokupno ratno planiranje i onemogućava izvršenje koncentracije i strategijskog razvoja, a bez toga, razumljivo, ne može biti ni govora o uspešnom vođenju operacija.

Već je istaknuto da je prema jugoslovenskim ratnim planovima od 1931-1941. predviđana mobilizacija oko 1,700.000 ljudi (1,200.000 operativne i 500.000 rezervne vojske) i 600.000 grla stoke. Međutim, postoje mirnodopsko brojno stanje kadrovske ljudstva iznosilo samo oko 100.000, tj. 1:17 u odnosu na ratno brojno stanje, jugoslovenska vojna sila je imala više karakter milicijske vojske nego vojske sa kadrovskim sistemom. S druge strane, iz malog broja mirnodopskih jedinica (štabova i ustanova) trebalo je formirati veliki broj ratnih jedinica, koje nisu imale kadar u mirno doba. Prema tome, i to je otežavalo uredno izvođenje mobilizacije jugoslovenske vojne sile i zahtevalo mnogo ozbiljnije mobilizacijske pripreme.

Trajanje mobilizacije pojedinih jugoslovenskih ratnih jedinica bilo je različito, zavisno od veličine teritorije sa koje su te jedinice popunjavane ljudstvom i prenosnim sredstvima i gustine saobraćajne mreže, kao i od toga da li se dotična jedinica formira iznova ili se postojeća mirnodopska jedinica - popunom obveznicima, stokom i vozilima - pretvara u ratnu jedinicu. U vezi s tim, za izvođenje mobilizacije predviđeno je sledeće vreme (koje se računa počev od 24 časa posle objavljene opšte mobilizacije): 6-48 časova za jedinice vazduhoplovstva, teritorijalne odbrane, za zaštitu granice i osiguranje unutrašnjosti, za posadne jedinice graničnih utvrđenja i ratnu mornaricu; 2-5 dana za pešadiju; 2-3 dana za divizijske baze; 4-7 dana za konjicu, artiljeriju, jedinice za vezu, inženjerske i sanitetske jedinice i komoru; 7-8 dana za ostale divizijske delove; 8-10 dana za armijske delove i 10-12 dana za delove van sastava armije. Ako se sve ovo ima u vidu, onda se može lakše shvatiti očajno teška situacija u kojoj se našla Jugoslavija 6. aprila, tj. u vreme kad ni sve pešadijske jedinice nisu bile završile mobilizaciju.

Na pripremi i izvršenju vojne mobilizacije radili su: Glavni generalštab, teritorijalne vojne komande (armijske i divizijske oblasti i vojni okruži), mirnodopske trupne komande i opštinske vlasti.

Glavni generalštab, kao rukovodeći organ mobilizacijskim pripremama, izdavao je mobilizacijska pravila, upute i propise, određivao način popune, vreme trajanja mobilizacije itd.

Komande armijskih oblasti imale su kontrolnu ulogu za divizijske, a izvršnu u pogledu mobilizacijskih priprema za armijske jedinice. Štab armijske oblasti formirao je, za slučaj rata, tab jedne operativne armije i jedan oblasni armijski štab.

Koinande divizijskih oblasti imale su rukovodeću i kontrolnu ulogu nad mobilizacijskim pripremama svih ratnih jedinica koje su se mobilisale na njihovoj teritoriji. Štab divizijske oblasti formirao je, za slučaj rata, štab za jednu ili štabove za dve operativne divizije i jedan oblasni divizijski štab.

Komande vojnih okruga bile su izvršni organi za pripremu i izvršenje mobilizacije vojne sile. Svaka divizijska oblast imala je po 3 vojna okruga (Beograd je imao jedan gradski vojni okrug), tako da je ukupno bilo 49 vojnih okruga. Svaki vojni okrug bio je podeljen na tri do četiri vojna sreza (koji nisu imali ništa zajedničko sa administrativnim srezovima). Iako je ova podela odgovarala nekadašnjoj teritorijalnoj popuni, kad je svaki vojni srez mobilisao po jedan bataljon, a svaki vojni okrug po 1 pešadijski puk (1, 2. i 3. poziva), ona više nije odgovarala novim uslovima, zbog raznovrsnosti jedinica koje su se mobilisale i činjenice da popuna nije bila čisto teritorijalna već delom i eksteritorijalna (oficiri, stručnjaci, stoka i vozila za siromašne krajeve).

Uloga vojnih okruga u mobilizacijskim pripremama bila je od prvorazrednog značaja, pošto je na njima ležao najveći teret oko mobilizacijskih priprema. Međutim, oni, po svojoj formaciji i sastavu, nisu bili dorasli za taj posao. Kvalitet osoblja u ovim okruzima bio je veoma slab, jer su tamo raspoređivani većinom oficiri i podoficiri koji zbog bolesti ili nesposobnosti nisu mogli ostati u trupu, kao i oni koji su izdržavali razne disciplinske kazne (udaljenje od službe itd.). Poslednjih godina, pred aprilski rat, ovo stanje se nešto popravilo određivanjem u vojne okruge boljih oficira - čak su za načelnike štabova ovih okruga određivani generalštabni oficiri.

Mirnodopske kadrovske komande (pukovi, samostalni bataljoni i divizioni, vazduhoplovne baze itd.) takođe su imale značajnu ulogu u pripremi i izvršenju mobilizacije vojne sile. One su vodile glavne spiskove obveznika za izvesnu teritoriju, rukovale jediničnim spiskovima jedinica koje one formiraju i mobilizuju na slučaj rata i čuvale njihovu opremu i naoružanje.

Opštinske vlasti imale su vrlo važnu ulogu u mobilizacijskim priprema, a odlučujuću ulogu prilikom izvođenja mobilizacije. U svakoj opštini nalazio se vojni referent (građansko lice) koje je obavljalo sve vojne, a među njima i sve mobilizacijske poslove. Međutim, usled udaljenosti opština od vojnih okruga (koji su imali da kontrolišu rad opština) i nepovoljnih unutrašnjih prilika u zemlji (fašistički i petokolonaški elementi, itd.) bilo je mnogo propusta, pa čak i sabotaze u mobilizacijskim priprema, naročito tamo gde su opštinske uprave bile u rukama profašističkih stranaka, pokreta, odnosno agenata imperijalističkih država (sila Osovine naročito) koje su učestvovala u zaveri protiv jugoslovenske države. Mora se istaći da su mnoge opštinske uprave na onim državnim područjima gde je štetoćinska, sabotersko-diverzantska delatnost ovih zavereničkih elemenata imala pogodne uslove (Vojvodina, Kosovo i Metohija, neke oblasti Hrvatske, neki rejoni Makedonije) najviše zatajile. Ovo se naročito ispoljilo pri mobilizaciji jugoslovenske vojne sile za aprilski rat 1941.

Mobilizacijska evidencija ljudstva, popisne stoke i prenosnih sredstava zasnivala se na zastarelom registarskom sistemu (savremeni sistem kartoteke nije postojao) koji je bio izvor mnogobrojnih grešaka, a sem toga zahtevao je ogromnu administraciju (veliki broj ljudi i dosta vremena). Prema tome sistemu za svako lice koje se nalazi pod vojnom obavezom (20-55 godina) morali su se 18-20 puta upisivati podaci u razne spiskove i registre, tako da je to - s obzirom na milionski broj vojnih obveznika - stvaralo ogroman posao ne samo vojno-teritorijalnim organima, nego i trupnim jedinicama i ustanovama. Sem toga, ova evidencija nije vođena po mestu stanovanja, već po mestu rođenja obveznika, tako da prilikom opšteg aktiviranja jedinica 1941. godine, oko 40% obveznika iz nekih oblasti (Lika, Dalmacija, Hercegovina i Makedonija) nije stiglo do određenog vremena u svoju jedinicu, zbog toga što su se nalazili u drugim krajevima radi zarade.

Ovaj sistem je ranije odgovarao za srpsku vojsku, jer je Srbija bila izrazito seljačka država, čije je stanovništvo u većini bilo vezano za zemlju i stanovalo u mestu rođenja.

Za evidenciju ljudstva vođeni su sledeći spiskovi i registri:

- Glavni spisak kadrovaca i obveznika operativne vojske koji su vodile operativne komande, jedinice i ustanove;
- Glavni spisak obveznika rezervne vojske, koji su vodile sve komande vojnih okruga, svaka za svoju teritoriju; i

- Spiskovi svih obveznika operativne i rezervne vojske (po godištima rođenih), koje su vodile sve opštinske vlasti, svaka za svoju teritoriju.

Za evidenciju popisne stoke i vozila sve komande vojnih okruga vodile su glavne spiskove popisne stoke i vozila svaka za svoju teritoriju, a sve opštine svoje spiskove popisne stoke i vozila.

Ranije je napomenuto da su sopstvenici odnosno davaoci često otuđiv ali stoku i vozila, tako da te promene - zbog vrlo slabe evidencije - nisu unošene u opštinske i glavne spiskove. Zbog toga oni davaoci koji su bili zaduženi da svoju stoku, odnosno vozila, dovedu na mobilizacijsko mesto nisu ih imali, a oni koji su ih kupili nisu bili evidentirani. Pored toga, davaoci po zakonu nisu bili obavezni da stalno drže onu stoku i vozila koja je prilikom popisa bila predviđena za popunu ratnih jedinica.

Za evidenciju ratnog rasporeda obveznika, popisne stoke i vozila postojali su *jedinični spiskovi*, tj. poimenični spiskovi (sastava) svake ratne jedinice. Ovi spiskovi izrađivani su i popunjavani u 2 primerka, s tim što je original (dokumentalni jedinični spisak) bio kod one jedinice (ustanove) koja je vršila pripreme i izvodila mobilizaciju, a duplikat u nadležnom vojnom okrugu sa čije se teritorije ta jedinica popunjavala ljudstvom, stokom i vozilima. Kod eksteritorijalne popune jedan dokumentalni jedinični spisak imao je više nedokumentalnih jediničnih spiskova, odnosno onoliko sa koliko se vojnih okruga popunjavao.

Stare godine su unošene promene u jedinične spiskove: upisivani su kadrovi koji su odslužili svoj rok na mesto obveznika kojima je istekao rok služenja ili na mesta umrlih ili nestalih lica, odnosno otuđene stoke i vozila. To je bilo tzv. *prevođenje*.

Ni slučaj opšte mobilizacije komande vojnih okruga bile su dužne da dostave opštinama *ratne spiskove* radi poziva obveznika i davalaca stoke i vozila i njihove upućivanja na mobilizacijska mesta. Na osnovu tog poziva obveznici su bili dužni da se jave u svoju ratnu jedinicu posle 24 časa od oglasa opšte mobilizacije. *Pozivni spiskovi* služili su za poziv obveznika i davalaca stoke i vozila na vežbu u kadrovske ili ratne jedinice u slučaju delimične mobilizacije pojedinih ratnih jedinica ili za tajnu opštu mobilizaciju, kako je to učinjeno u martu 1941. godine. Ovo pozivanje obveznika po pozivnim spiskovima u ratne jedinice nazivato je »aktiviranje ratnih jedinica«. Pozivne spiskove izrađivale su mirnodopske komande (jedinice), koje su bile zadužene da izvrše *delimičnu mobilizaciju* dotične ratne jedinice. One su ove spiskove dostavljale preko pošte opštinama, a opštine su usmeno saopštavale poziv svakom pojedinom obvezniku ili davaocu stoke i vozila i objašnjavale mu mesto, jedinicu i dan kada treba da se javi na vežbu. Prilikom delimične mobilizacije saopštenje poziva za vežbu (mobilizaciju) i dolazak obveznika u ratne jedinice išlo je znatno sporije od opšte mobilizacije, pošto je bilo potrebno duže vreme dok pozivni spiskovi stignu redovnom poštom do nadležne opštine i dok opštine pronađu ove obveznike i saopšte im poziv. Ako se tome doda vreme koje je gubljeno zato što obveznici često nisu bili u svom mestu stalnog stanovanja, onda je jasno da se ukupno vreme još više produživalo.

Za vođenje evidencije o ratnoj opremi i naoružanju, mirnodopske komande (jedinice i ustanove) vodile su *ratne inventare*, u kojima je bila uvedena sva oprema i naoružanje onih ratnih jedinica koje je ta komanda (jedinica) mobilisala u slučaju rata.

Ratna oprema, podeljena po ratnim jedinicama, čuvana je u ratnim slagalištima tako da izdavanje opreme jedinicama na mobilizacijskim mestima nije iziskivalo neko veće gubljenje vremena, dok je trajanje mobilizacije zavisilo od potrebnog vremena za dolazak obveznika, stoke i vozila na određeno mobilizacijsko mesto.

Službeni propisi za primenu i izvršenje mobilizacije jugoslovenske vojne sile bili su isuviše komplikovani, ako se uporede sa mobilizacijskim propisima bivše srpske vojske koji su se pokazali veoma praktični u ratovima 1912-1914. Naročito su bili nejasni i komplikovani: *Pravilo o prevodenju* i veliki materijalni pregledi o sledovanju ratne opreme i naoružanja. Zbog toga ih je samo vrlo mali broj kadrovskih starešina poznavao, dok su za ostale, a naročito za ljudstvo iz rezerve, bili nepoznati i nerazumljivi. Očigledno je da su ti komplikovani mobilizacijski propisi bili još nejasniji i nepraktičniji za građanske vlasti, koje su po njima imale da rade, kako u miru tako i u ratu.

Navedeni i drugi nedostaci u mobilizacijskim pripremama, dopunjeni dejstvom neprijateljske avijacije i mnogobrojnim petokolonaškim akcijama u samom početku rata 1941. godine, izazvali su veliki nered i pometnju u mnogim mobilizacijskim mestima, tim pre što su i nemobilisane jedinice upućivane ka koncentracijskoj prostoriji, tako da ih obveznici koji su kasnije stigli nisu zicali na mobilizacijskom mestu. Zbog toga su često lutali tražeći svoju jedinicu.

Na tako nepovoljan ishod mobilizacijskih priprema uticale su i sledeće činjenice:

1) Mobilizacijska iskustva srpske vojske iz balkanskog i prvog svetskog rata, koja je stekla i mogla koristiti nacionalno homogena Srbija, nisu se mogla primeniti u novoj složenoj državi, bremenitoj mnogim unutrašnjim suprotnostima, tako da joj nije odgovarao sistem teritorijalne popune.

2) Političko bespravlje, nerešeno socijalno i nacionalno pitanje itd. znatno su oslabili državnu organizaciju iznutra i time negativno uticali na pripremu i izvršenje mobilizacije. Poznato je kako su mobilizacijske mere često ometane političkim pogađanjima između režimskih stranaka. Na mobilizacijske pripreme je naročito nepovoljno uticalo nerešeno nacionalno pitanje u Hrvatskoj i Makedoniji, što je dovelo do pasivnog držanja opštinskih i drugih građanskih vlasti, namerne sabotaže u rasporedu ljudi, stoke i vozila, uništenja mobilizacijskog materijala itd.⁶³ S druge strane, problem nacionalnih manjina (Nemci, Mađari i Albanci) zadavao je velike teškoće u mobilizacijskim pripremama, tako da su donošena razna rešenja. Najpre je manjinsko ljudstvo bilo raspoređeno u operativne jedinice, ali u ograničenom procentu, zatim je brisano iz operativne vojske i formirano u radne bataljone i, na kraju, bili su izrađeni planovi za njihovu evakuaciju u unutrašnjost zemlje.

3) Mirnodopska organizacija i formacija vojne sile bila je nedovoljna za razvoj ratne formacije, tj. ratna formacija nije bila usklađena sa mirnodopskom (odnos 1:17), tako da je bilo jedinica (ustanova) koje uopšte nisu dobile kadrovsko ljudstvo, dok su druge imale samo simboličan broj kadrovaca. Stalo se na gladište da je glavno imati što veći broj jedinica i što veću vojsku u slučaju rata, a to da li će sve te mnogobrojne ratne jedinice imati potrebno stručno ljudstvo, oružje i opremu bilo je od drugostepene važnosti. Zbog toga je jugoslovenska vojna sila u ratu **imala karakter milicijske vojske**, što je znatno umanjilo njenu borbenu vrednost, a usporilo izvršenje mobilizacije.

4) Nepogodan i složen registarski sistem evidencije ljudstva, stoke i vozila takođe je otežavao mobilizacijske pripreme i usporavao izvođenje mobilizacije, a zbog svoje složenosti dozvoljavao je mnogobrojne greške i sabotaze u pogledu rasporeda, saopštavanja mobilizacije i upućivanja ljudstva, stoke i vozila na mobilizacijska mesta. Dakle, postojao je nesavremen način popune stokom, prenosnim i prevoznim sredstvima. Nesrazmera između državne i popisne stoke bila je ogromna. Na oglas mobilizacije trebalo je popuniti ratne jedinice popisanim stokom, prenosnim i prevoznim sredstvima, tj. uzeti od stanovništva vrlo veliki broj kola i konja, što su seljaci nerado davali - bez ikakve naknade, samo uz potvrdu. Ova stoka dolazila je u slabom stanju, tako da su mnoge artiljerijske jedinice ostale nepokretne i nesposobne za borbu. I kod kola je bilo isto stanje.

PRIPREME ZA KONCENTRACIJU

Kao što je poznato, na temelju osnovne ideje ratnog plana vrši se osnovno grupisanje snaga i određuje tzv. *koncentracijska prostorija* na koju se imaju uputiti mobilisane snage neposredno pred početak operacija. Raspored mobilisanih snaga na ovoj prostoriji vršilo je Operativno odeljenje Glavnog generalštaba i u tom cilju izrađivalo elaborat *Osnovno grupisanje snaga* za svaki ratni slučaj. Na osnovu tog elaborata Saobraćajno odeljenje Glavnog generalštaba je razrađivalo *planove za koncentraciju snaga* na određena koncentracijska mesta, odnosno za koncentracijske pokrete železnicom, vodom i drumovima.

Pošto je svaki ratni plan imao svoj plan za koncentraciju snaga. Saobraćajno odeljenje je 1939. godine izradilo *Plan za koncentraciju snaga za ratni plan »S«*, 1940. *Plan koncentracije za ratni plan »R-40«*, a početkom 1941. *Plan koncentracije za ratni plan »R-41«*.

Iako su ratne pripreme za aprilski rat izvršene po ratnom planu »R-40« i »R-41«, to će se ovde izneti planovi za koncentraciju snaga za ove ratne slučajeve. Međutim, treba napomenuti da su i uslovi za izvođenje koncentracije jugoslovenske vojske bili nepovoljni zbog nedovoljno razvijene železničke i putne mreže, naročito u pravcu jugoistočnog i jugozapadnog fronta, kao i u oblastima Bosne i Hercegovine, gde su uskotračne železnice, zbog slabog kapaciteta i male brzine, usporavale prevoženje trupa. Radi toga i ograničenosti voznog parka, osetljivosti komunikacijskih čvorova i objekata (Beograd, Vinkovci, Židani Most i mostovi preko velikih reka) i vazdušne nadmoćnosti neprijatelja, pokreti ka koncentracijskim prostorijama su se morali pretežno izvoditi noću, suvim i na većim odstojanjima.

Na razradi plana za koncentraciju snaga prema ratnom planu »R-40« radili su Železničko-plovidbeni i Etapni odsek Saobraćajnog odeljenja Glavnog generalštaba, s tim što je prvi odsek razrađivao planove za prevoz železnicom i vodom, a drugi maršrute za pokret suvim. Pošto je znatan broj jedinica imao da primenjuje kombinovano kretanje od mobilizacijskog do koncentracijskog mesta (železnicom ili vodom ili da se kreće peške) to je za izradu plana za koncentraciju bila potrebna tesna saradnja između oba odseka.

Plan za koncentraciju oružanih snaga za ovaj ratni slučaj obuhvatao je:
a) *Opšti plan izvršenja koncentracije*, iz koga se za svaku komandu (jedinicu i ustanovu) videlo kako se upućuje na koncentracijsku prostoriju: suvim, železnicom, vodom ili kombinovano. Pri razradi ovog plana vodilo se računa:

da obuhvati sve jedinice navedene u elaboratu Osnovno grupisanje snaga za dotični ratni slučaj;

- da se koncentracija snaga na određene prostorije izvrši u što kraćem vremenu;
- da se u potpunosti iskoriste sve raspoložive komunikacije (železnice, voda i drumovi) kako bi trupe došle što brže i odmornije na svoja koncentracijska mesta; i
- da se komande (jedinice i ustanove) upućuju i pristižu na koncentracijsku prostoriju po redu hitnosti, njihovom rasporedu i operativnoj nameni;

b) *Pomoćne grafikone* za koncentracijska prevoženja koji su obuhvatali sve transporte predviđene planom koncentracijskog prevoženja. Ovi grafikoni rađeni su u dva primerka, s tim što je na originalu (koji ostaje u Glavnom generalštabu), pored transportnog broja, ispisivan i pun naziv jedinica, a na kopiji samo transportni broj, pošto je na osnovu nje železničko osoblje vršilo tehničku razradu;

c) *Marševske planove* za komandante divizijskih oblasti i komandante pojedinih armija, divizija i odreda za dotični ratni slučaj, s tim što su se podaci za prevoženje unosili samo za one jedinice za koje je prevoženje bilo predviđeno. Ovi planovi su služili navedenim komandantima za orijentaciju u pogledu vremena kada i gde koja jedinica treba da stigne na koncentracijsku prostoriju;

d) *Maršrute* za sve ratne jedinice za pokrete od njihovog mobilizacijskog mesta do koncentracijske prostorije. U ovim maršrutama su za svaku jedinicu unošeni sledeći podaci: na koji način putuje (suvim, železnicom ili vodom), odakle i dokle; mesta prenočišta i predanaka (ako treba); u kojim će mestima jedinica primiti hranu za vreme putovanja; kome da se javi po dolasku na koncentracijsku prostoriju i dr;

e) *Naređenje za komandante transporta* sa podacima o dotičnom transportu po obrascu predviđenom novom ratnom službom jugoslovenske vojske;

f) *Grafički pregled trajanja koncentracije i pristizanja trupa na koncentracijsku prostoriju* za celokupnu operativnu vojsku namenjen Vrhovnoj komandi, za komandante grupa armija i samostalnih armija (divizija i odreda) koje su stajale neposredno pod Vrhovnom komandom;

g) *Tehničke elaborate za železničke i plovidbene organe*, koji se odnose na tehničko prevoženje železnicom i vodom, s tim što su ovi elaborati rađeni u saradnji sa železničkim i plovidbenim organima.

Za razradu potpunog plana koncentracijskog prevoženja u Saobraćajnom odeljenju Glavnog generalštaba bilo je potrebno najmanje 3 meseca, tj. 2 meseca za izradu, 15-20 dana za tehničku razradu i oko 10 dana za sređivanje i pakovanje.

Svi napred navedeni poslovi, ukoliko se odnose na koncentraciju snaga po ratnom planu »R⁴⁰«, završeni su u toku 1940. godine.

Plan za koncentraciju snaga za ratni plan »R-41«. Pošto je do 25. februara 1941. godine završilo razradu ratnog plana »R-41«, Operativno odeljenje Glavnog generalštaba je istog dana dostavilo elaborat Osnovno grupisanje snaga za taj ratni slučaj Saobraćajnom odeljenju radi razrade plana za koncentraciju. Međutim, razrada ovog plana bila je olakšana time što je koncentracijsko mesto za veći deo komandi (jedinica i ustanova) ostalo isto kao i u ratnom planu »R-40«, tako daje razradu koncentracije trebalo izvršiti samo za one jedinice (ustanove) koje su dobile nov raspored. Sem toga, mobilizacijska mesta nekih divizija (jedinica) bila su sada bliža koncentracijskoj pro-

storiji, tako da je bilo manje prevoženja i marševa nego u prethodnom planu. Dakle, izrada ovog plana za koncentraciju otpočela je 25. febru- s tim što se posle događaja od 27. marta, kada se videlo daje rat neizbežan. adilo neprekidno danju i noću od 28. marta do 1. aprila, po sledećem uprosćenom postupku:

a) Iz elaborata plana za koncentraciju »R-40« koji je bio vrlo sličan, bn sani su svi transporti koji ne dolaze u obzir za novi plan i na njihovo mesto upisani novi transporti, tako da je plan koncentracijskog prevoženja za ratni plan »R-41« izrađen u rekordno kratkom vremenu.

b) Umesto dotadašnjeg suviše opširnog obrasca naređenja za komandante transporta (čije je popunjavanje zahtevalo mnogo vremena) u toku jedne noći štampan je nov vrlo prost obrazac, tako da su ovi novi obrasci popunjeni neprekidnim radom u toku od 24 časa.

c) Da bi se ubrzala tehnička razrada plana za koncentraciju. 30. marta u podne pozvati su teleprinterom svi šefovi vojnih delegacija pri oblasnim železničkim direkcijama da 31. marta izjutra dođu u Glavni generalštab, zajedno sa šefovima saobraćajne, kolske i mašinske službe, radi dobijanja važnih uputstava. Pošto su 31. marta u 8 časova na taj poziv u Saobraćajno odeljenje Glavnog generalštaba stigli svi šefovi vojnih delegacija (oblasnih direkcija. Generalne direkcije, Direkcije pomorskog saobraćaja) sa svojim stručnim osobljem, objašnjeno im je šta je urađeno u starom elaboratu Plana koncentracijskog prevoženja da bi se mogao iskoristiti za ratni plan »R-41«. Tom prilikom su im data uputstva o potrebi najveće hitnosti u radu, s tim da se tehnička razrada za prvih pet dana prevoženja ima završiti do 4. aprila, kako bi se izrađeni elaborati mogli odmah koristiti. Dalje je postignut sporazum da se tehnička razrada produži dalje po istom principu i u slučaju da otpočnu operacije, odnosno neprijateljski napad.

Ovog dana, u vezi izdatog *Naređenja za opšte aktiviranje celokupne oružane sile*, pristupilo se pakovanju elaborata za koncentraciju, koji su potom upućeni operativnim jedinicama sa specijalnim kuririma (generalštabni oficiri ili pripravnici za generalštabnu struku). Međutim, ovaj elaborat nije bio potpun (ponegde su nedostajali marševski planovi i grafički pregled pristizanja jedinica na koncentracijsku prostoriju zato što nije bilo vremena za njihovu izradu, a elaborati su morali da se šalju u mobilizacijska mesta), ali su ipak sadržavali ono što je bilo bitno da bi se mogla izvoditi koncentracija.

MERE ZA POVEĆANJE BORBENE GOTOVOSTI

Brza nemačka osvajanja i pobeđe u Evropi (1938-1940), italijanski napad na Grčku i nemački prodor u Mađarsku, Rumuniju i Bugarsku prinudili su Jugoslaviju da u ovom periodu preduzme izvesne mere pojačanja svoje bezbednosti i bojne gotovosti.

Pripravno stanje. Posle nemačke okupacije Cehoslovačke i italijanske okupacije Albanije, jugoslovenska vlada bila je prinuđena da preduzme izvesne vojne mere radi obezbeđenja svojih granica i državne teritorije. Zato je u proleće 1939., shodno odredbama Zakona o ustrojstvu vojske i mornarice, zavedeno »pripravno stanje« u zemlji, koje je ostalo sve do početka rata u aprilu 1941. godine. Međutim, zavođenje pripravnog stanja saopšteno je samo najvi-

šim komandantima, tako da /a njega nisu znali nadležni rukovodioci u vojsci i narodu. Ovo je bilo od velike štete, jer je sprečavalo da se u pripravnim stanju iskoriste sva sredstva koja zakon dozvoljava za pripremu zemlje za rat, a ni narod nije dovoljno shvatio ozbiljnost situacije.

Aktiviranje i pozivanje na vežbu

Pod aktiviranjem se podrazumeva pozivanje na vežbu obveznika (oficira, podoficira i vojnika), stoke i vozila sa ciljem: da se pojača brojno stanje po kadrovskim jedinicama radi pojačanja njihove bojne gotovosti; da se izvrši probna ili delimična mobilizacija ratnih jedinica; da se obveznici upoznaju sa novim naoružanjem, opremom i taktikom - drugim rečima, da se smanji razlika između mirnodopskog i ratnog brojnog stanja vojne sile. Ono se izvodilo kako kod onih jedinica koje su imale kadar u mirno doba, tako i kod onih koje su se formirale samo za slučaj rata. Aktiviranje nije isto što i mobilizacija (mada vodi istom cilju) pošto je postupak sporiji, a psihološki uticaj i odziv obveznika slabiji, jer su postojala razna oslobađanja obveznika, koja ne važe za slučaj rata. Međutim, ono je bilo korisno samo u sličaju kad se izvodilo radi probne mobilizacije, vežbe i ratne upotrebe celih taktičkih i operativnih jedinica.

Prvo aktiviranje izvedeno je u aprilu 1939. prilikom italijanske okupacije Albanije, kada je aktiviran izvestan broj pukova, koji se mobilišu u graničnim oblastima. Početkom septembra 1939, posle nemačkog napada na Poljsku, izvedeno je aktiviranje izvesnih ratnih jedinica u vidu probne mobilizacije sa ciljem: da se utvrdi stanje mobilizacijskih priprema s obzirom na uvođenje nove ratne formacije; da se pojača vojna sila; da se uvežba rezervno ljudstvo; da se zatvore pojedini pravci na graničnim frontovima; i da se ljudstvo ovih aktiviranih jedinica iskoristi za ubrzanje fortifikacijskih radova na graničnim frontovima. Ovo aktiviranje obuhvatalo je vazduhoplovstvo, vazdušnu odbranu, trupe za zaštitu i zatvaranje granice, zatim po 2-4 pešadijska puka na svaku divizijsku oblast, sve konjičke pukove, veći broj artiljerijskih divizionara, s tim što ni viši štabovi niti bilo koja cela operativna jedinica nisu aktivirani. Tom prilikom aktiviranje najveći broj jedinica na teritoriji prema Severnom i Severozapadnom frontu (Osječka, Slavonska, Dravska, Murska i Lička divizija). Istovremeno su aktivirani svi ratni divizijski i armijski pionirski bataljoni radi izvođenja radova na utvrđivanju.⁶⁴

Ova *probna mobilizacija* pokazala je više nedostataka u pogledu spremnosti vojne sile za rat, naime: da vojne i građanske vlasti nisu izvršile dovoljne mobilizacijske pripreme, tako da je to znatno otržavalo i usporavalo aktiviranje, odnosno mobilizaciju; da postoje veliki nedostaci u materijalnoj opremi vojne sile, naročito u pogledu stoke i komore, tako da znatan broj jedinica nije bio sposoban za operativnu upotrebu; da se prilikom popune ratnih jedinica nije vodilo računa da starešine i obveznici budu raspoređeni na odgovarajuća mesta prema svojoj stručnosti, već se ponovo morao vršiti raspored prispelih obveznika; da su sumnjivi i štetoćinski elementi (iz redova nacionalnih manjina i pete kolone), često namerno, određivani na važna formacijska mesta; da su se mnogi obveznici nevojnički ponašali i opijali, a u nekim jedinicama odbijali da prime hranu itd. Najzad, u toku ove probne mobilizacije pobunio se 106. pešadijski puk u Karlovcu, što je jasno ukazalo da će izvesne

ratne jedinice biti nedovoljno sigurne za slučaj rata, kao što su to očigledno pokazali događaji u aprilskom ratu.

Uoči drugog svetskog rata stanje u zemlji bilo je veoma teško, ako se ima u vidu da je Maček još u avgustu 1938. izjavio: »Stanje je takvo što sam dužan kazati vam otvoreno, da danas od Hrvata nitko ne bi branio ovu državu.«⁶⁶

Protestujući protiv pozivanja obveznika na vežbu. na zboru hrvatskih zastupnika u avgustu 1939. inž. Košutić je, pored ostalog, izjavio: »Nije hrvatsko narodno zastupstvo pitano, kamo sinovi hrvatskog naroda imaju ići, gde imaju služiti, koliko služiti, kako pušku nositi, nego se imaju kao roblje pozvati, kao stoku ima ih se vući tamo u kasarne, obući ih i naoružati i slati bog zna kamo. Hrvatski narod, međutim, dovoljno je zrio i dovoljno svjestan svojih narodnih prava da odlučno odbije ovakav postupak i ovakvo poniženje.«⁶⁶

Kada je fašistička opasnost bila na pragu, u avgustu 1939, govoreći o mogućnosti proširenja rata na Balkanu, inž. Košutić je na jednom zboru, pored ostalog, izjavio i sledeće: »Posve je razumljivo, da bi hrvatski narod u takvoj situaciji čuvao samo svoju kožu. Jer, budimo iskreni, mogu li i naša braća (misli na Srbe - primedba V.T.), sa kojom smo toliko zla doživeli, apelirati na naše bratstvo u času, kada im voda dođe do grla? Ne! Onda neka svatko povuče konsekvence.«⁶⁷

U vezi s tim i uočenim pojavama, *Ministarstvo vojske i mornarice* je svojom naredbom Str. pov. Đ. 9652 od 26. septembra 1939. godine skrenulo pažnju na ove nedostatke i pozvalo sve oficire i podoficire da se založe da se te pojave ne ponavljaju. Zato su na osnovi iskustva aktiviranja u 1939. održane konferencije sa oficirima i podoficirima po divizijskim oblastima, na kojima su analizirani uočeni nedostaci, njihovi uzorci i mere za njihovo otklanjanje. Međutim, delimično aktiviranje ratnih jedinica pokazalo se i kao vrlo nezgodno, pošto se posle njega nije odmah prešlo na opštu mobilizaciju. Starešinski kadar uzimao se iz kadrovskih neaktiviranih jedinica koje su imale da produže mirnodopski život i rad sa preostalim starešinskim kadrom, razume se opterćenim još naporonijim radom zbog vanrednih vojnih mera u zemlji. A kako su i rezervni oficiri i vojni činovnici povučeni iz svojih civilnih nadležnosti, koja su i dalje morala da produže svoj redovan rad i kako su obveznici morali da napuste svoj redovan posao, čitav privredni život u zemlji je trpeo. Radilo se po mirnodopskim zakonima, mada prilike i rad nisu bili redovni, što je jako otežavalo i rad kako u vojsci tako i u narodu. Neki od aktiviranih pešadijskih pukova upotrebljeni su za radove na utvrđivanju graničnih frontova.

Posle puta kneza Pavla u Nemačku, budnost u Jugoslaviji je popustila, tako da se krajem 1939. moglo pristupiti dezaktiviranju trupa za zaštitu i osiguranje granica, kao i onih ratnih jedinica koje nisu postojale u miru, dok su kadrovske jedinice samo delimično dezaktivirane. Od tada pa sve do 27. marta 1941. aktiviranja su vršena stalno prema promenama situacije, pri čemu je jugoslovenski Glavni generalštab više pažnje poklanjao broju obveznika nego aktiviranju kompletnih jedinica (divizija, pukova itd.), pod izgovorom da se ne bi »izazivali Nemci«. S druge strane, aktiviranje ovako velikih formacija za duže vreme u mirno doba nije se moglo izvoditi iz finansijskih razloga. Zbog toga se docnije »aktiviranje« sastojalo u pojačavanju brojnog stanja kadrovskih jedinica (obveznicima, stokom i vozilima pozvatim na vežbu) ili u formiranju specijalnih radnih jedinica za izvođenje radova na utvrđivanju graničnog fronta. Međutim, razna ministarstva su postavljala zahteve za oslobađanje mnogih obveznika od vežbe, tako da neki uopšte nisu išli na vežbu, dok

su drugi bili na vežbi više puta. Očigledno je da su i u ovim prilikama dolazile do izražaja protekcija i korupcija kod nekih vojno-državnih organa.

U jesen 1939. konjica je reorganizovana na taj način što su obrazovane 1, 2. i 3. konjička divizija (koje je trebalo da imaju po jednu konjičku i jednu motorizovanu brigadu, motorizovani pt divizion i ostale jedinice i ustanove). Ali, pošto nije bilo motornih vozila, samo je 3. konjička divizija do 6. aprila 1941. formirala motorizovanu brigadu od motorizovanog i mehanizovanog diviziona i motorizovanog pt diviziona.

Početak januara 1940. jugoslovenska vlada je izdala *Uredbu o merama za nezbednost zemlje i održavanje neutralnosti*. U toj Uredbi, pored ostaloga, ističe se zabrana postupka u korist zaradenih strana kao i zabrana izvoza i prelaza stranih trupa i materijala.⁶⁸

U martu 1940. formirane su 3 motorizovane pionirske čete namenjene za rušenje i zaprečavanje.

U aprilu 1940. obrazovan je 2. bataljon bornih kola (54 tenka od po 12 t nabavljenih u Francuskoj).

Glavni generalštab je sa Str. Pov. Đ. O. Br. 2861 od 31. maja 1940. godine dostavio ukupan izveštaj Ministarstvu vojske i mornarice o završenom aktiviranju ostatka vazdušnih odbrana, u kojem se kaže da su sve predviđene jedinice aktivirane, ali sa puno nedostatka u pogledu sposobnosti za dejstvo, koji se detaljno navode za svaku jedinicu, kao i u pogledu nedovoljne materijelno-tehničke snabdevenosti, a Ministarstvo vojske i mornarice je pre toga, 15. maja 1940, formiralo Komandu teritorijalne vazdušne odbrane, sa zadatkom da objedini aktivnu odbranu (do tad u sastavu Komande vazduhoplovstva) i pasivnu zaštitu (do tada u sastavu Inspekcije zemaljske odbrane); zatim oblasne jedinice za obezbeđenje vazduhoplovnih objekata i ratnih i pomoćnih litišta i garnizonske poterne jedinice za suzbijanje neprijateljskih padobranskih i vazdušno-desantnih trupa.⁶⁹

Nekoliko dana posle izdavanja naređenja za aktiviranje ostataka vazdušne odbrane (16. maja), *Ministarstvo vojske i mornarice izdalo je i naređenje za suzbijanje padobranskih trupa i desanata, u kojemu je ukazano na dotadašnja iskustva u primeni ovakvih jedinica, naročito u pogledu prepadnih akcija u neprijateljskoj pozadini u cilju zauzimanja aerodroma, rušenja vojnoindustrijskih preduzeća, komunikacijskih centara i objekata⁶⁹*

U junu 1940. formirane su posadne jedinice za utvrđeni granični front - 4 posadna odreda sa 15 posadnih bataljona i 15 posadnih baterija.⁷⁰

U toku druge polovine 1940. godine formirana je Četnička komanda sa 6 četničkih bataljona, kao stalne kadrovske formacije, s tim što su ove jedinice, zbog protesta Mačeka i Nemaca, docnije preimenovane u jurišne. Zatim su obrazovane tri vazduhoplovne oblasti; 1. u Zemunu, 2. u Sarajevu i 3. u Nišu, neki dopunski pukovi preformirani su u boračke, a broj bataljona u nekim divizijama na zapadnom i severozapadnom delu državne teritorije smanjen je od 12 na 9.

U toku 1940. aktivirane su još i sledeće jedinice:

- krajem februara aktiviran je 31 radnički bataljon radi ubrzanja fortifikacijskih radova na graničnim frontovima, s tim što su ovi bataljoni deaktivirani tek početkom oktobra;

- u maju, zbog okupacije Danske i Norveške i nemačke velike ofanzive na Zapadnom frontu, aktivirani su: vazduhoplovstvo, teritorijalna vazdušna odbrana, neke jedinice na teritoriji Osječke, Dravske, Zetske, Vardarske, Ko-

sovske, Jadranske, Savske i Potiske divizijske oblasti, a pojačano je i brojno stanje u nekim pozadnjim jedinicama, s tim što su sve napred navedene jedinice dezaktivirane posle 1 do 3 meseca;

- polovinom maja aktivirane su oblasne jedinice za osiguranje vazduhoplovnih objekata, ratnih i pomoćnih aerodroma;

- *Ministarstvo vojske i mornarice* je sa Str. pov. D. br. 6372 od 5. juna 1940. godine naredilo:

da se, pored Štabova posadnih odreda i pešadijskih posadnih jedinica, formiraju posadne tehničke čete i zaprežni vodovi u 1. 2. 3. 4. 5. i 6. posadnom odredu i da od posadnih baterija i samostalnih posadnih artiljerijskih vodova postoje samo oni koji su već formirani. Dalje je naređeno da se popuna novoformiranih posadnih trupa *rezervnim oficirima* izvrši: rezervnim oficirima (vojnim činovnicima) raspoređenim u jedinice za zatvaranje granice na dotičnom graničnom frontu, neraspoređenim rezervnim oficirima i đacima, s tim da rezervni oficiri (vojni činovnici) *moгу biti samo jugoslovenske narodnosti*, po mogućnosti sa odgovarajuće divizijske odnosno armijske oblasti, a da se popuna ratnih posadnih jedinica *obveznicima* izvrši:

- preteklim obveznicima operativne vojske sa odgovarajuće divizijske odnosno armijske oblasti;

- obveznicima iz jedinica za zatvaranje granice na dotičnom delu graničnog fronta; i

- preteklim obveznicima rezervne vojske - prvenstveno mladima - sa dotične divizijske odnosno armijske oblasti.

Izuzetno od iznetog, za popunu 16. posadnog puka, jurišnih bataljona, a po potrebi i jun.šnih vodova posadnih četa mogu se uzeti pretekli obveznici operativne vojske, i to:

- sa Vrbaske i Bosanske divizijske oblasti za jurišne jedinice na teritoriji IV armijske oblasti i

- sa Sumadijske divizijske oblasti za jurišne jedinice na teritoriji I armijske oblasti i za 16. posadni puk. Dalje se u naređenju, između ostalog kaže:

»Za popunu posadnih tehničkih četa uzeti celokupno ljudstvo koje je upisano u vodove za vezu i ljudstvo rasformiranih pionirskih jedinica za zatvaranje granice na dotičnim graničnim frontovima, a u nedostatku ovih upotrebiti pretekle obveznike operativne i rezervne vojske odgovarajućih vidova inžinjerije iz dotičnih divizijskih odnosno armijskih oblasti.

Posadne jedinice popuniti popisanim stokom i prenosnim sredstvima koji su do sada bili raspoređeni u jedinice za zatvaranje granice na dotičnom delu graničnog fronta.

Formiranje ratnih jedinica ima se izvršiti po skraćenom postupku, po sledećem:

a) Rukovodioci mobilizacijskog materijala odmah će ustrojiti jedinične spiskove;

b) Komandanti Dravske, Savske, Osječke, Potiske, Vrbaske, Bosanske i Sumadijske divizijske oblasti odmah će izraditi brojne preglede raspoloživih obveznika i dostaviti ih po svojim načelnicima štabova komandantu utvrđivanja. Dan dolaska načelnika štabova pomenutih divizijskih oblasti u Stab utvrđivanja određiće komandant utvrđivanja.

Na sastanku načelnika štabova divizijskih oblasti u Slabu utvrđivanja ima se ustaliti razrez obveznika i sve ostale pojedinosti oko formiranja i izvršenja mobilizacijskih priprema ...

Sve aktivne oficire i vojne činovnike koji su raspoređeni u mirnodopske posadne jedinice upisati u jedinične spiskove ratnih posadnih jedinica koje se razvijaju iz dotične mirnodopske jedinice.

Rezervne oficire koji su sada upisani u jedinične spiskove jedinica za zatvaranje granice na odgovarajućim delovima graničnih frontova odmah upisati u jedinične spiskove odgovarajućih ratnih posadnih jedinica.

Rukovodioci mobilizacijskog materijala posadnih jedinica izradiće za sve rezervne oficire, obveznike i davaoce popisane stoke poimenične pozivne spiskove, s tim da se u primedbi pozivnih spiskova svih onih koji su sada raspoređeni u jedinice za zatvaranje granice ima staviti olovkom: raspoređen«.

Shodno naređenju Str. Pov. D. Br. 40 od II. januara tekuće godine jedinične i pozivne spiskove obeležiti odgovarajućim oznakama i to:

- za Italijanski front »Posada - I«

- za Nemački front »Posada - N«

- za Mađarski front »Posada - M«

Ove pozivne spiskove sa spiskovima naziva ratnih jedinica rukovodioci mobilizacijskog materijala dostavice komandantima vojnih okruga zajedno sa nedokumenainim jediničnim spiskovima.

Komandanti vojnih okruga čuvaće ove spiskove odvojeno od ostalih pozivnih i ratnih spiskova i to složeno po opštinama i po jedinicama.

Rezervnim oficirima koji su dosada bili neraspoređeni a sada su raspoređeni u posadne jedinice odmah saopštiti ratni raspored, dok će se za saopštavanje ratnog rasporeda ovim rezervnim oficirima koji su sada raspoređeni u jedinice za zatvaranje granice izdati posebno naređenje.

Obveznicima i davaocima popisane stoke i prenosnih sredstava za sada se neće saopštavati ratni raspored.

Uz dokumentalne jedinične spiskove pripremiti kratke mobilizacijske potsetnike u koje uneti samo one podatke koji su neophodno potrebni za uredno izvršenje mobilizacije dotičnih jedinica. Prema tome, ovim potsetnicima treba da budu regulisana ova pitanja:

Prijem obveznika, stoke i prenosnih sredstava; prijem i podela ratne opreme; ishrana ljudi i stoke; i stanovanje.

Svi poslovi oko formiranja jedinica i ustrojavanja mobilizacijskog materijala imaju biti završeni do 20. juna tekuće godine.

Sve dok se ne naredi rasformiranje jedinica za zatvaranje granice održavati u ažurnom stanju sve mobilizacijske pripreme ovih jedinica.

Ako bi se u međuvremenu, dok ne budu konačno izvršene mobilizacijske pripreme posadnih jedinica po ovom naređenju, naredila mobilizacija, onda se imaju mobilisati sve jedinice za zatvaranje granice, bez obzira što je ljudstvo iz ovih jedinica već upisano u jedinične spiskove posadnih jedinica. U posadne jedinice u ovom slučaju pozvali bi se samo oni rezervni oficiri i obveznici koji do sada nisu bili raspoređeni.

Znači, u ovom slučaju treba iskoristiti već izrađene pozivne spiskove za rezervne oficire i ratne spiskove za obveznike odgovarajućih jedinica za zatvaranje granice, i pozivne spiskove onih rezervnih oficira i obveznika na kojima ne stoji primedba 'raspoređeni'.

Zasada, dok ne bude formirane sve posadne artiljerijske i tehničke jedinice, predviđene Uputom za izvođenje Uredbe o formaciji posadnih trupa u mobilno i ratno doba, sve posadne baterije, zaprežni vodovi i posadne tehničke čete biće potčinjene posadnim pukovima, odnosno samostalnim posadnim bataljonima na čijim se odsecima nalaze.

Za pregrupisanje i prebacivanje ratne opreme jedinica za zatvaranje granice koje će služiti za popunu posadnih jedinica sledovaće zasebno naređenje ...⁷¹

Na osnovu navedenog naređenja, do Nemačko-italijanske agresije na Jugoslaviju, formirano je sedam posadnih odreda sa četrnaest posadnih bataljona i tri samostalna posadna bataljona, koji su u svom sastavu imali ukupno sedamnaest posadnih baterija, dva artiljerijska posadna voda i više posadnih tehničkih četa. Osnovni kadar davale su kadrovske jedinice, a ostatak je dopunjen sa najbliže teritorije, jer je ovo ljudstvo do tada bilo raspoređeno u jedinice za zatvaranje i zaštitu granice. Pošto je vreme mobilizacije za ove jedinice bilo svedeno na 12-36 časova, ove su bile najpogodnije za posadne jedinice. Posadne jedinice su bile formirane samo na frontu prema Nemačkoj, Italiji i Madaskoj, a na Bugarskom i Albanskom frontu i dalje su zadržane jedinice rezervne vojske, sa zadatkom da u slučaju mobilizacije i otpočinjanja neprijateljstva posednu utvrđene položaje na graničnim frontovima i brane ih do pristizanja operativnih jedinica. Od mirmodopskih posadnih jedinica u aprilskom ratu formirano je 16 posadnih pukova. Međutim, usled nedostatka naoružanja, jedino su veći objekti na frontu prema Italiji i Mađarskoj imali stalno artiljerijsko naoružanje, dok su lakše fortifikacijske objekte trebalo da posednu bateriju sa zaprežnom vučom.⁷²

Posle kapitulacije Francuske, na sastanku najviših rukovodilaca u Beogradu 1. jula 1940, pod rukovodstvom ministra vojske i mornarice generala Milana Nedića, razmotrena je tadašnja vojno-politička situacija i odlučeno:

- da se nastavi utvrđivanje graničnog fronta, s tim da se veliki i skupi objekti zamene malim betonskim (bunkerima);

- da se organizuje odbrana graničnih frontova pomoću posadnih trupa i obezbedi naoružanje za ove jedinice:
- da, zbog situacije u Albaniji, i dalje ostanu aktivirane trupe na teritoriji Vardarske, Kosovske i Zetske divizijske oblasti, ali da se do 50% obveznika pusti na odsustvo;
- da se 12.000 kadrovaca uputi u posadne trupe:
- da se posadne jedinice popune rezervistima do punog formacijskog sastava;
- da se puni rok službe u kadru od 18 meseci poveća na 24. a skraćeni od 9 na 18 meseci:
- da se regrutima iz 1940. skрати vreme trajanja obuke na 3,5 meseca;
- da se skрати vreme školovanja pitomaca vojnih akademija (opšte, vazduhoplovne i intendantske) da bi se bar donekle popunio nedostatak oficira; i
- da se reaktivira izvestan broj mladih rezervnih oficira.⁷³

Ministarstvo vojske i mornarice, svojom naredbom Str. pov. Đ. br. 9359 od 10. septembra 1940. naredilo je:

- da Komanda vazduhoplovstva vojske preduzme sve potrebne mere za blagovremeno otkrivanje i pariranje neprijateljskih prepada sa kopna ili mora, s tim da naročitu pažnju obrati na front prema Nemačkoj, Italiji i Albaniji, da vazduhoplovstvo na svakom aerodromu drži u strogoj pripravnosti 2-3 lovačka aviona i da bude spremno za brzi izlazak na ratne aerodrome:
- da Komanda teritorijalne vazdušne odbrane preduzme sve mere opreze i bojne gotovosti na Severnom frontu, prema Italiji i Albaniji;
- da komandanti armijskih oblasti preduzmu mere bojne gotovosti, kako na graničnim frontovima tako i u unutrašnjosti teritorije, i da se svaki neprijateljski pokušaj blagovremeno otkrije i parališe;
- da komandant Ratne mornarice obezbedi bojnu gotovost i upotrebu Rečne flotile i obalske odbrane radi zaštite teritorijalnih voda i da organizuje povremeno vazdušno izviđanje i osmatranje pomorskih puteva na Jadranu;
- da se mobilizacijske pripreme održavaju u urednom stanju; i
- da se pojača obaveštajna služba i obezbede kasarne i spreči udaljavanje starešina iz garnizona radi regulisanja privatnih potreba.

Ministarstvo vojske i mornarice je sa Str. pov. Đ. br. 10551 od 28. oktobra 1940. naredilo komandantu 3. armijske oblasti: da forsira utvrđivanje na Strumičko-Radoviškom, Carevoselskom i Krivopalanačkom pravcu; da prouči i pripremi koncentraciju trupa Vardarske divizijske oblasti u dolini r. Radike i u rejonu Ohrida i Struge, da za obveznike koji će se primiti sa teritorije Sumadijske i Moravske divizijske oblasti pripremi smeštaj u barakama ili zemunicama, da sporazumno sa banskom upravom prouči i pripremi uzimanje talaca i konfiniranje »videnih i uticajnih a nepouzdatih lica kada se to naredi i da pozove sve starešine da svaki u svome delokrugu uloži maksimum napora u korist opšte stvari.⁷⁴

Istog dana je komandant 3. armijske oblasti naredio komandantu Bregalničke divizijske oblasti i komandantu Granične trupe da »posvete ozbiljnu brigu za sigurnost granice i odbranu fronta i prema Bugarskoj, jer postoji mogućnost zajedničke akcije Bugara i Italijana protivu Grčke, što pojačava značaj pravaca dejstva iz Bugarske u teritoriju Bregalničke divizijske oblasti«. Sem toga, naredio je da se granične trupe prema Bugarskoj pojačaju graničnim trupama koje se nalaze preme Grčkoj granici.⁷⁵

Početkom novembra 1940. godine, neposredno posle italijanskog napada na Grčku, *Ministarstvo vojske i mornarice* je sa Str. pov. Đ. br. 10721 od 2. novembra 1940. naredilo da se pozovu na vežbu rezervni oficiri, obveznici i popisana stoka i vozila u 22, 23, 28. i 49. pešadijski puk (ratni) i u 20. ratni artiljerijski puk do punog brojnog stanja predviđenom ratnom formacijom po-

menutih pukova, s tim da se pozivanje tako izvrši da pozvani stupe na vežbu 13. novembra 1940. godine.⁷⁶

Zatim je usledila Direktiva Str. pov. Đ. br. 10792 od 5. novembra kojom je načelno odobren projekt Glavnog generalštaba za aktiviranje i koncentraciju trupa za eventualnu ofanzivu prema Solunu, imajući u vidu sledeće napomene:

- da se predvidi aktiviranje Štaba grupe armija za istočni front (prema Bugarskoj), sa ciljem da se objedine eventualna dejstva sa teritorije 3. i 5. armijske oblasti;
- da se Bregalnička divizija sa aktiviranim pešadijskim i artiljerijskim pukovima upotrebi isključivo za opservaciju prema Bugarskoj, a ne i za eventualno dejstvo u pravcu Soluna;
- da se za strategijsku rezervu Grupe u oblasti Devdelijt predvidi dovođenje po jednog prekobrojnog pešadijskog puka sa teritorije Sumadijske i Moravske divizijske oblasti u predeo južnog izlaza iz Demirkapijske klisure;
- da se teritorijalne jedinice i ustanove pozadinske službe na teritoriji 3. armijske oblasti reduciraju na minimum, ali da sve grane pozadinske službe budu zagarantovane;
- da se odobrava predložena podela i organizacija komandovanja. upotreba vazduhoplovstva. kao i koncept naređenja koji bi trebalo uputiti Ministarstvu saobraćaja, no s tim, da se u danima koncentracijskog prevoženja u potrebnoj meri omogući privatni putnički i teretni saobraćaj, na predviđenim prugama;
- da se predvidi da se komandant utvrđivanja sa potrebnom radnom snagom hitno prebaci na Istočni front radi brzog fortifikacijskog uređenja polokaja na prevojima ka Knjaževcu. Zaječaru i Negotinu.
- da se u prvom redu hitnosti osiguraju sve železničke pruge, suhoputne komunikacije i objekti na njima, kao i telefonsko-telegrafске i dr. 77.

Već sutradan, 6. novembra, *Ministarstvo vojske i mornarice* sa Str. pov. Br. 10814. naredio da se aktiviraju sve operativne jedinice sa teritorije 3. i 5. armijske oblasti i sve teritorijalne jedinice, komande i ustanove i delovi za osiguranje unutrašnjosti sa teritorije 3. armijske oblasti. Od 28 pešadijskih divizija, koliko je tada, po ratnom planu, Jugoslavija imala, mobilisano je 9. ili jedna trećina, od kojih je jednu armiju trebalo formirati: ali verovatno za zauzimanje Soluna pre Italijana, a ostale je trebalo angažovati za obezbeđenje ove operacije. Kao prvi dan aktiviranja bio je predviđen 12. novembar 1940. Međutim, zbog smene ministra vojske i mornarice generala Milana Nedića 7. novembra ove snage nisu upotrebljene, već su u decembru dezaktivirane.⁷⁸

Posle bombardovanja Bitolja (6. novembra 1940.) od strane italijanske avijacije. *Glavni generalštab* je 6. novembra odobrio da protivavionske jedinice otvore vatru na sve strane avione koji preleću državnu teritoriju južno od linije: Miš - Kruševac - Uice - Sarajevo - Split, s tim da se severno od te linije vatra može otvarati samo ispred aviona radi primoravanja da se spusti. Može se reći da su teritorijalna vazдушna odbrana i vazduhoplovstvo posle ovog bombardovanja bili gotovo stalno kompletno aktivirani.⁷⁹

Jugoslovenska vlada je 22. novembra, pored već zabranjene zone preletanja stranih aviona, proglasila kao zabranjenu zonu celu teritoriju južno od linije: Ruj pl - Leskovac - Brus - Užička Požega - Višegrad - Sarajevo - Đevrske (37 km istočno od Biograda na moru) s tim da nad ostalim delom teritorije avioni redovnog putničkog saobraćaja mogu leteti već određenim intencijama i na relativnoj visini od 500 m, a drugi putnički avioni pod istim uslovima ako dobiju prethodno odobrenje koje treba tražiti 48 časova ranije.⁸⁰

Ministarstvo vojske i mornarice, svojim naređenjem Str. pov. Đ. br. 10617 od 25. novembra 1940. godine, predvidelo je razne mere sigurnosti za sprečavanje sabotaže u industrijskim preduzećima koja su proizvodila vojni materijal.

U Ratnoj mornarici u toku 1940. aktivirane su neke flankirne baterije i Mornarički odred na Crnojevića Rijeci, a za ojačanje brojnog stanja komandi i jedinica na obali pozivani su obveznici na vežbu.

U periodu od 1. januara do 27. marta 1941. godine izvršena su sledeća aktiviranja:

- početkom januara pozvani su na 28-dnevnu vežbu rezervni oficiri i obveznici sa teritorije 1. armijske oblasti za veći broj pešadijskih, artiljerijskih i konjičkih jedinica, s tim što je početkom februara na njihova mesta pozvata na vežbu druga partija;

Ministar inostranih poslova Cincar-Marković, je 23. januara 1941. godine preneo ministru vojske i mornarice Petru Pešiću izveštaj jugoslovenskog ambasadora u Bukureštu od 16. januara da od prve desetine decembra 1940. godine ne prestaje pristizanje nemačkih trupa i materijala u Rumuniju tako da ih već ima 150[^]180.000 vojnika sa srazmerno ogromnim brojem motornih vozila, da se na osnovi saznanja iz raznih izvora može zaključiti da se više ne radi ni o trupama za instrukciju rumunske vojske, ni o trupama potrebnim za podršku režima u Rumuniji, kao ni samo o čuvanju petrolejskih polja duž padina Kai-pata...«, da se mostovni materijal dovlači na Dunav, gde se spremaju pontoni, grade pristupni putevi i vrše probe i da »to dokazuje da će nemačka vojska neminovno preći u Bugarsku ... »da izgleda da treba da prođe najmanje još dve nedelje pa da dođe do pokreta nemačkih trupa« ... i da se vrše pripreme za dolazak još novih kontingenata.⁸¹

Glavni generalštab je 1. februara 1941. obavestio Ministarstvo vojske i mornarice da je u južnoj Srbiji »porazno delovao na anacionalne elemente poziv u radničke bataljone onih obveznika koji su se do sada vodili na listi sumnjivih lica i daje njihov odziv vrlo slab tako da se u većini slučajeva moraju upućivati stražarno,⁸² a *Ministarstvo vojske i mornarice* je sa Str. pov. Đ. br. 1075 od 18. februara 1941. godine naredilo da se pozovu na vežbu *rezervni oficiri i obveznici za ukupno 40 ratnih pešadijskih pukova, 8 bataljona i 2 planinska puka, 9 artiljerijskih pukova, 10 samostalnih artiljerijskih diviziona i sve planinske baterije, 7 konjičkih pukova i 2 divizion konjičke artiljerije i velosipedski bataljon, kao i veći broj bolničarskih, pekarskih i automobilskih četa, posadnih baterija, posadnih vodova i vodova jurišne čete, i to:*

a) *na teritoriji I armijske oblasti*

- *iz peadije*: za devet ratnih pukova svi rezervni oficiri i obveznici za po tri bataljona iz svakog puka. po jedan vod čele pratećih oruđa i po tri voda borbenog dela bojne komore i odgovarajući deo trupne komore sa pripadajućom stokom i vozilima i za jedan bataljon svi rezervni oficiri i obveznici za polovinu njegovog brojnog stanja;

- *iz artiljerije*• za četiri puka i tri samostalna diviziona svi rezervni oficiri i obveznici za svaku mirnodopsku bateriju;

- *iz konjice*: za tri puka po jedan ili dva streljačka i jedan mitraljeski eskadron, odnosno vod. i za jedan konjički artiljerijski divizion po jednog rezervnog oficira i 50 obveznika na svaku mirnodopsku bateriju;

- na svaku bolničarsku i pekarsku četu po 200 obveznika iz odgovarajućih ratnih jedinica; na svaku automobilsku četu i vozarski eskadron po 50 obveznika iz odgovarajućih ratnih jedinica: za svaki vod posadne i jurišne čete polovinu rezervnih oficira i obveznika i za svaku posadnu bateriju po 1 oficira i 50 obveznika;

b) *na teritoriji II armijske oblasti* za 10 ratnih pešadijskih pukova. 2 pešadijska bataljona, 4 artiljerijska puka i 2 samostalna artiljerijska diviziona;

c) *na teritoriji III armijske oblasti*, za 6 ratnih pešadijskih pukova. 2 artiljerijska puka. 2 artiljerijska diviziona i 1 konjički puk;

d) u a teritoriji IV armijske oblasti za 9 ratnih pešadijskih pukova, 2 planinska puka i sve planinske baterije, 8 artiljerijskih pukova, 1 samostalni artiljerijski divizion, 3 konjička puka, 1 divizion konjičke artiljerije i 1 velosipedski bataljon;

e) na teritoriji V armijske oblasti za 8 ratnih pešadijskih pukova, 3 artiljerijska puka, 4 samostalna artiljerijska divizona, 1 konjički puk i 1 divizion konjičke artiljerije;

f) na teritoriji Primorske armijske oblasti za 4 ratna pešadijska puka (za po 5 do 6 pešadijskih bataljona), za pešadijski puk Boke Kotorske 4 pešadijska bataljona i za Komandu Šibenik 1 pešadijski bataljon.

Popuna pešadijskih artiljerijskih, konjičkih i ostalih jedinica na teritorijama II, III, IV, V i Primorske armijske oblasti predviđena je slično kao i na teritoriji I armijske oblasti.

Za 16 ratnih pešadijskih pukova bilo je predviđeno da se pozovu na vežbu; komandant puka, pomoćnik komandanta puka, adutant, intendant, blagajnik, lekar, veterinar i najpotrebiji broj osoblja.

Za Vazduhoplovstvo vojske predviđeno je da se pozove 10.000 rezervnih oficira i obveznika, a za Mornaricu 4000 rezervnih oficira i obveznika

Jedna polovina svih pozvanih rezervnih oficira i obveznika trebalo je da stupi na vežbu 10. a druga polovina 12. marta 1941. godine.

U pomenutom naređenju navedeni su tačni nazivi za sve mirnodopske jedinice koje vrše pozivanje na vežbu rezervne oficire i obveznike za popunu ratnih jedinica, kao i nazivi štabova; regulisana su mnogobrojna pitanja i dala detaljna uputstva o načinu pozivanja, mobilizacijskim mestima, prevoženju, smeštaju, pozivnim spiskovima, načinu formiranja jedinica, ishrani, finsiranju itd. Naglašeno je da će se vreme trajanja vežbe naknadno odrediti;⁸⁴

Ministarstvo vojske i mornarice je sa Str. pov. Đ. br. 1061 od 19. februara naredilo da se za izvođenje radova na utvrđivanju upotrebi 35 radničkih bataljona, 3 kadrovska bataljona i 1 samostalna radnička četa, s tim da se rasformiraju neki radnički bataljoni koji su bili formirani prošle godine.

Svaki radnički bataljon treba da ima štab bataljona i četiri čete »Pozivanje na vežbu rezervnih oficira i obveznika u ove bataljone vršiče se u šest partija, s tim da trajanje vežbe svake partije bude 6 nedelja a na svaki kadrovski bataljon na vežbu pozvati po 6 rezervnih oficira rodova vojske, 1 lekara, 1 intendanta i 800 obveznika ...« (Brojno stanje i formacijski sastav štabova bataljona, radničkih četa i samostalnih radničke čete bili su predviđeni u pet priloga, ali oni nisu pronađeni - V.T.). U naređenju takođe su data detaljna uputstva, pored ostalog, i to da se u radničke bataljone pretežno pozivaju nesloveni, tako da ih je u pojedinim bataljonima bilo više od dve trećine ukupnog brojnog stanja.

Tako su i Ministarstvo vojske i mornarice i Glavni generalštab konsekventno vodili politiku nepoverenja prema neslovenskim narodima, bez obzira na ukazivanje pomoćnika vrhovnog inspektora vojne sile generala Bogoljuba Ilića da su »Siptari« (Albanci) »privrženi i da je to dobar vojnički elemenat«.⁸⁴

Ministarstvo vojske i mornarice sa Str. pov. Đ. br. 1474 od 1. marta 1941. godine naredilo je komandantu IV armijske oblasti:

1. da se popune do punog ratnog formacijskog sastava ratni pešadijski bataljoni, da se na vežbu pozovu rezervni oficiri i obveznici za štabove bataljona, popisana stoka i vozila bataljona, dela bolničarskih odeljenja, trupnih komora i odgovarajućih delova vodova za vezu, s tim da se na vežbu ne pozivaju obveznici nesloveni; da se upućivanje ljudstva iz kadra i pozivanje na vežbu ljudstva iz rezerve izvrši »tako da se javi u komandama na dan 8. marta o. g. ...« da se formiranje bataljona ima izvršiti u potpunosti do 10. marta o.g. Izaključno«. Zatim je radi potpunijeg, jednoobraznog i lakšeg postupka dato detaljno uputstvo sa konkretnim primerom.

2. Da se do punog ratnog formacijskog sastava popune štabovi jedanaest pešadijskih pukova. (Navedeni su njihovi nazivi - V.T.), s tim da se u te štabove upute svi aktivni oficiri, podoficiri i kadrovi i pozovu na vežbu svi oficiri i obveznici, popisana stoka i vozila, tako »da se jave u komandama na dan 8. marta o.g.«; da se ovim štabovima izda sva pripadajuća oprema i mobilizacijski materijal i da se formiranje štabova izvrši u odgovarajućim mobilizacijskim mestima.

5. Da sve pešadijske jedinice iz kojih se vrši pozivanje na vežbu po naređenju Str. pov. Đ. br. 1075/41 (koje je već navedeno - V. T.) »završe formiranje do 16. marta o. g. zaključno« i da se »iz svih pešadijskih, artiljerijskih i konjičkih ratnih jedinica, iz kojih se vrši pozivanje

na vežbu rezervnih oficira i obveznika po navedenom naređenju, ima pozvali na vežbu i *sva stoka i vozi/a* koja su po ratnom rasporedu u njih raspoređena ...⁶⁵

Ministarstvo vojske i mornarice je sa Str. pov. Đ. br. 1500 od 2. marta 1941. godine, između ostalog, naredilo da, u vezi priprema za rušenje i zaprećavanje na celoj državnoj teritoriji, koje je naređeno sa Str. pov. Đ. br. 6440 od 8. juna 1940. godine, preduzmu mere za otklanjanje nedostataka, jer neke divizijske oblasti nisu završile sve *tehničke pripreme*. Radi toga je, između ostalog, naređeno:

- da komandanti divizijskih oblasti i šefovi vojnih delegacija pri direkcijama državnih železnica, preko tehničkih odeljaka i tehničkih sekcija, preduzmu najhitnije mere da se na svim objektima završi izrada miniskih komora i izvrši njihovo zatvaranje i obeležavanje;
- da se kod objekata pripremljenih za rušenje ne izrađuju borbeni zakloni ako dotična prostorija ne spada u zahvat rada Štaba utvrđivanja;
- da komandanti divizijskih oblasti preduzmu mere da se završi pakovanje eksploziva i ostalog materijala po objektima i minama;
- da načelnik Inženjersko-tehničkog odeljenja preduzme mere da se celokupan eksploziv i ostali materijal, koji su trebali štabovi divizijskih oblasti, a nije još dodeljen, istim najhitnije pošalje;
- da načelnici materijalnih odeljenja Ministarstva preduzmu hitno mere da se upotpuni i dodeli materijalna oprema i naoružanje za jedinice.
- da komandanti divizijskih oblasti izvrše kontrolu da li su na objektima izvršene tehničke pripreme (izrada minskih komora i ostalo), da li je izvršeno pakovanje eksploziva i materijala po objektima i minama, da li se pravilno čuva eksploziv i ostali materijal za rušenje i zaprećavanje, da li su delovi kadrovskih jedinica osposobljeni za rušenje i zaprećavanje;
- da komandanti divizijskih oblasti lično ili preko pogodnih lica iz štaba izvrše kontrolu preduzetih mera i da najdalje do 26. marta dostave izveštaj komandantima armijskih oblasti, a ovi Glavnom generalštabu do 1 aprila;
- da se poslovi po ovom naređenju smataju -vrlo hitnim« i da se nastoji -*da se oni bezuslovno završe u predviđenom roku*⁶⁶

Ministarstvo vojske i mornarice je sa Str. pov. Đ. br. 1630, na predlog Glavnog generalštaba Str. pov. Đ. Or. br. 946 od 4. marta 1941. godine, naredilo:

da se pozovu na vežbu »s obzirom na sadanju vojno-političku situaciju, u cilju zaštite državne teritorije od iznenadjenja iz vazduha« rezervni oficiri i obveznici, popisana stoka i prevozna i prenosna (stočna i motorna) sredstva svih komandi, jedinica i ustanova Vazduhoplovstva vojske, Pomorskog vazduhoplovstva. Teritorijalne vazdušne odbrane i Protivavionskih jedinica operativne vojske; da vežba traje do daljeg naređenja; da se pozivi izvrše pomoću pojedinačnih pozivnih spiskova: da se u napred označene jedinice upute i svi aktivni oficiri i podoficiri koji u njima imaju ratni raspored, kao i kadrovi i odgovarajuća državna stoka i stočna i motorna prevozna sredstva do 9. marta; da jedinice vazdušnih odbrana koje su već aktivirane, pozovu oficire, podoficire, kadrovice i obveznike koji se nalaze na odsustvu; da se jedinicama izda celokupna ratna oprema, naoružanje i mobilizacijski materijal i završi njihovo formiranje do 11. marta do mraka; da jedinice mesnih vazdušnih odbrana, posle formiranja, zauzmu predviđene borbene položaje i drugo. Naređenjem je predviđeno snabdevanje. stneštaj, ishrana, kreditiranje, transportovanje i dr.⁶⁷

Tako je početkom marta, posle ulaska nemačkih trupa iz Rumunije u Bugarsku, Jugoslavija povećala broj aktiviranih od 250.000 na oko 350.000 ljudi, jer je u vremenu od 1. do 5. marta naređeno da se aktiviranjem popune do formacijskog sastava: svi pešadijski bataljoni na teritoriji 1. armijske oblasti; Osječke, Bosanske, Vrbaske, Savske i Dravske divizijske oblasti, tj. ukupno 177 bataljona sa delom bojne komore; sve artiljerijske baterije divizijske artiljerije koje su se mobilisale na teritoriji Osječke, Bosanske, Vrbaske, Savske i Dravske divizijske oblasti; i sve jedinice vazduhoplovstva i mornarice (osim viših štabova i nekih ustanova), kao i sve protivavionske jedinice teritorijalne vazdušne odbrane i operativne vojske;

- 10. marta naredeno je da sve posadne jedinice budu u prvom stepenu bojne gotovosti; 12. marta su pozvani na vežbu svi popisni plovni objekti za jedinice Rečne flotile;

- *Ministarstvo vojske i mornarice* je sa Str. pov. Đ. br. 1749 od 14. marta 1941. godine, naredilo da se pozovu na vežbu putem aktiviranja *po mobilizacionim pripremama ukupno 1 konjički puk, 2 artiljerijska divizion, 1 automobilski bataljon, 1 automobilska četa, 1 sanitetska automobilska četa, 7 četa za vezu, 7 bolničkih četa, 7 poljskih bolnica, 7 zavojišta i 14 vozarskih bataljona, i to:*

- sa teritorije *Drinske divizijske oblasti* na mobilizacionom mestu Valjevo: 50. četa za ve/u. 50. bolničarska četa, 50. poljska bolnica, 50. zavojište i 50. i 74. vozarski bataljon. a na mobilizacionom mestu Šabac 2. četa 66. automobilskog bataljona;

- sa teritorije *Dunavske divizijske oblasti* 4. konjički puk na mobilizacionom mestu Vršac i 66. automobilski bataljon na mobilizacionom mestu Ruma;

- sa teritorije *Bregalničke divizijske oblasti* 20. četa za vezu, 20. bolničarska četa, 20. poljska bolnica, 20. zavojište i 20. i 59. vozarski bataljon na mobilizacionom mestu Slip;

- sa teritorije *Kosovske divizijske oblasti* 22. i 31. četa za vezu, 22. i 31. poljska bolnica, 22. i 31. zavojište i 22. i 31. vozarski bataljon na mobilizacionom mestu Priština, 22. i 31. bolničarska četa na mobilizacionom mestu Kosovska Mitrovica i 113. vozarski bataljon na mobilizacionom mestu Uroševac;

- sa teritorije *Vardarske divizijske oblasti* 25. bolničarska četa, 25. poljska bolnica, 25. zavojište i 66. vozarski bataljon na mobilizacionom mestu Bitolj, 25. četa za vezu i 66. vozarski bataljon na mobilizacionom mestu Skoplje i 111. i 112. artiljerijski divizion na mobilizacionom mestu Prilep;

- sa teritorije *Moravske divizijske oblasti* 46. četa za vezu, 46. bolničarska četa, 46. poljska bolnica i 46. zavojište na mobilizacionom mestu Niš, 46. i 95. vozarski bataljon na mobilizacionom mestu Leskovac i 93. vozarski bataljon u Vranje;

- sa teritorije *Sumadijske divizijske oblasti* 5. četa za vezu, 5. bolničarska četa, 5. poljska bolnica, 5. zavojište i 5. i 100. vozarski bataljon na mobilizacionom mestu Kragujevac i

- sa teritorije *Savske divizijske oblasti* sanitetska automobilska četa 66. automobilskog bataljona u Zagrebu.

U naredenju je, pored ostalog, predviđeno da trajanje vežbe bude neodređeno, s tim da aktiviranje traje kao i trajanje mobilizacije i da prvi dan aktiviranja bude 18. mart 1941 u 0,00 časova; da se aktiviranim jedinicama izda sva pripadajuća ratna oprema i naoružanje; da se maske protiv bojnih otrova i municija predaju jedinicama, ali da se municija ne izdaje na ruke; zatim način pozivanja i rasnošenja pozivnih i ratnih spiskova, s tim da se aktivni oficiri i podoficiri pozivaju depešom; način prevoženja i postupak prijema obveznika. Takođe je predviđeno da se proveri identitet i raspored aktivnih i rezervnih oficira, podoficira i obveznika po dolasku u komande, da se popuna komora hranom i municijom i pripadajućim materijalom izvrši tek kad bude nareden pokret, ali da se sve pripremi da se to može obaviti za najkraće vreme i da se zabrani ljepljenje plakata za objavu mobilizacije »da se ne bi izazvali Nemci«.⁸⁸

Četrnaestog marta naredeno je da se pozovu na vežbu obveznici oblasnih jedinica namenjenih za obezbeđenje vazduhoplovnih objekata.

Ministarstvo vojske i mornarice sa Str. pov. Đ. br. 1983 od 16. marta 1941. godine, »zbog nastale spoljne vojno-političke situacije kojoj će svakako kroz kratko vreme sledovati i vojnička akcija (misli se na nemački i italijanski napad na Grčku, jer je knez Pavle za to saznao od Hitlera prilikom njihovog susreta 4. marta - V.T.) zaraćenih sirana u blizini Jugoistočnog fronta teritorije III armijske oblasti, a u cilju izbegavanja eventualnih incidenata na tome delu naše granice«, naredilo:

I. Da se preduzmu potrebne mere kako bi se neprikosnovenost naših granica pouzdano obezbedilo pomoću svih raspoloživih sredstava. No. ako bi se očevidno konstatovalo.

da avioni siražnih država nemaju nameru povrede našega neba. već da ta povreda dolazi po višim silama meteoroloških i drugih vremenskih uticaja, onda ne stavljati automatski u dejstvo predviđene protivavionske odbrane naseljenih centara graničnog fronta.

2. Da se upotreba vazduhoplovstva izviđačkog i borbenog za patrolnu službu izvodi tako da se ne dođe do neposrednog dodira sa vazduhoplovstvom zaraćenih strana.

3. Izbeći sve incidente koji bi se usled ratnog dejstva zaraćenih strana mogli dogoditi na graničnoj zoni, i koji bi nas mogli dovesti do nesporazuma sa zaraćenim stranama.

4. Organizovati intenzivnu zagranicnu obavestajnu službu, te da bismo svakoga momenta bili obavesteni o događajima koji se u našem najbližem susedstvu dešavaju.⁶⁹

Pošto je u vreme izdavanja ovog naređenja već bila doneta načelna odluka o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu, očigledno je daje ovo naređenje izdato sa ciljem da se ne dođe u sukob sa Nemačkom i Italijom dok se pakt ne potpiše, posle čega bi se prema izjavi načelnika Glavnog generalštaba generala Petra Košića, postepeno izvršila demobilizacija vojske.

Štab IV armijske oblasti u svom veoma opširnom izveštaju, koji je dostavio načelniku Glavnog generalštaba sa Str. pov. Đ. br. 1136 od 17. marta, prema naređenju Ministarstva vojske i mornarice Str. pov. Đ. 1075 (koje je već navedno), izneo je uglavnom sledeće nedostatke formiranja pešadijskih jedinica čije je formiranje trebalo završiti 10. marta;

- znatan pomanjkanje starešinskog kadra, posebno iz rezerve (a i aktivnog) zbog mnogobrojnih oslobođenja od vežbe koja je najviše pogadala one pešadijske jedinice u koje su laspoređeni rezervni oficiri - po zanimanju nastavnici svih vrsta škola, zaposleno osoblje u ratnoj industriji i dr;

- znatan nedostatak popisne stoke i prenosnih sredstava zato što su se njihovi sopstvenici slabo odazivali pozivima, naročito iz Hrvatske Banovine, a i zbog toga što nije zabranjen izvoz stoke u inostranstvo i što se efikasno ne sprečava krijumčarenje naročito preko zapadne granice u Italiju;

- nedovoljna sposobnost za dugotrajnije kretanje jedinica formiranih na teritoriji armijske oblasti.

Zato se predlaže da se jednovremeno preko nadležnih ministarstava i banske vlasti Hrvatske Banovine preduzmu mere za suzbijanje i onemogućavanje izvoza i krijumčarenja stoke u inostranstvo i da se otkup stoke koji se vrši samo na njenoj teritoriji proširi i na Dravsku banovinu.⁹⁰

Glavni generalštab je sa Str. pov. Đ. br. 989 od 18. marta 1941. godine naredio komandantu III armijske oblasti da *najhitnije* uputi:

u Strumicu 20. štab pešadije, 1. vod 100. protivoklopne čete, 1 vod 20. protivavionske mitraljeske čete i štab brdskog divizionara sa dve brdske baterije:

- u Novo Selo jedan bataljon 49. pešadijskog puka sa jednom baterijom iz Strumice;

- u Valandovo 20. dopunski puk (bez jednog bataljona) koji se nalazi u Strumici i da na svojim mestima ostanu: u Strumici za zatvaranje pravaca koji preko Strumice vode ka Đevdeliji i Stipu 49. pešadijski puk (bez tri bataljona) i jedan bataljon 20. dopunskog puka i u Đevdeliju i Berovu po jedan bataljon iz 49. puka."

Ministarstvo vojske i mornarice u svom aktu Str. pov. Đ. br. 2100 od 19. marta 1941. godine kaže:

»Ozbiljnost vremena, u kojima se danas nalazi ceo svet pa i naša zemlja, nalaže svima starešinama naše vojske, da se u svakoj prilici ophode tako, da celokupnim svojim držanjem daju dokaze koliko su duboko svesni trenutaka, koje u današnje vreme preživljavamo.

Naređeno aktiviranje jedinica zahteva budnu pažnju svega starešinskog osoblja, koje treba da smatra za svoju svetu dužnost da se svima svojim intelektualnim, moralnim i fizičkim silama založi za unapređenje raznih grana vojničkog života i službe, a u prvom redu za podizanje na što veću visinu vojne i znanstvene gotovosti svojih jedinica i ustanova«.

Pošto je naglasilo potrebu da se kopnene, pomorske i vazduhoplovne snage što potpunije pripreme za eventualne događaje »koji mogu svakog časa i bez naše volje nastupiti«, između ostalog je naredilo: da se sve mobilizacijske pripreme u pogledu poimeničnih rasporeda, kao i upotpunjenje mobilizacijskih mera, usavrše tako da se u datom trenutku može preći iz sadašnjeg mirnodopskog i pripravnog stanja u mobilno; da se do detalja pregleda oprema jedinica - kod ljudstva i stoke - kako bi iste mogle biti sposobne za pokret za najkraće predviđeno vreme; da se obuka u aktiviranim jedinicama izvodi najintenzivnije tako da se obveznici što pre upoznaju sa novim borbenim sredstvima i novim metodama borbe; da sve nadležne starešine na karti proučavaju najbliže granične frontove kako bi se mogli potpuno orijentisati prilikom izlaska na ugroženi granični front; da se u svim jedinicama i ustanovama podiže moral nižeg starešinskog osoblja i ljudstva, kako bi sve jedinice vojne sile na kopnu, na moru i u vazduhu u svim prilikama bile spremne da se žrtvuju do samopregora; da se obrati naročita pažnja na strane agente i defetiste koji će beskrupolozno unositi pometnju u redovima vojske svuda - u kasarnama, logorima i vozovima; da sve starešine kompletiraju svoju ratnu opremu i da se privremeno prekine održavanje zabava, drugarskih večeri i posela u oficirskim domovima.⁹²

Devetnaestog marta pozvani su na vežbu plovni objekti popisnih brodova Jadranske plovidbe.⁹²³

Dvadeset četvrtog marta naredeno je aktiviranje svih oblasnih jedinica za obezbeđenje ratnih aerodroma-letilišta.⁹³

Najzad, *Ministarstvo vojske i mornarice* je sa Str pov. Đ. br. 2252 od 22. marta 1941. godine naredilo:

»1. Da se sve trupe, nadležna i ustanove kopnene vojske vazduhoplovstva i mornarice stave u stanje *stroge pripravnosti* počev od 7 časova 24-og ovog meseca:

2. Da komandant, a prema prilikama na svojoj teritoriji, veličini i značaju pojedinih garnizona, blizini granice i ostalim okolnostima, mogu u nekoliko ublažiti ili pooštriti mere stroge pripravnosti, predviđene pripremljenim uputima za ovo. Glavno je da svaka jedinica, komanda, nadležstvo ili ustanova bude u svako doba spremna za akciju:

3. Svi oficiri, vojni činovnici i podoficiri, koji prilikom preduzetih mera pripravnosti ne budu obavezni noćiti u kasarni, logoru ili nadležstvu, ne smeju se vidati na javnim mestima (šetalištima, kafanama, bioskopima, itd.) već svo vreme imaju biti kod svojih kuća, kako bi se za najkraće vreme mogli naći i pozvati na dužnost.«⁹⁴

S obzirom na izbijanje italijansko-grčkog rata i ulaska nemačkih snaga u Rumuniju, a zatim i u Bugarsku, početkom 1941. izvršeno je dislociranje nekih aktiviranih jugoslovenskih divizija bliže bugarskoj i albanskoj granici. Međutim, ove divizije nisu bile potpuno aktivirane (mobilisani su samo: štab pešadije, tri pešadijska puka, 6-8 artiljerijskih baterija i divizijska baza), dok su neke druge jedinice vojske, vazduhoplovstva i mornarice upućene na svoja koncentracijska mesta prema planu »R-41«. U vezi s tim do 27. marta izvršena je dislokacija ovih jedinica, i to:

- Zetska divizija - u rejonu Podgorice; Kosovska divizija - u rejonu Đakovice i Prizrena; Ibarska divizija - u rejonu Uroševca; Vardarska divizija - u rejonu Debra, Struge i Kičeva; Sumadijska divizija - u rejonu Gradskog; Bregalnička divizija - u rejonu Strumice, Carevog Sela i Štipa; Moravska divizija u rejonu Krive Palanke, Stracina i Kumanova; Toplička divizija u rejonu Pirota, Drinska divizija - u rejonu između Leskovca i Niša; Timočka divizija - u rejonu Knjaževca i Zaječara; i Krajinska divizija - u rejonu Negotina (no, sve ove divizije nisu bile potpuno mobilisane);

- 15 posadnih pukova u utvrđenja duž severne i zapadne granice;
- Triglavski i Rišnjački planinski odred na svojim mestima u rejonu Škofije Loke, odnosno Delnica, na Zapadnom frontu;
- jedinice za zaprečavanje plovidbe Dunavom na svojim mestima;
- sva četiri teška artiljerijska motorizovana puka upućena su na određena mesta po ratnom planu »R-41«;
- vazduhoplovstvo i teritorijalna vazдушna odbrana izašli su na svoje ratne položaje.

Sve ostale jedinice, štabovi i ustanove, aktivirane ili ne, nalazile su se u svojim mirnodopskim garnizonima.

Sem toga, naređeno je da se i pukovi Ličke divizije prebace u Makedoniju, kako bi se imalo više trupa za docnije probijanje ka Solunu, ali je ovo naređenje tri dana posle izdavanja povučeno iz unutrašnjih političkih razloga.

Kao što se vidi, preduzimane su razne mere za povećanje bojne gotovosti sve do konačne odluke za pristupanje Trojnom paktu. Međutim, uoči potpisivanja Trojnog pakta (25. marta) otpušten je kući veliki broj obveznika, a brojne greške u pogledu ratnog rasporeda specijalista i oficira još nisu bile otklonjene, tako daje stanje aktiviranih jedinica uoči 27. marta 1941. približno izgledalo:

- bilo je više aktiviranih divizija, ali bez štabova i specijalnih jedinica; mirnodopski štabovi nisu bili upoznati sa situacijom, koncentracijskom prostorijom, predviđenim odbrambenim položajima itd., te nisu mogli uspešno rukovoditi ratnim jedinicama;

- neke aktivirane divizije (odnosno njihovi delovi) bile su već na koncentracijskoj teritoriji, ali bez štabova i komore, a često i sa nepotpuno aktiviranim pukovima;

- u mnogim aktiviranim pešadijskim pukovima nalazilo se neboraćko umesto boračkog ljudstva, pošto je boračko ljudstvo, zbog ranijih čestih aktiviranja, zamenjeno sa ljudstvom iz vozarskih jedinica;

- kod većine artiljerijskih pukova bila je aktivirana samo 1 baterija u svakom divizionu i po jedan štab divizionu u puku.

Na dan 20. marta u ratnim jedinicama ili u jedinicama za utvrđivanje nalazilo se oko 600.000 ljudi ili 1/3 od ukupnog broja predviđenog za mobilizaciju.⁹⁵ Međutim, pošto znatan deo ovog ljudstva (stoke i vozila) nije bio u svojim ratnim jedinicama, morao se u slučaju rata tamo upućivati tako da je i to usporavalo mobilizaciju. *Najgore je bilo to što nije bila potpuno aktivirana nijedna cela operativna jedinica (divizija ili armija), već samo neki pešadijski i konjički pukovi, artiljerijski divizion i pionirske jedinice. Do ratnog sastava nije bio popunjen nijedan štab, nijedna jedinica za vezu, nijedna jedinica za zaštitu granice i unutrašnjosti zemlje i nijedan deo kolonske komore operativnih jedinica.* Zbog toga se već aktivirane jedinice u slučaju potrebe nisu mogle valjano upotrebiti u taktičko-operativnom smislu. To se, naravno, teško osvetilo u aprilskom ratu.

Često aktiviranje - odnosno pozivanje obveznika na vežbu - u toku 1939. 1940. i 1941. veoma je štetno uticalo ne samo na ekonomski život, već i na moralno stanje obveznika, a time i na ratnu gotovost zemlje. Od pozvatog ljudstva formirani su radni bataljoni, pod komandom starešina koje su izimane iz kadrovskih jedinica, razume se na štetu obuke trupa.

Brojno stanje Suvozemne vojske, Ratnog vazduhoplovstva, Ratne mornarice i Granične trupe od 1. februara do 20. marta 1941. godine⁹⁵

Gde	Oficira i vojnih činovnika			Podoficira i vojnika		
	Akt.	Rez.	Svega	Kadr.	Obvez.	Svega
			1. febnjara 1941			
Suvozemna vojska	10.552	1.670	12.122	145397	90.122	235.719
Vazduhoplovstvo	1349	23	1.372	11.695	496	12.191
Mornarica	742	28	770	7.318	862	8.180
Granična trupa	309		309	7.922		7.922
Ukupno 1. februara	12.952	1.721	14.573	172.532	91.480	264.012
			10. febnjara 1941.			
Suvozemna vojska	10.552	1.376	11.928	145.597	75.640	222.237
Vazduhoplovstvo	1.349	23	1.372	11.695	829	12324
Mornarica	742	24	766	7.318	907	8.225
Granična trupa	309		309	7.922		7.922
Ukupno 10. februara:	12.952	1.423	14.375	172.532	77.376	250.908
			20. tebrjara 1941.			
Suvozemna vojska	10.552	1.565	12.117	145.597	87.531	233.128
Vazduhoplovstvo	1.349	24	1.373	11.695	898	12393
Mornarica	742	23	765	7.318	860	8.178
Granična trupa	309		309	7.922		7.922
Ukupno 20. februara:	12.952	1.612	14.564	172.532	89.289	261.821
			1. ma-ta 1941.			
Suvozemna vojska	10.552	1.715	12.267	145.597	104.751	250.348
Vazduhoplovstvo	1.349	18	1.367	11.695	770	12.465
Mornarica	742	32	774	7.318	960	8.278
Granična trupa	309	32	309	7.922		7.922
Ukupno 1. marta:	12.952	1.765	14.717	172.532	106.481	279.013
			10. ma-ta 1941.			
Suvozemna vojska	10.552	2.695	13.347	145.597	138.926	284.523
Vazduhoplovstvo	1.349	145	1.494	11.695	1.774	13.469
Mornarica	742	78	820	7.318	1.222	8.540
Granična trupa	309		309	7.922		7.922
Ukupno 10. marta:	12.952	2.918	15.870	172.532	141.922	314.454
			20. ma-ta 1941.			
Suvozemna vojska	10.552	7.534	18.086	145397	404.224	549.821
Vazduhoplovstvo	1.349	526	1.875	11.695	17.832	29327
Mornarica	742	146	888	7.318	3.348	10.666
Granična trupa	309		309	7.922		7.922
Ukupno 20. marta-	12.952	8.206	21.158	172332	425.404	597.936

Brojno stanje vojne sile u raznim periodima kretalo se od 200.000 - 600.000 ljudi, zavisno od stepena aktiviranja. Vojni okruži, štabovi teritorijalnih komandi i trupni komandanti bili su jako opterećeni stalnom izradom pozivnih spiskova, prijemom i obukom obveznika, zatim njihovim otpuštanjem i ponovno istim postupkom za drugu, treću itd. partiju obveznika. Trupne starešine bile su opterećene sporednim poslovima (utvrđivanje, komisije za ishranu, uređenje kantonmana itd.), tako da je i to otežavalo temeljnu obuku obveznika i njihovo upoznavanje sa naoružanjem i opremom.

Pošto je često pozivanje na vežbu istih obveznika boračkih jedinica izazivalo nezadovoljstvo zbog nejednake opterećenosti, morali su se pozivati na vežbu obveznici iz drugih operativnih jedinica ili rezervne vojske i pozadinskih jedinica i ustanova, ali je to smanjivalo bojnu gotovost. S druge strane, takvi obveznici, kad je docnije naređeno opšte aktiviranje, morali su se otpuštati iz ranije aktivirane jedinice, u kojoj su bili na vežbi, da bi se mogli uputiti u njihovu ratnu jedinicu. To je, pored gubljenja vremena, izazivalo nepredviđeno opterećenje železničkog prevoženja u toku mobilizacije i koncentracije. Pored toga, kad je naređena opšta mobilizacija (aktiviranje), mnogi obveznici nisu našli svoje komande na mobilizacijskim mestima (pošto su one već bile na koncentracijskoj prostoriji ili u pokretu ka njoj), tako da su lutali od mesta do mesta, tražeći svoju jedinicu. To je svakako davalo ružnu sliku o mobilizacijskim pripremama, iako su one bile ponegde dosta dobro izvedene.

Malobrojni mirnodopski starešinski kadar nije bio u stanju da održi disciplinu aktiviranog ljudstva, tako daje često dolazilo do incidenata (odricanja poslušnosti, odbijanja prijema hrane itd.). Mirnodopski zakoni bili su nepogodni za održavanje discipline u ratnim jedinicama. Sto se više bližio rat to je odziv na vežbu bio sve slabiji. Aktivirano ljudstvo više puta nije uopšte došlo na poziv pošto za ranije izostanke niko nije kažnjavao. Disciplinaje slabila, a ni rezervni starešinski kadar nije bio u stanju da zavede potreban red.

Teškoće pri aktiviranju nastajale su zato što nisu aktivirani svi delovi potrebni za život i rad trupe, naročito prevozna sredstva, jer su komore samo izuzetno aktivirane, i to u vrlo ograničenoj meri. Karakteristično je da nisu aktivirani štabovi bataljona, diviziona, pukova, brigada i divizija, dok je kod artiljerijskih i konjičkih jedinica često aktivirano samo ljudstvo bez stoke i vozila.

Aktiviranje je pokazalo da nije valjao ni sistem evidencije, ni ljudi koji su na njemu radili u vojnim okruzima. Ovo stanje se donekle popravilo, kad su u proleće 1940. određeni mlađi generalštabni oficiri za načelnike štabova nekih vojnih okruga. Međutim, i to je sve opet poremećeno početkom 1941, kada su mnogobrojna naređenja za aktiviranje i dezaktiviranje stizala jedno za drugim. Najveća šteta od aktiviranja bila je u tome što su obveznici i davaoci stoke i vozila, zbog čestog aktiviranja, nerado i sa zakašnjenjem dolazili u ratne jedinice. Tako je odziv obveznika na vežbu na teritoriji Primorske oblasti u proleće 1941. bio vrlo slab, prosečno 30-50%, Crnoj Gori i Hercegovini do 80%. u jugozapadnoj Bosni 60-70%, a u dalmatinskom primorju 30-40%. To se ponovilo i pri opštem aktiviranju od 30. marta 1941. kada je baš trebalo da se obveznici što pre jave u svoje ratne jedinice, pošto je rat bio na pragu. Očevidno, česta aktiviranja i dezaktiviranja negativno su uticala na borbenu gotovost i nema nikakve sumnje da je poslednje aktiviranje prouzrokovalo veliku pometnju mobilizacije u onako teškim uslovima posle 27. marta 1941. godine.⁹⁶

Uklanjanje pripadnika nacionalnih manjina iz operativnih jedinica

Prilikom aktiviranja ratnih jedinica 1939. godine utvrđeno je da su mnoga važna formacijska mesta u jedinicama popunjena Nemcima, Mađarima i onim Albancima, koji su bili neprijateljski raspoloženi. A pošto se u to vreme već bilo jasno ispoljilo njihovo profašističko antijugoslovensko držanje na njih se u ratu sa silama Osovine i njihovim satelitima nije smelo više računati. Zato je od oko 72.000 Nemaca i Mađara i 50.000 Albanaca predviđeno formiranje oko 50 radničkih bataljona u pozadini vojske. Međutim, ni ovi radni bataljoni nisu aktivirani, kada je naređeno opšte aktiviranje, iz bojazni da bi oni mogli obrazovati petu kolonu u pozadini vojske, kao i na mogućnost da im sila Osovine padobranima doture oružje. Postojala je namera da se ovi nepouzdati elementi u danom momentu prebace na drugu teritoriju i tamo upotrebe bez oružja, ali se i od toga odustalo. Kako je znatan broj ovih obveznika već bio aktiviran u radne jedinice za utvrđivanje, to su i tamo ipak odigrali ulogu pete kolone, samo u manjem obimu.⁹⁷

Mere za sprečavanje plovidbe Dunavom, Tisom i Dravom

Pošto je Nemačka prevozila naftu iz Rumunije poglavito Dunavom, to su u jesen 1940. godine preduzete mere da se u slučaju potrebe spreči plovidba osovinskih brodova ne samo Dunavom nego i Tisom i Dravom. Zaprečavanje ovih reka izvršile su komande Timočke, Dunavske i Osječke divizijske oblasti i Rečna flotila. Tako su na desnoj obali Dunava kod Radujevca, Sipa, Smedereva, Grocke, Beograda, Zemuna, Slankamena, Petrovaradina, Iloka, Vukovara i Dalja postavljena po 2 topa 80 mm M. 28 sa pancirnim zrnima i po 1/2 pešadijske čete za zaštitu ovih topova, sa zadatkom da otvore vatru i potope svako plovno sredstvo sila Osovine i njihovih satelita kada to bude naređeno. Za zaprečavanje Sipskog kanala predviđeno je potapanje šlepova napunjenih kamenom i cementom kao i lokomotiva za vuču.

Glavni generalštab nije prihvatio predlog britanskog vojnog izaslanika da se minira brdo iznad »Kazana« u Đerdapu i jedan deo brda baci u Dunav, zbog opasnosti od poplave, koja bi mogla da nastupi uzvodno od Kazana. Da bi se zaprečio Dunav kod Apatina i Sipa i Tisa kod Sente. u blizini ovih mesta dislocirane su neke jedinice Rečne flotile sa tim zadatkom.⁹⁸

Premeštaj vazduhoplovnih baza i glavnih slagališta životnih i ubojnih potreba

Po ranijem planiranju bilo je predviđeno da se jugoslovenske vazduhoplovne baze i glavna slagališta životnih i ubojnih potreba razmeste bliže graničnim frontovima, tj. u dolinama Vardara, Morave, Dunava i Save, gde im - u novostvorenoj vojno-političkoj situaciji posle 1938. godine - tadašnji raspored nije odgovarao. Prema ratnom planu »R-41«, trebalo ih je premestiti dublje u pozadinu, a naročito onih koja su bila istočno i severeno od pomenutih reka. Zato je Ministarstvo vojske i mornarice 1. januara 1941. naredilo da se sva municija, životne namirnice i pogonsko gorivo do 1. marta iste godine premeste

iz slagališta koja su bila istočno od Vardara i Morave i severno od Dunava i Save i zapadno od linije Nova Gradiška - Bihać na prostoriju: Valjevo - Tuzla - Banja Luka - Sarajevo. Zatim je 17. februara 1941. naređeno da se vazduhoplovne jedinice i škole premeste sa aerodroma Bela Crkva, Pančevo i Novi Sad na teritoriju južno od Dunava i Save.

Na osnovu prednjih naređenja, početkom 1941. pristupilo se žurnom premeštanju glavnih slagališta i vazduhoplovnih baza i škola iz prigraničnih oblasti u središte države, odnosno u dolinu Ibra, Zapadne Morave, Bosne. Ovaj posao trebalo je završiti do kraja marta, ali je oko 20-tog marta obustavljen zbog predstojećeg pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu. Premeštanje je nastavljeno tek 28. marta, tako daje evakuacija vazduhoplovnih baza i škola potpuno završena. Međutim, evakuacija glavnih slagališta vojske nije bila gotova do početka rata zbog kratkog vremenskog roka i preopterećenja železnica mobilizacijskim i koncentracijskim prevoženjem trupa."

K i o što je napred istaknuto, i Ministarstvo vojske i mornarice i Glavni generalštab su u periodu 1938-1941. godine nesumnjivo činili ogromne napore da povećaju borbenu gotovost jugoslovenskih oružanih snaga i da pojačaju odbrambenu sposobnost zemlje, jer to očigledno pokazuju njihova mnogobrojna naređenja i direktive, konsultacije i savetovanja najviših vojnih rukovodilaca u to doba, kao i niz konkretnih operativno-taktičkih i drugih mera na graničnim frontovima (utvrđivanje, zaprećavanje, naoružanje, obuka, vojne nabavke i si.). Međutim, nije bilo dovoljno vremena ni odlučnosti da se uradi sve ono što je propušteno za proteklih 20 godina. I kad se tome doda jaš i stalno kolebljiva politika vlade Cvetković-Maček-Kulovec, koja se ustezala da podržava sve predloge i mere za povećanje borbene gotovosti, svaka! o da ne bi »izazivala Nemačku« koja je na te mere gledala sa nepoverenjem, onda nije čudo što je malo ostvareno od onoga što je trebalo učiniti za pojačanje odbrambene moći naše zemlje. Zato i jedni i drugi snose odgovornost pred našim narodima i istorijom za sve što su propustili da učine.¹⁰⁰

VOJNE PRIPREME OD 27. MARTA DO 6. APRILA 1941.

Naređenje za mobilizaciju (opšte aktiviranje)

Posle 27. marta bilo je sasvim jasno da će sile Osovine napasti Jugoslaviju, pošto je areokret od 27. marta, posmatran sa političke tačke gledišta, u stvari predstavljao objavu rata silama Osovine, a naročito Nemačkoj. U vezi s tim, očekivalo se da će nova jugoslovenska vlada, pred takvom opasnošću, objaviti opštu mobilizaciju, kako je 27. marta predlagao Glavni generalštab, da bi zemlja što pre bila spremna za vodenje predstojećeg rata. Međutim, jugoslovenska vlada nije odobrila ovaj predlog, plašeći se da bi to poslužilo kao povod Nemcima da odmah izvedu oružani napad (kao što je to bilo u slučaju Poljske). Sem toga, ona se nadala da će taktiziranjem i pregovorima sa Nemcima uspeti da napad otkloni ili odloži ili da će doći do nekog kompromisa sa Hitlerom. Zato je odmah po dolasku na vlast zabranila dalje manifestacije i u zvaničnom saopštenju se ogradila od raspoloženja i zahteva naroda.

Usled navednih razloga, umesto opšte mobilizacije, 27. marta izdato je samo sledeće *Naređenje za aktiviranje jedinica*:

»Kraljevina Jugoslavija
Ministarstvo vojske i mornarice
Đeneralštabno odeljenje
Str. pov. Đ. br. 2368
27. marta 1941. god.
U Beogradu
NAJHITNIJE
Čuvati do 1950. g.

Sadašnja spoljno-politička situacija nalaže, da se odmah pristupi zatvaranju naših granica, kako bi se ove sačuvale od eventualnih povreda i prepada.

NAREĐUJEM:

1) Da se odmah aktiviraju:

- a) sve trupe za zatvaranje granice;
- b) sve jedinice za osiguranje unutrašnjosti teritorije;
- v) sva pojačanja žandarmerijskih jedinica;
- g) sve posadne trupe;
- d) sve jedinice za rušenje i zaprećavanje.

Jedinice na prigraničnoj prostoriji imaju zauzeti I i na ostaloj prostoriji I stepen pripravnosti.

2) Aktiviranje izvršiti po mobilizacijskim pripremama.

3) Ovlašćuju se komandanti armijskih oblasti, da u vezi sa ovim preduzmu sve ostale potrebne mere, da se sigurnost zemlje obezbedi.

Ministar vojske i mornarice
Armiski đeneral
Bogoljub S. Ilić¹⁰,

U toku 28. i 29. marta naredeno je da se aktiviraju još neke jedinice (ili neki preostali neaktivirani delovi).

Zašto nije još 27. marta *proglašena opšta mobilizacija* može se donekle videti iz sledeće izjave divizijskog generala u penziji Milutina Nikolića tada prvog pomoćnika načelnika Glavnog generalštaba:

»Otišao sam rano (27. marta - V.T.) u Generalštab. Usput sam obavešten o puču. Iznenaden sam. U Generalštabu pučisti (Knežević i dr.) sačekuju me i ukratko obaveštavaju. Na moju primedbu: »Lepo vi to napraviste i da li ko misli na odbranu zemlje«, odgovoreno mi je: »Lako ćemo to dok se obrazuje vlada«. Zatim sam naglasio: »Sve nam je nezaštićeno, treba odmah narediti opštu mobilizaciju, javite to ministru«. Posle izvesnog vremena pozvali smo kod ministra vojske Ilića, gde nam je pročitao kraljevu proklamaciju i dodao: »Neka svako ide na svoju dužnost«, a zatim mi se obratio rečima: »Ti Milutine dođi posle kod mene«. Kasnije sam na sastanku kod ministra Ilića, kome je prisustvovao i general Simović, istakao da smo potpuno opkoljeni, da Nemci (od Temišvara) mogu stići pred Beograd za 7 časova i da treba odmah narediti opštu mobilizaciju. Na to je Simović uzvratilo: »Pa ne bojte se. Nemci ne smeju da nas napadnu«. A kad sam mu odgovorio da sam suprotnog mišljenja, on je dodao: »Ne treba, ne treba« »Protivu koga je onda puč«? pomislio sam u sebi. Najzad, Simović.

kolebajući se reče: „Kad ste mi to predočili, da ipak nešto preduzmemo“. Napominjem da je i komandant Beograda armijski general M. Petrović takođe predlagao da se odmah naredi opšta mobilizacija. Ministar vojske i mornarice je tek posle toga (27. marta - V.T.) naredio da se aktiviraju trupe za zaštitu granice, posadne trupe, jedinice za rušenje i zaprećavanje. Jedinice za osiguranje unutrašnjosti teritorije, a u I stepen pripravnosti da se stave sve jedinice na prigraničnoj prostoriji, ali putem aktiviranja (ovo tzv. tajno aktiviranje naredeno je 30. marta - V.T.) s tim da prvi dan bude 3. april. Nemci su shvatili daje to naređenje za opštu mobilizaciju, iako to nije bilo, jer je opšta mobilizacija naredena tek 7. aprila«. »Niko nije želeo rat, naročito onaj koji je poznao stanje u vojsci«¹⁰²

Na sednici vlade od 29. marta je rešeno da se ne proglašava opšta mobilizacija da se to ne bi protumačilo kao agresivna mera. Na ovoj sednici pale su i neodgovorne izjave generala Simovića i Ilića, koje nisu bile u skladu sa mogućnošću zemlje za odbranu u novostvorenoj situaciji.

Na sednici vlade od 3. aprila odlučeno je da se u slučaju ratnog stanja gradovi Beograd, Zagreb i Ljubljana proglašavaju otvorene i nebranjene gradove.¹⁰³

Ministarstvo vojske i mornarice je sa Str. pov. Đ. br. 2535 od 1. aprila 1941. naredilo:

- 1. - Da se dosadnji Stab Jurišne komande pretvori u Slab Četničke komande po priloženom sastavu.
2. - Sedište Štaba Četničke komande bice u okolini Kraljeva, u kome će se cilju dosadnji Slab Jurišne komande odmah premestiti iz Novog Sada.
3. - Kao jezgro za formiranje četničkih jedinica uputiti odmah u Kraljevo:
 - a) 5. jurišni (četnički) bataljon iz Niša.
 - b) 3. četu 1. jurišnog (četničkog) bataljona iz Novog Sada i 3. četu 3. jurišnog bataljona iz Skoplja.
4. - Dalje formiranje jedinica Četničke komande vršiti najhitnije prema predlogu komandanta Četničke komande.
5. - Za taktičku upotrebu četničkih jedinica pristupili sistematskom izvođenju obuke po principima četničkog ratovanja.
6. - Za materijalno opremanje četničkih jedinica iskoristiti svu preleklu mirnodopsku i ratnu opremu dosadnjih jurišnih jedinica, a za ostalu opremu komandant Četničke komande obratiće se načelnicima materijalnih odeljenja ovog Ministarstva.
7. - Jedinice Četničke komande biće na snabdevanju kod najbližih intendantskih slagališta i suhoputnih stanica« ...¹⁰⁴

Opšte aktiviranje (tajna mobilizacija) oružane sile naredeno je tek 30. marta, s tim da prvi dan aktiviranja bude 3. aprila.¹⁰⁵ Mada je prvi pomoćnik načelnika Glavnog generalštaba predlagao da prvi dan aktiviranja bude 1. aprila, generali Simović i Ilić to nisu usvojili, a ministar vojske general Ilić je i 5. aprila smatrao da »ima još 10% verovatnoće da će doći do sporazuma sa Hitlerom«, iako je tog istog dana oko 17,30 časova dobijen izveštaj u Glavnom generalštabu (od vojnog izaslanika u Berlinu pukovnika Vauhnik) da će 6. aprila oko 6,30 časova uslediti nemački napad. (O predstojećem napadu izveštavali su i jugoslovenski vojni atašei iz Višija, Lisabona, Sofije i Bukurešta, o čemu je ranije bilo reči).

Zbog toga do nemačkog napada nije bilo moguće završiti mobilizaciju čak ni operativnih jedinica prve linije. Pošto je ovo aktiviranje moralo da teče znatno sporije nego opšta mobilizacija, zato što se izvodilo po mirnodopskim propisima (pozivni spiskovi za svakog obveznika i davaoca stoke i vozila slati su redovnom poštom), to je izgubljeno dragoceno vreme od 27. marta do 3. aprila, tj. 7 dana. *Usled toga je nemački iznenadni napad 6. aprila zatekao Ju-*

goslaviju u početnoj fazi mobilizacije, kada nijedan viši štab (počev od štaba divizije do Vrhovne komande), nijedna jedinica za vezu, ni artiljerija, inženjerija, sanitet, komora, itd. nisu bili završili mobilizaciju. A takvo stanje predstavlja najveću krizu koju teško može preživeti bilo koja država.

Tom prilikom je, iz unutrašnjih političkih razloga, naređeno da se prilikom ovog aktiviranja (tajne mobilizacije) sa teritorije Banovine Hrvatske ne uzimaju stoka i vozila, što je praktično onemogućavalo mobilizaciju svih jedinica koje su se mobilisale na toj teritoriji. Naknadno je sa str. Pov Đ br. 2539 od 3. aprila 1941. naređeno da se popisna stoka i vozila na teritoriji Hrvatske otkupljuju od naroda, ali ni to nije dalo rezultate, jer su mnogi davaoci, pod uticajem ustačke propagande, dovodili većinom nesposobnu stoku i vozila i tražili visoku otkupnu cenu, ili uopšte nisu hteli da je prodaju.

Postoje izdato i treće naređenje da se sva mobilisana stoka i vozila vrate onim davaocima koji ne žele da ih prodaju ili ustupe na poslugu uz predviđenu naknadu, mnoge jedinice su ostale uopšte bez stoke (81. konjički puk mobilisan na teritoriji zagrebačkog vojnog okruga nije dobio nijednog konja). Treba istaći daje ovo bila otvorena sabotaža ratnih priprema, jer je veliki broj seljaka sa teritorije Banovine Hrvatske prvih dana aprila u bescenje prodavao konje u susedne opštine da bi izbegao davanje stoke za vojne potrebe¹⁰⁶

Delovi jugoslavenske vojske, posle opšteg aktiviranja početkom aprila 1941. kreću ka granici

Delovi jugoslovenske vojske, posle opšteg aktiviranja početkom aprila 1941, polaze na front

Izvršenje opšteg aktiviranja

Posle 27. marta u Glavnom generalštabu je produžena razrada ratnog plana »R-41« sve do 31. marta, a 1. aprila su operativni elaborati ovog plana, zajedno sa nepotpuno završenim elaboratima za koncentraciju, po kuririma dostavljeni na izvršenje komandantima grupa armija, armija, Vazduhoplovstva vojske i Ratne mornarice. Ove komande su u toku 1. aprila dostavile po kuririma operativne planove svojim potčinjenim komandama (divizije, brigade, odredi itd.) radi izvršenja. Tako je ovaj plan, i pored svih napred iznetih nedostataka, stavljen u dejstvo, mada njegova primena nije davala ni najmanje izgleda za uspeh. Međutim, Glavni generalštab je ostao i dalje u Beogradu »da se ne bi otkrila mobilizacija«, tako da ni Vrhovna komanda (koja se formirala od Glavnog generalštaba) na dan početka rata (6. aprila) nije bila na svom komandnom mestu u Banji Koviljači, što je imalo vrlo štetne posledice za rukovođenje operacijama prvog dana rata.

Ministar vojske i mornarice armijski general Bogoljub Ilić je 5. aprila oko 18 časova naredio svima u Štabu Vrhovne komande (koji se nalazio u zgradi Generalštaba) da 6. aprila budu u svojim kancelarijama, s tim da se nikakva evakuacija ratnog materijala iz zgrade ne vrši do daljeg naređenja »da se narod ne bi uzbudio«. Međutim, kada su Nemci 6. aprila počeli bombardovanje Beograda, ni general Simović, ni general Ilić još nisu bili došli u svoje kancelarije da bi izdali naređenje za preseljenje Štaba Vrhovne komande na svoje mobilizacijsko mesto. Zato je pomoćnik načelnika Štaba Vrhovne komande.

misleći da su Simović i Ilić od bombardovanja poginuli ili ranjeni, preuzeo komandu u svoje ruke i tek u 8 časova izdao naređenje za premeštaj štaba Vrhovne komande. Slično je bilo i sa komandama Vazduhoplovstva vojske i Ratne mornarice, koje su takođe ostale u Zemunu, umesto da idu na svoja ratna komandna mesta u Lešnici.

Aktiviranje posadnih jedinica i jedinica rezervne vojske za osiguranje granica, kao što je već napomenuto, naređeno je 27. marta 1941, tako da su one pre početka rata bile na svojim mestima. Međutim, znatan deo ovih jedinica nije bio popunjen do formacijskog sastava zato što su neki obveznici bili ranije aktivirani i upućeni za radove na utvrđivanju na Severnom frontu, te su morali da se vraćaju u mobilizacijska mesta aktiviranih jedinica, a tek onda da idu u svoju ratnu jedinicu, dok se neki obveznici, usled neprijateljske propagande i dejstva pete kolone, nisu ni odazivali pozivu.

Isto tako je 27. marta 1941. naređeno aktiviranje jedinica za osiguranje unutrašnjosti, pa su do početka rata ove jedinice bile na svojim mestima. Sa teritorije Sumadijske divizijske oblasti upućena su po dva bataljona ovih trupa kao jedinice sigurnosti na teritoriju Bregalničke, Vardarske i Kosovske divizijske oblasti. Sem toga, bilo je i naređeno da se 2-3 puka rezervne vojske grupišu u severnom delu Srbije i Bosne za eventualnu upotrebu protivu manjinskih elemenata.

Prema naređenju za opšte aktiviranje, koje je do komandi, jedinica i ustanova stiglo u toku 30. i 31. marta i 1. aprila 1941. godine, trebalo je da obveznici i davaoci stoke i vozila tek 3. aprila krenu u svoje komande, jedinice ili ustanove na mobilizacijska mesta. Pristizanje obveznika, stoke i vozila trajalo je više dana, zavisno od udaljenosti mobilizacijskog mesta, načina transporta (kretanja) i trajanja mobilizacije dotične jedinice, a i njihov odziv je bio dosta spor *zaio šio nije bilo naređena opšta mobilizacija*, tako da nisu hitali. Ni civilne vlasti nisu bile mnogo revnosnije u vršenju svoje službe predviđene planom za opštu mobilizaciju, a nisu ni mogle da primenjuju ratne zakonske odredbe koje stupaju na snagu tek kada se naredi opšta mobilizacija. U tom pogledu najgore je stanje bilo u područjima gde je bilo organizovanih petokolonaša i agenata koji su nastojali da se obveznici ne odazivaju pozivu na vežbu, a naročito da ne daju stoku i vozila. Pošto su mnogi rezervni oficiri bili ranije oslobođeni od poziva na vežbu, oni nisu odmah krenuli na svoja mobilizacijska mesta, a aktivni oficiri koji su rukovodili radovima za utvrđivanje nisu mogli na vreme stići u svoje ratne jedinice ili uopšte nisu ni stigli, tako da se osetio veliki nedostatak oficira, naročito u jedinicama koje su od ranije bile dislocirane u Makedoniji, gde su neki komandanti divizija, pa i sam komandant 3. grupe armija, stigli na svoja komandna mesta tek kad je rat bio uveliko otpočeo.

Odziv ljudstva u raznim jedinicama bio je od 70 do 90% a davalaca stoke oko 50%, dok se na teritoriji Hrvatske, i pored svih preduzetih mera (da se popisna stoka i vozila otkupljuju za gotov novac), odazvalo samo oko 50% ljudstva i 10-15% stoke i vozila od predviđenog ratnog sastava, s tim što je i sposobnost popisne stoke i vozila bila umanjena za oko 30 do 40%. Tako, na primer, za ovako slab odziv u Hrvatskoj nisu bile krive samo ustaške organizacije nego i vodstvo Hrvatske seljačke stranke koje je posle 27. marta poslalo svojim partijskim organizacijama uputstva da se obveznici ne odazivaju daljim pozivima u vojsku i da stoku i vozila sakrivaju po šumama. A kad je Maček stupio u Simovićevu vladu, HSS je samo formalno pozvala narod »da se

u punom broju odaziva pozivima«. S druge strane, jaka ustaška organizacija je ponegde i silom sprečavala odziv obveznika i davalaca stoke i vozila i iz magacina otimala vojnu opremu i naoružanje.

Pošto je *ministar vojske i mornarice* sa Str. Pov. D. Br. 2736 od 4. aprila 1941. godine naredio da komande i jedinice - s obzirom na situaciju - odmah krenu ubrzanim, odnosno usuljenim marševima ka svojim koncentracijskim prostorijama, ne vodeći računa o ranije dobivenim maršrutama, mnoge jedinice su krenule sa svojih mobilizacijskih mesta pre no što su stigli svi obveznici, stoka i vozila. Zbog toga su mnogi obveznici i davaoci stoke i vozila lutali tražeći svoju jedinicu, što je stvaralo haos i usporavalo izvođenje mobilizacije.

Na taj način, prema posleratnoj izjavi tadašnjeg prvog pomoćnika načelnika Glavnog generalštaba generala Milutina Nikolića: »Do početka rata nisu bili završili svoju mobilizaciju: ni jedan viši štab. počev od štaba Vrhovne komande do štaba divizije; nijedna jedinica za vezu; niti pak kolonski vozovi operativnih jedinica, kao ni mnoge artiljerijske, inženjerijske i sanitetske jedinice, koje ranije nisu bile mobilisane. Može se slobodno reći, da sem trupa za zaštitu i zatvaranje granice i osiguranje unutrašnjosti i trupa za odbranu iz vazduha i vazduhoplovstva, nijedna druga operativna jedinica (divizija ili armija) nije bila u potpunosti mobilisana, a rat je počeo«.

Posle 6. aprila mobilizaciju je jako otežavalo i usporavalo neprijateljsko vazduhoplovstvo bombardovanjem iz vazduha mobilizacijskih centara i železničkih i važnijih saobraćajnih raskrsnica. Međutim, pošto je mobilizacija nastavljena i posle 6. aprila svaki obveznik i davalac stoke i vozila mogao je doći u svoju ratnu jedinicu samo ako je želeo.

Opšta mobilizacija je naredena tek 7. aprila, tj. drugog dana rata, kad je objavljena i proklamacija vrhovnog komandanta za objavu rata silama Osovine. Ali, pošto su veze bile pokidane usled bombardovanja, neke komande, vojne i civilne ustanove i mnogi obveznici nisu ni čuli da je naredena opšta mobilizacija.

Zbog zadocnjenja objave opšte mobilizacije nisu izvršene mnoge mere koje su bile predviđene mobilizacijskim planom za vojne komande i ustanove kao i civilna nadležstva, što je još više otežavalo izvršenje mobilizacije, a zbog neizvršenja evakuacije ustanova, preduzeća i stanovništva iz ugroženih mesta pretrpljene su mnoge žrtve i velike materijalne štete.

Pokušaj izvršenja koncentracije

Pomoćnik komandanta Pozadine Vrhovne komande general Mihailo Bodi, između ostalog, izjavio je da gaje načelnik Saobraćajnog odeljenja Glavnog generalštaba 5. aprila izvestio da transportovanje (trupa i materijala - V.T.) *po ratnim grafikonima počinje 4/5. aprila u 0,00 časova*. Zatim je nastavio:

»U 1 časova primljena su sedam naređenja iz Ministarstva kojima se naređuju dopune i izmene u koncentraciji i strategijskom razvoju naše vojske po ratnom planu.

Ovom prilikom primljeno je i naređenje Ministra (vojske i mornarice) Strogo Pov. D. Br. 2736 od 4. aprila 1941. da se, s obzirom na situaciju, svi pokreti komandi i jedinica na koncentracijsku prostoriju izvrše odmah, bez obzira na dobivene maršrute, da se primene ubrzani odnosno usiljeni marševi i da se pokreti ne vrše po ranije dobijenim maršrutama. Po ovome sam od-

DIVIZIJE OPERATIVNE VOJSKE

Red. br.	Naziv divizije	Brojni naziv komande divizije i njenih delova sem peš. pukova i vozarskih bataljona	Ulaze u sastav pešadijski pukovi	Primedba
1.	Cerska	1	6, 27, 66	1) Od ovog broja 54 je bilo kadrovskih. Sem ovih pukova formirani su još: 2 peš. puka Kraljevine garde namenjene za operativnu upotrebu; 2 puka Boke kotorske (150. i 151. pp) i 1 puk Šibenika (147); 4 puka rezerva Vrhovne komande (22. 37, 47. i 48). Ukupno je bilo 92 pp za operativnu upotrebu.
2.	Drinska	50	5, 63, 65	
3.	Dunavska	3	8, 18, 57	
4.	Sremska	49	2, 7, 70	
5.	Potiska	7	25, 34, 51	
6.	Bosanska	10	10, 15, 60	
7.	Jadranska	12	U. 54, 83	
8.	Hercegovačka	13	29, 32, 85	
9.	Dinarska	47	13, 84, 119	
10.	Zetska	15	38, 61, 87	
11.	Vrbaska	17	33, 89, 90	
12.	Učki	33	44, 91, 106	
13.	Unska	44	26, 55, 121	
14.	Bregalnilečka	20	23, 28, 49	
15.	Ibarska	22	4, 24, 58	
16.	Kosovska	31	30, 31, 56	
17.	Vardarska	25	21, 46, 50	
18.	Savska	27	35, 53, 104	
19.	Murska	42	36, 105, 126	
20.	Osječka	30	17, 41, 64	
21.	Slavonska	40	42, 43, 108	
22.	Triglavska	32	39, 40, 110	
23.	Dravska	38	45, 112, 128	
24.	Toplička	34	3, 12, 16	
25.	Moravska	46	1, 62, 92	
26.	Sumadijska	5	19, 59, 72	
27.	Krajiška	8	9, 74, 76	
28.	Timočka	9	14, 20, 75	
	SVEGA	28 divizija	84 ppuka')	

mah referisao Komandantu pozadine, koji mi je naredio da se hitno preduzmu sve mere za preseljenje Štaba i da načelnik Saobrać. odeljenja po mogućnosti stavi na raspoloženje žel. vozove. Načelnik Saobraćajnog odeljenja izvestio je da se pokreti mogu izvršiti 7. aprila».¹⁰⁷

Na dan 5. aprila oko 17 časova komandant Severnog sektora odbrane obale samoinicijativno i na ličnu odgovornost izdao je naređenje kapetanu pristaništa u Sušaku da se odmah svi parobrodi i ostali plovni objekti evakušu po predviđenom planu u zaliv Silo nasuprot Crikvenice. Ovo naređenje je izvršeno u toku noći 5/6. aprila. Evakuisano je 7 većih parabroda (među kojima »Beograd« i »Zagreb« koji su posle rata plovili pod novom zastavom više godina). Tu je bilo oko 20 plovnih jedinica, ali njihov broj još nije konačno utvrđen. Noću 5/6. aprila primljeno je od Komande mornarice teleprinterom šifrovano naređenje: »Šestog ujutro očekuje se napad«.¹⁰⁸

Sve divizije i odredi I linije imali su izvesne delove koji su ranije aktivirani i upućeni na koncentracijsku prostoriju, s tim što je ova koncentracija

NAORUŽANJE JV UOČI APRILSKOG RATA

Vrsta naoružanja	Broj oruđa			Napomena
	Savremenih	Zastarelih	Ukupno	
Pušaka	1000000	?		1) Adaptirana oruđa
Puškomitraljeza	17000	3000	20000	2) Efikasni samo na bliskim odstojanjima i protiv slabijeg oklopa
Mitraljeza	1000 ¹	18000	19000	3) M. 28
Pav mitraljeza 7,9 i 8 mm	-	2000	2000	4) M. 28 i 28. A
Pav mitraljeza 15 i 20 mm	500	-	500	5) 72 haubice M. 28. a ostale su adaptirane
Minobacača	1600	700	2300	M. 14/19. i 16/19.
Pešadijskih topova 37 mm	-	484	484	6) 46 dugačkih topova 105-150 mm, 48 haubica 150 mm i 22 merzera 220-305 mm.
Protivoklopnih topova 37 i 47 mm	800 ²	-	800	7) 80 topova 76,5 mm
Poljskih topova	300 ³	631	931	M. 36 i 40 topova
Brdskih topova	256 ⁴	210	466	75 mm M. 37
Poljskih i brdskih haubica 100 mm	732 ⁵	-	732	
Teških oruđa 105-305 mm	116(8)	479	595	
Pav topova 75-80 mm	120 ⁷	460	580	
Obalskih oruđa	-	500	500	

izvršena po mirnodopskim propisima. Isto tako su ranije bile upućene na svoja koncentracijska mesta jedinice vazduhoplovstva i teritorijalne vazdušne odbrane, zatim motorizovana artiljerija, jedinice Ratne flote i Rečne flotile i još neke druge jedinice.

Prvog i drugog dana mobilizacije (3. i 4. aprila) mogao je doći u obzir za koncentraciju samo vrlo mali broj jedinica sa kratkim trajanjem mobilizacije (24 i 36 časova i 2 dana), a rat je počeo već četvrtog dana mobilizacije (6. aprila). Ako se ima u vidu daje bilo predviđeno trajanje mobilizacije za pešadiju 4 dana, konjicu 5 dana, artiljeriju 6 dana, za divizijske delove 6-8 dana, za armijske delove 8-10 dana, a za delove van sastava armija 10-12 dana, onda se može dobiti jasna slika da jugoslovenska vojska nije imala vremenske mogućnosti da izvede svoju koncentraciju.

Prema pregledu pristizanja ratnih jedinica na koncentracijsku prostori-ju, završetak koncentracije za ratni slučaj »R-41« imao je biti:

- za divizije i odrede prve linije 12-og dana mobilizacije, odnosno 14. aprila 1941, uzuze a Bosansku diviziju, koja je imala da stigne na svoju koncentracijsku prostori-ju docnije; i

- za divizije druge linije (tj. strategijsku rezervu) - 22-og dana mobilizacije, odnosno 14. aprila 1941.

Međutim, plan izvršenja koncentracije bio je znatno poremećen još pre početka njenog izvršenja zbog nemačkog napada koji je usledio u toku mobilizacije, a i zbog naređenja ministra vojske i mornarice str. Pov. D. Br. 2736 od 4. aprila 1941. da se radi ubrzanja koncentracije jedinice ne drže dobivenih maršruta. Sem toga, uredno izvršenje koncentracije bilo je otežano: zato što nije bilo vremena za tehničku razradu plana; što je rat otpočeo već četvrtog dana mobilizacije; što se koncentracija izvodila pod snažnim dejstvom nepri-

JEDINICE JUGOSLOVENSKE OPERATIVNE VOJSKE

Združene jedinice	Grupa armija	3	Brojni nazivi od 1-3
	Armija	7	Brojni nazivi od 1-7
	Divizija	28	Nazivi po zasebnom pregledu
	Konjičkih Divizija	3	Brojni nazivi od 1-3
	Združenih odreda	2	Brojni nazivi 1 i 2
	Planinskih odreda	2	Rišnjanski i Triglavski planinski odred
Pešadija	pešadijskih pukova	94	84 u sastavu divizija, 4 pod Vrhovnom komandom, 1 u Kraljevoj gardi, 2 u Boki Kotorskoj, 1 u Šibeniku i 2 u planinskim odredima
	Mitraljeskih bataljona	10	9 u sastavu divizija i u rezervi V. komande
	Mitraljeskih četa	19	u sastavu divizija
Artiljerija	Artiljerijskih pukova	41	28 u sastavu divizija, 1 u Kraljevoj gardi, 7 armijskih i 5 u rezervi Vrhovne komande
	Samostalnih artiljerijskih diviziona	24	18 u rezervi Vrhovne komande, 1 je desantni-Šibenik, 2 u konjičkim divizijama, 2 u planinskim odredima i 1 u Kraljevoj gardi
	Protivoklopnih diviziona	2	u rezervi Vrhovne komande
	Diviziona bacača	8	u rezervi Vrhovne komande-4 lakih i 4 teških
	Protivavionskih diviziona	10	8 u sastavu armija, a 2 u rezervi Vrhovne komande
	Merničkih četa	11	6 u sastavu armija i 5 u rezervi Vrhovne komande
	Refletorskih bataljona	2	1 u rezervi Vrhovne komande i 1 u Boki Kotorskoj
Konjica	Konjičkih pukova	17	8 u konjičkim divizijama, 2 u Kraljevoj gardi i 7 u sastavu armija
	Konjičkih diviziona	28	28 u sastavu divizija
	velosipedskih bataljona	3	u sastavu konjičkih divizija
Inženjerija	Pionirskih bataljona	36	28 u sastavu divizija i 7 armijskih i 1 inženjerijski u Boki Kotorskoj
	Pontonirskih bataljona	14	7 armijskih i 3 u pontonirskoj grupi rez Vrhovne komande, 4 u rez. Vrhovne komande
	Maskirnih četa	7	u sastavu armija
	Raznih bataljona	3	1 bataljon teških mostova, 1 vodosnabdevački, 1 elektromošinski
Jedinice veze	četa za vezu	40	28 u divizijama, 7 u armijama, 2 u planinskim odredima, 3 u konjičkim divizijama i 1 u Boki Kotorskoj
	Bataljon za vezu	1	u Vrhovnoj komandi
	Bataljon bornih kola	2	u Vrhovnoj komandi
	Hemijskih četa	38	28 u sastavu divizija i 7 armijskih, 2 u planinskim odredima, 1 u Boki Kotorskoj
	Dopunski pukovi — bataljoni — konjički divizion	42	28 pukova u divizijama, 9 konjičkih divizionu u armijama i konjičkim divizijama, 5 bataljona u planinskim odredima Boki Kotorskoj i Šibeniku
	Raznih četa — eskadrona	34	28 protivavionskih mitraljeskih četa, 2 pontonirska eskadrona, 2 inž. čete, 2 izvidjačke čete

jateljske avijacije, koja je napadala železničke i drumske komunikacije; što mnoge jedinice zbog slabog odziva obveznika (stoke i vozila) nisu bile sposobne za pokret sa mobilizacijskih mesta i što su prodorom nemačkih oklopnih jedinica ka Skoplju, Nišu i Zagrebu bile presečene glavne železničke pruge koje od severozapada vode ka jugoistoku.

Pošto su Nemci 7. aprila u veće probojem ka Skoplju. Velesu i Devdeliji presekli železničku prugu Niš-Skoplje-Devdelija, Sumadijska i Moravska divizija (koje su se nalazile u Makedoniji, tj. van svojih teritorija popunjavanja), nisu riogle dobiti zaostale jedinice, tako da su ostale bez štaba divizije, artiljerije divizijskih delova i municijske kolone.

Na ostalom delu državne teritorije koncentracija je uglavnom nastavljena do 10. aprila, što znači da se do tog vremena nisu mogle koncentrisati one jedinice čija je mobilizacija trajala preko 6 dana. A kad su 10. aprila nemačke oklopne jedinice izbijanjem u dolinu V. Morave i u rejon Zagreba presekle železničku prugu Ljubljana-Zagreb-Beograd-Čuprija, prevoženje se moglo nastaviti samo unutrašnjim železnčkim prugama, ali uz znatne teškoće zbog stalni i napada protivničke avijacije.

Usrkos napred navedenih teškoća, koje su ometale i sprečavale izvršenje koncentracije, izvesne ratne jedinice su uspele da pristignu na određenu koncentracijsku prostoriju na Severnom i Zapadnom frontu gde je neprijatelj preduzeo opštu ofanzivu tek 10. ili 11. aprila. Međutim, znatan broj komandi, jedinica i ustanova u toku rata nije uopšte stigao na svoje koncentracijsko mesto, bilo zato što nisu mobilisane ili što nije bilo vremenske ili tehničke mogućnosti za izvršenje njihove koncentracije. Ovo se odnosi naročito na jedinice koje su mobilisane na teritoriji Bosne i Dalmacije.

Pokušaj izvršenja strategijskog razvoja

Strategijski razvoj jugoslovenske vojne sile trebalo je izvršiti prema *koncentracijskoj direktivi*, izrađenoj za vreme mira u Glavnom generalštabu za svaku grupu armija, armiju i višu komandu posebno, a koja im je dostavljena zajedno sa elaboratom ratnog plana na dan 31. marta ili 1. aprila 1941. godine.

Pošto koncentracija snaga nije bila završena pre početka rata očigledno je da ni strategijski razvoj nije mogao biti u potpunosti izvršen, jer sve trupe nisu ni stigle na koncentracijsku prostoriju, a i zato što do 4. aprila 1941. godine i: političkih razloga nije bilo dozvoljeno da se trupe približe granici »da se Nemci ne bi izazvali«.

Ministarstvo vojske i mornarice je tek 4. aprila 1941. izdalo sledeća naređenja za izvršenje strategijskog razvoja:

1) Str. Pov. D. Br. 2729 - komandantu 3. grupe armija: da se trupe 3. armijskt oblasti pripreme za odbranu prema istoku; da 3. armija pride bliže Albanskom frontu i pripremi se za napad na italijanske snage u Albaniji, s tim da se ofanziva prema Albaniji ima preduzeti tek kada se za to dobije naređenje; da Hercegovačka divizija uđe u sastav 3. armije; da Ibarska divizija dođe u rejon Skoplja, ostavljajući jedan pešadijski puk na Kosovu;

2) Str. Pov. D. Br. 2730 - komandantu 5. armije: da armija pride bliže granici: Timočka divizija da suzi, a Krajinska da proširi svoj front, primajući i Zajčarski odsek; da Drinska divizija preuzme front između Vlasinskog odreda i Topličke divizije i zatvori pravac od Trna;

3) Str. Pov. Đ. Br. 2731 - komandantu 2. grup¹ armija: da 1. i 2. armija pridu bliže granici, ali da ne predu liniju posadnih trupa;

4) Str. Pov. D. Br. 2732 - komandantu 6. armije: da pojača trupe u Banatu i da sa Gardijskom konjičkom brigadom i 8. pešadijskim pukom brani Pančevački mostobran;

5) Str. Pov. D. Br. 2733 - komandantu 1. grupe armija: da 4. i 7. armija pridu bliže granici, s tim da ne predu liniju delova za zaštitu granice;

6) Str. Pov. Đ. Br. 2734 - komandantu Primorske armijske oblasti: da delovi te armijske oblasti zauzmu svoj raspored; da Jadranska divizija pride bliže Novigradskom moru i da se jedan puk Boke Kotorske uputi u Danilovgrad radi ulaska u sastav Hercegovačke divizije i

7) Str. Pov. Đ. Br. 2735 - komandantu Dinarske divizije da sa divizijom dođe u oblast Sarajeva.

Izvršenju ovih naređenja jedinice su pristupile tek 5. aprila (ukoliko su već bile mobilisane), a noću 5/6. aprila u 22 časa Nemci su već napali Istočni jugoslovenski front. Dakle, zadocnilo se i sa izvršenjem strategijskog razvoja, čime se pored ostalih razloga objašnjava zašto su osovinske snage vrlo lako savladale jugoslovenski otpor na graničnim frontovima.

Posle preduzetih mera pre i posle 27. marta, iako nijedna operativna jedinica (armija, divizija) nije bila u potpunosti mobilisana, bile su približno na svojim mestima, koja su bila predviđena planom »R-41«, 11 pešadijskih divizija su po 3 pešadijska puka i 6-8 baterija sa štabom pešadije, bazom i pekarском četom, i to: Zetska divizija oko Podgorice, Kosovska divizija na prostoru Prizren - Đakovica, Ibarska divizija oko Uroševca na Kosovu. Vardarska divizija na prostoru Debar - Struga - Kičevo, Šumadijska divizija oko Gradskog, Bregalnička divizija duž jugoistočne granice prema Bugarskoj, Moravska divizija oko Stracina, Toplička divizija oko Pirota, Drinska divizija oko Svoda, Timočka divizija oko Kruševca i Krajinska divizija oko Zaječara. Osim toga 15 posadnih pukova nalazilo se na graničnim utvrđenjima, vazduhoplovstvo i teritorijalna PAO na svojim ratnim bazama i jedinice vojske i Rečne flotile na svojim mestima za zaprečavanje Dunava.

Sve ostale jedinice i štabovi bili su na svojim mirnodopskim mestima, tj. skoro 2/3 od ukupnog brojnog stanja

Kao što se vidi iz plana »R-41«, krajnji cilj jugoslovenskih snaga bio je spajanje sa savezničkim snagama - Grcima i Englezima, a potom »zajednička borba«, do konačne pobede. Zato je bilo od prvoklasnog značaja da se utvrdi dogovor i plan za međusobno sadejstvo. (Turska nije dolazila u obzir, pošto je izjavila da neće ulaziti u rat. SSSR nije bio obavezan na saradnju, jer je, prema navodima tadašnjeg predsednika vlade i načelnika Glavnog generalštaba, tek noću 5/6. aprila 1941. godine, posle pregovora od tri dana, potpisan u Moskvi »Ugovor o prijateljstvu i nenapadanju« između SSSR-a i Jugoslavije). Međutim, do dogovora nije došlo, pa su i jugoslovenske i grčke i britanske snage doživele istu sudbinu. Očigledno je da je V. Britanija obećavala pomoć koju nije mogla da pruži ni Grčkoj ni Jugoslaviji i da joj je glavni cilj bio da uvuče Jugoslaviju u rat protiv Nemačke da bi time koliko toliko olakšala svoju u to vreme, tešku situaciju (očekivao se i desant na Britanska ostrva) i oslabila pritisak Nemačke na Grčku i u Sredozemlju.

NAPOMENE

¹ Andrija Pavlović, *Jugoslovensko vazduhoplovstvo u aprilskom ratu 1941. godine*. »Glasnik RV i PVO. br. 5. Novi Sad. 1972. str. 33 i 35-37

² AVII, reg. br. 18/2. k. 40.

³ *Spisak aktivnih i rezervnih oficira, vojnih činovnika i osoblja građanskog reda Mornarice*. Zemun. 1927.

⁴ Generalmajor dr Duro Mešterović, *Prilog izučavanju revolucionarnog pokreta u Ratnoj mornarici bivše Jugoslavije*. »Mornarički glasnik» broj 4-5/1959

⁵ AVII, reg. br. 40/1, k. 46 - Jovan Vasiljević, *Jugoslovenska flota u Boki Kotorskoj u aprilskom ratu 1941.*

⁶ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*. I, Vojnoistorijski institut JNA. Beograd. 1957. su. 13!

⁷ Isto, str. 430.

⁸ Isto, str. 431.

* *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*. I, str. 432-434.

⁹ AR 1941. ZD I. dok. 18. str. 49-54. AVII, F-17, reg. br. 24/5. k. 84

¹⁰ *Statistika industrije Kraljevine Jugoslavije su adresarom industrijskih preduzeća*. izdanje Ministarstva trgovine i industrije. Beograd. 1941, str. 9-10 i 59.

¹² Dr Stevan Kukoleća. *Analiza privrede Jugoslavije preta Jugi svetski rat*. Ekonomski institut FN'RJ, Beograd, 1956, str. 202-203.

¹³ AVII, reg. br. 1/1. k. 5.

¹⁴ Weyers. *Taschenbuch Kriegs - Flöten 1937*. München. 1937, str. 118-122; kapetan bojnog broda Mladen Ikica. *Ratna mornarica Jugoslavije 1918-1941*. »Primorski zbornik«. I, Zagreb 1962, str. 656.

AVII, reg. br. 14/1, k. 4; reg. br. 33/1; k. 5; reg. br. 1/1 i reg. br. 55/2. k. 14

¹⁸ AR 1941, ZD. I. dok. 113. str. 386-390; AVII. F-17.

¹⁷ Prema nekim drugim podacima, ovaj vanredni kredit iznosio je 7-8 milijardi dinara (AVII, reg. br. 14/1-9, k. 4).

¹⁶ AVII, reg. br. 14/1, k. 4.

¹⁹ Prema drugim podacima ova suma je iznosila oko 17 milijardi dinara (AVII, reg. br. 14/1, k. 4).

²⁰ AR 1941, ZD. I dok. 12. str. 38-40; AVII F-17; AVII, reg. br. 4/14. k. 80

^{2*} AR 1941, ZD, I. dok. 19, str. 55. prim. 2; AVII. F-17, reg. br. 22/5, k. 841.

²¹ AR 1941, ZD, I, dok. 19, str. 54-58; AVII. F-17.

²² AR 1941. ZD. I. dok. 25. str. 68-95. AVII, F-17, reg. br. 34/5, k. 84

²³ *Arhiv Državne komisije za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njegovih pomagača*, reg. br. 18923.

- ²⁴ AR 1941. ZD. I. dok. 31. str. 136-141; AVII. F-17.
- ²⁵ AR 1941. ZD. I. dok. 34. str. loO, prim. 2; AVII. F-17.
- ²⁸ AVII, reg. br. 12/2. k. 32; AVII. reg. br. 32/2, detaljan izveštaj. str. 1-25. k. II.
- ²⁷ AVII. reg. br. 8/1. k. 33.
- ²⁸ *Vojna enciklopedija, lorn I. Aprilski rat*. Beograd. 1958. st. 187.
- ²⁹ AR 1941, ZD. I. dok. 12, str. 39, prim. 2; AVII. F-17. Kratica IM 8 označava savez Nemačke i Mađarske, kratica i9 označava Italiju. Ar2 Arbaniju. Bg Bugarsku i D8 varijantu udruženih snaga Nemačke. Mađarske. Italije. Albanije i Bugarske.
- ³⁰ AR 1941, ZD. I. dok. 27, str. 102. prim. 3; AVII. F-17. Pošto ratni planovi jugoslovenske vojske nisu sačuvani, ovde se iznose na osnovu izjava načelnika Generalštaba, njegovog pomoćnika i načelnika Operativnog odeljenja. koje se nalaze u AVII. reg. br. 1/1-197, k. 5; dok. br. 13, 1. 14 1 k 4: dok. 1/1. 2/1. 23/1, 26/1, k. 5. a podaci za ratni plan »S« u kutiji 8a. kutiji 2. reg. br. 21 i 37, kutiji 4, reg. br. 23 i 26 i kutiji 5. reg. br. 8 i 18; i dr Ferdo Culinović, *Slom stare Jugoslavije*. Zagreb. 1958, str. 169-170.
- ³¹ AR 1941, ZD, I. dok 27. str. 111. prim 11 i sir. 112. prim. 12.
- ³² Prema secanju akademika Vase Cubrilovica - ličnog prijatelja pok. generala Z Pavlovica, učesnika na ovom skupu - Istorijski časopis Istorijskog instituta u Beogradu, knjiga XIV-XV, 1963-1965. Beograd. 1965. str. 541.
- ³³ AVII. reg. br. 21, k. 2 i k. 8a; AVII, reg. br. 18. k. 5.
- ³¹ *Izveštaj generala Dušana Simovića* Generalštabu JNA od 28. juna 1946. Dokument u AVII. a fotokopija u fototeci Instituta za historiju drž. i prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu. F. Culinović, *Slom stare Jugoslavije*, »Školska knjiga«, Zagreb. 1958, str. 169-170.
- ³⁵ AVII, reg. br. 37/2-2. k. 2 F Culinović. n. d., str. 169-170.
- ³⁶ AVII. reg. br. 1/1-153, k. 5; F. Culinović, n. d. str. 172.
- ³⁷ *Vojna enciklopedija*. 4. Beograd. 1961. str. 249-250.
- ³⁸ AVII, reg. br. 8/1-8. k. 5; reg. br. 2/1, k. 9.
- ³⁹ AVII, reg. br. 8/1, k. 5
- ⁴⁰ AVII, reg. br. 26/1 i 23 I k. 4 reg. br. 1/1 i 23/1, k. 5; *Druzi svetski rat*(Pregledoperacija), I, Beograd. 1957. str. 417.
- ⁴¹ AVII. reg. br. 1/1-153, 1/5, 15/1 i 11/1, k. 5; reg. br. 13/1 i 23/1, k. 4; *Drugi svetski rat*, I. str. 418-422.
- ⁴² Pukovnik Arsenije Boljevič. *Jugoslavensko vazduhoplovstvo u aprilskom ratu 1941. godine*, »Vojno delo« br. I Beograd, 1952, str. 422-425.
- ⁴³ Polpukovnik u penziji Andrija Pavlović. *Jugoslavensko vazduhoplovstvo u aprilskom ratu 1941 godine*. »Glasnik RV i PVO« br. 5. Novi Sad. 1972, str. 35.
- ⁴⁴ Isto. podaci se uglavnom slažu sa podacima iz članka A. Boljevica
- ⁴⁶ Kapelan bujnog broda Mladen Ikica. *Ratna mornarica hivoše Jugoslavije u ratu 1941*, »Mornarički glasnik« br. o. Split 1952, str. 252-253; *Drugi svetski rat*, 1, str. 425-427.
- ⁴⁸ *Vojna enciklopedija*. 4. Beograd, 1961. str. 254

⁴⁷ Simović Anton. *Ratni raspored i dislokacija ratnih brodova i Pomorskog vazduhoplovstva Jugoslavije na moru 5. aprila 1941. godine* - podaci iz njegove lične arhive koje je dao piscu; *Vojna enciklopedija*, 4. Beograd. 1961, str. 264, daje slične podatke.

⁴⁶ Isto.

⁴⁹ AVII. reg. br. 23 1.11 1-9 i 36/1. k 4 reg. br. 52 2-5. k. 6 i reg. br. 3 'I, k 20; *Uput za izvođenje Uredbe o formaciji vojske u mobilno i ratno doba*, Ministarstvo vojske i mornarice Beograd, 1937

⁵⁰ *Vojna enciklopedija*, 4. Beograd. 1961, str. 252

»' Isto, str. 253.

" AVII. reg. br. 55/1. k. 32.

" AVII. reg. br. 32/1, k. 4. reg. br. 14 I, k. 5 i reg. br. 19 2 k. 12. Za rukovođenje Teritorijalnom vazdušnom odbranom (TVO) bila je još u miru obrazovana Komanda teritorijalne odbrane (KTO). armijskog ranga Komandant TVO komandovao je preko komandanta PAO svim teritorijalnim jedinicama vazdušne odbrane (protivavionske i osmatračke). dok su protivavionske jedinice operativne vojske potčinjene odgovarajućim komandantima operativne vojske ili Vrhovnoj komandi, prema tome u Cijeni se saslavu nalaze

Za rukovođenje pripremom i izvršenjem pasivne zaštite još za vreme mira bila je organizovana Direkcija za pasivnu zaštitu u saslavu Komande teritorijalne vazdušne odbrane.

⁵⁴ *Vojna enciklopedija*. 4. Beograd. 1961. str. 251.

⁶⁵ Isto.

⁵⁶ AVII. reg. br. 1/1, k. 5; *Drugi svetski rat. I. str. 222. I redha o uredenju pozadine i pozadinske službe*, Ministarstvo vojske i mornarice. Beograd. 1935

⁵⁷ AVII. reg. br. I, 1-153, k. 5. *Drugi svetski rat. I. sir. 417*

⁸⁸ AVII, reg. br. 9/1, k. 8.

⁵⁹ Napoleon. *Memoires de Sante - Helene, Observation sur les campagnes de 1796-1797*

⁸⁰ Nusret Sehic. *Četnici kao nosioci gerilskog oblika ratovanja u planovima najviših vojnih vlasti predratne Jugoslavije* Godišnjak Društva isloričara Bosne i Hercegovine« Sarajevo, 1970, sir. 105-139.

⁶¹ AVII. popisnik 17, reg. br. 22/2, k. 2. General Simović kaže da je u planu »R-S- predvideo »Rad gerilskih odreda u pozadini neprijateljske armije (tj. na teritoriji sa koje bi se povukle jugoslovenske trupe - V.T.) u vezi sa graničarima i eventualno žandarmerijom s naslonom na vojna slagališta i ustanove ...« (AVII. Popisnik 17. reg. br. 18/1, k. 5).

^{6,4} Milan Zelenika. *Ratni i početni operacijski planovi Jugoslavije...* »Vojno delo« br. 4, Beograd. 1941. str. 83 - 88.

« AVII. reg. br. 37/2 - 2. k. 2.

« AVII. reg. br. III, k. 5.

⁶⁴ AVII. k. 1, 3, 4, 5, 6, 12, 14, 20, 31. i 38.

⁸⁵ M. Glojnarčić. *Borba Hrvata*. Zagreb 1940, str. 34

⁶⁸ isto. str. 295.

⁸⁷ Isto. str. 314. AR 1941, ZD. I. dok. 281, sir. 826, prim. II.

⁸⁸ AVII. reg. br. 517-2. k. II.

⁸⁹ AVII. k. 1, 4, 5, 6, 12, 31 i 32.

⁷⁰ AR 1941. ZD. I. dok. 232, str. 687-692; AVII, F-17.

" AR 1941. ZD. I. dok. 232, str. 687-692; AVII. F-17.

⁷³ AVII, F-17. reg. br. 11/1-8. k. 4.; reg. br. 52/2, k. 6; reg. br. 11/1-9 i 36/1, k. 4 i reg. br. II 1-8 i 11/1. k. 5; AR 1941. ZD, I. dok. 232, str. 687-688, prim. 2

⁷³ AR 1941, ZD, I, dok. 249. str. 725-26, 728 i 730 AVII, F-17. reg. br. 52/2, k. 6.

^{73a} AVII. reg. br. 1/1. k. 5.

⁷⁴ AR 1941, ZD. I. dok. 287. str. 861-862; AVII. F-17. rei[^]. br. 32/1. k. 138.

⁷⁵ AR 1941, ZD. I, dok. 287. str. 862. prim. 2; AVII, reg. br. 59/4, k. 31.

⁷⁷ AR 1941. ZD, I, dok. 296, str. 883-884; AVII. F-17. reg. br. 34/2-1. k. 11.

⁷⁹ AR. 1941. ZD. I. dok. 301, str. 896. prim. 2; AVII, F-17, reg. br. 32/1. k. 4.

⁸¹ AVII. reg. br. 18/3-1. k. 59a.

⁸² Original u AVII, reg. br. 53/4-1, k. 1.

⁸³ Original u AVII. reg. br. 15/1. k. 33.

⁸⁴ Original u AVII neregistrovan.

⁸⁵ Original u AVII, reg. br. 26/1. k. 33.

⁸⁸ Original u AVII. reg. br. 28/1, k. 33.

⁸⁷ Original u AVII. reg. br. 12/4-2, k. 1 la.

⁸⁸ Original u AVII. reg. br. 14/2-1, k. 33.

⁸⁹ Original u AVII, reg. br. 35/6-1, k. 17.

⁹⁰ Original u AVII neregistrovan

⁹¹ Original u AVII. reg. 27/5-1, k. 31.

⁹² Original u AVII. reg. br. 8/5-1 k. 47

⁹³* Prema izjavi kapetana bojnog broda Mirka Plajvajsja koju je dao piscu 8. januara 1937. u Mariboru. Komanda Severnog sektora (ranije Pomorska odbrana Selce) čija se teritorija protezala od severne granice do Zadra, obuhvatajući i sva pribrežna ostrva, imala je zadatak da to područje zašliti minskim poljima branjenim flankirnim baterijama na severnom i južnom ulazu u kanal, kao i prolaz između ostrva Krk i Pag. Komandant ovog sektora kapetan bojnog broda Mirko Plajvajs još od 17. marta raspolagao je samo jednim malim minopolagačem od oko 150 t deplasmana, veoma male brzine i akcionog radijusa, kao i slabim naoružanjem. Pored njega u Selcu se slučajno nalazio (došao je iz Boke) veći remorker »Silni- od oko 200 t deplasmana. nešto veće brzine, ali malog akcionog radijusa i slabog naoružanja, kojeg je kapetan Plajvajs na ličnu odgovornost zadržao pod svojom komandom. U Selcu i Barič Dragi nalazilo se još; jedan mali remorker od 10 t, 6 aktiviranih čamaca finansijske kontrole, manji broj popisnih čamaca i 1 ili 2 motorna jedrenjaka. Na području Komande nalazile su se 4 signalne stanice (u Sušaku, Omišlju, nasuprot ulaza u Ljubacki kanal i na Rabu).

Od kopnene vojske severozapadno i severno od linije Selce - Sušak nalazio se Rišnjački odred. Suhoputna stanica u Crikvenici, neka komanda u Bakru, a možda i još neke jedinice, ali

⁷⁶ AR 1941, ZD I, dok 294

⁷⁸ AR 1941. ZD. I. dok. 29

⁸⁰ AR 1941, ZD. I, dok. 31

kapelan Plajvajs nije imao vremena da dođe u lični koniakt sa njihovim komandantima. Na dan 28. ili 29. januara dobio je šifrovano naređenje od komandanta Pomorske obalske komande iz Šibenika da položi minske zapreke prema mobilizacijskom planu »što je bilo izvršeno u rekordnom vremenu- Minskim zaprekama je bio potpuno zatvoren Planinski kanal

⁹³ AVII. reg. br. 12. 4 k. 1 la.

⁹⁴ AVII. reg. br. 36, 6-1. k. 12.

⁹⁵ Original u AVII neregistrovan. Tabela brojnog stanja.

⁹⁸ AVII. reg. br. 20/3-1 k. II.

⁹¹ AVII, reg. br. 28/1, k. 4.

⁹⁸ AVII. k. 4. 5. 12 i 12.

⁹⁹ AVII. k. 1, 2. 4 i 20.

^{<∞} AVII. reg. br. 1/1. k. 5.

AVII. reg. br. 11/2-1. k. IIa.

¹⁰² Izjava generala Milutina Nikoltća, pomoćnika načelnika Štaba Vrhovne komande, koju je posle rata lično dao autoru ove knjige.

¹⁰³ AVII. reg. br. SIP, Dubrovnik. 6/617.

¹⁰⁴ AVII, reg. br. 23/4-1, k. IIa.

¹⁰⁵ AVII reg. br. 30/2a. k. 14: Naređenje Str. pov. Đ. br. 2642 od 30. marta 1941.

¹⁰⁶ AVII. reg. br. 26/3-1, k. II.

¹⁰⁷ **AVII. teg. br. 10/1-1. k. 8.**

I OB pismena izjava kapetana bojnog broda u penziji Mirka Plajvatsa koju je dao piscu 8. januara 1973. u Mariboru.

grčko-BRITANSKI PLAN OVI SNAGE

Posle ulaska nemačkih snaga u Rumuniju, 7. oktobra 1940. i njihovog prebacivanja u Bugarsku (početkom marta 1941) bilo je očevidno da će Nemci intervenisati na Balkanu i napasti Grčku ne samo zato da bi pružili pomoć Italijanima i sprečili britansku intervenciju u Grčkoj, već prvenstveno zato da bi osigurali desni bok i pozadinu pri napadu na Sovjetski Savez, sprečili Britance da obrazuju front na Balkanu i da bi prodrli u istočno Sredozemlje, na Bliski istok, a zatim i u Indiju. Pri tome se grčka vlada odlučila da se svim raspoloživim sredstvima odupre Nemačkoj agresiji, iako je bila svesna da nema dovoljno snaga za jednovremenu borbu na Albanskom i Bugarskom frontu, i da će nemačka intervencija izvanredno otežati vojnu situaciju Grčke. U takvoj situaciji grčka Vrhovna komanda je donela odluku da svoje glavne snage i dalje zadrži prema Albaniji, a da na Bugarskom frontu, oslanjajući se na granična utvrđenja, zadržava agresora do dolaska britanske pomoći. Sem toga, grčka vlada se nadala da će Jugoslavija i Turska, ili bar samo Jugoslavija, prići Zapadnim silama i da će se time vojna situacija Grčke znatno poboljšati, pošto bi se Italijani brzom grčko-jugoslovenskom ofanzivom mogli izbaciti iz Albanije. tako da bi se posle toga sve raspoložive snage mogle upotrebiti za pojačanje odbrane prema nemačkim snagama u Bugarskoj i, uz pomoć Britanaca, obrazovati novi »solunski front«.¹

Pošto je 13. januara 1941. stigao u Atinu general Vavel (Wavell Sir Archibald P.V.), vrhovni komandant britanskih i imperijalnih trupa na Bliskom istoku, u grčkom Ministarstvu spoljnih poslova održane su dve konferencije između britanskih i grčkih predstavnika. Na jednoj od tih konferencija predsednik grčke vlade Metaksas, izlažući opštu političku situaciju na Balkanu, izjavio je da smatra da će Jugoslavija i Turska u slučaju nemačkog napada ostati neutralne i da će braniti svoju neutralnost, da će se Grčka, čak i ako bude sama, odupreti nemačkom napadu svim raspoloživim sredstvima. General Papagos, načelnik grčkog Generalštaba, izlažući opštevojnu situaciju, smatra da bi grčke snage trebalo ojačati sa 9 divizija i potrebnim vazduhoplovnim snagama koje bi uputila Velika Britanija, s tim da te snage stignu u Grčku pre no što se Nemci grupišu za napad duž grčko-bugarske granice. On je smatrao da se ovakvim pojačanjem grčkih snaga može povoljno uticati na Jugoslaviju i Tursku da promene svoj stav u britansko-grčku korist. General Vavel

je istakao da ne raspolaže snagama za takvu pomoć, ali da bi se u roku od dva meseca mogle uputiti 2-3 divizije sa slabom avijacijom do iskrenih pristaništa. On je tom prilikom ponudio Grčkoj samo jedan artiljerijski i jedan mešoviti protutenkovski i protivavionski puk i jednu jedinicu od 60-65 tenkova. Na to je predsednik Metaksas izjavio da su te snage apsolutno nedovoljne, i da bi upućivanje dva puka sa nekoliko tenkova pružilo Nemcima izgovor za napad na Grčku. Pošto Grci nisu pristali da prime ovu pomoć, o tome su 18. januara obavestene britanska i jugoslovenska vlada. General Papagos je s razlogom smatrao daje nuđenje tako simbolične pomoći bilo više stvar političko-propagandnog karaktera britanske vlade u očima javnog mnjenja i stvaranja povoljnog utiska u svetu »vernem izvršenju svojih savezničkih obaveza«, iako je unapred znala da Balkan u toj situaciji ne može braniti ni odbraniti.

U cilju odbrane od eventualne agresije sa bugarske teritorije, Grci su izgradili tzv. Metaksasovu utvrđenu liniju, koja se protezala duž r. Nestosa (Mesta), od njenog ušća do u visini D. Nevrokopa, a zatim je išla na zapad preko D. Nevrokopa (Zrnovo), Rupelske klisure i pl. Belasice. Mada su Grci solidno izgradili ovu liniju i taktički je dobro prilagodili zemljištu, ipak je postojala mogućnost da se zaobiče iz doline r. Strume preko pl. Belasice (preko grčke teritorije), pošto predviđeni radovi na tom delu još nisu bili završeni do proleća 1941, a time i opasnost od odsecanja svih grčkih snaga u istočnoj Makedoniji i Trakiji. Sem toga, postojala je bojazan da Nemci mogu obići Metaksasovu liniju i sa zapada preko jugoslovenske teritorije - dolinama Strumice i Vardara. Zato su Grci izgradili utvrđeni položaj na liniji: Olimp - Kara kamen (Vermion) - Kajmakčalan, na kome je trebalo braniti zaleđe utvrđene Metaksasove linije i gde bi se prikupile sve raspoložive snage posle evakuacije istočne Makedonije i Trakije. Najzad, radi zatvaranja eventualnog nemačkog prodora sa severa kroz bitoljski otvor (Bitolj-Lerin) bile su postavljene izvesne protivtenkovske prepreke.

Bilo je očigledno da se u takvoj situaciji zapadna Trakija (pa čak ni sama istočna Makedonija) nije mogla uspešno braniti sa 5-6 divizija, koje bi se tamo mogle grupisati. S druge strane, pitanje evakuacije istočne Makedonije, napuštanje Soluna i izbora položaja za davanje otpora zapadno od Vardara u velikoj meri je zavisilo od stava koji bi u slučaju nemačkog ili nemačko-bugarskog napada na Grčku zauzela Turska, a naročito Jugoslavija. U vezi s tim grčka Vrhovna komanda je razmatrala više pretpostavki, od kojih su, po Papagosovom mišljenju, najinteresantnije sledeće:

a) ako bi Jugoslavija uzela učešća u ratu na strani Grčke i V. Britanije, ne bi dolazila u obzir evakuacija istočne Makedonije i Soluna, već bi grčko-britanske snage primile bitku na utvrđenoj Metaksasovoj liniji, s tim što bi se trupe iz zapadne Trakije prebacile u istočnu Makedoniju;

b) ako bi Jugoslavija ostala neutralna i ako ne bi dozvolila prolaz nemačkim trupama preko svoje teritorije, onda bi posle evakuacije zapadne Trakije i istočne Makedonije trebalo poseti položaj Olimp - Kara kamen (Vermion) - Kajmakčalan;

c) ako bi Jugoslavija ostala neutralna, ali ipak dozvolila prolaz nemačkih trupa preko svoje teritorije ili ako bi prišla Nemačkoj, onda se ne bi smela primiti odbrana na položaju Olimp - Kara kamen - Kajmakčalan (zbog izloženosti pravcem Bitolj-Lerin), već na položaju; Olimp-reka alijakmon

(Bistrica) - r. Venetikos - pl. Orljakos - pl. Vasilica - pl. Smolikas - Kalovris (Merdžani) - jez. Butrintit (Vutrotos), pod uslovom da se desno krilo grčke vojske na Albanskom frontu bude moglo blagovremeno poviti na tu liniju.²

Na konferenciji između grčkih i britanskih političkih i vojnih predstavnika, održanoj 22. februara 1941. u Grčkoj, kada je izgledalo najverovatnije da će Jugoslavija i Turska ostati neutralne, odlučeno je da britansko-grčke trupe prime odbranu na liniji Olimp - Kara kamen - Kajmakčalan, s tim da se sve grčke trupe (izuzev one u utvrđenjima) povuku iz zapadne Trakije, jer se očekivalo da se razjasni stav Jugoslavije.

Na drugoj britansko-grčkoj konferenciji od 2. marta, posle ulaska nemačkih trupa u Bugarsku, kada je bilo sigurno da će Turska ostati neutralna i kada držanje Jugoslavije još nije bilo jasno, ponovo je odlučeno da se grčke trupe evakušu iz zapadne Trakije i istočne Makedonije. Međutim, Grci su smatrali daje sada već kasno za ovu evakuaciju i da bi evakuacija Soluna nepovoljno uticala na odluku Jugoslavije da stupi u rat.

Na konferencijama između britanskih i grčkih predstavnika održanih 22. februara i 2. i 4. marta 1941. kojima su prisustvovali ministar spoljnih poslova Antoni Idu i grčki kralj, još jednom je istaknuta velika zavisnost grčko-britanskog plana odbrane od držanja Jugoslavije u predstojećem sukobu. Pošto je osnovno pitanje na ovim konferencijama bilo evakuacija istočne Makedonije i napuštanje Soluna, stalo se na gladište da se evakuacija grčke teritorije istočno od Vardara odloži dok se konačno ne razjasni stav Jugoslavije. Od Papagosa je 8. marta traženo da izda naređenje za povlačenje grčkih snaga na liniju: Kajmakčalan - Vermion - Olimp, ali je on to odbio, iako je znao da je

Nemačko vazduhoplovstvo još 1. marta poseloaerodromeu Bugarskoj, a nemačke trupe počele da se kroz Bugarsku približavaju grčko-bugarskoj granici. Svakako, Papagos nije smeo toliko rizikovati, jer je to mesec dana kasnije skupo stalo Grčku.³

Najzad, na trećoj britansko-grčkoj konferenciji od 4. marta usvojen je definitivni britansko-grčki odbrambeni plan, koji je predviđao: da grčke trupe evakušu zapadnu Trakiju, izuzev posade utvrđenja Ehinosa i Nimfeja i jedinica za zaštitu granice; da grčke trupe iz istočne Makedonije brane utvrđenu Metaksasovu liniju; da 3 grčke divizije (12. i 20. pešadijska i 19. motorizovana), koje su sačinjavale opštu rezervu, posednu položaj Olimp - Kara kamen - Kajmakčalan, na kojem će se koncentrisati i britanske snage koje su imale da se iskrcaju u Grčkoj.

Osnovna operativna ideja ovog plana bila je: ako Jugoslavija stupi u rat na stranu Grčke i V. Britanije, grčko-britanske snage će se sa položaja Olimp - Kajmakčalan uputiti radi odbrane istočne Makedonije na Metaksasovoj liniji; ako Jugoslavija ostane neutralna, grčke snage u istočnoj Makedoniji će što duže braniti Metaksasovu liniju, a zatim će se povući na položaj Olimp - Kara kamen - Kajmakčalan, gde će grčko-britanske snage dati odlučan otpor.⁴

U očekivanju britanskih snaga, grčka Vrhovna komanda je krajem marta, na osnovu prethodno donetih odluka, prema Bugarskom frontu zauzela sledeći raspored snaga:

- a) Na Zapadnotrakijskom vojištu
Marička brigada, koja je imala u svom sastavu posadu utvrđenja Nimfe, i bataljona za zaštitu granice i jednu mitraljesku četvu;
- b) Na Istočno-makedonskom vojištu:
- Mestanska brigada, sa zadatkom da brani pristupe ka Ksantiju, a zatim da se povuče na desnu obalu r. Meste i brani je do sela Paskala;

- 7. pešadijska divizija, sa zadatkom da brani zapadnu obalu Meste do visa Vursijani, a zapadno od ove reke utvrđeni položaj južno od Donjeg Nevrokopa (Zrnovo);
 - 14. pešadijska divizija, na samoj utvrđenoj liniji, južno od Donjeg Nevrokopa, do Strume;
 - 18. pešadijska divizija, zapadno od Strume, na Belasici; i
 - Krušenjski odred na pl. KruSi.
18. i 14. divizija i Krušenjski odred obrazovali su Grupu divizija.
- c) *Sa Centralno-makedonskom vojiu:*
- 19. motorizovana divizija, u predelu Katerinija, imala je zadatak da brani prelaze u pravcu primorja i ka Olimpu; ona je 27. marta upućena u rejon Kiklisa (Kukuš), gdje je obrazovala rezervu Istočno-makedonske armije;
 - 12. pešadijska divizija imala je zadatak da zaštiti otvore kod Hadove i planinske prelaze na Vermionu sve do severozapadno od Hause; i
 - 20. pešadijska divizija imala je zadatak da brani prelaze severno od Vermiona. otvor Voden - Keli i planinske prelaze severno od jezera Vegoritisa do Kajmakčalana na jugoslovenskoj granici.⁶

Sve ove snage bile su pod komandom komandanta Centralno-makedonske armije, čiji se Štab nalazio u Kožanima.

Britanski ekspedicioni korpus je 7. marta otpočeo da se iskrcava u Pireju i Volosu. Njegove snage (6. australijska i 2. novozelandska divizija i 1. brigada 2. britanske oklopne divizije, korpusne jedinice i pomoćne službe i ustanove) transportovane su iz Egipta (iz rejona Aleksandrije, gde su prikupljene krajem februara 1941) u sedam uzastopnih konvoja. Štab ekspedicionog korpusa, na čelu sa generalom Vilsonom, stigao je u Atinu početkom, a poslednji ešelon krajem marta. Britanske snage su bile pretežno potpuno motorizovane, ali njihova oprema je bila podešena za pustinjski rat, a ne za planinsko-grčki teren. Britanska Mornarica je dominirala Egejskim morem.

Odmah posle iskrcavanja, britanske snage su upućene na Centralno-makedonsko bojište, i to: brigada 2. engleske oklopne divizije na Donji Vardar, sa zadatkom da usporava neprijateljsko napredovanje između Vardara i planine Kara kamen (Vermion); 2. novozelandska divizija - u predeo južno od Katerinija, radi odbrane primorskih prelaza i prelaza na Olimpu, a 6. australijska divizija u rejon Serfidže (Servie), sa zadatkom da zatvori dolinu reke Alijakmona (Bistrica). General Vilson razmestio je svoj Štab severozapadno od Larise.

Posle izvršenog državnog udara u Beogradu, komandant Britanskog ekspedicionog korpusa general Vilson je 28. marta primio pod svoju komandu grčku Centralno-makedonsku armiju (12. i 20. pešadijsku diviziju), koja je potom dobila naziv *Grupa »IV«*. Njena zona se prema istoku prostirala do Vardara od grčko-jugoslovenske granice do njegovog ušća, a na zapadu do linije Elasona Hromion - Setište (Sijalište) - Vlasti - Klisura - Lerin (Florina) - Niki. Ova grupa je imala zadatak da na položaju Kajmakčalan - Vermion - Olimp slomi nemačku ofanzivu.

Usled pojačane nemačke izviđačke delatnosti na Bugarskom frontu, a na osnovu izveštaja svojih trupa sa granice, grčka Vrhovna komanda je - predviđajući da agresija može da otpočne svakog časa - 6. aprila u 1 čas naredila da se izvrše sva ranije predviđena rušenja ispred glavne linije odbrane u istočnoj Makedoniji i zapadnoj Trakiji. Tako su već istog dana do zore, tj. na nekoliko minuta pre Nemačkog napada (koji je otpočeo tačno u 5 i 15 minuta), predviđena rušenja bila izvršena.

U pogledu sadejstva jugoslovenskih snaga sa grčko-britanskim snagama u odbrani od Nemaca i napadu na Italijane u Albaniji, na sastancima 9. marta u Atini, 31. marta i 1. aprila u Beogradu i noću 2/3. aprila na železničkoj stanici Ke-

nali u Grčkoj, nisu postignuti neki konkretni rezultati, izuzev načelnog sporazuma o preduzimanju zajedničke ofanzive prema Albaniji. Prema ovom sporazumu, Jugoslavija je imala da preduzme ofanzivu protiv Albanije sa 4 divizije (sa dve na Skadarskom, jednom na Prizrenskom i jednom na Debarskom pravcu), a Grčka sa 15 divizija, ali vreme početka ofanzive nije bilo utvrđeno niti su preduzete mere za koordinaciju dejstava.⁶

NAPOMENE

¹ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, 1. knjiga VII. JNA, Beograd, 1957. str. 436 - 446. (*Drugi svetski rat*, I)

² Papagos, *Grčka u ratu 1940-1941*. VIZ «Vojno delo», Beograd, 1945, str. 302 - 310. *Nemačke kampanje na Balkanu* (proleće 1941). Ministarstvo suvozemne vojske SAD, Vašington, 17. nov. 1935. g. - Odeljenje za pravila 20-260, - prevod u VII Beograd.

³ Papagos je u navedenom delu na str. 327 napisao:
• Nemam nameru da ovde detaljno izložim politiku koju je vodila vlada kraljevskog namesnika princa Pavla. Međutim, ako uzmemo u obzir: a) da kraljevski namesnik nije prestao da našeg kralja uverava u njegova osećanja i simpatije prema Grčkoj od trenutka kada je Grčka stupila u rat; b) da je vlada kraljevskog namesnika početkom 1941. godine izdala naredenje da se prebaci u Solun kao germanofil bivši predsednik vlade Stojadinović koji se tamo ukrcao na engleski ratni brod; c) da je vlada kraljevskog namesnika pristupila 25. marta 1941. godine Trojnom paktu 16 dana posle dolaska u Atinu potpukovnika (majora - prim. V. T) Perišića; d) da je vlada kraljevskog namesnika kao nagradu za pristupanje tražila ustupanje Soluna i daje Nemačka na to pristala, što je kasnije otkrio Hitler u svome govoru u Rajhstagu 4. maja 1941. godine (dotični pasus govora glasi: »Staviše Jugoslavija je na izričit zahtev svoje vlade dobila uvećanje da će u slučaju teritorijalnih promena na Balkanu dobiti izlaz na Jadransko more pod potpunim jugoslovenskim suverenitetom. Pored ostalog, taj izlaz je obuhvatio grad Solun«), moguće je da se oceni iskrenost politike koju je vlada namesnika Pavla vodila prema Velikoj Britaniji i specijalno prema Grčkoj.

⁴ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I, str. 439 - 440.

⁵ Isto, str. 440 - 442.

* Isto, str. 443.

Grčka Vrhovna komanda je 5. aprila izdala direktive za ofanzivu *Zapadno-makedonske armije* opštim pravcem Janina - Vlona (Valona) - Dursi, ali nije odredila dan početka ofanzive.

RASPORED SNAGA ZARAĆENIH STRANA 6. APRILA 1941*

(Skica br. 2 u prilogu na kraju knjige)

RASPORED SNAGA SILA OSOVINE

S obzirom na borbenu gotovost nacističko-fašističkih oružanih snaga koje su već bile u ratnom stanju, sjedne, i na izolovanost Jugoslavije i njenu vojničku nespremnost, s druge strane, Nemci i Italijani su posle 27. marta mogli brzo i neuznemiravano da izvrše grupisanje snaga za napad na jugoslovensku teritoriju. Blagodareći jako razvijenoj saobraćajnoj mreži i motorizaciji. Nemci su za ovaj napad grupisali deo snaga namenjenih za rat protivu SSSR i Grčke. Ove snage imale su zadatak da koncentričnom ofanzivom sa više pravaca, uz snažnu podršku avijacije, i brzim prodorom oklopnih i motorizovanih jedinica razbiju, razdvoje i o-cruže jugoslovenske snage i onesposobe ih za dužu borbu. U stvari, jednovremenim napadom na Makedoniju i Grčku trebalo je preseći odstupnicu jugoslovenske vojske na jug i sprečiti njeno spajanje sa Grcima, dok bi napadi na ostalim frontovima imali za cilj vezivanje jugoslovenskih snaga, njihovo opkoljavanje i uništenje. Italijanske i mađarske snage sadejstvovala bi ovim nemačkim napadima u cilju zaštite bokova nemačkih trupa i vršenja okupacije dodeljene jugoslovenske teritorije.

Prebacivanje nemačkih snaga u Bugarsku bilo bi rizično da su Grci, zajedno sa Britancima i Jugoslovenima (ako bi ovi stupili u rat) upali u Bugarsku i osujetili njihovo grupisanje, ili da su bar za to vreme likvidirali italijanske trupe u Albaniji. Međutim, ovo se nije moglo sprovesti ne samo zbog nedovoljnog broja britanskih trupa, nego i zbog držanja Jugoslavije do 27. marta. Nemačko grupisanje se nije moglo ometati ni posle 27. marta, zato što je Jugoslaviji tek predstojalo da mobilise i koncentriše svoje snage, dok su grčke snage već bile angažovane u ratu sa Italijom.

Prema početnom operacijskom planu za ovaj napad (Poduhvat 25 - Hitlerov plan - Direktiva br. 25) definitivni raspored nemačkih oružanih snaga i prvi operacijski ciljevi bili su sledeći:¹

a) 12. armija

(feldmaršal List) jačine 18 1/2 divizija (5 oklopnih, 2/2 motorizovane, 8 pešadijskih i 3 brdske) i 3 samostalna puka sa još nekim ojačanjima - grupisana glavnim snagama na teritoriji južne i jugozapadne Bugarske, a manjim u Rumuniji - imala je da jednovremeno i iznenada

* Za ovaj odeljak koniceni su veoma dokumentovani podao u studije generala Milutina Nikolica, pomoćnika načelnika Glavnog generalštaba bivše jugoslovenske vojske, a u apnUkom ratu pomoćnika načelnika Štaba Vrhovne komande Od 27. marta 1941. do 6. aprila zamemo je svrgnutog načelnika Glavnog generalštaba generala Petra Košića. U toku rata i posle oslobođenja imao je veoma korektno držanje i u odnosu na novu Jugoslaviju. Svoju obimnu studiju predao je Vojnoistorijskom institutu i nalazi se u AVIJ pod P-17. F-1, reg. br. 1. k. 5.

napadne Jugoslaviju i Grčku. Za izvršenje ovog zadatka komandant 12. armije obrazovao je 4 udarne grupe, i to:

- Prva grupa (18. i 30. armijski korpus i 125. samostalni puk) sa ukupno 6 divizija (2 oklopna, 50, 72. i 164. pešadijska, 5. i 6. brdska), prikupljena na južnoj granici Bugarske, imala je zadatak da napadne Grčku, s tim da je 2 oklopna divizija trebalo da proдре preko jugoslovenske teritorije Strumičkim pravcem, a potom da okrene na jug i nadire ka Solunu radi obuhvata utvrđene Metaksasove linije sa zapada i odsecanja grčkih snaga koje se nalaze istočno od Vardara.

- Druga grupa (40 armijski korpus: 9. oklopna i 73. pešadijska divizija i motorizovana SS divizija »Leibstandart Adolf Hitler« - »Lajbstandart Adolf Hitler«), prikupljena na prostoriji Custendil - Gornja Džumaja, imala je zadatak da napada preko Krive Palanke i Carveoe Sela ka Skoplju i Velesu, u cilju presecanja železničkih i drumskih komunikacija između Jugoslavije i Grčke, hvatanja veze sa italijanskim snagama u Albaniji na pravcu Prizrena i Tetova i izolovanja jugoslovenske vojske;

- Treća grupa (1. oklopna grupa: 14 korpus sa 11 i 5. oklopnom, 4 brdskom i 294. pešadijskom divizijom), prikupljena oko Sofije, imala je da nadire od Sofije preko Niša ka Kruševcu i dalje ka severu, u cilju zauzeća Beograda i otvaranja komunikacije Sofija - Niš - Beograd;

- Četvrta grupa (41. armijski korpus: motorizovana divizija »Das Reich« (»Das Rajh«), motorizovani puk Gross Deutschland (Gros Dojčland) i motorizovani puk »Goering« (»Gering«),² prikupljena u rejonu Temišvara, imala je zadatak da preko Banata nastupa ka Beogradu. Sem toga, u sastavu ove grupe nalazio se Đerdapski odred (sastavljen od inženjerskih jedinica) koji se prikupio u oblasti Turn Severina, sa zadatkom da prepadom zauzme Đerdap i Sipski kanal, spreči rušenje ovog kanala i na taj način obezbedi plovidbu Dunavom.

- Armijsku rezervu (koja se prikuplja na prostoriji Sofija - Dupnica) sačinjavali su: Stab 50. korpusa s 46. pešadijskom divizijom, Stab. 11. korpusa s 76. i 198. pešadijskom divizijom i 60. motorizovana divizija. Zbog brzog razvoja operacija od ovih jedinica nisu učestvovalе u napadu na Jugoslaviju 76. i 198. pešadijska divizija

- Zaštita levog boka i pozadine od eventualnog turskog napada poverena je bugarskim trupama, čiju je podršku imala da vrši nemačka 16. oklopna divizija.

b) 2. armija (general-pukovnik Vajks - Veichs Maximilian) jačine 11 divizija (2 oklopne, 1 motorizovana, 6 pešadijskih, 1 brdska i 1 laka) prikupljala se na prostoriji Celovec - Grac - Velika Kanjiža, sa zadatkom da proдре sa severozapada u Jugoslaviju ka Zagrebu i potom koncentrično nadire ka Beogradu. Za izvršenje ovog zadatka komandant 2. armije je izvršio ovakvo grupisanje svojih snaga:

- 46. motorizovani korpus (8. i 14. oklopna i 16. motorizovana divizija) imao se prikupiti na prostoriji Velika Kanjiža - Kapošvar, sa zadatkom da forsira Dravu i Muru na pravcu Varaždina, Koprivnice i Barča, sadejstvuje mađarskoj armiji pri nastupanju iz Baranje, a zatim da nadire između Save i Drave ka Beogradu, da bi, u sadejstvu sa delovima 1. oklopne grupe 12. armije, uništio jugoslovenske snage u severnom delu zemlje, dok bi 14. oklopna divizija imala da proдре ka Zagrebu;

- 52. armijski korpus (152. pešadijska i 101. laka divizija) trebalo je da se grupiše delom istočno od Graca, a delom u zapadnoj Mađarskoj, i da napada opštim pravcem Varaždin - Lepoglava - Zagreb, s ciljem da zauzme brežuljkasto zemljište severoistočno od Zagreba;

- 51. armijski korpus (132. i 183. pešadijska divizija) imao je da se prikupi oko Graca i da preduzme napad pravcem Maribor - Krapina ka Zagrebu, s ciljem da zauzme zemljište severno od Zagreba i obrazuje mostobrane na Savi s obe strane grada;

- 49. brdski korpus (1. brdska i 79. pešadijska divizija)³ imao je da se grupiše u rejonu Celovca i nadire pravcem Dravograd - Celje - Brežice i dalje preko Novog Mesta ka Karlovcu, sadejstvujući italijanskoj 2. armiji;

- Armijsku rezervu, koja se imala prikupiti u rejonu Beča, obrazovale su 3 pešadijske divizije (79. 169. i 197.)⁴

c) *Rezerwi Vrhovne komande kopnene vojske*, koja se imala prikupiti u oblasti Beča, sačinjavalo je 5 divizija (4, 12. i 19. oklopna, 20. motorizovana i 100. laka divizija)⁵

d) *Nemačko vazduhoplovstvo*, određeno za podršku napada na Jugoslaviju, sačinjavala je 4. vazduhoplovna flota jačine oko 1500 aviona (oko 840 bombardera, 480 lovaca i 180 izviđača, koja je imala sledeći sastav i raspored:⁶

- 8. korpus jačine oko 280 aviona (40 daljnih bombardera, 120 bombardera za obrušavanje, 80 jednomotornih lovaca i 40 dvomotornih lovaca), na aerodromima u Bugarskoj kod Sofije, Dupnice, Peiriča i Plovdiva;

- Vazduhoplovna komanda Arad jačine oko 240 aviona (oko 120 lovaca i oko 120 bombardera za obrušavanje) na aerodromima u oblasti Temišvar - Arad - Segedin;

- Vazduhoplovna komanda Grac jačine oko 320 aviona (oko 160 bombardera za obrušavanje, oko 80 dvomotornih lovaca i oko 80 jednomotornih lovaca) na aerodromima u zapadnoj Mađarskoj i kod Graca i Celovca;

- Bombarderski sastav u rejonu Beča jačina oko 280 daljnih bombardera na aerodromima kod Viner Nojštata - Wiener Neustadt - (Bečko Novo Mesto) i Beča;

- 10. vazduhoplovni korpus, jačine oko 200 aviona (120 daljnih bombardera i oko 80 dvomotornih lovaca) na aerodromima u južnoj Italiji, pored redovnih zadataka na Sredozemlju, dobio je zadatak da potpomaže napad na Jugoslaviju;

- 15 izviđačkih eskadrila armijske avijacije (13 eskadrila u sastavu 2. i 12. armije i 2 u sastavu 4. vazdušne flotile), sa ukupno oko 180 aviona;

- 11. vazdušno-desantni korpus, jačine 2 divizije, od kojih je 7. padobranska bila u Plovdivu i pripremala vazdušni desant na ostrvo Lemnos, a 22. pešadijska u Bukureštu, ali je naknadno prebačena u Sofiju i pridala 1. oklopnoj grupi.

Zadaci Nemačkog vazduhoplovstva bili su:

- Napadi iz vazduha sa ciljem da se uništi jugoslovenska avijacija i njeni aerodromi, da se razori Beograd, i da se ometa mobilizacija i koncentracija jugoslovenske vojske;

- Vazdušna odbrana teritorije na kojoj je grupisana nemačka avijacija i jedinice Nemačke 2. i 12. armije;

- Vazdušna podrška operacija nemačke 2. i 12. armije; i

- Vazdušno-desantne operacije, prema potrebi.

Za operacije na Balkanu Nemci su predvideli ukupno 34 ¹/₂ divizije, od kojih 24 ¹/₂ prema Jugoslaviji, 5 prema Grčkoj, 1 prema Turskoj i 5 rezervi Vrhovne komande. Naknadno je 1. oklopnoj grupi dodeljena 22. pešadijska divizija specijalizovana za vazdušne desante, tako da se ukupan broj povećao na 35 ¹/₂ divizija.

Za nemačko-italijansko-mađarske operacije nije bila obrazovana zajednička vrhovna komanda, već je Hitler svojom *Direktivom br. 26 od 3. aprila* za sebe zadržao jedinstvenu komandu, ukoliko se radi o operacijskim ciljevima italijanskih i mađarskih snaga u sklopu opšte operacije. S druge strane, da ne bi povredio osetljivost saveznika i sačuvao ugled njihovih najviših vojnih rukovodilaca pred svojim oružanim snagama, on je naredio da vrhovni komandanti kopnene vojske i vazduhoplovstva takve predloge dostavljaju njemu, s tim što će ih on potom pismeno upućivati Musoliniju i regentu Hortiju u vidu predloga i želja.

*Definitivan raspored i zadaci italijanskih snaga za napad na Jugoslaviju bio je sledeći:*¹

2. armija (general V. Ambrosio - Ambrosio Vittorio), jačine 14 divizija, bila je prikupljena prema hrvatsko-slovenačkoj granici, sa zadatkom da najpre, dok Nemci ne prođu sa severa, veže za sebe jugoslovenske snage, a zatim da nastupa ka jugoistoku do linije Split - Jajce, šireći se levim krilom do linije Ljubljana - Kočevje - Ogulin - Dvor - Banja Luka. Njen raspored pre napada bio je:

- 3. planinski odred (3 planinska bataljona, 1 planinski artiljerijski divizion, 1 mitraljeski bataljon i 3 bataljona crnih kožulja)⁸ trebalo je da sa odseka Cerčno - Trbiž nadire u dolinu Save ka liniji: Skofja Loka - Selce - Radovljica;

- 11. korpus (pešadijske divizije »Re« i »Izonco« - Isonzo) imao je zadatak da sa odseka Postojna - Idrija nastupa ka Ljubljani;

- 6. korpus (pešadijske divizije: »Friuli«, »Sasari« - Sassari, »Ravena« - Ravenna i »Asieta« - Assietta) imao je zadatak da sa odseka Snežnik - Cerčničko jezero izvrši proboj fronta između Čabra i Cerknice, a zatim da nadire opštim pravcem ka Brodu na Kupu;

- 5. korpus (pešadijske divizije: »Lombardia« i »Bergamo«) imao je zadatak da napadne jugoslovenske snage na odseku Matulje - Snežnik (isključno), a zatim da nadire prema liniji Kraljevica - Mrzle Vodice;

- Trupe Zadra (jačine do 1 divizije) imale su zadatak da brane položaje Zadarskog mostobrana;

- armijsku rezervu obrazovali su: Motorizovani korpus sa motorizovanim divizijama »Torino« kod Ilirske Bistrice i »Pasubio« (»Pazubio«) kod Sent Petera i oklopnom divizijom »Litorio« (Littorio) kod Trsta (docnije kod Postojne) i Brzi korpus sa 1. brzom divizijom kod Ajdovščine i 2. i 3. kod Trsta.

Prema tome, u sastavu 2. italijanske armije bilo je oko 15 divizija (14 divizija na Istarskom Irontu i Trupe Zadra i Rijeke).

9. armija, jačine 8 divizija (6 pešadijskih, 1 planinska i 1 oklopna), imala je zadatak da u prvo vreme brani sve pravce koji iz Jugoslavije vode u Albaniju i da zaštiti levi bok i pozadinu italijanskih snaga prema Grčkoj. Docnije, posle nemačkog prodora iz Bugarske u Makedoniju i Kosovo, trebalo je da preduzme ofanzivu u susret Nemačima na Ohridskom, Debarskom i Kosovskom pravcu. Nalaz' b se u sl. Hećem rasporedu:

- 17. korpus sa 4 divizije (1 oklopna i 3 pešadijske) i 1 planinskim odredom na Skadarsko-kosovskom odseku (od ušća Bojane do vododelnice između Crnog i Belog Drima) zaključno, sa pravcem preko s. Bicaja. Oklopna divizija »Ceniauro« (Centaur) nalazila se u rejonu Skadra, planinski odred »Vale« (Valle) u dolini Drima prema Gusinju i pešadijska divizija »Pulje« (Puglie) u rejonu Kukesa. dok su pešadijske divizije »Mesina« (Mesina) i »Marke« (Marche), koje su bile u toku prebacivanja iz Italije, imale doći u rejon Skadra.

- 14. korpus sa 2 divizije (planinska »Kunense« - Cunense i pešadijska »Firence« - Firenze), 2 konjička puka i 1 planinskim bataljonom na Debarskom odseku (između s. Bicaja isključno i pl. Jablanice).

- 4. korpus sa 2 pešadijske divizije na Ohridskom odseku (od pl. Jablanice do Mokranjske pl.), sa divizijom »Areco« (»Arezo«) prema Strugi, a divizijom »Pinerolo« u dolini r. Skunbina, u pokretu ka levom krilu korpusa.

Prema tome, Italijani su prema Jugoslaviji grupisali ukupno 23 divizije (15 u sastavu 2. armije i 8 u sastavu 9. armije). Sem toga na stabilizovanom Italijansko-grčkom frontu u Albaniji u sastavu 9. i 11. armije bilo je ukupno 22 divizije (17 pešadijskih i 5 planinskih).

Zadaci italijanskog vazduhoplovstva (2. i 4. eskadra sa oko 670 aviona na bazama u severoistočnoj u južnoj Italiji i Albaniji) bili su:

- napadi iz vazduha na jugoslovensko vazduhoplovstvo, sa ciljem da se uništi jugoslovenska avijacija i spreči korišćenje jugoslovenskih vazduhoplovnih baza od strane britanske i grčke avijacije;

- napadi na jugoslovenske pomorske baze u Boki Kotorskoj, Splitu i Šibeniku;

- vazдушna odbrana teritorije na kojoj je grupisana italijanska avijacija i italijanske armije u Istri i Albaniji;

- vazдушna podrška operacija italijanske 2. armije u Istri i 9. armije u Albaniji.

Italijanska Ratna mornarica imala je zadatak da neutrališe dejstvo jugoslovenske Mornarice, podržava operacije 2. italijanske armije u rejonu Rijeke i osigura pomorski saobraćaj između Italije i Albanije.

Mađari su vršili opštu mobilizaciju vojske (jačine oko 5 divizija) koja je nailazila na znatne teškoće zbog malog broja kadrovskih jedinica.

Prema Jugoslaviji bilo je grupisano ukupno 58 divizija (30 nemačkih, 23 italijanske i 5 mađarskih) i 2170 aviona (1500 nemačkih i 670 italijanskih).

RASPORED I STANJE JUGOSLOVENSKE VOJSKE⁹

(Vidi skicu br. 2 na kraju knjige)

Jugoslovenska vojska, ukupne jačine 31 divizija, kao što je već ranije izneto, nalazila se u to vreme u toku »opšteg aktiviranja«.

Kod većine članova nove vlade i najvišeg vojnog rukovodstva osećala se kolebljivost, malodušnost i besperspektivnost. S druge strane, fašistička pro-

paganda, peta kolona i tajne radio-stanice širile su alarmantne vesti o stanju u Jugoslaviji, tako da su se već pojavljivali znaci haotičnog stanja i bojazan od nemačkih represalija. Sve je to podrivalo moralnu snagu i borbeni duh jugoslovenskih naroda i vojske.

Mada je bilo dovoljno podataka da će sile Osovine napasti Jugoslaviju, ipak je nacističkofašistički napad 6. aprila 1941. zatekao jugoslovenske oružane snage nedovoljno pripremljene za rat. Opkoljena sa svih strana (izuzev prema Grčkoj) nemačkim, italijanskim i mađarskim kopnenim snagama i potpuno izložena napadu daleko nadmoćnije protivničke avijacije, Jugoslavija se našla u znatno težoj situaciji nego ma koja druga država - ranija žrtva fašističke agresije (Poljska, Francuska, Belgija, Holandija itd.). Pošto nije ostvarena saradnja sa Grcima i Britancima, Jugoslavija se uoči fašističke agresije našla i politički i vojnički usamljena i izolovana.

U času napada, jugoslovenska vojska se nalazila u fazi opšteg aktiviranja (tajne mobilizacije), jer opšta mobilizacija nije objavljena, tako da za kratko vreme nije bilo moguće izvršiti koncentraciju i strategijski razvoj trupa. Može se reći da sem jedinica za osiguranje granica i unutrašnjosti, vazduhoplovstva, teritorijalne vazdušne odbrane i Ratne flote, nijedna druga taktička i operativna jedinica nije bila u potpunosti mobilisana. Isto tako, viši štabovi (počev od štaba divizije do Vrhovne komande), jedinice za vezu, artiljerija, inženjerija, sanitet, komora itd. nisu bili završili mobilizaciju, dok je mobilizacija pozadnjih jedinica i ustanova bila tek u početnoj fazi. U takvim okolnostima, 6. aprila od celokupne kopnene vojske nalazilo se samo 11 pešadijskih divizija nepotpuno mobilisanih (po 3 peš. puka, 6-8 baterija, divizijska baza i pekar-ska četa), približno na svojim koncentracijskim prostorijama. Jedinice vazduhoplovstva i teritorijalne vazdušne odbrane i motorizovana artiljerija bile su na svojim ratnim položajima, odnosno aerodromima, dok su se sve ostale jedinice i štabovi mobilisali na svojim mobilizacijskim mestima. Prema tome, u trenutku napada 6. aprila najveći broj jedinica jugoslovenske vojske još nije bio završio ni mobilizaciju,¹⁰ a o blagovremenoj koncentraciji i neometanom strategijskom razvoju nije moglo biti ni govora, jer su se divizije prvog ešelona mogle prevesti na koncentracijsku prostoriju do 14. aprila, a divizije drugog ešelona tek do 24. aprila. Zbog toga je i prirodno što je odbrana graničnog fronta bila veoma slaba, tim pre što nisu bile mobilisane ni jedinice za zaprečavanje i rušenje objekata na komunikacijama, kao ni jedinice za vezu i divizijska artiljerija.¹¹

Opšta mobilizacija nije objavljena do početka rata, mada je situacija zahtevala da se objavi još 27. marta, kao što je to predlagao Glavni generalštab, ali jugoslovenska vlada nije usvojila taj predlog »da ne bi izazvala Nemce«. Iako je tek 30. marta naređeno »opšte aktiviranje« (tajna mobilizacija), s tim da prvi dan aktiviranja bude 3. april, ipak je ono moralo da teče znatno sporije (pošto su se obveznici i davaoci stoke i vozila pozivali preko tzv. pozivnih spiskova koji su slati redovnom poštom), nego opšta mobilizacija koja se jednovremeno telegrafski upućuje svim vojnim obveznicima, vojnim i građanskim vlastima, a narod obaveštava preko radija, štampe i afiša. Tako je izgubljeno dragoceno vreme od 27. marta do 3. aprila, tj. 7 dana. Sem toga, opšte aktiviranje imalo je i drugih nezgoda (o kojima je i ranije govoreno), kao što su:

- ovaj sistem mobilizacije nije dovoljno ukazivao na ozbiljnost situacije, tako da su po njemu sporo radile čak i vojne i državne vlasti;

- sistem ovakvog čestog aktiviranja i dezaktiviranja u periodu 1939 - 1941. bio je kompromitovan i nepopularan, tako da je sada odziv obveznika i davalaca stoke i vozila bio spor i sa znatnim zakašnjenjem:

- neki obveznici i davaoci stoke i vozila nisu se uopšte odazvali pozivu, bilo zato što im nisu uručeni spiskovi (zbog netačne adrese ili sabotaže), bilo zbog subverzivne propagande i dejstva pete kolone:

- neprijateljski raspoloženi elementi otežavali su izvođenje aktiviranja uništavanjem ili skrivanjem odnosno predavanjem naoružanja i opreme fašističkim i drugim pronasističkim organizacijama, što im je docnije omogućilo da izvode oružane akcije.

Daje opšta mobilizacija naređena 27. ili 28. marta (tada bi prvi dan mobilizacije bio 28. ili 29. marta) do 6. aprila mogle bi se mobilisati sve operativne jedinice, a delom (makar i nekompletne) prebaciti na koncentracijsku prostoriju - barem jedinice koje su bile bliže frontu. Najzad, da je opšta mobilizacija objavljena čak i 30. marta (umesto opšteg aktiviranja) dobilo bi se ipak još 3 dana, tako da bi se do 6. aprila opet mogli mobilisati najhitniji delovi operativnih jedinica (pešadija, artiljerija, konjica, stočna komora itd.). Međutim, pošto je opšta mobilizacija objavljena tek 7. aprila (drugog dana rata), kada su vazdušni napadi velikim delom razorili sistem veza i saobraćaja, njena objava nije ni stigla u mnoge krajeve zemlje ili je stigla posle nekoliko dana, pa čak i istog dana kad su nemačke trupe upale u dotična mesta.

Komandni sastav jugoslovenske vojske za aprilski rat, iznet je u *Prilogu 13.*

Štab Vrhovne komande

Štab Vrhovne komande nalazio se u Beogradu u toku izvršenja mobilizacije, dok je prema ratnom planu imao biti u Koviljači. Ovo je imalo vrlo štetne posledice za rukovođenje operacijama, naročito prvog dana rata kada se Štab prebacio iz Beograda u Koviljaču. Petog aprila oko 14,30 časova primljen je izveštaj vojnog izaslanika u Rumuniji daje nemačko vazduhoplovstvo dobilo naređenje za akciju protivu Jugoslavije 6. aprila u 6,30 časova. Ovo je istog dana potvrdila i Komanda jugoslovenske Raine mornarice izveštajem Str. pov. O. Br. 19. O prednjem je obavesthen ministar vojske i mornarice, koji je ove večeri izdao potčinjenim komandama i ustanovama sledeće naređenje: »Noćas (5/6. aprila) kod vaših trupa stroga, a pred zoru pripravnost pod oružjem»;

Štab Komande pozadine Vrhovne komande nalazio se u toku mobilizacije u Beogradu, gde je 6. aprila na mobilizacijskom mestu (zgrada Učiteljskog doma) pretrpeo jak vazdušni napad. Prema ratnom planu ovaj Štab trebao je biti u Valjevu;

Ministarstvo vojske i mornarice nalazilo se u toku mobilizacije u Beogradu, gde je takođe pretrpelo vazdušni napad 6. aprila (zgrada ministarstva je potpuno srušena, a bombardovano je više škola u kojima su se mobilisala njegova odeljenja). Iako je prema ratnom planu ministarstvo trebalo evakuisati u Vrnjačku Banju, ipak pripreme za ovu evakuaciju nisu bile završene niti su obezbedena prevozna sredstva za slučaj hitne, iznenadne evakuacije.

Treća grupa armija

Ova grupa armija imala je zadatak da povede ofanzivu prema italijanskim snagama u Albaniji, a odbranu prema Nemačkim snagama u Bugarskoj.

Najveći deo jedinica ove grupe armija bio je već ranije aktiviran, naročito Bregalnička, Kosovska i Vardarska divizija, zatim izvesni delovi Treće armijske oblasti, kao i trupe rezervne vojske za osiguranje granice prema Bugarskoj i Albaniji. Trupe navedenih divizija imale su zadatak da približavanjem pojedinih bataljona i baterija ka granici vrše osiguranje mobilizacije i koncentracije.

cije. Sem toga bio je aktiviran veći deo Zetske divizije u Crnoj Gori, kao i Komanda pozadine 3. armije sa sanitetskim ustanovama u Skoplju.

Jedinice 3. grupe armija bile su dobro snabdevene samo odećnom opremom i pešadijskim naoružanjem, dok se u svim ostalim granama materijalne opreme osećao nedostatak. Nedostatak je bio dosta izrazit naročito u komori, pošto nije bilo dovoljno stoke, samara, kola i ostalog zapreznog pribora, tako da znatan broj borbenih jedinica nije bio spreman za pokret. Odziv obveznika bio je uglavnom zadovoljavajući, ukoliko se to odnosi na boračke jedinice, dok je odziv davalaca stoke i vozila bio slab i rdavo je funkcionisao. Skoro nijedna jedinica nije bila popunjena stokom i vozilima ni brojno ni kvalitetno;

Stab 3- grupe armija još nije bio stigao na koncentracijsku prostoriju u Prištini, operativni deo Štaba bio je u pokretu iz Aleksinca, dok se ostali deo Štaba još mobilisao u Aleksincu.

Treća armija

Ova armija imala je zadatak da preduzme ofanzivu prema Albaniji, sa ciljem da tamo, u zajednici sa grčkim snagama, tuče italijanske jedinice i omogući odstupanje jugoslovenskih armija ka jugu. 6. aprila armija je bila u sledećem rasporedu:

- *Slab. armijski delovi i Komanda pozadine* (sa jedinicama i ustanovama) na mobilizacijskim mestima u rejonu Skoplja;

- *Zetska divizija* bila je u toku mobilizacije, i to: Stab divizije u Cetinju; Stab 15. pešadije u Podgorici; 38. pešadijski puk: Stab i 4. bataljon u Podgorici, 2. bataljon na graničnom frontu južno od Skadarskog jezera (položaj s. Suha Mala - Simez k. 139 - Samagari k. 744), 1 i 3. bataljon na putu za Bar stigli u Vir Pazar; 61. peš. puk (porunjen sa 40% ljudstva i 25-30% stoke) u mobilizacijskom mestu Nikšić. izuzev 1. bataljona koji je (sa 107. pt. četom) bio na graničnom frontu severno od Skadarskog jezera (položaj Hum k. 274 - Cuteža k. 112 - Kalj-turk k. 176); 87. peš. puk u Danilovgradu na mobilizacijskom mestu: 15. an. puk na mobilizacijskom mestu u Podgorici, popunjen sa 75% ljudstva i 40% stoke (4. baterija na položaju sa 2/38. puka. a 7. i 10. baterija na položaju za podršku 1. bataljona 61. puka). 15. konjički i 15. pionirski bataljon u Trebinju: 15. mitraljeska četa i 15. baza u Podgorici, 15. dopunski puk na mobilizacijskim mestima u Nikšiću. Danilovgradu i Podgorici; na graničnom frontu bila su 2 puka (322. i 323) i 2 samostalna bataljona rezervne vojske i granične jedinice.

Divizija je imala zadatak da posle prikupljanja snaga preduzme napad opštim pravcem Podgorica - Skadar, u cilju zauzeća Skadra, s tim da glavne snage dejstvuju severno, a pomoćne snage (*Bojanski odred*) južno od Skadarskog jezera.

- *Koski odred* (Slab odreda, 48. peš. puk i 2. brdski divizion 22. art. puka) mobilisan u Pljeviju, Beranama i Kolašinu. nalazio se u pokretu ka koncentracijskoj prostoriji: Gusinje - Plav - s. Murina; na graničnom frontu bio je jedan puk rezervne vojske sa graničnim jedinicama.

Odred je imao zadatak da prodre u Albaniju opštim pravcem Gusinje - r. Drim i dalje niz dolinu Drima, održavajući vezu između Zetske i Kosovske divizije;

- *Kosovska divizija* (Stab divizije. Stab 31. pešadije. 30. peš. puk. 31. peš. puk. 56. peš. puk. 31. art. puk. dva bataljona (1. i 3) iz 31. dopunskog puka i 31. divizijska baza bili su na predviđenoj koncentracijskoj prostoriji: Pec - Đakovica - Prizren - s. Vranište - s. Stimlje. Popuna ljudstvom 75%, a stokom znatno slabije (borbene jedinice 30-50%. pozadinske jedinice 5 - 10%), tako da nije imala komore za prevoz hrane i materijala, na graničnom frontu bila su dva puka (334. i 335.) rezervne vojske i granične jedinice. Dopunski puk (bez 1 i 3. bataljona), pionirski bataljon, četa za vezu i ostale jedinice i ustanove bile su u toku mobilizacije u Prištini.

Divizija je imala zadatak da posle prikupljanja prodre u Albaniju, sa težnjom da što pre izbije na r. Drim (na odseku s. Fierž - s. Bicaj), prede Drim i dalje nadire opštim pravcem Puka - Lješ;

- *Vardarska divizija* nalazila se u toku koncentracije: Stab divizije u Bitolju; Stab 25. pešadije i 46. peš. puk na prostoriji Ohrid - Struga - s. Meševište; 47. peš. puk u Debru (4. bataljon u pokretu iz mobilizacijskog mesta Kičevo); 21. peš. puk u Skoplju izašo iz sastava divizije; 50. peš. puk u pokretu iz Skoplja za Gostivar; 25. art. puk: 1. brdski divizion u Debru. a 2. brdski divizion kod Ohrida, Stab puka sa dva divizona (poljski i haubički u pokretu iz Bitolja za Kičevo). jedan poljski divizion u pokretu iz Bitolja za Strugu; 25. baza na prostoriji Debar - Ohrid; 25. dopunski puk, 25. pionirski bataljon i ostale jedinice i ustanove na mobilizacijskim mestima u rejonu Bitolja; na graničnom frontu prema Albaniji bila su dva puka (337. i 385) rezervne vojske (po jedan na Debarskom i Ohridskom odseku) i granične jedinice.

Divizija je imala zadatak da posle završetka koncentracije prodre u Albaniju (na odseku Debar - Struga), a zatim da nadire opštim pravcem ka Tirani, održavajući vezu sa grčkim snagama;

- *Hercegovačka divizija* nalazila se u toku mobilizacije: Stab divizije. Stab 13. pešadije, 13. mitraljeski bataljon. 13. baza, 13. dopunski puk, 13. pionirski bataljon, četa za vezu i ostale jedinice i ustanove bile su u rejonu Mostara; 32. peš. puk u pokretu iz Mostara za Nikšić. 29. peš. puk u pokretu iz Trebinja za Danilovgrad; 13. artiljerijski puk na mobilizacijskim mestima u Mostaru i Trebinju; peš. puk Boke Kotorske, pridat ovaj diviziji, bio je još u Boki.

Divizija je imala zadatak da se grupiše na prostoru Nikšić - Danilovgrad i obrazuje *armijsku rezervu*, usled slabog odziva obveznika i davalaca stoke i vozila (kao posledica propagande i aktivnosti ustaških organizacija) divizija nije bila u stanju da mobiliše svoje jedinice, tako da su na koncentracijsku prostoriju u Crnoj Gori prebačeni samo: Stab divizije, Štab 13. pešadije, 29. i 32. pešadijski puk i nekoliko baterija.

Zaključak o stanju i. armije: na koncentracijskoj prostoriji nalazili su se samo Kosovska divizija i *Komski odred*, dok su ostale jedinice bile u toku mobilizacije ili u pokretu ka koncentracijskoj prostoriji; popunjenost ljudstvom kretala se od 70-75%, a stokom do 50%.

Trupe 3. armijske oblasti

Ove trupe imale su zadatak da brane front prema Bugarskoj od pl. Belasice do s. Žeravino (severno od Krive Palanke). 6. aprila ove trupe imale su sledeći raspored:

- *Stab* se nalazio u toku formiranja u Skoplju. gde su stigli samo komandant i načelnik štaba sa nekoliko ljudi, bez ijednog vozila i sredstava za vezu;

- *Strumički odred* (Stab odreda. 49. peš. puk. 20. dopunski puk i 2. divizion 20. art. puka) nalazio se na koncentracijskoj prostoriji: Strumica - Novo Selo - Berovo u sledećem rasporedu: Stab odreda u Strumici; 49. peš. puk: Stab sa 3. bataljonom i 1 polj. baterijom 80 mm M. 28 na utvrđenom položaju kod s. Sušice. 2. bataljon sa 1. brd. baterijom i 1 vod pl oruda na utvrđenom položaju kod Novog Sela, 4. bataljon sa 1 vodom brdskih topova na položaju levo od 2. bataljona i 1. bataljon na položaju kod Berova; 20. dopunski puk u rejonu Strumice. Valandova i Đevdelije. Na graničnom frontu bili su 333. puk rezervne vojske i granične jedinice.

Odred je imao zadatak da na graničnom odseku prema Bugarskoj: Belasica pl. - Kadijica (k. 1932) sprečava neprijateljski prodor ka Strumici i održava vezu sa grčkim snagama.

Zaprečni položaj kod Novog Sela i s. Sušice imali su streljački rov, mitraljeska i puškomitraljeska gnezda i protivtenkovski rov. Radi zaprećavanja

druma Strumica - Valandovo izrađen je protivtenkovski rov južno od Der-ventskog položaja;

- *Bregalnička divizija* bila je na svojoj koncentracijskoj prostoriji: Stab divizije u Stipu; 23. peš. puk (bez 2. bataljona) i jedan art. divizion 20. art. puka u rejonu Kočana, dok je 2. bataljon ovog puka sa 1 brdskom baterijom i pt vodom bio na *utvrđenom Carevoselskom položaju*; 28. peš. puk (bez 4. bataljona) sa jednim motorizovanim artiljerijskim divizionom 114. art. puka i 1 četa tenkova u Stipu, dok je 4. bataljon 28. puka bio u pokretu za Kočane; Stab 20. puka i 1. divizion u Stipu, a ustali divizioni ovog puka. pridati 49. i 23. puku, bili su na njihovim odsecima. Na graničnom frontu nalazili su se 381. puk rezervne vojske i granične jedinice.

Divizija je imala zadatak da brani granični odsek: Kadijica k. 1932 (isključno) - Rujen k. 2259 (isključno) i zatvori pravce koji iz doline Strume, preko Carevog Sela, izvode u dolinu Bregalnice i dalje za Stip i Veles. Zaprečni položaj kod Carevog Sela imao je streljačke roveve (za streljački stroj, četne i batalonske rezerve) i mitraljeska gnezda;

- *Moravska divizija*: Stab divizije i pozadinske jedinice na mobilizacijskom mestu u Nišu, a ostale pod komandom komandanta pešadije na koncentracijskoj prostoriji u Makedoniji, i to: 22. peš. puk sa 2 bataljona i 1 brdskim divizionom i 46. pt četom istočno od Krive Palanke na utvrđenom položaju: Kalin kamen (k. 1817) - Sv. voda (k. 1291) - s. Kiselica - Cupino brdo (k. 1703), a sa ostalim delovima puka pozadi ovog položaja u rejonu s. Psača - s. Petralice - s. Kavaklija. Puk je imao da brani navedeni položaj i da zaprečava drum Deve Bair - Kriva Palanka - Stracin. Na desnom krilu *Stracinskog položaja* od Krive reke do druma zaključno nalazio se 46. dopunski puk, a 92. pešadijski puk severno od druma (Bigljan 802 - Uši 972). dok su jedinice 46. art. puka bile zapadno od s. Stracina. Na graničnom frontu divizije nalazio se 332. peš. puk rezervne vojske i granične jedinice, a Stab 46. pešadije i 46. divizijska baza u s. Stracinu.

Divizija je imala zadatak da brani granični odsek Rujen (k. 2252) - s. Žeravino (isključno), zatvori Krivorečki pravac i spreči neprijateljski prodor iz rejona Čustendila preko Krive Palanke ka Kumanovu i Skoplju. *Zaprečni položaj* Kalin kamen - Kiselica imao je streljački rov i mitraljeska gnezda;

- *Sumadjska divizija* nalazila se delom na koncentracijskoj prostoriji u Makedoniji, a delom na mobilizacijskom mestu u Srbiji, i to: Stab divizije u Kragujevcu, izuzev komandanta divizije koji je sa užim delom operativnog štaba stigao u Gradsko tek 6. aprila; 19. peš. puk (popunjen 100% ljudstvom i 50% stokom) u dolini Krive Lakavice na položaju s. Leskovic - s. Stepanci - s. Selce; 59. peš. puk u rejonu Štipa, gde se pripremao za pokret prema Radoviću; 72. peš. puk zapadno od Krivolaka u rejonu s. Kurija - Palikura - s. Rosoman; pavmilr; ljeska četa kod Krivolaka i Negotina. pt četa kod s. Marena, 5. divizijska baza u Negotinu; 5. dopunski puk u pokretu za Požarevac radi ulaska u sastav *Požarevačkog odreda*; 5. artiljerijski puk (Stab, 3. divizion i pukovske jedinice) na mobilizacijskim mestima u Čačku i G. Milanovcu, dok su na koncentracijsku prostoriju stigla samo 2 divizona (2. brdski i 4. poljski); Komanda pozadine sa jedinicama i ustanovama u Kragujevcu, sem 5. baze koja je ranije upućena na koncentracijsku prostoriju.

Ova divizija, kao *rezerva Trupa 3. armijske oblasti*, imala je zadatak da se grupiše na prostoriji: Gradsko - Negotin - Stip i da posedne Sertu pl.;

- *Ostale jedinice*: konjički puk u rejonu Skoplja; 21. peš. puk u Kumanovu; 114. artiljerijski puk Vrhovne komande sa po 1 divizionom kod Skoplja, Kumanova i Štipa.

Zaključak o stanju Trupa 3. armijske oblasti: Stab Trupa 3. armijske oblasti nije završio mobilizaciju, samo su se komandant i načelnik štaba nalazili na koncentracijskoj prostoriji, na kojoj su divizije delom posele svoje određene položaje za odbranu; popunjenost jedinica ljudstvom bila je relativno dobra, dok je odziv dalaca stoke i prevoznih sredstava bio daleko nepovoljniji, što je imalo štetnih posledica na borbenu gotovost trupa.

Rezerva i. grupe armija

Ibarska divizija (Stab divizije. Stab 22. pešadije, 4. peš. puk. 24. peš. puk. 58. peš. puk i 22. artiljerijski puk) nepotpuno mobilisana i glavnim snagama grupisana oko 10 km severno od Skoplja, a manjim na Kosovu, gde su zadržani samo 4. peš. puk i neke pozadinske jedinice; 22. dopunski puk nalazio se na mobilizacijskim mestima u K. Mitrovici i Prištini.

Divizija je obrazovala *rezervu 3. grupe armija*, namenjenu za ofanzivno dejstvo prema Albaniji ili za odbranu prema Bugarskoj.

Samostalna 5. armija

Jedinice ove armije nalazile su se u fazi mobilizacije i grupisanja duž graničnog fronta prema Bugarskoj i Rumuniji od s. Žeravino (kod Krive Palanke) do s. Brnjice na Dunavu (istočno od Golupca). Prema ratnom planu, ova armija imala je zadatak da upornom odbranom što duže zadržava neprijatelja na gore navedenom frontu i time stvori vreme i prostor za povlačenje naših snaga sa severa i Severozapadnog fronta na jug, a potom da se i ona povuče u pravcu juga. Međutim, komandant 5. armije, svojom zapovesti od 5. aprila, naredio je da armija primi odsudnu odbranu na graničnom frontu. Angažovanjem *Drinske divizije* za odbranu graničnog fronta, ova armija je ostala bez operativne rezerve još prvog dana rata. Većina potčinjenih štabova nije bila još stigla na određena koncentracijska mesta, što je znatno otežalo rukovođenje odbranom. Vozarske jedinice nisu bile popunjene stokom i vozilima, tako da trupe nisu imale dovoljno municije i hrane.

Na dan 6. aprila ova armija je imala sledeći raspored:

- *Stab armije* bio je u Niškoj Banji, a armijski delovi i Komanda pozadine (sa jedinicama i ustanovama) u rejonu Niša, s tim daje 1 divizion 61. art. puka stigao u rejon Pirola;

- *Vlasinski odred* (Stab. I. i 62. peš. puk i 2 artiljerijska divizona) na koncentracijskim mestima pozadi graničnog odseka: s. Žeravino - Miljevska pl. (1732) - s. Klisura (Gramada k. 1719); 61. konj. puk na mobilizacijskom mestu u rejonu Kruševca; na graničnom odseku bili su 328. puk i 626. samostalni bataljon rezervne vojske sa graničnim jedinicama.

Odred je imao zadatak da brani granični odsek s. Žeravino - s. Klisura (Gramada k. 1719) zatvarajući pravce koji preko Bosiljgrada i Vlasine vode ka Vranju, Vladičinom Hanu i Predejanima. Zbog toga je odred obrazovao dve grupe: *Bosiljgradsku* od 1. peš. puka i 1 art. divizona i *Vlasinsku* od 62. peš. puka i 1 art. divizona. dok je 61. konjički puk obrazovao rezervu.

- *Toplička divizija* koncentrisala se u rejonu Pirota: Stab divizije u toku mobilizacije u Nišu, izuzev operativnog dela koji je stigao u Pirot, gde je bio i Stab 34. pešadije: 3. peš. puk (sa 1 art. divizionom) na desnom odseku divizijskog položaja: s. Banjski Dol - s. Planinica - s. Srećkovac; 12. peš. puk (sa 1 art. divizionom) na srednjem odseku: Neškov vis (k. 776) - Đurđeva glava (k. 912) - s. Odorovac - s. Slavinja. dok su levi odsek divizijskog položaja od s. Slavinje do Midžora (k. 2169) držale jedinice 329. puka rezervne vojske, s tim daje ovaj odsek trebalo da primi 34. dop. puk; 16. peš. puk koji je stigao iz Niša u Pirot, imao je zadatak da se grupiše na prostoru Pirot - s. D. Držina - s. Krupac. 34. art. puk (bez dva divizona) koji je stigao u rejon Pirota (pojačan sa 1 divizionom 61. armijskog art. puka) trebalo je da obrazuje glavninu artiljerije na levoj obali r. Jerme na prostoriji s. G. Držina - s. Sukovo; 34. dopunski puk (bez 1. bataljona koji je stigao u rejon Pirota), 34. konjički divizion i ostale divizijske jedinice i ustanove vršile su mobilizaciju u rejonu Niša.

Divizija je imala zadatak da brani granični odsek između s. Vrapče (na desnoj obali r. Jerme) i Midžora k. 2169, tj. da zatvori *Nišavski pravac*, kao i sve pravce koji iz Bugarske vode ka Babušnici, Pirotu i Temskoj, s tim da težište rada bude na Nišavskom pravcu;

- *Kalni odred* još nije stigao na određenu koncentracijsku prostoriju u rejonu Kalne; Stab odreda bio je na mobilizacijskom mestu u Soko Banji; 330. peš. puk, namenjen za zaštitu graničnog fronta odreda, bio je u pokretu iz Niša prema Svrljigu (stigao u sastav odreda 7. aprila); 14. peš. puk i 1 art. divizion 9. art. puka u pokretu iz Knjaievca za Kalnu, gde je stigao 6. aprila.

Odred je imao zadatak da brani granični odsek: Midžor k. 2169 (isključno) - Golaš k. 1584 i zatvori *Sveto-nikolski pravac* i pravce koji iz Bugarske izvode ka Kalni i Balta Berilovici i dalje ka Svrljigu, sa težištem na pravcu Sv. Nikola - Kalna;

- *Timoika divizija* bila je u toku koncentracije u rejonu Knjaievca; Stab divizije i 9. divizijska baza u Zaječaru; Stab 9. pešadije u Kraljevom Selu; 20. peš. puk¹ pozadi graničnog fronta na liniji s. Vratarnica - s. Halovo radi zatvaranja pravca koji iz Bugarske izvodi u rejon Zaječara: 75. peš. puk (sa 1 brdskim divizionom) kod Kraljevog Sela, sa 1 bataljonom i 1 brd. baterijom isturenom kod s. Aldinaca (15 km istočno od Knjaievca); 9. artiljerijski puk (Štab i 1. divizion) u Zaječaru, 2. divizion u Knjaževcu, 3. divizion u rejonu Kraljevog Sela, a 4. divizion na mobilizacijskom mestu kod Kragujevca; 9. konjički divizion u pokretu iz Pojarevca za Žagubicu; 9. dopunski puk, 9. pionirski bataljon, 9. četa za vezu i ostale jedinice i ustanove na mobilizacijskim mestima u rejonu Zaječara i Knjaievca; na graničnom frontu nalazili su se 311. puk rezervne vojske i granične jedinice.

Divizija je imala zadatak da brani granični odsek Ivanove livade (1435) - Vrška čuka k. 672 (isključno) i zatvara pravce koji iz Bugarske izvode ka Knjaževcu, Kraljevom Selu i Vratarnici, sa težištem na pravcu Knjaževac - Soko Banja;

- *Krajinska divizija* završavala je koncentraciju, i to: Stab divizije i Štab 8. pešadije u Boljevcu. Stab Komande pozadine u s. Štubiku; 9. peš. puk (bez 1. bataljona) u pokretu iz Negotina za Zaječar, s tim da je 1. bataljon ostao na položaju kod s. Kobišnice jugoistočno od Negotina radi zatvaranja pravca Vidin - Negotin; 74. peš. puk u pokretu iz Požarevca. radi ulaska u sastav *Braničevskog odreda* stigao u s. Bratunac, izuzev 1 bataljona koji je bio u s. Kurjače (15 km jugoistočno od Velikog Gradišta) radi pojačanja odbrane graničnog fronta; 76. peš. puk u s. Štubiku, sem 1 bataljona koji je bio izbačen na granični front prema Bugarskoj; 8. dopunski peš. puk na prostoru Štubik - Negotin (izuzev 2. bataljona koji je bio na mobilizacijskom mestu u Požarevcu); 8. artiljerijski puk: 1 divizion na položaju Kraljevica kod 21aječara (1 obaterija kod V. Gradišta i 1 vod kod Sij»), 1 haubički divizion u Zaječaru, 1 poljski divizion u pokretu iz Knjaievca za Štubik; 8. konjički divizion u pokretu iz Požarevca stigao do Krepoljina; kod Sipa se nalazila 1 četa i 1 art. vod, a kod Borskog rudnika jedna četa i 1 poljska baterija; na graničnom frontu bile su jedinice 312. i 310. puka rezervne vojske i granične jedinice.

Divizija (popunjena sa 90% ljudstva i stoke) imala je zadatak da brani granični front prema Bugarskoj i Rumuniji od Vrške čuke (zaključno) do s. Brnjice (10 km istočno od Golupca) i zatvori pravce koji iz Bugarske vode ka Zaječaru, Salašu i Negotinu, sa težištem na pravcu Zaječar - Boljevac;

- *Drinska divizija* nalazila se u loku koncentracije ka prostoriji Svod - Leskovac; Stab divizije u Valjevu u toku mobilizacije (tako da je komandant divizije bez štaba stigao na koncentracijsku prostoriju tek 6. aprila u 23. č.): 5. peš. puk na mobilizacijskom mestu u Valjevu, sem dva bataljona koji su stigli na koncentracijsku prostoriju i obrazovali armijsku rezervu u rejonu Leskovca. 65. peš. puk (popunjen 95%) i artiljerijski divizion istureni blije graničnom frontu na položaju Tumba (k. 1372)-Crni vrh k. 1461. sa zadatkom da zatvara pravac Trn - Deščani Kladenac - Svod; 63. puk bez jednog bataljona sa 1 art. divizionom takode isturen na položaj s. Preseka - Kusš vrana (k. 1344), levo od 65. peš. puka, sa zadatkom da zatvori pravac Vrapče - dolina r. Jerme - Babušnica; štab 50. pešadije u Svodu; 50. dopunski puk na mob. mestu u Valjevu i Koceljevu (7. aprila upućen je u sastav *Smederevskog odreda*); 50. artiljerijski puk na mobilizacijskom mestu u Valjevu sem dva divizona koji su bili u saslavu divizije na Bugarskom frontu; 50. konjički divizion (popunjen 50%) u pokretu iz Valjeva prema Uticu; Stab Komande pozadine i ostale jedinice na mobilizacijskim mestima u Valjevu. Ala graničnom frontu nalazili su se 1 bataljon 329. puka rezervne vojske i granične jedinice

Divizija je imala zadatak da brani granični odsek: Gramada k. 1729 (isključno) - dolina r. Jerme (zaključno) i da zatvori pravce koji iz oblasti Trna

izvode ka Svodu, Babušnici i Leskovcu, sa težištem na pravcu Deščani Kladenac - Svod.

- 2. konjička divizija: Stab divizije i pozadinske jedinice u Nišu; 1. konjički puk, 2. divizion konjičke artiljerije, 2. motorizovani divizion i 2. velosipedski bataljon u pokretu iz Niša preko Aleksinca na sever radi odlaska na koncentracijsku prostoriju u rejonu s. Zabara; Stab 2. brigade i 7. konj. puk u Skoplju (izašli iz sastava); 5. konj. puk u Smederevskoj Palanci.

Divizija je trebalo da obrazuje rezervu 6. armije, ali je naknadnim naređenjem pridata 5. armiji, tako daje docnije obustavila pokret na sever i vratila jedinice (izuzev 5. konjičkog puka) ka Nišu; i

- 113. teški artiljerijski puk Vrhovne komande u toku mobilizacije u rejonu Leskovca.

Zaključak o stanju 5. armije: štabovi divizija bili su još u mobilizacijskim mestima, tako da je većina od njih stigla na koncentracijsku prostoriju dočkan i u nekompletnom sastavu; pešadijski i artiljerijski pukovi bili su delom na određenim odsecima graničnog fronta, delom na koncentracijskim prostorijama, a delom u pokretu iz mobilizacijskih mesta, dok se izvestan deo još nalazio na mobilizacijskim mestima; čete za vezu nisu završile aktiviranje, što je vrlo štetno uticalo na komandovanje; pošto su vozarske jedinice bile u toku mobilizacije, snabdevanje i pokret boračkih jedinica bio je otežan; popunjenost ljudstva bila je zadovoljavajuća (90-100%). Jedinice ove armije, razvučene na dugačkom frontu od 400 km, u linijskom rasporedu, nisu imale operativne rezerve. Pa ipak je komandant armije, svojom zapovešću od 5. aprila, naredio da armija odsudno brani granični front, iako je prema ratnom planu »R-41« ova armija imala zadatak da vodi odbranu za dobitak u vremenu, što je zahtevalo raspored snaga po dubini.

Samostalna 6. armija

Ova armija imala je zadatak da brani front prema Rumuniji od s. Brnjice na Dunavu (10 km istočno od Golupca) do Begejskog kanala. 6. aprila armija je bila u sledećem rasporedu:

- Stab armije i armijski delovi bili su u toku mobilizacije u Staroj Pazovi; Komanda pozadine (sa jedinicama i ustanovama) u toku mobilizacije u Beogradu;

- Braničevski odred imao je da brani granični odsek na Dunavu od s. Brnjice do s. Rama; na koncentracijsku prostoriju stigli su samo 1 bataljon 74. puka i 1 baterija 9. art. puka;

- Banatski odred imao je zadatak da brani granični front prema Rumuniji od Dunava do Begejskog kanala, s tim da se pod pritiskom jačih snaga povlači ka Pančevačkom mostobranu. Odred je bio u sledećem rasporedu: 4. konjički puk kod Vršca, Gardijska konjička brigada, 8. peš. puk, 1 divizion 49. ari. puka i ostale jedinice u širem rejonu Pančeva na uređenju i posedanju Pančevačkog mostobrana. Na graničnom frontu nalazili su se 327. samostalni bataljon i delovi 314. puka rezervne vojske, 2. posadna bataljona i granične jedinice;

- Poiarevački odred trebalo je da brani Dunavski odsek od s. Rama (isključno) do ušća V. Morave, ali su se njegove jedinice još nalazile na mobilizacijskim mestima;

- Smederevski odred imao je da brani odsek Dunava od ušća V. Morave do Grocke, ali su se i njegove jedinice još nalazile na mobilizacijskim mestima;

- Dunavska divizija nalazila se većim delom na mobilizacijskim mestima, i to: Stab divizije u Beogradu; 18. peš. puk u pokretu iz Beograda stigao u s. Jajince; 57. peš. puk u pokretu ka Smederevu radi ulaska u sastav Smederevskog odreda; 3. artiljerijski puk u pokretu iz Beograda za Smederevsku Palanku i 3. konjički divizion u pokretu iz Rume za Beograd; 3. dopunski peš. puk u Ralji u pripremi za pokret u rejon Požarevca, radi ulaska u sastav Požarevačkog odreda, dok se 1 bataljon nalazio u Pančevu; ostale divizijske jedinice i ustanove na mobilizacijskim mestima u rejonu Beograda.

Divizija je trebalo da se koncentriše na prostoriji Smed. Palanke i Azanje i da tu obrazuje rezervu 6. armije;

- *Sremska divizija* bila je u toku koncentracije, i to: Stab divizije na Avali; 2. peš. puk u pokretu iz Beograda radi posedanja odseka Dunava od Grocke do Bolečke reke; 2. pešadijski puk garde u pokretu iz Beograda radi posedanja odseka Dunava i Save između Bolečke i Topčiderske reke; 70. peš. puk u pokretu iz Rume za Zemun stigao je do s. Golubinaca; 49. dopunski pešadijski puk u pokretu iz Golubinaca za Beograd; 49. artiljerijski puk (bez 1 divizion) i 49. konjički divizion u pokretu iz Pančeva za Beograd; ostale divizijske jedinice i ustanove na mobilizacijskim mestima u rejonu Zemuna.

Divizija (popunjena ljudstvom 70-100%) trebalo je da posedne i brani desnu obalu Dunava i Save od Grocke do Topčiderske reke;

- *Savski odred* bio je u toku prikupljanja u rejonu Ripnja, s tim što su na određenu prostoriju stigli samo Stab odreda i artiljerijski puk garde, dok su ostale jedinice bile na svojim mobilizacijskim mestima.¹³

Odred, je, kao *rezerva 6. armije*, imao da posedne desnu obalu r. Save od Topčiderske reke do s. Ostružnice;¹⁴

- *Konjička brigada* (S. i 71. konjički puk) na mobilizacijskim mestima u rejonu Smederevske Palanke, imala je zadatak da se koncentriše na prostoriji Požarevac - s. Zabare na mesto predviđeno za 2. konjičku diviziju koja je zadržana u sastavu 5. armije.

Zaključak o stanju 6. armije: Stab armije bio je još u mobilizacijskom mestu; jedinice *Sremske divizije* u pokretu sa mobilizacijskih mesta prema koncentracijskoj prostoriji; *Dunavska divizija* delom na mobilizacijskim mestima, a delom u pokretu ka koncentracijskoj prostoriji; njeni samostalni odredi (sem Banatskog) nisu bili završili koncentraciju.

Druga grupa armija

Ova grupa armija imala je zadatak da brani Severni front prema Mađarskoj od Begejskog kanala do r. Čadavice u Slavoniji.

- *Stab grupe armija* nalazio se u toku mobilizacije u Sarajevu, dok je na koncentracijsko mesto u Bijeljini stigao samo komandant grupe armija, a operativni deo Štaba tek 8. aprila.

*Prva armija**⁵

Ova armija imala je da brani front prema Rumuniji i Mađarskoj od Begejskog kanala do r. Dunava. 6. aprila armija je imala sledeći raspored;

- *Stab armije i armijski delovi* bili su u toku mobilizacije u rejonu Novog Sada, izuzev 56. art. puka koji je bio na mobilizacijskom mestu kod Bačke Topole i pionirskog bataljona koji je utvrđivao armijski položaj u Sremu;

- *Senčanski odred* (56. konj. puk i 2. bataljon 25. peš. puka) nalazio se na koncentracijskoj prostoriji u rejonu Sente, sa zadatkom da brani odsek između Begejskog kanala i r. Tise, da zatvori pravce koji iz Rumunije i Mađarske izvode u severni Banat i da brani Senčanski mostobran. Na graničnom frontu i utvrđenom mostobranu nalazile su se jedinice 15. posadnog puka (2 bataljona i 3 pozicijske baterije) i 314 puka rezervne vojske sa graničarima;

- *Potiska divizija* bila je u toku koncentracije, i to: Štab divizije na mobilizacijskom mestu u Bačkoj Topoli; 25. peš. puk (bez 2. bataljona) u pokretu iz Petrovgrada za Bačku Topolu stigao čelom do s. Bašaida (18 km južno od Kikinde); 34. peš. puk u rejonu s. Cantavir - s. Zednik; Štab 7. pešadije i 51. peš. puk na mobilizacijskom mestu u rejonu Sombora; 7. konjički divizion u rejonu Subotice; 7. art. puk u pokretu iz Petrovgrada prema Senti stigao čelom do s. Melenaca (22 km jugoistočno od Bečeja); 7. dopunski peš. puk u pokretu iz Petrovgrada prema Senti - ispred 7. art. puka; ostale divizijske jedinice i ustanove na mobilizacijskim mestima u rejonu Bačke Topole.

Divizija (popunjena ljudstvom 80 - 85%) imala je zadatak da brani granični odsek između Tise i s. Bajmoka (zaključno) i zatvori pravce koji iz Mađarske vode ka Senti, Subotici i Bajmoku. Na graničnom utvrđenom frontu bila su tri posadna puka (12, 13. i 14) i 9 posadnih baterija, a na mostobranu na Bačkom kanalu 16. posadni puk:

- *Somborski odred*" nalazio se u toku koncentracije na utvrđenom položaju: s. Stanišić - s. Kolut u cilju odbrane graničnog odseka s. Stanišić - Dunav, sa zadatkom da zatvori pravac Baja - Sombor. Na graničnom utvrđenom frontu nalazilo se 11. posadni puk (2 bataljona i 3 posadne baterije);

- *5. konjička divizija*: Stab divizije, 3. konjički puk i 3. divizion konjičke artiljerije južno od Subotice (u rejonu Vinčev Salaš); 51. i 66. konjički puk (koji su stavljeni pod komandu ove divizije) bili su na svojim mobilizacijskim mestima kod Novog Sada i Bačke Topole; 3. motorizovani i 3. mehanizovani divizion kod Sente (rejon Čarde); ostale divizijske jedinice bile su na mobilizacijskim mestima u rejonu Subotice i Kikinde.

Divizija (popunjena 100%) imala je zadatak da se prikupi u Sremu na prostoriji Ruma - Ilok i da tu obrazuje *rezervu 1. armije*;

- *Zabalski odred* (7. peš. puk i 1 divizion 7. art. puka) kod s. 2ablja, sa zadatkom da zatvori pravac Petrovgrad - Novi Sad.

Komandant Potiske divizije i komandanti Senčanskog i Somborskog odreda ojačali su posadne jedinice pešadijskim i artiljerijskim delovima na pravcima glavnih komunikacija, a ostale snage su držali u rezervi.

Zaključak o stanju 1. armije. Jedinice ove armije bile su jako isturene u odnosu na Severni front (Dunav - Drava), sa otvorenim desnim bokom u Banatu. Pošto utvrđivanje fronta u Banatu nije bilo dovoljno izvedeno, ovaj bok je bio osetljiv, tim pre što su bile slabe i snage za njegovu odbranu. Osetljivost desnog boka bila je donekle ublažena pogodnim tokom Tise kao jače prepreke. Sem toga za ovu zaštitu određen je 7. peš. puk koji je sa 1 divizionom 7. art. puka obrazovao *Zabalski odred*. Operativne jedinice su završavale mobilizaciju, dok je mobilizacija pozadinskih jedinica i ustanova bila još u toku. Popuna stokom nije bila svuda dobra usled nepravilnog rada opštinskih vlasti pri određivanju stoke za pojedine jedinice, što je imalo negativan uticaj na borbenu sposobnost jedinica. Ivođenje mobilizacije bilo je vrlo sporo usled sporog pristizanja popisne komore, kao i neodostatka materijalne opreme. Koncentracijski pokreti bili su tek u početnoj fazi, a samo izvršenje, zbog blizine mobilizacijskih mesta, nije predstavljalo veće teškoće, izuzev za *konjičku diviziju*, koja je trebalo da izvrši četvorodnevni marš iz rejona Subotice i Sente u Srem (oblast s. V. Radinci - s. Cerević - Ilok); *Senčanski* i *Somborski odred* bili su već na svojim koncentracijskim prostorijama i položajima po planu »R-41«. Peta kolona bila je vrlo jaka na teritoriji dejstva ove armije, što je otežavalo njenu mobilizaciju, koncentraciju i dejstvo.

Druga armija

Ova armija imala je da brani front prema Mađarskoj u Baranji između Dunava i Drave i na r. Dravi do r. Čadavice.

- *Slab armije i armijski delovi* nalazili su se u mobilizacijskom mestu u Kiseljaku kod Sarajeva; Komanda pozadine (sa jedinicama i ustanovama) u Sarajevu; četa za vezu 2. armije nije bila mobilisana, a 76. art. puk, zbog nedostatka stoke, nije uspeo da krene sa mobilizacijskog mesta u Mostaru na koncentracijsku prostoriju. Operativni pešadijski pukovi, koji su za tri dana završili mobilizaciju, VEĆ su otpočeli da pristižu na koncentracijsku prostoriju. Stab armije stigao je na koncentracijsku prostoriju u Đakovo tek 7. aprila;

- *Osječka divizija* nalazila se uglavnom na koncentracijskoj prostoriji u Baranji, i to: Stab divizije i Stab 30. pešadije u rejonu Osijeka; 17. peš. puk stigao je iz Vinkovaca u rejon

Valpova; 41. peš. puk u rejonu Belog Manastira i s. Bolmana, izuzev I bataljona koji je bio na položaju; 64. peš. puk nalazio se u rejonu Osijeka, s tim što je 6. aprila oko 8 časova krenuo preko Darde na položaj severno od Kneževih vinograda u Baranji; 30. an. puk (bez 1 divizion) nalazio se u pokretu iz Osijeka prema s. Kozarcu radi zauzimanja vatrenih položaja, 1 divizion bio je kod 17. peš. puka; 30. dopunski peš. puk kod s. Cepina (9 km jugozapadno od Osijeka); 30. konjički divizion na položaju kod s. Zmajevca (15 km istočno od Belog Manastira); ostale divizijske jedinice i ustanove na mobilizacijskim mestima u rejonu Osijeka Na graničnom frontu ove divizije, koji je bio utvrđen, nalazio se 10. posadni puk i dva (9. i 10.) posadna artiljerijska divizion sa 6 baterija. Jedinice ove divizije uglavnom su završile mobilizaciju, izuzev vozarskih jedinica i pozadinskih ustanova, s tim što je popunjenost ljudstva iznosila 80-90%, a stoke samo do 40%. Divizijska četa za vezu aktivirana je kod Zagreba i trebalo je da stigne u Osijek tek 12. aprila.

Divizija je imala zadatak da brani granični odsek u Baranji između Dunava i Drave (kod Podgajskog rita).

- *Vrbaska divizija* nalazila se na mobilizacijskim mestima u Bosni (na koncentracijsku prostoriju u Slavoniji stigao je samo operativni deo Štaba), i to: Slab divizije i Stab 17. pešadije u Banja Luci; 33. peš. puk (popunjen 70%) u Banja Luci; 89. peš. puk u Sisku (ovaj puk ušao je u sastav *Slavonske divizije* na mesto 43. peš. puka koji je dodeljen ovoj diviziji i upućen iz Slavonske Požege za Našice); 90. peš. puk (popunjen 90%) u Banja Luci; 17. dopunski peš. puk (bez 2. bataljona) u Banja Luci; 2. bataljon u Capragu; 17. artiljerijski puk (bez 1. i 4. divizion) u Petrinji, 1. divizion u Otočcu (ušao u sastav *Ličkog odreda*), a 4. divizion u Banja Luci; 17. konjički divizion u Banja Luci (iako je aktiviran pre 27. marta ipak nije imao 5% sedala, sablji i popisnih jahaćih konja); ostale divizijske jedinice i ustanove na mobilizacijskim mestima u rejonu Banja Luke. Na graničnom frontu ove divizije nalazili su se delovi 393. puka rezervne vojske i granične jedinice.

Divizija je trebalo da se koncentriše oko Našica i da brani granični odsek na Dravi od Podgajskog rita do r. Čadavice;

- *Bosanska divizija* završavala je mobilizaciju na mobilizacijskim mestima u Bosni, i to: Stab divizije i Stab 10. pešadije u Sarajevu; 10. peš. puk u Sarajevskom polju; 27. puk u Travniku; 60. peš. puk u Derventi - pripremao se za marš prema Vinkovcima; 10. dopunski pešadijski puk u s. Blažuju kod Sarajeva, bez drugog bataljona koji je bio u Travniku; 316. peš. puk rezervne vojske (popunjen 90% u s. Koševu kod Sarajeva); 10. artiljerijski puk (popunjen 85% ljudstvom i 75% stokom) u s. Hrasnici kod Sarajeva; 10. konjički divizion u rejonu Ilidže kod Sarajeva, ostale divizijske jedinice i ustanove na mobilizacijskim mestima u rejonu Sarajeva: Kako je 60. vozarski bataljon raspolagao samo sa 1/3 stočnih vozila i zaprežnog pribora, to je snabdevanje divizije municijom zbog njegove nesposobnosti za pokret bilo dovedeno u pitanje. Dok se kod pojedinih jedinica osećao nedostatak materijalne opreme i naoružanje, dotle je u mnogim magacinima ležala nova neraspoređena oprema i oružje. Davaoci stoke i stočnih vozila doveli su najslabiju stoku, vozila i pribor.

Divizija je imala da se koncentriše u rejonu Vinkovaca i da tu obrazuje rezervu 2. armije.

Zaključak o stanju 2. armije. Ova armija, izuzev *Osječke divizije*, nalazila se još u toku mobilizacije u Bosni. Popunjenost svih jedinica bila je od 80-90% ljudstvom i oko 60% stokom. U svim jedinicama nedostajala su sredstva za vezu, pošto čete za vezu još nisu bile završile svoju mobilizaciju. *Osječka divizija* je zauzela svoj raspored prema ratnom planu i bila je spremna za dejstvo.

Zaključak o stanju 2. grupe armija.

Stab grupe armija, kao i štabovi armija bili su još na mobilizacijskim mestima, tako da nisu bili u stanju da rukovode svojim jedinicama u početku rata. Popunjenost jedinica ljudstvom kretala se od 80-90%, a stokom 50-70%. Usled nedostataka tehničkih sredstava kod svih operativnih jedinica održavanje

veze i komandovanje bilo je vrlo otežano, postoje korišćenje stalnih telegrafsko-telefonskih linija bilo nesigurno i često sabotirano od neprijateljski raspoloženih elemenata.

Prva grupa armija

Štab grupe armija završio je mobilizaciju u rejonu Zagreba, ali nije otišao u Sisak, kao što je bilo predviđeno ratnim planom »R-41«.

Ova grupa imala je zadatak da brani granični front prema Mađarskoj, Austriji i Italiji od r. Čađavice u Slavoniji do Karlobaga na moru.

*Četvrta armija*¹⁷

Ova armija imala je da brani front prema Mađarskoj od r. Čađavice do tro-međe sa Austrijom u front prema Austriji do Radgone (zaključno), s tim da glavni položaj bude na desnoj obali r. Drave na liniji: Papuk - Bilo-gora - Kalničko gotje - Ivančica - Macelj. Ova armija bila je 6. aprila u sledećem rasporedu:

Štab armije nalazio se na svom mobilizacijskom mestu u s. Božjakovini (5 km severoistočno od Dugog Sela), a trebalo je da dođe u Bjelovar. Štab je bio popunjen sa 30% - 35% oficira i oko 10% podoficira i vojnika.

- *Slavonska divizija* nalazila se delom na mobilizacijskim mestima, delom u pokretu ka koncentracijskoj prostoriji, dok se samo manji deo nalazio na položajima. Štab divizije i Štab 40. pešadije bili su na mobilizacijskim mestima u Bjelovaru; 42. peš. puk sa dva bataljona u pokretu ka položaju kod s. Pčelice (4 km od Suhog polja) u cilju zatvaranja pravca Suho polje - Daruvar, dok je ostatak puka vršio mobilizaciju u Bjelovaru i nije mogao da krene zbog nedolaska stoke; 43. peš. puk (popunjen ljudstvom 75-80% i stokom oko 30% u pokretu iz Slavonske Požege (mob. mesto) prema Našicama stigao je do s. Jakšića (9 km severoistočno od Sl. Požege) - radi ulaska u sastav *Vrbaske divizije*, s tim što je na mesto njega do-deljen 89. peš. puk koji je mobilisan u Sisku; 108. peš. puk u pokretu iz Bjelovara (mob. mesto) pravcem Bjelovar - s. Severin - s. Vel. Đurđevac - s. G. Kovačica stigao je do s. Severina; 40. dopunski peš. puk (bez 2. bataljona) kod Bjelovara nesposoban za pokret; 2. bataljon u St. Požegi; 40. art. puk na mobilizacijskim mestima; štab i 1. divizion kod Osjeka,¹⁸ a 2. i 3. divizion kod Varaždina;¹⁹ 40. konjički divizion na mobilizacijskom mestu kod Virovitice, nesposoban za pokret usled nedostatka stoke: ni 40. mitraljeski bataljon, zbog nedostatka stoke, nije bio sposoban za pokret ka graničnom frontu, tako da je komandant 4. armije 5. aprila naredio da se ovaj bataljon nj rekviriranim automobilima prebaci na koncentracijsku prostoriju kod s. Lukača i zatvori pravac koji od granice vodi u Suho Polje; ostale divizijske jedinice i ustanove na mobilizacijskim mestima u rejonu Bjelovara. Na graničnom frontu bio je 2. bataljon 393. puka rezervne vojske sa graničnim jedinicama.

Divizija je imala zadatak da se koncentriše u rejonu Suhog Polja i brani granični odsek na Dravi od r. Čađavice do s. Kloštar isključno, s tim da glavna linija odbrane bude na padinama Bilo-gore. Da bi obrazovala oslonac za izvršenje armijskog manevra, divizija je imala da zauzme sledeći raspored:

- *Štab divizije* sa 40. četom za veću u s. Pivnice,
- *desni odsek* /42. peš. puk. 17. art. puk bez 1. divizona i 2/3 snaga 47. mitraljeskog bataljona) od r. Čađavice do linije s. Detkovic - s. Gradina (isključno) - s. Borovo (zaključno);
- *levi odsek* (108. peš. puk. 1. divizion 17. art. puka i 1/3 snaga 47. mitraljeskog bataljona) u odbrani pravca preko Virovitice između desnog odseka i linije s. Podravske Sesevete - s. Kloštar isključno.

- *rezerva* (89. peš. puk) iza desnog odseka.
40. konjički divizion nalazio se kod s. Gradine radi podrške jedinica za zaštitu granice; 47. konjički divizion (iz Dinarske divizije) kod s. Pitomače na levom krilu divizije; i 40. dopunski puk u Bjelovaru.

Zbog pobune 108. peš. puka i povratka u Bjelovar ceo levi odsek divizije ostao je neposjednut, tako da je 42. puk sve do 9. aprila (kad je počeo da pristiže 89. peš. puk) morao da poseda ceo divizijski položaj u veoma razvučenom rasporedu. 17. art. puk nije uopšte došao u sastav divizije - 11. aprila ga je kod Bosanske Gradiške raspustio komandant pukovnik Bašagić. Pošto divizija na taj način uopšte nije imala artiljerije, komandant armije joj je 9. aprila naknadno uputio 1 pav bateriju i 1 pav mitraljesku četvu. Četa za vezu uopšte nije došla, jer je 10. aprila bio poslednji dan njene mobilizacije. 40. dopunski puk nije uopšte krenuo iz Bjelovara pošto se posle 8. aprila priključio pobunjenicima. Konjički divizion bili su bez konja, tako da su predstavljali pešadijske jedinice. Prema tome. *Slavonska divizija* je po jačini odgovarala združenom odredu bez artiljerije;

- *Savska divizija* se takođe većim delom nalazila na mobilizacijskim mestima ili u pokretu ka koncentracijskoj prostoriji, a manjim delom na određenim položajima, i to: Štab divizije u rejonu Zagreba, Stab 27. pešadije u Koprivnici; 35. peš. puk (bez 3. bataljona) u pokretu od Zagreba za Križevce, a 3. bataljon u s. Prekrižje kod Zagreba; 53. peš. puk (popunjen oko 50% ljudstvom i 15% stokom bio je u pokretu železnicom iz Karlovca pravcem: Križevci- Koprivnica (1. bataljon stigao je u rejon Koprivnice); 104. peš. puk nalazio se u pokretu iz mobilizacijskog mesta Sesvete (11 km istočno od Zagreba) preko Dugog Sela ka Bjelovaru; 27. dopunski peš. puk na mobilizacijskom mestu kod Zagreba; 1. divizion 27. an. puka na položaju Javorac kod Podravskeg Novog Grada, 2. divizion kod Koprivnice, a ostatak puka na mobilizacijskim mestima u rejonu Zagreba i Varaždina; 27. konjički divizion (bez konja) na mobilizacijskom mestu kod Čakovca - docnije krenuo peške ka levom divizijskom odseku; 27. mitraljeski bataljon u rejonu Zagreba takođe bez konja, tako da je docnije kamionima prebačen na front; ostale divizijske jedinice i ustanove na mobilizacijskim mestima u rejonu Zagreba. Na graničnom frontu bila su 2 bataljona rezervne vojske (3. bataljon 393. puka i 576. samostalni) sa graničnim jedinicama.

Divizija je imala zadatak da se koncentriše u rejonu Koprivnice i brani granični odsek na Dravi od s. Kloštar (zaključno) do Legrada (isključno). Ova divizija trebalo je da bude u sledećem rasporedu:

- *Štab divizije i 27. četa za vezu u s. Kapeli (severno od Bjelovara);*
- desni odsek (104. peš. puk. 1. divizion 27. an. puka i 1/3. snage 27. mitraljeskog bataljona) od s. Kloštara do s. Novi Grad sve zaključno;
- levi odsek (53. peš. puk. 27. art. puk bez 1. divizona i 2/3 snage 27. mitraljeskog bataljona) na *Koprivničkom odseku* od s. Novi Grad isključno do ušća Mure u Dravu;
- rezerva (53. peš. puk i 27. konjički divizion) iza levog odseka.

Zbog ustaške propagande, divizija nije bila u stanju da zauzme napred navedeni raspored. 35. peš. puk nije uopšte ušao u sastav divizije do 10. aprila, a tada ga je raspustio njegov komandant kad je proglašena NDH. Usled nedostatka stoke, jedinice ove divizije kretale su ka granici po delovima, peške i rekviriranim kamionima ili automobilima. 7. aprila, kad su Nemci napali ovu diviziju, njen desni odsek nije uopšte bio posjednut zato što 104. peš. puk nije stigao. Zato je komandant armije dodelio ovaj diviziji 2. konjički puk, koji je bio u pokretu iz Virovitice ka Zagrebu radi ulaska u sastav *1. konjičke divizije*.

- *Murska divizija* bila je delom na mobilizacijskim mestima, a delom na koncentracijskoj prostoriji, i to: Stab divizije u rejonu Zagreba; Stab 42. pešadije u Varaždinu; 36. peš. puk

na desnoj obali Drave na položaju u rejonu Ludbrega; 105. peš. puk (popunjen oko 55%) u rejonu Varaždina; 126. peš. puk na mobilizacijskom mestu kod Zagreba; 42. ari. puk (Stab, 1. i 2. divizion) kod Zagreba, a 3. i 4. divizion kod Varaždina na mobilizacijskim mestima; 42. dopunski peš. puk ostao je u okolini Zagreba, iako je trebalo da krene za Varaždin (nije bio dovoljno popunjen niti mu je izdata oprema); 42. konjički divizion nalazio se u Čakovcu; ostale divizijske jedinice i ustanove na mobilizacijskim mestima u rejonu Zagreba. Na graničnom frontu bio je 341. puk rezervne vojske sa graničarima.

Divizija je imala zadatak da se koncentriše u rejonu Varaždina i da brani granični front prema Mađarskoj od Legrada do tromeđe sa Austrijom, s tim da glavni položaj bude na r. Dravi od Legrada do s. Petrujevac (zaključno). Ova divizija trebalo je da bude u sledećem rasporedu:

- Stab divizije i 42. četa za vezu u s. Seketinu;
- desni odsek (36. peš. puk, 1. divizion 42. art. puka i jedna trećina snaga 42. mitraljeskog bataljona) od Legrada do s. Semovca zaključno;
- levi odsek (105. peš. puk, 42. art. puk bez 1. divizona i dve trećine snaga 42. mitraljeskog bataljona) od s. Semovca isključno do s. Petrijaneca zaključno;
- opšta rezerva (126. peš. puk) iza levog odseka i 42. konjički divizion na levom krilu divizije.

Naknadno je bilo naređeno da 2. i 3. divizion 40. art. puka Slavonske divizije (koji su se mobilisali u Varaždinu) ostanu u sastavu *Murske divizije* i da se 36. peš. puk pridruži *Savskoj diviziji*, s tim da se umesto njega dodeli 39. puk iz *Ormoškog odreda*.

- *Ormoški odred* trebalo je da se koncentriše u rejonu Ormoža i brani granični front prema Austriji od tromeđe sa Mađarskom do Radgone (zaključno), s tim da glavni položaj bude na r. Dravi od s. Petrijaneca isključno do r. Dravinje (s. Vid zaključno).

Pred frontom odreda na graničnom frontu nalazio se 601. samostalni bataljon rezervne vojske sa graničnim jedinicama. Jedinice odreda bile su u sledećem rasporedu: Stab odreda (Stab 1. konjičke brigade) u Čakovcu; 39. peš. puk (iz *Triglavske divizije*) u pokretu iz Celja preko Lepoglave za Varaždin, s tim što je izjutra 6. aprila bio kod Logateca (35 km istočno od Celja); 6. konjički puk na mobilizacijskom mestu i sledećeg dana ušao u sastav *Ormoškog odreda*; 8. konjički puk na mobilizacijskom mestu u Čakovcu, odakle je u 7 časova krenuo za Varaždin; artiljerija odreda na maršu iz Varaždina za s. Vratno (16 km severozapadno od Varaždina); 1. velosipedski bataljon, na maršu iz Ljubljane, stigao je 5. aprila do 19 č. u s. Žalec, a zatim, noćnim marševima, 8. aprila oko 3 časa stigao na koncentracijsku prostoriju.

Odred je trebalo da posedne deo fronta na Dravi u sledećem rasporedu:

- Stab odreda u s. Klenoviku;
 - desni odsek (8. konjički puk i konjička baterija) od s. Petrijaneca do s. Lovrčana;
 - levi odsek (39. peš. puk i 2 konjičke baterije) od s. Lovrčana do r. Dravinje;
 - rezerva: 6. konjički puk kod Maruševeca i 1. velosipedski bataljon u s. Klenoviku.
- Pošto je 39. peš. puk naknadno upućen u sastav *Murske divizije*, levi odsek odreda poseo je 1. velosipedski bataljon iz odredske rezerve.

Armijske jedinice:

- 81. art. puk (od 4 divizona) u rejonu Zagreba bio je popunjen samo sa 50% stoke, tako da ni dva od četiri divizona nisu bila sposobna za pokret, jer su davaoci doveli sitnu i slabu stoku, koja se nije mogla iskoristiti za vuču teških topova, što je očigledna sabotaža. Zbog toga su na front krenule samo 2 baterije, ali se i njihovo ljudstvo rasturilo u toku pokreta:

- 81. konjički puk mobilisao se u s. G. Stupniku kod Zagreba ljudstvom iz cazinskog sreza u zapadnoj Bosni, a konjima iz zagrebačkog vojnog okruga. I dok su Bosanci došli 100%, iz zagrebačkog vojnog okruga, usled ustaške sabotaže, nije doveden nijedan konj, tako da je ovaj puk (kao pešadijska jedinica) u toku noći 7/8. aprila prebačen rekviriranim kamionima na front *Savske divizije* kod Koprivnice;

- 4. protivavionski divizion bio je kod Lipika;
- armijska četa za vezu mobilisala se u Zagrebu, ali nije dobila komoru, tako da do 10. aprila nije mogla da krene sa Štabom armije, a tada se rasturila;
- ostali armijski delovi na mobilizacijskim mestima u rejonu Zagreba i Karlovca;

- Komanda pozadine 4. armije (sa jedinicama i ustanovama) mobilisala se u Zagrebu tako sporo da su Nemci ušli u Zagreb 10. aprila, a da ona još nije ni krenula iz Zagreba;
- 4. vazduhoplovna grupa (naoružana zastarelim avionima tipa »Brege 19« mobilisala se na aerodromu kod V. Gorice, a posle početka rata prebačena je u Lipik

Zaključak o stanju 4. armije. Jedinice 4. armije nalazile su se delom na mobilizacijskim mestima, a delom u pokretu na koncentracijsku prostoriju, a samo malim delom na položajima radi podrške jedinica za osiguranje granice. Snabdevanje trupa bilo je sasvim slabo, kako zbog nedovoljnog odziva dalaca stoke i vozila (zbog čega se nisu mogle mobilisati vozarske jedinice), tako i zbog organizovane sabotaže ustaša i petokolonaša. Najzad, slaba tehnička oprema armije (nedostatak tenkova i pt oruđa, slaba pav artiljerija, nedovoljna podrška avijacije) negativno je uticala ne moral i snagu jedinica ove armije. U toku 5. aprila naređeno je da jedinice 5/6. aprila budu u strogoj pripravnosti i da im se podeli municija.

Sedma armija

Ova armija imala je da brani front prema Austriji i Italiji od Radgone do Karlobaga na moru (zaključno). 6. aprila armija je imala sledeći raspored:

- *Štab armije, armijski delovi i Komanda armijske pozadine* u toku mobilizacije u širem rejonu Zagreba;

Dravska divizija nalazila se većim delom na koncentracijskoj prostoriji, a manjim u pokretu sa mobilizacijskih mesta, i to: Slab divizije u Slovenskoj Bistrici: Slab 38. pešadije i 45. peš. puk u rejonu Maribora; 112. peš. puk (bez 1. bataljona) u pokretu iz Slovenske Bistrice stigao do Slov. Gradeča, dok je 1. bataljon već bio na položaju na pravcu Dravograda pozadi 6. posadnog puka; 128. peš. puk na koncentracijskoj postoriji u rejonu Ptuja i Ptujskog polja; 38. art. puk (bez 2. divizion) u Ptujskom polju, dok se 2. divizion nalazio na maršu iz Maribora za Slov. Gradec, gde je bio njegov ratni položaj; 38. mitraljeski bataljon (popunjen oko 50% ljudstvom i stokom) u pokretu iz Maribora stigao u rejon Ptuja; 38. dopunski puk na mobilizacijskim mestima u Mariboru, Slov. Bistrici i Ptuju; ostale divizijske jedinice na mobilizacijskim mestima i Slovenskoj Bistrici, Mariboru, Ptuju i Ljubljani. Na utvrđenom graničnom frontu nalazila su se tri posadna puka (6. 7. i 8.) i tri posadna artiljerijska divizona sa 8 baterija.

Divizija je imala zadatak da se koncentriše na prostoriji: Ptuj - Maribor - Slov. Gradec - Slovenska Bistrica i da brani granični front od Radgone do Savinjskih alpa (Rinke k. 2429 isključno), zatvarajući pravce preko Ptuja, Maribora i Dravograda, s tim da glavni položaj bude na desnoj obali r. Drave zapadno od ušća r. Dravinje.

- *Triglavski planinski odred* (Štab, 1. planinski puk od 3 bataljona, 1 divizion planinske artiljerije i ostali delovi) popunjen sa oko 80% obveznika, nalazio se na prostoriji: s. Jezersko - s. Tržič - Radovljica - Skofja Loka - Kranj, sa zadatkom da brani granični front prema Austriji od Savinjskih alpi (Rinke k. 2429) do tromede sa Italijom i granični front prema Italiji do Blegoša k. 1562, sve zaključno. Na utvrđenom graničnom frontu bile su jedinice dva posadna puka (4. i 5.) i jedan posadni artiljerijski divizion od 3 baterije.

- *Triglavka divizija* nalazila se većim delom u pokretu iz mobilizacijskih mesta prema koncentracijskoj prostoriji, dok je manji deo vršio mobilizaciju. Štab divizije bio je u Ljubljani, a 6. aprila do podne stigao je na koncentracijsko mesto u s. Grosuplje; Stab 32. pešadije u pokretu iz Celja za Ljubljanu; 39. peš. puk na maršu iz Celja ka Lepoglavi radi ulaska u sastav *Ormoškog odreda*; 40. peš. puk na mobilizacijskom mestu u Ljubljani (popunjen sa 80% ljudstva i oko 50% stoke i vozila); 110. peš. puk (popunjen oko 60% ljudstva i oko 50% stoke) u pokretu iz Celja za Zagreb (gde je ulazio u rezervu 1. grupe armija) stigao u Zidani Most; 32. art. puk u pokretu iz Ljubljane za s. Grosuplje; 32. dopunski peš. puk na mobilizacijskim mestima u Ljubljani i Celju; 37. peš. puk u pokretu iz mobilizacijskog mesta u s. Ribnici za Sodražicu, V. Bloke, V. Lašće i Novo Mesto radi obrazovanja divizijske rezerve; ostale divizijske jedinice i ustanove na mobilizacijskim mestima u Ljubljani, Celju i Ribnici. Na utvr-

denom graničnom frontu nalazile su se posadne jedinice dva posadna puka (2. i 3. puk) i 2 posadna artiljerijska divizion od 8 baterija.

Divizija je imala da brani granični odsek od Blegoša k. 1562 (isključno) do Bičke gore k. 1527 (isključno).

- *Rišnjaki planinski odred* (Stab, 2. planinski puk od 3 bataljona, 5. divizion planinske artiljerije i ostali delovi) nalazio se na prostoru: Smrekove drage - Delnice - Gornje Jelenje - Kamenjak - Srednji jarak, u sledećem rasporedu: 11. planinski bataljon (popunjen oko 90%) na položaju: Voćji hrid - Trikolići - Bela mekoja (k. 1458) - Kobilja glava (k. 1331) - Klan (k. 972) - Kupički vrh (k. 715); 13. planinski bataljon (popunjen 90%) na prostoru Gornje Jelenje - Kamenjak; 12. planinski bataljon (popunjen 96%) u rezervi odreda u Delnicama; inženjerska četa u Srednjem jarku; 5. divizion planinske artiljerije na prostoriji Gerovo - Mrzle Vodice - Lokve; na utvrđenom graničnom frontu nalazile su se posadne jedinice: 1. posadni puk, 1 samostalni posadni bataljon i 1. art. posadni divizion od 3 baterije.

Odred je imao zadatak da brani granični odsek: Bička gora k. 1527 do Sušaka;

- *Lički odred* (44. peš. puk i 1. divizion 17. art. puka) nalazio se na mobilizacijskom mestu u Otočcu, ali je odziv obveznika 44. peš. puka bio tako slab da je popunjeno samo 35-40% formacijskog stanja.

Odred je imao zadatak da brani obalski front Kraljevica - Karlobag, na kome su se nalazile jedinice 554. i 555. bataljona rezervne vojske i granične jedinice.

Zaključak o stanju 7. armije. Svi odredi ove armije (izuzev *Ličkog*) završili su mobilizaciju i koncentraciju i zauzeli određene položaje. *Dravska divizija* završavala je koncentraciju. Glavnina *Triglavske divizije* nalazila se u pokretu sa mobilizacijskih mesta ka koncentracijskoj prostoriji. Popunjenost jedinica ljudstvom iznosila je oko 80%, a stokom i vozilima 45 - 50%.

Rezerva 1. grupe armija

- *1. konjička divizija* (još nemobilisana usled slabog odziva obveznika, a naročito davalaca stoke i vozila) nalazila se u sledećem rasporedu: Štab divizije u s. Sesveti kod Zagreba. 6. konjički puk u rejonu Zagreba (ulazio je u sastav *Ormoškog odreda*); ostali divizijski delovi u s. Sesvete kod Zagreba; 2. konjički puk na mobilizacijskom mestu u Virovitici; Stab 1. konjičke brigade i 8. konjički puk u Čakovcu (ušli su u sastav *Ormoškog odreda*); 1. divizion konjičke artiljerije u pokretu iz Varaždina radi ulaska u sastav *Ormoškog odreda*;

- samostalni art. divizion u rejonu Zagreba vrši mobilizaciju, a 110. peš. puk u pokretu iz Celja stigao do Zidanog Mosta.

Zaključak o stanju 1. grupe armija Pošto jedinice ove grupe nisu bile blagovremeno aktivirane rat ih je zatekao u toku mobilizacije i koncentracije, tako da je njihova bojna gotovost bila slaba (naročito kod 4. armije), usled slabog odziva obveznika i davalaca stoke i vozila (mnoge jedinice nisu imale ni 10% pripadajuće stoke i vozila što je onemogućavalo njihov pokret i snabdevanje). Na granici su se zatele samo granične i posadne trupe, koje nisu imale potporu operativnih jedinica, zbog čega su pružile slab otpor na graničnoj liniji.

Trupe Primorske armijske oblasti

Ove trupe imale su zadatak da, u saradnji sa Ratnom mornaricom, brane Primorski front od Karlobaga do Budve i da sa *Jadranskom divizijom* zauzmu Zadar. 6. aprila ove trupe imala su sledeći raspored:

- *Jadranska divizija* bila je u toku mobilizacije, i to: Stab divizije i Stab 12. pešadije u Kninu; 11. peš. puk (mobilisan u Benkovcu) nalazio se na položaju prema Zadru na liniji: s.

Polaća - Debelo brdo - k. 341; 54. peš. puk na mobilizacijskom mestu u rejonu Knina; 83. peš. puk na mobilizacijskom mestu u Vrbniku kod Knina; 12. dopunski peš. puk u rejonu Knina, izuzev 1. bataljona koji bio u Benkovcu; 12. an. puk na mobilizacijskom mestu u rejonu Sinja, izuzev 4. divizion koji je bio u Kninu; ostale divizijske jedinice i ustanove na mobilizacijskim mestima u rejonu Knina. Na graničnom frontu prema Zadru nalazili su se delovi 319. puka rezervne vojske i granične jedinice.

Divizija je imala zadatak da po završenoj koncentraciji preduzme napad radi zauzeća Zadra;

- Komanda Šibenika (Slab, jedinice i ustanove) u toku mobilizacije u rejonu Šibenika;
- Čapljinski odred (85. peš. puk bez 1. bataljona i 1 brdski divizion 13. art. puka) u rejonu Mostara, pripremao se za pokret za Čapljinu;
- Trebinjski odred (1. bataljon 85. peš. puka i 1 baterija 13. art. puka) u rejonu Trebinja;
- Komanda Boke (Stab, jedinice i ustanove) u toku mobilizacije u rejonu Boke; jedan peš. puk upućen je u sastav Hercegovačke divizije;

Jedinice za osiguranje granice 4 puka rezervne vojske 319, 320, 321. i 322. i nekoliko samostalnih bataljona rezervne vojske i granične jedinice nalazili su se na ostrvima i na obali.

Zaključak o stanju trupa Primorske armijske oblasti Izvršenje mobilizacije i koncentracije bilo je znatno otežano aktivnošću ustaške organizacije, koja je bila jako razvijena ne samo u građanstvu već i u vojsci i mornarici. Obveznici su se nerado odazivali pozivu »opšteg aktiviranja«, a stoku i vozila nisu uopšte davali. Neke građanske vlasti ispoljavale su pasivnost i sabotirale izvršenje zahteva vojnih vlasti u vezi sa mobilizacijom i koncentracijom vojne sile. (Predsednik opštine u Sinju nije uopšte predao pozivne spiskove obveznicima zato što su pisani ćirilicom). Usled nedostatka vozila i stoke vozački bataljon i komora nisu mogli biti mobilisani, te je snabdevanje jedinica bilo nemoguće. Isto tako, zbog nedostatka stoke i pribora, nije bilo moguće mobilisati artiljerijske i konjičke jedinice.

Rezerva Vrhovne komande

Ova rezerva bila je 6. aprila u sledećem rasporedu:

- *Cerska divizija* većim delom u pokretu na koncentracijsku prostoriju, a manjim u mobilizacijskim mestima, i to: Slab divizije stigao iz Sapca u Topolu; 6. puk na mobilizacijskom mestu u Tuzli - pripremao se za pokret pre 3 Smederevske Palanci; 66. peš. puk na maršu iz Sapca preko L'ba za Mladenovac (sa prvim ešelonom do Umke, a drugim do s. Debrca); 1. an. puk na mobilizacijskom mestu u Valjevu; 1 konjički divizion u toku mobilizacije u s. Tabanoviću kod Sapca; 1. dopunski peš. puk na mobilizacijskim mestima kod Sapca i Bijeljine; ostale divizijske jedinice na mobilizacijskim mestima u rejonu Sapca.

Divizija je trebalo da se koncentruje na prostoriji Mladenovac - Topola i da tu obrazuje rezervu Vrhovne komande;

- *Unska divizija* nalazila se delom u pokretu na koncentracijsku prostoriju u Staroj Pazovi, a delom na mobilizacijskim mestima, i to: Stab divizije u pokretu iz Banja Luke za St. Pazovu; 26. peš. puk (popunjen 70% ljudstvom i 35% stokom) na koncentracijskoj prostoriji u Sremu, izuzev 3 bataljona koji je još bio na mobilizacijskom mestu u rejonu Siska; 55. peš. puk u toku mobilizacije u Bihaću, izuzev 2. bataljona koji je bio u Gospiću; Stab 44. pešadije i 121. peš. puk na koncentracijskoj prostoriji u rejonu Rume; 44. artiljerijski puk u rejonu Banja Luke, izuzev 4. divizion koji je bio na koncentracijskoj prostoriji u Staroj Pazovi; 44 konjički divizion u Banja Luci; 44. dopunski peš. puk u s. Zivalje kod Bihaća; ostale divizijske jedinice i ustanove na mobilizacijskim mestima u rejonu Banja Luke.

Divizija je imala da se koncentriše na prostoriji Stara Pazova - Indija - Ruma i da tu obrazuje rezervu Vrhovne komande;

- *Lička divizija* bila je većim delom u pokretu na koncentracijsku prostoriju, a manjim na mobilizacijskim mestima, i to: Stab divizije u pokretu iz Banja Luke preko s. Klačnice i Prnjavora prema Derventi - stigao do s. Glamočana; 44. peš. puk u rejonu Otočca izašao iz sastava divizije radi formiranja *Ličkog odreda*; Stab 33. pešadije i 91. peš. puk u pokretu iz Otočca za Doboj i Brčko; 106. peš. puk u pokretu (železnicom) iz Karlovca ka Brčkom i Gu-

nji; 33. dopunski peš. puk na mobilizacijskom mestu u s Poljice kod Otočca; 33. art. puk na mobilizacijskom mestu u rejonu Banje Luke; 33. konjički divizion u pokretu iz Banja Luke preko Prnjavora i Dervente za Doboj; ostale divizijske jedinice i ustanove na mobilizacijskim mestima kod Banja Luke i Otočca.

Divizija je trebalo da se koncentriše u rejonu Modriča (Bosna) i da tu obrazuje rezervu Vrhovne komande;

- *Dinarska divizija* bila je u toku mobilizacije u sledećem rasporedu: **Stab** divizije i **Stab** 47. pešadije u Sinju; 13. peš. puk (popunjen 50% u Sinju, sem 2. bataljona koji se mobilisao u Splitu; 84. peš. puk i 119. peš. puk u rejonu Sinja; 47. ari. puk u Kninu i Sinju; 47. dopunski peš. puk u s. Pavić kod Sinja; 47. mitraljeski bataljon u s Jasensko kod Sinja; 47. pionirski bataljon u s. Sićani kod Sinja. Jedinice ove divizije bile su popunjene samo sa 35% ljudstva i sa 25% stoke; ostale divizije jedinice i ustanove na mobilizacijskim mestima u rejonu Sinja.

Divizija je imala da se koncentriše u rejonu Sarajeva i da tu obrazuje rezervu Vrhovne komande.

Zaključak o stanju jedinica rezerve Vrhovne komande. Divizije iz strategijske rezerve bile su delom u pokretu ka koncentracijskoj prostoriji, a delom na mobilizacijskim mestima, ali je popunjenost kod nekih divizija bila slaba, naročito *Dinarske divizije* (35% ljudstvom i 25% stokom).

Ratno vazduhoplovstvo²⁰

Vazduhoplovstvo je imalo zadatak: da sprečava deistvo neprijateljske avijacije na jugoslovenskoj teritoriji, da napada ciljeve (aerodrome, koncentracije snaga i železničke objekte) u neprijateljskim prigraničnim zonama i da podržava operacije kopnene vojske i mornarice.

Pošto su završile aktiviranje početkom marta, jedinice vazduhoplovstva su se nalazile na ratnim aerodromima i mestima prema ratnom planu »R-41« izuzev *Komande vazduhoplovstva* i *Odeljenja za vazduhoplovstvo Ministarstva vojske i mornarice*, koji su mobilisani tek na osnovu naredjenja za opšte aktiviranje od 30. marta.. Na dan 5. aprila u 5 časova Ratno vazduhoplovstvo se nalazilo u sledećem rasporedu:

a) *Komanda vazduhoplovstva* po završetku mobilizacije (tek 5. aprila) bila je na putu za koncentracijsku prostoriju u Lješnici, s tim što je 6. aprila u 5 časova bila kod Lipovičke šume, izuzev užeg operativnog dela koji se još nalazio u Zemunu gde je bio glavni centar veze.

b) *Odeljenje za vazduhoplovstvo Ministarstva vojske i mornarice* završavalo je mobilizaciju na određenim mobilizacijskim mestima u Beogradu, gde je 6. aprila pretrpelo delimične vazdušne napade. Ovooodeljenje imao je zadatak da rukovodi celokupnom pozadinskom službom vazduhoplovstva (vazduhoplovne oblasti, baze, slagališta i škole);

c) *Jedinice Operativnog vazduhoplovstva*

- *1. vazduhoplovna lovačka brigada*: Stab brigade na aerodromu u Zemunu; 6. lovački puk: Stab i jedna grupa od tri eskadrile lovaca »Me-109« na aerodromu Krušedol. a druga grupa od 1 eskadrile lovaca »Me-109« i 2 eskadrile lovaca »Ika-3« na aerodromu Zemun; 2. lovački puk, Stab i jedna grupa od 2 eskadrile lovaca »Hariken« na aerodromu kod Knića, a druga grupa od 2 eskadrile »Me-109« na aerodromu kod Kragujevca.

Brigada je imala početni zadatak da srpečava dejstvo neprijateljske avijacije nad teritorijom Banata, Bačke, Srema i Srbije (do linije Rtanj - Jastrebac - Kopaonik - Prijepolje - Foča), s tim da naročito štiti Beograd kao politički, a Kragujevac, Cačak, Kraljevo i Kruševac kao industrijske centre. Zapadna granica zone dejstva r. Dunav - Vukovar - dolina r. Drine (zaključno);

- 2. *vazduhoplovna mešovita brigada*: Stab brigade u s. Topoli (između Banja Luke i Bosanske Gradiške); 4. lovački puk od dve grupe (svoga 3 eskadrile lovaca »Hariken« i 1 eskadrila starih lovaca »Ika-2«) na aerodromu Bosanski Aleksandrovac (između Banja Luke i B. Gradiške); 8. bombarderski puk od dve grupe 14 eskadrile bombardera »Blenhajm« na aerodromu Rovine (severno od Banja Luke)

Brigada je imala početni zadatak da 8. bombarderskim pukom napadne aerodrome i železničke objekte u Austriji (na pravcu Maribor - Beč), a sa 4. lovačkim pukom da sprečava dejstvo neprijateljske avijacije nad teritorijom Hrvatske, Slovenije i Bosne. Zona dejstva na istoku do linije Dunav - Drina (isključno), a na jugu do linije: pl. Bjelašnica - G. Vakuf - Drvar - p. Velebit;

- 3. *vazduhoplovna mešovita brigada*: Stab brigade na aerodromu Priština.; 3. bombarderski puk: Stab i jedna grupa (3 eskadrile bombardera »Dornije«) na aerodromu Petrovac kod Skoplja, umesto na ratnom aerodromu kod Uroševca, a druga grupa (3 eskadrile bombardera »Dornije«) na aerodromu Miloševo kod Prištine; 5. lovački puk: Stab i jedna grupa (2 eskadrile starih lovaca »hoker Fjuri«) na aerodromu Bojnik kod Leskovca, a druga grupa (2 eskadrile starih lovaca »Hoker Fjuri«) na aerodromu Režanovačka kosa kod Kumanova.

Brigada je imala početni zadatak da sa 3. bombarderskim pukom napadne aerodrome i železničke objekte u Bugarskoj (južno od Stare planine), a sa 5. lovačkim pukom da sprečava dejstvo neprijateljske avijacije nad teritorijom Makedonije i Srbije (južno od linije Rtanj - Kopaonik - Prokletije), štiteći naročito Skoplje i Niš;

- 4. *vazduhoplovna bombarderska brigada*: Stab brigade na aerodromu Ljubić kod Čačka; 1. bombarderski puk: Stab i jedna grupa (2 eskadrile bombardera »Blenhajm«) na aerodromu kod Bijeljine, a druga grupa (2 eskadrile bombardera »Blenhajm«) na aerodromu Davidovac kod Paraćina; 7. bombarderski puk: Stab i jedna grupa (2 eskadrile bombardera »Savoja Marketi«) na aerodromu Preljina kod Čačka, a druga grupa (2 eskadrile bombardera »Savoja Marketi«) na aerodromu kod Užičke Požege.

Brigada je imala početni zadatak da sa 1. bombarderskim pukom napadne aerodrome i železničke objekte u Rumuniji i Bugarskoj (severno od Stare planine), a sa 7. bombarderskim pukom aerodrome i pristaništa u Albaniji;

- *Samostalna 81. vazduhoplovna bombarderska grupa*: 2 eskadrile bombardera »Savoja Marketi« na aerodromu Ortiješ (Blagaj) kod Mostara imala je početni zadatak da bombarduje aerodrome i pristaništa u severnoj Albaniji, a potom da podržava operacije Trupa Primorske armijske oblasti;

- *Samostalna 11. vazduhoplovna grupa zFL daljno izviđanje*: 2 eskadrile dvomotornih aviona »Blenhajm« na aerodromu Veliki Radinci kod Rume - bila je neposredno potčinjena Komandi vazduhoplovstva radi strategijskog izviđanja;

- *Samostalna lovačka eskadrila* (7 lovačkih aviona iz sastava Pilotske lovačke škole sa aerodroma kod Mostara) imala je početni zadatak da sprečava dejstvo neprijateljske avijacije nad teritorijom Crne Gore, Hercegovine i Dalmacije, s tim da naročito štiti pomorske i obalske ciljeve u Boki, Splitu i Šibeniku;

- 5. *eskadrila za vezu*. po jedna kod Štaba Komande vazduhoplovstva i štabova vazd. brigada;

- 1. *transportna grupa* (Stab i 2 eskadrile) sa avionima i osobljem Društva za vazdušni saobraćaj na aerodromu kod s. Divaca (istočno od Valjeva); i

- 1. *sanitetska grupa od 2 eskadrile* na aerodromu kod Beograda

d) *Jedinice Armijskog vazduhoplovstva* . . .

Vazduhoplovstvo za neposrednu podršku armija sačinjavalo je 7 izviđačkih grupa (svaka armija po jednu grupu) i jedna samostalna eskadrila za Trupe Primorske armijske oblasti, sa ukupno oko 100 zastarelih aviona »Brige 19« i »Potez 25«, i to:

- 1. *vazduhoplovna izviđačka grupa* na aerodromu Ruma, u sastavu 1. armije;

- 2. vazduhoplovna izviđačka grupa na aerodromu Sarlince kod Niša, u sastavu 5. armije;
- 3. vazduhoplovna izviđačka grupa na aerodromu Staro Topolje kod Đakova, u sastavu 2. armije;
- 4. vazduhoplovna izviđačka grupa na aerodromu Pleso - Velika Gorica kod Zagreba, u sastavu 4. armije;
- 5. vazduhoplovna izviđačka grupa na aerodromu Tetovo, u sastavu 3. armije;
- 6. vazduhoplovna izviđačka grupa na aerodromu Brežice, u sastavu 7. armije;
- 7. vazduhoplovna izviđačka grupa na aerodromu Smederevska Palanka, u sastavu 6. armije.

Armijsko vazduhoplovstvo dobilo je zadatak da podržava operacije vojske vršeći operativno, taktičko i borbeno izviđanje i taktičku saradnju za račun armija kojima je pridato, s tim da konkretne zadatke odrede komandanti armija.²²

- *Samostalna izviđačka eskadrila* (iz sastava Vazduhoplovne škole gadenja i bombardovanja) na aerodromu kod Mostara, u sastavu Trupa Primorske armijske oblasti.

Ova eskadrila, jačine 7 lovačkih aviona, imala je početni zadatak da sprečava dejstvo neprijateljske avijacije na teritoriji Crne Gore, Hercegovine, i Dalmacije (zaključno sa Šibenikom) sa težištem vazdušne odbrane u rejonu Mostara, Podgorice, Boke Kotorske, Splita i Šibenika.²³

Komande, jedinice i ustanove vazduhoplovne pozadine nalazile su se u sledećem rasporedu:

- Komanda I. vazduhoplovne oblasti u Zemunu;

- Komanda 2. vazduhoplovne oblasti u Rajlovcu kod Sarajeva;
- Komanda 3. vazduhoplovne oblasti u Nišu;
- 1. vazduhoplovna baza (I reda) u Smederevskoj Palanci;
- 2. " " " " u Rajlovcu kod Sarajeva;
- 3. " " " " u Skoplju;
- 4. " " " " u Zagrebu;
- 5. " " " " u Nišu;
- 6. " " " " u Zemunu;
- 7. " " " " u Mostaru;
- 8. " " " " u Čačku;
- 9. " " " " u Banja Luci;
- 10. " " " " u Bosanskom Brodu;
- 31. vazduhoplovna baza (II reda) u Pančevu;
- 32. " " " " u Kraljevu;
- 33. " " " " u Sjetlini;
- 34. " " " " u Novom Sadu;
- 35. " " " " u K. Mitrovici;
- 61. vazduhoplovna baza (III reda) u Kragujevcu;
- 62. " " " " u Prijedoru;
- 63. " " " " u Uroševcu;
- 64. " " " " u Bijeljini;
- 65. " " " " u Paraćinu;
- 66. " " " " u Prištini;
- 67. " " " " u Nikšiću;
- 68. " " " " u Raškoj;
- 69. " " " " u Mostaru;
- 70. " " " " u Bosanskoj Gradiški.
- Vazduhoplovne škole i ustanove na mestima mirnodopske dislokacije;
- 10 trenažnih eskadrila u rejonu mirnodopskih aerodroma.

Zaključak o stanju Ratnog vazduhoplovstva. Jugoslovensko vazduhoplovstvo, ukupne jačine 416 aviona, nalazilo se u fazi preoružavanja, koja još nije bila završena, tako da je bilo više od trećine zastarelih aviona (jedan deo lovaca i sva

armijska avijacija). Sem toga nedostajalo je oko 130 aviona do ratnog sastava. Ukupno je bilo sposobnih za dejstvo 265 savremenih aviona. Letačkog osoblja bilo je dovoljno (pilota oko 2000), samo je nedostajalo radio-telegrafista. Zbog preoružanja aviona neposredno pred rat, piloti nisu dovoljno obučeni u letenju bez spoljne vidljivosti (noću i po magli). Pored toga, avioni i ratni aerodromi nisu imali potrebne tehničke uređaje i opremu za letenje noću, tako da Operativno vazduhoplovstvo nije bilo sposobno za noćne operacije. To je bio veliki nedostatak, pošto je dnevno dejstvo bilo znatno ograničeno zbog daleko nadmoćnije neprijateljske avijacije.

Armijsko vazduhoplovstvo, zbog svoje brojne i taktičko-tehničke slabosti i nedostatka lovačke avijacije, nije bilo sposobno da uspešno podržava svoje armije, tako da se moglo uspešno upotrebiti samo na sektorima gde nije bilo neprijateljskih lovaca ili pod zaštitom lovačke avijacije.

Letačke jedinice imale su motorizovane radio-stanice »Biga«, a Stab vazduhoplovstva veliku motorizovanu stanicu »Lorenc«, što je omogućilo da se organizuje operativna i trupna radio-mreža, koja je dobro funkcionisala u toku rata, izuzev na teritoriji 4. armijske i Primorske armijske oblasti, gde je usled ustaške sabotaže otkazala još prvog dana rata.

Manevar operativnom i armijskom avijacijom bio je znatno ograničen zbog nedovoljnog broja ratnih aerodroma, mada je svaka vazd. grupa imala svoju motorizovanu aerodromsku četvu (taktička baza) koja je bila sposobna da posluži 2-3 aerodroma (letilišta) i da se premešta brzionom 30-40 km na čas.

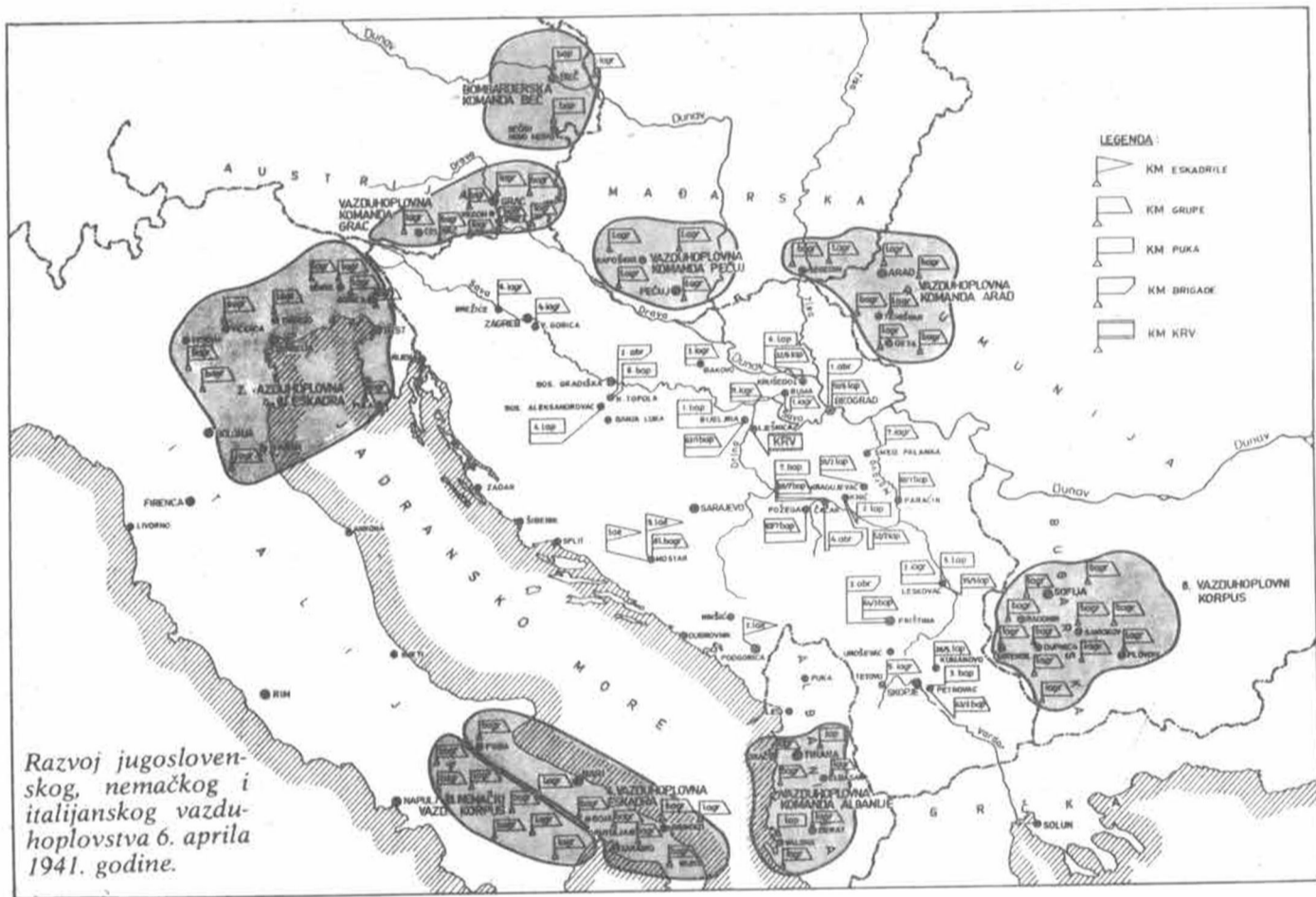
Veći deo raspoloživih *ratnih aerodroma* (obično zaravnjeno zemljište) nije bio pogodan za operacije u zimskom i kišnom periodu (zbog blata i podvodnog zemljišta). Sa izradom ratnih aerodroma zakasnilo se, naročito zbog toga što je tek 1939. godine doneta Uredba o eksproprijaciji zemljišta za ove aerodrome i što nije bilo tehničkih sprava (buldožera itd.) za brzo ravnjanje i uređenje letilišta. već se to izvodilo ljudskom snagom i primitivnim alatom.

Materijalno snabdevanje jedinica vazduhoplovstva bilo je potpuno obezbeđeno blagovremenom mobilizacijom 25 teritorijalnih vazduhoplovnih baza, koje su bile odgovorne za snabdevanje letaćkih jedinica na svojoj teritoriji. Vazduhoplovna slagališta i radionice iseljene su van stalnih aerodroma, da bi izbegli vazdušne napade.

Komande i jedinice protivavionske odbrane, kao i *obaveštajni centri* i osmatračke stanice službe javljanja, koje su predviđene po celoj državnoj teritoriji, aktivirani su početkom marta, tako da su se nalazili na svojim ratnim mestima. Međutim, ova odbrana nije imala dovoljan broj pav oruđa, a raspoloživi protivavionski topovi i mitraljezi bili su većim delom starog modela i nepodesni za odbranu od napada brzih aviona. Sem toga, služba javljanja nije imala radio-vezu, već su izveštaji o dolasku neprijateljskih aviona dostavljani telefonom, tako da su napadačevi avioni stizali pre do cilja nego izveštaj o njihovom dolasku. Zbog toga pav odbrana nije mogla biti efikasna, čak i da je imala savremenije naoružanje.

Ratna mornarica

Ova mornarica imala je zadatak: da sprečava dejstvo neprijateljske mornarice, da štiti sopstvene i napada neprijateljske pomorske komunikacije i sadejstvuje napadu na Zadar, da sadejstvuje kopnenoj vojsci u odbrani morske

obale i operacijama duž reka i jezera, a Rečna flotila da zatvori Sipski kanal i time onemogući plovidbu Dunavom kroz Đerdapsku klisuru.

Jugoslovenska Ratna mornarica imala je potpuno mobilisanu Ratnu flotu, Pomorsko vazduhoplovstvo i izvesne jedinice Rečne flotile (*Đerdapski odred* itd.), dok su ostale komande i jedinice bile u toku mobilizacije. Na dan 6. aprila Ratna mornarica imala je sledeći raspored:

a) *Slab Komande mornarice* (organ za operativno komandovanje) nalazio se u toku mobilizacije u Zemunu;

b) *Odeljenje za mornaricu Ministarska vojske i mornarice* (organ za rukovođenje celokupnom pozadinskom službom mornarice) bilo je u toku mobilizacije u Zemunu;

c) *Ratna flota* u pomorskim bazama: Boki Kotorskoj i Šibeniku. U Boki su bili: Stab flote na komandnom brodu - krstarici »Dalmacija«, 1. torpedna divizija sa 4 razarača (»Dubrovnik«, »Zagreb«, »Beograd« i »Ljubljana«), od kojih je »Ljubljana« bila na opravci; Podmornička flotila od 4 podmornice (»Hrabri«, »Nebojša«, »Smeli« i »Osvetnik«) i 2 matična broda (»Hvar« i »Sitnica«). U Šibeniku su se nalazile: 2. torpedna divizija sa 8 motornih torpiljarki (»Triglav«, »Suvobor«, »Dinara«, »Rudnik«, »Kajmakčalan«, »Durmitor«, »Orijen« i »Velebit«), od kojih 2 neispravne (»Orijen« i »Velebit«) i 2 torpedna čamca »Ilskok« i »Četnik«; i 3. torpedna divizija sa 4 stare torpiljarke (»T5«, »T6«, »T7« i »T8«).

Ratna flota imala je zadatak da brani jadransku obalu, sprečava dejstva neprijateljske mornarice i pomorsko-desantne operacije, da sadejstvuje napadu na Zadar, da svojim podmornicama vrši prepadne i ofanzivne akcije protiv italijanskih pristaništa i pomorskog saobraćaja za Albaniju i da osigurava naše pomorske komunikacije; u Štabu flote nije bilo nikakvih operativnih planova za upotrebu plovih jedinica

U Stab flote 4. aprila, iz Komande mornarice, stigla je depeša: »Prema podacima dobivenim iz britanskih izvora, postoji mogućnost da će Nemačka 6. aprila oko 6 časova bombardovati Beograd i neke druge ciljeve«.

d) *Pomorska obalska odbrana*: Stab u Šibeniku: Komanda za pomorsku odbranu Severnog sektora u Selcu, sa zonom dejstva od Sušaka do linije: rt Vir - ostrva Rab. Poklib, Morovnik i Grujica, obuhvatajući i područja Ljubačkog i Ninskog zaliva. Novigradskog i Karinskog mora; Komanda za pomorsku odbranu Srednjeg sektora (Mornarička komanda) u Šibeniku, sa zonom dejstva između Severnog sektora i Mljetskog kanala (zaključno) sa područjem Neretve i Malostonskog kanala; Komanda za pomorsku odbranu Južnog sektora (Komanda podvodnih oružja) u Boki Kotorskoj, sa zonom dejstva između Srednjeg sektora i r. Bojane. Komande sektora pomorske odbrane imale su u svom sastavu izvestan broj ratnih i popisnih brodova, i to:

- Severni sektor minopolagač »Malinska«;
- Srednji sektor minopolagače »Galeb«, »Sokol«, »Labud«, »Mosor« i »Marjan«;
- Južni sektor minopolagače »Jastreb«, »Orao«, »Kobac«, »Meljine«. »Mljet«, Školski brod jedrenjak »Jadran« i minolovac »D2« u Boki; i
- Brod za spasavanje »Spasilac« U Splitu.

Pomorske oblaske komande imale su zadatak da, uz podršku kopnenih snaga, vrše neposrednu odbranu jadranske obale mornaričkim sredstvima i da zatvore luke i važnije moreuze zaprečnim minskih poljima.

Postavljanje zaprečnih minskih polja izvršeno je pre početka rata, tako da su 3. aprila dva naša putnička broda (»Karadorđe« i »Prestolonaslednik Petar«) naišli na miska polja kod ostrva Zlarina i potonula, dok se posada spasla. Neki smatraju da je to bio akt sabotaže ustaške organizacije;

e) *Pomorsko vazduhoplovstvo*: Stab u Divuljama (kod Splita); 1. hidroplanska komanda (u toku formiranja) jačine 1 eskadrila u bazi Vodiće; 2. hidroplanska komanda jačine 4 eskadriole (2 izviđačke i 2 bombarderske) u bazi Skradin - Primošten; 3. hidroplanska komanda jačine 4 eskadriole (2 izviđačke i 2 bombarderske) u bazama u Boki Kotorskoj (Orahovac, Krtole, Fose); Pomorsko-vazduhoplovna škola u Divuljama.

Pomorska vazduhoplovstvo imalo je zadatak da podržava dejstvo Ratne mornarice i napada neprijateljsku flotu i pristaništa; hidroavioni su bili bez operativnih zadataka (bez planova upotrebe). Raspolagalo se sa 150 hidroaviona nemačke proizvodnje.

f) *Redna flotila*: Komanda Rečne flotile u Novom Sadu, sa Štabom na komandnom brodu-remorkeru »Cera«: 1. grupa monitora (»Vardar« i »Sava«) u Dubovcu na Dunavu - pridata *Dunavskoj diviziji* monitor »Drava« u Bezdanu na Dunavu - pridat *Osječkoj diviziji*, monitor »Morava« u St. Kanjiži na Tisi - pridat *Potiskoj diviziji*; Komanda Đerdapskog sektora (po 1 remorker i 2 teretnjaka) u Tekiji i Donjem Milanovcu na Dunavu - pridala *Krajinskoj diviziji*: 1. minersko-baražna grupa (1 remorker, 2 minolovca i 1 teretnjak) u Bezdanu na Dunavu; 2. minersko-baražna grupa (1 remorker i 1 teretnjak) u Senti na Tisi; 3. minersko-baražna grupa (1 remorker, 2 minolovca i 1 teretnjak) u Sremskim Karlovcima na Dunavu; 4. minersko-baražna grupa (1 remorker, 2 minolovca i 1 teretnjak) u Smederevu na Dunavu; plovne jedinice na Skadarskom jezeru pridale *Zetskoj diviziji*, a one na Ohridskom i Prespanskom jezeru - *Vardarskoj diviziji*.

Jedinice Rečne flotile imale su zadatak da podržavaju kopnene snage u operacijama oko reka i jezera; da sprečavaju dejstva neprijateljske rečne flotile; da zaprečavaju plovne reke i zatvore prolaz kroz Šipski kanal radi onemogućavanja plovidbe Dunavom.

g) *Mirnodopske škole i ustanove* na mestima mirnodopske dislokacije.

Zaključak o stanju jugoslovenske Ratne mornarice. Jugoslovenska Ratna mornarica bila je uglavnom mobilisana, izuzev nekih pozadinskih jedinica pomorske obalske odbrane i Rečne flotile, i spremna za dejstvo. Ratna flota imala je moderne razarače, podmornice i motorne torpiljarke, dok su ostale plovne jedinice bile zastarele.

Pomorsko vazduhoplovstvo bilo je mobilisano, ali sa potpuno zastarelim hidroavionima i bez torpedne avijacije. Rečna flotila, uprkos nesavremenosti plovnih jedinica, bila je spremna za dejstvo, mada neke pozadnje jedinice i ustanove nisu bile završile mobilizaciju.

Jedinice Ratne mornarice bile su popunjene većim delom do formacijskog sastava, samo je znatan deo ljudstva (naročito oficira i obveznika) bio zahvaćen ustaškom propagandom, što je bio glavni razlog da je Ratna mornarica za sve vreme aprilskog rata ostala neaktivna i potom najvećim delom u ispravnom stanju pala u ruke neprijatelju.

NAPOMENE

- Vidi napomenu na prvoj strani odeljka *Jugoslovenske pripreme planovi i snage*.

¹ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*. / knjiga. VII JNA. Beograd. 1957, str. 409-419. (Skrac *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I, str.)

² Puk »Gering« se sastojao iz jednog motorizovanog bataljona i nekoliko najmodernijih motorizovanih protivavionskih baterija. Na prostor Temišvara stigli su samo neki njegovi delovi.

³ 79. pešadijska divizija, koja je bila u sastavu ovog korpusa, zadržana je u armijskoj rezervi.

⁴ Zbog brzog razvoja operacija nisu upotrebljene protiv Jugoslavije 79, 125, 169 i 197. divizija.

⁵ Ove divizije nisu uopšte upotrebljene protiv Jugoslavije, jer su još bile u toku koncentracije.

⁸ *Drugi svetski rat I Pregled operacija*, I, str. 412; zadaci vazduhoplovstva. A. Pavlović. *Jugoslavensko vazduhoplovstvo u aprilskom ratu 1941. godine*. »Glasnik RV i PVO« br. 5, Novi Sad, 1972, str. 38.

⁷ Enno von Rintelen, *Mussolini als Bundesgenosse*, Tübingen und Stuttgart. 1951. strana 139.

⁸ AVII, reg. br. 1/2, k. 65; reg. br. 14/2, k. 72; reg. br. 1/7, k. 1; *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I, str. 377-378; AVII, reg. br. 1, k. 53; *Ram dnevnik 2. armije - Operativno odeljenje: zadaci italijanskog vazduhoplovstva*; A. Pavlović. n. č, str. 38.

⁹ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I, str. 416-440. Beograd, 1957; *Vojna Enciklopedija*, I, str. 185-189. Beograd. 1958.

¹⁰ Pošto je prvi dan aktiviranja bio 3. april, to znači da su pešadijski pukovi mogli da izvrše mobilizaciju tek 7 ili 8. aprila, jer je njihovo trajanje mobilizacije iznosilo 3-5 dana.

" General M. Nikolić u posleratnoj izjavi tvrdi da su 28. mana bile mobilisane sve jedinice za zaprečavanje i rušenje, ali da one nisu izvršile svugde predviđena rušenja, jer nisu za to dobile naređenje od nadležnih starešina.

¹¹ Ovaj puk je tek noću 7/8. aprila napustio *Krajinsku diviziju*, kojoj je bio pridat, i otišao u Kraljevo Selo u sastav svoje divizije.

¹³ Prema nekim podacima u sastav ovog odreda trebalo je da uđu I dopunski peš. puk, 301. i 316. peš. puk rez. vojske, I dopunski planinski bataljon, art. puk garde, 101 i 102. haubički divizion, 52. divizion bacača i I vozarski bataljon.

" Prema drugim podacima do ušća r. Kolubare.

¹⁴ Strategijski razvoj ove armije trebalo je izvršiti prema zapovesti O. br. 1 od 6. aprila 1941.

¹⁶ Odred je trebalo da ima u svom sastavu: 1 peš. puk, 1 ari. divizion i 1 konjički eskadron, a u stvari odred su obrazovali: Slab 7. pešadije, 51. peš. puk, 7. konjički divizion, 2. divizion 51. armijskog art. puka i 3. bataljon 7. dopunskog peš. puka.

⁷ Komandant 4. armije general Nedeljković 4. aprila konstatuje daje *Savska divizija* zbog nedostatka vozila nesposobna za pokret. Zato je telefonom tražio od ministra vojske i mornarice da se pokreti jedinica pomere za 24 časa. ali se ovaj sa tim nije složio. (AVII, fascikla I, list 1-49, k. 49).

¹⁸ Zadržani u sastavu *Osječke divizije*.

¹⁹ Zadržani u sastavu *Murske divizije* prema naređenju komandanta 1. grupe armije od 6. aprila.

²⁰ Prema ratnom planu R-41, jugoslovensko Ratno vazduhoplovstvo dobilo je sledeće zadatke:

- Vazдушna odbrana jugoslovenske teritorije u cilju sprečavanja dejstva neprijateljske avijacije;

- Vazdušni napadi na protivničke aerodrome (vazduhoplovne baze), koncentracije trupa, železničke i drumske komunikacije u pograničnim zonama; i

- Vazдушna podrška operacija jugoslovenske vojske i ratne mornarice.

Ovi ratni zadaci odgovarali su zahtevima savremenog rata i moderne vazduhoplovne ratne doktrine, ali su raspoložive vazduhoplovne snage bile nedovoljne za uspešno vršenje odre-

denih zadataka. Međutim, situacija je zahtevala da se Ratno vazduhoplovstvo isturi kao prvi štit za odbranu zemlje, s obzirom da jugoslovenska vojska još nije bila mobilisana i spremna za rat. S druge strane, politički razlozi zahtevali su da vazduhoplovstvo štiti sve jugoslovenske pokrajine, što je imalo znatnog uticaja na početno grupisanje (strategijski razvoj) Operativnog vazduhoplovstva i povećalo obim ratnih zadataka koji su vazduhoplovstvu dodeljeni od strane Glavnog generalštaba.

Prema zahtevima tadašnje ratne doktrine, Komanda vazduhoplovstva je polovinom marta 1941. godine specijalnim strogo poverljivim instrukcijama odredila prve ratne zadatke za ratni slučaj R-41. Tako su zadaci Operativnog vazduhoplovstva određeni instrukcijom br. 1, zadaci Armijskog vazduhoplovstva instrukcijom br. 2, a zadaci Pozadinskog vazduhoplovstva instrukcijom br. 3. Ovo je omogućilo da vazduhoplovne jedinice blagovremeno završe potrebne tehničke i taktičke pripreme i da, u slučaju iznenadnog neprijateljskog napada, odmah stupe u dejstvo, ne čekajući zadatke od Komande vazduhoplovstva koja je trebalo da samo radiogramski obavesti daje nastupio ratni slučaj R-41, što je učinjeno rano ujutro 6. aprila (A. Pavlović, n. č, str. 38).

2> Prema navedenom članku A. Pavlovića u »Glasniku RV i PVO« br. 5. Novi Sad, 1972, str. 38-39, *Operativno vazduhoplovstvo* dobilo je sledeće zadatke:

- 1. *Vazduhoplovna lovačka brigada*, jačine dva lovačka puka (2. i 6. puk), sa 79 lovačkih aviona, imala je posebni zadatak da sprečava dejstvo neprijateljske avijacije na teritoriji Vojvodine, severne Srbije, istočne Bosne i istočne Slavonije, s tim da naročito štiti Beograd kao politički centar, a Kragujevac, Čačak, Kraljevo i Kruševac, kao važne industrijske centre. Zona dejstva: južno do linije Vrška čuka - Ozren - Jastrebac - Kopaonik - Sjenica - Pljevlja - Foča, a zapadno od linije Donji Miholjac - Bosanski Samac - Tuzla - Rogatica - Foča.

- 2. *Vazduhoplovna mešovita brigada*, jačine dva vazduhoplovna puka (4. lovački i 8. bombarderski), sa 50 aviona (26 lovačkih i 24 bombarderska) imala je dvojak početni zadatak: da sa 8. bombarderskim pukom napada Nemačke aerodrome, koncentracije trupa, železničke i drumske komunikacije u pograničnoj zoni Austrije i zapadne Mađarske, a 4. lovačkim pukom da sprečava dejstvo neprijateljske avijacije na teritoriji Hrvatske, Slovenije i Bosne, i podržava operacije 8. bombarderskog puka. Zona dejstva: istočno do linije Donji Miholjac - Bosanski Samac - Tuzla - Rogatica, a južno do linije Rogatica - Sarajevo - Bugojno - Drvar - Otočac - Senj, sve zaključno.

- 3. *Vazduhoplovna mešovita brigada* jačine dva vazduhoplovna puka (5. lovački i 3. bombarderski), sa 90 aviona (30 lovačkih i 60 bombarderskih), imala je dvojak početni zadatak: da 3. bombarderskim pukom napada Nemačke aerodrome, koncentracije trupa, železničke i drumske komunikacije u pograničnoj zoni Bugarske, južno od planine Balkana, a 5. lovačkim pukom sprečava dejstvo neprijateljske avijacije na teritoriji Makedonije, južne Srbije, štiti Skoplje i Niš i podržava operacije 3. bombarderskog puka. Zona dejstva: južno od linije Vrška čuka - Ozren - Jastrebac - Kopaonik - planina Mokra - planina Prokletije.

- 4. *vazduhoplovna bombarderska brigada*, jačine dva bombarderska puka (1. i 7. puk), sa 49 bombarderskih aviona, imala je početni zadatak da 1. bombarderskim pukom napada Nemačke aerodrome, koncentracije trupa, železničke i drumske komunikacije u severnoj i srednjoj Albaniji.

- 81. *bombarderska grupa*, jačine 14 bombardera, imala je početni zadatak da napada italijanske aerodrome, koncentracije trupa, komunikacije i pristaništa u severnoj Albaniji, a potom podržava operacije trupa Primorske armijske oblasti u napadu na Zadar.

-11 *vazduhoplovni grupa za daljno izviđanje*, jačine II dvomotornih aviona, imala je početni zadatak da vrši strategijsko i operativno izviđanje za potrebe Vrhovne komande i Operativnog vazduhoplovstva u pograničnoj zoni Rumunije i Bugarske

²² Zadatak armijskog vazduhoplovstva: A. Pavlović, n. č, str. 39.

²³ Sastav i zadatak Samostalne izviđačke eskadrile: A. Pavlović, n. č, str. 39.

TOK OPERACIJA

(Skica br 3 u prilogu na kraju knjige)

POČETNI OPERACIJSKI PLANovi

Nemački početni operacijski plan bio je zasnovan na tajnosti priprema, iznenađenju, izboru koncentričnih pravaca dejstva, silini početnog udara i brzom tempu operacija po načelima munjevitog rata, da se ne bi dozvolilo Jugoslaviji, Grčkoj i Velikoj Britaniji da na vreme izvrše svoje pripreme i grupišu jače oružane snage, koje bi im mogle izvršiti svoje pripreme i grupišu jače oružane snage koje bi im mogle usporiti napredovanje. S druge strane, rat na Balkanu trebalo je završiti što pre, kako bi se na vreme preduzeo planirani napad na SSSR, koji je trebalo otpočeti početkom juna 1941. Pored toga, nemačka Vrhovna komanda vodila je računa da ujedinjenim jugoslovenskim, grčkim i britanskim snagama na grčkom planinskom zemljištu ne dozvoli da stvore nov »Solunski front« na kome bi zadržali nemačko nadiranje i izbijanje u istočno Sredozemlje.

Italijanski početni operacijski plan predviđao je da se sačeka dok se ispolje rezultati nemačkog napada i time olakša dejstvo italijanskih snaga i ostvarenje njihovih teritorijalnih aspiracija na Balkanu bez većih žrtava. Zato su Italijani za prvi momenat predvideli odbranu na jugoslovenskom frontu u Istri i Albaniji, s tim da u ofanzivu pređu tek docnije kada situacija ta to bude povoljna, radi iskorišćavanja postignutog nemačkog uspeha.

Jugoslavenski početni operacijski plan bio je defanzivan, ali grupisanje snaga nije odgovaralo osnovnoj ideji ratnog plana (ofanziva u Albaniji, a manevarska odbrana na svim ostalim frontovima i povlačenje u Grčku, radi obrazovanja novog »solunskog fronta« zajedno sa savezničkim snagama). Predviđeno grupisanje snaga (strategijski razvoj) bilo je *tipično kordonsko* na svim frontovima, bez dubine i izrazitog težišta. Sem toga, nije bilo jakih strategijskih rezervi za prihvatanje armija iz prve linije na određenim položajima u dubini teritorije. Opšta strategijska rezerva bila je vrlo slaba (svega četiri peš. divizije, tj. ¹/₁₀ od ukupne jačine) raspoređena na nekoliko mesta (Mladenovac, Sc Pazova, Modrića, Sarajevo), tako da su njene snage, u stvari, predstavljale neku vrstu rezerve pojedinih frontova. Štaviše, ova rezerva nije bila motorizovana te se nije mogla upotrebiti za brze protivudare. Očigledno je da *tanak kordonski raspored* jugoslovenskih snaga, sa slabom i podeljenom rezervom, nije bio pogodan za vođenje manevarske (zadržavajuće) odbrane. S druge strane, izvođenje predviđenog povlačenja na jugu u Grčku, zahtevalo je snažnu bočnu zaštitu prema Bugarskoj i sigurno zatvaranje pravaca ka Strumici, Carevom Selu, Krivoj Palanci i Nišu od prodora

Nemačkih oklopnih i motorizovanih jedinica. Međutim, fortifikacijska organizacija ovih pravaca nije bila dovršena; zaprečavanje prelaza nije blagovremeno izvedeno, a određene snage za odbranu Makedonije nisu bile blagovremeno koncentrisane niti su imale dovoljno pt i pav oruđa. Najzad, za uspešno izvođenje predviđene ofanzive protiv Albanije nisu određene dovoljno jake snage - svega četiri pešadijske divizije prema 8 italijanskih divizija.

Grčkim početnim operacijskim planom bilo je predviđeno da glavne snage (15 divizija) preduzmu ofanzivu protiv Italijana na Albanskom frontu, a pomoćne snage (6 grčkih i 2 i po britanske divizije) da vode zadržavajuću odbranu prema Nemcima, sve do položaja Olimp-Kara kamen - Kajmakčalan, na kome je trebalo dati odsudnu odbranu. Za izvođenje ovog plana bilo je potrebno da jugoslovenske jedinice sigurno štite levi bok grčko-britanskih snaga prema Nemcima i da se brzom koncentričnom ofanzivom grčkih i jugoslovenskih snaga likvidiraju italijanske trupe u Albaniji, da bi se posle toga deo grčkih i jugoslovenskih snaga mogao brzo uputiti kao pojačanje za odbranu Makedonije. Međutim, nijedan od ovih uslova nije bio ispunjen, te su jugoslovenski i grčki planovi bili nerealni.

Sporazum o zajedničkoj upotrebi jugoslovenskih, grčkih i britanskih snaga nije postignut zato što Velika Britanija nije bila u mogućnosti da na početku rata uputi jače snage i sredstva za odbranu Balkana. Britanski ekspedicioni korpus u Grčkoj, jačine samo 2 pešadijske divizije i 1 oklopne brigade, predstavljao je veoma slabe snage. Predviđena jugoslovensko-grčka ofanziva protiv Albanije nije vremenski koordinirana, tako da su napadi Jugoslovena zadocnili, a grčki napadi su potpuno izostali zbog teške situacije u Makedoniji.

S obzirom na brojni odnos divizija obe zaračene strane (85 Nemačkih, italijanskih i mađarskih: 54 jugoslovenske, grčke i britanske), pod pretpostavkom da su jugoslovenske, grčke i britanske snage bile pod jednom komandom i blagovremeno grupisane, moglo je biti izgleda da se zaustavi Nemačko-italijanska ofanziva i organizuje front na planinskom zemljištu Grčke, gde ne bi mogle doći do jačeg izražaja Nemačke oklopne i motorizovane jedinice. Međutim, zbog kapitulantskog stava vlade Cvetković - Maček, kao i zbog neodlučnosti nove vlade generala Simovića, nisu preduzete sve potrebne mere da se jugoslovenske snage blagovremeno mobilišu, koncentrišu i pripreme za predviđenu ofanzivu u Albaniji i izvođenje odstupnih manevara ka Grčkoj u cilju sjedinjenja sa grčkim i britanskim snagama. S druge strane, neorganizovana saradnja Saveznika, izostala britanska pomoć Jugoslaviji, a naročito brza i snažna ofanziva Nemačke 12. armije iz Bugarske (potpomognute veoma snažnim vazduhoplovstvom), sprečili su obrazovanje jednog zajedničkog fronta u Grčkoj, tako da su i Jugoslavija i Grčka u aprilskom ratu bile pojedinačno izložene fašističkom udaru i uništenju.

S obzirom na tok operacija, njihove ciljeve, rezultate i vojno-političke posledice, kratkotrajni aprilski rat mogao bi se podeliti na sledeće tri faze:

- *prva faza rata obuhvatala bi operacije i događaje od 6. do 10. aprila zaključno, od kojih su najvažniju iznenadni nemački napad 6. aprila, slom Makedonskog i Severozapadnog fronta, neuspeh ofanzive u Albaniji, razbijanje jugoslovenske Treće i Prve grupe armija, unutrašnje rastrajstvo jugoslovenske države - stvaranje Nezavisne Hrvatske Države i potpuno okruženje jugoslovenske vojske na prostoru Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine;*

- *druga faza rata* obuhvatala bi događaje od 11. do 13. aprila zaključno, tj. potpuno razbijanje jugoslovenske vojske i likvidaciju njenih frontova u Srbiji i Bosni, konačan slom jugoslovenske vojske i države; odluku vlade da napusti zemlju i ode u inostranstvo i davanje ovlašćenja generalu Kalafatoviću, novoodređenom načelniku Štaba Vrhovne komande, da povede pregovore o primirju - u stvari o kapitulaciji; i

- *treća faza rata* obuhvatala bi događaje od 14. do 18. aprila, tj. pregovore o primirju, odnosno kapitulaciji, potpisivanje akta o kapitulaciji i njeno izvršenje: odvođenje u zarobljeništvo jugoslovenske vojske i predaju njene ratne opreme i naoružanja.

PRVA FAZA RATA (od 6. do 10. aprila)

(Iznenadni napad, slom Makedonskog i Severozapadnog fronta, neuspeh ofanzive u Albaniji, razbijanje jugoslovenske Treće i Prve grupe armija, stvaranje Nezavisne Države Hrvatske, unutrašnje rastrojstvo i potpuno okruženje jugoslovenske vojske na području Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore).

Ne sačekavši koncentraciju svih predviđenih Nemačkih snaga (posebno 2. armije), Hitlerje ovog dana naredio da bez prethodne objave rata otpočnu operacije (»Poduhvat br. 25«), težeći da brzim dejstvima, uz sadejstvo Italije i Mađarske, što pre likvidira Jugoslaviju. Istovremeno su Nemačke snage preduzele napad i na Grčku (operacija »Marita«) radi ovladavanja grčkom teritorijom i proterivanja britanskih snaga sa Balkana. Ovoj iznenadnoj agresiji prethodili su teroristički vazdušni napadi na Beograd i druga naseljena mesta, sa ciljem da se narod demoralise i da mu se nanese što više žrtava. Jezivo zavijanje sirena i eksplozija bombi, koje su pretvarale Beograd u ruševine i zgarista, uništavajući hiljade života, i iznenadni upad Nemačkih trupa preko granica na jugoslovensku teritoriju, samim tim bilo je očevidno da je Treći Rajh nametnuo uništavajući rat Jugoslaviji.

Shodno postignutom sporazumu, italijanske oružane snage imale su da otpočnu svoja dejstva protivu Jugoslavije istog dana u 6 časova. U vezi s tim, italijanski Generalštab je sa br. 7410 u 1,20 časova naredio da *italijanska 2. armija* otpočne dejstvo, a zatim sa br. 7417 u 5 časova da otpočnu dejstvo italijanska avijacija i ratna mornarica. Na taj način je otpočela zajednička oružana agresija sila Osovine na Jugoslaviju.

Neprijateljstva su stvarno otpočela 5. aprila u 22 časa, prepadom neprijatelja na jugoslovenska granična osiguranja, a naročito na granične karaule u neposrednoj blizini komunikacija preko granice, o čemu jugoslovenska Vrhovna komanda nije bila obavještena.

Nemačke snage (jedna ojačana polučeta iz puka »Brandenburg« grupa »Djerdap« - Djerdapski odred) iz Turn Severina su oko 2 časa forsirale Dunav i prepadom zauzele Sipski kanal na frontu 5. jugoslovenske armije. Koristeći se dobro organizovanom špijunažom i sabotadžom kod posade na sektoru Sip - Kladovo, one su tom prilikom zarobile veći deo inače slabih jugoslovenskih snaga i 2 topa, čime su preduhitrile jedinice jugoslovenske Rečne flotile da izvrše planirano zaprečavanje Sipskog kanala i obezbedile plovidbu Dunavom.

Naime, »još 5. aprila Komanda Rečne flotile je naredila svim svojim jedinicama da budu u pripravnosti, a svi sastavi su obavješteni o mogućnosti napada Nemačke. Komanda

im je 6. aprila oko 4 časa ujutro saopštila da je Jugoslavija već u ratu sa Nemačkom. Prvo delimično miniranje Dunava i Tise izvršeno je još 28. marta 1941. godine.

Pre napada na Jugoslaviju Fiotila je izvršila sve pripreme za zatvaranje Sipskog i Juc-kog kanala, i to potapanjem po dva bočno privezana šlepa u svakom kanalu, koji su u tu svrhu bili specijalno uređeni. Međutim, ovaj težak zadatak, koji je trebalo izvršiti isključivo po danu u neposrednoj blizini neprijateljskog fronta... a za koji su Nemci unapred znali da će biti preduzeti, nije uspeo, jer se pripreme nisu vršile sa potrebnom tajnošću niti je planom bila predviđena podrška Kopnene vojske (KoV) i Ratnog vazduhoplovstva (RV). Sem toga, odredi za zaprečavanje nisu na vreme upućeni na predviđena mesta u neposrednu blizinu kanala. .. Zaprečavanje Sipskog kanala bilo je još više otežano kad su Nemci 6. aprila u ranim jutarnjim časovima pola sata pre napada na Jugoslaviju, s rumunske strane u rejone sela Sip i Sipskog kanala izvršili *desant* jednim ojačanim bataljonom koji je potpuno iznenadio i bez jačeg otpora savladao slabu odbranu kanala (jedna četa pešadije i jedan vod topova 80 mm). Desant je brzo zauzeo ceo kanal i uređaje kanalske lokomotivske vuče (dve lokomotive s prikačenim teškim kolima) koji su bili predviđeni da se prvi bace u kanal, a zatim preko njih potope šlepovi.

Oko 6 časova ujutro 6. aprila, za vreme podilaženja iz Tekije do mesta postavljanja prepreke (po plovnom putu oko 11 km), Odred za zaprečavanje Sipskog kanala napali su jedan naoružani nemački brod i neprijateljska artiljerijska oruđa i mitraljezi s rumunske obale i iz pozadine. Pri izlazu iz Djervinskog kanala, u neposrednoj blizini ulaza u Sipski kanal, jedan topovski metak slučajno je pogodio bitvu i prekinuo čelično uže na jednom od dva šlepa, koje je remorker »Vitez« teglio po krmi privezane bočno jedan uz drugi. Zbog toga su šlepovi morali biti potopljeni pre vremena i na nepovoljnom mestu van kanala, tako da se ovim nije ništa postiglo. . Zatim je »Vitez« uspeo da sam proдре u Sipski kanal, ali zbog vrlo jake struje... i bliske neprijateljske vatre s obale kanala (od koje je ranjen i komandant broda - komandant Djerdapskog sektora za zaprečavanje), svi pokušaji da se jaka konstrukcija broda razbije udarom o obalu i brod potopi radi eventualnog zaprečavanja kanala, nisu uspeli... Brod je s onespoboljenim mašinama odnela voda do Davidovca (5 km nizvodno od izlaza iz Sipskog kanala) gde ga je posada potopila.

Ni pokušaj zaprečavanja kanala Juc nije uspeo, iako se Odred za zaprečavanje nalazio u Donjem Milanovcu svega 2,5 km uzvodno od ulaza u kanal. Za to velika krivica pada i na komandanta remorkera »Kumanovo« (komandanta Odreda za zaprečavanje kanala Juc), jer je bio neodlučan, a zaprečavanje preduzeto bez njegovog prisustva... Ovaj odred su u 5,30 časova, pri isplavljanju iz Donjeg Milanovca, napali rumunski remorker »Gomoš« i jedna baterija s rumunske obale tako da je bio prisiljen da pre vremena potopi šlepove oko 1300 m uzvodno od ulaza u kanal Juc. pa su plovidbu ometali u manjoj meri samo pri niskom vodostaju...«

Iznenadni napad Nemačke na Jugoslaviju bez objave rata

U vremenu od 3-5 časova 6. aprila nemačke trupe su vršile manje prepadne akcije radi ovladavanja jugoslovenskim frontom u Makedoniji, i to prvo na Carevoselskom, a potom i na Strumičkom i Krivopalanačkom pravcu.²

Nešto docnije, oko 5,10 časova, stupila je u dejstvo Nemačka avijacija bombardovanjem jugoslovenskih aerodroma kod Skoplja, Kumanova, Niša, Zagreba, Brežica i Ljubljane, kojom prilikom je potpuno iznenađena jugoslovenska avijacija izgubila 64 aviona na zemlji, samo je 36. lovačka grupa pružila snažan otpor kod Kumanova, oborila 4 nemačka aviona, ali je i sama - izgubila 11 aviona.³

»Prilikom napada na Jugoslaviju, neprijateljsko vazduhoplovstvo je angažovano prema zahtevima doktrine munjevitog rata sa ciljem da se masovnim dejstvom vazduhoplovnih snaga prvo razbije jugoslovensko vazduhoplovstvo, a da se potom vazduhoplovstvo upotrebi za podršku operacija Nemačke i italijanske vojske. U vezi s tim, neprijateljsko vazduhoplovstvo otpočelo je svoje napade protiv Jugoslavije 6. aprila rano izjutra, na sledeći način:

- Od 5-5,30 časova Nemačka avijacija je, sa aerodroma u Bugarskoj i Austriji, izvršila iznenadni napad na ratna letelišta (aerodrome) jugoslovenskog vazduhoplovstva: Režanovačka kosa kod Kumanova. Petrovac kod Skoplja, Sarlince kod Leskovca. Velika Gorica kod

Zagreba; Cerklje kod Brežica i aerodrom Ljubljana. Tom prilikom na zemlji je uništeno oko 70 jugoslovenskih borbenih aviona.

- Oko 6 časova sve jedinice nemačke avijacije su, sa aerodroma u Bugarskoj, Rumuniji, Mađarskoj, Austriji i južnoj Italiji, otpočele napade na jugoslovenske stalne aerodrome, železnički i drumski saobraćaj, trupe i naseljena mesta.

- Oko 6.30 časova sve jedinice italijanske avijacije, sa aerodroma u Italiji i Albaniji, otpočele su napade na jugoslovenske aerodrome, pristaništa, hidrobaze, pomorske baze i druge ciljeve na teritoriji Crne Gore, Hercegovine, Bosne, Dalmacije i Slovenije.

Oko (rA5) časova jedinice nemačke avijacije, sa aerodroma u Rumuniji, Mađarskoj i Austriji, preduzele su *terorističke napade na Beograd*, koji je 3. aprila proglašen kao nebranjena grad, s tim da su napadi ponovljeni još tri puta u toku 6. aprila, a zatim nastavljeni noću 6/7. aprila i sledećeg dana, 7. aprila.

Prednosti koje je neprijateljsko vazduhoplovstvo pri napadu na Jugoslaviju obilato koristilo, ogledaju se u sledećem:

- petostruka brojna nadmoćnost;

- nadmoćnost u pogledu kvaliteta aviona, naoružanja i opreme, ratne veštine i borbenog iskustva;

- bolja operativno-taktička obuka;

- veliki broj ratnih aerodroma (letilišta) raspoređenih obuhvatno oko Jugoslavije, što je pružilo mogućnosti za koncentrične vazdušne napade i vazduhoplovno manevrovanje strategijskog, operativnog i taktičkog karaktera - jakoj teritorijalnoj i trupnoj vazdušnoj odbrani;

- bolja osposobljenost za dejstvo noću i pod nepovoljnim meteorološkim uslovima (slepo letenje);

- iskusno vazduhoplovno komandovanje, dobro organizovana obaveštajna služba koja je, preko jugoslovenske pete kolone, dobila dragocene podatke.

Zahvaljujući navedenim prednostima, neprijateljsko vazduhoplovstvo je već prvog dana rata postiglo vazdušnu nadmoćnost na jugoslovenskom ratištu, i time znatno otežalo rad jugoslovenskog Ratnog vazduhoplovstva. Ova prednost se u toku rata neprekidno povećavala, paralelno sa slabljenjem jugoslovenskog vazduhoplovstva, koje je izgubilo 75% svojih aviona u vazdušnim borbama i na zemlji od vazdušnih napada nemačkog i italijanskog vazduhoplovstva.

Posle napada na jugoslovensko vazduhoplovstvo i Beograd, neprijateljska avijacija je težište svoga dejstva prenela na vojne ciljeve radi ometanja mobilizacije, koncentracije i strategijskog razvoja jugoslovenske vojske, s tim da su sve do 14. aprila 1941. godine jedovremeno nastavljeni povremeni napadi na preostale jedinice jugoslovenskog vazduhoplovstva. Prema podacima švajcarskog časopisa »Revue Militaire« br. 4/1941, Nemačko-italijanski vazdušni udar protiv jugoslovenskog vazduhoplovstva nije bio tako munjevit i sa potpunim uspehom kao u Poljskoj, pošto su jugoslovenski avijatičari još nedelju dana vršili svoje bombarderske zadatke. Međutim, vazdušni napadi na vojne ciljeve u Jugoslaviji postigli su potpun uspeh, jer su sprečili mobilizaciju, koncentraciju i grupisanje jugoslovenske vojske, tako da ona nije bila u stanju da pruži jači organizovani otpor, već je prinuđena na bezuslovnu kapitulaciju.⁴

Napad Nemačke 12. Armije 6. aprila

Ovoga dana (u 5,20 časova) sledovao je opšti napad delova nemačke 12. armije na frontu od Krive Palanke do pl. Belasice, uz snažnu podršku avijacije, sa težištem napada duž komunikacija. Na pravcu Čustendil - Kriva Palanka - Kumanovo dejstvovala je 9. oklopna divizija, na pravcu G. Džumaja - Carevo Selo - Stip 73. pešadijska divizija, a na pravcu Petrič - Strumica 2. oklopna divizija, dok je motorizovana SS divizija »Adolf Hitler« trebalo da nastupa pozadi 9. oklopne divizije na Krivopalanačkom pravcu. Ostale Nemačke snage (18. i 30. korpus) preduzele su ofanzivu protivu grčkih snaga u istočnoj Makedoniji i Trakiji.⁵

Deca u Beogradu očekuju napad nemačkih bombardera

U vezi sa ovim napadom na Jugoslaviju, u Biltenu nemačke Vrhovne komande od 6. aprila, pored ostalog, kaže se:

»S obzirom na napredovanje britanskih iskrcanih trupa u Grčkoj prema severu i saznanje da su se ove trupe sjedinile sa mobilisanom jugoslovenskom vojskom, nemačke kopnene snage su rano jutros preduzele prounapad. Grčka i srpska granica predena je na više mesta. Nemačko vazduhoplovstvo napalo je u jutrošnjim časovima srpske aerodrome i <i>jakim sastavima (odredimal »tvrđavu Beograd, pri čemu su uništene kasarne, kao i vojni i za rat važni objekti Istovremeno /e italijansko vazduhoplovstvo uspešno napalo ratne ciljeve u Jugoslaviji»</i>».

Iz ovog biltena očigledno se vide sledeće težnje Nemačke: 1) da opravda svoju agresiju, iako je preduzela *podmukli i iznenadni napad bez objave rata*, time što podvlači da ona ne napada već da prelazi u protivnapad i 2) da pokaže ostalim narodima Jugoslavije (Hrvatima, Slovencima i Makedoncima) da se rat vodi samo protivu Srba i tvrđave Beograd (ne misli se na beogradsku tvrđavu Kalemegdan, već na grad Beograd) radi unošenja unutrašnjeg razdora među jugoslovenskim narodima.

Mada su sile Osovine preduzele napad na Jugoslaviju bez objave rata (grčkom poslaniku u Berlinu predata je nota posle početka napada), one su u toku 6. aprila preduzele niz propagandno-diplomatskih akcija kojima se nastojalo da se narodima sila Osovine i svetskoj javnosti objasni zašto se ovaj napad preduzima i opravdava njegovo izvršenje. U vezi s tim, u toku ovog dana izdato je nekoliko objašnjenja i proglašenja, kojima se težilo da se krivica za ovaj napad prebaci na Jugoslaviju, i to:

- 1) Hitlerov proglas Nemačkom narodu;
- 2) Hitlerova dnevna zapovest vojnicima Jugoistočnog fronta;
- 3) Objašnjenje Nemačkog ministra inostranih poslova;
- 4) Službeno objašnjenje (deklaracija) Nemačke vlade o Jugoslaviji;
- 5) Memorandum uz službeno objašnjenje o Jugoslaviji, i
- 6) Službeno saopštenje - deklaracija fašističke Italije.⁶

Hitlerov proglas nemačkom narodu

Okolo 6 časova Hitler je održao govor preko radija, u kojem je težio da novu agresiju prikaže kao protivakciju na koju je Nemačka primorana bez njene krivice. Tom prilikom, on je, između ostalog, izneo sledeće:

»Od kako je britanski imperijalizam krenuo da osvoji svet, njegovo se nastojanje ispoljava u tome da Evropu i njene narode u lači u nove ratove i da ih time oslabi. Engleska je pri tome često pronalazila delimično zaslepljene, a delimično potkupljene državnike i vođe naroda, koji su stavili svoje zemlje u službu britanskog osvajanja sveta... U duhu istinske konsolidacije Evrope, nastojao sam od dana preuzimanja vlasti da pre svega uspostavim priateljske odnose sa Jugoslavijom. Ja sam namerno zaboravio sve ono što se nekada dogodilo između Nemačke i Srbije. Pri tome sam ne samo pružio ruku Nemačkog naroda srpskom narodu, nego sam se trudio, da kao poštenu posrednik pomognem da se prebrode sve teškoće koje su postojale između jugoslovenske države i pojedinih naroda koji su u savezu sa Nemačkom 25. marta 1941. u Beču je izvršeno svečano potpisivanje Ugovora o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu. Ja i ceo Nemački narod bili smo sretni zbog ovoga, jer je izgledalo da je ovim sprečeno proširenje rala na Balkan i ujedno je postojala nada da će se najzad, već postojeći konflikt ipak moći otkloniti razumnim sporazumom. No, tek što su se vratili u Beograd ministri koji su potpisali ovaj ugovor, jedna vojna klika, koja je većilo organizovala državne udare i sastojala se od britanskih plaćenika, izvela je protivudar. Srušena je vlada koja je težila miru s Nemačkom, i to izričito javnom izjavom da je ovo bilo potrebno zbog njenog držanja prema Nemačkoj. U vezi s tim, došlo je do ispada, koji predstavlja sramotu u životu naroda i koje Nemački Rajh kao velika sila nije voljan da strpljivo podnosi.

Nemački poslanik je vređan. Nemački vojni poslanik je napadnut, pomoćnik vojnog izaslanika je povređen. mnogi činovnici, zastupnici naših firmi itd. javno su zlostavljani, prostorije nemačke izložbe, radnje, biro i škole su demolirani i opustošeni, mnoge žene i ljudi, naročito naši folksdojčeri, tučeni su. njihove radnje i stanovi delom opljačkani, a izvestan broj folksdojčera pri lome ubijen«

Međutim, ove »progone i zlostavljanje Nemačkih manjina« izmislili su sami Nemci da bi opravdali svoje napadačke akcije protivu Jugoslavije, kao što su to činili i pri napadima na ranije žrtve.

»Ove ispade iscenirale su one iste kreature (ovde se misli na Srbe - V.T.) koje su još 1914. godine sarajevskim atentatom odvuikle svet u ogromnu nesreću. I danas, kao i onda. ovu zločinačku vojnu kliku organizovala je i finansira britanska tajna obaveštajna služba. Mada su sadašnji ispadi isti kao i ondašnji, ipak se nešto izmenilo, sada napadnuta država nije ondašnja Austrija nego današnji Nemački Rajh. Nova *srpska vlada* (Hitler, dosledan svojoj politici razbijanja Jugoslavije, naziva ovu vladu srpskom, da bi time bacio krivicu samo na srpski narod, koji treba da iskusi kaznu - (Prim. V.T.) naredila je opštu mobilizaciju koju je već danima potajno sprovodila. Ona je time dala na znanje da misli da umesto miroljubivih odnosa prema Nemačkom Rajhu može upotrebiti silu. Međutim, sila, koju je ona prizvala, sada će je uništiti..

Nemački narod nema nikakvog povoda da se bori protivu Hrvata i Slovenaca. Od ovih naroda on ništa ne traži. Ali Nemački narod želi da se sada obračuna sa onom *srpskom izdajničkom klikom u Beogradu* koja misli da može Balkan po drugi put slaviti na raspolaganje britanskom atentatu protiv evropskog mira. Pošto sam sada ponovo morao da doživim da su moja osmogodišnja nastojanja prijateljstva propala, odlučio sam, da za ponovo uspostavljanje snošljivih odnosa i jednog poretka u ovom delu Evrope, zasnovanog na demokratskim principima, a u saglasnosti sa shvatanjima mojih saveznika, dalje zastupanje Nemačkih interesa poverim onoj snazi, koja je jedina u stanju da zaštiti pravo i razum. Nemački Rajh se od danas ujutru nalazi u borbi protivu beogradskih uzurpatora i onih jedinica koje V. Britanija pokušava da sa Balkana pošalje u borbu protivu evropskog mira. Nemačka vojska ce odložiti oružje tek onda kad beogradski zaverenički krug bude potpuno srušen i kada poslednji Britanac iz ovog područja bude napustio Kontinent«...'

Kao što se vidi iz ovog proglašenja, Hitler smatra:

- da je Nemačka vojska jedini činilac koji ima pravo da na Balkanu zavodi poredak koji njemu odgovara;
- daje Jugoslavija počinila delikt što se od 27. marta orijentisala protivno volji sila Osovine, pa zato smatra da ima pravo da je napadne i kazni.

Hitlerova dnevna zapovest vojnicima Jugoistočnog fronta

Hitler je istog dana, kao vrhovni komandant Nemačkih oružanih snaga, izdao zapovest za vojnike Jugoistočnog fronta, u kojoj je, između ostalog, izneo sledeće:

»Vojnici Jugoistočnog fronta.... Ja sam uvek i stalno upozoravao da ce britanske trupe u cilju ugrožavanja Rajha pokušati iskrcavanje u jugoistočnoj Evropi. Na žalost, ova opomena bila je uzaludna. Ja sam dalje pokušao, uvek sa istim strpljenjem, da ubedim jugoslovenske državničke u potrebu iskrene saradnje na ponovnom uspostavljanju mira među zainteresovanim narodima u ovom području. Kada mi je, najzad, pošlo /a rukom da se pristupanjem Jugoslavije Trojnom paktu obe/bedi osnova za ovakvu saradnju, a da pri lom *od Jugoslavije nije ništa zahtevano osim učešća na ponovnoj izgradnji jedne razumno organizovane Evrope*, u kojoj su Jugoslavija i njen narod trebalo da imaju udela, u Beogradu su prigrabili vlast zločinački elementi - britanski placenici. isti oni koji su i 1914. godine izazvali svetski rat. Isto kao u Poljskoj, protivu Nemačkog Rajha mobilisani su divlji instinkti subjekata (ljudi) niže vrednosti. Pod takvim okolnostima morao sam odmah pozvati Nemačku koloniju iz Jugoslavije, jer su svakodnevno napadani članovi i oficiri Nemačkog poslanstva i činovnici naših konzulata, naša zastupništva su razorili, Nemačke škole - kao u Poljskoj - opustošili, mnogobrojne folksdojčere odvuikli, zlostavljali ili ubijali. Osim toga, Jugoslavija je sada naredila opštu mobilizaciju, dok je do sada nedeljama potajno pozivala rezerviste . Vojnici

Jugoistočnog fronta! Sada je došao vaš čas! Vi ćete sada uzeti u zaštitu interese Nemačkog Rajha na Jugoistoku, kao što su to učinili pre godinu dana vaši drugovi u Norveškoj i na Zapadu. Pri ovome vi nećete biti manje hrabri od vojnika onih Nemačkih divizija koje su se u jesen 1915. pobedonosno borile na istom području, kojim vi sada nastupate. Tamo gde neprijatelj čovečanski postupa i vi ćete postupati čovečno. ali tamo gde on pokaže njemu svojstvenu brutalnost, vi ćete ga slomiti surovo i bezobzirno...«

Objašnjenje Nemačkog ministra inostranih poslova

Nemački ministar inostranih poslova Ribentrop je 6. aprila na konferenciji za štampu u pogledu napada na Jugoslaviju dao sledeće objašnjenje:

»Britanija je spremna da izvrši još jedan zločin nad Evropom. Na Balkanu su se iskrcale znatne britanske vojne snage. Posle poraza kod Denkerka i Andalsnesa. Britanci su ponovo pokušali da unesu rat u Evropu. Zaslupljena vlada u Atini i jedna klika *srpskih notornih zaverenika u Beogradu* udružili su se sa Britancima i stavili im na raspolaganje celu Grčku i Jugoslaviju za njihove koncentracijske prostorije protiv Nemačke i Italije. Nemačka je mesecima pratila ovo nastojanje i pokušavala da Grčku i Jugoslaviju privede pameti i prijateljskom sporazumu. Ali je sav trud bio uzaludan. Sada će Hitler odgovoriti. Danas od ranog jutra Nemačka vojska maršuje da bi Britancima i *srpskim zaverenicima* (podvukao - V.T.) dala neophodno potrebnu lekciju. Gospodinu Cerčilu treba uskoro da bude jasno da Britanija jednom za svagda nema šta da traži na Kontinentu«⁹

Deklaracija nemačke vlade o napadu na Jugoslaviju

Da bi opravdala svoju agresiju protiv Jugoslavije, Nemačka vlada je ovoga dana izdala službeno objašnjenje - deklaraciju (»Die amtliche Erklärung der Reichsregierung über Jugoslawien), u kojoj se ovaj napad prikazuje kao neizbežan i nužan radi zaštite Nemačke od Jugoslavije. Istovremeno se u ovoj deklaraciji opširno izlaže kako su Hitler i Musolini prema Jugoslaviji vodili dobronamernu pa čak i prijateljsku politiku, za vreme vlade Stojadinovića. U deklaraciji se dalje ističe da su ovi odnosi oslabljeni padom vlade Stojadinovića 1939, ali su ipak stavljeni na solidnu osnovu Bečkim sporazumom od 25. marta 1941. koji je Jugoslaviji pružio dalekosežne garancije. Zatim se kaže:

»Na ovu jedinstvenu priliku koja je ponudena Jugoslaviji, kao državi koja za svoj opstanak ima da zahvali versajskom sistemu i nepoštovanju prava samoopredeljenja naroda, sada je jedna klika u Beogradu dala odgovor koji se mora okategorisati da je koliko glup toliko i zločinački. Jugoslovenski ministri koji su, snabdeveni svim punomoćstvima, stavili svoje potpise na jedan ugovor koji je njihovoj državi i jugoslovenskom narodu trebalo da garantuje trajnu sigurnost i srećnu budućnost, uhapšeni su na dan njihovog povratka u Beograd. Krivicu za ovo snosi jedna klika zaverenika, koja je ovim na sebe navukla veliku odgovornost. Ovo su oni isti ozloglašeni zaverenici čija su teroristička dela odvajkada činili Balkan nesigurnim, koji nisu ustuknuli ni pred samim ubistvima kraljeva i koji su 1914. ubistvom u Sarajevu izazvali svetski rat i time već jedanput čovečanstvu naneli neopisivu nesreću«.¹⁰

I u ovoj Deklaraciji se dalje iznosi: da se u Jugoslaviji vrši nečuveni teror protivu svih pripadnika sila Osovine i njihovih saveznika; daje Jugoslavija naredila mobilizaciju i uspostavila vezu sa grčkim i britanskim oružanim snagama u Grčkoj i da je od V. Britanije i SAD tražila pomoć u trupama, oružju i kreditima. Najzad, Deklaracija se završava sledećim tekstom:

»Jugoslavija se, dakle, konačno odlučila da se udruži sa neprijateljima Nemačke i da svoju vojsku i teritoriju stavi na raspolaganje za napad na Nemačku ... Viada Rajha nije voljna da i dalje posmatra ovo držanje zločinačke klike u Beogradu i da trpi da Jugoslavija bude zborište kontingenata neprijateljskih britanskih trupa, kao što je to sada slučaj u Grčkoj. Ona je stoga naredila nemačkim trupama da pomoću svih vojničkih snaga Rajha uspostave mir i bezbednost u ovom delu Evrope«.

Memorandum uz službeno objašnjenje o napadu na Jugoslaviju

Pored napred iznete deklaracije vlada Nemačkog Rajha je izdala još jedan opširan memorandum (Memorandum zur Note an Jugoslawien), koji nikad nije predat jugoslovenskim vlastima. U prvom delu memoranduma ukazano je daje atentat u Sarajevu 1914, koji je izazvao prvi svetski rat, pripremila srpska oficirska klika i da su tadašnjoj srpskoj vladi bili poznati planovi 0 atentatu na nadvojvodu Franca Ferdinanda, ali da ona nije preduzela potrebne mere da se ovo ubistvo spreči. Dalje se govori o diktatu Versajskog ugovora o miru 1919, koji je Hrvate i Slovence potčinio vlasti Srba i državu, koja je potpalila ratni požar u Evropi, uvrstio u »sile pobednice«. Zatim se iznosi o politici Jugoslavije koja je postala veran trabant britanske i francuske politike u Evropi, o stupanju Jugoslavije u Malu Antantu i njenoj protivnemačkoj politici, kao i ugnjetavanju drugih naroda i manjina, naročito nemačke od strane Srba.

U drugom delu memoranduma se iznosi kako je Hitler, uprkos neprijateljske srpske spoljne i unutrašnje politike, posle preuzimanja vlasti, pokušao da odnose sa Jugoslavijom postavi na novu osnovu, ograničavajući se u prvo vreme samo na privredno područje, a docnije se prešlo i na politički teren, gde su postignuti vrlo dobri rezultati za vreme vlade Stojadinovića 1938. i posete kneza Pavla 1939. godine.

U trećem delu memoranduma izneto je kako su zapadne sile bile protivne nemačko-jugoslovenskom prijateljstvu i pokušavale da Jugoslaviju ponovo vrata u svoju grupu, što se naročito pojačalo posle pada Stojadinovića 1939, kada su, prema Zapadu orijentisani, srbijanski vojni krugovi dobili jak politički uticaj. Dalje se u ovom delu iznosi koje su mere preduzimale zapadne sile u periodu 1939-1940, da bi potpuno privukle Jugoslaviju na svoju stranu.

U četvrtom delu memoranduma, još jedanput se, u vidu rekapitulacije, iznose svi događaji koji su se zbili pre pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu 1. posle do njegovog odbacivanja pučem u Beogradu 27. marta 1941. Tom prilikom naročito je istaknut značaj Trojnog pakta za Jugoslaviju i koristi koje je ona od njega imala, kao i to daje puč značio definitivan prelaz Jugoslavije u antifašistički tabor.

U toku daljeg izlaganja izneto je, između ostalog, i sledeće:

• Držanje jugoslovenske vlade i srpskog naroda posle 27. marta prema Nemačkoj i svima Nemcima jasno ukazuje da su želje zapadnih sila i upozorenja pala na plodno tle. Prva mera koju je jugoslovenska vlada preduzela bila je objava opšte mobilizacije, što je jasan znak napadačkog duha sada vladajuće *srpske militarističke klike* (podvukao V.T.). Zastupnici i naslednici istog onog duhovnog stremljenja kojim je 1914. dat podsticaj za izbijanje svetskog rata opet su u Beogradu preuzeli kormilo u svoje ruke. Nova Jugoslavija preuzela je od stare Srbije ulogu potpaljivača rata (odnosno prouzrokovača nemira). Kao što je u Jugoslaviji politički razvoj jasno upravljen protiv Trojnog pakta, tako se isto i jugoslovenska opšta mobilizacija može shvatiti kao poziv na borbu protiv sila Osovine.

Najzad, pošto je izneto kako vlada generala Simovića već traži vojnu i materijalnu pomoć i savete među Nemačkim neprijateljima, kako vrši navodna maltretiranja, progone i ubistva Nemačkih predstavnika i pripadnika u Jugoslaviji posle 27. marta, memorandum se zaključuje sledećim pasusom:

• S obzirom na ove protivnemačke ispade, koje jugoslovenske vlasti neće ili ne mogu sprečiti, Nemačka vlada je prinudena da pozove sve državljane Rajha da napuste teritoriju Jugoslavije, kako se ne bi izlagali daljim opasnostima. Potpuno je jasno ko snosi odgovornost za ovakav koban razvoj događaja.

Službeno saopštenje fašističke Italije o napadu na Jugoslaviju

Vlada fašističke Italije izdala je ovog dana službeno saopštenje o napadu na Jugoslaviju. U prvom delu saopštenja govori se o italijansko-jugoslovenskom Ugovoru o prijateljstvu koji je potpisan u martu 1937. i koji je »predstavljao pakt mira na Jadranu«. Dalje se kaže da je Italija ostala verna ovom paktu i posle pada Stojadinovića. iako je kod Jugoslavije ponovo oživela neprijateljstvo prema Italiji i da je Italija učinila sve što je bilo u njenoj moći da se održi ovaj sporazum sa Jugoslavijom, sačuva mir na Jadranu i sačuva Jugoslavija od opasnosti rata u koji su htele da je uvuku Zapadne sile i jedna zločinačka klika jugoslovenskih političara.

Saopštenje dalje iznosi mere koje su sile Osovine preduzele za osiguranje budućnosti Jugoslavije, i u vezi s tim, njeno pristupanje Trojnom paktu, i davanje garancija koje je tražila. Zatim se navodi da su one mračne sile, koje su radile da Jugoslaviju uvuku u rat, izvršile puč u Beogradu, srušile namesništvo, uhapsile ministre koji su potpisali Trojni pakt i obrazovale režim koji je očigledno imao za cilj da se počepa potpisani akt i Jugoslavija okrene protivu sila Osovine, što je ona stvarno i učinila noću 27. marta 1941.

Najzad, na kraju saopštenja je navedeno sledeće:

»Italijanska vlada pratila je s velikom pažnjom tok ovih događaja i s najvećim mirom gledala na sve postupke koji su Jugoslaviju doveli dotle da se udruži sa Velikom Britanijom i Grčkom i da ona, kao i Grčka, pošle za britanske snage u Evropi. S obzirom na te činjenice odlučila je italijanska vlada da, u najtešnjoj saradnji s Nemačkom, prede u napad svojim oružanim snagama na kopnu, moru i u vazduhu.«¹²

Nemački feldmaršal List (drugi s leva) na konferenciji u Berlinu sa savezničkim diplomatskim predstavnicima razmatra plan napada na Jugoslaviju i Grčku 1941. godine

Vrhovni komandant Nemačkog Ratnog vazduhoplovstva rajhsmaršal Herman Gering sa svojim pomoćnikom generalom Ješonekom razmatra plan vazdušnog napada na Beograd 1941. godine

General Mihailo Bodi o iznenadnom napadu

O događajima 6. aprila komandant Pozadine Vrhovne komande general Mihailo Bodi, u svom izveštaju Generalštaba JNA od 1946. godine kaže:

-6. aprila Stab Komande pozadine Vrhovne komande upućen je hitno suvim za Valjevo.

1) 6. aprila 1941. pred zoru Nemački radio objavio je proglas kancelara Hitlera nemačkom narodu kojim objavljuje rat Jugoslaviji.

2) U samo jutro izvršen je iznenadni vazdušni napad na Beograd i druge važne centre u zemlji, raskrsnice, komunikacije i aerodrome. Ovaj napad zatekao je zemlju i oružanu silu nedovoljno pripremljenu za rat. Napad jakim vazduhoplovnim snagama i iznenadno s jedne strane, a nedovoljnost naših aktivnih sredstava za odbranu iz vazduha sa druge strane, unelo je pometnju kako kod stanovništva tako i među pojedine vlasti, građanske i vojne.

3) Iako je bilo znakova da će Nemačka preduzeti neke mere protivu naše države, ipak je objava rata, a naročito ovaj snažni i iznenadni vazdušni napad, imao teških posledica. Može se uzeti da je objava rata i napad izvršen u doba nepotpuno završenog aktiviranja oružane sile, kada ni mobilizacija nije bila ni objavljena, a kamo li završena, jer do početka napada naređenje za mobilizaciju nije bilo izdato. Koliko mi je poznato, opšta mobilizacija nije bila objavljena iz političkih razloga, kao i zbog toga da se Jugoslavija ne bi predstavljala kao izazivač rata.

Postoji razlika između aktiviranja i mobilizacije, jer pri objavi mobilizacije stupaju na snagu razni zakonski i drugi propisi, koji međutim u doba aktiviranja nisu na snazi. Čak šta više i samom aktiviranju nisu poklonili dovoljno pažnje ne samo pojedini obveznici već ni izvesne vlasti u pojedinim krajevima države.

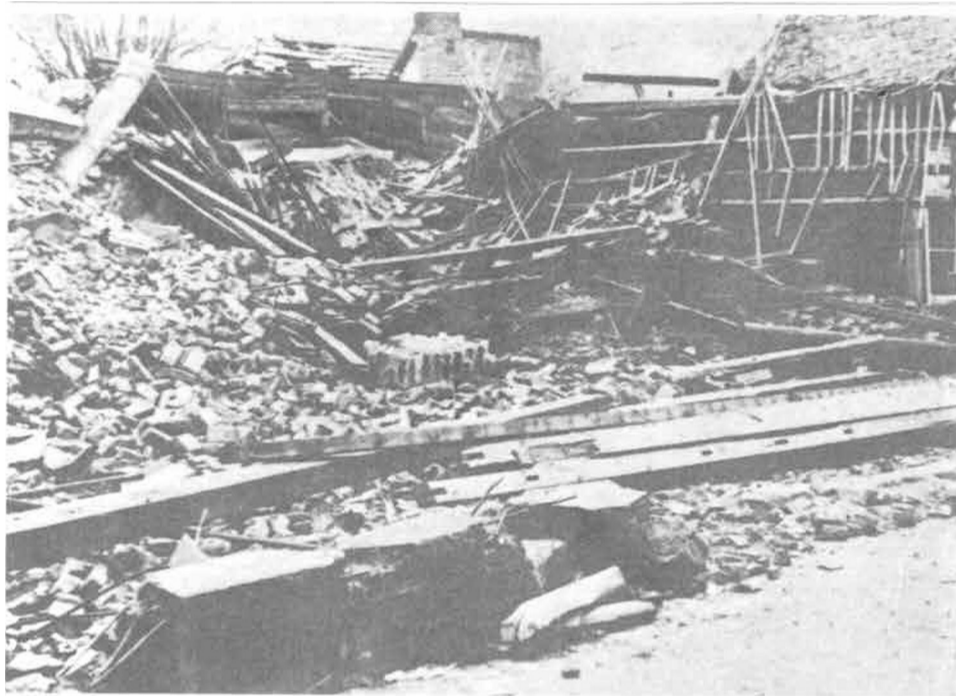
4) Po završenom aktiviranju, koje je za neke jedinice trajalo 4,6 pa i više dana, imala je otpočeti koncentracija po spremnim maršrutama. Međutim, u vreme napada ona je otpočela sa nemobilisanim jedinicama i ne po ustaljenim maršrutama. Ista je vršena i improvizovano, što je zavisilo u velikoj meri od umešnosti samih starešina kao i od samih jedinica.

5) Odziv obveznika nije bio suda podjednak. Na teritoriji IV i Primor. arm. oblasti bio je znatno slabiji no na drugim oblastima. Odziv komore i vozova na teritoriji poimenutih arm. oblasti bio je veoma slab, pa i na teritoriji II arm. oblasti bio je jedva zadovoljavajući.

6) Kao zaključak, može se uzeti da je objava rata od strane Nemačke i iznenadni Nemački napad 6 aprila 1941. izjutra, kako dejstvom iz vazduha tako i napadom moćnim mehanizovanim oklopnim jedinicama skoro na svima frontovima zatekao Jugoslaviju nespremnju za rat: nepotpuno završeno aktiviranje, neobjavljena mobilizacija, nezavršena koncentracija i strategijski razvoj. Iznenadnim jakim vazdušnim dejstvom još u samom početku dobivena je potpuno prevlast u vazduhu, a bombardovanjem iz vazduha, važnih centara, naročito prestonice Beograda, raskrsnica i aerodroma uneta je pometnja, ometene su veze i u samom početku otežano jedinstvo u komandovanju i upravljanju oružanom silom, što je još povećano napadom na svima frontovima.¹³

Dejstva nemačke avijacije 6. aprila (Operacija »Kazna«)

Neposredno posle Hitlerovog govora, Nemačka avijacija (4. vazd. flota) je sa aerodroma u zapadnoj Rumuniji, Mađarskoj i Austriji, tj. Nemačkoj, preduzela terorističke napade na Beograd (iako je 3. aprila bio proglašen za otvoren i nebranjen grad).¹⁴ U prvom napadu učestvovalo je 234 bombardera (uz pratnju lovaca), koji su u talasima od 6,30-8,00 časova bombardovali Železničku stanicu, Električnu centralu, zgradu Pošte, telegrafa i telefona, zgrade Ministarstva vojske i mornarice, Glavnog generalštaba i Vojne akademije, dvor na Dedinju, gardijske kasarne u Topčideru, Komandu žandarmerije, Žemunski aerodrom, Učiteljski dom, Dorćol, Kalenića pijacu, gimnazijske i školske zgrade, bolnice, stambene kvartove, skloništa po parkovima itd. Ovo bombardovanje pokidalo je sve veze i izazvalo zabunu vojnih i civilnih vlasti

Ruševine u Beogradu izazvane bombardovanjem Nemačkog Ratnog vazduhoplovstva aprila 1941. godine

Raščišćavanje ruševina u Beogradu posle Nemačkog bombardovanja aprila 1941. godine

Porušene zgrade u Beogradu bombardovanjem Nemačkog Ratnog vazduhoplovstva aprila 1941. godine

Jevreji na prinudnom radu - raščičavaju ruševine u Beogradu posle Nemačkog bombardovanja aprila 1941. godine

i veliku paniku građanstva, koje je, bežeći iz grada, zakrčilo sve puteve u pravcu juga, koje su potom mitraljirali Nemački avioni.

U toku dana Nemci su još 3 puta bombardovali Beograd (oko 11 i 14 časova i predveče) angažujući oko 250 bombardera (uz pratnju lovaca). Vazдушna odbrana Beograda nije bila u mogućnosti da spreči ove napade, uprkos velikom zalaganju 6. lovačkog puka, koji je oborio 10 Nemačkih aviona, izgubivši pri tom 15 lovaca.¹⁵

Beograd je pretrpeo znatne štete u zgradama, električnim i vodovodnim instalacijama.¹⁶ Karakteristično je da Nemci nisu bombardovali mostove kod Beograda, pošto su im bili potrebni za docniji prelaz kopnenih trupa. U Biltenu nemačke Vrhovne komande od ovog dana se naročito ističe da su jaki sastavi Nemačkih bombardera u više naleta u toku dana sa uništavajućim dejstvom napadali »tvrđavu i druge važne ratne ciljeve« u Beogradu i da su veliki požari pokazivali put nemačkim bombarderima za njihov četvrti napad na »tvrđavu Beograd«, koji je izvršen u prvim večernjim časovima. Ovo isticanje napada na tvrđavu ima za cilj da pokaže da Nemačka avijacija nije bombardovala varoš Beograd, iako su svi ovi napadi uglavnom izvršeni na grad i stanovništvo, a ne na neku »tvrđavu«. Zapovest Komande 4. vazdušne flote za napad na Jugoslaviju vidi se iz *Priloga 14*.

Zahvaljujući izdajstvu petokolonaških elemenata u Glavnom generalštabu i Ministarstvu vojske i mornarice, Nemci su početkom aprila dobili skicu mobilizacijskih mesta i skloništa PAZ-a u Beogradu, tako daje prilikom njihovog bombardovanja bilo mnogo ljudskih žrtava - naročito građanskih lica. Sem toga, u ovom službenom izveštaju Nemci se naročito hvale daje njihova avijacija pri bombardovanju jugoslovenskih ratnih aerodroma uništila mnogo aviona. Za te uspehe Nemci ima da zahvale izdajniku vazduhoplovnom kapetanu I klase bivše jugoslovenske vojske Vladimiru Krenu, koji je kao organizovani ustaša 3. aprila avionom pobeo iz Zagreba, zatim se spustio u Austriju i stavio se na raspolaganje komandantu nemačke 4. vazduhoplovne flote radi učešća u planiranom napadu na Jugoslaviju. On mu je lom prilikom dao podatke o ratnom rasporedu letaćkih jedinica jug. Ratnog vazduhoplovstva, o svim letištimama u Jugoslaviji sa spiskom mobilizacijskih mesta komandi, jedinica i ustanova u Beogradu, kao i šifru za radio-vezu vazduhoplovstva, tako daje Štab jugoslovenskog Ratnog vazduhoplovstva bio prinuđen da noću 5/6. aprila izmeni ovu šifru, što je negativno uticalo na komandovanje vazduhoplovstvom prvih dana rata.¹⁷

U toku celog dana Nemačka bombarderska avijacija (sa aerodroma u Bugarskoj, Rumuniji, Mađarskoj i Austriji vršila je napade (uz pratnju lovaca) na železnički i drumski saobraćaj u Makedoniji, Srbiji, Hrvatskoj i Sloveniji (u cilju ometanja jugoslovenske koncentracije) i na aerodrome kod Skoplja, Uroševca i Prištine. Sem toga, jedinice 8. vazduhoplovnog korpusa bombardovale su Stip i Veles. Istovremeno su jedinice Nemačkog 10. vazduhoplovnog korpusa (sa aerodroma u južnoj Italiji) bombardovale više ciljeva u Crnoj Gori, Dalmaciji, Hercegovini i Bosni, a naročito aerodrome kod Sarajeva, Mostara i Podgorice i hidroavionsku bazu u Kumboru (Boka). Isto tako, italijanska avijacija je ovog dana napadala jedinice jugoslovenske vojske u Sloveniji i Crnoj Gori, pomorske i vazduhoplovne ciljeve u Dalmaciji i Hercegovini, a naročito pristaništa Split i Kotor, hidrobaze i pomorske jedinice u Boki Kotorskoj, kao i aerodrome kod Podgorice, Mostara i Sarajeva.¹⁸

Dejstva jugoslovenske avijacije 6. aprila

Ovog dana jugoslovenska avijacija je dejstvovala po ranije izdatim instrukcijama. *Lovačka avijacija* vršila je zaštitu određenih ciljeva i zona, pri čemu se naročito zalagao 6. lovački puk, ali zbog svoje slabosti nije uspeo da spreči vazdušne napade na Beograd. *Bombarderska avijacija* napadala je nemačke aerodrome, železnički saobraćaj i oklopne i motorizovane kolone u rejonu Sofije, Radomira i Čustendila, na pravcu Čustendil - Kriva Palanka, u rumunskom Banatu (u rejonu Temišvara i Arada), kod Beča i Graca i severno od Maribora, kao i u rejonu Skadra.¹⁹

Pukovnik Boljević Arsenije, u svom članku *Jugoslovensko vazduhoplovstvo u ratu aprila 1941*, »Vojno delo« br. 1, Beograd, 1952, str. 75-76, između ostalog, kaže:

- *Prvog dana rata*, tj. 6. aprila, 6. vazduhoplovni puk 1. vazduhoplovne brigade dejstvovao je vrlo aktivno u odbrani Beograda. Može se reći da je ovaj puk ovoga dana sam primio na sebe borbu protiv pretežnog dela Nemačke avijacije u napadu na Jugoslaviju - na Beograd. Neprijateljski talasi presretani su i pri dolasku i pri povratku, ili čak i nad samim Beogradom. Pojedinci i parovi uletali su u .. velike formacije neprijatelja i herojski vodili teške borbe sa iskusnim 10-30 puta nadmoćnijim neprijateljskim lovcima. Pojedinci su poletali po nekoliko puta u toku dana. Otpor je bio spontan usled zalaganja mladog kadra pilota i komandira eskadrila. Puk je pretrpeo teške, ali je i neprijatelju naneo znatno veće gubitke i pored njegove ogromne nadmoćnosti

2. *vazduhoplovni puk ove brigade* vršio je zaštitu Kragujevca, Kruševca, Kraljeva i Caćka. Pošlo neprijatelj nije napadao ozbiljnijim snagama ove gradove, nije ni dolazilo do susreta u vazduhu.

9. *bombarderski puk Druge vazduhoplovne brigade* pojedinim odeljenjima od po tri aviona bombardovao je aerodrome, železničke pruge i saobraćaj na njima, kao i mesta u Austriji južno od Beča i sam Beč. Izgubljen je jedan avion koji je u oblacima udario u brdo.

4. *vazduhoplovni puk ove brigade* vršio je zaštitu aerodroma 8. puka. sa jednim parom pratio bombardere u napadu na ciljeve u Austriji, štitiio Zagreb, koji Nemci nisu ni napadali i proterivao pojedine neprijateljske izviđačke avione. Gubitaka nije bilo.

3. *bombarderski puk Treće vazduhoplovne brigade* snažno je napadnut u zoru na zemlji, iako da je grupa na aerodromu u Petrovcu bila potpuno uništena da više nije bila u stanju da dejstvuje, sem dva do tri aviona koji su se priključili grupi majora Fanedla. Druga grupa tog puka, kojom je komandovao major Fanedl Branko, bombardovala je železničku stanicu u Sofiji i Nemačke kolone na frontu prema Krivoj Palanci.

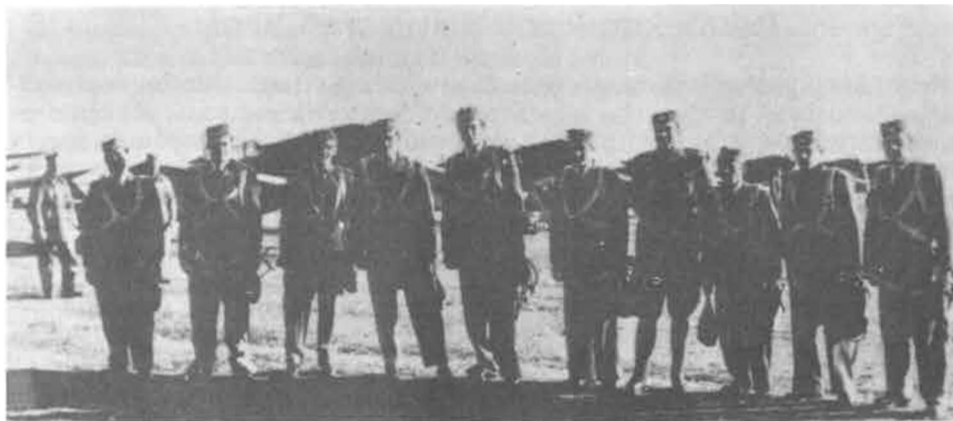
36. *grupa 5. vazduhoplovnog puka* iz ove brigade blagovremeno je uzletela kod Kumanova i primila borbu sa nemačkim lovcima koji su bili daleko nadmoćniji po broju i tehničkim odlikama. U toj neravnoj borbi oboreno je 11 naših aviona »Hoker-Fjuri« i četiri Nemačka Maseršmila od kojih tri »Me-109« i jedan »Me-110«. dok su oba komandira eskadrila ginula. Ostatak od 3-4 aviona ove grupe oštećen je u vazdušnim borbama i onesposobljen za dalje dejstvo. 35. grupa ovog puka nije učestvovala u borbi, očigledno po naređenju komandanta puka, koji se nalazio na aerodromu te grupe, a koji je u razgovoru sa oficirima 36. grupe rekao da ni oni nisu trebali uzletati

1. *vazduhoplovni puk Četvrte vazduhoplovne brigade* dejstvovao je na ciljeve na rumunskoj teritoriji i pojedinačnim avionima vršio izvidanje graničnog pojasa prema Mađarskoj i Rumuniji, a 7. vazduhoplovni puk, sa komandantom brigade na čelu, sa dve grupe snažnu je bombardovao most na Bojani i druge vojničke ciljeve u Skadru. Gubitaka nije bilo.

Samostalna grupa *Primorske armije* bombardovala je ciljeve u severnoj Albaniji i kolone neprijatelja na putu Zadar. Benkovac.

II. *vazduhoplovna grupa* za daljnje izvidanje bombardovala je Nemačke trupe i skladišta, kao i železničke stanice Temišvar i Arad. Tom prilikom pretrpela je teške gubitke, tj. oko 35% aviona.

Dejstva naše avijacije loga dana vršena su po opštim instrukcijama koje su ranije bile date od strane Komande vazduhoplovstva. Inače, toga dana Komanda vazduhoplovstva nije davala potčinjenima. niti je dobijala, ma kakvo naređenje za dejstvo od Vrhovne komande. Obe komande bile su u pokretu ka svojim komandnim mestima.²⁰

Jugoslovenska 102. eskadrila -Me - 109• 5. aprila 1941. uoči nemačkog vazdušnog napada na Beograd (komandir eskadrile kapetan Žunić)

Zahvaljujući veoma jakim vazduhoplovnim snagama, neprijatelj je već prvog dana rata zagospodario vazdušnim prostorom na jugoslovenskom ratištu i znatno otežao rad jugoslovenske avijacije na bojištu. Tom prilikom je uništeno 115 jugoslovenskih aviona (38 u vazduhu i 77 na zemlji), što je za jugoslovensku avijaciju predstavljalo vrlo veliki gubitak (dok su Nemci izgubili samo 21, a Italijani 2 aviona). Nemački i italijanski vazdušni napadi, pored čisto materijalnih rezultata, imali su i veliki moralni efekat, pošto su dezorganizovali funkcije državnog i vojnog rukovodstva i poremetili sistem veza i vojnih pokreta, čime su znatno otežali komandovanje i koncentraciju jugoslovenske vojske. To je, pored ostalog, imalo i velikog moralnog uticaja na stanje u vojsci i narodu, koji nisu više imali skoro nikakve vazdušne odbrane.^{20*}

Računajući na efekat početnog udara, tri posebne manevarske grupe Nemačkih kopnenih snaga dobile su zadatak da se kreću konopom i njegovim životnim arterijama kao prethodnice (nosioci brzine, iznenađenja i siline udara) tih grupa, i to:

- Prva oklopna grupa sa pravca Sofija-Niš-Beograd;
- 41. oklopni korpus (sa motorizovanim pukom »Gross Deutschland«) pravcem iz severoistočnog Banata (Temišvar-Vršac) sa severa ka Beogradu; i
- 46. oklopni korpus iz Međumurja preko Barča, kroz Slavoniju i Srem ka Beogradu.

Dejstva 6. aprila na frontu 3. grupe armija

Zahvaljujući iznenađenju i snažnoj podršci avijacije i tenkova, jedinice Nemačke 12. armije su vrlo brzo slomile otpor jugoslovenskih trupa u stvaranje granice u istočnoj Makedoniji i već do 10 časova potpuno ovladale graničnim frontom od Krive Palanke do Strumice zaključno. Pošto Trupe 3. armijske oblasti još nisu bile završile mobilizaciju i koncentraciju, operativne jedinice su se počesno angažovale na uzastopnim linijama, onim redom kako su pristizale. Tako su najbliži bataljoni, koji su hitali ka granici, prvi stupili

u susretne borbe, u kojima su ih razbili Nemački tenkovi. Zatim su najbliži pukovi (49. na *Strumičkom*, 23. na *Carevoselskom* i 22. *Krivopalanačkom pravcu*) pružili otpor na svojim položajima na liniji: Strumica - Berovo - Carevo Selo - Kriva Palanka. I pored njihovog snažnog otpora, Nemački tenkovi su se brzo probili i potom skoro neometano prodirali drumovima, ne obazirući se mnogo na prisustvo jugoslovenskih trupa na jakim položajima van komunikacija.

U toku daljeg prodora Nemačke tenkovske snage naišle su na jugoslovenske jedinice koje su hitno upućene radi zatvaranja komunikacija: Strumica - Radovište - Štip; Carevo Selo - Kočane - Štip i Kriva Palanka - Kumanovo. Jedinice Moravske divizije zatvarale su Krivopalanački pravac na *Stracinskim* i *Nagorićanskim položajima*, a jedinice Bregalničke divizije pravac Carevo Selo - Kočane - Štip na *Kalimanskim položajima* (istočno od Kočana). Radi zatvaranja pravca Strumica - Radovište - Štip u toku ovog dana su usiljenim maršem upućeni: 1. bataljon 28. pešadijskog puka, 1 atr. divizion i 1 pt četa na *Derventski položaj* (s. Vladovci - s. Suševo) radi sprečavanja Nemačkog prodora iz Strumice ka Radovištu; motorizovani divizion Vrhovne komande na *Radoviški položaj* (s. Damjan - s. Topolnica) i *Sumadijski odred* (19. i 59. peš. puk i 2 art. divizona) na *položaj kod Ploče* (Straž.- Leskova - Ploča - s. Pilav - Cukor k. 878, 13 km zapadno od Radovišta), s tim što je 19. puk zatvorio glavni drum i poljski put severno od njega, a 59. puk dolinu Krive Lakavice.

Nemačka 2. oklopna divizija preduzela je napad na Strumičkom pravcu nešto posle ponoći i uspela da pređe granicu i savlada žilav otpor jugoslovenskih graničnih trupa i da oko 6 časova podiđe prvom pt rovu i utvrđenom položaju kod Novog Sela, gde je dočekana jakom vatrom. *Strumički odred* (49. peš. puk sa artiljerijom) je u žestokoj borbi sa nemačkim tenkovima, koji su napadali uz snažnu podršku avijacije i artiljerije, artiljerijskom vatrom pt oruđajiništio 14 tenkova, dok su im minska polja znatno otežala pokret i nanela osetne gubitke. Zato su Nemci bili prinuđeni da upute jedan brdski odred grebenom Belasice pl. radi obuhvata Strumičkog odreda sa juga i jedan jači združeni odred južnim ograncima Ogražden pl. u obuhvat sa severne strane. Pošto su oko 7,30 probili prvi položaj u visini s. Sušice, nemački tenkovi su, zahvaljujući snažnoj podršci avijacije i artiljerije, probili i drugi položaj i do 11 časova zauzeli Strumicu. Zato su trupe *Strumičkog odreda* dobile naređenje da se u toku noći 6/7. aprila povuku padinama Pljačkovice na Derventske položaje, koje su posele trupe Bregalničke divizije. Međutim, zbog okruženja i velikih gubitaka u ljudstvu i materijalu, Strumički odred je većim delom zarobljen, jer se samo manji broj probio iz okruženja, dok je 1 bataljon 39. puka, koji se pod borbom povukao od Berova, zauzeo položaj na liniji: Hajdučka česma - Karaula Obozna.

Posle zauzeća Strumice, 2. oklopna divizija je produžila nadržanje u pravcu Radovišta i Valandova. Njene oklopne i motorizovane jedinice naišle su na snažan otpor *Derventskog odreda* (1. bataljon 28. peš. puka, 1 art. divizion i 1 pt četa) na položaju s. Vladovci - s. Suševo, gde je uništeno 6 Nemačkih tenkova. Međutim, Nemački tenkovi, nastupajući u talasima, uz snažnu podršku avijacije i artiljerije, uspeali su da upadnu u položaj ovog odreda i da neposrednim gađanjem i mitraljiranjem neutrališu njegova artiljerijska i pt oruđa i da mu nanesu velike gubitke u ljudstvu i materijalu (1 baterijaje zarobljena). Nastavljajući prodor ka Radovištu, Nemački tenkovi su ponovo zadržani snažnom vatrom motorizovanog divizona Vrhovne komande sa položaja u visini s. Damjan - s. Topolnica, a zatim je noć prekinula borbu, tako da su nemačke

jedinice zanoćile južno od Radovišta. Prodor Nemačkih tenkova u pravcu Valandova takođe je zaustavio 20. dopunski peš. puk Bregalničke divizije na položajima severno od s. Kosturina.

Na Carevoselskom pravcu Nemačka 73. pešadijska divizija (ojačana tenkovima) uspela je da savlada žestok otpor jugoslovenskih trupa za zaštitu granice tek onda kad je artiljerijskom vatrom zapalila i porušila granične karau-
le. Posle toga su nemačke oklopne i motorizovane snage preduzele napad na utvrđeni položaj na levoj obali Bregalnice kod Carevog Sela, koji je branio 2. bataljon 23. peš. puka (sa brdskom baterijom i 1 vodom pt oruđa). Pod pritiskom jačih snaga sa fronta, a naročito zbog dejstva teške artiljerije i avijacije i velikih gubitaka, slabe jugoslovenske trupe su bile prinuđene da se pod bor-
bom povlače duž drumu Carevo Selo - Kočane. U međuvremenu su trupe Bregalničke divizije (23. peš. puk i 4 baterije) zaposele *Kalimanske položaje* (istočno od Kočana), na kojima su prihvatile odstupajuće delove svog 2. bataljona i snažnim otporom uspele da zadrže dalji prodor Nemačkih jedinica.

Boj na Stracinu

Na pravcu Custendil - Kriva Palanka - Kumanovo - Skoplje upućena je *Druga oklopna grupa* sastava: 9 oklop, divizija, 55 mot. divizija »Adolf Hitler« i 73. pešad. divizija, oko 600 tenkova - sve u jednoj koloni uzanim planinskim putem prema Kumanovu.

Na *Krivorečkom pravcu* je Nemačka 9. oklopna divizija uspela da u toku noći 5/6 aprila prepadom savlada žilavi otpor jedinica za zaštitu granice na pravcu Deve bajira, a potom je, uz snažnu podršku avijacije i artiljerije, do 8 časova uspela da probije borbeni raspored 22. peš. puka (sa 1. brdskim divizionom) na položaju Kalin kamen - Kiselica i da zauzme Krivu Palanku. Zatim je, prodirući drumom ka Stracinu, oko 10,30 časova naišla na snažan otpor jedinica *Moravske divizije* (46. dopunski i 93. peš. puk i 3-4 baterije), koje je od ranog jutra napadala Nemačka avijacija. Zahvaljujući snažnoj vatri artiljerijskih i pt oruđa, Nemački tenkovi, iako su podržavani dejstvom avijacije i artiljerije, nisu imali uspeha. Od artiljerijskog i vazdušnog bombardovanja s. Stracin je bilo u plamenu, a trupe *Moravske divizije* su trpele velike gubitke usled nedovoljnog broja pt oruđa, kao i vrlo slabe vazdušne odbrane, ali su se držale na svojim položajima. Međutim, pošto je nemačka avijacija dejstvovala potpuno neometano, jer je na aerodromu kod Kumanova već bila uništena jugoslovenska lovačka avijacija na tom frontu, odbrana na Stracinu je morala popustiti oko 20 časova kada su bombardovanjem iz vazduha i sa zemlje potpuno učutkana njena artiljerijska i pt oruđa. Tada su Nemački tenkovi prodrli u *Stracinske položaje*, odbacujući trupe *Moravske divizije* ka severu i jugu. I dok se 46. dopunski puk, pretrpevši velike gubitke, povukao na jug u dolinu Krive reke i u toku noći se prikupio u rejonu s. Dimonce bez uznemiravanja od neprijatelja, dotle je 92. peš. puk, uz podršku preostalih artiljerijskih jedinica, i dalje davao snažan otpor na levom krilu Stracinskog položaja. Vodeći borbu u toku cele noći, jedinice ovog puka su se do svanuća povuke na levo krilo položaja na desnoj obali r. Pčinje - kod M. Nagoričana. Pošto su glavne snage nemačke 9. oklopne divizije zadržane u rejonu Stracina, njihovi izviđački delovi su produžili nastupanje duž drumu za Kumanovo. tako da su se zaustavili tek ispred jugoslovenskih *položaja kod M. Nagoričana*, koji su u

toku ovog dana poseli 21. peš. puk i motorizovani art. divizion Vrhovne komande.

Kako je pravac prema Kumanovu bio potpuno otvoren, to je komanda 3. grupe armija stavila *svoju rezervu - Ibarsku diviziju* - na raspolaganje komandantu 3. armijske oblasti, s tim da je iz rejona Skoplja upotrebi za udar u neprijateljski levi bok kada bude nadirao od Stracina ka Kumanovu. Pošto je komandant 3. armijske oblasti, u vezi sa tim, naredio komandantu Ibarske divizije da u toku noći 6/7. aprila prikupi svoju diviziju (sem 4. pešad. puka koji je ostao na Kosovu) južno od linije Stracin - Kumanovo i pripremi je za protivudar na neprijatelja koji prodire *Stracinskim pravcem*. 3. grupa armija je ostala bez rezerve već prvog dana rata.

I pored otpora graničnih jedinica i delova Strumičkog odreda, Bregalničke, Moravske i Sumadijske divizije (još sasvim nemobilisane i bez rukovodećih štabova), Nemačka 12. armija je ovog dana postigla značajne uspehe u Makedoniji: 9. oklopna divizija zauzela je Krivu Palanku i Stracin, 73. pešadijska divizija, po zauzeću Carevog Sela, stigla je skoro do Kočana, dok je 2. oklopna divizija zauzela Strmicu, s tim što je deo snaga uputila prema Radovištu i na jug prema Valandovu i Dojranu.

Događaji 6. aprila na frontu 5. armije

Osim navedene prepadne akcije radi zauzeća *Sipskog kanala*, neprijatelj je ovoga dana na desnom krilu armije kod s. Žeravina potisnuo zaštitne jedinice *Vlasinskog odreda* za 5–6 km, a *na frontu Drinske divizije* oko 20 časova, uz snažnu podršku pešadijske i artiljerijske vatre, zauzeo karaulu Vučji dol, koja je tek sutradan povraćena, dok je njegov napad na pravcu Zaječara odbijen artiljerijskom i pešadijskom vatrom jedinica *Timočke i Krajinske divizije*. *Jedinice 5. armije* su se ovoga dana delom približavale frontu, a delom su zauzimale odbrambeni raspored shodno zapovesti komandanta armije od 5. aprila. *Brzopalanački odred* (8. dopunski peš. puk - bez 1 bataljona - i 1 poljska baterija) *dobio je zadatak da od Negotina krene preko Brze Palanke i napadom na tamošnje nemačke trupe povрати Sip.*

Događaji 6. aprila na frontu 6. armije

Na frontu ove armije neprijatelj nije preduzimao nikakve ofanzivne akcije, samo je u rumunskom Banatu osmotrena jedna manja motorizovana kolona. *Jedinice 6. armije* nastavile su svoju koncentraciju, dok je Stab armije iz mobilizacijskog mesta u Staroj Pazovi tek 8. aprila stigao na koncentracijsku prostoriju u Azanju.

U *večernjem izveštaju od 5. aprila Komande 12. nemačke armije* (Op. odeljenje) pov. br. 813/41 Komandi kopnene vojske (OKH) navedeno je:

»12. armija sa 40, 18. i 30. korpusom stigla u rejone polaznih položaja za napad. (Područje Bugarske) Izveštaj o situaciji u Jugoslaviji. Oko Skoplja, Prilepa i Štipa snage u jačini od oko 6 divizija. Oko Niša i Pirota snage u jačini od oko 6 divizija. Snage oko Ohrida, Bitolja, Prizrena, Peci, Skadra. Snage na nemačkoj, mađarskoj i rumunskoj granici.«²¹

Jutarnji telegrafski izveštaj Nemačke 12. armije Str. pov. br. 816 od 6. aprila 1941. u 09.30 časova Vrhovnoj komandi nemačke kopnene vojske (OKH) u izbodu glasi:

-12. armija uipočela u 05.20 časova napad na Jugoslaviju i Grčku. Postignuto iznenađenje na oba fronta. Železna vrata nalaze se čvrsto u našim rukama. Do 08.00 časova prednji odred 9. oklopne divizije stigao do Krive Palanke. 73. divizija zauzela Carevo Selo... N'apad 30. arm. korpusa tečno se odvija. Neprijatelj koji uzmiče prema zapadu nije poseo put Krha Palanka Kumanovo. Ispred 30. arm. korpusa nalaze se samo pojedinačne neprijateljske snage. «(izostavljeni su podaci za grčki front)

U popodnevnom telegrafskom izveštaju Str. pov. br. 824/41. između ostalog, kaže se:

Napad se povoljno razvija. 9. oki. divizija vodi borbu za Stracin 25 km istočno od Kumanova. 73. divizija goni prema Kočanu. a 2. oki. divizija je kod Strumice... «¹³ (slede podaci za grčki front).

U večernjem telegrafskom izveštaju Str. pov. br. 830 od 6. aprila u 22,30 časova komanda Nemačke 12. armije obaveštava OKH (u izvodu):

-Napad je otpočeo po planu. Neprijatelj je pružio ogorčen otpor... 1. oklopna grupa završila prikupljanje u određenim rejonima. 9. oki. divizija, posle teških borbi, zauzela Stracinski prevoj. pri čemu je bilo gubitaka u tenkovima. 73. divizija, posle teške borbe kod Carevog Sela, nastupa ka Kočanu. 2. oki. divizija zadržana u nastupanju ka Strumici zbog razaranja mostova i miniranja puteva. a sada vodi borbu severno od Strumice protiv jačih neprijateljskih snaga (oko 1. divizije iz pravca Radovišta). .. Slede podaci za grčki front. Komanda mesta: 40. arm. korpusa od 7. aprila ujutro u Krivoj Palanci. 9. oki. divizije na putu 4 km istočno od Stracina, 73. divizije u Carevom Selu i 2. oki. divizije u Strumici. Jugoslovenske oružane snage vrše koncentraciju; iznenađni napad na aerodrome izgleda bio uspešan. Vazduhoplovna akuvnosi neprijatelja slaba. Još se ne može sagledati opšta namera. 40. arm. korpus probija se u pravcu Skoplje - Niš. 18. arm. korpus prema Solunu (sa 2. oki. divizijom tek kad se postigne rešenje kod Strumice), a 30. arm. korpus prema severnoj obali Egejskog mora. Neprijatelj je izvršio napade iz vazduha na Sofiju, Custendil i Dupnicu... «¹⁴

Događaji 6. aprila na Albanskom frontu - zatišje

Na Albanskom frontu italijanske trupe nisu vršile nikakve akcije, a ni jugoslovenska 3. armija nije ovog dana mogla preduzeti predviđenu ofanzivu, zato što njene divizije još nisu bile prikupljene na graničnom frontu, samo je *Kosovska divizija* zauzela granične položaje. Ovoga dana komandanti divizija ove armije izdali su zapovesti za preduzimanje ofanzive sledećeg dana, dok je Štab armije prešao iz Skoplja u Stimlje.

Događaji 6. aprila na frontu 2. grupe armija - zatišje

U toku celog dana na frontu ove grupe armija vladao je mir, samo je na frontu *Somborskog odreda* došlo do slabije borbe između mađarskih delova i jugoslovenskih posadnih jedinica. Mobilizacija i koncentracija trupa 1. i 2. armije normalno je produžena. Oko 10 časova naređeno je *3. konjičkoj diviziji* (iz 1. armije) da noću 6/7. aprila krene ka koncentracijskoj prostoriji u Sremu, dok je *Osječka divizija* (iz 2. armije) posedala položaj u Baranji na liniji: s. Batina - Beli Manastir - s. Majska Međa - r. Drava, sa jačim grupisanjem na levom krilu. Kako *Vrbaska divizija* još nije bila stigla na front, to su za odbranu njenog odseka angažovani 1. bataljon 43. peš. puka iz *Slavonske* i 30. *dopunski puk* i 1. haubički divizion iz *Osječke divizije*.

Dejstva 6. aprila na frontu 1. grupe armija

Na frontu 4. armije su oko dva Nemačka puka nemačke 2. armije rano izjutra upala sa austrijske teritorije u Prekomurje i posle jače borbe slomila otpor jedinica 601. bataljona za zaštitu granice (rezervne trupe i graničari). Pošto su ove jedinice oko 5,20 časova otpočele povlačenje ka jugu u Međumurje, Nemci su u toku dana ovladali većim delom Prekomurja i izbili do Murske Sobote i Ljutomera. Oko 6,20 Nemačke trupe su sa mađarske teritorije napale jugoslovenske graničare kod Donje Lendave i, pošto su po podne zauzele ovo mesto, nastavile nadiranje ka zapadu. Međutim, njihova težnja da odseku odstupnicu jugoslovenskim delovima koji su se povlačili kroz Prekomurje na jug, nije ostvarena, jer su jugoslovenske trupe za zaštitu granice (1. 2. 3. i 601. bataljon) pružile jak otpor i uspele da se povuku u Međumurje. Nemci su oko 7 časova takođe vršili slabije napade iz Mađarske na jugoslovenske granične jedinice na Dravi kod s. Zdala i s. Gatalova, pokušavajući da forsiraju Dravu.

Izvođenje mobilizacije i koncentracije jedinica 4. armije bilo je otežano pojačanom ustaškom propagandom, tako da neke njene jedinice nisu završile čak ni mobilizaciju, dok su druge obustavile pokret na koncentracijsku prostoriju i počele da se vraćaju u svoja mobilizacijska mesta. Nemačka avijacija je uz to bombardovala i mitraljirala trupe ove armije na maršu i na položajima. Ovoga dana su samo delimično porušeni mostovi na Dravi i Muri kod Djekenješa, Kotoribe, Letenja i Murskog Središča zbog sabotaze jedinica za rušenje (koje su bile zahvaćene ustaškom propagandom), a i zato što je načelnik Štaba Savske divizije major Anton Marković zabranio ovo rušenje.

Jugoslavenski graničari poginuli u borbi sa Nalcima aprila 1941. u Mežičkoj dolini u Sloveniji

Slavonska divizija nije izvršila mobilizaciju, a još manje koncentraciju. Odziv obveznika bio je vrlo slab, naročito stoke i komore, tako da neke njene jedinice (42. pešadijski puk, 40. mitraljeski bataljon, 40. konjički divizion i 40. dopunski puk) nisu bile sposobne za pokret. Na frontu ove divizije nalazile su se samo jedinice za zatvaranje granice i 40. konjički divizion (bez konja) kod s. Gradine, koji je tamo prebačen kamionima, dok su dva bataljona 42. puka upućena ka granici, tj. ka s. Pćelinci, a 108. puk od Bjelovara ka Djurđevcu.

Savska divizija, zbog nedostatka stoke i vozila i slaoog odziva obveznika, takode je zakasnila sa mobilizacijom i koncentracijom. Radi popune nedostajuće komore rekvirirani su razni automobili. Na graničnom frontu bile su samo jedinice za zaštitu granice i 53. puk sa jednim artiljerijskim divizionom na odseku Koprivnice. Zato su iz Zagreba upućena dva ešelona: 35. peš. puk i jedan art. divizion, u prvom, i 104. peš. puk sa jednim art. divizionom, u drugom ešelonu, a iz Varaždina 27. puk (Stab, divizion M 28 i ostale sitne jedinice). Pošto je u toku ovog marša već bilo otpočelo osipanje vojnika, usled ustaške propagande, a i zbog Nemačkog bombardovanja i mitraljiranja jedinica na maršu, ovi pukovi su ubrzo spali na jačinu od po jednog bataljona.

Murska divizija je na desnoj obali Drave imala samo 36. peš. puk koji je ranije bio aktiviran, dok su ostali delovi bili u toku koncentracije. Divizija je imala zadatak da zauzme sledeći raspored: 36. peš. puk na prostoru: Sv. Djorđe - s. Luka - s. Obrankovec; 105. peš. puk u Varaždinu; 126. peš. puk na prostoru s. Kneževac - s. Jankovac; 42. art. puk (bez 3. i 4. divizona) na prostoru s. Žigrovec - s. Ilija, 3. divizion u s. Selniku, a 4. divizion na prostoru s. Jakovec - s. Poljana; 42. konjički divizion na prostoru s. Martijanec - s. Vrbanovac; pionirski bataljon u s. Kastelanac, Stab divizije u s. Seketinu, a 2 divizona 40. art. puka Slavonske divizije pozadi desnog odseka. *Ormoški odred* prikupljao se oko s. Vinice, južno od Ormoža, s tim što je stavljen pod neposrednu komandu Murske divizije.

Na frontu 7. armije prednji delovi Nemačke 2. armije rano izjutra (oko 5 časova) otpočeli su manje napade radi zauzeća važnijih prelaza i objekata na Austrijsko-jugoslovenskom frontu. Tako su jedinice 51. korpusa napale front *Dravske divizije* pravcima Radgona - Ptuj i Šentilj - Maribor, a nešto docnije i na front Sv. Duh - Dravograd. Iako su *jugoslovenske posadne trupe* 17. i 8. *posadni puk*) pružale žestok otpor, one su, pod pritiskom jačih Nemačkih snaga i snažnim dejstvom nemačke avijacije, ipak bile prinuđene da se pod borbom povlače, tako da su Nemačke trupe ovoga dana zauzele Radgonu, Mursku Sobotu i Radence, a na frontu Sv. Duh - Dravograd izbile na levu obalu Drave. Istovremeno su jedinice 49. brdskog korpusa prepadnim akcijama overladale graničnim prelazima na *Dravogradskom pravcu*, ali ne i prevojima Jezerski vrh, Ljubelj i Koren, pošto su njihovo dalje napredovanje zadržale jedinice 6. *posadnog puka*.²⁵

Italijanska 2. armija je ovog dana, shodno zapovesti br. 2270, zauzela odbambeni raspored, s tim što su njene snage mestimično tukle artiljerijskom vatrom jugoslovenska granična utvrđenja i pokušale da prepadom zauzmu Blegoš.

Jedinice *jugoslovenske 7. armije* su i ovoga dana nastavile mobilizaciju i koncentraciju, ali se već osećao uticaj pete kolone, tako da su borbu na frontu vodile samo posadne i granične trupe. *Dravska divizija* držala je položaj na desnoj obali Drave, i to: 128. peš. puk sa jednim art. divizionom na *Ptujskom odseku*, 45. peš. puk sa jednim art. divizionom na *Mariborskom odseku* i 112.

peš. puk sa jednim artiljerijskim divizionom na *Dravogradskom pravcu* kod Slovenjgradeca. Izlazak trupa na položaje ometala je Nemačka avijacija bombardovanjem i mitraljiranjem. Sem toga bilo je veoma teško komandovanje samo preko stalnih telegrafsko-telefonskih linija, jer divizijska četa za vezu još nije bila mobilisana.²⁶

Ovoga dana posle podne, u Banskoj palati u Ljubljani, održan je sastanak²⁷ kome su prisustvovali predstavnici: Slovenačke ljudske stranke (SLS) dr Marko Natlačen - ban Dravske banovine, dr Ivan Ahčin - glavni urednik »Slovenca«, Marko Kranjc - sveštenik, Miloš Stare - advokat i dr Andrej Gosar - profesor univerziteta; Jugoslovenske nacionalne stranke (JNS) Ivan Pucelj - bivši ministar, dr Alojz Zalokar i dr Marjan Zaje; Jugoslovenske radikalne stranke (JRS) dr Dinko Puc"- bivši ban i dr Janko Kostel; Socijalističke stranke Jugoslavije (JSS) dr Stanko Likar i Jože Petejan i Samostalne demokratske stranke (SDS) dr Darko Cernej - advokat. Na ovom sastanku obrazovan je »Savez Narodnog veća« (Narodni svet) pod rukovodstvom bana Natlačena. U Savet su ušli predstavnici svih buržoaskih partija u Sloveniji, koje su, prožete kapitulantskim duhom i naklonjene Trojnom paktu, odmah zauzele jedinstven politički stav posle Nemačkog vazdušnog napada na Beograd. Tom prilikom je odbijen zahtev za prijem Komunističke partije (KP) u ovu organizaciju.²⁸

Ovaj Savet je odmah izdao *Proglas*, u kojem je istakao da je njegov cilj da pomaže borbu slovenačkog naroda i njegovo upravljanje. Međutim, to je bila samo maska, jer su kasniji događaji potpuno razobličili izdajničku ulogu ovog profašističkog aparata ujedinjene slovenačke buržoazije koja je pripremala izdaju slovenačkog naroda.

Narodno veće se sastajalo svakog dana. Ono je na sednici od 7. aprila donelo odluku da se preko jugoslovenskih vojnih vlasti spreče eventualna razaranja industrijskih postrojenja i saobraćajnih objekata. U isto vreme ono je poduzimalo i takve mere koje su podrivale nezavisnost Jugoslavije i stvaralo povoljne uslove za razornu delatnost »Kulturbunda« i petokolonaških elemenata,²⁹ a upravno-politički organi vlasti u Sloveniji, koji su bili pod nadležnošću Banske uprave i Narodnog vijeća, i dalje su držali po zatvorima mnogobrojne antifašiste i rodoljube.³⁰

Početna dejstva nemačke 2. armije

Za izvršenje zadatka 31. marta nemačkoj 2. armiji dodeljene su sledeće jedinice: komande 51, 52, 49. i 46 (motorizovanog) armijskog korpusa; 132, 183, 125, 79, 169 i 197, pešadijska divizija (pd), 101. laka pd, I. brdska divizija (bd), 16. (motorizovana) pd i 8. i 14. oklopna divizija (od).

Za početak napada 12. aprila mogle su se upotrebiti iz 49. armijskog korpusa 1. bd, iz 51. arm. korpusa 132. pd, 1/2 101. lake pd koje su skoro prispele i iz 46. arm. korpusa 183. pd, 8. i 14. oklopna i 16. (mot.) pd.

Komandno mesto armije Radegund 17 km severoistočno od Graca.

Pošto je Nemačka 2. armija još vršila koncentraciju sa austrijske teritorije ka jugoslovenskoj granici, komandant ove armije odlučio je da do polaska armije u napad, koji je predviđen za 12. april, iskoristi za preduzimanje manjih napada od početka ratnog stanja sa Jugoslavijom (6. aprila u 5,20 časova) radi stvaranja boljih mogućnosti za kasniji napad, s tim da komandant za svaku takvu akciju

lično izdaje naređenje. Tako je već i. aprila u 18 časova odobrio Komandi 51. armijskog korpusa da 6. aprila može pristupiti izvršenju posebnih poduhvata. I već toga dana u 7,25 časova mostovi kod Mureka i Radgone neoštećeni pali su u nemačke ruke. Komanda 51. arm. korpusa u 11,30 časova izvestila je da je 132. pešadijska divizija (pd) zauzela Seršen, a biciklistički eskadron 183. divizije Mursku Sobotu.

U 14,30 časova u Stab 2. armije primljeni su oficiri za vezu iz 2. italijanske armije, ali Vrhovna komanda kopnene vojske nije pridavala nikakav značaj akciji italijanske 2. armije. Komandant nemačke 2. armije u 14.00 obišao je mostobrane kod Mureka i Radgone, a *Komanda 46. armijskog korpusa* izvestila gaje u 14,30 da još nema borbenog dodira. U 16,30 časova Vrhovna komanda kopnene vojske (OKH) naredila je da se u toku noći zauzmu mostovi na odseku 46. arm. korpusa, a Komanda 2. armije pridala je osobitu važnost mostu kod Barča i železničkom mostu 15 km severoistočno od Koprivnice. Načelnik štaba armije, objašnjavajući situaciju, istakao je da se jugoslovenske trupe svuda povlače ured *51. arm. korpusom*, ali se još nalaze u bunkerima na putu Špilje - Maribor kod Sv. Egedi koji će biti zauzeti u toku noći. Zamisao komande 51. arm. korpusa da još u toku dana zauzme Maribor odbačena je zato što je ocenjeno da za držanje mostobrana južno od Maribora nema dovoljno snaga. Zato je Komandant armije odlučio da 51. arm. korpus, prikupljajući sve svoje snage i čuvajući slobodu rada na obe sirane puta za Maribor, može prodreti do odseka Pesnice. Dalje prodiranje ka Mariboru narediće komandant armije. Cepkanje snaga mora se izbeći po svaku cenu.

U toku 6. aprila do 21,00 jedinice nemačke 2. armije zauzele su prevoje Vurcen i Lojbl, Srezen. Sv. Duh i položaj na uzvišenjima s obe strane Šentilja, koji je bio ojačan bunkerima, kao i mostove kod Mureka, Radgone i Murske Sobote.

U *zapovesii br. 1 Komande nemačke 2. armije* predviđeno je da 51. arm. korpus drži zauzete mostobrane, da 46. arm. korpus obrazuje mostobrane preko Drave i da 183. pd 7. aprila održi zauzetu Mursku Sobotu da bi se mogla ostvariti veza između šireg mostobrana kod Radgone i 46. arm. korpusa.⁵¹

Kao što se vidi, Komanda nemačke 2. armije, precenjivala je otpor jugoslovenske vojske i očekivala protivnapade na obrazovane mostobrane. Zato, je, zbog opreznosti, svaka akcija morala imati njeno odobrenje. Ova opreznost može se protumačiti i činjenicom daje 2. armija takođe bila u fazi koncentracije. koja će potrajati takoreći sve do kapitulacije jugoslovenske vojske. Zato su njene jedinice sukcesivno stupale u borbu.

Na frontu Primorske armijske oblasti neprijatelj je u toku 6. aprila vršio samo vazдушna bombardovanja Boke Kotorske, Šibenika, Knina i Benkovca.

Divizije strategijske rezerve Vrhovne komande bile su u toku mobilizacije i koncentracije.

Jugoslovenska Ratna mornarica 6. aprila

Od 6. aprila pa do prekida neprijateljstava akcije jedinica flote svodile su se isključivo na protivavionsku odbranu od italijanske avijacije. Ovoga dana ujutro su 3 - 4 italijanske eskadrile bombardovale Tival, Djenović, Zeleniku i brodove na sidrištu, a popodne avioni za obrušavanje napali su brodove u

Kotor skom zalivu i Kumbor. Za vreme ovih napada ni jedna jedinica nije oštećena.³²

Ovoga dana bombardovani su luka Šibenik i brodovi u Boki Kotorskoj. Samo je u Boki potopljen jedan vojni remorker u Zelenici, ali drugih oštećenja nije bilo na brodovima. Brodska PAA je uspešno dejstvovala i oborila jedan neprijateljski avion.³³

Grupa minopolagača iz Šibenika položila je minske zapreke pod zaštitom torpiljarki »Kajmakčalan« i »Durmitor« iz sastava 2. torpedne divizije, a minopolagač »Jastrebo« položio je minske zapreke ispred Budve.³⁴

U prvo svitanje 6. aprila komandant Komande Sevemog sektora Pomorske odbrane u Selcu izdao je naređenje za uzbunu Komande, a zatim - kad su se iz pravca Velebita približavali Komandi u niskom letu nepoznati avioni - i naređenje za otvaranje artiljerijske vatre. Rat je otpočeo, a sem navedenog saopštenja (noću 5/6. aprila da se 6. aprila ujutro očekuje napad - prim. V.T./ nije više primljeno nikakvo naređenje ili saopštenje od strane Komande mornarice, niti se uopšte znalo gde se nalazi Rečna flotila,³⁵

Ovoga dana je 5. minersko-baražna grupa položila na Tisi celokupnu količinu mina kojima je raspolagala (oko 300 komada), a kod Stare Kanjiže i Mostonoša zaprečila je put potapanjem šlepova kod Bize Vrbe. / . grupa monitora u Dubravici uspešno je odbijala napade pojedinih Nemačkih aviona.³⁶

Rad jugoslovenske Vrhovne komande 6. aprila

Na izveštaj dežurnog oficira u Glavnom generalštabu (gde se nalazio Štab Vrhovne komande u zgradi u ulici Miloša Velikog) od 2.15 časova daje »na celom Jugoistočnom frontu otpočeo napad...« uhvaćena je veza sa svim komandantima grupa armija i armija radi obaveštenja na njihovim frontovima. Pošto je od 6.50 časova otpočelo bombardovanje Beograda odmah su prekinute telefonske veze u zgradi Glavnog generalštaba, kao i spoljne veze Beograda zbog rušenja zgrade pošte, telegrafa i telefona. Operativni deo Štaba Vrhovne komande sa pomoćnikom načelnika Štaba napustio je u 8 časova zgradu Glavnog generalštaba i premestio se na mobilizacijsko mesto u Rumunskoj ulici na Topčiderskom brdu. gde su stigli ministar vojske i mornarice general Ilic u 8,30, a predsednik vlade i načelnik Štaba Vrhovne komande general Simović u 9 časova. Pošto je general Simović odmah naredio da se operativni deo Štaba prebaci u Banju Koviljaču na prvo komandno mesto Štaba Vrhovne komande (prema ratnom planu »R-41«) ovaj deo je u 15 časova stigao u Banju Koviljaču. Komanda Pozadine Vrhovne Komande stigla je u Valjevo. ali joj je sa O. br. 33 oko 18 časova odobreno da se, radi efikasnijeg prevoženja trupa prebaci u Kraljevo. Ni Štab Vrhovne Komande, ni njegov Bataljon za vezu nisu bili završili mobilizaciju, a Bataljon za vezu stigao je tek u Sarajevo kad je rat bio završen. Tako je Vrhovna komanda, kao i sve druge više komande, ostala bez svojih sredstava veze u toku celog rata, pa su se morale koristiti stalne PTT linije ukoliko nisu bile prekinute od bombardovanja ili usled sabotaza. Kralj je odveden u Mali Zvornik, vlada (bez generala Simovića koji je u prvi mrak 6. aprila stigao u Banju Koviljaču), skupila se u Vrnjačkoj Banji, Komanda pozadine Vrhovne komande u Valjevu, a ostatak Štaba Vrhovne komande u toku 6. i 7. aprila u Banji Koviljači i Ljuboviji.

Po dolasku operativnog dela Štaba Vrhovne komande u Banju Koviljaču pristupilo se uspostavljanju veze sa potčinjenim komandama, ali samo preko dve PTT linije, jer je PTT stanica u Banji bila veoma slaba. Zato je naređeno da se uspostavi i treća PTT linija do Valjeva koje je postalo centar za prikupljanje izveštaja i dostavljanje naređenja Štaba Vrhovne komande.

Na osnovu prikupljenih izveštaja od komandanta 3. armije, Vrhovna komanda mu je odobrila da upotrebi Ibarsku diviziju (koja se nalazila u rezervi Trupa 3. armijske oblasti južno od Kumanova) za napad u levi bok neprijateljske kolone koja prodire preko Stracina, komandantu Vazduhoplovstva da bombardovanjem neprijatelja potpomogne trupe na Krivorečkom pravcu; svima komandama da što veći broj artiljerijskih i PT oruđa upotrebe protiv tenkova na putevima, a komandantu 3. armije izdala naređenje O. br. 33 da odmah preduzme ofanzivu protiv Italijana u Albaniji, s tim da se ubrza prikupljanje Zetske i Hercegovačke divizije.

Vrhovna komanda je ovog dana uputila depešu O. br. 6 grčkoj Vrhovnoj komandi i sa O. br. 32 preko jugoslovenskog vojnog izaslanika u Atini zamolila ju da komandant britanskih trupa u Grčkoj general Vilson dejstvuje u dolini Strumice (na jugoslovenskoj teritoriji), dok je britanski vojni izaslanik pukovnik Klark (koji se nalazio pri operativnom delu Štaba Vrhovne komande) zamoljen da izdejstvuje da britansko vazduhoplovstvo u Grčkoj pomogne jugoslovenske trupe u dolini Strumice i na putu Kriva Palanka - Stracin (ali ta pomoć nije stigla ni ovog ni sledećeg dana). Preko Ministarstva inostranih poslova sa O. br. 31 upućen je zahtev da Turska stupi u akciju.

Trupe 3. armijske oblasti još su bile u toku mobilizacije i koncentracije, tako da nisu bile sposobne za preduzimanje efikasnog napada, a ni Vrhovna komanda već prvog dana lamo nije imala bilo kakvih borbenih snaga da spreči naglo nadiranje Nemačkih trupa u pravcu Albanije.

Rezultati prvog Juna operacija jasno su pokazali da je glavni pravac udara Nemačkih snaga usmeren iz južne Bugarske u Makedoniju, s ciljem da se prvo preseče odstupnica jugoslovenske vojske prema grčkoj, a zatim da se ova vojska potpuno okruži i prinudi na kapitulaciju. Međutim, jugoslovenska Vrhovna komanda, koja je tek oko 15 časova uspostavila nekakvu improvizovanu vezu sa potčinjenim komandama, nije ništa preduzela osim izdavanja naređenja Komandi 3. grupe armije da se povrati izgubljeni deo Makedonije i Komandi 3. armije da hitno otpočne predviđenu ofanzivu u Albaniji, iako je bilo neophodno da se izvrši korenita izmena u početnom operacijskom planu, tj. da se odmah preduzme pregrupisanje glavnih snaga, sa ciljem da se bezuslovno obezbedi njihova odstupnica prema jugu. Drugim rečima, trebalo je:

- prvo mobilisane jedinice u Srbiji najhitnije uputiti u rejon Skoplja, naročito motorizovane trupe, ukoliko ih je bilo;
- pojačati snage na *Niskom pravcu* i
- sve jedinice, ma u kakvom se stanju nalazile, sa severozapada i severa hitno povući južno od Save i Dunava, odnosno istočno od Kupe, ostavljajući samo pojedine odrede severno od ovih reka. To znači daje *glavnu brigu trebalo posvetiti u prvom redu odbrani Makedonije*, a zatim Srbije, Bosne, Hercegovine i Crne Gore. U stvari, jugoslovenska Vrhovna komanda je već prvog dana rata nije imala na raspolaganju potrebnih snaga i sredstava kojima bi mogla zaustaviti dalji prodor Nemačkih snaga iz Bugarske i obezbediti pozadinu 3. armije koja je trebalo da preduzme ofanzivu prema Albaniji.

Rad jugoslovenske vlade 6. aprila

Vlada je bez predsednika generala Simovića (nalazio se u Štabu Vrhovne komande u Koviljači) i ministra dr Kuloveca, koji je poginuo prilikom bombardovanja Beograda, krajem dana stigla u Užice, gde je u 21 čas održala svoju *prvu ratnu sednicu*. Ona je na ovoj sednici jednoglasno usvojila tekst *proklamacije* Kralja Petra II o početku rata s Nemačkom i Italijom, koja je potom telefonski saopštena Vrhovnoj komandi i sutradan zvanično objavljena. Međutim, ona se nije mogla objaviti preko radija zato što je već bila porušena beogradska radio-stanica, tako da je ostala nepoznata većem delu naroda. Njen tekst glasi:

»Narode Srpski, Hrvatski i Slovenački,

Tebi, koji nikome nisi učinio niti snovao zla, nametnuta je borba za opstanak. U ratnom metežu, koji je došao do tvojih granica, ti si se trudio da ostaneš po strani, jer nisi ništa tražio negoli život u miru, slobodi i nezavisnosti. Vlada je sve učinila da se tvoj mir sačuva.

Neprijatelj, međutim, nije hteo mir i saradnju s tobom, nego tvoje pokorenje; a po načinu na koji je izvršio mučki prepad, jasno je da on hoće tvoje uništenje. Nagnan da krvlju braniš svoju slobodu ti ćeš je braniti, kako si je uvek branio.

Kraljevska vlada, koja nije propustila nijednu meru za odbranu zemlje, bdiće zajedno s narodom, da se svuda s najvećim pregnućem učini sve najbolje što se može u toj borbi, koja nam je nametnuta.

Da spokojno gledamo u budućnost s nadom u Boga i njegovu pravdu, daje nam pouzdanje sloga, kojom Srbi, Hrvati i Slovenci polaze u ovu borbu - svesni da se radi o njihovoj sudbini: jednoj i nedeljivoj. Snage široke zajednice slobodarskih naroda, koje u ovome času zajedno s nama brane ugroženo čovečanstvo, moraju pobediti. S tom verom, napred do pobeđe! Petar II«

Događaji od 6. aprila toliko su iznenadili i vladu i Vrhovnu komandu da je kod njih već prvog dana nastala zabuna, pometnja i dezorganizacija. Koliko je vlada bila iznenađena ovim napadom najbolje ilustruje izjava tadašnjeg ministra Miše Trifunovića koju je dao 6. aprila (posle bombardovanja Beograda) komandantu Sremske divizije na Avali:

»Gospodo, jeste li videli šta se desilo! Podvala! Noćas smo imali sednicu vlade do 2 časa, na kojoj je general Bogoljub Ilić dao ekspozice i rešeno da ministar inostranih poslova Momčilo Ninčić 6. aprila ide za Berlin, gde bi bio primljen od Hitlera, pošto je poslanik u Berlinu Ivo Andrić izvestio da je dobivena saglasnost o prijemu ministra inostranih poslova. I kao što vidite, na mesto puta ministra Ninčića u Berlin mi imamo bombardovanje Beograda i rat s Nemačkom.«³⁸

Bombardovanje Beograda, jugoslovenskih aerodroma, nekih pomorskih luka i saobraćaja u Jugoslaviji imalo je veliki moralno-politički uticaj na stanje u zemlji. S druge strane, odmah su stupile u dejstvo fašistička propaganda i peta kolona. Nemačke i italijanske radio-stanice su u svojim neprekidnim emisijama netačno prikazivale razloge koji su Nemačku i Italiju »prinudili« da »u cilju odbrane« napadnu Jugoslaviju. Neke nemačke radio-stanice u blizini jugoslovenske granice (naročito »Radio Donau«) obasipale su Jugoslaviju svakovrsnim klevetama i upućivale oštre pretnje represalijama prema Srbima i antifašističkim elementima. Preko ovih stanica širila se ustaška propaganda i najavljavao dolazak ustaša koji su otvoreno pretili svojim protivnicima, naročito Srbima (»Srbe o vrbe« itd.). Zbog toga je stanovništvo počelo napuštati gradove u masama. Nered i dezorganizacija saobraćaja i veza, kao i razorno dejstvo pete kolone, izazvali su kaos u zemlji. Vlada i Vrhovna komanda, bez sumnje, pod psihološkim pritiskom iznenadnog Nemačkog napada, zahvaćene očajanjem i defetizmom, nisu bile dorasle i spremne da svojim uticajem, zalaganjem i organizacijom upravljanja odnosno rukovođenja stanu

svemu tome na put još u samom početku.³⁹ Zato nije ni čudo što su se događaji munjevito razvijali van njihove volje i uticaja, naročito poslednjih dana rata, kada je državno i vojno rukovodstvo praktično prestalo da postoji.

Ovoga dana je američki ministar spoljnih poslova dao izjavu u ime američke vlade u kojoj osuđuje nemački napad na Jugoslaviju.⁴⁰

I vlada V. Britanije je 6. aprila osudila divljački napad nacističke Nemačke na Jugoslaviju i istakla punu podršku i privrženost borbi Južnih Slovena, a naročito Jugoslavije.⁴¹

Vlada V. Britanije je istoga dana uputila mađarskoj vladi veoma oštru opomenu ako napadne Jugoslaviju, s napomenom da će joj objaviti rat ako to uradi.⁴²

OPERACIJE 7. APRILA

Ovog dana Nemci su nastavili glavnu ofanzivu na Makedonskom frontu, a pomoćnu iz Austrije i zapadne Mađarske.

Dejstva avijacije 7. aprila

Nemačka *bombarderska avijacija*, uz pratnju lovaca, produžila je napade na Beograd, železničke objekte (na prugama Beograd - Zagreb, Skoplje - Đevdelija i Mostar - Uskoplje) i na aerodrome kod Uroševca, Prištine, Smed. Palanke, Lazarevca, Andrijevac (u blizini Đakova) i Novog Sada. Tom prilikom je na zemlji uništeno 34 jugoslovenska aviona (5 ratnih i 29 školskih). Za to vreme su nemački bombarderi sa baza u Italiji napadali ciljeve u Dalmaciji, Crnoj Gori i Hercegovini.⁴³

Italijanska avijacija napadala je položaje jugoslovenskih jedinica i bombardovala Šibenik i brodove 3. torpedne divizije u zalivu Zaton.⁴⁴

Jugoslovenska avijacija je do krajnjih granica mogućnosti štitila teritoriju, podržavala kopnene snage i napadala nemačke oklopne i motorizovane kolone u Makedoniji.⁴⁵

I ovoga dana se u odbrani Beograda naročito istakao *6. lovački puk* (koji je izgubio 13 aviona), dok su *I. i 3. bombarderski puk* napadali Nemačke oklopne i motorizovane kolone na pravcu Kriva Palanka - Kumanovo - Skoplje, da bi usporili njihovo napredovanje i podržavali jedinice 3. armijske oblasti. *7. bombarderski puk i 81. grupa* bombardovali su ciljeve u severnoj Albaniji radi podrške predviđene ofanzive 3. armije. *8. bombarderski puk* (koji zbog udaljenosti nije mogao da napada nemačke oklopne i motorizovane kolone u Makedoniji), bez lovačke pratnje, napao je nemačke aerodrome kod Pećuj^ i Segedina, odakle je Nemačka avijacija napadala Beograd, ali je naišao na snažan otpor nemačke lovačke avijacije i izgubio 8 bombardera (poginula su oba komandanta grupe i dva komandira eskadrile).⁴⁶

Arsenije Boljević dalje kaže:

»Jugoslovenski avijatičari pružali su i dalje osetan otpor. Oni su bili vrlo vešto vođeni i uvek su uspevali da se uprkos jake Nemačke nadmoćnosti ponovo prikupe na pomoćnim aerodromima. Sa njima je vodila borbu i grupa Vrhovne komande Arad, dok je ceo VIII avio-korpus potpomogao akcije kroz Makedoniju« [Prema izjavi Nemačkog generala Lera (Lohr Alexander)]

• .. U toku 7. aprila naša avijacija dejstvovala je, uglavnom, na sledeći način:

6. puk Prve vazduhoplovne brigade nastavio je borbe za odbranu Beograda. I ovoga dana, 6. puk je hrabro jurišao na mnogobrojne neprijatelje, pružio mu žestok otpor i naneo velike gubitke, ali je sam ponovo pretrpeo teške gubitke u vazдушnim borbama.

2. puk ove brigade proganjao je pojedine avione i grupe, ali do susreta nije dolazio. Gubitaka nije bilo.

8. bombarderski puk Druge vazduhoplovne brigade vršio je bombardovanje železničkih slanica i vojnih objekata u Pečuju i Segedinu. Puk je pretrpeo vrlo teške gubitke. Pored ostalih, lom prilikom poginula su oba komandanta grupa - majori Tešić Dobrosav i Donović Lazar i dva komandira eskadrila - kapetani Jovičić Vlada i Vojinović Sergije. Ukupno je izgubljeno 8 aviona. Posle te akcije brojno stanje puka, koje je inače bilo vrlo malo, svelo se na 6-7 aviona. To je ujedno bio i jedini zadatak koji je ova brigada dobila od Komande vazduhoplovstva u toku rata. Neprijatelju je pričinjena znatna šteta, ali ona nije bila u srazmeri sagubicima. Ovakvu je, takoreći, poslatu klanicu, upravio sinjak gustog rasporeda Nemačke lovačke avijacije, i to bez pratnje sopstvenih lovaca, iako se on nalazio na aerodromu Bosanski Aleksandrovac, samo 10 km daleko od aerodroma 8. puka, odakle su mogli i želeli da izvrše svoj zadatak.

4. vazduhoplovni puk ove brigade sprečavao je dejstvo neprijateljskih aviona u zoni svoje brigade. Proterivani su pojedini izviđači i pojedine manje grupe neprijateljskih razarača. Većih borbi, kao ni gubitaka nije bilo.

3. bombarderski puk Treće vazduhoplovne brigade, u stvari samo grupa majora Fanedla, vršio je napade na neprijateljske motorizovane kolone koje su nastupale Krivorečkim i Strumičkim pravcem. Grupa je radila odlično i aerodromskim manevrom vešto izbegavala udare neprijateljske avijacije na zemlji.

5. vazduhoplovni lovački puk ove brigade nije dejstvovao, a njegova 36. grupa nije više ni imala aviona.

1. vazduhoplovni puk Četvrtе vazduhoplovne brigade snažno je bombardovao neprijateljske motomehanizovane kolone na Krivorečkom pravcu, dok je 7. vazduhoplovni puk napadao one njegove motomehanizovane kolone koje su nastupale ka Skoplju, a delom vršio bombardovanje neprijatelja i u Albaniji.

Zbog meteža u Mostaru i na aerodromu, a naročito zbog slabosti u komandovanju, samostalna grupa Primorske oblasti nije uopšte dejstvovala u toku 7. aprila, a ni kasnije.

II. grupa za daljno izdavanje takode nije dejstvovala.

Dejstva naše avijacije u toku 7. aprila vršena su prema naređenjima Komande vazduhoplovstva, koja je jedino toga dana imala dobre veze sa svojim potčinjenim brigadama, izuzev sa 3. brigadom.⁴⁷

Dejstva 7. aprila na frontu 3. grupe armija

Na Albanskom frontu je ovoga dana otpočela ofanziva jugoslovenske 3. armije protiv jedinica italijanske 9. armije koje su vršile uređenje svojih odbrambenih položaja. Naime, jugoslovenska Vrhovna komanda je sa 0. br. 33 naredila 3. armiji da odmah preduzme ofanzivu sa prikupljenim snagama Zetske divizije, s tim da se ubrza prikupljanje ostalih delova Zetske, kao i Hercegovačke divizije čim ova izađe iz Han hotitskog tesnaca.⁴⁸

Zetska divizija je od koncentrisanih trupa obrazovala Skadarski odred (Stab 15. pešadije, 38. i 87. peš. puk i dva brdska diviziona 15. art. puka pod komandom komandanta pešadije) koji je, prema zapovesti divizije O. br. 2 od 6. aprila, ovog dana imao da se grupiše na polaznom položaju: zaliv Ličeni Hotit - Suka Zeze (k. 409) - Jagoda (671), sa koga će 8. aprila preduzeti napad u dve kolone opštim pravcem ka Skadru. Tako, dok je desna kolona (38. peš. puk bez 2. bataljona) bez borbe zauzela polazni položaj: zaliv Ličeni Hotit - Suka Zeze (pošto se neprijatelj istog dana povukao sa granice), dotle leva kolona (87. puk), uprkos usiljenog marša, još nije bila stigla od Danilovgrada niti je posela određeni polazni položaj: Suka Zeze (k. 409) isključno i Jagoda (k.

671), iako su italijanske snage bile napustile i ovaj granični odsek; odredska artiljerija (5 brdskih baterija) zauzela je položaj na prostoriji: Suka Zeze (k. 409) - s. Arza - Jagoda (k. 671), a glavina artiljerije (1 divizion od 2 baterije) na prostoru s. Vuksan Lekić - Dubrava. *Bojanski odred* (2. bataljon 38. peš. puka sa 4. brdskom baterijom 15. art. puka) držao je položaj južno od Skadarskog jezera: s. Suha Mala - Simel (k. 139) - Samagar (k. 744). Divizijsku rezervu obrazovao je 61. peš. puk (bez 1. bataljona) koji je bio u pokretu iz Danilovgrada ka s. Vuksan Lekiću, s tim što je 1. bataljon ovog puka bio na položaju južno od s. Vuksan Lekić (Hum k. 274 - Cuteza k. 112-k. 176). Stab divizije došao je u Tuzi, sa osmatračnicom na karauli »Ujedinjenje«.⁴⁹

Komski odred preduzeo je napad od Gusinja preko Prokletija opštim pravcem Gusinje - s. Vuranja - s. Zazupica - s. Ceremi - dolina r. Voljbone - r. Drim, s tim što je od s. Ceremi uputio jedan bataljon 48. puka kao pobočnicu pravcem s. Selimaj - s. Teti - s. Skreli radi hvatanja veze s levim krilom Zetske divizije. Odred je nadirao bez jačeg italijanskog otpora, ali pod vrlo nepovoljnim vremenskim uslovima.

Kosovska divizija, shodno Zapovesti komandanata divizije O. br. 1 od 6. aprila, otpočela je napad oko 5 časova u 3 kolone, sa ciljem da što pre prede r. Drim na odseku s. Fierz - s. Bičaj, a potom da nadire opštim pravcem s. Puka - s. Gemšiči - Jadransko more radi spajanja sa Zetskom divizijom.

Desna kolona (štab 31. pešadije, 56. peš. puk, jedan divizion 31. art. puka i 1 pt vod) nadirala je pravcima: Cafa Morino - s. Fierz i Cafa Prušit - s. Van Spasit. Pošto je potisla italijanske zaštitne jedinice, ona je oko 19 časova prednjim delovima izbila na r. Drim kod s. Sent Džerda, gde je zadržana snažnom vatrom sa druge obale.

Srednja kolona (30. peš. puk bez 1 bataljona, 2. bataljon 31. peš. puka i jedan divizion 31. art. puka i 1 pt četa bez 1 voda) potiskivala je italijanske zaštitne delove pravcem s. Vrbnica - Kukeš sve do Drima kod Kukeša. gde je takode zadržana snažnom vatrom sa druge obale.

Leva kolona (1 bataljon 30. puka i 1 baterija 31. art. puka) nadirala je pravcem s. Vranište - s. Bičaj i takode stigla do r. Drima kod s. Bicaja. Međutim, ni jedna od ovih kolona nije mogla forsirati Drim zato što nisu raspolagale mostovnim materijalom. *Rezerva* (31. peš. puk - bez 2. bataljona) nastupala je pozadi desne, a glavina artiljerije (2 divizona 31. art. puka) sa po 1 divizionom potpomagala je napad desne i srednje kolone.

Vardarska divizija, shodno predviđenom planu za ofanzivu i prema zapovesti komandanta 3. armije od 5. aprila, trebalo je da obrazuje Debarsku i Strušku ofanzivnu grupu.

Debarska grupa (Stab divizije, 47. i 50. peš. puk, 337. puk rez. vojske, 25. ari. puk bez 1 brdskog i 1 poljskog divizona. 1 divizion haubica 155 mm M. 17 armijske artiljerije, 1 pt četa i 1 pav mitraljeska četa) imala se grupisati na Debarskom odseku pod neposrednom komandom komandanta divizije, a *Struška grupa* (Stab 25. pešadije, 46. pešadijski i 26. dopunski peš. puk, 1 brdski i 1 poljski divizion i 1 pt četa) u rejonu Struge pod komandom komandanta pešadije.

Pošto još nije bila završena koncentracija svih jedinica, komandant divizije je svojom zapovešću od 6. aprila naredio da se od već prispelih trupa obrazuju Debarska i Struška grupa koje će još u toku noći 6/7. aprila preduzeti napad.

Desna kolona (47. peš. puk i 1 brdski divizion) u toku noći 6/7. aprila zauzela je polazni položaj na levoj obali Drima južno od Debra (Špiljski most - Vrabić brdo) i izjutra 7. aprila preduzela napad opštim pravcem Debar - s. Kerčane (Arta), a zatim - ne nailazeći na jači italijanski otpor - prodrla oko 10 km i obrazovala mostobran. Zaštitu desnog boka vršio je 1 bataljon 337. puka rezervne vojske koji je nadirao u pravcu Peškopeje (Peshopi).

leva kolona (46. peš. puk i 1 brdski divizion) zauzela je 7. aprila do podne određeni polazni položaj na graničnom odseku južno od Debra (Rujan k. 1385 - Guri Spiles - Ohridsko jezero), tako daje tek oko 14 časova preduzela napad opštim pravcem Struga - Čafa Sane radi hvatanja veze sa grčkim snagama. Zbog vrlo jakog otpora italijanskih trupa, jedinice 46. peš. puka postigle su samo početne teritorijalne uspehe, dok je docnije vrlo jaka italijanska artiljerijska vatra ukočila njihovo dalje napredovanje i neutralisala dejstvo brdskih baterija. Staviše, Italijani su oko 17 časova preduzeli protivnapad protivu desnog, a oko 18 časova i protivu levog krila 46. peš. puka i prisilili ovaj puk da se povuče na granicu. Zatim su italijanske jedinice uspele da zauzmu karaulu br. 42 na desnom krilu 46. puka i da prepadom zarobe 1 brdsku bateriju i 1 minobacač (koje su jugoslovenske trupe tek sutradan povratile u jednom protivnapadu). Pokušaji Italijana da zauzmu i karaulu br. 43 (Kajmakčalan) na levom krilu 46. puka ostali su bez uspeha, zahvaljujući upornoj odbrani 2. bataljona 46. peš. puka i podršci brdske artiljerije. Zatim su jugoslovenske trupe zanoćile na svojim polaznim položajima.

Slab 3. armije je 6. aprila oko 20 časova iz Štimlja krenuo za Peć.

Na Bugarskom frontu je Nemačka 12. armija, koristeći uspehe od prošlog dana, nastavila ofanzivu u Makedoniji. Zahvaljujući snažnoj podršci vazduhoplovstva, nepostojanju jugoslovenske lovačke avijacije i utvrđenih zaprečnih položaja, kao i slabosti protivtenkovske odbrane, nemačke oklopne i motorizovane jedinice su bez velikih teškoća uspele da savladaju sve na brzu ruku pripermljene otpore jugoslovenske vojske. Pojedine jugoslovenske jedinice, koje su ručnim bombama bezuspešno napadale nemačke tenkove, bile su prinudene da se povlače u neredu.

Jedinice nemačke 2. **oklopne divizije** prodirale su pravcima Strumica - Valandovo i Radovište - Stip, koje je branila **Sumadijska divizija**. Na pravcu ka Valandovu **20. dopunski puk** (kome je noću 6/7. aprila stigao u pomoć 1. bataljon 72. peš. puka Sumadijske divizije i 1 četa bornih kola »Reno« iz Skoplja) je kod s. Kosturina pružao ogorčen otpor, ali su Nemački tenkovi oko 16 časova uspele da probiju njegov front, unište jugoslovensku četvu bornih kola i da do mraka prednjim delovima izbiju na Vardar kod s. Udova. Razbijeni delovi 20. dopunskog puka i 1. bataljona 72. peš. puka su se povukli na desnu obalu Vardara, tako daje pravac ka Djevdeliji ostao otvoren, a **desni bok Sumadijske divizije ugrožen**. Glavne snage 2. oklopne divizije su ovoga dana neometano nastupale na jug u pravcu Dorjanskog jezera, gde su stigle oko 23 časa.

Na pravcu Radovište - Stip, na **Zaprečnom položaju** kod Ploče (Straža Leskova k. 469 - Ploča - Pilav - Čukar k. 879), nalazile su se jedinice Sumadijske divizije: 19. i 59. peš. puk i 1 art. divizion, dok je 72. puk (bez 1. bataljona) sa 1 art. divizionom bio u rejonu s. Dragova, spreman da se angažuje na pravcima Radovište - Stip i Stip - Krivolak i da štiti levi bok sa pravca Štipa. Odobranu na Ploči podržavala je artiljerija Bregalničke divizije: 122. poljski divizion 20. art. puka (koji se povukao sa Dervente) i 1 motorizovani divizion

114. art. puka koji je u toku prošle večeri vodio borbu sa Nemačkim tenkovima kod Radovišta.

Jedinice Sumadijske divizije su do kraja ovoga dana uspešno zadržavale napade nemačkih tenkova, uprkosjake podrške njihove avijacije i artiljerije, ali po cenu velikih gubitaka (pt četa je bila uništena). Međutim, pošto su Nemači na *Bregalničkom pravcu* oko podne zauzeli Štip i time ugrozili odstupnicu Sumadijske divizije, *72. peš. puk* je uputio jedan *izviđačko-zaštitnički odred*, sa zadatkom da zatvori pravac od Štipa, dok je ostatak puka sa art. divizionom na pl. Serti zatvorio pravac Štip - Krivolak. Posle pada mraka je, po naređenju komandanta divizije, u toku noći 7/8. aprila izvršeno povlačenje sa položaja kod Ploče na planinu Sertu, pod zaštitom *72. peš. puka* koji se sa 1 artiljerijskim divizionom već nalazio na prevoju Serte pl. Tako su se u toku ove noći ostaci Sumadijske divizije (sa ostacima *Strumičkog odreda*) prikupili na pl. Serti, sa namerom da se prebace na desnu obalu Vardara, gde bi organizovali nove položaje. Divizija nije imala nikakve veze sa susedima niti sa Štabom 3. armijske oblasti.

Na *Carevoselskom (Bregalničkom) pravcu* *Nemačka 73. peš. divizija* (ojačana tenkovskim jedinicama) produžila je nadiranje pravcem Kočane-Štip, nailazeći na jači otpor *jedinica Bregalničke divizije*. Pošto je pružio vrlo jak otpor na *Kalimanskim položajima*, *23. peš. puk* (sa 1 art. divizionom) se po naređenju komandanta divizije povlačio severno od drumu Kočane - Štip, tako da su nemačke oklopne i motorizovane jedinice oko 7 časova bez otpora stigle do Kočana, a oko 11 časova pred Štip, gde su zaustavljene snažnom odbranom *28. peš. puka*, 1 haubičke baterije i 1 pt čete na položaju Štip - Lojzanski rid (k. 579). Ovoga dana je *izviđački odred oklopnih i motorizovanih jedinica SS divizije »Adolf Hitler«*, nastupajući preko Krajova i Zletava, napao levi bok trupa Bregalničke divizije i potom se priključio jedinicama *73. peš. divizije*. Operativni deo Štaba Bregalničke divizije povukao se na žel. stanicu Ovće Polje, dok je ostali deo Štaba noću 6/7. aprila odstupio za Veles.

Pošto je, uz podršku snažnog bombardovanja iz vazduha, oko 15 časova slomila i ovaj poslednji otpor Bregalnične divizije, *Nemačka 73. divizija* je zauzela Štip, a potom oklopnim i motorizovanim jedinicama nastavila dalje nadiranje drumom Štip - Veles, čiji su prednji delovi oko 19 časova bez borbe zauzeli Veles i neoštećen most na Vardaru i zarobili komandanta Bregalničke divizije sa operativnim delom Štaba, dok je pozadnji deo Štaba sa nekim jedinicama odstupio u pravcu Prilepa. Pošto su ceo dan vodili borbe sa Nemačkim pešadijskim jedinicama u rejonu Štipa (i to van puteva), ostaci Bregalničke divizije su se krajem dana prikupili na položaju Bogoslovac (zapadno od Štipa), dok je samo manji deo uspeo da odstupi ka Velesu. Time su pravci: Veles - Skoplje i Veles - Prilep - Bitolj bili otvoreni.

Na *Kumanovskom pravcu* *Nemačka 9. oklopna divizija*, uz podršku avijacije, nastavila je snažne napade, sa ciljem da razbije *jedinice Moravske i Ibarske divizije* koje su pokušavale da zatvore ovaj pravac i spreče nemački prodor ka Skoplju.

Jedinice Moravske divizije (92. peš. puk i 46. art. puk i delovi 22. peš. puka), ojačane *21. peš. pukom* i 1 motorizovanim artiljerijskim divizionom Vrhovne komande, držale su na brzu ruku posednuti položaj na desnoj obali Pčinje kod s. Mlado Nagoričane. Zbog petokolonaškog rada komandanta puka, pukovnika Užara, *46. dopunski puk* je ostao van borbe u dolini Krive reke, a po-

tom je produžio povlačenje ka zapadu. Međutim, pošto je Nemačkim prodorom pravcem Kumanovo - Skoplje bio odsečen, znatan deo ovog puka je zarobljen, dok se ostatak probio ka Preševu. Komandant ove divizije još nije bio došao iz Niša, tako da je borbom rukovodio komandant pešadije.

Ibarska divizija (koja je bila upućena iz rejona Skoplja) imala je zadatak da se razvije na levoj obali Krive reke (između njenog ušća i s. Rudar) i da 7. aprila napadne levi bok Nemačkih snaga pred frontom Moravske divizije na prostoru Stracin - r. Pčinja. Međutim, ova divizija nije uspela da zauzme bočni raspored, jer je u momentu Nemačkog napada prešla na položaje kod Mladog Nagoričana, njena prethodnica tek bila prešla r. Pčinju i stigla do levog krila svog polaznog položaja, dok se glavnina divizije još nalazila na desnoj obali Pčinje (južno od Kumanovske Reke) na oko 10 km od mesta polaska. Ovako sporo kretanje ove divizije ne može se ničim opravdati, pošto je situacija zahtevala usiljeni marš, tim pre što je za njen pokret bilo dovoljno vremena, jer je naređenje za ovaj zadatak dobila 6. aprila oko 10 časova.

Nemačka 9. oklopna divizija je oko 9 časova napala položaje *Moravske divizije*, ali je pokret njenih tenkova ukočen snažnom artiljerijskom vatrom sa položaja na desnoj obali Pčinje. Iako je Nemačka avijacija u više naleta bombardovala jugoslovenske položaje (pešadiju i artiljeriju), tako da je položaj bio pokriven mrtvim i ranjenim i rasturenim oružjem i opremom, ipak su trupe Moravske divizije uporno branile svoje položaje i otvarale snažnu vatru čim bi se nemački avioni udaljili sa bojišta. U međuvremenu je jugoslovenska avijacija dejstvom na nemačke oklopne i motorizovane kolone na putu Kriva Palanka - Stracin omela njihov napad. Tek posle snažne artiljerijske pripreme (koja je trajala oko 1 čas), Nemci su krenuli u napad i oko podne probili front, a zatim su tenkovima prodrli u Kumanovo. Razbijeni delovi Moravske divizije odbačeni su prema Preševu, Skopskoj crnoj gori i Skoplju.

Za vreme borbi kod Mladog Nagoričana komandant 3. grupe armija i komandant 3. armijske oblasti uzalud su pokušavali da narede komandantu Moravske divizije da po svaku cenu brani Kumanovo, pošto je vazдушnim bombardovanjem Skoplja i Kumanova bila prekinuta stalna telegrafsko-telefonska mreža, a ni radio-veze nije bilo zato što jedinice za vezu nisu završile mobilizaciju.

Posle pada Kumanova, komandant 3. armijske oblasti je uputio *poslednju svoju rezervu* - 7. konjički puk (koji još nije bio završio mobilizaciju u Skoplju) - da zatvori pravac Kumanovo - Skoplje i spreči prodor Nemačkih tenkova. Međutim, zbog snažnih vazдушnih napada odbrana 7. konjičkog puka bila je sasvim slaba, tako da su nemačke tenkovske jedinice oko 17 časova stigle do Skoplja. Pošto su padom mraka bez veće borbe zauzele Skoplje, one su odmah uputile obezbeđujuće delove, sa zadatkom da zauzmu južni izlaz iz Kaćaničke klisure i benzinska skladišta kod Željezničke stanice Đeneral Jankovuč.

Komandant 3. armijske oblasti je oko 17 časova napustio Skoplje i preko Tetova, Gostivara i Kičeva krenuo za Ohrid, ostavljajući 7. konjički puk da zatvara pravac Skoplje - Tetovo. On je po dolasku u Gostivar preduzeo mere za obezbeđenje pozadine (gde je već otpočela panika, koju su izazvale izbeglice iz Skoplja i odstupajući delovi pojedinih pozadnjih jedinica) i za zatvaranje pravca Gostivar - Debar na pl. Vlajnici postavio 1 bataljon 50. peš. puka i bateriju, dok su sa prikupljenim pešadijskim delovima i jedinicama 25. art. puka zatvoreni pravci koji od Gostivara i Prilepa vode ka Kičevu. Međutim,

komandant 3. armijske oblasti nije naredio da se poruši most na Vardaru kod Tetova, koji je neoštećen 8. aprila pao Nemcima u ruke.

Sa gledišta komandovanja, u konkretnoj situaciji, nije bilo opravdano ovako naglo i daleko povlačenje komandanta 3. armijske oblasti, jer je u tim kritičnim i sudbonosnim trenucima morao ostati bliže svojim trupama.

Iako predviđeni *protivnapad Ibarske divizije* u levi bok *Nemačke 9. oklopne divizije* u rejonu Stracina nije ostvaren zbog zakašnjenja razvoja i zauzimanja određenog bočnog položaja, ipak je postojala mogućnost da ova divizija izvrši udar neposredno levom obalom Pčinje u levi bok Nemačkih snaga koje su vršile napad na položaje kod M. Nagoričana i da time zadrži nemački prodor u Kumanovo najmanje 1 dan. Međutim, umesto da iskoristi ovu mogućnost, ona se za vreme borbi kod Nagoričana povlačila južno od Kumanovske reke, gde je, posle pada Kumanova, najvećim delom bila zarobljena, dok je samo manji deo uspeo da se noću 7/8. aprila probije u pravcu Skopske crne gore.

Tako su već u toku drugog dana rata razbijene glavne snage 3. armijske oblasti, koje su imale zadatak da žilavom odbranom stvore vreme da *trupe 3. armije* snažnom i brzom ofanzivom u Albaniji unište italijanske snage i ostvare spajanje sa Grcima. *Time je Nemcima bio otvoren put za dalje nadiranje kroz Makedoniju, naročito u pravcu jugoslovensko-albanske granice, tj. u pozadinu jugoslovenske 3. armije. Gubitkom Skoplja jugoslovenskoj vojsci je onemogućeno povlačenje kroz Makedoniju na jug - u Grčku. To znači da je i osnovna ideja ratnog plana »R-41« bila potpuno dovedena u pitanje. Sem toga, izbijanjem u dolinu Vardara, Nemci su prekinuli sve veze jugoslovenske Vrhovne komande sa trupama u Makedoniji i ugrozili pravce ka Prištini, Prilepu i Bitolju. Zato je Komanda 3. grupe armija (koja je odstupila za Rašku) ovog dana naredila:*

- da komandant *Moravske divizije* (koji je iz Niša stigao u Prištinu) organizuje odbranu Kosova na liniji Sar planina - Skopska crna gora i zatvori pravce od Skoplja ka Kačaniku i od Preševa ka Gnjilanu, s tim da za to upotrebi: *4. peš. puk Ibarske dhnzije* (koji se nalazio na Kosovu), jedinice *Moravske* i *Ibarske divizije* koje su se posle borbe kod Kumanova povukle ka Kosovu i Preševu, kao i izvesne jedinice 3. armije (armijski artiljerijski puk, teški motorizovani divizion i pionirski bataljon); i

- da *Trupe 3. armijske oblasti* delom snaga zatvore pravac ka Tetovu, da se ostaci *Ibarske divizije* povuku ka Velesu, a ostaci *Bregalničke* i *Sumadijske divizije* na desnu obalu Vardara da bi zaštitili Prilep.

Pošto je *upotrebio svoju poslednju rezervu (4. peš. puk)* komandant grupe armija je tražio od Vrhovne komande da mu se hitno uputi jedna divizija u rejon Uroševca, ali mu je Vrhovna komanda (sa O. br. 30) odgovorila da mu se ne može staviti na raspolaganje tražena divizija, već da rezervu stvori izvlačenjem trupa sa Albanskog fronta, ako se ofanziva uspešno razvija. Opasnost za glavne snage jugoslovenske vojske dolazila je sa juga, gde je bilo težište operacija.⁵⁰

Dejstva 7. aprila na frontu 5. armije

Na frontu ove armije ni ovog dana nije bilo jačih neprijateljskih napada, ali je neprijatelj svuda pokazivao aktivnost, naročito na desnom armijskom krilu na pravcu s. Žeravina. gde je za 2-3 km potisnuo zaštitne *jedinice Vlasinskog*

odreda. Jedinice 5. armije vršile su posedanje određenih položaja za odbranu. Nemačke snage su noću 7/8. aprila kod s. Vrapče na odseku Topličke divizije pokušale da prodru preko jugoslovenske granice, ali su odbijene.

Nemačke jedinice kod Sipa vršile su utvrđivanje svojih položaja, a Brzopolanački odred Krajinske divizije, koji je upućen da ih napadne i protera, nije ovoga dana došao u dodir sa neprijateljem. Noću 6/7. aprila u pristanište Donji Milanovac uplovio je jedan nemački motorni brod sa trupama koje su zauzele ovaj grad bez jačeg otpora.⁵¹

Pošto je krajem ovog dana desni bok armije ugrožen brzim prodorom Nemačkih oklopnih snaga pravcem Kumanovo-Preševo, komandant je naredio Vlasinskom odredu da pod svoju komandu primi delove 46. dopunskog puka kod Preševa koji su lamo zadržali napad Nemačkih tenkova i preduzme mere radi zatvaranja pravca Preševo - Vranje. Istovremeno je Vrhovna komanda sa 0 br. 43 (od 18,30 č.) tražila izveštaj od komandanta 5. armije da li se može izvući Drinska divizija iz prve linije i uputiti u područje 3. grupe armija - u Makedoniju, ali komandant armije nije odgovorio na ovo traženje. Vrhovna komanda je sa 0 br. 48 oko 20 časova telefonski stavila delove 2. konjičke divizije (mobilisane u Nišu) pod komandu 5. armije, s tim da ih najhitnije uputi prema Vranju da bi zatvorila dolinu Južne Morave - odnosno pravac Vranje - Niš. Međutim, pošto su jedinice ove divizije već bile u pokretu pravcem Niš - Aleksinac - Ražanj, radi odlaska na koncentracijsku prostoriju kod Žabara, to im je komandant 5. armije naredio da se vrate u Niš. Istovremeno je sa 0 br. 51 naređeno komandantu Cerske divizije (koja je bila u stratejskoj rezervi u rejonu Mladenovca) da u Vranje najhitnije železnicom uputi 6. peš. puk sa jednim artiljerijskim divizionom. s tim da se ove jedinice stave pod komandu 2. konjičke divizije.⁵²

Na frontu 6. armije neprijatelj ni u toku 7. aprila nije preduzimao nikakvu akciju, tako je armija nastavljala koncentraciju svojih jedinica.

Tako su jedinice nemačke 12. armije, posle razbijanja jugoslovenskih divizija, 7. aprila do pada mraka izbile u rejon Kumanova, Skoplja, Veleša i Strumice. Taj ogromni operativno-stratejski uspeh neprijatelja već drugog dana rata imaće dalekosežne posledice na dalji tok ratnih operacija jugoslovenske vojske.

Dejstva 7. aprila na frontu 2. grupe armija

U toku ovoga dana neprijatelj nije preduzimao neke značajnije akcije.

Na frontu 1. armije: na sektoru Subotica - Bezdan posadne trupe prihvatile su borbu sa mađarskim izviđačkim jedinicama. Stab armije se karajem dana prebacio iz N. Sada na Venac na Fruškoj Gori. Prema naređenju komandanta armije bilo je predviđeno da Senčanski odred, Potiska divizija i Somborski odred noću 7/8. aprila otpočnu povlačenja u Srem i da ga završe u tri noćna marša, s tim da na graničnom frontu ostanu samo posadne trupe Senčanskog, Suboičkog i Somborskog odreda radi zaštite povlačenja i odbijanja eventualnih mađarskih napada. 3. konjička divizija se već kretala pravcem Bačka Topola - N. Sad, a armijske jedinice su takođe imale zadatak da se noću 7/8. aprila prebace u Srem.

Na frontu 2. armije primećeno je prikupljanje mađarskih snaga. Pošto je stigao u Djakovo, Stab armije je izdao zapovest za odbranu, sa Osječkom i Vr-

baskorn divizijom na graničnom frontu i *Bosanskom divizijom u armijskoj rezervi* u rejonu Vinkovaca. Osječka divizija imala je da brani *Baranjski odsek* fronta (od Dunava do Drave), a Vrbaska divizija *Dravski odsek* od Podgajskog rita do r. Čadavice, s tim da u svoj sastav primi *43. peš. puk* i jedinice za zaštitu granice na ovom odseku.

Prema zapovestima komandanta *Osječke divizije* 0. br. 2 i 3, snage ove divizije zauzele su sledeći raspored:

- *30. konjički divizion* kod Kneževih vinograda;
- *desni odsek (10. posadni puk* - bez 2. bataljona, 1 bataljon 64. peš. puka, 1 baterija 80 mm) na liniji Batina - Beli Manastir (isključno);
- *levi odsek (41. peš. puk, 2. posadni bataljon, 30. mitraljeska četa, 115. pt četa* (bez 1 pt voda) i 3. divizion 30. art. puka) od Belog Manastira (zaključno) do s. Bolman (zaključno);
- *Valpovački odred (17. peš. puk* i 1. divizion 30. art. puka) od s. Bolmana (isključno) do Podgajskog rita (zaključno);
- *Glavnina artiljerije*: desna grupa (4. divizion 30. art. puka bez 1 baterije) na prostoriji Ciglana - Korenište južno od Belog Manastira; leva grupa (2. divizion 30. art. puka bez 1 baterije) na prostoriji severno od s. Jagodnjaka;
- *divizijska rezerva (64. peš. puk* bez 1 bataljona), jurišni bataljon 10. posadnog puka i 1 pt vod kod s. Ugleč severozapadno od Darde.

Od *Vrbaske divizije* su stigli na koncentracijsku prostoriju: komandant divizije sa načelnikom Štaba i 1 haubički divizion 17. art. puka, a od *Bosanske divizije* samo *60. peš. puk*.

Dejstva 7. aprila na frontu 1. grupe armija

Slabe snage 46. korpusa nemačke 2. armije su ujutro 7. aprila na frontu *4. armije* prešle Dravu kod Djekenješa i Muru kod s. Letenja i s. Murskog Središća, a predveče istoga dana i reku Dravu kod Barča. Koristeći nedovoljno porušene stalne mostove i prebacivanje pomoću gumenih čamaca, nemačke trupe su savladale otpor jedinica za zaštitu granice na svima prelazima i obrazovale male mostobrane i zatim zauzele Čakovec. Most kod Barča nije bio porušen zbog sabotaže.

Oko 5 časova dva do tri Nemačka bataljona su preko neporušenog mosta i gumenim čamcima prešli Dravu kod Djekenješa na odseku *Savske divizije* i prinudile 1. bataljon 53. peš. puka, koji je branio ovaj prelaz, da se povuče ka liniji s. Pasomok - s. Botovo - s. Torčec. Da bi prihvatio ovaj bataljon, sprečio dalji prodor Nemačkih snaga pravcem Djakenješ - Koprivnica i stvorio vreme za grupisanje *Savske divizije*, komandant 27. pešadije je uputio 53. peš. puk (sa 3. divizionom 27. art. puka) iz Koprivnice ka s. Drnju. Tako je kod ovog sela došlo do susretne borbe između jedinica 53. puka i Nemačkih snaga, u kojoj su nemačke trupe oko 10,30 časova zaustavljene ispred linije s. Sigetec - Botovo - s. Torčec. Pošto su Nemci prebacili još dva bataljona, borbe su nastavljene, ali su jedinice 27. art. puka već bile utrošili skoro svu municiju. Situacija je bila teška, jer komora sa municijom nije stigla, a i moral trupa je bio slab usled ustaške propagande. Zbog prodora Nemačkih trupa preko Drave došlo je do delimične pobune i rasula još potpuno nemobilisanih i nekoncentrisanih jedinica sa teritorije Hrvatske.

Da bi sprečio dalji prodor Nemačkih snaga na pravcu Koprivnice i otklonio ovu opasnost pre nego što neprijatelj prebaci jače snage, komandant 1. grupe armija je na sastanku u Zagrebu u 7,30 časova naredio komandantu 4. armije da lično ide u Koprivnicu, s tim da pripremi i u 15 časova izvrši protivnapad radi uništenja ili proterivanja neprijatelja preko Drave. Prema odluci komandanta 1. grupe armija trebalo je:

- *Koprivnički odred* (53. peš. puk i jedan art. divizion), pod komandom komandanta 27. pešadije, zadržava neprijatelja sa fronta, s tim da se 250 vojnika iz Zagreba odmah upute kamionima u Koprivnicu radi pojačanja ovog odreda;

- da se 2. konjički puk iz *1. konjičke divizije* (koji je na maršu iz Virovitice za Zagreb stigao kod s. Kloštara) uputi u Podravski Novi Grad i napadne nemačke trupe u levi bok pravcem s. Novi Grad - s. Hlebine - s. Sigetec;⁵³

- da jedan bataljon 36. peš. puka iz Ludbrega napadne Nemačke snage u desni bok pravcem Ludbreg - s. Djelekovec;

- da jedan bataljon 104. peš. puka (sa jednim art. divizionom iz 27. art. puka i 10 mitraljeza iz 27. mitraljeskog bataljona) napadne Nemce pravcem s. Virje - s. Molve - prelaz na Dravi kod s. Ledine, a zatim i Nemački mostobran kod Dječenješa iz pozadine, s tim da 104. peš. puk kasnije nastupa za ovim svojim bataljonom; i

- da poljski divizion 80 mm M-28 iz 27. art. puka tuče mesto prelaza na Dravi kod Dječenješa radi sprečavanja daljeg prebacivanja Nemačkih trupa na desnu obalu Drave.

Da bi se mogao pripremiti i izvesti ovaj protivnapad, naredeno je komandantu *Savske divizije*:

- da 53. peš. puk (sa 3. divizionom 27. art. puka) zadržava neprijatelja sa fronta i stvori vreme i uslove za izvođenje protivnapada; i

- da 104. i 35. peš. puk (sa pridatim art. divizionima) ubrzaju svoje pokrete i što pre izbiju u rejon s. Virje i s. Novi Grad, s tim da komandu nad ovim trupama primi komandant Bjelovarskog vojnog okruga. Ovi pukovi su oko podne stigli do linije s. Semovac (čelo 104. puka) i s. Mosti (čelo 35. puka.).

Pošto je oko 10,45 časova stigao u Koprivnicu i upoznao se sa situacijom od komandanta 27. pešadije,⁵⁴ koji je rukovodio tamošnjom odbranom, komandant 4. armije je naredio:

- komandantu 53. peš. puka, čiji se puk nalazio u teškoj borbi kod s. Drnje, da po svaku cenu zadrži ovo selo, dok mu ne stignu pojačanja, kako bi se stvorilo vreme za grupisanje snaga za predviđeni protivnapad;

- komandantu *Murske divizije* da najhitnije uputi 2. bataljon 36. peš. puka pravcem Ludbreg - s. Glokovac - s. Sv. Petar - s. Kuzminec - s. Imbrojevac - s. Djelekovec radi napada u desni bok Nemačkih snaga na mostobranu kod Dječenješa pravcem Djelekovec - ž. st. Zakanj;⁵⁵

- komandantu poljskog divizona 80 mm M-28 da sa svoje 2 baterije odmah ide u s. Hlebine i odatle dejstvuje na prostoriju oko mosta kod Dječenješa;

- komandantu *desnog odseka Savske divizije* da sa 104. i 35. peš. pukom i art. divizionima krene za s. Hlebine:

- *2. konjičkom puku* da odmah krene od s. Kloštara pravcem s. Djurđevac - s. Podravski Novi Grad - Koprivnica radi ulaska u sastav *Savske divizije* i učesća u protivnapadu na neprijatelja koji je prešao Dravu, i

- komandantu *Jurišnog bataljona* da sa bataljonom najhitnije krene iz Bjelovara u s. Djurdevac, gde će dobiti naređenje za dalji rad.

Sem toga, traženo je od komandanta 1. grupe armija da bombarderska avijacija tuče ciljeve kod Djekenješa, gde nema neprijateljske avijacije; da se u Koprivnicu pošalje pojačanje u pešadiji i *81. konjički puk* iz Zagreba i da se hitno pošalje artiljerijska municija.

Komandant *4. armije* je sa svojim operativnim delom Štaba oko 14 časova iz Koprivnice prešao u s. Podravski Novi Grad, gde je uskoro stigao i Stab *Savske divizije*.

Pošto je u to vreme situacija na mostobranu na pravcu Koprivnice bila vrlo teška - *53. peš. puk* je jedva odolevao napadu jakih neprijateljskih snaga i trpeo velike gubitke - komandant *4. armije* je usmeno naredio:

- da se od *2. bataljona 104. peš. puka* i *27. mitraljeskog bataljona* obrazuje *Sigetski odred*, s tim da pod komandom načelnika Štaba *Savske divizije* odmah krene pravcem s. Podravski Novi Grad - s. Hlebine - s. Sigetec i napadne neprijateljske snage pred frontom *53. peš. puka* u rejonu s. Drnje, severoistočno od Koprivnice;

- da se *104. peš. puk* (bez *2. bataljona*), sa pridatim artiljerijskim divizionom uputi pravcem s. Virje - s. Molve, s tim da od s. Molve isturi prednje delove na Dravu; i

- da *35. peš. puk* uputi jedan bataljon u Koprivnicu, a da se sa ostalim jedinicama 8. aprila do zore prikupi na prostoriju s. Kupinovac - s. Plavnice.

Pošto se oko 15,30 časova situacija kod *53. puka* još više pogoršala (usled napada jačih Nemačkih snaga i velikih gubitaka), puk je bio prinuden da se delom povlači na pravcu s. Drnje, pa je komandant armije oko 16 časova naredio:

- da komandant *Savske divizije* sa jednim polubataljonom *104. peš. puka* na automobilima ide u Koprivnicu i lično primi komandu nad trupama koje se tamo nalaze; i

- da *2. konjički puk* (koji je stigao u s. Virje iz s. Kloštara) odmah krene ka Koprivnici, s tim da od s. Bregi sadejstvuje desnom krilu *53. peš. puka* koji vodi borbu kod s. Drnje.

Oko 18 časova situacija na frontu *53. peš. puka* bila je skoro kritična (puk je ceo dan vodio borbu bez ikakve pomoći, jer naređeni bočni napadi bataljona *104. i 36. puka* nisu izvršeni. Zato se ovaj puk povlačio u pravcu Koprivnice, gde se prikupio u toku noći 7/8. aprila, tako daje prema Njemcima ostao samo 1. eskadron *81. konjičkog puka*. Povlačenje *53. peš. puka* ka Koprivnici izazvalo je paniku, koja je još više potencirana kada je komandant *Savske divizije* proneo glas da su Njemci stigli u Koprivnicu, iako uopšte nisu nadirali dalje od linije s. Drnje - s. Torčec. Isto tako se *2. bataljon 104. peš. puka* (sa *27. mitraljeskim bataljonom*), na osnovu lažnog naređenja iz Štaba *Savske divizije*, povukao od s. Sigetca preko s. Hlebina za Podravski Novi Grad. *2. konjički puk* je poseo levu obalu Koprivničke reke na odseku s. Bregi - s. Miklinovec, dok se *27. art. puk* sa jednim divizionom nalazio kod *53. peš. puka*, drugim kod *2. konjičkog puka* kod s. Bregi, a trećim kod *104. peš. puka*.

U takvoj situaciji komandant *4. armije* je oko 20 časova naredio:

- komandantu *Savske divizije* da izvesnim snagama *104. peš. puka* zatvori pravac od s. Hlebina na liniji Greda k. 120 - s. Jeđuševac; da iz s. Hrzova uputi 1 bataljon *35. peš. puka* preko Carevgrada za Rijeku da bi sa *53. peš. pukom* zatvorio *Koprivnički pravac*; da *35. peš. puk* (bez 1 bataljona) izbije na severne

padine Bilo-gore, između 53. pešadijskog i 2. konjičkog puka i da u zoru 8. aprila izvrši protivnapad, kako je to već naredeno, s tim da će pismenu zapovest dobiti blagovremeno; i

- komandantu *Murske divizije* da odmah železnicom uputi *36. peš. puk* za Koprivnicu, s tim da se u toku noći grupiše na prostoru s. Kunovec - s. Botinovec radi učešća u sutrašnjem protivnapadu na nemačke snage na *Koprivničkom mostobranu*.

Međutim, pošto predviđeni protivnapad Savske divizije uopšte nije izvršen, Nemci su ovoga dana i uspjeli da prošire i pojačaju svoj mostobran i da nanesu velike gubitke 53. peš. puku. Do ovog neuspeha Savske divizije došlo je uglavnom iz sledećih razloga:

- komandant divizije general Avgust Marič uopšte nije išao u Koprivnicu da bi lično rukovodio borbom, već se vratio, šireći očigledno lažne vesti da se tamo već nalaze Nemci, iako su oni ušli u Koprivnicu tek 9. aprila;

- jutarnji napad 53. peš. puka (sa art. divizionima), i pored zalaganja starešina, nije uspeo zato što je moral obveznika već bio opao zbog ustaške propagande, iako su tada Nemci na mostobranu imali samo oko 2 bataljona;

- *Sigetski odred* (2. bataljon 104. peš. puka i 27. mitraljeski bataljon) je oko 15 časova bez borbe stigao do s. Sigetca i pripremio se da sa leđa napadne nemačke snage pred frontom 53. peš. puka, ali je zbog lažnog obaveštenja (koje je primljeno u 17,40 iz Štaba Savske divizije) da su Nemci već stigli u Koprivnicu, odstupio ka s. Novi Grad. iako ga neprijatelj nije napadao. Pored toga, komandant odreda generalštabni major Antun Marković napustio je odred i otišao u Koprivnicu, gde su navodno bili Nemci i nije izvršio dobiveno naređenje za napad;

- umesto da napadne Nemačke snage u levi bok pravcem s. Novi Grad -s. Hlebine -s. Sigetec, 2. konjički puk je, po naređenju komandanta 4. armije, upućen da zauzme položaj kod s. Bregi i štiti desno krilo 53. peš. puka;

- ni 2. bataljon 36. peš. puka nije napao desni bok Nemačkih snaga zato što je kasno krenuo, a zatim se usput rasturio, tako da su noću 7/8. kod Koprivnice stigli samo krdrovci.

Ovoga dana je Vrhovna komanda sa O br. 41 naredila komandantu 1. grupe armija da 4. armija preduzme protivnapad i odbaci nemačke delove sa mostobrana kod Djekenješa i da vazduhoplovstvo bombarduje i razori most na Dravi kod Djekenješa, izviđa prostoriju Djekenješ - Koprivnica i podržava napad 4. armije. Ona je krajem dana (u 19,30) takođe naredila da se u cilju izbođenja naređenog protivnapada na Nemački mostobran kod Koprivnice preduzmu sledeće mere:

- da se *36. peš. puk* Murske divizije uputi prema Koprivnici i uđe u sastav Savske divizije, s tim da joj se u zamenu dodeli *39. peš. puk* iz *Ormoškog odreda*;

- da se *81. ar. puk* sa 5 baterija utovari u kamione i taksi automobile i oko 21 čas uputi iz Zagreba za Koprivnicu;

- da komandant 4. armije naredi *Slavonskoj diviziji* da iz rejonu Bjelovara sadejstvuje ovom protivnapadu svim raspoloživim snagama i da se od 2. grupe armija uzmu dva bataljona za osiguranje desnog boka; i

- da komandant 4. armije, ukoliko ne uspe da odbaci neprijatelja preko Drave, povuče svoje snage na Bilo-goru.

Pošto je od komandanta 4. armije u 21,30 dobio izveštaj da se protivnapad na nemački mostobran kod Koprivnice ovoga dana nije mogao izvršiti, ko-

mandant 1. grupe armija je naredio komandantu 4. armije da se ovaj napad po svaku cenu mora izvršiti 8. aprila i obavestio ga da će mu u toku noći kao pojačanje kamionima uputiti 81. konjički puk, 1 pt čelu i 1 tešku bateriju sa traktorima.⁵⁶ Na osnovu toga je komandant 4. armije 7. aprila u 23 časa izdao pismenu zapovest komandantu Savske divizije da sa divizijom rano ujutro 8. aprila izvrši napad na nemačke trupe na mostobranu kod Koprivnice (međutim, naredeni pokreti bili su skopčani sa mnogim teškoćama zbog ustaške propagande i sabotaze), a komandantu 4. vazduhoplovne grupe je u isto vreme naredeno da podržava ovaj napad.

Oko 19 časova nemačke snage, jačine oko 1 peš. puka sa nekoliko tenkova, prešle su r. Dravu na odseku Slavonske divizije preko neporušenog kolskog mosta kod Barča i, pošto su savladale slab otpor jedinica za zaštitu granice, do 23 časa su obrazovale mostobran na liniji s. G. Bazije. Tom prilikom su jedinice 2. bataljona 393. puka rezervne vojske (koji je branio ovaj pravac), pod uticajem ustaške propagande, napustile položaje i bunkere (sa oruđima) i povukle se do Virovitice, gde su docnije prikupljene. Istovremeno je komandant 393. puka napustio svoje jedinice i iz s. Lukače (gde mu je bilo komandno mesto), i pobjegao u pravcu Virovitice. Pošto na ovom pravcu nije bilo trupa Slavonske divizije, u toku noći 7/8. aprila nije bilo moguće preduzeti protivnapad, mada je komandant 40. konjičkog divizionara, koji je bio najbliži, u toku noći u tom pravcu uputio svoje patrole. Međutim, ove patrole su bile obmanute od meštana-ustaša da Nemci nisu uopšte prešli Dravu i da je vatra, koja se čula, dolazila sa mađarske obale.

Murska divizija i Ormoški odred su ovog dana posedali položaj na desnoj obali Drave, dok su jedinice za zaštitu granice, pod pritiskom Nemačkih snaga, odstupile u pravcu Drave, s tim što se njihov najveći deo povukao na južnu obalu ove reke, ostavljajući predstražne delove prema neprijatelju.

Stab 4. armije prešao je iz Zagreba u Bjelovar.

Komandant 1. grupe armije je u svom izveštaju naročito istakao da su jedinice 4. armije krajem ovog dana bile iscrpene i da je njihov moral prilično opao, a sa tom ocenom se složio i komandant 4. armije.

Na frontu 7. armije 7. aprila Nemačke jedinice su na pravcu Ptuja, Maribora i Dravograda vodile jake borbe sa jedinicama 6. 7. i 8. posadnog puka. Dok su na pravcu Ptuja i Maribora postigle uspehe i izbile do linije s. Pesnica - Sv. Lenart - Sv. Trojica - Kapela, one su na pravcu Dravograd - Slovenjgradec odbivene od strane 6. posadnog puka i jednog bataljona Dravske divizije koja je posela desnu obalu Drave - glavnim snagama na Mariborskom pravcu na liniji Ptujaska gora - Slov. Bistrica - Slov. Konjice, a pomoćnim snagama na Dravogradskom pravcu.

Na Italijanskom frontu bilo je samo lokalnih graničnih borbi, jer je komandant italijanske 2. armije, svojom zapovešću br. 2420, naredio komandantima korpusa da preduzmu nasilno patrolno izvidanje preko jugoslovenske granice u dubini 3[^] km.

Jugoslovenska Vrhovna komanda je sa O br. 41 naredila komandantu 1. grupe armija da Rišnjački odred prepadom zauzme Rijeku, ali se od ovog napada docnije odustalo zbog nepovoljne situacije na frontu 4. armije.

Komandant 7. armije je ovog dana posle podne predložio komandantu 1. grupe armija da, s obzirom na tešku situaciju 4. armije, povuče svoju armiju sa graničnog fronta. Mada je komandant 1. grupe armija prihvatio ovaj predlog, pod uslovom ako bi situacija kod Koprivnice postala ozbiljna, načelnik

Štaba Vrhovne komande se sa tim nije saglasio, već je naredio da se situacija na frontu popravi noćnim i bočnim napadima pod ličnim rukovodstvom komandanta armije. Međutim, komandant 1. grupe armija je već u 19,30 časova obavestio Vrhovnu komandu daje komandant 7. armije naredio da se povlače neke ugrožene jedinice na desnom krilu i da se sa tim složio i komandant 1. grupe armija.

Moral trupa 7. armije takođe je počeo da opada, jer su se unutrašnji neprijatelji i u Sloveniji veoma aktivno zalagali da onemoguće davanje otpora neprijatelju. U tome smislu je u Ljubljani održana neka »Slovenačka nacionalna skupština«, sa ciljem da se Slovenija preda neprijatelju bez borbe. Mada je Vrhovna komanda naredila da se pohapse članovi ove skupštine i da se najenergičnije onemoguće slične akcije, ipak to nije moglo sprečiti dalje opadanje morala jedinica ove armije.⁵⁷

Dejstva 7. aprila na Primorskom frontu

Na ovome frontu je italijanska avijacija ovoga dana bombardovala ciljeve u Boki Kotorskoj (Zelenika, Tivat i Kumbor), Mostar, Šibenik, Split, Knin i Benkovac, dok je *Jadranska divizija* vršila koncentraciju snaga radi napada na Zadar. Ovoga dana je Vrhovna komanda sa O br. 37 naredila da *Jadranska divizija* što pre izađe na određene položaje kod Zadra radi izvršenja napada koji će podržavati jedinice Ratne mornarice i 81. vazduhoplovna grupa bombardovanjem ciljeva u Zadru.

Jugoslavenska Ratna mornarica 7. aprila

Ovoga dana 2. i 3. *torpedna divizija*, pored zadatka zaštite naše obale od neprijateljske akcije iz pravca Zadra, trebalo je da sadejstvuje napadu *Jadranske divizije* na Zadar, ali to naređenje za sadejstvo nije stiglo ovim divizijama. Italijani su izvršili bezuspešan vazdušni napad na brod »Dalmaciju«!⁵⁸

Brod »Zmaj«, pod zaštitom motornih torpiljarki »Dinara« i »Rudnik« iz sastava 2. torpedne divizije položio je minske prepreke jugoistočno od o. Mažurine (u Šibenskom području).⁵⁹

Rečna flotila. Monitor »Morava« povukao se u Sentu, koju su bombardovali Nemački avioni. »Morava« je uspešno odbijala napade i, prema izjavi komandanta »Morave« poručnika bojnog broda Božidara Arandelovića, oborila jedan Nemački avion. Tada je zarobljen jedan nemački vazduhoplovni potpukovnik, verovatno komandant Nemačke bombarderske formacije. *4. grupa monitora* se maskirala kod Gročke gde je ostala do 11. aprila, odbijajući neprijateljske napade iz vazduha.⁶⁰

Iako je ovog dana trebalo preći na ratno snabdevanje, ono je bilo sasvim slabo. To se delom može videti iz izveštaja koji je komandant pozadine 6. armije uputio Vrhovnoj komandi sa Str. pov. br. 6 od 7. aprila, u kojem se, pored ostalog, navodi i sledeće:

»Naročito je velika teškoća za rad ove komande što ova komanda nema pregled rasporeda ustanova, skladišta, depoa, magacina i ostalog odakle treba da se 6. armija snabdeva za život i borbu. Tako isto ova komanda nema raspored jedinica koje su potčinjene ovoj komandi, a treba da vrši snabdevanje borbenih jedinica, jer je dobiveni raspored svega toga na teritoriji određenoj za snabdevanje 6. armije uništen prilikom bombardovanja. Najglavnije je to što nema nikakve veze sa komandantom 6. armije«⁶¹

Rad jugoslovenske Vrhovne komande 7. aprila

Ovoga dana objavljene su opšta mobilizacija i proklamacija kralja kao vrhovnog komandanta, u kojoj je izneto da kralj prima komandu nad celokupnom vojnom silom Kraljevine Jugoslavije, daje za svog pomoćnika odredio vojvodu Petra Bojovića, a za načelnika Štaba Vrhovne komande generala Šimovića, pored dužnosti predsednika vlade i »da poziva vojsku i narod da brane zemlju od mućkog napada sila Osovine, izražavajući veru da ćemo pobediti uz pomoć naših moćnih saveznika«.

Obaveštavajući komandanta 3. i 5. armije o nepovoljnom stanju Trupa 3. armijske oblasti, Vrhovna komanda je naredila komandantu 3. armije da se produži ofanziva u Albaniji bez obzira što još nije stigla Hercegovačka divizija. Da bi popravila tamošnju situaciju naredila je Komandantu Vazduhoplovstva sa O. br. 45 da bombarduje nemačke trupe u Kačaniku i sa O. br. 47 i 52 da bombarderska avijacija izvrši koncentričan napad na nemačke kolone kod Kumanova i Skoplja, a komandantu 5. armije sa O. br. 48 da uputi 2. konjičku diviziju ka Vranju radi zatvaranja pravca Kumanovo-Vranje-Leskovac. Zbog nepovoljne situacije na Kosovu, Vrhovna komanda je zamenila svoje naređenje O. br. 51. izdato Komandantu *Cerske divizije* iz strategijske rezerve, da odmah železnicom uputi 6. pešadijski puk sa jednim artiljerijskim divizionom za Vladičin Han, naređenjem O. br. 53, kojim je predviđeno da se divizija sa 6. pešadijskim pukom i artiljerijskim divizionom najhitnije upućuje po delovima železnicom preko Kragujevca za Kosovsku Mitrovicu na raspolaganje komandantu 3. grupe armija. Na taj način je komandant 5. armije morao da zatvara pravac niz Moravu povlačenjem delova Vlasinskog odreda sa granice.

Na osnovu izveštaja komandanta 1. grupe armija, Vrhovna komanda mu je sa O. br. 41 naredila da Rišnjački planinski odred napadne i zauzme Rijeku, da odbaci neprijatelja preko Drave. Komandantu Vazduhoplovstva sa O. br. 46 naredila je da bombarduje mostove kod Djekmješa i neprijateljske kolone na pravcu Kumanovo-Skoplje, a sa O. br. 37 da Jadranska divizija »forsirano« napadne Zadar, s tim da tom napadu sadejstvuju komande Ratne mornarice i Vazduhoplovstva.

Štab komande pozadine Vrhovne komande počeo je već ovog dana pre podne da dejstvuje u Valjevu.

U 11 čas. dobijeno je telefonom naređenje Vrhovne komande da se studira mogućnost transportovanja dve divizije iz strategijske rezerve na jug u Makedoniju. Ona je krajem ovoga dana računala da će *Trupe 3. armijske oblasti*, koristeći teško prolazno zemljište, biti u stanju da zatvore Kačaničku klisuru i pravac Skoplje - Tetovo; da situacija na ostalim frontovima nije ozbiljna pošto neprijatelj na frontu 4. i 7. armije vrši napade slabijim snagama i da se te snage mogu suzbiti protivnapadima naših prispelih snaga. Međutim, ova predviđanja se nisu ostvarila, kao što su to pokazali događaji sledećih dana.⁶²

Ovog dana je operativno komandovanje bilo nešto bolje organizovano, iako od nekih armija (naročito od 4. armije) nije dobijen nijedan izveštaj, zbog nedovoljne organizacije službe veze i ustaške sabotaze u jedinicama veze. Međutim, ni na kraju ovoga dana Vrhovna komanda nije uočila da se težište strategijske situacije nalazi u Makedoniji. To se vidi i po naređenjima koje je izdala komandantu 2. grupe armija, kojima se forsiraju pokreti prema severu. Dok je neprijatelj već odsekao odstupnicu jugoslovenskoj vojsci u Makedoniji, Vrhovna

komanda još drži severno od Save i Dunava ogromne snage i ne pomišljajući da ih hitno povuče ka jugu i jugoistoku. I dok u Makedoniji nije imala nikakvih rezervi, kojima bi bar lokalizovala neprijateljski uspeh, dotle su besposlene stajale 6. 1. i 2. armija, kao i Trupe Primorske oblasti, jer ih niko nije napadao, a one su, zbog odsustva svakog razumnog rukovođenja i komandantske odgovornosti, pasivno čekale na mestu, gde će za 5-6 dana biti likvidirane - kad se neprijatelj pojavi u njihovoj pozadini. Interesantno je da nijedan komandant grupe armija ni komandanti 5, 6, 1. i 2. armije, ni komandant Trupa Primorske oblasti u toku ovoga dana nije podneo nijedan predlog Vrhovnoj komandi, odnosno svojoj komandi grupe armija. Izgleda da su od prvog časa bili potpuno van događaja, ili su unapred bili toliko demoralisani da su izgubili svako poverenje u sebe i u svoje trupe.

Iako je 7. aprila, tj. drugog dana rata, izbijanjem Nemaca u Skoplje i na var-darsku komunikaciju, bila presečena odstupnica jugoslovenske vojske u Grčku, ipak ni jugoslovenska vlada ni Vrhovna komanda nisu konkretno skoro ništa preduzele kako bi što uspešnije produžile rat i bolje rukovodile ratnim operacijama, s obzirom na novostvorenu kritičnu situaciju u Makedoniji.

Po mom mišljenju, Vrhovna komanda je na kraju drugog dana rata trebalo da naredi:

- 1) da 5. armija pregrupiše svoje snage sa težištem na pravcu Pirot - Niš;
- 2) Da se 6. armija i snage 2. i I. grupe armija, tj. 1, 2. i 4. armija, najhitnije povuku južno od Save i Dunava, a 7. armija istočno od Kupe;
- 3) Da se sve raspoložive kompletne jedinice iz severne Srbije najhitnije upute u rejon Priština - Leskovac - Gnjilane i da se sa njima, pod neposrednim rukovođenjem Vrhovne komande, organizuje i izvede protivofanziva ka Skoplju, s tim da se dobro zaštite Niški pravac i prelazi na Savi i Dunavu i da se za to vreme odsudno brani linija: Vlasina - Sićevačka klisura - vododelnica između Timoka i V. Morave i dalje linija: Duna\ - Sava - Una - Šibenik.

Međutim, izuzev kratkih ali za izvršenje nemogućih naređenja izdatih komandantima 3. grupe armija i Trupa 3. armijske oblasti, koji su krajem ovoga dana u stvari ostali bez vojske, jer su njihove jedinice već bile razbijene, demoralisane i nesposobne za dalji organizovan otpor. Vrhovna komanda ništa nije preduzela da bi izmenila tako tešku situaciju na Makedonskom vojištu.

Rad jugoslovenske vlade 7. aprila

Ministarski savet je na svojoj sednici u Sevojnu kod Užica, kojoj su bili prisutni svi ministri izuzev generala Simovića (koji je bio u Štabu Vrhovne komande u Kobiljači), doneo sledeće zaključke:

- da se proglasi pripremno i mobilno stanje - koje je objavljeno ovoga dana;
- da se za brže odvijanje poslova odredi uži kabinet, u koji ulaze: dr Maček, dr Ninčić, dr Sutej, dr Budisavijević i general Bogoljub Ilić;
- da u vladu kao ministar bez portfelja uđe dr Juraj Krnjević koji će zastupati dr Mačeka u vladi i u užem kabinetu;
- da se u Vrhovnoj komandi, uz predsednika vlade, stalno nalaze Slobodan Jovanović i dr. Bariša Smoljan;
- da se objavi rat Bugarskoj;

- da se ministru linansija odobri kredit od 10.000.000 dinara za pokriće prvih potreba izazvanih izuzetnim prilikama;
- da se u sporazumu sa Vrhovnom komandom izvrši što hitnija nabavka hrane u Vel. Britaniji i Sev. Americi za potrebe pasivnih krajeva i vojske;
- da se Ministarstvo saobraćaja smesti u Kraljevu, finansija u Užicu, pravde i prosvete u Arilju, poljoprivrede u Požegi, snabdevanja i ishrane u Mataruškoj Banji, spoljnih poslova u Vrnjačkoj Banji, trgovine i industrije na Zlatiboru i pošta, telegrafa i telefona u Sarajevu.⁶³

Vladu su 7. aprila napustili Maček i Smoljan, dok je Andres, kao Nemački agent, ubrzo pobjegao. Maček se uputio za Zagreb, preko Koviljače i Zvornika. Pokušaj Simovića i kralja Petra da zadrže Mačeka nije uspeo. Tako u ovoj kritičnoj situaciji - »kad državni brod tone«, Maček beži - u susret agresoru!

U svojim *Memoarima* Petar II Karadorđević (koji je 6. aprila zanoćio u Zvorniku) zabeležio je:

»Sutradan (7. aprila uveče) dr Maček došao je da me vidi iz Uzica, gde se vlada bila sklonila. Zeleo je da se automobilom vrati u Zagreb. Nagovarao sam ga da ostane, jer nam je bio potreban jedan predstavnik Hrvatske u vladi, ali on je bio ubeden da bi trebalo da deli sudbinu svog naroda-.

Pre posete svom vladaru, potpredsednik vlade dr Vlatko Maček posetio je, iznenada, u Banji Koviljači premijera Simovića. O toj poseti Simović kratko piše u svojim *Memoarima*. Međutim, ovaj susret opisao je mnogo opširnije u intervjuu 1962. godine Mihailo Marić, *Kralj i vlada u emigraciji*, »Epoha«, Zagreb - Beograd, 1979;

»Maček (Simovicu) je pno kratko saopštio da se vraća u Zagreb. Zaslupace ga Krnjevic, koga će on poslati čim stigne u Kupinec. Pokušao sam odmah da ga od toga odvratim. Objašnjavao sam šta ce to značili za zemlju a ne samo za vladu, ostale ministre. Govorio sam mu pola sata. Slušao me je i klimao glavom. Ali rekao mi je da je njegova odluka neopoziva. Jer, on želi da učini najbolje za svoj narod, a to će moći jedino ako u ovim teškim časovima bude zajedno s njim. Uveravao sam ga da je narod u vojsci, da treba da bude sa lujskom i vladom, govoreći mu šta on predstavlja za Jugoslaviju u ratu. pa sam na kraju naglasio da će njegov odlazak iz vlade izazvati različita tumačenja, pogotovo kad peta kolona dejstvuje na sve strane. Koliko se secam njegovih reii. kazao mi je:

.Kak' bu. nek' bu - ja bum tak debil!

•Nagovorio sam ga. najzad, da svrati kud kralja u Zvornik i da razgovara sa Nj V. Peirom...«

Šef Hrvatske seljačke stranke, dr Maček, kao što je već rečeno, uputio je u vladu, iz Zagreba, kao svog zamenika dr Juraja Krnjevića. Međutim, drugi ministar iz redova HSS, dr Ivan Andres, pobjegao je iz vlade ne samo bez ikakve zamene, nego i ne obavestivši o svom odlasku bilo koga.

Za Andresa se, međutim, ne trt ba čuditi: bio je nacistički agent. To tvrde dva svedoka. Prvi, Andresov i HSS Kolega, tadašnji Mačekov sekretar Ilij> Jukić:

•Andres nas je denuncirao kod Nojhauzena, njemačkog generalnoj: konzula u IKGrađu, koji je bio jači u Berlinu nego njen ački poslanik Ion Heren, da smo na* tri glavna zapreka što predsednik Maček neće da usvoji pronjemačku liniiu

I drugi svedok, Andresov kolega u vladi ministar Branko ČubriloviC navodi da je ministar trgovine i industrije bio toliko revnostan nacistički špijun da je slao informacije direktno sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije:

. Tako, na primer, opažalo se da ministar trgovine Andres često napušta sednicu i sa nekim telefonski razgovara. Kako smo kasnile obavešteri, on je izveštavao Nemačkog poslanika o onome što se na sednici dogada.

Osim Mačeka i Andresa, koji su tako napustili vladu već 7. aprila 1941. godine, još tri člana Ministarskog saveta pobjegla su iz vlade 14. aprila 1941. Kako su ti ministri-begunci napuštali svoje kolege objasniće nam dvojica svedoka:

Ministar Srdan Budisavljević:

Evakuacijom vlade iz Sarajeva rukovodio je ministar vojni, general Ilic. Kao vladin komandir određen je ministar Čubrilović, Ali, pred polazak (iz Sarajeva), nigde nije bilo Bariše Smoljana i Ivana Torbara. Neko mi je rekao da nam je betanija dosadila i da su otišli svojim kućama.

Ministar Branko Čubrilović: 'Ovog dana oko šest sati posle podne, ostavio je vladu, ne rekavši nikome ni zbogom, ministar Šuma i ruda dr Džafer Kulenović. Sa sobom je poneo i državnih sto hiljada dinara.' (B. Čubrilović, *Zapisi iz ludine*, u »Svjetlost«, Sarajevo, 1946.

Svi ovi ministri - begunci, treba dodati, imali su u toku narodnooslobodilačkog rata neprijateljski stav prema oslobodilačkom pokretu. Džafer Kulenović bio je potpredsednik vlade takozvane NDH, osuđen je posle rata kao ratni zločinac, a dr Maček je pobjegao pred oslobodenje iz zemlje (zajedno sa Pavelicem - do Beča) i u emigraciji pisao i radio protiv socijalističke Jugoslavije.⁶⁴

Dejstva 7. aprila prema neprijateljskim podacima

Italijanski oficir za vezu, koji je stigao u *Stab Nemačke 2. armije*, i/neo je situaciju kod *2. italijanske armije*, ali su gledišta komandi dveju armija bila različita. Dok je Komanda italijanske 2. armije smatrala da se prema njoj nalazi oko 200.000 jugoslovenskih vojnika, Komanda Nemačke 2. armije cenila je da ih ima samo oko 50.000, tj. najviše dve divizije i dve brigade, a razlikovali su se i pogledi o načinu upotrebe snaga. Komanda Nemačke 2. armije pokušala je da Italijanima objasni da bi njihov zadatak u prvom redu bio da napadom na celom frontu vežu snage pred sobom, a ne kako su oni nameravali da udarom jakog južnog, tj. desnog krila, južno od Ljubljane okruže jugoslovenske snage u prostoru ovog mesta, jer će se one verovatno povući u jugoistočnom pravcu kad Nemačka 2. armija pređe u napad ili čak i pre toga. Zato je smatrala da bi bilo u interesu sadejstva Nemačke i italijanske armije da italijanska 2. armija zadrži svoje desno krilo, a jakim centrom i severnim krilom prodire u pravcu Ljubljane, da bi iako došla u neposrednu ve/u sa desnim krilom nemačke 2. armije koja nastupa preko Celja.

Ovoga dana, tj. 7. aprila, *Komanda Nemačke 2. armije* izdala je *zapovest br. 2* i naredila *Komandi 51. arm. korpusa* da izvuče *glavninu 183. pd* na put Murek - Sv. Lenart i severno, ali tako da se izbegne noćna borba i da korpus sačuva potpunu slobodu rada, da povuče delove od Radgone do okoline Jagendorfa, da obrati pažnju na osiguranje levog boka, da osigura put Radgona Murska Sobota i da kod ovog mesta uspostavi vezu sa *8. oklopnom divizijom*.⁶⁵

Izvod iz Zapovesti br. 2 Komande nemačke 2. armije Pov. br. 669/41 od 7. aprila glasi:

Komandi 49. armijskog korpusa

Granične jedinice neprijatelja na Dravi i Muri se povlače. Na trontu Virovitica. Dravograd ne računati sa jačin otporom. Savska divizija na maršu od Zagreba ka Đurdevcu. Murska divizija i 1. konjička brigada kod Varaždina. Kod Maribora 1 divizija, kod Crne oko 1 brigada. U izgradnji II linija odbrane Daruvar. Križevci.

Zadaci: 49. armijski korpus izvršiti naređeno. 51. armijski korpus proširili mostobran na Muri i 183. pejadijsku diviziju prebaciti preko Mure. 46. armijski korpus održati mostobrane kod Murske Sobote i Zakanja.

12. armija: 9. oklopna divizija dostigla Stracin; 73. pejadijska divizija Kočane; 2. oklopna divizija Suševu (kod Sirumice): zauzeti granični prelazi ka Grčkoj.

Štab 2. armije u Radegoung (kod Graca).⁶⁶

U toku 7. aprila delovi *Granične trupe*, koja se nalazila na odseku *49. arm. korpusa*, uspeali su da zauzmu Donji Dravograd i postignu manje uspehe na graničnim prelazima kod Pliberka i Lavaminda; *51. arm. korpus*, vodeći manje borbe, uostigao je sa *132. pd* odsek Pesnice, a *delovima 183. pd* Sv. Lenart, dok je *46. arm. korpus* obrazovao mostobran kod Letenje i Žakanja i predveće zauzeo neoštećen most kod Barča. Pošto je železnički most kod Koprivnice oštećen, gradi se novi, tako da više nije potrebno da *46. arm. korpus* nastupa preko Mure i Drave. Most kod Muruskog Središča razoren je, kao i most kod Varaždina, gde je prodrila jedna četa, pošto se prebacila preko reke. Pretpostavlja se da se od Ptuja do Donjeg Dravograda nalazi samo jedna jugoslovenska divizija i da su njeni borbeni redovi sve tanji i tanji. Načelnik Štaba 2. armije predložio je da se obrazuje mostobran kod Maribora i sačeka prikupljanje armije, a pošto se jugoslovenske trupe, prema jugoslovenskom radiju, stalno pojačavaju kod Koprivnice, može se očekivati njihov jači otpor na odseku *46. arm. korpusa*.⁶⁷

Nemačka Vrhovna komanda kopnene vojske (OKH) poslala je *Vrhovnoj komandi oružanih snaga (OKW)* sledeći izveštaj o situaciji na frontu Nemačke 12. armije 7. aprila do 13.00 časova:

«*40. artilj. korpus* sa *9. oklopnom divizijom* zauzeo je *6. IV* tesnac kod Stracina i sa *73. ptišad divizijom*, došao u rejon istočno od Kočana posle borbi kod Carevog Sela; *2. oklopna divizija* u borbi sa jakim neprijateljem, a *6. brdska divizija* u rejonu železničke stanice južno od tromeđe: *5. brdska divizija* i *125. pejadijski puk* u borbi za bunkere kod Rupelskog tesnaca».^{67a}

Izveštaj Nemačke Vrhovne komande od 7. aprila glasi:

»Na jugoslovenskom frontu napad se odvija prema planu uz snažan otpor protivnika. Jaki sastav i vazduhoplovstva podržavali su napredovanje vojske sa izvidanjem, napadima na neprijateljske kolone, mostove i saobraćajna sredstva. Kao što je već posebnim izveštajem objavljeno, jaki vazduhoplovni sastavi bombardovali su sa uništavajućim dejstvom podanu u više navrata tvrđavu i druge važne ratne ciljeve u Beogradu. Naročito su teško pogodeni Glavna železnička stanica u Beogradu i pontonski most na Dunavu istočno od Beograda, kao i nekoliko transportnih železničkih vozova. Mnogobrojni veliki požari obeležavali su put nemačkim bombarderima za njihov četvrti noćni napad na tvrđavu Beograd. Sem toga bombardovani su i mitraljirani s velikim uspehom aerodromi u srednjoj i južnoj Jugoslaviji. Tom prilikom uništeni su mnogobrojni avioni na zemlji. U vazdušmm borbama oboren je veći broj neprijateljskih aviona. Na jugoistoku prodrlo je nekoliko neprijateljskih aviona u južnu Stajersku i bacilo pojedinačne bombe .. Na jugoistoku je, prema dosadašnjim izveštajima, u vazdušnim borbama oboreno 35 aviona, dok je na zemlji uništeno 54 i teško oštećeno 9 aviona. Izgubljeno je 7 sopstvenih aviona».⁶⁸

Izveštaj italijanske Vrhovne komande od 7. aprila glasi:

»Posle jučerašnjeg početka neprijateljstva protiv Jugoslavije naše vazduhoplovne formacije napale su neprijateljske vazduhoplovne, mornaričke i suvozemne ciljeve na Grčkom i Jugoslovenskom frontu. U Splitu su bombardovani lučki uređaji i privezani brodovi. U Kotoru je bombardovana luka, pri čemu su teško oštećeni lučki uređaji. Jedna torpiljarka i plivajući dok pogodeni su. Potopljen je jedan parobrod Arsenal u Tivtu, u blizini Kotora, teško je oštećen. Pogodena je još jedna torpiljarka. Jedno skladište municije dignuto je u vazduh. Naši avioni napali su hidroplane u luci i protivavionske položaje. Uništen je jedan neprijateljski avion, dok je mnogo drugih oštećeno. Vazduhoplov na baza Mostar pretrpela je teške stete. Sem toga, bombardovani su mostovi i saobraćajni putevi i prouzrokovani mnogi prekidi. U vazdušnim borbama oborena su dva neprijateljska aviona. Dva naša aviona nisu se vratila. Neprijateljsko vazduhoplovstvo bombardovalo je Skadar, gde je bilo nekoliko ranjenih i manje štete .. »⁸⁹

Reakcija SAD, Bugarske i Rumunije na događaje u Jugoslaviji

Napad sila Osovine na Jugoslaviju izazvao je ogorčenje i proteste slobodoljubivih naroda. Tako su SAD 7. aprila izdale sledeću *Deklaraciju*:

»Varvarska invazija Jugoslavije i pokušaj da se ova zemlja uništi brutalnom silom predstavljaju jednu novu etapu u planiranom dejstvu sila Osovine da se svet pobedi i potčini. Opet je jedna mala nacija nasilno napadnuta. To je novi dokaz da za agresore nema nikakvih geografskih granica niti ikakvih prepreka kad je u pitanju njihovo osvajanje sveta. Američki narod gaji najveće simpatije za naciju koja je na ovako brutalan način napadnuta, i pažljivo prati hrabru borbu jugoslovenskog naroda da bi očuvao svoju slobodu. Američka vlada će držati se svoje politike da pomogne svima onima koji se brane od napadača, što je moguće brže uputiti Jugoslaviji vojničku i drugu pomoć.«⁷⁰

Ovoga dana *Bugarska i Rumunija* uložile su protest jugoslovenskoj vladi i u svojim deklaracijama optužile Jugoslaviju, navodeći da su jugoslovenski avioni povredili neutralnost njihovih teritorija i bombardovali naseljena mesta. Međutim, ovi vazdušni napadi bili su stvarno upućeni protivu Nemačkih vazduhoplovnih i kopnenih snaga, koje su sa bugarske i rumunske teritorije napale Jugoslaviju. S druge strane, interesantno je sa kakvim pravom ove države traže da se poštuje njihova neutralnost u ratu Nemačka - Jugoslavija, kada su primile Nemačke oružane snage na svoju teritoriju i vršile obezbeđenje Nemačkog napada.⁷¹

OPERACIJE 8. APRILA

Zbog neočekivanog brzog uspeha u Makedoniji, Nemačka Vrhovna komanda je naredila da *1. oklopna grupa 12. armije* (ili Oklopna grupa 1 - nemački naziv) preduzme ofanzivu na *Nišavskom pravcu* i da *Nemačka 2. armija* ubrza pripreme za prelaz u ofanzivu sa severa.

Italijanske snage na Zapadnom italijansko-jugoslovenskom frontu preduzele su pregrupisanje radi predstojećih ofanzivnih operacija.

Dejstva nemačke i italijanske avijacije 8. aprila

Zbog veoma nepovoljnih meteoroloških prilika, Nemačka avijacija je ovoga dana vršila izviđanje aerodroma i saobraćaja (drumskog i železničkog) u Jugoslaviji i delimično podržavala kopnene jedinice u Makedoniji i na pravcu Caribrod - Pirot - Niš, s tim što je oko 6 časova bombardovala Niš i Pirot.

Italijanska avijacija je podržavala kopnene snage na *Albanskom frontu* i bombardovala Šibenik, Split i jugoslovenske flotne jedinice i hidrobaze Diulje i Vodice i druga naseljena mesta u Dalmaciji.⁷²

Neprijateljska avijacija je u šibenskom području u kanalu Jadrtovac desetkovala 26. hidroeskadrilu 2. hidroplanske komande.⁷³

Brodovi 2. i 3. *torpedne divizije* bombardovani su u zalivu Zaton, ali je brodska PA artiljerija uspešno odbijala napade. Isto tako bombardovana je Baza torpiljarki i Izvidnička komanda u Šibeniku.⁷⁴

U toku 8. aprila Nemačka avijacija bombardovala je kolone i koncentracije naših trupa na svima frontovima, snažno podržavala napad suvozemnih trupa od pravca Sofije, napadala komunikacije i saobraćaj i bombardovala aerodrome i gradove, među kojima Skoplje i druga manja mesta. Italijanska

avijacija snažno je bombardovala Šibenik, Divulje, Vodice, Split i druga mesta.

U izveštaju nemačke Vrhovne komande od 9. aprila ne pominje se dejstvo avijacije na našem frontu, već se u izveštaju od 10. aprila govori o oborenim »neprijateljskim« (engleskim na Zapadu i našim) avionima i o svojim gubicima, i to u ukupnom broju za vreme od 8-10. aprila. U delu Nemačkog izveštaja za 9. april, u kome se citira izveštaj italijanske Vrhovne komande u pogledu dejstva avijacije na našem frontu, kaže se:

»Naše bombarderske formacije napale su pomorske jedinice i ukotvile hidroplane kod Šibenika. Jedan brod srednje veličine pogoden je, a razni hidroavioni, kamioni i logori oštećeni su. Vazduhoplovni objekti u Divuljama i Vodicama bili su bombardovani i pretrpeli su ozbiljne štete. Drugi avioni napadali su mitraljeskom vatrom kamione, kola i snabdevačke kolone.«⁷⁵

Dejstva jugoslovenske avijacije 8. aprila

Uprkos rdavom vremenu, sve *jugoslovenske bombarderske jedinice* (izuzev *8. puka i 81. grupe*) napadale su nemačke oklopne i motorizovane kolone na pravcu Kumanovo - Bujanovac i Skoplje - Kačanik. Tom prilikom poginuo je komandant 1. puka, *ali. grupa* je - zbog velikih gubitaka - onespobljena

81. samostalna bombarderska grupa bombarduje Zadar 8. aprila 1941

za dalje operacije. Jedno odeljenje 8. *bombarderskog puka* (u pratnji lovaca 4. puka) bombardovalo je železnički saobraćaj u južnoj Austriji radi ometanja koncentracije Nemačke 2. armije, dok je 81. *bombarderska grupa* uspešno bombardovala ciljeve u Zadru radi pripreme napada Jadranske divizije. Pošto nije bilo napada nemačke avijacije, jugoslovenska lovačka avijacija nije stupila u borbu, samo je jedna eskadrila 2. *lovačkog puka* mitraljirala Nemačke kolone na pravcu Kačanika.⁷⁶

O dejstvu jugoslovenske avijacije ovoga dana pukovnik A. Boljević daje sledeće detaljne podatke:

»Ovoga dana. 6. *lovački puk Prve vazduhoplovne lovačke brigade* nije dejstvovao zbog slabih meteoslova. Iz istih razloga ni neprijateljska avijacija nije bila aktivna na tom delu fronta, a zbog raskvašenog terena i slabih meteoslova, ni 2. *puk ove brigade* nije mogao da dejstvuje.

U sastav Prve vazduhoplovne brigade toga dana stigla je kao pojačanje i jedna eskadrila »harikena« iz 4. puka. pod komandom kapetana Radičevića. Komandant brigade, pukovnik Rupčić (docnije general vitez NDH) koji nije izlazio iz bunkera, najverovatnije zato što je još tada bio izdajnik, nije htio da je primi, navodno zato što nema naredenje od Komande vazduhoplovstva, pa čak nije odobrio ni njeno snabdevanje gorivom

8. *bombarderski puk Druge vazduhoplovne brigade* napadao je železničke stanice i saobraćaj u južnoj Austriji samo sa 2-3 aviona, pri čemu nije bilo gubitaka, dok je 4. *lovački puk* ove brigade štitiu njenu teritoriju i vodio manje borbe sa neprijateljskim lovcima nad Varadinom i Mariborom. On je proterivao neprijateljske izviđače, razarače i lovce sa svoje teritorije, zalazeći duboko na teritoriju Austrije. Izgubljen je jedan avion »IK-2« (pri silasku zbog oštećenja) Jedna eskadrila »harikena« upućena je u Velike Radince kao pojačanje *Prvoj lovačkoj brigadi*.

3. *Bombarderski puk Treće vazduhoplovne brigade*, u stvari jako oslabljena grupa majora Fanelja, bombardovao je neprijateljske kolone u rejonu Pirota. Grupa je pretrpela teške gubitke, a na čelu grupe hrabro je poginuo i sam komandant major Fanelj.

5. *lovački puk ove brigade*, tj njegov a 35. grupa, sa Slabom puka na čelu, nije uzletao. Interesantno je, ali sada nije čudno, da nekadašnji mirnodopski asovi - komandant puka potpukovnik Bajdak Leonid i njegov pomoćnik major Džal Franjo - nisu ni uzletali na ratne zadatke, dok se ne bi moglo reci da su se šledili docnije protivu nas (Bajdak u NDH. a Džal na Istočnom frontu).

1. *bombarderski puk Četvrte vazduhoplovne brigade* učestvovao je veoma aktivno u napadu na neprijateljske kolone u oblasti Kumanova, ali je pretrpeo teške gubitke. Pri jednom takvom napadu kod Stracina junački je poginuo i komandant puka potpukovnik Gradišnik sa svojim pilotom narednikom Jovanovicem Žikom. Tom prilikom posada upaljenog aviona usmerila je svoj avion i sručila se na grupu neprijateljskih tenkova. Istom prilikom i na isti način poginuo je i komandir eskadrile kapelan Ivančević Nikola sa posadom.

7. *bombarderski puk ove brigade* uspešno je bombardovao nastupajuće neprijateljske motomehanizovane kolone ka Skoplju.

Samostalna grupa Primorske armije nije dejstvovala.

II grupa za daljno izviđanje bombardovala je Nemačke trupe kod Kumanova i pretrpela teške gubitke. Zbog velikih gubitaka (65% od početka rala) ova grupa nije više dejstvovala.

Bombarderska dejstva u toku 8. aprila vršena su na zahtev Vrhovne komande, ali bei povezanosti sa dejstvom suvozemnih trupa

Toga dana, zbog neaktivnosti, smenjeni su komandant Treće brigade pukovnik Obuljen i komandant 3. puka pukovnik Gorjup. Kasnije se pokazalo da je pukovnik Gorjup već tada bio izdajnik, jer je ubrzo posle sloma stare Jugoslavije bio Nemački probni pilot na Zemskom aerodromu.⁷⁷

Konvoj transportnih brodova obezbeđivala je patrola (3 hidroaviona 1. *hidroplanske grupe* iz 3. *hidroplanske komande* na ruti od Cavtata do Boke.⁷⁸

Dejstva 8. aprila na frontu 3. grupe armije

Na Albanskom frontu italijanske trupe ostale su u odbrani, podržavane snažnom avijacijom. Komandant italijanske 9. armije dobio je naređenje da sledećeg dana preduzme napad u pravcu Struge i Debra radi sjedinjenja sa Nemcima koji su iz doline Vardara prodrli u Tetovo i Prilep.

Ovog dana je jugoslovenska 3. armija produžila ofanzivu prema Albaniji sa jedinicama Zetske i Kosovske divizije i Korskog odreda, dok je komandant Vardarske divizije, zbog pada Skoplja i Tetova i jučerašnjeg neuspešnog napada leve kolone na pravcu Čafa Sana, obustavio napade i prešao u odbranu.

Zetska divizija je krenula u napad samo sa Skadarskim odredom. Desna kolona ovog odreda (<38. peš. puk), nadirući s obe strane drumova za Skadar, naišla je na jaću artiljerijsku vatru i otpor italijanske pešadije na utvrđenim položajima, ali je, blagodareći podršci odredske i glavnine artiljerije, do mraka ovladala linijom: bezimeni čuvik između Han Hotita i M. Matita k. 190-s. Kolaj. Pošto je desno krilo Skadarskog odreda duž drumova bilo izloženo vrlo jakoj artiljerijskoj vatri sa italijanskog utvrđenog položaja u rejonu Han Hotita i M. Matita k. 190, komandant Zetske divizije je na ovom pravcu angažovao jedan bataljon 61. peš. puka i 107. pt čet. Da bi se što lakše i brže ovladalo utvrđenom tačkom M. Matit (k. 190) pokušano je da se 1 četa iz ovog bataljona čamcima prebaci preko zaliva Ličeni Hotit, ali se od toga odustalo kad su prvo prebačeni vojnici zarobljeni i kada je čamac oštećen italijanskom artiljerijskom vatrom.

Nastupajući sa položaja Suka Zeze (isključno) - Jagoda (k. 671) u pravcu istoka, leva kolona (<87. peš. puk) Skadarskog odreda naišla je na slabiji italijanski otpor, ali je zbog brdovitog i ispresecanog zemljišta uspela da izbjije samo do linije Bregitit - M. Pljunšt (k. 510).⁷⁹

Pešadijski puk Boke Kotorske (iz Hercegovačke divizije), koji je bio upućen prema Bojani radi ulaska u sastav Bojanskog odreda (2. bataljon 38. peš. puka i 4. brdska baterija) morao se forsiranim maršem rokirati na pravac: Podgorica - Tuzi - Han Hotit, jer bi inače ostao potpuno neaktivan na Bojani, pošto se nije raspolagalo nikakvim sredstvima za prelaz reke. Usled togaje Bojanski odred ostao u odbrani na graničnom frontu do završetka rata. Karakteristično je da na pravcu prema Skadru nisu predviđene pontonirske jedinice, iako su bile neophodne za savlađivanje nekoliko uzastopnih reka.

Korski odred je, posle velikih teškoća i snežne vejavice pri prelazu preko pl. Prokletija, bez artiljerije i komore stigao u dolinu r. Valjbone kod s. Koljgecaja. On je tom prilikom pretrpeo znatne gubitke u ljudstvu i stoci i ostao bez hrane i municije, koju je dobio od desne kolone Kosovske divizije.

Kosovska divizija je glavnim snagama izbila na reku Drim na frontu s. Fierz - s. Kukes - s. Bicaj, ali ga ni ovoga dana nije mogla preći zbog nedostatka pontonirskog materijala. Pokušaji prelaska Drima na splavovima ostali su bez uspeha, jer su splavovi od sirove građe brzo tonuli.⁸⁰

Pošto su italijanske snage na frontu ove divizije znatno pojačane i usled prodora Nemačkih snaga na Kosovo i pobune nekih Albanaca u rejonu Suve Reke, divizija je bila prinuđena da u toku noći 8/9. aprila forsiranim maršem uputi dva bataljona rezervne vojske u pravcu Suve Reke, sa zadatkom da zatvore pravac Stimlje - Prizren i spreće prodor Nemačkih tenkova ka Prizrenu i time obezbede pozadinu divizije. Stab divizije prešao je iz Prizrena u s. V. Krušu.

Vardarska divizija je, usled ugroženosti iz pozadine, bila prinudena da obustavi otpočetu ofanzivu i pređe u odbranu. Pošto je usled prodora Nemačkih oklopnih snaga od Skoplja ka Gostivaru i od Velesa ka Prilepu bila ugrožena pozadina divizije, komandant ove divizije je doneo odluku da povuče *Debarsku grupu* iz Albanije na desnu obalu Drima i da docnije odstupi ka Ohridu u cilju da sa oslonom na grčku vojsku drži rejon Ohrida. Da bi se u toku ovoga pokreta obezbedio od eventualnog protivnapada italijanskih snaga (tj. da bi dobio u vremenu) uputio je svog načelnika štaba i komandanta artiljerije da sa Italijanima povedu neke pregovore o primirju kako bi se Debarska grupa u toku noći 8/9. aprila mogla povući u pravcu Ohrida. Međutim, pošto su se parlamentari morali vratiti, komandant divizije se sa njima uputio u pravcu Ohrida, a komandu nad Debarskom grupom *predao komandantu 47. peš. puka*. Tom prilikom bilo je naređeno da se poruše svi objekti u dolini Radike do Mavrovih Hanova, što je izazvalo zabunu u rejonu Debra (paljenje magacina, evakuacija pozadinskih jedinica itd.). Međutim, 8. aprila posle podne, komandant *3. armijske oblasti* je telefonom naredio komandantu Vardarske divizije da sa divizijom ostane na dotadašnjim položajima, što je i učinjeno. U pozadini ove divizije već su bili zavlitali nered i panika koju su mnogi begunci iz Skoplja prenosili prema Tetovu i Gostivaru, što se, naravno, negativno odražavalo i na jedinice na frontu i na njihovo komandovanje, jer su mnogi rezervisti počeli napuštati jedinice i odlaziti svojim kućama. Pa ipak se stanje u ovoj diviziji ubrzo popravilo i sredilo, zahvaljujući brznoj intervenciji nadležnih starešina, a naročito izvanrednom zalaganju izvesnog broja mladih oficira. Međutim, zbog ove zabune Vardarska divizija je ovog dana ostala neaktivna, iako su na njen front bila stigla pojačanja: *50. peš. puk* i dva artiljerijska diviziona kod Debra i *25. dopunski peš. puk* i 1 art. divizion kod Struge.

Struška grupa je ovog dana uspešno odbila sve italijanske napade.

S obzirom na situaciju na frontu u Makedoniji, *Vrhovna komanda* je ovog dana oko 19,25 časova telefonom naredila komandantu *Zetske divizije* da *energično nastupa danju i noću, a komandantu 3. armije* da *produži preduzetu ofanzivu i da se pri tome naročito služi noćnim borbama*. Pošto načelnik Štaba Vrhovne komande nije bio zadovoljan dotadašnjim radom i postignutim uspesima 3. armije, a da bi se stvorili uslovi za brži prodor ove armije u Albaniju, Vrhovna komanda je (iako joj je bilo dobro poznato da britanska flota i njena avijacija ne mogu ukazati nikakvu pomoć) preko Ministarstva spoljnih poslova zatražila da bi bilo poželjno da jedan deo britanske flote odmah dođe u Boku Kotorsku radi vezivanja italijanskih pomorskih snaga u Jadranskom moru i sadejstva sa jugoslovenskim kopnenim snagama koje prodiru u Albaniju. Neshvatljive su ove iluzije Vrhovne komande o namerama i mogućnostima britanske flote u tako sudbonosnim časovima vođenja ratnih operacija.

Na *Bugarском frontu* jedinice *40. korpusa nemačke 12. armije* nastavile su svoje operacije u Makedoniji, težeći da što pre uhvate vezu sa Italijanima i da ugroze levi bok i pozadinu grčko-britanskih snaga koje su bile pred frontom 12. armije. Zadržavajući glavninu svojih snaga u rejonu Skoplja, *9. oklopna divizija* je pomoćnim snagama produžila nadiranje u pravcu Preševa, Kačanika i Gostivara. *73. peš. divizija* se prikupila u rejonu Velesa, s tim što su njeni motorizovani izviđački delovi zauzeli Prilep i Gradsko i što su izvesni njeni delovi još vodili borbe na pl. Serti sa jedinicama *Sumadijske divizije*. *Motorizovana SS divizija »Adolf Hitler«* je (posle dva dana zadržavanja zbog oštećenog drumu i zakrčenog puta vozilima 9. oklopne divizije) izbila iz Krivopalanač-

kog tesnaca, stigla do Kumanova i produžila nastupanje pravcem Kumanovo - Sv. Nikola - Veles. Pošto je ostavila slabije delove u oblasti Strumica - Radovište - Valandovo, 2. oklopna divizija je prodrla u Grčku i zauzela Kukuš (Kiklis).

Ovoga dana su Trupe 3. armijske oblasti većim delom bile razbijene, tako da nisu bile u stanju da pruže jači i duži otpor oklopnim i motorizovanim delovima Nemačkog 40. korpusa. Pored toga, komandant 3. armijske oblasti (koji se nalazio u Kičevu) nije imao nikakve veze sa svojim jedinicama na levoj obali Vardara. Ostaci Strumičkog odreda i neki delovi Bregalničke i Sumadijske divizije, koji su prešli na desnu stranu Vardara kod Udova, povlačili su se na jug ka Grčkoj ili ka zapadu.

Sumadijska divizija (19. 59. i 72. peš. puk, 1 brdski, 1 poljski i 1 naubički divizion i 1 motorizovani divizion 155 mm) je ovog dana uspešno zatvarala drum Stip - Krivolak i držanjem položaja na planini Serti sprečavala prodor Nemačkih snaga od Štipa ka Krivolaku, uprkos snažnim vazдушnim napadima. Međutim, pošto je postojala mogućnost da ova divizija bude odsečena kad su Nemci zauzeli Prilep i Gradsko, ona je u toku noći 8/9. aprila odstupila na desnu obalu Vardara u rejon Krivolaka.

Veći deo preostalih snaga Bregalničke divizije zarobljen je u rejonu Bogoslovca (zapadno od Štipa), dok je manji deo uspeo da se prebaci preko Vardara i da odstupi ka Bitolju, a delom u Grčku.

Ostaci Ibarske i Moravske divizije zauzeli su na brzu ruku položaje radi zatvaranja pravca: Preševo - Bujanovac, Preševo - Gnjilane i Kačanik - Kosovo. Delovi Moravske divizije (koji su 7. aprila odstupili sa Kumanovskog položaja) uspeali su da spreče prodor Nemačkih snaga preko Preševa. Posle žestokih borbi na pravcu Kačanika, Nemačke snage su do 16 časova zauzele Stari Kačanik i time ne samo prekinule vezu između jugoslovenskih snaga na Kosovu i onih u Makedoniji, nego i ugrozile pozadinu 3. armije na području Kosova i Metohije i pružile podršku pobuni nekih grupa Albanaca u rejonu Suve Reke. Na pravcu Tetovo - Gostivar Nemačke snage su potiskivale zaštitnice Trupa 3. armijske oblasti i zauzele Tetovo.⁸¹

Da bi tešku situaciju u Makedoniji koliko tokom popravila, jugoslovenska Vrhovna komanda je u toku 8. aprila preduzela sledeće mere:

- naredila je komandantu 3. grupe armija da avionom uputi u Bitolj jednog oficira radi uspostavljanja veze sa Sumadijskom, Ibarskom i Vardarskom divizijom; da posle prodora 3. armije u Albaniju izvuce neke jedinice i uputi ih radi popravke situacije kod Trupa 3. armijske oblasti; i da rušenjem puteva i privlačenjem rezerve Kosovske divizije zadrži neprijateljski prodor;

- na zahtev komandanta 3. grupe armija naredila je komandantu Ratnog vazduhoplovstva da u više napadnih talasa bombarduje nemačke motorizovane kolone u Kačaničkoj klisuri;

- preko grčkog oficira za vezu umolila je komandanta britanskih trupa u Grčkoj da uputi svoje trupe u rejon Kruše pl. radi uspostavljanja veze sa jugoslovenskim trupama u dolini Vardara;

- sa O br. 58 naredila je komandantu 2. armije i komandantu Jurišne (četničke) komande da se četničke jedinice najhitnije i najkraćim putem upute u Kosovsku Mitrovicu i stave na raspolaganje komandantu 3. grupe armija radi zatvaranja Kačaničke klisure; i

- na zahtev komandanta 3. grupe armija, a da bi sprečila dalji prodor Nemačkih oklopnih jedinica na sever dolinom Južne Morave i

da *Vlasinski odred* delom svojih snaga zatvori dolinu Južne Morave kod Vranja i da se *Cerska divizija* sa dve pt baterije prebaci u rejon Kosovske Mitrovice stavlajući se na raspolaganje komandantu Treće grupe armija i zatvori dolinu Ibra.⁸²

Dejstva 8. aprila na frontu 5. armije

Posle vrlo jake artiljerijske pripreme, *Nemačka 1. oklopna grupa iz sastava 12. armije* je u 5,30 časova, uprkos rdavom vremenu i otežanoj podršci avijacije, otpočela napad na *Nišavskom pravcu* sa tri divizije u prvom ešelonu: *11. oklopnom divizijom* južno od r. Nišave, *294. pešadijskom divizijom* preko Tepoša i s. Krupca za Pirot i *4. brdskom divizijom* pravcem Visočka - Ržana - Pirot. Pred ovim snagama nalazila se *Toplička divizija* na delimično utvrđenom položaju: Greben pl. (isključno) - s. Dobroševo - Kukla (k. 961) - leva obala Željuške reke - Neškov vis (k. 776) - Djurđeva glava (k. 912) - s. Odorovci - s. Šlavinja - Vis (k. 1245) - Ponor (Lokva k. 1476) - Bratkova strana (k. 1943) Mižor k. 2169 (isključno) i jedinice jednog puka rezervne vojske sa graničnim jedinicama na graničnom frontu.⁸⁴

Pošto je potisnula trupe za zaštitu granice i glavnim snagama prodrła duž drumu Caribrod - Pirot, *11. oklopna divizija* je oko 7 časova naišla na jak otpor *3. pešadijskog puka*. Ovaj puk je, uz snažnu podršku artiljerije Topličke divizije, odbijao nekoliko Nemačkih juriša na položaju s. Banjski Dol - s. Planinica s. Srečkovac, tako da su naneti znatni gubici Nemačkim tenkovima. Tek kada je Nemačka avijacija izvršila snažan napad na *trupe Topličke divizije* i uništila ili neutralisala njenu artiljeriju, *11. oklopna divizija* je oko 10 časova potisnula levo krilo *3. peš. puka* u dolini Nišave i produžila nadiranje ka Pirotu. Pošto su zatim savladali otpor glavnine artiljerije i *jedinica 16. peš. puka iz opšte rezerve*, Nemački tenkovi su oko 14 časova ušli u Pirot i odbacili trupe Topličke divizije iz reiona Pirota ka Beloj Palanci i Babušnici, a tamo su se docnije pov ukli i ostaci *3. pešadijskog puka* i preostali delovi odsečne i glavnine artiljerije.⁸⁴

Nemačka 294. pešadijska i 4. brdska divizija vodile su od 5,30 do 14 časova veoma žestoke borbe sa *trupama 12. pešadijskog puka* (koga su podržavala 2 divizionarna artiljerije) na položaju Neškov vis (k. 776) - Djurđeva glava (k. 912) - s. Odorovci - s. Slavinja. I tek kad su Nemci uveli tenkove i avijaciju (u vreme kad je desni odsek divizije bio pao i zauzet Pirot), njihove oklopne i motorizovane jedinice uspele su da se probiju preko Tepoša i Visočke Ržane i da do mraka izbiju u visinu Pirota. Oni su tom prilikom okružili veći deo *12. puka* i artiljerije na položajima između ovih drumova. Pošto su do 17 časova pružale frontalni otpor Nemačkoj pešadiji, trupe ovog puka su pokušale da se povuku ka zapadu, ali je samo manji deo uspeo da se borbom probije iz okruženja, dok je veći deo zarobljen.⁸⁵

Kako su se odigrale borbe između Caribroda i Pirota svoju verziju dao je general Vladimir Cukavac komandant 5. armije u aprilskom ratu u pismu upućenom Redakciji »Večernjih novosti« koje glasi:

•U Večernjim novostima od 24. juna ove godine, u Feljtonu »Aprilski rat 1941. godine« od M. Bosanca (nastavak 16), nepotpuno i netačno su izneti podaci o borbama Pete armije bivše jugoslovenske vojske na pravcu Caribrod - Pirot, 8. aprila 1941. godine, iako da to gotovo i ne liči na događaje koji su se stvarno odigrali.

Ja sam komandovao Petom armijom, koja je bila neposredno pod Vrhovnom komandom, pa mislim da mi je dužnost da sa svoje strane učinim šta mogu da ne ode u zaborav

časna borba naših snaga na tom pravcu, s obzirom da su se te snage zalagale u vršenju dužnosti. Molim s toga uredništvo da objavi sledeće moje izlaganje.

Osmog aprila od 5 časova neprijatelj je otpočeo snažno bombardovanje (artiljerijom težih i lakših kalibara) položaja Topličke divizije na frontu od oko 20 kilometara, u zoni toka Nišave. Uskoro zatim bombardovana je iz aviona Bela Palanka i lime veza sa Topličkom divizijom prekinuta.

Oko 7 časova istog dana snažno je bombardovan Niš grupom od oko 40 aviona i sve veze koje su vodile preko ovog centra prekinute su. Usled bombardovanja, nedovršene mobilizacije jedinica za vezu i čestog menjanja mesta štabova i jedinica - veze su bedno funkcionisale u toku ratnih operacija 1941. godine, lako da se ni u jednoj komandnoj instanci nije moglo tačno znati šta se u stvari dešavalo.

Pošto sa Topličkom divizijom dugo nije bilo veze, krenuo sam oko 8.30 časova sa delom Štaba iz Niške Banje i sa osmatračnice u blizini Pirota posmatrao bombardovanje položaja Topličke divizije koje je još uvek trajalo, najjače izraženo u dolini Nišave. U centru operativne veze, kod Pirota, dobio sam obaveštenje od komandanta Topličke divizije da položaje divizije napadaju *Sofiska* i *Bdinska bugarska divizija* i oko 12.000 Nemaca, a da se pred položajem vide i grupe Nemačkih bornih kola spremne za napad.

Pokazalo se netačno da su i bugarske trupe napadale, te je verovatno zbog toga u Vrhovnoj komandi stečeno pogrešno uverenje da je front probila samo jedna Nemačka oklopna divizija.

U stvari, prema iskazima oficira koji su učestvovali u borbama na položajima Topličke divizije, ovaj položaj snažno su napadali Nemci težom artiljerijom i jakim pešadijskim snagama sa mnoštvom pratećih oruđa, na zoni širokoj preko 30 kilometara.

Prema podacima iz Nemačkih publikacija, koje smo čitali u zarobljeništvu, a u kojima se sigurno ne bi preuveličavao sopstveni napor, na pravcu Caribrod - Piroto napadala je grupa od pet divizija - jedna divizija normalnog sastava, jedna planinska, jedna motorizovana i dve oklopne, pod komandom general-lajtnanta Fon Klajsta. Ovo dobro odgovara i napred pomenutim iskazima učesnika u odbrani.

Glavni položaj Topličke divizije načet je kod sela Srećkovca oko 9 časova, od strane prednjeg ešiona borbenog rasporeda Nemaca, u kome je bilo 30-50 razvijenih bornih kola. Do 10 časova ovaj klin dopro je istočno od sela Sukova, kada je počelo razvijanje jačih oklopnih snaga.

Za sve ovo vreme neprekidno se nastavljaju snažni napadi združenim rodovima vojske na celom frontu divizije. Najjači napadi bili su protiv srednjeg odseka divizije pod komandom pukovnika Ilije Isailovića, u pravcu Neškogog Visa (kapetan Topalovic). Djurđeve Glave i sela Odorovci (na južnom podnožju Vidlič planine). Sve trupe na odseku držale su se primerno, odbacujući više neprijateljskih napada i nanoseći neprijatelju znatne gubitke.

Oko 10,30 časova neprijatelj je naterao levo krilo srednjeg odseka na postepeno povlačenje, pošto gaje najtkrilo i obuhvatio delovima planinskih snaga koje su lako savladivale slabe snage levog odseka divizije na Vidlič planini (levi odsek, svega jedan bataljon i jedna baterija, branio je od Vidlič planine uključno do Midžora).

Oko 10.50 do 11 časova ocenjeno je da oko 200 Nemačkih bornih kola, u širokom rasporedu po frontu i dubini, prodiru od Sukova u cilju definitivnog gaženja položaja u zoni puta Caribrod - Sukovo - Piroto. Od 11 do 12 časova ove snage paralizuju otpor rezerve Topličke divizije, ovladavaju prostorom na kome je bila jača grupa divizijske artiljerije, ovu uništavaju i prodiru dalje.

Oko 12,30 časova jake motomehanizovane snage, razvijene na velikom prostoru po frontu i dubini, prodiru kao reka od Sukova ka Pirotu, neometano ali oprezno, sa jačim obezbeđenjem na bokovima, Piroto je zauzet oko 14.30 časova.

Previdena rušenja mostova kod Caribroda i Sukova stvarno su izvršena od strane odgovarajućih odeljenja, ali to nije činilo nikakve smetnje neprijateljskom prodiranju. On je savladivao ovakve prepreke za 10 do 15 minuta.

Za vreme ovog prodiranja dejstvovala je protivoklopna četa Topličke divizije, postavljena u stepenima po dubini, ali je bila brzo pronađena i uništena. Dejstvo naše artiljerije stvarno je bilo slabo izraženo protiv bornih kola. Oštećeno je svega nekoliko neprijateljskih motornih vozila.

Trupe prvog borbenog reda Topličke divizije na položajima nastavile su i dalje borbe protivu neprijatelja pred sobom. Desni odsek, kada je bio odsečen od Pirota, povukao se ka V Stolu. Srednji odsek, natkrivljavan stalno od Nemačkih planinskih delova, koši proteruju slabe delove levog odseka, dovoden je u sve teži položaj, te je komandant odseka naredio oko 15 časova povlačenje ka selu Vlčju i Basarskom kamenu, ali to, zbog prodora dolinom Nišave i na pravcu Ržana - Piroto, nije moglo da se izvrši. Sve jedinice Topličke divizije, sem

Štaba, bile su odsećene i zarobljene 8. i 9. aprila, i tako je načinjen veliki prodor na frontu Pete armije u Širini oko 70 kilometara, koliko je ukupno iznosio front Topličke divizije.

Pošto se ovo izlaganje ne slaže sa izlaganjem u nastavku broj 16 'Večernjih novosti', mislim da bi pisac ovih članaka dobro učinio da izdejstvuje pribavljanje Nemačkih zvaničnih podataka o ovim borbama radi utvrđivanja istorijske istine.⁸¹

Posle pada Pirota, komandant 5. armije je na Spajске položaje (Ploča) uputio iz Niša motorizovani divizion 2 *konjičke divizije*, jurišni bataljon, komandanta armijskog artiljerijskog puka sa nekim jedinicama i armijski pionirski bataljon i naredio komandantu 113. teškog motorizovanog puka u Leskovcu da na Ploču uputi 1 divizion. Posle toga je naredeno komandantu 2. konjičke divizije da svojim jedinicama (koje su se sa severa vraćale u Niš) što pre zauzme položaj na Ploči, s tim da tamo primi pod komandu upućene jedinice i da na ovom položaju prihvati *odstupajuće delove Topličke divizije*.

Za neposrednu odbranu Bele Palanke i zatvaranje pravca Pirot - Bela Palanka - Niš bila su određena i 4 bataljona iz rezerve u Babušnici (1 iz *Topličke* i 3 iz *Drinske dhnzije*), jedinice armijskog artiljerijskog puka koje su iz Niša već bile stigle do ovog mesta, kao i 2 motorizovane pav baterije koje su usiljenim maršem upućene iz Niške Banje u Belu Palanku. Međutim, pošto ove snage nisu imale vremena da se prikupe kod Bele Palanke, niti da organizuju odbranu, nemački tenkovi su uveče ušli u ovo mesto, dok su upućeni bataljoni Drinske divizije odstupili dolinom Rutinske reke u pravcu Niša. Umesto da rukovodi ovom odbranom, komandant Topličke divizije je otišao u pravcu Niša, a zatvaranje pravca Pirot - Babušnica - Svod - Leskovac preuzele su jedinice Drinske divizije, koje su zatvarale pravac Trn - Svod.⁸⁷

Zbog vesti da su Nemci uništili Topličku diviziju, zauzeli Pirot i da nadiru ka Nišu, komandant 5. armije je doneo odluku za povlačenje desnog krila i centra armije na zapadnu obalu Južne Morave i o tome obavestio Vrhovnu komandu u 14,30 časova. Pošto ni do mraka nije uspeo da uspostavi pokidane veze (usled bombardovanja Niša i Pirota koje su Nemci izvršili još ujutro ovog dana) komandant armije nije mogao saznati pravo stanje na frontu. Zato je pre svog odlaska iz Niša naredio: da se desno krilo i centar armije postepeno povlače na levu obalu Južne Morave, na položaj Vranje - Gramada - Mali Jastrebac, i to: *Vlasinski odred* na položaj Vranje - Gramada, *Drinska divizija* preko Leskovca, a *delovi Topličke* i *2. konjičke divizije* preko Niša; da levo krilo armije (Kalnski odred, Timočka i Krajinska divizija) odstupi na položaj zapadno od r. Timoka (Svrljig - Tupižnica - Deli Jovan - Miroč) radi čvršćeg vezivanja sa desnim krilom 5. armije. Pošto je posle pada mraka (oko 20 časova) sa Štabom napustio Nišku Banju i otišao za Kruševac, komandant 5. armije je potpuno izgubio vezu sa svojim jedinicama, iako je situacija zahtevala da ostane i rukovodi odbranom na *Nišavskom pravcu*, gde se odlučivala bitka.

Ujutro ovoga dana upućena su dva bataljona i jedna pav baterija radi obezbeđenja desnog boka i zatvaranja doline Južne Morave kod Vranja, pošto su *jedinica 2. konjičke divizije* tek bile stigle od Aleksinca u Niš i prema naknadnom naređenju Vrhovne komande zadržane radi upotrebe na *Nišavskom pravcu*. Sem toga, Vrhovna komanda je naredila *Vlasinskom odredu* da zalomi svoje desno krilo prema Vranju da bi se zatvorila dolina Južne Morave. 88

Pošto je prodorom *11. oklopne divizije* bila *ugrožena pozadina Drinske divizije* pravcem Pirot - Babušnica, komandant ove divizije je po podne naredio diviziji da otpočne povlačenje na liniju: Krst (k. 720) - Ljuborada - Golubinjak (k. 1084) - Šiljegarnik (k. 988), na kojoj je nameravao da spreči prodor Nemačkih snaga dolinom Vlasine i Kutinske reke ka Južnoj Moravi. Međutim,

ma docnijoj zapovesti komandanta 5. armije, bilo je predviđeno da se Drinska divizija u toku noći povuče na liniju Vlasotinci - s. Ravna Dubrava, s tim da se sa ove linije tek u toku noći 9/10. aprila povuče na levu obalu Južne Morave i posedne položaj od Leskovca do Kurvingradskog tesnaca. Tako se u toku noći 8/9. aprila sa desnog divizijskog odseka do Vlasotinaca povukao samo 65. peš. puk, pošto su oruđa haubičkog diviziona ostavljena na položaju, dok se sa levog odseka na položaje kod Ravne Dubrave povukao samo 1 bataljon 63. peš. puka iz rezerve i artiljerija, jer su ostala 2 bataljona ovog puka tek 9. aprila izjutra stigla ispred s. Ljuborade, ali su im tamo nemačke tenkovske jedinice presekle odstupnicu.

Vlasinski odred, koji je krajem dana otpočeo povlačenje, uspeo je da se u toku noći 8/9. aprila bez uznemiravanja spusti do doline Južne Morave.

Da bi ukazala pomoć 5. armiji, Vrhovna komanda je na kraju dana sa 0 br. 57 naredila 6. armiji da odmah železnicom uputi 1 tenkovski bataljon u Vladičin Han, a 1. armiji sa 0 br. 61 da u rejon Kruševca uputi *Unsku diviziju* (od koje je u to vreme bilo koncentrisano samo 6 bataljona u rejonu Stare Pazove). Ona je sem toga naredila komandantu Ratnog vazduhoplovstva da svim sredstvima potpomaže odbranu 5. armije na Nišavskom pravcu.⁸⁹

Koncentracija jedinica 6. armije 8. aprila

Pošto na frontu 6. armije u toku 8. aprila nije bilo napada Nemačkih kopnenih snaga, njene jedinice nastavile su koncentracijske pokrete i zauzimale određeni raspord, ali su bile izložene mitraljiranju i bombardovanju nemačke avijacije.

Dejstva 8. aprila na frontu 2. grupe armija

Ma ovom frontu u toku ovoga dana primećeni su samo pokreti mađarskih trupa u pograničnoj zoni.

Na frontu 1. armije povremeno je dolazilo do puškaranja između mađarskih i jugoslovenskih graničnih jedinica u Bačkoj. Za to vreme jedinice armije su se povlačile ka Dunavu radi prebacivanja u Srem, dok su granični front držale posadne jedinice.

Potiska divizija Somborski odred su u toku ovog dana stigli do linije Srbobran - Kula - Odžaci, dok je *Senčanski odred* tek oko 16 časova krenuo iz Sente pravcem Ada - Bečej - Novi Sad. 3. *konjička divizija* i *armijski delovi* već su bili prešli u Srem, a *Unska divizija* orijentisana na jug, umesto ka Staroj Pazovi, jer se tada u Štabu armije još mislilo na odsudnu odbranu Dunava.

Na koncentracijskoj prostoriji 2. armije nalazila se samo *Osječka divizija* na odbrambenom položaju u Baranji. Pošto *Vrbaska divizija* (koja je još bila u toku koncentracija) nije mogla posesti svoj odbrambeni odsek između Podgajskog rita i r. Čadavice. *Osječka divizija* je bila prinuđena da u Donji Miholjac uputi jedan odred (3. bataljon 17. peš. puka i 1 haubički divizion bez 1 baterije), sa zadatkom da brani odsek na Dravi između Žeganske bare i Šućurice. Ali kako je na frontu susedne *Slavonske divizije jedan* Nemački puk prešao Dravu kod Barča i obrazovao mostobran, *Vrbaska divizija* je bila prinuđena da angažuje svoje snage za osiguranje svog levog boka i da - u vezi sa

protivnapadom Slavonske divizije kod Barča-svojim levim krilom sadejstvuje ovom protivnapadu. Ovoga dana su u sastav ove divizije stigli 3J. peš. puk (bez 1 bataljona), mitraljeski bataljon, pt četa i 1 poljski ari. divizion. Bosanska divizija bila je još u toku koncentracije.

Vrhovna komanda je sa O br. 55 naredila komandantu 2. grupe armija da svoje operacije podešava prema radu 1. grupe armija, s tim da sa ovom grupom odmah uspostavi vezu.

Dejstva 8. aprila na frontu 1. grupe armija

Jedinice nemačke 2. armije nastavile su svoje slabe napade radi proširenja mostobrana na Dravi na Mađarskom i potiskivanje jugoslovenskih posadnih trupa na Austrijskom frontu.

Ma frontu 4. armije jedinice Nemačkog 46. korpusa produžile su napade radi proširenja mostobrana kod Barča i Đekenješa i zauzele Kotoribu.

Jedan Nemački puk na odseku Slavonske divizije potisnuo je slabe jugoslovenske jedinice za zaštitu granice i izbio pred Viroviticu do linije: s. Gradina - s. Lukač - s. Kolac, gde su ga zadržale jedinice 40. konjičkog divizion, koje su tamo prebačene rekviriranim automobilima. Pošto most na Dravi kod Barča nije bio porušen, usled ustaške sabotaže, Nemci su preko njega prebacili tenkove, oklopne automobile i druga motorna vozila i time se učvrstili na desnoj obali Drave.

Pošto su se krajem ovog dana na frontu Slavonske divizije prema Dravi nalazili samo 40. konjički divizion (bez konja) i slabi delovi "dinica za zaštitu i zatvaranje granice, ova divizija nije bila u stanju da spreči dalji nemački prodor niti da izvrši protivnapad. Tada su kod s. Pčelice stigla samo 2 slaba i nesigurna bataljona 42. peš. puka, dok se najbliži 108. pešadijski puk (koji se noću 7/8. aprila pobunio pod uticajem ustaške propagande) vratio ka Bjelovaru, umesto da produži marš ka granici na Dravi.

Pobuna je otpočela pucanjem, uzvicima »Živela Hrvatska, nećemo na front - hoćemo natrag za Bjelovar« i pesmom »Vila Velebita« Pobunjenici su pobili ili razoružali oficire, podoficire, i vojnike srpske narodnosti i potom - vodeći zarobljenog komandanta puka i druge oficire i vojnike Srbe - ovog jutra stigli pred Bjelovar. U toku pokreta, prolazeći kroz hrvatska sela, okupljena masa je oduševljeno pozdravljala pobunjenike sa poklicima: »Živjela Hrvatska!« Pobunjeni puk je marševao u redu sa pesmom, kao da se vraća iz pobjedničkog rata. Ovoj pobuni se u toku pre podne pridružio i 40. dopunski puk, koji se mobilisao u rejonu Bjelovara, a zatim i neki delovi 42. peš. puka. Komandu nad svim pobunjenicima primio je rezervni vazduhoplovni kapetan I kl. Ivan Mrak, koji je kasnije bio komandant ozloglašene »Mrakove legije«. poznate po svirepostima u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj.⁹⁰

Kad je čuo da se pobunjenici približavaju Bjelovaru, komandant 4. armije je naredio da se Štab armije iz Bjelovara preseli u s. Popovaču i istovremeno zahtevao od sreskog načelnika i komandira žandarmerijske čete da izdadu naređenje za održavanje reda u mestu. Tom prilikom je komandir žandarmerijske čete obavestio komandanta armije daje za slab moral obveznika Bjelovarskog vojnog okruga kriva ustaška propaganda i da obveznici neće da idu u rat već žele da ostanu kod svojih kuća. Posle toga je major Mitrović iz Štaba

4. armije o ovoj pobuni izvestio komandanta 1. grupe armija, koji je izvestio Vrhovnu komandu, sa predlogom da se upotrebi bombarderska avijacija protiv pobunjenika (kao pretnja). Vrhovna komanda nije usvojila ovaj predlog, već je odgovorila da je umoljen Maček da lično utiče na pobunjenike, i smiri situaciju u Bjelovaru. Međutim, Maček nije došao u Bjelovar, nego je tamo uputio svoga poverenika.

Komandant 1. grupe armija general Milorad Petrovič, o ovom slučaju izneo je autoru ove knjige, pored ostalog, sledeće:

»Nije tačno daje mene komandant 4. armije izvestio o pobuni 108. puka, niti da mi je tom prilikom predložio da se obrazuje preki sud, ali da ja to nisam usvojio. Mene je o pobuni telefonom izvestio generalštabni major Mitrovič, iz Štaba 4. armije, koga je njegov komandant, napuštajući pred pobunjenicima svoje komandno mesto Bjelovar, ostavio tamo sa nekoliko vojnika radi veze.

Potpuna je izmišljotina da sam, odbijajući predlog generala Nedeljkovića o prekom sudu, odgovorio da pričekam 24 časa. za koje ću vreme doći sa dr Maćekom da stišamo pobunu, a ne bi mi na um palo da idem da učinim pokušaj da se pobuna uguši na taj način, jer sam dobro znao da bi to, zato što sam Srbin, samo obrnuto dejstvo imalo. Iz istog razloga nisam tražio od generala Nedeljkovića da on to lično pokuša. A, uostalom, ako je neko od nas visokih komandanata trebalo da dođe u vezu sa pobunjenicima i da pokuša da ih privoli na poslušnost, onda je prirodnije bilo da to bude baš general Nedeljković: prvo zato što je on, kao dugogodišnji teritorijalni komandant, bolje poznao prilike pa i uticajne ljude (opštio je sa gradonačelnikom Bjelovara, koga je lično poznao), nego ja koji od 1920. godine pa do tih dana nisam služio u Hrvatskoj; drugo, što je Bjelovar bio njemu određeno komandno mesto, koje je on pred pobunjenicima napustio.

U stvari, kad sam za pobunu saznao, ja sam, nemajući pod rukom nikakvu pouzdanu i za to dovoljno jaku snagu, izveštavajući Vrhovnu komandu, predložio da se upotrebi bombarderska avijacija (od koje je nešto bilo u Banjaluci, ali pod Vrhovnom komandom), te da se pretnjom bombardovanja pobunjenici nekako privole na poslušnost. Vrhovna komanda taj predlog nije usvojila, već mi je odgovoreno da će dr Maček biti umoljen da lično uloži svoj politički uticaj da se ova pobuna smiri i puk krene na front. Maček, međutim, lično nije došao u Bjelovar, nego je tamo uputio svoga političkog poverenika, ali nikakvog uspeha u tome nije bilo. - To je po ovoj stvari istina«. ⁹¹

U međuvremenu su pred Štab armije stigla dva kamiona sa pobunjenicima sa namerom da pobiju oficire Štaba 4. armije, ali ih je straža u tome sprečila. Posle toga se operativni deo Štaba armije prebacio u s. Popovaču, dok su odlazak ostalog dela Štaba sprečili *pobunjenici 108. puka* koji su već stigli pred Bjelovar. Pobunjenicima su izašli u susret gradski predstavnici: sreski načelnik Josip Verhas, narodni poslanik Hrvatske seljačke stranke Franjo Hegeduš i ustaša Ivan Šestak. ⁹²

Pošto je Štab armije odbio zahtev pobunjenika da im se grad preda bez borbe, oni su uputili drugi ultimatum: »Ili će se srpska vojska u Bjelovaru predati ili će *108. puk* napasti grad i kao odmazdu pobiti sva vojna lica koja se tamo nalaze i svo srpsko stanovništvo«. Kako je i na ovaj ultimatum dobio negativan odgovor, pobunjenički puk je preduzeo napad na grad. U međuvremenu su pod rukovodstvom gradskog načelnika dr Julija Makaneca (inače pripadnika ustaške organizacije) naoružani građani članovi »Hrvats-

kog junaka« otpočeli da vrše svoju petokolonašku ulogu. Oni su napadali usamljene vojnike, razoružavali vojnike i oficire i veliki broj zarobljenika likvidirali. Slaba odbrana Bjelovara, napadnuta spolja sa oko 8000 pobunjenika i iznutra ustašama, bila je prinuđena da kapitulira. Tom prilikom je zarobljeno više oficira i nekoliko stotina vojnika koji su u gradskom zatvoru predati na milost i nemilost ustaša. Posle toga, pobunjeničke trupe svečano su ušle u grad pozdravljene od dela ustaški nastrojenog stanovništva (nešto docnije ovde je stigao i *40. dopunski puk*). Izvođenjem ove pobune rukovodio je generalštabni pukovnik Franjo Nikolić, načelnik Operativnog odeljenja Štaba 1. grupe armija, koji se udaljio iz svog Štaba u Zagrebu i došao u Bjelovar.

Kad je obavešten o zatvaranju oficira i vojnika u Bjelovaru, komandant 4. armije je pozvao telefonom gradonačelnika dr Mahanca i zapretio mu da će bombardovati grad ako se odmah ne puste zatvorenici. Posle toga su oficiri *Slaba 4. armije i 108. puka upućeni u Zagreb, dok su oficiri drugih jedinica i vojnici* i dalje zadržani u zatvoru i predati Nemcima 10. aprila. Oko 16 časova komandant 4. armije obavestio je o ovoj pobuni u Bjelovaru bana dr Šubašića, koji se nalazio u Kupincu. Međutim, Šubašić nije ništa preduzeo, a gradonačelnik Bjelovara dr Julije Mahanec je istoga dana oko 18 časova sa Gradske većnice proglasio Nezavisnu Državu Hrvatsku (NDH). U telefonskom razgovoru komandant 4. armije rekao je banu Subašiću, pored ostalog, i sledeće: »Sramota je šta se događa u Bjelovaru i što imamo dva fronta na granici i treći u pozadini. Dok pošteni vojnici ginu na frontu boreći se sa Nemcima i Mađarima, dotle ustaški elementi iz 108. peš. puka dižu bunu i hapse svoje oficire i kaljaju svoj obraz - bacajući oružje i napadajući braću Srbe u leđa ..«⁹³

Pobuna u Bjelovaru nije bila slučajna već posledica dugih antijugoslovenskih priprema. U časopisu »Hrvatski narod« br. 62 od 15. aprila 1941. ova pobuna je nazvana herojskom pobunom hrvatske vojske u Bjelovaru.

Na odseku Savske divizije nemačke trupe su sa mostobrana kod Đekenješa vršile samo vazдушna izviđanja. Ovog jutra su se jedinice Savske divizije u rejonu Koprivnice nalazile u ledećem rasporedu: *104. peš. puk* sa jednim divizionom 27. art. puka na položaju s. Molve - s. Hlebine; *2. konjički puk* sa dve poljske baterije na r. Koprivnici između s. Bregi i s. Miklinovca; jedinice *53. peš. puka* sa ostacima 2. bataljona *36. peš. puka* i 1. bataljona *35. peš. puka* (ukupno oko 500 ljudi) i 1. divizion 27. puka u rejonu grada Koprivnice; *36. peš. puk* (bez 2. bataljona) još nije bio stigao; 27. konjički divizion nalazio se kod s. Ivaneca, a *81. konjički puk* na putu iz Zagreba za Koprivnicu, s tim što je 1. eskadron ovog puka (koji je 7. aprila automobilima prebačen do Koprivnice), zajedno sa patrolama 1. bataljona *53. peš. puka*, bio na predstraži u dođiru sa Nemačkim snagama ispred Koprivnice. Stab divizije u s. Rijeci (5 km jugozapadno od Koprivnice).

Prema zapovesti komandanta *Savske divizije* trebalo je ovog dana izvesti protivnapad uz podršku dve poljske baterije M. 28 iz 27. art. puka iz rejoni. s. Bregi, i to:

- *desna kolona* (*2. konjički puk* sa 27. mitraljeskim bataljonom⁹⁴ pravcem s. Bregi - s. Sigetec u neprijateljski levi bok;
- *srednja kolona* (*ostaci 53. puka*, 2. bataljona 36. i 1. bataljona 35. peš. puka i 1. divizion 27. art. puka (sa polaznog položaja s. Herešin - fabrika Danica - s. Ivanec, pravcem s. Peteranec - s. Drnje;
- *leva kolona* (*81. konjički puk* - bez konja) u neprijateljski levi bok pravcem s. Cenkovac - s. Torčec.

Pri tome je zaštitu desnog boka imao da vrši *104. peš. puk* (sa jednim art. divizionom *27. art. puka*) napadajući pravcem s Hlebine - s. Sigetec, a zaštitu levog boka *36. peš. puk* napadom preko s. Đelekoveca. dok je *4. vazduhoplovna grupa* imala da bombarduje mostove na Dravi kod Đekenješa.

Pošto još nisu bile stigle jedinice *36. peš. puka*, *81. konjičkog puka* i obećana armijska artiljerija, odlučeno je da se ovaj protivnapad odloži do 14 časova. Do ovog odlaganja (protivnapad je trebalo izvesti ujutro, kada su dva aviona *4. vazduhoplovne grupe* oko 5 časova bombardovala most ko Đekenješa) svakako je došlo i zbog toga što je komandant Savske divizije general Avgust Marić oklevao sa izdavanjem zapovesti, pošto očevidno nije želeo da svoje jedinice angažuje u borbi protiv Nemaca. On je celu noć bio odsutan tako da je u Štab stigao tek izjutra. Njegovo držanje u toku čitavog aprilskog rata postaje jasnije ako se ima u vidu da je 10. aprila, posle obrazovanja NDH, postao načelnik Generalštaba ustaške vojske.⁹⁵ Slično držanje imao je i njihov načelnik Štaba major Anton Marković, koji je potpuno saboterski delovao za sve ovo vreme od 6. do 10. aprila i svojim izdajničkim radom vrlo mnogo doprineo brzom slomu i rasulu trupa *4. armije*.

Iako je ovaj protivnapad u početku dobro napredovao, jer su nemački istaknuti delovi bili izbačeni iz s. Peteraneca i odbačeni na mostobran s. Botovo - s. Torčec, ipak se kasnije naišlo na snažan Nemački otpor potpomognut dejstvom artiljerije i avijacije. Pošto su jedinice *Savske divizije* u toku dva ponovljena protivnapada, pred mrak, pretrpele veće gubitke, veći deo srednje kolone je odstupio na polazne položaje: s. Bregi - s. Herešin - fabrika Danica - s. Ivanec), a neki delovi su pobjegli čak na Bilo-goru. dok je Štab divizije odstupio u s. Mučna (južno od Koprivnice). Međutim, *2. konjički puk*⁹⁶ i *1. eskadron 81. konjičkog puka* ostali su u s. Peteranecu u dodiru sa neprijateljem, dok se *104. peš. puk* povukao na svoj polazni položaj s. Molve - s. Hlebina, a *36. puka* s. Đelekovcu, Nemci su gonili samo artiljerijskom vatrom.

Preduzeri protivnapad nije uspeo uglavnom zato što su angažovane snage bile suviše slabe (svega oko 25% brojnog stanja, pošto su rezervisti pod uticajem ustaške propagande u toku noći napustili svoje jedinice, tako da su u njima ostali uglavnom samo kadrovci Srbi), što nije bilo avijacije za podršku napada i što se naišlo ne samo na vrlo jak otpor Nemačkih trupa i njihove artiljerije, nego i na stalne napade njihove *jurišne avijacije* i napade ustaša iz pozadine. Međutim, ovde *treba istaći junačko držanje kadrovaca 2. konjičkog puka*, koji su na otvorenom zemljištu u dolini Drave, pod teškom vatrom nemačke artiljerije i avijacije, uspeali da zauzmu s. Peteranec i da tamo ostanu i u toku noći 8/9. aprila, iako su sve ostale trupe odstupile.

Pošto je *pobuna pukova Slavonske divizije* počela da se širi i na *delove Savske divizije*, to je 8. aprila došlo do pobune i kod *36. puka* i bekstva njegovog dva bataljona, tako da je u protivnapadu učestvovalo samo oko 200 kadrovaca⁹⁷

Na *odseku Murske divizije* i *Ormoškog odreda* neprijatelj je vršio čišćenje zemljišta severno od Drave. Jedinice za zaštitu granice povučene su na južnu obalu Drave i upućene pozadi fronta u rezervu Murske divizije, dok je od prikupljenih graničara u Varaždinu ponovo formiran *42. mitraljeski bataljon* čiji su obveznici pobjegli kućama. Ormoški odred je uputio *39. peš. puk* u sastav Murske divizije na mesto *36. peš. puka* koji je dodeljen Savskoj diviziji.

Jugoslovenska vrhovna komanda je i ovog dana bila u zabludi u pogledu stanja u Hrvatskoj. Ona je uveče 8. aprila smatrala da je situacija *4. armije* relativno dobra, pošto je prodor Nemačkih trupa privremeno bio zaustavljen.

Međutim, pobune u jedinicama 4. armije i njenoj pozadini, koje su se kao plamen širile u ovoj oblasti, ugrožavale su opstanak fronta, tako da se svakog časa mogao očekivati raspad 4. armije. To je imalo ogromne negativne posledice i na trupe susedne 2. i 7. armije, kao što su to nastupajući događaji i potvrdili. Pošto je takve neprijatne događaje očekivao, komandant 1. grupe armija je predlagao da se kod trupa uputi jedna politička ličnost da bi se podigao njihov moral.⁹⁸

Neke Nemačke jedinice su 8. aprila na frontu 7. armije nastavile napade u pravcu Ptuja, Maribora i D. Dravograda, potiskujući jugoslovenske posadne trupe koje su pružale vrlo jak otpor, a zatim se po naredjenju povukle na desnu obalu Drave na odsek Ptuj - Maribor.

Pošto su mostovi na Savi dignuti u vazduh pre završene evakuacije 7. i 8. posadnog puka, neki delovi ovih pukova su uspeli da se spasu plivanjem, a neki su zarobljeni.

Zbog teške situacije kod 4. armije, komandant 1. grupe armija je naredio 7. armiji da noću 8/9. aprila otpočne povlačenje na liniju r. Dravinja - Zidani Most - desna obala Krke, s tim da idućih dana sa ove linije nastavi povlačenje na desnu obalu Kupe. Tako je i *Dravska divizija*, koja je ovoga dana uspešno branila desnu obalu Drave od Ormoža do Dravograda morala napustiti Maribor. To su Nemci iskoristili, jer su krajem dana zauzeli Maribor i obrazovali mali mostobran na njegovoj južnoj ivici.⁹⁹

Događaji 8. aprila na Primorskom frontu

Na ovome frontu ni ovog dana nije bilo neprijateljskog dejstva, izuzev akcija obostrane avijacije.

Jadranska divizija je još uvek grupisala snage prema Zadru. Staviše, komandant ove divizije je izvestio da neće moći napasti Zadar pre 11. aprila, usled slabog odziva obveznika (80° obveznika i 60° komore), tako daje divizija imala ukupno oko 6000 ljudi. Ovog dana su se u Šibeniku sastali pomoćnik komandanta ove oblasti, komandant Šibenika i komandant Ratne flote radi stvaranja plana za napad na Zadar. Međutim, komandant Primorske armijske oblasti i dalje je uporno zahtevao od komandanta divizije da se što pre preduzme napad na Zadar.¹⁰⁰

Ratna mornarica 8. aprila

Ovoga dana je od jedinica 2. (6 motornih torpiljarki) i 3. *torpedne divizije* (4 parne torpiljarke) i grupe od dva borbena čamca obrazovan *Šibenski flom odred* (pod komandom kapetana b. b. Ivana Kerna, u isto vreme komandanta 3. *torpedne divizije*) za sadejstvo sa Jadranskom divizijom u planiranom napadu na Zadar. Međutim, pošto je ovaj odred u Zatonskom zalivu u tri navrata (u 8,56 oko 14,30 i 15,40 časova) napadala italijanska avijacija, on je oko 15,50 časova isplovio iz Zatonskog zaliva i otplovio za Prokljansko jezero, gde je ostao potpuno neaktivan sve do 11. aprila.¹⁰¹

Pomorsko vazduhoplovstvo vršilo je izviđanje italijanskih pomorskih baza u Bariju i Brindiziju.¹⁰²

Rečna flotila. Do ovog dana sve minsko-baražne grupe izvršile su zaprečavanje sidrenim minama na Dunavu od Bezdana do mađarske granice, kod

Opatovca (zatvorivši Mohovski prokop i Bukinski rukavac), kod Slankame-
na, Dubrvice i Dubovca i na Tisi kod Stare Kanjiže i Moštonora. Od 6 - 8. ap-
rila vršena je evakuacija Baze Rečne flotile iz Novog Sada i od remorkera i
šlepova formirana Ploveća baza Rečne flotile.¹⁰³

Rad jugoslovenske Vrhovne komande 8. aprila

Zbog slabe obaveštenosti o stanju u Makedoniji, Vrhovna komanda je izdala naredenje komandantu 3. grupe armija d" Ibarska i Bregalnička divizija napadnu u levi, a Moravska divizija u desni bok neprijatelja kod Kumanova koje se nije moglo izvršiti, jer ove divizije u stvari više nisu ni postojale. Ona je sa O. br. 58 naredila komandi Jurišne »divizije« da sve svoje čete uputi u Kosovski Mitrovicu na raspolaganje komandantu 3. grupe armija. Kad je dobila izveštaj od komandanta 5. armije da je naredio da se 5. armija povuče na levu obalu Morave, Vrhovna komanda je sa O. br. 61 naredila da se Unska divizija iz strategijske rezerve najhitnije železnicom prebaci iz rejonu Stare Pazove u rejon Kruševca, da komandant 5. armije povlačenjem svog desnog krila (Vlasiński odred) zatvori dolinu Južne Morave i da sa marša vrati 2. konjičku diviziju ka Nišu, stavljajući je pod svoju komandu, i da komandant Ratnog vazduhoplovstva svim raspoloživim snagama potpomaže odbranu u dolini Nišave, a sa O. br. 67 naredila je komandantu bataljona bornih kola da najhitnije uputi jednu četu u Vladičin Han.

S obzirom na nepovoljnu situaciju na frontu 4. armije. Vrhovna komanda je sa O. br. 55 naredila komandantu 2. grupe armija da obrati pažnju na svoje levo krilo i da održava vezu sa 1. grupom armija, a na osnovu izveštaja komandanta 1. grupe armija da je obustavljen projektovani napad kod Barča (zbog pobune 108. peš. puka Slavonske i raspadanja Savske divizije), izdala mu je naredenje O. br. 56 da se drži početne direktive, tj. da se postepeno povlači na jug.

Ovoga dana kralj je preseljen iz Malog Zvornika u Han Pijesak.

Krajem 8. aprila jugoslovenska Vrhovna komanda je smatrala daje situacija kritična na frontu 3. armijske oblasti i 5. armije zbog Nemačkog prodora kroz Kačanik i dolinom Nišave, ali se nadala da će se situacija poboljšati dolaskom Unske divizije u prostor Kruševca i Cerske divizije u rejon Kosovske Mitrovice i da će 5. armija biti u stanju da na Spajskim položajima (Ploča) zaustavi dalji prodor Nemaca ka Nišu i stvori vreme za dolazak Unske divizije. Međutim, za izvođenje naredenih pokreta više nije bilo vremena. Sada je postalo očigledno da je ove divizije trebalo prebaciti na jug odmah posle 27. marta. Pošto su Nemci svoje operacije izv odili isključivo danju i pretežno duž komunikacija, Stab Vrhovne komande je ovog dana izdao instrukciju O. br. 109 kako se u buduće treba boriti sa neprijateljem, a u vezi sa situacijom u Hrvatskoj sa O. br. 56 odobrio komandantu 1. grupe armija da preduzme postepeno povlačenje.¹⁰⁴ Međutim, ona je, uprkos teškoj situaciji, izdala sledeće saopštenje:

»Prema izveštajima potčinjenih komandi, koji su do sada dobijeni, situacija na frontovima razvija se povoljno. Svi napadi su zadržani, a delom i odbačeni. Naše trupe bore se sa najvećom odućnošću, nanoseći protivniku vrlo teške gubitke. Naše vazduhoplovstvo se naročito istaklo ti tri vazdušne borbe.«¹⁰⁵

Pošto su nemačke snage, zauzećem Kačanika, Tetova i Prilepa, u stvari, presekle odstupnicu jugoslovenske vojske, bilo je jasno da je težište rata u Makedo-

niji. Zbog toga je čudno što je jugoslovenska Vrhovna komanda još uvek forsirala pokrete trupa u pravcu severa i severozapada, umesto da je - koristeći neaktivnost nemačke 2. i italijanske 2. armije u toku prvih dana rata - hitno povlačila svoje armije sa severozapada i severa prema jugoistoku i jugu. Ovo tim pre, što je dotadašnji razvoj strategijske situacije jasno ukazivao da je nemoguće braniti oblasti zapadno od Une, severno od Save i Dunava i istočno od Morave i Vardara. I sami Nemci su, zbog bojazni da će jugoslovenske snage iz Srbije sa severa preduzeti bočni napad na 12. armiju, radi obezbeđenja desnog boka svoje grupacije u Makedoniji, naredili 1. oklopnoj grupi da što pre nadire preko Niša ka Beogradu, radi presecanja komunikacija za vezu Srbije i Makedonije, a 40. korpusu da ubrza pokret i eventualno posedne Vardarski otvor i Bitoljska vrata, tj. prolaze u Grčku.

Posle pada Niša i izbijanja na Južnu Moravu kod Mramora, nemačko komandovanje je uspešno i relativno brzo postiglo svoj prvi operativni cilj - presecanje pravca: Beograd - Niš - Skoplje, obezbedivši time severni bok svojoj grupaciji koja je već bila stigla u Skoplje. Posle ovoga velikog uspeha, komanda Nemačke Prve oklopne grupe uputila je 5. oklopnu diviziju ka Prokuplju u cilju bržeg izbijanja na Kosovo, da bi presekla pravac Kraljevo - Priština - Skoplje, *all. oklopnu diviziju*, preko Aleksinca, opštim pravcem prema Kragujevcu. U međuprostoru ovih dveju divizija ka Kruševcu i dalje ka Kraljevu, orijentisalo je 60. motorizovanu diviziju, dok su ostale dve divizije (iz Prve oklopne grupe), tj. 294. pešadijska i 4. brdska, usmerene na opkoljavanje, otsecanje i zarobljavanje razbijenih delova 5. jugoslovenske armije, a naročito Krajinske i Timočke jugoslovenske divizije. Prema tome. *krajem ovoga dana jugoslovenska Vrhovna komanda nije uočila niti ozbiljno shvatila dva najvažnija i najsudbonosnija događaja: konačno presecanje odstupnice jugoslovenskoj vojsci u Makedoniji i pobunu nekih jedinica u Hrvatskoj protiv jugoslovenske države i vojske.* U takvoj krajnje kritičkoj strategijskoj i političkoj situaciji - kada je Severozapadni front u Hrvatskoj bio pred punim raspadom i kada Jugoistočni front u Makedoniji praktično više nije postojao - ona u stvari nije više ništa mogla preduzeti čime bi bitnije mogla izmeniti situaciju u svoju korist.

Shvatanje Vrhovne komande da će sa po jednom divizijom izmeniti strategijsku situaciju u Makedoniji i na *Niškom pravcu* bila je teška iluzija, jer ove divizije, i da su blagovremeno stigle, ne bi mogle učiniti skoro ništa protivu nadmoćnijih neprijateljskih snaga, tim pre što tamo već nije bilo organizovanog i stabilnog otpora - odnosno fronta. Nasuport tome. vrhovno neprijateljsko komandovanje je energično, celishodno i planski usklađivalo dejstva svojih armija prema jugoistoku i severozapadu Jugoslavije, sa težištem u Makedoniji. Posle neočekivano brzog uspeha u toj oblasti, nemačko komandovanje je uputilo 1. oklopnu grupu pravcem Sofija - Pirot - Niš. Kao što smo videli, ova grupa je već u toku 8. aprila razbila jugoslovensku 5. armiju (*u stvari Topličku diviziju* zato što ostale snage ove armije zbog kordonskog rasporeda nisu ni učestvovala u borbama). Nemačka Vrhovna komanda je postigla ovako velike i brze uspehe, pored svoje nadmoćnosti, i zbog grešaka u početnom grupisanju jugoslovenskih snaga i nesnalaženja, neumešnog rukovođenja operacijama od strane jugoslovenske Vrhovne komande koja je, bar sada - na kraju trećeg dana rata - trebalo: da najhitnije povuče na jug sve snage koje su bile severno od Save i Dunava, s tim da se to povlačenje vrši usiljenim marševima po bataljonima i četama, divizionima i baterijama radi održavanja njihove organske celine; da orijentiše glavne snage 6. armije u rejon Kruševca

i Niša radi sprečavanja prodora nemačke 1. oklopne grupe u dolinu Južne Morave; da zajedno sa vladom preduzme energične mere za održavanje reda i discipline - barem na području Bosne, Hercegovine, Crne Gore i Srbije i time stvori jedinstvenu političku i operativnu osnovicu za dalje vođenje rata i ratnih operacija na ovome delu državne teritorije. Nema nikakve sumnje da je Vrhovna komanda ovo uvidela, ali sa zakašnjenjem i u jednoj bezizlaznoj situaciji - nepostojanja frontova, dezorganizacije komandovanja, odsustva veza i rezervi i već zahvaćene demoralizacije i anarhije na frontovima i u pozadini.

Rad jugoslovenske vlade 8. aprila

Ni ovoga dana jugoslovenska vlada nije ništa preduzela. Naime, ni potpredsednik vlade dr Maček (koji je zastupao predsednika vlade, pošto se general Simović stalno nalazio u Vrhovnoj komandi u Koviljači), a ni ban Hrvatske dr Subašić uopšte nisu reagovali na pobunu u nekim jedinicama na teritoriji Hrvatske, niti su ma šta preduzeli da bi koliko-toliko popravili tu situaciju.

Na pitanje šta je trebalo preduzeti na kraju trećeg dana rata teško je odgovoriti. Očigledno je da je jugoslovenska vlada bila heterogena i bez ikakvog autoriteta, jer su neki kapitulantski orijentisani ministri, koji su u njoj sedeli, još od prvog dana prikvriveno i saboterski delovali. Zbog toga nije ni čudo što se vlada na svojim sednicama bavila beznačajnim tehničko-administrativnim pitanjima, zapostavljajući goruće probleme koje je svakim novim ratnim danom nametala novostvorena situacija na frontovima i u narodu. Na primer, ona je ovoga dana na sednici u Sevojnu kod Užica, između ostalog, zaključila sledeće:

- da se činovnicima, u ugroženim inestima isplati po dve plale unapred;
- da se činovnicima, koji su evakuisani uz vladu, daje na ime ishrane dnevno: nižim 80, a višim 100 dinara;
- da se u Stab Vrhovne komande kao vladini predstavnici upute potpredsednik Slobodan Jovanović i ministar bez portfelja Bariša Smoljan.

Istoga dana Simoviću je izglasan kredit od pet miliona dinara za političku akciju u Albaniji.¹⁰⁶ Zato je brzo izgubila i veze i uticaj u narodu. A da bi tragedija ove nemoćne vlade bila još veća, njen predsednik general Simović je stalno bio odvojen i okupiran dužnošću načelnika Štaba Vrhovne komande, te se i nije osećao kao predsednik. I dok je drugi potpredsednik vlade Slobodan Jovanović takođe bio uz generala Simovića, dotle je prvi potpredsednik dr Maček stigao u Kupinec, a zatim uputio sledeći *proglas hrvatskom narodu*, koji je prenela i zagrebačka radio-stanica:

»Hrvatski narode braćo i sestre!

Vratio sam se u vašu sredinu, pa vam tim povodom velim ovo: stigla nas je najveća nesreća što jedan narod može stici, a to je ral. To zlo može se ublažiti samo na taj način da budete složni i disciplinovani. Slušali ste me do sada u svim teškim časovima, pa sam siguran da ćete to činiti i od sada. Ja cu među vama ostali i dijeliti s vama kao i dosada sve dobro i zlo. Razumije se da cu u svakom pojedinom slučaju na uobičajeni način davati upute, bilo putem izaslanika koji će biti narodni zastupnici, ili drugi opće poznati prvaci stranke. U ovom času tražim od vas puni red i disciplinu na svakom mestu, bilo kod kuće ili u vojsci. Završavam s našim starim pozdravom »Vjera u boga i seljačka sloga«.¹⁰⁷

Iz ovog proglasa se jasno vidi šta Maček nagoveštava i traži od hrvatskog naroda. Nije kazao ni reč o narodnom otporu fašističkim agresorima i jedinstvu Hrvata sa ostalim jugoslovenskim narodima. On je zahtevao od naroda

poslušnost i disciplinu »kod kuće i u vojsci«, ali u trenutku kada su neprijateljske vojske brao napredovale i porobljavale naše narode. Maček je 9. aprila (iz Kupinca - V.T.) stigao u Zagreb, a tada je Krnjević ušao u Simovićeovu vladu i zamenio Mačeka. Na sednici vlade, 11. aprila na Palama. Šutej je izvestio vladu »da je dr Maček ostao u Kupincu da deli sudbinu svog naroda, ali da neće nikad dezavuisati svoje drugove«. ¹⁰⁸

Razvoj događaja 8. aprila prema nemačkim i italijanskim podacima

Izveštaji Nemačkih operativnih jedinica o operacijama ovoga dana u izvodu glase:

»1. oklopna grupa, pošto je u 5.30 t. sa II. oklopnom divizijom na čelu prešla granicu, do mraka je zauzela Pirot; brdska divizija napada na Krušu pl,

18. armijski korpus nadire pravcem: Pirot-Niš; U. oklopna divizija u 15 časova je na putu Caribrod - Pirot; 4. brdska i 294. pešadijska divizija obuhvataju Pirot,

40. armijski korpus (koji je zap'enio Zapovest za napad 3 jugoslovenske armije sa zadacima Zetskoj i Kosovskoj diviziji) radi pravcima Kumanovo - Skoplje i prema Stipu (sa istaknutim čelnim ešelonima, i to 9 uklopna divizija prema Kumanovu, a 73. pešadijska i SS divizija 'Adolf Hitler' prema Velesu . Prilepu: ovoga dana zauzeli su Tetovo i Kačanik; 2. oklopna divizija zauzela je Valandovo . Strumicu«. ¹⁰⁹

Stab 40. armijskog korpusa poslao je Komandi 12. armije sledeći jutarnji izveštaj.

• U prostoru Kumanovo. Skoplje. *Veles nema trupa sposobnih za otpor*.*'''

Večernji izveštaj/ Avio-korpusa - Op. odeljenje od 8. IV 1941 (Br. 051/057 pov.) Komandi 12. armije - Op. odeljenje:

»1. oklopna grupa prešla Pirot Posednuta linija Kačanik - Prilep. U ovom rejonu potpuno rastrojavanje neprijatelja. Borbe južno od Štipa. Napad aviona na Niš i Uroševac. Na aerodromima Iroševca i Prištine uništeno 12 aviona. Jedinice bombardera za obrušavanje napadaju Belu Palanku. U rejonu Priština Bitolj i južno od jugoslovensko-grčke granice pripreme za prebacivanje jačih snaga u rejon Bitolja i Strumice.«.'''

Komanda nemačke 12. armije je ovoga dana depešom, između ostalog, naredila Komandi 40. armijskog korpusa:

»1. oklopna grupa zauzeće Niš i dalje vršiti borbeno izviđanje u pravcu Leskovca i doline Morave; 40. armijski korpus zauzeće Prilep i vršiti borbeno izviđanje ka Kačaniku. Prizrenu, Tetovu i Kičevu. 18. armijski korpus zauzeće Solun; 30. artrujski korpus napašće na Kavalu; 8. vazduhoplovni korpus podržavaće 2. oklopnu grupu pri njenom dejstvu ka Solunu.«.'''

Prema *Ratnom dnevniku Nemačke 2. armije, zadatak 46. armijskog korpusa* bio je da u 12,00 časova nastupa širokim frontom. On je do 19,30 časova proširio mostobran kod Barča-Gornja-Bazje i zauzeo Viroviticu, Kotoribu i Peteranec. Predveče je odbio dva protivnapada jugoslovenskih trupa na Zakanj. Na frontu 51. arm korpusa do 18,15 časova kod Maribora je obrazovan uži mostobran na južnoj obali, tako da se u istočnom delu južne strane nalaze delovi 436. pešadijskog puka (pp), a u jugozapadnom delovi 438. pp. U Mariboru im je »priredjen oduševljen doček«. Artiljerija se nalazi na podnožju Pesnice. Svi mostovi u Mariboru su porušeni. U Ptuj su prodrle dve oficirske patrole na koje je otvorena vatra s druge obale Drave. Most u Ormožu je porušen. Korpus će uspostaviti vezu sa 8. oklopnom divizijom (od) u Sektoreji. 49. armijski korpus dobio je zadatak da što je moguće brže svojim prednjim delovima stigne do Celja. Do 19,00 časova obrazovan je mostobran kod Donjeg Dravograda i razmotreno je nastupanje od Pliberka i Donjeg Dravograda ka

Celju. Kod Donjeg Dravograda jugoslovenska artiljerija otvarala je vatru iz bunkera.

»Neprijateljskim trupama koje se nalaze prema 2. armiji jako je umanjena borbena vrednost zbog prisutnosti velikog broja Hrvata i Slovenaca u jedinicama... Komanda 2. armije smatra da će gro neprijateljskih trupa koje se nalaze prema *italijanskoj 2. armiji* biti primoran. kad 2. armija krene ka Zagrebu, da se, pružajući otpor, povlači ka jugu na odsek Kupe i sa naslonom na snage koje će odstupati pred Nemačkom 2. armijom. Namera je 2. armije da 9. aprila obrazuje manje mostobrane kod Maribora, da se drže dostignute linije i vrši intenzivno izvidanje za napad preko Drave.«³

Komanda nemačke 2. armije istoga dana ovako iznosi sopstvenu situaciju: »49. armijski korpus u rejonu Poljane i Dravograda; 51. armijski korpus sa 132. pešadijskom divizijom kod Maribora i 183. pešadijskom divizijom kod Sv. Leonard Kapele; 46. armijski korpus kod Cakoveca i drži mostobrane kod Djeke-nješa i Barča. Odluka: forsirati Dravu kod Varaždina i prodreti ka Zagrebu, s tim što će 46. armijski korpus sa mostobrana kod Barča nadirati u pravcu Beograda, 49. armijski korpus prodiraće ka Celju i dalje, a 51. armijski korpus forsiraće Dravu kod Varaždina i nadiraće ka Zagrebu.«⁴

Dnevni izveštaj Nemačke Vrhovne komande ovog dana glasi:

•Iprkos mnogobrojnim terenskim teškoćama i razorenim pulevima uspešno je produžen napad Nemačkih snaga na *Srpskom i Grčkom frontu* protiv jakog neprijateljskog otpora. Vazduhoplovstvo je juče, uprkos nepovoljnom vremenu, u više naleta izvršilo napad na tvrđavu Beograd sa razornim i zapaljivim bombama. U halama i postrojenjima Železničke stanice nastali su veliki požari. Vazduhoplovne jedinice za obrušavanje i razaranje napale su neprijateljske aerodrome u Srbiji. Tom prilikom su na zemlji uništena 32 aviona, a druga dva teško oštećena. Na području Save bombarderi su uništili železničke mostove, stanice i pruge i postigli pune pogodke na teretnim vozovima i benzinskim cisternama. U oblasti Skoplja vazduhoplovne jedinice bombardovale su zapaljivim bombama i mitraljirale kolone pešadije i komore. Lovački avioni oborili su juče na jugoistočnom prostoru 20 neprijateljskih aviona. Jedan jugoslovenski bombarder »bristol-blehajn-« prisiljen je da se spusti u istočnoj Štajerskoj...«⁶

Na Italijanskom frontu, italijanska 2. armija (čiji je 3. planinski odred zauzeo Kranjsku Goru) izdala je ovog dana Zapovest br. 2497 za zauzimanje definitivnog rasporeda, s tim da 6. korpus uđe u prvi ešelon između 5. i 11. korpusa, na odseku Snežnik - Cerkničko jezero.

Ovoga dana dejstvo pete kolone pojačano je kako na frontu tako i u pozadini.¹¹⁶

Dnevni izveštaj italijanske Vrhovne komande od 8. aprila glasi:

»Na *Jugoslavenskom frontu* u Albaniji akcije isturenih elemenata... Naše vazduhoplovstvo bombardovalo je neprijateljske položaje bombama za žive ciljeve. Avioni Nemačkog (10) vazduhoplovnog korpusa napali su uspešno jugoslovenska municijska skladišta i koncentracije trupa...«⁷

Britanska vlada je 8. aprila uputila jugoslovenskoj vladi sledeću poruku:

»Atentat Nemačke protiv Jugoslavije, koji je usledio bez najmanje provokacije, kao i hrabri otpor Srba, Hrvata i Slovenaca, stavljaju Britansku Imperiju na stranu jugoslovenskih naroda. Mi ih pozdravljamo kao jake i odlučne saveznike i potvrđujemo drugarstvo, koje nam je omogućilo da u svetskom ratu savladamo sve prepreke do konačne pobeđe. Mi ćemo borbu zajednički produžiti i nećemo zaključiti mir sve dotle dok ne bude osvećen narod i dok ponovo ne zavлада zakon i pravda.«⁸

Istog dana je predsednik SAD Ruzvelt uputio kralju Petru II sledeći telegram:

•Vlada i narod SAD posmatraju sa divljenjem hrabru samoodbranu jugoslovenskog naroda, koji još jednom pruža sjajan primer svog tradicionalnog junaštva. Zato će SAD, kao što sam već obavestio Vaše Veličanstvo,⁹ poslati što je brže moguće materijalnu pomoć shodno današnjim uslovima. Izražavam Vašem Veličanstvu moju najiskreniju nadu da vaš otpor, protivu ovog agresivnog napada na nezavisnost i slobodu vaše zemlje, bude krunisan uspehom.«²⁰

OPERACIJE 9. APRILA

Nemačke snage su ovog dana nastavile napade na Jugoslaviju sa juga, istoka i severa. S obzirom na vrlo povoljan razvoj operacija *12. armije*, na znatne uspehe prednjih delova *2. armije*, kao i na političke prilike u Jugoslaviji, naročito u Hrvatskoj i Sloveniji (ustaške pobune, »Slovenačka nacionalna skupština« itd.), nemačka Vrhovna komanda je naredila *2. armiji* »da 10. aprila prede u opšti napad ka Sarajevu, ne čekajući delove koji još nisu stigli, pošto se kod Srba pojavilo rasulo«.

Na osnovu ovog naređenja, *nemačka 2. armija* je 9. aprila izdala Zapovest br. 3 za preduzimanje sutrašnjeg napada, s tim da *49. korpus* nastupa ka Celju; *51. korpus* preko Drave na jug; *46. korpus* sa *14. oklopnom divizijom* pravcem Barč - Zagreb, radi zauzimanja Zagreba i prelaza na Savi kod ovog mesta, a *8. oklopnom* i *16. motorizovanom* pravcem između Save i Drave ka Osijeku i dalje ka Jugoistoku.

Komandant *nemačke 12. armije* naredio je: da *40. korpus* prikupi glavne snage u rejonu Prilepa, s tim da prednjim delovima izviđa prema Prizrenu, Kičevu, Debru, Bitolju i Lerinu i da *1. oklopna grupa*, pošto zauzme Niš, uputi izviđačka odeljenja u dolinu Južne Morave radi veze sa *40. korpusom*.

S obzirom na uspešan razvoj nemačkih operacija u Jugoslaviji i Grčkoj, *italijanski Generalštab*, je ovoga dana izdao *Direktivu br. 10*, kojom je naređeno komandantu *italijanske 2. armije* da dovrši pripreme za otpočinjanje ofanzive protiv Jugoslavije. Istovremeno je naređeno komandantu *italijanske 9. armije* da preduzme ofanzivne operacije na *Kosovskom*, *Debarskom* i *Ohridskom pravcu* radi sadejstva nemačkim snagama koje nadiru iz Bugarske.

Dejstva avijacije 9. aprila

Usled rdavih meteoroloških prilika (kiša i sneg), *nemačka avijacija* je ovog dana bila manje aktivna, izuzev *8. vazduhoplovnog korpusa* koji je podržavao napade *nemačke 12. armije* u Makedoniji, na Kosovu i u dolini Nišave. U toku dana su kod Kniča i u Gruži spuštene grupe od po 5 do 6 nemačkih padobranaca koji su govorili srpski, sa zadatkom da kidaju telefonske veze, šire alarmantne vesti i izazivaju uzbune, pometnju i paniku, ali je većina ovih padobranaca uhvaćena i uništena.¹²¹ Nemački napadi bili su upravljani protiv aerodroma u Bosni, protiv naših suvozemnih trupa i komunikacija. U izveštaju Nemačke Vrhovne komande od 10. aprila, u kome se iznose dejstva u toku 9. aprila, između ostalog, kaže se:

»Jurišni avioni uspešno su napali puteve i železničke ciljeve u Jugoslaviji. Avioni su zasuli bombama aerodrome u Bosni i pri tome uništili 7 i oštetili 5 aviona na zemlji

U rejonu između Drave i Save bile su pogodene razornim bombama snabdevačke kolone i železnički koloseci ...

Zaključno sa jednim ranije spomenutim avionom ukupni gubici neprijatelja iznose 43 aviona, od toga 36 britanskih i 7 jugoslovenskih. Oštećeno je još nekoliko britanskih i jugoslovenskih aviona.

Za isto vreme 19 sopstvenih aviona nije se vratilo sa zadatka«.

Iako u nemačkom izveštaju nije citiran izveštaj *italijanske Vrhovne komande*, ipak je poznato da su *italijanske vazduhoplovne snage* toga dana dejstvovale kod Zadra i na Albanskom frontu i da su kod Zadra vođenje vazdušne borbe.

O dejstvu jugoslavenskog vazduhoplovstva A. Boljević dalje kaže:

»9. aprila 1941. godine počinje 'Golgoia' jugoslovenske avijacije. Nemci su se približavali pojedinim aerodromima, a zbog rdavog vremena i naročito zbog slabog komandovanja i veze nije bilo mogućnosti za dublje povlačenje u slobodnu teritoriju. U toku ovoga dana 6. vazduhoplovni puk Prve vazduhoplovne brigade nije dejtvoovao, a 2. vazduhoplovni puk nije leteo zbog slabih meteoroloških i raskvašenosti terena. U očekivanju nailaska Nemačkih kolona, u puku je postojao jak pokret za preletanje u SSSR, pošto se u Bosnu nije moglo. Ovoga dana ni neprijatelj nije bio aktivan na ovom delu fronta.

8. bombarderski puk Druge Vazduhoplovne brigade (upravo njegovi ostaci od 4-5 aviona) nije dejtvoovao, dok je 4. lovački puk, bez jedne eskadrile »harikena«, i dalje proterivao pojedine neprijateljske avione sa svoje teritorije. Toga dana neprijatelj je izvršio napad na aerodrom 8 bombarderskog puka sa 27 lovaca »Me-109«. Brzom intervencijom lovci 4. puka onemogućili su ovaj napad. U oštroj borbi koja se razvila sa trostruko nadmoćnijim neprijateljem i po broju i po tehničkim osobinama, oborena su 2 »Me-109«. Izgubljena su tri naša aviona. Poginuo je komandir eskadrile kapetan Milijević Dragiša, a teško ranjen narednik Stikić Milorad.

Treća vazduhoplovna brigada nije više postojala. Ostaci grupe poginulog majora Fanelića ušli su u sastav Četvrte vazduhoplovne brigade, a ostatak aviona 5. lovačkog puka (iz 35. grupe) zapaljen je na zemlji.

Četvrta vazduhoplovna brigada dejtvovala je protiv Nemačkih molomchanizovanih kolona u Kačaniku sa vrlo dobrim rezultatom.

Samostalna bombarderska grupa Primorske oblasti nije dejtvovala.

Prema tome, u toku 9. aprila dejtva avijacije bila su neznatna zbog slabih meteoroloških, osim vazdušne borbe četiri puta kod Bosanske Gradiške i dejtva sedam puta na neprijateljske kolone u Kačaniku.¹²²

Italijanska avijacija je podržavala svoje kopnene trupe u Albaniji i bombardovala jugoslovenske jedinice u oblasti Benkovca, lučka postrojenja u Šibeniku i hidrobaze Divulje i Tijesno.¹²³ Ona je desetkovala 5. hidroeskadrilu 2. hidroplovske komande na vodi u Tijesnom na ostrvu Murter. Ni ova hidroeskadrila do tada nije izvršila nijedan borbeni zadatak.¹²⁴

Vrlo rdave meteorološke prilike (kiša i sneg) onemogućile su dejtvo jugoslovenske bombarderske avijacije, koja je imala zadatak da celokupnim snagama napadne Nemačke oklopne i motorizovane kolone na pravcu Niša i time potpomogne odbranu trupa u dolini Nišave. Jedino je 81. grupa uspešno bombardovala Zadar. Lovačka avijacija bila je angažovana za proterivanje

Nemačkih aviona koji su pojedinačno ili u manjim grupama dejtvovali nad jugoslovenskom teritorijom. 4. lovački puk je uspešno odbio napad 27 Nemačkih lovaca »Me-109« na aerodrom 8. bombarderskog puka severno od Luke.

Dejstva 9. aprila na frontu 3. grupe armija

Na Albanskom frontu jedinice italijanske 9. armije otpočele su ofanzivne operacije, sa ciljem da se sretnu sa Nemcima u pravcu Prizrena, Debra i Ohrida, dok su na pravcu Skadra ostale u defanzivi, očekujući pojačanje i vodeći zadržavajuću odbranu, uz snažnu podršku svoje avijacije.

Na frontu jugoslovenske 3. armije jedinice Zetske divizije i Kovski odred uspešno su napredovali u Albaniji, dok su Kosovska i Vardarska divizija obustavile napad zbog pojave Nemačkih jedinica u njihovoj neposrednoj pozadini.

Zetska divizija je, i pored prilično jakog otpora italijanskih trupa, vrlo jake artiljerijske vatre, snažnih napada italijanske avijacije i zemljišnih teškoća, uspeła da do mraka izbije na liniju: M. Matit (k. 190) - Kurilija (k. 690) - Enikale

(k. 735) - M. Točić (k. 510) - s. Celaj. Ona je postigla ovaj uspeh zahvaljujući požrtvovanom zalaganju pešadijskih jedinica, podršci artiljerije (odredske i glavnine), kao i ubacivanju *61. puka* iz divizijske rezerve na njeno desno krilo. *Divizijsku rezervu je obrazovao 32. peš. puk* iz Hercegovačke divizije, a *61. peš. puk* je prema naređenju komandanta divizije noću 9/10. aprila preduzeo napad radi zauzimanja položaja Suka Muskat (k. 252), ali ovaj napad nije uspeo.

Da bi ubrzala prodor Zetske divizije i da bi što pre zauzela Drač i Tiranu, Vrhovna komanda je sa 0 bi. 100 naredila komandantu 3. armije da Hercegovačku diviziju (koja se još prikupljala u rejonu Podgorice) uvede levo od Zetske divizije.

Komski odred je ovog dana stigao na r. Drim kod s. Raja, ali ga nije mogao preći, jer su Italijani digli u vazduh postojeći most na Drimu.

Kosovska divizija je i dalje ostala na Drimu, koji je zbog velikih kiša i topljenja snega toliko nadošao daje predstavljao ozbiljnu prepreku za prelaz, a diviziji još nije bio stigao pontonirski materijal iz Prištine. Radi osiguranja pozadine i sprečavanja prodora Nemačkih snaga od Štimlja ka Suvoj Reci i Prizrenu tamo je u toku noći 8/9. aprila upućen 4. bataljon 31. peš. puka sa jednom baterijom, a 8. aprila bila su upućena i 2 bataljona rezervne vojske. Iako je ovoga dana ujutro stigao kod Dulje Hana ovaj bataljon nije bio u stanju da spreči prodor tenkova *nemačke 9. oklopne divizije*, koji su - posle razbijanja delova 335. rez. puka i 7. čete 30. peš. puka kod ovog mesta i Suve Reke - oko 18 časova upali u Prizren (pozadinu i bazu Kosovske divizije). Tom prilikom Nemci su izgubili 1 tenk i 2 kamiona.

Desna kolona Kosovske divizije bila je upućena desnom obalom Drima, da bi sa *Komskim odredom* prešla Drim i zajedno sa njim produžila nadiranje preko s. Puke ka Skadru.

Vardarska divizija je ovog dana uspešno odbijala italijanske napade, samo je *Debarska grupa*, usled nadiranja Nemaca od Gostivara ka Debru i ugroženosti pozadine, bila prinuđena da se povuče na *Granični front*, tako da su snage italijanskog 14. korpusa napredovale 3-4 km. Jedan bataljon 47. peš. puka je prilikom povlačenja ka Debru s leđa napao jedan italijanski bataljon koji je nastupao ka Debru i zarobio 200 italijanskih vojnika i oficira, dok su na Špajskom mostu uništena 2 njihova tenka.

U toku noći 8/9. aprila samo tri haubice 4. divizionu armijske artiljerije uspele su da izađu na borbeni položaj (na raskrsnici starog i novog puta za Debar), odakle su 9. aprila uspešno otvarale vatru na zahtev komandanta 47. pešadijskog puka. Devet haubica ovog divizionu ostalo je nepokretno i neupotrebljivo u očekujućem položaju, jer se oko 80 o njegovog ljudstva već bilo razbeglo. Pošto je i deo posluge tri haubice bio napustio svoja oruđa, haubice su uspešno deystvovala samo zahvaljujući nekim mlađim oficirima koji su preuzeli njihove dužnosti (naročito dužnosti nišandžija i pomoćnika nišandžija).

Na frontu *Trupa 3. armijske oblasti Nemački 40. korpus* je i ovoga dana nastavio ofanzivu. *Jedinice 9. oklopne divizije* su na pravcu Kačanika slomile otpor 4. pešad. puka i zauzele Uroševac, a zatim i Štimlje i Prizren. Njeni delovi na pravcu Tetova zauzeli su Gostivar i produžili nadiranje ka Debru i Kićevu, dok se glavnina divizije prikupljala u rejonu Prilepa.

Nadirući bez otpora pravcem Veles-Prilep-Bitolj. *motorizovana SS divizija »Adolf Hitler«* je prednjim delovima oko 17 časova zauzela Bitolj i potom preduzela izviđanje ka Resnu, Lerinu i s. Brodu na reci Treski. *73. peš. divizija* prikupljala se u rejonu Velesa i Štipa i vodila borbe sa jedinicama *Sumadijske*

divizije u rejonu Krivolaka, Negotina, Kavadarca i Demir Kapije, koje su i dalje pružale jak otpor, iako su bile izložene snažnim napadima iz vazduha i dejstvu Nemačkih padobranaca iz pozadine. Pošto im je posle pada Prilepa bilo onemogućeno povlačenje ka Bitolju, neki delovi su se noću 9/10. aprila povukli u Grčku, ali su tamo kasnije zrobljeni.¹²⁵ Na pravcu Preševa nemačke snage izbile su do Bujanovca.

Ovoga dana su za neposrednu odbranu Prištine i Kosovske Mitrovice obrazovani specijalni odredi. *Stab komande Trupa 3. armijske oblasti* bio je u Kičevu, a *Štab 3. grupe armija* prešao je iz Prištine u Rašku. Da bi bila bolje obavestavana o situaciji kod 3. grupe armija, Vrhovna komanda je ovog dana u Rašku uputila generalštabnog pukovnika Aleksandra Stojićevića.¹²⁶

Dejstva 9. aprila na frontu 5. armije

Na Nišavskom pravcu rano ujutro 9. aprila Nemačka 11. oklopna divizija nastavila je nadiranje od Bele Palanke ka Nišu i prednjim delovima ubrzo stigla pred *Spajske položaje (Ploča)*. Međutim, odbranu ovih položaja je na brzu ruku organizovao samo manji deo jedinica koje su tamo iz Niša upućene 8. aprila po podne i noću 8/9. aprila, pošto veći deo ovih jedinica još nije bio stigao ili je došao u toku noći, tako da nije mogao posesti određene položaje, dok su jedinice 2. konjičke divizije, usled kasnog dolaska od Aleksinca, upućene na levu obalu Južne Morave kod Mramora. Sem toga, ni komandant *Topličke divizije* nije lično rukovodio ovom odbranom zato što je još 8. aprila uveče otišao u Niš, odakle se 9. aprila sa svojim Štabom prebacio na levu obalu Južne Morave takođe kod Mramora. Zbog toga je Nemačka oklopna divizija brzo probila slabo organizovanu odbranu na položaju Ploča i već u 9 časova zauzela Niš i neoštećen most na Južnoj Moravi, dok su *ostaci Topličke divizije*, koji su se povlačili od Pirota pravcem Babušnica - Svod - dolina Kutinske reke - Niš, bili u toku dana okruženi i zarobljeni. Jedinice levog odseka Topličke divizije (sa 1 bataljonom 12. puka iz sastava srednjeg odseka) povukle su se preko s. Temske pravcem Svrljig - Soko Banja, gde su docnije ušle u sastav *Timočke divizije*.

Pošto je zauzela Niš, 11. oklopna divizija je glavnim snagama produžila nastupanje na sever preko Aleksinca, a pomoćnim snagama na jug ka Doljevcu i zapadu preko Mramora u pravcu Prokuplja. Na pravcu Niš - Aleksinac slabe snage 2. konjičke divizije (1 četa velosipedista, 1 konjička baterija, 1 pionirski eskadron i 1 pt četa) obrazovale su *Aleksinički odred* koji je bio raspoređen u tri ešelona duž puta od s. Bučja do Aleksinca. Međutim, 11. oklopna divizija je brzo slomila otpor ovog odreda, zauzela Aleksinac i do mraka prednjim delovima stigla do Ražnja. Razbijeni delovi *Aleksinačkog odreda* odstupali su na sever do Deligrada, gde su dali poslednji otpor, a potom se povukli preko Đunisa na levu obalu Južne Morave.

Pošto na pravcu Niš-Doljevac-Leskovac uopšte nije bilo boračkih jugoslovenskih trupa, *nemački tenkovi 5. oklopne divizije* su oko 14 časova prešli preko neoštećenog mosta na Južnoj Moravi i prepadom zauzeli Doljevac, gde su zarobili neke pozadinske jedinice *Drinske divizije*.

Radi zatvaranja pravca preko Mramora ka Prokuplju formiran je *Mramorski odred* od jedinica 2. konjičke divizije (1. konjički puk, 2. velosipedski bataljon bez 1 čete i 2. divizion konjičke artiljerije bez 1 baterije), nekih armijs-

kih jedinica (61. konjički i 61. art. puk i 1 motorizovani artiljerijski divizion) i 31. konjičkog divizionu. Iako je organizovao odbranu na brzu ruku, ovaj odred je, pod komandom komandanta 1. konjičkog puka, zahvaljujući rušenju mosta na Moravi i snažnoj odbrani, uspeo da od 11 časova do mraka zadrži

Nemačke tenkove. Zatim je oko 21 čas, ponaredenju komandanta 2. konjičke divizije, preduzeo povlačenje pravcem Mramor - Debeli Breg - Prokuplje - Blace, sa zadatkom da kod Blaca zatvori pravac koji od Prokuplja i Kuršurnlije vodi kroz Jankovu klisuru u dolinu Zapadne Morave. Tako je ovaj odred, sledećeg dana u 7 časova, bez 61. konjičkog puka i motorizovanog artiljerijskog divizionu, koji su odstupili levom obalom Južne Morave ka Kruševcu, stigao na položaj kod Blaca, a Nemačke tenkovske jedinice su bez otpora nastavile pokret i u toku večeri 9. aprila prednjim delovima ušle u Prokuplje.

Na frontu Drinske divizije, nemačke tenkovske jedinice nastupale su pravcem Babušnica-Svod-Vlasotinci. Pošto su rano ujutro izbile kod s. Ljuborade, one su presekle odstupnicu jedinicama levog odseka (2 bataljona 63. peš. puka) koje su se od s. Strelec, pod vatrom Nemačkih tenkova, spuštale u pravcu druma. Iako su se ovi bataljoni razvili za borbu i pokušali da se probiju u pravcu s. Svoda i s. Ravne Dubrave, ipak su posle žestoke borbe savladani i zarobljeni, dok je Stab 63. peš. puka sa jednim bataljonom i artiljerijskim divizionom od s. Ravne Dubrave odstupio preko pl. Kruševice za Leskovac, gde su se ovog dana povukle i jedinice desnog odseka (65. peš. puk sa jednim art. divizionom). Dva bataljona 5. i jedan bataljon 63. peš. puka, koji su 8. aprila bili upućeni ka Beloj Palanci, a potom odstupili dolinom Kutinske reke ka Nišu, bili su ovog dana takode okruženi, a zatim zarobljeni. Međutim, umesto da brani Leskovac svim raspoloživim snagama (65. peš. puk, 1 bataljon 63. peš. puka i art. divizion), radi zaštite svog komunikacijskog pravca za Žitni Potok i obezbeđenja levog boka Vlasinskom odredom koji se povlačio preko Južne Morave, komandant Drinske divizije je za ovu odbranu angažovao samo 1. bataljon 65. peš. puka i 2 baterije, a ostalim jedinicama naredio da se povlače opštim pravcem Leskovac - s. Vojnik - s. Žitni Potok - Kuršumljica. IJ stvari, komandant 65. peš. puka je uputio ove jedinice za Lebane umesto ica Žitnom Potoku.

Vlasinski odred se ovog dana bez uznemiravanja i u redu povukao na levu obalu Južne Morave i istovremeno zatvorio dolinu ove reke sa juga u rejonu Vranja. Stab odreda je stigao u s. Bučje, a pozadinske jedinice su odstupile za Lebane.

Nemačka 4. brdska divizija je ovog dana, prodirući od Pirota na sever, bez borbe izbila u dolinu Temske, dok se 294. pešadijska divizija prikupila severno od Pirota.¹²⁷

Da bi izbegao odsecanje Kalnskog odreda. Timočke i Krajinske divizije, koji su se ovog dana povlačili ka određenim položajima na levoj obali Timoka (Svrljig-Tupižnica-Deli Jovan-Miroč), komandant 5. armije je naredio ovim jedinicama da se povuku na levu obalu Morave, i to: Kalnski odred pravcem Svrljig - Soko Banja - Aleksinac; Timočka divizija pravcem Knjaževac - Soko Banja - Aleksinac, a Krajinska divizija glavnim snagama pravcem Boljevac-Paracin, i pomoćnim snagama pravicima Brestovačka Banja-Zagubica i Klokočevac - Majdanpek. Dok su se Timočka i Krajinska divizija povlačile dalje prema zapadu, dotle su slabe neprijateljske snage, nadirući iz Bugarske, izbile u dolinu Timoka, odbacujući jugoslovenske jedinice za zaštitu granice na levu obalu reke.¹²⁸

Zbog ovakvog razvoja situacije, Stab 5. armije se oko podne iz Kruševca premestio u Vrnjačku Banju, tako da već u to vreme nije imao veze sa svojim trupama.

Radi popravke situacije na frontu 5. armije, *Vrhovna komanda je naredila komandantu ove armije da se ruše svi mostovi i da trupe naročito noću vrše protivnapade u bokove neprijatelja, kako bi se zaustavio njegov prodor i stvorila mogućnost za uspostavljanje fronta na Južnoj i Velikoj Moravi.*

Pošto je postojala opasnost da neprijatelj prodre u dolinu Zapadne Morave, *Vrhovna komanda je sa 0 br. 110 i 112 naredila komandantu Cerske divizije da svoju diviziju (koju je ojačala sa dve pt čete) hitno prikupi u rejonu Kraljeva, da pod svoju komandu primi trupe na tom pravcu i da što pre zatvori pravac Kruševac - Kraljevo, s tim da napada neprijatelja gde god ga sretno. Radi izvršenja ovog zadatka, komandant Cerske divizije je obrazovao *Trstenički, Knički, /barski i Cačanski odred* za zatvaranje svih pravaca koji izvode u rejon Kraljeva i *Gornjomilanovački odred* za zatvaranje pravca Kragujevac - G. Milanovac.*

Prodorom u trougao Niš - Prokuplje - Ražanj, neprijatelj je uglavnom obezbedio desno krilo i bok svoje grupacije u Makedoniji i stvorio povoljne uslove za prodor prema severu u dolinu V. Morave.

Dejstva 9. aprila na frontu 6. armije

Jedinice za zaštitu granice zadržale su slabe nemačke oklopne jedinice iz sastava *41. korpusa* koje su upale u Banat kod s. Vatina i s. M. Žama. Međutim, pošto je prodorom Nemačkih oklopnih snaga ka dolini Velike Morave bio ugrožen desni bok i pozadina 6. armije, *Vrhovna komanda je sa 0 br. 108 naredila komandantu ove armije da postepeno povlači svoje snage sa desne na levu obalu V. Morave i iz Banata preko Dunava, s tim da se poruše svi mostovi na Velikoj Moravi i brane prelazi na pravcima Svilajnac, Zabari, Požarevac. Pored toga, ona je sa 0 br. 111 naredila: da se sa jačim snagama zatvori i brani Bagrdanski tesnac i pravci koji iz doline V. Morave izvode ka Kragujevcu; da se armija prikupi radi odbrane na liniji: Rudnik - Arandelovac - Mladenovac - Varovnica - Grocka - Dunav, i da *Unska divizija* obustavi naredeni pokret za Kruševac i uđe u sastav 6. armije.*

Dejstva 9. aprila na frontu 2. grupe armija

Na ovom frontu nije bilo značajnije borbene delatnosti, jedino su slabi nemački oklopno-motorizovani delovi prodrli iz Rumunije u severni Banat, potisli jugoslovenske jedinice za zaštitu granice i stigli do linije: s. Sećanj - s. Crnja - Rusko Selo.

Zbog teške situacije kod 5. i 4. *jugoslovenske armije*, *Vrhovna komanda je sa 0 br. 101 naredila da se sve jedinice 1. i 2. armije (izuzev posadnih) iz Banata. Bačke i Baranje povuku na desnu obalu Dunava i Drave, s tim da se *Potiska divizija* grupiše u rejonu Stare Pazove.*

Na frontu 1. armije naše posadne trupe su ceo dan otvarale vatrj na mađarske snage koje su se prikupljale prema graničnom frontu. *Potiska divizija. Senčanski i Somborski odred*, pri povlačenju iz Bačke u Srem, stigli su do li-

nije: Žabalj - N. Sad - Bačka Palanka, dok su se 3. konjička divizija i armijski delovi već nalazili u Sremu.¹²⁹

Na frontu 2. armije na graničnom frontu bilo je potpuno mirno.

Osječkoj diviziji je naređeno da se u toku noći 9/10. aprila povuče iz Baranje i posedne desnu obalu Dunava i Drave kod Vukovara do Podgajskog rita, s tim da 10. posadni puk ostavi na graničnom frontu.

Vrbaska divizija, kojoj su na koncentracijsku prostoriju već bili stigli 33. i 90. peš. puk, mitraljeski bataljon i pt četa, dobila je zadatak da sadejstvuje napadu Slavnonške divizije, dejstvujući u levi bok neprijateljskih snaga na mostobranu kod Virovitice. Radi toga je 89. peš. puk, koji je ranije bio upućen u tom pravcu i stigao u s. Pivnice, dobio naređenje da sa 42. peš. pukom Slavonske divizije 10. aprila preduze napad pravcem s Pčelić-Suho Polje - Virovitica. Međutim, do ovog napada nije došlo zato što su Nemačke trupe 9. aprila uveče tukle artiljerijskom vatrom 42. peš. puk na položaju kod s. Pčelića, a ujutro 10. aprila napale i zauzele ove položaje Slavonske divizije. Usled događaja kod Virovitice, Vrbaska divizija je zalomila svoje levo krilo, tako da je imala jedan bataljon kod s. Cačanci, a drugi zapadno od s. Crnca.

Jedinice Bosanske divizije (izuzev 60. peš. puka) kretale su se ka koncentracijskoj prostoriji u rejonu Vinkovaca.¹²⁰

Dejstva 9. aprila na frontu 1. grupe armije

Na ovom frontu su Nemačke i italijanske snage vršile pripreme za preduzimanje ofanzive u duhu dobijenih direktiva i zapovesti, tako da se još osećao njihov jači pritisak.

Na frontu 4. armije je nemački 46. korpus proširio svoje mostobrane kod Virovitice i Koprivnice i zauzeo Koprivnicu, pošto Slavonska i Savska divizija, usled pobune i nezavršene koncentracije, nisu bile sposobne ni za napad ni za odbranu. Pobunjeni 108. peš. puk i 40. dopunski puk uputili su svoje predstavnike u dolinu Drave i pozvali Nemce, sa kojima su održavali direktnu radio i telefonsku vezu, da dođu u Bjelovar. Tom prilikom je gradonačelnik dr Mahanec telefonom razgovarao sa nemačkim komandantom i rekao mu: »Možete slobodno doći, sve prepreke sa puteva i mostova sklonjene su, Bjelovar je u našim rukama«. Sem toga, ustaški elementi zauzeli su sve mesne poštansko-telegrafsko-telefonske stanice preko kojih su izdali lažno naređenje 1 bataljonu 42. peš. puka da se vrati u Bjelovar, a nekim delovima 104. peš. puka da se povuku sa položaja, tako da se na ovaj puk više nije moglo računati.

Zbog p'.Sune koja je sve više uzimala maha, po mišljenju komandanta 1. grupe armija, nije se moglo računati sa dužim otporom 4. armije. Dr Maček je uputio svoje poverenike pobunjenom 108. puku u Bjelovar sa porukom da preda grad i da se vrati na front, ali ova misija nije uspela. Pored toga komandant 4. armije je zapretio pobunjenicima da će bombardovati i uništiti grad ako se ne predaju. Iako je ovaj zahtjev odbijen, komandant armije ipak nije uputio bombardere niti jurišni bataljon i druge jedinice protiv pobunjenika, kako je to bilo nagovešteno. U međuvremenu u Bjelovar su sa svih strana stizali vojni begunci sa »Srpskog fronta«, koji je već počeo da se raspada, dok su naoružani frankovci i ustaše, zajedno sa gradskom policijom, dovodili sa svih strana zarobljenike (Srbe), tako da su već svi zatvori bili puni.¹³¹

Zbog pobune 108. pešadijskog i 40. dopunskog puka i beksiva ljudstva iz ostalih jedinica, Savska divizija ni ovog dana nije pokušavala da izvrši protivnapad na Nemačke snage na *Virovitičkom mostobranu* (Okrugljača - Neteća - Lukač - Gradina). Zbog toga su se Nemci približili položajima *Slavonske divizije* i zauzeli Suho Polje, pošto se 40. konjički divizion (sa graničnom jedinicom) po naređenju komandanta *Slavonske divizije*, povukao na glavni divizijski položaj kod Pčelića.

Na *frontu Slavonske divizije* oko 11 časova nalazilo se samo 5 bataljona i 2 konjička divizona u sledećem rasporedu: 1. i 2. bataljon 42. peš. puka (3. bataljon se kretao drumom za Miokovićevo), 1 pt četa i 40. konjički divizion na desnom odseku (Mandinac k. 239 - s. Pčelić - s. Borovo); 4. bataljon 42. peš. puka i 1 pt vod na levom odseku kod Virovitice (s. Trojstvo k. 213 - Sv. Đurađ k. 205); 47. konjički divizion kod s. Pitomače; od 89. peš. puka stigao je samo Štab i 3. bataljon pozadi desnog odseka koji je trebalo da obrazuje rezervu na liniji Obla glava k. 244 - Rodin potok, dok su ostala dva bataljona imala da stignu do mraka; Štab divizije nalazio se u s. Pivnice, dok 47. *ari. puk*, koji se mobilisao u Petrinji, nije nikad stigao u sastav divizije. S druge strane, izvestan broj obveznika prebegao je Nemačima i dao im podatke o rasporedu divizije i njenoj jačini. U jednoj Nemačkoj karti, koja je pala iz Nemačkog aviona, vidi se da su Nemci znali tačan raspored 126. pt. čete na položaju kod s. Pčelića.¹³²

Pošto je u 11,15 časova stigao u Štab ove divizije, komandant 4. armije je u 12,30 časova naredio da divizija u zoru 10. aprila napadne neprijateljske snage na *Virovitičkom mostobranu*, sa zadatkom da ih prebaci preko Drave. Pošto je kao pojačanje dobio 1 pav bateriju i 1 pav mitraljesku četvu iz sastava protivavionskog divizona 4. armije iz Lipika, komandant *Slavonske divizije* je, u sporazumu sa komandantom armije, predvideo da se ovaj napad izvede sa dve napadne kolone, i to:

- *desna kolona*: 1. i 2. bataljon 42. peš. puka, 1 bataljon 89. peš. puka, 1 pav mitraljeska četa, 126. pt. četa (bez 1 voda) i motorizovana pav baterija, opštim pravcem s. Pčelić - Suhopce - s. Gradina - S. Rušani;

- *leva kolona*: 4. bataljon 42. peš. puka i 1 vod 126. pt čete opštim pravcem Virovitica - s. Kolac (s. Lukač) - s. Gornje Bazje;

- *rezerva*: 3. bataljon 89. peš. puka, imala se kretati za desnom kolonom, dok je 40. konjički divizion od s. Borova trebalo da sadejstvuje napadu desne kolone obuhvatom u pravcu s. Lukača, a 47. konjički divizion od s. Pitomače da sadejstvuje napadu leve kolone;

- jedan bataljon 89. peš. puka imao je da vrši zaštitu desnog boka na pravcu Podravske Slatine, a jedinice 393. puka rez. vojske da ostanu na polaznim položajima radi eventualnog prihvata. Prema tome, sem pridate pav baterije, divizija nije imala svoje artiljerije. Tako su *jedinice Slavonske divizije* u toku ovog dana nastavile pripreme za predviđeni napad i utvrđivale svoje položaje, ali su pri tome znatno ometane dejstvom nemačke avijacije i artiljerije. Međutim, pod uticajem ustaške propagande, neki vojnici 42. peš. puka pucali su na komandanta divizije i njegovog načelnika Štaba kad su obilazili raspored trupa, a u toku noći 9/10. aprila veći deo obveznika napustio je svoje jedinice, tako da su ostali uglavnom samo kadrovci srpske narodnosti.

Poštujući običaj *fronta Slavonske divizije*, komandant 4. armije je otišao u Našice da bi se sa komandantom *Vrbaske divizije* sporazumeo o potpomaganju napada *Slavonske divizije* i zaštitu njenog desnog krila i boka. Međutim,

kako Vrbaska divizija nije imala snaga za izvršenje napada (jer sve njene trupe još nisu bile stigle iz Bosne), ona je zalomila svoje levo krilo i za zaštitu desnog krila i boka Slavonske divizije postavila jedan bataljon u s. Cačincima, a drugi u s. Crnči.

Zbog ubrzanog osipanja ljudstva Savske divizije u toku noći 8/9. aprila, za izvođenje predviđenog napada ostale su suviše slabe snage. Na levom (Koprivničkom) odseku nalazio se 2. konjički puk glavnim snagama u s. Peteranec, a 3. eskadron i tehnički eskadron i komora na levoj obali Koprivničke reke od s. Bregi do s. Miklinoveca; 1. eskadron 81. konjičkog puka bio je kod s. Peteranec; 36. peš. puka na liniji fabrika Danica - s. Cenkovac, a ostatak 2. bataljona kod s. Đelekovca; ostale snage (ostaci 35. i 53. peš. puka i 27. art. puka) južno od Koprivnice; Stab divizije nalazio se u s. Mučna, a ostaci 104. peš. puka, 27. mitraljski bataljon i 1 art. divizion 27. art. puka u rejonu Novi Grad - s. Molve - s. Hlebine.

Zbog ustaške propagande i pobune u Bjelovaru, ostaci Savske divizije nisu bili sposobni za napad. Na levom (Koprivničkom) odseku vladao je haos, a komandant divizije nije ni pokušavao da povrati moral pešadijskih jedinica i angažuje ih u borbi, iako su jedinice 27. art. puka još bile sposobne za dejstvo, a konjičke jedinice vodile borbu sa Nemcima kod s. Peteraneca. Umesto da ih potpomognu, ove konjičke jedinice su i dalje ostale usamljene.

Komandant desnog divizijskog odseka pukovnik Mihailo Georgijević je napustio svoje trupe u rejonu s. Virje -s. Novi Grad -s. Molve i došao u Stab Savske divizije tražeći odobrenje da se obveznici Hrvati puste kućama, a da ostali nastave borbu. Komandant divizije general Marić nije o tome obavestio nadležnog komandanta 4. armije, već je pukovnika Georgijevića uputio u Zagreb komandantu 1. grupe armija da on o tome odluči i istovremeno predloži da se južno od Save povuku oni oficiri, podoficiri i vojnici koji još žele da se bore.¹³³

Prema izjavi pukovnika Georgijevića, komandant 1. grupe armija mu je naredio da telefonom obavesti komandanta Savske divizije da se rezervisti Hrvati po mogućnosti razoružaju na položaju, a da ostali produže borbu na Bilo-gori, s tim da se pod jačim neprijateljskim pritiskom povlače prema Zagrebu i Sisku, stoje pukovnik Georgijević i izvršio. Međutim, ovo je izazvalo još veće rasulo, jer su ustaški petokolonaši izokrenuli naređenje na taj način stoje trupama saopšteno da se obveznici Hrvati puste kućama, a da ostali bez borbe odstupe ka Zagrebu. Kao što je već rečeno, komandant 1. grupe armija uopšte nije izdao nikakvo naređenje ni za raspuštanje obveznika Hrvata ni za povlačenje bez borbe ka Zagrebu.

Pod takv im okolnostima komandant Savske divizije (sa načelnikom Štaba majorom Antunom Markovićem) napustio je diviziju i oko 9 časova stigao u Zagreb, s tim što je pre polaska naredio komandantu pešadije da brani pravac Koprivnica-Križevci. Međutim, komandant 1. grupe armija je naredio komandantu Savske divizije da se vrati i odmah prikupi svoje trupe i nastavi borbu, a da pukovnika Georgijevića stražarno uputi u Zagreb zbog netačno prenetog naređenja. Prilikom povratka u Koprivnicu, komandant Savske divizije je nailazio na svoje trupe koje su se povlačile od Koprivnice ka Križevcima, izuzev konjičkih jedinica koje su još vodile borbu sa neprijateljem severno od Koprivnice kod s. Peteranec. Pošto je obustavljeno dalje povlačenje, ostaci ove divizije zanoćili su na liniji: s. Lepavina - s. Grabičani, 27. art. puk (Stab i 3 divizona) u s. Sokolovići, a Stab divizije u Križevcima. U međuvre-

menu komandant desnog odseka pukovnik Georgijević je naredio da se Hrvati puste kućama i da ostali bez borbe odstupe ka Zagrebu. Tada je komandant *104. peš. puka* pukovnik Mateša razrešio sve oficire, podoficire i vojnike desnog odseka i pustio ih kućama.¹³⁴ Očigledno sve je ovo bio plod svesno i dobro organizovane sabotaže Štaba Savske divizije i komandanata navedenih pukova.

Za vreme dok se Savska divizija raspadala i osipala, *2. konjički puk* (bez *3. i tehničkog eskadrona*) i *1. eskadron 81. konjičkog puka* su na položaju kod s. Peteraneca vodili borbu sa Nemačkim snagama koje su nastojale da se probiju ka Koprivnici. Ostavljene same sebi, bez ikakve podrške i pomoći od pešadije i artiljerije Savske divizije, konjičke jedinice su posle podne 9. aprila takođe prinudene na povlačenje. Najpre se *2. konjički puk* oko 14 časova povukao pravcem s. Peteranec - s. Bregi - s. Novi Grad, a zatim je *1. eskadron*, pod jakim nemačkim pritiskom, tek u 18 časova odstupio pravcem s. Peteranec - Koprivnica - s. Sokolovec, gde se oko 23 časa priključio ostacima Savske divizije. Tako su Nemačke snage, nadirući za ovim eskadronima, bez otpora oko 19 časova ušle u Koprivnicu. Pošto je *2. konjički puk*, po dolasku u s. Novi Grad, zbog pobune obveznika, bio nesiguran u ovom mestu, komandant puka je odlučio da produži povlačenje u pravcu Bjelovara. Komandant Savske divizije cenio je da su *36. pešadijski* i *81. konjički puk* rastureni, da *53. pešadijski puk* »ne postoji«, da *27. pionirski bataljon* ima oko 60 ljudi, da *27. artiljerijski puk* ima samo po dva konja na vozilo i da *27. četa* za vezu još nije završila mobilizaciju. Brojno stanje divizije: 2000 ljudi.¹³⁵

Na frontu *Murske divizije* i *Ormoškog odreda* nije bilo operacija. Murska divizija je u svoj sastav primila *39. peš. puk*, koji je zauzeo položaj *36. peš. puka*, dok su obveznici *105. peš. puka* i *341. puka rezervne vojske* u većem broju počeli da napuštaju svoje jedinice.

Zbog teške situacije na frontu *Slavonske* i *Savske divizije* komandant *4. armije* je naredio da se glavne snage povuku na liniji Papuk - Bilo-gora - Kalničko gorje - Ivančica. I dok su se ostaci *Slavonske* i *Savske divizije* već nalazili na ovoj liniji, dotle su *Murska divizija* i *Ormoški odred* ostali na desnoj obali Drave, s tim što se desno krilo *Murske divizije* povilo na položaje kod Ludbrega. Istina, Maček je i u toku ovoga dana izdao proglas da bi smirio pobune u Hrvatskoj, ali razumljivo, bez pozitivnih rezultata.!»:

Na frontu *7. armije* jedinice *nemačke 2. armije* su 9. aprila nastavile napade, dok je *Komanda italijanske 2. armije*, shodno dobijenoj direktivi br. 10/M, ovog dana izdala komandantima *5. i 6. korpusa dopunsku zapovest* za postupak u slučaju ofanzive i odredila granice dejstva između ova dva korpusa. Potom je komandant *italijanske 2. armije* svim korpusima uputio *Opštu direktivu O br. 2575*, u kojoj je istakao da, zbog povoljnog razvoja događaja na frontu *Nemačkih armija*, postoji mogućnost prelaska u ofanzivu i pre određenog roka, obzira što pripreme još nisu završene, s tim što je *Zapovešću O br. 2577* naknadno naredeno *5. i 11. korpusu* da zauzmu neke tačke na graničkom frontu radi poboljšanja polaznog položaja za ofanzivu.

Jedinice 7. jugoslovenske armije su ovog dana nastavile ubrzano povlačenje desnog krila i sporije povlačenje centra, dok je *Rišnjački odred* na levom krilu i dalje ostao na svojim položajima. *Dravska divizija* se imala povlačiti opštim pravcem Krapina - Zagreb, a *Triglavski odred* i *Triglavska divizija* na desnu obalu Krke. Na frontu *Dravske divizije*, jedinice *Nemačkog 49. korpusa* zauzele su južni izlaz iz tunela ispod Karavanki i proširile mostobran kod D.

Dravograda, a *jedinice 51. korpusa* izbile su na Dravu na frontu Maribor - Ptuj - Stajndorf i proširile mostobran kod Maribora.

Jedinice italijanske 2. armije izvršile su nekoliko slabih napada na frontu Triglavске divizije i Rišnjačkog odreda. *Lički odred* je ovog dana zauzeo svoj obalski front kod Novog.¹³⁷

Ovog dana je *Vrhovna komanda* preko Štaba 1. grupe armija naredila da se pohapse članovi profašističke pokrajinske vlade u Ljubljani (na čelu sa Natlačenom) koja je odrekla poslušnost centralnoj jugoslovenskoj vladi. Međutim, načelnik Štaba general Rupnik i njegov pomoćnik pukovnik Franjo Nikoić nisu pokazali ovo naređenje svome komandantu armijskom generalu Petroviću, već su ga prikrili. (Ovakav saboterski akt ovih zamaskiranih izdajnika u jednom visokom štabu, u časovima kada se radi o odbrani sopstvene zemlje i naroda, zaslužuje najoštriju osudu i prezir).

Događaji 9. aprila na Primorskom frontu

Ustaške akcije otežavale su mobilizaciju trupa, tako da *Jadranska divizija* ni ovoga dana nije mogla pripremiti predviđeni napad na Zadar, a usled ustaške pobune takođe je otpočelo rasulo jedinica Komande Šibenika. No, malodušnost i oklevanje Komande Jadranske divizije mnogo su doprineli da se ni ovoga dana nije pokušavalo da se Zadar napadne. Posebnu krivicu za sve to snosi komandant ove divizije general Kukavičić.

Vrhovna komanda je iz strategijske rezerve dodelila *Unsku diviziju* Sestoj, a *Cersku diviziju* 5. armiji; *Dinarska divizija* je tek ovog dana krenula iz Sinja preko Livna ka Sarajevu, dok se *Lička divizija* koncentrisala u rejonu Doboj - Bosanski Brod - Modriča.

Jugoslovenska Ratna mornarica 9. aprila

Štab flote, koji se nalazio na brodu »Dalmacija« na pristanu Pijavice, izdao je zapovest podmornicama »Nebojši« i »Smelom« da isplove na područje: Bari - Brindizi - Drač i ugroze italijanske pomorske komunikacije. Podmornice su isplovile istog dana uveče i ostale na određenom području do 14. aprila, kada su se vratile po naređenju Komande flote, ali prema izveštajima sa podmornica za to vreme, navodno, nije zapažen nikakav saobraćaj na tom području.¹³⁸

U toku 9. aprila, na »Dalmaciji« je održana *Prva sednica komandanata plovnih sastava i većih brodova*. Svrha sazivanja te sednice i njen dnevni red nisu mogli biti utvrđeni, ali nikakvi značajniji zaključci nisu tom prilikom doneti.¹³⁹

Ovoga dana su *hidroavioni 2. hidroplanske grupe* na ruti Brindizi-Drač otkrili četiri konvoja sa 12 transportnih brodova u pratnji 8 razarača i izvršili dva bezuspešna napada. Tri hidroaviona bombardovala su luku Drač, ali rezultati nisu osmotreni.¹⁴⁰

Rad jugoslovenske Vrhovne komande 9. aprila

Ovoga dana, s obzirom na situaciju na frontovima, Vrhovna komanda izdala je sledeća naređenja:

- O. br. 100 komandantima Zetske i Hercegovačke divizije da energično produže nadiranje na jug i da što pre zauzmu Tiranu i Drač;
- O. bi. 104 kojim je celokupna državna teritorija proglašena za vojišnu teritoriju;
- O. br. 105 da se svi regruti iz severnih oblasti puste svojim kućama;
- O. br. 106 da se spale arhive;
- O. br. 107 komandantu 5. armije da Kalnskim odredom, Timočkom i Krajinskom divizijom izvrši napad na neprijatelja koji nadire dolinom Morave (ali se ovo naređenje nije moglo dostaviti divizijama zbog naglog nadiranja neprijatelja dolinom Morave);
- O. br. 108 komandantu 6. armije da sve svoje delove prebaci sa desne na levu obalu Morave u rejon Orašje - V. Plana - Smederevska Palanka radi odbrane odseka reke od Svilajнца do Požarevca i da delove u Banatu postepeno povlači ka Dunavu;
- O. br. 109 komandantu 2. grupe armija da naredi svojim komandama da pri povlačenju vrše rušenja i zaprećavanja;
- O. br. 110 komandantu Cerske divizije da organizuje otpor u dolini Zapadne Morave;
- O. br. 111 komandantu 6. armije da što više snaga uputi na jug ka Bagrdanskom lesnacu radi odbrane pravca ka Kragujevcu i da prikupi armiju radi odbrane na liniji Dunav - Grocka - Varovnica - Mladenovac - Arandelovac, naslanjajući se na Rudnik, a kao pojačanje slavljen mu je Unska divizija na raspolaganje;
- O. br. 112 komandantu Cerske divizije da artiljerijom koja mu pristiže tuče drum Kruševac - Kraljevo;
- O. br. 113 kojim se komandantu 2. grupe armije stavlja na raspolaganje Lička divizija iz strategijske rezerve koja se prikupljala u rejonu Modriča u Bosni.

Vrhovna komanda morala je da pristupi skraćivanju frontova povlačenjem trupa bliže centralnom delu državne teritorije i da definitivno odustane od osnovne ideje ratnog plana »R-41«, tj. od probijanja na grčku teritoriju.

Vrhovna komanda se u toku ovog dana iz Koviljače preselila u Zvornik, a Ministarstvo vojske i mornarice iz Užica u Sarajevo. Njeno *saopštenje* koje je izdala 9. aprila uveče glasi:

»Sedmog i osmog aprila neprijatelj je nastavio svoju ofanzivu jakim snagama protivu Kumanova, Skoplja i Kočana. Uprkos ogorčenom otporu, naše su trupe bile prisiljene da napuste Skoplje. Posle zauzeća Skoplja neprijateljske oklopne snage su napale Kačaničku klišuru. Njihovi napadi nastavljaše se dalje, uprkos ogromnim gubicima, koje im nanose naši bombarderi. Jutros je neprijatelj takođe napao i na sektoru Caribroda, gde mu naše trupe pružaju ogorčeni otpor. Naša ofanziva u Albaniji nastavlja se energično na svim odsecima. Naše trupe prešle su reku Drim i napreduju prema unutrašnjosti Albanije. Na Severnom frontu vođene su manje borbe u graničnoj zoni lokalnog značaja. Neprijatelj je 7. i 8. aprila ponovo bombardovao Beograd, mada se jugoslovenska vojska odatle povukla još prvog dana rata. Pored Beograda neprijatelj je bombardovao Kragujevac, Skoplje, Cačak i Lazarevac. Materijalne štete su znatne, a bilo je žrtava i među civilnim stanovništvom. U vazdušnim borbama, koje su vođene 7. i 8. aprila, neprijatelj je izgubio desetine aviona.«¹⁴

Ovoga dana Vrhovna komanda je naredila pokret *strategijske rezerve* ka jugoistoku u pravcu Kosova i Makedonije. Naime, naredeno je u 2,45 č. komandantu Unske divizije da se iz rejona Stare Pazove hitno prebaci u rejon Kruševca. Naknadno je ovo naređenje izmenjeno i naredeno da se uputi u sastav 6. armije. - U 19,00 časova načelnik Saobraćajnog odeljenja izvestio je da su pet vozova s trupama Cerske divizije, 3 bataljona i 2 baterije, produžile iz Kraljeva put za Kosovsku Mitrovicu preko Raške, gde se iskrcavaju. Ali, usled Nemačkog prodora u dolinu Južne i Velike Morave ova divizija je 9. aprila zadržana u Kraljevu, s tim da organizuje odbranu pravaca koji iz Kruševca i Kragujevca izvode ka Kraljevu, kao i pravca Kragujevac - G. Milanovac - Cačak.

U Kosovsku Mitrovicu prebačeni su samo jedan peš. puk i jedan art. divizion koji su zatvorili dolinu Ibra.¹⁴²

Rad jugoslovenske vlade 9. aprila

Na svojoj sednici, koju je u 15 časova održao u Sevojnu kod Uzica, *Ministarski savet* je, između ostalog, odlučio:

- da se odobri kredit od 5,000.000 dinara za političku akciju u Albaniji;
- da se suvišni činovnici ministarstava razreše dužnosti, s tim da - prema ranijem zaključku - dobiju dvomesečnu platu i dvomesečno odsustvo;
- da se izda uputstvo činovnicima da ne idu sa mesta svoje dužnosti;
- da se vlada povuče prema Palama kod Sarajeva, a Vrhovna komanda prema Drinjači kod Zvornika.¹⁴³

Kao što se vidi, neprijatelj je u toku 9. aprila ovladao Makedonijom i na tome vojištu likvidirao svaki organizovani otpor jugoslovenskih snaga. On je brzim prodorom preko Pirota na *Niskom pravcu* postigao ogroman uspeh. Pošto je ovladao Nišom i do pada mraka izbio u trougao: Niš-Prokuplje-Ražanj, ugrožavajući Kraljevo i Kruševac, njegovi operativni uspesi u Makedoniji bili su osigurani. I ne samo to. On će odavde sledećih dana ugroziti pozadinu 6. 1. i 2. armije, koje su još stajale na svojim mestima, jer ih neprijatelj još nije uznemiravao sa fronta.

Zbog zastoja jugoslovenske ofanzive prema Albaniji očekivao se njen pun neuspeh.

Zbog pobuna na frontu i u pozadini trupa 1. grupe armija, na Severozapadnom frontu, u Hrvatskoj i Sloveniji je zavladao anarhija i kaos, a na frontu 4. armije u Hrvatskoj i Slavoniji sve je bilo u povlačenju i neredu. Sve se raspadalo i nestajalo - vlast, vojna organizacija, jedinice - tako da nije bilo organizovanog otpora neprijatelju. Ustaše, frankovci i drugi petokolonaši nastojali su da što pre dočekaju nemačke trupe kao oslobodioce.

Ovog dana je i prvi potpredsednik jugoslovenske vlade dr Maček pohitao u Zagreb. S druge strane, jugoslovenska Vrhovna komanda je stalno oklevala i stalno zakašnjavała. Ona nije imala jasnog uvida u razvoj situacije na pojedinim frontovima, te ni ovoga dana nije izvela potrebne zaključke za svoj dalji rad. Međutim, bilo je očigledno da se jugoslovenska vojska 9. aprila našla u potpunom operativnostrategijskom okruženju, bez ikakve nade i mogućnosti da se iz njega može izvući. I ne samo to. Posle neuspeha na *Niskom pravcu* i nemogućnosti organizacije otpora na istoku na liniji V. Morava - Južna Morava, dovedena je u pitanje njena egzistencija u severnoj i severozapadnoj Srbiji.

Do brzog uspeha neprijatelja na *Niskom pravcu* došlo je ne samo zbog kobne greške komandanta 5. armije, nego i greškom Vrhovne komande, koja je prvih dana mogla osujetiti Nemački prodor samo daje blagovremeno rokirala glavne snage 6. i I. armije u rejon Kruševca i Niša. A rasulo i anarhija na *Severozapadnom jugoslovenskom frontu* pokazali su Vrhovnoj komandi da je i ovde zakasnila, zato što nije blagovremeno naredila povlačenje južno od Save. odnosno istočno od Une.

Sad se, dakle, u toj zaista teškoj situaciji, pred vladom i Vrhovnom komandom postavljalo sudbonosno pitanje: šta da se dalje radi? Po mom mišljenju, *trebalo se odlučiti za produženje otpora u oblasti Bosne i Hercegovine.*

Crne Gore i Srbije, ali gerilskim oblikom ratovanja. Zato je trebalo izvršiti bar najnužnije pripreme i najhitnije izdati potrebna naređenja svim komandantima. Za takav oblik ratovanja tada je još bilo uslova i mogućnosti, dok je dalje vođenje frontalnog rata postalo nemoguće.

Razvoj događaja 9. aprila prema neprijateljskim podacima

Komandant nemačke 12. armije, svojom zapovješću od 9. aprila, naredio je da 40. arm. korpus zatvori обруч u rejonu Prilep - Bitolj i otpočne borbeno izviđanje u pravcu Struge i Debra i da se Komanda 50. armijskog korpusa odmah premesti u Skoplje da bi tamo sa vazduhoplovnim desantnim pukom i prednjim odredima 46. 76. i 198. pd preuzela obezbeđenje 40. arm. korpusa prema severu i severozapadu.¹⁴⁴

Prema izvještajima nekih Nemačkih operativnih jedinica:

»40. armijski korpus zauzeo Bitolj;

- I. oklopna grupa (Klajst) na čelu sa II. oklopnom divizijom u II časova zauzela Niš, nastavlja prodor ka Aleksincu i Leskovcu; nemačke trupe ušle su u Tetovo: u Prilepu narod zahvaljuje Hitleru što ga je oslobodio od srpskog ropstva: u 18 časova zauzet Maribor.«¹⁴⁶

Na frontu nemačke 12. armije 9. aprila 14. armijski korpus sa 11. oklopnom divizijom savladao je minske prepreke, odbacio jugoslovenske trupe kod Pirota i zauzeo Niš i most zapadno od Niša, a 40. armijski korpus i 9. oklopna divizija izbili su na liniju Preševo-Kačanik-Tetovo. Istureni odred 73. pd stigao u Krivolak.¹⁴⁶

Večernji izveštaj Komande nemačke 12. armije - Op. odeljenje, Pov. br. 877 od 9. IV 1941. Komandi kopnene vojske (Op. odeljenje) u izvodu glasi:

•/. oklopna grupa se sa II oklopnom divizijom u 11.00 časova probila u Niš. 2. okl. divizija je u 07.00 časova ušla u Solun ... 4. brdska divizija prikuplja se čelom u rejonu 5 km istočno od Pirota. 294. divizija prikuplja se čelom u Pirotu, 11. oklopna divizija vrši gonjenje u pravcu Aleksinca. 5. oklopna divizija nalazi se čelom između granice i Pirota.

40. armijski korpus sa 9. oklopnom divizijom, SS divizijom »Adolf Hitler« i 73. divizijom prikuplja se u rejonu oko Prilepa sa najistaknutijim delovima u Bitolju ...

Komande mesta: 1. oklopne grupe od 10. aprila u Pirotu. 14. arm. korpusa u Pirotu, 41. arm. korpusa u Temišvaru

Na prostoriji Niš - Tetovo - Prilep - Dojran, kako izgleda, nalaze se samo razbijeni delovi nepoznate jačine. Ostaci 3. armije povlače se prema severozapadu ...

Zadaci: I. oklopna grupa nepromenjeno 41. arm. korpus krenuce najkasnije 11. aprila. 40. arm. korpus prikupiće se na prostoriji Prilep-Bitolj da bi, uz podršku glavnine Vazduhoplovnog korpusa, što pre otpočeo probijanje preko Florine ka Kožani ... 50. arm. korpus (komandno mesto u Skoplju), sa vazdušnodesantnim pukom, prednjim odredom 46. divizije i 76. i 198. divizijom, preuzeće obezbeđenje teritorije južne Srbije prema severu ... «¹⁴⁷

Komandant nemačke 2. armije sa načelnikom Štaba na konferenciji sa vrhovnim komandantom OKH u Beču izložio je 9. aprila situaciju počev od 9,00 časova:

»Prema do sada prikupljenim izveštajima Jugosloveni su se povukli iz prostora severne Drave u prostor iza Drave. Njihove snage su raspoređene na vrlo širokom frontu. Pred frontom 2. armije, između Pliberka i Slatine može se računati da raspolažu sa 2 divizije i 2 brigade u prvom borbenom redu i I pešadijskom i I konjičkom divizijom u rezervi

Težište njihove odbrane izgleda da se nalazi na odseku 46. arm. korpusa u okolini Koprivnice. Na tome odseku su kod Peteraneca 8. aprila oko 20 časova izvršili protivnapad jednim pukom; napad je odbijen. A/o odseku 49. t 51 arm. korpusa, izgleda da se nalaze njihove slabe snage. Do sada su njihove baterije otvarale vatru samo kod Barča, Donjeg Dravograda i Maribora.

Situacija naših trupa: postoji jedan zasada slab napadni klin, ali zato utoliko više ešoloniran po dubini. Armija je juče uveće dostigla: 49. arm. korpus je poseo uzvišenja s obe stra-

ne Poljana i Donjeg Dravograda; 51. arm. korpus je svojom 132. pd. dostigao do dela Maribora koji se nalazi na južnoj obali, a 183. pd do linije Sv. Lenart - Sv. Trojica Kapela. Izviđački delovi na liniji Ptuj - Ljutomer; 46. arm. korpus dostigao do Čakovca, mostobrana Zakanj i mostobrana Bari, a izviđačkim delovima do Varaždina i Virovitice...

Nameravam da armija 12. aprila izbori prelaz preko Drave na odseku Ptuj - Varaždin, dok bi 46. arm. korpus izvršio napad iz mostobrana Barč i ovim svojim napadom stvorio slobodu kretanja prema Beogradu

Komanda armije namerava da svoje snage upotrebi na sledeći način: da 49. arm. korpus 12. aprila probija snagama kojima sada raspolaže položaj na Meži i prodire ka Celju: da 51. arm. korpus (koji se nalazi na teištu napada) napada 132. i 183. pešadijskom i 8. oklopnom divizijom sa linije Pobrežje-Ormož-Varaždin, prede Dravu i prodire ka Zagrebu i da 46. arm. korpus sa 14. oklopnom i 16. motorizovanom divizijom napada mostobran Barč i zadobija prostor za nastupanje opštim pravcem ka Beogradu.

Zatim je sledilo detaljno obrazloženje u kojem je, pored ostalog, naglasio da je zauzimanje Zagreba, kao glavnog grada Hrvatske, od osobite važnosti i daje za to najbolje upotrebiti jednu oklopnu diviziju i da 8. oklopna divizija neće biti pod komandom 51. arm. korpusa, već će operisati u uskom sadejstvu sa njim samo pri prelazu Drave.

Od 12 do 12,30 časova na konferenciji sa generalfeldmaršalom fon Brauhicem rešeno je:

»S obzirom na nastupanje 12 armije i pojave rasula kod Srba, 2. armija treba odmah (10.4.) da stupi u akciju. Pravac nastupanja Sarajevo. Armija neće sačekati dolazak delova koji su trebali da stignu do 14. aprila«, a zatim je razmatran raspored armije za napad.

Na osnovu ove konferencije, načelnik Štaba armije u 13,00 čas. izdao je iz Viner-Nojšтата telefonom sledeću armijsku avizo-zapovest:

»46. arm. korpus sa 14. oklopnom divizijom 10. aprila nastupa preko mosta kod Barča, preko Virovitice i Vilovca ka Zagrebu:

8. oklopna divizija bez oklevanja prelazi preko mosta kod Barča i nastupa iz predela Barča u jugoistočnom pravcu između Save i Drave ka Osijeku i dalje ka jugu. Sve delove koji se nalaze između Mure i Drave brzo i neodložno privući armijskom korpusu. Delove koji se nalaze na mostobranu Zakanj, ukoliko to situacija dozvoljava, priključiti delovima koji preko mosta kod Barča nastupaju ka Zagrebu:

51. arm. korpus 11. aprila nastavlja - u koliko to stanje mostova dozvoljava - nastupanje svojom 183. pešad. divizijom. Sto je moguće pre prelazi Dravu kod Ormoža ili Stajndorla - već prema stanju svog mostovskog materijala;

49. arm. korpus prodire ka Celju čim srikupi svoje pokretne delove u dovoljnoj jačini. Vazduhoplovstvo:

Naređeno je grupi Štuka pri 46. arm. korpusu da uspostavi neposrednu vezu i da potpomaže prodor ka Virovitici. Vršiti vazdušna izviđanja. I lako protivavionsko odeljenje uputiti za zaštitu mosta kod Barča.

Vazdušnoj floti 4 dozvoljeno je da do 12,00 čas. bombarduje prostor južno od linije Jurinac (10 km juž. Varaždina) - Ludbreg - Koprivnica - Novigrad - Vitje - Samorce - Ustravac. Bombe se mogu bacati na sva mesta osim Koprivnice.

Zadaci: Napad na neprijateljske kolone iz prostora Zagreba u severnom pravcu, napad na železničke transporte i uništavanje neprijateljskog vazduhoplovstva.¹⁴⁸

Komanda Nemačke 2. armije - Operativno odeljenje - izdala je 9. aprila armijsku Zapovest br. 3 (pod br. 681/41) Komandi 49. armijskog korpusa, koja u izvodu glasi:

»Zauzet Solun i dostignuta obala istočne Trakije. Zauzeti Skoplje. Prilep, Tetovo i Niš. U rejonu Maribora i Celja otpor neprijatelja neznatan.

2. Italijanska armija stupice u dejstvo 12. 4. 1941. Za madarske snage neizvesno.

Zadaci: 49. armijski korpus nastupa pravcem ka Celju i dalje; sa 79. pešadijskom divizijom obezbediti mostobran kod Brežica. 51. armijski korpus nastupa ka Zagrebu, sa 183. pešadijskom divizijom obezbediti mostobranu na Dravi. 101. laku pešadijsku diviziju prebaciti vozilima. 52. armijski korpus - 125. pešadijska divizija u rejonu Radgone. 46. armijski korpus sa 14. oklopnom divizijom i 16. pešadijskom i motol divizijom ka Osijeku i dalje na jug.

4. vazdušna flota podržava 14. oklopnu diviziju.
Štab armije u Gracu ...¹⁴⁹

Istoga dana Komanda nemačke 2. armije izdala je sledeće saopštenje:

- 49. armijski korpus i/među Poljane i D. Dravograda nastupa ka Celju. Zauzet južni Izlaz tunela Karavanki. Uspostavljena veza sa Italijanima. Zauzet mostobran kod Dravograda. Zauzet Tržič.

46. armijski korpus proširio mostobran kod Đekenješa, Koprivnice i Virovitice, razvija prodor ka Zagrebu i Osijeku. Zauzet Čakovec.

- 51. armijski korpus, južno od Drave; zapadno od Maribora nema neprijatelja. Formiran mostobran na liniji: Pohorje - Maribor - Sv. Mikloš.¹⁵⁰

Prema Ratnom dnevniku ove armije:

»... 49. armijski korpus je 9. aprila predveče zauzeo južni izlaz tunela ispod Karavanki. Tunel je jako oštećen. Mostobran kod Donjeg Dravograda je proširen. 51. armijski korpus zauzeo je Ptuj i Stajndorl i proširio mostobran kod Maribora. 46. arm. korpus proširio je mostobran kod Zakanja do Koprivnice, a mostobran kod Barča do uzvišenja južno od Virovitice. Gubici armije su izvanredno mali. Zarobljeno 500 ljudi (među njima I brigadni general i više oficira) ...¹⁵¹

Krajem dana 9. aprila nemačka Vrhovna komanda je naredila da 40. korpus preko Lerina i Kožana što brže prodire u Grčku i ugrozi bok i pozadinu grčkih snaga na Albanskom frontu i uhvati vezu sa Italijanima kod Prizrena, Debra i Struge; da 1. oklopna grupa nastavi što brže nastupanje ka Beogradu, kako bi 11. aprila, zajedno sa 41. korpusom iz Banata, izvršila koncentričan napad na Beograd; da se divizije drugog ešelona 12. armije (50. korpus sa prednjim delov ima 76. i 198. peš. divizije i 22. vazdušno-desantna divizija) prikupe u širem rejonu Skoplja i organizuju odbranu od eventualnog napada jugoslovenskih snaga sa severa (koji su Nemci još uvek očekivali), s tim da se 11. korpus (sa glavninom napred navedenih divizija) grupiše oko Čustendila, a 46. peš. divizija kod Štipa. Ona je ovoga dana izdala sledeći dnevni izveštaj:

»Brze jedinice i pešadijske divizije, pod komandom feldmaršala Lista, prodirući iz Bugarske, probile su jugoslovensku graničnu odbranu i uprkos teškoj planinskoj zemljištu, prodrle preko 100 km duboko u Skopsku kotlinu i prešle Vardar. Time su jugoslovenske trupe odsečene od grčko-britanskih snaga ...¹⁵²

Italijanska Vrhovna komanda je ovog dana u svom dnevnom izveštaju, između ostalog, iznela sledeće:

»Na Julijskom frontu naši istureni delovi zauzeli su Kranjsku Goru u dolini Save. U Albaniji na Jugoslovenskom frontu, akcija manjih odeljenja. Naši bombarderski sastavi napali su Šibenik, pomorske jedinice i hidroplane u tamošnjoj bazi. Tom prilikom pogođen je jedan srednji brod i oštećeno više hidroplana, brodova i logori u barakama. Vazdušne baze Divulje i Vodice bombardosane su i pretrpele su ozbiljne štete. Drugi avioni mitraljirali su motorna vozila, vozove i kolone za snabdevanje.¹⁵³

Ovoga dana je slovačka vlada izdala službeno saopštenje o prekidu diplomatskih odnosa sa Jugoslavijom, dok je predsednik bugarske vlade Filov, na sednici parlamenta, optužio jugoslovensku vladu daje vazdušnim napadima na bugarsku teritoriju pogazila Pakt o večitom prijateljstvu sa Bugarskom. On je tom prilikom izjavio:

»Cela Bugarska sa uzbuđenjem prati ratne operacije koje se sada vode u Makedoniji. Pripremaju se događaji koji mogu imati ogroman značaj za ceo bugarski narod. Vlada sa velikom pažnjom prati razvoj događaja i spremna je, ako bude potrebno, da štiti čast, prava i interese bugarskog naroda sa svim raspoloživim sredstvima.¹⁵⁴

Mađarska je takođe objavila saopštenje u kojem je istaknuto:

»Usled rata u susedstvu i opasnosti od eventualnog napada. Mađarska nema nikakav drugi cilj nego da nastoji da ratište bude što je moguće dalje od mađarske teritorije; da se moraju preduzeti mere bezbednosti i koraci radi zaštite Mađarske; da e Mađarska uvek bila •aka onda kad; i le sa Nemačkom ili Italijom ili kad je sa obe ove sile zajedno de'stvovala post.. su to oprobani nieni prijatelji.¹⁵⁶

Predsednik britanske vlade Cerčil je govorio u parlamentu o Jugoslaviji i zamorio vladi kneza Pavla sto je svojim politikom omogućila dolazak Nemačkih trupa na Balkan i njihov napad na Jugoslaviju i Grčku. On je tom prilikom rekao:

»Da se Jugoslavija, na osnovu postojećeg ugovora o savezu, priključila Grcima posle italijanskog napada na Grčku, Albanija bi pala mnogo pre nego što bi Nemačke trupe mogle stići na Balkan, ali je vlada kneza Pavla ne samo održavala strogu neutralnost, već je takođe izbegavala vojne pregovore sa Grčkom, Turskom i sa nama. Ona je živela u iluzijama da će putem ustupaka silama Osovine sačuvati svoju neutralnost. Još jednom smo morali da doživimo smrtno dejstvo otrovne nemačke propagandne tehnike, s tim da ovaj otrov nije proguta i ceo jugoslovenski narod već jugoslovenska vlada. Sa tim je Nemačka dobila vreme za koncentraciju snaga, iako da je prema Jugoslaviji imala 25 divizija. Vreme je došlo da se knez Pavić i njegovi ministri, kao i u prethodnim drugim slučajevima, stave pred konačnu odluku i potpišu pakt, koji je Nemcima pružio kontrolu ne samo nad telima već takođe i nad dušama; Jugoslavije. U tom trenutku podigla se jugoslovenska nacija i uklonila ljude koji su je dobrovoljno hteli odvesti u ropstvo. U poslednjem trenutku odlučio se jugoslovenski narod da brani svoju slobodu i časi izlažući opasnosti svoje živote

OPERACIJE 10. APRILA

Nemci su ovoga dana nastavili prodiranje u dubinu jugoslovenske teritorije, preduzimajući snažnu ofanzivu i sa svojom 2. armijom sa pravca severozapada, prema Zagrebu i Bosanskoj Krajini. *Italijanske snage na zapadnom frontu zauzele su definitivni raspored za sutrašnji napad, dok su jedinice italijanske 9. armije u Albaniji pojačale otpor na pravcu Skadra i vršile pritisak na front Kosovski i Vardarske divizije.*

Dejstva avijacije 10. aprila

Zbog idavih meteoroloških prilika nemačka avijacija ni ovog dana nije bila dovoljno aktivna, samo su manje jedinice napadale železnički i drumski saobraćaj, podržavale dejstva kopnenih snaga i bombardovale aerodrom kod Peći.

U zveštaju nemačke Vrhovne komande, za dejstva u toku 10. aprila, kaže se samo sledeće:

»Vazduhoplovstvo je potpomagalo nastupanje vojske. Zapadno od Zagreba uspešno je bombardovan jedan transportni voz»¹⁵⁸

Indijanska avijacija je podržavala kopnene snage u Albaniji i ponovo bombardovala Šibenik i hidrobaze Divulje i Zloselo, kao i Dubrovnik. Ona je naročito bila aktivna na *Skadarskom pravcu*, gde je preko celog dana napadala jugoslovenske trupe i njihovu pozadinu.

Ni *jugoslovenska bombarderska avijacija*, zbog rđavog vremena, ovog dana nije mogla izvršiti predviđene napade na Nemačke oklopne jedinice koje su nadirale pravcem Ražanj-Paraćin-Jagodina, dok je *lovačka avijacija* vodila manje borbe sa nemačkom avijacijom. Nekoliko aviona 5. *lovačkog puka* mitraljiralo je nemačke kolone na pravcu Čuprije. Pod uticajem pete kolone i lažne uzbune, 2. *lovački puk* je noću 9/10. aprila zapalio sve avione na aerodromu Kragujevac, iako nije bilo opasnosti od neposrednog Nemačkog napada na aerodrom, jer su Nemački tenkovi bili južno od Paraćina.

Pukovnik A. Boljević daje detaljnije podatke o dejstvu naše avijacije. On kaže:

»Ovoga (dana) 6. puk Prve vazduhoplovne brigade (zapravo njegovi ostaci ostaci) nije vao, samo je eskadrila kapetana Radićevića vodila manje borbe sa neprijateljskim pojedinim avionima i odeljenjima. Gubitaka nije bilo.

2. puk ove brigade takode nije dejtvoovao. a po nekim podacima toga dana ujutru puk je namerno zapalio svoje avione. Dva aviona izgubljena su pri pokušaju poletanja u magli. Tom prilikom poginuo je i kapetan Oštrić Ivo. koji je pre toga predlagao da se ne pale avioni, već da se sa njima srućuju u Nemačke tenkove.

Mali ostaci 8. bombarderskog puka Druge vazduhoplovne brigade nisu dejtvovali, dok je 4. lovački puk vodio manje borbe sa pojedinim neprijateljskim avionima i odeljenjima i proterivao pojedine izviđače i razarače neprijatelja. Izgubljen je jedan avion (IK-2) zbog oštećenja pri silasku usled otkaza motora.

Treća vazduhoplovna brigada nije postojala, a Četvrta nije ni dejtvovala zbog rdavog vremena. 7. puk Četvrte brigade prebazirao se u Nikšić sa 19 aviona, dok je 7 njegovih aviona zapaljeno na zemlji. Pridata grupa 3. puka, koja je još 9. aprila preletela iz Paraćina za Preljinu. nije dejtvovala u toku 10. aprila. Ovoga dana (a po nekim podacima još 8. aprila) bila je na prevaru razoružana Samostalna bombarderska grupa Primorske oblasti u Mostaru od strane nekoliko izdajnika na čelu sa vazduhoplovnim pukovnikom Makijedom Jakovom i vazduhoplovmm majorom Mikecom Nikolom. Avioni su uništeni. Samo 5 aviona pokušalo je da odleti za Sovjetski Savez, od kojih su dva stradala na putu. a jedan zarobljen od Nemačaca. tako da su svega dva aviona »svoja marketi« stigli u Sovjetski Savez.

Kao što se vidi, u toku 10. aprila dejtva naše avijacije bila su neznatna. Ona su vodena samo po inicijativi nižih starešina i satnih pilota. Štab Komande vazduhoplovstva nalazio se u pokretu na automobilima ka Sarajevu, tako da od toga dana više nije ni predstavljao operativni štab. Veze nisu održavane. Zahtevi suvozemnih trupa nisu ni postavljani. Rad avijacije svodio se pretežno na pronalaženje mogućnosti za odietanje ili odlazak automobilima u Sarajevo i Nikšić«.58

Dejstva 10. aprila na frontu 3. grupe armija

Jedinice 3. armije nastavile su ofanzivu na Albanskom frontu.

Zetska divizija je potiskivala italijanske trupe, koje su pružale vrlo jak otpor, uz snažnu podršku avijacije, primenjujući miniranje puteva i zemljišta, naročito duž drumova za Skadar, što je još više usporilo nastupanje. Uprkos svim teškoćama, jedinice ove divizije su u toku ovoga dana ovladale linijom: Suka Musket (k. 252) - k. 672 - s. Gogaj - k. 803, ali uz znatne gubitke. Divizijska rezerva (32. peš. puk) bila je u rejonu s. Vuksan Lekiči. Divizija je dobila zadatak da sa jednim odredom zatvori pravac Peć - Čakor.

Komski odred i desna kolona Kosovske divizije su prema naredenju komandanta 3. armije preduzeli nastupanje desnom obalom Drima (koji nije bilo moguće preći zbog visokog vodostaja), s ciljem da što pre izbiju u dolinu r. Šalje, a potom da nastave nadiranje ka Skadru radi spajanja sa Zetskom divizijom. Pri tome je Komski odred obrazovao čelni, a jedinice Kosovske divizije glavni ešelon.

Srednja i leva kolona Kosovske divizije nalazile su se u odbrani, jer su im nemačke trupe ugrožavale pozadinu. I dok su one sa fronta odbijale italijanske napade, srednja kolona je organizovala odbranu prema Prizrenu, kako bi sprečila ispad Nemačkih tenkova iz Prizrena u pravcu Kukesa. Italijanska avijacija je bila vrlo aktivna, neki stanovnici Albanci iz Prizrena i okoline prilazili su i potpomagali Nemačke tenkove, a neki vojnici Albanci napuštali su svoje jedinice i odlazili kućama.

Komandant 3. armije naredio je Kosovskoj diviziji da protera Nemačke tenkove iz Prizrena i uputio svoga načelnika Štaba generala Zeleniku Milana na Skadarski pravac da sa komandantima Zetske i Hercegovačke divizije organizuje sadejstvo ovih divizija.

Na frontu Trupa 3. armijske oblasti italijanske snage produžile su napade u pravcu Struge i Debra, jer je komandant italijanske 9. armije naredio 4. i 14. korpusu da zauzmu ova mesta pre Nemačkih trupa.

Jedinice Nemačkog 40. korpusa već su držale čitavu Makedoniju, izuzev zone Ohrid - Kičevo - Debar - Struga, gde su jedinice Vardarske divizije uspešno odbijale italijanske napade. Ovoga dana je Struška grupa izvršila i jedan protivnapad između Gurin Spinesi i Čafa Sane i tom prilikom zarobila nekoliko brdskih topova, 10 minobacača i oko 60 italijanskih vojnika, a na k. 969 još 250 vojnika i oficira, ali je u 23 časa dobila naređenje za povlačenje.

Nemačka 9. oklopna divizija je ovoga dana izvesnim delovima stigla u Bitolj, a neke njene jedinice su u prodoru na sever zauzele Lipljan, dok su njeni delovi na pravcu Gostivara zauzeli Mavrovo i nastavili napredovanje ka Debru - potiskujući jedinice Vardarske divizije na ovom pravcu. 73. peš. divizija je čistila teritoriju na desnoj obali Vardara u zoni Kavadarci-Demir Kapija, vodeći borbe sa ostacima Sumadijske divizije.

Ovoga dana su jugoslovenske snage u Makedoniji (izuzev delova Vardarske i Sumadijske divizije) rasturene ili zarobljene, tako da su samo slabiji delovi odstupili u Grčku. Pošto je kod jugoslovenskih snaga na Kosovu i Metohiji nastao haos i dezorganizacija, komandant 3. grupe armija je pokušao da sa improviziranim odredima oko Suve Reke, Orahovca, Rudnika, Kosovske Mitrovice i Novog Pazara zatvori pravce koji sa Kosova vode ka Metohiji i Sandžaku.¹⁵⁹

Dejstva 10. aprila na frontu 5. armije

Nemačka 1. oklopna grupa je nadirala dolinom V. Morave ka severu, 11. oklopna divizija je prodirala na sever pravcem Ražanj - Paraćin, obezbeđujući se prema Soko Banji i Kruševcu. Pošto su slomile žilav otpor dve jugoslovenske pte čete, koje su na putu za Vranje iskrcane u Čičevcu, Nemačke tenkovske jedinice su bez borbe zauzele Paraćin i Čupriju. Posle savladavanja snažnog otpora pitomaca Artiljerijske podoficirske škole (Nemci u svom dnevnom izveštaju ističu hrabrost ovih pitomaca) kod s. Jovca, 11. oklopna divizija je zauzela Jagodinu, a potom produžila izviđanje prema Lapovu i Kragujevcu, upućujući pobočnicu u s. D. Mutnicu radi obezbeđenja sa pravca Cestobrodice.

2. konjička divizija je zatvarala pravac Stalać-Kruševac jednim konjičkim odredom (1 četa velosipedista, 1 konjička baterija, 1 vod topova 37 mm i 1 mitraljeski vod), a pravac preko Đunisa drugim konjičkim odredom jačine i konjički divizion i nešto artiljerije. Sem toga, Blacki odred (1. konjički puk, 31. konjički divizion, 2. velosipedski bataljon bez 1 čete, 2. divizion konjičke artiljerije bez 1 baterije i prikupljene grupe vojnika Topličke i Drinske divizije) dobio je zadatak da kod Blaca zatvori pravce Kuršumlija- Blace i Prokuplje - Blace i spreči Nemački prodor na sever kroz Jankovu klisuru.¹⁶⁰

Slabi delovi 11. oklopne divizije, koji su ovog jutra, dolazeći od Niša, upali u Leskovac, odbačeni su ka severu protivnapadom 1 bataljona 62. peš. puka iz Vlasinskog odreda i 1 bataljona 65. puka iz Drinske divizije. Ovi bataljoni i zaostale jedinice 113. art. puka, kojima se docnije priključio još jedan bataljon 65. peš. puka i 1 brdska baterija, obrazovali su Leskovački odred. Pošto je u toku dana odbio dva napada Nemačkih tenkova i motorizovane pešadije sa pravca Niša, odred se u toku noći 10/11. aprila povukao ka Lebanima, gde se

povukao i Vlasinski odred, ali bez uznemiravanja. I dok se 65. peš. puk Drinske divizije takode povukao ka ovom mestu, dotle je Štab divizije (sa ostacima nekih drugih jedinica) odstupio preko Žitnog Potoka ka Kuršumliji.

Toplička divizija je većim delom bila uništena ili zarobljena, tako da su se samo neke jedinice (12. i 25. dopunskog puka) povukle ka Soko Banji, gde su docnije ušle u sastav *Timočke divizije*, a Štab armije je iz Vrnjačke Banje prešao u Kraljevo. Prodorom Nemačkih snaga u dolini V. Morave odsečeni su delovi 5. armije (*Kalnski odred*, *Timočka* i *Krajinska divizija*), koji su bili istočno od V. Morave. *Nemačka 4. brdska divizija* produžila je nastupanje od Pirota ka Knjaževcu, dok se 294. peš. divizija zadržala u rejonu Pirota. Ovoga dana Nemci su iz Bugarske uputili 5. oklopnu i 60. motorizovanu diviziju ka Nišu radi pojačanja 1. oklopne grupe.

Da bi zadržala dalje napredovanje Nemaca dolinom V. Morave i sprečila njihov eventualni prodor u dolinu Zapadne Morave, *Vrhovna komanda* je sa O br 107 od 9. aprila naredila komandantu 5. armije: da *Timočka* i *Krajinska divizija* napadnu u bok nemačke istaknute delove u dolini V. Morave; da delovi 2. konjičke divizije zatovorepravce Kruševac - Kraljevo i Prokuplje- Kruševac; da *Cerska divizija* (pojačana sa dva art. diviziona iz Cačka i pav artiljerijom PAO Kraljeva) zauzme položaje u rejonu Kraljeva radi zatvaranja pravaca koji iz doline Ibra i od Kruševca izvode ka Kraljevu; da se zatvori pravac Kragujevac-Jagodina i poruši most kod Cuprije; i da se pripreme za rušenje vojno-tehnički zavodi u Kragujevcu, Kruševcu, Kraljevu i Čačku. U vezi s tim naređeno je da se *Timočka divizija* (koja se povukla u rejon Soko Banje i u svoj sastav primila *Kalnski odred*) probije pravcem Soko Banja-Aleksinac i da u visini Jastrepca posedne položaj na levoj obali Južne Morave, a *Krajinska divizija* da se probije pravcem Boljevac - Paraćin i pređe na levu obalu V. Morave. Međutim, ovo naređenje se nije moglo saopštiti divizijama.

Timočka divizija je zatvorila Bovansku klisuru jednim odredom (20. peš. puk i 1 baterija) da bi sprečila prodor Nemačkih tenkova pravcem Aleksinac

Soko Banja, dok je 4. bataljon 20. peš. puka (sa 1 brdskom baterijom i 2 protiv koloska topa) zatvorio istočne prilaze ka Soko Banji na položaju zapadno od s. Šuman Topla (Skok - Burilovac - Tumba k. 912 - Šuplji kam. k. 787).

Krajinska divizija je uputila jedan odred kod s. D. Mutnice koji je zatvorio Čestobrodski tesnac, sprečavajući prodor Nemačkih tenkova sa pravca Paraćina, dok su glavne snage bile na liniji Buče - Boljevac - s. Slatina - s. Klokočevac - s. Miroć.

Ovoga dana je u Kragujevcu obrazovan *Sabantski združeni odred* (1 pirotehnički bataljon, I bataljon rezervne vojske, 1 konjički divizion i 1 divizion 5. art. puka) i upućen na položaj kod Sabante radi zatvaranja pravca Jagodina-Sabanta-Kragujevac. Usled prodora Nemačkih tenkova u dolinu V. Morave. spuštanja Nemačkih padobranaca u rejonu Knića i Gruže, kao i lažnih vesti, proturanih od nekih petkolonaša, u Kragujevcu je u toku dana i noći 9/10. aprila vladala velika pometnja i uzbuna (bekstvo naroda, napuštanje odbrane, uništenje aviona, vojnih objekata i slagališta), tako da je red uspostavljen preduzimanjem energičnih mera.¹⁶¹

Tako su delom razbijene, međusobno nepovezane i odsečene jedinice 5. armije, usled Nemačkog prodora u dolinu V. Morave, dovedena u još težu situaciju. Zbog ovog neuspeha, *Vrhovna komanda* je smenila komandanta ove armije generala Vladimira Cukavca i na njegovo mesto odredila generala Mirolava Tomića.

Dejstva 10. aprila na frontu 6. armije

Jedinice jugoslovenske 6. armije, koje su bile istočno od V. Morave (*IBraničevski* i *Požarevački odred* i *2. konjička brigada*), počele su da se povlače na levu obalu V. Morave, dok su jedinice iz Banata ostale na svojim položajima, jer ih niko nije napadao. Nadiranje Nemaca dolinom V. Morave ka severu prinudilo je 6. armiju koja je bila razvijena prema severu od Golupca do Beograda da se obezbeđuje s juga i obrne front prema istoku (Kragujevac - Beograd), ali su zato bila potrebna najmanje dva dana. Radi zatvaranja pravca Jagodina-Lapovo i zaštite desnog armijskog krila *upućen je 18. peš. puk sa 1 baterijom i 1 pt četom Dunavske*, a docnije i *neke jedinice Unske divizije*, čija su 2 puka (26. i 55. i 1 baterija) ovoga dana stigla u V. Planu i ušla u sastav 6. armije.

Nastupajući drumom V. Plana - Markovac, prethodnica 18. peš. puka se oko 15 časova kod s. Markovca sukobila sa prethodnicom *11. oklopne Nemačke divizije*. Prethodnički bataljon 18. peš. puka se razvijao za borbu protiv vatrom Nemačkih tenkova. Pošto su najpre uništili četu pratećih oruđa, koja je podržavala razvoj prethodničkog bataljona, Nemci su do mraka uništili i pt čet *Dunavske divizije*. Međutim, zahvaljujući *upornoj borbi 18. peš. puka*, nemački prodor je bio zaustavljen. Nemački tenkovi su u toku ove borbe napali i *zeleznčki transportni voz 55. peš. puka Unske divizije*, koji je po ranijem naređenju trebalo da se prebaci u Kruševac). Pošto se ovaj voz povukao u V. Planu i iskrcao 1 bataljon, ovaj bataljon je stupio u borbu i ušao u sastav *Dunavske divizije*.¹⁶²

Štab armije je ujutro ovoga dana prešao u V. Planu, a predveče u Topolu. U jugoslovenskoj Vrhovnoj komandi se *bezrazložno verovalo da će se moći stabilizovati front prema istoku na liniji: Vranje - Prokuplje - Jastrebac - Kragujevac - Beograd*, ukoliko (prema preduzetim merama) *uspe izvlačenje trupa 5. armije na zapadnu obalu Južne i Velike Morave i preduzeto okretanje fronta 6. armije sa severa prema istoku*. No, ovaj optimizam nije bio realan zato što Vrhovna komanda nije poznavala stanje na frontu i borbenu sposobnost i mogućnost trupa, naročito 5. armije, čije su jedinice najvećim delom već bile razbijene ili rasturene na ogromnom frontu od Vranja do Dunava i ostavljene same sebi, bez veze sa Štabom armije.¹⁶³

Izveštaj Komande Nemačke 12. armije o operacijama 10. aprila

Komanda nemačke 12. armije poslala je 10. aprila uveče Vrhovnoj komandi kopnene vojske sledeći telegrafski izveštaj.

•Nastavlja se izvođenje operacija prema jučerašnjim namerama. *11. oklopna divizija* razbila je dve neprijateljske divizije i zauzela Jagodinu . . . *Prednji delovi 40. armijskog korpusa* prodiru prema albanskoj granici da bi uspostavili vezu sa italijanskom armijom . . . *Preduzimaju se početne mere obezbeđenja odseka Dunava nizvodno od Beograda. Bugari ne učestvuju. 11. oklopna divizija* nastupa od Jagodine prema severozapadu. *5. oklopna divizija* je celom stigla kod Niša, odakle će skrenuti prema Prištini, *čelo 4. brdske divizije* nalazi se kod Osmakova 20 km severozapadno od Pirota, *294. divizija* prikuplja se kod Pirota. *60. mot. pešadijska divizija* kreće se iza *11. oklopne divizije*, *glavnima SS divizije "Adolf Hitler"* nalazi se u rejonu Bitolja. *čelo 9. oklopne divizije* prikuplja se u Velesu. *73. divizija* uništila je ostatke *14. srpske divizije* (Bregalničke - V.T.) u rejonu Krivolaka.

Komandna mesta: 1. oklopne grupe u Niškoj Banji 6 km istočno od Niša, 14 arm. korpusa u Niškoj Banji, 40. arm. korpusa od 11. aprila u Prilepu. 50. arm. korpusa u Skoplju.

Jugoslovenska 1. armija je razbijena. Od osam divizija, za koje su u početku operacija pretpostavljalo da se nalaze na jugoistoku Jugoslavije, 7. (Jadranska) i 9. (Dinarska) divizija su razbijene, novoformirana Ibarska divizija (bez broja) takode razbijena. 28. rezervna divizija (Timočka) znatno oslabljena, a ostaci rastureni. 17, 18. i 19. pešadijski puk jedne divizije oslabljeni su, a delom se povukli prema severu, 25. rezervna divizija (Sumadijska) znatno je oslabljena, a njeni delovi odstupaju prema severozapadu. 8. divizija (Hercegovačka), koja ulazi u sastav 3. armije, još se nije pojavila. Verovatno se povukla prema severu. (Jugoslovenske divizije nosile su imena reka ili oblasti i brojeve, a samo brojeve štabovi pešadije; nije bilo rezervnih već su sve bile operativne divizije. Sem toga, Jadranska i Dinarska divizija nisu se nalazile na jugoistoku Jugoslavije, te je očigledno da su bile netačne informacije -V.T.).

Od šest divizija, za koje se pretpostavlja da su u sastavu 5. armije, utvrđeno je da su 13, 27. i 1. divizija znatno oslabljene.

1. oklopna grupa izvestila je 10. aprila da je uništila dve divizije za čije se brojeve još nije saznalo. Divizije su delimično i na brzinu popunjene pukovima drugih armija. . .«^{63a} (Dalje tekst nedostaje).

Dejstva 10. aprila na frontu 2. grupe armija

Na frontu ove grupe armija nije bilo neke neprijateljske aktivnosti, izuzev obostranog puškaranja između mađarskih i jugoslovenskih graničnih jedinica. Jedinice 1. i 2. armije (bez posadnih trupa) povlačile su se iz Bačke i Baranje na desnu obalu Dunava i Drave, i to 1. armija ka položaju Slankamen-IIok, a 2. armija od Iloka do Donjeg Miholjca, odnosno r. Čadavice. U severnom Banatu, Bačkoj i Baranji ostale su samo posadne jedinice u graničnim utvrđenjima. Međutim, i jedinice 2. armije su već bile zahvaćene ustaškom propagandom: *Osječka divizija* se počela raspadati, a znatan broj vojnika pretežno hrvatske narodnosti u *Vrbaskoj* i *Bosanskoj diviziji* je takode napuštao svoje jedinice, dok je Štab Bosanske divizije sa 10. i 27. peš. pukom tek ovog dana stigao.

Zbog proboja fronta *Slavonske divizije*, 2. armija je bila prinuđena da od vaja snage za osiguranje svog levog boka sa pravaca koje je dotle zatvarala *Slavonska divizija* i da vrši miniranje komunikacija. Pored jedinica 2. bataljona bornih kola i motorizovane pionirske čete, koje je radi toga dobio, komandant armije je od jedinica *Bosanske divizije* koje su prolazile kroz Slavonki Brod angažovao 10. peš. puk (sa dva bataljona) i 1 brdsku bateriju, sa zadatkom da na liniji s. Vukovlje - Vranovac zatvori drum Kapela-Batrina-Slavonki Brod i spreči eventualno nadiranje Nemačkih tenkova tim pravcem.

Pošto je *Vrhovna komanda*, usled teške situacije kod 4. armije krajem dana naredila da se 1. i 2. armija povuku južno od Save radi njene odbrane, Štab 2. grupe armija je sa O br. 54 naredio da se 1. armija povuče preko Save u Srbiju, s tim da glavne snage grupiše u rejonu Tekeriša i posedaanjem odseka Debrce - Rača (zaključno) zatvori pravce preko Šapca i Bijeljine za Zvornik; da 2. armija odstupi u Bosnu, posedne odsek Rača (isključno) - ušće Vrbasa i zatvori pravac Brod - Doboj - Sarajevo; i da se artiljerija upotrebi za tučenje komunikacija. Štab grupe armija odstupio je iz Bijeljine za Kiseljak.

Komandant 1. armije je počev od 18 časova izdao sledeće posebne zapovesti svojim jedinicima za povlačenje preko Save:

- 3. konjičkoj diviziji da radi zaštite pozadine 1. armije i odstupnih komunikacija 6. armije najhitnije pređe Savu kod Šapca i Sremske Mitrovice, zatvori pravce koji od Valjeva i Beograda vode ka Mačvi i Loznici i brani prelaze iz Srema u Mačvu kod Šapca i Sremske Mitrovice;

- *Potiskoj diviziji* da prede Savu kod Šapca, s tim da za odbranu prelaza kod Šapca ostavi jedan peš. puk i jedan ari. divizion i da se sa ostalim snagama prikupi u rejonu Tekeriša.
 - *jedinicama Erdevičkog* (ranije *Somborskog*) odreda da predu Savu kod Sremske Mitrovice i da tamo obrazuju mostobran radi zaštite prelaza kod Mitrovice;
 - *Jurišnom (četničkom) odredu*, koji mu je Vrhovna komanda stavila na raspolaganje u Zvorniku, da krene preko Bijeljine ka Bosanskoj Rači i da tamo obrazuje *Račanski odred* radi zaštite prelaza na Savi kod Raće;
 - komandantima *Senčanskog*, *Subotičkog* i *Somborskog posadnog odreda* da u toku noći 10/11. aprila otpočnu povlačenje sa granice, i to: *Senčanski* i *Subotički odred* preko Novog Sada, a *Somborski odred* preko Bačke Palanke;
 - komandantu inženjerije da izvrši rušenje stalnih mostova kod Novog Sada:
 - *Štabu 1. armije* da odstupi za Bijeljinu;
 - armijskim delovima da se prebace kod Šapca pozadi 3. konjičke divizije i razmeste u zoni s. Slepčević - s. Ribari.
- Komandant 2. armije je za povlačenje armije na desnu obalu Save naredio:
- *Osječkoj diviziji* da uspostavi red kod svojih jedinica i da se noću 10/11. aprila na desnu obalu Save i posedne odsek od s. Grebnice do V. Brusnice; povlačenje na desnu obalu Save kod Županje i posedne položaj od s. Vidovice do s. Grebnice;
 - *Vrbaskoj diviziji* da se povuče pravcem Đakovo-Bosanski Šamac, s tim da se u toku noći 10/11. aprila povuče na položaj kod Đakova, a noću 11/12. aprila na desnu obalu Save i posedne odsek od s. Grebnice do V. Bošnjice;
 - *Bosanskoj diviziji* da se povuče od Vinkovaca preko Brčkog na desnu obalu Save i posedne odsek od Brezovog polja do s. Vidovića, s tim da noću 10/11. aprila uputi 1 bataljon 10. puka za Bosanski Brod radi odbrane ovog mesta;
 - *76. konjičkom puku* da se od Vinkovaca povuče preko Brčkog i ude u sastav Bosanske divizije;
 - *jedinicama 10. peš. puka*, koje su zaprečavale drum Kapela-Batrina-Sl. Brod, da se noću 10/11. aprila povuku na desnu obalu Save kod Broda; i
 - *Štabu 2. armije* da odstupi preko Brčkog za Modriću.

Dejstva 10. aprila na frontu 1. grupe armija

Komanda nemačke 2. armije odlučila je 9. aprila uveče da 10. aprila brzim jedinicama i pešadijskim delovima preduzme nastupanje ka Zagrebu i zapadno od Zagreba i da glavninom brzih jedinica prodire između Save i Drave u jugoistočnom pravcu ka Osijeku i dalje na jug. Oko 9,45 časova 10. aprila *51. arm. korpus* prešao je preko Drave, *46. armijski korpus* je izvestio da se u okolini Bioničke grupišu jače jugoslovenske snage, a izvidanjem iz vazduha utvrđeno je da se »neprijatelj« kreće brdskim putevima ka jugu u pravcu Zagreba. Zbog velikog vodostaja Drave privremeno su obustavljeni izgradnja mosta kod Maribora i prelaženje preko Drave, ali je *183. pd.* prešla Dravu kod Štajndorfa i obrazovala mostobran. »Za zbrku koja vlada u Vrhovnoj komandi srp-

skih trupa karakterističan je jedan radiogram generala Simovića koji se mogao čuti u 13,15 časova« (nije ustanovljena sadržina tog radiograma - možda se radi o naredenju /a povlačenje trupa sa severa na jug iza Save i Dunava - V.T.). Od 15,00 do 19,00 časova ovoga dana stupio je u dejstvo 49. arm. korpus, nailazeći na relativno slab otpor, i do večeri stigao do linije Sostanj-Misling; 51. armijski korpus »celog dana je vodio borbe sa neprijateljskim zaštitnicima koje su - suprotno prošlim danu davale jači otpor«, ali je uveče dostigao liniju Slov. Bistrica-Jurovci-Sv. Barbara. »Smelim prodorom 14. oklopne divizije postignut je potpun uspeh. Ona je, posle mnogobrojnih borbi, izvršila prodor ka Zagrebu i svojim prednjim delovima u 19,30 časova zauzela Zagreb ... a 8. oklopna divizija je svojim prednjim delov ima dostigla Podravsku Slatinu«.

U 20,30 časova telefonom je naređeno Komandi 46. arm. korpusa:

»Veliki uspesi ee biti potpuno iskorišteni naročito dejstvom 14. oklopne divizije - koja stoji pod neposrednom komandom 2 armije - i 51 i 49 arm. korpusa. Da bi se spećilo bek-slvo neprijateljskih snaga ka jugu. 14. oklopna divizija treba da na obe strane Zagreba zatvori puteve koji od Varaždina i Zaboka vode ka Zagrebu i da svojim delovima prodire ka Karlovcu«.

U 21.00 časova mađarski oficir za vezu obavestio je da Mađarska namera-va da sa jednom brigadom nastupa ka Osijeku. Na pitanje Komande L oklopne grupe u 22.30 časova, odgovoreno je da 14. oklopna divizija zauzela Zagreb i da

Nemačke trupe ulaze u Zagreb 10. aprila 1941.

Doček nemačkih trupa u Zagrebu 10. aprila 1941.

će 8. oklopna divizija, posle dostignuća Podravske Slatine, U. aprila početi nastupanje u pravcu Beograda.

U 23,00 časova 10. aprila načelnik Štaba 2. armije saopštio je načelniku Štaba 51. arm. korpusa situaciju 2. armije i zadatak 14. oklopne divizije i »naredio mu da svim sredstvima (formiranjem prethodnica) u toku 11. aprila uspostavi vezu sa 14. oklopnom divizijom u Zagrebu«. Načelnik Ceneraltaba kopnene vojske je »naredio da 14. oklopna divizija prodire ka Karlovcu, da bi okružila neprijateljske snage u basenu Ljubljane koje se nalaze pred frontom italijanske 2. armije, da se Italijanima uputi zahtev da odmah stupe u akciju i da se sa njima uspostavi veza. Načelnik Operativnog odeljenja želi da 46. arm. korpus svojom 8. oklopnom i 16. motorizovanom pešadijskom divizijom bez oklepanja prodre severno od Beograda da bi uhvatio vezu sa 1. oklopnom grupom koja nastupa ka Beogradu«. ^{T64}

Ovoga dana Komanda Nemačke 2. armije - Operativno odeljenje (sa Pov. br. 695 od 10. IV 1941) izdala je u 24,00 časova armijsku Zapovest br. 4, koja za Komandu 49. arm. korpusa koja u izvodu glasi:

Jugoslovenski Severni front odlučno potučen. 14. oklopna divizija zauzela Zagreb. 46. armijski korpus prodro u rejon Beograda.

Zadaci: 49. armijski korpus nastupiće preko Celja ka Zidanom Mostu i dalje za Brežice. 51. armijski korpus uspostaviće vezu sa 14. oklopnom divizijom. 52. armijski korpus po starom 46. armijski korpus sa 14. oklopnom divizijom naslupaće ka Karlovcu; sa 8. oklopnom i 16. pešadijskom (moto) divizijom nastupace preko Osijeka ka Beogradu i južno uspostaviti vezu sa 1. oklopnom grupom. 538. granična divizija obezbeđuje komunikacije u rejonu Maribora.

Italijanska 2. armija nadire ka Karlovcu, 3. mađarska armija ka Osijeku, a 1. oklopna grupa kii Beogradu.

Stab armije u Mariboru .. „*5

Ovoga dana 46. korpus 2. Nemačke armije uputio je svoje glavne snage prema Virovitici i Podravskoj Slatini. Odavde je 16. motorizovana divizija nesmetano nastavila pokret prema Vinkovcima i Sremskoj Mitrovici, a zatim skrenula ka Zvorniku i Sarajevu, dok je 8. oklopna divizija prodirala ka Osijeku. Sremskim Karlovcima i Rumi, gde je svečano dočekivana od ustaša, folksdojčera i »Zaštite«. (12. aprila ova divizija izbila je u Zemun).

Zbog opšteg napada nemačke 2. armije na celom frontu (od Barća u Mađarskoj do tromeđe sa Italijom) i proboja fronta jugoslovenske 4. armije i njenog potpunog unutrašnjeg raspada, situacija se znatno pogoršala. S druge strane, italijanska 2. armija izvršila je pregrupisanje snaga i ovog dana otpočela uvodne borbe, dok je skoro čitava teritorija Banovine Hrvatske bila zahvaćena ustaškim pobunama protivu jugoslovenske države i otpora njene vojske fašističkom agresoru, što je dovelo do definitivnog sloma 4. armije, a u vezi s tim i 1. grupe armija.

Na frontu 4. armije nemački 46. korpus je na pravcu Virovitice i Koprivnice nailazio na slab otpor jedinica Slavonske i Savske divizije. Jugoslovenska 4. armija, naročito njeno desno krilo, bilo je u tako teškoj situaciji da nije mogla da izvodi zadržavajući odbranu, u duhu osnovne ideje ratnog plana »R-41«. a još manje da preduzme neke protivnapade ili protivudare. 4. vazduhoplovna grupa je izgubila sve avione u borbi, tako da trupe nisu imale podršku avijacije. komandant 1. grupe armija imao je nameru da smeni komandanta Savske divizije generala Avgusta Marica kao sumnjivog, ali mu nije mogao naći pogodnu zamenu.

Ovog dana u 7,45 časova na konferenciji u Zagrebu komandant 4. armije izvestio je komandanta 1. grupe armija o kritičnoj situaciji 4. armije, naročito

Komandant Nemačke 2. armije general Vajks sa suradnicima 10. aprila 1941 u Mariboru

Mađarske trupe ulaze u napuštenu Mursku Sobotu aprila 1941.

Savske divizije, i o bojazni da se ova armija ne može održati na sadašnjim položajima. Međutim, i pored ovog usmenog, a kasnije i pismenog izveštaja, komandant 1. grupe armija je naredio da 4. armija najmanje 2-3 dana produži odbranu na dotadanjim položajima radi zaštite i stvaranja vremena za povlačenje 7. armije iz Slovenije prema r. Kupi. Na to mu je komandant 4. armije odgovorio da on nema više armije i predložio da se najhitnije izvuku oficiri i kadrovi (iz Srbije) i da se organizuje odbrana na Savi i Uni. Pošto ni ovaj predlog nije usvojio, komandant 1. grupe armija je naredio komandantu 1. konjičke divizije da sa svim jedinicama iz rejonu Zagreba posedne levu obalu Save između Jasenovca i Zagreba i da tamo prihvati trupe koje se sa severa budu povlačile. Međutim, sve je ovo bilo dockan, pošto su nemačke oklopne jedinice samo nekoliko časova kasnije ušle u Zagreb.

Usled pobune i bekstva ljudstva iz jedinica, Slavonska divizija nije više bila u stanju da preduzme predviđeni napad na Nemački mostobran kod Virovitice. Ni 42. peš. puk nije bio sposoban za napad, jer je u oba bataljona imao svega oko 600 pušaka, tako da je komandant puka tražio smenu, ako se ne mogu dobiti sveže snage. Slično stanje je i kod konjičkog divizionu, dok je stanje dva bataljona 86. peš. puka bilo nešto bolje, a od artiljerije se raspolagalo samo sa 1 pav baterijom. Zbog takvog stanja komandant divizije je odustao od napada i prešao u odbranu na položaju kod s. Pčelića (Laličko groblje k. 211 Dakino brdo k. 204 - s. Pčelić) radi zatvaranja pravca Suhopolje-Daruvar. On je odlučio da grupiše jače snage na levom krilu, s tim da se glavni otpor pruži u tesnacu, u kome je rasporedio 126. pt četu u 4 ešelona. Sa ovom odlukom složio se i komandant 4. armije oko 8,30 časova. Pionirske jedinice, koje su određene za rušenje objekata na putu Bjelovar-Čazma, otkazale su poslušnost.

Nemačka artiljerija je u toku cele noći tukla položaj Slavonske divizije, a oko 4 časa njena vatra dostigla je najveću jačinu. Sa jugoslovenske strane dejtvovala je samo 1 pav baterija, ali je i njena vatra morala biti obustavljena zato što je zbog ustaške sabotaže tukla jedinice 2. bataljona 42. peš. puka na položaju. Posle svanuća jedinice nemačke 8. oklopne divizije, uz podršku artiljerije, preduzele su napad na pravcu s. Pčelića, ali je zaustavljen kad je snažnom vatrom pt oruđa u 7,30 časova uništeno nekoliko Nemačkih tenkova. No, kad su uveli veći broj tenkova, Nemci su, uz snažnu podršku artiljerije, razbili prvi i drugi pt ešelon, ali su vatrom 3. i 4. pt ešelona ipak zadržani do 9 časova. Zatim se sa obe strane drumu razvila i nemačka pešadija sa težnjom obuhvata. Jugoslovenska pešadija je tada otvorila mitraljesku i pešadijsku vatru, tako da je došlo do borbe prsa u prsa na Dakinom brdu. A kad je oko 11 časova slomljen otpor ove slabe jugoslovenske odbrane, ostaci 1. i 2. bataljona 42. puka (sa pridotim delovima) odbačeni su ka jugu ili zarobljeni, dok je znatan broj obveznika - ustaša prebegao Nemcima ili ih sačekao u rovovima i predao im se uzvikujući »Živio Hitler«. Nemački tenkovi su zatim prodrli kroz tesnac i do 11,30 savladali odbranu trećeg i četvrtog pt ešelona, a oko podne su izašli iz tesnaca.

Posle proboja fronta Slavonske divizije, jedinice nemačke 8. oklopne divizije nastavile su nadiranje, tako da su njihovi prednji delovi krajem dana zauzeli Daruvar, Voćin i Podravsku Slatinu. Ostaci 42. pešadijskog puka rasturili su se i otišli kućama, a jedinice 89. peš. puka, koje su štatile izvlačenje bataljona 42. puka, preduzele su povlačenje ka Slavonskoj Požegi.

Posle sloma odbrane kod s. Pčelića, 40. konjički divizion (na koga neprijatelj nije napadao) u 13,30 časova počeo je da se od s. Borova povlači na jug u pravcu Daruvara, vodeći borbu sa obveznicima - ustašama iz 42. peš. puka, dok se komandant divizije povlačio pravcem s. Voćin - Slavonska Požega- Gradiška. Pri tome su odbegli vojnici - ustaše sa oružjem pravili nered u pozadini i zajedno sa jednim delom stanovnika napadali i razoružavali one vojnike koji su se povlačili ka jugu. Sem toga otvarali su vatru i na automobil komandanta *Slavonske divizije, koja u to vreme, u stvari, više nije postojala.*

Pobunjenici iz Bjelovara uspostavili su vezu sa nemačkim trupama i pozvali ih da avionom upute jednog oficira radi dogovora o ulasku u grad i dalji prolaz Nemačkih trupa ka Zagrebu. U međuvremenu je određena i delegacija od istaknutih vojnih i građanskih lica radi dočeka Nemaca. Pošto su neki građani i predstavnici »hrvatske vojne i građanske vlasti« burno pozdravili nemačke tenkovske jedinice, tenkovi su nastavili pokret ka Zagrebu.¹⁶⁶

Usled ustaške pobune, rasula i hekstva ljudstva iz jedinica, Savska divizija (u kojoj je ostalo samo oko 2000 ljudi) na položajima Bilo-gore nije mogla pružiti jači otpor 14. oklopnoj diviziji, koja je ovog jutra preduzela napad. Zato su njeni ostaci, nešto posle 8 časova, pod pritiskom prethodnice 14. oklopne divizije, otpočeli povlačenje drumom Koprivnica-Križevci. Oni su pri tome bili izloženi ne samo neprekidnim napadima iz vazduha, nego i napadama sa bokova i pozadine od strane vojnika - ustaša i dela mesnog stanovništva. Isto tako, nije bilo moguće organizovati prihvatni položaj na potoku Glogovica severoistočno od Križevaca, zato što je ljudstvo 42. dopunskog puka napustilo jedinice i prišlo ustašama ili otišlo kućama. Oko 14 časova, kada su odstupajuće trupe stigle do Križevaca, Nemačke jedinice (tenkovi, motociklisti i pešadija) počele su da pristižu, opkoljavaju i zarobljavaju ostatke Savske divizije, koja definitivno prestaje da postoji (Stab ove divizije je nešto docnije takođe zarobljen u s. Božjakovini). U međuvremenu su delovi trupa desnog odseka Savske divizije, krećući se u masama sa oružjem, hapsile i ubijale oficire i vojnike srpske narodnosti. (Povodom pobune 108. pp u Bjelovaru 7/8. aprila ban Ivan Subašić rekao je komandantu 4. armije generalu Petru Nedeljkoviću: »Pa šta ja mogu sada da radim kad su ovaj narod-hrvatski - drugi kvarili kroz 20 godina«.¹⁶⁷

Pošto su kod s. Virja raspušteni vojnici hrvatske narodnosti, 2. konjički puk je krenuo za Bjelovar, vodeću usput borbe sa ustašama, koji su ga sa svih strana napadali, tako da se morao probijati kroz sela, uzimajući taoce. Međutim, neposredno pred Bjelovarom napali su ga i nemački tenkovi, koji su tamo stigli posle proboja fronta *Slavonske divizije* na pravcu Suho Polje - Daruvar. Posle jače borbe, puk je zarobljen i sproveden u Bjelovar. Pri prolazu kroz Bjelovar neki njegovi stanovnici pljuvali su ove hrabre borce i tom prilikom počepali pukovsku zastavu.

Jedinice nemačke 14. oklopne divizije su bez otpora nastupale pravcem Križevci - Dugo Selo - Zagreb i Bjelovar - Čazma - Ivanić Grad - Zagreb, tako da su u 19,30 časova ušle u Zagreb, gde im je frankovačko i ustaški nastrojeno stanovništvo »priredilo veličanstven doček, kakav se pre toga nije video u Zagrebu«.¹⁶⁸ Ovako brz prodor 14. oklopne divizije izveden je po prethodnom sporazumu sa ustašama, pri čemu je glavnu ulogu odigrao načelnik Operativnog odeljenja 1. grupe armija generalštabni pukovnik Franjo Nikolić. Pošto se 10. aprila u 5 časova udaljio iz Štaba 1. grupe armija u Zagrebu, onje, posle prijema Kvaternikovih instrukcija, krećući se automobilom pravcem Zagreb

Križevci - Koprivnica, i, navodno, kao opunomoćenik komandanta 1. grupe armija (ustvari, služeći se obmanjivanjem), usput skidao sa položaja baterije koje su bile posunjene da tuku nemačke tenkove na drumu i dezorganizovao predviđeno rušenje mostova. I ne samo to. On je naveo komandanta Savske divizije da i/da trupama naredenje da ne pružaju otpor nemačkoj 14. oklopnoj diviziji. Obmanjujući ga da je od komandanta 1. grupe armija dobio ovlašćenje da od Nemaca traži obustavu neprijateljstva. Zatim je otišao u susret Nemcima i sanjima nastavio pokret ka Zagrebu,¹⁶⁹ u koji je ušao na čelu Nemačkih tenkova.

Planuo (i opći narodni ustanak u toku kojega su hrvatski vojnici, ustaše te Građanska i Seljaka /ašiti u nejerovatno kratko vrijeme posvuda preuzeli vlast, razoružali i rastjerali potučene skupine srpske vojske i dočekivali sa oduševljenjem dolazak savezničkih njemačkih i talijanskih četa napisao je Mladen Lorković ministar inostranih poslova NDH.¹⁷⁰

Posle i/bijanja Nemačkih snaga u rejon Zagreba, svi delovi, upravo ostaci 4. armije severno od linije Koprivnica-Križevci-Zagreb bili su odsečeni, a povlačenjem Dravske divizije ugroženi su levi bok i pozadina Murske divizije i Ormoškog odreda, kojima je zbog toga izdato naredenje da se povlače, lako na frontu Murske divizije nije bilo Nemačkog napada, ipak je i ovde otpočelo rasulo nekih obveznika hrvatske narodnosti.

Sa frontu Ormoškog odreda nemačke trupe su prešle Dravu kod Sv. Ane preko nedovoljno porušenog mosta, koji je branio samo jedan vod I. velosipedske bataljona. Zbog ovog prelaska i povlačenja Dravske divizije od linije Slovenska Bistrica-Ptujska gora ugrožen je levi bok Ormoškog odreda. Zato je odred pokušao da se povuče ka jugu i posedne tesnac kod s. Bednja, ali se u toku noći delimično rasturio, naročito konjičke jedinice. Njegov I. velosipedski bataljon je odstupao u pravcu Slovenije, ali se i on docnije rasturio. Jedinice Murske divizije su krajem dana otpočele povlačenje u pravcu Varaždinskih Toplica i N. Marofa, pošto su ih obveznici - ustaše prethodno napustili i otišli kućama, a ustaše preuzele vlast u Varaždinu.

Proglašenje Nezavisne Države Hrvatske

Nemci su ovoga dana preko ustaša i uz javnu podršku dr Maćeka proglasili *Nezavisnu Državu Hrvatsku (NDH)*. Ovom ceremonijalu prisustvovao je i posebni nemački ambaslanik Edmund Vezenmajer, nacistički stručnjak za »pitanja Jugoistoka«, koji je u Zagreb stigao odmah posle 1. aprila da bi sa predstavnicima HSS i ustašama izvršio pripreme za ovo proglašenje. Pre nego što je preko radija pročitao proglas o obrazovanju NDH, ustaški vođa u zemlji pukovnik u penziji Kvaternik je osigurao podršku šefa zagrebačke policije Vragovica, komandanta žandarmerije Banovine Hrvatske generala Tartalje i komandanta Maćekove Zaštite Kovačevića.¹⁷¹ U tom proglasu se, između ostalog, navodi sledeće:

•Božja providnost i volja našeg Saveznika, te mukotrpana višestoljetna borba hrvatskog naroda - uz veliku požrtvovanost poglavnika dr Ante Pavelića, te ustaškog pokreta u zemlji i inostranstvu - lučile su da danas, pred dan uskršnuća Božjega sina, uskršne i naša Nezavisna Država Hrvatska ...«

Dalje u ovom proglasu Kvaternik poziva sve Hrvate, a naročito oficire, podoficire i vojnike oružanih snaga i policije, da drže najveći red i da odmah polože zakletvu Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i njenom poglavniku Paveliću. Zatim je spiker zagrebačke radio-stanice pročitao izjavu dr Vlatka Maćeka,

predsednika Hrvatske seljačke stranke i potpredsednika jugoslovenske vlade, sledeće sadrži ne:

»Hrvatski narode! pukovnik Slavko Kvaternik, vođa nacionalističkog pokreta u zemlji, danas je proglasio slobodnu i Nezavisnu Državu Hrvatsku na celokupnom području Hrvatske. Ie je preuzeo vlast. Pozivam sav hrvatski narod da se ovoj vlasti pokori. Pozivam sve pristase seljačke stranke, koji su na upravnim položajima, te sve kotarske ovi born ike itd. da iskreno sarađuju sa novom vladom.«.¹⁷³

Ustaška štampa o proglašenja NDH pisala je:

»Veliki četvrtak. Današnji dan je prekretnica u životu hrvatskog naroda. Jugoslavija se raspada, a Hrvatska postaje nezavisnom državom. Narod je proglašenje primio sa velikim oduševljenjem, le su bile odmah izvještene hrvatske zastave. Isto tako narod je njemačkoj vojsci priredio srdačan doček.«.¹⁷⁴

» Nije nikakva propaganda, nego je stvarna činjenica da je njemačka vojska u Hrvatskoj i Sloveniji prijateljski, pa čak i sa oduševljenjem pozdravljena. Jugoslovenska vojska se za tren raspala. Slovenci i Hrvati nijesu htjeli da se bore za državu koju su osjećali kao srpsko nasilje - nasilničku državu .«

10. travnja Hrvati olvorise pobjedonosno! Nemačkoj vojsci vrata svoje domovine, proglasivši istovremeno Nezavisnu Državu Hrvatsku na čitavom hrvatskom narodnom i povijesnom području.«.¹⁷⁶

Ovaj Proglas su po gradovima i selima prihvatile unapred pripremljene ustaške grupe i klerofašističke organizacije, kao i mačekovski »zaštitari«. One su u mnogim mestima po Hrvatskoj, Slavoniji, Bosni i Hercegovini odmah preuzele vlast, s tim što su im se u najvećem broju pridružili i dotadašnji organi v lasti. Petkolonaška akcija, koju su protiv jugoslovenski domaći fašistički elementi v iše godina razvijali, pokazala se tih dana u punom svetlu. Jednu od glav nih uloga u organizovanju nove ustaške v lasti, naročito u selima i manjim gradovima, imali su katolički župnici. Upravo je neerovatno kako su v rhov i državne vlasti u Kraljevini Jugoslavije bili zaista gluvi i slepi prema tolikim ustaškim i klerofašističkim petokolonaškim elementima čak i na visokim državnim položajima, od kojih neki i nisu mnogo krili svoje antijugoslovensko i profašističko raspoloženje.¹⁷⁶ O pripremama i proglašenju Nezavisne Države Hrvatske i ulozi Hrvatske seljačke i Hrvatske građanske zaštite detaljno je izneto u *Prilogu 15*).

Posle ovog proglasa nastalo je opšte rasulo svih jedinica koje su bile pretežno popunjene obveznicima hrvatske narodnosti, tako da o produženju rata na teritoriji Banovine Hrvatske nije moglo biti ni govora. Tom prilikom je celokupna ratna oprema i naoružanje predato ustaškim vlastima, dok su se ostaci jugoslovenske vojske (sa ljudstvom pretežno srpske narodnosti) povlačili ka Bosni, s tim što su ih pri tome napadale ustaške jedinice i delovi naoružanog stanovništva, naročito u rejonu Zagreba. Petrinje i Lipika. Pošto su ustaše ubijale, pljačkale ili Nemcima predavale zarobljene jugoslovenske vojnike. vrlo je mali broj vojnika iz 4. armije stigao u Bosnu, i to većinom bez vozila, stoke i teških oruđa. Stab 4. armije odstupio je za Sisak.¹⁷⁷ Proglašenje NDH, uz vojničku pomoć sila Osovine na jednom delu okupirane Jugoslavije, značilo je povreda Versaljskog mirovnog ugovora, dok je održavanje ustaške vlasti pomoću svirepog terora nad mirnim stanovništvom predstavljalo grubu povredu Haške konvencije.¹⁷⁸

U *Novim priložima za biografiju Josipa Broza Tita. tom II, 892-1945. Vladimir Dedijer je za »Politiku« od 9. novembra 1981. godine, pod naslovom Šprega: Stepinac-Maček-Pavelić, izneo sledeće na osnovi razgovora sa Jakovom Blaževićem (povodom njegovih memoara):*

»Blažević je izišao s tezom da su, kako na početku tako i na kraju rata, Maček i Stepinac delovali konstitutivno u smislu uspostavljanja i gašenja NDH,

kao predstavnici desnog krila hrvatske buržoazije. Prema tome, on misli da na osnovu grade koja je pronađena posle 1946. godine, treba ispraviti naše teze iz tog doba o ulozi Maćeka i Stepinca.

Kada je Pavelić došao iz Italije, s par stotina ustaša, Nemci, nisu dozvolili da on pređe iz Karlovca u Zagreb. On je tamo boravio par dana, jer su Nemci hteli da Maćek bude u prvom planu.

Nije se tu radilo samo što je Maćek izdao proglas, još je važnije što je on dao naređenje »svojoj seljačkoj zaštiti« da pristupi Paveliću. Tu je zaštitu Maćek stvorio posle sporazuma s Cvetkovićem. Ta zaštita imala je 10.000 ljudi, a komandant joj je bio Zvonko Kovačić (Kovačević - V.T.). Ta organizacija još pre rata bila je batinaška i terorizovala je članove KPJ i leve disidente HSS-a. Još pre rata Maćek je dao izjavu: »Neka hrču žandari u njihovim kasarnama, oni nama nisu potrebni jer mi imamo našu seljačku zaštitu«.

I Stepinac je zajedno s Maćekom doprineo da se NDH ideološki, propagandno i organizaciono učvrsti. Da nisu Maćek i Stepinac izašli sa konstitutivnim dokumentima, bez njih ne bi bilo Pavelića. NDH ne bi imala svoga osnova. Pavelić, s par stotina ustaša koje je doveo iz Italije, ne bi mogao tako da učvrsti vlast. Stepinac je odmah izdao okružnicu, u kojoj je konstituisao program kako da se crkva drži u podupre temelje Pavelićevom režimu. Još pre rata crkva je pomogla da se u Hrvatskoj stvori križarska organizacija, sastavljena od fanatizovanih studenata i malograđana. Ta se križarska organizacija po nalogu Stepinca, priključila ustaškom pokretu i mnogi od njih su postali najzadrtiji koljači.

Mislim da sve ovo nismo jasno uočili 1946. godine za vreme Stepinčeva procesa. Tada smo \idoli samo nešto od toga ... NDH je zaista tvorevina, pre svega. Maćeka i Stepinca. Stare klasne snage opredmecene u crkvi i Maćeku, omogućile su Nemcima da legalizuju kvislinšku tvorevinu, kakva je bila NDH.

Samo uz ovu pomoć Pavelić je izbio u prvi plan, a Maćek i Stepinac pokušavali su za vreme rata da se skrivaju. S vremena na vreme udarali bi po neku packu Paveliću, kako treba pametnije raditi.

Na kraju rata, kada je postalo jasno da Pavelić mora da ide via facti. Maćek i Stepinac su zajednički istupili s ogoljenim rukovodstvom HSS-a, tvrdeći da su oni nekompromitovani za vreme rata . . . Oni su uputili zajednički apel zapadnim saveznicima da ratni program saveznika o Federativnoj Jugoslaviji pod Titom zbrišu, a da oni treba u suštini da preuzmu vlast tvrdeći da će se konačna forma države utvrditi na slobodnim izborima posle rata.

Stepinac je organizovao posebnu biskupsku konferenciju u martu 1945. godine, gde se izašlo otvoreno sa ovakvom platformom: hrvatski narod ima svoju državu, bez obzira na NDH. Hrvatska država je međunarodni subjekat. Pavelić više nema nikakve vlasti, a Maćek i Stepinac, kao ljudi koji se nisu kompromitovali za vreme rata, stvorice jednu hrvatsku državu potpuno u duhu zapadnih saveznika.

Jakov Blažević ističe daje naišao na jedan izveštaj Pavelićevog diplomate Židoveca, napisan u zatvoru, koji umnogome potvrđuje ovu tezu.

* Treba istaći da je Maćek od sredne oktobra 1941. do sredine maru 1942. godine bio zatvoren u Jasenovcu a kasnije pod ustaškim prisilom zatočen u Kupincu i Zagrebu. Od jeseni 1942. godine interesovanje ustaških vođa i Nemaca za Maćeka permanentno je raslo sve do sloma ustaške države u proleće 1945. godine. (Fikrića Jelić u Bune UUAŠE i SUH .Školska knjiga., Zagreb. 1977. str. 278)

Na kraju razgovora Dedijer je napomenuo da je i on došao do sličnih zaključaka, pregledajući inostrane dokumente, i da smatra da u ovoj hipotezi druga Blaževića ima istorijske istine.

O događajima 10. aprila general M. Bodi dao je Generalštabu JNA 1946. godine izjavu u kojoj, između ostalog, kaže:

•1 2č. iz Vrhovne komande dobivena je aviza. da se *Stab komande pozadine* ima preselili iz Valjeva za Sarajevo.

/ grupa armija u 14.25 pozvao me je na telefon iz Zagreba kdt. den. Petrovič i saopšlio. da je stanje u grupi armija rdavo. Nemci nastupaju ka Zagrebu, političke prilike na teritoriji nepovoljne. Mnogi uticiri i obveznici napuštaju komandu (dšlab. pukovnik Nikolic Franjo ceo dan nije dolazio u komandu) Ispričao mi o pobuni puka u Belovaru Sa Štabom prelazi u Petrinju. Molio da ovo saopšlim Vrhovnoj komandi s kojom nije mogao dobiti vezu, što sam odmah i učinio.

U 21.15 dobivena radiom vest daje u Zagrebu proglašena Nezav Hrvatska. Veza sa Zagrebom prekinuta.

U 9.30 dobiveno naređenje iz Vrh. komande da se Stab komande pozadine preseli za Sarajevo. Preseljenje otpočelo je oko podne Kdi pozadine krenuo je u 13.30 za Zvornik u *Sluh Vrhovne komande* i dalje za Sarajevo. Naredio mi je da ostanem, ispratim ceo Stab i pokret izvršim 11-og izjutra.⁹

Proglašenje Nezavisne Države Hrvatske (10. aprila 1941) i njeno priznanje (15. aprila 1941) od strane Nemačke i Italije usledilo je u toku napadačkog rata sila Osovine protiv Jugoslavije, tj. pre kapitulacije jugoslovenskih oružanih snaga, dok je Jugoslavija i dalje postojala kao međunarodni pravni objekt, sa kojima su sile Osovine zaključile Ugovor o primirju (17. aprila 1941), koji je stupio na snagu 18. aprila i trajao do 25. aprila 1941.¹⁸⁰ U svom službenom »Zagrebačkom novom listu« br. I od 29. aprila 1941. ustaše su označile 10. april 1941. kao početak nacionalnog preporoda i hrvatski nacionalni uskras, bez obzira na to što je obrazovana NDH izvršeno u prisustvu Nemačkih oklopnih trupa, i onog istog dana koji u stvari predstavlja i prvi dan porobljavanja jugoslovenskih naroda.¹⁸¹

Na frontu 7. armije jedinice nemačkog 49. i 51. korpusa su u toku 10. aprila potiskivale zaštitnice Triglavskog odreda i Dravske divizije (koje su bile u povlačenju). One su krajem dana izbile do linije: Šoštanj - Vitanje - Slovenska Bistrica - Ptujaska gora i obrazovale mostobran kod Ormoža. Zbog teške situacije 4. armije i izdajničkog rada pete kolone u Sloveniji izvesna depresija je zahvatila rezervne oficire i vojnike 7. armije, ali je povlačenje i pored toga bilo uredno.¹⁸²

Ali, posle ulaska Nemačkih trupa u Zagreb, nastalo je rasturanje jedinica 7. armije i bekstvo vojnika, a načelnik Štaba Dravske divizije generalštabni major Ivan Babić, kao organizovani ustaša, napustio je diviziju i otišao u Zagreb, dok je Meček ovoga dana predložio generalu Panteliji Jurišiću da se 7. armija ne povlači iz Slovenije preko Hrvatske da se rat ne bi preneo na hrvatsku teritoriju.¹⁸³

Proglas slovenačkog »Narodnog svela« 10. aprila

Posle bombardovanja Beograda 6. aprila ban Dravske Banovine dr Marko Natlačen je stupio u vezu sa predstavnicima političkih partija i obrazovao tzv. Narodni svet (Nacionalni svet od predstavnika: klerikalne Slovenske ljudske stranke, Jugoslovenske nacionalne stranke (liberali Zivkovića - Kramerovog pravca), Narodne radikalne stranke (slovenački radikali Ravniharevog prav-

ca). Jugoslovenske demokratske stranke (liberali koji su se uključili u ponovo oživljenu Samostalnu demokratsku stranku, Samostojne kmečke stranke (Samostalna seljačka stranka - Puceljev i Marušičev pravac) i Socijalističke stranke Jugoslavije. Iaku su predstavnici Komunističke partije, preko svojih predstavnika, i/razili želju da sarađuju u Narodnom svetu, ta želja je bila jednoglasno odbijena navodno zbog toga što Komunistička partija »nije priznata politička partija«. Narodni svet je 10. aprila kad se očekivalo da će Ljubljana biti okupirana, jednoglasno doneo sledeću rezoluciju:

•Veza između Slovenačke i centralne jugoslovenske Matle više nije moguća. Vrhovna državna uprava Jugoslavije nad Slovenačkom prestala je. Zbog toga je Narodno veće Slovenačke uzelo u svoje ruke Vrhovnu komandu nad slovenačkom teritorijom kao i brigu za mir, poredak i sudbinu slovenačkog naroda».¹⁸⁴

Tom prilikom su ban Dravske banovine Natlačen i Narodno veće (prema Mikužu 10. aprila pre podne) uputili sledeći proglas, koji je u prvim, popodnevnim časovima rasturan po Ljubljani, a zatim objavljen i u štampi:

»Slovinci, Ljubljanci! Ljubljana prestomca Slovenije biće za kratko vreme jxisednula. Ovom prilikom očuvajmo red i mir, što je kod nas tradicionalno, budimo prisebni i disciplinovani potomci svojih predaka. Na miran način pokažimo svoje dostojanstvo.

L ovom času prema narodu su moguća samt) dva greha. Sad kad je naša vojska otišla bio bi najveći greh kad bi civilno stanovništvo upotrebiło oružje protiv strane voine sile ili domaće narodne manjine ili ako bi ma na koji drugi način neprijateljski postupili. S tim bi možda doveli desetine naših bližnjih u najveću opasnost ili nesreću.

Držav ne i samoupravne vlasti ostace na svojim meslima i vršice svoje poslove do daljih naredbi. Svi rokovi i ostaju na snazi dok se ne promene. Svaka promena bice objavljena. Zakoni se moraju bezuslovno poštovati.

Red i mir ne sme da bude nigde poremećen. Pokažimo u lom času i tih dana, da znamo biti disciplinovani lakode i u teškim časovima.

V bežimo, izdržimo, istrajmo!¹⁸⁵

Ocenjujući ovaj proglas, dr Metod Mikuž kaže: » ... Proglas je, objektivno u/ev, svakako kapitulantski. Pre svega ... od stanovništva traži red i mir koji su bili nužno potrebni ujedinjenoj buržoaziji, jer se bojala nereda koji bi opravdano mogli da nastanu. A ako bi nastali nemiri, predmet obračuna razgnevljenih narodnih masa bila bi najverovatnije i slovenačka buržoazija u kojoj je narod pravilno video krivca za sve svoje nedaće. Možda je u tom proglasu bilo i nešto one sentimentalne buržoaske romantike da se slovenački narod sa dostojanstvenim mirom dovede pod okupatorski jaram, ali glavni uzrok proglasa jeste i ostace: strah pred obračunom narodnih masa koje su bile čak i naružane. Vojnici su se, naime, posle sloma vraćali kući sa oružjem, a i onako je po čitavoj Sloveniji ležala tada ogromna količina oružja i municije. Narodni svet je tog dana bio aktivan i po drugom pitanju ... Kao njegov predsednik Natlačen noću 10/1 I. aprila vodi pregovore sa dva jugoslovenska generala koji su komandovali jugoslovenskom vojskom u Sloveniji. Ako je tačan zapis u dnevniku jednog od očevidaca, čitava je ova misija delegata Nacionalnog saveta bila onoliko izdajnička koliko je to bio i put Cvetkovića i njegovog ministra spoljnih poslova u Beč 25. marta. Predlog koji je, prema tom dnevniku, podnela delegacija Nacionalnog saveta jugoslovenskim generalima, glasilo je:

•Slovenija se proglašava /a samostalnu državu (što je 10. aprila pre podne već bilo izvršeno) i ta država pristupice Tromom paktu. Zato Natlačen od ovih oficira traži da jugoslovensku vojsku na slovenačkoj zemlji proglase za slovenačku narodnu vojsku, koja će tražiti primirje.

Ovi pregovori, koji su vođeni u s Zagradecu, rusu uspeli jer generali nisu pristali na predlog Nacionalnog saveta ... «^{185a}

Prema dr F. Culinoviću:

»Noću 10/11. aprila posle podne Natlačen je zatražio od vojnih vlasti da se jugoslovenske regularne trupe potčine Narodnom veću, dok je delegacija Narodnog veća (koju su sačinjavali: dr Marko Natlačen, dr Adlešić, dr Zolokar, dr Drosar, Miloš Stare, Marko Kranjc i drugi) noću 10/11. aprila u mestu Zagradec postavila zahtev predstavnicima jugoslovenske armije generalima Panduroviću i Lavadinoviću da jugoslovenske trupe na teritoriji Slovenije priznaju Narodni svet kao Vrhovnu komandu. Međutim, Lavadinović i Pandurović su odbili ne samo taj zahtev, nego i molbu bana Natlačena da se vojska vrati kućama, tako daje u proglasu preko radija 10. aprila rešeno da svako ostane na svom mestu«.¹⁸⁶

Posle toga, Natlačen i drugi članovi Narodnog veća nastojali su da pošto poto dođu u dodir sa Nemačkim komandantima, u čemu su i uspeli preko dr Janka Sepa, šefa Nemačke manjine u Sloveniji, tako daje Natlačen 12. aprila otpočeo pregovore sa Nemačima.

Italijanska 2. armija je ovoga elana (10. aprila), u vezi sa pripremama za ofanzivu, izdala više zapovesti: za pregrupisanje 6. korpusa i upućivanje 1. brze divizije u sastav 11. korpusa (O. br. 2586); za zauzimanje važnih oslonaca na granici (O. br. 2599); za napad // korpusa na Logatec (O. br. 2600); za približavanje granici divizija Motorizovanog i Brzog korpusa (O. br. 2652); za promenu granice dejstva između 5. i 6. korpusa, tako da Snežnik pripadne 5. korpusu (O. br. 2653, kao i direktivu O. br. 2642 svim korpusima da ofanzivnim akcijama pojačaju pritisak na neprijatelja, a direktivom O. br. 2626 naređeno je svim postojećim komandama da 11. aprila u 12 časova otpočnu ofanzivu (»zbog brzog i uspešnog nemačkog nadiranja sa severa kroz Jugoslaviju i obaveza 2. armije za sadejstvo desnom krilu Nemačkih snaga« - kako se kaže u toj direktivi), s tim da 5. korpus sa divizijom »Lombardia«, u sadejstvu sa divizijom »Bergamo« (koja je imala zadatak da preseče kastavsku izbočinu), obuhvati Kamenjak sa istoka; da 6. korpus dejstvuje u pravcu Prezida, ali korpus da zauzme Žiri i Zirovski vrh i izbije na drum s. Lučna - s. Horjul. U toku ovog dana jedinice ove armije izvršile su manje napade i zauzele Logatec.

Zbog kritične situacije na frontu 4. armije i dejstva ustaša i slovenačke reakcije u pozadini, komandant 1. grupe armija je ovog dana oko 11 časova izdao direktivu za opšte povlačenje ostataka svojih trupa na desnu obalu Save i Kupe, s tim da preostali delovi 4. armije posednu za odbranu odsek Save od ušća Vrbasa do Siska, a delovi 7. armije desnu obalu Kupe. Pri tome je 1. konjička divizija (sa 110. peš. pukom i armijskom artiljerijom), imala zadatak da štiti prelaze preko Save od Jasenovca do Zagreba, da prihvati odstupajuće delove i organizuje otpor. Međutim, brzi prodor Nemačkih tenkova u Zagreb, raspad fronta 4. armije i obrazovanje NDH poremetili su sve ove planove. U stvari, ustaše i Nemci su razoružali 1. konjičku diviziju (sa pridotim jedinicama) pre nego što je otpočela ma kakva njena akcija. Štab 1. grupe armija odstupio je Petrinju. Ovoga dana je konačno likvidiran front u Hrvatskoj i Sloveniji, jer je 1. grupa armija prestala da postoji

Događaj 10. aprila na Primorskom frontu

Usled obrazovanja Nezavisne Države Hrvatske ovoga dana je došlo do rasula i kod jedinica na ovom frontu. Pretežan deo ljudstva hrvatske narodnosti napuštao je jedinice i odlazio svojim kućama, a sve građanske vlasti priznale su vlast ustaša i prestale da saraduju sa dotadašnjim vojnim vlastima.

Pošto *Jadranska divizija* nije mogla preduzeti napad na Zadar (imala je svega oko 4000 pušaka, 300 puškomitraljeza, 48 topova i 12 pt oruda) Vrhovna komanda joj je naredila da posedne polazne položaje i da odatle tuče Zadar artiljerijskom vatrom. Međutim, ovoga dana komandanti 12. dopunskog i 83. pešad. puka predali su svoje pukove ustašama u Drnišu.¹⁸⁷

Učesnik u borbama oko Zadra narodni heroj general u penziji Obrad Egić, između ostalog, napisao je:

»Jadranska divizija sa sjedištem u Kninu - sa pet pješadijskih pukova, od kojih II. i 54. aktivni i tri ratna 183. 119. i 12. dopunski), dva artiljerijska puka, protivavionskim divizionom i drugim dijelovima - prema ratnom planu »R[^]il« imala je zadatak da početkom aprila 1941. godine brzim prepadom zauzme Zadar u kojem se nalazilo oko 15.000 italijanskih vojnika. Jedanaesti pješadijski puk se 5. aprila već nalazio na svojim polaznim položajima, a ostale jedinice divizije postepeno su pristizale iz Knina ..

L' rano po podne 8. aprila, grupa od tri naša aviona preletjela je Zadar a zatim je. leteći nisko, milraljirala brodove u zadarskoj luci. Protivavionska artiljerija otvorila je na avione žestoku vatru, ali su se neoštećeni udaljili.

Devetog aprila, oko 9 sati. grupa od tri naša aviona bacila je na Zadar nekoliko bombi. Protivavionska odbrana otvorila je vatru, ali bez rezultata. Satova kasnije, tri naša aviona, u vidu klina, doletjeli su do Benkovca i čim su preletjeli Zadarsko groblje - počeli su bacati bombe. Prve su pogodile neke kućice na periferiji, druge su pale na električnu centralu, a treće u centar grada razrušivši dio ulice.

Jedna bomba pogodila je mornarički arsenal a najviše štete pričinile su one koje su pogodile skladište municije u borovoj šumi kod Vrulje. Poslije eksplozije avionskih bombi slijedila je detonacija municija sve do pred noć. a uz to su mitraljezi štekтали sa svih strana pa je izgledalo da se razvija paklena bitka na prilazima Zadru.

Poslije podne naši avioni su opel doletjeli, napravili krug u lijevo, približili se Zadru, ali ga nisu bombardovali već su bacali bombe na okolne položaje. Bio je pogoden i oštećen gradski vodovod u pravcu Briševa, ali je zatim protivavionska artiljerija primorala naše avione da se udalje od grada. Među Italijanima u Zadru nastala je panika. Bili su pripremni da se predaju ali - na našu žalost i sramotu - ne imadoše kome se predati...

Poslije podne 10. aprila, pošlo smo na položaju čuli proglašenje NDH, u našim jedinicama nastala je uznemirenost. Komandant 11. puka. pukovnik Milan Marković. naredio je povlačenje prema Benkovcu, a zatim ponovno vraćanje jedinica na položaje što je izazvalo još veću zabunu naših vojnika .. »¹⁸⁸

Dinarska divizija (koja je iz Sinja marševala preko Dinare i Livna za Sarajevo) stigla je u s. Trnovo. Međutim, pošto je ovde u 13. peš. puku ustaška pobuna uzela široke razmere,¹⁸³ naređeno je komandantu Dinarske divizije da obustavi dalji marš i vrati trupe na svoja mobilizacijska mesta, s tim da tamo obrazuje nove jedinice od pripadnika srpske narodnosti i uspostavi red na celom prostoru Sinja. Ali to nije bilo moguće ostvariti, jer su u svim mestima ustaše već bile obrazovale svoju vlast, tako da se ova divizija raspala u toku 11. i 12. aprila.¹⁹⁰

Jugoslovenska Ratna mornarica 10. aprila

U toku 10. aprila prispelo je u Štab flote naređenje da dve podmornice budu spremne radi učešća u operaciji protiv Zadra, što je preneto komandantima podmornica »Hrabri« i »Osvetnik«. Istog dana, slušanjem radio-štanica, saznalo se na floti za vest daje stvorena Nezavisna Država Hrvatska, što je više shvaćeno kao neprijateljska propaganda nego kao činjenica.¹⁹¹

U Šibeniku je ustaška peta kolona, na čelu sa »reskim načelnikom Nikšićem i pukovnikom Elbingerom, načelnikom Štaba Komande Šibenika, noću 10/11. aprila pokušala da preuzme vlast, ali je energičnom intervencijom mladih mornaričkih oficira u tome sprečena.¹⁹²

Međutim, o ovom događaju list »Hrvatski narod« br. 73 od 26. aprila 1941, pisao je da je general Pavlović (komandant Šibenika - prim. V. T.) 10. travnja pristao da na zahtev Nikšića preda vojničku vlast u Šibeniku i da na tvrđavama budu izvešene bijele i hrvatske zastave. »Iste večeri je g. Nikšić od svih nastojnika ureda preuzeo i civilnu upravu grada General Pavlović je »pod uticajem srpskog svećenstva u gradu i vijesti divizije u Kninu, promijenio svoje mišljenje« i odbio pukovnika Elbingera da mu preda vojničku vlast, »navodeći da su vijesti o slomu srpske vojske i proglašenju Države Hrvatske lažne«. General je naredio »da se skinu sve zastave, a pred redarstvenu zgradu doveo izabranu četvu srpskih vojnika«. Najzad je general Pavlović pustio i »s dijelom vojske uzmaknuo prema rijeci Krki 20 km od Šibenika, očekujući kao pomoć dvije pukovnije srpske vojske iz Knina«. Njegov pokušaj da povrati vlast sutradan propao je, »vojska mu se razbjegla, a on je pobjegao prema Drnišu, gdje ga je zarobila ustaška četa Juce Rukavine«.¹³³

Komandant *Severnog sektoru Pomorske odbrane* kapetan bojnog broda Mirko Plajvajs, uz veliko zalaganje sa naoružanim mornarima onemogućio je ustaše (pod vodstvom Petra Kvaternika - brata Slavka Kvaternika) da preuzmu vlast i vojnu komandu u Crikvenici. On je o tome izjavio:

•Oko 14 časova 10. aprila došlo je do ustaške pobune i u Crikvenici, kada sam preko rezervnog mornaričkog oficira ini. Rekenija dobio naredenje od komandanta mesta u Crikvenici da odmah tamo dođem i položim zakletvu Anti Paveliču. I' isto vreme je primljeno usmeno saopštenje sreskog načelnika dr Hajdina o ustaškom udaru u Crikvenici i traženje vojničke pomoći protiv izdajnika. Zaum je ponovljeno traženje vojničke pomoći protiv izdajnika. Zatim je ponovljeno traženje -zapovjednika mjesta» da dođem u Crikvenicu i položim zakletvu. Međutim, oko 17 časova naredio sam da se ispred komande zgrade uz obalu postroji *Pripravni odred* i. pošto sam ga obavestio o događaju, predočio sam mu dužnost za borbu protiv unutrašnjeg neprijatelja i strogo naredio da može upotrebiti oružje samo na moje lično naredenje ili samo u slučaju napada, a zatim sa Hajdinom krenuo za Crikvenicu, gde se *Pripravni odred* iskrao između 17 i 18 časova. Oko 19 časova sain u jednoj prostoriji potpuno iznenadio prikupljene ustaše i po prethodnom dogovoru sa drom Hajdinom pohapsio ih i sproveo u Opštinu. Oko 20 časova ispred opštine je nastala pucnjava (tom prilikom poginuo je dr Hajdin), pa je bilo mrtvih i ranjenih. Zatim se pojavio odred suvozemne vojske, koji je uspostavio red, a ja sam se sa svojim odredom vratio u svoju komandu«.¹³⁴

Od 10. aprila u 2. *hidroplanskoj komandi* već je nastalo rasulo. Od njenih jedinica u Boku su preletele 25. hidroeskadrila (6 aviona »DoH« 2 hidroaviona »Sim XIV« iz 5. hidroeskadrile i hidroavion »DoW« - 268 iz iz 26. hidroeskadrile). Ovoga dana su 2 hidroaviona »Sim XIV« iz 5. hidroeskadrile 2. hidroplanske komande, posle desetkovanja hidroeskadrile u Tijesnom, u pre- I (»dnevnim časovima stigla u Krtole i priključila se 1. hidroeskadrili.

Ovoga dana Hidroavioni 2. hidroplanske grupe napali su jedan tanker u blizini Barija i jednom od dve bombe ga verovatno oštetili. Šem toga obezbeđivan je i prihvaćen tanker »Perun« pri doplovljenju u Boku.¹³⁵

Rečja flotila. Monitori Rečne flotile »Morava« i »Drava« dobili su naredenje za povlačenje u tesnoj vezi sa odstupanjem kopnenih snaga 1. i 2. armije iz Bačke i Baranje.¹³⁶

Rad jugoslovenske Vrhovne komande 10. aprila

Pobuna jedinica i proglašenje Nezavisne Države Hrvatske onemogućili su održavanje veze Vrhovne komande sa komandantom 1. grupe armija. Na traženje Vrhovne komande da joj uspostavi vezu sa Slabom 1. grupe armija, pošta u Zagrebu je odgovorila: »Za srpske komandante nema veze, Nemci su ušli u

Zagreb, a Hrvati više neće da se bore«, Isto tako su i mnoge druge pošte u Hrvatskoj odbile da uspostave ma kakvu vezu.¹⁹⁷

Stanje jugoslovenske vojske 10. aprila u veče na svima frontovima bilo je kritično: Trupa 3. armijske oblasti i 4. armije više nije bilo; 2. i 7. armija i Trupe Primorske armijske oblasti već su se raspadale; jedinice 5. armije bile su delom na položajima na levoj obali Južne Morave, a delom odsečene u istočnoj Srbiji; samo su 6. i 1. armija još bile sposobne za operacije, ali su se i one, zbog izloženosti bokova, morale povlačiti, dok je 3. armija u severnoj Albaniji postigla daleko manje rezultate nego što je očekivano.

Na osnovu izveštaja koji su stizali ovoga dana od potčinjenih komandi Vrhovna komanda je izdala sledeća naređenja:

- **O. br. 119** kojim je obavestila komandanta 2. grupe armija da mu pristiže Lička divizija (ali su ustaše sprečile prevoženje delova ove divizije);
- **O. br. 121** komandantu Pozadine Vrhovne komande da vozom uputi dve gardijske čete od Tuzle do Boke Kotorske (radi pripreme evakuacije kralja i vlade iz zemlje).

Nalazeći se u beznadežnoj situaciji, jugoslovenska Vrhovna komanda je ovog dana izdala Direktivu O br. 120 koja glasi:

»Na osnovu poslednjih događaja i stvarne situacije

Naređujem:

- 1) 3. grupa armija dejstvovace na Irontu od mora do linije: Kopaonik pl. Golija, s tim da desnim krilom dejstvuje ofanzivno. a levim da zatvori pravac Kosovo - Novi Pazar - Pljevlja
 - 2) 5. armija pouzdano ce zatvoriti pravac Kruševac - Kraljevo - Užice - Višegrad - Sarajevo.
 - 3) 6. armija sa naslonom levog krila na Beograd, zatvoriće pravac Kragujevac - Valjevo Zvornik. Sve delove operativnih jedinica u Banatu povuci na desnu obalu Dunava, ostavljajući u Banatu samo pojedine jedinice na utvrđenim linijama.
 - 4) 2. grupa armija prebaciće se na desnu obalu r. Save i to: 1. armija na odsek s. Debrce do s. Rače, s tim da zatvori pravac Šabac - Bjeljina - Tuzla. Trupe Zabaljskog odreda ući će u sastav Potiske divizije. 2. armija postaviće se na desnu obalu r. Save na odsek s. Rača - r. Vrbas, s tim da zatvori pravac Brod-Doboj-Sarajevo.
 - 5) 1. grupa armija postepeno ce se, pod jačim pritiskom, povući na desnu obalu r. Save na odsek od r. Vrbasa pa na zapad, povijajući svoje levo krilo, prema situaciji, na r. Glinu ili na r. Unu. Sa potrebnim delom snaga, obezbediti prelaz kod Bosanske Gradiške. (Vrhovna komanda nije bila potpuno obavještena o stanju 1. grupe armija, kad je ovu Direktivu izdala - nadala se da se bar 7. armija neće raspasti).
 - 6) Trupe Primorske armijske oblasti ostaju na svojim mestima sa dosadanjim zadacima.
 - 7) Za prebacivanje trupa preko r. Save iskoristiti do maksimuma sva prevozna sredstva koja se nadu i po iskorišćenju ih izvući, ukoliko se to može. odnosno uništiti ih.
 - 8) U slučaju susreta sa neprijateljem, preduzeti energične protivakcije. Artiljeriju naročito angažovati za odbranu komunikacija i tučenja neprijateljskih motorizovanih kola.
 - 9) Da se preduzmu najstrože mere u pogledu održavanja discipline i reda kod jedinica.
- Na osnovu prednjeg komandam Pozadine organizovaće saobraćaj, evakuaciju i službu snabdevanja.

Načelnik Štaba Vrhovne komande
arm. general Simović«.

Ovoga dana je Vrhovna komanda naredila komandantu Pozadine da se rije i da se pripreme za rušenje zavodi Kragujevac, Kraljevo i Cačak i da zapadno krilo naslone na r. Glinu ili r. Unu - zavisno od situacije; i da Trupe Primorske armijske oblasti ostanu na svojim mestima sa dotadašnjim zadat-

kom. Istovremeno je Vrhovna komanda preko radija uputila naređenje jugoslovenskim jedinicama da nastave borbu s neprijateljem gde god dođu s njim u dodir, ne čekajući nikakvo naređenje nego da postupaju po ličnoj inicijativi, ali je ovo naređenje primio vrlo mali broj jedinica.⁹⁸

Ova direktiva uopšte nije odgovarala stvarnom stanju na frontovima, jer nije bilo nikakvog izgleda da se frontalnim ratovanjem, tj. držanjem krutih frontova i bez rezervi u tako očajnoj situaciji mogu uspešno braniti Srbija, Bosna, Hercegovina, Dalmacija i Crna Gora. U to vreme su u celoj zemlji, a naređeno u Hrvatskoj i Sloveniji, već bili zavladao kaos i anarhija, dok je razorno c ejstvo pete kolone ubrzano slabilo i poslednji otpor vojske, šireći defetizam i kapitulantstvo.

Rezime događaja 10. aprila

Na kraju petog dana rata, tj. 10. aprila, jugoslovenska vlada i Vrhovna komanda mogle su konstatovati:

1) da su 1. i 3. grupa armija prestale da postoje, da su se Trupe Primorske armijske oblasti rasturile bez borbe, da je 5. armija razbijena, da se Ratna mornarica raspada i da su samo 2. i 6. armija donekle sposobne za borbu, kao i to da su veza i komandovanje sa preostalim snagama skoro sasvim paralisane;

2) da je neprijatelj potpuno okružio jugoslovensku vojsku i da su posle sloma Makedonskog fronta i fronta u Hrvatskoj i Sloveniji, kao i neuspeha ofanzive u Albaniji i izbijanja Nemaca u Solun, konačno propale sve nade u neko povlačenje prema jugu u Grčku;

3) da su Hrvatska i Slovenija ispale iz rata zato što su nemačke kolone zauzele gradove i komunikacije i ustaše proglasile NDH i što je rukovodstvo Nacionalnog saveta (veća) Slovenije otkazalo poslušnost jugoslovenskoj vladi i Vrhovnoj komandi i tako otvoreno stalo na stranu agresora; i

4) da neprijatelj i dalje nezadrživo prodire u unutrašnjost zemlje sa ciljem da konačno uništi ostatke jugoslovenskih snaga koji su se neuredno i neorganizovano najvećim delom povlačili u Bosnu i da nema nikakvih snaga i sredstava da s' neprijatelju stane na put.

Prema tome, na osnovi svega ovoga trebalo je doneti zaključak da je u takvoj situaciji dalje vođenje frontalnog rata postalo potpuno nemoguće. Jedini izlaz u tom trenutku možda je bio da se jedinice - tamo gde su se zatekle na pogodnim mestima u neposrednoj blizini - raščlane na bataljone, čete, vodove, baterije radi produženja otpora u vidu narodnog odbrambenog rata, u vidu tzv. ježeve ili kružne odbrane, ali pod uslovom da te snage imaju podršku naroda i nepokolebljivu volju za dugotrajnim pružanjem otpora. Takvi uslovi uslovno su mogli postojati u centralnim planinskim oblastima naročito u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. To su potvrdili događaji uskoro posle aprilskog sloma, kada je KPJ sa drugom Titom na čelu u neuporedivo težim uslovima najpre baš u ovim oblastima otpočela narodnooslobodilački rat i revoluciju.

Međutim, i vlada i Vrhovna komanda su u toj sudbonosnoj situaciji, zahvaćene panikom i demoralizacijom, stvarno napustile dalje upravljanje ratom i rukovodjenje ratnim operacijama. Poziv Vrhovne komande ostacima jugoslovenske vojske preko radija da se samoinicijativno bore bio je u stvari sličan ali uzaludan pokušaj, što pokazuje i nerealna direktiva Vrhovne komande 0. br. 120 o uzastopnom povlačenju, jer ta direktiva nije mogla biti ni saopš-

tena, a kamoli sprovedena u život kad je sve bilo u procesu konačnog raspadanja, haosa i anarhije i kada su »komandanti« ostali bez vojske u pravom smislu reči - ili bolje reći kada su komandanti u najvećem broju napustili svoje jedinice ili ih predavali neprijatelju. Neshvatljivo je kako su mnogi junaci iz prvog svetskog rata mogli postati toliko malodušni i demoralisani, ali je vreme bezbrižnog mirnodopskog života učinilo svoje. U takvoj situaciji ni Vrhovna komanda nije mogla ništa učiniti da taj žalosni proces izmeni, a još manje popravi. Samo je ministar inostranih poslova Cincar-Marković 10. aprila, preko svog poslanika, zatražio »da se zauzme kod sovjetske vlade da nam pomogne«. Moli za »tačan izveštaj o stavu Rusije pošto je ovaj trenutak za nas od velikog značaja«.¹⁹⁹

Odluka nemačke Vrhovne komande za dalje operacije

S obzirom na postignute odlučujuće uspehe u toku prvih pet dana rata na jugoslovenskom ratištu, nemačka Vrhovna komanda je donela odluku: da 12. armija (bez 1. oklopne grupe) okrene front prema Grčkoj, s tim da 2. armija (ojačana 1. oklopnom grupom) nastavi rat u Jugoslaviji; da 46. motorizovani korpus 2. armije bez oklevanja nadire ka Beogradu i uhvati vezu sa 1. oklopnom grupom koja u tom pravcu nastupa sa juga, dok bi 14. oklopna divizija nastupala od Zagreba prema Karlovcu u cilju obuhvata jugoslovenskih snaga u Sloveniji i presecanja njihove odstupnice u pravcu Bosne.²⁰⁰ Ona je 10. aprila izdala sledeći izveštaj:

»Veliki uspesi u Srbiji i Grčkoj objavljeni su posebnim izveštajima 9. aprila. Napredujući iz Štajerske, nemačke trupe zauzele su Maribor 9. aprila. Oklopne jedinice i pešadijske divizije generalpukovnika fon Klajsta, posle zauzeća železničkog i saobraćajnog čvora Niša, nadiru dalje za neprijateljem koji se povlači. U prodoru prema albanskoj granici, posle prelaza Vardara, zauzeti su Tetovo i Prilep. Osim juče objavljenog broja od 20.000 zarobljenika, u naše ruke palo je oko 100 topova i više stotina mitraljeza, kao i velika količina pogonskog materijala, municije i oruđa. Bombarderi za obrušavanje napali su uspešno jugoslovenske drumske i železničke ciljeve. Bombarderi su napali aerodrome u Bosni, pri čemu su uništili 7. a na zemlji oštetili 5 aviona. U prostoru između Drave i Save pogođeni su razornim bombama transportni vozovi i železničke pruge. Oklopne snage, koje nastupaju iz Jugoslavije, zauzele su Solun ..«²⁰¹

U izveštaju italijanske Vrhovne komande od 10. aprila kaže se:

»Na Juljskom frontu nastavljeno je napredovanje naših trupa u dolini Save od Kranjske Gore. Na Jugoslovenskom frontu u Albaniji neprijateljski napad na odseku Skadra je ukočen i dobijeno je mnogo zarobljenika. Naše kolone prodrle su na istok u jugoslovensku teritoriju, da bi se sjedinile sa nemačkim kolonama.«²⁰²

TOK OPERACIJA U GRČKOJ OD 6. DO 10. APRILA²⁰³

Nemački plan napada na Grčku bio je zasnovan na pretpostavci da će Grcima, zbog angažovanja u Albaniji, nedostajati snaga da uporno brane svoje granice

na severu prema Bugarskoj i Jugoslaviji. Zato se Nemačko komandovanje odlučilo, da bi izbeglo frontalni napad na jaku Metaksasovu liniju prema Bugarskoj, da oklopnim snagama, u vidu klinova, prodre preko jugoslovenske teritorije kroz *Bitoljska vrata* i *Vardarski otvor* sa severa u Grčku, ovlada trouglom Skoplje - Bitolj - Đevdelija i tako kompromituje njenu odbranu na severnim granicama. U cilju ostvarenja takve operativno-strategijske ideje, Nemačko komandovanje je predvidelo:

- da glavne snage 40. oklopnog korpusa zauzmu Skoplje i preseku komunikacije između Jugoslavije i Grčke, a zatim da skrenu ka Bitolju i odatle da prodru u Grčku u pravcu Florine.-kao i da se spoje sa Italijanima na *Jugoslovensko-albanskom frontu*:

- da 18. planinski korpus forsira Rupelski tjesnac, s tim da 2. oklopna divizija preko Strumice i Đevdelije, i kroz Vardarski otvor prodre ka Solunu;

- da 30. pešad. korpus najkraćim putem izbije na obale Egejskog mora i likvidira sva utvrđenja na Metaksasovoj liniji koja su se nalazila pozadi Nestosa. To znači da su sva tri korpusa imala zadatak da se konvergentno kreću ka Solunu.

O Nemačkom udaru sa 40. oklopnim korpusom preko Makedonije na Grčku ovde se neće govoriti, jer je taj period operacija već izložen u odeljku o operacijama na frontu Treće grupe armija jugoslovenske vojske.

Jedinice nemačke 12. armije su 6. aprila u 5.30 časova, uz snažnu podršku avijacije, otpočele napad iz Bugarske na Grčku na frontu od Komotinja do tromeđe na Belasici pl. Pri tome je 18. korpus (jačine 4 divizije) na težištu napada, na desnom krilu, imao zadatak da probije utvrđenu Metaksasovu liniju i otvori prolaz kroz Rupelsku klisuru, a potom da nadire opštim pravcem ka Solunu, sa ciljem da odseče grčke trupe istočno od Vardara u istočnoj Makedoniji i Trakiji. *Levokrilni 30. korpus* (jačine dve divizije) imao je pomoćnu ulogu: da okupira Trakiju i sadejstvuje 18. korpusu.

Grci su za odbranu od ovog nemačkog napada raspolagali samo *Istočno-makedonskom armijom* (jačine 4 divizije, 2 brigade i 1 odred), dok su se zapadno od Vardara, pod komandom britanskog generala Vilsona, nalazile *britansko-grčke snage (Grupa W)* jačine 4 divizije i 1 oklopna brigada, sa zadatkom da na položaju Olimp-Kara kamen- Kajmakčalan odsudnom odbranom slome nemačku ofanzivu koja bi dolazila iz doline Vardara. Ostale dve grčke armije (*Zapadno-makedonska* i *Epirska*) sa ukupno 15 divizija (sa rezervom) bile su angažovane na Grčko-italijanskom frontu u Albaniji..

Operacije u toku 6. aprila

Jedinice nemačkog 30. korpusa uspele su da ovladaju prednjim grčkim položajima, ali je njihov dalji prodor zaustavljen na glavnoj liniji grčke odbrane. I pored angažovanja jačih snaga i snažne podrške artiljerije i avijacije, *nemački 18. korpus* nije uspeo da prodre u utvrđenu Metaksasovu liniju, koja je ostala netaknuta. Međutim, *nemačka 6. brdska brigada* je iskoristila prodor. 2. oklopne divizije u rejonu Strumice i preko jugoslovenskog dela Belasice pl. prodrila na grčku teritoriju istočno od Dorjanskog jezera. Da bi otklonili ovu opasnost. Grci su noću 6/7. aprila u rejon pl. Kruše uputili 19. motorizovanu diviziju i povukli levo krilo svoga fronta na levu obalu Strume (između Valovišta i Butkovskog jezera) i naslonili ga na pl. Krušu.

Operacije u toku 7. aprila

Nemačke snage nastavile su ofanzivu na celom frontu, uz snažnu podršku artiljerije, tenkova i avijacije. Pošto su slomile grčki otpor na *Trakijskom frontu*, jedinice 30. korpusa prodrle su do linije Komotini - Ksanti, dok su se slabe grčke snage povukle na desnu obalu Meste. I pored više ponovljenih napada, 18. korpus nije uspeo da probije front na Metaksasovoj liniji, ali su njegove jedinice uspešno obuhvatile levo grčko krilo. Dok je 5. brdska divizija zauzela dominirajuće visove zapadno od Rupelske klisure, dotle je 6. brdska divizija prodrla do pl. Kruse, gde je naišla na jači otpor grčkih snaga. Nadirući od Strumice, 2. oklopna divizija je krajem dana stigla do Novog Dojrana i time ugrozila pravac Kukuš-Solun, tako da su Grci za zatvaranje ovog pravca noću 7/8. aprila morali uputiti 19. motorizovanu diviziju, koja se borila na položaju pl. Kruše.

Ovog dana je grčka *Zapadno-makedonska armija* (jačine 4 divizije) u 5,30 časova otpočela ofanzivu u Albaniji opštim pravcem Korča-Elbasan i uspela da zauzme prednje italijanske položaje, ali je potom stala očekujući jugoslovenski napad na pravcu Struga - Elbasan.

Operacija u toku 8. aprila

Jedinice 30. korpusa su ovog dana okupirale Trakiju i izbile do r. Meste. 18. korpus je, uz snažnu podršku artiljerije, tenkova i avijacije, vršio ogorčene napade, težeći da probije Metaksasovu liniju i otvori prolaz kroz Rupelsku klisuru, ali bez uspeha, usled snažnog grčkog otpora i solidnosti utvrđenja.

Nemački obuhvatni manevar na pravcu Dojranskog jezera dao je odlične rezultate. Naime, 2. oklopna divizija, nadirući sa jugoslovenske teritorije, razbila je istaknute delove grčke 19. divizije južno od Dojranskog jezera i, nadirući bez otpora ka jugu, oko podne zauzela Kukuš i Karasule (Polikastron) i time presekla vezu Jugoslavije sa Solunom. Kako Grci nisu raspolagali bilo kakvim snagama za zatvaranje Vardarske doline i pravca ka Solunu. Nemačima je bio potpuno otvoren put ka Solunu. Pošto su delovi 2. oklopne divizije prodrli u pravcu levog boka i pozadine grčkih snaga na pl. Kruši, ove snage su bile prinuđene da noću 8/9. aprila preduzmu povlačenje.

Ovoga dana je grčka *Zapadno-makedonska armija* nastavila ofanzivu na frontu u Albaniji, ali ju je docnije obustavila zbog poraza jugoslovenskih snaga u Makedoniji i brzog prodora Nemačkih snaga pravcem Prilep - Bitolj, kojim su bili ugroženi levi bok britanskih snaga (Grupa W) na liniji Katerini - Karakamen - Kajmakčalan i desni bok i pozadina grčkih snaga na Albanskom frontu. Da bi otklonila ovu opasnost sa pravca Bitolja, grčka Vrhovna komanda je naredila britansko-grčkim snagama (Grupi W) da svoje severno krilo povuku sa Kajmakčalana u rejon Banice (Bevi) i da ovaj pravac zatvori sa 6. australijskom divizijom i 1. britanskom oklopnom brigadom, a Zapadno-makedonskoj armiji (pojačanom Konjičkom divizijom iz rezerve) da zatvori sve pravce koji iz Jugoslavije vode u Grčku u zoni između Lerina i Prespanskog jezera.

Operacije u toku 9. aprila

Nemci su nastavili napade na Metaksasovu liniju, ali su Grci do podne zadržali svoje položaje istočno od r. Strume. Međutim, jedinice nemačke 2. oklopne divizije, nadirući bez otpora od Kukuša, stigle su u Solun oko 7 časova, a zatim oko 15 časova prinudile komandanta grčke Istočno-makedonske armije (Druge grčke armije) da potpiše безусловnu kapitulaciju svih grčkih snaga istočno od Vardara, tako da su istog dana po podne obustavile borbu.

Zbog ove kapitulacije, poraza jugoslovenskih snaga u Makedoniji i izbijanja Nemaca u rejon Bitolja, situacija grčke vojske se znatno pogoršala. Zato je grčka Vrhovna komanda odlučila da postepeno povuče snage iz centralne Makedonije i Albanije na liniju Olimp - Smolikos (k. 2637) - Kalovris - Stugara (k. 1759) - jezero Vuntrintit (Vutrotos) i na ovoj liniji pruži odsudnu bitku. Da bi se obezbedilo ovo povlačenje naređeno je da britanske i grčke snage Grupe U' organizuju odbranu i zadrže nemačke snage na liniji Olimp - pl. Muriki Snežnik (Sinijatsikon) - Neredska pl. (Vernon) - Prespansko jezero.

Operacije u toku 10. aprila

Nemci su vršili okupaciju istočne Makedonije i otpočeli grupisanje svojih snaga u dolini Vardara za prodor u centralnu Makedoniju. Nastupajući iz rejonu Bitolja, jedinice motorizovane SS divizije »Adolf Hitler« prodrle su na grčku teritoriju, zauzele Lerin i došle u dodir sa britanskim snagama u rejonu Banice. Na Albanskom frontu nije bilo operacija. Britansko-grčke snage (Grupa W) vršile su pripreme za odbranu i sprečavanje daljeg prodora Nemačkih trupa.

Zaključak. Zahvaljujući obuhvatnom dejstvu preko jugoslovenske teritorije 40. oklopnog korpusa i 2. oklopne divizije, Nemci su vrlo brzo uspeali da od 6-10. aprila ovladaju grčkom Trakijom i istočnom Makedonijom. Oni su zauzećem doline Vardara i oblasti Lerina onemogućili predviđenu odbranu britansko-grčkih snaga (Grupe W) na liniji Olimp - Kara kamen - Kajmakčalan i prinudili ove snage na povlačenje ka liniji: Olimp - Neredska pl. - Prespansko jezero, gde je trebalo zaustaviti Nemački prodor. S druge strane, poraz jugoslovenskih snaga u Makedoniji i prodor Nemačkih snaga u centralnu Makedoniju primorali su grčku Vrhovnu komandu da naredi povlačenje snaga iz centralne Makedonije i Albanije na liniju Olimp - Smolikos pl. - jezero Vuntrintit, gde je trebalo primiti odsudnu bitku.

DRUGA FAZA RATA (od 11. do 13. aprila)

Može se reći daje 10. aprila rat na teritoriji Jugoslavije bio praktično završen. Posle izdavanja *Direktive Vrhovne komande O. br. 120* ostaci razbijene jugoslovenske vojske su samo životarili do 17. aprila, kada je konačno bio likvidiran svaki ozbiljniji otpor u Jugoslaviji. Zato period od 11. do 18. aprila, u stva-

ri. predstavlja poslednji čin ove žalosne drame, u kojemu su snage napadača ubrzanim tempom, bez mnogo napora, likvidirale, uništavale i zarobljavale poslednje ostatke jugoslovenske vojske, dok ih 17. aprila nisu konačno prinudile na bezuslovnu kapitulaciju.

OPERACIJE II APRILA

Nemačke snage su ovog dana ubrzanim tempom nastavile koncentričnu ofanzivu ka središtu jugoslovenske teritorije, s tim što su im se pridružile 2. italijanska armija sa zapada i mađarske trupe sa severa.

Nemačka avijacija je napadala aerodrome u severnoj Bosni i Sremu, koncentracije i pokrete jugoslovenskih jedinica i železničke transporte u Srbiji, Sremu, severnoj i zapadnoj Bosni i Sloveniji i bombardovala Bihać, Banja Luku i Prijedor.

Italijanska avijacija je takode podržavala svoje armije na Zapadnom i Albanskom frontu i bombardovala: Delnice, Kočevje, Grosuplje, Skofju Loku i hidrobazu Divulje.

Ostaci jugoslovenske avijacije, usled nepovoljnih vremenskih prilika u zoni aerodroma (oblačnost i magla), nisu bili u stanju da vrše zadatke niti da se povlače sa isturenih aerodroma (2. lovački puk je uništio avione preostale grupe na aerodromu kod Knica, iako tada još nije bilo neposredne opasnosti od napada Nemačkih oklopnih jedinica).

Dejstva 11. aprila na frontu 3. grupe armija

Zetska divizija je na Albanskom frontu nastavila prodor u pravcu Skadra, nailazeći na slabiji otpor italijanskih trupa, dok je italijanska avijacija bila vrlo aktivna. Sem toga, u rejonu drumu za Skadar južno od s. Ivanaja, italijanski tenkovi su napali 61. peš. puk i naneli gubitke njegovom 2. i 3. bataljonu. Glavnina artiljerije Zetske divizije (2 baterije) bila je na jugoslovenskoj teritoriji, tako da zbog velike daljine nije mogla podržavati napad svojih trupa, a ove baterije se nisu mogle prebaciti napred usled porušenog mosta i miniranog puta u rejonu Han Hotita. Krajem dana centar i levo krilo divizije izbili su na r. Pronisat, dok je desno krilo nešto zaostalo, tako da su glavne snage zanoćile na liniji: Burgu s. Kučić (k. 80) - s. Lulaš Dedaj - s. Polica - k. 522 južno od s. Sterkuja, a divizijska rezerva (32. peš. puk) kod s. Zupalaja.

Nastupajući desnom obalom Drima. Kovski odred i desna kolona Kosovske divizije izbili su u dolinu r. Šalje. Ostale jedinice Kosovske divizije na desnoj obali Drima (na odseku s. Kukeš - s. Bičaj) utvrđivale su svoje položaje i odbijale italijanske napade, dok su neki Albanci u pozadini vršili napade i sabotažne akcije. Jedinice ove divizije su protiv napadom proterale slabe nemačke tenkovske snage iz Prizrena i odbacile ih ka Suvoj Reci.

*Ovog dana je komandat 3. armije (u saglasnosti sa komandantom 3. grupe armija i Vrhovnom komandom) smenio komandanta Kosovske divizije generala Milutina Milenkovića zbog nedovoljne energije pri nastupanju kroz Albaniju i na njegovo mesto odredio generala Dragišu Kovačevića. Tada su u sastavu Kosovske divizije ostale samo one snage koje su bile na frontu prema Italijanima, dok je general Milenković primio komandu nad tzv. *Metohijskim**

trupama, koje su imale da se bore sa Nemicima i nekim pobunjenim Albancima na teritoriji Metohije.²⁰³“

Dejstva II. aprila na frontu Trupa 3. armijske oblasti. Nemačke jedinice su nastavile ofanzivu na Kosovu i operacije čišćenja u Makedoniji. Nadirući na sever, delovi Nemačke 9. oklopne divizije su u toku dana zauzeli Prištinu. Oni su pokušavali da prođu ka Kosovskoj Mitrovici i Peći, ali su zadržati otporom jugoslovenskih snaga. U cilju zaustavljanja daljeg prodora jedinice 9. oklopne divizije ka severu, severozapadu i zapadu obrazovani su: *Suvorečki, Pečki, Novopazarski, Kosovski-mitrovački i Raški odred* i stavljeni pod komandu novoformirane *Komande sandiačke vojske*, koja je obrazovana u Novom Pazaru, sa zadatkom da zaustavi dalje nadiranje Nemačkih jedinica preko Kosova, Metohije i Sandžaka i da obezbedi red i mir u ovim oblastima. Sem toga, nastavljeni su radovi na zaprećavanju Ibarske doline.

Delovi 9. oklopne divizije, koji su nastupali od Gostivara, stigli su oko 9,30 časova pred Debar, a zatim iz pozadine napali desni odsek *Vardarske divizije na Albanskom frontu*, zauzeli Debar i uhvatili vezu sa snagama 14. italijanskog korpusa koje su napadale sa zapada, dok su jedinice motorizovane SS divizije »*Adolf Hitler*«, nadirući od Resna, takođe iz pozadine napale levi odsek *Vardarske divizije*, zauzele Ohrid i Strugu i uhvatile vezu sa snagama 4. italijanskog korpusa kod Struge. Tada je u rejonu Debra i Struge zarobljen veći deo *Vardarske divizije*, dok je manji deo noću 11/12. aprila odstupio ka Kičevu, gde je docnije opkoljen i zarobljen. Posle toga su 9. oklopna i motorizovana SS divizija »*Adolf Hitler*« prešle na grčku teritoriju i nastavile operacije pravcem *Lerin - Banica*, dok je oko Kavadaraca na jugoslovenskoj teritoriji ostala samo 73. peš. divizija radi čišćenja desne obale Vardara i ostataka *Sumadijske divizije*, s tim stoje docnije (13-14. aprila) i ona preko Prilepa i Bitolja takođe upućena u Grčku.²⁰⁴

Dejstva U. aprila na frontu 5. armije

Nemačka 1. oklopna grupa, pojačana 5. oklopnom divizijom (koja je stigla na prostoru Niš - Prokuplje) i 60. motorizovanom divizijom (koja je nastupala iz Bugarske ka Nišu) nastavila je ofanzivu na čelom frontu 5. armije. 11. oklopna divizija nadirala je ka Lapovu i Kragujevcu, s tim što je zadržala izvesne delove kod Aleksinca i Paraćina da bi sprečili proboj Timočke i Krajinske divizije ka Moravi.

Timočka divizija se nalazila u rejonu Soko Banje sa istaknutim odredom u Bovanskoj klisuri, koji je uspešno odbio napade Nemačkih tenkova sa pravca Aleksinca, i zaštitničkim odredom zapadno od s. Šuman Tople, koji je uspešno zadržavao prodor Nemačkih snaga od Knjaževca ka Sokobanji.

Glavne snage Krajinske divizije zadržate su na liniji Boljevac - s. Slatina - s. Klokočevac - D. Milanovac, dok su njene slabije snage organizovale odbranu kod s. Mutnice radi sprečavanja prodora Nemačkih tenkova pravcem Paraćin - Čestobrodica - Boljevac.

Nemačka 4. brdska divizija, koja je ovog dana sa juga stigla u Knjaževac, ugrožavala je pozadinu Timočke i Krajinske divizije, koje ovog dana nisu imale vezu sa Štabom armije ni sa Vrhovnom komandom.

Jedinice Drinske divizije i Vlasinskog odreda povlačile su se u pravcu Prokuplja, Blaca, Kuršumlije i Lebana, a delovi 2. konjičke divizije su na položajima kod Blaca, Đunisa i Stalača sprečavali prodor nemačkih trupa ka dolini Zapadne Morave.

Ovog dana su formirani Trstenički, Knički i Rudnički (G. Milanovački) odred, sa zadatkom da zatvore pravce koji od Stalača i Kragujevca izvide ka Kraljevu, Kniću i Gornjem Milanovcu i dalje ka Čačku i Uzicu.

Posle zauzeća Kragujevca, slabi delovi 11. oklopne divizije pokušali su da prodru ka Kniću i G. Milanovcu, ali su odbijeni snažnom vatrom odreda koji su zatvarali ove pravce.²⁰⁵

Komanda Nemačke 1. oklopne grupe izdala je ovog dana svojim potčinjenim jedinicama naređenje da se sa zarobljenim Srbima, naročito oficirima, postupa kao vinovnicima sloma pakta i da se strogo odvajaju od ostalih zarobljenika.²⁰⁶

Dejstva 11. aprila na frontu 6. armije

Ovog dana situacija 6. armije još više se pogoršala.

41. korpus 12. Nemačke armije preduzeo je opšti napad na Banat nadirući prema Kikindi, Petrovaradinu, Alibunaru i Pančevu. Pred njima su se povlačile jedinice 6. jugoslovenske armije, koje su prešle Dunav noću između 11. i 12. aprila. Trupe ovog Nemačkog korpusa, posle jače borbe sa 4. konjičkim pukom na Alibunarskoj gredi i kod Vladimirova, izbile su 12. aprila u Pančevo, a grupa kapetana Kinenberga oko 17 časova upala je u Beograd. Tim brzim prodorom 41. Nemačkog korpusa okupacija Banata bila je završena.

Jedinice 11. oklopne divizije produžile su napad na položaj 18. pešadijskog puka kod s. Markovca angažujući i snage iz glavnine. Posle žestoke borbe, Nemci su uspeli da odbace jedinice Dunavske divizije na severnu i zapadnu ivicu Markovca i da tako otvorenim putem Markovac - Rača - Topola upute jedan združeni odred, dok su ostale snage zadržali kod Markovca. Kad je ovaj odred preko Natalinaca oko 13 časova iznenada upao u Topolu (gde se nalazio Štab 6. armije, 1 četa bornih kola, 1 pav baterija, 1 mitraljeska i 1 inženjerska četa) razvila se ulična borba koja je trajala do 15,30 časova. U toj borbi naročito se istakla pav baterija, dok je četa bornih koia uništena, a komandir poginuo. Zatim su se Štab armije i preostale jedinice bez uznemiravanja povukle ka Arandelovcu.

Komandant Unske divizije, koji je stigao u ovu zonu, preduzeo je mere da noćnim protivnapadom povрати Topolu, ali je od toga odustao zato što trupe namenjene za ovaj protivnapad (66. peš. puk i 1 brdski divizion Cerske divizije) nisu mogli stići na vreme iz Satornje. Nemačke oklopne jedinice su na pravcu Sabanta - Kragujevac, posle kraće borbe, slomile otpor Sabantskog odreda, upale u Kragujevac i potom uputile izviđačke delove u pravcu Knića, G. Milanovca i Topole.

Ovog dana je završeno prebacivanje jedinica 6. armije sa desne obale V. Morave. Da bi stabilizovala front ove armije Vrhovna komanda je sa O. br. 125 naredila 1. armiji da u Lazarevac uputi 1 motorizovani artiljerijski divizion i 1 pt motorizovanu bateriju iz 3. konjičke divizije; sa O. br. 126 komandantu Garde da 6. armiji stavi na raspolaganje 2000 vojnika u Valjevu i da odmah

u*me pod svoju komandu sve jedinice koje zatvaraju pravac Kragujevac - Gornji Milanovac; sa O. br. 127. komandantu 6. armije da povrati Kragujevac i obrazuje front prema istoku na liniji Kragujevac - s. Sipić - Velika Plana - Varovnica - Beograd; i komandantu *Vazdušne odbrane Beograda* da izvuče oruđa sa položaja i stavi ih na raspolaganje komandantu 6. armije da bi ih upotrebio za zatvaranje drumova kojima nadiru Nemačke motorizovane i oklopne trupe. Međutim, za izvršenje ovih zadataka nije bilo dovoljno vremena, tako da je samo PAO Beograda dodelila svoje pav topove *Sremskoj diviziji* koja je (primajući u svoj sastav *Savski odred*) ovoga dana zauzela položaj: Ljuta strana - Radionica - Devojački grob - Petlovo brdo - s. Zarkovo, ostavljajući otvoren drum Mladenovac - Avala - Beograd. Zato je Vrhovna komanda naknadno usvojila predlog komandanta 6. armije da se armija povuče na liniju: Rudnik - Bukulja - Koviona - Avala - Beograd.²⁰⁷

Dejstva 11. aprila na frontu 2. grupe armija

11. aprila, u zoru prešle su jedinice *mađarske »Južne vojske«* (4. i 5. pešadijski i 1. oklopni (Brzi) korpus) u nastupanje pošto se jugoslovenska vojska povukla iz Bačke i Baranje. Ovoga dana izbile su u Baranju do linije Baranjsko Petrovo Selo - Batina, a u Bačkoj zauzele s. Tavankut i Kelebiju i približile se Subotici i Paliću. Njihovo nastupanje bilo je vrlo sporo i suviše oprezno, do 12. 4. došle su liniju Subotica - Sombor, a do 15. aprila okupirale čitavu Bačku i Baranju, dok su delovi *mađarskog 3. korpusa*, po odobrenju Nemaca, naknadno okupirali Prekomurje i Međumurje. U periodu od 11-15. aprila ubijeno je preko 3500, a mučeno i zlostavljano oko 10.000 Srba i Jevreja. Oštrica zločina bila je usmerena na srpski živalj, posebno na kolonizirane dobrovoljce iz prvog svetskog rata. Već prvih meseci okupacije Vojvodine iseljeno je oko 10.000 lica.²⁰⁸

Na frontu 1. armije jedino se 3. konjička divizija u toku noći 10/11. aprila prebacila na desnu obalu Save kod Šapca i Sremske Mitrovice, jer su ostale jedinice zakasnile zbog napornog marša iz Bačke (neke jedinice *Senčanskog i Somborskog odreda* su te iste noći prešle Dunav kod Novog Sada i Bačke Palanke). Sem toga, povlačenje su otežavali petokolonaši i ustaške organizacije koje su ovog dana preuzele vlast u Sremu.

Prilikom ustaške pobune u Sremskoj Mitrovici, pobunjenici su u prvom momentu preuzeli vlast i razoružali slabu posadu (Vojni okrug i jedinice za osiguranje unutrašnjosti). Međutim, kad su tamo stigle vazduhoplovne jedinice sa obližnjih aerodroma, a docnije i neke jedinice 1. armije, razvila se žestoka borba u kojoj su ustaše i njihove pristalice razoružane.

Nemački 46. oklopni korpus je svojim brzim prodorom kroz Slavoniju u pravcu Beograda udario u bok jedinica 2. i 1. armije koje su se povlačile preko Slavonije i Srema u Bosnu i Srbiju, dok su ustaške jedinice u isto vreme iz pozadine napadale odstupajuće jugoslovenske trupe.

Jedinice *Potiske divizije* su se povlačile kroz Srem prema Savi, vodeći borbe sa ustaškim bandama, a uveče i sa nemačkim oklopnim i motorizovanim snagama *46. arm. korpusa* koje su udarile u njen bok i nadirale od Vinkovaca. Pošto su u toku noći 11/12. aprila zauzeli Sremsku Mitrovicu i Rumu, Nemci su onemogućili odstupanje preko Save znatnom delu *pozadinskih jedinica 1. armije*, dok su borački delovi *Potiske divizije* i 1. armije uspeli da se prebace do

kraja ovog dana. Zbog brzog Nemačkog prodora sa zapada ka Mitrovici i ustaških napada i propagande, Erdevički (ranije Somborski) odred nije uspeo da se probije kroz Srem do Save, već se delom rasturio, a delom je zarobljen.

Krajem ovoga dana 1. armija je organizovala odbranu prelaza Save, i to: kod Šapca (3. konjički puk), Sremske Mitrovice (66. konjički puk) i Raće (Jurišui bataljon), dok je 3. konjička divizija zauzela bočni položaj na liniji: s. Debrč - s. Draginje - s. Zavlaka u cilju zaštite desnog boka i pozadine 1. armije. Sem toga, ona je uputila 1 eskadron i 1 bateriju u Bosansku R; ^u radi pojačanja Jurišnog bataljona. Štab armije je odstupio u Bijelinu. Komandant 1. armije je ovoga dana u 20 časova naredio da 3. konjička divizija uputi svoj 3. mehanizovani divizion i 1 motorizovanu pt bateriju u Lazarevac i stavi ih na raspolaganje komandantu 6. armije.

Zbog ustaške propagande i obrazovanja Nezavisne Države Hrvatske, najveći deo jedinica 2. armije se rasturio, a mnoge su znatno oslabile usled odlaska pretežnog dela ljudstva hrvatske narodnosti svojim kućama. Sem toga su naoružane ustaše, predvođeni nekim oficirima, podoficirima i vojnicima hrvatske nacionalnosti, na raskrscima i u naseljenim mestima zaustavljale i razoružavale oficire i vojnike jugoslovenske vojske koji su se povlačili, tako da se odstupanje moralo vršiti pod borbom.

Krajem ovog dana prethodnice nemačke 8. oklopne i 16. motorizovane divizije, koje su nadirale u pravcu Srema, napale su odstupajuće trupe 2. armije, lako da su na desnu obalu Save od čitave ove armije prešle samo snage jačine jedne slabe divizije sa 12 baterija. Tako je od Osječke divizije kod Bos. Broda prešao samo Štab. 1 baterija i nešto pešadije, a od Vrbaske divizije prešli su Savu kod Bosanskog Samca 2-4 bataljona i 1 baterija. Bosanska divizija je prešla Savu kod Brčkog. Orašja i Broda većim brojem jedinica, iako je izvestan deo njenog ljudstva rasturen ili zarobljen od Nemačkih i ustaških jedinica na levoj obali Save. Od armijskih jedinica prebačeni su samo 76. konjički puk i pola pav baterije.

Da bi ojačala ovu armiju, Vrhovna komanda joj je stavila na raspolaganje Ličku diviziju, koja se još prikupljala na prostoriji Doboj - Teslić - Prnjavor.²⁰⁹

Dejstva 11. aprila na frontu 1. grupe armija

Nastavljajući ofanzivu, Nemačka 2. armija je težila da iskoristi povoljnu situaciju koja je nastala posle raspada 4. armije i obrazovanja Nezavisne Države Hrvatske. Sada joj je bio otvoren prolaz pravcima Zagreb - Banja Luka - Sarajevo i Karlovac - Bihać - Sarajevo. Time je u isto vreme bio jako ugrožen levi bok i pozadina jugoslovenskih snaga koje su u Bosni branile desnu obalu Save

Od 1. grupe armija (koja, u stvari, više nije postojala) ustaše su u Petrinji zarobile njen Štab sa komandantom, dok su Štab 7. armije zarobile u Topusknin. a potom su ih predale Njemcima. Ustaše su zarobile i pozadinski deo Štaba 4. armije, dok je komandant sa operativnim delom Štaba sa oko 100 oficira uspeo da odstupi preko Siska i Prijedora. Istovremeno su odstupile ka zapadnoj Bosni neke manje jedinice iz rejona Siska, kao i 2 bataljona i 2-3 baterije i/ Slavonske divizije. Koristeći pozadinske jedinice Vrbaske divizijske oblasti komandant 4. armije je organizovao odbranu na Uni kod Bosanske Dubice, Bo-

sanske Kostajnice, Bosanskog .Novog, Bosanske Krupe i Bihaća i telefonom tražio pojačanje od komandanta 2. armijske oblasti u Sarajevu, dok je komandantu Slavonske divizije izdao pismeno naređenje da sa svojim jedinicama, kao i onim prikupljenim u Banjoj Luci, posedne odsek na desnoj obali Save od ušća Vrbasa do Jasenovca (zaključno). Međutim, pošto je u toku ovog dana znatno pojačano razorno dejstvo ustaške propagande u Bosni, odbrana koju je organizovao komandant 4. armije general Petar Nedeljković bila je jako otežan».

Murska divizija i Ormoški odred bili su odsečeni severno od Zagreba. Oni su se p jvlačili ka iiniji Kalničko gorje - Ivančica, ali je veći broj njihovih starešina tapustio jedinice i otišao kućama, dok je manji deo sa starešinama docnije zai obijen.

U jednom letku upućenom jugoslovenskim vojnicima navodi se »da se jugoslovanska država raspala, te da su kralj i vlada pobjegli iz zemlje... Njemačka vojska koja je ušla u Zagreb, pobjedonosno napreduje dalje! Slavko Kvaternik kao ovlašćenik Mačeka jučer je proklamirao nezavisnost Hrvatske! Samostalna hrvatska država se je ostvarila.

Maček i Kvaternik u svojoj proklamaciji vas pozivaju: Hrvati položite oružje!^{2,0}

11 aprila je i kod jedinica 7. armije, sa vojnicima slovenačke narodnosti (koje su se povlačile ispred Nemačkih snaga) takođe nastalo rasulo, kad su Nemačke jedinice izbile u rejon Karlovca, a ustaše zarobile Stab ar... je dopinela i neprijateljska radio-stanica (verovatno iz Zagreba) koja je oko 16 časova pozvala vojnike hrvatske i slovenačke narodnosti da se vrate svojim kućama i da se više ne bore zajedno sa Srbima. Najzad, raspad jedinica 7. armije zratno su ubrzali slovenačko Narodno veće i ban Dravske banovine Natlačen. Oni su putem letaka, koji su noću 10/11. aprila rastureni po jedinicama, tal ođe pozivali vojnike da ne daju otpor Nemicima, da napuste svoje jedinice i idu kućama.^{2,1}

11 aprila je slovenačko Narodno veće preko radio Ljubljane objavilo Proglas u l ome se, pored ostalog, kaže: »Sinoć su u Zagrebu proglasili Nezavisnu Državu i Hrvatsku. Sve veze između Slovenije i jugoslovenske vlade su prekinute. Vrhovna država na vlast prestala je u Sloveniji. U takvoj situaciji ban i Narodno veće za Sloveniju preuzeli su vrhovnu i izvršnu vlast u brigu nad redom i mirom kao i nad sudbinom našeg naroda.«^{2,2} U isto vreme je Narodno veće uputile Proglas vojsci, u kome se upozorava na potrebu održavanja vojne discipline i zabranjuje bekstvo i samovoljno napuštanje vojničkih formacija. Očigledno je da je ovo veće imalo nameru da preda u ropstvo kompletne jugoslovenske jedinice Nemačkim, odnosno italijanskim snagama. Sem toga, slovenačko Narodno veće je 11. aprila formiralo Slovenačku legiju,^{2,3} kao vojnu formaciju odgovornu za javni red i mir, za čiju su popunu pozvane sve straže, vatrogasne družine i ljudstvo iz slovenačkih vojnih jedinica, kao i druge poluvojničke profašističke organizacije. Tako su ovo Narodno veće i mesne organizacije SLS u Doienjskoj i Ljubljani organizovali desetak jedinica Slovenačke legije sa oko 2-3000 ljudi. Ova legija (koja je po Natlačenovoj zamisli trebala da posluži kao jezgro buduće kvislinške vojske) je i u aprilskim danima rata razoružavala jugoslovenske vojne jedinice.^{2,4}

Smatrajući da je Jugoslavija prestala da postoji kao državna zajednica, Narodno veće je ovlástilo Marka Natlačena da pregovorima sa Nemačkim oružanim snagama izbori status Slovenije po uzoru na NDH i Slovačku. Na-

tlačen je sa svoje strane ovlastio šefa ljubljanske policije dr Hacina da 11. aprila uspostavi dodir sa Nemačkim predstavnicima u Velenju. Ali kako te male nemačke jedinice nisu imale pravo pregovaranja, celjski župan dr Voršič i sreski načelnik dr Zobec su se istoga dana sastali u Celju sa generalom Lancom (Lanz), komandantom Nemačkih snaga koje su nastupale pravcem Slovengradec - Celje.

Naime, ovoga dana u 11.00 č. načelnik Štaba nemačke 2. armije dobio je izveštaj od 49. arm. korpusa da je »slovenačka vlada preko opunomoćenika zamolila za pregovore o primirju uz saradnju sa Nemačkim oružanim snagama. Punomoćnici se nalaze u Gradskoj kući u Celju. Štab korpusa moli da mu se da uputstvo kako da postupi. »0 18,40 č načelnik Štaba 2. armije postavio je telefonom načelniku Operativnog odeljenja OKH pitanje da li će OKH poslati svog predstavnika za pregovore sa zastupnicima Slovenačke skupštine (koji se nalaze kod 49. arm. korpusa) i da li će 2. armija biti ovlašćena za razgovore? Druga armija je upitala 49. arm. korpus da li se u izaslanstvu nalaze i predstavnici trupa i da li je poslato izaslanstvo i italijanskoj armiji, ali da još nije dobijen odgovor. Načelnik Operativnog odeljenja precizirao je da se ništa ne sme preduzeti bez Firerovog naređenja. U 19.40 č. načelnik Štaba 2. armije saopštio je uslove za pregovore sa slovenačkom vladom. Ostalo zavisi od Firerovog odobrenja, a 49. arm. korpus je u 20, 50 časova obavešten da se pregovori u Celju mogu voditi samo sa Firerovim odobrenjem ili njegovim opunomoćenikom, inače ih treba odbiti. Pregovore sa vojnim komandama 49. korpus može da vodi u svako doba pod uslovom potpunog polaganja oružja²¹⁵

U toku ovih preliminarnih razgovora postignuta je saglasnost da se general Lane 12. aprila sastane sa dr Markom Natlačenom.

Koristeći raspad jedinica 1. grupe armija, nemačka 2. armija je nastupala skoro bez otpora: glavnina 46. motorizovanog korpusa (8. oklopna i 16. motorizovana divizija) nadirala je u pravcu Beograda i zauzela Našice, Osijek, Vinkovce i Vukovar, a u toku noći Sremsku Mitrovicu, Rumu i neoštećen most kod Bogojeva; jedna borbena grupa 14. oklopne divizije u nastupanju od Zagreba zauzela je Karlovac i tako došla u pozadinu jedinica 7. armije koje su bile na Italijanskom frontu; prednji delovi 51. korpusa izbili su do linije Pregrada - Krapina i zauzeli Varaždin, dok je 49. korpus sa 1. brdskom divizijom zauzeo Celje. Za sutrašnji dan armija je dobila zadatak da goni potučenog neprijatelja preko Zagreba opštim pravcem ka Sarajevu, a brzim jedinicama da uništi neprijatelja pred 1. oklopnom grupom.

Italijanska 2. armija je tek ovog dana posle podne otpočela ofanzivu, i to: 3. planinski odred ka liniji Selce - Radovljica; 11. korpus preko Logateca ka Ljubljani; 6. korpus ka Prezidu i 5. korpus pravcima: Rijeka - Kraljevica i Ravno - Rečica - Mrzle Vodice. Pošto su se jedinice Triglavске divizije, Triglavskog i Rišnjačkog odreda već povlačile (shodno zapovesti komandanta 7. armije) Italijani nisu nailazili na neki organizovan otpor, samo su posadne i planinske jedinice (čete i bataljoni) na pojedinim odsecima graničnog fronta, sa naslonom na granična utvrđenja, pružale snažan otpor i nekoliko dana zadržavale napredovanje pojedinih italijanskih jedinica. U toku ovoga dana Italijani su zauzeli Sušak, Bakar, Delnice, Vrhniku, Jesenice, Logatec i Ljubljano, dok su njihovi napadi južno od Snežnika odbijeni protivnapadom jedinica Rišnjačkog odreda.²¹⁶

Krajem dana komandant italijanske 2. armije je izdao Zapovest O. br. 2760 da armija 12. aprila nastavi ofanzivu određenim pravcima.

Dr Adlešić je u ime Narodnog veća na Viću dočekaao generala Romera, komandanta italijanskih snaga koje su nastupale ka Ljubljani i na simboličan način predao mu gradske ključeve Ljubljane, a dr Marko Natlačen je 11. aprila uveče, u pratnji većeg dela članova Narodnog veća, u rezidenciji Banske uprave, priredio zvaničan prijem u njegovu čast. Pošto su mnogo više želeli da Ljubljanu okupiraju Nemci nego Italijani, Natlačen i Narodno veće su odlučili da održe zakazani sastanak sa generalom Lancom. Zato su molili Romera da odobri Natlačenu da otputuje u Celje.²¹⁷

Događaji 11. aprila na Primorskom frontu

Prema izveštaju komandanta Primorske armijske oblasti u 21,30 časova sve jedinice su se raspadale, a sva vlast u ovoj oblasti je, sem Mostara, prešla u ruke ustaša. Pošto je u *Jadranskoj diviziji* ostao samo mali broj već demoralitenih trupa, komandant divizije (koji je za sve ovo vreme bio krajnje kolebljiv i pasivan) izdao je Zapovest O. br. 34 za povlačenje od Zadra pravcem Benkovac - Bribirske Mostine - Roški Slap - Drniš - s. Muč, ali je povlačenje otpočelo tek noću 11/12. aprila. Komandant 12. dopunskog puka, koji se nalazio u Drnišu, već je bio stavio svoj puk u službu ustaša i preduzeo akcije protivu Srba - pripadnika *Jadranske divizije* koji se nisu nigde predavali ustašama.²¹⁸ Generalmajor Obrad Egić, između ostalog, piše:

»... Jedanaestog aprila prije podne italijanska avijacija je bez ometanja bombardirala glavne položaje (*Jadranske*) divizije. U 14 sati grupa od šest bombardera bacila je nekoliko bombi na Donji Zemunik, središte općine, na kotarske ispostave, na jednu četvu granične grupe i *manje dijelove 119. puka*. Sa predstražarskog položaja, udaljenog dva-tri kilometra, otišao sam u Zemunik da utvrdim šta se tamo zbilo. Pri ulasku u mjesto, na državnim ustanovama i privatnim kućama vidio sam istaknute bijele i hrvatske zastave: ustaški elementi prisilili su stanovništvo i zahtijevali da se taj kraj bez borbe preda Italijanima...

... Oko 15 sati jedinice su napuštale položaje i bježale sa oficirima. Cijela divizija, bez borbe i neprijateljskog pritiska, povlačila se prema Benkovcu i dalje na istok. U tom bježanju najbrži je bio jugoslovenski potpukovnik njemačkog porijekla *Arnold Redlštain* koji se povlačio, sa svojim *83. pukom*, bez predaha i odmora. Ostavljao je uz put iznemogle i popadale ljude i konje jureći od sela Miranja kod Benkovca, da bi sutradan, u deset sati, svoj puk predao tridesetorici ustaša i dvojici žandara u Drnišu. Još revnosniji je bio komandant 12. puka, potpukovnik *Franjo Kubei*, koji se predao ustašama u Drnišu.²¹⁹

Ustaše su zarobile *Stab Dinarske divizije* u Sinju, a komandant *Čapljinskog odreda* je raspustio jedinice i njihovo oružje predao ustašama koje su potom zauzele železničku prugu Mostar - Čapljina - Trebinje. Protiv ustaške pobune, koja je ovoga dana izbila u Mostaru, intervenisale su prisutne jedinice u garnizonu tako da su ulične borbe nastavljene i sledećeg dana.

Kada je 10. aprila proglašena Nezavisna Država Hrvatska, posle Mačekovog proglasa o poslušnosti ustaškom režimu, od vojnih begunaca i pripadnika Seljačke zaštite HSS brzo su organizovani odredi za borbu sa delovima jugoslovenske vojske u Mostaru, Gabeli i Čapljini. D ovim borbama koje su trajale sve do 15. aprila, protiv ustaša i pripadnika HSS, zajedno sa jedinicama jugoslovenske vojske, borili su se organizovano članovi KPJ, koji su svojim samoprekornim držanjem i krajnjim požrtvovanjem podizali moral i borbeni duh ostalih učesnika. Tih dana svi članovi KPJ, skojevci i omladinci javili su se u vojsku. Tako su u tim petodnevnim borbama ustaše bile izbačene iz Mostara. U ovim borbama, od strane starešina jugoslovenske vojske naročito su se istakli major Rudolf Primorac i kapetan Cedo Kisić, rez. kapetan I kl. Miloš Sćepanović, komandant 1. bataljona 13. pešad. puka iz Trebinja.²²⁰

Dejstva Ratnog vazduhoplovstva 11. aprila

L toku 11. aprila neprijateljski avioni vršili su jake napade na naše aerodrome i tukli koncentracije naših trupa, železničke stanice i transporte. U izveštaju nemačke Vrhovne komande, od 12. aprila, za dejstva u toku 11. aprila, između ostalog, kaže se:

Vazduhoplovstvo sa jedinicama generala avijacije Lera na Jugoistoku bilo je juče naročilo uspešno. Na više neprijateljskih aerodroma u severnoj Bosni, kao i na području Duna Sava razorilo je kasarne i hale i uništilo na zemlji 10 aviona. Bombarderski napadi protiv železničkih stanica i transportnih vozova u celoj oblasti imali su dobro dejstvo. Jurišni avioni ponovo su bombardovali neprijateljske koncentracije trupa zapadno od Zagreba.

A. Boljević dalje piše:

Dejstvo naše avijacije u toku 11. aprila bilo je sasvim neznatno. *Ostaci aviona 6. puka Prve vazduhoplovne brigade*, sa pridatom *eskadrilom 4. puka*, nisu dejstvovali, jer ni neprijatelj nije leteo na ovom delu trona, a *2. puk* nije ni postojao.

Isto tako, ni *ostaci 8. bombarderskog puka Druge vazduhoplovne brigade* nisu dejstvovali, dok je *lovački puk* vodio manje borbe i vršio proterivanja pojedinih neprijateljskih izviđača; manjih grupa razarača. Oboren je jedan »Me-110«. Sopstvenih grubitaka nije bilo.

7. puk Četvrtе vazduhoplovne brigade, koji se nalazio u Nikšiću sa 19 aviona, nije vršio nikakve zadatke, dok se *grupa 3. puka* još nalazila u Preljini.

Ovoga dana komandant *4. brigade* konačno je oduzeo komandu nad 3. pukom pukovniku Gorjupu zbog ranije neaktivnosti i nereda i zbog loga što je 10. aprila zajedno sa letaćkim osobljem napustio svoje avione. Za njegovog zastupnika bio je određen major Žikić Dragomir. Grupa nije dejstvovala.

Samostalна grupa za dal/no izvidanje nije više postojala, jer je ostatak aviona bio spaljen 10. ili 11. aprila.

L toku 11. aprila vreme je bilo veoma rdavo, iako da se preletanje u Bosnu nije moglo izvršiti. Nikakve veze nije bilo ni sa Komandom vazduhoplovstva, niti između jedinica.

Ratna mornarica 11. aprila

Druga sednica svih komandanata sastava i brodova održana je na »Dalmaciji« 11. aprila. Raspravljalo se o povlačenju flote na Krk, Krit ili u Aleksandriju. Mišljenja su bila različita, a pravog raspoloženja za odlazak nije bilo. To se pravdalo time što nema odgovarajućeg naređenja Vrhovne komande, što su kralj i vlada u zemlji, pa bi odlazak flote ličio na izdajstvo i bekstvo, a neki komandanti su izneli kao razlog da im posade nisu više sigurne. Komandant flote kontraadmiral Domainko je želeo da brodovi ispolove, ali odgovornost za to nije hteo da preuzme, pa je naredio komandantima da ispitaju raspoloženje posada i izveste ga što pre o rezultatu. Istovremeno je komandantu mornarice vice - admiralu Juliju Luterotiju upućena depeša u kojoj je traženo odobrenje da flota ispolovi u jednu od britanskih baza na Sredozemnom moru. Međutim, istog popodneva, komandanti sastava i većih brodova su izvestili da isplovljenje ne bi trebalo narediti, jer bi veći deo posade verovatno otkazao poslušnost. Stab flote je 11. aprila primio depešu od Vrhovne komande da se najbolja podmornica spremi za specijalnu misiju, a noću 11/12. aprila podmornica »Nebojša« se vratila bez kontakta sa neprijateljem. Predveće, nakon što je spaljena sva nepotrebna poverljiva i strogo poverljiva arhiva Štaba flote, počelo je njegovo preseljenje sa »Dalmacije« na jahtu »Beli Orao«, koja se nalazila u uvali Plavde u blizini Lepetana, gde se, u jednom tunelu, nalazilo sigurno sklonište od napada iz vazduha.²²²

Šibenski flutni odred (2. i 3. torpedna divizija) se iz Prokljanskog jezera prebacio u Šibenik, ali se komandant odreda, zbog rasula koji je već bio zavladao u garnizonu, odlučio da krene za Boku. Međutim, umesto da direktno plovi u Boku, odred je svratio i prenoćio u Rogoznicu, a sutradan 12. aprila uplovio u Milnu (3. divizija) i na Šoltu (2. divizija). Time su izgubljena dva dragocena dana, a posade brodova su izložene ustaškoj propagandi koja se razbuktala posle proglašenja NDH.²²³

U svojoj izjavi piscu 8. januara 1973. u Mariboru, kapetan bojnog broda Mirko Plajvajs, između ostalog, naveo je:

•11. aprila ujutro, na molbu pukovnika Zlobeca, koji je svojim pukom poseo položaje oko Selca be/ uspeha tražio preko radio-stanice Komandu 4. armijske oblasti da bi saznao gde se ona nalazi i da li uopšte postoji. U isto vreme je Plajvajs odbio zahtev neke civilne delegacije da odustane od namere za potapanje doka u Kraljevici. Iako je u 13 časova izdao naređenje za potapanje doka, to nije izvršeno zbog ustaškog prepada. Oko 16 časova izdao je naređenje vojnim i pristanišnim vlastima, da na delu obale Sušak-Selce moraju potopiti sve plovne objekte i sva pristanišna postrojenja. Zatim je oko 18 časova izdao naređenje komandantu »Silnoga« da odmah isplovi u Klimno i da lamo saopšti usidrenim brodovima njegovo naređenje da ih odmah potope, a u prouvnom da ih sam potopi artiljerijskom vatrom. Pošto je između 17 i 18 časova dobio otvorenu depešu od Komande Primorske arm. oblasti: »Održite red i disciplinu po svaku cenu,« on je između 18 i 19 časova naredio 1) da brod »Malinska« isplovi uz obalu prema severu, da potopi sve plovne objekte i uništi sva pristanišna postrojenja, ukoliko to nije izvršeno; 2) da brodovi »Malinska« i »Šilni« posle izvršenja primljenih zadataka, krenu prema jugu i da se potope ako u tome ne bi uspešili i 3) da se svi oficiri prikupe da bi se posavetovali kako bi trebalo produžiti odbranu Komande od napada neprijatelja koji je bez ikakvog otpora nastupao uz obalu. Međutim, oko 22 časa, zbog približavanja neprijatelja, potpunog rasula i napuštanja položaja od strane puka pukovnika Zlobeca i mišljenja oficira da bi svaka odbrana bila iluzorna, Plajvajs je odlučio da izvrši evakuaciju Komande, o čemu je izvestio komandanta Obalske komande. Iako ovaj nije prihvatio njegovu odluku i preko svog načelnika štaba kapelana bojnog broda Bačića naredio mu da odustane od te odluke. Plajvajs je ostao pri svojoj odluci i oko 23 časa naredio: 1) da se celokupno ljudstvo Komande sa svim oficirima prikupi i prema prethodnom dogovoru priključi jedinicama puk. Zlobeca; 2) da se vatrom i eksplozivom potpuno unište svi objekti i preostali materijal, što je sve izvršeno u njegovom prisustvu, tako da je sa kapetanom Ivančićem nastupio Komandu u svitanje 12. aprila.²²⁴

Za vreme prebacivanja Šibenskog flotnog odreda u Šibenik oko podne 3 neprijateljska aviona tipa »štuka« sa male visine iznenada su napala motorne torpiljarke 2. torpedne divizije-koje su vozile u koloni kanjonom r. Krke, gde je manevrovanje bilo veoma otežano - i na torpiljarcima »Kajmakčalan« ranile samo jednog podoficira. Prema nepotvrđenim vestima, protivavionska artiljerija torpiljarki oborila je 2 aviona, što je naglo podiglo borbeni duh posada.²²⁵

Usled brzog nadiranja italijanskih kopnenih snaga duž obale na jug, komandant Severnog sektora Obalske odbrane kapetan bojnog broda Mirko Plajvajs izvršio je planom predviđena rušenja mornaričkih objekata u Selcu, uništio radio-stanicu i potopio sve obalske brodove, a zatim je sa Štabom na minopolagaču »Malinska« odstupio ka Obrovcu, gde je 13. aprila potopio svoj brod, a on se sa ljudstvom povlačio u pravcu Bosne.²²⁶

U toku 11. i 13. aprila stigla je 25. hidroeskadrila po odeljenjima iz Zlarina i priključila se 20. hidroeskadrili u Orahovcu, dok se »DoW«-258 priključio 21. hidroeskadrili u Dobroti.²²⁷

Rečna flotila. Ploveća baza Flotile povukla se uz Savu kod Klenka gde su svi plovni objekti potopljeni, a ljudstvo se priključilo posadama ostalih brodova koje su se povlačile prema Boki Kotorskoj. 4. grupa monitora se u 20 časova usidrila na ušću Save kod Beograda.²²⁸

Pn'a grupa monitora ostala je na području Dubovca sve do 11. aprila, kada je bila prinuđena na povlačenje prema Beogradu, gde se u 20 časova usidrila na

ušću Save. U toku svoga odstupanja uspešno je odbijala vazdušne napade i stigla neoštećena kod Beograda.

Druga grupa u rejonu Beždan - Batina, usled izdajničkog rada starešinskog kadra, ubrzo se raspala.

Treća grupa - sastav u rejonu St. Kanjiže bio je raspoređen na 5-6 km. od granice.

Komanda se probila do Beograda 11. aprila i povukla se do Zabržja, potopila objekte i pridružila se posadama monitora.

Pošto su se jednovremeno sa jedinicama 1. armije povlačili Dunavom i Tisom, monitori »Vardar«, »Sava« i »Morava« sastali su se 11. aprila uveče pred Beogradom, dok je monitor »Drava«, povlačeći se od Batine Dunavom ka Novom Sadu, bio izložen stalnim napadima nemačke avijacije, a komandant »Morave« preuzeo je zajedničku komandu nad čitavim sastavom. Odlučeno je da se monitori potope zbog visokog vodostaja Save i nemogućnosti prolaza ispod mostova, s tim da se posade prekrcaju na popisne remorkere »Tanasko Rajić« i Raška«. Baš kada su remorkeri prolazili ispod mosta, iz nepoznatih razloga železnički most je dignut u vazduh i njegove konstrukcije su se svalile na brod »Tanasko Rajić«. Tom prilikom poginulo je 95 oficira i mornara, od 110 koliko je bilo ukrcano. Ostatak preživelih prikupila je »Raška«.²²⁹

U svom članku pukovnik Anton Simović je naveo:

• Monitor »Drava« iz *Druge grupe monitora* vodio je borbu celog dana. U 14.00 osmatrač ka stanica sa jedne uzvišice u Batini osmotrila je 4 mađarska »monitora« (to su bili veliki patrolni čamci od 130 BRT. naoružani sa po 4 topa 70 mm) koji su preko jugoslovenske granice vozili niz Dunav. Na 6-7 km monitor »Drava« je otvorio jaku artiljerijsku vatru iz topova 120 mm i posle 30 minuta prisilio ove »monitore« da se vrate u pravcu Mohača (Mohács). Istog dana monitor je oko 16 časova topovima 120 mm tukao jedan neprijateljski pomoćni aerodrom u pravcu Mohača. Moral posade bio je na visini, pa nije verovala raznim glasinama, ali 11. aprila uveče, kad se komandant broda sastao sa komandantom kopnene jedinice i kad je situacija postala jasnija, od 83 člana posade ostalo je na monitoru 74 mornara, podoficira i oficira. Iste večeri posada je uništila i potopila sve plovne objekte i Beždanu. Oko 23 časa monitor je krenuo niz Dunav u nameri da dođe do Novog Sada i da u slučaju nemogućnosti plovidbe uništi brod pošto iskrca naoružanu posadu i sa njom krene preko Fruške Gore u pravcu Srbije«.⁹³

Rad jugoslovenske Vrhovne komande 11. aprila

Kao dopunu Direktive O. br. 120 od 10. aprila Vrhovna komanda je 11. aprila izdala naređenje O. br. 122 sledeće sadržine:

«... Naređujem:

1) Za *Slab 3. grupe armija*:

a) Stab 3. grupe armija da ostane u Novom Pazaru i učini potrebne pripreme za prelaz u Prijepolje. Stab 3. armije da ostane u Andrijevići.

b) Zona dejstva od mora do linije: Bujanovac - Podujevo - Raška - Javor - Ustiprača. sve zaključno.

2) Za *5. armiju*:

a) Slab armije da se premesti u Kraljevo.

b) Zona dejstva južno od linije: Bujanovac - Podujevo - Raška - Javor - Ustiprača. sve isključno.

3) Za *rt. armiju*:

a) Slab armije da se premesti u Lazarevac.

b) Zona dejstva južno od linije: Čuprija - Kragujevac - Rudnik - Ljubovija. sve zaključno, a severno do linije: Beograd - Obrenovac - Loznica, sve zaključno

4) Za *2. grupu armija*:

- a) Stab 2. grupe armija da se premesti u Tuzlu. Stab 1 armije u Bijeljinu. a Stab 2. armije u Doboj.
- b) Zona dejstva između linije: Beograd - Obrenovai Loznica, sve isključno. i linije: Slatina - Slav. Požega - ušće r. Vrbasa - Kotor Varoš, sve zaključno.
- 5) Za 1. grupu armija (Ova grupa vec nije postojala ovog dana - V.T.).
- a) Stab 1. grupe armija da pređe u Jalce, Stab 4 armije da pređe u Banja Luku, a Stab 7. armije da pređe u Bihać.
- b) Zona dejstva od linije: Slatina - Slav. Požega - ušće r Vrbasa - Kotor Varoš, sve isključno. pa do linije: Karlobag - Gospić Bosanski Petrovac, zaključno.
- b) Za Primorsku arm. oblast.
- Štab i zona dejstva ostaju kako je regulisano Opštom direktivom.
- 7) Prilikom premeštanja štabova hitno ubavešlavati Vrhovnu komandu o svakoj promeni.

Dostavljeno telefonom

Načelnik Štaba Vrhovne komande
arm. general Simović«.

U vezi ovog naredjenja Vrhovne komande, komandant Pozadine Vrhovne komande izdao je naredjenje 0. br. 36. od 12. aprila u kojem je detaljno izloženo: granice između pojedinih armija i pozadine Vrhovne komande, način upotrebe železničkih komunikacija, služba sigurnosti, smeštaj ranjenika i bolesnika, veterinarska služba, služba snabdevanja (korišćenje mesnih sredstava, mesta Baze Vrhovne komande i armija), način evakuacije i mesto Komande pozadine Vrhovne komande u Sarajevu.

Pošto ti i Direktiva O. br. 120, ni naredjenja O. br. 122, kao ni ovo naredjenje Komande pozadine nisu odgovorili stvarnoj situaciji, Vrhovna komanda je, na osnovu izveštaja potčinjenih komandi, ovog dana izdala i sledeća naredjenja:

- O. br. 125. komandantu 2. grupe armija da iz 3. konjičke divizije najhitnije uputi 3. mehanizovani divizion i protivkolsku četu u Lazrevac, gde ce dobiti zadatak od komandanta 6. armije;
- O. br. 128 da Beograd izađe iz odbrambenog sistema 6. armije, s tim da se levo krilo ove armije povuče na levu obalu Topčiderske reke, da bi se lime zatvorio front preko Sopota i Stepojevca i da se poruše svi mostovi na Savi i Dunavu;
- O. br. 129 kojim se Vrhovna komanda saglašava sa komandantom 2. grupe armija da se posadne trupe povuku na desnu obalu Dunava i Save; i
- O. br. 131 kojim Vrhovna komanda odobrava komandantu 6. armije prikupljanje trupa na liniji: Avala - Kosmaj - Arandelovac Rudnik, upućuje u Gornji Milanovac 3. motorizovani divizion i protivkolsku četu iz 3. konjičke divizije (o čemu je izvčšen i komandant 5. armije) I naređuje komandantu Beograda da pred zoru 12. aprila poruši mostove na Dunavu i Savi kod Beograda. Sem loga naredila je da se poruše i mostovi kod Novog Sada.

Na kraju ovoga dana jugoslovenska Vrhovna komanda je smatrala:

- da stabilizacija fronta 3. grupe armija prema jugu omogućava 3. armiji da produži ofanzivu protiv italijanskih trupa u severnoj Albaniji;
- da će se front 5. i 6. armije prema istoku uspešno stabilizovati ukoliko se trupe 2. grupe armija održe na desnoj obali Save u Bosni, s obzirom na to što su levo krilo i bok ovih trupa, usled obrazovanja NDH, bili potpuno otkriveni, i
- da će trupe 1. grupe armija, iako oslabljenog sastava, uspeti da se izvuku na desnu obalu Save i Kupe i da zauzmu određene položaje za odbranu, gde će im stići upućena pojačanja iz sastava trupa 2. armije i Primorske armijske oblasti

Kao što se vidi, Vrhovna komanda donosi ovako pogrešne zaključke bez obzira na to što nije imala nikakve veze sa 1. grupom armija i što su veze sa ostalim jedinicama bile sasvim slabe i povremene, kao i na to što uopšte nije poznavala pravo stanje svojih trupa. To se može videti i iz njenog sledećeg saopštenja koje je izdala ovoga dana:

»Prodirući dalje dolinom Velike Morave neprijatelj je zauzeo Paraćin i Ćupriju. Na Severnom frontu neprijatelj je imao nešto uspeha na sektoru Virovitice, ali je zadržat zahvaljujući budnosti naših trupa. Na Itah< unskom frontu slaba dehn nosi. Na više mesta spuštene su neprijateljski padobranci, ali su svi opkoljeni i zarobljeni. U Albaniji situacija je nepromenjena. Aktivnost vazduhoplovstva bila je slaba zbog rđavog vremena«. ²³⁰

Dakle, Vrhovna komanda nije bila u toku situacije t .koro bez ikakvog uticaja na razvoj događaja. Njoj nije bilo poznato čak ni to da više ne postoje neki frontovi armija i njihove pozadine i da više nema ni jedne armije ni divizije kao operativne celine, pošto su već bile uništene, razbijene ili rasparčane na pojedine bataljone, divizione, čete i baterije koje su još samo u centralnim oblastima (zapadna Srbija, Bosna, Hercegovina, Crna Gora) uspele da privremeno održe svoju organsku celinu. U to vreme neprijateljski uticaj još se nije osećao u prostoru: Peć-Caćak-Užice-Sarajevo-Boka Kotorska, dok je cela ostala državna teritorija bila delimično ili potpuno okupirana agresorovim trupama, i stavljena pod novu ustašku vlast ili vlast manjinskih ili drugih profašističkih elemenata. Zbog toga je Vrhovna komanda, ne poznavajući situaciju, bila u zabludi i dalje slala štabovima nerealna naređenja i zapovesti.

Čime se mogu pravdati takvi postupci Vrhovne komande kojima se prosto ide na ruku neprijatelju, jer su se ovakvim naređenjima i oni koliko toliko sposobni ostaci jugoslovenske vojske podmetali pod udar njegovih oklopnih jedinica i avijacije, a koji su se brzim povlačenjem u planine (po delovima - manjim jedinicama, sklanjajući se iz reiona puteva), mogli spasiti od uništenja i zarobljavanja? Zašto, na primer, Vrhovna komanda nije bar ovoga dana naredila da se jedinice po četama, baterijama, bataljonima i divizionima brzo sklanjaju s puteva i povlače u planine, ostavljajući na komunikacijama samo zaprečne odrede i odeljenja za rušenje putnih objekata?

Rad jugoslovenske vlade 11. aprila

Na sednici Ministarskog saveta, koja je ovoga dana održana na Palama prisustvovali su svi ministri sem predsednika vlade generala Simovića (koji je bio u Štabu Vrhovne komande) i dr Maćeka (koji je još 8. aprila napustio vladu i nečujno otišao u Kupinec, ostavljajući Krnjevića da ga zastupa). Tom prilikom je u vladu umesto Maćeka ušao dr Krnjević, umesto dr Kuloveca dr Krek, na mesto dr Andresa ministar trgovine postao je dr Smoljan, pošto je Andres izašao iz vlade i otišao sa Maćekom, dok je Snaj postao ministar bez portfelja. Zatim je dr Sutej izvestio daje dr Maćek otišao u Kupinec da deli sudbinu svog naroda, ali da nikad neće dezavuisati svoje drugove. Na ovoj sednici je ministar vojske i mornarice general Ilić podneo izveštaj o situaciji na frontovima, a dr Ninčić je izvestio o razgovorima sa Britancima i o tome da je uputio apel Ruzveltu i Staljinu.

Ministar savet je na ovoj sednici, između ostalog, doneo sledeće odluke:

- »t da se evakuisanim činovnicima daje po 50 dinara dnevno zbog naporne službe;
- da se srebrni novac, koji je ostao u Beogradu, stavi na raspolaganje predsedniku opštine radi ublaženja bede;
- da se proglasi moratorijum i donese uredba koju podnosi ministar pravde;
- da se list »Narodno jedinstvo« iz Sarajeva oglasi za službeni list vlade i da se u njemu objavljuju sve odluke;

- da ministar unutrašnjih dela izda uputstvo činovnicima i građanstvu da se ne kreću sa svojih mesta;
- da se umoli predsednik vlade da dođe iz Vrhovne komande na Paleu.

Kao što se vidi, jugoslovenska vlada ni ovoga, kao ni prethodnih dana, ništa ne preduzima za rešavanje nagomilanih gorućih problema koji su se, u vezi sa nepovoljnim razvojem rata i ratnih operacija, svakaodnevno pojavljivali. U vreme kad se država raspada, kad vojske prosto nestaje, kad se u zemlji odigravaju pobune, kad nastaje haos i bezvlašće, vlada nije imala nikakvog konkretnog i realnog plana, već se selila iz mesta u mesto i održavala povremene sednice bez predsednika vlade (koji je kao načelnik štaba Vrhovne komande bio stalno odvojen), na kojima je raspravljala i rešavala beznačajna administrativno-tehnička pitanja, koja nisu imala skoro nikakve veze sa mnogobrojnim aktuelnim problemima rata. A zar se ičim može pravdati njen stav u pogledu tobožnjeg legalnog odlaska prvog potpredsednika vlade dr Maćeka u Zagreb, navodno »da deli sudbinu svoga naroda.«²³¹

Tok operacija 11. aprila prema neprijateljskim podacima

Nemačka Vrhovna komanda je ovog dana izdala sledeće saopštenje:

Nemačke trupe, pod komandom generalpukovnika Vajksa (Weichs Maximilian von), pošto su izvojevale prelaz preko Drave, nalaze se od 10. aprila izjutra u daljem pobedonosnom nadiranju prema jugu, uprkos teškim vremenskim i terenskim prilikama. Kao što je već i posebnim izveštajem objavljeno, naše oklopne jedinice su u brzom prodoru zauzele hrvatski glavni grad Zagreb. Snage koje iz Niša nadiru u severozapadnom pravcu razbile su u srednjoj Srbiji više divizija. Pritom su zarobile više od 10.000 ljudi i 70 topova kao i mnogi drugi rafni plen. Neprijateljske snage, koje su se borile u južnoj Srbiji, uništene su. Jedna nemačka divizija je delom uništila, a delom kod Krivolaka zarobila poslednju grupu sposobnu za borbu. Vazduhoplovstvo je podržavalo nadiranje vojske. Zapadno od Zagreba uspešno je bombardovan jedan transportni voz.«²³²

Ovoga dana Komanda Nemačke 2. armije izdala je sledeće saopštenje:

- » - 51. armijski korpus prešao Dravu kod Ptuja, prednji delovi prelaze mostove preko Save zapadno od Zagreba. Zauzet Varaždin. Stiglo se u Krapinske Toplice i Lepoglavu.
- 49. armijski korpus zauzeo Celje, nastupa ka Zidanom Mostu. Uspostavljeni razgovori sa predstavnicima slovenačke vlade (traže prekid neprijateljstava).
- 46. armijski korpus stigao sa 14. oklopnom divizijom kod Karlovca i do Osijeka. Hvala vezu sa Italijanima koji su izbili kod Delnica. Sa 8. oklopnom divizijom stigao u rejon Osijeka. Zauzeo Slatinu. Korpus prodire ka Beogradu«.

Izvod iz armijske zapovesti br. 5

»11. 4. 1941
Br. 700/41. Pov.
Komanda 2. armije - Operativno odeljenje.

Komandi 49. armijskog korpusa

Neprijatelj razbijen na celom frontu. Jugoslovenska »Severna armija« i Savska divizija razbijene.

Zadaci: 49. armijski korpus (1. brdska i I. pešadijska divizija) obezbeđuje mostobran kod Zidanog Mosta i dalje pravac Karlovac. 51. armijski korpus (132. i 183. pešadijska i 101. laka pešadijska divizija) pravac Bosanski Novi i Sisak. 14. oklopna divizija pravac Karlovac

i dalje u tri kolone na Mostar. Sarajevo i Zvornik. 46. armijski korpus razbija ostatke neprijatelja u pozadini 1. oklopne grupe. 52. armijski korpus po starom, s tim što će 125. pešadijsku diviziju prebaciti u rejon Zagreba ... Štab armije u Mariboru«²³³,

Nemački oficir za vezu pri italijanskoj 2. armiji izvestio je 11. aprila u 0,30 č. da će italijanska 2. armija (kojoj je preko njenog oficira za vezu 10. aprila u 21, 45 č. izražena želja načelnika Generalštaba OKH da 11. aprila stupi u akciju) sa svojim 5, 6. i 11. korpusom stupiti i dejstvo 11. aprila oko podne.

Na frontu nemačke 2. armije 11. aprila 1. brdska divizija je u 9,00 časova nastavila pokret preko prelaza kod Sv. Vita pod najtežim vremenskim uslovima; 51. arm. korpus, pošto su se njegove divizije 10. aprila uveče primakle dostignutoj liniji, krenuo je 11. aprila u 6,00 č. i prednjim delovima nastavio gonjenje ka Zagrebu, a na području 46. arm. korpusa došlo je do mestimičnih borbi koje su vodili delovi za osiguranje mostova; glavnina 14. oklopne divizije stigla je 11. aprila do 6,00 č. u Zagreb. Korpus je u toku noći posle borbe 8. oklopnom divizijom poseo Podravsku Slatinu i preko Osijeka produžio prema prostoru zapadno od Beograda. U 9,30 č. 14. oklopna divizija stavljena je pod neposrednu komandu 2. armije, koja je premestila svoj Štab u Maribor.

Načelnik Operativnog odeljenja OKH predložio je u 17,00 č. načelniku Štaba 2. armije da 14. oklopna divizija nastupa preko Bihaća ka Sarajevu putem preko Banja Luke ka Zvorniku i Kranja ka Slunju, s tim da izbije na liniju Slunj - Sarajevo - Zvornik, a da se Italijanima ostavi samo jedan uski pojas obalnog područja i da 8. oklopna divizija nastupa ka Beogradu. Na to je načelnik Štaba 2. armije saopštio da će 2. armija preduzeti nastupanje južno od Save južnim krilom duž linije Novo Mesto - Slunj (zaključno) - Bihać - Kranj (za Italiju) - Livno (za nem. 2. armiju) - raskršnica južno od Sarajeva (za nem. 2. armiju), s tim da Italijani zadrže dva puta na obali i da nemačka desna kolona u početku može da nastupa italijanskom zonom, dok je 8. oklopnoj diviziji već naredeno da nastupa ka Beogradu. Načelnik Operativnog odeljenja OKH je takode predložio da se razmisli o preuzimanju komande nad 1. oklopnom grupom, naročito u pogledu izveštavanja, i da brzim jedinicama treba nastupati jugozapadno od Beograda na Novi Pazar, da bi se ostatak Srba pritesnio južno istočno od Sarajeva. Oko 18,40 č. 1. brdska divizija zauzela je Celje, a 51. arm. korpus poslao je jednog oficira u Kočevje i Ljubljanu da zaštiti Nemce od Italijana.

Ovoga dana uzajamno je izložena situacija nemačke 2. i italijanske 2. armije i određena granična linija armijskih zona dejstva. U 20,00 časova situacija nemačke 2. armije izložena je ovako:

»Na celom frontu armije slomljen je neprijateljski otpor Jugoslovenska severna vojska je u punom rasulu. Može se računati da neprijateljski otpor 12. aprila neće biti vredan pomena. Savska divizija je danas zarobljena, odnosno razbijena, a kod Delnica oko 30.000 ljudi namerava da položi oružje. Italijanska 2. armija svojim pokretnim jedinicama - desnom kolonom nastupa ka Delnicama (oko 30 km istočno od Rijeke), srednjom kolonom stiela je u Vrhniku, a levom u Jesenice; 1. brdska divizija je, posle napornih marševa glavninom stigla u Celje, a njeni prednji delovi nastupaju ka Stajnburgu; 14. oklopna divizija je jednom borbenom grupom zauzela Karlovac. 51. arm. korpus je, posle napornih marševa, stigao na južne izlaze planina severno od Zagreba, tako da se može računati da će do uveče 12. aprila znatni delovi pešadijskih divizija stići u Zagreb ... 46. arm. korpus produžio je nastupanje u pravcu Beograda i 8. oklopnom divizijom stigao u okolinu Osijeka, a 16. motorizovanom pd zapadno od Našica. Armija će produžiti gonjenje potučenog neprijatelja preko Zagreba opštim pravcem ka Sarajevu, a brzim jedinicama uništiti jedinice koje se još drže prema 1. oklopnoj grupi«²³⁴.

Italijanska Vrhovna komanda je ovoga dana izdala sledeće saopštenje:

• Na *Julijskom frontu* zauzet je Logatec. Nastavljaju se borbe u dolini Save, kao i u dolini r. Ljubljanice. U Albaniji, na Istočnom frontu, nastavlja se nastupanje naših trupa kroz jugoslovensku teritoriju. Naše vazduhoplovstvo napalo je u brišućem letu neprijateljske trupe, komoru i položaje Bobmarderski sastavi bombardovali su hale i uređaje pomorske baze u Šibeniku. Hidroplanske baze Divulje i Zlošlo ponovo su bombardovane i miraljirane, pri čemu su nastali požari i 4 hidroplana su oštećena. Takođe su uspešno napadnuti vojni ciljevi u Dubrovniku« ...²³⁵

Mađarski generalštab izdao je ovog dana sledeće saopštenje:

»Mađarske trupe su prešle granicu u Bačkoj i Baranji«²³⁶

Mađarski regent Mikloš Horti (Horthyde Nagubánya Miklós) je noću 10/11. aprila izdao sledeću Proklamaciju za rat protiv Jugoslavije:

»Od kako je rat u Evropi izbio, nastojao sam da Mađarsku i njen narod, koji je u svet-skom ratu prolio toliko krvi, poštedim od novog prolivanja krvi i patnje. Bio sam ubeđenja da ispravke učinjenih nepravdi mogu doći bez borbe i sukoba. U ovom duhu imao je poslu-žiti i ugovor koga smo zaključili s Jugoslavijom i njenom tadašnjom miroljubivom vladom u decembru radi mira u Dunavskom bazenu. Međutim, 27. marta nasilno je svrgnut sa svog položaja zakoniti poglavar Jugoslavije, a članovi miroljubive vlade dotične zemlje bačeni u tamnicu. Kako izgleda, ovu su nasilnu promenu pripremile i sprovele iste one sile, koje su već jednom 1914. nanele Evropi toliko suza, krvi i patnje. I ovog puta njihova težnja nije bila upravljena za održavanje mira, već, naprotiv, da se proširi rat i na ovaj deo Evrope. Iz toga razloga oni su namerno izazvali sukob sa velikim narodima Nemačke i Italije, s kojima nas, pored iskrenog prijateljstva, vezuju obaveze od Trojnog pakta. Nova vlada u Beogradu na-redila je da se vojne snage krenu ka našoj granici, zbog čega je Mađarska pribegla zaštitnim merama, pošto je naša teritorija bila pogođena nizom vazdušnih napada i pošto su na našoj granici pokušani prodori. Vođe hrvatskog naroda proklamovale su samostalnost i nezavis-nost Hrvatske. Mi pozdravljamo ovu odluku s iskrenom radošću i uvek ćemo biti na njihovoj strani. Sa obrazovanjem nezavisne i samostalne države Hrvatske prestala je da postoji Ju-goslavija, pošto se ona raspala u svoje sastavne delove. Samim tim pojavila se i za nas duž-nost, da ponovo uzmemo u svoje ruke osiguranje sudbine i položaja onog dela Mađarske koji je otrgnut 1918. i mađarskog stanovništva koje na tom predelu živi u velikoj većini. Za nas je to sveta nacionalna dužnost, koju moramo bezuslovno ispuniti. Iz toga razloga ja sam već danas naredio mojim vojnicima da Mađare koji žive u južnom području zaštite od anar-hije pustošenja«.²³⁷

Horti je 11. aprila izdao sledeći Proglas slične sadržine:

»Mađarskoj su u godini 1918. oteta mnoga područja bez rata, jer su bila oduzeta pod izgovorom da je tamo izbila revolucija. On se nadao da će ona biti ponovno vraćena bez rata: ovo se odnosi i na ona mađarska područja koja ja uzela Jugoslavija. U tom duhu je bio za-ključen i Pakt o prijateljstvu sa Jugoslavijom. Puč u Beogradu je doveo na vlast iste ljude koji su 1914. raspalili rat. Oni su želeli i sada da izazovu rat sa Nemačkom i Italijom, s kojima je Mađarska povezana ne samo paktom prijateljstva nego i trojnim paktom.

Pošto je Hrvatska proglasila svoju nezavisnost, on pozdravlja hrvatski narod sa kojim je Mađarska živela u prijateljskim odnosima 1000 godina i iskreno mu želi sreću.

Objavljenjem Nezavisne Hrvatske, znači Jugoslavija kao takva ne postoji više, jer St-ona raspada.

Zbog toga je njegova dužnost da povрати delove područja, koja je Jugoslavija otela i da uzme u zaštitu mađarski živalj koji tamo živi« ...²³⁸

OPERACIJE 12. APRILA

Ovog dana su Nemačke oklopne snage gotovo bez otpora, izuzev na pravcima južno od Beograda, produžile nadiranje, sa težnjom da okruže jugoslovenske jedinice i prinude ih na predaju. 5. oklopna divizija je, nastupajući od Prokup-lja ka Kosovu, stigla u Prištinu i prihvatila slabe delove 9. oklopne divizije. 60. motorizovana divizija se prikupila u Beloj Palanci, dok se 4. brdska divizija iz Knjaževca kretala ka Soko Banji i Boljevcu, u pozadinu Timočke i Krajinske divizije, koje su se povlačile ka Aleksincu i Paraćinu.

Dejstva jugoslovenske avijacije 12. aprila

•Jugoslovenska avijacija izvodila je dejstva manjeg obima. Ostatak aviona 6. puka Prve vazduhoplovne brigade i pridata eskadrila 4. puka preleteli su u Bjeljinu ili su popaljeni na zemlji. Ovi avioni, zajedno sa avionima / vazduhoplovnog bombarderskog puka, bili su napadnuti od strane jakih Nemačkih snaga »Me-110« na aerodromu Bijeljina. gde su i uništeni, samo je nekoliko školskih aviona odletelo u Sarajevo i Nikšić.

8. bombarderski puk Druge vazduhoplovne brigade (svega 5-6 aviona) nije učestvovao u borbi, niti je dobio ma kakav zadatak, dok je 4. lovački puk vodio lokalne borbe i protektivao pojedine izviđače i grupe razarača. Gubitaka nije bilo. Puk je imao 5-6 »harikena« i 4-5 »IK-2« računajući i neispravne.

Toga dana uveče komandant Druge brigade izdao je naređenje da se preostali avioni pripreme za paljenje u slučaju iznenadnog nailaska Nemaca. Zbog toga se u 4. puku pojavljuje jaka i spontana namera da posade sa preostalim avionima 8. puka prelete u Sovjetski Savez, ali ta ideja nije ostvarena zbog otpora komandira bombarderske eskadrile kapetana Ferencina, koji je uveravao da to nije moguće izvršiti.

1. puk Četvrtе vazduhoplovne brigade nije više postojao. Prema nekim podacima on je bio uništen 12. a ne 11. aprila, kako to tvrdi komandant četvrtе brigade, dok je grupa 3. puka izvršila mnogobrojne izviđačke zadatke i sa 5 preostalih aviona preletela za Butmir kod Sarajeva.

7. puk nije dejstvovao. Toga dana komandant brigade izvestio je da će oduzeti 7. puk potpukovniku Dragicu Hinku čim stigne u Nikšić zbog preranog paljenja aviona.¹³⁹

Prema podacima u knjizi *Drugi svetski rat, 1. ostaci jugoslovenske avijacije su na istaknutim aerodromima pretrpeli znatne gubitke, naročito u Bijeljini, gde je nemačka avijacija uništila sve preostale avione 6. lovačkog puka. 1. bombarderskog puka, 11. izviđačke grupe i 1. i 2. grupe armijske avijacije. Toga dana, braneći aerodrom od Nemačkog desanta, Jurišni bataljon Prve armije izginuo je do poslednjeg vojnika. Jedino je 8 aviona 64. grupe 3. vazduhoplovnog puka izvršilo uspešne napade na Nemačke oklopne i motorizovane kolone na pravcu Čuprija - Jagodina - Kragujevac (tom prilikom je junački poginuo komandant ove grupe major Branko Fanel), a potom su preleteli na aerodrom Butmir kod Sarajeva.*²⁴⁰

Italijanska avijacija je podržavala kopnene snage na Zapadnom i Albanskom frontu i ponovo bombardovala Mostar (grad i aerodrom).

Dejstva 12. aprila na frontu 3. grupe armija

Zetska divizija je ovog dana na r. Pronisatu vršila pregrupisanje snaga i pripreme za sutrašnji napad. Ovaj napad trebalo je preduzeti u dve kolone: desnom (32. peš. puk, 107. pt četa i dve brdske baterije) sa odseka zapadno od s. Lekošaja i levom kolonom (38. i 57. peš. puk i tri brdske baterije) sa odseka s. Lekošaj - s. Sterkuj; glavnina artiljerije (2 baterije) imala je da se prebaci na položaj kod s. Ivanaja, a divizijska rezerva (61. peš. puk koji se prikupio kod s. Ivanaja) trebalo je da nastupa pozadi desne kolone.

Komski odred se povlačio iz Albanije ka Gusinju (prema naređenju komandanta 3. grupe armija od 11. aprila), dok je desna kolona Kosovske divizije (jačine 4 bataljona), kojoj se priključio i 1 bataljon Komskog odreda (jer nije dobio naređenje za povlačenje) i dalje prodirala iz doline Šalje ka dolini r. Kiri. Ostale jedinice Kosovske divizije su se i dalje branile na Drimu.²⁴¹

Da bi popravila situaciju na Kosovu i Metohiji, Vrhovna komanda je sa Direktivom O. br. 137 naredila komandantu 3. grupe armija da Kosovsko-mit-

rovačkim, Pečkim, Orahovačkim i Suvorečkim odredom sa linije: Crnojleđa - s. Rudnik - Kosovska Mitrovica preduzme koncentričan napad na nemačke oklopne jedinice na Kosovu, protera ih i oslobodi Prištinu, a potom da posedne nove položaje na liniji: Kačanik - Končulski tesnac. Međutim, ovi napadi, koji su izvedeni samo delimično, nisu dali rezultate, pošto su nemačke oklopne snage na Kosovu znatno ojačane dolaskom 5. oklopne divizije preko Prokuplja i Podujeva u Prištinu, tako da su jugoslovenski odredi i dalje ostali na svojim polaznim položajima.²⁴²

Dejstva 12. aprila na frontu 5. armije

Neprijatelj je na ovom frontu napadao pravcima: Kragujevac - Knić, Kragujevac - G. Milanovac, Knjaževac - Soko Banja - Aleksinac; Knjaževac - Boljevac i kod Blaca. Nemački tenkovi, podržani avijacijom, napali su rano ujutro položaj *Kničkog odreda* kod s. Dragobrača, ali su odbijeni, izgubivši pri tome 7 tenkova. Isto tako, odbijeni su i nemački tenkovi koji su oko podne, takođe uz podršku avijacije, napadali od Kragujevca ka G. Milanovcu. Tom prilikom je *Rudnički (Gornjomilanovački) odred* kod s. Bare, sve do mraka, vodio žestoku borbu i uništio 5 nemačkih tenkova.

Nemačka 4. brdska divizija je iz Knjaževca nastupala ka Boljevcu i Soko Banji u pozadinu *Timočke* i *Krajinske divizije*, koje su ostale istočno od V. Morave, odsećene i od Štaba armije i od Vrhovne komande. *Zaštitnički odred Timočke divizije* se krajem dana, pod pritiskom jačih nemačkih snaga, morao povući sa položaja zapadno od s. Šuman Tople na položaje istočno od s. Čitluka (Siljati kam - Krstac).

Nadirući pravcem Knjaževac - Boljevac, *prethodnica 4. brdske divizije* je u toku noći 12/13. aprila stigla do s. Dobro Polje (5-6 km jugoistočno od Boljevca), gde je zarobila komandanta *Krajinske divizije* i njegovog načelnika Štaba.

Jedinice Timočke divizije su u Bovanskoj klisuri uništile i delom zarobile jedno jače odeljenje *II. oklopne divizije* koje je pokušalo da se od Aleksinca probije ka Soko Banji.²⁴³

Ovog dana su nemačke tenkovske i pešadijske snage oko 7 časova napale položaje *Konjičkog odreda* kod Blaca i posle žestoke borbe, koja je trajala oko 3 časa, uspele da slome jugoslovensku odbranu i zarobe veći deo odreda, dok su manji delovi uspeali da se kroz Jankovu klisuru povuku na položaje kod s. Razbojne i tu zatvore severni izlaz ove klisure.

Delovi 2. konjičke divizije, koji su zatvarali pravac od Đunisa i Stalaća za Kruševac, ostali su na svojim položajima.

Neki delovi Drinske divizije povlačili su se ka Brusu i Aleksandrovcu, a drugi od Lebana ka Kuršumliji i Prokuplju.

Cerska divizija je kod Kraljeva pripremala odbranu doline Zapadne Morave.

Vlasinski odred se povukao od Lebana, u koje su ovog dana ušli nemački tenkovi i tom prilikom zarobili njegove delove, kao i zaostale delove *Drinske divizije*. Pošto se prikupila u rejonu Prokuplja i Kuršumlije, *5. oklopna divizija* je bez otpora prodrla pravcem Kuršumlija - Podujevo - Priština, dok je *60. motorizovana divizija*, nastupajući iz Bugarske, stigla do Bele Palanke i produžila pokret ka Nišu.

Stab 5. armije ni ovog dana nije imao veze sa svojim jedinicama.

Da b' ojačala odbranu 5. armije, Vrhovna komanda je sa Direktivom O. br. 131 naredila da se Timočka divizija povuče prema Kruševcu i zatvori dolinu Zapadne Morave, a Krajinska da zauzme Kragujevac i zatvori pravac prema Gornjem Milanovcu (međutim, ove divizije nisu imale nikakve veze sa 5. armijom),²⁴⁴ zatim sa O. br. 130 da se kod s. Mrčajevca zatvori pravac Kragujevac-Caćak; i sa O. br. 134 da se jedinice 2. i 5. vazduhoplovnog lovačkog puka iskoriste za akciju u dolini Zapadne Morave. Međutim, ni ova naređenja nisu se mogla izvršiti.

Dejstva 12. aprila na frontu 6. armije

Nemačke oklopne i motorizovane snage su ovog dana nastavile koncentrično nastupanje iz doline V. Morave i Banata ka Beogradu. 11. oklopna divizija je slomila otpor jedinica Dunavske divizije kod s. Markovca i odbacila 18. peš. puk i delove 55. peš. puka ka položajima zapadno od s. Adžibegovca. Zatim je ova divizija nastavila nadiranje pravcem V. Plana-Smed. Palanka-Mladenovac, savladujući otpor jedinica Unske divizije i 2. konjičke brigade. Ona je krajem dana stigla do s. Medulužja, južno od Mladenovca, a u toku noći čak do Avale. Međutim, delove ove divizije, koji su od Topole preko Arandelovca prodirali ka Lazarevcu, zadržale su kod Arandelovca jugoslovenske jedinice, koje su na brzu ruku prikupljene i stavljene pod komandu Unske divizije.

Nadirući bez otpora kroz Banat, jedinice 41. korpusa su krajem dana zauzele Pančevo, pošto se Banatski odred noću 11/12. aprila i pre podne 12. aprila po naređenju povukao.

Zbog nadiranja Nemačkih snaga kroz Banat i Srem, Vrhovna komanda je izdala naređenje O. br. 128 da se poruše svi mostovi na Dunavu i Savi kod Beograda, što je i izvršeno u toku noći 11/12. aprila, dok su se Trupe odbrane Beograda i Sremske divizije, po naređenju Vrhovne komande O. br. 138, u toku 12. aprila povukle na položaje na levoj obali Topčiderske reke. Pošto je ovim naređenjem bilo predviđeno da se Beograd evakuiše i ne brani, ovoga dana je oko 17 časova jedno nemačko motorizovano odeljenje iz Pančeva bez otpora ušlo u Beograd i zauzelo zgradu Ministarstva vojske i mornarice, a zatim su u toku noći 12/13. aprila stigla nemačka pojačanja iz Pančeva.

Jedinice 6. armije su ovog dana nastavile povlačenje ka liniji: Bukulja - Kosmaj - Parcanski vis - Devojački grob - s. Zeleznik.²⁴⁵

Kao što je već napomenuto, Izviđačka grupa kapetana Klingenberga od 9 vojnika Nemačke SS divizije »Das Reich« (koja je pripadala 41. motorizovanom korpusu) bez otpora je 12. aprila posle podne ušla u napušteni Beograd i odmah se povezala sa obaveštajno-diverzantskim centrom sakrivenim u podrumu zgrade Nemačkog poslanstva.

Dejstva 12. aprila na frontu 2. grupe armija

Osmo oklopna i 16. motorizovana divizija Nemačkog 46. korpusa su ovog dana prešle Savu kod Šapca, Sremske Mitrovice, Bosanskog Samca i Bosanskog Broda, dok su njihovi napadi kod Rače i Brćkog odbijeni. Delovi 8. olćlopne divizije su ovog dana bez borbe stigli do Zemuna i Novog Sada. Zatim je 46.

korpus dobio zadatak da obrne front prema jugu i nastupa opštim pravcem ka Sarajevu, s tim da uputi glavninu 8. oklopne divizije u pravcu Valjeva i da kod Lazarevca uhvati vezu sa 1. oklopnom grupom.

Zahvaljujući snažnoj podršci avijacije, 8. oklopna divizija je savladala otpor delovati, jugoslovenske armije na mostobranu kod Šapca (Klenka) i pred mrak ovog dana sa 20-25 tenkova prodrla u Sabac preko nedovoljno porušenog mosta. Time su bili odsećeni skoro svi vozovi 1. armije, koji su bili zaostali u Sremu, gde su docnije zapaljeni. Uprkos protivnapada Sabačkog odreda i 3. konjičkog puka, nemački tenkovi su uspeli da zauzmu Sabac i da im nanesu velike gubitke.

Krajem ovoga dana je komandant 1. armije naredio komandantu 3. konjičke divizije da protivnapadom 3. konjičke brigade 13. aprila povrati Sabac i otera Nemačke delove preko Save. Međutim, koristeći nedovoljno porušeni pontonski most na Savi kod Sremske Mitrovice, delovi 16. motorizovane divizije su prešli Savu i odbacili 66. konjički puk ka Bogatiću. Pošto je komandant ovog puka (pukovnik Anton Kokalj) napustio puk i putničkim automobilom pobegao u Zvornik (gde je uhvaćen i stavljen pod vojni sud), kapetan Cvetić, koji je primio koriandu nad pukom uspeo je da delimično prikupi ovaj rastureni puk i da se pod borbom povuče do položaja kod Novog Sela (severno od Lešnice) u sastav novoobrazovanog Mačvanskog odreda, koji je obrazovan da bi se sprečio dalji nemački prodor između Cera i Drine. Istovremeno je naredeno Potiskoj diviziji da organizuje odbranu na položaju kod Loznice (Grnčarsko groblje - s. Klinci - Loznica), s tim da se desno nasloni na motorizovani divizion 3. konjičke divizije kod s. Draginca, a levo na Drinu. Račanski odred odbio je sve Nemačke pokušaje da pređu Savu kod Rače.²⁴⁶

Mađarske snage su ovog dana okupirale veći deo Baranje, a u Bačkoj su zauzele Suboticu i izbile do linije: Zednik - Pačir - Sombor, potiskujući jugoslovenske posadne i granične trupe.²⁴⁷

Zbog teške situacije kod 6. armije. Vrhovna komanda je sa O. br. 140 naredila komandantu 1. armije da Potiska i 3. konjička divizija na liniji Osečina - Tekeriš - Sabac zaštite desni bok 6. armije i zatvore sve pravce koji iz Valjeva vode ka Loznici i Zvorniku, a sa O. br. 141 da se od Jurišnog bataljona i 102. pav divizionu obrazuje odred sa zadatkom da zatvori tesnac kod Zvornika i da se pripremi rušenje mosta na Drini kod ovog mesta. 102. pav divizion prebačen je na levu obalu Drine i raspoređen nizvodno od Zvorničkog mosta. Ovaj most je porušen po naređenju Vrhovne komande tek kad se pred njim pojavila nemačka 16. oklopna divizija. Pav divizion je 14. aprila, utrošivši svu municiju, uništio oko 60 Nemačkih motornih vozila, tako da su se Nemci morali povući na sever.

Štab 1. armije je noću 12/13. aprila prešao u G. Tuzlu, postoje prethodno izdao privremeno naređenje za prebacivanje 1. armije na levu obalu Drine.

Ostaci 2. armije završili su povlačenje na desnu obalu Save i zauzeli sledeći raspored: Bosanska divizija od Brezovog polja do s. Vidovice, sa Štabom u s. Celiću; Osječka divizija (sa pridotim jedinicama iz Bosanske divizije) od s. Vidovice do s. Grebnice, sa štabom u s. Orašju; Vrbaska divizija od s. Grebnice do s. V. Brusnice, sa Štabom u Modriću; Štab armije u Doboju, a Štab komande armijske pozadine u Bušovači. Ličkoj diviziji, koja je ušla u sastav ove armije, naredeno je da prebaci Štab u Doboj, 106. peš. puk i 1 poljski divizion u Teslić, a 91. peš. puk i 1 haubički divizion u s. Gornje Osječane. Pošto su se ustaški elementi približili Sarajevu, gde se takođe osećalo njihovo deistvo, na-

redeno je komandantu 2. armijske oblasti da obezbedi Sarajevo sa severozapada i juga, da održi red u gradu i da se svi železnički vozovi osiguravaju oružanom pratnjom.²⁴⁸

Dejstva 12. aprila na frontu 4. armije

Ostaci ove armije (svega oko 250-300 pušaka i 12 topova) zadržali su se na položajima kod Kostajnice, Bosanskog Novog, Bihaća i Prijedora. Vrhovna komanda je sa O. br. 132 i 135 naredila komandantu 4. armije da pruži otpor na Savi i Uni i da od preostalih delova 4. i 7. armije obrazuje novu 4. armiju, sa zadatkom da organizuje odbranu na čitavoj teritoriji Bosanske krajine. Istovremeno je naređeno komandantima 2. armije i 2. armijske oblasti da upute izvesna pojačanja 4. armiji I dok je komandant 4. armije pokušavao da organizuje odbranu, dotle su se trupe postepeno rasturale (tako se ljudstvo 1 pav baterije i 1 pav mitraljeske čete razbeglo u Volinju, a 17. art. puk pukovnika Bašagića, koji je bio tek mobilisan, rasturio se zajedno sa komandantom, umesto da ide na front na Savu itd.). U isto vreme su se ustaški elementi utoliko više aktivirali i organizovali neredu u pozadini ukoliko su se Nemačke kolone više približavale. Da bi usporio prodor Nemačkih snaga, komandant 4. armije je naredio da se poruše svi mostovi na Uni kod Bosanske Dubice, Kostajnice, Novog, Bosanske Krupe, Ostrošca, Bihaća itd.), a potom da se jedinice povlače ka r. Vrbasu.

Oko 18 časova komandant 4. armije je primio telefonsko naređenje načelnika Štaba Vrhovne komande da ostane na svom mestu i da organizuje odbranu na teritoriji Vrbaske divizijske oblasti, koristeći za ovo svoje trupe i jedinice 7. armije. Međutim, komandant 4. armije je odgovorio da ne postoji nijedna jedinica 7. armije; da od bivše 4. armije nema ništa; da na frontu Save i Une raspolaže sa svega 250-300 pušaka i 12 oruđa - većim delom bez posluge; da o nekakvoj odbrani zvog opšteg rasula ne može biti ni govora; da se u Dubici, Prijedoru i Bosanskom Novom već viju bele zastave; da će svi mostovi na Savi i Uni biti porušeni verovatno do mraka; i da će Štab 4. armije oko 20 časova krenuti za Jajce. Odmah posle toga, komandant 4. armije je obavestio pomoćnika načelnika Štaba Vrhovne komande generala Milutina Nikolića o situaciji i o tome da će noću 12/13. aprila otpočeti povlačenje ka Sarajevu, šti-teći i dalje pravce ka ovom gradu.²⁴⁹ Tako je, u stvari, prestao otpor starešina i vojnika većinom srpske narodnosti, jer su se i oni postepeno i sve više osipali.

Jedinice nemačke 2. armije nastupale su 12. aprila bez otpora: 1. brdska divizija je preko Novog Mesta i Črnomelja stigla do Vinice (20 km zapadno od Karlovca); jedna kolona 14. oklopne divizije, koja je nastupala od Karlovca, stigla je u Vrbovsko, gde je uhvatila vezu sa Italijanima i time presekla odstupnicu ostacima 7. armije u pravcu Bosne, dok su delovi 51. korpusa sa severa izbili u oblast Zagreba. Krajem ovog dana naređeno je da 14. oklopna divizija krene u tri kolone, tj. u pravcu Mostara, Sarajeva i Doboja.²⁵⁰

Ovoga dana je komandant Nemačkog 49. korpusa, general Lane, u Celju primio delegaciju slovenačkog Narodnog veća: dr Marka Natlačena, Ivana Pucelja i dr Andreja Gosara. Razgovori su vođeni veoma hladno i zvanično, jer je general Lane dobio instrukcije od generala Kajtela o podeli Jugoslavije na

okupacione zone, lako da su svi pregovori sa predstavnicima Narodnog veća bili suvišni. Međutim, general Lane je, na Natlačenovu molbu, telegramom obavestio predstavnika Ministarstva unutrašnjih poslova pri *nemačkoj 2. armiji* u Beču o tome da su predstavnici građanskih partija Slovenije spremni da pregovaraju o uspostavi slovenačke države pod protektoratom Trećeg Rajha. Tada je ban Marko Natlačen imenovao dr Marka Kranjca za predstavnika Narodnog veća pri *nemačkoj komandi* u Celju i ovlastio ga da bude eventualni tumač želja i programa Narodnog veća pred Nemačkim vojnim organima²¹⁵

Načelnik Operativnog odeljenja Nemačke Vrhovne komande (OKH) ovo-ga dana u 8,00 č. naredio je da Slovincima, ako dođu. »treba reći da treba da se pobrinu da se položi oružje. Uostalom, mi vojnici se ne birinemo o političkim stvarima. Ako se obrazuje vlada u Hrvatskoj, Hrvatima treba reći da Nemačka i Italija žele da se uspostavi nezavisna hrvatska država i da mi vodimo borbu samo protivu Srba ... Firer je izjavio: »Ako oni hoće da jedan drugom razbiju glavu, onda to treba da učine.«²⁵¹

Od jedinica *Nemačke 12. armije* 12. aprila 14. armijski korpus nadirao je kroz Banat; 5. oklopna divizija ušla je u Skoplje, a zatim nastupala preko Prizrena za Kukes; 11. oklopna divizija vodila je žestoke borbe kod Ralje i Topole, a zatim kod Blaca; 51. armijski korpus ušao u Vršac, a 14. armijski korpus u Kragujevac; 4. brdska divizija ovladala je prostorom: Knjaževac - Zaječar - Soko Banja - Boljevac.²⁵²

Posle velikih uspeha u Makedoniji *nemačka Vrhovna komanda* je izvršila pregrupisanje svojih snaga i naredila 12. armiji da što pre produži operacije u Grčkoj i da 1. oklopnu grupu potčini 2. armiji, s tim da se granica zone dejstva između 12. i 2. armije pomeri na liniju Sofija - Prizren.²⁵³

Događaji 12. aprila na Italijansko-jugoslovenskom frontu

Italijanska 2. armija je ovog dana bez otpora nastupala, pošto su se jugoslovenske snage u rasulu povlačile. I dok su italijanske pešadijske jedinice u toku dana izbile do linije: Kranj - Skofja Loka - Horjul - Vrhnika - Lož - G. Jelenje - Bakar, dotle su delovi motorizovanih divizija, koji su nastupali na desnom krilu, zauzeli Senj i Vrbovsko i stigli do Karlovca. Demarkaciona linija između Nemačkih i italijanskih trupa bila je: Grintovec - Litija - Novo Mesto - Črnomelj - Vinica - Slunj.²⁵⁴

Pošto je *nemačka Vrhovna komanda* 12. aprila objavila Hitlerove Privremene smernice za podelu Jugoslavije na okupacione zone, po kojima je Slovenija podeljena između Nemačke i Italije, general Lane je odbio da još jednom primi delegaciju Narodnog veća i da pregovara o stvaranju jedinstvene slovenačke kvistlinške vlade.²⁵⁵

Događaji 12. aprila na Primorskom frontu

Lički odred i *Dinarska divizija* već su se raspali, a ostaci *Jadranske divizije* su se povukli ka Kninu. U Mostaru je, zahvaljujući dolasku jednog bataljona iz Trebinja, ugušena ustaška pobuna, ali su gotovo svi oficiri, podoficiri i vojnici hrvatske narodnosti napustili svoje jedinice. *Italijanska posada Zadra* je, uz podr-

šku avijacije, prešla u napad i potiskujući zaštitnice Jadranske divizije, zauzela Benkovac. General Obrad Egić o tome kaže:

• Dvanaestog aprila, oko 6 sati, kada su se dijelovi *Jadranske divizije* nalazili oko sela Kožiovcu i Lišana, na 50 kilometara od Zadra, Italijani su tek tada prešli državnu granicu i krenuli testom za nama, trudeći se da budu na pristojnom odstojanju. Pre podne su bez otpora ušli u Benkovac ...

Jadranska divizija, sa oko šest hiljada ljudi, u podne je stigla u selo Djevske. Nije produžila cestom prema Kistanjama već je skrenula na istok, prema Roškom slapu. Samo jedna kolona, čini mi se, 3. bataljon 54. puka i baterija lopova, produžila je cestom prema Kistanjama i dalje ka Kninu, izbivši pred večer na željezničku prugu oko Stare Straže. Na tim položajima našli su 17. konjički divizion, koji se od Obrovca povukao na ove položaje. Sada su ove jedinice preuzele na sebe ulogu zaštitnice, da onemoguće Italijanima ulazak u Knin dok se ostaci divizije ne izvuku prema Bosanskom Grahovu.²⁵⁶

Na željezničkoj pruzi Sarajevo-Mostar-Dubrovnik ustaše su napadale vozove, zadržavali ih i pljačkali. Pošto je u Šibeniku došlo do borbe između ustaša i vojnih vlasti, Komanda Šibenika je sa vrlo malim brojem vojnika pretežno srpske narodnosti bila prinuđena da se noću 12/13. aprila povuče ka Drnišu, dok su trupe *Jadranske divizije*, saznajući da su ustaše zauzele Drniš i da im se pridružio tamošnji 12. dopunski puk, od Roškog Slapa skrenule za Knin.

Ovoga dana je došlo do borbe u susretu između jedne čete bersaljera italijanskog bataljona »Diac« i 3. bataljona 54. peš. puka kod sela Očestova. Tom prilikom je neprijatelj imao 180 mrtvih, a naše jedinice minimalne gubitke, iako su Italijani raspolagali i lakim tenkovima.²⁵⁷

Ratna mornarica 12. aprila

U Štab flote stiglo je 12. aprila naređenje da razarač »Dubrovnik« bude spreman za specijalnu misiju.²⁵⁸

Kada je 3. torpedna divizija 12. aprila uplovila u Milnu (na o. Braću) posade brodova otkazale su poslušnost, jer nisu htjele da izvrše naređenje za vožnju prema Boki. Komandant 3. torpedne divizije, u isto vreme i komandant *Šibenskog flotnog odreda* kapetan bojnog broda Ivan Kern je zbog toga napustio svoju diviziju i borbenim čamcem »Uskok« prebacio se na 2. torpednu diviziju u uvali Nečujan na o. Šolti. Međutim, njegov dolazak je izazvao uznemirenje među do tada stabilne posade 2. torpedne divizije, jer je ljudstvo sa borbenog čamca »Uskok« prenelo glasove o pobuni na 3. torpednoj diviziji. Da bi povratio moral posada, Kern je održao govor posadama motornih torpiljarki, s tim što je dozvolio da oni koji neće da idu u Boku, iako time izdaju borbu, odmah napuste brodove. Oficiri 2. torpedne divizije nisu se sa time složili, već su najenergičnije odbijali da se sprovede ovo Kernovo odobrenje i hitno isplovljavali sa brodovima. Posle isplovljenja ustanovljeno je da je u tom rasulu brodove napustilo 40 - 50% ljudstva, ali ni jedan oficir. Oko 17,30 časova 2. torpedna divizija (4 motorne torpiljarke) krenula je prema Boki, oko pola noći 12/13. aprila stigla je u uvalu Neum Klek, gde je ostala 13. aprila do 18 časova, a tek 14. aprila ujutro uplovila u Boku. Posle toga su joj se priključile još 2 motorne torpiljarke koje su dotle sa kompletnim posadama zasebno plovile od ostale 4 motorne torpiljarke ove divizije, koje su tada već ostale sa prepolovljenim posadama.²⁵⁹

Ovoga dana je komandant *Severnog sektora Pomorske odbrane* kapetan boj. broda Plajvajs u 6 časova naredio da se ljudstvo Komande ukrca na »Ma-

linsku« i otplovi u Barič-dragu pod Velebitom i onesposobi flankirnu bateriju koja je bila u ustaškim rukama. Zatim je u 15 časova naredio da se na »Malinsku« ukrca i odred graničara sa nekoliko oficira i otplovi za Obrovac, s tim da se zapali izvidnička stanica Ljubač i potopi remorker R-10.«:£

Izvidanje luka Bari i Brindizi zbog nepouzdanog rada motora hidroaviona, 20. hidroeskadrila nije uspešno izvršila, kao ni fotografisanje, jer se posada morala vratiti.²⁶¹

Rečna flotila. Po dolasku u Obrenovac, formiran je *Mešoviti odred od preostalih posada monitora i ostalih brodova koji su bili potopljani u blizini. Svih oko 450 ljudi, naoružanih ličnim naoružanjem i poskidanim mitraljezima sa brodova, krenulo je u pravcu južnog Jadrana u dve grupe, od kojih je jedna stigla u Boku, a druga samo do Sarajeva. Cim su se javili Vrhovnoj komandi 14. aprila bili su prinuđeni na kapitulaciju, dok su sva tri njihova monitora po naređenju već 12. aprila u 1 čas potopljena na ušću Save.*²⁶²

U svom članku o minitoru »Drava« Anton Simović je uglavnom napisao:

•Oko 3.00 č ujutro 12. aprila monitor 'Drava' zaustavio se ispred porušenog železničkog mosta kod Bogojeva i. posle otvaranja prolaza, u 5 časova ujutru produžio vožnju. U tom međuvremenu su sa broda pobjegli motornim čamcem u pravcu Erduta mašinski oficir sa 2 podoficira i 4 mornara.

Oko 7,30 časova devet neprijateljskih aviona tuklo je monitor, ali je on protivavionskom vatrom oborio tri aviona koji su leteli na maloj visini. Posle drugog, usledio je i treći napad neprijateljskih aviona koji su mitraljeskom vatrom usmrtili više artiljeraca, tako da je dejstvo protivavionske odbrane monitora postalo slabije. Tom prilikom 5 bombi je pogodilo monitor, tako da su skoro sva pav oruđa bila uništena i njihova posluga većinom izgignula. Kad je pogoden još jednom bombom u dimnjak, monitor 'Drava' je oko 7.45 časova potonuo kod Čiba (sadašnje Čelarevo). Ostatak posade -7 podoficira i 6 mornara spasio se na bačkoj strani. Tako su 54 člana posade, među kojima prvi i drugi oficir, poginuli na brodu. Nizvodno od Čiba bio je isplovio komandant broda Berić, ali su ga verovatno posle toga ubili neki petokolonaši.

Tako posada monitora 'Drava', sa hrabrim komandantom *poručnikom bojnog broda / klase Aleksandrom Bericem* i njegovim pomoćnicima: *poručnikom bojnog broda Brunom Segvicem* i *poručnikom fregate Sulejmanom Šehovićem*, nije napustila brod ni 12. aprila, kada je njegova sudbina bila konačno zapečaćena. Naprotiv, svoje puno herojstvo pokazala je baš ovog dana, junački se borila i ostaja do poslednjeg minuta na svojim mestima, obarala neprijateljske avione, ginula i radije išla u sigurnu smrt, nego da sramno i kukavički napusti brod koji im je bio poveren. Tom prilikom poginuo je sa svojim komandantom i *narednik-vodnik Karlo Banauh*. Nemać po narodnosti. To znači da su od 7 članova posade, herojski žrtvovali svoje živote 54 mornara i podoficira sa oficirima i komandantom broda« ..²⁶³

Rad jugoslovenske Vrhovne komande 12. aprila

Ovog dana Štab Vrhovne komande selio se na Pale (ist. od Sarajeva), s tim što je u M. Zvorniku ostao deo Štaba sa pomoćnikom načelnika Štaba Vrhovne komande radi održavanja veze sa trupama, kralj je odveden u Nikšić, a Štab Komande pozadine Vrhovne komande selio se u Sarajevo.

Vrhovna komanda izdala je sledeća naređenja:

- O. br. 132 komandantu 4. armije da organizuje otpor na Savi i Uni i da u rejonu Banja Luke, u visini Ilidže i Ivanjske zatvori pravac Bosanska Gradiška - Prijedor;
- O. br. 134 komandantu 5. armije da se Timočka divizija povuče ka Kruševcu i zatvori pravac dolinom Zapadne Morave, a Krajinska divizija zauzme Kragujevac i zatvori pravac Kragujevac - G. Milanovac. (Neopravdano se verovalo da će ove divizije uspeti da se probiju kod Aleksinca i Paraćina na levu obalu V. Morave. - V.T.);
- O. br. 135 komandantu 4. armije da primi komandu i nad svim delovima 7. armije;

O. br. 137 komandam u 3. grupe armija da protera neprijateljske delove iz Prištine i da sa trupama izbije na liniju Kačanički tesnac - Korčulski tesnac, hvatajući vezu sa trupama 5. armije;

- O. br. 138 komandantima Beograda i Sremske divizije da se povlače i ne brane Beograd, s tim da Sremska divizija zatvori pravac preko Sopota i Stepojevca

- Direktivu O. br. 140 (zbog kritičnog stanja kod 6. armije) sledeće sadržine:

- Prema opštoj situaciji na vojištu, a u vezi već do sada izdanih naređenja, za budući rad

Naređujem:

1) Komandant 1. armije sa Potiskom divizijom i delom 3. konjičke divizije zatvoriće pravac koji vodi preko Valjeva ka Loznici i Zvorniku za Tuzlu, na liniji: Sabac - Tekeriš - Osječina. Na ovom položaju štiti svoj desni bok, i u slučaju potrebe na njemu prihvatiti delove 6. armije ako budu prinuđeni na povlačenje ka Zvorniku. U slučaju da 1. armija bude prinuđena na povlačenje povući se sa ovog položaja na levu obalu Drine radi najujxirnije odbrane u zoni desno Drinjača, a levo r. Sava. Ako 1. armija bude prinuđena na povlačenje na levu obalu Drine desno od 1. armije biće 6. armija, radi čega odmah stupiti i održavati vezu sa njenim komandantom koji se nalazi ili u Lazarevcu, ili u Lajkovcu, ili u Valjevu.

2) 6. armija nastojace da se održi na sadanjim položajima sa kojih će po potrebi vršiti i potrebne protivakcije. Ako bude potisnuta sa tih položaja, armija će se povlačiti opštim pravcem: Lazarevac - Valjevo - Pecka - Ljubovija - Srebrenica - Vlasenica na levu obalu r. Drine gde će se zadržati radi najupornije odbrane. Zona dejstva desno: Rudnik - Maljen - Bajina Bašta - r. Drina do Sušice, a levo: r. Sava - Obrenovac - s. Banjane - Koceljevo - Osječina (isključno) - Krupanj - r. Drinjača. Desno će biti 5. armija a levo 1. armija.

3) Prilikom rasporeda kako na sadanjim, tako i na budućim položajima solidno zatvoriti komunikacije, naročito one koje su pogodne za kretanje bornih kola. Radi loga naročito izvršiti raspored po dubini. Obratiti naročito pažnju na rušenje u toku povlačenja. Komandantu 6. armije stavlja se na raspolaganje 101. protivtenkovski divizion koji se sada nalazi u Valjevu, a njegov komandant je dobio naređenje da se stavi na raspolaganje komandantu 6. armije.

4) Umoljava se komandant 1. armije da proverí da li je komandant 6. armije primio ovo naređenje, pa ako nije da mu ga dostavi.

5) Štab Vrhovne komande tražiti na oznaku „Suvobor“.

Dostavljeno komandantima:
2. grupe armija, 1. i 6.
armije i Pozadini Vrhovne
komande.

Po zapovesti načelnika štaba
Vrhovne komande
Pomoćnik diviziski đeneral
Mil. Nikolić«.

Cim je doneta odluka da se Štab Vrhovne komande seli na Pale, naređeno je iz Vrhovne komande komandiru Rušćeg odeljenja da pripremi za rušenje gvozdeni most na Drini kod Zvornika i da ga poruši čim se pred njim pojave neprijateljeve trupe bez obzira na dalji prelaz preko mosta sopstvenih trupa, a komandantu Protivavionskog diviziona Vrhovne komande da svoj divizion postavi na levoj obali Drine severno od mosta, tako da topovima može tući neprijateljeva motorizovana kola i tenkove kad čelom stignu do mosta.

Vrhovna komanda ovog dana više nije raspolagala nikakvim operativnim trupama da bi mogla uticati na događaje na pojedinim frontovima, jer je, pored Protivavionskog diviziona, angažovala i Jurišni bataljon Štaba Vrhovne komande na frontu 1. armije u rejonu Zvornika i Bosanske Rače.

Ne samo da se situacija jugoslovenske vojske ovog dana još više pogoršala, nego Vrhovna komanda nije imala nikakve operativne rezerve kojom bi mogla intervenisati. Sem toga, jedinice u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji morale su se boriti i sa Nmcima, i sa Italijanima, i sa ustašama, i sa petokolonašima, i sa pripadnicima Mačekove »Zaštite«.²⁶⁴

U svom izveštaju od ovoga dana Vrhovna komanda je priznala da je nadmoćni neprijatelj na Severnom frontu stigao preko Daruvara do Save i zauzeo Kragujevac i da su Nemačke trupe ušle u Zagreb, »ne nailazeći na otpor naših trupa«.²⁶⁵

Rad jugoslovenske vlade 12. aprila

Ministarski savet je u toku dve sednice, koje je ovoga dana održao na Palama, doneo sledeće odluke:

- » - da se amnestiraju svi politički kažnjenici po Zakonu o zaštiti države, osim za dela špijunaže i izdaje i da se ova odluka telegrafski dostavi kaznenim zavodima:
- da ministarstva po mogućnosti vrate sav personal na dužnost, a s tim da službenici koji se ne mogu vratiti dobiju dvomesečno odsustvo i dvomesečnu platu i da se na isti način postupi i sa personalom ustanova koje u današnjim prilikama ne mogu da vrše dužnost (Narodna skupština. Senat. Glavna kontrola itd.):
- da ministar spoljnih poslova dr Ninčić i ministar vojske i mornarice general Ilić urede pitanje daljeg prelaza vlade; i
- da se preko radija objavi da novčanice od 10.000 dinara nemaju vrednost, a da su puštene u promet sitne novčanice«.²⁶⁶

Iz Zapisnika sednice vlade od 11. i 12. aprila vidi se da se njeni članovi nisu slagali u osnovnim pitanjima rata. Tako su, na primer, Slobodan Jovanović, Bogoljub Ilić i Marko Daković za događaje u Hrvatskoj direktno optuživali dr Mačeka, koji je 8. aprila napustio vladu i otputovao u svoje rodno mesto Kupinec, dok su ga neki branili. Krajem dana vladu je napustio ministar šuma i ruda Džafer Kulenović i otišao u Sarajevo.

Predsednik vlade general Simović je 12. aprila dao sledeću izjavu:

• Mi smo svesni toga da se u ovoj od Nemačke nametnutoj borbi nalazimo prema neprijatelju brojno mnogo nadmoćnijem. Mi imamo poverenje u moralnu snagu našeg naroda, u snagu naše armije, u prijateljstvo sa Sovjetskim Savezom sa kojim smo vezani paktom zaključenim uoči nemačkog napada i u obećanu pomoć Britanije i SAD. Nemci su postigli prve uspehe, ali mi nismo izgubili volju za borbu. Nemci su mogli da postignu ove uspehe zahvaljujući iznenadnosli izvedenog napada - bez objave rata, ali ne zbog brojne nadmoćnosti. Naše trupe su se prikupile na najvažnijim bitačnim frontovima da bi zadržale dalji prodor neprijatelja. Građani imaju zadatak da pomoću hladnokrvnosti i hrabrog držanja doprinesu da se održi red u celoj zemlji i potpomognu nastojanja naše zemlje da se postigne uspeh. Mi se moramo čuvati od lažnih vesti koje neprijatelj na razne načine širi da bi dezorganizovao pozadinu i armiju. Građani cele zemlje treba da sledeju primeru junačkog stanovništva Beograda, koje je stojički podnelo teške žrtve. Mada je trenutno situacija teška, ja se nadam da će naša pravedna stvar, hrabrost naše armije, pomoć naših jakih saveznika i odlučnost našeg naroda doneti pobjedu«^{266*}

Prosto je neshvatljivo, bar nama učesnicima u aprilskom ratu, kako je predsednik vlade general Simović mogao dati ovakvu izjavu, jer ona apsolutno nije odgovarala stvarnom stanju u zemlji i na jugoslovenskom ratištu. On je, možda, u nadi da bi podigao pokolebani moral starešina, trupa i političara i veru u krajnju pobjedu uz pomoć saveznika uputio ovakvu izjavu koja je mogla imati samo opravdanje u moralno-psihološkom pogledu, ali ne i uticaj na neku značajniju promenu situacije.

**Dnevni izveštaji nemačke i italijanske Vrhovne komande i
saopštenje mađarskog Generalštaba od 12. aprila**

Dnevni izveštaj nemačke Vrhovne komande od 12. aprila glasi:

Semačke i italijanske trupe otpočele su 12. aprila sa čišćenjem Ljubljanske kotline. Naše planinske trupe i pešadijske divizije stigle su na više mesta do Save posle borbe sa srpskim trupama na besputnom brdskom zemljištu Hrvatske, severozapadno od Zagreba. Brze jedinice stigle su preko Zagreba do Karlovca. Zauzet je Varaždin. Jedinicama koje su nadirale ka jugu predala se jedna srpska brigada, zajedno sa svojim komandantom. Usled iznenadnog i brzog prodora Nemačkih snaga slomljen je neprijateljski otpor u Hrvatskoj, dok se „Srpska severna armiju“ nalazi u rasulu. *Mađarske trupe* prešle su jugoslovensku granicu između Drave i Tise i nadiru u pravcu juga. Jedinice Nemačke vojske nastupaju sa više pravaca prema Beogradu. Jedinice koje napadaju od Niša, slomile su neprijateljski otpor posle teških borbi. Kao što je već objavljeno posebnim izveštajem, severno od Ohridskog jezera sjedinile su se Nemačke i italijanske snage. *Vazduhoplovstvo* je juče uspešno deystvovalo na jugoistočnom prostoru. Na više neprijateljskih aerodroma u severnoj Bosni i prostoru između Save i Dunava porušene su zgrade i hangari, a na zemlji je uništeno 10 aviona. Bombarderski napadi u istoj oblasti protivu železničkih stanica i transportnih vozova dali su dobre rezultate. Bombarderi za obrušavanje ponovo su napali neprijateljske koncentracije trupa zapadno od Zagreba.²⁶⁸

Dnevni izveštaj italijanske Vrhovne komande od 12. aprila glasi:

»Na *Juljskom frontu* dostigli smo do Jesenica u dolini Save, kao i do Žirija i Sušaka. Naše kolone, posle sloma neprijateljskog odbrambenog sistema, zauzele su u petak posle podne grad Ljubljano. U okolini Zadra i rejonu Ugljana naši avioni bombardovali su neprijateljska odbrambena utvrđenja i položaje. Na hidrobazi Divulje ponovnim bombardovanjem izazvani su veliki požari. Napadnute su i mitraljirane neprijateljske trupe i hidroavioni u bazi, tako da je 6 hidroplana zapaljeno, a druga 2 potopljena. U kanalu Cresa napadnute su 3 neprijateljske torpiljarke, od kojih je jedna potopljena, a druga teško oštećena. Nadirući iz Albanije, italijanske trupe zauzele su Debar i Ohrid, i ujedno uspostavile vezu sa Nemačkim trupama koje su dolazile sa istoka. Zarobljen je veliki broj vojnika i zaplenjena velika količina oružja i ratnog materijala.«²⁶⁹

Načelnik Generalštaba mađarske vojske izdao je ovog dana sledeće saopštenje:

*Mađarske trupe, uprkos mesiničnog neprijateljskog otpora u utvrđenjima, dostigle su u toku 11. aprila predviđene ciljeve».*²⁷⁰

Dejstva 12. aprila prema Ratnom dnevniku nemačke 2. armije

Komanda nemačke 2. armije dostavila je 11. aprila Operativnom odeljenju OKH izveštaj o nameri za dalje vodenje operacija, i to:

»Gro pešadije (*desno 49-arm. korpus, centar 51. arm. korpus, levo 52. arm. korpus*) produziće nastupanje južno od Save u jugoistočnom pravcu preko linija Slunj - Sisak. Bihać - Kostajnica i Grahovo - Prozor ka Prozoru, Sarajevu i Zvorniku; *14. oklopna divizija* će oko podne 12. aprila krenuti iz rejonu Karlovca ka Slunju, Sarajevu i Zvorniku; *46. arm. korpus* će se, posle završetka borbi na prostoru južno od Beograda, staviti pod komandu *1. oklopne grupe* i zajedno sa njom nastaviti operacije: *1. oklopna grupa* će, posle okončanja borbi južno od Beograda nastupati prema liniji Zvornik-Novii Pazar, da bi sa istoka i severa zaokružila neprijatelja koji se povukao u brdske predele južno i jugoistočno od Sarajeva i po potrebi ga naterala da položi oružje pred armijskom pešadijom. Od osobitog je značaja da se levo krilo ešelonira unapred preko Novog Pazara ka Cetinju. Komanda 2. armije moli da granica pretna *italijanskoj 2. armiji* ide linijom: Celovec, Novo Mesto - Črnomelj - Vinica - Primišlje Gornje - Slunj - Zovalje (sasvim jugozapadno od Bihaća, Kulen Vakuf - Gola kosa pl. - Glamoč - Prilika - Livno - Gornja Grabovica (sva mesta Nemačkoj 2. armiji). Komanda 2. armije računa da će pešadijske jedinice 14. aprila dostići liniju Rijeka - Sisak, 15. aprila liniju Bihać - Bosanski Novi - Pakrac, a najranije 17. ili 18. aprila liniju Susevac - Ključ - Banja Luka. *14. okl. div. iziji*)eradiom upućena posebna zapovest da 12. aprila jakim borbenim delovima

krene u pravcu Delnica, da uhvati vezu sa Italijanima i da zatvori sve puteve koji iz Ljubljanskog bazena vode ka jugu».²⁷¹

Na frontu Nemačke 2. armije 12. aprila u 2,30 č. 46. arm. korpus uspeo je da prednjim delovima stigne do Sremske Mitrovice i da zauzme neoštećene mostove kod Osijeka i Erduta, a 14. oklopna divizija je još po podne 11. aprila u okolini Rijeke uspostavila vezu sa Italijanima i predveče istog dana na 40 km zapadno od Karlovca naišla na italijansku prethodnicu. Oko 11,00 č. 12. aprila f.aopšteno je Komandi 46. arm. korpusa da Beograd još nije pao, da je 41. am. korpus stigao do Pančeva i da 1. oklopna grupa nailazi na jak otpor. U 11,10 č. načelnik Operativnog odeljenja OKH preporučuje načelniku štaba 2. armije da 46. arm. korpus ne nastupa na Beograd nego da svojom glavnom skrene ka Sarajevu, odobrava da glavna 14. oklopne divizije takođe nastupa ka Sarajevu i naređuje da ne treba popustiti Italijanima da im se za nastupanje dodeli šira zona. Oko podne ovoga dana 101. laka pd zaostala je severno od Ptuja, a 51. arm. korpus moli da se njegovi delovi koji se prevoze železnicom upute preko Radgone. Komanda 2. armije odala je priznanje jednom eskadronu koji je zauzeo Varaždin.

U 12,15 č. posle izveštaja 14. oklopne divizije da je u Karlovac stigao komandant italijanske 2. armije, načelnik Operativnog odeljenja OKH obavestio je načelnika Štaba 2. armije o pojačanim teškoćama sa Italijanima, jer italijanska 2. armija teži da preko Karlovca nastupa ka Jajcu i u tom smislu Italijani nastoje da se dogovore sa OKW, ali je u vojnom smislu mnogo važnije da nastupaju ka obali. U to vreme 14. oklopna divizija molila je Komandu 51. arm. korpusa da smeni njene delove u Bjelovaru, a vrhovni komandant OKH u 13,10 č. naredio je 51. korpusu da svojim prethodnicama nastupa u tri pravca i da ne popušta Italijanima u pogledu puteva za nastupanje, s tim da privremeno zatvori puteve koji vode sc zapada u njegovu zonu.

U 13,45 č. izdata je zapovest 46. arm. korpusu o promeni pravca:

•Savski most na zapadnoj ivici Beograda zauzeti samo delovima. Glavnu 8. okl. divizije uputiti u pravcu Valjeva da kod Arandelovca uhvati vezu sa levim krilom 1. oklopne grupe. Pozadnje delove korpusa skrenuti preko mosta kod Broda ka Doboju i Zvorniku. Kasnije ce se 46. arm. korpus uputiti ka Sarajevu.«

Ova zapovest je u 14,25. č. radiogramom dostavljena korpusu. U to vreme načelnik Štaba 51. arm. korpusa izvestio je da se prvi delovi 101. lake pd moraju iskrcati u Mariboru i produžiti peške i da su smenjeni delovi 14. okl. divizije koji su se nalazili u Bjelovaru, tako da su krenuli u podne.

U 16,20 č. 51. arm. korpus nastavio je marš ka Karlovcu bez obzira što i Italijani tamo nastupaju. Zato načelnik Štaba 51. arm. korpusa ističe načelniku Štaba 2. armije da se plan nastupanja korpusa može ostvariti ako OKW ne popusti Italijanima. U 18,20 č. načelnik Štaba 2. armije telefonom je izvestio gaulajtera u Gracu da su Italijani poseli delove oblasti koji su predviđeni za priključenje južnoj Koruškoj, da komandant armije namerava da oblasti severno od Drave, uključujući Maribor, u pogledu uprave stavi na raspolaganje gaulajteru i da put Spilje-Maribor mora privremeno da stoji potpuno na raspolaganju armiji.²⁷²

Komanda Nemačke 12. armije izdala je ovoga dana naređenje 1. oklopnoj grupi i svim potčinjenim jedinicama da izvrše koncentričan napad na Beograd.²⁷³ Istoga dana Komanda ove armije izvestila je da je pešadijski puk »Gross Deutschland« zauzeo Ministarstvo vojno u Beogradu.²⁷⁴ Ona je posebnim naređenjem precizirala u koje rejone jugoistočne Srbije i Makedonije mogu da uđu bugarske trupe.²⁷⁵

Izvod iz Zapovesti br. 6 komande nemačke 2. armije - Operativno odeljenje (Pov. br. 716 od 12. IV 1941) Komandi 49. armijskog korpusa:

* ...
Zadati: 49. armijski korpus dostići cc Delnice, održavati vezu sa (talijanskom 2. armijom. 51. korpus ce sa 132. pešadijskom divizijom precij liniju Brežice, KJinča Selo. 14. oklopna divizija poseda Karlovac i obezbeđuje Slavoniju od sabotaža. 52. armijski korpus preuzima komandu nad 183. 1125. pešadijskom divizijom. 14. oklopna divizija nastupa pravcima Mostar, Sarajevo i Zvornik. 46. armijski korpus nastupace južnom obalom Save na Beograd; poza dnjim delovima 16. pešadijske (moto) divizije na Doboju; a po završenim borbama kod Beograda prema Sarajevu. 53S. granična divizija po starom. 1. oklopna grupa po završenim borbama kod Beograda pravac Sarajevo. Podgorica.

Italijanska 2. armija nastupa obalom Jadrana ...²⁷⁶

OPERACIJE 13. APRILA

Nemačka Vrhovna komanda oružanih snaga (OKW) izdala je Direktivu br. 21 za produženje operacija protiv Jugoslavije i Grčke koja u izvodu glasi:

• ... 1) Jugoslovenska vojska nalazi se u rasulu. Time su stvoreni uslovi da se u zajednici sa izbacivanjem iz stroja grčke Trakijske armije i ovladavanjem Solunske kotline kao i prostora u okolini Fiorina, a po privlačenju dovoljno jakih snaga, prede u *napad protiv Grčke*. sa ciljem da se unište grčko-britanske snage koje se tamo nalaze, da se okupira Grčka i da se time konačno oteraju Britanci sa Balkana.

2) Stoga za nastavljjanje operacija na Balkanu naređujem:

a) Jugoslavija:

Cilj operacija ostaje uništenje ostataka jugoslovenske vojske kao i čišćenje i okupacija zemlje.

Pn tome za okupaciju stare Srbije i Banata angažuju se nemačke jedinice, prostor između Morave i Dunava sa kvalitetnom bakarnom rudom treba najhitnije osigurati. Dalje dovlačenje snaga koje do sada nisu angažovane u Jugoslaviji ograničiti na najmanju meru.

Vazduhoplovstvo ima da uništi ostatke jugoslovenske avijacije i da na taj način potpomogne operacije kopnene vojske, kako bi se brzo razbio svaki još pojavljeni otpor. U dalom slučaju, vazduhoplovne snage i protivavionske jedinice, ukoliko se ne bi mogle angažovati protiv Grčke, mogu se u sporazumu sa Vrhovnom komandom oružanih snaga još sada izvuci radi angažovanja na drugo mesto.

Potrebna dogovaranja sa italijanskim vazduhoplovstvom, na osnovi utvrđenih linija razgraničenja, stvar su vrhovnog komandanta vazduhoplovstva.

Druga italijanska armija ima zadatak da preduzme čišćenje i okupaciju teritorije jugozapadno od puta: Karlovac - Bosanski Novi - Banja Luka - Sarajevo. Tom prilikom Nemačke brze jedinice koje su prodrle preko pomenute linije mogu se angažovati po potrebi za podršku italijanskog napredovanja.

Treća mađarska armija ce očistiti i okupirati jugoslovenske oblasti zapadno od Tise do Dunava i Drave. Učešće obemađarske motorizovane brigade, u dr, l, j, -n operacijama Nemačke 2. armije, treba da se izdejstvuje i ugovori...

Adolf Hitler...²⁷⁷

Istoga dana Komanda kopnene vojske (OKH) stavila je 1. oklopnu grupu pod komandu 2. armije.

Nemačke i italijanske snage brzo su produžile koncentrično nastupanje ka Bosni, Srbiji i Crnoj Gori i Hercegovini, težeći da razdvoje i okruže preostale snage jugoslovenskih armija. Istovremeno su mađarske snage nastavile nastupanje u Bačkoj i Baranji.

Dejstva avijacije 13. aprila

Nemačka avijacija podržavala je oklopne i motorizovane jedinice, napadala jugoslovenske kolone u povlačenju i jugoslovenske snage kod Sarajeva i Mostara i bombardovala gradove Banja Luka, Sarajevo, Jajce, Zenicu i druga mesta, a naročito Sarajevo, gde je prouzrokovala znatne štete i mnoge požare. Sem toga, ona je napadala jugoslovenske aerodrome kod Bijeljine, Tuzle, Sarajeva i Mostara, na kojima je uništila izvestan broj aviona. U izveštaju nemačke Vrhovne komande od 14. aprila između ostalog se kaže:

»Vazduhoplovstvo je i 13. aprila podržavalo operacije vojske u jugoistočnom prostoru uništavajućim napadima lovačkih, jurišnih i borbenih vazdušnih snaga na neprijateljske kolone na maršu u rejonu oko Beograda, kao i koncentracije trupa kod Banja Luke. Dalji uspešni napadi bili su upravljani protiv neprijateljskih aerodroma u srednjoj Bosni i Hercegovini. Napadi protiv vojnih ciljeva u Sarajevu prouzrokovali su teška razaranja i proširene požare u jednom velikom logoru trupa i železničkim postrojenjima.«²⁷⁸

Italijanska avijacija je u više naleta bombardovala vojne ciljeve u Boki Kotorskoj, aerodrom kod Mostara i hidrobazu Divulje.

Ovoga dana *jugoslavenska avijacija* nije dejstvovala, samo su pojedinačni avioni i parovi 4. vazduhoplovnog puka vršili proterivanje pojedinih neprijateljskih izviđača i razarača. U borbi je oboren jedan nemački »Me-110« i jedan naš »Hariken«. Teško je ranjen kapetan Grbić Voja. Oko 14.00 časova (pošto se nije moglo probiti za Sarajevo) po naredjenju komandanta *Druge brigade* zapaljeni su u njegovom prisustvu preostali avioni 4. i 8. puka, tj. oko 4-5 »blenhajma«, 4-5 »harikena« i 4-5 »IK-2«. Glavnina vozećeg dela ta dva puka bila je dva dana ranije upućena u Mrkonjić Grad i dalje za Sarajevo, dok su letaći i ostatak mehaničara krenuli automobilima za Sarajevo.«²⁷⁹

Pošto se u rejonu Sarajeva prikupio najveći deo letaćkih i neletaćkih vazduhoplovnih jedinica, jačine 25-30.000 ljudi sa gotovo potpunim starešinskim kadrom, *Vrhovna komanda* je sa O. br. 153 naredila da se od ovih snaga obrazuju 3 pešadijska odreda radi zatvaranja pravaca koji sa severa, zapada i juga izvode ka Sarajevu.²⁸⁰

Dejstva 13. aprila na frontu 3. grupe armija

Na frontu 3. armije *Zetska divizija* je oko 6 časova otpočela napad u pravcu *Skadra desnom kolonom duž drumu za Skadar, levont kolonom istočno od nje i divizijskom rezervom (61. puk)* pozadi desne kolone, dok glavnina artiljerije, usled neupotrebljivosti drumu kod Han Hotita nije mogla doći u rejon s. Ivanaja niti podržavati napad. Pošto su u početku naišle na slab otpor, obe kolone su brzo napredovale, tako daje oko podne desna kolona izbila do linije s. Zubica - s. Mehalj, a leva kolona podilazila liniji s. Bolevar - Mali Zobc (k. 575) - Mali kuk (k. 602) - Velija (k. 554). Međutim, *italijanski 17. korpus*, koji je u međuvremenu pojačan sa 3 divizije (1 oklopnom i 2 pešadijske), preuzeo je oko podne snažan tenkovski protivnapad iz s. Zubica i s. Mihalj na streljački stroj desne kolone. Iznenađen i zahvaćen artiljerijskom i mitraljeskom vatrom iz tenkova i snažnim dejstvom iz vazduha, a nemajući prirodnih zaklona ni pt odbrane (107. pt četa i brdske baterije su zaostale). 32. puk je počeo po-

vlačenje u ne du ka r. Pronisat, trpeći znatne gubitke. Ovim povlačenjem je ugrožen desni bok 38. peš. puka (iz leve kolone) pred kojim su se pojavili italijanski tenkovi. Zbog toga je 38. puk zalomio svoje desno krilo i, zahvaljujući hrabrosti svojih trupa i brzom i energičnom dejstvu brdske baterije, koja je izašla u streljački stroj, popravio situaciju - italijanski tenkovi su zaustavljeni pred frontom 38. puka i usporenje njihov prodor na pravcu 32. puka. Ovo je omogućilo da se jedinice 32. puka povuku na desnu obalu r. Pronisat, gde ih je prvo prihvatila rezerva 32. puka, a zatim divizijska rezerva - 61. pešadijski pi k. Zahvaljujući ovom prihvatu, komandant 32. peš. puka je uspeo da sredi svoj puk i da predveće, uz podršku prateće brdske baterije, ponovo izađe na položaje severno od s. Mehalj.

Jednovremeno sa tenkovskim napadom na 32. peš. puk jedno odeljenje italijanskih tenkova napalo je desnokrilni bataljon 87. puka ispred visa M. kuk (k. 002) i prinudilo ga da odustane od napada na ovaj vis.

Obavešten o tenkovskom napadu, komandant divizije je naredio da se u toku noći 13/14. aprila sve jedinice povuku na desnu obalu r. Pronisat, što je izvršeno, izuzev 87. peš. puka koji je ostao na položajima kod s. Mačovila i s. V li je, s tim što je 61. pešadijski puk preuzeo odbranu desnog odseka, a 32. pešadijski puk obrazovao divizijsku rezervu kod s. Ivanaja. Zatim je Zetska divizija dobila naređenje da ne preduzima nikakve ofanzivne akcije. Tako se njen dobro započeti napad nepovoljno završio, s jedne strane, zato što su Italijani uveli u borbu tenkove, a s druge, zbog toga što ona nije imala ni tenkova, ni avijacije, ni pl sredstava, kojima bi zaustavila italijanski tenkovski protivnapad. Zato je svoje desno krilo i centar povukla na desnu obalu r. Pronisat, čiji je kanjonski karakter pružao dobru pt zapreku.

Komski odred se povlačio preko s. Teti - s. Sel imaj - s. Gerinji - Gusinje, gde je stigao bez 2. bataljona 48. puka (koji je produžio nadiranje ka Skadru u sastavu desne kolone Kosovske divizije) i brdskih topova koji su napušteni. Nadirući kroz Albaniju u pravcu Skadra, desna kolona Košovske divizije je izbila ispred s. Prekali u dolini r. Kiri, ali nije imala veze sa Štabom divizije.²⁸¹

Iako su odredi Metohijskih trupa na Kosovu i Metohiji zaprečavali prodor jedinica 5. oklopne divizije ka Kosovskoj Mitrovici, Peći, Đakovici i Prizrenu, ipak su Nemačke oklopne snage uspele da zauzmu Vučitrn i stignu do Urosevca, dok su na pravcu Dulje Han-Prizren, uz pomoć nekoliko pobunjenih Albanaca, slomile otpor Suvorečkog i Prizrenskog odreda, zauzele Prizren i potom uhvatile vezu sa italijanskim snagama kod Kukesa. Jedinice Kosovske divizije sa fronta Kukos - Bicaj, zbog pojave Nemaca u njihovoj neposrednoj blizini, počele su povlačenje ka Prizrenu, severno i južno od drumu Kukos - Prizren.

Ovoga dana je u Kičevu zarobljen Stab Trupa 3. armijske oblasti sa komandantom i ostacima trupa, koje su bile u okruženju već tri dana. Stab 3. grupe armija prešao je u Prijepolje, gde je ostao do kapitulacije.²⁸²

Dejstva 13. aprila na frontu 5. armije

Pored jedinica II. oklopne i 4. brdske divizije, u zoni ove armije se pojavila i 60. motoi tzvovana divizija, čije su jedinice stigle do Aleksinca, Stalaća i Đunisa.

Ostaci Drinske divizije, koji su prikupljeni na prostoru Brus-Aleksandrovac, upućeni su ka Kraljevu. Jedinice 2. konjičke divizije, koje su odstupile od

Blaca, držale su položaje kod s. Razbojne (severni izlaz iz Jankove klisure), dok su druge jedinice ove divizije, koje su zatvarale pravce Stalać-Kruševac i Đunis-Kruševac, odstupile ka Kruševcu, pošto su prethodno digle u va/duh mostove kod Đunisa i Stalaća. Po dolasku u Kruševac, jedan njihov deo se tu zadržao, a drugi se kod s. Razbojne spojio sa delovima koji su odstupili od Blaca, obrazujući *Razbojinski konjički odred*, koji je na položaju kod ovog sela sprečavao Nemački prodor od Blaca.

Jedinice Vlasinskog odreda i delovi Drinske divizije, koji su od Lebana odstupali u pravcu Prokuplja, Kuršumlije i Medvede, delom su zarobljeni, a delom su se rasturili.

Timočka divizija je vodila žestoke borbe s tenkovskim jedinicama 11. oklopne divizije kod s. Bovana, bez ikakve veze sa Štabom 5. armije, dok je njen Zaštitnički odred na položajima kod s. Čitluka sprečavao prodor jedinica nemačke 4. brdske divizije u Soko Banju sa pravca Knjaževca. Da bi se probila ka Južnoj Moravi opštim pravcem Soko Banja - Aleksinac i u toku noći 13/14. aprila prebacila na levu obalu Južne Morave, Timočka divizija je, prema zapovesti komandanta ove divizije 0. br. 33 od 13. aprila (izdatoj u 10,30 časova), pokušala da u toku noći izvrši napad u tri kolone na sledeći način:

- *desna kolona* (4 bataljona, 5 poljskih lopova i 5 pt oruđa) imala je zadatak da na položaju Dcligrad - s. Jasenovo štiti desni bok sa pravca Ražnja i da prede na levu obalu Južne Morave (na mostu kod Dunisa) posle prelaska srednje kolone kod Aleksinca;

- *srednja kolona* (6 bataljona, 8 haubica i 12 poljskih topova) imala je zadatak da prede Južnu Moravu na mostu kod Aleksinca; i

- *leva kolona* (6 bataljona, 2 brdska topa, 4 pt oruđa) imala je zadatak da najpre na *Bujmirskom položaju* zaštiti levi bok sa pravca Niša, a potom da prede Južnu Moravu pozadi srednje kolone na mostu kod Aleksinca;

- u zaštitnicu divizije su određena 2 bataljona i 2 brdske baterije, dok su se pozadinske jedinice i ustanove imale prikupiti i čekati dalje naređenje.²⁸³

Međutim, zbog snažnog otpora Nemačkih tenkova i artiljerije 11. oklopne i 60. motorizovane divizije na svim pravcima od Soko Banje ka J. Moravi, kao i zbog napada jedinica 4. brdske divizije koje su 13. aprila posle podne iz zadine razbile zaštitnicu divizije kod s. Čitiuka i potom upale u Soko Banju, ovaj napad nije uspeo, tako da je Timočka divizija prešla u odbranu zapadno od Soko Banje.²⁸⁴

Pošto je *Krajinska divizija* primila naređenje (dostavljeno avionom) da se pravcem Čestobrodica - Paraćin povlači na levu obalu Velike Morave, njena glavnina je noću 12/13. aprila stigla u rejon Čestobrodice, dok je zaštitnica kod Boljevca vodila borbu sa delovima Nemačke 4. brdske divizije, koja je ovog dana zauzela Zaječar.

Cerska divizija se nalazila u Kraljevu sa isturenim odredima kod Trstenika, Knića, Gornjeg Milanovca i s. Mrčajevaca.

Novoodređeni komandant 5. armije izvršio je reorganizaciju komandovanja trupama u dolini Zapadne Morave na taj način što je naredio komandantu 2. konjičke divizije da rukovodi odbranom konjičkih jedinica na pravcu Blace - Brus - Aleksandrovac - Jošanićka Banja, komandantu *Drinske divizije* da preuzme komandu nad *Trsteničkim odredom* i odbranom Kraljeva, komandantu *Topličke divizije* da preuzme komandu nad *Kničkim i Rudničkim (Gornjomilanovačkim) odredom*, komandantu *Cerske divizije* da prede u Caćak i da pod svoju komandu primi odred kod s. Mrčajevaca radi odbrane pravca Kragujevac - Caćak, i najzad, da Štab armije prede u Užičku Požegu. Međutim, kasnije je naređeno da komandant *Cerske divizije* primi komandu nad *Knič-*

kim i G. Milanovačkim odredom, a da komandant Topličke divizije sa određenim snagama zatvori pravac Valjevo - Kosjerić - Užice.^{28b}

Dejstva 13. aprila na frontu 6. armije

Zbog prodora Nemačkih tenkovskih jedinica u nebranjeni Beograd (delovi 8. oklopne divizije sa severa iz Srema i Zemuna, jedinice 11. oklopne divizije, sa juga od Mladenovca preko Ralje i Avale i glavnina 41. korpusa sa istoka iz Pančeva), situacija 6. armije bila je veoma teška. Znatan deo njenih jedinica prikupio se na liniji Rudnik - Arandelovac - Kosmaj - Parcanski vis - Devojački grob - Petlovo brdo - s. Zeleznik, dok su delovi Unske i Dunavske divizije, 2. konjičke brigade, Smederevskog, Požarevačkog i Braničevskog odreda već bili odsečeni prodorom Nemačkih snaga u Beograd.

Prema primljenoj Direktivi Vrhovne komande O. br. 140 od 12. aprila, trebalo je da se glavne snage ove armije najpre povuku na levu obalu Ljiga i Kolubare, a zatim povlače opštim pravcem Lazarevac - Valjevo - Pecka - Ljubovija na levu obalu Drine. Međutim, delovi nemačke 8. oklopne divizije, koji su brzo nadirali pravcem Sabac - Obrenovac - Lazarevac, onemogućili su ne samo povlačenje nego i posadanje položaja na levoj obali Ljiga i Kolubare, dok su odsečeni delovi Unske i Dunavske divizije, 2. konjičke brigade, Smederevskog, Požarevačkog i Braničevskog odreda, pokušavali da se probiju ka zapadu. Ovoga dana su nemački tenkovi i pešadija uništili 18. peš. puk kod s. Adžibegovca i neke jedinice 55. puka, dok se 26. peš. puk povukao u s. Kusadak, gde je 15. aprila zarobljen. Međutim, pokušaj jačih Nemačkih tenkovskih snaga da se od Mladenovca probiju na zapad i na pravcu Arandelovca nije uspeo usled snažnog otpora jedinica 6. armije. U takvoj situaciji, komandant armije je naredio da se glavne snage preko Belanovice i Ljiga povlače ka Čačku, a manje snage preko Valjeva ka Uzicu i Ljuboviji. Stab armije se iz Lazarevca povukao u pravcu Ljiga.^{28b}

Dejstva 13. aprila na frontu 2. grupe armija

Usled snažnog pritiska oklopnih i motorizovanih jedinica Nemačkog 46. korpusa na odseku Sabac - Bosanski Brod, ostaci 2. jugoslovenske grupe armija nisu mogli održati položaje na desnoj obali Save, kao što je to Vrhovna komanda zahtevala. Jedinice 8. oklopne divizije su nadirale preko Sapca, a delovi 16. motorizovane divizije zapadno od ovog mesta. Nemačke snage su na frontu 1. armije, posle žestokih borbi, razbile Mačvanski odred i zauzele Lešnicu, ali nisu uspele da pređu na desnu obalu Save kod Rače. U toku noći 13/14. aprila trupe 1. armije su se povukle na položaje u visini Loznice (Grnčarsko groblje k. 236 - Tržičko brdo k. 228 - Loznica - desna obala Drine), dok se 3. konjička divizija zadržala na bočnom položaju na liniji: s. Debrč - s. Jevremovac - s. Tekeriš - s. Zavlaka, s tim što njen protivnapad u pravcu Sapca nije uspeo. Krajem ovoga dana je komandant 1. armije naredio: da 3. konjička divizija 14. aprila ponovo napadne Sabac i drži Zaviaku, s tim da motorizovani divizion zadrži u rezervi radi podrške Potiske divizije, koja će braniti položaje kod Loznice; da pav divizion Vrhovne komande organizuje pt odbranu na levoj obali Drine

kod Zvornika; i da komandant inženjerije pripremi za rušenje most kod Zvornika.

Iako su Nemačke snage držale mostove kod Slavenskog Broda i Bosanskog Samca, one ipak nisu vršile napad na front 2. armije, ali je njen levi bok bio ugrožen nastupanjem Nemačke 14. oklopne divizije od Banja Luke ka Tesliću i Travniku. Jedinice 2. armije su i dalje branile prelaze na Savi kod Brčkog, Orašja, Samca i Broda i vodile borbu sa ustašama u rejonu Dervente. Mostovi kod Broda i Brčkog dignuti su u vazduh. Ovoga dana je 2. armija dobila naređenje da zaštiti pravce Jajce - Sarajevo i Banja Luka - Sarajevo.²⁸⁷

Mađarske snage su nastupale bez otpora i zauzele celu Baranju, a u Bačkoj izbile na liniju Velikog kanala, dok su oklopni i motorizovani delovi stigli u Novi Sad. Sledećih dana su mađarske trupe vršile okupaciju Bačke, u čemu im je pružala punu podršku peta kolona, a naročito poluvojničke organizacije »Nemzeter«, koje su vršile masovne zločine nad kolonistima i dobrovoljcima iz prvog svetskog rata.

Dejstva 13. aprila na frontu 4. armije

Zbog brzog napredovanja Nemačkih divizija iz rejona Zagreba i zapadne Bosne, ostaci 4. armije nisu mogli organizovati odbranu na Uni i Savi, već su se povlačili ka r. Vrbasi. Nastupajući od Karlovca preko Gline, 14. oklopna divizija je slomila otpor delova 4. armije kod Bosanskog Novog i Kostajnice i nastavila gonjenje ka istoku. Jedinice 51. korpusa sa stigle do linije Karlovac - Sisak i obrazovale mostobrane na Kupu.

Ostaci Slavenske divizije (oko 300 vojnika i tri baterije), koji su branili prelaze na Savi kod Bosanske Gradiške, odstupili su pravcem Banja Luka - Jajce. Pošto je stigao u Jajce, komandant 4. armije je oko 12 časova naredio da ove jedinice Slavenske divizije zatvore dolinu Vrbasa kod s. Krupe i pravac od Mrkonjić grada dolinom Crne reke.

Jedinice Vrbanske divizijske oblasti, koje se odstupale pravcem Kotor Varoš - Doboš, dobile su naređenje da zatvore taj pravac. Na zahtev komandanta 4. armije. Vrhovna komanda je za odbranu Banja Luke uputila iz Sarajeva željeznicom preko Tuzle pojačanja (jedan đački bataljon, četu dopunske komande i 1 čet 27. peš. puka) Međutim, Banja Luka je bila evakuisana pre dolaska ovog pojačanja usled pritiska Nemačkih oklopnih jedinica i ustaške akcije. Potom je Đački bataljon upućen iz Travnika željeznicom u Jajce, sa zadatkom da obrazuje Ključki odred i zatvori pravac Ključ - Mrkonjić Grad - Jajce. Povlačenje preko Bugojna i Prozora bilo je ugroženo jer su ustaše tamo pre tri dana uspostavile svoju vlast.²⁸⁸

U svom izveštaju Generalštabu JNA, datom 1946. o događajima ovoga dana, general Bodi, između ostalog, naveo je:

» ... 3) U 8.15 naredeno mi telefonom iz Vrh. komande da dodem na Pale Pošao sam u 9 č.

4) U 10.15 stigao sam na Pale u Slab Vrh. komande.

Oko 12 i. sa ministarske sednice došao je načelnik Štaba djeneral Simović. pregledao je spremljena naređenja i činio izvesne ispravke u baziranju i komunikaciskim pravcima pojedinih armija. Ovom prilikom izložio je aa se naše armije imaju najzad povući na liniju: Bobjana - Komovi - Durmitor - Prenj - reka Neretva s lim da baziraju na prostoriju N'ikšić - Trebinje - Boka Kotorska. To da bude centralni položaj, gde možemo sačekati englesku pomoć. koja nam je stavljena u izgled. (Naredio je da se hitno pozove engleski vojni izaslanik)

Naglasio mi je da se mora osigurati želj. pruga: Sarajevo - Mostar - Metković - Herceg - Novi. Od delova IV i VII armije formirati IV armiju i slaviti joj u zadatak da zatvori veoma osetljivi pravac Banja Luka - Jajce - Travnik - Sarajevo. Na primedbu nekog od prisutnih da nema veze sa komandantom IV armije den. Nedeljkom. nač. Slaba naredio mi je da u slučaju da se ne pronade komandant IV armije idem i ja primim komandu nad ovom armijom. Dalje je naredio da se u Sarajevu formiraju jedinice i upute kao pojačanja Primorskoj arm. oblasti i IV armiji. Na moj izveštaj da u Sarajevu ima veći broj evakuisanih vazdušnih baza sa oficirima, ljudstvom i vozilima i veći broj oficira i da bi sve to trebalo upotrebiti i formirati ih kao peš. jedinice, a vozove kao transportne kolone. Načelnik je ovaj predlog odobrio. Naredio je da se rezervni oficiri i ljudstvo nepotrebnih suhoputnih stanica i drugo ljudstvo bez rasporeda pusti kućama, oficirima izdadu dvomesečne prinadležnosti.

Ovoga dana bilo je izdato naređenje Ministra da se ovima oficirima izdadu dvomesečne prinadležnosti.

5) U 14. č. u Vrh., komandi primio sam sledeće naređenje:

a) O. Br. 140 Direktiva za rad armija. Koliko se sećam. VI armiji je naredeno da zatvori pravac: Lazarevac - Valjevo - Ljubovija - Vlasenica. a I armiji pravac: Šabac - Loznica - Zvornik - Tuzla. Drugih podataka iz ove direktive ne sećam se.

b) O Br. 145 - Naređuje da kdt II armijske oblasti od raspoloženog ljudstva formira jedinice za pojačanje IV armije i Primorske arm. oblasti. Da komandanti II i Primorske arm. oblasti preduzmu najhitnije mere za osiguranje puteva: Sarajevo - Kalinovik - Plužine - Gacko - Bileća - Boka i Sarajevo - Mostar - Nevesinje - Bileća i da se nepotrebne usputne stanice rasformiraju

g) O Br 150 - Naređuje komandantima IV i II armijske oblasti da se od delova IV i VII armije organizuju i formiraju jedinice koje će dejstvovati kao IV armija. Komandant II armijske oblasti da uputi pojačanje IV armiji. Stab IV armije da bude u Jajcu. Zadatak je armije da zatvori pravac: Banja Luka - Jajce - Travnik - Gornji Vakuf - Prozor - Rača...

13) *grupa armija*: ne postoji više. Dobijen je lelelonski izveštaj iz Jajca, da su kdt grupe den. Petrović i kdt VII armije den. Trifunović zarobljeni sa štabovima. Trupe su delom zarobljene, a delom sa razišle kućama. Izvešni delovi Vrb. dopunske komande i Ličke divizije povukli se kod Banja Luke i Jajca« . . .¹³⁹

Događaji 13. aprila prema Nemačkim podacima

Komanda Nemačke 2. armije izdala je 12. aprila u 21,50 časova armijsku zapovest br. 6 za operacije 13. aprila. U njoj je predviđeno: da 14. oklopna divizija nastupa u tri kolone ka Mostaru, Sarajevu i Zvorniku i da u sadejstvu sa 46. arm. korpusom razbije jugoslovenske delove kod Sarajeva (radio-telegrafsko naređenje ovoj diviziji upućeno je u 21,10 časova) i da 46. arm. korpus (bez 14. oki. divizije), posle okončanja borbi oko Beograda, uputi glavninu korpusa na desno krilo 1. oklopne grupe sa opštim pravcem nastupanja ka Sarajevu, s tim da se 46. korpus stavi pod komandu 1. oklopne grupe čim ova grupa bude stavljena pod komandu 2. armije. Četvrta vazдушna flota dobila je zadatak da bombarduje očekivano nagomilavanje jugoslovenskih trupa na prostoru Mostar-Sarajevo.

Do 02 časa 13. aprila 14. oki. divizija stigla je glavninom do Karlovca, a 1. brdska divizija prednjim delovima u Vinicu; do 7,30 č. glavnine 132. i 183. pd primakle su se liniji koja je dostignuta 12. aprila uveče, s tim stoje prethodnica 132. pd dostigla Karlovac i Gradec, a prethodnica 183. divizije Sisak. U isto vreme krenula je desna kolona 14. oki. divizije, a polazak leve kolone odgođen je zbog porušenih mostova kod Bosanskog Novog; 16. motorizovana pd uspostavila je vezu sa mađarskom brigadom i namerava da piede Savu kod Sremske Mitrovice; 1. oki. grupa, koja se od 13. aprila u 6,00 č. nalazi pod komandom 2. armije, posle borbe zauzela je Avalu. Od 8. oki. divizije dobijen je

izveštaj daje noću 11/12. aprila i posle podne 12. aprila vodila žestoke borbe zapadno, istočno i južno od Rume.

U 10,30 časova italijanski general Ambrozio izvestio je da je Rim prihvatio liniju razgraničenja između Nemačkih i italijanskih trupa koju je predložila Komanda nemačke 2. armije. Načelnik Operativnog odeljenja OKH javio je da više nema poteškoća sa Italijanima, jer Firer želi da im se ne čine smetnje u pogledu razgraničenja. Za osiguranje mira i reda u Hrvatskoj komandant 2. armije naredio je da se formiraju hrvatske zaštitne jedinice.

Komanda 2. armije je u 11,52 č. primila radiogram: »8. oklopna divizija noćas prodrla u Beograd. Centar posednut. Istaknuta zastava sa kukastim krstom. Fon der Burg«. Međutim, pre toga, u 11,15 č. prispeo je izveštaj: »1. oklopna grupa zauzela je Beograd sa juga. Izviđački delovi pešadijskog puka »Gross Deutschland« prodrli u varoš sa severa«, a u 11,40 č. primljen je sledeći izveštaj: »General-pukovnik fon Klajst na čelu 11. oklopne divizije od 6,32 č. nalazi se na maršu ka Beogradu«. Proveravanjem je utvrđeno daje 8. oklopna divizija, a time i 46. arm. korpus, još pre jutra 13. aprila zauzela Beograd.

U 12,55 č. komandant 2. armije javio je da do 14,30 č. ne može doći u Zagreb na svečanost oslobođenja i preložio da se svečanost odloži do 20,00 č. U 13,10 č. načelnik Štaba 2. armije izvestio je načelnika Operativnog odeljenja OKH o situaciji kod 46. arm. korpusa - da je 8. okl. divizija verovatno prva ušla u Beograd i daje 14. okl. divizija zauzela Bosanski Novi i Kostajnicu i da nastupa ka Banja Luci.

Pošto je Komanda 46. arm. korpusa u 14,30 č. izvestila da se kod Brčkog može očekivati jači otpor, naredeno mu je da ne napada Brčko nego da odmah preko Šapca skrene ka Valjevu.

U 20,00 č. situacija kod 2. armije bila je: pred 51. i 49. arm. korpusom više nije bilo otpora: 1. brdska divizija prebacila je svoje pozadnje delove železnicom iz okoline Celja u Mostling; 14. oklopna divizija nastupa ka Ključu i levom kolonom vodi borbu kod Kostajnice; glavnina 51. arm. korpusa stigla je na Kupu i obrazovala mostobrane; glavnina 8. okl. divizije vodi teške borbe južno od Šapca, a 16. motorizovana pđ svojom glavninom nastupa preko Sremske Mitrovice ka Loznici, II. okl. divizija (iz I. okl. grupe) nalazi se kod Beograda i severno od njega; 60. motorizovana pđ stigla je u rejon Niša, a 41. arm. korpus severno od Beograda. Namera armije da se nastavi gonjenje ka Sarajevu.

U 21,00 komandant i načelnik Štaba 2. armije prisustvovali su u Zagrebačkoj operi svečanosti oslobođenja Hrvatske na kojoj su izmenjeni pozdravni govori sa generalom Kvaternikom.²⁹⁰

Ovoga dana je nemački konzul u Zagrebu Frojnd izvestio Berlin daje čitava Mačekova garda dobrovoljno pristala da položi zakletvu Paveliću.²⁹¹

Komanda nemačke 2. armije - Operativno odeljenje (sa Pov. br. 720 od 13. 4. 1941) dostavila je Komandi 49. armijskog korpusa Zapovest br. 7. koja u izvodu glasi:

-Razbijeni delovi jugoslovenske 1. i 5. armije povlače se ka Bosni i južnoj Srbiji. Računali sa otporom na Uni Beograd pao 13. 4. 1941.

Zada*, i: 49. armijski korpus dostići će Slunj, a prednjim delovima Metliku. 51. armijski korpus obezbediće mostobrane na Glini i Kupu. 52. armijski korpus ostaće na svom mestu; 14. oklopna divizija produžice napad ka Mostaru, Sarajevu i Zvorniku. I. oklopna grupa sa 46. i 41. armijskim korpusom, po završenim borbama kod Beograda, uputiti na pravac Sarajevo Podgorica: ostalim snagama obezbediti industrijske oblasti Bor, Kruševac i Kraljevo« ... »

Ova armija je 13. aprila uputila Komandi kopnene vojske sledeći izveštaj, koji u izvodu glasi:

»1) 51. armijski korpus stigao u Karlovac. Mostovi kod Gradca porušeni. Južno od Drape: sa mostobranima na liniji: Sarnobor-Podsused; 14. oklopna divizija: porušeni mostovi kod Bos. Novog, trupe moraju preko Petrinje i Kostajnice - izbila u rejon Bihaća. Borbe oko Kostajnice, delovi ove divizije produžavaju marš pravcem Zvornik-Sarajevo.

- 46. armijski korpus izbio na liniju: Vinkovci-Osijek; 14. oklopna divizija u Rumi. Korpus nastupa ka Zvorniku i Valjevu: 13. 4. 8. oklopna divizija ušla u Beograd - i nastupa ka Loznici. Borbe kod Jarka na putu za Obrenovac.

- 41. armijski korpus sa severa prodro u Beograd:

14. armijski korpus u čišćenju terena oko Niša,

4. brdska divizija prodira ka Soko Banji i Zaječaru.

Mađari izbili na liniju: Kanal kralja Petra«.²⁹³

Nemačka Vrhovna komanda je ovog dana izdala sledeći dnevni izveštaj:

• Kao što je već objavljeno u posebnom biltenu, nemačke trupe, pod komandom generalpukovnika Klajsta, u nastupanju sa juga zauzele su 13. aprila rano izjutra srpski glavni grad Beograd, dok je 12. aprila posle podne jedno malo odeljenje SS divizije »Das Reich«, pod vodstvom kapetana v. Klingenberga, prodrlo u grad sa severa preko Dunava i istaklo nemačku zastavu na nemačkom poslanstvu.

L' toku čišćenja doline Ljubljaničke italijanske jedinice zauzele su Ljubljanu. U prostoru oko Zagreba nemačke trupe planski nastavljaju svoje napredovanje. One su kod Karlovca uhvatile vezu sa italijanskim snagama. Broj zarobljenika kod Zagreba, prema dosadašnjim izveštajima iznosi: 22 generala, među kojima dva komandanta armije. 300 drugih oficira i 12.000 vojnika. Sem loga, zaplenjeno je oko 100 topova, 10 aviona i nepregledna količina pešadijskog naoružanja i drugog ratnog materijala.

Mađarske trupe probile su jugoslovenska granična utvrđenja severno od Osijeka, kao i između Dunava i Tise i nastavljaju dalje nadiranje.

U južnoj Srbiji nastavlja se plansko napredovanje, pošlo su savladani mestimični otpori rasturenih delova srpskih trupa. Vazduhoplovstvo je i juče uspešno napadalo važne ratne ciljeve u jugoistočnom prostoru. Ono je uništilo na aerodromima u Bosni i Hercegovini ukupno 39 aviona. U prostoru Beograda vazdušnim bombardovanjem su uništeni transportni i teretni vozovi, a marševske kolone rasturene« ...²⁹⁴

Događaji 13. aprila na Italijansko-jugoslovenskom frontu

Italijanska 2. armija je bez jačeg otpora potiskivala jedinice 7. jugoslovenske armije, koje su bile u povlačenju i rasulu. Nasutupajući od Senja, motorizovana divizija »Torino« stigla je u Gospić, a Trupe Zadra pred Knin, gde su ih zadržali ostaci Jadranske divizije, dok su ostale italijanske snage u toku dana stigle do linije: Kranj-Skofja Loka-Ljubljana-Veliko Lašće, približile su Čabru i Gerovu i zauzele Mrzle Vodice i Fužine. Da bi olakšala nastupanje pešadijskih korpusa, oklopna divizija »Litorio« je po izbijanju kod Ljubljane izvršila manevar pravcem Ljubijana-Ribnica-Čabar-Gerovo-Mrzle Vodice-Fužine i stigla do Senja.²⁹⁶

Pošto nije uspelo da pregovara sa Nemicima Slovenačko Narodno veće ponudilo je svoje usluge Italijanima. Taku je Natlačen već 13. aprila posetio Emilija Graciolija (Grazioli Emilio), izaslanika Musolinijeve vlade pri Štabu italijanske 2. armije. Očito zadovoljan uslugama Narodnog veća, Gracioli je izjavio da će u onom delu Slovenije koji su okupirale italijanske trupe biti uspostavljena italijanska građanska vlast, koja će saradivati sa svim prema Italijanima dobronamernim elementima, ali da nema mesta obrazovanju kvislinške vlade.

Istoga dana je *Stab italijanske 2. armije* doneo odluku da se raspusti *Slovenačka legija* i da se njeno oružje, kao imovina Kraljevine Jugoslavije, preda italijanskim trupama.²⁹⁶

Krajem dana komandant 2. italijanske armije je izdao zapovest O. br. 2886, u kojoj je bilo predviđeno:

- da se *Motorizovani korpus* do 15. aprila prikupi na prostoriji Šibenik-Drniš-Sinj-Split, s tim da diviziju »Pasubio« zadrži u rejonu Klane;
- da 5. korpus do 16. aprila stigne na liniju: Senj-Lokve;
- da 6. korpus do 21. aprila stigne u rejon Blato-Lička Jasenica;
- da II. korpus do 20. aprila stigne u rejon Vrbovsko; i
- da *Brzi korpus* do 15. aprila sa I. i 2. divizijom stigne u rejon Vrbovsko - Gomirje, a 3. divizijom u rejon Skradnika.⁷

Događaji 13. aprila na Primorskom frontu

Ovog dana su ustaške jedinice zarobile i zatvorile Stab Komande Šibenika u Drnišu, a zatim ga predale Italijanima. *Ostaci Jadranske divizije* branili su Knin. Borba sa ustašama u rejonu Mostara ponovo je obnovljena. O događajima na frontu Jadranske divizije general Egić piše:

Nemačke trupe 13. aprila 1941. ulaze u Ljubljano

Trinaestog aprila, oko 15 sati, glavnina divizije stigla je, preko Okljaja i Vrbnika, u Knin. Tu je komandant neke oficire i podoficire razriješio dužnosti, pustivši ih kućama. Od poručnika Mirka Novakovića sa/nao sam da je italijanska motorizovana kolona, poslije podne i/bila u selo Očestovo i Staru Stražu. sukobivši se sa 3. bataljonom 54. puka. 17 konjičkim divizionom i baterijom lopova. Oni su pustili Italijane da im pridu na blisko odstojanje, a zatim na njih otvorili vatru, te uz gubitke ih natjerali na odstupanje prema selu Radučiću. ali se borba i dalje vodila.

U namjeri da utvrdim što se na Staroj Straži zbiva i da se priključim tamošnjoj jedinici u borbi protiv Italijana, iz čete sam izdvojio nekoliko odvažnijih vojnika i neprimjetno pošao prema navedenom položaju prethodno naredivši jednom podoliciru da ostatak čete vodi prema Strmici, jer nam je komandir čete, rezervni kapetan Miletić, uz put nestao.

Oko 21 sat izbio sam do prvih kuća na Staroj Straži. Tu sam naišao na dva topa iz baterije poručnika Kamenka Aleksića, koji su još otvarali vatru. Od tobdžija smo saznali da su uništili dva-tri italijanska tenka i nanijeli gubitke posluži. Borba je već jenjavala. Samo se tu i tamo čuo poneki topovski i mitraljeski ratal. Cestom od Kistanja vraćali su se neki dijelovi koji su gonili neprijatelja. Tu, na raskrsnici puteva, stajao je sa pištoljem u ruci komandant konjičkog divizona, potpukovnik Branko Popović koji je energično neke jedinice s puta svraćao i upućivao ih prema selu Golubiću.²⁹⁸

Ratna mornarica 13. aprila

Ovoga dana lažnim naređenjem u ime Pomorske obalske komande, njen načelnik štaba kapetan bojnog broda Vilim Bačić, uspeo je da kompletna 3. torpedna divizija (bez njenog komandanta Kerna, koji ju je prethodnog dana napustio i prešao na 2. toprednu diviziju - prim. V. T.) uplovi u Šibenik. Tada je Bačić rekao najstarijem komandantu broda, zameniku komandanta divizije kapetanu korvete S. Cvirnu:

»Jugoslavija se raspala, proglašena je NDH, sa Italijom je sklopljeno primirje, mornarica je postala hrvatska i da se odmah skine jugoslovenska ratna zastava i podigne hrvatska.«²⁹⁹

Bačić, kao načelnik Štaba Pomorske obalske komande, nije odobrio zahtev komandanta Severnog sektora Pomorske odbrane kapetana bojnog broda Plajvajs, da se unište svi vojni mornarički objekti u Selcima, već je, naprotiv, zabranio njihovo rušenje.

Oko 6 časova 13. aprila kapetan bojnog broda Plajvajs je naredio da se sa stare tvrđave u Obrovcu skine bela zastava i da se u pošti u Obrovcu unište sve veze i razoruža ustaška straža. Posle iskrcavanja ljudstva, hrane i municije sa »Malinske« Plajvajs je naredio da se »Malinska« potopi ispred porušenog mosta u Obrovcu i da se ljudstvo peške uputi preko Velebita u Bosnu da bi se priključilo jedinicama kopnene vojske.³⁰⁰

Jedan hidroavion 3. hidroplanske komande vršio je obezbeđenje i prihvat 2. topredne divizije pri njenom uplovljenju u Boku.³⁰¹

Ovoga dana italijanska avijacija je izvršila snažno bombardovanje Tivta (Pomorski arsenal) i brodova u unutrašnjoj Boki.³⁰²

Izveštaj italijanske Vrhovne komande od 13. aprila glasi:

»Napredovanje naših trupa na Juljskom frontu nastavlja se. Jedna naša brza kolona, nadirući duž jadranske obale, prošla je Senj i prodrla dalje preko Otočca, gde je salvadala istaknuti neprijateljski otpor. Jedna druga brza kolona je itod Karlovca uhvatila vezu sa Nemačkim trupama, koje su dolazile s istoka.

Na odseku Zadra, naše trupe, uspešno podržavane od avijacije, zauzele su Benkovac i pritom zarobile 80 oficira i više stotina vojnika. Zauzeto je ostrvo Ugljan.

Nadirući iz Albanije, naše isturene motorizovane trupe nastavljaju napredovanje na neprijateljskom području preko Ohridskog jezera. Čišćenje zauzete pomorske zone nastavlja se. Ovdeje prikupljeno nekoliko hiljada zarobljenika, ogromna količina oružja i materijala, kao i nekoliko desetina topova. Na odseku Debra *alpinska divizija* «Kunense» zarobila je preko 1000 ljudi, među kojima dva generala i 8 baterija. . . . Naše vazduhoplovne formacije bombardovale su pristanišne uređaje i brodove u šibeničkoj luci, kao i hidroplansku bazu Divulje. Lovačke formacije mitraljirale su hidroplansku bazu Trogir.

Na *Jugoslovensko-albanskom frontu* naše vazduhoplovne jedinice bombardovale su i mitraljirale neprijateljske trupe, kolone motornih vozila i komore, mostove i čvorove komunikacija» . . .³⁰³

U aprilskom ratu, na području južnog Jadrana od Splita, uključno, do albanske granice, dejstvovala je italijanska 4. skvadra sa 246 aviona. Njen osnovni zadatak je bio da tuče pomorske baze i aerodrom kod Mostara. Pored bombardera za horizontalno bombardovanje, u njenom sastavu se nalazila i grupa od 20 aviona za obrušavanje Nemačke proizvodnje, tipa »Ju-87« (»štuke«). Zbog loših atmosferskih prilika, koje su u južnom Jadranu potrajale od 7. do 12. aprila, delovi ove skvadre bili su angažovani i protiv ciljeva severozapadno od Splita, prvenstveno protiv baze Šibenik.

U napadima na baze i luke Boku Kotorsku, Split, Šibenik u periodu od 6. do 17. aprila, učestvovalo je 114 bombardera, koji su bacili 81.950 kg bombi, od kojih je najveći deo bio namenjen ciljevima u Boki. Italijani veruju da su sigurno pogodili 3 razarača, 2 torpiljarku, 4 broda, a verovatno i jednu torpiljarku. Međutim, pogodili su samo 2 broda (1 remorker u Zeleniki i pomoćni brod »Spasilac« u Splitu) i naneli oštećenja Arsenalu u Tivtu (oštećena je Električna centrala).

Ukupni gubici Italijana od 6. do 17. aprila iznosili su 1 bombarder za horizontalno bombardovanje i 3 bombardera za obrušavanje (»štuke«).³⁰⁴

Načelnik mađarskog Generalštaba je ovog dana objavio sledeći izveštaj:

»Na prostoru između Dunava i Tise mađarske oklopne i brze trupe stigle su u Novi Sad u nedelju izjutra. Mađarske padobranske trupe zauzele su nekoliko važnih mostova i držale ih sve do dolaska brzih trupa. Jugoslovenske odstupajuće snage pokušale su da rušenjem mostova zadrže naše nastupanje u području između Dunava i Tise. Dosadašnji mađarski gubici nisu veliki.«³⁰⁵

Poziv britanske vlade jugoslovenskim narodima i saopštenje sovjetske agencije TASS

Predsednik britanske vlade Čerčil je ovoga dana preko radija uputio poziv jugoslovenskim narodima da nastave borbu, naglašavajući daje V. Britanija sa njima.

U vezi sa napadom Mađarske na Jugoslaviju, sovjetska obaveštajna agencija TASS je ovoga dana objavila sledeće saopštenje:

»Ovdašnji mađarski poslanik Krištofi posetio je 12. aprila zamenika komesara za inostrane poslove Višinskog i po nalogu svoje vlade objasnio zašto je mađarska vlada naredila svojoj armiji da izvrši upad u oblast Jugoslavije. On je pri tom izjavio nadu da će sovjetska vlada ovaj mađarski postupak smatrati kao opravdan. Zamenik komesara za inostrane poslove Višinski dao je sledeći odgovor: »Ako je ovo saopštenje učinjeno da bi se saznala namera SSSR-a, lo ja moram objasniti da sovjetska vlada ne može odobriti ovu akciju Mađarske. Na sovjetsku vladu čini naročito rđav utisak da je Mađarska preduzela rat protiv u Jugoslavije, mada je pre četiri meseca zaključila sa njom ugovor o većilom prijateljstvu« .^{305a}

Rad jugoslovenske Vrhovne komande 13. aprila

U toku ovog dana Vrhovna komanda izdala je sledeća naređenja:

0. br. 144 - obaveštenje komandantu 5. armije da mu se stavljaju na raspolaganje 2. i 5. vazduhoplovni puk, s tim da izvesti koliko je njihovo brojno stanje;

0. br. 145 komandantima Pozadine Vrhovne komande, 2. armije i Primorske armijske oblasti da osiguraju puteve Sarajevo-Kalinovik-Gacko-Bileće-Nikšić i Sarajevo-Mostar-Dubrovnik-Boka Kotorska, kao i železničku prugu Sarajevo-Mostar-Herceg Novi; da se ukinu nepotrebne suhoputne stanice; da izbeglo stanovništvo vrata kućama; da evakušu hranu za buduću bazu za snabdevanje i da se preda narodu sve što se ne može poneti;

- O br. 146 komandantu Boke Kotorske da obezbedi Boku Kotorsku sa pravca od Dubrovnika i da pripremi rušenje;

- O br. 147 komandantu Bosanske divizijske oblasti da obezbedi prilaze Sarajevu sa istoka, severa i zapada kod Travnika i da u Sarajevu obezbedi red i mir;

- O br. 148 komandantu 4. armije da sa Štabom ostane u Jajcu i da sa delovima 4. i 7. armije zatvori pravce kojim neprijatelj nadire;

Vrhovna komanda je sa O br. 149 naredila:

- U vezi Direktive O. br. 140 od 12. ovog meseca

Naredujem.

I Baziranje:

- 1) 3. grupa armija na Trebinje (Nikšić) i Priboj;
 - Zetska i Hercegovačka divizija na Trebinje (Nikšić);
 - Trupe Sandžačke vojske (nov naziv za trupe Sandžaka) na Priboj;
 - 2) 5. armija na Goraždu (Foću);
 - 3) 6. armija na Sarajevo i predajnu stanicu u Vlasenici;
 - 4) 2. grupa armija:
 - 1. armija na Tuzlu;
 - 2. armija na Doboju;
- 5) Preostale trupe I. grupe armija na Travnik.
- 6) Trupe Primorske armijske oblasti na Knin i Mostar

II Komunikacijski pravci:

- II 3. grupe armiju:
- Zetske i Hercegovačke divizije: Podgorica-Celinje-Kotor i Podgorica-Nikšić-Trebinje;
 - Sandžačke vojske: Sovi Pazar-Tulin-Berane-Maleševo i Novi Pazar-Sjenica-Pri/epo-lje-Kolašin;
- 2) 5. armija. Cačak-Užice-G. Dobrun-Uvac-Pljevlje;
 - 3) 6. armija. Valjevo-Vlasenica-Sokolac-Rogatica-Cajniče-Foča.
 - 4) 2. grupa armija:
 - 1. armija: Tuzla-Gračanica-Maglaj-Zavidovič-Zepče-Zenica-Kakanj-Sarajevo.
 - 2. armija: Doboju-Žepče-Zenica-Bukoljača-Sarajevo;
 - 5) Za trupe 4. armije: Jajce-Travnik-Sarajevo;
 - 6) Za trupe Primorske armijske oblasti: Sinj-Imolski-Mostar-Nevesinje i Omiš-Vrgovac-Stolac.

III Suhopulne stanice

snabdeti hranom, a starešine i ljudstvu nepotrebnih suhopulnih stanica razrešiti dužnosti i uputili svojim kućama.

IV Veze PTT

održati po svaku tenu. Neophodno PTT osoblje stavili pod vojnu komandu i snabdeti pri nadležnostima kao i ostala vojna lica. TT linije održavati sredstvima PFF stanica i vojnih jedinica, a opravljati ih vojnom radnom snagom i sredstvima.

V Organizacija saobraćaja i transportovanja trupa. Hranu i ratni materijal vršiti železničkim linijama i raspoloživim transportnim autokolonama u pozadini.

VI Preduzeti najstrožije mere za održavanje urednog saobraćaja i sigurnosti komunikacija i veze na vojišnoj prostoriji.

VII U slučaju napuštanja nekog dela državne teritorije uništiti sav ratni materijal, a hranu podeliti narodu.

Načelnik Štaba Vrhovne komanda
arm. general Simović«.

Iz ovog naređenja se vidi daje Vrhovna komanda još ovog dana imala nameril da se jugoslovenska vojska, ako bude prinuđena, povuče u planinsku oblast Crne Gore, jugoistočne Bosne i Hercegovine i Boke Kotorske, gde je trebalo da produži borbu.

Vrhovna komanda je ovog dana izdala i sledeća naređenja:

0. br. 150 komandantu Pozadine Vrhovne komande ove sadržine:

1) Od delova 4. i 7. armije tormirajte i organizujte najhitnije jedinice koje će dejstvovati kao 4. armija pod Vašom komandom. Naređeno je komandantu 2. armijske oblasti da Vam uputi pojačanja Stab 4 armije da bude u Jajcu.

2) Zadatak 4 armije da zatvori pravac Banja Luka-Jajce-Travnik-Sarajevo i Bosanski Petrovac-Ključ-Jajce-Bugojno-G. Vakuf-Prozor-Rama

- O. br. 151 komandantu Primorske armijske oblasti, na njegovu molbu za pojačanje, da preduzme sve mere sredstvima koja mu stoje na raspolaganju da vaspostavi redovno stanje, a komandantu Vazduhoplovstva i komandantu Šibenika da uhvate veze sa Kninom i timošnjim delovima;

- O. br. 152 komandantu 2. grupe armija: »Zatvorite pravce Jajce-Sarajevo i Banja Luka-Sarajevo. Obavestite 4. armiju.«

- O. br. 153 Komandantu vazduhoplovstva vojske da se od svih neangažovanih vazduhoplovnih oficira, podoficira i vojnika obrazuju jedinice i stave na raspolaganje najbližim vojnim vlastima;

- O. br. 154 komandantu Pozadine Vrhovne komande: »Naredite da se u svima komandama hitno preduzmu najstrožije mere protiv defetista i paničara vojnika, a naročito starešina«

- O. br. 157 Komandantu Primorske armijske oblasti:!) da se 1. gardijska četa odmah uputi u Herceg Novi i da se probije po svaku cenu, i 2) da 2. gardijska četa ponese novac i da se i ona probije za Herceg Novi po svaku cenu;

- O. br. 158 da granica zona pozadine između armija i Pozadine Vrhovne komande bude linija: Trebinje-Gacko-Priboj-Užice-Zvornik-Tuzla-Doboj-Banja Luka-Drvar-Knin;

- O. br. 161 vojnom izaslaniku u Grčkoj da li treba bombardovati Drač i Valonu;

- O. br. 162 komandantu Pozadine Vrhovne komande da uputi Barutanski bataljon i pilomce Vojne akademije komandantu 4. armije, a mornaričke jedinice komandantu Primorske armijske oblasti.

- O. br. 163 da vazduhoplovstvo izvrši bombardovanje Zadra i izvidi gde se nalaze jugoslovenske trupe na lom pravcu«.

Načelnik Štaba Vrhovne komande
arm. general Simović«.

Komandant Pozadine Vrhovne komande sa O. br. 48 izvestio je Vrhovnu komandu da hrane ima samo za 25-30 dana, da u Crnoj Gori nema hrane niti se može doturiti i da će stanje biti kritično ako se uskoro ne doturi, pa predlaže da se sledovanje hleba smanji od 800 na 600 grama i da se organizuje dotur iz inostranstva 200.000 garnitura odeće, obuće i preobuke.

Ovog dana jugoslovenska Vrhovna komanda je mogla konstatovati: da je front u Makedoniji konačno likvidiran; da front u Sloveniji - prema zapadu i severozapadu zbog događaja u Hrvatskoj, koji su prozrokovali raspad 1. grupe armija, uopšte više ne postoji; da se situacija, i pored preduzetih mera za obezbeđenje levog boka, svakodnevno pogoršava zbog nemogućnosti da se prikupe snage i zatvore pravci koji od Daruvara, Zagreba i Karlovca izvode ka Sarajevu; da

je zbog prodora italijanskih snaga kroz Dalmaciju ka Kninu i dejstva ustaša u Splitu i Mostaru ugrožena pozadina jugoslovenske vojske i njena jedina komunikacija za snabdevanje Sarajevo-Mostar-Boka Kotorska i, najzad, da je prodrom Nemačkih snaga u zapadnu Srbiju i izbijanjem kroz Mačvu do Loznice probijen Severni front na r. Savi. Nalazeći se u takvoj kritičnoj, upravo bezizlaznoj. situaciji ona je prethodnog dana izdala svoju poslednju Direktivu O. br. 140 kojom je bilo predviđeno povlačenje armija na liniju: r. Bojana-Komovi-Durmitor-Prenj-r. Neretva, s tim da se na njoj- kao širem mostobranu - primi odsudna odbrana i sačeka tražena pomoć od saveznika.

Kao što se vidi, Vrhovna komanda je na osnovu svoje direktive O. br. 140 razradila mnoga naređenja, ali ona nisu odgovarala stvarnosti niti su, kao i mnoga prethodna, stigla do jedinica, a kamoli izvršena.

I pored takvog često nerealnog rukovođenja ratnim operacijama od strane Vrhovne komande, u njoj je tih sudbonosnih dana bilo vrednih, sposobnih i savesnih pojedinaca, među kojima treba istaći pomoćnika načelnika štaba Vrhovne komande generala Milutina Nikolića, koji se svim žarom zalagao u izvršavanju svoje teške i odgovorne dužnosti.

Krajem ovoga dana se jasno ocrtavala težnja Nemačke Vrhovne komande da se koncentričnim nastupanjem ka Sarajevu sa istoka, severa i severozapada obuhvate i unište ostaci jugoslovenskih armija i spreči njihovo povlačenje u planine južne Bosne i Hercegovine i Crne Gore. S druge strane, brzo nastupanje italijanske 2. armije duž obale Jadranskog mora i ofanziva italijanskih snaga na pravcu: Skadar-Podgorica (Titograd) u pozadini jugoslovenskih glavnih snaga očigledno su vršeni sa ciljem da se ovim snagama preseče odstupnica ka Jadranskom moru i da im se onemogući posjedanje linije predviđene direktivom Vrhovne komande O. br. 140 od 13. aprila.

Ovoga dana je britanska vlada odgovorila da ne može pružiti pomoć Jugoslaviji u tenkovima, avionima i drugom materijalu i da britanska flota ne može prihvatiti jugoslovenske jedinice u Boki Kotorskoj, dok je grčki vojni predstavnik obavestio jugoslavensku Vrhovnu komandu o teškoj situaciji na Grčkom frontu. Sem toga, komandant pozadine Vrhovne komande je sa O. br. 45 obavestio da se raspolaže hranom samo za 25-30 dana i predložio da se smanji obrok i organizuje dotur iz inostranstva.³⁰⁶ Situacija na frontu i u pozadini se sve više pogoršavala.

Tada se Stab Vrhovne komande nalazio na Palama, a Stab Komande pozadine Vrhovne komande i Ministarstvo vojske i mornarice u rejonu Sarajeva kod Blažuja.³⁰⁷

Rad jugoslovenske vlade 13. aprila

Uviđajući svu težinu situacije, jugoslovenska vlada je ovoga dana na svojoj sednici na Palama kod Sarajeva donela odluku da 14. aprila otputuje u Nikšić, a niz istaknutih političkih ličnosti u Boku (Risan), radi eventualne evakuacije iz zemlje, kao i odluku o prekidu diplomatskih odnosa i objavi rata Mađarskoj. Tom prilikom general Simović, podnoseći izveštaj o vojnoj situaciji, izjavio je da je situacija teška, ali ne i kritična; da će se produžiti otpor po dubini u cilju dobijanja vremena; da se predviđa odbrana na liniji: r. Bojana-Komovi-Durmitor-Prenj-r. Neretva-sa naslonom oba krila na Jadransko more, gde treba sače-

*kati pomoć i prihvat od saveznika. Međutim, ovom prilikom general Simović nije članovima vlade i/neo pravo stanje tadanje strategijske situacije, niti činjenicu da britanske snage ne mogu doći u pomoć ni morem ni vazдушnim putem.*³⁰⁸

Neshvatljivo je zašto general Simović kao predsjednik vlade i kao načelnik Štaba Vrhovne komande nije članovima svoje vlade izneo stvarnu ratnu situaciju na frontu i u pozadini. Nije li se plašio da bi time još više izazvao krizu vlade, pa i njen raspad? Bilo kako bilo, takav njegov postupak ne može se opravdati. Stiče se utisak kao da je želeo da prikrije i ublaži svoju odgovornost, pa i čitave vlade. Možda je verovao da još nije sve izgubljeno, gajeći iluzije da ima izgleda da će se bar negde pružiti jači otpor. A predviđeni »otpor po dubini«, koji je jugoslovenska vojska, prema poslednjoj Šimovićevoj direktivi, trebalo da pruža do Crnogorskog primorja i Boke Kotorske, bio je samo fikcija, jer za tako nešto nije bilo u tom trenutku nikakvih realnih uslova.

Pošto nema originalnog zapisnika ove sednice ovde će se izneti verzija koja izgleda najverodostojnija, a u odeljku *Operacije 14. aprila* izneće se i druge verzije.

Poslednja sednica jugoslovenske vlade u zemlji 13. aprila na Palama:

Prisutni: predsjednik vlade gen. Simović, potpredsjednik Jovanović, ministri: Jevtić, Ninčić, Grol, Krek, Snoj, Trifunović, Sutej, Budisavljević, Čubrilović, Smolian, Banjanin, Marković, Ilić, Kosanović. pri kraju dolazi ban dr Ivan Šubašić

General Ilić smatra da je potrebno da vlada, već sutra rano, pođe za Nikšić.

Predsjednik vlade Simović podnosi vojni izveštaj. Predviđanja Vrhovne komande za grupisanje vojske bila su tačna. Protivno onome što je mislio predašnji Generalštab, nisu otpočeli napadi sa severa, nego sa juga, iz Bugarske. Prema mapi ocrta va položaj. Nemci su se spojili kod Struge sa Italijanima i idu prema Lerinu, a naše četiri divizije spojile su se sa Grcima. Sa njima nema veze. Ocrta va događaje na severu i u Hrvatskoj. Nemci su prešli Savu kod Sapca. Na mnogim mestima mostov i nisu bačeni u vazduh. Neprijatelj napreduje prema Banja Luci. Smatra da situacija, iako teška, nije kritična i da će se front stabilizovati ako ne na Savi a ono bar na Vrbasi. Uni i donjoj Drim. Kao predsjednik vlade imenovao je generala Kalalatičića za načelnika Štaba. Stanje u mornarici je dobro, koliko zna.

Dr Ninčić smatra da je potrebno da vlada ide u Nikšić. kako bi u slučaju potrebe, mogla da izdađe iz zemlje zajedno sa kraljem.

Jevtić: Stavljajući primedbu da nije dobro da izgleda da se vlada samo seli. Nismo imali nikakvog dodira ni sa predsjednikom vlade, ni sa Vrhovnom komandom. Pita hoće li se zbog propusta izvršiti sankcije. Traži da se izrazi priznanje železničarima i drugim službenicima koji su savesno vršili dužnost.

Predsjednik vlade general Simović i ministar vojske general Ilić smatraju za potrebno da se vlada preseli u Nikšić. da bude s kraljem za svaki slučaj.

Zaključuje se da se 14. aprila rano, najdalje do 7.30 časova, krene pravcem Pale - Prača - Goražde - Foča - Kalinovik - Kifino Selo - Gacko - Avtovac - Bileća - Nikšić. gde će vlada ostati. Ministar vojske će poslednji krenuti, a u 8 časova kamion sa benzinom.

Ministar vojske general Ilić izveštava da je već preko komande usputnim stanicama naredio osiguranje puta. Dr Čubrilović ide prvi. da osigura smeštaj u Nikšiću.

Kosanović iznosi da ima niz istaknutih političkih ljudi koji se nalaze u blizini vlade ili će doći za njom. To su intelektualci itd., zatim članovi banske vlasti u Zagrebu, za čiju se eventualnu evakuaciju isto tako moraju odmah preduzeti mere. Predaje Predsjedniku vlade spisak koji je sastavio sa dr Andelinovićem

Predsjednik vlade general Simović potpisuje spisak i odobrava da i ovi pojedinci budu evakuisani za Kotor.

Kosanović traži da u Propagandni odbor Ministarstva spoljnih poslova, koji je, kako izgleda, već sastav ljen bez obaveštenja sviju, uđu i predstavnici Samostalaca i Hrvatske seljačke stranke, kao i drugih grupa.

Dr Ninčić usvaja predlog, s tim da se lica koja budu označena upute-odmah u Risan, odakle će biti evakuisana na lađu ako dođe do potrebe.

Ban/awn pila da li se predviđa još jedna odbrambena linija, na primer, Crna Gora. Neretva sa istaknutim položajima na Romaniji. Ako se to predviđa, onda ne bi trebalo da bude ovako žurno evakuisanje vlade.

Predsednik vlade general Simović: učiniće se sve što se može za održavanje fronta. Vrhovna komanda je predvidela liniju Crna Gora - Albanija - bos. planine - Neretva, ali smatra da kralj i vlada moraju biti na manje istaknutom položaju i u mogućnosti da se, ako se ukaže potreba, uklone iz zemlje, kako bi se sačuvao kontinuitet države.³⁰⁹

TOK OPERACIJA U GRČKOJ OD 11. DO 13. APRILA ³¹⁰

Operacije u toku 11. aprila

Ovoga dana Nemci su preduzeli koncentričnu ofanzivu protivu britansko-grčkih snaga (*Grupa W1* u centralnoj Makedoniji). Nastupajući iz doline Vardara ka zapadu, jedinice nemačkog 18. korpusa su bez otpora stigle do linije Vertekop-Ber. Međutim, britanske i grčke snage odbile su napade motorizovane SS divizije »*Adolf Hitler*« koja je pokušala da iz rejonu Lerina prodre na jug preko Banice i na zapad preko klanca Pesoder. Krajem ovoga dana u rejon Lerina je iz Jugoslavije stigla nemačka 9. oklopna divizija, dok su britansko-grčke snage (*Grupa W*) vršile pokrete radi posjedanja određenog odbrambenog položaja Olimp - Prespansko jezero. Na Albanskom frontu grčke trupe odbile su manje italijanske napade u rejonu Podgradeca i u dolini r. Tomorezesa.

Operacije u toku 12. aprila

Nastavljajući svoje operacije, jedinice 18. korpusa su bez ikakvog otpora stigle do linije: ušće r. Bistrice - Ber - Voden, a motorizovana SS divizija »*Adolf Hitler*« je ovladala rejonom Banice i prinudila britanske snage na povlačenje opštim pravcem Kaljari - Kožani. Tom prilikom je 1. britanska oklopna brigada obrazovala zaštitnicu na položaju kod Kaljarija. Zbog ovog prodora Nemačkih trupa bilo je znatno otežano predviđeno povlačenje divizije iz oblasti Kara-kamena i Ostrovske jezera na zapad ka novim položajima.

Ovog dana je grčka Vrhovna komanda naredila da grčke armije na Albanskom frontu otpočnu povlačenje na liniju: Olimp - pl. Smolikos - Kolovris - Vtrinitit jezero, gde je trebalo primiti odsudnu bitku. I dok je Zapadno-makedonska armija već ovog dana otpočela povlačenje, dotle je Epirska armija tek preduzela pripreme za povlačenje.

Operacije u toku 13. aprila

Ovoga dana nemačka Vrhovna komanda oružanih snaga (OKW) izdala je direktivu br. 27 za produženje operacija protiv Jugoslavije i Grčke u delu koji se odnosi na Grčku ona glasi:

• b) grčka

4) Po izvršenoj operaciji, masa angažovanih snaga biće izvučena radi nove upotrebe. Predviđa se da se od prilike zadrži: 1-2 divizije u Grčkoj, 1 divizija u Solunu (Soloniki) i 2-3 divizije u Srbiji.

Za vazduhoplovstvo IX aviokorpus) predstoji u prvom planu, posle završetka operacije u Grčkoj, podrška Afričkog korpusa. Ponovna bokada Sueckog kanala biće u najskorije vreme od velikog značaja, kako bi se dovlačenje neprijateljskih pojačanja iz istočne Afrike sprečilo ili u najmanju ruku otežalo.

Vazдушna odbrana zauzetih oblasti mora se pripremiti.

Odbrana obala predviđa se privremeno na sledećoj osnovi: severno-jegejsku obalu (uključno Solun) drže Bugari. Susedna istočno jegejska obala, uključno zaliv Saros. biće preuzeta od naše strane, a ostali grčki obalski pojasevi dolaze u italijanske ruke.

Konačno razgraničenje izvršiće se tek po završetku operacija.

5) Očekujem izveštaje gospode glavnokomandujućih o njihovim namerama u pojedinostima.

Za eventualne želje pojedinih delova oružanih snaga prema našim saveznicima, važe date instrukcije u direktivi br. 26 od 3.IV 1941.

Adolf Hitler³"

Nastavljaјуći ofanzivu u centralnoj Makedoniji, jedinice Nemačkog 18. i 40. korpusa su težile da uz jaku podršku avijacije obuhvatima slome otpor britanskih i grčkih snaga u rejonu Olimpa. Kožana i Kaljarija i da dejstvom u pravcu Korče ugroze desni bok i pozadinu grčke Zapadno-makedonske armije. 40. korpus je najpre kod Kaljarija savladao otpor 1. britanske oklopne brigade, koja se noću 13/14. aprila povukla na položaje kod Kožana, a zatim je uputio motorizovanu SS diviziju »Adolf Hitler« pravcem Klisura - Kostur radi presecanja odstupnice grčke Zapadno-makedonske armije, dok su jedinice 18. korpusa prešle r. Bistricu i obrazovale mostobrane kod Gida i Bera. Britanske i grčke snage Grupe W su krajem ovoga dana posele položaje za zatvaranje prolaza kod Olimpa. Serfidže, Setišta i Klisure.

Italijani su ovoga dana, uz snažnu podršku avijacije, preduzeli ofanzivu levokrillnom 9. armijom (jačine 7 divizija) na odsek Grčkog fronta Ohridsko jezero - r. Osumi, s tim što je 6 divizija napadalo zapadno, a jedna divizija istočno od Ohridskog jezera. Pri tome je zaštitnica Zapadno-makedonske armije. povlaćeci se pod borbom, pružila žestok otpor Italijanima.

Prema tome, usled uspešne Nemačke ofanzive u centralnoj Makedoniji i napada italijanske 9. armije na odseku Ohridsko jezero - r. Osumi, britanske i grčke snage u sastavu Grupe U' i Zapadno-makedonska armija bile su prinudene na povlaćenje ka jugu.

TREĆA FAZA RATA (14. DO 18. APRILA) - KAPITULACIJA I NJENO IZVRŠENJE

OPERACIJE 14 APRILA

U Direktivi Vrhovne komande Nemačke kopnene vojske (OKH) od 14. aprila Komandi 2. armije kaže se:

»Prostor Sarajevo. Prozor. Mostar oćislice 14. oklopna i 16. pešad. (moto) divizija pre dolaska 13. armijskog korpusa. Za prodor južno od Bihaća i Prozora stoje na raspolaganju brze jedinice 2. italijanske armije; glavnina 51. armijskog korpusa da ne prelazi liniju Banja Luka - Brod; 49. armijski korpus i 1. brdsku diviziju povući u rejon Klagenfurt i staviti na raspolaganje.

Osnove za dalji rad: Hrvatska ce biti samostalna. Bosna, Hercegovina i Crna Gora ustupiće se Italiji. Staru Srbiju i Banat, istočno od Tise poseće Nemačke jedinice.³³

U telefonskom razgovoru oficira za vezu Nemačke 2. armije pri italijanskoj 2. armiji sa načelnikom Štaba Nemačke 2. armije »konstatovano je u 10,43 č. da se u Mostaru u toku borbe između Srba i Hrvata i daje nemačko vazduhoplovstvo u dva-tri maha napadalo Srbe kod Mostara. U 16,00 potvrđeno je da se 20.000 Srba kod Mostara bori sa Hrvatima, s tim što su hrvatski položaji obeleženi belim platnima«. U 10,43 č. načelnik Štaba 2. armije želi da se zatvori obalni pojas. Pošto je ustanovljeno da se kod Kotora nalazi engleska predajna radio-stanica, Italijani treba što pre i brzo da napreduju. Italijanska 2. armija će sutra krenuti za Sušak. U 11,00 časova naredeno je 1. oklopnoj grupi da brzo zauzme rudnik bakra Bor i o tome odmah izvesti. U 12,05 načelnik Štaba Nemačke 2. armije naredio je Komandi 46. arm. korpusa da uhvati vezu sa 1. oklopnom grupom.

Oko podne Komanda Nemačke 2. armije izdala je zapovest br. 8. Izvod te zapovesti, upućene 49. armijskom korpusu (a verovatno i ostalim korpusima i jedinicama) glasi:

»Jače grupačije neprijatelj u rejonu Mostara. Pokreti trupa i/ Kraljeva ka Sarajevu. Oko Mostara borbe srpskih i hrvatskih jedinica. U rejonu Đakova organizovane bande. Ne računati dalje sa organizovanim otporom. Zadaci: 49. armijski korpus dostići će Unu kod Bihaća, a 1. brdska divizija Tounj (kod Ogulina); 51. armijski korpus dostići će liniju; Bosanski Novi - Medveda: 50. armijski korpus, kao i do sada; 14. oklopna divizija nastupaće preko Jajca ka Sarajevu; 1. okopna grupa završiće operacije što pre. Granica između 2. i 12. armije: Sofija - Prizren. Sastav za dalja dejstva: komandu nad 49. 51. i 52. armijskim korpusom preuzima 52. armijski korpus Komandu nad grupom 'Istok' (46. 41. 16. ili. armijski korpus) preuzima grupa fon Klajst Granice dejstva: Brod - Sarajevo. Komanda armije u Zagrebu.«³¹⁴

»Nemačka avijacija je podržavala nastupanje svojih armija, napadajući odstupajuće delove jugoslovenskih jedinica i železnički saobraćaj u zapadnoj Srbiji i severnoj i zapadnoj Bosni, zatim gradove Sarajevo i Mostar i aerodrome kod ovih mesta - naročito Sarajevo i aerodrom Butmir. Sem toga, ona je vazdušnim desantom oko podne zauzela aerodrom kod Bijeljine, koji su Nemci zadržali uprkos protivnapada Jurišnog bataljona 1. jugoslovenske armije. Italijanska avijacija je podržavala dejstvo svojih armija.«³¹⁴

Oko 20,00 č. situacija pred Nemačkom 2. armijom bila je:

»Utvrdeno je više pokreta jugoslovenskih trupa na prostoru Sarajeva i južno od njega. U Dalmaciji se proširio ustanak Hrvata. Tamo se hrvatske i srpske jedinice nalaze u međusobnoj borbi. 2. armija može računati samo sa mestimičnim otporom jedinica pod komandom energičnih srpskih komandanata; 46. arm. korpus, koji se glavninom nalazi između Metlike i Celja zadržanje armijskom zapovešću. 14. oklopna divizija produžila je nastupanje do linije Jajce - Doboj. 51. arm. korpus je, posle napornih marševa, postigao svoje dnevne ciljeve i obrazovao mostobrane na Uni. 1. marševska grupa 101. lake pd svojom glavninom stigla je na Savu. 16. motorizovana pd je, posle žestokih borbi stigla u Zvornik. 8. oklopna divizija je u 18,00 č. nastupala od Valjeva na Užice. 60. motorizovana pd napredovala je preko Vlasenice ka Sarajevu. 11. arm. korpus se još nalazi u borbi severno od Niša. Vrhovna komanda kopnene vojske (OKH) naredila je Komandi 2. armije: 'Na odseku 1. oklopne grupe jedan srpski parlamentar u ime vlade molio je za obustavljanje neprijateljstava i primirje'. Komanda 2. armije upravljaoče pregovorima i stoga će 15. aprila avionom krenuti za Beograd. Uslov za primirje je безусловna kapitulacija. Polaganje oružja i obustavljanje svih razaranja. Pokreti 2. armije imaju se i dalje vršiti sve do završetka posedanja cele Jugoslavije prema predviđenom planu.

Komanda 2. armije u svom predlogu za dalju upotrebu armije, sa detaljnim obrazloženjem, iznela je uglavnom sledeće: da se 51. korpus prikupi prema svome levom krilu, tj. prema Savi, s tim da desno krilo korpusa nastupa pravcem Bosanska Krupa - Pobrežje - Jajce - Prozor, a levo krilo pravcem Banja Luka - Teslić - južno od Doboja - Zenica - Sarajevo i da se nikako ne menja utvrđena granica između italijanske 2. armije i desnog krila nemačke 2. armije da bi se mogla ostvariti velika zamisao okruženja neprijatelja južno i jugoistočno od Sarajeva.³¹⁵

Nemačke i italijanske snage su ovoga dana nastavile koncentrično nastupanje, sa težnjom da razdvoje i počesno tuku jugoslovenske snage. Situacija jugoslovenske vojske se sve više pogoršavala usled sve bržeg napredovanja Nemačkih oklopnih i motorizovanih jedinica sa istoka, severa i severozapada, kao i nastupanja italijanskih snaga kroz Dalmaciju. U izveštaju nemačke Vrhovne komande od 15. aprila o dejstvima u toku 14. aprila kaže se:

• Vazduhoplovstvo je juče u ponovljenim napadima nanelo teške gubitke ostacima srpske vojske. Jurišnici, razarači i lovački avioni napadali su neprijateljske marševske kolone u dolini donje Bosne i u rejonu između Save i Drine. Borbeni avioni bombardovali su vojna postrojenja u rejonu Sarajeva i na aerodromu u Mostaru pogodili bombama avione koji su aterirali.

Stanje jugoslovenske vojske 14. aprila

Zetska divizija je utvrđivala svoje položaje i očekivala dolazak poljskog i habsburškog divizion 15. artiljerijskog puka i artiljerijska pojačanja iz Hercegovačke divizije. Međutim, vozeća artiljerija ni ovoga dana nije mogla preći granicu pošto put preko Han Hotita nije bio još opravljen (na njegovoj opravi se radilo 6 dana, ali bez alata i nestručnom snagom, a pionirski bataljon još nije bio stigao iz Trebinja).

Desna kolona Kosovske divizije produžila je nadiranje dolinom r. Kiri ka Skadru;

Metohijske trupe su zatvarale pravce Prizren - Đakovica - Peć i Priština - Peć i odbijale nemačke napade; Kosovsko-mitrovački i Novopazarski odred organizovali su odbranu radi sprečavanja Nemačkog prodora sa Kosova u dolinu Ibra i od Raške ka Novom Pazaru; Sandžačka vojska, uprkos manjih uspeha u pravcu Prištine i Lipljana, nije mogla preduzeti naredeni napad u pravcu Kačaničkog i Končulskog tesnaca.

Jedinice Timočke i Krajinske divizije odbijale su nemačke napade s fronta i iz pozadine; zaštitnica Krajinske divizije se pod borbom povlačila od Boljevca i uspela je da stigne u sastav glavnine kod s. Mutnice, ali je u toku povlačenja pretrpela velike gubitke; konjički delovi iz Kruševca su se povukli u pravcu Trstenika, pošto su jedinice nemačke 60. motorizovane divizije obuhvatom sa severa zauzele Kruševac; odred 2. konjičke divizije kod s. Razbojne uspešno je odbio napade Nemačkih oklopnih jedinica i pred mrak otpočeo povlačenje pravcem Brus - Aleksandrovac.

Pošto su jedinice Nemačke 11. oklopne divizije vršile vrlo jak pritisak u pravcu G. Milanovca i Cačka i time ugrožavale pozadinu jedinica 5. armije koje su branile rejon Kraljeva, komandant armije je naredio da se preduzme povlačenje na liniju Jelica - Ovčarsko-kablarska klisura

Povlačeći se na celom frontu u pravcu Ljiga i Kolubare, 6. armija je 14. aprila, prodorom delova nemačke 8. oklopne divizije od Sapca ka Lazarevcu

i Valjevu, bila razdvojena na dva dela. *Sremska divizija* na levom krilu armije bila je daleko zaostala i već odsečena Nemačkim snagama kod Arandelovca, Lazarevca, Lajkovca i Obrenovca, tako da je bila prinudena da se probija u pravcu Ljiga.

Druga grupa armija bila je u odbrani:

1. armija sa glavnim snagama (*Potiska divizija*) na položajima kod Loznice, a slabim snagama na desnoj obali r. Save kod Rače; i. *konjička divizija* štitila je desni bok armije na liniji s. Debrce - s. Tekeriš - s. Zavlaka;

2. armija je držala položaj na desnoj obali Save: Brčko - Bosanski Samac - Derventa, dok je Brod bio u Nemačkim rukama; komandno mesto *Osječke divizije* bilo je u Derventi. *Vrbaske divizije* u Modriči, a *Bosanske divizije* u Celiću;

Štab 2. armije nalazio se u Gračanici, a Komanda pozadine 2. armije u Kiseljaku, dok je za neposrednu odbranu Sarajeva obrazovana specijalna komanda.

Jedinice 4. armije su nastavile povlačenje opštim pravcem Banja Luka - Jajce - Travnik - Sarajevo, pod jakim pritiskom *nemačke 14. oklopne divizije*. *Ključki odred* je sa *Đačkim bataljonom* na pravcu Ključ - Jajce uspešno zadržavao prodor Nemačkih tenkovskih jedinica preko Mrkonjić-Grada, ali je pri kraju dana i ovaj otpor slomljen angažovanjem nemačke avijacije i tenkova. Ovoga dana se naglo povećavalo rasulo jedinica (i vojnici srpske narodnosti su se predavali ili bacali oružje). Mostovi kod Jajca su bačeni u vazduh, Štab 4. armije je odstupao za Travnik, a u Jajcu su istaknute bele zastave.

Krajem ovoga dana *nemačka 11. oklopna divizija* prodrila je u Gornji Milanovac, tako da su se jedinice *Gornjomilanovačkog odreda* morale povući na jug radi zatvaranja pravca G. Milanovac - Cačak. Zbog toga je i komandant *Cerske divizije* naredio *Kničkom* i *Mrčajevačkom odredom* da se povlače ka Čačku. Komandant *Topličke divizije* se sa *Utičkim odredom* (66. peš. puk i 2 baterije) povlačio preko Požege, ali ovog dana nije uspeo da zatvori pravac Valjevo - Kosjerić - Užice.

Nemačka 4. brdska divizija je zauzela znatno oštećene rudnike u Boru; delovi *nemačkog 41. korpusa* su čistili teritoriju južno od Dunava, između V. Morave i rumunske i bugarske granice; *nemačka 8. oklopna divizija* je svojom pobornicom zauzela Lazarevac, a glavnim snagama Valjevo i produžila nastupanje ka Uzicu i time presekla odstupnicu jugoslovenske 6. armije. *Nemačka 16. motorizovana divizija* je, uz podršku avijacije i artiljerije, posle jake tročasovne borbe, probila odbranu jugoslovenske 1. armije na položajima kod Loznice, zatim prešla Drinu preko pontonskog mosta kod Janje (koristeći jugoslovenski pontonirski materijal koji se zatekao na Drini) i, posle teških borbi i gubitaka, obuhvatom levom obalom Drine zauzela Zvornik. Tom prilikom je jedna pav baterija (pod komandom art. majora Milovana Todorovića) nanela gubitke Nemačkim tenkovima i drugim motornim vozilima. Nemci su vrše ovaj obilazni napad zato što je rušenjem mosta na Drini (u 16,30) sprečen direktan prelaz iz Srbije u Zvornik. Delovi *nemačke 16. motorizovane divizije*, koji su nadirali desnom obalom Drine, stigli su ovog dana do Ljubovije i time presekli odstupnicu prema Bosni jedinicama *Potiske* i *i. konjičke divizije*, koje su preko Krupnja i Pecke odstupale u pravcu Ljubovije.

Jedinice jugoslovenske 2. armije, usled ugroženosti sa oba boka, preduzele su krajem dana povlačenje ka liniji: Tuzla - Doboj.

4. armija je nastavila povlačenje u pravcu Sarajeva pod jakim pritiskom nemačke 14. oklopne divizije, koja je ovog dana savladala hrabri otpor Đačkog bataljon kod Mrkonjić-Grada i stigla do Jajca i Teslića. Komandant Slavonske divizije nije bio u stanju da izvrši protivnapad radi povratka Banja Luke, već je po odobrenju komandanta 4. armije, sa ostatkom snaga preduzeo povlačenje preko Jajca ka Travniku. Mostovi u Jajcu porušeni su u 23,15 časova. Stab armije se u 23,30 časova povukao iz Jajca za Travnik, dok je pravac od Jajca ka Travniku zatvorio Komarski odred.

Italijanska 2. armija je Motorizovanim korpusom bez otpora zauzela Knin, dok su ostaci Jadranske divizije odstupili u pravcu Drvara, gde su kapitulirali 20. aprila. Brzi korpus grupisao je svoje divizije na prostoru Vrbovsko - Gornje. a pešadijske jedinice su produžile nastupanje ka određenoj demarkacionoj liniji: Litija - Novo Mesto - Črnomelj - Vinica - Slunj. Trupe Zadra zauzele su Biograd na moru i sjedinile se sa jedinicama Motorizovanog korpusa u rejonu Knina.³¹⁶

Na Italijanskom frontu ostaci 7. armije su se pod pritiskom Italijana 14. aprila povlačili u pravcu Broda na Kupi, Kočevja i Novog Mesta.

Ovoga dana je između nemačkih i italijanskih trupa određena demarkaciona linija: Bosanski Novi - Banja Luka - Goražde - Bijelo Polje - Metohija, koja je 18. aprila izmenjena na štetu Italijana, tako da je od Slunja išla preko Bihaća - Bosanskog Petrovca - Glamoča - Livna - Mostara - Gacka - Kolašina - do Žujeve glave (na Prokletijama).

Mađarske snage su nastavile okupaciju Bačke, dok su na pravcu Baranje neke brze mađarske jedinice prodrle čak do Vinkovaca.

U rejonu Mostara jugoslovenske snage, ojačane jednim đačkim polubataljonom iz Sarajeva, i dalje su vodili borbu sa ustašama koje je podržavala nemačka avijacija.³¹⁷

Preostali delovi jugoslovenske avijacije (svega 15-20 aviona svih vrsta) nalazili su se ovog dana na aerodromima kod Mostara, Trebinja i Nikšića; letачke jedinice (bez aviona) i neletačke jedinice bile su delom u rejonu Sarajeva angažovane za odbranu Sarajeva, a delom u povlačenju pravcima: Sarajevo - Mostar - Trebinje i Sarajevo - Kalinovik - Gacko - Bileća - Nikšić, s tim što su njihovi prednji delovi već bili stigli u rejon Trebinja, Bileća i Nikšića. O tome pukovnik A. Boljević. piše:

»Ovoga dana naša avijacija nije dejstvovala, jer osim jako oslabljene Četvrte vazduhoplovne brigade drugo ništa nije ni postojalo. Neoštećeni avioni bombarderi iz Butmira i Rajlovca preleteli su 13. i 14. aprila za Nikšić, a u Butmiru je ostalo nekoliko »bregea« koji su tu zadržani na inicijativu pukovnika Rupčića, dok su vazduhoplovci, kao zemaljska trupa, bili određeni da brane prilaze Sarajevu. Tako su pripadnici 4. vazduhoplovnog puka bili u Kiseljaku od 14. do 15. aprila, kada su povučeni u Blažuj, gde ih je zatekla kapitulacija, a pripadnici 6. vazduhoplovnog puka zatvarali su dolinu Bosne.

Komandant Ratnog vazduhoplovstva general Bora Mirković je 14. aprila predao komandu pukovniku Petru Vukčeviću komandantu 4. vazduhoplovne brigade. Toga trenutka u rejonu Sarajeva, Nikšića, Bileće, Trebinje i Novog Pazara nalazilo se oko 40.000 vazduhoplovaca- raznih specijalnosti, pretežno bez aviona, tako da ni ovi hrabri vazduhoplovni borci i starešine većinom nisu mogli izbeći zarobljeništvo.³¹⁸

Ratna mornarica 14. aprila

Ovoga dana plovne jedinice Pomorske obalske komande u Šibeniku pale su u ruke ustaškoj mornaričkoj petoj koloni.

Ujutro 14. aprila u Boku Kotorsku uplovila je 2. torpedna divizija (6 motornih torpiljarki), tako da se tamo prikupila cela Flota bez 3. torpedne divizije. Iz akcije se vratila i podmornica »Smeli«. Kasno po podne doletela su dva velika britanska hidroaviona »Sanderland« radi evakuacije britanskog osoblja.^{3,9}

Naoružana posada Rečne flotile (oko 450 ljudi) podeljena u dve grupe, od kojih je slabija stigla u Boku, a brojnija do Sarajeva. Komandant sastava se ovog dana javio Vrhovnoj komandi u Palama, gde mu je naredeno da položi oružje kad je zaključeno primirje. Tako je prestao da postoji i poslednji organizovani odred Rečne flotile.³²⁰

Rad jugoslovenske Vrhovne komande 14. aprila

U toku 14. aprila komandant Pozadine Vrhovne komande, na osnovu ranije izdatih naređenja Vrhovne komande, izdao je i sledeća naređenja:

- O. br. 64 potpukovniku Anti Radojeviću da od železničkih jedinica formira jedan puk sa zadatkom da održava prugu Sarajevo-Herceg Novi;

- O. br. 69:

• 1) Komandant Škole za rezervne oficire staviće svoj bataljon na raspolaganje komandantu 4. armije u Travniku koji će neposredno narediti bataljonu šta će preduzeti;

2) Komandant Škole za rezervne pešadijske oficire preduzeće što treba da se bataljon snabde potrebnom komorom;

3) Komandant 2. armijske oblasti izvestiće o prednjem i komandanta Bosanske divizije;

4) Komandant Škole za rezervne oficire privući će svoj bataljon iz Goražda u Sarajevo i staviti ga na raspolaganje komandantu Bosanske divizijske oblasti.

- O. br. 75 komandantu 2. armijske oblasti:

»Po ukazanoj potrebi naređujem:

1) U duhu postojećeg naređenja za odbranu Sarajeva formirati Komandu odbrane Sarajeva pod komandom peš. brigad, generala Petra Lazića komandanta Škole za rezervne oficire. U sastav Komande odbrane Sarajeva da uđu: I. bataljon 10. peš. puka, jedinice Oblasne dopunske komande, jedinice od neraspoređenog ljudstva po dosadanjim naređenjima, ukoliko ne bude upotrebljeno za pojačanje trupa 4. armije, odnosno Primorske armijske oblasti, i jedna baterija ili bar jedan artiljerijski vod.

2) Komanda odbrane Sarajeva ima zadatak da pouzdano i najhitnije zatvori prilaze u Sarajevo na pravcu od Travnika i Bugojna. Ispred trupa Komande odbrane Sarajeva nalaze se trupe 4. armije kojoj su poslata pojačanja iz Sarajeva.

Komandant Pozadine
Vrhovne komande
Mihailo Bodić.

Kao što se vidi ovoga dana operativna naređenja izdaje komandant pozadine u ime Vrhovne komande.

Štab Vrhovne komande se nalazio u Palama kod Sarajeva, predsednik vlade general Simović je oko 9 časova, pre nego što je odleteo za Nikšić, predao novoodređenom načelniku Štaba Vrhovne komande generalu Danilu Kalafatoviću pismo sledeće sadržine:

»Gospodine denerale, Ukazom Nj. V. Kralja Str. pov. D. br. 1315 od 14. ov. m. postavljeni ste za načelnika Slaba Vrhovne komande. Izvolite odmah primiti poverenu Vam dužnost.

Predsednik Ministarskog
saveta. armijski deneral
D. Simović, s. r.

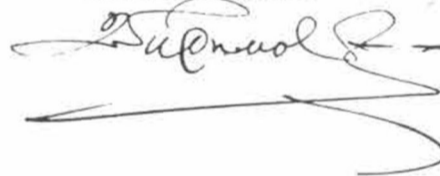
Lično Str. Pov. »Službeno« Armiskom deneralu Gospodinu Danilu Kalafaloviću komandantu Pozadine Vrhovne komande Sarajevo³²¹

Na li^nop-r.

Gospodine Djenerale,

Ukazom Nj. V. Kralja Str. Pov. Dj. Br. 1315 od 14. ov. m. postavljeni ste za Načelnika štaba Vrhovne komande. Izvolite odmah primiti poverenu Vam dužnost.

Predsednik Ministerskog Saveta,
Armiski Djeneral,

Armiskom Djeneralu
Gospodinu
Danilu Kalafatoviću
Komandantu pozadine Vrhovne komande

Sarajevo

Lično Str. Pov. Službeno.

Na Ličnost

Gospodine Djenerale,

Kraljevska vlada, na svojoj plenarnoj sednici 13 ov. mes. na Palama, donela je sledeću odluku :

1.- Da preduzme sve potrebne mere za što brže dobijanje već tražene pomoći od saveznika i to : u avijaciji, oklopnim jedinicama, u ostalom tehničkom materijalu, upotrebama za ishranu i snabdevanje naših trupa i u dolasku savezničke flote u naše vode.

2.- Da naša vojska produži otpor po dubini, koristeći se naročito preimućtvima teško prohodnog i za odbranu pogodnog planinskog zemljišta u južnoj i zapadnoj Srbiji, u Bosni i Hercegovini i u Crnoj Gori. U tome cilju preduzeti hitne mere za uredjenje i organizaciju pogodnih odbradbenih linija, prema izboru Vrhovne Komande.

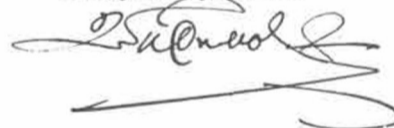
3. - Obzirom na stanje naše vojske posle prvih neuspeha i naročito obzirom na delikatnu situaciju naše vojske zbog događaja u Hrvatskoj i Dalmaciji, Kraljevska Vlada Vas ovlašćuje da odmah zatražite primirje od neprijatelja, kako bi se dobilo u vremenu i olakšala situacija vojske.

Vaše odluke u tome pogledu Kraljevska vlada primiće za svoje. O vašoj odluci i uslovima obavestite najbržim putem Kralj. Vladu.

Dalje mere preduzmite shodno situaciji.

Kraljevska vlada nalazi se na putu ka Boki Kotorskoj i o ~~svom~~ svom mestu obavestite Vas što je moguće pre.

Predsednik Ministarskog Saveta,
Armijski Djeneral,

Načelniku štaba Vrhovne Komande,
Armiskom Djeneralu

Gospodinu,
Danilu Kalafatoviću

Pale

Lično Str.Pov. Službeno

Sem toga, general Simović je tom prilikom predao generalu Kalafatoviću sledeće pismeno ovlašćenje:

»Na ličnost

Gospodine denerale,
Kraljevska vlada, na svojoj plenarnoj sednici 13. ov. mes. na Palama, donela je sledeću odluku:

1) Da preduzme sve potrebne mere za što brže dobijanje već tražene pomoći od saveznika, i to: u avijaciji, oklopnim jedinicama, u ostalom tehničkom materijalu, u potrebama za ishranu i snabdevanje naših trupa i u dolasku savezničke flote u naše vode.

2) Da naša vojska produži otpor po dubini, koristeći se naročito preimućtvom teško prohodnog i za odbranu pogodnog planinskog zemljišta u južnoj i zapadnoj Srbiji, u Bosni i Hercegovini i u Crnoj Gori. U tome cilju preduzeti hitne mere za uređenje i organizaciju pogodnih odbrambenih linija, prema izboru Vrhovne komande.

3) S obzirom na stanje naše vojske posle prvih neuspeha i naročito s obzirom na delikatnu situaciju naše vojske zbog događaja u Hrvatskoj i Dalmaciji, Kraljevska vlada Vas ovlašćuje da odmah *zatražite primirje* (podvukao V.T.) od neprijatelja, kako bi se dobilo u vreme i olakšala situacija vojske.

Vaše odluke u tome pogledu Kraljevska vlada primiće za svoje. O vašoj odluci i uslovima obavestite najbržim putem Kraljevsku vladu.

Dalje mere preduzmite shodno situaciji.

Kraljevska vlada nalazi se na putu ka Boki Kotorskoj i o svom mestu obavestice Vas što je moguće pre.

Predsednik Ministarskog
saveta armijski deneral,
D. Simović, s. r.«

Načelniku štaba Vrhovne komande
armijskom deneralu gospodinu
Danilu Kalafatoviću

Lično Str. pov. Službeno

Pale«³²²

Rad jugoslovenske vlade 14. aprila

Prema izjavi najvećeg dela članova ondašnje vlade, na *sednici koja je održana 13. aprila na Palama*, nije doneta nikakva odluka o zaključenju primirja ili o kapitulaciji, niti je vlada dala ovlašćenje bilo kome da u njeno ime pregovara s Nemcima. Ovo se potvrđuje ne samo ranije citiranim Zapisnikom sa ove sednice, već i time što je kraljevska jugoslovenska vlada 4. maja 1941. godine u inostranstvu izdala *Proglas o nastavljanju borbe protiv okupatora*³²³ i što je, da bi izbegla odgovornost za kaptulaciju jugoslovenske vojske - na sednici 20. januara 1942. godine unela dopunu Zapisnika od 13. aprila 1941. godine, koju je Miha Krek, potpredsednik Ministarskog saveta i ministar građevina izbegličke vlade, dostavio sa pismom od 2. aprila 1942. Savi Kosanoviću u Njujork. Tekst dopunjenog Zapisnika glasi:

»Sednica je bila održana u kući časnih sestara na Palama kod Sarajeva, u nedelju 13. aprila 1941. godine na prvi dan katoličkog Uskrsa u 10 časova pre podne.

Prisutni su bili: Simović, Jevtić, Ninčić, Groh, Krek, Snoj, Trifunović, Jovanović, Sutej, Budisavljević, Čubrilović, Smoljan, Banjanin, Kosanović, Marković, Ilić. Pri kraju sednice došli su i ban Subašić i ministri Krnjević i Torbar.

Simović je dao prvi op-iran izveštaj o vojnom položaju u zemlji. Uglavnom je rekao ovo:

1) Da se zaustavi neprijatelj još se nije moglo izvršiti, ali da još uvek postoji mogućnost da se front stabilizuje na Savi i Drini.

2) Daje kod Banja Luke istina izvršen prodor, ali da se on nada da će se u tom pravcu moći zaustaviti nadiranje neprijatelja.

3) Da po njegovom mišljenju, iako vojna situacija nije očajna, vlada, ipak, radi veće sigurnosti, treba da se što pre povuče u Nikšić.

4) Da će Vrhovna komanda već u toku istoga dana doći na Pale i da je on preneo dužnost načelnika Štaba Vrhovne komande na generala Danila Kalafatovića, pošto je njemu (Simoviću) bilo zamereno što je spojio u svojoj funkciji predsednika ministarskog saveta i funkciju načelnika štaba Vrhovne komande

5) Na primedbu ministra Banjanina o eventualnosti jedne kraće linije za slučaj da otpor na liniji Sava - Drina ne bude više moguć, general Simović je izjavio da je Vrhovna komanda za tu eventualnost mislila na liniju: granica Crne Gore i Albanije na istoku, bosanske planine savijajući prema zapadu u pravcu doline Neretve

Ministarski savet konstatuje, da je to bila poslednja sednica uzemlji. Neposredno posle te sednice događaji su tekli sledeće:

U Nikšić su pojedini članovi vlade pristizavali pojedinačno i u grupama u noći od 14. na 15. april i u toku 15. aprila pre podne. Kad su prisutni ministri izišli iz svojih soba, u dvorištu ministar vojni general Ilić je nekima pojedinačno saopštio, daje potpisana kapitulacija. O toj kapitulaciji vlada nije bila prije toga ni informirana, niti je o tome diskutovala. Doznala je za nju kao svršen fakt.

Ni pre ni posle ovoga sopštenja nije vlada držala nikakve sednice o tome pitanju. G. Simović je došao to jutro u Nikšić, gde su se sakupljali članovi vlade, razgovarao sa g. Ilićem i pozvao oko 10 sati pre podne pojedine članove vlade radi rasporeda mesta na avionima, kojima je trebalo izaći iz zemlje. Ministri Budisavljević, Kosanović, Snaj i Krek stigli su u Nikšić tek 15. aprila oko podne neposredno pred odlazak iz zemlje, tako da nisu mogli dobiti uopšte nikakvo obaveštenje o toku događaja.

Ovo vlada smatra posebno da utvrdi zato, jer je general Simović u napisu, koji je pripremljen za štampu u posebnoj brošuri, svojom rukom napisao: »Zaključujući privremeni aranžman sa Nemcima zbog nemogućnosti daljeg otpora, jugoslovenska vlada morala je žrtvovati jedan deo vojske».³²⁶*

U drugom Krekovom pismu od 8. aprila 1942. godine, upućenom iz Londona bivšem ministru Savi Kosanoviću (a verovatno i drugim članovima amigrantske vlade) kaže se:

»Gospodine ministre! Čast mi je saopštiti da je sednica Ministarskog saveta od 5. februara o. g. odobrila zapisnik prošle sednice i da je Ministarski savet zaključio:

a) da ovaj zapisnik potpišu svi članovi saveta u Londonu,

b) da se prepis zapisnika pošalje svima članovima Ministarskog saveta u Londonu i Americi, da se ministri u Americi zamole da pošalju svoje izjave da su sve konstatacije i popis događaja u tome zapisniku tačni.

c) da se zamoli ministar Kosanović, koji je detaljno beležio događaje, da pošalje svoje zabeleške o događajima na Palama kod Sarajeva pa do izlaska iz zemlje.

Izvolite, gospodine Ministre, i tom prilikom primiti izraze mog osobitog poštovanja.

Krek s. r. «³»

O tome je bivši ministar Sava Kosanović, nešto pred svoju smrt, dao Ferdu Culinoviću sledeću izjavu:

»Nije istinita tvrdnja, da je vlada na svojoj sednici na Palama, 13. aprila 1941., naime pre svog odlaska iz zemlje, raspravljala o kapitulaciji, a naročito nije tačno da je donela o tome bilo kakav zaključak...«³²⁶

I bivši kraljevski namesnik u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji (DFJ) Srdan Budisavljević, u izjavi koju je dao Ferdu Culinoviću, kategorički pobija tvrdnju daje o kapitulaciji uopšte bilo reči na spomenutoj poslednjoj sednici Simovićeve vlade u zemlji pre odlaska u inostranstvo.³²⁷

Sava Kosanović je o tome napisao:

» ... Kako sam ranije naveo, poslednja sednica vlade u zemlji održana je 13. aprila u manastiru časnih sestara kod Sarajeva. Na ovoj sednici Simović je ponovio rečenicu »Situacija je teška, ali nije kritična. »Na pitanje ministra Banjanina, da li je predviđena još jedna odbrambena linija Hercegovina - Crna Gora - Sandžak - Simović je kategorički odgovorio, da jest i da će biti neprijatelj zaustavljen, ako ne bude zaustavljen na reci Bosni itd. Kasnije se ispostavio, da je već tada, 13. aprila, Simović naredio generalu Kalalatiću. *bez pitanja vlade, da izvrši kapitulaciju* ... (podvukao V. T.).

14. aprila vlada je putovala za Nikšić. Ja sam obilazio mesta u Hercegovini i stigao sam u Nikšić tek 15. aprila pred podne. Isto tako Budisavljević. Oficir koji je stajao na cesti, uputio me odmah na aerodrom. Tamo sam video žurbu. Ninčić sa koferom u ruci, kad me je video, začudio se: »Pa zar i Vi idete? Nama je rekao Čubrilović da Vi i Kosanović nećete ići«. Tek tada sam saznao da je kapitulacija i da se odlazi« ...³²⁸

Ministar u Simovićevoj vladi dr Branko Čubrilović kaže:

» - da je sednica vlade održana na Palama pre podne 13. aprila 1941;

- daje na toj sednici predsednik vlade general Simović prvi put otvoreno obavestio članove vlade o političkoj i vojnoj situaciji i da vlada - s obzirom na takvu situaciju - treba da se seli u Nikšić, a da će se borba produžiti na crnogorsko-hercegovačkim planinama;

da je vlada resila da se borba produži i da o primirju i kapitulaciji nije bilo ni reči. Kralj je već bio u manastiru Ostrogu u Crnoj Gori:

- da su Bariša Smoljan, dr Torbar i Kulenović napustili vladu u Palama i otišli kućama, a da su ostali Juraj Krnjević, Rudolf Bičanić, Milan Martinović i Jukić, pored Sutca i bana Subašica, kao ekipa ministara Hrvata.

- da je general Simović tek 15. aprila u 12 časova izvestio vladu o primirju, da vlada treba da ide u Grčku i da su kralj 15. aprila u zoru, a vlada u 13. časova avionima odleteli u Grčku«.³²⁹

Prema Hoptneru članovi jugoslovenske vlade sastali su se 13. aprila na svojoj poslednjoj sednici na jugoslovenskom tlu. Simović je uveravao ministre da će jugoslovenske snage nastaviti da se bore protiv Nemaca, a da će delovi Crne Gore, Hercegovine, Bosne i Srbije, bar za nekoliko meseci, ostati u jugoslovenskim rukama. Posle ovog nerealističkog izveštaja o vojnoj situaciji, on je predložio da se vlada premesti u Nikšić, što je ona prihvatila. »Simović je znao mnogo više o vojničkom porazu nego što je bio voljan da otkrije. Odmah posle sednice vlade, on je video kralja i dao ostavku na položaj šefa Generalštaba (ustvari načelnika Štaba Vrhovne komande - V.T.) i predložio za to mesto armijskog generala Danila Kalafatovića. 13. aprila on je u svojstvu glavnog komandanta jugoslovenske vojske (tj. načelnika Štaba Vrhovne komande - V.T.) i u ime kralja, rekao Kalafatoviću da uredi primirje s Nemcima« (Miha Krek Hoptneru. Kralj Petar je 13. aprila saznao od Simovića da će vojska kapitulirati - King Peter II, *King's Heritage*, str. 83 i zapisnici sednica Ministarskog saveta 12. i 13. aprila 1941. godine koji se nalaze u arhivi Kolumbija univerziteta). Hoptner dalje kaže: »Vlada kao celina nikad nije diskutovala pitanje kapitulacije i prema tome nikad nije dala odobrenje za jednu odluku koju je bio doneo sam Simović. Kad je, najzad, diskutovao o kapitulaciji sa pojedinim članovima vlade, Simović je bio neiskren. Kad su članovi vlade stigli u Nikšić, 14. i 15. aprila, ministar vojske, general Ilić, rekao im je daje general Kalafatović već zaključio formalnost oko kapitulacije. Simović, potvrđujući što je rekao Ilić, dodao je daje Kalafatović radio bez odobrenja bilo od njega bilo od kralja. To je, rekao je Simović, »kapitulacija na bojnom polju«, vojnički a ne politički akt«.³³⁰

Najzad, osvrćući se na pitanje odgovornosti za kapitulaciju. Slobodan Jovanović u svojim beleškama, pored ostalog, navodi i sledeće:

»Simović je bez znanja vlade izdao naređenje za kapitulaciju. Kada je vlada čula da je kapitulacija potpisana, Simović je već bio napustio Jugoslaviju. Simović je kasnije tvrdio da nikad nije izdao naredbu za kapitulaciju već samo naredbu da se zaključi primirje«.³³¹

Da li se stvarno mislilo na primirje ili odmah na kapitulaciju? Ako se radilo o primirju onda bi obe strane morale obustaviti neprijateljstva i ostati na dostignutim linijama, tako da svako zadrži što je dotle postigao. A zar se može nazvati primirjem ono što je zaključeno u toku 14. aprila sa komandantom 46. nemačkog oklopnog korpusa na frontu jugoslovenske 2. grupe armija u Bosni? Naime, tada je nemačkim trupama dozvoljeno da nesmetano nadiru i okupiraju još neosvojenu jugoslovensku teritoriju, da zarobljavaju i razoružavaju jugoslovenske trupe, kojima je Vrhovna komanda naredila ne samo da ne smeju otvarati vatru, nego i da ostanu gde su, da polože oružje i da propuštaju nemačke kolone da idu i rade što hoće. Pa to je u stvari kapitulacija izvedena pod maskom primirja. Tim putem su sledećih dana pošle i sve ostale jugoslovenske oružane snage, ne sačekavši rezultate tzv. pregovora u Beogradu o zaključenju primirja. Mnogi naročito mladi oficiri i vojnici su u početku stvarno mislili da se radi o primirju, tj. o nekom privremenom prekidu neprijateljstva, te su poslušali svoje više pretpostavljene starešine. Međutim, kad su potpunim opkoljavanjem bili primorani da predaju oružje, videli su da su prevareni. A tada je već bilo kasno za pružanje nekog organizovanog i uspešnog otpora, tako da je samo pojedincima pošlo za rukom da se sa manjim grupama izvuku i spasu zarobljeništva. Taj akt Vrhovne komande na relaciji Simović-Kalafatović ne može se ni pravdati ni shvatiti. Po svemu izgleda daje učinjen bez znanja i saglasnosti vlade kao celine, verovatno u nadi da će Nemci, slično kao u Francuskoj 1940. godine, pristati na primirje i da će ostati bar jedan deo neokupirane teritorije i dobiti u vremenu. Međutim, ta velika zablude mora se osuditi. Ovo tim pre što niko nije imao pravo da zaobiđe suverenu volju naroda, pošto ni šef države, ni vlada, ni narodna skupština nisu pristali na taj samovoljni akt.

General Simović o tome, između ostalog, kaže:

- a) Ja nisam izdao nikakvo, ni pismeno ni usmeno naređenje za kapitulaciju naših oružanih snaga, niti je takvo naređenje uopšte postojalo;
- b) General Kalafatović silom prilika, pošto je vlada već otišla iz zemlje i pošto su i Vrhovna komanda i naše oružane snage stvarno već bile zarobljene, bio je prinuden da prihvati taj neprijateljski uslov; s tim on ne nosi odgovornost za taj akt, kojim je zaustavljeno dalje prolivanje krvi naše vojske, a koji je akt bio samo formalno priznanje situacije koja je bila na ratištu, stvorene snažnim nadiranjem mnogo nadmoćnijeg neprijatelja;
- v) Primanje toga uslova od strane Vrhovne komande nije značilo i kapitulaciju države, kao što je to bio slučaj s Austrijom, Čehoslovačkom, Danskom i Francuskom;
- g) Taj akt nije sprečio vladu, da izlaskom iz zemlje produži rat u zajednici s našim velikim saveznicima, niti ostatke oružanih snaga i narod da produže borbu protiv okupatora, a što je sve dovelo do konačne pobede naše pravedne stvari: očuvanje slobode našeg naroda, održanja potpune nezavisnosti naše države, oslobođenja dela naših neoslobođenih sunarodnika i delimičnog ostvarenja naših nacionalnih aspiracija« ...³³⁴

Postavlja se pitanje da li je general Simović zaista sam doneo odluku o kapitulaciji? Iz navedene dokumentacije može se utvrditi da se na poslednjoj sednici vlade 13. aprila 1941. na Palama nije raspravljalo o kapitulaciji pred svim ministrima i da nije o kapitulaciji donet nikakav zaključak. Prema tome na toj sednici nije dato ovlašćenje predsedniku vlade generalu Simoviću da u ime vlade opunomoći generala Kalafatovića za pregovore sa neprijateljem i da zaključi primirje, kako je to formulisano u Simovićevom naređenju Str. Pov. Đ. Br. 1315 od 14. aprila. Pa ipak može se postaviti pitanje da li je general Simović sve to zaista učinio sam i na svoju ruku? Da li je tako dalekosežnu odluku mogao sam da donese? Da li je moguće da niko od članova vlade nije

postavio pitanje zašto Simović predaje dužnost načelniku Štaba Vrhovne komande generalu Kalafatoviću kad je on bio daleko manje upoznat sa situacijom nego Simović, iako ni jedan ni drugi nisu mnogo znali o njoj osim da je sve propalo. O tragičnoj situaciji znali su i članovi vlade, pa se postavlja pitanje zašto vlada, pre odlaska iz zemlje, nije donela odluku da se produži otpor, da se ne sme kapitulirati, nego tek 4. maja 1941. iz inostranstva izdaje proglas o nastavljanju borbe protiv okupatora? S druge strane, stilizacija Simovićevog direktivnog akta generalu Kalafatoviću vešto je sastavljena, jer se u tom aktu izričito ne pominje kapitulacija, već zaključenje primirja, tako da se kapitulacija prikriva tobožnjom organizacijom odbrane po dubini, preduzimanjem mera za što brže dobijanje pomoći od saveznika i traženjem primirja da bi se dobilo u vremenu. Očigledno je da se - baš s obzirom ne »na delikatnu« nego katastrofalnu situaciju jugoslovenske vojske i na bezperspektivnost dobijanja bilo kakve pomoći od saveznika - kao rezultat pregovora o primirju morala očekivati безусловna kapitulacija, kao što se to i desilo.

Pokušaji pregovora o primirju

Novoodređeni načelnik štaba Vrhovne komande general Kalafatović³³² je 14. aprila u 9 časova došao u Štab Vrhovne komande i odmah održao konferenciju sa pomoćnikom načelnika Štaba generalom Milutinom Nikolićem, načelnikom Operativnog odeljenja generalom Radivojem Jankovićem i šefom Operativnog odseka generalštabnim potpukovnikom Brankom Popovićem. Na ovoj konferenciji, pošto je razmotrena politička i vojna situacija, doneta je odluka Đ. O. br. 179 od 14. aprila 1941. u 9,30 časova: da se zatraži prekid neprijateljstva sa Nemačkim i italijanskim trupama; da se preduzmu potrebne mere za zaključenje časnog primirja s Nemačkim i italijanskim trupama: da se u ovom cilju odmah izdaju potrebna naređenja i preduzmu potrebne mere. Potpuni tekst ove odluke glasi:

»Zbog neuspeha na svim frontovima, zbog potpunog rasula naše vojske u Hrvatskoj, Dalmaciji i Slovenačkoj, kao i zbog toga što smo posle svestranog proučavanja naše političke i vojničke situacije došli do zaključka da je svaki dalji vojnički otpor nemoguć i da bi mogao dovesti do nepotrebnog prolivanja krvi bez ikakvog izgleda na uspeh, a kako, s druge strane, ovaj rat nije ni želja našeg naroda ni njihovih vojničkih starešina, to, bez obzira na poslednju rečenicu u tački 3, a na osnovi tačke 4 ovog naređenja - ovlašćenja, odlučili smo sledeće:

1) - Da odmah, dok cela naša teritorija nije okupirana, zatražimo prekid neprijateljstva s Nemačkim i italijanskim trupama:

2. - Da preduzmemo sve potrebno za zaključenje časnog primirja s Nemačkim i italijanskim trupama u cilju da vojsci i narodu olakšamo sve posledice ovog neželjenog rata. i

3. - Da se u ovom cilju odmah izdadu potrebna naređenja i preduzmu potrebne mere«.³³³

Odmah posle donošenja ove odluke u 9,30 časova general Kalafatović je lično, preko telefona, izdao svim komandantima grupa armija i armija naređenje:

- a) da se neprijatelj moli za primirje;
- b) da neprijatelj odredi jedno mesto za sastanak delegata Vrhovne komande;
- c) da se neprijatelj moli da obustavi neprijateljstva, naročito bombardovanje iz vazduha;
- d) da se neprijatelju saopšti da naše trupe neće preduzimati napade»³³⁴

Posle prijema ovog naređenja komandanti grupa armija i armija su odmah uputili parlamentare tražeći primirje. Međutim, Nemci i Italijani nisu prihvatili ponudeno primirje, već su nastavili dalje nastupanje, zahtevajući безусловnu kapitulaciju jugoslovenske vojske.

ВРХОВНА КОМАНДА ВОЈСКОМ ОДРЕДНОМ

3. 5. 1941.

14. 12. 1941. год.

14. 12. 1941.

9.30 часова.

Због неуспеха на свима фронтима, због потпуног расула наше војске у Хрватској, Далмацији и Словенској као и због тога, што смо после странег проучавања наше политичке и војничке ситуације дошли до закључка, да је сваки даљи војнички отпор немогућ и да би могао довести до непотребног проливања крви без икаквог изгледа на успех, а како с друге стране овај рат није жеља ни нашег народа ни његових војничких старешина, то, без обзира на последњу реченицу у тачки 3 а на основи тачке 4 овог наређења - овлашћена, одлучили смо следеће:

- 1.- Да одмах, док цела наша територија није окупирана, затражимо прекид непријатељства с немачким и италијанским трупама;
- 2.- Да предузмемо све потребно за закључење часног примирја с немачким и италијанским трупама у циљу да војсци и народу олакшамо све последице овог нежељеног рата и
- 3.- Да се у овом циљу одмах издаду потребна наређења и предузму потребне мере.

Начелник штаба Врховне Команде,
армиски генерал,

Јосиф П. Павловић

Помоћник Начелника Штаба Врховне
Команде,
дивизијски генерал,

Милан Штефановић

Начелник Оперативног Одељења
штаба Врховне Команде,
дивизијски генерал,

Јосиф В. Павловић

Шеф Оперативног одељења Оператив.
одељења штаба Врховне Команде,
генералштабни потпуковник,

Бранко Н. Ковачић

Kao što se vidi, general Kalafatović (sa svojim saradnicima) nije se odlučio za borbu »po dubini« ili za »gerilsko ratovanje«, već za pregovore sa neprijateljem, kako bi se dobilo »časno primirje«. Staviše, on u potpunosti usvaja argumentaciju generala Simovića da je dalji otpor nemoguć zbog rasula vojske u Hrvatskoj, Dalmaciji i Sloveniji, iako je opšte rasulo bilo zahvatilo čitavu zemlju. Nema sumnje daje tada u zemlji bilo teško stanje (država se nalazila u raspadu, pretežan deo vojnih jedinica bio je u rasulu, na čitavoj državnoj teritoriji, državna vlast nije se osećala, fašisti i petokolonaši su dejstvovali punom parom, u Hrvatskoj je obrazovana NDH, ustaške bande i petokolonaši napadali su i razoružavali vojnike i oficire itd.

Jugoslovenska Vrhovna komanda je 14. aprila u 23,45 časova uputila iz Sarajeva preko Kraljeva za Beograd svoje opunomoćenike (generala Mihajla Bodića i generalštabnog potpukovnika Radomira Trojanovića, kojima se u Užici imao pridružiti generalštabni pukovnik Franc Tomše) da sa komandantom nemačke 2. armije pregovaraju o primirju. U svojstvu Vrhovnog komandanta general Kalafatović je potpisao punomoćje određenim opunomoćenicima za vodenje pregovora o prekidu neprijateljstava. O tome je general Bodić naveo:

»a) da pre početka pregovora sa Nemačkim i italijanskim opunomoćenicima na nemačkom jeziku pročitaju sastavljenu izjavu: daje Vrhovna komanda jugoslovenske oružane sile opunomoćena da zamoli vladu Nemačkog Rajha i vladu Kraljevine u Carevine Italije da se neprijateljstva odmah obustave i da se zaključi časno primirje (podvukao V.T.), u nadi da dobije ča: ne uslove za jugoslovensko oružje i za čast jugoslovenskog naroda;

b) da se u toku pregovora izlože sledeći naši zahtevi:

- 1) da se neprijateljstva obustave odmah, a ne po potpisu primirja, iz razloga što su na'e veze spore te će proći koji dan dok se dobije ovlašćenje za potpis;
- 2) da zahtevamo režim Francuske, s tim da zadržimo što veću teritoriju u našoj vlasti;
- 3) da nam se dozvoli da do potpisa primirja držimo izvesnu vojnu snagu za održavanje reda u zemlji, oko 40-50 hiljada ljudi;
- 4) da se naši vojnici ne uzimaju u zarobljeništvo, već ostave za obdelavanje zemlje;
- 5) da se izbeglicama što pre dozvoli povratak domovima; i
- 6) da se oficiri i podoficiri ne smatraju za ratne zarobljenike, već da oni koji su nepotrebni za gornju snagu napuste vojsku.'

c) da određeni opunomoćenici prilikom pregovora imaju da iznesu samo naše zahteve, da vode pregovore, ali da nemaju pravo da potpisuju ma kakav ugovor, s tim da neprijat.-ljske uslove što pre dostave Vrhovnoj komandi, koja će odlučiti.³³⁵

Bodićeva verzija pregovora vidi se u *Prilogu 16*.

Ovoga dana, 14. aprila, komandant Nemačkog 46. korpusa je oko 17,00 časova uputio ultimatum Komandantu 2. grupe armija i zahtevao da se u roku od jednog časa ispune sledeći zahtevi:

- 1) Da sve jugoslovenske trupe na pravcu kretanja Nemaca ka Sarajevu odmah polože oružje, na mestu gde se zateknu u momentu primirja;
- 2) Da se trupe prikupe na svojim zborištimama. da slože i pripreme oružje za predaju i da čekaju dalje naređenje;
- 3) Da se putevi za Sarajevo: Zvornik - Vlasenica - Romanija - Sarajevo i Zvornik - Tuzla - Doboj - dolina r. Bosne - Sarajevo potpuno oslobode za prolaz Nemačkih motorizovanih kolona;
- 4) Da jugoslovenske trupe ne smeju vršiti nikakva rušenja ili kvarenja mostova i komunikacija. kao i it linija.

Docnije je ovaj kratki rok od jednog časa produžen na jugoslovenski zahtev dok se ne dobije odgovor od jugoslovenske Vrhovne komande, koji je stigao tek 15. aprila izjutra sa napomenom da važi samo za trupe koje se nalaze

između r. Drine i r. Bosne i druma Zvornik - Vlasenica - Sarajevo. Komandant nemačke 16. oklopne divizije, general Henric, upozoravao je u toku noći 14/15. aprila da će sutra, tj. 15. aprila, ponovo i još jače bombardovati Sarajevo ako se njegovi uslovi ne prime.

Istoga dana komandant *nemačke 2. armije* uputio je sledeći *ultunatum Vrhovnoj komandi Jugoslovenske vojske*:

»Komandant 2. armije

Vrhovnoj komandi jugoslovenskih oružanih snaga

Opunomoćen od Nemačkog Vermahta da rukovodim pregovorima o primirju, a po podnetom predlogu o obustavi neprijateljstva svih vrsta, dajem sledeći odgovor:

1) Kao opunomoćenik Vrhovne komande Nemačkog Vermahta pregovaraću samo sa delegacijom jugoslovenskih oružanih snaga pod rukovodstvom jednog višeg oficira koji je snabdeven odgovarajućim punomoćstvom jugoslovenskih oružanih snaga.

2) Ova delegacija ponece sobom izjavu da jugoslovenske oružane snage bezuslovno polože oružje (bezuslovna kapitulacija) i da će odmah obustaviti uništavanja svake vrste.

3) Delegacija treba neizostavno odmah da dođe u Beograd, koji se ovim određuje za mesto pregovora, i da sa sobom ponese celokupnu dokumentaciju iz koje će se imati uvid u sredstva i puteve na koji će se način izvršiti zahtevana bezuslovna kapitulacija svih onih delova jugoslovenskih oružanih snaga koji se još nalaze pod oružjem.

4) Operacije Nemačkih oružanih snaga vodice se i dalje sve dok u Beogradu ne bude prihvaćena i potpisana bezuslovna kapitulacija od strane tražene opunomoćene delegacije.

5) Jugoslovenski opunomoćenici daće jednovremeno obaveštenje o mestima na kojima se čuvaju sva nedostajuća akta Predsedništva ministarskog saveta. Ministarstva inostranih poslova i Ministarstva rata. Oni će se postarati da se neizostavno odmah, a najkasnije u roku 3 dana, predaju sva akta i garantovaće za potpunu i neokrnjenu njenu predaju.

6) Preduslov za svaki pregovor je taj da se odmah na slobodu puste svi odvedeni i internirani Nemci, Italijani i Madari.

Po naređenju komandanta kopnene vojske
komandant 2. armije
baron fon Vajks (v. Weichs)
general-pukovnik³³⁷

Jugoslovenska vlada se ovoga dana prebacila iz Pala u Nikšić.

Nemačka Vrhovna komanda je ovog dana izdala sledeće saopštenje:

»11 Jugoslaviji je uništena masa neprijateljskih snaga koja se suprotstavila Nemačkim trupama. Ostaci srpske vojske povlače se pred Nemačkim i italijanskim trupama u planine duž jadranske obale. Otpor se pruža samo na nekim mestima. Goneći odstupajućeg neprijatelja prešli smo Savu. U vezi sa zauzećem Beograda naknadno se javlja da su noću 13. aprila delovi jedne oklopne divizije, dolazeći sa zapada, prodrli do sredine grada. Vazduhoplovstvo je u toku 13. aprila podržavalo operacije vojske na Jugoistoku, napadajući lovcima, bombarderima i bombarderima za obružavanje neprijateljske marševske kolone u rejonu Beograda, kao i koncentracije trupa kod Banja Luke. Uspešni napadi vršeni su dalje protivu aerodroma u srednjoj Bosni i Hercegovini. Vazdušni napadi protivu vojnih ciljeva u Sarajevu proizrokovali su teška rušenja i velike požare u jednom vojnom logoru i železničkim postrojenjima ...³³⁷

Italijanska Vrhovna komanda je ovog dana izdala sledeće saopštenje:

»U Jugoslaviji se nastavlja napredovanje naše 2. armije, čije su kolone već prošle Gospić. Trupe Zadra, posle savladivanja jakog neprijateljskog otpora, zauzele su železnički čvor Knin, pri čemu je zarobljeno mnogo vojnika i zaplenjen vrlo bogat ratni materijal. Zauzeta su ostrva Sestrugno, Eso, Raviane i Puntadure.

U Albaniji, severno od Skadra, naše trupe zadržale su neprijateljski napad, a potom su, u protivnapadu, nanele protivniku vrlo velike gubitke, zarobljeno je preko 500 ljudi, od kojih veliki broj oficira, i zaplenjena velika količina ratnog materijala ... Naši bombarderski sastavi izveli su ponovljene napade na vojne ciljeve u Kotoru - u Arsenalu je nastalo više požara i eksplozija. Skladište benzina u Lopoju je uništeno, jedan parobrod je zapaljen, a jedan razarač teško pogoden. Severno od Sentorija bombardovane su i mitraljirane neprijateljske trupe. Naši bombarderski i lovački sastavi su više puta sa naročitom žestinom napadali vazduhoplovne baze Mostar, gde su zapaljena 2 hangara i 1 benzinsko slagalište i oštećena ae-

rodromska postrojenja. 62 neprijateljska aviona je uništeno i daljih 15 oštećeno. Naši lovci su ponovo napali hidroplansku bazu Divulje. Jedan hidroplan je potopljen.³³⁸

Pomoćnik načelnika Štaba Vrhovne komande general Milutin Nikolić napisao je:

»Još 14. aprila, oko 15 časova, deneral Kalafatović je izvestio vladu u Nikšiću da su poslali parlamentari da traže primirje. 15. aprila, oko podne, ponovo je tražena veza sa Nikšićem da se izvesti vlada o zaključenom delimičnom primirju sa Nemačkim deneralom Henricijem. Na telefon se javio prvo major Belajac Slavko, a potom vazduhoplovni pukovnik Radović, od kojih je Vrhovna komanda saznala:

- da od članova vlade nema nikoga u Nikšiću;
- da je u toku noći 14/15. aprila bila duga sednica vlade;
- da su popodne ovog dana cela vlada zajedno sa kraljem, kao i važniji pučisti i neki političari otputovali avionom iz zemlje; i
- da je kraljević Dorde ostavljen u Foči.

Tako je deneral Kalafatović ostavljen sa punomoćjem vlade da ubuduće odlučuje sam kako najbolje ume prilikom vođenja pregovora sa neprijateljem za zaključenje primirja. On je ostao jedini predstavnik državne i vojne vlasti u zemlji.

Ovoga dana stiže u Stab Vrhovne komande američki vojni izaslanik deneral Fortije koji mi pri rastanku reče: »SAD neće nikad zaboraviti herojski jugoslovenski narod. Uskoro ću se vratiti u Vašington i o svemu izvestiti predsednika SAD«.

Mnogi oficiri iz Štaba Vrhovne komande, većinom pučisti, napustiše Stab i pobegoše put Crne Gore. Rasturi se i Gardijski bataljon koji je čuvao kralja dok je boravio u Han Pijesku«.

Nemačke oklopne jedinice ulaze u Beograd 14. aprila 1941.

DOGADAJI U TOKU 15. APRILA

Ovoga dana 14. oklopna divizija je u 5,30č. produžila nastupanje i oko podne slomila jači otpor jugoslovenskih snaga kod Doboja, a zatim u 20,45 č. stigla u Sarajevo, dok je 1. oklopna grupa tek 14. aprila uveče svojim 46. armijskim korpusom izbila u Zvornik i Valjevo, a 14. armijskim korpusom u Kraljevo.

U 9,00 č. komandant i načelnik Štaba 2. armije odleteli su avionom u Beograd, a 1. oklopnoj grupi je još u toku noći 14/15. aprila naređeno da se postara da jugoslovenski pregovarači blagovremeno stignu. Posle odlaska komandanta armije u Beograd, u Zagreb je stigao radiogram jugoslovenske Vrhovne komande da se jugoslovenski pregovarači nalaze na putu za Beograd. Saopštavajući da se, usled nepovoljnih saobraćajnih prilika i velike udaljenosti, mora računati da će pregovarači stići sa zakašnjenjem, ona moli da se sačeka njihov dolazak, da se obustave neprijateljstva i o tome obaveste nemačke trupe i dajoj se odgovori na talasnoj dužini 72. Sadržina ovog radiograma prenetaja je 1. oklopnoj grupi sa naređenjem da se saopšti komandantu 2. armije.

Do 14,00 č. u Komandu nemačke 2. armije stigli su izveštaji daje 16. motorizovana pd prinudila na kapitulaciju srpske trupe na prostoru između Zvornika i Sarajeva i da su njeni prednji delovi stigli u Vlasenicu u 11,00 č, da je 11. arm. korpus takođe u toku noći 14/15. aprila uništio jednu jaču grupu u rejonu Paraćin - Soko Banja, da je 4. brdska divizija još 14. aprila uveče zauzela Bor i da je 16. motorizovana pd u 14,10 č, zauzela Sarajevo. U večernjim časovima naređeno je 14. oklopnoj diviziji da ne nastupa dalje od Sarajeva nego da uhvati vezu sa 16. motorizovanom pd. Do večeri ovoga dana 5. oklopna divizija zauzela je Užiće. 11. oklopna divizija prikupila se južno od Beograda, 60. motorizovana divizija zauzela je prednjim delovima Prištinu, a glavninom Rašku, all. arm. korpus se nalazio na prostoru Niš - Soko Banja.³³⁹

Mađarske trupe su ovoga dana potpuno poselc trougao Drava - Dunav, a između Dunava i Tise izbile na liniju: Doroslovo - N. Sivac - Bačka Topola - Senta, a brze jedinice stigle su do Osijeka gde su obrazovale mostobran. Prema izveštaju mađarske Vrhovne komande predviđeno je da se do večeri 15. aprila u rejonu Osijeka koncentriše šest motorizovanih baterija, šest biciklističkih bataljona, četiri odeljenja tenkova, četrnaest motorizovanih baterija 105 mm, četiri motorizovane baterije 150 mm, četiri protivavionske baterije, nekoliko mitraljeskih bataljona i četiri pionirske čete, s tim što će ove snage biti stavljene pod komandu 1. oklopne grupe. Ovoga dana je između izaslanstva mađarske vojske i Komande nemačke 2. armije postignut sporazum: 1) da mađarska vojska može odmah da uđe u oblast severno od Mure i između Mure i Drave; 2) da se nemačke trupe iz te oblasti povuku na teritoriju Rajha i 3) da se Nemačkim trupama dozvoljava prolaz kroz tu oblast.³⁴⁰

Ovoga dana su jugoslovenske armije po naređenju Vrhovne komande obustavile vatru i tražile primirje, dok su nemačke i italijanske oklopne i motorizovane kolone ubrzale koncentrično nastupanje sa svih pravaca, razdvajajući i opkoljavajući ostatke jugoslovenske vojske. U vezi sa ultimatumom komandanta 46. oklopnog korpusa od prošlog dana, jugoslovenska Vrhovna komanda je pre podne izdala komandantu 2. grupe armija i komandantu 4. armije naređenje O. br. 181. sledeće sadržine:

»Zaključeno je primirje sa neprijateljem pred frontom 2. grupe armija, koja dejstvuje na frontu od puta Zvornik - Sarajevo pa na zapad. Naredite svima trupama i ustanovama da ostanu na svojim mestima i da ne otvaraju vatru. Na slučaj

nailaska Nemačkih trupa ne davati otpor, već neka polože oružje. Preduzimajte sve mere da se održi red i mir. Ne gađati neprijateljske avione».

Zbog ovog naređenja prestao je otpor na teritoriji Bosne severno od linije Višegrad - Sarajevo - Bugojno, gde su bile trupe 1. 2. i 4. armije, veći deo jedinica vazduhoplovstva i Štab Vrhovne komande.

Međutim, na frontu u Srbiji je 60. motorizovana divizija, nadirući dolinom Zapadne Morave od Trstenika, posle žestoke borbe koja je trajala od 8 do 14 časova, uspela da preko s. Miločaja upadne u Kraljevo. Jedinice odbrane Kraljeva su vodile ulične borbe do mraka, a zatim su odstupile ka zapadu, dok su jedinice 60. motorizovane divizije, prodirući dolinom Ibra, posle toga stigle u Rašku. Zbog pada Kraljeva, jedinice jugoslovenske 5. armije preduzele su povlačenje preko Čačka ka Uzičkoj Požegi, Arilju i Ivanjici, a delovi 2. konjičke divizije (sa Razbojinskim odredom) odstupili su preko Aleksandrovcu u Jošaničku Banju.

Nastupajući od Uba i Valjeva, koristeći međuprostor između Prve i Šeste armije, cela nemačka 8. oklopna divizija je oko 18,00 časova iznenada upala u Užice, koje nije bilo organizovano za odbranu, jer Uzički odred još nije bio stigao. Međutim, veliki broj vojnika iz nekih pozadinskih jedinica je vodio žestoku borbu sa Nemačima sve do 14 časova, kada su nemačke snage definitivno zauzele Užice i time presekle odstupnicu delovima jugoslovenske vojske koji su se povlačili od Čačka za Bosnu.

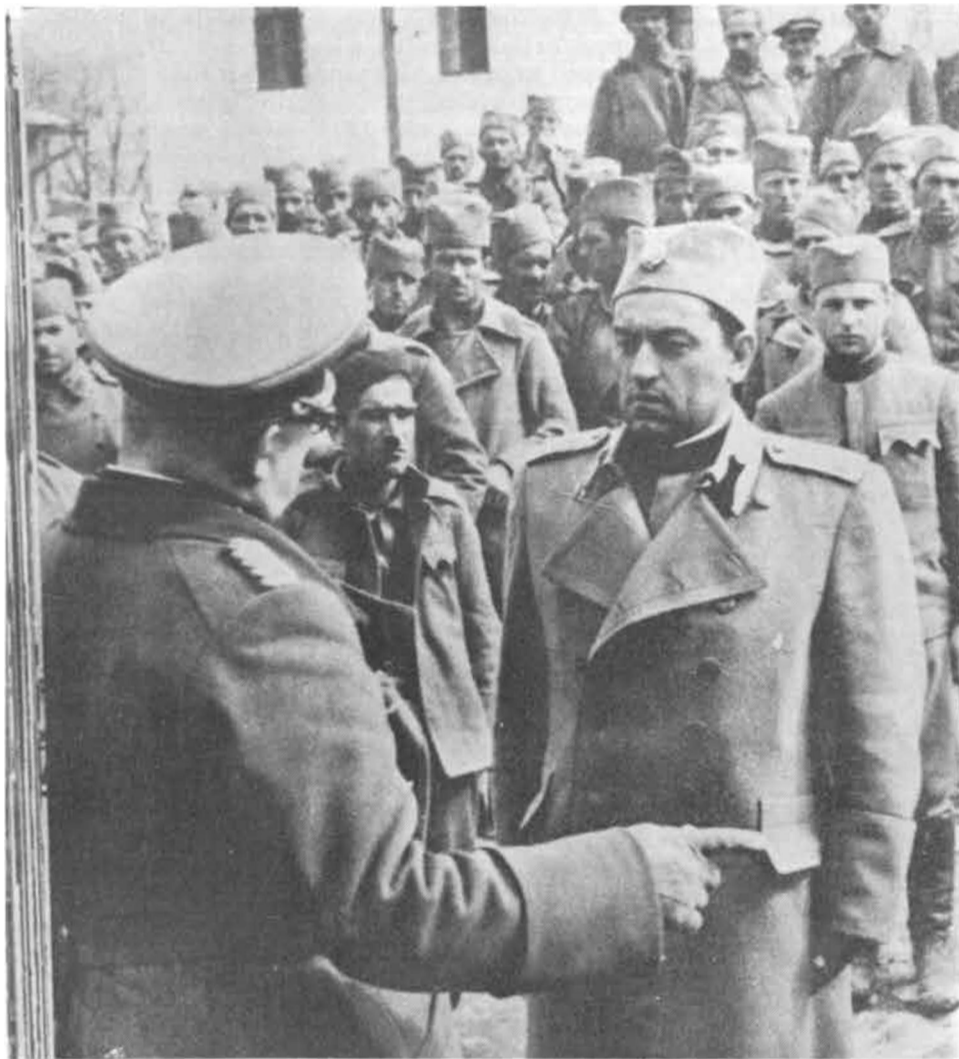
Unska divizija se povlačila pravcem Belanovica - G. Milanovac, dok se Sremska divizija (sa Gardijskom konjičkom brigadom) prikupila u rejon Ljiga, gde su 17. aprila položile oružje. Štab 5. armije povlačio se za Uvac, a Štab 6. armije za Rogaticu, gde su i oni docnije zarobljeni.³⁴¹

Zarobljeni vojnici jugoslovenske vojske aprila 1941.

4. brdska i 294. pešadijska divizija nemačkog 11. korpusa uništile su u rejonu Soko Banje poslednje ostatke Timočke divizije, koja je u vremenu od 11. do 15. aprila uzaludno pokušavala da se preko Aleksinca probije do Južne Morave. Isto tako su 4. brdska i 11. oklopna divizija uništile glavninu Krajske divizije koja je bila okružena kod Cestobrodice, tako da su se samo njeni slabiji delovi preko Žagubice i Majdanpeka povukli u pravcu V. Morave. Delovi 41. korpusa čistili su južnu obalu Dunava istočno od Beograda.

Prodirući od Zvornika ka Sarajevu glavnina nemačke 16. motorizovane divizije je oko 14,10 Časova stigla u Sarajevo, dok su ostali njeni delovi odbili po-

Nemački general saopštava naređenje komandantu jedne zarobljene jedinice jugoslovenske vojske aprila 1941.

kušaj 3. jugoslovenske konjičke divizije da ovlada mostom kod Ljubovije. Jugoslovenske trupe na istočno-bosanskom području nisu pružile nikakav otpor zato što su dobile naređenje od Vrhovne komande da se ne suprotstavljaju neprijatelju već da polože oružje. I Nemačka 14. oklopna divizija je, posle žestokih borbi kod Doboja sa jedinicama jugoslovenske 2. armije, stigla u Sarajevo u 20,45 časova, dok su delovi Nemačkog 51. korpusa, koji su nastupali kroz zapadnu Bosnu, izbili na liniju: Sanski Most - Banja Luka - Bosanska Gradiška.

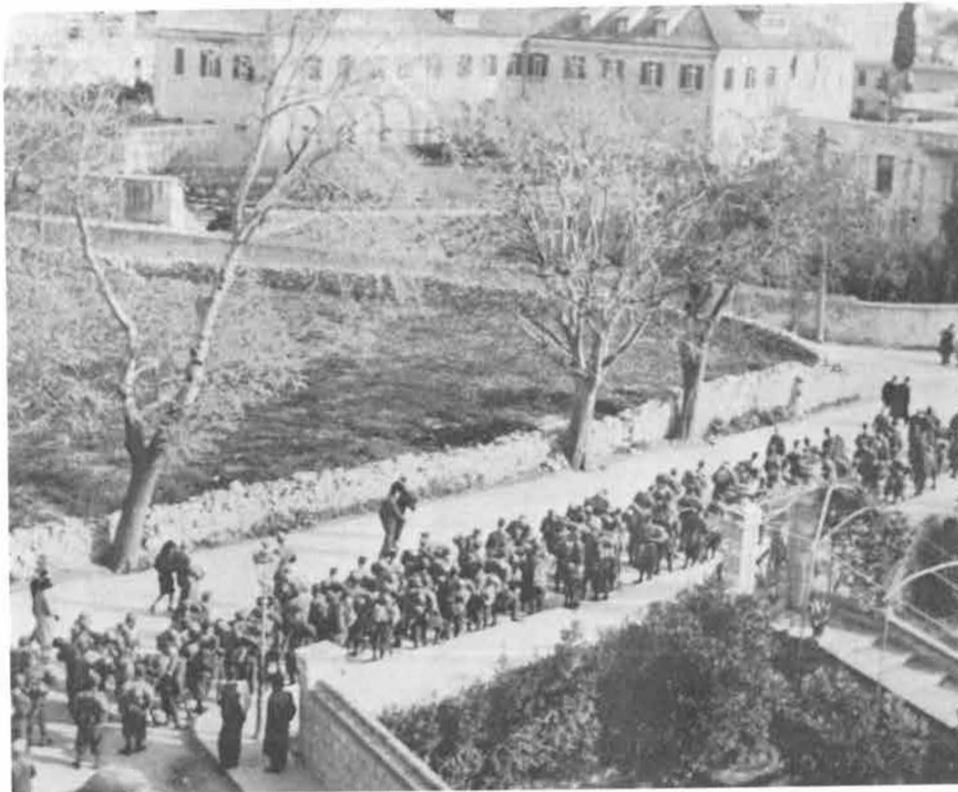
Italijanska 2. armija je neometano vršila okupaciju jugoslovenske teritorije: Motorizovani korpus je zauzeo Drniš, Šibenik, Split i Sinj, a Brzi korpus Ogulin, dok su pešadijske divizije nastavile okupaciju određene zone na teritoriji Slovenije i Hrvatske. Prema zapovesti O. br. 2948, Motorizovani korpus je dobio zadatak da 16. aprila nastupa ka liniji ušće Neretve - Mostar; Brzi korpus sa 1. i 2. divizijom do Oštarije i Skradnika i 3. divizijom do Slunja, a 5. 6. i 11. korpus do linije Senj - Lokve - Lička Jasenica - Vrbovsko. U rejonu Mostara su neke jedinice Primorske armijske oblasti nastavile borbu sa ustašama u kojoj se i ovoga dana naročito istakao Đački polubataljon. General Obrad Egić piše:

«Italijani su u borbi na Staroj Straži (sa delovima Jadranske divizije - V.T.) pretrpjeli osetne gubitke. Među ranjenicima bio je i komandant kolone pukovnik Eudenio Mora, a kretanje Italijana bilo je zaustavljeno za dva dana. Tek na poziv ustaša vratili su se od Kistanja i Rađućica, i ušli u Knin 15. aprila kad u njemu nije bilo ni jednog našeg vojnika. Mi smo u toku noći 13/14. aprila odstupili.

Hrabrost i odvažnost do danas nepoznatih avijalčara, koji su u tri-četiri navrata bombardovali Zadar zaslužuje posebno poštovanje». ³⁴

Italijanska motorizovana kolona 16. aprila 1941. u Splitu

Kolona italijanske pešadije 16. aprila 1941. u Splitu

Italijanski 17. korpus je, uz podršku tenkova, preduzeo oko 17 časova napad na jedinice Zetske divizije na Skadarskom pravcu. Tom prilikom su italijanski tenkovi napali na odsek 61. i 38. pešadijskog puka, tj. na desno krilo i centar divizijskog položaja, dok je na levokrilni 87. peš. puk preduzet pešadijski napad. U ovom napadu Italijani su ispoljili do tada nevidenu žestinu, pošto im se žurilo da uđu u Crnu Goru pre nemačkih trupa. Iako su odbile ovaj napad, jedinice Zetske divizije su se, u duhu dobivenog naređenja u vezi sa primirjem, u toku noći 15/16. aprila povukle na jugoslovensko-albansku granicu, dok je desna kolona Kosovske divizije - pošto nije dobila naređenje o primirju - produžila nastupanje dolinom r. Kiri u pravcu Skadra.³⁴²

Nemačka i italijanska avijacija su ovoga dana naročito napadale Dubrovnik i Boku Kotorsku, bombardujući brodove i lučka postrojenja, da bi sprečile eventualnu evakuaciju jugoslovenskih snaga. Sem toga one su napadale Mostar i odstupajuće jugoslovenske kolone na pravcima Sarajevo - Mostar i Sarajevo - Kalinovik - Bileća.³⁴³

U izveštaju nemačke Vrhovne komande od 16. aprila o dejstvima vazduhoplovstva na dan 15. aprila kaže se:

»Vazduhoplovstvo je bombardovalo železničke stanice i vojna uporišta južne Hercegovine i jednu pomorsku bazu na Jadranskom moru. Jurišni avioni postigli su pune pogotke na jednom naoružanom transportnom brodu pred dalmatinskom obalom. Posle napada brod je ostao ležeći nagnut. Jedan drugi veliki brod bio je jako oštećen kod ostrva Braća. Jedan brzi čamac je oštećen mitraljiranjem«

Ovoga dana naša avijacija nije uopšte dejstvovala. Naprotiv, oko 25 preostalih aviona »savoja marketi« i »dornijera« prebacivalo je kralja, vladu i deo zlata iz Nikšića za Grčku u vremenu od 15. do 17. aprila.³⁴⁴

Jugoslovenska avijacija je ovoga dana u 7,15 č. primila naređenje Vrhovne komande: »Povedeni su pregovori o primirju, obustavite svaku akciju vazduhoplovstva«. Ali, vazduhoplovcima nisu prihvatili kapitulaciju.

Bekstvo jugoslovenske vlade u Nikšić i u Grčku

Jugoslovenska vlada je ovog dana pre podne bila na okupu u Nikšiću, sem Simovića i Maćeka. Prema jednoj verziji, tom prilikom je - s obzirom na tešku situaciju na Irontu i izveštaj generala Kalafatovića da Nemci traže bezuslovnu kapitulaciju - u pojedinim razgovorima ministara *dogovoreno da Jugoslavija kao država ne kapitulira već da bezuslovnu kapitulaciju prihvati samo jugoslovenska vojska*; da jugoslovenski kralj i vlada emigriraju u Grčku, gde su izbegle izvesne jugoslovenske snage, navodno radi daljeg nastavljanja rata. U vezi sa ovom odlukom, potpredsednik vlade Slobodan Jovanović je, kao istaknuti buržoaski pravnik i profesor univerziteta, prilikom ovog poslednjeg susreta u zemlji, dao o tome sledeće objašnjenje: »Ako izvršimo kapitulaciju vojske, onda Jugoslavija kao država nema nikakve obaveze prema pobediocu. Naprotiv, ako mi kapituliramo kao zemlja, kao država, i kapitulaciju prizna vlada, bilo da ostane u zemlji ili ode u inostranstvo, samim tim se priznaje pobedilac, a zemlja i država preduzimaju određene obaveze prema pobediocu.«³⁴⁵ I stvarno, bez obzira na bekstvo vlade iz zemlje, jugoslovensku vladu su priznavali Saveznici - V. Britanija, SAD i Sovjetski savez.

U vezi sa navedenom odlukom, jugoslovenska vlada je 15. aprila napustila zemlju i sa aerodroma u Nikšiću avionima odletela na aerodrom Agrinion u Grčku, a odatle otputovala za Atinu (kralj Petar II sa pratnjom je, po savetu patrijarha Gavrila, odleteo u Grčku 14. aprila). Takođe je za Grčku odletelo još oko 10-12 preostalih jugoslovenskih aviona sa nekim »istaknutim političarima«, dok su ostali avioni (koji zbog malog akcionog radijusa nisu mogli da prelete do Grčke) docnije uništeni. Pri odlasku vlade iz Nikšića nesrećnim udesom izgubio je život ministar Marko Daković.

U posleratnom izveštaju general Simović kaže se da je pre odlaska izdao pismeno naređenje komandantu Ratne mornarice da *jugoslovenska Ratna flota* otplovi za Grčku i pridruži se savezničkoj mornarici i daje ovo naređenje 16. aprila iz Atine ponovljeno šifrovanom depešom.

Oko 14 časova 15. aprila stiglo je naređenje komandanta Boke Kotorske o sklapanju primirja, pa je komandant Ratne flote kontra-admiral Domainko posle toga otišao u Komandu Boke da to lično proveriti. Zatim je naređeno svim jedinicama da uplove u Tivat, ali je to naređenja bilo brzo povučeno zbog dejstva italijanske avijacije (napad na putnički brod »Petka« u Zatonu kod Dubrovnika). Ovog dana u Štab Flote došao je britanski vojnopomorski ataše radi razgovora o mogućnostima isplavljenja razarača i podmornica u

Grčku i dalje. Istog dana britanski ataše izvestio je komandanta Ratne flote daje komandant britanske Sredozemne flote dao saglasnost i obećao prihvat jugoslovenskih brodova u visini o. Krfa, a 16. aprila pre početka *Treće sednice* doneo je i instrukcije za plovidbu podmornica.³⁴⁶

Simovićeve narednje nisu bila prosledena Štabu Ratne flote, niti je od Vrhovne komande dobijen odgovor na traženje da brodovi isplove (11. aprila). U svojim zabeleškama admiral Černi to objašnjava navodima nekadašnjeg oficira na službi u Komandi mornarice kapetana korvete Veljka Bjegovića, da je načelnik Operativnog odeljenja Komande Ratne mornarice kapetan bojnog broda Hijacijnt Mundorfer, sprečio da se Ratnoj floti prenesu narednje za isplovljenje.³⁴⁷ Narednje generala Simovića od 15. aprila, izdato u Atini, po kojemu bi Ratna flota morala da isplovi iz zemlje i da se priključi britanskim pomorskim snagama u Sredozemnom moru nije nikad stiglo u Štab Ratne flote.³⁴⁸

Posle glasova o zaključenju primirja u 20. i 25. eskadrili se pristupilo pripremama za prelet iz Boke u Grčku radi nastavljanja borbe na strani Saveznika. U toku noći 15/16. aprila tehničko osoblje intenzivno je radilo na pripremama aparata za duži let. Tehnički oficir 25. eskadrile organizovao je grupu mornara i podoficira da oružjem štiti odlazak.³⁴⁹

Bekstvo iz zemlje jugoslovenske vlade predstavljalo je samo logičnu posledicu njene političke heterogenosti i kapitulantskog stava većine njenih članova, a njeno neodgovorno držanje prema kritičnoj situaciji u zemlji i ostavljanje naroda na milost i nemilost neprijatelju ne može se ničim održati i opravdati. Ni iluzije o tome da će se time održati kontinuitet države, slično srpskoj vladi u prvom ili Irancuskim i poljskim oružanim snagama u drugom svetskom ratu, ne mogu se upoređivati, jer su u prvom slučaju slobodne i za borbu spremne snage bile veoma jake, a kraljevske jugoslovenske toliko minimalne da nisu vredne ni da se pomenu, sve do pred kraj rata, odnosno posle kapitulacije Italije.

Takav postupak se ne može pravdati bez obzira na to što njen predsednik general Simović, u svome posleratnom izveštaju tvrdi: »da je jugoslovenska vlada napustila zemlju da bi sačuvala nacionalnu nezavisnost, spasila zastavu slobode i produžila borbu u zajednici sa velikim saveznicima do konačne pobe«.

*Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije je ovoga dana objavio Proglas, u kojem je pozvao sve narode Jugoslavije da ne prekidaju borbu protiv neprijatelja, već da je naprotiv nastave još jačom žestinom radi odbrane državnog integriteta i nezavisnosti.*³⁵⁰

Pre no što su Kalafatovićeve predstavnici stigli do Nemaca, komandanti jugoslovenske 2. i 5. armije tražili su od Nemaca separatne sporazume o obustavljanju vatre, ali su nacisti to odbili. Oni su prihvatili samo bezuslovnu predaju cele jugoslovenske vojske kao bazu za pregovore.³⁵¹

Posle prijema uputstava od generala Kalafatovića za vođenje pregovora, general Bodi sa opunomoćenicima stigao je u 9,40 časova 15. aprila u Užice, a zatim u 17,30 u Kruševac. Tu mu je u 18,00 č. naredjeno da produži put za Beograd, gde je stigao 16. aprila u 3,40 časova.³⁶²

Nemačka Vrhovna komanda je ovog dana izdala sledeće saopštenje:

Nemačke i italijanske trupe su na prostoru Mostar-Sarajevo, bez obzira na mcstimičan otpor, nastavile gonjenje i okruženje pritešnjenih ostataka srpske vojske. Dobiveno je i dalje mnogo zarobljenika, između kojih i komandant južne srpske armije. Mađarske trupe su do-

vršile posadanje irogla Drava Dunav i. napicduiuci ka lugu. stigle do Dunava i zauzele Novi Sad. Vazduhoplovstvu je luve v i silo ponov ljene napade protivu oslalaka srpske vojske. Avioni za obis;u anje i lov ei su napadali neprijateljske mat ševske kolone u dolini donje Bosne i prosloru između Save i Drave. Bombarderi su napali vojne uređaje u prostoru oko Sarajeva, kao i ae odrom Mostar, gde su pogodili avione na zemlji.³⁵³

Situacija jedinica Nemačke 2. armije na dan 15. aprila bila je sledeća:

14 oklopna divizija dostigla Bihać. Mōsl porušen. Napreduje prema Ključu i Banja Luei (u dve kolone). II oklopna divizija zauzela Smederevo, 41 armijski korpus prodire ka Zvorniku; 49 armijski korpus dostigao prednjim delovima Bihać; 51. armijski korpus izbio na l nu 52. armijski korpus u rejonu: Ljutomer - Varaždin; 46 armijski korpus kod Bos. Broda sa o ientacijom snaga ka Sarajevu i Rogalici; II armijski korpus uništio laku grupaciju kod Soko Banje; 14 armijski korpus u Kraljevu, a zatim u prodoru pravcem: Novi Pazar - Prisljin; i iksK Podgorica.³⁵⁴

It ilijanska Vrhovna komanda jo takoeft izdala sledeće svoje saopštenje:

L Jugoslav in su kolone 2. urini/L; pošto su uhvatile vezu sa Trupama Zadra, zauzele železnički evot Knin i prinudile tamošnji garnizon na predaju. Jedna naoružana kolona stigla je do Šibenika. Ot santuc mornaričke trupe i odeljenja vojske završila su posadanje ostrva oko Zadra t Albaniji, severno od Skadra, odbijeni su jugoslovenski lokalni napadi, pri čemu su neprijatelju naneli leski gubici. Nase vazduhoplovstvo vršilo je bombarderske akcije protiv u centara snabdevanja vojnih postrojenja i neprijateljskih irupa na Jugoslovenskom /ronili.³⁵⁵

Ovoga dana su mađarske trupe završile okupaciju Bačke. Pošto Sovjetski Savez nije odobrio mađarski postupak i preko agencije TASS o tome izdao specijalno obaveštenje, mađarska obaveštajna agencija je 15. aprila u svom kominiku, pored ostalog, izneta sledeće:

... I vezi sa nm obaveštenjem sov jetske obaveštajne agencije, daje se s nadležne mađarske strane ovo obaveštenje. Sadržaj obaveštenja pokazuje da su u Moskvi slabo poznate činjenice koje su izazvale ovo slanje. Upravo je jugoslovenska vlada, koja je državnim udarom od 27. marta došla na vlasti, namerno i na izazivački način srušila poredak zasnovan na prijateljskoj saradnji s Nemačkom i Italijom, a samim tim i mađarsko - jugoslovenski Ugovor o prijateljstvu, sklopljen između mađarske i tadašnje jugoslovenske vlade. Sem toga, nova jugoslovenska vlada vršila je uzastopne vazdušne napade protivu mađarske teritorije, dok su prema njenoj zapovesti jugoslovenske regularne trupe pokušale više upada na mađarsku teritoriju. Ovi vazdušni napadi naneli su gubitke mađarskom stanovništvu i uništavali mađarska materijalna dobra. Time je jugoslovenska vlada sama raskinula Ugovor o prijateljstvu. Pošto je proklamovanjem samostalne države Hrvatske od 10. aprila Jugoslavija kao država prestala da postoji, to je bila osnovna dužnost mađarske vlade, da preuzme zaštitu teritorija koje su posle svetskog rata oduzete od Mađarske i priključene Jugoslaviji i da ove oblasti opet priključi mađarskoj državi. Mađarska je tada stajala na stanovištu da sa srpskim narodom nema nikakav spor. Bila bi povreda naše nacionalne časti i ismevanje nase hiljadugodišnje misije, ako mi, posle raspada jugoslovenske države, ne bi ispunili dužnost prema našoj krvnoj braći i bivšim mađarskim oblastima.³⁵⁶

Ovog dana je i Bugarska prekinula diplomatske odnose s Jugoslavijom i preko svoje telegrafске agencije objavila ovo službeno saopštenje.

•Bugarska vlada je danas prekinula diplomatske odnose s Jugoslavijom. U noti, koja je p edata jugoslovenskom poslanstvu, ističu se za tu odluku ovi razlozi:

1) Napadi, koje su delov i jugoslovenskih irupa izv ršili neosnovano i neizazvano od početka ovog meseca.

2) Vazduhoplovni napadi jugoslovenske avijacije protivu bugarskih gradova pri kojima su poginula građanska lica, osobito žene i deca. i ako se Bugarska držala izvan sukoba.

3) Glavni razlog je u činjenici da su članov i jugoslovenskog poslanstva u Sofiji održavali vezu s prevratničkim elementima, koji su pripremali neredu i državni udar u Bimajskoj.³⁵⁷

DOGADAJI U TOKU 16. APRILA

Ovog dana su nemačke i italijanske jedinice nastavile nastupanje, s ciljem da okruže i unište one delove jugoslovenske vojske na području južno od Sarajeva koji nisu položili oružje već su se povlačili ka planinama Sandžaka, Crne

Gore i Hercegovine. *Nemačka 60. motorizovana divizija* je u nastupanju od Raške slomila odbranu *Sandiačke vojske* i prodrla u Novi Pazar, Sjenicu i Kosovsku Mitrovicu. *Nemačka 8. oklopna divizija* je, nadirući od Užica, stigla u Priboj i Rogaticu i *presekla odstupnicu delovima 5. i 6. armije* koji su pokušavali da se iz Srbije prebace u Bosnu; *nemačka 14. oklopna divizija* je nastupala od Sarajeva i Bugojna i u Mostaru uspostavila vezu sa *italijanskim Motorizovanim korpusom* koji je, nadirući od Sinja i Splita, stigao do Mostara i Metkovića, dok su brze italijanske jedinice zauzele Slunj; *nemački 51. korpus* se zadržao na liniji: Bosanska Krupa - Sanski Most - Banja Luka - Bosanska Gradiška, a *nemački 41. korpus* je nastavio čišćenje teritorije južno od Dunava, između Beograda i Homoljskih planina, i uputio delove radi osiguranja severnog Banata od upada mađarskih i rumunskih trupa.

Koristeći prekid neprijateljstva zbog pregovora o primirju i povlačenje *jedinica Zetske divizije, italijanski 17. korpus* je krenuo u nastupanje iz Albanije preko jugoslovenske granice pravcima: Skadar - Podgorica - Nikšić - Bileća - Trebinje i Skadar-Cetinje - Kotor - Dubrovnik, dok su jugoslovenske snage na ovom frontu blagovremeno povučene ka Tuzima i Podgorici, gde su raspuštene svojim kućama većinom pod oružjem.³⁵⁶

Posle izvršenih priprema, 16. aprila ujutro poletelo je iz Orahovca 7 hidroaviona tipa »DoH« iz 20. i 25. *hidroeskadrile* u pravcu o. Krta, ali je vreme bilo loše. Na obali u Orahovcu su ostala još dva hidroaviona »DoH« i hidroavion »DoC« - 301 opremljen za let ukoliko bi se još neko odlučio za odlazak. Od 7 poletelih hidroaviona, jedan se oko 1 čas posle poletanja vratio u Orahovac, jer se pilot odvojio od grupe i zalutao, 5 je oko 7 časova stiglo na o. Krf, a jedan se spustio u Santi Karanti, pa se sutradan priključio grupi na Krfu. U 14 časova su iz Orahovca poletela još tri hidroaviona »DoH« - onaj što se ujutro vratio i dva čije su posade naknadno odlučile za prelet. Radi sigurnosti od dejstva italijanske lovačke avijacije piloti su odlučili da lete samostalno. Dva hidroaviona su se uspešno priključila grupi na Krfu, a jedan, usled jake kiše, vetra i niskih oblaka, vratio se sa o. Saseno u Boku.³⁵⁹ Ovoga dana 20. *hidroeskadrila* (7 hidroaviona) pod komandom poručnika bojnog broda Vladete Petrovića (rođenog brata Boška Petrovića koji je kao heroj poginuo u španskom narodnooslobodilačkom ratu - V.T.) poletela je u Grčku, a po podne još 2 hidroaviona iz 25. *hidroeskadrile* pod komandom poručnika bojnog broda Avgusta Gvoselja.³⁶⁰

Treća sednica svih komandanta brodova održana je 16. aprila u Štabu Ratne flote. Na početku je komandant flote kontra-admiral Domainko saopštio svoju odluku da flota isplovi u 20 časova prema Grčkoj. Najpre se raspravljalo o isplovljenju podnjornica, ali se uvidelo da bi morali ploviti pod vodom četiri dana i noći, a imale su rezervu za regeneraciju vazduha samo za jedan dan pa je odlučeno da podmornice ne isplove. Zatim se raspravljalo o isplovljenju razarača i motornih torpiljarki, ali je većina komandanata navodila razne razloge zbog kojih se ne može isploviti, među kojima su se isticali razlozi tehničke prirode. Ipak je uveče 16. aprila isplovila podmornica »Nebojša«, pod komandom poručnika bojnog broda Djordja Mitrovića koji je preuzeo komandu od glavnog organizatora isplovljenja poručnika bojnog broda II klase Djordja Džorđevića.³⁶¹ Međutim, prema pismenoj izjavi kapetana fregate D. Bratića ova Treća sednica komandanata brodova tekla je ovako:

»Komandant Flote kontraadmiral Domainko je u nekoliko reči izložio da je situacija kritična i da se vode pregovori o primirju. Zato je odlučio da svi sposobni brodovi isplove iz

Boke u pravcu savezničkih luka iako da budu spremni da krenu 16. aprila u 20 časova. Međutim, načelnik Štaba Ratne flote, kapetan bojnog broda Dimitri Kačić, predložio je da bi trebalo čuti komandante brodova o stanju brodova u tehničkom i moralnom pogledu. To je naglo izmenilo situaciju, pa se počelo raspravljati o tehničkim problemima brodova i moralnom stanju posada. Kačić je insistirao da se same posade opredele ko će, a ko neće da isplovi. Na to su reagirali neki mladi komandanti, zahtevajući da se izda naređenje za isplavljenje, jer je to jedino ispravno rešenje. Kačić je i dalje insistirao na svom predlogu i uspeo da se o isplavljenju anketiraju posade brodova i na osnovu toga donese odluka ... Kada sam se vratio na brod rekli su mi da je motornim čamcem jedan oficir obavestavao o naređenju komandanta Boke da je zaključeno primirje ... Ovakvim postupkom Kačić je omogućio petokolonaškim elementima da onemoguće poslednji pokušaj da Ratna flota isplovi. Pojedini petokolonaši su se naročito aktivirali na brodovima i u raspravama sa oficirima koji su nagovarali posade da se odluče za isplavljenje, lansirali su parolu: 'Do sada ste samo naredivali, a sad kad je sve propalo, vi nas pitate da li želimo da isplovimo', ili 'oficiri forsiraju isplavljenje, jer hoće da spasavaju svoje glave'.³⁶²

Isplavljenje podmornice »Nebojša« iz Boke je rezultat prethodno organizovane akcije jedne grupe oficira u danima pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu. U toj grupi su bili prvi, drugi i navigacioni oficiri »Nebojše« - poručnik bojnog broda II klase Djorđe Djorđević, poručnik fregate Milan Pažin, poručnik korvete Ivan Mišković i podoficiri: Marko Kukulj, Niko Savović, Dobrosav Djokić i Rade Vukadinović. Ova grupa je radila da ostvari svoju zamisao o pridobijanju istomišljenika i na drugim podmornicama. Razne nezgode zbog dotrajalosti podmornica, koje su se ispoljile prilikom neuspelog krstarenja na ruti Drač - Bari i katastrofalan ishod aprilskog rata, nisu slomili volju ovih ljudi da ostvare svoj plan čak ni onda kada je veliki deo posade napustio »Nebojšu«. Prema dogovoru, oko 18 časova na podmornicu je došao novi komandant poručnik bojnog broda Mitrović, koji je ponovo prikupio posadu, održao joj govori zatražio da odmah napuste brod oni koji nisu spremni da nastave borbu. To je učinilo još 18 podoficira od kojih su se neki izvinjavali zbog takvog postupka. Da bi popunio posadu, prvi oficirje podmornicom otplovio do Kotora i na matičnom brodu »Hvar« potražio specijaliste, gde je sakupio 13 ljudi, uglavnom kursista bez duže prakse. Tako je »Nebojša« uspela da isplovi.»»

Određeni opunomoćenici za vođenje pregovora o primirju (gen. Bodi i potpukovnik Trojanović) su 16. aprila u 3,40 časova stigli u Beograd. Pregovori su počeli u 8,20 časova u Štabu nemačke 2. armije, koji je bio smešten u zgradi Cehoslovačkog poslanstva. Ovim pregovorima su, pored komandanta Nemačke 2. armije generala Vajksa i jugoslovenskih opunomoćenika italijanski i mađarski vojni izaslanici u Beogradu. Limesto »časnog primirja« koje su tražili jugoslovenski predstavnici, general Vajks je zahtevao bezuslovnu kapitulaciju (predaju celokupnog oružja i ratnog materijala i odvođenje vojske u zarobljeništvo, s tim da se dejstva prekinu 15 časova posle potpisivanja ugovora itd.). On je dalje obavestio jugoslovenske pregovarače da je tekst ovih uslova za primirje još 15. aprila u 12.30 uputio jugoslovenskoj Vrhovnoj komandi na Palama, po jednom Nemačkom kapetanu, ali da po tome još nije dobio nikakav odgovor.

Kako jugoslovenski opunomoćenici nisu bili ovlašćeni da potpišu diktirano primirje - odnosno *beuslovnu kapitulaciju*, oni su istog dana u 9,15 časova napustili pregovore i sa tekstom Nemačkih uslova otputovali u Sarajevo, gde su stigli tek 17. aprila u 3.45 časova. Zatim su telefonom (u 4,15 časova) saopštili generalu Kalafatoviću nemačke uslove za zaključenje primirja. Međutim, pošto je nemački kapetan u međuvremenu iz Beograda 16. aprila izjutra stigao u Štab Vrhovne komande na Pale i predao generalu Kalafatoviću

tekst uslova komandanta nemačke 2. armije za primirje, general Kalafatović je odredio nove punomoćnike (bivšeg ministra spoljnih poslova Aleksandra Cincar-Markovića i generala Radivoja Jankovića) i izdao im ovlašćenje za potpisivanje ugovora o primirju. Ovi opunomoćenici su 16. aprila uveče prenoćili u Sarajevu, odakle su sutradan rano krenuli za Beograd.³⁶⁴

O pregovorima na *Skadarskom pravcu* komandant Skadarskog odreda general u penziji Sveta Popović i učesnik Mašan Radović izneli su sledeće:

»Pukovnik Sokolović je zaista tamo otišao, ali po mom naređenju (Svete Popovića - V.T.) jer sam se u to vreme nalazio kod 38. peš. puka na graničnoj liniji, na drumu Tuzi - Skadar. Italijanskog parlamentarca, koji se pojavio pred frontom 38. peš. puka, jednog bersaljeskog pukovnika, primio sam lično pored tenkovskih prepreka na drumu i tom prilikom odbio njegov zahtev da se italijanske trupe propuste na našu teritoriju. Parlamentarac je potom zatražio da pozove i svoga komandanta divizije, sa čime sam se složio. Na pregovore je ubrzo došao komandant italijanske oklopne divizije 'Ceniauro', general Picolato (Piccolato), koji je ponovio isti zahtev, uveravajući me da je jugoslovenska vojska kapitulirala, da su kralj i vlada juče (15. aprila) napustili zemlju i da je proglašena NDH i obrazovana njena vlada, te da bi trebalo sprečiti uzaludno prolivanje krvi. Kako sam i dalje ostao pri svome, italijanski general mi je predložio da stupim u vezu sa višom komandom za nove instrukcije, dok će Italijani za to vreme obustaviti svoju dalju aktivnost. Sa tim sam se složio, ali kako nisam raspolagao ni sa kakvim tehničkim vezama, a trebalo je raditi brzo, odlučio sam da u diviziju uputim jednog starijeg oficira, koji će moći usmeno komandantu divizije da izloži situaciju na frontu i da zatraži instrukcije za dalji rad. Odlučio sam da bi za to bio najpogodniji pukovnik Sokolović, kome sam u ovom pismu izdao potrebna naređenja, bez ikakvog uticaja Italijana. Pukovnik Sokolović je izvršio ovaj zadatak, vrativši se kroz nepuna dva časa. Tom prilikom nije doneo naređenje iz divizije da italijanske trupe treba propustiti. Iz ovoga sam zaključio da je kapitulacija naše vojske zaista svršeni čin ...

No tada je iz divizije stiglo naređenje da se sve naše jedinice vrate na polazne granične položaje, što je izazvalo tešku depresiju *hrabrih boraca 38. puka* koji su trebali da nastupaju ka Skadru. Sad, bez pritiska neprijatelja, moraju se vraćati na polazne položaje.

Zatim je na našu granicu stigla jedna italijanska motorizovana divizija. U njenoj prethodnici bio je jedan general pod belim barjakom, pa su naši vojnici povikali »ne pucaj!«. Pukovnik Sokolović je od tog generala prvi put čuo daje objavljena kapitulacija. Sokolović to nije mogao da shvati pa je upitao: »Ko je kapitulirao? Vi ili mi?«

Italijanski general je rekao da naši vojnici ostanu tamo gde su, a Sokolovića je uputio u diviziju. Na tom putu susreo je generala Voju Petrovića, kako sedi kraj puta i plače. Od njega je sve saznao ...³⁶⁵

*Ovoga dana su Nemačka, Italija i Slovačka priznale Nezavisnu Državu Hrvatsku (NDH) i uputile Paveliću telegram*³⁶⁶ Nasuprot tome, sva nastojanja slovenačke reakcionarne buržoazije da obrazuje kvislinšku vladu u Sloveniji završila su se neuspehom. Nastojeći da dobije poverenje italijanskih okupacionih vlasti, Natlačen je 16. aprila izdao Uredbu kojom se naređuje slovenačkom stanovništvu da odmah prijavi svu državnu imovinu koju je narod eventualno samovoljno preuzeo iz državnih magacina i skladišta posle povlačenja jugoslovenske vojske, a Narodno veće je istog dana, preko javne okružnice, pozvalo sve službenike državnih i banskih ustanova da se pokore i služe okupatorskim organima vlasti.³⁶⁷

Prema izveštajima pristiglim u toku noći *jugoslovenska 2. armija* kapitulirala je u Sarajevu 15. aprila, a *prethodnice 51. arm. korpusa* istog dana uveče stigle su u Sanski Most i Bosansku Gradišku. *14. arm. korpus* dostigao je predeo južno od linije Kraljevo - Kruševac, *11. arm. korpus* produžava čišćenje prostora istočno od Morave, a *delovi 41. arm. korpusa* južnu obalu Dunava. U toku noći Vrhovna komanda kopnene vojske naredila je:

1) da 2. armija - s obzirom da se o operacijama više ne može govoriti već samo o čišćenju prostora Sarajevo - Prozor — Mostar, koji će biti pročešljan

i očišćen pre no što 51. arm. korpus stigne u bosanske planine - što je moguće pre stavi na raspolaganje sve oklopne i motorizovane divizije;

2) da divizije 51. arm. korpusa ne prelaze svojom glavninom liniju Banja Luka - Brod da bi se izbeglo nepotrebno trošenje Nemačkih snaga i omogućilo njihovo blagovremeno upućivanje na druge zadatke;

3) da se 49. arm. korpus i 1. brzi. divizija upute u rejon Celovca na raspolaganje OKH. Dalje je OKH preporučila Komandi nemačke 2. armije da ima u vidu: da Hrvatska postaje nezavisna država u kojoj verovatno neće biti potrebno da ostanu značajnije Nemačke snage; da će Bosna, Hercegovina i Crna Gora biti prepuštene Italijanima i da će Nemačke trupe tamo ostati samo dok traje razoružanje »srpske vojske« i dok Italijani budu u stanju da to dalje sami sprovedu, jer Firer ima nameru da ove oblasti što je moguće brže preda Italijanima i da u njima ne drži nikakve nemačke jedinice;

4) da će u staroj Srbiji i Banatu verovatno ostati 4. brdska i 294. pd i u početku 60. motorizovana pd koju će 1. maja smeniti jedna divizija 15. talasa, a od 15. maja će i 4. brdska divizija biti smenjena jednom divizijom 15. talasa i da će se brze divizije staviti na raspolaganje Vrhovnoj komandi oružanih snaga (OKW) za izvršenje novih zadataka i da vrhovni komandant OKH u pogledu pregovora o primirju pridaje osobitu važnost dopuni odredaba o mornarici i vazduhoplovstvu, potpunom raspolaganju svim transportnim sredstvima i tome da se ne daje nikakav povlašćeni položaj oficirima u pogledu dozvole nošenja hladnog oružja. (Očigledno je da se, posle uspešno završenih operacija u Jugoslaviji, radilo o pregrupisanju snaga i njihovom prebacivanju prema Sovjetskom Savezu). U 9,20 časova 14. oklopna divizija stavljena je pod komandu 46. arm. korpusa s tim da intenzivno izvida, zauzme Mostar i pročešlja zauzeti teren i da 8. oklopna divizija nastupa od Valjeva ka Uzicu. Do 13,30 č. 41. arm. korpus premestio je ojačani SS puk u severni deo Banata, 16. mot. pd zauzela je Kruševac i prodire prema Kraljevu, 4. brdska divizija zauzela je Zaječar i Soko Banju, 14. okl. divizija nastupa ka Mostaru, a 1. oklopnoj grupi oko podne je bilo naređeno da se 11. okl. divizija prikupi oko Beograda ako situacija ne zahteva njeno angaiovanje.

Do 21,00 č. 1. oklopna grupa nailazila je u svojoj operativnoj zoni mestimično još na žilav otpor, 49. i 52. arm. korpus prikupljali su svoje jedinice na novom smeštajnom prostoru, iz 51. arm. korpusa 132. pd nalazila se u rejonu Bosanska Krupa - Otoka, a 183. pd. na prostoru Banja Luka - Bos. Gradiška - Prijedor, 14. okl. divizija u nastupanju stigla je u Dragočaj, 16. mot. pd se premešta ka Sarajevu, 8. okl. divizija stigla je u Priboj i Rogaticu, prethodnica 11. okl. divizije na maršu ka Podgorici, zadržala se kod Sjenice, 60. mot. pd stigla je u Kuršumliju i Kosovsku Mitrovicu, a 4L arm. korpus osigurava Dunav na odseku Beograd - bugarska granica.³⁶⁶

Nemačka Vrhovna komanda je ovog dana izdala sledeće saopštenje:

»Ostaci srpske vojske raspadaju se. Nemačke motorizovane trupe stigle su do Sarajeva i zauzele taj grad. Hiljade Srba položilo je oružje. Broj zarobljenika i količina ratnog plena stalno se povećava. Vazduhoplovstvo je bombardovalo železničke instalacije i vojne baze u južnoj Hercegovini, kao i pomorske baze na Jadranu. Bombarderi za obrušavanje napali su pred dalmatinskom obalom jedan veliki naoružani transportni brod, koji je posle punog pogotka ostao da leži okrenut na siranu. Jedan drugi veći trgovački brod teško je oštećen kod ostrva Brača, a jedan hidroplan mitraljiranjem uništen ...³⁶⁹

Izveštaj Nemačke Vrhovne komande kopnene vojske Str. pov. br. 8031 o situaciji 16. aprila u 19,30 časova:

»2. armija:
Na odseku 49. i 51. arm. korpusa nema dodira sa neprijateljem. Na odseku 14. oki. divizije delimično se nailazi na ilitav otpor. Na odseku 46. arm. korpusa neprijatelj je položio oružje .
V rejonu Beograd - Kragujevac - Paraćin - Zaječar - bugarska granica odvojene grupe neprijatelja jo- se žilavo bore. S obe strane Dubrovnika koncentrišu se transporter, koji će kako izgleda. krenuli ka obali. Jedan transporter zapadno od Dubrovnika potopljen je.

Italijanska 2. armija zauzela je Šibenik.
49 arm korpus: prednji delovi I brdske divizije nalaze se oko Slunja, a glavnina bez prornene, 79. divizija produžava prikupljanje u rejonu Klagenfurt - Blajburg- Voflsberg;
52.arm. korpus: nastavlja prikupljanje 79. 101. lake i 125. peš. divizije;

51. arm. korpus: 132. peš. divizija Vrnogra<f - Maja sa prednjim delovima u Sanskom Mostu, a 183. peš. divizija u rejonu Kostajnica - Dubica sa prednjim delovima u Bosanskoj Gradiški, 14. oki. divizija nastupa preko Zenice ka Sarajevu. LI 13,00 časova slomljen je kod Doboja jači otpor neprijateljskih tenkova i artiljerije..

Jugoslovenska 2. armija: kapitulirala je u rejonu Sarajeva. 16. mot. peš. divizija zauzela je Sarajevo u 14,10 časova. Glavnina u Zvorniku, 46. arm korpus, posle zauzimanja Sarajeva, prodire sa 16. mol. peš. divizijom u pravcu Jablanice. 8. oki. divizija vodila ie kasno po podne borbe u Užicu sa jačim snagama neprijatelja .

14. armijski korpus: 11. oki. divizija prikuplja se južno od Beograda, glavnina 60. mot. peš. divizije u rejonu Raške sa prednjim delovima kod Prištine.

11. arm. korpus: glavnina 294. peš. divizije u Nišu. Nastavljeno čišćenje u rejonu istočno od Morave. 4. brdska divizija zauzela rudnik bakra Bor i Soko Banju.

41. arm. korpus čisti južnu obalu Dunava. Mađarska Dunavska Polila doplovila do Beograda.

Namera: nasiavice se nastupanje planinskim predelom. 14. oki divizija zaustavljena Jače izvidanje prema Mostaru. Zadatak 1. oklopne grupe bez prornene.

12. armija:
Nemačke izviđačkepatrolekod Kukesa 14. aprila uvećeuspostavile vezusa Italijanima . . Sve jedinice 40. arm. korpusa prešle na teritoriju Grčke, samo se 46. }>eš. divizija nalazi celom u Stipu. a začeljem u Carevom Selu, dok su 76. i 198. peš. divizija zadržane na raspolaganju OKH.

Komandno mesto 12. armije od 16. aprila u Solunu ...^{37°}

Dnevni izveštaj italijanske Vrhovne komande od 16. aprila glasi:

»U Jugoslaviji su motorizovane kolone 2 armije, posle savladivanja neprijateljskog otpora. zauzele Split, koji je udaljen 400 km od polaznih položaja na granici. Odeljenja italijanske Ratne mornarice, zajedno sa odeljenjima vojske i crnih košulja, produžile su poseda-nje dalmatinskih ostrva kod Zadra . . Vazduhoplovstvo je vršilo ofanzivne akcije protivu pu-leva, motorizovanih kolona i neprijateljskih trupa na maršu Ponovo su napadnuti u brišu-ćem letu aerodromi kod Podgorice . .^{3"}

Mađarski Generalštab je ovog dana izdao sledeće saopštenje:

»Naše trupe su u toku današnjeg dana posele deo područja preko Dunava do hrvatske granice (do Vukovara. Vinkovaca i Sida). U toku je čišćenje područja između Dunava i Tise od četničkih bandi, kao i prikupljanje zarobljenika i ratnog plena. Prema dosada prikuplje-nim podacima broj ratnih zarobljenika iznosi približno 15.000, ali je ovaj broj u stalnom po-rastu. Ratni plen obuhvata približno oko 100 topova i drugi dragoceni ratni materijal«.³⁷²

DOGADAJI 17. APRIL*

Nemačke i italijanske oklopne jedinice su idalje nastupale u cilju okupacije Crne Gore, Hercegovine i Dalmacije, s tim što su nemačke jedinice nastupale sa severa, a italijanske sa istoka i zapada. Nastupajući od Mostara ka jugu, nemačka 14. oklopna divizija je stigla u Dubrovnik; nemačka 8. oklopna divizija nastupala je preko Prijepolja, Bijelog Polja i Berana ka Nikšiću, a 60. motorizovana divizija je zauzela Peć i produžila nastupanje ka Podgorici.

Prema Nemačkim podacima, u toku noći 16/17. aprila Vrhovna komanda OKH neposredno je naredila 1. oklopnoj grupi da iz političkih razloga brzo posedne oblast istočno od Tise, severno od železničke pruge Temišvar- Novi

Sad, jer Mađari izveštavaju o velikim nemirima u toj oblasti. Tu akciju će ubrzano sprovoditi Komanda 4L arm. korpusa. Komanda 2. armije će u sporazumu sa XVII i XVIII armijskom oblasti regulisati dovoz i dodeljivanje četa »Hrvatske legije« koju su ove korpusne oblasti formirale od pojedinih četa. U 11,30 č. Glavni stan OKH saopštio je da je Borski rudnik razoren noću 9/10. aprila i da neće moći da radi oko šest meseci. Pošto su Mostar poseli Italijani, 8. okl. i 14. okl. divizija u svome nastupanju zadržale su se kod ovog mesta, a Komanda 4L arm. korpusa premestila je delove divizije »Rajh« na prostor oko Velike Kikinde i Petrovgrada. Prednji delovi 14. okl. divizije ušli su u Dubrovnik malo ranije od Italijana.

Na pitanje »srpske Vrhovne komande gde i kada može srpska komisija za primirje da se sastane sa Italijanima, naređeno je 1. oklopnoj grupi i 46. arm. korpusu da odgovore da će primirje sa Jugoslavijom biti zaključeno u Beogradu.« Štab za posredovanje u Budimpešti saopštio je Komisiji za primirje u Beogradu izjavu italijanskog ambasadora u Berlinu da je kraljevski italijanski vojni ataše u Berlinu opunomoćen od Dučea da pregovara sa izaslanstvom jugoslovenske vojske na bazi bezuslovne kapitulacije.

Do 21,00 č. situacija nemačke 2. armije bila je: Jugoslovenska grupa koja se nalazi jugozapadno od Jajca odbila je da položi oružje, jer za to nije dobila nikakvo naređenje. 51. arm. korpus pročešljao je dostignuti prostor; prednji delovi 14. okl. divizije zaplenili su u Dubrovniku tri broda na kojima su nađena britanska dokumenta; 11. oklopna divizija kreće se na sever prema Beogradu; 60. motor. pd, u nastupanju ka Podgorici u 11,45 č prošla je kroz Peć; 41. arm. korpus nastavlja akciju čišćenja prostora istočno od Morave i od 14. arm. korpusa preuzeo je obezbeđenje industrijskog područja Kruševac - Kraljevo. Do 16. aprila zarobljeno je na području nemačke 2. armije 17 generala, 1400 oficira i 134.000 vojnika. Gubici armije su beznačajni.³⁷³

Ovoga dana Vrhovna komanda nemačke kopnene vojske dala je sledeći pregled stanja sopstvenih jedinica na Balkanskom frontu:

-2. armija. 49. armijski korpus - 1. brdska divizija u Celju i Slovengradecu; 79. pešadijska divizija u prevoženju; 51. armijski korpus - 132. pešadijska divizija u rejonu: Bos. Krupa - Glina; 183. pešadijska divizija u rejonu: Banja Luka - Prijedor; 52. armijski korpus - 152. i 101. pešadijska divizija u prikupljanju kod Ptuja; I. oklopna grupa: 46. armijski korpus kod Mostara i Pljevalja; 14. oklopna divizija u rejonu Doboj - Sarajevo i u pokretu ka Mostaru; 16. pešadijska (moto) divizija u Sarajevu; 8. oklopna divizija nastupa u pravcu Nikšića. a 14. armijski korpus - preko Peći za Podgoricu; 11. oklopna divizija južno od Beograda; 60. pešadijska (moto) divizija u rejonu Prištine; 11. armijski korpus u dolini Zapadna Morave; 41. armijski korpus obezbeđuje bugarsku granicu; I brzi korpus bez promena.

12. armija: 40. 18. i 30. armijski korpus u grčkoj; 50. armijski korpus -46. pešadijska divizija u rejonu Veles - Carevo Selo.

Ugovor o prekidu vatre potpisati i slupa na snagu 18. aprila u 12 časova.^{31*}

Italijanski motorizovani korpus je iz doline Neretve sa motorizovanom divizijom »Torino« stigao u Dubrovnik, a oklopnom divizijom »Litorio« do Trebinja. Jedinice italijanskog 17. korpusa su zauzele Nikšić, Bileću. Trebinje, Cetinje i Kotor i uhvatile vezu sa Nemačkim i italijanskim jedinicama u Dubrovniku, koje su tamo stigle od Metkovića i Mostara. Italijanski Brzi korpus grupisao je svoje snage na teritoriji Bihać - Prijeboj - Plitvice - Drežnik.

Spajanjem italijanskih armija, koje su nastupale sa severa iz Istre i sa juga iz Albanije, dovršeno je opkoljavanje ostataka jugoslovenske vojske i time im onemogućeno da stignu u jadranska pristaništa, gde bi ih eventualno mogla prihvatiti i evakuisati saveznička flota.³⁷⁵

Ovoga dana su dve motorne torpiljarke -»Durmitor« i»Kajmakčalan« - iz sastava 2. torpedne divizije, na inicijativu kapetana bojnog broda Ivana Kerna, oko 17,30 časova isplovile iz Boke i samo u toku jedne noći bez smetnje stigle u grčke vode (Preveza i Navarin), 20. aprila na Krit, a 26. aprila u Aleksandriju.³¹⁶

Svi preostali brodovi Ratne flote predati su Italijanima, izuzev razarača »Zagreb«, koji su 17. aprila oko 16 časova namerno digli u vazduh poručnici bojnog broda Milan Spasić i Sergije Mašera i zajedno sa njim potonuli. Istovremeno je odletelo za Grčku i nekoliko preostalih aviona iz Nikšića.³⁷⁷

Ovoga dana je grupa od 8 hidroaviona »DoH« preletela sa Krfa na Patras. Pošto su tamo stigla još 2 hidroaviona, ova grupa od 10 hidroaviona je po podne iz Patrasa doletela u Salaminu, a odatle tek 24. aprila u zaliv Suda na Kri-
tu.³⁷⁸

Potpisivanje kapitulacije

Ovog dana su novi jugoslovenski opunomoćenici Cincar-Marković i Janković oko 9 časova iz Sarajeva krenuli Nemačkim avionom koji se spustio na Zemunski aerodrom. Pošto su prebačeni u Beograd, jugoslovenski predstavnici su oko 12 časova dovedeni u zgradu bivšeg Čehoslovačkog poslanstva, radi potpisivanja akta o primirju između Nemačke i jugoslovenske oružane sile, odnosno akta bezuslovne kapitulacije. U svečanoj sali ove zgrade jugosloven-

Opunomoćenici jugoslovenske Vrhovne komande 17. aprila 1941. u Beogradu potpisuju akt o kapitulaciji jugoslovenske vojske

ske predstavnike je dočekaio komandant Nemačke 2. armije general Vajks sa svojim pomoćnicima, u prisustvu italijanskih, mađarskih i bugarskih diplomatskih i vojnih predstavnika. General Vajks je po kratkom postupku pozvao jugoslovenske delegate da potpišu postavljene uslove o primirju - odnosno bezuslovnu kapitulaciju - i dao im samo pola sata vremena radi iznošenja eventualnih primedbi, mada je docnije odbio sve predložene izmene. Pošto je zahtevao da se potpiše predloženi tekst pod naslovom »Odredbe o izvršenju primirja između nemačke i jugoslovenske vojne sile«, a u stvari akt o bezuslovnoj kapitulaciji, jugoslovenski predstavnici su ga potpisali istog dana u 21 čas, s tim da ovo tzv. primirje stupi na snagu 18. aprila u 12 časova po srednjeevropskom vremenu.³⁷⁹ (Detaljnije o ovome izneto je u *Prilogu 17) Akt o kapitulaciji u prevodu glasi:*

•*Odredbe o izvršenju primirja između Nemačke i jugoslovenske oružane sile* (prevod sa Nemačkog).

1) Načelne odredbe:

Potpisivanjem Ugovora o primirju jugoslovenska oružana sila ima da kapitulira bezuslovno i odvođi se u ratno zarobljeništvo. Komandanti jedinica javiče se u tom cilju kod najbližih Nemačkih oficira.

2) Organizacija evakuacije zarobljenika:

Trupe se imaju prikupiti po jedinicama tamo gde se nalaze. Dok se ne izvrši predaja, jugoslovenski oficiri su u punom smislu odgovorni za disciplinu i red i zato ostaju kod svojih jedinica.

Prema vojnicima koji se posle zaključenog primirja i izvršenog prikupljanja udalje iz svojih jedinica primeniće se smrtna kazna.

3) Predaja oružja i celokupnog ratnog materijala:

(Odredbe o ratnom materijalu, vidi u posebnom prilogu):

Oružje i ratni materijal ostaju načelno kod osnovnih jedinica. Ove će ga predati tek kada to bude naredeno od određenih organa Nemačke oružane sile.

4) Izveštaji

Do 25. aprila 1941. godine ima se podneti izveštaj po sledećim tačkama:

- a) Na kojim mestima se nalaze pojedine prikupljene jedinice?
- b) Gde se nalaze artiljerijska, automobilska, intendantska i ostala skladišta?
- v) Gde su postavljena minska polja?
- g) Gde su izvršene pripreme za rušenje mostova i ostalih objekata?

5) Bežične i žične veze

Sva sredstva za vezu imaju se upotrebljavati isključivo samo za sprovođenje uslova za primirje. Radi kontrole bežičnog saobraćaja ima da se dostave na znanje frekvence i talasne dužine. Dozvoljava se samo predavanje otvorenih depeša.

6) Ishrana i oprema

Dok se ne izvrši predaja, staraće se o ishrani jugoslovenska Vrhovna komanda. Poljske kuhinje i trupne komore ostaju načelno kod svojih jedinica i one će ih povesti sa sobom i posle izvršene predaje. Sem toga svi vojnici ima da ponesu sa sobom propisnu opremu (šinjle, čebad, pribor za jelo). Ishrana, podrazumevajući i hranu za stoku, ima da se obezbedi za 6 dana ukoliko je moguće.

7) Predaja konja i tovarne stoke

Konji i tovarna stoka imaju se takode prikupiti po jedinicama, ukoliko se ne budu upotrebili za zapregu poljskih kuhinja i trupnih komora.

8) Sanitetske mere

Jugoslovenska Vrhovna komanda odgovorna je za sve mere u sanitetskom smislu. Naročito kod svih jedinica ima da ostanu pripadajući sanitetski oficiri i sanitetsko osoblje. Izvestiti gde se nalaze mesta bolnica i zavojišta.

9) *Dunavska rečna flotila* ima da se prikupi u Zemunskom pristaništu do 25. aprila 1941. godine.

10) Oslobođenje zarobljenika i interniranih lica.

Svi Nemački, italijanski i mađarski zarobljenici i internirci ima da se odmah puste na slobodu.

11) Predaja akata

Sva akta u Predsedništvu vlade, Ministarstvu spoljnih poslova i Ministarstvu vojske

imaju se predali najdavnije u roku od 3 dana. Saopštili gde se ova akta nalaze. Za potpunu i neoštećenu predaju ovih akata garantuje se.

12) *Žandarmerija i policija*

Organi žandarmerije i policije, koji su morali da napuste svoja mirnodopska mesta sa odstupajucim trupama, imaju se smesta uputiti na svoju redovnu dužnost. U svojim mirnodopskim mestima moraju se odmah javiti Nemačkim posadnim trupama. Za povratak, koji se ima izvršiti bez oružja, mogu se za odstojanja veća od dnevnog marša upotrebiti motorna vozila. Ova moraju biti obeležena belim zastavama, a vozari moraju biti snabdeveni putnim ispravama.

13) *Predaja kopnenih i obalskih utvrđenja*

Sva kopnena i obalska utvrđenja imaju se predati sa oružjem, municijom, materijalom i planovima, kao i postrojenja svake vrste.

14) *Odmetništvo*

Vojnim licima je zabranjeno da napuste zemlju. Ko bude učestvovao u borbi protiv sila Osovine, sa njim ce se postupiti kao sa franktirerima

Dalje je zabranjeno brodove, oružje, opremu i vazduhoplove odnositi u neprijateljsko ili neutralno inostranstvo.

15) *Jugoslovenska mornarica*

Ratna mornarica osiaje u svojim lukama Minska i obalska zaprećavanja imaju se naznačiti. Odbrambena postrojenja Ratne mornarice imaju se predati. Izlaženje trgovačkih brodova je zabranjeno. Brodovi koji se nalaze u vožnji imaju se pozvati natrag u jugoslovenske ili luke sila Osovine. Matični brod za hidroavione "Zmaj" ima se predati

16) *Zabrana poletanja vazduhoplova*

Vazduhoplovima je zabranjeno poletanje. Svako poletanje smatraće se kao neprijateljski akt.

17) *Svi uređaji i postrojenja vojne sile i privrede, uračunavši i saobraćajna sredstva,* imaju se predati neoštećena.

18) *Početak primirja*

Ugovor o primirju stupa na snagu 15 časova posle izvršenog potpisivanja, tj. 18. aprila u 12 časova po Nemačkom letnjem vremenu. Pokreti Nemačkih trupa ovim se ne prekidaju. Pri ponovnom pružanju otpora ovaj ugovor se stavlja van snage i borbena dejstva Nemačke vojne sile biće ponovo obnovljena najvećom žestinom.

Potpisano 17. aprila 1941. godine u 21 čas.

Po zapovesti Vrhovnog komandanta Nemačke vojske arm. general fon Vajks s.r.

Po zapovesti jugoslovenske oružane sile
Al. Cincar-Marković s.r.
deneral Radivoje Janković s.r.

Prilog

Pojam o ratnom materijalu u pojedinostima.

Potpuna predaja oružja i pribora, municija, konji, vozila, motorna vozila, oklopljena vozila, gumeni delovi motornih vozila, pogonski materijal, rezervni delovi, radionice, odeca i ostala oprema (naročito čizme, koža itd.), logorska oprema (naročito šatori i cirade itd.), hrana, sanitetski i veterinarski materijal, vazduhoplovi i vazduhoplovni materijal.

Isle odredbe važe i za italijansku oružanu silu. Po narednju Dućea kraljevski vojni izaslanik u Beogradu.

Pukovnik Bonfati (Bonfati Luigi) s.r.
Djeneral Radivoje Janković s.r.
Al. Cincar-Marković s.r.¹⁸⁰

Iz sadržaja prednjeg ugovora vidi se da to nisu nikakve odredbe o izvršenju primirja, već diktat o *bezuslovnoj kapitulaciji jugoslovenske vojske (razoružanje i odvođenje u zarobljeništvo)*.

Jugoslovenska Vrhovna komanda se naivno nadala da će svojim pomirljivim stavom (punomoćje pisano na Nemačkom jeziku, uveravanje kako vojska nije želela rat nego da su ga izazvali drugi neodgovorni elementi itd.) us-

peti da umilostive sile Osovine i spase jedan deo Jugoslavije (slično kao u Francuskoj). Međutim, logično je što se ove nade nisu ispunile. Akt o kapitulaciji bio je surov, bezobziran, ponižavajući i sraman.

Rad jugoslovenske vlade 17. aprila. Sednica vlade u Atini

Jugoslovenska vlada u emigraciji je ovog dana u 10 časova u Jugoslovenskom poslanstvu u Atini održala sednicu. V Zapisnik ove sednice uneto je:

»Prisutni general Simović, dr Krnjević, Slobodan Jovanović, dr Ninčić, M. Trifunović, dr Božo Marković, M. Grol, dr Suić, dr Budisavljević, S.N.Kosanović, dr Krek, Snaj, B. Jevtić, Jovo Banjanin, general Bogoljub Ilić i ban Banovine Hrvatske dr Ivan Subašić

Ministarski savet zaključuje da se odobri suma od 10.000.000 dinara za pokriće prvih troškova oko zbrinjavanja izbeglica. G. g. Miša, Trifunović, dr Miha Krek i Sava Kosanović vode nadzor nad ovim

Posle diskusije, u kojoj su učestvovali general Simović, Kosanović, Boža Marković, dr Krnjević i Ilić, završena je stilizacija izjave predsednika vlade štampi.«³⁸¹

Istog dana u 18 časova u nastavku sednice zaključeno je da većina ministara avionima-lovcima ode u Kairo i da predsednik vlade Simović, Slobodan Jovanović, dr. M. Ninčić i general Bogoljub Ilić do daljeg ostanu u Atini.

U proglasu koji je sa ove sednice upućen narodu kaže se da zemlja ostaje u ratnom stanju i da će Jugoslavija nastaviti borbu na strani Saveznika do konačne pohede. Međutim, tom prilikom je u vladi došlo do oštrog sukoba zbog izjave generala Simovića: »daje hrvatska izdaja kriva za slom«. Ovakvim i sličnim izjavama stvoren je novi razdor između predstavnika srpske i hrvatske buržoazije, koji je svakim danom postajao sve dublji, dok se najzad nije pretvorio u odvratnu svadbu, uostalom karakterističnu za sve vlade Kraljevine Jugoslavije u emigraciji.³⁸²

Ovog dana je prestalo sa radom slovenačko Narodno veće koje je za 12 dana aprilskog rata tako revnosno obavilo svoju izdajničku ulogu daje čak i okupator pohvalio njegove članove, a naročito bana Natlačena. Naime, *Narodno veće je održalo poslednju sednicu na kojoj je kolektivno dalo ostavku i predalo vlast predstavnicima okupatora.*³⁶³

Nemačka Vrhovna komanda 17. aprila izdala sledeće saopštenje:

... •Kao što je već objavljeno u posebnom izveštaju, na području Sarajeva je kapitulirala srpska 2. armija, koja je već bila u rasulu. Čišćenje zemlje od razbijenih ostataka nastavlja se po planu. Mestimično istavljeni otpori brzo se tome. U Dalmaciji italijanske jedinice, nastupajući preko Splita, nadiru prema jugu.«³⁸¹

Izveštaj Nemačke Vrhovne komande kopnene vojske Str.pov.br. 8036 o situaciji 17. aprila 1941. godine u 19,00 časova:

•2. armija:

•19. arm. korpus: 1. brdska divizija na maršu prema severu stigla u rejon Celja i južno. Komandno mesto u Celju, transportovanje 79. peš divizije teče planski. Prikupljanje se nastavlja.

51. arm. korpus: 132. peš. divizija u rejonu Bosanska Krupa - Glina . . . 183. peš. divizija u rejonu Banja Luka - Bos. Gradiška - Prijedor, prednji delovi 132. i 183. peš. divizije izbili na Vrbas od Jajca do ušća u Savu - Namerava: 17. aprila odmor i pročešljanje rejona za smeštaj:

52. arm. korpus: 125. peš. divizija nastavlja prikupljanje. Namera je da 17. aprila ova divizija poslednjim delovima stigne u Ptuj, a 101. laka peš divizija svojim prvim delovima u rejon južno od Ptuja:

1. oklopna grupa:

46. arm. korpus 14. oklopna divizija 16. aprila u 12.30 časova konačno slomila otpor neprijatelja kod Doboja i uspostavila vezu sa 16. mot.pcš.divizijom u Sarajevu. U nastupnom

maršu u pravcu Mostara dostigla Dragocaj; 16. mot.peš.divizija prikuplja se u Sarajevu; 8. okl.divizija, u nastupanju prema Nikšiću, u 18,4? časova stigla u Uvac;

14. arm.korpus: 11. okl.divizija prikuplja se u rejonu južno od Beograda. 60. mot.peš.divizija, koja delom nastupa preko Kuršumlije, prikuplja se u Prištini;

11. arm.korpus: još nema novih izveštaja;

41. arm.korpus: južno od Dunava na odseku Beograd - bugarska granica.

Mađarski brzi korpus bez prornene.

Komanda 2. armije namerava da 51. arm. korpus, uz jako ešeloniranje po dubini, stigne na liniju Ključ - Banja Luka - Bos. Gradiška i da 1. oklopna grupa pročešlja rejon oko Sarajeva i jugoistočno.

12. armija:

... (40. i 18. arm.korpus operišu na teritoriji Grčke) ... Kod 72. 50. i 164. peš.divizije bez pramene;

50. arm.korpus: 46. peš.divizija celom u Velesu, začeljem bez prornene;

50. arm.korpus: 46. peš.divizija celom u Velesu, začeljem u Carevom Selu. Kod 76. i 198 peš.divizije bez prornene ...^{384a}

Glavni štab italijanskih oružanih snaga (Vrhovna komanda) objavio je ovoga dana sledeće:

»U Jugoslaviji *motorizovane kolone 2. armije* napreduju od Splita ka Dubrovniku. *Odeljenja Ratne mornarice* završila su posadanje dalmatinskih ostrva. Iz Albanije naše *motorizovane kolone*, posle ovladavanja neprijateljskim položajima i zauzeća Bara i Celinja, prodiru ka Koloru u Dubrovniku, da bi se sjedinile sa trupama 2. armije koje dolaze sa severa ...³⁸⁵

DOGAĐAJI 18. APRILA

U toku 18. aprila prednji delovi Nemačke 14. oklopne divizije napustili su Dubrovnik da bi se izbegla trvenja sa Italijanima. S.oklopna divizija je zadržana u Nikšiću. 60. motor, pd je prednjim delovima stigla u Andrijevicu. U 9,25 č. načelnik Štaba Nemačke 2.armije naredio je komandantu 46.arm.korpusa da se prema zarobljenicima postupa prema njihovoj narodnosti, tako da se Nemci i Hrvati oslobadaju, a takođe i Slovenci tamo gde to iziskuje obnavljanje privrede, da se Srbi i Englezi zadržavaju u ropstvu i da se motri na Francuze. Sem toga, naređeno je da se 8.okl.divizija prikupi na prostoru Sabac - Valjevo, a potom da ide na oporavak i osveženje u Protektorat; da se 11.okl.divizija prikupi na prostoru Beograd - Kragujevac i oporavlja u rejonu Breslava- Zogau, da se 14.okl.divizija prikupi na prostoru Brod - Novska i oporavlja u rejonu Beča i da se 1.oklopna grupa prikupi u okolini Beograda i oporavlja u rejonu Breslave.

U 10,55.č. Komanda nemačke 2.armije telefonom je upitala 1.oklopnu grupu i 46.arm. korpus da li je srpskoj Vrhovnoj komandi (generalu Kalafatoviću) saopšteno da su nemački, italijanski i jugoslovenski opunomoćenici potpisali primirje. Odgovoreno je da je primirje potpisano 17. aprila u 22,45. časova. U 12,00 18. aprila na području 2. nemačke armije umuklo je oružje i tako je za 12 1/2 dana borbe završen pohod protiv Jugoslavije. Nemačka Vrhovna komanda oružanih snaga naredila je 1.oklopnoj grupi da joj stavi na raspolaganje mađarski Brzi korpus koji se nalazio pod komandom 1. oklopne grupe u rejonu Vinkovaca, /oklopnoj grupi je saopšteno da je ovoga dana dogovoreno sa italijanskom 2. armijom da joj se produži južna granica prema nemačkoj 2. armiji do linije: Livno, Mostar, put Mostar - Gacko, Šavnik, Kolašin. severna granica Albanije (sva mesta za italijansku 2. armiju) i da još u toku dana Italijani mogu da preuzmu ovaj prostor, jer više nije potreban za nastupanje Nemačkih trupa.

U 18,15 č. javljeno je 1. oklopnoj grupi da Komanda nemačke 2. armije namerava da kao posadu u Jugoslaviji prvenstveno ostavi trupe iz sastava 1. oklopnog korpusa i to: 11. arm. korpus sa 60. mot. pd, 4. brdskom divizijom. 294. pd i pešadijski puk »Grosdojčland«, s tim što će pokreti za evakuaciju oklopnih divizija, 16. mot. pd, 46, 49. i 14. arm. korpusa biti naknadno saopšteni. U 21,00 u Komandu 2. armije stigao je izveštaj da je na području 4. brdske divizije neprijatelj još pružao otpor, jer nije saznao za zaključenje primirja zbog rdavih veza, pa je u 12,00 č. obavешten preko Nemačkih parlamentara.³⁸⁶ Nemačka Vrhovna komanda je 18. aprila, između ostalog objavila:

Kao što je već javljeno posebnim izveštajem, kapitulirala je celokupna srpska vojska 17. aprila uveče. Time se operacije u Jugoslaviji završavaju 18. aprila u 12 časova.

Broj zarobljenika i mnogo ratnog plena još se ne mogu ni približno odrediti. Zauzimanje poslednjih delova srpske teritorije završavaju nemačko-italijanske trupe

Na dalmatinskoj obali italijanske trupe su zauzele Dubrovnik i Mostar i napreduju ka Cetinju.³⁸⁷

Italijanska Vrhovna komanda je ovog dana izdala sledeće saopštenje o operacijama svojih jedinica:

• U Jugoslaviji su *molorizovane kolme 2. armije*, posle zauzimanja Mostara i savladivanja poslednjeg otpora kod Metkovića, silakle do Dubrovnika i spojile se sa jedinicama koje su nastupale iz Albanije i zauzele Celirije i koloi.^{iae}

Izvršenje kapitulacije jugoslovenske vojske

I pored kapitulacije jugoslovenske vojske, oružane snage sila Osovine nastavile su nastupanje i zauzimanje preostalih delova jugoslovenske teritorije.

S druge strane, general Janković, je najpre telefonom obavestio generala Kalafatovića o potpisivanju akta o kapitulaciji, a zatim je 18. aprila iz Beograda stigao na Pale i načelniku štaba Vrhovne komande predao akt o kapitulaciji, dok je Cincar-Marković ostao u Beogradu.

Radi izvršenja odredaba ovog ugovora jugoslovenska Vrhovna komanda je:

1) Naređenjem o. br. 197 od 18. aprila odredila sledeće zborne rejone za prikupljanje trupa koje se imaju predati silama Osovine: sarajevski, kalinovčki, nevesinjski, goraždanski, rogatički, fočanski, prijepoljski, ušićki, bjelopoljski, podgorički, cetinjski, nikšićki, bokokotorski, trebinjski i novopazarski, s tim da komandanti ovih rejona pokaupie oficire, podoficire, vojnike i stoku na svome rejonu i dostave brojno stanje Komandi pozadine Vrhovne komande i da se staraju o ishrani, redu i disciplini, higijenskim i sanitariskim merama svojih trupa.

2) Naređenjem O. br. 201 od 19. aprila dostavljen je potčinjenim komandama izvodi tekst Ugovora o kapitulaciji i izvršenje sa zahtevom da se najhitnije i najdalje do 22. aprila do ponoći dostave sledeći podaci: koje su jedinice prikupljene i gde u svom rejonu: brojno stanje oficira, ljudstva, vozila i stoke; mesta i vrste radio stanica i njihove sposobnosti za rad, kao i njihove talasne dužine; mesta bolnica i aviošišla.¹⁰³

Sadržaj tog naređenja glasi:

• Vrhovna komanda - Operativno odobrenje

O. br. 201

18 aprila 1941. godine

Sarajevo

Komandantu

Zaključeno je primirje između Kraljevine Jugoslavije i Mla Osovine. Prvi dan primirja 18. april od 12 časova. Primirje je zaključeno pod ovim oslovima:

1) *Potpisivanjem Ugovora o primirju jugoslovenska oružana sila ima Ja kapitulira bezuslovno i odvodi se u ratno zarobljeništvo.* Komandanti jedinica javite se u lom cilju kod najbližih nemačkih oficira.

2) Trupe se imaju prikupiti po jedinicama tamo gde se nalaze. Dok se ne izvrši predaja, jugoslovenski oficiri odgovorni su u punom smislu za disciplinu i red i zato ostaju kod svojih jedinica.

Prema vojnicima, koji se posle zaključenja primirju i izvršenog prikupljanja udalje iz svojih trupnih jedinica, primeniće se smrtna kazna.

3) Oružje i ratni materijal ostaju načelno kod odnosnih jedinica. Ove će ga predati tek kad to bude naredeno određenim organima Nemačke oružane sile. Odredbe o ratnom materijalu u pojedinostima vide se iz priloga.

4) Dok se ne izvrši predaja, o ishrani će se starati jugoslovenska Vrhovna komanda. Poljske kuhinje i trupne komore ustaju načelno kod svojih jedinica i one će ih povesti sa sobom i posle izvršene predaje. Sem toga, svi vojnici ima da ponesu sa sobom propisnu opremu (šinjele, čebad, pribor za jelo). Ishrana, podrazumevajući i hranu za stoku, ima da se obezbedi za 6 dana ukoliko je moguće.

5) Konji i tovarna stoka imaju se takođe prikupiti po jedinicama ukoliko se ne budu upotrebili za zapregu poljskih kuhinja i irupnih komora.

6) Jugoslovenska Vrhovna komanda odgovorna je za sve mere u sanitetskom smislu. Naročito ima da ostanu kod svojih jedinica pripadajući sanitetski oficiri i sanitetsko osoblje. Izvestiti gde se nalaze mesta bolnica i zavojišta.

7) Svi nemački, italijanski i mađarski zarobljenici i internirci ima odmah da se puste na slobodu.

8) Organi žandarmerije i policije, koji su morali da napuste svoja mirnodopska mesta sa odstupajućim trupama, iinaju se smesta uputiti na svoju redovnu dužnost. U svojim mirnodopskim meslima moraju se odmah javili Nemačkim posadnim Hupama. Za povratak, koji se ima izvršiti bez vatrenog oružja, mogu se za odstojanja veća od dnevnog marša upotrebiti motorna vozila. Ova moraju biti snabdevena belim zastavama, a vozači moraju biti snabdeveni putnim ispravama. Žandarmcrijske oficire i Zandarme ne upućivati u krajeve slobodne Hrvatske i one krajeve okupirane od Mađara, Bugara i eventualno Rumuna. O ovome se raspitati kod nemačkih vlasti.

9) *Vojnim licima je zabranjeno da napuste zemlju. Ko bude učestvovao u borbi protiv sila Osovine sa n/im će se postupiti kao s pobunjenikom.* Dalje je zabranjeno brodove, oružje, opremu i vazduhoplovstvo odnositi u neprijateljsko ili neutralno mosiranstvo.

10) Sva sredstva za vezu imaju se upotrebiti jedino za sprovođenje uslova Ugovora o primirju. Radi kontrole bežičnog saobraćaja ima da se dostave na znanje frekvence i lalasne duzine. Dozvoljava se samo predavanje otvorenih depeša.

11) Vazduhoplovima je zabranjeno poletanje. Svako poletanje smatracc se kao neprijateljski akt.

12) Sva uređenja i postrojenja vojne sile i privrede, uračunavši i saobraćajna sredstva, moraju se predati neoštećena.

Na osnovi prednjeg, najhitnije, a najdalje 22 aprila do ponoći dostaviti sledeće podatke:

- a) Koje su jedinice prikupljene i gde u vašem rejonu.
- b) Brojno stanje oficira, ljudstva, vozila i stoke;
- c) Izveštaj o mestima i vrstama radio-stanica, njihovoj sposobnosti za rad i lalasnim dužinama.
- d) Izveštaj o mestima bolnica i zavojišta.

Ukoliko pojedini podaci budu ranije prikupljeni, dostavite ih odmah, ne čekajući da se dostave svi kao celina.

Djeneral Danilo Kalafatović, s.r.«³⁹⁰

Na osnovu >tapred navedenog naređenja Vrhovne komande ostaci jugoslovenske vojske položili su oružje, izuzev desne kolone Kosovske divizije (pet pešadijskih bataljona bez artiljerije i komore), koja je - ne znajući za kapitulaciju - produžila nastupanje dolinom r. Kiri i 20. aprila izbila pred italijanske položaje severno od Skadra, a zatim 2 dana napadala znatno nadmoćnije italijanske snage. Ona je obustavila borbu tek 22. aprila, kada je od Italijana saznala za

situaciju u otadžbini. Potom se jedan deo predao, a drugi je odstupio u pravcu Crne Gore i Metohije.^{39*}

Italijanski vanredni izaslanik i budući građanski komesar *Ljubljanske provincije Gracioli (Grazioli Emilio)* je 18. aprila u Banskoj palati od članova Narodnog veća primio građansku vlast, čime se konačno završila osmodnevna vlast udruženih predstavnika građanskih partija Slovenije, koji su svojom izdajom još više ubrzali rasulo jugoslovenske vojske i pomogli Nemačkim i italijanskim trupama okupaciju Slovenije.³⁹²

*Ovoga dana Hitler je dozvolio da bugarska policija ili trupe mogu ući na jugoslovensku teritoriju, ali ipak ne smeju preći liniju Pirot - Vranje - Skoplje - gornji tok Vardara do grčke granice, s tim da se bugarske trupe stave pod komandu nadležnih Nemačkih armija.*³⁹³

DOGADAJI 19. APRILA

Nemačka Vrhovna komanda objavila je: »18. aprila u 12,00 časova na srpskom ratištu nastupilo je primirje.«³⁹⁴
Komanda Nemačke 2. armije dobila je dnevnu naredbu OKH od 18. aprila koja glasi:

»Vojnici 2. armije!

Vi ste pod komandom vašeg Komandanta armije generalpukovnika fon Vajksa pod najtežim terenskim i vremenskim prilikama brzim napadom razbijali neprijateljske snage u severnoj Srbiji, primorali ih na kapitulaciju i oslobodili hrvatski narod ispod srpskog jarma.

Ponosan na vaše izvanredne uspehe, ja vam odajem priznanje i zahvalnost.

Svaki od vas. oficir, podoficir i borac je na svojoj dužnosti pridoneo ovom uspehu.

Ja se nadam da ćete vi kao verni vojnici nacionalsocijalističkog Velikog Nemačkog Rajha i ubuduće u istom duhu ispunjavati svoje zadatke.

Živeo Firer!

Generalfeldmaršal
fon Brauhic.³⁹⁵

Komanda nemačke 2. armije je, na predlog 51. arm. korpusa, obavestila italijansku 2. armiju da Komanda Nemačke 132. pd smatra mogućnim da su se naoružane trupe Srba povukle u planine jugozapadno od Jajca, iako je njihov komandant divizije general Kukavičić prihvatio bezuslovnu kapitulaciju.³⁹⁶ O tome je O.Egić napisao:

»Delovi Jadranske divizije su se noću 13/14. aprila povlačili prema Bosanskom Petrovcu. nekoliko dana lutali, da bi 20. aprila po spaljivanju pukovskih zastava u Drvaru, komandant divizije, divizijski general Jovan Kukavičić. predao Nijemcima oko 4000 ljudi. Ja sam iskoristio pogodan momenat i nisam se predao Njemcima.«³⁹⁷

Ovoga dana (19. aprila) Komanda nemačke 2. armije izdala je u 12,30ć. *Zapovest br. 9* kojom je predviđen način okupacije, prikupljanje zarobljenika i plena i transportovanje jedinica koje su izvršile zadatke, tako da pod Komandom 2. armije ostanu: Komanda 51. arm.korpusa sa 132. i 183. pd, Komanda 11.arm.korpusa sa 60. motor.pd, 4. brdska divizija, 294. pd i pešadijski puk »Grosdojčland«, s tim da se u predviđenim okupacionim prostorima rasporede po grupama jačine od po jednog ojačanog puka. U 14,15 ć. saopšteno je 1.oklopnoj grupi da se u planinama u okolini Prizrena još nalaze dve neprijateljske čete i da su neki delovi i posle primirja otvarali vatru iz mitraljeza i protivtenkovskih oruđa. U 16,00 ć. takođe je saopšteno 1. oklopnoj grupi da je vrhovni komandant vojske odobrio da se srpska Vrhovna komanda premešta u Valjevo. 11 .arm.korpus dobio je naređenje da napusti Pirot u koji će

ući bugarske trupe kojima je vrhovni komandant vojske-odobrio da nastupa-
ju pravcem Pirot - Leskovac ka Skoplju. U 16,15 č. načelnik Štaba armije ra/
matrao je sa načelnikom Štaba 51. arm.korpusa pitanje smeštaja trupa u Hr-
vatskoj, paje predviđeno da se po tome pitanju održi konferencija sa Nemačkim generalom u Zagrebu i generalom Kvaternikom.

Posle ponedonošnog zavšetka pohoda, Komandant 2. armije uputio je svojim
vojniciima sledeći proglas:

•Vojnici i moje armije!

1. i 2. armije - gori ponedonošni ratni pohod!

1. silnom nalelu, ne obraćajući pažnju na jačinu jedinica i terenske teškoće, za 12 dana
do nogu ste potukli jugoslovensku vojsku i prisilili je da kapitulira.

Vas napad je počeo smeli in graničnim poduhvatima, sa malim prednjim delovima, koji
su n.iii munjevitom brzinom i primernom hrabrošću osigurali najvažnije mostove koji vode
u neprijateljsku zemlju

Hrabrima pripada svet!

1. i 2. armije i noću su vozile oklopne divizije, marševala pešadija u primernom redu. ostajući
uvek neprijatelju na megdanu. Vi ne poznajete ni umor ni teškoće bilo koje vrste. Izvršeno
je u.ii eden je hireia i Vrhovnog Komandanta oizuzane sile i jugoslovenska vojska je razbijena
u najkraćem roku

Vrhovni Komandant Vojske, general-feldmaršal Ion Brauhic je posebnom dnevnom
zapovešću upućenom 2. armiji pohvalio nase napore i on se vama ponosi.

Zajedno sa njim ja vam iskazujem svoju zahvalnost i visoko priznanje

\ sa zahvalnošću i priznanjem povezujem i svoje najlepše želje za one jedmito koje
ovili dana odlaze ispod komande 2. armije

Za firera Zig - Hajl!

Generalpukovnik
Baron Ion Vajks³⁹⁸

Izveštaj italijanske Vrhovne komande od ovog dana glasi:

»Naše trupe i dalje nastupaju u Jugoslaviji sa ciljem da potpuno zauzmu dalmatinsko
područje. Mnoge kolone, koje su stige iz Albanije, zauzele su Cetinje i Kotor. Među zarob-
ljenicima nalazi se i jedan komandant armije sa svojim Štabom i jos pet generala...«³⁹⁹

Prema naređenju Komande pozadine Vrhovne komande 0.br.104 od 19.
aprila predata je Nemcima ratna blagajna Ministarstva vojske sa 202. 295. 200
dinaru.⁴⁰⁰

DOC.ADAJI OI) 20. DO 24. APRILA

U 10,00 č. 20. aprila u čast Hitlerovog rođendana komandant nemačke 2. ar-
mije održao je govor na terasi hotela »Esplanad« u Zagrebu, u kojem je izve-
stio Hitlera »o brzom i ponedničkom završetku rata sa Jugoslavijom i oslobo-
đenju Hrvatske. Vazduhoplovne jedinice su za narod, a na njegovu veliku ra-
dost. priredile aeromiting, u čijem su okviru prikazani i napadi »Štukama«.
Pošlo mađarski Brzi korpus više nije bio potreban 2. armiji, Nemačka Vrhovna
komanda je zamolila mađarsku vladu da u roku od osam dana ovaj korpus
povuće na mađarsku teritoriju, a Komandi II.arm.korpusa naredila da prati
evakuaciju mađarskih trupa i o tome izveštava. Pored toga, nemačka Vrhovna
komanda naredila je Komandi I arm.korpusa da od 22. aprila preuzme pro-
store 11. i 14. arm.korpusa, a najkasnije do 8 časova 28. aprila i prostor 46.
arm.korpusa, s tim što će mu biti potčinjena 60.motor.pd, SS divizija »Rajh«
i pešadijski puk »Grosdojčland« i što će Komandu korpusa premestiti u Kra-
gujevac. U 15,00 č. komandant 2. armije, načelnik Slaba armije i Nemački gene-
ral u Zagrebu (general major (Jlajze-Horstenau) prisustvovali su svečanoj pred-
stavi u Zagrebačkoj operi u ču. i Firerovog rođendana. Kao predstavnici rtove dr-
žave Hrvatske prisustvovali su i general Kvaternik i ministar vera.⁴⁰¹

Ovoga dana više nije bilo ratnih izveštaja sa jugoslovenskog ratišta samo je *Bugarska telegrafska agencija* objavila:

U zajednici sa hrabrim Nemačkim trupama danas su delovi bugarske vojske zauzele oslobođeno bugarsko područje da tamo obezbede stanovništvu red i mir.⁴⁰²

Na dan 21. aprila saopšteno je da će se »nemačka oružana sila starati o celokupnom jugoslovenskom kartografskom materijalu i priboru za premetavanje, da će čuvati interese prijateljskih i savezničkih zemalja, i daje Odeljenju za premetavanje naređeno da posle prijema Vojnogeografskog instituta u Beogradu izvesti o nadenom odnosno izdatom materijalu. Nemačka Vrhovna komanda vojske (OKH) naređila je 1. oklopnoj grupi i 11. arm.korpusu da odmah posednu Prištinu do konačnog utvrđivanja nemačko-italijanske granice na Kosovu.

U 20,00 č. 51. arm.korpus prebacio je jedan ojačani puk na konačni smeštajni prostor severno od Save, 11.arm.korpus svojom 4. brdskom i 294.pd osigurava prostor s obe strane Morave, a sa SS divizijom »Rajh« prostor istočno od Tise. U isto vreme zapovešću br. 10 nemačke 2. armije izmenjena je južna granica 11.arm.korpusa, jer je prema saopštenju OKH obećano Italijanima da posednu oblast Kosova. »Da bi se sprečilo obrazovanje bandi, naređeno je 11. i 51.arm.korpusu da svoja područja sistematski očiste od srpskih trupa i njihovih rasturenih delova.

Na dan 22. aprila Komanda 11 .arm.korpusa tražila je objašnjenje da li može dozvoliti nastavljanje obustavljenog nastupanja jedne bugarske divizije koja želi da prođe od Pirota do linije Midžor- Bela Palanka (zapadno od Pilota i južno od Leskovca), a komandant pozadine armijskog područja dobio je zadatak da sa dva bataljona pešad.puka »Grosdojčland« i jednim brdskim lovačkim pukom 4. brdske divizije osigurava Beograd.

Na dan 23. aprila komandant nemačke 2. armije i načelnik armijskog štaba odvezli su se automobilom u Sušak (Rijeka) u posetu Komandi italijanske 2. armije i tom prilikom je komandantu nemačke 2. armije predata spomen-plaketa italijanske 2. armije, dok je oliciru za \ezu ove armije predat nemački Gvozdeni krst II reda kao znak priznanja što je »svojim ličnim zalaganjem znatno doprinco da se razbiju velike sumnje koje su pre početka napada postojale kod italijanske 2. armije i da ova armija 11. aprila u podne stupi u akciju.« U 18,00 č. Komandno odeljenje 2. armije napustilo je Zagreb s tim da 24. aprila železnicom stigne do Rume, a odatle do večeri toga dana automobilom drumom preko Sapca u Beograd. 11 arm.korpus nastavio je pokrete do novih smeštajnih prostora. Prednji delovi su uveče stigli u Zagreb i Sisak. 14.oki.div i/ija predala je tajnoj vojnoj policiji britanske generalne konzule u Zagrebu i Dubi ov niku »koji su bili vodeće ličnosti britanske obaveštajne službe u Jugoslaviji protivu Nemačke, a srpska Vrhovna komanda je u toku dana transportovana u Valjevo.«

Na dan 24. aprila u 18,00 č. Komandno odeljenje 2. armije stiglo je preko Šapca i Valjeva u Beograd i svoj konačni Glavni stan smestilo u zgradi bivšeg Ministarstva pošta. Komanda 11 .arm.korpusa molila je da joj se saopšti konačna granica prema Bugarskoj.⁴⁰³

Jugoslovenska Vrhovna komanda je narednjem O. br. 220 od 24. aprila odredila Likvidacionu komisiju radi likvidiranja svih pitanja predviđenih zaključenim Ugovorom o kapitulaciji,⁴⁰⁴ a prema njenoj naredbi O. br. 228 predviđeno je da 25. aprila prestane njen rad, da se - u vezi sa lim - zakluče knjige, sredi

i preda arhiva. Toga dana prestala je da dejstvuje i Komanda pozadine Vrhovne komande.⁴⁰⁵

Tako je Vrhovna komanda na sraman i žalostan način završila svoje funkcije, zaključila je sve knjige, prikupila svoje oficire, podoficire i vojnike i predala ih silama Osovine da ih vode u zarobljeništvo. Koliko se tih dana nisko spustila jugoslovenska Vrhovna komanda svojom izvanrednom revnošću pri izvođenju kapitulacije jugoslovenske vojske i nastojanju da se ona izvede uredno, brzo i potpuno!

Posle kapitulacije veći deo jugoslovenske vojske je odveden u nemačko i italijansko ratno zarobljeništvo. Radi razbijanja jedinstva jugoslovenskih naroda i jugoslovenske države kao celine, Nemci su u zarobljeništvo zadržali samo Srbe, Slovence i Crnogorce, a Hrvate, Makedonce i pripadnike nacionalnih manjina (Nemce, Mađare, Albance i dr.) puštali su svojim kućama. Makedonce su oslobađali zato što su ih smatrali kao Bugare - odnosno bugarske podanike. Italijani su sem toga, iz posebnih političkih razloga, oslobodili zarobljeničtva Crnogorce, kao i one Slovence čije su porodice živele na teritoriji predviđenoj za italijansku okupaciju. Kako su Slovenci, iz jedinica koje su se borile u Sloveniji, otišli svojim kućama pre kapitulacije, to su u nemačko zarobljeništvo odvedeni samo oni Slovenci koji su zarobljeni van Slovenije, tj. manji broj. Isto tako, Nemci su u zarobljeništvo odveli samo one Crnogorce koji su zarobljeni van Crne Gore, tako da su zarobljeničku masu sačinjavali uglavnom Srbi. *Pošto su sile Osovine srna/rale Srbe glavnim i najopasnijim neprijateljem, oni su imali da iskuse i kaznu za 27. mart.* Ukupno je, prema Nemačkim podacima, zarobljeno oko 398.000 ljudi, od kojih su Italijani samo oko 30.000.⁴⁰⁶

Prilikom zarobljavanja pripadnika jugoslovenske vojske Nemci i Italijani su se svim silama trudili da razbiju njihovo jedinstvo. Zato su ih delili na posebne narodnosti (Srbe, Hrvate, Slovence, Makedonce i Crnogorce), dok su razni netokolonaški i izdajnički elementi pozivali zarobljenike da se odreknu Jugoslavije i da kao Hrvati, Nemci, Mađari, Bugari ili Makedonci idu svojim kućama.

Da bi razbili jedinstvo Srba, sile Osovine su naknadno puštale kući i zarobljenike srpske narodnosti čije su porodice bile u Hrvatskoj i na teritoriji okupiranoj od Italije. Bugarske i Mađarske, ukoliko su oni to želeli. Zatim je pušten kući i jedan deo zarobljenika - Srba, koji su bili spremni da saraduju sa kvislinškom vladom u Beogradu, kao i oni zarobljenici Slovenci koji su pristali da saraduju sa kvinslinškim vlastima u Ljubljani. Posle toga su Nemci i Italijani otpustili izvestan broj bolesnih zarobljenika, tako da je u zarobljeništvu ostalo oko 210.000 ljudi, od kojih oko 200.000 u Nemačkoj i oko 10.000 u Italiji. Od ovog broja su oko 90% bili Srbi a 10% pripadnici ostalih narodnosti (Slovenci, Crnogorci, jugoslovenski orijemisani Hrvati i oficiri Jevreji).

Do ovako velikog zarobljavanja došlo je prv enstveno zbog toga što je jugoslovenska Vrhovna komanda u svom naredenju o obustavi neprijateljstva od 14. aprila (a i docnije) saopštila potčinjenim komandama da se radi o zaključenju primirja, a ne o bezuslovnoj kapitulaciji.

Nastala je zabuna i pometnja među štabovima i trupama: šta je posredi: stvarno primirje ili kapitulacija?

Ovde je od posebnog značaja da se istakne daje Kalafatović, u svome obaveštavanju trupa i štabova ukazao da se radi o primirju, tj. primirju bez predaje, tako su ga shvatili najveći deo starešina i štabova. U stvari, »primirje« je bilo

vrsta obmane - prevare starešina i trupa, jer su oni bez otpora (po naređenju) propustili Nemačke trupe u svoju pozadinu. Zaista, mnogobrojni podaci pa i svedoci to potvrđuju - *najveći deo starešina je stvarno pomislio da se radi o nekom primirju, a ne o bezuslovnoj kapitulaciji* (kako je ispalo). Zato ljudstvo većine jedinica nije blagovremeno raspušteno, već je sačekalo Nemačke odnosno italijanske jedinice, koje su ga razoružale, a potom poterale u zarobljeništvo. Da je jugoslovenska Vrhovna komanda blagovremeno naredila da se jedinice s oružjem raspuste svojim kućama, kao što su učinile Zetska i Hercegovačka divizija i deo desne kolone Kosovske divizije, ili da je to pravo prenela na komandante armija, vazduhoplovstva i mornarice, onda se ne bi desilo da skoro 1/4 miliona ljudi, poglavito srpske narodnosti, provede u zarobljeničkim logorima oko četiri godine.

Akt o kapitulaciji predstavlja najveće poniženje koje je naša domovina doživela u svojoj istoriji. Njime je ne samo naneta najveća sramota dostojanstvu naše zemlje, slavnoj ratnoj prošlosti, svetloj vojničkoj tradiciji i ponosu našeg čoveka - ratnika, već je njime doveden u pitanje opstanak jugoslovenskih naroda koji su ostavljeni na milost i nemilost neprijatelju.

Prema odredbama međunarodnog ratnog prava, opšte primirje mora potvrditi vrhovna državna vlast, što ovde nije bio slučaj. Za zaključivanje takvog primirja pojedini vojni komandanti ne mogu biti ovlašćeni. Pošto se takvi ugovori odražavaju na čitav rat i na sudbinu države, samo su vlade ili vrhovni komandanti ovlašćeni da ih zaključe, s tim što ih moraju ratifikovati ustavom predviđeni predstavnički domovi - organi (narodna skupština, senat i si.). Ugovor o primirju ne ukida ratno stanje već se njime obustavljaju operacije za jedno određeno vreme. *U ovom našem slučaju nije od svega toga bilo ništa, jer se radilo o prostoj predaji - o bezuslovnoj kapitulaciji, prema kojoj su po diktatu, bez slobodne volje, primljene sve obaveze o predaji. Zato akt od 17. aprila sa gledišta međunarodnog prava treba smatrati sasvim ništavnim, iz sledećih razloga:*

1) Iz neprijateljskog službenog izveštaja Nemačke Vrhovne komande (OKW) od 16. aprila 1941. godine vidi se da su Nemačke motorizovane trupe okupirale Sarajevo i okolinu, gde su zarobile neka odeljenja Vrhovne komande. A to znači daje 16. aprila ujutro novoodređeni načelnik Štaba Vrhovne komande *general Kalafatović već bio Nemački zarobljenik u trenutku kad je prihvatao nemačke uslove o primirju*, koje mu je po specijalnom kuriru-oficiru postavio komandant nemačke 2. armije, a sadržane u aktu od 17. aprila.

2) Pošlo je pravna sposobnost ovih opunomoćenika Vrhovne komande, samim činom zarobljavanja, bila ugašena, lo je očevidno da su akt od 17. aprila. u ime druge ratujuće strane (jugoslovenske) *zaključili zarobljenici*, te on kao takav nema, niti je mogao imati, ikakvu pravnu vrednost, pa prema tome ni bilo kakvu obavezu ni za jugoslovensku državu, ni za njenu oružanu silu, ni za jugoslovenske narode u predstojećoj okupaciji Jugoslavije od strane agresora.

3) Opunomoćenici Vrhovne komande *nisu imali pravo* da zaključe ugovor o primirju, jer je to spadalo u isključivu nadležnost vlade. U konkretnom slučaju jugoslovenski vojni komandanti su prekoračili svoja prava, preuzimajući u ime države obaveze za koje nisu bili nadležni. U datom slučaju oni nisu imali odobrenje vlade da vode pregovore niti da potpišu ugovor o primirju.

4) Očividno je da su sile Osovine, aktom od 17. aprila u vidu diktata, iznudile od već zarobljene jugoslovenske Vrhovne komande priznanje potpunog vojničkog poraza celokupnih oružanih snaga, samovoljno prenoseći suverenitet jugoslovenske države na Nemačku, Italiju, Mađarsku i Bugarsku.

Najzad, jugoslovenski narodi (pa ni jugoslovenska izbeglička vlada u inostranstvu) nisu priznali akt od 17. aprila niti okupaciju i komadanje Jugoslavije kao *fait accompli*, već su naši narodi posle aprilskog sloma, dizanjem narodnog ustanka, pod rukovodstvom KPJ, nastavili rat sa fašističkim agresorima. braneći slobodu, čast i nezavisnost svoje zemlje u novim ratnim uslovima.

TOK OPERACIJA U GRČKOJ OD 14. DO 17. APRILA⁴⁰®

Operacije 14. aprila

Nemci su, uz snažnu podršku avijacije, produžili ofan/ivu na celom frontu. *Jedinice 18. korpusa* su zauzele Katerini i stigle do Olimpa. *9. oklopna divizija* je razbila britansku zaštitnicu kod Kožana i potom, nadirući ka jugu i zapadu, stigla do Serfidže i Selišta, gde je naišla na otpor britanskih i grčkih snaga. *Motorizovana SS divizija »Adolf Hitler«* je zauzela Kiupišta i izbila južno od Kosturskog jezera, gde su grčke snage zadržale njeno dalje nadiranje. Međutim, prodor nemačkih snaga u rejon Kostura ugrozio je odstupnicu grčkih jedinica pravcem Kostur - Grevena i ubrzao povlačenje grčkih snaga iz oblasti zapadno od Lerina.

Italijani su ovoga dana uveli u borbu i *II. armiju* (jačine 15 divizija) na frontu između r. Tomorezesa i morske obale. Međutim, ova armija je naišla na vrlo jak otpor *grčke Epirske armije* koja je u toku noći 13/14. aprila preduzela naredeno povlačenje. *Italijanska 9. armija* je zauzela Korču, a zatim je, potiskujući zaštitnice *grčke Zapadno-makedonske armije*, nadirala glavnim snagama pravcem Korča- Erseka, a pomoćnim snagama u pravcu Lerina i Kostura radi veze sa Nemačkim snagama.

Operacije 15. aprila

Nemci i Italijani su, uz snažnu podršku avijacije, nastavili ili koncentričnu olanzivu na svim pravcima, ali su im jako razoreni putevi i usporavali pokrete. *Nemačka motorizovana SS divizija »Adolf Hitler«* je zauzela rejon Kostura i Kiupišta i time preseklala odstupnicu *Zapadno-makedonske armije* (jačine 5 divizija) ka Greveni, tako da su njene jedinice bile prinuđene da se povlače preko Pinda ka Epiru. Nadirući od Lerina na zapad, *nemačka. 73. peš. divizija* je zauzela klanac Pesoder.

Grčke armije na Albanskom frontu su se uredno pod borbom povlačile ispred Italijana. Tom prilikom je *Epirska armija* odbila napada *italijanske II. armije*, mada su se grčke snage na odseku severno od r. Viose (Vojuša) povlačile sa velikim teškoćama zbog stalnih napada italijanske avijacije i malog broja komunikacija.

Operacije 16. aprila

Nemci i Italijani su i ovog dana, uz snažnu podršku avijacije, nastavili ofanzivu. *Nemački 18. korpus* je vodio žestoke borbe sa britanskim snagama u težnji da obide Olimp sa istoka i zapada. *Jedinice Nemačkog 40. korpusa* su ovoga dana prodrle do Grevene, Lepčista i Breznice, gde su uhvatile vezu sa italijanskim trupama. Prodirući iz Jugoslavije pravcem Bitolj - Lerin - Kožani, *Nemačka 5. oklopna divizija* je prednjim delovima stigla do Grevene, dok su italijanske armije sporo napredovale usled snažnog otpora grčkih zaštitnica, rušenja i zaprećavanja komunikacija.

Pošto su britanske snage, na položajima Olimp - Serfidže južno od Grevene, bile izložene Nemačkim obuhvatima sa zapada, odlučeno je da se noću 16/17. aprila povuku preko Larise i Trikale ka Termopilima, pod zaštitom 2. novozelandske divizije i 1. britanske oklopne brigade.

Operacije 17. aprila

Ovoga dana su nemačke i italijanske snage, uz snažnu podršku avijacije, nastavile koncentričnu ofanzivu, sa težnjom da rastroje, okruže i unište grčke i britanske snage koje su se povlačile ka jugu. Tom prilikom Nemci su naročito nastojali da što pre slome otpor britanskih zaštitnica na položajima kod Olimpa, Serfidže i južno od Grevene i da zatim preduzmu gonjenje radi izbijanja u Tesaliju.

Osovinska avijacija je neprekidno bombardovala i mitraljirala odstupajuće kolone i aerodrome sa ciljem da izazove dezorganizaciju kopnenih snaga i uništi ostatke britanske avijacije. Pored toga, ona je napadala pristaništa i pomorski saobraćaj na obali Egejskog i Jonskog mora, nanoseći velike štete brodovima i pristanišnim uređajima, kako bi onemogućila eventualno evakuisanje britanskih i grčkih trupa.

Grčke i britanske snage su bile prinudene da se zbog koncentričnih napada Nemačkih i italijanskih snaga i avijacije povlače ka liniji Olimp - Smolikas pl. - Vutrintit jezero, na kojoj je trebalo primiti odsudnu bitku. Međutim, brzi prodor Nemačkih snaga na pravcu Grevene primorao je britanske snage da napuste odbranu zone Olimp - Serfidže i da produže povlačenje ka Termopilima. A tim svojim povlačenjem one su u isto vreme otvorile desni bok i pozadinu grčkih armija koje su se povlačile pred italijanskim snagama tako daje dalja grčka odbrana bila dovedena u pitanje.

Kasnije, oko 20. aprila, posle teških borbi na pl. Pind (prevoj Metsovon). komandant grčke 1. armije, koja se je sastojala od četrnaest divizija, pošto je uvideo da je operativna situacija beznadežna, ponudio je predaju Nemcima, koja je odmah prihvaćena, - i to, navodno, pod časnim uslovima: oficirima je dozvoljeno da zadrže lično naoružanje, - a vojnici su pušteni svojim kućama.

NAPOMENE:

¹ A. Simović. *Zaprečavanje plovnosti reke potapanjem plovnih objekata*. »Mornarički glasnik« br. 1. Split. 1958. str. 29-30.

² AVII. ieg.br. 222/4. k.20; AVII. mikrofilm Bon 1, reg.br. 2/40 od 7.aprila 1941 »Komanda OKH 3. IV 1941 naredila je Komandi 12. armije da, prema ranije datom upulstvu, noću pred napad na Jugoslaviju, prebaci jednu grupu na jugoslovensku teritoriju Djerdapa sa zadatkom da spreči uništavanje instalacija u Djerdapu«. (AVII. NAV-N-T-312. 448/8, 031 629-630. *Archiv der Gegenwart*. Wien, 1941. str. 4962 O nemačkim pripremama za napad na Djerdap 5. aprila 1941 - AVII, k.26. F-1, dok. 38, a o predstojećem napadu na Djerdap - AVII. k.6. F-3. dok. 3.

³ AVII. reg. br. 222/4, k.20; *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, /, str. 447-449.

⁴ Potpukovnik u penziji Andrija Pavlović, *Jugoslavensko vazduhoplovstvo u aprilskom ratu 1941. godine*. »Glasnik RV i PVO« br. 5. Novi Sad, str. 39 Uporedi sa člankom pukovnika Arsenija Boljevića *Jugoslavensko vazduhoplovstvo u ratu aprila 1941. godine*, »Vojno delo« br. 1. Beograd 1952. On kaže Protiv naših 265 aviona stajalo je 3700-4300 neprijateljskih aviona, a to znači daje neprijatelj bio 14-16 puta nadmoćniji u vazduhu«.str. 53 (Ovo se verovatno odnosi na opšti odnos svih snaga - prim. V.T.).

⁵ *Archiv der Gegenwart*. Wien. 1941, str. 4962; AVII. SAD-N-3-A455-A112.

⁶ A. Berndt und von Wedel. *Deutschland im Kampfe. 1941*. Otto Stallberg. str. 93-116; *Archiv der Gegenwart 1941* str. 4956-4962; dr Ferdo Culinović, *Slom stare Jugoslavije*. »Školska knjiga«. Zagreb, 1958, str. 176-191; *Archiv der Gegenwart*. ., str. 4956-4962.

⁷ A.Berndt und von Wedel, n.d., strana 93-96; dr Ferdo Culinović, n.d., str. 176-181; *Archiv der Gegenwart*, 1941. str. 4955-4956.

⁸ A.Berndt und von Wedel, n.d. str. 96-97; Culinović n.d., str. 188-189; *Archiv der Gegenwart. 1941*, str. 4956-57.

⁹ A.Berndt und von Wedel, n.d., str. 98; F.Culinovic, n.d., str. 181; *Archiv der Gegenwart. 1941*. str. 4957.

I ovom prilikom se ističe da je napad usmeren samo protivu srpskih zaverenika. svakako sa težnjom da se podelom srpskog naroda na zaverenike (koji treba da iskuse zasluženu kaznu) i nezaverenike, koji treba da podrže fašizam, olakša razbijanje Jugoslavije.

¹⁰ Deklaracija i ovde pod klikom zaverenika u Beogradu podrazumeva Srbe, odnosno srpski narod; F.Culinović, n.d. str. 181-182; *Archiv der Gegenwart, 1941*, str. 4959-60; A.Berndt und von Wedel, n.d. str. 105-108.

¹¹ *Archiv der Gegenwart. 1941*. str. 4960-4962. A.Berndt und von Wedel, n.d., str. 108-116; F.Culinović, n.d. str. 182-188.

¹² *Archiv der Gegenwart. 1941*. str. 4962; F.Culinovic, n.d. str. 189-191.

¹³ AVII, reg br. 10/1—1. k. 8.

¹⁴ To je bio jedan od dotadanih najtežih i najjačih Nemačkih vazdušnih napada koji je izveden u toku jednog dana na jedan grad. Napad na Beograd izvršila su 484 bombardera u pratnji 250 lovaca. Nemačko-tajijanska avijacija I linije učestvovala je sa oko 2070 aviona (700 bombarderskih, 500 jurišnih, 608 lovačkih i 260 izviđačkih), dok je jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo u operativnim jedinicama raspolagale samo sa 135 lovačkih i 170 bombarderskih aviona. Prema tome, odnos vazduhoplovnih snaga iznosio je 2068:305. ili 7:1 u korist agresora (AVII. reg. br. 1/1, k.70. str. 5-6).

¹⁵ Osnovni izvor na osnovu koga se moglo doći do broja aviona koji su bombardovali Beograd je sumarni operativni izveštaj nemačke komande vazduhoplovstva br. 576 koji se nalazi u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu. Iz toga izveštaja vidi se da je Beograd 6. aprila bombardovan u četiri talasa. U prvom talasu koji se nad Beogradom pojavio oko 7 časova bilo je 234 bombardera tipa Ju-88 i Do-17 i »štuka« Ju-87. U drugom talasu oko 10 časova bilo je 57 »štuka« Ju-87. U trećem talasu posle podne bilo je 94 bombardera tipa Ju-88 i Do-17 i u četvrtom talasu pred veče bilo je 99 »štuka« tipa Ju-87. Svaki ovaj talas pratili su lovci koji su bazirali na aerodromima u Mađarskoj i Rumuniji. Koliki je njihov broj bio, ne zna se tačno, jer do sada nije pronađen nikakav pisani dokument o tome. Međutim, kad se uzme nemačka praksa da su oni najčešće slali na pratnju 1 lovca na 2 bombardera, onda neki autori navode da je pored 484 bombardera i »štuka« letelo nad Beogradom i oko 250 lovaca. No, to je samo pretpostavka. (»Vazduhoplovni glasnik« br. 3/1958. Beograd. »Vojna enciklopedija«, tom I. str. 742. Beograd 1970.).

¹⁶ U trodnevnom bombardovanju u Beogradu poginulo je po nekim podacima oko 17.000 građana. Nemci tvrde da su u trodnevnim vazдушnim operacijama nad Beogradom od dejstva jugoslovenske protivavionske odbrane (6. vazduhoplovnog puka) izgubili oko 50 aviona. Podaci o broju poginulih veoma su različiti - prim. V.T./16.672 zgrade su potpuno porušene, 1601 zgrada je jako, a 2829 zgrada delimično oštećeno - i ovi podaci se razlikuju u raznim izvorima - prim.V.T.).

¹⁷ A. Pavlović, n.č., str. 39; AVII. reg.br. Bon-2/40. Za ovu izdajničku delatnost Kren je donije unapreden u čin generala i postao komandant vazduhoplovstva NDH, a posle rata naš sud ga je osudio kao ratnog zločinca na smrt streljanjem.

¹⁸ AVII, I 1/1, 15/1-104; k.37; *Archiv der Gegenwart. 1941.* str. 4963.

¹⁶ *Drugi svetski rat (Pregled operacija). I, str. 409*

U »Politici« od 6. aprila 1981. godine u *Svedočanstvima o aprskom ratu 1941.* pod naslovom *Oixrto sam lovca.* B Ibrajter zapisao je:

»Te noći između 5. i 6. aprila 1941. godine pilot Blažo Đ. Strugar bio je dežurni oficir na aerodromu Pieljina kod Čačka. Oko šest časova saznao je o napadu na Beograd, a već u 9,40 časova njihova borbena grupa od pet aviona »savoja-marketi« bila je u vazduhu

- Našu bombardersku grupu predvodio je pukovnik Petar Vukčević. Svaki avion nosio je po dva ijest bombi težine sto kilograma, i bio je naoružan sa po četiri mitraljeza. Kao drugi desni pratilac bio sam u bombarderu broj pet. Leteli smo »u klinu« prema Prokletijama.

- Nešto kasnije već smo nadletali brdo Taraboš pored Skadra i iz brišućeg leta bombardovali italijanski aerodrom. Ali, na našu sreću, moj avion se morao vratiti i ponoviti krug, jer moj drug, jedan rezervni kapetan, nije mogao da otvori vrata bombarluka. Bio je slomio ručicu na vratima, o čemu me je obavestio preko aviofona. Hitno sam pošao iz pilotske kabine i video da su vrata za ispuštanje bombi pokvarena. Dok je prvi pilot Miladin Dendić, pravio krug, u našem bombarderu se odvijala prava drama. Ostala naša četiri aviona su se po izvršenom zadatku već vraćala prema aerodromu Pieljina. Na sve moguće načine pokušavao sam da otvorim vrata bombarluka. Najzad sam to uspeo, ali me umalo vazдушna struja nije istrгла iz aviona. I dok smo brisali iznad neprijateljskog aerodroma - ispustio sam svih dvanaest bombi! U međuvremenu na nas su se već ustremila tri italijanska lovca. »Blažo, lovci! Brže na mitraljez! - čuo sam glas Dendića. Usledio je tresak: pogodilo nas je protivavionsko zrno u krilo, aparat nam je bio delimično oštećen. Aktivirao sam »bredu«, povukao ručicu da može da gada pod uglom od 90 stepeni. Jedan se lovac bio izdvojio i okomio na naš avion. Uhvatio sam ga »u krst končiča« i ispalio 87 metaka, od kojih je svaki treći bio zapaljiv. Video sam kako se na lovcu odvojio trup. počeo je da pada. Dva druga lovca odustala su od gonjenja, jer su se verovatno uplašili od druge naše eskadrile koja se pojavila od Skadarskog jezera. U brišućem letu preleteli smo Skadarsko jezero, zatim smo kotlinom Zete počeli da hvatamo visinu, vraćali smo se prema našem aerodromu. Međutim, umalo da nastradamo iznad Čačka, gde je počela da nas tuče naša protivavionska artiljerija. Uverili smo ih tek pošto smo ispalili dve bele rakete ..

²⁰ Pukovnik Arsenije Boljević, *Jugoslovensko vazduhoplovstvo u ratu aprila 1941. godine.* »Vojno delo« br. I. Beograd. 1952, str. 75-76.

²⁰ Povodom 30-godišnjice pobede nad fašizmom beogradski list »Politika«, od 6. aprila 1975. iznela je i sledeće:

• Prema ratnom planu R-41 vazdušnu odbranu Beograda vršio je 6. lovački puk koji je na ratnom aerodromu Prnjavor kod manastira Krušedol u Sremu imao stacioniranu 32. vazduhoplovnu grupu (Štab, 108, 104. i 142. eskadrila i 16. aerodromska četa), koja je raspolagala u trenutku napada sa 27 lovačkih aviona meseršmit ME-109 E, a na aerodromu -Beograd« ispred Bežanijske kose 51. vazduhoplovnu grupu (Štab, 102. 161. i 162. eskadrila i 17. aerodromska četa) koja je bila naoružana sa 10 lovaca meseršmit ME-109 E i 6 domaćih lovačkih aviona IK-3.

Ukupno, puk je raspolagao sa 43 savremena lovačka aviona koji su po svojim karakteristikama uglavnom bili ravnopravni sa nemačkim lovcima, dok su posade bile većinom dobro obučene za borbu u paru, ali ne i za grupnu borbu većih formacija, što je predstavljalo veliki nedostatak, jer su Nemci bili majstori baš u taktici grupne borbe, koju su dosljedno primenjivali i pri napadu na Beograd. Isto tako, nedostatak zapaljive municije umanjivao je efikasnost dejstva naših lovaca.

Odbrani Beograda od napada iz vazduha posredno je pripadao i 2. lovački puk sa 34 lovačka aviona (od kojih je 19 meseršmita ME-109 bilo stacionirano na letištu kod Kragujevca i 15 harikena MK 1 na letištu kod Knica). Ovaj puk je imao osnovni zadatak da brani industrijske centre u užoj Srbiji, ali je po proceni komandanta I. vazduhoplovne brigade mogao da bude upotrebljen i u odbrani Beograda. Međutim, kako se na ovom ključnom komandnom položaju nalazio jedan izdajnik i defetista, pukovnik, koji je nastojao da dezorganizuje dejstvo lovačke odbrane, to je 2. puk samo jedanput, i to na početku napada, pokušao da se uključi u borbu.

Drugu komponentu odbrane Beograda činile su protuavionske jedinice koje je sačinjavalo pet divizionu protivavionske artiljerije, tri čete protuavionskih mitraljeza i dve čete protuavionskih reflektora. Protuavionski divizion (426, 427, 428, 429, i 101) imali su svaki po dve baterije sa ukupno 40 topova, od kojih su polovinu sačinjavali moderni tipovi M-36 od 76,5 mm i M-37 od 75 mm čehoslovačke proizvodnje, sa brzinom gađanja od 20 zrna u minutu, dok su polovinu sačinjavali već zastareli tipovi M-28, kalibra 80 mm, ali brzinom gađanja od samo 6-10 zrna u minuti. Deset raspoloživih baterija bile su postavljene: kod sela Borče, u Pančevačkom ritu kod poljoprivrednog dobra »Crvenka« i severno od mosta na Dunavu, u Gornjem Gradu u Zemunu, na Bežanijskoj kosi, na levoj obali Save blizu aerodroma, na Velikom Vračaru (Zvezdara), Kalemegdanu, Banovom brdu i Banjici. Komandno mesto vazdušne odbrane nalazilo se na Banjici u osnovnoj školi »Car Lazar« (danas »Ivan Mažuranić«).

Tri čete protuavionskih mitraljeza, svaka sa po 12 modernih mitraljeza tipa »zbrojovka« kalibra 15 mm i visine gađanja do 2000 metara, rasporedile su svoje vodove na prilazima mostova na Savi i Dunavu, na Kalemegdanu, zgradi »Prizada« i još nekim važnijim tačkama u gradu. Reflektorske jedinice sa ukupno 12 reflektora i 6 prislusnih uređaja bile su raspoređene u okolini grada i, neposredno pred rat, u više navrata izvodile su efikasne vežbe u pronalaganju i praćenju aviona noću, ali u toku noćnih napada između 6. i 7. aprila uopšte nisu dejstvovale.

Odbrana Beograda nije raspolagala zaprečnim balonima koji su se pokazali kao vrlo efikasni u odbrani Londona, a kasnije i Moskve i nekih drugih gradova, jer su sprečavali napade sa malih visina iz obrušavanja, i time smanjivali efikasnost napada na prostorno manje ali značajnije ciljeve. Baš ovakva vrsta napada učinila je nemački napad na Beograd još efikasnijim.

Osmatračku službu vazdušnu odbranu Beograda vršile su posebne osmatračke jedinice Prve vazdušne zone i 96 osmatračkih stanica pri žandarmerijskim jedinicama koje su bile raspoređene na teritoriji istočne Slavonije, Vojvodine i severne Srbije i svoje izveštaje dostavljale preko 13 obaveštajnih centara Glavnom obaveštajnom centru u Beogradu. Pošto ova važna služba nije raspolagala radio-sredstvima, već se za slanje obaveštenja koristila telefonskim linijama preko javne PTT mreže, to su njena obaveštenja bila vrlo spora i neefikasna, tako da su stizala tek neposredno ili u toku nemačkih napada.

Sve ove činjenice svedoče da je vazdušna odbrana Beograda bila nedovoljna za sprečavanje bilo kakvog snažnijeg napada, što je sigurno navelo vladu da naivno i neodgovorno Beograd proglasi otvorenim gradom, verujući da je to dovoljna garancija za izbegavanje nemačkog napada.

^{10b} O borbi na Stracinu Vlastimir Katanić profesor, tada komandant protivoklopnog divizionu 46. artiljerijskog puka Moravske divizije, pod naslovom *Velika bitka na Stracinu*, objavljenom u *Svedočenstima u aprilskom ratu 1941 -Oni su se bori*. »Politika« 6. april 1981, napisao je:

»Zaposeli smo položaj s kojeg se pet-šest kilometara moglo, kao na dlanu, pratiti prodor Nemačkih tenkova. Odmah smo ih primetili, čim su ušli u ovu »vidnu zonu«. Uprheđujući smo izbrojali 12 tenkova, za kojima je išla cela kolona devete oklopne SS divizije. Strpljivo smo čekali da pridu sasvim blizu, mada nam njihove »štuke« nisu dale mira, stalno bombardujući naš položaj koji su, inače, otkrili sticajem jedne nesrećne okolnosti. Naša protutenkovska oruđa (»škodina«), sa pancirnim zrnima, sa dobro uvežbanom posadom u minutu su bila u stanju da

ispale i do 20 hitaca. Udarili smo po Nemcima, da je sve praštalo. Naneli smo im velike gubitke. U paničnom strahu mnogi nemački vojnici, koji od nas nisu bili udaljeni više od 100 do 150 metara, bežali su glavom bez obzira. Videći da moraju da primene drugu taktiku, probali su da se probiju kroz seoska dvorišta i sokake s motociklima, ali su ih naši mitraljesci i topovi sasecali i tukli, pa su odustali i od ovog plana. Naša vojska stalno je bombardovana iz aviona, ali uporno je udarala po neprijateljskoj vojsci. Neki pojedinci ostali su mi u posebnom secanju, po hrabrosti i spremnosti. Savo Kitaljević, Crnogorac, rezervni poručnik, onda Svetišlav Vasiljević, artiljerijski potporučnik, rodom iz Požarevca, poručnik Imre Srajer, iz Subotice, a naročito - Miliwoje Cipovic, rezervni poručnik, komandir mitraljeske čete I bataljona 46. dopunskog pešadijskog puka. Nanosio je teške gubitke Nemcima sa svojim mitraljezima, a pogodio je i jednu »štu-ku« ...

²¹ NAV-N-T-312, 423/8001287 - 1288.

²² NAV-N-T-312, 423/8001292; NAV-N-T-78, 448/8, 031629-30.

²³ NAV-N-T-312, 423 8001293.

²⁴ NAV-N-T-312, 423/8001294-295.

²⁵ Potpukovnik u penziji Rade Lackovic kao učesnik u ovim borbama piše:

»Početkom aprila 1941. nalazio sam se u Slabu 7, posadnog bataljona u Radovljici kod Blede. Pošto sam po struci inženjerac, komandant Milo Kapetanović mi je dao zadatak da sa svojom desetinom priprelim rušenje vijadukta ispod Jezerskog vrha. Na lom pravcu, pored naših graničnih jedinica, bili su i tzv. bosanski jurišni bataljoni, a jednom pešadijskom četom komandovao je *kapetan II klase Tihomir Petrovič*.

Kada smo 6. aprila bili napadnuti, kapetan Petrovič navukao je vojnički šinjel, uzeo mašinsku pušku i poveo svoju četinu na granicu - da brani put koji od Celovca, preko Jezerskog vrha, dolinom Kokre vodi za Kranj, i dalje, ka Ljubljani. Kapetan Petrovič se junački borio i ovaj prevoj ostao je u našim rukama sve do 11. aprila. Nemci su stalno napadali, ali su pretrpeli znatne gubitke. Onda je stiglo naređenje za povlačenje i kapetan Petrovič, a i moja desetina inženjeraca, krenuli smo prema Kranju.

U šumi ispred toga grada presreli su nas petokolonaši i zahtevali da se odmah predamo, navodeći da su nas opkolili i da se ne možemo izvući, kapetan Tihomir Petrovič je odmah stupio pred naše uskomešane vojnike i reko im: »Vojnici, ko hoće da se bori i da ne padne neprijatelju u ruke, neka se odvoji na stranu i pođe za mnom!« Ubrzo se odvojila grupa od skoro hiljadu vojnika, a jednog kapetana koji je sejavao paniku - Petrovič je ubio na licu mesta.

Petrovič je podoficire postavio za komandire četa i oni onda krenusmo levo od Kranja, da bismo izbili na prugu kod Zaloga i na drum koji vodi za Litiju. Želeli smo da stignemo u Belu Krajinu zaobidemo Karlovac i preko Korduna se probijemo do bosanskih planina.

Predveće istoga dana stigli smo do Zaloga i tu zanoćili u jednoj školi, ali su nas petokolonaši otkrili i javili Nemcima. Ujutru su nemački avioni mitraljirali tu školu. Na putu ka Beloj krajini, i/ nekih kuća pucalo se na našu prethodnicu. Odmah smo opkolili te zgrade i pozvali napadače da se predaju. Međutim, oni su zahtevali da se mi razoružamo govoreći nam: »Nema više Kraljevine Jugoslavije, dolaze naši oslobodioci...!« Na komandu kapetana Petroviča, mi smo izvršili juriš bacajući bombe u zgrade iz kojih su nas tukli puškomitraljezi. Za kratko vreme zauzeti smo sve le kuće a one što nisu poginuli zarobili smo i odmah sve postreljali. Bilo je ukupno 42 petokolonaša, među njima i 18 vojnika u jugoslovenskim uniformama. Odatle smo krenuli desno kroz šume, prešli reku Kupu, izbili u Bosiljevo između Duge Rese i Dubrave, potukli grupu tzv. Mačekove zaštite koja je htela da nam prepreči put i tako se prebacili na Kordun.

Tu nam je kapetan Tihomir Petrovič rekao: »Velika smo grupa, teško ćemo se ovako probiti Kordunaši neka osianu a mi idemo dalje. Puške zadržite, jer će vam vrlo brzo ustrebati.

Da li je kapetan Tihomir Petrovič bio u vezi sa KPJ pa je predviđao buduće događaje, ili je samo bio vatreni patriot ne znam. Ne znam ni šta se s njim posle desilo. Mogu samo da kažem da je njegovo držanje imalo izvanredan uticaj na mene i da sam pod tim utiskom 1941. pošao u partizane« navodi u svom napisu jxjtpukovnik Rade Lacković (»Politika« od 24. XI 1970. Beograd).

²⁶ *Drugi svetski rat (Pregled operacija) I.* str. 451; AVII, SAD-N3-A-55-A I 12.

²⁷ Fianček Saje, *BelogardiZem*. Slovenski knjiž. zavod Ljubljana, 1952. str. 15 i 16.

²⁸ *Drugi kongres Komunističke partije Slovenije (KPS)*. referat Miha Marinka, Ljubljana 1949, str. 60, CK KPS saznao je za formiranje Narodnog sveta 6. aprila 1941. godine. Istoga dana. njegovi predstavnici su se povezali sa dr Darkom Cernejem i ovlastili ga da u ime KPJ na sastanku NS zahteva prijem KP u NS u cilju odlučne odbrane zemlje od fašističke agresije. Kada je dr Cernej na sastanku predstavnika pomenutih partija izložio zahtev KPJ, Natlačen je odbacio predlog s motivacijom da se u NS mogu primiti samo one partije koje su priznate zakonom.

O aktivnosti Centralnog Komiteta Komunističke Partije Slovenije, tih dana, M. Mikuž, pored ostalog, navodi i sledeće:

»Posle pada Cvetkovićeve vlade istupio je CK KPS iz ilegalnosti i poslao delegaciju (Boris Kidrič i Aleš Bebler), komandi Dravske divizije u Ljubljani da u ime Partije predloži saradnju u odbrani domovine. Kidrič i Bebler su komandantu Dravske divizijske oblasti stavili u ime CK KPS sledeće zahteve:

1. da se iz vojnih magacina izda oružje za dobrovoljce koje će, odnosno, koje je već počela da mobiliše. Partija, naročito među studentima u Ljubljani i radnicima u rudarskim revirima;

2. da se Partiji dozvoli javno nastupanje u štampi i na radiju, preko koga bi pozvala narod u dobrovoljce i uopšte na otpor i odbranu domovine.

Komandant je delegate ljubazno primio, i između ostalog, rekao im da je očekivao da će se komunisti pokazati kao pravi patrioti, kao što je bio na primer Tucović 1914. u Srbiji. Ali je rekao, da ne može ništa preduzeti bez dozvole Generalštaba, te im je poručio da dođu kroz dva dana.

Na dan početka rata. CK KPS objavio je mobilizaciju svih komunista sa zadatkom da odmah stupe u vojsku kao dobrovoljci, a 8. aprila ponovo je tražio od Komande Dravske divizijske oblasti da se naoružaju radnici u Jesenicama. koji su se kao dobrovoljci prijavili za odbranu severne granice. Kad su Kidrič i Bebler došli u Stab Dravske divizijske oblasti, komandanta nije više bilo u Ljubljani, a jedan niži oficir, Slovenac, naredio da se aretiraju i odvedu u policiju, gde su zadržani nekoliko sati, odakle su pušteni tek na ponovne zahteve i proteste«. (Metod Mikuž, *Pregled razvoja NOB u Sloveniji*. VIZ »Vojno delo« Beograd, 1956, str. 46).

²⁹ Zastupnici »Kulturbunda« u Ljubljani ing. Tonnies, dr Zeisch i dr Schley poselili su 11. aprila Natlačena i u ime nemačkih vlasti zahvalili mu se na dobronamernim odnosima za vreme aprilskog rata.

³⁰ Svojim odlukama od 27.III i 6-IV 1941. godine da služi jednom i drugom neprijateljskom taboru, Slovenska ljudska stranka (SLS), kao vodeća partija slovenačke buržoazije, rešila je da u zemlji ostanu Natlačen, Rožman i Afsenek i da saraduju sa okupatorom, a da na Zapad podu: Krek, Gabrovšek i Kuhar, i da saraduju sa angloameričkim blokom. Krek je iz emigracije u toku čitavog rata preko Vatikana bio u stalnoj vezi sa Natlačenom, Rožmanom i njihovim saradnicima.

³¹ Prema *Ratnom (operacijskom) dnevniku nemačke 2. armije - prewd u AVII. str.* 8,9,11,12,16,17. 19-21.

³² Kapetan bojnog broda Mladen Ikica. *Ratna mornarica Jugoslavije 1918-1941.* »Pomorski zbornik«. 1, Zagreb. 1962, str. 660:

³³ Slobodan Petrovič, *Jugoslovenska flota u Boki Kotorskoj u ratu 1941.* »Pomorski zbornik«. knj. 9, str. 250-251. Rijeka. 1971.

³⁴ *Brodski dnevnik motorne torpiljarke »Ka/makčalan«* u ličnoj arhivi kapetana fregate Damjana Bratića, Beograd: kapetan korvete Vladimir Isaić, *Pomorsko vazduhoplovstvo u ratu 1941.* »Mornarički glasnik« br. 5, Zrenjanin, 1970, str. 705.

³⁵ *Pismena izjava kapelana bojnog broda u penziji Mirka Plajvajsa* piscu 8. januara 1973, Maribor.

³⁶ *Pismena izjava kapetana bojnog broda u penziji Antona Simovića* (na osnovu podataka u njegovoj ličnoj arhivi) piscu januara 1973. u Beogradu.

³⁷ *Drugi svetski rat (Pregled operacija) I*, str. 451 i AVU, SAD-N3-A55-A112: AVII, reg. br. 2/4a-6-7, k.3; F.Culinović. *Slom stare Jugoslavije*, str. 193-194.

³⁸ AVII, p.17, f.l, dok.br. 35. k.4. Prema posleratnoj izjavi generala Simovića to nije bila sednica vlade, već sastanak uteg kabineta sa šefovima političkih stranaka.

³⁹ F.Čulino\ ić, n.d., str 204 i 205. Članovi vlade, koji su pobjegli iz Beograda kad su nemačke bombe počele padati, sastali su se iste večeri u Užicu, pokušavajući da održe izgled redovne vlade ... Maček je predsedavao i objavio svoju ostavku i nameru da ide natrag u Hrvatsku. Vlada je tada odlučila da proglasi vanredno stanje i da objavi opštu mobilizaciju (Hoptner, n.d., str 395).

⁴⁰ *Documents on American Foreign Relation* (skrac. DAFR), III, 1940-1941. Boston, str. 329.

⁴¹ Isto, str. 330.

⁴² AVII, mikrofilm Bon-2. reg.br. 401-402 od 6. aprila.

⁴³ *Drugi svetski rat (Pregled operacija) I*, str. 451, A.Boljević, n. č., str. 7č>-77 (Vidi odeljak *Razvoj događaja 7. aprila prema Nemačkim i italijanskim podacima*).

⁴⁴ *Brodski dnevnik motorne torpilarske »Kajmakčalan«* u ličnoj arhivi kapetana fregate Damjana Bratića. Beograd.

⁴⁵ *Drugi svetski rat (pregled operacija) I*, str. 451; A.Boljević, n.č, str. 77

⁴⁶ *Drugi svetski rat (Pregled operacija) I*, str 451-452.

⁴⁷ A.Boljević, n.č., str. 77-78.

⁴⁸ Treba istaći izdajnički rad načelnika štaba Zetske divizije, potpukovnika Ernesta Peterlina, koji je, kao italijanski agent, preko divizijske radio-stanice, u toku operacija neprekidno održavao vezu sa neprijateljem i pukove Zetske divizije upućivao suprotnim - pogrešnim pravcima. Zato ga je neprijatelj odlikovao odmah posle kapitulacije.

⁴⁹ General u penziji Svetomir Popović, *Operacije Skadarskog odreda i leve kolone Zetske divizije aprila 1941.* »Vojnoistorijski glasnik« br. 4/1955. str. 88-93.

⁵⁰ *Drugi svetski rat (Pregled operacija) I*, str 453-454; AVII. SAD-N3-A55-A112.

⁵¹ AVII, SAD-N3-A55-A112.

⁵² AVII, SAD-N3-A55-A112. Usled Nemačkog prodora od Sofije ka Nišu ove jedinice *Cerske divizije* nisu se mogle transportovati, tako da su 9. aprila upućene ka Kraljevu.

⁵³ Prema izjavi kapetana I klase Rada Popovića, komandira 2. eskadrona 2. konjičkog puka »Cara Dušana silnog«, koji je bio u Virovitici: »6. aprila uveče puk je bio na koncentracijskoj prostoriji kod Sesveta. U toku noćnog marša puka ka granici iz seoskih kuća davani su svetlosni signali. U selu Djurdevu, gde smo predanili. 7. aprila stigla je depeša komandanta 4. armije generala Nedeljkovića sledeće sadržine: .Apelujem na energičnu akciju 2. konjičkog puka da dejstvuje u pravcu Koprivnice, rasprši i suzbije Nemačke prednje delove'. Zatim, kad je posle jednog časa došao u naš puk lično je naredio komandantu puka da krene ka Koprivnici. Odmah posle toga stigao je i komandant konjičke brigade general Egon Skrinjar, koji se zalagao da se postavljeni zadatak izvrši i sa pukom krenuo u pravcu Djekenješa da bi likvidirao nemački mostobran. Pošto je pri prolazu kroz selo Peteranac na puk otvorena vatra iz kuća, morali smo zauzeti selo napadom. Međutim, u toku nastupajuć noći pretežan broj boraca razišao se svojim kućama, tako da je od puka ostao uglavnom komandni kadar sa nešto starijih vojnika, ali su i oni opkoljeni od Nemaca i ustaša - zarobljeni. Tom prilikom komandant brigade Egon Skrinjar je savesno i časno vršio svoju dužnost do kraja«. (Ovu izjavu kapetan Popović je dao autoru ove knjige juna 1968. godine).

⁵⁴ Komandant Savske divizije se za to vreme nalazio na desnom odseku kod s. Djurdevca gr'e uopšte nije bilo Nemačkog napada.

⁵⁵ Međutim, ne samo što je ovaj bataljon krenuo tek posle podne, nego su njegovi obveznici, usled ustaške propagande, napustili svoje jedinice iako da je bataljon samo sa 210 kadrova Srba stigao u rejon Koprivnice noću 7-8. aprila.

⁵⁸ Teška baterija je bila upućena i došla do s.Vrbovca, ali dalje nije mogla zbog kvara na traktorima. 81. konjički puk upućen je rekviriranim automobilima u Željeznicama ličnim nastojanjem komandanta i. grupe armija.

⁵⁷ *Drugi svetski rat (Pregled operacija), I*, str. 455. AVII. SAD-N3-A55-A112

⁵⁸ *Ratni (operacijski) dnevnik nemačke 2. armije*, prevod str. 22-24.

^{58a} Mladen Ikica, isto, str. 661, *Drugi svetski rat (Pregled operacija), I*, str. 455

^M AVII. reg.br. 82. k.9 - *Izjava D.Bratića* piscu januara 1973, Beograd;

⁸⁰ *Izjava A.Simovića* piscu januara 1973, Beograd.

" *Drugi svetski rat (Pregled operacija), I* str. 455.

⁶² *Drugi svetski rat (Pregled operacija), I*, str. 455; AVII, N2-A112

⁸³ P.Culinović, n.d., str. 193-194.

⁹⁴ NIN. br. 1039. 6. decembar 1970. str. 57-60. Beograd.

⁸⁴ *Ratni (operacijski) dnevnik Nemačke 2. armije*, prevod str. 22 i 23.

^{6f} AVII. mikrofilm NAV-N-T-312. 1076/9. 107-109.

⁸⁷ *Ratni (operacijski) dnevnik nemačke 2. armije*, prevod, str. 23 i 24.

^{87a} NAV-N-T-78. 334/6291160.

⁸⁶ *Archiv der Gegenwart, 1941*, str. 4966; F.Culinović, n.d., str. 204-205

⁶⁹ *Archiv der Gegenwart, 1941*, str. 4967; F.Culinović n.d., str. 205.

⁷⁰ *Archiv der Gegenwart, 1941*, str. 4977; F.Culinović, n.d., str. 206.

⁷¹ *Archiv der Gegenwart, 1941*, str. 4968-4969.

⁷² *Drugi svetski rat (Pregled operacija), I*, str. 455. (*Vuli odeljak Razvoj događaja S. tij. rilu živima Nemačkim i italijanskim podacima*).

⁷³ Vladimir Isaic. *Pomorsko vazduhoplovstvo hrvatske Jugoslavije u ratu 1941*. •Mornarički glasnik- br. 5. str. 702 Zrenjanin 1971.

⁷⁴ *Brodski dnevnik motorne torpiljarke -Kajmakčalan*

⁷⁵ A. Boljevic, n.č., str. 78.

⁷⁸ *Drugi svetski rat (Pregled operacija), I*, str. 457

⁷⁷ A. Boljevic, n.č., str. 78-79.

⁷⁸ V. Isaič, n.č., str. 705.

⁷⁹ *Drugi svetski rat (Pregled operacija), I*, str. 457.

⁸⁰ Trebalo je preplivati Drim (širok oko 70 m. a dubok oko 10 m). Postavljen je zadatak da se pronadu dobrovoljci među borcima 5č. peš.puka. Prvi se javio član pukovskog komiteta.

komunista Filip Strugar, i stojeći pred komandantom puka - rekao je: »Evo ja kao komunista, koga ste pre neki dan nazivali izdajnikom, preplivaću i da vidite kako se treba boriti za domovinu i svoj narod. Pošao je sa dva druga na zadatak i našao smrt u mutnim valovima Drima. Posle toga komandant puka je izjavio da ga više niko ne može ubediti da su komunisti izdajnici, nego da su primerni borci. U 56. pešpuku postojao je još pred početak rata pukovski komitet KPJ sa 57 članova partije sa teritorije Kosova i Metohije (Milutin Folić. NOB na Kosovu i Metohiji).

⁸¹ *Drugi svetski rat (Pregled operacija). I, str. 456. Profesor Miloš J. Kaličanin u svom članku U povodu obljetnice travanjskog rata (»Fokus« br. 9/81, Zagreb, str. 15) o događajima u Makedoniji i Albaniji, između ostalog, napisao je:*

» .. U aprilskom ratu, po ratnom rasporedu nalazio sam se na dužnosti intendanta Garnizonog odseka Komande pozadine Vardarske divizije u Bitoli. Komandant pozadine divizije bio je brigadni general Milan Radosavljević, a njegov pomoćnik brigadni general Ilija Dimitrijević. Oni su izdali naredenje da Slab divizije iz Bitole prede 8 aprila ujutru u selo Dihovo ispod Peristera. Onog momenta kada je trebalo poci za Dihovo, u Stab divizije su došli iz Štipa komandant pozadine Bregalničke divizije Jovan Jovanović, divizijski general i njegov pomoćnik brigadni general Veljko Saponjić. Saznali su da im Nemci idu za petama i da se u sadašnjem momentu već nalaze u Prilepu. Vardarska divizija tada je ratovala u Albaniji i duboko ušla na njenu teritoriju u dubini od oko 30 kilometara. U ovoj diviziji nalazili su se 12. 21. 46. i 50 pešadijski puk, sa 29 artiljerijskim pukom i pukom teške artiljerije iz Skoplja. Komandant artiljerije general Hanel sabotirao je borbu. Nije dozvolio da se na neprijatelja ispali ni granata, radi čega ga je kod Spilskog mosta ubio komandant 12. pešadijskog puka pukovnik Gojko Jovanović.

General Jovan Jovanović i ostali general doneli su odluku da se prede na grčku teritoriju. Evakuacija je izvršena odmah.

Dolaskom u Megalopolis formirana je u jednom hotelu »Komanda jugoslavenske vojske van otadžbine. Komandant je bio divizijski general Jovan Jovanović. Ovde je tada pristigao i naš odred ratne mornarice iz Ohrida (to su bili stražarski čamci - V.T.), u kome su se pored mornara i drugih starešina nalazili kapetan korvete Bata Bogić i poručnik bojnog broda Boško Jelisavčić. I oni su uradili isto ono što je uradio u Kotorskom zalivu Spasić i Mašera. Potopili su dva ratna broda kojima su branili našu granicu od Svetog Nauma do Struge, da ne bi pali neprijatelju u ruke ...»

Dalje Kaličanin opisuje kako su zarobljeni i zajedno sa engleskim i italijanskim zarobljenicima smešteni u jednom logoru na Korintu. Odavde su Englezi 24. maja prevezeni železnicom do Soluna, a Jugoslaveni brodom »Heleni Kavarioti«, i to samo oficiri i mornari iz Ohrida. Zatim nastavlja:

Ukr< avanje u brod izvršeno je u predvečerje. Brod nije mogao da krene. Grčka posada broda izvršila je sabotažu na njemu, radi čega je popravljan od Nemačkih stručnjaka cele naredne noći. Posle popravka krenuo je u rano jutro. Nemačka straža od 20 vojnika i sprovodnik, rezervni poručnik Hedl, profesor univerziteta u Beču, bili su snabdeveni pojasevima za spašavanje i dala su im dva čamca da bi se spasili posle potapanja broda. Ovo je bio jasan dokaz da je Wehrmacht doneo odluku da izvrši odmazdu potapanjem broda zbog nastavka rata naših jedinica u Grčkoj posle potpisivanja bezuslovne kapitulacije i potapanja ratne flote na Ohridskom jezeru.

Na ovom brodu nalazilo se 505 jugoslavenskih oficira i vojnika, koji su plovili brodom pod temperaturom od 40 stupnjeva Celzijusa tri dana i tri noći bez hrane i vode. Nemci su potopili ovaj brod na pućim između Olimpa i sela Nea Mihanjona 27. maja u 5 časova, protivno odredbama Ženevske konvencije. Polovina ljudstva na brodu potonula je u Egejsko more. Groblje na Zejtinliku povećano je. Nemačka straža spasla se pojasevima i čamcima. Zarobljenici su bili bez njih na pućini udaljenoj od kopna 30 kilometara.

⁸² AVII, SAD-N3-A55-A112. Usled Nemačkog prodora od Niša u Sumadiju ova divizija nije transportovana, već zadržana u Kraljevu, a potom ušla u sastav 5. armije.

⁸³ *Drugi svetski rat (Pregled operacija). I, str. 457.*

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Isto. U ovim teškim borbama 12. pešadijskog puka posebno se istakao komandant puka pukovnik Ilija Isailović.

⁸⁶ Vladimir Cukavac, *Kako su se odigrale borbe između Caribroda i Pirota*, »Večernje novosti«, 19.VII 1060.

⁸⁷ *Drugi svetski rat (pregled operacija) I*, str. 457.

⁸⁸ Isto, str. 458.

⁸⁹ AVII, SAD-N3-A55-A112 (zbog nemačkog prodora u dolinu Morave, naknadno je naredeno da ove jedinice uđu u sastav 6. armije).

⁹⁰ AVII, F-1, list 1-170, k.49.

⁹¹ Usmena izjava armijskog generala u penziji Milorada Petroviča, komandama 1. grupe armija u aprilskom ratu data autoru ove knjige 26. septembra 1970. godine u Beogradu.

⁹² AVII, F-1, list 1-170, k.49.

⁹³ AVII, F-1, list 1-170, k.49;
Dnevnik načelnika štaba 4. armije pukovnika Antona Logara - AVII bivše jugoslovenske vojske br. 10. F-1, list 1-49, k.49.

⁹⁴ Ovaj bataljon je rekviriranim automobilima prebacio svoje ljudstvo i mitraljeze do Koprivnice.

⁹⁵ General Marić je bio tesno povezan sa Nemcima. Kada su kasnije Helm i Nojhauzen, za vreme okupacije, vodili prepisku u vezi Marica i njegove pouzdanosti, Nojhauzen je pisao: »Marić mi je dobro poznat i svojevremeno mi je učinio dobre usluge«. Helm je naveo činjenice da je Marić kao komandant Savske divizijske oblasti dobio naređenje iz Beograda da prilikom bušenja u potrazi za naftom u pojasu graničnih utvrđenja vodi računa o nemačkoj špijunaži. Međutim, Marić je uspostavio tesne veze sa Nemačkom petrolejskom industrijom »Elvverath«, koja je vršila ova bušenja.

⁹⁶ Bez 3. i tehničkog eskadrona, koji nisu učestvovali u napadu, već su ostali u s. Bregi, gde su zanoćili 8/9. aprila. Izgleda da je i ovde bila ustaška sabotaža.

⁹⁷ Prema izjavi dr Mahaneca, iznetoj u časopisu »Hrvatska straža« br. 3 i 4/ 1944, pobuna u rejonu Bjelovara imala je za cilj da pokaže da Hrvati ne žele učestvovati u ratu protiv sila Osovine.

⁹⁸ *Drugi svetski rat (Pregled operacija) I* str. 458; AVII, SAD-N3-A55-A112.

⁹⁹ AVII, T-312, F.450, 450/803 4707.

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ M.Ikica, n.č., str. 661; *Brodski dnevnik motorne lorpiljarke »Ka/makalan«*.

¹⁰² *Drugi svetski rat (Pregled operacija) I*, str. 458; V. Isaić, n.č., str. 706.

¹⁰³ *Izjava kap.boj.broda u penziji A.Simovića*, piscu januara 1973.

¹⁰⁴ *Drugi svetski rat (Pregled operacija) I*, str. 459^»60; AVII, mikrofilm SAD-N3-A55-A112.

¹⁰⁵ F. Culinović, n.d., str.206.

¹⁰⁶ Hoptner, n.d., str. 396; Zapisnik sa sednice Ministarskog saveta 8. aprila 1941. (UK).

¹⁰⁷ »Novosti«. 9. april 1941, Zagreb.

¹⁰⁸ F. Culinović, n.d., str. 196.

¹⁰⁹ AVII, T-312, F.450, 450, 803, 4707.

AVII. T-312, F-450, 450/8034707.

AVII, NAV-N-T-312. 423/8001296-1298.

AVII. T-312. F-443, 443/8. 026-283.

^{1,3} *Ratni dnevnik nemačke 2. armije*, prevod, str. 25-27.

AVII, T-312, F-1076, 1076/9, 280, 104-106.

^{1,5} *Archiv der Gegenwart, 1941*, str. 4967.

Archiv der Gegenwart, 1941, str. 4977 i A-II, F-I, reg.br. K.53.

^{1,7} *Archiv der Gegenwart, 1941*, str. 4967.

Isto, Str. 4974.

^{1,9} Ruzvelt je 30. marta uputio čestitku kralju Petru i izrazio želje američkog naroda za slobodu i nezavisnost Jugoslavije, a 7. aprila SAD su obećale Jugoslaviji vojnu i materijalnu pomoć. (*Archiv der Gegenwart, 1941*, str. 4966-4967).

¹²⁰ *Archiv der Gegenwart, 1941*, str. 4974; DAFR.III. str.330.

²¹ *Drugi svetski rat (Pregled operacija). I.* str. 459-460; AVII, reg.br.15/1-104. k.37; AVII. SAD-N3-A55-A112.

¹²² A. Boljević, n.č., str. 79-80.

²³ *Drugi svetski rat (Pregled operacija). I.* str. 460 i AVII. reg.br. 15/1-104, k.37; AVII, SAD-N3-A55-A112.

¹²⁴ V. Isaic, n.č., str. 702.

¹²⁵ Andrija Nikolić, učitelj u penziji iz Niša piše o svojoj jedinici koja je u aprilskom ratu prešla u Grčku, želeći da produži borbu zajedno sa grčkim i engleskim trupama. To se, međutim, nije ostvarilo. Dok je moj bataljon bio pod komandom kapetana Ristića, barje pokušavano da se savesno vrši dužnost; ako se u tome nije uspelo - najmanje je krivica do Ristića. Mi smo počev od 6. aprila, u dva maha pokušali da ratnu opremu doturimo na front, iako su nam vozila bila loše opremljena Ali se front koji je trebalo snabdevati bojnou spremom - raspao pre nego što smo stigli do njega. Mi smo bili podređeni Štabu pešadije Sumadije divizije.

LI pokušajima da dodemo u dodir sa borbenim jedinicama, u Kavadarcima bili smo izloženi jakom nemačkom bombardovanju. Bilo je žalosno gledati kako naši hrabri borci sa običnim puškama, iz stojećeg stava, gadaju Nemačke avione. No, takva borba bila je uzaludna.

Posle ovoga bombardovanja 9. aprila, mi smo, da bismo izbegli zarobljavanje, krenuli u pravcu Kožuf planine sa namerom da se prebacimo u Grčku. Putovali smo samo noću i uspeli smo da se preko Kožufa prebacimo u Grčku 11. aprila. Na našu veliku žalost, bilo je kasno da se priključimo vojsci naših saveznika - jer su ih Nemci već bili potisnuli prema Sredozemnom moru.

Posle sedmodnevnog skrivanja po planinama Grčke, izglednili i iznemogli, bili smo prinuđeni da sidemo u Voden i da se predamo Nemcima 17. aprila. Oni su nas razoružali i bez čuvara uputili u selo Dragomance, u kojem smo proveli dva dana. Tu, krajjedne škole, video sam spomenike srpskim borcima iz prvog svetskog rata. Grci, iako potišteni zbog svoje sopstvene tragedije, primili su nas prijateljski. Pošto o nama niko nije vodio računa, mi smo 20. aprila krenuli natrag, u Jugoslaviju, i to stopama svojih otaca, preko Kajmakčalana, i posle trodnevnog pešačenja stigli u porobljenu domovinu. Nemci su nas prvo držali tri dana u Bitolju, a zatim sproveli u sabirni logor u Skoplju odakle su nas, preko Bugarske i Rumunije, 29. aprila otpremili u Nemačku.

Tako se završila odiseja nas »solunaca« iz drugog svetskog rata. Nismo imali sreću da, poput naših hrabrih predaka, preko Kajmakčalana uđemo u slobodnu već u porobljenu domovinu. («Politika» 18. novembar 1970. Beograd.)

¹²⁸ AVII. SAD-N3. A55-A-112.

¹²⁷ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*. I. s. 460-461; AVII. SAD-N3-A55-A112.

¹²⁸ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*. I. str. 461.

¹²⁹ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*. I. str. 461.

¹³⁰ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*. I. str. 461.

¹³¹ »Hrvatska smotra«, br. 3 i 4/1941. Zagreb.

¹³² *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*. I. str. 461. AVII, SAD-N3-A55-A112.

¹³³ Tom prilikom komandant 1. grupe armija naredio je pukovniku Georgijeviću:
»Sve starešine imaju da se založe i sve ima da se preduzme što je moguće da se jedinice održe u rukama starešina i spreči rasulo. Ako se ipak kraj svega zalaganja i upotrebe svih sredstava, ne uspe da spreči napuštanje jedinica od strane obveznika, onda se borba ima da produži sa preostalim ljudstvom pa makar ostali sami kadrovci. Front se ne sme nipošto da napušta već da se, sa onim što se ima pod rukom, brani svaka stopa zemlje, povlačeći se samo pod neodoljivim pritiskom s položaja na položaj, pn čemu. zbog posve slabih efektivna, valja uglavnom držati komunikacije i važnije tačke u blizini ovih. pošto i neprijatelj, uglavnom, samo komunikacijama nadire«.

¹³⁴ AVII. SAD-N3-A55-A-112.

¹³⁶ AVII. arhiva bivše Jugoslavenske vojske, reg. br. 1, fascikl I. list 1-170, k.49.

¹³⁸ AVn, SAD-N3-A55-A112.

¹³⁷ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*. I. str. 462; AVII. SAD-N3-A55-A 112; AVII. reg.br 32/2. k.80.

¹³⁸ Mladen Ikica, n.d.. str. 660

¹³⁹ Slobodan Petrović, *Jugoslavenska flota u Boki Kotorskoj u ratu 1941.* »Pomorski zbornik«, knjiga 9, Rijeka, 1971. str. 252.

¹⁴⁰ V. Isaić, n.č.. str. 706.

¹⁴¹ *Archiv der Gegenwart*. 1941, str. 4977.

¹⁴² *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*. I. str. 457 prim. 127.

¹⁴³ Ovoj sednici prisustvovali su samo ministri srpske narodnosti: dr Momčilo Ninčić, general Bogoljub Ilić. Marko Daković, Bogoljub Jevtić. Jova Banjanin. Milan Grol. dr Boža Marković i Sava Kosanović, pošto je dr Vladimir Maček, prvi potpredsednik vlade, otišao u Zagreb zajedno sa ministrom trgovine i industrije Andresom.

¹⁴⁴ AVII, NAV-N-T-312, 424/800, 2751-2.

¹⁴⁶ AVII, mikrofilm. T-312, F-450. 450/8034641 od 9. aprila.

¹⁴⁸ AVII, NAV-N-T-78, 334/62, 91163-64.

¹⁴⁷ AVII. mikrofilm NAV-N-T-312. 423/800. 1303-1304.

¹⁴⁸ *Ratni (operacijski) dnevnik Nemačke 2. armije*, prevod, str. 28-30.

¹⁴⁹ AVII, mikrofilm NAV-N-T-312. 1076/9. 280. 094-097.

¹⁵⁰ AVII. mikrofilm. T-312. F-443, 1076/9, 104-106.

- ¹⁶¹ Ratni dnevnik nemačke 2. armije, prevod, str. 31.
- ¹⁵² Der Feldzug auf dem Balkan. AOK, Berlin. 1941, str. 43-45; F. Culinović, n.d., str. 208; Archiv der Gegenwart, 1941. str. 4967-68.
- ¹⁶³ Archiv der Gegenwart. 1941, str. 4968; F.Culinović. n.č., str. 208.
- ^{1M} Archiv der Gegenwart. 1941. str. 4968.
AVII, NAV-N-T-312, 423/800 1303-1304; Archiv der Gegenwart 1941. str. 4968.
- ^{5f} Archiv der Gegenwart, 1941, str. 4975.
- ¹⁶⁷ A Boljević, n.č., str. 80.
- ¹⁶¹ A Boljević, n.č.. str. 80.
- ⁵⁵ Drugi svetski rat (Pregled operacija). I. str. 463-464; AVII SAD-N3-A55-A112
- ^{5c} Drugi svetski ral (Pregled operacija), I, str. 464-465; AVII, SAD-N3-A55-A112
Drugi svetski ral (Pregled operacija). I. str. 464-465; AVII, SAD-N3-A55-A112.
- ¹⁶² Drugi svetski rat (Pregled operacija). /, str. 465; AVII, SAD-N3-A55-A112.
- ¹⁶³ AVII. mikrofilm SAD-N3-A55-A112
- ¹⁶⁴ Ratni Ioperacijski dnevnik Nemačke 2. armije, prevod, str. 31-34.
- ¹⁶⁶ AVII, NAV-N-T-312. 1076/9, 280. 090-093.
- ¹⁶⁶ »Hrvatska smotra« br 3 i 4 1941. Zagreb, »Hrvatski narod«, br. 62 od 15.IV 1941. Zagreb.
AVII, arhiva bivše jugoslovenske vojske br. 1, F-1, list 1-170,k.49
- ¹⁵⁸ »Acten zur deutschen Auswärtigen Politik (ADAP) 1918-1945«, Serie D. Band XII. str. 429-430. Izjava komandanta nemačke 14 oklopne divizije o dočeku u Zagrebu.
U izveštaju koji je iz Zagreba poslat 9. aprila Nemačkoj Vrhovnoj komandi kaže se:
»Zagrebačko stanovništvo se drži ravnodušno prema ratu. Očekuje se da će Nemačkim trupama biti prireden veliki doček« AVII, mikrofilm Bon-2. reg.br. 2/445. 0 ulasku Nemaca u Zagreb 10. aprila 1941. poslao je izveštaj i generalni konzul Frojnd (AVII. mikrofilm Bon-1. reg.br. 2/457 od 10. aprila 1941. i Bon-2/147. Dok. 366. a postoji i dokumentarni film u Muzeju narodne revolucije pod nazivom »Rat na Balkanu«, inv.br. 4017. III. 6/22. A CK KPJ u svom proglasu oa 10. aprila, pored ostalog, naveo je: » Događaji u Zagrebu prilikom dolaska osvajača biće najsravnija ljaga u tvojoj povesti hrvatski narode . . .« ARPJ. reg.br. 244. I. 1-1 (41).
- ⁹ M. Janković, Peta kolona. »Politika« od 3. i 4. decembra 1972. Tu se govori i o petokolonaškom radu generala Marića, a o tim događajima pisao je i pukovnik F.Nikolić u listu »Hrvatski narod« br. 239-241 od oktobra 1941.
- "« -Hrvatski narod« br. 361 od 25. februara 1942.
- ^m Sime Balen, Pavelić, Biblioteka Društva novinara Hrvatske. Zagreb, str. 31-32, str. 156.
- ¹⁷² ZD NORJ. V. knj. 1. Beograd. 1951, dok.br. 220. str. 497; »Hrvatski narod«. 10.IV 1941; F. Culinović, n.d.. str. 206.
- ¹⁷³ -Hrvatski narod«, 10.IV 1941; Edmond Paris. Genocida in Sattelite Croatia 1941-1945. A record of racial and religious persecutions and massacres (Veröffentlichung des American institute for B. kan Affairs). Cikago. 1962. str. 48; i L.Horv und M Broszat. Der Kroatische Üstascha-Staat 1941-1945. Stuttgart, 1964, str. 53.

¹⁷⁴ Alojzije Slepinač, *Dnevnik, IV.* sir. 190, 10. travnja 1941, Zagreb. U štampi su se pojavile razne varijante Mačekovog proglasa, ali koji ne menjaju njegovu suštinu. Vidi Mile Konjović, *O nekim pitanjima politike ustaša prema Hrvatskoj seljačkoj stranci 1941. godine*, »Vojnoistorijski glasnik«, br. 3. Beograd, 1972, str. >78 i prim. 8 na istoj strani.

¹⁷⁶ Sima Simić, *Tuđinske kombinacije oko VDH*, »Grafički zavod«, Titograd, 1958, str. 33.

¹⁷⁶ Dr Ferdo Culinović, *Stvaranje nove jugoslovenske države*. Zagreb, 1959. sir. 13. Nasuprot dočeku u Zagrebu. Beograd. Ljubljana, Split i još neki drugi manji gradovi, u znak protesta, dočekali su agresorske trupe sa opustelim ulicama, spuštenim zavesama, prkosnim ćutanjem i prigušenim revoltom.

¹⁷⁷ F. Culinović, *Slom stare Jugoslavije*, str. 234-235.

¹⁷⁸ Sima Simić, *Vatikan protiv Jugoslavije*, Grafički zavod. Titograd. 1958, str. 30.

¹⁷⁸ AVII, reg.br. 10/1-1. k.8.

¹⁸⁰ Sima Simić, *Tuđinske kombinacije oko NDH*, Grafički zavod, Titograd, 1958, str. 102-105.

¹⁸¹ Isto, str. 87.

¹⁸² *Drugi svetski rat (Pregled operacija). I.* str. 466: AVII, SAD-N-A-55 A1 12:

¹⁸³ AVII. arhiva bju. br. 1. F-1, list. 1-170, k.49: F. Saje, n.d., str. 20.

¹⁸⁴ Dr Metod Mikuž, *Pregled razvoja NOB-a u Sloveniji*, VIZ Vojno delo. Beograd, 1956, str. 48 ... France Škerl piše da je ovaj sastanak održan 10. aprila posle podne i da je »nad slovenskom zemljom Narodni svet preuzeo vrhovnu vlast« (France Škerl, *Politički rokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja*, Zgodovinski časopis br. 5, Ljubljana, 1951, str. 18), »Slovenec«, 12. aprila 1941. godine.

¹⁸⁵ »Slovenec« 12. aprila 1941. Ljubljana

¹⁸⁵> M. Mikuž, n.d., str. 49.

¹⁸⁶ Dr Ferdo Culinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*. Beograd. 1970, str. 139. U svom *Dnevniku (Devet dana u Sloveniji)*, komandant Triglavске divizije general Dragiša Pandurović zabeležio je:

• ... Ban Natlačen se, naposljetku, javlja na telefonu. Izjavljuje daje lično slušao saopštenje zagrebačke radio-stanice i da više nema nikakve telefonske veze sa Zagrebom, niti sa slovenačkim krajevima u pravcu Celje - Maribor. Veli, da je to neočekivano zlo toliko veliko, da on nalazi kako je ovim stvorena takva situacija za Slovenačku, da je svaki njen dalji otpor-dalja borba iluzorna, nekorisna i nemoguća.

- Postoji još Jugoslavija, g. Bane! primećujem. Postoji naša vojska koja treba svoju dužnost da vrši do kraja.

- Ali, g. đenerale, - čujem jasno Banov glas-naša vojska u Hrvatskoj se raspala. Komandant armije đeneral-mimstar g. Trifunović javio mi se pre podne lično preko telefona i oprostio se sa mnom napuštajući Hrvatsku ...

- Ne tako, g. Bane! Ne tako! ... đeneral Trifunović javio vam se iz kurtoazije, menjajući samo svoje komandno mesto i ništa više.

- Mislim na realnost, g. đenerale! odvrća Ban Natlačen. A ona govori, da je dalja borba u Sloveniji uzaludna i štetna po njene interese ... Mislim da bi operacije trebalo sada što pre prekinuti, izašiljanjem jedne delegacije sa jednim đeneratom pred nemačku vojsku sa ciljem: da se izdejstvuje primirje. ...

- Ama šta govorite, za Boga! vičem ja odovuda.

- Da Primirje!, odgovara Ban. Jer se drugojačije ne može. Veza sa Beogradom više ne postoji, a Slovenija biće izložena pustošima ratnih operacija, bez ikakvog izgleda na uspeh ... Ja vas molim, g.đenerale, da odmah dodete u Ljubljana, gde sam već sastavio »Slovenačko narodno veće« i već izdao jedan proglas na narod u pogledu nastupelih događaja. Ovo veće preuzima svu vlast u Sloveniji

- *Gospodine Bane! Slovenačka je i dalje sastavni deo Jugoslavije ma šta bilo. Ne preduzimajte nikakve suprotne korake koji bi štetili duh vojske i Jugoslovenstvo ovoga kraja. O primirju ne može biti reči, niti želim doći tamo radi toga posla. . . . Preduznite energične mere za red u Ljubljani po odlasku i poslednjih delova naše vojske. Ja imam ovdje u štabu neodložna posla, te ne mogu doći k Varna, ali nameravam posle dva časa doći u Grosuplje, odakle ću odmah potražiti vezu sa Vama. Zato vreme postarajte se, g. Bane, molim Vas, da na svaki način dodete u vezu sa Zagrebom radi provere tamošnjih prilika. Jednovremeno stupite u vezu sa brigadnim đeneralom Mihaitom Lukićem iz Triglavskog odreda i sa Celjem (đeneral Ćeda Stanojlovićem) u istoj nameri. Vi zato imate tehničke i vremenske mogućnosti, a ja ih odavde nemam. Jer možda situacija nije takva kakvu je Vi vidite i preko zagrebačkog radia čujete. . . . Čujete li me, g. Bane?*

- *Čujem. Ali ja bih želeo da dodete ovamo.*

- *Nemoguće mi je sada. Primite ovu moju poruku, molim Vas, a javiću Vam se opet uskoro. . . . Dalja telefonska veza bila je nemoguća.*

Tako je Jugoslavija posle 20 godina života došla pred veliko istorijsko iskušenje na dan 10. aprila 1941. godine. . . .

⁸⁷ *Drugi svetski rat (Pregled operacija), I, str. 467.*

⁸⁸ General Obrad Egic, *Jadranska divizija u ratu 1941.* »Politika« od 10. novembra 1970.

¹⁸⁹ Tom prilikom vođa pobune rezervni poručnik Milan Luetić teško je ranio komandanta puka pukovnika Rašovića i ubio komandanta 2. bataljona majora Mladenovića i islednika puka poručnika Milenkovića. U puškaranju koje se potom razvilo između ustaša i drugih vojnika poginuo je i komandant 1. bataljona major Uzelac, dok je jedan podoficir ubio poručnika Luetića.

¹⁹⁰ *Drugi svetski rat (Pregled operacija), I, str. 467.*

⁹¹ Slobodan Petrović *Jugoslovenska flota u Boki Kotorskoj u ratu 1941.* »Pomorski zbornik«, knjiga 9, str. 252; Pismena izjava kapelana bojnog broda Mirka Plajvajsa piscu 8. januara 1973, Maribor.

⁹² AVII, reg.br. 82. k.9-izjava D. Bratića.

193 D. Ferdo Culinović, *Slom stare Jugoslavije*, str. 236-237.

¹³⁴ Pismena izjava M. Plajvajsa piscu od 8. januara 1973. Maribor. Još detaljnije o ovom događaju vidi F. Culinović, n.d., str. 268-274.

¹⁹⁶ Kapetan korvete Vladimir Isaić, *Pomorsko vazduhoplovstvo bivše Jugoslavije u ratu 1941.* »Mornarički glasnik«, br. 5, Zrenjanin, 1970, str. 702 i 705; Mladen Ikica, isto, str. 662.

¹⁹⁶ *Drugi svetski rat (Pregled operacija), I, str. 467; NIN, 5. aprila 1959. Beograd.*

Noću 10. aprila, na zahtev komandanta jedne kopnene jedinice, monitor »Drava« prešao je na desnu obalu Dunava kod pristaništa Bezdana da bi štitio prebacivanje te jedinice preko Dunava koje je otpočelo 11. aprila oko 4 časa ujutro. (Anton Simović, *Monitor »Drava« aprila 1941.* »Mornarički glasnik« br. 3. Split, 1953, str. 531 i dalje.

¹⁹⁷ AVII, mikrofilm SAD-N-3-A55-A112.

^{9a} *Drugi svetski rat (Pregled operacija), I, str. 467-168; AVII. SAD-N-3-A55-A112.*

Prema izveštaju generala M. Bodija u Generalštabu JNA 1946. ova direktiva stigla je tek 11. aprila u Komandu pozadine. »U 12. 15 primio sam za Komandu pozadine sledeća naređenja Vrhovne komande (ovde samo u izvodu):

Obr. 120 od 10. aprila (II direktiva za rad). Naređenjem je bila određena linija odbrane naših armija: more - Metohija - Kosovo - Kopaonik - Kragujevac - Dunav - Sava - reka Kupa s tim da:

- III grupa armija dejstvuje u zoni od mora do linije: Bujanovac - Podujevo - Kopaonik - Golija;

- V armija dejstvuje u zoni od pomenute linije do linije: Ćuprija - Kragujevac - G. Milavac - Ljubovija (sve isključno), sa zadatkom da zatvori pravac Kraljevo - Užice - Višegrad - Sarajevo;

- IV armija dejstvuje u zoni od napred navedene linije do linije: Obrenovac - Loznica (zaključnoj, sa zadatkom da zatvori pravac Topola - Arandelovac - Valjevo - Zvornik;
 - II grupa armija dejstvuje u zoni od pomenute linije do linije: ušće Vrbasa - Kotor Varoš, na desnoj obali Save i to: I armija od Debrca do Rače, a II armija od Rače do Vrbasa,
 I grupa armija dejstvuje u zoni od pomenute linije do linije Karlobag - Gospić - Bos. Petrovac, brani liniju: ušće Vrbasa - reka Glina ili Una;
 - Primorska armijska oblast na svom frontu
 - Proboi sprečiti svim sredstvima Naredenje predviđa i druge mere.
 - Stab kde pozadine da pređe iz Valjeva u Sarajevo. O. br. 121 od II aprila - nareduje da se 2 čete Kraljeve garde hitno transportuju iz Tuzle za Boku Kotorsku Stigli smo u Sarajevo u 21,30 č«. (AVII, reg.br. 10/1-1, k.8).

¹⁹⁹ AVII, mikrofilm Bon-2, reg.br. 456

²⁰⁰ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I, str. 468.

²⁰¹ *Archiv der Gegenwart*, 1941, str. 4971; *Der Feldzug auf dem Balkan* . . ., Str. 45; F. Culinović, n.d., str. 208-209.

²⁰² Isto, AVII, F-1, reg.br. 1, k.53, *Istorijski dnevnik italijanske 2 armije*. Operativno odeljenje.

²⁰³ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I, str. 495-502; Papagos, n.d., str. 328-363; *Kampanje na Balkanu* (proljeće 1941), Ministarstvo suvozemne vojske SAD, Vašington, 17. novembar 1953, brošura odeljenja za pravila 20-260«. Prevod u AVII, Beograd

^{203a} *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I, str. 469; AVII, mikrofilm SAD-N3-A55-A112.

²⁰⁴ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I, str. 468-469; AVTI, mikrofilm .mD-N3-A55-A112.

²⁰⁶ Isto, str. 469-470.

²⁰⁸ AVII, NAV-N-T-314, F.528/1042.

²⁰⁷ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I, str. 470-471.

²⁰⁸ Isto; *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I, str. 472.

²⁰⁹ Isto, str. 470-471; AVII, SAD, N3-A55-A112.

²⁰ *Grada za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji, knj. I*, Historijski arhiv Slavonski Brod, 1962; Mile Konjović, *O nekim pitanjima politike ustaša prema Hrvatskoj seljačkoj stranci 1941. godine*. »Vojnoistorijski glasnik«, br. 3, Beograd, 1971, str. 179, prim.9.

²¹ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I, str. 471-472.

²¹² F. Saje, *Belogardizem*. »Slovenski knjii. zavod«, Ljubljana 1952, str. 20.

²¹³ F. Skerl, *Politički tokovi v Osvobodilni fronti v pen'em letu njenega razvoja*, »Zgodovinski časopis« br. 5, Ljubljana, 1951, str.19.

²¹⁴ »Slovenski dom« od II. aprila 1941 godine.

²¹⁶ *Ratni dnevnik nemačke 2. armije*, prevod, str. 37-38.

²¹⁶ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I, str. 472; *Archiv der Gegenwart*, 1941, str. 4973-4974

²¹⁷ Giacomo Zanussi, *Guerra e catastrofe d' Italia*, giugno 1940-giugno 1943. Corso, Roma, 1945, str. 96.

²¹⁸ AVII, mikrofilm SAD-N3-A55-A112

- ²⁰⁹ General Obrati Egić, n.č., »Polilika« 10. novembra 1970.
- ²²⁰ *Istorija radničkog pokreta Jugoslavije*, Zbornik. 1. Beograd, 1965, str. 95.
A. Boljević, n.č., s. 81.
- ²²² Slobodan Petrović, isto, str. 252-253.
- ²²³ AVII, reg.br. 82. k.9 - *izjava D. Bratića*: S. Cvirn. *Druga plat medalje*, »Naša Obramba« br. 1/1972.
- ²²⁴ *Izjava kapelana bojnog broda Mirka Plajvajsa* piscu 8. januara 1973. u Mariboru.
- ²²⁶ *Brodski dnevnik motorne torpiljarske »Kajmakčalan«*, 12. april 1943; *Izjava D. Bratića-WW*, reg.br. 82/2, k.9.
- ²²⁸ *Izjava M. Plajvajsa* piscu 8. januara 1973. Maribor.
- ²²⁷ V. Isaić, n.č., str. 706.
- ²²⁸ *Izjava kapetana bojnog broda u penziji A. Simovića* januara 1973. Beograd.
- ²²⁹ Mladen Ikica, isto, str. 663.
- ²²⁹³ Anton Simović, n.č., str. 533-540.
- ²³⁰ *Archiv der Gegenwart. 1941.* str. 4977
- ²³¹ Interesantno je da Hoptner, na osnovu Zapisnika sa Sednice Ministarskog saveta od 11. aprila 1941. na str. 396 cit.dela, kaže da ministri koji su se toga dana (11. aprila) premestili na Pale kod Sarajeva nisu znali da je Zagreb pao u nemačke ruke, da je stvorena Nezavisna Država Hrvatska, da je Nemački oklopni korpus stigao na 60 km od Beograda i da su dva nemačka korpusa prešla reku Vardar. Oni su tada odlučili da pozovu Simovića da dode na Pale, a ministar Ninčić ih je obavestio o svojim razgovorima sa engleskim diplomatima, koji su takode pobegli iz Beograda, o svojim apelima na predsednika Ruzvelta i Staljina za pomoć
- ²³² *Archiv der Gegenwart. 1941.* str. 4972; *Der Feldzug auf dem Balkan . . .*, str. 47, F. Culinović, n.d., str. 209.
- ²³³ AVII, T-312, F-1076, 1077/9, 280, 084-088.
- ²³⁴ *Ratni dnevnik nemačke 2. armije*, prevod, str. 34-38.
- ²³⁶ *Archiv der Gegenwart. 1941.* str. 4972.
- ²³⁸ Isto, str. 4973 i 4974.
- ²³⁷ F. Culinović, n.d., str. 210.
- ²³⁹ AVII, Bon-2, reg.br. 465.
- ²³⁹ A. Boljević, n.č., str. 81-82.
- ²⁴⁰ *Drugi svetski rat IPregled operacija*, I. sti. 473
- ²⁴¹ Isto, str. 473-474.
- ²⁴² Isto, str. 474.
- ²⁴³ Isto, str. 474-475; AVII, SAD. N3-A55-A112. Tom prilikom je teško ranjen hrabri komandant 20. peš. puka pukovnik Milo Radunović, koji je docnije umro od zadobijenih rana

- ²⁴⁴ AVII, NAV-N-T-315, 243/346-50.
- ²⁴⁵ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I, str. 775.
- ²⁴⁶ *Drugi svetski rat IPregled operacija*, I, str. 775-776; AVII, mikrofilm SAD-N3-A55-A112.
- ²⁴⁷ Isto, str. 477.
- ²⁴⁸ *Drugi svetski rat IPregled operacija*, I, str. 476-477; *Archiv der Gegenwart, 1941*, str. 4974.
- ²⁴⁹ *Drugi svetski rat (Pregledoperacija)*, I, str. 476; studija generala Milutina Nikolića-AVII, P-17, F-1, reg.br. 1, k.5.
- ²⁶⁰ AVII, Mikrofilm SAD-N3-A55-A112.
- ²⁵¹ F. Saje, n.d., str. 25; Delegacija Nacionalnog saveta stela je u Celje 12. aprila. O čemu je sve Natlačen govorio sa nemačkim oficijom za vezu (general nije hteo da ga primi) nije poznato. O sadržaju tih celjskih razgovora znamo za sada samo iz Natlačenovog odgovora poslatog Kreku u London, koji je svakako, pisan lako da pisac samog sebe ipak nije suviše ocrnio, jer je on već tada bio veoma loše zapisan kod londonskih emigranata. Natlačen kaže daje predlagao obustavu neprijateljstva na slovenačkoj zemlji, zatim da slovenački vojnici i oficiri ne idu u nemačko ratno zarobljeništvo i molio da ga Komanda poveže sa Nemačkom vladom (!). Do pregovora naravno, nije došlo i odlazak delegata Nacionalnog saveta u Celje bio je uzaludan. O sudbini Slovenije Hitler je odlučio istoga dana kad i o sudbini čitave Jugoslavije.
- Po dolasku Italijana u Ljubljani i posle okupacije jednog dela Slovenije, prestala je funkcija Nacionalnog saveta i bana. Italijanski civilni komesar za okupiranu slovenačku teritoriju, Emilio Gracioli preuzeo je civilnu vlast 20. aprila. (Dr Metod Mikuž, n.d., str. 48-50).
- ²⁵¹ *Ratni dnevnik Nemačke 2. armije*, prevod, str. 40.
- ²⁵² AVII, NAV-N-T-312. 424/800, 1332-1335.
- ²⁵³ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I, str. 476-477; AVII, SAD-N3-A55-A112.
- ²⁵⁴ Isto.
- ²⁵⁵ Zbornik NOR, II, 2, prilozi dok. 14.
- ²⁵⁸ General Obrad Egić, n.č., »Politika« 10. novembar 1970.
- ²⁵⁷ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I, str. 476; AVII, SAD-N3-A55-A112.
- ²⁵⁸ S. Petrovič, n.č., str. 253.
- ²⁵⁹ *Brodski dnevnik motorne torpiljarke 'Kajmakčalan'*; *Izjava D.Bratića* - AVII, reg.br. 82, k.9; S.Cvirn. *Druga plat medalje, »Naša obramba- br. 1/1972.*
- ²⁸⁰ *Pismena izjava M. Plajvajsja piscu* 8. januara 1973. Maribor.
- ²⁸¹ V. Isaić, n.č., str. 706-707.
- ²⁸² Mladen Ikica, n.č., str. 663.
- ²⁸³ Anton Simović, n.č., str. 536-540.
- ²⁸⁴ AVII, mikrofilm, SAD-N3-A55-A112.
- ²⁸⁵ *Archiv der Gegenwart, 1941*, str. 4972; F. Culinović, n.d., str. 211.
- ²⁸⁸ F. Culinović, n.d., str. 196.
- ²⁸⁷ *Archiv der Gegenwart, 1941*, str. 4986.

- ²⁶⁸ *Archiv der Gegenwart*, 1941, str. 4972; F. Culinović, n.d., str. 211. Ovaj izvještaj odnosi se na operacije 11. aprila.
- ²⁶⁹ *Archiv der Gegenwart*, 1941, str. 4973; F. Culinović, n.d., str. 211; AVII, F-1, reg.br. l.k.53; *Der Feldzug auf dem Balkan*, str. 51. Ovaj izvještaj odnosi se na operacije 12. aprila. Sto se liče napada u »kanalu Cresu«, o kojem se govori u ovom izvještaju, to se verovatno odnosi na napad na motorne torpiljarke u kanjonu Krke i Sibenik - Prokljansko jezero) koji se odigrao 11. aprila oko 12,40 časova. Tom prilikom ranjen je samo jedan podoficir motorne torpiljarke »Kajmakčalan«. a torpiljarka je pogođena, ali bez većih oštećenju. Vršim manevrovanjem brodova izbegnute su bombe i mitraljeski rafali koji su padali u neposrednu blizinu IBrodski dnevnik motorne torpiljarke »Kajmakčalan«).
- ²⁷⁰ *Archiv der Gegenwart*, 1941, str. 4974; F. Culinović, n.d., str. 212.
- ²⁷¹ *Ratni dnevnik nemačke 2. armije*, prevod, str. 39-40.
- ²⁷² Isto, str. 40-43; sličan izvještaj nemačke 2. armije od 12. aprila u AVII, NAV-N-T-312. 1076/9, 280. 076-082.
- ²⁷³ AVII, NAV-N-T-312. 424/800, 2755-56; AVII, NAV-N-T-312. F-427/800. 5364-5365.
- ²⁷⁴ AVII, NAV-N-T-312, 425/800. 3292.
- ²⁷⁵ AVII, NAV-N-T-312, F-427 800, 5338-5339. Slične zapovesti izdate su i drugim korpusima i jedinicama 2. armije.
- ²⁷⁶ AVII, mikrofilm NAV-N-T-312. 1076/9. 280, 076-079.
- ²⁷⁷ AVII, mikrofilm NAV-N-T-312, 608, 1/482-85.
- ²⁷⁸ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I. str. 472.
- ²⁷⁹ A. Boljević, n.č., str. 82.
- ²⁸⁰ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I, str. 477.
- ²⁸¹ Isto, str. 478; Svetomir Popović, *Borbe Skadarskog odreda i leve kolone Zetske divizije aprila 1941. godine*. »Vojnoistorijski glasnik« br. 4, Beograd. 1955; AVII, SAD-N3-E 110-131.
- ²⁸² *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I. str. 478.
- ²⁸³ Isto, str. 478, str. 478-479; AVII, SAD-N3-E 110-131.
- ²⁸⁴ *Zapovest komandanta Timočke divizije br. 33. od 13. aprila o prebacivanju divizije sa desne na levu obalu Južne Morave pala je u ruke neprijatelju.*
- ²⁸⁵ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I. str. 478-179; AVII, SAD-N3-A55-A112.
- ²⁸⁶ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I. str. 479; AVII, SAD-N3-A55-A112.
- ²⁸⁷ Isto, str. 479-480.
- ²⁸⁸ Isto, str. 480; AVII, SAD-N3-A55-A112.
- ²⁸⁹ AVII, reg.br. 10/1-1, k.8.
- ²⁹⁰ *Ratni dnevnik nemačke 2. armije*, prevod, str. 43-47.
- ²⁹¹ AVII, Bon-2/479—480.
- ²⁹² *Ratni dnevnik Nemačke 2. armije*, prevod, str. 47.

- ²⁹³ AVII. NAV-N-T-312. 1076/9, 280. 070-072: AVII. reg.br 10/1—I. K.8
- ²⁹⁴ *Archiv der Gegenwart. 1941.* str. 4973, F. Culinović. n.d., str. 212.
- ¹⁹⁵ v. Terzić. *Jugoslavija u aprilskom ratu 1941.* »Grafički zavod- Titograd, 1963 str 541-542.
- ²⁹⁸ F. Saje, n.d., str. 25.
- ²⁹⁷ AVII, F.I. reg.br. I. k.53; *Istorijski dnevnik italijanske 2. armije* (Operativno odeljenje).
- ²⁹⁶ Obrad Egić, n.č.. »Poluika« 10. novembar 1970.
- ²⁹⁹ S. Cvirn, *Druga plat medalje, -Naša obramba«* br. 1/1972.
- ³⁰⁰ *Pismena izjava kapelana bojnog broda Mirka Plajvaiza piscu 8. januara 1973 u Mariboru.*
- ³⁰¹ V. Isaac. n.č.. str. 705.
- ³⁰² Mladen Ikica, n.č.. str. 660.
- ³⁰³ F. Culinović, n.d., str. 212-213: *Archiv der Gegenwart, 1941.* str. 4973
- ³³⁴ Giuseppe Santoro. *L'aeronautica italiana nella seconda guerra mondiale, I.* Roma, 1957, str. 204-216.
- ³⁰⁵ *Archiv der Gegenwart, 1941,* str. 4974; F.Culinović, n.d., str. 213.
- ^{305a} F. Culinović. n.d., str. 215. prim. 233.
- ³⁰⁶ *Drugi svetski rat (Pregled operacija), I.* str. 481; V. Terzić, n.d., str. 542-544; AVII. SAD-N3-A55-A112.
- ³⁰⁷ V. Terzić. n.d., str. 544
- ³⁰³ Načelnik britanskog Imperijalnog Generalštaba, general Dil. je još 31. marta u Beogradu obavestio generala Simovića da britanska flota, zbog nadmoenosti osovinske flote i vazduhoplovstva, ne sme uploviti u Solunski zaliv, a kamo li u Jadransko more, već samo do Pireja u Grčkoj. Interesantno je da su pomoćnik načelnika Slaba Vrhovne komande i načelnik Operativnog odeljenja 13. aprila obavestili o ovoj činjenici potpredsednika vlade Slobodana Jovanovića kada ih je upitao da ga obaveste o situaciji. Dakle, predsednik vlade nije našao za potrebno da o ovom krupnom pitanju obavesti ni prvog svog saradnika u vladi. (V. Terzić, n.d., str. 544, prim. 156).
- Prema posleramoj izjavi Tripka Zugića, na sednici vlade od 13. aprila, bilo je odlučeno da se Crna Gora brani kao stratezijski mostobran, do dolaska savezničke nomoći do 1. maja i da se komande nad jedinicama ustupe mladim oficirima. Tom prilikom je vlada ovlasila Marka Dakovića. ministra bez portfelja, da najhitnije ode u Crnu Goru i da zajedno sa generalom Brašićem i Varjačićem organizuje ovu odbranu. Ali. kada je Daković došao u Crnu Goru, bilo je dočkan - potpisana je kapitulacija. (V. Terzić, n.d., str. 544, prim.156).
- ³⁰⁹ V. Terzić, n.d., str. 545-546.
- ¹¹⁰ *Drugi svetski rat (Pregled operacija), I.* str. 503-505; Papagos, n.d., str. 363-370.
- ³¹¹ AVII. NAV-N-T-608, I/482-85.
- ^{3.2} AVII. NAV-N-T-312. F-1076. 1076/9, 280, 055-056.
- ^{3.3} Isto; *Ratni dnevnik nemačke 2. armije* prevod, str. 49.
- ^{3.4} *Drugi svetski rat (Pregled operacija), I,* str. 481—482.

- ^{3,5} *Ratni dnevnik nemačke 2 armije*, prevod, sir. 49-51.
- ^{3,6} *Orngi svetski ral (Pregled operacija). I*, str. 482-483.
- ^{3,7} V. Terzić, n.d., str. 552.
- ^{3,8} A. Boljević, n.č., sir. 82-83.
- ^{3,9} AVII, reg.br. 97/2-1. k.3.
- ^{3,20} M. Ikica, n.č., str. 663.
- ^{3,21} Videti faksimil.
- ^{3,22} AVII, reg.br. 57/2-2, k.3. Videti faksimil.
- ^{3,23} AVII, reg.br. 57/2-1-3, k.3.
- ^{3,21} F. Culinović, n.d., str. 332-333. Ovaj tekst je potpredsednik Ministarskog saveta i ministar građevina u emigrantskoj kraljevskoj vladi Miha Krek dostavio ministru Savi Kosanoviću u Njujork u pismu od 2. aprila 1942. godine koje glasi:
- »Gospodine ministre! Cast mi je saopštiti da je na sednici Ministarskog saveta od 20. januara o.g. pročitana zapisnik sednice Ministarskog saveta od 13. aprila 1941.g., koja se održala na Palama kod Sarajeva. Pošto u tom zapisniku nije zabeležena sadržina izveštaja, koji je dao g.gen. Simović, a koji se u zapisniku pominje, to Ministarski savet odlučuje, da se taj zapisnik nadopunjuje sledećim: (sledi tekst nadopunjenog zapisnika) Isti tekst navedenog nadopunjenog zapisnika naveden je u knjizi Koste Pavlovića *Razgovori sa Slobodanom Jovanovićem 1941-1945*, Vindzor, Kanada, 1969, str. 14-15.
- ^{3,25} F. Culinović, n.d., str 334
- ^{3,28} Isto, str. 334-335.
- ^{3,27} Isto, str. 335.
- ^{3,28} Sa\ a Kosanović, *Sta se moglo videti iz emigracije*, Državna štamparija, Beograd, 1945, str. 5.
- ^{3,29} Dr Branko Čubrilović, *Zapisi iz tuđine*, »Svetlost«, Sarajevo, 1946.
- ^{3,30} Hoptner, n.d., str. 400.
- ^{3,31} Košta Pavlović, *Razgovori sa Slobodatom Jovanovićem 1941-1945*, Vindzor, Kanada, 1969, str. 185.
- ^{3,3, a} D. Simović, *Memoari. II*, rukopis, str. 131
- ^{3,32} Prema izjavi očevidaca, Kalafatović je toga dana bio toliko ogorčen na generala Simovića i vladu, tako da ih posle njihovog odlaska za Nikšić nije štdeo, već veoma oštro osuđivao.
- ^{3,33} AVII, reg.br. 57/2-3. k.3; videti faksimil.
- ^{3,34} *Operativni dnevnik Vrhovne komande*. AVII, SAD-N3-A55-A112.
- ^{3,35} AVII, reg.br. 13/1-X, k.4; F.Culinović, n.d., str. 291.
- ^{3,36} AVII, mikrofilm NAV-N-T-312. 1076/9280. 507-508.
- ^{3,37} *Archiv der Gegenwart. 1941*, str. 4974.
- ^{3,38} Isto.

- ³³⁹ *Ratni dnevnik nemačke 2. armije*, prevod, str. 52-55.
- ³⁴⁰ Isto, str. 452.
- ³⁴¹ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I, str. 484; *Archiv der Gegenwart*, 1941, str. 4979
- ^{341a} Obrad Egić, n.č., »Politika« 10. novembra 1970.
- ³⁴² Isto, str. 485; *Archiv der Gegenwart*, 1941, str. 4979; AVII, F-2, reg.br. I, k.53.
- ³⁴³ V. Terzić, n.d., str. 562.
- ³⁴⁴ *Archiv der Gegenwart*, 1941, str. 4979.
- ³⁴⁸ Nikola Milovanović, *Vojni puč i 27. mari*. »Prosveta«, Beograd, 1960, str. 171 - 172.
- ³⁴⁸ S. Petrović, n.č., str. 253.
- ³⁴⁷ Jovan Vasiljević, *Jugoslovenska flota u Boki Kotorskoj u ratu 1941. godine*. »Vojnoistorijski glasnik« br. I, Beograd, 1969, str. 124; J.Cerni, *Pismo uredništvu slovenačke revije »Obala«* br. 13, 1972, str. 36.
- ³⁴⁸ J. Černi, isto.
- ³⁴⁹ V. Isaić, n.č., str. 707.
- ³⁸⁰ Sima Simić, *Tuđinske kombinacije oko NDH*, »Grafički zavod«, Titograd, 1958, str. II i 141-145.
- ³⁵¹ *German Campaign in the Balkans Spring 1941*. Ministarstvo vojske SAD, br. 20-26, str. 63-64, Vashington, 1953-prevod u AVII.
- ³⁸² AVII, reg.br. 13/1-X, k.4.
- ³⁸³ *Archiv der Gegenwart*, 1941, str. 4979; F. Culinović, n.d., str. 214; *Der Feldzug auf dem Balkan* . . . , str.57.
- ³⁵⁴ AVII, mikrofilm T-312, F-1120, 1120.
- ³⁵⁶ *Archiv der Gegenwart*, 1941, str. 4979; AVII, F 1, reg.br.I, k.53: *Isiorijski dnevnik 2. arm. Op. odeljenje*.
- ³⁸⁸ *Archiv der Gegenwart*, 1941, str. 4986; F. Culinović, n.d., str. 215. Videti prim 305a.
- ³⁸⁷ *Archiv der Gegenwart*, 1941, str. 4980; F. Culinović, n.d., str. 214-215. Bugarska je dozvolila da se na njenoj teritoriji grupišu glavne Nemačke snage za napad na Jugoslaviju, odakle su zadale smrtni udarac jugoslovenskoj vojsci i kompromitovale njenu odbranu.
- ³⁵⁸ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I, str. 458; *Archiv der Gegenwart*, 1941, str. 4980; F. Culinović, n.d., str. 216-217.
- ³⁵⁹ V. Isaić, n.č., str. 707-708.
- ³⁸⁰ I. Vasiljević, n.č., str. 123.
- ³⁸¹ S. Petrović, n.č., str. 253-254.
- ³⁸² AVII, reg.br. 82/2, k.9; D. Bratić, *Na brodovima rame mornarice*, »Politika« 25. decembar 1972.
- ³⁸³ Jovan Vasiljević, *Jugoslovenska flota u Boki Kotorskoj u ratu aprila 1941*, »Vojnoistorijski glasnik«, br.1, Beograd, 1969, str. 124; AVII, reg.br. 53/4-izjave oficira koji su s podmornicom isplovili u inostranstvo.

- ³⁶⁴ Izjava generala Mihajla Bodiia. AVII. reg.br. 13/1—X; k.4; *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I. str. 485-486 i prim. 8; Hoptner. n.d., str. 401-403. (Videti Prilog 16).
- ³⁸⁵ Sveta Popović i Mašan Radović. *O pregovorima sa Italijanima na Skadarskom pravcu*. •Politika« 1. i 9. novembar 1970.
- ³⁸⁸ *Archiv der Gegenwart*, 1941. str. 4980-4981.
- ³⁸⁷ F. Saje. n.d. str. 27.
- ³⁶⁸ *Ratni dnevnik Nemačke 2. armije*, prevod, str. 55-57.
- ³⁸⁵ *Archiv der Gegenwart*, 1941. str. 4980, F. Culinović. n.d. str. 215-216; *Der Feldzug auf dem Balkan* . . . str. 59.
- ³⁷⁰ AVII. mikrofilm N-T-312. F-I 120. 1120/9. 330. 895-896; NAV-N-T-312. 1120/9330975-77.
- ³⁷¹ *Archiv der Gegenwart*. 1941, str. 4980: F. Culinović, n.d. str. 216
- ³⁷³ AVII. NAV-N-T-312. F-I 120/9, 330.975-977; *Archiv der Gegenwart*. 1941. str. 4980; F. Culinović, n.d. str. 216.
- ³⁷³ *Ratni dnevnik nemačke 2. armije*, prevod, str. 58-59.
- ³⁷⁴ AVII, mikrofilm, N-T-312. F-I 120, 1120/9, 330, 895-896.
- ³⁷⁵ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I str. 486.
- ³⁷⁸ *Brodski dnevnik motorne torpiljarske •Kajmakčalan** od 17 26. aprila 1941.
- ³⁷⁷ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I. >tr. 486: *Archiv der Gegenwart*. 1941. str. 4981; S. Petrovič, n.č., str. 254
- ³⁷⁸ V. Isaic, n.č. str. 708.
- ⁵⁷⁹ F. Culinović. n.d., str. 301-i;/ava A. Cincar-Markovića avgusta 1945. godine.
- ³⁸⁰ AVII, reg.br. 8/2. k.3; AVII, mikrofilm Bon-2/520, dok.22. od 17.IV 1941; F. Culinović, n.d., str. 303-306.
- ³⁸¹ »Večernje novosti« od 8. jula 1960. Beograd.
- ³⁸² Nikola Milovanović, n.d. str. 263-264.
- ³⁸³ F. Saje. n.d., str. 27
- ³⁸⁴ *Archiv der Gegenwart*, 1941, str. 4981; F. Culinović, n.d. str. 216: *Der Feldzug auf dem Balkan* str. 61. i 62.
- ³⁸⁴⁴ AVII. mikrofilm NAV-N-T-312. 1120/9330895-6.
- ³⁸⁵ *Archiv der Gegenwart* 1941. str. 4981; F.Culinović, n.d. str. 216.
- ³⁸⁸ *Ratni dnevnik Nemačke 2. armije*, prevod, str. 59-62.
- ³⁸⁷ *Der Feldzug auf dem Balkan* str. 63: F. Culinović, n.d. str. 217.
- ³⁸⁸ *Archiv der Gegenwart*. 1941, str. 4982; F. Culinović. n.d., str. 217.
- ³⁸⁹ AVII, reg.br. 10/2-6 i 51/2-3. k.3.
- ³⁹⁰ Dostavljeno svim komandantima rejona obrazovanim naređenjem O.br. 197 i komandantu Pozadine Vrhovne komande; V. Terzić, n.d., str. 573-574.

³⁹¹ *Drugi svetski rat (Pregled operacija). I.* str. 486-487, *Archiv der Gegenwart, 1941*, str. 4982-4983.

³⁹² F. Saje. n.d., str. 27.

³⁹³ *Ratni dnevnik nemačke 2. armije*, prevod, str. 60.

³⁹⁴ *Archiv der Gegenwart. 1941*, str. 4982; F. Culinović. n.d., str. 217.

³⁹⁵ *Ratni dnevnik nemačke 2. armije*, prevod, str. 62.

³⁹⁶ Isto, str. 62.

³⁹⁷ O. Egić, n.č., »Politika« 10. novembar 1970.

³⁹⁸ *Ratni dnevnik Nemačke 2. armije*, prevod, str. 62-64.

³⁹⁹ *Archiv der Gegenwart. 1941*, str. 4982; F. Culinović, n.d., str. 217.

⁴⁰⁰ AVII, reg.br. 7/2, k.3.

⁴⁰¹ *Ratni dnevnik Nemačke 2. armije*, prevod, str. 64-65.

⁴⁰² *Archiv der Gegenwart, 1941*, str. 4983; F. Culinović, n.d., str. 217

⁴⁰³ *Ratni dnevnik Nemačke 2. armije*, prevod, str. 66-69.

⁴⁰⁴ AVII, reg.br. 12/2-1, k.3.

⁴⁰⁵ Isto.

⁴⁰⁶ Prema podacima Ministarstva vojske SAD. *German Campaign in the Balkans (Spring 1941)*, str. 54 i 64 i prema Hoptneru, n.d., str. 398, u nemačko zarobljeništvo palo je 254.000 jugoslovenskih vojnika i oficira, ne ubrajajući one koji su bili iz Srbije, dok su Nemački gubici bili neočekivano mali - 558 izbačeno iz stroja, od toga 151 mrtav.

Prema kasnijem nemačkom izvoru u nemačkom zarobljeništvu je 21. juna 1941. bilo 181258 zarobljenika, računajući i one koji su pušteni, pobjegli ili umrli. Od toga broja 13.559 bili su oficiri. Uozo Tomasevich. *Četnici u drugom svjetskom ratu*. Zagreb, 1979, str. 78; KTB(OKW) WEST, I. 1106).

UTICAJ PETE KOLONE NA VOĐENJE APRILSKOG RATA

Organizacija nemačke obaveštajne službe

»Izdajice preziru i oni kojima uslugu čine« (Tacitus, Annales I, 58, 34).

Aprilski rat u Jugoslaviji može poslužiti kao redak primer izvanredno uspešnog dejstva pete kolone na frontu i u pozadini. Iako bi ovo veoma značajno pitanje trebalo obraditi kao posebnu studiju ne samo radi analize jugoslovenskog poraza, već i radi sticanja pouka za budućnost, ovde će se izneti samo neki primeri, pošto je o radu pete kolone već govoreno u prethodnim odeljcima.

Obaveštajna služba Trećeg Rajha je posle 1935. godine razvila tako snažnu privrednu penetraciju da je uoči samog rata Jugoslavija već bila pretvorena u ekonomskog satelita Nemačke.

Franc Nojhouzen je, uz ličnu podršku Geringa, dugo godina bio tvorac nemačke privredne politike i ekspanzije u Jugoslaviji i vešt organizator privredne i vojne obaveštajne službe. U stvari njegov »Saobraćajni biro« u Beogradu bio je glavna nemačka centrala za špijunažu i diverzije u Jugoslaviji, a on sam imao je svojstvo zemaljskog vođe nacističke partije u Jugoslaviji.

Do anšlusa najbolju obaveštajnu mrežu saradnika u Jugoslaviji imao je Abver (Abwehr). Pri OKW postojao je *Amt*, tj *Ausland Abwehr* (a špijunažom u Jugoslaviji bavio se i odsek T-3) koji je iz Budimpešte, Sofije i Tirane delovao u raznim oblastima Jugoslavije, posebno među nacionalnim manjinama. Agenturni rad je znatno olakšan posle priključenja Austrije>Jemačkoj, kad je Treći Rajh dobio direktnu granicu sa Jugoslavijom, jer su na austrijskoj teritoriji formirani brojni *nacistički agenturni centri*. Tada je Abver radio preko *Ast Salzburg* i *Ast Wien*. U neposrednoj blizini granice, u Celovcu (Klagenfurt) i u Gracu (Graz), bili su ogranci Abvera koji su dobro organizovali prislušnu službu jugoslovenskih vojnih štabova, naročito radio-veza i telegrama. U centrali »Kulturbunda« u Novom Sadu bila je smeštena tajna radio-stanica »Nora«, a takve radio-stanice postojale su u Zagrebu, Vršcu, Mariboru i dru-

gim mestima. Za efikasnije vođenje rata Abver je imao i specijalnu »*Kriegsorganisation Jugoslawien*«, kojom je neposredno rukovodio pomoćnik vojnog atašea u Beogradu i stajala je u direktnoj vezi sa *OKW*. Osim navedenih organizacija, posle anšlusa u Jugoslaviji je postojala vrlo *razgranata mreža SS-ovske obaveštajne službe* u svim granama političkog, kulturnog i privrednog Života, posebno u gradovima.

U periodu 1938-1940. Nemačka obaveštajna služba ispoljila je naročitu aktivnost na polju privredne špijunaže u Jugoslaviji. Njen poseban cilj bio je jugoistočna Evropa kao ekonomska baza Nemačke u ratu. Ovom špijunažom, kojom je rukovodila »Uprava za vojnu privredu i naoružanje OKW«, bile su obuhvaćene sve grane privrede u Jugoslaviji (rudnici, saobraćaj, plovidba, sve vrste fabrika i postrojenja uopšte itd.), a u obaveštajnu službu upala su mnoga službena lica - funkcioneri, počev od ministarstava do najmanjih planinskih pilana i železničkih stanica.¹

Na polju špijunaže Trećeg Rajha, u Jugoslaviji je još pre aprilskog rata 1941. godine delovala, pored *vojne obaveštajne i komraobaveštajne službe (Abwer)*, i *Služba bezbednosti (SD) SS*. Ona je imala obaveštajne zadatke opšte prirode i izveštavala je, pre svega, o prilikama na raznim poljima javnog života, privrede, kulture, nauke, crkve itd. U januaru 1937. godine Himler je na sledeći način opisao zadatke SD:

•Oblasti koje ona obrađuje su pre svega komunizam, delainost političkih udruženja i redakcija. Međutim, ni tu je ne interesuju pojedina pitanja izvršne vlasti (...) Službu bezbednosti interesuju samo velika ideološka pitanja

(...)

Nas interesuje: koje velike planove ima Kominternu za sledeće godine na koju će se zemlju sada orijentisati. kakvi se uticaji boljševizma osecaju u inostranim krugovima slobodnih zidara, kakve su tu veze, kuda sada odlaze veliki emisari?

Takode nas interesuje: kakav uticaj vrše Jevreji na privrednom planu - opet samo najvažnije - u vezi sa zastojem, sabotazama i kretanjem deviza? To su stvari koje se tamo proučavaju na naučnom i - ovde la reč stvarno odgovara - generalštabnom nivou, što ponekad traje godinama, a po mnogim tačkama ili po većini njih mi smo tek na početku.«

Radom SD upravljala je *VI uprava (Amt VI - Auslandsnachrichtendienst) u Glavnoj upravi bezbednosti Rajha (RSHA)* u Berlinu, formiranoj 1939. godine. Za srednju i jugoističnu Evropu bila je nadležna *Grupa VI E*, na čijem se čelu nalazio SS oberšturmbranfirer Vihelm Vanek (Obersturmbannführer Wihelm Wanek). U toj Grupi je njegov referent za Jugoslaviju, Slovačku i Mađarsku bio SS-šturmbranfirer dr Vili Hetl (Willi Hoettl). Njemu su za Jugoslaviju stajala na raspolaganju tri stručna saradnika, SS-haupšturmfireri Rufolf Srems (Schrems), Ot Vendelin (Ott VVendelin) i Vizenberger (Wiesenberger). U neutralnim i prijateljskim zemljama organizacija političke obaveštajne službe bila je potčinjena tzv. *glavnom opunomoćeniku VI uprave*. Kada je 1938. godine evropski Jugoistok dospao u žižu nemačke ekonomske i spoljne politike, koja se zasnivala na ekspanziji, počela je i u Jugoslaviji intenzivna izgradnja obaveštajne službe SD. Ona je pri tom morala da se bori protiv znatne prednosti i jake konkurencije drugih tajnih službi. »Ta prednost nije mogla biti nikad savladana. Nemačkoj tajnoj službi su sve do prve godine rata nedostajala sredstva potrebna da bi se moglo uspešno konkurisati protivničkim tajnim organizacijama.«

Kao glavni opunomoćenik za Jugoslaviju u Beograd je bio upućen, do aprila 1941. godine, inženjer Karl Kraus (Karl lot Krauss). Njemu je kao specijalni opunomoćenik za Hrvatsku bio potčinjen SS-šturmbranfirer Nasenštajn

(Nassenstein), sa saradnicima Rolfom Blumom (Rolf Blum) u Kutini i Fricom Ulrihom (Fritz Ullrich) u Splitu. Nassenštajn je pre svega uspostavljao veze sa hrvatskim nacionalsocijalistima (grupa Govedic), folksdojčerima i pristalicama Hrvatske seljačke stranke (HSS). Uprkos zvaničnoj nezainteresovanosti vlade Rajha za »hrvatsko pitanje« i odgovarajućoj zabrani ministra inostranih poslova Ribentropa, RSHA je i dalje održavala veze sa hrvatskim separatistima. U jesen 1940. godine upućen je u Zagreb Rudi Kob kao specijalni opunomoćenik SD, da bi motrio na autonomističke i separatističke hrvatske grupacije (među njima i na ustaški pokret).

Posle Hitlerove odluke od 27. marta 1941. godine da »razbije« Jugoslaviju, zaduženje Valter Selenberg (Walter Schellenberg), kasnije šef obaveštajne službe SD za inostranstvo, da sastavi »priručnik« za Jugoslaviju i Grčku. U njemu su date sve važnije informacije aparata SD i policijskog atašea. To je trebalo da služi jedinicama SS i policije »kao osnov njihove delatnosti«. Priručnik je, »pored prikaza najnovijih političkih događaja, sadržavao (je) veliki spisak svih lica za koja smo smatrali da ih treba uhapsiti«. Da bi se obezbedio kontinuitet obaveštajne službe, RSHA je smatrala za potrebno da njeni opunomoćenici ostanu na svojim mestima i za vreme ratnih operacija, kao na pr. opunomoćenik SD Karl Kraus i njegov saradnik Lehner (Lechner).

Pošto je Hitler odlučio da isiovremeno sa razbijanjem Jugoslavije obrazuje »samostalnu« Hrvatsku, specijalni opunomoćenik za Hrvatsku Kob je već 1. aprila učestvovao u razgovorima između Mačeka i nemačkog poverenika Mittelamera (Mittelhammer). Valter Maletke (Walter Malletke), koga su ministar inostranih poslova, Ribentrop, i rajhslajter (Reichsleiter) NSDAP, Rozenberg (Rosenberg), istog dana uputili u Zagreb, dobio je kod Hetla, u Beču, pre nego što je počeo pregovore sa Mačekom, potrebne informacije o situaciji u Hrvatskoj. Pošto ti razgovori nisu uspeali, Kob je uspostavio prve kontakte između Ribentropovog drugog specijalnog opunomoćenika, SS-štabartenfirera Vezenmajera (Veesenmayer Edmund), i predstavnika ustaškog radikalnog krila u Zagrebu, pukovnika Slavka Kvaternika. Pregovori koji su posle toga počeli doveli su 10. aprila do proklamovanja NDH i do dolaska na vlast ustaškog pokreta.²

Jedan od centara nemačke obaveštajne službe bio je nemački Saobraćajni biro pod rukovodstvom Franca Nojhauzena, a organizovanjem članova pete kolone u našoj zemlji bavio se već pomenuti Karl Kraus Lot, činovnik Saobraćajnog biroa, a kasnije šef Gestapoa u okupiranoj Srbiji. On je u julu 1940. godine boravio u Berlinu i po povratku u Beograd pričao svojim saradnicima da je u Berlinu podneo iscrpan izveštaj o organizaciji »pete kolone« u Jugoslaviji i da su u Berlinu neobično zadovoljni njegovim radom. Za ovaj rad ima zasluge i činovnik istog biroa dr Herman Beker. Karl Kraus dobio je nove instrukcije za dalje organizovanje »pete kolone« u Jugoslaviji. Posle pauze od četiri meseca počeo je ponovo da organizuje članove »pete kolone« i da drži specijalna predavanja u prostorijama bivšeg Cehoslovačkog poslanstva kojima su, pored Nemaca iz Rajha, prisustvovali i folksdojčeri. Kursisti su bili podeljeni na grupe do po šest lica, a predavanja su držana dva do tri puta nedeljno i po partijama. Predavanjima je prisustvovao i veći broj nemačkih studenata iz »Suevije«.²

Sa početkom rata u Evropi, petokolonaška aktivnost folksdojčera u Beogradu toliko je ojačala, da je i vlada Cvetković-Maček morala protiv njih preduzimati mere. Marta 1941. ponovo su bili rastureni različiti leci i zbog

toga uhapšeni neki rukovodioci Mesne grupe »Kulturbunda« i njegove omladinske organizacije, ali su na intervenciju Trećeg Rajha pušteni iz zatvora. Pridržavajući se direktiva iz Rajha, mnogi folksdojčeri su posle 27. marta izbegli vojnu obavezu i povukli se u ilegalnost. Blagovremeno upozreni, oni su pred 6. april iz Beograda evakuisali veliki broj porodica u nemačka sela u Banatu i Sremu.^{2b}

Uspehu nemačke obaveštajne službe išli su u prilog razni antinarodni potezi jugoslovenske vlade i njenih organa, kao što je sporazum od 1937. između šefova jugoslovenske i nemačke policije usuzbijanju komunizma, jer je Nemačka obaveštajna služba imala svoje veze sa policijom Beograda, Sada, Zagreba, Ljubljane, Celja, Maribora i drugih gradova, a nemački privredni stručnjaci u Jugoslaviji istovremeno su bili nemački agenti i špijuni. Isto tako, uporedo sa privrednom penetracijom, veliki broj tzv. turista, a u suštini obaveštajaca - oficira, učitelja, profesora i drugih naučnih i kulturnih radnika iz nacističke Nemačke počeo je plaviti Jugoslaviju.

Odmah posle poraza francuskih i britanskih snaga 1940. vlada Cvetković - Maček je sve više popuštala Nemačkoj manjini u Jugoslaviji. U jesen iste godine, odlikovala je vođe »Kulturbunda« i amnestirala oko 2300 folksdojčera koji su bili osuđeni zbog političkih krivica. S druge strane, vodstvo »Kulturbunda« postavljalo je sve drskije zahteve. Vodstvo »Kulturbunda« stvara planda Vojvodina sa Podunavljem posle okupacije Jugoslavije postane Nemački protektorat sa Beogradom kao nemačkom tvrđavom o naseljeni Nemci. U jesen 1940. senator dr Gras! je preko Ulriha fon Hasela (Hassel Ulrich von) tražio da se Rajhu priključi sve do Zidanog Mosta. Tih dana Nemci u Jugoslaviji javno su manifestovali svoju privrženost nacističkom režimu i slavili Nemačku agresiju u Evropi, pojačavali propagandu »Kulturbunda« i politički i vojnički pripremali njegove pripadnike. U to društvo je vršen masovni upis, jer je svaki Nemačkinac morao biti njegov član, a Cvetkovićeva vlada je dozvolila da se i državni činovnici-Nemci mogu upisati u »Kulturbund«. Ova organizacija je preko mađarske i rumunske teritorije tajno dobijala oružje iz Nemačke, a dobrovoljci-folksdojčeri su odlazili u Nemačku i stupali u redovne formacije SS trupa.³

Čak ni partijsko rukovodstvo KPJ u Vojvodini nije bilo dovoljno budno prema političko-ideološkoj i špijunsko-diverzantskoj delatnosti nemačke manjine uoči agresije na Jugoslaviju. Na Sastanku Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu u leto 1940. u referatu o političkoj situaciji, pored ostalog rečeno je:

»Danas partija stoji vrlo slabo kod nemačkog življa u Vojvodini. Uzrok tome je u prvom redu velika agitacija od strane nemačkog fašizma koji ima jaku podlogu u Vojvodini, jer je većina Nemačkog elementa jačeg ekonomskog stanja. Istina, partija nije do sada obraćala skoro nikakvu pažnju radu među Nemačcima. Sto se liče literature, pokrajinsko rukovodstvo nije ništa izdalo na nemačkom jeziku!«*

S druge strane, Glavni generalštab je uviđao opasnost od aktivnosti »Kulturbunda« po bezbednost i odbranu zemlje i uzalud pokušavao da suzbije i ograniči njegovu razornu delatnost. O tome svedoče mnogobrojni izveštaji i preporuke štabova Dravske, Dunavske i Potiske divizijske oblasti, štabova I i IV armijske oblasti i mnoga naređenja i direktive Glavnog generalštaba i ministra vojske i mornarice u toku 1939. i 1940. godine. Ovi organi su ne samo otkrivali već i delimično suzbijali špijunsko-diverzantsku aktivnost Nemačke manjine na svojim teritorijalnim područjima. Načelnik Glavnog generalštaba

i ministar vojske i mornarice su u više navrata skretali pažnju vladi Cvetković-Maček na neprijateljsku aktivnost »Kuhurbunda« i izražavali svoje negodovanje zbog koncesija koje je vlada davala tim neprijateljima. Generalštab je upućivao Nemce u tzv. radne čete, uklanjao Nemce-rezervne oficire iz operativnih jedinica, hapsio neke Nemačke agente u Sloveniji, otkrivao upućeno oružje iz Nemačke preko Maribora i Mađarske itd. No, Nemački poslanik fon Herenbio je na vreme obavestavao osvimmerama Generalštapa protiv Nemačke agenturne službe, posebno protiv akcija »Kuhurbunda«. On čas kod Cvetkovića protestovao, pretio, ucenjivao i, razume se, dobijao zadovoljenje.⁵

Sef Abvera admiral Kanaris (Canaris Wilhelm O.I.) je do 27. marta 1941. u svojim organima u Sofiji i Budimpešti pripremio folksdojčere i pristalice VMRO za brzu diverzantsku akciju sledećih dana na jugoslovenskoj teritoriji. Zatim su aktivirani centri Abvera u Beču, Budimpešti i Bukureštu. Po naređenju načelnika Štaba Vrhovne komande Nemačke vojske Kajtela, organizacije »Jupiter« su odmah počele da dostavljaju podatke radio-stanica u Vršcu, Novom Sadu, Beogradu, Zagrebu i Mariboru; ubrzo su aktivirani i nemački konzulati u Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Dubrovniku, Splitu, Beogradu, Skoplju, kao i mnogi drugi obavestajno-diverzantski punktovi u Vojvodini, severnoj Hrvatskoj i Sloveniji. U Vojvodini je predsednik »Kuhurbunda« dr Sep Janko proglasom stavio nemačku manjinu u Jugoslaviji pod organizaciju »Jupiter«, a glavni rukovodilac aktivnosti Nemačke pete kolone bio je nemački

Petokolonaši na jednoj svojoj paradi u Banatu 1941. godine

vojni ataše- u Beogradu pukovnik Tusen (Tusaint Rudolf) Senj toga, Nemačka štampa i radio su širili lažne vesti o navodnim napadima na folksdojčere da bi se opravdao napad na Jugoslaviju. Tako je, na primer, bliski Gebelsov saradnik Hans Friče (Fritsche) izjavio:

I doba neposredno pred invazitu Jugoslavije 6 aprila 1941 Nemačka štampa je u našli a ima i uvodnicima krupnim slov ima donosila siedete vesi i: 1) plansko proganjanje .folks doli, era u Jugoslaviji. uključujući i paltz Nemačkih sela od strane srpske soldateske, bacanje folksdojccra' u koncentracione logore i telesno zlustav ljanje osoba koje govore nemački; 2) srpska vladanaoružava srpske bandite; 3) plutokrati podsi rekavaju Jugoslaviju proliv Nemačke; 4) porast proliv srpskog raspoloženja u Hrvatskoj; 5) haos u ekonomnim odnosima u Jugoslaviji»⁶

Nemačka agentura se uključila u telefonsku mrežu Beograda i dezinformacijama i demoralizacijom stvarala zabunu u političkom rukovodstvu države. Na čitavom području Jugoslavije aktivirane su nemačke manjine »Kulturbunda«, »podređene nacionalnoj disciplini i naredbama Nemačkog nacionalnog vodstva«, kao sastavni deo »Nemačkog nacionalnog organizma«. One su u aprilskim danima 1941. učinile dragocene koristi nemačkoj vojsci, naročito sabotazama i diverzijama u pozadini jugoslovenskog fronta, posedanjem važnih uporišta, mostova, pošta, ustanova i preuzimanjem vlasti. Sve je to bilo planski sinhronizovano sa vojnim operacijama Nemačkih trupa. Direktive o tome šta i kako treba raditi išle su radio-putem preko organizacije »Jupiter« u Beču, kao i Hitlerovo naređenje da se folksdojčeri ne smeju odazivati pozivu za mobilizaciju. Zato je propao pokušaj jugoslovenskih vlasti da uzimanjem taoca u Petrovaradinu prinude Nemačku manjinu na pokornost, jer su folksdojčeri ubrzo digli ustanak u Vojvodini i preduzeli raznovrsne saboterske akcije-od širenja panike, kidanja telefonskih linija, vršenja grupnih i pojedinačnih napada na jugoslovenske jedinice i posade, pa do zauzimanja mostova na Dravi kod Osijeka itd.

Hitlerova teorija o ratovanju psihološkim oružjem može se uočiti iz ovih njegovih misli.

Mene pre svega interesuje problem postizanja neprijateljskog moralnog sloma i *pre winog rutu* Ko god je rat preživio na frontu, tai će želeti da se uzdrži od svakog krvoprolića koje se može izbeći. Postoji vest metod za razoružanje i savladivanje neprijatelja bez velikog krvoprolića i baš to i predstavlja pravu težinu ratne veštine. Ljudi su ubijali samo onda kad svoj cilj nisu mogli postići na drugi način. Postoji i šira strategija uz upotrebu intelektualnog ot užja. Zašto da demorališemo neprijatelja vojnim sredstvima, ako to i bolje i jevtinije možemo da postignemo na neki drugi način. Naša se strategija sastoji u uništavanju neprijatelja iznutra, u tome da nam on sam pomaže da ga pobedimo»⁷

Zato je i razumljivo što je Hitler »Kulturbundu« postavio zadatak:

Vi (Nemci van Rajha - pnm V.T.) hičetc izvidnice kuje špijuniraju Vi imale da pripremile izvesne stvari daleko pred frontom. Vašu ie zadaću da kamuflirate naše vlastite pripreme za na- (>ad- Umatraite da se nalazite kao u tatu /u vas vredi rami zakon. I / sie danas možda na/iažni/i deo Nemačkog nanula Kud Nemačka pohedi, onda neće biti nikoga ko ce se usuditi da vas krivu pogleda Do vas je da izvoijijete Kemučko/ tu/ položaj Onda cele vi zapovedati bez paragrafa i manjinskih prava. Vaša ce zadaću hiti da u sum pokorenim zemljama budete tutori, koji ce tutorsku vlast vršili u ime Nemačkog naroda. I i čete u mole ime upravljali zemljama i narodima u kojima ste sada progonjeni i potlačeni. Tako ce se naša nesreća što su se milioni najboljih cmaca u prošlosti morali iselili u druge zemlje pretvoriti u našu veliku sreću Kao što su Zidovi od raspršenog naroda postali sveiskom silom, lako ćemo i mi. pravi narod bozu. koji je raspršen po čitavom svetu, postati gospodu/učim narodom na kugli zemaljskoje.'*

Pored Nemačkog Ministarstva spoljnih poslova, na čelu sa Ribentropom. problematikom Jugoslavije bavili su se i spoljno-politički uredi Nacionalso-

cijalističke stranke pod upravom dr Rozenberga koji je održavao brojne veze sa idejno srodnim političkim grupama na Balkanu. Tako je održavana čvrsta i trajna veza sa Ljotićevim »Zborom« i ustaškom emigracijom u Nemačkoj, pod vodstvom dr Branimira Jelica. Sličnu delatnost u Jugoslaviji obavljala je »Auslandsorganisation der NSDAP« pod rukovodstvom Geringovog opunomoćenika ine. Franca Nojhausena, koji se prvenstveno bavio privrednom špijunažom i koji je smatran glavnim organizatorom i rukovodiocem Nemačke obavestajne službe u Jugoslaviji i organizatorom nacističkog pokreta u redovima Nemačke manjine. Isto tako je policijski ataše Gestapa pri poslanstvu u Beogradu, posle sporazuma od 1937. o zajedničkoj borbi protiv komunizma, stvorio svoju razgranatu mrežu političko-obaveštajne prirode i za sve vreme vrlo aktivno delovao.

Organizacija italijanske obavestajne službe

Pošto nije raspolagala tako jakim nacionalnom manjinom kao Nemci, koju bi mogla upregnuti u svoju petu kolonu, fašistička Italija je, uglavnom, računala na ustaški pokret, fašističke elemente na Kosovu, vančomihajlovisle u Makedoniji i pojedince italijanske narodnosti u Dalmaciji. Latinski mentalitet, sklonosti ka konspiraciji, vekovno iskustvo u podzemnom radu i fašistička ideologija omogućavali su uspešan rad italijanske obavestajne i kontraobaveštajne službe.

Kao i u nacističkoj Nemačkoj, tako su i u fašističkoj Italiji *vojna obavestajna i kontraobaveštajna služba* bile odvojene od odgovarajućih organa fašističke partije; ali se njihov rad najčešće ispreplitao (kao i u slučaju Abvera i Glavne uprave bezbednosti RSHA), iako su imale iste ciljeve. U okviru fanjom vojskom« preuzeo je gradonačelnik Mahanec. Napadnuta spojila i iznutpilarna organizacija, odnosno OK (Organizzazione Kapilare). Ona je imala da kontroliše sopstveni kadar t da prođe u redove antifašista.

Držeći se biblijskog načela da ne zna levica šta radi desnica, lašisti su u okviru svojih drugih policijskih i crnokošuljaških organizacija stvarali posebne obavestajne i kontraobaveštajne grupe. U okvirima Fašističke milicije za nacionalnu bezbednost, čije su jedinice nosile naziv »legije«, postojali su posebni kontraobaveštajni centri, tzv. »političko-isledni uredi« (UPI), a na čelu opšte obavestajne i kontraobaveštajne organizacije fašističke partije stajala je »Specijala politička policija« (OVRA).

Kao što su u Nemačkim ambasadama i konzulatima postojali organi Gestapa, odnosno RSHA, tako su i u italijanskom Poslanstvu u Beogradu i italijanskim konzulatima u našoj zemlji postojali maskirani organi OVRE tobože za stručna pitanja. OVRA je posebno nastojala da stvori špijunske mreže, koje su, osim obavestajnih, imale i sabotažne i diverzantske ciljeve.

Italijanska obavestajna služba se najviše oslanjala na emigrantske organizacije i separatističke pokrete - ustaški, nacionalistički albanski i vančomihajlovistički (poslednji je bio usko povezan sa ustaškim pokretom u emigraciji, ali i sa bugarskom obavestajnom službom ukoliko su se interesi poklapali - kao i na neke pripadnike katoličke crkve). *Vojna obavestajna i kontraobaveštajna služba italijanskih oružanih snaga (SIM)*, slično kao i Abver, imala je oko 100 centrala u zemlji i inostranstvu. Obaveštajni centri SIM-a bili su ras-

poređeni u većim garnizonima i sedištima jugoslovenskih komandi i štabova, a njegovi organi, kao pomoćnici italijanskog vojnog izaslanika, služili su za prikupljanje obavestajnih podataka i špijunažu. A slično nacistima, italijanski fašisti su, pod firmom različitih »privrednih preduzeća«, maskirali svoj podzemni rad. To je omogućilo uspešan rad italijanske pete kolone u Jugoslaviji, koja je i za fašiste, kao i za naciste, bila »obećana zemlja«.

Delatnost italijanske fašističke pete kolone naročito je došla do izražaja posle okupacije Albanije, kad je na jugoslovenskim granicama stvoreno još jedno čvrsto uporište. Kvalifikovani italijanski špijuni i špijunke počeli su da se ubacuju u Jugoslaviju maskirani kao »kaluđeri« i »kaluđerice« pojedinih katoličkih redova, zatim i kao »izbeglice« iz okupiranih krajeva.

Najjači i posebni centri različitih italijanskih fašističkih obavestajnih službi nalazili su se u Trstu. Ustaška tajna radio-stanica »Vila Velebita« održavala je neposrednu vezu sa tajnom stanicom SIM, a svakako i stanicom OVRE.

Dejstvo pete kolone u kopnenoj vojsci

Borbena vrednost jugoslovenske vojske znatno je umanjena organizovanom izdajom i petokolonaškim radom velikog broja starešina i vojnika iz redova separatističkih i fašističkih organizacija i manjinskih elemenata. Mnogi od njih uopšte nisu došli na mobilizacijsko mesto, drugi su izazivali pobune, rasulo i bekstva, a treći su - čim su se dokopali oružja - stupali u redove separatističkih i fašističkih organizacija i otvoreno se borili protiv jugoslovenske vojske.

Borbena vrednost jugoslovenske vojske bila je znatno oslabljena i eksteritorijalnim rasporedom starešina, jer su neki oficiri i podoficiri srpske narodnosti ubijani ili zarobljavani od ustaša i Zaštite, ili su ustaški nastrojene starešine sabotirale rad svojih jedinica izbegavajući borbu, ili su svoje jedinice na prevaru predavale neprijatelju. Članovi ustaške organizacije i hrvatske Seljačke i Građanske zaštite razoružavali su ili zarobljavali jedinice, grupe ili pojedince jugoslovenske vojske u Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini i potom ih predavali Nemcima ili Italijanima, dok su pobunjeni albanski fašisti na Kosovu i u Metohiji, uzeli vlast u svoje ruke. opljačkali vojne magacine, sadejstvovali Nemačkim i italijanskim jedinicama i napadali vojne komunikacije u neposrednoj pozadini Kosovske divizije koja je bila angažovana na *Albanskom frontu*. Zbog toga je ova div izija bila prinuđena da znatan deo snaga uputi sa fronta u pozadinu. Prirodno je da je sve ovo negativno uticalo na moral i otpornu snagu jugoslovenske vojske.

Pored podataka o dejstvu pete kolone u vojsci, koji su izneti u ranijem izlaganju, ovde se navode sledeći primeri:

• Već drugog dana rata proliku Jugoslavije, dok su se operacije vršile samo na bugarskoj i slovenačkoj granici, u Hrvatskoj je započelo djelo narodnog i državnog oslobođenja; pobuniše se pukovnije oko Bjelovara i zauzeše grad - uklonivši srpske oficire, sledovalo je otkazivanje posluha srpskim oficirima u drugim krajevima, a 10. travnja Hrvati otvoriše pobjedonosnoj nemačkoj vojsci vrata svoje domovine proglašivši istovremeno Nezavisnu Državu Hrvatsku na čitavom narodnom i povijesnom području.¹⁰

Generalštabni pukovnik Franjo Nikolić, načelnik Operativnog odeljenja Prve grupe armija, Julije Makanec i Ivan Mrak. rezervni vazduhoplovni kape-

tan, bili su organizovani nemački špijuni. Posle 27. marta, *jugoslovenska kontraobaveštajna služba* našla je u pukovnikovom stanu dovoljno dokaza da izdajnik bude obešen. Ali, posto je važio kao »Mačekov čovek«, general Simović je tog Nikolića postavio na visoku dužnost u Prvoj grupi armija u Zagrebu. (Uoči rata bio je načelnik odseka u Saobraćajnom odeljenju Glavnog generalštaba - V.T.).

Služeći se izgovorom da lično mora da obavi neke poslove u Bjelovaru, u Štabu Četvrte armije, Nikolić je došao u taj grad da koordinira akciju s Makanecom i Mrakom. Gradonačelnik Bjelovara imao je u svom stanu špijunsku radio-stanicu koja je bila u vezi s »Jupiterovim« obaveštajnim centrom 701 u Zagrebu.^{10*}

Pošto su prvo pobunili 108. pešadijski puk, zaverenici su kamionima uputili jedan odred petokolonaša da zarobi Štab Četvrte armije, koji su sačinjavali komandant general Petar Nedeljković, načelnik Štaba general Anton Lokar i drugi. Štab su opkolili pobunjenici. Ustaški petokolonaši hteli su da pobiju oficire Štaba, ali ih je u tome sprečila straža. Posle toga, operativni deo se prebacio u selo Popovaču, dok su odlazak ostalog dela Štaba sprečili petokolonaši.

U isto vreme, osmog aprila, pobunjeni puk je dobio kao »pojačanje« i 40. pešadijski, zatim delove još jednog puka. Komandu nad celom tom podzemnom »vojskom« preuzeo je Ivan Mrak, kasnije jedan od najsvirepijih ustaških zločinaca, komandant zverske »Mrakove legije«. A komandu nad »unutrašnjom vojskom« preuzeo je gradonačelnik Makanec. Napadnuta spolja i iznutra od oko osam hiljada pripadnika ustaško-mačekovske pete kolone, slaba odbrana Bjelovara morala je da kapitulira. Posle su petokolonaši tukli i mučili vojnike i oficire bez obzira na narodnost, zato što su »pucali u nas«.

Kad je čuo za ovo, general Nedeljković je izdajnicima, preko telefona, zapretio »bombardovanjem« Ali to su bile samo prazne reči! Odmah posle toga Makanec je preko svoje špijunske stanice izvestio nemačku komandu da je »put raskrčen«, a zatim je s balkona Gradske vjećnice proglasio »Nezavisnu Državu Hrvatsku«, u čemu je za dva dana pretekao izdajicu Kvaternika.

Deseti april je, praktično, bio dan potpunog raspada i rasula Četvrte armije. Preostale jedinice započele su povlačenje prema Bosni, neke preko Save, dok su druge odstupale preko Karlovca i Slunja, s nameram da se probiju ka Bihaću.^{10b}

Ustaše su sabotirale rad jugoslovenske vojske otkazivanjem poslušnosti, neizvršavanjem primljenih zapovesti i naređenja, ometanjem službe veze, širenjem panike, netačnim gađanjem, onesposobljavanjem za borbu borbenih sredstava (tenkova, aviona, automobila, topova, automatskih oruđa itd.), razoružavanjem srbijanskih vojnika ..

Borbe ustaša (uz podršku dela katoličkog klera) i njihov rad protivu jugoslovenske vojske u oblasti Knina i Drniša, uoči proglašenja NDH, nazivaju se herojskim i veličanstvenim.¹²

»Sve jedinice popunjene hrvatskim elementima napustile su redove i otišle kućama sa oružjem Srpski oficiri - komandanti i komandiri - ukoliko nisu uspeali da pobjegnu. ranjeni su. pobijeni ili zarobljeni. Materijal, artiljerijska oruđa, ostalo naoružanje i vozovi ostali su u rukama pobunjenika

Usled petokolonaške akcije u 33. peš. puku (koji je mobilisan u Banja Luci) konji nisu dobili potrebnu opremu tako da se nisu mogli upotrebiti; municija nije odgovarala modelu i kalibru puške: veliki broj vojnika nije dobio cipele već je po snegu, kiši ili blatu išao u svojoj obući: vojni magacini su bili puni opreme, ali rukovaoci nisu hteli da je izdaju ili su odugov-

lačili njeno izdavanje, jer »u|c|čuvali za usiase tako da su zato neki u NDH odlikovani i unapredeni.¹³

Ustaše su se hvalile kako su u Jastrebarskom razoružale jedan peš. puk i jednu pav. bateriju i tirne olakšali posao Nemačkim trupama, a prilikom prolaza 2. konjičkog puka kroz selo Peteranec kod Koprivnice radi napada na nemački mostobran na Dravi kod s. Zakanja, vojnici su gadani iz obližnjih kuća.¹⁴

Dejstvo pete kolone u Ratnom vazduhoplovstvu

Kao što je napred navedeno, petokolonaška mreža je zahvatila i vazduhoplovstvo, ali u znatnoj meri manje nego vojsku i mornaricu. Pored podataka o dejstvu pete kolone, iznetih pri analizi rada vazduhoplovstva, ovde se navodi još nekoliko konkretnih primera:

- komandant 3. bombarderskog puka pukovnik Zdenko Gorjup nije izvršio naređenje Komande vazduhoplovstva da 4. aprila na ratno letište kod Lioševa uputi 63. vazd. grupu. već je ovu grupu zadržao u Petrovcu kod Skoplja. tako da je Nemačka avijacija 6. aprila ujutro na ovom aerodromu uništila 25 bombardera Do-17. Staviše, on je posle ovog bombardovanja napustio svoju dužnost (Stah puka i 64. grupu kod Prištine) i odstupio ka Kraljevu, šireći usput petokolonaške vesti. Zbog toga je smenjen sa dužnosti i stavljen pod sud. Za vreme okupacije bio je u Nemačkoj službi i kao probni pilot fabrike aviona u Zemunu. O toj izdaji Djorđe Milanović piše:

» ... U rano jutro 6. aprila 1941. godine, bombarderi su zatečeni na aerodromu Petrovac kao na poligonu. Prethodnog dana komandant puka, pukovnik Zdenko Golup je ukinuo pripravnost, piloti su otišli u Skoplje i provodili se. Nešto pre poludne Bugarske su prvi naišle »Štuke«, tukle protiv avionsku odbranu i odmah za mirna je naišla formacija Nemačkih lovaca i bombardera. Napad je trajao oko 20 minuta, bombe su odjekivale, a avioni su bili uništeni.

Nekoliko ispravnih aviona preletelo je za Uroševac, gde su sutradan uništeni. Grupu pilota poveo je major Malo Culinović, komandir eskadrile i predao Nemcima. I u taj Culinović je bio određen da predvodi bombardere u napadu na Solilu, što nikada nije ni izvišeno.

Petokolonaši Gorjup i Culinović su kasnije bili unapređeni i nagrađeni od ustaša i Nemačaka. No Gorjupa je grupa rezervnih oficira pilota ukrala i godinu dana kasnije avionom prebacila za Grčku, odnosno Kiit. Gorjup je bio komandant baze u Zemunu. Culinović je bio okoreli ustaša za čudo niko ih nije otkrio, mada su podnošene izvesne prijave protiv njih. Bilo je očigledno da su petokolonusi bili povezani po vertikali. Oni koji su za to znali bojali su se kasnije Nemačke odmazde. (Djorđe Milanović, 'Politika', 15. okt. 1976.)

komandant 3. vazd. brigade pukovnik Nikola Obuljen u toku prva tri dana rata nije rukovodio 3. i 5. vazduhoplovnim pukom, tako da su polemične jedinice ove brigade delovale po svojoj inicijativi. I on je pri povlačenju iz Prištine preko Kraljeva i Čačka siriio petokolonaške vesti. Zbog ovakvog postupka uhapsio ga je načelnik Staha 5. armije, zatim je smenjen sa dužnosti i stavljen pod sud:

- komandant 2. lovačkog puka pukovnik Franjo Pilić držao je svoj puk u pasivnoj odbrani teritorije Kragujevac - Kruševac - Kraljevo - Čačak, iako te imao pismenu direktivu Komande vazduhoplovstva da svoje jedinice ne vezuje za sektori, već da aktivno napada neprijateljske avione, ma gde se pojavili na celoj teritoriji Srbije severno od linije Rtani - Jasrebac - Kopaonik - Golija. Kao što je navedeno, ovaj puk nije učestvovao u odbrani Beograda, iako mu je to bio zadatak, tim pre što na njegovu teritoriju nije bilo vazdušnih napada. Zbog njegovog pasivnog držanja 31. lovačka grupa te noći 9-10. aprila, pod uticajem pete kolone, popalila sve avione na aerodromu kod Kragujevca. I u vreme kada su Nemačke uklopile jedinice u napad na Nišu, bile stigle tek do Paraćina. Pošto je došlo i 52. lovačka grupa 11. aprila uništila sve avione na aerodromu kod Knjina, on je 13. aprila odleteo u Zemun, gde su ga Nemci zarobili pri sletanju. Međutim, nisu ga odveli u zarobljeništvo, već je stupio u vazduhoplovstvo NDH.

- komandam 5. lovačkog puka potpukovnik Leonid Bajdak nije izvršavao određene zadatke vazdušne odbrane na Nisavskom pravcu (gde je raspolagao jednom lovačkom grupom, jer je druga grupa uništena kod Kumanova 6. aprila), tako da su nemački avioni neometano bombardovali Pirot, Belu Palanku i Niš i druge gradove i jugoslovenske trupe na Nisavskom pravcu. Posle nemačkog proboja ka Nisu napustio je Štab puka i 35. grupu i odstupio ka Sarajevu, a kasnije se istakao u vazduhoplovstvu NDH.

- pomoćnik komandanta 5. lovačkog puka, major Franjo Džal prilikom nemačkog vazdušnog napada na aerodrom kod Kumanova 6. aprila u zoru, kao zamenik privremeno odsutnog komandanta 36. lovačke grupe, nije uzleteo već je iz skloništa pasivno posmatrao borbu pilota ove grupe koji su nemačkoj avijaciji davali lunački otpor i skoro svi izginuli. Ni kasnije nije ni jednom poleteo, iako je za to imao više prilika. I on se istakao u vazduhoplovstvu NDH i poginuo na Istočnom frontu.

- komandant 1. lovačke brigade pukovnik pilot Dragutin Rupčić »Rubac« nije lično rukovodio vazdušnom odbranom Srbije i Vojvodine, kako je to bilo predviđeno direktivom Komande vazduhoplovstva. Kad je 6. aprila ujutro javljeno Zemunskom aerodromu, gde se nalazila 51. lovačka grupa 6. lovačkog puka, da od Segedina nailazi grupa bombardera prema Beogradu, Rupčić je izjavio da rat još nije objavljen, da su to nemačke formacije koje idu da napadnu Grčku i da ne treba poletati da se ne bi provocirali Nemci. Međutim, mladi komandiri i piloti koji su i pre toga očekujući napad, zagrejali svoje motore, nisu mu poverovali već su samoinicijativno poleteli u susret najavljenj formaciji. Posle toga Rupčić je seo u svoj reprezentativni avion IK-3 i počeo da »vozi« po pisti, ali se mašina odjednom skljkala na zemlju lako da su se iskrivila čelična pera elise, a on iskočio iz kabine i pobjegao u bunker ispod Bežanijske kose, kad je već mogao čuti eksplozije bombi po Beogradu. Tako ovaj izdajnik, nemački špijun, a kasnije general u NDH, namerno nije poleteo već obmanuo mlade pilote koji su neustrašivo jurili u susret agresoru i u smrt.

zbog sabotaže podoficira i obveznika ustaša u Vodu za vezu, 2. vazd. brigada u toku rata nije imala sigurnu vezu sa Komandom vazduhoplovstva. Ovi petokolonaši su uništavali naređenja koja su izdavana preko njene radio stanice dok je ova radio-slaničica dostavljala Nemačima primljene zapovesti i naređenja Komande vazduhoplovstva. Iako je Komanda vazduhoplovstva preko radio-stanice još noću 6.7. aprila oko 24 časa naredila 2. brigadi da 7. aprila u zoru napadne nemačke aerodrome kod Pečuja i Segedina (odakle su tada nemačkih aviona napadala Beograd) petokolonaši radio stanice su predali ovo naređenje komandantu 2. brigade tek oko 9 časova sledećeg dana. Brigada je zbog toga vršila napad oko podne umesto pod zaštitom mraka. Sem toga, pošto je radio-slaničica javila Nemačima dolazak naših bombardera, nemački lovci su ih presreli, odnosno sačekali u vazduhu, tako da se oko 75% upućenih bombardera nije vratilo sa zadatka. Zbog sabotaže ovog voda Komanda vazduhoplovstva nije mogla da obavi nijedan telefonski razgovor sa komandantom 2. brigade u toku rata:

- komandanti Vazd. škole gadania, Škole bombardovanja i 7. vazd. baze (tj. pukovnik Jakov Makiedo, major Nikola Mikec i p.pukovnik Jovan Basarić) su od prvog dana rata stavili svoje jedinice u službu ustaša u Mostaru i prekinuli svaku vezu sa Štabom vazduhoplovstva, a docnije su služili u vazduhoplovstvu NDH.

Dejstvo pete kolone u Ratnoj mornarici

Moglo se očekivali da će u vreme teških iskušenja aprila 1941. godine dobar deo višeg starešinskog kadra jugoslovenske Ratne mornarice, koji je godinama služio u Austro-Ugarskoj i ostao joj odan, osetiti mogućnost povratka na staro (kako mu je to ustaška propaganda obećavala) i da će za sobom povući ijedan deo mlađeg starešinskog kadra, kojeg je on u tome duhu i vaspitavao. Zato se preko 150 viših i nižih oficira Ratne mornarice odmah posle 10. aprila 1941, tj. proglašenja NDH, prijavilo za ustaško-domobranksku Ratnu mornaricu.

Nepobitno je dokazano da su se u aprilskim danima 1941. godine u vrhovima Ratne mornarice na najvišim položajima nalazili neprijateljski špijuni - izdajnici, kao:

- i - admiral Vikerhauzer, komandant Ratne mornarice:
 - kapetan b.broda Vili Bačić, načelnik Štaba flote.
 - kapelan bojnog broda Muhamed Hodžić,
 - artiljerijski potpukovnik Oto Elbinger, načelnik Štaba Komande Šibenika.
 - kapetan bojnog broda Jerko Kačić,
 - kapelan bojnog broda Edgar Angeli, komandam Rečne flotile,
 - kapetan bojnog broda Gatanina Zakarije i
 - kapetan bojnog broda Artur Malbohan, načelnik Tehničkog odeljenja Komande Ratne mornarice.

Ovde ćemo samo ukratko izneti neke primere smišljene i dobro organizovane izdaje u Ratnoj mornarici:

- uoči samog početka rata neki sposobni i iskusni komandanti ratnih brodova bili su iznenadno i bez ikakvog povoda smenjeni. a na njihova mesta dovedeni drugi ljudi, bez autoriteta, sprema i sposobnosti. To je bilo delo pete kolone u Komandi mornarice:
 - na dan 7. aprila Komanda flote izdala je naređenje komandantima 2. i 3. torpedne divizije da zajedno sa trupama kopnene vojske učestvuju u -Zadarskoj operaciji-, ali ovo naređenje nije stiglo ovim divizijama. One su isplovile iz Šibenika, a posade 3. divizije su 10 aprila u Milni na Braču, pod uticajem petokolonaških elemenata, odbile da isplove u pravcu Boke;
 - sem razarača »Zagreb« (koji je potopljen da ne bi pao neprijatelju u ruke), stare podmornice »Nebojša«, dve motorne torpiljarke (koje su 17. aprila isplovile za grčke vode) i oko 10 hidroaviona, celokupna jugoslovenska Flota bez borbe i neoštećena predata je neprijatelju u ruke. Za to najveću odgovornost snosi načelnik Štaba Flote kapetan bojnog broda Kačić koji je na Trećoj sednici komandanata brodova 16. aprila namerno - svojim saboterskim insistiranjem da se anketiraju posade da li treba ili ne treba isploviti - uneo veliku zbrku i demoralisao najveći deo ionako već uznemirenog i onespokojenog ljudstva izloženog bezobzirnoj ustaškoj propagandi i demoralizacijom veslima;
 - 10. aprila u Crikvenicu je stigao Petar Kvaternik (brat Slavka Kvaternika) da uspostavi ustašku vlast i preuzme vojničku komandu na tome području. No, zahvaljujući brznoj i energičnoj intervenciji komandanta Severnog sektora kapetana bojnog broda Mirka Plavajza, ovaj ustaški poduhvat je brzo ugušen i Kvaternik bio likvidiran;
 - kad je jedna neprijateljska lovačka eskadrila uništila jednu eskadrilu hidroaviona. Stab Pomorskog vazduhoplovstva je 8. aprila napustio ostatak hidroaviona i posade na aerodromu Jadrtovci. Eskadrila je uništena zahvaljujući špijunima koji su blagovremeno otkrili njeno mesto neprijatelju;
 - Stab Rečne flotile (komandant kapetan b. broda Edgar Angeli i načelnik Štaba kapetan fregate Boris Štorov) saboterski se držao za vreme neprijateljske akcije u Djerdapu noću 5/6. aprila 1941. On je parnom remorkeru »Vitez« dao svega 2 mitraljeza i lako naoružanje za borbe, a na šlepove je određeno svega po 10 kg eksploziva: nije odobrio da se remorker sa parnom vučom zameni remorkerom sa motornom vučom. Kada je komandantu remarkera »Kumanovo« naređeno da isplovi i ukaže pomoć remorkeru »Vitez«, koji je ubrzo pao u nesavladive teškoće, nije htio da isplovi iz svoje baze iz D. Milanovca. Za ovu akciju bilo je određeno malo veoma zastarelih plovnih sredstava sa neznatnim naoružanjem, eksplozivom, gorivom i slabim vezama, tako da je neprijatelj, skoro bez žrtava, veoma brzo overladao Djerdapom. I kasnije, sve do 17. aprila. Stab Rečne flotile držao se sasvim pasivno i neodgovorno; nije imao bilo kakvu vezu sa svojim plovnim objektima, tako da su akcije na Savi i Dunavu bile plod samoinicijative njihovih starešina;
 - pobunu u Šibeniku organizovala je ustaška organizacija u mornaričkim jedinicama Srednjeg sektora odbrane. Umesto da učestvuju u ugušivanju pobune. 2. i 3. torpedna divizija su »blagovremeno« isplovile iz Šibenika, a posada 3. divizije je 10. aprila u Milni na Braču, pod pritiskom ustaški nastrojenih starešina, napustila brodove; u stvari, za sve vreme 2. i 3. divizija su lutale od »nemila do nedraga«, bez ikakve veze sa komandantom Flote.¹⁶
 - Komandant razarača »Zagreb« kapetan bojnog broda Nikola Krizomali još 10. aprila u oficirskoj menzi rekao je: »Jugoslavija se raspala, proglašena je Nezavisna Država Hrvatska«. na što mu je poručnik bojnog broda Spasić uzvratilo: »Gospodine komandante, to su alarmantne vesti, zbog njih se za vreme rata ide na streljanje.¹⁶ (Krizomali je kasnije bio u ličnoj službi poglavika Pavelića - prim. V.T.);
 - u vremenu od 6. do 14. aprila Stab Flote primio je svega tri defješe od Komande Mornarice, a nijedan odgovor na svoja treženja. Komanda Flote nije znala šta se događa u Šibeniku od 6. do 10. aprila, iako je tamo besnela pobuna u obliku žestokih međusobnih obra-

cuna, jer su agencije peke kolone onemogućili svaku vezu. Oni su pre svega, paralisali glavni centar veze u Šibeniku (Mornarička izviđačka komanda), kao i sistem veza (Selci, klinci Boka).¹⁷

Na neke optužbe protiv komandanta Flote kontraadmirala Domainka da je »sabotirao naređenje koje je primio od generala Simovica za isplovljenje Flote«, admiral Černi, posle rata, prvi komandant jugoslovenske Ratne mornarice (tada u činu kapetana korvete i na položaju načelnika Štaba Flote) dokumentovano tvrdi da takva naređenja nikada nisu stigla u Štab Flote. On kaže:

»Neosporno je da se komandant Flote nije snašao u vrlo složenom položaju, da nije pokazao dovoljno inicijative, snage i odlučnosti u komandovanju. Isto tako je neosporno da komandant Flote nije nikad govorio o predaji Flote ustašama. Kontraadmiral Domainko se po kapitulaciji vratio u Zagreb, gde su ga ustaše zatvorile i mučile, a po puštanju iz zatvora otišao je u Novi Sad, te nije saradivao ni sa okupatorom ni sa kvislinškim režimom, imao je pravilno držanje, a posle rata priznata mu je penzija.«¹⁸

Međutim, pouzdano je utvrđeno daje u komandi Mornarice i nekim mornaričkim komandama, ustanovama i plovnim jedinicama još pre rata postojala ustaška organizacija čije su jezgro predstavljali neki bivši austrougarski oficiri i podoficiri, koji su delovali i za račun nemačke ili italijanske obaveštajno-diverzantske službe. Posle aprilskog sloma je utvrđeno da su svojir neprijateljskim, upravo izdajničkim radom, kako na Jadranu tako i na plovnim rekama na Severnom frontu, pružili posrednu ili neposrednu podršku agresoru: načelnik štaba Pomorske obalske komande kapetan bojnog broda Vili Bačić, komandant razarača »Zagreb« kapetan bojnog broda Nikola Križomali, komandant Rečne flotile, kapetan bojnog broda Edgar Angeli, komandant Srednjeg sektora pomorske odbrane kapelan bojnog broda Muhammed Hromić, kapetan fregate Antonije Gatin na službi u Štabu Pomorske obalske komande za vezu sa komandantom odbrane Šibenika generalom Pavlovićem; kapetan bojnog broda Dimitri Kačić načelnik Štaba Flote, kapetan bojnog broda Vladimir Labaš na službi u Odeljenju za Mornaricu pri Ministarstvu vojske i mornarice i drugi.

Dejstvo pete kolone u pozadini

Usled dejstva pete kolone i izdajstva petokolonaških elemenata bio je otežan rad državnog aparata, organa vlasti, ratne industrije i drugih grana državne i društvene delatnosti. Sem toga, elementi pete kolone su u toku rata izvodili razne akcije u pozadini jugoslovenske vojske (sabotaže, prekid saobraćaja i veza, davanje lažnih uzbuna, širenje lažnih vesti, spuštanje padobranaca itd.) i time izazivali veliku zabunu kod naroda i znatno otežavali ukovođenje vojskom i državnom upravom. Najzad, petokolonaši su oblačili Nemačke uniforme i preotimali mesnu upravu, izdavali naređenja za razoružavanje jedinica jugoslovenske vojske itd.

Pored mnogobrojnih primera aktivnosti pete kolone u pozadini navode se sledeći:

petokolonaški elementi su u Zagrebu i Mariboru dočekivali okupator. -a «••••» i i involucima jer to smatrali herojskim delom

- pri dolasku Nemačkih trupa, probugarski elementi u Makedoniji (Skoplje i Veles) isticali su bugarske zastave, a mnogi su klicali Hitleru, Musoliniju i kralju Borisu;
- u Vojvodinu su petokolonaši Nemci i Mađari gotovo svuda otvoreno dejstvovali i sabotirali rad državnih, vojnih i samoupravnih vlasti;
- petokolonaški elementi su noću 9-10. aprila izazvali paniku u Kragujevcu, vičući »Evo Nemaca«. iako su u to vreme Nemačke slabije oklopne jedinice bile stigle tek kod Paraćina. Zbog toga je nastalo paljenje vojnih magacina i aviona na aerodromu i napuštanje grada od strane vojnih vlasti i građanstva. Pošto nemačke trupe ni u toku sledećeg dana nisu stigle u Kragujevac. 10. aprila pre podne je uspostavljen red i sve vraćeno na svoje mesto. Krajem ovog dana. opet zbog lažne uzbune, izvršena je hitna evakuacija grada, ali je u toku noći 10/11. ponovo uspostavljen red. jer su Nemci tek 11. aprila zauzeli Kragujevac;
- Kraljevo je evakuisano pod uticajem petokolonaških elemenata, ali su vojne i građanske vlasti ponovo vraćene, jer su Nemci još bili tek kod Kruševca i Blaca. Za vreme odsutnosti jugoslovenskih vojnih vlasti Komandu mesta su zauzeli oficiri koji su govorili nemački i izdavali lažna naređenja. U toku Nemačkog napada (13. aprila) u Kraljevu su se pojavili petokolonaši u Nemačkim uniformama (nisu ušli spolja) koji su stvorili paniku kod građanstva i izdavali naređenja za predaju;
- pri prolazu Nemačkih jedinica kroz Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu ustaški i profašistički elementi su kitali kuce Nemačkim zastavama;
- U Slunju je ustaški Stab u zgradi Sreskog načelstva zatvorio oficire srpske narodnosti koje su zarobile ustaške grupe i jedinice Mačekove Zaštite. A kad se u Slunju jedna jača čela jugoslovenske vojske sukobila sa ustašama, ovi su telefonski tražili od Zagreba (gde su već bili Nemci) da Nemački avioni napadnu ovu četu. I zaista, kroz. pola sata, jedan avion je bombardovanjem naneo ovoj četi velike gubitke;
- u Splitu su ustaše prolazile kroz grad u otvorenim automobilima s hrvatskim zastavama, policija i žandarmerija su prišle pobunjenicima, a jedinice Mačekove Zaštite su hapšile oficire srpske narodnosti sve do dolaska italijanskih trupa;
- u Šibeniku su ustaše preuzele građansku i vojnu vlast i primorale komandanta Šibenika da se sa ljudstvom srpske narodnosti povuče ka Drnišu, gde su ih ustaše zadržale u zatvoru do dolaska italijanskih jedinica. Komandu Šibenika preuzeo je dotadašnji načelnik Štaba Komande Šibenika potpukovnik Oton Elbinger;
- ustaše su i u Čapljini preuzele vlast i obustavile saobraćaj na železničkoj pruzi Mostar - Dubrovnik - Herceg Novi - Trebinje i tom prilikom skidale sa vozila vojnike i građane srpske narodnosti i zatvarale ih u školu i druge zgrade. Da bi se Čapljina oslobodila od ustaša, iz Trebinja je upućen jedan odred (većinom pitomaca Pešadijske podoficirske škole) koji je uz teške žrtve uspeo da ih savlada;
- ustaški elementi su prvih dana rata pokušali da zauzmu železničku prugu Sarajevo - Herceg Novi. tako da je Vrhovna komanda bila prinuđena da upućuje specijalne vojne snage za osvajanje i osiguranje ove pruge i da svim putničkim vozilima dodeljuje vojnu pratnju;
- ustaški elementi u Mostaru i okolini vodili su borbu sa trupama Primorske armijske oblasti od početka rata do kapitulacije, s tim što je ove akcije posle 10. aprila obilno potpomagala i nemačka avijacija.

Pored navedenih primera bilo je još ogroman broj petokolonaških poduhvata i izdaja, kako u vreme ovog kratkotrajnog rata tako i za vreme mirnodopskog života jugoslovenskih oružanih snaga, pa nije čudo što je *peta kolona bila jedna od veoma značajnih poluga agresora u borbi za unutrašnje razbijanje i slabljenje ionako slabe kohezije i otpornosti naših naroda.*

NAPOMENE

¹ AVII. mikrofilm Vašington. NAV-N-T-77.

³ Holm Sundhaussen. *Oba vejtaina sluiba i policijski aparat Hajnriha Himlera u »Nezavisnoj Državi Hn'atskoj« 1941-1945.* »Vojnoistorijski Glasnik« br. 2. maj-avgust 1972, Beograd, str.

- *» AVII, F-17, reg. br. 42/2. k. 6: AR 1941. ZD, I. dok. 243, str. 713-714, prim. 2 i 3.
- ^{1b} Mr M. Kreso, *Beograd u planovima Trećeg Rajha*, »Komunist« br. 864 od 8. okt. 1973, Beograd.
- ³ DuJan Biber, *Nacizam i Nemci ti Jugoslaviji 1933-1934*, Ljubljana, 1966, str. 221-229.
- ⁴ Arhiva PK SK Vojvodine, Novi Sad, dok. list 12362/49: original u Arhivi CK SKJ br. 15962.
- ⁵ D. Biber, n. d., str. 221-229.
- ⁸ *Nirnberška dokumenta XXXI*. PS-3469, str. 322-323. Kasnije su i Hans i fon Heren tvrdili da je sve to bilo sasvim preterano i najvećim delom neistinito, sem napada na Saobraćajni biro 27. marta i nekoliko uzvika »ua« kada se fon Heren vozio do Katedrale. (Bogdan Krizman, *Svedočanstva o drugom svetskom ratu*. Zagreb, 1952, str. 112).
- ⁷ Lidl Han, *Strategija posrednog prilajenja*, VIZ »Vojno delo«, Beograd, 1952, str. 284-311.
- ⁸ Herman Raušning. *Moji poverljivi razgovori s Hitlerom*. Zagreb. 1945. str. 63. i 64.
- ⁹ Prema podacima Milorada Jankovića. *Peta kolona*. »Politika« 20. i 21. novembar 1972, Beograd.
- ¹⁰ »Hrvatski narod« br. 83, 26. april 1941. Zagreb.
- ^{10a} B. Krizman. *Pavelic i ustaše* »Globus«. Zagreb. 1979. str. 82-84: M. Janković, *Peta kolona* »Politika«. 15. maj 1973. Beograd.
- ^{10b} M. Janković, *Peta kolona*. »Politika«, 15. maj 1975.
- ¹¹ »Hrvatska smotra, br. 9-10, Zagreb. 1941.
- ¹³ »Hrvatski narod« br. 74, 27. april 1941, Zagreb.
- ¹³ Izveštaj komandanta pozadine 2. armije O. br. 100 od 13. aprila 1941.
- ¹⁴ »Hrvatski narod« br. 66, 19. april 1941. Zagreb.
- ¹⁸ Mladen Ikica, *Jugoslovenska mornarica u aprilskom ratu 1941. godine*, »Mornarički glasnik. br. 6, 1952, str. 546-567
- ¹⁸ Jovan Vasiljević, *Jugoslovenska flota u Boki Kotorskoj u ratu aprila 1941 godine*, »Vojnoistorijski glasnik« br. I. Beograd, 1969, str. 128.
- ¹⁷ Admiral J. Cerni, *Pismo uredništvu*, »Obala« br. 13. Kopar, 1972, str. 37.
- ¹⁷ J. Cerni. *Pismo uredništvu slovenačke revije »Obala« br. 13*. Kopar, 1972, str. 36. kapetan fregate u penziji Damjan Bratić, *Na brodovima Ratne mornarice 1941*, »Politika« 24. i 25. decembra 1972. (povodom feljtona »Peta kolona«).

OSVRT NA KOMANDOVANJE I DEJSTVA POJEDINI JEDINICA JUGOSLOVENSKE VOJSKE

Rad Vrhovne komande

Vrhovna komanda jugoslovenske vojske je dejstvovala pod izvanredno teškim uslovima. Pošto već od prvog dana nije imala organizovane veze sa svojim potčinjenim komandantima i štabovima frontova i armija, ona nije mogla da prati operacije niti da blagovremeno utiče na njihov tok. Oslanjala se samo na slabe međugradske telegrafске i telefonske linije i neke radio-stanice, tako da su razgovore prisluškivali petokolonaši i ostali neprijatelji. Nije imala skoro nikakvih rezervi kojima bi mogla brzo intervenisati tamo gde je bila najkritičnija situacija. Sem toga, mnoge komande i štabovi nisu disciplinovano izvršavali naređenja generala Simovića (kako to i sam ističe u svojoj posleratnoj izjavi), pa je prirodno što su se sve više nagomilavale mnogobrojne teškoće i nevolje Vrhovne komande u rukovođenju ratnim operacijama, tim pre što je i u pozadini zavladała zabuna, defetizam i kapitulanzstvo. No, i pored svih tih teškoća u kojima je delovala Vrhovna komanda od 6. do 17. aprila, verovatno se ne bi dogodile one neoprostive greške u rukovođenju operacijama da je bilo više zalaganja i upornosti, više operativnog refleksa i realnog sagledavanja stvarnosti i da se mislilo na dugotrojan otpor agresoru. Pošto je u isto vreme načelnik Štaba Vrhovne komande (u stvari vrhovni komandant) bio i predsednik vlade, general Simović je od 6. do 13. aprila bio stalno odvojen od vlade, tako da je prisustvovao samo jednoj - poslednjoj njenoj sednici 13. aprila na Palama. Mada i on lično snosi veliku odgovornost za onako brz slom vojske, ipak se ne sme izgubiti iz vida kritična situacija u kojoj se našao posle 27. marta. Pre svega, nije imao homogenu vladu - vlada bez jedinstva misli i pogleda na vođenje rata, - a neki od komandanata grupa armija, armija, divizija i Ratne flote nisu ni želeli ni hteli rat, što je ravno izdaji. Pored toga, veliki broj generala je još od ranije prema njemu gajio netrpeljivost i mržnju, tako da su se mnogi od njih skoro saboterski odnosili prema naređenjima Vrhovne komande i jedva čekali da se rat što pre završi da bi lično što manje izgubili. Prema tome, general Simović je na sednici vlade 28. aprila 1941. godine u Jerusalimu objektivno ocenio držanje jugoslovenskog generaliteta u aprilskom ratu, kad je, pored ostalog, rekao: *»Skoro svi generali su bili protiv otpora . . . Kad su generali želeli što pre primirje, da bi se vratili svojim porodi-*

čama, šta se moglo očekivati od ljudstva?» Velika je šteta što Simović nije imao smelosti da odmah, posle 27. marta, na visoke ratne položaje i dužnosti postavi mlade, sposobnije, vernije i poštenije oficire.

Treća grupa armija

Ova grupa nije izvršila postavljeni zadatak da odbranom Makedonije i zauzećem Albanije obezbedi odstupnicu jugoslovenske vojske prema jugu, kako je to bilo predviđeno osnovnom idejom ratnog plana. Pored ranije istaknutih slabosti i nedostataka, za koje najveću krivicu snose Generalštab i Vrhovna komanda (nedovoljno snaga, nedovršena mobilizacija i koncentracija itd.), treba naročito istaći da su viši komandanti kasno stigli na svoja komandna mesta, da nije bilo ne samo veze sa susedima nego ni sa potčinjenim jedinicama i obratno i da je komandant grupe armija general Milan Nedić često premeštao svoje komandno mesto, tako da nije imao ni veze sa potčinjenim jedinicama niti bilo kakvog uticaja na njihov rad. Komandant Vardarske divizije general Krstić na jednom suđenju, na pitanje sudije da li mu je njegov načelnik Štaba sugerirao da pregovara o kapitulaciji njegove divizije, odgovorio: »Ja sam bio i komandant divizije, i komandant armije i Vrhovna komanda, ni sa kim nisam imao veze, imao sam sa fronta Italijane, a u pozadini Nemce, svu krivicu za te pregovore snosim lično ja«.

Treća Armija

Ova armija nije mogla da izvrši određeni zadatak iz sledećih razloga:

- njene snage bile su slabe (4 prema 8 italijanskih divizija), bez motorizacije i oklopnih jedinica neophodnih za izvođenje ofanzive, bez dovoljno pt i pav sredstava za odbranu od tenkova i avijacije, kao i bez pontonirskih sredstava za savlađivanje rečnih tokova;

- jedinice 3. armije nisu blagovremeno završile mobilizaciju i koncentraciju (naročito Zetska i Hercegovačka divizija), usled čega armija nije mogla otpočeti jednovremeni napad svim snagama - Kosovska i Vardarska divizija otpočele su napad 7. aprila, delovi Zetske divizije 8. aprila, a Hercegovačka divizija uopšte nije stigla niti učestvovala u ofanzivi. samo su neki njeni delovi pojačali Zetsku diviziju;

- 3. armija nije imala podršku iz vazduha niti zaštitu tako da je bila izložena nemilosrdnom dejstvu italijanske avijacije, a na frontu i u pozadini Kosovske i Vardarske divizije znatno se osećao neprijateljski rad pete kolone;

- zbog nesavesnog i negovornog rada smenjen je komandant Kosovske divizije, a komandant 3. armije je morao intervenisati radi zavođenja reda na frontu Vardarske divizije;

- brzim prodorom Nemačkih snaga u Makedoniju u pozadinu Vardarske i Kosovske divizije, bio je onemogućen dalji napad njihovih trupa na Albanskom frontu, tako da su docnije bile okružene i prinudene na kapitulaciju usled spajanja Nemačkih i italijanskih snaga na albanskoj granici.

Jedinice Zetske divizije su od 8. do 13. aprila uspele da prodru 15-20 km u pravcu Skadra, uprkos snažnog otpora italijanskih snaga, koje su imale jaku podršku tenkova i avijacije. Dalje nastupanje zadržale su italijanske oklopne jedinice, uz podršku avijacije na dan 13. aprila, tako da je divizija bila prinu-

dena na povlačenje na položaje na desnoj obali reke Pronisata, gde je ostala do prijema naređenja za kapitulaciju i povlačenje u Crnu Goru. Dok su se operacije vodile na zemljištu gde Italijani nisu mogli da upotrebe tenkove, jedinice Zetske divizije su uspešno napredovale. Međutim, i pored velike hrabrosti i požrtvovanja ljudstva i starešinskog kadra, dalje nastupanje nije bilo moguće bez podrške avijacije i pt oruđa, tim pre što su Italijani na ovom pravcu angažovali 17. korpus sa tri divizije (1 oklopna i 2 pešadijske).

Rad i držanje jedinica Zetske divizije bili su najvećim delom besprekorni. Zalaganje i požrtvovanost vojnika i pretežnog dela starešina bili su na dostojnoj visini, uprkos italijanske brojne i tehničke nadmoćnosti, naročito u tenkovima i avijaciji. Ova divizija je u celini dala dobar primer borbenosti i patriotizma i pored izdajničke delatnosti načelnika divizijskog štaba generalštabnog potpukovnika Ernesta Peterlina, od ranije zavrbovanog italijanskog špijuna. Divizija je zarobila oko 1000 italijanskih vojnika i oficira. Snabdevanje trupa Zetske divizije životnim i ubojnim potrebama u toku ovih operacija bilo je vrlo slabo, tako da su vojnici skoro gladovali, ali to niukoliko nije umanjilo njihovu borbenu vrednost. Treba istaći da su se komunisti u ovoj diviziji sjajno držali u svim borbama, kako na starešinskim tako i na boračkim dužnostima.

Desna kolona Kosovske divizije, koja je nadirujući od Đakovice od 7. aprila izbila na r. Drim kod s. Van Spasit u Albaniji, upućena je 10. aprila desnom obalom r. Drima pravcem: s. Senderđ - s. Nicaj - dolina r. Šalje - dolina r. Kiri - Skadar, radi sadejstva Zetskoj diviziji u napadu na Skadar. Ova kolona, jačine 4 pešadijska bataljona (bez komore i artiljerije), kojoj se docnije (12. aprila) priključio i 2. bataljon 48. peš. puka iz Komskog odreda, uprkos planinskog i neprohodnog zemljišta, uspešno se probila kroz italijanske i albanske zasede i 20. aprila izbila pred italijanske položaje severoistočno od Skadra (s. Dristi - s. Kodra Mezit - Bardanjolt) nemajući nikakve veze sa svojom divizijom i ne znajući da je jugoslovenska vojska već kapitulirala 18. aprila u 12 časova. Mada nije primila hranu već 10 dana, kolona je stupila u borbu sa znatno nadmoćnijim italijanskim snagama. Posle dva dana borbe saznajući od Italijana o situaciji u otadžbini, jedan deo ove kolone (većinom oni koji su malaksali od gladi) predao se Italijanima, dok je ostatak odstupio u pravcu Metohije i Crne Gore, ali je usput pretrpeo znatne gubitke od albanskih zaseda.

Komandant 3. armije general Ilija Brašić takođe je neodgovorno shvatio dužnost i dobiveni zadatak. Ni najmanje se nije založio da brzim i energičnim prodorom u Albaniju osigura odstupnicu jugoslovenskoj vojsci. Zbog slabo organizovane, nedovoljno pripremljene i još slabije vodene ofanzive u Albaniji, načelnik Štaba Vrhovne komande general Simović je oštro opomenuo komandanta ove armije, tim pre što je i on, kao i Nedić, brzo menjao komandno mesto, tako da se 13. aprila našao u Andrijevici, odvojen od svoga Štaba i bez veze sa svojim trupama. Njegovo slabo angažovanje mnogo je doprinelo neuspehu trupa 3. armije, jer su one već prvih dana operacija praktično ostale bez svoga komandanta.

Trupe 3. armijske oblasti

Ove trupe takođe nisu bile u stanju da uspešno izvrše određeni zadatak: odbrana fronta prema Bugarskoj (od tromeđe sa Grčkom do s. Žeravino), odnosno da zatvore Strumički, Carevoselski i Krivorečki pravac. Glavni razlozi za to su:

- određene snage nisu bile završile mobilizaciju i koncentraciju niti zauzele svoje odseke fronta (Štab Moravske divizije i neki delovi bili su još u Nišu, a Štab Šumadijske divizije i neki njeni delovi u Kragujevcu), tako da su vođene borbe u susretu ili na položajima posедnutim na brzu ruku. Uži-deo Štaba Moravske divizije (komandant, načelnik štaba i još nekoliko oficira) stigli su u Kumanovo tek 6. aprila uveče;

- utvrđivanje graničnog fronta bilo je tek u početnoj fazi, a zaprečavanje komunikacija i prolaza nije bilo dobro pripremljeno niti izvedeno. Iako su pripreme za zaprečavanje komunikacija na Krivorečkom pravcu, na delu puta Deve Bair - Kriva Palanka, bile blagovremeno izvedene, ipak u momentu Nemačkog napada nije bilo izvršeno nikakvo rušenje zato što je još u martu, po naređenju Štaba 3. armijske oblasti, povučeno aktivirano ljudstvo u mobilizacijsko mesto - Krivu Palanku. Ovo je iznenadilo i same Nemce, jer su očekivali da će biti porušen bar deo puta koji je vodio kroz klisuru Krive Reke;

- trupe ove oblasti nisu imale dovoljno pt i pav sredstava za organizaciju odbrane od napada Nemačkih oklopnih jedinica i avijacije, tako da su pretrpele velike gubitke od tenkova i vazduhoplovnih napada, pa nisu ni bile u stanju da pruže dužu odbranu;

- jugoslovenska avijacija, usled svoje slabosti i velikih gubitaka na dan 6. aprila (na aerodromu kod Kumanova i Skoplja), nije bila u stanju da trupama pruži neophodno potrebnu podršku i zaštitu;

- komandovanje trupama je bilo otežano zato što nije formiran armijski operativni štab, što nije bilo ni radio - ni telefonske veze, jer su stalne telefonske linije bile prekinute vazdušnim napadima na Skoplje, Štip, Kumanovo i Strmicu. Komandant 3. armijske oblasti, bez ikakvih sredstava i sa neorganizovanim Štabom, našao se sam u Skoplju 6. aprila. Da bi uspostavio vezu sa potčinjenim divizijama, bio je prinuđen da ih lično traži i pronade. Tako je tek 6. aprila po podne pronašao komandanta Ibarske divizije i izdao mu zadatak, a zatim otišao i na front Moravske divizije, ali njen komandant još nije bio stigao;

- borbena vrednost trupa bila je znatno umanjena dejstvom pete kolone, koju su obrazovali neki oficiri, podoficiri i vojnici zahvaćeni ustaškom i fašističko-bugarskom propagandom, razornim dejstvom Ijotičevaca i velikim brojem pripadnika nacionalnih manjina koji su bili u radničkim bataljonima. Zbog toga su, na primer, u rejonu Kumanova ostali neaktivni 21. pešadijski puk i motorizovani puk.

Kako su prva dva dana (6. i 7. aprila) na frontu Trupa 3. armijske oblasti napadale samo 3 nemačke divizije (2. i 9. oklopna i 73. pešadijska), pošto motorizovana SS divizija »Adolf Hitler« nije mogla da se probije Krivorečkim pravcem zbog zakrčenosti drumova tenkovima i vozilima 9. oklopne divizije, postavlja se pitanje da li je bilo moguće da se ovaj napad zadrži na graničnom frontu bar ta prva dva dana, za koje bi vreme Trupe 3. armijske oblasti zauzele i uredile zaprečne položaje?

Kao što je napred izneto. 9. oklopna divizija je nenamerno zatvorila prolaz motorizovanoj SS diviziji »Adolf Hitler« u *Krivopalanačkom tesnacu* za dva dana, te je nesumljivo da se ovaj tesnac mogao zatvoriti i solidnom zasedom na nekom pogodnom blagovremeno organizovanom zaprečnom položaju i time zaustaviti prodor 9. oklopne divizije. Pošto su snage Strumičkog odreda na protivtenkovskim zaprekama pružile snažan otpor tenkovima 2. oklopne

divizije, nesumnjivo je da bi ovaj otpor bio mnogo duži da su ove pt zapreke (rovovi i mine) bile postavljene na taktički pogodnijem zemljištu. Kako se ovde, usled podvodnog zemljišta, nije mogla izgraditi predviđena treća glavna zaprečna linija u dužini nekih 17 km, postojala je mogućnost za prolaz tenkova. A to znači da se nemački prodor mogao zadržati bar 2 dana i lime stvoriti uslovi za dužu odbranu. samo da se posvetila veća pažnja utvrđivanju i zaprečavanju ovog dela fronta i daje više komandovanje prvih dana bilo na svome mestu. Istina je daje za utvrđivanje i zaprečavanje prema Bugarskom frontu bilo veoma kratko od početka ulaska nemačkih trupa u Bugarsku - svega oko tri meseca, jer se do početka mana 1941. godine moglo računati na Ugovor o večnom prijateljstvu sa Bugarskom.

Peta armija

Glavni razlozi što ova armija nije uspešno mogla da odbrani ganični front prema Bugarskoj od s. Žeravina do s. Brnjice na Dunavu (istočno od Golupca), odnosno da zatvori *Bosiljgradski, Trnski, Pirotski, Knjaževački. Zajčarski i Negotinski pravac*, bili su sledeći:

- određene snage bile su suviše slabe za odbranu fronta od 400 km;
- raspored snaga je bio kordonski (sve jedinice u jednoj liniji), bez operativne rezerve, tako da se nije mogla izvoditi zadržavajuća odbrana u duhu ratnog plana, naročito na odlučujućem *Nišavskom pravcu*, gde su Nemačke jedinice u toku jednog dana, posle izvršenog proboja, prodrle čak do Niša;
- armija nije bila izvršila ni mobilizaciju ni koncentraciju, a kamoli posedanje određenog fronta do početka nemačkog napada, tako da su borbe vođene na položajima koji su posednuti na brzu ruku ili u susreću;
- utvrđivanje graničnog fronta bilo je tek u početnoj fazi, a zaprečavanje komunikacija i prelaza nije bilo dobro pripremljeno niti izvedeno;
- armija nije imala dovoljno pt i pav sredstava za uspešnu odbranu od nemačkih oklopnih jedinica i avijacije;
- komandovanje armijom bilo je otežano usled velikog fronta i nemanja radio-veza, dok su stalne telefonske linije bile oštećene Nemačkim vazдушnim napadima na Niš kao glavni saobraćajni čvor;
- komandant armije, u tako zaista teškoj situaciji, nije rukovodio operacijama na zadovoljavajući način, tako daje smenjen tek 11. aprila, kada je već bilo kasno da bi novi komandant mogao popraviti situaciju;
- radi zaprečavanja nemačkog prodora u dolini Nišave nisu iskorišćene sve snage armije (na primer Vlasinski i Kalnski odred, Timočka i Krajinska divizija), koje Nemci prvih dana uopšte nisu napadali.

Pošto su Nemci napadali samo na Nišavskom pravcu, postavlja se pitanje da li se nemački prodor mogao zaustaviti ili bar usporiti nekoliko dana, dok se organizuju za odbranu položaji na levoj obali Južne Morave i zatvori dolina V. i Zapadne Morave?

Komandant 5. armije je - kao što je napomenuto - rasporedio svoje snage kordonski, bez operativne rezerve (no to je bila i posledica slabosti ratnog plana R-41), iako je preko svoje obaveštajne službe i Vrhovne komande mogao doznati da su nemačke snage grupisane samo prema Nišavskom pravcu. Tako se na ovom najvažnijem pravcu našla samo Toplička divizija prema ce-

loj n^mačkoj 1. oklopnoj grupi. S druge strane, komandant armije nije preduzeo potrebne mere da pomoću trupa za zaprečavanje i rušenje privremeno zatvori sve puteve koji iz Bugarske izvode u rejon Pirota i Babušnice i dalje ka Nišu i Leskovcu, iako je, posle Nemačkog izbijanja u rejon Pirota, s obzirom na karakter zemljišta, još postojala mogućnost da se sa ranije prikupljenim snagama i sredstvima zatvore drumovi Pirot-Bela Palanka-Niš i Pirot - Babušnica - Leskovac. Međutim, umesto zadržavajuće odbrane, kojom bi lično rukovodio, komandant armije je doneo odluku za povlačenje desnog krila i centra na levu (zapadnu) obalu Južne Morave i naredio da se povuče i levo krilo, bez obzira na to što ga Nemci nisu napadali. I umesto da je levo krilo (Kalnski odred, Timočka i Krajinska divizija) iskoristio bilo za napad u desni bok Nemačkih snaga koje su nadirale pravcem Pirot - Niš ili za zatvaranje ioline Velike Morave i sprečavanje Nemačkog prodora ka Beogradu, ove ja<e snage su ostale neaktivne na desnoj obali V. Morave, gde su docnije bile opkoljene i zarobljene. Sem toga, usled neaktivnosti levog krila 5. armije, nemačke oklopne jedinice su, posle zauzeća Niša, prodrle u dolinu Velike Morave i napale u leđa 6. armiju, koja je bila prinuđena da prvo obrće svoj front, a potom i da povuče svoje snage sa desne obale V. Morave i iz Banata u Sumadiju.

Najzad, umesto da su se više lično angažovali na Nišavskom pravcu, komandant 5. armije general Cukavac i komandant Topličke divizije general Kostić su neopravdano premestili svoja komandna mesta u dolinu Zapadne Morave i na taj način u najtežim časovima napustili svoje trupe i ostavili ih same sebi.

Na pravcu Niš - Pirot - Sofija, neprijatelj je prvog dana probio odbranu prilično jakih, ali na širokom frontu razvučenih trupa. Zbog takvih događaja komandant Topličke divizije sa načelnikom Štaba i komandantom artiljerije, ostavivši svoje jedinice, došli su čak do Sarajeva da traže komandanta armije koji se nalazio kod Kraljeva! A kad je probijen front na pravcu Niša, susedne diviziji ostale su van dejstva, dok se 5. armija brzo povlačila. Zbog toga je pad Niša bio tako brz i neočekivan da mnogi u to nisu verovali. Prirodno je da je taj događaj izazvao u Vrhovnoj komandi teške poremećaje i veliku zabrinutost za sudbinu čitavog područja južno i severno od Niša, a posebno fronta u Makedoniji.

Šesta armija

Ova armija nije uopšte učestvovala u borbi, pošto na njenom frontu neprijatelj nije napadao. Zbog njenog povlačenja, koje je izazvano pojavom neprijatelja iz pozadine, a docnije i sa bokova, front odbrane je bio isuviše proširen, a snage razbacane u mnogobrojne jedinice i odrede kojima je bilo teško komandovati. Pošto su jedinice 11. Nemačke oklopne divizije već 10. aprila izbile u dolinu V. Morave, armija je morala da organizuje odbranu prema jugu, sa obrnutim frontom, što je izvođeno vrlo sporo i neorganizovano, tako da se nijedan protivudar nije mogao uspešno izvesti. Zaustavljanje i usporavanje prodora Nemačkih oklopnih jedinica iz doline V. Morave preko Lapova ka Beogradu i Topoli izvođeno je sa zakašnjenjem i slabijim snagama (18. peš. puk sa 1 baterijom i 1 pt četom). Nemačke snage razbile su istaknute slabe snage armije i preko Natalinaca prodrle u Topolu, a preko Mladenovca u Beograd.

Isto toliko slabe snage (Sabantski odred) nisu mogle sprečiti prodor nemačkih tenkova iz Jagodine (Svetozareva) ka Kragujevcu. Prodorom nemačkih snaga ka Beogradu i Topoli snage 6. armije bile su razdvojene i rasparčane, tako da se nije mogla preduzeti ni jedna veća protivakcija. Zbog nastupanja delova nemačke 8. oklopne divizije pravcima Sabac - Valjevo i Sabac - Obrenovac - Lazarevac komandant 6. armije je - umesto predviđenog povlačenja pravcem Lazarevac - Valjevo - Pecka - Ljubovija, naredio povlačenje preko Ljiga i Belanovice ka Požegi, koje nije izvedeno usled kapitulacije jugoslovenske vojske.

Druga grupa armija

Ni ova grupa nije uspela da zadržavajućom odbranom obezbedi blagovremeno povlačenje 1. grupe armija. Njen komandant, general Milutin Nedić, nije ispoljio vidniji uticaj na rad svojih potčinjenih armija, iako je zbog situacije koja je nastala posle 10. IV kod 1. grupe armija - bilo očevidno da je iluzorno svako njihovo zadržavanje severno od Save. Staviše, on je sačekao kapitulaciju svojih armija i skoro bez ijedne značajnije borbe predao ih neprijatelju na teritoriji južno od Save.

Prva armija

Ova armija uopšte nije dejstvovala sve do 10. aprila, pošto na njenom frontu nije bilo neprijateljskih napada. Njeno povlačenje iz Bačke, usled nepovoljnog razvoja opšte strategijske situacije, naročito na severozapadu, preduzeto je blagovremeno u duhu osnovne zamisli ratnog plana »R—11« ali je brzi prodor Nemačkih oklopnih i motorizovanih snaga preko zone 2. armije onemogućio njeno uredno povlačenje na desnu obalu Save, tako da su neke jedinice i skoro sve armijske i divizijske pozadnje jedinice i ustanove i divizijske kolonske komore zarobljene u Sremu.

U periodu od 11. do 14. aprila armija je uzalud nastojala da spreči prelaz nemačkih snaga preko Save, jer su Nemci brzo osvojili prelaze kod Sapca i Sremske Mitrovice. Isto tako ona nije uspela da zaustavi nemački prodor u Mačvu ni na položajima kod Loznice, gde su 3. konjička i Potiska divizija pružile poslednji snažan otpor Nemačkim snagama. Zatim su se njeni ostaci povlačili u Bosnu sve do kapitulacije. Ni komandant ove armije nije pokazivao dovoljno inicijative, naročito u periodu do 10. aprila.

Druga armija

Iako neprijatelj u periodu od 9. do 10. aprila uopšte nije napadao, ova armija je bila prinuđena na povlačenje na desnu obalu Save usled nepovoljnog razvoja događaja kod susedne 4. armije i ustaške pobune. Međutim, povlačenjem na desnu obalu Save, ona je zanemarila obezbeđenje levog bloka 1. armije, tako daje nemački 46. korpus sa oklopnim i motorizovanim jedinicama 11. aprila posle podne prodro u Srem i ugrozio levi bok 1. armije, koja je bila u toku povlačenja preko Sretna za Srbiju.

Posle povlačenja u Bosnu, 2. armija nije imala većih borbi, već je bila prinuđena da se, opet zbog ugroženosti bokova, povlači od Save ka jugu, a zatim je 15. aprila položila oružje po naređenju Vrhovne komande. Komandant ove armije nije pažljivo pratio događaje, naročito u Hrvatskoj, tako da je bio iznenađen.

Prva grupa armija

Zbog veoma teških unutrašnje-političkih uslova, ova grupa nije mogla ispuniti svoj osnovni zadatak - da zadržavajućom odbranom Severozapadnog fronta (r. Čađavica - Karlobag) zaštiti levo krilo i bok celokupnog rasporeda ostalih snaga. Osnovni razlozi za ovaj neuspeh bili su:

- zakasnela mobilizacija i koncentracija snaga 4. armije, tako da nije bila u mogućnosti da posedne svoj granični front na Dravi;
- većinom slab moral trupa koje su, zbog ustaške propagande, vršile pobune i masovna bekstva iz jedinica;
- što je zbog raspada 4. armije nastupilo i rasulo 7. armije, čiji obveznici većinom nisu imali volje da se bore izvan svoje teritorije.

Zbog ovakve situacije susedna 2. grupa armija bila je prinuđena da napusti odbranu teritorije severno od r. Save, a jedinice 1. grupe armija nisu uspele da svoje trupe povuku na desnu obalu Save i Kupe. Pošto je time kompromitovana i onemogućena odbrana Bosne, nemačke i italijanske oklopne i motorizovane snage su posle 11. aprila neometano prodirale sa zapada i severozapada u Bosnu i ka Jadranu, tj. u bok i pozadinu 2. grupe armija i Trupa Primorske armijske oblasti.

Komandant grupe armija general Petrović činio je tih dana maksimalne napore da zadrži rukovođenje operacijama u svojim rukama. No, u onoj delikatnoj situaciji kad su se na njegovom operativnom području (severna teritorija Hrvatske) događaji razvijali munjevito brzom (brojne pobune na frontu u pozadini, organizovano dejstvo pete kolone u svim oblicima, sabotaže i diverzije, pobune jedinica, otkazivanje poslušnosti pojedinih komandanata, indolentan i krajnje nesavestan rad civilnih vlasti) - ostavljen sam sebi sa svojim užim Štabom - posle 10. aprila više nije mogao ispoljiti svoj uticaj na dalje rukovođenje otporom, jer je praktično nestalo njegovih trupa. Mnogi izdajnici, kao Rupnik, Marić, Nikolić, Georgijević, Marković, Mateša, Babić, Kren, Džal, Bać, Mrak i dr. od kojih su neki još od ranije bili u službi agresora, onemogućili su da se nešto više učini u pogledu pružanja otpora, jer su se nalazili na veoma značajnim dužnostima u štabovima Prve grupe armija, 4. armije i Savske divizije. Armijski general Milorad Petrović, komandant Prve grupe armija, koja je bila na Severozapadnom frontu (Hrvatska i Slovenija), rezimirajući uzroke aprilskog sloma, izneo je autoru ove knjige uglavnom sledeće:

»Događaji od 27. marta došli su kasno, vrlo kasno. Trebalo je da dođu početkom marta ili negde u početku godine. Nismo bili sposobni za frontalni rat sa tako dugim granicama, sa takvom vojskom i protivu takvog neprijatelja. Njihove oklopne jedinice donele su im uspeh. Nismo ni izašli na granični front, a već smo bili razbijeni - i ono što je izašlo bilo je nekompletno. Najveći broj Hrvata nije htelo da se bori i brzo su se rasuli. Očekivali su Nemce i ra-

dovali se njihovom dolasku, čineći sve na frontu i u pozadini da im to olakšaju. Tom prilikom uočio sam kapitulansko držanje bana Subašića. Jedinice su bile bez veze, bez štabova. Umesto da štabovi i komandanti dočekuju trupe, trupe su očekivale štabove i komandante ili su bez njih primale iznenada nametnutu borbu. Računao sam da će Četvrta armija uspeti da stvori potreban prostor i vreme za povlačenje Sedme armije, ali nije izdržala. Prodirući od Barča ka Zagrebu, nemačka 14. oklopna divizija je 10. aprila bez otpora ušla u Zagreb, jer nismo imali ni rezervi ni organizovanih položaja, ni težišta odbrane. Iskustva iz 1915. nisu vredela za novu istorijsku situaciju. Na jednoj strani novi neprijatelj sa ogromnom probojnom snagom i sa velikom pokretljivošću, a na drugoj heterogena i razbijena - obezglavljena vojska. Vrhovna komanda je 9. aprila naredila da se uhapsi pokrajinska vlada u Ljubljani, koja je već bila odrekla poslušnost centralnoj jugoslovenskoj vladi, ali načelnik Štaba Prve grupe armija, general Rupnik, i načelnik Operativnog odeljenja, pukovnik Franja Nikolić, sakrili su ovo naređenje».

Ovaku izjavu komandanta Prve grupe armija generala M. Petroviča potpuno potvrđuju u svojim pismenim izjavama: komandant 4. jugoslovenske armije general Petar Nedeljković i njegov načelnik štaba general Anton Lokar, kao i najveći deo komandanata divizija, pukova, bataljona i divizionara, koji su učestvovali sa svojim jedinicama u operacijama u Hrvatskoj od 6-10. aprila 1941 (Arhiva VII, kutija 49, F-1, 42 dokumenta, 650 listova). Slične tvrdnje nalaze se i u zbirci dokumenta *Put izdaje Mačeka i družine* (AVII, kutija, l. 10, F-3, reg. br. 1).

Četvrta armija

S obzirom na vladajuću političku situaciju na terenu ova armija nije bila sposobna da izvrši određeni zadatak, već se raspala prvih dana rata. Izvršenje mobilizacije i koncentracije njenih jedinica je onemogućeno petokolonskim radom ustaške organizacije, tako da su popunjene samo sa 50% obveznika i 10% stoke i vozila. Cim je otpočeo rat, pobunila su se dva puka Slavonske divizije koji su, umesto da idu na front na Dravi, okrenuli nazad, zauzeli Bjelovar i 8. aprila zahtevali proglašenje »Nezavisne Države Hrvatske«. Pošto je posle toga nastupilo masovno bekstvo obveznika iz drugih jedinica 4. armije, nemačke oklopne i motorizovane jedinice su 10. aprila bez borbe stigle u Zagreb i podržale proglas o obrazovanju NDH. Zatim su se ostaci ove armije (većinom ljudstvo srpske narodnosti) povlačili ka Bosni, probijajući se pod borbom kroz gradove i sela, gde su ih napadale tajno organizovane i aktivirane ustaške grupe.

Mada se komandant ove armije general Petar Nedeljković dosta zalagao da armija izvrši postavljeni zadatak, ipak se i njegova armija, pre svega - usled masovne pobune na frontu i u pozadini - posle četiri dana rata raspala i prestala da postoji. A da je 2. nemačka armija, umesto sačekavanja koncentracije svojih trupa - zbog čega je tek 12. april bio predviđen za napad - i da je umesto velike opreznosti, ranije preduzela ofanzivu sa dotle prikupljenim snagama, nesumnjivo je da bi otpor jedinica bio daleko kraći, a raspad nekompletne i nespremljene 4. armije bio mnogo brži.

Sedma armija

Ni ova armija nije bila završila mobilizaciju i koncentraciju snaga, tako da su samo posadne i granične trupe pružile snažan otpor Nemačkim snagama koje su tek 8. aprila uspele da izbiju do Drave na pravcu Maribora.

Kako su italijanske snage preduzele napad 11. aprila, to je 7. armija, počev od 8. aprila, mogla da vodi uspešnu zadržavajuću odbranu prema nemačkoj 2. armiji u duhu osnovne ideje ratnog plana »R-41«. Međutim, ona je 8. aprila - zbog teške situacije kod susedne 4. armije - dobila naređenje da otpočne povlačenje ka liniji: r. Dravinja - Zidani Most - r. Krka, a kasnije (10. aprila) ka liniji r. Kupa-pl. Velebit. Mada je ovo povlačenje u početku bilo uredno, ipak je posle raspada 4. armije i zarobljavanja Štaba 7. armije (od strane ustaša 11. aprila) nastalo osipanje ljudstva, tako da se i ova armija raspala, te nije bila u mogućnosti da se povuče na određene položaje na r. Kupi.

Trupe Primorske armijske oblasti

Ove trupe nisu iskorišćene za borbu sa Nemačkim i italijanskim snagama, već za borbu sa unutrašnjim neprijateljem - ustašama. Ustaška propaganda je i na području ove armije u mnogome ometala izvršenje mobilizacije i koncentracije trupa, tako da Jadranska divizija nije bila u mogućnosti da izvrši predviđeni napad na Zadar. Posle proglašenja Nezavisne Države Hrvatske nastalo je potpuno rasulo jedinica ove armijske oblasti pošto je ljudstvo, pod uticajem ustaša, napuštalo jedinice i delom otišlo svojim kućama. Ono se delom stavilo na raspolaganje Mačekovoj »Seljačkoj zaštiti« i ustašama učestvujući u organizaciji nove ustaške vlasti i hvatanju ostataka jugoslovenskih jedinica koje su se po delovima povlačile ka istoku. Ipak je karakteristično da su ostaci ove divizije koji su bili voljni da se bore postepeno odstupali i tek 22. aprila zarobljeni na teritoriji Bosne.

Veoma slabo, neodgovorno, nesavesno ili neodlučno držanje u toku ratnih operacija od 6 - 17. aprila, imali su na Severozapadnom i Zapadnom frontu komandanti: Savske, Vrbaske, Jadranske i Dinarske divizije, a na Istočnom frontu komandanti Krajiške, Timočke i Topličke divizije.

Strategijska rezerva

Slaba strategijska rezerva (samo 4 pešadijske divizije) koja je još bila u poketu ka koncentracijskoj prostoriji, nije se mogla upotrebiti, naročito u Makedoniji, gde je njeno angažovanje bilo najpotrebnije u prvim danima rata, pre svega zato što nije bila motorizovana, tako da se nijedan Nemački prodor nije mogao brzo zatvoriti. Pošto strategijska rezerva zbog toga nije mogla izvoditi operativno i strategijsko manevrovanje, ona je delom upotrebljena >ja zadržavanje Nemačkog nadiranja. Međutim, Dinarska divizija iz ove rezerv • se raspala usled ustaške pobune još za vreme marša iz Sinjskog polja ka Livnu tako da se na nju više nije moglo računati.

Ratno vazduhoplovstvo

Iako nemamo tačnih podataka o našim i neprijateljskim gubicima, ipak se iz izloženog izlaganja može videti:

- da je aktivnost i jedne i druge avijacije, naročito prvih 5 dana rata, bila vrlo velika;

- da su naši vazduhoplovci većinom dejstvovali pod najtežim okolnostima, ne samo protiv neprijateljskih trupa i objekata na zemlji na svojoj i na neprijateljskoj teritoriji, već i u vazдушnim borbama protiv neprijateljskih lovaca i bombardera. Oni nisu birali ciljeve - čak im nisu ni davani, već su ih sami tražili i pronalazili - i, najzad.

- da su se naši vazduhoplovci, po pravilu, otimali za izvršenje borbenih zadataka. Time se mogu objasniti i tako veliki gubici koje su pretrpeli u roku od 4-5 dana rata, jer je jugoslovensko vazduhoplovstvo samo u vazдушnim borbama i od protivavionske artiljerije izgubilo preko 50 aviona. Prema podacima, kojima raspolažemo, u vazдушnim borbama i od neprijateljeve protivavionske artiljerije poginulo je 42 vazduhoplovca pilota, a pošto je od poginulih bilo preko 50% bombardera, to znači daje poginulo još najmanje 40 izviđača i radista strelaca. Preko 20 vazduhoplovaca bilo je ranjeno, a oko 20-30 aviona jače oštećeno. Prema tome, u borbama u vazduhu za nekoliko dana rata izbačeno je iz stroja oko 28% od ukupnog raspoloživog brojnog stanja aviona i aktivno učestvujućih posada. Nad našom teritorijom neprijatelj je izgubio preko 50 aviona, dok se iz nemačkih podataka vidi da su imali i 10% oštećenih aviona od onih koji su učestvovali protiv nas. Prema izjavi jedne Nemačke oborene posade, samo u toku 6. aprila nad Beogradom gubili 20 aviona.

I pored slabog rukovođenja i izdajstva, jugoslovenski vazduhoplovci su i u toku aprila 1941. godine ispunili svoj dug prema otadžbini, blagodareći herojskom zalaganju mladeg kadra. Oni bi to učinili i u još većoj meri samo da avioni nisu »izgubili tie pod nogama«, zbog brzog sloma suvozemnih trupa. Međutim, jugoslovensko vazduhoplovno komandovanje nije bilo doraslo svoje protivniku, tj. Nemačkom vazduhoplovnom komandovanju.

Aerodromski manevar, koji je bio neophodan pod ovakvim ratnim uslovima, bio je otežan, a često i onemogućen usled nedostatka operativnih aerodroma. Ali, pravilna upotreba naše avijacije bila je još više otežana zbog toga što vazduhoplovne jedinice nisu imale veze sa Komandom vazduhoplovstva, niti ova sa Vrhovnom komandom, kao ni Vrhovna komanda sa ostalim jedinicama na frontu.

Avijacija nije upotrebljena u sadejstvu sa suvozemnim trupama, već kao samostalna udarna snaga protiv nadirućeg neprijatelja. Jasno je da se posle tih udara neprijatelj sređivao i nastavljao svoj zadatak, jer ga sama avijacija, koja je raspolagala tako malim snagama nije mogla zadržati.

Sadejstvo lovačke i bombarderske avijacije nije postojalo, a pratnja bombardera od strane lovaca nije praktikovana. Isto tako ni služba VOOV, tako reći nije postojala, a o presretanju neprijatelja, pošto su obaveštenja dockan stizala, nije moglo biti ni reči, sem na Beogradskom pravcu gde su mase neprijateljskih aviona satima nailazile u velikim talasima. Javljanje je vršeno primitivno - sporim i nesigurnim telefonskim putem - tako da su obaveštenja lovcima stizala sa zakašnjenjem od pola časa do pola dana. Javljanje o liniji fronta takođe nije postojalo.

Mrežom izdaje bilo je protkano i vazduhoplovstvo ...

Mnogo veća nesreća bila je u tome što su mnogi viši rukovodioci bili malodušni i plašljivi, a neki čak i ovejani izdajnici. Međutim, naše vazduhoplovstvo je kao celina najviše trpelo zbog slabosti najvišeg vojnog i vazduhoplovnog komandovanja kako u pripremi za rat, tako i u vođenju rata ...«

No, i pored toga, naši mladi vazduhoplovci su se u većini veoma hrabro i uspešno borili kako je to priznao i sam komandant Nemačke Vazduhoplovne flote 4. koji je rukovodio Nemačkim vazдушnim operacijama protiv naše zemlje.

O dejstvu jugoslovenskog vazduhoplovstva potpukovnik u penziji Andrija Pavlović dao je veoma iscrpan pregled i ocenu ne samo u organizacijskom, već i u taktičkim, operativnim i stratezijskim okvirima sa nekoliko interesantnih pregleda. Zbog toga to dajemo u izvodu. On opravdano kaže da se jugoslovensko Ratno vazduhoplovstvo požrtvovano suprotstavilo neprijateljskom vazduhoplovstvu i angažovalo za određene borbene zadatke, iako su uslovi za dejstvo bili vrlo nepovoljni. Naime, ratna letelišta nisu imala betonske staze, već obično zatravljeno zemljište, koje je u toku rata, zbog kiše i snega, postalo neupotrebljivo, tako da je izvestan broj aviona uništen na zemlji zbog nemogućnosti poletanja; zatim, jedinice nisu bile tehnički opremljene za letenje i dejstvo noću i danju pri nepovoljnim meteorološkim prilikama. Zbog toga je našem vazduhoplovstvu znatno umanjena operativna sposobnost, tako da oko 50% ratnih zadataka nije izvršeno zbog nevremena; u bojnim kompletima aviona nije bilo zapaljive municije, čime je znatno oslabljena napadna i odbrambena moć naših aviona. To se naročito odrazilo na dejstvo lovačke avijacije, vazduhoplovstvo je pretrpelo velike gubitke na zemlji (oko 45% aviona), pored ostalog, i zbog nedostatka savremenog protivavionskog oružja. Dejstvo vazduhoplovstva bilo je znatno otežano (ometano) dejstvom pete kolone, koja je bila brojno slaba (3-5% od ukupnog brojnog stanja), ali vrlo uporna u pogledu sabotaze veza, širenja panike i lažnih vesti, sabotiranja naređenja za dejstvo, izbegavanja ratnih zadataka i uništenja ili oštećenja aviona.

Sve ove nedostatke treba imati u vidu kada se ocenjuje ratno dejstvo jugoslovenskog vazduhoplovstva u aprilskom ratu 1941. godine.

Operativno vazduhoplovstvo, uprkos navedenim slabostima, požrtvovano se angažovalo za vršenje određenih ratnih zadataka. U toku aprilskog rata (od 6-15. aprila 1941. godine) izvršeno je ukupno 1349 avio-poletanja, od čega 414 letova bombarderska a 945 letova lovačka avijacija. (Brojno stanje i izvršeni broj a/p po danima, kao i karakteristični momenti iz tog perioda, prikazani su u sledećem pregledu):

Vrsta avijacije	ã S i s c *	Brojno stanje aviona / broj izvršenih avio-poletanja											Ukupno izvršeno a/p
		6. IV	7. IV	8. IV	9. IV	10. IV	11. IV	12. IV	13. IV	14. IV	15. IV		
Lovačka	142	142/377	95/272	83/116	73/62	70/65	38*/31	41*/14	8/8	7/0	7"/0	945	
Bombarderska	147	12D/93	102/100	86/91	71/12	63/68	59*/14	37"/11	13/4	13"/10	11"/14	387	
Lrvidaiika	11	11/4	8/1	9/5	9/0	9/0	9/0	9"/7				17	
Svega	300	274/474	205/373	178/212	153/71*	146/103**	106/45**	87/32	21/12	20/10	18/14	1349	

1) Na aerodromu Petrovac, u ranim jutarnjim časovima na zemlji je uništeno 26 aviona 63. vazd. grupe (3. bombarderski puk).

- 2) Dejstva ograničena zbog nevremena.
- 3) 2. lovački puk uništio sve avione na zemlji zbog lažne uzbune.
- 4) Zbog ustaške pobune u Mostaru raspala se samostalna lovačka eskadrila (dva preostala aviona zaplenile ustaše).
- 5) Zbog ustaške pobune u Mostaru raspao se 7. bombarderski puk i 81. bombarderska grupa. Od ukupno 25, 11 aviona su zaplenile ustaše, 9 je poletelo za SSSR (stigla samo 4), a 5 je preletelo za Nikšić.
- 6) Lovčki puk od preostalih 13 aviona na zemlji zapalio 11. dok je dva uništila neprijateljska avijacija. Istog dana je 4. lovački puk uništio na zemlji preostalih 16 aviona.
- 7) Neprijateljska avijacija je na zemlji uništila II aviona I. bombarderskog puka, dok je jedan oborila naša PAA. Istog dana je 8. bombarderski puk na zemlji uništio preostalih devet aviona.
- 8) Izviđačka avijacija izgubila sve preostale avione: 7 uništila neprijateljska avijacija na zemlji, dok su dva aviona zapalile posade.
- 9) Poslednji (preostali avion 7. bombarderskog puka preleteo je za Grčku.
- 10) Na zemlji je uništeno poslednjih sedam aviona 5. lovačkog puka
- 11) Poslednja četiri aviona iz 81. bombarderske grupe i sedam iz 3. bombarderskog puka preletelo je za Grčku, vršeći evakuaciju vlade.

Bombarderska avijacija angažovana je u prvom redu za napade na neprijateljske oklopne i motorizovane jedinice, a zatim manjim delom za bombardovanje neprijateljskih aerodroma, železničkih i drumskih komunikacija. U toku ovih napada, jedinice bombarderske avijacije naišle su na snažan otpor neprijateljske avijacije i vrlo jaku vatru zemaljske protivavionske odbrane, što je imalo za posledicu velike gubitke. Tom prilikom izgubljen je 41 bombarder i 76 letaća, među kojima jedan komandant puka (pukovnik Ferdo Gradišnik), tri komandanta grupe (major Branko Fanel, Dobrosav Tešić i Lazar Donović) i tri komandira eskadrila (kapetani I klase Nikola Ivančević, Vladimir Jovičić i Sergije Vojinović). Uprkos ovom požrtvovanom zalaganju letačkog kadra, naša bombarderska avijacija nije bila u stanju da svojim napadima nanese veće štete neprijateljskoj avijaciji, niti da zaustavi prodore neprijateljskih oklopnih i motorizovanih jedinica.

Bombarderske jedinice ograničile su svoje dejstvo samo na dnevne napade pod povoljnim meteorološkim uslovima (lepo vreme), a takvih dana bilo je vrlo malo u toku aprilskog rata. Zbog toga su mogućnosti dejstva iskorišćene samo oko 50%.

Efikasnost dejstva naše bombarderske avijacije znatno je umanjena gubitkom oko 80 bombardera na zemlji napadom neprijateljske avijacije, čime je brojna jačina bombardera smanjena na polovinu. Tako su, na primer, 3. bombarderskom puku ovi vazdušni napadi u toku prvog dana rata uništili 44 bombardera ili 73% brojnog stanja aviona.

Lovačka avijacija bila je većim delom angažovana u sistemu vazdušne odbrane (patroliranje i presretanje neprijateljskih aviona), a manjim za dejstvo po zemaljskim ciljevima (motomehanizovane i oklopne jedinice). Za pratnju drugih vrsta avijacije upotrebljena su svega dva avio-poletanja. Tom prilikom, lovačka avijacija pretrpela je velike gubitke u borbi sa znatno nadmoćnijom neprijateljskom. U toku rata, lovačka avijacija izgubila je 52 aviona (14 oboreno i 38 oštećeno) i 42 pilota (27 poginulo i 15 ranjeno), s tim što je poginulo pet komandira eskadrila (kapetani Miloš Zunić, Dragiša Milojević, Vojislav Popović, Konstantin Jermakov i Danilo Grbić). Uprkos požrtvova-

Gubici jugoslovenske avijacije'vide se iz sledećeg pregleda:

Jedinica	Stanje 5.1 V mi.	Oboreno u vazduhu	Oštećeno u vazduhu	Uništena nepr. avij. na zemlji	Uništene posade na zemlji	Uništeno-oštećeno na poletanju i sletanju	Oborila naša PAA	Odletelo u SSSR	Odletelo u Grčku	Nestalo u toku rata	UKUPNO Izgubljeno aviona

Bombarderska avijacija:

1. bomb. puk	23	3	4	12		2	1	1 ¹⁾		1	23
3. bomb. puk	60	2	4	44	1	1			7	3	63 ²⁾
7. bomb. puk	26		4	12	1	2		6 ³⁾	1		26
8. bomb. puk	24	6	3	2	9	3				1	24
81. bombarderska grupa	14			5			1	4 ⁴⁾	4		14
Svega:	147	11	15	75	U	8	2	11	12	5	154

Izviđačka avijacija:

U. vazduhoplovna grupa za daljno izviđanje	U	4	—	6	2	2				1	11 ⁵⁾

Lovačka avijacija:

2. lovački puk	34	2			24	8					34
4. lovački puk	26	4			20	2					26
5. lovački puk	30	11	6	1	7	1	4				30
6. lovački puk	45	14	17	2	11	1					45
samostalna lovačka eskadrila Mostar	7	3	3	1							7
Svega:	142	34	27	4	62	11	4				142
Svega u oper. vazduhoplovstvu	300	49	42	85	75	21	6	11	12	6	307«)

¹⁾ Avion pretrpeo udes u Karpatima.

²⁾ Razlika nastala zbog toga što je puk u toku rata dobio tri nova aviona.

³⁾ U SSSR stigla samo dva aviona, dok su četiri pretrpela udes.

⁴⁾ U SSSR stigla samo dva aviona, dok su dva pretrpela udes.

⁵⁾ Razlika je nastala zbog toga što je grupa u toku rata dobila četiri nova aviona.

⁶⁾ Razlika nastala zbog razloga iz fusnota 2 i 5.

nom zalaganju naša lovačka avijacija nije bila u stanju da spreči napade neprijateljske avijacije.

»Lovačka avijacija je, u većini slučajeva, branila pojedine objekte i zone neposredno. Ova taktika je protivna uputstvima Instrukcije br. 2 za lovačku

avijaciju od 1939. godine. Ona je izričito zabranjivala ovaj vid vazdušne odbrane i zahtevala da se lovačke jedinice ne vezuju za pojedine objekte (zone), već da se oni brane posrednom vazdušnom odbranom, manevrujući po letištima i ciljevima pomoću dirigovane vazdušne zaštite i koncentracije lovačkih snaga. Ova posredna manevarska vazdušna odbrana bila je neophodna s obzirom na 2350 km dugačkog graničnog fronta, od čega 1300 km prema Nmcima i 1050 km prema Italijanima. Ovu pogrešnu taktiku vazdušne odbrane primenila je 1. vazduhoplovna lovačka brigada. Kao posledica toga, vazdušna odbrana Beograda, pala je isključivo na 6. lovački puk, dok je 2. lovački puk ostao pasivan, nadletajući industrijsku zonu Srbije, koju neprijateljska avijacija nije uopšte napadala . . .

Lovačka avijacija, s obzirom na mali broj aviona i njihovu malu autonomiju leta, nije mogla da svoje avione drži stalno u vazduhu, već je trebalo da avioni polete posle prijema izveštaja o dolasku neprijateljskih aviona. Međutim, dejstvo lovačkih aviona posle obaveštenja sa zemaljske osmatračke službe TVO nije moglo biti trenutno, već posle 15 minuta od momenta primljenog izveštaja, s obzirom na vreme potrebno za pripremu i pololanje lovačkih aviona, hvatanje visine, dostizanje tačke presretanja i izvođenje napadnog manevra. Za to vreme neprijateljski avioni, leteći brzinom 400-500 km/čas, preleću 100-150 km. Ovo jasno pokazuje da naša lovačka avijacija nije bila u stanju da presretne neprijateljske avione u prigraničnoj zoni dubine od 0-150 km. Ako se ima u vidu daje većina naših gradova (Skoplje, Niš, Kruševac, Kragujevac, Beograd, Novi Sad, Brod, Zagreb i Ljubljana) bila u navedenoj prigraničnoj zoni prema nemačkoj avijaciji, onda će biti jasno zašto je lovačka vazdušna odbrana ovih gradova bila slaba i zašto naša lovačka avijacija nije bila u stanju da presreće neprijateljske formacije i spreči bombardovanje ovih gradova. Isto to važi za vazdušnu odbranu stalnih aerodroma: Skoplje, Niš, Beograd, Pančevo, Novi Sad i Mostar, kao i vazdušnu odbranu ratnih letelišta u Makedoniji, dolini Južne i Velike Morave, Banatu, Sremu, Slavoniji, Hrvatskoj, Sloveniji, Crnoj Gori i Hercegovini...

Armijsko vazduhoplovstvo nije se u toku aprilskog rata dovoljno angažovalo za neposrednu podršku i taktičku saradnju sa trupama armija kojima je bilo neposredno pridato. Ova nedovoljna aktivnost došla je, uglavnom, iz sledećih razloga:

Armije jugoslovenske vojske nisu bile izvršile mobilizaciju, koncentraciju i strategijski razvoj, zbog čega nisu mogle da preduzmu normalne operacije, u kojima bi izviđačke eskadrile vršile predviđene ratne zadatke neposredne podrške i taktičke saradnje.

Komandanti armija nisu dovoljno poznavali načela taktičke upotrebe armijskog vazduhoplovstva. Posledica toga bilo je nedovoljno korišćenje armijskog vazduhoplovstva u toku aprilskog rata, koje je bilo mobilisano još 12. marta 1941. godine i spremno za ratna dejstva. Komanda Operativnog vazduhoplovstva nije mogla da interveniše, jer je taktička upotreba armijskog vazduhoplovstva bila u nadležnosti komandanata armija

Efikasnost dejstva Armijskog vazduhoplovstva bila je umanjena velikim gubicima aviona na zemlji posle napada neprijateljske avijacije (uništeno oko dve trećine aviona), zatim zbog slabih taktičko-tehničkih osobina izviđačkih aviona »brege-19« i »potez-25« i nedostatka lovačke zaštite. Posledica toga bila je nedovoljna sposobnost za uspešnu podršku operacija svojih armija, kao i veliki gubici od neprijateljske avijacije i protivavionske vatre sa zemlje.

Na dan 13. aprila 1941. godine Armijsko vazduhoplovstvo izgubilo je poslednje avione i više nije bilo sposobno za vršenje svojih ratnih zadataka...

Jugoslovensko Ratno vazduhoplovstvo suprotstavilo se neprijatelju požrtvovano, organizovanije i sa relativno boljim rezultatima nego jedinice vojske i Ratne mornarice. Ovome su znatno doprinele činjenice da su jedinice vazduhoplovstva bile mobilisane i spremne za ratno dejstvo, kao i visoki moral i patriotski duh letaćkog kadra. Međutim, efikasno dejstvo našeg vazduhoplovstva, pored niza drugih činilaca, bilo je delimično oslabljeno i petokolonaškim dejstvom manje grupe profašističkih vazduhoplovnih oficira, koji su svesno i planski sabotirali ratne pripreme i operacije vazduhoplovnih jedinica.

U toku aprilskog rata, naše Ratno vazduhoplovstvo pretrpelo je velike gubitke u ljudstvu i materijalu. Izgubljeno je oko 95% borbenih aviona, a poginulo je oko 120 letaća (oficira i podoficira) i oko 400-500 neletaća (starešina i vojnika), koji su hrabro pali u odbrani svoje otadžbine².

No, pored ovih ispoljenih nedaća, treba stalno imati u vidu da nigde nije postignut takav stepen jedinstva i sloge do rata, kao u jugoslovenskim vazduhoplovnim-letaćkim jedinicama.

Ratna mornarica

Kao i ostali deo oružanih snaga, Ratna mornarica je imala slične negativne karakteristike koje su bile neminovna posledica kobne unutrašnje politike Kraljevine Jugoslavije, ali u znatno izrazitijem obliku. Pored mnogih subjektivnih i objektivnih razloga koji su razdirali Kopnenu vojsku (donekle i Ratno vazduhoplovstvo koje je u aprilskom ratu ipak dalo što se u tim okolnostima uglavnom moglo učiniti), u Ratnoj mornarici je bilo više pojava koje su doprinele da se pokaže toliko neaktivna i brzo postane lak plen neprijatelja, izuzev malobrojnih časnih primera. Pre svega, pored onoga što je izneto za svaki dan rata u odeljku *Tok operacija*, kao i u odeljku *Dejstvo pete kolone*, u Ratnoj mornarici su od samog početka postojali nešto drugačiji unutrašnji odnosi, način vaspitanja, tradicije i naročito sastav i brojno stanje starešinskog kadra koji je držao ključne položaje i znatno uticao na razvoj i sveukupno stanje u njoj. On je većinom vodio neprincipijelnu kadrovsku politiku, bilo iz prikriveno neprijateljskih ili ponizno karijerističkih pobuda. Zato nije nikakvo čudo što je u Ratnoj mornarici ustaška i reakcionarna protiv komunistička organizacija našla pogodno tle, tim pre što su i u vaspitanju kadra vešto u toku više godina pokušavali da se sprovedu metodi života i rada iz nasledene Austro-ugarske flote. Međutim, niži starešinski kadar, oficiri, a naročito podoficiri, iako izloženi takvom uticaju, i pored zastarelosti, slabe opremljenosti i brojnog nedostatka Flote, bili su u većini slučajeva patriotski orijentisani i spremni da se bore.

»Taj je kadar u većini, iako ne posebno odgajan i vaspitavan u narodnom duhu. voleo svoju zemlju i narode iz kojih je poticao, Jugoslaviju je smatrao svojom državom, pa je posle sloma u manjem broju odmah pristupio NOB-i, a kasnije su to učinili u većem broju i drugi, naročito podoficiri koji u početku

nisu bili politički svesni pa nisu mogli odmah da shvate zbivanja u zemlji i svetu. Tako je bivša jugoslovenska Ratna mornarica, zaslugom i radom KPJ, dala ono što je najvrednije i najdragocenije, a to su kadrovi koji su se u NOR-u borili protiv neprijatelja, davali svoje živote i postizali vidna priznanja, a posle rata učestvovali u obnovi i izgradnji nove Jugoslavije.³

Sto ovaj kadar u samom ratu nije više došao do izražaja najveću krivicu snosi rukovodstvo Ratne mornarice koje nije imalo ni volje, ni odlučnosti, ni hrabrosti da ga podstakne na dejstvo - štaviše, na njega je demoralizatorski delovalo. Istina, na Severnom sektoru pomorske odbrane bilo je nešto više aktivnosti, dok je Srednji sektor čitavo vreme bio potpuno pasivan.

Pored izrazite neaktivnosti pretežnog dela starešinskog kadra najopravdanija osuda može se izreći zato što Flota nije blagovremeno evakuisana u Sredozemno more i priključila se britanskoj Floti, jer je bar za to bilo uslova i mogućnosti.

» . Velika Britanija je radosno dočekala i toplo pozdravila ulazak Jugoslavije u rat na strani saveznika. Opšta vojnopomorska situacija tih dana na Sredozemnom moru, južnom Jadranu i Otrantu nije bila nepovoljna za Britance. Poraze na moru, koje je nedavno pretrpela italijanska RM, a naročito one u Tarantu i kod Matapana, učinile su je potpuno neaktivnom i trebalo je duže vreme da se od toga oporavi. Može se pretpostaviti daje britansko vojnopomorsko rukovodstvo u Sredozemlju budno pratilo razvoj događaja u Jugoslaviji i da je naročito dobro bilo obavešteno o tome šta se dešava na Jadranu i Otrantu i koje su italijanske snage angažovane u lom području, a uslovi su bili takvi da su omogućavali jednoj jačoj britanskoj pomorskoj formaciji ulaz u Otrant pa i operativni prilaz Boki Kotorskoj. A da je sve to tako verovatno i bilo, pokazuje i intervencija njihovog vojnopomorskog atešea koji je ne samo dao sve potrebne podatke za bezbednu plovidbu već i izjavu da će britanska Flota prihvatiti jugoslovensku u visini o. Krfa. Pa ipak, britanska ponuda učinjena je vrlo kasno (posle objavljivanja uslova za primirje) i predstavljala je više izraz dobre volje, diplomatski manevar ili opravdanje pred istorijom nego stvarnu želju da se nešto učini i pomogne savezniku. U svakom slučaju, teško je negirati da ovakva razmišljanja nisu preovladavala u glavama oficirskog kadra na brodovima i sigurno im je bilo teško da shvate zašto to Britanci nisu ranije učinili (neposredno pre isplavljenja podmornice »Nebojša« bilo je i javnih protesta na račun britanske Sredozemne flote).

Na ostvarenje ideje o isplavljenju u inostranstvo trebalo je da utiče i opšti pravac povlačenja jugoslovenske vojske, vlade i Vrhovne komande, jer se sve to kretalo u pravcu Boke. Kasnije je bilo i konkretnih uticaja kao što su naređenja da se 2 podmornice i jedan razarač sprema za specijalnu misiju, što se bez velike teškoće moglo da shvati da se radi o odlasku u inostranstvo važnijih političkih i vojnih ličnosti ...»*

PRIMERNO DRŽANJE NEKIH JEDINICA

U KOPNENOJ VOJSCI

Uprkos izdajstvu i petokolonaškom dejstvu fašističkih i nekih manjinskih elemenata u vojsci i građanstvu, sile Osovine nisu okupirale Jugoslaviju sasvim bez borbe i bez svojih žrtava. *Treba istaći da je znatan broj jedinica Sumadijske, Bregalničke, Moravske, Topličke, Drinske, Timočke, Dunavske, Cerske, Unske, Dravske, 2. i 3. konjičke divizije, kao i graničnih i posadnih jedinica na Jugoslovensko-austrijskom i Jugoslovensko-italijanskom frontu pružio snažan otpor agresoru. Jedinice Kosovske i Zetske divizije i Komskog odreda su uspešno napredovale u Albaniji, ali se njihov uspeh nije mogao iskoristiti zbog nepovoljnog razvoja situacije na ostalim frontovima.*

U toku borbi na *Kumanovskom pravcu* pojedine jedinice bacale su bombe na Nemačke tenkove, ali su, bez efikasne vazdušne, tenkovske i artiljerijske

podrške, pretrpele osetne gubitke i bile prinuđene na povlačenje. O junačkom otporu nekih jugoslovenskih jedinica je tih dana pisala čak i neprijateljska štampa, ne skrivajući svoje divljenje. Tako je na primer Nemački list »Völkischer Beobachter« pisao kako su neke jugoslovenske vojne jedinice pružile inestimično žestok otpor - nazivajući ga ludačko-smelim podhvatima. Treba istaći i činjenicu da su se najbolje borile i najduže istrajale one jedinice u kojima su komandanti i komandiri pružili lični primer. O snažnom otporu na pojedinim pravcima, rejonima i mestima često je isticano u mnogim Nemačkim izveštajima kao što se to može videti u odeljku *Tok operacija*.

Kod 3. armije:

- *Jedinice Zetske divizije (38. 61. i 87. peš. puk, brdska artiljerija i pt četa)* koje su od 8. do 13. aprila prodrle 15-20 km na albansku teritoriju u pravcu Skadra. U ovim borbama su jedinice uspele duboko da prodru u albansku teritoriju uprkos italijanske brojne i tehničke nadmoćnosti, naročito u tenkovima i avijaciji;

- *Komski odred (48. peš. puk i 2. brdski divizion 22. ari. puka)* koji je od 7. do 12. aprila duboko prodro na albansku teritoriju pravcem Gusinje - s. Ceremi - dolina r. Valjbone - Prokletije - s. Raje (u dolini Drima) - dolina Šalje. U borbama protiv Italijana u Albaniji, *48. pešad. puk* - u kojem je bio znatan broj komunista (kao Vukman Kruščić, Ljubiša Miodragović, dr Milo Bošković, Veljko Keković i dr.) - ispoljio je veliku izdržljivost i hrabrost, prodirući preko Prokletija ka Skadru. Odred je prodirao niz Drim i dolinom reke Kiri ka Skadru. *Njegov 2. bataljon*, pod komandom hrabrog majora Petroviča, kao prethodnica, uz borbe, prodro je na nekoliko kilometara pred Skadar, ali je tu bio zaustavljen i zarobljen. Vraćajući se kroz Albaniju, puk je u jednoj klisuri ispod Prokletija zapao u zasedu koju su mu postavili Italijani i albanski fašisti. Tada su *komunisti Veljko Keković, Milo Bošković i kapetan Popović* oteli dva italijanska mitraljeza, pa pošto je »bredama« znao da rukuje samo španski borac *Keković*, iz jednog je otvorio vatru i uspeo da rastera neprijatelja. *Komandant puka Pavlović*, inače borac sa Solunskog fronta, koji je pre toga progonio Kekovića i Boškovića prišao im je posle toga i pred jedinicom rekao: »I ako ste komunisti vi ste veliki rodoljubi i borci«. Uzbuđeni pukovnik skinuo je svoju Karadorđevu zvezdu i pružio je Kekoviću: »Zasluzio si da ponesesh moju Karadorđevu zvezdu i ja ti je dajem dok ne dobiješ odlikovanje«. Ali to Keković nije primio nego mu je samo zahvalio.⁵

- *Desna kolona Kosovske divizije (2 bataljona 31. i 2. bataljona 56. puka, bez komore i artiljerije - kojima se docnije priključio 2. bataljon 48. puka iz Komskog odreda)* takode je duboko prodrila na albansku teritoriju pravcem: Dakovica - s. Van Spasit (u dolini r. Drima) - s. Sentđord - s. Nicaj - dolina r. Palje-dolina r. Kiri, tako da je 20 aprila izbila pred italijanske položaje severoistočno od Skadra, pošto nije imala nikakve veze sa svojom divizijom niti znala da je jugoslovenska vojska već kapitulirala 18. aprila u 12 časova.

- *Jedinice Vardarske divizije* u toku napada 7. aprila, a zatim pri odbijanju italijanskih napada od 9. do 11. aprila, i to:

50. pešadijski puk se istakao zato što nije izvršio naređenje da se preda Italijanima; što je na vreme zatvorio pravac prema Piškopeji i stoje uspešno branio svoj položaj sve do iznenadnog udara Nemaca iz pozadine, bez obzira na

to što su navedene jedinice noću 10/11. aprila napustile položaj, jer je i ta greška na vreme ispravljena.

47. pešadijski puk ostatak 4. divizion 71. art puka i brdski divizion i 337. puk rezervne vojske (sa graničarima) iz Debarske grupe; i

46. pešadijski puk i 1 brdski divizion iz Struške grupe na pravcu Struga - Cafa Sane. Posebno se istakao komandant 46. peš. puka Risto Vučinić, junak iz prošlih ratova, koji je 7. aprila poveo svoj puk na juriš čim se saznalo za napad na Beograd.

Kod Trupa 3. armijske oblasti

- *jedinice granične trupe, koje su primile iznenadni i prvi udar noću 5/6. aprila:*

- *49. 23. i 33. pešadijski puk koji su bili najbliži graničnom frontu na Strumičkom, Carevoselskom i Krivopalanačkom pravcu i primili drugi nemački udar 6. aprila.*

U borbi sa Nemačkim tenkovima naročito se istakao komandir granične čete *kapetan I klase Sreten Popović* koji je junački poginuo pošto je sa svojom četom zadržavao Nemce više časova; i

- *pešadijske i artiljerijske jedinice Sumadijske, Bregalničke i Moravske divizije koje su brzim posedaњem zaprečnih položaja pokušavale da u toku 6. i 7. aprila zaustave nemački prodor pravcima: Strumica - Radovište - Stip; Strumica - Valandovo; Stip - pl. Serta - Krivolak; Carevo Selo-Kočane - Stip - Veles; Kriva palanka - Stracin - Kumanovo.*

6. aprila u borbama na Stracinu, posebno su se istakli svojom hrabrošću i umešnošću u rukovođenju *major Đorđević Nikola, poručnik Milivoje Čipović, poručnik Imre Srajer* iz Subotice i *narednik Milutin Tatić*. Svi oni su ličnim primerom i ličnim uticajem doprineli da se neprijatelju nanese teški gubici, a posebno njegovim tenkovskim i motorizovanim jedinicama. U borbama u gradu Skoplju 7. IV pred mrak pao je junačkom smrću *narednik - vodnik Marko Vujović*, braneći skoro sam most na Vardaru.

Kod 5. armije:

- *Toplička divizija* koja je 8. aprila pri zatvaranju Nišavskog pravca primila udar Nemačke 1. oklopne grupe od tri divizije. Ona je, i pored ogromne nemačke nadmoćnosti u trupama, tenkovima i avijaciji, uspela da zadrži nemački prodor više od pola dana, ali je bila potpuno razbijena i većim delom zarobljena. Tom prilikom su se naročito istakli 3. i 12. puk i divizijska artiljerija;

- *jedinice 2. konjičke divizije (1. konjički puk, 2. konjički art. divizion i 2. velosipedski bataljon itd.)* su od 9. do 12. aprila uspešno zadržavale prelaz nemačkih snaga na levu obalu Južne Morave kod Mramora, Đunisa i Stalaća. a zatim su od 12. do 15. aprila vodile zadržavajuću odbranu na pravcima: Prokuplje - Blace - Brus - Aleksandrovac - Jošanička Banja i Stalać - Kruševac-Trstenik - Kraljevo;

Cerska divizija je od 10. do 15. aprila uspešno organizovala odbranu Kraljeva i zatvarala pravce: Kruševac - Kraljevo; Kragujevac - Kraljevo; Kraguje-

vac - Cačak i Kragujevac - Gornji Milanovac, a zatim, u toku 15. i 16. aprila pravac Cačak - Požega. U žestokim dvodnevnom borbama kod Užica 14. i 15. aprila, naročito su se istakle *jedinice 63. pešad. puka, 2. baterija 5. artiljerijskog divizion, 3. protivavionski divizion i 1. baterija 6. protivavionskog divizion Pete protivavionske zone*, kao i *Pešadijska podoficirska škola*. U odbrani grada, zajedno sa vojskom, masovno su učestvovali građani, radnici, željezničari i komunisti koji su bodrili branioce sa parolom: »Ne dajmo Nemcima grad, branićemo ga sa vama!« Utvrđeno je da je u tim dvodnevnom borbama oko Užica poginulo 118 vojnika, podoficira, oficira i građana. Tu su nemačke kolone zadržane dva dana pretrpevši teške gubitke.

Junački otpor u toku 14. aprila pružila je neprijatelju kod Bratunca na Drini jedna grupa vojnika od oko 30 boraca, pod komandom jednog narednika-vojnika, koja je zadržavala jednu Nemačku motorizovanu kolonu sve do mraka kada su sa svojim neustrašivim komandrom izginuli pod neprekidnim dejstvom Nemačke avijacije. - A posle svršenog boja ogorčeni Nemci su zbog pretrpljenih teških gubitaka za osvetu naredili meštanima da im se tela bace u reku Drinu.

U borbi kod Zvornika 15. aprila *major Crnojević* je sa svojim divizionom sačekao neprijateljsku motorizovanu kolonu i uništio 4 tenka. 7 oklopnih vozila sa oko 50 mrtvih nepr. vojn.ka. Nemci su bili prinuđeni da istaknu bele zastave i tek 16. aprila u jutro kada je pristigao jedan jugoslovenski general i rekao ovome hrabrom komandantu: »Sklopljeno je primirje«, a »ne sme da se puca«, ostaci ove nemačke kolone bili su spašeni.⁶

Kod 6. armije:

Osamnaesti peš. puk Dunavske divizije, uz podršku jednog *bataljona 55. puka Unske divizije*, upornom borbom kod Markovca skoro dva dana je zadržavao napad 11. Nemačke oklopne divizije.

U borbama 9. aprila u rejonu Čuprije, kod s. Jovca, istakli su se pitomci Artiljerijske podoficirske škole koji su više časova, uz ogromne žrtve, zadržali jaku neprijateljsku oklopnu kolonu koja je nadirala prema Beogradu.

U borbama kod Ralje istakli su se *57. pešad. puk i 2. konjička brigada*. U ogorčenim borbama sa daleko nadmoćnijim neprijateljem uništen je *5. konjički puk* ove brigade.

U toku 11. aprila *jedna tenkovska četa*, i *jedna pav. baterija* vodile su borbu sa daleko nadmoćnijim snagama Nemačkih tenkova koji su iznenada upali u Topolu i u toj borbi ih uspešno zadržavale sve dok nisu bile uništene.

Kapetan I klase Momčilo Marković je 12. aprila sa svojom *motorizovanom baterijom* (koju je doveo iz Slavonske Požege) uspešno zadržavao tenkove 11. oklopne nemačke divizije na ulazu u Mladenovac kod »Seltersa« i tom prilikom uništio sedam Nemačkih tenkova. Teško ranjenog, među izginulim drugovima, Nemci su ga zarobili i, posle dužeg mučenja po zatvorima, streljali 1943. na strelištu u Jajincima.

Istoga dana, 12. aprila, na prilazima Mladenovcu u borbi sa nemačkom tenkovskom kolonom *potporučnik Bajtajiće* sa svojim vodom više časova zadržavao neprijateljsko nadiranje i u toj borbi herojski poginuo.⁷

Borci albanskog 81. radničkog bataljona iz gnjilanskog sreza izvanredno su se držali u svim, borbama. Oni su vatrom iz pušaka oborili jedan nemački

avion i kod Čačka uništili 20 kamiona jedne nemačke motorizovane kolone. Tek 25. aprila vratili su se kućama sa Kopaonika posle dirljivog rastanka sa svojim komandantom majorom Živkom Markovićem.

Metohijske trupe, posle prodora dolinom Drima do Bicaja u Albaniji bile su prinuđene da od 10. aprila vode teške odbrambene borbe sa kolonama 5.

Nemačke oklopne divizije, koje su u njihovoj pozadini, u rejonu Prizrena, zarobile ljudstvo vojnog okruga i vratile se u Suvu Reku. Zatim su ove hrabre trupe od 10. do 17. aprila vodile borbe u rejonu Prizren - Suva Reka - Štimlje sa oklopnim Nemačkim kolonama i albanskim separatistima sve dok nisu podlegle u toj neravnoj borbi.

Na Bukoviku, između Kićeve i Gostivara, *47. pešadijski puk* je od 10. do 12. aprila vodio oštre borbe sa nastupajućim neprijateljskim snagama, a *46. pešad. puk* i *26. pešad. dopunski puk* su od 9. do 12. aprila uspešno odolevali kod Čafa-Sana na pl. Jablanici i obroncima Markanjske planine napadima italijanskih divizija »Arezzo« i »Pinerolo« iz 4. italijanskog korpusa.

Kod 1. armije:

Treća konjička divizija je od 11. do 13. aprila u nekoliko bezuspešnih pokušaja da povрати Sabac pretrpela znatne gubitke od Nemačkih tenkova, a zatim su njene jedinice u Mačvi uspešno štatile povlačenje Potiske divizije i posedaње položaja kod Loznice u periodu od 11. do 14. aprila.

Kod 4. armije:

Od jedinica Savske divizije *2. konjički puk* je kod s. Peteraneca 8. i 9. aprila uspešno sprečavao nemački prodor ka Koprivnici, a *1. eskadron 81. konjičkog puka*, koji je u isto vreme uspešno branio s. Peteranec i zaprećavanjem usporavao nemački prodor ka Koprivnici. Od jedinica Slavonske divizije *42. peš. puk* i *126. pt četa* su 10. aprila na položaju kod s. Pčelića pružali snažan otpor

Nemačkom napadu (tom prilikom je 126. pt četa bila potpuno uništena). Isto tako treba istaći junački otpor *Barutanskog* i *Đačkog bataljona* u borbama u zapadnoj Bosni u rejonu Jajce - Mrkonjić grad. *Šesti konjički puk* je od 8. do 10. aprila vodio izuzetno teške borbe u rejonu Varaždina u okolini s. Borla sa Nemačkim oklopnim i motorizovanim jedinicama koje su prešle Dravu preko mosta kod Barča koji nije bio porušen zbog sabotaze Štaba Savske divizije.

Kod 7. armije:

Od jedinica ove armije naročito su se istakle *posadne* i *granične trupe*, koje su svojim požrtvovanjem, zalaganjem i junačkim otporom znatno usporile nemački prodor, tako da su Nemci na pravcu Maribora izbili na Dravu tek 8. aprila, dok italijanske snage nisu bile u stanju da ovladaju graničnim frontom sve dok nije naređeno povlačenje jugoslovenskih snaga sa Italijanskog fronta. Pri tome su se na pravcu Maribora i Dravograda u vremenu od 6. do 9. aprila naročito istakle jedinice 6,7. i 9. posadnog puka, koje su primile prvi nemački

udar i tri dana uspešno vodile zadržavajuće borbe između granice i Drave, kao i *operativne jedinice Dravske divizije*, koje su uspešno branile prelaz preko Drave na odseku Ptuj - Maribor sve dok nisu dobile naređenje za povlačenje ka jugu.

Kod trupa Primorske armijske oblasti, u rejonu Mostara, u borbama sa ustašama od 9. do 14. aprila koji su u više navrata pokušavali da zauzmu Mostar, naročito su se istakle jedinice pod komandom *majora Rudolfa Primorca* i *kapetana Brane Kisića*.

Posebno priznanje i pohvalu zaslužuje 4. dački bataljon Škole za rezerve pešadijske oficire iz Sarajeva koji je spasio Štab Primorske arm. oblasti od ustaša.

Zahvaljujući uspešnom operativnom zaprečavanju (od 6-12. aprila 1941) na Dravi, Dunavu, Šavi, tj. rušenju velikih mostova, tunela i vijadukata kod: Šentilja, Kušaka, Maribora, Erduta, Bogojeva, Novog Sada, Bečeja, Sente, Titele, Brčkog, Pančeva i Beograda (uprkos zalaganja specijalnih Nemačkih agenata da »spasu« ove mostove za Nemačku vojsku) znatno je usporeno nemačko nadiranje i omogućeno blagovremeno odstupanje naših armija sa severa prema jugu, tj. južno od linije Sava - Dunav. Zato sve jedinice koje su izvršile ove tako važne zadatke zaslužuju posebno priznanje i pohvalu. Prema izjavi direktora južnih železnica Rajha posle rata, Nemci su bili posebno ogorčeni zato »što je bezumni oficir na granici uništio dva tunela i sve propuste i mostove na Dravi i u Mariboru«.

Bilo je patriota koji nisu mogli da prežive slom i rasulo vojske, kao *pukovnik Bogoslov David Mažuranić*, komandant 90. pešad. puka, potomak stare i slavne porodice Mažuranić, rodnom iz Novog Vinodola. On je dan pre samoubistva pred postrojenim pukom, hrabreći svoje vojnike i trupne starešine, poručio ostalim, rekao: »Neka budu prokleti sve kukavice i izdajice«. ⁸ Samoubistvo je izvršio i *potpukovnik Zivko Otašević*, komandant 11. pešad. puka, kad nije mogao da spreči komandanta Timočke divizije da razoruža i preda diviziju Nemcima, a tim časnim putem pošao je i major Martinović.

U RATNOM VAZDUHOPLOVSTVU

Kad je 6. aprila ujutro prema Beogradu nailazila grupa od oko 200 Nemačkih bombardera, hrabri piloti lovci 51. lovačke grupe 6. lovačkog puka samoinicijativno su im poleteli sa Zemunskog aerodroma u susret, u nadi da će ih - uz pomoć svojih drugova sa aerodroma kod Knića, Kragujevca i Krušedola - sprečiti da bombarduju Beograd. Međutim, piloti lovci iz Kragujevca i Knića, zbog izdaje komandanta grupe pukovnika Rupčića - »Rupca«, bili su namerno usmereni u drugom pogrešnom pravcu. Nešto kasnije, u borbu se stupili piloti iz 32. lovačke grupe iz Krušedola. Tako su u susret masi bombardera hitale tri eskadrile lovaca, raspoređene po parovima. *Kapetana Nikolića* je pratio *Kovačić*, *Milutina Krstića Mile Stojanović*, a uz *Pužića* je bio *Jelić*. ..

Prvi kontakt sa Nemcima bio je ispred Pančeva na pravcu za Beograd. O tome Pužić, sada pilot u penziji, priča:

• Kada sam stigao iznad sela Borče, kod Pančeva, na visini od 1800 metara, opazio sam tri formacije bombardera: »štuke«, dvomotorni »dornijeri-17« i dvomotorni »hajnkeli-1 II«. Leteli su bez lovačke zaštite, verovatno računajući na pasivnost naših lovaca po -naređenju« Rupčića. Međutim, Pužić je radoznalo posmatrao »štuke« o kojima je slušao bajke i ieleo je

jednu da napadne. Uvodio je svoga IK-3 u zaokret za napad. Dotle su »štuke« već stigle do Beograda i pripremale se za bombardovanje. Bombe su pale u blizini Botaničke bašte.

Odjednom, protivavionska artiljerija je osula paljbu. Pužić se našao između dve vatre: tukao ga je strelac iz »štuke« i oni sa zemlje koji nisu pravili razliku čiji je koji avion. Pitanje je i sta su mogli i da znaju o raspoznavanju aviona koji su bili slični. Onda je pritisnuo na okidače. Posle drugog kraćeg rafala nemački strelac se »nije javljao«. Verovatno je bio pogoden. »Štuke« su, potom, napravile zaokret ka Zvezdari i pošle preko Dunava u Banat. Pužić je pratio »svoju« i povremeno ispaljivao kraće rafale. Dotukao ju je kod Belegiša i »štuka« se razbila na zemlji.

Kapetan Žunić i njegov pratilac Stojanović žestoko su napadali grupu »hajnkela-111«. Između njih i strelaca vodio se žestok dvoboj, tregovi ispaljene municije su se ukrštali i isprepletali. Malo kasnije jedan bombarder je buknuo u plamenu i počeo da ponire. Nešto dalje. Žunić je ponovo napadao. To je bio njegov drugi cilj. Uspeo je da pogodi protivnika i oborio ga. Verovatno u traganju za sledećim neprijateljem, najednom se našao u »kutiji«, odvojen i napadnut od četiri nemačka »meseršmita-109«. Žunić se junački branio, ispaljujući povremeno po koji kratak rafal, ali mu je odjednom ponestalo municije. Manevrisao je da pobegne Nemicima, ali su oni naizmenično. tukli sleva i zdesna. Žunićev je avion buknuo u plamenu. Pilot je odbacio kabinu i iskočio iz aviona. Posle desetak sekundi već je lebdeo ispod kupole padobrana.

Nemci su bili ogorčeni zbog sopstvenih gubitaka. Počeli su da gađaju mitraljezima kupolu i pilota. Žunić je najednom klonuo. Visio je na vezama padobrana, bezživotno. Ipak, Nemci nisu uspeali da pocepaju kupolu padobrana, koja je, polako, spuštala telo poginulog pilota u vode reke Tamiša. U toku dana seljaci su izvukli pilota i sahranili ga na groblju kod sela Jabuke, u blizini Pančeva.

Slavni akrobata, državni reprezentativac, čuveni pilot lovca Savo Poljanec, imao je uspeha. Oborio je dva nemačka aviona i posle toga napali su ga protivnički lovci. Poljanec je bio ispucao municiju, ali je iz borbe izašao na lukav način - avionom je izvodio »padajući let« imitirao da je smrtno pogoden, i onda okrenuo na sletanje na Zemunski aerodrom. U poslednjem trenutku jedan nemački lovac se sjurio i raspalio rafalom po Poljančevom avionu. Rafali su pogodili avion a pilot je bio ranjen u nogu. Morao je hitno u bolnicu.

Avioni su se vraćali sa zadatka. Prvi izlaz im je bio težak. Avioni su izgledali prilično oštećeni, međutim, nisu im bili pogodeni glavni delovi. Posle krpljenja rupa mogli su da nastave let.

Kapetan Mihajlo Nikolic je uspeo da obori dva nemačka aviona, ali je takode bio ranjen. Po sletanju je i on morao u bolnicu.

Pilot Borčić je oborio jedan nemački avion, pilot Strbenko takode jednog bombardera. Uskoro su eskadrile, mada u smanjenom sastavu, ponovo poletele da presretnu novi talas nemačkih bombardera koji je bio upućen na Beograd.

U toj neravnoj borbi sa višestruko nadmoćnijim snagama poginuli su iz 6. lovačkog puka:

- kapetan I. kl. Miloš Žunić, kapetan I. kl. Miho Klavara, poručnik Dohrica Sovaković, potporučnik Dušan Borčić, polporučnik Jovan Kapešić, niti vojni činovnik Branislav Todorović, narednik-vodnik Karlo Strbenik, narednik-vodnik Milutin Petrov, narednik-vodnik Vladimir Gorup i narednik Milivoje Bošković i kapetan II kl. Živica Mitrović iz 101. eskadrile 2. lovačkog puka. U ovim borbama naročito su se istakli kap. I kl. Savo Poljanec, Miloš Žunić i Milo Klavara i vodnik Strbenik.

Tridesetšesta grupa 5. lovačkog puka, koja se nalazila na aerodromu Režanovačka kosa kod Kumanova, pružila je 6. aprila ujutro snažan otpor znatno nadmoćnijoj nemačkoj avijaciji prilikom njenih napada na jugoslovenske aerodrome kod Kumanova i Skoplja. Oborila je 4 nemačka, izgubila 11 sopstvenih aviona i veći deo letačkog osoblja, među kojima i komandire eskadrila kapetane Popovića i Jermakova.

Lovačka eskadrila 3. pilotske škole (jačine 2 aviona na aerodromu kod Podgorice) imala je zadatak da sprečava dejstvo neprijateljske avijacije na teritoriji Crne Gore i štiti jugoslovenske trupe na Skadarskom pravcu. Pošto su u neravnoj vazdušnoj borbi u rejonu Podgorice na dan 6. aprila hrabro poginuli piloti potporučnik Milivojević i narednik Cvetković, a kod Trnova komandir eskadrile kapetan Grbić, italijanska avijacija iz Albanije imala je slobodan prolaz ka teri-

toriji Crne Gore i Hercegovine. Posebno priznanje zaslužuje neustrašivi letač narednik, *pilot-lovac Đorđe Cvetković*, koji je svojim avionom, kad je istrošio svu municiju i benzin, udario u italijanski avion, pošto je prethodno oborio 2, a oštetiio druga tri italijanska aviona nad Podgoricom. U džepu poginulog heroja nađeno je pismo njegovog oca (čestitao mu je rođendan 6. aprila kada je i poginuo), u kojem je pored ostalog pisalo:

»Sine moj jedini, tvoj otac je svake godine slavio tvoj rođendan. Ali, ove godine je tvoj otac mnogo zabrinut. . . kažu da će pobesneli Hitler na nas udariti, da svaki čas mogu sevnuti munje i gromovi. Ti si vojnik i tvoja je dužnost da budeš u prvim redovima branilaca Otadžbine. Tvoj otac zna šta je to rat. . . Ako nas napadnu, udri ih sine moj! Ali i čuvaj se sine, ne uleči zeleno. Ja znam da ti nećeš bežati, ali znaj da si i jedini u oca . . .«¹⁰

Prilikom određivanja bombarderskih posada za napade na ciljeve u Austriji, Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj i Albaniji uvek se javljao veći broj letaca nego što je bilo aviona, tako da se često kockom određivalo koja će posada ići na određene zadatke. Tako su se 6. aprila za bombardovanje Nemačkih aerodroma kod Temišvara i Arada (odakle su nemački avioni bombardovali Beograd), iz bombarderske vazduhoplovne grupe javili svi piloti, umesto četiri koliko je bilo određeno za izvršenje tog zadatka, pa se izbor morao izvršiti kockom. Sa zadatka vratio se samo jedan avion.

Osmi bombarderski puk (68. i 69. grupa), koji je dejstvovao sa aerodroma Rovine (između Banja Luke i Bosanske Gradiške) naročito se istakao u napadu na železnički saobraćaj u Austriji i nemačke aerodrome u Mađarskoj.

Prilikom napada na nemačke aerodrome kod Pećuja 7. aprila poginuli su: major Dobrosav Tešić (komandant grupe) sa posadom; kap. / kl. Rudolf Kovač; tehničar podnarednik Dragoljub Cerne; kap. / kl. Vladimir Jovičić (komandir eskadrile); potporučnik Mirko Jovanović; mehaničar narednik Marko Tošković, a u rejonu Segedina: major Lazar Donović (komandant grupe), kap. / kl. Sergije Voinov (komandir eskadrile), poručnik Ivan Panča, poručnik Petar Kikić, poručnik Radomir Lazarević, poručnik Andrija Pozder, narednik Viktor Grdović, narednik Milisav Raković, narednik Ilija Mičković, narednik Dragutin Veseljko. Ovome broju dodati i još dva oficira izviđača čija imena nisu utvrđena. Tako je u rejonu Pećuja i Segedina izgubljeno 6 aviona i 18 letaca, a tri aviona bila su jako oštećena i onesposobljena za dalje dejstvo.¹¹

Prvi bombarderski puk (61. grupa na aerodromu Davidovac kod Paraćina, i 62. grupa na aerodromu kod Bijeljine), pod komandom potpukovnika Ferde Gradišnika, uspešno je dejstvovao već 6. aprila. Grupa iz Davidovca napadala je nemačke trupe koje su prodirale ka Krivoj Palanci, a grupa iz Bijeljine Nemačke trupe koje su nadirale iz Rumunije i kod Bele Crkve. Sutradan 7. aprila obe grupe su cefog dana tukle nemačke kolone na pravcu Čustendil - Kriva Palanka - Kumanovo. Piloti su se vratili sa zadatka ohrabreni rezultatima (poginuo je jedan od najboljih komandira eskadrile - kapetan Ivančević), iako su im avioni bili pogođeni na više mesta Uveče 7. aprila, puk je dobio zadatak da napadne Sofiju i okolne aerodrome. Let je trebalo izvršiti u zoru. Tražilo se da bombarderski puk celog dana tuče nemačke kolone na istom pravcu, naročito kod Stracina gde su bile jake koncentracije Nemačkih oklopnih jedinica. Izjutra 8. aprila poveo je svoje bombardere sam komandant potpukovnik Gradišnik, leteći na čelu jedne grupe. Iz Davidovca, poleteli su svi raspoloživi avioni. Vreme se poboljšalo, smanjila se oblačnost i bombarderi su nastavili let ka cilju. Pukovnika Gradišnika pratili su piloti u »blenhajmima«: Branko Glumac i Đorđe Stefanović. Napad je trebalo da se izvrši po trojkama. Kod Stracina se razvukla velika kolona Nemačkih

snaga, dugačka gotovo desetak kilometara: oklopna vozila, kamioni, tenkovi. Naročito je bilo puno vozila kod Kačaničkog tesnaca. Pukovnik Gradišnik sa svojom grupom napadao je nemačke kolone sa male visine. Nemci nisu očekivali napad po lošem vremenu. Bombe su nepogrešivo pogadale ciljeve. Osula se i protivavionska vatra iz kolone. U jednom trenutku, kad je avion pukovnika Gradišnika pogoden od parčadi sopstvenih bombi i plamen zahvatio njegovog »blenhajma«, Nemci su osuli paljbu, avion se raspao, a posada je izginula. Piloti su teško primili ovu vest. Napadali su neprijatelja iz osвете do poslednjeg metka. Napadi su ponovljeni u toku dana. Avioni se vraćaju sa bombardovanja sa velikim oštećenjima od rasprsnutih bombi i neprijateljskih pogodaka. Zbog oštećenja od sopstvenih bombi poginuli su kasnije pilot Zivan Jovanović (ranjen je njegov strelac Terzić), pilot Vasilije Mirović, izvođač-kapetan / klase Đorđe Stefanović i strelac Slobodan Đorđević. Puk je bio formalno prepolovljen, jer je ostalo svega 12 ispravnih aviona posle nemačkog napada, par dana kasnije, kada je uništeno nekoliko aviona na zemlji. Dvanaestog aprila je uništen gotovo sav ostatak. Samo su dva aviona preletela za Nikšić.¹²

Za razliku od petokolonaša pukovnika Gorjupa i majora Čulinovića piloti, uglavnom niže starešine, 3. bombarderskog puka hrabro su se borili osim nekoliko izuzetaka, dok je viša komanda bila pasivna. Kada su Nemci napali aerodrom Petrovac kod Skoplja, ujutro 6. aprila, sa aerodroma Režanovska kosa podigla se grupa lovaca da odbije napad. Počela je žestoka i neravnopravna borba u vazduhu između sporijih i slabije naoružanih lovaca »Hoker fjuri« i Nemačkih modernih lovaca »Me-109«. Oborena su četiri nemačka aviona, ali je izgubljeno osam naših pilota. U borbi su poginuli komandir Konstantin Jermakov, poručnik Radomir Pešić, Zivomir Petrović, Velibor Stojanović, Jefta Arsić i Veroljub Stojadinović. Kada im je ponestalo municije, u protivničke avione su se zaleteli i zajedno sa neprijateljem našli smrt u ruševinama aviona kapetan Vojislav Popović, poručnik Milorad Tanasić i Radomir Milivojević. Poručnik Miodrag Matović je oborio jednog »Me-109« i preživeo borbu. Tri dana kasnije u borbi je poginuo kapetan-pilot Oto Sep. To je bio veliki gubitak, jer su mnogi avioni bili onesposobljeni za dalju upotrebu. Grupa je prepolovljena.¹²³

Sedmi bombarderski puk (66. grupa na aerodromu kod Preljine, a 67. grupa na aerodromu kod Užičke Požege) naročito se istakao pri napadu na ciljeve u Albaniji u toku 7 aprila, kao i u napadu na nemačke oklopne i motorizovane kolone na pravcu Skoplje - Kačanik na dan 8. aprila.

Osamdesetprva samostalna bombarderska grupa, koja je dejstvovala sa aerodroma Ortiješ (Blagaj) kod Mostara, istakla se u vremenu od 6. do 9. aprila prilikom napada ciljeva u rejonu Skadra i u napadu na Zadar 8. i 9. aprila.

Sezdesetčetvrta grupa 3. bombarderska puka, koja je dejstvovala sa aerodroma Miloševo kod Prištine, naročito se istakla u periodu od 6. do 9. aprila u napadima na nemačke aerodrome u Bugarskoj i nemačke oklopne i motorizovane kolone na pravcima: Čustendil - Kriva Palanka - Kumanovo - Skoplje - Kačanik i Kumanovo - Bujanovac. Posle izbijanja Nemačkih tenkova na Kosovo, ova grupa se prebacila na aerodrom kod Preljine, a zatim na aerodrom kod Užičke Požege, odakle je napadala nemačke oklopne kolone u dolini V. Morave. Prilikom izvršavanja svog poslednjeg ratnog zadatka na dan 12. aprila, kada je napadala nemačke oklopne kolone kod Jagodine (Svetozareva), izgubila je i svoga neustrašivog komandanta (majora Fanedla).

Jedanaesta samostalna vazd. grupa, koja je dejstvovala sa aerodroma V. Radince kod Rume, naročito se istakla 6. aprila u napadu na nemačke oklop-

ne i motorizovane kolone na pravcima Skoplje - Kačanik i Kumanovo - Bujanovac. I ona je tom prilikom pretrpela tako velike gubitke da više nije bila sposobna za dalje operacije.

Vazdušni napadi na Zadar vršeni su prema naređenju Komande Operativnog vazduhoplovstva, sa ciljem da se podržava predviđeni napad Jadranske divizije na Zadar. *Komandant ove grupe bio je major Milutin Dostanić, komandir 261. eskadrile kapetan II. kl. Sergije Frantov. 262. eskadrile poručnik Raja Nedeljković.* Odvažno držanje ovih letaća u izvršenju postavljenih zadataka, zajedno sa komandirima odeljenja kapetanom Leom Bradaška i poručnikom Miljkom Vračarićem, zaslužuje svaku pohvalu.

Kao što je već navedeno, *jugoslovensko Ratno vazduhoplovstvo požrtvovalo se borilo, uprkos ogromnoj nadmoćnosti osovinske avijacije, a to su priznali i neprijatelji Komandant nemačke 4. vazduhoplovne flote, koji je komandovao Nemačkom avijacijom u napadu na Jugoslaviju, posle rata izjavio je: »Otpor jugoslovenske avijacije bio je spretan i vrlo hrabar i ometao je jedinstvenost napada, tako da smo u toku prvog dana rata izgubili 10% aviona, dok je još 10% bilo oštećeno ... U toku sledećih dana jugoslovenski avijatičari su i nadalje pružali vrlo jak otpor. Oni su bili vrlo vešto vođeni i, uprkos jakoj nemačkoj nadmoćnosti, uvek su ponovo mogli da se prikupe na pomoćnim aerodromima ... Napadi jugoslovenske avijacije na Grac, Bruk na Muri, Bruk na Lajti i Mistelbah u grupama od 2 do 3 dvomotorna bombardera jako su nas ometali iako su štete i gubici bili mali«.* *Oboreni nemački piloti, prilikom saslušanja u Pančevu, izražavali su divljenje neverovatnoj hrabrosti jugoslovenskih pilota koji su napadali nemačke avione, iako je odnos snaga bio 1: 7 u korist Nemaca.*

Prema italijanskim podacima jugoslovenska avijacija uspešno je bombardovala Skadar, Lješ i Drač, dok su Mađarska, Rumunija i Bugarska protestovale zato što je jugoslovenska avijacija, napadajući nemačke aerodrome i trupe, nanela ljudske žrtve i materijalne štete njihovom stanovništvu.

Pružajući zadivljujući otpor, jugoslovenski piloti su sa svojim posadama najvećim delom izginuli u neravnim borbama sa daleko nadmoćnijim neprijateljem, a Ratno vazduhoplovstvo je u granicama svojih mogućnosti ispunilo svoju patriotsku dužnost. Pored visokog borbenog morala i zanemarljivo malog broja izdajnika-petokolonaša u njegovim redovima, tome je doprinela njegova visoka borbena gotovost, jer je 6. aprila bilo potpuno mobilisano i spremno za borbu. Prirodno je što se ono postepeno sve više i više topilo, trpeći velike gubitke, tako da su *samo 101 oficir, 83 podoficira i 36 vojnika uspeli da se prebace u savezničke zemlje* (najviše na Bliski istok) *i produže borbu*, dok je samo neznatan broj stupio u Zrakoplovstvo NDH. Pored toga, 22 letaća i nekoliko avijatičara drugih specijalnosti pokušalo je da preleti u Sovjetski Savez, ali je do cilja stiglo samo nekoliko, a ostali su stradali zbog udesa i nedostatka goriva većinom nad teritorijom Rumunije. Boreći se u okviru avijacije savezničkih zemalja, jugoslovenski vazduhoplovci su na praksi pokazali svoje ratničke sposobnosti, a posle kapitulacije Italije u jesen 1943. godine skoro svi su prešli u NOV. Oni su činili jezgro naše nove avijacije koja je učestvovala u svim, a naročito u završnim operacijama 1944—1945. godine ispoljavajući neustrašivost i samopregor, tako da je najveći broj izginuo.

Jugoslovensko vazduhoplovstvo je u aprilskim danima 1941. godine izgubilo 75% aviona - 30% u vazdušnim borbama i 45% na aerodromima, a svega 5% prešlo je u savezničke zemlje.

U RATNOJ MORNARICI I RECNOJ FLOTIU.

Kao što je napred izneto, jugoslovenska *Ratna mornarica* praktično nije dejstvovala u aprilskom ratu, izuzev nekih manjih akcija podmornica, hidroavijacije i *Rečne flotile*. od kojih naročito treba istaći sledeće:

Posade monitora »Sava«, »Vardar« i »Morava« pružale su junački otpor agresoru sve do povlačenja ka Beogradu i Obrenovcu, a kad nisu mogli proći ispod Savskog železničkog mosta zbog visokog vodostaja Save, koja je neprekidno rasla, odlučili su 11. aprila da sutradan potope svoje brodove u Savskom pristaništu da ne bi pali neprijatelju u ruke.

O pružanju višednevnog junačkog otpora posade rečnog monitora »Drava« i njegovom potapanju zajedno sa posadom 12. aprila u visini s. Celareva na Dunavu kada je poginulo 54 mornara, podoficira i oficira, i o *hrabrom držanju komandanta Severnog odseka Obalske komande u Selcu kapetana bojnog broda Mirka Plajvajsa*, koji je uspešno ugušio ustašku pobunu u Crikvenici zatim pre povlačenja samoinicijativno izvršio sva planom predviđena rušenja obalskih objekata u Selcu, uništio radio-stanicu i potopio obalske brodove da ne bi pali Italijanima u ruke, detaljno je izloženo u odeljku »Tok operacija«.

Poručnici bojnog broda Milan Spasić i Sergije Mašera, ne štedeći svoje živote, potopili su razarač »Zagreb« i zajedno sa brodom otišli na morsko dno, da ne bi pao u ruke Italijanima. Naime, oko podne 17. aprila, kada su se Italijani već nalazili u Kotoru, saopšteno je posadi ovog razarača da napuste brod, jer će biti potopljen. Nastale su dirljive scene oproštaja, razbijanja stvari i uređaja. Razarač su najpre napustili podoficiri, i mornari, a zatim niži oficiri. Ostali su samo komandant kapetan bojnog broda Krizomali, prvi oficir Ljutić, Spasić, Mašera i art. narednik Alfredi. U motorni čamac, koji je pristao uz razarač, nisu hteli da uskoče Spasić i Mašera, umesto komandanta, koji prema pomorskoj tradiciji ne treba da napušta brod. Spasić i Mašera su oko 16 časova zapalili štapine koji su vodili do municijskih komora i tako pospešili komandanta i ostale da uskoče u motorni čamac. Kad se ovaj udaljio oko 500 m od »Zagreba« odjeknule su jedna za drugom dve eksplozije, a zatim je razarač potonuo sa Spasićem i Mašerom. Kasarne u Dubrovniku i Puli i jedna ulica u Beogradu nose njihova imena koja su ušla u vojnu i pomorsku enciklopediju, o njima je napisan pozorišni komad i snimljen film, a u Pomorskom muzeju u Kotoru čuva se deo pramca razarača »Zagreb«.

Jugoslovenska Ratna mornarica i građani Boke Kotorske podigli su Spasiću i Mašeri veliki spomenik u Tivatskom parku, na kojem su uklesane Titove reči: »Sa poštovanjem se sjećamo imena poručnika bojnog broda jugoslovenske mornarice Spasića i Mašere koji su digli u vazduh razarač »Zagreb« da ne bi pao u ruke fašista i potonuli zajedno sa brodom«. Sem toga, naš predsednik Republike Josip Broz Tito 10. septembra 1972. godine posmrtno ih je odlikovao *Ordenom narodnog heroja*, jer njihov podvig, dostojan divljenja, treba da služi kao poučan primer našim mladim naraštajima kako se svesno i časno moraju žrtvovati sopstveni životi za odbranu svoje domovine i socijalističke bratske zajednice naših ravnopravnih naroda i narodnosti. Svake godine 17. aprila, na mestu gde je »Zagreb« potopljen pripadnici jugoslovenske Ratne mornarice i građani Boke Kotorske polažu lovorov venac.¹³

Graničari, posadne jedinice i ielezničari

Pored hrabrog i neustrašivog držanja naših graničara i posadnih jedinica na svim frontovima i naši železničari su u aprilskim danima u većini slučajeva dali sve od sebe u vršenju svojih ratnih zadataka. Na primer, kada je dežurni službenik železničke stanice Kumanovo 6. aprila oko 5,00 časova video kako nemački bombarderi napadaju ratno letilište Režanovačka kosa kod Kumanova, a uskoro zatim i borbu u vazduhu između ovih bombardera i lovaca naše 36. grupe 5. lovačkog puka odmah je preko železničkog telefona obavestio sve železničke stanice na prugama Kumanovo - Vranje - Niš i Kumanovo - Skoplje, jer je ocenio da taj napad znači početak rata. Čim su primili ovaj izveštaj železnički službenici železničkih stanica Bujanovac i Vranje samoinicijativno su pozvali telefonom Komandu vazduhoplovstva u Zemun i obavestili je o Nemačkom vazдушnom napadu na ratno letilište kod Kumanova i vazdušnoj borbi koja se tamo vodi. Ove izveštaje primio je 6. aprila 1941. između 5, 10 i 5,15 časova u Komandi vazduhoplovstva šef Operativnog odseka potpukovnik Andrija Pavlović pre no što je to učinila osmatračka služba Teritorijalne vazdušne odbrane.

Jugoslovenski železničari u toku aprilskog rata uspešno su otpravljali vojne transporte, iako su bili izloženi napadima nemačke avijacije koja je bombardovala železničke stanice, pruge i objekte i mitraljirala vozove. Mnogi naši železničari su tada izginuli ili bili ranjeni, ali su njihove žrtve docnije zaboravljene. Kad su Nemačke oklopne i motorizovane jedinice 10. aprila kod Markovca u dolini V. Morave otvorile vatru na železnički voz koji je iz pravca Velike Plane nailazio sa trupama 55. peš. puka Unske divizije upućenim u rejon Kruševca, vozovođa je punom parom krenuo nazad, izvukao voz iz domašaja neprijateljske vatre i uspešno iskrao bataljon 55. peš. puka koji je odmah pritekao u pomoć jedinicama 18-peš. puka.¹⁴

Starešinski kadar i borci

Generali bivše jugoslovenske vojske, sem veoma retkih časnih izuzetaka, umesto hrabrosti, odlučnosti, požrtvovanja, patriotizma i samoinicijativnosti, koje su kao mladi oficiri većinom ispoljavali u balkanskim ratovima, i u prvom svetskom ratu, odlikovali su se u aprilu 1941. godine malodušnošću, pasivnošću, kukav ičlukom i kapitulantstvom, stavljajući svoje lične iznad opštih interesa. U te retke časne izuzetke spadaju:

- *divizijski general Milutin Nikolić*, kao pomoćnik načelnika Štaba Vrhovne komande, požrtvovano i samopregorno je nastojao da što je moguće više ublaži ili otkloni slabosti i teškoće u radu Vrhovne komande;

- *armijski general Jovan Naumović*, kao komandant Treće armijske oblasti u Makedoniji, ostao je sa svojim trupama i do kraja delio njihovu sudbinu kad je već bio iscrpeo sve mere za izlaz iz katastrofalne situacije;

- *armijski general Petar Nedeljković*, kao komandant 4. armije, u periodu od 6-10. aprila pokušavao je u granicama svojih mogućnosti da ublaži tešku krizu na frontu na Dravi, u Slavoniji i u pozadini fronta;

-divizijski general Radivoje Zlatanović, kao organizator odbrane Kragujevca, sa naoružanim radnicima i delovima pristiglih jedinica hrabro i vešto je pružao otpor agresoru 11. i 12. aprila;

- brigadni general Milorad Majstorović, kao komandant Cerske divizije, davao je lični primer borbenosti u svim borbama, naročito kod Kraljeva;

- brigadni general Žarko Majstorović, kao komandant 3. konjičke divizije, umešno je komandovao i istakao se u borbama oko Šapca i kod Loznice;

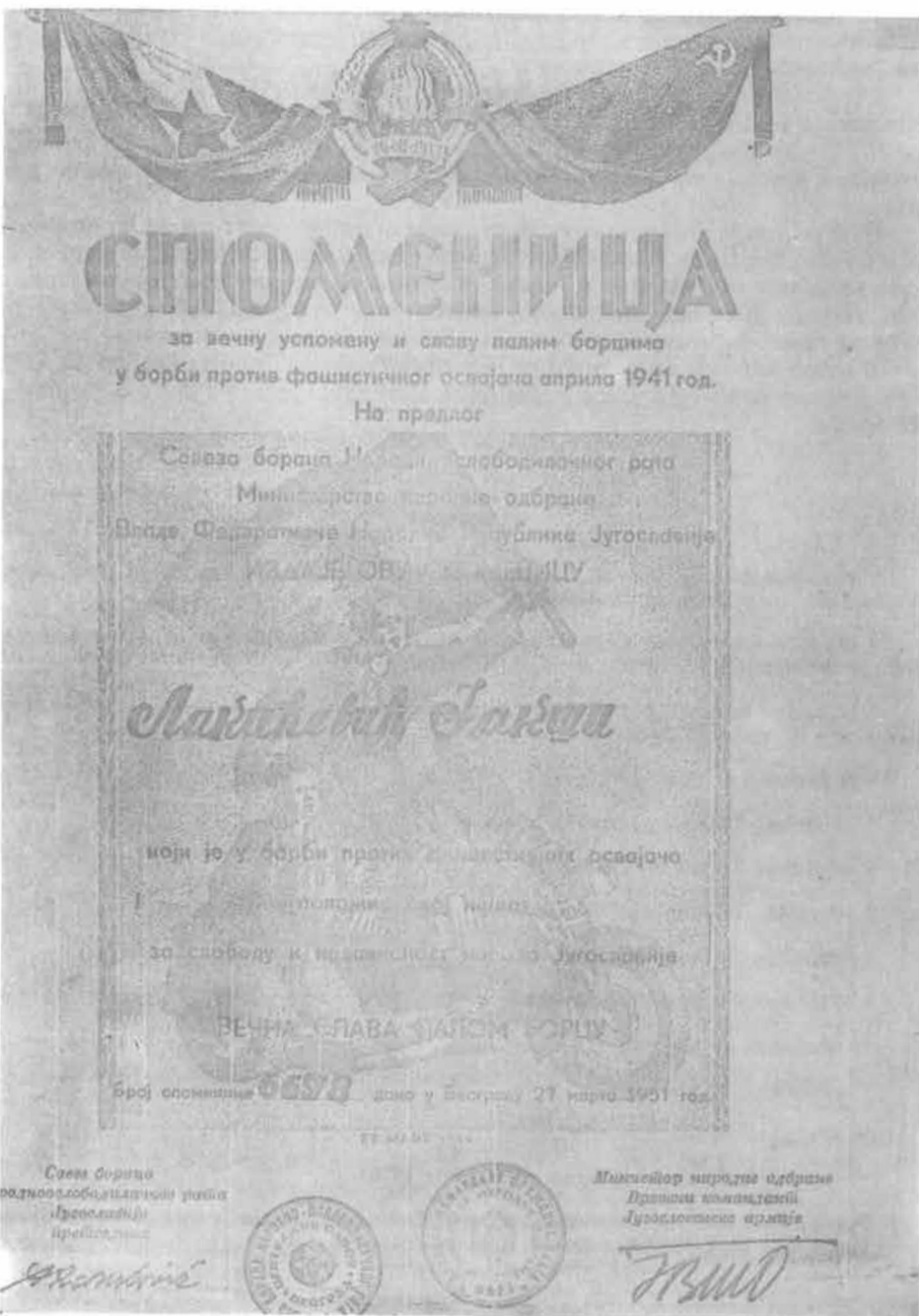
- brigadni general Mihailo Nedeljković, kao komandant pešadije Vardarske divizije, pokušavao je u granicama mogućnosti da ublaži tešku krizu svoje divizije u koju je zapala kod Debra, a u zarobljeništvu se beskompromisno i otvoreno izjasnio za NOB, tako daje lišen statusa zarobljenika, odveden u Dahau i tamo umoren.

I srednji starešinski kadar (izuzev većeg dela koji je zatajio, predavao se ili sabotirao), naročito komandanti bataljona i divizionara i poneki komandant puka, bili su spremni da se bore i dobro su se borili s obzirom na tešku situaciju u kojoj su se nalazili-

Niži starešinski kadar- pretežan deo komandira četa, baterija, eskadrona i vodova - imao je sasvim dobro držanje čak i u slučajevima kad su bili ostavljeni sami sebi, ispoljavajući ne samo borbenost nego i samoinicijativu. Naročito su se isticali niže starešine i vojnici pripadnici svih naših naroda koji su se nalazili u sastavu Moravske, Zetske, Kosovske, Topličke, Bregalničke, Vardarske, Cerske, Savske i Dravske divizije; 2, 3. i 81. konjičkog puka; Komskog odreda, Metohijskih trupa; 18. pešad. puka Dunavske divizije; 55. pešad. puka Unske divizije i 42. pešad. puka, kao i gotovo sve čete đaćkih bataljona škola za rezervne oficire. Mnogi od tih hrabrih starešina i boraca dali su svoje živote za odbranu svoje otadžbine.

Visoko ceneći podnete žrtve, patnje i stradanja u aprilskom ratu 1941. godine, posebno boraca i starešina jugoslovenske vojske koji su »u borbi protiv fašističkih osvajača aprila 1941« položili svoje živote, Vrhovni komandant Jugoslovenske armije i Ministar Narodne odbrane, Maršal Jugoslavije Josip Broz Tito je 27. marta 1951. godine u ime vlade F.N.R.J. i Komunističke Partije Jugoslavije, ustanovio »Spomenicu zahvalnosti« koju je Savez boraca Narodno oslobodilačkog rata Jugoslavije u ime vlade dodeljivao žrtvama aprilskog rata, kao akt naročitog priznanja i zahvalnosti bratskih združenih naroda i narodnosti nove Socijalističke Jugoslavije (Videti faksimil).

Napomena: U ovom odeljku, kao i u odeljku »Tok operacija«, navedeni su samo neki primeri hrabrog i patriotskog držanja starešina, pojedinaca i jedinica na osnovu dokumenata koji su mi bili dostupni. Iako je verodostojnost svih tih dokumenata bilo teško proveravati, ipak se može zaključiti daje njihova sadržina uglavnom istinita, ali je nesumnjivo da nisu uneti i istaknuti mnogi primeri koji su možda značajniji od onih koji su izneti. Međutim, to nikako nije namerno učinjeno, već jedino zato što mi takvi dokumenti nisu bili dostupni ili uočeni, a i zato što će mnogi događaji - pozitivni i negativni - uvek ostati nepoznati, bilo zato što više nema živih učesnika ili što neki živi, iz skromnosti ili iz drugih razloga neće da ih opišu. U svakom slučaju, bilo bi bolje da su i pozitivni i negativni primeri, unošeni na odgovarajuća mesta u odeljak »Tok operacija«, ali to nije učinjeno zato što su mnogi dokumenti u toku niza godina naknadno dobijani, tako da bi njihovo unošenje i sistematizacija iziskivali tehničke probleme, a i mnogo vremena.

СПОМЕНИЦА

за вечну uspomenu и славу палим борцима
у борби против фашистичног освајача априла 1941 год.

На предлог

Савеза борца и војних слободарског рата
Министарства народне одбране
Влада Федеративне Народне Републике Југославије
ИЗДАЈЕ ОБУ

Миливоје Јакович

ноји је у борби против фашистичног освајача
погибљиво пострадао за слободу и независност
Југославије

ВЕННА СЛАВА СТАНОМ ПОРЦИ

Број споменице **0598** дано у Београду 27 марта 1951 год.

Савез бораца
ратноослободилачког рата
Југославије
Председник

[Signature]

Министар народне одбране
Први заменик
Југословенске војске

[Signature]

U feljtonu *Drame aprilskog rata* u časopisu »Duga«, počev od br. 185 od 28. februara 1981. godine, koji izlazi u Beogradu, generalpukovnik JNA Milorad Janković, kao moto napisao je:

»Aprilski rat je, i pored kratkog trajanja i izdajničkog držanja nekih viših komandanata, imao svoje junake, svoje okršaje, svoje odbrane. Bilo je mnogo više poginulih nego što se obično misli. Na mnogim mestima pojedinci i cele jedinice pružali su herojski otpor daleko nadmoćnijem napadaču. Bilo je potresnih prizora .. .

Ovaj feljton je rađen na osnovu pričanja učesnika toga rata, njihovih dnevnika i beležaka. Uz to, upotrebljeni su i izveštaji Nemačkih ratnih dopisnika, iz kojih se takođe vidi da je bilo junačkog otpora na pojedinim delovima fronta. Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci, Muslimani, Crnogorci, Albanci ginuli su rame uz rame, suprotstavljajući se naci-fašističkim zavojevačima«.

U ovom feljtonu drug Janković je znatno dopunio ili potvrdio mnoge pozitivne primere hrabrog držanja pojedinaca, starešina i jedinica bivše jugoslovenske vojske.

NAPOMENE

¹ Pukovnik Arsenije Boljević, *Jugoslovensko vazduhoplovstvo u ratu aprila 1941. godine* »Vojno delo«, br. 1. Beograd, strana 83-84.

² Potpukovnik u penziji Andrija Pavlović, *Jugoslovensko vazduhoplovstvo u apriskom ratu 1941. godine* »Glasnik RV i PVO«, br. 5. Novi Sad, str. 39-41.

³ Slobodan Petrović, *Jugoslovenska flota u Boki Kotorskoj u ratu 1941.* »Pomorski zbornik«, knjiga 9. Rijeka, 1971, str. 267.

⁴ S. Petrović, n. č., str. 257.

⁵ »Politika«, 20. novembar 1970, Beograd.

* »Politika«, 31. juli 1973, Beograd.

⁷ »Politika«, 25. oktobar 1974, Beograd.

⁸ »Politika«, 29. juni 1973, Beograd.

⁹ »Politika«, 24. april 1972, Beograd.

¹⁰ »Politika« 24. jun 1973.

" »Politika«, 29. april 1972.

¹¹ »Politika« 13. oktobar 1976.

^{12a} »Đorđe Milanović. »Politika« 15. oktobar 1976.

"Jovan Vasiljević, *Jugoslovenska flota u Boki Kotorskoj u ratu aprila 1941. godine.* »Vojnoistorijski glasnik«, br. 1/1969; S. Petrović, n. č., str. 261, prim. 52.

¹⁴ A. Pavlović, »Politika« 18. novembar 1970.

POSLEDICE PORAZA
KRALJEVINE JUGOSLAVIJE
U APRILSKOM RATU 1941

PODELA I OKUPACIJA JUGOSLOVENSKE TERITORIJE

(Skica br. 4 na kraju knjige)

Poraz jugoslovenske vojske u aprilskom ratu imao je katastrofalne posledice - doveo je do razbijanja, komadanja, podele i okupacije teritorije Kraljevine Jugoslavije, a time i do ogromnih ljudskih i materijalnih žrtava.

Planovi Hitlera i Musolinija za podelu jugoslovenske teritorije između Nemačke, Italije, Mađarske i Bugarske postojali su mnogo pre definitivne odluke o agresiji, samo se čekala povoljna prilika. Međutim, da bi našli opravdanje za svoju agresiju na Jugoslaviju, Nemci su preduzeli niz mera da narodima sila Osovine i svetskoj javnosti objasne da Nemačka uopšte nije želela niti pripremati napad na Jugoslaviju već daje na isti bila izazvana provokacijama srpske izdajničke klike u Beogradu, koja je zbacila vladu potpisnicu Trojnog pakta i ugrozila živote Nemačkog življa u Jugoslaviji. U vezi s tim. Hitler i njegovi saradnici stalno su isticali: daje Nemačka, sve do 27. maja 1941, prema Jugoslaviji gajila prijateljske namere i da nije imala ratne planove za napad na Jugoslaviju, da je Hitler doneo odluku za napad posle događaja od 27. marta i da je tek tada izrađen nemački operacijski plan za napad na Jugoslaviju. Naime, načelnik Štaba Vrhovne komande Nemačkih oružanih snaga (OKW) maršal Kajtel izjavio je posle rata na Nirnberškom procesu da Nemci sve do 27. marta 1941. nisu imali razrađen konkretan plan za oružanu akciju protiv Jugoslavije. Ovo je tačno samo ukoliko se to odnosi na Štab OKW, u čiju nadležnost nije uopšte spadala izrada ratnih planova, već vođenje ratnih operacija svih vidova oružane sile, jer je zadatak izrade svih ratnih planova (pa i ratnog plana za napad na Jugoslaviju) pripadao Štabu Vrhovne komande nemačke kopnene vojske (OKH) načelu sa generalom Brauhicem, koji po ovom pitanju nije dao nikakvu izjavu.

Slične izjave, da Nemci nisu ranije pripremali ovaj napad nalaze se u zvaničnim izjavama od 6. aprila od strane Hitlera, ministra inostranih poslova Ribentropa, nemačke vlade i nemačke Vrhovne komande. Mada je Nemačka 6. aprila 1941. preduzela podmukli i iznenadni napad, bez objave rata, u biltenu nemačke Vrhovne komande od ovog dana naročito se naglašava da su *nemačke korpusne snage prešle u protivnapad*. To najbolje pokazuje koliko poverenja treba imati u zvanične nacističke izjave. Tada su Nemci bili toliko drski i bezobzirni u svojim izjavama, da se ne treba čuditi što su tvrdili daje i bombar-

dovanje Beograda i drugih gradova bez objave rata spadalo u protivnapad, za koje oni ne snose odgovornost.

Hitler i Musolini su se u svojim imperijalističkim planovima u periodu 1937-1940. stalno bavili mišlju da *likvidiraju Jugoslaviju kao državu*. Pre napada na Poljsku, u razgovoru sa grofom Čanom (12. VIII 1939.) Hitler je savetovao da Italija iskoristi prvu povoljnu priliku i da Jugoslaviju, kao lažnog neutralca, likvidira i okupira Hrvatsku i Dalmaciju.

S druge strane, mada je Hitler izjavio posle priključenja Austrije, u proleće 1938, da će tadašnja granica prema Jugoslaviji ostati večita, a da on želi da živi u miru i prijateljstvu sa Jugoslavijom, nemačka Vrhovna komanda kopnene vojske (koja je imala ulogu Glavnog generalštaba) izradila je već u toku 1939. plan za napad na Jugoslaviju i podelu njene teritorije u zajednici sa Italijom, Mađarskom i Bugarskom. Jugoslovenska vlada dobila je o ovome podatke preko svoje obaveštajne službe. Sem toga, predsednik Čehoslovačke Republike dr Eduard Beneš, u proleće 1940, izvestio je kneza Pavla daje Nemačka pripremila plan za napad na Jugoslaviju u pogodnom trenutku i da će, u vezi s tim, svi jugoslovenski pokušaji da se političkim ustupcima Berlinu izbegne rat s Nemačkom pretrpeti neuspeh.

Na sastanku između Hitlera i grofa Čana (7. jula 1940) definitivno je utvrđeno da Jugoslavija onakva kakva je sada neće imati pravo da opstane u novoj Evropi, koju će stvoriti sile Osovine. U vezi s tim bili su već gotovi politički i vojni planovi za razbijanje jugoslovenske države. Međutim, Hitler je tada smatrao da izvođenje ovih planova treba odložiti za docnije, za pogodan momenat, *kada Jugoslavija bude potpuno izolovana i okružena, s tim da se njena likvidacija prvenstveno izvrši putem »beskrvne okupacije« (kao u Čehoslovačkoj)*. Zato je 1940. savetovao Musoliniju da nastoji da se Jugoslavija pridobije drugim sredstvima i načinima, pošto se vojne operacije na Balkanu ne mogu izvoditi pre idućeg marta. U svom pismu Musoliniju 31. decembra 1940. Hitler navodi da prema Jugoslaviji ne misli ništa preduzimati pre nego što vojni uslovi ne poboljšaju psihološke uslove za to.

Krajem 1940. Hitlerje smatrao da će pogodan momenat za beskrvnu likvidaciju Jugoslavije nastupiti tek posle pokorenja Grčke i proterivanja Britanaca sa Balkana a najverovatnije posle obračuna sa Sovjetskim Savezom. *Do tog momenta trebalo je Jugoslaviju zavaravati lažnim obećanjima o neutralnosti*, kako bi se sprečilo njeno udruživanje sa Grčkom, V. Britanijom i Turskom i obrazovanje novog Solunskog fronta. Za to vreme treba eksploatirati njena privredna bogatstva, podmuklom propagandom raspirivati razdor među njenim narodima (obećanje nezavisnosti Hrvatima, »oslobođenje« nacionalnih manjina itd.), a putem pete kolone slabiti njenu političku, moralnu i vojnu snagu i pripremiti je za lak konačan slom

Početakom 1941. knez Pavle je dobio poverljiv izveštaj da je u instrukcijama Vrhovne komande Nemačkih kopnenih snaga (koje je potpisao general Brauhić) od 28. decembra 1940. planirana okupacija Jugoslavije, s tim da su za to predviđena dva slučaja. U prvom slučaju predviđena je okupacija Srbije bez otpora, dok je drugi slučaj predviđao postupak ako Jugoslavija pruži otpor. Za ovaj poslednji slučaj izrađene su direktive slične onima koje su Nemci izdali posle 27. marta 1941. godine.¹

Definitivnu odluku za razbijanje i podelu Jugoslavije Hitlerje doneo 27. marta na konferenciji sa svojim užim saradnicima, u isto vreme kad i odluku za napad u cilju uništenja jugoslovenske vojske. Zapisnik sa te konferencije

naveden je u odeljku *Nemačke pripreme i planovi od 27. marta do 6. aprila 1941. godine.*² Zatim je načelnik Štaba Vrhovne komande Nemačkih oružanih snaga (OK.W) Kajtel, na osnovi Hitlerovih »Privremenih smernica za podelu Jugoslavije«, 12. aprila 1941. izdao sledeću Direktivu:

»I-Voda Rajha ie izdao ove smernice za podelu Jugoslavije:

1) *Područje bivše Štajerske i Kranjske*

Područje bivše Štajerske prošireno prema jugu oko 90 km širokim i 10-15 km dubokim pojasom priključuje se pokrajini Štajerskoj.

Severni deo Kranjske, sa graničnom linijom na jugu r. Sava, a severno od Ljubljane prema priloženoj karti Vrhovne komande, pripaja se Koruškoj. Čim se zemlja umiri Vrhovna komanda kopnene vojske predace područja koja su posele nemačke trupe, po srezovima. nadležnim pokrajinskim namesnicima (gaulajterima).

Voda Rajha sporazumeće se sa Dućeom pismenim putem o predaji područja koja su posele italijanske trupe i ono će se izvršiti prema detaljnim uputstvima Ministarstva spoljnih poslova. Do tog vremena sa nemačke strane neće se preduzimati nikakve mere.

2) *Područje Prekomurja*

Celo područje Prekomurja u okviru istorijskih granica pripaja se Mađarskoj. Predviđa se dcnije preseljavanje Nemaca koji žive u severozapadnom delu toga područja.

Predaju područja Mađarima regulisaće Vrhovna komanda kopnene vojske.

3) *Bačka, Banat i severoistočna Srbija*

Bačka (područje između Dunava i Tise) pripašće Mađarskoj.

Banat (područje istočno od Tise) stavlja se zasad pod Nemačku zaštitu.

Područje severoistočne Srbije, u zoni južno od Dunava i istočno od linije: ušće Morave u Dunav - Požarevac - Boljevac - Knjaževac - Kalna, zajedno sa bakarnim bazenom kod Bora i susednim jugoistočnim ugljenim bazenima, takode dolazi pod Nemačku zaštitu. Za ovo područje zasad predvideti Nemačku vojnu upravu pod Vrhovnom komandom kopnene vojske.

4) *Južna Srbija (Makedonija)*

Područje nastanjeno bugarskim Makedoncima pripašće Bugarskoj prema odgovarajućoj nacionalnoj granici.

Privremeno razgraničenje i predaja Bugarima priprema se u Vrhovnoj komandi suvozemne vojske saobrazno vojnim zahtevima.

5) *Stara Srbija (predkumanovska)*

Područje stare Srbije stavlja se pod Nemačku vojnu upravu Vrhovne komande suvozemne vojske.

6) *Hrvatska*

Hrvatska postaje samostalna država u okviru svojih nacionalnih granica.

7) *Opšta jugoslovenska područja (uključujući tu Bosnu i Crnu Goru)*

Političko uobličavanje ovih područja prepušta se Italiji. Ovde može doći u obzir i ponovno uspostavljanje samostalne Crne Gore.

II - Razgraničenje

1) Ukoliko razgraničenje nije predviđeno u odeljku I ove direktive, određiće ga Vrhovna komanda oružane sile u sporazumu sa Ministarstvom inostranih poslova, opunomoćenikom za četvorogodišnji plan i ministrom unutrašnjih poslova. Za ovo je u Vrhovnoj komandi oružane sile nadležan Stab Komande oružane sile (L. IV Qu).

2) Vrhovna komanda kopnene vojske dostaviće što hitnije Vrhovnoj komandi oružane sile (za Stab Komande oružane sile) svoje vojne zahteve za povlačenje granica - ukoliko ih nije odredio vođa Rajha - izuzimajući zaštitno područje južno od Dunava.

3) Uprava za ratnu privredu Vrhovne komande oružane sile dostaviće hitno Štabu Vrhovne komande oružane sile (L odeljenje) svoje zahteve u pogledu granica zaštitnog područja južno od Dunava (odeljak I pod 3).

4) Prema Italijanima zasad važe taktičke granice armija-³

Da bi se ubrzalo unutrašnje razbijanje Jugoslavije i dr. Rozenberg (Rosenberg Alfred, nacistički partijski rukovodilac Rajha za inostrana pitanja), po Hitlerovom naređenju, odmah je uputio u Zag: eb svog izaslanika Maletkea da povede pregovore sa dr Mačekom o uspostavljanju Nezavisne Države Hrvats-

ke, a ministar inostranih poslova Ribentrop je 2. aprila 1941. godine u istom cilju uputio svog izaslanika dr Vezenmajera. I dok Rozenbergov izaslanik nije uspeo u pregovorima sa dr Maćekom, dotle je dr Vezenmajer uspešno završio pregovore sa Pavelićevim zamenikom Slavkom Kvaternikom koji je, pod zaštitom Nemačkih tenkova u Zagrebu, 10. IV 1941. posle podne, preko zagrebačke radio-stanice, proglasio Nezavisnu Državu Hrvatsku.

To je bio početak rasparčavanja Jugoslavije.

U ovoj direktivi pada u oči da je Hitler, pored vojne okupacije Srbije, predvideo da se područje Banata i deo istočne Srbije do Đerdapa stavi pod »Nemačku zaštitu«. Naime, o položaju i sudbini Nemaca (folksdojčera) na ovoj teritoriji Jugoslavije, koju Nemačka nije anektirala, pretresano je na Konferenciji u Beču 16. aprila 1941. Tom prilikom je komesar Rajha Himler (Himmler Heinrich), u sporazumu sa Ministarstvom inostranih poslova, prihvatio sledeće zahteve folksdojčera:

»Za Podunavlje je dominantno područje u slivu zapadnih pritoka: Dunava, Tise, Save, Drave i Morave. Na ovom prostoru nalazi se Beograd kao centralna tačka, odakle je uvek u loku istorije vršen napad Azijata i Slovena protiv Rajha i njegovog naroda.

Da bi se jednom za svagda zajemčila prelast Rajha u Podunavlju i time ujedno otklonila opasnost za Rajh i Nemački narod, trebalo bi da Beograd sa okolinom, kao Nemačka tvrđava i garnizon, sada dođe čvrsto u ruke Rajha. jer samo onaj ko drži čvrsto u rukama Beograd može da vlada Gvozdenim vratima i Bečkim vratima čiji je ključ Bakonjska šuma. Time bi bio osiguran nemački vojno-politički položaj prema Srbiji, Hrvatskoj, Mađarskoj, Rumuniji i Bugarskoj, kao i saobraćaj na Dunavu. Zamisao da Beograd postane tvrđava Rajha može se time lakše ostvariti, pošto se pozadina Beograda sastoji iz opština u kojima Nemci imaju apsolutnu ili relativnu većinu, a cela je prožeta nemačkom kulturom. Tamo naselejeni Nemci mogli bi svoju vojnu obavezu da ispune u nemačkom beogradskom garnizonu i oni bi bili matično ljudstvo tvrđave Rajha. uvek spremno za akciju.

Folksdojčerima na Jugoistoku mora da se zagarantuje onaj položaj koji im pripada kao članovima vodeće nacije u Evropi. U interesu neometanog rada u Jugoistočnom prostoru postavljaju se načelni zahtevi, kao:

1) Obrazovanje autonomnih upravnih područja tamo gde Nemci već imaju apsolutnu ili relativnu većinu ili gde ce je dobiti preseljavanjem ili doseljavanjem.

2) Potpuno garantovanje prava Nemcima, na primer, u domenu mesnih samouprava, kulture organizacija (naročito omladinskih), Nemačkog jezika i štampe, kao i privrednih organizacija, uključujući tu i zadrugarstvo.

3) Neprekidan prijem u nemačko državljanstvo svih onih koji su nemačke narodnosti, a koji će pri lome zadržati sva prava i dužnosti državljana u dotičnim zemljama - dvojno državljanstvo (useljavanje u Rajh sprečavati odnosno ograničavati davanje naročitih dozvola). Odsluženje vojne obaveze regulisaće se naročitim sporazumima sa dotičnim zemljama.

4) Mogućnost preseljavanja i iseljavanja Nemaca sa područja bivše jugoslovenske države i preseljavanje i iseljavanje odgovarajućih stranih narodnosti sa područja Rajha. Pri lome se imaju ogarantovati privredna obeštećenja«/

Planom za podelu Jugoslavije trebalo je obezbediti nemačke imperijalističke, vojnostrategijske i ekonomske interese i zadovoljiti imperijalističke težnje Italije i pretenzije Mađarske i Bugarske, kao nagradu za njihovo učešće u agresiji, odnosno za pomoć koju su pružile nacističkoj Nemačkoj u pripremanju za izvršenje agresije. Tako je na osnovi pomenute direktive od 12. aprila jugoslovenska teritorija podeljena između Nemačke, Italije, Mađarske i Bugarske. Proglašena je tzv. Nezavisna Država Hrvatska, na čelu sa kvislinškom Pavelićevom vladom, a u Srbiji je postavljena komesarska uprava sa okupacionim vojnim režimom. U Crnoj Gori okupatorje takode zaveo vojni okupacioni režim.

Prilikom podele jugoslovenske teritorije na Nemačku i italijansku interesnu sferu nije bilo dovoljno saglasnosti, jer je Musolini težio da čitava NDH uđe

u interesnu sferu Italije. Ovo pitanje je razmatrano 21. i 22. aprila na sastanku ministara inostranih poslova Nemačke i Italije u Beču, kome je prisustvovao i stručnjak za privredna pitanja Jugoistoka u Ministarstvu inostranih poslova Rajha dr Klodius. Tom prilikom su, pored privremene demarkacione linije između Nemačke i italijanske okupacione zone, određene i granice područja prisajedinjenih Bugarskoj i Mađarskoj.⁵

Demarkacionu liniju između nemačke i italijanske okupacione zone menjale su nekoliko puta razne komisije. Ona je definitivno određena tek sredinom maja i protezala se od tromede na Karavankama starom jugoslovensko-itdijanskom granicom do u visini Vrsnika k. 703 (južno od Žitja), a zatim uglav tom opštom linijom: Lučine - Ježica - Litija - Cerklje - Samobor - Petrinja - Glina - Bos. Novi - Sanski Most - Mrkonjić Grad - D. Vakuf - Sarajevo - Ustiprača - Priboj - Novi Pazar - Orlova čuka (1274) - Uroševac - Teto - vo - Kičevo - Ohridsko jezero - Prespansko jezero (sve uključno za Nemce)...

Nemci su područje Kosovu oko Mitrovice proglasili područjem svoje okupacione zone radi eksploatacije rudnika olova i cinka u Trepči. iako se tamo nalazila jaka albanska manjina, čije se vode (Ali Draga, Ibrahim Luftija i Džaffer Deva), uz podršku Italijana, tražile da se celo Kosovo pripoji »Velikoj Albaniji«.

Nemačka interesna sfera

Nemci su okupirali deo Slovenije (gornju Štajersku, Gorenjsku i deo Koruške) i anektirali ga Rajhu, *tako da se granica između Trećeg Rajha i novostvorene NDH*, koja je određena državno-pravnim ugovorom od 13. maja 1941, protezala od tromede sa Italijom do tromede sa Mađarskom, s tim što se poklapa sa starim granicama u bivšoj Austro-Ugarskoj između Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, sjedne, i bivših austrijskih pokrajina Kranjske i Štajerske, s druge strane. Ovaj ugovor su ratifikovali Hitler i Pavelić 27. januara 1942.⁶

Rezultati Nemačko-italijanskih pregovora o podeli Jugoslavije u Beču 21. i 22. aprila 1941. godine između Rihentropa i Čana (prema beleškama P.O. Smita od 24. aprila) ovako su formulisani:

»... Hrvatska. Granice između Hrvatske i Njemačke već je odredio Führer, a konačno će se fiksirati (narednom) prigodom s hrvatskom vladom. Za vreme dok je Srbija pod okupacijom njemačkih trupa, Njemačka će pored toga (prema budućem dogovoru njemačkih i talijanskih vojnih vlasti) zaposesti područje, koje se proteže od severozapada prema jugoistoku radi osiguranja veza prema Srbiji.

Italija namerava da Hrvatsku eventualno usko poveže s Italijom personalnom unijom. Talijani žele da anektiraju Dalmaciju koja bi dobila status italijanskog 'guvernerata' (Governatorato). To isto važi za ostalo obalno područje između Rijeke i granice Crne Gore.

Njemačka je načelno politički nezainteresovana za hrvatska pitanja. Zato Führer ne nalazi nikakvog razloga da prema tome zauzima stav. On prepušta Duću, da se o tome dogovori s Hrvatima.

Granica Hrvatske prema Mađarskoj određena je Dravom. Treba zadovoljiti hrvatske želje za istočnom granicom između Dunava i Save (Srijem). Daljna istočna granica Hrvatske poklapa se sa nekadašnjom istočnom granicom Bosne i Hercegovine pri čemu Italija želi izvesno pomeranje granica Crne Gore prema zapadu.

Italija će okupirati Sloveniju, ukoliko ne pripada Rajhu, s tim što će Slovenija dobiti autonomnu upravu.

Crna Gora će biti nezavisna, ali personalnom unijom povezana s Italijom (granice se vide iz talijanske karte)

Albanija će na teret Grčke, Makedonije i Srbije dobiti povećanje teritorija (u pogledu Makedonije i Srbije vidi posebne karte, plavu liniju, njemački predlog). Bugarskoj će pripasti bugarske nacionalne svetinje Ohrid i rudnici hroma kod Ljubotena, kao njemačka poduzeća, a Srbiji olova kod Trepče (Mitrovica) kao poduzeća pod njemačkim rukovodstvom . . .

Srbija, sa granicama označenim na njemačkoj karti, ostaće prvenstveno vojnički posjednuta (okupirana) Ona mora biti smanjena koliko god je to moguće, a poduzet će se sve mere da se u budućnosti onemogući ponavljanje nedavne izdaje zavereničke klike.

Bačka i Banat pripašće Mađarskoj, a isto tako Međumurje i Prekomurje, ukoliko u pogledu ovog poslednjeg područja ne dođe do posebnog aranžmana između Mađarske, sjedne. i Njemačke i Hrvatske, s druge strane.

Banat će prvenstveno posesti njemačke trupe, da bi se sprečili sukobi između Mađara i Rumuna. Priznaje se potreba da se Rumuniji na di ugoj strani dadu kompenzacije, usprkos poteškoća da se nađu podesni objekti (za to). Praktične mogućnosti trenutno se još ne mogu sagledati.

Makedonija, kao i manje područje oje je posle svjetskog rata ustupljeno Jugoslaviji, pripašće Bugarskoj, a zapadni širi poias sa Strugom, Gostivarom i Tetovom Albaniji.

Bugarske želje u pogledu Soluna, koje je Führer s razumevanjem uzeo na znanje, također će ostati da se reše krajem rata prilikom dogovora između Dućea i Führera o konačnoj sudbini Grčke.

Njemački ministar vanjskih poslova predložit će grofu Canu postupak za formalno ustanovljenje granica između Srbije, Crne Gore, Albanije i Bugarske.

S obzirom na posebne ekonomske interese Njemačke u bivšoj jugoslovenskoj državi postignul je sporazum da će se posebno imali u vidu njemački interesi na područjima koja su pripadala Italiji. Njemačka je prvenstveno zainteresovana za razvoj proizvodnje dalmatinskih nalazišta boksita. S obzirom na to, povećace se njihova proizvodnja, a pri izvozu za dovoljice se u prvom redu njemačke potrebe.

Mađarska će dobiti slobodnu luku na dalmatinskoj obali. . .⁷

Čanova verzija dogovora razlikuje se od napred navedene Smitove beleške. I pored naglašavanja savezničke solidarnosti Berlina i Rima, ipak su se suprotnosti najviše ispoljavale u pogledu istočnojadranskog područja i italijanskog zahteva da se pomoću personalne unije Italija domogne čitave Hrvatske. Ribentrop i Hitler nisu otvoreno i direktno odbijali te aspiracije, ali su ostavili mogućnost da se u pogodnom trenutku nađe izlaz koji će više odgovarati interesima Trećeg Rajha.

Prema Bečkim odlukama od 22. aprila 1941. *Mađarska* je anektirala Bačku, Baranju i Prekomurje. Aneksija je formalno izvršena 16. decembra 1941. odlukom mađarskog parlamenta o priključenju ovih krajeva Mađarskoj, a proglašena zakonom br. XX od 27. decembra 1941. (Međumurje je Mađarska okupirala i držala do svršetka rata).

Granice anektiranog dela Prekomurja i okupiranog Međumurja prema Rajhu poklapale su se sa austrijskom granicom za vreme bivše Austro-Ugarske, okupiranog Međumurja i anektirane Baranje i Bačke prema tzv. NDH, duž reka Drave i Dunava, a *prema okupiranoj Srbiji* (autonomnom Banatu duž reke Tise).⁸

Na sastanku Ribentrop - Čano u Beču 21. i 22. aprila bugarski kralj Boris tražio je aneksiju cele Makedonije do albanske granice. Hitler je bio sklon da mu izide u susret, ali je Čano doneo kartu sa ucrtanim granicama Velike Albanije-od Prespe do Kosovske Mitrovice s Trepčom, pa je prema postignutom sporazumu drugog dana povučena *demarkaciona tzv. »Bečka linija«*, tako da se cela zapadna Makedonija (sem Ohrida koji je dat Bugarskoj) ustupa Velikoj Albaniji do na 10 km zapadno od linije Vranje - Kačanik - Ljuboten. U maju su učinjene mnoge korekcije. *Demarkaciona linija na teritoriji Sandžaka i Kosova* išla je linijom: Nova Varoš - Sjenica - Novi Pazar (uključno) - Kosovska Mitrovica (uključno) - železnička pruga Mitrovica - Priština - Uroše-

vac, s tim da uključno ova mesta budu pod Nemačkom upravom. Kasnije, u Ministarstvu inostranih poslova, 21. maja (posle rada mešovite komisije na terenu), odlučeno je da se Rudo, Priboj, Nova Varoš, Sjenica i Duga Poljana ustupe Italiji. Prizren, Đakovica i Peč dati su Albaniji, a Nemci su zadržali Prištinu i železničku prugu Priština - Uroševac. U isto vreme na sednicama ekonomskih stručnjaka u Beču, pod rukovodstvom Karla Klodijusa, odlučeno je da svi rudnici u Bosni potpadnu pod upravu i neposrednu kontrolu nemačkih okupacionih vlasti.⁹

Bugarska je prema Bečkim odlukama o sporazumu kralja Borisa sa Hitlerom, ukazima od 31. jula 1941. godine,¹⁰ anektirala gotovo svu Makedoniju do linije Tetovo - Gostivar - Kičevo - Struga, zatim jugoistočni deo Srbije: vranjski i pirotski okrug (tadašnji caribrodski, nišavski, lužički, bosiljgradski, masurički, poljanički, preševski i pčinjski srez, kao i delove belopalanačkog i vlasotinačkog sreza), deo teritorije severoistočno od Zaječara (koji je Nejskim mirovnim ugovorom 1919. godine pripao Jugoslaviji) i deo uroševačkog i gnjilanskog sreza.

Granica Bugarske prema Srbiji protezala se od Dunava do Orlovog kama (k. 1696) starom srpsko-bugarskom granicom iz 1914. godine, a zatim uglavnom linijom: Babina planina (k. 1163) - Babušnica (zaključno) - istočno od Vlasotinaca - Vlajna (k. 1441) - Orlova čuka (k. 1274) - Domorovce.

Granica Bugarske prema teritoriji koju su Italijani priključili svom protektoratu, tzv. »Velikoj Albaniji«, protezala se uglavnom linijom: Domorovce - Rani lug - Pasjane - k. 492 - Sar Planina (k. 1549 i k. 1753) - Jezerska planina (k. 2021) Ošljak (k. 2212) - Seniševo - Suva gora (k. 1852) - Dobra voda (k. 2062) - Dupljani - Meševište (isključno) - Struga (isključno) - deo Ohridskog jezera - Peštalj - Resan (isključno) - k. 2330 (na grčkoj granici).¹¹

Osakaćena Srbija je stavljena pod Nemačku vojnu upravu, s tim što joj je priključen Banat i područje oko Kosovske Mitrovice radi rudnika Trepče (novooobrazovani kosovski okrug sa novopazarskim, zvečanskim, vućitrnskim i lapskim srezom).

Granica Srbije prema tzv. »Velikoj Albaniji« protezala se uglavnom linijom: severozapadno od Tutina - Majstir - Mokra planina (k. 1739) - Srbica (isključno) - Miloševo (isključno) - Tepe (k. 1081) - Kitka (k. 1154) - Ogašte - Domorovce.

Granica Srbije prema NDH, koju je Pavelić, po Hitlerovom odobrenju odredio zakonskom odredbom od 7. juna 1941. protezala se Savom od njenog ušća u Dunav do ušća Drine, zatim tokom Drine (tako da su sva ostrva pripala NDH) od ušća Brusnice (istočno od sela Zemlice), a odatle istočno od Drine starom granicom između Bosne i Srbije od 1908. godine.

Granica Srbije prema Sandžaku i Crnoj Gori protezala se uglavnom nemačko-italijanskom demarkacionom linijom.¹²

Italijanska interesna sfera

Pošto se Ribentrop i Čano na pregovorima u Beču 21. 22. aprila nisu složili zbog velikih teritorijalnih zahteva fašističke Italije prema Hrvatskoj, odlučeno je da vlada fašističke Italije direktno pregovara sa NDH.

Posle pregovora između delegacije fašističke Italije i NDH, sa Canom i Pavelićem na čelu, vođenih 25. aprila u Ljubljani i 7. maja 1941. Musolini - Pa-

velić u Tržiču, kao i kontakata preko poslanstava u Rimu i Zagrebu u međuvremenu i posle 7. maja, u Rimu su 18. maja 1941. godine potpisani tzv. Rimski ugovori, kojima su regulisani odnosi između fašističke Italije i NDH. Sačinjavali su ih: Ugovor o određivanju granica između Kraljevine Hrvatske i Kraljevine Italije; Ugovor o jemstvu i o saradnji između Kraljevine Italije i Kraljevine Hrvatske; Sporazum o pitanjima vojničkog značaja koja se odnose na jadransko primorsko područje; kao i Zaključni zapisnik; razmena pisama predsednika italijanske i predsednika hrvatske vlade o načinu upravnog uređenja opštine Split i ostrva Korčule i o pravima italijanske nacionalne manjine; Zaključni zapisnik i Dogovor o ponudi hrvatske krune vojvodi od Spoleta i o njegovom prihvatanju.¹⁵

Ugovor o određivanju granica glasi:

• Italijanska vlada i Hrvatska vlada želeći odrediti granice između Kraljevine Hrvatske u zajedničkoj težnji da se ustanovi teritorijalno uređenje, koje bi bilo siguran temelj za tesnu saradnju između obeju država sporazumele su se u sledećem:

Clan 1.

Priznaju se kao sastavnim delovima Kraljevine Italije: Srezovi Kastav, Sušak, Čabar, a od sreza Delnice jedan deo linijom koja polazi od kote 710 (Biljevina), ide grebenom Starčev Vrh, Veliki Tomac, Oštrac, Rogozna i Brloško, stiže do administrativne granice sreza Sušak na vrhu Jelenčić (kota 1106) i zalim silazi visovima brda Gorica. Meč te kotom 623. 424 i 252 na more kod Bakarca, ostavljajući na hrvatskom području opštine Hreljin, Dol - Bakarac i Kraljevicu (Kraljevica - Smrika), sa istom lukom i raskrsnicom puteva koji tamo vode:

- otočić Sveti Marko, otoci Krk, Rab, i oni manji do u visini Jablanca,
- svi otoci zadarskog arhipelaga;
- područje obuhvaćeno linijom koja polazi od rta Pri\ laka, dostiže Planinski kanal, sledi njegovu unutrašnju trasu do Novigradskog mora, nastavlja se duž gornje obale pomenu-log mora, zahvata Bukovicu i, stigavši do toka Krke ispod mesta Padane, silazi duž reke te se od nje odvaja tako da obuhvata celo područje Šibenika i Trogira te grad Split uključivši predgrade a isključivši otoke Brač i Hvar,
- otoci Čiovo, Drvenik, Solu, Vis, Biševo, Sv. Andrija, Jabuka i ostali manji koji leže oko njih:
- otoci Korčula i Mljet;
- srez koji obuhvata celu Boku Kotorsku linijom koja ostavlja obalu na jednoj tački između Cavtata i Vitaljine i penje se prema severoistoku, uključivši Grudu i masiv planine Orjen, dok ne dostigne granicu s Crnom Gorom.

Radi jasnoće priložena je ovom Ugovoru karta razmere 1 : 750.000 čiji je ona sastavni deo i u koju je unesen tok linije koja razgraničava gore navedena područja

Zaključuje se posebna konvencija za administrativnu upravu grada Splita s predgradima i Kaštelima kao i za otok Korčulu.

Clan 2.

Komisija sastavljena po pola od predstavnika italijanske vlade i predstavnika hrvatske vlade pristupice što pre određivanju granica na terenu između Kraljevine Italije, uključivši Ljubljansku pokrajinu, i Kraljevine Hrvatske.

Konačno određivanje granica izvršiće se u duhu pravičnosti vodeći računa o geografskom položaju, o potrebama ekonomske prirode i o saobraćajnicama.

Clan 3.

Ovaj Ugovor stupa na snagu njegovim potpisom.
Na osnovu toga su opunomoćenici potpisali ovaj ugovor.
Sastavljeno u Rimu u dva primerka 18. maja 1941-XIX

Musolini

Ante Pavelić¹⁵

Prema sporazumu o pitanjima vojničkog značaja vlada NDH obavezala se da će *potpuno demilitarizovati zonu jadranske obale* koja joj je pripala i šire

područje u zaleđu obale (Liku i Dalmaciju) i da neće držati ratnu mornaricu sem jedinica za policijsku i finansijsku službu.¹⁵

Granica ove demilitarizovane zone, prema karti koja je priložena ovom ugovoru, protezala se uglavnom linijom: Vinica - Plitvički Leskovac - Prijebaj - Plješevica - put Udbina - D. Lapac - 4 km jugozapadno od Drvara - Šator pl. - Staretina pl. - Livno - Malovan pl. - Vran pl. - Prenj pl. - Bjelašnica pl. - Trovrh.

U ovoj tzv. »drugoj zoni« ostale su samo italijanske okupacione snage, koje su navodno preuzele ulogu savezničkih trupa na teritoriji prijateljske zemlje, dok je civilna vlast prepuštena NDH.¹⁶ U tzv. »trećoj zoni«, tj. u pojasu između druge zone i *nemačko-italijanske demarkacione linije*, NDH je imala vojnu i civilnu vlast, ali su se i na tom području nalazile jake italijanske snage.

Trećim ugovorom Italija je dala garanciju za »političku nezavisnost« NDH i za njenu teritorijalnu celovitost u granicama koje će se odrediti u sporazumu sa zainteresovanim državama. Pored toga, ovaj ugovor sadrži i sporazum o trajnoj vojnoj, privrednoj i kulturnoj saradnji."

Prilikom sklapanja ovih ugovora u Rimu Pavelić je, u ime ustaške vlade, ponudio krunu kralja Zvonimira jednom knezu iz Savojske kraljevske kuće. Italijanski kralj je prihvatio ovaj predlog i za hrvatskog kralja imenovao Aimone-a, vojvodu od Spoleta. Međutim, vojvoda od Spoleta nije hteo da primi nesiguran presto, a i zbog Nemaca, koji su formalno, u službenim dokumentima, isticali da je *NDH isključivo italijanska interesna sfera*, ali na delu to nikad nisu priznavali.

Italijanska vlada je nameravala da i »nezavisnu« *Crnu Goru* stavi pod svoj apsolutni uticaj i kontrolu, slično kao i Albaniju, postoje sporazumom između Cana i Ribentropa u Beču 22. aprila 1941. prepušteno Italijanima da rešavaju »crnogorsko pitanje«.¹⁸ Na osnovu toga je italijanski komandant oružanih snaga u Albaniji, Ugo Kavallero (Ugo Cavallero), 28. aprila 1941. obrazovao *Civilni komesarijat za Crnu Goru*, na čelu sa opunomoćenim ministrom Serafinom Macolinijem (Mazolini Serafino), koji je Musolini 22. maja podigao na rang Visokog civilnog komesarijata. Vodstvo crnogorskih separatista, čiji su delegati 17. aprila ušli sa italijanskim trupama u Cetinje, obrazovali su »*Privremeni administrativni crnogorski komitet*«. Međutim, civilni komesar Maco-Hni je svojom naredbom od 5. maja raspustio ovaj Komitet i imenovao »*Crnogorsko savetodavno veće*«¹⁹ koje bi, pored organizovanja vlasti, pripremlilo teren za proglašenje »nezavisne« Crne Gore. Međutim, i pored nastojanja crnogorskih separatista da stvore tzv. Veliku Crnu Goru, Italijani su svom protektoratu u Albaniji priključili delove: barskog sreza (Ulcinj s okolinom), podgoričkog (Tuzi, Hoti, Gruda, Zatrijebač, Vranj, Vladanj i Kodrabudan), andrijevačkog (Plav i Gusinje s okolinom) i beranskog sreza (Rožaj s okolinom), jer im je bilo više stalo da stvore tzv. Veliku Albaniju, koja je predstavljala njihovu vrlo važnu strategijsku bazu na Balkanu.

U Sandžaku, čija se demarkaciona linija između Nemačke i italijanske okupacione zone protezala linijom: Prijebaj-Nova Varoš - Sjenica- Novi Pazar- Kosovska Mitrovica (sva mesta pripala su nemačkoj zoni), Italijani su priključili pljevaljski i bjelopoljski srez Visokom komesarijatu za Crnu Goru, a štavički (tutinski) srez Albaniji. U *nemačkoj okupacionoj zoni* novopazarski srez je pripojen Srbiji, dok je na ostaloj teritoriji nemačka vojna uprava dozvolila kvislinskoj NDH da organizuje civilnu upravu sa ograničenim pravima.²⁰

Italija je *okupirani deo Slovenije* (Dolenjsko i Notranjsko), tzv. Ljubljansku provinciju, anektirala kraljevim ukazom br. 291 od 3. maja 1941, a Hrvatsko primorje, Dalmaciju. Boku i deo Gorskog kotara na osnovi Ugovora od 18. maja.

Italijani su zakonom br. 165. od 22. jula 1941. tzv. *Velikoj Albaniji priključili Metohiju i Kosovo* (sem rudnika Trepče, zvečanskog, vučitrnskog i lapskog sreza i dela uroševačkog i gnjilanskog sreza) i u zapadnom delu Makedonije srezove: Tetovo, Gostivar, Kičevo, Debar i deo Prespe.

Granica okupirane Crne Gore sa NDH, koja je utvrđena Italijansko-hrvatskim ugovorom tek 27. oktobra 1941. protezala se od područja Dobričevo (severna granica je već bila utvrđena Rimskim ugovorom od 18. maja 1941), uglavnom starom granicom od 1914. godine između bivše Austro-Ugarske, Crne Gore i Srbije, sve do Ključačke glave (k. 1082)²¹

Tako su Nemačka, Italija, Mađarska i Bugarska još za vreme trajanja ratnog stanja osnovale ustašku NDH i izvršile protivpravnu aneksiju pojedinih delova jugoslovenske teritorije, tj. suprotno odredbama međunarodnog prava i III Haške konvencije. Međunarodni vojni sud u Nirnbergu je taj njihov postupak okvalifikovao kao ratni zločin.

Karakteristično je da su ovaj jednostrani akt komadanja i podjarmljivanja Jugoslavije priznale ne samo potpisnice Trojnog pakta nego i neke druge države, bilo izrično (SSSR i Španija), bilo prećutno (Svajcarska i Vatikan). Posle napada Nemačke na SSSR 22. juna 1941, sovjetska vlada je 17. jula 1941. izdala saopštenje da ponovo i neodložno uspostavlja diplomatske odnose sa jugoslovenskom izbegličkom vladom. je na sličan način ponovo uspostavila diplomatske odnose i sa Čehoslovačkom, i Poljskom, Novreškom, Belgijom i Grčkom.²²

I pored nagodbe između okupatorskih država, mnoga područja jugoslovenske teritorije ostala su sporna za celo vreme trajanja rata. Tako su se tzv. NDH i Mađarska sporile oko područja Međumurja koje su okupirali Mađari, a Mađarska i Rumunija oko područja jugoslovenskog Banata, tako daje diplomatski *mađarsko-rumunski sukob* mogao izazvati rat.²³ Situacija u Banatu komplikovana je zato što ga je Hitler obećao Mađarima i što su se tome energično usprotivili Rumuni i oko 140.000 domaćih Nemaca. Maršal Antonesku je pre napada na Jugoslaviju skrenuo pažnju Nojbaheru (Neubacher Hermann, nemačkom opunomoćeniku u Rumuniji) da bi predaja Banata Mađarima dovela do rata između Rumunije i Mađarske. Domaći Nemci su tražili da se od Banata obrazuje: »Slobodna Nemačka Država - Banat« ali se tome usprotivio vojni guverner Srbije, koji je 14. juna, posle odlaska Nemačkih jedinica iz Banata (koje su davale podršku domaćim Nemcima), preuzeo upravu nad Banatom. Banat je formalno ušao u sastav Srbije, jer je sva vlast bila u rukama Nemaca.²⁴

Sto Mađari nisu mogli da okupiraju jugoslovenski Banat, Nojbaher je između ostalog, napisao daje uveče 5. aprila 1941. godine preko telefona dobio nalog od ministra inostranih poslova Rajha da još iste večeri saopšti maršalu Antonesku da će se Nemačka od 5 časova izjutra 6. aprila naći u ratnom stanju sa Jugoslavijom. Kad je dobio obaveštenje Antonesku se nije iznenadio, jer je njegova obaveštajna služba predvidela državni udar od 27. marta i tačno ga obavestila o daljim događajima u Beogradu. Antonesku je rekao Nojbaheru daje Rumunija uvek stajala u dobrim susedskim odnosima sa Jugoslavijom, da nema nikakvih teritorijalnih zahteva prema Jugoslaviji i da će se nje-

gova zemlja u tome konfliktu držati po strani i biti neutralna. Ali, nastavlja Nojbaher.

»Izgleda daje maršal imao dobru obaveštajnu službu i u Budimpešti: »Molim vas da mi kažete ko će okupirati jugoslovenski Banat!?» Ja sam odgovorio: »Nemam nikakvih instrukcija po tom pitanju i nije mi poznato«. Maršal: »Onda vas molim da odmah saopštite Fiteru da u koliko Mađari umarširaju u Banat, ja ću istovremeno umarširati i otpočeti borbu sa njima!«

Posle telefonskog razgovora Nojbahera sa Berlinom iz Bukurešta bilo je u poslednjem trenutku sprečeno mađarsko nastupanje u Banat (za koje su već bili izgrađeni slavoluci u nekim mađarskim selima Banata). Prema tome, obećanje koje je mađarski ministar rata Karolj Barta dobio lično od Hitlera u njegovom Glavnom stanu nikad nije ispunjeno. Na kraju Nojbaher kaže:

»A da maršal Antonesku ne bi ustuknuo ni pred kakvim Nemačkim pritiskom meni je bilo sasvim jasno, a i Hitleru je to bilo potpuno jasno jer je Maršala lično poznavao.«²⁶

Prema Hitlerovoj direktivi u Banat se nisu mogle upućivati ni mađarske ni rumunske trupe. »Banat će biti okupiran samo od nemačke vojske.«²⁶

Bugari su bili nezadovoljni što su srezovi Tetovo, Gostivar, Kičevo, Debar i Struga i deo Prespe pripojeni Albaniji i tražili su da se ova teritorija priključi Bugarskoj, dok su Italijani tražili da se celo Kosovo, pa čak i Skoplje, priključe njihovom protektoratu Albaniji, i si.

Međutim, ni ovo komadanje Jugoslavije nije bilo definitivno, pošto su Nemci nameravali da posle pobede na Istoku preurede istočnu Evropu i izvrše novu podelu Evrope.

SISTEM OKUPACIJE U NEMAČKOJ OKUPACIONOJ ZONI

Nemačka, Italija, Mađarska i Bugarska su na anektirane delove prenele svoju suverenost i organizovale političku upravu po uzoru na upravu u svojim državama, s tim što su ova područja dobila status u okviru dotičnih država, a stanovništvo građanska prava, koja su, u stvari, bila samo formalna. Izuzetno, u anektiranom delu Slovenije stanovništvo nije ni formalno dobilo građanska prava Rajha, samo su folksdojčeri »čisto nemačke krvi«, postali građani Rajha. Ni stanovništvo u tzv. ljubljanskoj provinciji i Dalmaciji nikad nije dobilo italijansko državljanstvo. Na svim anektiranim područjima okupatori su vršili prinudno regrutovanje i mobilizaciju stanovništva, sem Italije koja je odmah posle ustanka od toga odustala.

Nezavisna Država Hrvatska, kao okupatorska tvorevina, imala je poseban status. Njena ustaška vlada je imala svoju sopstvenu organizaciju političke uprave do najnižih opštinskih vlasti i svoje oružane snage. Ta nazovi država nije bila suverena, jer je nemačko-italijanskom demarkacionom linijom bila podeljena na Nemačku i italijansku okupacionu zonu, u kojima su Nemci i Italijani, pored domobrana i ustaša, držali svoje okupacione snage.

Srbija je stavljena pod Nemačku vojnu upravu, zatim je obrazovana »komesarska vlada« Milana Aćimovića, koga je u avgustu 1941. godine zamenio general Milan Nedić. Obe vlade su u stvari bile samo kvislinški administrativni organi, koji su radili po naređenjima i pod kontrolom Nemačke vojne uprave, bez i jednog elementa vlastite državnosti.

Postoje usled narodnog ustanka 13. jula 1941. *propao pokušaj Italijana da firoglase Crnu Goru nezavisnom državom* pod njihovim protektoratom, Musolini je 24. jula 1941. preneo vlast u Crnoj Gori sa visokog civilnog komesara Macolinija na komandanta italijanske 9. armije, armijskog generala Alesandra Pircio Birolija (Pirzio Birolli), koji je postao guverner Crne Gore i preuzeo u svoje ruke svu civilnu i vojnu vlast. Time je Crna Gora postala područje pod italijanskom vojnom upravom s nepreciziranim državnopravnim statusom.

Iako su se sistemi okupacije na pojedinim delovima anektirane i okupirane jugoslovenske državne teritorije razlikovali, sistem brutalnog terora, represalija i pljačke imovine jugoslovenskih naroda bio je svuda gotovo isti.

Okupacija Srbije (sa delom Kosova i Metohije)

Nemačka Vrhovna komanda kopnene vojske je još 14. aprila 1941, kada se jugoslovenska vojska već nalazila u potpunom rasulu, naredila da se neke divizije zadrže i pripreme za vraćanje u Rajh, odnosno u Rumuniju, radi blagovremene koncentracije na Istočnom frontu. Tako su odmah posle kapitulacije jugoslovenske vojske u *Srbiji ostale samo sledeće okupacione snage*:

- **Stab 11** armijskog korpusa sa sudištem u Kragujevcu;
- 60. motorizovana pešadijska divizija u zapadnoj Srbiji na prostoru Loznica - Valjevo - **Čačak** - Užice - Sjenica - Prijepolje;
- brdska divizija u istočnoj Srbiji na prostoru Knjaževac - Zaječar - Bor - Požarevac - Despolovac; i
- 294. pešadijska divizija u južnoj Srbiji na prostoru Niš - Kuršumlija - Kosovska Mitrovica - Leskovac.

Pored navedenih jedinica koje su vršile vojno obzbeđenje okupacije, kroz Srbiju i druge oblasti Jugoslavije - sve do sredine jula 1941 - prolazilo je iz Grčke više Nemačkih divizija.

Pored održavanja reda i mira, ove jedinice su imale zadatak da čiste svoja područja od ostataka rasturenih jugoslovenskih jedinica, da sakupljaju i transportuju zarobljenike u prolazne logore i prikupljaju ratni plen.

Da bi se eventualni ustanak mogao ugušiti već u samom začetku. Nemci su odmah organizovali široki sistem špijunaže. Pored mnogobrojnih agenata (koje je još pre rata zavrbovala organizacija »Jupiter«) u Beograd je 14. aprila 1941. stigla *Obaveštajna uprava »Ast«* (Abwehrstelle) pod konspirativnim nazivom »*Centar za vezu oružanih snaga*« (Wehrmachtverbindungsstelle). Ova uprava je u početku imala svoju ekspozituru u Zagrebu, koja je docnije postala samostalna. Njena organizacija bila je uglavnom ista kao i Glavne obaveštajne uprave Vrhovne komande oružanih snaga admirala Kanarisa. Ona se većinom sastojala od tri grupe: I grupa za ofanzivnu obaveštajnu službu, II grupa za rastrojstvo neprijatelja, sabotaže i diverzantske akcije (u maju 1941. rasformirana) i III grupa za defanzivnu obaveštajnu službu.

Obaveštajna uprava »Ast« imala je svoje ispostave (Aussenstelle) i obaveštajne punktove (Meldekopfe) po raznim mestima u unutrašnjosti Srbije (obično u okružnim i sreskim mestima).²⁷

U Beogradu je 17. aprila 1941. pri Obaveštajnoj upravi formiran »Ured za pregled i iskorišćenje arhiva« (Sichtungs- und Auswertungsstelle), koji je imao zadatak da pregleda jugoslovenske arhive, naročito arhivu Ministarstva vojske i Glavnog generalštaba bivše jugoslovenske vojske, koja je zaplenjena u Čačku (900 sanduka). Ovaj ured je po završenom radu rasformiran 31. jula 1941.

Tajna vojna policija - GFP (Geheimfeldpolizei), kao izvršni organ Obaveštajne uprave imala je svoje ogranke i po manjim mestima u unutrašnjosti. U početku okupacije u Beogradu je jedna Grupa GFP pripadala Štabu 2. armije (s kojim je napustila Jugoslaviju), dok je 20. grupa Tajne vojne policije ostala u Beogradu.

Sa Štabom 2. armije stigla je u Beograd tzv. **Delatna grupa policije bezbednosti i službe bezbednosti za Jugoslaviju** koja je, analogno ustrojstvu SS policije bezbednosti, imala tri glavna odeljenja: **Tajnu državnu policiju »Gestapo«** (Geheime Staatspolizei), **Kriminalističku policiju »KRIPPO«** (Kriminalpolizei) i **Službu bezbednosti »SD«** (Sicherheitsdienst).

Gestapo je bio glavni nosilac brutalnog terora na okupiranim područjima. On je imao razne odseke, od kojih su bili glavni: za pronalaženje i suzbijanje komunista, njihovih simpatizera i uopšte svake opozicije prema okupatoru; za jevrejsko i cigansko pitanje; za suzbijanje špijunaže i sabotaže, za kontrolu stranaca, crne berze i cenzuru pošte; za evidenciju zatvorenika i sumnjivih lica za kojima su izdate poternice; za prijem tužbi, prijava i anonimnih dostava. On je imao svoj zatvor i kontrolisao koncentracione logore.

Služba bezbednosti »SD« je bila obaveštajni organ nacističke partije. Ona je imala mali broj SS-oficira koji su, kao i Vojna obaveštajna uprava, uspostavljali i održavali vezu sa hiljadama agenata, zavrbovanim među folksdojčerima, ruskim emigrantima i domaćim izdajnicima iz svih društvenih slojeva.

Kriminalistička policija bavila se: kriminalitetom, krivičnim delima opšte prirode, prekršajima okupatorovih naredaba i odredaba, suzbijanjem prostitucije itd.

Mobilnoj grupi policije i službe bezbednosti za Jugoslaviju bili su potčinjeni tzv. **mobilni odredi** (Einsatzkommando der Sicherheitspolizei und SD) u Beogradu, Nišu, Užicu, Zagrebu, Sarajevu, Osijeku i Petraradinu. •

22. aprila 1941. u Beogradu je formiran **Štab vojnog zapovednika Srbije** (Militärbefehlshaber), na čelu sa vazduhoplovnim generalom Fersterom. Vojni komandant Srbije, kao vrhovni nosilac vlasti Rajha u Srbiji, imao je zadatak: da održava red i mir u zemlji, da osigurava komunikacije i veze, da upravlja zemljom u duhu nemačke politike i nacističkih životnih nazora i organizuje i kontroliše kvislinšku civilnu upravu. Njegov Komandni štab bio je organizovan po ratnoj formaciji štaba armijskog korpusa i odgovarao je za sprovođenje vojnih zadataka. **Upravni štab vojnog zapovednika Srbije** bio je najviši upravni organ, tako da je u užem smislu vršio funkciju vlade. Šef Upravnog štaba bio je državni savetnik dr Turner (Turner Harold), koji je, u stvari, bio **civilni guverner Srbije**, potčinjen vojnom komandantu Srbije.

Upravni štab se sastojao iz više grupa, od kojih su bile glavne:

grupa koja se bavila pitanjem unutrašnje uprave, organizacijom nove srpske uprave i njenim nadzorom zatim popunjavanjem rukovodiocima najviših upravnih mesta, kao i poslovima folksdojčera u Banatu i Albanaca na delu Kosova pripojenog Srbiji:

- grupa koja se bavila pitanjem policije, srpske Žandarmerije, zatim pitanjem Jevreja i iseljenika (Vezu sa Policijom bezbednosti i službom bezbednosti održavalo je zasebno odeljenje);

grupa koja je vršila nadzor nad srpskim Ministarstvom finansija i bavila se pitanjima održavanja likvidnosti srpskih finansija, davanja kredita, troškovima okupacije, čuvanja granica, carina, porezima i državnim monopolom;

- grupa koja se bavila tehničkim pitanjima i javnim radovima (gradnja puteva, popravka mostova itd.) i podcioni ovih radova u interesu Nemačke vojske;

- grupa koja je primala izveštaje Nemačkih i srpskih vlasti, sastavljala izveštaje, uredbe i naredbe Upravnog Štaba, cenzurisala uredbe i naredbe srpskih vlasti i izdavala »Službene novine«.

Pored ovih, postojale su grupe: za saobraćaj, prosvetu, socijalno siaranje, pravosuđe, poštu, telegraf i zdravlje, koje su davale uputstva i kontrolisale srpska ministarstva, i Grupa arhiva koja se bavila studijom i pregledom srpskih arhiva i biblioteka.²⁸

Upravnom štabu bila je potčinjena *Carinska granična zaštita* koja je dovedena iz Rajha. Ona je bila pod rukovodstvom vojnoupravnog savetnika koji je obrađivao sva carinska pitanja.

Iako je Upravni štab prema ratnoj formaciji trebalo da ima upravno i privredno odeljenje, u Srbiji je, radi što veće pljačke, za privredna pitanja obrazovan zaseban *Štab generalnog opunomoćenika za privredu*, na čelu sa Nojhauzenom, bivšim Nemačkim generalnim konzulom u Beogradu, koji je bio neposredno potčinjen Geringu. Ovaj Štab imao je zadatak da do maksimuma iskoristi privredu Srbije u duhu Geringovog četvorogodišnjeg plana, da vrši nadzor nad srpskim Ministarstvom privrede i ishrane i da obezbeđuje potrebne količine namirnica za izvoz u Rajh.

Vojnom zapovedniku Srbije bilo je disciplinski potčinjeno i Propagandno odeljenje, koje je primalo uputstva i naređenja neposredno od Propagandnog odeljenja Vrhovne komande oružanih snaga.

Pošto u Srbiju nije postojala oficijelna srpska vlada, kod vojnog komandanta Srbije je kao savetnik za spoljno-politička pitanja bio postavljen opunomoćenik nemačkog Ministarstva inostranih poslova poslanik dr Bender (Benzler), a za njegovog zamenika savetnik poslanstva dr Fajne, koji je i pre rata bio zamenik nemačkog poslanika u Beogradu.

Teritorija Srbije bila je u vojnoupravnom pogledu podeljena na četiri *feldkomandanture* (Feldkommandantur), tj. *vojnoupravne komande*, koje su imale zadatak da na svom području održavaju red i mir i da kontrolišu i potpomažu civilne vlasti. Štab feldkomandanture imao je komandnu i upravnu grupu, ratni sud, jedno odeljenje poljske žandarmerije i jedan landesšicen (Landeschützen) bataljon za održavanje reda i mira.²⁹

Vojnoupravne komande (koje su postepeno formirane) do početka ustanka nalazile su se u sledećem rasporedu:

- 599. feldkomandantura, sa štabom u Beogradu, do početka juna imala je 834. ortskomandanluru (komanda mesta) u Beogradu i 838. ortskomandanturu u Zemunu, a kasnije, kad joj je priključen požarevački okrug, 378. ortskomandantura u Požarevcu preimenovana je u krajskomandanturu. U ovo vretne obrazovane su ortskomandanture u Obrenovcu, Mladenovcu, Smederevu, Smederevskoj Palanci, Markovcu i Petrovcu:

- 610. feldkomandantura, sa štabom u Smederevu, koja je do juna obuhvatala požarevački okrug i Banat sa ortskomandanturama II u Požarevcu i 823. krajskomandanturama u Petrogradu (Zrenjaninu) i onskomandanturama u Vršeu i Velikoj Kikindi. Posle velike eksplozije municije u staroj smederevskoj tvrđavi (5. juna 1941.) Štab ove feldkomandanture prebačen je u Pančevo;

- 816. feldkomandantura, sa štabom u Užicu i krajskomandanlurama: 847. u Sapcu, 861. u Valjevu, 832. u Kragujevcu i 834. u Kraljevu. Na području ove feldkomandanture obrazovane su ortskomandanture u Gornjem Milanovcu, Čupriji i Uzičkoj Požezi.³⁰

- 809. feldkomandantura, sa štabom u Nišu i krajskomandanlurama: 857. u Zaječaru, 867. u Leskovcu, 833. u Kruševcu i 838. u Kosovskoj Mitrovici (ranije u Zemunu). Na njenom području obrazovane su ortskomandanture u Negotinu, u Aleksincu, Prokuplju, Kuršumliji, Beloj Palanci, Vlasotincima, Novom Pazaru i Podujevu.³¹

Odmah posle formiranja Štaba vojnog komandanta Srbije, Nemci su pristupili organizovanju kvislinške administrativne uprave, kako bi što pre obezbedili privredni život u zemlji i olakšali rad vojne uprave. U tome su im u

mnogome pomagali zamenik opunomoćenika Nemačkog Ministarstva inostranih poslova dr Fajne i gestapovci Kraus i Fajne koji su dobro poznavali političke prilike u zemlji, pošto su već pre rata saradivali sa Dimitrijem Ljotićem, vodom fašističke organizacije »Zbor«, kao i Milanom Aćimovićem i Dragim Jovanovićem.

Na sastanku vojnog komandanta Srbije, generala Ferstera, šefa Upravnog štaba dr Turnera i generalnog opunomoćenika za privredu Nojhauzena sa nekim jugoslovenskim bivšim ministrima i političarima buržoaskih stranaka rešeno je: da se obrazuje *Srpska administrativna uprava*,³² od deset ministarstava sa komesarima na čelu, s tim da komesari privrednih ministarstava rade po uputstvima i pod kontrolom Nojhauzena, a ostali po uputstvima i pod kontrolom dr Turnera i njegovih organa. Posle ovoga sastanka 1. maja 1941. godine je odlukom vojnog komandanta Srbije za predsednika *komesarske vlade* i komesara Ministarstva unutrašnjih poslova postavljen Milan Acimović, za komesara Ministarstva finansija Dušan Letica, za komesara Ministarstva pošte i telegrafa Dušan Pantić, za komesara Ministarstva pravde Momčilo Jančević, za komesara Ministarstva narodne privrede ing. Miroslav Vasiljević, za komesara Ministarstva saobraćaja Lazar Kostić, za komesara Ministarstva socijalne politike dr Stevan Ivanić, za komesara Ministarstva građevina ing. Stanislav Josifović i za komesara Ministarstva ishrane Jeremija Protić.³³

*Komesarska vlada*³⁴ je odmah pristupila obnovi i popuni starih banskih uprava (Dunavske, Moravske i Drinske), sreskih načelstava i opštinskih uprava. Istovremeno je organizovana i stara žandarmerija: u svakoj banovini obrazovan je jedan žandarmerijski puk, koji je nosio naziv dotične banovine. Pukovi su se delili na čete i vodove, a vodovi na stanice. Raspored žandarmerijskih stanica bio je uglavnom kao u predratnoj Srbiji. *Žandarmerija* je ukupno imala oko 3000 žandara.

Uporedo sa obnovom stare žandarmerije i Ljotić je počeo da formira svoje fašističke odrede koji su se uključili u okupatorski aparat. Oni su doznije poslužili za formiranje tzv. Srpskog dobrovoljačkog korpusa. Do početka ustanka imali su oko 2000 ljudi.

Folksdojčeri su u Banatu još pre rata obrazovali poluvojničku organizaciju *Deutsche Mannschaft (DM)* - tzv. Nemačku *momčad*, koja je bila formirana u čete i bataljone. Njene jedinice stupile su u dejstvo čim su nemačke trupe prodrle u Jugoslaviju i dejstvovala su u njihovoj pozadini.

Vojni komandant Srbije general Ferster je u maju 1941. godine učinio zvaničnu posetu Paveliću. Tom prilikom je Pavelić pristao da se istočni deo Srema (zemunski i staropazovački srez) stavi pod Nemačku vojnu upravu u Srbiji, s tim da civilna vlast i dalje ostane pod hrvatskom upravom.³⁵

Deo Kosova i Metohije koji je pripojen Srbiji dobio je poseban status. Tamo su srezovi Kosovska Mitrovica, Vučitrn, Podujevo i Novi Pazar pripojeni Drinskoj banovini. Posle pregovora između komesarske vlade i albanskih predstavnika, upravu nad ovim područjem dobila je albanska manjina, ali su Nemci odbili predlog albanskih predstavnika da se na ovo područje dovedu službenici i učitelji iz Albanije.

Pošto mu okupacione trupe nisu bile potčinjene, vojni komandant Srbije je od oružanih jedinica imao samo 4 landesšicen bataljona (562, 566, 592, i 920), 1. bataljon poljske žandarmerije, 64. rezervni policijski bataljon (koji je prebačen u Srbiju polovinom maja), folksdojčersku pomoćnu policiju formi-

ranu u Banatu i tri verksuc (Werkschutz) jedinice za osiguranje industrijskih objekata i rudnika.

U maju 1941. godine počele su da pristižu u Srbiju okupacione divizije 15. mobilizacijskog talasa³⁶ koje su postepeno smenile operativne jedinice koje su sa štabovima 2. armije ili. armijskog korpusa otišle na Istok.

Sastav posadnih divizija neposredno pre izbijanja ustanka (sve do preformiranja u operativne lovačke divizije u prolece 1943) bio je sledeći: štab divizije sa motociklističkim vodom. dva pešadijska puka sa štabom, vodom za vezu. 3 bataljona od po 4 čete (svaka četa imala je 3 teška i 12 lakih mitraljeza i 1 laki minobacač), artiljerijski divizion od 3 lake baterije, pionirska četa, četa za vezu, motorizovana kolona za dotur, divizijska intendatura, poljska bolnica (delimično motorizovana) i veterinarska četa.³⁷

Posadne divizije su se razlikovale od operativnih divizija po tome što su imale samo po dva pešadijska puka i slabije artiljerijske i pešadijske jedinice. Pošto je njihovo ljudstvo ot služilo kadar u austrijskoj i čehoslovačkoj vojsci, trebalo je samo da dopuni vojnu obuku prema pravilima Rajhsvera. Njihovo brojno stanje iznosilo je oko 8000 ljudi.

U prvoj polovini maja u Srbiju je stigla 704. pešadijska divizija iz Sudetske oblasti, a u drugoj polovini maja iz Češke 714. i iz Austrije 717. pešadijska divizija.

U Beograd je, sredinom maja, prebačena 65. viša komanda za naročitu upotrebu (rang korpusa), na čelu sa generalom artiljerije Baderom, kome je bila potčinjena i 718. pešadijska divizija, koja je u drugoj polovini maja iz Austrije prebačena u NDH. Štab 65. više komande bio je neposredno potčinjen Štabu 12. armije feldmaršala Lista u Grčkoj.

Da bi uspostavio jedinstvene komandne odnose, Hitler je svojom direktivom br. 31. od 9. juna 1941. imenovao komandanta 12. armije feldmaršala Lista i za vojnog zjapovednika Jugoistoka (Wehrmachtbefehlshaber im Südosten) sa sedištem u Solunu,³⁸ tako da je Balkan (kao i ostale okupirane zemlje u Evropi) potpao u nadležnost Vrhovne komande oružanih snaga (tj. neposredno pod Hitlerom), dok je Vrhovnoj komandi kopnene vojske ostalo samo rukovođenje koncentracijom i budućim operacijama protiv SSSR-a.

Komandant oružanih snaga na Jugoistoku, kao najviši predstavnik oružanih snaga na Balkanu, imao je punu vlast i sva prava teritorijalnog komandanta u oblastima koje su okupirale nemačke trupe. On je imao zadatak da reguliše sva vojna pitanja (izuzev vođenja ofanzivnog vazdušnog rata) koja se odnose na posedanje, osiguranje, snabdevanje i saobraćaj i obaveštajnu službu za sva tri vida oružanih snaga, kao i da obezbedi jedinstvenu odbranu od nemira i napada na deo Jugoslavije i Grčke sa ostrvima. Oblasti koje su posele Nemačke trupe bile su proglašene operativnim područjem.

Neprijateljske (nemačke i kvislinške) posadne snage uoči ustanka bile su ovako raspoređene:

- Štab 65. više komande za naročitu upotrebu u Beogradu:
 - 704. pešadijska divizija (724. i 734. pešadijski puk i 674. artiljerijski divizion), pod komandom general-majora Borovskog (Borovskv), na prostoru deograd - Valjevo - Uzice - Sabac: sa Štabom u Valjevu;
 - 714. pešadijska divizija (721. i 741. pešadijski puk i 661. artiljerijski divizion), pod komandom general-majora fon Stala (Stal), na prostoru Topola - Mladenovac - Požarevac - Zaječar, sa Štabom u Topoli; i
 - 717. pešadijska divizija (737. i 749. pešadijski puk i 670. artiljerijski divizion) pod komandom general-majora Hofmana (Hofmann) na prostoru Niš - Leskovac - Kosovska Mitrovica - Raška - Novi Pazar, sa Štabom u Niškoj Banji.

Pre i neposredno posle izbijanja ustanka divizije su bile dislocirane uglavnom po bataljonima i četama, po raznim garnizonima koji su se često menjali.

Landesšicen bataljoni su bili pridati feldkomandanturama. Oni su se nalazili: 562. u Beogradu, 920. u Nišu, 566. i 592. u Smederevu i Užicu, dok su čete bile razmeštene po krajskomandanturama i drugim gradovima, ali se njihov tačan raspored nije mogao ustanoviti.

Bataljon poljske žandarmerije bio je raspoređen po feld-i krajskomandanturama.

Od nemačkih policijskih snaga za javni poredak u Beogradu se nalazio Štab 64. rezervnog policijskog bataljona sa po jednom četom u Beogradu, Valjevu i Užicu. U Banatu su bile raspoređene jedinice folksdojčerske pomoćne policije. Njihov tačan raspored i jačina (verovatno oko 4 bataljona) nisu se mogli ustanoviti.

Kvislinške verkšuc jedinice bile su raspoređene uglavnom u rudničkim bazenima istočne Srbije i Kosova i nekim rudnicima zapadne Srbije (Zajači, Lisi kod Ivanjice i drugim).

Uoči ustanka, početkom jula, u Srbiji su se nalazile sledeće snage:

2 viša nemačka štaba (ranga korpusa), 3 posadne divizije, 4 landesšicen bataljona, 1 bataljon poljske žandarmerije, 1 grupa tajne vojne policije, 1 bataljon za vezu, 4 pionirska bataljona, 1 artiljerijsko-tehnički bataljon, 1 rezervni policijski bataljon, 4 bataljona pomoćne policije i 18-20 četa verkšuc jedinica, a u Beogradu ratno privredni štab, viši štab za vezu, poljska komanda za vezu i 5. artiljerijsko-tehnički štab, ukupne jačine oko 43.000 ljudi, zatim *Mediceve žandarmerijske jedinice* oko 3000 i *Ljotičevi fašistički odredi* oko 2000 ljudi, tj. ukupno Nemačkih i kvislinških snaga, oko 48.000 ljudi.

Sem ovih snaga Srbiju su bile preplavile hiljade agenata, špijuna i uhoda raznih Nemačkih obaveštajnih službi i srpskih kvislinških administrativnih vlasti. Ovu razgranatu špijunsku mrežu u Beogradu (koju su Nemci pretvorili u svoje glavno uporište upravne i vojne sile i centar svih okupatorskih ustanova i službi), pojačala je *beogradska »Specijalna policija«*, na čelu sa svojim zloglasnim šefom Dragim Jovanovićem koji je imao dugogodišnje iskustvo u progonu komunista i drugih rodoljuba.

Prilike u okupiranoj Srbiji. Nemačka vrhovna komanda je u nekim poverljivim dokumentima svoje malobrojne žrtve iz ki \tkotrajnog aprilskog rata sa Jugoslavijom »upisivala na konto Srbije«. Podelivši Jugoslaviju, Nemci su, po svemu sudeći, u Srbiji videli predstavnika bivše države, i zato je ona imala da snosi gotovo sve posledice »kažnjavanja krivaca« za 27. mart, za aprilski rat, za remećenje nemačkih planova u vezi s ratom na Istoku, za poremećaj stabilnosti na Balkanu, za nepredviđene nemačke materijalne izdatke i ljudske žrtve.³⁹

Posledice Nemačkog napada na Beograd najbolje se mogu videti iz poverljivog »Izveštaja o iskustvima u vazdušnom napadu na Beograd« kojeg je pukovnik Tusen, nemački vojni ataše i samozvani komandant Beograda, 16. aprila 1941. godine poslao Komandi kopnene vojske Odeljenju atašea. U njemu se, između ostalog, kaže daje u Beogradu, zbog nedostatka hrane već posle četiri dana nastalo pljačkanje radnji sa životnim namirnicama; da su nastale velike teškoće i da je dejstvo malih zapaljivih bombi bilo vrlo jako zbog starog načina gradnje zgrada, neuklanjanja starudije i zatajivanja protipožarne službe i službe za zaštitu iz vazduha; da su razorne bombe rušile zgrade starog tipa gradnje nagomilavajući ogromne gomile krša preko podrumskih prostorija u kojima su se

gušili stanovnici koji su tamo potražili zaštitu; da su se bombe srednjeg kalibra probijale i do podrumskih prostorija i jakom eksplozivnom snagom uništavajući dejstvovali; da su padobranske mine rušile veće zgrade, a susedne zgrade toliko štetile usled vazdušnog pritiska da su se morale rušiti i da se ljudi u porušenim zgradama nisu mogli spasiti. Zatim kaže:

»Broj mrtvih, prema podacima gradske uprave, iznosi -1.000, od toga polovina zatrpana. Dva javna skloništa za zaštitu iz vazduha u parku su pogođena i porušena. Ona su imala samo mali zaštitni krov od zemlje. Jedna crkva, napunjena ljudima, dobila je pun pogodak«.

Na kraju pukovnik Tusen je u sedam tačaka izneo iskustva koja se mogu izvući iz napada iz vazduha na Beograd.⁴⁰

U Nemačkom izveštaju iz Berlina od 22. aprila kaže se da je Beograd porušen i da su uništeni vodovod i električna mreža,⁴¹ a prema britanskim podacima pripadnici nemačkih okupacionih snaga pljačkali su po Beogradu.⁴²

Stanje u okupiranom i razorenom Beogradu bilo je očajno.

Sve do kraja aprila grad je ostao bez električne energije. U toku aprila puštena je u saobraćaj samo jedna tramvajska linija. Mnogi krajevi dugo su ostali bez vode. Kretanje po gradu od sedam uveče do pet ujutro bilo je zabranjeno. Oko grada su postavljene rampe i jaka policijska obezbeđenja radi kontrole kretanja građana. Nemački vojnici i folksdojčeri upadali su u radnje i ustanove i pljačkali ih. Oni su tih dana opljačkali i demolirali svih 837 jevrejskih radnji, koliko ih je bilo u Beogradu. Oni su zlostavljali građane i noću provaljivali u privatne stanove.

Agencija »Rojter« je o situaciji u Beogradu 27. aprila sa Nemačke granice javila:

•Neutralni očevici, koji su prispeli iz Beograda, tvrde da je Nemačkim vazдушnim napadima pobijeno više od 20.000 lica. Civilno stanovništvo jugoslovenskog glavnog grada veoma je zaplašeno. Trinaestog aprila umaršovali su Nemci u glavni grad Jugoslavije. Nemci su odmah počeli sa oranzovanom i sistematskom pljačkom, puneći svojim plenom dugačke kolone kamiona. Oni -u zatim otvorili kapije zatvora i nahuškali zatvorenike da pljačkaju, pri čemu su ih fotografisali, da bi lime pribavili dokaze o tobožnjem sramnom držanju Srba.«

Narod je bio izložen ponižavanju i teroru. Nemci su vršili zločin genocida ne samo protiv nearijevaca (Jevreja i Cigana) već i protiv srpskog naroda. Tako je komandant Nemačke 2. armije, generalleldmaršal fon Vajksjoš 28. aprila 1941. izdao naredbu da se sva lica na teritoriji Srbije, koja se zateknu u srpskoj uniformi i sa oružjem, ima odmah da streljaju. A ako se u jednoj oblasti pojavi neka naoružana banda ima da se streljaju i ljudi sposobni za nošenje oružja, koji budu uhvaćeni u blizini bande.⁴⁴

Pored toga, Srbija je imala da primi i oko 170.000 Srba iseljenih iz NDH, koja je u zamenu imala da primi isti broj Slovenaca iz Donje Štajerske. Isto tako Srbija je morala da primi i oko 10.000 slovenačkih intelektualaca i politički nepoželjnih elemenata.⁴⁵ Prema podacima *Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača*, u Srbiji je do 4. juna prebeglo ili deportovano oko 200.000 Srba,⁴⁶ a ustaše su noću 17/18. jula prebacile preko Drine oko 10.500 Srba bez odeće, obuće i novca, radi čega su čak i Nemačke vlasti uložile oštar protest.

Priliv ovih izbeglica iseljenika bez igde ičega pogoršao je ionako teško ekonomsko stanje u Srbiji koje je nastalo usled valutno-kreditnih i drugih mera. Pored toga što je, protivno propisima Haške konvencije, Nemačka odredila paritet 20 dinara za jednu nemačku marku, ona je uvela i »okupacione mar-

ke« (koje u Nemačkoj nisu imale nikakvu vrednost), a koje su štampane takoreći u neograničenim količinama i davane operativnim i posadnim trupama kao prinudno sredstvo plaćanja za opljačkanu robu. Zbog ovih valutnih mera, politike uvođenja niskih cena, rekvizicije i konfiskacije (poljoprivrednih proizvoda, sirovina, polufabrikata i drugih proizvoda), naročito u Srbiji, već prvih dana okupacije osećala se nestašica životnih namirnica i svih vrsta potrošnih dobara, tako da se građanstvo moralo snabdevati na crnoj berzi po nesnošljivo visokim cenama.

Pošto je u leto 1941. godine *ustanak u Srbiji* uzeo velike razmere. Hitler je naredio da se ustanak nemilosrdno uguši na čitavom jugoslovenskom prostoru.⁴⁷ Na osnovu ovog naređenja, komandant Srbije general Berne (Boehme) izdao je naredbu br. 861. od 25. septembra 1941, koja glasi:

»Po saopštenju uništiti!

Srbija je u manu ove godine sramno pogazila ugovor o prijateljstvu sa Nemačkom da bi s leđa napala nemačke trupe koje su se prikupile protiv Grčke. Kao oluja prohujala je zemljom Nemačka odmazda.

Mi smo se sa svim svojim snagama morali okrenuti novim krupnijim ciljevima. To je bio za Srbiju znak za jedan nov ustanak, kome su kao žrtva pale već stotine Nemačkih vojnika. Ako ovde ne postupimo svima sredstvima i s najvećom bezobzirnoću naši će se gubici penjati do neizmernosti. Vaš je zadatak da prokrstarite zemljom, u kojoj se 1914. potocima lila nemačka krv usled podmuklosti Srba, muškaraca i žena, pa i onih najmlađih. Vi ste osvetnici tih mrtvih.

Za celu Srbiju ima se stvoriti zastrašujući primer, koji mora najteže pogoditi celokupno stanovništvo.

Svaki koji blago postupi, greši o živote svojih drugova. Oni će biti pozvani na odgovornost, bez obzira na ličnost, i stavljeni pod ratni sud.⁴⁸

Okupacija Slovenije

Još pre kapitulacije bivše jugoslovenske vojske, nemačka novinska agencija »DNB« je 15. aprila 1941. objavila saopštenje da je Hitler u bivšim austrijskim pokrajinama *Donjoj Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj* postavio šefove civilnih uprava, koji su mu neposredno potčinjeni. A prilikom posete Mariboru, 26. aprila, Hitler je u svom govoru apelovao na šefove civilnih uprava da ove pokrajine opet učine Nemačkim.⁴⁹

Novi šefovi civilnih uprava su u prvo vreme zadržali administrativno-teritorijalnu podelu na srezove i opštine, ali su na mesto sreskih načelnika postavljali nacistički politički komesari iz Nemačke i Austrije.

Pored reorganizacije državne uprave po nacističkom uzoru, reorganizovan je nemački »Kulturbund« i obrazovane su nove političke organizacije koje su imale da posluže za germanizaciju i nacifikaciju slovenačkog stanovništva. U tom cilju je još 14. aprila obrazovan *Štajerski domovinski savez* (Steirischer Heimatbund), a 29. maja *Koruški narodni savez* (Kartner Volksbund).⁵⁰ Ovi savezi su imali zadatak da vrše iseljenje rasno nečistih i politički sumnjivih elemenata; da šire nemački jezik svim sredstvima; da stvaraju nacionalnu svest o pripadnosti pokrajinama Štajerskoj i Koruškoj i duhovno jedinstvo sa nacističkom partijom; da privrednim merama i nacističkim shvatanjem rada podižu životni standard; da kroz nacističku poluvojnu organizaciju *verman-*

šaft (Wehrmannschah) organizaciju, odgajaju muško stanovništvo, a omladinu kroz omladinski rad.

U vojnom pogledu deo Slovenije pripreman za aneksiju pripojen je području *dopunske vojske* (Ersatzheer) priključen 18. vojnom okrugu u Salzburgu koji je obuhvatio Tirol, Foralberg, Štajersku i Korušku.

Policijsku vlast na okupiranoj teritoriji, pa prema tome i odgovornost za red i sigurnost, preuzeo je odmah posle okupacije komandant *Objedinjene SS policije bezbednosti i Državne policije za javni poredak* (pod kojim je potpala *alpinska zona*, tj. Koruška, Gorenjska i Štajerska).

Prve jedinice za održavanje reda i sigurnosti ušle su u Sloveniju odmah iza operativnih trupa 2. armije. To su bile S/1 jedinice »Grupe Zidmark« koje su privremeno preuzele dužnost raspuštene bivše jugoslovenske žandarmerije, tj. do formiranja nove Nemačke žandarmerije. Pored ovoga njihov je zadatak bio da u Sloveniji formiraju nacističku partijsku poluvojnu organizaciju vermanšaft po uzoru na SA jedinice, umesto petokolonaških kulturbundovskih jedinica »DM« (nemačka momčad), koje su bile ranije formirane, a koje su sada poslužile kao baza za formiranje novih jedinica. Vrhovno vodstvo SA jedinica nije dozvolilo da se u Sloveniji formiraju SA jedinice sve dok se pripadnici vermanšafta ne prevaspitaju da mogu postati redovni članovi nacističke partije, a time i pripadnici SA jedinica.

Koje su SA jedinice ušle u Sloveniju nije se moglo tačno ustanoviti. Prema dokumentima Arhive Muzeja NO u Ljubljani već sredinom aprila, u Celju i okolini, kao i u Rogaškoj Slatini, nalazili su se delovi 26. SA brdskog puka (krajem aprila ovaj puk je smenjen 22. SA brdskim pukom koji se zadržao na području celjskog sreza samo do 4. maja, kada je prebačen u Maribor). Na području soškog sreza nalazili su se delovi 20. SA brdskog puka. Međutim, u prvoj polovini maja sve matične jedinice SA grupe »Zidmark« povučene su u Austriju pošto su izvršile svoj zadatak.⁵⁷

Odmah posle uspostavljanja civilnih uprava, od nemačke žandarmerije su formirane *komande žandarmerije* (Gendarmeriehauptmannschaft) za područje Štajerske (sa sedištem u Mariboru) i za područje Gorenjske na Bledu. One su bile neposredno potčinjene komandantu policije za javni poredak. U Štajerskoj su obrazovane komande sreske žandarmerije u: Mariboru, Celju, Ptuju, Brežicama i Ljutomeru, a u Gorenjskoj u: Kranju, Radovljici i Kamniku. U mežičkom rejonu žandarmerijsko odeljenje u Prevaljama bilo je neposredno potčinjeno Komandi sreske žandarmerije u Velikovcu.

Prvih dana okupacije Nemačku žandarmeriju u Sloveniji obrazovalo je ljudstvo iz Rajha, a docnije su primani i naročito provereni folskdojčeri i pripadnici bivše jugoslovenske žandarmerije.

Sredinom aprila stigle su u Štajersku i jedinice policije za javni poredak alpinske zone:

72. rezervni policijski bataljon sa štabom u Krškom i po jednom četom u Mariboru, Celju i Ptuju; 315. policijski bataljon u Mariboru; 320. policijski bataljon (koji je krajem maja vraćen u Austriju) i jedna četa 124. rezervnog policijskog bataljona kod Velenja. U Gorenjsku su nešto docnije stigli 171. rezervni policijski bataljon u Kamnik i 181. rezervni policijski bataljon u Kranju sa jednom četom u St. Vidu kod Ljubljane, radi kontrole na Nemačko-italijanskoj demarkacionoj liniji

Kao pomoć policiji za javni poredak i radi obezbeđenja javnih ustanova, fabričkih postrojenja i rudnika još u toku maja su formirane *pomoćna policija* »HIPO« (Hilfspolizei) i *verkšuc jedinice* od nemački nastrojenih pripadnika

še jugoslovenske žandarmerije, u prvom redu od folksdojčera. Jačina ovih jedinica nije se mogla ustanoviti.

Jedinice nacističke poluvojne organizacije vermanšaft formirane su u Štajerskoj u toku aprila, a u Koruškoj nešto docnije.

U Sloveniji su se pre početka ustanka nalazile sledeće nemačke snage:

4 rezervna, 2 dopunska bataljona, 1 landesšicen bataljon, 4 policijska bataljona, 1 policijska četa, žandarmerija, pomoćna policija i verksuc jedinice, ukupno oko 22.000 ljudi.

Šefovi civilnih uprava Štajerske i Gorenjske bili su neposredno potčinjeni Hitleru, a u pogledu germanizacije rajhsfireru SS i šefu nemačke policije Himleru. Jedinice dopunske vojske bile su neposredno potčinjene komandantu 18. vojnog okruga. SS policija bezbednosti i Državna policija za javni poredak bile su potčinjene višem vodi SS i policije 18. vojnog okruga, a primale su naređenja i od svojih glavnih uprava u Berlinu. Žandarmerija (kao glavni organ civilnih uprava

a) bila je potčinjena komandantu policije za javni poredak alpinske zone, dok su poluvojne vermanšaft jedinice u organizacijskom pogledu bile potčinjene SA grupi »Zidmark« u Gracu.

Pored organizacije civilnih organa državne uprave, šefovi civilnih uprava za Štajersku i Gorenjsku odmah su preduzeli drastične mere za germanizaciju stanovništva. Oni su to sprovodili pomoću Ureda za učvršćenje nemačke narodnosti (Amt zur Festigung des Deutschtums) sa sedištem na Bledu za Gorenjsku i u Mariboru za Štajersku. Ovi uredi, koji su u srezovima imali svoje opunomoćenike, a u opštinama ispostave, otpočeli su rad još u toku aprila, a rad im je bio olakšan zato što su još pre napada na Jugoslaviju postojale kartoteke »Kulturbunda« organizacije »Jupiter«.

Prema Uputstvu o iseljavanju Slovenaca iz Štajerske, koje je Hinder izdao 18. aprila 1941. trebalo je najpre iseliti inteligenciju, a zatim sve nepoželjne elemente. Tako je šef civilne uprave i gaulajter Štajerske Iberajter (ubereiter), na osnovu ovog Uputstva, izdao direktivu (koju je odobrio Himler) kojom je bilo predviđeno da se iz anektiranog područja iseli u Srbiju oko 230.000 Slovenaca.⁵²

Stvarne pripreme za iseljavanje Slovenaca počele su već 5. maja 1941. na konferenciji u Mariboru, pod predsedništvom gaulajtera Iberajtera koji je zamenjivao odstutnog Hajdriha (Heidrich), šefa Glavne uprave državne bezbednosti Rajha. Ovoj konferenciji su, pored predstavnika Ministarstva Rajha za iseljavanje i predstavnika Vrhovne komande oružanih snaga (OKW) i kopnene vojske (OKH), prisustvovali i vojni komandant Srbije sa šefovima komandnog i upravnog štaba, zatim generalni opunomoćenik za privredu u Srbiji i komandant Delatne grupe policije bezbednosti i Službe bezbednosti u Srbiji. Na konferenciji je bilo predviđeno da se preseljavanje izvrši u četiri faze, i to: u prvoj fazi sva inteligencija, u drugoj ono stanovništvo koje je došlo u Štajersku posle 1914. godine, u trećoj stanovništvo duž reka Save i Sutle i u četvrtoj sve stanovništvo koje, iz bilo kog razloga, ne bi bilo primljeno u Štajerski domovinski savez. Iseljeno slovenačko stanovništvo duž reke Save naselili bi Nemci iz Bukovine, Tirpla i severne Štajerske, a duž reke Sutle oko 12.000 kočevskih Nemaca.⁵³ Međutim, ustaška vlada NDH je 13. maja izvestila vladu Rajha da je voljna da primi iseljene Slovence iz donje Štajerske ako bi u zamenu mogla da iseli isti broj Srba u Srbiju, što je Hitler usvojio, kao i navedeni plan preseljavanja u četiri faze.

Definitivan plan o iseljavanju donet je na konferenciji u Zagrebu, koja je održana po naređenju ministra inostranih poslova Rajha Ribentropa 4. juna

1941. Na ovoj konferenciji, kojoj su, pored gaulajtera Štajerske Iberajtera, prisustvovali: nemački poslanik u Zagrebu Kaše, opunomoćeni general u Zagrebu general Glaj/e Horstenau, vojni komandant Srbije i njegov šef Upravnog štaba i predstavnici ustaške vlade na čelu sa Slavkom Kvaternikom, jednoglasno je zaključeno da se iz Slovenije iseli 5000 politički nepouzdanih elemenata i intelektualaca, 25.000 slovenačkih useljenika posle 1914. godine i oko 145.000 slovenačkih seljaka sa granice, i to politički nepouzdan elementi i intelektualci u Srbiju, a gro ostalih u Hrvatsku, s tim da se odgovarajući broj Srba iz Hrvatske iseli u Srbiju.

Licima za iseljenje dat je samo jedan sat vremena za pripremu, a dva sata ako se radilo o porodicama sa decom. Sobom se mogao poneti prtljag do 50 kg. i iznos do 200 dinara.

Pored *germanizacije* koja je sprovedena iseljavanjem Slovenaca i dovodeњem Nemaca, Nemci su zatvorili sve slovenačke kulturne ustanove i škole, a sva slovenačka izdavačka preduzeća i štamparije su konfiskovani. Pošto su sve slovenačke škole bile zatvorene još u toku aprila, slovenački učitelji i profesori su proterani ili pohapšeni. Slovencima, kao »nižoj rasi«, bilo je dozvoljeno školovanje samo u Nemačkim osnovnim školama, ali su za učitelje dovedeni nacisti iz Rajha.

Pored ove brutalne germanizacije i iseljavanja, slovenačko stanovništvo je bilo izloženo i teroru Gestapoa. Hapšenja i odvođenja u koncentracione logore bili su svakodnevna pojava.

I ekonomska situacija nije bila bolja nego u drugim okupiranim pokajinama. Sva preduzeća u kojima su nemački kapitalisti bili glavni akcionari, a to je bio slučaj u većini preduzeća, stavljena su pod isključivu upravu Nemačkih komesara.

Okupacija nemačke zone NDH

Tzv. Nezavisna Država Hrvatska je 10. aprila 1941. samo formalno dobila samostalnost. Tako se, na primer, u zapovesti komandanta nemačke 2. armije feldmaršala fon Vajksa od 14. aprila, između ostalog, kaže:

•Firer je naredio da se osnuje nova država Hrvatska, koja će stajati u prijateljskom odnosu sa Nemačkom«

Pošto su Nemci proglasili NDH i predali vlast Pavelićevom zameniku Slavku Kvaterniku (koji je bio stari nemački agent), Kvaternik je 11. aprila ***imenovao privremenu ustašku vladu pod nazivom »Hrvatsko državno vodstvo«.*** U svojstvu zamenika poglavnika, Kvaternik je 11. aprila 1941. naredio da do konstituisanja vlade NDH

»sve upravne poslove i nadalje obavljaju odjeli Banske vlasti. Da svi odjelni predstojnici ostanu na čelu svojih odjela, ukoliko ne budu smjenjeni njegovim dekretom te da obavljaju sa potčinjenim činovnicima sve tekuće poslove.«⁵⁴

Iznenadeni ovim proglašenjem, Italijani su odmah uputili u Zagreb Pavelica sa njegovim ustašama, u težnji da Pavelić, kao njihov plaćenik i eksponent, preuzme vlast i ispuni date obaveze. Mada je postojalo nepoverenje Nemaca prema Paveliću, oni su mu dozvolili da dođe u Zagreb i da ***15. aprila ob-razuje prvu ustašku državnu vladu*** sledećeg sastava:

Predsednik i ministar inostranih poslova dr Ante Pavelic, potpredsednik dr Osman Kulenovic, vrhovni komandant vojske i ministar domobranstva vojskovođa Slavko Kvaternik, ministar pravde dr Mirko Puk, ministar unutrašnjih poslova dr Andrija Artukovic, ministar zdravlja dr Ivan Petric, ministar narodnog gospodarstva dr Lovro Sušić, ministar vera i prosvete dr Mile Budak, ministar šuma i ruda ing. Ivica Frković, ministar udružbe dr Jozo Dumandžić i predsednik zakonodavnog povjerenstva dr Milovan Žanić.

Tom prilikom se Pavelić zvanično proglasio poglavnikom, koji je, kao apsolutni vođa (poput Firera i Dučea), za svoj rad polagao računa samo okupatoru. On je za sebe zadržao i resor ministarstva inostranih poslova, da bi sam mogao da vodi pregovore sa Kazertanom (Casertano Raffaello), italijanskim poslanikom u Zagrebu, o hrvatsko-italijanskoj državnoj granici. Međutim, tu se nije radilo o pregovorima, već o ispunjenju obaveza koje je Pavelić u emigraciji dao Musoliniju.⁵⁵

Pavelić je 24. juna proširio *prvu ustašku vladu* novim ministrima: državne riznice; prometa i javnih radova; seljačkog gospodarstva; za obrt, veleobrtnost i trgovinu i za nastavu (resor vera priključen je ministarstvu pravde).

Odmah posle obrazovanja prve ustaške vlade sistem državne uprave bio je uglavnom sledeći:

Zakonskom odredbom od 10. juna NDH je podeljena na 22 velike župe, s tim što je Pavelić postavljao velike župane. Grad Zagreb je neposredno stajao pod nadzorom ustaške vlade. U sastavu velikih župa bilo je 142 kotara i 18 kotarskih ispostava sa ukupno oko 1000 opština. Gradovi (ukupno 31) imali su posebnu samoupravu, a bili su neposredno potčinjeni velikim župama. Površina Nezavisne Države Hrvatske iznosila je 101.464 km² sa oko 6,5 miliona stanovnika, od kojih: 3.450.000 Hrvata, 1.975.000 Srba, 700.000 Muslimana, 180.000 Nemaca, 75.000 Mađara, 65.000 Slovaka, 40.000 Jevreja, 30.000 Slovenaca, 5000 Italijana i 28.000 ostalih.⁵⁶

Teritorijalna podela NDH po kotarevima i opštinama uglavnom je zadržana kao i u Kraljevini Jugoslaviji. Izmenjeni su samo naziv i nekih mesta i obrazovano je 7 novih kotareva i 10 opština, a ukinuto 13 opština. U stvari, apsolutnu vlast imali su ustaški funkcioneri, počev od poglavnika pa do ustaškog tabornika u opštini ili zbirnika u selu. Čitav sistem državne uprave i sva državna struktura, izgrađeni su na principima centralizma i totalitarizma. Sve nosioce vlasti imenovali su poglavnik i njegovi funkcioneri.

U pogledu **unutrašnje politike NDH** ustaše su, da bi se što više dodvorile svojim Nemačkim gospodarima, podržavale Nemce u ideološkim, političkim, socijalnim i rasnim nazorima, pridržavajući se nacističkog aksioma »jedan narod, jedna država, jedan vođa«. A taj narod to su Hrvati. Druge narodnosti, sem Nemaca, Italijana, Mađara i manjina drLtgih satelitskih zemalja, ne mogu biti jednake hrvatskom narodu. *U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj nema srpskog naroda, nema takozvane srpske pravoslavne crkve. . . V Hrvatskoj ne može biti Srba ni pravoslavlja, a Hrvati će se pobrinuti da 10 čim prije ispune.*⁵⁷

Folksdojčeri su, kao članovi vodeće nacije u Evropi, imali povlašćen položaj i veća prava čak i od Hrvata. Tako su zakonskom odredbom od 21. juna 1941. data Nemačkoj nacionalnoj manjini ovlašćenja da uživa neograničeno pravo delatnosti na političkom, kulturnom, privrednom i upravno-političkom području, i da joj se u NDH priznaje značaj ličnosti javnog prava, pod nazivom »nemačka narodna grupa u NDH«. Ovim zakonom je dalje predviđeno da Nemačka narodna grupa može, u cilju slobodnog i nesmetanog rada, da osnuje potrebne organizacije, ustanove i jedinice po ustaškom uzoru.

Formiranje nemačke narodne skupine i domobranstva u NDH

Tri dana posle proglašenja NDH, tj. 13. IV 1941. na skupu osječkih Nemaca izdat je Proglas o konstituiranju Nemačke narodne skupine u NDH, u kojem se, pored ostalog, kaže:

»Pozivamo sve Nemce da sačuvaju mir i red, te da se u svakom pogledu podvrgnu odredbama Nemačke vojske, hrvatske vlade kao i vodstva narodne skupine i dubokoj zahvalnosti našem velikom vodi i pobedonosnoj vojsci, koja nam je donela mir i slobodu, pristupamo rame uz rame s hrvatskim narodom u izgradnji bolje budućnosti«.

Ured za brigu o Nemcima (Volksdeutsche Mittelstelle) postavio je 2. maja 1941. u Berlinu za vodu ove skupine Branimira Altgavera. U skupini (koja je bila podeljena na 5 okruga, a ovi po selima i kvartovima gradova) formirane su političke, privredne, kulturne i vojne organizacije. Skupina je bila izgrađena po uzoru na državu. Njen pravni položaj regulisao je Pavelić posebnim zakonom, prema kome je **Nemačka narodna skupina**, koja obuhvata sve Nemce u NDH osim onih koji imaju nemačko državljanstvo, **naročiti sastavni deo NDH, s tim da ova skupina, kao sveobuhvatna organizacija Nemaca, u okviru opštih zakona uživa neograničeno pravo delovanja na političkom, kulturnom, privrednom i upravnom području.**

Sve to pokazuje da je Nemačka narodna skupina u NDH u stvari bila »država u državi« pa je kao takva u toku 4 godine rata delovala kao sastavni deo Trećeg Rajha.⁵⁸

Pored toga što je vlada NDH dala tako povlašćen položaj nemačkoj narodnoj grupi, ona je, u duhu opšteg nacističkog plana genocida na okupiranim teritorijama, sprovodila i dozvoljavala teror, masakriranje i u istoriji nezapamćene zločinačke krvave orgije ustaša nad srpskim stanovništvom, njihovo nasilno iseljavanje i prekrštavanje u katoličku veru uz naročitu podršku Vatikana, dela katoličkog klera i Nemaca, a isto tako brutalne progone anti-fašista, posebno komunista Hrvata, i istrebljenje Jevreja i Cigana. Evo jedan od potresnih prizora. Italijanski novinar i ratni dopisnik Malaparte (Malaparte Crusio), povodom svoje posete Paveliću u prisustvu italijanskog poslanika u Zagrebu Kazertana, između ostalog, napisao je:

»Hrvatski narod - govorio je Ante Pavelić - želi da oni koji njim vladaju budu dobri i pravični. A ja sam ovde da mu zajamčim kako će se njim vladati dobro i pravično.

Dok je poglavnik govorio, primelio sam na pisaćem stolu kotaricu od vrbovog pruća. Poklopac je bio podignut i videlo se da je dupke puna plodova mora, tako mi se bar činilo, nekakvih ostnaga, izvađenih iz školjki, onakvih kakve se mogu videti u velikim sudovima u izlozima Fortunum and Mavson, na Pikadiliju u Londonu. Kazertano me pogleda i namignu mi. »Prijala bi ti jedna dobra čorba od ostriga, zar ne?«

- To su ostrige iz Dalmacije? - upitao sam poglavnika.

Ante Pavelić diže poklopac i, pokazujući mi te plodove mora, tu ljigavu i piktijastu masu ostriga, reče, smešeći se na onaj njemu svojstven način: - To je poklon mojih vernih ustaša: ovde ima dvadeset kilograma ljudskih očiju.⁵⁹

Koliko je trebalo poklati nevinih ljudi da bi se dobilo dvadeset kilograma očiju. Koliko je trebalo biti zver-čovjek pa izvaditi te oči, a koliko je tek satanskog bilo kod tih ljudi da te oči šalju svom »slavnom« poglavniku na dar. Najzad, koliko je bilo neljudskog u tom zločincu Paveliću da se hvali tim grototama »vernih ustaša« pred Kazertanom i italijanskim žurnalistom, što on ne bi učinio da i Italijani i Nemci nisu to odobravali, zakulisno organizovali, a onda na javnost iznosili kao dokaz balkanskog »divljaštva« i opravdanosti

fašističke italijanske i nemačke »civilizatorske« misije. Edmond Paris napisao je:

»Budućnost Jugoslavije i inače je izgledala beznadežna. Ne samo što je zemlja bila ras-komadana, a narod nateran u masakr velikih razmera već su i predratni vođi pali na ispitu odgovornosti kad je trebalo dati direktive. Ovo se naročito odnosi na Vlatka Maćeka čija je Seljačka stranka i dalje uživala podršku većine hrvatskog seljaštva. Pa ipak Maček se povu-kao iz politike pošto je preporučio svojim pristalicama da se pokoravaju ustaškom režimu. Na ovaj način Jugoslavija je postala more krvi, zlostavljanja i uništavajuće mržnje ..

Ako se može reći da je ustaška vlada u unutrašnjoj politici i mogla da preduzima neke mere, koje se nisu kosile sa ekonomskim interesima okupa-tora, njena spoljna politika bila je potpuno u rukama nacista. Ona se sastojala u servilnosti i bezuslovnom izvršavanju svih naređenja, uputstava i sugestija Nemaca i Italijana. Nemački poslanik u Zagrebu Kaše (Kasche) i italijanski poslanik Kazertano, a naročito Kaše, bili su stvarni i isključivi naredbodavci, jer se ništa nije moglo učiniti bez njihovog znanja i odobrenja. Prema tome, očigledno se vidi da je *ustaška NDH bila od svog osnivanja samo jedna obična marionetska država, bez ikakve samostalnosti i prava odlučivanja, tj. okupirana teritorija sa minimalnom autonomijom.* Tako je, umesto vojnoupravnog komandanta. Edmund fon Glajze Horstenau postavljen za »Nemačkog opuno-moćenog generala u Zagrebu« koji je bio potčinjen Vrhovnoj komandi nemačkih oružanih snaga. Njegov zadatak je bio da kod kvislinške ustaške vlade sprovodi u delo Nemačke vojne interese, da se stara o redu i miru u zemlji po-sle odlaska operativnih jedinica i da pruža pomoć pri obrazovanju kvislinških oružanih snaga. On je za izvršenje ovih zadataka imao samo komandni štab, pošto je nemački poslanik Kaše kontrolisao ustašku vladu naročito u pogledu privrednih pitanja. Neposredno mu je bilo potčinjeno samo pet landesšicen bataljona, s tim što je jedinice 718. pešadijske divizije mogao upotrebiti. pod ličnom odgovornošću, samo u teškim i hitnim slučajevima, pošto je odobrenje za upotrebu ovih trupa davao samo komandant 65. više komande.

U Zagrebu je obrazovana *Ekspozitura Obaveštajne uprave »Ast«* u Beogradu, koja je posle kratkog vremena postala samostalna i imala svoje obaveš-tajne centre u važnijim mestima u unutrašnjosti.

Od *Policije bezbednosti* u Zagrebu se do 24. aprila nalazila *Delatna grupa policije bezbednosti i službe bezbednosti*. Ona je u Zagrebu ostavila jednu grupu službe bezbednosti koja je i pre rata postojala. Njeno rukovodstvo je imalo zadatak da u NDH razgrana već postojeću nacističku obaveštajnu službu i da pregleda arhive koje su pronađene u Zagrebu.

O delatnosti Nemačke obaveštajne službe i policijskog aparata u oblas-tima koje su 1941. godine ušle u sastav Nezavisne Države Hrvatske u periodu 1941-1945. godine može se videti u iscrpnoj studiji Holma Sundhaussena *»Obaveštajna služba i policijski aparat Hajnriha Himlera u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941-1945«*. »Vojnoistorijski glasnik« br. 2. maj-avgust 1972, Beog-rad, str. 83-133. U ovoj studiji podrobno se izlaže organizacija i delatnost nemačke obaveštajne službe ne samo u NDH u toku rata, već i na teritoriji čitave Jugoslavije daleko pre rata, a naročito uoči aprilskog sloma 1941. i stvaranja NDH.

Odmah po dolasku u Zagreb Pavelić je postavio Eugena - Didu Kvaternika za poverenika za javni red i sigurnost u Zagrebu, a tri dana docnije, aprila, za ravnatelja za javni red i sigurnost čitave NDH.

Najveći ustaški zločinci, počev od Dide Kvaternika pa do posljednjeg redarstvenog službenika, bili su uključeni u ustaški teroristički policijski aparat. Ceo policijski sistem u NDH zasnivao se na samovolji i bezakonju svih šefova, tako da Ravnateljstvo za javni red i sigurnost nije nikad moglo, a ni pokušalo, da ostvari nadzor nad svim policijskim organizacijama i uskladi njihov rad. Zato su se svi ti šefovi takmičili u tome ko će pronaći i likvidirati više Srba i antifašista uopšte.

Pored ustaške policije postojale su i posebne jedinice policijske i obavještajne službe *Glavnog ustaškog stožera*, zatim oružništvo (žandarmerija), vojna policija i obavještajna služba domobranstva NDH. Tako je NDH bila prekrivena hiljadama raznih agenata, špijuna i žbirova, regrutovanih od ološa i kriminalnih tipova koji su radili za okupatora. Ako tome dodamo *komande ustaške vojnice* koje su samostalno vršile policijsku službu, kao i razgranatu nemačku obavještajnu službu Gestapo i italijansku OVRU, onda tek možemo da sagledamo *krvavi lik policijske ustaške države, u kojoj je život bio pravi pakao*.

Okupatoru su, pored policijskog aparata i raznih organa obavještajne službe, pomagale i jedinice oružanih snaga NDH (*domobranstva i ustaške vojnice*). Stvaranje oružanih snaga NDH počelo je još 10. aprila 1941, nakon proglašenja NDH, kada se Slavko Kvaternik, u svojstvu Pavelićevog opunomoćenika, proglasio zapovjednikom cjelokupnih oružanih snaga. On je već 11. aprila potpisao »*Zakon o osnutku vojske i mornarice države Hrvatske*« prema kojemu su vojsku i mornaricu imali da obrazuju svi aktivni i rezervni oficiri, podoficiri i vojnici hrvatske narodnosti koji su 1. novembra 1918. bili zavičajni u ma kojoj opštini na teritoriji hrvatske države, ili čiji su očevi bili toga dana zavičajni u tim opštinama. A da bi se ubrzao raspad jugoslovenske vojske (pošto operacije još nisu bile završene) ovim Zakonom je, pod pretnjom smrtno kazne, bilo zabranjeno dalje služenje u jugoslovenskoj vojsci. On je 10. aprila pored ostalog, objavio:

»Pozivam sve Hrvate u kojem god mjestu oni bili, a naročito sve časnike, podčasnike i pomoć čelokupne oružane snage i javne sigurnosti, da drže najveći red i da svi smjesta prijave zapovjedništvu oružane snage u Zagrebu mjesto gde se sada nalaze, te da cijela oružana snaga smjesta položi zakletvu vjernosti Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i njenom poglavniku. Cjelokupnu vlast i zapovjedništvo cjelokupne oružane snage, preuzeo sam danas kao opunomoćenik Poglavnika«

Ovim je svima vojnicima hrvatske narodnosti Kraljevine Jugoslavije direktno naredeno, da od tog momenta postaju vojnici novostvorene države NDH. Kvaternik je 11. aprila naredio da se sve starešine, kadrovi i obveznici hrvatske narodnosti do 26. godine starosti, koji su napustili jugoslovenske jedinice, odmah u njih vrate, radi obrazovanja vojske NDH. Kadrovska jezgra domobranstva i ustaške vojske činili su oficiri i podoficiri hrvatske narodnosti pretežno iz jugoslovenske i malim delom iz bivše austrougarske vojske. Molbe za prijem u kopnenu vojsku, podneli su: 41 general i admiral, 290 pukovnika i kapetana i kapetana bojnog broda, 316 potpukovnika i kapetana fregate, 336 majora i kapetana bojnog broda, 1267 satnika i poručnika bojnog broda I i II klase, 552 nadporučnika i poručnika fregate, 728 poručnika i poručnika korvete i 62 vojna svećenika, tj. ukupno 3592 starešine.⁶² Činovi nekih starešina ne odgovaraju činovima koje su imali u bivšim vojskama, jer ih je Pavelić unapredio u viši čin.

Za komandanta *kopnene vojske* Kvaternik je imenovao bivšeg austrougarskog pukovnika Slavka Stancera, koji je 12. aprila unapređen u čin gene-

rala pešadije. Komandu nad *pomorskim snagama* preuzeo je kapetan bojnog broda Dura Jakčin, koji je unapreden u admiral, a komandu nad *vazduhoplovstvom NDH* vazduhoplovni kapetan Vladimir Kren, koji je unapreden u čin pukovnika, i ako vazduhoplovstvo tada u stvari nije postojalo. To mu je bila nagrada što je početkom aprila 1941. pobjegao Njemcima i predao im šifre i planove svih aerodroma u Jugoslaviji, kao i plan za odbranu Zagrebačkog aerodroma.

Najvažnije položaje u novoobrazovanom *Ministarstvu domobranstva* i *Glavnom stožeru vojskovođe Kvaternika* i u *Komandi kopnene vojske* većinom su zauzeli bivši austrougarski oficiri, a uniforma novoobrazovanog domobranstva bila je slična uniformi *austrougarske vojske*, s tim što su oficiri nosili novu kapu nemačkog vermahta.

Formiranje domobranstva NDH u početku se oslanjalo na formaciju bivše jugoslovenske vojske, i to:

a) na Savskom divizijskom području: 35. pešadijski puk (pukovnija) u Zagrebu, 36. u Varaždinu, 53. u Karlovcu, 2. planinski u Delnicama, 6. konjički u Zagrebu, 8. konjički u Čakovcu, a od teritorijalnih komandi Zagrebačko, Varaždinsko i Karlovačko popunidbeno zapovjedništvo.

b) Na Osječkom divizijskom području: 41. pešadijski puk u Osijeku, 42. u Bjelovaru, 2. konjički u Virovitici, a od teritorijalnih komandi: Osječko, Bjelovarsko, Sr. Mitrovačko i Rumsko popunidbeno zapovjedništvo;

c) Na Vrbaskom divizijskom području: 26. pešadijski puk u Sisku, 33. u Banjaluci, 44. u Otočcu, 55. u Bihaću, a od teritorijalnih komandi Banjalučko, Petrinjsko i Otočačko popunidbeno zapovjedništvo.

d) na Jadranskom divizijskom području: I I. pešadijski puk u Benkovcu, 13. u Sinju, 32. u Mostaru i 54. u Kninu, a od teritorijalnih komandi: Mostarsko, Trebinjsko, Sinjsko i Kninsko popunidbeno zapovjedništvo.⁸³

Radi veće sigurnosti u Bosni i zaštite istočne granice, formiran je još jedan puk, koji je najpre imao dva, a zatim pet bataljona, sa sedištem u Sarajevu, Gorazdi, Tuzli, i Zvorniku . . . Međutim, treba imati u vidu da su Nemci i Italijani, pa i Mađari, vršili ograničenja u pogledu formiranja i upotrebe domobranskih jedinica (na primer, komandant nemačke 2. armije naredbom od 14. aprila i komandant nemačkog 51. armijskog korpusa naredbom od 30. aprila 1941). To je dokaz da Nemci već u to vreme nisu imali poverenja u domobranstvo NDH, koje se znatnim delom sastojalo od nasilno mobilisanih Hrvata i Muslimana.

Usled *ustaškog terora* sve veći broj ljudi pretežno srpske narodnosti, komunisti i antifašistički orijentisani Hrvata, da bi spasili goli život, odlazili su u partizane i zbjegove, a zatim odpočeli organizaciju otpora i okupatoru i ustaškom banditizmu. Tako je u maju i junu 1941. u oblasti Like, Korduna, Banije i Bosanske krajine došlo do narodnog ustanka. Unutrašnja situacija u NDH postajala je sve teža, pa su Nemci postepeno izlazili u susret molbama ustaških vlasti za formiranje novih jedinica. Do sredine maja, po odobrenju nemačkog generala u Zagrebu, formirano je ukupno 24 nova bataljona.

Ove jedinice su u prvo vreme bile naoružane samo pešadijskim oružjem, a od artiljerijskih oruđa imali su samo ona koja nisu zaplenile Nemačke i italijanske snage.

Radi veće sigurnosti, naročito u krajevima sa pretežno srpskim stanovništvom u kojima se moglo očekivati izbijanje nemira, kao i zbog zaključenog »Rimskog ugovora«, trebalo je posesti nove garnizone, tako daje u drugoj polovini maja i u junu formirano 20 novih pohodnih (pokretnih) i 3 posadna ba-

taljona. Sem toga, prema naredbi od 3. juna, na području Jadranskog divizijskog područja, formirani su Mostarski, Trebinjski i Kniski pešadijski puk. a uskoro zatim, u saglasnosti sa nemačkim vojnim vlastima naređeno je formiranje štabova pukova na celoj teritoriji NDH, tako daje ukupno trebalo formirati 15 pešadijskih pukova.

Naknadno je naređeno formiranje 15 dopunskih bataljona, koji su bili čisto teritorijalne jedinice neposredno potčinjene komandantu divizijskog područja.

Formiranje predviđenih pešadijskih pukova, konjičkih i artiljerijskih jedinica po novoj formaciji, završeno je uglavnom do izbijanja narodnog ustanka u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini (27. jula 1941).

Posle Nemačkog napada na SSSR, Pavelić je 2. jula 1941. uputio Proglas hrvatskom narodu, kojim je pozvao dobrovoljce iz svih redova vojske da stupe »u svetu borbu protiv drskog boljševičkog nametnika«, a Komanda kopnene vojske je istog dana izdala naredbu o prijemu dobrovoljaca. Prema ovoj naredbi u legiju su mogli da stupe samo »rasno čisti Hrvati« i belogardejci.

Od prikupljenih dobrovoljaca za »Hrvatsku legiju«, većinom od ustaša i drugog ološa, formirana je »pojačana« 369. pješačka pukovnija (od tri bataljona i artiljerijskog divizion) koja je od 21. do 24. jula prebačena u Delershajm (u Austriji) radi obuke. Zatim se, prema naređenju Komande kopnene vojske od 26. jula, pristupilo formiranju »Lakog prevoznog združenja« (motorizovanog odreda od 1 streljačkog bataljona, 1 čete minobacača 81 mm. I baterije topova 65 mm i dopunske čete), koji je trebalo da ude u sastav Italijanskog ekspedicionog korpusa namenjenog za Istočni front (Corpo spedizione Italiano Russia), Međutim, usled izbijanja ustanka, ovaj odred je upućen u Kordun radi borbe protiv partizana (tako da je tek polovinom decembra prebačen u Reva del Garda, u Italiji, radi obuke i odlaska na Istočni front.⁶⁴

Žandarmerija (oružništvo) NDH je bila potčinjena Ministarstvu hrvatskog domobranstva, a u pogledu vršenja službe javne sigurnosti ustaškim političko-upravnim vlastima. Ona se popunjavala bivšim žandarmima i domobranima koji su se dobrovoljno javljali, s tim što je ministar hrvatskog domobranstva imao pravo da privremeno dodeli žandarmeriji potreban broj domobrana.

Vrhovnoj komandi žandarmerije NDH, koja se nalazila u Zagrebu, bila su potčinjena 4 žandarmerijske puka (1. u Zagrebu, 2. u Splitu do 8. maja 1941, a zatim u Kninu. 3. u Banja Luci i 4. u Sarajevu).

Ustaška vojnica, tj. vojska ustaškog pokreta, izgrađivana je po uzoru na nemačke SS-trupe i italijansko fašističke »crne košulje«. Njeno formiranje počelo je 11. aprila 1941, kada je zamenik poglavnika Slavko Kvaternik osnovao

»Ustaški nadzorni stožer« (sa zadatkom da u početku vodi postojeće ustaške borbene jedinice i da osniva i izgrađuje nove formacije), dok je stvarno formiranje posebnih vojno-ustaških jedinica, pod nazivom »Ustaška vojnica«, naređeno tek 10. maja 1941. Ona je bila nezavisna od domobranstva, a u odnosu na inostranstvo sačinjavala je deo oružanih snaga NDH. Glavni stožer Ustaške vojnice bio je neposredno potčinjen poglavniku, s tim što su glavne rukovodeće dužnosti preuzeli Pavelićevi saradnici iz emigracije, poznati zločinci, Tomic Viktor, Sertić Tomislav, Moškov Ante, Herenčić Ivo, Luburić Vjekoslav-Maks, Francetić Jure i dr.

Ustaške (delatne) vojne jedinice Formirane su u bataljone (bojne) i pukove. U njima su mogle služiti ustaše stare od 18 do 25 godina, koje su pre 10. aprila

1941. položile ustašku zakletvu i ustaše koje su ranije politički progonjene. Služba u ovim jedinicama bila je obavezna najmanje dve godine.

Pripremne jedinice Ustaške vojnice obrazovane su od pripadnika ustaškog pokreta s pravom nošenja uniforme i oružja za vreme vežbe i službe. One su se delile na jedinice u kojima su služile ustaše: od 18-30 godina starosti, na jedinice od 30 - 40 godina starosti i na posebne jedinice sveučilišnog stožera, u kojima su služili studenti koji nisu bili uvršteni u delatne jedinice. Zadatak pripremnih jedinica bio je sličan nemačkim SA jedinicama: predvojnička obuka, čuvanje raznih objekata, popuna delatnih jedinica i da stoje u pripravnosti za eventualne akcije. Za svaku veliku župu, odnosno ustaški stožer, obrazovan je po jedan bataljon.

Međutim, ubrzo su se na čitavoj teritoriji NDH pojavile grupe meštana, sastavljene od ljudi poznatih po nečasnom životu i kriminalu, a koje su ustaške vlasti naoružavale, navodno radi »zaštite« Hrvata i Muslimana od Srba. Ove »divlje ustaše« su, pod rukovodstvom mesnih ustaša i povratnika, vršile najveći teror, pljačku i zverska ubistva nad srpskim stanovništvom, naročito u Bosni i Hercegovini.

Od djelatnih ustaških jedinica je, pored poglavnikove telesne bojne, u Zagrebu formiran *I. ustaški puk*, čiji su delovi upućeni u Bosnu.⁶⁵ Smatra se da je u NDH pre početka ustanka, bilo 12- 15 delatnih i pripremnih bataljona, jačine oko 12-14.000 ljudi, dok su jedinice tzv. »*divljih ustaša*«, prema Kvaternikovoj izjavi krajem 1941. godine, brojale oko 25-30.000 ljudi.⁶⁶ Pavelić je 31. jula 1941. godine naredio da se od jedinica DM (»nemačka momčad«), nepoznate jačine, koje su formirane za zaštitu naselja sa Nemačkim stanovništvom, formiraju *ES (Einsatzstaffel) jedinice*, s tim što su njihovi pripadnici polagali zakletvu na vernost Hitleru i Paveliću.⁶⁷

Najpre je formiran samo jedan ES pripremi bataljon (ES-Bereitshafsbataillon) od 3 čete i štabne straže, koji je docnije dobio naziv »Ludvig fon Baden«.

Docnije su formirana još dva pripremi bataljona (»General Laudon« i »Maks Emanuel fon Bajern« i jedan delatni »Princ Eugen«),

Zapovednik zrakoplovnih snaga NDH počeo je da formira komande aerodroma u Zagrebu, Sarajevu i Mostaru od starijinskog kadra i stručnjaka bivšeg jugoslovenskog vazduhoplovstva. Tako je Komanda aerodroma u Zagrebu postepeno formirala jednu vazduhoplovnu grupu, aerodromski bataljon i tehničku službu. Ova grupa je trebalo da formira izviđačku, lovačku i bombardersku eskadrilu, ali je do izbijanja narounog ustanka u Hrvatskoj imala samo starešine i drugo osoblje za jednu eskadrilu. Isto tako je i Komanda aerodroma u Sarajevu formirala jednu vazduhoplovnu grupu (bez aviona) i aerodromski bataljon, ali je tek u julu dobila izvestan broj aviona starijeg tipa (Brege 19 i Potez 25) koje su Nemci zaplenili u Zemunu.⁶⁸

Na aerodromu u Mostaru formirana je samo Komanda aerodroma (bez aviona), jedna aerodromska četa i automobilsko odeljenje, dok je od ostalih jedinica u Petrovaradinu formiran *Vazduhoplovni školski puk* sa dačkom čelom, podoficirskom, mehantčarskom, meteorološkom i fotografskom školom i dva bataljona od po 3 čete.

Protivavionska artiljerija, kao i kod Nemaca, bila je u sastavu vazduhoplovstva. Vabu Komande protivavionske odbrane u Zagrebu bila je potčinjena Komanda 1. vazduhoplovne područja sa dva uiviziona. Docnije je formirana Komanda 2. vazduhoplovnu područja u *virajevu.

Na poziv Pavelića od 2. jula 1941. od prijavljenih preko 400 dobrovoljaca formirana je jedna bombarderska i jedna lovačka grupa, koje su 15. jula upućene u Nemačku radi obuke, a zatim na Istočni front.

Prema ugovoru zaključenom u Rimu 18. maja 1941. NDH nije mogla imati ratnu mornaricu, jer su Italijani zaplenili sve bivše jugoslovenske ratne brodove (koji nisu potopljeni). U stvari, mornarica NDH se sastojala samo od Zapovedništva hrvatske mornarice (štab i 8 odeljenja) sa sedištem u Zagrebu, Zapovedništva obale i pomorskog prometa sa lučkim zapovedništvima u Crikvenici, Makarskoj i Dubrovniku. Sem toga, postojalo je i Zapovedništvo reka i rečnog prometa sa lučkim zapovedništvima u Sl. Brodu i Zemunu.⁶⁹

U leto 1941. najpre je upućena grupa oficira i podoficira dobrovoljaca, a kasnije i mornara u tzv. »Hrvatski pomorski sklop« na Crnom moru.

Zahvaljujući ustaško-domobratiskim jedinicama, na teritoriji NDH, uoči julskog ustanka, nalazile su se relativno slabe nemačke snage, i to:

- Stab Nemačkog opunomoćenog generala Glajze fon Horstenaua u Zagrebu;
- Feldkomandantura u Zagrebu;
- Obaveštajna uprava »Ast« u Zagrebu sa obaveštajnim centrima u unutrašnjosti;
- Grupa službe bezbednosti u Zagrebu sa ekspoziturama i agentima u unutrašnjosti.
- 718. pešadijska divizija: Štab u Banjaluci;
- 738. pešadijski puk sa Štabom u Sarajevu, 1. bataljonom u Banjaluci, 2. bataljonom u Sarajevu i 3. bataljonom u Zvorniku;
- 750. pešadijski puk sa Slabom u Sremskoj Mitrovici, 1. bataljonom u Sl. Brodu, 2. bataljonom sa 6. i 8. četom u Srem, Mitrovici, a sa 5. i 7. četom u Sapcu i 3. bataljonom u Zagrebu; i 688. artiljerijski divizion sa Slabom u Sarajevu (1, 2. i 3. baterija u Sarajevu, a neki delovi 2. baterije u Zvorniku). Brojno stanje ove divizije iznosilo je oko 8000 ljudi;
- 925. landesšicen bataljon u Zagrebu; 923. sa jednom četom u Sisku, a jednom u Ljubiji i jednom u Novskoj; 823. u Banjaluci; 924. sa dve čete u Doboju i jednom u Vinkovcima; i 477. bataljon u Sarajevu.⁷⁰ Brojno stanje ovih bataljona iznosilo je oko 4000 ljudi.

Prema tome, Nemci su u NDH imali svega oko 12.400 ljudi.

U svojstvu okupacionih trupa na teritoriji NDH nalazio se 51. nemački korpus sa Štabom do 8. maja u Zagrebu, a zatim u Lipiku.

Po odlasku Štaba 2. armije iz Zagreba u Beograd, komandant 51. Nemačkog korpusa je odobravao i kontrolisao formiranje domobranstva NDH na ovoj teritoriji. On je svojim naređenjem od 30. aprila odredio garnizone u kojima se mogu formirati jedinice oružanih snaga NDH, jačine u svakom garnizonu: do 800 ljudi, 800 pušaka i 16 mitraljeza.

Za garnizone domobranskih jedinica određena su sledeća mesta: Zagreb, Varaždin, Bjelovar, Karlovac, Nova Gradiška, Osijek, Virovitica, Slavenska Požega, Slavonski Brod, Bijeljina, Tuzla, Sarajevo, Sremska Mitrovica, Zemun, Travnik, Bihać, Sisak, Petrinja, Vinkovci i Čakovec.

Pokreti i upotreba domobranskih i ustaških jedinica nisu se mogli vršiti bez znanja i odobrenja Nemačkog komandanta.⁷¹

Oružane snage NDH, uoči julskog ustanka, nalazile su se u sledećem rasporedu:

- Komanda vojske i Ministarstvo domobranstva u Zagrebu;
- Komanda kopnene vojske u Zagrebu;
- Komanda savskog divizijskog područja u Zagrebu, osječkog u Osijeku, vrbaskog u Petrinji, bosanskog u Sarajevu i jadranskog u Mostaru;
- 1. pešadijski puk sa Štabom u Bjelovaru (1. bataljon u Bihaću, 2. u Trebinju);
- 2. pešadijski puk sa Štabom u Zagrebu (1. bataljon u Sarajevu);
- 3. pešadijski puk sa Štabom u Karlovcu (2. bataljon u Ogulinu);
- 4. pešadijski puk sa Štabom u Osijeku (2. bataljon u Prijedoru),
- 5. pešadijski puk sa Štabom u Sl. Požegi (2. bataljon u Sarajevu sa jednom četom u Sl. Brodu);

- 6. pešadijski puk sa Slabom u Vinkovcima (2. bataljon u Petrovaradinu sa 5. četom u Rumi i 6. u Sr. Mitrovici);
 - 7. pešadijski puk sa Štabom u Sarajevu (1. i 2. bataljon na jadranskom divizijskom području);
 - 8. pešadijski puk - sa Štabom u Tuzli (2. bataljon na jadranskom divizijskom području);
 - 9. pešadijski puk sa Štabom i svim jedinicama u Travniku;
 - 10. pešadijski puk sa Štabom i svim jedinicama u Banjaluci;
 - 11. pešadijski puk sa Štabom u Sisku (2. bataljon u Bihaću);
 - 12. pešadijski puk sa Slabom u Otočcu (2. bataljon u Gospiću);
 - 13. pešadijski puk sa Štabom u Mostaru (2. bataljon u Nevesinju);
 - M pešadijski puk sa Štabom u Trebinju (1. bataljon u Dubrovniku. 2. bataljon u Bileći);
 - 15. pešadijski puk u Kninu (2. bataljon u Sinju):
 - Laki prevozni zdrug u Bos. Novom;
 - Komanda Granične brigade (2. pohodni bataljon u Sandžaku; 3. pohodni bataljon u Doboju sa 1. četom u Derventi; 4. pohodni bataljon u Sarajevu; 5. pohodni bataljon sa 1 i 2. četom u Tuzli i 3. četom u Bijeljini; 7. pohodni bataljon u Sarajevu i l. čelom u Avtovcu);
 - Konjički puk sa Slabom i 1. i 2. divizionom u Gračacu;
 - Samostalni konjički divizion u Sarajevu;
 - Komande artiljerije divizijskih područja sa štabovima u sedištima svojih divizijskih područja, i lo: svakog sa 1. artiljerijskim divizionom u Baraždinu i 2. u Zagrebu: osječkog sa 3. divizionom u Osijeku (2. baterija u Bihaću) i 4 u Petrovaradinu: bosanskog sa 5. divizionom u Sarajevu i 6. u Tuzli: vrbaskog sa 7. divizionom u Banjaluci i 8. u Bihaću; jadranskog sa 9. divizionom u Mostaru i 10. u Kninu;
 - Komanda Vojne krajine u Sarajevu sa 1. bataljonom u Bileći;
 - Petnaest dopunskih bataljona raspoređenih u Bjelovaru, Zagrebu, Varaždinu, Karlovcu, Osijeku, Sl. Požezi, Vinkovcima, Sarajevu, Tuzli, Travniku, Banjaluci, Petrinji, Otočcu, Mostaru i Kninu;
 - Automobilski bataljon u Zagrebu i Sarajevu i Samostalna automobilska četa u Osijeku;
 - Željeznički bataljon u Sl. Brodu;
 - Telegrafski bataljon u Karlovcu;
 - Radničko-zanatlijske čete u Zagrebu, Osijeku, Banjaluci i Sarajevu.
- Glavna domobranska vojna bolnica bila je u Zagrebu, a vojne bolnice u Sarajevu, Varaždinu, Karlovcu, Osijeku, Banjaluci, Otočcu i Mostaru.

Prema tome, ukupna jačina jedinica domobranske Kopnene vojske, prema formaciji uoči ustanka u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, iznosilo je oko 44.000 ljudi, ali je stvarno brojno stanje izgleda bilo nešto manje. Pored ovih snaga u NDH je u to vreme bilo oko 12.000 nemačkih vojnika (718. posadna divizija i 447, 623, 923, 924. i 925. landenšicen bataljon) i oko 78.300 italijanskih vojnika (Štab 2. armije sa armijskim i neposredno potčinjenim jedinicama, Štab 5. korpusa sa korpusnim jedinicama, divizije »Lombardia«, »Re«, »Sassari«, »Marche«, 1. brza divizija »Eugenio di Savoia« i delovi divizije »Bergamo«) Na taj način u NDH tada je bilo oko 134.000 vojnika.⁷²

Ovakva jačina kvislinških snaga i njihov raspored omogućavali su Nemcima da svoje glavne snage upotrebljavaju na Istočnom frontu, kao i na ostalim delovima jugoslovenske teritorije gde je ustanak bio u jeku.

Nemačke snage su i u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini vršile, opštu pljačku kao i u Srbiji, dajući za uzetu robu bezvredne »okupacione marke«. Sem toga, u sporazumu sa ustaškom vladom, sve troškove neprijateljskih okupacionih snaga snosila je NDH. Za rukovođenje privredom još prvih dana je formiran »Gospodarski komitet« (na čelu sa Slavkom Kvaternikom). Kao što to i Kvaternik u svojoj izjavi priznanje, »sve što su Nemci zatražili dobili su od Komiteta«.

Rude i šume bile su predate u eksploataciju okupatoru, zemlja je i dalje uglavnom ostala u rukama veleposednika i klera, a seljaštvo je podvrgnuto

nemilosrdnoj pljački okupatora, veleposednika i zelenaša. Život radnika bio je vrlo težak. Proganjanjem i ubijanjem komunista i drugih istaknutih naprednih radničkih i sindikalnih funkcionera, ustaše su nastojale da ostvare kontrolu i rukovodeću ulogu u radničkom pokretu. Hrvatski radnički savez, čija je ideologija bila suprotna marksističkoj, vođen od reakcionarnih proustaških elemenata, odmah po proglašenju NDH, pristupio je ustaškom pokretu, a pored njega, kao privesak ustaškom pokretu, postojali su još i Savez hrvatskih nameštenika i Saveza grafičkih radnika.⁷³

Ocenjujući političku situaciju u Hrvatskoj posle aprilskog sloma i stvaranja Nezavisne Države Hrvatske, drug Edvard Kardelj, u svom izveštaju 2. VIII 1941. sekretaru CK KPJ drugu Titu, pored ostalog, ističe i sledeće:

» . . . Partija se nije na vreme organizaciono pripremila tako da su je u nekim krajevima frankovci prosto potpuno uništili i utjerali u šume, čime se izolirala i nema smisla poricati, naši su na terenu skoro u većini slučajeva, koliko sam do sada mogao videti, izgubili glavu. Činjenica je da je Hrvatska danas za nas najteži teren« ... »Vraćam se na Hrvatsku - držim da je mnogo više nego sam i mislio krivo i rukovodstvo (ovdašnje). Mislim da je napravilo dvije opasne greške: 1) prestalo je biti političko rukovodstvo, i pretvorilo se slično kao prošle godine u Sloveniji u neku komisiju za akcije i stručne redakcije..«⁷⁴

U pismu Vrhovnog štaba NOV i POJ Glavnom štabu narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Hrvatske od 16. novembra 1941, između ostalog, kaže se:

»... Iz vaših nekoliko akcija se vidi da je oslobodilačka borba kod vas još uvijek u uskim okvirima nekoliko partizanskih odreda. Još se ne pokazuju ni simptomi narodnog ustanka kod vas, još se ne pokazuje da hrvatske mase prihvaćaju u širem opsegu našu liniju po pitanju oslobodilačke borbe. Ovo je jedan od najkrupnijih nedostataka kod vas, koji vi morate hitno likvidirati. Treba objasniti hrvatskim masama da je došao krajnji čas da se dignu na ustanak protiv Pavelićeve i okupatorske tiranije, ako hoće da uklone od sebe krivnju pred svetom za strahovita zločinstva koja je zlikovac Pavelić učinio u odnosu prema Srbima i drugim narodima.

»... Dignite i vi svoj glas u Hrvatskoj, objasnite ovu borbu na život i smrt hrvatskom narodu. - Organizujte hrvatski narod na ustanak da spasi svoju čast pred ostalim narodima Jugoslavije koji se herojski bore za svoju slobodu . . .«⁷⁵

U Pismu - direktivi druga Tita u ime Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ. početkom januara 1942. g. partijskom i vojnom rukovodstvu Hrvatske, pored ostalog, kaže se:

»Iz vaših se izveštaja ne vidi da ste vi uspeli barem jedan deo pristalica HSS-a uvući u Hrvatski narodnooslobodilački front. Bojimo se da se vaši narodnooslobodilački odbori sastoje uglavnom od komunista i simpatizera i da niste uspeli uvući u njih elemente iz HSS-a. Ne sme se ustuknuti pred Mačekom i njegovim izjavama i direktivama: 'Nećemo sa komunistima', već treba danas otvoreno raskrinkati kao svesne pomagače Pavelića, a samim tim i okupatora. Prošlo je vreme da se ima nekih naročitih obzira prema Mačeku i njegovom društvu i došao je čas da Kompanija Hrvatske smelo i otvoreno kaže hrvatskom narodu da je takvo držanje voda HSS-a ne samo štetno već i izdajničko. Treba kazati hrvatskom narodu da je Maček i njegovo društvo ne samo odgovorno za dolazak Pavelića svojom predašnjom politikom, već da nosi u velikoj meri odgovornost za zločine koje je Pavelić učinio ne samo nad srpskim i dr. narodima, već i nad hrvatskim narodom. Propovedati čekanje i mir u vreme kada padaju stotine i hiljade najboljih

sinova od krvave okupatorske ruke i njegovih izdajničkih slugu, znači izdajstvo nad narodom i takve proroke treba bezobzirno raskrinkavati. Treba objasniti hrvatskom narodu da Maček i njegovo društvo sanja o starim vremenima, o staroj svojoj politici koja je hrvatskom narodu donela samo razočaranje i velika zla. Treba objasniti hrvatskom narodu da je položaj hrvatskog naroda najteži položaj od svih naroda na Balkanu, jer je uspelo, blagodareći tako pasivnoj politici vođa HSS, da jedna šaka bandita na čelu sa Pavelićem stvori od jednog velikog dela hrvatskog naroda oružje u borbi protiv oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije i borbi protiv SSSR-a. Ljaga zbog toga pala je na čitav hrvatski narod, a krivicu za to nose i vođe HSS-a sa Mačekom zbog svoga pasivnoga stava i svesne sabotaze i kočenja borbe hrvatskoga naroda protiv okupatora».¹⁶

Posle rata drug Tito je rekao:

»Kakva je bila Jugoslavija tada? Sta se događalo kada je došao neprijatelj i okupacija? Javili su se još jači pokušaji međusobnog uništavanja i samoubistva. A naši ljudi su se našli tu ... isto tako kao i drugi u Srbiji, Sloveniji pa i u Hrvatskoj komunisti - razumije se, tamo je drukčija bila situacija, jer je to bila »Nezavisna Država Hrvatska«, ali veliki dio hrvatskog stanovništva je bio svjestan da mora biti zajedno sa drugim narodima, ako hoće osigurati svoju budućnost.

Ne znam da li se sjećate šta sam tada govorio kada sam apelovao na Hrvatsku, i rekao da je krajnji čas da najšire mase u Hrvatskoj moraju shvatiti i odupreli se okupatorima, da se moraju odupreti neprijateljskom režimu, jer vrijeme prolazi i teško će biti oprati ljagu ako odmah ne stupe u borbu. To je bio moj prvi apel koji sam dao za Hrvatsku.

I mi smo pobjedili. Pobjedili smo baš zbog toga što su komunisti bili tada jedinstveni, što su pravilno shvatili svoju ulogu, što su bili ti koji su kod naroda unosili samoodricanje i žrtvovali se da bi sprečili samoubilačku međusobnu borbu ...«¹⁷

ITALIJANSKA OKUPACIONA ZONA

Posle kapitulacije jugoslovenske vojske italijanska 2. armija posela je deo NDH i Slovenije, a delovi 9. armije Crnu Goru, Kosovo i Metohiju i zapadni deo Makedonije.

Granica između 2. i 9. armije protezala se linijom: Dubrovnik - Trebinje - Bileća - Gacko.

Okupacija italijanske zone NDH

Okupacionu zonu NDH posele su jedinice italijanske 2. armije: 5. i 6. armijski korpus. Brzi armijski korpus (Corpo d'Armata Cellere) i Motorizovani armijski korpus (C. A. Autotransportabile).

Štab 2. armije, na čelu sa generalom Ambrozio Vitoriom (Vittorio Ambrosio), nalazio se do 17. maja u Sušaku, a zatim u Karlovcu. Prema naredbi Štaba 2. armije od 18. aprila trebalo je da jedinice zauzmu sledeći raspored:

- 11. armijski korpus sa divizijama -Sasari« i -Assietta- na području ograničenom na severu: južnom granicom 11. armijskog korpusa (koji je poseo deo Slovenije), od linije Snežnik

- Draga - Mozelj - Metlika (mesta 11. arm. korpusu); na zapadu; od stare julijske granice između Leskova dola (isključno) i brda Trstenika (uključno); na jugozapadu: od linije brdo Trstenik - Rišniak - Mrzle Vodice - Lokve - Mrkopalj - Tuk - Jasenak - Plavča; na jugu: od linije Plavča - Močila - Sturlic; i na istoku od linije Sturlic - Karlovac - Metlika. Štab korpusa nalazio se u Čabru, divizija »Sassari« na prostoru Brod na Kupi, a divizija »Assietta« na prostoru Gerova. Korpus je imao da posedne mesta: Vrbovsko, Ogulin, Karlovac, Delnice i Plaški;

- 5. armijski korpus sa divizijama »Bergamo« i »Lombardia« na području ograničenom na severu: brdo Trstenik do mora (Matulje); na severoistoku: od jugozapadne granice 6. armijskog korpusa (mesta isključno). Sturlić (isključno) - Bihać - Lipa (uključno); na jugozapadu: Jadransko more od Matulja do Sugarja (mesta uključno); i na jugoistoku: od linije Šugarje - Udbina - Lipa (mesta uključno sem Lipe). Štab korpusa nalazio se u Crikvenici, divizija »Lombardia« oko Novog, a divizija »Bergamo« oko Žute Lokve i Senja. Korpus je imao da posedne mesta: Rijeku, Sušak, Novi. Senj, Oločac, Gospić, Bihać, Vrhovine i Studenice (severno od Peruška);

- Brj armijski korpus sa 1, 2. i 3. brzom divizijom na području ograničenom na severu: južnom granicom 5. armijskog korpusa; na istoku: od linije Lipa - Bosanski Petrovac - Klekovača (k. 1961) - Livno (mesta Brzom korpusu); na jugu: od linije Lhno - Sinj - Kaštel Novi (uključno); i na zapadu od Jadranskog mora između Sugarja (isključno) i Novigradskog mora (isključno) - Benkovac (isključno) - Biograd n/m (isključno) - obalom do Kaštel Novog i Trogira. Štab korpusa se nalazio u Bihaću, I. brza divizija na prostoru Drežnika, 2. divizija na prostoru Plitvica i 3. divizija na prostoru Bihaća. Korpus je imao da posedne mesta Livno, Gračac, Knin, Šibenik, Trogir, Kulen Vakuf, Lovinac;

- Motorizovani armijski korpus, sa brzom divizijom »Litorio« i motorizovanim divizijama »Pasubio« (Pazubio) i »Torino«, na području ograničenom na severu: od južne granice Brzog armijskog korpusa; na istoku: od linije Livno - Mostar - Gacko (mesta zaključno); na jugu: od linije Gacko - Bileća - Trebinje - Dubrovnik (mesta uključno); i na zapadu Jadransko more od Herceg-Novog (uključno) do albanske granice. Štab korpusa nalazio se u Splitu, divizija »Pasubio« u rejonu Splita i Šibenika. »Litorio« u rejonu Mostara i divizija »Torino« u Dubrovniku. U okolini Dubrovnika nalazila se i divizija »Marche«, koja je bila u sastavu 17. armijskog korpusa 9. armije. Korpus je imao da posedne mesta: Mostar, Metković, Dubrovnik, Split, Gacko, Trebinje, Sinj;

- Komanda Trupa Zadra na području ograničenom na istoku i jugu: od linije Novigradsko more - Benkovac - Biograd n/m (uključno); na zapadu: od Jadranskog mora između Prilake, kanala Nova i Stara Poljana, tesnaca Ljubač do Planinskog kanala. Komanda trupa Zadra imala je da posedne mesta: Zadar, Benkovac i Biograd n/m.

Razmeštaj jedinica i posadanje ostrva imalo se izvršiti do 30. aprila

Istom naredbom je naređeno da jačina posada mora odgovarati važnosti naseljenog mesta, raspoloženju stanovništva i situaciji, s tim da se za posadu garnizona ne može odrediti manja, jedinica od bataljona. Sem toga, svaka posada je morala imati jedno automobilsko odeljenje, kako bi mogla brzo intervenirati i ugušiti eventualne neredne u obližnjim mestima, i da bi posadne trupe čestim pokretima u određenim zonama kod stanovništva stvarale utisak da su italijanske jedinice svuda prisutne i spremne.

Pored samostalnih fašističkih bataljona *crnih košulja* i raznih samostalnih posadnih i teritorijalno-mobilnih (»TM«) bataljona i finansijške straže, na teritoriji svakog korpusa nalazio se najmanje po jedan karabinjerski bataljon, čije su jedinice bile dislocirane na teritoriji dotičnog korpusa po četama, vodovima i karabinjerskim stanicama. Ove jedinice su vršile žandarmerijsku službu u Sarajevu sa italijanskim mesnim političko-upravnim organima vlasti (prefektura, kvestura).⁷⁸

U okupiranom obalskom području Jadranskog mora formirana je Komanda mornarice sa sedištem u Splitu. Njeno operativno područje obuhvatalo je Jadransko more od Sušaka do Kotora. Obala je bila podeljena na: Severni sektor sa Štabom u Šibeniku i Južni sa Štabom u Kotoru.

Ratna mornarica imala je zadatak da osigurava obalu, čisti sve prepreke koje otežavaju operacije, prikupi sve brodove jugoslovenske Ratne mornarice koji su se nalazili u raznim lukama i da preuzme sve jugoslovenske trgovačke brodove.⁷⁹

Uporedo sa vojnom okupacijom, Italijani su počeli da uspostavljaju i svoju civilnu vlast, pošto se, prema njihovom mišljenju, teritorijalna podjela NDH po velikim župama, kotarevima i opštinama, kao i sama struktura ustaške državne uprave, odnosila samo na teritoriju nemačke okupacione zone. U svojoj okupacionoj zoni Italijani nisu dozvoljavali organizaciju i delovanje posebnih državnih organa NDH, naročito u primorskim krajevima, bojeći se jačanja nove marionetske vlade NDH i njenih težnji za uključenjem primorskih krajeva u NDH. Oni su hteli da na okupiranoj teritoriji ostvare punu kontrolu nad celokupnim javnim, političkim, ekonomskim i društvenim životom. Tako je komandant italijanskih trupa Francesco Zingales već 21. aprila 1941. odredio Artoza Bartolčića (Artoso Bartolici) za civilnog komesara okupiranih područja Dalmacije, a odmah zatim su imenovani i civilni komesari za pojedine srezove.⁸⁰

Zbog ovakvog stava Italijana antiitalijansko raspoloženje stanovništva bilo je veliko još od prvih dana okupacije. To se vidi iz opširnog italijanskog izveštaja od 24. aprila 1941, u kome se o stanju na okupiranoj teritoriji, između ostalog, kaže:

»Hrvatska vlada otpočela je svoj život izvesnim unutrašnjim neslogama. Hrvatska nastoji da zaboravi daje njena nezavisnost naslala oružanom podrškom i voljom Osovine i zauzima stav jednog pravog pobednika Jugoslavije na račun nozi sa Osovinom. Javno mnjenje ubrzava sada širok program za revanlikaciju počev od Bosne pa zaključno sa celom Dalmacijom ... Nemačka okupacija ovde nije dobro prihvaćena, iako se država, očigledno, drži kao saveznica. Prisustvo naših trup? u Dalmaciji prouzrokuje prikrivenu ljutnju, jer pripadnost tih krajeva Hrvatskoj smatraji' Hrvati neprikosnovenim. Prema tome, pojavljuje se prvo nezadovoljstvo prema Pavelico. pod uticajem beogradske propagande da se prodao Italiji. Na površinu izbija general Kv?ternik kao nemački eksponent koji se proglasio i ministrom mornarice. čime se ispoljavaiu njegove težnje da uz pomoć Nemaca proširi svoj uticaj prema revandikacijama sa Italijom«.⁸¹

U međuvremenu je italijanska vlada, bez obzira na raspoloženje stanovništva, pripremala aneksiju primorskih oblasti. Zato se italijanski ministar inostranih poslova grof Čano 25. aprila sastao u Ljubljani sa poglavnikom Pavelićem radi razgovora o ovom pitanju,⁸² o kome je dalje razgovore sa Pavelićem vodio Kazertano, italijanski poslanik u Zagrebu. Međutim, uprkos ovim razgovorima, italijanska vlada je 28. aprila 1941, zvanično objavila »privremenu« aneksiju primorskih oblasti i dela Slovenije, a Musolini je 29. aprila 1941. primio strane predstavnike i saopštio im odluku o aneksiji.⁸³ Aneksija ovih oblasti proglašena je kraljevim ukazom br. 452. od 18. maja 1941.⁸⁴

Ostrva Krk i Rab i područje na kopnu u pozadini Rijeke (srezovi Kastav, Sušak, Čabar i deo delničkog sreza) priključeni su *Riječkog provinciji*, a na ostalim područjima sa ostrvima. zajedno sa dotadašnjom *Zadarskom provincijom*, dekretom italijanske vlade od 20. maja obrazovan je *Guvernerat za Dalmaciju* (Guvernatorato della Dalmazia) sa sedištem u Zadru, koji je bio podeljen na *Zadarsku provinciju* (od ostrva Premude do rta Ploče), *Splitsku* (od rta Ploče do granice NDH između Splita i Omiša) i *Kotorsku provinciju* (od granice NDH jugoistočno od Cavtata do Bara).

Guverner Dalmacije Đuzepe Bastijanini (Bastianini Giuseppe) bio je neposredno potčinjen predsedniku vlade, a civilnu vlast u provincijama vršili

su prefekti provincija preko kvestura, koje su svoju izvršnu vlast sprovodile preko komesara javne bezbednosti i komesara italijanskih opština.

Izvršni organi guvernera Dalmacije i prefekata provincija bili su: *Dobrovoljna milicija javne bezbednosti* (Milizia volontaria per la sicurezza nazionale - MVSNI), bataljoni kraljevskih karabinijera, finansijske straže i policijske jedinice.⁸⁵

U *prefektore i kvesture*, kao i u *komesarijate javne bezbednosti* dovedeni su činovnici iz Italije. Sa njima su došli i italijanski učitelji, profesori i funkcioneri fašističke stranke radi organizovanja njenih osnovnih organizacija (radničke, ženske, omladinske i dečje).

Italijanske vlasti mogle su se osloniti na malobrojne italijanske porodice koje posle prvog svetskog rata nisu optirale za Italiju i na porodice koje su optirale i počele da se vraćaju posle aneksije. Okupatorske vlasti pomogao je samo mali broj domorodaca, većinom pojedinci iz rukovodstava bivših jugoslovenskih stranaka, zatim malobrojne pristalice ustaša, Ljutićevog »Zbora« i četničkih elemenata. *Najveću podršku pružao im je katolički kler, koga je Vatikan, u sporazumu sa italijanskim civilnim vlastima, upotrebio za fašizaciju anektiranih područja.*

Iako su sve italijanske vojne i civilne vlasti, sa mnogobrojnim fašističkim činovništvom, bile zadojene mržnjom prema našim narodima, one na okupiranom delu NDH nisu u početku primenjivale drastične mere, već su fašizaciju počele da vrše postepeno i obazrivo, sa ciljem da se narodu prikažu kao donosioci »reda i mira« i zaštitnici života i imovine stanovništva. One su na anektiranoj i demilitarizovanoj zoni čak i štatile Srbe od zločina ustaša, ali su na ostalom području svoje okupacione zone ustašama gledale kroz prste prilikom njihovih krvavih orgija. One su, u stvari, huškale Srbe protiv Hrvata da bi omogućile međusobno uništenje hrvatskog i srpskog stanovništva, držeći se stare latinske devize: *Divide et impera* (»Zavadi pa vladaj«).

Tek u drugoj polovini 1941. godine Italijani su pokušali da unište sve elemente hrvatske etničke tradicije, kulture i jezika. Tako je u školama postepeno uvedena nastava na italijanskom jeziku, a u nadležstva i ustanove italijanski jezik, dok su hrvatska imena zamenjivana italijanskim. Isto tako, svi nazivi ulica, natpisi ustanova, zanatskih radnji i dr. morali su biti ispisani na italijanskom jeziku. Menjana su čak i lična imena, a u matičnim uredima bila je zabranjena registracija sa hrvatskim imenima. Uklanjani su svi istorijski spomenici i skidani natpisi i spomen-ploče hrvatske istorije.

Uporedosa fašizacijom Italijani su primenjivali bezobziran teror. Hiljade agenata *fašističke tajne policije »ÖVRA«* (Opera vigilanza repressione antifascista) i italijanske *Vojne obaveštajne službe »SIM«* (Servizio informativo militare) otpočelo je masovno hapšenje antifašista. u prvom redu komunista i njihovo upućivanje u razne logore.

Posle sklapanja *Rimskih ugovora* ustaše su u demilitarizovanoj zoni do kraja maja preuzele vlast, a u Knin i u Dubrovnik su stigli po jedan bataljon domobrana, zatim u Delnice jedna pešadijska četa, a u Trebinje jedan divizion konjice. I u ostala manja mesta počele su da pristižu pojedine manje jedinice domobrana, razume se tamo gde su to Italijani dozvolili.⁸⁶

Italijani su sprečavali ustaškim formacijama da dolaze u anektiranu i demilitarizovanu zonu, ali ne iz nekih humanih razloga ili zbog njihovih zločina već zbog njihove ekspanzionističke politike. Naime, iako je ostao veran Italiji, Pavelić je, okružen germanofilskim elementima (Kvaternik i njegova crno-

žuta klika), bio primoran da dozvoljava antiitalijansku politiku u korist Nemačke,⁸⁷ te je između Nemačke i Italije dolazilo do sve većeg nepoverenja zbog NDH.⁸⁸

Posle predaje civilne vlasti NDH *italijanska 2. armija* je dobila naređenje od Vrhovne komande da proširi svoju zonu na jug do crnogorske granice, s tim što je u njen sastav 24. maja ušla i divizija »Marche« iz sastava *17. armijskog korpusa 9. armije*, koja se nalazila u rejonu Dubrovnika.

Još odmah po završenoj okupaciji Italijani su počeli da povlače izvestan deo svojih snaga iz Jugoslavije. Tako je 8. maja prebačena u Italiju divizija »Litorio« iz *Motorizovanog armijskog korpusa*. Posle aneksije oblasti jadranskog pojasa prebačene su u Italiju i ostale njegove jedinice: divizija »Pazubio« 1. juna i divizija »Torino« 13. juna 1941. Pošto su i od *Brzog armijskog korpusa* u Italiju prebačene 3. brza divizija (13. jula) i 2. brza divizija (15. jula), na teritoriji NDH je iz tog korpusa (čiji se Stab nalazio u Lovrani) ostala samo 1. brza divizija.

Posle povlačenja Motorizovanog korpusa na njegovo područje prebačen je 6. armijski korpus sa sedištem Štaba u Splitu.

Okupacija Slovenije u italijanskoj zoni

U duhu postignutih sporazuma između Rima i Berlina, italijansku okupacionu zonu u Sloveniji poseo je 11. armijski korpus sa divizijama »Re«, »Isonzo«, »Ravena« i 3. grupa alpinaca.

Područje II armijskog korpusa bilo je ograničeno na severu: linijom Br Mosić - Rati-lova' - Kranj - Kamnik (nemačkoj armiji); na zapadu: starom iulijskom granicom do Leskova dola (uključno); na jugu: linijom: Snežnik - Draga - Mozelj - Metlika (mesta uključno); i na istoku: linijom Kamnik (isključno) - Lilija - Novo Mesto - Metlika (mesta uključno). Stab korpusa se nalazio u Ribnici, divizija »Re« na prostoru Ljubljane, divizija »Isonzo« na prostoru Kočevja, divizija »Ravena« na prostoru Hriba i 3. grupa alpinaca na prostoru Turaka. Korpus je imao da posedne: Skofju Loku, Logatec, Ljubljanu, Novo Mesto i Metliku.⁹

Italijani su u *okupiranoj zoni Slovenije (Dolenjskom i Notranjskom)* počeli da uspostavljaju civilnu vlast, lako je civilni komesar Emilio Gracioli (Gracioli) 18. aprila preuzeo vlast od slovenačkog »Narodnog veća« (Narodni svet), koje je razvilo petokolonašku delatnost još za vreme operacija, štitiilo kulturbundovce i apelovao na vojne vlasti da ih što manje hapsi i da sa njima postupa do krajnosti obazrivo i blago.

Cim su preuzeli vlast, Italijani su počeli pripreme za aneksiju ovog područja.

Prilikom razgovora sa Pavelićem (25. aprila) u Ljubljani *o aneksiji jadranskog pojasa*, grof Čano je pozvao i dr Natlačena,⁹⁰ koji mu je predložio da Italija posedne bivšu Kranjsku, područje Laško i Brežice i bivšu Ljubljansku oblast. Kako bi Slovenija bila bar koliko toliko zaokružena i samostajna. Međutim, Čano mu je - kako to navodi Natlačen - rezignirano odgovorio da je 22. aprila u Beču potpisan sporazum o definitivnoj granici sa Rajhom i da mu je tom prilikom bila predložena karta sa vec ucrtanom granicom o kojoj se nije moglo diskutovati, jer je na svaku primedbu kratko odgovoreno: »Firer je tako odlučio«. Na kraju je Čano umirio Natlačena da Nemci neće okupirati Ljubljanu,⁹¹ iako je već idućeg dana sa Musolinijem pripremao dekret o prisajedinjenju ovog grada Italiji.

Naime, grof Čano kaže:

»... Zajedno sa Dućeom pripremam dekret o prisajedinjenju Ljubljane. Naš deo Slovenije postaje italijanskom pokrajinom sa širokom prosvetnom, finansijskom i administrativnom samoupravom. Naš širokogrudni postupak, u poređenju s nečovečnim držanjem Nemaca, trebalo bi da nam osigura simpatije Hrvata... Sa Buforinijem radim politički statut Ljubljanske provincije. Statut je vrlo liberalan. Poslužiće nam da pridobijemo simpatije onog dela Slovenije koji su okupirali Nemci i gde se dešavaju najmračnija zlodela...«⁹³

Aneksija ovog dela Slovenije proglašena je kraljevim ukazom br. 291 od 3. maja 1941, pod naslovom »Osnivanje Ljubljanske provincije«⁹³, koja je postala sastavnim delom Kraljevine Italije, iako se u tekstu ukaza potvrđuje da je stanovništvo te provincije čisto slovenačko.

Civilni komesar Gracioli vršio je svoju vlast preko kvesture i komesara javne bezbednosti, s tim što je za sreske komesare postavio svoje ljude - fašiste, dok su staru policiju i žandarmeriju smenili italijanska policija i karabinjeri, a u opštinama su ostali Slovenci kolaboracionisti.

Narod je hladno primio stvaranje Ljubljanske provincije i sa gnušanjem gledao izdajnički rad njegovih bivših političkih vođa, a predosećajući da će uskoro nastupiti teški dani. S druge strane, slovenački klerofašisti su, kao protivtežu eventualnom narodnom ustanku pod vodstvom Komunističke partije, 29. maja 1941. osnovali poluvojnu organizaciju »Slovenska legija«, koju je bila organizovana po opštinama i srezovima, tako da se po potrebi mogla brzo prikupiti u čete i bataljone. To je bio začetak svih budućih belogardističkih vojnih formacija, koje su se tokom narodnooslobodilačkog rata na tlu Slovenije aktivno borile protiv partizanskih snaga, rame uz rame sa italijanskim, a docnije i sa Nemačkim snagama.

Postupanje Italijana u Ljubljanskoj provinciji znatno se razlikovalo od postupanja Nemaca u njihovom anektiranom delu. Naime, u prvo vreme okupacije italijanska okupaciona vojska nije nastupila sa brutalnim merama kao Nemci u svom anektiranom delu, gde je Gestapo odmah počeo sa masovnim hapšenjima, iseljavanjem i germanizacijom. Ona se pridržavala Musolinijevog naređenja: »Držanje italijanskih jedinica na okupiranim teritorijama mora biti u svakom pogledu ispravno. To nije potrebno samo radi prestiža naše vojske već i prvenstveno radi naših glavnih političkih ciljeva.«⁹⁴ Tako je ukazom o aneksiji bila ozakonjena izvesna privredna, ustvari lažna autonomija Ljubljanske provincije u prosvetnom, finansijskom i administrativnom pogledu. Međutim, Italijani su ovim, na izgled, »širokogrudim« držanjem, nasuprot nečovečnom postupanju Nemaca, težili da pridobiju Hrvate (kojima su spremali aneksiju Dalmacije i Hrvatskog primorja) i da pridobiju Slovence za docniju fašizaciju, kao i Slovence preko granice u Gorenjskoj, koji su živeli pod okrutnom nemačkom okupacijom. Sem toga, trebalo je obezbediti političku pobjedu i fašistički poredak u toj provinciji i pripremiti teren, da bi se u skoroj budućnosti mogla uvesti vojna obaveza za slovenačko stanovništvo. Taj zadatak je uskoro dobio komandant 59. fašističke legije iz Sežane.⁹⁵

Posle izvesnog pregrupisanja, *sastav i raspored italijanske 2. armije u italijanskoj okupacionoj zoni NDH i Slovenije uoči ustanka bio je sledeći:*

- *Slab armije*⁹⁶ i Komanda armijske artiljerije sa Slabom u Karlovcu: 3. armijski artiljerijski puk sa Štabom u Postojni (pet divizion: 10. u Postojni, 17. u Hrenovicama, 18 u V i M. Ubeljskom. 65. u Grubišcu i 66. u Postojni), ukupno 11.400 ljudi;

- *II. armijski korpus* Isa Štabom⁹⁷ do 16. jula u Ljubljani, do 16. oktobra u Planini, a do kraja godine u Vrhnici; 11. korpusni artiljerijski puk sa Štabom u Vrhnici; divizija »Ison-

zo- na prostoru Bele Krajine, sa Štabom u Novom Mestu; divizija »Granatieri di Sardegna« na prostoru Ljubljanske pokrajine, sa Štabom i prištapskim i pozadinskim jedinicama u Ljubljani ukupno 46.200 ljudi.

- 5. *armijski korpus* na području Hrvatskog primorja, tj. teritorije NDH. sa Štabom u Crikvenici; divizija »Lombardia« na prostoru Gorskog Kotara, sa Štabom u Delnicama, a ostalim jedinicama u Delnicama, Gerovu, Lokvama, Novom. Fužinama, Ravnoj Gori, Kraljevići, Vrbovskom i Srpskim Moravicama; divizija »Re« na prostoru Hrvatskog primorja, sa Štabom i pozadinskim jedinicama u Senju, a ostalim jedinicama u Gospiću, Udbini, Otočcu. Vrhovinama. Brinju i Jezerima, ukupno 39.800 ljudi;

- *Brzi armijski korpus*, sa Štabom u Lovrani⁹⁸ i 1. brzom divizijom »Eugenio di Savoia« na prostoru Karlovac - Jastrebarsko - Topusko - Duga Resa, ukupno 8400 ljudi;

- 6. *armijski korpus*, sa Štabom u Splitu: pešadijska divizija »Bergamo« u rejonu Splita sa Štabom i pozadinskim jedinicama u Splitu, a ostalim jedinicama u Splitu. Makarskoj, Imotskom, Baškoj Vodi, Livnu i Sinju; divizija »Marche« u rejonu Dubrovnika i južne Hercegovine, sa Štabom u Dubrovniku, a ostalim jedinicama u Trebinju, Mostaru, Metkoviću. Dubrovniku i Budvi; i *Trupe Zadra*, sa sedištem Slaba u Zadru,⁹⁹ ukupno 61.800 ljudi.

Prema lome jačina italijanske 2. armije (bez vazduhoplovstva) iznosila je 167.000 ljudi.¹⁰⁰

Okupacija Crne Gore, Kosova i Metohije i zapadne Makedonije

Prema zapisu grofa Čana (tajni arhivi grofa Čana, Zagreb, 1952, str. 460-462), na sastancima u Beču 21. i 22. aprila 1941. između Čana i Ribentropa zaključeno je da se crnogorsko pitanje tiče isključivo Italije. Tom prilikom je dogovoreno da se očuva Crna Gora kao nezavisna država »ujedinjena sa Italijom političkim i ustavnim vezama, koje će kasnije biti potanko razrađene«.

Posle kapitulacije vojske Kraljevine Jugoslavije područje Crne Gore najpre su okupirale jedinice 8. oklopne divizije Nemačke 2. armije, koje su prodrle pravcem Prijepolje - Bijelo Polje - Berane - Andrijevića - Podgorica - Danilovgrad - Nikšić i Trebinje, zatim pravcem Pljevlja- Sahovići - Mojkovac - Kolašin, a početkom maja napustile su ovo područje. Italijanske snage su tek 17. aprila prodrle pravcem Skadar - Dubrovnik kroz južni i jugoistočni deo Crne Gore, a 21. aprila je na Cetinju formirana Komanda 17. korpusa italijanske 9. armije, koji je uglavnom imao divizije »Centauro«, »Messina«, i »Marche«. kao i neke manje formacije i 108. fašističku legiju »Crnih košulja«. Italijanska komanda u Albaniji naredila je 25. aprila 1941. diviziji »Messina« da okupira preostalu Crnu Goru, što je uskoro zatim i učinjeno. Osim ove divizije u toj okupaciji sudelovale su i neke druge manje italijanske vojne grupe. Uskoro po završenoj okupaciji uspostavljeni su po Crnoj Gori italijanski garnizoni - na Cetinju, u Podgorici, Beranama, Danilovgradu, Tivtu, Budvi, Ulcinju, Kolašinu, Andrijevići, Pljevljima, Bijelom Polju, Savniku, Grahovu, Vilišima i Virpazaru, dok su karabinijske jedinice i jedinice granične straže bile raspoređene u ovim i još nekim mestima.

Ukupna jačina italijanskih okupacionih snaga iznosila je¹⁰¹ oko 16.000 ljudi

Cim je ušao u Crnu Goru italijanski 17. *armijski korpus* 9. armije od tri divizije (»Messina«, »Centauro« i »Marche«), Italijani su preduzeli mere da od Crne Gore stvore svoj protektorat, tobože kao nezavisnu državu, u čemu ih je pomagala grupa istaknutih crnogorskih federalista, koji su dočekali itali-

janske trupe kao »oslobodioce«. Tom prilikom jedna manja grupa separatista izdala je 17. aprila:

*Proglas Privremenog upravnog odbora
crnogorskom narodu*

»Crnogorci!

Ulazak u Cetinje i u Crnu Goru irupa Osovine oslobadava našu zemlju od 20-godišnjeg jugoslovenskog robsiva i pobuđuje u nama nadu jednog vaspostavljanja stare, plemenite i ponosne Crnogorske države. Privremeni Upravni odbor koji se, sa zaštitom italijanskih vojnih vlasti, ustoličio u Vladinoj palati i počeo njegovo djelo građanske izgradnje, poziva sve Crnogorce, svakog reda i položaja, da saraduju na povratku normalnih prilika

Crnogorci!

Okupite se i stisnite se čvrsto oko viteškog barjaka naše Domovine i čekajte s povjerenjem odluke velike Italije, s čijom Vladajućom Kućom nas vežu osjećaji živog oduševljenja, osobito na plemenitu i dragu osobu Kraljice i Carice Jelene, kćeri naše zemlje.

Molili smo Vođu Italije i Fašizma da čuje povik naših srca za vaspostavljanje Crne Gore, kao što je bilo vijekovima. I bjedeni smo da ce naš povik, koji je lakode i Vaš, biti prihvaćen.

Radite s mirom i tišinom, ne pustite se zavarati netačnim vijestima stavljenim u opticaj od strane zlonamjernih, učinite da govori u vama poslije toliko godina podjarmljenja i tlačenja, osjećaj slobodne Domovine.

Privremeni Upravni odbor¹⁰²

Poziv na saradnju: Saopštenje o konstituisanju Privremenog administrativnog komiteta na Cetinju.

Ovaj Privremeni upravni odbor bio je kratkog veka i ubrzo je »prerastao« u *Privremeni administrativni Crnogorski komitet*, kojeg su Italijani formirali odmah po dolasku u Crnu Goru, na osnovu sledećeg *Proglasa* delegata italijanske Vojne komande u Albaniji Larusa (Laruso):

Cetinjani.

Danas 17. aprila 1941 godine, na dan ulaska slavni Italijanskih trupa u Cetinje, biv prestonicu Kraljevine Crne Gore, konstituisao se pod zaštitom fašističke Italije administrativni Crnogorski komitet od sledećih ličnosti:

g. g. Jovo Popović, opunom. ministar u penziji, Mihailo Ivanović, počasni Predsjednik i Ministar u penziji Dušan Vućinić, advokat, Bogdan Ivanović, nač. Ich. odjeljenja banske uprave, dr Jovan Klisić, načelnik saniteta banske uprave, Savo Milunović, penzioner, Petar Lompar, penzioner, dr Ivo Jovičević, penzioner, Krsto Petrović, čin. Uprave Muzeja, Duro Đurišić, učitelj, Ivo Radonjić, penzioner, Vaso Banović, posjednik i Duro Popović, trgovac.

Ovaj Komitet zamijenio je vlast bivše Jugoslovenske države skršene od sila Osovine i u sporazumu sa vojnim italijanskim vlastima, preuzima dužnost da osigura normalno funkcionisanje života i djelatnosti zemlje.

Komitet prima za svoje, želje već podastrijete Dućeu za slobodu Crne Gore tražeći njegovu i velikodušnu podršku da bi se ostvarile dvadesetogodišnje aspiracije Naroda Crnogorskog, koji je u svojoj dugoj i slavnoj periodu istorije dokazao da zaslužuje slobodu, koju mu je negirao bivši Versajski diktat.

U to ime Komitet poziva Cetinjane da ovaj događaj od najvećeg istorijskog značaja za Crnu Goru i njen Narod shvate ozbiljno kako mu to i dolikuje, tako da svako bez razlike na doba i položaj bude izvršavao svoje dužnosti za dobro Crne Gore i njenog napaćenog Naroda.

Komitet¹⁰²

Članovi komiteta su razvili crnogorske i italijanske zastave na bivšem Kraljevom dvoru i drugim javnim zgradama. Posle toga Komitet je uputio po-

zdravne telegrame italijanskom kralju, Musoliniju i grofu Canu. izražavajući im poniznost i zahvalnost što su ih »oslobodili od srbijanskog ugnjetavanja«. ^{102b}

Ovaj Komitet imao je zadatak da pod kontrolom vojnih vlasti, kao neka provizorna vlada, osigura normalno funkcionisanje javnog života koji je u tu svrhu obrazovao mesne komitete. ^{102c}

Život Privremenog administrativnog komiteta bez autoriteta i podrške naroda bio je kratkog veka, jer je italijanski general Ugo Kavalero (Cavallero Ugo) 28. aprila 1941. godine izdao sledeću naredbu o vršenju civilne vlasti za teritoriju Crne Gore:

»1) Vršenje civilne vlasti na području Crne Gore u smislu ratnog zakona povereno je *civilnom komesaru* sa sedištem na Cetinju.

Naknadnom naredbom određuje se teritorija nadležnosti civilnog komesara.

2) Civilni komesar je do daljeg naređenja potčinjen višem komandantu oružanih snaga.

3) Civilni komesar će se starati za reorganizaciju i uspostavu funkcija i službi javnog karaktera, zadržavajući nadležstva, službe i osoblje crnogorske narodnosti bivše uprave, ukoliko to smatra za oportuno.

4) Ne prejudicirajući nadležnost vojne okupatorske vlasti, ukoliko se odnosi na bezbednost okupatorskih vojnih snaga i na okupirano područje, civilni komesar će se starati za zaštitu javnog reda, upotrebljavajući snage koje su u tu svrhu određene«.

Za civilnog komesara postavljen je Serafino Macolini, koji je iz Rima došao u Crnu Goru i započeo svoju misiju 30. aprila, sa zadatkom da uspostavi civilnu okupacionu vlast i pripremi teren za proglašenje »nezavisne« Crne Gore.

Time je privremeni okupacioni sistem izmenjen, jer je civilni komesar preuzeo sva prava okupacione vlasti u smislu italijanskog ratnog zakona, tako daje prestala i funkcija »Privremenog administrativnog crnogorskog komiteta«. ¹⁰³

Odlukom Civilnog komesara od 5. maja raspušten je *Privremeni crnogorski administrativni komitet*, a time je prestala i vlast mesnih komiteta.

U ovoj naredbi, ističe se sledeće:

»1) Povodom našeg preuzimanja građanske vlasti Privremeni administrativni komitet je raspušten.

2) Obrazovano je jedno Savetodavno veće Crnogoraca (Consulta) koje će davati mišljenja kad god se to od nas bude tražilo. ¹⁰⁴*

3) u roku od sedam dana od danas ima se prijaviti italijanskom civilnom komesaru sva gotovina, vrednosti, prevozna sredstva, industrija i sva druga imovina, koja je pripadala bivšoj Kraljevini Jugoslaviji ili njenoj upravi, bez obzira što su možda ranije prijavljena raspuštenom Privremenom administrativnom komitetu.

- Jednaku prijavu treba podneti za gotovinu, dragocenosti i svu drugu imovinu nezakonitog porekla, koja se nalazi u posedu privatnih lica, ustanova ili uprava.

4) Sudski funkcioneri i svaki drugi funkcioner bivše Kraljevine Jugoslavije, sa izuzetkom onih koji su pokrivali političke položaje, zadržavaju se na položajima do novog naređenja uz prethodnu zakletvu na vernost italijanskoj vladi«. ¹⁰⁵

No radi sigurnosti okupacionog sistema bilo je naređeno već 17. aprila da se preda oružje do 22. aprila, da vojna lica bivše jugoslovenske vojske koja nisu iz Crne Gore odmah napuste područje. I. najzad, komandant 17. armijskog korpusa izdao je 30. aprila naredbu kojom se proglašavaju za ratne zarobljenike svi pripadnici jugoslovenskih oružanih snaga koji su 17. aprila u 12 časova bili u službi te vojske, i da se odmah prijave okupatorskim vlastima. ^{105a}

Pored iznetog, okupator se postarao da briše sve tragove koji su ukazivali na negdašnju zajedničku jugoslovensku državu i veze sa drugim jugoslovenskim narodima, podstičući mržnju prema bivšoj državi i drugim narodima, a pod parolom: »Zbog oslobođenja od srbijanske tiranije i beogradske hegemonije zahvaljujući pobedonosnom italijanskom oružju i fašističkoj Italiji«. ^{105b}

Kao što se vidi, civilni komesar se u vršenju građanske vlasti oslanjao na stari jugoslovenski aparat. Upravu u svim srezovima u Crnoj Gori preuzeli su delegati *Civilnog komesarijata* koje je Macolini imenovao već 16. maja. Njemu su za održavanje javnog reda stajali na raspolaganju Sekcija karabinijera i bivši Zetski žandarmerijski puk sa većinom ranijih žandarmerijskih stanica i onim žandarmima koji su ostali na svojim mestima. Za novog komandanta žandarmerijskog puka postavljen je jedan karabinijerski pukovnik, a od grupe starih jugoslovenskih žandarma formirana je 4. decembra 1941. godine tzv. *Crnogorska žandarmerija*. ¹⁰⁶

Civilni komesar je svojom novom odlukom od 18. maja obrazovao *Savetodavno veće Crnogoraca* (Consulta). U naredbi o njegovom formiranju stajalo je da će Vijeće: »davati mišljenje kadgod se od nas bude tražilo«. Prema tome ovo telo nije moglo imati nikakav odlučujući uticaj na vršenje vlasti. Vijeće je imalo 6 članova i to: Mihailo Ivanović, počasni predsednik. Jovo Popović, predsednik i članovi: Petar Plamenac, Dušan Vučinić, Sekula Drljević, i kao predstavnik Crkve Simo Martinović. ^{106*}

Uskoro posle toga Musolini je posebnom naredbom - od 22. maja 1941. uspostavio *Visoki (civilni) komesarijat za Crnu Goru*, i svu vlast u Crnoj Gori poverio visokom komesaru koji je u pogledu građanske vlasti bio direktno podređen italijanskom Ministarstvu inostranih poslova u Rimu. Na ovu dužnost postavljen je Serafino Macolini u rangu opunomoćenog ministra. ^{106b}

Visoki komesarijat i italijanska vojska (po direktivi svoje vlade) imale su zadatak da se korektno ponašaju prema crnogorskom narodu, a nastojali su i da ublaže privrednu krizu, naročito u pogledu velike nestašice hrane. Tako je bilo do početka julskog ustanka 1941. Privredna kriza postajala je sve ozbiljnija i zato što su se mnogi Crnogorci, koji su bili zaposleni kao službenici i radnici u raznim krajevima raskomadane Jugoslavije, vratili u Crnu Goru. Najteža situacija nastala je zbog povratka kolonista sa Kosova i Metohije, koji su, usled terora albanskih vlasti i albanskih bandi, morali da bez igde ičega napuste svoje domove. Sem toga, usled ustaškog pokolja u Hercegovini, koji je počeo već početkom maja, mnoge srpske porodice su izbegle u Crnu Goru, što je još više pogoršalo ishranu i onako pasivne Crne Gore.

Koristeći ovakvu situaciju, Italijani su se prikazivali kao »oslobodioci« od beogradske hegemonije i isticali davnašnje prijateljstvo između italijanskog i crnogorskog naroda, koji su uz to povezani i dinastičkim vezama. U tome su ih svesrdno pomagali kvislinški članovi »Savetodavnog vijeća«: Sekula Drljević - »bijeli Hrvat« (kako su Vatikan, Pavelić i Maček nazivali Crnogorce) išao je tako daleko da je »pravoslavljem« nazvao »crnogoroslavljem«. Tada se pojavilo i pitanje crnogorskog prestola, mada se italijansko Ministarstvo inostranih poslova protivilo restauraciji crnogorske dinastije, bojeći se da bi slične zahteve za uspostavljanje domaće dinastije mogli postaviti Albanci. Međutim, Musolini je dao svoj pristanak. Ali, pošto ni kraljičin nećak Mihailo Petrović, sin kneza Mirka, ni knez Romano nisu hteli da prime presto, rešeno je da se za Crnu Goru odredi kraljevsko namesništvo. O rešenju sta-

tusa Crne Gore grof Cano je u svom *Dnevniku* 28. aprila 1941. godine zabeležio:

»Kralj stalno navaljuje da se u Crnoj Gori obnovi monarhija ... Novim kraljem Crne Gore posiaće kraljičin nećak, mladić, koga Duće naziva »sinom neznacajnih i siromašnih roditelja. Zivi u Nemačkoj. potpuno nezapažen, napola sit, napola gladan«, zatim 26. maja:

»Kralj preko Akvaronea javlja da knez Romano neće ni da čuje za crnogorski presto. Prema tome. moramo se vratiti Mihailu koji živi na Bodenskom jezeru. Ako i on odbije, moraćemo da mislimo na kraljevsko namesništvo. Pravo da kažem, nikad nisam verovao da cu toliko razbijati glavu zbog zemlje kao što je Crna Gora«. I. najzad, Cano je 7. juna zapisao: »Princ Mihailo. onaj koji bi imao da obnovi crnogorski presto, otvorio je srce konzulu Soradi Kazanou. On neće ni da čuje da se kompromituje, jer je uveren da će Italija i Nemačka na kraju krajeva dobiti teške batine, pa zaključuje da je svako ratno rešenje prolazno i privremeno. Ne verujem da bi kraljica bila vrlo ponosna ovakvim shvatanjem svog potomka Petroviča«.

U drugoj polovini juna visoki komesar za Crnu Goru i italijansko Ministarstvo inostranih poslova smatrali su da je politička situacija zrela za obrazovanje kvislinske države. Zato je Macolini dobio zadatak da pripremi *Sabor*, koji će proglasiti »nezavisnu« crnogorsku državu. Ovaj Sabor, koji je sazvan za 12. juli 1941. trebalo je da aklamacijom prihvati deklaraciju koja je izradena u italijanskom Ministarstvu inostranih poslova.

Na Sabor je pozvano 65 delegata, od kojih su većinu sporazumno odredili visoki komesar i Savetodavno vijeće, dok je neke delegate pozvao sam visoki komesar prema predlozima svojih komesara po srezovima. Pošto su delegati prethodno pripremljeni i zamenjeni oni koji se nisu slagali sa deklaracijom, sednica Sabora, pod počasnim predsedništvom Mihaila Ivanovića (u prisustvu italijanskih funkcionera Macolinija i drugih) otpočela je na Petrovdan 12. ljula u 10 časova. Na početku sednice Sekula Drljević, »zvanični saborski govornik«, »ispoljavajući časnu dužnost« pozvao je Sabor da svoj rad počne »zahvalnošću onima koji omogućuje sazivanje ovoga Sabora i uspostavu nezavisne crnogorske države«. Zatim, pošto je zamolio Sabor »da izvoli saslušati deklaraciju i primiti je aklamacijom«, Mihailo Ivanović je odredio Jova Popovića da pročita tekst *Deklaracije Crnogorskog sabora*, koji glasi:

»Crnogorski sabor koji se sastao na Cetinju na Petrovdan 12. ljula 1941. godine, u ime crnogorskog naroda, kao vjerni tumač njegovih želja i njegove volje, daje ovu

D e k l a r a c i j u :

1) *Okupacija Crne Gore* od strane Srbije, koju je protivno volji crnogorskog naroda prihvatila tzv. Velika narodna skupština u Podgorici svojom odlukom od 26. novembra 1918. godine, *prestala je*.

2) *Slavljeni su van snage*: režim koji je bio stvoren u Crnoj Gon od bivše Kraljevine Jugoslavije i dinastije Karadordevica. Vidovdanski ustav i Ustav od 3. septembra 1931. godine, koji su poticali od pomenutog režima, ukinuti su.

3) *Proglašava se suverena i nezavisna država Crna Gora u obliku ustavne monarhije*.

4) *Crnogorski sabor* izjavljuje da su svi Crnogorci blagodarni italijanskim oružanim silama. čijom se zaslugom ostvarilo oslobođenje njihove imovine i sjećajući se uskih veza. koje postoje između dinastije Petrović-Njegoš i italijanskog kraljevskog doma, s povjerenjem gledaju u djelo obnove dato uvijek i svuda od Dućea i od fašističke Italije - riješeni su da sjedine život i sudbinu Crne Gore sa sudbinom Italije, uspostavljajući sa njom veze uske solidarnosti. Naknadno će se pristupiti sklapanju sporazuma između Crne Gore i Italije, prožetih duhom ove solidarnosti i saglasnih ulasku Crne Gore u akcionu sferu Rima.

5) Crnogorski sabor, u pomanjkanju nosioca vrhovne vlasti šefa države, riješio je da uspostavi Kraljevsko namjesništvo i da umoli Njegovo Veličanstvo italijanskog kralja i cara da blagoizvoli odrediti namjesnika Kraljevine Crne Gore. koji će proglasiti Ustav.¹⁰⁷

Pošto je konstatovao daje Deklaracija primljena »jednodušno«, Ivanović je zamolio visokog komesara Serafina Macolinija da »izvoli preuzeti riječ«. U govoru koji je tom prilikom održao, Macolini je između ostalog rekao:

»Zavjet koji je vaš Sabor ovoga časa položio udara konačno pečat na gotov čin ... Naše pobjedničke trupe . . . nisu došle da uigravaju vaš narod, da bi zadovoljile samo svoje ratničke pobude. Došle su, naprotiv, da donesu pravdu, civilizaciju i čovječnost... Današnjim danom je za Crnu Goru obilježen i početak novog evropskog poretka, kojega genije Benita Musolinija i Adolfa Hitlera već učvršćuju, poretka koji će stvoriti jednu eru pravde, pravoga mira i saradnje među narodima« ...

U 11 časova Macolini i članovi Sabora napustili su »Zetski dom« i uputili se prema zgradi bivše banovine, koja je trebalo da bude sjedište Sabora, gdje su prisustvovali dizanju crnogorske zastave.¹⁰⁸

Idućeg dana, 13. jula, trebalo je da delegacija »Sabora«, na čelu sa Sekulom Drljevićem, otputuje u Rim i preda kralju Emanuelu izglasanu Deklaraciju i da ga zamoli da imenije kraljevskog namesnika za Crnu Goru. Ali ta »Nezavisna Kraljevina Crna Gora« nije živela ni jedan dan, jer je narod 13. jula, pod vođstvom Komunističke partije, digao opšti narodni ustanak i time dao svoj dostojan odgovor, tako daje Crna Gora ostala okupirano jugoslovensko područje sve do 1944. godine.¹⁰⁹

U svom izveštaju o stanju u Crnoj Gori, 5 dana posle početka ustanka, visoki komesar Macolini, između ostalog, kaže:

»Pošto su izbile prve pobune, dok su se vojne vlasti u svojoj nadležnosti suprotstavljale svim sredstvima sa kojima su mogle raspolagati, ja sam se pobrinuo da održavam javni poredak i izdao sam naređenja koja vam šaljem u prepisu. Pošto su prekinute veze sa unutrašnjosti zemlje, praktično rečeno Cetinje je otcepljeno. te su se moja naređenja mogla izvršiti samo u glavnom gradu.«.¹¹⁰

OKUPACIJA MAKEDONIJE

Bugarska okupaciona zona

Posle kapitulacije bivše jugoslovenske vojske, Hitlerje odobrio da bugarske trupe mogu ući u Trakiju, na područje između Strume i linije Dede Agač - Mustafa Paša, i na jugoslovensku teritoriju, ali da za prvo vreme ne prelaze zapadno od opšte linije: Piro - Vranje - tok Vardara do grčke granice i da komunikacije: Čustendil - Skoplje, Gornja Džumaja - Veles i Skoplje - Veles, kao i sav ratni plen isključivo koriste Nemačke trupe. Pored toga bilo je predviđeno da vezu sa bugarskim snagama na jugoslovenskoj teritoriji održava *Stab nemačkog 50. armijskog korpusa*.¹¹¹

Bugarska telegrafska agencija je 19. aprila objavila sledeće zvanično saopštenje o ulasku bugarskih trupa na makedonsko i grčko-trakijsko područje:

•Danassudelovi bugarskih trupaposelina područja koja su oslobodile hrabre Nemačke trupe dabitamo sačuvali stanovništvu mir i red.«.¹¹²

Jugoslovensku granicu su najpre prešle 1. brza i 7. pešadijska divizija, ali je Štab Nemačke 2. armije vratio 1. brzu diviziju na pravac Pirota zato što mu Štab Nemačke 12. armije nije odmah saopštio Hitlerovo naređenje. Međutim, Bugari su tek 22. aprila počeli da okupiraju deo Makedonije i Pomoravlje (pirotski i vranjski okrug), jer se toga dana 1. brza divizija nalazila na maršu ka

Vranju, a 7. pešadijska ka Skoplju, Velesu, i Strumici, dok je Štab bugarske 5. armije stigao u Skoplje."³ Tako je 1. brza divizija 23. aprila posela prostor Piro - Strumica - Kriva Feja (20 km istočno od Vranja), sa delom u Skoplju, 7. pešadijska divizija prostoriju Vranje. Radovište (25 km istočno od Štipa), a Veles delov i 6. pešadijske divizije (koja se sa glavninom, kao armijska rezerva, nalazila jugoistočno od Sofije)."⁴

Posedanje zapadnog dela Makedonije do bugarsko-albanske granice (utanačeno *Bečkim sporazumom - Bečkim odlukama od 22. aprila*) izvršeno je do 28. aprila.

Ulazak Slaba bugarske 5. armije u Skoplje 19. aprila 1941 godine

Do početka maja u Makedoniji je od nemačkih snaga ostao *Stab 46. pešadijske divizije*, a do sredine maja i *Stab 50. armijskog korpusa*.¹¹⁶ Po odlasku štaba 50. armijskog korpusa u Makedoniji su - sve do kraja rata - ostale neke jedinice nemačke avijacije, protivavionske odbrane, železničke jedinice i železnička policija, u jačini od oko 4000. ljudi.¹¹⁶

Odmah posle ulaska nemačkih trupa u Makedoniju i Pomoravlje bugarski agenti počeli su da pronose vesti o skorom dolasku bugarske vojske i da propagiraju za Veliku Bugarsku i za »bratski« doček bugarske vojske. Tako su se po gradovima, naročito u Makedoniji, počeli da formiraju »nacionalni komiteti«, koji su pripremili svečan doček »oslobodiocima«. Nime u Skoplju je sa znanjem i odobrenjem nemačkih okupacionih komandi u aprilu formiran tzv. *Centralni akcioni bugarski komitet* sa ciljem da uvede »red i mir«, pa čak i priključenje Bugarskoj. Tako je za prvo vreme Makedonija došla pod upravu jedne ekspoziture nemačke vojno-okupacione komande, jer je organizacija vlasti u okupiranoj Makedoniji tih dana sprovedena pod Nemačkom okupacijom. U bivšim okružnim mestima osnovani su *regionalni komiteti*, a ovi su osnovali svoje *mesne komitete*, tako da je uskoro čitava vardarska Makedonija bila obuhvaćena mrežom takvih provizornih organa vlasti.¹¹⁷

Iza vojske iz *Bugarske* stigao je civilni i policijski aparat radi obrazovanja upravno-administrativne vlasti na anektiranom delu Makedonije, u kome su obrazovane: *Skopska* i *Bitoljska oblast*, dok je Pomoravlje priključeno *Sofijskoj oblasti*.¹¹⁸

Prisajedinjenje ovih oblasti zvanično je objavljeno. Skopska oblast je bila podeljena na 13 srezova, a policijska vlast na 14 policijskih uprava. U Bitoljskoj oblasti je bilo 6 srezova i 6 policijskih uprava, s tim što je bugarska policija u Skoplju i Bitolju imala konjičke eskadrene i motorizovane delove, kako bi mogla brzo da interveniše tamo gde treba. Na području koje je bilo pripojeno Sofijskoj oblasti, takođe je formirano 6 srezova i 6 policijskih uprava, s tim što je ovom području pripadao i deo belopalanačkog i knjaževačkog sreza.¹¹⁹

Policija je tako postala naročito važan organ nove vlasti. Zato je već prvih dana okupacije u Makedoniju stigao veći kontingent bugarske policije, a na čitavom području izgrađena je gusta mreža manjih policijskih stanica, koje su bile podređene bugarskom Ministarstvu unutrašnjih poslova. Međutim, uporedo sa bugarskim policijskim aparatom i Nemačke vojno-okupacione komande i njihovi organi (naročito Gestapo) vršili su policijske funkcije, tako daje prvih dana postojalo izvesno policijsko dvovlašće okupatora.¹²⁰

Civilna vlast organizovana je po ugledu na državni aparat u samoj Bugarskoj. Iako bugarska vlada još nije bila izričito zakonom objavila prisajedinjenje ovog makedonskog područja Bugarskoj, ona je u vardarsku Makedoniju uvela svoj režim kao daje to sastavni deo bugarske države. Tamo su bugarske okupacione vlasti osnovale *vojne sudove* koji su sudili onim građanima koje su vlasti pohvatale radi sumnje da sprovode protivbugarsku aktivnost. Za finansijsko poslovanje osnovana je tzv. »Smetna palata« s područnim poreskim i drugim ustanovama. Aparat vlasti bio je popunjen činovnicima dovedenim iz Bugarske, jer se sumnjalo u službenike bivše Jugoslavije, a zaziralo se i od toga da bi kasnije postojala mogućnost stvaranja Makedonskog autonomizma ili protivbugarskog delovanja starog činovništva.¹²¹

Bugarska vlast došla je s parolama i frazama o oslobođenju, a sprovodila je obespravljivanje. Stanovništvo, izuzev privilegovanih probugarskih eleme-

nata, bilo je stavljeno pod policijskom prismotrom, obespravljeno i podvrgnuto samovoljnim postupcima vlasti koje za svoje surovosti, po pravilu, nisu bile odgovorne. Okupatorske vlasti odvodile su mnoge Makedonce u internaciju, u logore, na prisilne radove. Bezobzirno su gonili naročito one na koje bi posumnjali da su saradnici ili pomagači narodnooslobodilačkog pokreta. Streljanja su vršena po presudi suda, ali i bez suđenja. I nemački i bugarski okupatori su plenili imovinu Makedonaca - konfiskacije imovine izricali su naročito osumnjičenim za »komunističku delatnost«, kao i porodicama onih koji su se pridružili partizanima ili izbegli policijskoj poteri, a često su vršili rekvizicije sa ciljem da se antifašističkim elementima ugrozi egzistencija.¹²²

Za gonjenje svojih protivnika organizovane su i tzv. »kontra čete« koje su kružile po unutrašnjosti okupirane teritorije, sa ciljem da progone i terorišu sve one koji su im ma koliko izgledali sumnjivi da aktivno rade ili pomažu NOP.¹²³

Posle uspostavljanja bugarske administrativne vlasti. Bugari su proglasili Makedonce Bugarima, a Makedoniju »najčistijim izvorom bugarskog nacionalnog duha i svetinjom bugarske nacionalnosti«. (Slično tome je i Pavelić proglasio Bosnu »cvetom hrvatstva«).

Aneksiju je ozakonilo *bugarsko Narodno sobranje* time što je donelo više zakona u pogledu Makedonije i dela Srbije kao sastavnog dela bugarske države. U tom smislu karakterističan je *Zakon o državljanstvu* koji svima Makedoncima priznaje bugarsko državljanstvo.¹²³

Polazeći od stanovišta daje makedonski narod samo deo bugarskog naroda u nacionalnom pogledu, tj. da ne postoji makedonska nego samo bugarska nacija, okupatori su preduzimali sve da bi izbrisali svaki trag makedonskog autonomizma. Zato su zabranili svu makedonsku štampu i zatirali sve što bi ma u čemu podsecalo na makedonsku nacionalnu individualnost i nacionalnu svest. A da bi se razvila i učvrstila bugarizacija stanovništva u vardarskoj Makedoniji organizovane su mnogobrojne priredbe propagandističkog karaktera, radi čega su iz Bugarske doveli učitelje i delegacije bugarske pravoslavne crkve, nastojeći da uvere stanovništvo o neophodnosti nacionalne asimilacije, da se »Makedonija duhovno ujedini s Bugarskom«. Po školama se glorificirala bugarska istorija, a prešućivali događaji koji bi makedonskoj omladini mogli razotkriti makedonsku istorijsku baštinu. Bugarska vlada je izdavala direktive za *velikobugarski propagandni radu* okviru školske nastave, ali bez mnogo uspeha, jer je čak i među školskom omladinom bilo demonstracija protiv zabrane makedonskog jezika i *nasilne bugarizacije*. Uporedo s nasilnom bugarizacijom, uz obećavanje prosperiteta u okviru »Velike Bugarske«, okupatorska propaganda vršena je sa ciljem da se makedonski narod odvoji od ostalih naroda u jugoslovenskih zemljama, naročito da produbi što veći jaz između njega i srpskog naroda i da se u redove makedonskog naroda ubaci i produbi *velikobugarski šovinizam* prema Srbima, kako bi se i tim putevima osigurao proces bugarizacije. Međutim, ni to nije pomoglo, bez obzira na to što su okupatore pomagali i domaći kolaboracionistički elementi.¹²⁴

Samo uspostavljanje administrativno-političkog aparata u Makedoniji i jugoistočnoj Srbiji nisu zadovoljili vlastodršce u Sofiji. Oni su nastojali da okupaciju prikažu kao prirodno proširenje bugarske teritorije, kao preuzimanje »svoje nacionalne teritorije«, kao posledicu kapitulacije Jugoslavije.¹²⁵

Tako se u novostvorenoj situaciji okupacijom Makedonije, Makedoncem nije smeo niko deklarirati, a makedonski jezik je proglašen dijalektom bugarskog jezika.¹²⁶

U široko organizovanoj propagandi, bugarska vlada je u Makedoniji koristila sva raspoloživa sredstva (štampano, radio, pozorište, učitelje, profesore, sveštenike i druge organizacije), sa ciljem da probugarski utiču na makedonsko stanovništvo. U upornoj *denacionalizaciji* naročito je bila izložena omladina. Bugarski okupator je na anektiranom području zaveo strog režim u svima oblastima života: u kulturi, prosveti, administraciji, privredi. Nastala je naročito dobro organizovana pljačka u privredi uvođenjem novog kursa, po kojemu je lev izjednačen sa dinarom. Pojavila se i neizbežna besposlica, kao posledica okupacije. Po selima okupator je sprovodio permanentnu *rekviziciju* poljoprivrednih proizvoda. Zemlju su delili »bugarskim nacionalnim elementima«, a radi brže asimilacije makedonskog življa počeli su da doseljavaju Bugare. Srbi su bili proterani iz Makedonije, delom su odvedeni u logore, a delom prisilno raseljeni, s tim što je sva njihova imovina bila konfiskovana.¹²⁷

Bugarska vojska je, odmah po ulasku u Pomoravlje, proglasila čisto srpski živalj Bugarima, ubeđujući Srbe da se oni sada kao »Pomoravski Bugari« vraćaju u sastav svoje otadžbine, oslobođeni »srpskog ropstva«.

Bugarske vlasti su početkom juna primorale stanovništvo da se prilikom popune pripremljenih formulara izjasni o nacionalnosti i podanstvu. Popunjavanje ovih formulara vršeno je pod pretnjom da će svako ko se bude izjasnio daje Srbin biti za dva dana nasilno iseljen. Sem toga, srpskom stanovništvu je bila ograničena sloboda kretanja uvođenjem tzv. propusnice »otkri- tog lista«, koju je mogao dobiti samo onaj ko je primio bugarsko ime.¹²⁸

Do početka narodnog ustanka bugarska vojska nije učestvovala u ovim zločinima bugarskih vlasti. Međutim, u julu je izvršena reorganizacija okupacionih snaga, jer su na mesto I. brze, 6. i 7. pešadijske divizije došle nove okupacione jedinice, i to:

Stab 5. armije u Skoplju; 14. pešadijska divizija sa Slabom u Skoplju (1. pešadijski puk i 14. artiljerijski puk u Skoplju, 53. pešadijski puk u Kumanovu i 56. pešadijski puk u Velesu); 15. pešadijska divizija sa Slabom u Bitolju (45. pešadijski puk i 15. artiljerijski puk u Prilepu); 54. pešadijski puk u Bilolju, 55. pešadijski puk u Ohridu i 1. konjička brigada sa Slabom u Skoplju (1. konjički puk u Stipu i 2. konjički puk u Skoplju). Prištapske jedinice armije i divizija bile su razmeštene u sedištim armije i divizija.

Sem gornjih jedinica na teritoriji Makedonije nalazili su se u radnički bataljoni u Skoplju i Bitolju i dve brigade graničnih trupa.¹²⁹

Na teritoriji Srbije koju su Bugari anektirali nalazile su se sledeće bugarske snage:

- I. pešadijska divizija (pripadala je I. armiji sa Štabom u Sofiji), sa 50. pešadijskim pukom u Pirotu i 52. pešadijskim pukom u Vranju i
- jedna brigada graničnih trupa na granici.
- 6. pešadijska divizija (iz Makedonije) ušla je u sastav I. armije i posela rejon od Timoka do Stare planine i rejon oko Zaječara, istočno od Timoka.¹³⁰

Na taj način bugarske okupacione snage u Jugoslaviji u julu 1941. godine imale su oko 55.000. ljudi.

Italijanska okupaciona zona Makedonije

Okupacione snage jačine oko 15.000 divizije »Firenze« posele su sve važnije centre i saobraćajnice u zapadnoj Makedoniji i odmah pristupile organizaciji okupatorske vlasti pod vidom stvaranja »Velike Albanije.« Od zatečenog upravnog i sudskog aparata stare jugoslovenske vlasti Italijani su zadržali jedino one koji su njima i velikoalbanskim novim vlastodržcima pružali poverenje. Uporedo s italijanskim okupatorima istupili su *albanski fašistički elementi* kao funkcioneri nove vlasti, ali je sva vlast ipak ostala u rukama italijanske okupacione komande. Prvi akt italijanskih vlasti bio je Musolinijev dekret od 17. maja 1941. »O uređenju uprave i sudstva« za ovaj »oslobođeni deo Albanije.« U tom dekretu italijanska vlada je objavila da će vlast vršiti civilni komesari koji će biti potčinjeni komandi italijanske vojske. *Aneksija zapadne Makedonije* Albaniji proglašena je 12. jula 1941, s tim da ona navodno sačinjava integralni deo »Velike Albanije«.¹³¹

Oko razgraničenja sa bugarskim okupacionim područjem vođeni su dugotrajni bugarsko-italijanski pregovori, jer ni jedna strana nije bila zadovoljna njihovim ishodom, što se u Bugarskoj izrazilo u otvorenom nezadovoljstvu *velikobugarskih elemenata* oko dvora, tako daje bugarska vlada intervenisala u Berlinu.¹³²

Vlast na italijansko-albanskom anektiranom delu Makedonije uskladenjena je sa organizacijom vlasti u samoj Albaniji. Čitavo područje bilo je podeljeno na dve *prefektore*, kao okružne administrativno-teritorijalne jedinice, u Debru i Tetovu. Svaka prefektura deljena je na *podprefektore* (debarska, gostivarska, kičevska, prespanska, struška, roštuška i tetovska), a ove na *opštinske uprave* (kao okrug - srez - opština).¹³³ Celokupna vlast bila je prožeta fašizmom, jer je svaka podprefektura i opština imala svoju fašističku organizaciju koja se često mešala u funkcije organa vlasti, nadzirala ih i uticala na njihov rad. Birokratski aparat bio je sastavljen od Italijana i Albanaca, samo je u početku bio zadržan poneki funkcioner iz jugoslovenskog aparata državne vlasti, ali su i oni kasnije odstranjeni.

Od policije svaka prefektura imala je svoju *kvesturu* tj. *policijsku upravu* za održavanje poretka i čuvanje političkih interesa fašističke Italije i njenog protektorata Velike Albanije. U svim kvesturama, koje su bile potčinjene i Ministarstvu unutrašnjih dela Albanije, nalazio se po jedan savetnik Italijan, a svaka kvestura imala je kolaboracionističku albansku policijsku jedinicu koja je pomagala karabinijerima. Pored toga, postojali su i *policijski odredi* od dobrovoljaca - kolaboracionističkih elemenata, koji su saradivali sa *fašističkim udarnim grupama*, naročito u proganjanju makedonskog stanovništva, koje je bilo potpuno obespravljeno. Prema ovom stanovništvu sprovedena je planski pripremljena sistematska diskriminacija, kako u pogledu ličnih prava, tako i imovine. Težnja je bila da se makedonski narod natera da spas pred fizičkim uništavanjem traži jedino u bekstvu iz ovog područja. Tamo je *velikoalbanski nacionalizam* dostigao kulminacionu tačku uz podršku italijanskih vlasti. Kao izgovor za fizičke napade na Makedonce bila je javna upotreba *zabranjenog makedonskog jezika*, jer su za službeni jezik proglašeni samo italijanski i albanski, tako da Makedonci nisu smeli govoriti svojim jezikom pred vlastima, a suđenje se sprovodilo samo na albanskom jeziku, bez obzira na to da li je stranka znala taj jezik ili ne. Čak je i telefoniranje bilo zabranjeno na makedonskom jeziku.¹³⁴

Nazivi mesta i ulica izmenjani su na albanski, a Ministarstvo unutrašnjih poslova iz Tirane naredilo je da se i prezimena izmene tako da odgovaraju karakteru albanskog jezika, pa su po raznim mestima organizovani kursevi za njegovo izučavanje. Školstvo je bilo podešeno za denacionalizaciju Makedonaca, jer su učitelji morali da znaju ne samo albanski jezik nego i da izvode nastavu u velikoalbanskom duhu. Pošto je takvih učitelja bilo malo dovođeni su učitelji iz Albanije.¹³⁵

Ekonomsko izrabljivanje makedonskog stanovništva vršeno je bezobzirno - *konfiskacijama, rekvizijama i raznim nametima — čitlučenje, plaćanje tzv. desetka*, pa čak i *plaćanje zaostatka danka još iz turskog vremena*. Najviše su stradali kolonisti koje je jugoslovenska državna vlast doselila na eksproprijisanu zemlju veleposednika i vlasnika. Oni su najvećim delom proterani, a samo mali broj mogao je da plati otkup u celini ili s obavezom da će protivvrednost otplaćivati u ratama.¹³⁶

OKUPACIJA KOSOVA I METOHIJE

Ovo područje predstavljalo je predmet izrazitih suprotnosti između ekspanzionizma fašističke Italije u koburške Bugarske, jer je svaka od njih težila da ga dobije u celini ili bar najznačajniji deo. Na konferenciji u Beču sa Ribentropom 21. i 22. aprila 1941. godine Čano se surptstavio preteranim teritorijalnim zahtevima Bugarske u pogledu Makedonije, a posebno u pogledu područja Kosova, pa je zatražena Hitlerova odluka o spornom pitanju razgraničenja. Tako je, prema zaključku Bečke konferencije, ovo područje podeljeno: Srbiji kao nemačkoj okupacionoj oblasti, Italiji kao italijanski protektorat i Bugarskoj, vodeći računa prvenstveno o ekonomskim interesima - da se rudnik Trepča priključi srbijanskoj odnosno nemačkoj okupacionoj zoni.¹³⁷ Prema razgraničenju izvršenom sredinom maja 1941. godine *Nemačkoj okupacionoj zoni (odnosno Srbiji)* pripala su tri sreza: kosovomitrovački, vučitirski i podujevski odnosno Iapiski srez, a kasnije u avgustu organizovani kosovski okrug imao je četiri sreza: Kosovsku Mitrovicu, Novi Pazar i Vučitir. Bugarska je dobila deo gnjilanskog sreza severno od Pasjana, Vitinu, Kačanik i sitnički kraj, s tim što se bugarska okupaciona zona početkom 1942. proširila na Iapiski srez, a početkom 1943. na mitrovački i vučitirski. Italija je prigrabila najveći deo ovog područja, ističući zahtev u ime »Velike Albanije«, tj. sav preostali deo Kosova, a zatim je u svoju okupacionu zonu uključila Prištinu i Uroševac.¹³⁸ Ovom podelom niko nije bio zadovoljan, naročito Bugarska, čiji je predsednik vlade Filov 2. septembra 1941. izjavio da je neodrživa granica koja je ustanovljena za Kosmet,¹³⁹ tako daje na predlog komandanta Jugoistoka feldmaršala Vajksa od 20. decembra 1941. godine Hitler odobrio da se *bugarska okupaciona zona* proširi sa Prištinom i Kosovskom Mitrovicom. I velikoalbanski nacionalisti tražili su čitavo Kosovo za Albaniju,¹⁴⁰ pa su Mussolini i Čano pod tim pritiskom uzalud nastojali da ih zadovolje. Međutim, vlada Rajha je takode težila da priključenjem Kosova Srbiji obezbedi ekonomsko iskorišćavanje tog područja, pa je posredstvom vojno-okupacione komande u Beogradu i komande oružanih snaga »Jugoistok« radila na tome da se područje Kosovske Mitrovice (zbog rudnika) ostavi Srbiji kao Nemačkoj okupacionoj zoni. Svaka okupaciona sila organizovala je upravu na prisvojenom delu Kosova i Metohije tako da su postojala tri okupaciona sistema.¹⁴¹

Bugarska okupaciona zona Kosmeta bila je uključena u okvir bugarske države kao njen sastavni deo. U njoj je uveden bugarski kao službeni jezik, a škole i druge prosvetne ustanove imale su poslužili kao transmisija za velikobugarsku nacionalističku integraciju. Ovo nastojanje bugarskih civilnih organa sistematski su pomagale bugarske okupatorske jedinice sa ciljem da se stanovništvo sasvim bugarizuje. Zato je denacionalizatorska bugarska politika bugarske vlade nasilno sprovedena svuda gde god je izgledalo da se postavljeni cilj ne može postići na drugi način. Nasilje je vršeno naročito protiv stanovništva koje se opiralo velikobugarskim akcijama.

Činovnički aparat bio je potpuno izmenjen u skladu s velikobugarskim političkim kursom *denacionalizacije*, jer je bugarska uprava zavodena svuda gde god su postojale bugarske okupacione trupe. Na području Kačanika osnovano je sresko načelštvo sa opštinama Strpce, Vitina, Zegra, Pasjane i Panilug, a policijski, odnosno žandarmerijski funkcioneri zajedno sa posadnim trupama vršili su jak pritisak na stanovništvo koje se uporno odupiralo. Na svom okupiranom području Bugari su imali dva ojačana bataljona graničara koji su s drugim (policijskim) oružanim snagama nastojali da osiguraju mir i red u skladu s velikobugarskim težnjama.¹⁴²

Italijanska okupaciona zona Kosmeta bila je uređena kao i Albanija kojoj je priključena kao sastavni deo, obrazujući s prigrabljenom zapadnom Makedonijom tzv. »Veliku Albaniju«. Ovo područje anektirano je Italiji kraljevim ukazom od 12. avgusta 1941. i dekretom italijanskog namesnika od istog dana. Upravom je rukovodio Visoki civilni komesarijat za Kosovo, Debar i Strugu. On je 2. avgusta 1941. preuzeo funkcije vlasti od Komande divizije »Pulje« (»Puglie«). Na njegovom području obrazovane su »nenprejektore«, tj. *sreska načelštva*. Prema italijanskim podacima, italijanski deo Kosova (sa plavskom, rožajskom i tutinskom nenprefekturama) obuhvatao je 8900 km² sa oko 560.000 stanovnika. *Prefekturom (okružnim načelstvom)* upravljao je prefekt, nenprekturama sreski načelnici, a gradskim odnosno većim naseljima i opštinama imenovani funkcioneri - »krietari« (p' ^dsednici).¹⁴³ Čitava ova mreža organa vlasti bila je potčinjena albanskoj Ministarstvu unutrašnjih poslova, ali pod stvarnim nadzorom italijanskih vojnookupacionih faktora.

Policijska služba bila je organizovana kao i u Albaniji, a nalazila se u prizrenskoj, pećskoj i prištinskoj prefekturi. Svakom *kvesturom* upravljao je kvestor preko administrativnih, političkih i krivičnih šefova odseka, uz pomoć više agenata i drugih pouzdanika.¹⁴⁴ Pored toga, postojao je bataljon »Crnih košulja« od četiri čete (u pećskoj, prizrenskoj, prištinskoj i đakovičkoj prefekturi). *Policijske jedinice* bile su sastavljene uglavnom od koiaboracionističkih albanskih elemenata. U *Žandarmeriji*, koja je obrazovana namesničkim dekretom br. 15, služili su Albanci. Imala je široku sudsku, administrativnu i političku kompetenciju, a postojale su tri okružne žandarmerijske komande sa 64 sreske i 440 žandarmerijskih stanica. *Dobrovoljačka albanska milicija*, koja je osnovana u avgustu 1943. godine, imala je zadatak da guši oslobodilački otpor stanovništva ovog područja. Prema italijanskim podacima, na području Kosova bilo je oko 20.000 italijanskih vojnika. 5000 karabinijera, finansa i graničara i oko 5000 pripadnika naoružanih kvislinških jedinica. Sem toga postojao je znatan broj naoružanih italijanskih i velikoalbanskih fašista i nekoliko *seoskih odreda* »vulnetara« i *obaveštajnih formacija* »SIM« i »OVRA«.¹⁴⁵

Prvi zadatak italijansko-albanske okupatorske vlasti bio je fašizacija ovog područja. *Fašistička partija Albanije* preduzela je niz mera da stanovništvo uveče u svoju stranku, zalo je osnovala svoje *ogranke* (*»federate«*) u Peći, Pri/renu i Prištini, kojima su rukovodili italijanski fašisti. Ekspoziture federata bili su sreski i opštinski fašistički odbori. Italijanski okupatori su na ovom području razvili veoma široku mrežu za eksploataciju bogatstva, naročito s ciljem izvoza poljoprivrednih proizvoda i rudnog bogatstva, ukoliko nije postojalo ograničenje, s obzirom na prvenstveno pravo Nemačkih eksploatatora. Pored loga, uvedeni su razni nameti, među kojima i plaćanje tzv. »desetine«.

Velikoalbanski nacionalisti su odmah posle okupacije preduzeli razne mere za *denacionalizaciju stanovništva* i njegovu asimilaciju pretvaranjem u pripadnike albanske nacije. Za to su im služile propagandne mere, naročito škole i druge kulturno-prosvetne ustanove, uz sve jači pritisak okupatorske vlasti na nealbansko stanovništvo. Za zvanični jezik proglašeni su italijanski i albanski, a srpski i makedonski jezik su tolerisani, ali nikako u odnosima sa vlastima. *Represalije* protiv nealbanskog stanovništva često su vršene, naročito protiv Crnogoraca, uz nametanje italijanskog i albanskog jezika i osnivanje kurseva za albanski jezik. Za sprovođenje denacionalizacije i fašizacije služile su škole, u koje je doveden veći broj nastavnika iz Albanije, dok je prema zatečenim školskim nastavnicima zavedena stroga kontrola u pogledu njihove pouzdanosti prema novoj vlasti.¹⁴⁶

Deo Kosova u okviru okupirane Srbije neposredno je potpadao pod Nemačku vojno-okupacionu upravu - u maju 1941. pod Komandu pešadijske divizije (oko 8000 vojnika) sa sedištem u Kosovskoj Mitrovici.¹⁴⁷ Ova komanda je vršila sve funkcije vlasti vojne i civilne prirode preko svojih potčinjenih komandi i kolaboracionističkih elemenata. Iako je ovo područje izvršeno u okviru Srbije, ipak je Nemačka vlada ispoljavala svoj represivni stav prema srpskom stanovništvu, služeći se i domorodačkom *»Siptarskom žandarmerijom«* sastavljenom od raznih problematičnih reakcionarnih i kriminalu sklonih pojedinaca, kao i oko 1000 po selima organizovanih dobrovoljaca koji su se stavili u službu okupatora.

Za Nemačku vrhovnu nadzornu vlast bilo je glavno da osigura ekonomsku eksploataciju ovog područja, naročito rudnik Trepča. Zato se usko povezala s velikoalbanskim reakcionarnim krugovima, ali i sa srpskim reakcionarnim elementima. Tako je posredstvom nemačke okupacione komande došlo do sporazuma između velikoalbanskih nacionalista oko Ali beg Drage¹⁴⁸ i Aćimovićevog Komesarijata o podeli civilne uprave na ovom području. U vezi sa tim doneta je *Uredba o uređenju i upravi u oblasti Kosova*, koju je po odobrenju nemačke okupacione komande za Srbiju 6. avgusta 1941. objavio *Savet komesara za Srbiju*.¹⁴⁹ Uredbom je bilo predviđeno da kosovski okrug (sa sedištem u Kosovskoj Mitrovici) obuhvata srezove: Kosovska Mitrovica, Novi Pazar, Vučitrn i Podujevo koji će činiti sastavni deo Drinske banovine, u kojoj će *albanska narodnosna grupa* imati svoga poverenika u rangu pomoćnika bana da bi sudelovao u svim pitanjima koja se tiču Kosova. Dalje je u Uredbi, pored ostalog, precizirano da se imenovanje osoblja albanske narodnosti vrši u sporazumu sa vodom albanske narodnosne grupe, zatim pitanja sudstva, školstva, finansija, i dr. Za albanske učenike predviđeno je da se u Kosovskoj Mitrovici otvori osmorazredna realna gimnazija, s tim što će nastava biti oba-

vezna na srpskom jeziku, i da nastavno osoblje albanske narodnosti postavlja **Ministarstvo prosvete** na predlog vode albanske narodnosne grupe i dr. To znači da je komesar Aćimović i predsednik »vlade narodnog spasa« na ovom području pod zaštitom okupatora sproveo »novi poredak« obnavljajući ukinuti feudalni sistem, jer su obnovljeni »čitluci« koji nisu naišli na dobar prijem kod seljaka koji su tako od slobodnih proizvođača na svom vlastitom poljoprivrednom dobru odjednom postali »ćivćije« potčinjene agama i begovima.¹⁵⁰

MAĐARSKA OKUPACIONA ZONA

Mađarske trupe su od U. do 13. aprila uglavnom bez oružanog otpora jugoslovenske vojske ušle u Bačku i Baranju uz niz surovih nedela nad stanovništvom, a nemačke trupe posele su Međumurje i Prekomurje. Mađarski generalštab je isticao da mađarska vojska ne ulazi na mađarsku teritoriju kao osvajač nego daje oslobodi i da Mađarskoj priključi ove otrgnute »južne krajeve«.¹⁵¹ Ta reinkorporacija izražavala je ujedno i negaciju »dotadašnje okupacije«. A mađarski regent Horti je 11. aprila izdao sledeću Proklamaciju:

-Formiranjem nezavisne i samostalne hrvatske države, Jugoslavija je prestala da postoji te se raspala na svoje sastavne elemente . . . Istovremeno s tim postala nam je imperativna dužnost da ponovo uzmemo u svoje ruke osiguranje sudbine i položaja teritorije koja je 1918. godine otkinuta od Vladarske i Mađara koji na njoj u velikim masama žive. To je takva sveta nacionalna dužnost koja se ima neodložno ispuniti. Zato još na današnji dan naređujem svojim vojnicima, da zaštite Mađare koji žive u južnim krajevima. Akcija mojih vojnika nije uperena protiv srpskog naroda s kojim nemamo spora i s kojim hoćemo u buduće živeti u miru . . .

S ljubavlju i radošću pozdravljamo našu krv koja se vraća k nama i koju uzimamo pod našu zaštitu, molim božji blagoslov za mađarsku naciju i za domovinu«.¹⁵²

Okupacija Bačke i Baranje završena je do 15. aprila 1941. Bačku su okupirale sledeće **jedinice mađarskog 5. korpusa** (čiji se Štab nalazio u Segedinu):

12. pešadijska brigada sa Štabom u Somborn, 13. pešadijska brigada sa Štabom u Starom Bečeju, 14. pešadijska brigada sa Štabom u Subotici, 15. pešadijska brigada sa Štabom u Novom Vrbasu, 2. konjička brigada sa Štabom u Novom Sadu, 66. pogranični puk sa Štabom u Senti, 5 biciklistički bataljon u Bačkom Središtu, 5. pionirski bataljon u Starom Bečeju, 5. četa za vezu u Subotici, 4 pionirska četa za vezu u Novom Sadu, 110. »VP« u Subotici (nije ustanovljeno koja je to jedinica) i Monitorski puk za zaštitu vodenih puteva, sa Štabom u Novom Sadu.

Baranju su okupirale **jedinice mađarskog 4. korpusa** (čiji se Štab nalazio u Pečuju) i to: 3. bataljon 8. puka u Belom Manastiru (Štab puka u Pečuju) i pogranični bataljon (54 pogranični odsek), duž granice.¹⁵³

U Međumurje su, posle kratkotrajne ustaške vladavine, 16. aprila ušli **delovi mađarskog 3. korpusa** (čiji se Štab nalazio u Sombathelju) i to: 2. bataljon 17. puka u Cakovcu (Štab puka u Velikoj Kanjiži) i pogranični bataljon (53. pogranični odsek) duž granice.¹⁵⁴

Mađari su »rešili« međumursko pitanje na taj način što su odmah po ulasku razoružali i isterali ustaške odrede, hrvatsku policiju i žandarmeriju NDH. Sem toga, na mađarsko okupaciono područje su iz Mađarske došli »**kra-ljevska kontraobaveštajna služba**«, **žandarmerija** i upravno-administrativni aparat.

Velikomađarska propagandistička parola o oslobođenju Bačke, Baranje, Međumurja i Prekomurja nije mogla sakriti agresiju koja je u sebi nosila, zbog

bezrazložnog oružanog napada, obeležja ratnog zločina protiv mira. Prema tome, nikakve propagandističke parole nisu mogle prikriti daje ta vladavina nad tom teritorijom bila okupacija. Zvanična mađarska propaganda je nastojala da prikaže kao da se radi o nastavku uređenja u tim krajevima (kao i u čitavoj Ugarskoj) koje je postojalo krajem 1918. godine, a to znači daje vlast stare Jugoslavije bila »jugoslovenska okupacija« koja je privremeno prekinula kontinuitet mađarske vlasti na toj teritoriji, pa se s uspostavljanjem mađarske vlasti taj kontinuitet u tim »sjedinenim zemljama« opet uspostavlja.

Mađarska okupacija uglavnom se može podeliti u četiri etape - prva etapa od aprila do avgusta 1941. godine kao period *mađarske vojno-okupacione uprave*, druga etapa od 15. avgusta do pred kraj decembra 1941, kao mađarska civilna uprava i treća etapa kada je civilna uprava u tim krajevima reorganizovana uglavnom prema ustrojstvu vlasti u samoj mađarskoj državi. Najzad, postoji i četvrta etapa okupacionog režima koji se karakteriše dvojnomošću, tj. mađarskih funkcionera i nemačkih okupacionih komandi koje su od sredine marta 1944. godine vršile vlast paralelno, a ponekad i nasuprot organima mađarske države.

U *prvoj etapi* umesto »oslobođenja« ovih »južnih krajeva Ugarske«, čitava Bačka i Baranja, a nešto manje Međumurje i Prekomurje podvrgnuti su terorizmu. Organizacija vlasti je tako sprovedena da se ovi krajevi odmah što jače privežu uz ostalu teritoriju mađarske države i što jače asimiliraju s Mađarskom. *Vrhovni štab mađarske vojske* bio je centralni vrhovni naredbodavni faktor u organizaciji mađarske vojno-administrativne vlasti koji je naredbom br. 1 od 11. aprila 1941. dobio pravo da vrši funkcije najvišeg rukovodećeg faktora za sve administrativne poslove potčinjenih mu vojnih komandi na teritoriji »reinkorporiranih zemalja« koje su vršile funkcije administrativne vlasti. U okviru mađarskog Generalštaba obrazovan je *Odsek za civilnu administraciju*, a »oslobođeno područje podeljeno je na nekoliko vojno-administrativnih odeljaka (»razreda« - osztalvok) sa zadatkom prikupljanja potreba za snabdevanje vojske i stanovništva. Izvršenje ovih zadataka povereno je mađarskoj »Južnoj armiji« i to Štabu za područje Bačke i Baranje, a Komandi Trećeg armijskog korpusa za okupiranu teritoriju Međumurja i Prekomurja. 155

Mađarska vojno-okupaciona uprava uredila je pravosuđe u skladu sa svojom organizacijom, s tim što su od jugoslovenskog sudskog aparata uzeti samo oni pojedinci u koje se imalo poverenja. U okviru vojnog sudstva u svim krivičnim stvarima sudilo se prema odredbama mađarskog vojnog zakonika, odnosno prema mađarskom krivičnom pravu.

Nacionalnoj asimilaciji ovog područja, sa ciljem da se pretvori u »čisto mađarsko«, znatno je smetala jaka Nemačka nacionalna skupina, jer joj je mađarska vlada morala priznati sva prava kao i Mađarima, bez obzira što to nije pogodovalo asimilaciji. Ona joj je priznala pravo na autonomnu organizaciju kako u kulturno-prosvetnom tako i u političkom pogledu, tako daje »Volksbund« (Svapsko-nemački »Kulturbund«) i dalje predstavljao veoma važan faktor na ovom području. On je od februara 1942. dobio pravo i na vlastitu oružanu jedinicu. »Volksbund« je svojom mobilizacijom na ovom području ubrzo prikupio oko 23.000 »dobrovoljaca« za svoje odrede, od kojih je oko 18.000 bilo upućeno u SS - jedinice.¹⁵⁶ a ostatak je, zahvaljujući poznavanju srpsko-hrvatskog jezika, pomogao okupacionim trupama u terorističkim akcijama. Mađarske okupacione vlasti obazrivije su se odnosile i blaže postu-

pale prema Hrvatima - Bunjevcima i Sokcima, jer su ih smatrali pripadnicima svoje saveznice NDH, ali su im davale daleko manja prava od onih koja su prisvojili folksdojčeri. Međutim, prema srpskom stanovništvu okupatori su se odnosili sa neprikrivenim neprijateljstvom, jer mu je praktično bila oduzeta pravna zaštita.

Odmah po dolasku na vlast, mađarske vlasti su otpustile jugoslovenske državne službenike, bez penzije i bez otpremnine. Samo je neznatan broj starijih penzionera dobio malu penziju, koja nije bila dovoljna za život. U državnoj službi zadržano je nešto malo nastavnog, poštanskog i železničkog osoblja i po koji niži administrativni činovnik, ali i to samo oni koji su znali mađarski jezik. Otpušten je i proteran i činovnički aparat NDH iz Međumurja.

Raseljavanje srpskog naroda iz Bačke i Baranje počelo je 25. aprila 1941. Tada su svi Srbi, Jevreji i Cigani, koji pre 31. oktobra 1918. nisu imali zavičajnost na području Novog Sada i okoline, pozvani da se u roku od tri dana isele iz države, a bilo je slučajeva da su neki morali da napuste svoje domove posle 5 i 10 minuta ili 1/2 sata. Time je počelo i iseljavanje kolonista sa anektiranog područja. L' toku maja rasturene su dobrovoljačke kolonije po Bačkoj na taj način što su kolonisti u prvo vreme bez igde ičega prebacivani preko Dunava, a zatim su upućivani i u *koncentracione logore*. Čak je u Senti bilo naređeno da se sve odrasle devojke skinu gole i igraju srpska kola.¹⁵⁷

Od sredine 1941. logori su bili prepuni ljudi, neki su prebačeni u hangare na aerodrom »Jugovičevo«, drugi u *koncentracioni logor u Staroj Kanjiži*, treći u logor u Barču, a mnogi u »*logor smrti*« u Sarvaru u Mađarskoj. Zatvori po gradovima takođe su bili puni, naročito u Novom Sadu, Subotici i Somboru, u kojima su se mađarski policajci izvičljavali i nekažnjeno zlostavljali, kinjili i mučili zatvorenike. Mnoge su izgledne silom odvlačili i često nosili na streljanje ako nisu mogli sami ići.¹⁵⁸

O *strahovitom teroru i nedelima* mađarskih Honveda poslanik mađarskog Parlamenta Endre Bajci Žilinski (Endre Bajcsi Zsilinsk) u svom Memorandumu, između ostalog, napisao je:

• Kada su mađarske trupe 13. aprila ušle u Novi Sad, započelo je oko ponoći ubijanje mirnih Novosadana. Otpočeo je pravi masakr stanovništva grada. Za ubijanje novosadskih građana nisu za honvede bili dovoljni puščani meci, već su za tu svrhu dovučeni čak i *topovi* koji su razarali i srpske kuće. Nastala su masovna ubijanja, mučenja i zatvaranja. Ljude, žene, decu terali su na ulicu i *tamo ih masovno ubijah*. Čitava dva dana ležali su leševi ubijenih po novosadskim ulicama, jer je *ubijanje i haranje* mučeničkog *Novog Sada trajalo tri puna dana*. Iako je bilo u svim ostalim mestima Bačke, naročito u Sirigu, Somboru, Srebobranu, Bačkoj Topoli, Cantaviru, Žedniku, Curugu, Senti, Staroj Kanjiži i dr gde su priređivani *masovni pokolji* pri samom ulasku honveda. Svuda iste metode, svuda isti rezultati: pokolj, krv, pljačke, palež... oko 8500 mrtvih ljudi, žena i dece...⁵⁹

Pored fizičkog istrebljenja, ekonomsko izrabljivanje Srba, otimačina, rekvizicije, konfiskacije i nameti bili su redovna pojava. Žandarmerija i policijske formacije bile su izvršioци takvih represivnih mera, s tim što su žandarmerijske patrole kružile po selima, a policijske jedinice po gradovima i većim naseljima. *Velikomadžarski ekstremisti* pokušali su da nametnu mađarski jezik srpskom narodu kojim je morao govoriti na javnim mestima i obraćati se mađarskim vlastima, a natpisi po gradovima, naseljima i putevima takođe su ipisivani samo na mađarskom jeziku.¹⁶⁰

Druga etapa otpočela je 16. avgusta 1941. kada je vojna uprava zamenjena »redovnom civilnom upravom« u Bačkoj, Baranji i Prekomurju, dok je u Međumurju i dalje ostala vojno-okupaciona uprava. Tada su »oslobođeni kraje-

v i« priključeni onim administrativno-teritorijalnim jedinicama kojima su uglavnom pripadali do raspada Austro-Ugarske 1918. godine, ali tada još nisu bili prisajedinjeni mađarskoj državi.¹⁶¹

Treća etapa razvika mađarske okupacije u Ladavine obeležena je **izričitoj aneksijom** ovog područja od strane Mađarske na osnovu »**Zakona o ponovnom prisajedinjenju Južnih zemalja kruni svetog Stjepana**« koji je doneo Mađarski parlament 16. decembra 1941. godine. Posle ove aneksije stanje na okupiranom području nije se bitno promenilo. Teror je i dalje trajao, mađarske vlasti sprovodile su česte racije koje su se pretvarale u pravu hajku na ljude. Za vreme »pročešljavanja« Novog Sada, Sajkaške i Starog Bečeja u januaru 1942. poubijano je mnoštvo ljudi, uništena njihova imovina, a ponegde su počinjena prava zverstva. Stanovnici Čuruga odvođeni su i ubijani bez milosti i bez suđenja. U rupe na ledu na Tisi bacani su i oni koji su ubijeni i na drugim mestima. Samo u Curugu je od 4. do 9. januara 1942. ubijeno oko 1800 žrtava, s tim što su prethodno opljačkane, a njihova imovina razvučena. Neki su naterivani da sami skaču pod led, probadani bajonetom bacani su u Tisu. a i majke su primoravane da same bacaju svoju decu pod led.¹⁶²

Teror nije prestajao ni u mnogim drugim okupiranim mestima, tako da je i predsednik mađarske vlade Mikloš Kalaj (Miklős Kalláy) krajem 1942. godine izjavio žaljenje stoje navodno »neumesno držanje stanovništva« nesumnjivo dovelo do toga da se među žrtvama stvarno nalaze nevina građanska lica.¹⁶³

Četvrta etapa okupacionog režima karakteriše se nemačkom okupacijom koja nastaje 20. marta 1944. godine, kada je mađarski regent Horthy (Horthy de Nagybánya Miklős) na sastanku s Hitlerom »pristao« da mađarske trupe posednu čitavu Mađarsku. Tada je nastupio još oštriji pritisak na sve antifasiste, a u prvi red »čuvara reda i mira« bili su folksdojčeri koji su težili da silom uguše svakoga ko se protivio Trećem Rajhu. Oni su se mešali i u funkcije vlasti, tako da je dolazilo do dvovlašća između njih i mađarskih vlasti, pri čemu je najviše stradalo srpsko stanovništvo. Nastala su sve brojnija hapšenja, uzimanje talaca, odvođenje u zatvore, logore i prinudan rad. Teror nije jenjavao ni uoči samog sloma sve do približavanja **Narodnooslobođilačke vojske Jugoslavije i Crvene armije**.¹⁶⁴

Okupacija Banata

Jedinice Nemačkog 15. armijskog korpusa (motorizovana divizija »Rajh« sa pukovima »Gros Dojčland« i »Herman Gering«) prodrle su 9. aprila 1941. iz okoline Temišvara sve do Vršca, a do 12. aprila posele čitav Banat sa Pančevom, tako da je nemačka vojska tu ostala tri i po godine, uvodeći svoju okupacionu vojnu upravu, koja je u toj **prvoj etapi** trajala do sredine juna 1941. godine. U **drugoju etapi** do kraja januara 1942. godine postojao je režim prividne civilne uprave koji se nije mnogo razlikovao od prethodnog, a u **trećoj etapi** od kraja januara 1942. do sloma 1944. zaveden je pooštreni policijski režim.

Nemačka vlada je ostavila Banat u okviru okupirane Srbije, tretirajući ga kao njen integralni deo sa prikrivanim planom da ovo područje sa jakom nemačkom nacionalnom skupinom postane klica buduće podunavske oblasti s jakim Nemačko-nacističkim jezgrom, a i zato da bi se smanjilo ogorčenje na-

roda okupirane Srbije. Iako je Banat formalno ostao u sastavu Dunavske banovine, njegovo uređenje razlikovalo se od onog u okupiranoj Srbiji zbog velike uloge banatskih folksdojčera u vršenju vlasti.

U *prvoj etapi* postojala je dvojnost u otpravljanju funkcija vlasti, jer je bila u rukama Nemačkih okupacionih vojnih jedinica i paralelno u rukama »Volksbunda« (Svapsko-nemački »Kulturbund«) koji je odigrao značajnu petokolonašku ulogu do sloma stare Jugoslavije. Njegovi naoružani odredi - nemačko ljudstvo i *Pomoćna policija* - bili su pomoćni organi Nemačke *vojnookupacione komande* u Beogradu sa *feldkomandanrurom u Smederevu* i *krajskomandaturama u Petrovgradu i Bečkereku*. Ova u Bečkereku imala je tri sekcije: za vojne poslove, za civilnu upravu i za ekonomska pitanja.

Stari državni aparat uglavnom je ostao na svojim funkcionalnim položajima i, u stvari, obavljao poslove kao da nije došlo do bitne promene samog sistema vlasti, a to znači da je kolaborisao s okupatorom.

U *ekonomskom pogledu* Banat je služio kao područje koje će zadovoljavati ratne ciljeve Trećeg Rajha i što više ojačavati Nemačku nacionalnu skupinu. Glavni rukovodilac za sve poslove ekonomske eksploatacije bio je nemački opunomoćenik za privredu koji je za svoje pomoćnike imao komesare za eksploataciju, konfiskaciju i rekviziciju, s tim što su pošteđivani folksdojčeri, mađarski i rumunski seljaci, lako da su ceh plaćali srpsko stanovništvo i Jevreji.¹⁶⁵

Za područje Banata nemačka okupaciona komanda zadržala je i stare pravne propise samo kao dopunske, propisala važenje nemačkog krivičnog prava i uvela nemačke ratne sudove. Policijska služba bila je pod nadzorom okupatora i gotovo sva u rukama banatskih folksdojčera. Sve je bilo usmereno protiv anilašističkih elemenata i protivnika nemačkog okupacionog režima koje su u prvo vreme nazivali »četnicima«, a Jevreji i Cigani odmah su stavljeni pod udar rasističkog režima. Pored toga bila je organizovana sistematska pljačka jevrejske imovine, jer je svako njeno prikrivanje bilo zaprećeno smrtnom kaznom. Terorizam protiv srpskog naroda bio je blaži - bez uobičajenih okupatorskih represivnih oštrina.¹⁶⁶ ali pod stalnim pritiskom i strahom od mogućih terorističkih ispada okupatorskih i kolaboracionističkih elemenata. Folksdojčeri su se svećali Srbima ako su imali kakve »neprečišćene račune«. Mnoge su proganjali, hapsili, zlostavljali, pa i ubijali, a okupatorske vlasti smatrale su srpsko stanovništvo drugorazrednim elementom prema kojem su bile dozvoljene represivne mere.¹⁶⁷

Drugi period okupacionog sistema počeo je primenom »Uredbe o unutrašnjoj upravi u Banatu« koju je doneo »Savet komesara« 14. juna 1941. godine, a objavila *Acimovićeva »komesarska vlada«*. Prema toj uredbi za teritoriju Banata u okviru Dunavske banovine osnovano je posebno »Nadleštvo pomoćnika bana Dunavske banovine« u Petrovgradu, na čelu sa pomoćnikom bana koji je po narodnosti Nemač, a koga postavlja *komesar Ministarstva unutrašnjih poslova* u Beogradu u sporazumu sa vodom nemačke narodnosne grupe u Banatu. Uredbom je predviđeno da i predsednik Apelacionog suda bude Nemač; da sudije nemačke narodnosti postavlja *komesar Ministarstva pravde*, ali na predlog predsednika *Apelacionog suda*: da za privremenog sudiju nemačke narodnosti može biti imenovan svaki diplomirani pravnik;¹⁶⁸ da prihodi od banovinskih taksa i dažbina služe isključivo za potrebe uprave banovine i da njima raspolaže pomoćnik bana, a to je opet Nemač; da je nemački, pored srpskog, službeni jezik i dr. Prema tome, okupirani Banat je Acimovićev kome-

sarijat u Beogradu izručio prevlasti Folksdojčera, koja je i ranije postojala, samo što je sada ovom uredbom legalizovana, naročito »*Naredbom o pravnom položaju nemačke narodne skupine u Banatu i u Srbiji*« od 19. jula 1941. godine. To priznanje faktičnog osamostaljivanja ove nacionalne manjine kao nosioca političke vlasti, tj. privilegovanje folksdojčera, ponovila je i *vlada Milana Nedića* svojom naredbom od 10. septembra 1943, u kojoj se kaže:

«... U pogledu svoje delatnosti *nemačka narodna skupina* u okviru opitih zakonskih odredbi uživa neograničeno pravo delovanja na političkom, kulturnom, gospodarskom i socijalnom području...»

Pored drugih privilegija, Nemačka skupina je imala pravo kažnjavanja i lišenja slobode, kao i pravo da u Banatu i u Srbiji obrazuje svoje stalne sudove za rešavanje svih civilnih i trgovinskih pitanja svojih pripadnika.¹⁶⁹

Treći period Nemačke okupacione vlasti u Banatu karakteriše se osetnim pooštrenjem policijskog režima zbog sve jačeg porasta NOP-a. Zato je krajem januara 1942. reorganizovana policijska služba, da bi *bezobzirnim represivnim merama* ugušila taj pokret. U toku 1942. godine povećan je broj policijskih odreda prikupljanjem dobrovoljaca i kolaboracionista, a u žandarmerijske jedinice prijavio se znatan broj folksdojčera. Uporedo sa policijskim odredima isticala se i posebna *Komanda za javnu sigurnost* sa *poternim odredima* koji su krstarili Banatom i razvili pravi lov na sve antifašističke elemente. Sve te snage i novoosnovana »Državna straža za Banat« ujedinjavali su se u terorizmu protiv antifašističkog stanovništva. Uporedo sa sve oštrijim policijskim progonima vršeni su i sve češći pohodi komisija za ekonomsko iscrpljivanje naroda, oduzimajući mu poslednje rezerve. Proterivanje prinudni rad u Nemačku i Norvešku dostizalo je ogromne razmere, tako da je sa mandatura u Bečkereku 1941. godine pohapsila oko 56.000 ljudi namenjenih za prinudni rad, od kojih se mnogi više nisu nikad vratili.¹⁷⁰

Jačina okupatorskih snaga u Jugoslaviji do početka ustanka 1941. godine

Nemačka je posle likvidacije Jugoslavije i Grčke do početka ustanka u Jugoslaviji držala relativno malo snaga, prepuštajući veliki deo Jugoslavije okupacionim snagama svojih satelita i kvislinškim snagama, tako da je kasnije morala da dovlači sve jače snage iz Francuske i Grčke i iz drugih oblasti. U početku julske ustanka u Jugoslaviji su se nalazile sledeće okupatorske i kvislinške snage:

Nemačke snage 4 posedne divizije, 28 samostalnih bataljona (landesšicen, pionirskih, za vezu, policijskih i dr.) i jedinice vazduhoplovstva, tj. ukupno oko 81.000 ljudi i oko 60.000 ljudi nacističkih poluvojnih formacija (vermanšaft u Sloveniji);

Italijanske snage. 12 divizija, delovi divizije »Pulje*« (»Puglie«) Trupe Zadra, armijske i kurpusne jedinice, veliki broj raznih teritorijalnih bataljona, graničnih, karabinijskih i drugih jedinica, delovi vazduhoplovstva i ratne mornarice, tj. ukupno oko 180.000 ljudi;

Bugarske snage. 3 divizije, delovi 6. pešadijske divizije. 1 konjička brigada, 3 brigade graničnih trupa, policijske jedinice i razne druge manje jedinice, tj. ukupno oko 55.000 ljudi.

Ugarske snage: 4 pešadijske brigade. 1 konjička brigada, 1 pešadijski puk monitora. 4 samostalna bataljona (posadni, biciklistički, pionirski i pogranični), žandarmerijske jedinice i neke druge manje jedinice, tj. ukupno oko 20.000 ljudi.

Kvislinške snage u NDH 5 divizijskih područja, 15 pešadijskih pukova, 1 konjički puk i 1 samostalni divizion, 1 granična brigada, 10 artiljerijskih divizona, 15 dopunskih bataljona i druge domobranske jedinice, ustaški delatni i pripremni batalioni i jedinice tzv. divljih ustaša, tj. oko 84.000 ljudi i oko 30.000 tzv. divljih ustaša;

Kvislinške snage u Srbiji:

Nediceve žandarmerijske jedinice i Ljutićevi fašistički odredi sa ukupno oko 5000 ljudi, i

Kvislinške snage u Crnoj Gori: jedinice crnogorske žandarmerije, jačine oko 1000 ljudi.

Prema tome, okupatori su u početku julske ustanka morali da angažuju oko 500.000 ljudi, ne računajući oko 60.000 ljudi nacističkog vermanšafta i oko 30.000 divljih ustaša. Međutim, ove snage, i pored najvećeg terora, nisu bile u stanju da slome otpor slobodoljubivih jugoslovenskih naroda koji su svojim ustancima posle Nemačkog napada na SSSR, počeli da vezuju za sebe sve brojnije okupacione snage, naročito za operacije većih razmera u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Dalmaciji, Baniji, Lici, Kordunu i u Sloveniji. Neosporno je da su te snage bile i te kako potrebne okupatorima na drugim frontovima, a to znači daje Jugoslavija svojim ustancima 1941. i kasnijom borbom olakšavala situaciju svojih Saveznika i na taj način znatno doprinosila pojačanom otporu i sve uspešnijoj njihovoj odbrani na glavnih frontovima.

LJUDSKJ I MATERIJALNI GUBICI

Reparaciona komisija pri vladi Federativne Narodne Republike Jugoslavije u svom Izveštaju Međusavezničkoj reparacionoj konferenciji u Parizu 1945. godine konstatovala je da su 18 zemalja koje su učestvovala u ratu protiv Nemačke i njenih evropskih satelita izgubile oko 5 miliona ljudi (računajući milion pomrlih od gladi u Indiji i Grčkoj i **izuzimajući ogromne ljudske žrtve Sovjetskog Saveza i Poljske**). Od toga broja gubici Jugoslavije iznosili su 1,706.000 ili 10,8% od svog predratnog stanovništva, a Grčka 558.000 ili 7%, dok su Albanija i Holandija izgubile 2,4 odnosno 2,2⁰o, Luksemburg 1,7^o, Francuska i Cehoslovačka po 1,5^o, V. Britanija 0,8^o, Belgija 0,7^o, a sve ostale zemlje od 0,02 do 0,6^o. Pored toga, od potučene jugoslovenske vojske u početku je odvedeno u ratno zarobljeništvo oko 390.000 ljudi, a nije utvrđeno koliko je bilo mrtvih i ranjenih u ovom kratkotrajnom ratu.

Drugim rečima, **jugoslovenski gubici u ljudskim životima** iznose 34% od ukupnih gore navedenih savezničkih gubitaka. Dok ukupan broj poginulih savezničkih vojnih gubitaka iznosi 1,217.000 vojnika ili 0,17^o od njihovog ukupnog broja stanovnika, dotle vojni gubici Jugoslavije iznose 305.000 boraca ili 2° od ukupnog broja stanovnika ili 11,8 puta više od ukupnih savezničkih gubitaka. Isto tako, ukupan broj ranjenih savezničkih vojnih lica iznosi 1,779.000 ili oko 0,25^o stanovnika, a u ratu je ranjeno 425.000 ili 2,7% stanovnika. To znači da je Jugoslavija po broju ranjenika na prvom mestu, jer taj broj iznosi 24° od ukupnog broja ranjenih savezničkih vojnika. Sem toga, Jugoslavija je imala 11 puta više vojnih invalida od prosečnog gubitka svih saveznika.

U materijalnom pogledu Jugoslavija je iz rata izašla paralizovana i rastrojena. Od procenjene 53,4 milijarde dolara materijalne štete, Jugoslavija je pretrpela direktnu štetu u visini 9,145.000.000. Francuska 21,143.000.000, V. Britanija 6,383.000.000, Holandija 4,472.000.000, Cehoslovačka 4,202.000.000, Grčka 2,545.000.000, Belgija 2,273.000.000, SAD 1,267.000.000. Norveška 1,260.000.000, a ostalih osam zemalja ukupno 679,000.000 američkih dolara.

To znači da je gubitak nacionalnog bogatstva Jugoslavije bio po veličini na drugom mestu, jer je iznosio 17% od gubitka svih 18 savezničkih zemalja.

Posle detaljnog popisa i procene, utvrđena je *ratna šteta Jugoslavije* na 46.9 milijardi američkih dolara, prema cenama koje su važile u 1938. godini i prema obračunskom kursu 44 dinara za 1 dolar. Od ove štete pričinile su: Nemačka 35,858.000.000, Italija 9.850,000.000. Mađarska i Bugarska 1,192,000.000.

Od direktne materijalne štete (tj. gubitka nacionalnog bogatstva) koja za Jugoslaviju iznosi 9,145.000.000 Nemačka je pričinila 7,120,000.000 dolara, Italija 1,449.000.000 dolara, a Mađarska i Bugarska 575,000.000 dolara.

U štetu koju su pričinili Nemci uračunata je šteta pričinjena u onim jugoslovenskim oblastima koje su bile priključene austrijskim provincijama Koruškoj i Štajerskoj i kojima su upravljali austrijski činovnici.

U Jugoslaviji je 20,7% stanovnika ostalo bez krova; uništeno je ili opljačkano: voćaka 18,000.000 komada ili 24,2%, vinograda 84.496 hektara ili 38,0%, konja 798.132 komada ili 61,6%, goveda 2,397.343 ili 55,6% ovaca i koza 6,324.000 ili 63,3%, svinja 2.123.282 ili 58,7%, živine 12,604.817 ili 54,4%, košnica 329.450 ili 41,6%, žitarica i biljnih proizvoda 1,910.364 vagona. 1706 vagona vune, 252.212 vagona mleka i 1.900.000.000 komada jaja. Pored toga, uništeno je i oštećeno: 1530 tiaktora, 2400 parnih lokomobila, 5300 motora, 5903 selektora i triera. 46.920 vetrenjača, 12.830 vršalica, 1500 traktorskih plugova, 495.890 plugova i ralica, 45.350 sušilica, 12.500 kazana za pečenje rakije i 485.000 seljačkih kola.

Porušena je većina zgrada, a inventar opljačkano kod 35 ergela i pastvskih stanica, 191 poljoprivrednog imanja, voćnih i loznih rasadnika.

U ribarstvu je uništeno ili opljačkano 8900 čamaca i brodova i 21.500 manjih i većih mreža.

Pored navedenog, uništavani su. pljačkani i eksploatisani: šumarstvo i šumska industrija, hemijska 57,2%, tekstilna 53,4%, metalna 49,8%, električna 30,2%, prehrambena 22% i građevinska industrija 17,5%, rudarstvo, saobraćaj i železnica, 76,6% lokomotiva i 83,9% vagona, 87,5% putničkih i 73,6% teretnih brodova, 73% šlepova i 51,9% šlepova cisterni i 65% automobila, autobusa, špediterskih i običnih kola.

U toku rata i okupacije oštećeno je 28.380 km puteva (od ukupno 43.600 km), 8300 km gradskih ulica i 70.000 km seoskih puteva: porušeno svih 13 velikih železničkih mostova, 1685 manjih čeličnih ili betonskih (kamenih) i 1875 drvenih mostova, zatim 66% telefonskih centrala, 30% telefonskih i 48% morzeovih aparata, 64% tt stubova itd.

Uništeno je ili opljačkano 5922 trgovačke radnje na veliko i 88.712 radnji na malo, 2439 agentursko-komisionarskih i sličnih radnji, kao i 42.203 hotela i gostionica; uništeno 179 bolnica od ukupno 210, tj. oštećeno 85,2% i potpuno uništeno preko 30%, a od 51 doma zdravlja oštećeno je 35, tj. skoro 70%, pored velikog broja dispanzera i drugih sanitetskih ustanova. Isto tako, uništeno je ili oštećeno na hiljade škola, laboratorija, biblioteka i fakulteta - samo u Narodnoj biblioteci u Beogradu uništeno je: 1390 originalnih rukopisa, 210 srpskih dokumenata, 220 turskih dokumenata, 60 latinskih i italijanskih rukopisa. 2000 pisama istaknutih ljudi naše istorije, 500.000 primeraka knjiga, 4000 brojeva časopisa, zatim biblioteke Ministarstva vojske i mornarice, biblioteka učiteljskog udruženja, kao i veći broj knjiga narodnih biblioteka u Ljubljani, Mariboru, Kragujevcu, Nišu i drugim mestima, koje su razvukli ne-

mački i italijanski okupatori. Nisu pošteđena ni naorodna pozorišta u Beogradu, Nišu, Zagrebu, Skoplju, Novom Sadu, Cetinju i dr. mestima.

Iz *Srpske Akademije nauka* nemački oficiri odneli su mnogo istorijskih dokumenata (unikata) među kojima 228 ćiriličnih povelja, 227 latinskih i 1400 turskih dokumenata, a iz Vojnogeografskog instituta opljačkani su svi stručni i naučni radovi. Pored toga za vreme okupacije nestali su neprocenjivi dokumenti za proučavanje našeg kulturnog i društvenog razvitka iz državnih arhiva u Beogradu, Novom Sadu i Skoplju, a Italijani su odneli važne spise iz Trogirskog arhiva od 1335. godine do početka XIX veka, kao i 74 sanduka dokumenata i rukopisa domaćih i mletačkih istoričara iz splitskog, kotorskog i ninskog arhiva sa spisima iz XIII do XVIII veka, a jedrilicom »Loara« prevezli su u pravcu Venecije 157 sanduka arhivarija.

Iz *muzeja* odneti su predmeti i zbirke od najstarijih vremena, umetničke slike iz galerija, biste, istorijske zastave i starinska oružja, kao i bogate zbirke nakita i narodnih nošnji, kujundžijskih i drugih radova itd. Muzej na Cetinju ispražnjen je i pretvoren u magacin, a u muzejske dvorane muzeja u Kninu i Obrovcu useljavali su se italijanski oficiri i vojnici. Iz Korčulanskog lapidarija, koji je teško oštećen, razvučeni su reljefi, natpisi i grobovi - radovi korčulanskih majstora iz XV veka, a još neki muzeji su uništeni i opljačkani.

Nisu pošteđeni ni *istorijski spomenici*. Beogradsku tvrđavu znatno je oštetila nacistička organizacija »Tot« - bedemi i kule iz XV i XVII veka porušeni su, a Dosićeva škola, Konak kneginje Ljubice i Tursko tulbe upropašćeni su, a teško oštećeni Smederevski grad - građevina iz XV veka sa kapijama i kulama, tvrđave sv. Jeronima u Stonu od jedinstvene istorijske i umetničke vrednosti, tvrđave sv. Ivana, Minčeli i Rivali u Dubrovniku; barokni ulaz velike splitske tvrđave, delovi drugih tvrđava u Dalmaciji, istorijsko-umetnički spomenici u Splitu i u Budvi, monumentalna većnica grada Korčule i dr porušeni su itd.

Ukupno je srušeno 450, a oštećeno 800 pravoslavnih crkava, srušeno i oštećeno 120 katoličkih crkava, 750 džamija i 106 sinagoga, teško je oštećen srednjovekovni manastir Ziča. U manastiru Ravanici stanovala je nemačka vojska, a crkva je pretvorena u magacin; manastir Hopovo srušen je miniranjem; staru hrvatsku crkvu sv. Nikole u Ninu iz XI veka Italijani su pretvorili u konjušnicu, a monumentalni jevrejski hram u mavarskom stilu u Sarajevu, jevrejski hram u Zagrebu i sinagoga u Beogradu, stara 200 godina, demolirani su.

Okupatori su skrnavili groblja, rušili nadgrobne ploče i spomenike i od njih gradili bunkere, a uništavane su i prirodne znamenitosti. Tako su najpre Italijani, a zatim Nemci, pretvorili u strategijsko uporište Lokrum, našu najlepšu prirodnu znamenitost, gde je nekada bio čuveni benediktanski samostan iz XI veka, itd. itd.

Italija je držala pod okupacijom jednu trećinu jugoslovenske teritorije i pričinila 9,850.000.000 dolara ukupne štete. Ona je eksploatisala, pored šuma i stočarstva, i neke osnovne industrijske grane od kapitalne važnosti za našu privredu (fabrika celuloze u Drvaru, fabrika aluminijuma u Lozovcu, bezmalo svi hromni rudnici i oko 50 drugih velikih rudnika, fabrike cementa, brodogradilišta itd.), Kosovo-metohijsku oblast, jednu od značajnih žitnica Jugoslavije, kao u čitav primorski pojas sa osnovnim vinogradarstvom i podrumarstvom u zemlji.

Istovremeno sa okupacijom, zajedno sa italijanskom vojskom, stigle su privredne organizacije i preduzeća, koja su dobila koncesije za *ekonomsku eksploataciju* naše zemlje. Ti »civilizatori« preuzeli su sve važnije ekonomske pozicije, a bankarstvo i osiguranje potpuno je prešlo u njihove ruke.

Naporedo s tim vršene su deportacije Jugoslovena i sistematsko doseljavanje Italijana na njihovu imovinu. Narodna imovina proglašena je ratnim plenom i ošljačkana.

Zbog opštenarodnog ustanka, Italijani su za sobom ostavljali pravu pustoš; oni su lišili života 437.956 lica, onesposobili za rad 131.250 ljudi, oterali na prinudni rad 84.512, u koncentracione logore zatvorili 109.437 ljudi i u zarobljeničkim logorima 7450 ratnih zarobljenika. Prinudno su raselili 122.430 i prisilno mobilisali 87.215 lica. Spalili su, srušili ili oštetili 142.555 domova. Uništili su, posekli ili odvukli ogromne količine drveta, opljačkali blizu milion komada krupne i preko 3 miliona komada sitne stoke, 2.760.000 komada živine, 102.000 košnica, uništili 414 zgrada šumskih manipulacija, 550 km šumskih železnica, 5000 km šumskih puteva, 35 lokomotiva i 500 vagoneta. Potpuno je uništeno 424, a oštećeno 620 pilana, potpuno uništena jedna fabrika celuloze, 2 fabrike ekstrakta, 1 fabrika šibica i 2 impregnacije drveta. Teško su oštećena rudarska preduzeća, industrija, železnički saobraćaj sa voznim parkom, železničkim prugama, tunelima, čeličnim mostovskim konstrukcijama, jednom termičkom i jednom hidrocentralom državnih železnica. Naročito je stradao pomorski saobraćaj - potopljeno je ili oštećeno 19 teretnih brodova, 177 brodova i drugih plovnih objekata i 1561 motorni brod - jedrenjak i jedrilica, postrojenja i instalacije u 31 luci, kao i 3 velika i 58 manjih brodogradilišta. Opljačkano je ili odvučeno 8810 automobila, 225 autobusa i veliki broj motocikla i rabadžijskih kola. Uništeno je 146.119 impregniranih drvenih stubova, 60.266 km tt žica, 1350 telefonskih centrala.

Razoreno je ili teže oštećeno 148.516 gradskih i seoskih zgrada, 9548 km puteva, 415 čeličnih, kamenih i armiranobetonskih mostova (10.908 metara) i 498 drvenih mostova (11.537 metara dužine).

Okupator je paralizovao trgovinu uništenjem trgovačkih radnji i iscrpljenjem lagera robe. Opljačkana je roba u 1480 radnji na veliko. 22.178 radnji na malo i razvučen inventar iz 16.881 hotela i ugostiteljskih radnji. Okupator je odneo 9594 kg zlata, 29.951 kg srebra iz rezerve Narodne banke, koja je bila prenesena na teritoriju koju su kasnije okupirali Italijani.

Italijani su zaplenili i odneli 8,550.9. 1 kg sredenog duvana, 13,000.000 kg delimično sredenog duvana, 415.000 duvanskih preradevina, 217.000 kg polufabrikovanog duvana. Pored toga, oduzeto je 16 miliona kg soli i velike količine drugih monopolskih artikala.

Talas sistematskog razaranja nije mimoišao ni zdravstvene ni higijenske ustanove. Kršeći najelementarnije odredbe međunarodnog ratnog prava, neprijatelj je uništio potpuno 23, a oštetio 20 bolnica. Zatim je uništeno 13 domova zdravlja, uništeno ili oštećeno 175 javnih ambulanti, 32 zdravstvene stanice i pričinjene velike štete i rušenja u 10 lekovitih banja i 35 drugih zdravstveno-higijenskih ustanova.

Zločini okupatora i njihovih pomagača

Ovde će u najkraćim potezima izneti samo neke pojave koje su pratile okupaciju na osnovu *Izveštaja Jugoslovenske državne komisije za utvrđivanje*

zločina okupatora i njihovih pomagača, koji je 1945. godine podnet Međunarodnom vojnom sudu u Nirnbergu. bez obzira na to što su neke pojave i okupatorske mere iznete u odeljku Podela i okupacija Jugoslavije.

Nemačka i njeni organi su još odmah u toku i neposredno posle napada na Jugoslaviju izvršili teške zločine i povrede međunarodnog prava, a u toku rata i za vreme okupacije naneli Jugoslaviji ogromne ljudske i materijalne žrtve. Oni su pohapsili i u logorima zlostavljali nekoliko jugoslovenskih diplomatskih predstavnika i konzula, tako da su neki od njih umrli u logorima. Postupajući po Hitlerovom načelu da se »ne mogu germanizovati narodi već samo tlo«, Nemci su za sve vreme okupacije, u svim pokrajinama Jugoslavije bez razlike, istrebljivali stanovništvo na razne načine, vršeći sve moguće vrste zločina - zverski ubijajući, masovno i pojedinačno, neboračko civilno stanovništvo, starce, žene i decu. Od početka do kraja okupacije, nemačka vlada Rajha i Vrhovna komanda (OKW), kao i nemački komandanti na svim područjima Jugoslavije, izdavali su naredjenja za sprovođenje planskog uništenja stanovništva, njegovih domova i imovine. Računa se daje samo na dan 21. oktobra 1941. godine u masovnom pokolju u Kragujevcu izgubilo život oko 7000 lica, među kojima veliki broj školske omladine - maloletnika ispod 18 godina, kao i staraca preko 70 godina. Istovremeno sa masovnim streljanjem u Kragujevcu, u Kraljevu je streljano oko 5000 ljudi - inženjera, sudija, profesora, radnika, zemljoradnika, kao i izbeglica iz Slovenije, Hrvatske i Bosne. Dva meseca pre toga, nemačke SS-trupe izvršile su niz masovnih mučenja i ubijanja stanovništva severne Mačve i Šapca, poznatih pod nazivom »Krvavi marš« i »logor u Jarku«. Tamo je oko 5000 ljudi i dečaka bilo primorano da trčeći sa rukama podignutim u vis prede odstojanje od 23 km i natrag, s tim što su svi iznemogli poubijani naročito prilikom prelaza preko mosta na Savi, tako da je do logora u Jarku stiglo svega oko 300 preživelih.

Sistem uništavanja stanovništva i naselja putem tzv. »kaznenih ekspedicija« postao je redovno sredstvo uprave na okupiranim teritorijama (na primer ubijanje pohvatanih seljaka i spaljivanje i rušenje njihovih kuća u selima Mačkovac i Kriva Reka u kruševačkom okrugu, a selo Skela sravnjeno je sa zemljom). Tavke zločine sistematski je vršila divizija »Princ Eugen« zajedno sa odredima SS-divizije, zvane »Vražja divizija« (Teufeldivizion) i 373. SS divizija na teritoriji Dalmacije i Like, a u Sloveniji, Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini nemačke trupe u sastavu skupine »West«.

Jedno od sredstava masovnog istrebljenja jugoslovenskog stanovništva bilo je hapšenje i ubijanje talaca - samo u Beogradu je za mesec dana - od 3. oktobra do 3. novembra 1941. godine-streljano 800 talaca, a od 12. do 27. decembra 1942. oko 350 talaca u Petrovcu, Kruševcu, Brusu i Kragujevcu. I u Sloveniji je od samog početka okupacije vršeno masovno i sistematsko ubijanje talaca - samo u oblasti donje Štajerske likvidirano je 1575 žrtava, što je utvrđeno isključivo na osnovu zaplenjenih Nemačkih plakata. U cilju zastrašivanja stanovništva vršeno je javno vešanje leševa streljanih žrtava.

Jedno od najefikasnijih sredstava za uništavanje jugoslovenskog stanovništva bili su *koncentracioni logori*. Samo na *Banjici* registrovano je 23.637 zatvorenika koji su streljani u *Jajincima*, a prema iskazima svedoka bilo ih je daleko više. U ovaj logor dovodena su i deca od 7 do 17 godina, kao i žene i muškarc i od preko 50 godina. U logoru gladi, terora i smrti na Sajmištu stalno je bilo oko 12.000 do 15.000 ljudi, staraca, žena i dece, od kojih je svakog dana umiralo oko tri stotine. Sem toga, Nemci su masovnim ubijanjem stvarali

mesto za nove žrtve, a mnoge su posle udaraca po glavi sa mosta bacali u Savu.

Posle stvaranja Nezavisne države Hrvatske u proleće 1941. ustaške vlasti su, kao najverniji agenti vlade Rajha, sprovodeći ustaški genocid na čitavom svome državnom području, osnovale čuveni *logor u Jasenovcu*, koji po užasnom režimu u njemu i po broju žrtava spada među najstrašnija mučilišta i gubilišta naci-fašizma u drugom svetskom ratu. Samo do kraja 1943. godine u njemu je poubijano najmanje 600.000 ljudi - najviše Srba, Jevreja, Cigana i Hrvata antifašista. Tamo su u pećima za izradu cigala većinom spaljivani leševi na zverski način ubijenih žrtava, a spaljivani su i mnogi polumrtvi i potpuno živi ljudi na lomačama, kao i u jarkovima sa užarenim koksom. Neke žrtve su udarane maljem ili gvozdеноm polugom po glavi, a potom bacane u Savu, tako da su leševi godinama plovili rekom. Praktikovano je i klanje, jer je ubijanje vatrenim oružjem smatrano nekom vrstom privilegije.

Pored navedenih logora, postojali su i logori u Sapcu, Staroj Gradišci, Sremskoj Mitrovici, Lepoglavi, Nišu, Mariboru, Celju i u mnogim drugim mestima širom Jugoslavije. Sem toga, stotine hiljada Jugoslovena odvedeno je i stradalo u po zlu čuvene logore smrti u Mauthausenu, Dachau, Auschwitzu, Belsenu i si.

U nemačkom sistemu zločina prema Jugoslovenima zasebno mesto zauzima zlostavljanje i ubijanje ratnih zarobljenika boraca Narodnooslobodilačke vojske i zarobljenika bivše jugoslovenske vojske.

Odmah posle okupacije vlada Rajha i OKW uvele su prinudan rad za stanovništvo okupirane teritorije i time omogućavale da - u okviru opšteg Nemačkog plana - šalju na front odgovarajući broj svojih radnika. eksploatacijom radne snage. Nemci su vršili i sistematsku pljačku javne i privatne imovine u Jugoslaviji u vidu raznih mera, kao što su:

- *valutno-kreditne mere* koje su im omogućavale da Ђo bagatelnim cenama odvlače robu i druga dobra iz Jugoslavije. Propisivanjem prinudnog kursa od 20 dinara za jednu Nemačku marku, vršeno je veštačko i nasilno obaranje vrednosti dinara u odnosu na rajhsmarku, jer je stvarni odnos vrednosti dinara do rata bio mnogo povoljniji;

- *rekvizicije* i politika niskih cena i prinudnog otkupa omogućavali su vladi Rajha da do gole kože opljačka jugoslovenske narode, a pored rekvizicija primenjivane su i mnogobrojne novčane globe - samo u Beogradu u 1943. godini naplaćeno je 48,818.096 dinara,

- *konfiskacije* su predstavljale jedan od najrasprostranjenijih i najefikasnijih načina pljačkanja u Jugoslaviji. Na osnovi Uredbe o zapleni, donete 1941. godine još na frontu, tj. pre okupacije Jugoslavije. Nemci su zaplenili ogromne količine poljoprivrednih proizvoda, sirovina, polufabrikata i drugih proizvoda. A odmah posle okupacije organi nemačkih okupacionih vlasti, putem drugih odredaba, zaveli su konfiskaciju privatne i javne imovine, kao sistem koji se primenjivao u svim krajevima Jugoslavije bez razlike. Na primer, u Sloveniji je već u aprilu 1941. godine konfiskovana sva imovina proteranih Slovenaca, kao i imovina lica »neprijateljski raspoloženih prema narodu i državi« u zaposednutim oblastima Koruške i Kranjske, zatim celokupna imovina Jevreja. Isto tako Nemci su na sve moguće načine opljačkali imovinu jugoslovenske države i mnogobrojnih javnih ustanova.

Pored navedenih oblika pljačke, koji su bar koliko toliko bili uvijeni u legalne forme raznih uredaba, zakona i naređenja, predmeti pljačke bile su naj-

raznovrsnije stvari, počev od industrijskih postrojenja i čitavih privrednih preduzeća, pa do stoke, hrane i najmanjih sitnica za ličnu upotrebu, pa čak i kulturnih i r:tničkih dobara.

Radi *nasii germanizacije* »anektiranih« delova Slovenije, Nemci su odmah posle ulaska u Sloveniju vršili *masovno deportovanje* Slovenaca ne samo u Srbiju i u druge krajeve Jugoslavije, nego i u Nemačku, gde su vršili najteže radove i živeli pod najgorim uslovima. Sem toga, oni su i u anktiranom delu Slovenije pokušavali da prinudnim merama izvrše *denacionalizaciju slovenačkog stanovništva*, tj. da njegove ostatke, koji su posle svih uništavanja i deportacija ostali u zemlji - *germanziju*. U tom cilju zatvarali su sve slovenačke škole, proterali sve slovenačke učitelje, uništili slovenački univerzitet i knjige i zabranili upotrebu slovenačkog jezika, kvalifikujući to kao sabotažu. Oni su uklanjali i sve slovenačke natpise, table, plakate i dr.

Protivno svim postojećim propisima međunarodnog ratnog prava, Nemci su stalno primenjivali i *kolektivno kažnjavanje*, kako radi zastrašivanja stanovništva, tako i radi pljačke, tako daje od kolektivnih kazni stradalo na stotine hiljada Jugoslovena, uništeno i popaljeno nekoliko hiljada domova i čitavih naselja.

U toku okupacije progonjeni su milioni Jugoslovena. naročito komunisti, »slobodni zidari«, »anglofili« i uopšte svi oni koji nisu hteli da priznaju »novu Evropu« sa njenim »novim poretkom« i koji nisu bili voljni da saraduju sa okupatorom.

Pored progona Srba, kao »glavnih krivaca« za državni udar od 27. marta, vršeno je masovno hapšenje, streljanje i deportovanje Jevreja u razne logore smrti, tako da je od oko 80.000 Jevreja, koji su se za vreme okupacije zatekli u Jugoslaviji, preživelo nešto više od 10.000, koji su delom bili u narodnooslobodilačkoj vojsci, ili se delom prikrili, dok je samo neznatan broj uspeo da se živ vrati iz koncentracionih logora. Sličnu sudbinu doživeli su i mnogi Cigani.

U zaključku Izveštaja Državne komisije, između ostalog, kaže se:

»... Beozobzirnost i besomučnost, sa kojima su hitlerovci uništavali narode Jugoslavije i njihova dobra, ogledaju se u načinu na koji su, bez objave rata, izvršili napad. U njihovom prvom nastupu njihovu su docniju bezobzirnost i besomučnost potpuno okarakterisala dva tipična slučaja: pre ikakve objave rata, mučko, nemilosrdno bombardovanje, naročito civilnih kvartova otvorenog grada Beograda, i hapšenje i uništavanje diplomatskih predstavnika Jugoslavije.

Za vreme same okupacije oni su protivpravno anektirali i rasparčali teritoriju i uništili državnu organizaciju Jugoslavije, da bi zatim sistematski pripremili svoj zločinački plan »germanizacije tla«putem uništavanja stanovništva.

Rezultat njihove agresije i okupacije jeste uništenje 1,650.000 utvrđenih, a najverovatnije 2,000.000 jugoslovena, znači, za relativno kratko vreme od četiri godine, skoro sedminu ukupnog stanovništva«. (D. br. 2697/45 od 26. decembra 1945. godine).

NAPOMENE

¹ Proces des grand criminels de guerre devant le Tribunal Militaire International, Nürnberg, 14.XI 1945- 1° X 1946. I. II. III, V. IX. X. XI. XII. XVII. XXVII, XXVIII Geringovo. Kajtelovo i Jodlovo svedočenje; AVII, k. 8a - Benešov izveštaj.

² AVII. reg. br. 3/2. k. 1.

³ AVII, reg. br. 17/2, k. 1.

⁴ Joseph Senz, *Der donauschwäbische Lehrer, »Jahrbuch herausgegeben in Auftrag der Arbeitsgemeinschaft Donauschwäbischer im Südostdeutschen Kulturwerk«*, München. 1959, strana 67-69; Hillgruber Andreas. *Deutschland und Rumänien 1939-1944*, Göttingen, 1953, Dissertation, strana 189.

U opširnom Memorandumu, koji je 15. jula 1941. godine, podneo vladi dr Stukart (Stuckart), državni sekretar u nemačkom Ministarstvu unutrašnjih poslova, između ostalog, kaže: »Da bi se jednom zauvek zajemčila prevlasi Rajha u Dunavskom prostoru trebalo bi da sada Beograd sa svojim predterenom kao nemačka tvrđava Rajha i Nemački garnizon dode črvsto u Nemačke ruke«...

U istom Memorandumu se zahteva da Ministar spoljnih poslova pri regulisanju odnosa sa »državama naslednicama« Jugoslavije obezbijedi »stvaranje autonomnih upravnih područja tamo gde Nemci već imaju apsolutnu ili relativnu većinu, ili će je dobiti preseljavanjem ili doseljavanjem«; dakle, privilegovan položaj folksdojčerima, njihovo dvostruko državljanstvo i mogućnost preseljavanja. Pored ovih opštih uslova, za Beograd se traži da se on dovede u neposrednu vezu sa Borskim rudarskim basenom i Đerdapom, na taj način što bi se nemačko zaštitno područje Banat - Borski basen - Đerdap proširilo jednim pojasom duž desne obale Dunava od Smedereva na zapad do Beograda. Kao osnovni argument za ovo navedeno je da bi se time ceo srednji tok Dunava, sa njegovim najranjivijim mestom - Đerdapom, našao u Nemačkim rukama i, na taj način, u skladu sa nemačkom istočnom politikom, postao životno važna saobraćajna arterija Rajha. (AVII. mikroteka London 2, S 298074-116).

⁵ *Archiv der Gegenwart*, Wien. 1941. sir. 4989; Helmuth Greiner. *Die oberste Wehrmachtführung. 1939-1943*, Limes Verlag, Wiesbaden, 1951, str. 286; *Tajni arhivi grofa Čana 1936-1942*. Zagreb. 1952. str. 445-449.

⁴ Zbornik *Međunarodni ugovori NDH 1941* (skraćeno Međunarodni ugovori NDH 1941), Ministarstvo vanjskih poslova NDH. Hrvatska državna tiskarna. Zagreb, 1941

⁷ Dr Ferdo Culinović. *Okupatorska podjela Jugoslavije*. VIZ Beograd. 1970. str. 69-71.

⁸ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945*, I knjiga. VII JNA. Beograd, 1957, str. 31 *Akten zur deutschen auswärtigen Politik (ADAP)*, XII, 2, str. 524-526 (potpis Schmidt).

³ »Vojnoistorijski glasnik« br. 1/1972. Beograd, str. 107-115.

⁰ II listu bugarske vlade »Deržaven vestnik« br. 166. od 31. jula 1941. objavljena su tri ukaza, od kojih: prvi o formiranju nove bugarske Skopske oblasti, drugi o formiranju Bitoljske oblasti i treći o pripajanju nekoliko srpskih srezova Sofijskoj oblasti.

" AVII, *Bugarska karta* sa ucrtanim graničnim linijama između Bugarske i okupirane teritorije Srbije, Albanije i Grčke.

Tajni arhivi grofa Čana, »Zora«, Zagreb, 1952, str. 459-462.

¹³ ZD NORJ, V, 1, dok. 224; *Dnevnik grofa Čana*. Zagreb. 1948. str. 246. B. Krizman. *Pavelić i ustaše*. »Globus«. Zagreb. 1979, str. 473.

¹⁴ *Međunarodni ugovori NDH /94/*, str. 83-84. Prepis ugovora (pisan na mašini) na italijanskom jeziku sa fotokopijom kane na kojoj je uneta linija razgraničenja - AVII reg br 3/6-1, k. 309. Jedan original karte 1:750.000 sa potpisima Musolinija i Pavelića nalazi se u AVII, reg. br. 50/3-1, k. 238.

Iako je uobičajeno da se međudržavni ugovori obavezno pišu na jezicima ugovornih strana, to ovde nije slučaj. Ugovor je sastavljen samo na italijanskom jeziku, a što se vidi i iz karte o kojoj je reč u prethodnom objašnjenju. Isti slučaj je i sa ostalim ugovorima potpisanim 18. maja 1941. u Rimu. U kasnijem periodu NDH je sa fašističkom Italijom sklopila više ugovora, međutim, u njima je posebno naglašavano da su sastavljeni »u dva primerka: jedan na italijanskom i jedan na hrvatskom jeziku«.

Na ceremonijalu prilikom potpisivanja Rimskih ugovora (18. maja 1941) delegacija NDH, s Pavelićem na čelu, svečano je ponudila krunu hrvatskog kralja Zvonimira italijanskom kraljevskom domu, mada je za kralja NDH još 30. aprila 1941 određen vojvoda od Spoleta. Zbog toga se NDH u ovom i ostalim dokumentima Rimskih ugovora naziva kraljevinom. Međutim, zbog ustanka naroda u NDH protiv okupatora i zbog kasnijeg pogoršanja odnosa između NDH i fašističke Italije, do krunisanja vojvode od Spoleta za kralja NDH nije došlo. (*Dnevnik grofa Čana*, str. 240; *Tajni arhivi grofa Čana*, str. 463; Viktor Novak. *Magnum Crimen*, Zagreb, MCMXL-VIII. str. 577 i 578.).

¹⁵ *Međunarodni ugovori NDH 1941*, str. 53.

¹⁶ Na Konferenciji u Zagrebu, koja je između italijanskih i hrvatskih predstavnika održana 26. avgusta 1941. postignut je sporazum da civilnu i vojnu vlast u demilitarizovanoj zoni preuzme italijanska vojska (AVII. reg. br. 2/1. k. 78), čime su Italijani potpuno osigurali zaleđe anektirane obale.

¹⁷ *Međunarodni ugovori NDH 1941*, str. 55-56, Ministarstvo vanjskih poslova NDH, Zagreb, 1942.

¹⁸ *Tajni arhivi grofa Čana*, str. 460-162.

¹⁹ AVII, reg. br. 1/3 i 5/6, k. 740.

²⁰ Kad je u Sandžaku buknuo ustanak. Nemci i ustaše su se početkom septembra 1941. povukli i prepustili Sandžak Italijanima. Tako je ostalo do kapitulacije Italije. *Bogdan Gledović. Narodnooslobodilački rat u Sandžaku u prvoj godini oslobodilačkog rata.* »Vojnoistorijski glasnik« br. 2, Beograd, 1972, str. 19-60.

²¹ *Međunarodni ugovori NDH 1941*, str. 305-306.

²² *Archiv der Gegenwart*, Wien, 1941, str. 5020. 5134 i 5737.

²³ AVII. mikrofilm Bon-2, reg. br. 744-777 od 12. aprila 1941.

²⁴ Žarko Atanacković, *Vojvodina u borbi 1941-1945*, «Forum», Novi Sad. 1959. str. 7-10.

²⁵ Hermann Neubacher. *Sonder Auftrag - Südost 1940-1945*. Göttingen. 1966, str. 126-127.

²⁶ AVII. mikrofilm Bon-2. reg. br. 482-483 od 13. aprila 1941

²⁷ AVII. reg. br. 52/3. 53/3, k. 32.

²⁸ AVII, reg. br. 21/1 i 10/5-20/5. k. 27.

²⁹ Landesšicen bataljoni (Landeschützenbataillon) (formirani od starijih godišta) služili su za osiguranje industrijskih i železničkih pruga, a na okupiranim teritorijama i za održavanje reda i mira. Njihov sastav bio je sledeći: štab bataljona sa vodom za vezu, 4-6 četa i vod za snabdevanje. Jačina čete iznosila je oko 200, a bataljona 800-1200 ljudi. Bili su naoružani puškama, lakim mitraljezima (na četu po 8) bez teških oruđa.

³⁰ Odmah posle izbijanja ustanka Stab ove feldkomandanture se zbog borbene aktivnosti partizana morao povuci u Beograd, gde je ostao do decembra 1941. kada je prebačen u Sabac. a 847. krajskomandantura iz Sapca u Užice.

³¹ AVII. reg. br. 10. II. i 13/5, k. 27.

³² U Beogradu je 17-19. aprila 1941. g. boravio šef Glavne uprave bezbednosti Rajha R. Hajdrih (Heidrich R.) koji je u zgradi bivšeg Ministarstva pravde (Terazije br. 41) održao sastanak sa okupatorskim funkcionerima. Tom prilikom on im je naglasio da se, u pogledu politike i izbora ličnosti za sastav »srpske uprave« od »domorodaca«, treba osloniti na mišljenje Krausa i Helma - stare funkcionere Gestapoa u Beogradu, koji su odlično poznavali mesne prilike i ljude u Beogradu, pošto su se ranije, više godina bavili obaveštajnom delatnošću u Beogradu. Na

osnovu njihovog mišljenja i predloga odabrani su ljudi verni Trećem Rajhu Milan Aćimović, Tanasije-Tasa Dinic, Dragomir-Dragi Jovanović i drugi. (Politika Ekspres« od 29. III 1975.g., Beograd).

³¹ »Novo vreme« br. I. od 16. maja 1941. Beograd.

³⁴ Naređenjem komesara Ministarstva unutrašnjih poslova pov. I. br od 27. maja 1941. obrazovana je *Istraina komisija za utvrđivanje odgovornosti u vezi sa uvlačenjem Jugoslavije u rat protiv sila Osovine*. Na čelu ove komisije bio je poznati nemački agent Tasa Dinic. Komisija je saslušala više lica, rukovodilaca vrhovne državne uprave, kao Dragišu Cvetkovicu, generala Košića, ministra dvora Antića Cincar-Markovic, Vulovica, Topalovića i mnoge druge koji su zatečeni u zemlji, na teritoriji okupirane Srbije. (Privatna arhiva profesora Viktora Novaka u Beogradu).

³⁵ Ovaj deo Srema je na traženje Pavelića, zahvaljujući podršci Nemačkog poslanika u Zagrebu, 10. oktobra 1941. vraćen NDH iako je tom prilikom zaključen ugovor o snabdevanju Nemačkih irupa u Beogradu sa ovog područja, ipak su Nemci snabdevali svoje vojske i iz celog Srema. (AVII. reg. br. i 1/5: k.27. reg. br. 17/2; reg. br. 7/1, k. 70)

³⁶ Ove divizije su bile tek u formiranju, popunjene ljudstvom 1907-1913. godišta. Pošto su im nedostajale divizijska artiljerija i divizijske izviđačke jedinice za vezu, ove jedinice su delimično formirane odmah po dolasku u Jugoslaviju

³⁷ Burgharl Mueller Hillebrand, *Das Heer 1933-1945*, II. Verlag F. S. Mittler und Sohn. Frankfurt/M. 1956, str. 172-173.

³⁸ ZD NORJ, I, 2. str. 335-337.

³⁹ Jovan Marjanovic, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941. godine*. Institut društvenih nauka. Beograd. 1963. str. 17

⁴⁰ -Politika« 6. april 1975. godine.

⁴¹ AVII, reg. br. 2/17. k. 2a.

⁴² AVII. mikrofilm Bon-2, reg. br. 633-634.

⁴³ Muharetn mr Kreso, *Beograd u planovima Trećeg Ra/ha*. »Komunist« br. 866 od 12. oktobra 1973, Beograd, str. 22.

⁴⁴ AVII. reg. br. 2/17. k. 2a.

⁴⁵ AVII. reg. br. 10/5. k. 27 - *Izjava dr Kisela*.

⁴⁶ DKRZ. *Saopštenja*. Beograd. 1946. str. 752-754.

Proterivanje srpskog stanovništva iz NDH sprovodile su ustaše uz teror i pljačku, a pod neposrednom zaštitom Nemačkih oružanih snaga. Tako je na selo Srpsko Kijevo- zapadna Bosna - gde su stanovnici 6. maja 1941 pružili otpor ustaškom teroru, bio upućen bataljon 718. nemačke posadne divizije koji je 8. i 9. maja izvršio prve masovne represalije. Tom prilikom je na licu mesta streljano 27 ljudi, a njihovi leševi povešani po Sanskom Mostu. Jedan zaselak sela Srpsko Kijevo bio je spaljen.

Prema zvaničnim Nemačkim podacima ima do avgusta 1941. sa teritorije NDH u Srbiju je bilo proterano 95.000-100.000 Srba. Taj broj je svakako bio veći, jer je veliki broj Srba, strahujući od ubistva prelazio u Srbiju »ilegalno«. Zbog velikog broja proteranih Srba koji su u Srbiju stizali iz Hrvatske i iz nekih drugih krajeva, što je komplikovalo situaciju Nemačkoj okupacionoj upravi u Srbiji dalje preseljavanje Srba iz NDH bilo je obustavljeno Naredbom Himlera od 20. avgusta 1941. Međutim, na intervenciju Nemačkog poslanika u Zagrebu, koji je podsticao iseljavanje Srba, akcija je ubrzo obnovljena. Do septembra 1941. nemačka okupaciona uprava u Srbiji evidentirala je 118.110 proteranih srpskih stanovnika iz NDH. (Iz Referata Vladimira Dedičera na naučnom skupu u Beogradu 1973. godine *Treći Rajh i Jugoslavija 1933-1945*).

⁴⁷ AVII. mikrofilm München - X-9. snimci 354-357 od 16. septembra 1941. godine

- ⁴⁸ ZD NORJ, I, t, str. 459-460.
- ⁴⁹ *Archiv der Gegenwart*, Wien, 1941, str. 4992.
- ⁵⁰ Major Miroslav Stepančić, *Nemački sistem okupacije u Sloveniji 1941. godine*. »Vojnoistorijski glasnik« br. 5. oktobar 1955. str. 47-50.
- ⁵⁰ M. Stepančić, n. č., str. 68-70.
- « M. Stepančić, n. č., str. 62-67; AVII, reg. br. 10/5. k. 27.
(Izjava dr Kisela). Prilikom posete Mariboru 26. aprila 1941. Hitlerje potčinjenima dao direktivu za iseljavanja Slovenaca i rekao: Machen Sie mir das Land wieder deutsch« (Učinite mi ovu zemlju Nemačkom - France Filipić, *Pohorski bataljon*, »Prosveta«, Beograd, 1960, str. 33).
- ⁵³ Major Stepančić, n. č., o Nemačkom planu za iseljenje Slovenaca i naredjenja za to vidi AVII, m krofilm Bon-2. reg. br. 627 i 631. str. 62-67. Podrobnije - Vladimir Dedijer, navedeni Reletat na naučnom skupu u Beogradu 1973. godine.
- ^{1,4} *Zbornik zakona i naredbi NDH*. svezak I. godina I, Zagreb, 1941, str. 6.
- ⁵⁵ Nezavisna Država Hrvatska je 15. juna 1941. zvanično pristupila Trojnom paktu na sastanku u Veneciji, gde su, pored ostalih, bili prisutni Ribentrop i Cano. Još 15. aprila sile Osovine su priznale NDH kao državu, a Pavelić se zahvalio Hitleru (DGFP 1918-1945, D. 12. dok. br. 349, str. 557, pošto su se pre toga, razmenom telegrama 14. aprila. Hitler i Musolini saglasili da se prizna ta država sa Pavelićem na čelu - isto. dok. br. 337, str. 544). Vezemajer je takode 14. aprila izvestio Ribentropa da je Pavelić stigao u Karlovac i da on i Kvaternik žele da ih Hitler primi posle priznanja NDH (isto. dok. 341. str. 549); B. Krizman. *Pavelić i ustaše*. Globus. Zagreb. 1979. str. 501-504.
- ⁵⁶ *Brojni izvještaji 1-2 i 5-8*. Zagreb. 1942. str. 3-7 i 37-49.
- ¹⁷ »Hrvatski narod« br 166 od 30 jula 1941. Zagreb.
- ⁵⁸ Zdravko Krnic, *Nemačka narodna skupina u NDH kao jedan od instrumenata okupacione politike Trećeg Rajha u Jugoslaviji*, reletat na naučnom skupu u Beogradu 1973. na temu *Jugoslavija i Treći Rajh 1933-1945*. AVII. k 213, f. 5. dok. 40 i k. 235, f. 2. dok. 29
- ⁵⁹ Crusio Malaparte, *Kaput*. «Minerva», Subotica, Beograd, 1961. str. 308.
- ⁸⁰ Edmond Paris, *Genocide in Satellite Croatia 1941-1945*. prevod. Institut za balkanske poslove, drugo izdanje. Čikago, 1962, str 48.
- ⁶¹ »Vjesnik vojnih naredaba i zapovijedi« br. I od 12. aprila 1941. godine.
- ⁸³ Isto.
- ⁸³ AVII, reg. br. 3/2, k. 134. Jadransko divizijsku područje bilo je u italijanskoj okupacionoj zoni. U daljem tekstu zadržana je uglavnom naša terminologija za nazive jedinica, štabova ustanova i slično, s tim što su u oružanim snagama NDH postepeno uvedeni novi nazivi, kao na primer umesto: komanda-zapovjedništvo. generalštab-stožer. puk-pukovnija, odred ili brigada -zdrug, bataljon-bojna, četa - satnija, desetina-roj, divizion-odjel. baterija-bitnica. oficir-časnik. žandarmerija-oružništvo, itd.
- ⁸⁴ AVIL reg. br 3/3 i 10/3. k. 115.
- ⁸⁵ AVII. reg. br. 1/6, k. 134.
- ⁸⁸ AVIL reg. br. 6/2 (str. 50). k. 9.
- ⁸¹ *Zbornik zakona i naredaba NDH*. Zagreb. 1941, str. 326.
- ⁸⁸ AVII, reg. br. 8/1 i 26/1. k. 127.

⁶⁹ Kapelan korvete Jovan Vasiljević, *Dejstva na Jadranu u narodnooslobodilačkom ratu*. Vojnoizdavački zavod JNA, Beograd. 1957, str. 299.

⁷⁰ AVII Kartoteka ustaško-domobrinskih, italijanskih i nemačkih jedinica na teritoriji Hrvatske 1941. knjiga 26. str. 318-336.

Grafički pregled rasporeda Nemačkih snaga u NDH. spisak karata br. 173, omot 12

⁷¹ AVII. fond NDH. f-2. d-7, k. 134.

⁷² »Vojnoistorijski glasnik« br. 2. za april 1952. godine. *Podaci o oružanim snagama u NOR*, članak Redakcije, str. 78-109.

⁷³ »Narodne novine« br. 88 od 29. jula 1941. Zagreb.

⁷⁴ ZD NORJ. H, 2. dok. br. 6. str. 28-30.

⁷⁵ ZD NOR. li. 2. str. 22-23.

⁷⁶ ZD NOR, V, 3. dok. br. 1, str. 11-12.

⁷⁷ »Politika«. 30. decembar 1972. str. 3.

⁷⁸ AVII, reg. br. I/1, k. 77. reg. br. 16/1. k. 68; AVII, F-1, reg. br. 1, k. 53; *Istorijski dnevnik italijanske 2. armije - Operativno odeljenje*.

⁷⁹ AVII, reg. br. 1/1, k. 33.

⁸⁰ Mario Roatta, *Rat na Balkanu*. Rim. 1948, str. 147.

⁸¹ AVII, reg. br. 1/2, k. 331.

⁸² U svom *Dnevniku* (Zagreb, 1948) za 25. april, na strani 238 i 239) grof Cano je napisao: »Sutra imam s Pavelićem razgovor u Ljubljani. Radi se više o tome da vidimo šta Hrvati misle nego li da nešto zaključimo. Stvar neće ići glatko. U Italiji se razmahala žestoka propaganda za Dalmaciju, a na čelu su joj dobro poznati propagatori. Pripremili smo dva rešenja: jedno obuhvata celu Dalmaciju od Rijeke do Kolora, a drugo se odnosi na takozvanu *Dalmatia Historica*. Ovo drugo rešenje imalo bi da bude dopunjeno političkim ugovorom, koji bi celu Dalmaciju stavio pod našu kontrolu. U celoj ovoj stvari Nemci su dvolični. U Beču su nam dali slobodne ruke, ali do koje granice ide njihova iskrenost« ... O sastanku s Pavelićem, 25. aprila 1941. Cano nastavlja: »U Ljubljani sam se sastao s Pavelićem. Okružuje ga čopor njegovih razbojnika. Izjavljuje da će ga naši zahtevi dovesti dotle da će biti srušen. Stavlja protipredloge: Hrvatskoj ima da ostane Dalmacija iz Londonskog pakta, s Trogirom, Splitom, Dubrovnikom i nekim ostrvima. Njegovi pratioci su nepopustljivi. Pozivaju se na statistiku i dokazuju da je u Dalmaciji samo kamenje italijansko. Pavelić je, naprotiv, sklon političkom ugovoru. Čak ne isključuje mogućnost personalne unije ili monarhije s nekim savojskim princem ... U Ljubljani je zaključeno da se sredinom maja pvedu pregovori u Rimu«. (Ti pregovori su u stvari bili samo svečano potpisivanje Rimskih ugovora - prim. V.T.)

⁹³ Dušan Plenča. *Partizanski odredi naroda Dalmacije 1941-1942*. Vojno delo. Beograd. 1960, str. 23 i 24.

⁸⁴ »Službene novine« (Gazzeta Ufficiale) br. 133 od 7. juna 1941. Ljubljana.

⁸⁵ Dušan Plenča. n. d. str. 28 i 29; AVII. Arhiv Guvernatara Dalmacije, dokumenti, kutija 540.

⁸⁸ AVII. reg. br. 1/2, k. 331

⁸⁷ *Izveštaj italijanskog poslanika u Zagrebu Kazertana 1941. AVII. reg. br. 1/3, k. 331.*

⁸⁸ Grof Cano u svom *Dnevniku* (Zagreb, 1948). na strani 253 napisao je 10. juna 1941: »Čudna godišnjica našeg ulaska u rat. Zbog sve jače Nemačke nametljivosti u Hrvatskoj

Musolini je izgovorio najžešću optužbu protiv Nemaca koju sam ikada od njega čuo. Nije važno, rekao je, što Nemci na papiru priznaju naša prava u Hrvatskoj, kad na delu otimaju sve i nama ostavljaju hrpicu kostiju. Oni su podmukli nitkovi i ja vam kažem da ovako ne može dugo potrajati. Ja nisam zapravo siguran neće li Nemci svojim spletkama onemogućiti Ajmonea da ikada stupi na hrvatski presto«. Međutim, iako ustaše nisu smeli ulaziti u demilitarizovanu zonu, ipak su civilne vlasti NDH (tj. ustaške) držale svoj administrativni aparat i u ovoj zoni.

⁸⁹ AVII, reg. 1/1. k. 77, reg. br. 11/1, k. 68.

⁹⁰ Grof Čano u svom *Dnevniku* (Zagreb, 1948) na strani 238 kaže: »Video sam bivšeg slovenačkog bana. Poznajem ga još iz vremena Stojadinovićeve vladavine. Utučen je zbog sudbine koja je zadesila Slovence pod Nemcima. I komesar Gracioli mi je pričao da Nemci zverski postupaju sa stanovništvom«.

⁹¹ Franček Saje, n. d., str. 37-38.

⁹² *Dnevnik grofa Čana* ... 26. aprila i 29. aprila 1941, str. 240.

⁹³ »Slovenec« od 4. maja 1941. Ljubljana; Gazzete Uffkiale (»Službene novine«) br. 105 od 3. maja 1941, Ljubljana.

⁹⁴ Franček Saje, n. d., str. 28.

⁹⁵ Isto, str. 42.

⁹⁸ AVII, reg. br. 16/3. k. 16, reg. br. 63/3, k. 73. - Početkom septembra 1941. Stab je vraćen u Sušak, gde je ostao do kapitulacije Italije.

⁹⁷ Štabu 11. armijskog korpusa bili su polčinjeni delovi graničnih jedinica GAF (Guardia alia frontiera), sa sedištem Štaba u Logatecu.

⁹⁹ Sredinom jula 1941. godine 2. i 3. brza divizija vraćene su u Italiju.

⁹⁹ AVII, reg. br. 23/1. 26/1. 31/1 i 69/2, k. 68, reg. br. 33/2, k. 82; reg. br. 1/2 i 19/1, k. 419; »Vojnoistorijski glasnik« br. 2. za april 1952. Podaci o oružanim snagama u NOR - od redakcije časopisa, str. 78-109.

too AVII - *Kartoteka ustaško-domobranskih, italijanskih i nemačkih jedinica na teritoriji Hrvatske 1941*, knjiga 26, str. 1-318. i formacijskog brojnog stanja italijanskih jedinica iz engleskog i američkog priručnika.

¹⁰¹ AVII, mikrofilm SAD - Na str. 59 i 60, k. 81, reg. br. 1/1; Batrić Jovanović, *Crna Gora u NOR i Socijalističkoj revoluciji* »Vojno delo«, Beograd, 1960, str. 17 i 18; F. Culinović, n. d., str. 624.

¹⁰² »Glas Crnogorca« br. 1. Cetinje 19. maj 1941; Dr Radoje Pajović, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori 1941-1945*. »Obod«, Cetinje, 1977, str. 50-51.

¹⁰²» Dr Radoje Pajović, n. d., str. 51 -52, »Glas Crnogorca« br. 1. 19. maja 1941.

^{102a} R. Pajović, n. d., str. 51.

¹⁰²¹ R. Pajović, n. d., str. 52.

¹⁰³ AVII, reg. br. 5/5, k. 740. R. Pajović, n. d., str. 54.

¹⁰⁴ U novoobrazovano »Savetodavno vijeće Crnogoraca« imenovani su: Sekula Drljević, Jovo Popović, Mihailo Ivanović, Dušan Vučinić i Simo Martinović (AVII, reg. br. 1/1. k. 739). Dr R. Pajović, n. d., str. 55-56. »Glas Crnogoraca« br. 2. 25. maj 1941 - XIX. 2.

¹⁰⁴ Batrić Jovanović, *Crna Gora u NOR i socijalističkoj revoluciji*, »Vojno delo«. Beograd, 1960, str. 24.

^{106a} R. Pajović, n. d., str. 41.

^{106b} R. Pajović, n. d., str. 59. »Glas Crnogorca« od 18. maja 1941.

^{106c} B. Jovanović, n. d., str. 22.

^{106d} R. Pajović, n. d., str. 55-56. »Glas Crnogorca« br. 2. 25. maj 1941. - XIX - 2.

^{106e} AVII. reg. br. 4/2-1, k. 740. Naredba Musolinija od 22. maja 1941.

¹⁰⁷ ZD NORJ, m. 4, str. 389-390; AVII. reg. br. 4/3. k. 740.

¹⁰⁸ R. Pajović, n. d., str. 68-73; Izveštaj Macolinija od 17. jula 1941. Nezadovoljstvo delagata zbog ustupanja Plava i Gusinja Albaniji i nedolaska M. Petrovića na presto Crne Gore.

¹⁰⁹ R. Pajović, n. d., str. 72-73. »Glas Crnogorca« br. 9. od 13. jula 1941

^{1,0} AVII. reg. br. 4/3. k. 740; deklaracija nije bila izraz narodne volje već je pripremljena u Rimu. Nisu je prihvatili čak ni mnogobrojni separatisti, koji su saradivali sa okupatorom. R. Pajović, n. d., str. 72-73; »Glas Crnogorca« br. 9. od 13. jula 1941. Izveštaj Macolinija od 17. jula 1941. Sekula Drljević, koji je od »Savetodavnog veća« trebalo da obrazuje vladu, pobjegao je na trag u Zemun i od okriljem svog učitelja i vode Pavelića. Pošto je posle kapitulacije Italije uzalud pokušao da pomoću Nemaca obrazuje crnogorsku vladu, on ju je obrazovao u Zagrebu od nekoliko crnogorskih kvislinga

AVII. reg. br. 8/15-8. k. 5a.

^{1,2} Archiv der Gegenwart. Wien. 1941, str. 4983.

^{1,3} AVII. reg. br. 8/15-17. k. 5a.

^{1,4} AVII, reg. br. 8/15, k. 5a.

^{1,5} AVII, Isto.

^{1,6} Pregled narodnooslobodilačkog rata u Makedoniji 1941-1944, Vojnoistorijski institut. Beograd, 1950. str. 7.

^{1,7} M. Apostolski, A. Hristov, R. Terzioski, *Položaj okupirane Makedonije u drugom svetskom ratu (1941-1945)*, »Jugoslovenski istorijski časopis« br. A 1963, str. 47 i 54; F. Culinović, n. d., str. 597

^{1,8} Archiv der Gegenwart. Wien. 1941, str. 5013; *Bugarska vojska u Jugoslaviji 1941-1945*, »Medunarodna politika« Beograd. 1971, str 29-30

^{1,9} »Dertaven vestnik« br. 166 od 31. jula 1941.

¹²⁰ M. Apostolski . . . n. d., str 49; F. Culinović, n. d., su 596-597.

¹³¹ F. Culinović, n. d., str. 597.

¹²² Isto. str. 597-598.

¹²³ Isto. str. 600.

^{123a} *Bugarska vojska u Jugoslaviji 1941-1945*. »Medunarodna politika«. Beograd, 1971, str.

¹²⁴ M. Apostolski . . . n. d., str. 63 i 62; F. Culinović, n. d. str. 600-602.

¹²⁶ *Bugarska vojska . . .* - str. 32.

- ¹²⁸ »Državen vesnik« LXIV br. 124, str. 17 i 60.
- ¹²⁷ *Bugarska vojska* . . . str. 33-34.
- ¹²⁸ Major Vojin Popović. *Bugarska vojska u okupiranoj Srbiji (1941-1944)*, »Vojnoistorijski glasnik« br. 3. juna 1952. str. 26-28.
- ¹²⁹ *Pregled narodnooslobodilačkog rata u Makedoniji 1941-1944* . . . str. 3.
- ¹³⁰ Major Vojin Popović, *Bugarska u okupiranoj Srbiji 1941-1944*, »Vojnoistorijski glasnik« br. 3. juna 1952. str. 22-25.
- ¹³¹ F. Culinović, n. d., str. 605-606; Italijanski »Službeni list« br. 264 Državnom arhivu u Skoplju br. 182-K-2.
- ¹³² U Rimu je u julu 1941. održana italijansko-bugarska konferencija između Musolinija i predsednika bugarske vlade Bogdana Filova.
- ¹³³ Ghgor Todorovski, *Prilog kon izučevanjeto na okupalorski sistem vo zapadna Makedonija od 1941-1944. godine* »Glasnik na institutot za nacionalna istorija« br. 2. str. 188, godina II. Skopje. 1964; G. Culinović, n. d., str. 607.
- ¹³⁴ Državni arhiv SR Makedonije u Skoplju, reg. br. 133. k. 3; F. Culinović, n. d., str. 608; Pavle Jovičević. *Kosovo i Metohija pred rat i 1941.*, »Borba« br. 289 od 4. XI 1961. Beograd.
- ¹³⁵ Državni arhiv SR Makedonije u Skoplju, reg. br. 27 (1-22 za Tetovsko javno tužioStvo. odnosno br. 3). I, k. 11 u aktima Prvostepenog suda u Tetovu; F. Culinović, n. d., str. 608.
- ¹³⁸ F. Culinović, n. d., str. 608-611.
- ¹³⁷ F. Culinović, n. d., str. 523-524; ZD NORJ. II, 2. str. 570, dok. 22.
- ¹³⁸ Ali Hadri, *Okupacioni sistem na Kosovu i Metohiji 1941-1944*, »Jugoslovenski istorijski časopis« br. 2/1956, str. 40; Jovan Marjanović, n. č., str. 21; Vojin Popović. *Bugarska vojska u okupiranoj Srbiji 1941. godine*, »Vojnoistorijski glasnik« -1944, »Jugoslovenski istorijski časopis« br. 2/1956, str. 40; Jovan Marjanović, n. č., str. 21; Vojin Popović. *Bugarska vojska u okupiranoj Srbiji 1941. godine*, »Vojnoistorijski glasnik« br. 3/1952. str. 38.
- ¹³⁹ V. Popović, n. č., str. 38; F. Culinović, n. d., str. 525.
- ¹⁴⁰ A. Hadri, n. č., str. 43; F. Culinović, n. d., str. 525.
- ¹⁴¹ Isto, str. 45; F. Culinović, n. d., str. 525-526.
- ¹⁴² F. Culinović, n. d., str. 526-527; A. Hadri, *Albanska narodnost u Jugoslaviji od 1918. do 1941. godine*. Zbornik »Iz istorije Albanije«, Beograd. 1969. str. 187-203.
- ¹⁴³ A. Hadri, *Okupacioni sistem*. . . str. 45-47; F. Culinović, n. d., str. 527.
- ¹⁴⁴ *Okruinica albanskog Ministarstva unutrašnjih poslova* br. 6038 od 2. jula 1942; F. Culinović, n. d., str. 528.
- ¹⁴⁵ F. Culinović, n. d., str. 528-529.
- ¹⁴⁸ F. Culinović, n. d., str. 529-530; A. Hadri. *Okupacioni sistem*. . . str. 53.
- ¹⁴⁷ A. Hadri, *Okupacioni sistem*_____str. 55; F. Culinović, n. d., str. 530-531; AVII, P. S. D. 13, k-27.
- ¹⁴⁸ AVII. F-5, dok. II. k. 27.
- ¹⁴⁹ AVII. reg. br. 31/2-1-3, k. 1; F. Culinović, n. d., str. 531.

- ¹⁵⁰ F. Culinović, n. d., str. 531-533.
- ¹⁵¹ Isto, str. 558.
- Archiv der Gegenwart*, Wien, 1941, str. 4973-4974: »Pesti Hirlap« 11. april 1941.
- AVII, reg. br. 9/1, k. 1.
- ¹⁵⁴ AVII, reg. br. 1/11-2, k. 61.
- ¹⁵⁵ Josip Mirnić, monografija *Regime d' occupation hongrois en Yougoslavie 1941-1945*, u Zborniku *systemes d'occupation en Yougoslavie 1941-1945*. Institut za istoriju radničkog pokreta, Beograd, str. 484; Zbornik Zločina okupatora u Vojvodini. I knjiga. Novi Sad, 1962; F. Culinović, n. d., str. 559-562.
- ¹⁵⁶ J. Mirnić, n. č., str. 490; F. Culinović, n. d., str. 563-564.
- ¹⁵⁷ DKZO, »Saopštenja« br. 18, str. 287-288, F. Culinović, n. d., str. 566.
- ¹⁵⁸ J. Mirnić, n. č., str. 289-290; F. Culinović, n. d., str. 567.
- ¹⁵⁹ J. Mirnić, n. č., str. 244-246-248; F. Culinović, n. d., str. 568-569.
- ¹⁶⁰ F. Culinović, n. d., str. 570-574; DKZO, »Saopštenja«, str. 242.
- ¹⁶¹ F. Culinović, n. d., str. 576-577.
- ¹⁶² DKZO, »Saopštenja« br. 7-38, str. 260-264, 268-274; F. Culinović, n. d., str. 577-581.
- ¹⁶³ DKZO, »Saopštenja« br. 18, str. 274-275; F. Culinović, n. d., str. 581-582.
- ¹⁶⁴ J. Mirnić, n. č., str. 473-478-479; DKZO, »Saopštenja«, br. 18, str. 242; F. Culinović, n. d., str. 582-584.
- ¹⁶⁵ Sandor Vegh, *Systeme du pouvoir d' occupation allemand dans le Banat yougoslave 1941-1945*, u Zborniku *les systemes d' occupation en Yougoslavie 1941-1945*, Institut za istoriju radničkog pokreta, Beograd, str. 509-500-501; F. Culinović, n. d., str. 536-543.
- ¹⁶⁸ F. Culinović, n. d., str. 543-545; Slobodan Stambolic, *Okupacija Srbije u 1941. godini*. »Vojnoistorijski glasnik« br. 4/1952, Beograd.
- ¹⁶⁷ F. Culinović, n. d., str. 545-546; S. Vegh, n. č.
- ¹⁶⁸ AVIL reg. br. 13/2-1, k. 1; F. Culinović, n. d., str. 548-549.
- ¹⁶⁹ F. Culinović, n. d., str. 549-552; »Službeni list« br. 66 od 10. septembra 1943, Beograd.
- ¹⁷⁰ S. Vegh, n. č., str. 542; F. Culinović, n. d., str. 553-554.

OPŠTI ZAKLJUČAK

Unutrašnja politika

Mnogobrojni su i raznovrsni uzroci koji su doveli do brzog i potpunog sloma Kraljevine Jugoslavije i njene vojske u aprilskom ratu. Duboki koreni toga sloma leže, pre svega, u bližoj i daljoj prošlosti jugoslovenskih naroda, odnosno u njihovim posebnim, istorijskim i društvenim uslovima života, a naročito u nejednakosti i različitosti ekonomskog razvoja. Klasne suprotnosti buržoazije i proletarijata, kapitalističkih metropola i naroda u kolonijama i polukolonijama, između samih kapitalističkih država zbog interesnih sfera i kolonijalnih poseda i, najzad, suprotnosti kapitalističkog sveta kao celine i SSSR-a prve radničko-seljačke socijalističke države, snažno su potresale svet u razdoblju između dva svetska rata. Kraljevina Jugoslavija, kao nerazvijena siromašna kapitalistička država, i sama opterećena klasnim i drugim suprotnostima, morala se, i protiv svoje volje, »uključiti« u rat (koji je otpočeo 1. septembra 1939. godine) koji je u toku 1941. prerastao u svetski sukob ogromnih razmera - drugi svetski rat. A «Svetski rat, učio je Lenjin, nerazdvojno je vezan s onim političkim sistemom iz kojeg proizilazi. Istu onu politiku koju je neka država, neka klasa, vodila u toj zemlji duže vreme pred rat, neizbežno i neminovno ta ista klasa nastavlja i za vreme rata, promeniivši samo način dejstva».

»Zar se rat može objašnjavati«, govorio je Lenjin, »ne dovodeći ga u vezu s prethodnom politikom izvesne države, datim sistemom države, određenih klasa?... Mi kažemo: ako vi niste proučili politiku obe grupe zaraćenih država u toku decenije, - da ne bi bilo slučajnosti, da ne bi izdvajali pojedinačne primjere, - ako niste pokazali vezu toga rata s prethodnom politikom, vi ništa u tome ratu niste razumeli«.

Pri tome Lenjin je više puta isticao da je reč ne samo o spoljnoj nego i o unutrašnjoj politici, jer su unutrašnja i spoljna politika samo različite strane jedne te iste politike. Lenjin je ukazivao na to da izdvajati spoljnu politiku iz politike uopšte ili tim više suprotstavljati spoljnu politiku unutrašnjoj jeste u osnovi nepravilno, nemarksističko, nenaučno postavljanje pitanja.

Kakva je unutrašnja politika države, takva je u svojoj suštini i njena spoljna politika. Ova postavka ima veliki značaj za upoznavanje suštine ratova. Istorijska je već poodavno uočila da »karakter rata i njegov uspeh najviše zavise

od unutrašnjeg poretka one zemlje koja stupa u rat, da je ona odraz one unutrašnje politike koju data zemlja vodi pred rat. Sve se to neizbežno ogleda na vođenju rata».

Pošto spoljna politika zavisi od unutrašnje politike, neophodno je najpre razmotriti unutrašnju političku situaciju, jer od nje zavise i mnogi drugi faktori, u prvom redu moralno-političko stanje zemlje, a od njega njena stabilnost i odbrambena sposobnost, karakter armije, valjanost mirnodopskih priprema, realnost ratnih planova i ratne doktrine i dr.

U prvom svetskom ratu (neposredno pre stvaranja zajedničke države 1918) srpski, hrvatski i slovenački narod, sticajem istorijskih okolnosti, našli su se u protivničkim vojnopolitičkim koalicijama, izuzev Jugoslovenske dobrovoljačke divizije koja se zajedno sa srpskom vojskom i drugim dobrovoljačkim elementima pristiglim iz drugih krajeva naše zemlje van Srbije borila za novu državnu zajednicu.

Poznato je da su u velikom imperijalističkom sukobu dveju moćnih kapitalističkih grupacija Srbija i Crna Gora podnele teške žrtve i stradanja - u ratu koji im je bio nametnut. Zato je Lenjin, bez obzira na opšti imperijalistički karakter prvog svetskog rata, isticao oslobodilački karakter ratova Srbije protiv Turaka i Austrije, karakterišući borbu Srbije narodnooslobodilačkom borbom.

»Nacionalni element u sadašnjem ratu postoji samo u ratu Srbije protiv Austrije (što je istaknuto pored ostalog i u rezoluciji savetovanja naše Partije u Bernu). Samo u Srbiji i među Srbima mi imamo dugogodišnji nacionalnooslobodilački pokret koji obuhvata milione 'narodnih masa' čiji je produžetak rat Srbije protiv Austrije. Kad bi taj rat bio izolovan, kad ne bi bio povezan sa opšteevropskim ratom, sa koristoljubivim i pljačkaškim ciljevima V. Britanije, Rusije i dr., onda bi svi socijalisti bili obavezni da poželesu uspeh srpskoj buržoaziji, - to je jedino pravilni i apsolutno nužni zaključak iz nacionalnog momenta u sadašnjem ratu« ... Zato se može reći da je 1914. godine, nasrtajem Austro-Ugarske na Srbiju i Crnu Goru, u onim društveno-istorijskim uslovima u okviru prvog svetskog rata, otpočela velika borba naših naroda za oslobođenje i ujedinjenje. Posle četvorogodišnje borbe, neizmernih patnji i stradanja i ogromnih žrtava, došlo je 1. decembra 1918. do spajanja (»ujedinjenja«) jugoslovenskih naroda u jednu državu, u nadi da će stvaranjem zajedničke države doživeti svoju istinsku slobodu i preporod. Ali te njihove nade i želje su izneverene, pa i nade i želje naroda Srbije. Te nade i želje nisu bile samo rezultat pobede Srbije u prvom svetskom ratu jer je poznato da su se za jedinstvo Južnih Slovena u XIX veku - za vreme imskog pokreta i kasnije sve do početka ovoga veka - zalagali mnogi naši istaknuti političari, književnici, pesnici i državnici, kao: Ljudevit Gaj, Josip Juraj Strossmayer, Franjo Rački, Ivan Mažuranić, Janko Drašković, Dositej Obradović, Petar Preradović, Njegoš, Stanko Vraz, tj. i Hrvati, i Srbi, i Slovenci. Čak je i Karadorđe 1809, pod uticajem Dositeja Obradović, vodio pregovore sa Napoleonom za stvaranje jedne ilirske države u kojoj bi se ujedinili Srbi, Hrvati i Slovenci. Ali, kada su za to sazreli uslovi, Jugoslaviju je trebalo stvarati na poštovanju nacionalnog individualiteta svakog našeg naroda ponaosob, a ne na proklamovanju njihove nacionalne istovetnosti, odnosno proglašavanju da je to jedan narod, tim pre što su sticajem prilika i dugotrajnog razdvojenog života postojale značajne razlike u pogledu nacionalne izživljenosti. Zato se moralo voditi računa o tome da umesto jedinstvene jugoslovenske nacije postoje Srbi, Hr-

vati, Slovenci, Makedonci, Crnogorci i brojne nacionalne manjine, tj. narodi i narodnosti sa različitim tradicijama, religijom, stepenom razvijenosti i civilizacijom. To znači da se od samog početka isprječilo nerešeno nacionalno pitanje u celini, a posebno u veoma oštroj hrvatskoj pitanje. Naime, Hrvatska buržoazija je bila spremna da prihvati samo zajedničku državu, ali ne na bazi nacionalne istovetnosti, u čemu je nailazila na nepomirljiv otpor velikosrpske buržoazije. Postoje u stvaranju zajedničke države glavnu reč imala buržoazija, jer je ona krojila planove budućeg uređenja države, treba imati u vidu da su i srpska i hrvatska buržoazija težile da nacionalni centar buduće jugoslovenske države bude Srbija, odnosno Hrvatska. Osim toga, srpska buržoazija je nastojala da svoj znatno povoljniji položaj, u kojem se - kao pobednica u ratu našla 1918 - iskoristi za proširenje svoje politike i ekonomske hegemonije na celu teritoriju nove države. Na drugoj strani, hrvatska buržoazija težila je da u okviru zajedničke države obezbedi svoje pozicije. Tako je zbog različitih interesa došlo do sukoba između njih, s tim što su obe težile da dobiju što širu potporu svog etničkog elementa. Pri tome su namerno isticale sve razlike i nasleđene suprotnosti koje su neminovno postojale kao posledica mnogovekovnog razdvojenog života Srba i Hrvata. U stvarima, radilo se o težnji velikosrpske i velikohrvatske buržoazije za ostvarenjem ekonomske i političke dominacije, što je - od samog početka - izazvalo toliko oštru krizu da je u više mahova pretilo da uništi državnu zajednicu. U toj borbi srpska buržoazija se rado služila parolom jugoslovenstva - pojmom koji je najpre nikao u Hrvatskoj i koji je decenijama predstavljao politički program jednog dela hrvatske buržoazije. Naime, hrvatska buržoazija je pod »jugoslovenstvom« podrazumevala takvu hrvatsko-srpsku saradnju, koja će joj omogućiti najveću korist na području jugoslovenskih oblasti Austro-Ugarske. Takvo »jugoslovenstvo« trebalo je da nađe primenu u trijalizmu, u kojemu bi se Hrvatska pojavila kao treći ravnopravan partner sa austro-Nemačkim i mađarskim delom u okviru Austro-Ugarske. Smatrajući se i brojno, ekonomski i politički snažnom formacijom, hrvatska buržoazija nije ni pomišljala da bi njena hegemonistička uloga u pogledu »jugoslovenstva« mogla doći u pitanje.

Srpska buržoazija, kad se radilo o stvaranju i formiranju nove države, odbijala je takav pojam »jugoslovenstva«, a kasnije gaje prihvatila kao političku formulu, ali sa potpuno različitim smislom od onoga koji je imao za njegove hrvatske protagoniste. Zgrabivši u svoje ruke vodstvo države i pogotovo sve važnije političke i ekonomske pozicije u njoj, srpska buržoazija je težila da isticanjem »jugoslovenstva« - kao antitezu hrvatstvu - obezbeduje svoje dominantne pozicije. S druge strane, u borbi za odbranu svojih interesa od velikosrpske buržoazije, hrvatska buržoazija je sve više počela isticati hrvatski nacionalni momenat, kao protivtežu šovinizmu velikosrpske buržoazije, koja je isticanjem jugoslovenstva prikrivala ostvarenje svojih sopstvenih interesa. Tako se za 22 godine života Kraljevine Jugoslavije kompromitovala jugoslovenska ideja - i to najviše tamo gde je (u drugoj formi i sa drugom sadržinom) u svoje vreme bila nikla kao politička koncepcija. Velikosrpska buržoazija, prihvatajući jugoslovenstvo kao pogodnu parolu za svoje hegemonističke ciljeve, podsticala je jačanje antijugoslovenske orijentacije i šovinizma u Hrvatskoj. Ona je 1918. godine stupila u zajedničku državu sa doktrinom »integralnog jugoslovenstva«, »unitarističke nacionalne misli«, »jugoslovenskog nacionalnog unitarizma«, »integralnog jugoslovenskog nacionalizma« i si., bez obzira na razlike među jugoslovenskim narodima, na njihove težnje, slobod-

nu volju i nacionalna osecanja. Na taj način problem unutrašnjeg uređenja nove države nije se mogao rešiti, već je postajao sve kritičniji, dostižući kulminacionu tačku 1928. uoči šestojanuarske diktature 1929. i u aprilskom slomu 1941. Drugim rečima, zbog takve konkurentne borbe velikosrpske i velikohrvatske buržoazije, Srbi, Hrvati i Slovenci su se sve više udaljavali jedni od drugih.

Pošto je u tzv. »integralnom jugoslovenstvu« opravdano video opasnost za opstanak svoje nacije, hrvatski narod se sve više svrstavao u jedan nacionalni front, u borbi za svoja prava, svoje ime i državnost. On je doktrinu »integralnog jugoslovenstva« beogradskih vlastodržaca shvatio kao obmanu i sredstvo za ugušivanje hrvatstva i omogućavanje srpske hegemonije. I bio je u pravu. Ali, ne obojako je i to da su vrhovi i srpske, i hrvatske, i slovenačke buržoazije stalno zastupali svoje sebične, klasne interese na štetu svojih sopstvenih i drugih naroda. One su tražile podršku od zapadnih imperijalističkih država ili od sila Osovine, ili od jednih i drugih. S druge strane, »Slovenačka buržoaska politika je, kako to kaže E. Kardelj, »u raznim varijantama gotovo dvadeset godina igrala na kartu srpsko-hrvatskih suprotnosti. Iskorišćavajući svoju ulogu jezička na vagi, do koje je došla bez svoje zasluge, slovenačka buržoazija je iscenkala za sebe mnoge ustupe ... Nju je uvek prožimao strah od srpsko-hrvatskog sporazuma i njeni vrhovi su svojom vestom intrigantskom i podmuklom politikom, stalno nastojali da do takvog sporazuma ne dođe, jer bi srpsko-hrvatski sporazum mogao potkopati slovenački narod u neku vrstu izolacije«.

Radni čovek, radnik i seljak, taj glavni faktor savremenog rata, nije imao u Kraljevini Jugoslaviji stvarnih nacionalnih prava i slobode, već je bio eksploatisan i varan od vođa građanskih partija tako da je znatnim delom živio u bedi i nemaštini. On je, u stvari, tretiran u svakodnevnom surovom životu kao rob, robot ili roba. Zbog toga je sve više gubio poverenje u vladajućim sistem, a autoritet državnih organa utoliko je više slabio u njegovim očima ukoliko se približavala fašistička agresija. Surova eksploatacija radničke klase i seljaštva izazivala je mnogobrojne štrajkove pod vodstvom KPJ, što je izazivalo okrutne represalije vladajućih krugova, koji su se naročito okomljavali na Komunističku partiju, zabranili njenu delatnost, zatvarali i ubijali njene članove i progonili njene simpatizere. Pored toga, vladajućim krugovima mislili su samo na sebe, na svoje lične materijalne i klasne interese, preduzimali sve da ne izgube svoje pozicije, svoje bogatstvo, udoban i sladak život, podržavajući korupciju, mito i protekciju. U takvom oronulom građanskom društvu glavno je bilo sačuvati vlast, a kod građanske opozicije dočepati se vlasti.

Nade naših naroda da će posle 1918. nastupiti novi, bolji život, izneverene su u novoj državi, doživljavajući mnoge patnje i stradanja, pa je većina radnih ljudi i seljaka i radnika mrzela državni aparat i smatrala da njegovom propašću nema šta da izgubi. Prema tome može se zaključiti da je permanentna državna kriza, stvorena nerešnim nacionalnim i socijalnim pitanjem, stalno potresala državu, unoseći razdor, svađe, pa i mržnju među narodima i klasama i time sve više slabila jedinstvo, otpornu snagu i sposobnost naroda i države za odbranu. Da bi se pošto-poto održala na vlasti centralistička oligarhija je primenjivala najsvirepija sredstva, despotiju i tiraniju nad eksploatisanom radničkom klasom i svima naprednim elementima u zemlji, a time, u spletu klasnih i nacionalnih suprotnosti, izazivala razdor, mržnju i osvetu, tako da

je aprilski rat zatekao Kraljevinu Jugoslaviju pod vlašću duboko *omraženog i trulog društvenog sistema*.

U skopu nerešenog nacionalnog pitanja dominiralo je *hrvatsko pitanje*. Zbog toga što nije istinski rešavano, ono je sve do propasti stare Jugoslavije potresalo zemlju, izazivalo neprekidne krize i nestabilnost, razjedinjavalo narod, slabilo koheziju vojske, i u kratkotrajnom ratu, zajedno sa ostalim negativnim akcijama i tendencijama vladajućih krugova, doprinelo brzom slomu vojske i države, a posle sloma do tragičnih posledica. *Hrvatsko pitanje kao međunarodni problem*, negativno se odražavao na uzajamne odnose naročito Srba i Hrvata, na stabilnost zemlje i njene međunarodne odnose, jer je od strane hrvatske buržoazije postavljano u toliko oštrijem obliku ukoliko je spoljno-politička situacija Jugoslavije bila teža, naročito u kriznim situacijama, kao na primer posle ubistva Stjepana Radića u Narodnoj skupštini 1928, anšlusa, minhenske krize 1938, okupacije Albanije 1939, nemačkih uspeha na Zapadnom frontu 1940. itd.

Pokušaji jugoslovenskih vlada da hrvatsko pitanje reše putem nagodbe nailazili su na opravdan otpor hrvatskog naroda zato što je velikosrpska buržoazija svim silama nastojala da očuva svoju dominaciju i u vlasti i u privrednom životu, tj. da očuva svoj monopolistički položaj u državi. Tek u predvečerje izbijanja drugog svetskog rata, Cvetkovićeve vlada i knez Pavle, u težnji da koliko toliko obezbede unutrašnje jedinstvo i stabilnost zemlje, pokušali su da se bar na pola puta izade u susret željama hrvatskog naroda. Videli smo koliko je bilo nagađanja, pogađanja, natezanja, odlaganja, pa i pod uticajem spoljnih faktora (jer je i za vreme pregovora hrvatsko pitanje postavljano kao međunarodni problem da bi pritisak na vladu bio što jači i da bi se na taj način postigli što veći ustupci) dok nije došlo do tzv. *Sporazuma Cvetković-Maček*, 26. avgusta, samo pet dana pred izbijanje drugog svetskog rata. To je zaista bio korak napred u odnosu na dotadašnje stanje, u to se verovalo, pa i CK KPJ, s tim što se zalagao da se Sporazum poboljša i proširi i na druge narode.

Međutim, događaji su pošli suprotnim, negativnim tokom, koji su još više produbili postojeću političku krizu. Pomenuti Sporazum nije zadovoljio ni srpsku ni hrvatsku buržoaziju. Ustupci koji su dati hrvatskoj buržoaziji, istaknuto je u Rezoluciji Pete zemaljske konferencije KPJ, izgledali su vodstvu srpske buržoazije i suviše veliki, a vodstvu hrvatske buržoazije i suviše mali. To najbolje ilustruje Strogo poverljiva okružnica HSS koja je izdata neposredno posle sklapanja sporazuma (*Prilog 2*), o kojoj je u ovom radu bilo dosta reči. Zbog toga su i jedna i druga strana raspirivale šovinizam, a hrvatska buržoazija pokazivala iste ugnjetačke pretenzije prema drugim narodima Jugoslavije kao i srpska. Tako su se međusobne suprotnosti sve više zaoštravale i kriza se produbljivala. Interesantno je da to potvrđuje i Urlin fon Hasel (bivši nemački poslanik u Beogradu) u svome izveštaju od 16. novembra 1939. godine, tj. oko dva meseca posle sklapanja Sporazuma. On je u tom izveštaju, pored ostalog, naveo da u Cvetkovićevoj nehomogenoj i slaboj vladi »Srbi i slovenački sveštenik Korošec i hrvatski potpredsednik Maček idu svojim sopstvenim putem«, da su srpski i hrvatski ministri potpuno uzdržljivi jedni prema drugima; da »kao nikad ranije postoji veliki uticaj čisto srpski nastrojene generalne klike«, da Srbe i Hrvate deli »duboka provalija«, da u Hrvatskoj vrlo često uopšte ne haju za naređenja iz Beograda, da se Hrvati sve više i više ponašaju kao država u državi« i da se »Maček, današnji vođa Hrvata, saglasio sa

zajedničkom državom, ali bez topline i čvrstine« i da je, zbog ulaska u vladu, izgubio na terenu u odnosu na ustaše i separatiste«, koji ga napadaju daje zaključivanjem Sporazuma navodno izdao ideju Nezavisne Države Hrvatske, koja je, kako se onda tvrdilo u ustaškoj propagandi, bila zajedničko gledište i HSS i ustaškog pokreta«.

O kobnim posledicama izrazito teškog unutrašnjeg stanja na tok operacija u kratkotrajnom aprilskom ratu biće nešto više reći u narednom izlaganju.

Uticađ obaveštajne službe neprijatelja i pete kolone

Rovito, konfuzno i izrazito nestabilno unutrašnje stanje Jugoslavije, bremeno mnogim suprotnostima, bilo je veoma pogodno tlo za bujanje neprijateljske propagande, obaveštajne službe i pete kolone, uz profesionalnu, vestu i veoma konspirativnu primenu svih metoda i sredstava. U tome su bile naročito aktivne nemačka i italijanska obaveštajna služba, kojima su svesrdno pomagali mnogi domaći špijuni i petokolonaši. Dok je osnovna delatnost svih službi bila usmerena na infiltraciju u sve pore državnog, društvenog, privrednog i kulturnog života, u cilju potkopavanja stabilnosti zemlje i njenog uništenja kad se za to ukaže potreba, dotle su se britanska, francuska i američka obaveštajna služba uglavnom orijentisale da pridobijanjem i vrbovanjem vodećeg državnog, političkog, privrednog i društvenog aparata i veštom propagandom privuku Jugoslaviju na svoju stranu.

Najviše uspeha u negativnom smislu imala je najopasnija odlično organizovana nemačka privredna i vojna obaveštajna služba, tako da je, naročito posle anšlusa 1938. godine, uspela da postepeno pretvori Jugoslaviju u potpunog privrednog satelita i da se sve više uvlači u sve grane državne delatnosti, pa i u vojsku, i to utoliko jače ukoliko se više bližilo izbijanje rata, pa da dostigne vrhunac u aprilskim danima sa poraznim rezultatima po jugoslovensku vojsku.

Tako su i Obaveštajna uprava nemačke Vrhovne komande oružanih snaga admirala Kanarisa i nacistička politička obaveštajna služba za inostranstvo SS generalmajora Selenberga (Schelenberg) u čitavoj Jugoslaviji još mnogo ranije svestrano organizovale špijunsku mrežu, koja je dopirala do najviših instancija jugoslovenske vojske i civilne hijerarhije. Zato su po čitavoj zemlji nekontrolisano krstarile hiljade špijuna-turista, koji su stručno proučavali zemljište, ispitivali dubine reka i snagu brzaka i nesmetano fotografisali sve važnije vojne objekte i utvrđenja.

U toku čitavog marta nemačka Vrhovna komanda kopnene vojske je, preko svoje veoma razgranate obaveštajno-agenturne mreže i prislušne službe, budno pratila sve pokrete jugoslovenskih trupa, rad jugoslovenskog državnog i vojnog rukovodstva, takoreći danonoćno prikupljala i dostavljala mnogobrojne podatke svojim jedinicama, komandama i štabovima orijentisanim prema Jugoslaviji. Tako, blagodareći svojim špijunima u Generalštabu jugoslovenske vojske, kao i u Komandi Ratnog vazduhoplovstva, nemačko komandovanje dobilo je uoči 27. marta sve podatke o broju i rasporedu jugosloven-

skih vazduhoplovnih jedinica, o aerodromima, podatke o PAO u Zagrebu, Zidanom Mostu i Bosanskom Brodu, o količinama i lokaciji benzina; sve podatke o artiljerijskim pukovima, njihovoj lokaciji i popunjenosti, kao i obalnim baterijama (broj jedinica i broj oruđa). Pored ovoga nemačko komandovanje je imalo veoma tačne podatke i o svim divizijama, naročito na Makedonskom i Severozapadnom frontu.

Koliko je bila razgranata nemačka obaveštajna mreža u jugoslovenskim višim štabovima, zaključno sa Glavnim generalštabom, dokazuje *Prilog 1* uz Uputstvo Vrhovne komande kopnene vojske od 30. marta o izvršenju strategijskog razvoja za napad na Jugoslaviju, u kojem je do detalja izneta ukupna jačina jugoslovenske vojske i vazduhoplovstva i njihova borbena vrednost.

U svom izveštaju Kominterni »O položaju i događajima u Jugoslaviji« u maju 1941. godine, drug Tito je napisao: «... U vojsci od generalštaba do manjih vojnih jedinica, peta kolona imala je svoje predstavnike na najosjetljivijim mjestima. U odjeljenjima za snabdijevanje vojske sjedili su bjelogardisti i Hrvati koji su radili tako da je za vrijeme borbe to snabdijevanje potpuno zatajilo ... Većina viših i srednjih oficira bili su petokolonaši i kapitulanti koji su sabotirali odbranu zemlje« ...

Nemačka obaveštajna služba imala je čitav niz obaveštajnih agencija pod raznim imenima, od kojih su bila najvažnije Obaveštajna služba Nacionalso-cijalističke partije RSHA i Obaveštajna služba nemačkih oružanih snaga Abver. Prvo odeljenje Abvera bavilo se špijunažom u inostranstvu; drugo - organizacijom diverzija, sabotaza, terorom i podrivačkim radom u stranim državama; treće - kontrašpijunažom; četvrto odeljenje vodilo je evidenciju agenata, kartoteku, administraciju i finansije, a peto odeljenje održavalo je vezu sa Nemačkim vojnim izaslanicima. Abver je tesno saradivao sa Nemačkim Ministarstvom inostranih poslova, a u Jugoslaviji je formirao teritorijalne centrale AST (Abuehrstelle) i specijalne formacije »Jupiter« i »Brandenburg«. Šef Abvera bio je admiral Vilhelm Kanaris (Wilhelm Canaris), a rukovodilac Abvera za Jugoslaviju Erik Laser fon Golhajn (Erich Lasser von Golheim).

Nemačka obaveštajna služba je na osnovi sporazuma iz 1937. godine između šefova jugoslovenske i Nemačke policije, tzv. Službe bezbednosti SS, o zajedničkom suzbijanju komunizma, stekla izvanredne pozicije za svoj razorni rad, jer je imala svoje veze u vrhovima policije Beograda, Novog Sada, Zagreba, Ljubljane, Celja, Maribora i drugih mesta. Pored toga, takoreći svi nemački stručnjaci, koji su se u Jugoslaviji bavili privrednim pitanjima, bili su u nacističkoj službi.

Centralna figura nemačke privredne ekspanzije u Jugoslaviji bio je Franc Nojhauzen. Bio je dugo godina na čelu nemačkih privrednih i političkih ustanova u Jugoslaviji, oslonjen na ličnu podršku Geringa. On je bio organizator sveobuhvatne nemačke privredne špijunaže u Jugoslaviji, saradujući istovremeno sa Nemačkom političkom i vojnom obaveštajnom službom. U stvari, njegov »Saobraćajni biro« u Beogradu bio je glavna nemačka centrala za špijunažu i diverzije u Jugoslaviji, lično je delovao u svojstvu zemaljskog vođe Nacističke partije u Jugoslaviji, a njegov pomoćnik za organizovanje članova pete kolone bio je inženjer Karl Kraus koji je imao specijalnog opunomoćenika za Hrvatsku Nasenštajna (Nassenstein) sa svojim saradnicima u Kutini i Splitu. Nasenštajn je uspostavio vezu sa Govedićevom grupom hrvatskih nacionalsocijalista, sa folksdojčerima i nekim pristalicama Hrvatske seljačke stranke.

Intenzivan razorni rad pete kolone otpočeo je 27. marta po unapred pripremljenom planu koji je izradio šef Abvera admiral Kanaris, a stavio u pokret načelnik Štaba Nemačke Vrhovne komande Kajtel. Proradile su tajne radio-stanice u Novom Sadu, Vršcu, Beogradu, Zagrebu i Mariboru, a u akciju su stupili i nemački konzulati u Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Dubrovniku, Splitu, Beogradu i Skoplju, kao i mnogi obaveštajno-diverzantski punktovi, naročito u Vojvodini, severnoj Hrvatskoj i Sloveniji. U Vojvodini je predsednik »Kulturbunda« dr Sep Janko proglasom pozvao sve folksdojčere u Jugoslaviji da se povezu sa organizacijom »Jupiter«, a glavni rukovodilac delatnosti pete kolone u aprilskim danima bio je Nemački vojni ataše u Beogradu pukovnik Tusen. Ona je preko štampe i radija širila lažne vesti o tobožnjem proganjaju folksdojčera da bi se opravdao napad na Jugoslaviju. Tih dana Nemačka agentura uključila se i u telefonsku mrežu Beograda tako da je svojim dezinformacijama i propagandom stvarala zabunu i demoralizaciju političkog rukovodstva i stanovništva.

Istine radi, mora se istaći da je Glavni generalštab, pored Obaveštajnog odeljenja, još od 1938. godine obrazovao i poseban Servis tajne službe koji je sa uspehom dolazio do značajnih podataka u saradnji sa britanskom tajnom službom i samostalno, kao što se to može videti u delu Uglješe Popovića *Deseti po redu* izdatom u Beogradu 1976. godine. Isto tako, Glavni generalštab je blagovremeno uvideo opasnost od aktivnosti pete kolone i »Kulturbunda« po bezbednost i odbranu zemlje i ulagao ogromne napore da suzbije i ograniči tu razornu neprijateljsku delatnost u Jugoslaviji. O tome svedoče mnogobrojni izveštaji i preporuke štabova Dravske, Dunavske i Potiske divizijske oblasti i Prve i Četvrte armijske oblasti. U mnogim naređenjima i direktivama Glavnog Generalštaba i Ministarstva vojske i mornarice iz perioda 1939-1940, godine, predviđeno je ne samo otkrivanje već i način suzbijanja raznovrsnih oblika špijunsko-diverzantske aktivnosti Nemačke manjine na teritorijama pomenutih oblasti. Uzalud su načelnik Glavnog Generalštaba i ministar vojske i mornarice u više navrata u tom periodu skretali pažnju vladi Cvetković - Maček na neprijateljsku aktivnost »Kulturbunda« i otvoreno izražavali negodovanje zbog koncesija koje su davane tim javnim i tajnim neprijateljima. No, upozorenja i vladi i vojsci dolazila su sa raznih strana, Udruženja rezervnih oficira, nekih olicira, anonimnih pojedinaca, pa čak i od Komande žandarmerije i njenih organa. Najčešća upozorenja dolazila su od Komunističke partije Jugoslavije. Tako, na primer, u referatu Mitra Bakića na Petoj zemaljskoj konferenciji (19-20. oktobra 1940), između ostalog, kaže se: « ... Neposredna zadaća komunista u vojsci mora biti borba protiv pete kolone, njihovog izdajničkog, špijunskog i saboterskog rada. Konkretno raskrinkavati njihov štetočinski rad, mobilisati vojnike protiv njihovih predavanja, objasniti povezanost njihovog rada sa defetističkom i kapitulatskom vladom Cvetković - Maček« ... A u Rezoluciji Pete zemaljske konferencije: »Voditi odlučnu borbu protiv toga da se pomoću osovinskih agenata u vladi i van nje Jugoslavija pretvori u kolinijalnu bazu osovinskih sila za vodenje rata do potpunog ekonomskog iscrpljenja i osiromašenja naroda« ...

Zbog nepoverenja u nacionalne manjine, naročito u Nemce, Mađare i Albance, posle izvršenog aktiviranja 1939. godine, preduzete su mere da se uklone iz operativnih jedinica, pa je bilo predviđeno da se od njih formira oko 50 radničkih bataljona u pozadini vojske. Međutim, činjenica je da su i vlada i Ministarstvo vojske i mornarice, i Glavni generalštab i žandarmerija i druge

razne komande i ustanove preduzimale daleko rigoroznije mere protiv pripadnika Komunističke partije i drugih progresivnih snaga, jer su smatrani antidržavnim elementima zato što su se borili protiv vladajućeg režima. O tome je detaljnije izneto u odeljku »Delatnost Komunističke partije«. Karakteristično je daje kontraobaveštajna služba Glavnog generalštaba imala znatnog uspeha u otkrivanju i sprečavanju rada neprijateljske obaveštajne delatnosti, ali je i Obaveštajna uprava Glavnog generalštaba imala razgranatu mrežu svojih agenata za otkrivanje »antidržavnih elemenata«, prvenstveno komunista, i posebnu kartoteku osuđenih i sumnjivih lica.

Isto tako je i vlada CVetkovic - Maček posle kapitulacije Francuske 1940. godine bila daleko popustljivija prema nemačkoj manjini, nego prema pripadnicima KPJ. Ona je u jesen te godine čak i odlikovala neke naciste »Kulturbunda« i amnestirala oko 2300 folksdojčera koji su bili osuđeni iz političkih razloga, i koliko su vlada i vlasti u Dunavskoj banovini i u Sloveniji bili popustljiviji prema folksdojčerima, oni su utoliko bili drskiji i bezobzirni, protestujući da se prema njima nepravredno postupa. Žalili su se čak i na vladu, jer ni ona ponekad nije htela da ispuni njihove neopravdane zahteve. U svakom slučaju, vlada nije smela dozvoliti da se pojačanom propagandom »Kuhurbunda« javno manifestu u simpatije i privrženost nacističkom režimu i da se slave nemačke pobede, jer su, kao državljani Jugoslavije, bili dužni da poštuju njenu neutralnost. I ne samo to - osnivane su mnoge nove organizacije, propagandne i obaveštajne ćelije, koje su obučavane na posebnim kursovima za razne akcije i sabotaže, a tajnim kanalima dobijale su oružje iz Nemačke preko mađarske i rumunske teritorije. Sem toga, neki folksdojčeri dobrovoljno su odlazili u Nemačku i stupali u formacije SS trupa.

O delatnosti obaveštajne službe i pete kolone izneto je u odeljku »Uticaj pete kolone na vođenje aprilskog rata«, u odeljku »Šovinističke, separatističke i neprijateljske organizacije u Jugoslaviji«, »Nemačka manjina (folksdojčeri), njihove organizacije i peta kolona«, kao i u odeljku »Tok operacija«.

Spoljna politika

Nestabilna i veoma teška unutrašnja situacija morala je imati negativne posledice i na spoljnu politiku Kraljevine Jugoslavije, naročito u periodima kada joj je pretila agresija spolja. Poznato je da je u prvom periodu posle stvaranja zajedničke države najveća opasnost pretila od Italije, koja je svim silama nastojala da ostvari svoje pretenzije na jugoslovenske oblasti na istočnoj jadranskoj obali koje su joj sile Antante Londonskim ugovorom od 1915. godine obećale pod uslovom da pređe na njihovu stranu protiv Centralnih sila, što je ona i izvršila. U tom periodu Jugoslavija se oslanjala na bivše saveznike, naročito na Francusku »moćnu saveznicu«, ali ni Francuska nije želela da sa Jugoslavijom zaključi čvrst vojni savez sve do 1938. (kada joj je zapretila opasnost od Nemačke), jer nije želela da se zamera svom susedu Italiji. Prema tome, savezništvo se ogledalo najviše u pružanju moralne podrške. Druga opasnost pretila je od suseda pobedenih u prvom svetskom ratu - Mađarske i Bugarske (koje su nastojale da ostvare svoje revizionističke težnje). Zato su se jugoslovenske vlade nadale da će se zaštititi na principu kolektivne bezbednosti preko Društva naroda i sklapanjem Pakta o organizaciji tzv. Male Antante između Jugoslavije, Cehoslovačke i Rumunije radi obezbeđenja od

Mađarske i sprečavanja restauracije Habsburga, i Balkanskog sporazuma između Jugoslavije, Grčke, Rumunije i Turske, čija je oštrica bila uperena protiv Bugarske i njenog revizionizma.

Interesantno je da je kralj Aleksandar, prema nemačkim i britanskim diplomatskim dokumentima, sa simpatijama dočekao dolazak Hitlera na vlast i daje bio sklon približavanju Nemačkoj, izražavajući želju za poboljšanje privrednih veza sa njom. On je pre polaska u Francusku 1934. godine preko Nemačkog »ambasadora s posebnom misijom«, fon Papena, poručio da neće »nikad sudelovati u koaliciji koja bi imala da rešava srednjoevropska pitanja ako u njoj ne bi bila zastupljena Nemačka«.

Program Aleksandrovog naslednika kraljevskog namesnika kneza Pavla zasnivao se: 1) na antikomunizmu i nepriznavanju Sovjetskog Saveza i izbegavanju bilo kakve saradnje sa sovjetskom diplomatijom sve do 1940. godine; 2) na podsticanju britansko-nemačkog zbližavanja radi usmeravanja nacističke ekspanzije prema SSSR-u; 3) na razvijanju plodnih jugoslovensko-nemačkih privrednih odnosa (koji će kasnije dovesti Jugoslaviju u potpunu ekonomsku zavisnost); 4) na čuvanju integriteta države prevladavanjem suprotnosti sa susedima bilateralnim ugovorima sa Bugarskom (1937) i Mađarskom (1940), uz približavanje i poboljšavanje uzajamnih odnosa sa Italijom (što je 1937. dovelo do Beogradskih ugovora Čano - Stojadinović i dopunskog privrednog sporazuma i 5) na korišćenju suprotnosti između Nemačke i Italije u pogledu Jugoslavije jačim oslanjanjem na Nemačku koja Jugoslaviju može štititi od uvek potencijalno opasnog suseda - Italije.

Do ovakve preorijentacije jugoslovenske spoljne politike - do približavanja Nemačkoj i Italiji i slabljenja veza sa Francuskom i V. Britanijom - postojali su i neki objektivni razlozi: 1) ni Francuska ni Velika Britanija nisu podržale Jugoslaviju 1934. godine u Društvu naroda u osudi Italije i Mađarske posle ubistva kralja Aleksandra; 2) Društvo naroda je posle agresije Italije na Etiopiju 1935. naredilo samo privredne sankcije (mada je jugoslovenskoj i francuskoj vladi odgovarala italijanska ekspanzija u Africi) koje je ukinula sledeće godine i ništa nije preduzela kad je Nemačka, suprotno svojim obavezama iz Versajskog ugovora, ušla u demilitarizovanu Rajnsku oblast, iako da ni V. Britanija nije podržala Francusku u bilo kakvoj delotvornoj akciji osim verbalne i diplomatske osude, kao što ni Francuska nije podržala V. Britaniju povodom italijanske agresije na Etiopiju; 4) V. Britanija je početkom 1937. godine preko Kampbela izjavila Stojadinoviću da želi da popravi svoje odnose sa Italijom, kao što se i ona sama trudi da to učini koliko god je to moguće, ali da se »ne angažuje previše daleko«, jer je i njen tzv. »Džentlezenski sporazum« sa Italijom imao za cilj uglavnom da učini kraj teškom slanju u Sredozemnom moru i da, ako je moguće, pripremi teren za saradnju. I pre potpisivanja pakta s Italijom, Kampbel je 15. marta 1937. saopštio Idnovu poruku: »... Italija želi da Vas uvuče i u svoju orbitu uticaja. Mi smatramo da je poželjan jedan Vaš prijateljski sporazum s Italijom i mi smo tako nešto učinili. prekinuli smo zategnutost koja je vladala, ali je naš sporazum sačinjen u opštim frazama, pa bismo željeli da i Vi tako postupite. Ne biste trebali dati utisak isključivosti i suviše velike intimnosti odnosa, kao što bi bilo ako biste uneli odredbe o neutralnosti u slučaju sukoba ili u konsultovanju ili o tome da ne ulazite u kakve druge kombinacije, jer su takve obaveze opasne za malu državu kada ih pravi sa velikom. Ove savete Engleska daje ne samo u svom interesu ili u interesu Evrope, već kao prijatelj i u interesu Jugoslavije« ...

Očigledno je da ni V. Britanija nije želela da se zameri Italiji, ali da ne izgubi Jugoslaviju.

Poslednjih meseci 1937. Stojadinović je obišao Pariz i London i u Parizu produžio valjanost francusko-jugoslovenskog ugovora o prijateljstvu iz 1927. godine, u Londonu razgovarao s Cemberlenom i Idnom, a u razgovoru s Mussolinijem 6. i 7. decembra rekao je da je ovlašćen od kneza Pavla da izjavi da se Jugoslavija ubuduće, u bilo kojoj političkoj situaciji, neće nikada naći u taboru protiv Italije. Dalje je izjavio da njegov put u Pariz i London nije dao nikakvog praktičnog rezultata, štaviše nije krio duboko udaljavanje od Francuske koja je insistirala na zaključenju pakta o uzajamnoj pomoći s državama Male Antante. On se usprotivio takvom paktu i dodao da će se još odlučnije opirati takvim pritiscima.

U razgovoru sa Hitlerom 17. januara 1938. godine, u prisustvu Geringa, fon Nojrata, fon Herena i poslanika Cincar-Markovića, Stojadinović je najpre isporučio pozdrave kneza Pavla, a zatim izjavio da Kraljevina Jugoslavija neće pristupiti nikakvom bloku i da neće primati nikakve obaveze protiv Nemačke.

Na to je Hitler rekao daje boljševička akcija najveća opasnost za mir, kao i momentalna međunarodna privredna situacija. Povoljno se izrazio o Poljskoj, kritikovao Cehoslovačku kao posebno žarište krize, izjavio da nikada neće dozvoliti povratak Habsburga u Austriju i daje mađarskoj vladi najozbiljnije skrenula pažnja da ni u kom slučaju ne može računati na pomoć Nemačke u pogledu nekih revizionističkih zahteva prema Jugoslaviji i podvukao da se radije što se odnosi između Nemačke i Jugoslavije povoljno razvijaju, ali da nema potrebe za zaključivanjem ma kakvih političkih ugovora, jer nema ni sa Italijom. Na kraju je svečano izjavio da Nemačka nema na Jadranskom moru, kao ni na Balkanu, nikakvih teritorijalnih zahteva, da Nemačka politički ne teži van granica današnje Austrije i da zbog loga poštuje i da će poštovati neprikosnovenost granica Jugoslavije kao što smatra i Brenner definitivnom granicom između Nemačke i Italije. Stojadinović se zahvalio Hitleru i izjavio da je potpuno zadovoljan sa njegovim gledištem u pogledu jugoistočne Evrope i naglasio da Jugoslavija smatra austrijsko pitanje za čistu unutrašnju stvar nemačkog naroda i da Jugoslavija ima istovetno negativno gledište kao i Nemačka u pogledu Habsburga. To je bio dokaz da se jugoslovenska vlada ne protivi anšlusu do kojeg je ubrzo i došlo u martu 1938. godine.

Ovakav stav jugoslovenske vlade izazvao je nezadovoljstvo Francuske, tim pre što je u drugoj polovini februara propao njen pokušaj da se Jugoslavija pridruži jednom francusko-engleskom protestu u Berlinu, kojim bi se dala podrška austrijskoj nezavisnosti. Stojadinović je povodom toga neslužbeno izjavio francuskom poslaniku u Beogradu: da protest ne ulaže ni Italija, iako se nalazi u istom položaju kao i Jugoslavija, a kad bi ga Jugoslavija uložila onda bi se izložila opasnosti zbog zajedničkog stava Nemačke i Italije, da ni sama Austrija ni njena vlada ne pokazuju ni malo volje da brane nezavisnost i da se tu radi o načelu narodnosti i prava naroda da raspolaže svojom sudbinom, jer je na tim principima nastala i sama Jugoslavija. Stojadinović je bio saglasan da dođe do intimnije saradnje između francuskog i jugoslovenskog generalštaba, ali samo u granicama postojećih konvencija i sporazuma (Pakt o prijateljstvu iz 1927). On nije mogao da odgovori na poslanikovu sugestiju da se saradnja proširi i van postojećih ugovora, jer, navodno mora da prouči

to pitanje i da ne /na šta misli Glavni generalštab. U stvari, i to je bilo odbijanje francuskog predloga, jer je Jugoslavija u to vreme već bila duboko zagazila u saradnju sa Nemačkom i Italijom. To se očigledno vidi i iz razgovora Stojadinovića sa predsednikom Turske Republike u Ankari 26. februara 1938. godine koji je naveden u odeljku »Spoljnopolitička situacija«. Videli smo da je takav stav Stojadinović branio 15. marta pred šefovima parlamentarnih klubova i 16. marta na interpelaciju senatora. Isto tako, nije imao uticaja ni protest CK KPJ u »Proglasu narodima Jugoslavije«, u kojem je istaknuta ogromna opasnost koja je zapretila Jugoslaviji i realno predviđen tok događaja koji će uslediti posle anšlusa. Osuđujući izdajničku Stojadinovićevu vladu, *CK je preporučio da se obrazuje vlada narodne sloge i odbrane i da se sklopi savez sa Čehoslovačkom, Francuskom i Sovjetskim Savezom.*

Sledeći potez udaljavanja Jugoslavije od Zapadnih saveznika ogleda se u tretiranju čehoslovačke krize postepenim slabljenjem Male Antante. Već na sastanku Saveta ministara inostranih poslova u Sinaju 4. maja 1938. Stojadinović je isticao kako je situacija u Evropi bolja nego u početku anšlusa, da ne veruje da će Nemačka ći toliko daleko da izazove rat, da će ona diplomatskim putem tražiti poboljšanje položaja Sudetskih Nemaca, da će se položaj Italije u odnosu na Nemačku poboljšati italijansko-engleskim i italijansko-francuskim sporazumima, ali da se Italija neće odvojiti od Nemačke bez obzira na to što je osovina Berlin - Rim manje solidna od osovine Pariz - London. iako se slabost Francuske i Engleske ogleda u tome što je Engleska isviše dugo vodila pacifističku politiku i zanemarila svoje naoružanje i što je Narodni front u Francuskoj gurnuo Francusku u naručje Italije. Zatim je naglasio da Nemačka ne želi da čehoslovački problem tretira kao neki međunarodni problem, npr. između Engleske i Nemačke, nego kao unutrašnji češki problem, pa preporučuje čehoslovačkoj vladi da ispuni zahteve Sudetskih Nemaca koje Berlin smatra opravdanim. Čehoslovački ministar inostranih poslova je izjavio da Sudetski Nemci rade prema instrukcijama iz Berlina, da oni traže autonomiju. *Ovako kolebljiv i rezervisan stav Stojadinovićeve vlade i približavanje Nemačkoj i Italiji bio je prvi korak za razbijanje Male Antante.* To je išlo na ruku agresivnoj Nemačkoj i revanšističkoj Italiji.

Nesumnjivo je da bi Hitler bio daleko suzdržljiviji da je protiv sebe imao ujedinjene države: Sovjetski Savez, Francusku, V. Britaniju, članice Male Antante i Balkanskog sporazuma, pa i Poljsku. Međutim, razni interesi i neprincipijelna politika doveli su do popuštanja, kolebanja i nejedinstva.

Posle Hitlerove posete Rimu početkom maja 1938. Stojadinović i Cano su u Veneciji 18. juna razmatrali čehoslovački problem. I tada je Stojadinović žrtvovao Čehoslovačku, jer je uveravao Cana da se slaže sa stavom Italije, da će Jugoslavija, ako dođe do krize, a Italija ostane skrštenih ruku, učiniti to isto i da ni u kom slučaju ne namerava da uvuče svoju zemlju u sukob s Nemačkom, da bi pokušao spasti »umjetnu i neprijateljsku Čehoslovačku«, a još manje da podrži Francusku koja je otvoreno neprijateljska prema njemu. Istina, tražio je da Italija utiče na Mađarsku, jer bi Jugoslavija i protiv svoje volje morala da izvrši svoje preuzete obaveze ako bi Mađarska bila inicijator napada. Predviđao je red Hitlerovih poteza: posle Austrije Sudeti, zatim poljski koridor i izlaz na Jadran, pa je smatrao da tu stvar ne bi smeli izgubiti iz vida. bez obzira na to što to Nemačka poriče i da stoga Italija i Jugoslavija, tesno ujedinjene, moraju uvek pratiti Nemačku politiku, zadržavajući i dalje najčvršće prijateljske odnose s Berlinom.

Na poslednjem sastanku Saveta ministara inostranih poslova Male Antante na Bledu od 21. do 23. avgusta 1938. godine zaključen je sporazum sa Mađarskom, sličan sporazumu država - članica Balkanskog sporazuma sa Bugarskom, naime da im se priznaje ravnopravnost u naoružanju i da se, za uzvrat, odriču primene sile u uzajamnim odnosima. To su bile revizije mirovnih ugovora u korist budućih potencijalnih neprijatelja. Na sednicama na Bledu Stojadinović i rumunski ministar inostranih poslova Petresku Kumenen suglasili su se da se, na osnovi izveštaja nemačkih poslanika u Beogradu odnosno Bukureštu, može očekivati da će doći do oružanog sukoba ako si ne ispune zahtevi Sudetskih Nemaca. *To je u stvari bio »pogreb«* Male Antante i novi pritisak na čehoslovačkog ministra inostranih poslova Kroftu koji je rekao da će Čehoslovačka slušati savete Francuske i V. Britanije, ali ako ne budu energične, Čehoslovačka će se u svakom slučaju braniti, tim pre što je Sovjetski Savez izjavio da će ispuniti svoje obaveze prema Čehoslovačkoj ako ih ispuni Francuska. I dok je Francuska bila spremna da ispuni obaveze, V. Britanija nije htela da preuzme obavezu koja automatski stupa na snagu, ali nije isključivala mogućnost da i ona bude uvučena u rat. U takvoj situaciji došlo je do tzv. *Minhenskog sporazuma* koji je 29. septembra 1938. zaključen između Hitlera, Musolinija, Cemberlena i Daladjea, po kojem je Čehoslovačka morala ustupiti Sudetsku oblast Nemačkoj. *To je, u stvari, bila kapitulacija zapadnih sila* kao posledica njihove nesloge, kolebljivosti i nespremnosti da se suprotstave nacističkoj agresiji. To je ohrabril Hitlera da još bezobzirnije deluje, politički i vojnički, na međunarodnom polju i da na kraju izazove drugi svetski rat.

Interesantno je da se knezu Pavlu nije dopadala Stojadinoviceva politika udaljavanja od B. Britanije i Francuske, pa je uoči skupštinskih izbora 11. decembra 1938. godine išao u London da se posavetuje s Cemberlenom i lordom Halitaksom o daljoj spoljnoj politici Jugoslavije. V. Britanija je težila da stvori koaliciju država i naroda koja bi zaokružila Nemačku, i to: Francuska, Italija, Jugoslavija i Rumunija, s jedne, i Sovjetski Savez i Poljska kao poseban blok, s druge strane. Ali izgleda da je jedini rezultat tih razgovora bio uklanjanje Stojadinovića sa dužnosti predsednika vlade zbog njegove izrazito prosovinske politike. Do svoje smene 4. februara 1939. godine, kada ga je nasledio Džagiša Cvetković, Stojadinović je vodio pregovore sa Čanom oko Albanije i njene podele i, u stvari, svojim popustljivim stavom doprineo da Italija 7. aprila 1939. godine počne okupaciju Albanije. Istu takvu njegovu politiku prema Albaniji nastavio je i njegov naslednik Cvetković, što je omogućilo Italiji da obrazuje strategijsku bazu za dalji prodor na Balkansko poluostrvo i da ugrožava ne samo jugozapadnu granicu Jugoslavije nego i njenu vezu sa Egejskim morem. Tako je Musolini ubrzo pošao Hitlerovim putem koji je neposredno pre toga, 15. marta, počeo okupaciju smanjene Čehoslovačke, ušao u Prag i osnovao Protektorat Češke i Moravske.

Da bi ispitao raspoloženje i stav Musolinija prema pripremanom Nemačkom obračunu s Poljskom, Hitler je uputio Geringa u Rim. U razgovoru sa Geringom 15. aprila 1939. Gering je spomenuo da su posle okupacije Čehoslovačke neki predstavnici Hrvata koji saraduju sa Mačekom pokušali da ih primi, ali da ih je odbio i uputio da se obrate Rimu, a ne Berlinu, ako žele da raspravljaju o spoljnopolitičkim pitanjima, zato što »Jugoslavija stoprocentno ulazi u interesnu sferu Italije i što je u interesu Osovine da se stvari u Jugoslaviji mirno razvijaju«. Gering je ipak naglasio da bi se takav stav pro-

menic ako bi držanje vlade i pravac jugoslovenske spoljne politike bili nepouzdati, i dodao da »Jugoslovenima treba objasniti da u slučaju rata protiv zapadnih sila osovinske sile očekuju *blagonaklonu neutralnost*, sa čime se Mussolini saglasio. Ovakav, moglo bi se reći popustljiv stav prema Italiji, bio je potreban da se ona što više veže za Nemačku. što se uskoro i dogodilo 22. maja kada je zaključen ugovor o savezu i prijateljstvu između Nemačke i Italije, tzv. Čelični pakt.

Posle Cincar-Markovićeve posete Berlinu krajem aprila 1939. državni sekretar Nemačkog Ministarstva inostranih poslova Vajcseker obavestio je cirkularnim telegramom sva Nemačka diplomatska predstavništva da se Cincar-Marković jasno izjasnio u prilog dotadašnje politike prijateljstva s Nemačkom i Italijom i uveravao da Jugoslavija neće sudelovati ni u kakvom poduhvatu protiv sila Osovine, već će po svaku cenu u eventualnom sukobu *ostati neutralna*. Sem toga Cincar-Marković je izrazio spremnost da se još više približi Mađarskoj, a Ribentrop mu je obećao širokogrudan postupak povodom želja jugoslovenske vlade da je Nemačka snabdeva ratnim materijalom, uz davanje dugoročnih kredita. O razgovoru sa Cincar-Markovićem neposredno posle toga Ribentrop je obavestio Čana i rekao mu da će Jugoslavija u svakom slučaju ostati neutralna i da će ekonomski pomagati sile Osovine, te daje u njihovom zajedničkom interesu da sačuvaju *status quo* Jugoslavije.

Knez Pavle je posle posele Rimu kraljevski dočekan 5. juna 1939. u Berlinu, gde je izjavio daje Jugoslavija spremna da vodi prijateljsku politiku prema Nemačkoj i Italiji, da se udaljila od Društva naroda, a to znači od načela kolektivne bezbednosti, da želi da još očuva Balkanski sporazum na neutralnoj osnovi, da računa s istupom Turske iz njega ili s udaljavanjem od njega ako bi se i dalje vezivala sa silama koje sprovode politiku zaokružavanja i da *Jugoslavija za sada ne može obećati pristupanje Jugoslavije paktu protiv Kominteme*.

Koliko su bila »sigurna i iskrena« Hitlerova obećanja Jugoslaviji i Italiji i Musolinijeva Jugoslaviji može se zaključiti po tome što je Hitler izbegao da se sastane sa Musolinijem na Breneru i što nije odgovorio na Musolinijev Memorandum. u kojem je predlagao da u prvim satima rata Osovina posedne Podunavlje i Balkan, da se ne zadovolji izjavama neutralnosti i da munjevitom i odlučnom akcijom izbaci iz borbe ne samo države kojima je V. Britanija ponudila garanciju poput Grčke, Rumunije i Turske, nego bi sebi obezbedila i pozadinu. U toj igri Osovina bi. kao u igri šaha. mogla računati sa dva »piona« -s Mađarskom i Bugarskom. Kad se već približio obračun s Poljskom, Ribentrop je prilikom sastanka s Čanom 11. avgusta u Fušlu priznao daje neizbežan sudar između Nemačke i Poljske i da je želja Berlina da Italija iskoristi priliku da okonča svoj spor sa Jugoslavijom u Hrvatskoj i Dalmaciji. Drugog dana je i Hitler to isto ponovio Čanu i predložio da »iskoriste prvu povoljnu priliku da raskomadaju Jugoslaviju okupirajući Hrvatsku i Dalmaciju« (prema Čanovoj zabelešci, nije pomenuo Sloveniju).

Da je jugoslovenska vlada bila odlučna da ne pristupi nikakvom bloku i sačuva svoju neutralnost, uprkos pritiscima Nemaca. Italijana ili Britanaca, pokazuje njena reakcija na *britansko-tursku deklaraciju od 12. maja 1939.* kojom su se V. Britanija i Turska - zbog italijanske aneksije Albanije - obavezale na saradnju u slučaju rata u Sredozemlju. Naime, jugoslovenska vlada je smatrala da Turska tom deklaracijom krši Balkanski sporazum prema kojem su se članice sporazuma obavezale da ni jedna od njih neće ući ni u kakve kom-

binacije bez pristanka ostalih članica. Ona je očekivala da će sile Osovine postaviti neugodno pitanje Beogradu i Bukureštu - da li Jugoslavija i Rumunija nameravaju da i dalje ostanu u Balkanskom sporazumu kad se vezao za jednu protivosovinsku silu. Ona je smatrala da se problem očuvanja mira na Balkanu tiče samo balkanskih država i protivila se svakom mešanju velesila. I britanski poslanik u Beogradu Kampbel obavestavao je svoju vladu da Jugoslavija ne može smireno gledati na deklaraciju, da zato uporno želi da očuva svoj nezavisan položaj i da ostane po strani sve dok neko ne ugrozi njene interese. Ali kad se knez Pavle u junu vratio iz dvoje posete Berlinu, zaključio je da je rat neizbežan, jer je Hitler, posle izvanredno gostoljubivog dočeka, činio sve što je mogao da Jugoslaviju uvuče u svoj tabor. Zato je toplo preporučio knezu Pavlu i Cincar-Markoviću da Jugoslavija učini neki opipljiv gest kojim će dokazati daje nesumnjivo prijatelj Osovine, npr. da istupi iz Društva naroda i da prekine veze sa Balkanskim paktom, a Ribentrop je zatražio da Jugoslavija priđe Antikominternu paktu. Prema Nemačkim dokumentima, vidi se daje Cincar-Marković bio odlučno protiv toga, jer bi taj pakt Jugoslaveni smatrali kao oružje upereno protiv Rusije s kojom postoje sentimentalne slovenske veze. Na to je Hitler ponovio kako je važno da Jugoslavija pobliže odredi svoju politiku prema Osovini, jer bi otvorenom izjavom o prijateljstvu prema njoj eliminisala neprijateljstvo Italije prema Jugoslaviji i poboljšala svoje unutrašnje probleme - jer bi hrvatski i slovenački separatisti shvatili da sile Osovine žele da se održi *status quo* u Jugoslaviji i prekinuli svoju subverzivnu delatnost.

Impresioniran borbenom snagom i spremnošću Nemačke i uveren u mogućnost postavljanja njenih novih zahteva, knez Pavle je u julu 1939. poslao generala Petra Pešića u Pariz i London da se konsultuje sa francuskim i britanskim vojnim šefovima. Prema Pešićevom izveštaju, francuski general Gamlen je rekao da će sile Osovine postavljanjem svakakvih zahteva prisiliti Jugoslaviju da uđe u rat na strani Saveznika i, ako to nije dovoljno, kad izbije rat francuske i britanske snage će zauzeti Solun kako ne bi pao Italijanima u ruke, pa Jugoslavija neće imati nikakvog razloga da ne uđe u rat, jer veruje da nemačka vojska ne bi mogla biti onakvog kvaliteta kao u julu 1914. Posle ovog izv. eštaja jugoslovenska vlada je odlučila da ubrza sprovođenje programa naoružanja i utvrđivanja i da se pokuša sklapanje sporazuma sa Hrvatima.

Nezadovoljan razgovorima 5. juna 1939. sa knezom Pavlom i Cincar-Markovićem, *Hitler je ponudio Musoliniju da raskomada Jugoslaviju*, svakako sa ciljem da u predstojeći rat uvuče Italiju na svoju stranu, ali Musolini tada nije hteo da preduzme takvu akciju. A da bi se osigurao sa Istoka za vreme operacija protiv Poljske, eventualno i protiv Francuske i V. Britanije, *Hitler je 23. avgusta 1939. godine zaključio Pakt o nenapadanju sa Sovjetskim Savezom*, i to u vreme kada su vođeni vojni pregovori između Velike Britanije i Francuske, s jedne, i Sovjetskog Saveza, s druge strane. To je izazvalo veliku senzaciju i iz temelja poremetilo strategijsku situaciju u svetu - samo nedelju dana posle toga, 1. septembra, *otpočeo je drugi svetski rat*: Nemačka je napala Poljsku, Francuska i V. Britanija objavile su rat Nemačkoj, Italija je postala »nezaraćena strana«, *ali Musolini nije napuštao ideju da u pogodnom trenutku okupira Hrvatsku*. Tada je jugoslovenska vlada, procenjujući novonastalu situaciju u Evropi, posebno na Balkanu, mogla konstatovati daje Jugoslavija skoro potpuno okružena: nacističkom Nemačkom (dominantnom silom u Evropi) koja je već bila u ratu, zatim »nezaraćenom« silom fašističkom Italijom, kao

i nizom drugih manjih država sumnjive neutralnosti, u stvari blagonaklone Osovini. U takvoj međunarodnoj situaciji *njena odluka da objavi neutralnost bila je pravilna*. No, s obzirom na dalji razvoj evropske situacije i širenje ratnog požara prema Istoku i jugoistočnoj Evropi bilo je malo nade da će Jugoslavija moći da ostane van ratnog sukoba, jer su obe zaraćene strane ulagale maksimalne napore da je privuku na svoju stranu putem raznih obećanja, pretnji i učena.

U septembru, kada je Sporazumom Cvetković - Maček bio oslobođen brige oko hrvatskog pitanja, knez Pavle je predložio francuskom poslaniku Brižeru da se Francuzi što pre iskrcaju u Solunu, bez obzira na pristanak Italije, kako bi sprečili Osovinu da prenese rat na Balkan i osigurati Jugoslaviji izlaz na more i most za Zapadom. Ako bi saobraćajna veza sa Solunom bila slobodna to bi značilo nastavak jugoslovenske neutralnosti koja će se jednog dana pretvoriti u zaraćenost na strani Saveznika, ali da pre toga Saveznici moraju ovladati Sredozemljem i Jadranom. Međutim, Francuzi se nisu odazivali ovom zahtevu, iako su pridavali istu važnost Solunu kao i Jugosloveni. Oni su bili voljni da se iskrcaju tek kroz tri meseca ako se Italija ne bi protivila i ostala neutralna i ako bi se V. Britanija sa tim saglasila. No, Britanci su u početku smatrali da Solun nije pogodna baza za operacije. Knez Pavle je i u decembru 1939. godine predlagao da u Pariz pošalje jednu vojnu misiju radi uspostavljanja čvršće veze sa Francuzima, a Vagan je želeo da u Beograd pošalje jednog vazduhoplovnog oficira koji bi održavao tajnu vezu s jugoslovenskom, grčkom i rumunskom najvišom komandom bez uplitanja Britanaca.

Iako je munjevitom brzinom pregazio Poljsku, Hitler je preko Čana već 1. oktobra upozorio Italiju da se za sada na Balkanu ništa ne preduzima, jer je Nemačkoj odgovaralo da to područje ostanemirno, napominjući da je Nemačka uredila pitanje interesnih sfera sa Sovjetskim Savezom i sa Italijom, tj. da Italija postane apsolutni gospodar na Sredozemlju i sa pretežnim interesima u svim državama Balkanskog poluostrva koje leže na Sredozemnom moru, s tim da će Nemačka rigorozno poštovati interesne sfere Italije i Sovjetskog Saveza. No, *to nije značilo da se Nemačka definitivno odricala širenja budućeg uticaja u Podunavlju i na Balkanu, već samo to da se rešavanje suprotnosti na tom području odgodi do povoljnije prilike*. S druge strane, Francuska i Velika Britanija težile su da »nezaraćenu« Italiju uvuku u svoj tabor. Zato je francuski ambasador u Rimu Fransoa-Ponse (FratUjOis-Ponse) 24. decembra 1939. izjavio da Vaganova armija u Siriji ima zadatak da interveniše na Balkanu da bi odstranila sovjetsku i britansku opasnost, ali da u Parizu ne žele ništa preduzimati bez prethodnog sporazuma s Italijom, jer joj priznaju prvenstveni interes na tom području. (To je bila neka vrsta ponude kao 1915. godine kada su je sile Antante uvukle na svoju stranu protiv Centralnih sila obećanjem da će joj se ustupiti jugoslovenske oblasti na istočnoj jadranskoj obali). Kad je od Čana čuo ovu »ponudu«, Musolini se još uvek nosio mišlju da okupira Hrvatsku, ali ga je Čano upozorio da se to može izvesti ako se prethodno postigne sporazum sa Londonom i Parizom. Ali, kada je višestruki agent grof Bombeles posetio Čana, Čano mu je poverio da bi eventualna delatnost prema Hrvatskoj sadržavala: ustanak, zauzimanje Zagreba, povratak Pavelića, molbu za italijansku intervenciju, uspostavljanje hrvatskog kraljevstva i ponudu krune italijanskom kralju. Pošto je Musolini odobrio Čanu da se sastane sa Pavelićem, uveren da će to biti od koristi, do

sastanka je došlo 23. januara 1940. u Rimu, na kojem su utvrđene najvažnije tačke priprema i akcija u Hrvatskoj. Međutim, jugoslovenski poslanik u Rimu Hristić posetio je Čano početkom marta i izrazio mu zabrinutost zbog tog dogovora, jer je Bombeles o toj igri obavestio kneza Pavla, pa je zahtevao da se pojača nadzor nad Pavelićem. Međutim, Čano je prigovorio da Jugoslavija vrši utvrđivanje granice prema Albaniji i preduzima vojne mere i na italijanskoj granici i da se neprijateljski dočekuju italijanski brodovi u jugoslovenskim lukama. Ali kada je Hristić posle toga takođe izrazio veliku zabrinutost Nemačkom ambasadoru u Rimu Makenzenu zbog loga što u Rimu kruže glasovi o predstojećoj akciji Italije protiv Jugoslavije, Nemci su bez uvijanja rekli Musoliniju da »drži ruke dalje od Balkana«. Tako je Musolini ustuknuo za neko vreme ne samo zbog ovog nemačkog upozorenja nego i zbog svoje vojničke slabosti i nespremnosti.

Kraljevina Jugoslavija je, kao kapitalistička država, još od početka postojanja vodila permanentnu i doslednu antisovjetsku politiku. Zato je njena vladajuća buržoazija, iz straha da može izgubiti svoje sebične klasne interese, stalno progonila sve napredne elemente, radničku klasu i Komunističku partiju i nastojala da uguši svaki revolucionarni pokret u zemlji. Njeni reakcionarni režimi su lažnom propagandom širili najodvratnije klevete o sovjetskoj državi, tako da je odmah posle prvog svetskog rata Jugoslavija postala utočište desetina hiljada belogardejaca i veoma aktivan kontrarevolucionarni centar na Balkanu. Prirodno je što su vladajući jugoslovenski režimi u tom pogledu uživali punu podršku i pomoć od međunarodnih kontrarevolucionarnih snaga Zapada. Vrhovi vladajuće jugoslovenske buržoazije (srpske, hrvatske i slovenačke) bili su potpuno jedinstveni i složni u svojoj antinarodnoj delatnosti, lavirajući između tzv. zapadnih demokratija i fašističkih država, da bi se najzad priklonili silama Osovine.

Iako je u jesen 1939. godine bilo poželjno da se Jugoslavija približi Sovjetskom Savezu, ipak se knezu Pavlu nije žurilo. Ali, zbog opasnosti koja je pretila od Italije, pa i od Nemačke, u martu 1940. godine postignut je sporazum da se najpre povedu trgovinski pregovori, a zatim su se sovjetska i jugoslovenska vlada 15. aprila dogovorile da se sastanu trgovinske delegacije. Pošto je jugoslovenska delegacija 21. aprila stigla u Moskvu, ona je 11. maja, posle uspešnih pregovora, potpisala Ugovor o trgovini i plovidbi, Protokol o metodama plaćanja robe i Sporazum o uspostavljanju trgovinskih predstavništava u Moskvi i Beogradu. Zatim su krajem maja počeli pregovori o *formalnom uspostavljanju diplomatskih odnosa koji su se završili 24. juna 1940, otvarajući time nove puteve u međusobnim odnosima*. Razumljivo je da je uspostavljanje diplomatskih odnosa pozdravljeno od svih naprednih snaga u Jugoslaviji, naročito od Komunističke partije, jer se pojavila nada da se može očekivati podrška od strane Sovjetskog Saveza.

Jugoslovenska vlada je, umesto da prekine veze s Balkanskim paktom, kako je to zahtevala Nemačka, i dalje činila sve što je mogla da uvuče Bugarsku u njega. Na sastanku Cincar-Markovića i predsednika bugarske vlade Kjoisevanova 4. jula na Bledu razmatrana je celishodnost zajedničke neutralnosti ako bi sile Osovine ili zapadne demokratije ili oba bloka tih sila vršile pritisak na njih i koliko bi dugo mogle ostati neutralne. Interesantno je da je Kjoisevanov tvrdio da bi Bugarska ušla u rat na strani koju bi izabrala Jugoslavija, a stupila bi s Jugoslavijom i u svaki blok koji joj je dopušten njenim obavezama. U zajedničkom saopštenju je rečeno da su se dve zemlje dogovorile o

politici privredne saradnje, da politika nezavisnosti i neutralnosti služi njihovim interesima i interesima mira na Balkanu i daje nužno da nastave politiku dobrih i prijateljskih odnosa prema svim svojim susedima. Međutim, zadovoljstvo koje je Kioseivanov izrazio na Bledu 10. jula nije dugo trajalo, jer se deset dana kasnije u Sofiji pretvorilo u nezadovoljstvo zato što Jugoslavija nije htela da osudi Balkanski savez pod izgovorom daje bolje da ostane u njemu i da usmerava njegovu delatnost. Kioseivanov je izvestio Berlin kako od Cincar-Markovića nije mogao dobiti odgovor kakav bi bio stav Jugoslavije ako Turska napadne Bugarsku i da poseta kneza Pavla Londonu neće doneti Bugarskoj bilo kakvo dobro.

Posle velikih Nemačkih uspeha u Danskoj i Norveškoj i silovitog napada 9/10. maja 1940. na Zapadnom frontu, Čano je ponovo primio Pavelića i referisao Musoliniju da mu je preporučio da izbegava svaku preuranjenost, ali je Musolini naredio da se, radi ubrzavanja događaja, pozove general G. Gambaro iz Španije da preuzme komandu nad trupama koje će izvršiti napad. Zato je Čano 26. maja naredio italijanskom ambasadoru u Berlinu Alfijeriju da u službenim vojnim i političkim krugovima oživi i pojača uverenje da je *Jugoslavija potpuno neprijateljska zemlja i da je prema tome treba smatrati kao neprijatelja sila Osovine*. Ovako česta Musolinijeva prevrtljivost i nedoslednost, naročito u pogledu odnosa sa Jugoslavijom, bila je karakteristična. On je opet privremeno napustio ideju o akciji protiv Jugoslavije kad je 10. juna objavio rat V. Britaniji i Francuskoj, u trenutku kad je poraz Francuske bio očigledan i neizbežan, i tada svečano izjavio »da Italija nema nameru da uvuče u rat narode koji žive duž njenih granica na kopnu ili moru. Neka Svajcarska, Jugoslavija, Grčka, Turska i Egipat upamte ove moje reči. Samo od tih država zavisi da li će ostati u miru ili ne«.

Posle kapitulacije Francuske Hitler se 7. jula, u razgovoru s Čanom, načelno saglasio *da se jugoslovensko pitanje likvidira po želji Italije, ali samo u trenutku kada situacija bude povoljna*, jer bi italijanska akcija protiv Jugoslavije mogla zapaliti Balkan, izazvati intervenciju Sovjetskog Saveza i dovesti do uspostavljanja solidarnosti između Velike Britanije i Sovjetskog Saveza. Međutim Musolini se, i pored svečane izjave, opet nosio mišlju *da u drugoj polovini septembra istovremeno napadne Jugoslaviju i Grčku, ali je Hitler uložio veto*. tako daje Musolini 27. avgusta morao izjaviti da Italija ne namerava da izmeni planove o kojima je postignut sporazum, tj. da će Podunavlje i Balkan ostati van sukoba i da su vojne mere na grčkoj i jugoslovenskoj granici preduzete samo zbog predostrožnosti, zato što ove države imaju otvoreno neprijateljski stav prema Osovini i što su spremne da zabiju nož u leđa čim im se za to ukaže prilika.

Prema Nemačkim dokumentima, knez Pavle je otvoreno rekao nemačkom poslaniku fon Herenu *da u italijanskoj politici nema ništa nalik na istinitost ili iskrenost i da zbog toga prema Italijanima, prijateljima Nemačke, gaji samo nepoverenje*. Ribentrop je 19. septembra, u razgovoru s Musolinijem, istakao *da se u Grčkoj i Jugoslaviji radi isključivo o italijanskim interesima, da je stvar Italije kako će rešiti ta pitanja i da može računati s potpunom podrškom Berlina, ali da je zasad bolje da te probleme ostave po strani i da svu pažnju posvete uništenju V. Britanije*. Iako je obećao *da zasad neće ništa preduzimati ni protiv Grčke ni protiv Jugoslavije*, Musolini je 28. oktobra napao grčku, a da o toj odluci nije detaljnije obavestio Hitlera. To je iz osnova promenilo situaciju na Balkanu, naročito u pogledu Jugoslavije koja je bila u prijateljskim odnosima s Grčkom. Knez Pavle i kraljevska vlada našli su se u veoma teškoj si-

tuaciji, pa je na Krunskom savetu 28. i 31. oktobra i 1. novembra 1940. godine, posle razmatranja šta da se preduzme, *odlučenu da se pripreme snage za zauzimanje Soluna pre no što bi ga zauzela Italija*, s tim da se o tome konsultuju vojni krugovi u Berlinu preko vojnog izaslanika pukovnika Vauhnik, zaobilazeći poslanika Iva Andrića. Ova odluka o zauzimanju Soluna ne može se tretirati kao »mučki napad na Grčku«, kao što se to često ističe u štampi i u nekim napisima, jer ni knez Pavle ni kraljevska vlada nisu željeli rat sa Grčkom, tim pre što se u to vreme pojačavao pritisak sila Osovine na Jugoslaviju. Staviše, Jugoslavija je preko Nikole Stankovića, vlasnika fabrike oružja »Vistad«, uz pomoć turskog poslanika u Beogradu i turskog poslovnog čoveka u Istambulu, dostavila 200.000 ručnih bombi Grcima u Solun. Sem toga, poslednjih dana novembra 1940. godine na molbu predsednika grčke vlade generala Metaksasa da se na jugoslovenskoj teritoriji uredi jedno skladište ratnog materijala, knez Pavle je to odobrio i izdao poverljiva uputstva Cvetkoviću, generalu Pešiću i ministru finansija kako da to ostvare. Grčki poslanik u Beogradu Bibica-Rosetis Raoul pisao je da je na grčke linije stiglo stotine tona materijala i da je bio osobito zahvalan fabrici »Vistad« što je dostavila stotine hiljada ručnih bombi, artiljerijskih upaljača i drugog ratnog materijala koji se mogao nabaviti samo u Nemačkoj i Mađarskoj. Sem toga, napisao je daje »plemenita i prijateljska pomoć Jugoslavije omogućila Grcima da poraze Italijane u Albaniji. Jugoslavija je svakako željela pobjedu Grčke, ali kad su Grci počeli nanositi poraz za porazom italijanskim trupama, jugoslovenska vlada se, umjesto da se raduje, plašila da će zbog tih neuspjeha Nemačka ući na Balkan da bi spasila svog osovinskog partnera i sprečila iskrcavanje Britanaca u Grčkoj, a time dovesti Jugoslaviju u tešku situaciju. Interesantna je sledeća konstatacija Lidel Harta: »Britanci su glupo izazvali nemačku intervenciju na Balkanu, jer se Hitler sustezao da ju preduzme. Teška odgovornost za nesreću koja je zbog toga pogodila narode Jugoslavije i Grčke ... pada na nas - jer smo izgubili smisao za vojnu stvarnost. Interesantno je i to da je ministar vojske i mornarice general Milan Nedić (inicijator plana za zauzimanje Soluna) 1. novembra, tj. četvrti dan posle napada Italije na Grčku, podneo Referat knezu Pavlu i kraljevskoj vladi, u kojem je izneo mišljenje da kraljevska vlada vodi kolebljivu, a Bugarska perfidnu politiku i konstatovao da su Nemačke trupe ušle u Rumuniju i da se svakog časa može očekivati da će ući u Bugarsku, pružiti pomoć Italijanima i sa istoka dovesti Jugoslaviju u bezizlazan položaj. Zato smatra da se više ne može govoriti o neutralnosti već se Jugoslavija mora opredeliti da li će ići sa Nemačkom i Italijom ili protiv njih. Ako se opredeli za dosadašnju politiku, tj. za vezivanje sa V. Britanijom i Francuskom da bi se izbeglo potpuno opkoljavanje, onda treba da mobilize celu vojsku, pomogne Grcima i spreči Italijane da zauzmu Solun. Ali, »Sta će biti sa nama - pita Nedić - »ako to učinimo? Odgovor je prost. Napašće nas Nemačka. Italija, Mađarska, Rumunija i Bugarska. Da li ćemo moći da izdržimo, kategorički ne! Bicemo plen ovih silnih neprijatelja i raskomadani. ...« U pogledu eventualnog saveza sa »Rusijom« mišljenja je da je ona daleko i ako bi htela da pruži pomoć; ona to teško može da učini, jer se nalazi u klještima između Nemačke (koja prema njoj ima 100 divizija od Baltičkog do Crnog mora) i Japana. Pošto je zatim izneo prednosti Nemačke i slabosti Jugoslavije i njene vojske, u Memorandumu je tražio da i usmeno reteriše. Na prijemu kod kneza Pavla nesumnjivo je isticao argumente koji su išli u prilog njegovog predloga za pristupanje Osovini i insistirao na tome, tim pre što je, kao i Ljotić, i ranije

bio proosovinski orijentisan. Isto tako je nesumnjivo da to knez Pavle nije hteo, niti smeo da prihvati njegov predlog, ne samo zbog njegovih simpatija prema V. Britaniji i Grčkoj, nego i zbog izrazito antiosovinskog raspoloženja većine jugoslovenskih naroda. Zbog toga je 7. novembra (posle bombardovanja Bitolja od strane italijanskih bombardera 5. novembra) posle dva dana Nedić je smenjen sa položaja, a na njegovo mesto postavljen je reaktivirani general Petar Pešić.

U tako teškoj situaciji, ministar dvora Milan Antić smatrao je da se pomoću Italije može smanjiti pritisak Nemačke, dok je Cincar-Marković tvrdio da Jugoslavija mora sklopiti potpun sporazum sa Nemačkom kao najmoćnijom silom u Evropi, jer jedino ona može Jugoslaviji zajemčiti bezbednost i isticao da ona nikada neće tražiti od Jugoslavije da potpiše Trojni pakt, kao što je to tražila od Mađarske, Bugarske i Slovačke. Zato je ministar dvora Milan Antić uputio pravnog zastupnika Vladislava Stakića u Rim, a Cincar-Marković novinara Danila Gregorića u Berlin u specijalnu poverljivu misiju, sa zadatkom da ispituju situaciju i doprinesu sređivanju odnosa sa Italijom, odnosno Nemačkom. Čano je 11. novembra spremno potvrdio Stakiću da Sporazum iz 1937. godine predstavlja osnovu italijanske politike i da je, po njegovom mišljenju, nezavisna Jugoslavija potrebna Italiji, svakako zbog toga što je situacija italijanskih trupa na frontu prema Grčkoj bila teška. Zato je Čano 18. novembra 1940. stigao u Obersalzberg na sastanak sa Hitlerom. Tom prilikom Hitler mu je obećao da će pojačati Nemačke trupe u Rumuniji i preko Bugarske uputiti ih protiv Grčke, ali da se to ne može izvesti pre marta 1941. godine i istakao *da najveću važnost predstavlja pitanje Jugoslavije i njeno držanje, naglašavajući da su odnosi između Jugoslavije i Italije bili sasvim loši i da je Musolini nameravao da ih još više pogorša*. Čano mu je odgovorio da se odnosi s Jugoslavijom nisu pogoršali i da ga je Musolini ovlastio da podstakne jugoslovensku inicijativu za *tajne pregovore* (koje je predložio Stakić). Zadowoljan ovim odgovorom, Hitler je upitao Čana da li bi Musolini pristao da Osovina garantuje jugoslovenske granice, da se Solun ustupi Jugoslaviji i da se demilitarizuje jugoslovenska jadranska obala? Kad je Čano odgovorio da veruje da će to Musolini prihvatiti, Hitler je rekao da je siguran da će *Osovina pridobiti Jugoslaviju za sebe, Jugoslavija će dobiti Solun, Bugarska izlaz na more, a Italija čitav ostali deo Grčke*, pa će V. Britanija time biti praktično isterana s Mediterana. Prilikom novog susreta u Beču, 20. novembra, Čano je izvestio Hitlera da je Musolini potpuno saglasan sa Hitlerovim predlozima u pogledu Jugoslavije.

Zahvaljujući posredovanju Gregorića, Hitler je 29. novembra 1940. godine u Berhofu primio Cincar-Markovića i istakao mu *da se Jugoslaviji pruža prilika da osigura svoj položaj u Evropi zaključivanjem jednog pakta o nenapadanju sa Nemačkom i Italijom*, da u određenim uslovima može ići i dalje od toga u cilju svoje potpune konsolidacije (svakako je mislio na pristupanje Trojnom paktu), a pored toga dobila bi i izlaz na Jegejsko more. Pripativši da će Nemačka u svakom slučaju sprovesti svoje mere koje planira, bez obzira kako će se Jugoslavija odnositi prema iznetim predlozima, upozorio je da će situacija za tri meseca možda biti manje povoljna nego sada. Cincar-Marković je pažljivo slušao Hitlerovo izlaganje, ali se o suštini nije izjašnjavao, samo je izjavio da je sve dobro shvatio i da će odmah o svemu obavestiti kneza Pavla.

Knez Pavle je još 1939. smatrao da bi, radi poboljšanja odnosa, bilo dobro da se sklope dva bilateralna ugovora - jedan pakt između Jugoslavije i Ma-

đarske i drugi između Mađarske i Rumunije, ali Mađarska nije prihvatila tu sugestiju zbog svojih revizionističkih pretenzija i prema Jugoslaviji i prema Rumuniji. Tek posle poraza Francuske u junu 1940. godine počeli su se poboljšavati odnosi između Jugoslavije i Mađarske, i posle konsultacije Nemačke i njenog odobrenja, kao i posle pristupanja Mađarske Trojnom paktu 11. novembra 1940. godine, došlo je 13. decembra do potpisivanja ugovora »O većnom prijateljstvu«. To je bio pokušaj da se koliko-toliko poboljša teška vojno-politička situacija Jugoslavije krajem 1940. godine.

O pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu

Nemačka je posle pobede na Zapadu sa ogromnom armijom stajala prema Istoku i Balkanu. Njene trupe u Rumuniji bile su spremne da preko Dunava pređu u Bugarsku radi napada na Grčku. Osovinske snage bile su u mogućnosti da potpuno okruže Jugoslaviju, tim pre što se očekivalo da će Bugarska pristupiti Trojnom paktu i dozvoliti Nemačkim trupama da uđu na njenu teritoriju. Italija je držala Albaniju. Jadran i Otrantska vrata i ukazivala podršku ustaškom pokretu i reakcionarnim snagama u Hrvatskoj za unutrašnje razbijanje Jugoslavije. Ranijim Hitlerovim izjavama o nepovredivosti Nemačko-jugoslovenske granice nije se moglo verovati, a Rumunija više nije imala nikakvih obaveza prema Jugoslaviji. Držanje Turske bilo je neizvesno - nije se moglo znati da li će ispuniti obaveze prema Grčkoj, kao što ih nije ispunita ni prema V. Britaniji i Francuskoj prilikom napada Italije. V. Britanija, zbog zauzetosti na drugim frontovima, nije se mogla jače angažovati na Balkanu, a Sovjetski Savez, zbog odnosa sa Nemačkom, bez obzira na veliki interes u ovom području, nije mogao ukazati neku neposrednu pomoć Jugoslaviji osim moralne podrške. To znači da se Jugoslavija u to vreme, pa i kasnije, nalazila i politički i strateški izolovana. Zato je jugoslovenska vlada 7. decembra predala Nemačkom poslaniku Herenu notu, u kojoj je predlagala da se između Jugoslavije, s jedne, i Nemačke i Italije, s druge strane, zaključi *pakt o nenapadanju* po uzoru na jugoslovensko-italijanski pakt iz 1937. godine. Ribentrop je tek 21. decembra preko fon Herena uputio poruku Cincar-Markoviću da zaključenje takvog pakta ne bi zadovoljilo uslove za jačanje odnosa Jugoslavije sa silama Osovine, jer bi i dalje ostalo otvoreno pitanje *pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu* i druga pitanja o kojim se ranije diskutovalo. U to vreme, upravo 18. decembra 1940. godine, Hitler je izdao poznatu Direktivu br. 21. za napad na Sovjetski Savez (operacija »Barbarossa«), a nešto pre toga, 11. decembra, usvojen je definitivni plan za nemački napad na Grčku (operacija »Marita«). Pošto od tog vremena počinje pritisak Nemačke na Jugoslaviju da *pristupi Trojnom paktu*, i to sve jači u toku 1941. godine ukoliko se vreme više približavalo Nemačkom napadu na Grčku (predviđalo se u toku marta kad to omoguće vremenske prilike), kao i istovremeni pritisak Velike Britanije i SAD da odvrati jugoslovensku vladu od toga, to pitanje je sve do pristupanja 25. marta dominiralo u diplomatskim pregovorima koji su imali veoma komplikovan i dramatičan tok kao što se može videti u odeljku »Pregovori o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu«. No, ako se pažljivo i objektivno razmotre bitni događaji u svetu, posebno u Evropi, od 1938. godine, a naročito od izbivanja drugog svetskog rata do pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu, onda se može konstatovati sledeće:

1) Jugoslavija se našla u izuzetno teškom geografsko-strategijskom i političkom položaju. Posle anšlusa na njene granice izbila je moćna nacistička Nemačka koja je i pre toga, 1936. godine počela da krši Versajski mirovni ugovor ulaskom nemačkih trupa u demilitarizovanu Rajnsku oblast. Zatim je posle sastanka u Minhenu progutala Čehoslovačku uz prećutnu saglasnost Francuske i Velike Britanije i bez intervencije njenih saveznika Francuske i Sovjetskog Saveza. Posle izbijanja drugog svetskog rata za kratko vreme porazila je Poljsku 1939. i Francusku 1940. godine, tako da je usamljena Velika Britanija preživljavala teške trenutke, očekujući desant nemačkih trupa na Britanska ostrva. Saveznik Nemačke Italija okupirala je Albaniju 1939, a zatim sledeće godine napala Grčku i tako izbila na najosetljiviji deo jugoslovenske granice. a Balkanski pakt i Mala Antanta postepeno su se raspadali. Tako se Jugoslavija, ulaskom nemačkih trupa 1940. u Mađarsku i Rumuniju i marta 1941. godine u Bugarsku, našla uklještena između dva moćna suseda, okružena sa svih strana sem malog otvora prema Grčkoj. Ako se tome dodaju revizionističke i ekspanzionističke težnje Italije, Mađarske i Bugarske, bez obzira na zaključene paktove o prijateljstvu, onda se može jasno uočiti gotovo bezizlazan položaj Jugoslavije, tim pre što je imala veoma dugačke granice sa izrazito nezgodnim izduženim i plitkim oblikom državne teritorije koja se mogla veoma lako preseći iz Bugarske i Albanije prodorom u Makedoniju i odseći od Jegejskog mora - izlaza u Solun. Pored toga, treba imati u vidu da je nemačka vojska, s obzirom na pakt o nenepadanju sa Sovjetskim Savezom, imala potpuno održene ruke da udari tamo gde naumi, jer ni Velika Britanija nije imala snage da nešto ozbiljnije preduzme, a kamo li da pomogne Jugoslaviji. Najzad, Sovjetski Savez se, iz vlastitih interesa da dobije što više vremena za pripreme za odbijanje agresije, čuvao da ne učini nešto što bi izazvalo podozrenje ili intervenciju Nemačke, bez obzira na to što je nerado posmatrao prodiranje Nemačke na Balkan i ka Jugoistoku.

2) Nesravnjeno brojno i tehnički bolje opremljenije snage Nemačke i Italije bile su spremne za dejstvo za razliku od malobrojne, nemobilisane i slabo naoružane jugoslovenske vojske, bez oklopnih jedinica i moćne avijacije, bez jake sopstvene ratne industrije, a i ono što je od trupa aktivirano bilo je nekompletno i bez sredstava veze. Od izbijanja drugog svetskog rata nije se moglo skoro ništa nabaviti u Velikoj Britaniji i Francuskoj, jer ga ni one nisu dovoljno imale ni za sebe, samo je s teškom mukom ponešto nabavljeno od Nemačke u zamenu za bakar, olovo, razne sirovine i poljoprivredu i to pod nepovoljnim, neravnopravnim uslovima u odnosu na Jugoslaviju.

3) Unutrašnja politička situacija nije bila ni malo bolja od spoljne. Dugogodišnje partijske borbe velikosrpske i velikohrvatske buržoazije i nenarodni režimi razdirali su zemlju, a nerešeno nacionalno i socijalno pitanje razbijalo je jedinstvo i koheziju naroda koji je tražio nacionalnu slobodu, demokratiju i istinsku narodnu vlast. Zapostavljanje prava drugih naroda i narodnosti u odnosu na srpski, hrvatski i slovenački još više je doprinosilo nestabilnosti i ugrožavalo opstanak države, tim pre što je hrvatsko pitanje postavljano i kao međunarodni problem. Pokušaj njegovog rešavanja Sporazumom Cvetković - Maček nedelju dana pre izbijanja drugog svetskog rata nije dao željene rezultate, iako je bila težnja da se zbliže ova dva naroda pred ratnom opasnošću. Tim Sporazumom nije bilo celovito rešeno nacionalno pitanje, niti su otklonjene nepravde, izrabljivanje i ugnjetavanje naročito radničke klase, a nije se stalo na put rovarenju pete kolone, izdaji i tendencijama fašizaciji zem-

lje, jer to nije mogla resiti buržoaska vlada u postojećem kapitalističkom sistemu. Sem toga nije postojala homogena vojska spremna za zajedničku odbranu od preteče opasnosti kao što su to bile srpska i crnogorska vojska u balkanskim ratovima i u prvom svetskom ratu.

4) Bez obzira na izjave jugoslovenske vlade neposredno pre i posle izbijanja drugog svetskog rata da će striktno voditi politiku neutralnosti, na nju su neprekidno i sistematski vršeni pritisci oba zaraćena tabora, svaki u težnji daju privuču na svoju stranu. Međutim, pritisci Nemačke su se sve više i više pojačavali, počev od izdavanja direktive za napad na Grčku (tzv. plan »Marita« od 13. decembra 1940) i direktive za napad na Sovjetski Savez (tzv. plan »Barbarosa« od 18. decembra 1940), tako da su dostigli kulminaciju od početka marta 1941. godine, poprimajući ultimativni karakter 19. i 23. marta, neposredno pre pristupanja Trojnom paktu.

Očigledno je da je Hitler svim silama nastojao da pre napada na Grčku obezbedi svoj desni bok od eventualne intervencije jugoslovenske vojske koju je precenjivao i zbog toga strahovao, pored ostalog, i zbog slabosti svog saveznika Italije u Albaniji prema Jugoslaviji i na Grčkom frontu. Da bi bezbednije mogao da izvrši napad na SSSR, on je najpre morao da likvidira Grčku, da zagospodari Balkanom i time onemogući Velikoj Britaniji da na tom prostoru obrazuje neki front, a zatim da pretežan deo snaga usmeri prema Sovjetskom Savezu, li takvim uslovima, njemu nikako nije odgovarala neopredeljena Jugoslavija koja bi mogla da se u najnezgodnije vreme, za vreme operacija na Istočnom frontu, opredeli za Veliku Britaniju i Sovjetski Savez i udari u pozadinu Nemačke vojske. Zbog toga se sa sigurnošću može reći da je želeo da se, za vreme i posle likvidacije Grčke, održi mir na Balkanu sve dok pobedonosno završi svoju agresiju na SSSR, a posle bi najverovatnije tražio »životni prostor« za Nemačku i na toj teritoriji, kršeći ugovorne obaveze. Da je Hitler u to vreme želeo mir na Balkanu vidi se iz njegove strpljivosti, popuštanja i davanja garantija i mnogih obećanja prilikom pregovora sa jugoslovenskom vladom sve do trenutka kada je trebalo realizovati pripreme za napad na Grčku, jer je pre toga morao da sazna konačan stav Jugoslavije. Pošto je u takvoj situaciji-ritisak Nemačke bio opasniji i neposredniji zbog prisustva jakih Nemačkih, italijanskih, bugarskih i mađarskih snaga na jugoslovenskim granicama, prirodno je što su knez Pavle i kraljevska vlada daleko više popuštali Nemačkoj nego anglo-američkoj propagandi, dajući Nemačkoj i mnoge ekonomske koncesije, tako da su na kraju kapitulirali.

5) Iako saveznice i ideološki bliske, Nemačka i Italija nisu iskreno saradivale niti su zauzimale iste stavove prema Jugoslaviji. Poznato je da je Italija često menjala stav - čas je nameravala da razbije Jugoslaviju i time ostvari svoje revizionističke aspiracije prema njoj i ekspanzionističke ciljeve prema Balkanu, čas joj se približavala, sklapala ugovor o prijateljstvu i pristajala na kompromise. Ona je u toku marta pokušavala da omete pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu ili da ga bar odloži dok joj ne pođe za rukom da pokori Grčku. Bojala se da će Jugoslavija, pristupanjem paktu, postati partner Nemačke i dobiti ne samo Solun nego i njenu zaštitu. Zato je nastojala

čiji savez sa Jugoslavijom, da bi otklonila opasnost koja bi joj pretila od intervencije jugoslovenske vojske u Albaniji. S druge strane, Hitler nije rado gledao na njene pregovore sa Jugoslavijom, pa ih je čak i zabranjivao, tako da su knez Pavle i kraljevska vlada težili da iskoriste te suprotnosti, prikazujući se da su naklonjeni onoj strani sa kojom su trenutno ili paralelno vodili pre-

govore, samo da bi što više odgodili pristupanje paktu. Jugoslovenska vlada je još 1940. godine planirala da zauzme Solun, pa su za to bile određene i odgovarajuće snage, ali nikako nije postojala želja da se napadne Grčka već da se Solun zauzme pre no što bi Italijani ili Nemci ušli u njega. Što do napada nije došlo može se objasniti neuspehom italijanske vojske na grčkom frontu, tako da je Solun ostao van njenog domašaja, a i zato što ga je Hitler nudio Jugoslaviji prilikom pregovora oko pristupanja Trojnom paktu. Što su knez Pavle i jugoslovenska vlada prihvatili taj Hitlerov mamac, oni su time naneli ljagu jugoslovenskoj politici i teško se ogrešili o prijateljsku i savezničku Grčku, bez obzira na to što je to trebalo da usledi posle eventualne pobeđe sila Osovine.

6) S obzirom na ovako veoma kritičnu spoljno-političku vojnu i unutrašnju situaciju, jugoslovenska vlada i knez Pavle bili su stavljeni na teška iskušenja. Iz navedenih dokumenata jasno se vidi da su nastojali da što duže odlože pristupanje paktu, pre svega zato što su bili svesni da bi pristupanje izazvalo ogorčenje i otpor većine naroda i vojske, zato što su živeli u iluziji da se situacija u svetu može promeniti, naročito ako se Nemačka angažuje protiv Sovjetskog Saveza, a i zbog sistematske i neprekidne anglo-američke propagande koja je imala znatnog uticaja na deo vlade, pa i na kneza Pavla, koji su intimno, a ponekad i otvoreno ispoljavali simpatije prema bivšim Saveznicima. U toj dilemi za koga se opredeliti, poklekli su i priklonili se silama Osovine. Međutim, iz navedenih dokumenata može se zaključiti da ni knez Pavle, ni namesnik Stanković, ni nekoliko ministara iz vlade, pa ni Cvetković, nisu sa oduševljenjem pristupili Trojnom paktu, već pod strahovitim pritiskom. Pa ipak, i knez Pavle i kraljevska vlada kapitulirali su iz bojazni za svoje pozicije, a i zbog toga što su smatrali da se nije smelo prkositi Hitleru i da se usamljena Jugoslavija nije mogla odupreti Nemačkoj i gramzivim susedima, a još manje da može pobediti. No, bez obzira na zaista skoro bezizlaznu situaciju u kojoj se našla Jugoslavija, oni su morali znati da se Hitlerovim garantijama ne sme verovati, jer ugovori i obaveze za njega nisu ništa predstavljali - on bi ih prvom zgodnom prilikom pogazio. Zato su pristupanjem paktu učinili neoprostiv korak što su podlegli pritisku, što su se vezali za sile Osovine i što nisu slušali glas većine naroda koji je vekov ima navikao da se bori za slobodu i da brani svoju čast i dostojanstvo, a ne da kapitulira. To znači daje trebalo odlučno reći NE i dati »novo Kosovo« da se opere obraz i sačuvaju čast i dostojanstvo, a ne da se prihvati kapitulantska alternativa »da se spasi što se spasti može«, kako je to rekao načelnik Glavnog generalštaba na zboru oficira 26. marta, tj. neposredno posle pristupanja Trojnom paktu.

Prema napred izloženom jasno se vidi da je spoljna politika Jugoslavije od samog početka bila opterećena nesređenim unutrašnjim stanjem i slabošću i nepripremljenošću oružanih snaga, pogrešnom ideološkom opredeljenošću zemlje koju je nametao klasno-kapitalistički sistem vladavine, kolebljiv ošću diplomatije koja je lavirala između dva suprotna tabora, velikim prorenama koje su nastajale u odnosima i/medu država, popustljivošću u političkom i ekonomskom pogledu opasnijim susednim zemljama i neprekidnom težnjom da izjavama o neutralnosti i o prijateljstvu sa svim državama izbegne uvlačenje zemlje u rat. Na greške koje su od početka učinjene nepriznavanjem i udaljavanjem od Sovjetskog Saveza kasnije su se nadovezivale postepenim razvodnjavanjem Male Antante i Balkanskog sporazuma sve do njihovog gašenja, tako da je Jugoslavija dospela u izolovan i bezizlazan položaj.

Tome su svakako doprineli i bivši Saveznici koji joj nisu davali punu podršku i koji su takođe kao i ona vodili kolebljivu politiku i postepeno popuštali silama Osovine, gledajući isključivo svoje interese. Oni su radili daju privuku na svoju stranu, ne vodeći računa o njenom teškom položaju u strategijskom, vojnom i ekonomskom pogledu, nudeći joj umesto efikasne pomoći samo gola obećanja. Tada u politici nije bilo sentimentalnosti - svako je gledao isključivo svoje interese.

Državni udar i rad vlade generala Simovića

Državni udar generala Simovića 27. marta 1941. godine bio je prekretnica u našoj istoriji, jer je toga dana oboren omrznuti režim i otpočela borba za oslobođenje naših naroda od buržoaske uzurpacije vlasti. To nije bilo samo delo grupe oficira, već spontani revolt svih naprednih rodoljubivih snaga koje su više voljele da časno umru nego da porobljene žive. U onako teškoj međunarodnoj situaciji udar svakako ne bi uspeo da nije imao tako imponantnu podršku naroda. Ali državni udar od 27. marta ustvari značio je i objavu rata Nemačkoj, što se manijestovalo u poznatoj narodnoj krilatici »Bolje ral nego pakt«! Zato se moglo postaviti pitanje: zašto ratovati, kad je u tako kritičnoj na izgled bezizlaznoj situaciji i onako izgledalo sve izgubljeno? Vcc su istaknute mnoge slabosti buržoaskog društva Kraljevine Jugoslavije, ali ne treba gubiti iz vida da je u Jugoslaviji postojala i radnička klasa sa svojom avangardom Komunističkom partijom, koja je predstavljala patriotsko i revolucionarno jezgro naših naroda. Ona je još od pojave fašističke opasnosti u Evropi, posebno od dolaska Hitlera na vlast u Nemačkoj - iako u dubokoj ilegalnosti - pokazivala put našim narodima, oslanjajući se na antifašiste i iskrene rodoljube, koje je objedinila u Narodnom frontu. Pored toga, imali smo bogate tradicije o odbrani svoje zemlje i nezavisnosti bez obzira na prepreke i žrtve. Dakle, nasuprot lošem držanju jugoslovenskog političkog i vojnog rukovodstva, Komunistička partija Jugoslavije je bila spremna da, bez obzira na kritičnu situaciju, brani slobodu i nezavisnost svoje zemlje. To dokazuje i analiza koja je izvršena na Majskom savetovanju u Zagrebu odmah posle aprilskog sloma. Tom prilikom je konstatovano da su komunisti, prožeti dubokim patriotizmom i mržnjom prema fašističkom agresoru, bili u toku rata u prvim redovima borbe. Iako su im neke starešine - petokolonaši činili teškoće, oni su zajedno sa borcima u mnogim jedinicama bili nosioci otpora fašističkim kolonama.

U samom toku rata, Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije je čvrsto rukovodio celokupnim antifašističkim pokretom u zemlji, zalažući se da politički mobiliše sve snage da bi se pružio što dostojniji i žilaviji otpor fašističkim agresorima. Prilikom ulaska Nemaca u Zagreb i proglašenja NDII 10. aprila održan je sastanak CK KPJ u Zagrebu na kome je odlučeno da se nastavi borba protiv u fašističkog agresora u uslovima okupacije zemlje, a 15. aprila je izdao Proglas CK KPJ narodima Jugoslavije, u kome se, pored ostalog, kaže:

»Vi koji se borite i ginete u borbi za svoju nezavisnost, znajte tla će la borba bili okrunjena uspehom, pa ma vi sada sa nadmoćnijim neprijateljem i podlegli u toj borbi. Ne klonite duhom, zbijte čvršće svoje redove, dočekujle uzdignute glave i najteže udarce. Komunisti i čitava radnička klasa Jugoslavije

ustrajati će do konačne pobjede u prvim redovima narodne borbe protiv osvajača. Ne klonite duhom ni onda ako u toj borbi vremenom i podlegnete, jer će se iz ovog krvavog imperijalističkog pokolja rađati novi svijet, zbrisati će se za uvijek koreni imperijalističkih ratova i nacionalnog porobljavanja. Stvoriti će se na istinskoj nezavisnosti svih naroda Jugoslavije slobodna, bratska zajednica».

Državni udar od 27. marta daleko je prevazišao granice Jugoslavije. To je bio prvi moralni udar i poraz Nemačke u okupiranoj Evropi koji je odjeknuo u čitavom svetu i dočekan sa divljenjem i zadovoljstvom. To dokazuju izjave velikog broja državnika, političara i komentara u svetskoj štampi. O tome i ocenama druga Tita, Kardelja, Bakarića, Zihlerla i drugih izneto je u odeljku »Državni udar 27. marta 1941. godine«.

Drug Tito: » ... 27. marta 1941. godine izvršen je taj preokret zato jer je to narod htio. Nije to stvar pojedinaca, stvar male grupe ljudi, to je stvar čitavog naroda. Bez toga ne bi se moglo izvršiti ono što se izvršilo ...«

Drug Kardelj: » ... 27. mart je pokazao i poslednjem političkom slepcu da je u Jugoslaviji prošla era buržoazije i da je rukovodeća uloga prešla na radničku klasu i njen najsvesniji deo - Komunističku partiju ...« » ... S pravom možemo reći da velike demonstracije 27. marta predstavljaju prvog glasnika i prvi korak u revolucionarnom procesu koji je promenio karakter Jugoslavije ...«

Drug Zihlerl: » ... Istorijski značaj 27. marta 1941. jeste u tome što je on jedna od najvećih prekretnica na putu jugoslovenskih naroda ka 29. novembru 1943, kada su na Drugom zasedanju Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije udareni temelji nove Jugoslavije ...«

Ali 27. mart 1941. godine ima još jedan dalekosežniji značaj ne samo za sudbinu Jugoslavije nego i za čitav svet. Njime je poremećen Nemački plan za agresiju na Sovjetski Savez, jer je zbog angažovanja u Jugoslaviji i pregrupisanja snaga agresija morala uslediti *pet nedelja kasnije*. A šta to znači? To znači da su zbog toga Nemačke armije izgubile dragoceno vreme pogodno za operacije, jer **Di** - da nije nastupila oštra zima - mogle lakše i brže nadirati na Istok, možda i dalje od Moskve, a ovako su pretrpele prvi poraz zapadno od Moskve. To se očigledno vidi iz Nemačkog dokumenta DGFP, ser. D, sv. XII, str. 374, kao i gledišta mnogih zapadnih pisaca (De Witt Poole, Assmann, M. B. Mueller - Hillebrandt i drugi). S druge strane, za pet nedelja su produžene pripreme SSSR-a za odbranu.

Nova vlada generala Simovića zadržala je buržoaski karakter, pa nije preduzela neke značajnije mere u pogledu unutrašnje politike, a u vojnom pogledu nije ni mogla, i daje htela, popraviti tešku situaciju koju je zatekla. Ona je bila heterogena, a posebnu teškoću imao je predsednik vlade general Simović da u vladu udu i hrvatski ministri na čelu sa Vlatkom Maćekom kao potpredsednikom vlade. Poznato je koliko se Maćek ustezao da uđe u vladu sve do 4. aprila, tj. punih 8 dana, jer je za to vreme pregovarao sa Nemačkim predstavnicima i tražio njihove savete šta da radi, postavljajući istovremeno svoje zahteve za ulazak u vladu.

Ako se uzme u obzir opšta vojno-politička situacija u Evropi i na Balkanu tih dana, a posebno, situacija u kojoj se nalazila Jugoslavija, može se konstatovati da su događaji 27. marta došli u najnepogodnije vreme za Jugoslaviju. To je nepobitna činjenica, koja se mora imati u vidu kad se traga za uzrocima ap-

rilskog sloma. Jugoslavija je tih dana bila politički usamljena i izolovana, bez saveznika i prijatelja koji bi je mogli pomoći, dok su sile Osovine, sa blizu stotinu modernih divizija, stajale na pragu Jugoslavije ili u njenoj bližoj okolini gotovo spremne za akciju. Međutim, ovde se ne postavlja pitanje da li je trebalo da dođe do događaja koji se zbio 27. marta, već to da li je bilo bolje da se državni udar izvrši pre ili kasnije od 27. marta.

Izgleda da je namesnički režim trebalo oboriti u septembru 1939, prilikom nemačkog napada na Poljsku, ili u proleće 1940, pre Hitlerovog pohoda na Francusku. A kad su ta dva termina propuštena, onda je krajnji rok bio prva polovina januara 1941. Nemci su tada bili tek počeli da ulaze u Rumuniju, a u Bugarskoj još nisu imali vojnih snaga. U tom slučaju bi zapadne sile, a verovatno i SSSR, pojačale diplomatsku aktivnost sa težnjom da se savezom balkanskih država stvori Balkanski front na Dunavu i Savi, ili bar obezbedi novi Solunski front. Sem toga verovatno je da Hitler tada - usred zime - kada avijacija i oklopne jedinice ne mogu doći do punog izražaja - ne bi otpočeo napad na Jugoslaviju do kraja marta, tj. do trenutka koji je već bio predvideo za napad na Grčku. Nesumnjivo je da bi nova jugoslovenska vlada za ta tri meseca mogla znatno popraviti unutrašnje stanje u zemlji i izvršiti solidne ratne pripreme tako da bi bilo većeg izgleda za pružanje dužeg otpora agresoru. Da je državni udar izvršen posle napada Nemačke na SSSR, stvorio bi se nov, za Hitlera veoma nezgodan front na Balkanu i u nepovoljno vreme, kako je to on sam izjavio posle 27. marta. U tom slučaju Jugoslavija bi verovatno mogla produžiti rat i u toku zime 1941/1942. sa izgledima da dobije pomoć od Saveznika.

Na spoljnopolitičkom planu predsednik vlade general Simović i ministar inostranih poslova Ninčić uzalud su pokušavali da Italija posreduje između Nemačke i Jugoslavije, uz istovremene pokušaje da se pregovara sa Nemačkom vladom. I pored izjave da nova vlada priznaje Trojni pakt, Nemačka držali suzdržano, a u stvari bagatelisali pregovore i vodili ih samo toliko koliko im je bilo potrebno da prikriju agresiju. U stvari, pokušaji generala Simovića da što duže izbegne rat bili su uzaludni. On je svakako znao da će Nemačka napasti Jugoslaviju, ali je taj napad neopravdano očekivao nešto docnije. Zbog toga je učinio dve ozbiljne greške: što nije omdah proglasio opštu mobilizaciju i što nije verovao izveštajima i upozorenjima jugoslovenskih vojnih atašea iz Berlina, Višija, Lisabona i Bukurešta da će napad uslediti 6. aprila (on loga dana udaje ćerku).

Odnos snaga

Odbrambena moć, sposobnost i sigurnost svake države zavisi od stepena nje-ne stabilnosti, uslovljena društvenim sistemom, industrijskim i privrednim potencijalom, od veštine vođenja spoljne politike, od odnosa snaga njenih neprijatelja, od organizacije i karaktera oružanih snaga, od blagovremeno izvedenih odbrambenih mera, realnosti i celishodnosti ratnih planova, mobilizacijskih priprema, ratne doktrine, sposobnosti komandnog kadra i obuke, naoružanja, efikasnosti obaveštajne i kontraobaveštajne službe, propagande, sportske i kulturne delatnosti itd. Već smo videli kako je unutrašnje političko stanje bilo osnovni uzrok nestabilnosti i propasti stare Jugoslavije, a tome tre-

ba dodati i sve ostale nedaće koje su negativno uticale na njenu odbrambenu sposobnost. Kao mala zemlja, koja je iz prvog svetskog rata izašla razorena i opustošena, nije mogla brzo i jednostavno organizovati, naoružati i osposobiti svoje oružane snage. Poznato je da je za naoružanje neophodna razvijena ratna industrija, a Jugoslavija - pretežno agrarno-stočarska zemlja - nije ju imala - samo su neke njene grane bile tek u povoju. A pošto se naoružanje i ratni materijal pred rat nisu mogli nabavljati ni u inostranstvu (iako je za to utrošeno između dva rata ako dve milijarde amer. dolara), i pored velikih napora, o čemu je detaljnije izloženo u ovom radu, prirodno je što jugoslovenska vojska nije imala oklopnih jedinica i snažnog vazduhoplovstva (glavnih instrumenata u savremenom ratu). Ali za ovaj nedostatak ne može se optuživati Glavni generalštab jer je, naročito posle anšlusa, preduzimaо sve što je bilo u njegovoj moći da se dobiju i realizuju krediti za naoružanje, u čemu je samo delimično uspevaо, o čemu je detaljno izneto u odeljku »Jugoslovenske pripreme, planovi i snage« i u *Prilogu br. 10*.

Kad se govori o odnosu snaga onda treba imati u vidu da su prema slabo naoružanoj i nehomogenoj jugoslovenskoj vojsci u aprilskom ratu stajale daleko brojno i tehnički nadmoćnije oružane snage sila Osovine. Nemačke oružane snage bile su znatno superiornije ne samo u pogledu organizacije, formacije i naoružanja, nego i u taktičko-operativnom i strategijskom pogledu. One su imale veliko bojišeno iskustvo u vođenju savremenog rata, u kome su glavnu ulogu igrale avijacija, oklopne i motorizovane jedinice. Opijene velikim pobedama u periodu 1939-1940. i zadojene nacističkom propagandom o superiornosti nemačke rase, nemačke oružane snage predstavljale su prvoklasan vojnički instrument. S druge strane, zahvaljujući veoma razvijenoj ratnoj industriji i primeni nauke i tehničkih dostignuća, one su bile snabdevene najmodernijim naoružanjem (tenkovima, avionima i brodovima).

Nemačka ratna doktrina munjevitog rata zasnivala se na primeni ofanzivnih operacija, iznenađenju, dubokim prodorima, nadkriljavanju, okružavanju i uništavanju neprijateljskih snaga, po ugledu na bitku kod Kane. Sve se podređivalo pokretnom ofanzivnom ratu, tako daje odbrana imala samo pomoćnu ulogu.

Iako su italijanske oružane snage znatno zaostajale za Nemačkim, i one su bile superiornije od jugoslovenskih, jer su, pored ostalog, raspolagale oklopnim, motorizovanim i brzim divizijama i znatno nadmoćnijim vazduhoplovstvom i ratnom mornaricom. Mađarske i bugarske oružane snage, iako slabije, ipak su predstavljale opasnost za nehomogenu jugoslovensku vojsku. Prema tome, jugoslovenska vojska je ušla u rat većinom sa zastarelim naoružanjem, bez oklopnih i motorizovanih jedinica, sa slabom avijacijom i ratnom mornaricom, bez dovoljno motorizovane protivtenkovske i protivavionske artiljerije, radio-stanica, municije, avionskih bombi i drugog ratnog materijala.

Ne bi se moglo reći da odgovorni jugoslovenski vojni faktori nisu preduzimali mere za pripremu zemlje za rat, naročito posle čehoslovačke krize 1938. godine. U naređenju Ministarstva vojske i mornarice od 11. jula 1938, između ostalog, konstatuje se:

»... političke prilike u Evropi i dalje su vrlo ozbiljne, pa čak i zabrinjavajuće. Zatišje, koje je nastupilo u odnosima između Čehoslovačke i Nemaca ne daje nade da će dovesti do potpunog smirenja i otklanjanja opasnosti oružanog sukoba ... Usled ovakvog sticaja okolnosti nije nemoguće da u toku

ove jeseni dođe i do oružanog sukoba u Evropi, koji će po svoj prilici privući i naše angažovanje, možda i protiv naše volje i želje. Da nas događaji ne bi iznenadili i zatekli nespremljene potrebno je da Glavni generalštab odmah prouči pitanja:

1) Priprema za stavljanje naše vojne sile u mobilno stanje sa sredstvima sa kojima raspolažemo ...

2) Obrada eventualnog ratnog plana prema Mađarskoj u savezu sa Nemačkom, s pogledom na obavezu u Maloj Antanti, a specijalno prema lovačkoj...

4) Imati u vidu da će kritično vreme biti septembar i oktobar, a možda već od polovine avgusta tek. godine, pa prema tome i rad organizovati...«

Obrazlažući predlog hitnog odobrenja kredita za naoružanje Glavni generalštab je 20. novembra 1938. godine izneo:

» ... Posle rešenja čehoslovačke krize naš vojno-politički položaj postao je još teži, jer je Nemačka u stvari izbila duž celog našeg Severnog fronta, pošla Mađarska sada predstavlja u stvari nemačku prethodnicu i bazu za nemačko dalje prodiranje u pravcu Jugoistoka. Položaj naše Kraljevine još više je otežan i time, što su Mađarska i Bugarska, oslobođene obaveza mirovnih ugovora, sa najvećom grozničavošću pristupile opremanju svojih vojski naj-savremenijim borbenim sredstvima. Koristeći se povoljnim uslovima savremeno organizovane Nemačke ratne industrije. Tako se sada sticajem spoljno-političkih prilika, naša zemlja našla u jednom vrlo teškom vojno-političkom položaju, okružena sa sviju strana neprijateljima, vojnički najsavremenije opremljenim, od kojih Nemačka i Italija, pored savremenosti vojničke opreme, raspolažu još i sa nesravnjeno jačom brojnom nadmoćnošću u odnosu na našu vojsku«.

Pošto su dalje detaljno izneti nedostaci jugoslovenske vojske i predlog za odobrenje kredita od 15 1/2 milijardi dinara, u zaključku se kaže: »Sporazumom u Minhenu između četiri velike sile, postignutim po cenu žrtvovanja Čehoslovačke, rat nije potpuno otklonjen i sva sporna pitanja u Evropi nisu rešena, naprotiv, kako svi znaci govore, rat je samo odložen. Tek sad je produžena utakmica punim tempom«. Posle konstatacije da se Nemačka, Italija, Francuska, Rumunija, Bugarska, pa čak i Amerika naoružavaju, Glavni generalštab kaže: »Sve ovo najbolji je i očigledan dokaz, da stojimo pred novim - možda sudbonosnim događajima u skoroj budućnosti. Stoga se i za nas pitanje naoružanja i opreme naše vojske i spremljenosti zemlje za odbranu postavlja danas ispred svih ostalih problema državne politike«.

Ratni planovi

Jugoslovenski ratni planovi do anšlusa bazirani su na ugovorima Male Antante i Balkanskog sporazuma, tj. predviđali su ofanzivu prema Mađarskoj, odnosno Bugarskoj, a delanzivu prema Italiji. Posle anšlusa vojno-politička situacija se znatno izmenila, kao što je to napred navedeno u naredenju Ministarstva vojske i mornarice od 11. jula 1938. godine, tako da su izrađene razne varijante ratnog plana u slučaju sukoba sa nekim susedima i *Opšti plan »O« protiv udruženih silu Nemačke, Italije, Mađarske, Bugarske i Albanije, pri čemu se Bugarska smatrala opasnim neprijateljem.*

Zatim su ratni planovi prilagođavani promenama spoljnopolitičke situacije. Tako je posle rešavanja čehoslovačke krize u toku zima 1938/39. godine, pod rukovodstvom načelnika Glavnog generalštaba generala Dušana Simovića, izraden *ratni plan »S«* (tj. za *Severni front*) za slučaj rala između Jugoslavije, s jedne, i Nemačke i Mađarske, s druge strane, računajući da će Francuska i V. Britanija eventualno pružiti pomoć Jugoslaviji. Zato je predviđeno grupisanje snaga po dubini u tri linije i da se izvrši dubok odstupni manevar prema jugu, računajući na pomoć i prihvat francuskih i britanskih snaga i da se organizuje gerilski rat u pozadini neprijatelja na teritoriji sa koje su povučene sopstvene trupe. U toku odstupnog manevra bilo je predviđeno da jaka strategijska rezerva od 12 divizija, tj. 40% ukupnih snaga, u pogodnom trenutku izvrši protivudar.

Posle okupacije Albanije 1939, izbivanja drugog svetskog rata, približavanja Bugarske silama Osovine i naglog pogoršanja spoljnopolitičke situacije Jugoslavije, Glavni generalštab je, pod rukovodstvom generala Simovića, do maja 1940. godine izradio nov *ratni plan »R-40«*, u kojem je bilo predviđeno da se odbrana zasniva na angažovanju sopstvenih snaga. Međutim, novi načelnik Glavnog generalštaba general Petar Košić (15. januara 1940) nije prihvatio već gotov ratni plan koji se lako mogao prilagoditi novoj situaciji. Istina, on je zadržao osnovnu ideju Ratnog plana »S«, ali je oslabio strategijsku rezervu - umesto 12 divizija sveo ju je na 9, predviđajući veći broj divizija za granični front. Interesantno je da nije predvideo gerilski rat u pozadini neprijatelja.

Početakom 1941. godine, *vojnopolitička situacija* se još više pogoršala: nemačke vojne misije izvršile su sve pripreme za ulazak trupa iz Rumunije u Bugarsku, a Bugarska se pripremala da priđe Trojnom paktu u najskorije vreme. Nemačke trupe u Mađarskoj i Rumuniji pripremale su se da uđu u Bugarsku radi napada na grčku, eventualno i Jugoslaviju, Grčka je već bila u ratu sa Italijom, a Turska je naginjala neutralnosti, tako daje Jugoslavija ostala usamljena i okružena sa tri strane neprijateljskim državama na dužini oko 3000 km suvozemnog fronta. U takvoj situaciji Glavni generalštab je 22. februara 1941. godine naredio da se izradi novi *ratni plan »R-41«*, kao neka vrsta modifikacije ratnog plana R-40, sa delimično izmenjenom osnovnom idejom, povećanjem broja divizija u prvom ešelonu od 12 na 17 i smanjivanjem strategijske rezerve od 9 na samo 4 divizije. Naime, osnovna ideja ovog ratnog plana bila je: zadržavajući odbrana na svim frontovima (sem Albanskog), ofanziva prema Albaniji, s ciljem da se u sadejstvu s Grcima potuku italijanske snage i tirne obezbedi povlačenje na jug i preko albanske teritorije, zauzimanje Zadra prepadom, pod jačim neprijateljskim pritiskom postepeno povlačenje opštim pravcem ka jugu, u grčku, i tamo, u zajednici s Grcima, i eventualno s drugim savezničkim snagama (Britancima) organizovati novi »Solunski front«, u cilju produženja rata.

I iz osnovne ideje ovog ratnog plana očigledno se vidi da se u vreme kada je Nemačka vršila žestok pritisak na Jugoslaviju da pristupi Trojnom paktu na to nije računalo, već, naprotiv, još uvek se računalo na pomoć savezničkih snaga, a pošto se ratni planovi rade u saglasnosti sa vladom, to znači da se i vlada slagala sa osnovnom idejom ovoga ratnog plana. Međutim, ovde treba istaci nesumnjivu činjenicu daje ratni plan »R-41« predstavljao najveći prošašaj koji se može zamisliti. On predviđa kordonski raspored koji se u strategiji s pravom smatra najgorim i katastrofalnim. Iz težnje da se brani sve ne

može se odbraniti ništa. Trebalo se seliti genijalnog ratnog plana vojvode Radomira Putnika 1914. godine kojim je predviđeno da se glavne snage koncentrišu dva do tri dana marša od graničnog fronta, prepuštajući malim odredima da se brane na granici, da po dubini pružaju otpor koliko mogu i da stvaraju vreme glavnim snagama da u pogodnom trenutku izvrše porotivudar. Tim ratnim planom prepuštena je i prestonica Srbije - Beograd u interesu glavnog cilja - uspešne odbrane. A poznalo je da je taj ratni plan sjajno položio ispit u slavnoj Cerskoj bici. Umesto da postupi na sličan način, Glavni generalštab je, u saglasnosti sa kraljevskom vladom, polazio od postavke da iz unutrašnjih političkih razloga treba braniti sve granice, jer su hrvatski i slovenački političari izričito zahtevali da se njihove jedinice zadrže na nacionalnoj teritoriji:

Interesantno je daje predsednik Vojnog saveta general Milan Milovanović još 20. decembra 1938. godine, povodom rasprave o utvrđivanju granica, u svom referatu, između ostalog rekao:

» ... U predratno doba bilo je dosta vremena za izvršenje mobilizacije i koncentracije, kao i za ostale pripreme: vodili su se diplomatski pregovori, pa je oglašen rat, a potom je čekano da se izvrši potpuno koncentracija cele vojske, pa su tek onda počinjale operacije. U posleratno doba ovako povoljne prilike ne mogu se više i ne smeju očekivati. U želji da se skupoceni rat što pre svrši i da se prođe sa što manje ljudskih i materijalnih žrtava, sve države baziraju svoju politiku i svoju strategiju poglavito na principu iznenađenja, po kome se neprijatelj može napasti i pre oglasa rata, u momentu koji je za njega najnepogodniji, a u cilju da se zauzmu važni objekti i čitave odbrambene linije u prigraničnoj zoni, da se prodre što dublje u njegovu teritoriju, da mu se poremeti mobilizacija i koncentracija i pokoleba moral kako u vojsci tako i u narodu. Za ostvarenje takve doktrine formiraju se naročite trupe: brze divizije, motorizovane jedinice, planinske trupe i veoma moćna avijacija ...« Zalažući se za utvrđivanje granica, general Milovanović dalje kaže: » ... A kada je u pitanju život i opstanak države, jedna zdrava nacija daje sve što se može dati kako u krvi tako i u novcu. Za nas ovo pitanje ne može biti čisto vojničko pitanje, nego je to, iz poznatih razloga, i jedno veoma krupno pitanje: da li ćemo mi našu energičnu i odsudnu akciju počinjati od samih prigraničnih zona, ili će se unapred doneti odluka da se postepeno napuštaju pojedine zone, pa i čitave pokrajine ... naš zapadni sused, ako bi nas preduhitrio sa jednim dobro organizovanim prepadom, u najboljem slučaju po nas. mogao bi da nam zauzme celu prigraničnu planinsku zonu do linije Velika Gora - Ljubljana - Sv. Jošt, a naš severni sused do Drave i ceo greben Karavanki... Sta vrede razni paktovi, ugovori o savezu i sporazumi, to znamo vrlo dobro iz balkanskih ratova i velikog svetskog rata, a to su nam najubedljivije pokazali i poslednji događaji... Od svih položaja koji bi došli u obzir za utvrđivanje, nesumnjivo je od najpresudnijeg značaja onaj koji treba da nam zaštiti punu mobilizaciju i koncentraciju, pored svega iznetog još i zato što je brzina naše mobilizacije i koncentracije relativno mala u sravnjenju da mogućom brzinom iznenadne akcije našeg severnog i zapadnog suseda.

Na kraju general Milan Milovanović je istakao da bi jugoslovenska vojska bila »pokolebana ako bi neprijatelj uspeo da joj, makar samo u prigraničnoj zoni, omete mobilizaciju i poremeti puno ostvarenje predviđenog plana za koncentraciju vojske ... *Bilo bi pravo iznenađenje, kad bi velika Jugoslavija dala manje od male Srbije. Međutim, ima jedna razlika koja je malenoj Srbiji davala više*

moralne snage. Ona je bila potpuno homogena i zadahnuta istim idealima. U Jugoslaviji ima više plemena i vera, ima lokalnog plemenskog patriotizma, pa u izvešnoj men i plemenske sebičnosti. Zbog toga nastaje jedno krupno pitanje i kako cv se držati članovi pojedinih plemena kad vide da njihova gruda zemlje prelazi u neprijateljske ruke, a naročito ako vide da to biva po nekom unapred utvrđenom planu. Pri tome vrlo su poučne za ovaj slučaj i one stvari koje su se dešavale 1914/15. godine za vreme povlačenja srpske vojske...»Ovom jezgrovitom, realnom i konciznom predviđanju i predlizima zaista se ne može ništa prigovoriti. Ovoje ovde izneto zato što je u vezi sa izradom ratnog plana - da su ova razmatranja i predložiti uzeti u obzir sigurno ne bi došlo do onako katastrofalnog kordonskog rasporeda po planu »R-41« i do drastičnog ometanja mobilizacije i koncentracije.

Aprilski rat je bio pravedan, jer je to bio rat za odbranu sopstvene zemlje od napada sila Osovine koje su htele da od Jugoslavije stvore svoju koloniju. To je bio rat protiv brojno i tehnički znatno nadmoćnijeg neprijatelja, koji je već uoči same agresije bio strategijski skoro potpuno zaokružio teritoriju Jugoslavije i njene oružane snage. *To je bio rat slabijeg protiv jačeg, rat protiv nadmoćnosti.* Ali treba imati u vidu da su se naši narodi vekovima borili sa nadmoćnijim neprijateljima. Dragocena su, na primer, iskustva Srbije i Crne Gore, u 18. i 19. veku, zatim viševjekovno ratovanje Crnogoraca; desetogodišnje Karađorđeve borbe protiv mnogo nadmoćnije turske najezde i oslobodilački ratovi Srbije i Crne Gore koje su zajedno sa ostalim jugoslovenskim narodima 1912/1913. i 1914-1918. godine u borbi sa nadmoćnijom silom uspele da stvore zajedničku državu. Naši ljudi su od davnina navikli da se bore protiv nadmoćnijih snaga i da na kraju ipak pobeđu. Međutim, aprilski rat nije imao obeležje opštenarodnog rata, jer je za takav rat trebalo blagovremeno pripremiti i narod i armiju i teritoriju. Sem toga, trebalo je voditi računa o neprijateljskim ciljevima, mogućnostima i napadnim sredstvima - trebalo je imati u vidu da će se imati posla sa modernom nemačkom armijom, izrazitim nosiocem munjevitog rata, tj. sa vojskom koja do tog momenta nije znala za poraz. Trebalo je proučiti savremeni rat sa svim njegovim specifičnostima i mogućnostima, a pre svega novu doktrinu brzih i velikih uspeha u periodu 1939-1940. godine da li se mogao odrediti najbolji način odbrane sopstvene zemlje ako bi bila napadnuta. *Međutim, vojno rukovodstvo Jugoslavije se odlučilo za odbranu svih državnih granica, ne vodeći računa o stvarnim mogućnostima i sredstvima zemlje za odbranu.* Prema takvoj koncepciji ono je više godina pred rat vršilo utvrđivanje Zapadnog, Severozapadnog i Severnog fronta prema Italiji, Austriji i Mađarskoj, zapostavljajući utvrđivanje prema Bugarskoj i gubeći pri tom iz vida da utvrđenja ne mogu odbraniti Jugoslaviju, već volja, rešenost i spremnost ujedinjenog naroda i njegove vojske.

Posle rata sam saznao da su najviši građanski političari hrvatskog i slovenačkog naroda više puta tražili u Beogradu da se brani Slovenija i Hrvatska, a u Beogradu su - sa gledišta politike opravdano - smatrali da ne bi bilo pravilno bez borbe prepustiti ove teritorije agresoru. Takav stav je bio ispravan, ali se postavlja pitanje kako se trebalo braniti, gledajući konkretno vojno-strategijsku situaciju i mogućnosti za odbranu *celine*. U jednom dugotrajnom ratu, na koji se moralo računati, trebalo je privremeno, u prvoj fazi rata, predvideti druge oblike ratovanja u ovim oblastima, da bi se ostvario krajnji ratni cilj.

Usled pojave fašističke Nemačke na severnim granicama 1938. godine, a odmah zatim posle brzog političkog i strategijskog zaokružavanja Jugoslavije

(preko Madarske, Rumunije i Bugarske) jugoslovensko rukovodstvo je moralo shvatiti da je nastala posve nova vojno-politička situacija Jugoslavije i da treba izmeniti koncepciju odbrane. Naime, bilo je jasno da je u takvoj vojno-političkoj situaciji nemoguće, po tradiciji, »odsudno braniti svaku stopu zemlje«, u prvom redu teritoriju Slovenije i severne Hrvatske. Kada se tome još doda nepovoljno unutrašnje stanje u Hrvatskoj, kao i mnoge izjave vodećih hrvatskih i slovenačkih građanskih političara da se Hrvati i Slovenci neće boriti izvan svojih etničkih granica, onda je koncepcija »braniti sve« značila »ne odbraniti ništa«, kao što se i dogodilo. Možda bi reakcija hrvatskog i slovenačkog stanovništva na jednu takvu strategijsku odluku bila oštra, ali se radi postignuća krajnjeg zajedničkog cilja nešto moralo privremeno žrtvovati, jer se često bez žrtava niko ne može nadati uspehu, naročito u ratu.

Ako se pogledaju pouke iz rata Srbije 1915. godine, kao i iskustva iz narodnooslobodilačkog rata, kada su naše glavne snage napuštale čitave teritorije i oblasti u interesu krajnjeg ratnog cilja, videće se da su takve žrtve nužne i opravdane. Tako je u aprilskom ratu glavni otpor i grupisanje glavnih snaga trebalo pomeriti prema jugoistoku Jugoslavije, južno od linije Sava - Dunav i istočno od linije Una - Šibenik, tj. u petouglu Beograd - Sarajevo - Boka Kotorska - Skoplje - Niš - Beograd. Međutim, jugoslovensko državno i vojno rukovodstvo nije shvatilo da je u toj situaciji *jedina strategijska koncepcija za uspešnu odbranu zemlje bila orijentacija na dugotrajan rat - na rat iznuravanja agresora, radi odlaganja konačne odluke do povoljnije međunarodne situacije, suprotno munjevitom ratu, ratu brze odluke kome je težio agresor. To znači da je trebalo voditi opštenarodni odbrambeni rat čitave zemlje u kome bi maksimalno došle do izražaja sve duhovne, znanstvene i materijalne snage ujedinjenog naroda, koji bi se borio u raznovrsnim oblicima, a ne samo na frontu. To je bio jedini način da se uspešno odoli brojnoj u tehničkoj nadmoćnosti hitlerovske armije koja bi bila primorana da i na jugoslavenskom ratištu vodi jedan duži rat bez izgleda na brzu i konačnu pobjedu, bar do jeseni 1941. godine, što bi svakako uticalo na dalji razvoj ratne situacije ne samo na Balkanu nego i na vojno-političko stanje u čitavoj Evropi.*

Mobilizacija, koncentracija i tok operacija

O ratnim planovima, merama za naoružanje, utvrđivanje, osiguranje granica, mobilizacijskim pripremama, pripremama za koncentraciju, merama za povećanje bojne gotovosti, osiguranju unutrašnjosti teritorije, osiguranje teritorije od vazdušnih napada i uređenju pozadine detaljno je izneto u odeljku »Jugoslovenske pripreme, planovi i snage« i u priložima br. 10 i 11, pa se ovde neće iznositi sem nešto šire o mobilizaciji i koncentraciji u okviru razmatranja toka operacija.

Uopšteno se može reći da su tehničke pripreme uglavnom bile dobro izvršene, ali su u realizaciji zatajile. Što se tiče mera za povećanje bojne gotovosti smatramo da se ni Ministarstvo vojske i mornarice ni Glavni generalštab ne mogu s pravom optuživati, jer su u granicama svojih mogućnosti preduzimali mnoge mere, naročito počev od aprila 1939. godine, tj. posle okupacije Albanije, a od tada pa sve do *opšteg aktiviranja (tajne opšte mobilizacije)* koje je naređeno 30. marta 1941. godine. U tom periodu vršena su česta aktiviranja koja su odgovarala kriznim situacijama. Aktiviranja su najviše i naj-

češće izvođena na Irontu prema Bugarskoj i Albaniji, tj. prema najugroženijim frontovima. Sto ova aktiviranja nisu vršena u širim razmerama, tj. radi potpunog kompletiranja više krupnijih jedinica postojala su dva osnovna razloga: jedan zato što je to za duže vreme teško mogla da izdrži država s obzirom na njenu slabu privrednu moć, i drugi (prema kazivanju jednog autorovog druga) zato što je nemački poslanik fon Heren, na osnovu izveštaja Nemačkog vojnog atašea pukovnika Tusena, po nalogu svoje vlade, postavljao pitanja zašto se i protiv koga se vrši aktiviranje. Pošto je svako aktiviranje moralo odobriti jugoslovenska vlada, pomenuti autorov drug, koji je bio na službi u Glavnom Generalštabu, kaže da je nekoliko puta video predloge Glavnog generalštaba koje je vlada vraćala precrtane crvenom okovkom sa oznakom »Ne odobrava se«. Međutim, postavljalo se pitanje kako je za te predloge mogao saznati vojni ataše pukovnik Tusen. Odgovor je prost - svakako je u Operativnom odeljenju postojao neki i/dažnik petokolonaš koji je obavestavao Nemačkog vojnog atašea, a ovaj poslanika fon Herena. Iz ovog zaključak da se aktiviranje moglo vršiti samo u meri koju može tolerisati Nemačka vlada, pa ispada kao da su i knez Pavle i jugoslovenska da bili neka vrsta potčinjenih organa nemačke vlade, a to je svakako žalosno i uvredljivo.

Da bi se što bolje shvatilo zašto se jugoslovenska vojska u aprilskom ratu tako brzo raspala i država propala, ovdje će se izneti neke činjenice osvetljene sa vojnog aspekta, jer se - ne poznavajući te činjenice - daju mnoge paušalne i neobjektivne ocene, naročito od strane laika koji ne poznaju vojnu nauku i koji su - ne svojom krivicom - skloni da prihvate i ono što ne odgovara istini, jer im se događaji tako predstavljaju da izgledaju ubedljivi. Ništa nije lakše nego zvučnim frazama i propagandom dokazivati nešto za što nema ni dokumenata ni argumenata. a u istoriji treba iznositi istinu, bez obzira da li je poželjna ili nije.

Na dan državnog udara 27. marta Ministarstvo vojske i mornarice je naredilo da se odmah aktiviraju sve trupe za zatvaranje granice, sve jedinice za osiguranje unutrašnjosti teritorije, sva pojačanja žandarmerijskih jedinica, sve posadne trupe, sve jedinice za rušenje i zaprečavanje, s tim da se aktiviranje izvrši po mobilizacijskim pripremama i da komandanti armijskih oblasti »preduzmu sve ostale potrebne mere da se sigurnost zemlje obezbedi«. Odmah se postavlja pitanje zašto umesto toga odmah nije naredena opšta mobilizacija? Smatramo da je i svakom laiku bilo jasno da je 27. mart značio objavu rata Nemačkoj - to je narod spontano shvatio i izrazio svojom poznatom krilaticom »Bolje rat nego pakt« - jer je bilo očigledno da Hitler neće sedeti skrštenih ruku i preći preko tako velikog moralnog i političkog udara koji mu je zadat kad je takoreći bio na vrhuncu svoje moći. To je svakako znao i general Simović, ali se naivno zanosio nadom da će taktiziranjem i izjavom o prihvatanju pakta dobiti u vremenu, a u stvari ga je nepovratno izgubio. Bojao se da objavi opštu mobilizaciju »da ne bi izazvao Nemce.« Više je bio kolebljiv nego odlučan. Možda je toj kolebljivosti doprineo negativan stav Mačeka koji je sve do 4. aprila odbijao da uđe u vladu, tražeći za to vreme savete od Nemaca. Možda je očekivao da bi Maček mogao da omete mobilizaciju u Hrvatskoj. Istina, on je 30. marta izdao naredenje za opšte aktiviranje (u stvari tajna opšta mobilizacija), s tim da prvi dan mobilizacije bude 3. april. To je bilo gore nego polovično rešenje. Morao je da zna onu narodnu poslovicu »Ili kuj ili ne mrči ruke«. *Ovako je nepovratno izgubljeno 6 dragocenih dana.* On je morao da zna da prema Jugoslaviji stoje ne samo mobilisane, nego i skoro

koncentrisane kompletne jake neprijateljeve oklopne, motorizovane divizije sa snažnim vazduhoplovstvom, naročito prema najosetljivijem delu jugoslovenske teritorije - prema Makedoniji i jugoslovensko-bugarskoj granici.

Što nije došlo do nemačkog napada odmah posle 27. marta može se objasniti očiglednom činjenicom da je i nemačkoj Vrhovnoj komandi bilo potrebno punih 9 dana da izvrši pripreme, tj. da izvrši preorijentaciju svoje 12. armije prema jugoslovensko-bugarskoj granici, iako njene snage nisu bile daleko od te granice, kao i koncentraciju 2. armije prema Severnom i Severozapadnom jugoslovenskom frontu, a koja je zbog udaljenosti - vršila koncentraciju nekih svojih divizija sve do završetka operacija u Jugoslaviji. Što to znači? Pre svega, treba imati u vidu:

1) da su Nemačke snage bile mobilisane za razliku od jugoslovenskih snaga:

2) da su bile kompletne - opet za razliku od jugoslovenskih snaga;

3) da su bile znatno brojno i kadikamo tehnički opremljenije od nekompletnih i slabo naoružanih jugoslovenskih snaga.

4) da je njima bilo potrebno znatno kraće vreme za pripremu i

5) da su stupile u agresiju iznenadno bez objave rata i time poremetile mobilizaciju i koncentraciju jugoslovenske vojske. Ovde se treba podsetiti na vidovita predviđanja generala Milovanovića još krajem 1938. godine kada je upozoravao da se ne sme dozvoliti neprijatelju da omete mobilizaciju i koncentraciju, o čemu je bilo reči u ovom zaključku.

U klasičnoj strategiji računalo se na diplomatske pregovore, ultimatumе i objavu rata kad su obe suparničke strane bile u takoreći jednakim uslovima u pogledu raspoloživog vremena za stavljanje oružanih snaga u ratno stanje, tj. u pogledu spremnosti za operacije. Posle objave rata vršeni su mobilizacija, koncentracija i tzv. strategijski razvoj, tj. poslednje grupisanje snaga na ratnim planom predviđenim položajima sa kojih je trebalo krenuti u ofanzivu ili preći u odbranu. Pri tome su preduzimane razne mere da se što više skрати vreme za mobilizaciju, kao i mere da se razvojem saobraćajne mreže - kombinacijom prevoženja i marševanja - skрати što više i vreme za koncentraciju da bi se pre suparnika izvršio strategijski razvoj. Računalo se da je u velikoj prednosti ona strana koja će preći u ofanzivu ako samo nekoliko sati a kamoli dana, preduhitri protivničku stranu. Zbog toga je bilo značajno utvrđivanje prigranične zone da bi se otporom na njoj dobilo vreme, čemu je najčešće pribegavala slabija strana. Ako se ovo ima u vidu, onda se mora doći do logičnog zaključka da u strategijskom smislu država koja je iznenada napadnuta potpuno spremnim oružanim snagama u vreme izvođenja mobilizacije preživljava najveću krizu sa nedoglednim posledicama. A tako nešto dogodilo se u aprilskom ratu. Nije bila izvršena mobilizacija, a kamo li koncentracija i strategijski razvoj. Evo dokaza:

1) Ako se ima u vidu da je prvi dan mobilizacije bio 3. april onda su - prema predviđenom različitom trajanju mobilizacije raznih jedinica i ustanova - pešadijski pukovi mogli završiti mobilizaciju 6. aprila do 24 časa, konjičko jedinice 7. aprila, artiljerijske jedinice 8. aprila, divizijski delovi od 8. do 10. aprila, armijski delovi od 10. do 12. aprila, a delovi van sastava armija od 12. do 14. aprila. Šta to znači? To znači da je mobilizacija i poslednjih delova mogla biti završena u vreme kad se rat praktično završio. A šta je tek sa koncentracijom? Prema ratnom planu R-41 divizije prve linije mogle su biti na koncentracijskoj prostoriji istog dana kad bi delovi van sastava armija završavali mobilizaciju, tj. 14. aprila, sem Bosanske divizije koja je trebalo da stigne neš-

to kasnije, a divizije druge linije (tj. strategijska rezerva) tek 24. aprila. Ovde treba istaći da su neke divizije u Makedoniji bile već aktivirane uoči agresije, ali su bile nekompletne, jer do početka rata nisu bili završili svoju mobilizaciju ni jedan viši štab od Štaba Vrhovne komande do štaba divizije ni jedna jedinica za vezu. mnoge artiljerijske i inženjerijske jedinice koje ranije nisu bile mobilisane. kao ni kolonske komore operativnih jedinica za snabdevanje hranom i municijom, tako da je ukupno brojno stanje aktiviranih jedinica na dan 10. marta 1941. godine iznosilo nešto preko 300.000, a 20. marta blizu 600.000. tj. samo oko 1/3 za rat predviđenih snaga. *Ovo je očigledan i nepobitan dokaz u koliko je tragično nepovoljnijem položaju stajala jugoslovenska vojska u odnosu na Nemačku. čak i pod pretpostavkom da je bila monolitna, daleko brojno jača, i odlično naoružana pa i vesto vođena.* Ako se ovo ima u vidu onda se može shvatiti zašto se od te vojske nije moglo očekivati da će pružiti dostojan otpor agresoru. No da je i u ovakvim uslovima moglo biti bolje biće reći u daljem izlaganju.

Zaista se general Simović ne može optuživati što je takvo stanje bilo na dan državnog udara, ali je neshvatljivo, kao što je istaknuto, što odmah nije objavio opštu mobilizaciju, i što nije pre svega aktivirao štabove, komande i jedinice za vezu. Zbog toga na dan nemačkog napada imamo ovakvu sliku: nekompletno aktivirane jedinice; jedinice za zaštitu granice, graničari i posadne jedinice primaju borbu sa spremnim, iskusnim i daleko nadmoćnijim neprijateljskim snagama, uz snažnu podršku vazduhoplova koje istovremeno ruši Beograd, nanosi velike gubitke slaboj jugoslovenskoj avijaciji, izaziva pometnju u unutrašnjosti i ometa i onako zakasnelu mobilizaciju.

2) Poslednji obveznici pešadijskih, konjičkih i artiljerijskih jedinica pristižu na mobilizacijska mesta, ali tamo ne zatiču svoje jedinice, jer im je još 4. aprila izdato naređenje da ranije krenu, da bi što pre stigle na koncentracijsku prostoriju, a to izaziva lutanje i traženje svojih jedinica više nego zbog sabotaze, mada je i toga bilo;

3) Mobilisani štabovi kasno stižu u aktivirane jedinice, nemaju uv ida u situaciju i teško uspostavljaju vezu unutar svojih jedinica i sa pretpostavljenim komandama i obratno a kamo li sa susedima, a u toku borbi veze tako reći skoro i ne postoje;

4) Petokolonaši i saboteri stupaju u akciju i stvaraju kaos u pozadini, a u jedinicama mnogi komandanti, pa i komandiri i neki niži oficiri stupaju u izdaju, stvaraju paniku i demoralizaciju, a neki stupaju i u kontakt sa neprijateljem;

5) Postepeno, ali sve više nastaje rasulo naročito na Severnom frontu, jači otpor se pruža na Irontu prema Bugarskoj i Sloveniji, ali Nemci i Italijani uspevaju da u Makedoniji razbiju nekonsolidovane jugoslovenske jedinice, tako da Nemci već 7. aprila ulaze u Skoplje, a 12. aprila i u Beograd. Bilo je otpora i na Severnom i Severozapadnom frontu, naročito u Sloveniji, a ponegde i na frontu prema Hrvatskoj, sve dok nije nastupila pobuna 108,40. i delova 42. pešadijskog puka u rejonu Bjelovara i izdaje proustaških elemenata. Ništa nije pomoglo ni to što su gotovo sve više komande držali generali i viši oficiri srpske narodnosti.

6) Videli smo i naglasili u delu o unutrašnjoj situaciji da je nerešeno nacionalno i socijalno pitanje i rovitno i nestabilno stanje u tragično podeljenoj zemlji imalo odraza na vojsku i narod u celini, tako da *u vojsci nije bilo homogenosti koja je osnovni preduslov za jedinstvo misli i akcije za pružanje or-*

organizovanog i neustrašivog otpora i da je to bio osnovni uzrok brzog poraza. To se potvrđuje i u brošuri Ministarstva suvozemne vojske SAD, Odeljenja za pravila »Nemačke kampanje na Balkanu« (proleće 1941) - prevod u AVII, str. 89-90, ali sa pojednostavljenjem i neopravdanim izjednačavanjem svih Hrvata i svih Srba. ne vodeći računa da se tu radi samo o delovima jednih i drugih kako u pozitivnom, tako i negativnom smislu, jer je toga bilo i kod Hrvata i kod Srba, kao i kod drugih narodnosti. To je bio komentar na osnovi nemaukih dokumenata, pa ga radi interesantnosti navodimo:

»Nedostatak borbenog duha kod najvećeg dela jugoslovenske vojski imao je odlučujućeg značaja. Ovaj nedostatak je postao naročito očigledan skoro od samog početka u zoni Druge njemačke armije. Mada je bilo opšte poznato da je u okviru Jugoslavije postojala znatna zategnutošt, Nemci su bili iznenađeni kada su videli provaliju koju je duh revolta bio načinio na nacionalnom jedinstvu u zemlji. Ne može sumnjati da je ruscep između Srba i Hrvata igrao glavnu ulogu u brzom slomu. Dok su se Srbi žestoko opirali Nemačkoj, kao što se pokazalo pučem od 27. marta, hrvatski delovi naroda su mislili da je pametnije da se sa Hitlerom napravi kompromis nego da se protive pred tako ogromnom nadmoćnošću. Ovo osećanje je prirodno izražavano od strane Hrvata u vojsci. Izvrtan broj hrvatskih oficira otišao je čak do krajnosti izvršavajući dela izdaje. U jednom takvom slučaju, jedan oficir vojnog vazduhoplovstva (kapelan Kren) odleteo je iz Beograda za Grac još 3. aprila i predao Nemačima detaljno razrađen spisak aerodroma, na kojima su bili razmešteni jugoslovenski avioni. Blagodareći tome prilikom napada ratnog vazduhoplovstva na ove aerodrome sa prvim napadnim talasom bila je stvarno uništena i onako mišljeno jugoslovenska vazduhoplovna snaga.

U borbama na kopnu ubrzo posle Nemačkog napada, čitave hrvatske jedinice su prosto bacile oružje i otišle. U izvjesnim slučajevima hrvatski oficiri su povelili svoje ljiidstvo u organizovan napad protivu srpskih delova, koji su se aktivno suprotstavljali osvajačima. Na dan 8. aprila hrvatske lrupe su se otvoreno pobunule u Vinkovcima, glavnoj železničkoj r. is krsnici na pruzi od vitalnog značaja Beograd - Zagreb. Oni su izvršili pripremljen napad protivu štabova Prve grupe armija i držali kao zarobljenike komandanta sa čitavim njegovim štabom sve dok nisu bili oslobođeni od strane lojalnih srpskih trupa. Ovakvi događaji nisu bili neobični i događali su se isto tako i na drugim sektorima.

Istina je da je otpor agresoru na Severozapadnom frontu pobunom nekih pukova i sabotazom u pozadini zaista bio paralisan u prva tri dana. Tako su neki obveznici još pre rata bili upisani u dva ratna spiska - u spisak jugoslovenske vojske i u spisak Mačekove »Seljačke i Građanske zaštite« ili neku ustašku ili separatističku organizaciju. »Samo da dobijemo municiju, mi ćemo znati šta nam valja raditi« - govorili su takvi obveznici, jer im je bio osnovni zadatak da sruše jugoslovensku državu i da pucaju u leđa svoje braće i svih onih koji bi im stali na taj izdajnički put kako u odnosu na dotadašnju zajedničku državu, tako i u odnosu na hrvatski narod u celini. Međutim, loje bio rezultat dugogodišnje besprincipijelne političke boje između rukovodstava buržoaskih partija, kao i njihovih pristalica koji su bili zavedeni i neprekidno Vaspitavani da u svojim partijskim protivnicima vide samo neprijatelja koga treba unuštiti ili istrebiti. Vladajuća buržoazija je godinama sejala seme razdora između naših naroda, boreći se time samo za svoje uske, klasne a ne za narodne interese. Ustaški elementi i deo vodstva HSS-a, stojeći u službi fašističkih agresora i iz podršku nekih sveštenika katoličke crkve, omogućili su da se u aprilskim danima, u pozadini fronta, organizuju oružane akcije ustaša, križara i separatističkih elemenata protiv jugoslovenske vojske, čiji su pukovi na Dravi i u Slavoniji pokušavali da pruže otpor agresoru. Time je na Severnom i Severozapadnom frontu sve svršeno za četiri dana, jer su 10. aprila, ulaskom Nemaca u Zagreb, razbijene 4. i 7. jugoslovenska armija.

U svom izveštaju Kominterni od maja 1941. godine drug Tito kaže:

» ... Civilne vlasti u Hrvatskoj nišu htjele uručiti pozive za vojsku. U vrijeme ratnih operacija služba za vezu nije uopće funkcionisala ... Bilo je ne samo čitavih pukova nego čak i armija koje nisu imale vezu sa svojim višim komandama, a mnoge jedinice su lutale bez municije i hrane, bježeći bespomoćno pred neprijateljem. Vojnici su plakali od bijesa zbog nemoći, vidjeći sve to. Veći dio oficira, osobito viših, stalno je vojnicima govorio daje ludost boriti se sa Nijemcima. To su isto tako radili oficiri Srbi kao i Hrvati... U vrijeme povlačenja u Srbiji na sektoru oko Čačka vojnici su sami postrijeljali oko 70 oficira kapitulanta i petokolonaša. Moral vojnika, osobito Srba, bio je vrlo visok, ali je viši komandni sastav bio potpuno truo. Na mnogim sektorima vojnici su se sami borili dok su imali municije, i protiv volje svojih komandira. Uzevši u celini, dobiva se ova slika: vojnici, podoficiri i veći dio nižih, a vrlo malo srednjih oficira, bili su za borbu spremni na najveće žrtve, a, s druge strane, većina viših i srednjih oficira bili su petokolonaši i kapitulanti koji su sabotirali odbranu zemlje. Osim toga, sva reakcionarna buržoazija bila je za kapitulaciju pred Osovinom .. « Viši Starešinski kadar jugoslovenske vojske većim delom nije bio na visini svoga poziva i svojih dužnosti. Generali su uglavnom bili zastarelih shvatanja i opterećeni predrasudama, oni nisu dovoljno poznavali suštinu savremenog rata, već su se uglavnom oslanjali na ratnu praksu iz prvog svetskog rata. Pored toga, znatan broj generala na visokim komandnim dužnostima u toku rata kapitulantski i kukavički se držao. Mnogi nisu stigli ni da prime komandu nad svojim jedinicama, a kada su njihove trupe bile razbijene bežali su da spase sebe i svoju porodicu. Samo je neznatan broj generala savesno obavljao svoje dužnosti i trudio se da časno izvrši svoju patriotsku obavezu. Ni generalštabni oficiri, koji su mahom vršili dužnosti načelnika štabova i načelnika operativnih odeljenja, najvećim delom nisu odgovorili svojim zadacima, iako su u taj kadar polagane velike nade. Jedan njihov deo je još pre rata bio u službi neprijatelja, a drugi deo se nije snašao, tako da je bez veze sa svojim trupama pored telefona bespomoćno sačekao nemačke trupe. Samo je neznatan broj mahom mladih generalštabnih oficira bio na visini svoga poziva.

Srednji starešinski kadar - komandanti pukova, bataljona i divizionara - imao je nešto bolje držanje, izuzev većeg broja ustaški orijentisanih oficira, koji su se kapitulantski držali na Makedonskom, Srpskom i Albanskom frontu, dok su u Hrvatskoj najvećim delom već prvih dana prešli na stranu ustaša i mačekovaca. Naročito slabo su se držali neki komandanti pukova koji su namerno pasivizirali svoje jedinice ili ih bez borbe predali neprijatelju. Veći deo komandanata bataljona i divizionara i najveći deo komandira četa, baterija, eskadrona, eskadrila i vodnih oficira i podoficira imao je dobro držanje, naročito na Srpskom, Makedonskom i Albanskom frontu. U stvari, za ono malo otpora što je dato na pojedinim frontovima i u vazduhu ima se zahvaliti nižim starešinama.

Pošto je u isto vreme načelnik Štaba Vrhovne komande (u stvari vrhovni komandant) bio i predsednik vlade, general Simović je od 6-13. aprila bio stalno odvojen od vlade, tako da nije prisustvovao ni jednoj njenoj sednici. Mada i on lično snosi veliku odgovornost za onako brz slom i vojske i države, ipak se ne sme izgubiti iz vida kritična situacija u kojoj se našao posle 27. marta. Pre svega, u njegovoj heterogenoj vladi su većinom sedeli kapitulanti i izdajnici, a u vojsci su na najvišim vojnim dužnostima - kao komandanti grupa armija, armija, divizija i Ratne flote - bili ljudi koji najvećim delom nisu ni že-

leli ni hteli rat. Pored toga je najmanje 90 odsto generala još od ranije prema njemu gajilo netrpeljivost i mržnju. Zato nije nikakvo čudo što su se mnogi od njih skoro saboterski odnosili prema naredenjima Vrhovne komande i što su jedva čekali da se rat što pre završi da bi što manje izgubili. Prema tome može se reći daje general Simović na sednici vlade 28. aprila 1941. godine u Jerusalimu dao objektivnu ocenu držanja jugoslovenskog generaliteta u aprilskom ratu. On je tom prilikom, pored ostalog, rekao: »Skoro svi generali su bili protiv otpora ...« i dalje: »Kad su generali želeli što pre primirje, da se vrate svojim porodicama, šta se moglo očekivati od ljudstva«.

Sto su nemačke trupe pre stigle u Skoplje nego u Zagreb, iako su se u Makedoniji nalazile pretežno trupe i komandni kadar iz Srbije, glavni razlog je u tome što su snage Nemačke 12. armije bile kudikamo jače od snaga nemačke 2. armije koja je bila samo manjim delom koncentrisana, tako da je - nadajući se da će naići na snažan otpor - veoma oprezno preduzimala manje akcije, i to samo po naredjenju komandanta armije. Stvarna ofanziva ove armije bila je predviđena za 12. april. Daje veoma oprezno nastupala i učvršćivala mostobrane sve do rasula jugoslovenskih trupa vidi se Ratnog dnevnika ove armije. Njene operacije iznete su detaljno u odeljku »Tok operacija« posebno za svaki dan. Sem toga, treba imati u vidu da su se u bližoj pozadini jedinica na Bugarskom frontu nalazile italijanske snage. Neosporno je da se na ovom frontu nije pobunila ni jedna jedinica i da su gotovo sve jedinice pružale otpor daleko nadmoćnijim Nemačkim snagama iako je bilo pojava petokolonaša i izdaje, dok su jugoslovenske trupe uspešno napredovale na Albanskom frontu.

Međutim, u Nemačkim dokumentima, naročito u *Ratnom dnevniku nemačke 2. armije*, govori se i o snažnom i žilavom otporu nekih jedinica jugoslovenske vojske i na Severnom frontu, a to se vidi i u izveštajima nemačke Vrhovne komande oružanih snaga i Vrhovne komande kopnene vojske koji su takođe izneti u odeljku »Tok operacija«.

Zaista je neopravdano sve i svakoga okrivljavali za sabotazu i izdaju, jer je to velika nepravda prema onim borcima, podoficirima, oficirima, pa i nekim komandantima, koji su časno vršili svoju patriotsku dužnost i mnogi položili svoj život za odbranu otadžbine, a takvih primera bilo je u krilu svih naših naroda i narodnosti. U ovom radu izneti su neki primeri, ali, na žalost, mnogi su, čak i zaslužniji, ostali neregistrovani, ali ne namerno već zbog nedostatka podataka. Zato odium srama i stida za izdaju i kukavičluk treba da padne na prave vinovnike i izdajice.

7) Ovde se sa pravom postavlja pitanje zašto se viši komandni kadar u ovom kratkotrajnom ratu tako loše poneo. Odmah treba istaći činjenicu da je najveći deo bio srpske narodnosti, da su mnogi kao mladi oficiri bili junaci u balkanskim ratovima i u prvom svetskom ratu i da su grudi većine od njih krasila odlikovanja »Karadorđeve zvezde sa mačevima«, »Belog orla sa mačevima«, »Ordena za hrabrost«, »Obilića medalje« a nekih i »Orden legije časti« i druga domaća i inostrana odlikovanja. Zbog toga su postepeno dolazili na najviše položaje u vojsci. Međutim, zbog zaista teške međunarodne situacije, i svesni nehomogenosti i očigledne slabosti jugoslovenske vojske, većina komandanata nije videla perspektivu za borbu i uspešno pružanje otpora, tako da su, kao i knez Pa- le i kraljevska vlada, prihvatili Trojni pakt, iako su većinom gajili simpatije prema Saveznicima iz prvog svetskog rata. Oni, iz po-

menutih razloga, nisu podržali 27. marta, jer su smatrali da je njime izvršeno samoubistvo Jugoslavije, a u toku rata daleko više su gledali da koliko toliko sačuvaju svoje pozicije nego da se časno odupru. Tome treba dodati i to da su računali da će ih Nemci poštediti kad im počnu dokazivati da su bili za pakt, a odlučno protiv državnog udara 27. marta i da se njihova ideologija borbe protiv komunizma poklapa sa Nemačkom ideologijom;

8) Iako su i laici očekivali neizbežan napad Nemačke na Jugoslaviju. Simovićeva vlada je - opsednuta teškom iluzijom da se to neće desiti, nadajući se da bi ga mogla otkloniti ili bar odgoditi - počela pogađanje sa Hitlerom, Musolinijem i Mačekom i time izgubila dragoceno vreme za što efikasnije pripreme za odbranu. Dajući uveravanja silama Osovine da prihvata Trojni pakt i da se ništa neće promeniti u spoljnoj i unutrašnjoj politici Jugoslavije, vlada je zaostajala za događajima i dočekala 6. april potpuno iznenađena, tako da se - kad je počeo nemački napad - sa Generalštabom zatekla u Beogradu (i pored svih opomena iz inostranstva da će 6. aprila uslediti taj napad). Pošto je general Simović po ličnoj inicijativi preuzeo dužnost načelnika Štaba Vrhovne komande, vlada je bez predsednika bila u stalnom pokretu, ne uspevši da se pribere i ostvari bilo kakav uticaj na razvoj događaja. Nastao je kaos u kome se niko nije snašao, a najmanje vlada, koja se sasvim izgubila u beznađežnosti i nemoći.

Karakteristično je da se posle obaranja vlade Cvetković - Maček 27. marta pojavila zabrinutost, potištenost i depresija baš kod onih koji su bili inspiratori i organizatori prevrata. Bilo je očigledno da je odmah posle 27. marta naglo opala ratobornost ne samo vlade, nego i jednog dela vojske i gradskog stanovništva. Zavladao je neka neizvesnost i malodušnost, pa čak i strah od sutrašnjice kod izvesnih najviših vojno-državnih rukovodilaca koji su bili akteri u događajima od 27. marta. To se nekom vrstom lančane reakcije prenosilo i na narod i na vojsku, a naročito na veći deo starešinskog kadra kod koga se gasilo i ono malo raspoloženja za rat. To svakako nije moglo ostati bez uticaja na psihološku ravnotežu i stabilnost vlade, koja je, znajući svu težinu vojno-političke situacije, pre svega odnos snaga i konkretne mogućnosti obeju strana, težila da izbegne rat po svaku cenu i bila spremna na sve ustupke samo da odgodi napad agresora.

Vrhovna komanda jugoslovenske vojske je dejstvovala pod izvanredno teškim uslovima. Ostavši već prvog dana bez organizovane veze i bez komunikacija sa svojim potčinjenim komandantima i štabovima fronta i armija, ona nije mogla da prati tok događaja niti da blagovremeno utiče na ratne operacije. Ona se oslanjala samo na slabe međugradske telefonske linije (koje su bile često prekidane a razgovori prisluškivani od pete kolone), tako da je u samom početku bio paralisiran njen rad. Pošto nije imala skoro nikakvih rezervi, Vrhovna komanda nije mogla ispoljiti uticaj na operacije koje su se nepovoljno odvijale. Sem toga, zbog nepopularnosti generala Simovića među generalima - komandantima, mnoge komande i štabovi nisu disciplinovano izvršavali njegova naređenja (kako to u Simović ističe u svojoj posleratnoj izjavi). Sve je to potenciralo one mnogobrojne teškoće i nevolje Vrhovne komande u rukovođenju ratnim operacijama kada je i u pozadini zavladao zabuna, defetizam i kapitulanstvo. No, i pored svih tih teškoća, u kojima je delovala Vrhovna komanda od 6. do 17. aprila, verovatno se ne bi dogodile one neoprostive greške u rukovođenju operacijama da je bilo više savesnosti i odgovornosti.

9) *Kao što je u odeljku Tok operacija, prva faza, istaknuto - na kraju petog dana rata, tj. 10. aprila, jugoslovenska vlada i Vrhovna komanda mogle su konstatovati:*

a) *da su 1. i 3. grupa armija prestale da postoje, da su se Trupe Primorske armijske oblasti rasturile bez borbe, da je 5. armija razbijena, da se Ratna mornarica raspada i da su samo 1, 2. i 6. armija samo donekle sposobne za borbu, pošto su i one zahvaćene defetizmom i demoralizacijom, kao i to da su veza i komandovanje sa preostalim snagama skoro sasvim paralisane;*

b) *da je neprijatelj potpuno okružio jugoslovensku vojsku i da su posle sloma Makedonskog fronta i fronta u Hrvatskoj i Sloveniji, kao i neuspeha ofanzive u Albaniji i izbijanja Nemaca u Solun, konačno propale sve nade u neko povlačenje prema jugu u grčku;*

c) *da su Hrvatska i Slovenija ispale iz rata, zato što su ustaše proglasile NDH i što je rukovodstvo »Saveta narodnog vijeća« Slovenije otkazalo poslušnost jugoslovenskoj vladi i Vrhovnoj komandi; i*

d) *da neprijatelj i dalje nezadrživo prodire u unutrašnjost zemlje sa ciljem da konačno uništi ostatke jugoslovenskih snaga koji su se neuredno i neorganizovano najvećim delom povlačili u Bosnu i da nema nikakvih snaga i sredstava da se neprijatelju stane na put.*

Prema tome, na osnovu svega ovoga trebalo je doneti zaključak da je u takvoj situaciji dalje vođenje frontalnog rata postalo potpuno nemoguće i da u tom poslednjem trenutku treba doneti jedinu realnu odluku da se pređe na vođenje svenarodnog partizanskog rata, jer je za takav oblik rata - i pored na izgled bezizlazne situacije - još bilo uslova, naročito u centralnim oblastima zemlje (Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina). Tu mogućnost su potvrdili događaji koji su nastupili uskoro posle aprilskog sloma, kada je KPJ sa drugom Titom na čelu u neuporedivo težim uslovima baš u ovim oblastima otpočela narodnooslobodilački rat i revoluciju.

Međutim, i vlada i Vrhovna komanda su u toj sudbonosnoj situaciji, zahvaćene panikom i demoralizacijom, stvarno napustile dalje upravljanje ratom i rukovođenje ratnim operacijama. Poziv Vrhovne komande ostacima jugoslovenske vojske preko radija da se samoinicijativno bore u stvari pokazuje njenu totalnu nemoć, a Direktiva O. br. 120 o povlačenju predstavlja besmislicu, jer nijedan razuman čovek u takvoj situaciji nije mogao poverovati u njeno izvršenje, pa ni sama Vrhovna komanda. Zato obe ove odluke zaslužuju najoštriju osudu, jer u suštini predstavljaju obmanu sopstvene vojske i naroda, i njihovo ostavljanje na milost i nemilost fašističkim agresorima i njihovim domaćim pomagačima - kvislinzima.

10) *Postavlja se i pitanje da li se u ovako teškoj situaciji ipak moglo postići nešto bolje i na koji način? Odgovor je pozitivan - moglo je daleko bolje samo da nije pristupljeno koncentraciji i pokušano da se pruža frontalan otpor. Da se Jugoslavija nije mogla održati u frontalnom ratu sa nemačkom vojskom i njenim saveznicima očigledno su pokazali događaji 1939. godine, kada je sama nemačka vojska, angažovana jakim snagama na Zapadnom frontu, za nešto više od mesec dana pregazila Poljsku, zatim od 5. do 20. maja 1940. godine prinudila Holandiju, Belgiju i Luksemburg na kapitulaciju, a od 8. maja do 14. juna smrvila snažnu francusku vojsku, probila »Mažino liniju« i ušla u Pariz i do 4. juna naterala britanski ekspedicioni korpus da se bez oružja iz Denkerka povuče preko Lamanša na Britanska ostrva, bez obzira na to što su solidno naoružane francuske i britanske snage raspolagale oklopnim i moto-*

rizovanim jedinicama, protivoklopnim i protivavionskom artiljerijom i snažnim vazduhoplovstvom i što su za vreme od skoro 8 meseci imale dovoljno vremena da se pripreme za operacije, i, najzad. 1941. godine kada je nemačka vojska u toku leta i jeseni zauzela Pribaltik, Belorusiju, gotovo celu Ukrajinu i Krim i u oktobru duboko prodrła do Moskve i Lenjingrada, a u toku 1942. izbila na Kavkaz i na Volgu kod Staljingrada, bez obzira na herojski otpor Crvene armije. Prema tome, i pod pretpostavkom da je jugoslovenska vojska bila homogena, dobro naoružana i solidno vodena, ona se ne bi mogla odupreti silnim neprijateljima, a kamoli u onakvim uslovima u kakvim je zatečena, ali je bilo izlaza - nije se smelo kapitulirati. Što se to desilo najveću odgovornost snose kraljevska vlada, Vrhovna komanda i viši komandanti.

U situaciji u kakvoj se zatekla jugoslovenska vojska 6. aprila, tj. u fazi mobilizacije, po svemu izgleda daje trebalo odustati od izvršenja koncentracije (koja je dovela do poremećaja, pa i lutanja) i izdati naređenje da jedinice koje se nalaze na frontu prime borbu, povlačeći se van komunikacija, da jedinice koje su u fazi mobilizacije dovrše mobilizaciju i da u blizini mobilizacijskih mesta organizuju položaje za odbranu sa više odvojenih oslonaca za posade pojedinih četa, vodova, a eventualno i bataljona, sa pridatim artiljerijskim oruđima, da organizuju što više zaseda uz rušenja i zaprečavanja i da u pogodnom momentu - kad se neprijateljske snage izduže po komunikacijama - kao ose napadaju na njih. Za to su postojali veoma povoljni uslovi, jer su se mobilizacijska mesta nalazila razasuta po čitavoj državnoj teritoriji, tako daje bilo vremena za organizaciju odbrambenih položaja a i dovoljno oružja, municije i opreme kad se ima u vidu koliko je sve to nedostajalo u narodnooslobodilačkom ratu, tako da se moralo otimati od neprijatelja. U suštini *trebalo je odmah preći u teritorijalni - partizanski rat*, jer je bilo uslova i dosta snaga koje bi bez obzira na sve, bile spremne da se dostojno bore - samo je trebalo da starešine izdadu takovo naređenje, dajući primer odlučnosti i nepokolebljivosti, ali toga. na žalost, nije bilo. Ovde treba pozdraviti inicijativu nekih naših starešina koji su oko sebe okupljali male grupe boraca i pružali otpor i posle kapitulacije, kao što to i neprijatelj priznaje. Daje u početnoj fazi bilo više inicijative starešina koji bi pozvali one borce koji su spremni da se bore do kraja, nesumnjivo je da ih ne bi bio beznačajan broj. A kad toga nije bilo onda je sve upalo u nezadrživ vrtlog rasula.

Sažeto rečeno: Jugoslovenska vojska i Kraljevina Jugoslavija su se onako brzo raspale i propale:

- 1) zbog katastrofalno pogrešne unutrašnje politike nenarodnih režima;
- 2) zbog nezadovoljstva naroda ugnjetačkom i eksploatatorskom politikom vladajućih krugova, nerešenim nacionalnim i socijalnim pitanjem (progonom progresivnih snaga) i uzurpacijom vlasti;
- 3) zbog toga što u takvim uslovima, nije moglo biti homogene vojske;
- 4) zbog kolebljive spoljne politike, posebno zbog dugotrajnog izbegavanja uspostavljanja diplomatskih i srdačnih odnosa sa Sovjetskim Savezom;
- 5) zbog široke razgranate mreže agenata i pretokolonaša i njihove razorne delatnosti;
- 6) zbog slabe ekonomske moći zemlje;
- 7) zbog nerealne i pogrešne realizacije osnovne ideje ratnog plana R-41 - primenom kordonskog rasporeda bez jake strategijske rezerve;

8) zbog iznenadnog napada Nemačke i njenih saveznika i bez objave rata u najkritičnijoj situaciji u kojoj se neka zemlja može zateći, tj. u fazi mobilizacije;

9) zbog pogrešne primene oblika ratovanja - umesto pribegavanja opštenarodnom partizanskom ratu primenjen je bezizgledni frontalni rat;

10) zbog izrazite nadmoćnosti nemačke vojske i njenih saveznika protiv skoro potpuno okružene jugoslovenske vojske na jako dugačkoj (oko 3000 km suvozemnog fronta) i plitkoj teritoriji na najosetljivijem mestu u Makedoniji, i

11) zbog kapitulantskog držanja Vrhovne komande i najvećeg broja generala i znatnog dela viših oficira.

Na kraju, postavlja se pitanje *ko snosi najveću odgovornost za poraz?*

Nesumnjivo je da je srpska hegemonistička vladajuća buržoazija, koja se hvalila' svojom državotvornošću, zauzimajući sve ključne pozicije u državi i u vojci, samim tim najneposrednije odgovorna za tako brz slom. Ali, ona, prirodno, pokušava da odgovornost prebaci na druge. Videli smo da je general Simović u početku za vojni slom okrivio »dogadaje u Hrvatskoj i Dalmaciji«, odnosno petokolonsku aktivnost hrvatskih ustaša i njihovih simpatizera, i to iskoristio da izda naređenje generalu Kalafatoviću da zaključi primirje. Međutim, general Kalafatović je iskreno izjavio da se radilo o porazu svih armija na svim frontovima, osobito u Hrvatskoj, Sloveniji i Dalmaciji. Očigledno, oba generala prećutkuju činjenicu da je raspad Severnog fronta bio posledica katastrofalnog sloma u Makedoniji usled prodora Nemaca u Skoplje 7. aprila (tj. tri dana pre ulaska u Zagreb), iako su se u Makedoniji nalazile pretežno srpske jedinice i Srpski komandni kadar. Prilikom dolaska sa vladom u Atinu, Simović je ponovio iste optužbe iz pohvale »srpskim, hrvatskim i slovenačkim jedinicama«, a nedelju dana kasnije, na sednici vlade u manastiru Tantura blizu Jerusalima, između ostalog, ispravno je konstatovao: »Skoro svi generali bili su protiv otpora . . . Kad su generali želeli što pre primirje, da bi se vratili svojim porodicama, što se moglo očekivati od ljudstva«.

Ranije je istaknuto da su gotovo svi generali na visokim komandnim položajima savetovali vladu Cvetković - Maček da priđe Trojnom paktu, ubeđeni da se Jugoslavija ne može odupreti napadu sila Osovine, a sam Simović je poverio komandu nad Trećom grupom armija generalu Milanu Nediću na vitalnom i najosetljivijem području Makedonije za obezbeđenje pravca kroz Grčku ka Solunu, bez obzira na to što je znao da je general Nedić predlagao knezu Pavlu i vladi da Jugoslavija priđe Osovini. Većina generala smatra da se Jugoslavija raspala zato što su Hrvati izdali i optužuju generala Simovića i pučiste koji si izvršili državni udar 27. marta.

Interesantno je da je i grupa mladih oficira pučista u emigraciji, tzv. »majorska liga«, kasnije optuživala generala Simovića i ministra vojske generala Bogoljuba Ilića za loše komandovanje i kukavičku kapitulaciju u aprilu 1941. godine. Ova grupa je smatrala da treba okriviti za poraz samo pojedine generale, a ne vojsku u celini, da su izvršioi udara imali podršku te vojske i srpskog naroda kao i velikog dela drugih naroda Jugoslavije. Ista grupa takođe je optuživala kneza Pavla i vladu Cvetković - Maček za predaju u Beču 25. marta, za defetizam, nespremnost za odbranu i loše rukovođenje do 27. marta.

S druge strane, predsednik vlade Cvetković i neki njegovi ministri, pripisujući deo krivice petoj koloni hrvatskih ustaša, glavnu odgovornost za rat i poraz svaljuju na Simovićevu vladu, prvenstveno na oficire koji su je podržavali, i

smatraju da su neodgovornom akcijom svrgavanja vlade 27. marta izazvali Hitlera i prouzrokovali invaziju i poraz države. Oni smatraju da je Jugoslavija mogla ostati van sukoba da nije bilo državnog udara, jer su se sile Osovine obavezale da će poštovati njenu neutralnost (ali samo do trenutka kada bi osetile potrebu da ipak zatraže njeno vojno angažovanje, jer se njihovim »obavezama« nije moglo ni smelo verovati - V. T.).

»Kad bi se kasnije promenila ratna sreća i Nemačka počela gubiti. Jugoslavija - čije su simpatije uvek bile na strani Saveznika - mogla je u pogodnom trenutku ući u rat protiv sila Osovine i tako se naći među pobednicima i požnjati svoj deo plodova. Da nije bilo državnog udara ne bi bilo napada, ne bi bilo sloma ni komadanja zemlje, ne bi bilo partizana ni građanskog rata i, najzad, ne bi bilo komunističke pobede i komunističke diktature posle rata« - zaključuje Cvetković.

Slično mišljenje izneo je i emigrant general Todor Milićević, a Danilo Gregorić je za vreme okupacije izdao knjigu *Samoubistvo Jugoslavije*, dokazujući daje ono posledica državnog udara 27. marta 1941.

Polemika o odgovornosti za poraz i dalje traje tako da svako prenosi odgovornost i krivicu sa sebe na drugoga.

Na drugoj strani, ustaše i elementi koji su iz ovog ili onog razloga, podržali ustaški stav, ne samo da prihvataju deo odgovornosti za slom, nego ga sebi pripisuju. Oni kažu da su svojom aktivnošću i pobunom neutralisali i razoružali Četvrtu armiju u severnoj Hrvatskoj i Jadransku diviziju u severnoj Dalmaciji i time ubrzali pobedu Nemačke i Italije i poraz Jugoslavije. Koliko drastično preuveličavaju svoje zasluge i doprinose tom porazu može se jasno videti iz sledećeg govora ministra inostranih poslova NDH Mladena Lorkovića u Hrvatskom saboru ustaškog saziva 24. februara 1942. godine:

»Na 6. travnja 1941. počeo je rat protiv Jugoslavije. Već 7. travnja pojedini odredi hrvatskih vojnika, sledeći poziv Poglavnika i glas svoje hrvatske krvi, digoše se protiv srbskih častnika i srpskih odreda vojske 8. i 9. travnja na različitim područjima bivše Jugoslavije te su se pojave sve više i više množile 10. travnja hrvatski vojni odredi, koji su na Dravi imali braniti granice Jugoslavije, razoružavši i pohvatavši srpske jedinice, dočekaše oslobodilačku njemačku vojsku, ne samo bez otpora, nego sa najvećim oduševljenjem, kao što ju je u deliriju radosti istoga dana poslije podne dočekao glavni grad Zagreb. Kad je u tome času Vojskovođa Slavko Kvaternik u ime Poglavnika proglasio uspostavu Nezavisne Države Hrvatske na čitavom narodnom području od Mure, Drave i Dunava do Drine i Jadranskog mora, planuo je obći hrvatski narodni ustanak, u toku kojega su hrvatski vojnici, ustaše, te građanske i seljačka zaštita u nevjerojatno kratko vrijeme posvuda preuzeli vlast, razoružali i raztjerali potučene skupine srbske vojske i dočekivali sa oduševljenjem dolazak savezničkih njemačkih i talijanskih četa. Sa ponosom i dubokom radošću možemo utvrditi povijesnu istinu, da je ustanak hrvatskoga naroda, koji je uslijedio na proglas i poziv Poglavnika, a vođen bio po dugo spremanoj ustaškoj akciji, doprinio znatan udio toliko brzom slomu Jugoslavije, te je hrvatskim narodnim ustankom skraćeno prolijevanje krvi i smanjeni su gubici velikih savezničkih vojska, koje su Jugoslaviju na istočnim granicama Srbije zadali smrtni udarac«. (Brzopisni zapisnici Prvog zasjedanja Hrvatskog državnog sabora u NDH, godine 1942, str. 20)

General Dušan Simović o uzrocima poraza 1941. i razlozima za odlazak vlade iz zemlje

6. aprila izjutra neprijateljska avijacija izvršila je bombardovanje Beograda i drugih mesta u unutrašnjosti naše teritorije. Neprijateljske moćne motorizovane i oklopne formacije izvršile su 7. aprila snažan napad i proboj naših snaga na jugo-ist. frontu, a 8. aprila na ist. frontu i glavnim komunikacijama duboko prodirale u našu pozadinu.

Naše još nemobilisane trupe na ju?, i ist. frontu nisu bile u mogućnosti da odole navali Nemačkih snaganeraszmeronadmoćnijihubrojnojjaćimitehničkomnaoružanju»Naročita nadmoćnost Nemaca sastojala se u mnogobrojnoj i odličnoj avijaciji i u upotrebi moćnih motorizovanih i oklopnih jedinica, protiv kojih su naše snage bile bez odbrane. Naše snage razvijene na širokim frontovima sa obe strane glavnih komunikacija, kojima je neprijatelj prodirao i bez potrebne dubine u rasporedu, ostajale su delom na samom graničnom frontu, imajući pred sobom bugarske snage: dok su na pravcima neprijateljskih dejstava - zbog brojne slabosti, nemanja rezervi i naročito zbog nemanja tehničkih sredstava za protivoklopnu odbranu - bile prinudene na povlačenje. Moja mnogobrojna naređenja za napad u bok i pozadinu neprijateljskih kolona, koje su prodirale u našu pozadinu, ostala su neizvršena.

Intervencija V. komande u cilju sprečavanja neprijateljskog dejstva i zaustavljanja njegovog brzog nastupanja, nije bila moguća zbog nemanja potrebnih snaga i sredstava na raspoloženju. Jedina snaga u strategijskoj rezervi bile su dve - Cerska i Unska - nepotpuno koncentrisane divizije. Od njih Cerska je upućena na jug delom za pojačanje ugrožene III grupe armija, a delom u Kraljevo za obezbeđenje pravca dolinom Zap. Morave; a Unska za Vel. Planu u cilju zatvaranja pravca dolinom Vel. Morave ka Beogradu.

U nedostatku snaga i sredstava, kojima bi se moglo zaustaviti naglo nadiranje neprijatelja, nametnula su se kao jedino moguća delovanja i to

a) postepeno povlačenje naših snaga uz davanje što je moguće jačeg uzastopnog otpora i uvlačenja neprijatelja u dubinu naše teritorije;

b) organizovanje snažne odbrane na našim planinama i velikim rekama, koje su predstavljale moćne barijere neprijateljskim motorizovanim i oklopnim formacijama.

Pošlo (Je) sa iznenadnim i brzim napredovanjem neprijatelja bio brzo kompromitovan ne samo I odbrambeni pojas na ist. gran. frontu, već i II. odbrambeni pojas na liniji desna obala Vardara - Skopska Crna Gora - leva obala Morave. - to su za gornji cilj uzeti u razmatranje ovi odbrambeni pojasi:

Ul-ci na liniji pl. Babuna - Sar pl. (s varijantom r. Bojana - pl. Prokletije) - Kosovo - Kopaonik - Gledicske planine-leva obala V. Morave (s varijantom leva obala Ibra - Rudnik - Kosmaj - Dunav - Drava, napuštajući dalju odbranu Banata i Bačke);

IV-ti na liniji r. Bojana - pl. Prokletije - pl. Rogozna (j.i.N.Pazar) - r.Ibar (s varijantom Kosovo - Kopaonik - Cačak) - Maljen (ili Golija - Javor - pl. Tara) - Drina - desna obala Save r. Glina ili Una. napuštajući dalju odbranu teritorije na levoj obali Save i povijajući krajnje levo krilo prema potrebi;

V-ti na liniji Bojana - Prokletije - Rogozna - Golija - Jahorina - centralno bosansko bilo (Bjelašnica - Ivan pl. - Bitovnja - Makljen - Srnetica) - Dinara sa redvijem odbrane na liniji Bojana - Komovi - Durmitor - Prenj - Velež. - ušće Neretve.

Povlačenjem trupa III. grupe armija na liniju Bojana - Gusinje - Kosovo - Kopaonik obrazovana je prva odbrana na desnom krilu naše vojske. Zatvaranjem pravca Kruševac - Kraljevo - Cačak upućenim delom Cerske div. i okretanjem fronta VI. armije ojačane Unskom div. omogućeno je davanje otpora na navedenom III. odbrambenom pojasu i postepeno povlačenje ka r. Drini - na ist. frontu. Padom naše odbrane na r. Dravi (na sever, frontu) i padom Zagreba naša odbrana se morala preneti na liniju Sava - r. Glina. Za dalju odbranu izdata je II direktiva Vrh. komande O br. 120. od 10. aprila 1941., koja u izvodu glasi:

1. III. gr. armija: More - Kosovo - Kopaonik;
2. V. armija zatvara pravac Kraljevo - Užice - Višegrad;
3. VI. armija zatvara pravac Topola - Valjevo - Zvornik;
4. II. gr. armija na des. ob. Save: I. arm. Debrc - Rača. II arm. Rača - ušće Vrbasa;
5. I.gr. arm. r. Sava uzvodno ušće Vrbasa r. Glina ili Una;
6. Primor. arm. obi. na svom frontu (Karlobag - Budva zaklj.);
7. Kom. pozad. V.K. da se premesti iz Valjeva u Sarajevo

Namera Vrh komande bila je da se navedeni IV. odbrambeni pojas - posle znatnog skraćivanja našeg fronta, pregrupisanja snaga i s osloncem na planine, za motorizovane formacije teško prohodno zemljište i r. Drinu i Savu-odsudno brani.

Međutim, zbog događaja u Hrvatskoj i otkazivanja poslušnosti jedinica IV. armije, koje su držale r. Dravu na delu fronta Virovitica - Koprivnica, celo levo krilo naše vojske bilo je

kompromilovano - odbrana r. Save (na delu zap. od ušća Vrbasa) i Kupe nije bila moguća zbog nemanja trupa (IV. arm.) za posjedanje iste. a cela VII. arm. koja je trebala da zauzme front od ušća Gline u Kupu do mora, bila je otsečena u Sloveniji. Na taj način pravci neprijateljskog nadiranja Zagreb - Banja Luka - Sarajevo i Karlovac - Bihać - Sarajevo ostali su potpuno otvoreni za dejstvo Nemačkih snaga, naročito motoriz. i oklop, formacija, u levi bok i pozadinu naših snaga, koje su branile r. Drinu i Savu, kao i ostale odbrambene linije u istočnoj i centralnoj Bosni. Zbog toga je bilo nemoguće organizovati otsudan otpor na liniji reka Drina - reka Sava, a zbog otvorenosti pravaca ka Sarajevu i Mostaru za dejstvo neprijateljskih brzih jedinica, uredno povlačenje naše vojske ka V. odbramb. pojasu u cilju produženja daljeg otpora bilo je dovedeno u pitanje.

S obzirom na ovu situaciju od strane Vrh. komande izdata su ova naređenja:

- Od preostalih delova IV. i VII. armije da se formira IV. arm. štab u Jajcu. Zadatak: da zatvori pravce B. Luka - Jajce - Travnik - Sarajevo i Bos. Petrovac - Ključ - Jajce - Bugojno - Prozor - Rama

- II. armija da uputi pojačanje IV. armiji.

- VI. arm. da zatvori pravac Lazarevac - Valjevo - Ljubovija - Vlasenica; a I. arm. pravac Sabac - Zvornik - Tuzla.

- II. arm. oblast da uputi pojačanje IV. armiji i Primorskoj arm. obi.

- da se osigura železnička pruga Sarajevo - Mostar - Zelenika i putevi preko Kalinovika - Bileća i preko Mostara - Nevesinja.

Obzirom na iznetu situaciju 13. aprila 1941. ujutro, - moja je namera bila: da se armije povuku na V-ti odbrambeni pojas i da se organizuje *redvi odbrane* (podvučeno u originalu) na liniji r. Bojana - Komovi - Durmitor - Prenj - r. Neretva, na koji bi se imale na kraju povući naše trupe s baziranjem na prostoriju Boka Kotorska - Nikšić - Trebinje i na tom redviju, u vidu desantobrana da sačekaju i omoguću dolazak u pomoć britanskih snaga, koja nam je pomoć bila stavljena u izgled.

Dalja akcija imala je da se produži u vidu *gerilskog rata* (podvučeno u originalu) sa naslonom na crnogorske planine i ovaj redvi odbrane. Ovu ulogu poverio sam Ministru Marku Dakoviću, poznatom nacionalnom borcu i na njega uputio veći broj mladih oficira ...

U toku 13. aprila i noći 13/14. apr. naša situacija se naglo pogoršala zbog nemogućnosti da se prikupe snage i organizuje otpor za zatvaranje pravca B. Luka - Travnik - Sarajevo. Pored toga nadiranjem talijanskih trupa u Dalmaciji ka Kninu i dejstvom ustaša u Splitu i ka Mostaru bile su ugrožene pozadina naše vojske i njena jedina pogodna komunikacija za snabdevanje. U ovoj situaciji produženje daljeg urednog otpora predstavljalo je pitanje vrlo kratkog vremenskog trajanja, t.j. dok neprijateljske brze formacije ne izbiju ka Sarajevu u pozadini naših armija, koje su se povlačile sa Drine i Save, a što bi značilo potpunu katastrofu za našu vojsku.

U takvoj situaciji isticale su se u tom momentu za naše vrhove, vodstvo ove hitne potrebe:

a) da se dobije *u vremenu* (podvučeno u originalu) u cilju pregrupisanja naših snaga urednog povlačenja na V. odbramb. pojas i organizacije odbrane na redviju, i naročito za dolazak savezničkih pojačanja;

b) da se našoj vojsci i narodu uštedi uzaludno prolivanje krvi u daljoj borbi, koja je - obzirom na neprijateljsku brojnu i tehničku ogromnu nadmoćnost i naš dotadašnji neuspeh - bila bez izgleda na uspeh, i *da se naše snage sačuvaju i osposobe za produženje neredovnog - gerilskog rata, pošto neprijatelj bude povukao sa našeg fronta gro svojih snaga, naročito oklopne formacije,* (podvukao V.T.).

Da se postignu ove potrebe, nametala se u tom momentu jedina mogućnost: *zaključenje pnmiriu* (podvučeno u originalu). Ovo je bilo ne samo moje mišljenje, već i mišljenje mojih saradnika u V.K., a takvo mišljenje mi je saopštio i kdt. poz. V. K., arm. gen. Kalafatović 14. aprila izjutra, došav k meni bez naročitog poziva.

Na osnovu odluke vlade i ukaza Kraljevog, kojim je za Načel. št. V.K. postavljen arm. gen. Danilo Kalafatović, ja sam istome 14. apr. pre podne predao dužnost Načel. št. V.K. - Predajući mu dužnost ja sam istome izdao pismeno naređenje, da stupi u pregovore s neprijateljem radi obustavljanja neprijateljstva i za *zaključenje primirja* (podvučeno u originalu) u cilju *dobitka u vremenu* (podvučeno u originalu) za pregrupisanje naših snaga i organizaciju daljeg otpora i za dolazak savezničkih pojačanja...

... Naš položaj je sličan položaju Poljske, Norveške, Holandije, Belgije i Grčke koje, isto kao i Jugoslavija, nisu mogle da izdrže silan nalet Hitlerove ratne mašine, niti da svoje oružane snage spasu od potpunog zarobljavanja, ali se zato ipak nisu pokorile Hitlerovom diktatu i produžile su rat s naslonom na V. Britaniju, a docnije i Sovjetsku Rusiju i Ameriku.

Poljska, koja je po broju stanovnika bila više nego dva puta jača od Jugoslavije, a po teritoriji veća i više od toga, - i ako se oko 6 meseci spremala za otpor i odbranu, - pala je posle 18 dana - Norveška, Holandija i Belgija pale su posle vrlo kratkog otpora u prvom naletu Hitlerovih hordi. - Francuska, između dva svetska rata najjača kontinentalna sila, kapitulirala je posle 40 dana otpora. - Britanski ekspedicioni korpus od 200.000 ljudi, koji je, blagodareći nadmoćnosti i poštovanju engleske mornarice, spasio samo ljudstvo, a celokupan ratni materijal ostavio kod Denkerka, izdržao je u borbama u Belgiji oko 25 dana.* - Grčka, koja se hrabro odupirala punih 4 1/2 meseca upadu nadmoćnijih italijanskih snaga iz Albanije, pala je vrlo brzo pod udarom samo jednog relativno slabog dela njemačkih oklopnih jedinica, i ako su joj već bile pristigle u pomoć britanske snage pod komandom generala Wilsona.

Objektivno posmatrano, Jugoslavija je mogla dati dugotrajan i uporan otpor i eventualno odbraniti svoju teritoriju ili deo iste samo u slučaju, da je ostvaren *Balkanski front na Savi i Dunavu*** i to pod sledećim uslovima: a) da su Bugarska i Turska prišle Zapadnim silama i posele za odbranu Dunav od njegovog ušća u Crno more do r. Timoka. čime bi bio zaštićen naš desni bok, obezbeđena veza s Rusijom i osigurani komunikacioni pravci ka Carigradu i Solunu, b) da su hrvatske i slovenačke trupe (4 i 7 armije i Primorske armijske oblasti) i posle pada Zagreba i Slovenije, ostale veme i zauzele predvideni raspored od ušća r. Vrbasa u Savu do Jadranskog mora kao levo krilo našeg strategiskog fronta: c) da nam je Rusija - kao u 1914 god. - brzim stupanjem u akciju pružila efikasnu pomoć i olakšala situaciju: d) da su nam zapadni saveznici što pre uputili dovoljno jaku avijaciju i ostalu materijalnu i tehničku pomoć za borbu protiv nadmoćnijeg neprijatelja i obezbedili uredno snabdevanje naših trupa. Na žalost ovo nije bio slučaj.

Naprotiv, Jugoslavija je ostavljena sama bez ikakve pomoći Saveznika. Napadnuta od i brojno i tehnički znatno nadmoćnijih neprijateljskih snaga skoro sa svih strana - iz Bugarske, Rumunije, Mađarske, Austrije, Italije i Albanije. Jugoslavija je - posle presecanja odstupnice ka Solunu i naše uzane veze s Grčkom - opkoljena sa svih strana. Stoga nije imala uslove za dugotrajan i uspešan otpor, isti je bio samo pitanje vremena. Izdaja Pavelića i otkazivanje poslušnosti hrvatskih jedinica onemogućili su i predvideni kratkotrajni otpor. Pod tim uslovima posmatrano trajanje otpora od 12 1/2 dana, od 6. do 18. aprila u podne (kad je ugovor o primirju stupio na snagu), uzev u obzir napred izneto trajanje otpora ostalih napadnutih država i odlučan uticaj našeg otpora na dalje vodenje rata, predstavlja dovoljan doprinos opštoj savezničkoj stvari u dobijanju pobeđe.

Jugoslavija je uglavnom vrlo uspešno odigrala svoju ulogu u prvom delu rata. Dalje prolevanje krvi u onom beznadežnom položaju u kome su se nalazile naše armije polovinom aprila 1941, bilo bi uzaludno, a produženje otpora nemoguće i bez cilja, pošto pomoć saveznika Engleza i Rusa na koju smo računali nije nam bila ni upućena, jedno zbog teške situacije u kojoj su se Englezi tada nalazili, a drugo zbog tadašnjeg stava Sovjetske vlade. Tvrditi suprotno, značilo bi, da je mala i za rat nespremna Jugoslavija mogla i trebala da zadrži i eventualno pobedi Hitlerove horde uprkos situaciji na ratištu, stvorene izdajom Pavelića i izbacivanjem svih hrvatskih i slovenačkih trupa iz stroja.

Zaključenjem primirja, pored toga što su nam uštedene nepotrebne žrtve u ljudstvu, stvoreni su uslovi za docniju ustaničku akciju u našoj zemlji okupiranoj od neprijatelja. Neprijatelj je ubrzo povukao svoje glavne snage iz Jugoslavije za akciju na drugim frontovima, poglavito protiv Sovjetske Rusije, a masa naših vojnika, koji nisu hteli da odu u ropstvo odbegla je u šume i svoja sela gde su se sakrili od okupatora. Munjeviti rat neprijatelja, koji je operisao munjevitom brzinom samo glavnim komunikacionim pravcima, nije mu dao mogućnosti da posedne čvrsto celu teritoriju; naročito brdske i šumovite delove, kojima je obilovala naša zemlja, a po kvalitetu i brojno relativno slabe posadne trupe, ostavljene za držanje naše teritorije, mogle su da drže samo važne centre i primenom najbrutalnijih mera da održavaju red u zemlji. Moje predviđanje, da je *četničko ratovanje najbolji način dejstva protiv inunjevitog rata*, o čemu sam govorio i Knezu Pavlu, potvrdili su docniji događaji.

* Tn Nemačke oklopne divizije naterale su na more, na jedno jedino pistanište za ukrcavanje - Denkerk (Dunkerque), više od jednog miliona ljudi: 9 britanskih i 15 francuskih divizija, kao i celu belgijsku vojsku, sa svima pozadinskim ledimcima - General šasen (Chassin). »Vojna islonja drugog svetskog rata«

** To je bila moja ideja i na tome sam radio u mes. novembru i decembru 1939 i sve do moje smenc sa položaja Načelnika Glavnog generalštaba.

Uzroci našeg privremenog vojničkog neuspjeha i brzog sloma u 1941:

- ogromna nadmoćnost neprijatelja, brojna i naročito tehnička, uz preimuenstvo stratijskog razvoja njegovih sila na širokom obuhvatnom frontu i s potpunim zaokruživanjem naših snaga:

- brojna slabost i lehmčka i materijalna nespremnost naših oružanih snaga i suviše nedovoljnih za odbranu nesrazmerno dugačkih frontova:

- nepripremljenost zemlje za novi način ratovanja;

- nesklad politike, koja je tražila naslon na sile Osovine, sa strategijom i osećajima naroda;

- duhovna i nacionalna nepripremljenost naroda i nepovoljne unutrašnje prilike, razrivane 20-godišnjim sejanjem nepoverenja i mržnje između Hrvata i Srba i protivdržavnom propagandom političkih štrebera i neprijatelja;

- organizovano izdajstvo u miru (ustaše, petokolonaStvo) i izdajstvo u ratu (Pavelic, pobune i odricanje poslušnosti u hrvatskim pukovima i mornarici);

- pogrešno preduzete pripreme od strane Glavnog generalštaba pre 27. marta (aktiviranje jedinica u južnoj Srbiji potpunom obveznicima drugih jedinica koji su se prethodno morali vratiti u svoja mobilizacijska mesta), što je poremetilo naš plan mobilizacije i ovu usporilo za oko 6 dana (1 dan mobilizacije bio je 3. april, umesto 28. mart) i neblagovremeno preduzimanje svih predviđenih mera za odbranu (odeljenja /a rušenje komunikacija i jedinice za vezu nisu blagovremeno mobilisani i upućeni na front);

- neracionalno grupisanje naših snaga prema ratnom planu »R-41«: kordonski raspored, jake snage određene za odbranu frontova koji neprijatelj nije napadao, ili ih je napadao slabijim snagama, nemanje dovoljno jake stratijske rezerv e za popravku rasporeda na osnovu stvarne ratne situacije u vremenu, kad je neprijatelj ispoljio svoju nameru, grupisanje snaga i pravce napada, i za protivdejstva na pravcima kojima je neprijatelj nadirao, naročito na pravcu dolinom r. Nišave i Morave

14. aprila 1941, pošto sam predao dužnost načelnika štaba Vrhovne komande, oputovao sam oko podne sa Pala pravcem Goraž. da - Pljevlja - Kolašin - Podgorica i oko 1 časa po ponoći stigao sam u manastir Ostrog, gde sam zanoćio. 15-og aprila ok. • 8 časova pozvao me je na telefon ministar vojske, general Ilic iz Nikšica i saopšio mi, da hitno dođem u Nikšić na sednicu vlade. Oko 10 časova došao sam u Nikšić i otišao u zgradu poljoprivredne škole, gde sam zatekao generala Ilica i nekoliko članova vlade. Ministar vojske gen. Ilic saopštio mi je: »Daje primio izveštaj generala Kalafatovića, da Nemci ne pristaju da zaključe primirje, već postavljaju kao uslov za obustavu u neprijateljstvu kapitulaciju vojske«. Da bih lično govorio s generalom Kalafatovićem uputio sam genštab majora Slavka Bjelajca u poštu, ali svi njegovi pokušaji, da dobije vezu sa Vrhovnom komandom na Palama, ostali su bez uspeha

Međutim, na prv u vesu da »Nemci ne pristalu na primirje već zahlevaju kapitulaciju vojske«. koji su čuli od generala Ilica, ne shvatajući dovoli». • izveštaj generala Kalafatovića i pogrešno tumačeći isu. kao »da je već potpisana kapitulacija članovi vlade - pre nego što sa njim i stigao u Nikšić - doneli su odluku: da vlada izade iz zemlje avionima, s tim da je polazak određen za 12 časova. Ministre M. Trolunovića, B. Jellica i J. Banjanina zatekao sam gde pišu liste sa imenima članova vlade, koje su imale služiti za raspored istih po avionima, te liste su mi potom podneli na potpis. Na moje pitanje »Gde su ostali članovi vlade i hoćemo li održavati sednicu«. - odgovorili su mi: -Sve je svršeno, vlada je već donela odluku, polazimo avionima u 12 časova, ostali ministri otišli su da se sprema za put«. Ja nisam bio za to, da vlada odmah još tada napusti zemlju. Ali sam već donetu odluku primio.

Posle toga napisao sam naredenje za komandanta mornarice i otišao na aerodrom, odakle sam ga poslao. A zatim sam našao komandanta vazuhoplovstva, generala B. Mirkovića na terenu, primio njegov izveštaj o pripremanju za odlazak vlade i sačekao vreme za polazak

15. aprila 1941. oko 12,30 časova vlada je sa aerodroma u Nikšiću odletela u 4 aviona tipa Savoia Marchetti za Grčku.

Vlada je napustila zemlju, da ne bi predala našu nacionalnu nezavisnost u ruke, da bi spasla zastavu slobode i da bi produžila borbu u zajednici sa našim velikim saveznicima do konačne pobede naše pravedne stvari.«

Prikaz generala Simovića o toku događaja sve do odluke da se zatraži primirje uglavnom je tačan i objektivan, ali se postavlja pitanje zašto u trenutku-kad je vođenje klasičnog frontalnog rata očigledno postalo nemoguće - nije naredio da snage koje su još preostale pređu na *vođenje gerilskog*

rata, i to pod njegovim rukovodstvom, i produže rat. Ovo tim pre stoje i sam predviđao tu mogućnost. Ranije je već navedeno da je vođenje frontalnog rata 1941. godine protiv toliko nadmoćnijih snaga bilo bez ikakvog izgleda na uspeh. Zato izgleda da se od samog početka trebalo orijentisati na vođenje gerilskog rata. tzv. »malog«, odnosno teritorijalnog-partizanskog rata.

Simovićevo izlaganje o uzrocima poraza s vojničke tačke gledišta takode je objektivno, ali razlozi za traženje primirja nikako se ne mogu prihvatiti, jer se moralo zaključiti da će neminovno doći do kapitulacije, a time do razoružanja, odnosno predaje oružja i zarobljavanja. Posledice takvog čina dovoljno su poz late, jer je u narodnooslobodilačkom ratu trebalo sve početi iz početka i uglavnom otimati oružje od neprijatelja. To znači da je postavka o tome da su zaključenjem primirja »uštedene nepotrebne žrtve u ljudstvu« i »stvoreni (su) uslovi za docniju ustaničku akciju u našoj zemlji okupiranoj od neprijatelja«, potpuno neodrživa, jer je poznato da je Jugoslavija pretrpela najveće gubitke posle Sovjetskog Saveza i Poljske.

Pravdanje generala Simovića da su članovi vlade doneli odluku o odlasku iz zemlje bez njegovog znanja, ne umanjuje njegovu odgovornost, jer je bio predsednik te vlade. A njeno bekstvo zajedno sa njim u inostranstvo značilo je ostavljanje naroda na milost i nemilost neprijatelju. Ako je odluka o odlasku vlade doneta bez njegovog znanja, postavlja se pitanje zašto nije dao ostavku i ostao da deli sudbinu sa svojim narodom i da vodi »gerilski rat«.

CK KPJ je na poznatom Majskom savetovanju 1941. godine slično zaključio da je bi"zi katastrofalni poraz Kraljevine Jugoslavije u aprilskom ratu bio rezultat duboke krize njenog društveno političkog sistema, rezultat nesposobnosti njene buržoazije, prvenstveno srpske, a i ostalih, da pripremi zemlju za odbranu ni u vojnom, ni u političkom, ni u ekonomskom pogledu. Srpska buržoazija je okrivljavala hrvatski narod, a hrvatska buržoazija - srpski narod za sva stradanja Hrvata u Zajedničkoj državi. One su u svako doba - pre, za vreme i posle vojnog sloma - svoj klasni interes stavljale ispred nacionalnog i opšteg interesa.

Pošto se gledište Joza Tomaševića, koje je izneo u delu *Čelnici u drugom svet-skom ratu* (prevod, Zagreb, 1979.), str. 87-88, pod naslovom »Temeljni uzroci sloma«, u suštini slaže sa mojim zaključcima, ovde se iznosi u celini:

• Nakon svega što se reklo o određenim unutrašnjim faktorima koji su pridonijeli slomu Jugoslavije u aprilu 1941 (petokolonaska aktivnost ustaša i ostalih, defetizam u vojnom i političkom vođstvu što je rezultiralo opštim nedostatkom borbenog morala, nepotpuna mobilizacija), neizbežno se vraćamo osnovnom uzroku poraza, koji je naprosto bio u nadmoćnoj vojnoj snazi Njemačke i njene agresivnosti. Njemačka je, čak i bez svojih saveznika, bio ogromna industrijska sila koja se pod Hitlerom grozničavo naoružavala i usavršavala svoje vojno rukovođenje i tehnologiju. U aprilu 1941 ona je bila na vrhuncu svoje moći. Protiv nje se branila mala, siromašna i slaba zemlja, čija se privreda zasnivala na seljačkoj proizvodnji s krajnje ograničenim mogućnostima za mobilizaciju. Njemačka je bila druga najvažnija industrijska sila na svijetu, dok je Jugoslavija imala tek rudimentarne začetke industrijskog razvoja. Njemačka (bez Austrije) je u maju 1939 imala 69.3 milijuna stanovnika, a Jugoslovenaje bilo 15.5 milijuna. Godine 1938 Njemačka je imala prosječnih 480 dolara dohotka po stanovniku, a Jugoslavija 70 dolara. Prvake proizvođila 22,6 milijuna tona sirovog čelika, a druga 230.000 tona, ili samo jedan posto njemačke proizvodnje.

Razlika između dvije zemlje u veličini i u privrednoj snazi odražavala se, naravno, i na brojnost vojske koju su mogle baciti na bojište, a osobito na nivo vojne tehnologije i količinu oružja koju su mogle proizvesti ili drukčije nabaviti. Iz toga proizlaze i razlike u strategiji i taktici koju takvo oružje omogućuje. Osvajanjem Poljske i Francuske, zemlja znatno većih i jačih od Jugoslavije, kao i Nizozemske, Danske i Norveške. Njemačka je stekla još veće izvore ekonomske snage. Imajući pred sobom takvog neprijatelja, potpuno izolirana i bez izgleda na neposrednu pomoć izvvana. Jugoslavija je podlegla paralizirajućem strahu koji je prožimao ne samo sva jugoslovenska politička i vojna tijela i one koji odlučuju, već također široke mase stanovništva, odu-

zimajući svaku razumnu nadu u mogućnost obrane na konvencionalan način. Za dugotrajniju obranu naprosto nisu postojali nužni geografski, ekonomski, politički, vojni i psihološki temelji. Njemačka je 1941. imala na raspolaganju ogromne količine modernog oružja i mogla ih je lako nadopunjavati; njemačka strategija i taktika blitzkriega-upotrebe masovnih zračnih udara i brzog proboja jakih oklopnih i motorizovanih jedinica - bila je iskušana i usavršena. Protiv svega toga jugoslavenska vojska - organizirana, uvježbana i vodena prema strateškim i taktičkim principima iz prvog svjetskog rata, naoružana prema ekonomskoj snazi male, seljačke i k tome polumobilizirane zemlje - nije imala skoro ništa u svoju korist, što se pokazalo odmah, već prvog dana bitke, u svakom od tri glavna područja napada: Makedoniji, jugoistočnoj Srbiji i sjevernim dijelovima Hrvatske i Slovenije. Iskazana pojmom ima konvencionalnog ratovanja, konfrontacija tako nejednakih snaga bila je groteskna.

Prirodu sloma ireba ipak objasniti još nečim, a ne samo njemačkom snagom. Jugoslavija je bila podvojena zemlja: njome su više od dvadeset godina vladali velikosrpski političari koji su ignorirali prava i potrebe drugih nacija u zemlji. Bila je to vlast nekolicine, po nekolicini i za nekolicinu. Samo je neznatna manjina ljudi imala pravi interes za očuvanje Jugoslavije kakva je bila prije 1941. a očito su čak i oni osjećali da se za nju jedva vrijedi boriti ili umrijeti. Tako su se čisto vojne poteškoće i nedostaci dopunjavali s podvojenom među nacijama i klasama, s općim političkim, socijalnim i ekonomskim nezadovoljstvom, te centrifugalnim političkim silama kojima su se služile susjedne zemlje.

Sle točke gledišta treba, dakle, srpske vladajuće grupe i vojsku, koja je bila pod kontrolom njihovih generala, smatrati odgovornima za način na koji se odvio slom u aprilu 1941. Poraz je bio neizbježan pod bilo kojim okolnostima, ali da zemlja nije bila bezizgledno podvojena, slom bi bio čisto vojnički, a ne također politički i moralni, kakav je u stvari bio.

Brzi vojni slom Jugoslavije u aprilu 1941. bio je posljedica ogromnog ekonomskog i vojnog nesrazmjera između protivnika. Političko i moralno rasulo Jugoslavije u vrijeme vojnog poraza (što je samo završna faza dugotrajnog procesa) bilo je posljedica međuratnog političkog režima karakteriziranog velikosrpskom hegemonijom i - faktorom koji ga je najviše oslabljivao - neriješenim nacionalnim problemom u državi. Nezadovoljstvo zbog nacionalnog problema bilo je praćeno s bezbroj socioekonomskih problema kojima je režim jedne uske, grabežljive političke i ekonomske elite posvećivao malu ili nikakvu pažnju.

Svi drugi faktori, uključujući i aktivnost pete kolone, bili su samo pomoćni, i imali su samo nominalni učinak na brzinu i ukupnost vojnog sloma, a samo mali učinak na način rasula i vojske i države.

-tr

U ovom radu su izneti neki podaci iz političkog života Kraljevine Jugoslavije da bi se mogle izvući pouke kako iz tog perioda tako i iz kratkotrajnog aprilskog rata 1941. godine i njegovih posledica koje su se pojavile u najpotresnijem obliku ratnog pustošenja, haosa i anarhije. Čini mi se da su te pouke veoma značajne, s obzirom da potiču iz naše najbliže prošlosti sa kojom je i nova Jugoslavija tesno povezana. Ta povezanost se ogleda kako u pogledu pozitivnih tradicija našin naroda i herojske borbe Komunističke partije i naprednih snaga pred rat i u toku rata, tako i u pogledu svega negativnog što je dovelo do sloma starog sistema, a i niza raznovrsnih uticaja koji neumoljivo i nezavisno od naše volje, po zakonima društvenog razvitka, deluju na sadašnjost, na sadašnje društvene odnose u našoj zajednici. *Te pouke treba da imaju u vidu i buduće generacije hase socijalističke domovine, da se nikad više ne bi ponovile kobne greške iz predratnog i ratnog perioda i da čuvaju bratstvo i jedinstvo, tu najvišu tekovinu narodnooslobodilačkog rata i revolucije kao osnovnu zalogu srećne budućnosti naših naroda. Ovo tim pre što se i u posleratnom periodu, naročito 1971. za vreme masovnog pokreta u Hrvatskoj i 1981. godine na Kosovu u jačem stepenu pojavljivao nacionalizam koji se graničio sa kontra-revolucijom i što se u poslednje vreme gotovo u svim krajevima povampiruje nacionalizam i razoran rad potučenih ali još nedotučenih reakcionarnih snaga potpomognutih iz inostranstvo, sa glavnim ciljem da se razbije naša zajednica, socijalistički sistem i nesvrstanost.*

Uzroci aprilskog sloma, kao što je već ranije ojašnjeno, ne mogu se tražiti samo u vodenju politike i operacija u toku rata, bez obzira na to što su događaji u to vreme od sudbonosnog značaja za svaku ratujuću stranu. U stvari, uzroci poraza svakako se mogu naći i u događajima iz dalje i bliže istorijske prošlosti, kao odraz specifičnog razvitka društvenih odnosa u bivšoj Jugoslaviji koja je bila bremenita mnogim nepomirljivim suprotnostima. Nesumnjivo je da je jedan od osnovnih razloga bilo potpuno odsustvo jedinstva jugoslovenskih naroda, kao posledica nerešenog nacionalnog i socijalnog pitanja i niza drugih suprotnosti.

Kao što znamo, Lenjin je jedinstvo i borbu suprotnosti, kao pokretače razvoja, nazvao glavnom i najvažnijom odlikom dijalektike. Zašto se vrši razvoj, gde je njegov izvor, gde su njegove pokretačke snage? Razume se, u većnoj borbi između starog i novog, između onog što umire i onog što se rađa. Očevidno je da je u toj borbi novo neodoljivo i da kao takvo uvek pobeđuje. Istorijski nam ubedljivo govori da su, u svim društvenim epohama, kritika i samokritika, kao pokretači razvoja, bile veoma moćna sredstva. »Od kako čovek misli, on je oružjem kritike i kritikom oružja rešavao sazrele protivrečnosti određene epohe društvenog razvitka« - kaže teorija marksizma-lenjinizma. Kritika je oduvek bila moćan instrument nauke. Istorijska nauka nema nikakve vrednosti ako nije pravilnom naučnom kritikom rasvetljena. Uopšte, njen se istorijski razvitak ne može zamisliti ako nije stalno praćena kritikom, odnosno kritičkom obradom. Dakle, bez naučne kritike koja se oslanja na materijalističko shvatanje istorije, tj. bez marksističko-lenjinističke kritike, rukovođene načelom pravičnosti i objektivnosti, nema zdrave i napredne vojne teorije, a bez takve teorije nema ni kritike, niti se može imati pravilnih naučnih pogleda na pripremu i vodenje jednog budućeg rata.

U praktičnoj revolucionarnoj delatnosti, kad društvena problematika našeg doba prožima svakidašnji život svakog našeg pojedinca, ljudi traže uzroke svakoj novoj pojavi, vole da tragaju za istinom, nastoje da dublje prodru u suštinu stvarnosti savremenog života i svih društvenih zbivanja uopšte. To isto u potpunosti važi i u pogledu sagledavanja svih vojnih problema, svih pitanja koja se odnose na vodenje rata, odnosno na pripremu zemlje i države za rat. Jer, treba imati u vidu da se ni u toj društvenoj oblasti u današnje vreme, u doba intenzivnog i permanentnog »hladnog i psihološkog«, u stvari ideološkog rata između dva antagonistička svetska društvena sistema - kapitalističkog i socijalističkog - kad propaganda, falsifikati, dezinformacije, laži i predrasude kruže takoreći čitavim svetom i kad se je teško probiti do istine, ne može ništa postići bez dosledne, znalacke i istraživačke kritike. A svrha istorijske kritike je, pored ostalog, da otkrije da li je u datom slučaju, događaju, moglo biti i drugih rešenja sem onog jednog koji je realizovan u konkretnoj istorijskoj stvarnosti, jer se u istoriji ostvaruje samo jedna jedina mogućnost. Dakle, smisao istorijske kritike je da, pored utvrđivanja istorijske istine i verodostojnosti, otkrije da li je u datom slučaju izabrana najpovoljnija mogućnost. To se može postići što tačnijom rekonstrukcijom događaja i analitičkim ispitivanjem i otkrivanjem raznih mogućnosti u datim uslovima. Pri obradi događaja koji su prethodili aprilskom ratu kao i u toku samog rata pokušao sam da primenim takve metodološke principe, a na čitaocima je da ocene koliko sam u tome uspeo.

PRILOZI

Prilog 9

Ekonomski odnosi Jugoslavije od 1933. do aprila 1941.

Privredno prodiranje nacističke Nemačke u periodu 1933-1939. g. u područje Podunavlja i Balkana predstavlja i danas predmet posebnog interesovanja mnogih istoričara. To je zapaženo i u podnetim referatima na međunarodnom naučnom skupu održanom u oktobru 1973. g. u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti na temu: »*Treći Rajh i Jugoslavija 1933-1945*«. Na tome skupu iznete su i neke nove pojedinosti o bitnim karakteristikama nemačke privredne politike, odnosno njenog prodiranja u jugoistočnu Evropu, posebno u Jugoslaviju. Upotpunjujući ta gledanja i ocene, ovde će se u sažetom obliku izneti samo što je bitno za bolje razumevanje čitave nemačke politike prema Jugoslaviji od dolaska nacista na vlast pa sve do početka aprilskog rata 1941.

Očevidno je daje nemačko privredno prodiranje ka Jugoistoku trasirano već u prvoj godini nacističkog režima, kao što je i Vajmarska Republika svojevremeno nameravala da privredno prodiranje u jugoistočnu Evropu koristi kao sredstvo spoljne politike. Razumljivo je da je u okviru Hitlerove težnje za ostvarenje svetske, posebno evropske hegemonije, privredno prodiranje u jugoistočnu Evropu predstavljalo samo jednu komponentu toga grandioznog plana porobljavanja, a da je samo privredno prodiranje predstavljalo instrument jedne takve sveobuhvatne Nemačke osvajačke politike. To prodiranje vršeno je planski, u etapama, dosta ubrzano, u jednoj izuzetnoj političko-privrednoj napetosti, konkurenciji i rivalstvu sa drugim velikim partnerima (posebno V. Britanijom i Francuskom, a zatim i Italijom) sve do skoro potpune likvidacije uticaja svakog privrednog i političkog protivnika na Balkanu, a posebno u Jugoslaviji. Pošto je i Jugoslavija bila jako pogođena *svetskom privrednom krizom*, to je ekonomski prodor Nemačke ka Jugoistoku naišao na dobar odziv, jer svoje poljoprivredne proizvode u to vreme Jugoslavija nije mogla nigde da plasira. Pored toga, Nemačka vlada je dobro znala da se na tlu Jugoslavije prepliću raznovrsni interesi velikih sila, daje ona bremenita unutrašnjim suprotnostima, privredno nesposobna, pod permanentnim strahom od italijanske agresivne politike, a još pod pritiscima i uticajima svojih starih saveznika - Francuske i Engleske, koji svakim danom pokazuju sve manje interesa za njenu budućnost. Takode, pored permanentne diplomatske i privredne borbe sa Francuskom i V. Britanijom na području Podunavlja i Balkana, nemačka vlada se energično suprotstavljala i italijanskim planovima u Podunavlju. Isto tako Nemačka vlada, koja je u to doba bila protiv italijanske politike razbijanja Jugoslavije, smatrala je zbliženje sa Jugoslavijom kao »ve-

liku liniju svoje jugoistočne politike koja bi predstavljala udarac italijansko-austrijskom zbliženju«. Bez sumnje, to je bio i put za razbijanje francuskog sistema u jugoistočnoj Evropi, kao i svih uticaja drugih velikih sila. Polazeći od ovih ciljeva, Nemačka diplomatija je stala na gladištu da »bez Jugoslavije nema zatvorenog jugoistočnog evropskog privrednog područja« i da »ključ za jugoistočno evropsko privredno područje i za jugoistočnu evropsku politiku leži u Beogradu«.

I vodstvo Nacional-socijalističke partije (Spoljnopolitički ured -APA NS-DAP) pridavalo je veliki značaj Jugoslaviji. Tako se u jednom dokumentu od oktobra 1934. god. konstatuje: »Da u Beogradu leži osovina za svaku jugoistočnu politiku i da ne samo centralni položaj Jugoslavije i činjenica što ona učestvuje u svim paktovima na Jugoistoku, čini Beograd najznačajnijim punktom Nemačke politike, već i snaga Jugoslavije i njena politika protiv Italije, velikog protivnika nemačke jugoistočne politike. Ocenjeno je da je jugoslovenska vlada bila u čitavom posleratnom periodu merodavna za celokupnu balkansku politiku«.

Za ekspanzionističku politiku Nemačkog imperijalizma prema jugoistočnoj Evropi, posebno prema Jugoslaviji, ističe se uloga: *Srednjoevropskog privrednog saveta* (Mittleeuropäischer Wirtschaftstag - MWT), Odbora za Jugoistok IG Farbenindustrie, Odbora za Jugoistok Savezne industrijske grupacije (Reichsgruppe Industrie). Društvo za jugoistočnu Evropu (Südosteuropa - Gesellschaft - SOEG) u Beču, kao stvarni nosioci i organizatori Nemačke privredne politike u jugoistočnoj Evropi od 1933-1945. godine. Na njihovu aktivnost su se oslanjale sve zvanične komisije raznih ministarstava, kao i nacističko-partijski uredi i centri.¹

Vodstvo Nacionalsocijalističke partije postavilo je sledeće ciljeve ekonomske politike prema Jugoslaviji:

- dalje produbljivanje jugoslovensko-italijanskih suprotnosti;
- suzbijanje uticaja Francuske i razbijanje njenog sistema na Jugoistoku;
- maksimalno razvijanje započetog ekonomskog zbližavanja sa Jugoslavijom radi njene potpune ekonomske povezanosti i zavisnosti od Nemačke i slabljenje njene veze sa njenim dotadašnjim saveznicima, a po mogućnosti i njeno izoiovanje od Francuske i ostalih članica Male Antante. Od dolaska Milana Stojadinovića na položaj predsednika vlade i ministra inostranih poslova (juna 1935), Nemačka sve izrazitije stiče posebno povlašćen položaj u jugoslovensko-Nemačkim privrednim odnosima (velike državne narudžbine - za naoružanje, kontrola uvoza iz drugih zemalja, učešće Krupa u proširenju Zenice, usvajanje nemačkih zahteva u pogledu robne strukture jugoslovenskog izvoza za Nemačku). Za razvijanje što tešnje privredne saradnje obrazovani su mešoviti vladini odbori koji su do početka aprilskog rata održali 12 sastanaka. Na tim naročito prvim sastancima jugoslovenske delegacije su pokušavale da suzbijaju Nemačke zahteve, pritiske i učene i u tome su donekle uspevale do anšlusa 1938. godine. Međutim, kasnije, ukoliko se više bližio početak drugog svetskog rata, utoliko su Nemačke delegacije bile agresivnije, bezobzirnije, nastupajući često sa pretnjama i ucenama. Posle velikih ratnih uspeha 1939. i 1940. u Evropi, nacistička vlada je smatrala da Jugoslavija konačno pripada »evropskom velikom privrednom području« kao »agrarno-sirovinski snabdevač« tog velikog područja pod vodstvom Nemačke.

Nacistički visoki funkcioneri Saht (Schacht Hjalmar), Funk (Funk Walter), Nojrat (Neurath Constantin baron von). Gering i drugi, prilikom poseta

Jugoslaviji, uvek su isticali potrebu da se uspostavlja što tešnija privredna saradnja i neprekidno razvija radi što čvršće ekonomske povezanosti sa Nemačkom. U planovima o organizovanju »velikog privrednog opširnog elaboratu Državnog ureda za ratno planiranje »Ratno-privredni značaj Jugoslavije za Nemački Rajh«, izrađenom u avgustu 1938. godine, istaknuto je, pored ostalog, da Jugoslaviju i ostale podunavske zemlje ne treba uvlačiti u ratne sukobe, već ih u datom momentu politički vezati.

Nemačka je tražila da jugoslovenska privreda dopunjava nemačku ratnu privredu radi obezbeđenja nemačkih ratnih ciljeva. Na XII zasedanju vladinog odbora, u periodu septembar-oktobar 1940. Jugoslavija se i zvanično uključila u »evropski veliki privredni prostor«, a Nemačka je stekla pravo da direktno utiče na razvoj jugoslovenske poljoprivrede, rudarske proizvodnje i industrije.²

A evo kakvi su bili ekonomski odnosi Jugoslavije u periodu 1939. do kraja 1940. godine prema Nemačkim i italijanskim dokumentima.

U izveštaju *nemačkog poverenika u Jugoslaviji*, kojeg je dostavio Berlinu 21. avgusta 1939. godine, između ostalog, konstatuje se da jugoslovensku ekonomsku politiku poslednjih nedelja karakteriše niz značajnih mera koje ostavljaju utisak kao da se pristupilo izvesnoj preorijentaciji, pre svega u deviznoj politici; da su propisi o izvozu pooštreni time što je regulisano da se roba koja je do sada izvožena u klirinške zemlje ubuduće izvozi samo za devize; da je beogradska Narodna banka znatno povećala iznose engleskih funti koji se dodeljuju uvoznicima, tako da su stvoreni povoljni uslovi za nove investicije inostranog kapitala; daje jednom uredbom Ministarstva finansija propisano da izvoznici nisu više obavezni kao do sada da jednu četvrtinu iznosa dobijenih za izvezenu robu u devizama prodaju Narodnoj banci po zvaničnom kursu; da pada u oči da je Jugoslavija u novije vreme, ma koliko da se nalazi u nepovoljnom devizno-političkom pogledu, sklopila ugovore o isporukama sa deviznim zemljama i da se uprkos kontroli uvoza, razne vrste gotovih proizvoda uvoze za gotove devize baš iz onih zemalja s kojima Jugoslavija ima pasivan platni bilans, čime se sopstveni izdaci u devizama još više povećavaju, koji bi se inače nesumnjivo mogli uštedeti kada bi se iskoristile u punoj meri mogućnosti koje pruža trgovinska razmena sa klirinškim zemljama, a pre svega sa Nemačkom i da je Francuska, kao rezultat nedavno završenih razgovora, posle duže pauze, odobrila Jugoslaviji prilično veliki kredit. Dalje poverenik iznosi da, nasuprot tome, sva iskustva jugoslovenske spoljne trgovine danas kao i uvek tokom poslednjih godina govore u prilog korisne robne razmene sa klirinškim zemljama, na prvom mestu sa Velikom Nemačkom i da ne može biti sumnje u to daje Jugoslavija svesna velike prednosti što obimnije klirinške trgovine, ali da se, za težnju da se sa Zapadom saraduje više nego do sada teško može naći neko drugo objašnjenje sem u tome da inicijativa za to jasno potiče iz Pariza i Londona, koja se svakako ne zasniva toliko na privredno-političkim koliko na čisto političkim pobudama, pa zaključuje da bi bilo preuranjeno već sada, na osnovu prvih indicija u tome pravcu, govoriti o predstojećoj novoj orijentaciji jugoslovenske spoljne trgovine, ali da zaslužuje pažnju činjenica da je jugoslovenski trgovinski bilans sa Nemačkom u prvom polugođu 1939. od 844 miliona dinara u prošloj godini opao na 650 miliona. Poverenik dalje navodi da je jugoslovenski izvoz u klirinške zemlje iznosio 60,84% celokupnog izvoza, a uvoz 71,48%, daje Nemačka u ovoj godini na prvom mestu, da je izvoz Jugoslavije u Italiju znatno porastao i da je uvoz iz Ita-

lije u ovoj godini veći nego u prvoj polovini 1938. godine za 44%. Na kraju on kaže: - » ... Uopšte, može se zaključiti da je jugoslovenska trgovinska razmena sa klirinškim zemljama u poređenju sa prošlom godinom ostala nepromenjena, dok se sa deviznim zemljama razvijala nepovoljno po njih. Svi su izgledi da će ovaj odnos ostati i ubuduće, mada se sada, kako je napred istaknuto, pokušava da sprovedu druge tendencije.³

Nemački vojni ataše u Beogradu je 3. novembra 1939. godine dostavio Generalštabu KoV izveštaj o merama jugoslovenske vlade da se, prema vesti »Dejli Mejla« celokupna proizvodnja u rudnicima Bor i Trepča preda jugoslovenskoj državi, s tim što će se plaćanje vršiti u dinarima. U izveštaju se kaže: » ... Jugoslovenska država je na tu meru prinuđena, jer se novim sporazumom sa Nemačkom predviđa da se isporukama olova, cinka i bakra plaćaju isporuke aviona, topova i drugog ratnog materijala Nemačkog i italijanskog porekla«. Ataše dalje navodi da su britanski i francuski poslanik, kako se tvrdi, uložili protestne note i da je u međuvremenu imenovana komisija od tri člana za razdeobu sirovina.⁴

Nešto kasnije (10. novembra) *nemački vojni ataše* je podneo izveštaj Generalštabu KoV o mogućnosti većeg korišćenja jugoslovenskih sirovina za Nemačku ratnu privredu: gvožđa, bakra, olova, cinka, boksita, pirit, ruda rude i antimona, manganove rude, liskunovog škrljca, azbesta i grafita čija eksploatacija još nije otpočela. U prilogu 1 naveo je nalazišta ruda (ucrtana u kartu), u Prilogu 2 godišnju proizvodnju ruda, u Prilogu 3 statističke podatke o najvažnijim mineralima za ratnu privredu sa procentualnim učešćem pojedinih zemalja u ukupnom izvozu sirovina iz Jugoslavije, napominjući da bi učešće Nemačke u jugoslovenskom izvozu moglo biti veće. Ataše uglavnom zaključuje: » ... Uopšte uzev, može se konstatovati da mi još ni izdaleka ne izvlačimo sve koristi iz Jugoslavije kao isporučioaca sirovina. U grubome, može se reći da postoji mogućnost da se ostvari dvostruko pa i trostruko povećanje u gotovo svim oblastima. Razlozi su višestruki: uopšte u Jugoslaviji se oseća tendencija da se promet sa Nemačkom ne povećava. Ne smatra se korisnim da se trgovinski volumen sa Nemačkom poveća, naprotiv, pre postoji sklonost da se poveća trgovinski promet sa neklirinškim zemljama. Prirodno, odlučujuću ulogu pri tome ima mogućnost dobavljanja niza proizvoda koje mi ovoj zemlji nismo u stanju da ponudimo. Na *jugoslovensko tržište* izlaze Engleska, Francuska i Italija kao konkurentski kupci koji kupuju za zlato i devize i, naročito Italija, za ratni materijal ...« Najzad, ataše dodaje da »i politički razlozi jugoslovenske neutralnosti imaju uticaja«. ⁵ Nemački vojni ataše je 22. novembra 1939. godine dostavio Generalštabu KOV iscrpne tabelarne preglede o kretanju jugoslovenskog izvoza svih sirovina za prvih devet meseci 1939. godine u pojedinim državama (Nemačka, Belgija, Engleska, Italija, Mađarska, Rumunija, SAD, Francuska, Poljska, Cehoslovačka-protektorat, ostale zemlje) sa naznačenjem pojedinih sirovina u tonama i procentima i iznošenjem promena u procentima u odnosu na prvo polugodište 1939. godine.⁶

Prateći *ratnu privredu Jugoslavije*, nemački ataše je u svom izveštaju od 25. novembra izneo Generalštabu KoV, >,među ostalog, da se u Jugoslaviji prvi put može konstatovati ispoljavanje tendencije da se pristupi proizvodnji u zemlji najraznovrsnijih sirovina koje su se do sada uvozile, odnosno da se njihova proizvodnja tako povećava da se donekle omogući snabdevanje iz sopstvenih izvora (pamuk, uljani škrljac, plan buduće proizvodnje veštačkog benzina, drvenog šećera, sumporne kiseline) da se može konstatovati da su

ratno-privredna shvatanja zaraćenih sila dala jak podstrek nastojanjima za plansko povećanje sopstvene privrede širokim iskorišćavanjem povoljnih klimatskih uslova i velikog blaga pod zemljom, ali daje neizvesnoda li je jugoslovenski kapital »čak i pri širokom uključenju pomoći javnosti, u stanju da finansira ostvarenje ovih ciljeva. Jaka podrška inostranog kapitala izgleda mi daje nužna za brzo ostvarenje ovih već proučenih dalekosežnih mera. Kako smo mi u stanju da ovu podršku pružimo prvenstveno mašinskim investicijama, to postoji opasnost da Engleska i Francuska ove planove podrže gotovim novcem, da bi svoj poljuljani uticaj u ovoj zemlji ponovo ojačale«.⁷

Samo nekoliko dana kasnije (28. novembra) *Nemački vojni ataše* obavestio je Generalštab KoV o francusko-jugoslovenskim i englesko-jugoslovenskim privrednim pregovorima, konstatujući da je nastupio nagli pad trgovinskog volumena u razmeni u oba pravca između Francuske i Jugoslavije, dok je konstatovano da se sa jugoslovenske strane želi da se obustave pregovori sa Engleskom i da se »krupnim željama Engleza ne udovolji«. Ataše dalje navodi daje iz pouzdanog izvora obavješten da su engleski i američki službenici »Trepča Mines Ltd« pribavili pasoške vize za sve zemlje koje dolaze u obzir za eventualno bekstvo i da su sve lične stvari od vrednosti izneli iz zemlje, da se na osnovu toga može zaključiti da se nosioci engleskih interesa u »Trepča Mines Ltd« ne osecaju više tako sigurnim kao do sada i da nije isključeno da vlasnici obustave rad u oba ova najvažnija inostrana rudnika, ukoliko se ne nađe neko zadovoljavajuće rešenje u smislu zahteva koji se mogu očekivati od strane privrednih komisija.⁸ Istoga dana vojni ataše je obavestio Generalštab KoV daje neuravnotežen budžet Jugoslavije za budžetsku 1939/40. godinu zbog većih izdataka koje joj nameće njena »naoružana neutralnost«, jer je usled delimične mobilizacije došlo do znatnih nepredviđenih izdataka, a ubrzano upotpunjavanje naoružanja koje se hitno nameće zahteva znatno više sredstava nego što je to bilo predviđeno redovnim i vanrednim budžetom. »Radi stvaranja tih sredstava, 18. novembra doneta je *Uredba o izdavanju obveznica za narodnu odbranu*, koja je danas stupila na snagu. Ukupna suma ograničena je na 4 milijarde dinara, na ime koje će se najpre izdati obveznice za 700 miliona dinara po emisionom kursu od 95% sa kamatom od 6%...⁹

Nemački poslanik u Beogradu je 2. januara 1940. godine obavestio ministra inostranih poslova da mu je ministar inostranih poslova Cincar-Marković rekao sledeće: »U današnjem razgovoru ministar inostranih poslova je konačno istakao da su isporuke bakra i olova na osnovu *Protokola Lanfrid* (radi se o tajnom Protokolu koji je potpisan u Beogradu 5. oktobra 1939. godine - 8498/E 597109-118 o isporuci naoružanja Jugoslaviji) sada otpočele da se izvršavaju pošto su sve teškoće prevaziđene i da se »raduje što može da me uveri da je uprkos svim intrigama, sa kojima sam ja naravno upoznat, pitanje jugoslovenskih odnosa prema Nemačkoj rešeno za budućnost, takođe na bazi dobrosusedskih odnosa i najuže ekonomske saradnje. Predsednik vlade, ministar vojske, ministar unutrašnjih poslova i on lično u stvari su formirali čvrst front koji takođe ima punu podršku najviših krugova...«¹⁰

Italijanski poslanik u Beogradu je 17. aprila 1940. godine telegramom br. 79 obavestio Čana da mu je ministar inostranih poslova Cincar-Marković saopštio, »s molbom da referišem neposredno Vašoj ekscelenciji« da je jugoslovenska vlada morala razmotriti situaciju, koja postaje sve kritičnija, u pogledu snabdevanja trima sirovinama koje su najviše potrebne Jugoslaviji - gvož-

dem, petrolejom i pamukom - i doneti odgovarajuće odluke, jer Jugoslavija može dobiti ove sirovine samo od SAD i SSSR-a. Ali, zbog udaljenosti SAD i mogućnosti francusko-engleske kontrole i ometanja snabdevanja morskim putem, jugoslovenska vlada je odlučila da otpočne pregovore sa SSSR radi zaključivanja trgovinskog sporazuma na bazi najpovlašćenije nacije. »S obzirom da su preliminarni razgovori dali pozitivne rezultate, jugoslovenska delegacija, na čelu sa bivšim ministrom finansija Đorđevićem, otputovaće ovih dana u Moskvu ...

Ministar inostranih poslova pozvao je danas i Nemačkog poslanika radi istog saopštenja.«¹¹

Italijanski poslanik u svom opširnom izveštaju od 20. aprila 1940. obavestio je Čana da je beogradska štampa, a prema onome što je dosad poznato i provincijska, zadržala izrazito umeren i očigledno kontrolisan stav povodom iznenadne vesti o početku trgovinskih pregovora između Jugoslavije i SSSR.

»Reagovanje masa, u krugovima i političkim strankama koji su u ovoj zemlji toliko podvojeni, kao i među inostranim pr. smatračima, je sasvim suprotno. tj. burno i duboko ... Sve levičarske stranke ispoljavaju svoje zadovoljstvo. Ali, naročito je značajno reagovanje na bazi slovenstva koje ovom događaju pridaje smisao nikad prigušene privrženosti svetov Rusiji, koja je tako karakteristična u svim slovenskim zemljama i koja nenokolebivo stoji iznad svih političkih ubeđenja ...«

On dalje kaže da *francusko-britanska propaganda* nastoji da stvori ubeđenje da ovaj gest predstavlja protivitalijansko kao i protivnemačko reagovanje, »neku vrstu obezbeđenja protiv naših i nemačkih težnji... Sa čisto političkih pozicija - *uspostavljanje trgovinskih i diplomatskih odnosa sa SSSR*, koje uostalom Italija već godinama održava, ne vidi se zbog čega bi moglo predstavljati politički gest protiv nas. Naprotiv, smatra se da traženje sirovina od Rusije - pošto je Engleska odbila da Jugoslaviji isporučuje sirovine - zadržavajući i one iz Amerike - kao sredstvo pritiska za sprečavanje snabdevanja Nemačke, ova vlada ispoljava nezavisno držanje u odnosu na politički neutralnih zemalja od strane saveznika. Daleko od toga da je to protivitalijanski i protivnemački gest...«¹²

Italijanski poslanik je 2. maja 1940. telegramom br. 110 obavestio Čana o misiji zamenika načelnika Odeljenja za ekonomsku politiku Nemačkog Ministarstva inostranih poslova Klodijusa (Clodius Carl) u Beogradu u okviru ekonomske borbe koju u dunavsko-balkanskom području vode Nemačka, s jedne, i Francuska i V. Britanija, s druge strane. Za Nemačku je Jugoslavija značajna da se ne bi smanjila maksimalna granica izvoza sirovina, zbog čega Klodijus vodi veoma značajne razgovore.¹³

U telegramu br. 56 od 5. maja 1940. italijanski poslanik je obavestio Čana da mu je jugoslovenski ministar inostranih poslova rekao da se poseta Klodijusa, koga su primili knez Pavle, predsednik Ministarskog saveta i on sam, kao i tehnički stručnjaci, odvijala na sasvim zadovoljavajući način, i da su Klodijusu data kategorična uveravanja kako Jugoslavija ne namerava ni u čemu da menja svoju ekonomsku politiku prema Nemačkoj. Međutim, na osnovu verodostojnih informacija, Klodijus je »bio mnogo manje zadovoljan u pogledu praktičnih mogućnosti. U svakom slučaju, Jugoslavija je uporno ukazivala na ogromne teškoće koje nerodna godina prouzrokuje zemlji i da će se znatno smanjiti poljoprivredna proizvodnja, ograničavajući u velikoj meri predviđanja u pogledu budućeg izvoza.«¹⁴

Italijanski otpravnik poslova u Moskvi je 10. maja obavestio Čana dajući Molotovu 8. maja u Moskvi primio brojnu jugoslovensku privrednu delegaciju sa kojom je razgovarao oko 3 sata, kao i o reagovanju u diplomatskim krugovima. » ... Svi su bili složni u konstataciji da su pregovori ovih dana prešli iz preliminarnog stadijuma sa ekonomskom pozadinom na suštinsko pitanje, tj. na političke pregovore.

Nemački ambasador mi je rekao da ga dužina razgovora ni najmanje ne čudi s obzirom da je i on imao isto iskustvo s Molotovom više puta ... Burni komentari pak u vezi sa saopštenjem o skorom dolasku jedne vojne delegacije. prestali su gotovo odmah pošto se uvidelo da ne postoje rezultati...

Otpravnik poslova citira demanti TASS-a da SSSR nagovara Rumuniju da pruži pomoć Jugoslaviji ukoliko ova bude napadnuta od Italije i daje tzv. »panslavizam« apsolutno nespojiv sa politikom sovjetske vlade. Bez obzira na ovaj demanti, otpravnik poslova kaže: »Ostaje tačna činjenica, tj. poseban interes ove zemlje za sve slovenske zemlje na Balkanu. On se sad konkretizuje u čisto ekonomskoj saradnji dok ispoljava prezir prema Rumuniji i neinteresovanje za Mađarsku, koje zemlje ne mogu na Balkanskom poluostrvu predstavljati oslonce tačke za dalji razvitak. Sovjetska politika na Balkanu od danas se više neće nazivati »panslavističkom«, a i će sutra moći da se naziva »pansovjetskom«.¹⁵ Pored toga, otpravnik poslova je obavestio Čana dajući šef jugoslovenske delegacije izjavio rumunskom poslaniku da su trgovinski pregovori predstavljali na pogodniji način za ponovno uspostavljanje diplomatskih odnosa sa SSSR, čiji će priznanje »de jure« uslediti neposredno posle potpisivanja ekonomskog sporazuma.¹⁶

Italijanski otpravnik poslova u Moskvi je 13. maja 1940. godine podneo izveštaj Čanu da je »U Moskvi, 11. maja 1940, između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije potpisan Ugovor o trgovini i plovidbi, Protokol uz Ugovor u vezi sa Trgovinskim predstavništvom SSSR u Jugoslaviji i privremenom Trgovinskom delegacijom Jugoslavije u SSSR, kao i Sporazum o razmeni i plaćanju za 1940/41. godinu. Celokupna razmena robe između SSSR i Jugoslavije za 1940/41, na osiicnu Sporazuma o razmeni i plaćanju, iznosiće 176 miliona dinara.

Sovjetski Savez namerava da uvozi iz Jugoslavije bakar, mineralne koncentrate olova i cinka, svinjsku mast i drugu robu. kao i da isporuči Jugoslaviji poljoprivredne i druge mašine, petrolej, pamuk i drugu robu... Šef jugoslovenske delegacije je, pored ostalog, rekao da jugoslovenska trgovinska delegacija u SSSR ima samo privremeni karakter, tj. do njenog pretvaranja u jugoslovensko poslanstvo, što će uslediti odmah posle priznavanja .de jure'. Ratifikacija sporazuma odmah će se izvršiti, a razmena ratifikacionih dokumenata obaviće se u Moskvi... i na kraju saopštio da osnovni politički elemenat koji je izvukao iz svojih dugih razgovora s Molotovom predstavlja upornost kojom je komesar za inostrane poslove ispoljavao želju i neophodnost za očuvanje mira kome teži Sovjetski Savez i nadu da to ubedeđe deli i jugoslovenska vlada«. Dalje otpravnik poslova kaže »da je sovjetska strana ovaj početni korak Jugoslavije prihvatila sa velikim zadovoljstvom zato što to pokazuje rastući značaj koji dobija Sovjetski Savez u međunarodnoj politici, naročito na Balkanu i što ponovno uspostavljanje diplomatskih odnosa sa Jugoslavijom, tj. sa najjačom slovenskom državom na Balkanskom poluostrvu. znači ponovno osvajanje pozicija izgubljenih u ratu koje, ako danas nisu najznačajnije, mogu to postati sutra, omogućavajući dalji razvoj i pružajući nove mogućnosti za političko, ekonomsko i ideološko prodiranje .. «¹⁷

Italijanski poslanik u Sofiji je telegramom br. 93 od 24. maja obavestio Čana o reagovanju Bugarske na *rusko-jugoslovenski privredni sporazum*. On uglavnom kaže da mu je bugarski ministar inostranih poslova Popov rekao da u tom sporazumu »vidi pokušaj Jugoslavije da po svaku cenu u sadašnjem trenutku nađe izvesnu zaštitu. Sa bugarske strane ukazuje se kako je *rusko-jugoslovensko zbližavanje*, za koje Beograd pokazuje veće oduševljenje nego Moskva, otpočelo i razvija se ne u okviru koji znači proširivanje sporazuma ili, bar, političke linije koja na izvestan način spaja Berlin, Rim i Moskvu, nego čak u suprotnom okviru, s obzirom da izgleda da Beograd u sovjetskom glavnom gradu traži sopstvenu zaštitu od eventualnih Nemačkih i italijanskih akcija protiv njega ...« Na kraju poslanik ističe da se u Bugarskoj »u suštini ne gleda mnogo blagonaklono na ovo zbližavanje jer, ako je istina da se Moskva ironično odnosi prema panslavizmu, gotovo kao prema prevaziđenoj formuli, karakterističnoj za *politiku carske Rusije*, isto tako je tačno da, u slučaju krize na Balkanu, slovenske zemlje ovog poluostrva ne mogu a da ne vode najviše računa o držanju Sovjeta ...«⁸

Nemačko ministarstvo inostranih poslova je telegramom 8896/E 621612 br. 436 od 15. juna 1940. godine dostavilo nemačkom poslaniku u Beogradu sledeće:

»Molim da tamošnjoj vladi ukažete na pogodan način, usmeno, daje ulazak Italije u rat stvorio potpuno novu situaciju za Jugoslaviju u pogledu trgovinske politike. *Jugoslavija sada mora zavisiti od prodaje svih svojih proizvoda Italiji i nama pošto neznatna trgovina sa stisanim zemljama jedva igra neku ulogu.*

Izvanredno visoko povećanje izvoza u Francusku, povodom kojega ste vi već učinili predstavke i koji je ostvaren uprkos ponovljenim deklaracijama jugoslovenske vlade, ne može biti obnovljeno u budućnosti, ako ni zbog čega drugog, a ono zbog transporta. Pored toga, mi u budućnosti računamo sa jugoslovenskim bakrom koji je ranije bio izvožen u Francusku.

Ministar Klodijus, koji je danas odleteo za Rim, gde će boraviti nekoliko dana, imaće verovatno priliku da raspravlja o ovom pitanju sa šefom jugoslovenske pregovaračke delegacije koja je tamo. Svaki nužni odvojeni aranžman biće tada uređen od strane vladinih odbora. *Biće u svakom slučaju korisno c.a tamošnjoj vladi učinite naročito jasnom sadašnju potpunu ekonomsku zavisnost Jugoslavije od sila Osovine...« (Podvukao V.T.).⁵*

Vanredna sednica nemačko-jugoslovenskih vladinih odbora po ekonomskim pitanjima bila je održana u Berlinu između 15. i 31. jula. Pregovori su doveli do potpisivanja *Tajnog protokola od 31. jula 1940, koji je predviđao jačanje trgovine između Nemačke i Jugoslavije*. Nova izmena pisama između Pilje i Lanfrida, predsednika dvaju komiteta, od 1. avgusta, potvrđivala je daje očigledno da Jugoslavija neće vršiti isporuke zemljama koje su u ratu sa Nemačkom, što bi ojačalo vojnu i ekonomsku snagu ovih zemalja.²⁰

Jugoslovenski poslanik u Londonu je 20. avgusta 1940. godine obavestio Cincar-Markovića da se lord Halifaks interesovao o našem stavu povodom neuspeha V. Britanije, ali da veruje u konačnu pobjedu Engleske. Poslanik mu je na to dao »pogodna obaveštenja i obavestio da predstojeće privredne reforme ne znače ulaz u politički sistem Osovine.«²¹

Posle kapitulacije Francuske, juna 1940, Nemačka je preduzela mere da privrednu saradnju sa zemljama u jugoistočnoj Evropi, postavljala im

zahteve koji su odgovarali nemačkoj privredi i uporno insistirala da se oni prihvate, nastojeći da njihovu privredu potčini svojoj kontroli kako bi je iskoristila za svoje buduće ratne planove.²²

Na konferenciji ministra vojske i mornarice sa najvišim vojnim rukovodiocima 1. jula 1940. godine, ministar vojske je najpre uglavnom izneo da Nemačka posrednim putem postavlja Jugoslaviji ova gledišta o političkoj situaciji u Evropi:

- da naše ekonomsko i privredno područje konvenira Nemačkoj za njene ekonomske potrebe i za njenu privrednu politiku u najširem smislu;

- stoga zahteva da naša zemlja izvrši političku i ekonomsku preorijentaciju u cilju što potpunijeg naslona na dve totalitarne sile. Italiju i Nemačku;

- na osnovu ovoga Nemačka nalazi da mi nemamo potrebe da se obraćamo ni Engleskoj ni Rusiji u cilju zadovoljenja naših bitnih ekonomsko-političkih potreba i

- da će ubuduće celokupna politika u ovom području, koje interesuje Nemačku, biti dirigovana iz Nemačke . . .²³ (Na osnovu ovoga i incidenata na rumunsko-madarskoj i rumunsko-bugarskoj granici preduzete su neke mere za utvrđivanje i aktiviranje jedinica - V.T.).

Krajem jula 1940. u Berlinu je potpisan *poverljivi protokol XII (vanrednog) zasedanja Jugoslovensko-nemačkog privrednog odbora*, a 19. oktobra u Beogradu *Protokol o XII zasedanju ovog odbora*. Na osnovi ovih pregovora: povećan je kurs Nemačke marke od 14,8 na 17,82 dinara; utvrđene su nove liste artikala razmene; ranije fakultativni izvozni kontingenti za Nemačku postali su obavezni, s tim daje Jugoslavija, pored utvrđenih kontingenata, morala da u Nemačku izvozi i viškove i odlučeno je da se postepeno smanjuju, a od 1. aprila 1941. ukidaju preferencijali. Najvažnije tačke dnevnog reda sa poslednjeg zasedanja Jugoslovensko-nemačkog privrednog odbora bile su: *pitanje nemačke kontrole jugoslovenskog izvoza u sve treće zemlje kao i pitanje cena za uvezene jugoslovenske proizvode u Nemačku*. Ranija jugoslovenska aktiva smanjena je, a dugovanja su povećana: od maja 1940. račun B je pasivan za Jugoslaviju, a njeno dugovanje u novembru već je poraslo za 60 miliona maraka.²⁴

Jugoslovenski poslanik u Londonu je sa Pov. br. 1437 od 23. oktobra 1940. godine izvestio Cincar-Markovića da su britanski listovi vest o zaključenju trgovinskog ugovora između Jugoslavije i Nemačke objavili na vidnom mestu i sa upadljivim naslovima (odnosi se na Protokol XII zasedanja Jugoslovensko-nemačkog privrednog odbora - V.T.). Govori se da je ugovor »*potpisan pod presijom, da se njime daje monopol Nemačkoj za izvoz naših proizvoda, da Hitler ucenjuje Jugoslaviju, da je Jugoslavija ovim sporazumom morala učiniti nove koncesije Nemačkoj na privrednom polju, a podvlače se i reći ministru inostranih poslova da osim saradnje u trgovini postoji i politička saradnja...*»²⁵

Trgovinski ugovor između Jugoslavije i Nemačke, o kojem je govorio jugoslovenski poslanik u Londonu, odnosi se na poverljivi Privredni protokol XII zasedanja Jugoslovensko-nemačkog privrednog odbora koji je potpisan 19. oktobra 1940. godine u Beogradu.²⁶ To je bio poslednji poverljivi privredni protokol između Jugoslavije i Nemačke do aprilskog rata 1941. godine. Britanska štampa je s pravom tvrdila da je tim protokolom obezbeden pravi monopol Nemačkoj za izvoz jugoslovenskih proizvoda, jer je Jugoslavija bila obavezna da liferuje Nemačkoj: 300.000 tona kukuruza, 2000 tona pasulja. 2400

konja za vuču, 5000 konja za klanje. 16.000 krupnih goveda, 6000 junadi, 20.000 ovaca, 135.000 svinja, 4750 tona masti, 2000 tona slanine, 3000 tona svinjskog mesa, 7650 tona jaja, 9430 tona živine, 11.500 tona mekinja, 9500 tona uljanih pogača, 400.000 tona boksita, 10.000 tona kromove rude, 2100 tona ferosilicijuma, 12.000 tona olova, 2500 tona bakra mesečno, 3000 tona olovnog koncentrata mesečno, 3000 tona cinkovog koncentrata, 2050 tona aluminijuma, 1200 tona antimona, 20.000 tona kudjelje, 2.290.000 komada kože od sitne stoke, 8000 tona ekstrakta za Štavljenje, 25.000.000 kubnih metara drveta, itd.²⁷

U strogo poverljivom izveštaju I. br. 84 od 26. oktobra *nemački poverenik u Jugoslaviji*, o rezultatima nemačko-jugoslovenskih privrednih pregovora, između ostalog, kaže daje rezultat pregovora koji su upravo završeni između delegacija nemačke i jugoslovenske vlade značajan i po tome što predstavlja nov i krupan korak u pravcu daljeg povezivanja jugoslovenske privrede sa Nemačkom, da sama činjenica što su ovi pregovori trajali četiri nedelje pokazuje da su stvari o kojima se razgovaralo bile veoma opsežne i da se nisu uvek mogle lako resiti. On priznaje daje naročito u poslednjoj fazi bilo znatnih teškoća zbog nemačkog zahteva o isporuci celokupnog jugoslovenskog viška za izvoz, ali da su te i druge manje teškoće, skopčane sa pitanjem cena, rešene na zadovoljavajući način...²⁸ U ostalom izveštaj poverenika se uglavnom slaže sa već navedenim jugoslovenskim obavezama iz Protokola XII zasedanja.

Inž. Mihel Derfler je 7. novembra 1940. godine dostavio Vrhovnoj komandi Vermahta opširan izveštaj o svojoj aktivnosti u Jugoslaviji. U tom izveštaju se posebno izlaže njegov rad u vezi sa opštim industrijskim prometom i privrednim razvojem na teritoriji Banovine Hrvatske, pri čemu nailazi »na podršku hrvatskog rukovodstva«, s kojima stoji »u srdačnim prijateljskim odnosima, a isto tako i na podršku nadležnih ministara«. Radi se o zainteresovanosti Nemačke i Jugoslavije o pitanju »Kanala Dunav-Jadran«, rešenju velikih energoprivrednih pitanja zajedno sa eksploatacijom velikih nalazišta boksita i uglja, o želji Nemačkih Udruženih fabrika aluminijuma da se omogući eksploatacija rudnika aluminijuma Lozovac itd.

Derfler dalje kaže: »Kao uspeh u mojim nastojanjima mogu istaći i načelnu saglasnost jugoslovenskog ministra trgovine Andresa i njegovih ministarskih kolega, kao i senatora Košutića, da se osnuje jedna velika novčana ustanova, koju bi zajednički osnovale najvažnije organizacije u hrvatskom privrednom životu, kao što su 'Gospodarska sloga', 'Pogot', kao i najvažnije štedionice i kreditne ustanove, uz odlučno nemačko privredno i finansijsko učešće. Ova koncentracija banaka praktično bi sjedinila sve privredne snage Banovine, pri čemu je od posebnog značaja to što bi se u nadležnost ove banke prenela sva preduzeća i sve obaveze 'Elektroprivrednog preduzeća' Banovine Hrvatske, što bi bilo od najvećeg interesa ne samo za Nemačku energoprivredu, već i za Nemačku snabdevačku industriju. Treba još reći da francusko društvo 'La Dalmatienne' i 'Jadransko brodogradilište' u Splitu«.

Pored ostalog, Derfler je naveo da su mu Andres i njegove ministarske kolege izrazile želju kneza Pavla da ga primi u audijenciju, jer je knez upoznat sa njegovim (Derflerovim) predlozima, i da će sada bezuslovno prihvatiti audijenciju kod kneza-namesnika.²⁹

Iz ovih nekoliko dokumenata jasno se vidi potpuna ekonomska zavisnost Jugoslavije od Nemačke. naročito od zaključenja Poverljivog privrednog protokola 19. oktobra 19-10. godine, i koliko je Nemačka beskrupulozno iskorišćavala

tu prednost i za vršenje drastičnog političkog pritiska. Očigledno je da joj do početka rata u aprilu 1941. godine više nije bilo potrebno da zaključuje neke nove ugovore, kad je sa ovim od 19. oktobra postigla sve što je želela.

NAPOMENE

¹ Naučni skup na temu *Tras Raih i Jugoslavija 1933-1939*, referat prof. dr Volfganga Sumana (Schumann) *Aspekti i pozadina trgovinske i privredne politike Hitlerove Nemačke prema Jugoslaviji*. Beograd, oktobar 1973

² dr Stevan K. ukoleča, *Analiza privrede Jugoslavije pred drugi svetski rat*. Ekonomski institut, Beograd, 1956; referati na naučnom skupu u Beogradu 1973, na temu: *Treći Rajh i Jugoslavija 1933-1939*. i to: prol. dr Zivko Avramovski. *Nemačka politika međunarodne izolacije Jugoslavije*. prof. dr Leposava tvijelić. *Težnje i planovi nacističke Nemačke o uključivanju Jugoslavije u tzv. nemačko veliko privredno područje* (Deutsche Grosswirtschaftsraum), Hans-Jurgen Schröder, *Jugoistočna Evropa kao »nezvumeno carstvo» f...formal Empire*) Primer Jugoslavije 1933-1939.

³ AR 1941, ZD, I. dok. 76. str. 300-304 AVII, mikrofilm NAV-N-T-77. reg. br. 1291/870-74

⁴ AR 1941. ZD. I, dok. 130, str. 430-431; AVII, mikrofilm NAV-N-T-77. reg. br. 12191/1221-1222

⁷ AR 1941. ZD. I. dok. ¹ 38. str. 464-465; AVII, mikrofilm NAV-N-T-77. reg. br. 1291/1021-23.

1291/1028-1030.

⁹ AR 1941. ZD. I, dok. 141, sir 473; AVII, mikrofilm NAV-N-T-77. reg. br. 1291/1018-20

¹⁰ AR 1941. ZD, I, dok. 164. str. 544-545; DGFP, D, VIII, dok. 497.

¹¹ AR 1941. ZD. I. dok. 192, sir 599-6[^] DDI, IX, 4. dok. 110.

AR 1941. ZD. I. dok. 194, str. 602-604; DDI. IX. 4. dok. 154

¹³ AR 1941. ZD. I. dok. 204. str. 620; DDI. IX. 4. dok. 270

¹⁴ AR 1941. ZD. I. dok. 207. str. 525-526; DDI. IX. 4. dok. 300

¹⁵ AR 1941, ZD. I. dok. 209, str. 627-629; DDI. IX. 4. dok. 364

« DDI, IX, 4, dok. 341. AR 1941, ZD, I. dok. 209. str. 628, prim. 5.

¹⁷ AR 1941. ZD. I. dok. 212. str. 633-635; DDI. IX, 4, dok. 406.

Jugoslovenski ministar inostranih poslova je 11. maja 1940. godine poslao sledeći šifrovan telegram Pov. br. 12516 svom poslaniku u Londonu. »Vesti objavljene u inostranstvu o odlasku neke naše vojne (misije?) u Moskvu neistinite su. Očekuje se da će ekonomski pregovori, koji se vode u Moskvi, povoljno biti okončani kroz koji dan. Nikakvih drugih novih momenata u odnosima sa Sovjetskom Rusijom još nema«. (AR 1941. ZD. I. dok. 210, sir 630; AVII. reg. br. SIP Dubrovnik-15/101).

»> AR 1941, ZD, I. dok. 219. sir 648; DDI, IX. 4. dok. 563.

¹⁸ AR 1941. ZD, I dok. 241. str. 711; DGFP, IX. dok. 442.

²⁰ isto. str. 711, prim. 2.

5AR1941.2

6

8AR1941.2

²¹ AR 1941. ZD. I, dok. 262, str. 678-679; AVII, reg. br. SIP Dubrovnik-15/299.

²² Boško Djorđević, *Pregled ugovorne trgovinske politike*. Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1960. str. 183-191; AR 1941, ZD. I. dok. 262. str. 768-769. prim. 3.

« AR 1941. ZD. dok. 249, str. 726; AVII, F-17. reg. br. 52/2. k.6.

²⁴ Boško Djorđević, n.d., str. 183-191.

" AR 1941, ZD, I. dok. 283, str. 854-855; AVII. reg. br. SIP Dubrovnik-15, 110.

²⁸ *Archiv der Gegenwart*, Wien, 1940. str. 4697-D i 4773-A; Politika- 20. oktobar 1940; AR 1941, ZD, I. dok. 283, str. 854-855, prim. 2.

" Boško Djorđević. n.d.. str. 186-191; AR 1941, ZD. I. dok. 283, str. 855, prim. 3.

²⁸ AR 1941. ZD. I. dok. 255, str. 857-859; AVII. mikrofilm NAV-N-T-77. reg. br. 1314/484-86.

²⁸ AR 1941, ZD. I. dok. 299, str. 891-894; AVII. NAV-N-T-77, reg. br. 1312/525-529.

Pored ovih dokumenata o Nemačkoj politici prema jugoistočnoj Evropi, a posebno prema našoj zemlji, od značaja su i sledeći dokumenti Nemačke Vrhovne komande iz 1939 godine iz Zbirke nacionalnog arhiva Vašington čiji se mikrofilmovi nalaze u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu, i to mikrofilmovi NAV-N-T-77. F-1311 (000173-000179), F-1311 (000113-000115), F-1311 (000428-435), F-1311 (000173-000179), F-1311 (000113-000115), F-1311 (000428-435), F-1311 (000275-000277), F-1311 (000131-000141) i NAV-N-T-77. 1292 305-325, 1292,231-233, 1292/373-374 i 1292/248-71).

O ekonomskim odnosima Jugoslavije, naročito u pogledu naoružanja, može se detaljnije videti u *Prilogu 10*.

Prilog 10

Teškoće Jugoslavije oko nabavke naoružanja i realizacije kredita

Do 1935. godine Jugoslavija je vršila nabavku naoružanja kod svojih zapadnih saveznika, a posle zaključenja trgovinskog ugovora između Jugoslavije i Nemačke 1. maja 1934. godine, Nemačka je tražila da Jugoslavija svoje državne nabavke preorijentiše na nemačko tržište. I već u martu 1936. godine, prema Tajnom protokolu mešovitog jugoslovensko-nemačkog odbora, nabavke Jugoslavije u Nemačkoj porasle su od 23 do blizu 50 miliona RM. Međutim, pregovori sa nemačkom firmom »Dornier« nisu doveli do isporuke aviona zbog Geringove intervencije, a i zato što je Nemačka često odugovlačila ili otkazivala ugovorene isporuke naoružanja. Zato je jugoslovenska vlada pokušavala da se snabdeva naoružanjem kod francuskih i britanskih firmi. No, i britanska vlada se u periodu od 1935. do 1940. godine ustezala da isporučuje savremene avione i odobrava kredite Jugoslaviji, jer ni sama nije imala dovoljno aviona, a još manje za prodaju. Ipak je, zbog bojazni od sve većeg Nemačkog uticaja na jugoslovensku spoljnu politiku, 2. januara 1940. godine došlo do sporazuma, ali o simboličnoj isporuci aviona Jugoslaviji i davanju kredita u zamenu za isporuku jugoslovenskih ruda. O tome se detaljnije može videti u članku dr Vuka Vinavera: *Jugoslovensko-engleski ugovor o isporuci naoružanja 1940.* objavljenom u »Vojnoistorijskom glasniku« br. 5/1966, str. 77-92. A kakvi su bili jugoslovensko-nemački odnosi u pogledu nabavke naoružanja u Nemačkoj za vreme vlade M. Stojadinovića od 1936. do 1939. godine i na kakve su teškoće, u stvari obmane, nailazili predstavnici jugoslovenske vlade u pregovorima sa Nemačkom, a i kasnije, može se videti iz obimne i dokumen-

tovane studije dr Leposave Cvijetić: *Prodaja naoružanja kao metod ekonomskog i političkog pritiska nacističke Nemačke*, objavljene u Istoriji XX veka, Zbornik radova XIII, »Narodna knjiga«, Beograd, 1975, str. 171 -255.

Ovde će se hronološkim redom - od aprila 1939. do kraja decembra 1940. godine - izneti istorijat pregovora o isporukama naoružanja Jugoslaviji od strane Nemačke, Italije, V. Britanije i Francuske i o pregovorima sa Sovjetskim Savezom, koji nisu doveli do realizacije obećanog naoružanja.

Nemački poslanik u Beogradu fon Heren je depešom br. 101 od 10. aprila 1939. godine obavestio Ministarstvo vazduhoplovstva Rajha da se na osnovi sporazuma o kreditu Jugoslaviji mogu očekivati porudžbine za vazduhoplovstvo, pored neletačke opreme, 50 »meseršmita 109« i 50 »dornijera 215«, kao i rezervni delovi.¹ On je izvestio da mu je general Radivoje Janković (na službi u Glavnom generalštabu) u razgovoru 8. aprila tražio da se u toku juna, jula i avgusta isporuči 100 bombardera sa celokupnim naoružanjem i to tip »dornier« ili »bramo«, napominjući daje tako brza isporuka potrebna iz unutrašnje-političkih razloga. Heren je zaključio da se ovi zahtevi mogu iskoristiti za ojačanje nemačkog uticaja na Jugoslaviju.²

Nemačko poslanstvo u Beogradu je depešom br. 120 od 22. aprila 1939. godine obavestilo svoje Ministarstvo inostranih poslova daje prilikom predaje Velikog krsta nemačkog orla od strane vojnog atašea ministru vojske, general Nedić Milutin postavio pitanje kredita za naoružanje. Počeo je izjavom da mu je feldmaršal čvrsto obećao jedan kredit od 200 miliona i on je tada obim mogućih narudžbina bazirao na toj sumi. Nezavisno od toga, on namerava da za vazduhoplovstvo naruči 50 čeških »klem-martinsa«, »50 dorniera 215«, 50 »meseršmita 109«, a kasnije i drugih »meseršmita 109«. Ostatak sume namenjen je za kopnene snage, naročito za oklopna kola i oklopne motocikle radi motorizacije konjice.

Ministar vojske ponovo je istakao daje stvar hitna, pošto Jugoslavija sada treba da nadoknadi ono što je propustila u odnosu na druge balkanske zemlje. Zahvaljujući na odlikovanju, on je ponovo naglasio da je u interesu Jugoslavije bliža orijentacija prema Nemačkoj.³

U *Zapisniku o razgovoru ministra inostranih poslova Rajha i jugoslovenskog ministra inostranih poslova Cincar-Markovića* 25. aprila 1939. godine kaže se da je jugoslovenska vlada vodila pregovore sa generalnim konzulom Nojhauzenom u Beogradu u vezi s kreditom od 200 miliona RM, ali pregovori još nisu okončani. Jugoslovenska vlada je naročito zainteresovana za narudžbinu ratne opreme iz Nemačke, posebno za artiljeriju i vazduhoplovstvo. *Jugoslavija je sa Italijom sklopila sličan sporazum o kreditu od 500 miliona lira.*⁴ Ministar inostranih poslova Rajha je rekao daje bio vrlo zadovoljan razvojem trgovine između Nemačke i Jugoslavije za vreme poslednjih nekoliko godina. Njemu su dostavljali mesečne izveštaje u vezi sa iznosom. U pogledu pregovora o kreditima između Nemačke i Jugoslavije, on će od nadležnih funkcionera pribaviti informacije o sadašnjem stanju, tako da će tada moći ponovo da diskutuje s jugoslovenskim ministrom inostranih poslova.⁵

U *Zapisniku o razgovoru između Hitlera i ministra inostranih poslova Cincar-Markovića, u prisustvu ministra inostranih poslova Rajha Ribentropa*. 26. aprila 1939. godine, Hitler je na kraju razgovora izrazio svoje zadovoljstvo zbog dobrih odnosa s Jugoslavijom, a posle toga, u jednoj cirkularnoj noti upućenoj Nemačkim diplomatskim misijama u Evropi izložen je taj razgovor

i istaknuta poverljiva informacija daje Ribentrop jugoslovenskom ministru inostranih poslova obećao velikodušnu podršku jugoslovenskom zahtevu u pogledu ratnog materijala na dugoročni kredit.⁶

Zamenik direktora Odeljenja za ekonomsku politiku Nemačkog Ministarstva inostranih poslova u depeši 2162/470223-24 od 27. aprila 1939. godine izvestio je da mu je državni sekretar Nojman saopštio da je feldmaršal Gering 26. aprila 1939. godine u dužem prijateljskom privatnom razgovoru sa jugoslovenskim ministrom inostranih poslova potvrdio da je Nemačka u principu spremna da odobri kredit za isporuku ratnog materijala. On dalje kaže: »Visina ovog kredita, uslovljenog obimom kojim mi možemo udovoljiti zahteve za isporuku sadržane u jugoslovenskim narudžbinama, stvar je koju prvo treba ispitati. Feldmaršal nije obećao neku određenu sumu za ukupni kredit. Ali, prema razgovoru koji je feldmaršal vodio pre nekoliko meseci sa g.Cincar-Markovićem, mogao bi se prihvatiti proračun g.Cincar-Markovića na ukupno 200 miliona RM, ukoliko Nemačka bude raspolagala dovoljnom količinom materijala za isporuku.

Prema obaveštenju g.Nojmana, potpuno je moguće lagano nastaviti pregovore i utvrditi njihov dalji tok. kao i konačnu sumu za kredit, u zavisnosti od političkog stava Jugoslavije.

U zaključku, gospodin Nojman je izrazio mišljenje da feldmaršal name-rava da direktno telefonira ministru inostranih poslova Rajha.⁷

Prema Poverljivom protokolu o sporazumu između Nemačke i Jugoslavije od 5. jula 1939. godine nemačka vlada se složila »da nadležne vlasti u Jugoslaviji mogu vršiti porudžbine ratnog materijala, sem aviona, kod firmi u Nemačkom Rajhu. do izvesne mere koja treba još da se odredi. . . Prilikom slanja porudžbina jugoslovenska vlada će davati firmama obveznice sa interesom od 6% . . . Državne obveznice se označuju u rajhsmarkama . . . Nemačka vlada se složila s tim da kod firmi u Nemačkom Rajhu nadležne jugoslovenske vlasti vrše porudžbine aviona u opsegu koji takode treba odrediti. . . Nemačka vlada se složila da jugoslovenske vlasti vrše porudžbine kod firmi u Nemačkoj za isporuku aviona i da kupuju gotov fabrički materijal i avione do obima u kojem treba da se dogovore . . .«⁸

Prema zabelešci Wiehl-a od 4. jula 1939. godine jugoslovenski poslanik u Berlinu Ivo Andrić izrazio je žalbu nemačkom državnom sekretaru zbog teškoća u pogledu isporuke 108 komada »flak« 7,5 cm (protivavionska oruđa - V.T.), kao i 200 »pak« 3,7 cm (protivtenkovsko oružje - V.T.), i zamolio ga da interveniše u tom smislu. Međutim, u Berlinu se ustanovilo da ugovori za tu vrstu isporuke nisu još zaključeni. Pošto u više zemalja postoji interesovanje za »flak«, naročito u Italiji, videće se kojim će zemljama isporučivati. Osim toga »Škoda« će Jugoslaviji vršiti isporuku samo na kredit na sedam godina, a »pak« se uopšte neće izvoziti u inostranstvo. Jugoslovenski poslanik je po ovom pitanju preduzeo korake i kod Geringa.⁹

Načelnik Odeljenja za ekonomsku politiku Nemačkog Ministarstva inostranih poslova je 17. jula 1939. godine sa 30/151991-92 izvestio ministra inostranih poslova Rajha da je jugoslovenski poslanik u Berlinu Ivo Andrić obnovio zahtev (od 27. juna) Upravi za vojnu privredu i naoružanje za što hitniju isporuku 108 pav topova 75 mm i 200 pt topova i da je jugoslovenska vlada 5. aprila poručila 50 aviona »dornier 215«; 50 aviona »meseršmit« i 34 aviona »fizeler«, a 23. juna još 50 aviona »meseršmit 109« i 50 aviona »dornier«. Načelnik odeljenja je obećao Andriću da će njegove zahteve i napomene daje is-

poruka hitna saopštiti i ministru inostranih poslova. Načelnik odeljenja je izneo mišljenje da se jugoslovenskoj vladi mora obezbediti traženo naoružanje da bi mogla u praksi obezbediti svoju politiku nezavisnosti i neutralnosti, jer je na nedavnom sastanku jugoslovenskog i bugarskog ministra inostranih poslova na Bledu (4. jula 1939. - V.T.) izdato saopštenje da su obe vlade odlučile da nastave politiku neutralnosti i nezavisnosti.¹⁰

Nemački poslanik u Beogradu Pov. Ausl. Ic. br. 8795/39 od 28. avgusta 1939. godine obavestio Berlin daje »uprkos svih razuveravanja Beograda« ... »sa najpouzdanije strane« obavešten »da će Jugoslavija ipak dobiti i primiti zajam. Jugoslovenski ministar finansija pregovarao je u Parizu o kreditu od 600 miliona francuskih franaka^ Pregovori o upotrebi ovog kredita bili su veoma teški, jer je francuska vlada gajila nepoverenje prema Jugoslaviji i nikakvo oružje nije htela da isporuči. Konačno je postignut sporazum da Jugoslavija primi 72 artiljerijska oruđa 15,5 cm i 30 aviona bombardera najnovije konstrukcije. Od Engleske Jugoslavija dobija kredit u visini od 2 miliona funti, od čega jedan milion treba da upotrebi za kupovinu železničkog materijala, a drugi milion za kupovinu aviona i oružja.«¹¹

U svom izveštaju *nemački poverenik u Jgoslaviji 1. avgusta 1939.* o situaciji u Jugoslaviji, između ostalog, kaže: »... Poslednje nedelje je načelno odobren nemački kredit za naoružanje o kojem se dugo pregovaralo. Ovaj kredit će moći da dostigne iznos do 200 miliona RM, s tim da se vrati u roku od deset godina. Poslovi skopčani sa ovim kreditom obavljaju se preko Jugoslovenske udružene banke. Ova bankovna institucija treba znatno da se reorganizuje. Do sada je Austrijski kreditni zavod imao 40% njenih akcija. U međuvremenu uspelo se da većina akcija dođe u nemačke ruke. 15. avgusta biraće se novi predsednik Jugoslovenske udružene banke. To će biti generalni konzul u Beogradu Nojhauzen. Kada novi odnosi u posedovanju akcija Jugoslovenske udružene banke dopru do javnosti, računa se sa tim da će je jevrejski komitenti napustiti u velikom broju. Da bi se za svaki slučaj predupredila nelikvidnost Jugoslovenske udružene banke, u kojem pogledu inače teško da ima mesta nekom strahovanju, sa Ministarstvom finansija u Beogradu zaključuje se sporazum prema kojem će ubuduće sve dospеле godišnje rate otplate kredita ostati u kassama Jugoslovenske udružene banke sve do uplate narednih godišnjih rata...«¹²

Na žalbu jugoslovenske vlade zbog zakašnjenja izvršenja odredaba ugovora o isporuci naoružanja načelnik Odeljenja za ekonomsku politiku nemačkog Ministarstva inostranih poslova je sa 5570/E 399050-51 od 11. septembra 1939. godine, podneo izveštaj u kojem se kaže: «... Kreditni sporazum koji se odnosi na isporuku vojnih aviona i artiljerijskog materijala Jugoslaviji bio je potpisan od strane najseg ministra u Beogradu 5. jula 1939. godine posle dugog odlaganja. Potpisivanje već pripremljenih odvojenih ugovora o isporuci, sa Nemačkim snabdevačkim firmama, što su Jugosloveni očekivali da će uslediti, bilo je tada odlagano po instrukcijama feldmaršala. Nadalje, jugoslovenskoj vladi još nije bio dat odgovor na njene uporne zahteve da se bar procene ukupne sume isporuka koje treba da budu izvršene na osnovu ovoga kreditnog sporazuma. Prethodni pregovori po ovom kreditnom sporazumu predviđali su iznos od 80 miliona Nemačkih maraka za materijal vojnog vazduhoplovstva i 120 miliona maraka za artiljerijski materijal. Shodno tome, ukupna suma od 200 miliona maraka je bila pomenuta prilikom posete kneza namesnika i jugoslovenskog ministra inostranih poslova.

Za vreme dva meseca koja su bila prošla posle potpisivanja kreditnog sporazuma, Jugosloveni su vršili konstantan pritisak svim kanalima, koji su im stajali na raspolaganju (poslanstvo, vazduhoplovstvo, vazduhoplovni izaslanici ovde i u Beogradu). Feldmaršal je, međutim, bio uporan u svome odbijanju ...” U izveštaju se dalje opširno navode razlozi za odlaganje isporuke, naročito Geringov negativan stav i moli preko državnog sekretara da mu ministar inostranih poslova da instrukcije.¹³

Kao što se vidi, u to vreme u svim državama postojala je kriza u naoružanju, pa je - osim političkih razloga - svaka zemlja težila da prvenstveno podmiruje svoje potrebe. Isporuke naoružanja vršene su samo izuzetno, i to pod veoma teškim uslovima ili izuzetnim protivuslugama - političkim i privrednim

Nemačka je budno pratila ekonomske odnose Jugoslavije sa Francuskom i V. Britanijom a ove dve zemlje ekonomske odnose Jugoslavije sa Nemačkom. u težnji da se ne povećavaju »normalne« izvozne kvote ekonomskih partnera Jugoslavije. Tako je načelnik Odeljenja za ekonomsku politiku Nemačkog Ministarstva inostranih poslova telegramom (najhitnije) dao sledeću instrukciju nemačkom poslaniku u Beogradu:

»Prema pouzdanim obaveštenjima, Engleska je takođe bila učinila demarš kod jugoslovenske vlade. Ako je moguće, pribavite tekst ili sadržinu ove note kao i odgovor jugoslovenske vlade. *Ako ocenjujete da je umesno, recite odgovornim ličnostima da bismo mi morali smatrati svaku obavezu i angažovanje od strane neutralne zemlje kojim bi se ograničavala normalna trgovina i tranzit dobara između Nemačke i te zemlje kao pružanje pomoći neprijateljskim zemljama i na taj način kao kršenje neutralnosti u kojem slučaju mi zadržavamo najpuniju slobodu akcije.* Na to je 23. septembra Heren izvestio da su britanske i francuske note koje su se odnosile na jugoslovensku trgovinu sa njom bile uistinu uručene (2312/484368); skraćeni tekst ovih nota i jugoslovenski odgovor će uskoro biti dat Herenu. 28. septembra, Heren je obavestio da je primio obećanu informaciju o britanskoj noti (8283/E5883U2-Ü3). U noti se izražavala nada da Jugoslavija neće povećati svoje »normalne« izvozne kvote Nemačkoj i saopštava da će Britanija strogo kontrolisati jugoslovenski izvoz i stavljati na crnu listu one jugoslovenske firme čiji bi izvoz u Nemačku bio iznad normalnog. U jugoslovenskoj noti kojom jugoslovenska vlada odgovara na ovu englesku notu. prema izjavi njenog ministra inostranih poslova, u opštim crtama je podvučen vitalni značaj koji za Jugoslaviju ima trgovina sa Nemačkom. Ministar inostranih poslova je tada dodao da se Jugoslavija ne boji britanske kontrole i stavljanja na crnu listu i da ona nije bila dala Britaniji nikakve obaveze« (prim. red. DGFP).¹⁴

Načelnik Odeljenja za ekonomsku politiku Nemačkog Ministarstva inostranih poslova u obaveštenju poslatom Ribentropu 21. septembra 1939. godine o toku pregovora za isporuku naoružanja Jugoslaviji u zamenu za njene stratejske sirovine kaže se:

»Poslanik fon Heren, generalni konzul Nojhauzen i dr Vos, direktor fabrike .Herman Gering' i novi direktor **Skodinih** fabrika, u međuvremenu su pregovarali sa jugoslovenskom vladom u vezi sa isporukom naoružanja Jugoslaviji za isporuku bakra, olova, cinka, kalaja i konoplje iz Jugoslavije Nemačkoj. Predsednik jugoslovenske vlade i ministar inostranih poslova su obećali da će isporučiti sirovine toliko važne za nas, a da u isto vreme dobiju isporuke Nemačkog oružja, a iznad svega da nam isporuče celokupr. u jugoslovensku proizvodnju bakra. Pošto su gospoda Nojhauzen i Vos bili podneli

svoj izveštaj, feldmaršal se složio sa takvom istovremenom isporukom od 100 aviona 'meseršmit', 120 protivavionskih topova 'škoda' i 250 protivtenkovskih topova 'škoda', što bi ukupno iznosilo 34 mil. Nemačkih maraka. Jugoslaveni će verovatno biti u stanju da isporučuju sirovine u vrednosti od 4 mil. maraka mesečno, tako da bi se isporuka gore pomenutog naoružanja takode vršila za period od oko 8 meseci.

U ovom smislu ugovori o kreditu i plaćanju zaključeni u vezi sa ovim isporukama naoružanja idu u našu korist. U pogledu ostatka isporuke na kredit primeniće se taktika odugovlačenja u predstojećim pregovorima vladinih komiteta u oktobru.

Nedavno, mi smo rekli Italijanima, koji su takode pokazali interes za Skodine protivavionske topove, da su u sadašnjim uslovima i nama samim potrebni. U slučaju ma kakvih italijanskih predstavki da se isporuka ovih topova vrši Jugoslaviji, treba reći da su isporuke bakra od najvećeg značaja za nas, i da su Italijani u poslednjih nekoliko dana bili ponudili Jugoslovenima isti broj protivavionskih topova kao konkurencija Škodi.

Ovim se ovo podnosi ministru inostranih poslova preko državnog sekretara s molbom da on odobri istovremenu transakciju. Potpisivanje treba da se izvrši u Beogradu početkom iduće nedelje, ako to bude moguće.

Vrhovna komanda Vermahta (general Tomas) odobrila je ovaj aranžman.

Ovim aranžmanom će se takode postići politička prednost s tim što će Jugoslavija morati uzeti celokupnu proizvodnju rudnika bakra, koji se nalazi u francuskim rukama i rudnika olova i cinka koji su u britanskim rukama - koja je dosada išla uglavnom u Francusku i Englesku - da bi bila u stanju da te isporuke izvrši nama, pri čemu jednostrano usvaja benevolentnu neutralnost prema nama.¹⁵

Međutim, na konferenciji u nemačkom Ministarstvu privrede, održanoj 17. oktobra, »jedna od glavnih odluka bila je da se usvoji gledište Vermahta da Jugoslaviji ne bi moglo biti isporučeno više od 100 pt topova 'škoda'. Ova izmena u ugovoru od 5. oktobra bila je formalno priznata razmenom pisama između Herena i jugoslovenskog državnog sekretara Pilje 8. novembra.¹⁶ Vidi i prethodne pregovore o razmeni - AR 1941, ZD, I, dok. 96, str. 358; AVII, film NAV-N-T-77, reg. br. 1311/877-878

U izveštaju Nemačkog poverenika od 22. septembra 1939. (2530/9.39.Abw) kaže se da Komandi vazduhoplovstva Jugoslavije nije ništa poznato o engleskom kreditu od 4 miliona funti za isporuku 400 engleskih aviona i da je o isporukama aviona Jugoslaviji iz inostranstva saznao da Englezi i Francuzi zahtevaju da se prilikom narudžbine aparata isplati 25% na ime prve rate, a ostatak da se uplati po dobijenom obaveštenju o spremnosti aparata za isporuku; da ni Francuska ni Engleska ne preuzimaju rizik za transportovanje i da osiguravajuća društva ne prihvataju osiguranje. Prema tome, prijem aparata mogao bi se izvršiti tek u Jugoslaviji. Pod tim uslovima Jugoslavija nije uopšte voljna da porudžbine izvrši u Francuskoj ili Engleskoj. Naprotiv, aparate je poručila u Nemačkoj; do sada je primljeno 100 Meseršmitovih aparata.¹⁷

U telegramu italijanskog poslanika u Beogradu br. 223 od 5. oktobra 1939. godine kaže se da je Nemačka delegacija, u vezi sa pregovorima koji su već u toku pri jugoslovensko-nemačkom Ekonomskom komitetu, tražila da se za saldo od jedne milijarde dinara za naoružanje sa jugoslovenske strane protivvrednost isporuče: bakar, olovo, antimon, boksit i konoplja, a da je jugoslovenska delegacija kao maksimalni ustupak ponudila da taj saldo odgovara

roku od bar tri godine, i da bi prihvatanje nemačkog zahteva, koji je postavljen na vrlo odlučan način, stvarno lišilo Jugoslaviju jednog sredstva kojim može doći do deviza za nabavku neophodnih sirovina za svoju industriju.. „⁸

Iz Uputstva italijanskog ministra inostranih poslova Carta, kojeg je 6. oktobra 1939. godine dao italijanskom poslaniku u Beogradu da nastoji da prilikom jugoslovensko-nemačkih pregovora Jugoslavija obezbedi Italiji bar jednake količine sirovina kao i Nemačkoj za naoružanje jugoslovenskog vazduhoplovstva,⁹ jasno se vidi kako je postojalo ozbiljno rivalstvo čak i između osovinskih partnera u pogledu ekonomskih odnosa sa Jugoslavijom, ali se to rivalstvo, naravno, rešavalo na štetu Italije.

Uporno prateći Nemačko-jugoslovenske odnose, italijanski poslanik u Beogradu je telegramom br. 232 od 11. oktobra 1939. godine obavestio Čana da sada jugoslovenska vojna uprava za metalne rude nabavlja ratni materijal. S obzirom na interes vojne uprave da odmah dobije nemački materijal, jugoslovenska delegacija će gotovo sigurno biti primorana da u najvećoj meri zadovolji nemačke zahteve. Pošto je nemački kredit Jugoslaviji za nabavku ratne opreme mnogo veći od italijanskog, italijanski poslanik je pitao da li se zahtev za obezbeđenje ruda odnosi samo na bakarnu i olovnu rudu i istakao da mu je još jednom potvrđeno da će obaveze prema nama biti u potpunosti poštovane.²⁰

Nemački Generalštab kopnene vojske je 5. oktobra preneo Vrhovnoj komandi Vermahta izveštaj nemačkog vojnog atašea u Beogradu u kojem ističe da je pitanje isporuka naoružanja za Jugoslaviju postalo sve neodložnije, jer se to vidi iz misije generala Beliča koji je dobio zadatak da u vezi sa naoružanjem putuje u Spaniju, Francusku, Belgiju i Holandiju i da je rešenje pitanja materijala postalo neophodno za mobilizaciju jugoslovenske vojske.²¹

U Beogradu je 5. oktobra 1939. godine potpisao Tajni protokol u ime nemačke vlade dr Lanfrid, a u ime jugoslovenske vlade pomoćnik ministra inostranih poslova Milivoj Pilja.²² Prema ovom protokolu i protokolu od 12. maja nemačka vlada se obavezala da odgovarajuće Nemačke firme isporuče Jugoslaviji 100 lovaca »meseršmit 109«, 13 školskih aviona tipa »meseršmit 108«, 7 kompletnih protivavionskih baterija »škoda« (7,5 cm) po 4 topa sa po 1000 zrna i ostalim uređajima, 20 kompletnih protivavionskih baterija »škoda« (7,65 cm) po 4 topa sa po 1000 zrna i ostalim uređajima i 420 protivavionskih topova »škoda« (3,7 cm) sa po 1000 zrna..²³

Interesantno je da je knez Pavle izjavio Herenu krajem septembra 1939. godine da je veoma zadovoljan što su Nemačke isporuke krenule napred.²⁴ Nemački vojni ataše u Beogradu je 18. oktobra 1939. godine dostavio izveštaj Generalštabu KOV o »opasnosti od italijanske konkurencije oko isporuke naoružanja Jugoslaviji u zamenu za sirovine. U izveštaju se, između ostalog, kaže da se u osvajanju jugoslovenskog tržišta sirovina, pored Francuske i V. Britanije, kao konkurent Nemačke pojavila i Italija, koja je ovde zasada jedini ozbiljan konkurent Nemačke u poslovima u vezi sa naoružanjem i sirovinama. Iako se dosadašnji italijanski vojni ataše u Beogradu general Koronati »zaklinjao u osovinsku vernost«, on je stalno pokušavao »da od mene sazna sadržinu i obim zaključenih poslova u vezi sa isporukom naoružanja. U toku prirednih pregovora uvek se mogla osetiti italijanska protivakcija. Nije više nikakva tajna da je Italija Škodina protivavionska artiljerijska oruđa, koja smo joj mi ponudili, pokušala da proda Jugoslaviji«. Dalje se iznosi kako Italija nudi svoje proizvode pod povoljnijim uslovima i cenama i zaključuje: »Uko-

liko Italija ne bi na ovakav način istupala kao poslovni konkurent u Jugoslaviji, Jugoslavija bi u vojno-političkom pogledu do te mere bila upućena na Nemačku, da bi naš položaj u pregovorima o isporukama naoružanja bio daleko jači». ²⁵

Nemački oficir za vezu kod Rajhsbanke je 20. oktobra 1939. godine dostavio Štabu za vojnu privredu izveštaj o zaključenim Nemačko-jugoslovenskim pregovorima za isporuku naoružanja Jugoslaviji, u kojem se, pored ostalog, kaže:

»Naročiti značaj ima posebni poslovni zaključak ugovoren sa Jugoslavijom. Prema tom zaključku, sa Nemačke strane isporučiće se do kraja prve polovine 1940. godine avioni, protivavionska i protivtenkovska oruđa u vrednosti od 50 miliona RM, i to iz Nemačke i Protektorata. U pitanju je isporučivanje unapred, koje je već otpočelo. U naknadu za to Jugoslavija će isporučiti u vrednosti od okruglo 25 miliona RM: bakar, olovo, koncentrat olova, antimon, aluminijum, kudelja. Za ostalih 25 miliona RM kasnije će se u pojednostima ugovoriti dalje isporuke. Međutim, Jugoslavija se načelno obavezala da stavi na raspolaganje polovinu viška proizvodnje ruda i metala radi povećanja gore navedenih količina ..« ²⁶

Načelnik Nemačkog Ekonomsko-političkog odeljenja je sa 230/152359 - 60 od 20. novembra 1940. godine izvestio nemačko Ministarstvo inostranih poslova o predstavi jugoslovenskog poslanika Iva Andrica Berlinu povodom isporuke avionskog materijala Jugoslaviji.

Navodeći da se radi o isporuci oko 300 raznih avionskih motora, načelnik naglašava daje pre izvesnog vremena italijanski otpravnik poslova u Berlinu stavio prigovore zbog isporuke avionskog materijala, naročito avionskih motora i materijala za tip »DO - 17«, i tražio da se spreči takvo povećanje naoružanja Jugoslavije. Zbog toga su ove isporuke obustavljene. »U vezi sa ostalim ratnim materijalom ima još jugoslovenskih porudžbina u iznosu od 41.000.000 rajhsmaraka, od kojih je veći deo anuliran zbog naših sopstvenih potreba i Jugoslavija je na to pristala.

Vojne vlasti su stvarno voljne da isporuče deo porudžbina za avione, ako nema političkih prigovora. Generalni konzul Nojhauzen u Beogradu preporučuje isporuku Jugoslaviji. Za isporuke ne postoji ekonomska potreba, pošto i bez njih dobijamo sirovine iz Jugoslavije koje su za nas važne ..«

Načelnik je zaključio svoj izveštaj: »S obzirom na italijanski zahtev predlažem da se nastavi sa obustavom isporuka aviona, kako je tražio italijanski otpravnik poslova, kao i drugim važnim isporukama i da o tome obavestimo italijanskog otpravnika poslova«. ²⁷

Jugoslovenski vojni ataše u Londonu je 1. marta 1940. godine poslao sledeći izveštaj o odnosima između Velike Britanije i Jugoslavije:

»Ovi su odnosi i dalje srdačni i prijateljski. Finansiski aranžman potpisan je u Londonu na sumu od 750.000 engleskih funti za nabavku ratnog materijala. Pri potpisu aranžmana izmenjena su pisma između Lorda Halifaksa i našeg poslanika daje ovo prva tranša od obećanog zajma za naoružanje od 1 milion odnosno 1,500.000 engleskih funti. Obećan nam je, mada usmeno, i jedan zajam od 1 milion za nabavku sirovina i materijala koji nije naoružanje u užem smislu.

Iz prve tranše zajma isporučeno je do danas: 12 Hariken-lovačkih aviona i 20 Blenhajm-bombarderskih aviona. 6 lovačkih aviona su ukrcani na brod 'Polo' 25. februara za Sušak, drugih 6 aviona su upakovani i čekaju na transport u konvoju u toku ovog meseca. Od 20 bombardera 10 su odleteli za našu zemlju, a dru-

gih 10 čekaju za odlazak u najkrećem vremenu. Naše posade za prelet ovih aviona nalaze se u britanskoj bazi Aston Down kod Strauda (blizu Bristola), gde se prethodno obučavaju nekoliko dana u rukovanju sa britanskim radio-stanicama. Vrlo rdavo vreme sa stalnom maglom i kišom, sprečavalo je raniji odlazak.

Za dalje naše nabavke iz zajma za Komandu vazduhoplovstva vojske podnet je predlog meseca januara, nu rešenje još nije primljeno, i pored intervencija. Ovo ometaju u poslednje vreme isporuke aviona za Finsku, koje su dobile prvenstvo. Redovne nabavke vazduhoplovnog materijala teku u glavnom normalno«.

Za sklapanje ovih aranžmana sa Velikom Britanijom više su se zalagali vojni krugovi Jugoslavije nego sama vlada, jer je više od polovine ratnog materijala i opreme trebalo nabaviti iz Nemačke. Na drugom mestu je bila Italija, pa ostale zemlje. Ovo je bila jedna od većih i poslednjih isporuka Velike Britanije Jugoslaviji, jer je uskoro došlo do nemačkog napada na Francusku, Belgiju, Holandiju i Dansku, koji se završio brzim porazom ovih zemalja. Britanija je ostala sama u ratu sa Nemačkom, tako da nije mogla da svojom ratnom industrijom zadovolji ni potrebe svojih oružanih snaga. Uz to, jugoslovenska spoljna politika skretala je sve više u pravcu sila Osovine, tako da je i to bio razlog više da Velika Britanija odustane od dalje isporuke ratnog materijala jugoslovenskoj vojsci.²⁷

Načelnik Ekonomsko-političkog odeljenja je 7. decembra 1940. godine, u vezi prednjeg izveštaja o isporuci avionskog materijala, izvestio nemačko Ministarstvo inostranih poslova da je u međuvremenu jugoslovenski poslanik pokušao da poseti i rajhsmaršala u vezi s ovim pitanjem i obratio se načelniku Geringovog štaba generalu Bodenšicu. Ministarstvo vazduhoplovstva Rajha i dalje će biti rezervisano dok ministar inostranih poslova Rajha ne odobri ove isporuke. Načelnik dalje kaže: »S obzirom na italijanski zahtev da se ne isporučuje nikakav avionski materijal Jugoslaviji i s obzirom na jugoslovenski stav po pitanju tranzita kamiona za Albaniju, mi ćemo se i dalje uzdržavati od isporuke avionskog materijala Jugoslaviji ...«²⁸ Ovo uzdržavanje isporuke bilo je posledica negativnog jugoslovenskog stava po pitanju tranzita kamiona za Albaniju, jer je nemački poslanik u Beogradu Heren 7. decembra 1940. godine izvestio Ministarstvo inostranih poslova da je jugoslovenska vlada odlučila da odbije zahteve Italije i Nemačke za prebacivanje kamiona u Albaniju preko jugoslovenske teritorije.²⁹

Kada je rat besneo u Evropi, Nemačka nije odgovorila svojim obavezama o isporuci veoma tražene robe - naoružanje, plaćenom unapred u jugoslovenskim izuzetno značajnim strateškim sirovinama.

Do aprilskog rata 1941. godine iz Nemačke je, preko računa »C«, Jugoslaviji isporučeno naoružanje u vrednosti od 36,908.644 RM, i to: 73 aviona »meseršmit 109«, 12 »meseršmit 108«, 20 »fizeler 165«, 150 »biker 131«, 50 avionskih motora »DB 601«, 100 avionskih mitraljeza »MG 15«, 160 teretnih automobila od 1,5 tone.

Ostalo je neisporučeno: 27 »meseršmit 109«, 1 »meseršmit 108«, deo rezervnih motora i rezervnih delova za isporučene avione, 50 avionskih mitraljeza i pripadajući deo opreme za već liferovanih 100 mitraljeza (80 sanduka doboša i 70 sanduka redenika), polovina rezervnih delova ispuštenih teretnih automobila, 30% ugovorene opreme za vazduhoplovne jedinice, 20% ugovorenog ostalog materijala (optički instrumenti, bacači plamena, telefonska oprema i dr.) ili preko 25% (11,672.506 RM) od celokupnog naručenog naoružanja iz nemačkih fabrika, obračunavanog preko računa »C«.

Prema podacima koje je nemačka Vrhovna komanda dostavila 3. jula 1941. godine svome Ministarstvu inostranih poslova, do aprilskog rata 1941. Jugoslaviji je iz Škode, isporučeno naoružanje, obračunavano preko računa »C« (protivavionski i protivoklopni topovi), u vrednosti od 421,908.301 krune (42.190.830 RM), dok je neisporučeni deo naoružanja iznosio 77,065.071 krunu.

Jugoslaviji je iz Skodinih zavoda, preko računa »C«, isporučeno: 250 protivoklopnih topova 3,7 cm sa municijom, 20 baterija protivavionskih topova 7,65 cm sa traktorima, komandnim uređajima i municijom, 7 baterija protivavionskih topova 7,5 cm sa municijom bez traktora.

Nije isporučeno skoro 90% »materijala za kompletiranje baterija« (teretni automobili sa rezervnim delovima, jedan komandni uređaj, 10 rezervnih durbina i »različiti aparati za merenje i oprema«).

Pored ovog naoružanja, obračunavanog preko računa »C«, iz nacističke Nemačke uvezeno je pre potpisivanja Landfridovog sporazuma: 36 aviona »dornier 17«, 12 »dornier 22«, 8 torpijarki i deo materijala za »dornier 17«, sve u vrednosti od nepunih 14 miliona RM.

Do aprilskog rata Jugoslaviji nisu isporučene ni dve podmornice i 4 motorne torpiljarke, naručene još 1938. godine u vrednosti od 7,331.124 RM, mada su prema ugovoru isplaćivane godišnje otplate.

Takođe je ostao neisporučen i materijal za avijaciju, ugovoren posebnim priložima »C« uz IX i XII protokol zasedanja Jugoslovensko-nemačkog privrednog odbora, u vrednosti od 27,400.000 RM.³⁰

Navedenim teškoćama oko isporuke naoružanja Jugoslaviji mož : se dodati i *neuspeh pregovora sa SSSR-om* koji su u to vreme vođeni u Moskvi. Pošto je Hitler 13. novembra 1940. u poslednjem razgovoru sa Molotovom podržao mađarske i bugarske zahteve za teritorijalnu reviziju, Moskva je time izgleda bila podstaknuta da neposredno i drastično opozove svoju ponudu oružja Jugoslaviji. Kao što je ranije navedeno u delu o pregovorima Jugoslavije i SSSR-a o isporuci naoružanja, jugoslovenski poslanik u Moskvi Milan Gavrilović je, na poziv Visinskog, pomoćnika sovjetskog komesara za spoljne poslove, *predao listu ratnog materijala koji je potreban Jugoslaviji* Načelnik sovjetskog Generalštaba Sapošnikov (ЛЛаноиИHKOB ЕОДHC MuxaftAOBHw) je obećao čak i više nego što su se Jugoslaveni nadali. Reкао je da će materijal biti spremljen i odmah ekspedovan i u većim količinama nego što je traženo. Čak je rekao da Jugoslaveni mogu da utvrde cene, kao i kurseve rublje i dinara, s tim da Nemačka, Rumunija i Bugarska ne smeju znati da SSSR pomaže Jugoslaviju - tj. da pogodba ostane u tajnosti, radi čega je traženo da se pregovori vode preko vojnih kanala. Rusi su 22. novembra tražili detaljan izveštaj o tipovima i brojevima aviona koje treba isporučiti. Sapošnikov je opomenuo jugoslovenskog vojnog izaslanika pukovnika Žarka Popovića da bi »svako odlaganje bilo opasno«, a ovaj se požurio da mu preda listu sledećeg dana. Taj dan je bio poslednji kad su Jugoslaveni čuli o celoj stvari ... *Rusi su najpre naveli tehničke razloge za zadržavanje, a zatim političke.* Najzad je 4. februara 1941. godine Ministarstvo vojske direktno odgovorilo pukovniku Popoviću »da su pregovori obustavljeni kao rezultat zaključenja našeg ugovora sa Mađarskom i našeg trgovinskog ugovora sa Nemačkom (20. oktobra 1940 - V.T.), jer su ovi ugovori tuženi kao udaljavanje od Rusije«.³¹

Objašnjenje za ovakav stav sovjetske vlade može se nazreti i u nedavno dostupnim strogo poverljivim britanskim dokumentima. U njima se, između

ostalog, kaže: »Knez Pavle je rekao britanskom poslaniku daje prilikom nedavnih razgovora Sovjetski Savez stavio do znanja da još nije spreman da pruži pomoć Jugoslaviji. Na Kampbelovo pitanje da li misli da će Moskva ikada pružiti stvarnu pomoć, knez Pavle je odgovorio da je uveren da će ona biti pružena u toku zime. Kampbel je, stoga, ostao u uverenju da će Jugoslavija popuštati Osovini »u onoj meri u kojoj to bude neophodno« dok se ne obnovi ravnoteža sila snaženjem Sovjetskog Saveza i njegovom spremnošću da pruži podršku.

Komentar Forin ofisa uz ovaj izveštaj bio je da se Jugosloveni, gajeći takve nade u odnosu na Sovjetski Savez, prepuštaju »priželjkivanjima«, daje neophodno da se sa skepsom gleda na mogućnost da SSSR pruži oružanu pomoć u tom trenutku, čak i ako bude u stanju da je pruži, i da je verovatnije da će SSSR možda pružiti diplomatsku pomoć Jugoslaviji u kasnijem trenutku, kako bi na taj način obuzdao Nemačku i Italiju. »Sovjetski Savez pruža vojnu podršku samo onim zemljama koje su već boljševističke«, bilo je mišljenje Forin ofisa ... *Kampbelov izveštaj*, koji je slavljen na uvid članov ima britanske vlade 17. avgusta 1940. glasi (u izvodu):

»Pitanje koje može da suoči Jugosaviju sa novim i sve težim problemima je uloga Rusije u jugoistočnoj Evropi.

Jugoslovenski vodeći krugovi ne bi želeli da vide komunizam u svojoj zemlji. Kod svih njih, međutim, postoji uvek neodređena sklonost da smatraju da mogu da računaju na rus<u> podršku i, u slučaju potrebe, pomoć. Oni sada počinju da daju ovom neodređenom osecanju praktičniju primenu u svojim razmišljanjima ...«

... Jugoslovenski ataše, koji je bio određen da ide u Moskvu, rekao je Kampbelu »da će postaviti pitanje da li SSSR želi snažnu i nezavisnu Jugoslaviju ili ne i da je, ako to želi, mora snabdevati oružjem, avionima i tenkovima. Na pitanje kako bi se to transportovalo, on je odgovorio: »Dunavom, naravno«.

Forin ofis je zatražio tim povodom od svog ambasadora u Moskvi ser Staforda Kripsa, da vidi šta će jugoslovenski poslanik u Moskvi Milan Gavrilović (koji je važio kao prijatelj Britanaca) reći o tome. Ser Staford Krips je odgovorio da je razgovarao sa jugoslovenskim vojnim atašekom koji mu je rekao da njegova vlada sledi istovremeno dve politike - jedna je imala za cilj da se ne uvredi Nemačka. a druga da se obezbedi sovjetska pomoć. To je značilo daje vojni ataše delovao po jednoj, a Gavrilović po drugoj liniji. Njegov zadatak je bio kako je izvestio britanski ambasador, da nastoji da obezbedi vojne isporuke, a Gavrilovićev da nastoji da obezbedi žito i gumu. Vojni atašeje, međutim, dodao da je sovjetski ministar Mikojan odbio da se složi sa isporukom žita s obrazloženjem da će ono, ako ga budu dali Jugoslaviji, biti odmah izvezeno u Nemačku. Kada mu je traženo žito, Mikojan je navodno odgovorio Gavriloviću »Zaista ste fantastični - pa da ga izvezete u Nemačku? Ne, nećete ga dobiti ...«³²

Iz svega navedenog jasno se vidi da se jugoslovenska vojska u to vreme nije mogla moderno naoružati čak i daje imala dovoljno finansijskih sredstava. Zahvaljujući svojoj ogromnoj vojnoj potencijalnoj moći i političkom pritisku, Nemačka je sistematski iskorišćavala jugoslovenske strategijske i druge sirovine, ne obazirući se na ugovore i prazna obećanja A kao što je ranije navedeno ni druge države nisu bile voljne da Jugoslaviji isporučuju naoružanje, jer ga ni za sebe nisu imale dovoljno. Pored toga, treba imati u vidu da male zemlje sa veoma slabom industrijom, kao što je bila Jugoslavija u to doba, čija

je vojna industrija bila u povoju, nisu mogle računati na dobro i kompletno naoružanje. I da su ga mogle nabavljati, to naoružanje bi postepeno zastarevalo, jer iz ekonomskih razloga ne bi bile u stanju da prate razvoj tehnologije i da idu u korak sa industrijski razvijenim zemljama. Zbog toga ostaje jedino efikasan izlaz za svaku zemlju da prvenstveno računaju na sopstvene izvore, a to znači neminovno razvijanje i usavršavanje svoje vojne industrije kako bi svoju zavisnost od inostranstva svele na najmanju meru. Pa ipak postoje ozbiljni propusti u pogledu razvoja jugoslovenske vazduhoplovne industrije i njene proizvodnje. Jugoslovensko Ratno vazduhoplovstvo raspolagalo je nemačkim, italijanskim i jugoslovenskim, a nekoliko godina posle prvog svetskog rata najvećim brojem francuskih aviona (koji su ubrzo zastareli).

NAPOMENE

¹ DGFP, D. VI, III-VIII. 1939. dok. 38; AR 1941. ZD. I, dok. 38, sir. 171-172

¹ AR 1941, ZD, I. dok. 38, sir. 172.

³ AR 1941. ZD. I, dok. 43, str. 180; DGFP, D. VI, dok. 245.

⁴ DGFP, D, VI, dok. 168.

⁵ AR 1941. ZD. I. dok. 45. str. 187-188; DGFP. D. VI. dok. 262.

• AR 1941. ZD. I. dok. 46, str. 193, prim. 9; DGFP. D. VI, dok. 168

¹ AR 1941, ZD, I, dok. 46. str. 195; DGFP. D. VI, dok. 279.

» AR 1941, ZD, I. dok. 60. str. 243-245; DGFP. D, VI. dok. 620

⁹ ASIP, mikrofilm T 120/1453, ser. br. 3054

¹⁰ AR 1941. ZD. I. dok. 62. str. 247-249. dok. 61. str. 246, prim. 4; DGFP. D. VI. dok. 683

¹¹ AR 1941, ZD. I, dok. 77. str. 305; AVII, mikrofilm NAV-N-T-77, reg. br. 1291/528-29.

" AR 1941, ZD, I. dok. 69. str. 284; AVII. mikrofilm NAV-N-T-77, reg. br. 1291/539-44

¹³ AR 1941. ZD, I, dok. 88. str. 339-341; DGFP, D. VIII, dok. 53

¹⁴ AR 1941. ZD, I. dok. 93. str. 351; DGFP. D. VIII, dok. 99

¹⁵ AR 1941, ZD, I, dok. 97. str. 359-360; DGFP. D. VIII, dok. 117.

^e Isto, str. 360, prim. 3.

¹⁷ AR 1941. ZD. I. dok. 98. str. 361; AVII. mikrofilm ,V, V-N-T-77. reg. br. 1311/563-564.

¹⁸ AR 1941, ZD. I. dok. 111. str. 384-385; DDI, IX. I, dok. 617.

" AR 1941, ZD. I. dok. 114. str. 391; DDI, IX. I, dok. 628.

TM AR 1941. ZD, I. dok. 117, sir. 396; DDI, IX, I. dok. 703.

²¹ AR 1941, ZD. I. dok. 112. str. 385; AVU, mikrofilm NAV-N-T-77. reg. br. 1291/619-620.

²² DASIP, popisnik »Vašington«, mikrofilm T 120*2292. serija br. 4457 H. br. snimka E 086835 - E 086845.

²³ DASIP, popisnik »Vašington«, mikrofilm T 120/3347. serija br. 8498 H; AR 1941. ZD, I, dok. 125. str. 417, prim. 2.

²⁴ AVII. mikrofilm Bon-I, br. snimka 225-226.

» AR 1941. ZD. I. dok. 123, str. 410-411; AVII, mikrofilm NAV-N-T-77. reg. br. 129/1264-1266.

²⁸ AR 1941, ZD. I. dok. 125. str. 417-419; AVII. mikrofilm NAV-N-T-77. reg. br. 1291/796-798.

» AR 1941. ZD, I. dok. 316, str. 939-940; DGFP. D. XI. dok. 370.

AR 1941, I. dok. 179. str. 575.

²⁸ AR 1941, ZD. I. dok. 329. str. 972-973; DGFP. D. XI. dok. 471.

²⁸ AR 1941, ZD. I. dok. 327. str. 969; DGFP. D. XI. dok. 465.

³⁰ Dr L Cvijetic. n.d., str. 252

³¹ Hoptner. n.d., str. 275-276; USMT. Vezemajerov odbrambeni dokument br. 110. NSR. str. 258-259.

³² Filis Oti, n.d., NIN br. 1124. 23. juli 1973, str. 59-60.

Prilog U

Jugoslovenske mere za utvrđivanje i zaprečavanje

Na konferenciji ministra vojske i mornarice sa članovima Vojnog saveta i načelnikom Glavnog generalštaba od 20. decembra 1938. godine, posle duge diskusije, u kojoj je bilo i oprečnih mišljenja, doneta je odluka o naoružanju vojske, podizanju ratne industrije i utvrđivanju graničnih frontova. Ministar vojske je izneo daje vojnopoliitička situacija Jugoslavije u poslednje vreme izmenjena zbog: obnove vojnih snaga Nemačke, Mađarske i Bugarske, koje su mirovnim ugovorima bile vojnički razoružane, tako da su do skoro predstavljale oslabljene vojničke faktore, a sada raspolažu jako ojačanim snagama u vojničkom smislu, što je unelo nove elemente u političkoj situaciji srednjeevropskih i istočnoevropskih država. Pored toga, što je najvažnije, izvršenjem anšlusa na severozapadnoj granici Jugoslavije pojavljuje se moćna i ekspanzivna Nemačka, sa ogromnim brojnim i materijalnim sredstvima jedne vrlo homogene i dobro opremljene vojske, pa se, s obzirom na ove nove političke i vojnopoliitičke činjenice nameće potreba da se ponovo ispita problem utvrđivanja jugoslovenskih graničnih frontova.

Načelnik Glavnog generalštaba general Dnšan Simović je izneo mišljenje da je, s obzirom na novostvorenu situaciju, najvažnije da se opštim ratnim planom izrazi defanziva, sa ciljem da se očuva naša teritorija, pomažući se što potpunije fortifikacijskom organizacijom na ugroženim frontovima. On je istakao da »u ovakvoj situaciji mi ne možemo biti sigurni, da će Rumuni biti čvrsto uz nas kao naši saveznici - naročito za preduzimanje kakve ofanzivne akcije protivu Mađarske - pa prema tome mi treba da gledamo da se u prvom redu i što potpunije sami obezbedimo ...« On smatra »da radove na Zapadnom frontu (prema Italiji - V.T.) ne treba napuštati, već im treba dati neop-

hodno potreban završni oblik, a što pre preduzeti fortifikacijsko ojačanje našeg *Severnog fronta* prema Mađarskoj i Nemačkoj. »On ponovo ističe, da je« Nemačka opasnost za nas najozbiljnija i najosetljivija, a sve ostale opasnosti od Nemačke«.

Uzimajući ponovo reč u diskusiji, general Simović je izneo »tešku situaciju Jugoslavije u odnosu na Italiju za punih 16 godina od našeg ujedinjenja i da za to vreme - kada su naše granice bile otvorene prema Italiji koja je vodila neprijateljsku politiku prema nama i vršila pritisak na našem frontu - naš granični front prema Italiji nije bio utvrđen baš u najvažnijem dobu, dok je za nas bila kriza. Međutim, u današnjoj situaciji Nemačka je presudni faktor u srednjoj Evropi, a Italija nas ne sme dirnuti bez odobrenja Nemačke«. Dalje je rekao da je »Mađarska sada prva na redu da potpadne pod uticaj Nemačke, a potom da joj posluži kao prethodnica radi nemačke ekspanzije prema nama. Stoga se za nas nameće neminovna potreba, da prvenstveno spremimo našu živu snagu koja ima znatnih nedostataka i da stvorimo domaću ratnu industriju, a utvrđivanje graničnih frontova - iako vrlo važno - dolazi u drugi red po svojoj važnosti, s tim da u tom pogledu treba prvenstvo dati onim frontovima koji su najviše ugroženi (kao što je Severni front)...«

Posle razmatranja svih aspekata utvrđivanja pojedinih faktora i njihovog redosleda, doneta je »*Načelna odluka o utvrđivanju Severnog i Zapadnog fronta*«, koja glasi:

1) U skladu i paralelno da se izvrše poslovi: oprema žive sile, sprema ratne industrije u zemlji, i utvrđivanje naših graničnih frontova;

2) Obzirom na iz osnovu izmenjenu vojnopolitičku situaciju, težište rada na utvrđivanju preneti postepeno sa Zapadnog na Severni front. Ovo prenošenje izvršiti po meri dovršavanja najpotrebnijih prethodnih pripremnih radova (taktičko-fortifikacijskog i tehničko-građevinskog projektovanja) na *Severnog frontu*, na kojem preduzeti radove po ovom redu hitnosti: zaprečavanje duž celog Severnog fronta, utvrđivanje *Baranjskog otseka*, utvrđivanje *Bačkog otseka* i utvrđivanje najvažnijih prelaza na r. Dravi. Na *Zapadnom frontu* produžiti radove u smanjenom obimu, no s tim da se ipak postigne najpotrebnija sigurnost protivu nesmetanog upada neprijateljskih brzih jedinica;

3) *Stalna komisija za utvrđivanje* izradiće tačan proračun svih potrebnih kredita za utvrđivanje i naoružanje *Zapadnog i Severnog graničnog fronta*...«¹

Na sednici Stalne komisije za utvrđivanje od 16. januara 1939. godine rešavano je o utvrđivanju Zapadnog i Severnog fronta u cilju realizacije navedene odluke Vojnog saveta i ministra vojske i mornarice od 20. decembra 1938. i o potrebnim kreditima za izvođenje ovih radova Pošto je razmotren red hitnosti i obim utvrđivanja na pojedinim odsecima, kao i rok izgradnje, ustanovljeno je daje za utvrđivanje *Zapadnog fronta*, potrebno oko 750 miliona, a za utvrđivanje *Severnog fronta* oko 2 milijarde, ili ukupno 2 milijarde i 750 miliona dinara.

«... Pošto Stalna komisija sada raspolaže sa oko 5,000.000. dinara, to nedostaje još suma od 2,250,000.000 dinara, odnosno godišnje, pored već odobrenih 80,000.000 dinara, još po 280,000.000 dinara, ako se računa sa završetkom svih predviđenih radova u godini 1946. Za slučaj pomeranja ovog roka iznos godišnjih tranši mogao bi se smanjiti u odgovarajućoj meri.

Prema napred iznetim podacima ima se spremati pretstavka ministru voj-

ske i mornarice, u cilju blagovremenog obezbeđenja potrebnih kredita za predviđeno utvrđivanje *Severnog i Zapadnog fronta*.²

Na proširenoj sednici Stalne komisije za utvrđivanje (pored ostalih prisustvovao je i načelnik Glavnog generalštaba general Simović), održanoj 31. maja 1939. godine, doneta je odluka o hitnosti utvrđivanja pojedinih delova fronta i potrebnim kreditima od preko dve milijarde i trista miliona dinara za izvođenje ovih radova.

»Stalna komisija, sa Načelnikom Glavnog generalštaba i Načelnikom I Direkcije Glavnog generalštaba, prvo je rasmatrala pitanje reda hitnosti pri projektovanju zaprećavanja u Banatu i na Kanalu, a u vezi sa rušenjima koja se imaju pripremiti u zoni između I i II položaja ... Ponovo je utvrđen red hitnosti za projektovanje zaprećavanja. Saglasili su se, da se prvo vrše projektovanja zaprećavanja na Kanalu i u zoni između I i II položaja ... Potom će komisija preći u Banat da projektuje zaprećavanja prema Mađarskoj, zatim na Dravski odsek, pa se opet vratiti u Banat da projektuje zaprećavanja prema Rumuniji...

Pri razmatranju uslova za projektovanje zaprećavanja na Dravskom odseku, predviđeno je projektovanje i mostobrana Gola-Zdrala sa protivkol-skim rovom i malim objektima, s tim da se osigura veza sa desnom obalom reke Drave pontonskim mostovima ili skelama, a eventualno i motornim prevoznim sredstvima.

Posle ovog razmatrano je utvrđivanje *Zapadnog fronta*, pri čemu je naročito izneta važnost Bloškog otvora koji prema dosadanjim projektima ostaje neutvrđen. Izneta je važnost pravca iz Leskove Doline ka Petelinovom vrhu i Cerkniškog pravca ...«

Zatim su predviđeni radna snaga u etapama za 1939, 1940, 1941. i 1942. godinu, i to po 2000 vojnika kadrovaca i potrebni krediti zaključno sa 1942. godinom u ukupnom iznosu 1,177,000.00 dinara (za fortifikacijske radove 885,000.000, za naoružanje 217,000.000 i za smeštaj 75,000.000), a za ceo *Severni i Zapadni front* (kao i za zaprećavanje na *Albanskom frontu* u toku 1939. godine 10,000.000 dinara) ukupno 2,330.000.000 dinara, računajući u tu sumu i odobreni kredit od 80,000.000 u 1938. godini. U planu su predviđene sume za utvrđivanje po godinama na *Bačkom i Baranjskom odseku*, na *Zapadnom frontu* i *zaprećavanju Banatskog i Dravskog odseka* u toku 1940. i 1941. i utvrđivanje *Mariborskog odseka* u 1944. godini (pored utvrđivanja pravca V. Bloke - V. Lašče).³

Na proširenoj sednici Stalne komisije za utvrđivanje (pored ostalih prisustvovali su ministar vojske i mornarice general Milutin Nedić i načelnik Glavnog generalštaba general D. Simović), održanoj 2. juna 1939. godine, usvojen je plan i program radova na utvrđivanju *Severnog i Zapadnog fronta*.

Pošto je predsednik Stalne komisije izneo mnogobrojne teškoće koje onemogućuju blagovremeno izvršavanje radova u I etapi, naročito zbog nedostataka svih potrebnih sredstava i stručnog osoblja, načelnik Glavnog generalštaba je predložio »da se pri određivanju roka za izvršenje radova mora imati u vidu najnepovoljniji slučaj u spoljnopolitičkoj situaciji, zbog čega je i dat rok za kraj septembra u prvoj etapi. Međutim, ako komandant utvrđivanja ne bi mogao uspeti da ovaj rok održi, čemu treba ipak težiti, radovi će se i onako produžiti, ma i sa izvesnim zadocnjenjem ... On je napomenuo »da je rad na *Severnom frontu*, a naročito onaj u prvoj i drugoj etapi najhitnije prirode i daje prema tome važniji od rada na *Zapadnom frontu*, zbog čega treba

koristiti personal i sredstva i sa *Zapadnog fronta*, razume se ne u takvoj meri, da bi radovi na *Zapadnom frontu* bili potpuno obustavljeni«, sa čime se složio i ministar vojske i mornarice, s tim »da se prenošenje težišta sa *Zapadnog na Severni front izvrši oprezno i postepeno*«. tako »da program i izvršenje radova na *Zapadnom frontu ne bude poremećeno*«. Ministar je izneo i »mere koje treba preduzeti za ubrzavanje nabavke naoružanja, kao i motornih vozila potrebnih Štabu utvrđivanja. U tome cilju obrazovaće se u Artiljerijsko-tehničkom odeljenju jedna specijalna *sekcija za nabavku naoružanja* i jedna sekcija za motorne vozove potrebne Štabu utvrđivanja ... U cilju potpune i blagovremene pripreme za nabavku celokupnog potrebnog naoružanja, ministar vojske i mornarice stavlja u dužnost komandantu utvrđivanja, da što pre sastavi celokupan proračun potrebnog naoružanja za *Severni i Zapadni front* i da ga dostavi putem Stalne komisije Ministarstvu na dalji rad ...«

Pored mnogih drugih pitanja i odluka, na ovoj konferenciji je razmatrano i »pitanje određivanja artiljerijskog naoružanja za drugi (*Kanalski položaj*), te je odlučeno, da se za ovaj položaj ne računa celokupno potrebno artiljerijsko naoružanje, već samo onaj broj baterija i oruđa, koji omogućava ostvarenje najpotrebnijeg artiljerijskog dejstva pred celim frontom položaja. Ostatak artiljerijskih oruđa do punog broja potrebnog za sigurnu odbranu ne treba predvideti za nabavku, pošto Stalna komisija smatra, da će se ova oruđa dobiti delom izvlačenjem pri napuštanju I položaja, a delom od trupa operativne vojske.«⁴ Međutim, poznato je da je u početku rata, ne samo ovde, nego i na mnogim drugim odsecima i položajima ostao nenaoružan veliki broj izgrađenih fortifikacijskih objekata.

Na konferenciji 5. septembra 1939. godine, kojoj su prisustvovali ministar vojske i mornarice general Milan Nedić (došao na taj položaj 26. avgusta), načelnik Glavnog generalštaba general Dušan Simović, predsednik Stalne komisije za utvrđivanje general Milan Milovanović, komandant utvrđivanja general Lav Rupnik i pomoćnik ministra vojske i mornarice general Aleksandar Stojanović, razmatran je sledeći program: 1) način utvrđivanja Severnog fronta (polustalni), 2) trupe za utvrđivanje, 3) posebne trupe i 4) utvrđivanje granice prema Albaniji. Tom prilikom ministar vojske general Milan Nedić tražio je da se: odredi prioritet radova prema sadašnjoj važnosti *Severnog i Zapadnog fronta*; da se što više ubrzaju radovi na utvrđivanju i da se precizira tip utvrđivanja prema stvarnim potrebama, tj. da li kao do sada da se primenjuje stalni ili polustalni tip ojačane poljske fortifikacije. Prema njegovom mišljenju, red hitnosti treba da bude: 1) *Severni front I i IV armijske oblasti i Zapadni front prema Italiji*; 2) *Istočni front prema Bugarskoj i Zapadni prema Albaniji* i 3) *Primorski front* južno od Sušaka. On kaže: »ma da se čine svi pokušaji da se Italija pridobije za zapadne sile demokratije, ipak se ne može znati kakav će obrt uzeti današnja situacija na ratištima u Evropi. Otuda se postavlja pitanje, da li da se produži dosadašnje fortifikacijsko uređenje u Julijskoj Krajini, ili pak da se dopuni ono što je tamo do sada urađeno, a da se sva aktivnost skoncentriše na *Severnom frontu*... « Dalje je naglasio da je sada glavni *Severni front*, a da je *Zapadni* za momenat manje važan. Zaključeno je da se prema Italiji grade objekti poljske fortifikacije. Na konferenciji je razmotreno pitanje pojačanja radne snage, s tim da i dalje ostanu formirane radničke grupe. Načelnik generalštaba je naglasio da na Severnom i Zapadnom frontu nema pešadijskih prepreka i da ih treba izgraditi, a u pogledu naoružanja fortifikacijskih objekata ministar vojske je odlučio »da se u ovu svrhu

upotrebi: »naše staro naoružanje pešadijsko i artiljerijsko, od dopunskih trupa 1/4 naoružanja i od jedinica operativnih trupa koje dolaze na određene utvrđene odseke ...«⁵ Na osnovi zaključaka ove konferencije Ministarstvo vojske i mornarice je istog dana (5. septembra) sa str. Pov.Dj.Br. 4930 izdalo naređenje za *hitno zaprećavanje prema Albaniji*. U tom naređenju se ističe:

1) Da se izvršenju radova oko zaprećavanja prema Albaniji, a na teritoriji Vardarske, Kosovske i Zetske divizijske oblasti pristupi odmah, po elaboratima koji će se dostaviti komandantu II armijske oblasti pod Str.Pov.Dj.Br. 4926/39. i drugim elaboratima.

2) Glavni rukovodilac radova na izvršenju zaprećavanja prema Albaniji, na teritoriji Vardarske, Kosovske i Zetske divizijske oblasti, biće referent Inženjerije Štaba III armijske oblasti, pored redovne dužnosti.

3) Potrebno osoblje - taktičko, stručno i administrativno za Stab glavnog rukovodilca radova na izvršenju zaprećavanja prema Albaniji odrediće komandant III armijske oblasti od područnog mu osoblja, uzimajući u obzir i odgovarajući deo osoblja iz Štaba i jedinica Zetske divizijske oblasti, a u sporazumu sa komandantom II armijske oblasti ...⁶

Načelnik Glavnog generalštaba general Simović je sa Str.Pov.Dj.Br.1706 od 19. septembra 1939. godine predložio Ministarstvu vojske i mornarice da se neke aktivirane jedinice, u cilju ubrzanja utvrđivanja i zaprećavanja, upotrebe kao radna snaga i pripremio odgovarajuće detaljno naređenje za potpis ministra. U tom naređenju su *tačno predviđene koje bi jedinice izvodile i kakve radove*, kao i drugi detalji i opšte odredbe za sprovođenje naređenja. Međutim, pomoćnik ministra vojske nije usvojio ovaj predlog.¹

Stalna komisija za utvrđivanje je sa Str.Pov.Br. 1666 od 18. maja 1940. godine dostavila Ministru vojske i mornarice *Predlog o utvrđivanju položaja na desnoj obali Dunava, Save i Une, s osloncem na Dinaru, radi sprečavanja neprijateljskog prodora u središte zemlje*.

U Predlogu se, između ostalog, kaže:

»Prema do sada izdatim naređenjima projektovani su razni položaji na našoj državnoj teritoriji u cilju sprečavanja neprijateljskog nadiranja ka središtu naše zemlje. Na većem broju ovih projektovanih položaja izvode se radovi i tipu stalne i ojačane poljske fortifikacije, no svi ovi položaji nalaze se severno »d r.Save i Dunava, sem položaja na r.Glini.

U slučaju da se naše operativne snage moraju povući južno od r.Dunava i Save, položaji za odbranu ovih rečnih tokova nisu projektovani, sem na desnoj obali r.Save od V.Orašja do Jasenovca, i to samo u najnužnijem obimu u vidu malih oslonaca kod mesta verovatnih prelaza.

Stalna komisija za utvrđivanje smatra, da bi za svaki slučaj trebalo unapred predvideti položaje i na desnoj obali r.Save i Dunava od Golupca do utoka r.Une u Savu, zatim duž r.Une sa naslonom na Dinaru, zatvarajući i pravce, koji od naše oblasti vode preko Livanjskog i Duvanjskog polja ka Travniku, a prema osnovnoj zamisli, kako je to pokazano u priloženoj skici. Dalje Stalna komisija predlaže da se navedeni položaji što pre projektuju, da bi se radovi mogli otpočeti, da se položaj podeli na odseke, a ovi na pododseke, predlažući rukovodstvo svakog odseka i njihova sedišta. Ona je takođe predložila da se za izvođenje radova aktiviraju *radnički bataljoni od neslovena* i *dopunski pukovi* sa njihovim štabovima i bataljonima u mobilizacijskim mestima najbližim mestima rada tako, da svaki podotsek raspolaže sa jednim potpunim dopunskim pukom i 7 radničkih neslovenskih bataljona.

Uzimanjem neslovenskih bataljona za radnu snagu na utvrđivanju pozadnjih položaja najracionalnije će se rešiti kako problem blagovremene evakuacije neslovena tako i problem otklanjanja opasnosti od dejstva neprijateljskih padobranskih jedinica, koje bi mogle iskoristiti sadašnje veliko nagomilavanje neslovenskih jedinica (oko 120.000 ljudi) u Sumadiji za svoju akciju uništenja naših glavnih pozadinskih centara (Kr agujevca, Kraljeva, Kruševca itd.).

Međutim, kordonskim rasporedom neslovenskih bataljona za radove utvrđivanja na širokom frontu oko 750 km i njihovim udaljavanjem od naših glavnih pozadinskih centara, opasnost od sadejstva padobranskih jedinica i neslovenskih bataljona znatno se smanjuje i time povećava bezbednost pozadine.

Određivanjem, pak, *dopunskih jedinica* u sastav radnih pododseka još više se postiže držanje u šahu neslovenskih bataljona, dok se međutim radna snaga neslovenskih bataljona najracionalnije iskorišćuje, a samim tim dobija se i opravdanje za njihovu evakuaciju, te se predupređuje mogućnost eventualnih diplomatskih protesta sa strane zainteresovanih država.

Da bi se postigla još jača bezbednost protiv eventualne pobune neslovenskih bataljona, primenio bi se mešoviti raspored arnautskih (albanskih - V.T.), nemačkih i mađarskih bataljona, a oslonac bezbednosti činili bi dopunski bataljoni naše narodnosti...«

Pored još nekih mera predostrožnosti, bilo je predviđeno da »radničke bataljone formirane od neslovena treba rasporediti tako, da na jedan pododsek dolazi približno 3 bataljona neslovena - Nemaca, 2 bataljona Mađara i 2 bataljona Arnauta« (Albanaca - prim.V.T.).

Komisija je, najzad, predložila da se odmah izvrši nabavka dovoljne količine alata i materijala i najpotrebniji broj putničkih i teretnih automobila.⁸

U ovom predlogu predsednik Stalne komisije za utvrđivanje divizijski general Milan M. Radenković sasvim otvoreno iznosi nepoverenje prema nemačkom, mađarskom i »šiptarskom« (albanskom - V.T.) življu, pa čak predviđa da ono može korisno poslužiti agresorskim padobranskim jedinicama za uništenje glavnih pozadinskih centara. Da bi se paralisala takva aktivnost, predsednik Stalne komisije predviđa mešovitu upotrebu ovog ljudstva i njegovo stavljanje pod komandu dopunskih pukova, obrazovanih od slovenskog življa. Sa njim se slaže i načelnik Glavnog generalštaba armijski general Petar Košić, ali njemu nedostaje odlučnost da ovo sprovede, i to motiviše »političkim razlozima«. Ali general Košić ističe nemogućnost formiranja drugih radničkih bataljona od slovenskog življa, a protivan je i angažovanju aktiviranih i kadrovskih jedinica, te smatra da bi »za sada trebalo pristupiti samo taktičko-fortifikacijskom projektovanju« ovih položaja, a utvrđivati ih tek »po oglasu mobilizacije«,⁹ pa je na osnovi takvog svog mišljenja 24. maja 1940. godine podneo predlog Ministarstvu vojske i mornarice da se utvrđivanju položaja na desnoj obali Dunava, Save i Une pristupi tek po oglasu mobilizacije, a ne posle projeklovanja položaja.

U Predlogu se između ostalog kaže:

«... Neslovenske bataljone iz političkih razloga ne bi trebalo još sada upotrebljavati kao radnu snagu, već tek po oglasu mobilizacije. Ovo još i sa razloga, što je dosadašnjim naređenjima za izvođenje radova radna snaga formirana prvenstveno od neslovenskog elementa, tako da su pripadnici manji-

na već nekoliko puta pozivani na vežbu, što je verovatno dalo povoda za pojavu izvesnog nezadovoljstva.

Formiranje novih radničkih jedinica od obveznika Slovena nemoguće je, jer su i ovi obveznici potpuno iscrpljeni, te se moraju i za dosadanje radove isti obveznici više puta pozivati.

Ne ostaje ništa drugo nego da se za radove pre mobilizacije upotrebe aktivirane i kadrovske jedinice ojačane obveznicima«. Zatim se još navode neki neubedljivi razlozi.¹⁰

Ministarstvo vojske i mornarice je sa Str.Pov.Dj.Br.5840 od 28. maja 1940. godine naredilo načelniku Glavnog generalštaba: »Proučio sam prednji predlog i u načelu se slažem sa gledištem Načelnika Glavnog generalštaba s tim, da se što pre završi projektovanje položaja na desnoj obali Dunava, Save i Une, a zatim da se odmah pristupi i samom izvođenju radova na zemljištu.«¹¹

Na osnovu ovog naređenja *načelnik Glavnog generalštaba* je sa Str.Pov.Dj.O.Br.2241 od 3. juna 1940. godine dostavio projekat naređenja za izvršenje projektovanja navedenih položaja na desnoj obali Dunava, Save i Une, ali ni ovoga puta nije uneo zahtev da se po izvršenom projektovanju odmah pristupi izvođenju radova, već je ubacio formulaciju »da u slučaju kad se to naredi, pristupe utvrđivanju pozadnjih položaja koji još nisu utvrđeni«. Međutim, Stalna komisija za utvrđivanje nije prihvatila ovakvu formulaciju, već je u pripremljenom drugom naređenju precizirala sve poslove oko projektovanja ovih položaja.¹²

Ministarstvo vojske i mornarice je sa str.Pov.Dj.Br.6372 od 5. juna 1940. godine izdalo naređenje komandantu IV armijske oblasti za formiranje *ratnih posadnih jedinica*. U naređenju se predviđalo formiranje štabova posadnih odreda, pešadijskih posadnih jedinica, posadnih tehničkih četa i zaprežnih vodova. Na osnovu ovog naređenja, do nemačko-italijanske agresije protiv Jugoslavije, formirano je sedam posadnih odreda sa četrnaest posadnih bataljona i tri samostalna posadna bataljona, koji su u svom sastavu imali ukupno sedamnaest posadnih baterija, dva artiljerijska posadna voda i više posadnih tehničkih četa. Osnovni kadar su davale kadrovske jedinice. Ostatak je dopunjavan sa najbliže teritorije, jer je ovo ljudstvo dotada bilo raspoređeno u jedinice za zatvaranje i zaštitu granice, kako je to i ovim naređenjem regulisano. Pošto je vreme mobilizacije za ove jedinice bilo svedeno na 12-36 časova, ove su bile najpogodnije za posadne jedinice.

Kao što se iz ovog naređenja vidi, formiranje posadnih jedinica predviđeno je samo prema Nemačkoj, Italiji i Mađarskoj, dok su prema ostalim graničnim frontovima (*Bugarski, Albanski*) i dalje zadržane jedinice rezervne vojske, čiji je zadatak: u slučaju mobilizacije i otpočinjanja neprijateljstva posesti utvrđene položaje na graničnim frontovima i braniti ih do pristizanja operativnih jedinica.

Od mirnodopskih posadnih jedinica, u *aprilskom ratu* je formirano 16 posadnih pukova. Međutim, usled nedostatka naoružanja, jedino su veći objekti prema Italiji i Mađarskoj imali stalno naoružanje (artiljerijsko), dok je lakše fortifikacijske objekte trebalo poses'i baterijama na zaprežnu vuču. Sve to je, razume se, slabilo borbenu gotovost ovih jedinica, čija je namena bila da izdrže prvi udar neprijatelja i omoguće razvoj jedinica operativne vojske.¹³

Pošto je na konferenciji sa najvišim vojnim rukovodiocima 1. jula 1940. godine izložio da Nemačka posrednim putem vrši pritisak na jugoslovensku vladu da »izvrši političku i ekonomsku preorijentaciju u cilju što potpunijeg naslona na dve to-

talitame sile Nemačku i Italiju, a u vezi sa incidentima do kojih je došlo povodom teritorijalnih pretenzija Mađarske prema delovima Transilvanije, odnosno Bugarske prema južnoj Dobrudži«, ministar vojske i mornarice general Milan Nedić predložio je da se razmotri: »utvrđivanje naših graničnih frontova, brojna stanja ljudstva, stoke i vozila u našim aktiviranim, neaktiviranim i posadnim jedinicama, i nastavljanje sa pozivanjem na vežbu obveznika, kako za potrebe aktiviranih jedinica, tako i za potrebe radničkih jedinica za utvrđivanje, kao i održavanje potrebnih efektiva kod posadnih trupa...«

Na osnovu diskusije odlučeno je:

»1. - Da se sa utvrđivanjem produži po ustaljenom programu, te da se svi otpočeti poslovi zaokrugle i time obezbedi operativna sigurnost naših graničnih frontova, no s tim, da se odbace veliki tipski objekti gde god je to moguće, i da se obzirom na raspoloživo vreme, finansijska i materijalna sredstva ovi zamene betonskim gnezdima.

2. - Da se organizuje odbrana graničnih frontova pomoću posadnih trupa i da Glavni Djeneralštab u detalju reši pitanja i izradi organizaciju, formaciju i naoružanje naših posadnih trupa«.

Dalje je odlučeno da se po završenoj skraćenoj obuci regruta 15. jula 12.000 kadrovaca uputi u posadne trupe i da se nedostatak do punog sastava posadnih jedinica ove popune rezervistima koji će se pozivali po partijama.

Da bi se utvrđivanje izvodilo što savremenije, pored ostalog, predviđeno je:

» - Postavljanje svih aktivnih fortifikacijskih elemenata za odbranu u sve strane, kako bi se mogao u svakoj situaciji iskazati krajnji otpor i onemogućiti stvaranje vatrenih bretela sa susedima dubinskim objektima u slučaju potrebe.

- Težnja što manjem reljefu objekata i prilagođavanju zemljištu sa što savršnijim maskiranjem.

- Stvaranje što veće dubine otpora utvrđivanjem čitavih zona po dubini.

- Stvaranje solidne i sigurne *protivoklopne prepreke* ne samo ispred glavne borbene linije, već i po dubini položaja, u što više redi, prema zemljišnim taktičkim uslovima.

Od naročite je važnosti da protivoklopna prepreka bude neprekidna, bilo daje prirodna ili veštačka, potpuno efikasna i sigurno branjena u svim svojim delovima, kako u prvoj liniji, tako i po dubini položaja.

- Raspoređivanjem što većeg broja protivoklopnog oruđa po frontu i dubini bez ikakvog obzira na ma kakve otpore, već isključivo prema uslovima protivoklopne odbrane. Potrebna su protivoklopna oruđa što većeg kalibra, obzirom na pojavu sve jačih tipova naoružanih oklopnih kola. U koliko nema ovakvih oruđa, niti se mogu nabaviti kao što je to slučaj kod nas. dolazi u obzir upotreba oruđa poljske i brdske artiljerije, raspoređenih na isti način po frontu i dubini, kao i kod protivoklopnih oruđa . . .«⁴ itd.

Kao što se vidi iz navedene dokumentacije vojno rukovodstvo Jugoslavije preduzimalo je opsežne mere za utvrđivanje graničnih frontova. ali je u tome nailazilo na velike teškoće zbog nedostatka finansijskih sredstava, a bilo je i subjektivnih slabosti. Iako je utvrđivanje i zaprečavanje u klasičnom smislu davalo izvesne koristi, praksa u drugom svetskom ratu pokazala je da je precenjivanje utvrđivanja bilo nerealno, jer je i čuvena »Mažino linija« brzo probijena. No, to ne znači da poljsko utvrđivanje, zaprečavanje i rušenje u našim uslovima ubuduće treba zapostavljati nego ih primenjivati i razvijati.

^{3,5} *Ratni dnevnik nemačke 2. armije*, prevod, str. 49-51.

^{3,6} *Ljubić svetski /al /Pregled operacija/, I*, str. 482-483.

³ V. Terzić. n.d., str. 552.

^{3,8} A. Boljević. n.č., str. 82-83

^{3,9} AVII, reg.br. 97/2-1. k.3.

^{3,20} M. Ikica. n.č., str. 663.

³² Videti faksimil.

³²³ AVII. reg.br. 57/2-2, k.3. Videti faksimil.

³ AVII. reg.br. 57/2-1-3. k.3.

³²⁴ F. Culinović, n.d., str. 332-333. Ovaj tekst je potpredsednik Ministarskog saveta i ministar građevina u emigrantskoj kraljevskoj vladi Miha Krek dostavio ministru Savi Kosanoviću u Njujork u pismu od 2. aprila 1942. godine koje glasi:

»Gospodine ministre! Cast mi je saopštiti da je na sednici Ministarskog saveta od 20. januara o.g. pročitana zapisnik sednice Ministarskog saveta od 13. aprila 1941.g., koja se održala na Palama kod Sarajeva. Pošto u tom zapisniku nije zabeležena sadržina izveštaja koji je dao g.gen. Simović, a koji se u zapisniku pominje, to Ministarski savet odlučuje, da se taj zapisnik nadopunjuje sledećim: (sledi tekst nadopunjenog zapisnika). Isti tekst navedenog nadopunjenog zapisnika naveden je u knjizi Koste Pavlovića *Razgovori sa Slobodanom Jovanovićem 1941-1945*. Vindzor, Kanada. 1969. str. 14-15.

³²⁵ F. Culinović. n.d., str. 334.

³²⁸ Isto. str. 334-335.

³²¹ Isto. str. 335

³²⁸ Sava Kosanović. *Sta se moglo videti iz emigracije*. Državna štamparija, Beograd. 1945, str. 5.

³²⁹ Dr Branko Cubrilović, *Zapisi iz ludine*. »Svjetlost«. Sarajevo. 1946.

³³⁰ Hoptner, n.d., str. 400.

³³¹ Košta Pavlović. *Razgovori sa Slobodanom Jovanovićem 1941-1945*. Vindzor. Kanada. 1969, str. 185.

³³¹⁴ D. Simović, *Memoari, II*. rukopis, str. 131.

³³² Prema izjavi očevidaca, Kalafatović je toga dana bio toliko ogorčen na generala Simovića i vladu, tako da ih posle njihovog odlaska za Nikšić nije štedito, već veoma oštro osuđivao.

³³³ AVII, reg.br. 57/2-3, k.3; videti faksimil.

³³⁴ *Operativni dnevnik Vrhovne komande*. AVII, SAD-N3-A55-A112.

³³⁸ AVII, reg.br. 13/1-X, k.4; F.Culinović. n.d., str. 291.

³³⁸ AVII. mikrofilm NAV-N-T-312, 1076/9280. 507-508.

³³⁷ *Archiv der Gegenwart. 1941*, str. 4974.

³³⁸ Isto.

- ³³⁹ *Ratni dnevnik Nemačke 2. armije*, prevod, str. 52-55.
- ³¹⁰ Isto, str. 452.
- ³⁴¹ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I, str. 484; *Archiv der Gegenwart, 1941*, str. 4979.
- ³⁴¹> Obrad Egić, n.č., »Politika«, 10. novembra 1970.
- ³⁴² Isto, str. 485; *Archiv der Gegenwart, 1941*, str. 4979; AVII, F-2, reg.br. 1. k.53.
- ³⁴³ V. Terzić, n.d., str. 562.
- ³⁴⁴ *Archiv der Gegenwart, 1941*, str. 4979.
- ³⁴⁶ Nikola Milovanović, *Vojni puć i 27. mart*. »Prosveta«, Beograd, 1960, str. 171-172.
- ³⁴⁶ S. Petrović, n.č., str. 253.
- ³⁴⁷ Jovan Vasiljević, *Jugoslovenska flota u Boki Kotorskoj u ratu 1941. godine*. »Vojnoistorijski glasnik« br. 1, Beograd, 1969, str. 124; J.Cerni, *Pismo uredništvu slovenačke revije »Obala«* br. 13, 1972, str. 36.
- ³⁴⁸ **J Černi. isto.**
- ³⁴⁹ V. Isaić, n.č., str. 707.
- ³⁵⁰ Sima Simić, *Tuđinske kombinacije oko NDH*. »Grafički zavod«, Titograd, 1958, str. 11 i 141-145.
- ³⁵¹ *German Campaign in the Balkans Spring 1941*. Ministarstvo vojske SAD, br. 20-26, str. 63-64, Washington, 1953-prevod u AVII.
- ³⁵² AVII, reg.br. 13/ 1-X, k.4.
- ³⁶³ *Archiv der Gegenwart, 1941*, str. 4979; F. Culinović, n.d., str. 214; *Der Feldzug auf dem Balkan* . . . , str.57.
- ³⁶⁴ AVII, mikrofilm T-312, F 1120, 1120.
- ³⁵⁸ *Archiv der Gegenwart, 1941*, str. 4979; AVII, F-1, reg.br.1, k.53; *Istorijski dnevnik 2. arm. Op. odeljenje*.
- ³⁵⁶ *Archiv der Gegenwart, 1941*, str. 4986; F. Culinović, n.d., str. 215. Videti prim. 305a.
- ³⁵⁷ *Archiv der Gegenwart, 1941*, str. 4980; F. Culinović, n.d., str. 214-215. Bugarska je dozvolila da se na njenoj teritoriji grupišu glavne Nemačke snage za napad na Jugoslaviju, odakle su zadale smrtni udarac jugoslovenskoj vojsci i kompromitovale njenu odbranu.
- ³⁵⁸ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I, str. 458; *Archiv der Gegenwart, 1941*, str. 4980; F. Culinović, n.d., str. 216-217.
- ³⁵⁹ V. Isaić, n.č., str. 707-708.
- ³⁶⁰ I. Vasiljević, n.č., str. 123.
- S. Petrović, n.č., str. 253-254.
- ³⁸² AVII, reg.br. 82/2, k.9, D. Bratić. *Na brodovima ratne mornarice*, »Politika« 25. decembar 1972.
- ³⁶³ Jovan Vasiljević, *Jugoslovenska flota u Boki Kotorskoj u ratu aprila 1941*, »Vojnoistorijski glasnik«, br. 1, Beograd, 1969, str. 124; AVII, reg.br. 53/4-izjave oficira koji su s podmornicom isplovili u inostranstvo.

- ³⁶¹ Izjava generala Mihajla Bodija. AVII, reg.br. 13/1-X; k.4; *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*. I. str. 485-486 i prim. 8; Hoptner, n.d., str. 401-403. (Videti Prilog 16).
- ³⁶⁶ Sveta Popović i Mašan Radović, *U pregovorima sa Italijanima na Skadarskom pravcu*. »Politika« 1. i 9. novembar 1970.
- ³⁸⁸ *Archiv der Gegenwart*. 1941. str. 4980-4981.
- ³⁸⁷ F. Saje, n.d.. str. 27.
- ³⁶⁸ *Ratni dnevnik Nemačke 2. armije*, prevod, str. 55-57.
- ³⁸⁹ *Archiv der Gegenwart*. 1941. str. 4980; F. Culinović. n.d.. str. 215-216; *Der Feldzug auf dem Balkan*. . . , str. 59.
- ³⁷⁰ AVII, mikrofilm N-T-312. F-I 120. 1120/9, 330, 895-896; NAV-N-T-312, 1120/9330975-77.
- ³⁷¹ *Archiv der Gegenwart*, 1941. str. 4980; F. Culinović. n.d..str. 216.
- ³⁷³ AVII. N'AV-N-T-312. F-I 120/9. 330. 975-977; *Archiv der Gegenwart*. 1941. str. 4980; F. Culinović. n.d.. str. 216.
- ³⁷³ *Ratni dnevnik nemačke 2. armije*, prevod, str. 58-59.
- ³⁷ « AVII, mikrofilm. N-T-312. F-I 120, 1120/9, 330. 895-896.
- ³⁷⁵ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*. I str. 486.
- ³⁷⁸ *Brodski dnevnik motorne torpdjarske »Kajmakčalan«* od 17. 26. aprila 1941.
- ³⁷⁷ *Drugi svetski rat (Pregled operacija)*, I. str. 486; *Archiv der Gegenwart*. 1941, str. 4981; S. Petrović, n.č.. str. 254.
- ³⁷⁹ V. Isaić, n.č.. str. 708.
- ³⁷⁹ F. Culinović, n.d.. str. 301-izjava A. Cincar-Markovića avgusta 1945. godine.
- ³⁸⁰ AVII, reg.br. 8/2, k.3: AVII. mikrofilm Bon-2/520. dok.22, od 17.IV 1941; F. Culinović. n.d.. str. 303-306.
- ³⁸¹ »Večernje novosti« od 8. jula 1960, Beograd.
- ³⁸³ Nikola Milovanović, n.d., str. 263-264.
- ³⁸³ F. Saje, n.d.. str. 27.
- ³⁸¹ *Archiv der Gegenwart*. 1941. str. 4981; F. Culinović. n.d.. str. 216; *Der Feldzug auf dem Balkan* str. 61 i 62.
- ³⁸ « AVII. mikrofilm NAV-N-T-312, 1120/9330895-6.
- ³⁸⁶ *Archiv der Gegenwart* 1941, str. 4981; F.Culinović, n.d., str. 216.
- ³⁸⁸ *Ratni dnevnik Nemačke 2. armije*, prevod, str. 59-62.
- ³⁸⁷ *Der Feldzug auf dem Balkan* . . . , str. 63; F. Culinović, n.d., str. 217.
- ³⁸⁸ *Archiv der Gegenwart*. 1941, str. 4982; F. Culinović, n.d., str. 217.
- ³⁸⁹ AVII. reg.br. 10/2-6 i 51/2-3. k.3.
- ³⁹⁰ Dostavljeno svim komandantima rejona obrazovanim narednjem O.br. 197 i komandantu Pozadine Vrhovne komande; V. Terzić. n.d., str. 573-574.

³⁹¹ *Drugi svetski rat (Pregled operacija), I.* str. 486-487; *Archiv der Gegenwart. 1941.* str. 4982-4983.

³⁹² F. Saje. n.d.. str. 27.

³⁹³ *Ratni dnevnik nemačke 2. armije*, prevod, str. 60.

³⁹⁴ *Archiv der Gegenwart. 1941.* str. 4982; F. **Culinović. n.d.**, str. 217.

³⁹⁵ *Ratni dnevnik nemačke 2. armije*, prevod, str. 62.

³⁹⁶ Isto. str. 62.

³⁹⁷ O. Egić. n.č., »Politika« 10. novembar 1970.

³⁹⁸ *Ratni dnevnik nemačke 2. armije*, prevod, str. 62-64.

³⁹⁹ *Archiv der Gegenwart, 1941,* str. 4982; F. **Culinović. n.d.**, str. 217.

⁴⁰⁰ AVII, reg.br. 7/2. k.3.

⁴⁰¹ *Ratni dnevnik nemačke 2. armije*, prevod, str. 64-65.

⁴⁰² *Archiv der Gegenwart, 1941,* str. 4983; F. Culinović. n.d.. str. 217

⁴⁰³ *Ratni dnevnik Nemačke 2. armije*, prevod, str. 66- 69.

⁴⁰⁴ AVII, reg.br. 12/2-1, k.3.

⁴⁰⁶ Isto.

⁴⁰⁶ Prema podacima Ministarstva vojske SAD. *German Campaign in the Balkans (Spring 1941)*, str. 54 i 64 i prema Hoptneru, n.d., str. 398, u nemačko zarobljeništvo palo je 254.000 jugoslovenskih vojnika i oficira, ne ubrajajući one koji su bili iz Srbije, dok su Nemački gubici bili neočekivano mali - 558 izbačeno iz stroja, od toga 151 mrtav.

Prema kasnijem nemačkom izvoru u nemačkom zarobljeništvu je 21. juna 1941. bilo 181.258 zarobljenika, računajući i one koji su pušteni, pobjegli ili umrli. Od toga broja 13.559 bili su oficiri. (Jozo Tomasevich. *Četnici u drugom svjetskom ratu.* Zagreb. 1979, str. 78; KTB(OKW) WEST. I. 1106).

UTICAJ PETE KOLONE NA VOĐENJE APRILSKOG RATA

Organizacija nemačke obaveštajne službe

»Izdajice preziru i oni kojima uslugu čine« (Tacitus, Annales I, 58, 34).

Aprilski rat u Jugoslaviji može poslužiti kao redak primer izvanredno uspešnog dejstva pete kolone na frontu i u pozadini. Iako bi ovo veoma značajno pitanje trebalo obraditi kao posebnu studiju ne samo radi analize jugoslovenskog poraza, već i radi sticanja pouka za budućnost, ovde će se izneti samo neki primeri, pošto je o radu pete kolone već govoreno u prethodnim odeljcima.

Obaveštajna služba Trećeg Rajha je posle 1935. godine razvila tako snažnu privrednu penetraciju da je uoči samog rata Jugoslavija već bila pretvorena u ekonomskog satelita Nemačke.

Franc Nojhouzen je, uz ličnu podršku Geringa, dugo godina bio tvorac nemačke privredne politike i ekspanzije u Jugoslaviji i vešt organizator privredne i vojne obaveštajne službe. U stvari njegov »Saobraćajni biro« u Beogradu bio je glavna Nemačka centrala za špijunažu i diverzije u Jugoslaviji, a on sam imao je svojstvo zemaljskog vođe nacističke partije u Jugoslaviji.

Do anšlusa najbolju obaveštajnu mrežu saradnika u Jugoslaviji imao je Abver (Abwehr). Pri OKW postojao je *Amt*, tj. *Ausland Abwehr* (a špijunažom u Jugoslaviji bavio se i odsek T-3) koji je iz Budimpešte, Sofije i Tirane delovao u raznim oblastima Jugoslavije, posebno među nacionalnim manjinama. Agenturni rad je znatno olakšan posle priključenja Austrije Nemačkoj, kad je Treći Rajh dobio direktnu granicu sa Jugoslavijom, jer su na austrijskoj teritoriji formirani brojni *nacistički agenturni centri*. Tada je Abver radio preko *Ast Salzburg* i *As/ Wien*. U neposrednoj blizini granice, u Celovcu (Klagenfurt) i u Gracu (Graz), bili su ogranci Abvera koji su dobro organizovali prislušnu službu jugoslovenskih vojnih štabova, naročito radio-veza i telegrama. U centrali »Kulturbunda« u Novom Sadu bila je smeštena tajna radio-stanica »Nora«, a takve radio stanice postojale su u Zagrebu, Vršcu, Mariboru i dru-

gim mestima. Za efikasnije vođenje rata Abver je imao i specijalnu »*Kriegsorganisation Jugoslawien*«, kojom je neposredno rukovodio pomoćnik vojnog atašea u Beogradu i stajala je u direktnoj vezi sa *OKW*. Osim navedenih organizacija, posle anšlusa u Jugoslaviji je postojala vrlo *razgranata mreža SS-ovske obaveštajne službe* u svim granama političkog, kulturnog i privrednog života, posebno u gradovima.

U periodu 1938-1940. Nemačka obaveštajna služba ispoljila je naročitu aktivnost na polju privredne špijunaže u Jugoslaviji. Njen poseban cilj bio je jugoistočna Evropa kao ekonomska baza Nemačke u ratu. Ovom špijunažom, kojom je rukovodila »Uprava za vojnu privredu i naoružanje *OKW*«, bile su obuhvaćene sve grane privrede u Jugoslaviji (rudnici, saobraćaj, plovidba, sve vrste fabrika i postrojenja uopšte itd.), a u obaveštajnu službu upala su mnoga službena lica - funkcioneri. počev od ministarstava do najmanjih planinskih pilana i železničkih stanica.'

Na polju špijunaže Trećeg Rajha, u Jugoslaviji je još pre aprilskog rata 1941. godine delovala, pored *ojne obaveštajne i kontraobaveštajne službe (Abwer)*, i *Služba bezbednosti (SD) SS*. Ona je imala obaveštajne zadatke opšte prirode i izveštavala je. pre svega, o prilikama na raznim poljima javnog života, privrede, kulture, nauke, crkve itd. U januaru 1937. godine Himler je na sledeći način opisao zadatke *SD*:

»Oblasti koje ona obraduje su pre svega komunizam, delatnost političkih udruženja i redakcija. Međutim, ni tu je ne interesuju pojedina pitanja izvršne vlasti (...) Službu bezbednosti interesuju samo velika ideološka pitanja.

(...)

Nas interesuje: koje velike planove ima Kominternu za siedete godine, na koju će se zemlju sada orijentisati, kakvi se uticaji boljševizma osećaju u inostranim krugovima slobodnih zidara, kakve su tu veze, kuda sada odlaze veliki emisari? ...

Takode nas interesuje: kakav uticaj vrše Jevreji na privrednom planu - opet samo najvažnije - u vezi sa zastojem, sabotazama i kretanjem deviza? To su stvari koje se tamo proučavaju na naučnom i - ovde ta reč stvarno odgovara - generalštabnom nivou, što ponekad traje godinama, a po mnogim tačkama iii po većini njih mi smo tek na početku.«.

Radom *SD* upravljala je *VI uprava [Amt VI - Auslandsnachrichtendienst] u Glavnoj upravi bezbednosti Rajha (RSHA)* u Berlinu, formiranoj 1939. godine. Za srednju i jugoističnu Evropu bila je nadležna *Grupa VI E*, na čijem se čelu nalazio *SS obersturmbanfirer Vihelm Vanek (Obersturmbannführer VVihelm Wanek)*. U toj Grupi je njegov referent za Jugoslaviju, Slovačku i Mađarsku bio *SS-šturmbanfirer dr Vili Hetl (Willi Hoettl)*. Njemu su za Jugoslaviju stajala na raspolaganju ti i stručna saradnika, *SS-haupsturmfireri Rufolf St ems (Schrems)*, *Ot Vendelin (Ott VVendelin)* i *Vizenberger (VVicsenberger)*. U neutralnim i prijateljskim zemljama organizacija političke obaveštajne službe bila je potčinjena tzv. *glavnom opunomoćeniku VI uprave*. Kada je 1938. godine evropski Jugoistok dospeo u žižu Nemačke ekonomske i spoljne politike, koja se zasnivala na ekspanziji, počela je i u Jugoslaviji intenzivna izgradnja obaveštajne službe *SD*. Ona ie pri tom morala da se bori protiv znatne prednosti i jake konkurencije drugih tajnih službi. »Ta prednost nije mogla biti nikad savladana. Nemačkoj tajnoj službi su sve do prve godine rata nedostajala sredstva potrebna da bi se moglo uspešno konkurisati protivničkim tajnim organizacijama.«

Kao glavni opunomoćenik za Jugoslaviju u Beograd je bio upućen, do aprila 1941. godine, inženjer *Karl Kraus (Karl lot Krauss)*. Njemu je kao specijalni opunomoćenik za Hrvatsku bio potčinjen *SS-šturmbandfirer Nasenštajn*

(Nassenstein), sa saradnicima Rolfom Blumom (Rolf Blum) u Kutini i Fricom Ulrihom (Fritz Ullrich) u Splitu. Nasenštajn je pre svega uspostavljao veze sa hrvatskim nacionalsocijalistima (grupa Govedić), folksdojčerima i pristalicama Hrvatske seljačke stranke (HSS). Uprkos zvaničnoj nezainteresovanosti vlade Rajha za »hrvatsko pitanje« i odgovarajućoj zabrani ministra inostranih poslova Ribentropa, RSHA je i dalje održavala veze sa hrvatskim separatistima. U jesen 1940. godine upućen je u Zagreb Rudi Kob kao specijalni opunomoćenik SD, da bi motrio na autonomističke i separatističke hrvatske grupacije (među njima i na ustaški pokret).

Posle Hitlerove odluke od 27. marta 1941. godine da »razbije« Jugoslaviju, zadužen je Valter Selenberg (Walter Schellenberg), kasnije šef obaveštajne službe SD za inostranstvo, da sastavi »priručnik« za Jugoslaviju i Grčku. U njemu su date sve važnije informacije aparata SD i policijskog atašea. To je trebalo da služi jedinicama SS i policije »kao osnov njihove delatnosti«. Priručnik je »pored prikaza najnovijih političkih događaja, sadržavao (je) veliki spisak svih lica za koja smo smatrali da ih treba uhapsiti«. Da bi se obezbedio kontinuitet obaveštajne službe, RSHA je smatrala za potrebno da njeni opunomoćenici ostanu na svojim mestima i za vreme ratnih operacija, kao na pr. opunomoćenik SD Karl Kraus i njegov saradnik Lehner (Lechner).

Pošto je Hitler odlučio da istovremeno sa razbijanjem Jugoslavije obrazuje »samostalnu« Hrvatsku, specijalni opunomoćenik za Hrvatsku Kob je već 1. aprila učestvovao u razgovorima između Mačeka i Nemačkog poverenika Mittelhamera (Mittelhammer). Valter Maletke (Walter Malletke), koga su ministar inostranih poslova, Ribentrop, i rajhslajter (Reichsleiter) NSDAP, Rozenberg (Rosenberg), istog dana uputili u Zagreb, dobio je kod Hetla, u Beču, pre nego što je počeo pregovore sa Mačekom, potrebne informacije o situaciji u Hrvatskoj. Pošto ti razgovori nisu uspeali, Kob je uspostavio prve kontakte između Ribentropovog drugog specijalnog opunomoćenika, SS-štabartenfirera Vezenmajera (Veesenmayer Edmund), i predstavnika ustaškog radikalnog krila u Zagrebu, pukovnika Slavka Kvaternika. Pregovori koji su posle toga počeli doveli su 10. aprila do proklamovanja NDH i do dolaska na vlast ustaškog pokreta.²

Jedan od centara Nemačke obaveštajne službe bio je nemački Saobraćajni biro pod rukovodstvom Franca Nojhauzena, a organizovanjem članova pete kolone u našoj zemlji bavio se već pomenuti Karl Kraus Lot, činovnik Saobraćajnog biroa, a kasnije šef Gestapoa u okupiranoj Srbiji. On je u julu 1940. godine boravio u Berlinu i po povratku u Beograd pričao svojim saradnicima daje u Berlinu podneo iscrpan izveštaj o organizaciji »pete kolone« u Jugoslaviji i da su u Berlinu neobično zadovoljni njegovim radom. Za ovaj rad ima zasluge i činovnik istog biroa dr Herman Beker. Karl Kraus dobio je nove instrukcije za dalje organizovanje »pete kolone« u Jugoslaviji. Posle pauze od četiri meseca počeo je ponovo da organizuje članove »pete kolone« i da drži specijalna predavanja u prostorijama bivšeg Čehoslovačkog poslanstva kojima su, pored Nemaca iz Rajha, prisustvovali i folksdojčeri. Kursisti su bili podeljeni na grupe do po šest lica, a predavanja su držana dva do tri puta nedeljno i po partijama. Predavanjima je prisustvovao i veći broj Nemačkih studenata iz »Suevije«.^{2*}

Sa početkom rata u Evropi, petokolonaška aktivnost folksdojčera u Beogradu toliko je ojačala, da je i vlada Cvetković-Maček morala protiv njih preduzimati mere. Marta 1941. ponovo su bili rastureni različiti leci i zbog

toga uhapšeni neki rukovodioci Mesne grupe «Kuhurbunda» i njegove omladinske organizacije, ali su na intervenciju Trećeg Rajha pušteni iz zatvora. Pridržavajući se direktiva iz Rajha, mnogi folksdojčeri su posle 27. marta izbegli vojnu obavezu i povukli se u ilegalnost. Blagovremeno upozreni, oni su pred 6. april iz Beograda evakuisali veliki broj porodica u nemačka sela u Banatu i Sremu.^{2b}

Uspehu nemačke obaveštajne službe išli su u prilog razni antinarodni potezi jugoslovenske vlade i njenih organa, kao što je sporazum od 1937. između šefova jugoslovenske i nemačke policije u suzbijanju komunizma, jer je nemačka obaveštajna služba imala svoje veze sa policijom Beograda, Novog Sada, Zagreba, Ljubljane, Celja, Maribora i drugih gradova, a nemački privredni stručnjaci u Jugoslaviji istovremeno su bili nemački agenti i špijuni. Isto tako, uporedo sa privrednom penetracijom, veliki broj tzv. turista, a u suštini obaveštajaca - oficira, učitelja, profesora i drugih naučnih i kulturnih radnika iz nacističke Nemačke počeo je plaviti Jugoslaviju.

Odmah posle poraza francuskih i britanskih snaga 1940. vlada Cvetković - Maček je sve više popuštala nemačkoj manjini u Jugoslaviji. U jesen iste godine, odlikovala je vode »Kuhurbunda« i amnestirala oko 2300 folksdojčera koji su bili osuđeni zbog političkih krivica. S druge strane, vodstvo »Kulturbunda« postavljalo je sve drskije zahteve. Vodstvo »Kuhurbunda« stvara plan da Vojvodina sa Podunavljem posle okupacije Jugoslavije postane nemački protektorat sa Beogradom kao Nemačkom tvrđavom oko koje će biti naseljeni Nemci. U jesen 1940. senator dr Grasl je preko Ulriha fon Hasela (Hassel Ulrichvon) tražio da se Rajhu priključi sve do Zidanog Mosta. Tih dana Nemci u Jugoslaviji javno su manifestovali svoju privrženost nacističkom režimu i slavili nemačku agresiju u Evropi, pojačavali propagandu »Kulturbunda« i politički i vojnički pripremali njegove pripadnike. U to društvo je vršen masovni upis, jer je svaki Nemačkom morao biti njegov član, a Cvetkovićeve vlada je dozvolila da se i državni činovnici-Nemci mogu upisati u »Kulturbund«. Ova organizacija je preko mađarske i rumunske teritorije tajno dobijala oružje iz Nemačke, a dobrovoljci-folksdojčeri su odlazili u Nemačku i stupali u redovne formacije SS trupa.³

Čak ni partijsko rukovodstvo KPJ u Vojvodini nije bilo dovoljno budno prema političko-ideološkoj i špijunsko-diverzantskoj delatnosti Nemačke manjine uoči agresije na Jugoslaviju. Na Sastanku Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu u leto 1940. u referatu o političkoj situaciji, pored ostalog, rečeno je:

»Danas partija stoji vrlo slabo kod nemačkog življa u Vojvodini. Uzrok tome je u prvom redu velika agitacija od strane nemačkog fašizma, koji ima laku podlogu u Vojvodini, jer je većina nemačkog elementa jačeg ekonomskog slanja. Istina, partija nije do sada obraćala skoro nikakvu pažnju radu među Nemačcima. Sto se tiče literature, pokrajinsko rukovodstvo nije ništa i/dalo na Nemačkom jeziku!«⁴

S druge strane, Glavni generalštab je uviđao opasnost od aktivnosti »Kulturbunda« po bezbednost i odbranu zemlje i uzalud pokušavao da suzbije i ograniči njegovu razornu delatnost. O tome svedoče mnogobrojni izveštaji i preporuke štabova Dravske, Dunavske i Potiske divizijske oblasti, štabova I i IV armijske oblasti i mnoga naređenja i direktive Glavnog generalštaba i ministra vojske i mornarice u toku 1939. i 1940. godine. Ovi organi su ne samo otkrivali već i delimično suzbijali špijunsko-diverzantsku aktivnost nemačke manjine na svojim teritorijalnim područjima. Načelnik Glavnog generalštaba

i ministar vojske i mornarice su u više navrata skretali pažnju vladi Cvetković-Maček na neprijateljsku aktivnost »Kulturbunda« i izražavali svoje negodovanje zbog koncesija koje je vlada davala tim neprijateljima. Generalštab je upućivao Nemce u tzv. radne čete, uklanjao Nemce-rezervne oficire iz operativnih jedinica, hapsio neke Nemačke agente u Sloveniji, otkrivao upućeno oružje iz Nemačke preko Maribora i Mađarske itd. No, Nemački poslanik fon Herenbio je na vreme obavestavao svim merama Generalštaba protiv Nemačke agenturne službe, posebno protiv akcija »Kulturbunda«. On čas kod Cvetkovića protestovao, pretio, ucenjivao i, razume se, dobijao zadovoljenje.⁵

Sef Abvera admiral Kanaris (Canaris Wilhelm O.I.) je do 27. marta 1941. u svojim organima u Sofiji i Budimpešti pripremio folksdojčere i pristalice VMRO za brzu diverzantsku akciju sledećih dana na jugoslovenskoj teritoriji. Zatim su aktivirani centri Abvera u Beču, Budimpešti i Bukureštu. Po naređenju načelnika Štaba Vrhovne komande nemačke vojske Kajtela, organizacije »Jupiter« su odmah počele da dostavljaju podatke radio-stanica u Vršcu, Novom Sadu, Beogradu, Zagrebu i Mariboru; ubrzo su aktivirani i nemački konzulati u Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Dubrovniku, Splitu, Beogradu, Skoplju, kao i mnogi drugi obaveštajno-diverzantski punktovi u Vojvodini, severnoj Hrvatskoj i Sloveniji. U Vojvodini je predsednik »Kulturbunda« dr Šep Janko proglasom stavio Nemačku manjinu u Jugoslaviji pod organizaciju »Jupiter«, a glavni rukovodilac aktivnosti nemačke pete kolone bio je Nemački

Petokolonaši na jednoj svojoj paradi u Banatu 1941. godine

vojni ataše u Beogradu pukovnik Tusen (Tusaint Rudolf). Sem toga, Nemačka štampa i radio su širili lažne vesti o navodnim napadima na folksdojčere da bi se opravdao napad na Jugoslaviju. Tako je, na primer, bliski Gebelsov saradnik Hans Friče (Fritsehe) izjavio:

L doba neposredno pred invaziju Jugoslavije 6. aprila 1941. nemačka štampa je u naslovima i uvodnicima krupnim slovima donosila sledeće vesti: 1) plansko proganjanje 'folksdojčera' u Jugoslaviji, uključujući i pale/Nemačkih sela od strane srpske soldateske, bacanje folksdojčera u koncentracione logore i telesno zlostavljanje osoba koje govore nemački; 2) srpska vladanaoružava srpske bandite; 3) plulokrati podslrekavaju Jugoslaviju protiv Nemačke 4) porast protivsrpskog raspoloženja u Hrvatskoj 5) fiaso u ekonomskim odnosima u Jugoslaviji-⁶

Nemačka agentura se uključila u telelonsku mrežu Beograda i dezinformacijama i demoralizacijom stvarala zabunu u političkom rukovodstvu države. Na čitavom području Jugoslavije aktivirane su Nemačke manjine »Kulturbunda«, »podređene nacionalnoj disciplini i naredbama Nemačkog nacionalnog vodstva«, kao sastavni deo »Nemačkog nacionalnog organizma«. One su u aprilskim danima 1941. učinile dragocene koristi Nemačkoj u ojsci, naročito sabotazama i diverzijama u pozadini jugoslovenskog fronta, posedaanjem važnih uporišta, mostova, pošta, ustanova i preuzimanjem vlasti. Sve je to bilo planski sinhronizovano sa vojnim operacijama Nemačkih trupa. Direktive o tome šta i kako treba raditi išle su radio-putem preko organizacije »Jupiter« u Beču. kao i Hitlerovo naređenje da se folksdojčeri ne smeju odazivati pozivu za mobilizaciju. Zato je propao pokušaj jugoslovenskih vlasti da uzimanjem taoca u Petrovaradinu prinude Nemačku manjinu na pokornost, jer su folksdojčeri ubrzo digli ustanak u Vojvodini i preduzeli raznovrsne saboterske akcije-od širenja panike, kidanja telefonskih linija, vršenja grupnih i pojedinačnih napada na jugoslovenske jedinice i posade, pa do zauzimanja mostova na Dravi kod Osijeka itd.

Hitlerova teorija o ratovanju psihološkim oružjem može se uočiti iz ovih njegovih misli:

»Mene pre svega interesuje problem postojanja neprijateljskog moralnog sloma i *pritsamoti rata*. Ko god je rat preživeo na frontu, iako će želeli da se uzdrži od svakog krvoprolića koje se može izbeći. Postoji vest i metod za razoružanje i savladavanje neprijatelja bez velikog krvoprolića i baš to i predstavlja pravu težinu ratne veštine. Ljudi su ubijali samo onda kad svoj cilj nisu mogli postići na drugi način. Postoji i šira strategija uz upotrebu intelektualnog oružja. Zašto da demorališemo neprijatelja vojnim sredstvima, ako to i bolje i jeftinije možemo da postignemo na neki drugi način. Naša se strategija sastoji u uništavanju neprijatelja iznutra, u tome da nam on sam pomaže da ga pobedimo.»⁷

Zato je i razumljivo što je Hitler »Kulturbundu« postavio zadatak:

Vi (Nemci) u an Rajha (prim. VT.) biste izvidnice koje špijuniraju. Vi imate da pripremite izvesne stvari daleko pred frontom. Vaša je zadaća da kamuflirate naše vlastite pripreme za napad. Smatrajte da se nalazite kao u rutu. Za vas vredi ratni zakon. Ili ste danas možda najvažniji deo Nemačkog naroda» Kad Nemačka pobedi, onda neće hiti nikoga ko ce se usudili da vas krivo pogleda. Do vas je da izvojujete Nemačkoj laj položaj. Onda cele vi zapovedan bez paragrafa i manjinskih prava. I aša ce zadaća bm da u svim pokorenim zemljama budete tutori, koji ce tutorsku vlast vršili u ime Nemačkog naroda. Vi ćete u moje ime upravljati zemljama i narodima li kojima ste sada progonjeni i potlačeni. Tako ce se naša nesreća što su se milioni najboljih Nemaca u prošlosti morali iseliti u druge zemlje pretvoriti u našu veliku sreću. Kao što su Zidovi od raspršenog naroda postali svetskom silom, lako ćemo i mi, pravi narod božji, koji je raspršen po čitavom svetu, postali gospodujućim narodom na kugli zemaljskoj»⁸

Pored Nemačkog Ministarstva spoljnih poslova, na čelu sa Ribentropom, problematikom Jugoslavije bavili su se i spoljno-politički uredi Nacionalso-

cijalističke stranke pod upravom dr Rozenberga koji je održavao brojne veze sa idejno srodnim političkim grupama na Balkanu. Tako je održavana čvrsta i irajna veza sa Ljotićevim »Zborom" i ustaškom emigracijom u Nemačkoj, pod vodstvom dr Branimira Jelića. Sličnu delatnost u Jugoslaviji obavljala je »Auslandsorganisation der NSDAP« pod rukovodstvom Geringovog opunomoćenika ing. Franca Nojhouzena. koji se prvenstveno bavio privrednom špijunažom i koji je smatran glavnim organizatorom i rukovodiocem Nemačke obaveštajne službe u Jugoslaviji i organizatorom nacističkog pokreta u redovima nemačke manjine. Isto tako je policijski ataše Gestapoa pri poslanstvu u Beogradu, posle sporazuma od 1937. o zajedničkoj borbi protiv komunizma. stvorio svoju razgranatu mrežu političko-obaveštajne prirode i za sve vreme vrlo aktivno delovao.

Organizacija italijanske obaveštajne službe

Pošto nije raspolagala tako jakim nacionalnom manjinom kao Nemci, koju bi mogla upregnuti u svoju petu kolonu, fašistička Italija je, uglavnom, računala na ustaški pokret, fašističke elemente na Kosovu, vančomihajloviske u Makedoniji i pojedince italijanske narodnosti u Dalmaciji. Latinski mentalitet, sklonosti ka konspiraciji, vekovno iskustvo u podzemnom radu i fašistička ideologija omogućavali su uspešan rad italijanske obaveštajne i kontraobaveštajne službe.

Kao i u nacističkoj Nemačkoj, tako su i u fašističkoj Italiji *vojna obaveštajna i kontraobaveštajna služba* bile odvojene od odgovarajućih organa fašističke partije; ali se njihov rad najčešće ispreplitao (kao i u slučaju Abvera i Glavne uprave bezbednosti RSHA), iako su imale iste ciljeve. U okviru fanjom vojskom« preuzeo je gradonačelnik Mahanec. Napadnuta spolja i iznutra *Italijanska organizacija*, odnosno OK (Organizzazione Kapilare). Ona je imala da kontroliše sopstveni kadar i da prodre u redove antifašista.

Držeći se biblijskog načela da ne zna levica šta radi desnica, fašisti su u okviru svojih drugih policijskih i crnokošuljaških organizacija stvarali posebne obaveštajne i kontraobaveštajne grupe. U okvirima Fašističke milicije za nacionalnu bezbednost, čije su jedinice nosile naziv »legije«, postojali su posebni kontraobaveštajni centri, tzv. »političko-iskledni uredi« (UPI), a na čeli' opšte obaveštajne i kontraobaveštajne organizacije fašističke partije stajala je »Specijala politička policija« (OVRA).

Kao što su u Nemačkim ambasadama i konzulatima postojali organi Gestapoa, odnosno RSHA, tako su i u italijanskom Poslanstvu u Beogradu i italijanskim konzulatima u našoj zemlji postojali maskirani organi OVRE tobože za stručna pitanja. OVRA je posebno nastojala da stvori špijunske mreže, koje su, osim obaveštajnih, imale i sabotažne i diverzantske ciljeve.

Italijanska obaveštajna služba se najviše oslanjala na emigrantske organizacije i separatističke pokrete - ustaški, nacionalistički albanski i vančomihajloviski (poslednji je bio usko povezan sa ustaškim pokretom u emigraciji, ali i sa bugarskom obaveštajnom službom ukoliko su se interesi poklapali - kao i na neke pripadnike katoličke crkve). *Vojna obaveštajna i kontraobaveštajna služba italijanskih oružanih snaga (SI:VI)*, slično kao i Abver, imala je oko 100 centrala u zemlji i inostranstvu. Obaveštajni centri SIM-a bili su ras-

poređeni u većim garnizonima i sedištimajugoslovenskih komandi i štabova, a njegovi organi, kao pomoćnici italijanskog vojnog izaslanika, služili su za prikupljanje obaveštajnih podataka i špijunažu. A slično nacistima, italijanski fašisti su, pod firmom različitih »privrednih preduzeća«, maskirali svoj podzemni rad. To je omogućilo uspešan rad italijanske pete kolone u Jugoslaviji, koja je i za fašiste, kao i za nacistе, bila »obećana zemlja«.

Delatnost italijanske fašističke pete kolone naročito je došla do izražaja posle okupacije Albanije, kad je na jugoslovenskim granicama stvoreno još jedno čvrsto uporište. Kvalifikovani italijanski špijuni i špijunke počeli su da se ubacuju u Jugoslaviju maskirani kao »kaluderi« i »kaluderice« pojedinih katoličkih redova, zatim i kao »i/beglice« iz okupiranih krajeva.

Najjači i posebni centri različitih italijanskih fašističkih obaveštajnih službi nalazili su se u Trstu. Ustaška tajna radio-stanica »Vila Velebita« održavala je neposrednu vezu sa tajnom stanicom SIM, a svakako i stanicom OVRE.

Dejstvo pete kolone u kopненоj vojsci

Borbena vrednost jugoslovenske vojske znatno je umanjena organizovanom izdajom i petokolonaškim radom velikog broja starešina i vojnika iz redova separatističkih i fašističkih organizacija i manjinskih elemenata. Mnogi od njih uopšte nisu došli na mobilizacijsko mesto, drugi su izazivali pobune, rasulo i bekstva, a treći su - čim su se dokopali oružja - stupali u redove separatističkih i fašističkih organizacija i otvoreno se borili protiv jugoslovenske vojske.

Borbena vrednost jugoslovenske vojske bila je znatno oslabljena i eksteritorijalnim rasporedom starešina, jer su neki oficiri i podoficiri srpske narodnosti ubijani ili zarobljavani od ustaša i Zaštite, ili su ustaški nastrojene starešine sabotirale rad svojih jedinica izbegavajući borbu, ili su svoje jedinice na prevaru predavale neprijatelju. Članovi ustaške organizacije i hrvatske Seljačke i Gradanske zaštite razoružavali su ili zarobljavali jedinice, grupe ili pojedince jugoslovenske vojske u Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini i potom ih predavali Nemcima ili Italijanima, dok su pobunjeni albanski fašisti na Kosovu i u Metohiji, uzeli vlast u svoje ruke, opljačkali vojne magacine, sadejstvovali Nemačkim i italijanskim jedinicama i napadali vojne komunikacije u neposrednoj pozadini Kosovske divizije koja je bila angažovana na *Albanskom frontu*. Zbog toga je ova divizija bila prinuđena da znatan deo snaga uputi sa fronta u pozadinu. Prirodno je da je sve ovo negativno uticalo na moral i otpornu snagu jugoslovenske vojske.

Pored podataka o dejstvu pete kolone u vojsci, koji su izneti u ranijem izlaganju, ovde se navode sledeći primeri:

»Već drugog dana rata protivu Jugoslavije, dok su se operacije vršile samo na bugarskoj i slovenačkoj granici, u Hrvatskoj je započelo djelo narodnog i državnog oslobođenja: pobunise se pukovnije oko Bjelovara i zauzeše grad - uklonivši srpske oficire, sledovalo je otkazivanje poslušnosti srpskim oficirima u drugim krajevima, a 10. travnja Hrvati otvoriše pobjedonosno nemačkoj vojsci vrata svoje domovine proglašivši istovremeno Nezavisnu Državu Hrvatsku na čitavom narodnom i povijesnom području.«¹⁰

Generalštabni pukovnik Franjo Nikolić, načelnik Operativnog odeljenja Prve grupe armija. Julije Makanec i Ivan Mrak, rezervni vazduhoplovni kape-

tan. bili su organizovani nemački špijuni. Posle 27. marta, *jugoslavenska kontraobaveštajna služba* našla je u pukovnikovom stanu dovoljno dokaza da izdajnik bude obešen. Ali, pošto je važio kao »Mačekov čovek«, general Simović je tog Nikolića postavio na visoku dužnost u Prvoj grupi armija u Zagrebu. (Uoči rata bio je načelnik odseka u Saobraćajnom odeljenju Glavnou generalštaba - V.T.).

Služeći se izgovorom da lično mora da obavi neke poslove u Bjelovaru, u Štabu Četvrte armije, Nikolić je došao u taj grad da koordinira akciju s Makanecom i Mrakom. Gradonačelnik Bjelovara imao je u svom stanu špijunsku radio-stanicu koja je bila u vezi s »Jupiterovim« obaveštajnim centrom 701 u Zagrebu.¹⁰

Pošto su prvo pobunili 108. pešadijski puk, zaverenici su kamionima uputili jedan odred petokolonaša da zarobi Stab Četvrte armije, koji su sačinjavali komandant general Petar Nedeljković, načelnik Štaba general Anton Lokar i drugi. Štab su opkolili pobunjenici. Ustaški petokolonaši hteli su da pobiju oficire Štaba, ali ih je u tome sprečila straža. Posle toga, operativni deo se prebacio u selo Popovaču, dok su odlazak ostalog dela Štaba sprečili petokolonaši.

U isto vreme, osmog aprila, pobunjeni puk je dobio kao »pojačanje« i 40. pešadijski, zatim delove još jednog puka. Komandu nad celom lom podzemnom »vojskom« preuzeo je Ivan Mrak, kasnije jedan od najsvirepijih ustaških zločinaca, komandant zverske »Mrakove legije«. A komandu nad »unutrašnjom vojskom« preuzeo je gradonačelnik Makanec. Napadnuta spolja i iznutra od oko osam hiljada pripadnika ustaško-mačekovske pete kolone, slaba odbrana Bjelovara morala je da kapitulira. Posle su petokolonaši tukli i mučili vojnike i oficire bez obzira na narodnost, zato što su »pucali u nas«.

Kad je čuo za ovo, general Nedeljković je izdajnicima, preko telefona, zapretio »bombardovanjem«. Ali to su bile samo prazne reči! Odmah posle toga Makanec je preko svoje špijunske stanice izvestio nemačku komandu da je »put raskrćen«, a zatim je s balkona Gradske vječnice proglasio »Nezavisnu Državu Hrvatsku«, u čemu je za dva dana pretekao izdajicu Kvaternika.

Deseti april je, praktično, bio dan potpunog raspada i rasula Četvrte armije. Preostale jedinice započele su povlačenje prema Bosni, neke preko Save, dok su druge odstupale preko Karlovca i Slunja, s nametom da se probiju ka Bihaću.^{10h}

Ustaše su sabotirale rad jugoslovenske vojske otkazivanjem poslušnosti, neizvršavanjem primljenih zapovesti i naredenja, ometanjem službe veze, širenjem panike, netačnim gađanjem, onesposobljavanjem za borbu borbenih sredstava (tenkova, aviona, automobila, topova, automatskih oruđa itd.), razoružavanjem srbijanskih vojnika ..."

Borbe ustaša (uz podršku dela katoličkog klera) i njihov rad protivu jugoslovenske vojske u oblasti Knina i Drniša, uoči proglašenja NDH, nazivaju se herojskim i veličanstvenim.¹²

»Sve jedinice popunjene hrvatskim elementima napustile su redove i otišle kućama sa oružjem. Srpski oficiri komandanti i komandiri ukoliko nisu uspeli da pobjegnu, ranjeni su, pobijeni ili zarobljeni. Materijal, artiljerijska oruđa, ostalo naoružanje i vozovi ... ostali su u rukama pobunjenika

Usled petokolonaške akcije u " peš puku (koji je mobilisan u Banja Luci) konji nisu dobili potrebnu opremu lako da se nisu mogli upotrebiti; municija nije odgovarala modelu i kalibru puške; veliki broj vojnika nije dobio cipele već je po snegu, kiši ili blatu išao u svojoj obući: vojni magacini su bili puni opreme, ali rukovaoci nisu hteli da je izdaju ili su odugov-

lačili njeno izdavanje, jer »u je čuvali za ustaše, iako da su zato neki u NDH odlikovani i unapređeni.¹³

Ustaše su se hvalile kako su u Jastrebarskom razoružale jedan peš. puk i jednu pav. bateriju i time olakšali posao Nemačkim trupama, a prilikom prolaza 2. konjičkog puka kroz selo Peteranec kod Koprivnice radi napada na nemački mostobran na Dravi kod s. Zakanja, vojnici su gađani iz obližnjih kuća.¹⁴

Dejstvo pete kolone u Ratnom vazduhoplovstvu

Kao što je napred navedeno, petokolonaška mreža je zahvatila i vazduhoplovstvo, ali u znatnoj meri manje nego vojsku i mornaricu. Pored podataka o dejstvu pete kolone, iznetih pri analizi rada vazduhoplovstva, ovde se navodi još nekoliko konkretnih primera:

- komandam 3. bombarderskog puka pukovnik Zdenko Gorjup nije izvršio naređenje Komande vazduhoplovstva da 4. aprila na ratno letilište kod Uroševca uputi 63. vazd. grupu. vec je ovu grupu zadržao u Petrovcu kod Skoplja. tako da je Nemačka av. Malija 6. aprila ujutro na ovom aerodromu uništila 25 bombardera Do-17. Stavise. on je posle ovog bombardovanja napustio svoju dužnost (Slab puka i 04. grupu kod Prištine) i odstupio ka Kraljevu, ši reći usput petokolonaške vesti. Zbog toga je smenjen sa dužnosti i stavljen pod sud. Za vreme okupacije bio je u Nemačkoj službi i kao nrobn pilot fabrike aviona u Zemunu. O toj izdaji Djorđe Milanović piše:

... U rano jutro 6. aprila 1941. godine, bombarderi su zatečeni na aerodromu Petrovac kao na poligonu. Prethodnog dana komandant puka, pukovnik Zdenko Gorjup je ukinuo pripravnost, piloti su otišli u Skoplje i provodili se. Nešto pre pol. časova iz Bugarske su prvo naišle »Slucke«, tukle protivavionsku odbranu a odmah za njima je naišla formacija nemačkih lovaca i bombardera. Napad je trajao oko 20 minuta, bombe su odjekivale požari zahvatili sve nove avione i praktično je cela grupa gotovo novih bombardera »Dornijer-17« bila uništena.

Nekoliko ispravnih aviona preletelo je za Uroševac, gde su sutiadan uništeni. Grupu pilota poveo je major Malo Culinović komandir eskadrile i predao Nemcima. Isti taj Culinović je bio određen da predvodi bombardere u napadu na Sofiju, sto nikada nije ni izvršeno.

Petokolonaši Gorjup i Culinović su kasnije bili unapređeni i nagrađeni od ustaša i Nemaca. No Gorjupa je grupa rezervnih oficira pilota ukrala i godinu dana kasnije avionom prebacila za Grčku, odnosno Krič. Gorjup je bio komandant baze u Zemunu. Culinović je bio okoreli ustaša za aiilu niko ih nije otkrio, mada su podnošene izvesne prijave protiv njih. Bilo je očigledno da su petokolonaši bili povezani po vertikali. Oni koji su za to znali bojali su se kasnije nemačke odmazde« (Djorđe Milanović »Politika« 15. okt. 1976.)

- komandam 3. vazd. brigade pukovnik Nikola Obuljen u luku prva tri dana rala nije rukovodio 3. i 5. vazduhoplovnim pukom, iako da su potčinjene jedinice ove brigade dejstvovale po svojoj inicijativi. I on je pri povlačenju iz Prištine preko Kraljeva i Caek. i šino petokolonaške vesti. Zbog ovakvog postupka uhapsio ga je načelnik Slaba 5. armije zatim je smenjen sa dužnosti i stavljen pod sud:

- komandam 2. lovačkog puka pukovnik Franjo Pire držao je svoj puk u pasivnoj odbrani teritorije Kragujevac - Kruševac - Kraljevo - Caćak, iako je imao pismenu direktivu Komande vazduhoplovstva da svoje jedinice ne vezuje za sektor, vec da aktivno napada neprijateljske avione ma gde se pojavili na celoj teritoriji Srbije severno od linije Rtanj - Jastrebarac - Kopaonik - Golija. Kao sto je navedeno, ovaj puk nije učestvovao u odbrani Beograda. iako mu je to bio zadatak, nm pre sio na njegovu užu teritoriju nije bilo vazdušnih napada. Zbog njegovog pasivnog držanja 31. lovačka grupa je noću 9-10. aprila, pod uticajem petekolone, popalila sve avione na aerodromu kod Kragujevca. ito u vreme kada su Nemačke oklopne jedinice, u nadiranju od Nisu, bile stigle tek do Paracina Poštoje do i 52. lovačka grupa 11. aprila uništi sve avione na aerodromu kod Knica. on je 13. aprila odleteo u Zemun, gde su ga Nemci zarobili pri slelanju. Medutim, nisu ga odveli u zarobljeništvo vec je stupio u vazduhoplovstvo NDH;

- komandam 5. lovačkog puka potpukovnik Leonid Bajdak nije izvršavao određene zadatke vazdušne odbrane na Nišavskom pravcu (gde je raspolagao jednom lovačkom grupom, jer je druga grupa uništena kod Kumanova 6. aprila), tako da su nemački avioni neometano bombardovali Pirot, Belu Palanku i Niš i druge gradove i jugoslovenske trupe na Nišavskom pravcu. Posle nemačkog proboja ka Nisu, napustio je Slab puka i 35. grupu i odstupio ka Sarajevu, a kasnije se istakao u vazduhoplovstvu NDH:

- pomoćnik komandanta 5. lovačkog puka, major Franjo Džal prilikom nemačkog vazdušnog napada na aerodrom kod Kumanova 6. aprila u zoru, kao zamenik privremeno odsutnog komandanta 36. lovačke grupe, nije uzleteo već je iz skloništa pasivno posmatrao borbu pilota ove grupe koji su nemačkoj avijaciji davali junački otpor i skoro svi izginuli. Ni kasnije nije ni jednom poleteo, iako je za to imao više prilika. I on se istakao u vazduhoplovstvu NDH i poginuo na Istočnom frontu;

- komandam I lovačke brigade pukovnik pilot Dragutin Rupčić »Rubac« nije lično rukovodio vazdušnom odbranom Srbije i Vojvodine, kako je to bilo predviđeno direktivom Komande vazduhoplovstva. Kad je 6. aprila ujutro javljeno Zemunskom aerodromu, gde se nalazila 51. lovačka grupa 6. lovačkog puka, da od Segedina nailazi grupa bombardera prema Beogradu, Rupčić je izjavio da rat još nije objavljen, da su to nemačke formacije koje idu da napadnu Grčku i da ne treba poletati da se ne bi provocirali Nemci. Međutim, mladi komandiri i piloti, koji su i pre toga očekujući napad, zagrejali svoje motore, nisu mu poverovali već su samoinicijativno poleleli u susret najavljenj formaciji. Posle loga Rupčić je seo u svoji reprezentativni avion IK-3 i počeo da »vozi« po pisti, ali se mašina odjednom skljokala na zemlju tako da su se isknvila čelična pera elise, a on iskočio iz kabine i pobegao u bunker ispod BeZanijske kose, kad je već mogao čuti eksplozije bombi po Beogradu. Tako ovaj izdajnik, nemački špijun, a kasnije general u NDH, namerno nije poleteo već obmanuo mlade pilote koji su neustrašivo jurili u susret agresoru i u smrt.

- zbog sabotaže podoficira i obveznika uslaša u Vodu za vezu, 2. vazd. brigada u toku rata nije imala sigurnu vezu sa Komandom vazduhoplovstva. Ovi petokolonaši su uništavali naređenja koja su izdavana preko njene radio-stanice, dok je ova radio-stanica dostavljala Nemcima primljene zapovesti i naređenja Komande vazduhoplovstva. Iako je Komanda vazduhoplovstva preko radio-stanice još noću 6/7. aprila oko 24 časa naredila 2. brigadi da 7. aprila u zoru napadne nemačke aerodrome kod Pečuja i Segedina (odakle su jala Nemačkih aviona napadala Beograd) petokolonaši radio-stanice su predali ovo naređenje komandantu 2. brigade tek oko 9 časova sledećeg dana. Brigada je zbog toga vršila napad oko podne umesto pod zaštitom mraka. Sem loga, pošto je radio-stanica javila Nemcima dolazak naših bombardera, nemački lovci su ih presreli, odnosno sačekali u vazduhu, tako da se oko 75% upućenih bombardera nije vratilo sa zadatka. Zbog sabotaže ovog voda Komanda vazduhoplovstva nije mogla da obavi nijedan telefonski razgovor sa komandantom 2. brigade u toku rata:

komandanti Vazd. škole gađanja, Škole bombardovanja i 7. vazd. baze (tj. pukovnik Jakov Makiedo, major Nikola Mikec i p.pukovnik Jovan Basarić) su od prvog dana rata stavili svoje jedinice u službu ustaša u Mostaru i prekinuli svaku vezu sa Štabom vazduhoplovstva, a docnije su služili u vazduhoplovstvu NDH.

Dejstvo pete kolone u Ratnoj mornarici

Moglo se očekivati da će u vreme teških iskušenja aprila 1941. godine dobar deo višeg starešinskog kadra jugoslovenske Ratne mornarice, koji je godinama služio u Austro-Ugarskoj i ostao joj odan, osetiti mogućnost povratka na staro (kako mu je to ustaška propaganda obećavala) i da će za sobom povući i jedan deo mlađeg starešinskog kadra, kojeg je on u tome duhu i vaspitavao. Zato se preko 150 viših i nižih oficira Ratne mornarice odmah posle 10. aprila 1941, tj. proglašenja NDH, prijavilo za ustaško-domobranksku Ratnu mornaricu.

Nepobitno je dokazano da su se u aprilskim danima 1941. godine u vrhovima Ratne mornarice na najvišim položajima nalazili neprijateljski špijuni - izdajnici, kao:

- admiral Vikerhauzer, komandam Ratne mornarice;
- kapetan h broda Vili Bačić, načelnik Slaba flote,
- kapetan bojnog broda Muhamed Hodžić,
- artiljerijski potpukovnik Oto Elbinger, načelnik Slaba Komande Šibenika.
- kapetan bojnog broda Jerko Kačić,
- kapelan bojnog broda Edgar Angeli, komandant Rečne flotile.
- kapetan bojnog broda Gatanina Zakarije i
- kapetan bojnog broda Artur Malbohan, načelnik Tehničkog odeljenja Komande Ratne mornarice.

Ovde ćemo samo kratko izneti neke primere smišljene i dobro organizovane izdaje u Ratnoj mornarici:

uoči samog početka rala neki sposobni i iskusni komandanti ratnih brodova bili su iznenadno i bez ikakvog povoda smenjeni, a na njihova mesta dovedeni drugi ljudi, bez autoriteta, sprema i sposobnosti. To je bilo delo pete kolone u Komandi mornarice;

- na dan 7. aprila Komanda flote izdala je naređenje komandantima 2. i 3. torpedne divizije da zajedno sa trupama kopnene vojske učestvuju u „Zadarskoj operaciji“, ali ovo naređenje nije stiglo ovim divizijama. One su isplovile iz Šibenika, a posade 3. divizije su 10. aprila u Milni na Braču, pod uticajem petokolonaških elemenata, odbile da isplove u pravcu Boke;

- sem razarača »Zagreb« (koji je potopljen da ne bi pao neprijatelju u ruke), stare podmornice »Nebojša«, dve motorne torpiljarke (koje su 17. aprila isplovile za grčke vode) i oko 10 hidroaviona, celokupna jugoslovenska Flota bez borbe i neoštećena predata je neprijatelju u ruke. Za to najveću odgovornost snosi načelnik Štaba Flote kapetan bojnog broda Kačić koji je na Trećoj sednici komandanata brodova 16. aprila namerno - svojim saboterskim insistiranjem da se anketiraju posade da li treba ili ne treba isploviti - uneo veliku zbrku i demoralisao najveći deo ionako već uznemirenog i onespokojenog ljudstva izloženog bezobzirnoj ustaškoj propagandi i demoralisucim vestima;

- 10. aprila u Crikvenicu je stigao Petar Kvaternik (brat Slavka Kvaternika) da uspostavi ustašku vlast i preuzme vojničku komandu na lome području. No, zahvaljujući brznoj i energičnoj intervenciji komandanta Severnog sektora kapelana bojnog broda Mirka Plajvajza, ovaj ustaški poduhvat je brzo ugušen i Kvaternik bio likvidiran;

- kad je jedna neprijateljska lovačka eskadrila uništila jednu eskadrilu hidroaviona. Stab Pomorskog vazduhoplovstva je 8. aprila napustio ostatak hidroaviona i posade na aerodromu Jadrlovci. Eskadrila je uništena zahvaljujući špijunima koji su blagovremeno otkrili njeno mesto neprijatelju;

- Stab Rečne flotile (komandant kapetan b. broda Edgar Angeli i načelnik Slaba kapelan fregate Boris Štorov) saboterski se držao za vreme neprijateljske akcije u Djevdapu noću 5/6. aprila 1941. On je parnom remorkeru »Vitez« dao svega 2 mitraljeza i lako naoružanje za borbu, a na šlepove je određeno svega po 10 kg eksploziva; nije odobrio da se remorker sa parnom vučom zameni remorkerom sa motornom vučom. Kada je komandantu remorkera »Kumanovo« naređeno da isplovi i ukaže pomoć remorkeru »Vitez«, koji je ubrzo pao u nesavladive teškoće, nije hteo da isplovi iz svoje baze iz D. Milanovca. Za ovu akciju bilo je određeno malo veoma zastarelih plovnih sredstava sa neznatnim naoružanjem, eksplozivom, gorivom i slabim vezama, tako da je neprijatelj, skoro bez žrtava, veoma brzo overladao Djevdapom. I kasnije, sve do 17. aprila, Stab Rečne flotile držao se sasvim pasivno i neodgovorno; nije imao bilo kakvu vezu sa svojim plovnim objektima, tako da su akcije na Savi i Dunavu bile plod samoinicijative njihovih starešina;

- pobunu u Šibeniku organizovala je ustaška organizacija u mornaričkim jedinicama Srednjeg sektora odbrane. Umesto da učestvuju u ugušivanju pobune, 2. i 3. torpedna divizija su »blagovremeno« isplovile iz Šibenika, a posada 3. divizije je 10. aprila u Milni na Braču, pod pritiskom ustaških nastrojenih starešina, napustila brodove; u stvari, za sve vreme 2. i 3. divizija su lutale od »nemila do nedraga«, bez ikakve veze sa komandantom Flote.¹⁵

- Komandant razarača »Zagreb« kapetan bojnog broda Nikola Krizomali još 10. aprila u oficirskoj menzi rekao je »Jugoslavija se raspala, proglašena je Nezavisna Država Hrvatska«. Na što mu je poručnik bojnog broda Spasić uzvratilo: »Gospodine komandante, to su alarmantne vesti, /bog njih se za vreme rata ide na streljanje.« (Krizomali je kasnije bio u ličnoj službi poglavnik Pavelića - prim. V.T.);

- u vremenu od 6. do 14. aprila Stab Flote primio je svega tri depeše od Komande Mornarice, a nijedan odgovor na svoja treženja. Komanda Flote nije znala šta se događa u Šibeniku od 6. do 10. aprila, iako je tamo besnela pobuna u obliku žestokih međusobnih obra-

ti njegovo bekstvo i kasnije sprečiti njegovo eventualno ukrcavanje angažovanjem vazduhoplovnih padobranskih trupa ...«
(Draean Kljakić, *Oni su branili Beograd*. »Avgust Cesarec«, Zagreb, 1980, str. 38-48).

Prilog 15

Proglašenje Nezavisne Države Hrvatske. Uloga Hrvatske seljačke i građanske zaštite u preuzimanju vlasti

Nemački agenti u Zagrebu zaključili su da je situacija pogodna za proglašenje, jer su znali da će Nemačke trupe u toku toga dana ući u Zagreb. Pošto su računali da je Maček najpogodnija ličnost za preuzimanje vlasti, oni su pokušali da ga nagovore da lično proglasi Nezavisnu Državu Hrvatsku. Međutim, da se ne bi tako brzo i suv iše izložio, Maček je odbio tu ponudu i pristao da u tome pomogne Slavku Kvaterniku. Vezenmajer je uputio pukovnika Nikolica i Sabljaka kod Kvaternika, sa zadatkom da ga upoznaju sa situacijom i pozovu da dođe u Banske dvore radi preuzimanja vlasti, gde iza je i sam dočekao.

Dok su nemačke trupe, na osnovu Hitlerove odluke od 27. marta, dobile zadatak da v ojnomo silom unište Jugoslaviju, dotle je nemačka vlada u isto vreme pripremala njeno razbijanje diplomatskim putem, u prvom redu stvaranjem tzv. Nezavisne Države Hrvatske. U Zapisniku sa konferencije od 27. marta, na kojoj je Hitler doneo odluku o uništenju Jugoslavije, između ostalog, stoji:

»Treba računati sa time da će Hrvati prilikom našeg napada biti na našoj strani. Njima će biti zagarantovan odgovarajući (prikladan) politički poredak (docnije autonomija

Istog dana uveče, Hitler je izdao Direktivu za napad na Jugoslaviju, u kojoj se pored ostalog kaže:

»Unutrašnja politička zategnutost u Jugoslaviji biće pojačana političkim obećanjima Hrvatima.«²

U noći između 27. i 28. marta Hitler je pisao Musoliniu i tražio saradnju Italije u napadu na Jugoslaviju. Musolini ga je u svom odgovoru upozorio:

»Pored bugarske, a pre svega mađarske saradnje, mora se voditi računa o separatističkim tendencijama Hrvata, koje reprezentuje dr Pavelić, koji boravi nedaleko od Rima (a koga je juče Duče, kako je on usmeno rekao, već pozvao k sebi za danas ujutro)«. Navodi u zagradi su komentar Makenzena koji je Hitleru dostavio Musolinijev odgovor - prim. - V. T.)³

Vrhovna komanda Nemačke kopnene vojske izdala je 28. marta »Smernice za propagandu protiv Jugoslavije«, u kojima je naročito naglašeno da se prema Hrvatima i Makedoncima, koji su bili izloženi pritisku velikosrpske hegemonije, nastupi kao prema prijateljima, koje nemačka vojska »želi sačuvati od toga da ih srpski šovinisti bace na ratište, gde će bez koristi ginuti za engleske interese«. *

A u »Predlogu za koordinaciju nemačkih i italijanskih operacija protiv Jugoslavije«, koji je izdala Vrhovna komanda Nemačke oružane sile, stoji:

»Za unutar-političko razbijanje jugoslovenske državne teritorije naročito je poželjno da se u svakom pogledu izade u susret hrvatskim težnjama za samos-

talnošću i da se Hrvati tretiraju kao prijatelji Osovine. Biće za to celishodno da se odustane i od svakih vazduinih napada na hrvatsku teritoriju, ukoliko se ne radi o akciji protiv neprijateljskih trupa koje se tame bore.»⁵

U duhu takve odluke i stava prema Hrvatima, nemačka štampa je odmah dobila uputstvo da pripremi javnost za napad na Jugoslaviju, da piše o progonima nemačke nacionalne manjine i o antisrpskom osećanju Hrvata. I zaista, za onih nekoliko dana od 27. marta do 6. aprila, sva nemačka štampa je povelala oštru kampanju protiv Jugoslavije; nemačka obaveštajna služba pokrenula je svoje agente i petokolonaše na destruktivnu delatnost radi razbijanja Jugoslavije i stvaranja što većeg razdora i međusobne netrpeljivosti između Srba i Hrvata.

Radio-stanica »Jupiter«⁶ je 29. marta iz Zagreba uputila svom centru izveštaj o planskom odvijanju sabotažnih priprema protiv strategijskog razvoja jugoslovenske vojske i o održavanju stalne veze sa hrvatskim nacionalistima za koje se kaže da su spremni za akciju.⁷ Nemački listovi su vrveli izveštajima iz Jugoslavije o tobožnjim izgredima protiv Nemačke nacionalne manjine, naročito u Vojvodini, i o pronemačkoj naklonosti Hrvata.

Radi preuzimanja konkretne delatnosti za otepljenje Hrvatske i razbijanje Jugoslavije, nemačka vlada je odmah uputila u Zagreb svog specijalnog izaslanika Vezenmajera (Vesenmayer Edmund) koji je imao nalog da sa Mačekom povede razgovore o uspostavljanju samostalne države Hrvatske. Ona nije računala na Pavelića, smatrajući ga italijanskim čovekom koji u Hrvatskoj nema značajnijeg političkog uticaja. Anfuso Filipo, tadašnji šef kabineta grofa Čana, piše da je Ribentrop predložio Mačeku da preuzme vlast u Hrvatskoj, ali da on nije hteo da prihvati tu ponudu.⁸

Pošto je Maček ušao u Simovićeve vladu i time propao pokušaj da se privoli na otepljenje Hrvatske, Vezenmajer je 5. aprila posebnom depešom obavestio Ribentropa da je toga dana posebno razgovarao s Kvaternikom i istakao kako je pod njegovim uticajem došlo do zajedničkog zaključka nacionalne grupe, uključivši desno krilo Seljačke stranke, i daje to u celini i pismeno utvrđeno. Naglasivši da »tekst zaključka sledi« u depeši se spominje da je u toku prikupljanje potpisa (na tom aktu), te da se on nada do danas navečer da će to biti gotovo. »Potpisnici su otac Kaas, Lorković, Dumandžić, Tortić, Košak, Debelić, Lamešić . . . Budak još leži bolestan i stoga mora njegov potpis izostati, jer bi inače njegov život bio ugrožen. Kvaternik mi je dao časnu riječ, da može Budaka potpuno zastupati kao (opunomoćenik)« . . .⁹

U Dnevniku izveštaja Obaveštajnog centra za 6. april kaže se između ostalog: »Posle dužeg zastoja u radu »Jupiter stanica 707« (Zagreb) javlja u 0,30 časova daje specijalni delegat Ministarstva inostranih poslova stupio u vezu sa Pavelićevom grupom Hrvata i daje uspostavio stalnu vezu sa stanicom »Jupiter«.¹⁰

Pošto očigledno nije bio zadovoljan Mačkovim ulaskom u Simovićeve vladu, Pavelić je 5. aprila u dužem govoru preko italijanskog radija pokušavao da mobiliše hrvatski narod protiv takve politike HSS, ističući daje sporazum između Cvetkovića i Mačeka imao za cilj da se zavara hrvatski narod i da se u drugom svetskom ratu bori za versajsku tvorevinu - Jugoslaviju, za srpsku državu, za svoju tamnicu, a protiv velikih država Italije i Nemačke, koje se bore »za pravo i jednakost svih naroda, koje će, pod vodstvom svojih velikih vođa Musolinija i Hitlera, sigurno i skoro izvojevati potpunu pobjedu«.

»Ni danas nitko nema ovlaštenje od hrvatskog naroda - rekao je dalje Pavelić - da njegovu sudbinu veže sa strašnom sudbinom koja čeka Beograd, Srbiju i zapadne demokratije, jer se hrvatski narod već nebrojeno puta u svakoj zgodi otvoreno i jasno izjasnio za potpuno otcepljenje od Srbije, za uspostavu samostalne i nezavisne države Hrvatske ... Hrvatski narod će, sakupljen oko hrvatske ustaške zastave, doista i stupiti u borbu uz bok velikih svojih prijatelja, koji mu jamče njegovu slobodu ... U nezavisnoj državi Hrvatskoj neće biti mjesta tuđinskim nametnicima, izdajnicima i korupcionašima ...«⁰⁵

Vezenmajer se 5. aprila sastao s Kvaternikom i lično uticao na ujedinjavanje nacionalističkih grupa, uključujući desno krilo Hrvatske seljačke stranke. Prihvaćen je manifest koji proklamuje slom Jugoslavije i stvaranje »slobodne, Nezavisne Države Hrvatske«, koja će uključivati »hrvatska područja sa historijskog i etničkog stanovišta«. Još nije stvar bila dovedena dotle da su spremni da odmah zatraže »zaštitu« Rajha, ali je prikupljanje potpisa bilo u toku."

Nekoliko dana uoči 6. aprila u Zagrebu je održano više sastanaka između istaknutih ustaša: Kvaternika, dr Košaka, dr Debelića, Frkovića, Grivčića i Nemača: Vezenmajera, Kolbea, Šustera i profesora Proevsta. dok je Gestapo u Nemačkoj aktivirao neke ustaške emigrante. U Dnevniku izveštaja Obaveštajnog centra »Jupiter« za 2. april stoji:

»Vođenje razgovor sa potpukovnikom van službe Perčevićem, hrvatskim oficijom koji živi u emigraciji. Rezultat: Perčević je stavio na raspolaganje AbVVI dva hrvatska državljanina, koji takođe žive u Nemačkoj, kao savetodavce i pomoćnike«.¹²

Perčević je u Beču u dva navrata posetio generala Glajze Horstenua (Gleise Horstenu), koga je Hitler 12. aprila imenovao opunomoćenim Nemačkim generalom za Hrvatsku i stavio mu u dužnost da bude glavna između Nemačke vojske i NDH.¹³ Nemačka vlada je Artukoviću¹⁴ i Benzону, koji su se nalazili u Berlinu, stavila na raspolaganje sredstva za radio-stanicu »Veleit«¹⁵ koja je iz Berlina davala pet emisija dnevno.

Radeći po jedinstvenom planu iznutra i spolja za stvaranje NDH i razbijanje Jugoslavije i Ante Pavelić je tih dana ispoljavao naročitu aktivnost. On se iz tzv. ustaškog Glavnog stana preko radija obraćao hrvatskim vojnicima i hrvatskom narodu, pozivajući vojnike da okrenu oružje protiv Srba, a Hrvat da »ustanu na noge«, i da se »late oružja«. Tako se u Proglasu »hrvatskim vojnicima« od 5. aprila, tj. uoči Nemačkog napada, između ostalog, kaže:

»Naša je potpuna pobjeda posve osigurana, jer se za nju bore i silne i nepobjedive vojske naših prijatelja, vojske Italije i Njemačke, koje hrvatskom narodu zajamčuju potpunu slobodu i nezavisnost u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

U najkraćem roku neće biti na hrvatskom tlu više ni traga srbijanskom nasilju, a sve će hrvatske zemlje biti ujedinjene u slobodnu i nezavisnu državu Hrvatsku, u kojoj će vladati samo bog i Hrvati.

Hrvatski vojnici!

U ime hrvatskog oslobodilačkog pokreta, u ime tolike prolivene mučeničke krvi, u ime tolikih hrvatskih sinova što su ginuli na vješalima za svoju domovinu i za svoj narod, ja vas pozivam da okrenete oružje protiv srpskih vlastodržaca, a za slobodu svoju, svoga naroda i svoje domovine.

Odstranite srpske časnike, svrstajte se odmah pod ustašku zastavu, upeprite puške protiv onih koji su zarobili hrvatski narod, obeščastili sve hrvatske

svetinje, te zaposjeli hrvatska ognjišta i hrvatsku zemlju. To nam je sveta dužnost ...

Došao je dan oslobođenja! Bije se zadnji i odlučni boj za uspostavu samostalne nezavisne države Hrvatske ... za taj cilj dužnost nam je svima dati svoje živote.

Ni danas nitko nema ovlaštenje od hrvatskog naroda - rekao je dalje Pavelić - da njegovu sudbinu veže sa strašnom sudbinom koja čeka Beograd, Srbiju i zapadne demokratije, jer se hrvatski narod već nebrojeno puta u svakoj zgodi otvoreno i jasno izjasnio za potpuno otepljenje od Srbije, za uspostavu samostalne i nezavisne države Hrvatske ... Hrvatski narod će, sakupljen oko hrvatske ustaške zastave, doista i stupiti u borbu uz bok velikih svojih prijatelja, koji mu jamče njegovu slobodu ... U nezavisnoj državi Hrvatskoj neće biti mjesta tuđinskim nametnicima, izdajnicima i korupcionašima ...¹⁶

Prema jednoj verziji, Nezavisna Država Hrvatska (NDH) postala je delatnošću pukovnika u penziji, a kasnije ustaškog generala i »vojskovođe NDH« Slavka Kvaternika, a po drugoj - akcijama »poglavnika« Ante Pavelića.¹⁷ Opisujući svoju ulogu u proglašenju NDH posle rata, Kvaternik sebi pripisuje glavnu i presudnu ulogu za ovaj događaj. On kaže daje za postanak NDH razradio i svoju »osnovu o provedbi samog čina« i da je ... »konačno (izvršio) provedbu na dan 10. IV 1941. godine«. U »razdoblju od 5. IV do 10. IV kad sam pristupio prvom osnutku NDH, bio sam u jednom tavanskom stanu kod prijatelja sakriven. Danas ne znam točno, da li sam bio 3 ili 4 dana sakriven...« Skrivao sam se zato što sam bio »od redarstva ... stalno nadziran i od agenata i detektiva praćen ...« Nijesam se mogao kretati »izvrgnut opasnostima da budem uhapšen i zatvoren, naročito ako me vide u društvu stranih ljudi, kao npr. Kolbea i dr Veessenmayera, te mojih domaćih političkih istaknutih prijatelja ... Sakrio sam se i pred navedenim ovim Njemcima, koji su ga do krajnosti razočarali njihovom prepotencijom i omalovažavanjem Hrvata, a i zato, da bi mogao u potpunom miru razmišljati o stvorenoj odluci radi proglašenja samostalne hrvatske države. Htio sam dobro promućkati i vagnuti sve *pro* i *contra* te odluke, stvoriti osnovu prilagođenu vremenu i događajima, osobito utvrditi njezinu provedbu u tančine i do zadnje sitnice. Ja sam htio imati cijelu osnovu i njezinu provedbu izrađenu i spremljenu, ako Maček ne učini ništa do sloma jugoslovenske fronte na Dravi, koji sam očekivao na temelju jasnog vojničkog proračuna za 8. ili 9. april«.¹⁸

Prema Kvaterniku njegova »osnova za stvaranje Hrvatske države« sastojala se:

» ... 1. Konačni uspjeh slijedeće osnove temeljen je - kako sam već i naveo - na diferencijama oba saveznika, Talijana i Njemaca radi političkog prvenstva u istočno-jadranskom prostoru.

2. Ostvarenju NDH pristupit će se kad se raspadne fronta na Dravi i kad prestane svaki otpor, iz razloga da se predusretne svakom obračunavanju sa odstupajućim jugoslovenskim jedinicama i skine pred zaraćenim zemljama, Francuskom i Britanijom, svaka sumnja daje Hrvatska napala u leđa fronta, dok je još davala otpor ...

3. Pristupiti ostvarenju NDH prije dolaska Talijana na naše područje i prije ulaska Njemaca u Zagreb«.¹⁹ Očigledno da to nije bila istina, već izgovor da bi umanjio svoju odgovornost.

Međutim, ni Kvaternikova ni Pavelićeva verzija nije istinita, jer je odluku o stvaranju NDH donela nemačka Vrhovna komanda, odnosno Nemačka voj-

ska koja je imala zadatak da sprovede u delo tu odluku. To potvrđuje i komandant nemačke 2. armije feldmaršal Vajks (Weichs) koji je u svom naređenju potčinjenim jedinicama 4. aprila naveo: »Firer je zapovedio da se osnuje nova država Hrvatska koja će ostati u prijateljskom odnosu sa Nemačkom.²⁰

Neposredno pred samo proglašenje NDH Vezemajer je imao nekoliko sastanaka sa frankovačko-separatističkim petokolonašima. On je bio naročito aktivan tih dana, da bi pokrenuo na spomenutu akciju sve one koje je smatrao podesnim za izvršenje njegovog zadatka - izvođenje otcepljenja Hrvatske.

Vezemajer se 9. i 10. aprila 1941. nalazio u centru akcije oko neposredne pripreme za proglašenje »Nezavisne Države Hrvatske«. Iz dokumenata koji govore o njegovoj aktivnosti tih dana nameće se pretpostavka da on nije mnogo vodio računa o konspirativnosti, pretpostavljajući da se nemačke trupe bliže i da uskoro ulaze u sam Zagreb. Kvaternik piše kako je on bio primarni i presudni faktor kod proglašenja NDH i prikazuje kao da je on 10. aprila u pratnji prijatelja pohrlio na Radićev trg u Banske dvore i na trgu - »Ispred hrvatske zastave u prisutnosti svijeta u zgradi na trgu oko 1 sat poslije podne ... proglasio NDH u Banskoj palači...«²¹ Međutim, Kvaternik je 10. aprila u 17,45 časova sa Zagrebačke radio-stanice, u svojstvu zamenika Poglavnika i vrhovnog zamenika vojske, izdao sledeći Proglas:

»Božja providnost, volja našeg velikog saveznika, stogodišnja borba hrvatskog naroda i velika požrtvovanost našeg vođe Ante Pavelića i ustaškog pokreta u domovini i u svijetu su odlučile, da danas, uoči uskrsnuća božjeg sina, uskrsne i naša Nezavisna Država Hrvatska.

Pozivam sve Hrvate, osobito oficire, podoficire i vojnike, kao i organe javne sigurnosti da očuvaju mir i red. Vojne snage moraju javiti gdje se nalaze, i moraju odmah položiti zakletvu Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i svom Poglavniku.

Ja sam danas po ovlašćenju Poglavnika preuzeo zapovjedništvo čitave vojske.

Bog i Hrvati! Za dom spremni«!

Pored toga, Kvaternik je tom prilikom rekao: »Pozivam sve Hrvate u kojem god mjestu oni bili, a naročito sve časnike, podčasnike i momčad cjelokupne oružane snage i javne sigurnosti, da drže najveći red i da svi smjesta prijave zapovjedništvu oružane snage u Zagrebu mjesto gde se sada nalaze, te da cijela oružana snaga smjesta položi zakletvu vjernosti Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i njenom poglavniku. Cjelokupnu vlast i zapovjedništvo cjelokupne oružane snage, preuzeo sam danas kao opunomoćenik Poglavnika«.²²

Iz Kvaternikovog konfuznog prikaza ne može se sasvim tačno ustanoviti kada se Kvaternik prvi put sastao s Vezemajerom, po čijoj inicijativi, šta su tom prilikom govorili i zaključili. Ali zanimljivo je da Kvaternik navodi da ga je Vezemajer zapitao »kada će proglasiti osnutak samostalne države Hrvatske na radio-stanici« i da mu je navodno odgovorio: »Odmah, ali želim otići prije Mačeku radi jedne izjave u svrhu održanja sloge, reda i mira ...« Vezemajer se, navodno, složio s tim predlogom, jer je »i on hteo isto predložiti«, te su zajedno krenuli do Mačekovog stana, a to znači da i sam Kvaternik priznaje da je Vezemajer aktivno sudelovao u svim tim pripremama.²³

Vezemajer je 11. aprila depešom iz Zagreba opisao tok događaja u vezi s proglašenjem »Nezavisne Države Hrvatske«, ističući daje želeo da pod svaku cenu spreči »kakvu Mačekovu proklamaciju« da ne bi došlo do teških unutrašnjih sukoba i krvoprolića, uzimajući u obzir i pristizanje »srpskih

trupnih odreda«, koji bi bili na sve sposobni». ²⁴ U toj depeši Ribentropu Vezenmajer kaže: »Ja sam 10. aprila pre podne preuzeo inicijativu, poveo pregovore s Kvaternikom i sastavio sam s njim tačan plan za preuzimanje vlasti, i molio da se odmah uspostavi vrhunska pripravnost. Čeznutljivo sam do juče čekao bacanje letaka iz aviona, ali do danas nije na Zagreb bačen ni jedan jedini letak. Bacanje letaka iz aviona bilo bi za mene znak da uskoro nailaze njemačke trupe, tako da bih tada odmah mogao da odredimo najpovoljniji trenutak za udar. Oko podne 10. aprila stigle su do mene prvo pouzdane vesti o nailasku Nemačkih trupa, pa sam se odlučio da bezodvlačno samostalno djelujem. Oko 15,00 časova, pri ponovnom susretu s Kvaternikom, saopštio sam mu da je sada došao čas i da sam se odlučio da potražim Mačeka, kako bih ga naveo na odstup. Kvaternik je time bio veoma sretan, jer je to bila njegova najveća briga, za koju se nije osećao da je potpuno dorastao«. ²⁵

Posle razgovora sa Mačekom između 15,30 i 16,00 časova, Maček je, nakon izvesnog nećkanja, izjavio daje spreman da odstupi i da preda vlast Kvaterniku, dajući časnu reč da će tu odluku izvršiti, a Vezenmajer je to saopštio Kvaterniku, »što je izazvalo ogromno oduševljenje kod vodstva nacionalista, te sam ga odmah odveo do Mačeka. Tamo je formulisana izjava o odstupu i o predaji vlasti Kvaterniku, koju je Maček i potpisao. Originalni tekst nalazi se u mojim rukama.

Da se ne bi gubilo vreme, morao sam računati sa sabotazom ako bi se pre vremena saznalo o ovom zaključku, ja sam s najvećom mukom postigao to da se Kvaternik sada sa mnom bezodvlačno uputi do radio-stanice. *gde je oko 17 sati i 45' usledilo svečano proglašenje odluke o odstupu i o preuzimanju vlasti.* Kvaternik je kao oficir hteo da krene u susret Nemačkim trupama, da ih on prvi pozdravi, ali je ipak odustao na moju sugestiju, tako da je proklamacija usledila neposredno pred ulazak prvih Nemačkih trupa .. ²⁶

O tome je Jakov Blažević posle rata (1980. godine) napisao:

«... Hitlerova okupacija zemlje pogođovala je klasnim interesima hrvatske buržoazije, što se vidi i iz ponašanja Mačeka i Stepinca kao njihovih najizrazitijih predstavnika, jer ju je branila u aktualnoj svetskoj krizi od revolucionarnih promena. Kada nije došlo do izravnog sporazuma Mačeka sa Hitlerom preko špijuna Vezenmajera, tražio se neki drugi, manje upadan, ali ipak isti izlaz. Našao se u Paveliću. Ali uz pomoć Mačeka Paveliću je trebala legitimacija za vlast, jer je u hrvatskom narodu nije imao. Legitimaciju su mu mogli dati samo Maček i Stepinac. Istoga dana, 10. travnja 1941, Maček mu je dao. Bez ikakvog kolebanja stilizovao je s Košutićem deklaraciju u kojoj poziva hrvatski narod da dade podršku novoj vladi, nakon prethodnih konsultacija sa spomenutim Nemačkim špijunom Vezenmajerom koji je bio kod njena» .. ^{26a}

Kad je Vezenmajeru preveden deo teksta Mačekovog Proglasa:

»Hrvatski narode! Danas popodne stigla je u Zagreb Nemačka vojska i predala vlast pukovniku Kvaterniku«, Vezenmajer je rekao: »Tako se ne sme pisati! Ne sme se pisati da je Nemačka vojska predala vlast!...« To potvrđuje i Milan Blažeković u članku *Zašto i kako je nastao proglas dr Mačeka 10. travnja 1941.* »Hrvatska misao«, Buenos Aires, 1965, sv. 20, str. 12 i dalje. ²⁷

O tom Mačekovom Proglasu postoje razna objašnjenja, uglavnom sa ciljem da se Maček politički opravda i da se njegov stav prikaže tako kako bi najviše odgovaralo aktuelnim političkim interesima njegove sredine u emigraciji. I on sam u svojim memoarima *In the Struggle for Freedom* izostavlja sve

što bi bilo nezgodno, a ističe ono što mu više odgovara. On tvrdi da je jedan nemački emisar (kome je zaboravio ime) bio glavni faktor i pregovarač, da mu je na njegov zahtev predao proglas narodu i da gaje pod njegovom kontrolom sastavio i potpisao. Kad je 10. aprila »nakon ručka« sa Košuticem u svom stanu u Zagrebu raspravljao o stranačkoj štampi i kada su zaključili da se za vreme okupacije obustave listovi »Dom« i »Hrvatski dnevnik«, u sobu su ušla dva Nemca, baš u trenutku kada se spremao da ide u Kupinec. Samo je od ranije poznao inž. Derflera, a drugi (čije je ime zaboravio) saopštio mu je da je *nemačka vojska predala vlast nad Hrvatskom pukovniku Slavku Kvaterniku i da je on u sporazumumu s Nemačkim Rajhom proglasio »Nezavisnu državu Hrvatsku«*. Ovaj Nemač (Vezenmajer) pozvao ga je da Kvaterniku preda vodstvo nad Hrvatskom seljačkom strankom i nad narodom Hrvatske. Maček je na to, navodno, odgovorio da Nemci mogu da predadu vlast nad Hrvatskom kome hoće, ali da Hrvatska seljačka stranka, a napose hrvatski narod nisu njegovo (Mačekovo) vlasništvo, da je on (Maček) dobio poverenje naroda i da zato nije voljan da preda vodstvo HSS pukovniku Kvaterniku. Ali »... nakon poduzetog natezanja (piše Maček), složili smo se u tome, da sastavim jednu *proklamaciju narodu*, da su Njemci okupirali Zagreb i veći dio Hrvatske, te predali vlast pukovniku Kvaterniku koji je ovaj čas proglasio »Nezavisnu državu Hrvatsku«. Ja sam nadalje uputio poziv narodu da *prihvati ovo stanje*, pošto drugog izbora nije bilo. Kada je sve to bilo gotovo, ona dvojica *telefonirala su Kvaterniku da dođe do moje kuće, da primi tekst moga proglasa*«. ²⁶

Prema tome, očigledno je da je ovaj drugi Nemač bio Vezenmajer i da se on konačno složio o tekstu proglasa. A to znači daje neistinit ranije opisani Kvaternikov prikaz i daje Maček ovakvim proglasom ne samo »primio na znanje« osnivanje NDH, nego i usvojio taj čin. On je kao predsednik HSS istakao daje Kvaternik proglasio slobodnu, samostalnu hrvatsku državu«. Otkuda »slobodna, samostalna država«, kada je i sam na početku redakcije ovog proglasa naglasio daje nemačka vojska »predala vlast« pukovniku Kvaterniku?! Nije li time Maček izrazio usvajanje okupatorskoga čina, i to »na celokupnom historijskom teritoriju hrvatskoga naroda«, iako se još nisu znale ni granice »Nezavisne Države Hrvatske«? Ne znači li to daje on time istodobno izrazio i prestanak Banovine Hrvatske i razbijanje zajedničke jugoslovenske države i prihvatio osovinsko raskomadavanje Jugoslavije, iako je tada još bio potpredsednik vlade Kraljevine Jugoslavije i predsednik HSS? Pored toga, njegov apel na »sav hrvatski narod da se novoj vlasti pokorava«, znači da podržava ustaški režim i da na okupatorsku tvorevinu NDH gleda kao na »novu vlast«, kojoj se »sav hrvatski narod« ima pokoravati. Mačekov poziv istodobno znači i priznavanje okupatorske vlasti nad ovom steliškom tvorevinom i konstataciju daje okupatorska vlast istodobno uklonila dotadašnju legitimnu državnu vlast u Banovini Hrvatskoj. A kad Maček poziva »sav hrvatski narod« da podrži tu »novu vlast«, a »sve pristaše seljačke stranke, koji su na upravnim položajima, te kotarske odbornike da ostanu na svojim mestima, onda »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« osigurava i neophodno potreban aparat vlasti. Konačno, kako valja protumačiti njegov poziv da svi funkcioneri i »sav hrvatski narod« »iskreno« saraduju s »novom vladom«? Maček nije imao nikakvo pravo da prenosi vlast na Kvaternika, jer niko ne može preneti na drugoga ono što on sam nema. A na tom njegovom »prenosu vlasti« ustaški vrhovi izgrađivali su svoj politički kurs, kao što je i osovinska propaganda zasnivala svoju postavku o navodnom legalnom postanku NDH. Maček u vreme

sastavljanja svog proglasa nije imao, niti je na koga preneo legitimitet za promenu državnopravnog stanja Banovine Hrvatske u »Nezavisnu Državu Hrvatsku«, jer nije imao nikakvog ovlašćenja da to učini. Njegova stranka niti mu je dala takvo ovlašćenje, a ona ga nije ni mogla dati. Ni u pogledu Banovine Hrvatske Maček nije imao nikakav sličan mandat, jer nije bio njen funkcioner. Isto tako nije imao pravo na »prenos legitimiteta« ni kao prvi potpredsednik vlade Kraljevine Jugoslavije, jer ni čitava ta vlada nije imala takav mandat.

Kao političar Maček je znao da istupanje malobrojne Kvaternikove frankovačko-ustaške skupine kao predstavnik Hrvatske nije u skladu s voljom hrvatskog naroda. Ni Hrvatska seljačka stranka, a ni druga koja politička organizacija u Banovini Hrvatskoj *nije dala mandat Slavku Kvaterniku* da kao predstavnik hrvatskoga naroda i u ime tog naroda menja tadašnje državnopravno stanje, da ukida Banovinu Hrvatsku i proglašava »Nezavisnu Državu Hrvatsku«. Prema tome, Maček je teško pogrešio u pogledu svoje osnovne dužnosti kao političara, jer je bio predsednik »Hrvatske seljačke stranke« koja je stajala nasuprot ekstremističkog separatizma frankovačko-ustaške skupine oko Kvaternika.²⁹

Iz navedenih dokumenata pouzdano se može zaključiti da je Nezavisna Država Hrvatska u prvom redu delo vlade Trećeg Rajha, koja je preko svojih emisara uspeła da pridobije malobrojne šovinističke i separatističke elemente u Hrvatskoj, i to snagom svog oružja i tragičnim raspadom heterogene jugoslovenske vojske. To nije moglo učiniti nekoliko stotina Pavelićevih ustaša koji su se još nalazili u inostranstvu, niti njihove malobrojne pristalice u zemlji. Na to nije bila spremna ni ogromna većina pripadnika HSS, iako je imala dovoljno razloga da bude nezadovoljna svojim neravnopravnim položajem u Kraljevini Jugoslaviji, kao - uostalom - i drugi narodi ove nenarodne države. Sto su se Pavelić i ustaše kasnije konsolidovali i preuzeli vlast i zaveli strahovladu ima se pripisati i pasivnosti Mačeka i nekih njegovih pristalica, velikim početnim uspesima nemačke vojske i velikodušnim ustupkom Nemačke svom nezadovoljnom, zavidljivom i slabom savezniku I

»Budućnost Jugoslavije i inače je izgledala beznadežna. Ne samo što je zemlja bila raskomadana, a narod nateran u masakr velikih razmera već su i predratni vođi pali na ispitu odgovornosti kad je trebalo dati direktive. Ovo se naročito odnosi na Vlatka Mačeka čija je Seljačka stranka i dalje uživala podršku većine hrvatskog seljaštva. Pa ipak Maček se povukao iz politike pošto je preporučio svojim pristalicama da se pokoravaju ustaškom režimu. Na ovaj način Jugoslavija je postala more krvi, zlostavljanja i uništavajuće mržnje ...

»Apel dr Vladimira Mačeka, potpredsednika jugoslovenske vlade, kojeg je uputio hrvatskom narodu 10. aprila posle proglašenja NDH, da podržava novu vladu i saraduje s njom, predstavlja čistu izdaju ... Mnogi Hrvati zaslepljeni šovinizmom bukvalno su sledili njegove instrukcije i prijavili se u službu neprijatelju ...«³⁰

Preuzimanje vlasti u Zagrebu izvršeno je bez ikakvih potresa. Svi organi vlasti - Banska uprava, policija, razna nadležstva i ustanove - jednom rečju,

sav državni aparat Hrvatske primio se da izvršava nove naloge. Promene i otpuštanja iz službe uslediće kasnije, za nekoliko dana kada ustaše - povratnici - počnu da preuzimaju glavne funkcije u državnoj upravi. Kvaternik je već 10. aprila za načelnika grada Zagreba imenovao ustašu dr Dumandžića, a za upravnika železnica Josipa Markovića.

Pošto policija nije uživala potreban ugled u javnosti, Gradanska zaštita je zajedno sa njom vršila službu bezbednosti i održavanja reda kod važnih objekata: Radio-stanice, Električne centrale, Plinare, javnih ustanova i drugih javnih mesta u Zagrebu. Zaštita je obavljala stražarsku službu, a pojedini njeni odredi vršili su patroliranje ulicama. Zapovedništvo Zaštite tih dana se nalazilo u Ilici 44. gde su se stalno nalazili Zvonko Kovačević i Duka Kemfelja. U toku 10. aprila Zaštita je razoružavala pripadnike jugoslovenske vojske koji su prolazili kroz Zagreb. Tako je (prema izjavi Kvaternikovoj) toga dana u Zagrebu - u Zapovedništvo Zaštite bilo dovedeno oko 100 oficira i nekoliko generala. koji su posle razoružavanja predati Nemcima.³¹

Zaštita je i u provinciji odigrala odlučujuću ulogu prilikom preuzimanja vlasti. Za nju je Mačekov Proglas značio direktivu da odmah stupi u akciju. Zato je ona po selima i gradovima razoružavala delove jugoslovenske vojske i čuvala red. Preuzimanje vlasti u krajevima sa čisto hrvatskim življem, kao na primer u Zagrebu, izvršeno je bez incidenata. Pošto ustaše u tim krajevima nisu imale neke značajnije organizacije, u prvo vreme su gotovo sve poslove oko organizovanja nove vlasti vršili postojeći organi HSS i jedinice Zaštite. Tek kasnije su formirani takozvani »ustaški stanovi« od mesnih ustaša i povratnika, koji su preuzimali pod svoju komandu sve ustanove.

Preuzimanje vlasti u Bosni i Hercegovini, u Lici, Kordunu, Baniji, Slavoniji i Sremu - u područjima gde su pomešano živeli Srbi i Hrvati - nije prošlo bez teškoća. Preuzimanje vlasti u Bosni i Hercegovini uopšte nije bilo pripremljeno, jer ni HSS ni ustaše nisu tamo imali jačeg oslonca, a situacija je bila veoma složena zbog nacionalne izmešanosti, netrpeljivosti i nepoverenja između Srba, Hrvata i Muslimana. Zato je prvih dana tamo bilo gotovo bezvlašće. Mesne ustaše su već počele da prave razne izgrede koji su se graničili sa kriminalom. Pošto je ustaškoj vlasti u Zagrebu bilo stalo da celu teritoriju Bosne i Hercegovine po svaku cenu priključi Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, ona je zatražila pomoć od Zaštite. Tako je Kvaternik zatražio od Zvonka Kovačevića da uputi delove Zaštite u Sarajevo i okolinu (gde su 15. aprila stigle nemačke trupe), da bi u toj oblasti za izvesno vreme vršili policijsku službu i bili oslonac nove vlasti koja će se uspostaviti. Posle konsultovanja sa svojim vodstvom, Kovačević je pristao na tu ponudu. Jedinice Zaštite stigle su u Sarajevo u toku 23. i 24. aprila³², gde su boravile izvesno vreme, dok nisu bile organizovane oružane snage NDH. Pojedini delovi Zaštite upućivani su u region Goražda i Višegrada da uz pomoć muslimanskog življa organizuju vlast. Sam Kvaternik je rekao: »I tu službu kao u Zagrebu i u drugim hrvatskim mestima i selima izvršila je Zaštita i u Sarajevu ... Dolaskom Zaštite i preuzimanjem cijele redarstvene službe uz pomoć odabranih organa uspjela je u najkraćem vremenu normalizirati i osigurati nesmetani tok života u Sarajevu i okolici.«³³ On je priznao daje Zaštita obezbedila osnivanje NDH: »Zaštitnici! Ja sam ponosan na vas kako ste se od osnutka NDH ponijeli, a osobito kako ste se u Bosni iskazali, jer se tim radom pokazuje kako se osniva država.«³⁴ On čak priznaje i to da mu je Mačekova izjava bila neophodna za pro-

glašenje NDH i da bi bez Seljačke i Gradanske zaštite bio nemoćan, s obzirom na malobrojnost ustaša, pa konstatuje:

»Kod proglašenja NDH ustanovio sam da Gradanska zaštita: a) kontrolira ceste i ulice i osigurava ih; b) osigurava ulaze i izlaze iz zgrada; c) osigurava oba savska mosta; d) osigurava Radio-stanicu, Poštu, Brzovjav; e) vrši redarstvenu službu na svim željezničkim stanicama; f) čuva Vodovod, Električnu centralu i Plinaru; g) stražari naokolo i čuva državne zgrade i urede, Narodnu banku itd.; h) drži svoje pričuve u važnim četvrtima grada uvek u spremnosti.

Po telefonskim obavještenjima kotarskih, gradskih oblasti saznao sam da je Seljačka zaštita vršila uspješno istu službu u pokrajini, osiguravajući sve važne objekte, ceste, željeznice itd.

Jedan ili dva njemačka generala izrazila su čuđenje i zadovoljstvo s vrsnoćom naših zaštitnika u održavanju reda i mira, pa su mi rekli da mjesne straže drže u svojim rukama službu reda kao najbolja vojnička organizacija - ,mi smo upravo iznenađeni!'

Prije proglašenja NDH pozvao sam zapovjednike Gradanske zaštite i javio im šta će biti. te su oni položili zakletvu na moje ruke.³⁵

Prema tome, očigledno je da su Hrvatska građanska i Hrvatska seljačka zaštita (koju je vodstvo HSS stvorilo još pre rata), kao vojna snaga, odigrale odlučujuću ulogu pri osnivanju NDH. Ona je razoružavala ostatke bivše jugoslovenske vojske, a ustaše bez nje ne bi predstavljali neku iole značajniju vojnu snagu. To se vidi i po tome što je tadašnji glavni zapovednik kopnene oružane sile, general Štancer, 12. aprila naredio »svim hrvatskim zaštitničkim organizacijama da odmah pristupe prikupljanju svega oružja i ratnog materijala«,³⁶ jer ustaše nisu same mogle da to izvrše. Kvaternik je 19. aprila, u posebnoj zapovesti, priznao Zaštiti zasluge pri stvaranju NDH i za to delo joj dodelio ime »Hrvatski zaštitni lovci«.³⁷ U stvari, sva postojeća vlast, počev od seoske, opštinske i sreske, do Banske uprave, na Mačekov poziv slavila se na raspolaganje svima koji su rešili da stvore Nezavisnu Državu Hrvatsku i bitno im olakšala ispunjenje njihove namere. To znači da se državni policijski aparat Banovine, koji je izgradio Maček, u proleće 1941. u celini stavio na raspolaganje i Paveliću i Nemcima, tako daje Pavelić došao kad je bilo »sve gotovo« da dovrši i »kruniše započeto delo«. U momentu kada je Pavelić pobednički uveden u Hrvatsku u senci nemačkih tenkova i avijacije, Mačekov državno-policijski aparat planski i spremno je dočekao novog gospodara.

Inž Srećko Čaha, jedan od rukovodilaca studentske organizacije HSS kaže: »Zaštita je u prvo vreme vršila razoružavanje jugoslovenske vojske, a kasnije predavala to oružje ustašama i čuvala njihove magazine. Također su »zaštitari« išli na patroliranje s ustašama po gradu. Od nas iz akademske satrije išli su samo neki na čuvanje magazina.

U stvari nije bilo nikakvih direktiva i naredenja vodstva ili stranke da se u radu ne pomažu ustaše ili da se sabotiraju ti zadaci Zaštite. Jednom je došlo naredenje da se formiraju jedinice i da se napravi raspodjela za odlazak u Bosnu.³⁸

Narodni zastupnik Andrija Papa na procesu Kvaterniku izjavio je: »Čuo sam za pokolj izvršen po naredenju Zaštite u Gudovcu kraj Bjelovara, ali sam mislio da su to bile ustaše, a tek kasnije sam čuo da je to izvršila Zaštita na čelu sa nekim Čikošem.³⁹

Ustaški oficir Ivan Vragolerić rekao je o delatnosti Zaštite u svom mestu Striživojnoj, u srezu Vrpolju: »Odmah nakon proglašenja NDH u dogovoru sa Glavačevićem Matom, predsjednikom HSS u Striživojnoj, preuzeo sam pod svoje rukovodstvo »Mačekovu Zaštitu« sa ciljem da razoružamo sve vojnike, koji su se povlačili i kojekuda lutali, te da sakupimo svu vojničku opremu od tih vojnika. Za izvršenje tog zadatka ovjerovio me je i ustaški povjerenik u Striživojnoj Damjanović Simo, koji je donio nalog od ustaškog povjerenika u Đakovu. Tamo sam sakupio grupu od 30 domaćih seljaka - pripadnika Zaštite. te sam šestoricu od njih postavio na Željezničku stanicu, davši im zadatak da pregledaju svaki vlak i razoružaju i presvuku sve vojnike.«⁴⁰

Slično je bilo i u drugim mestima. Razbijeni ostaci jugoslovenske vojske, koji su u grupama ili pojedinačno odlazili svojim kućama ili se povlačili ka jugu, bili su razoružani od strane Zaštite i od mesnih ustaša. O tome je Kvaternik, u svojoj izjavi za vreme istrage, rekao: »Pripadnici Mačekove Zaštite vodili su borbu protiv Srba i Crnogoraca, koji su se povlačili iz Hrvatske u svoju zemlju. Napominjemo da su pripadnici Mačekove Zaštite to radili samoinicijativno, isto kao i ustaše, a dosta je Srba u to vreme i poginulo.«⁴¹

Tadašnja zagrebačka štampa donela je vesti o sudelovanju Zaštite u razoružavanju jugoslovenske vojske u Bjelovaru. Križevcima, Sisku, Karlovcu, Varaždinu i drugim mestima. »Hrvatski narod« od 26. aprila ovako je izvestio o preuzimanju vlasti u Varaždinu:

»Oko 7 časova navečer naoružani odredi ustaša i zaštitnika polaze prema vojarnama i vojnim skladištima, koji se nalaze preko željezničke pruge prema Ludbregu. Vojnici su pozvani na predaju, jer je proglašena NDH. Došlo je do manjeg puškaranja, ali su u roku od nekoliko časova svi vojni objekti bili u rukama ustaša.«

Zvonko Kovačević u istrazi, pored ostalog, navodi i sledeće: »Daje čitava Zaštita složno pristupila razoružanju bivše jugoslovenske vojske, tumačim na taj način, što je ona kroz sve vrijeme svoga opstanka ideološki bila pripremana na to, da ukoliko dođe do rata između Jugoslavije i Nemačke da tada Zaštita, kao i čitav hrvatski narod u tom momentu treba svim snagama pružiti otpor beogradskoj vlasti te održati red i mir. Inicijator takvog političkog tumačenja Zaštite i naroda bilo je vodstvo HSS-a na čelu sa Mačekom, iako je on istupao kao anglofil. Sve se je to činilo pod parolom slobodne Hrvatske.«⁴²

Prema podacima ustaško-domobranske štampe i izjavama ustaških funkcionerata u proleće 1941. uoči agresije na Jugoslaviju organizovano je preko 200.000 vojnika (»Građanske« i »Seljačke zaštite«), sa zadatkom da stvore samostalnu hrvatsku državu pod okriljem sila Osovine. Prema nekim podacima iz ustaške štampe i izjavama rukovodilaca ustaškog pokreta, ratnih rukovodilaca Četvrte jugoslovenske armije i Prve grupe armija na teritoriji Banovine Hrvatske bilo je oko 95% obveznika hrvatske narodnosti još pre rata upisano u dva ratna spiska - u spisak jugoslovenske vojske i u spisak ustaško-domobranske vojske istovremeno (»Građanske« i »Seljačke zaštite«). Međutim, to se ne bi moglo reći za područje srednje Dalmacije, Gorskog Kotara, naročito ne za područje Like, Korduna i Banije, jer je uticaj Mačeka i Pavelića u svim tim oblastima bio dosta slab, a revolucionarni pokret veoma jak. To se jasno pokazalo prvih dana narodnog ustanka u leto 1941.⁴³ Detaljnije o Hrvatskoj seljačkoj (i Hrvatskoj građanskoj zaštiti može se videti u odeljku »Nationalističko-separatističke organizacije« u Hrvatskoj).

NAPOMENE

¹ *Der Proieess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem internationalen Militärgerichtshof*, tom XXVIII. Nürnberg, 1946.

- *Proces des grands criminels de guerre devant le tribunal militaire international*, Nürnberg, tom XXXIV. str. 459.

³ Isto, tom XXVIII, str. 565.

* *Direktiva OKH ra propagandu protiv Jugoslavije*, AVII, reg. br. 4/2. k. 1.

Prema Nemačkoj strategijskoj zamisli napad je trebalo izvesti u etapama - jednu za drugom: severne granice Jugoslavije prema Italiji, Austriji, Mađarskoj i Rumuniji imale su ostati netaknute do 10. aprila. U Hrvatskoj su za ta četiri dana dezertirali mnogi hrvatski vojnici i čitave jugoslovenske jedinice. Policija i uprava su se stale raspadati. Mestimično je došlo i do obračunavanja između Hrvata i Srba (Halder. *Dian 1939-1942*, 9. i 10. IV 1941. Nürnberg, 1946: Hoptner, n. dr. str. 397-398).

⁵ *Predlog za koordinaciju nemačkih i italijanskih operacija protiv Jugoslavije*, AVII, reg. br. 5/2, k. 1.

⁶ »Jupiter« je bila Nemačka organizacija za špijunažu, sabotaže i organizovanje poluvojničkih folksdojčerskih organizacija u inostranim državama. Spominju se njene radio-stanice u Zagrebu, Beogradu, Mariboru i Vršcu.

⁷ *Izveštaj Obaveštajnog centra »Jupiter«*. AVII, reg. br. 1/13, k. I.

⁸ Filippo Anfuso, *Roma - Berlin*, »Spoljnopolitička dokumentacija« br. 10. mart 1952. str. 312.

⁹ F. Culinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd, 1970, str. 198; Depeša Nemačkog Generalnog konzulata u Zagrebu br. 41 od 5. aprila 1941: ADAP, XIM. dok. 20, str. 381.

¹⁰ *Izveštaj Obaveštajnog centra »Jupiter«* - AVII, reg. br. 1/3, k. 1.

¹¹ F. Jelić - Butić. »Prilog proučavanju delatnosti ustaša«, časopis za savremenu povijest, br. 1-2/1969 - Zagreb, str. 89.

¹² Dr M. Bulajić. *Aprilska kriza 1941*. »Borba, septembar 1963, Beograd; Ladislaus Hory und Martin Broszat, *Der Kroatische Ustascha Staat 1941-1945*. Deutsche Verlaags-Anstalt, Stuttgart, 1946, str. 50; DGFP, D. XII. dok. 270.

¹³ *Izveštaj Operativnog centra »Jupiter«*; AVII, reg. br. 1/3, k. 1. Mađarski poslanik Stojai obavestio je nemačko Ministarstvo inostranih poslova da Perčević »simpatiče« s Pavelicem i da bi on izvrsno odgovarao za razvijanje agitacije u Hrvatskoj. (DGFP, D. XII. dok. 264, L. Horv und M. Broszat, n. d. str. 50; Perčević je stvarno u to vreme počeo da okuplja ustašku legiju u Beču. ali se ona nije aktivno angažovala u događajima u Hrvatskoj (Isto. str. 50-51, prim. 50)

¹³ *Zapisnik saslušanja Perčević Ivana*. AVII, reg. br. 5/6-82. k. 9 i 10.

Artuković se 6. aprila nalazio u Pešti. Mađarsko Ministarstvo vojske izvestilo je o lome Nemački Obaveštajni centar, koji je naredio da se Artuković uputi u Berlin (AVII reg. br. 1/13. k. 1).

¹⁵ Interesantna je izjava Perčevića koji tvrdi da su mu se Benzon i Artuković žalili da im je od strane Nemaca bilo zabranjeno da u radio-emisijama spominju Pavelića.

¹⁶ *Proglas mobilizacije Hrvatima na dizanje oružja »radi zbacivanja srpskog jarma«*. - i na borbu »za slobodnu i nezavisnu Hrvatsku«. (AVII, reg. br. 270-271. k. 10-9).

¹⁷ F. Culinović, n. d.. str. 191.

¹⁸ F. Culinović, n. d., str. 194. **dr Culinović primećuje:**
»Izgleda kao da je Slavko Kvaternik ovdje pobrkao datume svoga »sakrivanja«, jer on navodi kako se nalazio prikriven u jednoj tavanskoj sobi »od 5. IV do 10. IV« dok je Vezemajer baš u to vrijeme dolazio k njemu i odvodio ga do Maćeka. Možda se radi o pometnji kod datuma. Sto međutim nije od bitne važnosti«.

¹⁹ F. Culinović, n. d., str. 193.

²⁰ *Naredenje feldmaršala Vajksa* u AVII. reg. br. 26/4-3. k. 146b.

²¹ F. Culinović, n. d., str. 199. Vezemajer i njegovi hrvatski prijatelji su se još 10. aprila bojali da bi Maček mogao u zadnji čas iskoristiti povoljnu priliku, tako da bi nemačka vojska mogla priznati Maćeka za vođu i predstavnika hrvatskog naroda (L Hory und M Broszat, n. d., str. 52, *Vezemajerov izveštaj* od II. IV; DGFP. XII, br. 313).

²² *Vjesnik vojnih naredaba i zapovijedi br. I.* 12. april 1941, Zagreb.

²³ F. Culinović, n. d., str. 200.

²⁴ DepeSa br. 50 od 11. aprila: ADAP. XII-2, dok. 313, str. 429-430; F. Culinović, n. d., str.

201.

²⁵ L Hory und Broszat, n. d., str. 52.

²⁸ F. Culinović, n. d., str. 201; L. Hory und Broszat, n. d., str. 53.

^{26a} Jakov Blažević, *Mač a ne mir*. Mladost. Zagreb, 1980, str. 13 i 14.

²¹ F. Culinović, n. d., str. 205-206. Tekst Mačekovog proglašenja naveden je u odeljku »Tok operacija« pod 10. april.

²⁸ Vlatko Maček, *In The Stuggle for Freedom*. New York. 1957, str. 228-229.

²⁹ F. Culinović, n. d., str. 207-209.

³⁰ Edmond Paris. *Genocide in Satellite Croatia 1941-1945*. **Cikago**. 1962, str. 1962, prema L. S. Stavrianos. *The Balkans Since 1453*, New York. 1959. str. 772.

³¹ AVII. reg. br. 14/1. str. 40. k. 1.0.9.

³² »Hrvatski narod« 30. travnja 1941, Zagreb.

³³ AVII, reg. br. 1/3-1-580. str. 117. k. 1.0.10.

³⁴ »Narodni list« 1. maj 1941, Zagreb.

³⁵ AVII. F-2, d. 8. fond NDH, k. 1.0.9.

³⁸ »Hrvatski narod« 12. april 1941. Zagreb.

³⁷ »Hrvatski narod« 20. april 1941, Zagreb.

³⁸ AVII, reg. br. 1/3-1-580, str. 116, k. 1.0.10.

³⁹ Isto.

⁴⁰ AVII. reg. br. 50/2, k. 134.

⁴¹ AVII, reg. br. 8/2, k. 1.0.9.

⁴² AVII, f-3, reg. br. I, k. 1.0.10.

⁴³ Ferdo Culinović. *Organizacija vlasti i oružane snage u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«*, »Vojnoistorijski glasnik« br. 3/1968. Beograd, str. 132-199; Mladen Colić. *Kopnena vojska domobranstva Nezavisne Države Hrvatske*. »Vojnoistorijski glasnik« br. 2/1970, Beograd, str. 169-230.

Prilog 16

Izjava generala M. Bodija o kapitulaciji jugoslovenske vojske

«... 14. april

U 7,30 č. kdt pozadine den. Kalafatović po svojoj inicijativi otišao je u štab Vrhovne komande na Palama da se orijentiše o situaciji i da referiše o prilikama i stanju u pozadini naročito u Sarajevu. Ovo mi je lično pri polasku saopštio.

U 10,30 č. primio sam od nač. Štaba Vrhovne komande den. Kalafatovića njegovom rukom napisano kratko pismeno naređenje Lično Str. pov. od 14. aprila, u kome stoji, da on ostaje na Palama u svojstvu Načelnika štaba Vrhovne komande, da će preduzeti mere za primirje, a meni naređuje da vodim Komandu pozadine...

5) U 13,15 č. izvestio sam telefonom nač. štaba Vrhovne komande den. Kalafatovića o prilikama u komandi. On mi je saopštio, da je ovog jutra po dolasku u Vrhovnu komandu primio dužnost nač. štaba Vrhovne komande, da je Vlada otišla sa Pala, da je po prijemu dužnosti hitno naredio komandantima grupa armija i armija, da upute parlamentare ka neprijatelju, koji imaju izjaviti, da tražimo obustavu neprijateljstava, kao i da se označi mesto, kuda bi se imali uputiti opunomoćenici Vrhovne komande radi vođenja pregovora za primirje.

6) U 15 č. po pozivu došao je u Štab dštab. pukovnik Naumović Branko, koji je bio na službi u štabu VII armije i uspeo da izbegne zarobljavanje, došao sinoć u Sarajevo i određen na službu u Štab vazduhoplovstva. Bez obzira da je traženo obustavljanje neprijateljstava saopštio sam mu naređenje Vrhovne komande za formiranje boračkih jedinica od evakuisanog ljudstva jedinica i ustanova vazduhoplovnih. Saopštio mu da odmah stupi u vezu sa komandantom II armijske oblasti...

8) U 18,45 č. pozvao me je lično na telefon Načelnik štaba den. Kalafatović i naredio da odmah dođem u Štab Vrhovne komande na Pale. Saopštio mi je, daje dobiven odgovor od Nemaca, da se naši opunomoćenici za vođenje pregovora o primirju upute za Kraljevo i da me određuje za opunomoćenika Vrhovne komande radi vođenja ovih pregovora.

V) *Dobivene instrukcije u Vrhovnoj komandi za vođenje pregovora za primirje sa neprijateljem.*

1) Den. Kalafatović me je očekivao. Saopštio mi je da je dobio nalog od Predsednika Vlade da se povedu pregovori sa neprijateljem *za obustavu neprijateljstava i za zaključenje primirja*. Po izdatom naređenju armijama dobiven je po podne izveštaj od komandanta naše V armije, koji je bio uputio kao parlamentare dšt. pukovnika Tomšea, Nač. štaba V armije sa jednim majorom. Pukovnik Tomše bio je u Kraljevu i po povratku izvestio da se opunomoćenici imaju uputiti za Kraljevo odakle će verovatno biti upućeni za Sofiju u štab maršala Lista.

Načelnik štaba odredio je za opunomoćenike: mene, pukovnika Tomšea, i dšt. pukovnika Trojanovića Radmila, na službi u Oper, odeljenju Vrhovne komande.

Na put se imalo odmah krenuti automobilima za Kraljevo.

2) Za vođenje pregovora dao nam je Načelnik sledeća uputstva:

a) Pre početka pregovora sa Nemačkim i italijanskim opunomoćenicima imam im pročitati na nemačkom jeziku sastavljenu izjavu: daje Vrh. komanda Jugoslovenske oružane sile opunomoćena da zamoli Vladu Nemačkog rajha i Vladu Kralj, i Car. Italije, da se *neprijateljstva odmah obustave i da se zaključi časno primirje* u nadi na časne uslove ?a jugoslovensko oružje i za čast jugoslovenskog naroda.

b) Da u pregovorima izložimo sledeće naše zahteve:

1. Da se neprijateljstva obustave odmah, a ne po potpisu primirja iz razloga što su naše veze spore, te će im proći koji dan. dok se dobije ovlašćenje za potpis.

2. Da zahtevamo režim Francuske s tim, da zadržimo što veću teritoriju u našoj vlasti.

3. Da nam se dozvoli da držimo do potpisa mira izvesnu vojnu snagu za održavanje reda u zemlji, oko 40-50 hiljada ljudi.

4. Da se naši vojnici ne uzimaju u zarobljeništvo, već ostave za obdelavanje zemlje.

5. Da se izbeglicama što pre dozvoli povratak domovima.

6. Da se oficiri i podoficiri ne smatraju za ratne zarobljenike, već oni koji su nepotrebni za gornju snagu napuste vojsku.

c) *Den. Kalafatović naredio nam je da prilikom pregovora sa određenim opunomoćenicima Nemačke i Italije imamo izložiti naše zahteve, da imamo voditi samo pregovore, i da nemamo pravo da potpisujemo ma kakav ugovor. Neprijateljske uslove imamo što pre dostaviti Vrhovnoj komandi, koja će odlučiti. Insistirao sam, da nam se ne daje i punomoćje i za potpisivanje ma kakvog sporazuma.*

d) Izrađeno je punomoćje na nemačkom jeziku, u kome je naznačeno, da smo nas trojica opunomoćeni u ime Jugoslovenske Vrhovne komande da sa opunomoćenicima Vrhovne komande Nemačkog Rajha i Kralj. - Car. Italije vodimo pregovore za prekid neprijateljstava kao i pregovore odnoseći se na uslove za zaključenje primirja između Nemačkog rajha i Kralj. Car. Italije sa jedne strane i Kraljevine Jugoslavije sa druge strane. U punomoćju je dalje navedeno daje Jugoslovenska Vrhovna komanda potpuno opunomoćena za zaključenje *jednog primirja.*

Ovo punomoćje potpisao je den. Kalafatović kao Vrhovni komandant i nosilo je datum 15. aprila 1941. godine.

Potom smo razmatrali linije koje bi se uzimale kao granica neposednute teritorije Jugoslavije. Pri rastanku den. Kalafatović rekao mi je da strahuje da Nemci ne traže bezuslovnu kapitulaciju i da se staramo da se naši zahtevi prime.

e) U 23,45 č. krenuli smo na put ppukovnik Trojanović i ja u pratnji dva žandarma u dva automobila.

... 15. april

... I/ 9,40 stigli smo u Užice. privedeni kdtu nemačke oklopne divizije...

4) U 11.10 č. stigli smo u Požegu ...

6) Oko 14 č. bili smo u Čačku ...

7) Oko 15. č. naišli smo na nemačke predstraie pred Kraljevom . . .
8) V 16 č. produžili smo put za Kruševac...
9) Oko 17,30 č. stigli smo u Kruševac, gde nas je komandant 10. nem. motor, divizije gen. major Eberhald primio u svojoj auto kancelariji. Pregledao je naše punomoćje i zamolio da sačekam, pošto još nije dobio odgovor iz korpusne komande iz Niša, kuda ćemo biti upućeni Ne zna da li je još maršal List u Sofiji.
Oko 18 č. Komandant je dobio naređenje, da se odmah krene za Beograd, gde nas noćas očekuju za vođenje pregovora. Produžili smo put u pratnji nemačkog majora fon der Ostena i njegovog adutanta . . .

... 16. april

U 0,30 č. prošli smo Kragujevac ... U 2 č. bili smo u Topoli. U 3,40 stigli u Beograd ... Saopšteno nam je da će se pregovori obaviti izjutra u 7,30 č., pošto su nas čekali noćas do ponoći...

Vođenje pregovora sa Nemačkim opunomoćenikom - Komandantom druge Nemačke armije general-pukovnikom Vajksom u Beogradu.

1) 16. aprila u 7,30 č. u pratnji nemačkog majora Ostena stigli smo u Stab II armije, koji je bio smešten u zgradi Cehoslovačkog poslanstva u Kralja Aleksandra ulici. Jedan nemački major, koji je govorio srpski, pitao nas je da li potrebujemo tumača, odgovorili smo ntu da govorimo nemački. Naše punomoćje odneo je Komandantu armije. Saopštio sam mu da je drugi opunomoćenik, puk. Tomše na putu ostao bolestan.

2) U 8,20 č. pozvati smo u salu, gde su nas za velikim stolom stojeći dočekali oko deset oficira, pozdravivši nas nacističkim pozdravom. U začelju stajao je kdt II armije gen. Vajks, desno od njega jedan nemački đeneral. zatim pukovnik Tusen (nemački vojni izaslanik u Beogradu), Fajne, savetnik nemačkog poslanstva, italijanski pukovnik Bonifati (vojni izaslanik u Beogradu) i još jedan oficir. Levo od gen. Vajksa bila su rezervisana mesta za nas dvojicu, do nas major-tumač, stenograf, mađarski vojni izaslanik pukovnik Vašvari i još dva nemačka oficira. Za uzeli smo naša mesta. Iza mojih leđa na jednom ormanu bio je mikrofon.

General Vajks stojeći održao je kratak govor rekavši da je ovlašćen od »Firera« da povede sa nama pregovore o primirju, napominjući da je u interesu obe zaraćene strane da se prekinu neprijateljstva i dalje prolivanje krvi i da se primirje što pre zaključi. Dodao je da ćemo sada čuti njihove uslove primirja i ponudio nam da sednemo. Ostao sam stojeći, te su i ostali ustali i pročitao izjavu naše Vrhovne komande (koja je napred pomenut kojom tražimo zaključenje jednog časnog primirja.

3) Pred svima nama ležao je na stolu tekst uslova za primirje. General desno od gen. Vajksa pročitao je odredbe primirja između nemačke i jugoslovenske oružane sile. U prilogu prevod ovih odredaba na srpskom jeziku.

4) Gen. Vajks saopštio nam je daje ove uslove uglavnom već dostavio 15. aprila u 12.30 č. aktom našoj Vrh. komandi po jednom njegovom oficiru. Dodao je daje bilo više naših pregovarača, koje su pojedini komandanti armija upućivali i da nisu znali koji su od njih »nadležni«. Odgovorio sam generalu da su ti pregovarači tražili samo obustavu neprijateljstava, a da smo jedino mi opunomoćeni predstavnici naše Vrhovne komande za vođenje pregovora o primirju, kao što su to videli iz našeg punomoćja.

Pokazao mi je navedeni akt. u kome on kao opunomoćenik Vrhovne komande oružane sile za vođenje pregovora o primirju traži od naše Vrhovne

komande da se uputi za pregovore delegacija pod vodstvom višeg oficira snabdevenog ogovarajućim punomoćjem, koja će doneti izjavu da će Jugoslovenska oružana sila bezuslovno položiti oružje (bezuslovna kapitulacija). Delegacija ima doći u Beograd i poneti sve potrebne podatke za izvođenje bezuslovne kapitulacije svih još pod oružjem delova jugoslovenske vojske. Operacije nemačke vojske produžuju se i dalje do potpisa bezuslovne kapitulacije od strane delegacije. Delegacija ima dalje saopštiti mesta gde se nalaze nedostajuća akta Predsjedništva vlade, Ministarstva spolj. poslova i Ministarstva vojske i mornarice, koja se imaju u roku od tri dana predati. Pregovorima prethodi odmah puštanje u slobodu svih odvedenih i interniranih Nemaca, Italijana i Mađara. General me je pitao da li smo mi upoznati sa ovim aktom i jesmo li mi ta delegacija koju je on tražio? Odgovorio sam mu da nam nije ovaj akt bio poznat, jer smo mi krenuli iz naše Vrhovne komande 14. aprila u 23,43 č. a ovaj akt je datiran u Beogradu 15. aprila u 12,30 č. i poslat po podne, kada smo već bili na putu za Kraljevo.

5) Ponudio nam je ako želimo da zasebno između sebe razmotrimo uslove, te smo se povukli u našu sobu i ponovo razgledali nemačke uslove. Oni su bili potpuno u protivnosti sa izjavom, našim zahtevima i dobivenim instrukcijama od strane naše Vrhovne komande. Nemački su uslovi vredali čast jugoslovenskog oružja i naroda. Ni jedna odredba u ugovoru nije išla nama u prilog niti izdaleka zadovoljavala želje i zahteve naše Vrhovne komande! Posle međusobnog dogovora rešili smo nas dvojica, kada se vratimo na konferenciju. da ponovo pročitam izjavu naše Vrhovne komande, da tražimo zaključenje jednog časnog primirja, dok dobiveni uslovi predstavljaju bezuslovnu kapitulaciju, a zatim da izložim zahteve naše Vrhovne komande 1-6 (iznete napred). Da ne diskutujemo o pojedinim tačkama Nemačkog ugovora.

6) Ušavši u 8,45 č. ponovo u salu pitao sam generala Vajksa kada je i na koji način njegov napred pomenuti akt upućen našoj Vrhovnoj komandi. General Vajks odgovorio mi je daje poslat 15. aprila po podne po jednom njegovom kapetanu, sa kojim je otišao i naš major iz V armije, koji je bio došao iz Kraljeva u Beograd (docnije sam saznao da je to bio major Slokovec).

Ponovo sam pročitao izjavu naše Vrhovne komande dodajući da mi tražimo jedno časno primirje, dok međutim pročitam tekst ugovora nije »primirje puno časti« vec »potpuna kapitulacija« oružane sile i države. Zatim sam izložio po tačkama naše zahteve.

Po tač. 1) Obustavljanje neprijateljstva odmah, a ne po potpisu primirja, zbog otežanih veza dok se dobiju ovlašćenja za potpis, jer su naše teleg.-telef. veze porušene od bombardovanja i brzih operacija. General Vajks odgovorio je, da ne može obustaviti neprijateljstva pre zaključenja primirja, niti prekinuti dalje operacije i pokret. Ne može odustati od zahteva potpune kapitulacije. Vezusa našom Vrhovnom komandom možemo uspostaviti i preko Nemačke bežične veze (navodeći čak i talasnu dužinu 72 m), kao i koristeći se bežičnom komunikacijom. Na moju primedbu da ne znamo gde je sada Vrhovna komanda koja je bila kod Sarajeva. General je odgovorio daje »Sarajevo odjuče u Nemačkim rukama«.

Po tač. 2) Da se u Jugoslaviji uvede režim sličan kao u Francuskoj, zadržavajući neokupiran deo teritorije u našoj vlasti, general je odgovorio, da taj režim ne može usvojiti, vec da mora okupirati celu »srpsku« pa se popravio i rekao »jugoslovensku« teritoriju. Pored toga naveo je daje ovo političko pitanje

Po tač. 3) Da do potpisa mira zadržimo izvesnu vojnu snagu 40-50 hiljada ljudi za održavanje reda u zemlji. General je odgovorio daje ovo političko pitanje i da po njemu ne može diskutovati.

Po tač. 4) Da se naši vojnici ne uzimaju u zarobljeništvo, već zadrže za obdelavanje zemlje. General je odgovorio da svi moraju ići u zarobljeništvo. Napomenuo sam mu da smo usput srećali naše vojnike puštene od nemačkih vojnih vlasti da idu kućama. General je odgovorio da to ništa ne mari, da je to privremeno i da će svi biti upućeni u zarobljeništvo.

Po tač. 5) Odnosno povratka izbeglica domovima, general je odgovorio da će se to narediti kada pokreti trupa budu završeni i to pod kontrolom. Za sada se ne može dozvoliti zbog teškoća saobraćaja i drugih razloga.

Po tač. 6) Da se oficiri i podoficiri ne smatraju za ratne zarobljenike i neopetrebne za napred navedenu vojsku otpuste. General je odgovorio da »cela vojska« mora ići u zarobljeničke logore. Dodao je da bi se eventualno docnije nešto moglo učiniti.

Pošto sam izložio sve naše zahteve i dobio negativne odgovore napomenuo sam da se jasno vidi da on ne usvaja ni jedan naš zahtev. General mi je odgovorio da on ne može ni jedan naš zahtev usvojiti.

6. Posle ovoga general Vajks pitao nas je: da li hoćemo da potpišemo primirje i da li imamo i punomoćje za potpis ugovora o primirju. Odgovorio sam mu: da mi imamo samo punomoćje da »vodimo pregovore o uslovima za obustavu neprijateljstva i zaključenje ugovora o primirju« (»Verhandlungen zu führen«). Dobivene uslove imamo dostaviti našoj Vrhovnoj komandi, da o njima odluči. Pokazao sam mu ponovo tekst našeg punomoćja iz koga se ovo jasno videlo. Punomoćje i za potpisivanje ugovora o primirju mi nemamo. General Vajks kao da nije bio zadovoljan ovim odgovorom.

Pitao sam zatim generala Vajksa: da li su ovi uslovi primirja i sa Italijom. General se obratio ital. voj. izaslaniku pukovnika Bonifatiju, koji je odgovorio da nema instrukcije. Pomenuo sam da mi imamo ovlašćenje da vodimo pregovore i za zaključenje primirja sa Italijom. Mađarsku namerno nisam pomenuo. General Vajks je na ovo odgovorio, da od Italije treba tražiti zasebno primirje. Na kraju gen. Vajks je dodao da za ublažavanje političkih odredaba on nije nadležan.

7) Posle svega ovoga pokušao sam ponovo da se bar ublaže nemački zahtevi, izlažući da su ove odredbe sastavljene od strane nemačke Vrhovne komande pre no što je bila upoznata sa našim zahtevima zajedno časno primirje i ostale naše izložene zahteve, kao i da treba nemačkoj Vrhovnoj komandi i Kancelaru dostaviti naše zahteve. Dodao sam da je Nemačka potpuno iznenadno napala Jugoslaviju koja nije bila spremna za jedan rat da su videli iz operacija da nisu imali onakav otpor, kao što je to naša vojska pokazala u prošlom Svetskom ratu, što su joj i sami nemački komandanti priznavali. Ukazao sam na naše držanje od početka ovog Svetskog rata i po treći put sam pročitao izjavu da tražimo zaključenje jednog časnog primirja, i zamolio ga da ovo dostavi svome Vrhovnom komandantu. General Vajks na sve ovo nije ništa odgovorio, već je ćutao.

8) Pošto su nemački uslovi za primirje bili potupno u suprotnom sa željama i zahtevima naše Vrhovne komande smatrali smo da ne treba da ostanemo u Beogradu i da telegrafskim putem nemačke uslove dostavimo našoj Vrhovnoj komandi i da tražimo nove instrukcije (veze su bile u Nemačkim rukama a telefonska veza nije postojala). S toga smo rešili da se vratimo u Vr-

hovnu komandu i odnesemo uslove i podnesemo izveštaj. General Vajks ponovo nam je predložio da preko njihove bežične veze dostavimo uslove i tražimo telegrafsko odobrenje za potpis ugovora. No ja sam mu odgovorio da ćemo mnogo brže doći u vezu sa našom Vrhovnom komandom ako nam stavi jedan njihov avion na raspoloženje za odlazak u Sarajevo i u našu Vrhovnu komandu. General je odgovorio da nam stoji na raspoloženju jedan nemački avion na zemunskom aerodromu u 12 časova. Molio sam generala da se njihovom bežičnom vezom saopšti našoj Vrh. komandi da se vraćamo noseći nemačke uslove primirja. Potom smo ustali prvo mi a zatim ostali i time je zasedanje bilo završeno.

Ne rukujući se ni s kim, kao ni pri dolasku, napustili smo dvoranu, na šta su nas svi prisutni pozdravili stojeći, nacističkim pozdravom, a mi kratkim naklonom glave.

Za nama je izašao savetnik Nemačkog poslanstva Fajne i pitao me, u kakvoj je sada funkciji. Kalafatović. Odgovorio sam mu daje on sada Vrhovni komandant i Načelnik štaba Vrhovne komande. Zatim me je pitao šta je sa đeneralom Simovićem i našom vladom. Odgovorio sam mu daje vlada otišla sa Pala, no da ne znamo gde se sada nalazi.

Dok smo se spremali za polazak ponovo je komandant tražio naše punomoćje sigurno da vidi da li smo imali i ovlašćenje za potpis ugovora. Videlo se da su držali da će se tog dana izvršiti i potpisivanje primirja, čemu su verovatno želeli da dadu i svečaniji karakter, snimajući ovo i kinoaparatom, koji je bio postavljen za ovo vreme na ulazu u zgradu. Kada smo napuštali u 9,15 č. Štab armije aparat je bio uklonjen ...

Povratak u Vrhovnu komandu

1) Oko 11 č. krenuli smo iz Beograda, prešli Savu na skeli. Kolski most između Beograda i Zemuna bio je potpuno razrušen a na želj. mostu dva raspona oštećena. Veza između Beograda i Zemuna održavala se pomoću čamca i skele.

2) U 12 č. krenuli smo sa zemunskog aerodroma u pratnji Nemačkog majora fon der Ostena, nem. dvomotornim transportnim avionom preko Obrenovca i Šapca za Bijeljino, gdje je pilot aterirao, izjavljujući da ne može dalje leteti za Sarajevo zbog niskih oblaka kod Zvornika i na Romaniji kao i zbog kiše. Dobili smo dva nemačka poljska automobila i u 15,40 krenuli dalje ...

17. april

1) U 3,45 stigli smo u Sarajevo i došli u Štab Komande pozadine.

2) U 4,15 č. dobiv telefonsku vezu sa Vrhovnom komandom na Palama, saopštio sam lično Načelniku štaba đen. Kalafatoviću da smo se vratili. Da nismo bili u Sofiji već u Beogradu gde su vođeni pregovori sa Nemačkim komandantom II armije. Saopštio sam mu: da smo doneli nemačke uslove o primirju. Da smo postupili po njegovom naređanju u pogledu izlaganja naše izjave i zahteva Vrhovne komande, koje mi je pri polasku dao. Izvestio sam ga da ni jedan od naših zahteva nije primljen. Najzad sam mu u celosti pročitao nemačke uslove za primirje, napominjući mu, da oni ne zadovoljavaju zahteve naše Vrhovne komande i da oni ni u čemu ne idu u naš prilog.

Đeneral Kalafatović rekao mi je: da o nama nisu imali nikakvog izveštaja sem da smo 15-og izjutra kod Uzica naišli na borbu Nemačkih oklopnih trupa sa našim jedinicama i otišli za Užice. Nisu dobili izveštaj da smo bili u Beogradu i da donosimo uslove primirja. Od 15 po podne Vrhovna komanda i skoro sve ostale naše trupe stvarno su već zarobljene od Nemačke vojske, da je Sarajevo 15-og popodne posednuto. 16-og pred zor došao je iz štaba II Nemačke armije, jedan kapetan i doneo mi akt komandanta II armije, Vajksa od 15-og aprila. Za vođenje pregovora i potpis ugovora o primirju den. Kalafatović odredio je kao nove opunomoćenike pred. ministra spolj. poslova dr Cincar-Markovića i brig, đenerala Janković Radivoja. Novi opunomoćenici imaju ovlašćenje i za potpis ugovora o primirju, a dr Cincar-Marković će nastojati da se sastane sa nemač. min. spoljnih poslova. Imenovani su 16-og prešli u Sarajevo gde se noćas nalaze na prenoćištu i imaju krenuti za Beograd 17-og ujutro. Naredio mi je da ih odmah pronađem, da im predam Nemačke uslove primirja, da ih upoznam sa svim pojedinostima pregovora u Beogradu i dobijenim odgovorima na zahteve naše Vrhovne komande. Đeneral Kalafatović pitao me: da li bih ja hteo da se vratim sa određenim opunomoćenicima, pa da se pošalje novo punomoćje, ako još ima vremena. Odgovorio sam mu: daje bolje da nova lica pokušaju dobiti bolje uslove primirja, no što smo ih mi dobili, i molio ga da se ja ne vraćam, što je on i usvojio.

3) Pozvati ministar dr Cincar-Marković i den. Janković došli su u Štab Komande pozadine u 6,45 č., gde sam im predao tekst nemačkih uslova za primirje i detaljno izložio ceo tok vođenih pregovora, naše zahteve i dobivene odgovore na svaki zahtev pojedinačno od strane nemačkog opunomoćenika gen. Vajksa.

4) Oko 9 č. novi opunomoćenici u pratnji majora Ostena, nemačkog kaptana i majora Slemovca krenuli su automobilima (kojima smo mi došli) za Bijeljino, dalje avionom za Beograd, gde su stigli oko 19 č. Kako sam docnije obavješten pregovori su otpočeli na istom mestu i na isti način kao i naši i u 21 č. ovog dana potpisan je ugovor o primirju sa Nemačkom koji je sada važio i za Italiju.

5) 18. aprila oko podne doneo mi je jedan nemački oficir iz korpusne komande u Sarajevu depešu den. Jankovića iz Beograda za Nač. štaba Vrhovne komande, u kojoj izveštava daje 17-og u 21 čas potpisao primirje. Prvobitni tekst ugovora o primirju ostaje u važnosti s tim da su ublažene tačke 2, 4 i 6 i dr.; ima i novih tačaka. Primirje važi i za Italiju. Ono stupa na snagu 18. aprila u 12 časova (po nem. vremenu). Sto se tiče naših zahteva, nemački opunomoćenik izjavio je, da su oni političkog karaktera i da će se u docnijim preovorima moći regulisati. - Ovu depešu poslao sam odmah u Stab Vrhovne omande na Pale, a sadržinu saopštio i telefonom.

6) 18. aprila u veće došao je iz Beograda na Pale den. Janković, predao je Nač. štaba Vrhovne komande potpisan ugovor o primirju i podneo mu depešaj izveštaj o pregovorima. Ministar Cincar-Marković ostao je u Beogradu. Prevod potpisanog ugovora o primirju na srpski jezik u prilogu b).

7) Koje su izmene učinjene iz prvobitnog teksta, kao i koje su nove tačke unete u potpisani ugovor o primirju (13, 14, 15, 16. i 17) može se videti kada se oba teksta uporede.

8) Napomena: važniji događaji u Sarajevu, dok sam bio van komande, od 15. do 17. aprila 1941.

15. april: a) u 5,45 č. primljeno je naređenje Vrhovne komande da Štab komande pozadine i sve ostale komande i jedinice u Sarajevu imaju ostati na svojim mestima bez obzira na razvoj događaja.

b) U 17,15 č. primljeno je naređenje Vrhovne komande, u kome se izveštava da su povedeni pregovor za primirje.

v) Pre podne dobiveni su izveštaji o nastupanju nemačkih oklopnih jedinica od Vlasenice preko Romanije ka Sarajevu.

g) Oko podne dobiveno je naređenje Vrhovne komande za spaljivanje arhive i poverljivih knjiga. Pristupljeno je delimičnom spaljivanju.

d) Oko 15 č. neprijateljske oklopne jedinice sa pravca Romanija - Pale ušle su u Sarajevo bez borbe.

16. april: Ovoga dana Nemci pojačavaju svoje trupe u Sarajevu i upućuju pojedine delove u razne pravce. Stigao je u Sarajevo štab 46 korpusa i oko 2 divizije. Posednute su stražama kasarne, vojni magacini, pošta, razna nadleštva i dr. I ovog dana kretanje naših oficira i vojnika bez oružja po varoši nije bilo ograničavano u većoj meri.

10. juli 1946. godine
Beograd

Mih. D. Bodi
diviz. deneral u penziji*

Prilog 17

Aleksandar Cincar-Marković o pregovorima za kapitulaciju (izvod)

» ... Posle nekoliko dana, jedno jutro oko tri časa ušao je komandir straže neispavan i saopštio da odmah moramo krenuti put Užica. Na moje pitanje - zašto, odgovorio je: 'Nemci su nekoliko km od Brusa i ja shodno dobijenim instrukcijama moram da vas povedem dalje.' Tada smo tek saznali daje naša zemlja ušla u rat. Na put smo krenuli sa ručnim prtljagom, peške preko 50 km do Jošaničke banje, a dalje autobusom do Kraljeva, gde smo ušli u voz za Užice. Usput smo videli puno rasulo naše vojske i propast zemlje. Panika i nezadovoljstvo na sve strane. Čitave jedinice koje bez komandnog vodstva lutaju u raznim pravcima, ne znajući kuda će i šta ima da rade ... U Sarajevu nismo zatekli ni vladu ni Vrhovnu komandu. Vlada je već zajedno sa kraljem bila pobjegla, a Vrhovna komanda se sklonila u neko obližnje mesto. Pod punim bombardovanjem Sarajeva krenuli smo dalje za banju Kiseljak. Tamo smo zatekli jednu pozadinsku jedinicu ... koja se spremala za pokret. Sa čuđenjem je pozdravljen naš dolazak. 'Šta ćete vi ovde kada su ustaše na dva km pred Kiseljakom; odmah krenite natrag za Sarajevo.' To smo i uradili, iako je u Sarajevu bio pravi krkljanac od naše vojske i očekivao se ulazak Nemaca. Sklonili smo se na Pale (obližnje mesto kod Sarajeva), gde smo i prenoćili. To je bilo 15. aprila. Tog dana popodne došao je k meni jedan kapetan sa svojeručnim pismom od đenerala Kalafatovića, koji me je hitno pozvao da dođem kod njega saopštavajući mi da sam potpuno slobodan ... Štab Vrhovne komande bio je smešten u talijanskoj školi i pri svome dolasku zatekao sam oko stotinu oficira u dvorištu zgrade. Moj dolazak dočekali sa 'Živeo C. M.'; ja

sam odmahnuo rukom i odmah po pozdravu sa izvesnim ličnim prijateljima ušao sam da čujem šta hoće od mene Kalafatović. Pri susretu sa mnom, on me je upitao: 'Gde ste bili, zaboga? Ima već nekoliko dana da vas po celom frontu tražimo.' Ja sam ga, odgovorivši mu 'dobro da sam živ, šta sam sve pretrpeo', - odmah upitao šta je sa zemljom i kakva je momentalna vojna situacija. Kalafatović sa svojom urođenom mirnoćom i staloženošću rekao mi je, daje rat izgubljen, daje vlada sa kraljem pobešla u inostranstvo, da je vojska u punom rasulu, da su nemačke trupe ušle u gotovo sve delove naše zemlje i daje on dobio ovlašćenje da donose odluku odnosno daljeg držanja po svom slobodnom nahođenju. Dalje, da je s obzirom na ovakvu situaciju odlučio, da kapitulira kako bi se izbeglo dalje uzaludno prolivanje krvi; da su sve pripreme učinjene u pogledu kapitulacije, daje izaslao đenerala Micka Bodija na front sa naređenjem da se obustave neprijateljstva i da očekuje dolazak specijalnog nemačkog oficira iz Vrhovnog štaba gen. Vajksa iz Beograda u pogledu uređenja i izvršenja same kapitulacije. Rekao mi je daje mene pozvao da ga u ovim tragičnim momentima pomognem. Apelovao je na mene da učinim i poslednji dug prema zemlji i da se primim da budem potpisnik ovog akta, pored jednog đenerala Vrhovne komande.

Malo je reći da sam ovo sa zaprepašćenjem saslušao: 'Zar ja, đenerale, da potpisujem kapitulaciju i da ludost drugih pokrivam, koji sam sa vladom i namесnikom bio na sasvim drugom putu u pogledu obezbeđenja interesa naše zemlje! - To ne možete tražiti od mene, niti se ja mogu ovog akta primiti.'

Kalafatović je insistirao, da pokušam da politički spasem što se može spasti, zamolio me je za što brži odgovor, s obzirom da nemačkog emisara očekuje još u toku dana. Sutradan, rano ujutro probudio me je jedan oficir iz štaba Vrhovne komande i umolio me je da odmah pođem do Kalafatovića. U njegovoj sobi za rad zatekao sam pored njega još Nikolića, đenerala Radu Jankovića i jednog nemačkog oficira, koji su izrađivali tekst kapitulacije i činili izvesne primedbe u pogledu rokova izvršavanja same kapitulacije. Spremna su čak i punomoćstva za mene i đenerala Jankovića, šefa Operativnog odeljenja.

U razgovoru sa Kalafatovićem, šta bih ja po njegovom mišljenju imao pokušati da preduzmem, on mi je uglavnom ukazivao na statut, koji je dobila Francuska posle poraza, i dosta maglovito govorio o nekoj okupiranoj i neokupiranoj zoni kod nas. Ja sam mu ponovio svoje mišljenje da smatram daje za ovo dockan s obzirom na proglašenje Hrvatske kao 'nezavisne države', kao i na pretenzije Talijana, Mađarai Bugarske, čijazadovoljenjaočekujuodNemačke. Ponudio mi je dami što preu Beograd pošalje i đenerala, da mi se nađe pri ruci ... da komandu njegovih trupa preda njegovom pomoćniku i da krene odmah za Pale. Iz Pala krenuli smo Rade Janković. ja i taj nemački oficir 16. aprila ujutro za Sarajevo. U Sarajevu ostali smo čitav dan gde je đen. Janković pregledao spiskove materijala i ljudstva kao i rokove u pogledu izvršenja kapitulacije. Nemačke trupe već su bile zauzele grad Sarajevo i kancelarije Vrhovne komande bile su smeštene u jednoj od tamošnjih gimnazija. Zgrada je kipela od viših oficira, a naročito đenerala. Među njima zatekao sam bio Cukavca, V. Petkovića, Krstića i puno drugih. Svi su bili besni na Simovića i najoštrije kritikovali njegov rad i postupak. Na sve strane želelo se da se čuju prava objašnjenja o sporazumu sa Nemcima i o tajnim klauzulama. o kojima se govorilo kao daje u njima zemlja bila izdana, i da je rat prema tome bio neizbežan. Kako je ovo bila prva prilika gde sam posle 25. marta

mogao govoriti, davao sam precizna i tačna objašnjenja. Cukavac je bio naročito ogorčen protiv Simovića, jer mu je ovaj u samim operacijama oduzeo komandu i poslao drugog komandanta armije, da ga smeni. 17. aprila krenuli smo Nemačkim bombarderom za Beograd. Iz Zemuna prešli smo 'rodom' do gardijskih kasarna i odvedeni u jednu vilu na Dedinju, gde je bio za nas rezervisan smeštaj. U 8 časova uvečer već smo bili povedeni u Beograd u bivšu zgradu Čehoslovačkog poslanstva, gde se imao obaviti potpis akta kapitulacije.

U svečanoj sali ove zgrade, pri našem ulazu, zasedavao je deneral Vajks sa svojim pomoćnicima, uz prisustvo talijanskih, mađarskih i bugarskih diplomatskih i vojnih predstavnika. Svi su nas pozdravili ustajanjem i deneral Vajks pozvao nas je da sednemo pored njega. Zatim je uzeo reč deneral Vajks i u kratkom, suhom, čisto vojničkom tonu rekao je koliko se sećam ovo: 'Nemačka nije htela rat sa Jugoslavijom. Ona je šta više učinila sve da izide ususret željama u pogledu zadovoljenja daljih interesa Jugoslavije. Međutim, Jugoslavija je posle svečanog potpisa sporazuma krenula drugim putem i izazvala ratni sukob sa Nemačkom. Mi smo je vojnički tukli i vi ste pozvani da potpišete безусловnu kapitulaciju, čiji vam je tekst već poznat. Ja vam dajem pola sata vremena da se povučete i spremite eventualne primedbe, koje biste imali još naknadno da učinite.' U susednoj sobi, deneral Janković spremio je još neke tehničke izmene i mi smo ponovo ušli na zasedanje. U mome odgovoru den. Vajksu ja sam istakao, da je biv. Jugoslavija sa svoje strane činila velike napore u pogledu održanja dobrih i prijateljskih odnosa sa Nemačkom i da je vlada, zbog toga, često puta bila u teškoj situaciji, i da me zato vrlo iznenađuju surovi uslovi kapitulacije, koji se nameću jednom narodu, koji je takoreći bio izvan političkih zbivanja neodgovornih lica. I tada sam pokušao, u smislu razgovora sa Kalafatovićem, da iznesem političke primedbe i predloge, koji su odmah naišli na kategoričko odbijanje den. Vajksa sa rečima da on ima striktan zadatak da izvrši akt kapitulacije i da se iz ovog okvira nemože dalje kretati. To je ovestvar, rekao je, oko koj se može posle sa Nemačkim državicima govoriti. Unizu drugih mojih predloga bili su: Darnostvo izuzmu rezervni, bolesni i stari oficiri, da se od strane vojnika što veći broj ostavi svojim kućama, kako ne bi poslovi oko poljoprivrednih radova trpeli i narod zapadao u ekonomske teškoće i t. d. Sve je ovo bilo bez uspeha i mi smo, den. Janković i ja, oko 9 časova uvečer, dali naše potpise, shodno punomoćju potpisanom od đenerala Kalafatovića, na akt kapitulacije sa Nemačkom i Italijom.

Sva akta koja su se odnosila na kapitulaciju poneo je deneral Janković da ih preda Kalafatoviću koji se tada sa Vrhovnom komandom nalazio u Valjevu, da lično rukovodi izvršenjem kapitulacije. Ovde napominjem da se moj opširan koncept o razgovoru sa Kalafatovićem nalazi u jednoj od mojih kožnih torbi iz Salcburga. -

Posle potpisa kapitulacije ja sam ostao u Beogradu i nastojao preko Nemačkog poslanstva da što pre dođem u kontakt sa Nemačkim vodećim tima, i o tome, kao i o pismu koje sam iz Karlsbada uputio Ribentropu, dao sam opširno iskaze mome prvom isledniku potpukovniku ...«

Ovaj iskaz (u zapisnik, pred vojnim istražiteljem u Beogradu, od avgusta 1945) nalazi se u Vojnoistorijskom institutu JNA pod oznakom reg. br. 15. grupa 1. odnosno kasnije: reg. br. 1/5-36-K. U. O. 3. Fotokopija se nalazi u Institutu za historiju države i prava Pravnog fakulteta u Zagrebu.

SKRAĆENICE

ADAF	Dokumenti o nemačkoj spoljnoj politici (Akten zur deutschen auswärtigen Politik (1918-1945). Serie D 1937-1941. Die Kriegsjahre. V, Xii. 1 und 2. Dokumente
ADKRZ	Arhiv Državne komisije za ispitivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača
AUT	Arhiv Istorijskog instituta Titograd
AIRPJ	Arhiv istorije radničkog pokreta Jugoslavije (sada Arhiv CK KPJ - A-CK KPJ)
AIRPS	Arhiv istorije radničkog pokreta Srbije
AKR2	Arhiv Komisije za ispitivanje ratnih zločina okupatora i njegovih pomagača
a/p	Avio-poletanje
AR I"41, ZD. I	Aprilski rat 1941, Zbornik dokumenata. 1 knjiga
ARP	Arhiv za radnički pokret (sada Arhiv CK KPJ)
ASIP	Arhiv Sekretarijata inostranih poslova
ASFRJ	Arhiv Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije
AVLI	Arhiv Vojnoistorijskog instituta
b/k	Borbeni komplet
BNS	Blok narodnog sporazuma
CK	Centralni komitet
CK KPJ	Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije
CK KPH	Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske
DASIP	Diplomatski arhiv Sekretarijata inostranih poslova (. iPj Popisnik mikrofilmova Nemačkih dokumenata otkupljenih od Nacionalnog arhiva SAD. Washington, Sveska I. dokumenata nemačkog Ministarstva inostranih poslova
DBFP	Dokumenti o britanskoj spuljnoj politici 1919-1939, druga i treća serija, London. Državni knjižarski zavod. (Documents on British Foreign Policy 1919-1939. Second and Third Series, London. H. M. Stationery Office).
DAFR	Dokumenti za američke međunarodne odnose, III, 1940-1941, Boston (Documents on American Foreign Relations, III. 1940-1941. Boston)
DDAP	Dokumenten zur deutschen auswärtigen Politik
DDI	Italijanski diplomatski dokumenti (I Documenti Diplomatici Italiani)
DGFP	Dokumenti o nemačkoj spoljnoj politici 1918-1945. - Documents on German Foreign Policy. 1918-1945. Series C and D, Washington, Government Printing office
DIA	Dokumenti o međunarodnim odnosima. Predratne serije. London, izdanje

		Oksfordskog univerziteta (Documents on International Affairs, Prewar Series. London. Oxford University Press)
DKUZO		Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača
D.V.	Nemačka	momčad (Deutsche Mannschaft)
DS		Demokratska stranka
DUK		Dokumenti u arhivi Univerziteta Kolumbija u Njujorku - ili samo UK
EJ		Enciklopedija Jugoslavije
FNS		Front narodne slobode
FRUS		Spoljni odnosi Sjedinjenih Američkih Država 1934-1941, Vašington, Državni štamparski zavod (Foreign Relations of the United States 1934-1941, Washington, Government Printing Office)
HGZ		Hrvatska građanska zaštita
HRSS		Hrvatska republikanska seljačka stranka
HSS		Hrvatska seljačka stranka
HSZ		Hrvatska seljačka zaštita
IK		Izvršni komitet
IMT		Međunarodni vojni sud u Nirnbergu (Vidi USMT i PGKTMI)
IRPS		Institut radničkog pokreta Srbije
JMO		Jugoslovenska muslimanska organizacija
JNS		Jugoslovenska nacionalna stranka
JRZ		Jugoslovenska radikalna zajednica
JRSD		Jugoslovenska radikalno-seljačka demokratija
KI		Komunistička internacionala
KP		Komunistička partija
KPJ		Komunistička partija Jugoslavije
KOV		Kopnena vojska
KTO		Komanda teritorijalne odbrane
MIP		Ministarstvo inostranih poslova
MK		Mesni komitet
MMTRO		Mladeska makedonska tajna teroristička organizacija
MUP		Ministarstvo unutrašnjih poslova
NAV-I		Nacionalni arhiv Vašington (dokumenti italijanskog porekla)
NAV-N		Nacionalni arhiv Vašington (dokumenti Nemačkog porekla)
NDH		Nezavisna Država Hrvatska
NIN		Nedeljne informativne novine, Beograd
NRPJ		Nezavisna radnička partija Jugoslavije
NRS		Narodna radikalna stranka
NSR		Nacističko-sovjetski odnosi 1939-1941. Vašington, Državni štamparski zavod, 1948. (Nazi-Soviet Relations, 1, 1939-1941, Washington, Government Printing Office, 1948).
NSR		Nazi-Soviet Relations 1935-1941. Washington, Government Printing Office, 1948.
OKH	Nemačka	Vrhovna komanda kopnene vojske
OKW		Vrhovna komanda Nemačkih oružanih snaga (Oberkommando der Wehrmacht)
PA/AA		Politički arhiv inostranih poslova (BON); Politisches Archiv des Auswärtiges Amtes (Bonn)
PAO		Protivavionska odbrana
PAZ		Pasivna zaštita od napada iz vazduha
PGKTMI		Sudjenje glavnim ratnim zločincima pred Međunarodnim vojnim sudom u Nirnbergu (Proces des grands criminels de guerre devant le tribunal militaire international, Nürnberg, XXXIV (vidi USMT i IMT))

PISKJ	Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije
PK	Pokrajinski komitet
PVO	Protivvazdušna odbrana
RM	Ratna mornarica
RV	Ratno vazduhoplovstvo
SA	Jurišni (nemački) odredi (Sturmabteilungen)
SAD	Sjedinjene Američke Države
SD	Služba bezbednosti (Sicherheitsdienst)
SDK	Seljačko-demokratska koalicija
SDS	Samostalna demokratska stranka
SMS	Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS)
SIP	Sekretarijat za inostrane poslove
SKJ	Savez komunista Jugoslavije
SKOJ	Savez komunističke omladine Jugoslavije
SLS	Slovenska ljudska stranka
SRN	Stranka radnog naroda
SS	Specijalne vojne formacije nacističke partije (Schutzstaffeln)
SSSR	Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
SUP	Sekretarijat za unutrašnje poslove
TM	Teritorijalno mobilni
TVO	Teritorijalna vazdušna odbrana
UD	Udružena opozicija
UK	Dokumenti u arhivi Univerziteta Kolumbija u Njujorku. ili DUK
URSS	Ujedinjeni radnički sindikalni savez
USSt	Ustaška država (NDH)
USMT	Vojni sud SAD. Služba šefa Saveta za ratne zločine. Dokumenti podneseni na raznim sudenijima za ratne zločine, a sada na čuvanju u Državnoj arhivi SAD. Vašington (United States Military Tribunal. Office of the Chief of Counsel for War Crimes. Documents presented at the various War crimes trials and now deposited in the National Archives of the United States, Waschington, D. C. Vidi:
IMT	Internationales Militärtribunal (Nürnberg): Der Prozes gegen Hauptkrieg Verbrecher (blaue Serie) Nürnberg, Medunarodni vojni sud protiv glavnih ratnih krivaca u Nirnbergu (Nirnberški proces)
VE	Vojna enciklopedija
VIG	Vojnoistorijski glasnik (VII)
VII JNA	Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije
VMRO	Vnatrešna makedonska revolucionarna organizacija
VOOV	Vazdušno osiguranje, osmatranje i veza
ZDNORJ	Zbornik dokumenata NOR - Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije
ZS	Zemljoradnička stranka
ZSKZ	Zemljoradnička centralna kreditna zadruga

LITERATURA ZA I i II TOM

ARHIVA VOJNOISTORIJSKOG INSTITUTA JUGOSLOVENSKE
NARODNE ARMIIJE (AVII). BEOGRAD:

Fond raznih dokumenata:

izjave učesnika bivše jugoslovenske vojske u aprilskom ratu 1941. godine (popisnici, fascikle, kutije);

Posleratne izjave driavnih rukovodilaca namesničkog retima, ustaških i drugih funkcionera i ličnosti na saslušanjima pred Državnom komisijom za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njegovih pomagača, kao i izjave nekih vojnih rukovodilaca bivše jugoslovenske vojske u Generalštabu jugoslovenske narodne armije;

Posleratne izjave raznih ličnosti pred istražnim organima državne bezbednosti FNRJ u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani i Novom Sadu;

Fond dokumenata Nezavisne Države Hrvatske;

Fond dokumenata okupatora;

Fond dokumenata emigrantske jugoslovenske vlade;

Dokumenti (mikrofilm) Bon-1 i Bon-2;

Dokumenti (mikrofilm) London;

Dokumenti (mikrofilm) italijanskog porekla - I-T (nacionalni arhiv Vašington);

Dokumenti (mikrofilm) Nemačkog porekla NAV-N-T (Nacionalni arhiv Vašington);

Dokumenti Nazi-Soviet Relations 1939-1941 (NSR). Vašington. 1948.

a) Izdanja Vojnoistorijskog instituta Jugoslovenske narodne armije:

Aprilski rat 1941. Zbornik dokumenata, knjiga 1. (AR 1941, ZD. I). Beograd. 1969;

Drugi svetski rat (Pregled ratnih operacija), I, Beograd, 1957;

Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945. I, Beograd, 1957;

Pregled narodnooslobodilačkog rata u Makedoniji 1941-1945, Beograd. 1960;

Zbornici dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (ZDNORJ):

Tom I, knjiga 2, Beograd, 1952; tom II, knjiga 2, Beograd, 1954; tom III, knjiga 4, Beograd, 1953; tom V, knjiga 1, Beograd, 1952; tom V, knjiga 3, Beograd 1954;

b) Neobjavljeni rukopisi u Arhivi Vojnoistorijskog instituta:

General u penziji Milutin Nikolić. *Aprilski rat 1941. godine*; AVII. P-17. F-1, reg. br. 1. k. 5;

Jovan Vasiljević, *Jugoslovenska flota u Boku Kotorskoj u aprilskom ratu 1941;*

Put izdaje doktora Maćeka i drutine;

Fond PK SKS, Milutin Folić. NOB na Kosovu i Metohiji;

Memoari generala Dušana Simovića, R-16, II. reg. br. 2/1. 1-142, k. 8a.

II OSTALI ARHIVI:

Archiv BBC, Written Archives Centre, Caversham-Reading. 27. mart;

Arhiv CK SKJ (KPJ). Beograd;

Archiv der Gegenwart. 1933-1941. G. M. b. H. Wien;

Arhiv guvernera Dalmacije, dokumenti;

Arhiv Driavne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (ADKRZ);

Arhiv Instituta radničkog pokreta Jugoslavije (AIRPJ);

Arhiv Instituta radničkog pokreta Srbije (AIRPS);

Arhiv istorijskog instituta Titograd (AIIT);

Arhiv PK Vojvodine. Novi Sad;

Arhiv za radnički pokret, (ARP-A CK KPJ);

Diplomatski arhiv Sekretarijata inostranih poslova, mikrofilmovi;

Diplomatski arhiv Sekretarijata inostranih poslova. Popisnik Vašington. SIP Bubrovnik;

Driavni arhiv Socijalističke Republike Makedonije. Skoplje;

Istorijski arhiv KPJ, II, Beograd. 1950;

III DOKUMENTI STRANIH DRŽAVA

Auswärtiges Amt. Documents on German Foreign Policy 1918-1945, (DGFP). Serie C, sv. 3, Ser. D. sv. 14, Washington. D. C. Government Printing Office, 194<M960;

Die Beziehungen zwischen Deutschland und der Sowietunion 1939-1941. Documente des Auswärtigen Amtes, Tübingen, 1949;

Documenten zur deutschen auswärtigen Politik (DDAP);

Dokumenti i materijali o drugom svetskom ratu. I. Međunarodni problemi, izdavačko preduzeće FNRJ. Beograd. 1951;

Documenti diplomatici Italiani (DDI);

Dokumenti o Jugoslaviji, Zbirka. Pariz, 1956;

Dokumenti u arhivi Univerziteta u Kolumbiji (UK):

Documents on American Foreign Relation 1940-1941, Boston:

Documents on British Foreign Policy 1919-1939; (DBFP), London;

Documents on German Foreign Policy (DGFP) Series D VI—XII;

Documents on International Affairs. Prewar Series, Oxford University Press, London, 1939;

Documents secrets du Ministère des Affaires Etrangères d'Allemagne. II, ser. D. V;

АoKv.MeHTbi n MaTepnaAbи. c c c p b 6op6e 3a MHp наKaHvne BTopofi миpовоА Boftwe, H3Aa-TCAbCTBO нOAHTHU^eCKOft AHTepaTV'pbl, MockBa, 1971;

IV DELA I ČLANCI NAŠIH I INOSTRANIH AUTOUA I DRUGI IZVORI

A

A. Wuchelstrasse es maguaroszag. Budapest, 1960;

Adam M., Gy. Juhacz, L. Kerekes. *Alianz Hitler-Horthy-Mussolini,* Budapest, 1966;

Adamič Luj, *Moja rodna gruda.* Trens and Tides, okl.- dec. 1946;

AgneS Godo, *Uloga Honijeve Madarske u realizaciji planova Trećeg Rajha protiv Jugoslavije,* Referat na naučnom skupu u Beogradu 1973. na temu *Treći Rajh i Jugoslavija 1933-1945;*

Akten zur deutschen auswärtigen Politik (1918-1945); Serie D. 1937-1941. Serie D, Band XII (ADAP);

Albertini Luigi. *Origins of the War of 1941,* Oxford University Press. London, 1953;

Alehander Werth, *Russia at War 1941-1945.* New York. E. P. Ditone. CO. JNC. 1946;

Anfuso Filippo, *Roma - Berlin,* »Spoljnopolitička dokumentacija« br. 10, mart 1952;

Apostolski Mihailo. A. Hristov. R. Terzioski, *Položaj okupirane Makedonije u drugom svetskom ratu (1941-1945),* »Jugoslovenski istorijski časopis« br. 3/1963;

Aianacković Žarko. *Vojvodina u borbi 1941-1945.* »Forum«. Novi Sad. 1959;

Avramovski prof. dr Zivko, *Nemačka politika međunarodne izolacije Jugoslavije - Referat na Naučnom skupu u Beogradu oktobra 1973. godine na temu Treći rajh i Jugoslavija 1933-1939;*

Avramovski dr Zivko. *Izveštaji Ulriha fon Hasela o putu u Beograd i Zagreb u početku novembra 1940.* »Historijski pregled br. 2/1973. Zagreb:

Avramovski **prof. dr Zivko**. *Balkanske zemlje i velike sile 1935-1937*. »Prosveta« Beograd. 1968.

Avramovski dr **Zivko**, *Ekonomski i politički ciljevi nemačkog izvoza naoružanja u balkanske zemlje uoči drugog svetskog rata*, »Vojnoistorijski glasnik« br. 2/1972;

Avramovski dr **Zivko**. *Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu uoči drugog svetskog rata*, Istorija XX veka. Zbornik radova. II, Beograd. 1961.

B

Baien Sime, *Pavelic*. Zagreb. 1952;

Badoglio Pietro, *Italy in the Second World War*, London, Oxford. 1948;

Bakarić Vladimir, *Nisam tako mislio*. NIN br. 1121, 2. juli 1972;

Bakarić Vladimir. *Prvi susret s Kardeljem*. -Politika«, 23. januar 1980;

Barker Elisabeth, *Britanska politika prema jugoistočnoj Evropi*. »Globus«, Zagreb. 1978;

Basta Milan. *Agonija i slom Nezavisne Države Hrvatske*. Beograd, 1971;

Beleška o razgovoru kralja Aleksandra sa Cvtodom Malagoli Kapi 13. aprila 1932.

Berndt A. und von Wedel. *Deutschland im Kampfe 1941*. Oberkommando der Wehrmacht. Otto Stollberg, 1941:

Biber dr Dušan, *Kraljevina Jugoslavije na raskršću 1939. godine*, »Politika«, 25. septembra i 4. oktobra 1971;

Biber dr Dušan. *Luj Bartu u Beogradu 1934*. »Politika«, 21. septembar 1971;

Biber dr Dušan. *Nacisti kao uzor*, »Politika« 6. septembra 1971.

Biber dr Dušan. *Nacizem in Nemci u Jugoslaviji 1933-1941*. Ljubljana 1966;

Biber Dušan. *O padu Stojadnovičeve vlade*. Istorija XX veka. Zbornik radova. VIII. Beograd. 1966;

Biber Dušan. *Ostavka u ponoć*. »Politika« 30. avgust 1971;

Biber Dušan. *Po starom nacističkom planu*. »Politika« 1. oktobra 1971:

• Bilten za državnu »štitu Ministarstva unutrašnjih poslova«, juli 1939, Beograd:

Blažević Jakov. *Mač a ne mir*. Mladost. Zagreb. 1980.

Boban dr Ljubo. *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke. 1928-1941. 1 i 2. knjiga*. Liber, Zagreb, 1974;

Boban dr Ljubo. *Oko Mačkovih pregovora s grofom Canom*. Istorija XX veka. Zbornik radova VI. Beograd, 1964;

Boban dr Ljubo, *Sporazum Cvetković - Maček*. »Kultura«, Beograd, 1965;

Boljević Arsenije. *Jugoslovensko vazduhoplovstvo u aprilskom ratu 1941. godine*. »Vojno delo« br. 1. Beograd. 1952

Bratić Damjan, *Na brodovima Ratne mornarice*, »Politika« 24. i 25. decembar 1972:

- Breccia Alfredo. *Jugoslavija 1939-1941. Diplomazia delta neutralita*. Giffre editore. 1978;
- Brigere Raymond. *Veni. Vidy. Vichy*. Caiman - Levy, Paris. 1944;
- Broszat Martin und Hory Ladislaus. *Der Kroatische Ustascha Staat 1941-1945*. Deutsche Verlags - Anstalt. Stuttgart, 1964 - prevod u Arhivi Vojnoistorijskog instituta. Beograd;
- Broz Josip Tito. *Sabrana djela, knjiga V*. »Komunist«, BIGZ. Beograd, »Naprijed«, Zagreb; Beograd. 1978;
- Broz Josip Tito, *Politički izveštaj na V kongresu KPJ 1948*. »Kultura«. Beograd. 1948;
- Broz Josip Tito. *Borba i razvoj KPJ između dva rata. brošura u listu »Politika«*. Beograd. 1977;
- Broz Josip Tito, *Referat na svečanoj sednici CK KPJ 19. aprila 1959*, »Socijalizam«, godina II. br. 2. Beograd, 1959;
- Broz Josip Tito. *O kakvom je unitarizmu reč*, NIN br. 1636. 9. maj 1982, Beograd, str. 12.
- Broz Josip Tito, *Govori 78*, »Borba«, Aktuelna politička biblioteka. Beograd, januar 1979.
- Bugarska vojska u Jugoslaviji 1941-1945*. »Međunarodna politika«. Beograd, 1971;
- Bulajić dr Milan, *Aprilska kriza 1941*, »Borba«;
- Burni martovski dani*. NIN br 1079 od 12. septembra 1963.

C

- Cavallero Ugo. *Diario 1940-1943*. dol. Cap di S. M. E, Roma. 1948;
- Churchill Winston, *Grand Alliance*, London. 1950;
- Churchill Winston. *The Second World War, III*. London, 1950;
- Churchill Winston. *Their Finest Hour. II*. Houghton Mifflin. Boston. 1948, 1949 i 1950;
- Colić Mladen, *Kopnena vojska domobranstva Nezavisne Države Hrvatske*, »Vojnoistorijski glasnik, br. 2/1970«;
- Colic Mladen, *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska*. Beograd. 1973;
- Comnene Nicolas P., *Preludi del grande drama*, Roma, Leonardo. 1947;
- Crevelde Martin L. van. *Hitler's Strategy 1940-1941, The Balkan Clue*. Cambridge University Press. England, 1974;
- Cukavac Vladimir. *Kako su se odigrale borbe između Caribroda i Pirota*. »Večernje novosti« od 19. jula 1960;
- Cvetković Dragiša. *Hrvatsko pitanje i putevi sporazuma*. Dokumenti o Jugoslaviji. Pariz, 1956;
- Cvetković Dragiša, *Razgovori u Berhtesgadenu*, sveska 8, zbirke Dokumenti o Jugoslaviji. Pariz, 1956;
- Cvijetic dr Leposava, *Prodaja naoružanja kao metod ekonomskog i političkog pritiska nacističke Nemačke*. Istorija XX veka. Zbornik radova, XIII, »Narodna knjiga«. Beograd:

Cvijetić dr Leposava, *Težnje i planovi nacističke Nemačke o uključenju Jugoslavije u izv. veliko privredno područje i Detsche Grosswirtschaftsraumj* - referat na Naučnom skupu u Beogradu 1973. godine na temu *Treći rajh i Jugoslavija 1933-1939. godine*;

Cvirn S., *Druga plai medalje*, »Naša obramba« br. 1/1972;

Cvrlje Vjekoslav, *Vatikan u suvremenom svijetu*. Školska knjiga. Zagreb. 1980.

C

Cerčil Vinston. *Drugi svetski rat*, II, »Prosveta«. Beograd. 1968;

Cerčil Vinston. *Memoari*, II, »Prosveta«. Beograd;

Cerni Josip. *Pismo Uredništvu slovenačke revije*. -Obala« br 13, Kopar. 1972.

Colaković Rodoljub, koautor *Pregleda istorije Saveza komunista Jugoslavije*, ćirilčno i latinično izdanje Instituta za izučavanje radničkog pokreta, Beograd. 1963;

Cubrilović dr Branko, *Zapisi iz tuđine*. »Svjetlost«. Sarajevo. 1946;

Cubrilović dr Vaso, *Secan/e na predavanje akademika generala Zivka Pavlovića* - predavanje, Istorijski časopis Istonjskog instituta u Beogradu, knjiga XIV-XV, 1963-1965. Beograd. 1965;

Culinović Ferdo, 27. mart, Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb, 1965:

Culinović Ferdo. *Jugoslavija između dva rata. I t 11 knjiga*, Zagreb. 1961,

Culinović dr Ferdo, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Vojnoizdavački zavod, Beograd. 1970:

Culinović dr Ferdo. *Organizacija vlasti i oružane snage u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. »Vojnoistorijski glasnik«, br. 3/1968,

Culinović dr Ferdo, *Slom stare Jugoslavije*. »Školska knjiga«, Zagreb, 1958.

Culinović dr Ferdo. *Svaranje nove Jugoslavenske države*. Zagreb. 1959;

D

Dainjanovic Pero. *Značaj Titovog pisma za Srbiju*. »Politika« 29. februar 1978:

Damjanović Pero. *Iz neobjavljenih spisa druga Tita do 1941*, »Polnika« 21 i 23. maj 1972;

Damjanović Pero. koautor *Pregleda istorije Saveza komunista Jugoslavije*, ćirilčno i latinično izdanje Instituta za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1963:

Dedijer Vladimir. *Novi prilozii za biografiju Josipa Broza Tita. Tom II 1892-1945* izvod u feljtonu »Politike«. Beograd;

Dedijer Vladimir, referat na Naučnom skupu u Beogradu 1973. godine na temu *Treći rajh i Jugoslavija 1933-1945*:

Der Feldzug auf dem Balkan. Armeeoberkommando. Berlin. 1941;

Der Prozes gegen die Hauptkriegsverbrecher for dem internationalen Militärgeriftschof. XVIII. Nürnberg, 1945-1946;

Deutscher Isaac, *Staljin*, Politička biografija. »Globus«, Zagreb. 1977.

Dimitrijević Mita. *Mi i Hrvati*. Beograd. 1939.

Dimitrijević Mila. *Pri kontakt između kralja Aleksandra i Stjepana Radića*. Beograd. 1939.

Dimitrijević Sergije, koautor *Pregleda istorije Saveza komunista Jugoslavije*, ćirilčno i latinično izdanje Instituta za izučavanje radničkog pokreta. Beograd. 1963.

Direktiva OKH za propagandu protiv Jugoslavije u AVII;

Dnevnik Organizacije »Jupiter« u Jugoslaviji;

Drobac Mirko. *Za narodnu štampu*, Beograd, 1933;

Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske 21-25. novembra 1948. Zagreb. 1949.

Drugi svetski rat I pregled ratnih operacija, I, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd. 1957;

Driavna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (DKUZO), »*Saopštenja*«. Beograd, 1946;

D.S. *Nepromijenjena sri nacionalizma*. »Vjesnik u srijedu«, br. 1029 od 19. januara 1972.

D

Đorđević Boško. *Pregled jugoslovenske trgovinske politike*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1960.

Đuretić Veselin, *Razbijanje tabua*. »Politika«, 27 juni 1981;

E

Eden Anthony. *Memoirs l'Esperence de Force Fevrier 1938 - Aoüt 1945*. Plön a' Meaux. 1965;

Enciklopedija Jugoslavije, tom 1. Leksikografski zavod. Zagreb. 1955.

Enciklopedija Jugoslavije, tom 4, Leksikografski zavod. Zagreb. 1959;

Enciklopedija Jugoslavije, tom 7. Leksikografski zavod. Zabreb, 1968;

F

Fabijan Trgo, *Komunistička partija i odbrana zemlje (do aprilskog rata 1941)*. »Vojnoistorijski glasnik«, br. 2. Beograd. 1971;

Ferenc Tone. *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama 1941. do 1945*. Ljubljana - Beograd. 1979;

Fitzroy Maclean. *Tito, A. Studi*. »Foreign Affairs« 28. januara 1950;

Filis Oti (Philiis Auti), *Jugoslavija u britanskim strogo poverljivim dokumentima*. NIN br. 1120/1972. 1121/1972 i 1123;

Folić Milutin. *NOB na Kosovu i Metohiji*, rukopis u AVII;

Foreign Relations on the United States 1934-1941. Washington. Government Printing Office

G

- Gafencu Grigore, *Prelude to the Russian Campaign*, London, 1947;
- Galleazzo Ciano, *Ciano's Diary 1939-1943*. Heinemann, London, 1947;
- Galleazzo Ciano, *Diario 1939-1940*. I, Rizzoli Editore, Milano - Roma. 1950;
- Galleazzo Ciano. *Dnevnik grofa Ciana*, prevod, Zagreb, 1948;
- Galleazzo Ciano, *L'Europa Verso la Catastrofe*. Mondadori, Verona. 1948;
- Galic Edvard. *Unmasked, Two Confidential Interviews in 1931*. London, 1970;
- Gamelin Maurice, *Servir. II i III*. Plön. Paris. 1946, odnosno 1947;
- German Campaigns in the Balkan Spring 1941*. Ministarstvo vojske. SAD. Odeljenje za pravila. Washington. 1953;
- Gledović Bogdan, *Narodnooslobodilački rat u Sandžaku u prvoj godini oslobodilačkog rata*. •Vojnoistorijski glasnik«, br. 2/1972;
- Gligorić Branislav. *Parlamentarni sistem u Kraljevini SHS 1919-1929*. Zbornik radova. Beograd, 1973;
- Glojnaric Mirko, *Borba Hrvata*. Zagreb. 1940;
- Glojnaric Mirko, *Voda govori*, «Danica», Zagreb. 1936;
- (Irračički pregled rasporeda Nemačkih snaga u NDH*. spisak karata:
- Graziani Rodolfo. *Ho Difeso IM Patria*, Garzanti. Milano. 1951;
- Grada za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji*. Slavonski Brod;
- Gregoric Danilo. *Samoubistvo Jugoslavije, poslednji čin jugoslovenske tragedije*. Beograd, 1942;
- Greiner Helmuth, *Das Eingreifen auf dem Balkan 1941*. u AVII;
- Greiner Helmuth. *Die Oberstwehrmachtführung 1939-1943*. Limes Verlag. Wiesbaden, 1951.

H

- Hadri Ali, *Albanska narodnost u Jugoslaviji od 1918-1941*. Zbornik iz istorije Albanije. Beograd. 1969;
- Hadri Ali. *Okupacioni sistem na Kosovu i Metohiji 1941-1944*. »Jugoslovenski istorijski časopis« br 2/1956;
- Hadži-Vasilev Kiro, koautor *Pregleda istorije Saveza komunista Jugoslavije*. Beograd. 1963;
- Hadži-Vasilev Mito, koautor *Pregleda istorije Saveza komunista Jugoslavije*. Beograd. 1963;
- Hagen Walter, *Die Geheime Front*. Vien, 1950;

- Hajd Montgomeri. *Tihi Kanadanin*, »Rad«. Beograd, 1963;
- Halder Franz, *Diary 1939-1942*, Nürnberg, 1946;
- Hassel! Ulrich von. *Vorn Andern Deutschland Aus Nachgelassenen Tagebüchern 1938-1944*, Vienna. Humbolt, 1948;
- Herman Vendel. *Barba Jugoslovena za slobodu i jedinstvo*, »Narodna prosveta«, Beograd, 1925;
- Hildebrandl Klaus, *The Foreign Policy of the Third Reich*. Batsford Ltd, London. 1973;
- Hillebrand Bughard Mueller. *Das Heer 1939-1945*, U. Verlag E.S. Mittler und Sohn, Frankfurt/M. 1956;
- Hillebrand Bughard Mueller. *Die improvisierung einer Operation*. E. S. Mitlerund Sohn, G. m. b. H, Berlin, 1949 i Königstein. 1949;
- Hillgruber Andreas. *Deutschland und Romainen 1939-1944*, Dissertation. Gottingen. 1953;
- Hitler e Mussolini, Lertere e documenti*, Rizzoli, Milano. 1946;
- Hoptner B Jacob, *Yugoslavia in Crisis 1934-1941*. New York and London. 1962;
- Hoptner B. Jacob. *Jugoslavija u krizi 1934-1941*. prevod cirilica. Zapadna Nemačka. 1964; latinica, »Otokar Keršovani«, Rijeka. 1973;
- Horvat Josip. *Politička povijest Hrvatske 1918-1929*. Zagreb. 1938;
- Hory Ladislaus und Broszat Martin, *Der Kroatische ustascha Staat 1941-1945*, Stutgan. 1964;
- Hristov A. *Poloiaj okupirane Makedonije u drugom svetskom ralu (1941-1945)*, »Jugoslovenski istorijski časopis« br. 3 1963;
- Hugh Dolton, *Fatefull Yares*, Memoirs 1931-1935. London, 1957.

1

- Ikica Mladen, *Ratna mornarica bivše Jugoslavije u ratu 1941*, »Mornarički glasnik« br. 6. Split. 1952;
- Ikica Mladen. *Ratna mornarica Jugoslavije 1918-1941*, »Primorski zbornik«, I.Zagreb. 1962;
- International Military Tribunal. Documents at the international Military Tribunal at Niremberg and nov deposited in the United States (IMT)*. Washington, D, C;
- Isaic Vladimir, *Pomorsko vazduhoplovstvo u ratu 1941*, »Mornarički glasnik« br. 5, Zrenjanin, 1970;
- Istorija XX veka. Zbornik radova. XIII*, Narodna knjiga. Beograd. 1975;
- Istorija radničkog pokreta Jugoslavije*, Beograd, 1940;
- Istorija radničkog pokreta Jugoslavije*, Zbornik 1. Beograd. 1962;
- Istorija građanskih partija Jugoslavije. II. SUP*, Beograd. 1952;
- Istorijski dnevnik Operativnog odeljenja italijanske 2. armije - prevod u AVII*.

J

- Jakobsen Hans Adolf. *Der Zweite Weltkrieg (1939-1945) in Chronik und Dokumenten. I*, Darmstadt. 1959;
- Janković dr Dragoslav. *Niška deklaracija (naslanjanje programa jugoslovenskog ujedinjenja u Srbiji)*. Zbornik radova. Istorija XX veka. X. Beograd, 1969;
- Janković dr Dragoslav - koautor *Istorije Saveza komunista Jugoslavije*. Beograd. 1963;
- Janković Milorad, *Peta kolona*. »Politika« 9. 20. i 21. novembra 1972; 3. i 4. decembra 1972. i 15. maja 1973;
- Janković Milorad. *Drame aprilskog rata*, »Duga«. Beograd, 1981
- Jelić-Buiić Fikreta, *Ustaše u NDH*. SN Liber »Školska knjiga«, Zagreb. 1977;
- Jelić-Butić Fikreta, »Prilog izučavanju delatnosti ustaša do 1941. «Časopis za suvremenu povijest« I-II, Zagreb. 1969;
- Jelić-Butić Fikreta. *Uloga Nezavisne Driave Hrvatske u razbijanju Kraljevine Jugoslavije - Referat na Naučnom skupu u Srpsko) akademiji nauka u Beogradu 1973. na temu Ustanak u Jugoslaviji i Evropa*;
- Jovanović Batrić. *Komunistička partija Jugoslavije u Crnoj Gori 1919-1941*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1959;
- Jovičević Pavle, *Kosovo i Metohija pred ral 1941*, »Borba« br. 289 od 4. novembra 1961;
- Jugoslavija nije bila versajska tvorevina*. »Gledišta« br 4, Beograd, 1969;
- Juhez L. Kerekes. *Alianz Hitler-Horthy-Mussolini*. Budapest. 1966.
- Jukić Ilija, *Zapis K. pov. br. 6687 od 27. septembra 1941*, London;
- Jukić Ilija, *Pogledi na prošlost, sadašnjost i budućnost hrvatskog naroda*. London. H P K . 1965.

K

- Kako izbeći ral?*, NIN br. 1078/1971;
- Kalićanin Miloš, *U povodu obljetnice travanjskog rata*. »Fokus« br. 9/81, Zagreb;
- Kampanje na Balkanu (prolece 1941)*, Ministarstvo suvozemne vojske SAD. Wasington, 1953 - prevod u AVII;
- Kardelj Edvard. *Deset godina narodne revolucije*, »Komunist« br. 2-3/1951;
- Kardelj Edvard, *Deset ljet ljudske revolucije*. »Novi svet«. Ljubljana, 1951;
- Kardelj Edvard, *Nezavisnost Jugoslave u opasnosti*. »Proleter«, XV. Organ CK KPJ, br I. maj 1939, Beograd;
- Kardelj Edvard, *Pul nove Jugoslavije*, Beograd-Zagreb. »Kultura«. 1946;
- Kardelj Edvard, *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*, »Komunist«, III kolo, knjiga I, Beograd. 1973;
- Kartoteka ustaško-domobranskih, italijanskih i Nemačkih jedinica na teritoriji Hrvatske, kn/ 25 u AVII*;
- Kennedy Sir John, *Bussines of War*, London, 1957;

- Knatschbull-Hugessen Hughe Sir, *Diplomat tu Paece und War*, London, 1943;
- Knežević Radoje. *Kako se to zbililo?*. »Poruka« br. 4 i 5, London, 1951;
- Konjovic Mile, *O nekim pitanjima politike ustaša prema Hrvatskoj seljačkoj stranci 1941 godine*, »Vojnoistorijski glasnik« br. 3/1972;
- Konstantinović Mihailo, *Memorandum-rejerat od 13. februara 1941.* u AVII;
- Kosanović Sava. *Sta se moglo videti iz emigracije*, Državna štamparija. Beograd, 1945;
- Košić Mirko. *Je li 27. mart plaćen?* privatno izdanje. 1950;
- Košić Mirko, *Grobari Jugoslavije*, privatno izdanje, 1951;
- Kreso mr Muharem, *Beograd u planovima Trećeg Rajha*. »Komunist«, br. 864 i 866/1973;
- Kreveld Martin L. Van. *Hitler's Strategy 1940-1941, The Balkan Clue*, Cambridge University Press. England, 1974;
- Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wermacht*, I, Frankfurt am Mein, 1965;
- Krizman dr Bogdan. *Ante Pavelić i ustaše*, CGP. Delo. Ljubljana, 1978, i »Globus«, Zagreb, 1979;
- Krizman Bogdan. *Hitlerov plan 25 protiv Jugoslavije*, NIP, Zabreb, 1953;
- Krizman Bogdan. *Pitanje međunarodnog priznanja jugoslovenske države 1919. godine*, Isliorija XX veka. Zbornik radova, Beograd, 1962;
- Krizman dr Bogdan. *Politički život Jugoslavije 1914-1945. Hrvatske stranke o ujedinjenju*, Isliorija XX veka, Zbornik radova Beograd, 1973;
- Krizman Bogdan. *Stjepan Radić i Hrvatska pučka seljačka stranka u prvom svjetskom ratu*. »Časopis za suvremenu povijest« br. 2; Zagreb. 1970.
- Krizman Bogdan. *Svjedočanstva o drugom svjetskom ratu*. Zagreb, 1952;
- Krizman dr Bogdan, *Trumhićeva misija u inozemstvu uoči šestojanuarske diktature*. »Historijski pregled«, br. 3/1962, Zagreb;
- Krizman Bogdan, *Tajna pisma Hitler-Musohni (1940-1943)* prevod, NIP, Zagreb. 1953;
- Krizman Hinko, *Dnevnik*. 31. jan. 1938, 21. i 28. apr. 1939, 10. juni i 28. avg. 1939;
- Krnić Zdravko. *Nemačka narodna skupina u NDH kao jedan od instrumenata okupacione politike Trećeg Rajha u Jugoslaviji* - Referat na naučnom skupu u Beogradu 1973 godine na temu *Treći Rajh i Jugoslavija 1933-1945*;
- Kukoleča dr Stevan. *Analiza privrede Jugoslavije pred drugi svetski rat*. Ekonomski institut FNRJ. Beograd, 1956.

L

- Lazarević Dragica. *Iz neobjavljenih spisa druga Tita*. »Politika« 21. i 23. maj 1972;
- Ličina Dorđe, *Anatomija zavjere*, »Fokus. br. 9. 10. 11 i 12/1981 i br. 1/1982.
- Logar Anton, *Dnevnik u arhivi Vojnoistorijskog instituta - bivša jug. vojska br. 10. F-1. list. 1-49, k. 49;*

Lukač dr Dušan, *Kraj diplomatske borbe Nemačke i V. Britanije za Balkan* (novembar 1940-mart 1941) - Referat na naučnom skupu u Beogradu 1973. na temu *Treći Rajh i Jugoslavija 1933-1945*;

Liddell Hart, *The Other Side of the Hill*. London, Cassell, 1949;

Lidl Hart. *Strategija posrednog prilajenja*, Vojnoizdavački zavod »Vojno delo«, Beograd, 1952.

M

Maček Vlatko. *In Struggle for Freedom*. New York. 1957;

Malaparte Kružio. *Kaput*. «Minerva», Subotica-Beograd. 1961;

MaickH H Ban. *Uspomene sovjetskog diplomate* - prevod, Beogradski izdavački zavod, Beograd. 1974;

Marić Mihailo. *Kralj i vlada u emigraciji*, »Epoha«, Zagreb. 1966; Beograd-Zagreb, 1979.

Marjanović Jovan. *Draž Mihajlović između Britanaca i Nemaca, knjiga I. Britanski šticeinik*, »Globus«. Zagreb-Beograd, 1979;

Marjanović Jovan. *Ustanak i narodnooslobodUački pokret u Srbiji 1941. godine*, Institut društvenih nauka, Beograd. 1963;

Matvejević Predrag, *Jugoslavenstvo danas*. NIN br 1599 od 23. avgusta 1981;

Međunarodni ugovori NDH 1941, Ministarstvo vanjskih poslova NDH. Hrvatska državna tiskarna. Zagreb, 1941. 1942;

Memorandum o razgovoru Cincar-Markovića i turskog poslanika 8. maja 1939. godine;

Meštrović dr Đuro *Prilog izučavanju revolucionarnog pokreta u Ratnoj mornarici bivše Jugoslavije*. »Mornarički glasnik« br. 4-5/1959;

Metzsch Friedrich August von, *Die Geschichte der 22 Infanterie Division*, Kiel, 1952;

Mihovilović Ivan. *Taini dokumenti o odnosima Vatikana t Ustaške NDH*. Zagreb. 1952;

Mikuž dr Metod. *Pregled razvoja NOB u Sloveniji*. Vojnoizdavački zavod »Vojno delo«, Beograd. 1956;

Milanović Dorde, *Ustaša komandant puka*, »Politika« 15. oktobar 1976;

Milojević Predrag, *Između mira i rata*, »Politika« II. april 1972;

Milovanović Nikola, *Od marsejskog atentata do Trojnog pakta*. Zagreb, 1963;

Milovanović Nikola. *Vojni puč i 27. mart*, »Prosveta«, Beograd. 1960;

Mirković Bora, *Govor 27. marta /95/*, »Seljačka Jugoslavija br. 110, London:

Mirković Mirko. *Versko pitanje u borbi za stvaranje jugoslovenske države* Politički život Jugoslavije 1918-1945, Beograd;

Mirnić Josip. *Regime d'occupation hongrois en Jougoslavie 1941-1945*. u Zborniku *Les systemes d'occupation en Juogoslavie 1941-1945*. Institut za istoriju radničkog pokreta, Beograd.

Mitrović Andrej. *Ergänzungswirtschaft* - Jedna teorija u nemačkoj javnosti o jedinstvenom privrednom području jugoistočne Evrope i Trećeg Rajha - Referat na naučnom skupu u Beogradu 1973. na lemu *Treći Rajh i Jugoslavija 1933-1945*;

Morača Pero. koautor *Istorije Saveza komunista Jugoslavije*. Beograd. 1963;

Musolinijeva naredba od 22. maja 1941. u AVII;

N

Napoleon. *Memoires de Sainle-Helčne*. Opsevation sur les campagnes de 1796-1797;

Nazi-Soviet Relation 1939-1941 (NSR). Government Printing Office. Washington, 1948 i br. 1112 od 9. jula 1972;

Nemačke kampanje na Balkanu. MinistarstvokopnenevojskeSAD, Odeljenje za pravila br 20-260. Vašington. 1953 - prevod u AVII, mikrofilm. SAD-1. 190-217,

Nešović Slobodan. *Dvadesetsednu mart i britansko javno mnjenje* - Referat u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti na međunarodnom skupu u Beogradu 1971 na lemu *Ustanak u Jugoslav. 1941. i Evropa*. Srpska akademija nauka. Beograd. 1973;

Neubacher Hermann. *Sonder Auftrag-Südost 1940-1945*, Gottingen, 1966;

Nikolić Andrija, *O pokušaju za prelaz u grčku*, »Politika« od 18 novembra 1970;

Nikolić Milutin, general, *Studija o pripremama Kraljevine Jugoslavije za odbranu* - u AVII;

Nirnberški proces: *Proces des grands criminels de guerre devant le Tribunal militaire international*, Nürnberg, 14. XI 1945 - I. X 1946, I. II. III. V. VI. IX. X. XI. XII. XVII. XVIII. XIX. XXIV. XXVII. **XXVIII**. XXIX;

Novak Viktor. *Magnum crimen*. Zagreb. MCMXLVIII (1948);

Novak Viktor, *Još o glagoljici u konkordatskom prilogu i glagoljica u konkordatu*, »Javnost« br. 28-29, Beograd. 1937.

O

O nekim pitanjima politike ustaša prema Hrvatskoj seljačkoj stranci. »Vojnoistorijski glasnik« br. 3/1971;

Okrutnica albanskog Ministarstva unutrašnjih poslova br. 6038 od 2. jula 1942;

Oršanić Ante. *Uloga Hrvata u slomu balkanske fronte*, »Hrvatska smotra«, br. 9 i 10, Zagreb. 1941;

Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945, I knjiga. Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1957.

P

Pajović dr Radoje. *Kontrarevolucija u Crnoj Gori 1941-1945*, »Obod«, Ceünje, 1977;

Pandurović Dragiša, *Dnevnik (devet dana u Sloveniji)* u ličnoj arhivi;

Papagos Alexander, *Battle of Greece 1940-1941*. Sczikis, Atena - Tübingen 1949;

- Papagos. *Grčka u ratu 1939-1941*, »Vojno delo«, Beograd. 1954;
- Paris Edmond, *Genocida in Satellite Croatia 1941-1945. A record of racial and religious persecution and massacres*. Veröffentlichung des American institute for Balcan Affairs, Chicago, 1962;
- Pasic Najdan, koautor *Istorije Saveza Komunista Jugoslavije*, Beograd, 1963;
- Pavelić Smit-Ante. *Jugoslavija i Trojni pakt*, Buenos Aires, 1956;
- Paunović Siniša. *Još jedna istina o 27. manu*. NIN br. 1103, 1104, 1105, 1107, 1108, 1110, 1111, 1112. i 1118/1972;
- Pavlović Andrija, *Jugoslovensko vazduhoplovstvo u aprilskom ratu 1941*. »Glasnik RV i PVO« br. 5, Novi Sad. 1972;
- Pavlović Košta, *Razgovori sa Slobodanom Jovanovićem 1941-1945*, Vindzor. Kanada, 1969;
- Peter II King. *King's Heritage*. London, 1955;
- Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije*. Beograd, 1948;
- Petranović Branko. *Istorija Jugoslavije od 1918. do 1978*. Nolit, Beograd. 1979;
- Petrović Slobodan, *Jugoslovenska flota u Boki Kotorskoj u ratu 1941*. Pomorski zbornik, knjiga 9. Rijeka, 1971;
- Phillis Auli (Filis Oti). *Jugoslavija u britanskim strogo poverljivim dokumentima*. NIN br. 1120, 1122/1972 i 1123/1972 - *Some Aspects of British - Yugoslav Relations in the 1941 Revolt in Jugoslavia and Europe*. Belgrad. Serbien Academy of Sciences and An, 1973.
- Plajvajs Mirko, *Pomorska odbrana Selce, zadatak i organizacija odbrane* (Komanda Severnog sektora od 17. maja 1941), izjava piscu 8. januara 1973;
- Plenća Dušan. *Partizanski odredi Dalmacije 1941-1942*. »Vojno delo«, Beograd, 1960;
- Podaci o oružanim snagama u NOR* »Vojnoistorijski glasnik« br. 2/1952;
- Poole De Witt C. *Light on Nazi Foreign Policy*, »Foreign Affairs«, oktobar 1946, XV, N* I;
- Popov Cedimir, *Od Versaja do Danciga*. »Nolit«. Beograd. 1976;
- Popović Svela i Mašan Radović, *O pregovorima sa italijanima na Skadarskom pravcu* »Politika« I. i 9. novembar 1970;
- Popović Svetislav. *Operacije Skadarskog odreda i leve kolone Zetske divizije aprila 1941*, »Vojnoistorijski glasnik« br. 4/1955;
- Popović Uglješa, *Deseti po redu. Tajna vojnoobaveštajna sluzba bivše jugoslovenske vojske od 1938. do maja 1941. godine*, Beograd, 1976.
- Popović Vojin. *Bugarska u okupiranoj Srbiji* »Vojnoistorijski glasnik«, br. 3/1952;
- Popović B. Vojin, *Trojni pakt i martovski događaji*, »Politika« 27. februar, 12. i 20. man 1961, Beograd;
- Pravilo o prevođenju*. Ministarstvo vojske i mornarice, Beograd, 1938;
- Predlog za koordinaciju nemačkih i italijanskih operacija protiv Jugoslavije* - prevod u AVII,
- Pregled narodnooslobodilačkog rata u Makedoniji 1941-1944*. Vojnoistorijski institut, Beograd. 1950;

Pribanic Milan, *Organizacija Seliačke i Građanske zaštite*. Zagreb, 1941;

Pribičević Svetozar. *Diktatura kralja Aleksandra*, drugo izdanje. Beograd, 1953;

Privremena opšta ratna služba, Ministarstvo vojske i mornarice. Beograd, 1937;

Proglas za mobilizaciju Hrvatima na dizanje oružja radi zbacivanja srpskog jarma i na borbu za slobodnu i nezavisnu Hrvatsku - u AVII;

Proces des grands criminels de guerre devant le Tribunal militaire international (videti Nirnerski proces);

Psunjski, *V ime Hrista. Svetm/e u plamenu*. Jugoslavija, 1944;

Put izdaje dr Mačeka i družine - rukopis u AVII;

IlycÄKacÄ A. H.. BempHa BO BTopofi MxpoBoA Bonne, HHCTHTVT Mej^vyHapoAHhix OT-Hoc*eHHit, MockBa, 1963.

R

Radović Maian. koautor sa Popović Svetom, *O pregovorima sa Italijanima na Skadarskom pravcu*. «Politika», I. i 9 novembra 1970;

Ratni dnevnik Nemačke 2. armije - prevod u AVII;

Ratni dnevnik Vrhovne komande Vermahta 1940-1945, Frankfurt/M, 1958 - prevod u AVII.

Rauining Herman, *Moji poverljivi razgovori 5 Hitlerom*, Zagreb. 1945;

Rezolucija CK KPJ od decembra 1938. godine. Aprilski rat 1941 Zbornik dokumenata. I. Beograd. 1969;

Revmoud de Belot. *Struggle far the Mediterean 1939-1945*. Princenton University Press. 1951;

Ribar Ivan. *Politički zapsu II*. »Prosveta«, Beograd. 1945;

Ribentrop von Joachim, *Zwitschen London und Moscau. Erinnerungen und letzte Aufreichnungen aus dem Nachlas*, Leoni. Druffel. 1953 - prevod na italijanski;

Rimski ugovori, Zagreb, 1941;

Rinielen Enno von. *Mussolini als Bundesgenosse, Erinnerungen des deutschen Militärattasches in Rom 1939-1943*; Tübingen und Stuttgart. 1951;

Ristić Dragiša, *Jugoslovenska revolucija 1941*. University, Park. London. 1966;

Roatta Mario. *Rai na Balkanu*. Rim, 1948.

S

Saje Franček. *Belogardizem*. Slovenski knjiž. zavod, Ljubljana. 1952;

Santoro Giuseppe. *L'aeronautica italiana nella seconda guerra monduile, I*, Edizione Danesi. Milano-Roma, 1950 i 1957;

Procena situacije u Jugoslaviji, Proces des grands criminels XXVIII. PS-1746;

Schumann Voltgang, *Aspekti i pozadina trgovinske i privredne politike Hitlerove Nemačke prema Jugoslaviji* - Referat na Trećem naučnom skupu u Beogradu oktobra 1973. na temu *Treći Rajh i Jugoslavija 1933-1945*;

Schreder Hans-Jürgen. *Jugoistočna Evropa kao 'nezvanično carstvo' <Informal Empire>* - primer Jugoslavije 1933-1939. Referat na Trećem naučnom skupu oktobra 1973. u Beogradu na temu *Treći Rajh i Jugoslavija 1933-1945*;

Senz Joseph. *Der donauschwäbische Lehrer, Jahrbuch herausgegeben in Auftrag der Arbeitsgemeinschaft Donauschwäbischer im Südostdeutschen Kulturwerk*, München, 1959;

Sepp Janko. *Reden und Aufsätze*

Simić Sima. *Prekrštavanje Srba za vreme drugog svetskog rata*, Titograd, 1958;

Simić Sima. *Tuđinske kombinacije oko NDH*. Grafički zavod, Titograd, 1958;

Simić Sima. *Vatikan protiv Jugoslavije*. Grafički zavod, Titograd, 1958;

Simoni Leonardi, *Berlino: Ambasciata d Italia 1933-1943*, Migliaeresi. Roma. 1946;

Simović Anton. *Ratni raspored i dislokacija ratnih orodova i Pomorskog vazduhoplovstva Jugoslavije na moru 5. aprila 1941. godine* (iz lične arhive);

Simović Anton, *Organizacija komandovanja Rečnom flotilom u aprilskom ratu 1941. godine* (iz lične arhive);

Simović Dušan, *Memoari*. II. R-16, rukopis u AVII;

Službeni zapisnik o razgovorima Dragiša Cvetkovića r Hitlera 14. februara 1941. godine u Bertsgadenu - prevod DGFP. D, XII, dok. 47;

Spisak aktivnih i rezervnih oficira, vojnih činovnika i osoblja građanskog reda Mornarice, Zemun. 1927;

Sporazum Cvetković-Maček prema pisanju D Cvetkovića u Dokumenti o Jugoslaviji, zbirka. Pariz, 1956, NIN br. 1075'1971;

Stambolic Slobodan. *Okupacija Srbije u 1941. godini*. »Vojnoistorijski glasnik« br. 4/1952;

Stanojević Stanoje, *Die Ermordung des Erzherzoges Franz Ferdinand* - u knjizi Albertini Luigi: *Origins of the War of 1914*. London. 1953;

Statistika Kraljevine Jugoslavije sa adres, »m industrijskih preduzeća. Ministarstvo trgovine i industrije. Beograd, 1941;

Stavrianos L. S., *The Balkans Since 1453*. New York. 1959;

Stepinac Alojzije. *Dnevnik, knjiga 4*, Zagreb, 1946;

Stojkov dr Todor. *Opozicija u vreme Sestojanuarske diktature 1929-1935*, »Prosveta«. Beograd, 1969;

Stojkov dr Todor. *O spoljnopoličkoj aktivnosti vodstva Seljačko-demokratske koalicije uoči Sestojanuarske diktature*. Institut društvenih nauka. Beograd. 1968;

Stojkov prof. dr Todor, *Unutrašnja politika vladajućih krugova u Jugoslaviji 1929-1939*. Zbornik radova, Beograd. 1973;

Stojkov dr Todor. *O takozvanom ličkom ustanku*, »Časopis za suvremenu istoriju« br. 2, Zagreb. 1970;

Suđenje Lisaku. Slepincu i druini ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima Zagreb. 1946;

Sunderhaussen Holm, *Obaveštajna služba i policijski aparat Hajnriha Himlera u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941-1945.* »Vojnoistorijski glasnik«, br. 2/1972.

S

Sehič Nusret. *Četnici kao nosioci gerilskog oblika ratovanja u planovima najviših vlasti pred-ratne Jugoslavije.* »Godišnjak istoričara Bosne i Hercegovine«, Sarajevo. 1970;

Šišić Ferdo. *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1918.* Zagreb. 1920;

Srerl France, *Politički tokovi v Oslobođilni fronti proti prvem letu njenega razvoja.* »Zgodovinski časopis« br. 5. Ljubljana, 1951;

Sta je Tito letos rekao hrvatskim rukovodiocima. »Politika«. 9 maj 1972, Beograd;

Sušović Milutin, *Život u žicama.* »Pobjeda« - Vrijeme. Titograd, 1971.

T

Tajna pisma Hitler-Musolini. prevod dr Bogdana Krizmana. Zagreb. 1953;

Tajni arhivi grofa Cana 1936-1942. prevod »Zora«, Zagreb, 1952;

Terzić Velimir, *Jugoslavija u aprilskom ratu 1941.* Grafički zavod, Titograd. 1963;

The Foreign Policy of the Third Reich. B. T. Batsford Ltd. London, 1973;

Terzioski R., koautor, *Položaj okupirane Makedonije u drugom svetskom ratu (1941-1945).* »Jugoslovenski istorijski časopis« br. 3/1963;

Todorovski Gligor, *Prilog kon izučevanjeto na okupalorskiot sistem vo zapadna Makedonija od 1941-1944. godina.* »Glasnik na Institutot za nacionalna istorija«, br. 2, godina II, Skopje. 1964;

Tomasevich Jozo. *Četnici u drugom svetskom ratu* (prevod), Zagreb. 1979;

Trgo Fabijan, *Komunistička partija i odbrana zemlje (do aprilskog rata 1941).* »Vojnoistorijski glasnik« br. 2, Beograd, 1971;

U

U susret buri »Politika«. 23. maj 1972;

L'n temoin, *Le coup d'Etat de Simović.* «La france interieure«, sept-oktobar 1945;

Ilndet States Military Tribunal. Office of the Chief of Consel for War Crimes. Documents presented at the various Crimes trials and nov deposited in the National Archives of the United Slates. Washington. D C. (Videli Nirnberški proces);

Upul za izvođenje Uredbe o formaciji vojske u mobilno i ratno doba. Ministarstvo vojske i mornarice. Beograd, 1937;

Upul za izvođenje Uredbe o formaciji Vazdušne odbrane u mobilnom i ratnom stanju. Ministarstvo vojske i mornarice, Beograd, 1937;

Uredba o merama za bezbednosti zemlje i održavanje neutralnosti. Ministarstvo vojske i mornarice, Beograd, 1940;

V

Vasiljevic Jovan, *Dejstva na Jadranu u narodnooslobodilačkom ratu.* Vojnoizdavački zavod JNA, Beograd. 1957;

Vasiljević Jovan. *Jugoslavenska flota u Boki Kotorskoj u aprilskom ratu 1941.* »Vojnoistorijski glasnik«, br. 1/1969;

Vauhnik Vladimir, *Nevidna fronta, spomini jugoslovenskega vojašnega atašeja v Berlinu 1938-1941;* CGP Delo. Ljubljana. 1972;

Vauhnik Vladimir. *Auf der Lauer nach Hitlers Kriegsplanen (Drei Jahre als Militärattasche in Berlin),* neobjavljen rukopis;

Vićinac Julijana, koautor *Istorije Saveza komunista Jugoslavije,* Beograd. 1963;

Vinaver dr Vuk. *Englesko i italijansko zaokrutavanje Jugoslavije 1926-1928.* Istorija XX veka. Zbornik radova, VIII. Beograd. 1966;

Vinaver dr Vuk. *Jugoslovensko-engleski ugovor o isporuci naoružanja 1940.* »Vojnoistorijski glasnik« br. 5/1956.

Vinaver dr Vuk, *Ugrožavanje Jugoslavije 1919-1932.* »Vojnoistorijski glasnik«, br. 1/T968;

Vinaver dr Vuk. *Jugoslavija i Mađarska 1933-1941,* Narodna knjiga, Beograd. 1976;

Vjesnik vojnih naredbi i zapovijedi br. 1, 12. april 1941, Zagreb;

Vojna enciklopedija. 1 izdanje. tom 1, Beograd, 1958, tom 4. Beograd. 1961;

Vojna enciklopedija. II izdanje, tom 4, Beograd. 1972, str 112-123.

Vujović dr Dimitrije-Dimo, *Ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom.* Titograd. 1962.

W

Walter Hagen. *Die geheime front,* Linz und Wien, 1950;

Wedel von und Berndt A., *Deutschland in Kampfe 1941,* Otto Stallberg.

Wegh Sandor, *Le systeme du pouvoir d'occupation allemand dans le Banat yougoslave 1941-1945 - Zbornik , Les systemes d'occupation en Yougoslavie 1941-1945* Institut za istoriju radničkog pokreta, Beograd;

Wendel Hermann. *Borba jugoslovena za slobodu i jedinstvo.* »Narodna prosveta«, Beograd, 1925;

Weygand Maxime, *Memoires. Rappele au Serx'ice,* III, Flammarion, Paris, 1950;

Wuescht Johann, *Jugoslavien und das Dritte Reish.* Stuttgart, 1969.

Z

Zanussi Giacomo, *Guerra e catastrofe d' Italia,* giugno 1940-giugno 1943. Corso, Roma. 1945:

Zapiski br. 1 i br. 2 o pregovorima jugoslovenskih i britanskih predstavnika u Beogradu - Public Record Office. Annex 20. Record N°-1. 31 mart - 1. april 1941; Record N°-2. 1. april 1941;

Zapisnici sa sednica delegacija Kraljevine SHS juna 1920. Institut društvenih nauka. Beograd, 1960;

Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta (Kraljevske vlade) 27. marta, 3. 6. 7. 8. 9. 11. 12. i 13. aprila 1941. godine u Arhivi Vojnoistorijskog instituta (Zapisnik je vodio ministar Sava Kosanović);

Zapisnik saslušanja Ivana Perčevića u AVII;

Zbirka Dokumenti o Jugoslaviji, Paris, 1951; 1952, 1953, 1954. i 1956;

Zbirka Jovanović, beleške od 16. marta 1939;

Zbirka Korać, 3;

Zbirka Stojadinović F-3. F-4, F-43;

Zbirka Trumbić, primedba od 26. novembra 1936. o razgovoru s. Đ. Vranešićem;

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije tom I, knjiga 2, tom III, knjiga 4. tom V. knjiga 3;

Zbornik Međunarodni ugovori NDH 1941, Ministarstvo vanjskih poslova NDH, Hrvatska državna tiskarna, Zagreb, 1941;

Zbornik zakona i naredbi NDH, svezak I. godina I, Hrvatska državna tiskarna, Zagreb, 1941;

Zbornik, Zločini okupatora u Vojvodini 1941-1944, Novi Sad, 1946;

Zbornik, Zločini okupatora u Vojvodini 1941-1944, I knjiga, Novi Sad, 1962;

Ziherl Boris. *Članci i rasprave*, »Kultura«, Beograd, 1948

ČASOPISI, LISTOVI I IZJAVE

• Borba«	»Istorijski zapisi«
»Daily Express«	»Jugoslavenski istorijski časopis«
• Daily Telegraph«	»Jugoslavenski list«
»Daily Telegraph« and »Morning Post«	»Jutro«
»Danica«	»Klič Triglava«
»Deržaven vesnik«	»Katolički list«
»Deutsche Allgemeine Zeitung«	»Komunist«
»Deutsche Volksblatt«	»La France interieure«
»Die Welt«	»League of Nations«
»Dom«	»Le petit Parisien«
• Duga«	»Manchester Guardian«
»European News Bulletin«	»Morning Post«
»Figaro«	»Münchener neuste Nachrichten«
• Fokus«	»Napio«
»Foreign Affairs«	»Narodni list«
»Glas Crnogorca«	»Narodne novine«
»Glasnik RV i PVO«	»Naša obramba«
»Hrvatska smotra«	»Neuer Zürcher Zeitung«
»Hrvatski dnevnik«	»New York Times«
»Hrvatski narod«	»News Cronicle«
»Hrvatsko pravo«	»NIN«
»Il Telegrafa«	»Novi svet«
»Ilustrovana politika«	»Novo vreme«

»Novosti«
»Obzor«
»Pester Hirlap«
»Pester Loyd«
»Politički dnevnik«
»Politički vjesnik«
»Politika«
»Politika Ekspres«
»Poruka«
»Pravda«
»Proleter«
»Slovenec«
»Službene novine«
»Spoljnopolitička dokumentacija«
»Spremnost«

»Stenografske beleške Narodne skupštine
Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca«
»The New York Herald Tribune«
»The New York Tribune«
»Trgovinski glasnik«
»Tribune des nations«
•Trideset dana«
»Večernje novosti«
»Vjesnik vojnih naredbi i zapovijedi«
»Vjesnik u srijedu«
»Vojni glasnik«
»Vojno delo«
»Vojnoistorijski glasnik«
»Volksruf«
»Vreme«

Izjave u Arhivi Vojnoistorijskog instituta:

- Dušana Simovića Generalštabu JNA 28.
juna 1946;
- Fon Paulusa sovjetskoj vladi;
- Milisava Perišića;
- Milutina Nikolića;
- Radivoja Jankovića;
- Stinčića na procesu Kvaternika;
- A. Cincar-Markovića;
- Mihaila Bodlja;

- dr Kisela;
- Metaksasa knezu Pavlu 6 i 17. januara
1941.

Izjave piscu:

- Antona Simovića;
- Damjana Bratića;
- Milorada Petrovića;
- Mirka Plajvajsa;
- Vukosava Sundića.

REGISTAR LIČNIH IMENA*

Aćimovic Milan - 1/76; 11/555, 559, 596, 597, 601, 614
 Adam M. - 1/318
 Adamič Luj - 1/479, 486
 Adamovic Košta - 11/708
 Adlešič (doktor) - II/377. 393
 Adžija Božidar - 1/147
 Afsenek - klerofašista - 1/180
 Agnes Godo - 11/40, 94
 Ahčin Ivan - U/300a
 Ahmet-beg Zogu - 1/187, 241, 244
 Aimone (vojvoda od Spoleta) - 11/553, 613, 617
 Akšamović Antun - 1/212, 490
 Albertini Luidi - 1/483
 Aleksandrov Todor - 1/184, 185
 Aleksič Kamenko - 11/424
 Alfijeri Dino (Alfieri Dino) - 1/64, 65, 66, 279, 517, 521. 523; II/i8, 38. 638
 Alfredi (narednik) - 11/540
 Ali-beg Draga - 11/596
 Alijagić Alija - 1/120
 Alimpić Milivoje - 11/707
 Altgajer Branimir - 1/200; 11/568
 Ambrosio (Ambrossio Vittorio) - II/84, 249, 421, 577
 Andres Ivan - 1/54, 55. 61. 62, 98, 107, 268, 278, 491. 493, 496. 506; 11/320, 398, 486, 681
 Andrić Ivo - 1/291. 292, 295, 419, 455. 514. 523, 525; 11/303. 639, 685
 Andrović Mirko - 1/176
 Anfuso (Anfuso Filippo) - 1/64, 66. 241. 333. 354, 357, 359, 363. 368, 378. 391. 392. 394, 515; 11/720. 730
 Andelinović Budislav Grga - 1/235; 11/429
 Andelković Dušan - 11/710
 Andelković (major) - D/711
 Angeli Edgar - 11/510, 712
 Antić Jovan - 1/417; 11/614, 709
 Antić Milan - 1/287, 290, 295, 296. 302, 303, 310. 333. 334. 370. 391. 397, 401, 411, 414, 416, 449, 453. 454; II/640
 Antonesku (Antonescu Jon) - 1/325; II/9, 10. 18. 23, 24, 85. 554, 555
 Apor Gabor - 1/49, 489, 520
 Apostolski Mihailo - 11/618
 Aračić Petar - 1/391
 Arandelović Božidar - 11/317, 712
 Arsić Jeha - 11/538
 Artozo (Artoso Bartolici) - U/579
 Asman (Assmann Kurt) - 1/481. 487; 11/646
 Astor (brit. ledi) <-1/237
 Artuković Andrija - 1/53, 170. 177, 186; 11/567, 721, 730

* *Napomena:* Prilikom preloma druge knjige stranice 547. do 608. bile su u početku omaškom numerisane za dva manje: 547. kao 545. 548. kao 546. . . 608. kao 606. Pošto je registar raden uporedo i neposredno posle preloma, podaci su uneti prema početnoj numeraciji, a kad je greška otklonjena više nije bilo vremena da se isprave pogrešno numerisani brojevi. Zato, da bi čitaoci mogli naći željene podatke, neophodno je da se navedeni brojevi u registru *povećavaju za dva: 545 na 547. 547 na 549 . . . 606 na 608.*

Atanacković Zivko - M/613
Alii (Atlee Clement Richard) - 1/312
Atol (vojvotkinja) - 1/54. 56
ATakumović (j"g- poslanik u Bukureštu) -
1/520
Avender (lekar) - 1/190
Avramovski Živko - 1/97, 232, 234. 307. 308.
309; n/141, 682

B

Babić Ivan - 1/176; 11/375. 706
Babić Mijo - n/521
Bać (petokolonaš) - 11/521
Bačić Vili - n/395. 424, 510. 712
Badoljo (Badoglio Pietro) - 1/257, 315
Bader Paul - 11/560
Bajdak Leonid - 11/325. 509
Bajtagić (potporučnik) - n/533
Bakarić Vladimir - 1/254, 31<> 475, 485, 504.
510, 646
Bakić Mitar-1/114; H/628
Baien Sime - 1/170, 174; H/487
Baldvin (Baldwin Stanley) - 1/237
Banauh Karlo - 11/409
Banković Miloš - 1/463
Banković (delegat Ministarstva inostranih
poslova) - 1/55
Banović Vaso - U/584
Banjanin Jovan - 1/488,491, 507; H/429,430,
439, 440, 441, 465. 486. 668
Barca (Barsza Geörgy) - n/42
Bardoši (Bardossv Lasló) -1/361.407; 11/40.
41. 86. 94
Barjakterević (general) - 1/469
Barker (Barker Elisabeth) - 1/315. 447, 482
Bana Karol - 11/86, 555
Baruh Marijan - 1/125
Basarić Jovan - 11/509
Basariček Duro - 1/35
Basta Milan - 1/216
Bastinjani (Bastiniani Giuseppe) - H/579
Bašagić (pukovnik) - H/263, 406
Batler (Butler Richard Austin) - 1/268, 339,
356, 404
Batušić (Mačekov poverenik)- 1/502
Bauer Ante - 1/214
Bek (Beck Joseph) - 1/233
Beker (Becker Hermann) - 11/501
Bejli Hadson (Bevly Hadson) - 1/458
Belajac Slavko - II/447
Belić Emilo - 11/689
Belić Vladimir - 11/706
Belot (Raymond de) - 1/316
Belov (Below, nem major) - U/31
Berne (Böhme, Franz. nem. general) - U/56*
Beneš Eduard - I/138. 226, 244, 308. 310.
II/45. 546. 611
Benzon Branko - 11/721. 730
Berić Aleksandar - 11/409, 712
Bernard (Bernard Peyton) - 1/370
Berndt A. - 11/476
Bernštof (Bernstoff Sigismund) - 1/370. 549
Bešenji (Bekach-Bessenvev Gvörgy - 1/304.
321
Bešlić Nikola - 1/399, 506
Betlen (Bellen Istvan) - H/86
Biber Dušan - 1/14. 168, 174. 202, 204. 307.
308, 311; 11/511
Bibica-Rosetis Rauol - 11/639
Bičanić Rudolf - II/441
Birkner Leopold - 1/495
Biverbruk (Beavcrbrook William) - 1/312
Bjegović Veljko - II/454
Bjelajac Slavko - H/668
Blagojević Ljubivoje - n/705
Blažeković Milan - H/724
Blažević Jakov - 1/213, 215, 217; II/373, 374,
724. 731
Blum (Blum Leon) - 155, 224
Blum Rudolf - 11/501
Boban Ljubko - 1/41. 47. 68. 69. 70. 71. 72. 75.
89. 94, 95, 96, 97. HO. 118, 308. 318. 320.
567, 571, 573, 574
Bodenšic (Bodenschitz Karl) - II/30
Bodi Mihailo - 11/229, 289, 375, 419,436. 445,
454, 457, 489. 497, 705, 732, 739, 740
Bogdanović Bogdan - H/712 ili 713
Bogdanović Vladeta - 1/465
Bogić Bata - H/483
Bojović Dušan - I/193
Bojovic Petar - II/165. 318, 705
Boljević Arsenije - U/236. 293, 304. 325. 344,
359, 394, 435. 476. 477. 481, 482. 485, 487,
491. 493, 495. 544
Bombeies (Bombelies Josip, markiz) - 1/62,
64, 65. 66; II/637
Bonaparta (V. Napoleon)
Bonfati (Bonfatti Luigi) II/464, 736
Borčić Dušan - U/536
Boris III Koburg - 1/297, 306, 401; II/12. 13.
18. 21. 25. 87, 512, 550, 551
Borovski (nem. general) - 11/560
Bosanac M. - U/329
Bosi (rumunski poslanik u Berlinu) - 1/419
Bošković Milivoje - U/536
Bošković Milo - H/531

»Boža Kundak« (Božidar Maksimović) - 467.469,471. 490, 506,579; U/213.382, 458.
 1/30 462, 464, 467, 614. 631, 634, 635, 638. 640.
 Božić Dušan - II/705 641, 678, 680, 684, 685, 738. 739
 Božić Zivorad - II/711 Crnojević (jug. major) - U/533
 Božović Marko - II/708 Cukavac Vladimir - U/329. 362. 484. 519.
 Bracanović Bracan - I 39. 125 709. 740. 741
 Bradaška Leo - II/539 Cvetić Petar - II/329, 405
 Bratić Damjan - II/456. 481. 489. 491, 492. 513 Cvetković Dragiša - I/23, 24. 25, 45. 48, 60.
 Brašić Ilija - II/494. 516, 707 74-83, 85, 87-90,92,93, 94, 98. 100, 111, 113,
 Brauhić (Brauchitsch Alfred Walther) - 114, 115, 134, 135, 136, 141, 142, 147, 148,
 1/316; II/10, 13, 31, 45. 46, 49. 52, 93, 469, 191, 199, 242, 245, 256, 265, 287, 289. 290.
 470, 545, 546 292, 299, 301, 302, 303, 318, 326, 327, 329,
 Breščia (Breccia Alfredo) - I/303, 314, 320, 331, 332, 336-353, 365, 366, 370, 371, 373,
 321, 366, 373, 393. 444-445, 467, 470. 472- 374, 375, 379, 381, 382, 383, 385. 387. 391,
 486. 506, 552-556; II/94, 96 396-400, 402. 404. 408. 409. 411, 413-418,
 Brijan (Briand Aristide) - I/49 420, 422, 423, 426, 430-433, 435-446, 455,
 Briker (Brucker - folksdojčer) - I/519 458. 463-471, 475, 481. 482, 485, 488. 491.
 Bridžer (Brugere Ravmond) - I 54.261.262. 506, 512, 548, 555, 574, 578, 596. 598: II/30.
 315. 317; II/636 223. 278. 374. 376. 501, 502, 503. 614, 625.
 Broszat Martin - I/507, 508, 509, 510; II/487, 633, 636, 639, 642, 644, 660, 663. 664, 720
 730. 731 Cvetković Đorđe - II/536. 537
 Broz Josip Tito-I/10, 13, 14. 25. 46. 115. 116. Cvijetić Lepasava - U/682, 683, 684
 117. 119, 124, 125, 128-133, 135, 136, 141, 494
 142, 160. 161. 162, 213, 217, 255, 280, 285, Cvirn S. (kapetan korvete)-II/424.491,492,
 318.405,479,480; II/373. 374. 381. 576. 646. 494
 661 Cvrlije Vjekoslav - I/212, 215, 216
 Budak Mile - I/106, 170-173; II/567. 720
 Budisavljević Srdan - I/107, 386, 399, 400, 402, 409. 410. 446. 467. 488. 506, 548. 597; U/319. 320, 429, 439, 440. 441. 465
 Buha Vasilije - I/479
 Bulajić Milan - I/486. 553; II/730
 Bulit (Bullitt William) - I/261
 Burghart (Burgham Mueller Hillebrandt) - 632, 633. 634, 637, 638, 640, 678, 679, 689,
 Buric Viktor (biskup) - I/211
 Buti (Butti Gino) - I/174
 Butić Antonije - I/463

 C
 Cajcler (Zeitzier, nem. pukovnik) - II/57
 Car Pero - I/211
 Cesarec August - I/147
 Cincar-Marković Aleksandar - I 63, 77, 107, 197, 242-246, 248-252, 258. 260. 262. 263, 264, 267, 268, 270. 276, 277. 279, 280, 287-290, 293, 294. 297, 300-303, 305, 306, 313, 315, 318. 320, 321. 323, 324, 327, 328, 330-333, 336-345, 347-356, 361. 365. 368-372, 374, 375, 377, 379, 382-387. 389. 391. 392, 400, 402, 406. 407, 409. 414-418. 431, 433, 435-438. 440, 443. 447, 449, 452. 454. 466,
 C
 Caha Srećko - U/728
 Cipović Milivoje - U/532
 Cano (Ciano Galeazzo) - I/57. 60, 61, 63-68, 75. 77, 86. 87. 103, 107. 138, 145, 171, 178, 224, 226, 227. 233. 234, 235, 237. 239-245. 253, 256. 257. 260. 262, 264, 265, 266, 269, 271. 272, 273, 277, 278, 279, 287. 294. 295, 296. 302. 306, 307, 308, 310, 311. 312, 316-320. 326, 333-337, 363. 364, 395, 419, 422, 423. 426, 428, 430. 433. 434, 455, 515, 521. 522. 523, 524, II/17. 22. 28, 38. 45. 91, 92, 546, 549. 550. 551, 553, 579, 581. 582. 583. 585, 587, 594. 612, 613, 615. 616. 617. 630, 632, 633, 634. 637, 638, 640, 677, 679, 689. 720
 C
 Caki Istvan (Czakv Istvan) - I/264, 294. 298, 299, 300, 304, 305. 306. 321
 Canic Ivan - I/176
 Caulev - I/184
 Cemberlen (Chemberlain Neville) - I/68, 132. 225, 227, 236. 237, 240, 254, 262, 268. 312; II/631, 633

Cerčil Randolf, (Churchill Randolph) - 483
Cerčil Winston (Churchill Winston) - 1/56,
214, 273, 316, 339, 351, 356, 362, 381, 382,
390, 404, 409, 412, 413, 439, 446, 447, 448,
451. 453. 455. 457, 458, 467. 475, 486, 524,
533, 538, 551, 555, 596; II/7, 93. 285. 359,
425
Cernak (slovački poslanik u Berlinu) -1/419
Cerne Dobrosav - 11/536
Cernež Darko - II/300a
Cerni Josip - H/454, 496. 513
Čikoš (ustaša) - 11/628
Ckatrov - 1/186
Čolaković Rodoljub - 1/14, 120, 130, 483
Čubrilović Branko -1/90, 386, 399, 400, 402,
436,488.491.492. 506; U/320,321.439, 441,
495
Čubrilović Vaso - U/236
Culinović Ferdo - 1/25, 38. 45, 46, 47. 67. 69.
72, 86, 94. 117. 160, 174, 180. 182. 186. 202.
203, 441, 446. 447. 449. 450, 451, 454. 458.
459, 468. 483. 484. 485. 487, 507, 508, 509,
510, 566, 567, 571, 572, 574. 593. 596; H/93,
236, 376, 440, 476, 482. 484, 487, 488. 489,
491-498, 612, 617, 618, 619, 620, 730, 731,
732
Culinović Mato - n/505, 538
Cuš Oton - U/708

D

Dabović Mirko - H/712
Daković Marko-1/489.491.492,507; II/411.
453. 486, 494, 666
Daladje (Daladier Edouard) - 1/132, 237,
254, 310; n/633
Dalton (Dalton Hugh) - 1/482, 483
Damjanović Pero - 1/14. 161
Damjanović Simo - 11/729
Damjanović Miodrag - H/707
Danković Aleksandar - 1/391
Davidović Ljuba - 1/26, 29. 30. 31. 102
Deak Ferenc (Deak Ferencz) - 1/37
Debelić Sime - U/720, 721
Debeljak Josip - 1/39
Dedijer Vladimir - 1/211-215. 217, 461, 483;
U/373. 375. 614. 615
De Gol (De Gol Charl) - U/20
Dekanozov Vladimir G. - 1/542
Delbos (Delbos Yvon) - 1/54, 138, 228
Dendić Miladin - U/447
Derfler (Doerfler Michel) - 1/62, 496. 497,
500; II/681. 725

Dergačov (sovjtski vojni izaslanik u Sofiji)
1/280
Deimberg von - 1/366. 448
Dikson (Dixon Pierson) - 1/527, 529, 532
534, 535, 547
Dil (Dill Sir John) - 1/354. 362, 527, 529. 531.
532, 533, 535, 536, 539. 546, 547; U/494
Dimitrijević Dragutin - Apis - 1/461; H/130
Dimitrijević Dorde - H/708
Dimitrijević Ilija - U/483
Dimitrijević Mita - 1/31, 32. 46
Dimitrijević Sergije 1/14; U/710
Dimitrov Georgi - 1/133. 138, 480
Dinić Tanasije - Tasa - II/614
Dojčer Isak (Deutscher Isac) - 1/237. 310,
314
Dolanski Marijan - 1/61. 62. 99, 176
Dolton (Dolton Hugh) - 1/457. 458
Domainko Milan - U/394. 453, 456. 711
Donović Lazar - II/305. 526, 537
Donoven (Donowan William J.) - 1/327. 328,
336. 344. 345, 390, 395, 458. 459, 460. 483
Dostanić Milutin - II/539
Dožić Gavriilo -1/374, 400,410, 411. 436, 439,
449, 452, 477. 478. 597; n/453
Draganov (bugarski poslanik u Berlinu) -
1/419; U/38
Dragić Hinko - U/402
Draškić Panta - n/709
Drašković Janko - II/622
Drašković Slobodan - 1/463
Drljević Sekula-1/182, 183; 11/586. 587. 588,
617, 618
Drobac Mirko - 1/202
Drobnjak Miloš - n/710
Drosar (doktor) - H/377
Duće (v. Musolini)
Dumandžić Jozo-Josip - 11/727
Dudan Alessandro - 1/407
Dumandžić Josip - 1/173: U/567, 720

Dž

Džal Franjo - U/325, 521

D

Daković Đuro - 1/38/39, 125
Dokić Dobrosav - U/457
Danović Jovan - 1/461
Đorđe VI (George VI) - 1/303, 403
Đorđević (ministar finansija) - U/677
Đorđević Boško - U/683

Dorđević Đorđe - U/456, 457
Dorđević Jakov - U/711
Dorđević Košta - U/709
Dorđević Milorad - 1/270
Dorđević Nikola - U/532
Dorđević Slobodan - II/538
Durić Veselin - 1/13
Durić Đorđe - 1/488
Durić Radosav - II/707
Duričić Marko - 1/29
Durišić Đuro - U/584

E

Eberhald (nem. major) - U/734
Ebergard (Ebergard Kinuel) - 11/40
Egić Obrad - U/388, 393, 408, 423, 451, 469, 489, 491, 492, 494, 496, 498
Ejvon (Avon. lord) - 1/480, 481
Elbinger Oton • U/378, 379, 510, 511, 710
Emanuelo (italijanski kralj) - U/588
Emeri Leopold (Emery Leopold) - 1/438
Esad-paša Toptani - II/186. 194

F

Faber du Faur, von - 1/582
Fabijan Trgo - 1/14
Fabricijus (Fabricius Wilhelm) - 1/250
Fajne (Feine Gerd) - 1/436, 504, 505. 522. 524. 525; U/559, 737
Fanedl Branko - II/293, 305. 325, 344. 402
Ferdinand (Ferdinand Fnnz) - 1/215; U/286
Ferdinand Sofija - 1/215
Ferenćin (kapelan) - U/402
Ferster (Förster, general) - U/559
Ficroj (Fitzroy Maclean) - 1/482
Filipić France - II/615
Filipović - Majstorović Miroslav - 1/211
FŪ's Oti (Phillis Auti) - 1/96, 313. 317, 319, 320. 403, 447, 453, 454, 483, 484, 508, 553, 555
Filov Bogdan - 1/363, 404; II/26, 39. 358. 594, 619
Firer (Führer, v. Hitler Adolf)
Folić Milutin - U/483
Fomin V. T. - 1/481
Fortije, američki ataše u Beogradu, - 1/328; II/447
Fotić Konstantin - 1/320, 355, 390, 395, 412, 539
Franc Ferdinand - 1/216
Franc Josif I (Franz Joseph I). - 1/37, 215

Francetić Jure - 1/171; 11/572
Franček Saje - U/479
Frank Ivica - 1/169
Frank Josip - 1/170, 184
Franko (Franco v Bahamonda Francisko) - 1/229, 434; II/8, 10, 17. 23
Fransoa Ponse (Francois Ponse) - U/636
Frantov Sergije - II/539
Fregl Anton - Ii/706
Friče (Fritsche Hans) - U/504
Fridrih August (Friedrich August von Metzsche) - U/95
Frković Ivica - 1/98; II/567. 721
Frojnd (Freundl Alfred) - 1/79, 230, 408, 494, 496, 497, 498. 500, 501, 507, 509; II/421, 487
Funk Valter (Funk Walther) - 1/312, 313; U/673

G

Gaberšćik Dragutin - U/708
Gafenko (Gafencu Grigore) - 1/250, 251, 263 264, 315
Gaj Ljudevit - U/622
Gali (ital. poslanik u Beogradu) - 1/223
Gambara G. (italijanski general) - II/638
Gamlen (Gameline Maurice G.) - U/635
Gandi Mohandas Karamčand-Mahatma 1/80
Gandi (ital. general) - 11/22
Gatanina Zakarije - 11/510
Gavrilović Milan - 1/271, 272, 289, 300, 329, 355, 369, 370. 386, 389, 405, 410, 412. 447, 472. 490, 507, 519, 520, 527, 540-544, 555; 11/692, 693
Gebels (Goebels Paul) - U/43. 504
Georgiev Kimon - 1/185
Georgiev Vlada-»Cernozemski« - 1/185
Georgijević Mihajlo - II/351. 352, 486, 521
Gerba Vladimir - 1/550, 556
Gering (Goering Hermann) - 1/60, 61, 66, 203, 236. 245, 276, 370, 484, 513, 589; 11/17, 30, 44. 52, 142, 288, 505, 558, 611, 627, 631, 633, 673, 685, 686, 687. 704
Gigurtu Yon - II/9
Gligorijević Branislav - 1/14, 25
Glavačević Mato - H/729
Gledović Bogdan - U/613
Glišić Đorđe - U/710
Globerojter (Globereuter) - 1/522
Glojnarić Mirko - 1/70, 95. 96, 117, 118; U/237
Glumac Branko - U/537
Golubić Mustafa - 1/461

Gomerčić Luka - 11/712
Gorjup Zdenko - 11/325. 394. 508, 538
Gorup Vladimir - U/536
Govedić Slavko - U/501, 536. 627
Gosar Andrej - II/300a, 406
Gosliljac Veljko - 1/463
Gracijani (Graziani Rodolfo) - 1/266, 273, 316
Gracioli (Grazioli Emitio) - U/422, 469, 492, 581, 582
Gradišnik Ferdo - n/325, 526, 537. 538
Grajner (Greiner Helmuth) - 1/448; U/92. 93, 96, 612
Granda Ivan - 1/35
Grasl (senator) - II/502
Grbić Danilo - U/527
Grbić Voja - II/415
GrbićC (kapetan) - 11/536
Grdović Viktor - U/536
Gregorić Danilo - 1/292. 299, 300, 301, 318, 320, 326, 327, 331, 332, 334, 336. 337, 338, 342, 440. 446. 485; U/640, 664
Grgić Josip-II/712, 713
Griber Valter (Grüber Walther) - 1/289. 522. 524
Grivčić (ustaša) - U/721
Grizogono (doktor) - 1/212
Grol Milan - 1/400. 472, 488. 490. 491, 506. 518. 525; II/429, 439, 465. 486
Guconi (Guzzoni Alfredo) - U/22. 27. 38, 73. 79, 92
Grujić Đorđe - U/705
Gvoselj Avgust - II/456

H

Habsburški Feliks - 1/214
Habsburški Oto - 1/214
Hacin (doktor) - U/329
Hadri Ali - U/619
Hadži-Vasilev Kiro - 1/14
Hadži-Vasilev Mito - 1/14
Hadžić Svetozar - 1/391
Hajdin (doktor) - U/379
Hajdrih (Heidrih R šef Glavne uprave bezbednosti Rajha) - U/565, 613
Hajnburg (Heinburg Kurt) - 1/508
Hajnrh Himler - U/512
Halder (Halder Franz) - 1/316.448; II/13, 31. 41. 46. 93, 730
Halifaks (Halifax Edward Wood) - 1/237, 243. 247, 252, 258, 267, 268. 278. 304 305 339; U/633, 679, 690
Ham (folksdojčér) - 1519

Hanel (general) - U/483
Hans - Jürgen Sehroder - 11/682
Hanzen (Hansen Eric, nem. general) - 11/85
Harison (dopisnik »News Cronica«) - 1/89
Hart Lidl - 1/458
Hartvig N. H. de - 1/270
Hasandedić Sefket - U/710
Hasel L'Irih (Hassel Ulrich von) - 1/93. 97. 297, 397, 453, 502; U/625
Hećimović Nikola - 1/125
Hedl (nem. poručnik) - II/483
Hegeduš Franjo - II/334
Hejvud (Hevwood, britanski general) - 1/527
Heler Vladimir - 1/596
Helm (funkcioner Gestapoa) - U/484. 613
Henderson (Henderson Nevile) - 1/229, 230, 237
Henlajn (voda Sudetskih Nemaca) - I 191
Henric (Hanruz. nem. general) - 11/446
Heren (Heeren Viktor von) - 1/22. 54. 77. 139, 143. 191. 192, 203. 230. 240. 242. 267. 270, 272, 287, 292, 301 308. 317, 323, 324. 328. 329, 331, 336, 341. 350. 353, 355, 359, 360, 363, 365, 366, 368, 374-379, 383-390, 392-400. 402, 404. 408. 414, 416, 437, 448, 453. 460, 464. 470, 491, 497, 507, 511-518, 553; II/30, 320, 631, 638, 641, 654, 684, 688, 691
Herenčić Ivo - U/527
Hes (Hess Rudolf) - 1/190; II/12
Hevel (Hewel Waither) - 1/327. 331, II/30
Hilebrand (Hillebrand Burghart Mueller) - 1/444; II/93. 95. 96, 614. 646
Himler (Himmler Heinrich) - U/548, 565, 569
Hitler Adolf (Firer, voda Rajha) - 1/45, 59, 60, 61. 68. 75. 109, 130, 131, 132. 136. 137. 145, 146, 147. 170, 173. 190. 193, 202, 203, 206. 208, 211. 223. 225-230, 235, 237. 240, 241, 244, 246. 249, 250. 253. 254. 255, 257, 258, 266, 276, 277, 280, 281, 282. 286, 287, 292, 295, 296, 299, 300, 302, 303, 306, 308. 310, 312. 318, 320, 324. 326, 327, 328, 330. 331, 332, 334, 337, 339, 343. 346-358, 361 366, 368-371. 375, 376, 377, 381, 382. 383. 385, 386, 389. 404. 407. 408. 410. 411. 416, 431-435. 439, 440-444. 446. 452, 465, 469, 474-477. 480, 481 482 404 495. 496, 499. 502, 503, 504, 511, 512. 01 515. 516. 517, 519. 521, 522. 523, 52= - Jo, 529. 539. 540. 541, 547.549.550, 552,586. 590; II/7-14. 16-20, 22-34. 37-43.45. 46. 48. 51. 52. 58.64. 65.

69, 73, 79, 80, 85-88, 92, 93, 188, 191, 216, 223, 245, 248, 249, 279, 283-286, 289, 392, 407, 414, 421, 431, 469, 470, 492, 501, 504, 512, 513, 545-551, 554, 555, 560, 563, 565, 567, 573, 588, 600, 609, 615, 630, 632-635, 637-641, 643, 644, 645, 647, 654, 657, 660, 664, 666, 667, 669, 680, 684, 703, 719, 720, 723, 724, 736
Hodža Milan - 1/50
Hodžić Muhamed - 11/510
Hodera Svetislav - 1/25, 101
Hofman (Hofmann - nemački general) - 11/560
Hojzinger (Heusinger Adolf) - 11/31, 46
Hopkins Hari (Hopkins Hary) - 1/458, 483
Hoptner Jacob - 1/65, 71, 72, 73, 94, 95, 109, 110, 118, 174, 175, 179, 257, 307-321, 366, 371, 372, 440, 445-450, 452, 454, 455, 456, 464, 466, 472, 482-485, 489, 501, 506, 507, 510, 549, 553-556; 11/441, 481, 484, 495, 497, 498, 695
Hori (Horv Ladislaus) - 1/507, 508, 509, 510; 11/487, 730, 731
Horti (Horthy de N'agubanva Miklós) - 1/305, 318, 552; 11/40, 41, 42, 64, 86, 94, 249, 401, 600
Horsienau (Horstenau Gleise Edmund von) - 1/360; 11/470, 566, 569, 574, 721
Horvat Josip - 1/45
Hozbah, Hitlerov adutant. - 1/312
Hribovšek Berger - 1/289
Hristić Boško - 1/75, 243, 244, 292, 318; 11/636
Hrislov A. - H/618
Hromić Muhamed - 11/712

I

Iberajter (Ubereiter, gaulajter) - U/565
Ibrajter B. - U/477
Idn (Eden Anthonv) - 1/227, 354, 356, 357, 362, 364, 369, 380, 381, 382, 396, 398, 403, 406, 413, 417, 458, 481, 487, 527, 528, 533, 546, 547; U/243, 630, 631
Ikica Mladen - U/236, 482, 484, 486, 492, 494, 495, 513
Ikonić Dragomir - 1/414, 506
Ilic Bogoljub 1/415, 463, 467, 468, 469, 491, 493, 507, 518, 525, 529, 531, 532, 538, 550; U/214, 224, 225, 301, 303, 319, 321, 398, 411, 429, 439, 440, 441, 465, 486, 66«, 668
Indeli (Indelli Mano) - 1/89, 171, 308
Ineni Ismet (Inönü Mustafa Ismet) - H/26, 64, 65

Isaić Vladimir - U/482, 485, 489, 494, 496, 497
Isailović Ilija - U/330, 483
Isaković Dušan - II/708
Ivančević Nikola - II/325, 526, 537
Ivančić (kapetan) - U/395
Ivanić Stevan - U/559
Ivanović Bugdan - II/584
Ivanović Mihailo - U/584, 586, 587, 588, 617

J

Jakobsen Hans Adolf - 1/555, 612
Jakšin Dura - II/571
Jančiković Tomo - 1/56
Janković Dragomir - 1/35
Janković Dragoslav - 1/14, 612
Janković Milorad - 1/202, 203; U/487, 513, 544, 612
Janković Momčilo - U/559
Janković Radivoje - 1/533, 535, 536, 537, 595, 596; II/443, 458, 462, 464, 467, 484, 705, 738, 740, 741
Jeglić (biskup) - 1/180, 214
Jelić-Butić Fikreta - 1/174, 508, 612; U/374, 730
Jelić Branimir - 1/53, 170, 171, 174; U/505
Jelić (pilot) - 11/535
Jelisavčić Boško - U/483
Jelisaveta (sestra kneginje Olge)
Jermakov Konstantin - 11/527, 536, 538
Ješonek (nemački general) - U/288, 718
Jelenbah (Jetenbach-Tering) - 1/254
Jevtić Bogoljub - 1/20, 22, 25, 40, 41, 42, 108, 148, 166, 400, 488, 506, 525; H/429, 439, 465, 486, 668
Jodl (Jodl Alfred) - II/30, 41, 611
John R. S. (novinar) - 1/442
Joksimović Borivoje - 1/595; U/705
Jonić Velibor - 1/165
Josifović Stanislav - H/559
Jovanović Batrić - 1/612; U/617, 618
Jovanović Božidar - U/707
Jovanović Cedomir - H/707
Jovanović Dragoljub - 1/472
Jovanović Dragomir-Dragi - 1/53, H/559, 561, 614
Jovanović Gojko - II/483
Jovanović Jovan (general) - U/483
Jovanović Jovan-Pižon - 1/80, 81
Jovanović Ljuba - 1/29
Jovanović Lune - 1/34
Jovanović Mirko - U/537
Jovanović M. (urednik) - 1/226
Jovanović (rezervni potpukovnik) - 1/199

Jovanović Slobodan - 1/37, 38,400, 410, 463, 466, 484, 486, 490, 491, 494, 506, 516, 518, 519,520,525,540; II/319,340, 411,429,439, 441, 453, 465, 494, 495
Jovanović Žika - 11/325
Jovanović Zivan (pilot) - II/538
Jovičević Ivo - II/583
Jovičević Pavle - 1/612, 619
Jovičić Vladimir-Vlada - II/305, 526, 537
Jovović Jakov - 1/484
Jukacz Gy - 1/313
Jukic Ilija - 1/62, 66, 449, 450, 469, 484, 526, 612; 11/320, 441
Jurišić Pantelija - 11/375
Juhaz I. Kerekez - 1/612

K

Kaas (ustaša) - H/720
Kačić Dimitri - 11/457
Kačić Jerko - U/510, 711
Kadogan (Cadogan Sir Alexander) - 1/355, 356
Kajiel (Keitel Wilhelm) - 1/280, 549; 11/30, 41, 43, 45, 86, 92, 406, 503, 545, 547, 611
Kalafatovit Danilo - 11/278, 385, 429, 436-443, 445, 447, 453, 454, 457, 458, 466, 467, 468, 472, 473, 495, 663, 666, 668, 705, 732, 733, 737-741
Kaličanin Miloš - U/483
Kalaj Mikloš (Kailay Miklós) - 11/600
Kaličanin Miloš - H/483
Kaiman Kanja (Kaiman Kanva) - 1/55
Kampbel (Campbel Sir Roland) - 1/85, 247, 258, 278, 313, 329, 352, 354, 356, 364, 369, 379, 380, 382, 396, 398, 406, 417, 418, 435, 439,446,453,458,459,460, 486, 527; 11/630, 635, 693
Kampbel (Campbel Roland Yan) - 1/278, 299, 446
Kanaris (Canaris Wilhelm O. L.) - 1/495, 508, 550; 11/26, 503, 556, 626, 628
Kapešić Jovan - 11/535
Karadorde - 1/33, 377; 11/622
Karadordević Aleksandar -1/9, 12, 16-21,24, 26, 31, 32, 33, 35, 38, 40, 46, 73, 74, 93, 94, 120, 166, 167, 171, 174, 175, 180, 216, 222, 223,307, 310, 311,476,544, 565,566; II/130, 156, 630, 635
Karadordević Đorđe - 11/447
Karadordević Olga - 1/254, 297, 371, 412
Karadordević Pavle (knez namesnik)- 1/19-25,42,43, 44, 53-56,62, 66, 68, 73, 74, 76-85, 87, 88, 90, 94, 104, 106, 142, 144, 145, 148, 168, 178, 180, 196, 203, 207, 209, 216, 226, 227, 228, 235, 239, 241, 242, 243, 246, 247, 249, 250, 252, 253, 254, 257-261, 266-270, 273, 276, 278, 287, 288, 290-293, 295, 2% 299-306, 311, 313, 317, 318, 321, 324, 327, 328, 329, 332, 333, 334, 339, 340, 345, 346, 348-360, 362-366, 368, 369, 370, 374-383, 386, 387, 390, 391, 393, 395-404, 407, 409-416, 432, 433, 435, 437, 439, 440, 441, 443, 445, 448, 457, 460, 461, 462, 465, 466, 468-473, 478, 479, 483, 485, 491, 493, 512, 513, 527, 567, 568, 569, 573, 577, 578, 581, 583, 584, 586, 590, 596,598; II/31, 38,45,46, 161, 163, 164, 207, 216, 245, 286, 359, 546, 625, 630, 631, 633, 635-640, 643, 644, 654, 659, 663, 667, 681, 689, 693, 703, 704, 740
Karadordević Petar II - 1/43, 100, 101, 156, 169, 291, 301, 314, 318, 409, 412, 429, 437, 441, 445, 451, 470, 471, 484, 491, 506, 507, 550; H/165, 303, 320, 342,441, 453,485, 705
Karanikolić Đorđe - H/708
Kardelj Edvard - 1/115, 116, 118, 134, 248, 255, 478, 486, 612; 11/576, 624, 646
Karneluti (Carnelutti Amadeo) -1/57,62,63, 64, 65, 66, 67, 68, 86, 87
Karolji (Karoly Rasay) - II/86
Karol (Karol II Hohenzolern-Sigmaringen) - 1/240; II/9
Karstanjen dr - 1/503
Kaše (Kasehe Siegfried) - 1/63, 64; U/566, 569
Kasano Sorada - 11/587
Katanić Vlastimir - U/478
Kavalero (Cavalero Ugo) - II/28, 38, 73, 79, 96, 553, 585
Kazertano (Casertano Raffaello) - H/567, 568, 579, 616
Keković Veljko -U/531
Kamfelja Duka - 1/99, 176, 177, 178; H/727
Kenard (Kennard Howard William) - 1/50
Kennedy Sir John - 1/612
Kerečin Stjepan - U/706
Kerekes L - 1/318
Kern Ivan - U/337, 408, 424, 462, 712
Kester (novinar) - 1/442, 443
Keiman Ljudevit - 1/50
Kikić Petar - U/537
Kisel (doktor) - U/615
Kisić Brana - H/535
Kisić Cedo - II/393
Kitaljević Savo - 11/479
Kijrilakis (grčki pukovnik) - 1/590
Kjoseivanov Ivan - 1/102, 251, 263; U/638, 685
KJajst (Kleist Ewald von) - II/15, 16, 57, 330, 356, 382, 421, 422
Klark (Clarke C.S.) - 1/466; 11/302

Klavora Miho - H/536
 Klinar Anton - 11/712
 Klingenberg (nem. kapetan) - 11/404. 422
 Klisić Jovan - 11/584
 Klodius (Clodius Carl) - 1/268. 269; H/549. 551, 677, 679
 Kluge (Kluge Günter von) - 11/13, 14
 Kljakić Dragan - H/719
 Knežević Radoje - 1/319, 469, 484, 489. 598
 Knežević Živan - 1/463. 465, 466, 467, 484. 489. 597, 598; 11/224
 Kob (ili Kop) Rudi - 1/499: H/501
 Koba Aćif- 1/561
 Kockar Milivoj - 11/712
 Kodreanu - 11/24
 Kokalj Anton - 11/405
 Kolbe - 11/721. 722
 Komnen (Comnen Nicolae) - 1/235, 236, 310
 Konvalinka Sava - 1/464
 Konjović Mile - 11/488. 490
 Konstantinović Mihajlo - 1/326, 329, 331, 332, 338, 340, 352, 365, 373,-374, 386. 399, 400. 402. 410. 411. 415, 416, 446, 447, 452, 453, 506
 Kordel Hal (Cordel Hull) - 1/355
 Koronati (ital. vojni ataše) - 11/689
 Korošec Anton - 1/19, 20, 23, 44, 76. 77, 82. 93. 113. 114, 135, 140, 173. 180, 181. 190. 207, 215, 284, 297, 302, 303, 329. 577. 578: 11/625
 Kosanović Sava - 1/491, 492, 493, 494. 507; H/429. 439, 440, 441. 465, 486. 495
 Košić Mihailo - 1/463, 465
 Košić Mirko - 1/387, 460, 488, 490. 506
 Košić Petar - 1/194. 288, 380, 381, 390, 410. 411. 414, 416, 450, 469, 471, 472, 484, 486. 583, 593, 594, 595. 597; II/94, 161. 163, 164, 614, 650. 700
 Kosmeli (Cosmelli Giuseppe) - 1/360. 361, 393, 394
 Kosović Nikola - n/712
 Kostel Janko - 11'300a
 Kostić Lazar - H/559
 Kostić Staniša - 1/459, 463
 Kostić Vladislav - II/519, 709
 Košak Vladimir - 1/53, 98; 11/720, 721
 Košut Lajoš (Kossuth Lajos) - 1/213
 Kosutić August - i/32. 49. 50, 52. 53. 55. 60. 61. 62, 66. 69, 70, 74,77. 80, 81, 82, 107, 109, 278,408,485,493, 500,501, 502,503; H/207, 681, 724. 725
 Košutić Stjepan - 1/32
 Kovač Rudolf - 11/537
 Kovačević Dragiša - II/386
 Kovačević Zvonko - 1/176, 178, 179; 11/372. 374, 727, 729
 Kovačić (pilot) - 11/535
 Kožul Marko - 1/76
 Kramer Albert - 1/86; H/375
 Kranjc Marko - H/377, 407
 Kraljica i carica Jelena - 11/584
 Kraus (Krauss Karl Lot) - 1/197, 198, 408. 522; H/500, 501, 559, 627
 Krek Miha - 1/180. 329. 506, 525; II/398, 429, 439, 440, 441, 465. 492. 495
 Kren Vladimir - 1/61. 99. 117. 176; H/292. 521. 571, 657
 Kreso Muharem - II/512, 614
 Kreveld (Krevveld Martin L von) - 1/319, 481, 487, 493
 Krips (Stafford Crips Sir) - 1/329, 262. 369, 405, 406
 Kristijan (Christian, nem. major) - 11/31
 Krištofi (mad. poslanik u Moskvi) - II/425
 Krivošić Veljko - 1/454
 Krizman dr Bogdan - 1/14, 69. 174. 215. 308, 320, 507, 508, 509, 590; II/92. 94, 513, 615
 Krizman Hinko - 1/95
 Krizomali Nikola - 11/510, 540
 Krnić Zdravko - II/615
 Krnjević Juraj - 1/32,48.49, 50, 52, 53. 55. 56. 58. 62. 66.69, 74. 89. 103, 106. 152.409, 485. 504, 573; H/319, 320, 398, 439. 441, 465
 Krkać Tomo - 1/211
 Krofta Kamil - 1/235, 309
 Krstić Dušan - n/515, 708, 740
 Krstić Milutin - 11/535
 Krstić Vladimir - II/705
 Krstić (kompanjon Mapelbeka) - 1/461
 Kruščić Vukman - 11/531
 Kružić Josip - 11/707
 Kubeš Franjo ^ H/393
 Kuen-Hedervari - 1/114
 Kukavičić Jovan - 11/353, 469, 710
 Kukic Ilija - H/709
 Kukoleća Stevan - n/235, 682
 Kukulj Marko - H/457
 Kulenović Džafer - 1/88, 105, 506; 11/321, 411. 441
 Kulenović Fran - 1/506
 Kulenović Osman - II/566
 Kulovec Franc - 1/141, 142, 329, 338, 340, 370. 371. 373. 379, 384, 386, 397, 399, 408, 409, 411, 438, 491, 492, 493. 494, 505. 525; H/223. 303. 398
 Kurelac Eugen - 1/176
 Kurusu (jap. ambasador) - 1/420
 Kuzmanović Vojislav - n/710
 Kvené (Ovventsch) - 1/291
 Kvaternik Eugen Dido -1/170, 173, 174, 175: II/569, 570

Kvaternik Petar - U/379, 510
Kvaternik Slavko - I/1 17. 170, 171. 173, 174.
176, 177. 179. 180, 496. 498. 507, 512; II/371.
372. 373. 379. 391. 421. 470, 501, 507, 510,
548, 566, 567, 570. 572, 575. 579, 580. 615.
664. 719. 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726,
727, 728. 731

L

Labaš Vladimir - n/511
Lacković Rade - n/471
Lah (Lach, biskup) - 1/205
Laković (advokat) - 1/515
Lamešić Marko - 11/720
Lane (Lanz. nem. general) - U/392, 393, 406.
407
Lanfrid (Lanfried, predsednik Nemačko-ju-
goslovenskog privrednog Komiteta) -
11/676, 679
Laser Erih (Erich von Golheim) - U/627
Lavadinović (general) - U/377
Laval (Lawal Pierre) - 1/225. 283. 304, 404
Lazarević Dragica - 1/161
Lazarević Radomir - U/537
Lazić Petar - H/436
Lebedjev - I 414, 461. 540, 552
Lehner (Lechner, Krausov saradnik) -
n/501
Lejn (Une Arthur Bliss) - 1/230. 231, 305,
306. 355, 357. 379. 396, 397, 409, 412, 486,
538, 539
Leko (general) - 1/469
Lenjin (**Алехандр Яковлевич Ленин** - Hamm Bauahmiip) -
1/158; U/118. 621, 622, 671
Ler (Lor Aleksander) - II/35, 304, 394. 718
Letica Dušan - H/559
Leskošek Franc - 1/130
Litina Đorđe - I/111
ūdl Han - 1/480: H/513. 639
Likar Stanko - II/300a
Lisak Erih - 1/172, 214, 215
Ust (List Wilhelm) - 11/14, 16, 24, 57, 87. 247,
287, 358. 560. 732. 734
Litvinov (**Антон Иванович Литвин** - **MaKciM MaKciMuaim**
Ba\ax Maxe) - 1/231. 237. 309. 310
Lokar Anton - 11/484. 507. 522, 705
Uimpar Petar - 11/583
Lorković Mladen - 1/52. 53. 98, 170, 172;
11/372, 664, 720
Loruso (Loruso, italijanski delegat) - 11/584
LoveI (Lovell John) - 1/370
Lozić (potpukovnik) - 1/465
Luburić Vjekoslav-Maks - 11/572

Luetić Milan - 11/489
Luig dr-I/191
Lukat Dušan - 1/449
Lukić Jakša - 11/705
Lukić Mihailo - 11/489, 706
Luieroti Julije - 11/394. 711

U

Ljotić Dimitrije - 1/22. 101, 166, 167, 168,
172. 190, 202, 284. 290; II/30, 505, 559, 580.
603, 639
Ljubitić Petar - II/710
Ljutić (prvi oficir »Zagreba«)

M

Macolini (Mazzolini Serafino) - H/553. 556.
585-588, 618
Macuoka (japanski ministar inostranih po-
slova) - 1/345, 482
Maček Vlatko - 1/17, 20-25. 32, 36, 37. 40-46.
48. 49. 50. 52-55, 57-68, 70-76, 78-85,
87-90, 92, 93, 96. 98, 99-103. 105-110. 113,
114, 115. 135. 138, 139. 141, 142, 147. 148,
170. 172, 173. 175-179, 207, 209, 216, 230,
242, 243, 244. 260. 270. 278. 302. 303. 318,
328. 330, 338, 340. 352, 368, 370-375. 379.
384, 386, 397. 399, 404, 408, 409. 411. 414,
415, 416, 435. 437. 438. 441. 442. 451, 455,
470. 471, 475. 485, 489-509, 512, 514. 515.
524, 525, 526. 539, 548, 551, 552. 555. 566,
571-574. 578, II/30, 193, 207. 208. 223. 228,
278, 319, 320, 321, 334. 340. 341. 349. 352.
355. 372-375, 391, 398. 399. 411, 421. 453,
481. 486, 488. 501, 502. 507. 512, 523. 547,
548. 568, 586, 625, 633, 636, 642, 646, 657,
660, 663. 719. 720, 722-726. 728, 729. 731
Maglić Bogdan - U/707
Mahanec Julije - II/ 334. 335, 349. 484. 507
Mahin Fjodor - 1/461
Majski (**Мајски** Hb3h) - 1/309. 310. 391
Majstorović Milorad - 11/542, 711
Majstorović Mirko - 1/211
Majstorović Žarko - 11/707
Makdonald (**Mac** Donald A H.H.) - 1/237,
357. 461, 466, 467. 468
Maknzen (Mackensen Hans Georg von) -
1/241, 242. 273. 274. 279. 395; 11/17. 28. 38,
637, 719
Makijedo Jakov - II/360, 509
Maksimović Božidar - 1/30
Malaboj (Mallaby A.W.S. britanski general)
- 1/534. 535. 590.

Malagola (Malagola Guido Kapi) - 1/73. 94, 307. 311
 Malaparte Crusio - 11/569, 615
 Malbor Artur - H/510
 Maletke (Malletke Walter) - 1/495. 499. 500, 501, 502, 509; n/501, 547
 Malobabić Rade - II/130
 Mameli (Mameli Giorgio) - 1/353, 354. 357, 363. 376, 378. 379. 385. 391, 448, 483. 515-524. 526. 551
 Manuiljski (МаилъКабЧКЛ, Амкѣрѣа Заропо-БѣМ) - 1/136, 137
 Mapelbek (britanski obaveštajac) - 1/458, 461
 Maras (Maras Efcio L) - 1/291; 11/22
 Marganović Paja - 1/39
 Mane Avgust - 1/485; H/315. 336, 351. 368. 484. 487, 521, 706
 Maric Mihailo 1/556; 11/320
 Marinković Gavriilo - 11/711
 Marjanović Jovan - 1/169. 463. 483; II/614. 619
 Markovic Antun - 11/315, 336, 351, 521, 706
 Marković Božidar - 1/488, 507; H/429. 439. 465. 486
 Marković Josip - 1/171; H/727
 Marković Lazar - 1/22, 87
 Marković Milan - 11/378
 Markovic Momčilo - 11/533
 Marković - Savić Stedimlja - 1/183
 Markovic Sima - 1/121. 123
 Marković Zivko - H/533
 Martinovic (major) - H/535
 Martinović Milan - H/441
 Maninović Simo - 11/586, 617
 Mariić Đuro - 1/217
 Marušić Drago - 1/181, H/376
 Masalović (pukovnik) - 1/168
 Masleša Veselin - 1/548
 Masterson (Masterson Tom M.) - 458
 Mašanović Marko - 1/125
 Mašera Sergije - 11/462, 483, 540
 Mateša (pukovnik) - 11/352, 521
 Matić Vasilije-H/711
 Matović Miodrag - H/538
 Maivejevic Predrag — I/13
 Mažuranić David Bogoslav - 11/535
 Mažuranić Ivan - H/622
 Mažuranić Želimir - 1/76
 Melcentin (Mellentin von) - 1/291
 Meri del Val (Merry del Val) - 1/205
 Mešterović Đuro - 11/235
 Metaksas (Metaxas Joannes) — 1/325, 326, 445; II/52, 53. 241. 242, 639
 Micković Ilija - 11/537
 Mihailo (rum. kralj) - II/9
 Mihailović Draža - 1/169, 483
 Mihailovic Mihailo - 11/711
 Mihailović Uglješa - 11/710
 Mihailov Vančo - 1/170, 184, 185, 186
 Mihajlović Marko - 11/710
 Mihovilovic Ivan - 1/214
 Mijušković Milutin - 11/707
 Mikec Nikola - H/360. 509
 Miklečić Stjepan - 11/708
 Mikojan (ММКОЇН АНачТач ХааноБимл - 1/486; 11/693
 Mikuž Metod - 1/486; 11/376, 488, 492
 Miladinović Svetolik - H/708
 Milanović Đorđe - 11/544
 Milanovic (jug. poslanik u Sofiji)-1/273. 312
 Milec Ivan - 1/505
 Milenkovic Dobrosav - H/707
 Milenković Milutin - II/386, 708
 Milenković (poručnik) - 11/489
 Milenković Stojadin - 11/706
 Miletić Košta - 1/488
 Miletić (kapetan) - II/424
 Milh Erhard - 1/513
 Miličević Todor - H/664, 707
 Milivojevic Radomir - H/538
 Milković Josip (Joža) - 1/174
 Milojević Dragiša - 11/527
 Milojević Predrag - 1/310. 312. 454. 455, 536
 Milosavljević Dragoslav - 11/707
 MiloSević Novica - 1/463
 Milovanović Milan - 11/651. 655, 698
 Milovanović Nikola - 1/67. 68. 72. 555; II/496. 497
 Milunovic Savo - 11/584
 Miljević Dragiša - II/344
 Miljkovic Dragoslav - U/707
 Miodragovic Ljubiša - H/531
 Mirković Bonvoje - 1/415, 458, 459. 461. 463, 465-470. 484. 489. 490, 492, 597, 598; U/435, 668, 711
 Mirković Mirko - 1/214
 Mirnic Josip - U/620
 Mirovic Vasilije - U/538
 Mišić A. (mostarski biskup) - 1/2II. 212
 Miškovic Dragutin - U/707
 Mišković Ivan - II/457
 Mitelhamer (Mittelhamer Otto) - 1/408. 496. 499; II/501
 Mitrovic Đorđe - U/556, 457
 Mitrović Živica - 11/536
 Mitrović (major) - II 333, 334
 Mladenović (major) - II/489
 Molotov (МОЛОТОВ Бг.ѣс.ѣаБ МѣаѣвоБѣМ-Сѣрѣ6ѣѣ) - H/270, 274, 281. 296, 300. 303,

347, 370. 539. 540, 541, 542, 544. 587; HH/12, 678
Moltke Stariji (Moltke Helmuth Karl Bernhard von) - 11/193
Montgomery (Montgomery 'Heid) - 1/451
Mora (Eugenio) - U/451
Morača Pero - 1/14
Moškov Ante - U/572
Mozer (folksdojčer) - 1/519
Mrak Ivan - U/333, 506. 507, 521
Mundorfer Hijacint - U/454
Musolini-Duče (Mussolini Benito) - 1/50, 52. 58, 60, 61, 63, 64, 68, 70, 75, 130, 131, 146, 173, 175, 223, 225, 227, 233, 234, 237, 239, 241-245, 253, 256, 257, 265, 266, 269, 273, 274, 277-280, 286, 287, 289, 295, 296, 302, 306, 311, 316, 318, 320, 323, 324, 326, 330, 333-337, 339, 345, 347, 348, 354, 356-360, 363, 364, 368, 371, 377, 378, 390, 391, 393, 394, 395, 407, 408, 434, 435, 441, 444, 448, 496, 514-523, 547, 575, 586-590; U/8, 10, 17, 18, 22, 31, 37, 38, 39, 45, 46, 64, 67, 73, 78-82, 86, 88, 92, 157, 249, 275, 285, 422, 461, 511, 545, 546, 547, 549, 550, 552, 553, 555, 556, 567, 579, 581, 582, 584-588, 594, 615, 617, 618, 619, 631, 633, 634, 636, 637, 638, 640, 660, 719, 720

N

Napoleon (Napoleon Bonaparte) - II/188, 237, 622
Nassenstajn (Nassenstein, nemački obaveštajac) - II/500, 501, 627
Natlačen Marko - 1/142, 180, 548; II/300a, 353, 375, 376, 377, 391, 392, 393, 407, 422, 458, 465, 488, 492, 581
Naumović Branko - II/711, 732
Naumović Jovan - 1/391, 541, 708
Nedeljković Mihailo - U/542
Nedeljković Petar - 1/470, 471, 485; II/275, 334, 391, 420, 481, 507, 522, 541, 705
Nedeljković Raja (poručnik) - 11/539
Nedić Milan - 1/150, 168, 243, 262, 288, 289, 290, 292, 293, 463, 483, 528, 578, 584, 586; II/163, 515, 516, 555, 602, 603, 639, 640, 663, 698, 702, 707, 740
Nedić Milutin - 1/292, 520; II/684, 697, 704, 707
Nikitović Caslav - 1/414, 506
Nikolajević Siniša - 1/463
Nikolić Andrija - 1/443, 485
Nikolić (komandir eskadrile) - U/535
Nikolić Franjo - U/335, 353, 371, 375, 487, 506, 507, 521, 522, 719

Nikolić Mihajlo - U/536
Nikolić Milan - 1/463
Nikolić Milutin - 1/529, 532, 533, 535, 583, 595; U/99
Nikolić Vladimir - 1/463
Nikols Filip (Nichols Philip) - 1/62, 459
Nikšić Ante - U/378, 379
Ninčić Momčilo - 1/477, 488, 490, 491, 492, 493, 503, 504, 506, 511, 512, 515, 516, 517, 518, 520-526, 539, 540, 547; II/30, 303, 319, 398, 429, 441, 465, 486, 647
Ninčić Velizar - 1/524
Nojbaher (Neubacher Hermann) - 1/208, 215, 513; U/554, 555, 613
Nojhauzen (Neuhausen Franz) - 1/60, 70, 196, 203; U/320, 501, 505, 558, 559, 627, 684, 686, 687, 690
Nojman (Neumann, nem. drž. sekretar) - U/685
Nojrat (Neurath Konstantin, baron von) - U/631, 673
Novak Alojzije - 1/180
Novak Karlo - U/706
Novak Viktor - 1/67, 71, 182, 210, 214, 215, 216, 586; n/613, 614
Novaković Dobrica - II/536
Novaković Ljubo - U/708
Novaković Mirko - U/424

Nj

Njegoš-Petar II Petrovič - II 622

O

Obradović Dositej - U/622
Obuljen Nikola - II/325, 508, 711
Oreški Mijo - 1/39
Oršanić Ante - 1/98, 173
Osten (nem. major) - U/734, 737
Oster Hans - 1/550
Osima (japanski ambasador u Berlinu) - 1/419
Oštric Ivo - II/360
Otašević Zivko - 11/535

Pabst Vili (Pabst Wily)
Pačeli (Pacelli Eugenio) - 1/209
Pajo (Peveau, franc. otpravnik poslova u Moskvi) - 1/309

Pajović Radoje - 1/182: 11/617. 618
 Palfi Geza (Palfy) - 11/86
 Panća Ivan - 11/537
 Pandurović Dragiša - U/377. 488, 706
 Pantić DuSan - 1/196, 399: II/559
 Papa Andrija - U/728
 Papagos Aleksander - 1/319, 380, 381, 390, 445, 527, 528. 529, 537, 590, 592, 594; 11/92. 241, 243, 245, 490
 Papen (Papen Franz von) - 1/362; U/630
 Paris Edmond - 1/214. 215: U/487, 569, 615, 731
 Parovic Blagoje - 1/11. 128
 Pašić Najdan - 1/14
 Pašić Nikola - 1/9. 18. 22. 26. 29, 30, 31, 32
 Pašić Radomir - 1/33
 Paulus (Paulus Friedrich von) - U/41, 42, 46, 47, 57. 85. 91. 95
 Paunović Siniša - 1/484. 506
 Pavelić Ante (poglavnik) - 1/25. 48. 49. 50. 52. 53, 55. 62, 64, 67. 69. 105, 106, 107, 109, 146, 147, 170-177, 183. 185. 206, 208-211. 226. 266. 269. 308. 330, 333, 401, 410, 494, 498, 505, 508, 514. 516: II/18. 30. 39. 44. 321, 372, 373, 374, 379, 421, 458, 510. 513, 548. 551, 552, 553. 566, 567. 568, 570. 572, 573, 574, 579, 580, 581, 586, 591, 612, 613. 615, 616. 618, 637. 638. 667. 719-722, 724, 728, 729, 730
 Pavelić - Smit Ante - 1/371, 593, 598
 Pavlić Andrija - 1/505
 Pavlović Andrija - 1/467; U/94, 235, 236, 275, 276, 476. 525. 541. 544
 Pavlović Dragomir - U/708
 Pavlović Košta - 1/46, 484: II/495
 Pavlović (pukovnik, komandant 48. peš. puka) - II/531
 Pavlović Pavle - II/379, 709
 Pavlović V. - 1/465
 Pavlović Živko - 11/158. 236
 Pavlović Žjvojin - U/710
 Pažin Milan - II/457
 Pećanac Košta - 1/169; U/193
 Pećnikar Vilko - 1/174
 Pelegrineti (Pellegrinetti Ermenegildo) - 1/207
 Perćec Gustav - 1/48, 170. 174. 176
 Perćević Ivan - 1/49, 55. 171. 184; U/721. 730
 Perić Ivan - I/111
 Perić Milan - 1/289
 Perišić Milisav - 1/379, 380, 389, 390, 396, 450, 451, 533/34, 536. 537. 590, 591, 592, 593, 595; U/245
 Pernar Ivan - 1/35. 61, 62, 74, 75, 116. 117. 216
 Perovic Ivo - 1/310, 370. 372. 451. 469, 470, 471
 Perović Mihailo - II/709
 Pešić Petar - 1/290, 302, 338, 340, 352, 370, 372, 373, 374, 379, 386, 390, 397, 410, 414, 415, 416, 435. 443, 463, 506, 586. 595. 596, 598: II/160, 163, 164. 213, 635, 639, 640
 Pešić Radomir - U/538
 Petejan Jože - U/300a
 Peten (Petain Henri Philippe) - 1/283, 463, 588; U/20
 Peterlin Ernest - II/481, 516, 708
 Petković Vasilije - 1/549; n/740
 Petranović Branko - 1/25
 Petresku (Petrescu Comnene) - U/633
 Petrić Ivan - H/567
 Petrov Milutin - 11/536
 Petrović Boško - 11/456
 Petrović Krsto - II/584
 Petrović Ljubomir - II/711
 Petrović Mihailo - II/586, 618
 Petrović Milorad - 1/410; U/225, 334, 353, 373, 420, 484, 521, 522, 705
 Petrović Nastas - 1/30
 Petrović Nikola, kralj - 1/182
 Petrović Slobodan - 11/486, 489, 492, 496, 497, 544
 Petrović Tihomir - H/479
 Petrović Vladeta - 11/456
 Petrović Vladimir - II/706
 Petrović Vojislav - U/708
 Petrović Zivomir - U/538
 Petrović (major na Skadarskom pravcu) - H/531
 Phillis Auti (v. Filis Oti)
 Picolato (Pizolato. italijanski general) - H/458
 Pije (Pio) X - 1/205
 Pije (Pio) XI - 1/206, 207
 Pije (Pio) XII - 1/207. 208, 209, 210, 211, 212, 216
 Pik Vilhelm (Pick Wilhelm) - I/130
 Pilja Milivoje - 1/308; H/678, 688, 689
 Pire Franjo - 11/508
 Pircio Biroli (Alesandro Pirzio Birolli) - 11/555
 Plajvajns Mirko - II/238, 239, 379, 395, 408, 424, 489, 491, 492. 494, 540, 712
 Plamenac Petar - 1/157; 11/586
 Plenča Dušan - H/616
 Plotnjikov V.A. - 1/140, 460
 Poole de Witt C. - 1/481. 487: H/646
 Poljanec Savo - II/536
 Popadić Miloje - 11/709
 Popov Cedomir - 1/314
 Popov Srba - 1/463
 Popov Ivan Vladimir, bugarski ministar inostranih poslova - 1/273; U/679

Popović Branko (generalštabni potpukovnik) - 1/583; D/443
 Popović Branko (konjički potpukovnik) - U/424
 Popović Đorđe - n/706
 Popović Đuro - 11/584
 Popović Jovo - 11/586, 587, 617
 Popović Miloš - H/709
 Popović Pero-Aga - 1/39
 Popović Rade - 11/481
 Popović Sreten - 11/532, 536
 Popović Stevan - 1/183
 Popović Svetomir-Sveta - 11/458, 481, 493, 497
 Popović Toma - 1/35
 Popović Ilglješa - 1/483; II/94, 628
 Popović Vojin - 1/449, 452, 454; 11/619
 Popović Vojislav - II/527, 538
 Popović Žarko - 1/272, 300, 369; 11/692
 Pozder Andrija - 11/537
 Predić Dimitrije - 11/710
 Predovec Josip - 1/32, 50
 Preradović Petar - H/622
 Pribanić Milan - 1/179, 180
 Pribićević Svetožar - 1/16, 17, 18, 19, 27, 29, 30, 31, 34, 35, 37, 38, 46, 50, 53
 Priča Ognjen - 1/147
 Primorac Rudolf - H/393, 535
 Proevst (Nemac) - 11/721
 Protić Jeremija - H/559
 Protić Milan - 1/399, 506
 Protić Stojan - 1/26
 Protogerov Aleksandar - I 184, 185
 Psunjski - 1/216
 Puc Dinko - II/300a
 Pucelj Ivan - n/300a, 376, 406
 Puk Mirko - H/567
 Pupiće (Vauhnikov pomoćnik) - 1/550
 Purić Božidar - 1/228, 240, 261
 Puškaš A.I. - 11/94, 96
 Putkamer Karl-Jesko von - II/31
 Putnik Dimitrije - 1/280
 Putnik Radomir - 11/651
 Pužić (pilot) - 11/535

R

Račić Puniša - 1/34, 35
 Rački Franjo - H/622
 Radenković Milan - 1/195; 11/700, 707
 Radić Ante - 1/215
 Radić Pavle - 1/33, 35, 175, 216
 Radić Stjepan - 1/12, 27, 29, 31-37, 46, 48, 57, 58, 169, 174, 175, 207, 214, 215, 504; H/625

Radićević (kapetan) - 11/325, 360
 Radin Đorđe - 1/458, 483
 Radojević Anto - 11/436
 Radojčić Živojin - 1/489, 597
 Radojković Velimir - 11/705
 Radonjić Ivo - H/584
 Radosavljević Milan - II/483
 Radovanović Stevan - 11/710
 Radović (pukovnik) - 11/447
 Radunović Milo - 11/491
 Rađenović (poslanik) - 1/381
 Raketić Ratko - H/705
 Rakić (kraljev adutant) - 1/526
 Raković Milisav - 11/537
 Rap (Rapp Thomas C. brit. konzul) - 1/56, 4%
 Rašović (pukovnik) - 11/489
 Raušning (Rauschning Hermann) - 11/513
 Ravnihar (slovenački radikal) - 11/375
 Redlštajn (Redlstein Arnold) - 11/393
 Rekvenije (inženjer)
 Ribar Ivan - 1/47
 Ribentrop (Ribentrop Joachim) - 1/60, 191, 245, 246, 249, 250, 252, 253, 255, 257, 274, 279, 299-303, 305, 306, 316, 318, 321, 322, 323, 326, 329, 331, 334, 336, 337, 339, 341, 343, 344, 348, 350, 353, 356, 358, 360-366, 368, 375, 376, 383, 384, 385, 389, 393, 394, 395, 398, 404, 407, 408, 414, 418-423, 426, 427, 429, 433, 453, 455, 497, 498, 501, 502, 509, 511, 513, 516, 517, 519, 523, 525, 541, 544, 552; 11/9, 12, 17, 19, 20, 26, 30, 31, 38, 40, 45, 79, 86, 285, 501, 504, 545, 548-551, 553, 583, 594, 615, 634, 638, 641, 685, 687, 720, 741
 Ribar Ivo-Lola - 1/129
 Rihthofen (nem. general) - H/718
 Rintelen (Eno von) - 1/398, 514; H/28, 31, 32, 33, 38, 73, 93, 275
 Ristić Borislav - H/706
 Ristić Dragiša - 1/467, 484, 488, 597, 598
 Ristić Milan - 1/443
 Ristić (kapetan) - 11/485
 Ritter Karl (Ritter Karl) - 1/481; 11/28
 Rittig Svetožar
 Roata (Roatta Mario) - 1/277, 278; H/616
 Romeno (knez) - H/586, 587
 Romero (italijanski general) - 11/393
 Ros (Ross A. ataše) - 1/407
 Rožić Valentin
 Rozenberg (Rosenberg Alfred) - 1/499, 500, 503, 509; H/501, 505, 547
 Roždolovski Vladimir - 1/465, 467
 Rožić Valentin - 1/202

Rožman Gregor - 1/180
Rubo Luj (Ruobaud Louis) - 1/51
Rukavina Juco - 1/170; 11/379
Rumenović Stjepan - II/712
Rupčić Dragutin-»Rubac« - 11/325, 435, 509, 535, 711
Rupmk Lav - 1/180; 11/353, 522, 698, 705
Ruzvelt (Roosevelt Franklin Delano) - 1/328, 339, 340, 344, 353, 355, 357, 379, 384, 395, 412, 458, 475, 483, 486, 539; II/342, 485
Ružić Viktor - 1/76

S

Sabati Anton - II/708
Sabljak (austroougarski major) - 1/53; 11/719
Saje Franček - II/490, 492, 494, 497, 498, 617
Sajpel Ignac (Seipel Ignaz) - 1/49
Sajslnkvar (Seuss inquant) - 1/229, 231
Saksida Josip - 1/467
Salisbury Džons (Salisbury Jones) - 1/590
Samarđić-Rinda Risto - 1/39, 125
Santoro (Santoro Giuseppe) - II/96, 494
Saradžoglu (Saradzoglu Sukrū) - 1/264, 362, 396, 327; II/25
Sardžent (Sargent Sir Orme) - 1/412, 460
Sarkotić Stjepan - 1/49, 69, 184, 231
Savić Dragutin - 1/467, 470, 540, 543, 597
Savić Svetislav - II/705
Savović Niko - 11/457
Sekulić Milorad - H/710
Selbi (Selby Sir Walford) - 1/230
Senc (Senz Joseph) - U/612
Sep (Sepp Janko) - 1 194, 197, 199, 203, 280, 519; II/377, 503, 628
Sep Oto - U/538
Serrano Suiier Ramon - U/12
Sertić Tomislav - U/572
Servaci (Servatzi Vjekoslav) - I 177
Sesil (Cesil Robert) - 1/56
Seton-Vatson (Seton Watson, Robert William) - 1/453
Sima Horia - 11/24
Simić Božin - 1/382, 540, 543
Simic Sima - 1/214 II 488, 496
Simoni Leonardo - I 455, 553
Simović Anton - U 237, 396, 409, 476, 482, 484, 489, 491, 492
Simović Dušan - 1/142, 191, 230, 240, 245, 253, 258, 290, 291, 308, 311, 314, 328, 329, 372, 373, 390, 410, 411-117, 437, 439, 442, 445, 453, 456, 458-471, 475, 479, 483-494, 502-506, 511, 512, 513, 515, 516, 517, 519-529, 531, 532, 533, 538, 539, 540, 543,

544, 546, 547, 550, 551, 579, 596, 597, 598; II/30, 147, 150, 152, 158-161, 165, 188, 190, 191, 194, 224, 225, 228, 236, 278, 286, 301, 303, 318, 319, 320, 340, 341, 366, 380, 397, 398, 399, 411, 419, 427-430, 436, 437-443, 445, 453, 454, 465, 481, 494, 495, 507, 514, 515, 516, 645, 646, 647, 650, 654, 656, 658, 659, 660, 663, 664, 666, 668, 669, 695-699, 703, 704, 705, 720, 737, 741
Sinčić David - 1/117
Sive rt (nem potpukovnik) - H/31

Smit (Smith Artur) - 1/380, 590, 592; H/31
Smodlaka Josip - 1/27
Smoljan Bariša - 1/98, 491, 493, 496, 506; II/319, 320, 321, 340, 398, 428, 439, 441
Snoj Franc - U/429, 439, 440, 465
Soboljev - 1/401
Sokol Radovan - U/709
Sokolović (pukovnik) - U/458
Sondermajer Tadija - 1/328
Spaho Mehmed - I/19, 20, 23, 44, 82, 84, 578
Spaić Mehmed
Spaljковиć Miroslav - 1/411, 412, 440
Spasic Milan - H/462, 510, 540
Srb Đorđe - 1/463
Srećković Borivoje - II/705
Srškic Milan - 1/40
Srzentić Mirko-1/127
Stafford (Stafford Crips Sir) - U/693
Stajić Mihailo II/709
Stajic (general) - 1/469
Stakić Vladislav - 1/295, 296, 331, 333, 334, 338, 339, 354, 357, 358, 359, 360, 361, 363, 364, 376, 378, 391, 394, 515; II/640
Staliin (Ciaum JOCH» BncapiiovioBHi - Tly-ratuBHAH). - I 136, 158, 237, 254, 255, 310, 344, 406, 435, 542, 543, 544; U/17, 18, 21, 23, 398
Stamboiić Slobodan - II 620
Stamboliski Aleksandar - I 184
Stanisavljevic Nikola - 1/463
Stanisavljević Zivko - U/710
Stanković Aleksandar - 1/463
Stanković Nikola - H/639
Stankovic Radenko - I 74, 94, 370, 372, 373, 374, 379, 386, 397, 399, 449-452, 469, 470, 471; U, '644
Stanojevic Aca - 1/19, 22, 25, 102, 387
Stanojević Stanoje - 1/483
Stanojlović Cedomir - U/489, 706
Stanojlović Đorđe - 1/597
Starčević Ante - I/109

Stare Miloš - II/300a, 377
 Starov Boris - II/712
 Stavrianos S. - II/731
 Stefanović Dragoslav - II/706
 Stefanović Đorđe - U/537. 538
 Stefanović Ljubomir - U/707
 Stejić Spasoje-»Bačo« - I/120
 Stepančić Miroslav - U/615
 Stepinac Alojzije - I/170, 205-217, 573;
 U/373, 374, 488, 724
 Stid Vikem (Steed Wicham) - I/56
 Stojadinović Milan - I/20-23. 25. 42^15,
 53-56,60,71.74-77, 87. 88, 93-96, 101, 108,
 114. 130, 131, 134, 135, 138, 148, 167, 176,
 191. 207. 224-231. 233-237, 239-242, 244.
 256, 278, 284, 307-311, 332, 383, 391, 404.
 577. 578, 579, 582; U/31. 38. 150. 245, 286,
 287, 617, 630-633, 673, 683
 Stojadinović Veroljub - U/538
 Stojaji (Stöyay Dorna) - I/392, 419, 494;
n/38, 39, 40, 94, 730
 Stojanović Mile - **n/535, 536**
 Stojanović Nikola
 Stojanović Velibor - II/538
 Stojićević Aleksandar - U/346
 Stojkov Todor - I/14, **25, 50, 69, 70, 307**
 Storov Boris - **II/510**
 Stošić Antonije - **II/709**
 Stranjaković Dragoslav - **I/463**
 Strugar Blažo - **II/477**
 Strugar Filip - **U/483**
 Subotić Ivan - I/171. 174, 228. 308. 355. 356.
 387, 391, 412
 Suhonjin Aleksandar - I/540
 Sundhausen (Sundhaussen Holm) - II/512,
 569
 Suner (Suner Serrano Ramon) - U/12
 Sušić Lovro - II/567

S

Saht (Schaht Hjalmar) - H/673
 Saler Lujo - I/74, 90
 Sandor (Sandor Vegh) - II/620
 Saponjić Veljko - II/483
 Sapošnjikov(UiariouLHHKOB EopHC Mnxaii,\o-
 BMHT- U/692
 Sarić Ev. Ivan - I/170
 Sasen (Chassain, francuski pisac) - II/667
 Saškijević Vladimir - U/712
 Saulić Sreten - I/463
 Sćekić Čedomir - II/709

Sćepanović Miloš - U/393
Segvić Bruno - II/409
Sehić Nusret - II/237
Sehović Sulejman - U/409
Sekspir (Shakespeare William) - I/358
Selenberg (Schellenberg Walter) - II/501.
626
 Serf (Scherf Walter) - H/31
Sestak Ivan - U/334
Simrak Janko - I/211
Sipuš Vladimir - I/98
Sišić Ferdo - I/14
 Škarica Dane - I/177
 Skerl France - U/488. 490
Skrinjar Egon - II/481
 Smit (Schmidt Paul Karl) - I/299. 327. 331,
 336, 343, 349. 388, 454, 455; U/44
 Smund (Schmundt Rudolf) - II/30
 Sober J. (Schober) - I/49
 Son (Shone Terence) - I/382, 403
 Spartalj (inžinjer) - II/139
 Srajer Imre - II/478, 532
 Sreder (Schroder Hans-Jürgen)
 Srems (Schrems Rudolf) - U/500
 Stal (Stall, nem. general) - U/560
 Stancer Slavko - I/179; II/570, 728
 Strbenik Karlo - II/536
 Strosmajer Josip Juraj - I/205; **n/622**
 Stukart (Stuckarl dr) - I/204; II/612
 Subašić Ivan - I/79, 80. 83, 87. 96. 98, 147,
 368. 375, 451, 471, 494, 497. 502. 503, 504.
 515. 548; II/335, 340, 429, 439, 465, 622
 Sulenberg (Schulenberg Friedrich von) -
 I/520, 540, 541
 Suman (Schumann Wolfgang) - H/681
Sumenković Ilija - I/270. 271, 317, 362, 382,
 527
 Sundić Vukosav - I/463
 Suster (Schuster, Nemač) - H/721
 Susterčić Ivan - I/180
 Sušović Milutin - I/437, 455, 471, 472, 485
 Sutej Juraj - I/89. 98, 109. 329. 338. 373, 411,
 414, 416, 485. 491, 493. 494. 496, 502, 504,
 506, 515; H/319. 341. 398. 428, 465
 Suvar Stipe - I/111
 Svajger anton - II/710

T

Talić Vladimir - U/705
 Tanasić Milorad - U/538
 Tankosić Vojislav - I/461; II/193

Tartalja (general) - 11/372
Tairko S. - 1/370
Tatić Milutin - 11/532
Taušanović, potpukovnik
Teleki (Teleki de Szez Pal) - 1/295. 298, 299,
361; 11/41. 42, 85. 86. 94
Terentjev (Tepem-eB AAcKceft) - 1/270, 271
tering (Tering Jetenbach)
Terzić Velimir -1/454,507; 11/494,495.496.497
Terzić (strelac u avionu) - 11/538
Terzioski R. - 11/618
Teslić (kom. puka u Zagrebu) - 1/27
Tešić Dobrosav - 11/305, 526, 537
Tijanović Tomo - II/712
Tikić Milorad - 11/344
Titrilakis (grčki pukovnik) - 1/527
Titulesku (Titulescu Nikola) - 1/310
Todorović Boško - 1/464
Todorović Branislav - 11/536
Todorović Milovan - 11/434
Todorović Žarko - H/706
Todorovski Gligor - II/619
Toler Ernest - 1/138
Tomic Petar - 11/708
Tomasevich Jozo - I./450; II/498, 669
Tomić Miroslav - 11/362
Tomić Viktor - H/572
Tomić Slavomir - 11/711
Tomin V. T. - 1/453
Tomše Franc - H/445, 709, 732. 733, 734
Tonić Lazar - 11/708
Topalović Zivko - 1/400; 11/614
Topalović (kapelan) - 11/333
Topalović (major) - 1/465
Torbar Ivan - 1/98
Torbar Josip - 1/491. 493, 496, 506; 11/321,
439, 441
Tortić Janko - 1/62, 508; II/720
Tošković Marko - 11/537
Trifunović Dušan - II/420, 488, 706
Trifunović Ilija - Birčanin - 1/169, 488
Trifunović Miša - 1/22. 400. 472, 488, 490.
506. 525; H/303, 429, 439, 465, 668
Trifković M. - 1/26
Trojanović Radmilo - 11/733, 73
Trojanović Radomir - U/445, 457
Trumbić Ante - 1/9, 10, 26, 39, 45, 48, 52. 53,
55. 69. 70, 170. 311
Tucović Dimitrije
Tupakov (sovjetski vojni ataše u Berlinu) -
1/370
Tupanjanin Miloš - 1/44, 386, 436, 472. 488,
490

Turle O. (britanski kontraadmiral) - 1/590
Tumer Harold - II/557. 559
Tusen (Tousaint Rudolf)- 1/522; U/504. 561.
562. 628. 654. 704. 734

U

Ujčić Josip (beogradski biskup) - 1/213
Ulrih (Ulrich Fritz) - U/501
Ulrich von Hassel - 1/452
Uzelac (major) - II/489
Uzunović Nikola - 1/20

V

Vajcseker (Weizsäcker Ernest) - 1/209, 360,
361,365,392,393, 394, 514. 523; U/369.634.
635
Vajks (Weichs Maxmilian von) - U/57. 60.
248, 399, 446, 457, 463. 464. 469. 470, 562.
566, 594, 729. 734. 735. 736, 737, 738, 740.
741
Valdau (Waldau Hofmann von) - II/31
Valenta Drago - 1/174
Valter (drug Tito) - I/101
Valter Hagen (Waller Hagen) - 1/319, 458,
483, 507, 510, 552
Vanek (Wanek Wilhelm) - U/500
Varjačić Milenko - U/708
Vasić Dragiša - 1/460, 461, 463
Vasiljević Jovan - H/496. 513, 544, 616
Vasiljević Miroslav - U/559
Vasiljević Svetislav - U/479
Vauhnik Vladimir - 1/287, 290-293, 319, 370.
383, 484, 549, 550, 551, 556; II/129, 639
Vavei (Wavell Sir Archibald) - 1/380, 445;
11/241, 703
Vegan (Weygand Maxime) - 1/261-264. 315;
II/20, 23, 623. 636, 703
Veičev Damjan - 1/185
Velimirović Nikolaj - 1/490. 597
Vels Samner (Welles Sumner) - 1/306, 476,
486
Vemić Velimir - 1/463
Vendel Herman (Wendel Hermann) - 1/214
Vendelin (Wendelin Ott) - 11/500
Venizelos (Venizelos Eleutherios) - 1/438
Verhas Josip - H/334
Verman (Woermann Ernest) - 1/495, 508
Vert (Werth Alexander, načelnik mađarskog
Generalštaba) - 1/214; II/41, 85. 94
Veseljko Dragutin - U/537

Vesnić Milenko - 1/9. 27
 Vezenmajer (Weesenmaver Edmund) -
 1/320. 498, 499. 502, 505. 508. 509, 525;
 U/44, 372. 501. 548, 615, 719-725. 731
 Vielehen (Witzleben, nem. pukovnik) -
 D/57. 695
 Vićinac Julijana - 1/14
 Vidac-Vuk Božo - 1/125
 Vikerhauzen (Wickerhausen, komandam
 jug. Ratne mornarice) - H/510
 Vikert Rikard - 1/485
 Vilder Većeslav - 1/82
 Vilson (Wilson Sir Henry M.) - 1/380. 381,
 390. 527, 529. 531. 536. 537, 590, 592. 593,
 594, 596; II/195. 244, 302, 383, 667
 Wilson (Wilson Woodrow) - 1/45, 48. 230
 Vinaver Vuk - 1/309, 310. 321; n/683
 Visinski (ВІСІНСЬКІЙ Житяк В. І.) -
 1/308. 338, 362. 369. 405, 406, 540-543;
 II/425, 692
 Visenberger (Wiessenberger, nem. obaveš-
 tajac) - U/500
 Vlajić Božidar-Boka - 1/488
 Vohaska Svetislav - 1/463, 467
 Vojinov Sergije - II/305. 526, 537
 Vojinović Košta - 11/193
 Vojvoda od Spoleta (v. Aimone) - II/553. 613
 Vojvoda Vuk - II/193
 Vorošilov (Ворошилов Клим Ефимович) -
 1/255
 Vos (dr. direktor fabrike »Herman Gering«;
 - n/687
 Voršić (doktor) - II/392
 Vračane Mirko - H/539
 Vragolerić Ivan - 11/729
 Vranešić Duro - 1/70
 Vučinić Dušan - II/584, 586, 617
 Vučinić Risto - H/532
 Vučković Jovan - 11/710
 Vučković (potporučnik) - 1/466
 Vujošević Ubavka - 1/161
 Vujović Dimitrije-Dimo - 1/183
 Vujović Ljubo - II/130
 Vujović Marko - U/532
 Vukadinović Rade - H/457
 Vukčević Petar - II/435, 477
 Vukčević Petar (pukovnik) - II/711
 Vukčević Vlastimir - H/709
 Vukićević Velja - 1/34, 35
 Vukmanović Svetozar-Tempo - 1/472
 Vuković Bogoljub - II/706
 Vuković Milorad - 11/705
 Vuković Pero - I/184
 Vuksanović Mihailo - H/707
 Vulović Danilo - 1/506; U/614

W

Wedel - II/476
 Weyers - H/235
 Willy Pabst - 1/370
 Wuescht Johan - 1/483

Z

Zaje Marjan - II/300a
 Zalokar Alojz - II/300a. 377
 Zanusi (Zanussi Giacomo) - H/490
 Zdravković Stojan - 1/470, 597. 598
 Zećević Milun - I/471
 Zelenika Milan-D/191, 194
 Zihler Boris - 1/478. 486; n/646
 Zingales Francesco - n/579
 Zlatanović Radivoje - H/542
 Zlobec Mario - H/395. 706
 Zobec (doktor) - 11/392
 Zobenica Danilo - 1/463, 465
 Zogu Ahmet beg (Zogu Ahmed)
 Zvekić Saša - 1/455
 Zvonimir (hrvatski kralj) - H/553, 613

Z

Zanić Milovan - II/567
 Zelekovski Bogdan - 712 ili 713
 Zidovec Vladimir - 1/62. 608; 11/374
 Zikić Dragomir - n/394
 Zilinski (Zsilinskš Endre Bajcsi) - 11/599
 Zivanović Dragutin - U/708
 Zivković Dimitrije - U/709
 Zivković Petar - 1/17. 20. 22. 25, 36, 114, 166.
 167, 470, 484, 488, 490; II/130, 375
 Zugić Ilija - U/707
 Zugić Tripko - H/394
 Zujović Mladen - 1/459, 463
 Zujović Sreten - 1/130. 131
 Zunić Miloš - 11/527, 536
 Zupanjevac Milutin - U/710

REGISTAR GEOGRAFSKIH NAZIVA*

A	
Ada - II/153, 332	594. 595, 596, 603, 612, 618, 633, 639. 641, 642. 643. 649. 650, 654. 661. 667, 691, 698 699
Adžibegovac - II/404, 418	Aldinci - II/257
Afrika - I/276, 298. 370. 434. 444; n/11, 20, 22, 29. 34. 70. 630	Aleksandrija - I/589; U/244, 394, 462
Agrinion - II/453	Aleksandrovac - U/403, 413, 416, 433. 449. 532
Ajdovčina - II/70, 74. 76. 77. 78, 80, 83, 250	Aleksinac - II/104. 253, 258, 311, 331. 339, 346. 347, 356, 362, 387, 401, 403, 409, 416, 417. 450, 558
Albanija - I/57. 63. 80, 84, 134, 184, 185, 187, 188. 189. 221, 222. 230. 234. 235, 239. 241-245, 252, 254, 258, 266. 267. 278, 295, 301, 305, 306, 311. 330, 333, 347, 351, 379, 381, 383, 387, 390, 403, 406, 407, 434, 504, 513, 515. 518, 519, 521. 527, 528, 531, 532, 533. 536. 538, 561. 576, 580, 581, 582, 586, 587, 589. 591. 592, 593; II/14. 15, 17, 20, 22, 28. 35, 36, 38, 48. '52. 53. 54, 56. 58, 64. 68, 70-74. 79, 80. 87, 89, 90, 156-165, 171, 176, 185, 186, 188, 189, 190, 192, 194, 205, 221, 233. 236, 241, 245. 247. 248, 250, 252. 253, 254. 256, 269, 273. 27fr-279. 293, 302, 305. 310. 318, 326, 327, 328. 340, 342. 344, 354, 355, 358, 359. 380-385, 397, 398, 402. 412, 416. 425. 430. 440, 446, 455. 456. 461. 466, 470, 483, 515, 516, 530, 531, 534, 536. 537. 538, 550, 551, 553, 555, 559. 583, 584, 593,	Aliakmon (Bistrica) - I/529; II/242, 244
	Alibunar - II/153. 388
	Alibunarska greda - U/388
	Alikante - I/536
	Alpi - II/51
	Amaro - II/82
	Amerika (v. SAD i Sjedinjene Američke Države) - I/253, 328, 340. 344. 345, 355, 378, 439, 459; H/23, 150. 440. 649. 667. 677
	Andalsnes - H/285
	Andrijević - H/304, 396, 466, 516, 583
	Ankara - I/228. 229. 250. 270, 271, 327. 362. 396. 416. 527. 540. 544, 547, 593
	Apače - I/193
	Apatin - I/197; H/185, 222
	Apeninsko poluostrvo - I/575

* *Napomene:*

1) Prilikom preloma *druge knjige stranice 547. do 608.* bile su u početku omaškom numerisane za dva manje: *547. kao 545. 548. kao 546 . . . 608. kao 606* Pošto je registar rađen uporedo i neposredno posle preloma, podaci su uneti prema početnoj numeraciji, a kad je greška otklonjena više nije bilo vremena da se isprave pogrešno numerisani brojevi. Zato, da bi čitaoci mogli naći željene podatke, neophodno je da se navedeni brojevi u registru *povećavaju za dva: 545 na 547. 547 na 549 ... 606 na 608.*

2) U ovom registru navedeni su abecednim redom nazivi: svih Frontova, Mostobrana, Odseka, Položaja i Pravaca.

Apulija - U/80
 Arad - I/550: 11/36, 249, 293, 537. 715. 716, 717
 Arandelovac - 11/348. 354. 397, 418, 434, 490
 Argentina - I/395, 396, 404
 Arilje - H/320, 449
 Arza - D/306
 Aston Down - 11/691
 Atina - I/222,263, 297,354, 357,368-381, 537. 590; II/13. 14.26.53, 244,245,285.302,453. 454. 663
 Atlantik - I/213, 345
 Atos - 11/55
 Australija - I/256
 Austrija-I/49,52,53,55.59,66, 131.170.201, 202, 205, 221, 228-234, 237, 241, 242, 312, 439; H/17,36,45,47,74, 81,87.94. 128. 152, 153. 157. 162, 164, 176, 262. 264, 265. 269. 276. 280, 281, 284, 289, 292, 293, 304, 325, 442, 499, 537. 560, 563. 564, 622. 631, 652, 667. 669, 730
 Austro - Ugarska (monarhija) - I/9, 11, 13. 16. 37. 54. 69. 73. 169. 170. 205. 206. 214, 221.232,246; n/91. 111. 130. 135, 509. 549, 550. 554, 599, 623
 Avala - II/259. 303. 389. 397. 404. 420
 Aviano - H/36
 Avtovac - 11/429
 Azanja - II/166. 259. 297
 Azori o. - II/11

B

Babina pl. - II/551
 Babuna - 11/665
 BabuŠnica - 0/256, 257, 258. 329. 331. 346, 347, 519, 551
 Bačka-I/36,50,186. 187; 11/34,40,85.86,87. 90. 153. 162. 167. 268. 332, 348, 364, 379, 389. 401, 415, 419. 520, 547, 550, 597, 598, 599. 665
 Bačka Palanka - 11/153. 349. 365. 389
 Bačka Topola - II/153. 167. 259, 260.448, 599
 Bački (Veliki) kanal - D/154, 260
 Bagrdanski tesnac - II/348, 354
 Baja - D/260
 Bajina BaSta - 11/410
 Bajmok - II/153, 260
 Bakar - 11/238, 392. 407
 Bakarac - D/552
 Bakonjska šuma - 11/548
 Balaton (v. Blatno jezero)
 Balkan - I/IO. 12, 45. 51, 99, 123. 134. 135, 158. 172, 185, 187, 205, 206, 208, 214, 221, 222, 228, 241, 242, 248, 249, 251, 260-271, 274, 275, 277-280, 286, 289, 290, 296, 298, 299, 302, 305. 307. 312. 316, 321-328, 33L 332, 334, 337, 338. 339. 341, 343-350. 352-357, 360. 362, 363. 365, 368, 369, 378, 380. 381, 382, 387, 390, 392, 398, 404, 407, 426, 430, 432. 433, 434, 438, 439. 440, 444, 480, 496, 498, 517, 518, 523, 539, 541. 552. 582, 587,588.595; II/8-12, 14, 16, 17. 19, 20, 21, 28, 33, 34,46.48, 50,58,63,65.69.73.87. 88. 90. 92. 95, 129. 155, 158, 207. 241. 242. 245, 249, 277. 278, 279, 283, 284, 285, 359, 414, 505, 546, 553, 560, 561, 631, 634, 635, 636, 637, 638, 639. 641. 643, 647. 653, 672, 678, 679
 Balkan pl. - U/276, 360
 Balkanska antanta (v. Paktovi: Balkanski)
 Balkansko-dunavsko područje - I/265
 Balkansko poluostrvo - I/251, 271, 327, 594; II/117, 633, 636, 678
 Balta Berilovica - H/257
 Baltičko more - I/234, 586; 11/10, 639
 Baltik - II/8
 Baltinci - 11/60
 Banat - I/50, 134, 186, 187,330, 546;11/31,40, 41,64, 85, 86. 87,90, 153, 162, 167, 192.234, 248. 259. 260, 268, 294, 297, 348, 354, 358, 363. 364, 380, 388, 404, 407, 414, 431, 456, 459, 502, 519, 528, 536, 547, 548, 550, 551, 554, 555. 557. 558, 559. 560, 561. 597. 600, 601, 602, 612, 665, 697
 Banica (Bevi) - U/384, 385, 387. 430
 Banija - II/190, 571, 603. 727. 729
 Banja - U/56
 Banja Glajhenberg - II/56, 60
 Banja Koviljača - II/301, 302, 320
 Banja Luka - II/76,90, 102,103, 106,169, 180. 184. 185. 223. 249. 261. 267, 268, 269, 270, 334, 344, 386, 390, 391. 397, 400, 409. 412, 414, 415, 419. 420, 421, 427. 429. 431, 433, 434, 435, 440, 446, 451, 455, 456, 459. 461. 465, 466, 507. 537. 571. 572, 574, 575, 666
 Banjane - U/410
 Banjica - II/478
 Bar - I/128; II/153. 177, 253, 466. 579
 Baranja - I/186, 187; H/87, 90. 167, 248. 260. 261, 298, 332, 348. 364. 379. 389, 401, 405, 414, 419, 439, 550, 597, 598, 599
 Baranjsko Petrovo Selo - H/389
 Barč - 11/57. 59. 60. 152, 248, 293, 300b, 312. 316. 322. 332, 333, 338. 341, 342. 343. 356. 357, 358, 368, 522
 Bardanjolt - U/516
 Bare s. - U/403
 Bari -I/334,434; H/36. 337,353. 379,409.457

Barić Draga - U/238. 409
Bašaid - s. - 11/259
Baška voda - 11/583
Batina - 11/152, 298, 312, 389, 396
Batrina - 11/363, 365
Bavarska - 1/550
 Bazje - n/341
 Beč - 1/29. 48, 49, 60, 69, 121, 123, 125, 129, 141, 184, 186, 189, 205, 228, 230, 295, 296, 298, 303, 364, 416, 417, 418, 420, 423, 426, 430, 431, 433, 435, 437, 438, 440, 443, 464, 466, 471, 493, 517: 11/28, 32, 34, 35, 36, 38, 41, 44, 47, 50, 51, 57, 93, 187, 248, 249, 269, 293, 321, 356, 376, 407, 466, 483, 503, 504, 549, 551, 673, 717
 Bečej - 11/153, 154, 259, 332, 535
 Bečka vrata - 11/548
 Bečko Novo Mesto (Wiener Neustadt) - U/36, 52, 249, 714, 717
 Bečkerek - H/601
 Bedekovčina - U/60
 Bednja s. - n/372
 Begejski kanal - II/153, 166, 167, 185, 258, 259
 Behatu - U/26
 Bela Crkva - II/103, 115, 223, 537, 717
 Bela Krajina - n/582
 Bela Palanka - H/329, 330, 331, 341, 346, 347, 401, 403, 471, 509, 519, 558
 Bela Peša - 11/152
 Belanovica - H/418, 449, 520
 Belasica pl. - 11/165, 242, 244, 254, 281, 295, 383
 Belegiš - H/536
 Belgija - 1/27, 52, 107, 139, 228, 266, 272, 275, 283, 302: H/29, 142, 163, 195, 554, 603, 661, 667, 689, 691
 Beli dvor - 1/291, 410, 411, 412, 415
 Beli Drim - U/250
 Beli Manastir - II/152, 261, 298, 312, 597
 Belorusija - 1/586; n/662
 Belveder (kod Cetinja) - I/127
 Belvedere (zamak u Beču) - 1/363, 418, 454
 Beljak - 11/34, 49, 63
 Belje - 1/77
 Benediktanski samostan (iz XI veka) - H/605
 Benkovac - H/104, 266, 267, 293, 300b, 317, 344, 373, 393, 408, 425, 571, 578
 Beograd - 1/12, 30, 50, 53, 59, 61, 65, 75, 76, 77, 80, 83, 93, 100, 115, 119, 121, 122, 127, 132, 138, 140, 141, 146, 165, 169, 190, 196, 207, 216, 226, 233, 241, 252, 267, 291, 293, 295, 300, 303-306, 308, 328, 330, 333, 337, 348, 351, 358, 363, 369, 372, 376, 382, 397, 403, 406, 408, 410, 413, 416, 436, 437, 439, 442, 443, 444, 457, 461, 463-»66, 469-»72, 475, 476, 483, 485, 486, 491, 493, 494, 497, 500-505, 507, 511-516, 524, 527, 529, 539, 544-550, 553, 561, 563, 568, 580, 595, 598: II/1 1, 28, 31, 32, 34, 35, 41, 44, 45, 48, 50, 51, 52, 54, 55, 57, 58, 59, 73, 75, 76, 90, 102, 103, 105, 106, 138, 139, 158, 166, 170, 179, 180, 184, 185, 195, 203, 222, 224, 225, 233, 248, 249, 252, 258, 259, 268, 269, 276, 279, 281, 282, 283, 284, 285, 287, 289, 290, 292, 293, 294, 304, 339, 342, 354, 356, 358, 363, 364, 368, 380, 382, 388, 392, 395, 396, 397, 400, 401, 404, 410-414, 418, 420, 421, 422, 442, 445, 446, 448, 450, 454-462, 466, 467, 471, 472, 476, 477, 478, 481, 488, 499, 500, 501, 502, 508, 519, 520, 524, 528, 532, 535, 536, 537, 540, 554, 557, 558, 560, 561, 562, 601, 602, 604, 605, 609, 611, 612, 613, 627, 633, 637, 651, 653, 656, 657, 660, 665, 688, 714, 715, 716, 717, 718, 721, 722, 735, 736, 737, 738, 740, 741
 Beogradska tvrđava - U/605
 Ber - H/89, 430, 431
 Berane - 11/253, 426, 460, 583, 714
 Berat - 1/528: II/36
 Berghof - 1/297, 302, 323, 326, 327, 331, 348, 353, 365, 368, 370, 374; 11/22, 64
 Beriesgaden - 1/236, 303, 341, 345, 349, 351-353, 355, 356, 357, 434, 446
 Berlin - 1/29, 54, 60, 61, 63, 66, 170, 185, 190, 191, 194, 195, 197, 198, 228, 233, 242, 248, 249, 276, 293, 297, 299, 300, 301, 305, 327, 331, 332, 334, 337, 359, 363, 364, 391, 397, 408, 435, 437, 443, 467, 494, 500, 512, 513, 514, 519, 523, 524, 526, 540, 548, 549, 553; II/9, 12, 42, 86, 303, 501, 639, 721
 Bern - 1/246, 442
 Berovo - H/217, 254, 295
 Besarabija - II/231, 274, 275; II/8.9
 Betina - 1/158
 Bevi (Banica) - H/384, 385, 387, 430
 Bezdan - H/173, 174, 311, 337, 396, 489
 Bežanijska kosa - II/478, 509
 Bicaaj - H/250, 254, 306, 326, 386, 416, 534
 Bihać - H/103, 223, 267, 385, 390, 391, 397, 400, 406, 412, 422, 431, 432, 435, 455, 461, 571, 574, 578, 666
 Bijelo Polje - II/184, 435, 460, 583
 Bijeljina - 1/120: 11/103, 167, 169, 259, 267, 269, 270, 364, 365, 380, 390, 397, 402, 432, 537, 574, 737
 Bileća - II/168, 420, 426, 429, 435, 452, 456, 461, 577, 578, 666
 Bilo-gora - n/152, 262, 315, 336, 351, 352, 371

Biljevina - II/552
 Biograd na moru - I/298; U/153, 212, 435, 578
 Bistrica - U/243. 244. 430, 431
 Biševo o. - n/552
 Bitolj (Bitola) - I/162. 292-295,438,464. 560: II/62. 102. 103. 180. 212. 216. 242. 254. 297, 308, 310, 328, 341, 343. 346, 356, 361, 363, 383, 384. 385. 387. 475. 483, 485. 590. 592, 640
 Bitolska oblast - H/590, 612
 Bitoljska vrata - U/339, 383
 Bitovnja - U/665
 Bjelašnica - U/269, 553, 665
 Bjelovar - I/177, 583; H/62. 104, 152. 167, 168, 262, 263. 303. 314, 315, 316. 333. 334. 334, 349, 351, 352, 370, 371, 375, 413, 484, 506, 507, 571, 574, 656, 728, 729
 Blace - U/346, 361, 388, 403, 407, 417. 512, 532
 Blajburg - H/460
 Blatno jezero (Balaton) - II/60, 85
 Blato - U/423
 Blažuj - H/428. 435
 Pled - I/235, 236, 238, 241, 309, 375,470, 479, 565, 633. 637
 Blegoš - U/152, 300
 Bliski istok - I/262, 354. 380. 480, 590. 593. 594; U/241. 539,
 Bodensko jez. - U/587
 Bogatic - U/405
 Bogojevo -. n/153, 392, 409, 535
 Bogoslavac - II/308, 328
 Bohinjska Sava - II/152
 Bojana - U/250, 273, 293, 326, 419, 428, 665, 666
 Bojnik (kod Leskovca) - n/269
 Boka Kotorska - I/83; II/72, 119, 155, 173, 180, 183, 189, 229, 238, 250. 254, 267, 269, 270. 273, 292. 300b, 301. 317. 325. 377. 379, 380, 395, 398, 408, 409, 419, 420, 424^29, 436, 438, 452. 457, 562. 490, 496. 513. 530, 540. 552, 554. 653. 666
 Boke s. - U/265
 Bolečka Reka - II/253
 Bolman - H/261, 312
 Boljevac - II/257.347, 362,387, 401,403,407, 433, 547
 Boljevići - I/157
 Bor - U/34, 48. 421. 432. 434. 448. 547, 556. 675
 Borča - II/535
 Borongaj - I/29
 Borovnica - II/180
 Borovo s. - H/262. 350, 371
 Borski basen - H/612
 Borski rudnik - U/257. 547, 612
 Bosanska Dubica - U 390. 406
 Bosanska Gradiška - U/263. 269, 270. 344. 380, 409, 419, 441, 456, 458, 459, 460. 465^466, 537
 Bosanska krajina - I/82; II/359, 406, 571
 Bosanska Krupa - U/391. 433. 456. 459, 461, 465
 Bosanska Rača - H/365. 390, 410
 Bosanski Aleksandrovac - II/169, 170, 269 305
 Bosanski Brod - II/270. 353, 365. 390. 404, 418, 455. 627
 Bosanski Novi - II/391, 399. 406, 412, 414, 419-422, 432, 435, 549, 575
 Bosanski Petrovac - H/397, 435, 469, 490, 578, 666
 Bosanski Samac - U/276, 365, 390, 404. 419, 434
 Bosansko Grahovo - II/408
 Bosiljevo - II/379
 Bosfor- I/318, 404; II/21
 Bosiljgrad - II/154, 166, 256
 Bosna-I/50,82. 84. 92.96. 100. 101. 115. 116, 179, 189, 202, 205, 216, 497, 578; U/86. 167, 168, 190, 223, 228, 233. 261, 264. 268. 269. 279. 281, 292, 302, 340, 343, 344. 351, 354. 355, 364, 373. 381. 382. 385. 386, 389. 390. 391, 394. 395. 395, 397. 406, 410, 414. 421, 422. 424. 427. 441. 449. 456. 459, 507. 520, 521, 523, 547. 551, 571, 573, 579, 591, 609. 661. 727
 Bosna (reka) - H/445, 446, 455
 Bosna i Hercegovina - I/21,36.38. 69.76.83, 85, 124, 125, 128, 129, 143, 144, 147, 167, 189.208,211.498, 575.578; II/143.192.203, 276. 278, 279. 373, 415. 428, 431, 433. 434, 435, 439. 442. 506. 512. 528, 549. 573. 575. 603. 609, 661, 727
 Botevgrad - H/55, 56
 Botinovac - U/315
 Botovo- II/312.336
 Bovan - II/417
 Bovanska klisura - II/362. 387, 403
 Bovinij - I/170
 Boijakovina - I/89; II/262, 371
 Br. Mosič - H/581
 Brač o. - II/408, 453, 459, 510, 552
 Brašov - II/24
 Bratislava - I/77
 Bratunac - U/257, 533
 Brčko - I/82, 86. 92: U/267. 365, 390, 404. 419, 421. 434. 535
 Brdo (kod Kranja) - I/90, 254, 437; U/704
 Bregalnica - U/256

Bregi (kod Brežica) - U/171, 314, 315, 335, 336, 351, 359
 Brener - 1/235, 266; II/631
 Breslava - U/466
 Brešćija (Brescia) - I/170
 Brestovačka Banja - U/347
 Breznica - II/475
 Brezovo polje - U/365, 405
 Brežice - 1/43, 74; U/58, 59, 168, 248, 270, 280, 281, 357, 368, 414, 564, 581, 716
 Bribirske Mostine - II/393
 Bristol - II/691
 Briševo - U/378
 Brindizi - 11/36, 337, 353, 409
 Brinje - II/583
 Britanska Imperija - U/7, 342
 Britanska ostrva - 1/275, 289, 369; II/7, M. 18, 21, 22, 29, 234, 661
 Britanski Dominioni - 1/413
 Britof - 11/83
 Brloško - U/552
 Brnjica - II/166, 258, 518
 Brod - 1/177, n/345, 364, 380, 390, 413, 419, 431, 432, 434, 459, 466, 528
 Brod na Kupu - U/249, 435, 578
 Bruk - II/51, 539
 Brus - 1/297; U/212, 403, 416, 433, 532, 609, 739
 Brusnica - U/551
 Brušani - 1/307
 Brza Palanka - U/166, 297
 Brza Vrba - n/301
 Bučje - 11/346, 362
 Budimpešta - 1/226, 263, 294, 295, 300, 306, 361, 407, 513, 550; U/40, 41, 42, 85, 91, 461, 499, 503, 555
 Budva - n/153, 168, 266, 301, 583, 605, 665
 Buenos Aires - 1/175
 Bugarska-1/12, 31, 57, 60, 73, 105, 146, 170, 184, 185, 221, 230, 232, 238, 251-254, 257, 258, 260, 262, 263, 264, 271, 273, 277-280, 286, 287, 288, 296, 297-303, 305, 311, 312, 316, 322-329, 333, 334, 337, 339-341, 343, 345, 346, 347, 350-365, 374, 379, 382, 383, 391, 397, 404, 405, 407, 413, 431, 433, 434, 435, 445, 448, 459, 480, 504, 412-514, 520, 527, 529, 531, 532, 536-538, 546, 549, 550, 576, 578-580, 583, 586-588; II/8, 9, 11-15, 18, 19, 20, 22, 24-29, 31, 32, 34-39, 42, 43, 45, 46, 47, 51, 54, 59, 63, 64, 67, 73, 76, 87, 88, 90, 91, 94, 128, 148, 149, 150, 153, 155-159, 161-166, 171, 176, 186-190, 192, 205, 211, 213, 215, 218, 234, 236, 241, 243, 248-250, 252, 254, 256, 257, 269, 276, 278, 280, 281, 292, 297, 319, 323, 343, 347, 358, 362, 382, 383, 387, 403, 413, 429, 455, 472, 474, 485, 496, 508, 516, 518, 519, 537, 538, 539, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 554, 555, 590, 593, 594, 604, 612, 629, 630, 633, 634, 638, 639, 640, 641, 642, 649, 650, 652, 653, 654, 656, 667, 679, 692, 695, 698, 703, 704, 740
 Bugojno - II/184, 276, 419, 449, 456, 666
 Bujanovac - U/324, 328, 346, 396, 489, 538, 539
 Bukovec - II/60
 Bukovica - 11/552
 Bukovik - n/534
 Bukovina - 1/275, 586; II/89, 565
 Bukulja - U/389, 404
 Bukurešt - M/240, 263, 360, 550; II/24, 27, 36, 249, 555, 633
 Buntritis jez. (Vuntrotos) - n/243
 Burgas - U/25, 54
 Burilovac - U/362
 Butkovsko jez. - II/383
 Butmir - H/402, 432, 435

C

Caprag - II/184, 185, 261
 Carevgrad - II/314
 Carevo Selo - II/155, 165, 218, 248, 255, 277, 281, 295-298, 322, 460, 461, 466
 Caribrod - 1/262; U/323, 329, 330, 354, 484
 Carigrad (Istanbul) - 1/184, 270, 287, 404; 11/18, 639, 667
 Cavtat - H/325, 552, 579
 Celovec (Klagenfurt) - U/31, 34, 48-51, 58, 63, 248, 249, 412, 459, 479, 499
 Celje - 1/192, 193, II/58, 59, 62, 77, 104, 180, 248, 264, 256, 266, 321, 341, 342, 343, 357, 358, 368, 392, 393, 399, 400, 406, 407, 421, 432, 461, 465, 488, 489, 492, 502, 564, 627
 Centralna Makedonija - H/430, 431
 Centralna (Srednja) Evropa - II/161
 Cer - 1/377, 405
 Ceremi s. - H/306, 531
 Cerklje (kod Brežica) - II/169, 171, 281, 549
 Cerknica - U/74, 83, 249
 Čerkničko jez. - II/70, 75, 80, 81, 84, 90, 249, 342
 Cerkno - H/81, 249
 Cctinje-1/127, 155, 436, 442, 443; II/102, 106, 153, 180, 253, 412, 426, 456, 461, 466, 467, 470, 583, 584, 585, 587, 588, 605, 714
 Ciri (Zürich) - 1/64, 194
 Col - II/68, 74, 77, 81
 Cres o. - U/72, 412
 Cres (kanal) - U/493
 Crikvenica - I/I 19; H/230, 238, 379, 510, 540, 574, 578

Crkva sv. Nikole u Ninu - II/605
Crna - H/321
Crna Gora-I/10.12.28.34.38.50.51.76, 101.
106, 121. 124, 125, 127. 182. 183. 188, 189,
205, 214, 475, 490; II/73, 87, 89, 90, 91, 135,
143, 168. 189. 192. 221. 253, 254, 269, 270,
278, 279, 281, 292, 302, 304, 340. 356, 381,
398, 414, 427, 428, 430, 431, 438-441. 447,
455, 459, 460, 469, 472, 494, 516, 528, 536.
537, 547. 548. 551. 552, 554. 556, 577, 583.
584. 585. 587, 588, 603. 618, 622, 652, 661
Crna Reka - H/419
Crnča - II/351
Crni Drim - H/74
Crni vrh - U/71, 78, 80, 84
Crno more - I/194, 528. 586; II/10. 574, 639,
667
Crnogorsko primorje - H/429
Crnojleđa - II/403
Crnja - II/348
Crvenka - H/153, 154
Cvetojevac - I/443

C

Cađa Morino - H/306
Cađa Prušit - II/306
Cađa Sane - H/307. 326. 361. 532, 534
Čičevac - II/361
Čirkina - II/82
Čuntić - I/170
Čuprija - II/180. 233. 359, 361, 362, 396, 398,
402, 489, 533, 558
Custendil - H/34. 53-56, 89. 248. 255. 281,
293, 296, 298, 358, 537. 538, 588

C

Čabar - II/75, 249, 422. 552. 578. 579
Čabarske Police - II/70
Čačak - I/139, 442; II/104, 124, 138, 139, 170,
180, 184. 255. 268. 270. 276, 293, 354, 362,
380, 398. 417. 418, 426. 433, 434, 449, 477,
508, 533, 534, 556, 658, 665. 717, 733
Čačinci - II/349. 351
Čadavica - II/167.259-262.312, 332,364, 521
Čajnice - I/40
Čakovac - II/62, 263, 264, 266, 312. 342, 357,
358. 571, 574. 597
Čamerija - I/252
Čantavir - H/153, 156, 259, 599
Čaplina - H/267, 393. 512

Čazma - n/370, 371
Čehoslovačka - I/17. 55.59. 60.67. 75. 80. 84
131-135, 138, 192, 221. 222, 226, 227. 228.
230. 232, 233, 235-242, 245. 246, 247, 252.
280. 308, 309, 310, 312, 372; II/17, 46, 140,
141, 147, 148, 149, 157, 159, 161. 205, 242.
546, 603, 629, 631, 632. 633, 642, 648, 649
Čehoslovačka Republika - I/226. 308; II/45
Čehoslovačko poslanstvo (zgrada u Beogra-
du) - II/734, 741
Celarevo - II/409, 540
Cenkovec s. - H/335, 336
Celić - H/434
Cermošnjica - I/193
Cerna Voda - II/26
Cernomelj - H/406
Česlobrodica - II/361, 387. 417. 450
Cestobrodčki tesnac - II/362
Češka - I/66, 240, 244, 576, 560
Češkomoravski Protektorat - I/244, 633;
II/690
Čičo - H/409
Čiovo o. - II/552
Čitluk - II/403, 417
Crna - II/62, 177
Crnac - II/349
Črnomelj - II/407, 412, 435
Cučije - H/60
Curug - H/599, 600

D

Dakino brdo - II/370
Dalmacija - I/28, 35, 36, 38, 50, 57, 58, 121.
170, 195, 208, 216, 253, 256, 257. 265, 266,
303,312, 342,498,514, 575; II/39,45,72.87.
200, 233, 269, 270, 281, 292, 304, 323, 381.
410, 428, 432, 433. 439, 443, 445. 460, 465,
505, 506. 546, 549, 553, 554. 568, 579. 582,
603, 609. 616. 634. 663. 666
Dalmaua Historica - II/616
Dalmatinska ostrva - I/170
Dalmatinsko primorje - H/221
Dalj - II/222
Daneig (Gdansk) - I/237
Danilovgrad - I/298; II/165, 169. 234, 253,
583
Danska - I/275; H/29. 163. 442, 638, 691
Darda - II/261, 312
Dardaneli - I/259.261,287.404,435; II/19, 26
Daruvar - II/262, 321, 370. 371, 411, 427
Davidovac (kod Paraćina) - n/169. 170. 269.
280, 537
Deakova pusta - II/152

Debar-II/48,71,73,74,89,103.165,218,234,
 254, 307, 309. 326. 327. 343. 344. 345, 356,
 358, 361, 387, 412, 425, 542, 554, 555. 595
 Debarsko-struška oblast - 1/528
 Debelo brdo - II/153
 Debrce - II/267. 364, 380. 418. 434. 490
 Dede Agač - II/54, 588
 Dedinje - 1/374. 379, 414. 597; H/289, 741
 Delershajm - H/572
 Deli Jovan - U/331, 347
 Deli Mesta - 1/586
 Deligrad - n/346. 417
 Delnice - II/83. 168, 219, 266, 386, 392. 399.
 400. 413. 414. 552. 578. 580, 583
 Demir-kapija - H/346, 361
 Demirkapijska klisura - 1/583; H/212
 Denkerk (Dunkerque) - 1/272, 274. 276. 380.
 438. 594; II/285, 661, 667
 Derventa - 1/82, 92; II/267, 268. 419. 434
 Despotovac - U/556
 Deščani kladenac - U/257, 258
 Deve Bair - H/255, 296. 517
 Devojački grob - U/389. 404. 418
 Dihovo - U/483
 Dimotika - H/54
 Dimonce - II/296
 Dinara - n/378, 699
 Divača - II/70, 80, 81. 84
 Divulje - H/119, 173, 273, 323, 324. 344. 358,
 359. 386, 401. 412, 415, 425
 Dobanovci - 1/195
 Dobož - II/184, 185, 267, 268, 353, 364. 380,
 390, 397. 405, 406, 419, 426, 427, 432. 433,
 434. 445. 448, 451. 460. 461. 465. 574
 Dobra voda - U/551
 Dobrič (kod Užičke Požege) - U/170
 Dobričevo - II/554
 Dobro Polje - U/403
 Dobroševo - H/329
 Dobrota II/395
 Dobrudia - 1/251, 252, 258, 264, 316. 337;
 II/24, 27. 92. 158
 Dodekanez - 1/362
 Dojran - 1/351
 Dojransko jezero - 1/380, 531. 583. 591, 592, 594;
 H/54. 307. 383, 384
 Dolenjsko - U/554, 556. 581
 Doljevac - H/346
 Donja Drina - II/429
 Donja Lendava - II/299
 Donja Mutnica - H/361, 362
 Donja Neretva - 1/86
 Donja Podravina - II/162
 Donja Štajerska - U/562, 563
 Donja Tuzla - II/184, 185
 Donji Dravograd - II/59, 61, 62. 322. 337. 341.
 342. 356, 357, 358
 Donji Lapac - II/553
 Donji Miholjac - II/152, 162, 177, 276, 322,
 364
 Donji Milanovac - II/166, 172, 173, 185, 274.
 280, 311. 387
 Donji Nevrokop (Zrnovo) - II/242, 244
 Donji Vakuf - U/549
 Donji Vardar - H/244
 Donji Zemunik - H/393
 Domorovce - II/551
 Dornberg - H/74
 Domova - II/60
 Doroslovo - H/448
 Dositejeva škola - II/605
 Drač - 1/528; II/36, 345, 353, 354, 427. 457,
 539
 Draga - II/578, 581
 Draginac - H/405
 Draginje - II/390
 Dragobraće
 Dragočaj - II/459, 466
 Dragomance - H/485
 Dragulj - 1/158
 Dragutinovo - II/177
 Drama - H/54
 Drava - 1/134, 277; H/57-60, 62. 85. 152, 155,
 167, 177. 185. 222, 248, 260-265, 298, 299,
 300. 312, 313, 314, 316, 318, 321, 322, 333,
 336, 337. 342. 343, 348, 349. 350, 352, 353,
 356, 357, 358, 364. 365. 372, 382, 399, 412,
 414. 448. 455, 504, 508, 521. 522. 523, 534,
 535, 541. 548. 549, 651. 664, 665, 696. 697,
 722
 Dravinja - II/177, 264, 265, 337, 523
 Dravska dolina - 1/257
 Dravograd - 1/193; II/63, 152, 265, 300, 316,
 321. 342, 353, 358, 534
 Drenovo - 1/443
 Drezden - 1/124
 Drežnik - II/461, 578
 Drim - 1/379; II/73. 74. 89. 250. 253, 254, 306,
 307, 326, 327. 345, 360. 386. 402, 482. 516,
 531, 534
 Drina - 1/50. 51, 106, 496, 519; U/189, 190,
 268. 269. 405. 410, 418. 433. 434. 440. 446,
 533. 551. 562, 666
 Drinjača - U/355. 410
 Drišti - U/516
 Drniš - 1/170; H/379. 393. 408. 423. 451. 507
 Drnje - U/312, 313, 314, 335
 Drvar - II/269. 276. 427, 435, 605
 Drvenik o. - II/552
 Dubica - H/460

Dubovac - II/173. 274, 338. 395
Dubrava (kraj Zagreba) - I/141
Dubrava (na Skadarskom pravcu) - H/306
Dubrovnik-1/82.83.87, 88,92. 158. 175. 183.
267; 11/168. 173.180. 359,401.408,426,452,
453, 456, 460, 461, 466, 467. 471. 512, 540,
574. 577, 578. 580. 581. 583, 616
Duga Poljana - H/551
Duga Resa - I/119; H/479, 583
Dugo Selo - H/184, 185, 262, 263, 371
Dunav - I/50. 189, 305,306.322, 325,337, 519.
582; H/8. 15. 19.20, 22. 24.25.26, 33. 34.41.
48.49,52.54,55. 58,60, 85.86. 153, 154, 159,
161. 164, 166, 167, 172. 174, 184. 185, 189.
190. 192, 194, 195, 213. 222, 223, 248. 256,
258-261, 268, 269, 273, 274. 279, 280, 302,
312. 319, 322, 332, 337, 339. 348. 349. 354,
363. 364. 366, 380. 388, 389. 394, 396. 397,
404. 412, 414, 422, 425. 434. 448, 450, 455.
456, 458. 459, 460. 478, 489. 510, 518, 535,
536, 540. 547. 548, 549. 551. 599. 612. 641,
653. 664. 665. 667. 693, 699, 700, 703
Dunavski basen (prostor) - I/232. 241. 270.
401, 434; H/612
Dupljani - H/551
Dupnica - H/27. 36. 55, 249, 298
Durmanec - H/59
Durmitor - II/419. 428, 665, 666
Duvanjsko polje - H/699
Dvojna Monarhija - I/464
Dvor - H/76. 249
Dvor na Dedinju - II/716

0

Đakovo - I/212; H/159. 167. 260, 304, 311,
365, 432, 729
Đakovica - I/119. 134; H/103. 165.218, 234,
253, 416, 433. 516. 531. 551
Đekenješ- H/299.312.314,315.333.335, 336.
342. 358
Delekovec - n/313, 336, 351
Đeneral Janković (ž. stanica) - II/309
Đenovac - II/173, 300b
Đerdap - II/33,55.222.248,476.510, 548,612
Đerdapska klisura - II/273
Đervinski kanal - n/280
Đevdelija - II/189, 217, 233. 304. 307. 383
Đevrske - I/298, 408
Doja del Kole (Gioia del Cole) - H/36
Dunis - II/346. 361. 388, 403. 416, 417, 532
Đurđevac - II/168. 300, 313. 314, 481
Đurđeva glava - II/329. 330
Đurđu - II/26, 27

E

Egej - I/359; II/15, 48
Egejsko more - I/252, 277, 301, 302, 303, 340,
347. 348. 349, 365, 396, 426, 430, 432, 581,
583. 584, 591, 592; n/I. 14. 54. 55, 56. 245.
298. 383. 475, 483. 633, 642
Egipat - I/279. 356. 589. 590; II/22. 244, 638.
703
Ehinos - H/243
Elasana Hermion - II/244
Eibisvald - H/63
Elbasan - I/528; II/384
Engleska (v. Velika Britanija) - I/10. 27. 54,
56. 135, 142, 143. 214, 225, 229, 230, 231,
234. 235, 239, 248, 254, 277, 278, 279, 295,
306. 310, 325. 330. 340. 344-348, 355. 365,
366. 380, 401, 415, 433, 434, 439. 459, 536,
579, 581, 582. 586; U/22, 23, 38, 195, 285,
630, 632. 672, 676, 677, 679, 680, 686, 687,
688
Erdelj (Transilvanija) - I/258
Erdut - II/172, 174. 180. 409, 413, 535
Eriteja - I/256
Erseka - U/474
»Eshaezija- (Kraljevina SHS)
Eso o. - II/446
Estonija - II/8
Etiopija - I/224, 237, 356, 357; H/630
Evropa - I/10, 12,22.48.59. 80. 109. 121. 131,
134, 136, 137, 145, 184. 190, 206, 209, 210,
213-216, 221, 226, 229. 232, 238, 245, 246
253, 254. 255, 258, 265, 267. 269. 272, 273
275. 276. 280-286. 290, 302, 306, 310, 311,
318, 340, 343, 346, 347, 349, 354, 361, 365,
374. 377. 419. 431. 432. 433, 439, 440. 477,
482, 498, 504; H/7, 8, 9, 12. 17, 21, 22, 58,
138, 141, 148, 149. 157, 158, 163, 205,
283-286, 401, 501. 502, 555, 560. 567, 630,
635, 636, 640, 641, 645, 646, 648, 649, 653,
673. 680, 684, 691, 698
Evropski kontinent - I/587

F

Fale - U/180
Farna Vas - U/59
Federativna Jugoslavija - II/374
Federativna Narodna Republika Jugoslavija
Ferlah - II/63
Fiert s. - U/306, 326
Filah - U/717
Finska - I/404. 435, 439; II/18. 22. 691
Finski zaliv - H/8

Fii-sienfeid (Fürstenfeld)
 Firenca - 1/296, 298, 587
 Fišinci-1/192
 Florina (Urin) - 1/532, 535; n/242. 244, 356.
 383. 414
 Foča - 11/184. 268, 276, 426, 429, 447
 Foda (Foggia) - 11/36
 Fojnica - 1/92
 Foralberg - U/564
 Forli - II/36
 Fose (baza) - n/273
 Francuska - 1/10, 17. 27. 51, 54. 56, 99. 107.
 132. 135. 185. 195. 221, 222. 223, 225-231.
 235. 237, 238, 239, 247, 248, 249, 253-256.
 258, 260. 261, 262, 264-267, 271-279, 282,
 283, 292. 302, 307, 309, 310. 212, 322, 339,
 404, 434, 440, 459, 463, 538. 579, 581, 587;
 II/7, 11. 20, 21. 23. 29. 39, 50. 67, 69, 126,
 140-143, 146. 149. 157. 159, 163, 186, 195,
 208, 251. 442, 445. 603, 629, 630, 631, 632,
 636, 637, 638, 639, 641, 642, 647, 649. 667,
 672, 673, 674, 675, 676, 684. 687, 688, 689,
 691. 704, 722, 733, 735, 740
 Friburg • 11/713
 Fruška gora - II/154, 311, 396
 FuSI - 1/301, 302, 323, 326, 327, 331, 342, 348
 Fuine - n/422
Fronlovl:
 - Albanski - 1/155, 223, 230, 434, 559, 560;
 11/53, 78. 161, 210, 233, 241, 243, 278, 298,
 305. 310, 323, 326, 343. 344, 358, 360,
 384-387, 402, 430, 474. 506. 515, 650. 654.
 658, 659, 697, 700
 - Albanski granični - II/154
 - Albansko-jugoslovenski - U/71, 74. 78, 90,
 154, 203, 234, 342, 358, 382, 383. 425
 - Austrijsko-jugoslovenski (nemačko-jugos-
 lovenski) - II/90. 154, 300, 530
 - Balkanski -1/336, 343.381.404; H/15,461,
 667
 - .Britanski« - 1/322
 - Bugarski -1/537,562; II/156,210,241,243,
 307. 327, 516, 518, 654, 659, 700
 - Bugarsko-jugoslovenski - n/69, 156, 176,
 177, 195, 302, 216, 301, 339
 - Granični - H/154, 155, 160-163, 176, 185,
 195, 206, 207, 211, 217, 218, 223, 234. 251,
 253, 254, 255. 257, 258, 260. 262. 264-267.
 298. 300. 316, 326, 329, 332, 345, 248, 349,
 517, 518. 521. 534, 651. 665, 700. 702
 - Grčki - 1/291, 330. 383. 514, 516; H/28, 37.
 54. 71. 73. 298. 322. 342, 431, 643, 644
 - Grčko-albanski - II/37, 48
 - Grčko-bugarski - II/187
 - Grčko-italijanski (v. Italijanski u Albaniji)
 - Istočni (SSSR) - H/14. 16. 29. 33, 51. 325,
 509, 556, 572, 574, 575, 643
 - Istočni (Jugoslovensko-bugarski)-II/154,
 159, 212, 234, 523, 665, 698
 - Istočno-makedonski (grčki) - 1/528
 - Italijanski - n/316, 398, 534
 - Italijanski u Albaniji (Grčko-italijanski) -
 1/298, 383; 11/14, 18. 31. 53, 54, 64, 73, 89,
 250. 277, 322
 - Italijansko-jugoslovenski - II/37, 70, 72,
 73,90, 152, 154, 177,209,277, 322.407.422.
 435. 530
 - Jugoistočni jugoslovenski (v. Bugarsko-ju-
 goslovenski) - 11/664
 - Jugoistočni nemački - U/284, 285
 - Jugozapadni jugoslovenski (v. Albansko-
 jugoslovenski)
 - Julijski (Istarki, Italijansko-jugoslovenski)
 - 11/70,71,72. 75,77. 78. 209, 250, 277, 358,
 382, 401. 412, 424
 - Južni jugoslovenski - 11/32, 665
 - Madarsko-jugoslovenski - H/69, 154, 176,
 177. 209
 - Makedonski -11/29,278,279, 304,382,519.
 627, 658, 661, 663
 - Nemački - 11/10, 177, 209
 - Poljski - 1/258; II/164
 - Primorski (Primorsko-obalski) - H/133,
 153, 154. 164, 168. 176. 300, 300b, 317, 337,
 353, 393, 407, 423, 698
 - Rumunski granični - II/154
 - Rumunsko-jugoslovenski - H/154, 177
 - Severozapadni jugoslovenski - H/29, 90,
 155, 157, 159, 161, 166, 187. 206. 278, 279,
 339, 355, 521, 627, 652, 655. 656, 657
 - Severni jugoslovenski - 1/230, 240, 586;
 11/149,154, 157,166, 167, 195,206,228,233,
 259, 260. 354, 368, 398, 411, 428, 652. 655,
 656, 657, 659, 663. 696. 697. 698

- »Solunski - I/206, 212, 261, 262, 280, 306, 327, 371, 380, 390, 411, 443; II/10, 155, 164, 187, 195, 241, 277, 546
- Solunski u prvom svetskom ratu - II/531
- »Srpski« - 0/342, 349, 658
- »Srpsko-bugarski« - D/164
- Trakijski - 0/384
- Zapadni jugoslovenski (prema Italiji) - I/586; D/90, 153, 154, 155, 159, 219, 233, 402, 523, 652, 695, 696, 697, 698, 704
- Zapadni (u Zapadnoj Evropi) - I/269, 275; 0/29, 129, 208, 638, 661
- od Jadranskog do Crnog mora (Papagasov predlog) - I/528
Fušl (Fuehl) - I/252; D/634
Fužine - D/583

G

Gacko - D/420, 426, 427, 429, 435, 466, 577, 578
Gakovo s. - D/154
Galnik - D/70
Gatolovo s. - D/299
Gdanjsk - I/136, 237
Gemšiči - 0/306
Gerinji s. - II/416
Gerovo - D/70, 266, 422, 578, 583
Gibraltar - I/298, 444, 588; II/8, 10, 11, 12, 23
Gibraltarski moreuz - II/8
Gid - D/431
Gingrin - D/92
Glamoč - 0/184, 435
Glangfenberg - 0/63
Glavni generalštab (zgrada) - I/465, 468, 469, 470, 488, 533; D/289, 301, 411
Gledičke pl. - D/665
Glina - I/213; II/154, 195, 380, 419, 421, 461, 465, 490, 549, 665, 666, 699
Glogovica - D/371
Glokovac - D/313
GnjUane - II/310, 319, 328
Godovići - D/82
Goja del Kole (Goia del Colle)
Gola - D/697
Gola kosa pl. - 0/412
Golija - D/489, 508, 665
Golubac - II/166, 256, 257, 258, 363, 519, 699
Golubić - D/424
Golubinci - II/259
Golubinjak - 0/331

Gomirje - II/423, 435
Gomuljina (Komotina) - D/54, 57
Goražde - 0/426, 429, 435, 571, 668, 727
Gorenjska - 0/549, 564, 565, 582
Gorica - I/200; II/36, 70, 71, 74, 80, 83, 84
Gornja Banja - D/56
Gornja Džumaja - II/34, 54, 248, -281, 588
Gornja Grabovica - D/412
Gornja Hrvatska - I/575
Gornja Radgona - I/192; D/61
Gornja Štajerska - II/549
Gornja Tuzla - D/405
Gornje Bazje - D/350
Gornje Jelenje - D/266, 407
Gornje Osiječane - 0/405
Gornji Dobrun - D/426
Gornji Milanovac - II/255, 348, 354, 388, 389, 397, 403, 404, 409, 417, 433, 434, 449, 489, 533, 558
Gornji Vakuf - 0/269, 420
Gorobilje (kod Užičke Požege) - II/169
Gorski Kotar - 0/152, 554, 583, 729
Gospić - I/104, 307; D/263, 397, 422, 446, 490, 578, 583
Gostivar - II/254, 309, 327, 328, 361, 387, 534, 550, 551, 554, 555
Grac - I/53, 173; 0/31, 32, 34, 35, 37, 48-52, 60, 62, 63, 7S, 77, 248, 249, 293, 321, 358, 413, 499, 539, 657, 715, 717
Grabičani - D/351
Gračac - 0/575, 578
Gračanica - 0/426
Gradačac - I/82, 92
Gradec - D/420, 422
Gradina - 0/153, 262, 300, 333, 350
Gradiška - 0/74
Gradište - D/166, 371
Gradsko - I/444; 0/165, 180, 194, 218, 234, 255, 327, 328
Grahovo - 0/412, 583
Grahovo (selo) - D/152
Gramada - D/331
Grčka - I/222, 239, 242, 247, 249, 252, 257, 258, 260, 261, 263, 266, 271, 278, 279, 286-291, 295, 296, 297, 301, 302, 303, 318, 319, 322-328, 330, 331, 334, 336, 339, 340, 343, 345-352, 354, 356-359, 362, 364, 365, 366, 369, 371, 373, 377, 380, 381, 390, 396, 398, 401, 403, 404, 406, 407, 408, 411, 413, 415, 433-437, 444, 446, 459, 466, 471, 481, 486, 491, 504, 515, 517, 519, 521, 524, 525, 527, 529, 531, 532, 534-538, 544, 546, 549, 582, 583, 584, 586, 587, 588, 590, 591, 593, 595, 596; D/9-17, 19, 20, 22, 24-35, 37, 41, 46, 48, 51, -54, 56, 58, 67, 69, 70, 73, 79, 81, 87.

91-94. 124, 132, 155, 157, 161, 163-166 176.
186, 187, 189, 190, 192, 193, 211, 216, 234,
235, 242, 243, 245, 247, 249, 250, 251, 277,
278, 283, 285, 287, 298, 302, 310, 319, 320.
321. 328, 339, 343, 346, 358, 359, 361, 381,
382. 383, 387, 407, 414, 430. 431, 441, 453,
454, 456, 460, 462, 466, 474, 483, 485, 494,
508, 509, 516, 526, 546, 550, 554, 556, 560,
563, 603. 612, 630. 638, 639, 640, 641, 642,
643. 644, 647. 650. 661, 663, 667, 668, 703
Greben pl. - 0/329
Grebenica - 11/365, 405
Grevena - 0/474, 475
Grintovec - H/407
Grnčarsko groblje - 0/405, 418
Grnica o. - II/162
Grocka - H/222. 258, 259, 317, 348, 354
Grosuplje - II/265, 386, 489
Grotale - 11/36
Grubišno Polje - 1/28
Gruda - H/552, 553
Grujica o. - H/273
Gruža - H/343, 362
Gudovac - H/728
Godovići - H/75
Gusinje - 11/165, 250, 253, 306, 402, 416, 531,
553, 618, 665
Guštanj - 11/59, 62
Gvozdena vrata - H/548

H

Habsburška Monarhija - I/11, 32, 214, 215,
221
Hadova - II/244
Hajdučka česma - H/295
Haliakmon - 1/529, 531
Hamburg - 1/550
Han Hotit - H/326, 386, 415, 433
Han Hotitski tesnac - D/305
Han Pijesak - 0/338
Hange (Hangö, Hanko) - 0/8
Harmanli - 0/55
Havajska ostrva (Hawai Sandwich Island) -
1/344
Hercegnovi - 1/82; 0/153, 185, 427, 436, 512,
578
Hercegovina - 1/50, 96. 205, 578; 0/87, 200,
269, 270, 281, 292, 302, 304, 340, 355, 381,
398, 410, 415, 420, 422, 427, 431, 438, 439,
441, 446, 456, 459, 460, 537, 586
Herešin - 0/335, 336
Herpelje - 0/83
Hlebine - 0/313, 314, 315. 335, 336, 351

Hlovča njive - II/152
Holandiji - 1/107. 139. 228. 266, 272. 276. 283.
302; 11/29, 142, 163, 251, 603, 661, 667. 589,
691
Homoljske pl. - 0/456
Hopovo (manastir) - 0/605
Hordek - 0/59
Horjul - 0/377
Hoti - 0/553
Hotit - 0/73
Hrasnica - n/261
Hreljin dol - 0/552
Hrib - II/581
Hrvatska - 1/12, 16, 18, 23, 28. 34. 35. 36. 38.
41. 42. 49. 50. 51. 53. 57. 60. 61. 62. 66. 67. 68.
74. 79. 82. 86. 87. 89. 92. 93. 99. 104. 105. 107,
109, 110, 112, 114, 115, 116, 119, 123, 125,
133. 141, 143. 144, 146, 147, 169, 171, 172,
176. 186, 189, 202, 205-211, 215, 216, 218,
230, 242, 253, 256, 257, 260, 265, 266. 269,
286, 297, 330, 397, 409, 464, 471, 475, 493,
494. 495, 497, 499, 500, 501, 502, 503, 505,
507, 508, 514, 525, 548, 569, 571, 573. 580,
581; H/34, 38, 39. 40, 43, 44, 45, 68. 72. 86.
90. 91, 194, 195. 200. 202, 228, 269, 276, 292,
312, 333, 334, 336, 338, 339, 343, 382, 355,
357, 372-375, 380, 381, 401, 407, 411, 412,
421, 427, 429, 431, 439, 443, 445. 459, 470.
500, 501, 503, 504, 506, 512, 521, 522, 528,
546. 547. 549, 551, 566, 575, 576, 577, 579,
609, 614, 617, 623, 628, 634, 636, 652, 653.
656, 658, 661, 663, 665, 670, 720, 721, 725,
726, 727, 728, 729, 730
Hrvatsko primorje - 1/29; 11/554, 582, 583
Hrvatsko zagorje - 1/375
Hrzovo - 0/314
Hvar - 0/552

I

Ibar - II/184. 223, 328, 329, 355, 362. 433, 449,
665
Ibarska dolina - 0/387
Idrija - 11/70. 81, 82, 249
Ihtiman - 0/55
Uidža - 1/391, 409
Ilijas - 0/300
Ilijaš - II/100
Ilirska Bistrica - 0/68, 70, 71, 80, 250
Ilok - 1/82, 92; 0/154, 162, 267, 222, 260, 364
Ilova - 0/154, 195
Imotski - 0/426. 583
Indija - 0/603
Indija - 1/438; 0/267

Irak - 1/362
 Irig - 11/167
 Irska - 1/36
 Istambul (v. Carigrad)
 Istočna Afrika - 11/431
 Istočna Azija - 1/344, 419
 Istočna Evropa - 1/134, 135. 242, 248, 273, 312, 460, 555
 Istambul (Carigrad) - 1/295, 540
 Istočna Makedonija - 1/529, 531: 11/14. 56. 242, 243, 244, 281, 294
 »Istočna Srbija« - II/548, 556. 561
 Istočna Štajerska - U/342
 Istočno more - n/40
 Istočno makedonsko grčko vojiSte - U/243
 Istok - 1/106.206.207. 234.237,250.253, 256, 273, 298, 312. 323. 370, 435, 480. 555. 560, 580, 587, 588, 636. 637, 641, 646; U/7.8. 10. 12. 21, 22. 29. 32, 158
 Istra - 1/173, 206, 330. 339. 365; II/32. 72. 74. 78. 87, 250, 277. 461
 Italija - 1/9.22,27. 36,42.50, 52, 53,55,56,60. 61. 66. 67, 73. 87. 106, 107. 116, 135. 170. 171. 173, 174, 176, 182-186, 195, 221-226, 228. 229, 230. 232. 235, 237, 238, 239. 241-249. 252-262, 264-269, 272-275, 277, 278, 279, 288-292, 294, 295, 297, 300-307. 350, 354, 356-361, 364, 365, 366, 371, 375, 377, 378, 379. 382. 384, 386, 390, 394, 397, 404, 412, 418, 419, 420, 431, 432. 438, 441. 444. 481, 482, 496, 500. 512. 513, 514, 517-521. 524, 526, 546. 549. 559, 573-576. 578.581-584, 586,588, 589,593; U/9, 10. 14, 15,17.20.23. 31. 34. 35. 38.39,42,43,45,64. 67,69. 70.74.80,90, 141, 147, 149, 151. 153, 155, 157, 158. 160. 161. 162, 164. 167. 176, 189. 210, 211. 217, 236, 247. 250. 261, 262, 265, 279, 285. 287, 303. 304. 358. 368, 374, 375, 401. 407. 431, 454, 455. 458. 472, 474, 505, 545, 546. 547, 548. 549. 551, 552. 554, 555. 572. 579. 580, 581. 584, 586, 587, 593, 594. 595. 616, 617, 618. 629, 630. 631. 632, 633, 634, 635. 637, 638. 639, 640, 641, 642, 643. 649, 650, 652, 664, 667, 672, 673, 674. 677, 679, 680, 684, 685, 689, 690. 691. 693, 696, 698, 700. 702, 703, 704. 714, 718. 719, 721, 726. 730. 733, 736. 738, 741
 Ivanec s. - II/335, 336
 Ivan pl. - U/665
 Ivanaj s. - U/386. 402, 415
 Ivančica - n./262, 352, 391
 Ivanič Grad - II/371
 Ivanjica - II/184, 449, 561
 Ivanjska - U/409

J

Jablanac - U/552
 Jablanica - U/460
 Jablanica pl. - U/250, 534
 Jabuka o. - II/552
 Jabuka s. - U/536
 Jadovno - 1/213
 Jadran - 1/51,61. 234. 242. 243. 245. 266. 322. 351, 433. 593; n/37, 40. 72, 119, 287. 414. 425. 521, 530. 632
 Jadransko more - 1/68, 228. 233. 246. 261, 303. 305, 380, 381, 401. 513. 528, 536, 575, 594; II/40, 76. 78. 81. 82. 83. 162. 211, 327. 428. 453. 494. 578. 578, 631, 665. 666, 667
 Jadransko primorje - 1/50
 Jadrtovac kanal - n/323
 Jadrtovcu - U/510
 Jagendorf - U/321
 Jagoda - 11/305, 306, 326
 Jagodina - 1/442; II/359. 362. 363. 402, 520, 538
 Jagodnjak - II/312
 Jahorina - U/665
 Jajce - 1/82; H/37.72.75.76.90. 84. 249, 397. 406. 413. 415, 419. 420. 426. 427, 432^»3S. 461, 465, 469, 534, 666
 Jajinci - II/258, 533
 Jakovec s. - U/300
 Jambol - 11/54
 Janka pusta - I/170, 185
 Jankova klisura - 11/346. 361, 403, 417
 Jankovac s. - U/300
 Janja - n/434
 Japan - 1/255. 307, 338, 344, 345, 363, 418, 419, 420. 486; II/8. 21, 141, 639
 Jarak - U/422
 Jasenak - n/578
 Jasenovac - 1/211. 213; 11/180. 374. 377. 391, 699
 Jasenovo - 11/417
 Jastrebac - II/268, 276, 362, 363, 508
 Jastrebarsko - II/508, 583
 Javor - U/396, 665
 Javorac - II/263
 Jedrene - 11/12, 55
 Jeduševac - U/314
 Jegejsko more (v. Egejsko more)
 Jelenčić - U/552
 Jelica - U/433
 Jering - H/61
 Jerma - U/256. 257
 Jerusalem - 11/514. 659. 663
 Jesenice - 1/50; 11/180, 392, 400, 412
 Jevrejski hram u Beogradu - U/605

Jevrejski hram u Sarajevu - 11/605
Jevremovac - D/418
 Jezera - U/583
Jezerska pl. - U/551
 Jezerski prelaz - 1/448
Jezerski vrh - U/300. 479
 Jezersko s,- U/265
 Ježica - II/549
 Jokohama - 1/302
 Jon; ka ostrva - 1/277
 Jon; ko more - 11/475
 JoSanička Banja - U/417. 449, 532, 739
 Juc >.- U/174
 Jucli kanal - n/174. 280
 Jug - 1/246
 Juge istočna Evropa-I/60,130,131,228,232, 2:7, 249, 259, 266, 270, 274, 282, 312, 313, 3(5,403, 407, 438, 447,482, 576; U/26, 158, 1t>3, 284, 500, 631, 636, 673, 679, 683, 693
 »Jugoistočna Srbija« - n/670
 Jugoistok -1/194,231,232,237, 246,249, 259, 260, 292, 305, 306, 324, 363, 439, 499, 580; n/11. 22, 80, 158, 285, 322, 343, 372, 394, 446, 500, 549, 560, 594. 672. 673
 Jugoslavija (v. i Kraljevina Jugoslavija) - 1/13. 22. 23. 24. 26. 29. 37. 39. 43. 51. 52, 5<—64,66.67.68.73.74.75. 86.90.93.96.98. 99, 102. 103. 105. 109. 110, 115, 116, 120, 122, 123. 127, 128, 129, 131. 132, 134, 135, 136. 139-148, 155, 168, 170, 171, 173, 174, 180, 181. 185, 186, 188-192, 194-199, 201, 202, 206, 207, 208, 212, 214, 216, 221-225, 227-236, 238-254, 257-263, 265-280, 286, 287-303, 305, 306. 307, 309, 312, 313, 314, 317-320, 322-328, 330-333, 336, 337, 339, 341, 343-347, 349-366, 368-379, 381^01. 403-410, 412, 413, 414, 416. 418. 420, 422, 4.13, 426. 431-434, 436. 438-444. 446. 448, 4-19. 454, 455. 457-461. 569, 475-484. 487. 489. 490, 492, 493, 495, 497-499, 502, 504, 505, 511. 513-522, 524-529. 531, 532, 533, 536, 538-547. 549-551, 555, 567, 569. 571, 572,574-583.586-589,592, 593; H/9. 11,14. 16, 17, 18,21,24,25,26,27,28,29,30,31,33, 34. 35,37,38,39,40,41,42,43,44,45,46,47. 48,49.50.51.52.53, 54.56.57, 58,60,61,63, 64,67.69.70.72,73,75,76,77,78,79.80.81. 85,86, 87,88.89.90.91,93.94, 99. 114. 116, 117, 122, 126, 138. 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 149, 154, 155. 156. 157. 158, 159, 163. 164. 186. 188. 189. 190. 192. 193. 194. 196. 197. 198. 199, 205, 207. 210, 212. 215, 217. 223, 225, 226, 234, 241, 243, 245, 247. 248, 249. 250, 251. 252, 274, 275, 277. 279, 280, 281, 283, 284, 285, 286 287. 288, 289, 292. 293, 297, 298, 303, 304. 320, 322, 325, 339, 342, 343, 358, 359, 364, 373, 375, 376, 377, 382. 384. 386, 391, 401. 406, 414, 425, 430. 432. 441, 446, 453, 455. 457. 461. 465, 466, 467. 470, 471, 474, 475, 476, 485, 488, 489. 492, 496, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 510, 529, 530, 539, 545. 546. 547, 548, 554, 556, 557, 559, 569, 571, 577, 586, 590, 591, 597, 598, 602, 603, 604, 609, 611. 612. 622. 625. 626, 629. 630, 631, 633, 634, 635. 636. 637, 638, 639, 640. 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 650-653. 655. 657, 660, 663. 664. 666. 669, 670, 671. 672, 673, 674. 675. 676. 678. 679, 680, 681, 683, 684. 685, 686, 687, 689, 690. 691, 692. 693, 695, 696, 703, 713, 714. 718. 720. 721, 726. 729, 733, 735, 736, 741
 Jugozapadna Bosna - 11/221
 Jugozapadna Mađarska - H/35
 Julijska Krajina - U/38, 78, 698
 Jurinac - U/357
 Jurovci - n/366
 Južna Austrija - U/325
 Južna Amerika - 1/52, 70
 Južna Bugarska - U/302
 Južna Dobruđa - 1/263, 316; II/9, 702
 Južna Francuska - H/23
 Južna Hercegovina - U/583
 Južna Italija - 1/586. 587; U/36. 249. 250. 281. 292
 •Južna Jugoslavija. - II/48. 191, 192. 193
 Južna Makedonija - 1/253
 Južna Morava - II/184. 189, 192, 311, 328. 329. 331, 332, 338. 339, 340, 343, 346, 347, 348. 354. 355, 362, 363, 380, 417, 518, 519
 Južna Rumunija - U/15
 Južna Srbija - 1/18, 195, 268, 438, 559, 563; U/53, 56, 62.81.89. 158. 194.213, 399,421, 422, 439, 547, 556, 668
 Južna Štajerska - 1/513. 581; U/322
 Južni Jadran - U/409, 425, 530
 Južni sektor jadranske obale NDH - U/578
 Južni Tirol - 1/232
 Južnoafrička Unija - 1/256

K

Kabala - U/162
 Kačanička klisura (tesnac)- U/309,318, 328, 354, 410. 433
 Kačanik - II/310, 318. 324. 325. 328.338. 341. 344, 345, 356, 538, 539, 550, 594, 595
 Kairo - 1/486; U/465

Kajmakčalan - 1/357, 377; U/53. 242, 243, 244, 278, 283, 284, 285, 485
 Kakanj - U/426
 Kalemegda i - n/238, 478
 Kalin kamen - U 296
 Kalinovik - II/420. 426, 429, 435. 452, 666
 Kalkira - 1/434
 Kalna -1/166. 257, 547
 Kalničko gorje - n/262. 352. 391
 Kalovris - U/243. 383
 Kaljari - 11/430. 431
 Kamenjak - 11/75. 151. 152. 266
 Kamnik - II/62. 139, 140, 180, 564, 581
 Kamnički Alpi - U/152
 Kanal Dunav - Jadran - II/681
 Kanal kralja Petra - U/422, 697
 Kanal la Manš (La Manche) - 1/589
 Kanarska ostrva - U/11
 Kanjiža - II/174, 274
 Kapela s. - 11/263, 316, 364. 365
 Kaptol (u Zagrebu) - 1/178
 Kapverdaska ostrva - U/71
 Kara Agač - n/54
 Kara kamen (Vermion) - 1/357; U/242, 423. 244. 278, 383, 384, 385, 430
 Karasule (Poiikastron) - 1/384
 Karaš - U/153
 Karavanke -1/132, 235,381; II/152. 158, 358. 549, 651
 Karinsko more - 11/153, 162, 273
 Karlobag - II/167, 168, 262, 265, 266, 397. 490. 521, 665
 Karlovac - 1/29, 45, 87, 209, 330, 475; H/62, 68, 76, 77, 83, 84, 104, 159, 180, 184, 185, 206, 248, 263, 267, 366, 368, 374, 382, 390, 391, 392, 397, 399, 400, 406, 407, 412, 413, 414, 419, 420, 422, 424, 427, 571, 574, 575, 577, 578, 582, 583, 615, 666, 729
 Karlove Vari - 1/49, 50, 190
 Karlovo - U/55
 Karlsbad - U/471
 Karpati - 1/265; II/16, 27, 526
 Karpatska kotlina - II/194
 Kastav - U/70, 78, 80, 552, 579
 Kastelanac - U/300
 Kaštel Novi - U/578
 Kašteli - U/552
 Katerini - 11/53, 55, 244, 384, 474
 Kavadarci - II/346, 361, 387, 485
 Kavala - n/54, 55, 57
 Kavkaz - U/662
 Kazan - U/222
 Kelebija - U/389
 Keli - U/242
 Kenali - 1/535, 536, 595; U/244/245
 Kerestinec - 1/147
 Kičevo - H/180, 218, 234, 254, 309, 328, 341, 343, 346, 361, 387, 416, 534, 549, 551, 554, 555
 Kifino Selo - II/429
 Kikinda - U/260, 388
 Kikladska ostrva - II/27
 Kiklis (Kukuš) - U/244
 Kirenajka - 11/22
 Kiri - II/402, 416, 433, 452, 468, 516, 531
 Kirkenes - U/23
 Kiselica - U/296
 Kiseljak - U/739
 Kistanje - 11/408, 424, 451
 Kitka - U/551
 Kladovo - U/279
 Klagenfurt (Celovec) - II/60, 431, 460, 717
 Klana - U/83, 423
 Klekovača - U/578
 Klenak - II/184, 185, 405
 Klenovik - II/264
 Klinci - II/119, 405
 Klinča Selo - U/414
 Klis - II/159
 Klisura - n/244, 431
 Klokočevac - II/347, 362, 387
 Kloštar - U/262, 263, 313, 314
 Ključ - II/412, 419, 434, 455, 466, 666
 Ključnačka glava - U/554
 Knežak - U/70, 83
 Kneževi vinogradi - U/261, 312
 Knić - II/169,170,268,343,362,382,388,403, 417, 478, 508, 535
 Knin - II/104, 180, 266, 267, 300b, 317, 378, 379, 407, 408, 422, 424, 426, 427, 435, 446, 451, 455, 507, 571, 572, 575, 578, 580, 666
 Knjaževac-1/163, 583; II/104, 155, 166, 212, 218, 257, 347, 362, 387, 401, 403, 407, 417, 547, 556
 Kobariđ - U/70
 Kobila (torpedna stanica) - II/162
 Kobišnica s. - H/257
 Koceljjevo - U/257, 410
 Kočane - U/165, 255, 295-298, 308, 321, 322, 354, 532
 Kočevje-1/189,192,194; U/75,76,77,83,90, 249, 386, 400, 435, 581
 Kočevska -1/193, 194, 200
 Kodra Meat - U/516
 Kodrabuđan - n/553
 Kokovo (Coccak) - II/82
 Kokra - II/177, 479
 Kolaj s. - 11/326
 Kolašin -1/442; U/253,426,435,466, 583, 668
 Kolovris (Merdžani)

Kolubara - 1/38; H/275. 418. 433
Kolut-II/153, 260
Komanda vazduhoplovstva (zgrada) - 1/411. 469
Komotini (Gomuljina) - 11/14, 383, 384
Komovi - 11/419, 428. 665. 666
Kompijenj - 1/282. 283
Konak kneginje Ljubice - II/605
Končulski tesnac - 11/403, 410, 433
Konflah - U/60
Kontinent (evropski) - U/284, 285, 347, 348, 439
Konjic - II/184
Kopaonik - II/184, 268, 269, 276, 380, 489, 508, 534, 665
Kopenhagen (Köbenham) - 1/133
Koprivnica - 11/57, 59, 61, 62, 152, 168, 248, 263, 264, 300, 300b, 312-316, 322, 325, 336, 349, 351, 352, 356, 357, 358, 368, 371, 372, 481, 482, 484, 508, 665
Koprivnička Reka - U/351
Korča - H/384, 431, 474
Korčula - U/552, 605
Kordun - II/190, 479, 571, 572, 603, 727, 729
Koren - U/300
Korenska Sava - II/152
Korint - U/483
Korintski tesnac - n./15
Koruška - I/181, 192, 278, 513; II/32, 36, 47, 68, 69, 413, 549, 563, 564, 565, 604, 610
Korzika - II/20
Kosančić (kod Leskovca) - H/170
Kosjerić - H/418, 434
Kosmaj-11/397, 418, 665
Kosmet - II/594
Kosor (kod Mostara) - 11/170
Kosovo - I/1 12, 132, 184, 185, 187, 188, 189, 242, 244, 245, 252, 266, 437, 459, 563; U/73, 178, 187, 200, 250, 256, 297, 310, 318, 326, 328, 339, 343, 354, 361, 380, 387, 401, 402, 403, 416, 433, 471, 483, 489, 506, 538, 549, 554, 555, 557, 559, 561, 577, 586, 594, 595, 596, 644, 665, 670
Kosovska Mitrovica - II/103, 180, 184, 216, 256, 270, 318, 328, 329, 338, 346, 354, 355, 361, 387, 403, 413, 416, 456, 459, 549, 550, 551, 553, 556, 558, 559, 560, 594, 596
Kostajnica - 11/406, 412, 419, 421, 422, 460
Kostur - n/431, 474
Kosturin s. - 11/296, 407
Kostursko jez. - II/474
Koševo - II/261
Kotor - 1/51, 158; U/185, 292, 322, 426, 429, 432, 446, 456, 457, 461, 466, 467, 470, 540, 578, 616
Kotor Varoš - II/297, 419, 489
Kotoriba - U/299, 333, 341
Kotorska provincija - U/579
Kotorski zaliv - II/172, 301, 483
Koviljača - II/165,252.303,319, 320, 340, 354
Koviona - U/380
Kozarac s. - II/261
Kozje - II/60
Kežani - H/53, 244, 356, 358, 430, 431, 474, 475
Kožlovac s. - H/408
Kožuh pl. - 11/485
Kragujevac - 1/119, 127, 437, 442, 443, 548; U/102,104, 138, 139, 169, 170, 180,184, 185, 216, 255, 257, 268, 270, 276, 293, 318, 348, 354, 359, 361, 362, 363, 380, 387, 388, 389, 396, 402, 403, 404, 407, 409, 417, 460, 466, 478, 489, 508, 512, 517, 520, 528, 532, 533, 542, 556, 558, 604, 609, 700, 717, 734
Krajova - U/9, 308
Kraljev dvor na Dedinju - 1/589
Kraljevica - U/83, 250, 266, 395, 552, 583
Kraljevina Crna Gora - 1/28; U/130, 584, 587
Kraljevina Italija - U/552, 582
Kraljevina Jugoslavija-1/9, 11, 14, 17,38,42, 51, 57, 87, 107, 182, 184, 187, 189, 191, 200, 205, 206, 212, 235, 304, 322, 351, 371, 371, 375, 435, 441, 465, 545, 566, 567, 571, 577, 578, 579, 582, 612; II/100, 101, 117, 134-138, 144, 145, 157, 196, 197, 318, 320, 323, 465, 468, 479, 529, 545, 567, 583, 585, 587, 621, 623, 625, 629, 631, 637, 645, 649, 669, 670, 726
Kraljevina Hrvatska - 1/216; U/552
Kraljevina Srbija - 1/9, 10, 13, 14, 17, 26, 28, 30, 32, 35, 38, 49, 69, 184, 186, 187, 221
Kraljevo - 1/442, 443; II/115, 180, 181, 184, 191, 225, 268, 270, 2lp, 293, 320, 348, 354, 355, 362, 380, 388, 396, 416, 417, 421, 432, 445, 448, 449, 455, 458, 459, 461, 481, 483, 489, 508, 512, 519, 532, 558, 609, 665, 700, 717, 732, 733, 734, 735, 739
Kranj - 1/254; II/139, 168, 265, 400, 407, 422, 479, 564, 581
Kranjska - U/547, 549, 563, 581, 610
Kranjska Gora - n/342, 382
Krapina - 11/63, 248, 352, 392
Krapinske Toplice - 11/399
Krdžali - H/56
Krepoljin - H/257
Krf o. - 1/576; 11/394, 454, 456, 462, 530
Krim - U/662
Krit (Kreta) -1/298, 342, 345, 354, 416, 444, 587, 597; II/10, 53, 394, 508
Kriva Feja - U/589
Kriva Lakavica - U/255

T

Kriva Palanka - II/155, 165, 166, 218, 248, 254, 255, 256, 277, 281, 293-298, 302, 304, 309, 517, 532, 537, 538
 Kriva Reka - II/255, 296, 308, 309, 517, 609, 714
 Krivolak - II/55, 255, 307, 308, 328, 346, 532
 Krivopalančki tesnac - II/327
 Križevci - D/263, 321, 351, 371, 372, 729
 Krk o. - II/238, 552, 579
 Krka - I/29; D/154, 337, 352, 379, 395, 523, 552
 Krmin - D/74
 Kronštat - D/16
 Krpanj - I/158
 Krtole - II/273, 379
 Krupa s. - II/419
 Krupac s. - D/256, 329
 Krupište - D/474
 Kruša pl. - D/24, 328, 341, 383, 384
 Krušedol - II/170, 268, 478, 535
 Kruševac - D/54, 55, 104, 138, 139, 169, 180, 184, 185, 192, 212, 234, 248, 256, 268, 276, 293, 331, 332, 338, 339, 347, 348, 354, 355, 361, 362, 363, 380, 403, 404, 409, 417, 421, 433, 454, 458, 459, 461, 508, 512, 528, 532, 541, 609, 665, 700, 717, 734
 Kruševica pl. - D/347
 Ksanti - II/54, 243, 384
 Kukes - I/528; D/48, 73, 250, 326, 360, 386, 407, 416, 460
 Kukuš (Kiklis) - D/244, 328, 384, 385
 Kula - D/153, 154, 332
 Kulen Vakuf - D/412, 578
 Kumanovo - I/119, 377; II/54, 103, 165, 169, 170, 187, 218, 254, 255, 280, 281, 293, 295-298, 302, 304, 309, 310, 311, 318, 324, 325, 328, 338, 341, 354, 509, 517, 532, 536, 537, 538, 539, 541, 592, 714
 Kumanovska Reka - D/309
 Kumbor - II/119, 162, 173, 292, 301, 317
 Kumrovec - I/119, 129, 130, 133, 136
 Kunovec - II/315
 Kupa - D/154, 192, 302, 319, 337, 342, 370, 377, 419, 421, 479, 489, 521, 523, 666
 Kupinec - I/51, 376, 507; D/320, 335, 340, 341, 374, 398, 725
 Kuršumljica - D/57, 347, 361, 362, 388, 403, 417, 459, 466, 556
 Kurvingradski tesnac - n/332
 Kušak - D/535
 Kutina - D/501, 627
 Kutinska Reka - II/331, 346, 347
 Kuzminec - D/313

Lajbnic (Leibnitz) - D/60, 63
 Lajkovac - II/410, 434
 Lamani (U Manche) - I/275, 661
 Unca - II/82
 Lapovo - I/208; II/185, 361, 363, 387, 519
 Larisa - II/15, 53, 244, 475
 Laško - D/581
 Lavamind - D/62, 63, 322
 Lazarevac - II/139, 184, 304, 354, 388, 390, 396, 397, 404, 405, 410, 418, 420, 433, 434, 520, 666
 Lebane - D/347, 361, 388, 403, 417
 Ledine - D/313
 Legrad - II/57, 263, 264
 Lekošaj s. - D/402
 Lemnos o. - D/14, 27, 48, 53, 54, 249
 Lenjingrad - II/662
 Leoben - D/34, 49, 60, 717
 Lepavina - II/351
 Lepčiče - D/475
 Lepetane - II/119, 394
 Lepoglava - I/330; D/59, 248, 264, 265, 399
 Lerin (Fiorina) - D/242, 244, 343, 345, 358, 385, 387, 429, 430, 474, 475
 Leskov dol - II/578, 581
 Leskovac - I/119, 297; II/54, 166, 169, 170, 180, 216, 218, 257, 258, 318, 319, 331, 332, 341, 346, 347, 356, 361, 470, 471, 519, 556, 558, 560
 Lešnica - D/172, 228, 405, 418
 Lete - D/36
 Letenje - D/299, 312, 322
 Letonija - D/8
 Leva Reka - D/55
 Lezibos - D/53
 Libeliče - D/62
 Ubija - I/356; D/20, 23
 Učeni Hotit - II/305, 326
 Učka Jasenica - II/423, 451
 Lika - I/115, 170, 575; D/190, 553, 571, 603, 609, 727, 729
 Unc - I/50
 Um - D/717
 Upa - II/578
 Upari - I/52
 Upik - II/264, 265, 350, 373, 574
 Upijan - D/361
 Upovička šuma - D/268
 Usa - D/561
 Urica (Svetionik) - D/162
 Usabon - I/549, 550
 Ušani s. - D/408
 Utija - D/83, 407, 435, 549, 581

Litvanija - D/8
 Uvanjsko Polje - II/699
 Uvno - D/353, 378, 435, 466, 523, 553, 578, 583
 Loč - D/59
 Loga di Montenero - II/82
 Logatec - II/70, 71, 264, 377, 392, 401, 581
 Lojbl - II/300b
 Lokve - D/266, 423, 451, 583
 Lokrum - n/605
 London - I/10, 29, 48, 49, 53, 56, 62, 66, 77, 138, 227, 252, 297, 313, 339, 369, 416:11/440, 478, 568
 Lopoj - D/446
 Lovinac - II/578
 Lovrana - D/581, 583
 Lovrčani s. - II/264
 Loznica - II/364, 396, 397, 405, 410, 418, 420, 421, 422, 428, 434, 490, 520, 534, 542, 556
 Lozovac - D/605, 681
 Lož-II/152, 407
 Luče - D/63
 Lučine - II/549
 Lučna s. - D/377
 Ludbreg - D/264, 313, 352, 357
 Luka s. - II/300
 Lukač - D/262, 316, 333, 350
 Lukovit - D/55
 Luksemburg - I/276, 283, 603, 661
 Lulaš Dedaj s. - D/386

LJ

Ueš - D/254, 539
 Lješnica - D/170, 268
 Ljig - II/418, 433, 434, 449, 520
 Ljubuč - D/409, 578
 Ljubučki kanal - D/238
 Ljubel - II/83, 300
 Ljubic (kod Cačka) - II/170, 269
 Ljubovija - D/396, 410, 418, 420, 451
 Ljubljana - I/115, 132, 144, 159, 180, 192, 372, 442, 472; D/57, 62, 68, 76, 77, 78, 81, 83, 84, 90, 102, 104, 106, 168, 225, 233, 249, 264, 265, 280, 281, 300a, 317, 321, 353, 368, 376, 391, 392, 393, 400, 412, 422, 423, 479, 488, 489, 492, 502, 522, 528, 547, 551, 564, 581, 583, 604, 616, 651, 714
 Ljubljana - II/401, 422
 Ljubljanka (zatvor u Moskvi) - I/137
 Ljubljanska pokrajina (provincija) - II/469, 552, 554, 582, 583
 Ljubljanski bazen (kotlina) - D/412, 413
 Ljubljanski prolaz - I/235

Ljuborada - D/331, 332, 347
 Ljuboten - D/550
 Ljubovija - D/301, 418, 434, 489, 520, 666
 Ljutomer - II/299, 357, 455, 564

M

Macelj - II/262
 Mačkovac - II/609
 Mačva - D/364, 428, 520, 609
 Maglaj - II/426
 Madera - II/II
 Mađarska - I/49, 52, 57, 60, 73, 75, 105, 106, 146, 170, 184-187, 189, 206, 221, 223, 226, 228, 230, 232-235, 237-240, 246, 247, 253, 257, 258, 260, 263, 264, 268, 271, 272, 274, 277, 278, 279, 284, 286, 294, 296-301, 303-307, 309, 310, 323, 324, 325, 331, 333, 360, 361, 363, 379, 397, 404, 431, 433, 438, 444, 480, 504, 512, 513, 514, 539, 550, 552, 578, 579, 582, 586, 588; D/9, 10, 16, 18, 31-37, 39-42, 44-47, 49, 58, 60, 63, 64, 67, 73, 85, 86, 87, 91, 94, 148, 149, 152, 153, 157, 159, 161-164, 167, 172, 176, 205, 210, 236, 248, 259, 260, 276, 281, 289, 292, 293, 299, 333, 358, 366, 368, 401, 425, 455, 472, 474, 477, 500, 503, 537, 539, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 554, 555, 597, 599, 600, 604, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 639, 640, 641, 642, 649, 650, 652, 653, 667, 692, 695, 696, 697, 700, 702, 703, 714, 716, 730, 736
 Maja - II/460
 Majdanpek - D/347, 450
 Majska Meda (selo) - D/152, 298
 Majstir - II/551
 Makarska - D/574, 583
 Makaz - II/56
 Makedonija - I/18, 34, 38, 50, 101, 103, 104, 106, 121, 123, 124, 182-186, 188, 189, 195, 254, 259, 263, 269, 278, 287, 312, 347, 349, 368, 401, 438, 532, 559, 563; D/31, 33, 34, 43, 53, 64, 81, 87, 89, 90, 158, 166, 178, 187-190, 192, 200, 202, 219, 228, 233, 247, 250, 255, 252, 264, 269, 276, 278, 279, 280, 292, 297, 302, 304, 307, 310, 318, 319, 323, 327, 328, 338, 339, 343, 348, 354, 355, 358, 360, 383, 384, 385, 387, 407, 413, 483, 512, 515, 523, 528, 541, 547, 550, 551, 554, 577, 588, 589, 590, 592, 593, 595, 618, 655, 656, 659, 663, 670
 Makiš - I/597
 Makljen - D/665
 Mala Azija - I/580
 Mala Kapela - D/154

Mali Bovan - 11/74
 Mali Jastrebac - 11/331
 Mali Javornik - 11/74
 Mali Zvornik - II/301. 338. 409
 Mali Zam - U/348
 Malostonski kanal - U/273
 Malovan pl. - H/553
 Malta - 1/404
 Maljen - 11/410, 665
 Marenberg - 1/193: II/60
 Maribor-1/127, 192, 193, 194,250; 11/28. 40.
 59, 61, 62, 63, 104, 152, 168, 180, 238, 239,
 248. 265. 269, 293. 300, 300b, 322, 325, 337,
 341, 342, 352, 356, 357, 358, 365, 368, 369,
 382, 395, 400, 413, 488. 499. 502, 503, 534.
 535, 563, 564, 565, 604, 615. 627, 715
 Marica - 1/132: U/14
 Marinopoi - H/56
 Markanjska pl. - II/534
 Markosina - n/83
 Markovac - 11/363, 388. 404. 533. 541. 558
 Maroko - 1/297, 588
 Marsa Matruh - 1/589. 590
 Marsej - 1/40. 171, 185, 216. 476
 Martijanec s. - II/300
 Matapun - 11/530
 Mateševo - H/426
 Mataruška Banja - U/320
 Matulje - II/78, 82, 83. 84. 250, 578
 Mauricijus o. - 1/391
 Mavrovi Hanovi - U/237
 Mavrovo - U/361
 Mažurina o. - H/317
 Mediteran - 1/307, 336
 Medveda - II/417, 432
 Medvednjak - II/152
 Meduluzje s. - U/404
 Međumurje - 1/187. 498: H/294. 299. 389,
 550, 554. 597. 598. 599
 Megalopolis - 11/483
 Mehalj - H/415, 416
 Meljine- II/I 19
 Merdžani (Kolovris) - U/243, 383
 Mesta (Nestos) - II/52. 54. 242, 243, 244, 384
 Meševište s. - U/254, 551
 Metaksasova (utvrđena) linija - U/52, 53,
 242, 243, 248. 382-385
 Metković - 11/153. 185. 420, 456, 467, 578
 Metlika - II/83, 432, 578, 581
 Metohija - 1/187, 188. 189. 245; II/87. 178,
 200. 328, 361, 387. 416, 435, 469, 482, 489,
 506. 516. 554. 559, 577. 586. 594
 Meža - U/62, 357
 Midžor - U/329, 330, 471
 Miklinovac s. - 11/335
 Milinkovac - 11/351
 Milna - 11/395, 408, 510
 Miločaj - U/449
 Miloševo (kod Prištine) - II 169. 262, 538,
 551
 Minhen (München) - 1/254, 280. 407. 408-
 H/57, 149
 Minhendorf - U/714
 Ministarstvo građevina (zgrada) - 1/120
 Ministarstvo pravde (zgrada) - 11/613
 Miranje s. - H/393
 Miroć - 11/331, 347. 362
 Misling - 11/366
 Mistelbah - H/539
 Mladenovac - II/167, 169, 267, 277, 311, 348,
 354, 389, 404, 418, 519. 533. 558. 560
 Mlado Nagoričane - 11/296. 308, 309, 310
 Mleci (v. Venecija)
 Mljet - n/552
 Mljetski kanal - II/162. 273
 Močila - II/578
 Modrića - II/168, 268. 277, 352. 354. 365. 405.
 434
 Mohač (Pečuj) - II/36, 304, 305,396, 509, 538.
 597
 Mojkovac - 1/377; U/589
 Mokra pl. - U/276. 551
 Mokranjska pl. - U/250
 Moldaviiia - II/16. 17. 27
 Molve - 11/313. 314. 335, 336. 351
 Monfalkone - H/84
 Monte della Trinuta - U/82
 Monte Groso - II/82
 Monte Kular (Cullar) - 11/82
 Monte Mariana - H/82
 Monte PicuI (Pizzul) - 11/82
 Monte Sernio - U/82
 Montespino - H/83
 Morakovo - II/714
 Morava - 11/53, 89. 189, 190, 192, 222, 223,
 338, 339, 341. 347, 354. 387. 414. 458, 560.
 461. 484, 547, 548, 665. 668
 Moravci - II/60
 Moravska - 1/244
 Moravska dolina - 1/340
 Moreuzi - 1/355: 11/19
 Morovnik o. - 162, 273
 Moskva-1/29,48, 132, 133.135, 136,254.255,
 270. 328. 382, 389, 472, 481. 539, 542, 544.
 II/16, 234, 455. 478, 636. 637. 646, 662, 693
 Moslavina - II/152
 Mostar - 1/89, 90; II/104. 153, 168, 170, 180,
 254, 260, 267, 269, 270, 292. 304, 305, 317.
 322. 360/393. 400. 406. 407. 408, 414. 415,
 420. 421, 425, 426. 428. 431. 432. 433, 435.

446. 451. 452. 454. 455. 456. 458-461. 466,
467, 509. 512. 526. 528, 535. 573. 574, 575.
578. 666
dosti - 11/313
riostling - n/421

Mostobrani:

- *Strategijski* - H/494
- *Jugoslovenski*:
- Bačko-palanački - II/154
- Balkanski - I/261
- Bečejski - II/154
- Beogradski - II/154
- Bogojevski - II/154
- Gola - Ždrala - U/697
- Kulski - U/154
- Novosadski - II/154
- Novovrbaski - II/154
- Osiječki - II/152, 154
- Pančevački - II/154, 244, 258
- Savski - H/365, 405
- Senčanski - II/259
- Slankamen - Ilok (na desnoj obali Duna-
va) - II/154
- Srbobranski - II/154
- *Nemački*
- kod Đekenješa - 11/315
- kod Mureka i Radgone - II/300b. 321, 357
- kod Ormoža - 11/375
- Koprivnički - 11/315. 349. 350
- na Dravi - U/300b. 322, 332. 333, 335, 337,
341. 342, 352, 353, 356, 357, 358, 508
- Zadarski - H/70, 71, 80. 90. 250
Mostonoš - 11/301, 338
Mozelj - U/578, 581
Mramor - II/339. 346, 347, 532
Mrčajevci - n/417
Mrkonjić - Grad - 11/415. 419. 434. 435, 534.
549
Mrkopalj - H/578
Mrsač - H/180. 184
Mrzle Vodice - 11/250. 266. 392, 422, 578
Muč - n/393
Mučna s. - U/336, 351
Mura - II/57, 59-62, 152. 248, 263. 299, 312.
321, 322. 357, 448, 664
Murek - H/59. 60. 61. 300b, 321
Muriki Snežnik (Sinijatsikon) - 11/385
Murino s. - U/253
Murmansk - H/8
Murska Sobota - I/192; 11/62, 299. 300. 300b.
321, 369

Mursko Središće - H/60. 299. 312. 322
Murter o. - U/344
Mustafa Paša - II/588
Mutnica - H/387, 433

N

Nadinsko blato - II/153
Nad Kanjiža - II/48, 51. 57. 58. 60, 63
Našice - II/152. 167. 261, 262, 350, 392
Natalinci - H/388. 519
Navarin - U/462
Nea Mihanjona - H/483
Nečujan - II/408
Negotin - I/163, 583; II/104. 154, 165. 166,
212. 218, 255, 257, 297. 346
Nemačka - I/22, 24. 42. 45. 51. 52. 54-57.
59-62. 66. 67, 75, 77, 89. 93, 106. 107. 116.
125. 130. 132, 135, 136, 137, 168, 171, 173,
176. 186. 187, 189, 190. 195-198. 200, 201,
203. 208-211, 213, 214. 221-226. 228-235,
237-243, 245-250. 252-264. 266-269, 272,
274-281, 283. 286. 288. 291, 292, 293, 295,
296, 297. 300-307. 309. 310, 312, 313, 318,
322-325, 327-333, 334, 336-344, 346, 347,
348, 352-358. 361-366. 368-379. 383. 384.
389-394, 396-399. 401, 404. 405. 407, 409.
412-415. 417-420, 431-»36. 439, 440, 441.
443, 444, 464, 466. 471. 472, 480, 482, 486,
493, 494, 495, 498, 500-503, 505, 507, 509.
511-515. 517, 518, 520. 521, 522. 524, 525.
529, 531-534, 538-541, 544. 546, 549, 551,
552, 573, 576. 578-581. 583. 584. 586. 587.
592. 593; II/7-10. 14. 17. 18. 20. 21. 24.
27-30. 40. 42-45. 50. 51. 65. 67, 80. 85. 88, 90,
116, 127, 128. 132. 140-143, 147-153, 157,
158. 160. 161. 163, 167, 176, 187, 207, 210,
211, 217, 222, 223. 234. 236. 245, 273. 279.
280. 283, 284. 285, 289, 303, 323, 342. 358.
359. 375. 387, 411, 455, 458. 471. 474. 485,
499. 500, 502, 503, 504, 505, 545, 546. 548.
549. 550, 554, 555, 562, 563. 572. 574. 581,
587, 602, 603. 604. 611. 629, 630. 631. 633.
634, 635. 637. 638, 639, 640. 641. 642. 643.
644. 645. 646. 649. 650. 652. 654, 657, 660,
663. 664, 669, 670. 672, 673. 674, 675, 676.
679. 680, 681. 683, 684, 685. 687, 689, 690,
691. 692, 693, 695, 696, 700, 702. 704. 718.
721, 726, 729, 736. 738. 740, 741
Nemački Rajh (v. Treći Rajh) Nemačka
Neredska pl. (Vernon) - U/385
Neretva - I/57; 11/273, 419, 428, 430. 440. 451,
665, 666
Nestos (Mesta) - I/531. 535; H/242, 383

Neškov vis - II/329. 330
 Neum Kjek - 11/408
 Nevesinje - 11/420, 426. 666
 Nezavisna Država Hrvatska (NDH) - 1/48, 62. 67, 98, 109, 116, 146, 179, 180, 206, 207, 208, 210, 211. 213. 216, 496, 505, 573, 612; II/17, 18, 44. 194, 263, 278, 279, 321, 325, 335, 336, 372-375, 377-391. 393, 397, 401, 424, 445, 458, 501, 506, 507, 508, 509, 510, 548, 551. 552. 553, 554, 555, 562, 567, 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574, 575. 576. 577. 579, 580, 581, 583, 597, 599. 603. 610, 612, 613, 614, 615. 617, 626, 661, 664, 719, 721, 722, 723, 725, 726. 727. 728, 732
 Nica - H/20
 Nicaj-H/516, 531
 Nikšić - H/127,442; II/168. 169, 253,254, 270, 360, 394, 402, 409, 419, 426, 428, 429, 435, 440. 441, 446. 447, 453, 455, 456, 460, 461, 462, 466, 495, 526, 538, 583, 666, 668
 Nilska delta - 1/590
 Nimfeja - 11/243
 Nin - H/605
 Ninski zaliv - H/162, 273
 Nirnberg - 11/30. 47. 554. 609
 Niš-I/10, II, 12.87.330,538:11/28.31.50,51. 52. 54. 55. 57. 58, 59. 102. 104, 106, 114, 159. 162. 166. 180, 184, 185, 189. 208, 212, 216, 218, 225, 233, 248. 255-258. 269. 270, 276, 277, 280, 294. 297, 298. 309. 310, 311. 319. 323. 330, 331. 338-341, 343, 344, 346, 347, 348, 355, 356. 357, 361, 362, 363, 382. 387, 403, 407, 412, 417, 422. 432, 448, 460, 481, 483. 485, 508, 509, 517, 518, 519, 528, 541, 556, 557. 560, 561, 604, 605, 653, 714, 717, 734
 Nišava - 11/192, 329, 330, 338, 343, 344. 518, 668. 714
 Niška Banja - II/166. 256, 330. 331. 363, 560
 Norveška - 1/37, 262, 267, 275. 283, 302, 357, 439; 11/20, 29. 38. 163. 285, 554, 602, 603. 638, 667
 Notranjsko - 11/554, 556. 581
 Nova Gradiška - 11/223, 574
 Nova Kanjiža - H/153
 Nova Poljana (kanal) - U/578
 Nova Topola - II/170
 Nova Varoš - U/550, 551. 553
 Novi - II/168, 353, 406. 578. 583
 Novi Bečej - II/153
 Novi Grad - II/70. 313, 315, 321. 352, 357
 Novigradsko more - 11/162, 234. 273, 552. 578
 Novi Marof - H/372
 Novi Pazar - 1/50; II/361, 387. 396. 400. 412, 426. 433, 435, 455, 456, 549, 550, 553. 558. 559, 560, 594. 596
 Novi Sad - 1/150, 187. 189, 194, 195, 197, 280, 330; 11/41. 60. 85. 102, 103, 106, 113, 153, 172, 173, 174, 180. 183. 223. 225, 259. 260, 270, 274, 304, 311, 332. 338, 349, 365, 389, 396, 397. 404, 425. 455, 460, 499, 502, 503, 528, 535, 597. 599. 600, 605, 627. 716
 Novi Sivac - II/448
 Novi Vinodol - U/535
 Novi Vrbas - I/190; II/153, 597
 Novi Zeland - 1/256
 Novo Mesto - H/76.83,84, 168, 180, 248.265. 400. 406. 407, 412, 435, 581, 583
 Novo Selo - H/217, 254, 295. 405
 Novoselci - 11/55
 Novska - U/466

 Nj
 Njujork - H/439

 O
 Obersalcborg - 1/295; II/640
 Obilić - II/170
 Obilićevo - II/139
 Obozna (karaula) - H/259
 Obrankovec - U/300
 Obrenovac - H/396. 397. 409. 417. 422. 434. 490. 520
 Obrovac - 11/395. 408. 409, 424, 605
 Očestovo - 11/408, 424
 Odorovci - H/329, 330

 Odsecl (položaja):
 - **Italijanski na Istočnom IJulijskom) frontu.**
 - Desni - H/71
 - Južni - H/70. 80. 82. 84
 - Levi - II/71
 - Srednji - II/70. 84
 - 17. granični - H/70
 - 21. granični - H/70
 - 22. granični - II/70
 - 23. granični - H/70
 - 24. granični - H/70
 - 25. granični - 11/70
 - 26. granični - II/70
 - 27. granični - II/70
 - **Italijanski na Albanskom frontu:**
 - Skadarski - H/73

- *Jugoslovenski:*
- Bački - 11/154. 158. 695, 697
- Baranjski - 11/152, 312, 696. 697
- Debarski - n/250, 254
- Dravski - II/153, 312, 697
- Dunavski - 11/258
- Koprivnički - 11/263, 351
- Mariborski - U/300, 697
- Ohridski - II/250, 254
- Ptujski - II/300
- Skadarski - U/250
- Skadarsko-kosovski - II/250
- Zajčarski - U/233

- *Nemački*
- 14.granični
- Odžaci - 1/200, 332
- Ograđen pl. - U/295
- Ogulin - II/76, 77. 84, 90, 168. 249, 432. 451, 578, 714
- Ohrid- 1/560: II/183. 211. 254, 297, 309, 327. 344, 361, 412. 483. 550. 592
- Ohridsko jez. - 1/379, 434; II/162, 174. 183. 274. 307, 412. 425, 426, 431, 483, 549. 551. 712
- Okljaj - II/424
- Okrugljača - 11/350
- Olimp - 1/357, 380. 536. 583; II/34. 54. 242. 243. 244. 278. 383. 385, 387. 430. 431, 474, 475, 483
- Omi - 1/108; U/426, 579
- Omišlje - II/238
- Opatovac - U/338
- Općina - U/83
- Orahovac - U/273, 456
- Orahovica - n/152
- Orašje - II/354, 390, 405. 419, 551
- Orfanski zaliv - 1/380, 583. 591. 592. 594
- Orlov kam - U/551
- Orlova čuka - II/549. 551
- Orljakos pl. - U/243
- Ormož - II/168. 264, 300, 337. 341. 357
- OrlijeS (kod Mostara) - II/170. 269, 538
- Onokaj - II/54
- Osecina - II/405
- Osijek - 1/1 19. 150, 177. 179; II/85, 102. 104, 180, 185. 260. 261, 343. 357, 358. 365, 368, 392, 399, 400, 413, 423. 448. 504. 557. 571. 574
- Osječina - U/410
- Ostrog - II/153, 312. 668
- Ostrožac - 11/406
- Ostrovsko jez. - U/430
- Ostružnica - U/259
- Osumi - II/431

- Ošljak - 11/551
- Oštarija - II/84, 451
- Oštrač - U/103, 552
- Otočac - U/261, 266, 267, 268, 276, 424. 571. 575, 583
- Otoka - U/459
- Otrant - U/530
- Otrantska vrata (moreuz) - 1/235, 322. 347. U/397, 401. 641
- Ovčarsko-kablarska klisura - U/433
- Ovće polje - U/308
- Ozren - U/276

P

- Pačir - U/153, 156, 405
- Padane - 11/552
- Pag o. - U/238
- Paklenica - II/62
- Pakra - U/154
- Pakrac - II/162. 412
- Palata Belvedere - 1/409
- Pale - II/341, 355.398, 399.409. 410.411.419. 428, 429, 436, 439-442. 457, 467, 495, 668. 732, 737, 738, 739. 740
- Palić - II/389
- Palja - II/531
- Pančevo - 1/190; II/103. 105. 115. 153. 154. 185, 223. 258, 259, 270, 388. 404. 413, 528, 535, 536, 537, 539. 558, 600. 607
- Panilug - U/595
- Panonska nizija - 1/229
- Papuk - II/152. 262, 352
- Paraćin - U/169, 170, 180, 184. 185. 270. 347, 359. 360, 361. 362, 387. 398. 401. 409, 417. 448. 460, 508
- Parcanski vis - U/404, 418
- Pariz - 1/9, 29. 48-51. 55. 62. 66. 76, 77, 130, 131, 133, 138, 153, 221, 226, 261. 272. 274. 329; II/147. 661
- Pasjane - II/551, 594, 595
- Pasomok - II/312
- Paskal s. - II/243
- Pazardžik - II/55
- Pčelica - II/262. 333
- Pčelić - U/349, 350, 370, 371
- Pčelinci - U/300
- Pčinja - II/296, 308, 309, 310
- Pecka - U/410, 418, 434, 520
- Peć - II/253, 297. 307, 360. 387, 433. 460. 461. 551. 596. 714
- Pećuj (v Mohač)
- Pekini - II/36
- Pelagon - 1/583

Peloponez - 1/381; 11/53
 Perister - 1/583: H/483
 Perušič - H/578
 Pesnica - II/62, 154. 300b, 316. 322, 341
 Pesoder - 11/430, 474
 Pešla - H/730 (v. Budimpešta)
 PeStalj - 11/551
 Peteranec - H/335, 341, 351. 352, 356. 481. 508, 534
 Petičak - 11/152
 Petlovo brdo - II/389, 418
 Petrič - 1/360; 11/36, 53, 89, 249, 281
 Petrijanec - H/62, 264
 Petrinja - H/261, 350, 373, 375, 377, 390, 422, 549. 574
 Pelrovat (kod Skoplja) - II/169. 170, 269. 280, 293, 508, 526. 538
 Petrovac na moru - I/1 19
 Petrovac - 11/558, 609
 Petrovaradin - 11/222. 388, 557
 Petrovgrad (Zrenjanin.) - 1/545, 546; 11/105. 185, 259, 260, 461, 601
 Pind - II/474, 475
 Pirej - 1/381, 594; H/244
 Pirot - 1/119, 297; 11/54, 104. 154. 166, 218. 234. 256, 297, 319 323, 325, 329. 330, 331. 339, 341, 346, 347, 355, 356, 362, 363, 469. 470. 471, 484, 509, 519, 588, 589, 592
 Pitomača - 11/262; 350
 Pivnica - H/262. 349, 350
 Planica - 1/458
 Planina - 11/582
 Planinski kanal - H/239, 552, 578
 Plaše - H/152
 Plaški - II/578
 Plav - II/165, 253. 553. 618
 Plavnica s. - U/314
 Plavča - H/578
 Pleso (kod Zagreba) - II/169. 171. 270
 Pleven - 1/360; 11/55, 56
 Pliberk - H/59, 63, 322, 341, 356
Plitvice-H/461, 578
 Plitivički Leskovac - 11 553
 Ploča (položaj) - 11/295. 307. 308. 331. 346
 Ploče - 11/153. 338, 579
 Plovdiv - 1/360; 11/26, 27, 36. 55. 56, 95. 249
 Plužine - 11/420
 Pljačkovica pl. - H/295
 Plješevec - H/553
 Pljevlja - H/103. 184. 253. 276, 426, 461, 583, 668
 Pobrežje - H/357. 433
 Podgejski rit - H/261, 312. 332, 349
 Podgorica (Titograd) - I/1 13, 127, 155, 442, 528:11/103. 165,170, 180.234,253.270,292, 326. 345, 414. 421. 426, 428, 455, 456, 459, 46n. 461, 536, 537, 583, 668
 Podkarpatska Rusija - 1/236
 Podkraj - 11/77
 Podravina - 11/162, 168, 194
 Podravska Slatina - 11/350, 366, 368. 370,400
 Podravske Sesvete - H/262
 Podravski Novi Grad - 11/263, 313, 314
 Podsused - 11/422
 Podujevo - II/184, 396, 403, 558, 559, 596
 Podunavlje- 1/52, 54, 123, 189, 194, 206,213, 222,223, 237.238.290.444; H/8.9.194,502, 548. 634, 636, 638. 672
 Podunavske zemlje - 1/223
 Pohorje - H/358
 Poklib o. - II/162, 273
 Polica s. - H/386

Položaji:
 - Bujmirskij - H/417
 - Carevoselski - H/255
 - Derventski - 11/255, 295
 - Drugi (u Banatu) za utvrđivanje - 11/697, 698
 - Kalimanski - H/295, 296, 308
 - Kanalski - H/698
 - Koprivnički - 11/155
 - na Glini - 11/699
 - Nagoričanski - 11/295
 - Ploča (Spajski) - 11/295, 331, 338. 346
 - Podravsko-slatinski - H/155
 - Prvi (u Banatu) za utvrđivanje - 11/697
 - Radoviški - 11/295
 - Stracinski - 11/255, 295, 296
 - Spajski (v. Ploča)
 - Varaždinski - II/155
 - Virovitički - II/155
 - desna oobala Dunava - H/699, 700
 - desna obvala Save - n/699, 700
 - desna obala Une - 11/699, 700
 - Zaprečni kod Novog Sela - 11/254
 - Zaprečni kod Ploče - 11/307
 Poljana s. - H/300, 342, 357, 358
 Poljska - I/137, 222, 233, 235, 237, 238, 240. 247. 249, 253, 254. 256-259, 261, 273, 276. 283, 312. 379, 401; II/7. 8. 17. 20, 45, 129. 195, 251, 281, 284, 554, 603. 632, 633. 634. 636, 637, 642, 647, 661, 667, 669
 Pomoravlje - 11/194, 588. 590, 592
 Popovača - II/333, 334. 507
 Portsmaut (Portsmouth) - 1/313
 Portugalija - 11/23
 Posavina - II/ 194
 Postojina - 11/70,71,74,76,77,81,82,84.249, 582

Potkoren - 1/359
Požarevac - 11/166, 180, 255, 157, 159, 348, 354, 478, 547, 556, 558, 560
Potega (Užička) - 11/320, 520, 533
Prag - 1/50, 56, 61, 62, 77, 226, 237, 242, 297, 491; 11/533
Prača - U/429
Polica s. - 11/386
Polikasiron (v. Karasule)
Prahovo - 11/185

Pravci dejstva:

- Barski - H/153, 154
- Beogradski - 11/524
- Bosiljgradski - U/153, 154, 518
- Bregalnički - H/308
- Carevoselski - 1/288; H/153, 188, 211, 280, 295, 296, 308, 516, 532
- Debarski - H/72, 153, 154, 245, 250, 343
- Dravogradski - 11/300, 300a, 316
- Đakovički - II/153, 154
- Knjaževački - II/153, 518
- Koprivnički - 11/314
- Kosovski - 11/250, 343
- Krivopalanački - 1/288; II/154, 188, 211, 280, 281, 295, 517, 532
- Krivorečki - U/153, 255, 296, 302, 305, 516, 517
- Kumanovski - 11/308, 328, 530
- Ljubljansko-tršćanski - 11/81
- Mariborski - II/316
- Negotinski - II/153, 518
- Nišavski - II/94, 192, 256, 323, 329, 331, 332, 336, 509, 518, 519
- Niski - H/188, 302, 319, 339, 355
- Ohridski - II/73, 250, 343
- Pirotski - 11/153, 154
- Podgorički - 11/153, 154
- Prizrenski - II/153, 245
- Riječki-II/152
- Skadarski - II/73, 187, 188, 245, 359, 360, 452, 458
- Stracinski - 11/297
- Strumički - 1/538; U/188, 248, 280, 295, 305, 516, 532
- Strumičko-radoviški - 1/288; II/211
- Struški - 11/154
- Svetonikolski - U/257
- Trnski - U/154, 233, 518
- Zaječarski - U/153, 518

Predeal - U/24, 25
Predejane - 1/255
Predil - 11/71

Pregrada - U/392
Prekali s. - U/416
Prekomurje - 1/187, 498; U/299, 547, 550, 597, 598
Prekrižje - n./263, 389
Preljina (kod Čačka) - U/169, 170, 269, 360, 394, 538
Prenj - II/419, 428, 553, 665, 666
Premuda o. - 11/579
Prespa - 11/550, 554, 555
Prespansko jez. - II/174, 384, 385, 549, 714
Prestiž - 11/70
Preševo - U/309, 310, 311, 328, 346, 356
Prevalo - II/74, 83
Preveza - H/462
Prezid - U/75, 90, 377, 392
Pribaltik - U/662
Priboj - 11/426, 427, 456, 459, 549, 551, 553
Prijeboj - 11/461, 553
Prijedor - II/184, 386, 390, 406, 409, 459, 461, 465
Prijeplje - 11/268, 396, 416, 426, 460, 556, 583
Prilep - 1/19, 560; 11/216, 297, 308, 310, 326, 327, 328, 338, 341, 343, 345, 346, 356, 357, 363, 382, 384, 387, 592
Primišlje Gornje - II 412
Primošten - 1/158; H/273
Pripiatske močvare - H/16, 21
Priština - 11/55, 102, 103, 165, 169, 170, 180, 184, 216, 253, 256, 269, 270, 292, 304, 310, 319, 341, 345, 346, 363, 387, 401, 403, 410, 448, 455, 460, 461, 466, 471, 508, 550, 551, 594,
Privlaka - U/552, 578
Prizren - 1/528; II/54, 103, 165, 192, 218, 234, 248, 253, 297, 326, 341, 343, 344, 345, 358, 386, 407, 416, 432, 439, 534, 551, 596, 714
Prnjavor - II/267, 268, 390, 478
Prokletije - U/269, 276, 306, 326, 435, 477, 531, 665
Prokljansko jez. - U/337, 395, 493
Prokuplje - II/184, 339, 346, 347, 348, 355, 361, 362, 363, 387, 388, 401, 403, 417, 532, 558
Pronisat - U/386, 402, 416, 516
Protektorat - 1/66 (v. češko-moravski Protektorat)
Prozor - 11/412, 419, 420, 431, 433, 458, 666
Ptuj - 1/192, 193; 11/59, 62, 63, 152, 265, 300, 316, 322, 337, 341, 353, 357, 412, 461, 465, 535, 564
Ptuiska gora - II/316, 372, 375
Ptujsko polje • 11/62, 265
Puka - 11/254, 306, 345
Pula - U/540
Puntadure o. - 11/446

R

Rab o. - 11/238, 273, 552, 579
Rača - 11/162, 364, 365, 380, 388, 390, 404, 405, 418, 420, 434, 490
Radegound - II/300a. 321
Radence - 11/260. 300
Radgona - H/59-62, 152, 167, 168, 177, 262, 264, 265, 300, 300b. 321, 357, 412
Radika - 1/288; 11/211. 327
Radionica - II/388
Radomir - II/293
Radovište - H/255-298, 307, 308, 328, 532, 589
Radovljica - n/249, 265, 392, 479, 564
Radučić - H/424. 451
Radujevac - 11/222
Rajh (v. Treći Rajh)
Rajlovac - 11/270. 435
Rajnska oblast - 1/225. 229; H/630, 642
Raje s. - H/345, 531
Rakovica - H/139
Ralja - 11/167. 180. 258. 407. 533
Ran - 11/258
Rama - 11/666
Rani Lug - H/551
Raška - 11/184, 270. 310. 346, 354. 396, 433. 448. 449. 460, 560
Rateče - 11/71
Ratitovac - 11/581
Ravanica (manastir) - H/605
Raviane o. - H/446
Ravna Dubrava - H/332, 347
Ravna Gora - 11/152, 583
Ravno - H/392
Razbojna - H/403, 417, 433
Razlog - II/55
Raianj - 11/311. 346, 348, 355, 359, 361. 417
Rečica - 11/392
Republika Poljska - 1/57
Resan - H/345. 387, 551
Reva del Garda - 11/572
Režanovačka kosa - II/170, 269, 280, 536. 538. 541
Ribari - 11/365
Ribarsko poluostrvo - II/8
Ribnica - II/104. 265. 422, 581
Rihenberg - 11/74, 83
Riječka provincija - II/579
Riječki koridor - H/83
Rijeka -1/28,45,57,289,552: II/34.40,62,70. 71, 74, 75, 78, 79, 80, 83, 250, 314, 316, 318. 392. 400, 412, 413, 471, 549, 578, 579, 616
Rijeka Crnojevića - I/1 19
Rijeka s. - 11/335

Rim -1/48.61. 67, 185. 206, 207, 208, 215, 216. 233, 234. 242. 245, 264, 266, 267, 274, 293, 299, 333, 334, 348, 354, 357, 391. 435, 503. 514. 515, 516, 518, 520. 523. 524. 540; 11/9, 17. 37, 552, 553, 574, 585. 586. 612, 719
Ripanj - 11/166, 259
Risan - 1/158; H/429
Rišnjak - 11/75. 578
Ristovac - 11/55
Rodopa - II/13
Rodos o. - 1/354, 588
Rogaška Slatina - 1/82. 89; H/564
Rogatica - 11/276. 449, 455, 456. 459
Rogozna pl. - 11/552, 665
Rogoznica - I/158; H/395
Romanija - H/430, 445, 737, 739
Ronki - 11/34
Rostuša - 11/165
Roški slap - 11/393. 408
Rovine (kod Banja Luke) - 11/169
Rovine (kod Nove Topole) - 11/170. 269
Rožaj - 11/553
Rt Dobre Nade - 1/588
Rt Privlaka - H/552
Rtanj - 11/268, 269, 508
Rudar s. - 11/309
Ruden - H/63
Rudnik - H/348, 354, 361, 389, 396. 397, 403. 410. 665
Rudo - 11/551
Ruj pl. - 1/297; 11/212
Ruma - 11/105, 167, 169, 170. 171. 216. 258. 259, 260. 267. 269. 368. 392, 421. 422. 471. 538. 612
Rumunija -1/221.222,230,231.232,235-240, 246-254, 258, 260-264, 271, 273, 274, 279. 280, 284, 286, 287, 294, 296, 297, 299, 300. 305. 316. 322-325. 327, 330, 331, 337. 345. 347. 351. 356. 360, 363. 365. 383. 404. 413, 438, 440, 444. 520, 581, 582, 586. 588. 590; H/9. 10. 13-16. 18. 19. 22, 24. 27, 29. 31-36. 40. 44,46.47. 50. 54. 59.63. 64,67, 85, 87. 88. 91-95. 150, 153. 155, 157. 159, 161-164. 166. 172, 176. 205. 213. 215, 218, 222, 241, 247, 252, 256-259, 269, 276, 281. 289, 292, 293. 323. 348. 377, 485, 537, 538. 550, 554, 556, 629. 630, 633, 635. 639. 641, 642. 647, 649, 650. 653, 667, 678, 692, 703, 714. 730
Rumunski Banat - H/293
Rupelska klisura (tesnac, prevoj) - 1/535: 11/54, 55, 242. 322, 383, 384
Rusija (carska) - H/622, 677, 679
Rusija (v. i Sovjetski Savez i SSSR) - I/158. 159. 213. 215. 231, 234, 237, 250, 253, 254. 259, 260, 264, 267, 268. 270, 272, 277, 279.

287. 295, 298, 306. 310. 323, 326, 341. 343,
344. 358, 369, 370, 372, 378, 401, 414. 420,
434, 435, 438. 439. 459. 460. 480. 481. 540.
542,546.576,586, 587,588; 11/12, 16.17, 18.
21. 22, 23, 31, 64, 158, 382, 635, 639, 667.
677, 680, 692, 693
Rusko Selo - 11/348
Rušani - 11/350
Ržana - 11/329, 330

S

Sabanta - H/362, 388
SAD (v. i Sjedinjene Američke Države i Ame-
rika) - 1/10, 45, 170,209, 213, 214, 215, 230,
270, 298, 328, 339, 352. 354-357. 390, 395,
399, 403, 405, 406, 407, 409, 413. 438, 441,
457. 460, 472, 475, 476, 486, 524. 538, 555,
587, 592; II/7, 8. 21. 126. 139. 285, 320, 323,
342. 447. 453, 485, 603, 641. 677
Sajmište - H/609
Salamina - H/462
Salzburg (Salzburg) - 1/50,253, 323,342.345.
352: H/50. 51. 564, 741
Saldenhofen - H/62
Samagari - II/253
Samobor - 1/129: H/422, 549
Samokov - II/55. 56
Samotraki - II/27, 54
Sana - 1/82
Sandžak - 1/50, 185: 11/361, 387, 441. 445,
551, 553, 613
Sanski Most - 11/451, 456, 458, 460, 549, 612
Santa Lucia di Isonzo - 11/83, 84
Santi Karanti - 11/456
Sarajevo - 1/82. 214. 215. 297, 330, 391, 475:
11/58, 102, 103, 106, 114, 138. 139. 140. 179,
180, 184. 185, 208, 212, 223, 234. 259. 260,
261. 268. 276, 277, 286, 292, 301, 320, 321,
343. 353, 354. 355, 357, 360. 364. 368, 375,
378, 380, 390. 391. 392. 397. 398, 400. 402,
405. 406. 408, 409, 411-415, 419-422, 426.
427. 428, 431, 436, 439. 440, 441. 445. 446,
448. 452, 454-465, 466, 473, 489. 490, 495,
512, 519. 535, 545, 557, 571. 572, 573, 574,
575, 578. 605. 653. 665, 666. 705, 727, 732,
735, 737, 738. 739, 740
Saros o. - 11/431
Sava - 1/50. 82. 189, 211, 266, 470. 519. 597,
598; 11/49, 57-60, 75, 76. 77, 81, 138, 155,
161, 166, 184. 185. 189-192, 194, 195. 222.
223, 248, 249, 259, 302, 319, 337, 339, 343.
351, 355, 357, 358, 364. 365, 366, 370. 377,
380. 382, 389, 390. 391. 394-397. 402, 404.

405, 406, 408, 409. 411. 412, 414, 418, 419,
420. 428, 429, 432, 433, 434. 436. 440, 446,
465, 471, 478, 489. 510, 520. 521, 535. 540,
547. 548. 549. 551, 565, 610, 653, 665. 666.
667. 699. 700, 737
Savinjski Alpi - H/264
Savska dolina - H/76
Sečanj - 11/348
Segedin - 11/36, 249, 305, 509, 537, 597
Seketin s. - 11/300
Selce - II/I 19. 173, 177, 180. 238. 249. 255
392, 395, 424. 540
Selnik s. - H/300
Selska Sora - 11/152
Semering - 11/52
Semovac - H/264. 312
Senderd - II/516
Seniševo - 11/551
Senožeče - 11/70, 75. 82
Senta - 11/153, 167, 172, 174. 180, 185. 222.
259, 260, 274. 317, 332, 535, 599
Sentdord -11/531
Senj - 1/139; II/83. 276. 407. 422. 423. 424.
451. 578. 583
Serez - 11/54
Serfidže (Serbia) - 11/244. 431. 474, 475
Seršen - 11/300b
Sestrugno o. - II/446
Serta pl. - H/255. 308, 327, 328, 532
Sesvete - 11/263, 266, 481
Setište (Sijalište) - 11/244. 431, 474
Severin - 11/262
Severna Afrika -1/258.298,588; II/10.20,21,
23, 70. 78
Severna Amerika - 1/284
»Severna Bosna« - H/394, 432
Severna Bukovina
Severna Dalmacija - 11/664
Severna Grčka - II/56
Severna Hrvatska - 11/653. 664
Severna Italija - n/36
»Severna Jugoslavija« - II/48, 56, 57, 191,
192, 192, 193
»Severna Srbija. - 11/319
Severni sektor jadranske obale NDH -
11/578
Severno more - 1/226. 589; H/40
Severno-afričko područje - U/8
Severnoistočna Italija - U/250
Severnoistočna Srbija - 11/547
Severozapadna Nemačka - II/50
Sevojno - U/319, 340, 355
Sežana - U/74, 582
Sibinj - 11/127, 139
Sicilija - II/22, 23, 35

Sicilijanski moreuz - 11/23
 Sicevačka klisura - 11/319
 Sigetec - 11/312-315. 335. 336
 Sijalište - 11/244
 Simez - 11/253
 Simeunov Grad (Trnovo na Marici)
 Simitli - n/55
 Sinagoga u Beogradu - II/605
 Sinj - 1/170. II/104, 267. 268, 393, 426, 451. 456. 578, 583
 Sinjsko polje - 11/523, 571
 Sip - II 222. 257, 279, 280, 297, 311. 378
 Sipski kanal - II/174. 222. 248, 273, 274, 279, 280. 297
 Sirig - II/599
 Sirija - 1/261, 263, 362, 636; U/703
 Sisak - 1/29, 179; II/103. 159, 167, 180, 184, 185, 261. 262, 267, 351, 373, 377, 390, 399, 412. 419, 420, 471, 571, 574, 575. 729
 Sjedinjene Američke Države (v. i SAD i Amerika) - 1/10.45. 170, 209. 284. 340,395,412. 439. 475, 486. 519, 538. 547: U/7
 Sjenica - U/276. 426, 456, 459. 550, 551, 553, 556
 Sjetlina- II/170, 270
 Skadar - 1/378, 379; 11/48, 71, 73, 80. 89. 188, 250. 253, 293, 297, 305, 322, 326, 344, 345. 359, 360, 382, 386. 415, 416, 428, 433, 446, 452. 455, 456, 458, 468, 477. 516, 531. 538. 539. 583
 Skadarsko jez. - U/165, 253. 274. 306. 377
 Skoplje (Skopje) - 1/92, 119, 154, 157. 188. 330,442,535; 11/36,37, 52,53. 55-58,73,76, 89, 90, 103, 106, 113, 162. 165. 169, 170, 171, 180, 181, 184, 185, 192, 194, 216. 219, 233. 248, 254-256, 258, 269, 270. 276, 280. 292, 294, 296, 297, 298. 302, 304, 305, 307-311, 318, 319, 323-327, 339, 341, 342. 354. 356. 357, 358. 363, 383. 407, 469, 470, 483, 485, 508. 512, 517, 528, 538. 539, 541, 555, 588, 589, 590, 592, 605. 653, 656, 659, 663, 717
 Skopska crna gora - H/171, 309. 310, 665
 Skopska kotlina - 11/358
 Skopska oblast - H/590, 612
 Skradin - 11/273
 Skradnik- U/423, 451
 Slankamen - n/155, 167, 222, 338, 364
 Slatina s. - U/356, 362. 387. 397. 399
 Slatina Radenci - 11/59. 60
 Slavija (trg u Beogradu) - 1/464, 472, 485
 Slavinija - U/329
 Slavonija - 1/36, 38, 50. 52, 57. 92, 165. 187. 189,202,208,216. 250,498,575; II/167. 259, 261. 262, 276, 355. 373, 389. 511. 528. 541. 549. 727
 Slavonska Požega - II/106.261. 262,370, 371. 397, 533, 574
 Slavonski Brod-I/127, 179; U/139, 140, 159. 180, 184, 185, 364, 365, 419, 574, 575, 608
 Slepčević s. - 11/365
 Sliven - H/54
 Slivnica - 11/152
 Slovačka - 1/66. 93. 236, 237, 239, 271. 297, 363, 370, 444. 458, 500; 11/640
 Slovengradec - 11/391. 392, 461
 Slovenija-1/21. 34. 50, 65. 104, 106. 115, 123, 124. 144. 173. 180. 192, 193, 194, 198, 202. 204, 215, 260. 267, 297, 330. 397, 437, 458, 464, 502, 503, 505, 525, 578, 580; II/68, 91, 162, 194. 195, 269, 276, 281, 292, 294, 300a, 317, 343, 355, 370, 372. 373, 375, 376. 377, 382, 386, 391, 407, 422. 443, 445, 469. 472, 488, 489, 503. 521, 528, 549, 554. 556, 562, 564. 565, 566, 577. 581, 603, 609, 610. 628, 629, 65-, 653, 656, 661. 663, 665. 667
 Slovenska Bistrica - U/62, 265, 316, 366, 372, 375
 Slovenske Konjice - U/316
 Slovenjgradec - U/265, 300a, 316
 Slunj - H/90, 400, 407, 412, 435, 460. 511
 Smederevo- 11/166. 173, 174, 180, 185, 274, 455, 558. 561, 601. 612
 Smederevska Palanka-II/166. 184. 185,258. 259. 267. 270. 304. 354, 404, 558
 Smederevski grad - H/605
 Smolikas pl - II/243. 475
 Snežnik - II/84. 249. 250, 342, 377, 392, 577, 581
 Socijalistička Republika Hrvatska - I/111
 Soča - 1/173; II/81, 83
 Sodraica - II/265
 Sofija - 1/184, 185. 186, 263, 273. 280. 295. 352. 360, 363, 407, 531; II/H. 13. 26. 27. 31-38, 43. 48. 54. 55, 58. 73, 248. 249, 293, 298, 323, 339, 407, 432, 455, 481, 499, 503, 537, 589, 592, 638. 732, 734
 Sofijska oblast - H/590. 612
 Soko Banja - H/257,346,347,361,362,387,401. 403. 407, 417, 422. 448. 450, 455, 459. 460
 Sokolovići - II/351
 Sokolska Zupa - Šibenik - Zadar - I/173
 Solun - 1/134. 183, 239, 244, 251, 253, 258, 261, 287-293, 295, 296, 297, 301. 303. 306. 319, 323, 327, 332, 334, 336, 339, 341, 347. 349, 353. 358. 365, 366. 371, 373, 378, 379, 380, 383. 386, 388, 389, 391, 392, 394. 396, 398, 399, 426, 430, 435. 438. 515. 521. 524-529. 531. 532. 535-538. 582. 583. 584. 586, 588, 591, 594, 595:11/11. 13, 14. 22. 29. 53-57, 76. 87. 89. 158-161, 212, 242, 243.

245. 248, 298. 341. 356. 357, 381-385. 430.
 431, 460, 483. 550, 560, 635, 636. 639. 642,
 643, 644, 661, 663. 667, 704, 714
 Solunska kotlina - 11/14, 15, 37, 414
 Solunski bazen - 11/34
 Solunski zaliv - 1/242, 536; 11/494
 Solunsko polje - 11/31, 130
 Sombatelj - 11/597
 Sombor - 1/51; 11/153. 167,180.259.389.405,
 597. 599
 Sopot - 11/410
 Sora - 11/177
 Sovjetska Rusija - 1/338
 Sovjetski Savez (v. SSSR Rusija, Sovjetska
 Rusija) - 1/27. 113. 131-138. 140-158. 238,
 248. 255. 256. 257, 262. 263. 369. 270. 274,
 275, 276, 282, 285-288, 295, 300. 306, 323,
 325. 327, 329, 334, 337, 338, 339. 347, 350,
 353. 354, 355, 362, 366, 369. 370, 382, 398.
 403-407, 411, 434, 435, 460, 472, 474, 481,
 513. 519, 520, 524. 539-542, 548, 551, 552;
 11/7—12. 16. 18-21. 29, 32, 33, 41, 50, 51. 79.
 87. 90. 92. 93. 241, 360, 411, 453, 455, 459.
 539. 546, 603. 630. 632. 633, 635. 636. 637,
 638, 641, 642, 643, 644. 646, 666, 669, 678.
 684, 693
 Split - 1/1 13. 153. 158. 177. 221,226,442,464,
 475; Q/37, 72, 75. 76. 88. 90. 119, 153, 173,
 180. 185. 212, 249, 250, 268, 269, 270, 273,
 292, 317. 322-325, 428. 451, 456, 460. 465,
 466, 488, 501, 512, 552, 572. 578, 579, 581,
 583
 Splitske tvrđave - 11/605,616. 627.. 666, 681,
 714
 • Sponza« (palata) - 1/158
 Srbica - 1/583, 551
 Srbija-1/9-12, 16. 18.20,21.24,35,36,38,42,
 44.50, 51,53.55. 56.58,76,79,85,86,88,90,
 103, 110, 125, 141, 143, 169, 182. 183, 189,
 196, 197, 205, 209. 210. 212, 214, 215, 259.
 270. 276, 278, 286, 297, 351, 355, 366, 402.
 438, 459. 470. 475, 502, 526, 548. 573-576.
 580; U/44, 54. 62. 89, 90. 91. 134. 143, 166,
 167, 188, 189, 200. 228, 255, 268, 269, 276,
 278, 279, 283, 286, 292, 302, 339, 340, 342,
 355, 356, 364. 370. 380. 381. 382. 385. 386.
 389, 396, 413, 414, 430. 434, 441. 449. 456.
 459, 498, 508, 509, 520, 549, 550, 551, 554,
 555, 556, 558, 559, 560. 561. 562. 563, 565.
 566, 575, 577, 587, 590, 592, 594. 596, 600.
 601. 602. 603. 611. 612, 614. 622. 623. 651.
 652. 653, 661, 664, 668, 720, 722
 Srbobran - 11/154, 155, 332, 599
 Srebrenica - 11/410
 Srećkovac - 11/256, 239, 330
 Srednji (poluostrvo) - 11/8
 Srednja Bosna - 446
 Srednja Dalmacija - U/729
 Srednja (Centralna) Evropa - 1/56, 131, 214.
 232. 258, 322, 576; 11/148. 500. 696
 Srednji istok - 1/289, 356, 480; 11/24
 Sredozemlje - 1/62, 240, 241, 244, 248, 249,
 291, 406, 588; 11/8. 11. 12, 17. 22, 23. 241.
 249, 211. 394, 454, 485, 530, 634. 636
 Sredozemno more -1/226, 234,259,261, 267,
 296, 335,589; 11/11. 17.22.23.394.454,485,
 530, 630. 636
 Srem - 1/50. 83, 96. 187, 194, 208. 212. 578;
 U/155. 167, 169.192.259, 260,267.268.294,
 298, 311, 332, 348, 349, 364, 386, 389. 390.
 404, 405, 418, 502, 520, 528, 549, 559, 614,
 727
 Sremska Mitrovica - 1/51: 11/105. 364, 365,
 368. 389, 390. 392. 405, 420. 421, 520. 571,
 574
 Sremski Karlovci - 11/173, 274, 368
 Srezen - 11/300b
 Srnetica - U/665
 Srpske Moravice - U/583
 Srpsko Kijevo - H/614
 SSSR (v. Sovjetski Savez, Rusija, Sovjetska
 Rusija) - 1/27. 113, 131. 134, 135. 137. 168,
 198. 232, 238. 247. 253. 254, 255, 270, 275,
 279, 280. 281, 283-286, 306, 307, 312. 321,
 330. 355, 369. 373. 399, 404. 405, 406, 413,
 438, 444, 459, 480, 540, 543, 555; H/7, 8, 9,
 12. 17. 18. 19. 31. 33. 40. 90. 141, 191, 234.
 247. 344. 402, 425, 526, 527, 554. 560, 572,
 621. 630, 643, 646. 647, 677, 678, 692, 693
 Stalać - 11/361, 388, 403, 416, 417. 532
 Staljingrad - 11/662
 Stančevci - 11/169
 Stanišić - 11/153, 260
 Stanora - 1/546
 Stara Kanjiža - 11/173, 301, 338, 396. 599
 Stara Pazova - 1/437; 11/168, 258. 267. 277.
 297. 332, 338, 348. 354
 Stara poljana (kanal) - 11/578
 Stara pl. - 11/269, 592
 Stara Srbija - 11/431, 547
 Stara Straža - U/408, 424
 Stara Zagora - 11/54, 55. 56
 Starčev vrh - U/552
 Staretina pl. - U/553
 Stari Bečej - U/597, 600
 Staro Topolje (kod Đakova) - H/169. 171.
 270
 Starz - H/63
 Stepojevac - 11/410

Siokholm - I/133
 Stolac - U/426
 Ston - U/605
 Stracin - II/165, 218, 234, 255-298, 302, 309, 310, 321, 322, 325, 478, 532, 537
 Stracinski prevoj - U/298
 Stranice - H/60
 Straža - II/295
 Strinec - U/60
 Striživojna - II/729
 Strmica - U/424
 Stromboli - I/52
 Struga - li/48,71, 165,211.218. 234, 250,254. 306, 307, 326, 327, 356, 358, 361, 384, 387, 429, 532, 551, 555, 595
 Struma - I/528, 534-537, 586; II/13, 27, 54, 55, 242, 244, 255, 283, 385, 585
 Strumica - I/536, 537, 538; U/103, 155, 165, 180, 189, 217, 218, 242, 254, 255, 277, 281, 295, 298, 302, 307, 311, 321, 328, 341, 383, 384, 532, 589, 714
 Strumička kotlina - I/324
 Struški otvor - II/153
 Stubol (kod Prištine) - II/170
 Studenica (sev. od Perušića) - II/578
 Sturlić - II/578
 Subotica - I/82; II/103, 153, 259, 260, 311, 389, 405, 597, 599
 Sudetska oblast - I/236, 237; II/159.560. 633
 Suecki kanal - I/589; II/431
 Suha Mala - U/253, 306
 Suho Polje - II/168, 262, 349, 350, 370, 371
 Suka Zeze - II/305, 306, 326
 Sukovo - II/256, 330
 Susevac - U/412
 Sušak - I/177, 289; II/177, 185, 230, 238, 266, 395, 412, 432, 471, 552, 577, 578, 579, 617, 690, 698
 Suševo - U/295
 Sušica - II/254, 295, 392, 410
 Sutla - U/265
 Suva gora - U/551
 Suva Reka - II/326, 328, 345, 361, 386, 534
 Suvobor - I/377
 Sv. Ana - H/372
 Sv. Andrija o. - U/552
 Sv. Barbara - U/366
 Sv. Duh - n/300, 300b
 Sv. Egid - H/61, 300b
 Sv. Ivan Zelina - II/179
 Sv. Jeronim - I/209
 Sv. Jošt - II/651
 Sv. Jurij - II/60, 62
 Sv. Križ - II/83
 Sv. Kunidunda - H/61
 Sv. Lenart - II/60, 316, 321, 322, 342, 357
 Sv. Margareta - II/62
 Sv. Marko o. - II/552
 Sv. Martin - II/59
 Sv. Mikloš - U/358
 Sv. Nikola - U/257, 328
 Sv. Petar - H/313
 Sv. Peter na Krasu - H/70, 75, 80
 Sv. Radegund - II/60
 Sv. Rimska Imperija - I/214
 Sv. Tri kralja - II/152
 Sv. Trojica Kapela - U/316, 357
 Sv. Vit - H/400
 Sv. Vrač - I/360; H/56
 Svilaj na Savi - II/155
 Svilajnac - II/348, 354
 Svir - H/152
 Svod - II/166, 234, 257, 258, 331, 346, 347
 Svrlijig - II/257, 331, 346, 347

S

Sabac - I/19; U/105, 180, 184, 185,216,267, 364, 365, 380, 389, 390, 404, 405, 410, 418, 420, 421, 429, 433, 466, 471, 520, 542, 558, 560, 609, 613, 737
Sahovici - U/583
Sajkaška - U/600
Salja - U/360, 386, 402, 516, 531
Samac - U/419
Sapjane - II/75, 83
Sar pl. - n/171, 310, 551, 665
Sarlince (kod Leskovca) - II/169, 171, 270, 280
Sarvar - II/599
Šator pl. - U/553
Satornja - n/388
Savnik - II/466, 583
Šćitarjevo - II/60
Sent lij - U/300, 300b, 535
Sent Peter - n/250
Šibenik - I/173, 177, 464; II/72, 119, 153, 154, 173, 180, 183, 185, 229, 239, 250, 267, 269, 270, 273, 300b, 301, 304, 317, 319, 323, 324, 337, 344, 353, 358, 359, 378, 379, 395, 401, 408, 424, 425, 436, 451, 455, 460, 493, 510, 512, 552, 578, 653
Šibensko područje - U/317
Sid - I/82, 92; II/460
Širine s. - II/152
Široki Brijeg - I/170
Škofija Loka - II/151, 219, 249, 265, 386, 407, 422, 581
Skumbina - II/250

Soktoreja - U/341
Šolta - H/395. 408, 552
Šoštanj - U/366, 375
 Španija - 1/31, 153, 237. 240. 298, 302, 434.
 588, 589; H/8, 12, 21, 143, 554, 638, 689
 Španjolska - (v. Španija)
 Spilje - II/300b
 Spiljski most - U/307
 St Vid - U/564
 Štajerska - 1/189, 193, 278, 500; H/32, 36, 47,
 68, 69. 382, 547, 549, 563, 564, 565, 604
Stajenburg (Steinburg) - U/400
Stajndorf (Steindorf) - II/59, 353, 357, 358.
 365
Stimlje - 11/253. 298. 307, 326, 345. 534
Stip - U/54, 55. 57, 102, 103, 165, 180, 216.
 217, 218, 255, 281, 292, 295, 297, 307. 308,
 341. 344. 358. 460, 517, 532, 589, 592
Straden (Straden) - 11/63
Stubik - H/257
Sučurica - U/332
Sugarje - U/578
Šuman Topla - H/362, 387
Sumadija - 1/127. 436, 519, 700
Suševo - II/321
 Svajcarska - 1/5, 347. 439. 554: U/638
 Svanberg (Schwanberg) - II/63
 Švedska - 1/37, 439, 440

T

Tamiš - II/153, 536
 Tantur (manastir) - II/663
 Tara pl. - H/665
 Tarabaš - II/477
 Tarant - U/530
 Tasos o. - n/27, 53, 54
 Tauhen - Sauerok - II/52
 Tavankut - II/177
 Tekeriš - 11/364, 365, 405, 410, 418. 434
 Tekija - II/172, 173, 174, 280
 Temišvar - II/36, 51, 54, 56, 64. 85, 224, 248,
 249. 274. 293. 294, 356. 460, 537, 600, 714
 Temska - H/256, 346, 347
 Tepe - H/551
 Tepos - 11/329
 Terazije (Beograd) - 1/120
 Termopili - 11/475
 Tesalija - I 380. 594; II/14. 475
 Teslic - U/390. 405, 419, 433, 435
 Teti s. - H/306, 416
 Tetovo - 11/54. 169. 171, 248. 270, 309, 310,
 318, 326, 327, 328, 338, 341, 356, 357, 382,
 549, 550, 551. 554, 714

Tijesno - U/344, 379
 Timok - II/177. 331, 347. 592. 667
 Tirana - 1/234, 235, 252, 528; II/36, 73, 79.
 254, 345, 354, 594
 Tirol - II/564, 565
 Tisa - 11/41.49,60, 85, 152. 172. 185.222.259,
 260, 280. 301, 338, 396, 414, 422, 425, 431.
 448, 547, 548, 600
 Titel - U/153, 172, 174, 180, 535
 Titograd (Podgorica.) - 11/428
 Tivat - II/119, 153. 171, 173. 300b, 322, 324,
 325, 453, 583
 Tješin - 1/239
 Tolmin - U/70, 77, 80, 81, 82, 84
 Tomorezes - 11/430, 474
 Topčider - 1/484; II/289, 716
 Topčiderska Reka - U/259, 397, 404
 Topčiderska stanica - 1/435
 Topčidersko brdo - 11/301
 Topola - 11/267, 269, 363, 388, 404, 407, 490,
 519, 520, 533, 560. 665. 734
 Topolnica s. - U/295
 Topusko - U/583
 Torčec - II/312, 314, 335, 336
 »Torlonija« (vila) - I/514; U/39
 Tounj - U/432
 Trakija - 1/222, 295, 298, 355, 388: 11/31, 37.
 53. 89. 158, 242. 244,281, 357. 383, 384, 385,
 588
 Transilvanija - 1/239. 264. 279. 297, 306; II/9.
 40, 85, 702
 Travnik - 1/92. 170: II/261.419, 420, 426, 427.
 434, 435, 436. 574. 575, 666. 699
 Trbiž - 11/70. 82, 249
 Trbovlje - II/180
 Trebešičen vrh - II/152
 Trebnje - II/103, 153, 168, 254, 267,393,419,
 426. 427. 433, 435. 461, 512. 575, 577. 578.
 580, 583, 666
 Trebinje - II/103. 184
 Treći Rajh (v. Nemačka) - I/174, 181. 189,
 190, 194-197, 201, 211, 230, 232. 253. 263.
 276, 287. 302. 305. 344, 356, 364, 371, 372,
 376. 401. 431, 494. 495, 497, 499. 501, 502.
 503, 505. 507. 508. 517. 518. 525, 552; 11/29.
 40, 63, 79, 279. 407. 448. 499, 500. 502. 504,
 548, 549, 555. 556. 558. 564. 566. 569. 581.
 600, 601, 609, 614, 672. 681, 721. 733
 Trepča - II/549, 550, 551, 554, 594, 596, 675
 Treska - II/345
 Trevizo - II/36
 Triglav - 1/134; II/152, 714
 Trikala - H/475
 Tripolis - 1/434. 538
 Tripolitania - II/22

Trogir - n/425. 552, 578. 616
 Trn - H/154, 257, 331
 Trnovo - II/378, 536
 Trnovo na Marici (Simeunov Grad) - H/54
 Trovrh - H/553
 Trst (Trieste) - 1/65.256; 11/46.60. 62,70.71, 75, 78, 80. 81. 84, 250, 506
 Trstenik - 11/184,417.433,449, 532
 Trstenik (brdo) - H/578
 Tržič - 1/159; H/63. 83. 84. 258, 265. 552
 Tuk - II/578
 Tunis - H/20
 Tupižnica - 11/331. 347
 Turnu Magurelu - 11/26, 27
 Turn Severin - 1/582; 11/50, 248, 279
 Turska - i/185, 222, 243, 249, 250. 254. 260. 262. 263. 287, 288. 289, 296, 298. 299, 306. 322. 323, 325, 326, 327. 329. 334. 338, 339, 343. 345. 346. 348. 352-358, 360. 362, 369. 373, 381. 395. 396, 398. 401, 403^08. 411. 412, 413, 434, 439, 477, 486, 527, 546, 547, 551. 576. 582. 587. 588. II 11-15. 19. 20. 22, 24-27, 31. 32, 43. 46. 53, 55. 57, 64. 65. 87. 157. 234. 241. 242. 243. 249, 302. 359, 546. 630. 634. 638. 641. 667, 703
 »Turska Hrvatska« - 1/82
 Turska Republika - 1/229; 11/26. 64
 Tursko tulbe - 11/605
 Tutin - 11/426. 551
 Tuzi - 11/306, 326, 456
 Tuzla - II/103. 184, 185. 223. 267. 276. 380, 410, 420, 426. 427, 434. 445. 571, 574. 575, 666
 »Tvrđava Beograd« - II/283, 299. 322, 342. 548
 Tvrđava Boka Kotorska - U/111. 162
 Tvrđava Rajha - n/548
 Tvrđava Šibenik - II/111, 162, 379, 415
 Tvrđava sv. Jeronima u Stonu - U/605
 Tvrđave sv. Ivana. Minčeli i Riveli u Dubrovniku - U/605

U

Ub - 11/267. 449
 Udbina - H/553. 583
 Udine - 11/36. 71
 Udovo - U/307, 328
 Ugarska - 11/598
 Ugljan - H/412
 Ukrajina - 1/586; II/16, 662
 Ulcinj - 1/127, 134
 Uljan o. - 11/425

Una-1/82; II/155, 161, 184. 190, 192, 195.319, 355. 370, 380, 406, 409. 419, 421, 429. 432^455, 490, 653, 665, 699, 700
 Uroševac - II/159, 165, 192, 216, 218, 234. 269, 270, 292, 304, 341, 345, 508. 549. 550, 551, 594
 USA (v. SAD)
 Uskoplje - U/304
 Ustipača - 11/396. 549
 Uvac - II/426, 449. 466, 717
 Užice - 1/51, 119; 11/60, 104. 139. 184. 212, 257, 303, 319, 320. 340, 354, 355, 380, 398, 418, 426, 427, 434, 448. 454. 459, 460. 481. 489, 533, 557, 558, 560. 561. 613, 665, 717. 733, 738. 739
 Užička Požega - 1/297; U/169, 170, 184. 212. 269, 417, 434, 449, 538, 558, 733
 Užička Republika 1/475

V

Vajmarska Republika - U/672
 Valandovo - II/217. 254. 255. 295. 296. 297. 307, 328, 341. 532
 Valona - 1/528: II 36. 427
 Valpovo - H/261
 Valjbona - 11/326. 531
 Valjevo - t/51. 119. 137; H/102, 103, 105, 139. 165, 184, 185, 216. 223, 252, 257, 267. 269. 289, 301. 302, 318, 364, 375. 388, 405, 410, 413, 418, 420, 421, 422, 432, 434, 448, 449. 453. 466, 469 471 490, 520, 556. 558. 560. 561. 665. 666
 Van Spasit - II/306. 516. 531
 Varaždin-1/179. 330; U/58-62. 104, 168 180, 248, 262, 263. 264. 266, 300, 321, 322. 325. 336, 342, 357. 366. 372. 392, 399. 412. 413. 455. 534, 571, 575. 729
 Vardar - 1/263. 531. 559, 560. 562, 563. 583; II/14. 53.68.89. 189, 190. 192. 194.222.223. 242. 243, 244, 307, 308, 310, 326, 328, 358. 361. 383. 385, 387, 430, 665
 Vardarska dolina - 1/242. 340, 413
 Vardarska Makedonija - 1/185: H/590
 Vardarski otvor - 11/339, 383
 Vareš - II/180
 Varna - 11/25, 26. 39
 Varovnica - 11/348, 354, 389
 Vasilica pl. - 11/243
 Vašington - 1/305, 395. 539
 Vatikan - 1/9. 167, 181, 182, 204. 206-212. 214, 215. 216. 256, 269. 554. 568, 569, 580. 586

Vatin - II/348
 Velebit - II 155. 161. 195, 269, 301, 409. 523
 Velenje - II/392. 564
 Veles - I 119, 560: II 180. 233. 248, 255, 292, 308. 311, 327, 328, 341, 343, 363, 466, 512, 532. 588. 589. 592
 Velež - II/665
 Velika Britanija - I/10. 22. 24. 50. 51. 66. 99. 135. 213, 222, 225, 230, 237, 238. 247. 248. 249. 251-256. 258-261. 264, 265. 267. 268, 269, 273. 276, 278, 279, 280, 287. 289. 299. 311. 312. 318. 322, 326, 327, 331, 339, 342. 344. 346. 349, 352, 354-358. 362. 364. 369. 370, 380, 382, 383, 387, 389, 397, 403-W7. 409, 412, 413, 414. 438. 440. 441, 444, 457, 459. 472, 475, 481, 482, 486, 517, 519, 523, 546, 551, 587. 588. 592: II/7. 8. 9. 11. 18-21, 26, 39, 42. 46. 67. 85, 86. 90. 140-143, 147-149, 159, 234, 241, 243, 245. 277. 278. 284. 285. 287, 304, 320, 425, 453, 530. 546. 603, 622. 630, 631, 632, 633, 636, 637, 638, 639, 640. 641. 642, 643, 650. 667, 672, 679, 684. 687, 689, 690, 691, 704, 722
 Velika Brusnica - II/365, 405
 Velika gora - II/651
 Velika Gorica (kod Zagreba) - II/265, 280
 Velika Kanjiža - II/248
 Velika Kapela - II/154
 Velika Kikinda - II/103, 177, 461, 558
 Velika Kruša - H/326
 Velika Morava - II/184, 194. 233. 258. 319. 348. 354, 355, 362, 363. 388. 398, 404, 409, 417. 434, 450, 518, 519, 538, 541, 665
 Velika Plana - II/184, 185, 354, 363, 389, 404, 665
 Velike Bloke - II/697
 Veliki Drim - II/74
 Veliki Đurđevac - U/262
 Veliki kanal - U/153. 419
 Veliki Koren - II/84
 Veliki Radinci - U/169, 170. 269, 325, 538
 Veliki Stol - U/330
 Veliki Tomac - U/552
 Veliko Gradište - II/257
 Veliko Lašće - II/184. 422, 697
 Veliko Orašje - H/699
 Velikovec - II/564
 Venac - H/311
 Venecija (Venezia) - I/53. 60. 234. 246. 248: II/80. 605. 615. 632
 Venetikos - II/243
 Veria - II/53, 54
 Vermion (Kara kamen) - I/357; H/242, 243, 244
 Vernon (v. Neredska pl.)

Verona - I/50
 Versaj - I/12, 221, 283, 284, 285
 Vertekop - H/430
 Vič - U/393
 Vičenca - II/36
 Vidin - U/257
 Vidlič pl. - U/330
 Vidovica - II/365, 405
 Vijuša (Viosa) - H/474
 Vilah - I/50
 Vilice - I/177
 Vila Slavina - H/82
 Vilusi - U/583
 Viner Nojštāt (Bečko Novo Mesto) - H/249. 357
 Vinica - II/406, 407, 412. 420, 435, 553
 Vinkovci - I/203; II/103. 162, 167. 180, 203, 260, 261. 349, 365, 368, 389, 392, 422, 435, 460, 466, 574, 575, 657
 Vinorača - II/180
 Vinji vrh - II/152
 Viosa - (v. Vijuša)
 Vipava - II/74
 Vir - H/162
 Virje - II/313, 314, 351. 357, 371
 Virovitica - I/28; U/153. 155, 195, 262. 263, 266, 313, 316. 321. 333. 341, 349, 350, 357, 358, 368. 370. 398. 481, 571. 574. 665
 Vir Pazar - I/127; II/153, 253, 583
 Vis o. - H/552
 Visočka - H/329
 Visoko - I/82
 Višegrad - I/297: II/139, 184. 212. 449. 489, 665, 727
 Viši - I/434, 550: II/20
 Vitaljina - II/552
 Vitanje - U/375
 Vitina - II/594, 595
 Vizantija - I/215
 Vizvar - H/60
 Vladanj - U/553
 Vladičin Han - H/256. 318, 332
 Vladimirovo - II/388
 Vladovci - II/295
 Vljajna - U/551
 tajnica pl. - H/309
 »lasenica - H/410. 420. 426. 432. 445. 446. 448, 666, 739
 Vlasina - II/319, 331
 Vlasinsko blato - II/166
 Vlasotinci - U/332. 347, 551. 558
 Vlasti - U/244
 Voćin - U/370, 371
 Voden - II/31. 34, 37, 53-56, 89, 244, 430, 485
 Vodice - I/158, 177: U/173. 323, 358
 Vogošće - II/140

Vojna krajina - U/575
Vojnik s. - U/347
Voivodina - I/34.36. 38. 50. 53.82.83.92. 101, 115, 116, 121, 124, 128, 129, 189, 191, 195, 198, 202. 498: II 44, 143, 178. 200. 389, 502, 503. 504. 509, 512. 613, 628
Volga - II/662
Volinje - II/180, 406
Volos- I/381; H/244
Volsberg (wolsberg) - II/60. 460
Voljbone - II/306
Vozarci - I/443
Vran pl. - H/553
Vranište - U/253, 306
Vranovac - U/364
Vranj - II/553
Vranje - II/104. 159, 256 311. 318. 329. 347. 363. 541. 550, 588. 589, 592
Vrapče - II/255, 257, 311
Vratarnica - H/257
Vratno - II/264
Vrbanovac - II/300
Vrbas - I/57; U/364. 377. 380. 391, 397, 406, 429. 465, 490. 665. 666. 667
Vrbnik - II/267, 424
Vrbovac - II/48~
Vrbovsko - II/76. 77. 84. 406. 407. 423. 435, 451, 578. 583
Vreoci - U/140
Vrgorac - II/426
Vrhnika - n/151, 392. 400, 407. 582
Vrhovine - n/578. 583
Vrnograč - II/460
Vrnjačka Banja - U/252. 348. 362
Vrpolje - U/729
Vršac - II/153, 177, 258, 294, 407, 499, 503, 558, 600
Vršački kanal - II/153
Vrška čuka - U/257, 276
Vrulje - II 378
Vučica - U/154
Vučitrn - U/559, 594, 596
Vuka - II/154
Vukova Gorica - I/89, 96
Vukovar - I/177: II/152, 154, 162, 172. 222, 268, 349, 392, 460
Vukovlje - II/364
Vuksan Lekić - U/306, 360
Vuntritit (Vutrotos, Butnntit) jez - U/243, 385, 430, 475
Vuranja s - II/306
Vurcen - Vilah (Potkoren) - I/539; II/300b
Vursijani - II/244

Z

Zabok - II/63, 366
Zabrežje - II/185, 396
Zadar - I/57, 170. 173, 267. 307; II/68. 72. 80. 153. 154. 161. 162, 168, 172, 185. 186. 238, 266, 267, 276, 293, 317, 324, 323, 337. 393, 344, 353. 378. 393. 412. 425, 427. 451, 455, 460, 523, 538, 539, 578, 579, 650
Zadarska provincija - U/579
Zagorje - I/115
Zagradec - U/376, 377
Zagreb - I/1. 12, 28, 35, 37, 38, 49, 50, 56, 57, 63, 69, 75, 76, 77, 85, 86, 88, 93, 104! 113, 115, 132, 135, 146, 150, 156, 166, 170, 173, 176-179, 209-213, 230, 297, 330, 368, 372, 375, 376, 397, 401, 437, 470, 471, 475, 485, 493, 494, 496-502, 504, 505, 514, 574, 575; II/44. 58-60. 62. 68. 77. 102, 104, 106, 113, 154, 159, 162, 180, 181, 184, 185, 216, 233, 248, 250, 251, 262-266, 270, 280, 281, 292, 293, 300, 304, 313-316, 320, 321, 335, 341, 342, 343, 351, 352, 355, 357, 358, 359, 365-368, 370-375, 377, 379, 380, 382, 390, 391, 392, 394, 399, 400, 406, 407, 408, 412, 419, 421, 429, 432, 470, 471, 482, 486, 488, 489, 499, 501, 502, 503, 507, 508, 522, 528, 547, 548, 556, 557, 566, 569, 571, 572, 573, 574, 604, 605, 618, 627, 645, 657, 659, 663, 665, 666, 667, 714, 715, 718, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727
Zagrebački aerodrom - U/571
Zajača - n/561
Zaječar - I/163, 583; U/102. 104, 154, 166, 212, 218, 234, 257, 297, 407, 417, 422, 460, 551, 556, 558, 592
Zakanj - U/313. 321, 341, 357, 358, 508
Zalog - II/82, 479
Zapad - I/106, 137, 194, 195, 199, 246, 254, 261, 267, 273, 287, 310, 322, 398, 435, 439, 440, 505: II/8, 10, 18, 20-23, 283, 285, 286, 636, 637, 641, 674
Zapadna Bosna - II/419, 432, 451, 534, 614
Zapadna Evropa - I/136, 284, 322, 589
Zapadna Mađarska - U/51, 248, 249, 304
Zapadna Makedonija - I/187
Zapadna Morava-II/58, 189, 194, 223, 347, 348, 354, 362, 388, 403, 404, 410, 417, 449, 518, 519, 665
Zapadna Srbija - H/398, 428, 432, 439, 556
Zapadna Trakija - II/27, 242, 243
Zapadno-trakijско vojište - H/243
Zaplana - II/152
Zaprešić - I/17
Zasupica - s. - II/306

Zaton (zaliv) - I/158; U/323, 337, 453
Zatrijebač - H/553
Zavidović - II/426
Zavlaka - H/390, 418, 434
Zdalo s,- II/299
Zečije brdo - H/82
Zejtinlik - H/483
Zelenika - II/300b. 301, 317. 425, 666
Zemlica - II/551
Zemun - I/38. 197, 212, 459, 464. 465, 470;
H/44, 113, 115, 169, 185, 208, 222, 259. 268.
270, 273, 325. 368. 404. 418, 558, 573, 574,
618, 737, 741
Zemunik - H/393
Zemunski aerodrom - I/597; II/462, 536
Zenica-I/82; rI/138. 180,415, 426.433. 460.
673
Zeta - n/477
Zidani Most - I/44, 89; H/62. 168, 180, 203,
265, 266 323, 337, 368, 399, 502, 627
Zlarin - I/158; H/395
Zlati bor - U/320
Zletovo - U/308
Zmajevac s. - H/261
Zogan - II/466
Zavalje - n/412
Zrenjanin (Petrovgrad) - I/201; II/153, 185
Zrnovo (Donji Nevrokop) - II/242, 244
Zubica - U/415
Zupalaj - H/386
Zvornik - II/320, 354, 355, 364, 365, 375, 380,
400, 405, 410, 412, 413, 419-422. 427. 432.

434. 445. 446, 448, 450. 455. 460. 490. 533,
571, 574, 665, 666. 737

Z

Zabalj - H/260. 349
Zabari - H/166, 258, 259. 311, 348
Žabljak - I/127
Zagubica - H/257, 347, 450
Zalec - II/264
Zarkovo - II/389
Zdrala - n/697
Zednik - II/259, 405, 599
Zegra - II/595
Železna vrata - U/298
Železnička stanica - H/244
Zeljuska Reka - U/329
Zelesnik - II/404, 418
Ženeva - I/56, 89. 171. 245, 252
Zepče - U/426
Zeravino - II/165. 166, 254,255,256,297.310,
516, 518
Žiia (manastir) - U/605
Zigovec - II/300
Žiri - II/70, 377, 412
Zirje - H/151. 549
Zirovski vrh - n/152, 377
Žitni potok - H/347, 362
Ziul - II/26
Zujeva glava - U/435
Županja - U/162, 365
Žuta Lokva - H/578

REGISTAR JEDINICA, ORGANIZACIJA, USTANOVA I DRUGIH POJMOVA*

A

Abver (Abwehr) - 1/75. 170. 494. 495: 11/499.
500, 503, 505, 627, 628
Adresa Narodnog vijeća 1. decembra 1918. -
1/12, 24
Aćimovićeva komesarska vlada (komesari-
jat) - 11/555, 559, 601
Aerodromi (letilišta) - 1/345, 360, 370, 416,
597; 11/26, 32. 34.44. 48, 53, 55, 64. 132, 164.
171, 178, 184. 208, 209, 211, 218, 223, 243,
249, 251, 268, 269. 270, 271. 275. 276, 280,
281, 283, 289, 292. 293, 296, 298, 303, 304,
305. 322, 323, 325, 341. 342, 343, 344. 359.
382, 386, 389, 394, 402, 412, 415, 425, 432,
435, 446. 447. 453, 460. 475, 477, 478, 508,
509, 510, 517, 524. 525, 526, 528, 537, 538.
539. 541. 571. 627, 657, 668, 715, 716, 717,
718, 737

Agencije:

- »Associated Pres« - 1/61, 66, 442
- »Avala« - 1/289, 545
- »Bugarska telegrafska agencija« - 11/19,
455, 471, 588
- »DNB« (»Deutsches Nachrichten Büro«)
- 1/289, 331, 391. 433. 464, 515; 11/43, 563
- »Havas« - 1/443
- »Junajted Pres« (»United Press«)
- »Madarska telegrafska agencija« - 11/455
- »Rojter« (»Reuters News Agency«) -
11/562
- »TASS« (»TeAepa4>cKoe areHTCTBo
CoBCTCKoro CoKoa«) 1/271, 404, 443; 11/19.
425, 455, 678
- »Transocean« - 1/442
- »Telegraf Union« (»Telegraph Union«) -
1/35

" Napomene:

1) Prilikom preloma *druge knjige stranice 547. do 608.* bile su u početku omaškom numerisane za dva manje: *547. kao 545. 548. kao 546 . . . 608. kao 606.* Pošto je registar raden uporedo i neposredno posle preloma, podaci su uneti prema početnoj numeraciji, a kad je greška otklonjena više nije bilo vremena da se isprave pogrešno numerisani brojevi. Zato da bi čitaoci mogli naći željene podatke, neophodno je da se navedeni brojevi u registru *povećavaju za dva: 545 na 547. 547 na 549 . . . 606 na 608.*

2) Neki podaci u ovom registru numerisani u *hronološkim* umesto *abecednim redom*, kao: Audijencije, Atentati, Direktive, Govori, Instrukcije, Izjave, Izveštaji, Konferencije, Kongresi, Memorandumi, Misije, Naredbe, Naredjenja, Note, Obaveštenia, Odgovori, Odluke, Paktovi, Pisma, Planovi, Poruke, Posete, Pregovori, Proglasi, Proklamacije, Razgovori, Rezolucije, Saopštenja, Sporazumi, Susreti, Telegrami i dr.

3) Neki podaci, zajednički za više država, poredani su *abecednim redom tih država*, kao: Armije, Brigade, Divizije, Komande, Korpusi, Ministarstva, Ministri, Načelnici, Štabovi, Vrhovne komande i dr.

Agenti, agenture, agenturna služba - špijuni - 1/25. 45, 61, 62, 66, 102, 115, 131, 135, 138, 143, 144, 146, 176, 183, 185, 196, 201, 202, 233, 260, 262, 267, 283, 285, 354, 406, 407, 437, 458, 462, 493, 538, 549; 11/29. 44, 62, 218, 228, 320, 481, 499, 502, 503, 506, 507, 509, 516, 556, 557, 561, 566, 570, 574, 580, 590, 610, 614, 626, 627, 636, 662, 718, 720, 722
 »Agrarija« (društvo) - 1/194, 195
 Agrarna stranka - 1/50
 Agrarno pitanje - 1/17
 Agresija, agresori, osvajači, invazija - 1/11. 127, 131-148, 155, 180, 183, 188, 194, 222, 225, 232, 237, 242, 244, 247, 248, 261, 262, 264, 267, 306, 312, 350, 356, 357, 368, 382, 396, 399, 403, 444, 457, 493, 523, 525, 527, 528, 547, 548, 549, 552; II/9. 12, 17, 25, 45, 70, 129, 142, 152, 156, 189, 191, 196, 210, 241, 242, 251, 278, 279, 283, 285, 323, 340, 342, 368, 398, 476, 488, 502, 504, 509, 514, 530, 542, 544, 545, 548, 611, 624, 629, 630, 645, 646, 647, 652, 653, 655, 656, 657, 660, 661, 664, 680, 729
 Akt o kapitulaciji jugoslovenske vojske - U/279, 462, 465, 467, 473, 741
 Aktivni oficiri - U/102, 130, 228
 Aktivni podoficiri - II/102, 130
 Aktiviranje (jedinica) poziv na vežbu - 1/193, 552, 583, 584; II/67, 122, 181, 206, 207, 208, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 221, 224, 228, 252, 289, 628, 654, 668
 Albanci - 1/64, 128, 239, 242, 559, 560; 11/202, 214, 222, 326, 386, 472, 544, 557, 586, 593, 628
 Albanija-strategijska baza za napad na Jugoslaviju - 1/243, 245; U/633
 Albanska iredenta, iredentističke organizacije i pokreti - 1/64, 187, 188, 254, 266, 561
 Albanska manjina - 1/64, 187, 188, 234, 239; U/559
 Albanski fašistički elementi - II/593
 Albanski konzulat u Skoplju - 1/188
 Albanski 81. radnički bataljon - II/533, 700
 Albansko Ministarstvo unutrašnjih poslova - II/593, 594
 Albansko pitanje - 1/241, 245
 Albansko poslanstvo u Beogradu - 1/188
 Ambasador Velike Britanije u Berlinu - 1/237
 Američka flota - 1/344
 Američka štampa - 1/476
 Američka tajna služba (v. Obaveštajna služba: američka)
 Američki ambasador u Parizu - 1/261
 Američki Kongres - 1/355, 555
 Američki poslanik u Beogradu - 1/230, 305, 355, 357, 379, 390, 395, 527, 538
 Američki sekretar za inostrane poslove (v. Ministri inostranih poslova: američki)
 Američki izaslanik u Beogradu - 1/328, 370-U/447
 Američko Ministarstvo vojske - II/47, 657
 Američko poslanstvo u Beogradu - 1/328
 Amerikanci - 1/61, 384
 Amputacija - 1/16, 17, 18, 28, 38, 100
 Aneks 20 (Dodatak 20) - 1/530
 Aneksije:
 - Albanije - 1/135, 238, 239, 241; U/634
 - Austrije - (v. Anšlus)
 - Bačke i Baranje - II/600
 - Dalmacije - U/549, 582
 - Etiopije - 1/224
 - Jadranskog pojasa - U/581
 - Koruške - II/549
 - Makedonije - II/550, 591, 593
 - Međumurja i Prekomurja - II/550
 - Primorskih oblasti - II/579
 - Rijeke - 1/45
 - Slovenije - U/579, 582, 611
 Anglo-francuska flota u Sredozemlju - 1/267
 Anglo-grčke snage (v. Britansko-grčke snage i Grčko-britanske snage)
 Anglo-francuska intervencija u Sofiji - 1/184
 Anglo-francuska vojna misija u Moskvi - 1/255
 Anglo-Saksonci - 1/369
 Anglo-saksonski (svet) blok - 1/109, 369; II/42
 Ankara kao turska vlada - 1/326, 327, 352, 357, 524, 544
 Anšlus (Anschluss) - 1/54, 55, 56, 59, 61, 66, 75, 131, 132, 138, 145, 192, 223, 225, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 237, 239; II/45, 127, 128, 158, 159, 499, 500, 546, 626, 631, 632, 649, 673, 695
 Antanta (Vojni savez Francuske, Rusije i V. Britanije pred prvi svetski rat) - U/629, 636
 Antibritanski blok - 1/292, 301
 Antihitlerovska (antifašistička) koalicija - I/109, 477; U/286
 Antijugoslovenske (diverzantske) akcije - 1/184, 206
 Antikominterni pakt - Antikomunistički pakt (v. Paktovi)
 Antikomunizam kneza Pavla - U/630
 Antisovjetska politika Jugoslavije - II/637

Apclacioni sud u okupiranom Beogradu - U/601

Apeli:

- Maćeka pred anšlus zapadnim demokratijama o hrvatskom pitanju kao međunarodnom problemu - 1/75
 - 'Hrvatskog nacionalnog komiteta« od 10. juna 1940. Čanu za pomoć i podršku Italije pri stvaranju nezavisne države Hrvatske - 1/107. 574 (v. Prilog br. 3)
 - Hitlera 19. jula 1940. (u govoru u Rajhstagu) pozivajući V. Britaniju da se sporazume sa Nemačkom - II/7
 - Cerčila od 9. februara 1941. balkanskim zemljama da sa Velikom Britanijom stvore novi front protiv sila Osovine - 1/339
 - kralja Đorđa VI knezu Pavlu 21. maria 1941 da Jugoslavija ne pristupi Trojnom paktu - 1/403
 - Hrvatske nacionalističke grupe od 5. api ila 1941. za traženje pomoći i zaštite od n ; - maćke vlade - 1/525
 - Cerčila od 13. aprila 1941. jugoslovenskim narodima da nastave borbu - 11/425
 - Leopolda Emerija (ne toliko Jugosloveni- ma koliko Srbima) od 26. marta 1941. 1/438
 - generala Simovića građanstvu 27. marta 1941. - 1/492
 - generala Simovića građanstvu 1 aprila 1941 - 1/520
 - Maćeka od 10. aprila 1941. hrvatskom narodu povodom proglašenja Nezavisne Dr- žave Hrvatske - U/373, 726
 - Maćeka, Pavelića i Stepinca na kraju rata Zapadnim saveznicima da se zbriše pro- gram Federativne Jugoslavije pod Titom - H/374
- Aponijev školski zakon - 1/190
- Aprilski rat - 1/13, III. 119, 145, 155, 168 185, 187. 188.189.202.209. 548,583; II/111 112. 116, 122, 126, 129, 131, 136, 141. 147 155, 163, 181. 191. 200, 203. 207. 210. 278 329, 336, 414, 425. 457. 465. 483. 485, 499 525, 526. 528. 540. 542. 544, 561, 625, 626. 629, 647. 648. 652, 653 654, 655. 669, 670, 671. 672. 673, 680. 691. 692. 700
- Aprilski slom - 1/9, 18. 24, 171, 188. 548, 572; 11/521, 569. 576, 624. 661
- Apsolutistički režim Kraljevine Jugoslavije - 1/9, 50. 59. 165
- Apsolutizam kralja Aleksandra - 1/565, 566

Armije:

- *britanska Afrička* - 1/538
- *Bugarske:*
- 1. - 11/592
- 4. - H/36
- 5. - 11/589, 592

Francuske:

Veganova u Siriji - II/636

- *Grčke:*

- 1. -H/475
- Centralno-makedonska - H/244
- Epirska - 1/528; U/383. 430. 474
- Istočno-makedonska (2. armija) - U/244. 383, 385
- Trakijaska - H/414
- Zapadno-makedonska -1/528; 11/245, 383, 384, 430. 431. 471

- *Italijanske:*

- «Po» - II/32
- 2. - H/38.48.60.61. 64.67,70.72.74-82.84, 87. 89. 90. 95. 96. 192, 248. 249. 279. 300, 300b. 312. 316, 321. 339, 342. 352, 353, 356, 357. 368, 377, 386, 392, 399, 400, 407, 412, 414, 422, 428, 431, 432, 433, 435, 446. 448, 451, 455, 460, 466. 467, 471. 577. 581. 582. 583
- 4 - U/68
- 6. - II/68
- 8. - 11/68
- 9. - U/71-74, 87, 90. 250, 305. 326. 343, 344. 359. 361, 431, 474, 577, 578. 581, 583
- II. - 11/474

Jugoslovenske - U/204, 227:

- 1. - U/53, 108, 162, 167, 184, 185, 234. 259, .60, 270, 275, 279, 298, 311. 319. 332, 348. 355, 364, 365, 379, 380, 381. 388. 389. 390, 396. 402, 405, 410. 418. 421. 426. 432, 434. 443. 444. 449, 490, 520, 534, 661, 666, 707
- 2. -11/34, 57, 108, 162, 167, 184, 185, 190. 234. 260, 261, 270. 298. 311, 319. 328. 332. 337. 348. 349, 355, 364, 365. 379, 380, 382, 389, 390. 405, 406, 419. 426. 434. 443. 449, 451, 458, 460, 465, 490, 520, 521, 661, 666, 707
- 3. -1/528; II/53, 108, 162, 165, 184, 185, 233, 253. 254, 270, 279. 298. 302, 304. 305, 306, 310. 318, 326. 327. 341, 344, 345, 346, 360. 364. 380, 386, 397, 443. 515. 516, 531, 707

- 4.-11/57, 62, 108, 162, 167, 184, 185, 190, 195, 234, 262, 263, 265, 266, 270, 275, 299, 312-318, 333-338, 348-352, 355, 364, 368, 370, 375, 377, 380, 390, 391, 406, 409, 419, 420, 426, 427, 434, 435, 436, 443, 448, 449, 481, 490, 508, 520, 521, 522, 523, 534, 541, 657, 664, 665, 666, 667, 705
 - 5, - 11/53, 108, 162, 166, 184, 185, 233, 255, 258, 259, 270, 279, 297, 310, 311, 318, 319, 329, 331, 332, 338, 339, 346, 347, 348, 353, 354, 355, 362, 363, 364, 380, 382, 387, 396, 397, 403, 404, 409, 410, 417, 421, 426, 443, 449, 456, 483, 489, 518, 519, 532, 661, 665, 709, 732
 - 6,-11/108, 162, 184, 185, 190, 195, 234,265, 266, 270, 300, 316-319, 337, 352, 370, 375, 377, 380, 390, 391, 392, 406, 409, 420, 426, 427, 435, 443, 519, 533, 661, 665, 666, 709
 - 7.- 11/62, 108, 162, 184, 185, 190, 195, 234, 265, 266, 270, 300, 316-319, 337, 352, 370, 375, 377, 380, 390, 391, 392, 406, 409, 420, 426, 427, 435, 443, 521, 522, 523, 534, 657, 666, 667, 706
- Mađarske:*
- 2.-11/49, 64, 85
 - 3.-11/41, 49, 60, 85, 368, 414
 - Južna - 11/558
- Nemačke:*
- 2. - 1/363; II /36,47-52,57-60,63,64,76,77, 88, 90, 192, 247, 248, 249, 279, 299, 300, 300a, 300b, 323, 325, 333, 339, 341, 342, 343, 352, 357, 358, 359, 365, 366, 368, 369, 382, 392, 400, 407, 412, 413, 420, 421, 431, 432, 433, 446, 455, 458^161, 463, 465-471, 493, 522, 562, 564, 566, 571, 583, 588, 655, 657, 659, 714, 734
 - 11. (u prvom svetskom ratu) - II/194
 - 12.- 1/481; 11/14, 15, 16, 19, 22, 24-27, 29, 34, 36, 38, 47-58, 60, 64, 87-90, 93, 95, 186, 189, 192, 249, 278, 281, 294, 297, 298, 301, 307, 321, 322, 323, 327, 329, 339, 341, 343, 356, 357, 358, 363, 382, 383, 388, 407, 413, 432, 460, 461, 466, 476, 588, 655, 659, 714, 716, 717
 - 1. grupa 12. armije - 11/248, 298
 - 2. grupa 12. armije - U/248, 296
 - 3. grupa 12. armije - U/248
 - 4. grupa 12. armije - II/248
 - I oklopna grupa (grupa I) - II/16, 47, 52, 54-59, 95, 248, 249, 294, 323, 329, 339, 340, 341, 343, 356, 358, 362, 363, 364, 366, 368, 382, 387, 388, 392, 400, 412, 413, 414, 420, 421, 432, 448, 459, 460, 461, 465, 466, 467, 469, 471, 519, 532
 - 2. oklopna grupa - U/341
- Armijske baze (v. Baze)
- Armijske oblasti:
- *jugoslovenske:*
 - 1. - 1/198: II/102, 108, 114, 191, 197, 209, 213, 215, 698
 - 2. - 1/155, 156, 177; U/102, 108, 114, 191, 197, 213, 214, 269, 289, 391, 406, 420, 427, 436, 666, 699, 705, 732
 - 3. - 1/288, 559, 583, 584; U/102, 108, 114, 162, 165, 191, 197, 212, 213, 214, 216, 271, 252, 294, 297, 304, 309, 310, 327, 338, 345, 346, 380, 541
 - 4 - 1/159, 177, 485; II/102, 108, 114, 191, 197, 209, 213, 214, 271, 289, 395, 420, 698
 - 5. - 1/163, 583, 584; U/102, 108, 114, 191, 197, 212, 213, 214
 - Primorska - 1/108, 157, 173, 206; II/102, 108, 190, 197, 213, 221, 234, 271, 276, 289, 305, 337, 393, 395, 397, 420, 426, 427, 436, 451, 490, 665, 666, 667
 - *Nemačke:*
 - 17. - 11/461, 714, 717
 - 18. - II/461
 - 7. - II/717
- Armijski delovi (jugoslovenskih armija) - II/655
- 1. armije - 11/199, 231
 - 2. armije - U/108, 167, 349
 - 3. armije - II/108, 165, 253
 - 4. armije - II/108, 168, 264
 - 5. armije - U/108, 166, 256
 - 6. armije - II/108, 258
 - 7. armije - U/108, 168, 265
- Armijski industrijski komitet - II/197
- Armijsko vazduhoplovstvo: II'528, 529
- 1. armije - II/169, 171
 - 2. armije - II/169, 171
 - 3. armije - n/169, 171
 - 4. armije - 11/169, 171
 - 5. armije - II/169, 171
 - 6. armije - II/169, 171
 - 7. armije - II/169, 171
- Arnauti (v. Albanci)

- Artiljerija - 11/55, 61, 62, 101, 199, 213, 226, 231, 232, 233, 251, 252, 263, 309, 326, 341, 342, 352, 433
- Artiljerijske jedinice (v. Jedinice: artiljerijske)
- Artiljerijska podoficirska škola - H/361, 533
- Artiljerijski divizion Vrhovne komande - H/308
- Asimilacija (nacifikacija) - 11/563, 564, 598
- Asimilacija nacionalnih manjina - 1/240
- AST Salzburg - II/499
- AST Wien - II/499
- »Asahi Simbun« - 1/482
- Atentati na (ublstva):
- regenta Aleksandra Karadorđevića 29. juna 1921.-1/120
 - prestolonaslednika Aleksandra Karadorđevića 1916. (inceniran) - II/130
 - ministra unutrašnjih poslova Milorada Draškovića 21. jula 1921.- 1/120
 - na hrvatske narodne poslanike u Narodnoj skupštini 20. juna 1928 - I/16, 34, 35, 48, 58, 69; II/625
 - kralja Aleksandra Karadorđevića 9 oktobra 1934. u Marseju -1/19, 40, 171, 175, 185, 215, 223; U/130
 - »Nemačke na Jugoslaviju« - U/342
- Atina kao grčka vlada - 1/297, 352, 368
- »Atletik Sport Verein« - 1/193
- Audijencije:
- Pavla Radića kod kralja Aleksandra 1924 - 1/33
 - Svetozara Pribičevića kod kralja Aleksandra jula 1928. - 1/37
 - Svetozara Pribičevića kod kralja Aleksandra januara 1929. - 1/37
 - Maćeka kod kralja Aleksandra januara 1929. - 1/36
 - Maćeka kod kneza Pavla 1936. - 1/53
 - Maćeka kod kneza Pavla krajem juna 1938. - 1/44
 - Maćeka kod kneza Pavla (u dvorskom vozu) 9. oktobra 1938. - 1/44
 - Cvetkovića i Maćeka kod kneza Pavla (na Brdu kod Kranja) 24. avgusta 1939. - 1/90
 - delegata hrvatskih biskupa iz Hrvatske, Bosne, Slavonije i Dalmacije i specijalnih izaslanika (Maćeka, Maršića i Pernara) papi Piju XII u novembru 1939. - 1/217
 - generala Simovića kod kneza Pavla 23. marta 1941. - 1/410, 411
 - Nemačkog inženjera Derflera kod kneza Pavla novembra 1940. - U/681
 - Pavelića papi Piju XII 1941. - 1/208
 - »August Senoa« (društvo) - 1/171
 - Ausland Abwehr - H/499
 - Auslandsorganisation der NDSAP - H/505
 - Austrijanci - 1/413; II/193
 - Austrijska vojska - 11/157
 - Austrijsko pitanje - 1/228, 230
 - Austrougarska Jadranska flota - II/117, 529
 - Austrougarska mornarica - 11/117, 130
 - Austrougarska vojska - 1/205; II/111, 132, 571
 - Austrougarski oficiri (Hrvati) - 1/173; II/571
 - Austrougarski poslanik pri vatikanu - 1/205
- Autonomije:
- Crne Gore - I/101
 - Bosne i Hercegovine - 1/105
 - Hrvatske-1/50, 64, 68, 69, 86, 96, 101, 368, 495, 497, 500, 578, 580; 11/31
 - Makedonije - 1/183
 - Slovenije - I/101
- Autonomni sabor u Zagrebu (zahtev v. Hrvatski sabor) - 1/17, 28, 39, 59, 76, 93, 95, 103, 571
- Avijacija: - 11/128, 129, 648, 651
- *britanska*: - 1/587, 588, 593; II/53, 72, 250, 475
 - *francuska*. - 1/588
 - *italijanska*: - 1/294, 357, 587, 589; II/34, 160, 202, 232, 250, 251, 268, 269, 270, 271, 292, 300b, 304, 317, 323-326, 337, 343, 344, 359, 360, 386, 398, 402, 408, 415, 424, 432, 452, 453, 474, 475, 476, 515, 524, 526, 528, 531, 536, 539, 664
 - izviđačka - 11/83
 - lovačka - II/447, 456, 523
 - bombarderska - 11/84, 317, 358, 386, 393, 401, 412, 415, 424, 446
 - *grčka*: - 1/593; II/250
 - *jugoslavenska*: - 1/372, 545, 579; H/72, 111, 132, 149, 150, 249, 250, 280, 293, 294, 304, 305, 309, 323, 324, 325, 386, 401, 414, 415, 435, 453, 455, 517, 524, 539, 642, 656, 692
 - armijska - H/132, 271, 402
 - bombarderska - 1/372; 11/112, 116, 132, 150, 169, 170, 293, 314, 318, 334, 344, 359, 378, 476, 524, 525, 526, 527

- izviđačka-1/372;II/150. 169.170.402,525, 526, 527
- lovačka-1/372: 11/116, 132. 133, 150, 169, 170. 271, 293, 296, 307, 344, 359, 476, 524. 525, 527, 528
- *mađarska*: - 11/34
- *nemačka*: - 1/416. 429. 537, 552. 589; 11/23, 27. 34. 58. 72. 90. 160, 186, 202, 233, 249, 251. 268, 269. 271. 280. 281. 289. 292. 293-296, 299, 300a, 304, 308, 309, 314. 324. 325. 329, 332, 336, 343, 350. 359, 383. 384. 386. 398, 402. 403. 415, 431, 432. 434. 435, 452. 475, 476. 509. 511. 517, 518, 524, 526, 528, 532. 533, 536. 539, 590, 664. 665
- armijska - II/249
- izviđačka - II/15. 415. 476
- bombarderska - II/15.23,32,292,304.317, 322, 324, 342, 357, 382. 412, 415, 422, 446, 455, 476
- jurišna - n/336, 415. 476
- lovačka - 11/15. 304. 305. 415. 446. 509. 524
- Azijati - U/548

B

- Bali Kombetar (Bali Kombetar) - I/188
- »Balkanska fronta« - I/173, 174
- Balkanska (komunistička) federacija - I/123, 128
- Balkanska zajednica - 1/263
- Balkanske države (zemlje) - 1/222. 234. 241, 245, 249, 253, 260, 263, 264, 275, 307. 308, 327, 344. 346, 347, 356. 381. 391, 482. 581: H/18. 141. 684
- Balkanski blok (Jugoslavija, Grčka, Bugarska, Rumunija, Turska) - 1/262. 344. 362
- Balkanski pakt, savez - Jugoslavija, Grčka, Rumunija, Turska (v. Paktovi).
- Balkansko pitanje - 1/260. 274
- Baltičke zemlje - 1/275
- Ban Banovine Hrvatske - 1/83. 89. 102, 153, 491. 494, 548; H/465
- Ban Dravske banovine - 1/548; II/300a. 375. 376, 391
- Ban Dunavske banovine - 1/191; H/601

- Banovine:
 - »Bosansko-hercegovačka« - I/105
 - Dravska - 1/88, 192
 - Drinska - 1/87; II/559. 596
 - Dunavska - 1/92, 191; U/559, 601, 629
 - Hrvatska - 1/67, 83, 84, 90. 98. 99. 100, 102. 104. 105, 106, 108, 110, 111. 113, 115. 153. 172, 178, 209, 442, 491. 494, 495. 497, 498, 503, 504.572,574: U/217,226, 368,372,373. 681, 725. 726
 - Moravska - 1/87; 11/559
 - Primorska - 1/82, 87. 88. 92, 177
 - Savska - 1/82, 87, 88. 92, 177. 190
 - »Slovenačka« - I 105
 - Vardarska - 1/87, 90, 160
 - Vrbaska - 1/57, 87, 88. 92
 - Zetska - 1/92. 182
 - Banska uprava u Ljubljani - 1/198. 199; II/300a
 - Banska uprava u Skoplju - 1/157, 158
 - Banska uprava u Zagrebu - 1/98
 - Barutanski bataljon - 11/427, 534
 - Bataljon za vezu Vrhovne komande - 11/301

 - Baze (uopšte): 1/365; II/72, 86. 87, 133, 183. 304, 459
 - armijske - U/183. 199. 397. 426
 - V. Britanije Aston Down - II/691
 - divizijske - H/183. 199. 218, 251, 253, 254, 255, 257, 426
 - hidroavionske - H/292
 - operativnih jedinica - II/199
 - pomorske - II/183. 273, 281. 323, 337, 344, 358, 359, 394, 401, 412, 415. 425. 452. 453. 459
 - Rečne flotile - U/162, 172, 174, 183
 - strategijske - H/633
 - vazduhoplovne - 1/354, 589; 11/32, 34. 86, 112, 114, 117, 183, 184, 222. 250, 270, 271, 275, 322. 358, 509
 - Vrhovne komande - II/184, 200, 223. 397
 - za operacije - II/635
 - Baziranje - H/27, 28. 183, 419, 426, 666
 - BBC (Bi-Bi-Si) - 1/477, 486
 - Beč kao vlada - 1/29, 48
 - Bečka arbitraža (prva 2. nov. 1938). - 1/347
 - Bečka arbitraža (druga 30. avgusta 1940). -1/238, 239, 279, 347; U/85
 - »Bečka linija« - demarkaciona linija između Bugarske i »Velike Albanije« - II/550
 - Bečke odluke (Bečka konferencija. Bečki sporazum) od 22. aprila 1941. - U/594
 - Bekstvo jugoslovenske vlade i kralja iz zemlje - U/447, 453. 454. 458. 669. 739, 740
 - Bela garda - 1/181
 - »Bela ruka« (org.) - II/132
 - Belgijska vojska - 1/667
 - »Beli orao« (jahta) - U/394
 - Belogardejci - 1/25, 132: H/572, 627. 637
 - Belogardističke vojne formacije - H/582
 - Belorusi - 1/257

- Beograd (kao vlastodržac, vladajući centar, vlada) - 1/16, 29, 41, 42, 48, 50. 52-57. 63. 65, 67. 68. 69, 75, 77, 85-90, 93, 94. 98, 103, 106, 115, 173, 180. 207, 212. 216, 222. 223, 230, 231, 234, 239, 243, 247, 249, 251. 265. 271, 273, 296, 297, 301, 303, 309, 312, 321, 326, 327, 329, 331, 335, 336, 337, 350, 352. 353, 354. 358, 359, 364, 375, 386, 390. 392. 393, 405, 407, 416, 438, 460, 494, 497, 501, 504. 507, 509, 516, 519, 520, 521, 522, 540. 544, 576, 578. 580, 581, 582; II/79, 625. 635, 652, 672, 673, 679, 686
- Beograd »nemačka tvrđava« - H/612
- Beogradska klika - II/285
- Beogradska vlada (v. i Jugoslovenske vlade) - 1/55, 299, 300, 307, 323, 334, 362, 365, 412, 495. 497, 567, 574, 575
- Beogradska tvrđava (v. Tvrđava Beograd)
- Beogradska udružena opozicija - 1/45
- Beogradski faktori (državnici, vlastodršci) -
- 1/78, 80, 148, 169, 339, 567, 575; n/624**
- Beogradski univerzitet - **1/138, 139, 149**
- Beogradski vlastodršci - **1/78, 80, 148, 169; II/624**
- Beogradski zaverenički krug - 11/284 (v. Srpska klika)
- Berlin kao Nemačka vlada - 1/22, 29, 45. 48, 54. 68, 99. 140, 195, 224, 228, 230, 254, 260, 263, 271, 275, 278. 284, 289, 290, 306, 311. 321, 327, 331, 333. 334, 351, 353, 355, 357, 359, 362, 364. 368. 370, 379, 392, 400, 402. 404, 405. 412, 438, 442. 446, 458, 493, 496, 498. 499, 500, 502, 503, 505. 507, 520, 522. 523, 524, 526, 540. 541; U/13. 30.45. 86.320. 421, 546, 555, 581. 632, 633. 638. 673. 675. 679, 686
- Bersajeri - H/408
- »Besa« (udruženje) - 1/188
- »Beskrvna« okupacija (likvidacija) Jugoslavije - 11/46, 88. 546
- Bezuslovna kapitulacija jugoslovenske vojske - 11/386. 443, 446. 453, 454, 457, 461, 463. 464. 468. 469, 472, 473, 483, 733, 735, 741
- »Bijela knjiga« (nemačka) - 1/281
- »Bilten« (Ljotičev) - 1/168. 290
- »Bilten« Nemačke Vrhovne komande od 6. aprila 1941. - H/45. 283. 292
- »Bilten« Odeljenja za državnu zaštitu Ministarstva unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije - 1/182, 183
- Bitka pred Moskvom - 1/481; n/646
- Bitka (vazдушna) za Veliku Britaniju - 1/444
- »Bjelaši. - 1/182
- Blagonaklona neutralnost Jugoslavije prema Nemačkoj i Italiji - **n/634**
- Blok Jugoslavije, Grčke i Turske protiv iskrcavanja Engleza na Balkan - **1/348, 352, 366**
- Blok narodnog sporazuma (BNS) i seljačke demokratije - II/25, 31, 43, 44, 130-133
- Blok opozicije (opozicionih stranaka) - 1/44, 45, 101
- Blok Radić-Pribičević - 1/16
- Blok radikala i demokrata - 1/18
- »Boj« (organizacija) - 1/167, 181
- Bojna komora - (v. Komore)
- Boljševici, boljševizam - 1/10. 130, 168, 209. 216, 221. 228, 259. 261. 265, 269, 281, 344, 346, 347; H/18. 572. 631
- Bombarderska avijacija (v. Avijacija)
- Bombarderski sastav Beč - 11/249
- Bombardovanje Beograda - II/45, 273, 279, 290, 291. 301. 303, 467. 477, 537, 546, 562, 611, 656. 715. 716, 717. 718
- Bombardovanje Bitolja 5. i 6. novembra 1940. - 1/292, 293, 294, 295, 299, 464; II/189, 212, 640
- »Borba« - 1/25, 217, 472. 486. 553, 555; U/619. 730
- »Borbaši« - 1/25, 165. 166, 172
- Borbena gotovost (vojske, oružanih snaga) - H/205, 206. 211. 216, 217, 219, 221, 223, 247, 266, 653. 700
- Borbene organizacije Katoličke partije - 1/181
- Borbeni komplet municije (b/k) - II/183, 525
- Bosanci - 11/264
- Bosanski Muslimani - 1/19
- Bosiljgradska grupa - U/256
- »Brahim« (parola albanskih emigranata u Jugoslaviji) - 1/331
- »Brandenburg« (Nemačka obaveštajna specijalna formacija) - H/627
- Brazilijanska banka - 1/390
- Brigade:**
- *Britanska* I. oklopna
 - *Bugarska* I. konjička - 11/592
 - *Grčke*: dve granične - H/592
 - *Marička* - H/243
 - *Mestanska* - H/243
 - *Domobranske*:
 - granična - U/575
 - *Jugoslovenske konjičke*:
 - *Gardijska* - II/108. 234. 258. 449, 710

- 1. - n/106. 321
- 2. - n/106, 258, 259, 363. 404, 418. 533
- 3. - H/405
- *Jugoslavenske vazduhoplovne:*
 - 1. lovačka - II/113, 114, 169, 268, 276, 293, 305, 325, 344, 360, 394, 402, 509, 528, 711
 - 2. mešovita - II/113, 114, 169, 269, 276, 293, 305, 325, 344, 360, 394, 402, 415, 509, 711
 - 3. mešovita - U/113, 114, 169, 269, 276, 293, 305, 325, 344, 360, 508, 711
 - 4. bombarderska - U/114, 169, 269, 276, 293, 305, 316, 325, 336, 344, 360, 394, 402, 435, 711
- *Mađarske:*
 - 1. pešadijska - II/41
 - 12. pešadijska - II/41, 597
 - 13. pešadijska - II/597
 - 14. pešadijska - II/597
 - 15. pešadijska - U/597
 - 2. konjička - II/597
- Britanci (Englezi) - 1/50. 54. 169. 171. 196. 236. 237. 245. 257. 258. 262. 292. 295. 298. 302. 323. 324. 343. 344. 345. 346. 347. 356. 366. 370. 373. 381. 384. 387. 401. 406. 412. 413. 436. 440. 460. 482. 483. 504. 524. 526. 527. 528. 529. 531. 536. 538. 544. 588; U/7, 8. 10. 13. 14. 19. 20. 21. 23. 27. 46. 90. 164. 186. 189. 234. 247. 251. 284. 285. 414. 466. 483. 530. 546. 634. 636. 639. 667. 688. 693
- Britanska (engleska) flota - 1/380, 381, 390, 397, 536, 589, 590. 592, 594; II/327, 438, 439, 494, 530
- Britanska intervencija u Grčkoj - 1/369; U/241
- Britanska intervencija na Balkanu - 1/380
- Britanska kraljevska kuća - 1/359. 398
- Britanska jedinica za specijalne operacije (SOE - v. Obaveštajna služba: britanska)
- Britanska Ratna mornarica, (pomorske snage) - II/21, 22, 118, 244, 667
- Britanska Sredozemna flota - II/454, 530, 703
- Britanska štampa - 1/362, 475
- Britanska tajna služba (v. Obaveštajna služba: britanska)
- Britanska vojna misija u Moskvi - 1/254
- Britanska (engleska) vojska (imperijalne trupe, snage) - 1/261. 322. 325. 326. 327. 352. 354. 356. 357. 369. 380. 381. 406. 413. 439. 447. 481. 526. 529. 532. 534. 535. 536. 537. 538. 593. 596; U/8, 10, 18, 21, 53, 56, 79, 89, 132, 155, 160, 164, 189, 190, 234, 241, 242, 243. 244. 277. 278. 279. 283. 284. 285, 287, 302, 328, 358, 384, 385, 429, 430, 431. 474. 475. 485, 502, 637. 650. 661. 666. 667. 703
- Britanske (vazduhoplovne) baze u Grčkoj - 1/588; II/II. 13, 15
- Britanski (engleski) ambasadori:
 - u Beču - 1/230
 - u 'Jerlinu - 1/229
 - u Moskvi - **1/329, 362, 369, 405, 527; n/693**
- Britanski Admiralštab - **1/380, 594**
- Britanski konzuli:
 - u Dubrovniku - n/471
 - Zagrebu - 1/55, 56, 173, 368, 485, 496
- Britanski (engleski) kralj - 1/299, 357
- Britanski ministar za privredno planiranje - 1/547. 548
- Britanski (engleski) poslanici:
 - u Ankari - 1/251
 - u Atini - 1/364
 - u Beogradu - 1/50, 85. 230, 247, 258, 276, 277, 299, 329, 352, 356, 369. 396. 398. 403, 417, 459, 527, 546, 630. 635, 675, 693
- Britanski vojni izaslanik (ataše) u Beogradu - 1/331, 461, 464, 466, 468; U/222, 302, 419, 704
- Britanski vojnopomorski ataše u Beogradu - U/453
- Britansko-grčka grupa »W. (v. Grupe armija: grčke)
- Britansko-grčke snage (trupe) - i/357, 529, 531, 592; U/48, 53, 54, 242, 243, 383, 384, 430 (v. Grčko-britanske snage)
- Britansko poslanstvo u Atini - 1/380, 389, 590
- Britansko poslanstvo u Beogradu - 1/357, 403, 459
- Britansko ministarstvo rata - 1/534
- Britansko Ujedinjeno Kraljevstvo - 11/21
- Britansko (englesko) vazduhoplovstvo (v. Avijacija: britanska) - 11/20, 21, 241, 302, 662
- "Bfoj italijanskih divizija prema Jugoslaviji uoči napada - U/250
- Broj Nemačkih divizija prema Grčkoj 17. marta 1941. - 11/26
- Broj nemačkih divizija prema Jugoslaviji - 1/550; U/21
- Broj nemačkih divizija prema SSSR-u - **1/585**
- Broj Nemačkih divizija (ukupno) septembra 1940. - U/8
- Broj Nemačkih divizija (ukupno) na svim frontovima 25. marta 1941. - 1/29

Broj Nemačkih divizija uoči napada na Jugoslaviju - II/50
Broj obroka hrane u bazama - 11/183
Broj obroka u komorama (bojnoj, trupnoj, kolonskoj) - 11/183
Broj borbenih kompleta (b/k) municije u komorama - II/183
Brojno stanje jugoslovenskih oružanih snaga (pregled) od 1. februara do 20. marta 1941. - 11/220. 221
Budimpešta kao mađarska vlada - 1/223. 239, 265; 11/79
Budžeti Kraljevine Jugoslavije - 1/79; 11/144, 145, 676
Bugari - 1/257, 263, 280. 289, 291, 299, 334, 352, 360, 392, 397, 401, 438, 440. 561, 581; 11/15, 16. 27. 34,42. 48, 189,211,363, 431, 472. 547, 555, 588, 590, 592, 595
Bugarizacija - 11/593
Bugarska baza-Nemačke vojske - 1/365
Bugarska brigada graničnih trupa - (v. Brigade: bugarske)
Bugarska Generalštabna komisija - 11/24
»Bugarska kana« - 11/612
Bugarska manjina u Jugoslaviji - 1/199 (v. Nacionalne manjine)
Bugarska okupaciona zona Kosmeta - U/5%
Bugarska okupaciona zona Makedonije - II/589, 594
Bugarska okupaciona zona Srbije - 11/594
Bugarska pristupa Trojnom paktu I. marta 1941. - 1/363, 439; II/26
Bugarska 15. aprila prekida diplomatske odnose s Jugoslavijom - 11/455
Bugarska Štampa - 1/374; 11/592
Bugarska vojska (snage, trupe) - 1/323; U/11, 13. 15, 16. 24. 25, 32, 43, 54, 55, 87, 157, 158, 185, 194, 248, 330, 413, 469, 470, 471, 588, 590, 592, 602. 618, 619, 643, 649
Bugarske aspiracije - 1/280, 562
Bugarske pretenzije na južnu Dobrudžu - 1/251, 274, 581
Bugarske pretenzije (na Makedoniju) - 1/184, 262, 274; II/40, 43
Bugarske trupe po Hitlerovom odobrenju 18. aprila 1941. mogu ući na jugoslovensku teritoriju
Bugarski dvor - 1/183, 184; 11/593
Bugarski ministar vojske - II/13
Bugarski poslanik u Beogradu - 1/521
Bugarski poslanik u Berlinu - 11/31. 37. 38, 40
Bugarski poslanik u Budimpešti -1/260,294

Bugarski revizionizam, ekspanzionizam, teritorijalne aspiracije i zahtevi -1/251, 262, 265, 280, 562; H/43, 594
Bugarsko-makedonska akcija - 1/254
Bugarsko Ministarstvo unutrašnjih poslova - 11/590
Bugarsko Narodno sobranje - 1/301; 11/591
Bugarsko pitanje (problem) - 1/263
Bukurešt kao rumunska vlada - 1/223, 309; II/79, 635
Bunjevci - 1/15; H/599
Bunjevačko-šokačka stranka - 1/29

C

Carinska (nemačka) granična zaštita (u Srbiji) - II/558
Celfirer (Zellführer - v. Voda čelije) - 1/195
Centar za vezu Nemačkih oružanih snaga - 11/556 (v. Obaveštajna Nemačka uprava »AST«)
Centrala za kulturni savet (folksdojčera) - 1/195
Centralistički blok »PP vlade« - 1/30. 31
Centralističko uređenje države - 1/9, 15, 24, 27, 165
Centralizam - 1/13, 18, 19, 32, 33. 34, 39, 50, 109, 490, 492
Centralna (središnja) vlada Jugoslavije - 1/38. 568, 569, 570
Centralne sile (Nemačka, Austro-Ugarska. Bugarska i Turska u prvom svetskom ratu) - H/629, 636
Centralni akcioni bugarski komitet - 11/590
Centralni komitet KPJ - 1/10, 43, 100, 106, 123, 125, 126, 128, 129. 130. 132. 133, 135. 141, 142, 146, 155, 172, 178. 247. 255, 330, 436; 11/454, 576, 625, 632, 645, 669
Centralni komitet SKH - 1/1 11. 143
Centralni komitet KP Slovenije - 1/141, 143
Centralni komitet Vrhovnog makedonskog komiteta - 1/183
Centralni (jugoslovenski) presburo - 1/235. 237. 255. 286. 289, 384. 406. 453
•Centrum« (Centralno partijsko veće KPJ 1922):
Cerska bitka 1914. - H/651
Cetinjski vojni okrug - 1/155
Cigani -1/208, 211; 11/562, 568, 599, 601, 610
Civilna zaštita - II/100
Civilni komesar Crne Gore - 11/553, 585, 586
Civilni komesar okupiranog područia Dalmacije - 11/578

Civilni komesar italijanskog okupiranog
dela Slovenije - 11/581, 582
Civilni komesarijat za Crnu Goru - 11/553,
586
Cordon sanitaire - 1/221
»Crna ruka« (org.) - H/130
Crne liste - 1/104, 199
Crne košulje - 11/70, 73, 460, 572, 578, 583
Crnogorci - 1/122, 128, 129, 183, 185, 560;
11/472, 479, 544, 584, 586, 587, 623, 729
Crnogorska vojska - II/130, 643
Crnogorska žandarmerija - 11/586, 603
Crnogorski federalisti - 11/583
Crnogorski sabor - 11/587, 588
»Crnogorsko pitanje« - 11/553, 583
Crnogorsko »pravo« - 1/13
Crnogorsko savetodavno vijeće - 11/553
Crnogorsko stanovništvo na Kosovu i Meto-
hiji - 1/560
Crnogorsko stanovništvo u Vojvodini -
1/187
Crvena armija - 1/271, 280; D/16, 600, 662
»Crvena pravda« (teroristička komunistička
grupa) - 1/120
Cvetković mandator krune - 1/23, 75, 80

C

»Časopis za suvremenu povijest«, 2^{agreb} -
1/174, 215, 307; 11/730
Cehoslovaci - U/148
Cehoslovačka manjina (v. Nacionalne manji-
ne)
Cehoslovačka vojska - II/560
Cehoslovačko-madarski spor - 1/235
Cehoslovačko pitanje - 1/235
Cehoslovačko poslanstvo u Beogradu -
1/198, 522; U/457,462,501
Česi - 1/133, 235, 236, 247, 413
Češko-madarski sukob - 1/236
Češko-Moravski protektorat - 1/66, 244
Čete »Hrvatske legije« - U/461
Četnici - 1/178, 187, 330; II/49, 62, 83, 237,
601, 669
Četnička (Jurišna) komanda - 1/330; n/191
208, 225, 328
Četničke jedinice (trupe) - 1/330
Četnički bataljoni - II/191, 225
»Četničko udruženje« - 1/165, 169
Četovanje (četničko ratovanje) - 11/191, 225,
237, 667
Četvrta nemačka vazдушna flota (Vazдушna
flota 4) - (v. Nemačka 4. vazduhoplovna
flota)

Četvrti dački bataljon Škole za rezervne pe-
šadijske oficire - 11/535

D

»Daily Express« - 1/68, 271
»Daily Mail« - 11/675
»Daily Telegraph« - 1/70, 483
»Dalmacija« (krstarica, brod) - 1/154, 163
Dalmatinska obala (v. Jadranska obala)
»Danica« (časopis) - 1/70, 329
Dan ujedinjenja 1. decembra 1918.-1/12,93,
304
Danuncijada - 1/45
Davaoci popisne stoke (vozila) - U/201, 209,
210, 225, 226, 228, 229, 251, 252, 253, 254,
255, 261, 264, 265
De Golov pokret - II/20
Debarska grupa - U/306, 327, 345
Defanziva (defanzivne operacije) - 1/591,
593; II/159
Defanzivna vojna doktrina - II/129
Dejstvo italijanskih trupa preko Nemačke
teritorije iz Štajerske i Koruške protiv Ju-
goslavije (italijanski zahtev) - H/69

Deklaracije:

- srpske Narodne skupštine u Nišu 7. de-
cembra 1914. - I/11
- srpske Narodne skupštine u Nišu 23. av-
gusta 1915.-1/12
- Davidovićeve vlade od 12. avgusta 1924. -
1/31
- Jevtićeve vlade u Narodnoj skupštini 3. ja-
nuara 1935. - 1/40
- o zabrani rada i raspuštanju ustaške orga-
nizacije od 11. marta 1937. - I/171
- Minhenska (29. septembra 1938). - U/150
- jugoslovenske vlade u Skupštini i Senatu
16 februara 1939. - 1/78,245
- jugoslovenske kraljevske vlade za rešenje
hrvatskog pitanja od 16. februara 1939. -
1/78, 79
- Hrvatskog narodnog zastupstva 15. i 16.
januara 1939. vladama velikih sila - 1/58
- Velikih sila (marta 1939). koja bi ohrabrila
male narode da se odupru agresiji - 1/247
- Britansko-turska od 12. maja 1939. -
1/248, 249, 250; II/634

- Stalnog saveta Balkanskog pakta od 2. februara 1940. - 1/263
- Cana u ime Musolinija Stakiću od 11. novembra 1940. da odnosi Jugoslavije i Italije treba da uzmu karakter saveza - 1/295
- Bugarske i Turske o uzdržavanju od svakog napada od 17. februara 1941. - 1/352, 362; 11/25
- italijanske vlade od 6. aprila 1941. o napadu na Jugoslaviju - 11/283, 287
- Nemačke vlade od 6. aprila 1941. o napadu na Jugoslaviju - 11/283, 285
- Bugarske i Rumunije od 7. aprila 1941 - U/323
- Sjedinjenih Američkih Država od 7. aprila 1941. - n/323
- Crnogorskog sabora od 12. jula 1941. - H/587, 588
- Delatna grupa (nemačke) policije bezbednosti za Jugoslaviju - II/557, 565, 569
- Delegacija Hrvatske na Đenovskoj konferenciji - 1/28
- Delegacija Kraljevine SHS na Đenovskoj konferenciji - 1/28
- Delegacija Kraljevine SHS 1919. u Parizu - 1/9, 14
- Delegacija Slovenskog sveta (narodnog veća) za pregovore sa Nemcima aprila 1941. - U/377
- Delegati vodstva Hrvatskog bloka na Đenovskoj konferenciji 1922. radi isticanja hrvatskog pitanja - 1/27
- Delegati Narodne radikalne stranke na pregovorima s vodstvom HRSS 1923. u Zagrebu - 1/29
- »Delegati Srbije« 1919. na mirovnim pregovorima u Parizu - 1/12
- Delimična državna mobilizacija - II/196
- Delimična mobilizacija - H/201, 206
- Delimično aktiviranje - U/207
- »Demagoj« (društvo) - 1/171
- Demanti jugoslovenske vlade od 31. marta. 1. 12. aprila 1941.- 1/545, 546
- Demarkaciona linija između italijanske 2. i nemačke 2. armije - H/48 (v. Granične linije)
- Demarkaciona linija između italijanske i Nemačke okupacione armije - H/49, 58, 124, 166
- Demarkaciona »Bečka« linija između Bugarske i Velike Albanije - H/550
- Demarkaciona linija na tursko-grčkoj granici - n/54
- Demarkaciona linija na teritoriji Sanžaka i Kosova - II/550
- Demilitarizacija Albanije - 1/241
- Demilitarizacija albanske granice - 1/241, 244
- Demilitarizacija jadranske obale - 1/295, 296, 297, 334, 336, 347; H/552, 640
- Demilitarizovana zona dalmatinskih oblasti - U/580
- Demobilizacija - 1/262, 513; II/101
- Demokrati - 1/18, 34, 88, 116, 147, 175, 280, 281, 488
- Demokratija - 1/16, 55, 58, 346, 348, 577
- Demokratie (Francuska, V. Britanija) - 1/242, 527; 11/20
- Demokratska stranka (partija) - 1/15, 18, 25, 30, 31, 39, 42, 43, 116
- Demokratske stranke - I/101, 102, 106
- Demokratski (narodni) blok - 1/25, 132
- Demonstracije (demonstranti) - 1/16, 40, 104, 125, 127, 138, 139, 153, 155, 158, 159, 178, 186, 207, 215, 241, 252, 267, 289, 365, 368, 375, 405, 416, 428, 436, 438, 439, 442, 443, 472, 474-478, 480, 497, 511, 512, 513, 531; II/9
- Denacionalizacija - U/592, 594, 595, 611
- »Der Spiegel« - 1/209
- »Deržaven vestnik« - 11/612, 618, 619
- Desna opozicija - 1/105 (v. Opozicija)
- Desant (napad) na Britanska Ostrva - 1/275; U/7, 21, 22
- Desanti (desantne operacije) - H/20, 56, 79, 280
- Desna frakcija KPJ (desnica) - 1/122, 123, 124
- Desno krilo Hrvatske seljačke stranke - U/721
- Desno krilo Hrvatskog narodnog pokreta - 1/42
- »Deutsche Allgeine Zeutung« - 1/549
- »Deutsche Volksab« (novosadski) - 1/200, 351
- Dezaktiviranje - 1/436; H/207, 208, 209, 221, 252
- »Die Well« - 1/115
- »Diac« (italijanski bevsaljerski bataljon) - II/408
- »Diktatorska vlast (režim) u Jugoslaviji - 1/101, 569
- Diktatura - 1/36, 52, 126, 128, 166, 287, 311
- Diktatura kralja Aleksandra (v. i Sestojanuar - 1/101, 569)
- Dinastija - 1/16, 53, 57, 96, 243, 276, 332, 459, 578
- Dinastija Habsburške Monarhije - 1/215
- Dinastija Karadorđevića - 1/32, 35, 43, 57, 165; II/587
- Dinastija Petrović - Njegoš - H/583
- Direkcija za pasivnu protivavionsku zaštitu - H/126, 237

Direktive:

Grčke:

Vrhovne komande od 5. aprila 1941. za ofanzivu Zapadno-makedonske armije pravcem Janina - Dursi - 11/245

Italijanske:

- Musolinijeva strategijska krajem aprila 1940. da se Jugoslavija »baci na kolena« - 1/273
- Glavnog generalštaba italijanske Vrhovne komande od 19. avgusta 1940 za eventualne operacije protiv Jugoslavije (Slučaj »E«) - 1/278
- načelnika Generalštaba italijanske Vrhovne komande od 10. septembra 1940. II 69
- Musolinijeva od 30. marta 1941. za napad na Jugoslaviju - 1/72
- Prva italijanskog Generalštaba od 31. marta 1941. - 11/75. 76
- Druga italijanskog Generalštaba od 31. marta 1941 - 11/76
- Treća italijanskog Generalštaba od 1. aprila 1941 - 11/76
- komandanta 2. armije od 2. aprila komandantima 5. i II. korpusa II 78
- br. 10 italijanskog Generalštaba komandantu 2. armije da dovrši pripreme za napad na Jugoslaviju - U/343. 352
- O. br. 2575 italijanske 2. armije od 9. aprila 1941. da se ofanziva može preduzeti pre predviđenog roka - U 352
- O. br. 2626 italijanske 2. armije od 10. aprila da 11. aprila 1941. nastavi ofanzivu - H/392

Jugoslovenske:

- Stjepana Radića Miti Dimilrijeviću 1924. šta ce u ime svoje i vodstva HRSS reci u Narodnoj skupštini - 1/32
 - Centralnog presbira od 24. avgusta 1939. da se komentari o Nemačko-sovjelskom paktu pišu po uzoru na nemačku i italijansku štampu - 1/255
 - ministra vojske i mornarice od 5. novembra 1940. načelniku Glavnog generalštaba kojom se načelno odobrava projekat mobilizacije i koncentracije snaga za napad na Solun i naređuju dalje mere za realizaciju ovog projekta - II 212
 - za koncentraciju vojske (koncetracijska)- 11/233
- Vrhovne komande:

- (). br. 120 od 10. aprila 1941. - II 380. 381, 385. 396, 397, 489, 661, 665
- O. br. 122 od 11. aprila 1941 o zadacima 1, 2. i 3. grupe armija - II 396. 397
- O. br. 131 od 12. aprila 1941 da se Timočka divizija povuče prema Kruševcu i zalivori dolinu Zapadne Morave, a Krajinska da zauzme Kragujevac i zatvori pravac prema Gornjem Milanovcu - II/404
- O. br. 137 od 12. aprila 1941 komandantu 3. grupe armija da sa nekoliko odreda izvrši koncentričan napad na Nemačke oklopne jedinice na Kosovu, oslobodi Prištinu i posedne položaji Kačanik-Končulski tesnac - U/402. 403
- O. br. 140 od 12. aprila 1941. za budući rad zbog kritične situacije - H/410, 418, 420, 426, 428
- komandanta 1. grupe armija od 10. aprila 1941 za povlačenje armija na desnu obalu Save i Kupe - U/377
- druga Tita početkom januara 1942. partijskom i vojnom rukovodstvu Hrvatske da je mali broj pristalica HSS uvučen u Hrvatski narodno-oslobodilački front - H/576

Nemačke

- br. 16 od 16. jula 1940. za pripremu desantne operacije »Scelovc« - U/71
- br. 17 od 17. avgusta 1940 za pripremu desantne operacije »Seelowe« - U/7
- br. 18 od 12. novembra 1940. za operacije u Sredozemlju i na Balkanu - 1/444. U/11
- br. 19 od 11. decembra 1940. za pripreme okupacije čitave francuske teritorije (operacija »Atila«) - II/20
- br. 20 od 13. decembra 1940 za napad na Grčku (Operacija »Marita«) - U/15. 16, 19, 279, 641. 643
- br. 21 od 18. decembra 1940. za napad na Sovjetski Savez (Operacija »Barbarossa«) - 1/404; II 16. 18. 641. 643
- br. 22 od 11. januara 1941. za ukazivanje pomoći Italiji u Africi i Albaniji - 11/22
- ministra inostranih poslova od 27. februara 1941. državnom sekretaru Vajsekeru da obavesti italijanskog otpravnika poslova Kosmelija da nemačka vlada želi da bude upoznata sa tokom razgovora italijanske vlade i poverljive jugoslovenske ličnosti - 1/361
- br. 25 od 27. marta 1941 za napad na Jugoslaviju (Hitlerov »Plan - Poduhvat br. 25«) - 1/492; H/33. 34. 35. 47. 56. 58. 156, 192, 247, 279. 719

- načelnika Vrhovne komande (OKW) feldmaršala Kajlela od 28. marta 1941. o priprernaniu propagande protiv Jugoslavije, pre i u toku rata - 11/43, 44. 730
- nemačke Vrhovne komande kopnene vojske od 30 marta 1941 da mađarska vojska dejstvuje samo sa mađarske teritorije - 11/85
- br. 26 od 3. aprila 1941. o sadejstvu Nemačkih i savezničkih snaga - 11/63, 87, 49, 431
- br. 27 od 12. aprila 1941. za produženje operacija protiv Jugoslavije i Grčke - II/414, 430
- načelnika Slaba Nemačke Vrhovne komande oružanih snaga Kajtela od 12. aprila 1941. za podelu Jugoslavije U/547
- Vrhovne komande (OKH) od 14. aprila 1941. za naredne operacije i podelu mgslovenske teritorije - 11/431
- Hitlerova br. 31 od 9. juna 1941 o imenovanju feldmaršala Lista za Vojnog zapovednika Jugoistoka - U/560
- Direktor Obaveštajne uprave Glavnog generalštaba - 1/293
- Direktor Političkog odeljenja nemačkoi MIP-a - 1/499
- Direktor Ribentropovog Kabineta - II 28
- Direktorium »Jugoslovenske akcije« 1/165
- Disidenti Hrvatske seljačke stranke - II 374
- Dislokaciona jedinica - 1/272
- Diverzanti, diverzantske akcije (diverzije) - I 188, 122. II 30, 44, 175, 200, 499, 502, 504, 505, 521, 627

Divizije 'komande, komandami, snage)

Britanske:

- 2 britanska oklopna (I. brigada) - II 244, 384, 475
- 2 novozelandska - II/244, 475
- 6 australijska - 11/244, 384

Bugarske:

- I brza - II 588, 589, 592
- 6. - 11/589, 592, 602
- 7. pešadijska - II 588, 589, 592
- 14. pešadijska - U/592
- 15. pešadijska - 11/592
- 53. pešadijska - 11/590
- Bdinska - U/330
- Sofijska - U/330

Grčke:

- 6. - U/92, 384
- 7. - II/53, 92, 244
- 12. - 11/53, 92, 243, 244, 430
- 14. - II/53, 92, 244
- 18. - II/53, 244
- 19. motorizovana - U/243, 383, 384
- 20. - II/243, 244, 430
- Konjička - U/384
- Rezervna - 11/63, 87, 49, 431

Italijanske:

- 1. brza »Eugeniodi Savoia« - II 70, 71, 74, 81, 82, 84, 250, 377, 423, 451, 575, 578, 581, 583
- 1. motorizovana - II/70
- 2. brza - U/78, 80, 81, 82, 83, 84, 250, 423, 451, 578, 581, 617
- 2. motorizovana - U/70
- 3. brza - II 80, 81, 82, 83, 84, 250, 423, 451, 578, 581, 617
- »Arezzo« - II/71, 250, 534
- »Assietta« - 11/74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 84, 249, 577, 578
- »Bergamo« - II/70, 71, 78, 80, 82, 83, 84, 250, 377, 575, 578, 583
- »Cassale« - II/70, 71
- »Cenlauro« - 11/71, 73, 250, 458, 583
- »Cuneense« - II/71, 73, 250, 425
- »Firenze« - II/73, 250, 593
- »Granatieri di Sardegna« - U/583
- »Friuli« - U/74, 75, 80, 81, 82, 83, 84, 249
- »Isonzo« - U/70, 71, 81, 82, 84, 249, 581, 582, 583
- »Litorio« - U/78, 80, 81, 82, 83, 84, 250, 422, 461, 578
- »Lombardia« - U/70, 71, 81, 83, 84, 250, 377, 575, 578, 583
- »Marche« - 11/70, 71, 73, 74, 250, 575, 581, 583
- »Messina« - U/73, 250, 583
- »Passubio« - II/75, 78, 80, 81, 82, 250, 423, 578, 581
- »Pavia« - II/70, 71
- »Pinerolo« - 11/73, 250, 534
- »Puglie« - II/70, 71, 73, 250, 602
- »Ravenna« - 11/74, 75, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 249, 581
- »Re.« - II/70, 71, 81, 84, 249, 575, 581, 583
- »Sassari« - U/70, 71, 81, 82, 83, 84, 249, 575, 577, 578
- »Torino« - H/75, 78, 80, 81, 82, 83, 250, 422, 461, 578, 581
- »Valle«

Hrvatska 42 - *vražija* - 1/179

Jugoslovenske: II/218,227.232

Konjičke - H/232

- I konjička - 11/62, 108, 111, 159, 168,208, 263, 313, 370, 377, 706
 - 2. konjička- II 108, III. 159. 166.208.258, 311.318,331.338. 346. 347. 349. 361. 362. 388, 403. 416, 417 418. 433 449, 530, 532 710
 - 3. konjička - II/108. 111. 126. 159, 167,208. 260, 298, 311 349. 364. 365 388, 389. 390, 397. 405, 410. 418. 434, 4SI. 520. 530. 5*4. 542, 707
- Pešački* II 212, 231
- Bosanska-II 109. 110. 111. 160, 167, 231. 261 312 333, 349 364. 365 390,405 434. 655, 707
 - Bregalnička - 1/583; II 108. 110, III, 159. 165, 218. 230. 234. 252. 255. 295. 296. 297, 307. 308. 328. 338 363, 530, 532. 708
 - Corska- II 108. 110. 111. 160. 168. 185.230. 267 311. 318, 329, 338, 348. 353. 354. 362. 403, 417 434. 481. 530. 532 542. 665, 711
 - Dinarska - II 108, I 10. 111. 160. 168. 169. 185, 230. 234. 262 268 353. 364, 378 407 523, 710
 - Dravska - II/62. II 108, 110, 111 159. 168. 206. 230, 265, 266. 300, 316. 337, 352. 372, 375, 530. 535. 542. 706
 - Drinska - II 53. 108. 110. II I. 160. 166.218, 230. 233, 234, 254. 257. 297. 311. 331, 332, 346. 347, 361. 362, 388, 403. 416. 417. 530, 709
 - Dunavska - II 108. 110. 111. 160. 166. 172, 174. 230. 258, 259. 274. 363. 388. 404. 418. 530. 533, 542, 710
 - Hercegovačka- 11/108, 110, 111. 160 165, 230, 233, 234. 254, 267, 302. 305, 318. 326. 345. 354, 360. 364, 426. 433, 473. 515. 798
 - Ibarska - 11/108, 110, 111, 160. 165. 218. 230. 233, 256. 297, 302, 308, 309. M0 328. 338. 364. 517. 709
 - Jadranska. 108. 110. 111. 159, 168, 230. 324. 266, 267, 317, 318. 325. 337. 353. 364, 378. 393, 408, 422. 423. 424. 435. 451. 469. 489, 523. 539. 664. 710
 - »Jurišna« - 11/338
 - Kosovska-H/108. 110, III 159. 165.218. 230, 234, 252. 253, 254. 298, 306, 326, 328, 341. 344 345, 359, 360. 386, 402. 416. 433. 452 468. 473. 506, 515. 516, 530, 542, 708

- Krajinska - 11/108. 110, III. 159, 166.218. 230, 233, 234, 257 274 275, 297, 311. 338. 347, 354, 362. 387, 401. 403, 404, 409. 417. 433. 450. 518. 519. 709
- Licka II 108. 110, 111. 160. 185, 206. 219. 230. 267. 353. 354. 380, 390, 405. 420. 711
- Moravska-II 108.110,111 159.165.218. 230. 233. 234, 255. 296. 297 308. 309, 310, 328, 338. 478. 517. 530. 532 542. 708
- Murska -II/62. 108 110. 111, 159. 168, 206. 230. 263. 264 275. 300. 313 315, 316. 321 336, 352, 372, 391 706
- Osječka-II 62. 108. HO. 111.159. 167. 172. 174. 206. 230. 260 261 274, 275. 298. 311 312, 332, 349. 364. 365 390. 405. 434. 707
- Potiska II 108. 110, 111, 159. 167, 172. 174 230. 259, 260. 274, 311, 332 348. 368 380, 389 405, 410. 418 434. 520, 534, 707
- Savska 11/62. 108, 110, 111, 159, 168,230, 263. 264, 275, 299. 300. 312. 313. 314 315, 316. 335, 336, 338. 350. 351. 352. 370. 371. 372. 481 523. 534 542. 706
- Slavonska 11 108. 110, III 159, 168. 206. 230. 262. 263, 264, 298. 300. 315. 316. 332. 333. 33P 338. 349. 350. 351. 352. 364 370. 171 390. 391 419 4 " 705
- Sremska - II 108. 110. III. 160. 166 230, 259, 303. 389. 404. 410, 434 449. 709
- Sumadijska II 53 108, 110 III. 160. 165, 218. 230. 233. 234. 255. 297, 307 310, 327 328. 345, 361 364. 387. 485. 5*o. >32. 708
- Timočka - 11/53. 108. 110. III, 159, 166, 172. 174 218, 230, 234 257. 297, 331, 339. 346. 347. 354, 3e2. 364 387. 401 403 404 401 417, 433. 450, 518, 519, 530, 535. 709
- Toplička 11/108. 110. III, |S9 166.218. 230. 233, 234, 256, 311. 329, 330, 331, 339, 346. 361, 362. 417, 418 434, 518 530. 532. 542, 709
- Triglavska - II 81, 108. 110. III. 159. 230. 264. 266. 352, 353. 392. 706
- I nska II 108. I 10. I I I . 160, 168 185, 230 267. 332. 338. 348. 353, 363, 388. 404, 418, 449 530, 533, 541. 542, 665, 71 I
- Vardarska - 11/108, 110. 111. 159, 165, 172, 174, 218 230, 234. 252. 254, 274 306, 326 327, 328 M4. 345 359. 361, 387, 483, 515 523, 531. 542, 708
- Vrbaska - II, 108. 110. II I. 160. 167. 230 261, 262, 298, 311/312, 312, 332, 349. 350. 351. 364. 365. 390. 405, 434. 707

- Zetska-U/108, 110. 111. 159, 165,218,230, 234, 253, 274, 302. 305, 306. 326. 327. 341. 344. 345. 354, 360, 386, 402. 415, 416, 426, 433, 452, 473, 481, 493, 515, 516. 530. 531, 542. 708

Nemačke:

a) *Brdske* (alpinske) - 1/538

- 1. - 1/50, 58, 59, 249. 300a. 392. 399, 400, 420. 421. 431. 459, 460, 461. 465

- Brze - U/458

- 4. - U/27, 50, 92. 248, 329. 339, 341. 347, 356, 362. 363, 387, 401, 403. 407. 416. 417, 434, 448, 450, 459. 460, 467. 469. 471. 556

- 5. - 11/15, 27, 50, 248, 322

- 6. - 11/15. 27, 50, 248, 383

- 7. padobranska - 11/95

b) *Motorizovane:*

- 10. - U/734

- 14 -1/481

- 16. - U/50. 248, 300a, 343, 357. 368. 390. 392, 400, 405, 414, 420, 421. 431. 432, 434 448. 450, 459, 461. 466

- 20 - 11/50, 52. 248

- 60 - 11/15. 26. 50. 55. 56. 57. 248. 339, 362. 363. 387. 401. 403. 416. 417. 421. 432. 433, 448. 449, 456. 459, 460. 461. 466. 467. 469 470, 556

- SS .Das Reich. - U/50, 56, 85. 248. 422. 461.470. 471,600

- 55. SS »Adolf Hiller« - 1/2 - 11/15. 26. 50. 52. 56. 248. 281. 296. 308. 327, 341. 345, 346. 363, 385. 387. 404, 430, 431. 474. 517

c) *Oklopne:*

- 2. - 11/15, 26. 50. 54. 57, 248. 295, 297, 298. 307. 321, 322. 328. 341. 356. 383. 384, 385 517

- 4. - H/50. 248

- 5. - 11/15. 24. 26, 50. 56. 92. 93. 248, 339, 346, 356. 362, 363, 387 401. 403. 407. 416. 475

- 8. - U/50, 58. 248. 300a. 321, 341, 343, 357, 366. 368. 370. 390, 392. 400. 404 405, 413. 418, 420. 421, 422, 432. 433. 434 448. 449. 456, 459. 460, 461, 466, 583

- 9 - 11 15. 26. 50. 56. 248. 281. 296, 297, 298. 308. 309. 310. 321. 322, 327. 345. 356. 361 363, 387, 401, 430. 474. 478. 517

- 11. - 11 15. 24. 26, 50. 56. 92. 93. 248, 329. 331 339, 341. 346, 356. 361, 363. 387, 388. 403. 404, 407. 416. 417. 418. 421 433. 434, 448, 450, 455, 459. 460. 461, 466. 519

- 12. - U/50, 248

- 13. - II/IO. 16, 27, 93

- 14. - 11/50. 58. 248. 300a. 343. 357. 358.366, 368, 371. 372. 382, 392. 399, 400, 412, 413. 414, 419. 420. 421. 422. 431. 432 434. 435. 445. 450. 455. 456. 459. 460. 461. 466. 471. 522.

- 16. - 11/15, 16. 19, 27, 50, 54, 55. 56. 57. 58. 93, 95. 248. 357, 404 405, 418, 446. 460. 465

- 19. - 11/50. 248. 383. 384

d) *Pešadijske:*

- 22. vazdušno-desanina - 11/36. 50, 51. 249, 358

- 46. -11/15, 27 50, 55. 57, 248. 356 358. 460. 461, 466. 590

- 50. - 11/15. 26. 50. 57. 248, 466

- 56. - 11/15. 27

- 72. - 11/15. 26. 50. 54. 57. 248. 466

- 73. - 11/15. 27. 50. 56. 248. 296. 297. 298, 308. 321, 322. 327, 341, 345. 356, 361. 363. 387. 474. 517

- 76. - 11/15, 27. 50. 55, 57. 248. 356. 358. 460 79. - 11 50, 58, 59, 248, 274, 460. 461, 465 100. laka - 11/50. 248

- 101. laka U/50. 58. 248. 300a, 357, 399. 413. 432. 461, 465

- I marševska grupa 101. lake divizije - 11/413

- 125. U/47, 50. 59, 274. 300a, 357,400. 414. 460, 465

- 132. II 47 50. 58. 59,248, 300a. 300b. 322. 357. 399, 414, 420, 459. 460, 461, 465. 469

- 152. - H/248. 461

- 164 II/15. 27. 50. 164. 466

- 169. - 11/50. 58. 59. 248. 274. 300a

- 183. - 11 15. 47, 50, 58. 59. 92. 248 300a, 300b, 321, 322. 342, 357. 365. 399. 414, 420. 459. 461, 465, 469

- 196. - 11/55

- 197 - 11 47, 50, 58. 59, 248. 274, 300a

- 198 - 11 15. 27, 50. 57. 247, 356. 358, 460. 466

- 294. - 11 15. 27, 50. 56. 248, 329, 339, 341 347, 356. 362, 363. 450. 459. 460 467. 469, 471, 556

- 373. SS - 11/609

- 704. - 11/560

- 714 - U/560

- 717 - 11 '560. 596

- 718. - 11/560. 569. 574. 575, 612

- 538. granična - H/59. 63. 368. 414

- 7 padobranska - U/36, 249

- »Prinz Eugen« - 11 609

- »Vražja« - 11/609

- Divizije 15. lalasa - 11 459. 560

- Divizije operativne lovačke - II 560
- Divizije posadne - 11/560

Divizijska područja NDH:

- Bosansko - n/574
- Jadransko - II/571. 572, 574. 615
- Osječko - 11/571, 574
- Savsko - 11/571. 574
- Vrbasko - 11/571, 574

Divizijska rezerva (V. Rezerve divizijske)
Divizijske baze - 11/183

Divizijske oblasti (komande I štabovi):

- 11/199. 204, 206, 215
- Bosanska - 11/102. 209. 215. 426. 436
- Bregalnička - H/102. 211. 216. 228
- Dravska - 1/198; 11/102. 208, 209. 215
- Drinska - 11/102. 216
- Dunavska - 1/195. 197; 11/102. 216. 222
- Jadranska - I/158: 11/102. 209
- Kosovska - II/102. 208/209, 216, 228. 699
- Moravska - 1/172. 288. 583; 11/102, 212, 216
- Osječka - 11/102, 208, 209, 215, 222
- Potiska - 11/102, 209
- Savska - II/102, 209, 215, 216, 484
- Sumadijska - 1/288, 583: U/102, 209, 212, 216, 228
- Timočka - 1/156; n/102, 222
- Vardarska - 1/288: II/102, 208, 209, 216, 228, 699
- Vrbaska - II/102, 209, 215, 390. 406. 419
- Zetska - 1/155, 156, 163; H/102. 208, 699

Divizijski delovi - H/199, 231, 233, 655

- I. konjičke - 11/266
- 2. konjičke - n/258
- 3. konjičke - 11/260
- Bosanske - II/261
- Bregalničke - H/255
- Cerske - 11/267
- Dinarske - H/268
- Dravske - 11/265. 375
- Drinske - H/257
- Dunavske - H/258
- Hercegovačke
- Ibarske - H/256
- Jadranske - 11/267
- Kosovske - H/253
- Učke - 11/267
- Moravske - II/255
- Murske - H/264
- Osječke - 11/261
- Potiske - 11/259
- Savske - II/263

- Slavonske - 11/262
- Sremske - 11/259
- Sumadijske - H/255
- Timičke - H/257
- Topličke - H/256
- Triglavske - 11/265
- Unske - 11/267
- Vardarske - H/254
- Vrbaske - 11/261
- Zetske - II/253
- Divlje ustaše - U/573. 603
- Dobrovoljačka albanska milicija - II/595
- Dobrovoljačka divizija (u prvom svetskom ratu) - 1/212
- Dobrovoljačke domobranske bombarderske i lovačke grupe - H/574
- Dobrovoljački odredi, dobrovoljci - 1/169; 11/572, 574. 598
- Dobrovoljna (italijanska) milicija javne bezbednosti - 11/580
- Dodatak A - 1/534, 535
- Dodatak B - 1/534, 535
- Dodatak C - 1/534, 535
- Dodatni protokol Balkanskom paktu - 1:222 Doktrina - U/197
- Doktrina munjevitog rata (Blitz Krieg) - 11/191
- Doktrina totalnog rata - II/99
- Dokumentalni jedinični spiskovi - H/201
- »Dom« - 1/215, 725
- Domobrani - 11/555, 572, 580
- Domobranske snage - 1/179
- Domobranstvo NDH - 1/179; H/570, 571
- Donji dom (V. Britanije) - 1/312. 404, 438

Dopisnici:

- «Associated Pressa» - 1/61. 66
- »Borbe« - 1/472
- »Daily Expressa« - 1/68
- «DNB» u Beogradu - 1/521, 524
- «Hrvatskog dnevnika» - 1/57. 65. 78
- jugoslovenskog Centralnog presbira u Atini - 1/286
- jugoslovenskog Centralnog presbira u Rumuniji - 1/235
- jugoslovenskog Centralnog presbira u Splitu - I/
- jugoslovenskog Centralnog presbira u u Sušaku - 1/289
- »Le Petit Parisiena« - 1/51
- Dopunska vojska (Ersatzheer) - 11/564
- »Ne<vs cronicla« - 1/89
- Dopunske jedinice (pukovi) za utvrđivanje - 11/699, 700
- »Dormier« (Nemačka firma) - 11/683

Druga bečka arbitraža 30. avgusta 1940. - 1/238. 239, 279, 347; II/9, 10
Druga italijanska vazduhoplovna eskadra - 11/272
Drugi bataljon bornih kola - U/208
Drugi svetski rat - 1/48, 73, 75, 77. 98, 100. 103, 109. 116. 135, 180, 182, 184, 185, 187, 189, 192, 205, 207, 208, 214. 215, 216, 237, 249, 255. 256, 257, 277. 286. 314, 317. 444, 447, 448. 457, 483, 486, 586; II.J 8, 91. 125, 128, 131, 138. 139, 140. 141, 159, 194, 195, 207. 621. 625, 633, 637, 641, 642, 643, 673 720. 736
Drugo odeljenje Abvera - 1/75
Drugo zasedanje AVNOJ-a - 1/478; U/646
Društvo naroda - 1/171, 221, 223, 224, 232, 241. 246. 250, 252, 257, 276; II/629.630, 634, 635
Društvo za Jugoistočnu Evropu u Beču - U/673
Društvo prijatelja Nemačke - 1/330
Društvo za vazdušm zaobraćaj - U/269
Država Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) - 1/12, 122
Državna komisija za utvrđivanje zločina, okupatora i njegovih pomagača - U/562
Državna mobilizacija - II/196, 197, 198
Državna (nemačka) policija za javni poredak - U/564, 565
Državna (nemačka) straža za Banat - II/602
Državna (jugoslovenska) zajednica - 1/9, 11. 35. 39, 52, 58. 73, 78. 83. 92, 128, 129
Državni sud za zaštitu države - 1/17
• Državni udar« (predviđanja, težnje, pronosjenje glasova) - 1/276. 290, 357, 366, 406, 417. 418, 460, 464
Državni udar 27. marta 1941. - 1/138,210, 392, 436. 439. 440. 441, 443, 457, 458, 459, 468, 475, 480. 481, 498, 508, 526, 540, 596; U/31. 34. 38, 41, 43. 48. 58.72. 73. 80. 90. 194, 286, 287, 401, 455, 554. 645, 646, 647. 654. 657, 660, 663. 664
Državni udar kralja Aleksandra (v. Sestoja-nuarska diktatura)
Državni ured za ratno planiranje (nemački) - II/674
Državno težište - II/189. 190
»Duga« (časopis) - U/544
Dunavska konfederacija (trougao: Italija - Austrija - Mađarska) - 1/232
Dvanaesto zasedanje vladinog (privrednog jugoslovenskog) odbora - U/674
Dvor (jugoslovenski) - 1/31, 36. 38. 39. 135, 149, 259, 302, 399, 400. 440, 441; II/130
Dvorska kamarila (jug.) - 1/16, 28. 30, 34
Dvorska kancelarija u Beču - 1/214

DJ

Đaci nesloveni polagaće državni ispit ako se upućuju u škole za rezervne oficire - I/194
Đački bataljoni (polubataljon) - U/419, 434, 435, 436. 451. 534. 542

DZ

Džemijet- 1/187
Džentlemenski sporazum (v. Sporazumi)

E

Ed-memoar grčkog poslanika u Beogradu od II. mana 1941,- 1/383
Ekonomija snaga - II/128
Ekonomska eksploatacija Jugoslavije - 1/99; U/606 (v. Ekonomski odnosi Jugoslavije)
Ekonomska mobilizacija - II/134
Ekonomska situacija u Jugoslaviji - 1/183
Ekonomska unija - 1/232
Ekonomska struka - II/101
Ekonomska zavisnost Jugoslavije od sila Osovine - 1/99, 223 (v. Ekonomski odnosi Jugoslavije)
Ekonomski fakultet u Zagrebu - 1/105, 172

Ekonomski (privredni) odnosi Kraljevine Jugoslavije sa:

- Belgijom - U/675
- Čehoslovačkom - II/675
- Francuskom - II/141, 143, 147. 642, 675. 676, 679, 683, 686, 687, 688
- Italijom - 1/108, 224. 265. 273, 576; II/141, 142, 147, 630, 634. 675. 680. 684, 688, 689
- Mađarskom - U/675
- Nemačkom - 1/93, 107, 108, 246. 254. 260, 265, 268. 274, 297, 301. 302, 330, 343, 345, 346, 432. 576. 579; U/46. 47, 141. 142, 143, 147. 150, 286. 499. 500. 630. 634. 642. 643, 672, 673, 674, 675, 677, 679, 680. 681. 683-688. 693
- Poljskom - II/675
- Rumunijom - U/675
- SAD - U/675, 677
- Sovjetskim Savezom - 1/270; II/114, 636, 676, 677, 678, 686, 687, 688, 690-693
- Velikom Britanijom - 1/304; II/141, 143, 147, 672
Ekspoziture Nemačke Obaveštajne uprave »AST« - II/556, 569

Elaborat za ratni plan »R-41« - 11/222. 223
Elaborati za koncentraciju - U/227
Elaborati za operacije - U/227
Elektroprivredno preduzeće banovine Hrvatske - II/781
Engleski (britanski) kralj - 1/357
Englesko-francuski blok - 1/284
Englezi (v. Britanci)
»Epoha« (časopis) - U/320
Erneuerungsbewegung (v. Pokret preporoda) - 1/191
ES jedinice (Einsatzstaffel) - U/573
Shaezija (Kraljevina SHS) - 1/30

Eskadrile za vezu (ezv):

- 701. - U/170
- 702. - II/170
- 703. - II/170
- 704. - II/170
- 705. - II/170

Etapni odsek Saobraćajnog odeljenja Glavnog generalštaba - II/203

• Eugen Kvaternik« (društvo) - 1/171

Evakuacija glavnih slagališta (skladišta) - U/223

Evakuacija (kralja) i jugoslovenske vlade - U/380, 394, 430, 526

Evakuacija Neslovena - II/700

Evakuacija plovnih sredstava - U/230

Evakuacija stanovništva i ustanova - 1/545: II/72. 80. 223. 229

Evakuacija stranih državljana iz Jugoslavije - 1/514, 515, 518, 521

Evidencija popisne stoke i vozila - U/201

Evropska ravnoteža - 1/221. 231

Evropski komunisti - 1/255

Evropski poredak - 1/49 (v. Novi poredak u Evropi)

• European News Bulletin« - 1/486. 487

F

Fabrika aviona u Zemunu - U/508

Fašisti, fašističke grupe, fašističke organizacije, fašistički elementi, fašistički pokret, fašizam-1/11.25.45. 53,101, 107, 108, 113, 114. 125, 126. 127. 128, 130-137, 147, 167. 172. 178, 180, 181, 186, 187, 201. 212. 233, 234. 241. 245, 247, 248, 275. 276, 280. 464; 548, 575; II/129. 131. 198, 200, 252. 373, 398, 502. 505, 506, 530. 531, 542. 544. 582. 593
Fašistička 108. legija »Crnih košulja« - II/583

Fašistička 59. legija iz Sežane - H/582

Fašistička milicija - U/505

Fašistička partija Albanije - U/596

Fašistička Tajna policija »OVRA« (v. Obaveštajna služba:italijanska)

Fašistički poredak - U/582

Fašističke udarne grupe u okupiranoj Makedoniji - II/593

Federacija, federalno (federalističko, federativno) uređenje države, federalizam - 1/9, 15, 16, 27, 28. 29. 34. 39, 40. 52. 53. 74, 86, 129, 182

Federalna baza - 1/38, 80

Federalna Njujorška banka -1/390

Federalisti, federalistička opozicija, federalistički elementi - 1/27. 34, 38. 39. 40. 69. 182; H/583

Federalne jedinice Jugoslavije - 1/38

Federativna Hrvatska - 1/573

Federativna radničko-seljačka republika - 1/23

Feldkomandature (v. Nemačke feldkomandature) - 11/558, 561. 574. 601. 613

»Figaro« - 1/450

Filozofski fakultet u Skoplju - 1/139

Flotila Ohridskog jezera - 11/183 (v. Mornarički odred na Ohridskom jezeru)

Finansijski odbor Narodne skupštine - H/145

Foiercauber (»FC«) jedinice za zaštitu granice - H/63, 95

Folksdojčeri, folksdojčerske grupe i organizacije - 1/22. 181. 189, 190, 191. 194. 195, 197, 202, 268.276. 330. 331, 513. 519; H/44, 95, 284, 368. 501, 502, 504, 548. 555. 557, 559. 562, 564, 565, 567. 601. 602. 627, 628. 629

»Fokus« (časopis) - 11 483

Folksdojčerska pomoćna policija - II 559

Folksdojčerske poluvojne formacije - 11/30

Folksruf« (Volksruf list) - 1/190

»Fond narodne odbrane« (za vanredne kredite) - II/146. 147

»Foreign Affairs« - 1/487

Foreign Office-Forin ofis (v. Ministarstva inostranih poslova: britansko)

Frakcionaši, frakcionaštvo u KPJ - 1/130. 131

Francuska mornarica - H/118. 703

Francuska vojna doktrina - II/127

Francuska vojna misija za uspostavljanje čvršće veze sa Jugoslavijom - II/635

Francuska vojska (oružane snage, trupe) - 1/261. 272, 576; II/20. 160, 195. 502 637, 650. 661, 703

Francuski ambasador u Rimu - 11/636
 Francuski konzulat u Zagrebu - 1/52
 Francuski narodni front - 1/55
 Francuski otpravnik poslova u Moskvi - 1/309
 Francuski poslanik u Beogradu - 1/54, 228, 229, 261, 262; 11/631, 635, 675
 Francuski vojni izaslanik u Beogradu - U/704
 Francusko-britanski protest Berlinu - 1/228; U/631
 Francuzi - U/23, 466, 636, 688
 Frankovci, frankovački elementi, frankovački pokret, frankovluk - 1/25, 32, 38, 40, 41, 42, 53, 76, 86, 101, 104, 105, 109, 115, 132, 138, 168, 170, 172, 173, 174, 214, 284, 494; U/349, 355, 371
 Front narodne slobode - I/11, 43
 Frontalni rat - II/188, 382, 521, 661, 663, 668, 669

Garantlje:

- država Balkanskog pakta Rumuniji ako bi bila žrtva napada - 1/262
 - Italije Jugoslaviji - 1/343, 391, 399, 407, 439, 581; U/640
 - Italije i Nemačke Jugoslaviji u odnosu na Mađarsku - 1/407
 - Italije za »političku nezavisnost« NDH - U/553
 - Nemačke Jugoslaviji - 1/301, 302, 303, 344, 347, 348, 349, 373, 374, 378, 392, 397, 399, 401, 439, 581; U/640, 644
 - Nemačke i članica Balkanskog pakta granica Rumunije sa Mađarskom - 1/263
 - Nemačke Turskoj 4. mana 1941. - H/26
 - Nemačke Rumuniji - 1/347; H/22
 - Nemačke i Italije Rumuniji - II '9
 - Sovjetskog Saveza za jugoslovenske granice - 1/273
 - Velike Britanije Jugoslaviji (obećanja) - 1/247, 277
 - Velike Britanije i Francuske Grčkoj - 1/249, 287; II/10
 - Velike Britanije Grčkoj, Rumuniji i Turskoj - H/634
 Gardijska konjička brigada (v. Brigade)
 Gardijski bataljon - 11/447
 Garnizonska uprava u Zemunu - 1/197
 Gebelsovo Ministarstvo propagande - H/43
 Generalni (nemački) opunomoćenik za privredu - 11/565
 Generalska (jugoslovenska) klika
 GeneraUtabna struka - II 101, 102, 116

Generalitabovi:

- britanski Imperijalni - 1/380, 532, 594, 596; U/704
 - bugarski - II/14, 24
 - francuski - 1/262; U/704
 - italijanski - 1/278, 279, 287; II/27, 67, 68, 69, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 84, 279, 343
 - italijanskog Ratnog vazduhoplovstva - II/80
 - grčki - 1/532, 596
 - JNA - H/236
 - jugoslovenski Glavni — I/149, 150, 169, 195, 196, 197, 199, 203, 229, 245, 253, 259, 262, 280, 383, 387, 389, 390, 460, 519, 527, 532, 538, 547, 549, 550, 551, 552, 571, 582, 591, 592, 593, 594, 595, 596; H/30, 49, 94, 100, 102, 125, 127, 129, 130, 133, 146, 148, 149, 150, 157, 158, 159, 161, 163, 177, 187, 188, 191, 192, 196, 199, 207, 208, 212, 213, 215, 217, 222, 223, 225, 227, 233, 251, 276, 292, 301, 375, 489, 502, 503, 507, 515, 556, 626, 627, 628, 629, 632, 648, 649, 651, 653, 654, 668, 702, 703
 - mađarski - U/42, 85, 401, 460, 598
 - nemački kopnene vojske - 1/370; II/8, 24, 29, 40, 42, 45, 47; n/675, 676, 689
 - nemačkog Ratnog vazduhoplovstva - II/80
 - turski - H/24
 Genocid - 1/208, 209, 210, 216; H/562, 568, 569, 615
 Gerilski (partizanski) rat (ratovanje) - H/49, 61, 89, 160, 161, 187, 189, 190, 191, 356, 445, 650, 666, 669
 Gering 1939. odbija da primi Mačekove emisare - 1/245
 Gering u ime Hitlera 15. marta 1939. čestita Musoliniju za upad italijanskih trupa u Albaniju - 1/245
 Germanizacija - 1/189; U/563, 565, 566, 582, 609, 615
 »Gestapo« - 1/170, 197, 291, 549, 550; 11/501, 505, 557, 570, 582, 590
 Gestapo-odredi - 1/283
 Glagoljica - 1/215
 »Glas Crnogoraca« - 1/183; H/617, 618
 »Glasnik« - 1/449, 454, 486
 »Glasnik RV i PVO« - II/94, 114, 275, 276, 544
 Glavna administrativna baza (osnovica) - II/182
 »Glasnik na institutot za nacionalna istorija« - U/619

- Glavna intendantska operativna skladišta - II/184
- Glavna skladišta (artiljerijsko, automobilsko, inženjerijsko, intendantsko, sanitetsko, vojne odeće) - II/184, 222, 223
- Glavna (vojišna) slagališta pozadine - U/105, 182, 184, 222, 223
- Glavna suhoputna stanica - II/182
- Glavna uprava bezbednosti Rajha (RSHA) - v. Uprave
- Glavni obaveštajni centri vazdušnih zona - II/179, 478
- Glavni spiskovi kadrova - II/200
- Glavni spiskovi obveznika rezervne vojske - II/200
- Glavni stan nemačke Vrhovne komande kopnene vojske - II/461
- Glavni stan Komandnog odeljenja nemačke 2. armije - II/471
- Glavni stan (štab) vođe Rajha (Vrhovna komanda oružanih snaga) - II/51, 555, 718
- Glavni stočni depo - II/183
- Glavni urednik »Munchener neues Nachrichten« - 1/197, 276, 277, 280
- Glavni stožer vojskovođe Kvaternika - H/571
- Glavni stožer Ustaške vojnice - U/572
- Glavni ustaški stožer - U/570
- Glavno automobilsko slagalište
- »Gledišta« - 1/14, 612
- Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine - U/237
- Grafički pregled trajanja koncentracije i pristizanja trupa na koncentracijsku prostori - 11/204, 205
- Gomos« (remorker) - H/280
- Gornji dom mađarskog parlamenta - 11/86
- Gornji dom Velike Britanije - 1/56
- Gospodarski komitet, u NDH - U/575
- Gospodarska sloga* (novčana org.) - 11/681
- Govediceva grupa (v. Grupa Govedić)
- Govori:**
- Stjepana Radića u Borongaju 1923. - 1/29
- Maćeka posle Rezolucije Hrvatskog narodnog zastupstva 16. januara 1939.-1/59
- Hitlera 10. januara 1939. o principu samoopredeljenja naroda - 1/77
- Maćeka pred Hrvatskim narodnim predstavništvom 15. januara 1939. da se za hrvatsko pitanje nađe rešenje u granicama Jugoslavije - 1/59
- Dragiše Cvetkovića 10. marta 1939. u Narodnoj skupštini o neophodnosti rešenja hrvatskog pitanja - 1/78, 79
- Maćeka 29. avgusta 1939. Hrvatskom narodnom zastupstvu - 1/92
- Musolinija 10. juna 1940. o objavi rata Francuskoj - I 274
- Cerčila 14. jula 1940. da će V. Britanija nastaviti rat i da neće voditi nikakve pregovore sa Nemačkom - U/7
- Hitlera 19. jula 1940. u Rajhstagu u kojem je uputio poslednji apel V. Britaniji za postizanje sporazuma - II/7
- Kneza Pavla o situaciji u Jugoslaviji povodom državnog praznika 1. decembra 1940. - 1/304
- Cvetkovića pred Svetom beogradske opštine 6. decembra 1940. daje međunarodna situacija Jugoslavije dobra i da njegova vlada namerava da učestvuje »u kreaciji novog poretka u Evropi« - 1/304
- Suteja januara 1941. u kojem je okrivio Nemačku zbog opšteg poskupljenja u Jugoslaviji i izazivao neraspoloženje prema Nemačkoj - 1/329
- kneza Pavla na drugoj sednici Krunskog saveta o razgovorima sa Hitlerom 4. marta 1941.-1/370
- Dragiše Cvetkovića 25. marta 1941. u Beču - 1/431, 432, 455
- Ribentropa 25. marta 1941. u Beču - 1/433
- Cane 25. marta 1941. u Beču - 1/434
- Hitlera 25. marta 1941. u Beču - 1/431
- generala Petra Košića oficirima Glavnog generalštaba 26. marta 1941. - 1/437
- Cerčila u Parlamentu 9. aprila 1941. - 11/359
- Alojzija Stepinca 11. aprila 1941. sveštenstvu povodom osnivanja NDH - 1/210
- italijanskog visokog komesara Crne Gore Macolinija 12. jula 1941. u Crnogorskom saboru - 11/588
- pozdravni Slavka Kvaternika u čast načelnika Štaba Nemačke 2. armije 13. aprila 1941. u Zagrebačkoj operi prilikom proslave »oslobođenja Hrvatske« - II/421
- komandanta Nemačke 2. armije 20. aprila 1941. u Zagrebu u čast Hitlerovog rođendana, brzog završetka rata i »oslobođenja Hrvatske« - II/470
- Hitlera u Rajstagu 4. maja 1941.- 11/425, 718
- druga Tita članovima Izvršnog komiteta CK KPH 4. jula 1971. - 1/36
- Građanska zaštita (v. Hrvatska građanska zaštita)

Gradanske političke stranke (partije) - 1/12.
15, 16 18, 19. 24. 182. 472, 488; 11/624
Grafički pregledi trajanja koncentracije i
pristizanja trupa

Granice:

- Banovine Hrvatske u pregovorima za rešenje hrvatskog pitanja i prema Sporazumu Cvetković-Maček - 1/82
- Hrvatske teritorije - 1/88
- Hrvatske i Srbije i Crne gore prema Mačekovim izjavama dopisnicima »Le Petit Parisien« i »Guardiana« - 1932. godine - 1/51
- Hrvatske i Srbije u pregovorima Cvetković-Maček za rešenje hrvatskog pitanja - 1/82
- Hrvatske na Drini kao granica između Austro-Ugarske sa Srbijom i Crnom Gorom - I/100. 109, 185
- Jugoslavije i Nemačke - 1/231, 233. 235
- NDH i Italije - 11/552. 612
- NDH i Mađarske - H/549
- NDH i Trećeg Rajha - H/549
- Kraljevine Hrvatske i Kraljevine Italije - 11/552, 567
- Nemačke i Italije - Brener definitivna granica (prema Hitlerovoj izjavi 1938) - H/631
- Nemačke i Jugoslavije biće »večite« i nepovredive (Hitler) - 1/235: 11/546. 641
- Nemačke i Slovenije za vreme okupacije - 11/581
- Okupacione zone Bugarske i »Velike Albanije« - 11/551. 593
- Okupacione zone Srbije i »Velike Albanije« - H/551
- Okupacione zone Srbije i NDH - 11/551
- Nemačke i italijanske okupacione zone Kosova - H/594
- Okupacione zone Srbije, Sandžaka i Crne Gore - H/551
- demilitarizovane zone jadranske obale - 11/553
- Crne Gore i NDH - H/554
- Okupacione zone Srbije i Bugarske
- Vojišne i pozadnje prostorije posle 27. marta 1941. - 11/184
- Graničari - 11/237, 299. 409, 541
- Granične linije (linije razgraničenja, zone dejstva) - 11/55,60, 74,82.83. 396. 397,400. 407, 410, 412, 414. 421. 431, 432, 433, 435, 466, 471. 547. 577, 612
- Grci - 1/262, 289, 291, 303. 327. 339, 346, 354, 357. 381. 481. 528. 531. 534, 536. 537, 538:

H/27, 52, 56, 71, 80. 90, 164, 171, 186, 188, 189, 234, 242, 243. 247, 251, 310, 384. 429, 485, 639, 650

Grčka vojska (snage, trupe) - 1/362.380.439, 526, 528. 532, 536, 591, 593; H/18, 20,53, 56. 132, 155, 164, 186, 188, 234, 241, 242, 243, 247, 253, 254, 277, 278, 281. 285. 307, 327. 358, 383, 384. 385. 430, 431, 474, 475, 485

Grčki ambasador u Moskvi - 1/527

Grčki konzulat u Beogradu - 1/439

Grčki kralj - 11/243. 245

Grčki Makedonci - 1/186

Grčki poslanici:

- u Ankari - 1/362
- u Beogradu - H/639
- u Berlinu - 11/283

Grčki vojni ataše u Berlinu - 1/291
grčko-britanske snage - 1/357,529,531.592;
11/48. 54, 242. 243. 278, 327, 383, 384. 385, 415

Grčko pitanje - 1/298, 588

Grčko vazduhoplovstvo - 11/53

Grupa Sarkotic - Perćec - 1/149 (v. Sarkotičeva emigrantska grupa)

Grupa Govedk II/501. 627

Grupe armija (armijske grupe):

- grčka grupa »WV« (12. i 20. pešadijska divizija) ranije Centralno-makedonska armija - 11/244, 383, 384, 385, 430, 431

- italijanska u Albaniji - II/22, 38. 48

- jugoslovenske: 232, 233, 234

- 1. - 11/108.162.167,227,234.262.266.275. 278, 299, 312, 313. 314. 316-319, 333. 334. 337, 338. 348. 351. 353, 355, 368, 370, 371. 372. 375. 377. 379. 380. 381. 390, 392, 397, 420. 427, 443. 482. 484. 486, 489, 507. 521, 522. 661. 665. 705

2. - 11/108.162,259,261,298,311,315,318, 319, 332, 333, 338. 348, 354. 364, 380, 396, 397, 404. 410, 418, 426, 434. 442, 443. 445. 448, 490, 520, 521, 665, 707

3. - 11/108,162,165.228,233.252,253,278. 294, 296, 302, 305. 309, 310, 318. 319, 326, 328. 329. 338. 344, 346, 360, 361, 380. 381. 383, 386. 397, 402, 410. 415, 426, 443, 490. 515, 661, 663, 665, 707

- nemačke:

- Centralna - 11/16

- Južna - 11/16

- Severna - 11/16

- 4. vazduhoplovna -

Guvernaorat za Dalmaciju - 11/579
Guverner Crne Gore - 11/556
Guverner Dalmacije - 11/579, 580
Guverner Srbije - 11/557
Gvozdena garda (rum.) - II/24

H

»Habeg« (društvo) - 1/194
Habsburzi (Habsburgovci) - I/18, 54, 221, 228, 229, 580; U/630, 631
»Hanao« (Hrvatska nacionalistička organizacija) - 1/28, 38
rilaška konvencija - 11/373, 562
Hidrografski institut - II/120
»Heleni Kavarioti« (grčki brod) - H/483
Hemijaska služba - II/181
•Herman Gering« (Nemačka fabrika) - II/687
•HIPO« (v. Pomoćna milicija »HIPO«)
Hipotekama banka - II/146
»Historijski pregled« - 1/69, 97
Hitlerizam - 1/131, 233
Hitler 18. aprila 1941. dozvoljava da bugarska policija ili trupe mogu ući na jugoslovensku teritoriju do linije Pirot - Vranje - Skoplje gornji tok Vardara do grčke granice - H/469
Hitlerov diplomatski [.]overenik za Balkan - 1/208
Hitlerov pozdravni govor posle pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu 25. marta 1941 - 1/431
»Hitler-Jugend« (nacistička omladinska organizacija) - 1/201
Hitlerov zahtev (poziv) 18. novembra 1940. da Mađarska i Rumunija pristupe Trojnom paktu
"»Hladni rat« - 11/675
Hoderin klub - 1/166
Hoderovci - 1/25, 132, 172; 11/611
Honved - H/599
Hortijevci - 11/86
Hrvati - 1/9, 11, 12, 15-18, 29, 30, 32, 37, 39, 43, 44, 49, 53-60, 62, 64, 65, 66, 68, 73, 74, 75, 77, 78, 80, 81, 82, 85, 86, 93, 99, 103, 105, 106, 108, 109, 110, 115-118, 128, 129, 132, 146, 170, 173, 174, 206-210, 212, 215, 216, 230, 231, 234, 242, 243, 247, 254, 260, 297, 304, 329, 339, 346, 355, 364, 365, 368, 376, 379, 397, 402, 408, 409, 410, 413, 417, 431, 459, 470, 490, 496, 498, 500, 501, 503, 505, 515, 535, 565, 569, 572, 573, 575, 576, 577, 578, 581, 582; 11/31, 37, 40, 43, 46, 283, 284, 286, 303, 342, 351, 352, 372, 380, 381, 407, 432, 441, 466, 472, 521, 544, 546, 549, 567, 568,

570, 571, 573, 579, 580, 582, 599, 610, 616, 622, 623, 625, 627, 633, 637, 653, 657, 658, 663, 667, 719, 720, 721, 723, 726, 727, 730
Hrvati jugoslovenske orijentacije - 1/109
Hrvati levičari - 1/77
Hrvati muslimanske veroispovesti - 1/57, 216
Hrvati oficiri - 1/176
Hrvatska buržoazija - II/623, 625, 636, 669, 724
Hrvatska (gradanska) zaštita - 1/108, 171, 175, 176, 177, 178, 179; U/368, 372, 479, 505, 657, 727, 728, 729
Hrvatska kraljevina - 1/57, 64
•Hrvatska legija« - H/461, 572
»Hrvatska misao« - 11/724
Hrvatska nacionalistička organizacija
Hrvatska nacionalsocijalistička stranka - 1/107
»Hrvatska-Nemački protektorat« - 1/66
Hrvatska nezavisna država povezana s Italijom personalnom unijom i zajedničkim ministarstvom narodne odbrane - 1/65
Hrvatska (pučka) seljačka stranka - 1/12
Hrvatska seljačka stranka (HSS) - I 16, 17, 18, 21, 23-26, 30, 31, 33, 34, 35, 39, 41, 42, 43, 45, 46, 50, 62-65, 68, 69, 75, 79, 81, 83, 84, 88, 90, 92, 103, 106, 107, 109, 110, 112, 115, 116, 138, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 206, 215, 216, 224, 318, 330, 475, 485, 495, 496, 501, 504, 505, 507, 515, 525, 566, 572, 573; 11/228, 320, 334, 373, 374, 393, 429, 488, 490, 501, 569, 720, 721, 725, 726, 727
»Hrvatska republika« povezana sa Italijom ekonomskom i carinskom unijom, a zatim, sjedinjena s njom (zahtev) - 1/64
Hrvatska republikanska (seljačka) stranka (HRSS) - 1/15, 27, 28, 29-33, 121, 169, 170, 214
»Hrvatska revija« - 1/175
hrvatska seljačka vojska - I/176
Hrvatska (seljačka) zaštita - 1/59, 60, 108, 114, 171, 175, 176, 177, 178, 179, 494, 495, 501, 505, 570; II/368, 372, 393, 479, 505, 523, 657, 718, 728, 729
•Hrvatska smotra« (časopisi - 1/173; 11/486, 487, 513
Hrvatska stranka prava - 1/27, 169
»Hrvatska straža« - U/484
Hrvatska štampa - 1/567, 568, 569, 570
Hrvatska vlada - 1/17, 28, 569
Hrvatska vojska - 1/176, 179
Hrvatska zajednica - 1/15, 27
Hrvatska žandarmerija - H/597
Hrvatske jedinice - 11/432

Hrvatske zemlje - 1/99
 Hrvatski blok - 1/27, 28
 .Hrvatski dnevnik. - 1/56. 65. 75. 78. 80, 83. 86. 93, 94,95, 96, 97. 104, 329, 502, 504, 573; H/725
 Hrvatski državni sabor (NDH) - H/664
 .Hrvatski junak. - 1/109; II/334, 335
 .Hrvatski komitet. - 1/173
 Hrvatski kralj - 1/36, 57
 Hrvatski nacionalni komitet - 1/107, 172, 173. 574
 Hrvatski nacionalistički pokret - 11/373
 •Hrvatski narod. - 1/215; 11/335. 379, 487, 513, 615, 729, 731
 Hrvatski narodni (nacionalni seljački) pokret - 1/42, 55, 58, 63, 104, 216, 566, 567, 568, 570, 574; II/721
 Hrvatski narodnooslobodilački front - II/576
 Hrvatski parlament (v. Hrvatski sabor)
 Hrvatski pomorski sklop - H/574
 Hrvatski radnički savez (HRS) - 1/1 16, 175; 11/576
 Hrvatski (autonomni) sabor - 1/17, 28, 39, 59, 76, 93, 95, 103, 571; 11/664
 Hrvatski zaštitni lovci - 1/179; 11/728
 Hrvatski životni prostor - 1/76
 Hrvatsko domobranstvo (v. i Domobranstvo NDH) - 1/570
 Hrvatsko (narodno) pravo - 1/46. 571
 Hrvatsko (državno) pravo - I '58. 59, 169
 Hrvatsko istorijsko pravo - 1/13
 Hrvatsko nacionalno (narodno) predstavninstvo - 1/58, 59, 86
 Hrvatsko narodno zastupništvo-zastupstvo - 1/56, 58. 59. 60. 63. 66. 68. 77. 84. 85. 92. 571
 Hrvatsko opoziciono vodstvo - 1/50
 Hrvatsko pitanje - 1/21. 23, 27, 30. 45. 48. 49. 52. 54, 55. 56.60.61,68.72. 73,75. 79.80. 81. 86. 93. 96. 101, 102. 104, 105. 114. 244, 577; II/17. 623. 625. 635. 642
 Hrvatsko pitanje kao međunarodni problem - 1/45. 47. 48. 49. 52. 55. 56. 61. 62. 63, 67, 68. 75. 77. 86; 11/625, 642

Instrukcije:

- kneza Pavla Stojadinoviću za razgovore sa Maćekom - 1/74
- predsednika kraljevske jugoslovenske vlade od 11. avgusta 1938. šefu Centralnog presbira o stavu jugoslovenske vlade prema anšlusu - I 237
 Nemačke vlade posle anšlusa svim konzulatima u Jugoslaviji da se ne upuštaju u uključivanje hrvatske politike u politiku Osovine - Rim - Berlin - 1/75
- Stojadinovića 22. septembra 1938. jugoslovenskoj štampi da se ne sme ništa pisati ni kritikova« protiv Nemačke i Italije - 1/237

•Hrvatsko pravo« (list) - 1/45
 Hrvatsko poslanstvo u Rimu - 11/552
 Hrvatsko (vodstvo) rukovodstvo (v. Vodstva-rukovodstva) —
 •Hrvatsko-nemački protektorat. - 1/66
 Hrvatsko-srpski spor - 1/66
 Hrvatsko-srpska koalicija - 1/12, 18
 Hrvatsvo - 1/207, 210, 215, 216; H/623, 624
 HSS - država u državi - 1/176
 Huni - 1/413

1

Ideološki rat - II/671
 .II Telegrafo« - 1/234
 Ilegalne albanske čete - 1/188
 »Ilustrovan politika« - 11/94
 Imperijalisti, imperijalističke sile. imperijalistički blok, imperijalizam - 1/9, 10, 19, 109, 124, 126, 133, 134, 135. 136, 138, 140, 142. 143, 146, 184, 248, 249, 280-286, 330; II/200
 Imperijalistički rat-I/101, 102, 125. 126. 134, 135. 136. 140, 143. 247, 255, 275, 280-286
 Industrija (ratna, laka, teška) - 1/280. 281, 11/21, 99, 134, 136-140. 144, 146. 149. 157, 195, 197, 212, 642, 644, 648, 649, 669, 689, 693, 696
 Industrijalizacija Jugoslavije - II/135, 150
 Industrijska mobilizacija - 11/138
 Industrijska proizvodnja naoružanja i opreme - 11/134, 135, 137
 Informativno-obaveštajna služba fašističke partije (v. Obaveštajna služba: italijanska)
 Inicijativni odbor za stvaranje »Stranke radnog naroda Hrvatske« - 1/102. 137
 Inspekcija artiljerije - II/105
 Inspekcija pešadije - II/105
 Inspekcija zemaljske odbrane - 1/194; H/105, 134, 135, 196, 197, 208
 Inspekcije vojnih puteva - H/182
 Inspektor zemaljske odbrane - II/134. 196
 Institut za historiju države i prava u Zagrebu - 1/567; 11/236

- predsednika kraljevske jugoslovenske vlade od 27. septembra 1938. poslaniku u Rimu da Čana upozna sa stavovima Kraljevine Jugoslavije prema Italiji, Albaniji, sudetskom pitanju i čehoslovačko-madarskom sporu - 1/235. 236, 237
- načelnika Odeljenja za ekonomsku politiku Nemačkog Ministarstva inostranih poslova od 19. septembra 1939. Poslanstvu u Beogradu povodom reagovanja britanske vlade u vezi sa jugoslovensko-Nemačkim trgovinskim odnosima - U/687
- br. 2 za lovačku avijaciju (1939) - U/527
- Nemačkog Ministarstva inostranih poslova od 15. juna 1940. poslaniku u Beogradu da jugoslovensko) vladi ukaže na potpunu ekonomsku zavisnost Jugoslavije od sila Osovine posle ulaska Italije u rat - 1/274
- Ribentropa od 16. juna 1940. ambasadoru u SSSR-u u vezi sa interesovanjem Molotova o stavu Nemačke i Italije prema problemima na Balkanu - 1/274
- Aleksandra Cincar-Markovića od 7. novembra 1940. jugoslovenskom poslaniku u Londonu za predaju verbalne note britanskoj vladi povodom bombardovanja Bitolja - 1/293
- Brauhica od 28. decembra 1940. za predstojeću okupaciju Jugoslavije - II/46
- kneza Pavla i Cincar-Markovića jugoslovenskim poslanicima u Londonu, Moskvi i Vašingtonu 21. marta 1941. da iznesu razloge zbog kojih je Jugoslavija prinudena da priđe Trojnom paktu - 1/407. 412
- Nemačkom poslaniku u Beogradu Herenu 29. marta 1941. iz Berlina da izbegava ne samo on nego i njegov zamenik da idu u jugoslovensko MIP - 1/514
- prohitlerovskim hrvatskim elementima iz Berlina 30. marta 1941. za izvođenje subverzivnih dejstava u Jugoslaviji - 11/42
- Ninčića jugoslovenskom poslaniku u Moskvi i Gavriloviću 1. aprila 1941. da stupi u vezu sa Molotovom radi zaključenja političkog i vojnog pakta između Jugoslavije i SSSR-a - 1/519. 540
- Čana svom ambasadoru u Berlinu Alfijeriju 1. aprila 1941. da stavi do znanja Ribentropu da će Musolini primiti jugoslovenske ministre ako smatra daje korisno za Osovinu i ako nema neke prepreke - 1/521
- Čana Mameliju 3. aprila 1941. da obavesti jugoslovensku vladu da njeni predstavnici ne dolaze u Rim pre no što iznesu argumente sa kojima treba da nastupe - 1/522
- jugoslovenskom poslaniku Ivi Andriću da prenese rukovodiocima Nemačkog MIP-a želju jugoslovenske vlade da učini bilo kakav ustupak koji se ne kosi sa nacionalnom čašću. a u duhu note koju će predati Hitleru - 1/523
- Nemačkog generala Rintelina od 3. aprila 1941. radi planiranja zajedničkih Nemačko-italijanskih operacija protiv Jugoslavije i Grčke - H/275
- Ribentropa svom ambasadoru u Moskvi 6. aprila 1941. u 4.30 da Mololovu objasni motive zbog kojih je Nemačka prisiljena da preduzima vojne operacije protiv Grčke i Jugoslavije - II/544
- jugoslovenske Vrhovne komande O. br. 109 od 8. aprila kako se treba boriti ubuduće - H/338
- jugoslovenske Vrhovne komande generalu Mihailu Bodiju od 15. aprila 1941. o vođenju pregovora sa Nemcima o zaključenju primirja - U/732
- kapetana fregate Damjana Bratića posle rata o toku Treće sednice komandanata plovniha sastava jugoslovenske Ratne mornarice 15. aprila 1941. - 11/456

Integralno jugoslovenstvo - 11/623. 624
 Integritet Albanije - 1/239
 Integritet Jugoslavije (v. Teritorijalni integritet Jugoslavije)
 Intelidžens servis (Intelligence Service - v. Obaveštajna služba: britanska)
 Intendanska slagališta - II/189, 225
 Interesne sfere - I 19, 61. 66. 187, 245. 257. 266, 284. 302, 312. 318, 376, 544; U/9. 17, 18, 37. 548, 549. 551, 553, 633. 635
 Intermisterijalna komisija za suzbijanje komunističke propagande - 1/149. 192

Intervencija Musolinija u Hrvatskoj radi priznanja nezavisne države Hrvatske - 1/50
 Invazija na Britanska ostrva - II/7. 11. 29
 Inžinjerija - H/101, 226, 232, 251
 Inžinjerijske jedinice (v. Jedinice: inžinjerijske)
 Iredenta, iredentističke demonstracije i aspiracije - 1/27, 45. 99. 186. 187. 234, 276, 297, 368
 Iseljavanje (raseljavanje, deponovanje) - 1/137; U/549. 563.565. 566. 568. 599.611.612. 614. 615

Iskrcavanje francuskih jedinica u Solunu (predviđanje) - 1/280: H/635
Iskrcavanje britanskih trupa u Solunu - 1/383
Isporuka (nabavka) naoružanja i opreme Jugoslavije - 1/300, 579; II/134, 135, 137-143, 146, 147, 150, 151, 152, 223, 634, 642, 648, 653, 675, 676, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693
Ispostave nemačke Obaveštajne uprave »AST« - II/556
Ispravka jugoslovenskih granica - 1/244, 303
Istočno pitanje - I/187
»Istorijski časopis« Istorijskog instituta, Beograd - U/236
»Istorijski zapisi« - I/187
Istražna komisija za utvrđivanje odgovornosti u vezi sa uvlačenjem Jugoslavije u rat protiv sila Osovine - 11/614
Italija 13. aprila 1939. okupira Albaniju - 1/313
Italija 16. aprila 1939. proglašava personalnu uniju između Italije i Albanije
Italija 10. juna 1940. objavljuje rat Francuskoj - I/107, 172, 271, 272, 274, 277
Italija »nezaračena strana« - 1/256, 258, 272, 314; U/635, 636, 637
Italija 28. oktobra 1940. napada Grčku - 1/290; II/10
Italijani - 1/36, 37, 50, 61, 62, 63, 68, 171, 173, 175, 183, 186, 188, 231, 233, 234, 243, 244, 245, 258, 271, 278, 280, 287, 290, 293, 294, 298, 324, 330, 364, 381, 387, 391, 397, 401, 440, 496, 504, 515, 531, 536, 581, 591, 594; U/10, 16, 20, 22, 28, 32, 36, 38, 48, 53, 60, 70, 71, 72, 74, 76, 77, 86, 89, 142, 155, 186, 189, 211, 212, 241, 244, 247, 250, 277, 278, 294, 307, 321, 327, 343, 358, 368, 378, 383, 393, 400, 406, 408, 410, 413, 416, 421, 422, 423, 424, 429, 431, 432, 435, 451, 452, 458, 459, 461, 462, 466, 468, 471, 474, 475, 492, 506, 515, 516, 528, 531, 540, 547, 549, 553, 554, 555, 566, 567, 568, 569, 571, 574, 579, 580, 581, 582, 583, 586, 593, 605, 606, 613, 634, 637, 638, 639, 644, 656, 688, 722, 735, 740
Italijanska 4. vazduhoplovna eskadra - II/36, 250, 425
Italijanska dinastija - 1/106
Italijanska 2. vazduhoplovna eskadra (flota) - II/36, 38, 80, 250
Italijanska flota (mornarica) - 1/261; U/68, 133
Italijanska ambasada u Berlinu - 1/391
Italijanska informatinsko-obaveštajna služba - 1/505
Italijanska komanda oružanih snaga u Albaniji - U/553
Italijanska interesna sfera (v. Interesne sfere)
Italijanska kraljevska kuća Savoja - II/39
Italijanska *mare nostrum* politika - 1/277
Italijanska okupaciona zona - 1/189; II/549, 555, 577, 581, 615
Italijanska okupaciona zona Kosmeta - n/595
Italijanska (okupaciona) zona NDH - U/577, 582
Italijanska okupaciona zona dela Makedonije - II/593
Italijanska okupaciona zona dela Slovenije - U/581, 582
Italijanska poslanstva:
- u Beogradu - 1/295, 376, 518, 547; U/505
- u Sofiji - I 186
- u Zagrebu - U/552
Italijanska Ratna mornarica (flota) - II/73, 76, 78, 81, 250, 271, 273, 274, 279, 460, 466, 494, 530, 648
Italijanska Skupština - 1/265
Italijanska štampa - 1/339, 358
Italijanska Vojna misija za vezu komande italijanske 2. armije i nemačke 2. armije - n/76
Italijanska Vojna misija u Ljubljani - 1/45
Italijanska Vojna misija u Bugarskoj - II/73
Italijanska vojno-obaveštajna služba (v. Obaveštajna služba: italijanska)
Italijanska vojska (snage, trupe) - 1/324, 326, 357, 514, 516, 517, 538, 575, 589; 11/16, 22, 37, 48, 52, 58, 64, 67, 68, 71, 72, 73, 75, 76, 79, 80, 87, 88, 90, 153, 164, 165, 189, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 278, 279, 280, 287, 298, 305, 306, 307, 310, 320, 326, 327, 341, 359, 361, 363, 372, 386, 391, 392, 395, 402, 407, 412, 421, 422, 423, 425, 428, 433, 435, 443, 446, 454, 455, 458, 460, 461, 465, 466, 467, 468, 470, 475, 512, 515, 521, 523, 526, 534, 547, 571, 578, 579, 582, 583, 584, 586, 587, 602, 613, 643, 644, 648, 659, 664, 666, 667, 721
Italijanske okupacione snage - 1/188
italijanske trupe se 7. aprila 1939. iskrcavaju u Albaniji - 1/80, 134, 188, 313
Italijanske trupe 1941. ulaze na Cetinje - 1/183

Italijanski ambasadori:

- u Ankari - 1/262. 264. 382
- u Berlinu - 1/263, 273, 517, 521, 523; 11/28, 38. 80. 461, 638
- u Moskvi - 1/520, 540
- u Sofiji - 1/407

Italijanski atašei (vojni Izaslanici):

- u Beogradu - 1/272, 353; 11/506, 689, 736
- u Berlinu - 1/291; 11/461
- Italijanski ekspanzionizam - 11/594
- Italijanski imperijalizam - 1/28
- Italijanski iredentistički krugovi - 1/45

Italijanski konzuli:

- u Dubrovniku - 1/183
- u Splitu - 1/464
- u Zagrebu - 1/106. 107. 178
- Italijanski kralj - 11/553
- Italijanski ministar propagande - I<65. 66
- Italijanski namesnik u Tirani - I 278
- Italijanski opunomoćenici za vođenje pregovora o primirju - 11/733

Italijanski otpravnici poslova:

- u Berlinu - 1/360, 361, 391, 392. 394; 11/690
- u Moskvi - 11/677, 678
- Italijanski poraz (neuspesi) u Grčkoj - 1/326, 331, 334, 344; 11/13, 20. 38. 70, 639, 640

Italijanski poslanici:

- u Beogradu - I/89. 105, 171, 183, 223, 260, 264, 265. 267, 270, 271. 304, 306, 308, 353, 357, 391, 515. 516, 517 518, 519. 520, 521. 551; 11/676, 677, 689
- u Budimpešti - 1/260. 300
- u Sofiji - I/102. 103, 186, 271, 273; 11/43, 679
- u Zagrebu - 11/567. 568. 569. 579, 616
- Italijanski princ na čelu autonomne Kraljevine Hrvatske - 1/64
- Italijanski protektorat u Albaniji - 11/553
- Italijanski razarač »Bari« - 11/79
- Italijanski razarač »Toronto« - 11/79
- Italijansko-grčki rat (sukob) - 1/288, 289, 290. 291. 294. 296. 298. 302, 304, 324, 330,

341, 342, 343, 345. 346. 347, 348, 392, 584 587; 11/17, 20. 70. 71, 164, 218

- Italijansko-jugoslovenski odnosi (v. Spoljnopolitički odnosi Jugoslavije sa Italijom)
- Italijansko-jugoslovensko društvo - 1/490
- Italijansko Ministarstvo rata - 11/72
- Italijansko pokroviteljstvo nad Hrvatskom - I/106

Italijanska poslanstva:

- u Beogradu - 1/295, 376, 518, 547; n/505
- u Sofiji - I/186
- u Zagrebu - 11/552
- Italijansko vazduhoplovstvo - 11/36, 55, 64 68. 69. 72. 76. 81. 83. 87. 229, 250. 279, 280' 281, 283. 322, 401, 414, 455, 460, 494. 648 714

Izbori:

- parlamentarni 1920. - 1/15
- opštinski u Hrvatskoj 1920. - I/119
- opštinski u Srbiji 1920. — 1/119
- za Ustavotvornu skupštinu 1920. - I 119
- od 18. marta 1923. - 1/28
- od 8. februara 1925. - 1/20
- od II. septembra 1927. - 1/34
- novembarski 1931.-1/23
- od 5. maja 1935. (Petomajski izbori 1935) - 1/20. 21. 22. 41. 43. 138, 166, 175
- za Ustavotvornu skupštinu (zahtev BNS 1937) - 1/43
- za Ustavotvornu skupštinu (zahtev) - 144
- od decembra 1938. - 1/21. 22, 23. 58. 59. 74. 75. 76. 77. 94. 101. 132. 133. 134. 168. 175; 11/633
- administrativni u Hrvatskoj juna 1940. - 1/25
- studentski na Pravnom i Ekonomskom fakultetu u Zagrebu - 1/105, 172
- studentski na Zagrebačkom univerzitetu 3. i 4. decembra 1939. - 1/105
- Izborne liste - 1/20, 21. 22, 23, 25. 41. 42, 69. 86. 108. 115, 138, 160. 168. 172

Izjave (Intervjui)

Izjave od 1924 do 1938.

- Pavla Radića 27. marta 1924. u Narodnoj skupštini - 1/32
- Stjepana Radića 1924. o ulasku HRSS u Seljačku internacionalu - 1/48

- predsednika Demokratske stranke 1924. o pretvaranju Opozicionog bloka u Blok narodnog sporazuma i seljačke demokratije - 1/31
- Stjepana Radića od 22. aprila 1925 o zajedničkom radu s Narodnom Radikalnom strankom - 1/33
- Stjepana Radića posle atentata u Narodnoj skupštini 1928. »sada postoji kralj i narod« - 1/35
- Stjepana Radića dopisniku novinske agencije »Telegraf union« 24. jula 1928. - 1 35
- Maćeka 1928. o amputaciji - 1/17
- Maćeka posle zavođenja Sestojanuarske diktature 1928. »Nema sporazuma, nema izmirenja« - 1/50
- Maćeka Luju Saleru posle zavođenja Sestojanuarske diktature 1929. - 1/90
- Maćeka dopisniku »Le Petit Parisien« Rubou 1932. o budućim granicama Hrvatske - 1/51
- Maćeka britanskim parlamentarcima objavljena u »Manchester Guardianu« 30 septembra 1932. - 1/51
- Maćeka Luju Saleru posle smrti kralja Aleksandra da Hrvatska može postojati samo kao deo Jugoslavije - 1/74
- Maćeka Stojadinovicu o Konkordatu - 1/74
- Maćeka »Dejli telegrafu« novembra 1935. da britanska politika neće sledeti francusku - 1/51

izjave od 1938 - 1939.

- Maćeka mađarskom konzulu u Zagrebu posle anšlusa da mu je stalo da Hrvatsku uključi u politiku Osovine Rim-Berlin I 230
- Maćeka švajcarskom listu »Neue Züricher Zeitung« posle anšlusa 1938. - 1/54
- predsednika kraljevske jugoslovenske vlade od 15. marta 1938. šefovima parlamentarnih klubova o anšlusu i spoljnoj politici Kraljevine Jugoslavije - 1/132, 231
- Litvinova predstavnicima štampe u Moskvi 17. marta 1938. o stavu Sovjetskog Saveza prema anšlusu - 1/232
- Litvinova-mađarskom ambasadoru u Moskvi 26. marta 1938. da je anšlusom poremećena ravnoteža sila u srednjoj Evropi - 1/231
- Maćeka u avgustu 1938. da Hrvati, ne bi branili »ovu državu« - 11/207
- Litvinova francuskom otpravniku poslova u Moskvi 3. septembra 1938. daje SSSR spreman da zajedno sa Francuskom brani Cehoslovačku ako za to bude zamoljen I 232
- Hitlera posle anšlusa 1938. da ce »ranice Nemačke prema Jugoslaviji bili nepovredive i večite - 1/235
- Maćeka na zboru HSS u Zagrebu 1938 povodom događaja u Cehoslovačkoj - 1/75
- Maćeka o Deklaraciji kraljevske vlade od 16. februara 1939. - 1/78
- Cemberlena u Donjem domu 1. novembra 1938. da nema ništa protiv nemačke penetracije u istočnoj i jugoistočnoj Evropi - 1/312
- Maćeka dopisniku »Hrvatskog dnevnika« da u Deklaraciji kraljevske vlade od 16. februara 1939. nema ništa sem »banalnih fraza o nacionalnom i državnom jedinstvu« - 1/78
- Maćekovog opunomoćenog izaslanika 12. februara 1939. funkcioneru Štaba Firerovog (Hitlerovog) zamenika o traženju pomoći za uspostavljanje nezavisne hrvatske države - 1/59
- Cvetkovića Nemačkom poslaniku Herenu 1939. da se neće ništa menjati u spoljnoj politici Jugoslavije - 1/77
- Cvetkovićeve vlade 1939 da ima osnovni zadatak da reši hrvatsko pitanje - 1/61
- Cvetkovića u debati o budžetu Ministarstva unutrašnjih poslova 10. marta 1939. o odlučnosti vlade za rešavanje hrvatskog pitanja - 1/79
- Cvetkovića u Narodnoj skupštini 10. marta 1939. o hrvatskom pitanju - 1/78
- Maćeka dopisniku »Asošijated presa« 21. marta 1939. - 1./61, 66
- Oeringa 15. aprila 1939. u Rimu da Jugoslavija može živeti ako se poveže sa Nemačkom i Italijom - 1/61
- Maćeka listu »Dejli ekspres« 10. aprila 1939 da Nemci i Italijani nisu ponudili neku pomoć i da će pozdraviti svačiju pomoć za autonomiju Hrvatske u granicama jugoslovenske države - 1/68
- Maćeka Hoptneru posle rata o Karnelutijskoj misiji krajem januara 1939. - 1/65
- Košutića pred Hrvatskim narodnim zastupstvom 8. maja 1939. o pozivu obveznika na vežbu - 1/109

- Cvetkovića novinarima posle povratka kneza Pavla iz Berlina (početkom juna 1939) da je nastao samo mali zastoje u pregovorima sa Mačekotji - 1/88
- Mačeka stranom štampi posle zastoja pregovora sa Cvetkovićem u julu 1939. da će otepeti Hrvatsku - »Ako Beograd ne može da zavede red u zemlji. Nemačka može« - 1/89
- Mačeka dopisniku »Asosijated presa« 1. avgusta 1939. - 1/66
- Mačeka od 1. avgusta 1939. tekstualno prenetu u »Njujork Tajmsu« 2. avgusta 1939. - 1/66
- Cvetkovića od 10. avgusta 1939. u Trstu o prijateljskim odnosima s Italijom - I 256
- Mačeka »Njus Kroniklu« od 16. avgusta 1939. o teškoćama za sporazumevanje sa Beogradom - 1/90
- Košutica u avgustu 1939. na zboru hrvatskih zastupnika da protestuje zbog poziva obveznika na vežbu - 11/207
- kneza Pavla Herenu krajem septembra 1939. da je veoma zadovoljan što su Nemačke isporuke krenule napred - 11/689
- vlade Cvetković-Maček o neutralnosti Jugoslavije - 1/102
- Hitlera od 8. oktobra 1939. o mogućnosti preseljenja nemačkih manjina iz susjednih država u Rajh - 1/193, 194

Izjava od 1940. do 1941.

- Cemberlena u Donjem domu od 18. aprila 1940. o rezultatima konferencije lorda Halitaksa sa engleskim poslanicima u zemljama jugoistočne Evrope - 1/268
- Kneza Pavla zamemku načelnika Odeljenja za ekonomsku politiku Nemačkog Ministarstva inostranih poslova 3. maja 1940. o stavu Jugoslavije prema britanskom ekonomskom ratu - II/268
- Cerčila 14. jula 1940. da će se V. Britanija odlučno suprotstaviti iznenadnom desantu i dugotrajnoj opsadi i da se neće upuštati u bilo kakve pregovore za zaključenje mira - II
- jugoslovenske vlade 2. novembra 1940. povodom napada Italije na Grčku - 1/290
- mađarskog ministra inostranih poslova 11. novembra 1940. povodom bombardovanja Bilolje i italijansko-grčkog sukoba - 1/294
- jugoslovenske vlade od 7. decembra 1940. upućena vladi Nemačke o jugoslovensko-italijanskim i jugoslovensko-Nemačkim odnosima - 1/304, 305, 322
- Ribentropa italijanskoj vladi 19. septembra 1940. da se Grčka i Jugoslavija nalaze u području italijanskih interesa, a da Nemačka zadržava pravo samo na okrug Maribor - 1/279

Izjave 1941. i kasnije.

- sovjetske agencije »TASS« od 13. januara 1941. da je prebacivanje Nemačkih trupa u Bugarsku urađeno bez znanja Sovjetskog Saveza - 11/19
- Cvetkovića Sepu Janku u januaru 1941. da će se kazniti svako ko radi protiv manifestacija nemačke manjine - 1/199
- turskog ministra inostranih poslova Saradžoglua uskoro posle zaključenja bugarsko-turskog pakta o nenapadanju od 17. februara 1941. da se spoljna politika Turske nije izmenila i da Turska ostaje i dalje verna svojim saveznicima - 11/25
- turskog ministra inostranih poslova Saradžoglua Idnu 22. februara 1941. da bi Turska prelaženje Nemaca kroz Bugarsku prema Solunu smatrala kao »Casus belli« - 1/362
- predsednika bugarske vlade Filova od 1. marta 1941. da se posle pristupanja Bugarske Trojnom paktu neće menjati njeni odnosi sa susjedima - 1/363
- italijanskog konzula u Splitu da su glasovi o državnom udaru potkrepljeni zahtevom viših oficira da sudeluju u britanskim terorističkim planovima koje je 2. marta 1941. nosio uhapšeni službenik Komande mornarice - 1/464
- Hitlera knezu Pavlu 4. marta da je doneo odluku da početkom leta napadne Sovjetski Savez - 1/366
- jugoslovenskog ministra inostranih poslova Cincar-Markovića od 5. marta 1941. jugoslovenskoj štampi koja je zvučala kao neposredan oštar odgovor na pritiske Berlina« - 1/368
- Nemačke i Italije o uslovima za pristupanje Jugoslavije Trojnom Paktu - 1/377

britanske vlade jugoslovenskoj vladi od 24. marta 1941. u kojoj izražava čuđenje zbog spremnosti da potpiše sporazum kojim se odriče neutralnosti i prelazi u tabor britanskih neprijatelja - 1/418

Ribentropa 25. marta 1941. posle pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu - 1/433

predsednika vlade generala Simovića od 27. marta 1941. predstavnicima domaće štampe u kojoj apeluje da se građani Jugoslavije klone manik-tacija koje bi otežale odnose sa susedima - 1/492

jugoslovenskog ministra inostranih poslova Ninčića od 27. marta 1941. u kojoj izjavljuje najdublji žaljenje zbog događaja i Saobraćajnom birou, uveravajući ga da je nova jugoslovenska vlada spremna da prihvati Trojni pakt - L 511

Slobodana Jovanovića u izbeglištvu da su glavni organizatori državnog udara 27. marta bili general Mirković i major Živan Knežević - II 466

mađarskog regenta Hortija 28. marta 1941. Berlinu o učešću Mađarske u napadu na Jugoslaviju - II'42

bana Subašića i ministra Suteja od 29. marta 1941. Hitleru da su hrvatski ministri bili pohapšeni i dovedeni u Ministarstvo vojske i mornarice i pozvani da uđu u novu vladu - 1/515

Simovića italijanskom poslaniku u Beogradu Mameliju od 29. marta 1941. o dejstvu Jugoslavije u pravcu Albanije ako Nemačke trupe okupiraju solunsku zonu - I 516, 517

jugoslovenske vlade od 30. marta 1941. fon Herenu i Mameliju o svojoj politici - 1/517

jugoslovenskog ministra inostranih poslova Ninčića od 30. marta 1941. Herenu i Mameliju da jugoslovenska vlada ostaje verna principu poštovanja međunarodnih ugovora, kao i ugovora sa Protokolom, zaključenim 25. marta u Beču, i da će održavati prijateljske odnose sa Nemačkom i Italijom - 1/517

britanskog vazduhoplovnog atašea u Beogradu potpukovnika Makdonalda od 31. marta 1941. - 1/467

jugoslovenskog poslanika u Moskvi Gavrilovića italijanskom i Nemačkom poslaniku od 1. aprila 1941. da bi Nemačko-jugoslovenski i italijansko-jugoslovenski rat bio velika nesreća za sve učesnike i da će potpredsednik vlade Jovanović otputovati u Rim da bi se sprečio rat - 1/520

prvog pomoćnika načelnika Glavnog generalštaba generala Nikolića o pregovorima sa britanskim predstavnicima 2. aprila u Beogradu - 1/536, 554

general Radivoja Jankovića od 2. aprila 1941. u Glavnom generalštabu pre odlaska na pregovore sa britanskim i grčkim predstavnicima u Grčku - 536, 554

Maćeka od 3. aprila 1941. o ulasku u Simovićevu vladu - 1/502

Momčila Ninčića od 4. aprila 1941. italijanskom poslaniku Mameliju - 1/523, 526

Momčila Ninčića od 4. aprila 1941. koju je njegov brat Velizar preneo odpravniku poslova Fajneu u Nemačkom poslanstvu - I 524

jugoslovenskog poslanika u Berlinu Iva Andrića italijanskom ambasadoru u Berlinu 4. aprila 1941. o dubokom ogorčenju što izjava dobre volje jugoslovenske vlade ne nailazi na povoljan prijem od strane Nemačke vlade i da mu nije poznato kako se razvija stvar u pogledu traženja Musolinijevih dobrih usluga - 1/523

jugoslovenskog ministra inostranih poslova Ninčića italijanskom predstavniku od 4. aprila 1941. da Jugoslavija nema nikakve obaveze prema V. Britaniji, da preuzima sve obaveze iz Protokola od 25. marta, da se obavezuje da održi naklonjenu neutralnost u slučaju komplikacija na Balkanu, itd. - 1/523

Molotova Nemačkom ambasadoru u Moskvi Sulenbergu od 4. aprila 1941. da će sovjetska vlada »danas ili sutra« potpisati ugovor o prijateljstvu i nenapadanju sa Jugoslavijom i da taj ugovor nije uperen ni protiv koga - 1/541

Ribentropa sovjetskom ambasadoru u Berlinu 4. aprila 1941. da bi ugovor Sovjetskog Saveza sa Jugoslavijom značio kraj Nemačko-sovjetskog prijateljstva - 1/541

Nemačke vlade od 5. aprila 1941. o razlozima za preduzimanje Nemačke akcije protiv Jugoslavije dostavljena vladama Bugarske, Mađarske i Rumunije - 11/79

Ninčića preko svog brata Velizara od 5. aprila 1941. italijanskom poslaniku Mameliju da je Ninčić spreman da odmah ode u Berlin i da očekuje povratak dopisnika DNB Gribera iz Berlina, kome je bila izražena želja za pregovore sa Nemačkom vladom - 1/524

- Visinskog jugoslovenskom poslaniku u Moskvi Gavriloviciu od 5. aprila 1941. da su dokumenti ugovora SSSR-a i Jugoslavije gotovi za potpis, s tim da je nemoguća promena klauzule o neutralnosti - I/542
- američke vlade od 6. aprila 1941. o osudi Nemačkog napada na Jugoslaviju - H/304
- Mačeka od 10. aprila 1941. povodom proglašenja Nezavisne države Hrvatske - II/372.374. 393
- delegacije slovenačkog Nacionalnog saveta od 10. aprila 1941. da se Slovenija proglašava samostalnom državom - II 376
- generala Simovića od 12. aprila 1941. da se nada da će se izvojevati pobjeda i pored teške situacije - II/411
- generala Simovića posle rata da je uporno zastupao stanovništa uoči aprilskog rata o potrebi otpora Hitleru i da se nastavi gerilski rat ako vojska bude pobedena - I,191
- opunomoćenika Vrhovne komande jugoslovenske vojske od 14. aprila 1941. o prekidu neprijateljstava i zaključenju časnog primirja sa Nemačkom i Italijom - II 445
- generala Nikolica, pomoćnika načelnika Glavnog generalštaba, posle rata o tome zašto nije proglašena opšta mobilizacija - II/224
- generala Nikolica posle rata o stanju mobilizacije štabova i jedinica jugoslovenske vojske - II/229
- načelnika Štaba Nemačke Vrhovne komande oružanih snaga, maršala Kajtela, posle rata na Nemberškom procesu da Nemci nisu imali konkretan plan za oružanu akciju protiv Jugoslavije - II/45
- Nojhausena (posle rata) o predlogu Mečekovog opunomoćenika ing. Košutica da mu omogućiti sastanak sa Geringom i Hitlerom, kako bi Nemačka uspostavila protektorat nad Hrvatskom - I/60
- generala Mihaila Bodija (posle rata 1946) o događajima 10. aprila 1941 - II 375
- generala Mihaila Bodija, posle rata, 1946, o kapitulaciji jugoslovenske vojske - II 732
- Cincar-Markovića pred vojnim istražiteljem u Beogradu o pregovorima sa Nemcima 17. aprila 1941. - II/497
- Suteja dr Ljubu Bobanu 23. februara 1963. da je Maček uoči zaključenja sporazuma rekao dopisniku lista »Njus Kroniki« da Hrvatima »u slučaju rata ne bi preostalo ništa drugo nego da zauzmu držanje dijametralno suprotno onome u Beogradu« - I/89
- Josipa Broza Tita »Njujork Taimsu« od 28. februara 1978. o Stepincu i položaju vera u Jugoslaviji - I/214
- Branka Cubrilovića (posle rata) o sednici jugoslovenske vlade 13. aprila 1941 - U/441
- generala Simovića posle rata o sastavu svoje vlade i njenoj politici - I/546, 555
- generala Simovića (posle rata) o toku rata, uzrocima poraza i odlasku vlade iz zemlje - II/664
- generala Simovića (posle rata) o izdavanju naređenja za primirje (kapitulaciju) - II '442
- Sinčića na procesu Kvaterniku - I/117
- Sava Kosanovica (posle rata) o sednici jugoslovenske vlade 13. aprila 1941. - U/440, 441
- kapetana bojnog broda Mirka Plajvajsa 8. januara 1973 - II/395
- Vladimira Krena, za vreme istrage, posle rata. - I/99, 117
- Izlaz (veza) Jugoslavije na Egejsko more (Solun) - 301, 374, 377, 378. 386, 388, 392, 394, 399, 426
- Iznenadni napad Nemačke na Jugoslaviju bez objave rata - II/225, 279, 280, 283, 289. 411. 545
- Iznenadjenje u borbi - II/128, 655. 663
- »Izvestija« (H3BCCTHH) - I/555

Izveštaj!

hveštaji do 1939.

- Ministra vojske i mornarice od 15. februara 1938. predsedniku vlade o separatističkoj akciji vodstva HSS i organizovanju HSZ - I/177
- Organizacionog sekretara KPJ u Zagrebu Josipa Broza Tita na Osmoj partijskoj konferenciji zagrebačke organizacije 26. februara 1928. - I/124
- Mađarskog ambasadora u Moskvi od 26. marta 1938. ministru inostranih poslova o razgovorima sa Litvinovom o stavu Sovjetskog Saveza prema zemljama dunavskog basena posle anšlusa i Nemačkoj ekspanziji - I/231

- Jugoslovenskog poslanika u Rimu od 18. aprila 1938. predsedniku kraljevske jugoslovenske vlade o razgovoru sa grofom Canom o političkoj situaciji u Evropi posle anšlusa - 1/233
- Stojadinovića knezu Pavlu o podeli Albanije 1939. - 1/242
- Jugoslovenskog poslanika u Rimu od 29. maja 1938. predsedniku kraljevske jugoslovenske vlade o razgovoru sa Musolinijem i Čanom o hrvatskom pitanju i o mađarskim i nemačkim aspiracijama - 1/234
- Dopisnika Centralnog presbira od 14. avgusta 1938. predsedniku kraljevske jugoslovenske vlade i Centralnom presbira o nepovoljnom pisanju rumunske štampe o Jugoslaviji - 1/235
- Inspekcije zemaljske odbrane od 27. avgusta 1938. Glavnom generalštabu o industrijskom potencijalu zemlje, stanju ishrane i nedostatku obezbeđenja stanovništva od napada iz vazduha - 11/134
- Glavnog generalštaba od 31. avgusta 1938. ministru vojske i mornarice o nedostacima oružanih snaga i nespremnosti zemlje za rat - H/148
- jugoslovenskog poslanika u Rimu od 4. oktobra 1938. predsedniku kraljevske jugoslovenske vlade o jugoslovensko-italijanskim odnosima i aktuelnim problemima u Srednjoj Evropi - 1/239
- 2. odeljenja Abvera od 26. oktobra 1938. o uticaju čehoslovačke krize na Jugoslaviju - 1/75
- Glavnog generalštaba od 20. novembra 1938. ministru vojske i mornarice o nespremnosti oružanih snaga i o potrebi da se dodele nova materijalna sredstva za pripremu zemlje za rat - II/149

Izveštaji 1939.

- delegata Ministarstva inostranih poslova od 2. januara 1939. o saradnji Mađara i Mačeka na reviziji granica i otcepljenju Hrvatske - 1/55
- Komandanta mornarice Ministarstvu vojske i mornarice o vežbi HSZ 6. januara 1939. - I. 177
- nemačkog poverenika od 11. januara 1939. o razgovoru s knezom Pavlom o »srpsko-hrvatskom sporazumu«, položaju Jugoslavije i nekim međunarodnim problemima - I 77
- nemačkog vojnog atašea u Beogradu od 9. marta 1939. da je knez Pavle postavio ministra inostranih poslova i vojske i mornarice koji su naklonjeni Nemačkoj odnosno Italiji - 1/243
- Glavnog generalštaba od 23. marta 1939. Ministarstvu vojske i mornarice o studentskim demonstracijama u Beogradu povodom ulaska nemačkih trupa u Češku i Moravsku - 1/148
- nemačkog poslanika u Beogradu od 10. aprila 1939. Ministarstvu vazduhoplovstva Rajha o narodžbinama Nemačkih aviona i opreme koje se očekuju od Jugoslavije posle zaključenja sporazuma o kreditu - U/684
- nemačkog poslanika u Beogradu od 13. aprila 1939. Ministarstvu inostranih poslova o izjavi načelnika Glavnog generalštaba da bi agitovanje među folksdojčerima u Vojvodini moglo da nanese štetu Nemačko-jugoslovenskim odnosima - 1/191
- nemačkog poslanstva u Beogradu od 22. aprila 1939. Ministarstvu inostranih poslova o zahtevu Jugoslovenskog ministra vojske i mornarice Milutina Nedića da se što hitnije razmotri pitanje Nemačkih kredita za naoružanje jugoslovenske vojske - U/685
- nemačkog ambasadora u Rimu od 24. aprila 1939. Ministarstvu inostranih poslova o razgovoru sa Ganom povodom Cincar-Markovićeve posete Veneciji - 1/246
- zamenika direktora Odeljenja za ekonomsku politiku nemačkog ministarstva spoljnih poslova od 27. aprila 1939. o spremnosti Nemačke da Jugoslaviji odobri kredit za isporuku naoružanja - H/685
- Gavriiovića i Kramera od 7. maja 1939. o stavu Mačeka prema odluci Udružene opozicije u pogledu sporazuma - 1/86
- britanskog poslanika u Beogradu od 8. maja 1939. o prekidu razgovora Cvetković - Maček - 1/85
- zvaničnog predstavnika nemačkog ministra inostranih poslova od 25. maja 1939. o predstojećoj poseti kneza Pavla Nemačkoj - 1/249
- Uprave grada Beograda od 1. juna 1939. Glavnom generalštabu o političkoj aktivnosti studenata na Beogradskom univerzitetu - 1/149
- nemačkog poslanika u Beogradu od 16. juna 1939. Ministarstvu inostranih poslova o razgovoru s jugoslovenskim ministrom inostranih poslova o stavu Jugoslavije prema Društvu naroda - 1/250

- italijanskog poslanika u Beogradu od 22. juna 1939. o Cvetkovicovom izveštaju da su uklonjene sve prepreke za postizanje sporazuma sa Maćekom - 1/89
- načelnika Odeljenja za ekonomsku politiku Nemačkog Ministarstva inostranih poslova od 17. jula 1939. državnom sekretaru (za ministra spoljnih poslova) daje jugoslovenski poslanik Ivo Andrić obnovio zahtev u vezi sa isporukom Nemačkog naoružanja - 11/685
- Nemačkog poslanika u Beogradu od 20. jula 1939. Ministarstvu inostranih poslova o prebavljanju jugoslovenskog zlata u Englesku, putu kneza Pavla u London i daljim smernicama jugoslovenske spoljne politike - 1/252
- Nemačkog vojnog atašea u Beogradu od 21. jula 1939. o vojno-političkoj situaciji Kraljevine Jugoslavije od 1. oktobra 1935. do 1. jula 1939. godine - 1/96. 192. 252. 576
- Nemačkog poverenika u Jugoslaviji od 7. avgusta 1939. daje Nemačka načelno odobrila kredit Jugoslaviji u iznosu 200 miliona RM za nabavku naoružanja, s tim da se vrati u roku od 10 godina - 11/686
- Nemačkog poslanstva u Tirani od 20. avgusta 1939. o prijemu grofa Čana kod tiranskog prefekta i raspoloženju za stvaranje »Velike Albanije« - 1/252
- Nemačkog poverenika od 21. avgusta 1939. o spoljno-političkom položaju Kraljevine Jugoslavije - 1/253
- Nemačkog poverenika u Jugoslaviji od 21. avgusta 1939. o problemima jugoslovenske ekonomske politike i najmerodavnijim ličnostima u vladi i vojsci - 1/253: 11/674
- Nemačkog poslanika u Beogradu od 28. avgusta 1939. o francuskom kreditu Jugoslaviji od 600 miliona i engleskom od 2 miliona funti za naoružanje - 11/686
- Nemačkog poverenika od 31. avgusta 1939. o spoljnoj politici Kraljevine Jugoslavije i o rešenju »hrvatskog pitanja« - 1/100
- italijanskog poslanika u Beogradu od 6. septembra 1939. ministru inostranih poslova Canu o gledanju Cincar-Markovića na probleme balkanskih zemalja posle izbijanja drugog svetskog rata - 1/260
- Nemačkog poverenika Berlinu od 10. septembra 1939. o protivNemačkom raspoloženju u Jugoslaviji - 1/260
- italijanskog poslanika u Budimpešti od 11. septembra 1939. ministru inostranih poslova o razgovoru sa bugarskim poslanikom - 1/260
- načelnika Odeljenja za ekonomsku politiku Nemačkog Ministarstva inostranih poslova od 11. septembra 1939. povodom žalbe jugoslovenske vlade zbog zakašnjenja u isporuci naoružanja - U/686
- konjičkog potpukovnika Bojovica Glavnom generalštabu od 11. septembra 1939. o žalosnom stanju u 17 i 41. peš. puku prilikom aktiviranja - 1/193
- italijanskog poslanika u Sofiji od 13. septembra 1939. Canu o situaciji u Jugoslaviji, koju je izložio predsednik bugarske vlade - 1/102
- Nemačkog poslanstva u Beogradu od 20. septembra 1939. o Maćekovoj izjavi da hrvatski članovi vlade odobravaju jugoslovensku politiku prema Nemačkoj - 1/260
- načelnika Odeljenja za ekonomsku politiku Nemačkog Ministarstva inostranih poslova od 21. septembra 1939. ministru inostranih poslova o toku pregovora za isporuku naoružanja Jugoslaviji u zamenu za njene stratejske sirovine - U/687
- Nemačkog poverenika od 22. septembra 1939. Abveru o teškoćama oko isporuke vojnih aviona Jugoslaviji - U/688
- Vallera (druga Tita) 26. septembra 1939. o situaciji u Jugoslaviji - 1/101
- italijanskog poslanika u Beogradu od 27. septembra 1939. Canu o spoljno-političkim i unutrašnjim problemima Jugoslavije i o ličnosti kneza Pavla - 1/103, 260
- Nemačkog poslanika u Beogradu od 28. septembra 1939. o zadovoljstvu kneza Pavla zbog isporuke naoružanja Jugoslaviji iz Nemačke - 1/261
- Nemačkog Generalštaba kopnene vojske od 5. oktobra 1939. daje pitanje isporuka naoružanja Jugoslaviji postalo sve neodložnije - U/689
- italijanskog poslanika u Sofiji od 10. oktobra 1939. Canu o razgovoru sa predsednikom bugarske vlade koji traži reviziju bugarsko-jugoslovenske granice - 1/262
- italijanskog poslanika u Beogradu od 11. oktobra 1939. Canu o toku Nemačko-jugoslovenskih privrednih pregovora - U/689

- Nemačkog poverenika u Beogradu od 13. oktobra 1939. o uticaju poraza Poljske na Jugoslaviju - I/258
- nemačkog vojnog atašea u Beogradu od 18. oktobra 1939. Generalštabu KoV o opasnosti od italijanske konkurencije u poslovima oko isporuke naoružanja Jugoslaviji u zamenu za sirovine - II/689
- Glavnog generalštaba od 19. oktobra 1939. ministru vojske i mornarice o pojačanoj aktivnosti KPJ u narodu i vojsci i predlog za formiranje koncentracionih logora - I/150
- nemačkog oficira za vezu kod Rajhsbanke od 20. oktobra 1939. Štabu za vojnu privredu o zaključenim jugoslovensko-Nemačkim pregovorima za isporuku naoružanja Jugoslaviji i o uređenju plaćanja ovih liferacija - II/690
- nemačkog vojnog atašea u Beogradu od 3. novembra 1939. Generalštabu o merama jugoslovenske vlade da se celokupna proizvodnja u rudnicima Bor i Trepča preda jugoslovenskoj državi - U/675
- nemačkog vojnog atašea u Beogradu od 10. novembra 1939. Generalštabu KoV o mogućnostima većeg korišćenja jugoslovenskih sirovina i industrije za nemačku ratnu privredu - U/675
- nemačkog Generalnog konzulata u Zagrebu. Berlinu od 14. novembra 1939. a mobilizacijskim merama u Jugoslaviji - I/104
 - načelnika nemačkog Ekonomsko-političkog odeljenja od 20. novembra i 7. decembra 1939. Nemačkom Ministarstvu inostranih poslova o predstavi jugoslovenskog poslanika Iva Andrića povodom isporuke avionskog materijala Jugoslaviji - U/690
 - nemačkog vojnog atašea u Beogradu od 25. novembra 1939. Generalštabu KoV o nekim privrednim merama u Jugoslaviji u vezi sa ratnom situacijom u Evropi - U/675
 - nemačkog poverenika od 25. novembra 1939. o unutrašnjoj političkoj situaciji u Kraljevini Jugoslaviji - I/105. 172
 - nemačkog vojnog atašea u Beogradu od 28. novembra 1939. o francusko-jugoslovenskim i englesko-jugoslovenskim privrednim pregovorima - II/676
 - nemačkog vojnog atašea u Beogradu od 28. novembra 1939. Generalštabu KoV o finansijskoj politici jugoslovenske vlade u vezi s povećanim izdacima za naoružanje - U/676
 - nemačkog poverenika od novembra 1939. o stanju u nekim jedinicama jugoslovenske vojske i o nekim političkim i privrednim problemima u Jugoslaviji - I/178
 - italijanskog poslanika u Beogradu od 6. decembra 1939. Canu o političkoj situaciji na teritoriji Hrvatske - I/105. 138
 - italijanskog poslanika u Beogradu od 7. decembra 1939. o izborima na Zagrebačkom univerzitetu - I/172
 - nemačkog poslanika u Beogradu od 14. decembra 1939. Ministarstvu spoljnih poslova o nameri Intelidžens servisa da zapreći Dunav u tesnacu Kazana - U/222
 - Glavnom generalštabu iz Splita 17. decembra 1939. o komunističkim demonstracijama u Splitu - I/153
 - Glavnog generalštaba od 20. decembra 1939. ministru vojske i mornarice o aktivnosti komunističke organizacije u Čačku i okolini - I/139
 - italijanskog poslanika u Beogradu od 20. decembra 1939. Canu o utisku koji je Canov govor u fašističkoj skupštini ostavio u Beogradu - I/265

Izveštaji 1940.

- nemačkog poslanika u Beogradu od 2. januara 1940. Ministarstvu inostranih poslova o razgovoru sa Cincar-Markovićem u vezi sa jugoslovenskim isporukama bakra i olova u Nemačkoj - II/676
- italijanskog generalnog konzula u Zagrebu od 18. januara 1940. Ganu o politici vodstva HSS prema vladi u Beogradu - I/106. 178
- italijanskog generalnog konzula u Zagrebu od 30. januara 1940. Canu o daljim planovima HSS i Maćeka - I/178
- italijanskog ambasadora u Berlinu od 3. februara 1940. Canu o slavu zvaničnih krugova u Berlinu prema Beogradskoj konferenciji članica Balkanskog pakta - I/263

- italijanskog poslanika u Beogradu od 10. februara 1940. Canu o razgovoru sa Cincar-Markovićem o rezultatima Beogradske konferencije članica Balkanskog pakta - I 264
- italijanskog ambasadora u Ankari od 13. februara 1940 Canu o razgovoru sa Saradžogluom o problemu mira na Balkanu - 1/264
- Skopske žandarmerijske čete za februar 1940. o aktivnosti komunista u Skoplju I/ 154
- jugoslovenskog vojnog izaslanika u Londonu od 1. marta 1940. o nabavci ratnog materijala iz V Britanije - 11/690
- predsednika **Cehoslovačke** Republike Eduarda Beneša u proleće 1940. knezu Pavlu daje Nemačka pripremila plan za napad na Jugoslaviju u pogodnom trenutku - II/546
- Inspekcije zemaljske odbrane od 15. marta 1940. načelniku Glavnog generalštaba o nezakonitom poslovanju Nemačkih društava «Agrarija» i »Jugoagrar« - 1/194
- italijanskog poslanika u Beogradu od 21. marta 1940. Canu o razgovoru sa Dragišom Cvetkovićem prilikom protokolarne posele - 1/265
- jugoslovenskog poslanika u Rimu marta 1940. o mišljenju jugoslovenskog poslanika u Rimu u vezi sa razgovorima Hitlera i Musolinija na Breneru 18. marta 1940. - 1/266
- Nemačkog poslanika u Beogradu od 13. aprila 1940. Ministarstvu inostranih poslova o simpatijama kneza Pavla prema Nemačkoj - 1/267
- italijanskog poslanika u Beogradu od 17. aprila 1940. Canu o odluci jugoslovenske vlade da otpočne pregovore sa SSSR radi zaključenja trgovinskog sporazuma - 1/270; 11/676
- italijanskog poslanika u Beogradu od 20. aprila 1940. Canu o pisanju jugoslovenske štampe i reagovanju javnog mnjenja povodom vesti o početku trgovinskih pregovora između Jugoslavije i SSSR - 1/270; 11/677
- italijanskog poslanika u Beogradu od 2. maja 1940. **Canu** o Nemačko-jugoslovenskim privrednim odnosima - 11/677
- zamenika načelnika Odeljenja za ekonomsku politiku Nemačkog Ministarstva inostranih poslova od 3. maja 1940. o razgovorima sa knezom Pavlom, Dragišom Cvetkovićem i drugim jugoslovenskim ličnostima o aktuelnim pitanjima Nemačko-jugoslovenskih privrednih odnosa - **1/268**
- italijanskog poslanika u Sofiji od 4. maja 1940. Canu o razgovoru sa Klodijusom posle njegove posele Bukureštu, Budimpešti, Beogradu i Sofiji
- italijanskog poslanika u Beogradu od 5. maja 1940. Canu o razgovoru sa Cincar-Markovićem povodom Klodijusove posete Beogradu - 11/677
- italijanskog konzula u Zagrebu od 8. maja 1940. Canu o inicijativi nekih poslanika HSS za zbližavanje sa Nemačkom - I/107
- Italijanskog otpravnika poslova u Moskvi od 10. maja 1940. Canu povodom boravka jugoslovenske privredne delegacije u Moskvi - 1/271; 11/677
- italijanskog vojnog atašea **Canu** 12. maja 1940. (preko italijanskog poslanika u Beogradu) o situaciji u Jugoslaviji - 1/267
- italijanskog otpravnika poslova u Moskvi od 13. maja 1940. Canu o potpisivanju sovjetsko-jugoslovenskog ugovora o trgovini i pomorskom saobraćaju - 1/271; II'678
- jugoslovenskog pomoćnika ministra inostranih poslova Smiljanića da je u razgovoru sa italijanskim poslanikom u Beogradu 15. maja 1940. istakao da se u Nemačkoj uporno ponavlja da će Italija u najskorije vreme upasti u Jugoslaviju i da su izbile iredentističke demonstracije u Zadru - 1/267
- Predsednika Stalne komisije za utvrđivanje od 18. maja 1940. Ministarstvu vojske i mornarice da manjine mogu korisno poslužiti agresoru - I 195
- Glavnog generalštaba od 20. maja 1940. Ministarstvu unutrašnjih poslova o manifestacijama Nemačke manjine u Dobanovcima povodom poslednjih uspeha nemačke vojske - 1/195
- Nemačkog poslanika u Beogradu od 20. maja 1940. Ministarstvu inostranih poslova o raspoloženju u Jugoslaviji prema Nemačkoj i Italiji - I/195, 268
- italijanskog poslanika u Beogradu od 27. maja 1940. Canu o razgovoru sa Cincar-Markovićem o odnosima između Italije i Jugoslavije 1/272
- italijanskog poslanika u Sofiji od 24. maja 1940. Canu o odjeku sovjetsko-jugoslovenskog trgovinskog ugovora u Bugarskoj - I 271, 11/679
- italijanskog poslanika u Beogradu od 27. maja 1940. Canu o razgovoru sa Cincar-Markovićem o jugoslovensko-italijanskim odnosima i drugim aktuelnim problemima I 107. 272

- Slaba Boke Kotorske od 29. maja 1940. komandantu Primorske armijske oblasti o odbijanju nekih jedinica Pešadijskog puka Boke Kotorske da prime hranu zbog toga što im porodice gladuju, a njihova imanja ostaju neobrađena - I/155
- italijanskog poslanika u Sofiji od 29. maja 1940. Canu o razgovoru sa bugarskim ministrom inostranih poslova o odnosima između Jugoslavije i Bugarske - I/273
- nemačkog ambasadora u Italiji od 29. maja 1940. Ministarstvu inostranih poslova da je jugoslovenski poslanik u Rimu izrazio Canu veliku zabrinutost zbog glasina o italijanskim neprijateljskim planovima prema Jugoslaviji - I/273
- Glavnog generalštaba od 31. maja 1940. Ministarstvu vojske i mornarice o završenom aktiviranju ostataka vazdušne odbrane i borbenoj sposobnosti jedinica - II/208
- Štaba Dunavske divizijske oblasti od 13. juna 1940. Komandi pešadije o organizaciji obaveštajne službe nemačke manjine - I/195
- Uprave grada Beograda od 20. juna 1940. Glavnom generalštabu o aktivnosti Nojhauzena i nemačkog Saobraćajnog biroa u Jugoslaviji
- Sefa Nemačke Policije i službe bezbednosti od 26. juna 1940. ministru inostranih poslova o diverzantskim akcijama na železničkim prugama u Jugoslaviji
- Slaba Zetske divizijske oblasti komandantu 2. armijske oblasti od 9. jula 1940. da sumnjive komunističke agitatore ne treba slati u jedinice Timočke divizijske oblasti - I/156
- Ministarstva inostranih poslova od 11. jula 1940. jugoslovenskom poslaniku u Londonu o frankovačkim demonstracijama - I/173
- Ministarstva vojske i mornarice od 26. jula 1940. predsedniku kraljevske vlade o aktivnosti komunista na teritoriji Zetske divizijske oblasti - I/156
- mađarskog vojnog atašea u Rimu od 16. avgusta 1940. načelniku Generalštaba o razgovorima sa generalom Roatom i Canom o italijansko-mađarskoj oružanoj saradnji u eventualnom napadu na Jugoslaviju - I/277
- britanskog poslanika Kampbela od 17. avgusta 1940. britanskoj vladi o ekonomskim odnosima Jugoslavije i Sovjetskog Saveza - II/693
- britanskog poslanika u Beogradu Forin ofisu sredinom avgusta 1940. o pojačanom pritisku Osovine na Jugoslaviju - I/278
- jugoslovenskog poslanika u Londonu od 20. avgusta 1940. ministru inostranih poslova o razgovoru sa lordom Halifaxom - I/278; II/679
- nemačkog poslanika u Beogradu od 30. avgusta da ce neki jugoslovenski ministri poseliti Bečki jesenji sajam - I/278
- načelnika Glavnog generalštaba od 10. septembra 1940. MIP-u o stanju utvrđivanja i zaprećavanja - II/153
- nemačkog poslanika u Beogradu od 26. septembra 1940. Ministarstvu inostranih poslova o uznemirenosti Beograda posle neizvesnog ishoda Nemačko-italijanskih razgovora u Rimu u vezi sa Balkanom - I/279
- jugoslovenskog vojnog izaslanika u Bugarskoj od 1. oktobra 1940. načelniku Glavnog generalštaba o razgovoru sa vojnim izaslanikom SSSR u Sofiji - I/280
- Štaba Primorske armijske oblasti od 3. oktobra 1940. ministru vojske i mornarice o situaciji na teritoriji ove oblasti - I/108, 157, 173, 206
- Primorskog žandarmerijskog puka od 3. oktobra 1940. komandantu žandarmerije o akciji ustaša iz inostranstva - I/173
- dopisnika Centralnog presbiroa iz Atine od 8. oktobra 1940. o stanju u Grčkoj uoči rata i o Nemačko-italijanskoj politici na Balkanu - I/286
- jugoslovenskog poslanika u Londonu od 14. oktobra 1940. Ministarstvu inostranih poslova o komentarima engleske štampe povodom nemačkog prodiranja na jugoistok Evrope - I/287
- jugoslovenskog poslanika u Londonu od 23. oktobra 1940. ministru inostranih poslova o komentarima engleske štampe povodom zaključenja jugoslovensko-Nemačkog trgovinskog sporazuma - II/680
- nemačkog poslanika u Beogradu od 25. oktobra 1940. Ministarstvu inostranih poslova o nezadovoljstvu u vojsci i u srpskim krugovima zbog položaja Jugoslavije i da kruže glasovi o planovima srpskih generala da izvrše puč - I/287
- nemačkog poverenika u Jugoslaviji od 26. oktobra 1940. o rezultatima Nemačko-jugoslovenskih privrednih pregovora - II/681

- ministra vojske i mornarice od 28. oktobra 1940. predsedniku kraljevske vlade o stanju u Makedoniji i na Kosovu - 1/559
- dopisnika Centralnog presbiroa iz Sušaka od 31. oktobra 1940 o demonstracijama u Rijeci protiv Velike Britanije i Grčke povodom izbijanja italijansko-grčkog rata - I 289
- inijer Mihela Derflera od 7. novembra 1940. Vrhovnoj komandi Vermahta o svojoj aktivnosti u Jugoslaviji radi privredne i finansijske saradnje Jugoslavije i Nemačke - 11/681
- Komisijski izveštaj od 8. novembra 1940. komandantu vazduhoplovstva, kojim se utvrđuje da su bombe kojima je bombardovan Bitolj italijanske - 1/294
- Štaba Pete armijske oblasti od 14. novembra 1940. ministru vojske i mornarice o aktiviranju Sumadijske divizije i nekih drugih jedinica sa teritorije Pete oblasti - 1/584
- Nemačkog poslanika u Beogradu od 14. novembra 1940. Ministarstvu inostranih poslova o pojačanom interesovanju Jugoslavije za izlaz, na Egejsko more preko Soluna - 1/584
- Štaba 5. armijske oblasti od 16. novembra 1940. ministru vojske i mornarice o završenom aktiviranju i stanju jedinica - 1/584
- Nemačkog ambasadora u Rimu od 16. novembra 1940 o svom boravku u Beogradu i o stanju u Jugoslaviji - 1/43. 297
- Nemačkog načelnika Ekonomsko-političkog odeljenja od 20. novembra 1940. Ministarstvu inostranih poslova Nemačke o predstavi jugoslovenskog poslanika povodom isporuke avionskog materijala Jugoslaviji - 11/686. 687
- Herenov od 24. novembra 1940 Ribentropu u vezi sa predstojećom posetom Cincar-Markovića Nemačkoj - 1/301
- Herenov od 25. novembra 1940. Ministarstvu inostranih poslova Rajha o raspoloženju u Jugoslaviji prema Nemačkoj, Italiji i Bugarskoj - 1/301
- Štaba granične trupe od 26. novembra 1940. komandantu 8. pododseka o akciji organizacije VMRO-I/186
- Nemačkog poslanika u Budimpešti od 30. novembra 1940 Ribentropu o razgovoru sa **Cakijem** o mađarsko-jugoslovenskim odnosima - 1/303
- jugoslovenskog poslanika u Londonu od 5. decembra 1940. Ministarstvu inostranih poslova o razgovoru sa lordom Halifaksom - 1/304
- Herenov od 7. decembra 1940. Ministarstvu inostranih poslova Nemačke o odluci jugoslovenske vlade da odbaci zahteve Italije i Nemačke za prebacivanje kamiona u Albaniju preko jugoslovenske teritorije - 1/304; 11.-691
- nepoznatog autora (verovatno komuniste) od decembra 1940 o delovanju Pete kolone u Ibarskoj diviziji i drugim nedostacima - 1/198
- načelnika Ekonomsko-političkog odeljenja od 7. decembra 1940. Ministarstvu inostranih poslova Nemačke o aktivnosti jugoslovenskog poslanika u Berlinu Iva Andrica u vezi sa isporukom avionskog materijala Jugoslaviji - 11/691
- Štaba Dravske divizijske oblasti od 27. decembra 1940. o nastojanju da se svi Nemci na ovoj teritoriji upišu u »Kulturbund« - 1/198
- nepoznatog autora od 27. decembra 1940. o delovanju Pete kolone u Ibarskoj diviziji - I 198

Izveštaji 1941.

- knezu Pavlu iz poverljivog izvora, početkom 1941 godine, da su u instrukcijama Vrhovne komande Nemačkih kopnenih snaga predviđene dve varijante okupacije jugoslovenske teritorije - 11/546
- jugoslovenskog poslanika u Bukureštu od 6. januara 1941 MIP-u da mu je general Antonesku odgovorio da nemačke trupe u Rumuniji služe za odbranu od Sovjetskog Saveza - 1/325
- Štaba Dravske divizijske oblasti januara 1941. o opštoj delatnosti Nemačke manjine i nacista u Sloveniji - 1/198
- jugoslovenskog poslanika u Atini od 7. januara 1941. o zabrinutosti grčke vlade zbog upućivanja novih kontingenata Nemačkih trupa u Rumuniju - 1/325
- jugoslovenskog ambasadora u Bukureštu od 16. januara 1941. (preko A. Cincar-Markovića) ministru vojske i mornarice daje u Rumuniju pristiglo 150-180 nemačkih vojnika sa ogromnim brojem motornih vozila i da se vrše pripreme za podizanje mostova na Dunavu i dolazak novih kontingenata - 11/213

- Komandanta Nemačke 12. armije feldmaršala Lista Vrhovnoj komandi kopnene vojske od 23. januara 1941. daje Bugarska zabrinuta zbog nedovoljne borbene sposobnosti, da najpre treba da izvrši tajnu mobilizaciju i da se dalje privlačenje nemačkih snaga u Bugarsku ne može organizovati pre 7. februara - 11/24
- Komandanta 4. armijske oblasti od 25. januara 1941. Ministarstvu vojske i mornarice o demonstracijama obveznika - levičara na železničkoj stanici u Ljubljani - 1/159
- nemačkog funkcionera Hevela od 29. januara 1941. da je predao Gregorićevo pismo Hitleru - 1/331
- nemačke Policije bezbednosti MIP-u o stanju u Jugoslaviji krajem januara 1941. - 1/329
- Štaba 4. armijske oblasti od 30. januara 1941. načelniku Glavnog generalštaba o stanju izvršenih priprema na objektima za rušenje i zaprečavanje - 11/155
- Paula Šmita od 4. februara 1941. o razgovoru sa Danilom Gregorićem - 1/331
- Herena od 5. februara 1941. MIP-u o razgovoru kneza Pavla sa američkim pukovnikom Donovanom - 1/336
- kneza Pavla, Cvetkovića i Cincar-Markovića na Drugoj sednici Krunskog saveta 6. februara 1941. o razgovorima sa Hitlerom - I 371
- jugoslovenskog ambasadora u Bukureštu od 6. februara 1941. o ulasku nemačkih trupa u Rumuniju i pripremama za prelazak u Bugarsku - 1/337
- jugoslovenskog poslanika u Moskvi od 8. februara 1941. jugoslovenskoj vladi da je cilj sovjetske politike da dobije što više vremena, da oslabi Nemačku i da podrži svaki otpor agresiji - 1/369
- jugoslovenskog poslanika u Moskvi, Gavrilovića, od 13. februara 1941. o stavu Sovjetskog Saveza u slučaju nemačkog prodora na Balkan - 1/369
- Cvetkovića Krunskom savetu 15. februara 1941. o razgovorima sa Hillerom i Ribenropom 14. februara u Berhtesgadenu i Fušlu - 1/351
- jugoslovenskog poslanika u Moskvi od 17. februara 1941. MIP-u da je izjava Turske i Bugarske od 17. februara 1941. o neutralnosti i uzdržavanja od svakog napada teško pala Sovjetskom Savezu - 1/355
- jugoslovenskog poslanika u Londonu od 17. februara 1941. o razgovoru sa zamenikom ministra inostranih poslova Kadoganom o situaciji u Jugoslaviji - 1/355
- Herena Berlinu od 18. februara 1941. da je knez Pavle u principu spreman da doputuje Berlin, ali se ne zna kada - 1/355
- Musolinija Berlinu posle razgovora sa Stakićem, 24. februara 1941. o rezultatima tih razgovora - 1/359
- Štaba za utvrđivanje Dravske divizijske oblasti Glavnom Generalštabu od 24. februara 1941. o štetnom pozivanju hitlerovaca u posadne čete - I 199
- Stakica knezu Pavlu 24. februara 1941. o razgovorima sa Musolinijem - 1/359
- Ministarstvo inostranih poslova Ministarstvu vojske i mornarice od 25. februara 1941. o ulasku Nemačkih trupa u Bugarsku - 1/360
- nemačkog ambasadora u Ankari Ion Papena Ribentropu o razgovorima krajem februara 1941. između Idrisa i Dila i italijanskog poslanika u Beogradu, Mamelija, od 8. marta 1941. MIP u o glasinama da je Hitler, prilikom posete Cvetkovića i Cincar-Makrovića, ponudio Jugoslaviji izlaz u Solun i deo Albanije sa Skadrom sve do Drima - 1/378. 379
- jugoslovenskog poslanika u Londonu MIP-u u 11. marta 1941. da će V. Britanija pružiti vojnu pomoć Grčkoj i Jugoslaviji - 1/383
- italijanskog poslanika u Beogradu Mamelija od 15. marta 1941. Rimu da se u Jugoslaviji sprovede vojne mere nesmanjenim tempom - 1/391
- Herena Berlinu 15. marta 1941. da je preporučio jugoslovenskoj vladi da se na konferenciji za štampu populariše pristupanje Trojnom paktu - I 390
- Canovog sekretara (šefa kabineta) Anfusa od 16. marta 1941. Berlinu o Stakicevoj izjavi Mameliju i Musolinijevoj nameri da telegramom preko Mamelija saopšti knezu Pavlu stavove italijanske vlade u pogledu odnosa Italije prema Jugoslaviji - 1391
- Štaba IV armijske oblasti od 17. marta 1941. načelniku Glavnog generalštaba o nedostacima pri formiranju jedinica koje se aktiviraju - H/217
- nemačkog ambasadora u Rimu Makenzena od 19. marta 1941. MIP-u da je Musolini prihvatio tekstove nota - 1/395

- Gavrilovica Cincar-Markovicu od 23. marta da Sovjeti - ne verujući Britancima o priprema Nemačke za napad na SSSR - smatraju da Britanci žele da SSSR uvuku u rat sa Nemačkom - 1/370
- šefa Nemačke bezbednosti od 25. marta (kojeg je MIP primilo 26. marta 1941.) o unutrašnjoj političkoj zategnutosti u Jugoslaviji koja je na dan pristupanja paktu dostigla vrhunac - 1/436
- Herena Berlinu 26. marta 1941. o zategnutoj unutrašnjoj političkoj situaciji u Jugoslaviji i o glasovima da se priprema vojni udar - 1/437
- Nemačkog novinara Kestera iz Beograda 26. marta 1941. Berlinu o nemirima i demonstracijama u Jugoslaviji i parolama protiv Hitlera i Trojnog pakta - 1/442
- novinara «Associated Pressa» u Bernu od 26. marta 1941. o demonstracijama i stalnoj pripravnosti beogradske žandarmerije i 10.000 vojnika - 1/442. 443
- Herena Berlinu od 27. marta 1941. sa ocenom nove jugoslovenske vlade koja će verovatno nastojati da održi prijateljske odnose s Osovinom, vraćajući se politici neutralnosti - 1/512
- Herena Berlinu o protiv Nemačkim demonstracijama 27. marta i razbijanju izloga Saobraćajnog biroa u Beogradu - I '512
- Komande splitskog garnizona načelniku Glavnog generalštaba od 29. marta 1941. o nameri prvaka Mačekove stranke da odluče da narod ne učestvuje u eventualnom ratu - 1/497
- nemačke radio-stanice "Jupiter" od 29. marta 1941 iz Zagreba da se sabotažne pripreme protiv stratejskog razvoja jugoslovenske vojske planski odvijaju - 11/44, 720
- jugoslovenskih predstavnika o pregovorima sa britanskim predstavnicima 2 aprila 1941. u Beogradu - 1/535, 536. 537
- jugoslovenskog vojnogaišea u Lisabunu Vladimira Gerbe od 2. aprila, kao i iz Višija. Budimpešte i Bukurešta, da će Nemačke operacije protiv Jugoslavije početi 6. aprila 1941 - 1/550
- generalštabnog majora Perišica o pregovorima sa britanskim i grčkim predstavnicima na i stanici Kekali 3. aprila 1941 - 1/537
- dopisnika DNB u Beogradu Valtera Gribera od 3. aprila 1941 Berlinu da merodavne ličnosti u Berlinu ne žele rat sa Nemačkom i da žale zbog incidenata koji su se desili - 1/522
- otpravnika poslova Nemačkog poslanstva u Beogradu MIP-u od 3. aprila 1941 da je dr Ninčić spreman da otputuje u Berlin radi pregovora sa nemačkom vladom - 1/522
- jugoslovenskog vojnog izaslanika u Rumuniji (primljen 5. aprila 1941) da će Nemci izvršiti napad na Jugoslaviju 6. aprila - II/252
- Nemačkog otpravnika poslova u Beogradu Fajnea od 5. aprila 1941. Berlinu da je Maček u razgovoru sa slovačkim otpravnikom poslova izjavio daje sve izgubljeno i da želi da se vrati u Zagreb - I/505
- Nemačkog otpravnika poslova u Beogradu Fajnea MIP-u od 5 aprila da slovenačke vođe smatraju daje rat neizbežan i sa njime propast Jugoslavije, pa treže pomoć Nemačke - I '525
- Nemačkog Obaveštajnog centra od 6. aprila 1941. daje »Jupiter slanica 707« u 0,30 časova javila da je specijalni delegat MIP-a stupio u vezu sa Pavelićevom grupom Hrvata - 11/720
- druga Tita Komintemi maja 1941. »O položaju i događajima u Jugoslaviji« - 11/626, 657
- italijanski od 24 aprila 1941. o stanju na okupiranoj teritoriji - 11/579
- Macolinija, visokog komesara za Crnu Goru. od 18. jula 1941. o prekidu veza sa unutrašnjošću zemlje i da je Cetinje otsečeno - II/588
- Kardelja drugu Titu sekretaru CK KPJ od 2. avgusta 1941. o situaciji KPH posle stvaranja NDH - 11/576
- savetnika nemačke ambasade pri Vatikanu državnom sekretaru Nemačkog ministra inostranih poslova od 12. septembra 1941. da je papa Pije XII na strani Osovine - I 209
- Nemačkog poslanika u Zagrebu Ministarstvu inostranih poslova Trećeg Rajha od 26. oktobra 1942. o pokolju stanovnika od strane ustaša - 1/211
- jugoslovenske Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, podnet 1945. godine Međunarodnom vojnom sudu u Nirnbergu. D br 2697/45. od 26. decembra 1945.- 11/606, 609, 611
- generala Mihaila Bodija 1946 o iznenadnom napadu na Jugoslaviju 1941. godine - 11/289
- generala Mihaila Bodija od II. aprila 1941. o naređenjima koja je primio od Vrhovne komande - 11/489

- generala Bodija Generalštabu JNA 1946, o događajima 13. aprila 1941 - H/419
- potpukovnika Milisava Perišića od 30. avgusta 1946 o pregovorima sa britanskim i grčkim predstavnicima u Atini 9. i 12. marta 1941. - 1/595

Izveštaj! vojni

Italijanske Vrhovne komande od:

- 7. aprila-11/322
- 8. aprila-11/342
- 9. aprila- 11/324. 358
- 10. aprila - 11/382
- 12. aprila - II/412
- 13. aprila - 11/424
- 14. aprila - U/446
- 16. aprila - 11/460
- 17. aprila - 11/466
- 18. aprila - 11/467
- 19. aprila - U/470

Mađarskog Generalštaba od 12. aprila - 11412
14. oklopne divizije od 12 aprila 1941. o pojačanim teškoćama sa Italijanima (2. armija) koji teže da nastupaju preko Karlovca ka Jajcu umesto ka jadranskoj obali - U/413

Jugoslovenski od:

- Vrhovne komande 10. aprila - II/380
- Vrhovne komande 12 aprila - 11/411
- generala Kalafatovića 14. aprila jugoslovenskoj Vladi u Nikšiću o zaključenom delimičnom primirju sa komandantom Nemačke 2. armije generalom Henricom - 11/447
- Komande Primorske armijske oblasti od II. aprila 1941 - U/393
- Komande Primorske armijske oblasti od II. aprila 1941. - U/393
- Komandanta 4 armije od 10. aprila 1941

Nemačke 2. armije od:

- 12. aprila - II/493

Nemačke 12. armije od'

- 5. aprila - 11/296
- 6. aprila - U/297

- 9. aprila 11/356
- 10. aprila - 11/363

Nemačke Vrhovne komande od:

- 7. aprila - 11/322
- 8. aprila - U/342
- 9. aprila - II/324
- 10. aprila - II/324, 343. 359. 382
- 12. aprila - U/394. 412
- 13. aprila - II 415, 422
- 14. aprila - H/433
- 15. aprila - U/452
- 16. aprila - 11/452. 459. 473
- 17. aprila - II 465

Načelnika mađarskog Generalštaba od 13. aprila 1941 - 11/425

Štaba nemačkog avio-korpusa od 8 aprila - H/341

- Štaba nemačkog 40. armijskog korpusa od 8. aprila - U/341

Komande 49 armijskog korpusa od II aprila - U/392

Komande nemačkog vazduhoplovstva br. 576/194! - II/477

- 8. oklopne divizije od 13. aprila o žestokim borbama zapadno, istočno i južno od Rume - U/420, 421

- nemačkog oficira za vezu sa italijanskom 2. armijom od 1 I aprila. - U/400

Izvođenje (izvršenje) mobilizacije - II/197. 199. 200 202. 210. 229. 260. 267, 299

Izvođenje (izvršenje) koncentracije - U/203, 205. 229, 231. 267. 299

Izvršenje državnog udara 27. marta 1941 - 1/469

Izvršenje kapitulacije lugaloslovenske vojske - 11/468. 472. 740. 74!

Izvršenje opšteg aktiviranja - II/227

Izvršenje strategijskog razvoja - H/233

Izvršni komitet Komunističke internacionale - 1/120, 123, 133

J

Jadranska brodogradilišta u Splitu - II 681
Jadranska (dalmatinska) obala - 1/295. 296, 297, 334, 336. 347; H/31. 89. 90. 133. 172. 273. 424. 446, 453, 459, 467, 550, 629, 636

Jadranska plovidba - II/218

Japanci - 1/395

Japanski ambasador u Berlinu - 1/363

Japanski poslanik u Beogradu - 1/521

Jasenica (fabrika vagona) - II/139

•Javnost« - 1/215

Jedinice (trupe):

- Aerodromske - 11/132, 271, 478, 573
- Aktivirane - 11/218, 219, 221, 228, 699, 700, 702
- Alpske - 11/73
- Anilirijske - 1/529; 11/29, 53, 55, 70, 71, 74, 78, 82, 83, 108, 123, 165, 179, 203, 206, 210, 213-217, 219, 221, 229, 231, 242, 253-257, 260, 261, 262, 265, 266, 267, 275, 295, 296, 297, 300, 305-308, 310, 311-313-316, 326, 330-333, 335, 336, 345, 347, 351, 361, 362, 364, 365, 370, 377, 384, 386, 388, 390, 415, 416, 417, 424, 482, 531, 532, 560, 572, 574, 655, 656, 661
- Armijske - 11/85, 165, 390, 602
- Automobilske - 11/213, 216, 573, 575, 578
- Burmanske - 11/101
- Biciklističke (velosipedske) - 11/108, 214, 258, 264, 300b, 346, 361, 372, 532, 597
- Bolničarske - 11/101, 108, 213, 216
- Boračke - 11/221, 253, 258
- Brdske - 11/15, 27, 50, 58
- Brze - 11/14, 54, 57, 58, 59, 76, 358, 365, 392, 400, 412, 414, 424, 425, 435, 651, 696
- Crnih košulja - 11/70, 73, 75, 78
- Četničke - 11/225
- Domobranske - 11/571, 574, 603
- Dopunske - 11/50, 63, 108, 183, 217, 253, 275, 436, 572, 575, 700
- Gardijske - 11/380, 490
- Granične - 11/50, 59, 63, 70, 71, 74, 78, 80-83, 87, 95, 101, 159, 165, 166, 175, 211, 253-258, 261-264, 266, 295, 297, 299, 300, 321, 322, 329, 332, 350, 358, 364, 393, 523, 530, 532, 534, 583, 595, 597, 602
- Hrvatske - 11/187, 657
- Hrvatske zaštitne - 11/421
- Intendantske - 11/125
- Inženjerske - 11/70, 82, 83, 101, 124, 199, 229, 248, 365, 388, 656
- Izviđačke - 11/125
- Junšne - 11/209, 213
- Kadrovske - 11/206, 207, 210, 214, 219, 700
- Karabinjerske - 11/73, 78, 578, 583, 586, 602
- Konjičke - 11/14, 53, 86, 108, 111, 178, 206, 213, 214, 219, 221, 253, 255-259, 261-264, 267, 268, 300, 316, 333, 335, 336, 346, 347, 350, 351, 352, 361, 362, 370, 372, 388, 390, 405, 408, 433, 481, 532, 534, 572, 580, 602, 655, 656
- Korpusne - 11/600
- Kvislinske - 11/595
- Letačke - 11/26, 53, 112, 114, 117, 132, 271, 292, 415, 529
- Lovačke - 11/112, 114, 528
- Mirnodopske - 11/199, 201, 209
- Mornaričke - 11/215, 273, 323, 427, 455
- Motociklističke - 11/560
- Motorizovane - 11/230, 232, 481, 546, 596-599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000
- Nastavne - 11/95
- Neletačke - 11/435
- Neslovenske - 11/700
- Oblasne (v. Teritorijalne)
- Obaveštajne sluzbe - 11/570
- Oklopne (tenkovske) - 11/529, 538, 546, 591, 592, 11/17, 28, 29, 33, 49, 51, 53, 90, 93, 111, 123, 124, 126, 128, 129, 131, 139, 147, 153, 154, 156, 158, 167, 186, 197, 208, 231, 244, 251, 255, 260, 278, 289, 293, 295, 296, 297, 304, 307, 308, 310, 324, 325, 328, 329, 331, 344, 361, 364, 388, 389, 392, 415, 419, 425, 433, 445, 448, 459, 460, 466, 467, 515, 520, 521, 526, 532, 533, 538, 541, 648, 651, 656, 661, 662, 664, 665, 666, 670
- Operativne - 11/63, 84, 95, 125, 155, 162, 176, 183, 188, 191, 205, 206, 212, 219, 221, 222, 225, 229, 234, 251, 252, 260, 261, 266, 294, 341, 356, 380, 410, 503, 535, 560, 563, 569, 628, 655, 656, 661, 667, 670, 699
- Osmatračke - 11/179, 478
- Padobranske - 11/195, 587; 11/95, 111, 112, 178, 208, 365, 425, 700, 719
- Pekarske - 11/101, 213, 251
- Pešadijske - 11/587; 11/14, 49, 51, 58, 59, 61, 74, 108, 123, 131, 178, 199, 206, 213, 214, 215, 217, 254-257, 261, 262, 264, 265, 267, 268, 305, 306, 307, 308, 311, 313, 314, 345, 347, 349, 350, 351, 358, 365, 370, 382, 390, 403, 407, 408, 412, 415-418, 424, 435, 532, 560, 572, 574, 580, 656, 700
- Pionirske - 11/50, 56, 108, 124, 176, 208, 219, 253, 254, 259, 268, 300, 310, 346, 352, 364, 560, 561, 597
- Pirotehničke - 11/101, 362
- Planinske - 11/74, 159, 213, 265, 266, 292, 412, 651
- Policijske - 11/189; 11/561, 564, 570, 595, 599, 602
- Pohodne NDH - 11/571
- Pomorske - 11/79, 293, 324, 358

Pontomske - H/124, 326
Posadne- I/551; 11/70,75,92,123, 155, 159, 167, 168, 175, 176, 177, 199, 208-211, 216, 224, 228, 234, 260, 265, 266, 298, 300, 332, 333, 337, 348, 364, 392, 397, 479, 530, 534, 541, 563, 571, 578, 594, 667, 700, 702
Poterne - II/178, 208
Pozadinske- U/I 12, 114,221, 251, 253, 255, 258, 260, 274, 346, 347, 390, 417, 449, 667
Pripreme Ustaške vojnice - U/573
Propagandne - II/43
Protivavionske - I/529; H/24, 34, 83, 179, 181, 212, 215, 229, 242, 255, 263, 271, 306, 323, 331, 350, 362, 370, 390, 405, 4P4, 448, 477, 478, 524, 526, 531, 533, 590, 662, 718
Protivtenkovske - H/23, 50, 78, 108, 242, 254, 255, 264, 326, 330, 333, 346, 349, 350, 361, 363, 378, 410, 534, 662
Radničke (radne) za utvrđivanje - II/108, M1, 207, 214, 222, 702
Rame - II/199, 201, 207, 209, 219, 221, 222, 228, 229
Ratne flote - H/231, 251
Rečne /lotile - U/133, 216, 222, 274, 279
Reflektorske - II/179, 478
Rezervne vojske - II/165-168, 175, 228, 253-258, 263, 264, 266, 267, 299, 326, 329, 345, 700
SA (nemačke) - I/193; H/564, 573.
SA grupe „Zidmark“ - U/564
Sanitetske - II/108, 199, 229
Saobraćajne - II/106
Slovenačke - II/187
SS (nemačke) - I/176; II/8, 501, 572, 598, 629
Taktičke - II/20^C, 251
Tehničke - U/115, 210
Teritorijalne (oblasne) - II/78, 81, 84, 178, 212, 216, 218, 231, 602
Teritorijalne vazdušne odbrane - U/237, 251
Trupne - II/200
Ustaške - U/390, 572, 574
Vazduhoplovne - H/61, 85, 112, 114, 117, 199, 215, 223, 231, 251, 269, 342, 389, 414, 415, 420, 470, 524, 529, 602, 627
Vazduhoplovne pozadinske - II/112
Vazdušne odbrane - II/215, 231, 237
Vazdušno-desantne - U/54, 208, 356
Verksuc- U/560, 561
Veterinarske - II/108, 560
Vozarske- H/101, 108, III, 256, 258, 261, 265, 267, 275
za odbranu iz vazduha (v. protivavionske)

- *za osiguranje unutrašnjosti teritorije* - I/551; U/178, 212, 219,224, 225,229,251,654
- *za osmatranje i javljanje* - II/I 19, 179, 181, 396, 478
- *za rušenje i zaprečavanje* - I/551; 11/23, 224, 225, 299, 644, 668
- *za utvrđivanje* - II/108, 111, 207, 214, 222
- *za vezu* - n/50, 108, 114, 124, 199,216,219, 226, 229, 232, 251, 253, 254, 257, 258, 260-264, 269, 300a, 318, 330, 352, 360, 361, 575, 597, 602, 668
- *zanatlijske* - II/101
- *za zaštitu i zatvaranje granice* - II/59, 63, 122, 165, 175, 176, 209, 210, 219, 224, 225, 229, 234, 243, 256, 267, 294, 296, 297, 299, 300, 312, 316, 336, 347, 348, 654, 656
- *za zaprečavanje i rušenje* - II/251
- *za zaprečavanje p/lo/Hdbe Dunavom* - U/232
- *Zandarmerske* - I/551; II/178, 179, 181, 333, 561, 602, 603, 654
- *Združene* - II/232
- *Železničke* - II/124, 436, 575, 590
Jedinični spiskovi II 200, 201, 209, 210
Jedinstvena radnička partija - I 42, 43
•Jesenice« (fabrika) - II/139
Jevreji - I/208, 211, 331; II/291, 472, 562, 567, 568, 599, 601, 610
Jevrejsko stanovništvo u Vojvodini - I/187
Jezerka baza u Ohridu
»Jezgro srpskih zemalja« - II 48, 89, 189, 192, 194
»Jugo-Agrar« (društvo) - I/194
Jugoslavija »baza za napad na Grčku« - I/326
Jugoslavija dobronamerno (blagonaklono) neutralna (v i Neutralnost Jugoslavije) - I/61, 245
Jugoslavija priznaje Sovjetski Savez - I/271
Jugoslavija-veštačka tvorevina, tvorevina versajskog sistema - I/14, 99, 127, 277; II/80, 720
Jugosloveni - I/17, 110, 214, 267, 296, 299, 304, 327, 333, 355, 361, 366, 375, 381, 392, 408, 432, 433, 439, 440, 476, 481, 486, 520, 528, 529, 532, 534, 535, 539, 542; II/39, 76, 81, 90, 247, 278, 356,483, 610, 611,633,635, 688, 692
Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu - I/II
Jugoslovenska demokratska stranka - H/376
Jugoslovenska dobrovoljačka divizija (iz prvog svetskog rata) - II/622
Jugoslovenska držav na federacija (Slovenci, Srbi, Hrvati i Bugari) - I/107

- Jugoslovenska grupa jugozapadno od Jajca
17 aprila 1941. odbija da položi oružje -
11/461
- Jugoslovenska manjina u Italiji - 1/224, 226
- Jugoslovenska masonerija - 1/39
- Jugoslovenska misija u Moskvi - 1/382
- Jugoslovenska muslimanska organizacija
(JMO) - 1/15, 20, 21, 24, 25, 29, 30, 31, 42
- Jugoslovenska nacionalna stranka (JNS) -
1/18, 19, 20, 21, 70, 82, 88, 116, 166, 168, 486;
II/300a, 375
- Jugoslovenska Narodna banka (v. Narodna
banka)
- Jugoslovenska narodna stranka (»borbaši«)
- 1/166
- Jugoslovenska poslanstva:**
- u Bukurestu - 1/520
 - u Moskvi - 1/520
 - u Sofiji - 1/520
- Jugoslovenska radikalna zajednica (JRZ) -
1/20, 21, 22, 23, 25, 43, 81, 87, 90, 96, 102,
137, 168, 172, 176, 178, 191
- Jugoslovenska Ratna mornarica (v. i Ratna flo-
ta) - 1/177, 464, 545; 11/37, 73, 100, 101, 106,
117, 118, 120, 122, 126, 131, 145, 146, 148, 149,
151, 155, 162, 171, 211, 218, 219, 220, 228, 230,
250, 252, 266, 271, 273, 274, 275, 300b, 317,
337, 353, 378, 381, 394, 408, 424, 436, 509, 510,
513, 529, 530, 540, 579, 711
- Jugoslovenska radikalno-seljačka demokra-
tija - 1/18, 39
- Jugoslovenska rečna flotila (v. Rečna flotila)
- Jugoslovenska slobodna zona u Solunu -
1/583
- Jugoslovenska štampa - 1/237, 255, 270, 368,
383, 388, 390, 392, 394, 492
- Jugoslovenska trgovinska (privredna) dele-
gacija u Moskvi - 1/270, 271; 11/637, 677,
678
- Jugoslovenska udružena banka - U/686
- Jugoslovenska vojna (ratna) doktrina -
II/126, 127
- Jugoslovenska vojna misija Moskvi - 1/519,
540
- Jugoslovenska vojska (oružane snage, tru-
pe) - 1/160, 162, 176, 178, 186, 188, 202,
296, 330, 372, 373, 380, 385, 408, 438, 466,
494, 505, 526, 527, 528, 529, 532, 536, 545,
576, 577, 579, 580, 581, 584, 586, 591, 592,
594; II/13, 30, 31, 33, 38, 44, 48, 49, 51, 53,
54, 57, 58, 60, 61, 73, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 86,
88, 89, 90, 94, 100, 101, 105, 117, 122, 124,
125, 126, 128, 129, 130, 131, 134, 140, 142,
143, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 155, 157,
158, 160, 163, 171, 186, 187, 188, 189, 191!
193, 194, 195, 197, 199, 202, 218, 220, 221,
231, 233, 234, 236, 247, 248, 249, 250, 251,
252, 253, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281,
283, 285, 292, 294, 295, 296, 298, 299, 300b,
302, 304, 307, 310, 311, 318, 319, 320, 327,
328, 329, 338, 339, 354, 355, 358, 361, 365,
373, 376, 377, 380, 382, 383, 384, 385, 386,
387, 390, 393, 398, 399, 401, 404, 407, 410,
411, 414, 415, 420, 424, 425, 427, 428, 429,
432, 433, 435, 438, 439, 442, 443, 445, 446,
448, 449, 451, 453, 454, 456, 458, 461, 468,
472, 479, 489, 496, 506, 507, 510, 512, 514,
515, 530, 541, 542, 545, 546, 556, 570, 585,
588, 597, 603, 610, 621, 626, 627, 642, 648,
649, 651, 654, 655, 656, 657, 659, 660, 661,
662, 663, 666, 690, 691, 693, 727, 728, 729,
739
- Jugoslovenska vojska u otadžbini - 1 169
- Jugoslovenska severna vojska« - 11/400
- Jugoslovenske vlade: Kraljevine Srba,
Hrvata i Slovenaca (SHS), kasnije Ju-
goslavije:** - 1/26, 28, 61, 62, 77, 78, 79, 8C,
83, 103, 119, 190, 228, 230, 232, 235, 236,
240, 242, 248, 252, 257, 258, 260, 261,
267-272, 274, 275, 276, 279, 280, 288, 289,
290, 293, 294, 297, 300, 301, 302, 304, 305,
309, 310, 313, 324, 329-333, 341, 342, 348,
353, 355, 357-360, 363, 364, 366, 368, 369,
377, 378, 379, 382, 383, 384, 385, 387-391,
393, 394, 395, 396, 398, 399, 400, 402, 405,
406, 407, 410, 411, 412, 413, 418, 420, 422,
426, 438, 440, 441, 457, 499, 500, 513, 514,
516, 517, 518, 519, 521, 523, 524, 525, 529,
533, 535, 538-547, 549, 552, 579, 583, 590;
II/187, 190, 191, 208, 242, 359, 376, 382, 438,
439, 440, 441, 443, 446, 453, 455, 465, 494,
530, 546, 625, 629, 630, 631, 634, 635, 636,
638, 639, 641, 643, 644, 647, 651, 654, 659,
661, 662, 668, 678, 679, 681, 683, 684, 686,
687, 691, 693, 700, 713, 737, 739, 740, 741
- centralistička - 1/40
 - Cvetkovićeve - 1/23, 60, 61, 76, 79, 80, 87, 93,
242, 244, 245, 248, 578; 11/625
 - Cvetković-Maček (Kulovec) - 1/23, 90, 98,
99, 101, 102, 110/111, 113, 114, 115, 135,
136, 138, 141, 142, 143, 144, 157, 196, 197,
223, 292, 408, 411, 438, 441, 443, 444, 457,
458, 460, 467, 468, 470, 472, 475, 481, 482,
485, 488, 492, 493, 548; U/30, 197, 223, 245,
278, 501, 502, 503, 628, 629, 660, 663
 - FNRJ - 11/542, 603

- *izbeglička* - U/453, 455, 465, 495
- *Jevtičeva* - 1/20. 25. 40, 41
- *Davidovičeva* - 1/30
- *Države Slovenaca, Hrvata i Srba* (SHS) 1/12
- koncentraciona* - 1/43, 352. 379, 389 411 488, 493
- *»Narodna«* - I/1 13, 141
- *»Narodne sloge i odbrane«* - 1/131, 132, 134
- *Narodnog sporazuma* - 1/33
- *Pašičeva* - 1/33, 48
- *Pašić-Pribičevićeva* (»PP vlada.) - 1/30, 31
- Petra Zivkovića* - 1/17, 25. 38. 39
- Radikalnodemokratska* - 1/28, 29
- Radikalno-radićevska Vlada narodnog sporazuma* - 1/33
- Simovtceva* - 1/142, 143, 254. 470, 471, 488, 489, 491, 492, 495, 496, 502, 503, 506, 507, 519, 520, 526. 527. 528. 544, 546, 547, 548, 551, 573; II 30, 31. 188. 223, 228, 251, 278. 279. 286. 303, 320, 321, 323, 340, 341, 353, 355, 358, 398, 399, 411, 428, 429, 440, 514, 645, 646, 660, 720
- *Srškičeva* - 1/40
- Stoadinovičeva* - 1/21, 25, 42.44. 51. 53, 56, 74. 101, 102, 110, 130, 131, 172, 190, 207, 223. 224. 230. 233. 235, 238, 241, 308, 576; II/632. 673, 683
- *Sloiadinović-Korošec-Spaho* (Jugoslovenske radikalne zajednice) - 1/20, 21; H/285, 286
- *L'zunovičeva* - 1/20, 33, 40
- *Vesničeva* - 1/27
- Vukičevićeva* - 1/34. 35

Kvislinške:

- *Ačtmovičeva* - 1/449
- Sifdičeva (narodnog spasa)* - v. *Nedičeva vlada*
- *Petenova* (v. *Petenova vlada*) - 1/283
- Jugoslovenski ambasador u Ankari - 1/362
- Jugoslovenski ambasador u Bukureštu - U/213
- Jugoslovenski ambasador u Parizu - 1/440
- Jugoslovenski delegati u Moskvi za pregovore sa sovjetskom vladom za zaključenje pakta o uzajamnoj pomoći između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije - 1/540
- Jugoslovenski fondovi i krediti u SAD (v. Krediti)

- Jugoslovenski generali - 1/372; 11/49. 541, 670
- Jugoslovenski generalštabni oficiri - 1/330, 466; H/200. 205. 221
- Jugoslovenski istorijski časopis* - U/618, 619
- Jugoslovenski klub - 1/27
- Jugoslovenski list« - 1/237
- Jugoslovenski nacionalni unitarizam - H/623
- Jugoslovenski narodni pokret »Zbor« (v. -Zbor.) 23. 102, 116, 117, 130, 175,207,217, 221, 481, 529. 542. 658. 659. 660, 705
- Jugoslovenski odbor u Londonu - 1/10, 69
- Jugoslovenski otpravnik poslova u Ankari - 1/262
- Jugoslovenski otpravnik poslova u Londonu - 1/312
- Jugoslovenski patriotizam - 1/113
- Jugoslovenski pomoćnik ministra inostranih poslova - 1/267, 273

Jugoslovenski poslanici:

- u Ankari - 1/270. 416. 527
- u Atini - 1/325
- u Berlinu - 1/77, 243, 291. 292. 295, 513, 514, 523, 525. 547, 549; U/303,639,685, 691
- u Bukureštu - 1/325; U/213
- u Egiptu - 1/381
- u Londonu -1/173, 267, 268, 278, 279, 287, 288, 289, 293, 294, 297, 304, 355, 383, 387. 391. 406, 416; II/679, 680
- u Moskvi - 1/271, 300, 328, 329, 330, 337, 338. 355, 356, 369, 370, 405, 406, 437, 520, 540: II/692, 693
- u Parizu - 1/228, 240. 261
- u Rimu - 1/75, 233, 234, 235, 237, 239, 243, 244. 266. 273, 278, 279, 292; H/637
- u Sofiji - 1/273
- u Tirani - 1/239
- u Vašingtonu - 1/355, 390, 406, 437, 547
- Jugoslovenski starešinski kadar (kor) - II/49
- Jugoslovenski visoki vojni rukovodioci - 1/145. 148, 373; U/223
- Jugoslovenski vladajući krugovi - 1/69, 354, 359

Jugoslovenski vojni izaslanici (atašei):

- u Atini - 1/596; II '302
- u Berlinu - 1/287, 290, 370, 383, 484, 548; II/129, 639, 647
- u Budimpešti - 1/260

- u Bukureštu - 1/548; 11/225. 252. 647
- u Lisabonu - 1/548; U/225, 647
- u Londonu - II/690
- u Moskvi - 1/272. 300, 369, 519, 540; H/692, 693
- u Rimu - 1/548
- u Rumuniji
- u Sofiji - 1/280; 11/225
- u Višiju - H/225, 647

Jugoslovensko javno mnjenje (javnost)
1/246, 260, 354, 359. 360, 363, 374, 375, 376, 383, 385, 397. 402. 406, 435. 437, 492, 541
Jugoslovensko poslanstvo u Atini - 1/477; H/465

Jugoslovensko poslanstvo u Moskvi - 1/272, II/678

Jugoslovensko poslanstvo u Sofiji - 11/455
Jugoslovensko (Ratno) vazduhoplovstvo - v. i Avijacija; jugoslovensko, armijsko, operativno i pomorsko vazduhoplovstvo - 1/328. 459. 464, 469; II/29. 30, 34. 49, 53, 61. 94. 100. 101, 106, i 11-114. 116. 117, 126. 130, 132, 139. 141. 145. 146. 148-151, 184. 197. 208, 211, 228, 235, 236. 250. 268. 269, 270. 275, 276. 280. 281, 292. 315, 322. 332, 338, 344, 394. 427, 453. 476, 508, 524, 525. 529. 535. 539, 544. 648, 657. 684, 686, 689, 694, 711, 714

Jugoslovensko-grčke snage - 1/538

Jugoslovensko-grčko-turska kolaboracija sa Velikom Britanijom i Sovjetskim Savezom - 1/329

Jugoslovensko vojno (državno političko) rukovodstvo (vojni krugovi) - 1/259; H/48. 125. 127, 151, 155, 157, 187, 188. 190, 191, 192. 193, 195. 196. 197. 218. 219. 220. 250. 303. 626, 645, 652, 653, 666. 693

Jugoslovensko zlato - 1/252, 297, 313, 390, 395, 396

Jugoslovenstvo, jugoslovenstvo centralističkog velikosrpskog tipa. jugoslovensko zajedništvo - 1/24, 25. 113, 166, 567; 11/623
»Junak« (društvo) - 1/171

»Jupiter« (Nemačka specijalna obaveštajna formacija) - 11/30, 44. 94. 503, 504, 565, 627
»Jupiterov« obaveštajni centar 701 - 11/507. 556. 730

Jurišna avijacija - 11/336

Jurišna komanda (v. Četnička komanda)

Jurišna satnija - 1/176, 177

Jurišni bataljon (Štaba Vrhovne komande) - 11/209. 314, 331, 349. 390. 402. 410. 432

»Jutro« (list) - 1/330

»Južna kapija Rajha« - 1/194

»Južna srpska armija« - H/454

Južni Sloveni - 1/10: 11/304. 622

K

Kabinet Ministarstva vojske i Mornarice - 1/468

Kabinet Nemačkog Ministarstva inostranih poslova - 1/377. 402

Kabinet pomoćnika vrhovnog komandanta - 11/108

»Kačaćke (alb.) čete - 1/189

•Kameradschaft« (udruženje) - 1/195

Kapilarna organizacija obaveštajne službe (OK) - v. Obaveštajna služba; italijanska

Kapitulacije:

- Francuske i Velike Britanije u Minhenu 29. septembra 1938. - 1/254

- Italije 8 septembra 1943. - 11 17. 454, 539
- Francuske 22. juna 1940 - 1/107.272.275; H/210, 638, 667, 679

- Poljske 5. oktobra 1939 - II/7

- grčke I. armije - 11/475

- grčkih snaga istočno od Vardara 9. aprila 1941. - 11/385

- jugoslovenske vojske 17. aprila 1941. - 1/98. 188; 11/122. 188, 191, 279. 281. 375. 416. 439-443, 453. 458. 467, 516. 520, 531, 563, 577. 583. 663. 668. 669. 740

- »srpskih trupa« - 11,448

- Zapadnih sila (diplomatska) u Minhenu 29. septembra 1938. - H/633

Karabinijeri - H/72. 73. 78, 584, 593

»Karadorde« (četničko udruženje) - 1/330

•Karadorde« (topovnjača) - 11/162 273

Karadordev dom (dinastija) - 1/33

Karpato-L'krajinci - 1/133, 247

»Kartnerbund« (Koruški domovinski savez) - 1/181

Katolici - 1/181. 217. 572

Katolicizam, katoličanstvo, Katolička crkva, katolička vera, katoličko hrišćanstvo - 1/58, 106, 180, 213, 216

Katoličenje (pokršćavanje) - 1/208. 211. 212. 213. 214, 216; 11/568

»Katolička akcija« (organizacija) I 181. 206

Katolička država - 1/13. 205, 206

Katolička hijerarhija, crkva, vera, katolički episkopat, kler, kurija, laikat, sveštenici. sveštenstvo - 1/76. 109. 170, 204, 206. 207. 209,210,214.215, 259,559. 560,11/373.507. 570.'579, 657

»Katolički list« - 1/207. 211, 215, 216, 574

Kaznene ekspedicije - II 609

- Kaznene odredbe« - 1/27
- Klasni sindikalni pokret - 1/108, 113, 116, 140
- Klauzule o garantijama - 1/371, 376, 379, 386, 399, 400, 401, 412, 438, 511, 513
- Klerofašisti. klerofašizam - 1/19, 104, 109, 112, 167, 170, 180, 181, 205, 206, 208, 211, 214, 329, 572; U/373
- »Klič Triglava« - 1/598
- Klivlenska grupa« - 1/237
- klivlenski krug« - 1/237
- Klub komunističkih poslanika - 1/120
- Klub poslanika JNS - 1/166
- Koalicija balkanskih zemalja - 1/381
- Koalicija Francuske, Italije, Jugoslavije, Poljske, Rumunije i Sovjetskog Saveza za zaokruženje Nemačke (težnja V. Britanije) - H/633
- Koćevski Nemci - 1193; 11/564
- Kolektivna bezbednost - II 629, 634
- Kolonisti - 1/187
- Kolonizacija Nemaca u Vojvodini i njihovo naoružavanje - 1/197
- Kolonska komora (V Komore: Kolonskel Komadanje Jugoslavije (v. Razbijanje Jugoslavije)

- Komande:**
- aerodroma Zrakoplovstva NDH - 11/573
- kopnene vojske NDH - 1/571, 574
- mornarice NDH - U/578
- Nemačkih oružanih snaga>Jugoistuk« - U/594, 718
- Nemačke 65. više komande - II/569
- Nemačkog vazduhoplovstva - 11/478
- operativne vojske - 11/101
- Ustaške vojnice - H/570
- Trupa Zadra - 11/578
- za javnu sigurnost u okupiranoj Srbiji i Banatu - II/602
- Žandarmerije (Nemačke) u Sloveniji - 11/564

- Komande (komandanti) jugoslovenske:**
- Aktivne odbrane - II/713
- Armija (v. Armije)
- Armijskih oblasti (v. Armijske oblasti)
- Beograda - 1/415, 417; II/105, 225, 410
- Boke Kotorske - 1/58; U/102, 162, 168, 185, 267, 426, 453, 457, 710
- Četnička (Jurišna) - II 225
- Divizija (v. Divizije)
- Dubrovnika - I/T58
- Derdapskog sektora - II/172, 174
- Granične trupe - 1/186; H/106, 211
- Grupa armija (v. Grupe armija)
- Inženjerije - 1/417; U/105, 106, 419
- Izvidničke komande Ratne mornarice - 11/119, 122, 323
- Jugoslovenske vojske van otadžbine - II/483
- Jurišna - II/105, 711
- Konjice - 1/417; 11/105, 106
- Korpusa - (v. Korpusi)
- Kraljeve garde - 1/462, 466, 467, 469, 597; II/105, 106, 388
- Luka - II/185
- Odbrane Sarajeva - U/436
- Operativnog vazduhoplovstva - H/528, 539
- Podvodnog oružja u Kumboru - U/119, 162
- Pomorskog vazduhoplovstva - II/119, 122, 713
- Prihvatnih železničkih stanica U 185
- Primorske armijske oblasti - 11/337
- Pristaništa II/185
- Protivavionske odbrane - I 417; II/106, 126, 175, 179, 180, 237, 713
- Ratne flote - H/454, 510
- Ratne mornarice - 1/177, 464; II/106, 118, 119, 120, 162, 211, 228, 230, 252, 301, 337, 454, 510, 668, 711
- Rečne flotile - H/174, 279, 396, 510, 712
- Sandžačke vojske - II/387
- Splitskog garnizona - 1/497
- Sibenka - 1/158; n/102, 162, 168, 185, 267, 337, 353, 408, 423, 427, 512
- Škole za rezervne pešadijske oficire - H/436
- Teritorijalne vazdušne odbrane - II/ 105, 125, 175, 179, 180, 181, 208, 217, 237, 713
- utvrđivanja - 11/209, 212
- Vazduhoplovstva I 328, 458, 469; U/106, 110, 113-116, 276, 293, 302, 305, 318, 325, 328, 338, 427, 435, 508, 509, 541, 626, 668, 688, 691
- Vazduhoplovnih oblasti- 11/112, 114, 208, 270
- Vazdušne (pasivne) odbrane 1/417, 713
- Vojnih okruga - 1/583: 11/105, 199, 201, 210
- Žandarmerije- 1/173, 200: 11/105, 106, 628
- Železničke mreže - II 182
- Železničkih linija - 11/182
- Železničkih stanica - II 185

- *Pozadina:*
- pozadine Vrhovne komande - 11/108. 230. 289. 301. 380. 397. 410. 426, 427. 436, 437, 467, 470, 472, 489. 497. 665. 705, 732
- 1. armije - 11/109. 707
- 2. armije - II/109. 260. 434, 513, 707
- 3. armije - II/109, 253, 708
- 4. armije - II/109, 265, 706
- 5. armije - II/109, 256, 709
- 6. armije - 11/109, 258, 317, 710
- 7. armije - II/109. 265, 706
- Komandni (starešinski) kadar jugoslovenske vojske - 1/86: II/23. 102, 116, 117. 130, 175. 207. 217, 221. 481, 529, 541, 542. 658. 659, 660, 705
- Komandni (starešinski) kadar jugoslovenske Ratne mornarice - H/117, 118, 131, 175, 509
- Komandni (starešinski) kadar srpske vojske - U/188
- Komandno odeljenje Nemačke 2. armije - 11/471
- 136. 137, 149, 217, 281. 282. 311. 11/500. 634, 657
- Komisija za informacije Skupštine SFRJ - 1/212
- Komisija za ispitivanje odgovornosti za izvršenje državnog udara 27. marta 1941 - 1/440, 449, 486
- Komisija za ispitivanje porekla aviona koji su bombardovali Bitolj 5. i 6. novembra 1940. - 1/294
- Komisije za ekonomsko iscrpljivanje naroda u okupiranim oblastima - U/602
- Komiteta grada Zagreba, gornje Hrvatske, Like, Slavonije, Dalmacije i Bosne i Hercegovine - 1/575
- Komiteta za oslobođenje Crne Gore - 1/183
- Komitske organizacije - 1/330
- Komore:** -II/199. 216, 226. 251. 252. 253. 260. 264, 267. 289. 300, 310, 326, 358. 425, 436
- bojna - II/111, 124, 215
- kolonska - U/219, 233, 520. 656
- trupna - II/111. 214
- Kompetencije Banovine Hrvatske - 1/81, 82. 86. 87, 89. 90, 91. 92. 573
- Komunikacije - II/11. 13. 16. 18. 22. 33. 47. 48. 50. 54. 55. 56. 68. 75. 76. 86. 88, 131, 152. 153, 154. 156. 164. 171. 172. 176. 181. 182. 194, 203, 204, 233, 248, 260, 271, 273, 276, 279. 281. 289. 293. 295, 298. 319. 322. 323, 328, 338, 343, 353. 364, 368, 380. 381, 382, 383. 397, 398. 410. 425. 426. 428. 445. 474. 475, 486, 517, 518, 526, 662. 664. 665
- Komunist- - I/118. 162. 319, 513, 614
- Komunikacijski pravci - 11/183. 347. 419. 426. 667
- Komunikacijski čvorovi (raskrsnice) - 11/203, 208. 229, 425
- Komunisti (komunizam, komunistička delatnost. komunističke organizacije) - 1/16. 27. 31. 36. 38. 40. 41. 43. 58. 103, 104, 105. 109, 115, 119, 120, 121. 123. 124. 125. 127, 131. 138-141. 144, 145, 149, 150. 152-160, 162. 163. 168. 172, 188. 197. 201. 209, 216, 235. 255. 269, 281. 285. 286. 318. 324, 330. 346. 354. 375, 406, 472. 474, 477, 485. 509, 513. 548, 571. 577, 584; 11/18, 148. 374. 393, 483, 500, 516, 531. 533, 568, 571, 576, 577, 580, 611. 627. 628, 629, 645, 660. 664
- Komunistička literatura u vojsci - 1/154, 158
- Komunistička omladinska internacionala - **i/121**
- Komunistička partija Hrvatske (KPHJ) - 1/47, 126, 129, 216. 442. 475, 485; II/576
- Komesari Srpske administrativne uprave:**
- Ministarstva finansija - H/559
- Ministarstva građevina - II/559
- Ministarstva ishrane - 1/559
- Ministarstva narodne privrede - H/559
- Ministarstva pravde - 11/559
- Ministarstva prosvete - 11/560
- Ministarstva PTT - 11/559
- Ministarstva socijalne politike - U/559
- Ministarstva unutrašnjih poslova - U/559,
- u okupiranim područjima - H/554. 579. 582, 583. 601
- »Komesarska vlada- (Srbije) - 11/555. 559, 601
- Komlnikel:**
- o razgovorima Stojadinovića u Rimu 1937 - 1/226
- o razgovorima Cvetković-Maček od 4. aprila 1939. - 1/81
- o završenim razgovorima Cvetković-Maček za rešenje hrvatskog pitanja - 1/83
- o odnosima Bugarske i Jugoslavije od 4. jula 1939.- 1/251
- mađarske Obaveštajne agencije od 15. aprila 1941. - 11/455
- Komintema (Komunistička internacionala) - I/11. 30, 31. 60. 121. 123. 130, 131. 133. 135.

- Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) - I/11. 15. 17, 20, 21, 25. 26. 27. 34. 41. 43. 44. 102, 105, 110, 119, 120-132, 133, 136-141, 145, 147, 148, 182. 223. 248. 255, 275, 276. 285, 300a, 376, 405, 472, 475, 478. 479, 480. 482. 488, 548, 612; II/T 18, 191. 374. 375, 382, 393, 479, 530, 542, 576, 582, 588, 628, 629, 636, 637, 645. 646, 661. 670
- Komunistička partija Slovenije (KPS) - I/126. 129. 144, 181
- Komunistička partija u Crnoj Gori - I/182
- Komunistička zaraza - II 18
- Komunistička zavera podoficira na brodu »Dalmacija« 1940. - I/154
- Komunističk* partije Zapadne Evrope - I/136. 137
- Koncentracija (uopšte) - II/176. 198, 204. 651, 655
- Koncentracija italijanskih jedinica oko Venecije posle pada Stojadinovićeve vlade februara 1939. radi upada u Hrvatsku
- Koncentracija italijanskih trupa prema jugoslovenskoj i grčkoj granici 1940. - I/279, 289, 290, 291
- Koncentracija jugoslovenske vojske (jedinici. trupa) - I/390. 519, 528, 532, 538. 546, 547. 583. 591. 593. 594. 596:11/32, 33. 44. 51. 160, 186, 188, 189. 199. 194. 195. 212, 231, 233, 247, 249, 251, 281, 289, 292, 294. 297. 298. 300. 300b, 302, 306, 311, 317, 332, 349, 394, 515, 517, 518, 521, 523. 528. 652. 653. 655. 661, 662, 665
- Koncentracija mađarske vojske - II/85
- Koncentracija Truj.: Vardarske divizijske oblasti u dolini reke Radike novembra 1940. - I/288: II/211
- Koncentracija Nemačkih suvozemnih i vazduhoplovnih snaga prema Jugoslaviji - I/538; H/41. 51. 187, 300a. 300b
- Koncentracija Nemačkih trupa u Mađarskoj - I/504; H/85
- Koncentracija Nemačkih trupa prema Sovjetskom Savezu - II/16. 556, 560
- Koncentracija Nemačke 2. armije - H/47, 50. 51. 60. 187, 318. 325. 522. 655, 659
- Koncentracija nemačke vojske (trupa) - I/323, 343, 356, 549. 589; II/II. 14. 19. 20. 24. 27. 28. 187
- Koncentracija srpske vojske 1914 - II/651
- Koncentracijska mesta - II/203. 204. 231. 233. 256
- Koncentracijska prostorija-I/537; II/21. 22. 27, 33, 50, 51, 62, 87. 148, 184. 189, 202-205, 219. 229, 230, 233, 251-255, 257, 285, 299, 311, 332, 349, 481, 523
- Koncentracioni logori (v. i Logori) - I/106, 108, 113, 114, 115, 116, 139, 142, 144, 145. 148. 157, 159. 211, 269, 286, 330. 474. 492, 497. 548. H/43, 599, 606, 609, 611
- Koncentracijsko prevoženje - H/203. 204. 205, 223
- Konfederacija - I/39
- Konferencije:**
- mira u Parizu 1-4*9-1920. - I/10, 45, 311
 - Interparlamentarne unije 1920,- I/48
 - u Đenovi 1922. (Đenovska konferencija) - I/27, 28, 48
 - Prva KPJ 17^ula 1922. - I/121
 - Izborna KPJ 73. i 14. januara 1923. - I/121
 - Druga KPJ 1923. - I/121. 122
 - Treća KPJ 1924. - I/122. 123
 - Osmo Zagrebačke partijske organizacije 25. i februara 1928. - I/124
 - Četvrta zemaljska KPJ 24. i 25. decembra 1934. - I/126
 - Zemaljska Neeavisne radničke partije Jugoslavije (NRPJ) - juna 1923. - I/124
 - načelnika generalštabova članica Male Antante u Beogradu 20. juna 1936,- I/221
 - Sinajska članica Male Antante avgusta 1937,- I/222
 - Bloka narodnog sporazuma 8. oktobra 1937. - I/44
 - ministara inostranih poslova Male Antante na Bledu avgusta 1938.- I/238
 - Dvadeset peta Interparlamentarne unije krajem avgusta u Berlinu 1938. - I/49
 - Minhenska 19. septembra 1938. - I/237. 238. 239, 254. 309; II/703
 - Ministra vojske i mornarice. Vojnog save-ta i načelnika Glavnog generalštaba 20. decembra 1938. - II/158. 695
 - Stojadinovića sa ministrom vojske i mornarice 24. decembra 1938. - II/150
 - Hjš. Košutića sa predstavnicima Udružene opozicije aprila 1939. - I/81
 - ministra vojske i mornarice, načelnika Glavnog generalštaba i predsednika Stalne komisije za utvrđivanje sa saradnicima 5. septembra 1939 - n/698
 - nemačkog Ministarstva privrede 17. oktobra 1939. - II/688
 - ministra vojske i mornarice, predstavnika Glavnog generalštaba i ratnih komandanata početkom 1940 - II/163 "
 - Beogradska Stalnog saveta Balkanskog pakta (sporazuma) 2. februara 1940. - I/263, 264

načelnika Glavnog generalštaba sa najvišim vojnim rukovodiocima maja 1940. - 11/161
ministra vojske i mornarice sa najvišim vojnim rukovodiocima 1. jula 1940. - 11/210, 680, 701
Peta zemaljska KPJ od 19-23. oktobra 1940. - 1/114, 141, 197. 275; U/625. 628
Brauhiča sa Halderom 5. decembra 1940. - II/13
Hitlera sa vojnim saradnicima 9. januara 1941. - 1/20. 22, 92
britanskih i grčkih predstavnika u Atini 13. januara 1941. - H/241
Hitlera sa saradnicima i Musolinija i Čana u Berghofu 19. i 20. januara 1941. - 11/22. 92
Nemačkih i bugarskih predstavnika u Predealu 2. februara 1941. - U/25
britanskih i grčkih predstavnika 22. februara 1941. u Atini. - U/243
britanskih i grčkih predstavnika 2. i 4. marta 1941. u Atini. - U/243
Atinska od 9. do 12. marta (britanskih, grčkih i jugoslovenskih predstavnika) - 1/380, 381
Hitlera sa saradnicima 17. marta 1941. - II/27
Udruženja rezervnih oficira u Beogradu 22. marta 1941. - 1/410; 11/243
generala Simovića sa generalima beogradskog garnizona i komandantom Beograda 24. marta 1941. - 1/415. 417
Hitlera sa saradnicima 27. marta 1941. - II/30. 31
Brauhiča i Haldera sa komandantima grupa armija, armija i oklopnih grupa 27. marta 1941.
Hitlera, Kajtela i Jodla 27. marta 1941. - II/41, 545
Paulusa sa komandantima 2. i 12. armije i 1. oklopne grupe sa njihovim načelnicima štabova 29. marta 1941. - U/47, 57
Maćeka i vodstva HSS sa 66 narodnih poslanika 31. marta 1941. - 1/498
hrvatskih zastupnika 31. marta 1941.
komandanta Nemačke 2. armije sa Brauhičem 9. aprila 1941. - 11/357
komandanta nemačke 2. armije sa vrhovnim komandantom OKH u Beču 9. aprila 1941. - U/256
Komandanta 1. grupe armija sa komandantom 1. armije 10. aprila 1941. u Zagrebu - H/368
Jugoslovenske Vrhovne komande, načelnika Operativnog odeljenja i Operativnog

odseka sa novim načelnikom Štaba Vrhovne komande 14. aprila 1941. - H/443
- komesara Rajha Hajnriha Himlera u Beču sa folksdojčerima 16. aprila 1941 - II/548
- Ribentropa i Čana u Beču 21. i 22. aprila 1941. - 11/594
- predstavnika Nemačke Vrhovne komande OKH i OKW i vojnog komandanta Srbije sa saradnicima 5. maja 1941. - U/565, 566
- vojnog komandanta Srbije, gaulajtera Štaterske, Nemačkog poslanika u Zagrebu i predstavnika ustaške vlade 4. juna 1941. - U/565
- italijanskih i hrvatskih predstavnika u Zagrebu 26. avgusta 1941. - 11/613
- Musolinija i predsednika bugarske vlade Filova u Rimu avgusta 1941, - 11/619
- Međusaveznička reparaciona 1945. u Parizu - U/603
Konfiskacije (rekvizicije) - 11/594. 599. 601

Kongresi:

- ujedinjenja 20 aprila 1919. - 1/119
- Drugi Kominterne 1920. -
- Peti Kominterne 1924. - 1/122
- Treći KPJ 1926. - 1/123, 124
- Četvrti KPJ 1928. - 1/123, 124, 125, 141
- Prvi osnivački »Jugoslovenske akcije« 1932. - 1/165
- Vanredni »Jugoslovenske akcije« 1934. - 1/166
- Sedmi Kominterne 1935.-/11, 127, 136
- Sudetskih Nemaca u Karlovim Varima - 1/190
- Osnivački KP Hrvatske 1937:- 1/129
- XV SKP(b) 1939. - 1/310
- Drugi Narodnog fronta 1947. - 1/147
- Drugi KP Hrvatske 1948. - 1/42, 46, 47, 210, 216, 442, 456, 475, 485
- Peti KPJ 1948. - 1/14
»Konspiracija« (vodstvo Srpskog kulturnog kluba) - 1/460
Konkordat - 1/74, 168, 207, 209, 215, 577
Kontinentalni blok protiv Nemačke - 11/21
Kontinuitet Jugoslavije posle odlaska kralja i vlade iz zemlje - U/430
•Kontra čete« - 591
Kontraobaveštajna organizacija fašističke partije (v. Obaveštajna služba: italijanska)
Kontraobaveštajna služba (v. Obaveštajna služba)
Kontraobaveštajna policija (»Kripo«) - (v. Obaveštajna služba)

Kontraobaveštajni centri fašističke milicije
- n/505

Konvencija između Rumunije i Jugoslavije -
1/238

Konzervativna partija Velike Britanije -
1/237

Konjica - II/199, 208! 213, 231. 232

Konjička zaštita - 1/177

Konjičke brigade (v. Brigade: jugosloven-
ske)

Konjičke jedinice (v. Jedinice)

Kopnena vojska NDH - 11/570, 575

Kordonski raspored - 11/155, 187, 277, 339,
518, 650. 652. 662, 668

Korpusi:

- *Britanski:*

- ekspedicioni -1/272.536:11/244.278.661,
667

- *Italijanski:*

- 1.brzi - 11/250. 377. 422, 435, 451, 461

- 4,- 11/71, 250, 361, 387. 534

- 5.-11/71.74.75.76.78.81-84.250.352, 377.
392. 400. 422. 451, 575, 577, 578, 583

- 6. - 11/70,71, 74, 78, 80, 82, 83, 84, 249, 352,
377, 392, 400, 422, 451, 577, 578. 581, 583

- 7. - 11/78

- 11. - II/70, 71. 74-78. 80-84. 249, 352. 361.
377. 392, 400, 451, 577, 578. 581, 582

- 14 - 11/70, 71. 72. 93, 250, 345

- 17. - n/72, 250, 415. 452. 456. 461, 516, 578,
581. 585

- Brzi armijski - 11/74, 75, 76. 80. 82, 83. 84.
577, 578, 581, 583

- Ekspedicioni (za Istočni front prema
SSSR-u) - 11/572'

- Motorizovani -11/74.75.80.82.83.84. 250,
377. 423, 578, 581

- *Mađarski:*

- 1. oklopni brzi - 11/41. 389, 466, 470

- 3. - II/597, 598

- 4. - 11/389. 597

- 5. - 11/389. 597

- *Nemački*

- Afrički - 11/431

- 1 brzi (oklopni) - 11/461, 467

- 8. vazduhoplovni - 11/12, 26. 32. 35.49. 54.
55. 56. 57. 249. 292. 304. 341. 343, 356, 715,
716, 717

- 10. vazduhoplovni - II/22, 32. 34. 35. 55.
249. 292. 342. 431

- 11. vazdušnodesantni - U/27, 36. 50, 57.
249

- 11. armijski - U/27. 55, 248, 358, 432, 448,
450, 458, 460, 466, 467, 469, 470. 471

- 14. armijski motorizovani - H/27, 56. 248,
356. 363. 407. 422, 448, 458. 461. 466, 467,
470

- 15. armijski - II/600

- 16. armijski - H/432

- 18. armijski brdski - 11/34, 54. 55. 57. 248.
281. 297. 298. 341, 383, 384. 430, 431, 461.
466, 474. 475

- 30. armijski - U/54, 55. 57, 248, 281. 297,
298. 341. 383, 384, 461

- 40. armijski - 11/54-57. 248, 257, 298, 322.
327. 328, 343. 345. 356. 358. 361. 363, 383,
431. 460. 461. 466. 475

- 41. armijski - U/54,57.64.85. 248,294. 341,
348, 356. 358. 388. 404. 413. 418, 422, 432,
434, 450. 455. 456. 458-161, 466, 712

- 46. motorizovani - 11/57-60. 63. 64, 248.
294. 300a. 300b. 312.321,322, 333.341. 342.

349, 356, 357. 358, 365. 366. 368, 382, 392,
399. 400, 404, 405. 412, 413. 414. 418, 420,
421. 422. 432, 442. 445, 448, 455, 459, 460,
461. 465, 466. 467, 470

- 49. armijski brdski - 11/57-60, 63. 248, 300,
300a, 321. 322, 341. 342, 343, 352, 356, 357,
358, 366. 368. 375, 392. 399. 412. 414. 421.

424. 432. 455, 459. 460. 461. 465. 467

- 50. armijski - II/27. 55. 57, 248, 356, 358,
363, 432. 461. 466. 588. 590

- 51. armijski - 11/58, 59. 60. 63. 248, 300,
300a. 300b, 321, 322, 341, 342. 353. 356, 357.

358, 365. 366, 368. 375, 392. 399, 400, 407,
412, 413. 414. 419, 421, 422. 431. 432, 433,
451. 455. 456, 458-461, 465, 469, 470, 471.

571, 574

- 52. armijski - II/58, 59. 60, 63. 248, 300a.
357. 400, 412, 414, 421. 459, 460. 461. 465

Koruški narodni savez (Kartner Volksbund)
- 11/563

Kosovski Albanci (Kosovo) - »nož u kičmu Ju-
goslavije« (u »bok Beogradu«) - U/244

Kosovski komitet (alb.) - 1/189

Krajskomandature (nemačke u okupiranoj
Srbiji) - II/561. 601, 613

Kralj Petar II i vlada 15. aprila beže u Grčku
- H/447, 453

Kralj Jugoslavije - I/17, 30. 32, 35. 37, 39. 50.
91, 181, 333. 355. 372. 444. 459, 464. 488,
490. 494. 500. 502, 506 543. 566. 568. 576

Kralj Hrvata (Hrvatske) - 1/36. 38

Kralj NDH - H/613

Kralj Srba - 1/38

Kraljeva garda - II/130, 229, 252, 490
Kraljevski namesnik za Crnu Goru - II/588
Kraljevsko namesništvo Crne Gore - II/586
Kredit za formiranje četničkih trupa - I/330
Krediti za naoružanje i opremu jugoslovenske vojske - I/243, 250, 279; II/131, 140, 141, 142, 146-150, 196, 235, 243, 250, 634, 648, 649, 674, 683-686, 688, 689, 690, 696, 697
Krediti za utvrđivanje - II/649, 674, 696, 697
Kremlj kao sovjetska vlada - I/542, 543, 544
Krfaska deklaracija 1917. - I/10, 24, 69
»Kriegsorganisation Jugoslawien« - H/500
Kriminalistička (nemačka) policija (»KRIP-PO«) - II/557

Krize:

- abisinska (etiopska -V. T.) - I/234
- čehoslovačka - I/56, 75, 234, 236, 240, 26S, 309; U/147, 149, 632, 648, 649, 650
- ekonomska (svetska privredna) - I/19,43; U/586, 672
- jugoslovenska unutrašnja politička, društveno-političkog sistema. -I/19, 26.48, 50, 56, 59, 139; H/625, 669, 670
- jugoslovenske države (vlade) - I/9, 10, 16, 116, 145, 188, 207, 240, 242, 247, 363, 364, 400, 407, 408, 409, 414, 416, 436, 517, 551; U/624, 625, 655
- minhenska - I/237, 310
- nemačko-italijanska posle državnog udara 27. marta 1941. -H/37, 38
- režima Sestojanuarske diktature - I/126
- sudetska - I/190, 192, 238

Križari - I/572
»Križari« (društvo) - I/1 12, 206; U/657
Križarska organizacija katoličke crkve - I/206, 214; H/374
Križarski rat protiv SSSR-a - I/281
Kruna (v. i Dvor) -I/23.43,79,82, 86,87, 332
Kruna hrvatskog kralja Zvonimira - II/613
Kruna sv. Stevana - I/57
Krunski savet - I/86, 289, 290, 291, 351, 352, 370, 374, 375, 378, 385, 386, 387, 392, 394, 397, 398, 399, 400, 414, 452, 494,
•Krup« (nemačka fabrika) - II/140, 673
»Krvavi marš« - II/609
Krvoproliće u Narodnoj skupštini 20. juna 1928. (v. Atentat na hrvatske poslanike...)
»Kulturbund« (Schwäbisch-deutscher Kulturbund) - I/102, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 203, 204,251,280; II/44, 300a, 499, 502,503, 504, 563, 565, 628, 629
Kulturbundovci - II/581

»Kumanovo« (bolnički brod) - II/162
Kursevi za propagandu i razne akcije i sabotaže - I/194, 196, 330; H/629
Kurija - I/215
Kvesture - II/578, 580, 593, 595
Kvislinzi - I/67; U/618

Kvslilnike snage (Jedinice):

- u Crnoj Gori - U/603
- u NDH - U/575, 603
- u Srbiji - II/561, 603

L

- La Dalmatienne« (preduzeće) - U/681
- Laburistička partija - I/457
- Laki prevozni zdrug NDH - II/572, 575
- Landenšicen bataljoni - II/558, 560,565,569, 574, 575, 602, 613
- »Le Petit Pansien« - I/51
- Legaina radnička partija - I/121, 130
- Letačke jedinice (v. Jedinice : letачke)

Letci:

- Radnom narodu grada i sela od 10. septembra 1939. - I/44, 102
- Ujedinjene studentske omladine od 17. oktobra 1939.- I/104, 105, 172
- učesnika demonstracija 14 decembra 1939. - I/138
- »Cijeloj hrvatskoj javnosti« - I/153
- Pokrajinskog komiteta za Srbiju od marta 1941. - I/141
- propagandni - I/149, 150, 330, 376, 436, 443, 501, 548; II/391, 501, 724
- Leva frakcija (levica) KPJ - I/122, 123, 124
- »Leventa« (mađarska fašistička organizacija) - I/187
- Levičari - I/128, 129
- Levo (napredno) krilo HSS - I/39
- Lički ustanak - I/307
- Likvidacija Jugoslavije (v. Razbijanje Jugoslavije)
- Likvidaciona komisija jugoslovenske Vrhovne komande za likvidaciju pitanja iz Ugovora o kapitulaciji - II/471
- »Loara« (jedrilica) - H/605

Logori (koncentracioni) u (na):

- Aušvicu - H/610
- Banjici - U/609
- Belsenu - U/610
- Celju - II/610

- Dahau - 0/542,610
- Jajincima - 0/609
- Jarku - 0/609
- Jasenovcu - 0/610
- Lepoglavi - 1/330; 0/610
- Mariboru - 0/610
- Mauthauzenu - 0/610
- Nišu - 0/610
- Sajmištu - 0/609
- Smrti u Sarvaru - 0/599
- Sremskoj Mitrovici - 0/610
- Staroj Gradiški - 0/610
- Sape u - 0/609
- zarobljenički - 0/473. 606

London kao britanska vlada - 1/20. 23. 29. 48. 53. 62. 66. 213. 234. 236. 253. 300. 304. 327. 352. 354. 368. 380. 407. 412. 438. 594; 11/42. 631. 636. 638. 675

Lovačka avijacija (v Avijacija)

Lovačka eskadrila 3. pilotske škole - 0/536

»Lovci tenkova« (»Panzerjäger«) - 0/23

Lj

Ljotićevci - 1/158. 173; II/517

Ljotićevi fašistički odredi - 0/559. 561. 603

M

Mačekov (separatistički) pokret - 1/63, 64

Mačekova druga Okružnica upućena 10. oktobra 1940. narodnim zastupnicima i predsjednicima kotarskih organizacija - 1/574

Mačekova »garda« - 1/175; 0/421

Mačekova pretnja otopljenjem jula 1939. - 1/89

Mačekova »Zaštita« (v. Hrvatska građanska i Hrvatska seljačka zaštita)

Mačekovci (pristalice, saradnici) - 1/36, 105, 172

Mačekovi agenti (emisari) Bombel-(es) i Karneluti - 1/67

Mačekovi izaslanici Krnjević i Jukić - 1/62, 66

Mačekovi uslovi za ulazak u Simovićevu vladu - 1/493, 494. 501, 503

Mačekovi uvjeti kralju Aleksandru pnilikom audijencije 5. januara 1929. - 1/38

Mačekovo političko putovanje u inostranstvo - 1/49, 50

Mačekovština - 1/36

Madari - 1/55, 128, 236, 244, 257, 280, 297, 393,401,407,438; 0/48,60,85.86.189. 202. 222. 250. 335, 401, 422, 461, 472, 512, 547, 550. 554, 555, 567, 571, 597, 628. 717, 735, 740

Madarska Dunavska flotila - 0/460

Madarska Južna vojska - 0/389

Madarska kraljevska kontraobaveštajna služba - 0/597

Madarska manjina:

- u Cehoslovačkoj - I/1Č7, 236
- u Jugoslaviji-I/187, 189, 199,236.300,361
- u Rumuniji - 1/187, 236
- u Vojvodini - 1/187

Madarska 28. aprila 1941. odbacuje predlog da učestvuje u napadu na Jugoslaviju

Madarska napadna grupa s obe strane Dunava - 0/35

Madarska okupaciona zona - 11/597

Madarska teritorija - baza nemačke vojske - 11/42

Madarska 20. novembra 1940. pristupa Trojnom paktu - 1/298, 404; 0/13. 641

Madarska vojnookupaciona uprava - 0/598

Madarska vojska (snage, trupe) - 1/187; 0/41. 42. 52. 64. 85-88. 90. 157, 187, 247-251, 298, 332, 357, 364, 369, 386, 389, 401, 405, 555, 597, 598, 599, 602, 643. 649, 714

Madarska žandarmerija - 11/597. 599

Madarski (radnički) bataljoni za utvrđivanje - 0/700

Madarski ambasador u Moskvi - 1/231

Madarski ambasador u Rimu - 1/247

Madarski konzul u Zagrebu - 1/54. 55, 230

Madarski konzulat - 1/49

»Madarski kulturni savez« - 1/187

Madarski ministar rata - 0/555

Madarski poslanici u:

- Beogradu - 1/300. 303, 304. 521
- Berlinu - 1/392, 494; 11/31. 37. 38. 39. 40
- Londonu - 0/42, 85
- Moskvi - 0/425

Madarski revizionizam, revanšizam, teritorijalne pretenzije -1/186, 237, 239, 264, 274, 392, 407; 0/40, 41, 86

Madarski vojni ataše (izaslanik) u Rimu - 1/277

Madarsko-jugoslovensko društvo - 1/490

Madarsko ministarstvo vojske - 0/730

Mađarsko-rumunski spor (sukob) - 1/239; 11/554
Majorska liga (grupa učesnika državnog udara 27. marta) - II/663
Majsko savetovanje u Zagrebu - 1/145; H/645. 669
• Makarska« (topovnjača) - II/162
Makedonci-1/122, 128, 129. 185; 11/43, 283. 472. 590, 592. 594, 623, 719
Makedonska revolucionarna organizacija (v. Unutrašnja makedonska revolucionarna organizacija - VMRO) - 1/123
Makedonska štampa - 11/591
Makedonski komitet - 1/183
Makedonski naučni institut - 1/186
Makedonski odred »sa albanske teritorije...« - 1/185
Makedonsko pitanje - 1/75, 440
Makedonsko stanovništvo - 1/123. 184, 186
Makedonstvujušči - 1/184
Mala Amanta - Jugoslavija. Čehoslovačka, Rumunija (v. Paktovi) - 1/130, 135, 148, 184, 221, 222, 226, 231. 235. 238. 239. 240, 241. 250, 307, 308. 309, 310, 344, 576, 580; 11/87, 128, 148. 157. 159. 286. 632, 633. 642. 644, 649, 673
• Mali rat« (v. Gerilski rat)
Manevar (manevrovanje) - 11/127, 128, 132, 159, 160, 186, 187, 262, 271. 278, 305, 384, 422, 493, 523, 524. 528. 530
Manevarska odbrana - II/185. 193, 195, 277
Manevri organizacija HSZ u Grebašćici 1939. - 1/178
»Manchester Guardian« - 1/51
Manifestacije (mitinzi, zborovi) - 16, 125, 127. 132, 139, 188, 195, 199, 200. 251. 273^ 308, 359, 374, 413, 443, 475, 477, 492, 513 545; U/223
Manjine (inojezične) - 1/40, 187
»Mare nostrum« - 1/224
»Mare nostrum« politika - 1/277
Mariborska afera - 1/150
Marsejski atentat 1934. - 1/19, 40, 68. 71
Maršalat Dvora - 1/401
Maršute - H/203, 229, 231, 289
Masonerija (masoni) - 1/39, 217. 326, 329
Masovni pokret u Hrvatskoj - 1/67. 69, 111. 112, 574; H/670
Mašinski rat - II/158
Matica Hrvatska - 1/36, 111
• Matija Gubec« (društvo) - 1/171
• Mažino linija« - 11/661
Medicinski fakultet Zagrebačkog univerziteta - 1/105, 138, 172
• Međunarodna politika« - II/618
Međunarodna (politička) situacija - 1/22. 80, 98.99. 134, 150,232.257,311,439, 571.575
Međunarodna zavera za razbijanje Kraljevine SHS - 1/49
Međunarodni položaj Jugoslavije (\ Spoljnopolitička situacija Jugoslavije)
• Međunarodni problemi« - 1/314
Međunarodni ugovori NDH 1941. - H/612. 613
Međunarodni vojni sud u Nirnbergu - H/30. 47. 554. 609
Međunarodno priznanje Kraljevine SHS (Jugoslavije) - 1/9, 10. 14

Memorandumi:

- Velike hrvatske narodne skupštine (vodstva hrvatskog federalističkog pokreta) od 3. februara 1919. Zapadnim silama i predsedniku SAD Wilsonu da »pomognu do ostvarenja i priznanja Mirotvorne seljačke neutralne i čovječanske republike Hrvatske« - 1/27, 45, 48
- Hrvatskog bloka od 8. februara 1922. Zapadnim silama sa napomenom da nikada nije prekidana politička nezavisnost Hrvatske kao države i daje hrvatski Parlament 29. oktobra 1918. jednoglasno objavio potpunu nezavisnost Hrvatske - 11/27, 28
- Pavelića Društvu naroda 1. septembra 1929. sa zahtevom da se uspostavi samostalna Hrvatska - I/174
- Krnjevića francuskom ministru inostranih poslova u oktobru 1930. sa zahtevom da se pri organizaciji novog evropskog poretka mora voditi računa o srpsko-hrvatskim odnosima - 1/49
- Stojadinovića knezu Pavlu od 18. juna 1935. o stvaranju nove političke stranke Jugoslovenske radikalne zajednice (JRZ) - 1/25
- Demokratske. Radikalne i Zemljoradničke stranke krajem decembra 1936. knezu Pavlu o osnovnim pogledima i sugestijama za rešavanje otvorenih pitanja - 1/43
- Krnjevića francuskom ministru inostranih poslova Delbosu početkom marta 1937. sa molbom da francuska vlada izvrši pritisak na kneza Pavla i Stojadinovića da postignu sporazum sa Hrvatima - Maćekom - 1/54

- Krnjevića britanskim vlastima početkom marta 1937. (primila ga vojvotkinja od Atola) sa molbom da britanska vlada izvrši pritisak na kneza Pavla i Stojadinovića da postignu sporazum sa Maćekom - 1/54
- Društva «August Senoa» Paveliću 1937. o opasnostima spoljnopolitičkog povezivanja Hrvatske sa Nemačkom i Italijom - 1/171
- Hozbaha (Hitlerovog adutanta) koji u Zapisniku o Konferenciji Hitlera sa najvišim državnim i partijskim funkcionerima 5. novembra 1937. iznosi Hitlerovu izjavu da je rešio da vodi rat za ostvarenje životnog prostora Nemačke sa instrukcijama za sprovođenje te odluke - 1/312
- Maćeka knezu Pavlu početkom marta 1939. preko Subašica o mogućnosti postizanja sporazuma za rešenje hrvatskog pitanja - 1/79
- Nemačkog Ministarstva inostranih poslova predsedniku vlade Dragiši Cvetkoviću 13. maja 1939. sa protestom zbog progona folksdojčera - 1/192
- Hitlera Musoliniju 30. maja 1939. sa predlogom da u prvim satima izbijanja rata Nemačka i Italija posednu Podunavlje i Balkan - 11/634
- kneza Pavla (nedatiran) da po svaku cenu treba »sprečiti Rusiju da dođe na Balkan« i da se plaši jačanja sovjetskog uticaja u jugoistočnoj Evropi koji u Jugoslaviji može delovati kao krinka panslavizma - 1/317, 270
- Milana Nedića (Referat) knezu Pavlu i Ministarskom savetu od 1. novembra 1940. o teškoj vojnoj situaciji u Jugoslaviji i predlogom da je najbolje da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu - 1/168, 290, 293, 584 (prilog 5)
- sovjetske vlade nemačkoj vladi povodom ulaska Nemačkih divizija u Bugarsku marta 1941. i drugih ranijih Nemačkih izazova na Balkanu - 1/404
- Milana Gavrilovića (nedatiran - verovatno u prvoj polovini 1940) Ministarstvu inostranih poslova o protivljenju Nemačkog poslanika Herena da on (Gavrilović) bude jugoslovenski poslanik u Moskvi zato što je frankofil, anglofil, liberal i demokrata lako da će kvariti nemačko-sovjetske odnose - 1/317
- Nemačkog državnog sekretara Vajsckera od 5. februara 1941. ministru inostranih poslova Ribentropu da Musolini smatra da bi produbljivanje italijansko-jugoslovenskog pakta iz 1937. godine povoljno uticalo na razvijanje politike sila Osovine na Balkanu - 1/335
- Mihaila Konstantinovića od 13. februara 1941. predsedniku vlade Dragiši Cvetkoviću kakav stav treba zauzeti prilikom predstojećih razgovora sa Ribentropom za vreme tajne posete 13. februara 1941. u Fušlu - 1/341, 373, 447
- britanske vlade knezu Pavlu od 20. februara 1941. da Turska smatra da bi prelaženje Nemaca iz Bugarske prema Solunu smatrala kao »Caus belli« i da će joj V. Britanija i Sovjetski Savez pružiti pomoć - 1/356
- britanskog ministra inostranih poslova Idna od 22. februara 1941. jugoslovenskoj vladi da bi se prema mišljenju britanske vlade mogao pružiti uspešan otpor Nemačkoj ako bi se Jugoslavija, Grčka i Turska zajednički vojnički oduprle - 1/362
- ustaški nastrojenih oficira jugoslovenske vojske februara 1941. nemačkom konzulatu u Zagrebu o ulozi Zaštite kao hrvatske vojske u jugoslovenskoj državi, o ulozi Maćeka i HSS u stvaranju stranačke vojske - 1/176
- Mihaila Konstantinovića od 7. marta 1941. predsedniku vlade Dragiši Cvetkoviću sa novim argumentima protiv pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu - 1/374
- Nemačke vlade od 6. aprila 1941. uz službeno objašnjenje o razlozima napada na Jugoslaviju - **n/286**
- poslanika mađarskog Parlamenta Endre Bajci Žilinskog o strahovitom teroru mađarskih honveda u Vojvodini u aprilu 1941 - II/599
- Nemačkog državnog sekretara Stukarta od 15. jula 1941. o brojnog stanju Nemaca u Jugoslaviji - II/612
- Mere jugoslovenske vlade i vojnog rukovodstva za odbranu zemlje - 1/259: H/205, 653
- Mere jugoslovenske vlade za pojačanje borbene gotovosti (»radi obuke«) - 1/272
- Mere jugoslovenske vlade za sprečavanje preletanja stranih aviona preko jugoslovenske teritorije - 1/297
- Mere komandi, jedinica i ustanova za suzbijanje komunizma i komunističke propagande u vojsci - 1/152, 153, 154

Mesne grupe lolksojčera - I/192. 193. 199
Mesne grupe »Kuhurbunda« - H/502
Mesne vazdušne odbrane - H/179, 181
Mesni jurišnici (Ortslürmer-folks) - I/200
Mesni komitet KPJ za Beograd - I/141, 142
Mesni komitet KPJ za Podgorica - I/155
Mesni komitet u Zagrebu - I/124
Mesni komiteti u okupiranoj Makedoniji -
H/590
Mestanska (grčka) brigada (v. Brigade:
grčke)
Metohijske trupe (odredi) - H/386. 416,
433. 534
Milicijska vojska - II 199. 202
Minhenovci - I/255, 280, 281
Minhenske odluke 1938. (v. Sporazumi
Minhenski i Odluke)
Ministarski savet Kraljevine Jugoslavije
- I/491, 492, 584: 11/319. 320

Ministarstva inostranih poslova:

- britansko (Foreign Office-Forin ofis) -
1/56, 62. 85. 86. 243, 288, 298, 299, 326, 329,
339, 382, 387. 391. 403. 438. 460. 481, 529;
11/85. 693
- bugarsko - H/25
- grčko - H/241
- italijansko (Palata Kidi) - I/171. 234. 393,
407; H/587, 588
- jugoslovensko - I/173, 252. 266, 288, 304.
314, 437. 494. 550: 11/302, 327, 676
- domobranstva NDH - I/179; H/612
- mađarsko - I/247
- nemačko - I/54. 60. 66. 190, 191, 192, 193.
202, 209. 211. 274. 287. 291, 324, 360. 384.
387, 392, 464, 495. 497, 499. 500, 501. 505,
513, 514, 522, 525: H/19. 28, 407, 504, 547.
548. 551, 559, 612, 676, 679, 684, 686, 691.
692. 720. 730
- Sjedinjenih Američkih Država - H/91

Ministarstva Jugoslovenska:

- finansija - H/674. 676
- inostranih poslova (v. Ministarstva inost-
ranih poslova)
- narodnog vaspitanja i prosvete - I/33
- poljoprivrede - II/197
- unutrašnjih poslova - I/157, 158, 166, 195.
198; U/135, 676
- vojske i mornarice - I/89, 157. 159. 168,
177, 194, 195, 200, 288, 290, 293, 390. 436,
489, 515. 529, 536, 552, 579, 580, 583; II/100,
101, 105. 108. 130, 146, 148, 149, 151, 153,

176. 178, 191. 207. 208. 209, 211. 212, 213,
214. 215. 216, 217, 222, 223, 224, 252. 291,
354. 428. 556, 604. 628, 648, 649, 653, 654,
668. 676, 680, 700

Ministarstvo domobranstva NDH - H/571, 574
Ministarstvo vazduhoplovstva Rajha -
II/684
- Ministarstvo vojske i mornarice (zgrada)
- II/413
Ministarstvo vojske SAD - U/498

Ministri Inostranih poslova:

- američki - I/306, 476, 486; U/304
- bugarski - I/273, I/391; n/43, 679
- britanski - I/278, 339, 354. 362. 396. 403.
404. 405. 406. 527. 528. 538. 547; II/243
- čehoslovački - I/235; U/632
- francuski - I/49, 54, 228
- italijanski - I/57, 61. 64. 174, 297: 11/38, 549
- japanski - I/395, 408. 438, 482
- mađarski - I/55, 235. 265, 277, 294, 299,
300, 304, 305, 306. 361, 407. 516. 525: II/40,
41
- članica Male Antante - I/235
- NDH - II/372. 567, 664
- nemački - I/63. 249. 250, 299, 301, 305, 327.
332, 343. 345, 346, 348. 361, 375. 404. 409.
431, 434, 498. 525; H/9, 12, 20. 30, 44. 45, 79.
285, 501, 545, 548, 549. 554, 684, 738
- poljski - I/238
- rumunski - I/235, 250; 11/633
- Sovjetskog Saveza (narodni komesar za
inostrane poslove) - I/231, 270. 300. 540.
541; II/12. 678
- španski - II/12
- turski - I/362, 382, 396. 527; H/25

Ministarstvo prosvete Aćimovićeve kome-
sarske vlade - H/597
Ministarstvo Rajha za iseljavanje - II/565

Ministri jugoslovenski:

- dvora - I/37. 290, 295, 296, 333, 334, 391,
397. 414, 449; n/640
- finansija - I/20, 270, 329: II/320, 639. 677.
686, 704
- fizičkog vaspitanja - I/196
- građevina - I/371; U/439
- hrvatski - U/187
- inostranih poslova - I/69, 77, 191, 242, 243,
244, 250, 264, 289, 293, 300. 327, 328, 336,
337. 344, 352, 374. 378. 387. 388. 389. 391,
392, 402, 406, 431. 491, 492. 504. 511. 512.

514, 518, 520, 540, 579; 11/30, 213, 303, 647, 673, 676, 682, 685, 686, 735, 738

- ishrane - 1/329
- narodnog vaspitanja i prosvete - 1/33
- privrede - 1/268, 414, 436
- pravde - 1/331, 491
- prosvete - 1/30, 329
- saobraćaja - 11/320
- Slovenački - II/187
- socijalne politike (socijalnog staranja) - 1/76, 414
- trgovine - 1/62, 107, 278; 11/320, 681
- unutrašnjih poslova - 1/76, 79, 178, 180, 191, 207, 329, 330, 545, 548; 11/399
- vojske i mornarice - 1/103, 108, 149, 150, 153, 173, 177, 197, 206, 236, 243, 245, 262, 264, 280, 290, 291, 292, 293, 302, 352, 372, 380, 381, 390, 391, 397, 410, 414, 415, 416, 417, 443, 463, 466, 468, 483, 488, 492, 493, 494, 529, 535, 547, 550, 559, 579, 586, 587, 595, 596, 598; 11/100, 101, 119, 130, 133, 145, 150, 151, 156, 157, 158, 163, 213, 224, 229, 252, 275, 301, 398, 420, 429, 502, 503, 663, 684, 695, 698, 702, 704, 735

Ministarstvo vojske i mornarice (zgrada) - 1/468, 469, 471, 597; 11/252, 289, 404

Minska polja - H/238, 273, 295

Minske zapreke - 11/239, 280, 301, 317, 356, 360, 364

Mirnodopska formacija - 11/202

Mirnodopske kadrovske komande - U/200

Mirotvorna seljačka neutralna čovječanska republika Hrvatska - 1/27

MUjje:

- Krnjevića u Berlinu na Konferenciji Interparlamentarne unije - 1/48
- Mačeka u Beču i Pragu - 1/48
- Pavelića u Beču i Rimu - 1/48
- prvaka HSS u inostranstvu - 1/50
- Karnelutija iz Rima po Mačekovom ovlašćenju da sazna šta se desilo između Stojadinovića i Čana - 1/65
- Cvetkovića po nalogu Stojadinovića i želji kneza Pavla da »sondira teren« za sporazum sa Hrvatima - 1/74, 76
- Trumbića u Beču, Parizu i Londonu - 1/48, 49, 69
- generala Emila Belica u Španiji, Francuskoj, Belgiji i Holandiji oktobra 1939. radi naoružanja jugoslovenske vojske - II/689
- advokata Vladimira Stakića u Rimu - 1/295; H/640

- američkog pukovnika Donovena Beogradu - 1/327, 395
- britanskog ministra inostranih poslova Idna u Ankari i Atini - 1/362, 369
- Cvetkovića kao mandatora kneza Pavla za pregovore sa vodstvom HSS - 1/23, 75, 80
- mađarskog ministra Barte Hitleru 4. aprila 1941. - 11/86
- majora Milisava Perišića - 1/379
- novinara Danila Gregorića u Berlinu - 1/292, 331, 338, 339; U/640
- Nemačkog ambasadora u Rimu po balkanskim zemljama - 1/397
- generala Dila u Beogradu - 1/538
- Slobodana Jovanovića (nameravana) Rimu radi posredovanja između Jugoslavije i Nemačke - 1/518, 519, 520, 522

Misionari - 1/562, 563

Mladešna makedonska lajna revolucionarna organizacija (MMTRO) - 1/184

Mobilizacija (uopšte) - 1/103, 108, 235, 236, 261, 288, 479, 513, 524, 538, 546, 547; II/101, 132, 143, 148, 151, 175, 198, 201, 206, 216, 226, 504, 651, 655, 663, 700

Mobilizacija bugarske 4. armije - 1/360

Mobilizacija (tajna) bugarske vojske - 11/24, 55

Mobilizacija jugoslovenske vojske - 1/296, 330, 385, 390, 532, 593, 594; 11/32, 33, 44, 49, 51, 53, 61, 62, 122, 160, 186, 188, 189, 190, 194, 195, 199, 219, 221, 225, 226, 231, 247, 249, 281, 289, 294, 298, 300, 300b, 302, 330, 352, 515, 517, 518, 521, 523, 528, 652, 653, 655, 656, 662, 665, 668, 669

Mobilizacija mađarske vojske - 11/41

Mobilizacijska evidencija - U/200

Mobilizacijske mere - 1/384; H/218

Mobilizacijska mesta - II/143, 201, 202, 203, 204, 205, 214, 216, 228, 229, 232, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 292, 297, 299, 378, 656, 662, 668

Mobilizacijske pripreme - 1/296; II/148, 160, 181, 195, 196, 197, 198, 200, 202, 203, 206, 210, 211, 218, 221, 224, 653

Mobilizacijski elaborat - 11/175, 176, 196, 197

Mobilizacijski centri - 11/229

Mobilizacijski materijal - H/202, 210, 214, 215

Mobilizacijski organi - 1/505; 11/196

Mobilizacijski podsetnik - 11/196, 210

Mobilizacijski uputi (uputstva) - U/196

Mobilizacijsko prevoženje - 11/204, 223

Mobilna grupa (nemačke) policije i službe bezbednosti - 11/557

- Mobilni odredi Nemačke policije i službe bezbednosti - II/557
- Mobilno stanje - H/101, 105, 112, 119, 129, 134, 148, 176, 178, 181, 197, 218, 319
- Monarhija, monarhizam, monarho-diktatura - 1/14, 15, 18, 20, 32, 34, 36, 44, 48, 110, 148, 166; H/616
- Moralni faktor u ratu - 11/99, 100, 101, 128, 504
- Moralno-političko nejedinstvo naroda (vojske) - II/190, 194, 251, 411, 621, 670
- Moralno stanje jugoslovenske vojske (jedinica)-11/116, 122, 190, 194, 218, 265, 312, 315, 316, 317, 319, 327, 333, 337, 340, 351, 396, 408, 411, 457, 458, 506, 510, 521, 529, 539, 655, 657, 658, 660, 669
- Mornarička bolnica u Meljinama - H/119
- Mornarička izviđačka komanda - 11/119
- Mornarička komanda u Šibeniku - II/119, 162
- Mornarički glasnik« - 11/235, 482, 489, 513
- Mornaričko-artiljerijski tehnički zavod u Lepetanima - H/119
- Morning Post« - 1/483
- Mostovi na Dunavu za prelaz Nemačkih trupa iz Rumunije u Bugarsku - 1/360, 361; H/19, 24, 25, 26, 164
- Moskva kao sovjetska vlada - 1/29, 369, 386, 405, 438, 460, 513, 520, 524, 526, 539, 540, 544; II/19, 455, 677, 679
- Motorizovani divizion Vrhovne komande - H/295, 297
- »Mrakova legija« - H/333, 507
- Münchner neuste Nachrichten« - 1/197, 276, 280
- Municija - 11/123, 216, 222, 261, 265, 312, 314, 376, 378, 507, 655, 657, 658, 662
- Municijska kolona (v. Komore: kolonska)
- Munjeviti rat (Blitzkrieg) - H/191, 194, 277, 280, 405, 424, 652, 667
- Muslimani - I 144, 402; II/544, 567, 573, 727
- Muslimanski deo JRZ - 1/88
- Muzej na Cetinju - H/605
- Muzej narodne revolucije - 11/479
- 61, 129, 178, 202, 206, 222, 228, 376, 398, 401, 499, 505, 506, 517, 530, 546, 552, 623, 628 (v. Čehoslovačka manjina, Mađarska manjina, Nemačka manjina, Rumunska manjina)
- Nacionalni front demokratije - 1/25
- Nacionalni komitet za oslobođenje i uspostavljanje Nezavisne Države Hrvatske - 1/575
- Nacionalni Komiteti u Makedoniji za doček bugarskih trupa - H/590
- Nacionalno pitanje-1/9, 11, 15, 17, 18, 26, 27, 34, 39, 40, 42, 50, 73, 98, 110, 114, 115, 116, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 141, 188, 206, 242; 11/48, 202, 623, 625, 642, 656, 662, 670, 671
- Nacionalsocijalisti - 1/114
- Nacionalsocijalizam - 1/108, 113, 181, 199, 201
- Nacionalsocijalistička partija Nemačke - 1/165, 190, 198; H/504, 505, 627, 672'
- Nacionalsocijalistički pokret - 1/196
- Nacionalsocijalističko-separatistička organizacija Nemačke Vrhovne komande
- Nacisti (nacističke organizacije) - 1/169, 187, 189, 192, 198, 209, 254, 311, 351, 370
- Nacistička stranka - 1/170
- Nacistička vojska - 1/209
- Nacistički agenturni centri - II/499
- Nacistički pokret »Kuhurbunda« - 1/190
- Nacistički politički komesari u Sloveniji - II/563
- Nacrti:**
- zemljoradničke stranke 1937. - 1/43
 - sporazuma između Italije i Mačeka od 26. maja 1938. o dizanju ustanka u Hrvatskoj i italijanskoj intervenciji (v. Tekst sporazuma Maček - Cano od 26. maja 1938.
 - Budisavljevićev za državno preuređenje u tri jedinice kao kompromis između HSS i srpske opozicije 1939. - 1/88
 - Naredbe za organizaciju »Srpske zemlje« 1939. - 1/92
 - Rezolucije CK KPJ kojeg je Tito 1939. napisao u Moskvi - 1/133
 - Pakta između Jugoslavije i Mađarske 1940 na uvid Berlinu - 1/305
 - Ugovora (Pakta) između Jugoslavije i SSSR-a - 1/540
 - britansko - jugoslovenskog sporazuma 1941. (Dodatak A, Dodatak B, Dodatak C) - 1/234
- N
- Nabavka naoružanja i opreme - 1/579; H/134, 135, 137-143, 146, 147, 150, 151, 152, 223, 634, 642, 648, 653, 674, 675, 684, 685, 686, 687, 698, 704
- Nacionalne manjine (manjinski elementi) - 1/11, 73, 128, 169, 193, 194, 199, 280; 11/46,

Načelnici:

- *Bugarski:*
- Operativnog odeljenja Vrhovne komande - II/25
- *Jugoslovenski:*
- Inženjersko-tehničkog odeljenja Ministarstva vojske i mornarice - II/215
- Materijalnog odeljenja Ministarstva vojske i mornarice - II/215
- Prve direkcije Glavnog generalštaba - II/697
- Obaveštajne uprave Glavnog generalštaba - I/391
- Operativne direkcije Glavnog generalštaba - I/533. 535
- Operativnog odeljenja Štaba Vrhovne komande - Q./443, 705. 740
- Operativnog odeljenja Glavnog generalštaba - II/236, 443
- Operativnog odeljenja Komande Ratne mornarice - II/454
- Operativnog odseka Operativnog odeljenja Glavnog generalštaba - I/583; II/443
- Operativnog odeljenja Štaba I. grupe armija - H/335. 371. 522
- Saobraćajnog odeljenja Glavnog generalštaba - H/229. 354, 705
- Štaba Komande Šibenika - II/510, 512
- Štaba Komande Vazduhoplovstva - I/597
- Štaba I. grupe armija - H/522
- Štaba Ratne flote - II/457, 510
- Štaba Vrhovne komande - I/411, 471; U/101, 156. 190.279.301, 318. 327.397.399. 406, 410. 419. 420. 427. 428. 429, 432. 433, 436, 440, 441, 443, 467, 473, 514, 516. 658. 660. 664, 666, 668, 737, 738
- *Nemački:*
- Četvrtog odseka Političkog odeljenja Ministarstva inostranih poslova - I/496, 497
- Odeljenja za ekonomsku politiku. Ministarstva inostranih poslova - II/686. 687
- Odeljenja za štampu Ministarstva inostranih poslova - I/299, 336, 343
- Operativnog odeljenja Vrhovne komande oružanih snaga (OKW) - II/30, 400, 407
- Operativnog odeljenja Vrhovne komande kopnene vojske (OKH) - II/47, 391, 413, 421
- Štaba Vrhovne komande oružanih snaga - II/43, 45, 46, 503, 545, 547. 628
- Štaba Vrhovne komande kopnene vojske - H/30, 43
- Štaba 2. armije - II/57. 300b, 322, 392, 400, 413, 421, 432, 448. 466, 470, 471

Načelnici generalštabova:

- britanskog Imperijalnog generalštaba - I/354, 356, 362, 369, 403, 527, 528, 529, 534, 535, 547; n/494
 - bugarskog - I/260
 - grčkog - I/380, 381, 537; II/241
 - Italijanskog Vrhovne komande - I/277; II/69
 - jugoslovenskog Glavnog - I/153, 191, 192. 194. 195, 230, 240, 245, 291, 380, 381. 410, 411. 415. 416. 437. 450. 469. 471, 486, 497, 529, 556, 579. 583. 593, 595, 596; II/94. 130. 133, 134. 146, 147, 152. 153, 156, 158, 159. 160, 161. 164. 217. 234. 236. 502. 644, 650, 667, 695, 697, 698. 699, 700. 704
 - mađarskog - n/41. 85. 94. 412, 425
 - Nemačkog kopnene vojske - II/31,41,368, 400
 - Načelo narodnosti - I/229
 - Načelo »Jedan narod, jedna država« - I/27
 - Načelo samoopredeljenja - I/11. 24, 57, 58, 59, 75, 77, 123, 124, 128
 - Nadleštvo pomoćnika bana Dunavske banovine (u okupiranoj Vojvodini) - II/601
 - Nadmoćnost - II/281, 293. 304. 339.411. 494, 532, 539, 649, 652, 653, 657, 663, 664, 667, 668, 669
 - Namesnici (kraljevski) - I/44, 87, 90, 276, 310, 365, 370, 469, 470. 471. 475. 477. 491, 568, 577. 578; U/440
 - Namesništvo - I/19, 24, 43, 63, 66, 76, 83, 84. 86, 87, 109, 168, 296, 304.326. 400.414, 440, 464, 470, 475, 488, 568; II/156, 287
 - Namesništvo odbija da prihvati pripremljeni sporzum Cvetković - Maček od 27. aprila 1939. - I/83, 84. 86, 87
 - Naklonjena neutralnost Jugoslavije - I/523, 524 (v. Neutralnost Jugoslavije)
 - Naoružana neutralnost Jugoslavije - II/676 (v. Neutralnost: Jugoslavije)
 - Naoružanje bugarske vojske - II/11
 - Naoružanje i oprema jugoslovenske vojske (i uopšte) - I/259, 261, 271, 300, 461, 519, 520, 540, 579; U/61, 88. 100, 122, 125-129, 132, 140, 142, 146, 149. 150, 155, 197, 200, 201, 202, 206, 210, 215. 223, 229, 231, 253, 261, 273. 279, 373. 376. 648. 653, 662. 676, 687, 693, 695, 700
 - Naoružanje Nemačkih neprijatelja - II/20
 - Naoružanje Nemačke - II/669. 670
- Napadi (agresije):**
- Bugarske na Srbiju 1915. - I/12
 - Italije na Grčku 28. oktobra 1940. - I/287. 333. 358, 371, 584; II/70, 205, 211. 359. 638

- Nemačke na Grčku 4. aprila 1941. - 1/373
- Nemačke na Poljsku 1. septembra 1939. - 1/193, 253, 256. 261: n/45, 206, 546, 647
- Nemačke na Francusku i njene saveznike 1939. i 1940. - 1/107
- Nemačke na Jugoslaviju 6. aprila 1941. bez objave rata - 11/45, 188
- Nemačke na Sovjetski Savez 22. juna 1941. - 11/572
- Sovjetskog Saveza na Poljsku 17. septembra 1939. - I/*57
- »Napio« (list) - I/186
- Napredovanje Nemačkih armija na Balkanu - 1/323
- »Naputak« - 1/12

Naredbe:

- Ministra Draškovića od 20. decembra 1920. o zabrani komunističke propagande, obustavi rada komunističkih organizacija, zabrani komunističke štampe i dr. - 1/119 (v. Obznana)
- Musolinija maršalu Badolju 23. avgusta 1939. da pripremi napad na Grčku i Jugoslaviju - 1/257
- Ministarstva vojske i mornarice od 26. septembra 1939. za otklanjanje ojava i nedostataka prilikom aktiviranja jedinica - II/207
- ministra vojske i mornarice generala Milana Nedica od 25. oktobra 1939. da se u svim komandama i jedinicama obrati najstrožija pažnja na sve pokušaje komunističke propagande i boljševičke razorne akcije - 1/152
- Ministra vojske i mornarice od 9. januara 1940. da se otklone nedostaci koji su uočeni prilikom aktiviranja jedinica - 1/153
- Ministarstva vojske i mornarice od 10. septembra 1940. komandama Vazduhoplovstva, teritorijalne vazdušne odbrane i Ratne mornarice za pojačanje bojne gotovosti - II/21 I
- O pravnom položaju nemačke narodne skupine u Banatu i Siriji - 11/602
- br. 1. predsednika vlade generala Simovića od 1. aprila 1941. povodom alarmantnih vesti - 1/544
- zapovednika hrvatske Kopnene vojske generala Stancera od 12. aprila 1941. da se prikuplja oružje i ratni materijal - 1/179
- jugoslovenske Vrhovne komande O. br. 228 od 25. aprila 1941. da Vrhovna komanda i Komanda pozadine Vrhovne komande prestaju da rade od ovog dana - II/471
- generala Uga Kavalera od 28. aprila 1941. o vršenju civilne vlasti u Crnoj Gori - H/585
- pohvalna nemačke Vrhovne komande od 18. aprila 1941. vojnicima 2. armije - 11/469
- komandanta 17. armijskog korpusa od 30. aprila 1941. o proglašavanju zarobljenicima svih pripadnika jugoslovenske vojske koji su bili u njenoj službi 17. aprila u 12 časova - U/585
- jugoslovenske Vrhovne komande O. br. 228 od 24. aprila 1941. da 25. aprila "prestaje njen rad - U/471
- Musolinija od 22. maja 1941. da se obrazuje Visoki (civilni) komesarijat za Crnu Goru - U/553,61?
- Komande kopnene vojske NDH za prijem dobrovoljaca posle napada Nemačke na Sovjetski Savez - U/572
- Aćimovicevog komesarijata od 19. jula 1941. o položaju folksdojcera u Banatu i Srbiji - U/602
- Hitlera u leto 1941. da se ustanak u Srbiji nemilosrdno uguši - U/563
- Komandanta Srbije, generala Bemea. br. 861 od 25. septembra 1941. da se ustanak u Srbiji nemilosrdno uguši - H/563
- Hajnriha Himmlera od 20. avgusta 1941. o zabrani daljeg preseljavanja Srba iz NDH - U/565
- o pravnom položaju Nemačke narodne skupine u Banatu i u Srbiji od 19. jula 1941. - II/601
- vlade Milana Nedica od 10. septembra 1941. o neograničenom pravu delovanja Nemačke narodne skupine - U/602

Naredenja (važnija):

1938. i 1939. godine

- ministra vojske i mornarice od 11. jula 1938. načelniku Glavnoggeneraštaba da preduzme potrebne mere za pripremu oružanih snaga i pristupi izradi novog ratnog plana protiv Madaške i Nemačke - II/157, 648, 649

- Ministarstva vojske i mornarice Str. Pov. D Br 1838/38 Glavnom generalštabu da dostavi ekspozice o gotovosti Jugoslavije za rat - 11/148
- Musolinija februara 1939. da se zbog zaoštavanja odnosa u Hrvatskoj neke jedinice koncentrišu oko Venecije radi upada u Hrvatsku u slučaju pobune - 1/60
- Musolinija od 1. aprila 1939. da se italijanske trupe iskrcaju u Albaniju - 1/244
- Nemačke svom poslaniku u Beogradu 29. jula 1939. da obnovi pritisak na jugoslovansko Ministarstvo inostranih poslova da se Jugoslavija povuče iz Društva naroda - 1/252
- ministra vojske i mornarice od 5. septembra 1939. za hitno zaprečavanje prema Albaniji - 11/699
- Štaba 3. armijske oblasti od 24. septembra 1939. da potčinjene jedinice preduzmu potrebne mere za poboljšanje discipline i suzbijanje komunističke propagande - 1/150
- Ministarstva vojske i mornarice od 28. septembra 1939. da se iz kruga rezervnih oficira odstrane Nemci i Madari - 1. 194
- ministra vojske i mornarice od 5. oktobra 1939. načelniku Glavnog generalštaba da se »naredni kredit od milijardu i po dinara upotrebi za popunu najnužnijeg noružanja i opreme vojske i za izdržavanje aktiviranih jedinica - II/
- ministra vojske i mornarice od 22. oktobra 1939. načelnika Glavnog generalštaba i potčinjenim komandama i upravama da se za đake-neslovene, koji se upućuju u škole za rezervne oficire, uvedu ispiti državnog jezika - 1/194
- Štaba Moravske divizijske oblasti od 23. oktobra 1939. potčinjenim komandama mesta, upravniciima policije i komandantu Moravskog Zandarmerijskog puka da se preduzmu mere za suzbijanje propagande komunista preko vojnih obveznika - rezervista - 1/151

Naređenja 1940. godine

- ministra vojske i mornarice Kraljevine Jugoslavije od 9. januara 1940. za sprečavanje širenja komunizma u vojsci i mornarici - 1/153
- Ministarstva unutrašnjih poslova od 21. aprila 1940. Komandi žandarmerije za preduzimanje mera predostrožnosti povodom predstojeće proslave Prvog maja - 1/154
- Ministarstva vojske i mornarice od 16. maja 1940. za zaštitu unutrašnjosti teritorije od padobranskih trupa i vazdušnih desanata - 11/208
- ministra vojske i mornarice od 28. maja 1940. načelniku Glavnog generalštaba da se što pre završi projektovanje položaja na desnoj obali Dunava, Save i Une, a zatim odmah pristupiti izvođenju radova na zamljištu - 11/700
- ministra vojske i mornarice od 5. juna 1940. komandantu 4. armijske oblasti za formiranje ratnih posadnih jedinica - 11/209, 700
- Ministarstva vojske i mornarice od 5. juna 1940. da se, pored štabova posadnih odreda i pešadijskih posadnih jedinica, formiraju posadne tehničke čete i zaprežni vodovi u nekim odredima - 11/209
- Ministarstva vojske i mornarice komandantu 4. armijske oblasti 8. juna 1940. da izvrši tehničke i mobilizacijske pripreme za rušenje i zaprečavanje - 11/153
- Štaba Druge armijske oblasti od 22. juna 1940. komandantu Zetske divizijske oblasti da se »svi komunistički agitatori« upućuju na vežbu u jedinice Timočke divizijske oblasti - 1/145
- ministra vojske i mornarice od 1. jula 1940. da se nastavi utvrđivanje i organizuje odbrana-graničnog fronta pomoću posadnih trupa u koje će se uputiti 12.000 kadrovaca i popuniti rezervisti do punog formacijskog sastava i da zbog situacije u Albaniji i dalje ostanu aktivirane trupe na teritorije Vardarske, Kosovske i Zetske divizijske oblasti - II/210
- ministra vojske i mornarice od 25. oktobra 1940. za suzbijanje komunističke propagande u vojsci - 1/153
- ministra vojske i mornarice od 28. oktobra 1940. komandantu Treće armijske oblasti da forsira utvrđivanje na Strumičko-radoviškom, Carevoselskom i Krivopalančkom pravcu i da pripremi koncentraciju jedinica Vardarske divizijske oblasti u dolini Radike i u rejonu Ohrida i Struge, radi eventualnog napada na Solun - 1/288; 11/211
- komandanta 3. armijske oblasti od 28. oktobra 1940. komandantu Bregalničke divizijske oblasti i Granične trupe da obezbede granicu prema Bugarskoj zbog mogućnosti zajedničke akcije Bugara i Italijana protiv Grčke - II/211

- ministra vojske i mornarice od 2. novembra 1940. za aktiviranje ratnih pukova radi eventualnog zauzimanja Soluna - 1/290; 11/211
- Hitlera komandantu OKH od 4. novembra da izradi plan za napad na Grčku - TI/10
- ministra vojske i mornarice od 6. novembra 1940. za aktiviranje svih jedinica, komandi i ustanova 3. armije 3. armijske oblasti, zatim Sumadijska. Moravska. Timočka. Krajinska i Toplička divizija sa teritorije 5. armijske oblasti - 1/583; 11/212
- Glavnog generalštaba od 6. novembra 1940. da sve protivavionske jedinice otvaraju vatru na sve strane avione koji preleću državnu teritoriju južno od linije: Niš - Kruševac - Užice - Sarajevo - Split - 11/212
- ministra vojske i mornarice od 8. novembra 1940. komandantu vazduhoplovstva da još u toku dana uputi u Bitolj drugu komisiju koja će utvrditi poreklo avionskih bombi bačenih na ovaj grad - 1/294
- Ministarstva vojske i mornarice od 25. novembra 1940 za preduzimanje mera sigurnosti protiv sabotaža u industrijskim preduzećima za proizvodnju vojnog materijala - II/212

Naredenja 1941

- Ministarstva vojske i mornarice od 1. januara 1941. da se municija, hrana i pogonsko gorivo do 1. marta premeste iz slagališta koja se nalaze istočno od Vardara, severno od Dunava i Save i zapadno od linije Nova Gradiška - Bihać na prostoriju: Valjevo - Tuzla - Banja Luka - Sarajevo - H/222
- Hitlera početkom januara 1941 da se Sovjetski Savez, ne obaveštava o Nemačkim priprema na Balkanu - II/19
- Hitlera od 28. januara 1941. da nemačke trupe što kasnije uđu u Bugarsku, a nikako 15. februara, kako mu je predloženo, i da operacije protiv Grčke počnu 1 aprila 1941 - II/25
- Hitlera da 28. februar 1941. bude definitivni rok za podizanje mostova na Dunavu, a 2. mart za početak ulaska Nemačkih trupa u Bugarsku - H/26
- Ministarstva vojske i mornarice od 18. februara 1941. o aktiviranju pukova na teritorijama I. II, III, IV. V i Primorske armijske oblasti - H/213
- Ministarstva vojske i mornarice od 19. februara 1941. za upućivanje radničkih bataljona i Komunista na utvrđivanje i za pozivanje na vežbu rezervnih oficira i obveznika - 1/159; 11/214
- Glavnog generalštaba 22. februara 1941. da se izradi novi ratni plan "R-41" - II/164
- Ministarstva vojske i mornarice od 1. marta 1941. da se ratni pešadijski bataljoni popune do punog ratnog foracijskog sastava, kao i štabovi 11 pešadijskih pukova - H/214
- Ministarstva vojske i mornarice početkom marta 1941 da se aktiviraju jedinice Teritorijalne vazdušne odbrane - 11/181
- Ministarstva vojske i mornarice od 2. marta 1941. da se otklone nedostaci u vezi priprema za rušenje i zaprečavanje na celoj državnoj teritoriji predviđenih naredjenjem Ministarstva od 8. juna 1940. - 11/215
- Ministarstva vojske i mornarice od 4. marta 1941. o pozivu na vežbu rezervnih oficira i obveznika. popisne stoke i prevoznih i prenosnih sredstava svih komandi, jedinica i ustanova vazduhoplovstva vojske, pomorskog vazduhoplovstva. teritorijalne vazdušne odbrane i protivavionskih jedinica operativne vojske - 11/215
- Ministarstva vojske i mornarice od 14. marta 1941. da se aktiviraju neke jedinice sa teritorija Drinske. Dunavske. Bregalničke. Kosovske, Vardarske, Moravske. Sumadijske i Savske divizijske oblasti - 11/216
- Ministarstva vojske i mornarice od 16. marta 1941. u vezi predviđanja da će ubrzo nastupiti nemački i italijanski napad na Grčku, da se preduzmu mere za zaštitu granica, izbegavaju incidenti, organizuje intenzivna zagranična obaveštajna služba i dr. - 11/216
- Glavnog generalštaba od 18. marta 1941. komandantu III armijske oblasti da najhitnije uputi neke jedinice (konkretno navedene) u Strumicu. Novo Selo i Valandovo - 11/217
- Ministarstva vojske i mornarice od 19. marta 1941 da se sve mobilizacijske pripreme i upotpunjenje mobilizacijskih mera izvrše tako da se u datom trenu'ku može preći iz mirnodopskog i pripravnog u mobilno stanje, i dr. - II/217
- Ministarstva vojske i mornarice od 22. marta 1941. da se sve trupe, nadležstva i ustanove kopnene vojske, vazduhoplovstva i mornarice stave u stanje stroge pripravnost, počev od 7,00 časova 24. marta - H/218

- Ministarstva vojske i mornarice od 26. marta 1941. o dezaktiviranju jedinica - 1/436
- Ruzveltovo posle pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu da se zalede jugoslovenski fondovi i krediti u SAD - 1/438
- generala Simovića komandantu armije generalu Nedeljkoviću 27. marta 1941. da se knez Pavle odmah vrati u Beograd - 1/470
- Ministarstva vojske i mornarice od 27. marta o aktiviranju jedinica (vidi kopiju u odeljku Jugoslovenske pripreme, planovi i snage) - 1/493, 551; 11/224, 654
- italijanske Vrhovne komande 27. marta 1941. generalu Kavaleru da zatvori pravce koji iz Jugoslavije vode u Albaniju i da pojača 2. armiju u Julijskoj krajini - II/38
- italijanske Vrhovne komande od 27. marta 1941. komandantima vojske, vazduhoplovstva i mornarice - U/72
- italijanskog Generalštaba vojske od 27. marta komandantu 2. armije da što pre završi zaštitni raspored prema ratnom planu »E« i da iz zaštitnog prede u odbrambeni raspored - U/74
- Nemačkog Ministarstva propagande da se pojača rad (petokolonaških organizacija) »Jupitera«, »Kulturbunda« i dr. - II/43
- dopunsko uz Direktivu br. 25 načelnika Štaba Nemačke Vrhovne komande od 29. marta 1941. - H/47
- Vrhovnog komandanta Nemačkog Vazduhoplovstva noću 27/28. marta da se oko Beča prikupi sedam bombarderskih grupa. tzv. grupe bombardera za obrušavanje i jedna grupa dvomotornih lovaca - U/35
- Nemačkog državnog sekretara Vajsceкера od 29. marta 1941. i Hitlera od 30. marta 1941. da svi Nemački državljani bez razlike odmah napuste Jugoslaviju, sem najnužnijeg broja činovnika Poslanstva i konzulata - 1/514, 515
- Musolinija svom poslaniku u Beogradu Mameliju 29. marta 1941. da bude u stalnoj vezi sa Herenom i da izvršava sve naloge koje Heren prima od vlade Rajha - 1/516
- Ministarstva vojske i mornarice od 30. marta 1941. za opšte aktiviranje (tajnu mobilizaciju) - U/228, 268
- italijanske Vrhovne komande od 30. marta 1941. da se italijanske trupe u Albaniji brane i na Grčkom i na Jugoslovenskom frontu - H/73
- Ministarstva vojske i mornarice od 3. aprila 1941. da se otkupljuju popisna stoka i vozila na teritoriji Banovine Hrvatske - H/226
- Glavnog generalštaba za komandante transporata trupa do koncentracijske prostorije - II/204, 205
- Glavnog generalštaba za opšte aktiviranje jugoslovenske vojske od 30. marta 1941. - U/205
- Štaba 2. italijanske armije od 31. marta 1941. na osnovi I. i 2. operacijske direktive italijanskog Generalštaba vojske - 11/76
- Ministarstva vojske i mornarice od 1. aprila 1941. o promeni naziva Štab jurišne komande u Štab četničke komande, o taktičkoj upotrebi četničkih jedinica i njihovom materijalnom opremanju - U/225
- Ribentropa svom Poslanstvu u Beogradu 2. aprila 1941. da u roku od 24 časa smanji broj osoblja na 4-5 lica. koja će na šifrovani znak »Trojni pakt« uništiti sav tajni materijal i šifre, a radio-uredaje zakopati - 1/521
- Komande 12. Nemačke armije od 2. aprila 1941. o potčinjavanju (pridavanju) jedinica - II/56
- italijanskog Generalštaba vojske krajem dana 1. aprila 1941. komandantu 2. armije (telefonom) da što spremnije dočeka eventualne napade Jugoslovena na odseku severno od Postojane - U/77
- trupama italijanske 2. armije na Istarskom (Julijskom) frontu 3. aprila 1941. da budu u strogoj pripravnosti i da se u slučaju jugoslovenskog napada na front 2. armije preduzmu odgovarajuće mere - II/78
- Ministarstva vojske i mornarice od 4. aprila 1941. da komande i jedinice odmah krenu ka koncentracijskoj prostoriji - 11/229, 231
- Ministarstva vojske i mornarice od 4. aprila 1941. komandantima 3. grupe armija, 5. armije, 2. grupe armija, 6. armije, I. grupe armija, Primorske armijske oblasti i Dinarske divizije za izvršenje strategijskog razvoja - U/233
- komandanta Nemačke 2. armije feldmaršala Vajksa od 4. aprila 1941. da se prema Firerovom naređenju formira nova hrvatska država - 11/723, 731

- ministra vojske i mornarice od 5. aprila 1941. da se od noći 5/6. aprila zavede stroga pripravnost, a pred zoru 6. aprila stroga pripravnost pod oružjem - 11/252
- italijanskog Generalštaba od 6. aprila 1941. da italijanska 2. armija, Vazduhoplovstvo i Ratna mornarica otpočnu dejstvo protiv Jugoslavije - 11/279
- komandanta nemačke 2. armije od 28. aprila 1941. da se strelja svako ko se u Srbiji zatekne u »Srpskoj uniformi« sa oružjem - H/562
- Musolinija (dekret) od 18. maja 1941. »O uređenju uprave i sudstva« za »oslobodeni deo Albanije« - n/593
- Hitlera u leto 1941. da se ustanak nemilosrdno uguši na čitavom jugoslovenskom području - D/563
- Pavelića od 31. jula 1941. da se od nemačke momčadi (DM) formiraju SS-jedinice - D/573

Najvažnija naređenja u toku rata (važnija I u izvodu):

Grčke Vrhovne komande od 12. aprila 1941. da se grčke armije povuku na liniju: Olimp - Smolikas pl. - Kolovris - Vuntrit jez. za odsudnu bitku - 11/43

Jugoslovenska naređenja:

a) Vrhovne komande:

- O. br. 31 Ministarstvu inostranih poslova da uputi zahtev Turskoj da stupi u rat - U/302
- O. br. 32 od 6. aprila grčkoj Vrhovnoj komandi radi sadejstva u dolini Strumice - 11/302
- O. br. 33 od 6. aprila Komandi 3. armije da pređe u ofanzivu u Albaniji - 11/302, 305
- O. br. 37 od 7. aprila 1941. da Jadranska divizija izade na položaje radi napada na Zadar, uz podršku Ratne mornarice i 81. vazduhoplovne grupe - 11/317, 318
- O. br. 41 od 7. aprila komandantu 1. grupe armija da 4. armija izvrši protivnapad i odbaci nemačke delove sa mostobrana kod Dekenješa - 11/315
- O. br. 45,46,47 i 52 od 7. aprila komandantu Vazduhoplovstva da bombarduje Nemačke trupe u Kačaničkoj klisuri i da se u borbu uvede Hercegovačku diviziju u borbu levo od Zetske divizije i da što pre zauzmu Tiranu i Drač - H/345
- O. br. 48 od 7. aprila komandantu 5. armije da uputi 2. konjičku diviziju ka Vranju - H/318
- O. br. 51 i 53 komandantu Cerske divizije (iz strategijske rezerve) da se željeznicom prebaci do Kosovske Mitrovice - H/318
- komandantu Zetske divizije 8. aprila 1941. da energično nastupa danju i noću, a komandantu 3. armije da produži ofanzivu u Albaniji - H/327
- O. br. 55 od 8. aprila da komandant 2. grupe armija podešava svoj rad prema radu 1. grupe armija - 11/333
- Komandantu 3. grupe armija 8. aprila da posle prodora u Albaniju izvuče deo snaga i pojača Trupe 3. armijske oblasti, da Ratno vazduhoplovstvo bombarduje Nemačke trupe u Kačaničkoj klisuri i da se uspostavi veza sa Sumadijskom, Ibarskom i Vardarskom divizijom preko oficira za vezu - 11/328
- Komandantu 3. grupe armija 8. aprila da Ibarska i Bregalnička divizija napadnu levi, a Moravska divizija desni bok neprijatelja kod Kumanova. ali se naređenje nije moglo izvršiti - 11/338
- O. br. 56 od 8. aprila komandantu 2. grupe armija da se u duhu početne direktive povlači prema jugu - H/338
- O. br. 57 od 8. aprila komandantu 6. armije da željeznicom uputi tenkovski bataljon u Vladičin Han radi ukazivanja pomoći 5. armiji - H/332
- O. br. 61 od 8. aprila I. armiji da Unsku diviziju (iz strategijske rezerve), radi pomoći 5. armiji, željeznicom prebaci iz rejonu Stare Pazove u rejon Kruševca - 11/338
- O. br. 100 od 9. aprila komandantu 3. armije da uvede Hercegovačku diviziju u borbu levo od Zetske divizije i da što pre zauzmu Tiranu i Drač - H/345
- O. br. 110 i 12 od 9. aprila da se Cerska divizija prikupi u rejonu Kraljeva i zatvori pravac Kruševac - Kraljevo - H/348
- O. br. 101 od 9. aprila da se jedinice 1. i 2. armije (sem posadnih) povuku iz Bačke. Banata i Baranje - U/348
- O. br. 105 od 9. aprila Ministarstvu vojske i mornarice da se svi regruti iz severnih oblasti puste kućama - II/354
- O. br. 108 od 9. aprila komandantu 6. armije da se armija postepeno povlači sa des-

- ne na levu obalu Morave i iz Banata preko Dunava - 11/348
- O. br. 107 od 9. aprila komandantu 5. armije da Timočka i Krajinska divizija napadnu u bok neprijatelja u dolini V. Morave. da ojačana Cerska divizija u rejonu Kraljeva zatvori pravce iz doline Ibra i od Kruševca ka Kraljevu, da Timočka divizija posedne položaj na levoj obali J. Morave. a Krajinska divizija prede na levu obalu V. Morave - II/354. 362
 - O. br. 108 od 9. aprila komandantu 6. armije da sve delove prebari sa desne na levu obalu V. Morave. a delove iz Banata postepeno povlači ka Dunavu - 11/354
 - O. br. 109 od 9. aprila komandantu 2. grupe armija da se pri povlačenju vrše rušenja - II/354
 - O. br. 110 od 9. aprila komandantu Cerske divizije da organizuje odbranu u dolini Zapadne Morave - H/354
 - O. br. 111 od 9. aprila da 6. armija jačim snagama zatvori Bagrdanski tesnac i pravce iz doline V. Morave ka Kruševcu, a zatim prikupi radi odbrane na liniji Rudnik - Arandelovac - Mladenovac - Grocka - Dunav i da Unska divizija (iz strategijske rezerve) ude u sastav armije - 11/248. 354
 - O. br. 113 od 9. aprila da se komandantu 2. grupe armija stavlja na raspolaganje Lička divizija iz strategijske rezerve - H/354
 - od 9. aprila da Unska divizija iz strategijske rezerve krene u pravcu Kosova u rejon Kruševca i da kasnije ude u sastav 6. armije - 11/354
 - od 9. aprila, preko Štaba 1. grupe armija, da se pohapse svi članovi profašističke pokrajinske vlade u Ljubljani - 11/353
 - od 10. aprila da se I. i 2. armija povuku za odbranu južno od Save - 11/364
 - O. br. 119 od 10. aprila kojim se obaveštava komandant 2. grupe armija da mu kao pojačanje pristiže Lička divizija iz strategijske rezerve - II/380
 - O. br. 121 od 10. aprila komandantu Pozadine Vrhovne komande da od Tuzle do Boke Kotorske uputi dve gardijske čete radi pripreme evakuacije kralja i vlade iz zemlje - H/380
 - O. br. 122 od 11. aprila - dopuna Direktive
 - O. br. 120 od 10. aprila - i još nekoliko naredenja za rad potčinjenih komandi - D/397
 - O. br. 127 od 11. aprila komandantu 6. armije da povrati Kragujevac i obrazuje front prema Istoku na liniji Kragujevac - V. Plana - Beograd - 11/389
 - O. br. 128 od 11. aprila da se poruše svi mostovi na Savi i Dunavu - 11/397, 404
 - O. br. 132 od 12. aprila Komandantu 4. armije da organizuje otpor na Savi i Uni u rejonu Banja Luka. u visini Ilidže i Ivanjske, zatvori pravac Bosanska Gradiška - Prijedor - II/409
 - O. br. 134 Komandantu 5. armije od 12. aprila da Timočka divizija povuče ka Kruševcu i zatvori dolinu Z. Morave, a Krajinska da zauzme Kragujevac i zatvori pravac Kragujevac - G. Milanovac - 11/409
 - O. br. 137 od 12. aprila 3. grupi armija da izvrši koncentričan napad sa nekoliko odreda na Nemačke oklopne jedinice na Kosovu i oslobodi Prištinu - 11/410
 - O. br. 131 Komandantu 6. armije da prikupi armiju na liniju Avala - Kosmaj - Arandelovac. a komandantu Beograda da pred zoru 12. aprila poruši mostove na Dunavu i Savi kod Beograda i Novog Sada - n/397
 - O. br. 131 od 12. aprila da se Timočka divizija povuče prema Kruševcu i zatvori dolinu Z. Morave. a Krajinska divizija da zauzme Kragujevac - D/404
 - O. br. 132 i 135 od 12. aprila komandantu 4. armije da pruži otpor na Savi i Uni i da od preostalih delova 4. i 7. armije formira novu 4. armiju, a komandantima 2. armije i 2. armijske oblasti da upute pojačanja 4. armiji - H/406. 409, 666
 - O. br. 140 od 12. aprila komandantu I. armije da Potiska i 3. konjička divizija zaštite desni bok 6. armije i zatvore pravac od Valjeva ka Loznici i Zvorniku - 11/405
 - O. br. 144 do 149 od 13. aprila za rad 5. armije. Komande Boke Kotorske, Pozadine Vrhovne komande. 4. armije i Bosanske divizijske oblasti, sa određenim mestima baziranja. komunikacijskim pravcima, suhoputnim stanicama, organizacijom saobraćaja i transportovanja trupa, PTT veza - ma i dr. - 1/426
 - O. br. 153 od 13. aprila da se od ostatka vazduhoplovnih snaga obrazuju tri odreda (peške) za zatvaranje pravaca prema Sarajevu - H/315
 - O. br. 144-154. 157, 156, 161, 162 i 163 od 13. aprila - zbog opširnosti vidi tekst na strani 426 i 427

- načelnika Štaba Vrhovne komande generala Simovića 14. aprila 1941. generalu Kalafatoviću da stupi u pregovore za zaključenje primirja - II/443. 666
 - O. br. 181 od 15. aprila komandantima 2. grupe armija i 4. armiji da je zaključeno primirje, da trupe ostanu na svojim mestima i da ne otvaraju vatru - II/448
 - Komandantu Vazduhoplovstva 15. aprila 1941. da su povedeni pregovori o primirju i da Vazduhoplovstvo obustavi svaku akciju - II/453
 - O. br. 197 od 18. aprila o načinu izvršenja odredaba Ugovora o kapitulaciji - H/467
 - O. br. 201 od 19. aprila sa tekstom Ugovora o kapitulaciji komandantima potčinjenih jedinica na izvršenje - H/467
 - O. br. 220 od 34. aprila da Likvidaciona komisija sprovede pitanja koja proističu iz Ugovora o kapitulaciji - II/471
- b) *Ostalih jugoslovenskih komandi*
- komandanta 1. grupe armija od 7. aprila 1941. komandantu 4. armije da, uz podršku Savske divizije, izvrši protivnapad da bi proterao neprijatelja preko Drave - H/313
 - komandanta 3. grupe armija od 7. aprila 1941. da Moravska divizija organizuje odbranu Kosova na liniji Sar-planina - Skopska Crna Gora, da trupe 3. armijske oblasti zatvore pravce ka Tetovu i da se ostaci Ibarske divizije povlače ka Velesu - II/310
 - komandanta 4. armije od 9. aprila da Slavenska divizija 10. aprila napadne neprijatelja na Virovitičkom mostobranu - II/350
 - komandanta 4. armije od 9. aprila da Vrbaska i Slavenska divizija napadnu neprijatelja na Koprivničkom mostobranu - H/350
 - komandanta Slavenske divizije od 9. aprila za napad na Virovitički mostobran - H/350
 - Komandanta 4. armije 9. aprila 1941. za povlačenje Slavenske i Savske divizije na liniju Papuk - Bilogora, Kalničko gorje - Ivančica - II/252
 - komandanta 3. armije od 10. aprila Kosovskoj diviziji da protera nemačke tenkove iz Prizrena - H/360
 - komandanta 1. grupe armija od 10. aprila da 4. armija, i pored teške situacije, pro-
duži odbranu na dotadašnjim položajma najmanje 2-3 dana, da bi omogućila povlačenje 7. armije - U/370
 - komandanta I. grupe armija od 10. aprila da I. konjička divizija sa svim jedinicama iz Zagreba posedne levu obalu Save između Jasenovca i Zagreba i prihvati trupe koje se povlače sa severa - U/377
 - Štaba 2. grupe armija od 10. aprila da se 1. armija povuče u Srbiju, a 2. armija u Bosnu - U/364
 - Komandanta I. armije od 10. aprila za povlačenje preko Save - H/364
 - komandanta 1. armije od 12. aprila da 3. konjička brigada 13. aprila povrati Sabac - H/405
 - Komande Pozadine Vrhovne komande O. br. 64, 69 i 75 od 14. aprila - vidi tekst na strani 436
 - Predsednika Ministarskog saveta generala Simovića da je general Kalafatović kraljevim ukazom od 14. aprila određen za načelnika Štaba Vrhovne komande - II/437. 441
 - novog načelnika Štaba Vrhovne komande, generala Kalafatovića (telefonom), od 14. aprila svim komandantima grupa armija i armija da se neprijatelj moli za primirje - II/437, 438, 443
 - Zapovednika hrvatske oružane sile Kvaternika od 19. aprila 1941 da Hrvatska građanska zaštita u Zagrebu postaje sastavni deo Hrvatskog domobranstva - I/179
- Nemačka naredenja:**
- feldmaršala Vajksa potčinjenim jedinicama od 4. aprila 1941. da je Firer zapovedio da osnuje novu državu Hrvatsku - H/723. 731
 - Nemačke Vrhovne komande (OKH) od 8. aprila Komandi 40. motorizovanog korpusa da zauzme Prilep i izvrši borbeno izviđanje ka Kačaniku, Prilepu, Tetovu i Kičevu - H/341
 - Nemačke Vrhovne komande (OKH) od 9. aprila Komandi 2 armije da 2. armija 10. aprila stupi u akciju i nastupa ka Sarajevu - U/356. 357
 - nemačke Vrhovne komande (OKH) krajem dana 9. aprila Komandi 12. armije da 40. armijski korpus prodire u Grčku, a I. oklopna grupa ka Beogradu - U/358
 - komandanta Nemačke 12. armije od 9. aprila komandantu 40. armijskog korpusa

- da zatvori obruč u rejonu Prilep - Bitolj - II/356
- komandanta 2. armije od 9. aprila da namerava da 12. aprila prede Dravu na odseku Ptuj - Varaždin, a 46. arm. korpus da napadom iz mostobrana Barč stvori slobodu kretanja ka Beogradu - H/357
 - komandanta 1. oklopne grupe od 11. aprila da se sa zarobljenim Srbima, naročito oficirima, postupa kao sa vinovnicima sloma pakta, i odvajaju od drugih zarobljenika -1/388
 - načelnika Operativnog odeljenja Nemačke Vrhovne komande (OKH) od 12. aprila da se od slovenačkih pregovarača, »ako dodu« zatraži da se postaraju da se položi oružje - **n/407**
 - komandanta nemačke 12. armije od 12. aprila 1. oklopnoj grupi da izvrši koncentričan napad na Beograd - H/413
 - Nemačke Vrhovne komande (OKH) od 12. aprila Komandi 12. armije da što pre produži operacije prema Grčkoj i 1. oklopnu grupu polćini 2. armiji - U/407. 414
 - Nemačke Vrhovne komande kopnene vojske 14. aprila 1941. Komandi 2. armije da je uslov za primirje bezuslovna kapitulacija jugoslovenske vojske - H/432
 - grčke Vrhovne komande od 12. aprila da grčke armije otpočnu povlačenje sa albanskog fronta na liniju: Olimp - pl. Smolikos - Kolovris - Vuntritis j. i da tu predu u odsudnu odbranu - H/430
 - Nemačke Vrhovne komande kopnene vojske od 15. aprila 1941. o narednim zadacima Nemačke 2. armije, jer se može govoriti »samo o čišćenju prostora Sarajevo - Mostar - Prozor« - II/458
 - načelnika Štaba Nemačke 2. armije od 18. aprila 1941. komandantu 46. armijskog korpusa da se prema zarobljenicima postupa po njihovoj narodnosti - najstrože prema Srbima i Englezima, a Hrvate i Nemce oslobadati - H/466
- Narodna banka (jug.) - 11/675
Narodna biblioteka u Beogradu - 11/604
»Narodna odbrana« - 1/276. 459. 488
Narodna Radikalna stranka -1/25. 28.32.33: H/375
Narodna skupština - 1/15. 16. 21. 22. 29-36. 38. 39. 40. 43. 58. 69. 75. 76. 77. 78. 87. 91. 103. 168. 564. 565; II/145, 411. 625
Narodna skupština u Zagrebu 1919. - 1/27
»Narodne novine« - 1/96; H/616
Narodni front - 1/25, 42. 43. 55. 81. 127. 129, 132. 133, 145, 148, 226
- Narodni klub - 1/27
Narodni komesar za inostrane poslove Sovjetskog Saveza (v. Ministri inostranih poslova: sovjetski)
»Narodni list« - 1/214; 11/731
Narodni program Nemaca u Jugoslaviji - I/194, 198
Narodno veće (savet, veće) - v. Slovenački svet
Narodno vijeće u Zagrebu 1918. - 1/24, 169
Narodno vijeće Slovenaca. Hrvata i Srba (SHS) -1/12
Narodnooslobodilačka borba (NOB) - H/529, 542
Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije - 1/139. 169; 11/539. 600. 610
Narodnooslobodilački pokret - H/333. 390, 602, 726
Narodnooslobodilački rat (i revolucija) - 1/12, 18. 69. 120. 139. 141, 169; 11/321. 381, 530, 582, 617, 653, 661, 662. 669. 670
Nastava (v. Obuka)
»Naša obramba. - II/491. 492, 494
»Naša stvarnost« - 1/320
Nebalkanske sile (zemlje) - 1/222
Nedićeva vlada - 1/168. 169; 11/602 .
Nedićeve žandarmerijske jedinice - 11/561, 603
Nedokumentalni jedinični spiskovi - 11/201, 210
Neleiačke jedinice (Ratnog vazduhoplovstva - v. Jedinice: neletačke - H/435
Nemačka avijacija (v. Avijacija: nemačka)
Nemačka Državna kreditna blagajna - U/47
Nemačka grupa »Fon Klajst« (v. Armije: Nemačke: 1. oklopna grupa)
Nemačka grupa Đerdap - 11/279, 432
Nemačka grupa »Istok« - (46, 41, 16 il 1. armijski korpus) - 11/432
Nemačka interesna sfera (v. Interesne sfere)
»Nemačka intervencija u Hrvatskoj«
Nemačka intervencija u Grčkoj (predviđanje) - 11/241
Nemačka kolonija u Beogradu - I/196
Nemačka komanda za javnu sigurnost u Banatu - U/602
Nemačka kopnena vojska - H/52
- Nemačka manjina (folksdojčeri)** - 1/189, 190, 191. 194, 195. 197, 198, 200, 202. 235, 258, 276, 351. 432, 456, 580; II/30, 43, 284, 286, 502, 503, 545, 554, 567, 720
- grupa u Bosni - 1/189. 258
 - grupa u Hrvatskoj - 1/189. 258
 - grupa u Štajerskoj - 1/189. 258

- grupa u Sloveniji - 1/189, 190, 192, 198, 250, 258; D/377
- grupa u Vojvodini - 1/189, 191, 198, 258, 245; D/720
- Nemačka 4. vazduhoplovna flota (flota 4) - D/35, 36, 49, 55, 60, 64, 248, 249, 292, 357, 368, 420, 539, 713, 714
 - Nemačka momčad (Deutsche Mannschaft-DM) - 1/200: D/559, 564, 573, 601
 - Nemačka (obaveštajna) Grupa VIE - D/500
 - Nemačka narodna grupa (skupina) u NDH - D/567, 569, 615
 - Nemačka narodna skupina u Bačkoj, Banatu i Srbiji - 1/444; D/598
 - Nemačka narodna grupa - 1/194, 199, 329, 444
 - Nemačka Nastavna grupa u Rumuniji - D/15
 - Nemačka okupacija Cehoslovačke - 1/241
 - Nemačka okupaciona zona - D/549, 555, 579
 - Nemačka okupaciona zona Kosmeta - D/594
- Nemačka okupaciona zona Srbije - D/555-563
- Nemačka 18. korpusna oblast - II/63
- Nemačka (policija) i Služba sigurnosti (bezbednosti) (SD) SS - 1/329, 416; D/500, 501, 569, 627
- Nemačka I. oklopna grupa (Grupa I) v. Armije: Nemačka 12. armija
 - Nemačka Ratnamornarica (flota) - D/21, 23, 54, 55, 133, 271, 273, 274, 494
- Nemačka Samostalna grupa u rejonu Temišvara - D/85
- Nemačka Severna grupa (v. Prva oklopna grupa - Grupe armija: Nemačka 12. armija)
 - Nemačka Skupina »West« - D/609
 - Nemačka Služba bezbednosti (v. Obaveštajna služba: Nemačka)
 - Nemačka štampa - 1/306, 339, 350, 351, 454, 515, 525, 545; D/43, 44, 79, 504, 531, 720
- Nemačka tajna policija »Gestapo« - I/170, 197, 291, 549, 550 - (v. Obaveštajna služba: Nemačka)
 - Nemačka vazdušna ofanziva - II/7, 8
- Nemačka vojna doktrina - D/127
- Nemačka Vojna komisija - D/94
- Nemačka vojnookupaciona komanda u Beogradu - D/601
 - Nemačka vojska (trupe) - 1/174, 194, 235, 259, 272, 327, 337, 365, 371, 372, 401, 439, 500, 507, 516, 521, 523, 526, 529, 538, 544, 579, 586, 589; D/8, 11, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 37, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 61, 65, 73, 75, 76, 77, 79, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 94, 128, 153, 156, 159, 187, 188, 213, 241, 243, 249, 251, 252, 279, 280, 283, 284, 285, 287, 293, 294, 295, 297, 299, 302, 305, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 315, 316, 322, 328, 332, 336, 338, 339, 340, 343, 349, 350, 355, 359, 361, 362, 366, 367, 371, 372, 373, 375, 377, 382, 384, 385, 386, 387, 389, 391, 392, 399, 403, 406, 407, 412, 414, 418, 419, 421, 422, 428, 431, 433, 442, 443, 448, 449, 454, 455, 459, 460, 461, 466, 467, 469, 470, 474, 475, 479, 488, 504, 508, 512, 515, 518, 519, 520, 521, 523, 526, 532, 533, 537, 541, 547, 550, 555, 557, 563, 568, 571, 574, 575, 584, 588, 590, 600, 602, 609, 617, 628, 637, 641, 642, 643, 646, 648, 655, 656, 659, 661, 663, 664, 665, 666, 695, 714, 718, 719, 721, 722, 723, 724, 726, 731, 738, 740
 - Nemačke armijske rezerve - II/55
- Nemačke brze jedinice - II/14
 - Nemačke ekipe folksdojčera - I/153
 - Nemačke feldkomandature (vojnoupravne komande) u Srbiji - II/558, 561 (v. Feldkomandature)
- Nemačke misije:**
 - Vazduhoplovna u Rumuniji - II/11
 - Vojna u Bugarskoj - D/73
 - Vojna u Rumuniji - 1/323; II/10
 - Vojna u Tirani - D/73
- Nemačke oklopne i motorizovane trupe (jedinice, snage) - 1/286, 287, 292, 294, 296, 297, 298, 323, 355, 439, 476, 586; II/13, 14, 508 (v. Jedinice: motorizovane, oklopne; divizije: motorizovane, oklopne)
 - Nemačke pripreme za napadna Jugoslaviju - 1/550
 - Nemačke SS trupe - 1/176: II/8, 501, 572, 598, 609, 629 (v. Jedinice SS)
- Nemačke trupe (snage, jedinice) ulaze u:**
 - Beč 12. marta 1938. - 1/229, 231
 - Bugarsku počev od 2. marta 1941. - 1/324, 325, 328, 334, 337, 338, 339, 353, 355, 361, 368; D/19, 22, 24, 25, 46, 91, 205, 213, 215, 241, 243, 518, 641, 650
 - Pariz 15. juna 1940. - 1/274
 - Prag (Češku i Moravsku) 15. marta 1939 - 1/61, 244, 249
 - Rumuniju počev od 4. avgusta 1940. - 1/279, 286, 287, 292, 294, 296, 297, 323, 324, 337, 404, 588; D/9, 10, 13, 16, 46, 91, 94, 154, 205, 213, 241

Nemačke udarne (napadne) grupe južno od Sofije i oko Graca - 11/35. 37. 52
 Nemačke Udružene fabrike aluminijuma za eksploataciju rudnika u Lozovcu - 11/681

Nemačke vazduhoplovne komande:

- Arad - D/36
- Bombarderska - 11/36
- Grac - n/36
- Pečuj - 11/36

Nemački ambasadori:

- u Ankari - 1/362. 544
- u Moskvi - 1/274. 520. 540. 541. 544; 11/12, 677
- u Rimu - 1/93, 241, 242, 273, 274, 359. 368. 377. 393. 394, 397; U/28, 37, 38, 637

Nemački Institut za Jugoistok - 1/503

Nemački (generalni) konzulii:

- Beogradu - 1/521; U/320, 558, 628, 684
- Dubrovniku - H/503, 628
- Ljubljani - H/503, 628. 686, 690
- Mariboru - 1/250, 521
- Sarajevu - U/503. 628
- Skoplju - U/628
- Splitu - 11/628
- Zagrebu - 1/63, 79, 104, 176, 211, 230, 408, 494. 496, 498, 501, 507, 521; H/421, 487, 503, 628

Nemački komandant kod mađarske Vrhovne komande - n/64

Nemački maskirani transport materijala preko jugoslovenske teritorije - II/24

Nemački obavestajni centri: (v. Obaveštajna Služba: Nemačka)

- Nemački opunomoćeni generalu Zagrebu - 1/569, 571
- Nemački opunomoćeni za vođenje pregovora o primirju - U/733, 734, 738
- Nemački otpravnik poslova u Beogradu - 1/504, 505, 523, 524
- Nemački otpravnik poslova u Rimu - 1/348, 391

Nemački pomorski ataše u Moskvi - 1/540"

Nemački poslanici:

- u Atini - II/26
- u Beogradu - 1/54, 83. 104. 139. 143, 190, 191. 195. 230, 235. 240. 252, 260, 262, 266.

267, 268, 270, 278, 279, 287, 292, 301, 306, 308, 322. 363. 368. 374, 474, 503. 511, 584; 11/30, 284, 320, 625, 633, 638, 641, 645, 676, 678. 684. 685, 687

- u Budimpešti - 1/303, 305; H/94
- u Bukureštu - 1/235, 250; 11/633
- u Zagrebu - II/566, 569, 612

Nemački poverenik u Beogradu - 1/100, 105. 172, 253, 254, 260; U/674, 681, 686

Nemački Protektorat (v. Protektorati)

- Nemački (radnički) bataljoni za utvrđivanje u Jugoslaviji - U/700
- Nemački Ratni savet - 1/549

Nemački Saobraćajni biro u Beogradu (v. Saobraćajni biro) - 1/143, 196. 197. 203

Nemački rezervni policijski bataljoni - 11/561

Nemački turisti (obaveštajci, špijuni) - 1/196, 260, 262

Nemački uslovi za zaključenje primirja - bezuslovna kapitulacija jugoslovenske vojske - U/457, 458

Nemački vazduhoplovni ataše u Beogradu - 1/191

Nemački vojni ataše u Beogradu - 1/252, 293, 521, 576, 580, 581; U/284, 504. 561. 628, 654, 675, 676, 689, 704, 734

Nemačko-italijanska demarkaciona linija - U/553, 555

Nemačko-jugoslovensko društvo - 1/490

Nemačko Ministarstvo privrede - H/688

Nemačko Ministarstvo propagande - 1/515; H/43

Nemačko Ministarstvo unutrašnjih poslova - H/612

Nemačko poslanstvo u Beogradu - 1/167, 276. 497, 521, 524, 525; 11/404, 422, 505, 684, 741

Nemačko poslanstvo u Sofiji - 1/186

Nemačko poslanstvo u Tirani - 1/252

Nemačko poslanstvo u Zagrebu - 1/211

Nemačko-sovjetski sukob - 1/328

Nemačko Vazduhoplovstvo - II/7. 11, 15, 16. 19. 21. 23. 25, 28, 32. 34. 35. 47. 48, 49, 52. 55. 59. 60. 81. 87. 229, 243. 248, 249, 252. 278. 280. 281, 283, 290, 307, 308, 322, 342, 357, 394, 412, 414, 415, 422, 431, 432. 433, 446. 453, 455, 459. 494. 655, 656, 714, 718

Nemci - 1/61. 62. 66. 68. 117, 128, 146, 169, 171, 179, 183, 186, 188, 189, 190, 193-200. 203, 213. 223. 226. 231, 234. 236, 237, 242, 243. 244, 250, 251, 256, 265, 266. 267. 271, 273, 274, 287, 289, 291. 292, 293. 294, 297, 299, 305, 306, 324, 327, 330, 336, 340. 341, 344. 352-364. 365. 369-373. 385, 396, 397.

400. 401, 403, 404, 415, 431, 440, 444, 445, 460, 465, 472, 475, 477, 480, 481, 482, 483, 490, 491, 493, 494, 496, 497, 499, 500, 501, 503, 504, 508, 511, 515, 517, 519, 521, 527, 529, 531, 533, 535, 537, 539, 540, 541, 542, 545, 546, 547, 549, 579, 580, 586, 587, 593; 11/10, 12, 13, 20, 22, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 42, 44, 45, 50, 51, 64, 72, 75, 77, 87, 89, 91, 126, 140, 141, 142, 148, 155, 156, 161, 186, 188/189, 189, 190, 191, 192, 193, 202, 207, 208, 216, 222, 223, 224, 225, 233, 234, 241, 242, 244, 247, 249, 250, 251, 263, 264, 278, 280, 286, 291, 292, 293, 294, 295, 299, 304, 308, 309, 310, 312, 314, 315, 316, 319, 326, 328, 329, 330, 331, 333, 335, 336, 337, 338, 345, 349, 350, 358, 359, 361, 362, 363, 370, 371, 372, 373, 374, 377, 381, 384, 385, 389, 391, 393, 400, 402, 405, 410, 411, 416, 418, 429, 430, 434, 440, 442, 445, 449, 453, 454, 466, 469, 472, 474, 475, 478, 479, 481, 483, 484, 485, 502, 503, 504, 505, 506, 508, 509, 512, 515, 517, 518, 521, 524, 528, 533, 534, 535, 536, 538, 545, 546, 547, 548, 549, 551, 553, 554, 555, 561, 562, 565, 566, 567, 568, 569, 571, 573, 574, 575, 579, 582, 605, 608, 609, 610, 611, 613, 616, 634, 644, 645, 647, 648, 656, 657, 658, 660, 663, 665, 668, 703, 704, 722, 725, 727, 728, 730, 732, 733, 735, 739, 740
- Nemci rezervni oficiri - II/503
- Nepoverenje (nesaglasnost, rivalstvo) između Nemačke i Italije - I/84, 324, 333, 334, 335, 336, 358, 359, 376; II/17, 22, 38, 79, 92, 413, 421, 435, 581, 616, 617, 630, 636, 643, 672, 673, 688, 689, 726
- Nenprefektura (sreska načelstva) u okupiranom delu Makedonije i Kosova - II/595
- »Nepker« (udruženje) - I/186
- Nesloveni - I/159, 194; n/214, 699
- Neslovenski bataljoni - II/700
- Neuspesi Italijana na Grčkom frontu - I/326, 331, 334, 344; II/13, 20, 38, 70, 639, 640
- Neutralni balkanski blok - I/261, 262
- Nezavisna država Hrvatska zvanično pristupa Trojnom paktu 15. juna 1941. - II/615
- Neutralnost:**
- Balkana - I/249
 - Bugarske - I/251; H/87, 323, 637, 685
 - Grčke - I/249; II/67, 164, 241
 - Italije - I/236, 258, 261, 266; H/635
 - Jugoslavije - I/61, 102, 103, 107, 135, 138, 230, 236, 237, 245-249, 251, 253, 254, 257-260, 262, 267, 274, 276, 289, 290, 292, 293, 302, 304, 306, 308, 314, 324, 333, 339, 341, 344, 346, 349, 352, 353, 355, 364, 371, 382, 383, 401, 404, 418, 439, 512, 517, 523, 524, 526, 576, 580, 586; II/46, 67, 187, 241, 242, 243, 359, 546, 629, 630, 634, 637, 639, 643, 644, 664, 676, 686, 687
 - Rumunije - I/236, 248; II/67, 323, 555
 - Sovjetskog Saveza - I/280
 - Turske - I/248, 249, 264, 334, 354; II/243
- »Neu Züricher Zeitung« - I/70, 192
- »New York Times« - I/96, 486
- »News Chronicle« - I/95, 486
- »Nezaracena strana« - I/258
- Nezavisna hrvatska (zahtevi, mogućnosti) - I/49, 50, 66, 143, 144, 242
- Nezavisna (slobodna) država Hrvatska (zahtevi, predloži) - I/36, 38, 52, 53, 59, 60, 63, 109, 171, 172, 173, 185, 475, 494, 499, 500, 504, 505, 508, 571, 574, 575; H/522
- »Nezavisna Crna Gora« (v. »Samostalna Crna Gora«)
- Nezavisna država Makedonija - I/185
- Nezavisna radnička partija Jugoslavije - I/170
- Nezavisnost Hrvatske - I/28, 103
- Nezavisnost Jugoslavije - I/248, 265, 266, 290, 300a, 302, 304, 326, 349, 353, 356, 359, 363, 376, 387, 413, 438, 439, 476, 480, 541, 543; H/485
- »NIN« (Nedeljne informativne novine) - I/113, 313, 317, 347, 449, 452, 455, 483, 484, 485, 506, 507, 553, 555, 556; II/489
- Niška deklaracija - I/14, 612
- Niža Škola Vojne akademije - II/107
- Note:**
- protestna Herena jugoslovenskom ministru inostranih poslova od 19. aprila 1939. zbog postupka jugoslovenske policije prema folksdojčerima - I/191
 - Nemačka cirkularna Nemačkim diplomatskim misijama u Evropi krajem aprila 1939. - II/685
 - britanske vlade jugoslovenskoj vladi septembra 1939 - II/687
 - jugoslovenske vlade - odgovor na britansku notu od septembra 1939. - II/687
 - verbalna jugoslovenske vlade od 7. novembra 1940 britanskoj vladi - I/293, 294
 - verbalna jugoslovenske vlade od 7. novembra 1940. grčkoj vladi - I/293
 - verbalna jugoslovenske vlade od 7. novembra 1940. italijanskoj vladi - I/293

- Cincar-Markovića novembra 1940. Nemačkoj vladi da garantuje integritet Jugoslavije - 1/303
 - jugoslovenske vlade od 7. decembra 1940. Nemačkoj vladi - 1/305, 322; 11/641
 - jugoslovenske vlade Turskoj od 4. januara 1940. - 1/326. 327
 - protestna sovjetske vlade od 17. januara 1941. Nemačkoj vladi - II/19. 22
 - sovjetskog otpravnika poslova u Beogradu 23. marta 1941. jugoslovenskom Ministarstvu inostranih poslova daje sovjetska vlada izrazila spremnost da sklopi pakt o prijateljstvu sa Jugoslavijom - 1/414
 - britanske vlade od 24. marta 1941. jugoslovenskoj vladi - 1/418
 - uz Protokol o pristupanju Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu
 - jugoslovenske vlade od 3. aprila 1941. Hitleru (nije predala) o spremnosti Jugoslavije da saraduje sa Nemačkom - 1/523
 - Nemačke 6. aprila 1941. grčkom poslaniku u Berlinu o objavi rata Grčkoj - II/283
 - Nova Evropa. - 1/254, 302; 11/46, 546
 - Novi poredak - 1/343, 404, 455; II/8. 43, 597
 - Novi poredak u Evropi - 1/304, 344. 345. 347, 348. 378, 432, 433, 438, 498; II/284, 588
 - Novi svet« - 1/486
 - Novi ustav (p. dlog) - 1/77
 - Novo vreme« - 11/614
 - Novosti. - 1/47; U/484
 - Novozelandska divizija (v. Divizije: britanske)
 - NSDAP (Nemačka nacionalsocijalistička radnička partija - Nationalsozialistische Deutsche Arbeitparlei) - H/501
- Nj
- Njegoš« (Glasnik SIKD) - 1/598
 - Njujork Tajms« (»The New York Times«) - 1/66, 213
- »Njus Hronikl« (News Cronicle) - 1/84, 89
- O
- »Obala« (časopis) - U/513
- Obaveštajna (I kontraobaveštajna) služba (obaveštajci):**
- američka - 1/331, 457, 458. 460. 483; H/626
 - britanska (SOE) - 1/331, 357.418, 457.458, 460, 483, 538; II/94, 284. 471. 626, 628
 - Intelidžens Servis (Intelligence Service) - 1/354, 406. 457. 458, 483
 - Crvene armije - 1/461
 - folksdojčera - 1/195
 - francuska - U/626
 - hrvatskog domobranstva - H/570
 - italijanska - 1/188, 464; 11/72, 81, 281, 505, 626
 - »OK« (Organizazione kapilare) - II/505
 - «OVRA« (specijalna politička policija) - n/505. 506, 570. 580. 595
 - »SIM« (vojna kontraobaveštajna služba oružanih snaga) - n/505, 580, 595
 - »UPl« (političko-isledni uredi fašističke milicije) - 11/505
 - kontraobaveštajni centri fašističke milicije - n/505
 - Jugoslovenska - 1/202, 460.464. 465.483. 516; II/94. 211, 217. 507, 518, 546. 628. 629
 - Servis tajne službe Glavnog generalštaba - 1/464. 465; H/628
 - Nemačka (Trečeg Rajha) - 1/64, 190, 196, 197, 201, 331, 519, 522, 550; II/26, 30, 44, 281. 404. 484. 499. 500. 502. 503. 505, 507, 511. 556, 557, 560. 569. 570, 574. 613. 626, 627, 730
 - »AST« (Ekspozitura Nemačke Obaveštajne uprave
 - Obaveštajna služba Abver - U/626
 - Obaveštajna služba Nacionalsocijalističke partije (RSHA) - H/627
 - Obaveštajna služba bezbednosti (SD) - H/557
 - Obaveštajna služba bezbednosti policije i SS jedinica - 1/329, 416; U/500. 501, 564, 565. 569, 627
 - Obaveštajni centri Ekspoziture Obaveštajne uprave »AST.« - II/179, 181, 478, 556, 569, 627, 720<f
 - »Brandenburg« - U/627
 - »Jupiter« - II/30, 44, 94, 503, 504, 565, 627, 721. 730
 - »Jupiter 701« - II/507, 556
 - »Jupiter« u Beču - H/44
 - »Jupiter« u Sofiji - 11/404
 - »Jupiter 707« u Zagrebu - H/720
 - »Jupiter« u Srbiji - U/556
 - u Sofiji - U/44
 - Obaveštajni priručnik za Grčku - H/501
 - Obaveštajni priručnik za Jugoslaviju - H/501
 - Tajna državna policija (v. »Gestapo«)
 - rumunska: - U/554, 555

sovjetska: - 1/460. 461. 483

Obaveštajna uprava Glavnog generalštaba -
1/293, 391; 11/629
Obaveštajna uprava Nemačke Vrhovne ko-
mande oružanih snaga (OKW) - 11/10. 95

Obaveštajne ćelije folksdojčera - 1/195
Obaveštajni bilten Treće uprave Službe bez-
bednosti (nem.) - 1/199
Obaveštajno - diverzantski centri - 11/628
Obaveštajno odeljenje Glavnog generalšta-
ba - 1/566

Obaveštenja (saopštenja):

1938. 1939. i 1940.

- Jugoslovenskog poslanika u Rimu od 29. maja 1938. da mu je Musolini rekao: »Hrvati sada ne mogu ništa da učine« - 1/75. 234
- Jugoslovenskog poslanika u Rimu Stojadinovića od 4. oktobra 1938. da Čano nema ništa protiv utvrđivanja jugoslovenske granice... - 1/239
- nemačkog poslanika u Beogradu Ribentropa od 20. jula 1939. o prenosu jugoslovenskog zlata u V. Britaniju - 1/252
- Ministarstva inostranih poslova od 17. februara 1940. ministru vojske i mornarice o stavu Mađarske prema Beogradskom zasedanju Saveta Balkanskog sporazuma - 1/264
- agenta Bombelca knezu Pavlu početkom marta 1940. da Pavelić priprema oružanu akciju u Hrvatskoj - 11/636
- Aleksandra Cincar- Markovića od 23. aprila 1940. jugoslovenskom poslaniku u Londonu o rešenosti Jugoslavije da sačuva neutralnost i nezavisnost - 1/267
- jugoslovenskog poslanika u Londonu od 24. aprila 1940. da je Italija napustila preteći stav prema Jugoslaviji - 1/267
- Štaba Dunavske divizijske oblasti od 13. juna 1940. komandantu pešadije ove oblasti o reorganizaciji obaveštajne službe kod pripadnika Nemačke nacionalne manjine - 1/195
- Uprave grada Beograda od 20. juna 1940. Obaveštajnom odeljenju Glavnog generalštaba o aktivnosti Nojhauzena - 1/196
- Štaba Druge armijske oblasti od 26. aprila 1940. komandantu Zetske divizijske oblasti o dislokaciji jedinica u koje treba slati na vežbu »komunističke agitatore« - 1/163
- Glavnog generalštaba Kraljevine Jugoslavije od juna (ili kraja maja) 1940. o aktivnosti Nemačke manjine i organizovanju pete kolone u zemlji - 1/196
- Štaba Dunavske divizijske oblasti potčinjenim komandama od 2. jula 1940. o odlasku 900 Nemaca iz Kule na dvogodišnji kurs u Nemačku za pripremanje pete kolone - 1/197
- Štaba Dunavske divizijske oblasti od 2. jula 1940. Garnizonskoj upravi Zemun o odlasku Nemaca iz Bačke »na rad« u Nemačku - 1/197
- Ministarstva inostranih poslova od 11. jula 1940. kraljevskom poslaniku u Londonu o demonstracijama frankovaca pred engleskim konzulatom u Zagrebu - 1/173
- jugoslovenskog poslanika u Londonu Cincar- Markovića 20. avgusta 1940. da je lordu Halifaxu izjavio da predstojeća privredna reforma ne znači ulaz Jugoslavije u politički sistem Osovine - 11/375
- nemačkog poslanika u Beogradu od 30. avgusta 1940. da će bečki jesenji sajam posetiti ministar trgovine i zamenik predsednika Hrvatske seljačke stranke - 1/107
- Aleksandra Cincar- Markovića od 7. septembra 1940. jugoslovenskom poslaniku u Londonu o političkoj situaciji u Podunavlju i na Balkanu - 1/279
- jugoslovenskog vojnog atašea u Sofiji Glavnom generalštabu 1. oktobra 1940. da gaje sovjetski ataše srdačno primio i da će Sovjetski Savez, produžiti svoju politiku striktno neutralnosti - 1/280
- Ministra vojske i mornarice od 4. oktobra 1940. predsedniku jugoslovenske vlade da su izvršene sve pripreme da se pozovu na vežbu komunisti i lica koja su se istakla ilegalnim i destruktivnim radom - 1/157
- Jugoslovenskog poslanika u Londonu Cincar-Markovića od 14. oktobra 1940. da u V. Britaniji smatraju da Osovina namerava da iz Bugarske prodre u Rumuniju - 1/287

- Aleksandra Cincar-Markovića od 28. oktobra 1940. jugoslovenskom poslaniku u Londonu o stavu jugoslovenske vlade prema italijansko-grčkom sukobu - 1/288
- Štaba Dunavske divizijske oblasti od 14. novembra 1940. garnizonaru Zemunske garnizonske uprave o kolonizaciji Nemaca u Slavoniji i o kriumčarenju oružja iz Rajha za pripadnike nemačke manjine - 1/197
- Aleksandra Cincar-Markovića od 14. novembra 1940. jugoslovenskom poslaniku u Londonu o rezultatima istraživanja anketne komisije povodom bombardovanja Bitolja - 1/294
- Danila Gregorića Cvetkoviću 24. novembra 1940. da u Berlinu postoji izvesno nepoverenje prema Jugoslaviji - 1/301
- Ribentropa Rimu 24. novembra 1941. da Nemačka bude ta koja će voditi pregovore sa Beogradom - 1/301
- Nemačkog poslanika u Budimpešti Ribentropu od 30. novembra 1940. daje Caki dao prijateljske izjave o Jugoslaviji - 1/303
- jugoslovenskog poslanika u Londonu Ministarstvu inostranih poslova od 3. decembra 1940. daje V. Britanija zadovoljna spoljnopolitičkim i ekonomskim odnosima sa Jugoslavijom - 1/304
- Komandanta Prve armijske oblasti Glavnom generalstabu krajem decembra 1940. o aktivnosti nemačke manjine u Vojvodini - 1/198

Obaveštenja 1941.

- Nemačkog Ministarstva inostranih poslova sovjetskom ambasadoru u Berlinu sredinom januara 1941. da Nemačke trupe ulaze u Bugarsku - II/19
- Cane Ribentropu i Hitleru 5. februara 1941. daje Musolini ponudio nastavak pregovora sa Jugoslavijom radi produbljenja Ugovora od 1937. godine - 1/335
- Herena Ministarstvu inostranih poslova od 5. februara 1941. da je knez Pavle odbio predlog pukovnika Donovena da se obrazuje balkanski front protiv Nemačke - 1/336
- Cvetkovića 16. februara 1941. u Predsedništvu vlade o razgovorima sa Hitlerom i Ribentropom u Berhtesgadenu, odnosno FuSlu 14. februara - 1/352
- Cincar-Markovića od 18. februara 1941. italijanskom poslaniku u Beogradu Mameliju o razgovorima u Berhtesgadenu 14. februara - 1/353
- Glavnog generalštaba MIP-u od 18. februara 1941. da je poziv obveznika u radničke bataljone u južnoj Srbiji porazno delovao na anacionalne elemente i da je slab njihov odziv - 1/213
- sekretara Nemačkog MIP-a Vajesekera Ribentropu od 25. februara 1941. da je od italijanskog otpravnika poslova saznao o razgovorima između Italije i Jugoslavije i da su razgovori još u toku - 1/360
- jugoslovenskog poslanika u Moskvi jugoslovenskoj vladi početkom marta daje Krips krajem februara 1941. upozorio Visinskog da će Nemačka oko 15. maja 1941. a najkasnije do 1. juna izvršiti napad na Sovjetski Savez - 1/369
- Komande Žandarmerije od 10. marta 1941. Ministarstvu vojske i mornarice o uputstvima koje je vodstvo „Kulturbunda“ dalo njegovim članovima kako da koriste Nemačkoj kada su na službi u jugoslovenskoj vojsci - 1/200
- Herena od 10. marta 1941. MIP-u o reagovanju Cincar-Markovića na odgovor Nemačke vlade od 9. marta - 1/378
- šefa nemačke policije bezbednosti od 14. marta 1941. Ministarstvu inostranih poslova da "Cvetković nastoji da obrazuje koncentracionu vladu - 1/387
- jugoslovenskog atašea u Berlinu pukovnika Vauhniku Glavnom generalstabu da Nemačka priprema oko 200 divizija za napad na Sovjetski Savez - 1/270
- Ruzvelta sredinom marta 1941. jugoslovenskoj vladi (preko jugoslovenskog poslanika Fotića) da se jugoslovensko zlato nalazi na sigurnom mestu i da će biti upotrebljeno za potrebe Jugoslavije i njenih naroda - 1/395
- Herena Ribentropu 14. marta 1941. da je jugoslovenskoj vladi predao objašnjenje Nemačke vlade o njenim protivpredlozima - 1/389
- Nemačkog državnog sekretara Vajesekera od 17. marta 1941. da je mađarski poslanik u Berlinu Stojaji zahtevao da se ne odbace mađarski revizionistički zahtevi ako Jugoslavija pristupi Trojnom paktu - 1/392, 394

- nemačkog ambasadora u Rimu Makenzena od 17. i 19. marta 1941 da Musolini želi podrob-
nija obaveštenja o stanju Nemačko^jugoslovenskih pregovora - 1/392
- Ribentropa Herenu od 19 marta 1941 da se Musolini saglasio sa notama i naložio mu da sa-
opšti jugoslovenskoj vladi (»gospodi«) da se termin pristupanja paktu može odgoditi od 23.
marta 1941. samo za 24 časa. tj. za 24 mart - 1/394
- Herena sekretaru nemačkog MIP Rintelenu (telefonom) 20. marta 1941. da stvari u pogledu
pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu stoje dobro, samo postoje još neke formalnosti -
1/398
- Herena Kabinetu nem. MIP 21. marta u 1.00 čas da je sednica jugoslovenske vlade prekinuta
u 4 časa i da će biti nastavljena u 10 časova pre podne, a zatim posle posete Cvetkoviću i Cin-
car- Markovicu saznao o ostavci trojice ministara - 1/402
- Herena Berlinu 21. marta 1941. u 18,45 časova (telefonom) daje Cincar- Marković obavestio
da će za popunu vlade, zbog ostavke trojice ministara, biti potrebno »nekoliko dana« - 1/402
- italijanskog ambasadora u Sofiji Palati Kidi 22. marta 1941. da je u Beograd stigao jedan od
najopasnijih britanskih agenata, britanski vojni ataše u Sofiji pukovnik Ros (Ross A.) radi
kontakata sa »srpskim krugovima« - 1/407
- Cvetković Herenu 23. marta 1941 u 24.00 da je na poslednjoj sednici vlade konačno pala od-
luka za pristupanje paktu - 1/416
- Cincar- Markovića jugoslovenskim predstavnicima iz inostranstva 24. marta 1941. vladinu
odluku o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu, sa obrazloženjem - 1/416
- jugoslovenskog poslanika u Moskvi Gavrilovica I. aprila Nemačkom i italijanskom ambasa-
doru u Moskvi da bi Nemačko-jugoslovenski rat predstavljao nesreću za sve zainteresovane.
da je jugoslovenska vlada odlučila da prizna Trojni pakt i daje potpredsednik Jovanović na
putu za Rim - 1/520
- italijanskog Generalštaba komandantu 2. armije 29 marta 1941. da mu je upućen 6. korpus
koji će ući u sastav armije - II/74
- jugoslovenskog poslanika u Berlinu Ive Andrica Nemačkom državnom sekretaru Vajsekeru
od 29. marta da ce se posle konsultacije u Beogradu vratiti u Berlin i saopštiti jasnu politiku
svoje vlade, jer smatra da se radi samo o unutrašnjoj pobuni - I 514
- jugoslovenskog poslanika u Berlinu pukovnika Vauhnik. kao i atašea iz Lisabona, Budimpešte
i Bukurešta o predstojećem napadu Nemačke na Jugoslaviju - 1/548, 549, 550, 551
- italijanskog Generalštaba vojske od 1 aprila 1941 da je Nemačka Vrhovna komanda prihva-
tila zahtev da proširi dejstva svojim snagama zapadno od Save na pravcu Celje - Ljublja-
na - Kočevje - Ogulin i da će neprijateljstva protiv Jugoslavije početi 5 aprila, a nemačke 2.
armije iz rejona Graca verovatno 12. aprila - H/77
- italijanskog Generalštaba od 4. aprila 1941 2. armiji da su mu upućena pojačanja - H/78
- sovjetskog komesara za inostrane poslove Molotova od 4. aprila 1941 Nemačkom ambasado-
ru u Moskvi Sulenbergu da je sovjetska vlada prihvatila predlog jugoslovenske vlade o skla-
panju ugovora o prijateljstvu i nenapadanju, koji će biti potpisan »danas ili sutra«, ali da nije
uperen ni protiv koga - 1/541
- italijanskog Generalštaba komandantu 2. armije 6 aprila u 5.00 časova da će Nemci otpočeti
operacije protiv južne Srbije i Grčke i dace u isto vreme stupiti u dejstvo italijansko i nemač-
ko vazduhoplovstvo i italijanska mornarica - 11/81
- jugoslovenskog ministra inostranih poslova (preko svog brata Velizara) 5. aprila 1941. Nemačkom poslanstvu u Beogradu, da sa njegovim znanjem nije preduzeta inicijati-
jugoslovenske sa sovjetskom vladom, niti daje želeo neki sporazum sa SSSR-om. nego samo
sa Nemačkom - 1/524
- jugoslovenske Vrhovne komande od 7. aprila 1941. komandantima 3 i 5. armije o nepovolj-
nom stanju trupa 3. armijske oblasti - 11/318
- grčkog vojnog predstavnika 13. aprila jugoslovenskoj Vrhovnoj komandi o teškoj situaciji na
Grčkom frontu - U/428
- sovjetske agencije »TASS« od 15. aprila 1941. u kojem prenosi kominike mađarske vlade od
15 aprila 1941 o opravdavanju sukoba sa Jugoslavijom - H/455

- Objašnjenje Nemačkog Ministarstva inostranih poslova od 6. aprila 1941 o napadu na Jugoslaviju - U/283, 285
- Objava opšte mobilizacije jugoslovenske vojske - U/229
- Obnovitelji (Erneuerer) - 1/198
- Obrambena služba Zagreba - 1/498
- Obuka (nastava) jugoslovenske vojske - H/23, 49, 61, 101, 102, 116, 119, 130-133, 211, 218, 219, 223, 225, 281
- Obuka četnika - 1/330
- Obveznici pozvani na vežbu i aktivirani - 1/103, 109, 149, 155, 157, 196, 290, 587; II/IOO, 131, 134, 187, 200, 201, 202, 206, 207, 211, 213-216, 229, 233, 251, 254, 266, 267, 289, 300, 337, 350, 352, 370, 372, 373, 375, 482, 486, 521, 522, 656, 657, 700, 702, 704
- Obveznici rezervne vojske - H/178
- Obveznici Nemački - 11/16
- Obrnuti front - 11/186
- Obznana. - 1/16, 27, 31, 119, 120
- Obzor. - 1/450
- Odbori:**
- Glavni Četničkog udruženja - 1/169
 - Glavni HRSS - 1/32
 - Glavni »Jugoslovenske akcije« - 1/167
 - Glavni JRZ - 1/88
- Glavni (Centralni izvršni) organizacije »Boj« - 1/167, 181
 - Glavni organizacije »Zbor« - 1/167
 - Glavni organizacije »Otadžbina« - 1/167
 - Glavni Radikalne stranke - 1/19, 21, 43, 387
 - Inicijativni Stranke radnog naroda Hrvatske - 1/137
 - Izvršni (Centralni) KPJ - 1/119, 120
 - Izvršni SDK - 1/39
 - Ilegalni petorice (folksdojčera) - 1/193
 - Mačekov za proučavanje srpskohrvatskog sporazuma - 1/76
 - mešoviti Nemačko-jugoslovenski (privredni) - H/673, 679, 680
 - petorice (ileg. organizacija folks.) - 1/193
 - Privremeni upravni crnogorski - II/584
 - za Jugoistok
 - Radni opozicije 1935. - 1/43
 - Radni Udružene opozicije 1936. - 1/43
 - Tajni četnički u Hrvatskoj - 1/81, 330
 - za Jugoistok Nemačke Savezne industrijske grupacije - 11/673
 - za Jugoistok Srednjoevropskog privrednog saveta - U/673
 - za pravnu zaštitu studenata - 1/149
- Obrana za dobitak u vremenu - 11/128
- Odeijcnje za mornaricu pri Ministarstvu vojske i mornarice - II/120, 268

Odgovori:

- Josipa Broza Tita na Stojadinovićevu izjavu u Senatu 15. marta 1939. - 1/132
- predsednika jugoslovenske vlade od 16. marta 1938. na pitanje senatora dr Andelinovića o stavu jugoslovenske vlade prema anšlusu - 1/235
- Cvetkovića Mačeku 22. aprila 1939. na Mačekove predloge o razgraničenju - 1/82
- Udružene opozicije i Jugoslovenske nacionalne stranke na Mačekov predlog aprila 1939. da u ime ovih stranaka pregovara sa Cvetkovicem za rešavanje hrvatskog pitanja - 1/82
- CK KPJ od maja 1940. »Svim ratnim huškačima i kleveticima naše partije« - 1/139
- Štaba 2. armijske oblasti od 11. jula 1940. na izveštaj Štaba Zetske divizijske oblasti od 9. jula 1940. - 1/156
- Štaba Zetske divizijske oblasti od 19. jula 1940. na odgovor Štaba 2. armijske oblasti od 11. jula 1940. - 1/156
- britanskog MIP od 25. novembra 1940. na demarš jugoslovenskog poslanika povodom preletanja stranih aviona preko jugoslovenske teritorije - 1/298
- sovjetske vlade od 25. novembra 1940. o svom stavu o pitanjima koja su pretresana na razgovorima 12. i 13. novembra u Berlinu - II/12
- Nemačke na jugoslovensku notu od 7. decembra 1940. - 1/322
- turske vlade 21. januara 1941. na jugoslovensku notu od 4. januara 1941. - 1/327
- Nemačke vlade od 21. januara 1941. na sovjetsku protestnu notu od 17. januara 1941. - 11/19
- Musolinija od 4. februara 1941. na predloge advokata Stekiča - II'334
- kneza Pavla 4. februara 1941. na ponudu italijanske vlade od novembra 1940. - 1/333, 334

- Jugoslovenske vlade na Ruzveltovu poruku od 14. februara 1941. - 1/340
 - Musolinija 22. februara 1941. na Hillerovo pismo od 15. februara 1941. - 1/358
 - kneza Pavla od 17. februara 1941. na poruke kralja Dorda VI i Ruzvelta - 1/353
 - Herena od 18. februara 1941. na preporuku da knez Pavle prihvati Hitlerovu sugestiju da ga poseli - 1/353
 - Maćeka od 3. marta 1941. da ne prihvata Maletkeov nagovor da otepi Hrvatsku - 1/502
 - nemačkog MIP-a od 9. marta 1941. jugoslovenskoj vladi u pogledu njenih uslova za pristupanje Trojnom paktu - 1/377, 379
 - Herena od 12. marta 1941. na jugoslovenske protivpredloge o lektu note uz Protokol o pristupanju Trojnom paktu - 1/385
 - Gavrilovica iz Moskve od 14. marta na telegram Cincar-Markovića od 13. marta 1941. o stavu sovjetske vlade u pogledu sovjetsko-jugoslovenskog vojnog pakta - 1/389
 - jugoslovenskog poslanika u Londonu od 14. marta 1941. svom MIP-u da Forin ofis smatra da jugoslovenska vlada još nije donela nikakvu odluku i da se neće vršiti nikakav pritisak na Jugoslaviju - 1/387
 - nemačkog MIP-a (preko Herena) od 14. marta 1941. jugoslovenskoj vladi na njene zahteve od 12. marta o uslovima za pristupanje Trojnom paktu - 1/387
 - predsednika Turske Republike Isineta Inenija od 20. marta 1941. na Hitlerovo pismo (poruku) od 4. marta - II/26, 65
 - Cvetkovića od 23. marta 1941. na Cerčilovu poruku od istog dana - 1/413
 - Hortija Hitleru 4. aprila 1941. da u svemu prihvata Hitlerove predloge - II/40
 - britanske vlade od 13. aprila 1941. da ne može pomoći Jugoslaviji u tenkovima i avionima i da britanska flota ne može prihvatiti jugoslovenske trupe u Boki Kotorskoj - II/428
- Odlaganje napada Nemačke na Sovjetski Savez - 1/480, 481; II/31, 33, 646

Odluke (važnije):

Od 1934. do kraja 1940

- CK KPJ juna 1934. da se krajem godine održi konferencija KPJ koju će pripremiti Josip Broz Tito i Blagoje Parović - 1/126
- Četvrte zemaljske konferencije KPJ 1934. da se formiraju KP Slovenije i KP Hrvatske - I/126, 129
- Josipa Broza Tita krajem marta 1938. da se iz Pariza vrati u Jugoslaviju i formira Privremeno partijsko rukovodstvo - 1/130
- Saveta zemaljske odbrane od II. juna 1938. da se nabavi 500.000 maski za stanovništvo - 11/135
- Minhenske od 29. septembra 1938. prema kojima je Čehoslovačka morala ustupiti Sudetsku oblast Nemačkoj - 1/75, 238
- Vojnog saveta i ministra vojske i mornarice krajem 1938. da se nastavi utvrđivanje sa težištem na Severnom frontu - 11/152
- Konferencije ministra vojske i mornarice, članova Vojnog saveta i načelnika Glavnog generalštaba od 20. decembra 1938. o utvrđivanju Severnog i Severozapadnog fronta - 11/696
- Kneza Pavla polovinom marta 1939. da pregovore sa Maćekom za rešenje hrvatskog pitanja prenese na predsednika vlade Dragišu Cvetkovića - 1/80
- Maćeka posle prekida pregovora sa Cvetkovićem 27. aprila 1939. da nastavi pregovore sa Čanom - 1/86
- Proširene sednice Stalne komisije za utvrđivanje 31. maja 1939. o obezbeđenju kredita za hitno utvrđivanje - H/697
- jugoslovenske vlade jula 1939. za sprovođenje programa naoružanja i utvrđivanja i da se pokuša sklapanje sporazuma sa Hrvatima - 11/637
- Inicijativnog odbora Stranke radnog naroda Hrvatske od 10. septembra 1939. da se osnuje Stranka radnog naroda - 1/137
- Udružene opozicije od 7. maja 1939. da Cubrilović i Kramerobavesle Maćeka o slavu DO prema razgraničenju i spremnosti za pregovore - I/86

- O obrazovanju Banovine Hrvatske 1939. - I/100
- Konferencije u nemačkom Ministarstvu privrede od 17. oktobra 1939. da se usvoji gledište Nemačke Vrhovne komande da se Jugoslaviji ne isporuči više od 100 pt topova »škoda* II/688
- Stalnog saveta Balkanskog pakla od 2. februara 1940. da se zaključi sporazum sa svim balkanskim zemljama - I/263
- Hitlera od 16. jula 1940. da izvrši desant na Britanska ostrva - Direktiva br. 16 za desantnu operaciju »Seelowe» - U/7
- Arbitražna od 30. avgusta 1940. - U/9 (v. Druga bečka arbitraža)
- Musolinija od 15. oktobra 1940. da napadne Grčku - I/287
- Krunskog saveta na sednici 28. i 31. oktobra i 1. novembra 1940. da se zauzme Solun pre Italijana - U/639
- Krunskog saveta na sednici 28. i 31. oktobra i 1. novembra 1940. da se koncentrišu trupe na grčkoj granici - I/289, 290, 291
- Musolinija od 4. novembra 1940. da Italija učestvuje u operacijama na Balkanu - I 444
- Hitlera decembra 1940. da napadne grčku i Sovjetski Savez - II/IO. II. 12

Odluke od 1941.

- Hitlera 9. januara 1941. da Nemačka pruži pomoć Italiji u Albaniji i Airici - II/20
- Ministarstva vojske i mornarice početkom 1941. da se formiraju Jurišna (Celnička) komanda i jurišni (četnički) bataljoni - II/191
- na Savetovanju u Dvoru 8. februara 1941. da se Cvetković i Cincar- Marković odazovu pozivu Nemačke vlade da posete Nemačku. s tim da iznesu argumente protiv pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu i da se istakne neutralan stav Jugoslavije u postojećem evropskom sukobu - I/338
- Krunskog saveta od 6. marta 1941. da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu - I 374
- britanske vlade od 7. marta 1941. da se britanska vojska pojavi na Balkanu - I/369
- Krunskog saveta (konačna) na Četvrtoj sednici 13. marta 1941. da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu - I/386: U/217
- italijanske vlade marta 1941. da rukovodstvu VMRO za dizanje pobune u Makedoniji isplati 10 miliona lira - I/186
- jugoslovenske vlade 14. marta 1941. da iz Federalne banke u Njujorku prebaci u Braziljansku banku 10 miliona dinara u zlatu - I/390
- jugoslovenske vlade (načelna) od 20. marta 1941. da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu - I/399, 400
- Krunskog saveta na Sestoj sednici: 20. marta 1941. da se prihvati Trojni pakt - I/397, 414
- Konferencije Udruženja rezervnih oficira od 22. marta 1941. da se kod kneza Pavla protestuje protiv pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu - I/410
- nemačke vlade od 22. marta 1941. da se okonča odlaganje pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu i da se u ultimativnom tonu postavi zahtev da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu najdalje do 24. marta 1941. - I,407
- jugoslovenske vlade od 24. marta 1941. da Jugoslavija pristupi Trojnom paktu i da Cvetković i Cincar-Marković istog dana oputuju u Beč - I/416; U/219
- generala Simovića od 26. marta 1941. da akcija izvršenja državnog udara počne noću 26/27. marta 1941. u 1,00 čas posle ponoći - I/467
- Svetog Arhijerejskog sinoda od 27. marta 1941. da se na Svetom arhijerejskom saboru (sazvan 24. marta) zauzme zvaničan stav prema vlastodržcima koji su vodili Jugoslaviju putem ka Trojnom paktu - I/436
- Hitlera od 27. marta 1941. da napadne i razbije Jugoslaviju - I/511, 512, 549; U/30, 38, 40, 45, 501, 546, 547, 719
- Hitlera od 30. marta 1941. da se napad na Sovjetski Savez izvrši 22. juna umesto 15. maja 1941. kako je bilo ranije predviđeno - I/480
- Nemačke Vrhovne komande od 3. aprila 1941. da napad na Grčku i prodor ka Skoplju počne 6. aprila - U/58

- komandanta nemačke 2 armije od 9. aprila 1941. za nastupanje ka Sarajevu - U/357
- CK KPJ od 10. aprila 1941. da se nastavi borba sa fašističkim agresorima - 1/146; II/645
- Nemačke Vrhovne komande od 10. aprila 1941. za dalje operacije - 11/382
- jugoslovenske vlade od 13. aprila 1941. da komandant Pozadine Vrhovne komande general Kalafatović preduzme mere da se što brže dobije pomoć od Saveznika, da vojska produži otpor po dubini i da ga vlada ovlašćuje da traži primirje - II/438
- jugoslovenske vlade na sednici na Palama 13. aprila 1941 da 14. aprila otputuje u Nikšić. da prekine diplomatske odnose i objavi rat Mađarskoj - II 428
- Štaba italijanske 2. armije od 13. aprila 1941. da raspusti Slovenačku legiju - H/423
- jugoslovenske Vrhovne komande Đ O. br. 179 od 14. aprila 1941 da se zatraži primirje - II/443
- Komandanta Nemačke 2. armije od 14. aprila 1941 da je Hitler odlučio da se osnuje nova država Hrvatska koja će biti prijateljska prema Nemačkoj - 11/566
- jugoslovenske vlade od 15. aprila da napusti zemlju - U/668, 669
- Bečke (sporazum) od 22. aprila 1941. između Nemačke i Italije o podeli jugoslavenske teritorije i razgraničenju - U/550. 551, 589
- Musolinija od 29. aprila o aneksiji primorskih oblasti i dela Slovenije - II/579
- civilnog komesara za Crnu Goru od 5. maja 1941 da se raspusti Privremeni crnogorski administrativni komitet i da prestane vlast mesnih komiteta - 11/585
- Civilnog komesara za Crnu Goru od 18. maja 1941. da se obrazuje Savetodavno veće Crnogoraca - n/586
- Musolinija od 22. maja 1941 da se obrazuje Visoki komesarijat za Crnu Goru - II/586
- »Odredbe o izvršenju primirja između Nemačke i jugoslovenske vojne sile« - tekst akta o kapitulaciji jugoslovenske vojske - II 463

Odredi:

Grčki:

- Kruševski - U/244

Italijanski:

- »Valle« - 11/71. 80. 81. 82. 84. 250, 342

- Zelenih košulja - 1/22

Jugoslovenski:

- Aleksinački - II/346. 347

- Banatski - II/166. 258. 404, 710

- Bojanski - U/253, 306, 326

- Braničevski - II/166. 257, 258, 363. 418, 710

- Brzopalanački - 11/297

- **Cačanski** - n/348

- **Capljinski** - II/168. 267, 393

- Četnički - II/193, 365

- Derventski - H/295

- **diverzantski partizanski** - 11/190

- Đerdapski - U/248

- Erdevički - II/365. 390

- gerilski - H/237

- Gornjomilanovački - 11/348, 388, 403, 417, 418, 434

- Ibarski - U/348

- Izviđačko-zaštitnički - U/308

- Kalnski - U/166, 257, 331, 347. 354, 362, 518, 519. 709

- Kniški - 11/348. 388. 403. 417. 418

- Ključki - H/434

- Konjički - II/403

- Komarski - 11/435

- Komski - II/165. 253, 254, 306, 326, 344, 345, 360, 386, 402. 416. 516. 530. 531. 708

- Koprivnički - H/313

- Kosovskomitrovački - U/387, 402, 403, 433

- Leskovački - H/361

- Lički - 11/168. 264, 266. 353, 407

- Mačvanski - U/405. 418

- Mešoviti - H/409

- Mornarički na Crnojevića Rijeci - II/213

- Mornarički na Ohridskom jezeru - II/162, 483

- Mrčajevački - U/434

- Mramorski - U/346

- Novopazarski - 11/387, 433

- Orahovački - II/403

- Ormoški - II/168, 264, 266. 300, 315, 316, 336. 352, 372. 391. 706

- Patrolnih čamaca - 11/174

- Pečki - U/387, 403

- Planinski - 11/232. 249 <v Rišnjački i Triglavski)
- Posadni (1.2.3, 4. 5.6 i 7) - 11/208,209, 210
- Požarevački - 11/166. 256. 258, 363, 418, 710
- Pripravni mornarički - 11/379
- Prizrenski - II 416
- Kućanski - 11/365, 405
- Raški - 11/387
- Razbojnički konjički - 11/417, 449
- Rišnjački planinski - 11/81, 168, 219, 238, 266, 316, 318>352. 353. 392. 706
- Rudnički - II/388, 403, 417
- Sabantski - 11/362, 388, 520
- Savski - 11/166, 259, 389
- Sencanski - II/167. 259, 260. 311. 332. 348. 365
- Seoski »vulnetara« - 11/595
- Sigeiski- H/314, 315
- Skadarski - 11/305, 326, 493
- Smederevski - 11/166, 257, 258. 418, 710
- Somborski - 11/16", 260,275.298. 311. 332. 348. 365, 389, 390
- Strumički - II/165, 254, 295, 297, 308, 328, 517. 708
- Subotički - 11/311, 365
- Suvorečki - 11/387, 403. 416
- Sabački - 11/405
- Šibenski flotni - 11/337. 395. 407
- Trebinjski - 11/168. 267
- Triglavski (planinski) - U/81, 168. 219. 265, 352, 375, 489, 706
- Trstenički - 11/348, 388, 417
- Užički - 11/434, 449
- Vlasinski - U/166, 233, 256, 297, 310, 311. 329, 331, 332, 347, 362, 388, 518. 709
- za zaprečavanje i rušenje - U/280
- Zaštitnički (Timočke divizije) - II/387, 403, 417
- Združeni - H/322
- Zabaljski - U/260, 380

Nemački:

- Derdapski - II/50
- 'Gestapo« - 1/283
- Izviđački SS divizije «Adolf Hitler« - U/308
- Odsek za civilnu administraciju mađarskog Generalštaba - U/598
- Odstupnica (presecanje) - U/190, 247, 302, 308, 318, 319, 338, 347, 382, 406. 428, 434, 449. 456. 474, 515, 667
- Odstupni manevar -II/190
- Odsudan napad - U/127
- Odsudna odbrana - II/128. 161, 192, 193. 195, 256, 278. 332, 383. 428, 653, 665

- Odugovlačenje isporuke naoružanja i opreme Jugoslaviji - 11/685. 686, 688
- Odugovlačenje pregovora^Jugoslavije sa silama Osovine da pristupi Trojnom paktu - 1/303, 306. 364. 369, 382, 383; IJ/644
- Ofanziva, ofanzivne operacije - 1/591. 593; II/38, 39. 48. 58.68, 70.72. 73.75. 76.81. 84. 90. 129, 157, 160. 164, 165, 171. 186, 189, 190. 208, 212, 233, 241, 244. 247, 250, 252, 253, 278, 279, 281, 297, 298. 302, 304. 305, 307. 310. 318. 323, 326, 327, 343, 344. 355, 359. 377, 384, 386, 388, 392, 430. 431, 474 475, 515, 516, 648, 650, 655, 659. 661
- Ofanzivna vojna doktrina - II/128, 129, 185
- Oficiri austrougarske vojske - II/122
- Oficiri za vezu - 1/291; 11/48, 55, 88, 300b, 321. 328. 366. 400. 432, 471. 492
- Oficirska kamarila - H/31
- Okružni sud u Zagrebu - 1/31
- Okružnica albanskog Ministarstva unutrašnjih poslova - II 619
- Okružnica dr Jurja Krnjevića od 13. septembra 1939. hrvatskim poslanicima da prisustvuju sednicama kotarskih organizacija HSS i da predstavnicima mesnih organizacija objasne političku situaciju i potrebu da se hrvatski obveznici odazivaju mobilizaciji koja se sprovodi - 1/103
- Oktobar-I/12
- Oktobarska revolucija - I/IO, 12
- Oktroisani Ustav od 3. septembra 1935. - 1/18. 20.23. 39,50, 74.79.82,85.87,90, 166, 490. 492, 566; 11/587
- Okupacija - 1/168. 180

Okupacije:

- Albanije - 1/66, 182.234. 242. 244, 245,248. 254. 305; II/159. 205, 206, 506, 633, 653
- Austrije - 1/233, 580, 581
- Bačke - U/419. 435. 455, 597
- Banata - U/600
- Baranje - H/597
- Bugarske - II/19
- Crne Gore - H/460, 583, 587
- Čehoslovačke - 1/148, 241. 247; 11/159. 205. 633
- Dalmacije - 1/253, 265; U/45, 460, 634
- Danske - U/208
- Francuske - 1/283; U/20
- Grčke - II/19
- Hercegovine - U/460
- Holandije - 1/283
- Hrvatske - 1/253; II/45, 451, 634. 636, 637

- Jugoslavije-I/181. 188,210.550; 11/46.87. 373. 414. 432, 473. 530, 545, 546, 724
- Kosova i Metohije - 11/556, 585. 594
- Krita - 1/444; 11/11
- Lemnosa - 1/444; 11/11
- Luksemburga - 1/283,
- Mađarske - D/41
- Makedonije - 1/186; D/588
- nemačke zone NDH - U/566
- Norveške - 1/283; U/208
- Poljske - 1/283
- Rumunije - 1/287
- Slovenije -1/243; H/451.469,492,549,563, 581
- Soluna - 1/290, 291, 295. 371, 373, 383, 526
- Srbije - II/46, 546, 548, 550, 556
- »stare Srbije« - II/414
- Zapadne i srednje Evrope - 1/222
- Okružnica Alojzija Slepina o programu crkve za podupiranje Paveličevog režima - U/374
- Okupacione zone - U/407
- Omladinska komisija CK KPJ - 1/129
- Omladinske organizacije »Kulturbunda« - U/502
- Omladinski pokret - 1/130
- Omladinsko pitanje - 1/140
- Operacije:**
- »Atila« - U/20
- »Barbarossa« - 1/404. 444. 481; II/16, 27, 28, 31, 32. 33. 40. 41. 641. 643
- »Feliks« - II/11
- »Kazna. - H/289, 713
- »Manta« - 1/416; 11/13, 15, 16, 27, 28. 31, 32. 33. 34. 47. 52, 279, 641. 643
- »Plavi đavoli« - I./465
- Operativna odeljenja:**
- bugarske Vrhovne komande - H/25
- Glavnog generalštaba - II/157, 160, 179, 203, 204
- italijanske 2. armije - U/96, 97
- jugoslovenske Vrhovne komande II 733
- nemačke Vrhovne komande oružanih snaga - 11/30. 33, 52
- Nemačke Vrhovne komande kopnenih snaga - II/46, 52. 412
- Nemačke 2. armije - H/414
- Štaba 1. grupe armija - U/335
- Operativna vojska - 11/101. 105. 176, 181. 200. 202, 209, 229. 237. 698
- Operativno izvidanje - 11/276
- Operativno okruženje - II/189
- Operativno vazduhoplovstvo - 11/112, 114, 116, 132, 169, 170, 171. 268, 271, 276, 525 528. 539
- Opozicija - 1/17. 18, 20, 29, 31. 33. 34, 39. 40. 41.42.51,74,75.77,79,86.88. 100,102, 105 113, 116. 121. 122. 165, 166. 172.224. 232, 270. 308, 352, 379, 383, 385. 386, 397, 400, 412, 436, 458, 466; U/624
- Opozicione partije (stranke) - 1/42, 374
- Opozicioni blok (DS, JMO, SLS i HRSS) - 1/30. 31
- Opšta mobilizacija (uopšte) - II/101. 199, 201, 221, 223, 224, 225, 251
- Opšta mobilizacija jugoslovenske vojske - I 417, 493 548! 551: II/160, 188, 190. 221. 229, 252. 284, 286, 289, 318. 481. 647
- Opšta državna mobilizacija - n/195
- Opšta mobilizacija mađarske vojske U/250
- Opšta mobilizacija poljske vojske - 1/256
- Opšta obaveza u vojsci - II/101
- Opšta situacija Nemačke - U/21
- Opšta situacija u Evropi - I 344, 365
- Opšta međunarodna situacija u svetu - 1/342, 439; II/18, 22
- Opšte aktiviranje (tajna opšta mobilizacija) - 1/545, 548, 550; II/32. 122. 200, 221, 222, 225, 226, 227, 251. 653
- Opšte grupisanje snaga telafeoraB
- Opštenarodna odbrana - U/100
- Opštenarodni (odbrambeni) rat - U/652. 653. 663
- Opšti ustanak u Hrvatskoj i proglašenje nezavisne države prema planu ustaške emigracije - 1/52
- Opštinske vlasti - U/200, 201. 202. 260
- Opunomoćenici jugoslovenske Vrhovne komande za pregovore o primirju aprila 1941. - 11/445, 454. 457, 458, 462. 466, 473, 732, 733, 736. 738
- Opunomoćenici (nemački) za pregovore sa Maćekom - 1/495. 496. 497. 498. 499. 500, 501, 502
- Opunomoćenik Italije za pregovore o primirju italijanski vojni izaslanik u Berlinu - H/461
- Organizacija »Boj« - 1/167
- »Organizacija bojovnika Jugoslavije. — I/167
- Organizacija državnog udara 27 marta 1941. - 1/469. 479
- Organizacija jugoslovenskih nacionalista (v. »Orjuna«)
- Organizacija Nemačke zimske pomoći (Winterhilfswerk) - I/198

Organizacija službe za suzbijanje komunizma u vojsci i mornarici - 1/151
 Organizacija ustanka u Hrvatskoj (1939) - 1/64
 Organizacija vojske - 11/100
 Organizacijslajter (v. Voda organizacije)
 Organizovanje kosovskih Albanaca (1939) protiv Jugoslavije - 1/64
 Organizacija teritorijalne vazdušne odbrane - 11/178. 179. 180
 »Orjuna« (organizacija jugoslovenskih nacionalista) - 1/28
 Ortskomandature (komande mesta) - 11/558
 Oružništvo NDH (v. Žandarmerija NDH)
 Oružane snage NDH - 11/570. 572. 574. 727. 732
 Osiguranje granica - 11/175
 Osmatračke stanice službe javljanja - 11/119, 179, 181. 396. 478
 Osmatrački centri službe javljanja 11/179
 Osnovna (operativna) ideja britansko-grčkog odbrambenog plana - II 242
 Osnovna ideja nemačkog ratnog plana - 11/51
 Osnovne ideje jugoslovenskih ratnih planova - 11/155, 156, 159. 161,163, 164, 185. 186, 195. 203. 277, 310, 515, 520. 523, 650. 662
 Osnovno grupisanje snaga-11/158. 160, 161, 164, 190, 203. 204. 339, 429
 Osovina Francuska - narodni front - Sovjetski Savez - 1/226
 Osovina Pariz - London - 1/231; 11/632
 Osovina Rim - Berlin - 1/22. 54, 60. 61. 63. 75.77.99. 107. 108. 109. 131, 134, 143, 144. 230, 231, 234, 239, 245, 247-251. 253, 254, 257, 258, 262, 266. 271, 273, 274. 277, 278. 287, 292. 293, 296, 297, 300, 303, 304, 311, 318. 324, 328. 330. 333. 334. 339. 342. 345, 348. 351. 353. 358, 359, 361. 363. 365, 368. 372, 373, 379, 381. 383, 388. 389, 391. 392, 393, 398, 401, 403, 405. 407. 415. 434, 436. 437. 440, 441, 460, 464, 474, 477. 539, 547, 571.576, 578, 580. 581,587.590; II/8. 14.23. 37. 43. 76, 579, 584, 632, 633, 634, 635, 636, 638, 639. 640. 679. 693. 720
 Osvobodilna fronta - 1/181
 •Otdžbina« - 1/167
 Otcepljenje (rastava, secesija) - 1/5. 11, 61, 63. 66, 69, 76. 77. 89. 99. 135, 242, 495, 502, 503, 533. 572, 575. 580. 582; 11/720,721. 723
 Ovlašćenje Simovića generalu Kalafatoviću da sa Nemcima povede pregovore o primirju - 11/385. 439

Ovlašćenje Slovenačkog Narodnog veća banu Natlačenu 11. aprila 1941. da pregovara sa Nemcima da Slovenija dobije status po uzoru na NDH - 11/391

P

Pad Pašičeve vlade 4. aprila 1926. - 1/33
 Pad Slojadinoviceve vlade (1939) - 1/60. 61. 76. 77. 101, 133, 168. 242, 244. 245. 311, 576
 Padobranske jedinice (v. Jedinice: padobranske I

Paktovi (savezi, ugovori, sporazumi):

Antanta (vojni savez Francuske, Rusije i V. Britanije pred prvi svetski rat) - U/629
 - Londonski 1915. (v. Ugovori)
 - Male Antante od 1920-1921. - 1/130, 135, 148. 184.221, 236. 239,576. 580:11/156.629. 642. 644
 - Francuske i Cehoslovačke (odbrambeni savez) od 25. januara 1924. - 1/237
 - Tiranski (o savezu) između Albanije i Italije od 27. novembra 1926. - 1/184. 187
 - Tiranski odbrambeni između Albanije i Italije od 22. novembra 1927. - 1/222
 - Brijan- Kelogov (Pariski) od 27. avgusta 1928 - 1/232
 - o prijateljstvu, neutralnosti, sporazumevanju i arbitraži između Grčke i Turske 30. aprila 1930. - II/12
 - o organizaciji Male Antante od 16. februara 1933. (v. Mala Antanta)
 o srdačnom sporazumu Grčke i Turske od 14. septembra 1933. - II/12
 - Balkanski (sporazum) od 9. februara 1934. između Grčke, Jugoslavije, Rumunije i Turske - I 130, 157, 162, 163,222.228. 231. 249. 250. 251, 257, 263, 278, 295, 344, 362, 528,576; II/128,156. 162,632,633,634,635. 638. 644. 649. 703
 - o uzajamnoj pomoći između Francuske i Sovjetskog Saveza od 2. maja 1935. - 1/232. 237. 310
 - o uzajamnoj pomoći između Cehoslovačke i Sovjetskog Saveza od 16. maja 1935. - 1/232
 - Antikominterne (protiv Kominterne) od 25. novembra 1936 između Nemačke i Japana i Italije od 6. novembra 1937. - 1/148. 246. 249. 250, 307; II/634. 635
 - Osovine Rim - Berlin od 25. oktobra 1936. - 1/307

- nemačko - austrijski (ugovor) od 1936. - 1/232
- Beogradski (sporazum) od 25. marta 1937. između Italije i Jugoslavije- 1/53, 171,223. 224. 226, 235, 239. 241, 244. 265, 300, 305, 308, 323. 333. 358. 359, 376, 391. 394. 431. 462. 518; 11/287. 630. 640. 641. 642
- o većitom prijateljstvu između Bugarske i Jugoslavije od 24. januara 1937. - 1/146. 235, 251. 304. 341. 353, 438, 581; 11/87, 91. 358. 518, 642
- o uzajamnoj pomoći Francuske i država Male Antante (želja Francuske 1937.) - II/631
- Dopunski grčko-turski od 27. aprila 1938. - 11/12
- Nemačko - francuski od 1938. - I 304
- Celični između Nemačke i Italije od 22. maja 1939. - 1/256; H/634
- o nenapadanju između Nemačke i Sovjetskog Saveza od 23. avgusta 1939. - 1/94. 136. 137, 255. 260, 274, 275. 276: II/8. 637
- o nenapadanju u troje (Nemačke. Italije i Jugoslavije - predlog 1940) - 1/342. 346: II/18
- o uzajamnoj pomoći između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza (predlog) - 1/276. 482, 542
- italijansko - jugoslovenski (novi predlog 1941.) - 1/364
- o nenapadanju između Bugarske i Turske od 17. februara 1941. - 1/353. 354. 357; H/25
- o uzajamnoj pomoći između Bugarske i Sovjetskog Saveza (predlog 1941) - 1/347
- »prijateljstva Rusija - Jugoslavija« (predlog) - 1/539
- o uzajamnoj pomoći i savezništvu Jugoslavije i Sovjetskog Saveza 1941 - I 539. 542. 543, 552
- »o italijansko - nemačko - ruskoj garantiji« - 1/266
- o nenapadanju između Rumunije i Sovjetskog Saveza 1940. - 1/265
- Tajni vojni savez između Nemačke i Rumunije septembra 1940. - II/10
- Trojni (Bečki) od 27. septembra 1940. između Nemačke. Italije i Japana - 1/68. 72, 141, 142, 143. 296, 298, 300a, 301. 303, 306, 322, 323. 332, 333, 334, 335. 338. 339, 340. 344, 345, 347-353. 357. 358. 359. 363-366. 368, 369, 371-378, 381-386. 388, 389, 390. 392-416, 419. 420, 422, 423, 426, 431^43, 449. 454, 455. 457, 465, 466. 469, 470, 472, 475, 477. 479, 482, 483, 488, 490, 492, 493. 494. 495, 502. 504. 511, 512, 513, 515, 517, 518. 520, 521, 523, 527, 533, 538-541, 547. 550.551,586:11/8, 10. 13, 18.21,24,25.26. 27, 28, 29. 30, 39, 40.42. 44. 45. 94. 163. 164, 194. 217. 219, 223, 245, 283, 284, 285, 286, 287, 376, 457, 545, 554. 615. 640. 641, 644. 650, 659, 660, 663
- o većitom prijateljstvu Jugoslavije i Mađarske od 13. decembra 1940. - I/146, 300. 305, 306. 321. 361, 362, 431. 438; II 41, 42, 85, 91. 401, 425, 641, 642
- o nenapadanju i prijateljstvu Jugoslavije i Nemačke(predložiti)-**1/303,305,323,342, 344, 383; n/25**
- o nenapadanju između Jugoslavije. Nemačke i Italije (ponuda) - 11/640, 641
- o prijateljstvu i nenapadanju između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza od 6. aprila 1941 - 1/543; 11/79
- Palata Kidi - 1/407; 11/79
- Pariz kao francuska vlada - 1/20, 29, 48, 51, 56, 62, 225, 229, 236, 310. 631. 635, 636, 675
- Parlament - 1/12, 15, 27, 38. 57. 90. 114. 119, 346, 475, 490, 492
- Parlamentarizam - 1/16, 58, 59, 165. 564
- »Partija strelastih krstova« (Nvlaskeresztes) - 1/187
- Partijske organizacije KPJ u vojsci - 1/119, 123, 150, 275, 276
- Partizani (partizanske snage) - 11/95, 571. 582
- Partizanski (teritorijalni) rat - I 552. 11/49, 193. 661. 662
- Pasivna odbrana stanovništva - 11/135,
- Pasivna zaštita (PAZ) - 11/175, 179. 197. 208. 237
- Pašicevci - 1/38
- Pavelićeva (buduća) vlada - 11/39
- Pavelicevci - 1/108. 173
- Personalna unija - 1/16, 36, 63, 65. 496; 11/549. 616
- »Pester Lovd« - 1/95
- Pešadijske jedinice (v. Jedinice: pešadijske)
- Pešadija - 11/108. 352
- Pešadijska podoficirska škola (u borbi) - 11/511, 533
- Peta kolona, petokolonaši. petokolonaški elementi - 1/146. 147, 188, 189, 191, 192, 193. 196-199, 202, 203. 214. 258. 269, 275. 276, 331, 375, 479. 548. 612; 11/30. 44,46. 89. 194. 197, 198, 200, 202, 206, 222. 228, 251. 252, 260. 265, 281, 292, 300, 300a. 317. 335, 342. 351, 355, 359. 362. 375, 378, 389. 409, 436, 445, 457, 472, 479. 481. 487. 499, 501. 503, 505-510. 513. 514, 517, 521. 522. 525

529,530.538.539.581.601.626-629,645. -Petka« (jugoslovenski putnički brod) -
656, 658. 659. 662, 663. 668, 669. 670, 720, 11/453
723 Petomajska skupština (1935) - 1/21
Petenova vlada - 1/283; 11/20 Pionirski bataljoni - 11/206, 331, 433, 602

Pisma:

- Trumbica iz Beča Mačeku 1928. daje sa zadovoljstvom upoznao Pavelićeve »ovdašnje prijatelje, naše dobre i otmene Hrvale« - 1/49
- Centralnog komiteta KPJ posle zavodenja šestojanuarske diktature 1929. - I 125
- Josipa Broza Tita -za Srbiju- početkom novembra 1936. - 1/128
- Josipa Broza Tita Vilhelmu Piku krajem februara 1938. - 1/130
- britanskog poslanika u Beogradu od 14. aprila 1939. - izveštaj da knez Pavle želi da pošalje sedam tona jugoslovenskih zlatnih rezervi u Englesku banku za račun jugoslovenske vlade „,- */313
- "ministra inostranih poslova Mađarske od 27. aprila 1939. svom ambasadoru u Rimu o mađarsko - jugoslovenskim odnosima - I'247
- Mačeka - Cvetkoviću (nagovešteno u štampi 5. maja 1939) da pretpostavlja da je Namesništvo odbilo Sporazum od 27 aprila - 1/85
- bosansko - hercegovačke studentske omladine od I. decembra 1939. (Treće otvoreno pismo) - 1/105
- Hitlera - Musoliniju u kojem odbacuje ponudenu pomoć za napad na Poljsku - 1/258
- Narodne studentske omladine Filozofskog fakulteta u Skoplju od 15. decembra 1939. Vlatku Mačeku povodom krvavih demonstracija u Beogradu 14 decembra - 1/139
- studenata Beogradskog univerziteta od 21 januara 1940 nemačkom poslaniku u Beogradu zbog terora Hitlerove Nemačke (Protestno pismo) - 1/139
- italijanskog poslanika u Beogradu od 15. juna 1940. italijanskom konzulu u Dubrovniku da se pridobiju nezadovoljni Crnogorci - 1/183
- Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije od avgusta 1940. povodom godtšnjice Sporazuma Cvetković - Maček - 1/108, 178
- Hitlera od 20. novembra 1940. godine Musoliniju o vojno-političkoj situaciji posle napada Italije na grčku i merama da se ublaže nastale posledice - 1/298, 585
- Hitlera Musoliniju od 31. decembra 1940. o opštoj situaciji, odnosima sa SSSR-om. Bugarskom, Mađarskom. Rumunijom i Jugoslavijom i o poveljnom stanju na Zapadnom frontu - II/18.46,546
- Danila Gregorića Paulu Smitu od 20. januara 1941 - 1/326, 327
- Cvetkovića Ribentropu koje je Paul Smit uručio Hitleru 29. januara 1941,- 1/333
- Stakica Anfusu u Rimu od 1. februara 1941 da ce uskoro stići sa odgovorom kneza Pavla na Canove predloge od novembra 1940. - 1/333
- Hitlera Musoliniju od 15. februara 1941. o rezultatima razgovora sa Cvetkovićem u Berhtesgadenu 14. februara - 1/358
- Hitlera predsedniku Turske Republike Ismetu Ineniju od 4. marta 1941. o miroljubivim namerama Nemačke prema Turskoj - Nemačke trupe ostace 60 km od turske granice 11/26
- Idrna knezu Pavlu od 5. marta 1941. da bi Jugoslavija doživela istu sudbinu kao i one zemlje koje su verovala Nemačkim obećanjima ako bi ostala pod Nemačkim uticajem - 1/369, 380
- Cércila Ruzvellu 10. marta 1941. da utiče na složnost balkanskih država - 1/382
- mađarskog regenta Hortija Hitleru od 27. marta 1941. da se Mađarska mora više čuvati od sovjetske i rumunske pretnje nego da postavlja zahteve Jugoslaviji - 11/41
- Musolinija Hitleru 28. marta 1941. da treba računati na Pavelića, predstavnika separatističkih tendencija kod Hrala - 1/514
- Hitlera Musoliniju 27,28. marta 1941. (telegramom) da se pripremi za suprotstavljanje krizi, ali da ne preduzima dalje operacije u Albaniji - 1/513. 516; 11/37
- Musolinija Hitleru od 28. marta 1941. - odgovor na Hitlerovo pismo od 27/28. marta - 1/514
- regenta Hortija Hitleru od 3. aprila 1941' da nemačka Vrhovna komanda precizira zadatke mađarske vojske koji bi bili »u skladu sa našom savešcu« - 11/86

- Hitlera Musoliniju od 4. aprila 1941. da je držanje italijanskog fronta u Albaniji prvi uslov za uspeh nemačkog napada na Jugoslaviju i Grčku - 11/73
- Musolinija načelniku Generalštaba vojske od 5. aprila 1941 da upozna sve trupe u Julijskoj krajini da će biti smesta streljan svaki oficir, podoficir i vojnik ako bi se povlačio bez naređenja - 11/78
- Hitlera Musoliniju od 5. aprila 1941. da ne može više da okleva, tako da će »sutra uputiti nemačke formacije u napad na Jugoslaviju u talasima«. iako bi rado pričekao još 6 ili 8 dana, ali to ne dozvoljava situacija - 11/79, 80, 82
- Grizogona Alojziju Stepincu od 8. februara 1942. u kojem ga okrivljuje zbog ustaških zločina - 1/212
- Musolinija Hitleru od 6. aprila 1941., odgovor na Hitlerovo pismo od 5. aprila - n/79
- generala Simovića 14. aprila 1941. generalu Danilu Kalafatoviću daje određen za načelnika Štaba Vrhovne komande - 11/436
- Miha Kreka, potpredsednika i ministra građevina izbegličke vlade od 2. aprila 1942. Savi Kosanoviću o sednici jugoslovenske vlade 13. aprila 1941. godine - 11/495
- Miha Kreka iz Londona 8. aprila 1942. Savi Kosanoviću - 11/440
- Vrhovnog štaba NOV i POJ Glavnom štabu Hrvatske od 16. novembra 1941. da narodnooslobodilačka borba u Hrvatskoj još nije uzela maha - 11/576
- druga Tita početkom 1942. partijskom i vojnom rukovodstvu Hrvatske daje mali broj pristalica HSS uvučen u Hrvatski narodnooslobodilački front - 11/576

Pitanje Dobruđe - 1/252

Pitanje Jugoslavije u odnosu na saveznike
Nemačke - 1/302

Pitanje Soluna - 1/303

Planovi:

- *Austrijski* 1914. godine - 11/193
- *Britansku - grčki* odbrambeni 1941. - 11/241, 243
- *Francuski*- 1870/1871. godine
- za iskrcavanje trupa u Solunu 1940. - 1/261
- za akciju na Balkanu 1940. - 1/262
- *Grčki:*
- početni operacijski - 11/278
- Papagosov - U/241, 243
- *Italijanski:*
- Ratni »E« (»Emergenza«) - 1/278, 279; II/67, 69, 70, 71, 74
- Ratni »P. R-12. - H/67, 68
- Ofanzivni protiv Jugoslavije od septembra 1940. - 1/279
- Početni operacijski za napad na Jugoslaviju - 11/75, 87, 88, 90, 277
- za aneksiju Albanije - 1/238, 239
- za intervenciju u Jugoslaviji - 1/279; II/69
- za podelu Jugoslavije - 11/45
- za razbijanje Jugoslavije - U/45, 87, 88

- za upad u Jugoslaviju početkom marta 1939. - 1/243
- Musolinijevi za napad na Jugoslaviju - 1/273, 277, 361
- *Jugoslovenski-*
- Ratni »O. (opšti) - U/157, 158, 649, 695
- Ratni »NMaUAnBs« - varijanta Ds plana »O« - II/157, 158
- Ratni »S. (Severni front) - II/129, 155, 159, 160, 161, 236, 650
- Ratni »R-40« - 1/240; II/129, 155, 161-164, 185, 186, 203, 650
- Ratni »R-41« - 1/552; 11/77, 90, 114, 129, 132, 155, 164, 165, 176, 184, 185, 186, 188, 190, 192-195, 203, 204, 205, 218, 219, 222, 227, 231, 234, 252, 256, 258, 260, 261, 262, 268, 275, 276, 310, 354, 368, 378, 478, 518, 650, 652, 655, 662, 668
- Početni operacijski - 1/591, 593; II/176, 185, 188, 190, 191, 277, 302
- Jugoslovensko - italijanski za podelu Albanije - 1/241
- Komunistički za rad i propagandu u vojsci - 1/153
- Koncentracije za ratni plan »R-40« - U/203, 205
- Koncentracije za ratni plan »R-41« - II/203, 204, 205

- Koncentracijskog prevoženja - 11/187. 193. 204. 205
 - Milana Nedića za zauzimanje Soluna - 1/292/293
 - Opšti državne mobilizacije - 11/196, 197
 - Opšti za izvršenje koncentracije - 11/187, 193. 651
 - Opšti za osiguranje teritorije od napada iz vazduha - II/179
 - Posebni državne mobilizacije - II/196, 197
 - »Srpskih generala« (oktobra 1940.) za izvršenje udara i zavođenje diktature (glasine) - 1/287
 - Teritorijalne vazdušne odbrane - 11/179
 - za evakuaciju - 1/545
 - za mobilizaciju vojske ili njenih delova - 11/196
 - za opštu mobilizaciju - 11/228, 229, 239
 - za organizaciju snabdevanja vojne sile u ratu - II/182
 - za organizaciju vojne sile u ratu - II/196
 - za osiguranje komunikacija i objekata - 11/178
 - za osiguranje unutrašnjosti teritorije - 11/178
 - za rušenje i zaprečavanje - II/153. 176
 - za uređenje komunikacija - D/181
 - za uređenje pozadine - 11/181
 - za uređenje pozadine za ratni plan »R-41« - 11/184
 - za utvrđivanje - II/155
- Mađarski*
- 1914 - 11/193
 - Početni operacijski za napad na Jugoslaviju - 11/86. 87, 90
 - Revizionistički u odnosu na Jugoslaviju (1938) - 1/75
- Nemački:*
- Ratni za napad na Jugoslaviju - II, 30. 31. 32. 42. 46. 47. 87, 88
 - Početni operacijski za napad na Jugoslaviju (»Plan 25«, »Poduhvat 25« od 27. marta 1941) - II 32, 33, 34. 47, 51, 86, 87, 88. 90. 94. 247. 277
 - Početni operacijski za napad na Grčku (operacija »Marita« - Direktiva br. 20 od 13. decembra 1940) - 1/416: 11/13, 32
 - Operacijski protiv Jugoslavije - 1/549; II 45. 73. 88. 546
 - Operacijski protiv Grčke - 11/382
 - o organizovanju »velikog privrednog područja« - 11/674
 - za koncentraciju trupa prema Grčkoj - II/13, 14
 - za napad na grčku, Gibraltar i severnu Afriku - II/10
 - za operacije mađarske vojske - II/41
 - za operacije na Balkanu i Sredozemlju (Direktiva br. 18 od 12. novembra 1940) - II II
 - za podelu Jugoslavije - U/545. 548, 549
 - za napad na Sovjetski Savez (Direktiva br.21 od 18. decembra 1940. - operacija »Barbarosa«) - II/12. 32
 - za iseljavanje Slovenaca -565
 - za razbijanje Jugoslavije - 11/45, 545
 - Hitlera i Ribentropa za buduće uređenje Evrope - 1/356
- Ruski* 1914 - 11/193
- Srpski* 1914. - II/193, 651
- Ostale*
- Hitlera i Musolinija za podelu jugoslovenske teritorije - U/535, 544. 546
 - Mačekov za preuređenje Jugoslavije na federalne jedinice - 1/50
 - Mačekov o autonomiji i nezavisnosti Hrvatske - 1/244
 - ministra vojske i mornarice generala Milana Nedića za zauzimanje Soluna - U/639
 - Projekt zajedničkog operacijskog plana Jugoslavije, Grčke. Turske i V. Britanije - 1/381, 595
 - Platforma Jedinstvene radničke partije - 1/43
 - Platforma radničke klase - 1/128, 129
 - Platforma Stranke radnog naroda - 1/43
 - Plebiscit - 1/57, 83, 85. 100. 236. 239. 330
 - Plenum CK KPJ aprila 1936. - 1/43, 120, 121
 - Ploveca baza Rečne flotile (v. Baze)
- Pobune:**
- u Makedoniji (plaćena od Italije) - I./186
 - 40. dopunskog puka u rejonu Bjelovara 8. aprila 1941 - U/333. 656
 - 108. pešadijskog puka u Karlovcu (1939) - 1/209, 263, 656~
 - 108. pešadijskog puka 8. aprila 1941. kod Bjelovara - U/333. 334, 338, 349, 350, 375. 484
 - nekih jedinica 42. pešadijskog puka 8. aprila 1941 u rejonu Bjelovara - U/333, 484, 506, 656
 - pukova Slavonske divizije 8. aprila 1941.- 11/336. 522

- nekih jedinica 4. armije 8. aprila 1941. - II/337
- nekih jedinica u Hrvatskoj na Severnom frontu - U/44. 91, 312, 340, 352. 353. 355, 368, 371, 520, 521
- nekih Albanaca 8. aprila 1941. u rejonu Suve Reke - U/326. 328
- 13. pešadijskog puka Dinarske divizije 10 aprila 1941. - U/378
- ustaša u Crikvenici 10. aprila 1941. - II/379. 540
- ustaša u Mostaru 11. aprila 1941. - U/393, 526
- ustaša u Sremskoj Mitrovici 11. aprila 1941. - U/389
- u Šibeniku - II/510
- Podela Albanije između Jugoslavije i Italije (predlog) - I/241. 245. 311
- Podela Jugoslavije između Nemačke i njenih saveznika (namera) - I/173; II/91.406. 545
- Podizanje mostova na Dunavu za prelaz nemačkih trupa u Bugarsku - II/19, 24. 25. 26. 146
- Podmornička ofanziva - II/18
- Podmornički rat - I/342
- Podmuklost Bugarske« - I/329
- Podprefektura u okupiranoj Makedoniji - II/593
- Poduhvat br. 25 (v. Direktiva br. 25) - II/58, 94
- Podunavska federacija - I/52, 53, 213
- Podunavska konfederacija - I/53
- Podunavske zemlje - U/673
- Poglavnik NDH - H/570, 572. 664. 722. 723
- Pogot« - II/681
- Pogreb «Male Antante» - I/308: 11/633
- Pohorski bataljon - U/615
- Pokolj Srba, Jevreja i Cigana u NDH - I/211
- Pokrajinska rukovodstva KPJ - I/130, 131
- Pokrajinske konferencije 1928 u Bosni i Hercegovini, Sloveniji, Makedoniji i Crnoj Gori - I/124
- Pokrajinske vlade (u Jugoslaviji) - I/87. U/353. 522
- Pokrajinski komiteti KPJ za:**
- Crnu Goru - I/155
- Bosnu i Hercegovinu - I/143
- Sloveniju - I 127
- Srbiju - I/141. 142. 143. 286. 474
- Vojvodinu - H/502
- Pokret obnove (Erneuerbevegung) - I/198
- Pokret za nezavisnu državu Hrvatsku - I/54
- Pokret preporoda - I/191
- Pokret za autonomiju Slovenije i Crne Gore - I/101
- Pokret za ravnopravnost svih naroda Jugoslavije - I/101
- Pokrštavanje (v. Katoličenje)
- »Pokušaj velike prevare naroda« - stav Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije prema Sporazumu Cvetković - Maček - I/106
- Policijska-1/40/41. 86, 114, 121, 125, 128, 138, 148/149, 158, 173, 174, 178, 190, 191, 195, 308, 397, 442. 443. 470. 474. 475, 485, 512. 598; II/502. 512,513, 582.590. 593.597. 599, 601, 602. 614, 627, 730
- Policijska (okupatorska) uprava (v. Kvesture)
- Policijske jedinice (organizacije) - I/189; II/570
- Policijski (nemački) bataljoni u Sloveniji - U/564. 565
- Policijski organi (aparati) - I/31, 42. 168, 548, 551
- Policijski odredi - U/593, 602
- Policijski režim u Jugoslaviji - I 18. 120
- Policijski teror - I/31
- Politbiro CK KPJ - I/43
- Politbiro SKP (b) - I/542
- Politička sekcija Nemačke tajne policije - I/291
- Politička situacija u Evropi - I/85, 128, 141, 233, 253
- Politička situacija u Hrvatskoj - I 41. 58
- Politička škola u Kumrovcu - I/1 19
- Politički sekretarijat Kominterne - I/133
- Politički testament Stjepana Radića - I/36
- Politički vjesnik« - I/56, 61. 70, 71. 77. 80. 86. 95. 96
- Političko odeljenje Vermahta - I/549
- Političko-isledni uredi (UPI) fašističke milicije - II/505
- Politika« - I/13. 27. 34, 46. 95, 96, 161. 168. 202. 203, 204, 211, 212, 215. 217, 255, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 319, 320, 321. 449. 450.452.454.486,487.507. 545.546:11/373. 477. 478. 479, 485, 487, 489, 491, 494, 496. 498. 508. 513, 544, 616
- Politika ekspres« - U/614
- »Polok« (brod) - U/690
- Poluvojne vermanšaft organizacije - II/563, 564. 565, 602
- Poluvojne profašističke organizacije u Sloveniji - II/391. 602
- Poluvojničke albanske dobrovoljačke organizacije - I/189

- Poluvojničke organizacije HSS-I/171, 177, 181
- Poluvojničke mađarske organizacije »Nemzetek« - 11/419
- Poluvojničke organizacije Nemačke manjine - 1/200; H/559
- Poljaci - 1/235, 413
- Pomoć Jugoslavije grčkoj - 11/639
- Pomoć (obećavana) SAD Jugoslaviji - 1/328, 355, 356, 390, 401, 405, 406, 472, 476, 524, 538, 539, 547, 586, 592; 11/285, 323, 342, 428, 485, 494, 647, 666, 667
- Pomoć Sovjetskog Saveza (»Rusije«) Jugoslaviji - 1/300; 11/641, 692, 693
- Pomoć (obećavana) Sovjetskog Saveza Jugoslaviji - 1, 300, 539, 541, 542, 544; H/641, 667
- Pomoć Velike Britanije grčkoj - I 289, 325, 339, 352, 354, 356, 362, 369, 373, 383, 459, 532, 547, 592, H/234, 241, 242
- Pomoć (obećavana) Velike Britanije Jugoslaviji - 1/289, 322, 333, 355, 356, 373, 380, 381, 382, 389, 390, 397, 401, 405, 406, 460, 486, 527, 532, 536, 594; H/234, 278, 285, 327, 419, 428, 494, 530, 647, 650, 667
- Pomoć (tražena) Jugoslaviji od Saveznika - 11/438, 439, 443
- Pomoć Velike Britanije Turskoj - 1/356
- Pomoćna policija (Hilfpolizei) »HIPO« - H/564, 565
- Pomoćna policija Hrvatske seljačke i građanske zaštite - I 178
- Pomoćna policija »Kullurbunda« - H/601
- Pomoćna (nemačka) vojska - II 197, 198, 565
- Pomoćni grafikoni za koncentracijska prevoženja - 11/204
- Pomoćnici:**
- francuskog vojnog izaslanika u Beogradu - 1/331
 - inspektora Vrhovne vojne inspekcije - 1/559; 11/214
 - komandanta Pozadine jugoslovenske Vrhovne komande - 11/229
 - komandanta vazduhoplovstva - 1/461, 463; II/116
 - načelnika Glavnog generalštaba - 1/493, 529, 532, 533, 535, 536, 583, 595; 11/224, 229, 236, 301
 - načelnika italijanskog Generalštaba - 11/79
 - načelnika Nemačkog Generalštaba kopnene vojske - II 47
 - načelnika Štaba jugoslovenske Vrhovne komande - U/99, 165, 239, 406, 409, 443, 447, 494, 541, 705
 - vrhovnog komandanta jugoslovenske vojske - 11/163, 165, 318, 705
 - Nemačkog vojnog atašea u Beogradu - II/472, 500
 - Pomoravski Bugari. - 11/592
- Pomorska obalska komanda** - II 119, 120, 122, 162, 172, 173, 239, 273, 379, 395, 424, 436, 712
- *Juni sektor* - II/120, 162, 173, 273, 712
 - minonosac »Jastreb« - 11/122, 173, 273, 301
 - minonosac »Kobac« - H/122, 173, 273
 - minonosac »Orao« - 11/122, 173, 273
 - minopolagač »Meljine« - 11/122, 173, 273
 - minopolagač »Mljet« - 11/122, 173, 273
 - minolovac-drager »D2« - II 121, 122, 173
 - *Severni sektor* - 11/120, 162, 173, 230, 238, 273, 379, 395, 408, 424, 510, 530, 712
 - minopolagač »Malinska« - 11/122, 142, 173, 273, 395, 408, 409, 424
 - *Srednji sektor:* - H/120, 162, 173, 273, 530, 712
 - minolovac »Galeb« - 11/122, 142, 173, 273
 - minolovac »Labud« - 11/122, 173, 273
 - minolovac »Sokol« - 11/122, 173, 273
 - minopolagač »Marian« - 11/122, 173, 273
 - minopolagač »Mosor« - 11/122, 173, 273
 - »Spasilac« - brod za spasavanje - II/122, 173, 273, 425
 - »Jadran« - školski brod - II, 121, 122, 173
 - Minolovac »D2« - 11/273
- Pomorska odbrana Selce - II/120, 162, 238, 273, 301, 540
- Pomorska vazduhoplovna škola - II/119, 173
- Pomorska vojna akademija - II/120
- Pomorske ustanove i škole - II/122
- Pomorske snage NDH - 11/571
- Pomorski arsenal - 11/120
- »Pomorski zbornik« - 11/486, 489, 544
- Pomorski rat - 11/21
- Pomorsko-desantne operacije - 11/273
- Pomorsko vazduhoplovstvo** - 11/119, 122, 133, 237, 273, 274, 337, 482, 485, 489
- *Hidroplanske komande:*
 - I - II 119, 120, 173, 273, 713

- 2. - H/119. 120. 173. 273. 323. 344. 353. 379, 713
- 3. - H/119, 120. 173. 273, 325, 424, 713
- *Hidroplanske grupe:*
- 1. - 11/120. 325
- 2. - 11/120, 379
- 3. - H/120
- 4. - H/120
- *Hidroplanske eskadrole:*
- 1. - 11/120. 173
- 5. - 11/120. 173, 344. 379
- 11. - 11/120, 173
- 12. - n/120. 173
- 20. - II/120. 173. 395, 409, 456
- 21. - II/120. 173
- 25. - II/120. 173. 379, 395. 456
- 26. - H/120, 173, 323
- Pomorske baze (v Baze: pomorske)
- Pomorski arsenal u Tiviu - H/119
- Popisna stoka II 143, 201, 203, 211. 214, 215.217.226.260
- Popisna vozila - 11/143. 201, 203, 211, 214, 215, 226. 260
- Popisni brodovi - 11/162, 218
- Popuna jedinica ljudstvom, stokom i vozilima - II/183. 203
- Popunidbena zapovjedništva hrvatskog domobranstva - 11/571
- Poraz Italijana u Africi - 1/199, 444
- Poraz Nemačke vojske u bitci pred Moskvom 1941. - H/646
- »Poruka« (časopis) - 1/319, 484

Poruke:

- CK KPJ Crnogorcima i Makedoncima protiv italijanske propagande - 1/182
- Stjepana Radića kralju Aleksandru 23. juna 1928. da ima poverenia u njega i da ce »Srpsko - hrvatski - slovenački narod« i kralj rešiti teško pitanje prouzrokovano zločinom u Skupštini - 1/35
- Kralja Aleksandra jula 1928. Stjepanu Radiću da proklamuje rascep (otcepljenje) - 1/37
- M. Lorkovića Mačeku 1936. o ciljevima i planovima ustaške emigracije - 1/52
- Pavelića Mačeku 1936. preko austrougarskog majora Sabljaka o podunavskoj federaciji-1/53
- Antoni Idna jugoslovenskoj vladi (preko poslanika Kampbela 15. marta 1937) odnosima Jugoslavije i Italije kakve preporučuje V Britanija - H/630
- Maćeka Andrusu početkom 1938. da preko mađarskog konzula prenese' njegovu (Mačekovu) poruku mađarskoj vladi da se želi priključiti politici Rim - Berlin i mađarskoj revizionističkoj politici - 1/55
- Krnjevića Mačeku iz Ženeve 1938. da ne stupa ni u kakav dodir sa Stojadinovićem i njegovom vladom, uz druga važna uputstva - 1/56
- Maćeka Krnjeviću preko Jančikovića u Zenevi 1938. - 1/56
- Maćeka mađarskoj vladi preko mađarskog konzula početkom 1938. da želi da se priključi politici Rim - Berlin - 1/54. 55
- Kneza Pavla Mačeku januara 1939. radi sklapanja sporazuma - 1/76
- Maćeka Canu preko Karnelutija 18. maja 1939. da će odbaciti sporazum s Beogradom i pripremiti pobunu - 1/63
- Maćeka Canu preko Karnelutija. da će nastaviti akciju za otcepljenje Hrvatske i na zahtev Italije i njenu pomoć u roku od 6 meseci podići ustanak. 1939. - 1/63
- Maćeka 1939. Cvetkoviću da ne dolazi u Zagreb kao ministar, a ako želi da razgovara kao srbijski političar onda neka podnese ostavku u vladi - I 76
- Maćeka Canu 1939. preko Karnelutija, da treba izvesti načisto neke tačke o odnosima između Italije i Hrvatske - 1/87
- kneza Pavla Mačeku. preko Košutića (posle ulaska italijanskih trupa u Albaniju 7. marta 1939) da pošalje svoje predstavnike u vladu - 1/80
- Cvetkovića Mačeku (preko Gavrilovića) posle povretka kneza Pavla iz Rima da se obrazuju četiri teritorijalne jedinice. 1939. - 1/87
- sovjetske vlade 1939. (predlog) za zaključenje Ugovora o uzajamnoj pomoći između SSSR-a. V Britanije (Engleske) i Francuske - 1/254
- Cvetkovića Ribentropu 23. novembra 1940. da Jugoslavija želi da sačuva mir i saraduje s Nemačkom - 1/301

- Ruzvelta od 14. februara 1941. jugoslovenskoj vladi da će vlada SAD, na osnovi Zakona o zajmu i najmu pružiti pomoć narodima koji se odupru agresiji - 1/340
- Ruzvelta od 15. februara 1941. knezu Pavlu, kralju i jugoslovenskoj vladi da bi pobjeda despotskih sila, makar i na diplomatskom polju, utrla put novim zahtevima i pretnjama nezavisnosti Jugoslavije - 1/355
- Ruzvelta od 22. februara 1941. knezu Pavlu da SAD gledaju na budućnost, a ne na sadašnjost i da potpuno priznaju bitne i teške probleme jugoslovenske vlade i kneza - 1/357
- Idna od 2. marta 1941. knezu Pavlu da se odluči na britansku stranu - I/364, 365
- Hitlera predsedniku Turske Republike Ismetu Ineniju 4. marta 1941. da ima miroljubive namere prema Turskoj i da će se Nemački trupe zadržati na 55 km od turske granice - 11/64
- Ruzvelta knezu Pavlu posle Prve sednice Krunskog saveta da se nada da će Jugoslavija braniti svoju slobodu i nezavisnost i da neće prihvatiti nečasne zahteve Nemačke i Italije - 1/370
- Ruzvelta od 18. marta 1941. jugoslovenskoj vladi povodom zahteva da se 15 miliona dolara u zlatu prebaci u Argentinu - 1/395
- Ruzvelta Beogradu 18. marta 1941. da se stavi do znanja knezu Pavlu da SAD gledaju na budućnost i da su zainteresovane da Jugoslavija i Turska pruže otpor - 1/395
- pukovnika Vauhnik iz Berlina knezu Pavlu i Glavnom generalštabu da se Nemačka priprema da napadne Sovjetski Savez »vrlo skoro« - 1/383
- Cerčila Cvetkoviću 23. marta 1941. da će Jugoslavija doživeti sudbinu Rumunije ako popusti Nemačkoj i Italiji - 1/412 kralja Dorda knezu Pavlu - 1/403
- britanskog poslanika u Beogradu Kompbela od 24. marta 1941. Izvršnoj službi britanske jedinice za specijalne operacije (SOE) da su inicijatori za organizovanje civilne vlade raspoređeni prema V Britaniji — 1/418
- britanskog ministra inostranih poslova Idna marta 1941. Ministarstvu informacija i Bi - Bi - Si - ju da se posluži svim mogućim pritiskom i emisijama na srpskohrvatskom jeziku da bi se učvrstio otpor pristupanju paklu »među Srbima« - 1/417
- Ruzvelta kralju Petru II. prilikom stupanja na presto - 1/475
- vršioca dužnosti ministra inostranih poslova SAD Samnera Velsa od 27. marta 1941. u kojoj se izražava veliko zadovoljstvo zbog obrazovanja nove vlade u Beogradu - 1/476
- vršioca dužnosti američkog ministra inostranih poslova Samnera Velsa preko poslanika Lejna od 27. marta 1941. generalu Simoviću. sa nadom da će njegova vlada braniti nezavisnost i suverenitet zemlje i da će SAD, ako bude napadnuta, pružiti pomoć u hrani i drugoj materijalnoj i moralnoj potpori - 1/486. 538
- Hitlera Hortiju 27. marta 1941. preko mađarskog poslanika u Berlinu - 1/553; 11/40
- Hitlera Musoliniju noću 27/28. mana šifrovanom depešom preko Nemačkog ambasadora u Rimu - 11/37, 38
- Ruzvelta od 29. marta 1941. (preko Samnera Velsa i jugoslovenskog poslanika Fotića) da su SAD odlučile da na Jugoslaviju primene odredbe Zakona o zajmu i najmu i da izdaju nalog za odašiljanje ratnog materijala, sanitetske i druge opreme - 1/539
- Ribentropa Mačeku od 31. marta 1941. da sa svim ostalim hrvatskim vođama ne saraduje sa beogradskom vladom - I/479
- Cerčila generalu Dilu u Beogradu od 1. aprila 1941. da saopšti Jugoslovenima da ih ništa ne sprečava da što pre usmere svoje snage protiv Italijana u Albaniji - 1/533
- Molotova generalu Simoviću od 1. aprila o prihvatanju predloga da se između Jugoslavije i SSSR-a zaključi Pakt o uzajamnoj pomoći i savezništvu - 1/539
- Cerčila predsedniku vlade Simoviću od 4. aprila 1941. da se sa svih strana vrši koncentracija Nemačkih suvozemnih i vazduhoplovnih snaga prema Jugoslaviji i da postoji jedini izlaz - brza i odlučna pobjeda u Albaniji - 1/538
- Ruzvelta (telegram) od 8. aprila 1941. kralju Petru II - II/342
- britanske vlade od 8. aprila jugoslovenskoj vladi - 11/342
- Alojzija Stepinca svojim vernicima aprila 1941. o uputstvima za rad i pomoći katoličke crkve - 1/209

Posadna artiljerija - 11/210
Posadne baterije - 11/210
Posadne jedinice (v. Jedinice: posadne)
Posadne tehničke čete - II/210
Posadni bataljoni - II/62, 210
Posadni bataljoni i pukovi - 11/700
Posadni odredi (v. Odredi: posadni)
Posadni pukovi (v. Pukovi jugoslovenski)
Posedanje (okupiranje) jugoslovenske teritorije 18. aprila 1941. - H/466. 467

Posete (v. I Razgovori):

- Pavelica i Perčeca Vanči Mihailovu 20. aprila 1929. - 1/185
- Čana Berlinu oktobra 1936. - 1/224
- kneza Pavla Hitleru 17. oktobra 1936. - 1/308
- Eduarda Beneša Beogradu početkom aprila 1937. - 1/308
- Stojadinovića Parizu oktobra 1937. - 1/224. 225
- Stojadinovića Londonu oktobra 1937. - 1/225
- Stojadinovića Rimu 6. i 7. decembra 1937. - 1/225. 226, 227
- Stojadinovića Berlinu 17. januara 1938. - 1/228
- Mačekovog emisara Nemačkom Ministarstvu inostranih poslova posle anšlusa 1938. - 1/54
- Stojadinovića Canu u Veneciji juna 1938. - 1/234
- Mačeka Beogradu 15. avgusta 1938. - 1/44. 75
- Čemberlena Berhtesgadenu 15. septembra 1938. - 1/236
- Hitlera Italiji početkom maja 1938. - 1/234; II/632
- Čana Belju i Beogradu januara 1939. - 1/77
- Mačekovog izaslanika zameniku Firerovog štaba 12. februara 1939. - 1/84. 246
- Cincar-Markovića Veneciji 22. aprila 1939. - 1/84, 246
- Cincar-Markovića Berlinu 25. aprila 1939. - 1/245; H/634
- kneza Pavla Rimu polovinom maja 1939. - 1/63, 68. 87. 577. 581
- kneza Pavla Berlinu 5. juna 1939. - 1/87, 99. 249, 276. 577. 581; U/207. 286. 634, 635
- Cincar-Markovića Berlinu 5. juna 1939. - 1/249
- kneza Pavla Londonu 19. jula 1939. (privatna od 16. jula do 4. avgusta) - 1/89, 252
- Herena knezu Pavlu 26. avgusta 1940. - 1/318

- kneza Pavla Zagrebu - 1/209
- Molotova Berlinu 13. novembra 1940. - 1/300. 303, 370
- mađarskog ministra inostranih poslova Čakija Beogradu II. i 12. decembra 1940. - 1/304, 306
- američkog pukovnika Donovena Beogradu 22. januara 1941. - 1/327, 390
- Cvetkovića i Cincar-Markovića Ribentropu 14. februara 1941. u Fušlu i Hitleru u Berhtesgadenu - 1/341, 351
- Cincar-Markovića Herenu 18. februara 1941. - 1/355
- američkog poslanika Lejna knezu Pavlu 18. februara 1941. - 1/355
- Herena Mačeku u Zagrebu 4. marta 1941. - 1/375
- kneza Pavla Hitleru 4. marta 1941. - 1/365, 366, 368, 376, 465, 469; U/216
- majora Perišica Atini 9. marta 1941. - 1/590
- patrijarha Dožića knezu Pavlu 20. i 23. marta 1941. - 1/401, 402
- američkog poslanika Lejna knezu Pavlu 23. marta 1941. - 1/412
- japanskog ministra inostranih poslova Macuoke Berlinu 26. marta 1941. - 1/408. 435
- inž. Derflera Mačeku 28. marta 1941. - 1/496
- bana Natlačena Emiliju Gracioliju 13. aprila 1941. - 1/422
- vojnog komandanta (zapovednika Srbije) Ferstera Paveliću u maju 1941. - 1/559
- Pavelića Vatikanu 1941. - 1/211
- Hitlera Mariboru 26. aprila 1941. - 1/563, 615
Poštansko - telegrafsko - telefonska i bežična služba - II/181
Poterni odredi Nemačke komande za javnu sigurnost u okupiranoj Srbiji i Banatu - H/602
Potpisivanje kapitulacije jugoslovenske vojske - U/462. 463, 464
Prekid pregovora januara 1939. kneza Pavla i Mačeka za rešenje hrvatskog pitanja - 1/79
Prenosna i prevozna (transportna sredstva) - U/203

Potpredsednici:

- HRSS - 1/32
- HSS - 1/32, 62. 107, 278, 485
- JRZ - 1/88

- jugoslovenske vlade - 1/93, 98, 139, 216, 278, 329, 372, 499, 504, 519, 540, 573; II/ 320, 340, 355, 372, 439, 494, 726
- jugoslovenske izbegličke vlade - 11/495
- Narodnog vijeća u Zagrebu - 1/39

Povlačenje (odstupanje. Izvlačenje):

- grčke i britanske vojske (jedinica, snaga) - 11/384, 430
- jugoslovenske Ratne flote i Rečne flotile - II/394, 395, 396
- jugoslovenske vojske (jedinica, snaga, trupa) - 11/160, 164-168, 171, 185-189, 193, 194, 253, 256, 277, 300b, 316, 331, 338, 352, 354, 355, 361, 364, 372, 377, 381, 391, 393, 404, 406, 407, 416, 418, 419, 422, 428, 433, 434, 435, 449, 451, 456, 474, 475, 507, 516, 520, 521, 523, 530, 534, 535, 540, 650, 661, 665, 666, 722
- srpske vojske 1914/1915. - 11/652

- Pozadinska služba - 11/212
- Pozadinsko vazduhoplovstvo - H/276
- Pozadinska prostorija - 11/182, 184
- Pozivanje na vežbu (v Aktiviranje)
- Pozivi pomoćne vojske - 11/197, 198
- Pozivni spiskovi obveznika - II/209, 210, 214, 215, 216, 221, 225, 251
- „Pravda“ - 1/520
- Pravilnik o organizovanju i izgrađivanju KPJ (1921) - 1/120
- Pravilnik o zaštiti od vazdušnih napada (1939-1940) - H/181
- Pravilo o prevođenju - 11/202
- Pravni fakultet u Zagrebu - 1/105, 172, 567; 11/236
- Pravoslavlje, pravoslavna crkva, pravoslavna vera, pravoslavni kler, pravoslavni sveštenici - 1/86, 106, 205, 208, 212, 213, 214, 216, 259, 270, 276, 368, 411; 11/567, 586
- Prečanski ljudi (krajevi) - 1/40, 41
- Prečanski tabor - 1/18
- Predavanja Nemačkim kursistima članovima pete kolone - 1/198

Predloži:

- Glavnog generalštaba od 20. novembra 1938. ministru vojske i mornarice za odobrenje kredita za naoružanje, opremu i utvrđivanje - H/649
- Cehoslovačke krajem 1938. da sa Rumunijom i Jugoslavijom zaključi ugovor o uzajamnoj pomoći ako bi bile napadnute od bilo koga - 1/222
- Mačekovog opunomoćenika Košutića Nojhouzenu posle uspostavljanja protektorata Nemačke nad Cehoslovačkom da Mačeku udesi sastanak sa Geringom i Hitlerom - 1/6
- načelnika Glavnog generalštaba od 11. januara 1939. ministru vojske i mornarice da se vazduhoplovstvo vojske pojača na hiljadu aviona i za to odobri kredit od dve milijarde osam stotina miliona dinara
- Glavnog generalštaba ministru vojske i mornarice o podeli albanske teritorije u slučaju da dođe do vojno-političkog aranžmana između Jugoslavije i Italije
- Budisavljevića o obrazovanju tri jedinice prilikom preuređenja države - 1/98
- Generalštaba od 21. jula 1939. ministru vojske i mornarice o merama za suzbijanje manjinske i komunističke propagande u Jugoslaviji - 1/149, 192
- načelnika Glavnog generalštaba od 19. septembra 1939. ministru vojske i mornarice da se aktivirane ratne jedinice upotrebe za utvrđivanje i zaprečavanje graničnih frontova - 11/699
- načelnika Glavnog generalštaba od 16. oktobra 1939. ministru vojske i mornarice da se stupanje đaka neslovena u Školu za rezervne oficire ograniči polaganjem ispita iz državnog jezika - 1/194
- Glavnog generalštaba od 19. oktobra 1939. ministru vojske i mornarice o merama koje treba preduzeti da se onemogući štetna i opasna delatnost komunista koji šire svoju propagandu u redovima pojedinih partija naročito u HSS. u prosveti i u vojsci - 1/150, 151
- Stalne komisije za utvrđivanje od 18. maja 1940. ministru vojske i mornarice da se utvrde položaji na desnoj obali Dunava. Save i Une. s osloncem na Dinaru, radi sprečavanja neprijateljskog prodora u središte zemlje - II/699
- načelnika Generalštaba od 24. maja 1940. ministru vojske i mornarice da se utvrđivanju položaja na desnoj obali Dunava. Save i Une pristupi tek po oglasu mobilizacije, a ne posle projektovinja položaja - 11/700
- Štaba Zetske divizijske oblasti od 9. jula 1940. komandantu Druge armijske oblasti da se «komunistički agitatori» iz aktiviranih jedinica ne upućuju na dalje služenje u jedinice Timočke divizijske oblasti - 1/156

- Ministarstva vojske i mornarice od 26. jula 1940. predsedniku vlade da se preduzmu mere protiv komunista i federalista i njihovih pomagača na teritoriji Zetske divizijske oblasti - 1/157
- ministra vojske i mornarice od 4. oktobra 1940. predsedniku kraljevske jugoslovenske vlade da se donese uredba o pozivu komunista u radne bataljone
- Cai« jugoslovenskoj vladi novembra 1940. za regulisanje odnosa između Italije i Jugoslavije -
- Generalštaba Nemačke Vrhovne komande kopnene vojske Hitleru da 15. februara 1941. počne prelaz Nemačkih trupa u Bugarsku - 11/24
- za koordinaciju Nemačkih i italijanskih snaga protiv Jugoslavije od 28. marta 1941. - 11/35. 38
- komandanta Jugoistoka, feldmaršala Vajksa. od 20. decembra 1941. da se bugarska okupaciona zona proSiri sa Prištinom i Kosovskom Mitrovicom - 1/594

Predsednici (šefovi, vođe) stranaka partija i drugih organizacija:

- Jugoslovenskog odbora u Londonu - 1/69
- Demokratske stranke - 1/31
- Hrvatske pučke seljačke stranke - 1/12
- Hrvatske republikanske seljačke stranke - 1/48
- Hrvatske seljačke stranke - 1/17. 68. 79. 83. 90. 92. 103: D/320. 373. 725. 726
- Hrvatske seljačke stranke i seljačke demokratske koalicije - 1/90
- Hrvatskog seljačkog kluba - 1/32
- Jugoslovenske muslimanske organizacije - 1/22
- Jugoslovenske radikalne zajednice - 1/22 88
- Kraljevskog suda - 1/37. 38
- Hrvatskog narodnog predstavništva 1/59
- Samostalne demokratske stranke - 1/37
- Seljačko demokratske koalicije - 1/16
- Slovenske ljudske stranke - 1/22
- Udružene opozicije - 1/74
- Predsednici vlada Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije (v. Jugoslovenske vlade)- II/156, 165, 196. 320, 340

Predsednici vlada stranih država:

- Bugarske - I/102, 251. 262. 363. 404: II/26. 39, 358. 594
- Cehoslovačke Republike - 1/138 226, 308
- Francuske - 1/224
- Grčke - 1/325: D/241, 242, 639
- Mađarske - 1/235, 277, 299, 361; D/40, 41, 42, 85, 86. 600

- Rumunije - D/9
- Turske - 1/362
- Velike Britanije - 1/412, 475; D/359
- Predsednik Agrarne stranke - 1/50
- Predsednik Cehoslovačke Republike - 1/226. 308; D/45, 546
- predsednik Jugoslovenskog odbora u Londonu - 1/10, 69
- Predsednik Kraljevskog suda - 1/38
- Predsednik jugoslovenske Narodne skupštine - 1/35
- Predsednik Sjedinjenih Američkih Država - 1/48, 355, 379. 475. 486
- Predsednik Turske Republike - 1/229: D/26, 64. 632

Predsedništva:

- grčkog Ministarskog saveta - 1/527
- HRSS - 1/31
- jugoslovenske vlade (Ministarskog saveta) - 1/411. 415, 416, 489, 520, 524: 11/196. 735
- mađarske vlade - 11/86
- SKJ-I/13. 111.573
- užeg klupskog odbora JRZ - 1/88
- Vrhovnog sovjeta SSSR-a - 1/543
- Predstavka Udruženja rezervnih oficira i ratnika od 29. septembra 1940. ministru vojske i mornarice - 1/197
- Predstavnički dom SAD - 1/355
- Prefektura - II/72. 578, 580. 593, 595
- Pregled materijalnih potreba za vojsku, vazduhoplovstvo i mornaricu koje treba nabaviti u Nemačkoj. Italiji. CeSkoj, Belgiji i Švedskoj dostavljen ministru vojske i mornarice 20. marta 1939. - II/151

Pregovori (v. I Razgovori):

- v - u Versaju 1919-1920. za sklapanje mirovnih ugovora - 1/12
- vodstva HSS sa kraljem Aleksandrom posle atentata u Narodnoj skupštini 1928. - 1/48
- Vodstva HSS sa knezom Pavlom 1935. za rešenje hrvatskog pitanja - 1/51
- Vodstva HSS sa knezom Pavlom i njegovim mandatorima-predstavnicima jugoslovenske vlade od 1936. do 1939. za rešenje hrvatskog pitanja - 1/51
- Mačeka sa Cvetkovićem oko rešavanja hrvatskog pitanja 1939. - 1/61. 63. 66. 68
- Čana sa Stojadinovićem o podeli Albanije početkom 1939. - 1/241
- Mačeka sa italijanskim agentima i ministrom inostranih poslova Canom - 1/61
- vodstva HSS od kraja 1936. do 1939. sa predstavnicima Italije, Nemačke, Mađarske, Francuske i Velike Britanije za međunarodno rešenje hrvatskog pitanja - 1/51
- vodstva HSS sa Cvetkovićem (mandatorom kneza Pavla) i zvaničnim predstavnicima jugoslovenske vlade za rešenje hrvatskog pitanja - 1/75, 80
- Udružene opozicije i HSS za rešenje hrvatskog pitanja - 1/81
- Nemačko-italijanski u Salzburgu od 11. do 13. avgusta 1939. - 1/253
- jugoslovenskih pravnih stručnjaka 16. i 17. avgusta 1939. u Božjakovini radi zaključenja privremenog sporazuma - 1/89
- rumunsko-bugarski u Krajovi 1940. - 11/9
- britanske i francuske vlade u leto 1939. da se Hitlerova ratna mašina okrene prema Istoku - 1/254
- Trojni, između SSR, Velike Britanije i Francuske 1939 - 1/254, 255
- Mačeka preko bliskih saradnika sa zapadnim demokratijama 1939. i Nemačkim agentima 1940. radi hitnog rešavanja hrvatskog pitanja - 1/62
- za uspostavljanje diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza krajem maja 1940. - 1/271
- Hitlera i Franka septembra 1940 - 11/8
- komandanta Nemačke 12. armije i izaslanika bugarskog Generalštaba u Predealu 22. i 23. januara 1941. - II/24
- Simovićeve vlade sa sovjetskom vladom radi zaključenja pakta - 1/539-544
- Simovića sa Mačekom radi nagovora da kao poipredsednik uđe u vladu aprila 1941 - 11/646
- Mačeka (od 28. aprila do 3. marta 1941.) sa Nemačkim agentima i poverenicima (opunomoćenicima) - II/646
- majora Perišica sa britanskim i grčkim predstavnicima u Atini od 9. do 12. marta 1941.- 1/380, 381
- Idna i generala Dila 28. marta 1941. u Atini sa grčkim predstavnicima - 1/362
- Paulusa i načelnika mađarskog Generalštaba Verta 30. marta 1941. - II/85
- jugoslovenskih i britanskih predstavnika 31. marta 1941. u Beogradu - H/244
- jugoslovenskih i britanskih predstavnika I aprila 1941. u Beogradu - 11/244
- jugoslovenskih, britanskih i grčkih predstavnika 3. aprila 1941. na ž. st. Kenali - II/244
- ministra Ninčića sa Nemačkim i italijanskim predstavnicima i poslanstvima u Beogradu posle državnog udara 27. marta 1941. - 1/523, 524
- delegata slovenačkog Nacionalnog saveta sa jugoslovenskim generalima u Ljubljani 10. aprila 1941. o proglašenju nezavisne države Slovenije - 11/377
- delegata slovenskog Narodnog saveta II i 12. aprila 1941. sa predstavnicima nemačke 2. armije - 11/392, 488
- o primirju Vardarske divizije sa Italijanima 8 aprila 1941. - 11/326, 406, 407
- o primirju i zaključenju primirja sa Nemcima aprila 1941. - 11/279, 385, 406, 432, 438, 440, 441, 442, 443, 445, 456, 459, 666
- o primirju na Skadarskom pravcu - H/458
- Ribentropa i Čana 21. i 22. aprila 1941. o podeli Jugoslavije - 11/549, 551
- Čana i Pavelića 25. aprila 1941. u Ljubljani i Musolinija i Pavelića u Tržiču 7. maja 1941. - 11/551, 552, 579, 581, 616

Prekid kontakata knez Pavle - Maček januara 1939. - 1/79
Prekid pregovora Maček - knez Pavle polovinom marta 1939. - 1/80, 81
Prekid pregovora (razgovora) Cvetković - Maček - 1/85. 87
Prelaz ruskih (sovjetskih) trupa preko poljske i rumunske teritorije - 1/255. 310
Prelaz 1000 transportnih automobila za Italijane u Albaniji preko jugoslavenske teritorije (odbijen zahtev) - 1/301, 304
Prelaz (prolaz) Nemačkih trupa i ratnog materijala preko jugoslavenske teritorije (mogućnost) - 1/325, 326, 327. 339. 340. 350. 353. 366, 371, 374, 377, 388, 392, 393, 394. 399. 416, 423, 426; n/28, 29
Prelaz (prolaz) italijanskih trupa i ratnog materijala preko jugoslavenske teritorije (namera, zahtev) - 1/253, 275, 279
Preletanje stranih aviona preko jugoslavenske teritorije - 1/297
Prenos jugoslavenskog zlata u V. Britaniju - 1/252, 313
Prenos jugoslavenskog zlata u Aregentlnu - 1/395. 396
Prenos jugoslavenskog zlata iz SAD u Braziljansku banku - 1/390
Prenošenje nadležnosti (kompetencija) sa države na Banovinu Hrvatsku - 1/91
Prepad (napad) na Zadar - 11/162, 164, 172, 185, 266, 273. 317, 378. 523. 650
Prepad Nemaca na Đerdap - II/248, 279
Prepad Nemaca na Sipski kanal - U/24. 279, 297
»Prestolonaslednik Petar« (topovnjača) - II/272
Pretnje vodstva HSS (Mačeka) jugoslavenskoj vladi (Beogradu) - 1/75, 84, 86, 89
Preuređenje države na federalističkom principu 1/39
Preuređenje države (po Mačeku) na sedam ili šest federalnih jedinica ili na dva dela, sa centrima u Beogradu i Zagrebu - 1/82
Preuređenje državne zajednice prema Sporazumu Cvetković - Maček - 1/90
Prevodjenje obveznika - II/201
Prevozna (prenosna) sredstva - II/143, 215. 217, 221, 252
Prevoženje, transporti, transportovanje, prebacivanje trupa i materijala - 11/24. 59. 62. 77. 90, 92. 95, 148, 159, 161, 193, 203. 204. 205, 214. 215, 221, 223, 228. 229, 244, 250, 251, 263, 318, 322, 363. 386, 394, 412, 420, 421. 422, 426, 461, 469. 481, 655
Pribećević »neprijatelj hrvatskog naroda« - 1/53
Priključenje Sudeta (sudetskih oblasti) Nemačkoj - 1/57, 75
Primorski žandarmerijski puk - 1/173
Pripravnici za generalštabnu struku - II /205
Princip (načelo) samoopredeljenja naroda (do otcepljenja) - v. Samoopredeljenje...
Pripravno stanje (pripravnost) - 1/416, 417, 436, 442, 443, 467; 11/101, 197, 205, 319
Priprema saveza Jugoslavija - SSSR 1941. - 1/382
Pripreme Nemačkih trupa za ulazak u Bugarsku - 1/354
Pripreme Nemačkih trupa za ulazak u Rumuniju - 1/279, 337. 338
Pripreme za državni udar 27 marta 1941. - 1/461, 464, 465, 467. 483
Pripreme za koncentraciju jugoslavenske vojske - 11/203
Pripreme za mobilizaciju oružanih snaga - II/198, 199, 200, 653
Pripreme (Mačeka) za ustanak u Hrvatskoj 1939. - 1/63
Priručnik (obaveštajni) za Jugoslaviju i Grčku (v. Obaveštajna služba; Nemačka)
Prisajedinjenje (v. Aneksija)
Pnsajedinjenje Austrije (v. Anšlus)
Privredna pitanja - II/20. 56. 99, 100
Privredni odnosi Jugoslavije (v. Ekonomski odnosi)
Privredni (ekonomski) rat - U/99
Privredni potencijal (baza) u ratu - II/100
Privredni (ekonomski) život u Jugoslaviji - II/207, 219
Privredno ugnjetavanje pripadnika Nemačke narodnosti - 1/199
Privredni savet Balkanskog pakta - 1/273
Privremena opšta ratna služba (1936/37.) - II/127
Privremene smernice za podelu Jugoslavije (Hitlerove) - H/407, 547
Privremeni administrativni crnogorski komitet - U/553. 584. 585
Privremeni CK KPJ - 1/123
Privremeni odbor za osnivanje Stranke radnog naroda u Valjevu - 1/137
Privremeni (crnogorski) upravni odbor - 11/585
Privremeno rukovodstvo CK KPJ - I/125, 130, 131
•Prizad« (akcionarsko društvo) - 1/330
Priznanje (države) Kraljevine SHS - I/10
Priznanje Nezavisne Države Hrvatske 16. aprila 1941. - 11/375, 554, 615
Priznavanje Sovjetskog Saveza od strane Jugoslavije - 1/113

gjobna mobilizacija - II/206	Prodaja naoružanja (v. Nabavka i isporuka
»Proses verbal« (jugoslovenski predlog lek- sta sporazuma sa generalom Dilom I. ap- rila 1941.) - 1/534. 535	naoružanja Jugoslaviji) Prodor Nemačke na jug preko Bugarske - 1/341

Proglasi:

- Opozicionog bloka od 29. maja 1924. protiv politike Pašić-Pribičevićeve vlade - 1/30
- studenata Beogradskog univerziteta od 10. januara 1932. - 1/125
- studenata Ljubljanskog, Zagrebačkog i Beogradskog univerziteta od 10. januara i 19. februara 1932. protiv progona komunista i naprednih snaga - 1/125
- CK KPJ od februara 1929. kojim poziva radnike i seljake naoružanu borbu, rušenje krvavog apsolutističkog režima za vlast radnika i seljaka - 1/125
- CK KPJ od januara 1937. protiv ratne opasnosti i protiv napada fašističke reakcije - 1/130
- Bloka narodnog sporazuma od 8. oktobra 1937. o opozicionom programu prema Stojadinovićevoj vladi - 1/130
- CK KPJ od marta 1938. narodima Jugoslavije povodom anšlusa Austrije - 1/131, 232; U/632
- Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije od marta 1939. povodom Nemačke okupacije Čehoslovačke - 1/133, 134, 247
- Ujedinjene studentske omladine od 8. aprila 1939. povodom italijanske okupacije Albanije - 1/134, 245
- Inicijativnog odbora Stranke radnog naroda novembra 1939. godine - za obrazovanje nove stranke koja će se boriti za prava, slobodu i bolji život - 1/137
- CK KPJ od septembra 1939. povodom izbijanja drugog svetskog rata i Sporazuma Cvetković - Maček - 1/100, 135
- 20 senatora i 80 poslanika Stojadinovićevih pristalica od 12. jula 1939. protiv dovođenja u pitanje temelja državnog uređenja, jer bi se rešavanjem hrvatskog pitanja otvorilo srpsko pitanje - 1/88
- Privremenog odobro za osnivanje Stranke radnog naroda u Valjevu od novembra 1939. godine - 1/137
- Pristalica klasnog sindikalnog pokreta od početka jula 1940. građanima Beograda kojim se pozivaju na doček sovjetskog poslanika Plotnjikova - 1/140
- Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju od septembra 1940. povodom godišnjice drugog svetskog rata - 1/140, 286
- CK KPJ od novembra 1940. povodom godišnjice oktobarske revolucije - 1/173
- CK KPJ (u letcima januara 1941.) protiv Nemačke i Italije i za naslon na SSSR - 1/330. 376
- CK KPJ sredinom marta 1941. protiv kapitulacije i za pakt o uzajamnoj pomoći sa Sovjetskim Savezom - 1/141, 438
- kralja Petra II od 27. marta 1941. prilikom stupanja na presto - 1/491
- načelnika Štaba Nemačke Vrhovne komande Kajtela 28. marta 1941. stanovništvu Jugoslavije - **n/43**
- CK KPJ, PK KPJ za Srbiju i Mesnog komiteta KP za Beograd od 29. marta 1941. narodima Jugoslavije - 1/142
- CK KP Hrvatske od aprila 1941. hrvatskom narodu da će izdajnici radi očuvanja mira i pod krinkom nezavisne Hrvatske bacati narod u tuđinsko ropstvo, a izlaz je ni kapitulacija, ni rat već savez sa SSSR-om - 1/143
- Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu od 1. aprila 1941. narodima Bosne i Hercegovine - 1/143
- CK KP Slovenije od 3. aprila 1941. slovenačkom narodu protiv kapitulantske vlade Cvetković - Maček i unutrašnjih neprijatelja - 1/144
- Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju početkom aprila 1941. narodima, seljacima, građanima, omladini, vojnicima podoficirima i oficirima - 1/144
- Pavelića od 5. aprila hrvatskim vojnicima da »okrenu oružje protiv Srba«, a Hrvate da »ustanu na noge« - II/721
- Hitlera nemačkom narodu od 6. aprila 1941. o napadu na Jugoslaviju - 11/283. 289

- Saveta Narodnog veća u Ljubljani od 6. aprila 1941. da mu je tobože cilj da pomaže borbu slovenačkog »naroda« - II/300a
 Mačeka hrvatskom narodu 8. aprila 1941. od koga traži »puni red i disciplinu bilo kod kuće ili u vojsci« - II/340
 Mačeka od 9. aprila za smirivanje pobune u Hrvatskoj - II/352
 - Kvaternika hrvatskom narodu od 10. aprila 1941 o proglašenju NDH - 11/373, 723
 bana Dravske banovine i slovenačkog Narodnog veća od 10. aprila 1941. Slovencima, Ljubljancima - 11/376
 - Mačeka 10. aprila 1941. povodom proglašenja Nezavisne Države Hrvatske - 11/372, 374, 393, 488, 724, 727
 - Kvaternika (u ime Pavelića) od 10. aprila 1941. o uskrsnuću Nezavisne Države Hrvatske - 11/374, 664
 - Slovenačkog »Narodnog sveta« od 10. aprila 1941 da se sačuva red i disciplina - H/375. 488
 - Slovenačkog narodnog veća od II. aprila 1941. daje proglašena NDH i da su prestale veze Slovenije sa jugoslovenskom vladom - H/391
 - mađarskog regenta Hortija 11. aprila 1941. da će Mađarska povratiti područja u kojima žive Mađari - II/401
 - ustaške radio-stanice 11. aprila 1941. građanima Zagreba da se dočeka saveznička (Nemačka) vojska - 1/210
 - Hitlera od II. aprila, u kojem pozdravlja proglašenje NDH
 - mađarskog regenta Hortija od 11. aprila da će Mađarska povratiti teritorije koje je izgubila i zaštititi svoje pripadnike - 11/401
 - načelnika mađarskog Generalštaba od 13. aprila 1941. da su mađarske trupe stigle u Novi Sad - 11/425
 - Privremenog upravnog odbora crnogorskom narodu od 17. aprila 1941. o »oslobođenju Crne Gore od 20-godišnjeg jugoslovenskog ropstva« ulaskom trupa Osovine u Cetinje - **n/584**
 - skupa osječkih Nemaca 13. aprila 1941. o formiranju Nemačke narodne skupine - 11/568
 - CK KPJ od 15. aprila 1941. narodima Jugoslavije o katastrofi koja je zadesila Jugoslaviju - 1/146; 11/454
 - Jugoslovenske sa sednice 17. aprila 1941. narodu da Jugoslavija ostaje u ratu i da će nastaviti borbu do pobjede - 11/465
 - Privremenog administrativnog crnogorskog komiteta od 17. aprila 1941. Cetinjanima da je u sporazumu sa italijanskim vlastima zamijenio vlast bivše jugoslovenske države... - **n/584**
 - CK KPJ od 19. aprila 1941. narodima Jugoslavije da ne prekidaju borbu već da se većom žestinom bore za odbranu državnog integriteta i nezavisnosti zemlje - 11/645
 - pohvalni komandanta Nemačke 2. armije svojim vojnicima od 19. aprila 1941. - H/470
 - kraljevske jugoslovenske vlade od 4. maja 1941. o nastavljanju borbe protiv okupatora - 11/439, 443
 - Pavelića (2. jula 1941.) posle napada Nemačke na SSSR da hrvatski dobrovoljci stupe »u svetu borbu protiv drskog boljševičkog nametnika« - H/573
 - Proglašenje (uspostavljanje) Nezavisne Države Hrvatske (NDH) - H/372, 373, 375, 378, 379, 391, 395, 424, 458, 506, 507, 509, 522, 523, 547, 548, 568, 570, 576, 645, 661, 664, 718, 723, 725, 727, 728, 729, 740
- »Progon folksdojčera« - I/191, 197, 199, 276, 545, **n/72**, 628
 Progon Hrvata - 1/40
 Progon radničke klase - 1/17, 286; 11/637
 Progon komunista, njihovih simpatizera i naprednih elemenata - I/119, 124, 128, 135, 144, 147, 275, 286
 Program HSS - 1/52
 Program rada jugoslovenskog Antimarksističkog komiteta za suzbijanje širenja marksizma u Jugoslaviji
- Prohitlerovski hrvatski elementi - H/42
 Proizvodnja naoružanja (v. i Naoružanje) - H/20, 21, 23, 138, 139, 140
 Projekat načelnika Glavnog generalštaba za zauzimanje Soluna - 1/583
- Proklamacije:**
- kralja Aleksandra od 6. januara 1929. - 1/17, 18, 38, 564, 565

- kralja Aleksandra od 3. septembra 1931. - 11/565
- kralja Petra II prilikom stupanja na presto. 27. marta 1941 - 1/470. 484, 490, 498. 508; 11/224
- poslanika Hrvatske seljačke stranke 31. marta 1941. da sile Osovine priznaju samostalnu hrvatsku državu - 1/498, 508
- kralja Petra II od 6. aprila 1941. - 11/303, 318
- Slavka Kvaternika oko 17. 45. č. 10. aprila sa zagrebačke radio-stanice o »odstupu i preuzimanju vlasti« - 11/724
- mađarskog regenta Hortija 10. i 10/11. aprila 1941 - 11/597
- Maćeka i Slavka Kvaternika II aprila 1941. da Hrvali polože oružje - 11/391
- mađarskog regenta Hortija od II. aprila 1941 - 11/401
- Proletarijat - 1/41, 58. 122. 136, 282
- »Proleter.« - 1/106, 161. 248. 313
- Proleterska revolucija - 1/281, 285
- »Promemorija« - 1/57
- Promemorija 154 (italijanska) od 15. jula 1940 - 11/69
- Promemorija 8500 italijanskog Generalštaba od 27. septembra 1940. - 1/279
- Promena Ustava (demagoška krilatica) - 1/110
- Propaganda - 1/125, 149, 160. 185. 186. 187. 188. 192. 194. 195, 200. 206, 207, 208. 242, 258, 267, 269. 280, 299. 327. 329. 330, 331, 343, 351, 354. 359, 383. 407. 413, 436. 438, 454. 458. 501. 546, 560, 561, 562, 563, 572, 580, 584; 11/43, 44. 99, 118. 150, 226, 228, 242, 250. 252. 254. 263, 274, 283. 298, 300, 303, 312, 315. 336. 350, 351. 359. 364. 373. 390. 391. 395. 509, 510, 517, 521, 523, 546, 579, 590. 591, 592, 597, 598, 626, 629, 636, 643. 644. 648. 654. 668, 671, 677

Protektorati:

- češki - 1/60; 11/466
- imperijalista - 1/135
- Italije nad Albanijom - 11/555
- Italije nad Hrvatskom (pripreman) - 1/67
- Nemačke nad Hrvatskom - 1/60, 66. 242
- Prosovska štampa - 1/375
- Protivavionska artiljerija - 11/123. 124. 573 (v Jedinice: protivavionske)
- Protivavionska (protiv vazdušna) odbrana - 1/417; 11/18. 24, 34. 49. 56. 60. 64. 106. 126, 129. 300b, 389. 409. 477. 508. 526
- Protivavionske jedinice (v. Jedinice: protivavionske)

- Protivavionski divizion Vrhovne komande - II/181. 410. 418
- Protivitalijanskaosecanja (demonstracije) u Jugoslaviji - 1/267
- Protivjugoslovenski elementi u inostranstvu - 1/31
- »Prolivnapad« Nemačkih oružanih snaga na Jugoslaviju 6. aprila 1941. - U/283. 545
- Protivnarodna zavera velikosrpskih hegemona - 1/100
- ProtivNemačka osecanja u Jugoslaviji - 1/268
- ProtivNemačko raspoloženje u Jugoslaviji protiv nemačke narodne grupe - 1/199
- Protivofanzivne operacije - 11/71
- Protivpredlozi jugoslovenske vlade za pristupanje Trojnom paktu nemačkoj vladi - 1/374. 379
- Protivtenkovska (protivoklopna) artiljerija - 11/123
- Protivtenkovska odbrana - 11/129

Protokoli: •

- Rimski (trouglu Italija - Austrija - Mađarska) od 17. marta 1934. - 1/232
- »Sporazuma« između Maćeka i Čana (nepotpisan) - 1/63
- tajni mešovitoj nemačko jugoslovenskog odbora 1936. - U/683
- tajni između Jugoslavije i Italije od 10. juna 1939. - 11/147
- tajni, između Jugoslavije i Nemačke od 15. juna 1939. - 11/147
- poverljivi o sporazumu između Nemačke i Jugoslavije od 5. jula 1939. o kupovini nemačkog ratnog materijala i aviona za potrebe jugoslovenske vojske - U/685
- dodatni Balkanskom paktu - 1/222
- o metodama plaćanja robe između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza od 11. maja 1940. - 1/270; U/637
- (uz ugovor) u vezi sa trgovinskim predstavništvom Sovjetskog Saveza i Jugoslavije od 11. maja 1940. - n/678
- tajni, od 31. jula 1940. za jačanje trgovine između u Nemačke i Jugoslavije - U/679
- o sporazumu između Maćeka i Čana 1939. godine - 1/63
- Lanfrid (tajni Jugoslavije sa Nemačkom) od 5. oktobra 1939 - H/676
- XI zasedanja Jugoslovensko-nemačkog privrednog odbora potpisan krajem jula 1940. u Berlinu - 11/680. 689. 692
- IX i XII zasedanja Jugoslovensko-nemačkog privrednog odbora od 19. oktobra 1940. - 11/680. 681, 692

- o pristupanju Bugarske Trojnom paktu I. marta 1941.- 1/363; 11/26. 88
- o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu (Bečki protokol) - 1/142. 392. 418, 431, 433, 439, 441, 442, 454. 517, 523, 525; 11/38, 187
- Savetovanja Hitlera u Glavnom stanu 27. marta 1941. na kojem je zaključio da bi državni udar koji bi bio izvršen za vreme priprema za operaciju »Barbarosa« za Nemačku bio mnogo opasniji - 1/481
- Bečki od 22. aprila 1941. za posjedanje bugarsko-albanske granice - **n/589**
- Prva bečka arbitraža od 2. novembra 1932. - 1/347
- Prvi decembar 1918. (dan ujedinjenja) - 1/12, 93. 304
- Prvi pomoćnik načelnika Glavnog generalštaba - 11/224. 225
- Prvi stepen pripravnosti - 11/224, 225
- Prvi svetski rat -1/11. 12, 24, 38. 69. 116. 127. 169. 180. 186, 204. 205. 206, 212, 221, 232, 270, 281,403,559, 574; 11/9, 10,91, 117. 124, 127, 130, 140, 157. 158. 193. 202, 285, 286, 382. 419, 485, 541, 580, 621. 629. 637, 648. 651. 659. 670. 694, 736
- Pseudoparlamentarizam - 1/39
- Psihološki faktor u ratu - 11/99
- Psihološki rat (ratovanje) - U/504, 671
- Pučisti - H/224

Pukovi:

- *Bugarski:*
- 1.12. konjički - II/592
- 14. artiljerijski - U/592
- 15. artiljerijski - U/552
- 15. 50, 52, 53, i 56. pešadijski - U/592
- 54. i 55. pešadijski - H/552
- Domobranski (pukovnije)*
- 2. konjički - 11/579
- 6. i 8. konjički - H/571
- 1. 2, 3, 4, i 5. pešadijski - H/574
- 6. 7. 8.9, 10. 12. 14, i 15. pešadijski - U/575
- 11. pešadijski - II/572. 576
- 13, 26, 32, 33. 35. 36. 41. 42. i 54. pešadijski - U/571
- i. ustaški - 1/573
- 2. planinski - II/571
- 369. pešadijska pukovnija - H/572
- Kninski. Mostarski i Trebinjski - H/571
- Vazduhoplovni školski - U/573
- 1, 2, 3, i 4. žandarmerijski - H/572

Italijanski:

- 1. artiljerijski - 11/83
- 2, 7. i 9. armijski - H/83
- 3. armijski artiljerijski - 11/82, 582
- 6. bersaljerski - II/78
- 10. armijske artiljerije - 11/83
- 11. korpusni artiljerijski
- »Aosta« - II/73
- »Milano« - U/73

Mađarsku

- 8. - H/597
- 17. - U/597
- Monitorski - 11/597

Jugoslovenski pukovi: - n/232

Artiljerijski. - II/213. 214. 219. 232

- 1. - II/106
- 4 - 1/163; H/104
- 5. - II/255, 362, 533
- 7. - II/104. 259. 260
- 8. - H/257
- 9. - 11/103. 257
- 10. - U/261
- 11, 18, 21, 24. i 28 - H/103
- 12. - n/267
- 13. - II/103, 254
- 14. - U/104. 257
- 15. - II/104. 253. 305. 306, 433
- 16. 19. i 26. - U/104
- 17. - U/103, 261, 266. 312. 406
- 20. - H/211, 254, 255, 307
- 22. - 11/103. 256, 531
- 25. - II/103. 254. 305
- 27. - H/263. 312. 313, 314. 335. 336. 351, 352
- 29. - U/483
- 30. - H/103, 312
- 31. - II/104, 306
- 32. - H/104. 265
- 33. - U/268
- 34. - U/256
- 38. - 11/265
- 40. - n/262. 264
- 42. - H/264, 300
- 44. - n/267
- 46. - U/255, 308. 478
- 47. - 11/268, 359
- 49. - H/259
- 50. - II/257
- 61. - U/247, 256
- 71. - II/532

- 76. - U/260
- 81. - n/264, 315
- 113. - H/258. 331, 361
- 114. - U/255, 308

.Samostalni artiljerijski divizion - U/213, 214

- 1. 2. 5. 6. 8. 12, 27. i 29- U/103
- ,- 3. 10. 20 i 23 - II/104

Dopunski: - U/208, 232

- 1. - U/275
- 3. - **n/258**
- 5. - H/255
- 7. - n/259. 275
- 8. - U/257. 297
- 9. - U/257, 258
- 12. - U/267. 362. 378. 393, 408
- 13. - H/254
- 17. - **II/261**
- 20. - U/254, 296, 307
- 22. - U/256
- 25. - U/254, 306, 327, 362
- 27. - U/263
- 30. - U/261, 298
- 31. - U/253
- 32. - II/265
- 33. - II/268
- 34. - **H/256**
- 38. - U/265
- 40. - U/262, 263, 300, 333, 334, 349, 350
- 42. - U/371
- 43. - U/264
- 44. - U/267
- 46. - U/255, 296, 308, 311. 478
- 47. - U/268
- 49. - **n/258, 259**
- 50. - D/257

Gardijski

- 2. - II/259

inijerijski

- *Konjički* - II/213. 214, 232
- 1. - II/106, 258. 346, 347, 361, 532
- 2. - H/106. 263, 313. 314. 315. 335. 336, 351. 352, 371. 481. 532. 534. 542
- 3. - II/106. 260, 390, 405, 542
- 4. - II/106. 258. 388
- 5. - **n/258. 533**
- 6. - U/264, 534
- 7. - U/106, 165, 258. 309
- 8. - n/106. 226, 264
- 51. - II/260

- 56. - H/253
- 61. - II/247. 256
- 66. - U/250, 405
- 76. - II/365, 390
- 81 - U/264. 314, 316, 335, 336. 351, 352. 482. 534, 542

planinski - U/213. 214, 232

- 1. - U/81. 168, 219, 265, 352. 375. 489
- 2. - II/81, 168, 219, 238, 266, 316, 318, 352. 353, 392

Pešadijski - n/213, 214, 218, 230, 232

- **Boke Kotorske mirnodopski** - I/155; U/104. 214. 254, 236
- **Boke Kotorske 150. ratni** - U/230, 234
- **Boke Kotorske 151. ratni** - U/230, 234
- 1. - II/104, 230. 256
- 2. - I/469; II/103, 230, 259, 363
- 3. - II/104. 230. 256. 329, 532
- 4. - II/104. 230. 256. 257. 297, 310, 345
- 5. - II/103. 230. 257
- 6. - II/103. 230. 267, 311. 318
- 7. - II/103, 230, 260
- 8. - II/103, 230, 234, 258
- 9. - I/163; II/104. 230. 257
- 10. - I/330; II/103, 230, 261, 364, 365, 436
- 11. - H/104, 230, 266, 377, 535
- 12. - II/104. 230. 256. 329, 346. 393. 483. 532
- 13. - U/104, 230, 268, 378, 393
- 14. - I/163; U/104, 230
- 15. - II/103. 230
- 16. - II/104, 230. 256. 329
- 17. - I/193; H/103, 230, 260, 261, 312, 332, 364
- 18. - I/469; II/103. 230. 363. 364. 388, 404, 418. 519, 533, 541, 542
- 19. - II/104, 230, 255. 295. 307, 328, 364
- 20. - I/163; II/104. 230. 253. 257. 362
- 21. - II/103. 230. 254, 255. 297. 308. 483, 517
- 22. - I/103; II/211, 230, 253, 255, 295, 296, 308
- 23. - I/103; H/211. 230. 255. 295, 296, 308. 532
- 24. - II/103. 230. 256
- 25. - U/103, 230, 259
- 26. - II/103, 230, 267. 363. 418. 534
- 27. - U/230, 261. 300. 364
- 28. - II/211, 230, 255, 295, 308
- 29. - II/103, 230, 354
- 30 - U/103. 230, 253. 306. 345
- 31. - II/103, 230. 253. 306. 345. 415, 531
- 32. - II/104, 230, 254, 345. 360. 386, 416

- 33. - II/103, 230, 261. 333, 349, 507, 542
 - 34. - II/103, 230, 259
 - 35. - II/104, 230, 263, 300, 313, 335, 336, 351
 - 36. - II/104, 230, 263, 264, 300, 313, 314, 315, 351, 352
 - 37. - II/104, 230, 265
 - 38. - II/103, 230, 253, 305, 306, 326, 402, 416, 452, 458, 531
 - 39. - II/62, 104, 230, 264, 265, 315, 336, 352
 - 40. - II/104, 230, 265, 507, 656
 - 41. - I/193; II/104, 230, 261, 312
 - 42. - II/104, 230, 262, 263, 300, 333, 349, 350, 370, 371, 534, 542, 656
 - 43. - II/230, 261, 262, 298, 312
 - 44. - H/103, 230, 266, 267
 - 45. - II/104, 230, 265, 300
 - 46. - II/103, 230, 254, 306, 307, 483, 532, 534
 - 47. - II/103, 230, 254, 306, 307, 327, 345, 532, 534
 - 48. - II/103, 230, 253, 306, 516, 531
 - 49. - I/103; H/211, 217, 230, 254, 295, 532
 - 50. - II/230, 254, 306, 309, 327, 483, 531
 - 51. - II/230, 259, 275
 - 53. - II/104, 230, 263, 300, 312, 313, 314, 315, 335, 351, 352
 - 54. - H/104, 230, 267, 378, 408, 424
 - 55. - II/103, 230, 267, 363, 404, 418, 533, 541, 542
 - 56. - H/103, 230, 482, 483, 531
 - 57. - II/230, 258, 402, 533
 - 58. - n/230, 256
 - 59. - II/230, 255, 295, 307, 328
 - 60. - H/230, 261, 312, 349
 - 61. - II/230, 253, 306, 326, 345, 386, 402, 415, 416, 452, 531
 - 62. - II/230, 256, 361
 - 63. - H/230, 257, 332, 347, 533
 - 64. - II/230, 261, 312
 - 65. - H/230, 257, 332, 347, 361, 362
 - 66. - n/230, 267, 388, 434
 - 70. - n/230, 259
 - 72. - II/230, 255, 307, 308, 328
 - 74. - H/230, 258
 - 75. - II/230, 257
 - 76. - H/230, 257
 - 83. - n/230, 267, 378, 393
 - 84. - n/230, 268
 - 85. - H/230, 267, 370
 - 87. - H/230, 253, 305, 326, 416, 452, 531
 - 89. - n/230, 261, 262, 269, 349, 350, 370
 - 90. - H/230, 261, 349, 535
 - 91. - II/230, 267, 405
 - 92. - H/230, 296, 308
 - 93. - II/296
 - 104. - H/230, 263, 300, 313, 314, 315, 335, 336, 351, 352
 - 105. - n/230, 252
 - 106. - H/230, 264, 267, 405
 - IM. - I/209; II/230, 262, 263, 300, 332-335, 349, 350, 371, 507, 656
 - 110. - H/230, 265, 377
 - 112. - H/230, 265, 300, 300a
 - 119. - II 230, 268, 378, 393
 - 121. - II/230, 267
 - 126. - II/230, 264, 300
 - 128. - H/230, 265, 300
 - 147. Šibenika - H/230
 - Kraljeve garde - II/229, 275
- Pionirski:*
- I - II/106
 - 2. - U/106
 - 9. - II/257
- Pontonirski:*
- 1. - II/106
 - 2. - II/106
- Puk za vezu - II/106
Puk za vezu 2. armije - II/60
- Posadnici:* II/210, 219, 234
- 1. - H/168, 177
 - 2. - II/168, 177, 266
 - 3. - U/168, 177, 266
 - 4. - II/168, 177, 265
 - 5. - U/168, 177, 265
 - 6. - II/168, 177, 265, 300, 316
 - 7. - n/168, 177, 265, 300, 316, 337, 534
 - 8. - II/168, 177, 265, 300, 316, 337
 - 9. - II/534
 - 10. - U/167, 177, 261, 312, 349
 - 11. - n/167, 177, 260
 - 12. - II/167, 177, 260
 - 13. - II/167, 177, 260
 - 14. - II/167, 177, 260
 - 15. - U/167, 177, 259
 - 16. - n/167, 177, 209, 260
- Rezervne vojske - II/228*
- 301. - H/275
 - 310. - H/257
 - 311. - H/257
 - 312. - H/257
 - 314. - U/257, 259
 - 316. - U/261, 275
 - 319. - U/267
 - 320. - U/267

- 321. - U/267
- 322. - 11/253. 267
- 323. - H/253
- 328. - H/256
- 329. - H/257
- 330. - H/257
- 330. - H/257
- **332.** - **n/255**
- 333. - 11/254
- 334. - 11/253
- 337. - H/254, 306. 307, 512
- 341. - II/264, 352
- 381. - H/255
- 385. - II/254
- 393. - 11/261. 262. 263, 316. 350

Moravski žandarmerijski - 1/151
Zetski žandarmerijski - 11/586

Vazduhoplovni:

- I bombarderski - II/113. 169, 170, 269. 276, 293, 304, 305, 324, 325, 402, 526, 527. 537
- 2. lovački - II/113, 169, 170, 268, 276. 293, 305, 325, 344, 359. 360, 386, 394, 404, 426. 508, 526. 527, 528
- 3. bombarderski - 11/113. 169, 170, 269. 276, 293. 305. 325. 360. 394, 402, 508, 526. 527. 538
- 4. lovački - 11/113, 169. 170. 269. 276. 293, 305, 325, 344. 360, 394, 402, 415, 435, 526, 527
- 5. lovački-II/113, 169. 170, 269, 276, 293, 305, 325, 344. 404. 426, 508. 509. 526. 527, 536, 541
- 6 lovački-I/469; 11/113. 169. 170.268,292, 293, 305, 325, 344, 360. 394. 402, 435, 477, 479, 509, 527, 528, 535, 536
- 7 bombarderski - 11/113, 169, 170. 269. 293. 304, 325, 360. 394, 402. 526, 527. 538
- 8 bombarderski - 11/113, 169, 170, 269. 276. 293. 304. 305. 324, 325, 344. 360. 394. 402, 415, 526. 527, 537

Nemački pukovi:

- 20. SA brdski - U/564
- 22. SA brdski - 11/564
- 65. - U/95
- 125. - II/15. 27. 50, 57. 248, 322
- 136. granični - II/63
- 138. granični - II/63

- 139. granični - 11/63
- 436. i 438. - 11/341
- 563. armijski za vezu - II/63
- 721, 724, 734, 737, 741. i 749. pešadijski - II/560
- 738. i 750. pešadijski - 11/574
- 800. „Brandenburg« - **n/50**, 95, 279
- „Grossdeutschland. - II/50, 56, 85. 93. 248, 294, 413, 421, 467, 469, 470, 471, 600
- »Hermann Göring. - 11/35, 50, 56, 85, 93. 248, 274, 600
- Padobranski - II/27
- 2. i 51. vazduhoplovni - H/715
- 4 vazduhoplovni - 11/716

Pukovski komitet KPJ 56. pešadijskog puka
- U/482, 483
»Punktacije« (v. Zagrebačke punktacije)
Pustinjanski rat - 11/244

R

Rad KPJ u vojsci - 1/126
Radicev politički testament - 1/36
Radikali - 1/18. 29. 32. 34, 116, 488
Radikalna stranka (partija) -1/15, 18. 19,20. 21. 25, 29, 32, 34, 39, 42, 43. 90. 166; II/300a
Radio-mreia - II/125
Radio-propaganda - 1/187

Radio-stanice:

- Beograd - 1/330, 484, 491 (tajna nemačka) - 11/628
 - Brno - 1/331
 - „Donau. - 11/303
 - »Jupiter. - II/44. 720
 - Maribor (tajna Nemačka) - 11/628
 - London - 1/443
 - Ljubljana - 11/391
 - »Nora« - 11/499
 - Prag - 1/331
 - Novi Sad (tajna Nemačka) - H/628
 - »SIM« - H/506
 - Vatikan -1/213
 - Zagreb (tajna Nemačka) - 11/628
 - »Velebit« - 11/721
 - »Vila Velebita, (ustaška) - 11/506
 - Vršac (tajna Nemačke) - **n/628**
- Radne čete - 1/331; 11/503
Radničke jedinice obveznika Slovena za utvrđivanje - n/700
Radni (čki) bataljoni (za utvrđivanje) - 1/160. 548; II/202, 208, 213, 214, 222, 517, 533. 538, 699

- Radnički neslovenski bataljoni za utvrđivanje - II/699. 700
- Radnička klasa - 1/9. 11.16, 19, 25, 26, 36, 41, 44, 100, 102, 105, 106, 114, 115, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 135, 137, 138, 141, 145, 147, 172, 175, 178, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 478; 11/624, 637, 645, 646, 670
- Radnička komora - 1/116, 178
- Radnička partija - I/133
- Radnički pokret - 1/27, IIS. 120, 124, 180, 181, 183; 11/576
- Radnički štrajkovi (v. štrajkovi) - I/10
- Radničko pitanje - 1/17
- Rajh kao nemačka vlada - 1/231
- Rajhsbanka - 11/690
- Rajhstag - U/7. 245, 718
- Rajsvet (Raichsvvetr) - U/560
- »Rapid. (društvo) - 1/193
- Rascep (v. i. Otcepljenje) - 1/37
- Raspad (razlaz) u Jugoslaviji - 1/55
- Raspad Male Antante - 1/135
- Raspis Ministarstva unutrašnjih poslova (1940.) banskim upravama o akcijama komunista u vojsci - 1/157, 158
- Raspis Štapa Moravske divizijske oblasti (1939.) o akcijama komunista i separatističkih elemenata - 1/172
- Raspisivanje opitih izbora (v. i. Izbori) - 1/74
- »Rastava, (v. i. Otcepljenje i rascep) - 1/16, 17
- Raspored snaga:**
- italijanskih - II/68, 249, 250, 359, 582
 - jugoslovenskih - 1/278; II/67, 159, 160, 162, 164-175, 250-274, 335, 350, 356, 405
 - mađarskih
 - nemačkih - II/29, 247, 248, 249, 357, 407, 461
- Ratifikacija Trojnog pakta - 1/439, 527, 538, 539; U/30
- Rama doktrina - U/49, 126, 275, 621, 648
- Rama flota (Jug. Ratne mornarice) -**
H/118, 120, 121, 122, 162, 173, 183, 273, 300b, 436, 453, 457, 462, 486, 489, 496, 513, 514, 529, 530, 544
- Krstarica »Dalmacija« (komandni brod) - 11/118, 121, 142, 173, 273, 317, 353, 394
- Torpedne divizije:*
- 1. - II/121, 173, 273, 712
 - 2. - H/121, 173, 273, 301, 317, 323, 337, 395, 408, 424, 436, 462, 510, 712
 - 3. - U/122, 173, 273, 304, 317, 323, 337, 395, 408, 424, 436, 510, 712
- Matični brodovi:* - U/273
- »Hvar« - II/121, 173, 273, 457
 - »Sitnica« - II/121, 173, 273
 - »Zmaj« - H/121, 142, 173, 317
- Minopolagač »Jastrebnik« - 11/301
- Motorne torpiljarke:* - H/273
- »Dinara. - H/121, 171, 173, 273, 317
 - »Durmitor. - II/121, 171, 173, 273, 301, 462
 - »Kajmakčalan« - II/121, 142, 171, 173, 273, 301, 395, 462, 481, 484, 491, 492, 493, 497
 - »Orjen. - H/121, 142, 171, 173, 273
 - »Rudnik« - II/121, 171, 173, 273, 317
 - »Suvobor« - 11/121, 171, 173, 273
 - »Triglav« - II/121, 171, 173, 273
 - »Velebit« - 11/121, 171, 173, 273
- Motorni čamci:* - n/273
- »Četnik« - U/173, 273
 - »Uskok« - II/173, 273, 408
- Podmornička flotila:* - II/273, 712
- »Hrabri« - U/121, 142, 173, 273, 378
 - »Nebojša« - U/121, 142, 173, 273, 353, 394, 456, 457, 510, 530
 - »Osvetnik« - U/121, 142, 173, 273, 378
 - »Smeli« - U/121, 142, 173, 273, 353, 436
- Razaračv:* - II/273
- »Beograd« - U/121, 142, 173, 230, 273
 - »Dubrovnik. - 1/313; U/121, 142, 173, 273, 408
 - »Ljubljana« - U/121, 142, 171, 173, 273
 - »Zagreb« - II/121, 142, 173, 230, 273, 462, 510, 540
- Remorker »Silni« - II/238, 395
- Torpiljarke:* - H/273
- T 5 - II/121, 122, 171, 173, 273
 - T 6 - II/121, 122, 171, 173, 273
 - T 7 - H/121, 122, 171, 173
 - T 8 - 11/121, 122, 171, 173
- Ratna formacija - 1/290; II/105, 112, 119, 126, 143, 202, 206, 211
- Ratna industrija - II/16, 21, 134
- Ratna mornarica Jugoslavije - H/117, 118, 119, 120, 122, 133, 141, 142, 172, 174, 213, 214, 229, 236
- Rama oprema - II/202, 210, 214, 215, 218, 225, 265, 279
- Ratna mornarica NDH - U/509, 574, 579
- Ratna privreda Jugoslavije - II/110
- Ratna veština - 11/116, 281

Ratni aerodromi (letilišta) (v. Aerodromi)	173. 176. 188. 190. 206. 207. 214. 253. 257.
Ratni grafikoni za transportovanje trupa - H/229	269,277,312, 322,494,505; 11/17, 18,30, 31.
Ratni inventari - H/201	34. 35. 37. 38. 39.40.43. 44. 45,46. 58.85. 87.
Ratni plen - II/556	89. 188. 279. 284. 476, 545, 546, 555, 634, 635. 643. 663, 672, 720
Ratni spiskovi obveznika - 11/210, 216	
Ratno stanje - H/101. 112, 176, 178. 181. 197, 198, 225. 300a, 655	Razbijanje jugoslovenske državne zajednice - 1/16, 17, 50, 52. 60; H/472. 719
Ratno vazduhoplovstvo-11/80, 116. 149, 171	Razbijanje (rasparčavanje) Jugoslavije i stvaranje samostalnih država: Hrvatske. Makedonije, Slovenije, i Crne Gore - 1/124. 128. 129
Ravnoteža snaga na Balkanu - 1/302	
Ravnoteža u Evropi - 1/221. 231	
Razbijanje (rušenje, likvidacija, komadanje) Jugoslavije-1/11,61, 64, 99, 111, 112, 143,	Razbijanje Male Antante - 11/632

Razgovori (pregovori, sastanci):

Od 1936. do 1939

- kneza Pavla i Maćeka na Brdu kod Kranja 1936. za promenu Ustava - 1/74
- Maćeka i Stojadinovića u Brežicama januara 1937. radi rešavanja hrvatskog pitanja - 1/21, 43, 74
- tursko-jugoslovenski između Stojadinovića i predsednika Turske Republike Kemala Ataturka 26 februara 1938. - 1/229
- Hitlera sa Stojadinovićem u Berlinu 17. januara 1938. o stavu Jugoslavije u slučaju anšlusa - 1/230
- Britanskog konzula Rapa u Zagrebu sa Košutićem i »Maćekovim savetnikom« Andresom posle anšlusa 1938. o potrebi sporazuma sa »Srbijom« - 1/56
- Cincar-Markovića i Stojadinovića sa Hitlerom i Geringom 17. januara 1938. - 11/631
- Maćeka u Zagrebu sa francuskim poslanikom u Beogradu 1938. - 1/54
- Stojadinovića sa predsednikom Turske republike 26. februara 1938. - H/632
- Maćeka sa Trumbićem o posledicama anšlusa i spoljnopolitičkoj orijentaciji Hrvata - 1/55
- "Ministara inostranih poslova članica Male Antante na Bledu 21. i 22. avgusta 1938. - 1/235, 236. 309
- Saveta ministara inostranih poslova Male Antante: u Sinaju 4. maja 1938. i na Bledu 21-23. avgusta 1938. - 1/236; H/632, 633
- Maćeka sa dopisnikom »Hrvatskog dnevnika« Kanelutijem u Zagrebu. 29. oktobra 1938. o rešenju hrvatskog pitanja pomoću Italije (»Promemorija«) - 1/57
- Stojadinovića 22. novembra 1938. sa Nemačkim poslanikom u Beogradu Herenom koji je sumnjajući u spoljnu politiku Rumunije, rekao da Mala Amanta više ne postoji, a Stojadinović odgovorio da bi se pravno moglo braniti takvo mišljenje posle Minhena, ali da Jugoslavija, iz obzira prema Čehoslovačkoj. tada nije htela da razmatra i pokreće to pitanje, no sada - kad Čehoslovačka plovi Nemačkim vodama - možda se može pomišljati i na to da Malu Antantu ne bi trebalo sasvim uništiti. Na to je Heren upitao kakva će biti spoljna politika Rumunije prema Nemačkoj i dodao: »Ako bude zadocnila da se opredeli onda bi Nemačka drugim očima gledala i na mađarske težnje prema Rumuniji« - 1/240
- kneza Pavla sa Cemberlenom i lordom Halifaksom posle decembarških izbora 1938. o daljoj spoljnoj politici Jugoslavije - 11/633

Razgovori 1939.

- Maćeka sa Milošem Tujanjaninom mana 1939. o teritorijalnom aspektu hrvatskog pitanja o kojem su diskutovali knez Pavle i Maček - i/44
- Cvetkovića i Maćeka. počev od 2. aprila 1939. za rešenje hrvatskog pitanja - 1/45
- Cvetkovića sa Korošcem i Spahom 16. aprila u Rogaškoj Slatini i 17. aprila 1939. sa Maćekom - 1/82

- Nojhauzena i ing. Košutica, Mačekovog opunomoćenika u Berlinu, posle uspostavljanja protektorata Nemačke nad Cehoslovačkom. radi sastanka sa Geringom i Hitlerom, u cilju uspostavljanja protektorata Nemačke nad Hrvatskom - 1/60
- Cincar-Markovića sa Canom u Veneciji 22. i 23. aprila 1939. o zbližavanju Jugoslavije politici sila Osovine - 1/246
- Cincar-Markovića sa Ribentropom u Berlinu 25. aprila 1939. kada je Cincar-Marković izjavio da Jugoslavija neće učestvovati u bilo kakvoj neprijateljskoj akciji prema silama Osovine - 1/245, 246; II/685
- Cincar-Markovića sa Hitlerom u Berlinu 26. (ili 24.) aprila koji mu je izjavio da Nemačka ima prijateljski stav prema Jugoslaviji i izrazio želju za zbližavanje i sporazumevanje Jugoslavije sa Mađarskom - 1/246; II/685
- Čana sa Mačekovim agentima Bombelesom i Karnelutijem 2. maja 1939. da ih dovede u vezu sa Pavelićem - 1/62, 63
- Subašića sa knezom Pavlom od I. do 4. maja 1939. o sudbini predviđenog sporazuma za rešenje hrvatskog pitanja - 1/83
- Musolinija sa Geringom koji je 15. aprila 1939. čestitao Musoliniju za upad italijanskih trupa u Albaniju - 1/245; U/633
- kneza Pavla 5. juna 1939. u Berlinu sa Hitlerom koji je izjavio da će nastojati da produži politiku prisnog prijateljstva prema Jugoslaviji u ekonomskom i političkom pogledu, a knez Pavle daje -nadahnut istom željom prema Nemačkoj« - 1/249; U/634, 637
- Cincar-Markovića u Berlinu 5. juna 1939. sa Ribentropom koji je izjavio da Turska sledi neshvatljiv kurs i da je u interesu Jugoslavije da svoju politiku prema Osovini otvoreno pokaže istupanjem iz Društva naroda - 1/250
- lorda Halifaksa 19. jula 1939. u Londonu sa knezom Pavlom koji je izrazio želju da se reši pitanje Dobrudže, ali i protivljenje da Bugarska dobije neku luku na Egejskom moru - 1/89, 252
- Cvetkovića i Maćeka krajem juna 1939. radi nastavljanja pregovora za rešenje hrvatskog pitanja koji su bili prekinuti početkom juna - 1/88
- Cvetkovića i Maćeka 13. i 27. jula 1939. kada su nastavljeni razgovori za rešenje hrvatskog pitanja - 1/89
- Cincar-Markovića sa KJoseivanovom 4. jula 1939. na Bledu o tome kakvi će biti odnosi Jugoslavije i Bugarske ako se Balkanski pakt održi, a kakav ako se raspadne, kao i o potrebi zajedničke neutralnosti u odnosu na oba bloka - 1/251; U/685
- Čana sa Ribentropom 11. avgusta 1939. u Fušlu na kojem su razmatrali evropsku situaciju uoči napada na Poljsku - 1/253; U/634
- Nemačko-italijanski od U. do 13. avgusta 1939. u Salcburgu kada je svaka strana ostala pri svom gledištu i kada je Hitler smatrao da će sukob sa Poljskom ostati lokalizovan, jer V. Britanija i Francuska neće intervenisati zato što nisu spremne za rat, a Italiji je ponudio da raskomada Jugoslaviju dok on bude uništio Poljsku - 1/253
- Hitlera 12. i 13. avgusta 1939. u Salcburgu sa Canom koji je pokušavao da odvрати Nemačku da napadne Poljsku - 1/253; II/17. 45, 246
- Mačekovih poverenika sa Nemačkim agentima u toku 1939. godine radi rešenja hrvatskog pitanja na bazi načela samopredeljenja naroda uz pomoć Nemačke - 1/59-62

Razgovori 1940

- Čana sa ministrom inostranih poslova Mađarske Čakijem koji je u Veneciji 5. do 7. januara 1940. tražio od Čana da Italija ne napada Jugoslaviju, a Čano od Čakija fla Mađarska ne napada Rumuniju - 1/274
- Pavelića sa Canom 23. januara 1940. u Rimu kada je Pavelić uveravao Čana da bi ustanak u Hrvatskoj uspeo ako bi Italija intervenisala sa 30.000 vojnika - 1/266; H/636
- diplomatskih predstavnika Nemačke iz Budimpešte. Bukurešta. Atine i Sofije februara 1940. radi razmatranja opšte situacije u području koje interesuje Nemačku - 1/263
- Hitlera sa Musolinijem 18. marta 1940. na Breneru na kojem je, prema izveštaju jugoslovenskog poslanika u Rimu. Italija izrazila saglasnost da potvrdi svoj položaj sile Osovine i pravni status koji proističu iz rata. da njena politika na jugoistoku Evrope ostaje nepromenjena i da ne treba isključiti poboljšanje odnosa između Italije i SSSR-a - 1/266

- italijanskog poslanika u Beogradu 21. marta 1940. sa Cvetkovićem koji je izjavio da je u obostranom interesu da se odlični odnosi između Jugoslavije i Italije i dalje održavaju i proširuju i da Jugoslavija računa na italijansku politiku mira na Balkanu - 1/265
- Čana i Pavelića, u maju 1940. o akciji koju treba preduzeti protiv Jugoslavije - 11/638
- Cincar-Markovića sa predsednikom bugarske vlade Kioseivanovom 4. jula na Bledu o prijateljskim odnosima između Jugoslavije i Bugarske - 11/637
- Čana sa Hitlerom u Berlinu 7. jula 1940. kada su se saglasili da se Jugoslavija prema želji Italije likvidira, jer ovakva kakva je nece imati pravo da opstane u novoj Evropi - II/8. 9. 45. 546. 638
- Musolima sa Ribentropom koji je u Rimu 19. septembra 1940. preporučio Musoliniju da Italija podesi svoje buduće planove prema Jugoslaviji s obzirom na mogućnost intervencije Sovjetskog Saveza koja bi bila nepoželjna i da sama reši pitanje svojih interesa u odnosu na Jugoslaviju i Grčku računajući na odgovarajuću podršku Nemačke - 1/279; II/638
- Musolinija sa Hitlerom koji je 26. oktobra 1940. u Firenci preporučio Musoliniju da odgodi napad na Grčku do pogodnijeg vremena - 1/298. (Ali i pored ove preporuke. Italija je samo dva dana posle ovog sastanka, 28. oktobra 1940. napala Grčku - M. S.)
- mađarskog ministra inostranih poslova od 11. novembra 1940. sa šefom jugoslovenskog Centralnog presbira o situaciji na Balkanu i o jugoslovensko-mađarskim odnosima - 1/294
- Hitlera. Rudolfa Hesa. Ribentropa i Gennga sa Molotovom i njegovim stručnim saradnicima 12. i 13. novembra 1940. u Berlinu, o međusobnim odnosima i situaciji - 1/296, 300; 11/12
- Čana sa advokatom Stakićem 11. novembra 1940. o međusobnim italijansko-jugoslovenskim garantijama, demilitarizaciji Jadrana i o savezu - 1/295; II/640
- Hitlera sa bugarskim kraljem Borisom u Berghofu 18. novembra 1940 o mogućnosti pristupanja Bugarske Trojnom paktu - 1/297; II/12
- Hitlera sa španskim ministrom inostranih poslova Sunerom 18. novembra 1940. u Berhtesgadenu o eventualnom učešću Španije u napadu na Gibraltar - 11/12
- Čana sa Hitlerom u Obersalcburgu 18. novembra 1940. kada je Hitler istakao da, zbog nepovoljne situacije u Sredozemnom moru. Nemačka ne može pružiti pomoć Italiji u Grčkoj - 1/295; 11/640
- Čana sa Hitlerom u Beču 20. novembra 1940 kada je Čano obavestio Hitlera da je Musolini potpuno saglasan sa Hitlerom da se Jugoslavija pridobije za savejstvo - 1/296, 302
- Hitlera sa mađarskim ministrom inostranih poslova Telekijem 20. novembra 1940. kada Teleki obavestava Hitlera da Mađarska želi najbolje odnose sa Rumunijom i da želi da Nemačka posreduje za postizanje kompromisa - 1/299
- Cincar-Markovića sa Ribentropom 28. novembra 1940. u Fušlu o problemu pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu - 1/302. 323. 326. 327, 331, 332
- Cincar-Markovića sa Hitlerom u Berghofu 29. novembra 1940. kada je Hitler naglasio da. zbog ravnoteže snaga na Balkanu, želi jaku Jugoslaviju i da neće stupiti u akciju protiv Grčke već protiv Engleza u Grčkoj - 1/302, 323, 347; 11/640
- Kneza Pavla sa američkim poslanikom u Beogradu Lejnom 9 decembra 1940. kada je knez Pavle izjavio da na pakt sa Mađarskom gleda kao na prepreku daljoj nemačkoj najezi i kao na pro-saveznički dokument u svojoj suštini - H/305
- kneza Pavla sa mađarskim ministrom inostranih poslova Cakijem koji je 11. decembra. 1940. upozorio kneza Pavla na imperijalističke namere Musolinija prema Solunu, na Čanovo prevrtljivo mišljenje o ratu i miru sa Jugoslavijom i da je lično čuo Hitlerovu izjavu da će Nemačka napasti Jugoslaviju samo ako Jugoslavija napadne Italiju u Albaniji i ako V. Britanija pokuša da stvori Solunski front - 1/306, 321

Cincar-Marković sa Herenom krajem decembra 1940. povodom ulaska Nemačkih trupa u Rumuniju - 1/324

Razgovori 1941.

- jugoslovensko-turski i tursko-bugarski januara 1941. po želji britanskog ambasadora u Moskvi Kripsa da se postigne jugoslovensko-grčko-turska kolaboracija sa V. Britanijom - 1/329
- predstavnika Vrhovne komande britanskih snaga na srednjem Istoku i turskog Generalštaba od 13. do 25. januara 1941. - 11/24

- Hitlera i Ribentropa sa Musolinijem i Canom u Berghofu 19. januara 1941. kada su se saglasili sa apsolutnom potrebom da Jugoslavija ostane »mirna« da bi se izbegle ozbiljne komplikacije u odlučujućoj fazi konflikta sa grčkom - 1/326: II 22
- komandanta Nemačke 12. armije feldmaršala Lista sa izaslanikom bugarskog Generalštaba 22. i 23. januara 1941. o uslovima za pristupanje Bugarske Trojnom paktu - 11/24
- Musolinija sa Stakicem 4. februara 1941. o odnosima Italije i Jugoslavije - 1/334
- Gregorića sa Paulom Smilom 4. februara 1941. o odnosima Nemačke i Jugoslavije i eventualnoj poseti Cvetkovića Nemačkoj - 1/331, 339
- Gregorića sa Ribentropom 4. februara 1941. o poseti Cvetkovića Nemačkoj i problemu pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu - 1/334
- Cana sa advokatom Stakićem u Bariju 4. februara 1941 o odnosima Italije i Jugoslavije - 1/334, 339
- Cana sa Hitlerom i Ribentropom 5. februara 1941. o rezultatima razgovora sa Stakićem - 1/335
- Ribentropa sa Gregorićem 6. februara o razgovoru sa Musolinijem i Canom o pitanjima koja interesuju Jugoslaviju - 1/337
- jugoslovenskog poslanika u Moskvi sa Višinskim od 8. februara 1941. o stavu SSSR prema Jugoslaviji i Balkanu - 1/338
- Cvetkovića, Maćeka. Suteja i Konstantinovića 8. februara 1941. o Nemačkim zahtevima. Maćek ističe da Trojni pakt otpada, a da je mogućan pakt o nenapadanju sa Nemačkom (bez Italije) ili neki poseban pakt, a Konstantinović izražava sumnju u obećanja Nemačke i njene ponude - 1/338
- Cvetkovića i Cincar-Markovića 14. februara 1941. u Fušlu sa Ribentropom koji ističe perspektive i koristi koje će Jugoslavija dobiti pristupanjem Trojnom paktu - 1/342, 348, 349, 356
- Cvetkovića i Cincar-Markovića 14. februara posle podne u Berhtesgadenu sa Hitlerom. Cvetković isporučuje pozdrave kneza Pavla Hitleru, ističe da je pobornik privredne i političke saradnje sa Nemačkom. da je u interesu Nemačke i Jugoslavije očuvanje mira na Balkanu i da će nastojati da sa drugim balkanskim zemljama garamuje taj mir. Hitler, posle iscrpne analize spoljno političke situacije, ističe da se Jugoslaviji pružila jedinstvena prilika da za sva vremena učvrsti svoje mesto u Evropi. *Ona sada mora zauzeti jasan stav prema novom poretku u Evropi... neposrednim pristupanjem Trojnom paktu...* - 1/345-349, 352, 356
- tursko-bugarski 17. februara 1941 koji su doveli da potpisivanja Deklaracije (ugovora) o nenapadanju - 1/352
- jugoslovenskog poslanika u Londonu sa zamenikom britanskog ministra inostranih poslova Kadoganom 17. aprila 1941. - 1/355, 356
- kneza Pavla sa američkim poslanikom Lejnom u Beogradu 18. februara 1941. - 1/356
- jugoslovenskog poslanika u Londonu Subotica 21. februara 1941. sa zamenikom britanskog ministra inostranih poslova Batlerom o uzajamnim odnosima Jugoslavije i V. Britanije i situaciji u jugoistočnoj Evropi - 1/356
- Musolinija sa advokatom Stakicem 24. februara 1941. o odnosima Jugoslavije i Italije - 1/358
- britanskog ministra inostranih poslova sa predsednikom turske vlade, ministrom inostranih poslova i načelnikom turskog Generalštaba u Ankari. 26. februara 1941 da bi Turska ostala verna savezu sa V. Britanijom i tursko-bugarskom deklaracijom od 17. februara 1941 - 1/362
- Cincar-Markovića sa predsednikom mađarske vlade Telekijem i ministrom inostranih poslova Bardošijem od 26. februara, prilikom razmene ratifikacionih instrumenata Pakta o većnom prijateljstvu - 1/362
- britanskog ministra inostranih poslova Idna sa jugoslovenskim ambasadorom u Ankari Sumenkovićem. 27. i 28. februara, o potrebi da Jugoslavija, Grčka i Turska stvore jedinstven front - 1/362
- Hitlera i Ribentropa 1. marta 1941. u Beču sa Canom koji je tvrdio da neće preduzimati nove korake u pregovorima sa Beogradom dok ne bude jasan stav Beograda u pogledu pristupanja Trojnom paktu - 1/364
- kneza Pavla i Cvetkovića 4. marta 1941. u Berghofu sa Hitlerom koji je, posle izlaganja opšte situacije, naglasio da se Jugoslaviji pruža jedinstvena prilika da stupi na stranu Osovine pristupanjem Trojnom paktu - 1/305, 370, 377

- Stakica sa knezom Pavlom od 8. marta 1941. o potrebi da Stakić otputuje u Rim radi pregovora o ustupanju Skadra Jugoslaviji - 1/378
- kneza Pavla sa američkim poslanikom u Beogradu Lejnom, 7. marta 1941. o stavovima Jugoslavije u tadašnjoj situaciji - 1/379
- Ribentrop i Herena 11. marta 1941. (telefonom) dva puta o formulacijama nekih tačaka u garantijama koje treba dati Jugoslaviji - 1/383. 384
- Herena sa Ribentropom 12. marta 1941. (telefonom) o novim željama jugoslovenske vlade o uslovima za pristupanje Trojnom paktu - 1/385
- Stakica sa Mamelijem 16. marta 1941. o odnosima Jugoslavije sa Nemačkom i Italijom i o predviđanju da Cvetković i Cincar-Marković otputuju u Rim u »iduću sredu« - 1/391
- britanskog poslanika Kampbela sa Cvetkovićem 19. marta o tome daje dogovoreno da turski ambasador u Beogradu podnese jugoslovenskoj vladi saopštenje o stavu Turske - 1/396
- kneza Pavla sa američkim poslanikom Lejnom 20. marta 1941. koji je ubeđivao kneza da bi potpisivanjem pakta Jugoslavija zadala udarac svome savezniku Grčkoj - 1/396
- britanskog poslanika Kampbela sa Cvetkovićem 20. marta 1941. o značaju Soluna za Jugoslaviju - 1/398. 399
- kneza Pavla i predstavnika Forin ofisa u Beogradu T. Sona 21. marta 1941. o situaciji u kojoj se našla Jugoslavija i o posledicama ako pristupi Trojnom paktu - 1/403
- Gavrilovića sa Višinskim o stavu sovjetske vlade ako Jugoslavija pristupi Trojnom paktu - 1/405
- kneza Pavla sa patrijarhom Gavrilom u Beogradu 20. i 23. marta 1941. kada je patrijarh odlučno odbacio kneževe razloge za pristupanje Trojnom paktu - 1/401, 402, 411
- Ribentrop sa mađarskim ministrom inostranih poslova Barošijem, kome je 11. marta 1941. preporučio da Mađarska ne stvara dalje smetnje ulasku Jugoslavije u Trojni pakt - 1/407
- policijskog atašea za štampu u Beogradu Krausa i referenta za štampu u Zagrebu Mittelha-mera sa Mačekom i Subašićem 22. marta 1941. - 1/408
- kneza Pavla sa Mihailom Konstantinovićem 22. marta 1941. u 18,00 časova povodom Konstantinovićeve ostavke, koji je po kneževoj želji pristao da se ne povuče sa položaja ministra - 1/410
- generala Simovića sa knezom Pavlom 23. marta pre podne, kada je Simović upozorio kneza da će se vojska pobuniti, a avijatičari bombardovati dvor i zgrade vlade ako se ne prihvati otpor - 1/411
- kneza Pavla sa američkim poslanikom u Beogradu Lenjom, 23. marta 1941. po podne, kada je Lejn izložio stav SAD i zatražio da se ne potpiše Trojni pakt ili odloži svaka odluka bar za nedelju dana - 1/412
- kneza Pavla sa generalom Simovićem 23. marta 1941. pre podne i kasno uveče, kada je Simović ponovo upozorio kneza da se nikako ne sme pristupiti Trojnom paktu - 1/410. 411. 415
- Cvetkovića u Beču 25. marta 1941. sa Hitlerom koji izražava zadovoljstvo zbog pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu, upućuje pozdrave knezu Pavlu i ističe velike koristi koje će od toga imati jugoslovenski narod. Cvetković zahvaljuje Hitleru na toplim rečima i izjavljuje da je uvek bio raspoložen prema njemu, da je Jugoslavija spremna da saraduje sa novom Evropom i sa Nemačkom u svakom pogledu, naročito na ekonomskom polju - 1/341. 342
- Čana u Beču 25. marta 1941. sa Hitlerom koji je izrazio zadovoljstvo zbog pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu i dodao da bi »predstojeća akcija protiv Grčke bila lakomislen poduhvat pri nesigurnom držanju Jugoslavije« - 1/433
- Kneza Pavla 27. marta 1941 u Zagrebu sa Mačekom koji je zahtevao da se pučistima postavi ultimatum i svom snagom udari na Beograd, ali to knez Pavle nije usvojio - 1/471, 485
- ministra unutrašnjih poslova Simovićeve vlade. Srđana Budisavljevića. sa delegacijom KPJ. koja je posle državnog udara 27. marta 1941 tražila da se raspuste koncentracioni logori i preduzmu koraci za zaključenje saveza sa SSSR-om - 1/548
- generala Simovića sa američkim poslanikom Lejnom 27. marta 1941. o budućoj politici jugoslovenske vlade - 1/486
- Simovića sa britanskim i američkim poslanikom u Beogradu, neposredno posle 27. marta, sa težnjom da prihvate Simovićevu taktiku odugovlačenja, da nema ni govora o ofanzivnim operacijama u Albaniji i da jugoslovenska vlada nije obavezna da se pridržava klauzula Trojnog pakta - 1/527

- Nemačkog generala Rintelena sa Musolinijem i italijanskom Vrhovnom komandom 28. marta 1941. o koordinaciji Nemačkih i italijanskih operacija protiv Jugoslavije - 11/37
- Musolinija sa Pavelićem 28. marta 1941. radi uspostavljanja nezavisne Hrvatske - 11/39
- predstavnika Vrhovne komande britanskih snaga i turskog Generalštaba 1941. godine - 11/24
- jugoslovenskog poslanika u Ankari Sumenkovića sa Ildom 28. marta 1941. koji je predlagao zajedničku akciju sa Turskom, a Sumenković je odgovorio da bi i Turska morala biti spremna da učini to isto što zahteva od Jugoslavije - 1/527
- Maćeka i specijalnog izaslanika nemačke vlade inž. Derflera 28. marta 1941. radi instrukcija Nemačke vlade kakav stav treba da zauzme Maček prema događajima u Beogradu - 1/496
- britanskih i grčkih predstavnika u Atini 28. marta 1941. o odnosima sa Jugoslavijom i Turskom - 1/527
- predsednika vlade generala Simovića sa italijanskim poslanikom u Beogradu Mamelijem, 29. marta 1941. o odnosima Italije i Nemačke sa Jugoslavijom - 1/515, 516
- predsednika vlade Simovića i italijanskog poslanika Mamelija, 29. marta u 21.30. časova i 1. aprila 1941. kada ga je Simović upozorio da će Jugoslavija biti prisiljena - ako Nemačke trupe okupiraju solunsku zonu - da sebi obezbedi izlaz u pravcu Albanije - 1/515, 520
- Musolinija i Pavelića 29. marta 1941. o tome da je Paveliću otvoren put za preuzimanje vlasti u Hrvatskoj, ako poštuje sporazume iz 1940. i ako priznaje prava Italije u Dalmaciji - 1/514
- generala Simovića, ministra vojske i mornarice generala Ilica i prvog pomoćnika načelnika generalštaba generala Nikolića sa načelnikom britanskog Imperijalnog generalštaba generala Ijila i predstavnika Forin ofisa generala Pirson Diksona 31. marta u Beogradu o situaciji i eventualnoj vojnoj saradnji - 1/529
- predsednika vlade Simovića sa vođama folksdojčera Brikerom, Mozerom, Sep Jankom i ministrom Hamom 1. aprila 1941, kojima je izjavio da će učiniti sve da se spreči rat sa Nemačkom i suzbije uticaj V. Britanije i SAD i da je spreman da otputuje u Berlin - 1/519
- predsednika vlade Simovića, potpredsednika Jovanovića i ministra Ninčića sa italijanskim poslanikom u Beogradu Mamelijem, od 1. aprila 1941. radi ubrzanja Musolinijevog posredovanja i potrebe da primi dva jugoslovenska ministra, uz oštro upozorenje Simovića da će Jugoslavija napasti Italijane u Albaniji ako Nemci napadnu Grčku - 1/520
- britanskih i jugoslovenskih predstavnika u Beogradu 1. aprila 1941. nastavak pregovora od 31. marta (v. Zapisnici) - 533, 534, 535
- britanskih i jugoslovenskih predstavnika 2. aprila 1941. u Beogradu - nastavak razgovora od 1. aprila - 1/535
- jugoslovenskog poslanika u Moskvi Gavrilovića sa Višinskim 2. i 4. aprila 1941. o zaključenju jugoslovensko-sovjetskog pakta - 540
- Čana i Pavelića 25. aprila 1941. - 11/616
- Ribentropa i Čana u Veneciji 16. juna 1941. - 1/17, 615

Razgraničenje Hrvatske - 1/82, 86

Razminiranje - 11/172

Reakcija grčke vlade na ulazak Nemačkih trupa u Rumuniju i eventualni prelaz u Bugarsku - 1/325

Rečna baza u Novom Sadu - 11/183 (v. Baza Rečne flotile)

Rečna flotila - 11/119, 120, 121, 122, 162, 172, 173, 174, 183, 211, 216, 222, 273, 279, 280, 301, 317, 337, 379, 395, 409, 436, 540

- Bolnički brod - II/174

- Komandni brod »Cer« - 11/172, 173, 174

- 1. grupa monitora - 11/172, 173, 274, 301, 396, 712

- 2. grupa monitora - 11/396

- 3. grupa monitora - U/396

- 4. grupa monitora - II/317

Grupa za zaprečavanje kanala Juc u Đerdapu - U/174

Grupa patrolnih brodova - II/174

- Grupa za zaprečavanje Sipskog kanala - U/174

Grupa patrolnih brodova - II/174

Mmersko-baražne grupe:

- 1. - II/172, 173, 174, 274, 337, 712

- 2. - II/173, 174, 274, 337, 712

- 3. - II/173, 174, 274, 337, 712

- 4. - II/173, 174, 337, 712 ili 713

- 5. - II/174, 301, 337

Monitori (grupa):

- «Drava» - n/122, 142, 173, 274, 379, 393, 409, 489
- «Morava» - n/122, 142, 172, 173, 274, 317, 379, 396, 540
- »Sava« - II/122, 142, 172, 173, 274, 396, 540
- «Vardar» - II/122, 142, 172, 173, 274, 396, 540

Mornarički odred na Ohridskom jezeru - n/172, 174, 175, 713

Remorkeri:

- »Cer« - II/122, 172, 173, 273
- »Kumanovo« - II/280, 510
- »Raška« - II/172, 396
- «Sisak» - II/122, 172
- »Sabac« - II/122, 172
- «Vitez» - II/280
- »Tanasko Rajić« - II/396

Stražarski (patrolni) čamci tgrupa: - II/483

- «Graničar» - II/122, 172
- «Stražar» - II/122, 172
- Jahta »Dragor« - U/121, 122

Tanker »Perun« - U/379

Referati:

- Blagoja Parovića na Splitskom plenumu 1935. - I/128
- predsjednika Vojnog saveta generala Milana Milovanovića od 20. decembra 1938. o utvrđivanju jugoslovenskih granica - II/651
- Mitra Bakića na Petoj zemaljskoj konferenciji 19-23. oktobra 1940. - I/114, 141, 179; U/628
- (memorandum) generala Milana Nedića od 1. novembra 1940. knezu Pavlu (v. Memorandumi) - I/290; H/639
- (memorandum) M. Konstantinovića od 13. februara 1941. godine - I/374
- Josipa Broza Tita na Drugom Kongresu Narodnog fronta 1947. godine - I/147, 148
- Josipa Broza Tita na svečanoj sednici CK KPJ 1959. - I/19
- Agnes Goda na naučnom skupu u Beogradu 1973. - H/40
- Vladimira Dedijera na naučnom skupu u Beogradu 1973. - II/615
- Zdravka Krnića na naučnom skupu u Beogradu 1973. - U/615

- Volganga Sumana na naučnom skupu u Beogradu 1973. - U/682
- Redvi (jezgro) odbrane - H/192, 193, 666
- Regionalni komiteti u okupiranoj Makedoniji - II/590
- Registarski sistem mobilizacijske evidencije - II/200, 203
- Rekonstrukcija jugoslovenske vlade januara 1941. - I/329
- Rekvizicije - I/103; U/47, 563, 592, 601, 610
- Reparaciona komisija FNRJ - II/603
- Represalije, represivne mere - I/40, 276; II/596, 599, 601, 602, 612
- Restauracija Habsburgovaca - I/54; H/630, 631
- Rešavanje (rešenje) hrvatskog pitanja - I/21, 23, 26, 42, 45, 48, 56, 57, 59, 61, 66, 67, 73, 74, 76, 77, 78, 80, 82, 83, 84, 100, 101, 310, 577, 578
- Rešavanje hrvatskog pitanja ustavnim putem - I/67, 73
- Rešavanje nacionalnog pitanja - I/11, 33, 34, 111
- Revansistički pokret Mađarske, Bugarske i Albanije prema Jugoslaviji - I/333
- Revizija pariških mirovnih ugovora i versajskog sistema - I/55, 128
- Revizija Sporazuma Cvetković - Maček I/106, 109, 110, 116, 178
- Revizija Vidovdanškog i oktobrisanog Ustava - I/32, 33, 35, 78
- Revizionističke manifestacije u Bugarskoj - I/374
- Revizionistički zahtevi Bugarske, Italije i Mađarske prema Jugoslaviji i Rumuniji-revizionizam - I/55, 170, 228, 262, 279, 280, 300, 347, 374, 407, 432, 513; II/157, 629, 630, 641, 642, 643
- Revolucionarni pokret KPJ - I/125, 127, 128, 148, 182, 223, 269
- Revue militaire. - II/281

Rezerve:

- grčke Istočno-makedonske armije - n/244
- italijanske 2. armije - II/32, 57, 70, 81, 84, 250

Jugoslovenskih oružanih snaga:

- Vrhovne komande - II/160, 168, 171, 229, 267, 268, 340

- *Grupa armija:*
- 1. - II/159, 168, 265, 266, 706
- 2. - D/159, 165, 256, 297, 310, 709
- 3. - II/159, 165, 256, 297, 310, 709
- *Armija:*
- 1. - II/167, 260
- 2. - U/261
- 3. - II/254
- 4. - U/262
- 5. - II/256, 257, 329, 331, 518
- 6. - U/166, 258, 259
- 7.
- Trupa 3. armijske oblasti - n/302, 309
- *Divizija:*
- 3. konjičke - U/418
- Kosovske - II/306, 328
- Murske - II/336
- Osječke - U/312
- Slavonske - H/262, 350
- Topličke - U/330
- Zetske - H/345, 360, 386, 402, 415, 416
- *nemačke* 12. armije - II/248
- Rezervisti - I/50, 259; n/211, 284, 336, 351
- Rezervna vojska - II/105, 176, 177, 178, 200, 209
- Rezervni oficiri - II/102, 207, 209, 210, 211, 213, 228, 375, 420
- Rezervni oficiri na vežbi - II/176, 211, 213, 214, 215, 217
- Rezervni oficiri Jevreji - I/330
- Rezervni (nemački) policijski bataljoni u Sloveniji - II/564, 565
- Rezervni oficiri nacionalnih manjina - I/197, 199
- Rezervni starešinski (komandni) kadar - U/221

Rezolucije:

- Plenuma Centralnog veća KPJ od 6. aprila 1921. o političkoj situaciji - I/120
- Hrvatskog bloka od 25. februara 1922. predsedniku vlade Nikoli Pašiću da u sastav delegacije Kraljevine SHS za međunarodnu konferenciju u Đenovi bude uključena i zasebna delegacija Hrvatske - I/28
- Prve konferencije KPJ 1922. o verifikaciji mandata i izboru novog Centralnog partijskog veća - I/121
- Treće konferencije KPJ 1924. na kojoj je usvojeno gledište da se država SHS ne može smatrati homogenom nacionalnom državom s nešto nacionalnih manjina nego kao država u kojoj vladajuća klasa jedne (srpske) nacije ugnjetava druge nacije - I/122, 123
- KPJ o nacionalnom pitanju (1926) da je imperijalistički režim vladajuće srpske buržoazije zasnovan na politici nacionalnog ugnjetavanja i ekonomskog iscrpljivanja nesrpskih nacija - I/34
- Trećeg kongresa KPJ 1926. kojim je jednoglasno usvojen izveštaj CK u kojem su istaknute greške u njegovom radu, nepravilna procena političke situacije u Jugoslaviji i pogrešni stavovi desne frakcije u nacionalnom, seljačkom i sindikalnom pitanju - I/123, 126
- SDK od 1. avgusta 1928. o razgraničenju Hrvatske (v. Razgraničenje Hrvatske)
- CK KPJ od juna CK KPJ od juna 1935. - I/41
- Izvršnog odbora SDK od 1932. (tzv. Zagrebačke punktacije) kojom se oštro osuđuje srbijanska hegemonija i ističe zahtev dajanja vraćanja na 1918. godinu »kao ishodničku tačku« preka potreba za bolje organizovanje i uređenje državne zajednice - I/39
- Pjera Lavala u Društvu naroda kojom je završena rasprava o odgovornosti za ubistvo kralja Aleksandra - I/307
- Bloka narodnog sporazuma od 15. avgusta 1938. da »jedino u narodnom režimu i složnom zalaganju Srba i Hrvata država može naći moralnu i političku i vojničku snagu da odoli kušnjama koje odasvud navaljuju«... - I/44
- CK KPJ od decembra 1938. u kojoj se traži obaranje Stojadinovićeve protunarodne vlade i stvaranje vlade nacionalne odbrane koja će biti sposobna da organizuje odbranu zemlje i pruži fašističkim agresorima nepokolebiv otpor - I/25, 132, 172, 240
- Hrvatskog narodnog zastupstva (predlog 1938) u kojoj će se »odlučno i stvarno« istaći hrvatsko pitanje i da niko, osim hrvatskog narodnog zastupstva, nema pravo da govori u ime hrvatskog naroda, kao i to da se odrede linije hrvatske vanjske politike... - I/56

- Hrvatskih zastupnika (poslanika) na sastanku 15. i 16. januara 1939. da se ne ide na Skupštinu u Beograd i od velikih sila traži pomoć za rešavanje hrvatskog pitanja - I/65, 77, 95, 242
 - CK KPJ koju je Tito 1939. napisao u Moskvi o fašističkoj opasnosti, a usvojena na sednici CK KPJ u zemlji - I/133
 - Hrvatskog narodnog zastupstva od 8. maja 1939. da se hrvatsko pitanje postavi kao međunarodni problem - I/63, 66, 68, 84, 85, 86, 87
 - Pete zemaljske konferencije KPJ. održane u Dubravi kraj Zagreba. 19-23. oktobra 1940. - I/14; II/628
 - Slovenskog Narodnog sveta od 10. aprila 1941. daje prestala vrhovna državna vlast Jugoslavije nad Slovenijom i da je Narodni svet preuzeo vrhovnu komandu u svoje ruke - II/376
- »Režim kundaka« - I/30
 Režim srpskog ugnjetavanja - I/11
 Ribentrop poziva Cvetkovića da ga poseti u Fušlu - I/301
 Ribentrop 6. februara 1941. poziva Cvetkovića i Cincar-Markovića da dođu u Nemačku - I/337, 339
 Riječke (specijalne italijanske) brigade - II/78
 Rim kao italijanska vlada - I/45, 60, 63, 68, 87, 106, 140, 209, 229, 265, 271, 275, 284, 290, 297, 301, 306, 311, 327, 331, 353, 359, 360, 363, 379, 391, 393, 394, 404, 493, 516, 518, 519, 524, 540; II/17, 38, 421, 581, 632, 633, 679
 »Rimokatolički krug« - I/187
 Rimska crkva - I/187
 Rimska kurija - I/181, 205, 206, 208, 209
 »Rogožarski« (fabrika aviona) - II/139
 Rok službe u oružanim snagama - II/101, 211
 RSHA (v. Glavna uprava bezbednosti) - I/522; U/501, 505, 627
 Rukovaoci mobilizacijskog materijala - II/209
 Rumuni - I/239, 297; II/16, 48, 550, 554, 695
 Rumunija 23. novembra 1940. pristupa Trojnom paktu - I/323, 404, 444; U/10, 13
 Rumunska manjina - I/235
 Kumunska nafta - U/8, 33
 Rumunska petrolejska polja (izvori) - I/345, 347, 586, 587, 588; II/10, 11, 15, 23, 34, 213
 Rumunska vojska (trupe, snage) - I/582; II/10, 24, 32, 64, 85, 87, 213, 456, 555
 Rumunski Nemci - I/231
 Rumunski poslanik u Beogradu - I/391
 Rumunsko pitanje - I/277
 Rusi (sovjeti) - I/277, 286, 318, 347, 355, 370, 398, 460, 461, 541, 542, 586; II/21, 22, 23, 667, 692
 Ruska (sovjetska) vojska - I/586; II/21
 Ruske trupe - I/237
 Ruski ambasador - I/270
 Ruski belogardejci - I/201
 Rusofilske tendencije u Jugoslaviji - I/301
- Rušeće odeljenje Vrhovne komande - II/410
 Rušenje (i zaprečavanje) - II/48, 53, 58, 61, 82, 89, 124, 129, 132, 152, 153, 154, 156, 160
 Ruzveltova čestitka kralju Petru II od 30. marta 1941. sa željama za slobodu i nezavisnost Jugoslavije - U/485
- S
- SA odeljenja folksdojčera - I/193
 Sabotaže, saboterska delatnost, saboteri, subverzije - I/202, 457, 482, 513; II/44, 56, 176, 179, 198, 200, 202, 212, 265, 267, 271, 279, 299, 301, 312, 316, 318, 333, 352, 353, 370, 386, 483, 484, 504, 505, 507, 509, 510, 514, 525, 534, 627, 628, 629, 656-659, 720, 724, 730
 Sadejstvo (veza) jugoslovenske i grčke vojske - H/164, 165, 171, 188
 Sadejstvo jugoslovenske, britanske i grčke vojske - II/186, 234, 244, 247, 251, 277
 Sadejstvo Nemačke i mađarske vojske u napadu na Jugoslaviju - H/389
 Sadejstvo (saradnja) Nemačkih, italijanskih, mađarskih i bugarskih snaga u napadu na Jugoslaviju - II/35, 39-42, 45, 48, 49, 52, 55, 60, 63, 64, 76, 87, 88, 90, 321, 414, 719
 Sadejstvo nemačkog vazduhoplovstva kopnenim snagama - II/49, 60
 »Sahrana Male Antante« - I/308
 Samoopredeljenje (načelo, pravo naroda) - I/11, 24, 57, 58, 59, 75, 77, 123, 124, 129, 230, 231, 285; II/285
 Samostalna izviđačka grupa Primorske armijske oblasti - U/171
 Samostalna demokratska stranka - I/19, 25, 30, 34, 37, 73, 90, 107, 133, 409; H/300a, 376
 Samostalna (nezavisna) Crna Gora - I/i 82, 183; II/547, 553, 555, 585, 588
 Samostalna lovačka eskadrila Mostar - II/527
 Samostalna država Hrvatska (zahtevi, predlozi) - I/36, 53, 494, 495, 497, 498
 Samostalna Slovenija - I/505

- Samostalni demokrati (samostalci) - 1/88. 488
 Samostalni narodni radnički pokret - 1/130
 Samostan - 1/170. 206
 Samostojna kmečka stranka - 11/376
 •Samouprava« - I/I 14, 226
 Sandžačka vojska - 11/426, 433
 Sanitet, sanitetska služba, sanitetska struka - U/101, 181. 197. 226, 251
 Saobraćaj, saobraćajna mreža, saobraćajne raskrsnice - II/33. 34. 48. 52. 55. 58. 64. 68. 76.99. 101, 144, 175, 182, 195. 199. 203.212, 247, 250. 252, 273, 281, 292, 293, 303, 323, 325, 353, 359, 380, 382, 426, 432, 475, 518, 537, 541, 560, 606, 655
 Saobraćajni biro u Beogradu - 1/196, 511, 512. 551; U/499, 501, 513, 527
 Saobraćajno odeljenje Glavnog generalštaba - II/181, 203, 204, 507
- Saopštenja:**
- Bugarske telegrafске агенције од 15. априла 1941.- U/455
 - Bugarske telegrafске агенције од 19. априла 1941. о уласку бугарских трупа на македонско и грчко-тракијско подручје
 - Bugarske telegrafске агенције од 20. априла 1941.
 - Италијанске владе (деklarација) од 6. априла 1941- II/
 - Италије од 6. априла 1941. о нападу на Југославију - II/283
 - *Италијанске Врховне команде од:*
 - 11. априла 1941. - II/400
 - 14. априла 1941. -U/446
 - 15. априла 1941 - U/455
 - 17. априла 1941. - U/466
 - 18. априла 1941. - U/467
 - Југословенске владе од 9. новембра 1940. поводом бомбардовања Битолја - 1/294
 - *Југословенске врховне команде од-*
 - 8. априла 1941. - U/338
 - 9. априла 1941. - II/354
 - 11. априла 1941. - n/397
 - Председника HRSS од 24. септембра 1924. - U/
 - Мађарске владе од 9. априла - 11/358
 - Управе града Београда од 1. априла 1941.
 - *Мађарског Генералштаба од*
 - II. априла 1941- U/401
 - 12. априла 1941. - U/412
 - 16. априла 1941. - II/460
 - *немачке владе (деklarација) од 6. априла 1941.-II/*
 - *Немачке врховне команде (OKH) од:*
 - 2. марта 1941. - U
 - II. априла 1941. - U/399
 - 14. априла 1941. - U/446
 - 15. априла 1941. - 11/454
 - 16. априла 1941.- U/459
 - 17. априла 1941. (pregled stanja jedinica na Balkanskom frontu) - 11/461
 - 18. априла 1941. - 11/465. 467, 469
 - 19. априла 1941.
 - Хитлера 28. марта 1941. Мађарској и Бугарској да је doneo odluku за напад на Југославију и да их позива да учествују у нападу - 1/513
 - *Немачке Врховне команде IOKW) од*
 - 2. марта 1941 - II/26
 - 17. априла 1941.
 - *Немачке 2. армије од:*
 - 9. априла 1941. - II/358
 - 11. априла 1941.
 - Немачког Министарства иностраних послова отпратнику послова у Београду Фајнеу од 5. априла 1941. - 1/525
 - Словачке владе од 9. априла 1941. - U/358
 - совјетског Министарства војске од 4. фебруара 1941. југословенском војном изасланику у Москви pukovniku Žarku Popoviću да су pregovori о обећаној испоруци наоружања Југославији обустављају зато што је Југославија закључила Ugovor о вечном пријатељству са Мађарском, јер се time »удaljava од Русије« - U/692
 - совјетске агенције »TASS« од 13. априла 1941. - U/425
 - совјетске агенције »TASS« од 15. априла 1941 - U/455
 - совјетске владе од 17. јула 1941. да поново и neodložno успоставља дипломатске односе са југословенском владом - U/554
 - »Saopštenja« - U/614. 620
 - Sarajevski atentat - 1/214, 215; II/284, 285, 286
 - Sarkoticeva emigrantska grupa - 1/49. 50
 - Sastanci (v. Razgovori, pregovori)
- Savetl:**
- Балканског споразума (pakta) - 1/249; U/633

- Beogradske opštine - 1/304
- komesara za Srbiju - II/596, 601
- Male Antante - 1/308
- ministara inostranih poslova Male Antante - D/632. 633
- narodne odbrane - 1/494
- Narodnog veća Slovenije (Narodnog sveta) - (v. Slovenački svet)
- Privredni Balkanskog pakta - 1/273
- Ratni Nemačke - 1/549
- zemaljske odbrane - 11/135, 196

Savetodavno vijeće Crnogoraca - 11/585, 586, 587, 617. 618

Savetnik Nemačke ambasade pri Vatikanu - 1/209

Savetnik nemačkog Poslanstva u Beogradu - 1/436

Savetovanje u Dvoru posle povratka Gregorića iz Nemačke i Stakića iz Italije 8. februara 1941. - 1/338

Savetovanje (tajno) u Belom dvoru pre odlaska Cvetkovića i Cincar - Markovića u Nemačku 13. februara 1941. - 1/340

Savezi:

- boraca narodnooslobodilačkog rata - H/542
 - klasnih sindikata - 1/119
 - hrvatskih nameštenika - H/576
 - hrvatskih grafičkih radnika - 11/576
 - komunista Jugoslavije-1/14, 110, 160,579
 - komunista Hrvatske - 1/111
 - komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) - 1/17, 119, 123. 125. 126. 129. 130, 141
 - Narodnog veća (Narodnog sveta - v. Slovenački narodni svet) - n/300a
 - sa Cehoslovačkom (zahtev) - 1/233
 - sa Francuskom (zahtev) - 1/233
 - sa SSSR-om (zahtev, pretpostavka) - 1/104, 138. 140, 141, 142, 143, 145, 147, 158, 233, 248, 269, 285. 386. 405. 472. 474. 548. 11/639
 - Jugoslavije, Francuske, Cehoslovačke i Sovjetskog Saveza (zahtev CK KPJ 1938. posle anšlusa) - 11/632
 - odbrambeni sa Rusijom (mogućnost) - 1/586
 - sokola Kraljevine Jugoslavije - 1/570
- Saveznici (Nemačke) - 1/302. 344, 372:11/52, 63, 64, 67. 90, 249, 284, 285. 372. 431, 669
- Saveznici (zapadni) - 1/10, 12, 13, 261, 267, 268, 275, 328, 339, 353. 364. 412, 432, 440. 479, 526. 527. 592, 593; H/29. 187, 194, 278. 318. 342, 374, 4M. 429. 442. 443, 453, 454,

485. 530. 603, 635. 645. 647, 664, 667. 668. 704

Savezništvo Jugoslavije i Italije - 1/233, 234, 238, 244. 295. 330. 334, 335, 339, 358, 359, 361, 438

Saveznička mornarica - II/122

Sazivanje Ustavotvorne skupštine demagoška parola - 1/110

Secesija (v. Otcepljenje)

Sednice:

- poslanika HRSS u Borongaju 1923. - 1/29
- poslanika HRSS u Beogradu 1923,- 1/29
- Plenarna CK KPJ (v. Splitski plenum 1935) - 1/123
- Hrvatskog narodnog zastupstva 1939. - 1/86
- Glavnog odbora JRZ 1939. - 1/88
- CK KPJ marta 1939. - 1/133
- britanskih, grčkih i jugoslovenskih predstavnika na pregovorima u Atini 9. i 12. marta 1941.-1/590, 592
- mađarske vlade 28. marta 1941. - II/42, 94
- mađarskog Krunskog saveta 5. aprila 1941. - H/86
- Nemačke Vojne komisije za izradu početnog operacijskog plana za napad na Jugoslaviju - U/94
- Predsedništva SKJ 1971. - 1/573
- Predsedništva mađarske vlade 4. aprila 1941. - 11/86
- Prva komandanata plovnih sastava jugoslovenske Ratne mornarice 1941,- 11/353
- Druga komandanata plovnih jedinica 1941. - H/394
- Treća komandanata plovnih jedinica 1941,- 11/454, 456, 510
- Svečana CK KPJ 19. aprila 1959.
- 21. Predsedništva SKJ 1. decembra 1971. - 1/13, Ml. 133
- Crnogorskog Sabora 12. jula 1941-11/587

Sednice Jugoslovenske vlade (Ministarskog saveta):

- 25. avgusta 1939. - 1/90
- 20. marta 1941. - 1/398. 400, 402
- 23. marta 1941.-1/416
- 27. marta 1941. u 22,00 časa - I/491. 492, 493, 513
- 29. marta 1941 - H/225
- 3. aprila 1941.- 1/555; H/225
- 5. aprila 1941,- 1/505
- 6. aprila 1941. - 1/525; U/303. 481
- 7. aprila 1941. - H/319

- 8. aprila 1941. - 11/340
- 9. aprila 1941. - 11/355
- 11. aprila 1941. - 11/341. 398
- 12. aprila 1941 - 11/411
- 13. aprila 1941.- 11/428.429.439.440,441. 442. 514
- noću 14/15 aprila 1941. - 11/447
- 17. aprila 1941. u Aiini - D/465
- 28. aprila 1941 u Jerusalimu - 11/514, 659. 663
- 20. januara 1942. - 11/439
- 5. februara 1942.

Sednice Krunskog saveta:

- 28. i 31. oktobra i 1. novembra 1940. povodom napada Italije na Grčku - 1/288; 11/639
- Prva 15. februara 1941. o toku pregovora za pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu - 1/351, 379
- Druga 6. marta 1941. - 1/370
- Treća 10. marta 1941 - 1/379
- Četvrta 13. marta 1941. - 1/386
- Peta 17. marta 1941. - 1/393
- Šesta 20 marta 1941 - 1/397
- Poslednja 23. marta 1941. - 1/414

Sednice Stalne komisije za utvrđivanje:

- 16. januara 1939. - U/696
- 31. maja 1939. - 11/697
- 2. juna 1939. - 11/697
- »Seelove« (Šifra za desant na Britanska Ostrva) - II/
- Sekcija za nabavku naoružanja - U/698
- Sekretar Nemačkog Ministarstva inostranih poslova - 1/360. 398
- Sekretarijat za inostrane poslove (v. Ministarstva inostranih poslova)
- Sekretarijat Slovenske ljudske stranke - 1/215
- Sektaštvo u KPJ- 1/121. 122, 123, 126, 128
- Seljaci, seljačko pitanje, seljaštvo - 1/25, 29. 36.43, 101, 106, 113, 114, 115, 120, 122-126, 133, 141, 147. 178. 259; U/624. 670
- »Seljačka demokratija« - I/1 16. 178
- Seljačka država - 1/166
- »Seljačka Jugoslavija« - 1/483
- Seljačka zaštita (v. Hrvatska seljačka zaštita)
- Seljačko-demokratska koalicija - 1/16, 17. 25. 34. 35, 39,40.42.43.44, 45.50.83.86.90 107. 131, 133, 410
- Senat - 1/39, 87. 90. 132, 245, 578; D/411
- Separatističke tendencije, separatistički pokreti, separatisti, separatizam - I/10. 16,

- 38. 40. 67, 86, 99, 109, 111. 112, 126, 172, 175, 181. 182, 184, 278. 466. 494, 514, 561. 562, 572; 11/39, 501, 505, 506, 534. 553. 583, 626, 657, 719, 723, 726

Servis tajne službe Glavnog generalštaba (v. i Obaveštajna služba, jugoslovenska) - 1/464, 465; U/628

Sfere uticaja (v. interesne sfere)

»Sibir« (brod) - 1/136

Signalne stanice - II/119. 238

Sile Osovine - 1/42, 60, 84. 99, 143 148. 173. 226, 246, 261, 288. 290, 303, 304, 309, 323, 325, 333, 348. 354. 385. 393. 394. 401. 412, 415, 420, 422, 423, 426, 430, 438. 440. 441. 442, 457. 479. 498. 518, 519, 525. 526. 540. 562, 581 584; U/9, 10, 17,21,29, 32. 35.43, 46, 63. 78, 87, 88. 90. 91. 129, 133, 141. 142, 143. 158, 161, 163, 184, 200, 222, 223, 247, 251, 279, 283, 284. 285, 286, 287, 318, 322, 359. 373, 375, 465, 467. 472, 473. 484. 530, 545. 546, 584, 614. 634. 635, 636, 637, 639, 641, 644. 645. 647. 648, 650, 652. 660, 663. 664. 666. 679, 691. 729

SIM (vojna i kontraobaveštajna služba italijanskih oružanih snaga) (v. Obaveštajna služba; italijanska)

»Simbolički rat« - 1/372

Sindikalni pokret - 1/122

Sindikalno pitanje - 1/122, 123, 141

Sindikatske organizacije - 1/108, 113. 119, 123, 125, 126. 127. 149, 286; U/576

Sistem kolektivne bezbednosti - 1/135, 248

Sistemi okupacije - I/188; U/555, 556

Situacija na Balkanu - 1/348, 350, 368

Skopska žandarmerijska četa - 1/154

Skopski univerzitet - 1/154

Slagališta baza Vrhovne komande - II/185

Slobodna Hrvatska - 1/574

Slobodna Hrvatska pod protektoratom Italije - 1/206

Slobodna hrvatska republika-idealni cilj hrvatskog naroda - 1/57

•Slobodna Hrvatska« (v. Nezavisna slobodna država Hrvatska)

»Slobodna Nemačka država Banat« - U/554

Slobodna zona u Solunu

Slobodno zidarstvo, slobodni zidari - 1/24; U/611

Slom (poraz):

- Austro-Ugarske - 1/51. 170, 215; U/600
- Cehoslovačke - 1/238
- Francuske - 1/256, 262, 271, 275, 292. 339, 440, 457, 476; II/8, 11, 20. 29. 142. 638. 641. 642

- francuske politike na Balkanu - 1/307
 - Jugoslavije (kraljevine) - 1/36. 45. 46. 47. 69, 71, 117; 11/18, 31, 325, 621, 625, 663
 - jugoslovenske vojske - 11/195, 625, 663, 664, 669, 670, 721
 - Poljske - 1/257, 259, 261, 263, 275: 11/141, 197, 642
 - V Britanije (predviđan) - 11/69

Slovaci- 1/133, 247; U/567
 Slovački otpravnik poslova u Beogradu - 1/503 525
 Slovački vojni ataše u Berlinu - 1/370
 Slovenačka (ujedinjena) buržoazija - U/376. 458. 636
 Slovenačka legija - II/391
 Slovenačka (nacionalna) skupština - U/317 343, 392
 Slovenački klerikalci - 1/19
 Slovenački prosvetni savez - 1/192
 Slovenački svet (veće) - II / 375, 376, 377. 381. 391, 393, 406, 407, 422, 458, 465, 469, 488, 492. 581, 661
 Slovenačko nacionalno pitanje - 1/118
 Slovenačko Narodno veće (v. Slovenački svet)
 Slovenačko pravo - 1/13
 •Slovenec« (list) - II/300a. 488. 617
 Slovenci - I/11. 12. 15. 16. 30. 32. 43. 75. 80. 93. 105, 110, 128, 129, 132, 199, 202. 206. 243, 304, 329, 339, 355. 364, 365, 370, 371, 379, 397. 402. 408. 413. 431. 470. 490, 491, 493. 505, 533, 565; II/31, 62, 283, 284, 286, 303, 342, 373, 407. 466. 472. 544, 565. 566. 567, 582, 610. 615. 617, 622. 623. 624, 653
 Sloveni - 1/237, 259, 581; U/548
 Slovenska legija (org) - 1/181; II/582
 Slovenska ljudska stranka - 1/15, 20. 21, 23. 24. 25. 29, 30, 31. 42, 180, 214, 235, 505; II/300a, 375
 »Slovenski dom« - U/490
 Slovenski narodni svet (savet. veće) - v. Slovenački svet - veće
 Slovensko narodno gibanje (org.) - I/181
 Slovenstvo - 1/270
 Služba bezbednosti (SD) nemačka - II/557
 Služba bezbednosti (opreze) - 1/416
 Služba osmatranja (opreze) i javljanja - II/11. 13. 175, 178, 179, 181, 271. 524. 528. 541
 »Službene novine« - 1/96, 437, 565
 »Službeni list« (italijanski) - U/619
 Smernice masovnog pokreta u Hrvatskoj 1/69
 Smernice nemačke Vrhovne komande kopnene vojske (OKH) od 28. marta 1941. za pro-

pagandu protiv Jugoslavije - 11/719 - 1/458, 460
 Snabdevanje - 1/372, 380. 591. 594; 11/21, 22. 34. 132. 159, 182. 183. 215. 258, 261. 265, 266. 271, 317, 358, 380, 397, 455, 560, 563, 598, 626, 656, 666. 667. 676
 Sobranje (bugarsko) - 1/301, 440
 Socijaldemokrati - 1/101. 280. 281
 Socijalistička stranka Jugoslavije - II/300a 376
 Socijalno pitanje - 1/9, 27, 40; II/202, 642, 656, 662, 671
 SOE (v. Obaveštajna služba: britanska) - 1/458, 460
 Sofija kao bugarska vlada II/79, 637
 »Soko« (Savez sokola Kraljevine Jugoslavije) - 1/570
 Sokoli, sokolska organizacija - 1/173, 178, 330: U/49
 Solunski proces - II/130
 Sovjeti (Sovjetski Savez) - I 235, 325, 337. 362, 370, 461, 519, 539, 540; II/148. 679
 Sovjetska politika na Balkanu - »panslavistička« odnosno »pansovjetska« - 1/270
 Sovjetska politika u odnosu na Bugarsku. Slovačku i Jugoslaviju maja 1940. - 1/271
 Sovjetska vojska - II /17
 Sovjetski ambasador u Berlinu - 1/541. 542; II/19
 Sovjetski ambasador u Londonu - 1/391
 Sovjetski izaslanik (ataše) u Beogradu - 1/461. 539, 540: U/141
 Sovjetski komesar za inostrane poslove (v. Ministri za inostrane poslove)
 Sovjetski otpravnik poslova u Beogradu - 1/414, 539, 542, 552
 Sovjetski otpravnik poslova u Rimu - 1/27^

Sovjetski poslanici:

- u Ankari - 1/270
 - u Beogradu - I/140, 382. 539

Sovjetski vojni ataše u Beogradu - 1/539
 Sovjetski vojni ataše u Berlinu - 1/370
 Sovjetsko-finski rat - II/8
 Specijalna policija (u Beogradu) - 1/479; U/561
 Spiskovi obveznika operativne i rezervne vojske - II/200. 201
 Splitski plenum KPJ 1935.-1/10. 11.123, 128
 Spoljna opasnost za Jugoslaviju - 1/24, 140
 Spoljna politika Jugoslavije - 1/54, 74, 77, 81. 106. 110, 135, 140, 142. 228, 252, 257, 290. 302. 304, 307, 344, 439. 441, 470, 491, 547, 548. 774. 587; II/634, 644, 660, 662. 691

- Spoljna politika Milana Stojadinovića - 1/68. 134. 224. 238
- Spoljna politika vlade NDH - 11/569
- Spoljna politika Stojadinovićeve vlade - 1/238, 578
- Spoljna politika V. Britanije - 1/22
- Spoljna politika vlade Cvetković - Maček - 1/102. 135
- Spoljnopolitička aktivnost vodstva HSS - 1/68
- »Spoljnopolitička dokumentacija«. - 11/92. 96. 730
- Spoljnopolitička situacija (položaj) Jugoslavije - 1/26, 69, 74, 75, 80, 84, 86, 89, 100, 131, 141, 219, 287, 290, 304, 313, 322, 329, 330, 331, 355, 365; II/159. 161, 197, 224, 644, 697
- Spoljnopolitička (i vojna) situacija na Balkanu i u Evropi - 1/128. 276. 286. 299, 348, 350, 360. 368; 11/48. 58, 65, 69. 148, 637
- Spoljnopolitička situacija u svetu - 1/52. 77, 85, 116, 141, 276, 290; 11/637
- Spoljnopolitički odnosi Kraljevine Jugoslavije (SHS) sa:**
- Albanijom - 1/235, 241, 242; 11/633
 - Bugarskom - 1/104. 223, 251, 253, 262. 273. 277, 301, 305. 309, 321, 326, 354. 363. 581; 11/26. 43. 63, 638, 685
 - **Cehoslovačkom** - 1/132, 221, 222, 226, 227. 231, 235, 236. 241; 11/629. 633
 - Francuskom - 1/51. 54. 99. 102, 104. 106. 109, 126. 132, 222. 223, 224. 226. 227. 228. 229, 230. 231. 241. 261, 262, 265, 580, 581; 629, 630, 631, 632. 633. 635. 636. 686
 - grčkom - 1/132, 288, 290. 325. 326. 380, 381, 382, 383, 391, 398, 402, 404, 409, 440, 526, 538, 582; - 11/241, 242, 244, 245, 630, 639
 - Italijom - 1/51, 60. 81. 84, 87. 93, 99. 102, 106, 107, 108, 109, 126, 140, 148, 171, 195, 222, 223, 226, 230, 233, 235, 237, 239. 241, 242, 243. 245, 246. 250, 253, 256, 257, 258, 260, 265, 266, 267, 272. 273, 276, 279, 289, 290, 291, 295, 296, 297, 298, 304, 305, 307, 322, 333. 334. 335, 336. 343, 357. 358, 364, 377, 378. 385, 391, 393. 394, 399. 407. 439, 514-523, 524, 526, 546. 547. 581, 587. 588. 589; 11/18, 21, 28, 630, 631, 632, 633, 634, 635. 636. 638. 640. 644. 647, 660. 680, 681, 696
 - Madarskom - 1/75, 146, 223, 227, 228. 230. 236, 244, 246. 247. 253. 260. 265. 274. 277. 294, 299, 300, 303, 304, 305, 306, 321, 360. 361. 362. 392. 431. 438. 582; 11/634. 641
 - Nemačkom - 1/51. 56, 60. 61. 75. 77. 81. 84. 93, 99, 102, 104. 106-109. 126, 130. 140. 148. 191. 192, 195, 196. 197, 199, 223, 224, 228, 230, 231, 233, 234, 241. 242. 243. 245, 246. 247. 249, 250, 252. 253. 257. 258. 260. 267. 268. 269, 273, 274, 276, 290, 292, 296, 297, 298. 300, 301, 302 303 304. 305, 322, 323. 324, 326. 327, 331, 332. 333, 336, 337, 342-351. 352, 356, 363, 364, 365, 368, 370-381. 383-390, 392, 393, 394, 395, 397, 398, 399, 401. 402. 403. 407. 408, 409, 410. 414. 415, 416. 439. 494-502, 511-515 517 523-526. 546. 579, 581. 587. 588. 589; 11/18. 21. 26. 28, 30. 31. 34. 630, 631, 632, 633, 634. 635. 640. 641. 643, 644. 647. 660. 680. 685. 700
 - Rumunijom - 1/132, 221, 222, 233, 263, 581; 11/554. 629, 630, 633, 634, 695
 - Sjedinjenim Američkim Državama - 1/328, 339, 340. 344. 353, 355. 357. 379, 389. 390, 395, 396, 397. 406, 412, 438. 538, 539, 546; 11/641, 643, 645
 - Sovjetskim Savezom (Rusijom) - 1/102, 108. 132. 231, 269, 271, 276, 337, 338, 355, 368, 369. 382, 386, 389, 405, 482, 539-544, 546. 552; 11/630, 636, 637, 642 678, 692
 - Turskom - 1/132. 222. 229, 262. 326. 327. 353, 354, 356. 360. 382, 396, 398, 527; 11/25, 630, 634, 635
 - Velikim silama - 1/52. 582
 - Velikom Britanijom - 1/51, 62, 99. 102, 104, 106, 109, 126, 223. 224, 225, 226, 229, 230, 241, 247, 265, 267, 268. 277, 278, 288, 299, 304, 312. 326, 339, 340, 356, 357, 362. 364. 365. 368. 369, 380. 381, 382. 383. 385. 387. 391. 398. 402, 403, 404. 412, 413, 417, 418, 438, 439, 441, 459, 460. 486. 526-538. 544, 546; 11/630, 631, 632, 633, 637. 641. 643, 645, 690
- Spoljnopolitički odnosi:**
- *Italije sa (i obratno):*
 - Albanijom - 1/222, 224. 234, 241. 242. 243. 244, 245; 11/634
 - Bugarskom - 1/278, 322. 333. 334, 363. 364. 439; 11/21
 - Francuskom - 1/269; II/635. 636. 638
 - grčkom - 1/257; H/638
 - Madarskom - 1/226, 246, 588; II/9
 - NDH - 11/552, 553
 - Rumunijom - H/9, 635
 - Sovjetskim Savezom - 1/266, 295. 32'
 - **Spanijom - 1/588; U/23**

- Turskom - 1/262, 588; H/638
- Velikom Britanijom - 1/225, 234, 267, 273, 295; D/635, 638

- Francuske sa (i obratno):

- **Cehoslovačkom - 1/226, 237; 11/633**
- Grčkom - 1/249, 287; II/10, 636
- Italijom - 1/225, 237; 11/630
- Rumunijom - II/637
- Sovjetskim Savezom - 1/232, 254, 255, 282
- Turskom - 1/249

Bugarske sa (i obratno):

- **Cehoslovačkom - 1/309**
- Grčkom - 1/277, 363; II/12, 26
- Mađarskom - 1/264, 294, 306
- Turskom - 1/352, 354, 362; 11/25, 26, 43

Grčke sa (i obratno):

- Turskom - 1/222, 228, 231, 249, 250, 251, 257, 263, 278, 295, 344, 362, 528, 576; 11/25

Nemačke sa (i obratno):

- Austrijom - 1/224
- Bugarskom - 1/228, 240, 251, 263, 287, 297, 322-325, 338, 339, 363, 404, 439; II/12, 13, 14, 18, 21, 24, 25, 31, 35, 37-40, 42, 45, 48, 49, 52, 55, 60, 63, 64
- **Cehoslovačkom - 1/222, 226, 231, 235, 244, 246; II/633**
- Finskom - II/18, 22
- Francuskom - 1/222, 223, 225, 228, 237, 238, 280, 281, 282, 283; 11/11, 20
- Grčkom - 11/10, II, 26, 283
- Italijom - 1/222, 223, 224, 226, 228, 230, 231, 233, 234, 241, 242, 244, 249, 252, 253, 256, 268, 277, 295, 298, 302, 303, 323, 324, 339, 348, 349, 359, 360, 361, 363, 385, 393, 394, 395, 434, 435; 11/17, 18, 20, 22, 27, 28, 31, 35, 37, 38, 39, 44, 45, 80, 81, 630, 632, 633, 634, 635, 637, 638
- Mađarskom - 1/223, 238, 239, 246, 279, 297, 300, 347, 407, 588; 11/9, 10, 13, 18, 31, 36-42, 45, 48, 49, 52, 55, 60, 63, 64, 85, 86, 631
- NDH - 11/559, 569
- Norveškom - 11/20
- Poljskom - 1/226, 228; II/633
- Rumunijom - 1/238, 286, 287, 292, 294, 347, 404; II/9, 10, 13, 18, 22, 23, 31, 35, 37-40, 42, 45, 48, 49, 52, 55, 60, 63, 64, 263, 635
- Sovjetskim Savezom - 1/254, 255, 257, 273, 274, 296, 300, 303, 404, 405, 484, 541, 587;

- U/7, 8, 9, II, 12, 18, 19, 21, 22, 23, 635, 637, 641

- **Spanijom - 1/434, 588; II/8, 10, 17, 21**
- Turskom - 1/263, 287, 298, 362, 588; II/20, 26, 64, 65
- Velikom Britanijom - 1/222, 225, 228, 229, 237, 252, 280, 281, 282, 283, 312; U/632

- Poljske sa (obratno):

- Cehoslovačkom - 1/233
- Mađarskom - 1/233

- Rumunije sa (i obratno):

- Bugarskom 1/251, 252, 258, 264, 309, 363, 581; H/9, 323, 680, 701
- Grčkom - 1/262
- Turskom - 1/222, 228, 231, 249, 250, 251, 257, 262, 263, 278, 295, 344, 362, 528, 576; II/25

Sovjetskog Saveza sa (i obratno):

- Bugarskom - 1/263, 271, 347, 587; 11/12, 26
- **Cehoslovačkom - 1/232, 237; H/633**
- Finskom - II/18
- Japanom - 1/438
- Poljskom - 1/254
- Rumunijom - 1/232, 235, 254
- Slovačkom - 1/271
- **Spanijom - II/8, 10, 12**
- Velikom Britanijom - 1/237, 254, 255, 369, 405, 406; H/21

Turske sa (i obratno):

- Grčkom - 1/222, 228, 231, 249, 250, 251, 257, 263, 278, 295, 344, 362, 528, 576; II/12

Velike Britanije sa (i obratno):

- Bugarskom - 1/289; U/26
- Cehoslovačkom - U/633
- Francuskom - 1/247, 249, 254, 255, 256, 261; H/630, 639
- Grčkom - 1/262, 288, 357; U/241-245, 634, 641
- Italijom - 1/27, 225, 258, 273, 307; II/630, 631, 632
- Mađarskom - 11/85, 304
- Poljskom - 1/247, 254
- Rumunijom - 1/254, 262; U/634
- Turskom - 1/248, 249, 250, 254, 262, 356, 362; H/24, 634, 641
- Sjedinjenim Američkim Državama - 11/21
- Spoljnopolitički ured Nacionalsocijalističke partije Nemačke (APA NSDAP) - H/673

Spoljnopolitički komitet Senata SAD -1/355
Spomen područje Jasenovac - 1/211
• Spomenica zahvalnosti« žrtvama aprilskog rata» - 11/543

Sporazumi (ugovori):

- Francuske, Engleske, Italije, i Belgije 1922, o sazivanju Konferencije u Đenovu - 1/27
 - tzv. „Markov protokol« od 1923. - 1/29
 - Radikalne stranke i HRSS od 18. jula 1925. o obrazovanju radikalno-radićevske stranke narodnog sporazuma - 1/33
 - Sovjetsko-turski od 1925.-1/541
 - Vanče Mihailova sa Pavelićem i Perčecom 1929. - 1/185
 - Austro-Nemački od 11. jula 1936. - 1/224
 - Džentlemenski (Gentlemens Agreement) između Velike Britanije i Italije od 2. januara 1937. - 1/225, 307; D/630
 - Beogradski (Čano-Stojadinović) - v. Paktovi, Ugovori
 - Bloka narodnog sporazuma od 8. oktobra 1937.-1/43, 44, 130
 - jugoslovenske i Nemačke policije (1937) za suzbijanje komunizma - 11/502, 505, 627
 - Mačeka sa tri opozicione stranke krajem januara 1938. o izradi novog Ustava - 1/74
 - Bugarske sa članicama Balkanskog pakta od 31. jula 1938.-1/251
 - Bledski između članica Male Antante i Bugarske od 22. avgusta 1938. - 1/309
 - Minhenski od 29. septembra 1938. - 1/56, 75, 133, 191, 222, 225, 229, 235, 237, 240, 244, 248, 257; 11/149, 633
 - Tajni Čano-Stojadinović 1938.- 1/65
 - o podeli Albanije između Italije i Jugoslavije od januara 1939. - 1/241
 - Mačeka i Cvetkovića od 27. aprila 1939. - 1/83
 - o podeli Poljske između Nemačke i Sovjetskog saveza od 28. septembra 1938. - 1/256
 - Čana i Cincar-Markovića u Veneciji 22. i 23. aprila 1939. - 1/244
 - Britansko-turski (deklaracija) od 12. maja 1939. - 1/248, 249, 250; D/634
 - sa »Skodinim« zavodima od 24. juna 1939. - 1/147
 - Nemačke i Jugoslavije od 5. jula 1939. o kupovini Nemačkog ratnog materijala i aviona - II/686, 688
 - Cvetković - Maček od 26. avgusta 1939. - 1/23, 24, 47, 67, 72, 77, 90, 92, 93, 94, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 110, 111, 114, 115, 116, 117, 135, 168, 172, 178, 254, 255, 308, 318, 320, 483, 484, 493, 494, 504, 510, 555, 556, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574; 11/625, 626, 636, 642, 720
 - Mačeka sa Beogradom 26. aprila 1939. (pripremljen) - 1/63, 68
 - Maček - Čano od 26. maja 1939. (v. i Tekst Sporazuma Maček - Čano) - 1/63, 65, 66, 86, 87
 - srpsko-hrvatski 1939. (v. Sporazum Cvetković - Maček)
 - o Banovini Hrvatskoj 1939.
 - Lanfridov (tajni Nemački - v. Protokoli: Lanfrid)
 - o uspostavljanju diplomatskih odnosa Jugoslavije i SSSR-a od 24. juna 1940.-1/271
 - o razmeni i plaćanju za 1940/41. godinu između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza od 11. maja 1940. - 1/678
 - o ustanovljenju trgovinskih predstavništava u Moskvi i Beogradu od 11. maja 1940. - 1/270; D/636
 - sovjetsko-jugoslovenski privredni 1940. - 1/271
 - sovjetsko-jugoslovenski o razmeni i plaćanju za 1940. i 1941.
 - tajni vojni između Nemačke i Rumunije od septembra 1940. o slobodnom ulasku nemačkih trupa u Rumuniju - II/9, 10
 - Nemačkih i bugarskih predstavnika u Predealu 2. februara 1941. da bugarske trupe učestvuju u operacijama Nemačke vojske protiv Grčke ili Turske - II/25
 - o nenapadanju između Turske i Bugarske od 17. februara 1941. - 1/357
 - grčko-britanski od 23. februara 1941. da Grčka primi britanske trupe na svojoj teritoriji - 1/357
 - Paulusa i predstavnika mađarske vlade od 15. marta 1941.
 - Paulusa i načelnika mađarskog generalštaba Vena od 30. marta 1941. - D/85
 - Paulusa i mađarske vlade 5. aprila 1941 - II/85
 - Čana i Ribentropa u Beču od 22. aprila 1941. da Italija reši »crnogorsko pitanje« - D/553, 583
 - Bečki od 22. aprila 1941. za posjedanje bugarsko-albanske granice - D/589
 - Bečki od 22. aprila 1941. o definitivnoj granici Rajha i Slovenije - D/581
- »Spremnost« (list) - 1/173
Srbi - I/11, 12, 16, 30, 33, 35, 36, 43, 44, 54, 56, 58, 64, 66, 68, 73, 77, 80, 81, 85, 86, 93, 99.

100, 103, 105, 109, 110, 115, 128, 144, 146, 173, 199, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 216, 243, 247, 360, 266, 297, 304, 346, 355, 358, 364, 368, 373, 376, 379, 397, 408, 409, 413, 417, 431, 438, 439, 470, 472, 474, 478, 490, 491, 493, 495, 496, 498, 500, 501, 503, 505, 513, 565, 569, 570, 572, 573, 577; n/31, 43, 56, 62, 207, 283, 284, 286, 303, 333, 334, 335, 336, 342, 343, 349, 357, 391, 393, 400, 407, 432, 459, 466, 469, 472, 544, 562, 563, 566, 567, 580, 591, 592, 599, 601, 610, 611, 614, 622, 623, 624, 625, 657, 658, 668, 720, 721, 727, 729

Srbi levičari - 1/77

Srbi u Hrvatskoj - 1/112

Srbijanci - 1/560

Srbijanska buržoazija - 1/19, 24, 37, 98, 125

Srbijanska hegemonija - 1/39

Srbijanska udružena opozicija - 1/45, 129

Srbijanske (srpske) građanske stranke (partije) - 1/16, 18, 34, 35, 39, 128

Srbijanski opozicioni krugovi (stranke) - 1/41

Središnji odbor Narodnog vijeća SHS - 1/12

Srednjoevropska federacija - 1/214

Srednjoevropski privredni savet - 11/673

Sredstva za vezu - 11/124, 126, 261

•Srnao« (srpska nacionalna organizacija) - 1/28

Srpska akademija nauka - U/605, 672

Srpska administrativna uprava - H/559

Srpska avijacija - II/111

»Srp i čekić« (časopis) - 1/318

Srpska buržoazija (v. i Velikosrpska buržoazija) - 1/18, 23, 34, 101, 106, 108, 110, 113, 114, 115, 116, 120, 122, 129, 207; 11/622, 623, 636, 663, 669

Srpska generalska klika - 1/93; 11/625

Srpska hegemonija, srpski hegemonisti - 1/49, 89, 120, 135

Srpska (oficirska) izdajnička (zaverenička) klika - II/45, 284, 285, 286, 545

»Srpska komisija za primirje« - 11/461

Srpska Narodna skupština - I/1 1, 12, 24

Srpska opozicija - 1/354, 402, 405, 406

Srpska pravoslavna crkva - 1/207, 212, 217, 436, 449, 452, 454, 466, 477, 486, 494; H/567

•Srpska Severna armija« - II/412

Srpska vlada - 1/418: 11/43, 284, 285

»Srpska soldateska« - 11/504

Srpska vojska (i »Srpska vojska«) - 1/301, 570; 11/61, 126, 127, 130, 132, 186, 188, 194, 195, 200, 202, 334, 379, 412, 433, 446, 454, 455, 459, 467, 621, 643, 651, 652, 664

»Srpska Vrhovna Komanda« - II 461

»Srpska zavera« - 1/214

Srpska zemljoradnička stranka - 1/271

Srpske (srbijanske) građanske partije - 1/18, 39

Srpske opozicione stranke - 1/42, 402, 405

»Srpske planinske trupe« - 11/49

»Srpske trupe« jedinice - 1/495; 11/365, 422, 432, 448, 469, 471

»Srpske zemlje« - 1/92

Srpski banditi - 11/43

Srpski dobrovoljački korpus - 1/168; 11/559

•Srpski generali« - 1/464; 11/656

»Srpski Generalštab« - 103, 298, 368, 588

»Srpski komandanti« - 11/432

Srpski komiti - 11/43

Srpski kulturni klub - 1/291, 405, 410, 460, 463, 464, 466, 488; 11/158

Srpski kralj - 1/36

»Srpski parlamentar« u ime vlade moli za obustavu neprijateljstava i primirje — 11/432

Srpski patrijarh - 1/374, 494

Srpski politički krugovi - I, 410

Srpski šovinisti - 11/43, 719

Srpski vojni komandanti (rukovodioci, krugovi) - 1/329, 363, 368, 383, 407, 410; H/286

»Srpski zaverenici« (v. Zaverenici)

Srpsko-hrvatski odnosi - 1/49, 76, 572

Srpsko-hrvatski sporazum - II 624

Srpsko-hrvatski sukob - 1/485

Srpsko pitanje - 1/81, 85, 88

»Srpsko pravo« - 1/13

Srpsko-hrvatski sporazum (v. Sporazumi Cvetković - Maček 26. avgusta 1939.)

Srpsko-hrvatsko pitanje - 1/76

Srpsko kulturno društvo »Prosvjeta« - 1/1 12

Srpsko stanovništvo u Vojvodini - 1 187

Srpsvo - 1/35, 110, 567

SS obaveštajna služba (Nemačka) za inostranstvo - 1/197 (v. Obaveštajna služba: Nemačka)

SS policija bezbednosti - 11/565

Stalna komisija za utvrđivanje - 1/194; 11/696, 698, 699, 703

janskih trupa u Albaniju - 1/244

Stalni savet Balkanskog pakta - 1/263, 264, 308

Starčevićevci - 1/12, 174

Starešinski (komandni) kadar (v. Komandni kadar)

Starokatolicizam - I 209

Statut »Četničkog udruženja« - 1/169

Status quo (Status quo) - 1/10, 51, 62, 221, 242, 265, 270, 307; 11/634, 635

Stav jugoslovenske vlade prema upadu itali-

- Stav Nemačke prema Simovićevoj vladi - 1/495
- Stav SSSR-a prema prodoru Nemačke na Balkan i Jugoistok, prema dolasku Nemačkih trupa u Rumuniju i pripremama za prelaz u Bugarsku - 1/337
- Stav Sovjetskog Saveza prema pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu - 1/405. 438
- Stejt Department (američko Ministarstvo inostranih ploslova) - 1/412
- Stjepan Radić priznaje Vidovdanski ustav i dinastiju Karadorđevića - 1/32
- Stojadinovićev pad (v. Pad Stojadinovićeve vlade)
- Stojadinovićeva politika - 1/53,54.68.77,94. 102. 132. 134. 224. 242; II/633
- Stranačka vojska - I/175
- Stranački odredi (»Hanao«, »Orjuna«, »Srnao«) - 1/28
- Stranka radnog naroda Hrvatske - 1/42, 43, 44, 130. 137
- Stranke Udružene opozicije - 1/130
- Strategija - II/116
- Strategija KPJ - 1/122
- Strategijska rezerva (jug.) - 1/583; II/155, 159, 162, 163. 164. 185. 194, 212. 268, 277, 300b, 311.318. 338, 353, 354, 523. 650, 656. 662, 665, 668, 710
- Strategijski cilj desnog krila HSS i Mačeka - 1/69
- Strategijsko izvidanje - 11/269. 276
- »Straža« (akademski klub) - 1/181
- Strategijski razvoj - 11/198, 655
- Strategijski razvoj italijanske vojske - 11/67
- Strategijski razvoj jugoslovenske vojske - 1/547; 11/32. 33, 44, 51, 87, 162, 164, 185. 233. 234. 251, 275, 276. 281, 282. 720
- Strategijski razvoj jugoslovenskog, Nemačkog i italijanskog oružanih snaga - 1/471
- Strategijski razvoj jugoslovenskog, Nemačkog i italijanskog oružanih snaga - 1/471
- Strategijski razvoj nemačke vojske za napad na Jugoslaviju - U/47, 627, 668
- Strategijski razvoj Nemačkih trupa u Bugarskoj - H/26, 32
- Stroga pripravnost - U/78, 211.218, 252, 265
- Stroga pripravnost pod oružjem - U/252
- Strogo poverljiva okružnica Hrvatskog narodnog pokreta 1939. - 1/67. 69. 92,93, 99, III, 112, 216. 566. 572, 573, 574; 11/625
- Stručna komisija za utvrđivanje porekla bombi bačenih na Bitolj 5. i 6. novembra 1940.
- Stručna grupa - II/306. 327, 361. 532
- Studenti - 1/104, 105. 128. 149
- Studenti marksisti - 1/149
- Studentska omladina - I/125, 149
- Studentske demonstracije (manifestacije) - 1/40. 125, 127, 138, 148
- Sudska struka - II/101
- Stvaranje (velike) samostalne Hrvatske (zahtev) - 1/69
- Sud za zaštitu države - I/145. 157, 168
- Sudeti - 1/57, 59. 237
- Sudetska oblast - 1/59, 75
- Sudetski Nemci - I/190, 192,239:11/148.632, 633
- Sudetsko pitanje - 1/235
- Suhoputne stanice - II 182. 185, 222, 238. 420, 426
- Suprotnosti interesa Nemačke i Italije (v. Nepoverenje između Nemačke i Italije)
- Susedne komunističke partije - 1/125
- Susreti (I razgovori):**
- Mačeka i Pribićevića sa britanskim poslanikom Kenardom 1928.
 - kneza Pavla i Mačeka 1935-1938. - 1/74
 - Mačeka sa knezom Pavlom i Stojadinovićem 1936. - 1/53
 - Mačeka i Stojadinovića u Brežicama januara 1937. - 1/43. 74
 - Cvetkovića i Mačeka 2. aprila 1939. - 1/80
 - Cvetkovića i Mačeka 13. i 27. jula 1939. u Vukovoj Gorici radi nastavka pregovora - 1/89, 96
 - generala Simovića s knezom Pavlom 29 avgusta 1939. na Brdu kod Kranja - U./704
 - generala Simovića i pukovnika Donovana 22. januara 1941. - 11/328
 - generala Simovića sa generalom Košićem 28. marta 1941. - 1/471
 - Hitlera sa Pavelićem 28. marta 1941. - II/39
 - generala Simovića sa italijanskim poslanikom u Beogradu Mamelijem 29. marta 1941. - 1/515
 - Ribentropa i Čana u Veneciji 16. jula 1941. - 11/17
 - Suverena Nezavisna država Crna Gora - U/587
 - Suverenitet Jugoslavije - 1/295. 299. 353, 356. 363, 373, 374, 377. 386, 387, 388, 392, 393, 399, 401. 406. 407. 410, 420. 422. 476, 539, 541; II/29
 - Suzbijanje komunizma i komunističke propagande u vojsci - 1/151, 152, 153
 - Svečana predstava 20. aprila 1941. u Zagrebačkoj operi u čast Hitlerovog rođendana - 1/19, 25; II/470

Svečana sednica CK KPJ 19 aprila 1959.
Svesrpsko ujedinjenje - 1/13
Sveštenička struka - II/101
Sveta Stolica - 1/207, 208, 209, 214, 216
Sveti arhijerejski sabor Srpske pravoslavne crkve - 1/400, 436, 477, 478
Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve - 1/401, 411, 436, 477

S

Šefovi:

- jugoslovenskog Centralnog presbira u Budimpešti - 1/294
- nemačke obaveštajne službe - 1/291
- Nemačke Vojne misije u Rumuniji - II 64
- nemačkog Obaveštajnog centra u Sofiji - 11/44
- opozicije (jug.) - 1/379, 397, 400
- Protokola nemačkog Ministarstva inostranih poslova - 1/ 525
- Servisa tajne vojnoobaveštajne službe Glavnog generalštaba - 11/94
- vojnih delegacija za saobraćaj (jug.) - 11/205, 215
- Šesta uprava Glavne uprave bezbednosti Rajha (RSHA) - U/500
- Šestojanuarska diktatura (Šestojanuarski režim) - 1/18, 21, 25, 38, 39, 43, 49, 58, 69, 73, 124, 125, 129, 135, 138, 165, 166, 170, 181, 492, 565: U/624
- Sezdesetpeti (Nemačka) viša komanda za naročitu upotrebu - H/560
- Siptarska žandarmerija - H/596
- Skoda« (fabrika u Čehoslovačkoj) - U/140, 685
- .Skodini« zavodi - 11/147, 685, 687, 688, 692, 693
- Škola za rezervne oficire - 1/194
- Škole Nemačke manjine u Jugoslaviji 1/190
- Šokci - U/599
- Šovinisti, šovinistički elementi, šovimzam - 1/104, III, 114, 129, 174, 178, 186, 187, 195, 512; U/623, 625, 726
- Španski dobrovoljci - 1/286
- Španski narodnooslobodilački (građanski) rat - 11/456
- Španski poslanik u Beogradu - 1/521
- Špijunaža (špijunska mreža) - 1/202; 11/99, 279, 499, 500, 505, 556, 561, 626, 627, 628, 730
- Špijuni (v Agenti)

Štabovi:

- Britanskog ekspedicionog korpusa - 11/244
- Bugarske 5. armije - U/589, 592
- grčke Centralno-makedonske armije - 11/244

- Italijanski-

- Vrhovne komande (Glavni štab oružanih snaga) - H/466
- Vazduhoplovstva - 11/69
- 2. armije - II/79, 80, 258, 368, 423, 575, 577, 582
- Brzog armijskog korpusa - 11/70, 581
- Motorizovanog korpusa - 11/581
- 5. korpusa - H/70, 578, 583
- 6. korpusa - H/578, 583
- 11. korpusa - 11/70, 71, 581, 582, 617
- 14. korpusa - 11/70

- Jugoslovenski:

- Vrhovne komande - 11/108, 165, 228, 229, 251, 252, 301, 302, 303, 317, 319, 338, 340, 375, 398, 409, 410, 419, 428, 436, 443, 457, 656, 705, 732, 738, 739, 740
- Komande Pozadine Vrhovne komande - U./165,251, 252,289,318,375,409,428,447, 490, 737, 738, 739
- Komande Ratnog vazduhoplovstva - 1/648, 597; II/113, 229, 251, 269, 271, 292, 360, 509, 711, 732
- Komande Pomorskog vazduhoplovstva - U/713
- Komande Ratne mornarice - II/172, 229, 251, 273, 711
- Komande Ratne flote - 11/119, 251, 273, 353, 378, 394, 408, 453, 454, 456, 711

Grupa annija:

- 1. -11/108,166,229,251,262,335,375,377, 379, 397, 521, 522, 657
- 2. - 108, 166, 229, 251, 259, 261, 364, 396
- 3. - 1/583; II/108, 165, 212, 229, 251, 346, 396, 416, 515

- Armija:

- 1. -11/108,109,166,229,251,259,311,332, 352, 353, 365, 405
- 2. -11/76, 108, 109, 166,229,251,260,311, 365, 405, 434
- 3. -11/108, 109, 165,229,251,253,307 360

- 4. - II/108. 109, 166, 229. 251. 262, 314, 316, 333, 334. 373. 406, 420. 426, 427, 434, 435, 484. 507. 521
- 5. -II/108. 109. 166.229.251.256.330.331. 348. 362, 363, 387, 388. 396, 403, 404. 417, 449
- 6. -11/108.109.166,229.251.258,259.297, 298, 363, 388, 396, 449
- 7. - 11/168, 229. 251, 265. 523. 732

Armijskih oblasti:

- 1. - 11/102. 199, 229. 251. 502. 628
- 2. - I 155: 11/102, 155, 156, 199, 229, 251
- 3. - 1/288; 11/102. 199. 229, 251, 254. 255, 346. 517. 699
- 4. - II 102, 199. 217. 229, 251. 502. 628
- 5 - 1/584; 11/102. 199, 229, 251
- Primorske - H/102. 199. 229, 251. 397. 535
- Trupa 3 armijske oblasti - II/165. 168, 199, 229, 251. 254. 308. 416

Divizija:

- 2 konjičke - 11/258
- 3. konjičke - H/260
- Bosanske - H/261. 364, 405
- Bregalničke - U/255, 308
- Cerske - H/267
- Dinarske - 11/268, 393
- Dravske - 11/265. 375
- Drinske - H/257, 258, 362
- Dunavske - 11/258
- Hercegovačke - 11/254
- Ibarske - II/256
- Jadranske - U/266
- Kosovske - II/263, 326, 416
- Krajinske - H/257, 258
- Ličke - 11/267
- Moravske - U/257, 517
- Murske - 11/263, 300
- Osječke - II/260, 390. 405
- Potiske - H/259
- Savske- H/263,314.315.335,351,352, 371, 521, 534
- Slavonske - H/262, 350
- Sremske - H/259
- Sumadijske - 11/255, 517
- Timočke - 11/257, 258
- Topličke - II/256, 258. 331, 346
- Triglavske - U/265
- Unske - 11/267
- Vardarske - II/261. 312, 405
- Zetske - U/253, 306

Divizijskih oblasti - 1/156, 199, 215

- Dravske - U/502. 628
- Dunavske - 1/195. 197; 11/502, 628
- Moravske - 1/151
- Potiske - II/502. 628
- Zetske - 1/156

Ostalih komandi:

- Boko Kotorske - 1/155; 11/102
- Četničke komande - II/191, 225
- Glavni Hrvatske - u NOR-u - U/576
- Granične trupe - U/106. 151
- divizijskih oblasti - 1/156. 215 (v. Divizijske oblasti)
- pešadije (v. Štabovi pešadijskih divizija)
- Pomorske obalske komande - H/273. 424
- Pomorskog vazduhoplovstva - II/120, 229, 251, 273, 510
- Rečne flotile - II/229, 251
- Šibenika - II/102, 378, 423
- Teritorijalne vazdušne odbrane - II/179, 251
- utvrđivanja - H/106, 151, 209, 698
- vazdušnih zona - 11/179
- vojnih okruga - H/200
- Vrhovni NOV i POJ - 11/576

Mađarski:

- Vrhovni mađarske vojske - U/598
- 3.4. i 5. korpusa - U/597

Nemački

- Glavni vođe Rajha - H/51, 555. 718
- Vrhovne komande oružanih snaga (OKW) - II/43. 45. 545
- Vrhovne komande kopnene vojske (OKH) - II/45, 46. 545
- Komande oružane sile (L IV Qu) - II/547. 557
- 2. armije - II/58. 300b. 321, 322, 368. 400, 413. 457. 560. 574, 588. 734. 737. 740
- 4. armije - II/13. 14
- 11. armije - II/27
- 12. armije - 11/14, 24-28, 92. 357. 560, 588
- 8. vazduhoplovnog korpusa -
- 11. korpusa - II/15, 27. 50. 248, 556, 560
- 14. korpusa - II/15. 26. 50. 92
- 18. korpusa - II/15, 26
- 36. korpusa - 11/92
- 40. korpusa - 11/15, 26, 50
- 41. korpusa - 11/50
- 46. korpusa - II/47, 50

- 49. korpusa - II/50
- 50. korpusa - II/27. 50, 248, 588, 590
- 51. korpusa - n/47, 50, 368, 413, 574
- 52. korpusa - H/47. 50
- 1. oklopne grupe - U/15, 26, 27, 47. 50. 51. 52. 92
- 14. korpusne oblasti - II/50
- 14. graničnog odseka - II/50
- 195. graničnog odseka - H/50
- 65. više komande - n/560
- generalnog opunomoćenika za privredu u Srbiji - II/558
- opunomoćenog generala u Zagrebu - H/574
- Upravni vojnog zapovednika Srbije - II/557, 558
- Vojnog zapovednika Srbije - U/557
- za vezu Nemačkih i italijanskih snaga - U/28
- feldkomandatura - U/558
- Štab za posredovanje za primirje između Jugoslavije i Italije (u Budimpešti) - U/461
- Štab komande protivavionske odbrane domobranstva NDH - H/573
- Štajerski domovinski savez (Steierischer Heimatbund) - I/181; II/563. 565
- »Štajerski gospodar« - I/447
- Štrajkovi, (štrajkačke akcije) - I/10. 16, 111. 113. 125, 126, 138, 158; n/624
- Šturm (Sturm-folksdojčerska jedinica) - I/193
- šumadijski seljak - I/29
- »Švabe« - I/397
- Švapsko-nemački »Kulturbund« (v. Svapsko-Nemački kulturni savez) - I/189, 193, 199, 351; II/598. 601
- Svapsko-Nemački kulturni savez - I/200, 351; II/598, 601
- Švedski ambasador u Londonu - I/339
- Švedski vojni ataše u Berlinu - I/370
- Sloboda« (društvo) - I/127

T

- »Tagepost« (list) - I/200, 351
- Tajna državna policija (v. Gestapo) - I 170, 197, 291, 549, 550, 557
- Tajna mobilizacija bugarske vojske - II/24
- Tajna (opšta) mobilizacija (opšte aktiviranja) - H/32, 116, 187, 201
- Tajna (Nemačka) vojna policija (GFP) - H/557
- Tajni pregovori Mačeka sa opunomoćenikima Karnelutijem, Bombelesom i Ganom - I/71
- Taktičko vazduhoplovstvo - II/I 16
- Taktika jugoslovenske vojske - H/61, 116. 129
- Taktika KPJ - I/122
- Taktika Nemačke vojske - H/23
- Tehnička služba - II/181
- Tehnička struka - II/101
- Tehnička unija« - I/167, 202
- Tehnički elaborati za željezničke i plovidbene organe - H/204
- Tekst Sporazuma Maček - Cano od 26. maja 1939. - I/63, 66
- Tekst Protokola o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu - I/418, 437
- Tekst Trojnog pakta - I/419
- Tekst Sporazuma Cvetković - Maček - I/90
- Tekst Ugovora o prijateljstvu i nenapadanju između SSSR i Jugoslavije - I/543
- Tekstovi nota uz Protokol o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu - I/393, 395, 420-431
- »Telegraf union« - I/35

Telegrami (depeše):

- Stjepana Radića Dvorskoj kancelariji u Beču povodom sarajevskog atentata 1914. - I/21-4
- Stjepana Radića i frankovaca caru Francu Josifu povodom sarajevskog atentata 1914. - I/215
- Stjepana Radića kralju Aleksandru 13. jula 1925. sa toplim pozdravima i kralju i kraljevskom domu - I/33
- nemačkog poslanika u Beogradu Ministarstvu vazduhoplovstva Rajha 10. aprila 1939. o jugoslovenskim porudžbinama za naoružanje vazduhoplovstva - II/684
- nemačkog poslanstva u Beogradu MIP-u 22. aprila 1939. daje general Milutin Nedić postavio pitanje nemačkog kredita za naoružanje - II/684
- državnog sekretara nemačkog MIP-a svim Nemačkim diplomatskim predstavnicima krajem aprila 1939. da će Jugoslavija produžiti svoju prijateljsku politiku prema Nemačkoj i Italiji - II/634
- italijanskog poslanika u Beogradu od 5. oktobra 1939. Canu o teškoćama Jugoslavije u pregovorima sa Nemačkom oko nabavke naoružanja i isporuke sirovina - H/688

- italijanskog poslanika u Sofiji Canu 24. maja 1940. o rcagovanju Bugarske na sovjetsko-jugoslovenski privredni sporazum - 11/678
- Nemačkog MIP-a od 15. juna 1940. nemačkom poslaniku u Beogradu da upozori jugoslovensku vladu na potpunu ekonomsku zavisnost od sila Osovine - 11/679
- britanskog poslanika u Beogradu, Kampbela od 25. juna 1940. Forin ofisu da neki elementi u Jugoslaviji, posebno u Srbiji, razmišljaju o planu za izvršenje državnog udara, da nova vlada pristupi zajedničkoj stvari sa V. Britanijom - 1/276, 459
- Cincar-Markovića jugoslovenskom poslaniku u Londonu od 28. oktobra 1940. da se Jugoslavija još nije opredelila u italijansko-grčkom ratu - 1/288
- Cincar-Markovića jugoslovenskom poslaniku u Londonu od 1. novembra 1940. o stavu jugoslovenske, italijanske, Nemačke i turske vlade prema italijansko-grčkom sukobu i o stavu jugoslovenske vlade da ostane neutralna - 1/289
- Cincar-Markovića i Nedića pukovniku Vauhniku od 1. novembra 1940. da u Berlinu ispita kako bi Nemačka reagovala ako bi Jugoslavija zauzela Solun - 1/290
- Cincar-Markovića jugoslovenskom poslaniku u Londonu 14. novembra 1940. da su Bitolj bombardovali italijanski avioni - 1/294
- Ribentropa Herenu od 22. decembra 1940. da saopšti Cincar-Markovicu odgovor nemačke vlade na notu jugoslovenske vlade od 7. decembra 1940. - 1/322
- Herena Ministarstvu inostranih poslova (MIP) od 5. januara 1941, o zabrinutosti jugoslovenske vlade zbog transportovanja Nemačkih trupa u Rumuniju - 1/324
- Herena MIP-u od 25. januara 1941. o poseti američkog pukovnika Donovena Beogradu - 1/328
- Herena MIP-u od 25. januara 1941. o rekonstrukciji jugoslovenske vlade - 1/329
- Nemačke policije bezbednosti od 28. januara 1941 MIP-u da je jugoslovenski ministar Sutej u svom govoru preko radija okrivio Nemačku zbog poskupljenja u Jugoslaviji - 1/329
- Herena od 6. februara 1941. MIP-u o misiji Danila Gregorića u Berlinu o mogućnosti posete Cvetkovića i Cincar-Markovića Nemačkoj - 1/336
- Ribentropa od 6. februara 1941 Herenu u vezi njegovog telegrama od istog dana da postoji mogućnost posete Cvetkovića i Cincar - Markovića Nemačkoj - 1/336, 337
- jugoslovenskog poslanika u Moskvi Gavrilovića od 9. februara 1941. Cincar - Markoviću o razgovoru 8. februara sa Višinskim o stavu Sovjetskog Saveza prema Jugoslaviji i Balkanu - 1/338
- Ribentropa nemačkom otpavniku poslova u Rimu od 15. februara 1941. da se obavesti Musolini o razgovorima sa Cvetkovićem i Cincar-Markovićem 14. februara - 1/348
- Ribentropa od 16. februara 1941. o eventualnom sastanku Hitlera sa knezom Pavlom i o problemu pristupanja Jugoslavije Trojnom paklu - 1/353
- Cincar-Markovića od 18. februara 1941. jugoslovenskom poslaniku u Londonu radi njegove lične informacije o razgovorima sa Hitlerom i Ribentropom od 14. februara 1941. - 1/356
- italijanskog poslanika u Beogradu Mamelija od 21. februara 1941. Canovom sekretaru Anfusu da će advokat Stakić isto veće krenuti za Rim sa poverljivom misijom - 1/354, 357
- Herena Ribentropu od 25. februara 1941. da je knez Pavle prihvatio predlog o susretu u Berghofu sledeće sedmice - 1/359
- Ribentropa od 6. marta 1941. Herenu o sadržini razgovora Hitlera sa knezom Pavlom od 4. marta 1941. - 1/365
- Ribentropa od 7. marta 1941. Herenu o utisku da je knez Pavle počeo da popušta u svom negativnom stavu - 1/365
- Ribentropa od 5. marta 1941. ambasadoru u Rimu da se obavesti Musolini da će ga Hitler u toku sledećih dana pismom obavestiti o sadržini razgovora sa knezom Pavlom - 1/368
- Gavrilovića od 8. februara 1941. jugoslovenskoj vladi daje bolje da Jugoslavija primi borbu nego da izgubi nezavisnost i slobodu - 1/369
- Gavrilovića početkom marta 1941. jugoslovenskoj vladi da će »Rusi ući u rat protiv Nemačke samo kad Hitlerov poraz bude očigledan« - 1/369
- švajcarskog predstavnštva u Beogradu od 11. marta 1941 da oficiri prete državnim udarom ako se prihvate preterani nemački zahtevi - 1/464

- Herena MIP-u od 11. marta 1941. da je Cincar-Markoviću objasnio da Nemačka i Italija ne mogu dati Jugoslaviji poseban položaj u odnosu na druge članice Trojnog pakta, ali da ni Nemačka ni Italija ne žele da ju uvuku u rat - 1/384
- Herena Ribentropu od 13. marta 1941. o uznemirenju jugoslovenske javnosti zbog tobožnjeg Nemačkog ultimatum - 1/385
- Herena Ribentropu od 12. marta 1941. o novim formulacijama uslova za pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu - 1/385
- Vezemajera iz Zagreba od 11. aprila 1941. o proglašenju Nezavisne Države Hrvatske - 11/723. 724
- Herena Ribentropu od 13. marta 1941. da Cvetković ulaže napore da savlada otpor pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu - 1/385
- Cincar-Markovića od 13. marta 1941. jugoslovenskom poslaniku u Moskvi Gavriloviću da sondira teren za sklapanje sovjetsko-jugoslovenskog pakta - 1/386
- Herena Ribentropu od 14. marta 1941. daje sa uspehom predao odgovor nemačke vlade na zahteve jugoslovenske vlade od 12. marta i daje Cincar-Marković zadovoljan odgovorom - 1/389
- Herena od 17. marta MIP-u o stavu Krunskog saveta prema pojedinim tačkama Nemačkog odgovora jugoslovenskoj vladi od 14. marta 1941. - 1/392
- Herena od 18. marta 1941. Nemačkom ambasadoru u Italiji o predlogu tekstova nota koje će se uručiti jugoslovenskoj vladi na dan pristupanja Trojnom paktu - 1/393
- britansko poslanstvo u Beogradu Forin ofisu 20. marta 1941. da knez Pavle predlaže da umesto Idna u posetu dođe šef britanskog Imperijalnog generalštaba - 1/403
- Herena MIP-u 21. marta da će Cvetković sve preduzeti da popuni vladu, ali da će mu biti potrebno nekoliko dana - 1/401. 402
- Nemačkog MIP-a Herenu 22. marta 1941. u 0.45. časova da saopšti jugoslovenskoj vladi da je Nemačka spremna da se pripremljeni sporazumi zaključe najdalje do 25. marta - 1/408
- Nemačkog konzula u Zagrebu Frojnda od 22. marta 1941. o sastanku Nemačkog poslanika za štampu u Beogradu i referenta za štampu u Zagrebu Mitelhamera (21. marta), s jedne, i Maćeka i Košutica. s druge strane - 1/408
- Herena MIP-u od 22. marta u 22. 40 časova daje Knezu Pavlu, Cvetkoviću, Cincar-Markoviću, Maćeku i Kulovecu energično izložio situaciju i da je dobio uveravanja da će se popuna vlade završiti najkasnije u toku 23. marta - 1/409
- Nemačke službe bezbednosti MIP-u od 24. marta 1941. daje u Beogradu naredena vojna pripravnost i da se po naređenju ministra vojske i mornarice, počev od 23. marta 1941. moraju preduzeti sve mere za opštu mobilizaciju - 1/416
- britanskog ministra inostranih poslova Idna svom poslaniku u Beogradu 24. marta 1941. sa ovlašćenjem da preduzme sve mere da bi se pospešila promena vlade ili režima u Beogradu, čak i državnim udarom - 1/416
- britanskog poslanika Kampbela Forin ofisu 24. marta da se aktivno razmatraju izgledi za sprovođenje državnog udara - 1/417
- kneza Pavla Hitleru 26. marta 1941. povodom pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu - 1/435
- Nerena Berlinu 26. marta 1941. o planovima za izvršenje državnog udara - 1/464
- Hitlera knezu Pavlu - odgovor na knežev telegram od 26. marta 1941. - 1/435
- Savetnika nemačkog poslanstva u Beogradu Fajnea od 26. marta 1941. o iznenađenju naroda zbog pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu i pokušajima demonstracija - 1/436
- ministra inostranih poslova Ninčića posle državnog udara, 27. marta 1941. jugoslovenskom poslaniku u Moskvi. Gavriloviću, da odmah stupi u vezu s Molotovom. ne čekajući da dođu jugoslovenski delegati - 1/519
- Hitlera - Musoliniju noću 27/28. marta preko Nemačkog ambasadora u Rimu - 11/37
- Ribentropa Herenu 28. marta 1941. da ne vrši nikakve zvanične posete jugoslovenskim predstavnicima. niti da im šalje svoje predstavnike - 1/514, 517
- Herena Berlinu od 29. marta 1941. da je doznao daje većina Simovićeve vlade odlučila da prihvati Trojni pakt i da lojalno ispunjava sve preuzete obaveze - 1/515
- Herena Berlinu 30. marta 1941. o Ninčićevoj izjavi od istog dana, kada je Heren upitao Ninčića da objasni kako se izjava vlade poklapa sa sinoćnom izjavom Simovića italijanskom poslaniku i dodao da je dobio instrukcije da se odmah vrati u Berlin - 1/517

- jugoslovenskog vojnog atašea u Berlinu, pukovnika Vladimira Vauhnik. Glavnom generalštabu od 29. i 31. marta i skoro svakog dana do 5. aprila ne samo da će Nemačka napasti Jugoslaviju 6. aprila, nego i kolikim snagama - 1/549
- italijanskog poslanika u Beogradu. Mamelija. od 30. marta 1941. o izjavi jugoslovenskog ministra inostranih poslova Momčila Ninčića - 1/518
- Vrhovne komande Nemačke oružane sile (Glavni stan vode Rajha) od 31. marta 1941. vrhovnom komandantu kopnene vojske i komandantu vazduhoplovstva o redosledu izvođenja Balkanske operacije - 11/51
- Nemačkog konzula u Zagrebu Frojnda MIP-u od 1. aprila 1941. da je Maček poslao u Beograd predstavnika HSS inž. Košutića, sa uslovima pod kojima bi mogao ući u Simovićevu vladu - 1/500
- jugoslovenskog vojnog atašea u Berlinu, pukovnika Vauhnik (šifrovanim telegramom) Glavnom generalštabu i jugoslovenskoj vladi 2. aprila 1941. koji je sadržavao »fatalnu vest« da bi Jugoslavija 6. aprila imala da računa sa Nemačkim napadom - 1/520, 549
- mađarskog poslanika u Londonu Derđ Barce od 2. aprila 1941. mađarskoj vladi da će V. Britanija prekinuti diplomatske odnose sa Mađarskom ako Mađarska pošle Nemačka baza za napad na Jugoslaviju - II/42
- italijanskog Generalštaba vojske od 2. aprila 1941. komandantu 2. armije da preduzme mere protiv eventualnih pokušaja prodora oklopnih vozila sa jugoslovenske teritorije - II 78
- mađarskog poslanika u Londonu predsedniku mađarske vlade Telekiju od 2. aprila 1941. da Mađarska mora očekivati da će joj V. Britanija objaviti rat ako uzme učešća u ma kakvom pohodu protiv Jugoslavije - II/42
- Nemačkog konzula u Zagrebu Frojnda Berlinu od 3. aprila 1941. da je nužna pravovremena primena letaka namenjenih stanovništvu i vojnicima - 1/501
- Globerojtera od 3. aprila 1941. da izgleda daje propao i poslednji Musolinijev napor da se izbegne rat između Jugoslavije i Nemačke - 1/522
- nemačke Vrhovne komande italijanskoj Vrhovnoj komandi od 5. aprila 1941. u 20.00 da će vojne operacije na kopnu protiv Grčke i južnog dela Jugoslavije početi u zoru 6. aprila, a protiv severnog i centralnog dela posle nekoliko dana - H/79
- Ribentropa Rimu od 5. aprila 1941. u 22.45 da predstoji akcija protiv Jugoslavije i Grčke, bez preduzimanja diplomatskog koraka Beogradu, pa bi i italijanska vlada trebalo isto tako da postupi, s tim što joj je saopštio tekst telegrama vladama Bukurešta. Budimpešte i Sofije - 11/79
- italijanskog Generalštaba komandantu 2. armije u 1.30 časova 6. aprila 1941. da će rat sa Jugoslavijom otpočeti 6. aprila u 6.00 časova - 11/81
- Ribentropa svom otpravniku poslova u Beogradu 6. aprila u 4.00 sa šifrovanom parolom »Trojni pakt«, tj. ugovoreni znak za uništenje tajnog materijala i sklanjanje osoblja na sigurno mesto - 1/544
- Ribentropa Rimu, Budimpešti. Bukureštu i Sofiji 6. aprila u 4.00 da će operacije protiv Jugoslavije otpočeti ujutro - 1/544
- jugoslovenske Vrhovne komande grčkoj Vrhovnoj komandi sa O. br. 32 od 6. aprila 1941. radi sadejstva u dolini Strumice - U/302
- predsednika SAD Ruzvelta kralju Petru II 8. aprila 1941. - U/342
- Nemačke, Italije i Slovačke 15. aprila 1941. Anti Paveliću povodom priznavanja Nezavisne Države Hrvatske - II/458
- Vezenmajera iz Zagreba 11. aprila 1941. Ribentropu da je 10. aprila pre podne sa Kvaternikom sastavio plan za preuzimanje vlasti u Hrvatskoj - 11/723. 724

Tenkovske jedinice (v. Jedinice: oklopne)
 Teritorija (Banovine) Hrvatske - 1/92. 103
 Teritorijalna popuna jedinica - U/200. 202
 Teritorijalna podela NDH - II/567
 Teritorijalna vazдушna odbrana - U/105, 112, 125, 126, 175, 178, 179, 180 181, 208, 211, 215. 237, 528. 541

Teritorijalna veza Jugoslavije sa Egejskim morem i suverenitet nad gradom i lukom Solun - 1/426 - (v. Izlaz Jugoslavije na Egejsko more)
 Teritorijalne jedinice i ustanove (v. Jedinice)

Teritorijalne pretenzije Bugarske prema Rumuniji - 11/702
 Teritorijalne pretenzije Mađarske prema Rumuniji - 11/702
 Teritorijalni (italijanski T M) bataljoni - II/78, 81, 84
 Teritorijalne pretenzije prema Jugoslaviji - 1/9, 73, 263
 Teritorijalni integritet Jugoslavije - 1/174, 188, 217, 223, 224, 266, 267, 302, 304, 333, 353, 356, 363, 365, 373, 374, 377, 386, 387, 388, 392, 393, 399, 401, 407, 410, 413, 416, 420, 422, 435/36, 437, 438, 439, 541, 543; 11/29
 Teritorijalni spor Rumunije i Mađarske 1/238
 Teritorijalni zahtevi Bugarske prema Grčkoj i Jugoslaviji - 1/186
 Teritorijalni zahtevi Italije prema Jugoslaviji - 1/52, 466
 Teritorijalni zahtevi Mađarske prema Jugoslaviji - 1/304, 305
 Teritorijalni zahtevi Nemačke prema Balkanu - 1/228
 Teritorijalno-mobilni (T M) bataljoni - H/578
 Teritorijalno pitanje (razgraničenje) Hrvatske - 1/44, 80, 81, 82, 84, 88, 89, 116, 178
 Teror (nasilje, hapšenje) mađarskih vlasti i vojske u Vojvodini 1941. - 1/187
 Teror (nasilje, zloupotreba) - 1/10, 20, 31, 40, 59, 90, 94, 101, 108, 114, 119, 120, 128, 130, 138, 144, 148, 169, 178, 575; II / 568, 569, 571, 580, 590, 595, 599, 600, 601, 602, 603, 614, 624
 Teroristi, terorističke akcije, terorizam - 1/170, 176, 184; 11/78, 273, 279, 281
 Terorističke (fašističke) organizacije - 1/109, 148, 184, 185
 Terorističke folksdojčerske sekcije - 1/195, 196
 Terorističko-diverzantska aktivnost VMRO - 1/185, 186, 223
 •The New York Herald Tribune« - 1/486
 «The New York Times» - 1/486
 Teška artiljerija - II/106; 123
 Tevtonska manjina - 1/237
 •Tot« (Nemačka građevinska organizacija) - 11/605
 Totalitarne sile (zemlje) - 1/68, 149
 Totalitarni korporativni sistem - 1/116
 Totalni rat - 11/99
 Trajanje mobilizacije - II/199, 202, 210, 216, 228, 231, 655
 Transporti (uopšte) - H/204, 205
 Transport trupa i ratnog materijala sila Osovine preko jugoslovenske teritorije - 1/374, 377, 388, 392, 393, 394, 399, 416, 423; H/25
 Transportna sredstva - 11/143, 203, 204
 Transportovanje jugoslovenskih trupa 1/381
 Treća Haška konvencija - 11/554
 Treće otvoreno pismo bosansko-hercegovačke studentske omladine od 1. decembra 1939. - 1/105
 •Trepča Mines LTD« - 11/676
 Trgovinska delegacija Jugoslavije u SSSR - 11/678
 »Trgovinski glasnik« - 1/461
 Trgovinski odnosi Jugoslavije sa Nemačkom (v. Ekonomski odnosi...)
 Trgovinski ugovor Jugoslavije i Italije 1936. (v. Ekonomski odnosi... i Ugovori)
 »Trideset dana« - H/92
 Tripartitni pakt (v. Paktovi: Trojni)
 Trocistički agenti fašizma - 1/25, 132, 135
 Trogirski arhiv - H/605
 Trojni pakt (v. Paktovi: Trojni)
 »Trojni pakt« (Nemačka šifrovana parola saopštena 6. aprila 1941. u 4,00 časova osoblju Nemačkog poslanstva u Beogradu da se skloni na sigurno mesto - 1/540
 Trupe:
 - Boke Kotorske - 11/184
 - Moravske divizijske oblasti - 11/211
 - odbrane Beograda - 11/404
 - Primorske armijske oblasti - II/162, 168, 184, 266, 269, 270, 380, 426, 511, 521, 523, 535, 661, 710
 - rezervne vojske - 11/252, 319
 - Rijeke (iL) - 11/71, 74
 - Sandžačke vojske (Sandžaka) - 11/426
 - Šibenika - H/184
 - Treće armijske oblasti - II/165, 184, 233, 254, 302, 310, 318, 319, 328, 361, 380, 387, 416, 516, 517, 532, 708
 - Vardarske divizijske oblasti - H/211
 - za zaštitu i zatvaranje granice - 11/206, 207
 - Zadra (it.) - II/70, 71, 74, 80, 90, 230, 422, 435, 446, 455, 575, 583, 602
 Trupna komora - 11/111 (v. Komore: Trupna)
 Turci - 1/57, 343, 350, 352, 396, 398, 442, 445, 526, 528, 540, 544, 561, 563; H/16, 622
 Turska vojska - 1/325, 527, 528
 Turski ambasador u Moskvi - 1/527
 Turski feudalni teroristički režim - 1/183

Turski poslanik u Beogradu - 1/248,313, 327
Turski svet - 1/106
»Tvrđava Beograd« - 11/283, 292, 322, 342, 716
Tvrđava Boka Kotorska - H/111, 162
Tvrđava Šibenik - II/111. 162
Tvrđavska artiljerija Boke K^otorske - H/104, 148
Tvrđavska artiljerija Šibenika - 11/104. 148

U

Ubistvo kralja Aleksandra u Marseju 1934. (v. Atentati)
Ubistvo i ranjavanje hrvatskog poslanika u Narodnoj skupštini 20. juna 1928. (v. Atentat na hrvatske poslanike u Narodnoj skupštini - v. Atentati)
Ubojna slagališta - II/184
Ubrzani marševi - II/229
Udružena opozicija (UO) - 1/18,20, 25,41,42, 43, 44, 45, 54, 80, 81, 82, 86, 87, 88, 128, 131, 132, 137,168, 271, 493
Udruženje rezervnih oficira i ratnika - 1/197, 280, 410, 413, 465; U/628
Udruženje »Trifunović-Birčanin« - 1/169

Ugovori (sporazumi):

- Londonski od 26. aprila 1915. između Antante i Italije - 1/13; H/616. 629, 636
- Bukureški o miru od 10. avgusta 1913. 1/222; H/9
- Senžermenski o miru od 10. septembra 1919-1/214
- Versajski o miru od 28. juna 1919. - 1/10, 30, 59, 576; H/286, 373, 630, 642
- Nejski o miru od 27. novembra 1919. - 1/222; n/551
- Rapalski od 12. novembra 1920. - 1/186
- Trijanonski o miru od 4. juna 1920. - 1/186, 214, 236; II/9
- o prijateljstvu između Francuske i Jugoslavije od 11. novembra 1927. (obnovljen 11. novembra 1937) - 1/227; 11/631
- Nemačko-austrijski od II. jula 1936. - 1/232
- trgovinski između Italije i Jugoslavije od 2. oktobra 1936. - 1/224
- Italije i Jugoslavije o zabrani rada i raspuštanju ustaške organizacije u Italiji od 11. marta 1937. -1/171
- o većitom prijateljstvu Bugarske i Jugoslavije 1937. (v. Paktovi)

- Beogradski (Cano - Stojadinović) 1937 - H/630 (v. Paktovi)
- o uzajamnoj pomoći i vojnoj konvenciji između SSSR-a, Engleske i Francuske od 17. aprila 1939. (predlog sovjetske vlade) - 1/254
- Čano-Maček od 26. maja 1939. (nepotpisan) - 1/63, 65, 86, 87
- Jugoslavije i Nemačke o kupovini i isporuci naoružanja i ratnog materijala od 5. jula 1939. - H/686. 688
- o prijateljstvu Francuske i Turske od 19. oktobra 1939. - 1/249
- o podeli Poljske između Nemačke i SSSR-a od 28. septembra 1939. - 1/257
- Jugoslovensko-Nemački o isporuci naoružanja od 2. januara 1940. - 11/683
- Jugoslovensko-engleski o isporuci naoružanja 1940. - U/683
- o trgovini i plovidbi između Jugoslavije i SSSR-a od II. maja 1940. - 1/270; II/637, 678
- o trgovini između Nemačke i Sovjetskog Saveza (u pripremi krajem 1940) - H/18
- o prijateljstvu i nenapadanju između Jugoslavije i SSSR-a od 6. aprila 1941. - 1/541, 543, 544, 555; H/234
- o prekidu vatre između Nemačkih i jugoslovenskih trupa 18. aprila 1941. - 11/461
- o primirju između Nemačke i Jugoslavije od 17. aprila 1941. - U/375, 468, 473, 667
- o granici između Trećeg Rajha i NDH od 13. maja 1941. - H/459
- o određivanju granica između Italije i NDH od 18. maja 1941. - U/552, 612
- o jemstvu i saradnji Italije i Kraljevine Hrvatske od 18. maja 1941. - U/552
- Bečki od 22. aprila 1941. - U/550
- Rimski od 18. maja 1941. - 1/211; H/552, 554, 571, 574, 580, 612, 613, 616
Ujedinjena slovenačka buržoazija - II/300a
Ujedinjena studentska omladina -1/104, 134
Ujedinjeni radnički sindikalni savez (URSS) - 1/127
Ujedinjenje Hrvata i Slovenaca sa Mađarskom i Austrijom - 1/206
Ujedinjenje 1918. - 1/9, 13, 15, 18, 24, 26,169, 182; II/130,622, 696. (v. Dan ujedinjenja I. decembra 1918)
Ujedinjenje Hrvatske sa Srbijom i Crnom Gorom - 1/12
»Ujedinjenje ili smrt« (org.) - U/130
Ujedinjenje jugoslovenskih zemalja - I/10, 11

Ukazi:

- o raspuštanju Narodne skupštine od 10. novembra 1924. - 1/30
- o raspuštanju Narodne skupštine od II. septembra 1931. - 1/91
- kralja Petra II od 27. marta 1941. o razrešenju stare i obrazovanju Simovićeve vlade
- o prestanku mandata senatora - 1/91
- italijanskog kralja o aneksiji ljubljanske provincije - 11/555
- Ukidanje Vidovdanskog ustava (zahtev) 1/34. 38. 44. 565
- Ukidanje Ustava od 1931. (zahtev) - 1/78
- Ukrajinci - 1/257
- Ukupan broj Nemačkih, italijanskih i mađarskih divizija i Nemačkih i italijanskih aviona za napad na Jugoslaviju - U/87
- Ukupan broj italijanskih divizija prema Jugoslaviji - U/250
- Ukupan broj jugoslovenskih divizija prema ratnom planu »S« - U/160. 250
- Ukupan broj jugoslovenskih divizija prema ratnom planu »R - 41« - n/88. 171
- Ukupan broj nemačkih divizija za operacije na Balkanu - U/249
- Ukupan broj Nemačkih, italijanskih i mađarskih divizija prema Jugoslaviji - H/250
- Ulazak nemačkih trupa u Bugarsku (v. Nemačke trupe ulaze u Bugarsku)
- Ulazak Nemačkih trupa u Rumuniju (v. Nemačke trupe ulaze u Rumuniju)
- Ultimatumi - 1/205, 256, 274, 287, 350, 371, 384, 393, 395, 407, 408, 409, 414, 415, 441, 485: n/31, 334, 643, 655
- Ultimatum komandanta Nemačkog 46. korpusa 14. aprila 1941. komandantu 3. grupe armija da sve trupe polože oružje - U/445, 448
- ultimatum komandanta Nemačke 2. armije od 14. aprila 1941. Vrhovnoj komandi jugoslovenske vojske za bezuslovnu kapitulaciju - U/446
- Ultra-šovinističke organizacije albanske iredente - 1/188
- Unitaristički autorativni režim - 1/311
- Unitarističko-centralistička grupa - 1/167
- Unitarističko uredenje (države) Jugoslavije, unitarizam - 1/13-16, 18, 19, 28, 34, 39, 40, 110
- Univerzitetska omladina** - 1/105, 138
- Unutrašnja makedonska revolucionarna organizacija (BHaTpeuиHa MaxeAOHCka** peBO-vyuoneпHa opraHH3auHa - BMPO - 1/30, 123, 170, 174, 183, 184, 185, 186: U/503

- Unutrašnja politička situacija (prilike) Jugoslavije - 1/22, 27. 69, 74. 85, 93, 98. 104. 105. 106, 110. 123. 124. 125. 131. 141, 147, 183. 250, 277, 279, 297, 326, 331, 332. 366, 399. 436, 437, 441. 503, 538. 562, 564:11/28. 31, 134, 163, 187, 193, 194, 197. 226. 276, 343. 629, 642, 644, 651, 668. 719
- Unutrašnja politička situacija NDH - H/571
- Unutrašnja politika Jugoslavije -1/26,54,78, 106, 110, 134, 142, 212, 344, 409, 441, 470, 491. 547. 548, 577, 580, 587; 11/529,660, 662
- Unutrašnja politika NDH - U/567. 569
- Upad italijanskih trupa u Makedoniju (eventualni) - 1/279
- Upad nemačkih trupa u Cehoslovačku 15. marta 1939. - 1/133
- Upad nemačkih trupa u Rumuniju (predviđanje) - 1/279
- UPI (v. Obaveštajna služba: italijanska)

Uprave:

- državne bezbednosti - 1/310
- folksdojčera (Volksdeutsche Mittelstelle - »VOMI«) - 1/191
- Glavna državne bezbednosti Rajha (RSHA) - U/500, 505, 565. 613
- Glavna obaveštajna Vrhovne komande nemačkih oružanih snaga - U/556, 626
- Obaveštajna «AST» (Nemačka) - II/556, 557, 574
- grada Beograda-1/149, 196.203,437.468. 545, 597; II/196
- Šesta Glavne uprave bezbednosti Rajha - H/500
- za ratnu privredu OKW - H/547
- za vojnu privredu i naoružanje OKW - H/500
- Upravni štab vojnog zapovednika Srbije (v. štabovi)

Uputi:

- za izvođenje ratne formacije od 3. marta 1937,- H/178
- za zaštitu komunikacija i objekata (1937) - U/177
- za četničko ratovanje (1929) - II/191
- za izvođenje Uredbe o formaciji vojske u mobilno i ratno doba - II/105. 237
- za izvođenje Uredbe o formaciji posadnih trupa u mobilno i ratno doba - 11/210

- za izvođenje Uredbe o formaciji vazduhoplovstva u mobilnom i ratnom stanju (1939) - II/112
- za suzbijanje komunizma u vojsci - 1/152
- za zaštitu od napada iz vazduha 1939. - 1/152; 11/197
- za organizaciju PAO (1940) - 11/179
- za protivavionsku odbranu (1940) - 11/179
- za izvođenje Uredbe o formaciji Ratne mornarice u mobilno i ratno doba (1935) - II/119
- za izvođenje Uredbe o formaciji vazdušne odbrane u mobilnom i ratnom stanju od 26. jula 1940. - II/181

Uputa tva:

- državnog sekretara Nemačkog Ministarstva spoljnih poslova od 29. jula 1939. poslaniku u Beogradu da obnovi pritisak na jugoslovensko Ministarstvo spoljnih poslova u cilju povlačenja Jugoslavije iz Društva naroda - 1/252
 - Centralnog presbira od 24. avgusta 1939. da se štampa striktno pridržava ranije izdate direktive o zabrani objavljivanja vesti nepovoljnih za Nemačku i Italiju - 1/255
 - italijanskog ministra inostranih poslova italijanskom poslaniku u Beogradu od 6. oktobra 1939. da Jugoslavija obezbedi jednake količine sirovina Italiji i Nemačkoj - n/689
 - Cane svom ambasadoru u Berlinu od 26. maja 1940. da upozna Nemce da je Jugoslavija potencijalni neprijatelj Osovine - 1/273
 - Italijanskog poslanika u Beogradu od 15. juna 1940. konzulatu u Dubrovniku za razvijanje propagandističkih akcija u Crnoj Gori u korist Italije - 1/183
 - kneza Pavla (poverljivo) Cvetkoviću, ministru vojske i mornarice generalu Pešiću i ministru finansija posle napada Italije na grčku da se pripreme skladišta vojnog materijala za pomoć grčkoj - 11/639
 - naknadno Aleksandra Cincar-Markovića od 8. novembra 1940. jugoslovenskom poslaniku u Londonu u vezi sa bombardovanjem Bitolja - 1/293
 - Aleksandra Cincar-Markovića od 18. novembra 1940. jugoslovenskom poslaniku u Londonu za preduzimanje potrebnih mera kod britanske vlade da britanski avioni ne nadleću preko jugoslovenske teritorije - 1/297
 - Ribentropa nemačkom poslaniku u Atini posle ulaska nemačkih trupa u Bugarsku da sa Grcima više ne vodi nikakve pregovore - H/26
 - Ribentropa od 16. februara 1941. Herenu u vezi sa eventualnim sastankom Hitlera sa knezom Pavlom i pitanjem pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu - 1/353
 - britanskom Ministarstvu informacija i BBC (Bi-Bi-Siju) 24. marta da emisije na srpskohrvatskom jeziku uprave Pravoslavnoj i Katoličkoj crkvi i srpskoj vladi da pruže otpor pristupanju paktu - 1/417
 - Gebelsovog Ministarstva propagande Nemačkoj štampi od 29. marta 1941. da piše kako se progone nemačke manjine, pale Nemačke kuće, stvaraju koncentracioni logori za Nemačke manjine i dr. - H/43
 - nemačke Vrhovne komande kopnene vojske od 30. marta 1941. o izvršenju strategijskog razvoja za napad na Jugoslaviju i dopunsko Uputstvo za napad na grčku - 11/30, 47, 49, 192, 193, 194, 195, 627
 - o iseljavanju Slovenaca iz Štajerske, od 16. aprila 1941., - II/565
 - načelnika Nemačke Vrhovne komande oružanih snaga, feldmaršala Kajtela, od 28. aprila 1941. za uništenje i razbijanje Jugoslavije - 11/43
- Ured (Nemački) za pregled i iskorišćenje arhiva (u okupiranom Beogradu) - H/556
 Ured za brigu o Nemcima (Voleksdeutsche Mittelstelle) - 11/568
 Ured za učvršćenje nemačke narodnosti (Amt zur Festigung des Deutschtum) - 11/565

Uredbe:

- o Banovini Hrvatskoj od 26. avgusta 1939. - 1/91, 92, 99
- o prenošenju propisa Uredbe o Banovini Hrvatskoj na ostale banovine - 1/91
- o državnoj mobilizaciji - 11/197
- o eksproprijaciji zemljišta (1939) - H/271
- o formaciji Mornarice u mobilno i ratno doba (1935) - II/117, 119, 162
- o formaciji vazduhoplovstva (1934) - H/111

- o formaciji vazduhoplovstva vojske u mobilnom i ratnom stanju (1938) - U/112
 - o formaciji vazdušne odbrane u mobilnom i ratnom stanju (1940) - II/181
 - o formaciji vojske u mirno doba od 1935. - II/102
 - o formaciji vojske u mobilno i ratno doba od 1936. - II/105
 - o izboru narodnih poslanika za Narodnu skupštinu - I/91
 - o izdavanju obveznica za narodnu odbranu (1939) - U/676
 - o merama za bezbednos i održavanje neutralnosti (1940) - U/208
 - o političkim zakonima od 26. avgusta 1939. - I/91
 - o unutrašnjoj upravi u Banatu od 14. juna 1941. - H/601
 - o pomoćnoj vojsci zemaljske odbrane - II/197
 - o prestanku mandata senatora (1939) - I/91
 - o radu i redu (1920) - I/120
 - o regulisanju sporova između radnika i poslodavaca - I/16
 - o uredjenju i upravi u oblasti Kosovo od 6. avgusta 1941. - II/596
 - o službi odbrane od požara - II/135
 - o uredjenju pozadine i pozadinske službe (1935). - U/237
 - o zapleni (nemačka 1941.) - U/610
 - o zaštiti iz vazduha - n/135, 197
 - Temeljna o ustrojstvu zapovjedništva i Ministarstva domobranstva NDH (1940)
- Urednik »Hrvatskog dnevnika« - I/62
- Uredjenje poštansko-telegrafsko-telefonske i bežične službe - U/182
- Uredjenje pomorskog saobraćaja - II/182
- Uredjenje rečnih komunikacija - II/182
- Uredjenje suhoputnih komunikacija - n/182
- Uredjenje železničkih komunikacija - U/182
- Uredjenje vazdušnog saobraćaja - II/182
- Usiljeni marševi - II/229, 305, 309, 326, 331
- Uslovi za pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu - I/374, 377
- Uspostavljanje diplomatskih odnosa Jugoslavija - SSSR - I/108, 113, 140, 147, 269, 275; H/637, 677, 678
- Uspostavljanje nezavisne Hrvatske-strategijski cilj desnog krila HSS - I/69
- Uspostavljanje trgovinskih odnosa Jugoslavija - SSSR - 24. juna 1940. - I/108, 113; U/677
- Ustanak u Bosni i Hercegovini 1941. - II/572, 575
- Ustanak u Hrvatskoj 1939. uz podršku Italije ako dođe do konflikta - I/63
- Ustanak u Crnoj Gori 1941. - II/557, 589, 602, 603
- Ustanak u Hrvatskoj pod vodstvom Pavelića - I/266, 269; II/664
- Ustanak (narodni) u Hrvatskoj 1941. - U/572, 573, 574, 575, 613
- Ustanak rumunske Gvozdene garde 21. januara 1941 - II/24
- Ustanak u Srbiji 1941. - n/555, 559, 561, 563, 574, 586, 602, 603
- Ustanove pozadinske službe - n/212
- Ustaše, ustaške organizacije, akcije, delatnost, ustaški elementi - I/52, 64, 70, 76, 98, 109, 112, 116/117, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 185, 202, 208, 211, 213, 214, 215, 307, 308, 494, 495, 496, 504, 512, 514, 516, 572, 612; II/30, 44, 228, 229, 254, 263, 264, 265, 267, 271, 274, 292, 299, 300, 303, 312, 315, 316, 318, 333, 334, 335, 336, 343, 349, 350, 351, 353, 355, 364, 368, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 377, 378, 379, 380, 389, 390, 391, 393, 395, 398, 405, 406, 408, 409, 410, 419, 424, 435, 436, 445, 451, 481, 482, 484, 488, 490, 501, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 512, 513, 517, 520, 521, 522, 523, 526, 535, 540, 555, 562, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 576, 580, 586, 608, 610, 612, 615, 626, 641, 656, 657, 661, 663, 664, 666, 668, 669, 721, 725, 726, 727, 728, 729
- Ustaška policija (policijski aparat) - II/570
- Ustaška državna vlada - I/212
- Ustaška emigracija - I/52, 53, 170/171
- Ustaška oružana akcija u Jugoslaviji (predviđena u toku 1936) - I/52
- Ustaška pobuna u Hrvatskoj - II/91
- Ustaška politika Banovine Hrvatske - I/115
- Ustaška propaganda - I/170; U/226
- Ustaška vojnica - U/570, 572, 573
- Ustaška vojska - U/571'
- Ustaške (delatne) vojne jedinice - H/573
- Ustaške oružane grupe - I/52
- Ustaški delatni bataljoni - U/603
- Ustaški emigranti - I/173
- Ustaški Glavni stan - II/721
- Ustaški logori - I/170
- Ustaški nadzorni stožer - H/572
- Ustaški odredi u Međumurju - U/597
- Ustaški pokret - I/25, 42, 173, 186, 206, 210, 226, 322, 333; II/374, 576, 626
- Ustaški pripremni bataljoni - U/603
- Ustaški režim - I/212
- »Ustaški stanovi« (organizacija ustaša i povratnika) - II/727

Ustaški teror - 1/115
Ustaški zlikovci, dželatari - 1/148
Ustaško-domobranska vojska - H/729
Ustaško pitanje-I/115. 171,215
Ustav od 1931. (v. Oktroisani ustav)
Ustav SFRJ - 1/113
Ustavotvorna skupština - 1/9, 15, 24, 27, 110, 119, 120
Utvrđivanje - 1/239, 259, 273, 288, 576, 583; 11/61, 122, 147, 151-156, 158, 194, 195, 206, 207, 211, 222, 223, 228, 278, 518, 651, 652, 653, 655, 680, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 704
Uzroci poraza Jugoslavije i jugoslovenske vojske - 11/662, 664, 669

V

Vanredno stanje - U/481
Varaždinska županija - 1/150
Varšava kao poljska vlada - 1/239
Vašington kao američka vlada - 1/300, 352, 354, 380, 438; 11/42
Vatra-11/128
Vatrena moć - U/129
Vazduhoplovna akademija - U/111
Vazduhoplovna (Nemačka) nastavna grupa - 11/10
Vazduhoplovne baze (v. Baze: vazduhoplovne)

Vazduhoplovne komande:

- Arad - U/249, 272, 304, 715, 71-6
- Beč - U/272
- Grac - U/249, 272, 715
- Pečuj - 11/272
- u Albaniji - H/272

Vazduhoplovne brigade (Jug.) - v. Brigade

Vazduhoplovne grupe (Jug.) - 11/132

- 4. - U/265
- II. za daljno izvidanje - 11/169, 170, 211, 276, 293, 305, 324, 325, 394, 402, 537
- 31. - 11/113, 169, 170, 508
- 32. - U/113, 169, 170, 478
- 33. - 11/113, 169, 170
- 34. - 11/113, 169, 170
- 35. - H/113, 169, 170, 293, 325, 344
- 36. - 11/113, 169, 170, 280, 293, 305, 536, 541
- 51. - U/113, 169, 170, 478, 509, 535
- 52. - 11/169, 170, 508
- 61. - 11/113, 169, 170

- 62. - U/113, 169, 170, 537
- 63. - 11/113, 169, 170, 526
- 64. - 11/113, 169, 170, 401, 508, 538
- 66. - 11/113, 169, 170, 538
- 67. - 11/113, 169, 170, 538
- 68. - 11/113, 169, 170, 537
- 69. - n/113, 169, 170, 537
- 81. samostalna bombarderska - 11/169, 269, 276, 304, 317, 324, 325, 344, 526, 527, 538
- samostalna Primorske armijske oblasti - 11/305, 325, 344, 360
- Sanitetska - H/269
- Transportna - 11/269

Vazduhoplovne Izviđačke grupe armijskog vazduhoplovstva

- 1. - H/169, 171, 269
- 2. - U/169, 171, 270
- 3. - 11/169, 171, 270
- 4. - 11/169, 171, 270
- 5. - 11/169, 171, 270
- 6. - 11/169, 171, 270
- 7. - 11/169, 171, 270
- za Trupe Primorske armijske oblasti
Vazduhoplovne jedinice (v. Jedinice: vazduhoplovne)

Vazduhoplovne oblasti:

- 1. - 11/208, 270
- 2. - H/208, 270
- 3. - 11/208, 270
Vazduhoplovne pozadinske komande - U/112, 114
Vazduhoplovne pozadinske ustanove - H/112, 114
Vazduhoplovne škole - 11/112, (v. i Vojne škole)
»Vazduhoplovni glasnik« - U/477
Vazduhoplovstvo (uopšte) - 11/61, 64, 112, 197, 206, 208, 211, 214, 217
Vazduhoplovstvo NDH - n/508, 509, 571
Vazдушna bitka za Englesku (V. Britaniju) - U/7
Vazдушna ofanziva protiv V. Britanije - 11/7; 18
Vazдушna odbrana - 1/417; - U/208, 215, 249, 275, 294, 296, 431, 527, 528, 717
Vazдушna odbrana Beograda - 11/292, 389, 478
Vazdušne zone - 11/106, 175, 179, 180, 181, 478

Vazdušni desanti - 11/16, 178
 Vazdušni rat - II/21
 Vazdušno-desantne operacije - 11/249
 »Večernje novosti« - 11/329, 331 484, 497
 Veganova armija (trupe) u Siriji -1/263. 264
 Velebitski ustanak — I/177
 »Velika Albanija« - 1/188. 189. 252: II/550, 553, 554. 593, 595
 »Velika Bugarska. - n/590, 591
 Velika Britanija prekida diplomatske odnose Bugarskom 1941. posle ulaska Nemačkih trupa u Bugarsku - 1/188
 Velika Britanija prekida diplomatske odnose sa Mađarskom 6. aprila 1941. - 11/86
 Velika Britanija upozorava Mađarsku da će joj objaviti rat ako učestvuje u napadu na Jugoslaviju - 11/85, 304
 »Velika Hrvatska« - 1/51, 76
 »Velika Crna Gora« - H/553
 »Velika Mađarska. - 1/187, 246, 250
 Velika Narodna skupština (Sabor) 3. februara 1919. -1/27,48
 Velika Narodna skupština u Podgorici 26. novembra 1918. - 11/587
 »Velika Nemačka. - 1/55
 .Velika Srbija« - 1/12, 16. 17. 28. 135
 Velike sile (velesile) - 1/9. 24. 39. 57. 63. 78. 99. 136. 184. 187. 229. 231. 234. 240. 249. 290. 307. 308. 339. 440. 581: II/149,635. 673
 Velikoalbanski nacionalizam - H/593, 594, 596
 Velikobugarska buržoazija - 1/76
 Velikobugarska politika - 1/184
 Velikobugarski šovinizam, šovinistički ekspanzionizam - 1/184; II/591, 593, 595
 Velikohrvatska buržoazija - 1/116; 11/623, 624, 642
 Velikohrvatski ekspanzionisti - I/100
 Velikohrvatski separatisti (elementi) - I/16, 38, 40
 Velikohrvatski separatistički elementi u inostranstvu - 1/38
 Velikohrvatski separatistički elementi u vodstvu HSS - 1/67, 572
 Velikohrvatski šovinistički ekspanzionizam - 1/174
 Velikohrvatski šovinizam - 1/28
 Velikomadžarski ekstremisti - 11/599
 Velikosrbi - 1/103
 Velikosrpska buržoazija - I/'6, 26. 28. 50, 73. 101. 116, 169, 170, 187; H/623.6 4.625. 642
 Velikosrpska hegemonija (hegemonisti) - 1/11. 17, 100, 108. 110. 113. 121. 123. 124, 170; H/623, 625. 670
 Velikosrpska hegemonistička buržoaska grupa - 1/167
 Velikosrpska šovinistička organizacija - 1/169
 Velikosrpska vladajuća klika - 1/169
 Velikosrpski fašizam - 1/41
 Velikosrpski režim - 1/17. 119
 Velikosrpski stav kralja Aleksandra - 1/38
 Velikosrpski šovinistički ekspanzionizam - 1/184
 Velikosrpski ultrašovinistički pravoslavno klerikalni pokret - 1/168
 Velikosrpski ulaz u Bugarsku - 1/113; H/623, 625
 Verksuc (Werkschutz) jedinice - 11/560, 562. 565
 Vermaht (Wehrmacht) - 1/549
 Vermanšaft jedinice - n/603
 Vermanšaft organizacija - 11/564. 565
 Versajska Jugoslavija - 1/13, 14, 19, 99
 Versajska tvorevina - I/10, 14, 99
 Versajski mir - 1/184
 Versajski sistem - 1/127, 221, 280, 283, 571; U/285
 Versko pitanje u Jugoslaviji - 1/215
 Veterinarska služba (struka) - U/101, 397
 Veze - 11/60, 62. 63. 64. 76. 124. 125. 160, 179. 252. 160, 179, 252, 262, 268, 269, 289, 301, 302, 303, 309, 310. 317, 318, 328, 330, 331. 340, 343. 348. 349. 360. 375. 397, 300a, 420, 426. 429. 458, 478. 488, 489, 507. 509, 514, 515. 517. 518. 524. 588, 635. 658. 660. 736. 737
 Vidovdanski ustav - I/15. 16. 27. 29. 30. 32. 120. 129, 490, 492, 565; 11/587
 •Wilhelmstrasse« - nemačko Ministarstvo inostranih poslova - 1/376, 499, 525
 Visoki civilni komesar Crne Gore - U/556
 Visoki civilni komesarijat za Crnu Goru - U/553, 586
 Visoki civilni komesarijat za Kosovo, Debar i Strugu - U/595
 Visoki vojni komandanti - 1/397
 .Vistad« (fabrika) - II/139. 639
 Viša škola Vojne akademije - 11/102, 107
 Viši komandni (starešinski) kadar - U/101
 Viši oficiri - 1/84
 Viši tečaj Više škole Vojne akademije - 11/102
 .Vjesnik u srijedu« - 1/111, 118
 »Vjesnik vojnih naredbi i zapovjedi« (NDH) - 1/180; 11/615, 731
 Vlada narodne sloge i odbrane — I/131. 132, 134: II/632
 Vlada »narodnog spasa« - 1/490, 492: H/597
 Vladavina Narodnog vijeća SHS - 1/12
 Vladavina srpske buržoazije - 1/39

Vlade:

- Američka - 1/329, 331, 339, 357, 457, 526, 538, 555; 11/304, 323, 342
- Austrijska - 1/228, 229; 11/631
- Britanska (engleska) - 1/27, 54, 62, 66, 99, 242, 254, 269, 289, 293, 294, 297, 299, 326, 328, 329, 331, 339, 354, 356, 382, 383, 404, 405, 418, 458, 459, 485, 526, 527, 533, 548; II/242, 304, 342, 425, 428
- Bugarska - 1/184, 185, 263, 321, 347, 354, 404, 406, 483, 513; II, 13, 19, 24, 25, 26, 43, 91, 358, 455, 590, 591, 592, 593, 595, 685
- Crnogorska - II 618
- **Cehoslovačka** - 1/235, 237
- Francuska - 1/55, 62, 66, 228, 242, 434; II/20, 630, 686
- Grčka - 1/287, 294, 297, 322, 325, 357, 368, 369, 382, 383, 526, 527, 529, 534
- Grčka - II/241, 285
- »Hrvatska. - 1/17, 28; 11/549, 552, 579
- Italijanska - I./50, 61, 62, 63, 184, 186, 187, 226, 229, 272, 289, 291, 293, 294, 295, 297, 300, 301, 305, 323, 339, 361, 368, 385, 389, 391, 393, 418, 419, 422, 423, 426, 430, 494, 503, 516, 517, 522, 523, 524, 583; 11/8, 79, 287, 422, 552, 553, 579, 593, 733
- Jugoslovenska (v. Jugoslovenske vlade)
- Japanska - 1/389, 418, 419
- komesarska - 11/555, 559, 601
- kvislinške - 1/168, 169, 449; 11/392, 407, 458, 472, 548, 555, 559, 568, 570, 579, 602
- Mađarska - 1/49, 171, 184, 228, 230, 258, 260, 279, 392, 407, 513; 11/40, 42, 85, 86, 91, 94, 304, 425, 470, 631
- Nemačka (Trećeg Rajha) - 1/54, 60, 62, 75, 99, 139, 200, 230, 233, 254, 274, 292, 301, 303, 305, 327, 331, 336, 351, 361, 363, 369, 371, 373, 374, 377, 382, 385, 386, 387, 393, 394, 398, 399, 400, 407, 408, 418, 419, 420, 423, 426, 457, 494, 495, 496, 497, 498, 503, 504, 505, 513, 536, 519, 523, 524, 525, 529, 533, 536, 541, 547, 579, 583; II/19, 20, 45, 79, 285, 286, 492, 501, 545, 565, 594, 600, 609, 610, 654, 672, 680, 685, 720
- NDH - U/552, 555, 565, 566, 567, 568, 569, 575, 579, 721, 726, 733
- Poljska - 1/237, 310
- Rumunska - 1/237, 258, 310; U/9
- Sajs-Inkvartova - 1/229, 231
- Slovačka - U/358
- Slovenačka (kvislinška) - U/392, 407, 458
- Sovjetska - 1/231, 232, 254, 270, 337, 404, 405, 460, 520, 524, 525, 526, 539, 540, 541, 555; 11/12, 19, 91, 382, 425, 554, 636, 667, 678, 692
- Španska - U/12
- Švedska - 1/339
- Turska - 1/326, 327, 354, 357, 362, 382, 396, 526, 527, 544; II/25
- ustaška - II/568, 570

Vladajući krugovi (vlastodršci, režim) u Beogradu (Jugoslavije) - 1/286; II/133

Vladavina buržoazije - I/1 1

Vlasinska grupa - U/256

Vnairešna makedonska revolucionarna organizacija (v. Unutrašnja makedonska revolucionarna organizacija - VMRO)

Vodstva (rukovodstva):

- CK KPJ - I/119, 120, 123, 125, 128, 129, 133, 138
- crnogorskih separatista - U/553
- državnog udara 27. marta 1941. - 1/470
- (ederalističkog pokreta - 1/27
- građanskih partija - 1/147
- hrvatske buržoazije - U/625
- Hrvatske republikanske seljačke stranke - 1/29, 31, 32
- Hrvatske seljačke stranke - 1/21, 22, 26, 33, 42, 44, 45, 48, 49, 51, 52, 55, 56, 62, 67, 68, 69, 73, 75, 77, 78, 83, 86, 87, 92, 99, 106, 108, 109, 110, 111, 115, 116, 170, 172, 175, 222, 495, 498, 505, 507, 512, 566, 571, 572, 573, U/228, 374, 657, 725, 728, 729
- Hrvatske zaštite - 1/179
- Hrvatsko - 1/50, 55, 62, 79, 104, 107, 567, 568
- Hrvatskog bloka - 1/27, 48
- hrvatskog naroda - 1/103
- Jugoslovenske muslimanske organizacije - 1/21
- Jugoslovenske nacionalne stranke - 1/19, 88
- Jugoslovenske radikalne zajednice - 1/21
- Katoličke crkve - 1/206, 211, 217
- Komunističke partije Jugoslavije - 1/26; II/502, 624
- »Kuhurbunda. - 1/190, 193, 197; U/502
- Nacionalsocijalističke partije Nemačke - II/673
- Narodne radikalne stranke - 1/28
- Opozicije - 1/386
- opozicionih stranaka (DS, ZS i SDK) - 1/42
- organizacije »Boj« - 1/181

- PK KPJ za Srbiju 1/141
 - CK KPH - 1/1 II
 - Ustaško - 1/170
 - VMRO - 1/170
 - Opozicionog bloka stranaka - 1/30. 42, 45
 - Radikalne stranke - 1/18
 - Samostalne demokratske stranke — 1/106
 - Seljačko-demokratske koalicije - 1/16, 44. 50. 69, 410
 - Slovenske ljudske stranke - 1/21
 - Srbijske (srpske) buržoazije - 1/24; 11/625
 - Ustaškog pokreta - 1/170
 - Udružene opozicije - I 44. 81. 86, 88
 - Vojišna prostorija - II/182. 183, 184
 - Vojna akademija (pitomci u borbi) - 11/427
 - Vojna pomoć Jugoslavije članicama Trojnog pakta - 1/364, 374. 377. 378. 379, 383. 388, 392, 394, 399. 423
 - Vojna Pomoć Jugoslavije Grčkoj - 1/383, 386
 - Vojna preduzeća - 11/139
 - Vojna slagališta (skladišta) - II/182, 237
 - Vojne fabrike i radionice - 11/139. 140
 - Vojne škole - II/105, 107, 111. 112. 115, 116, 118. 119, 120, 211, 270, 274, 573
 - Vojni geografski institut - 11/105, 471
 - Vojni guverner (okupirane) Srbije - 11/554
 - Vojni muzej - 11/105
 - Vojni komandant (zapovednik) Srbije - II/557, 558. 565. 566
 - Vojni okruži - II/105. 178. 199, 200, 201, 210, 221, 226, 264, 333, 389, 534, 565
 - Vojni referenti - 11/200
 - Vojni savet (jug.) - II/152. 158. 651, 695
 - Vojni savez sa Francuskom - želja Jugoslavije - II/629
 - Vojni srezovi - 11/199
 - Vojni (ratni) sudovi - 11/558, 590, 601
 - Vojni zapovednik Jugoistoka - 11/560
 - Vojni zapovednik Srbije - 11/557. 558
 - Voini zavodi - II/105. 138, 139. 140
 - Vojno delo« - U/194, 245. 477, 513, 544. 616, 617
 - Vojno geografski institut - II/605
 - »Vojnoistorijski glasnik« - 11/141. 481. 490. 493, 496, 512. 513. 544, 569. 612, 613, 615, 616, 617, 619, 620, 683. 732
 - Vojnopolitička situacija Jugoslavije - 1/370. 372, 576, 577, 579, 582. 584. II/149, 150, 157, 164. 189, 641. 642. 646. 649, 650, 652, 653, 695, 696
 - Vojnopolitička (strategijska) situacija na Balkanu - 1/331. 581; 11/163, 188, 646
 - Vojnopolitička situacija u Evropi i svetu - I 480, 581; 11/163, 642. 648. 680
 - Vojnoupravna komanda (v. Nemačke feldkomandature)
 - »Volkischer Beobachter« (list) - H/531
 - »Volksbund« (Svapsko-Nemački »Kulturbund«) - H/598. 601
 - Vojska rada - II/100
 - »Vomi« (organizacija) - 1/190, 191
 - Vraćanje u stanje 1918. godine posle sloma Austro-Ugarske Monarhije (zahtev) - 1/37, 39. 77
 - Vrangelovci - 1/173
 - »Vreme« - 1/78, 292, 299, 455, 574
 - Vrbaska dopunska komanda - 11/420
 - Vrhovisti - 1/183
 - Vrhovističko desno krilo VMRO - 1/184
 - Vrhovna državna uprava (vlast) Jugoslavije - 1/90
 - Vrhovna inspekcija vojne sile (Vrhovna vojna inspekcija) - 1/559; II/105
- Vrhovne komande:**
- *Britanskih snaga* na Bliskom istoku - 11/24
 - *bugarska* - 1/360; II/25, 88
 - *francuska* - II/703
 - *grčka* - 1/536; H/241. 244. 245, 385. 430
 - *italijanska* - 1/278; H/28, 33. 37. 38, 67. 71, 72, 73. 78. 79. 88, 89. 93, 358. 382. 400. 412. 446, 470
 - *jugoslovenska* - 11/88, 120, 123, 160, 166. 168, 174. 181. 190. 192. 193. 226. 229. 237. 293, 297. 301, 302, 303, 310. 311. 315-320, 325, 327-331, 333, 334, 336, 338, 339, 340, 346. 348, 353, 354, 355, 363, 364. 365, 375, 378. 379. 380. 382, 385-388, 390. 394. 396-399. 402-406, 408, 409, 411, 418, 419. 420, 426. 429. 436. 438. 440. 442. 445. 447. 448. 451. 453, 457. 463, 464, 467. 468, 471. 472. 489, 512. 514, 515. 518. 519. 521. 522. 524, 530, 541, 660, 661, 662, 663, 665, 666. 709, 732, 733, 734, 735, 736. 737, 738, 739, 740
 - *mađarska* - 11/64, 88. 448
 - *Nemačka kopnene vojske tOKHt*- 1/62. 481: 11/13, 14. 15, 22, 24, 25, 27. 28. 41, 45-49. 51. 58. 59. 64. 76. 77. 79. 85. 88, 89. 188, 192. 193, 195. 277. 298, 300b, 322, 323. 339. 342. 343.

358. 363. 382. 399. 407. 412. 413. 414. 422. 428. 431. 432. 433. 452. 454. 458-461. 469. 471. 473. 476. 487. 546. 556. 560. 565. 626. 627. 655. 659. 719. 722. 733
- *Nemačka oružanih snaga (OKW)* - 1/202. 291. 292. 323. 353. 408. 416. 481. 513. II/10. 14. 16. 26. 28. 30. 34. 35. 38. 43. 45. 50. 63. 86. 95. 188. 277. 322. 414. 430. 446. 459. 466. 470. 473. 499. 500. 560. 565. 569. 609. 610. 628. 659. 681. 683. 688. 689. 692. 719. 733. 736
 - Nemačkog Vazduhoplovstva - II/13. 30. 49. 52. 64. 414
 - »slovenačka. - 11/376. 377
 - srpska - 11/192. 466. 469. 471
 - Žandarmerije NDH - 11/573

Vrhovni komandanti:

- italijanskih oružanih snaga - 11/34. 87. 249
- italijanskog Vazduhoplovstva - 11/249
- jugoslovenske armije - II 542
- jugoslovenskih oružanih snaga - II 156. 164. 165. 318. 514. 705. 733. 737
- mađarskih oružanih snaga - II/34. 87
- Nemačke kopnene vojske - 11/10. 11. 31-35. 41. 46. 52. 87. 249. 283. 459. 469. 470
- Nemačkih oružanih snaga - 11/34. 48. 58. 87. 284. 470. 736
- Nemačkog Vazduhoplovstva - II/11. 30. 32-35. 50. 87. 249
- Vrhovni makedonski komitet - 1/183
- Vrhovni savet u Parizu 23. aprila 1940. - 1/267
- Vrhovni sovjet - 1/255. 281
- Vrhovni štab mađarske vojske (v. Štabovi)
- Vulnetari (albanski dobrovoljački odredi) - 11/595

Z

- Zabrana prelaza stranih trupa i materijala preko jugoslovenske teritorije - 11/208
- Zabranjena zona za prelet stranih aviona preko jugoslovenske teritorije - 1/297
- Zadarska operacija* - 11/510
 - Zadržavajuća odbrana - 11/128. 129. 161. 164. 167. 171. 278. 519. 520. 521. 523. 535
 - Zagreb« (komandni brod Rečne (lotile) - H/162
 - Zagreb kao sedište hrvatskog parlamenta (sabora) - 1/57. 572. 578

- Zagrebačka opera - 11/421
- Zagrebačka partijska organizacija 1928. - I/124
- Zagrebačka skupština 1923. - 1/29
- Zagrebačka štampa - I 27
- Zagrebačke punktacije Seljačko-demokratske koalicije« - 1/39. 40. 42. 165
 - Zagrebački buržoaski centar - 1/19. 23
 - Zagrebački nadbiskup - 1/494
 - Zagrebački novi list« (ustaški) - 11/375
 - Zagrebački univerzitet - I, 105. 138. 178. 497
 - Zahtev predsednika kraljevske jugoslovenske vlade od 19. jula 1938. ministru unutrašnjih poslova da se preduzmu pojačane mere bezbednosti povodom posete italijanske flote Šibeniku
 - Zajednička država - 1/24. 26. 28. 39. 69. 93. 123. 205. 215
 - Zajednički front Jugoslavije, Bugarske. Grčke i Turske na Balkanu težnja Velike Britanije - I 326. 328. 528
 - Zajmovi za naoružanje - II/140. 145. 146. 147. 150

Zakoni:

- finansijski za budžetsku 1939 godinu - 1/76
- izborni od 10. septembra 1931. sa izmenama od 24. marta 1933.
- izborni za hrvatski Sabor - 1/178
- novi izborni (zahtev) - 1/43
- o bugarskom državljanstvu - 11/591
- o izboru narodnih poslanika - 1/21. 41. 59. 74. 91. 94. 101. 135
- o izboru senatora - 1/91
- o mobilizaciji - 1/103
- o ponovnom prisajedinjenju (Mađarskoj) Južnih zemalja krune svetog Stjepana od 16. decembra 1941. - 11/600
- o promeni naziva »Kraljevine SHS u »Kraljevina Jugoslavija« (3 oktobra 1929) - 1/38
- o osnutku vojske i mornarice države Hrvatske od 11. aprila 1941. - H/570
- o štampi - 1/91
- o udruženjima, zborovima i dogovorima - 1/91
- privremeni Osnovni (zahtev) za ukidanje Ustava - 1/43
- o ustrojstvu vojske i mornarice od 1931. - II/100. 197. 205
- o zemaljskoj odbrani - II/135
- o zajmu i najmu - 1/355. 406. 486. 539. 555; U/126

- o zaštiti, bezbednosti i poretka u državi 1921 (skraćeno Zakon o zaštiti države) - I/ 15, 16, 17,27,31,32,40, 104, 120, 142. 145: II/411
- o zemaljskoj odbrani - II/197
- politički prema Sporazumu Cvetković - Maček od 26. avgusta 1939.
- vanredni antiradnički - I/120
- zastareli srpski vojni - I/103
- zakonske odredbe o prijelazu s jedne vjere u drugu u NDH - I/211
- Zakonska odredba NDH od 10 juna 1941. o podeli NDH na 22 župe - II/567
- Zakonska odredba NDH od 21. juna 1941. o pravima nemačke narodne grupe u NDH - II/567
- Zamenik britanskog ministra inostranih poslova - I/268, 355. 356
- Zamenik komesara za inostrane poslove Sovjetskog Saveza - U/425
- Zapad - I/35
- Zapadne demokratije (Francuska i V. Britanija) - I/62. 66, 68, 250, 328, 339, 391, 498, 574; U/626. 636. 698. 721
- Zapadne sile - I/57, 238, 244, 255, 278. 310. 457, 576, 580; II/30, 141, 241, 286, 287, 667, 698
- Zapadni blok - I/109
- Zapadni saveznici - I/275; II/140, 374, 632, 667

Zapisnici:

- Hitlera sa najvišim državnim i partijskim rukovodiocima 5 novembra 1937 o Nemačkom životnom prostoru - I/312
- konferencije ministra vojske i mornarice sa članovima Vojnog saveta i načelnikom Glavnog generalštaba od 20. decembra 1938. o naoružanju vojske, podizanju ratne industrije i utvrđivanju graničnih frontova - II/695
- sednice Stalne komisije za utvrđivanje od 16. januara 1939 o utvrđivanju Zapadnog i Severnog fronta i potrebnim kreditima za izvođenje ovih radova - II/696
- o razgovoru Geringa i Musolinija u prisustvu grofa Cana. od 15 aprila 1939 o politici sila Osovine prema Jugoslaviji - I/245
- o razgovoru ministara spoljnih poslova Nemačke i Jugoslavije od 25. aprila 1939. u Berlinu o političkim i privrednim odnosima i drugim aktuelnim pitanjima u vezi kredita za naoružanje od 200 miliona RM - II/684
- o razgovoru Hitlera i ministra spoljnih poslova Jugoslavije od 26. aprila 1939. o nemačko-jugoslovenskim odnosima i drugim aktuelnim vojno-političkim pitanjima - U/685
- o sporazumu Mačeka i Italije za podizanje ustanka u Hrvatskoj i intervenciji Italije - I/63
- sednice proširene Stalne komisije za utvrđivanje od 31. maja 1939. o hitnosti utvrđivanja pojedinih delova fronta i potrebnim kreditima od preko dve milijarde i trista miliona dinara za izvođenje ovih radova - II/697
- sa sednice proširene Stalne komisije za utvrđivanje od 2. juna 1939. na kojoj je usvojen plan I program radova na utvrđivanju Severnog i Zapadnog fronta - II/697
- o razgovoru kneza Pavla sa Hitlerom od 5. juna 1939. o jugoslovensko-Nemačkim i jugoslovensko-italijanskim odnosima i nekim aktuelnim pitanjima u vezi sa Balkanskim paktom - I/249
- o razgovoru Hitlera i grofa Cana u Saleburgu od 12. avgusta 1939 godine - I/253
- konferencije ministra vojske i mornarice od 5. septembra 1939 sa načelnikom Generalštaba i drugim odgovornim rukovodiocima o načinu utvrđivanja Severnog fronta i angažovanju radne snage - U/698
- Stalne komisije za utvrđivanje za 1939. godinu - II/703
- o razgovoru italijanskog ministra inostranih poslova Čana i Pavelića u Rimu od 23. januara 1940. godine - I/266
- konferencije jugoslovenskog ministra vojske i mornarice sa najvišim vojnim rukovodiocima, održane 1. jula 1940. godine, o utvrđivanju granica, naoružanju i drugim problemima - U/701, 702
- o razgovoru između Ribentropa i Musolinija u prisustvu Cana, Makenzena i Alficija u Rimu. od 19. septembra 1940. godine - I/279
- o razgovoru između Hitlera i Cana od 18. novembra 1940, u Obersalcburgu o situaciji u Sredozemlju i na Balkanu - I/297

- o razgovoru Čana sa Hillerom 20. novembra 1940. u Beču o kombinacijama sa Jugoslavijom povodom italijansko-grčkog sukoba - 1/296. 302
- o razgovoru između Hitlera i Cincar-Markovića u Berghofu od 29. novembra 1940. godine 1/302. 323, 347
- sa konferencije Hitlera i njegovih saradnika, 9. januara 1941. - U/20
- sa konferencije Hitlera sa saradnicima i Musolinija i Čana u Berghofu 19. i 20. januara 1941 - U/22
- o razgovorima Cvetkovića i Cincar-Markovića sa Ribentropom u Fušlu i Hitlerom u Berhtesgadenu 14. februara 1941. godine - 1/343, 349, 358, 446
- Arhijerejskog sinoda Srpske pravoslavne crkve od 20. marta 1941. - 1/401. 477
- sa sednice britanskih, grčkih i jugoslovenskih predstavnika u Atini 9. i 12. marta 1941. - 1/380.381. 390, 590. 592
- Paula Smita o razgovoru Hitlera i Cvetkovića prilikom potpisivanja Protokola o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu 25. marta 1941. - 1/431
- sa sastanka Hitlera sa Čanom u Beču 25. marta 1941. - II/28
- sa konferencije Hitlera sa saradnicima 27. marta 1941. - U/31, 32, 46. 546. 719
- sa sednice Ministarskog saveta 27. marta 1941. - I 506
- o pregovorima između britanskih i grčkih predstavnika u Atini, 28. marta 1941. (strogo poverljivi zapisnik) - 1/527
- br. 1. Aneks 20. o razgovorima jugoslovenskih i britanskih predstavnika u Beogradu 31. marta 1941. - 1/529, 535, 553
- br. 2. dodatak 1 o razgovorima jugoslovenskih i britanskih predstavnika u Beogradu od 1. aprila 1941. - 1/534. 553
- br. 3 o razgovorima jugoslovenskih i britanskih predstavnika 2. aprila 1941. godine u Beogradu - 1/535
- jugoslovenskih predstavnika o pregovorima sa britanskim predstavnicima 2. aprila 1941. u Beogradu - 1/535
- sednice Ministarskog saveta od 3. aprila 1941. - 1/555
- sednice jugoslovenske vlade od 8. aprila 1941. - 11/340
- sednice jugoslovenske vlade 11. i 12. aprila 1941. na Palama - U/411
- sednice jugoslovenske vlade od 13. aprila 1941. (nije pronađen) - U/429, 439 (dopuna Zapisnika) - U/439, 495
- sednice jugoslovenske vlade 17. aprila 1941. u Atini - U/465
- zaključni o Rimskim ugovorima od 18. maja 1941. - U/552
- saslušanja Cincar-Markovića od 25. septembra 1945. o poseti Veneciji kada je ugovorio posetu kneza Pavla Rimu - 1/246
- Prvog zasjedanja Hrvatskog državnog sabora (NDH) 1942. - U/664
- Zapadne sile - II/158

Zapovesti (važnije):

Italijanske:

- komandanta 2. armije:
- prva od 30. marta 1941. - U/74
- prva opšta od 6. aprila 1941. - U/81-84
- druga operacijska O. br. 2497 od 8. aprila 1941. - II/76, 342
- O. br. 2577 od 9. aprila 1941. - U/252
- O. br. 2586, 2589, 2599, 2600, 2652 i 2653 od 10. aprila 1941. - II/377
- O. br. 2760 od 11. aprila 1941. da armija 12. aprila nastavi ofanzivu - U/392
- O. br. 2886 od 13. aprila 1941. - U/423

Jugoslovenske:

- komandanta 5. armije od 5. aprila 1941. da armija primi odsudnu odbranu na graničnom frontu - II/256. 297
- komandanta 4. armije od 7. aprila 1941. komandantu Savske divizije - U/316
- komandanta Savske divizije od 8. aprila 1941. - U/335
- komandanta 1. armije od 10. aprila 1941. - U/364
- komandanta 2. armije od 10. aprila 1941. - II/365
- komandanta Timočke divizije od 13. aprila 1941. - U/417

Nemačke:

- Hiilerova dnevna vojnicima Jugoistočnog fronta od 6. aprila 1941. - 11/283, 284 komandanta 2. armije:
- pripremna za koncentraciju od 28. marta 1941. - 0/47
- za početak operacija od 30. marta 1941. - 0/58
- operacijska br. 4. od 2. aprila 1941. - 0/52, 192
- operacijska od 4. aprila 1941. - II/58, 61, 63, 95"
- Prva opšta od 6. aprila 1941. - 0/81, 84
- Druga operacijska od 8. aprila 1941 11/84
- br. 1. od 6. aprila 1941. - 0/300b
- br. 2. od 7. aprila 1941. - 0/321
- br. 3 od 9. aprila 1941. - 0/343, 357
- br. 4. od 10. aprila 1941. - 0/368
- br. 5. od 11. aprila 1941. - 0/399
- br. 6. od 12. aprila (za operacije 13. aprila 1941) - 0/414, 420
- br. 7 od 13. aprila 1941. - 0/421
- br. 8 od 14. aprila 1941. - 0/432, 566
- br. 9 od 19. aprila 1941. - 11/469
- br. 10. od 21. aprila 1941. - 0/471
- avio-zapovest od 9. aprila 1941. komandanta 12. armije:
- br. 1 od 16. februara 1941. - 0/25
- br. 2 od 10. marta 1941. - 0/27
- armijska br. 3 - 0/54
- operacijska br. 4 od 4. aprila 1941 - 0/52, 57
- komandanta 4. vazdušne flote (flote 4) od 31. marta 1941. - II/52, 292, 713
- od 9. aprila 1941. - 11/356
- avizo od 9. aprila - 0/357
- Zapovjedništvo hrvatske mornarice i zapovjedništvo njenih organa - 0/574
- Zapovjedništvo Hrvatske seljačke zaštite - 11/727
- Zapovjedništvo Zaštite - 1/178, 179
- Zaprečavanje Juckog kanala - 0/174, 280
- Zaprečavanje Sipskog kanala - 0/222, 273, 274, 279, 280
- Zaprečni baloni - 11/478
- Zaprečavanje (i rušenje) - 0/48, 53, 58, 61, 82, 89, 124, 129, 132, 152, 153, 154, 156, 160, 162, 172, 176, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 208, 215, 222, 223, 242, 244, 254, 255, 278, 298, 301, 337, 365, 386, 398, 410, 426, 475, 476, 479, 517, 518, 519, 535, 662, 695, 696, 699, 702
- Zaprežni vodovi - 0/210, 700
- Zarobljenici (ratni), zarobljavanje, zarobljeništvo - 0/382, 412, 422, 425, 446, 460, 463, 467, 468, 470, 472, 473, 481, 483, 485, 492, 498, 556, 606, 610, 669, 732, 733, 700, 738
- Zasebna država Hrvatska (zahtev) - 1/99
- Zaštita (v. i Hrvatska građanska, Hrvatska seljačka) - 1/99: 0/368, 372, 374, 506, 512, 727, 728, 729
- Zaštitnici («zaštitari»-pripadnici Zaštite) - 1/108, 114; 0/373, 410, 728, 729
- Zavera za razbijanje Jugoslavije - 1/307
- Zavera za izvršenje državnog udara - 1/460, 461, 462, 467, 468
- Zaverenici (grupe, organizacije) državnog udara 27. marta 1941. - 1/185, 459, 460, 461, 463, 464, 465, 466, 483: 0/476
- Zavod za izradu vojne odeće - 0/139
- Zavod sv. Jeronima - 1/206
- Zbacivanje srpskog jarma - 11/730
- »Zbor« (Ljoticev)- 1/165, 167, 168, 190, 290: 11/505, 559, 580
- »Zbor« (časopis) - 1/167
- »Zbrojovka« (fabrika u Čehoslovačkoj) - 0/140
- »Zgodovinski časopis« - 0/488, 490
- »Združenje bojcev Jugoslavije« - I 181
- »Zelenašić« - i/182
- »Zelene košulje« - 1/22, 176
- Zamajlska konferencija Nezavisne radničke partije Jugoslavije 1923
- Zemlja socijalizma (SSSR) - I/1 13
- Zemlje Krune sv. Stevana (Mađarska)
- Zemljoradnička centralna kreditna zadruha - 1/194
- Zemljoradnička stranka - 1/15, 25, 42, 43, 90,
- Zemljoradnička stranka Bugarske - 1/459 101, 402, 436, 459, 488, 490
- Zločinačka Srpska politika - 1/215
- »Zmaj« (fabrika aviona) - 0/139
- Zona operativnih armija II/184
- Zon? pozadine Vrhovne komande - 0/184
- Zrakoplovstvo NDH - 0/539, 573
- »Zveza bojevnika« - 1/181
- »Zveza slovenskih vojakov« - I/181

Z

Žalba jugoslovenskog poslanika u Berlinu Iva Andrića od 4. jula 1939. Nemačkom državnom sekretaru zbog teškoća oko Nemačke isporuke naoružanja Jugoslaviji - 0/685

Žalba jugoslovenske vlade nemačkoj vladi od 11. septembra 1939. zbog zakašnjenja

izvršenja odredaba ugovora o isporuci na-
oružanja - H/686
Žandari - 1/114, 138, 148, 437, 442, 563;
II/105, 374, 393, 572
Žandarmerija, žandarmerijske vlasti - 1/41,
89, 442, 501, 511, 560, 561; U/101, 237, 512,
557, 558, 559, 564, 561 \ 595, 597, 628
Žandarmerija NDH - n/3/z, 570, 572
Žandarmerijske jedinice (v. Jedinice: Žan-
darmerijske)
Žandarmerijske stanice - H/178, 182

Žandarmerijski oficiri - 1/560
Železničari - 11/541
Železničko-plovidbeni odsek Saobraćajnog
odeljenja Glavnog generalštaba - 11/203
Ženevska konvencija - 11/483
Ženske sekcije za obaveštajnu službu (folks-
dojčerske) - 1/195, 196
Ženski pokret - 1/139
Židovi - H/504
Životne i ubojne potrebe - II/183

S A D R Z A J

<i>OBOSTRANI PLANOVI, PRIPREME / RASPORED SNAGA 6. APRILA 1941</i>	5
nemačke pripreme, planovi i snage do 27. marta 1941.	
Hitlerove odluke za napad na grčku i Sovjetski Savez	10
Nepoverenje i/medu sila Osovine	17
Koncentracija nemačkih snaga u Rumuniji.....	19
Hitlerova odluka da pruži pomoć Italiji u Africi i Albaniji	20
Sastanak Hitlera i Musolinija u Berghofu 19-20. januara 1941	22
Ulazak nemačkih trupa u Bugarsku	24
Hitlerova konferencija sa nemačkim šefovima 17. marta 1941.....	27
nemačkoitalijanski razgovori o nemačkom napadu na grčku	27
Raspored nemačkih snaga 25. marta 1941.	29
nemačke pripreme i planovi od 27. marta do 6. aprila 1941.	30
nemački ratni plan za napad na Jugoslaviju	30
Pripreme za sadejstvo nemačkih, italijanskih, mađarskih i bugarskih snaga	36
Predlog za koordinaciju nemačkih i italijanskih operacija protiv Jugoslavije	
28. marta 1941	36
Hitlerov poziv Mađarskoj i Bugarskoj da učestvuju u napadu na Jugoslaviju	39
nemački plan za operacije mađarske vojske	41
Bugaraka ne želi da učestvuje u napadu na Jugoslaviju	
nemačke propagandne mere uoči napada	43
Ceste promene planova nemačke i Italije za razbijanje Jugoslavije	45
<i>Tok nemačkih vojnih priprema za napad na Jugoslaviju</i>	47
Osnovna ideja vođe Rajha za napad na Jugoslaviju i grčku	51
Operacijske zapovesti komandanata Flote 4. 12. i 2. armije	52
Procena situacije i odluka komandanta nemačke 2. armije	57
Direktiva za razvoj za »Poduhvat 25«	58
Sadejstvo Mađarske, Bugarske i Rumunije	63
Italijanski planovi i pripreme do 27. marta 1941	67
Ratni plan -P. R-12«	67
Ratni plan »E« (Emergenza) od 19. avgusta 1940	67
Italijanske pripreme i planovi posle 27. marta 1941	72
Italijanske pripreme u Albaniji do početka operacija	73
Italijanske pripreme u Istri do početka napada	74
Direktive italijanskog Generalštaba vojske za napad na Jugoslaviju	75
Hitlerovo pismo Musoliniju i Musolinijev odgovor Hitleru -	79
Raspored italijanske 2. armije noću 5/6. aprila i zapovesti komandanta 2. armije	
od 6. i 9. aprila	80

Madarske pripreme za napad na Jugoslaviju	85
Uloga Bugarske i Rumunije u napadu na Jugoslaviju	87
Glavne karakteristike planova i snaga sila Osovine	87
Jugoslovenske pripreme, planovi i snage	99
Organizacija i formacija jugoslovenskih snaga	100
Opšta organizacija vojne sile	100
Popuna vojne sile ljudstvom	101
Mirnodopska organizacija vojske	102
Ratna formacija vojske	106
Mirnodopska organizacija vazduhoplovstva	111
Ratna formacija vazduhoplovstva	112
Mirnodopska organizacija Ratne mornarice	117
Ratna formacija Ratne mornarice	119
Naoružanje i oprema jugoslovenske vojske	122
Jugoslovenska vojna doktrina	126
Komandni kadar jugoslovenske vojske	130
Nastava i taktička upotreba jugoslovenskih oružanih snaga	131
Materijalne ratne pripreme	134
Industrijalizacija zemlje	135
Ratna industrija	137
Nabavka ratnog materijala u inostranstvu	140
Popuna jugoslovenske vojske transportnim sredstvima	143
Finansiranje jugoslovenskih ratnih izdataka	143
Neke mere odgovornih faktora za odbranu zemlje (period 1938-1940)	147
Utvrdjivanje	151
Utvrdjivanje od 1939-1941. godine	152
Jugoslovenski ratni planovi	156
Ratni planovi do 1938. godine	157
Ratni planovi u periodu 1939-1941	159
Ratni plan »S« (Severni front)	159
Ratni plan -R-40.	161
Ratni plan -R-M-	164
Projekt strategijskog razvoja	164
Osiguranje granica	175
Osiguranje unutrašnjosti teritorije	178
Osiguranje teritorije od napada iz vazduha	181
Uređenje pozadine	181
Plan za uređenje komunikacija	181
Plan za organizaciju snabdevanja vojne sile u ratu	182
Plan uređenja pozadine za razni slučaj -R-41«	184
Karakteristike ratnog plana »R41«	186
Mobilizacijske pripreme	195
Pripreme za opštu državnu mobilizaciju	198
Pripreme za mobilizaciju vojne sile	203
Pripreme za koncentraciju	203
Mere za povećanje borbene gotovosti	205
Aktiviranje i pozivanje na vežbu	206
Uklanjanje pripadnika nacionalnih manjina iz operativnih jedinica	222
Mere za sprečavanje plovidbe Dunavom, Tisom i Dravom	222
Premeštaj vazduhoplovnih baza i glavnih slagališta životnih i ubojinih potreba	222
Vojne pripreme od 27. marta do 6. aprila 1941	223
Naređenje za mobilizaciju (opšte aktiviranje)	223
Izvršenje opšteg aktiviranja	227
Pokušaj izvršenja koncentracije	229
Pokušaj izvršenja strategijskog razvoja	233

grčko-britanski planovi i snage	241
Raspored snaga zaraćenih strana 6. aprila 1941	247
Raspored snaga sila Osovine	247
Raspored i stanje jugoslovenske vojske	250
Stab Vrhovne komande -	252
Treća grupa armija	252
Treća armija	253
Trupe 3. armijske oblasti	254
Rezerva 3. grupe armija	256
Samostalna 5. armija	256
Samostalna 6. armija	258
Druga grupa armija	259
Prva armija	259
Druga armija	260
Prva grupa armija	262
Sedma armija	265
Rezerva Prve grupe armija	266
Trupe Primorske armijske oblasti	266
Rezerva Vrhovne komande	267
Ratno vazduhoplovstvo	268
Ratna mornarica	271
TOK OPERACIJA_	277
Početni operacijski planovi	277
Prva faza rata (od 6. do 10. aprila)	279
Iznenadni nã.pad Nemačke na Jugoslaviju bez objave rata	280
Napad nemačke 12. armije 6. aprila	281
Hitlerov proglas nemačkom narodu	283
Hitlerova dnevna zapovest vojnicima Jugoistočnog fronta	284
Objašnjenje Nemačkog ministra inostranih poslova	28-
Deklaracija Nemačke vlade o napadu na Jugoslaviju	285
Memorandum uz službeno objašnjenje o napadu na Jugoslaviju	286
Službeno saopštenje fašističke Italije o napadu na Jugoslaviju	287
General Mihailo Bodi o iznenadnom napadu	289
Dejstva nemajčke avijacije 6. aprila (Operacija „Kazna“)	289
Dejstva jugoslovenske avijacije 6. aprila	293
Dejstva 6. aprila na frontu 3. grupe armija	294
Boj na Stracinu	296
Dogadaji 6. aprila na frontu 5. armije	297
Dogadaji 6. aprila na frontu 6. armije	297
Dogadaji 6. aprila na Albanskom frontu - zatišje	298
Dogadaji 6. aprila na frontu 2. grupe armija - zatišje	298
Dejstva 6. aprila na frontu 1. grupe armija	299
Početna dejstva Nemačke 2. armije	300a
Jugoslovenska Rama mornarica 6. aprila	300b
Rad jugoslovenske Vrhovne komande 6. aprila	301
Rad jugoslovenske vlade 6. aprila	303
Operacije 7. aprila	304
Dejstva avijacije 7. aprila	304
Dejstva 7. aprila na frontu 3. grupe armija	305
Dejstva 7. aprila na frontu 5. armije	310
Dejstva 7. aprila na frontu 2. grupe armija	311
Dejstva 7. aprila na frontu 1. grupe armija	3 U
Dejstva 7. aprila na Primorskom frontu	317
Jugoslovenska Ratna mornarica 7. aprila	317
Rad jugoslovenske Vrhovne komande 7. aprila	318
Rad jugoslovenske vlade 7. aprila	*»»

Dejstva 7. aprila prema neprijateljskim podacima	321
Reakcija SAD. Bugarske i Rumunije na događaje u Jugoslaviji	323
<i>Operacije 8. aprila</i>	323
Dejstva nemačke i italijanske avijacije 8. aprila	323
Dejstva jugoslovenske avijacije 8. aprila	324
Dejstva 8. aprila na frontu 3. grupe armija	326
Dejstva 8. aprila na frontu 5. armije	329
Koncentracija jedinica 6. armije 8. aprila	332
Dejstva 8. aprila na frontu 2. grupe armija	332
Dejstva 8. aprila na frontu J. grupe armija	333
Događaji 8. aprila na Primorskom frontu	337
Ratna mornarica 8. aprila	337
Rad jugoslovenske Vrhovne komande 8. aprila	338
Rad jugoslovenske vlade 8. aprila	540
Razvoj događaja 8. aprila prema Nemačkim i italijanskim podacima	341
<i>Operacije 9. aprila</i>	343
Dejstva avijacije 9. aprila	343
Dejstva 9. aprila na frontu 3. grupe armija	344
Dejstva 9. aprila na frontu 5. armije	546
Dejstva 9. aprila na frontu 6. armije	348
Dejstva 9. aprila na frontu 2. grupe armija	348
Dejstva 9. aprila na frontu 1. grupe armija	349
Događaji 9. aprila na Primorskom frontu	353
Jugoslovenska Ratna mornarica 9. aprila	353
Rad jugoslovenske Vrhovne komande 9. aprila	354
Rad jugoslovenske vlade 9. aprila	355
Razvoj događaja 9. aprila prema neprijateljskim podacima	356
<i>Operacije 10. aprila</i>	359
Dejstva avijacije 10. aprila	359
Dejstva 10. aprila na frontu 3. grupe armija	360
Dejstva 10. aprila na frontu 5. armije	361
Dejstva 10. aprila na frontu 6. armije	363
Izveštaj Komande 12. armije o operacijama 10. aprila	363
Dejstva 10. aprila na frontu 2. grupe armija	364
Dejstva 10. aprila na frontu 1. grupe armija	365
Proglašenje Nezavisne Države Hrvatske	372
Proglašenje slovenačkog 'Narodnog sveta' 10. aprila	375
Događaji 10. aprila na Primorskom frontu	377
Jugoslovenska Ratna mornarica 10. aprila	378
Rad jugoslovenske Vrhovne komande 10. aprila	379
Rezime događaja 10. aprila	381
Odluka Nemačke Vrhovne komande za dalje operacije	382
Tok operacija u Grčkoj od 6. do 10. aprila	382
Operacije u toku 6. aprila	383
Operacije u toku 7. aprila	384
Operacije u toku 8. aprila	384
Operacije u toku 9. aprila	385
Operacije u toku 10. aprila	385
Druga faza rata (od U. do 13. aprila)	385
<i>Operacije 11. aprila</i>	386
Dejstva 11. aprila na frontu 3. grupe armija	386
Dejstva 11. aprila na frontu 5. armije	387
Dejstva 11. aprila na frontu 6. armije	388
Dejstva 11. aprila na frontu 2. grupe armija	389
Dejstva 11. aprila na frontu 1. grupe armija	390
Događaji 11. aprila na Primorskom frontu	393
Dejstva Ratnog vazduhoplovstva 11. aprila	394
Ratna mornarica 11. aprila	394
Rad jugoslovenske Vrhovne komande 11. aprila	396

Rad jugoslovenske vlade 11. aprila.....	398
Tok operacija 11. aprila prema neprijateljskim podacima.....	399
Operacije 12. aprila	401
Dejstva jugoslovenske avijacije 12. aprila.....	402
Dejstva 12. aprila na frontu 3. grupe armija.....	402
Dejstva 12. aprila na frontu 5. armije.....	403
Dejstva 12. aprila na frontu 6. armije.....	404
Dejstva 12. aprila na frontu 2. grupe armija.....	404
Dejstva 12. aprila na frontu 4. armije.....	406
Događaji 12. aprila na Italijansko-jugoslovenskom frontu.....	407
Događaji 12. aprila na Primorskom frontu.....	407
Ratna mornarica 12. aprila.....	408
Rad jugoslovenske Vrhovne komande 12. aprila.....	409
Rad jugoslovenske vlade 12. aprila.....	411
Dnevni izvještaji Nemačke i italijanske Vrhovne komande i saopštenje mađarskog Generalštaba od 12. aprila za dejstva od 11. aprila.....	412
Dejstva 12. aprila prema Ratnom dnevniku Nemačke 2. armije.....	412
Operacije 13. aprila	414
Dejstva avijacije 13. aprila.....	415
Dejstva 13. aprila na frontu 3. grupe armija.....	415
Dejstva 13. aprila na frontu 5. armije.....	416
Dejstva 13. aprila na frontu 6. armije.....	418
Dejstva 13. aprila na frontu 2. grupe armija.....	418
Dejstva 13. aprila na frontu 4. armije.....	419
Događaji 13. aprila prema Nemačkim podacima.....	420
Događaji 13. aprila na Italijansko-jugoslovenskom frontu.....	422
Događaji 13. aprila na Primorskom frontu.....	423
Ratna mornarica 13. aprila.....	424
Poziv britanske vlade jugoslovenskim narodima i saopštenje sovjetske agencije TASS.....	425
Rad jugoslovenske Vrhovne komande 13. aprila.....	426
Rad jugoslovenske vlade 13. aprila.....	428
Tok operacija u Grčkoj od 11. do 13. aprila	430
Operacije u toku 11. aprila.....	430
Operacije u toku 12. aprila.....	430
Operacije u toku 13. aprila.....	430
Treća faza rata (14-18. aprila). Kapitulacija i njeno Izvršenje	431
Operacije 14. aprila	431
Stanje jugoslovenske vojske 14. aprila.....	433
Ratna mornarica 14. aprila.....	436
Rad jugoslovenske Vrhovne komande 14. aprila.....	436
Rad jugoslovenske vlade 14. aprila.....	439
Pokušaji pregovora o primirju.....	443
Događaji u toku 15. aprila	448
Bekstvo jugoslovenske vlade u Nikšić i u grčku.....	453
Događaji u roku 16. aprila	455
Događaji 17. aprila	460
Potpisivanje kapitulacije.....	462
Rad jugoslovenske vlade 17. aprila. Sednica vlade u Atini.....	465
Događaji 18. aprila	466
Izvršenje kapitulacije jugoslovenske vojske.....	467
Događaji 19. aprila	469
Događaji od 20. do 24. aprila	470
Tok operacija u grčkoj od 14. do 17. aprila	474
Operacije 14. aprila.....	474
Operacije 15. aprila.....	474
Operacije 16. aprila.....	475
Operacije 17. aprila.....	475

Uticao pete kolone na vodenje aprilskog rata	499
<i>Organizacija Italijske obavestajne službe</i>	505
<i>Dejstvo pete kolone u kopnoj vojsci</i>	506
<i>Dejstvo pete kolone u Ratnom vazduhoplovstvu</i>	508
<i>Dejstvo ijete kolone u Ratnoj mornarici</i>	509
<i>Dejstvo f>ele kolone u pozadini</i>	511
Osvrt na komandovanje I dejstva pojedinih Jedinica Jugoslovenske vojske	514
<i>Rad Vrhoime komande</i>	514
Treća grupa armija	515
Treća armija	515
Trupe 3. armijske oblasti	516
Peta armija	518
Sesla armija	519
Druga grupa armija	520
Prva grupa armija	521
Četvrta armija	522
Sedma armija	523
Trupe Primorske armijske oblasti	523
Strategijska rezerva	523
Ratno vazduhoplovstvo	524
Ratna mornarica	529
Primerno držanje nekih jedinica	530
<i>V kopnoj vojsci</i>	530
Kod Trupa 3. armijske oblasti	531
Kod 5. armije	532
Kod 6. armije	533
Kod I. armije	534
Kod 4. armije	534
Kod 7. armije	534
Kod Trupa Primorske armijske oblasti	535
<i>U Ratnom vazduhoplovstvu</i>	535
<i>U Ratnoj mornarici i Rečnoj flotili</i>	540
<i>Graničari posadne jedinice i željezničari</i>	541
<i>Starešinski kadar i borci</i>	541
POSLEDICE PORAZA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE U APRILSKOM RATU 1941	545
Podela i okupacija jugoslovenske teritorije	547
Nemačka interesna sfera	551
Italijanska interesna sfera	553
Sistem okupacije u nemačkoj okupacionoj zoni	557
Okupacija Srbije sa delom Kosova i Metohije	558
Okupacija Slovenije	565
Italijanska okupaciona zona	579
Okupacija italijanske zone u NDH	579
Okupacija Slovenije u italijanskoj zoni	583
Okupacija Crne Gore, Kosova i Metohije i zapadne Makedonije	585
Okupacija Makedonije	590
Bugarska okupaciona zona	590
Italijanska okupaciona zona Makedonije	595
Okupacija Kosova i Metohije	596
Bugarska okupaciona zona	597
Italijanska okupaciona zona	597
Mađarska okupaciona zona	599
Okupacija Banata	602
Jačina okupatorskih snaga u Jugoslaviji do početka ustanka 1941. godine	604

<i>Ljudski i materijalni gubici</i>	605
Zločini okupatora i njegovih pomagata	608
OPSTI ZAKLJUČAK	621
<i>Unutrašnja politika</i>	621
Uticaj obavestajne službe neprijatelja i pete kolone	626
Spoljna politika	629
O pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu	641
<i>Državni udar i rad vlade generala Simovića</i>	645
<i>Odnos snaga</i>	647
<i>Ratni planovi</i>	649
<i>Mobilizacija i tok operacija</i>	653
General Simovic o uzrocima poraza 1941 i razlozima za odlazak vlade iz zemlje	664
PRILOZI	672
<i>Broj 9 - Ekonomski odnosi sa Nemačkom i drugim državama od 1939-1941. godine</i>	672
<i>Broj 10 - Teškoće Jugoslavije oko nabavke naoružanja i realizacij kredita</i>	683
<i>Broj 11 - Jugoslovenske mere za utvrđivanje i sprečavanje</i>	695
<i>Broj 12 - Neki razlozi smenjivanja generala Simovića sa položaja načelnika Glavnog general</i> <i>štaba</i>	703
<i>Broj 13 - Komandni sastav jugoslovenske vojske</i>	705
<i>Broj 14 - Operacija »Kazna« (»Strafgericht«)</i>	713
<i>Broj 15 - Proglašenje Nezavisne Države Hrvatske. Uloga Hnatske seljačke i Hrvatske građanske</i> <i>zaštite u preuzimanju vlasti</i>	719
<i>Broj 16 - Izjava generala M. Bodija o kapitulaciji jugoslovenske vojske</i>	732
<i>Broj 17 - Aleksandar Cincar-Marković o pregovorima za kapitulaciju (izvod)</i>	739
SKRACENICE	743
LITERATURA	747
<i>Registar ličnih imena</i>	767
<i>Registar geografskih naziva</i>	781
<i>Registar ustanova, organizacija, jedinica i drugih pojmova</i>	819

SLOM KRALJEVINE JUGOSLAVIJE 1941
UZROCI I POSLEDICE PORAZA

1982. prvo izdanje

IZDAVAČI

»NARODNA KNJIGA«, Beograd
Za izdavača, VIDAK PERIĆ

»POBJEDA«, Titograd
Za izdavača, MILETA RADOVANOVIC

»PARTIZANSKA KNJIGA«, Ljubljana - Beograd
Za izdavača, MIHAILO ĐELOVIC

Skice - karte DRAGOMIR NIKOLIĆ, geod. pukovnik u penziji

Tirai
7000

Štampa
SIRO »Srbija« - Beograd, 1983-